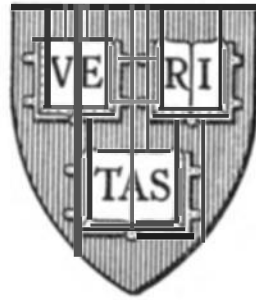

C550.4
*

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SET

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,
SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUIUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE
PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBIIVM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,
A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CLARITÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANter
SIMILIS, PRÆTII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUÆ PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRÆTII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRÆTIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS X.

ROMANI PONTIFICES SÆCULI IV INEUNTIS. S. GREGORIUS THAUMATURGUS, S. HIPPOLYTUS
PORTUENSIS, DIONYSIUS ALEXANDRINUS, JULIUS AFRICANUS, ALII.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROURG.

1857 .

C 550.4

1988
44-44
2-3

SÆCULUM III.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

S. P. N. GREGORII,

COGNOMENTO *THAUMATURGI*,

OPERA QUÆ REPERIRI POTUERUNT OMNIA.

ACCEDUNT

S. ZEPHIRINI, S. CALLISTI I, S. URBANI I, PONTIANI, ANTERI, S. FABIANI, PONTIFICUM ROMANORUM;
S. HIPPOLYTI PORTUENSIS, S. DIONYSII ET S. THEONÆ ALEXANDRINORUM, S. ALEXANDRI
HIEROSOLYMITANI, S. ANATOLI LAODICENSIS, S. PHILEÆ THMUITANI,
EPISCOPORUM; S. ARCHELAI MESOPOTAMIE EPISCOPI; S. PAMPHILI ECCLESIE
CÆSARIENSIS PRESBYTERI ET MARTYRIS, MALCHIONIS ECCLESIE
ANTIOCHENÆ PRESBYTERI, CAII ROMANI PRESBYTERI, PIERII CATE-
CHISTÆ ALEXANDRINI, THEOGNOSTI ALEXANDRINI,
JULII AFRICANI, ASTERII URBANI MACARII MAGNETIS,

SCRIPTA VEL SCRIPTORUM FRAGMENTA QUÆ SUPERSUNT;

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNÉ,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS UNICUS.

VENIT 41 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNÉ EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATA,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1837

C 550.4
 *
 Gray
 12.87
 transl.

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO X CONTINENTUR.

S. ZEPHIRINUS PONTIFEX ROMANUS.
 Epistolæ. 11

CAIUS PRESBYTER ROMANUS.
 Fragmenta ex Dialogo sive Disputatione adversus Proclum, sectæ Cataphrygarum patronum. 25. — Fragmenta ex Parvo Labyrintho sive ex libro adversus Artemonis hæresim, 25. — Fragmentum acephalum de Canone sacrarum Scripturarum, 33.

JULIUS AFRICANUS.
 Epistola ad Origenem de historia Susannæ et Origenis responsum, 51. — Epistola ad Aristidem, super genealogia quæ in sacris Evangeliiis est, 51. — Fragmenta ex quinque libris Chronographiæ, 63. — Passio S. Symphorosæ et septem filiorum ejus, 93.
 SPURIA. — Narratio de iis quæ Christo nato in Persia acciderunt. 97

S. CALLISTUS I, PONTIFEX ROMANUS ET MARTYR.
 Epistolæ. 121

S. URBANUS I, PONTIFEX ROMANUS.
 Epistola ad omnes Christianos. 135

ASTERIUS URBANUS.
 Fragmenta ex libris III contra Montanistas ad Abercium Marcellum. 145

PONTIANUS PAPA.
 Epistolæ. 150

ANTERUS PAPA.
 Epistola de mutatione episcoporum. 167

S. FABIANUS PAPA.
 Epistolæ, 183. — Decreta, 199.

S. ALEXANDER HIERSOLYMITANUS EPISCOPUS ET MARTYR.
 Fragmenta epistolarum. 203

S. ANATOLIUS ALEX., LAODICENSIS IN SYRIA EPISCOPUS.
 Canon paschalis. 209
 Fragmenta ex libris *Arithmeti corum*. 234

THEOGNOSTUS ALEXANDRINUS.
 Fragmenta. 239

PIERIUS CATECHISTA ALEXANDRINUS.
 Fragmenta. 243

MALCHIO ECCLESIAE ANTIOCHENÆ PRESBYTER.
 Epistola ex persona Antiochenæ synodi scripta, adversus Paulum Samosatenum. 249

S. HIPPOLYTUS PORTUENSIS EPISCOPUS, MARTYR ET ECCLESIAE DOCTOR.

OPERUM PARS I. — Exegetica.

Fragmenta in Hexaemeron, 583. — Fragmenta in Genesim, 585. — In Numeros et Reges, 605. — In Psalmos, 607. — In Proverbia, 615. — In Canticum canticorum, 627. — In Isaiam prophetam, 629. — In Jeremiam et Ezechielem, 634. — In Danielelem, 635. — Scholia in Danielelem, 669. — Fragmenta in Susannam, 689. — Fragmenta alia, 697. — In Matthæum, 699. — In Lucam, 699. — In Joannis Evangelium et Apocalypsin, 701. — Fragmenta dubia in Pentateuchum, 701. — In Psalmos, 711. — Fragmenta alia in Psalmos, 721.

OPERUM PARS II. — Dogmatica et historica.

Demonstratio de Christo et Antichristo, 725. — Demonstratio adversus Judæos, 787. — Liber adversus Græcos, 795. — Contra hæresin Noeti cujusdam, 803. — Contra Beronem et Heliconem, 829. — Sermo in sancta Theophania, 851. Fragmenta sermonum sive homiliarum, 861. — Fragmenta ex aliis scriptis, 867. — Apostolica de charismatibus traditio, 869. — Narratio de virgine Corinthiaca et de quodam Magistrano, 874. — Canon paschalis et catalogus operum ejusdem S. Patris, 871.

Appendix ad partem II Opp. S. Hippolyti, dubia et supposititia complectens. 904

Oratio S. Hippolyti de consummatione mundi, de Antichristo, et secundo adventu Domini nostri Jesu Christi, 903. — De duodecim apostolis, 951. — De LXX apostolis, 953. — Capita canonum Abulidis sive Hippolyti quibus Æthiopes utuntur, 957. — Canones Ecclesiæ Alexandrinæ, 959. — Chronicon cujusdam anonymi, 961.

S. GREGORIUS NEOCÆSARIENSIS EPISCOPUS, COGNOMENTO THAUMATURGUS.

OPERUM PARS I. — Genuina.

Expositio fidei, 983. — Metaphrasis in Ecclesiasten Salomonis, 987. — Epistolæ Canonicae, 1019. — Oratio prophonetica ac panegyrica in Origenem, 1049.

OPERUM PARS II. — Scripta nonnullis dubia.

Expositio fidei, quæ *Fides secundum partem* dicta est, 1105. — Fragmentum ejusdem expositionis fidei, 1123. — Fragmentum ex sermone de Trinitate, 1123. — Capitula duodecim de fide, 1127. — Disputatio de anima ad Tatianum, 1137. — Homiliæ quatuor, 1145. — Fragmentum in Evangelii secundum Matthæum cap. vi, vers. 22, 23, 1169.

OPERUM CONONIS. — Sermo in omnes sanctos, 1191.

S. DIONYSIUS ALEXANDRINUS EPISCOPUS.

Fragmenta ex libris *De promissionibus*, 1237. — Fragmenta ex libris *De natura*, 1249. — Fragmenta ex libris adversus Sabellium, 1269. — Fragmenta ex quatuor libris ad Dionysium Romanum pontificem, 1271. — Epistolæ, 1271. — Exegetica in sacram Scripturam, 1343.

MACARIUS MAGNES.

Notitia et Fragmenta. 1343

S. ARCHELAUS MESOPOTAMIÆ EPISCOPUS.

Acta disputationis S. Archelai cum Manete. 1429

S. PAMPHILUS ECCLESIAE CÆSARIENSIS PRESBYTER ET MARTYR.

S. Pamphili expositio capitum! Actuum apostolorum, 1549. — Apologia pro Origene, 1557.

S. PHILEAS THMUEOS EPISCOPUS ET MARTYR.

Excerptum ex epistola ad Thmuitas, 1561. — Epistola ad Meletium episcopum Lycopolitanum, 1563.

S. THEONAS EPISCOPUS ALEXANDRINUS.

Epistola ad Lucianum cubicularium. 1569

ADDENDA.

Commentarium Dionysii Alexandrini in principium Ecclesiastæ, 1577. — Interpretatio ejusdem in S. Evangelii secundum Lucam cap. xxii, vers. 42-48. 1589. — Fragmenta duo, 1603. — Versio nova Actorum S. Hippolyti, 1605.

S. ZEPHYRINUS

PONTIFEX ROMANUS

NOTITIA EX LIBRO PONTIFICALI DAMASI PAPÆ.

(Mansi, *Concil.*, I, 727. — Variis lectiones ad hunc locum libri pontificalis vide *Patrologiæ Latine* tom CXXVII, col. 1305.)

Zephyrinus (1) natione Romanus, ex patre Abundio, sedit annos octo, menses septem, dies decem (2). Fuit autem temporibus Antonini et Severi, a consulatu Saturnini et Gallicani, usque ad Præsentem et Strigatum consules. Hic constituit, ut præsentibus clericis et laicis fidelibus, sive clericus, sive Levita, sive sacerdos ordinetur. Et fecit constitutum de ecclesia, ut patenas vitreas (3) ministri ante sacerdotes portarent, dum episcopus missam celebraret, et ut sacerdotes omnes astarent, dum sic missæ celebrarentur. Hic fecit ordinationes quatuor per mensem Decembrem, presbyteros XIII, diaconos VII, episcopos per loca XIII. Qui sepultus est in cœmeterio suo, non longe a cœmeterio Callisti, via Appia, septimo Kalendas Septembris. Et cessavit episcopatus dies sex.

(1) *Zephyrinus*. Anno Severi imperatoris nono, qui fuit Christi redemptoris nostri 203, octavo die Augusti, postquam sedes pontificia undecim diebus vacasset, Victori Zephyrinus pontifex, natione Romanus, succedit. Euseb. lib. v *Hist. eccles.*, cap. 27. Sub hoc quinta Christianorum generalis persecutio edicto Imperatoris decreta est: cujus sævitiam catholici quidam subterfugentes, a Montano ejusque sectatore Tertulliano immerito redarguuntur. Per hunc pontificem Cataphrygæ, disputatione publica, cui Caius vir apprime disertus ac pius præerat, convicti, una cum Marcione, Praxea, Sabellio, Valentino, et cæteris anathemate damnati sunt. Hieronym. *De scriptor. eccles.* in *Caius*; Euseb. lib. vi *Hist.*, cap. 14; Optat. Milevit. Natalis confessor in Theodoti Coriarii hæresim largitione pecuniæ inductus, postquam ad resipiscendum frequenter admonitus, et ab angelis graviter cæsus fuisset, tandem cilicio indutus, cineribus conspersus, magno cum mœrore ac lacrymis ad pedes Zephyri pontificis et ad genua clericorum ac laicorum devolutus, supplex in ecclesiam et ad poenitentiam recipi petens, ab hoc eodem pontifice benigne acceptatur. Euseb. lib. v *Hist.*, cap. 27. Hujus tempore, Agrippino Carthaginensi episcopo auctore, hæreticorum rebaptizantium secta exorta, et concilio Africano reprobat, de quo infra, comprobata est, ut constat ex Cypr. epist. 71. Edictum, quod adversus Montani hæresim aliorumque pseudopæretorum lapsis poenitentiam denegantium, auctoritate pontificia edidit (quo lapsos, etiamsi mœchi ac fornicarii fuissent, ad poenitentiam invitare ac recipi), Tertullianus Christianus transfuga lib. 1 *De pudicitia*. recitat et impugnat. Verba edicti, quæ ibidem exstant, hæc sunt: *Pontifex maximus, episcopus episcoporum, dicit: Ego et mœchia et fornicationis delicta, poenitentia sanctis dimitto*. Plura vide apud Baron. ab anno Christi 203 usque ad 221. Sev. Bix.

(2) *Sedit annos 8, menses 7, dies 10*. Annis 18 et diebus totidem sedisse auctor est Euseb. in *Chronica*, quam sententiam, tanquam Vaticanis iudiciis magis conformem, sequitur Baron. anno 221, num. 1, et recte, quia ab anno Severi imperatoris nono, quo pontificatum ingressus est, usque ad secundum Antoninum Elagabali, cujus anno secundo vita et pontificatu defunctus esse Euseb. testatur

A lib. vi *Hist. eccles.*, cap. 15, neque plures neque pauciores computari possunt. Martyrem obiisse Martyrologium refert, fortasse ex ea causa quod Elagabalo omnium etiam Christianorum religionem sub cultu Dei sui referre volenti, contradixerit. Baronius prædicto anno num. 2. Id.

(3) *Ut patenas vitreas*. Sicut bis temporibus vitreas patenas in usu fuisse hinc constat, ita etiam calicem vitreum, ligneum, atque etiam argenteum, hoc tempore usitatum fuisse, aliunde probatur. De calice vitreo scribit S. Greg. papa lib. 1 *Dial.*, c. 7, sanctum Donatum Aretinæ Ecclesiæ in Galliis episcopum ac martyrem; vitreum calicem a pagani fractum orando instaurasse. Hieron. epist. 4 ad Rusticum: *Nihil, inquit, illo ditius, qui corpus Domini canistro vimineo, sanguinem portat in vitro* De eodem Cyprian. Gallus in *Vita Cæsarii episcopi Arelatensis*: *Annon, inquit, in vitro habetur sanguis Christi?* Epiphanius in *Panar.*, hæresis 34, refert Marcum hæresiarcham, apostolorum temporibus proximum, calice vitreo, quo in suis sacris peragendis utebatur, populum dementasse sic, ut colorem vini albi, qui foris apparebat in vitro, populis arte magica et præstigiis illusum rubrum judicaret, atque ita vinum in sanguinem conversum esse crederet. Hisce etiam temporibus ante Christianos imperatores fuisse in Ecclesia sacra vasa argentea, constat ex *Vita S. Urbani* apud librum Pontificalem infra: et ex epistola 165 Sancti Augustini, ubi ex actis proconsularibus refert, Christianos temporibus Diocletiani habuisse calices aureos duos, argenteos sex, etc. Gregorius Turonensis *De gloria mart.*, cap. 38, scribit sub eodem Diocletiano vasa sacra ministerialia argentea e cryptis, in quibus sancti martyres sacra peragentes delitescerant, effossa esse. Ligneum calicem usurpatum esse expresse dicitur can. Vasa, de consecrat. dist. 1, idemque aperte colligitur ex concilio Triburiensi, cap. 18. ubi prohibentur sacerdotes, *ne in ligneis vasculis ullo modo conficere præsumant*. Quia tamen propter fragilitatem vitri, usus vitrei calicis periculosus est, tandem circa tempora Caroli Magni, in concilio Remensi statutum est, *ut calix Domini cum patena, si non ex auro, omnino ex argento fiat. Si quis autem tam pauper est, additur, saltem vel stanneum calicem habeat*. Vide Baron. in notis ad Martyrolog. Rom. die 7 August. Id.

NOTITIA ALTERA.

(D. COUSTANT, *Epistolæ Rom. Pont.*, tom. I et unic., p. 107.)

Licet hujus pontificis nomen in Bucheriano catalogo desideretur, in eo tamen tempus, quo illum Ecclesiæ præfuisse arbitratus est catalogi hujus scriptor, sub Victoris nomine indicatur, scilicet a consulatione Saturnini et Galli usque Præsente et Extricato, hoc est ab anno Christi 198 ad 217. Eadem consulari nota mendose expressa initium ac finem pontificatus Zephyrini liber Pontificalis designat. In antiquo Corbeiensis codicis catalogo annos XVIII, menses VII, dies X, sedisse adnotatur. Eusebius vero lib. V *Hist.*, c. 28, eum Severi imperatoris anno circiter nono, hoc est Christi circiter 202 ordinatum scribit: tum lib. VI, c. 21, eundem, cum per annos octodecim sacerdotium obtinuisset, primo Antonini Heliogabali imp. anno vita functum tradit. Unde sequitur, ut mors ejus anno Christi 219 aut 220, quo B

A anno re ipsa idem Eusebius in *Chronico* Callistum ei successisse notat, illiganda sit. Sed in hoc ipso *Chronico* primus Heliogabali imp. annus ad annum Christi 218 refertur. Et eum quidem 7 die Junii prædicti anni 218 imperatorem renuntiatum fuisse aliunde notum est. Denique Zephyrini mors in Hieronymi aliisque antiquioribus Martyrologiis Decembris 20 die, in cæteris 26 Augusti, quo nunc celebratur ipsius festivitas, recolitur. Si igitur ipsum cum Eusebio Antonini Heliogabali imp. primo anno, et cum vetustioribus Martyrologiis 20 Decembris die obiisse ponamus, sub exitum anni 218 mors ejus consignanda erit.

Ad ejus epistolas quod attinet, nihil in eis est cur a reliquis Isidori mercibus separantur.

S. ZEPHYRINI PAPÆ EPISTOLÆ.

1 EPISTOLA PRIMA.

AD EPISCOPOS OMNES SICILIENSES.

De judiciis episcoporum, et majoribus Ecclesiæ causis in sede apostolica terminandis.

Romanæ urbis archiepiscopus ZEPHYRINUS, omnibus per Siciliam constitutis episcopis in Domino salutem.

Divinæ circa nos gratiæ memores esse debemus¹, quæ nos per dignationis suæ misericordiam, ob hoc ad fastigium sacerdotale (4) provexit, ut maudatis ipsius inhærentes, et in quadam sacerdotum ejus speculatione constituti, prohibeamus illicita et sequenda doceamus. Sicut stellas cæli non exstinguit nox², sic mentes fidelium, firmamento inhærentes³ sanæ Scripturæ, non obscurat mundana iniquitas⁴. Idcirco meditari vos oportet, et Scripturas et præcepta divina quæ in Scripturis continentur diligenter attendere, ne transgressores legis Dei, sed

C impletores appareatis.

Patriarchæ vero vel primates, accusatum discutientes episcopum⁵, non ante sententiam proferat finitivam, quam apostolica fultis auctoritate, aut reum seipsum confiteatur, aut per innocentes et regulariter examinatos convincatur testes⁶; qui minori non sint numero, quam illi discipuli fuerunt, quos Dominus ad adjumentum apostolorum eligi præcepit, id est, septuaginta duo. Detractores quoque^{7,8}, qui divina auctoritate eradicandi sunt, et auctores inimicorum, ab episcopali submovemus accusatione vel testimonio: nec summorum quispiam minorum accusationibus impetatur aut dispareat⁹. Neque in re dubia¹⁰, certa judicetur sententia; nec ullum iudicium, nisi ordinabiliter habitum teneatur. Absens vero¹¹ nemo judicetur, quia et divinæ et humanæ hoc prohibent leges. Accusatores autem eorum, omni careant suspitione¹², quia columnas suas Dominus

¹ Hæc cum seq. Ant. Aug. aliisque viris eruditis supposititia habetur. ² Hilari papæ sancti Leonis successoris ep. 5. ³ Distinct. 38: Sicut stellas cæli. ⁴ Adhærentes. ⁵ Prosperi sentent. 120, ex S. Aug. in Ps. xciii. ⁶ 2. q. 1: Primat. accusat.; et in Felicis 1; et in decr. Ivon., lib. iv. ⁷ Anianus in const. 1, tit. 40, lib. ix Cod. Theod. ⁸ Adrian., coll. 68; 3. q. 4: Detractores quoque. ⁹ Desperet. ¹⁰ Greg. ep. 30, lib. viii, et 52, xi. ¹¹ 3. q. 9: Absens vero. ¹² Adria. coll. 15.

(4) Ad fastigium sacerdotale. Pontificatum summum intelligit, cui simul oves et agni (id est, episcopi, ut Patres exponunt), cum reliquis clericis et tota plebe commissi sunt, Joan. cap. xxi. Ideoque

hic recte pontificatum suum sacerdotale fastigium nominat, cujus sacerdotium, dignitate et officio simul, supra omnium sacerdotum et episcoporum longe emineat. Sev. Bir.

firmiter stare voluit, non a quibuslibet agitari. Nullum namque eorum sententia, non suo iudice dicta ¹⁴, constringat, quia et leges sæculi idipsum fieri præcipiunt. Duodecim enim iudices ¹⁵, quilibet episcopus accusatus ¹⁶, si necesse fuerit, eligat, a quibus ejus causa iuste iudicetur. Nec prius audiatur, aut excommunicetur, vel iudicetur, quam ipsi per se eligantur, et regulariter vocato, ad suorum primo conventum episcoporum, per eos ejus causa iuste audiatur, et rationabiliter discernatur. Finis vero ejus causæ ad sedem apostolicam deferatur, ut ibidem terminetur. Nec antea finiatur, sicut ab apostolis vel successoribus eorum olim statutum est, quam ejus auctoritate fulciatur. Ad eam quoque ab omnibus ¹⁷, maxime tamen ab oppressis, appellandum est, et concurrendum quasi ad matrem, ut ejus uberibus nutriantur, auctoritate defendantur, et a suis oppressionibus releventur, quia *non potest nec debet mater oblivisci filium suum* ¹⁸. Judicia enim episcoporum, majoresque Ecclesiæ causæ, a sede apostolica, et non ab alia, sicut apostoli et sancti successores eorum statuerunt, cum aliis episcopis ¹⁹ sunt terminandæ: quia licet in alios transferantur episcopos, beato tamen apostolo Petro dictum est: *Quæcunque ligaveris super terram, erunt ligata et in cælis; et quæcunque solveris super terram, erunt soluta et in cælis* ²⁰. Et reliqua privilegia, quæ soli huic sanctæ sedi concessa sunt, et inconstitutis apostolorum (5), eorumque successorum, aliisque quæ plurimis cum eis concinentibus, habentur inserta. Septuaginta ²¹ enim apostoli sententias præfixerunt (6), cum aliis quæ plurimis episcopis, et servandis censuerunt. De occultis enim alieni cordis temere iudicare ²², peccatum est; et eum cujus non videntur opera nisi bona, iniquum est ex suspicionem reprehendere, cum eorum, quæ hominibus sunt incognita, solus Deus iudex sit. Ipse vero movit abscondita cordis ²³, et non alius. Injusta enim iudicia ab omnibus cavenda sunt; maxime tamen a servis Dei. *Servum autem Dei non oportet litigare* ²⁴, nec quemquam damnare. Episcopi namque a plebibus et clero, et domini a servis ferendi sunt ²⁵, ut sub exercitatione tolerantæ, sustineantur temporalia, sperentur æterna. Auget enim me-

rita virtutis, quod propositum non violat religionis. Satagendum est vobis, ne aliquis fratrum vestrorum graviter laceretur vel pereat. Succurrere ergo vos oportet oppressis, et liberare eos de manu persequentium, ut cum beato Job dicatis: *Benedictio perituri super me veniebat, et cor viduæ consolatus sum. Justitia inductus sum, et vestivi me vestimento et diademate, iudicio meo. Oculus sui cæco, et pes claudo. Pater eram pauperum, et causam, quam nesciebam, diligentissime investigabam. Conterebam molas iniqui, et de dentibus illius aufereram prædam* ²⁶: et reliqua. Vos ergo, qui in specula a Domino estis positi, comprimere et repellere eos summopere debetis, qui fratribus insidias præparant, aut in eos seditiones et scandala excitant ²⁷. Facile est enim verbo fallere hominem, non tamen Deum ²⁸. Ideo hos repellere, et ab his vos cavere oportet, quatenus extincta funditus hujusmodi caligine, Lucifer eis resplendeat ²⁹, et lætitia oriatur, sanctissimi fratres. Data duodecimo Kalend. Octobris, Saturnino et Gallicano ³⁰ viris clarissimis consulibus ³¹.

EPISTOLA II.

AD ÆGYPTI PROVINCIÆ EPISCOPOS.

Charissimis fratribus per Ægyptum Domino militantibus ZEPHYRINUS Romanæ urbis archiepiscopus.

Tantam a Domino, hujus sanctæ sedis et apostolicæ Ecclesiæ fundatore, et beato Petro principe apostolorum, accepimus fiduciam ³², ut pro universali Christi sanguine redempta Ecclesia, impigro laboremus affectu ³³, et omnibus Domino famulantibus succurramus, et cunctis pie viventibus apostolica auctoritate opem feramus. Omnes qui in Christo volunt pie vivere ³⁴, necesse est ut ab impiis et dissimilibus patiantur opprobria, et despiciantur tanquam stulti et insani, ut meliores et purgatores efficiantur qui bona temporalia perdunt, ut percipiant æterna. Eorum vero despectio et irrisio in ipsos retorquetur qui eos affligunt et contumeliis afficiunt, cum et abundantia eorum in egestatem, et superbia transierit in confusionem.

¹⁴ Cod. const. unica, l. iv, tit. 16. ¹⁵ 5. quæst. 4: Duodecim iudices. ¹⁶ iv Carth., 10, et iii, 7. ¹⁷ 2. q. 6: Ad Romanam Ecclesiam. ¹⁸ Isai. xlix, 15. ¹⁹ Vox, episcopis, abest a ms. ²⁰ Matth. xvi, 19. ²¹ Al. sexaginta, ut in ms. Just.; al. quinquaginta, dist. 16: Sexaginta sententias. ²² Prosperi sent. 21, ex S. Aug. in Ps. cxviii. ²³ Ps. xliii, 22. ²⁴ II Tim. ii, 24. ²⁵ Prosperi sent. 34, ex S. Aug. in Ps. cxxiv. ²⁶ Job xxix, 13 seqq. ex vers. vulgata. ²⁷ Nutriunt. ²⁸ Sixti sent. 176. ²⁹ Steph. Dorensis consult. 2, syn. Later. sub Martino I. ³⁰ Gallo. ³¹ Saturninus hic et Gallus cons. fuerunt an. 198, vivente adhuc Victore. ³² S. Leo, ep. 24. ³³ Effectu. ³⁴ S. Prosperi sent. 32, ex S. Aug. in Ps. cxxii.

(5) Et in constitutis apostolorum. 75 Canonem apostolorum intelligit, quo constitutum est, ut episcopales causæ non nisi ab episcopis superioribus, conciliis, aut Romano pontifice dijudicentur. Vide quæ diximus ibi in notis ad prædictum canonem 75. Srv. Bin.

(6) Septuaginta enim apostoli sententias præfixerunt. Alia quædam lectio habet, sexaginta, alia quinquaginta; quovis modo legatur, verum est,

quod per has sententias, canones apostolorum intelligat; quorum numerus, licet quinquagenarius tantum fuerit, ut supra in notis nostris ibidem ostendimus, tamen, quia uno canone quandoque plures sententiæ comprehenduntur, 60 aut 70 sententiarum apostolicarum numerus, quinquagenario apostolorum canonum numero, nihil obstat aut præjudicat. Ib.

I.

De episcopis rebus spoliatis, vel a sede pulsis.

Nuntiatum est enim sedi apostolicæ per apocriarios vestros ³⁷ (7), quosdam fratrum nostrorum, episcoporum videlicet, ab Ecclesiis et sedibus propriis pelli, suaque eis auferri suppellectilia, et sic nudos et exspoliatos ad judicia vocari; quod omni ratione caret, cum constituta apostolorum, eorumque successorum, et præcepta imperatorum ³⁸ ac constitutiones legum, idipsum prohibeant, et apostolicæ sedis auctoritas idipsum fieri vetet. Præceptum est ³⁷ ergo in antiquis statutis, episcopos ejectos ³⁸, atque suis rebus exspoliatos, Ecclesias proprias recipere, et primo sua omnia eis reddi: et tum demum, si quis eos juste accusare, voluerit, æquo periculo facere, iudices esse decernentes, episcopos recta sapientes, et in ecclesia convenientes, ubi testes essent singulorum, qui oppressi videbantur: nec prius eos respondere debere ³⁹, quam omnia sua eis et ecclesiis eorum legibus integerrime restituantur. Nec mirum, fratres, si vos persequuntur, cum caput vestrum Christum Dominum nostrum usque ad mortem sint persecuti. Ipsæ tamen persecutiones patienter portandæ sunt, ut ejus discipuli esse cognoscamini, pro quo et patimini. Unde et ipse ait: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam* ⁴⁰. His fulti suffragiis, non multum debemus timere opprobrium hominum ⁴¹, neque eorum exprobrationibus vinci, quoniam hoc nobis Dominus jubet per Isaiam prophetam, dicens: *Audite me qui scitis iudicium, populus meus, in quorum cordibus lex mea est. Nolite timere opprobrium hominum, et blasphemias eorum ne timeatis* ⁴², considerantes quod in Psalmo scriptum est: *Nonne Deus requirat ista? Ipse enim novit abscondita cordis* ⁴³, et cogitationes talium hominum, quoniam vanæ sunt ⁴⁴. Vana autem locuti sunt unusquisque ad proximum suum, labia dolosa in corde, et corde locuti sunt mala. Sed disperdet Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam. Qui dixerunt: labia nostra a nobis sunt; quis noster Dominus est ⁴⁵? Nam si hæc in memoria retinerent, minime ad tantam prosilirent iniquitatem. Non enim probabili et paterna doctrina hoc faciunt ⁴⁶, sed ut suam exercent in servos Dei vindictam. Scriptum namque est: *Via stulti recta in oculis ejus. Et: Sunt viæ, quæ videntur homini justæ, novissima autem earum deducunt ad mor-*

A tem ⁴⁷. Nos enim qui hæc patimur, iudicio Dei hæc reservare debemus, qui reddet unicuique secundum opera ejus ⁴⁸. Qui etiam per ministros suos intonuit, dicens: *Mihi vindicta, ego retribuam* ⁴⁹. Vos enim in recta fide, et opere, ac bona voluntate succurrite vicissim, nec aliquis a supplemento fratris subtrahat manum, quoniam in hoc, ait Dominus, *cognoscent omnes quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis adinvicem* ⁵⁰. Unde et ipse per Prophetam loquitur, dicens: *Ecce quam bonum et quam jucundum, habitare fratres in unum* ⁵¹. Spirituali dico habitaculo et concordia ⁵², quæ in Deo est, et unitate fidei, hujus delectabilis secundum veritatem habitaculi, quæ videlicet in Aaron magis decoratur, atque sacerdotibus ⁵³ induentibus dignitatem, sicut unguentum super caput, principalem intellectum irrigans, et usque ad ipsam extremam scientiam deducens. In hoc enim habitaculo benedictionem et æternam vitam promisit Dominus. Hujus igitur propheticæ vaticinationis meritum amplectentes, præsentem fraternam syllabam exposuimus, nostra propter charitatem minime quærentes, aut quæsituri. Non enim detrahentibus bonum est detrabere, aut palo (secundum vulgarem fabulam) excutere palum. Absit! Non sunt ista nostra. Hæc enim avertat Divinitas. Justo iudicio Dei datur plerumque peccatoribus potestas ⁵⁴, qua sanctos ipsius persequantur, ut qui Spiritu Dei juvantur et aguntur, fiant per laborum exercitia clariores. Ipsis tamen, qui eos persequuntur, et exprobrant, atque detrahunt, erit procul dubio væ. Væ, væ illis qui detrahunt servis Dei, quia detractio eorum ad eum pertinet ⁵⁵, cujus ministerium agunt et vice funguntur. Oramus autem, ostium circumstantiæ, qui neminem perire aut labiis suis pollui volumus, eorum oribus imponi, et verbum minime nocivum concipere, aut ore proferre. Unde et Dominus per Prophetam loquitur, dicens: *Dixi, custodiam vias meas, ut non delinquam in lingua mea* ⁵⁶. Dominus omnipotens, et ejus unigenitus Filius, et Salvator noster Jesus Christus, hoc vobis tribuat incitamentum, ut omnibus fratribus, quibuscunque tribulationum molestiis laborantibus, viribus quibus potestis succurratis, et eorum (ut dignum est) injurias vestras æstimetis; maximum adminiculum eis verbis et factis præbeatis, ut ejus discipuli inveniamini veri, qui fratres, ut se, omnibus diligere præcepit.

³⁷ In decr. Ivonis, l. iv. ³⁸ Ethnicorum utique et Ecclesiæ persecutorum. ³⁹ 2, quæst. 2: Præceptum est. ⁴⁰ Adr. coll. 13, ex Trip. vii, c. 12. ⁴¹ Adr. coll. 5, ex syn. iii, Rom., sub Synmacho. ⁴² Matth. v, 40. ⁴³ Martinus consult. 3, conc. Lateranensis. ⁴⁴ Isai. li, 7. ⁴⁵ Psal. xliii, 22. ⁴⁶ Psal. xciii, 14. ⁴⁷ Psal. ii, 3, 4, 5. ⁴⁸ Idem Martinus. ⁴⁹ Prov. xii, 15, 28. ⁵⁰ Matth. xvi, 27. ⁵¹ Rom. xii, 19. ⁵² Joan. xiiii, 35. ⁵³ Psal. cxxii, 1. ⁵⁴ Pauli ep. CP. epist. consult. 4, conc. Later. sub Martino I. ⁵⁵ Sacerdotalem; ita et ms. ⁵⁶ S. Prosperi sent. 23, ex S. Aug. in Ps. cxviii. ⁵⁷ Greg. ep. 52, lib. xii. ⁵⁸ Psal. xxxviii, 4.

(7) *Apocriarios vestros.* Apocrisarii dicuntur legati episcoporum, et velut eorum locum tenentes, qui res Ecclesiæ gubernant, negotia singulorum audiunt, et ad episcopos referunt. Dicuntur igitur apocrisarii, id est, responsales, ab ἀποκριῶμαι,

id est, respondeo. Horum fit mentio in capite Significasti, de elect., et apud Justinianum Novell. Quomodo oporteat episcopos, cap. 12, et de sanctissimis episcopis § Reverendiss. Albericus per apocrisarios nuntios papæ intelligit. Sev. viii.

II.

De ordinatione presbyterorum atque diaconorum.

Ordinationes vero presbyterorum ⁸⁷ et Levitarum, tempore congruo et multis coram astantibus, solemniter agite, et probabiles et doctos viros ad hoc opus provehite ⁸⁸, ut de eorum societate et adju-

mento plurimum gaudeatis. Ponite indesinenter corda vestra in virtute Dei ⁸⁹, et enarrate hæc et cætera divina verba in progenies alteras, quoniam hic est Deus noster in æternum, et ipse reget nos in sæcula ⁹⁰. Data 7 Idus Novembris, Saturnino et Gallicano ⁹¹ viris clarissimis consulibus.

⁸⁷ Distinct. 75. Ordinationes presbyterorum. ⁸⁸ Constituite. ⁸⁹ Gelasius, ep. 9. ⁹⁰ Psalm. XLVII, 15. ⁹¹ Gallo.

ANNO DOMINI CCXIV.

CAIUS

PRESBYTER ROMANUS

NOTITIA.

(GALLARD, *Biblioth. Patrum*, tom. II, Proleg., p. XXVIII.)

I. Caius, sancti Irenæi contubernalis, an domo Corinthius? Ecclesiæ Romanæ presbyter et episcopus gentium. De Caii presbyteratu et episcopatu Dodwellus et Fabricius minus belle opinati esse videntur. Rectius Bacchinius.

II. Quo tempore claruit auctor, vir disertissimus. Disputationem scripsit adversus Proculum Cataphrygarum sectatorem. Ex veterum et recentiorum sententia opus eidem asseritur, Parvus Labyrinthus inscriptum.

III. Scripsisse quoque Caius De Canone sacrarum Scripturarum existimatur: in ea fortasse disputatione quam habuit adversus Proculum Montanistam. Hujusce argumenti fragmentum acephalum, haud ita pridem vulgatum, adducitur; ipsique variis conjecturis tribuitur ab editore Muratorio V. C., cujus monitum exhibetur.

IV. Observationes nonnullæ tum in allatum fragmentum, tum in monitum Muratorianum subjiciuntur.

I. Caius, vel Gaius, una cum sancto Irenæo conversatus fuisse, δε καὶ συνεπολιτεύσατο τῷ Ειρηναίῳ, ex subscriptione Actorum martyrii S. Pothearpi existimatur ⁹². Ex qua quidem subscriptione fuisse ipsum domo Corinthium, et cum Irenæo Romam profectum conjicit Moynius ⁹³: sed præter rem, ut censent eruditi *Historiæ litterariæ Gallicæ* auctores ⁹⁴. Illud certius ex Photio ⁹⁵, fuisse Caium Romanæ Ecclesiæ presbyterum, ordinatumque et gentium episcopum. Τοῦτον τὸν Γάιον πρεσβύτερόν φησι γεγενῆσθαι τῆς κατὰ Ῥώμην Ἐκκλησίας χειροτονηθῆναι δὲ αὐτὸν τῶν ἔθνων ἐπίσκοπον. Mirum sane Dodwellum conjectasse ⁹⁶, Caium Romanæ Ecclesiæ presbyterum, propter ipsas traditiones quas conservavit, appellatum: cum præter Photii testimonium, Eusebius quoque *virum ecclesiasticum, ἐκκλησιαστικὸν ἄνδρα*, illum nominet ⁹⁷. Neque minus mirari subit visum fuisse Fabricio ⁹⁸, apud Photium pro ἔθνων ἐπίσκοπον legendum esse Ἄθη-

νῶν: adeo ut, hac lectione fidenter admissa, fuisse Caium Atheniensem episcopum securus pronuntiet. Quis porro nesciat ab initio rei Christianæ in more positum institutoque majorum fuisse, ut episcopi crearentur qui nulli certæ Ecclesiæ præsiderent? « In Ecclesiis ex gentibus tantum fundandis (verba sunt Bacchini V. C. ⁹⁹) Petrum successorumque pontifices priores, id servasse compertum, ut episcopi crearentur, antequam gentiles quibus illi præesse debebant, converterentur. Id ex veteribus et sincerioribus Ecclesiarum monumentis liquido constat. Missi sunt plures episcopali characterе insigniti a Petro et successoribus in Italiæ Hispaniarum, Britanniæ, Africae, Galliarum regiones, qui Ecclesias sibi constituerent, gentilibus ad veritatis lumen conversis. Ita in Oriente ubi Judæi frequentes degebant, conversis ex circumcissione et præputio dati sunt episcopi: in Occidente, ubi Judæi vel rari vel eorum nullus, epi-

⁹² Vide tom. V nostr. *Biblioth.* ⁹³ Moyn. ad Var. sacr. pagg. 937, 940. ⁹⁴ Hist. littér. de la France, tom. I, part. 1, pag. 356. ⁹⁵ Phot. *Bibl.*, cod. 48. ⁹⁶ Dodw. *Dissert.* 3 Iren. § 31, p. 284. ⁹⁷ Euseb. *Hist. eccl.*, lib. II, cap. 25. ⁹⁸ Fabric. *Bibl. Gr.*, tom. V, pag. 267. ⁹⁹ Bacchin., *De eccl. hierarch. origin.*, part. 1, cap. 3, § 19, pag. 266.

scopi creati qui gentiles converterent. Ibi Ecclesiae A
episcopos receperunt : hic episcopi, quas regerent
Ecclesias fundarunt. Ordinato propterea primis
Ecclesias temporibus in Occidente, non modo certae
gentis quae in fide erudiri deberet, sed etiam crea-
tos non certae gentis nec certae regionis episcopos
novimus, qui gentibus praedicantes, ubi consisterent
ibi certam sibi sedem fundarent. Ejus rei, et post
apostolica tempora in moribus positae, et ab apostoli-
lis procul dubio fluentis, certum documentum ex-
hibet Photius ⁷⁰...Id nempe ab initio obtinuerat, ut
hujusmodi Evangelii emissariis, orbis gentilium ad
Christum converteretur, qui Romanae sedis tan-
quam metropolis colonias fundarent in Occidente, de
quibus Innocentius I epist. ad Decentium Eugubium
hac habet : *Legant si in his provinciis alius* B
*apostolorum invenitur, aut legitur docuisse. Quod si
non legant, quia nusquam invenitur, oportet eos hoc
sequi quod Romana Ecclesia custodit, a qua eos ini-
tium accepisse non dubium est.* Hactenus vir do-
ctus. Sed hac de re Tillemontium quoque consulas ⁷¹
velim.

II. Claruit Caius, vir disertissimus, λογίστατος
ἀνὴρ ⁷², sub Zephyrino Romanae urbis episcopo, ut
post Eusebium ⁷³ tradit sanctus Hieronymus ⁷⁴, An-
tonino Caracalla imperante, id est, saeculo III in-
eunte, sive circa aerae vulgaris annum 212. Inter ejus
scripta celebratur Disputatio adversus Proculum
Montani sectatorem, quam *valde insignem* Doctor
maximus; *accuratam*, σπουδαίαν, Photius appellat ⁷⁵ :
cujus fragmenta ex Eusebio descripsimus.

Stylum item strinxisse Caius adversus Artemo-
nis haeresim, suamque lucubrationem *parvum La-
byrinthum* inscripsisse, ex veterum monumentis
perhibetur. Hujus quidem scripti tria insignia fra-
gmenta nobis servavit Eusebius ⁷⁶; qui tamen tum
auctoris nomen, tum operis titulum reticet. Hinc
nonnulli apud Theodoretum ⁷⁷ Origeni opus perpe-
ram tribuisse noscuntur. Sic enim ille : Κατὰ τῆς
τούτων αἰρέσεως ὁ συμκρὸς συνεγράφη Λαβύρινθος,
ὃν τινες Ὀριγένους ὑπολαμβάνουσι πόνημα· ἀλλ' ὁ
χαρακτήρ ἐλέγχει τοὺς λέγοντας. « Contra istorum
(Artemonis et Theodoti coriarii) haeresim conscrip-
tus est *parvus Labyrinthus*, quem nonnulli Origenis
opus esse putant : sed eos qui hoc dicunt, stylus re-
darguit. » Neque aliter Photius. Plerique tamen re-
centiorum genuinum fetus parentem Caium agnos-
cunt. Jamque rem confecisse videtur Pearsonius
his verbis ⁷⁸ : « Quin scriptor qui adversus Artemonis
haeresim sub Zephyrino scripsit, idem fuerit cum
eo qui sub Antonino Severi filio disputationem
cum Proculo Montanista iniiit, nempe Caius, dubi-

tari non debet. Quamvis enim Eusebius nec nomen
auctoris nec libri titulum ex quo excerpta verbatim
transcripsit, commemoret, titulum tamen libri cog-
noscimus *μικρὸν Λαβύρινθον* fuisse. Nam non
tantum Nicephorus affirmat ⁷⁹, τὸν μικρὸν εἰρημένον
Λαβύρινθον redarguisse absurditatem Artemonis et
Theodoti, quam beatus Victor depugnavit ; sed et
Theodoretus ⁸¹ trium pericoparum apud Eusebium
summam ex *parvo Labyrintho* deducit, de Theodoto
agens. *Parvum* autem hunc *Labyrinthum* Photius
Γαίλου πόνημα agnoscit ⁸², τῆ ἀληθεία αὐτοῦ συντε-
ταχότος, quod *re vera ille composuit*, qui et διάλε-
ξιν contra Proculum Montanistam edidit. Hactenus
vir eruditus. Haud velim tamen omitas quae in
eamdem sententiam observant doctissimi viri, Til-
lemontius ⁸³, *Historiae litterariae Gallicae* auctores ⁸⁴,
nec non Wesselingius ⁸⁵.

III. Tribus hujusce operis excerptis Eusebianis
quae cum notis Valesii et Coutantii protulimus, fra-
gmentum acephalum de *Canone sacrarum Scriptura-
rum* addidimus, haud ita pridem a cl. Muratorio
evulgatum : cujus proinde monitum hic apponere
operae pretium existimamus. Sic autem se habet ⁸⁶ :
« Asservat Ambrosiana Mediolanensis bibliotheca
membranaceum codicem, e Bobiensi acceptum, cu-
jus antiquitas pene ad annos mille accedere mihi
visa est. Scriptus enim fuit litteris majusculis et
quadratis. Titulus praefixus omnia tribuit Joanni
Chrysostomo, sed immerito. Mutillum in principio co-
dicem deprehendi. . . Ex hoc ergo codice ego de-
cerpsi fragmentum antiquissimum, ad Canonem di-
vinarum Scripturarum spectans. Nulli diligentiae pe-
perci ut ejus auctorem detegerem, simulque rescire
num hactenus editum fuerit. Nisi me fefellerunt
oculi, aut complurium librorum defectus quem non
semel doleo, nusquam deprehendi evulgatum ; ac
propterea spes mihi superest, fore ut libentius a
lectoribus excipiat, ac praecipue quod antiquitatem
redoleat maxime venerabilem. Si conjecturam meam
exserere fas est, in illam opinionem feror, tribuenda
haec esse *Caio Ecclesiae Romanae presbytero, qui sub
Victore et Zephyrino pontificibus*, teste Photio ⁸⁷, hoc
est, qui circiter annum Christi 196 floruit. Disputa-
tionem Caii istius, *disertissimi viri, habitam Romae
temporibus Zephyrini adversus Proculum quemdam
Cataphrygarum haeresis propugnatorem*, memorat
Eusebius Caesariensis ⁸⁸; in qua ille dum adversario-
rum in componendis novis Scripturis temeritatem et
audaciam sugillat, τῶν τοῦ ἱεροῦ Ἀποστόλου δεκατριῶν μόνων ἐπιστολῶν
μνημονεύει, τὴν πρὸς Ἑβραίους μὴ συναριθμήσας
ταῖς λοιπαῖς; ἐπεὶ καὶ εἰς δεῦρο παρὰ Ῥωμαίων τι-

⁷⁰ Phot. Bibl. cod. 48, ubi de Caio, cujus loci verba modo retulimus. ⁷¹ Tillem., Mém. tom. II, pag. 235, art. 5e, sur la persécut. d'Adrien. ⁷² Euseb. Hist. eccl. lib. VI, cap. 20. ⁷³ Id. ibid. lib. II, cap. 25. ⁷⁴ Hieron., De vir. illustr., cap. 59. ⁷⁵ Phot. l. c. ⁷⁶ Euseb., Hist. ecc. lib. V, cap. 28. ⁷⁷ Theodor., Hæret. fab. lib. II, cap. 5, p. 200. ⁷⁸ Phot., l. c. ⁷⁹ Pearson., opp. post. Dissert. 2, cap. 1, § 3, pag. 148. ⁸⁰ Niceph., Hist. eccl. lib. IV, cap. 20. ⁸¹ Theodor., l. c. ⁸² Phot. l. c. ⁸³ Tillem., Mém., t. III, pag. 176. ⁸⁴ Hist. littér. de la France, tom. I, part. 1, pag. 359. ⁸⁵ Wesseling., lib. Probabil. cap. 21, pagg. 175, 177. ⁸⁶ Murat., Antiq. Ital. med. æv., tom. III, pag. 854 seqq. ⁸⁷ Phot., Bibl. cod. 48. ⁸⁸ Euseb., Hist. eccl. lib. VI, cap. 20.

σιν, ὃν νομίζεται τοῦ Ἀποστόλου τυγχάνειν: *tredecim tantum divini Apostoli recenset Epistolas, eam quæ ad Hebræos inscripta est, cum reliquis non adnumerans. Sane hæc epistola Etiamnum a quibusdam Romanis Apostoli esse non creditur.* Sanctus Hieronymus totidem fere verbis, de Caio isto loquens ⁹⁹, reddidit sententiam Eusebii: nisi quod addit, *disputationem a Caio habitam sub Zephyrino Romanæ urbis episcopo, id est sub Antonino Severi filio*; ac propterea secundum illum Caius hæc scripserit circiter annum vulgaris epochæ 212. Addit etiam de eadem epistola: *Sed et apud Romanos usque hodie quasi Pauli Apostoli non habetur*; cum tamen Eusebius tantum scripserit *apud quosdam Romanos*. Photius quoque l. c. auctor est, Caium *tredecim duntaxat beati Pauli Epistolas enumerasse, non recepta in sensum quæ est ad Hebræos*. Ille quoque hæc ab Eusebio hausit. Cæterum non est hujus loci recensere, quibus auctoribus et rationibus in Canonem sacrarum Scripturarum merito recepta deinde ab omnibus fuerit Epistola ad Hebræos, de qua idem sanctus Hieronymus ad Evagrium scribens, dicit: *Quam omnes Græci recipiunt et nonnulli Latinorum*. Ita questionem hanc jam diu versarunt ac illustrarunt viri doctissimi, ut rursus eamdem agitare velle, supervacaneum foret.

« Illud quod ad me spectat, arripio. Hippolytus quoque Portuensis episcopus, Caii supra laudati æqualis, Photio teste ⁹⁹, sensit *Epistolam ad Hebræos non esse Pauli apostoli*. Imo ne temporibus quidem sancti Hieronymi Romana Ecclesia illam inter canonicas Apostoli Pauli Epistolas receperat. Cum ergo eam omiserit Caius presbyter Romanus, scriptor antiquissimus, cæteras recensens; veri videtur simile eidem Caio tribuendum esse fragmentum infra evulgandum, in quo prætermisam plane videas Epistolam ad Hebræos ⁹¹. Accedit et alterum robustius argumentum. Memorat hic scriptor ⁹² celebrem Hermæ librum, titulo *Pastoris* inscriptum, his verbis: *Pastorem vero nuperrime temporibus nostris in urbe Roma Herma conscripsit, sedente in cathedra urbis Romæ Ecclesiæ Pio episcopo, fratre ejus*. Jam inter eruditos constat, Hermam floruisse ad dimidium sæculi a Christo nato secundi. Et certe si tunc Romanam cathedram tenuit Pius I papa, illius frater, is librum *Pastoris* scripsisse dicendus est circiter annum Christi 150. At nos supra vidimus, Caium Romanum presbyterum vixisse circiter annum 196, et nihil obstat, quin antea hæc scripserit. At quando fragmenti auctor testatur, Hermam *nuperrime temporibus nostris* librum *Pastoris* conscripsisse, quemnam opportunius quam eundem Caium fragmenti ipsius parentem fuisse conjicias? Tandem scribit fragmenti auctor ⁹³: *Apocalypsim etiam Joannis et Petri, tantum recipimus, quam quidam ex nostris legi in Ecclesia nolunt*. Recte hæc in Caii tempora con-

A veniunt. Eusebius enim *Apocalypsim Petri* inter duobus quidem libros recenset ⁹⁴, non tamen abjicit velut hæreticorum setum. Eodem quoque testante, Clemens Alexandrinus eadem Apocalypsi est usus, non secus ac Epistola Barnabæ. Sozomenus pariter nos monuit ⁹⁵, hanc Apocalypsim *in quibusdam Ecclesiis Palæstinæ usque adhuc singulis annis semel legi*.

« Temporibus etiam Caii ipsius circumferebatur epistola spuria Pauli apostoli ad *Laodicenses*, a sancto Hieronymo et Theodoro explosa, quam Marcion hæresiarcha in subsidium sui delirii adhibuit, uti nos docet sanctus Epiphanius ⁹⁶. At præter hanc ex ipso fragmento nunc discimus, alteram Paulo suppositam fuisse, nempe ad *Alexandrinus*, cujus B nescio an quisquam alius meminere. Cum vero *Apocalypsim Pauli*, ab Augustino et Sozomeno memoratam, scriptor hic nequaquam recenscat; confirmatur sententia Joannis Ernesti Grabii, qui censuit ⁹⁷ erupisse hanc imposturam sæculo duntaxat Ecclesiæ Christianæ iv. Hic quoque videas memorari *librum Psalmorum* a Valentino hæresiarcha elaboratum. Unus Tertullianus, quod sciam, istos indicavit, scribens ⁹⁸: *Nobis quoque ad hanc speciem Psalmi patrociniabuntur, non quidem apostata et hæretici et Platonicæ Valentini, sed sanctissimi et receptissimi prophætæ David*. Quis vero fuerit *Miltiades* ille hæreticus, sive *Miltiades* cujus est mentio in hoc fragmento, divinent alii. Profecto non fuerit *Miltiades* rhetor, ab Eusebio ac Hieronymo laudatus, qui sub C Antonino Commodo multa scripsit pro catholica Ecclesia. Age vero jam proferamus fragmentum ipsum e vetustissimo codice Ambrosiano decerptum, atque illud eruditorum omnium examini subjiciamus, nullo demendo ex erroribus, quibus librariorum imperitia scripturam saturavit atque scedavit, quanquam nihil ii obstant quominus pretium rei intelligamus. » Huc usque doctissimus Muratorius.

IV. Post tanti viri iudicium liceat et nobis nonnullas observationes adjicere, quibus ejus sententia magis inagisque firmetur. Et primum quidem illud advertimus, fragmenti auctorem ex eo quod haud recenseat inter Scripturas canonicas Epistolam ad Hebræos, apprime referre sive sodalem sive discipulum Irenæi, Caium nimirum Ecclesiæ Romanæ presbyterum, ut superius ostendimus. Siquidem sanctus ille Lugdunensis antistes, teste Stephano Gobarotriteita apud Photium ⁹⁹, eandem Epistolam perinde non admittebat. Hic tamen haud omitendum edicere, a primis Christianæ religionis temporibus Clementem Romanum Pauli apostoli συνεργόν ¹, adeoque Romanam Ecclesiam, canonicam illius Epistolæ auctoritatem agnovisse ²: quod miror sacros interpretes hactenus præterisisse. Si ejusmodi fragmentum ineunte hoc sæculo in lucem fuisset editum, nullus dubito quin illud in suos usus con-

⁹⁹ Hieron. De vir. illustr., cap. 59. ⁹⁰ Phot., Bibl. cod. 121. ⁹¹ Vid. infr. col. 33, § 3. ⁹² Ibid. § 4. ⁹³ Euseb., Hist. eccl. lib. iii, cap. 25. ⁹⁴ Sozom., Hist. eccl. lib. vii, cap. 19. ⁹⁵ Epiph., Hæc. 42. ⁹⁶ Grab., Spicil. tom. I, p. 84. ⁹⁷ Tertull., 232. ⁹⁸ Philip. iv, 3. ⁹⁹ Clem. Rom., epist. 1 ad Corinth., 36

vertisset eruditus Hamfredus Hodius, dum *librorum A* *biblicorum numerum ac ordinem juxta saeculorum seriem pertextere studebat* ².

Illud quoque animadversione dignum occurrit, ut modo monebat noster editor, quod fragmenti scriptor § IV *Miltiadis* haeretici mentionem injiciat. ut propterea æquum fuerit existimare, excerptum istud ad illam disputationem pertinere, quam adversus Proculum Cataphrygarum sectatorem Caius instituit. Asterius enim Urbanus apud Eusebium ⁴ sub ipsum initium operis quod adversus Cataphrygas composuit, *Miltiadis* haeresim nominat. Unde confirmatur Eusebii lectio, ⁵ ut et Nicephori eam exscribentis ⁶, a Valesio et Lango sollicitata, qui loco *Miltiadis* substituendum *Alcibiadem* existimant. Neque aliter Dodwellus ⁷, licet aliam hujus ^B loci causam et rationem ineat.

Sunt præterea notata plane dignissima, quæ eodem § IV, memoriam prodidit fragmenti auctor: *PASTOREM*, inquit, *superrime temporibus nostris in urbe Roma Herma conscripsit, sedente cathedra urbis Romæ Ecclesiæ Pio episcopo fratre ejus*. Quibus verbis vim inesse maximam jure censuit eruditissimus editor. Sed, ut vere dicam, est in loci hujus interpretatione Muratoriana, quod non satis assequor. Videtur enim ipse allata verba de Herma viro apostolico accepisse, ejusque respexisse opus quod etiamnum superat, titulo *Pastoris* inscriptum. In hanc autem sententiam ex eo potissimum adducor, quod V. C. illum Hermæ librum *celebrem* vocet, ut vere est *Pastoris* opus cujus auctor Hermas, antiquis Patribus summis laudibus celebratum. Si ejusmodi sit Muratorii sensus et opinio, in nihilum abit ejus *argumentum robustius*: siquidem apostolicus Hermas neque *Pii I frater* existit, neque *ad dimidium sæculi a Christo nato secundi* floruit; qui nimirum centum ante annos sub Clementis Romani pontificatu vixisse comperitur, ut ad volumen I Bibliothecæ nostræ præfati sumus ⁷. Alius igitur querendus Hermas vel Hermes, qui sæculo ut clarus, *Pii I frater* fuerit, quique librum *Pastoris* titulo scripserit: quo semel posito, fragmenti acephali auctorem Caium esse constet. Jam vero vir eruditione præstans Justus Fontaninus luculenter ostendit ⁸, *Hermetem sancti Pii fratrem* ^D *diversum esse ab Herma, qui opus litteris*

consignavit *Pastor* inscriptum. Docet igitur Fontaninus ex Catalogo Bucheriano, Anastasio aliisque, *Hermetem Pii fratrem librum scripsisse, nunc deperditum, de Paschate die Dominico celebrando, in quo mandatum continebatur quod ei præceperat Angelus, cum venit ad eum in habitu pastoris*. Unde illi ab angelico *Pastore* cujus visum in suo *de Paschate* libro enarravit, postea cognomentum adhaesit, dictusque inde

Angelicus Pastor, quia tradita verba locutus, ut canit vetustissimus scriptor poematis in Marcionem sub finem libri III. Hæc aliaque plura in eandem sententiam laudatus vir eruditus. Habemus igitur *Hermetem Pii I fratrem, cognomento Pastorem, qui librum de Paschate scripsit*.

At enim fragmenti auctor non *Herma* cui nomen inditum *Pastor*, sed *Herma* *Pastoris* scriptorem appellat. Cui quidem objectioni ut fiat satis, illud unum reponimus quod de *Hermæ Pastore* nos alibi dixisse meminimus. Nimirum, quemadmodum viri apostolici opus antiquis Patribus *Pastor* seu *liber Pastoris* appellatus fuit, inde fortasse derivata denominatione hujusmodi, quod in toto ferme opere *Pastor* inducitur *Herma* alloquens et informans: ita quoque contigerit, ut et *Hermetis liber de Paschate* fuerit, nonnullis saltem, *Pastor* nominatus; quia illius auctor *de iis scripsit, quæ ei præcepit Angelus, cum venit ad eum in habitu Pastoris, ut habet Catalogus II Henschenianus*: unde non solum scriptori, sed ejus etiam libro *Pastoris* nomen inhaeserit. Hæc tantum in presentiarum habemus, quibus propositæ difficultati occurramus. Verum eruditorum arbitrio rem definiendam dimittimus.

Cæterum doleo equidem ejusmodi fragmentum esse fœdis deformatum erroribus. Sed, ut cum magno Baronio loquar ⁹, *quidquid antiquitas offert, sive corrosam mendosumve sit, accipi tamen grato animo solet*.

De alio autem opere *Ἡερὶ τῆς τοῦ παντὸς οὐσίας*, quod a se scriptum in fine *Labyrinthi* testatur Caius apud Photium loco superius citato, præter ea quæ infra dicenda sunt ubi de Hippolyti scriptis, consulas velim præ ceteris *Tillemontium* ¹⁰, nec non auctores *Historiæ litterariæ Gallicæ* ¹¹, sed in primis *Dodwellum* ¹².

² Hod., de Biblior. textib. origin. lib. IV, cap. 4, pag. 644, seqq. ⁴ Euseb., Hist. eccl. lib. V, cap. 26. ⁵ Niceph., Hist. eccl. lib. IV, cap. 23. ⁶ Dodw. Dissert. 4 *Iren.*, § 38, pag. 371. ⁷ Prolegom. ad Bibl. PP. tom. I, cap. 2, §§ 1 et 2, pagg. 26, 28 (*Patr. Gr.*, t. II). ⁸ Fontan., Hist. litt. *Aquil.*, lib. II, cap. 1, §§ 1 et 2, pagg. 53 seqq. ⁹ Baron., ad ann. 431, § 27. ¹⁰ Tillem., *Mém.*, tom. III, pag. 176. ¹¹ Hist. litt. de la France, tom. I, part. 1, pag. 359. ¹² Dodw. Dissert. 6 *Iren.*, § 48, pag. 463 seqq.

CAII ROMANI PRESBYTERI

FRAGMENTA

Ex Dialogo sive Disputatione adversus Proclum, sectæ Cataphrygarum patronum.

(GALLAND. *Biblioth. vet. Patr.*, II, 203.)

I.

Apud Eusebium *Hist. eccl. lib. II, cap. 25.*

Ἐγὼ δὲ τὰ τρόπαια τῶν Ἀποστόλων (1) ἔγω δεῖ-
ξαι. Ἐάν γάρ θελήσης ἀπαλθεῖν ἐπὶ τὸν Βατικανὸν (2),
ἢ ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν Ὀστίαν, εὐρήσεις τὰ τρόπαια τῶν
ταύτην ἰδρυσάμενων τὴν Ἐκκλησίαν.

A Ego vero apostolorum tropæa possum ostendere.
Nam sive in Vaticanum, sive ad Ostiensem viam
pergere libet, occurrent tibi tropæa eorum, qui
Ecclesiam illam fundaverunt.

II.

Idem, lib. III, cap. 28.

Ἄλλὰ καὶ Κήρινθος ὁ δι' ἀποκαλύψεων ὡς ὑπὸ
Ἀποστόλου μεγάλου γεγραμμένῳ, τερατολογίας
ἡμῖν ὡς δι' ἀγγέλων αὐτῷ δεδειγμένας ψευδόμενος,
ἐπεισάγει λέγων, μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐπίγειον εἶναι
τὸ βασίλειον τοῦ Χριστοῦ· καὶ πάλιν ἐπιθυμίας καὶ
ἡβοναῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ τὴν σάρκα πολιτευομένην
δουλεύειν. Καὶ ἐχθρὸς ὑπάρχων ταῖς Γραφαῖς τοῦ
Θεοῦ, ἀριθμὸν χιλιονταετίας ἐν γάμψ ἑορτῆς, θέλων
κλανᾶν (3), λέγει γίνεσθαι.

B Sed et Cerinthus per revelationes quasdam a se
tanquam a magno quodam apostolo conscriptas,
portenta quædam quasi ab angelis sibi ostensa
commentus nobis introducit, affirmans post resur-
rectionem regnum Christi in terris futurum, ac
rursus homines Jerosolymis degentes cupiditatibus
et voluptati corporis obnoxios fore. Additque hos-
tis ille divinarum Scripturarum, mille annorum
spatium in nuptialibus festis transactum iri, quo
B facilius imperitos homines decipiat.

III.

Ibid., cap. 31.

Μετὰ τοῦτο (4) δὲ προφήτιδες τέσσαρες αἱ Φιλίππου
γεγνήνται ἐν Ἱεραπόλει τῇ κατὰ τὴν Ἀσίαν ὁ τά-
φος αὐτῶν ἐστὶν ἐκεῖ, καὶ ὁ τοῦ πατρὸς αὐτῶν.

Quatuor posthæc Philippi filix prophetides fœ-
runt Hierapoli Asiæ civitate, ubi etiam earum et
patris Philippi sepulcrum visitur.

CAII ROMANI PRESBYTERI

UT VIDETUR

Fragmenta ex *Parvo Labyrintho* sive ex libro Adversus Artemonis hæresim.

I.

Apud Eusebium *Hist. eccl. lib. V, cap. 28.*

Βασί γὰρ (5) τοὺς μὲν προτέρους ἔπαντας, καὶ C
αὐτοὺς τοὺς Ἀποστόλους παρειληφέναι τε καὶ δεδι-

A Affirmant enim priscos quidem omnes, et ipsos
apostolos, ea quæ ab ipsis nunc dicantur, et acce-

(1) *Τὰ τρόπαια τῶν Ἀποστ.* Hieronymus in epistola
ad Marcellum : *Est quidem ibi sancta Ecclesia ; sunt
tropæa apostolorum et martyrum.* VALES. in *Ad-
dead.*

(3) *Θέλωρ σκλανᾶν.* Sic in editione Rob. Ste-
phani, nescio quo casu, excusum est : quem typo-
graphorum errorem secuti sunt postea Genevenses.
Nos vero ex manuscriptis codicibus, et ex Nice-
phori libro veram hujus loci scripturam restituimus,
θέλων κλανᾶν.

(2) *Ἐπὶ τὸν Βατικανόν.* Mirum est in omnibus
nostris codicibus uno consensu haberi Βατικανόν :
nec aliter legitur in *Chronico* Georgii Syncelli. In
sequentibus verbis ἢ ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν Ὀστίαν, om-
nes nostri codices Ὀστίαν habent. Verum in hoc
dissentiunt, quod Mazarinus quidem et Medicæus
codex cum leni spiritu habent Ὀστίαν : Regius au-
tem et Fuketianus asperum adhibent spiritum.
Porro Vaticanus quidem ad B. Petrum referri de-
bet, qui sepultus est in Vaticano. Ostiensis autem
via Paulum denotat, qui sepultus est in via Ostiense.

(4) *Μετὰ τοῦτο.* Hic locus excerptus quidem est
ex Cæii disputatione ; sed sunt Procli verba, a Cæio
litteris consignata. Sic enim Eusebius l. c. : « Pra-
terea in dialogo Cæii, Proclus adversus quem insti-
tuta est disputatio, de Philippi ejusque filiarum
exitu, sic ait : *Quatuor posthæc,* » etc.

(5) *Φασὶ γὰρ, x. τ. λ.* Nicephorus in lib. IV,
cap. 21, hunc librum auctoris ignoti inscriptum
esse dicit : *Μικρὸν λαβύρινθον.* Photius autem in

pisce et docuisse; ac prædicationis quidem veritatem esse custoditam usque ad Victoris tempora, qui tertius decimus a Petro Romanæ urbis episcopus fuit; a Zephyrini autem temporibus qui Victori successit, a Iulteratam fuisse veritatem. Ac fortasse id quod dicunt, credibile videretur, nisi eis refragarentur primum quidem divinæ Scripturæ, deinde fratrum quorundam scripta, Victoris ætate antiquiora, quæ illi adversus gentes et contra sui temporis hæreticos pro veritatis defensione scripserunt: Justinum intelligo, et Miltiadem, et Tatianum, ac Clementem, aliosque quamplurimos: in quorum omnium libris Christi divinitas astruitur. Nam Irenæi quidem et Melitonis et reliquorum scripta quis est qui ignoret, in quibus Christum Deum simul atque hominem prædicant? Psalmi quoque et cantica fratrum jam pridem a fidelibus conscripta, Christum Verbum Dei concelebrant, divinitatem ei tribuendo. Cum igitur tot abhinc annis ecclesiastica doctrina prædicata sit, qui fieri potest, ut omnes usque ad Victoris tempora eam quam isti dicunt doctrinam promulgaverint? Quomodo eos non pudet huiusmodi calumniam adversus Victorem concinnare, cum certo sciant, Theodotum coriariam, qui defectio- nis illius Deum abnegantis parens et auctor fuit, primusque Christum nudum esse hominem asseruit, per Victorem a communione Ecclesiæ ejectum fuisse? Nam si, ut aiunt, Victor eadem sentiebat notionis illius auctorem ab Ecclesia removit?

Α δαχέναι ταῦτα, ἀ νῦν οὕτοι λέγουσι· καὶ τετηρησθαί τὴν ἀλήθειαν τοῦ κηρύγματος μέχρι τῶν Βίκτορος χρόνων, ὃς ἦν τρισκαίδέκατος ἀπὸ Πέτρου ἐν Ῥώμῃ ἐπίσκοπος· ἀπὸ δὲ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ζεφυρίνου, παρακεχαράχθαι τὴν ἀλήθειαν. Ἦν δ' ἂν τυχὸν πιθανὸν τὸ λεγόμενον, εἰ μὴ πρῶτον μὲν ἀντέπιπτον αὐτοῖς αἱ θείαι Γραφαί· καὶ ἀδελφῶν δὲ τινῶν ἐστὶ γράμματα πρεσβύτερα τῶν Βίκτορος χρόνων, ἀ κεῖνοι πρὸς τὰ ἔθνη ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, καὶ πρὸς τὰς τότε αἵρέσεις ἔγραψαν· λέγω δὲ Ἰουστίνου καὶ Μιλτιάδου καὶ Τατιανοῦ καὶ Κλήμεντος καὶ ἐτέρων πλειόνων, ἐν οἷς ἅπασαι θεολογεῖται (6) ὁ Χριστός. Τὰ γὰρ Εἰρηναίου τε καὶ Μελέτιωτος καὶ τῶν λοιπῶν τίς ἀγνοεῖ βιβλία, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον καταγγέλλοντα τὸν Χριστόν; Ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ὧδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι (7) τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστόν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες. Πῶς οὖν ἐκ τούτων, ἐτῶν καταγγελομένου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ φρονήματος, ἐνδέχεται τοὺς μέχρι Βίκτορος οὕτως ὡς οὗτοι λέγουσι κεκηρυχέναι; Πῶς δὲ οὐκ αἰδοῦνται ταῦτα Βίκτορος καταφεύδασθαι· ἀκριβῶς εἰδότες, ὅτι Βίκτωρ τὸν σκυτάε Θεόδοτον τὸν ἀρχηγὸν καὶ πατέρα ταύτης τῆς ἀρνησιθεοῦ ἀποστασίας, ἀπεκήρυξε τῆς κοινωνίας, πρῶτον εἰπόντα ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστόν; Εἰ γὰρ Βίκτωρ κατ' αὐτοὺς οὕτως ἐφρόνει, ὡς ἡ τούτων διδάσκει βλασφημία, πῶς ἂν ἀπέβαλλε Θεόδοτον τὸν τῆς αἵρέσεως ταύτης εὐρετήν; καὶ illorum docet impietas, cur Theodotum opi-

II

Id. *Ibid.*

Facinus nostra ætate gestum, multis fratrum nostrorum in memoriam revocabo: quod quidem si Sodomis admissum fuisset, ipsos, ut arbitrator, incolas ad poenitentiam provocare potuisset. Erat quidam Natalis nomine, confessor, qui non ita pridem, sed nostra ætate vixit. Hic forte in fraudem inductus est ab Asclepiodoto, et altero quodam Theodoto argentario. Ambo autem isti discipuli erant Theodoti illius coriarii, qui primus ob hanc

Υπομήσσω γοῦν πολλοὺς τῶν ἀδελφῶν πρᾶγμα ἐφ' ἡμῶν γενόμενον· ὃ νομίζω ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγεγόνει, τυχὸν ἂν κάκεινους ἐνουθέτησε. Νατάλιος ἦν τις (8) ὁμολογητῆς οὐ πάσαι, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἡμετέρων γενόμενος καιρῶν (9). Οὗτος ἠπατήθη ποτὲ ὑπὸ Ἀσκληπιοδότου καὶ ἐτέρου Θεόδοτου τινὸς τραπεζίτου· ἦσαν δὲ οὗτοι ἔμφω Θεόδοτου τοῦ σκυτεύως μαθηταί, τοῦ πρώτου ἐπὶ ταύτῃ τῇ φρονήσει, μᾶλλον δὲ ἀφροσύνη, ἀφορισθέντος τῆς κοινωνίας ὑπὸ Βί-

Bibliotheca, cap. 48, Caium huius libri auctorem facit, τοῦτον τὸν Γάτον πρεσβύτερόν φασὶ γεννησθαι τῆς κατὰ Ῥώμην Ἐκκλησίας, συντάξαι δὲ καὶ ἑτερον λόγον ἰδίως κατὰ τῆς Ἀρτέμωνος αἵρέσεως, etc. Hic est ipse liber, cuius fragmenta hic profert Eusebius, quem tamen a *Labyrintho* Photius aperte distinguit. Sed Nicephori sententiam confirmat Theodoretus in lib. II *Hæreticarum fabularum*, capite 5, ubi agens de Theodoto coriario, eamque de Natale episcopo referens historiam quam hic narrat Eusebius, ex libro qui *Parvus labyrinthus* dicitur illam esse depromptam testatur.

Trajanum auctor est, Christianos in unum convenientes Christo hymnos canere consuevisse. De his psalmis et hymnis intelligendus videtur Hippolytus in oratione de consummatione mundi sub finem: Τὸ στόμα ἡμῶν πρὸς δοξολογίαν καὶ αἶνον καὶ ψαλμοὺς καὶ ὧδὰς πνευματικὰς ἠυτέρπεισα λαλεῖν. Huiusmodi hymnus in honorem Jesu Christi a Clemente Alexandrino compositus exstat ad finem ejus librorum, qui *Pædagogii* inscribuntur.

(6) *Θεολογεῖται*. De vi ac notionē verbi θεολογεῖν, Justinō M. primitus usurpati, vides nostræ huius *Bibliothecæ* tom. VI, in Indice Græco. Aliorum veterum Patrum complura loca in eandem sententiam profert Svicerus in *Theo. eccl.* tom. I, pag. 1355, § 2.

(8) *Νατάλιος ἦν τις*. Nescio, an hic sit Cæcilius Natalis, qui disputatione Octavii Januarii coram Minutio Felice Romæ habita, ad Christi fidem conversus est, ut scribitur in dialogo Minutii Felicis (cap. 16). Nomen certe convenit, et tempus atque professio.

(7) *Ψαλμοὶ δὲ καὶ ὧδαὶ ἀδελφῶν ἀπαρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι*. Scribendum est ἀπ' ἀρχῆς, ut habet codex Med., Fuk., Savil. et Nicephorus. Porro ex his verbis apparet morem fuisse antiquissimum in Ecclesia, hymnos et psalmos in honorem Christi componere. Certe Plinius in epistola ad

(9) *Ἐπὶ τῶν ἡμετέρων καιρῶν*. Ad litteram Græcam, *nostris temporibus*; qua locutione se non rem præteritam ex aliorum memoria narrare, sed recentem, quam ipse oculis perspectam habere potuerit, et quam proxime dixerat ἐφ' ἡμῶν γενόμενον, testari noster auctor significat. CONSTANT, *Epist. Rom. pontiff.* pag. 109, ubi huiusmodi Caii fragmentum in medium profert.

κτορος, ὡς ἔφην, τοῦ τότε ἐπισκόπου. Ἀνεπίσθη δὲ ὁ Νατάλιος ὑπ' αὐτῶν ἐπὶ σαλαρίῳ ἐπίσκοπος (10) κληρωθῆναι (11) ταύτης τῆς αἰρέσεως, ὥστε λαμβάνειν παρ' αὐτῶν μηνιαία θηνάρια ἑκατὸν πεντήκοντα. Γενόμενος οὖν σὺν αὐτοῖς, δι' ὀραμάτων πολλάκις ἐνουθετεῖτο (12) ὑπὸ τοῦ Κυρίου· ὁ γὰρ εὐσπλαγχνὸς Θεὸς καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς (13), οὐκ ἐβούλετο ἔξω Ἐκκλησίας γενόμενον, ἀπολέσθαι μάρτυρα τῶν ἰδίων παθῶν (14). Ἐπεὶ δὲ βαθυμότερον τοῖς ὀράμασι προσεῖχε, δελεαζόμενος τῇ τε παρ' αὐτοῖς πρωτοκαθεδρίᾳ, καὶ τῇ κλειστοῦς ἀπολλουοσῆ αἰσχροκερδεῖ, τελευταῖον ὑπὸ ἀγίων ἀγγέλων ἐμαστιγύθη, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς οὐ μικρῶς αἰκισθεὶς· ὥστε ἔωθεν ἀναστῆναι, καὶ ἐνδυσάμενον σάκκον, καὶ σποδὸν καταπασάμενον, μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ δακρύων προσπεσεῖν Ζεφυρίῳ ἐπισκόπῳ, κυλιόμενον ὑπὸ τοὺς πόδας οὐ μόνον τῶν ἐν τῷ κλήρῳ, ἀλλὰ καὶ τῶν λαϊκῶν· συγγέει τε τοῖς δάκρυσι τὴν εὐσπλαγχνὸν Ἐκκλησίαν τοῦ ἐλεήμονος Χριστοῦ· πολλῇ τε τῇ δεήσει χρησάμενον, δεῖξαντά τε τοὺς μῶλωπας ὧν εἰλήφει πληγῶν (15), μόλις κοινωρηθῆναι (16).

A doctrinam, seu potius insaniam a Victore, ut dixi, tunc temporis episcopo ab Ecclesiae communione remotus est. Hi persuaserunt Natali, ut accepto salario haeresis illius episcopus crearetur, ea scilicet conditione, ut menstruos centum quinquaginta denarios ab illis acciperet. Sociatus igitur illorum paribus, saepe a Domino reprehendebatur in visis. Clementissimus enim Deus ac Dominus noster Jesus Christus, eum qui passionum suarum testis extiterat, perire extra Ecclesiam nolebat: Sed cum visis illis obtemperare negligeret Natalis, utpote honore primæ apud illos sedis, et turpis lucri cupiditate (quæ multis mortalibus exitio est) inescatus, tandem a sanctis angelis per totam noctem flagris cæsus et gravissime verberatus est: adeo ut primo diluculo consurgens, saccum induerit, et cinere conspersus confestim cum lacrymis ad pedes Zephyrini episcopi sese abjecerit, non solum clericorum, verum etiam laicorum vestigiis advolutus; et Christi misericordis Ecclesiam ipsam quoque misericordem stetibus suis commoverit, atque concusserit; multisque precibus usus, ostensis etiam vibicibus plagarum quas pertulerat, vix tandem ad communionem admissus est.

III.

Id. Ibid.

Γραφὰς μὲν θείας ἀφόδως βεραδιουργήκασι· πῖστεως δὲ ἀρχαίας κανόνα ἡθετήκασι· Χριστὸν δὲ

Sacras quidem Scripturas auoacter adulteraverunt, primitivæ autem fidei regulam rejecerunt,

(10) Ἐπίσκοπος κληθῆναι. Ita scriptum præfert Codex Regius, cui consentit Rufini interpretatio. Sed quatuor reliqui codices, Maz., Med., Fuk. et Savil. scriptum habent, κληρωθῆναι.

C gellorum quibus Natalis a sanctis angelis cæsus est, proxima mentio, plagas pro Christi desertione potius, quam pro Christi confessione acceptas, hic intelligi postulet. Id.

(11) Κληρωθῆναι. Non displicet, quod apud Rufinum, nominaretur; ex quo et liquet eum Græce legisse κληθῆναι. Neque vero obscurum est, Natali vanum episcopi sine re nomen indultum fuisse, cum non esset inter illos hæreticos episcopus qui ei ordinationem conferre posset. Hinc non alicujus urbis, sed hæresis illius episcopus nuncupatus est. Quocirca et infra dicitur prima cathedra insignitus, non quia episcopus aliquibus, sed quia toti hæresi præsideret. CONSTANT.

(16) Μόλις κοινωρηθῆναι. Hujusmodi indulgentia non solum iis qui a catholica fide abscesserant et ad eam postmodum redierant, sed et mœchis pœnitentibus impertita, Tertulliano valde displicuit. Eam ob causam in lib. De pudicit., n. 13, episcopum cujus nomen reticet, sic sugillat: *Et tu quidem pœnitentiam mœchi ad exorandam fraternitatem in ecclesiam inducens, conciliatum et concineratum, cum dedecore et horrore compositum, prosternis in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacinias invadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genera delinquentem; inque eum hominis exitum, quantis potes misericordiam illecebris, bonus pastor et benedictus papa concionaris, et in parabola ovis capras tuas quæris, tuu ovis ne rursus de grege exsiliat.* Quæ verba hic describere visum est non tantum ob consensionem illorum cum iis quæ (a Caio) proxime relata sunt, aut ut ea quæ tunc temporis circa pœnitentes vigeret disciplina, exemplo altero firmaretur: sed et maxime quia nonnulli, nominatimque Paschasius Quesnellus *Dissert. 1 de vita et gestis Leonis*, cap. 12, n. 6, papam illum de quo hæc Tertullianus eloquitur, Zephyrinum interpretantur. De ipso quoque Baronius ad annum 216, n. 4, dictum intelligit illud ejusdem lib. 1, cap. 1: *Audiu etiam edictum esse propositum, et quidem peremptorium: pontifex scilicet maximus quod est episcopus episcoporum, edicit: Ego et mœchis et fornicationis delicta, pœnitentia sanctis dimitto.* Neque ambiguum est, quin si denotetur Zephyrinus his cap. 1 verbis, idem quoque superioribus cap. 13 carpatur. Non desunt tamen qui utrumque locum ad episcopum Carthaginensem referant; adeo ut is per exaggerationem Tertulliano non insolentem, pontifex maximus dictus sit et episcopus episcoporum. Verum sive is, sive quisvis aliis intelligatur,

(12) Δι' ὀραμάτων.... ἐνουθετεῖτο. Rufinus vertit, *admonebatur in somniis*. Valesius vero, *corripiebatur in somnis*; et infra, *sed cum nocturnas ejusmodi visiones negligeret*; quo in loco Rufinus non addidit nocturnas. In utroque loco placuit literæ Græcæ adhærere, in qua nihil est, unde somniantine an vigilantis hæc visa ostensa sint, conjectemus. Imo Petrus Gillius in *Lexico* observat τὸ ὄραμα, quo constanter utitur noster auctor, de visis vigilantium proprie dici. Id. — De hujusmodi visis, ex probatissimis Ecclesiae monumentis antiquioribus complura profert exempla Dodwellus *Dissert. 4, Cyprian.*, pag. 37 seqq.

D (13) Θεός.... I. X. Nemo dixerit Dei nomen (a Caio qui Artemonis hæresim refutat) hic improprie Christo attribui: siquidem illum ab Artemone Deum pegari non patitur, quem a majoribus, contra hæretici hujus mendacia, Deum assertum esse, Justini, Miltiadis, Tatiani, Clementis, Irenæi et Melitonis scriptis evincit. CONSTANT.

(14) Μάρτυρα τῶν ἰδίων παθῶν. Apud Rufinum, *martyrem suum qui sibi in multis passionibus extiterat*. Id.

(15) Μῶλωπας ὧν εἰλήφει πληγῶν. Valesius post Rufinum addidit, *pro Christi confessione*. Et hic hærendum Græco duximus: maxime cum fla-

Christam ipsum denique ignoraverunt: non inquirentes quid sacræ doceant Scripturæ, sed cuiusmodi syllogismorum figura ad confirmandam impietatem suam reperiatur, assidue meditantur. Quod si quis aliquem divinæ Scripturæ locum eis objiciat, examinant utrum connexum an disjunctum syllogismi genus ex eo confici possit. Relictisque atque abjectis sacris Dei Scripturis, geometriæ student; quippe qui terrestres sint et loquuntur terrena, et illum qui de caelo advenit ignorant. Euclidis igitur geometria apud nonnullos eorum studiose excolitur; Aristoteles vero et Theophrastus summa admiratione suscipiuntur; Galenus autem a quibusdam etiam adoratur. Proinde istos qui infidelium artibus ac disciplinis ad stabiliendam hæresis suæ opinionem abutuntur, et subtili impiorum hominum versutia simplicissimam divinaram Scripturarum adulterant idem, remotissimos esse a fide quid attinet dicere? Hinc est, quod divinis Scripturis audacter manus intulerunt, eas a se emendatas esse dicentes. Atque id a me non falso eis objici, quisquis voluerit, facile cognoscet. Nam si quis exemplaria illorum undique conquisita simul inter se contulerit, inveniet profecto, illa inter se plurimum dissentire. Certe Asclepiodoti exemplaria non conveniunt cum illis quæ sunt Theodoti. Multa porro hujusmodi exemplaria nancisci licet, propterea quod discipuli illorum studiose perscripserunt ea quæ a magistris suis, ut ipsi

tum hujus edicto, tum Zephyrini, imo et Dei Natalem lapsam ad pœnitentiam non una ratione provocantis auctoritate, prædamnata est Novatiani duritia, qua lapsis etiam pœnitentibus veniam negari voluit. COUTANT.

(17) *Πότερον συνημμένον ἢ διεξευγμένον.* Quid sit συνημμένον, et quid διεξευγμένον, docent dialectici. Pronuntiatia quæ Stoici ἀξιώματα vocant, alia sunt simplicia, ut illud: *dies est*; alia non simplicia. Ex his quæ non sunt simplicia, alia sunt συνημμένα, id est *connexa*, quæ constant ex duobus diversis pronuntiatis, ut illud, *Si dies est, lux est.* Alia διεξευγμένα, seu *disjuncta*, ut illud, *Aut dies est, aut nox est.* Vide Diogenem Laertium in Zenone. Sextus Empiricus tō συνημμένον definit, τὸ συνεστὸς ἐξ ἀξιώματος διαφορουμένου, ἢ ἐξ ἀξιώματων διαφορόντων, διὰ τοῦ εἰ ἢ εἴπερ συνδέσμου. Et exemplum connexi quod sit ex pronuntiato διαφορουμένῳ hoc affert: *Si dies est, dies est.* Ex quo corrigendus est Diogenes Laertius in Zenone hoc modo, ἐξ ἀξιώματος μετὰ διαφορουμένου, ὅσον, *Εἰ ἡμέρα ἐστίν, ἡμέρα ἐστίν.* Porro tam apud Sextum, quam apud Laertium mallet scribere διαφορουμένου, quemadmodum legitur apud Alexandrum Aphrodisiensem in priora *Analytica.* Nam διαφορουμένον, idem est quod δις λαμβανόμενον. Et hæc quidem de harum vocum interpretatione dicta sufficiant. Quod vero spectat ad hujus loci interpunctionem, scripti codices inter se dissentiunt. Nam Regius quidem codex quem secutus est Robertus Stephanus, post vocem διεξευγμένον, virgulam habet appositam; ut scias, voces illas συνημμένον καὶ διεξευγμένον, referendas esse ad τὸ ῥητὸν quod præcessit: non autem ad σχῆμα συλλογισμοῦ quod proxime sequitur. Sed reliqui codices, Max. et Med. cum Fuk. et Saviliano, post vocem διεξευγμένον, nullam adhibent distinctionem, sed tantum post vocem συνημμένον. Quam distinctionem secutus Rufinus et reli-

ἠγνοῦσασιν· οὐ τί αἰ θεταί λέγουσι Γραφαί, ζητούντες, ἀλλ' ὅποιον σχῆμα συλλογισμοῦ εἰς τὴν τῆς ἀθεότητος εὐρεθῆν σύστασιν, φιλοπόνως ἀσχοῦντες· καὶ αὐτοῖς προτείνῃ τις ῥητὸν Γραφῆς θεϊκῆς, ἐξετάζουσι πότερον συνημμένον ἢ διεξευγμένον (17) δύναται ποιῆσαι σχῆμα συλλογισμοῦ· καταλιπόντες δὲ τὰς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Γραφάς, γεωμετρίαν ἐπιτηδεύουσιν· ὡς ἂν ἐκ τῆς γῆς ἦντες καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλοῦντες, καὶ τὸν ἀνωθεν ἐρχόμενον (18) ἀγνοοῦντες. Εὐκλείδης γοῦν παρὰ τισιν αὐτῶν φιλοπόνως γεωμετρεῖται· Ἀριστοτέλης δὲ καὶ Θεόφραστος θαυμάζονται· Γαληνὸς γὰρ ἰσως ὑπὸ τινων καὶ προσκυνεῖται (19). Οἱ δὲ ταῖς τῶν ἀπίστων τέχνηαις εἰς τὴν τῆς αἰρέσεως αὐτῶν γνώμην ἀποχρώμενοι, καὶ τῇ τῶν ἀθίων πανουργίᾳ τὴν ἀπλήν τῶν θείων Γραφῶν πίστιν καπηλεύοντες, ὅτι μὴδὲ ἐγγὺς πίστεως ὑπάρχουσι, τί δεῖ καὶ λέγειν; Διατοῦτο ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀπόδως ἐπέβαλον τὰς χεῖρας, λέγοντες αὐτὰς διωρθωκέαι. Καὶ ὅτι τοῦτο μὴ καταψευδόμενος αὐτῶν λέγω, ὁ βουλόμενος δύναται μαθεῖν. Εἰ γὰρ τις θελήσει συγκομίσας αὐτῶν ἐκάστου τὰ ἀντίγραφα ἐξετάζειν πρὸς ἄλληλα, κατὰ πολὺ ἂν εὗροι διαφωνοῦντα· ἀσύμφωνα γοῦν ἔσται τὰ Ἀσκληπιάδου (20) τοῖς Θεοδότου. Πολλῶν δὲ ἔστιν εὐπορῆσαι, διὰ τὸ φιλοτιμῶς ἐγγεγράφθαι τοὺς μαθητὰς αὐτῶν τὰ ὑφ' ἐκάστου αὐτῶν, ὡς αὐτοὶ καλοῦσι, κειρωρθωμένα, τουτέστιν ἠφανισμένα. Πάλιν δὲ τούτοις τὰ Ἐρμοφίλου οὐ συνῆδει. Τὰ γὰρ Ἀπολλωνίου οὐδὲ αὐτὰ ἐαντοῖς ἔστιν σύμφωνα. Ἐνεστι γὰρ συγκρίναι

qui interpretes, *connexum* ac *disjunctum*, duo syllogismorum genera esse existimarunt. Mihi prior distinctio magis placet.

(18) *Τὸν ἀνωθεν ἐρχόμενον.* Christophoronus vertit: *Christum qui de caelo venturus est, penitus ignorant.* Quam interpretationem equidem non damno. Sic enim loqui solent sancti Patres de supremo adventu Christi, quo mundum judicaturus est; non quasi de futuro, sed tanquam de præsentī: *ἔρχεται* κρίνειν ζῶντας καὶ νεκρούς. Ita Hegesippus in martyrio sancti Jacobi, et alii passim ab Eusebio citati. Possunt tamen hæc verba etiam de primo Christi adventu intelligi, quomodo accepit Rufinus.

(19) *Γαληνὸς γὰρ ἰσως ὑπὸ τινων καὶ προσκυνεῖται.* Galenus enim de figuris syllogismorum et de tota philosophia libros conscripserat, ut ex librorum ejus indice cognoscimus. Est autem illustre hoc testimonium de Galeno, quippe quod auctoris sit antiquissimi, et Galeni temporibus pene æqualis. Nec vero ex hoc tantum scriptore, verum etiam ex aliis quampluribus idem colligere licet, qui Galenum Aristoteli ac Theophrasto, ipsique adeo Platoni æquare non dubitarunt. Certe Alexander Aphrodisiensis, in librum octavum *Topicorum* non procul ab initio, satis indicat, ita omnes de Galeno existimasse. Postquam enim docuit, problematum alia ἐνδοξα esse, alia ἀδοξα, et ἐνδοξα quidem in duplici esse differentia, alia enim esse ἀπλως, alia ὀρισμένως, hæc subjunxit: ὀρισμένως δ' ἐνδοξα, τὰ τῶδε τινὲ τῶν ἐνδόξων ἐπόμενα· ὅσον, Πλάτων, ἢ Ἀριστοτέλει, ἢ Γαληνῷ.

(20) *Τὰ Ἀσκληπιάδου.* Apud Nicephorum scribitur Ἀσκληπιοδότου, quomodo etiam legit Rufinus. Paulo post, ubi legitur τὰ γὰρ Ἀπολλωνίου, restituendum est Ἀπολλωνίδου ex Theodoro in libro II *Hæretic. fabularum*, cap. 5, et ex Nicephoro ac Rufino.

τὰ πρότερον ὅπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα (21), τοῖς ὕστερον πάλιν ἐπιδιαστραφείσι, καὶ εὐρεῖν καταπολὺ ἀπάδοντα. Ὅσης δὲ τόλμης ἐστὶ τοῦτο τὸ ἀμάρτημα, εἰκὸς μὴδὲ ἐκείνους ἀγνοεῖν. Ἡ γὰρ οὐ πιστεύουσι ἀγίῳ Πνεύματι λελέχθαι τὰς θείας Γραφάς, καὶ εἶσιν ἀπιστοὶ· ἢ αὐτοὺς ἡγοῦνται σοφωτέρους τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑπάρχειν· καὶ τί ἕτερον ἢ δαιμονῶσιν; Οὐδὲ γὰρ ἀρνήσασθαι δύνανται αὐτῶν εἶναι τὸ τόλμημα, ὅπότεν καὶ τῇ αὐτῶν χειρὶ ἢ γεγραμμένα· καὶ παρ' ὧν κατηχήθησαν (22) μὴ τοιαύτας παρέλαβον τὰς Γραφάς· καὶ δεῖξαι ἀντίγραφα, ὅθεν αὐτὰ μετεγράψαντο, μὴ ἔχουσιν. Ἐνιοὶ δὲ αὐτῶν οὐδὲ παραχαράσσειν ἠξίωσαν αὐτάς, ἀλλ' ἀπλῶς ἀρνησάμενοι τὸν τε νόμον καὶ τοὺς προφήτας, ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας (23) προφάσει χάριτος, εἰς ἔσχατον ἀπωλείας διεθρον καταλιθίσθαι.

exceperint: nec ostendere possint exemplaria, ex quibus sua illa descripserunt. Quidam autem ex ipsis ne adulterare quidem Scripturas dignati sunt: sed legem ac prophetas absolute repudiantes, per illegitimam et impiam doctrinam, sub obtentu gratiæ in altissimum exitii gurgitem delapui sunt.

A dicunt emendata, hoc est corrupta fuerant. Jam Hermophili exemplaria cum illis quæ dixi, minime consentiunt. Ea vero quæ dicuntur Apollonidis, ne secum quidem ipsa concordant. Nam illa quæ prius ediderat, cum illis quæ postea invertit atque luxavit, conferre quilibet potest, atque inter se dissonantia deprehendere. Quantæ porro audaciæ sit ejusmodi facinus, ne ipsos quidem ignorare credibile est. Aut enim sacras Scripturas a sancto Spiritu dictatas esse non credunt, ac proinde infideles sunt: aut æmetipsos Spiritu sancto sapientiores esse existimant, ac proinde quid aliud sunt quam dæmoniaci? Neque enim negare possunt, hoc facinus a se admissum esse, cum ipsorum manu descripta sint exemplaria; neque ab illis a quibus in

B Christiana fide instituti sunt, ejusmodi codices accepserunt: nec ostendere possint exemplaria, ex quibus sua illa descripserunt. Quidam autem ex ipsis ne adulterare quidem Scripturas dignati sunt: sed legem ac prophetas absolute repudiantes, per illegitimam et impiam doctrinam, sub obtentu gratiæ in altissimum exitii gurgitem delapui sunt.

CAII EJUSDEM

UT VIDETUR

Fragmentum acephalum de Canone sacrarum Scripturarum (24).

(Apud L. A. MURATORIUM V. C. *Antiq. Ital. med. æv.* tom. III. col. 834.)

I. .... quibus tamen interfuit, et ita posuit. Tertio Evangelii librum secundo Lucam. Lucas iste medicus post ascensum Christi, cum eo Paulus quasi ut juris studiosum secundum adsumsisset, numeni suo ex opinione concriset. Dominum tamen nec ipse vidit in carne; et idem prout assequi potuit, ita et a nativitate Johannis incipet dicere. Quarti Evangeliorum Johannis ex discipulis. Cohortantibus condiscipulis et episcopis suis dixit: *Conjunctate mihi hodie triduo, et quid cuique fuerit revelatum, alterutrum nobis enarremus.* Eadem nocte

(21) Ἰπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα. Christophorus legit ὅπ' αὐτοῦ· quomodo etiam Savilius ad oram sui codicis emendavit. Nostritamen codices nihil mutant; et vulgata lectio confirmatur tum ex sequentibus, tum ex Theodoro. Nam Theodoretus in libro II *Hæreticarum fabularum*, cap. 5. hujus loci sensum ita expressit: Καὶ οὐδὲ τοῦτο συμφώνως αὐτοὺς δεδρακέναι λέγει. Ἄλλὰ ἄλλως μὲν τὸν Θεόδοτον, ἑτέρως δὲ τὸν Ἀσκληπιάδην, καὶ Ἐρμόφιλον ἄλλως, καὶ τὸν Ἀπολλωνίδην ἑτέρως· καὶ τούτων δὲ ἕκαστον ἐπιδιορθώσει τῶν οὐκ εἰρηνοποιήσασθαι. Ex quibus apparet, Theodoretum hic legisse in plurali numero, τὰ πρότερον ὅπ' αὐτῶν κατασκευασθέντα. Ipsa tamen orationis consequentia poscere videtur, ut ὅπ' αὐτοῦ potius scribatur. De solo enim Apollonide id affirmat Caius, seu quis alius auctor fuit *Parvilyrinthi*: illum scilicet duas editiones composuisse sacrarum librorum, quarum posterior multum a priorē differret.

(22) Καὶ παρ' ὧν κατηχήθησαν. Tota hæc pericope usque ad verba illa μὴ ἔχουσι, deest in codice Regio, nec admodum necessaria mihi videtur: habetur tamen in vetustissimo codice Maz., Med.

revelatum Andreæ ex apostolis, ut recognoscentibus cunctis, Johannis suo nomine cuncta describeret. Et ideo licet varia singulis Evangeliorum libris principia doceantur, nihil tamen differt credentium fidei, cum uno ac principali spiritu declarata sint in omnibus omnia de nativitate, de passione, de resurrectione, de conversatione cum discipulis suis, et de gemino ejus adventu. Primo in humilitate despectus, quod ro.... Secundum potestate regali præclarum, quod futurum est. Quid ergo mirum, si Johannes tam constanter singula etiam in Epistolis

ac Fuk., et in interpretatione Rufini.

(23) Ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας. Subaudiendum videtur ἕνεκα, vel διὰ τῆς ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας. Ita fere Langus et Musculus hunc locum interpretati sunt, melius profecto quam Christophorus. Male etiam Rufinus vertit: *et obtentu impiæ hujus assertionis*, quasi Græca sic construenda sint, ἀνόμου καὶ ἀθέου διδασκαλίας προφάσει. Atqui προφάσει χάριτος dixit Eusebius. Quippe hæretici illi, obtentu gratiæ quæ per Evangelium donata est, legem ac prophetas repudiabant. Unde eorum doctrina merito ἀνομος et ἀθεος dicitur: ἀνομος, eo quod legem rejicerent; ἀθεος, eo quod prophetas unius ac veri Dei nuntios repudiarent.

(24) Fragmentum istud proferimus e vetustissimo codice Ambrosiano decerptum, atque illud eruditorum omnium examini subijcimus, nullum demendo ex erroribus quibus librorum imperitia scripturam saturavit atque fœdavit; quanquam nihil ii obstant, quominus pretium rei intelligamus. MURATOR. l. c.

suis proferat dicens in semetipso : *Quæ vidimus oculis nostris, et auribus audivimus, et manus nostræ palpaverunt, hæc scripsimus.* Sic enim non solum visorem, sed auditorem, sed et scriptorem omnium mirabilium Domini per ordinem proficitur.

II. *Acta* autem omnium apostolorum sub uno libro scripta sunt *Lucas* optime *Theophile* comprehendit, quia sub præsentia ejus singula gerebantur, sicut et semote passionem Petri evidenter declarat, sed profectionem Pauli ab Urbe ad Spaniam proficiscutis.

III. *Epistola* autem *Pauli*, quæ, a quo loco, vel qua ex causa directe sint, voluntatibus intelligere, ipse declarat. Primum omnium Corinthiis schisma hæresis interdicens, deinde Callactis circumcisionem. Romanis autem ordine Scripturarum, sed et principium earum esse Christum intimans, prolixius scripsit, de quibus singulis necesse est a nobis disputari; cum ipse beatus apostolus Paulus sequens prædecessoris sui *Johannis* ordinem, non nisi nominatim septem Ecclesiis scribat ordine tali: *Ad Corinthios* prima, *ad Ephesios* secunda, *ad Philippenses* tertia, *ad Colossenses* quarta, *ad Galatas* quinta, *ad Thessalonicenses* sexta, *ad Romanos* septima. Verum Corinthiis et Thessalonicensibus licet pro correptione iteretur, una tamen per omnem

A orbem terræ Ecclesia diffusa esse denoscitur. Et *Johannes* enim in *Apocalypsi* licet septem ecclesiis scribat, tamen omnibus dicit. Verum *ad Philemonem* una, et *ad Titum* una, et *ad Timotheum* duas pro affectu et dilectione; in honore tamen Ecclesie catholice, in ordinatione ecclesiasticæ disciplinæ sanctificatæ sunt. Fertur etiam *ad Laudecenses*, alia *ad Alexandrinos* Pauli nomine fictæ ad hæresem Marcionis; et alia plura quæ in catholicam Ecclesiam recipi non potest. Fêl enim cum melle misceri non congruit.

IV. *Epistola* sane *Judæ*, et superscripti *Johannis* duas in Catholica habentur. Et *Sapientia* ab amicis *Salomonis* in honorem ipsius scripta. *Apocalypsis* etiam *Johannis* et *Petri*, tantum recipimus, quam quidam ex nostris legi in Ecclesia nolunt. *Pastorem* vero *NUPERRIME* temporibus nostris in urbe Roma *Herma* conscripsit, sedente cathedra urbis Romæ Ecclesie Pio episcopo fratre ejus. Et ideo legi eum quidem oportet; se publicare vero in Ecclesia populo, neque inter prophetas completum numero, neque inter apostolos in finem temporum potest. *Arsinoi* autem seu *Valentini*, vel *Miltiadis* nihil in totum recipimus; qui etiam novum *Psalmodium* *librum* Marcioni conscripserunt, una cum *Basilide* *Assianum* *Catafrygum* constitutorem (25).

(25) Vidistin', quot vulnera frustulo huic antiquitatis infixit librariorum incuria atque ignorantia? MURATOR.

ANNO DOMINI CCXXII.

JULIUS AFRICANUS

NOTITIA

(FABRIC., *Bibliotheca Græca*, ed. HARLES, tom. IV, p. 211. Hamburgi, 1795, in 4°.)

SEXTUS (1) JULIUS AFRICANUS, Syrus, ex Emaunte, sub Antonino Helogabalo et Alexandro Severo claruit (2). *Zachariæ* Lundii commentarium ms. in *Africani Cestos* servari, accepi Hasniæ a Woldfo, regie biblioth. custode. In illis fragmentis cap. 29 auctor testatur, vidisse se Bardesanem Parthum, quem diversum mihi esse persuadeo a Bardesane scriptore. Nam et huic minus convenit illa jacu-

(1) *Sextum* unus vocat Suidas. FABRIC. Σέκτωρ scribitur, forsitan operarum vitio, ab Eudocia. HARL.

(2) Circa ann. Chr. 221. Vid. Saxii *Onom. lit. I*, pag. 552 sq., aut a. C. 238. Vid. Hambergeri *Nachrichten*, tom. II, pag. 525 sq. Uterque plures citat, qui de Africano egerunt. HARL.

(3) Quod ζωγραφῆσαι βέλεσιν vocat Africanus, apud Philostratum lib. II *De vita Apollonii*, cap. 28, pag. 81, dicitur σχιαγραφῆσαι βέλεσιν. Magisque

lando pingendi sagittarumque ictibus formam ejus, quem vellet, pulchre describendi solertia (3), quia in suo Africanus prædicat, et hic Parthus fuit, alter *Babylonius*. Denique qui sub Antonino vixisse scriptorem docent *Porphyrius* et *Eusebius*, si *Elagabalum*, non *Marcum* Philosophum intellexissent, perinde ut *Hieronimus* cap. 63, ubi de Africano disserit, nota quadam addita Antonini nomen distinguendum hoc, quam quod in veteri inscriptione apud *Gruterum* pag. DLXII, de Sorano Batavo :

*Emissumque arcu dum pendet in aere telum
Ac redit, ex alia fixi fregique sagitta.*

Vel quod de *Domitiano* *Sueton.* cap. 19, *In pueri procul stantis præbentisque pro scopo dispensam dextræ manus palmam, sagittas tanta arte direxit, ut omnes per intervalla digitorum innocue evaderent.*

xissent. [Africanus sub Antonino Elagabalo et Alexandro Severo clarus, ait Saxius l. c. argumento Hieron. *De scriptor. eccles.*, cap. 63, sive quod *Chronographiæ* suæ opus, h. e. libros v *De temporibus* ab orbe condito usque ad A. C. 221 perduxit, ratiocinatore Pagio in *Critic. Baron.*, ad a. Chr. 220, n. II, pag. 464, tom. II, sive quod Κεστούς suos Alexandro, Juliæ Mammææ filio, inscripsisse dicitur.]

Thevenoti collectio pag. 275—316 exhibet, sed Græcæ tantum, opusculum in capita 77 distinctum, sub titulo: JULII AFRICANI ΚΕΣΤΟΙ (4); sed ne utiquam est opus illud Africani integrum, quod sub *Cestorum* titulo Alexandro Mammææ ab Africano dicatum constabat libris ix (5), ut tradit Syncellus pag. 359, licet Photius cod. xxxiv libros xiv, vel Suidas in Ἀφρικανός [et Eudocia in *Violario* pag. 73], atque ex eo auctor recens scholiorum Græcorum ad *Anthol.* epigramm. lib. vii, pag. 610, plane libros xxiv numeret. In hoc opere, cujus Eusebius quoque vi, 31 *Hist. eccles.* et Nicephorus iv, 21, meminerunt, Africanus λατρικῶν καὶ φυσικῶν καὶ γεωργικῶν καὶ χυμεντικῶν admirandas δυνάμεις complexus fuerat, ut testatur Syncellus, et apparet e fragmentis quæ ex Africano in *Hippiatricis* et *Geoponicis*, (6) occurrunt, et quæ in Mich. Pselli libro inedito θαυμασίων ἀκουσμάτων λατρικῶν καὶ φυσικῶν obvia, publici juris fecit Lambecius *Commentar.* pag. 222-224 [pag. 472-479 edit. Kollarii, cujus notas conferes]. Suidas: Εἰσὶ δὲ οὐνεὶ φυσικὰ ἔχοντα ἐκ λόγων τε καὶ ἔπαοιδῶν καὶ γραπτῶν τιῶν χαρακτηρῶν ἴσσεις τε καὶ ἄλλοιων ἐνεργειῶν. Quæ sub nomine Κεστών Africani Parisiis prodierit, atque de re militari potissimum (7) rebusque variis et inventis, ad eam feliciter gerendam repertis, atque partem ex medicorum, chemicorum, magorum, physicorum et geometrarum officina, petitis, disse-

(4) Κεστός, Veneris acu picta zona, de qua Eustath. ad Iliad. E, 214. Idem ad Iliad. Γ, pag. 323, κεστόν interpretatur κεντητὸν καὶ ποικίλον. Itaque Julius Africanus libros suos, quibus de variis argumentis ex variis scriptoribus plurima collegerat, inscripsit Κεστούς, quasi στροματεῖς atque varias et amœnas lectiones dixerit. Utitur ipse hoc vocabulo p. 297 b, τί δὲ θαῦμα εἰ καὶ τοῦτο παρὰ Χαρίτων ἔλαβεν ἡ Ἥρα; καὶ γὰρ παρὰ τῆς Ἀφροδίτης τοὺς κεστοὺς ἔδανεῖσάτο. Dicti etiam sunt *cesti* lora, quibus pugiles solebant manus et brachia innectere, quo fortius ferire possent, ut videre est in antiqua imagine apud Guil. Choulum libro *De balneis et exercitationibus veterum*, pag. 18. Confer quæ viri docti ad Virgil. v *Æneid.*, v. 69, et Rigaltium ad Onosandrum, pag. 24 sq. 37; Stephanium ad *Histor. Saxoniam* Jo. Grammatici lib. iii, fol. 84 sq.

(5) Male xix excusum in Tilhemontii *Mém. eccles.*, tom. III, parte II, nota I, ad Vitam Africani edit. Bruxell.

(6) Conf. Needhami et Niclasii prolegomena ad *Geoponica*, pag. xlv sqq., ubi varia de Africano docte disputantur. HARL.

(7) Casaubonus ad *Æneæ* cap. 7, testatur, in quibusdam codicibus inscribi Πρὸς πολεμικοὺς παρὰσκευαί, in aliis Πολεμικῶν Παρὰσκευαί.

(8) Καὶ Ῥωμαίων δὲ αὐτοκράτορες παλαιοί, p. 291, capite δ'. Ἐχρήσατο τῆ περὶ ταύτη καὶ

runt, instruuntque duces et milites, et cap. 25 sq. pag. 298 sq. quædam aspergunt rem rusticam spectantia, qualia etiam in *Geoponicis* leguntur; hæc, inquam, non sunt ipsum Africani opus, sed excerpta ex Africani *Cestis* et aliis scriptoribus, sive antiquioribus, ut *Ænea* Tactico, e quo integra capita descripta pridem notavit Casaubonus: sive etiam quibusdam longe junioribus, ut tum alia (8) ad oram paginæ a me notata loca videntur innuere, tum Belisarii (9) mentio aperte docet. Ex libro quinto et sexto *Cestorum* repetita, quæ in bibliothecis Vaticana, Palatina, Barberina, Farnesiana, Monachiensi et regia atque Colbertina Paris. et in aliis Germaniæ, Belgii et Angliæ bibliothecis reperiantur, notat Gabriel Naudæus II, 8, *De studio militari*, cap. 8, pag. 520. Corruptissima autem in mss. codicibus reperta sunt hæc excerpta, prioribus maxime capitibus; quamobrem nulla etiam Latina versio addi potuit, licet eruditissimus J. Boivinus (10) in suis castigationibus, ad calcem voluminis adjectis, innumera loca feliciter restituerit atque illustraverit (11). Quoniam vero inter vulgaria quædam atque inepta in hoc opusculo leguntur alia etiam digna notatu, et vix ac ne vix quidem alibi obvia, optandum est, ut in meliores et emendatiores codices incidant viri docti, quibus ad interpretationem hujus opusculi excitentur. Exstant sane in codicibus etiam Cæsarianis [teste Lambecio aliisque, quos excitavi in notitia codd.], it. Bodleianis, e quibus descriptum memini me videre Lipsiæ apud clariss. amicam nostrum Godfridum Olearium, sed, ni fallor, deerant prima capita 29. Non dubito, alia exemplaria in Italiæ posse inveniri bibliothecis, in quibus pridem ea evoluit Politianus cap. 15 *Misc.*, et Rigaltius ad Onosandrum pag. 16, 23, 27 sq., 45, 84. Habet et Leidensis biblioth. inter libros Is. Vossii; quemadmodum bina occurrunt præterea

Σύρμος ὁ Σκύθης, καὶ Βαρθησάνης ὁ Πάρθος, τάχα δὲ που καὶ πλείονες. Εἶδον καὶ αὐτὸς Ἐναγάρου τοῦ Βασιλέως [καὶ] Μάννα τοῦ παιδὸς αὐτοῦ πολλὰς περὶ τὰς ἀστρονομίας ἐμοῦ ὑφηγησαμένου, etc., pag. 300, capite xθ'.

(9) Τοῦτο δὲ ἐποίησε καὶ Βελησάριος, ἐπεὶ γὰρ ἀντιστεῖν διὰ τὸ πλῆθος, etc., pag. 309 b, capite ζς'. Ποιοῦσι μὲν καὶ οἱ σήμερον Ῥωμαῖοι τε καὶ Ἀραβες, pag. 310, capite ζη'. Videtur Christianus scripsisse, quod legitur pag. 311 b, capite ο', de transfugarum non repudiando matrimonio, εἰ καὶ τιμῶσιν τὰ παρ' ἡμῶν θρησκευόμενα, si a religione nostra non sint alieni. Clausula libri innuitur pag. 300, ληγέτω δὲ καὶ τότε τὸ σύγγραμμα εἰς τι ἀρχαῖον καὶ φιλομαθὲς διήγημα, capite xθ' sive 29.

(10) Ejusdem Boivini Latina versio fuit in *Bibl. Rostgaardiana*, pag. 454; *Daneschioldiana*, p. 402. FABRIC. Boivin. noluit Latine illud vertere, cum de fontibus, veneno inficiendis, agant, et his talibus, ne durante bello hostes doctos obtrectarent, quasi consultores regi suo, ut inficiatur communibus generis humani usibus destinata aqua. Hæc mihi Boivinus. BENZEL.

(11) Opus valde vitiatum nominat Valcken. in adnotatt. uberioribus ad *Adoniasus*. Theocriti, p. 345 C; et pag. 346 A; notat, cod. Leidens. olim Vossianum habere multa editis longe meliora. HARL.

Vindobonæ in thesauro librario potentissimi imperatoris. Fuit etiam in biblioth. Scorialensi, teste Alex. Baruoetio, qui de illo, *Nescio, inquit, an tantum boni opus illud contineat, quantum continet mali: præterquam enim quod sequioris ævi, adeoque styli sit auctor ille, multa habet similia acticis Leonis, quædam etiam superstitiosa, ac multa ridicula, ut de curatione per Abracadabra, quædam mulomedica, falsa plurima.* FABRIC. — In duobus codd. Leidensibus Africano tribuitur lib. *De modo defendendæ urbis obsessæ.*

Africanum *De bellico apparatu* ms., de quo Casaubonus ad Suetonii *Cæsarem*, c. 54, et Salmasius, ep. 123, ad Isaacum Vossium, intellige partem *Cestorum* Africani, tum adhuc ineditam, sed postea Græce Parisiis evulgatam. Eodem refer quod scribit Gassendus ad ann. 1622, Peirescium *obtinuisse tum ex Vaticana, tum ex Ambrosiana Mediolanensi exempla quædam Africani aliorumque tacticorum in gratiam Lud. Machali viri strenui, auctorumque militarium et mathematicorum studiosi.* Et quod liberum septimum *Cestorum*, qui est de re militari, habuisse ms. testatur Holstenius apud Morhofium lib. 1 *Polyhistoris*, pag. 69. Ex *Cestis* etiam petita sunt quæ sub Africani nomine in *Geponicis* et *Hippiatricis* Græcis leguntur, ac fortasse nostrum respexit Fulgentius III, 7, *Mythologicon*, ubi Africanum iatrosophistam laudat. Certe in *Cestis* *λατρικάς* et *φυσικάς δυνάμεις* atque *λάσεις* contineri, jam olim Eusebius in *Chron.* et Suidas in *Ἀφρικανός* notarunt. Inter edita *Cestorum* capita est etiam illud 57, *Περὶ κρυφίας ἐπιστολῶν εἰσομπήης*, quod laudat Is. Vossius ad Justini II, 40, quem vide etiam ad Catullum, pag. 30, ubi de Africano quædam erudite observat, et inter alia affirmat, *Στρατηγικῶν*, quæ supersunt, fragmenta, constituisse sextum ac septimum *Cestorum* librum. *Cestos* Latine vertere cœpit Julianus Puchardus, an. 1705, die 12 Dec., an. ætatis 49 Parisiis denatus, sed non perfecit neque interpretationem suam edere voluit, quod existimaret quædam in illis obvia rectius vulgo ignorari.

Cestos Africani Gallo-Francice vertit Guischarius: *Les Cestes de Jule Africain, traduits pour la première fois d'un manuscrit grec.* Vide tom. III illius *Commentariorum: Mémoires critiques et histor. sur plusieurs points d'antiquités militaires, par Charles Gutshard, nommé Quintus Icilius*, Berolini 1774, 4 et 8, IV vol. HARL.

Superest ut referantur a me nomina scriptorum sane paucorum, quos in isthoc opusculo memorari reperi:

Euclidis *Στοιχείω*, pag. 295 b. Οἱ τῆς ἐγκυκλίου

(12) *Sextum* vocat Suidas in *Ἀφρικ.* et *Σωσάννα*. Neque assentiendum viris doctis H. Valesio ad Euseb. pag. 127 et Labbeo 1 *De Script. eccles.*, pag. 659, qui *Cestum* dictum volunt a *Cestorum* opere.

(13) *Jam vero historiam tibi tradituri sumus ex quinto libro Africani, scriptoris chronici:..... is quæcumque de nostris regibus (Armenicæ) narrat, ea de-*

μετρίως ἐπήβολοι παιδείας τῶν Εὐκλείδου στοιχείων ἐπιποσὸν ὡς εἰκὸς ἐφήσαντο.

Homerus pag. 292 b: Ταμείων ἀρχαίων, ὡς λυσιτελέστερος πᾶσι τοῦ προπετοῦς ὁ ἀσφαλῆς ἡγεμών, pag. 278.

Versus ipse exstat apud Suetonium, *Augusto*, cap. 25:

Ἀσφαλῆς γὰρ ἔστ' ἀμείνων, ἢ θρασυῆς στρατηλάτης.

Neptuniani *Physica*, pag. 301 b: Φιλοποῶν περὶ τὴν τοῦ παρόντος συγγράμματος ἐκθεσιν, ἀνέγνων ἐν τοῖς Νεπτουνιανοῦ φυσικοῖς, etc.

Οἱ Κυρτίλοι. pag. 301 b: Quintillii fratres, qui sub Commodio imp. clari scripserunt de re rustica.

Eundem fuisse Sextum (12) Julium Africanum, qui *Chronographiæ* libros v (13) ab orbe condito ad a. C. 221 scripsit, et Julium Africanum, *Cestorum* scriptorem, credemus potius Eusebio, Photio, Syncello, et Suidæ, hoc affirmantibus, quibus Petavius, Vossius, Labbeus, Lambecius, Wetstenius, Tillemontius [Needham, Hambergerus, Saxius, etc.] assentiuntur, quam Jos. Scaligeri et H. Valesii virorum licet maximorum conjecturis contra nitentur. Cæterum, quod *Chronographiæ* et *Κεσῶν* libros pro uno eodemque opere habuit Petavius XII, 40, *De doctrina temp.*, hoc merito retractavit ipse VIII, 2, *Auctarii diss.* [*Chronographiæ* pars fuit, non peculiaris liber ἐπίτομος, quando legitur in Eusebii *Chron.* Ἀφρικανός ἐν ἐπιτόμῳ, uti Fabricius in nota ms. ad Suidam Basileensem apud Niclas ad *Geoponica*, prolegg. pag. XLVII, not. 5, docuit contra Meursium, qui in *Biblioth. Græca*, pag. 1199, ex illo Eusebii loco singulare Africani opus, ἐπίτομον, exsculpsit. HARL.]

Alia de Africano ejusque scriptis apud accuratissimum Tillemontium tom. III, 3, *Mém. ecclés.*, pag. 115, et præstantissimum Caveum [tom. I, pag. 110 sq.] in parte utraque *Hist. litterariæ* lector evolvat, quibus ambobus in mentem venit suspicari, quod *Cestos* forte scripserit Africanus, nondum Christi sacris initiatus: licet in altera parte Caveus malit subscribere eorum sententiæ qui *Cestos* ad alium referunt Africanum. Sed de tota re melius judicare liceret, si opus ipsum exstaret; quod, paucis forte fragmentis exceptis, ut jam notavi, intercidit. Nam et Boivinius prima vix 44 capita Africano audet tribuere, cum 45 usque ad 59 fere ad verbum sint descripta ex *Æνεæ Tacticis*, et sexagesimum cum reliquis propter vocabula barbara et styli diversitatem, alium et recentiorum auctorem referant; e quibus illa *Περὶ φυλακῶν*, pag. 315, Heronis forte junioris esse idem erudi-

*prompsit universa ex tabulario Edessæ, quæ est Urha: cujus quidem tabularis libri de sanorum historiis e Nesibi et Sinope Pontica fuisse eo advecti, ait Cheronensis Moses, qui Africani historiam Edessæ excerptis, pag. 101 edit. Whiston, Londin. 1736. Vid. Niclas ad Needhami prolegom. ad *Geoponicos*, pag. XLVII, n. 5. HARL.*

tissimus Boivinius conficit. Cæterum Christianos etiam *τερατώδη* sectatos, ac superstitionibus quandoque deditos fuisse, vetera convincunt exempla, et *Geoponicon* scriptor (haud dubie Christianus), et Tryphonis martyris exorcismus insectorum hortis vineisque noxiorum apud Lambecium VII, pag. 247, et plura ejusmodi non adeo inobvia futura si quis diligentius inquisierit: inque his frequentata quædam superstitionosa ita publice, ut conciliorum decretis prohibenda fuerint, de quibus *Brunus*, Oratorii Jesu presbyter, parte tertia libri, Gallice ann. 1702, 12, editi, quem inscripsit: *Histoire critique des pratiques superstitieuses qui ont éduité les peuples et embarrassé les savans*. Ex eodem *Geoponicon* scriptore recte colligas, Africanum Christianum fuisse, cum *Cestis* scriberet, in quibus commendavit efficax adversus vini corruptionem remedium, si dolio inscribantur *θεία* hæc verba (*Psal.* xxxiv, 8): *Gustate et videte, quoniam suavis Dominus*, vel, si pomum, his verbis inscriptum, præjiciatur in vinum, XIV, 5 Ἀφρικάνου Ἀμήχανον τραπήναι τὸν οἶνον ἐὰν ἐπιγράφῃς ἐν τῷ ἀγγεῖῳ ἢ ἐν τοῖς πίθουσι ταῦτα τὰ θεία ῥήματα· Γεύσασθε καὶ ἴδετε, ὅτι χρηστός ὁ Κύριος. Καλῶς δὲ ποιήσεις καὶ εἰς μῆλον οὕτω γράφων, ἐμβάλλων τὸ μῆλον εἰς τὸν οἶνον. Plura hujuscemodi farinae ex *Geoponicis* infra libro VI refero, ubi de Hippiatricis quoque dicturus sum, quorum collectio et ipsa ex Africani *Cestis* quædam habet adnotata, uti alius liber ms. Constantini Porphyrogenetæ jussu, ut videtur, collectus, de quo Boivinius in castigationibus ad Africanum, pag. 360. FABRIC.—Add. L. El. du Pin, *Nouv. Bibliothèque*, tom. I, pag. 115. Stolle, *Nachrichten von den Kirchenwärttern*, p. 134 sqq., qui alios V. D. laudat, Iena 1733, 4; J. Fabric. in *Historia Biblioth. Fabric.*, part. II, pag. 379, et part. III, pag. 359; J. Christ. Neu, in *Accessionibus ad Wheari Relection. hismales*, pag. 255.

Præcipuum Africani opus fuit *Chronographia*, annorum 5623, sive libri *De temporibus*, ab orbe condito usque ad a. Chr. 221, olymp. ccl., 4, Græcæ et Seleuco eoss. Ex quo, licet hodie deperdito, multa Eusebius in suo *Chronico* et Syncellus, Jo. Malala [qui octies eum citat, plerumque addito τῷ σοφωτάτου epitheto], Theophanes, Cedrenus aliique chronologi, atque in his auctor *Chronici paschalis*, quod Alexandrinum vulgo vocant, tum Latino-Barbarus scriptor excerptorum utilissimorum ex Eusebio, Africano et aliis, quæ Scaliger edidit ad calcem *Chronici Hieronymiani* pag. 58 sq. [Sed fragmenta Africani, Eusebii et Syncelli Scaliger confuse posuit; contra Jac. Goarus sollicite discriminavit in sua editione.] At enim liber *De divisionibus et generationibus gentium* Canisio tom. II *Antiquar. Lection.* pag. 579, atque emendatius

(14) Opusculum hoc ex duobus codicibus Monacensibus edidit et latinitate donavit J. Chr. Frehern von Aretin, in diario: *Beiträge zur Geschichte und*

PATROL. GR. X.

Labbeo tom. I *Bibl. novæ mss.*, pag. 298, editus Latine, quem Julii Africani esse suspicati sunt Vossius III *De histor. Latin.* part. IV, cap. 3, pag. 756, et Sandius ad Vossium pag. 279 sq., potius referendus est ad Hippolytum, Portuensem, Africani æqualem. Quamquam Africani etiam *Chronicon* fuere qui Latine interpretarentur, et fortasse, ut Dodwellus diss. *De successionibus pontificum*, pag. 98, ex antiquo ms. Latino *Chronici* Eusebiani codice Mertonensi colligit, antequam Eusebii *Chronicon* verteret Hieronymus. Illi interpretes vel etiam librarii, aut qui describendum sibi Africani opus curaverunt, diversis deinde temporibus ad suam cujusque, qua vixit, ætatem continuarunt seriem consulum, aliaque pro suo quisque captu addiderunt vel omiserunt interpolantive. Africanum ἐν ταῖς χρονογραφίαις laudat etiam Maximus ad Dionysii Areopagitæ epistolam 4. Alia veterum loca, Africanum laudantia, quoniam a viris doctis, Scaligero et Valesio ad Euseb., Allatio ad Eustath. Antiochen., pag. 5 sq., Labbeo, Tillemontio, Caveo et Wetstenio (in notis ad epistolam ad Origenem de Susanna, pag. 148 sq.) allata sunt, omitto.

Ex eodem Africani opere petita videtur, quam ms. in bibl. Vindobonensi exstare testatur Lambecius, tom. V, pag. 297 [pag. 623 edit. Kollarii], Διήγησις Ἀφρικανῶν περὶ τῶν ἐν Περσίῳ γενομένων διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Incipit: Ἐξ Περσίδος ἐγνώσθη ἀπ' ἀρχῆς ὁ Χριστός· οὐδὲν γὰρ λαθάνει τοὺς ἐν αὐτῇ νομομαθεῖς ἅπαντα φιλοπονοῦντας. Ὅσα γὰρ x. τ. λ. (14). Vide et Africani fragmenta apud Lambecium lib. I, pag. 141, et lib. III, pag. 39. [Adde catal. codd. Gr. Venet. D. Marci, pag. 42 fin., et catal. bibl. Monach. Bavar., pag. 55.]

Etiam *Acta martyrii Symphorosæ* filiorumque ejus, sub Adriano passorum, in mss. codicibus Julio Africano tribuuntur et sub ejus nomine a Mombratio Mediolanensi, tom. II *Act. Sanctor.* et in postrema Surii editione ad 18 Julii edita sunt. Vide Baronium ad Martyrolog. Rom. 18 Jul. *Et quidem fieri potuit*, inquit Theodoricus Ruinartus, qui iterum recudi curavit in *Actis selectis martyrum* 20, in *Actis SS. Antwerp.*, ad d. 18 Jul., pag. 358, tom. IV, ut in *Africani libris de Chronographia inserta fuerint*. Sed in temporibus a Christo nato longe breviorum, quam in antecedentibus ætatibus fuisse, testatur Photius cod. xxxiv. Itaque, si verum est Eusebii, quod in iisdem *Actis* additur, testimonium, quod Africanus *acta martyrum*, quotquot Romæ et per Italiam passi erant, litteris consignaverit, in alio opere ac in *Chronographia* fecerit.

Denique Hebed Jesu in Catalogo librorum Chaldaeorum, n. 15, affirmat, exstare *B. Africani, episcopi Emaüs, commentarios N. T. et Chronicon.*

Litteras. etc., anno 1804, p. II, P. 49, e quo excerptandum curavit et nobis transmisit Dr Henricus Deuzinger, Wirceburgensis. EDIT. PATR.

Sane Origenes, pag. 244 epistolæ de Susanna Africanum laudat, ut πολλὰς διατριβὰς ἔχοντα ἐν ταῖς ἐξετάσεσι καὶ μελέταις τῆς Γραφῆς. Et Julius quidam subinde in Catenis citatur, et in Catena Corderiana in Joannem vocatur Julius episcopus. Laudatur etiam Julii commentarius in Joannem a Mose Barcepha, Syro, de paradiso. [In Nicetæ Catena sive sylloge interpretum Evang. Lucæ ex Africano quædam esse excerpta, ait Montfaucon in Biblioth. Coisliniana, pag. 63.] Confer Pauli Colomesii de scriptoribus ecclesiasticis Paralipomena.

De epistola ad Origenem scripta de Susannæ historia et Origenis ad Africanum responsione, quæ Græce et Latine exstat, dictum est abunde in cap. de Origene (15). Memiure illius Euseb. vi, 31, Hist.; Hieronymus in Catalogo, cap. 63; Photius, cod. xxxiv; Nicephorus v, 21, et Suidas in Ἀφρικάρως ac Σωσάρρα. — [edita est illius

Epistola ad Origenem de Susanna, cum initio responsionis Origenis, Græce per Dan. Hoeschelium, cum Adriani Isagoge in sacras Litteras, Augustæ Vindelic. 1602, 4; — et cum responsione Origenis, Gr. et Lat. cum notis J. Rudolphi Wetstenii, cum Origenis dialogo contra Marcionitas. Basil. 1674, 4, pag. 220.—Pars epistolæ Origenis ad Africanum est in cod. Coislin. XXI, olim CCXXXVIII, teste Montfaucon in Bibl. Coislin., pag. 63. HARL.]

Ex epistola ad Aristidem, qua Matthæi et Lucæ narrationes de genealogia Christi inter se conciliantur, profert nonnulla Eusebius lib. i Histor., cap. 7, atque ex illo Nicephorus lib. i, cap. 11 sq., et Catena ms. in Lucam apud Lambecium III, pag. 62, licet traditionem ab Africano in illa epistola laudatam pro suspecta habeat Dodwellus, pag. 58, ad Irenæum. Laudat illam epistolam Eusebius iterum vi, 31, ac præter Hieronymum, Photiumque ac Nicephorum v, 21, Augustinus II, 7, Retractionum.

[Scriptoribus qui de Africani vita et fati exposuerunt annumerandus est Gallandus in Prolegg. ad Biblioth. Patr., t. II, c. 26, p. xxxvii sq., qui et omnia Chronographiæ ejus fragmenta, quæ apud Eusebium, Basilium, Syncellum et alios occurrunt, juxta ordinem librorum sive pro temporum ratione digesta, una cum epistola ad Origenem de historia Susannæ, Origenisque responsione, itemque epistolæ ad Aristidem præsertim ab Eusebio servata, eidem Bibliothecæ suæ tomō inde a pag. 359-376 inseruit, hisque fragmentis Prolegg. p. xli aliud adhuc addidit ex Euseb. Prophet. Eclog. de Christo adhuc inedit. lib. III, cap. ult., depromptum, et a Lambecio in Comment. de bibl. Vindobon., l. I, p. 254 ed. Kollar., in lucem primum protractum. Acta autem martyrii sanctæ Symphorose exhibet ejusdem Bibliothecæ, t. I, p. 329. HARLES.]

Quæ J. Trithemius ab Africano scripta refert De

(15) Vide tom. XI, proxime sequentem. EDIT. PATR.

(16) Est vocabulum militare, Jacobi IV, 6. Plutarchus in Pyrrho, tom. II edit. Oxon., pag. 466, ἀ-

A S. Trinitate, De circumcissione, De Attalo, De Pascha, De Sabbato, nullus veterum, quod equidem sciam, commemorat.

Commentum absurdum de Abdiæ Babylonici Libris ex Hebraico per Eutropium, nescio quem, Græce, atque inde a Julio Africano Latine versis, et quæ in Abdia ipso lib. vi, cap. 20, de Cratonis, discipuli apostolorum, libris decem actuum apostolicorum, per Julium Africanum Latine translatis, leguntur, rejectum a me videre, si tanti est, licet in Codice apocrypho Novi Testam. part. II.

Julium nostrum Africanum, Cestorum et Chronologiæ scriptorem, in duo vel tres præter rem distrahant viri docti. In longe plures autem Hendreichius in Pandectis Brandenburgicis.—Fuere tamen a nostro distincti: 1. Julius Africanus, orator, quem concitatiores, sed in cura verborum cimum et compositione nonnunquam longiorem, ac translationibus parum modicum fuisse, scribit Quinctilianus x, 1; — 2. oratoris nepos, Julius Africanus, de quo Plinius VII, 6, Epist.; — 3. Sextus Cæcilius Africanus, juriscons., et alter junior, Papiniani discipulus, de quibus dixi in Bibliotheca Latina. Illud vero lepidum, quod Africanum poetam, cæcum, ab Ennio laudatum, exsculpsit Hendreichius ex Lactantii lib. i Institut. divinar., cap. 18, cum ibi Lactantius afferat versus Ennii, quibus loquens inducitur Scipio Africanus, jactansque clades generi humano a se illatas, hisce verbis:

Si fas cædendo cælestia scandere cuiquam est,
Mi soli cæli maxima porta patet.

Quibus deinde Lactantius subjungit: O quantis in tenebris, Africane, versatus es, vel potius poeta (Enni!), qui per cædes et sanguinem patere hominibus adscensum in cælum putas. Hactenus Fabricius. HARL.

Claudit collectionem Thevenotianam tractatus, Casaubono pridem ad Polybium et Æneam lectus, atque in Barberina aliisque bibliothecis obivus [vid. notitiam codicum supra datam], atque a Parisiensibus itidem Græce tantum editus de obsidione toleranda et repellenda, nescio cuius scriptoris, sed, ut videtur, Christiani, sub titulo: Ὅπως χρῆ τὸν τῆς πολιορκουμένης πόλεως στρατηγὸν πρὸς τὴν πολιορκίαν ἀντιτάσσεσθαι (16), καὶ οἷσις ἐπιτηδεύμασι ταύτην ἀποκρούεσθαι, pag. 316-330, et pag. 361-364.

E Polybio, Arriano, Polyæno et Flavio Josepho pleraque ad verbum descripsisse, jam ab editoribus adnotatum est. Archimedes εὐμήχανον σοφίαν laudat, pag. 319, 326 sq. Non valde antiquum esse patet, quod pag. 323 Josephum accenset τοῖς παλαιοῖς. Et Heroni tertio tribui in codice Vindobonensi, jam supra dixi, § VII. [Vid. Lambec. et Kollar. VII Comment. de bibl. Cæsar., pag. 434. Afri-

αντιτάσσεσθαι μὲν ἐφοβήθησαν, in aciem procedere timuerunt. [Conf. Krebs Obs. in N. T. e Josepho, pag. 222, et quæ ego notavi ad Demosthenis orat. De corona, cap. 88, pag. 547. HARL.]

cano tribuitur a Rigakio et in cod. Leid. Anonymum poliorceticum vocat Casaubon. ad I, 8, Aeneas.]

Nunc supplementi loco adscribam ex Africani Cestii, de Bardesane (17) quodam, Partho, qui tam probe calluit pictoriam et simul artem jaculandi, ut ictibus telorum potuerit imaginem ejus, quem vellet, describere, quod Africanus festiue vocat ζωγραφῆσαι βέλειςιν sive τοξεύειν γραφάς, vel denique γράφειν τοξέυμασι (18). Verba ejus hæc sunt pag. 304: Ἦν δὲ ἄρα σοφὸς τοξότης Βαρδῆσάνης ἄτερ τις ἕτερος, οἶδα δὲ ἀνθρώπων τοξέυσαντα οἷα ζωγράφον, ὃ δὲ τρόπος τοῦτοδε. Ἄνδρα κατάντικρυ ποτὲ ἔστησε νεανίαν καλὸν καὶ εὐρωστον, ὃν καὶ γραφεὺς ἂν ἐξέκαμε μιμούμενος, προῦθάλετο δὲ τὴν ἀσπίδα ὁ νεανίσκος, οὗτο γὰρ προσέταξεν ὁ Βαρδῆσάνης, ἐνδεικνύμενος τὴν τέχνην ἡμῖν θεαταῖς. Ὅ δὲ οἷα ζωγράφος ἀγαθὸς τὸν κατέχοντα μετέθηκεν ἐπὶ τὴν ἀσπίδα· πρώτην μὲν δὴ τὴν κεφαλὴν ἔγραφεν ὀρθοῖς βέλειςιν κύκλιον κεφαλῆς μιμούμενος. εἶτα τῶν ὀφθαλμῶν τὰς βολὰς, χειλέων ἁρμονίας, ῥυθμῶν γενεῶν, καὶ ὁ λοιπὸς ἀνθρώπος ἠκολούθει τῇ τάξει τοῦ σώματος. Ὅ δὲ ἐσεμνύετο τοξικῆ γραφικῆν συλλαβῶν, καὶ γράφων τοξέυμασι καὶ τοξέυων γραφάς. Ἐθαυμάζομεν δὲ ὀρῶντες, ὡς πολεμικὸν ἐπιτήδευμα τὸ τόξευμα ἦν, ἀλλ'

(17) Alius et antiquior fuit Bardesanes, Babylonius, quem sub Alexandro Severo vixisse (adeoque Africani fuisse æqualem), male affirmat Vossius lib. IV, pag. 483, *De hist. Græc.* Nam licet Porphyrius in *Περὶ ἀποχῆς* illum scripsisse ait ætate patrum, illud tamen latius accipiendum est, et Antonini tempora respicit, ut testatur Porphyrius ipse fragmento de Styge, ubi refert narrationem illam de aqua probationis Tantalii Brachmanum, tradidisse τοὺς ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀντωνίνου τοῦ ἐξ Ἐμεσῶν εἰς τὴν Συρίαν ἀφικνουμένους; Βαρδῆσάνη τῷ ἐκ Μεσοποταμίας εἰς λόγους ἀφικνουμένους. Ex hoc loco colligitur quoque, eundem esse Bardesane, qui de Indorum philosophis scripsit, teste Porphyrio et Hieron. in *contra Jovinian.*, et qui dialogum *De fato* ad Antoninum imper. edidit, de quo infra lib. V. Neque difficultia soluta sunt argumenta Frederici Strunzii in *Historia Bardesanis et Bardesaniatarum*, quibus contendit duos diversos fuisse. Sub Elagabalo Antonino vixisse contendunt Grabe in *Spicilegio*, pag. 317, et Dodwellus IV, 55, *Diss. ad Irenæum* ex Porphyrii loco de Styge. FABRIC.—Fabricio accessit Jac. de Rhoer ad Porphyrium *De abstinentia ab esu animalium* lib. IV, § 17, pag. 356. Porphyrii illud fragmentum publicauerunt primus Andr. Schottus ex cod. Augustini, in *Obs. human.*, pag. 229, et

ἦν τι καὶ τερπνὸν, καὶ γίνδυνος ἡδονῆ. Ὅ δὲ καταθέμενος τὴν ἀσπίδα, εἶδεν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ οἰκείου ὄπλου γεγραμμένον, καὶ ἔχαϊρεν γινόμενος στρατιωτικὸν ζωγράφημα. εἰ Erat ergo peritissimus sagittarius Bardesanes, si quis fuit alter, virum dico sagittis picturas delineantem, sicut pictores penicillo fingere solent. Porro jaculandi sic erat modus: Die quadam Bardesanes stabat contra juvenem adeo pulchrum ac robustum, ut pictor effingere frustra conatus esset. Adolescens clypeum opponerat; collineat sagittarius, artem suam nobis spectantibus monstraturus. Ut egregius pictor, clypeum tenentem in umbone depinxit; primo caput delineavit, rectis sagittis, orbem capitis imitando, deinde oculorum acies, labiorum harmoniam, gratiam vultus, ac demum totum juvenem, juxta membrorum ordinem expressit. Superbus ergo adstabat eo quod picturam arti sagittarii jungebat, pingens scilicet sagittarum jactu, picturasque sagittans. Mirabamur vero spectatores, quod cum bellicum sit exercitium ars sagittandi, aliquid tamen suave esset, periculumque ipsum voluptati esset obnoxium. Juvenis autem clypeum cum deposuisset, contemplabatur semetipsum in propriis armis depictum, gaudebatque eo quod effectus esset militaris pictura.

post eum Luc. Holsten., emendatius, in'er opuscula Porphyrii Rom. 1650, pag. 148-153, ex cod. Vaticano. Post Holstenium Latine eum vertit Tollius in *Fortuitis*, cap. 28. Emendatorem tamen dedit locum cl. Heeren in Joann. Stobæi *Eclog. physicar. et ethic.* libris II, part. prima (Gottlingæ, 1792, 8), pag. 140 sqq. et in notis accurate lateque dissevit de Bardisane et Babylonio et Syro, cujus nomen in hæretices historia laud obscurum est. Oppugnat autem Fabricium, et docet a Bardisane Syro plauè diversum esse Bardisanem Babylonium, quem sequitur Porphyrius in fragmento citato, Vossiique judicio, illum Babylonium floruisse sub Alexandro Severo, adeoque centum circiter annos a Bardisane Syro abfuisse, subscribit, et statuit, τὸν Ἀντωνίνου, τὸν ἐξ Ἐμεσῶν, non esse Marcum illum philosophum; sed potius Heliogabalum, Alexandri Severi antecessorem, qui, ex urbe Emesa ortus, cum imperator factus esset, Antonini nomen recepit. Concludit igitur, constitui inde ætatem scriptoris, Bardisanis Babylonii, eamque utique ad Heliogabali et Alexandri tempora cum Vossio rejiciendam esse. HART.

(18) De Gratiani Imper. *spiculis semper ferientibus destinata* dictum: τὰ Γρατιανῶν βέλη φέρνας ἔχειν, Cangius ad Zonaram, pag. 42.

NOTITIA ALTERA.

(GALLAND., *Bibliotheca veterum Patrum*, II, Proleg., p. XXXVII.)

I. JULIUS AFRICANUS, Palæstinus, ex oppido Emmaunte, cui postea Nicopolis nomen inditum, ut scribit Eusebius (1), sub Antonino Elagabalo et

Alexandro Severo claruit. De hujus scriptoris gestis. Christianorum sane doctissimi, pauca sunt admodum quæ apud veteres legimus. Ex ejus *Chro-*

(1) Euseb. in *Chron.* ad ann. 2257.

nographiæ libris tradit episcopus Cæsariensis (2), ipsum Alexandriam contendisse ob maximam omnium famam et existimationem de Heracla ad episcopatum illius Ecclesiæ provento, philosophia aliisque Græcorum disciplinis præstante. Illudque unum præterea docet (3), ex eoque Hieronymus (4), eumdem chronographum legatione ad Elagabalum pro Nicopoleos instauratione fuisse aliquando perfunctum: qua de re plura Scaliger (5).

Inter Africani scripta quæ utnunque ad nos pervenerunt, licet primas ferat ejus *Chronographia*; præstantia tamen argumenti permoti, Epistolæ de historia Susannæ Origeni inscriptæ primum locum tribuimus; cui alteram quoque Origenis Africanæ oppositam, ut par erat, addidimus (6). De his Epistolis accipe judicium clarissimi operum Origenianorum editoris (7).

II. Aliam scripsit Africanus epistolam ad Aristidem; in qua, inquit post Eusebium (8) Hieronymus (9), super διαφωνία quæ videtur esse in genealogia Salvatoris apud Matthæum et Lucam, plenissime disputat. Ejus quoque meminit S. Augustinus, libros xxxvi contra Faustum Manichæum retractans (10); ubi verba facit de quæstione, quomodo puterit duos patres habere Joseph. Ibi siquidem ad hanc Africani epistolam respiciens, hæc habet: Hoc in eorum litteris inventum est, qui recenti memoria post ascensionem Domini de hac re scripserunt. Nam etiam nomen ejusdem mulieris, quæ peperit Jacob patrem Joseph de priore marito Mathan, qui fuit pater Jacob, avus Joseph, secundum Matthæum; et de marito posteriori Melchi peperit Heli, cujus erat adoptivus Joseph, non tacuit Africanus. Meminerunt præterea Photius (11), Zacharias Chrysopolitanus (12), et Nicephorus Callisti (13) Eusebium assectatus; ex quo etiam ejusdem epistolæ fragmenta descripta in medium alibi profert (14). Eâ vero ex Eusebio Valesiano cum notis clarissimi interpretis exhibemus.

III. Præcipuum Africani opus, *Chronographia*, sive libri quinque *De temporibus*, ut ait Hieronymus (15) ἐπ' ἀκριβὲς πεπονημένοι, inquit Eusebius (16), accuratissime compositi. Concisus quidem est auctor, judice Photio (17); nihil tamen cognita necessarium omittit. Incipit a mundi creatione, pervenitque usque ad Christi adventum. Succincte quoque gesta commemorat jam inde a Christi ætate usque ad Macrini imperium: quo tempore, ut idem affirmat, hoc *Chronicon* absolutum est, annorum scilicet quinquies mille septingentorum et vi-

(2) Euseb. *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 31.

(3) Id. in *Chron.* l. c.

(4) Hieron. *De vir. illustr.* cap. 63.

(5) Scalig. *Animadv. ad Euseb. Chron.* pag. 232.

(6) Nos vero utramque epistolam inter Origenis Opera relinimus; adeat lector tomum proxime sequentem. EDIT. PATR.

(7) Vide eumdem tomum. lb.

(8) Euseb. *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 31.

(9) Hieron. *De vir. illustr.*, cap. 63.

(10) Aug. *Retract.* lib. ii, cap. 7, § 2, Opp. tom.

1, pag. 44.

A ginti trium. Hæc Photius. Opus jam pridem intercidit: ex quo tamen Eusebius alique ipsum insecuti chronographi, complura transcripsisse perhibentur.

Jam vero quo hujusmodi Africani opus eximum plane, uberius utnunque dignoscatur, haud otiosum fortasse fuerit huc afferre, quæ Dodwellus in eadem sententiam observat. Erant, inquit (18), apud Latinos, antequam Eusebium *Chronicon* verteret Hieronymus, qui *Africani Chronicon* Latine vertent, Fastisque consularibus aptarant, et diversis deinde temporibus ad suam cujusque, qua vixit, ætatem continuarent. Hoc autem e bonæ notæ *Chronici* Eusebiani codice Mertonensi discimus, ad cujus finem ista subjuncta legimus:

Item, secundum Africanum,

Qui de temporibus et historiis Hebræorum et Græcorum et Persarum et Macedonum cum Alexandrinorum itemque Romanorum V libris omnia complexus est ab Adam usque ad Cataclysmum Noe anni MCCCXLII. Item a cataclysmo usque ad Abraham et transmigrationem in terram Chanaan anni MXV. Habitatio omnis generis Israhel in terra Chanaan et in terra Ægypti, anni CCCCXXX. Moyss in heremo anni XL. Hiesus Nave et qui post ipsum presbyteri, an. LV. Judicum et sine principibus et pacis tempore, anni CCCCXC. Sacerdotum et Judicum anni XC. Regum Hebræorum anni CCCCXC. Captivitatis et destructionis Hierusalem anni LXX. Persarum regum anni CCXXX. Macedonum principatus cum Alexandrinis et Ptolemæis anni CCC. Et imperium Romanorum usque ad Salvatorem et Resurrectionem ejus, anni LXXIV. In se omnes anni in tempus supra scriptum anni VDCCXXVI. Exinde ad imperium Alexandri, hoc est, Moricaviti (sic), qui Antoninus cognominatus est, anni CLXXXIV, et in Gallum V, et in Volusianum anni XXXI.

Fit summa omnis in Cons. SSS. anni (sic) VDCCCLXIII secundum cursum Solis et XII menses; secundum autem Lunares menses et computationem Hebræorum qui facient in se menses XII. D. XI. et quadrantem ad (sic) electione facta, qui sunt anni Lunares CLXXXV. M. IIII. Secundum quam computationem efficiuntur anni in se VDCCCCXX. M. X. D. IIII. Item ex consule Gallieno secundum et Volusiano usque in consulatum Limenii et Catulini anni CXVIII. Fit summa omnis anni VDCCCXXXVIII, secundum cursum solis.

(11) Phot. *Bibl. cod.* 34.

(12) Zachar. Chrysop. *Comment. in Harmon. Ammon.* lib. i, cap. 5, *Bibl. PP.* Lugd. tom. XIX, pag. 751.

(13) Niceph. Call. *Hist. eccl.* lib. v, cap. 21.

(14) Id. *ibid.* lib. i, cap. 11.

(15) Hieron. *De vir. illustr.*, cap. 63.

(16) Euseb. *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 31.

(17) Phot. *Bibl. cod.* 34.

(18) Dodw. *Dissert. sing. ad opp. post. Pearson.* § 8, pag. 98 seq.

Item a *Liminio et Catulino usque in consulatum A* *Hamertini et Nevittæ CONSS. anni XIII.*

Fit in summa omnis anni VDCCCLI.

Errores ipsos repræsentavimus sane fœdissimos imperitissimi librarii. Nec enim vacat impræsentiarum alia adnotare quam quæ faciant ad illam, qua de agimus, causam. Illud itaque in primis constat e Syncello (19), annum ipsum quo *Chronicon* suum terminavit Africanus, fuisse primum Olymp. ccl., quo fuerit archon Philenus, Elagabali III. coss. Grato et Seleuco, a primis nimirum coss. pro Africani rationibus, vitiosis tamen illis, dccxxv. Hæc notæ annum Christi designant ccxxi, pro *Ær. vulg.* Hæc usque igitur *Chronicon* suum tam archontibus quam coss. a primis usque archontum et consulum initiis insignitum deduxisse ipse videtur Africanus. Et quidem si pro hæc forma et reliqua deduxerit, cum annis etiam imperatorum coss. alios illum conjunxisse consentaneum est, cum hos ipsos coss. cum III. Antonini Elagabali anno junxerit. Nimirum annum illum intelligit, non quo monarchiam Alexander adeptus est, sed quo primum adoptatus est ab Elagabalo, et Cæsar factus, et socius in imperio. » Hactenus Dodwellus.

IV. Ex hoc autem Africani opere qui primus chronologiæ fontes reclusisse comperitur, qui post ipsum florere veteres chronographos, tantum non omnes, ut modo insumimus, Eusebium in primis, Syncellum, *Chronici Paschalis* auctorem, Jo. Malalam, Theophanem aliosque, hausisse complura atque in sua scripta derivasse, satis norunt eruditi. Eorum tamen plerique qui loca ex Africano descripserunt, auctoris nomen præteriere: ut proinde haud multa supersint, quæ chronographo nostro sine ulla controversia tribuantur. Maximam ejus operis fragmentorum partem suppeditat Syncellus, quibus passim Africani nomen præfigendum curavit: unum alterumve locum, et quidem insignem, servavit Eusebius, Hieronymus atque Basilus; *Chronici* quoque *Paschalis* auctor paucula profert. Hæc itaque omnia certo Africaniana, in unum collecta, juxta ordinem librorum sive pro temporum ratione digessimus: reliquis interium utpote dubiis prætermisissis.

Quandoquidem vero nonnulla deteximus, ad eandem Africani *Chronologiam* pertinentia, cum jam typis consignata essent quæ hactenus summam recensuimus; operæ pretium fuerit ea hic exhibere, prout exstant apud Lambecium ex codicibus Vindobonensibus manu exaratis descripta.

Auctor igitur *Prophetiarum eclogarum de Christo* qui Eusebius Pamphili esse perhibetur (20), in illius operis adhuc inediti libro III, cap. ult., hæc ha-

(19) Syncell., pag. 212.

(20) Vide Fabric. *Bibl. Gr.* tom. VI, pag. 57.

(21) Apud Lambec. *Comment.* lib. I, pag. 141.

(22) Edit. Æv. Et paulo post, τούτοις συντ.

(23) Euseb. *Demonstr. evang.* lib. VIII, cap. 2, pag. 3.

(24) Hieron. *Comment. in Daniel.* ix, 24, Opp.

bet: Μόνον ἴσμεν Ἀφρικανὸν ἀκριβέστατα, καὶ μάλ-
λον παρὰ τοὺς λοιποὺς ἐπιτετευγμένως θεωρηχότα
καὶ δὴ μοι δοκεῖ ἀναγκαῖον εἶναι, πρῶτον αὐτοῦ τὴν
εἰς τοὺς τόπους διήγησιν εἰς μέσον ἀγαγεῖν, εἶθ' οὐ-
τως ἐπισκεψασθαι, εἰ τι ἄρα καὶ αὐτοὶ δυνάμεθα
συμβαλέσθαι τῷ λόγῳ. Γράφει δὴ οὖν ἐν πέμπτῳ τῶν
χρονογραφιῶν κατὰ λέξιν οὕτως (21).

ΑΦΡΙΚΑΝΟΥ.

Ἡ μὲν οὖν περικοπὴ οὕτω πῶς ἔχουσα πολλά τε καὶ
παράδοξα σημαίνει. Νῦν δ' ἀν(22) χρεῖα περὶ τε τοὺς
χρόνους καὶ τὰ τούτους συντείνοντα τὸν λόγον ποιη-
σάμεθα· ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρου-
σίας λέγεται ταῦτα, μετὰ ἐβδομάδας ὁ μέλλοντος
ἐπιφαίνεσθαι, δῆλον ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτῆρος, κ. τ. λ.
Hic vero advertendum, hujusmodi ex Africano ex-
cerptum quod Lambecius velut ineditum vulgavit,
apud Eusebium et quidem emendatius exstare (23)
ipsiusque integram versionem præbere S. Hierony-
mum (24). Estque initium fragmenti XVI, quod infra
suo loco legere est pag. 570. Mirari subit, id præter
Lambecium, fugisse quoque Caveum (25) et Fabri-
cium (26).

Pergit porro Lambecius, et alibi hæc re-
fert (27): « Cæterum quod spectatum ad Sex-
tum Julium Africanum attinet, citatur is inter
Γνωμικὰς διαφορῶν his verbis: Ἱστορεῖται παρὰ
Ἀφρικανῶ, ὅτι ἐν τῷ λέγειν τὴν ᾠδὴν τὸν Μανασσὴν,
τὰ δεσμὰ διεβράβησαν σιδηρὰ ὄντα, καὶ ἐφυγεν. »
Secutus hic vir eruditus errantem Suidam, qui Ju-
lium Africanum cum Africano Sexto confundit, ut
supra notatum § 1. Ipsumque deinde sunt imitati
Fabricius et Caveus.

Denique alius fragmenti meminit idem Lam-
becius (28), quod adhuc ms. in bibliotheca Cæsarea ser-
vatur. Est autem ejus inscriptio: Ἀθήγησις Ἀφρι-
κανοῦ περὶ τῶν ἐν Περσίῃ γενομένων διὰ τῆς ἐναν-
θρωπήσεως τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ
Χριστοῦ. Incipit: Ἐκ Περσίδος ἐγνωσθη ἀπ' ἀρχῆς
ὁ Χριστός· οὐδὲν γὰρ λανθάνει τοὺς ἐν αὐτῇ νομο-
μαθεῖς ἅπαντα φιλοπονοῦντας. Ὅσοι γὰρ, κ. τ. λ.
Et ad Africani quidem *Chronographiam* ejusmodi
fragmentum spectare merito existimatur. Huic
enim gemina tmemata similiter inscripta exhibet
Syncellus, ut videre est infra pagg. 372, 374.

His præterea ex Lambecio relatis aliud addimus
fragmentum e codice Regio 2441, a V. C. Montfau-
conio descriptum (29); ubi de Adami sepultura
pertractasse Africanus et Athanasius perhibentur
his verbis: Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ περὶ τῆς ταφῆς τοῦ
Ἀδάμ εἰρηκότες, Ἀφρικανὸς καὶ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος.
Hinc in præfat. Montfaucon. p. vi, § 18, rescribendum
de sepultura Adami, ubi *de sepultura Domini* perpe-
ram legitur.

tom. III, pag. 1110 edit. Martian.

(25) Cav. *Hist. litt.* tom. I, pag. 111.

(26) Fabric. *Bibl. Gr.* tom. V, pag. 169.

(27) Lambec. l. c. lib. III, pag. 39.

(28) Id. *ibid.* lib. V, pag. 297.

(29) Montf. *Coll. Nov. PP. Græc.*, t. II, p. 105.

JULII AFRICANI

QUÆ SUPERSUNT.

EPISTOLA AD ORIGENEM

DE HISTORIA SUZANNÆ

ET

ORIGENIS AD AFRICANUM RESPONSUM.

(Vide inter Origenis Opera, tomi XI, proxime sequentis, initio.)

AFRICANI

EPISTOLA AD ARISTIDEM (1).

(Hæc epistolæ, apud Eusebium acephalæ, magnam partem ex codice Vaticano A. supplevit eard. Angelo Mai in Bibliotheca nova Patrum, t. IV, p. 231 et 275. Uncis includimus quæ apud Gallandium, qui Eusebium [Hist. eccl. i, 7] exscripsit, desiderabantur.)

[Africani super genealogia quæ in sacris Evangeliiis. A [Ἀφρικανοῦ περὶ τῆς ἐν τοῖς ἱεροῖς Εὐαγγελίοις γενεαλογίας. est.]

I. Haud accurate quidam aiunt, provide factam esse differentem hanc nominum enumerationem et permisionem sacerdotalium ut putant et regalium virorum, ut ostenderetur merito Christus rex simul atque sacerdos : quasi aliquis de hoc dubitet, aut aliam spem habeat, nempe quin Christus æternus

(1) De hac celebri Africani ad Aristidem epistola videndus in primis Eusebius *Hist. eccl.* lib. i, 7, qui ejus partem ingentem refert, a Nicephoro postea Callisto *Hist.* lib. i, 11, repetitam. Videndi insuper Hieronymus comment. ad Matth. i, 16 ; Augustinus *Retract.* lib. ii, 7 ; Photius cod. 34, p. 22 ; denique etiam Zacharias Chrysopol. in *Bibl. PP.* Lugdun., tom. XIX, pag. 751, in fin. Cæteroqui verus epistolæ, quanquam haud integræ, conservator fuerat hactenus in *Historia ecclesiastica* Eusebius. Nunc nobis feliciter accidit, ut in hac quæstionum Eusebii epitome pars quædam prior ejusdem epistolæ comperta primum sit, nempe ab hoc initio, οὐκ ἀκριβῶς, usque ad ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ, etc., quæ in parte illa ab historico Eusebio relata deest, apud quem incipit ἐπειδὴ γὰρ, etc. Et quidem illud γὰρ, enim, in codicibus Historiæ Eusebianæ exstare, testatur Valesius, ita ut acephalum fuisse fragmentum satis constaret ; nunc vero a nostra epitome prorsus demonstratur. Quid quod in hoc novo fragmento ea prorsus exhibetur

A'. Οὐκ ἀκριβῶς μὲν τοι τινὲς λέγουσιν, ὅτι δικαίως γέγονεν ἡ διάφορος αὐτῆ τῶν ὀνομάτων καταριθμησίς τε καὶ ἐπιμείζια, τῶν τε ἱερατικῶν, ὡς οἴονται. καὶ τῶν βασιλικῶν. Ἐνα δευθῆ δικαίως ὁ Χριστὸς ἱερεὺς τε καὶ βασιλεὺς γενόμενος ὡσπερ τινὸς ἀπειθοῦντος ἢ ἑτέραν ἐσχηκότες ἐλπίδα, ὅτι ὁ Χριστὸς

materia, quam Eusebius in integra epistola se legisse significat? En verba Eusebii loc. cit., id est, *Hist.* i, 7 : Φέρε τὴν περὶ τούτων καταριθούσαν εἰς ἡμᾶς ἱστορίαν παραθώμεθα, ἣν δι' ἐπιστολῆς Ἀριστείδῃ γράφων περὶ συμφωνίας τῆς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις γενεαλογίας ὁ Ἀφρικανὸς ἐμνημόνευσε, τὰς μὲν δὴ λοιπῶν δόξας ὡς ἀν βιαίους καὶ διεψευσμένους ἀπελέγξας, ἣν δ' αὐτὸς παρείληφεν ἱστορίαν, τούτοις αὐτοῖς ἐκτιθέμενος τοῖς ῥήμασιν : Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα τῶν γενῶν, etc. De his traditionem quæ ad nos usque deducta est proponamus, quam Africanus in epistola ad Aristidem de consensu evangeliorum in stirpe Christi narranda commemoravit. Ubi aliorum quidem opiniones tanquam violentas et falso confictas coarguit ; ipse vero quam compererat historiam his refert verbis : Nam quia generationum nomina, etc. Vides itaque alienarum opinionum, utpote violentarum atque falsarum, coargutionem ab Africano factam, nonnisi apud nostram epitomen, statim initio, ut debuit, inveniri. Mai.

ἀρχιερεύς ἐστι Πάτρις, τὰς ἡμετέρας πρὸς αὐτὸν εὐχὰς ἀναφέρων, καὶ βασιλεὺς ὑπερκόσμιος, οὗς ἡλευθέρωσε νέμων τῷ Πνεύματι, συνεργὸς εἰς τὴν εὐακόσμησιν τῶν ὄλων γενόμενος· καὶ τοῦτο ἡμῖν προσήγγειλεν οὐχ ὁ κατάλογος τῶν φυλῶν, οὐχ ἡ ραίσις τῶν ἀναγράπτων γενῶν, ἀλλὰ πατριάρχαι καὶ προφῆται· μὴ οὖν κατιώμεν εἰς τοσαύτην θεοσεβείας μικρολογίαν, ἵνα τῇ ἐναλλαγῇ τῶν ὀνομάτων, τὴν Χριστοῦ βασιλείαν καὶ ἱερουσύνην συνιστώμεν· ἐπεὶ τῇ Ἰούδα φυλῇ τῇ βασιλικῇ, ἡ τοῦ Λευὶ φυλῇ ἱερατικῇ συνεζύγη, τοῦ Ναασσῶν ἀδελφῆν τὴν Ἐλισάβετ Ἀαρῶν ἀξάμενον, καὶ πάλιν Ἐλεάζαρ τὴν θυγατέρα Φατιήλ, καὶ ἐνθένδε παιδοποιησαμένων· ἐψεύσαντο οὖν οἱ εὐαγγελισταί, συνιστάντες οὐκ ἀλήθειαν, ἀλλ' εἰκαζόμενον ἔπαινον· καὶ διὰ τοῦτο ὁ μὲν διὰ Σολομῶνος ἀπὸ Δαβὶδ ἐγενεαλόγησεν τὸν Ἰακώβ τὸν τοῦ Ἰωσήφ πατέρα· ὁ δὲ ἀπὸ Νάθαν τοῦ Δαβὶδ, τὸν Ἡλαὶ τὸν τοῦ Ἰωσήφ ὁμοίως ἄλλως πατέρα· καὶ τοὺς ἀγνοεῖν αὐτοὺς οὐκ ἐχρῆν, ὡς ἑκατέρα τῶν κατηριθμημένων τάξις, τὸ τοῦ Δαβὶδ ἐστὶ γένος, ἡ τοῦ Ἰούδα φυλῇ βασιλικῇ· εἰ γὰρ προφήτης ὁ Νάθαν, ἀλλ' οὖν καὶ Σολομῶν, ὁ τε τούτων πατὴρ ἑκατέρου· ἐκ πολλῶν δὲ φυλῶν ἐγένοντο προφῆται, ἱερεῖς δὲ ἐξ οὐδεμιᾶς (2) τῶν δώδεκα φυλῶν, μόνου δὲ Λευιταίματιν· αὐτοῖς ἄρα πέπλασται τὸ ἐψευσαμένον· μηδὲ κρατοῦν τοιοῦτος λόγος ἐν Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ [κατὰ] ἀκριβοῦς ἀληθείας, ὅτι ψεῦδος σύγκειται εἰς αἶνον καὶ δοξολογίαν Χριστοῦ· τίς γὰρ οὐκ οἶδε κάκεινον τὸν ἱερῶτατον τοῦ Ἀποστόλου λόγον κηρύσσοντος καὶ διαγγέλλοντος τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ διευχρηζομένου τὴν ἀλήθειαν, μεγάλην φόβον λέγοντος, ὅτι εἰ Χριστὸν λέγουσι τινες μὴ ἐγγεῖρθαι, ἡμεῖς δὲ τοῦτο καὶ φαρῆν καὶ πεπιστευκαμένον, καὶ αὐτὸ καὶ ἐλπίζομεν καὶ κηρύσσομεν, καταψευδομαρτυροῦμεν τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστὸν ὃν οὐκ ἤγειρεν· ἢ εἰ δὲ οὕτως ὁ δοξολογῶν Θεὸν Πατέρα, δέδοικε μὴ ψευδολόγος δοκοῖν, ἔργον παράδοξον διηγουμένους, πῶς οὐκ ἂν δικαίως φοβηθεῖν, ὅτι [1. δοτικ] διὰ ψευδολογίας ἀληθείας σύστασιν ποριζόμενος, δόξαν οὐκ ἀληθῆ συνειθεῖς; εἰ γὰρ τὰ γένη διάφορα, καὶ μηδὲν καταφέρει γνήσιον σπέρμα ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ, εἴρηται δὲ μόνον εἰς σύστασιν τοῦ γεννηθσομένου, ὅτι βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς ἐστὶ ὁ ἐπόμενος, ἀποδείξω μὴ προσούσης, ἀλλὰ τῆς τῶν λόγων σεμνότητος εἰς ἕμνον ἀβρανῆ φερομένης, ὅτι ὡς τοῦ Θεοῦ μὲν ὁ ἔπαινος οὐχ ἀπτεται, ψεῦδος ὢν κρίσις δὲ τῷ εἰρηκότι, τὸ οὐκ ὄν ὡς ὃν κομπάσαντι. Ἴνα οὖν καὶ τοῦτο μὲν τῷ εἰρηκότος ἐλέγξωμεν τὴν ἀμαθίαν, παύσωμεν δὲ τοῦ μηδένα ὑπ' ἀγνοίας σκανδαλισθῆναι, τὴν ἀληθῆ τῶν γεγονότων ἱστορίαν ἐκθέσομαι.]

Β:3) Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα (4) τῶν γενῶν ἐν Ἰσραὴλ

1 Exod. vi, 23. 2 Ibid. 25. 3 I Cor. xv, 12 sq.

(2) In epitome codex habet omnino οὐ δεῖναι, sed veram nunc vides lectionem ἐξ οὐδεμιᾶς. MAI.

(3) Hic incipit Eusebius.

(4) Ἐπειδὴ γὰρ τὰ ὀνόματα. Particula γὰρ abest

sit apud Patrem pontifex, preces nostras ei offerens; rex autem supermundialis, quos liberavit pascens Spiritu, cooperator effectus in omnium rerum ordinatione. Idque nobis exploratum fecit non tribuum catalogus, neque perscriptarum generationum mistio, sed patriarchæ atque prophetæ. Cavemus igitur a minuto hujusmodi religionis artificio, ut nominum permutatione Christi regnum ac sacerdotium comprobare velimus. Nam et alioqui regali Judæ tribui sacerdotalis Levi tribus facta erat affinis, ex quo Naassonis sororem Elisabetam duxit Aaron uxorem¹, rursusque Eleazar Phathibelis filiam², prole inde suscepta. Ergo evangelistæ mentiti sunt, dum non veritatem asserunt, sed simulatam laudem: cuius rei causa, alter quidem per Salomonem a Davide Jacobi stirpem traxit, qui fuit Josephi pater; alter autem a Nathano Davidis filio Helim deduxit Josephi pariter, sed alia ratione, patrem. Atqui eos ignorare non oportebat, utrumque numeratorum hominum ordinem, genus esse Davidis, Judæ nempe regiam tribum. Etiam si enim propheta Nathanus fuit, et quidem etiam Salomon, et horum utriusque parens (David); ex multis sane tribubus exstiteret prophetæ; sed tamen sacerdotes nulli fuerunt ex nulla duodecim tribuum; sed soli Levitæ. Frustra igitur composita ab illis fuit hæc falsitas; neque prævalebit hujusmodi sermo in Christi Ecclesia contra accuratam veritatem, nempe ut mendacium consarcinetur ad Christi laudem atque præconium. Quis vero et illa nescit sacratissima Apostoli verba resurrectionem Servatoris nostri prædicantis atque nuntiantis, rei que veritatem magno cum pavore affirmantis dum ait³: « Si Christum resurrexisse quidam negant, nos autem asserimus atque credimus, speramus ac prædicamus, falsi testes Dei sumus, quod suscitaverit Christum, quem non suscitavit. » Quod si adeo hic qui Deum Patrem honorat, ne mendax videatur timeat, quia rem miram narrat; cur non merito timeat quisquis falso sermone veritatem vult stabilire, non veram sententiam concinnans? Nam si generationes abluerent, nihilque germani seminis ad Josephum conferretur, sed ea res ad fulcimen tantummodo nascituri dicta esset, nempe quod rex atque sacerdos foret is qui venturus erat, deficiente probatione, totoque orationis ornatu in futilem hymnum desinente, nullam hinc laudem Deo accedere exploratum sit, quia totum mendacium est; sed damnationem potius dicenti constari, quia quod nihil est, aliquid esse jactavit. Quare ut et ita loquentium coarguam inscitiam, et in posterum caveam ne quis in hujusmodi imperitiam incurrat, veram gestarum rerum historiam proferam.]

II. Quoniam apud Israelitas generationum nomina

a nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Savil., nec habetur in interpretatione Rufini. Exstat tamen in codice Regio, et apud Nicephorum in cap. II lib. I.

vel ex naturæ, vel ex legis ordine numerabantur : A naturæ quidem, cum legitimi filii parentibus succedunt ; legis vero, quoties quis in nomen ac familiam fratris sine liberis defuncti filios sustulit : cum enim certa spes resurrectionis nondum eis data esset, futuram ejus promissionem mortali quadam resurrectione delineabant, ut mortui nomen nullis unquam obliterandum sæculis permaneret. Quoniam igitur eorum qui inter majores Christi recensentur, alii naturali jure, ut filii, parentibus successerunt ; nonnulli vero, cum ab aliis procreati essent, aliis ascripti sunt : ideo utrorumque mentio facta est, tam eorum qui vere patres, quam illorum qui quasi patres fuerunt. Ita fit, ut neutrum Evangeliorum falsum sit ; cum alterum naturam, alterum legem in majoribus enumerandis sequatur. Nam

III. Verum ut id quod diximus, clarius fiat, utriusque stirpis seriem proponemus. Igitur si a Davide

(5) *Συνεπλάκη γὰρ ἀλλήλοις τὰ γένη*. Ita quidem ex codice Medicæo edidit Rob. Stephanus. In Regio exemplari prius scriptum erat *ἐπεπλάκη*. Postea vero emendatum est paulo recentiore manu, *συνεπλάκη*. Priorem illam lectionem *ἐπεπλάκη* retinuit Nicephorus, et Joannes Damascenus in oratione 3 de Nativitate B. Mariæ, Codex autem Maz. et Fuk. scriptum habent *συνεπλάκει*, vel, quod idem est, *συνεπλάκη*. Atque ita legis videtur Rufinus : sic enim vertit : *Reconjunctum namque est sibi invicem genus, et illud per Salomonem, et illud quod per Nathan deducitur*, etc. Ubi vides Rufinum duas illas præpositiones verbi *συνεπλάκη* totidem Latinis exprimere voluisse. In vulgatis quidem Rufini editionibus legitur, *conjunctum namque est sibi invicem genus*, etc. Verum in duobus manuscriptis codicibus, altero bibliothecæ Regiæ, altero Parisiensis Ecclesiæ, et in vetustissimis editionibus legitur *reconjunctum*. Nec tamen probare possum interpretationem Rufini. Nam reconjungi quidem dicuntur duæ familiæ, quæ cum ex eadem gente ortæ sint, mutuis postea connubiis inter se rejun-guntur. Sed in hoc loco longe alia Africani mens est. Non enim dicit Africanus, Nathanaeos ac Salomonios, qui ex eadem gente Davidica originem ducebant, mutuis inter se connubiis postea rejun-ctos fuisse. Verum hoc dicit, generationes illas, tum quæ a Nathane, tum quæ a Salomone ducuntur, implexas esse atque intricatas, ob secundas scilicet nuptias viduarum, et seminum suscitationes, quæ in multis generationum illarum gradibus occurrunt. Proinde præpositio illa *ἐπὶ* in verbo *συνεπλάκη*, non exponenda erat per *re* ; ut fecit Rufinus, sed potius per præpositionem *super*. Ad verbum, *συνεπλάκη*, *superimplexum est*.

(6) *Ἀναστάσειον ἀτέρων*. Vir doctissimus Joannes Langus qui Nicephorum Latine interpreta-tus est, hunc locum ita vertit : *Implicata enim inter se sunt genera, et quod a Salomone, et quod a Nathan descendit, representatione eorum qui liberos non creaverunt, secundisque nuptiis, ac resuscitatione seminum*. Rufinus vero liberius quidem, sed non sine elegantia ita vertit : *Reconjunctum namque sibi est invicem genus, et illud quod per Salomonem, et*

ἠριθμεῖτο ἢ φύσει, ἢ νόμῳ · φύσει μὲν, γνησίου σπέρματος διαδοχῆ · νόμῳ δὲ, ἐτέρου παιδοποιουμένου εἰς ὄνομα τελευτήσαντος ἀδελφοῦ ἀτέκνου · ὅτι γὰρ οὐδέπω δέδοτο ἐλπίς ἀναστάσεως σαφῆς, τὴν μέλλουσαν ἐπαγγελίαν ἀναστάσει ἐπιμύθουτο θνητῇ, ἵνα ἀνέκλειπτον μὲν τὸ ὄνομα τοῦ μετ᾽ἐλαχότος. Ἐπεὶ οὖν οἱ τῆ γενεαλογίᾳ ταύτῃ ἐμπεφόμενοι, οἱ μὲν διεδέξαντο, παῖς πατέρα γνησίως · οἱ δὲ ἐτέροις μὲν ἐγεννήθησαν, ἐτέροις δὲ προσετέθησαν κλησεῖ · ἀμφοτέρων γέγονεν ἡ μνήμη, καὶ τῶν γεγεννηκότων, καὶ τῶν ὡς γεγεννηκότων. Οὕτως οὐδέτερον τῶν Εὐαγγελίων ψεύδεται, καὶ τῶν ἀριθμοῦν καὶ νόμου · συνεπλάκη γὰρ ἀλλήλοις τὰ γένη (5), τὸ τε ἀπὸ τοῦ Σολομῶντος, καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ Ναθαν, ἀναστάσειον ἀτέκνων (6), καὶ δευτερογαμίας καὶ ἀναστάσειον σπερμάτων (7), ὡς δικαίως τοὺς αὐτοὺς ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι (8), τῶν μὲν δοκούντων πατέρων, τῶν δὲ ὑπαρχόντων · ὡς ἀμφοτέρας τὰς διηγήσεις ἀληθεῖς ὄσας, ἐπὶ τὸν Ἰωσήφ πολυπλόκως μὲν, ἀλλ' ἀκριβῶς καταθεῖν.

Γ. Ἴνα δὲ σαφῆς ἦ τὸ λεγόμενον, τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν (9) διγῆσομαι. Ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ διὰ Σολομῶντος

illud quod per Nathan deducitur, per legales substitutiones, quæ fiebant his qui sine liberis decedebant, et per secundas nihilominus nuptias, quibus unus atque idem aliis parentibus progenitus, aliorum esse filius videbatur. Omisit Rufinus verba illa Africani καὶ ἀναστάσει σπερμάτων, quæ certe superflua videntur. Cum enim jam antea dixerit ἀναστάσειον ἀτέκνων rejunctas fuisse familias, quid opus est addere ἀναστάσειον σπερμάτων, quod unum idemque est, teste Africano in hac ipsa ad Aristidem epistola ? Damascenus quoque in orat. 3 de Nativitate B. Mariæ omisit hæc verba. Cæterum obscurum est, quod hic ait Africanus, reparatione scilicet seminum eorum qui sine liberis decedissent, misceri solitas esse familias. Nam quoties frater eodem patre natus relictam fratris sui in conjugium ducebat, nulla erat agnationis mutatio. Sed si forte frater uterinus viduam fratris sui uxorem duceret, tunc aliqua familiarum permistio nasci poterat. Itaque merito addidit Africanus, καὶ δευτερογαμίας. Hæc enim præcipua fuit causa permistionis familiarum, quoties mulier susceptis jam liberis ex priore matrimonio, ad secundas nuptias transvolabat, et filios ex posteriore etiam viro pariebat. Quo facto, filium ex priore matrimonio natum, uxorem duxisse et improlem postea obiisse fingamus. Tunc si frater illius uterinus viduam in conjugium duxerit, et ex ea liberus sustulerit, in persona liberorum erit aliqua familiarum confusio ; ita ut natura quidem hujus, lege autem illius filii dicantur.

(7) *Καὶ ἀναστάσει σπερμάτων*. Apud Nicephorum legitur ἀναστάσει · atque ita in codice Regio prius scriptum fuerat : postea vero emendatum est alia manu, ἀναστάσει. Verum Nicephori lectio magis placet, cum paulo ante positum sit ἀναστάσει.

(8) *Ἄλλοτε ἄλλων νομίζεσθαι*. Hæc est scriptura Regii codicis, quam Nicephorus etiam confirmat. Nostri tamen codices Med., Maz. et Fuk. scriptum habent ἄλλοτε ἄλλως.

(9) *τὴν ἀκολουθίαν τῶν γενῶν*. Hæc est scriptura codicis Regii, quem secutus est Stephanus. Nec aliter legis videtur Rufinus, qui sic vertit : *ipsas generationum consequentias enarrabimus*. Reliqui tamen codices Maz., Med., Fuk. ac Savilli præ-

τάς γενεάς· καταριθμούμενοι, τρίτος ἀπὸ τέλους εὐρίσκειται Ματθάν, ὃς ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ τοῦ Ἰωσήφ τὸν πατέρα· ἀπὸ δὲ Νάθαν τοῦ Δαβὶδ κατὰ Λουκᾶν, ὁμοίως τρίτος ἀπὸ τέλους Μελχί, οὗ υἱὸς ὁ Ἡλὶ ὁ τοῦ Ἰωσήφ πατὴρ· Ἰωσήφ γὰρ υἱὸς Ἡλὶ (10), τοῦ Μελχί. Σκοποῦ τολύων ἡμῖν κειμένου τοῦ Ἰωσήφ, ἀποδεικτέον πῶς ἐκάτερος αὐτοῦ πατὴρ ἰστορεῖται, ὃ τε Ἰακώβ ἀπὸ Σολομώνος, καὶ Ἡλὶ ὁ ἀπὸ τοῦ Νάθαν ἐκάτερος καταγόνοτες τὸ γένος· ὅπως τε πρότερον οὗτοι δὴ ὃ τε Ἰακώβ καὶ Ἡλὶ δύο ἀδελφοί· καὶ πρὸς γε, πῶς οἱ τούτων πατέρες Ματθάν καὶ Μελχί διαφόρων ὄντες γενῶν, τοῦ Ἰωσήφ ἀναφαίνονται πάπποι. Καὶ δὴ οὖν ὃ τε Ματθάν καὶ Μελχί ἐν μέρει τὴν αὐτὴν ἀγαγόμενοι γυναῖκα, ὁμομητρίους ἀδελφοὺς ἐπαυδοποίησαντο· τοῦ νόμου μὴ κωλύοντος χηρεύουσαν (11), ἥτις ἀπολειμμένη, ἢ καὶ τελευτήσαντος τοῦ ἀνδρός, ἄλλω γαμεισθαί· ἐκ ἐκ τῆς Ἑσθᾶ, τοῦτο γὰρ καλεῖσθαι τὴν γυναῖκα παρεδδοται, πρῶτος Ματθάν, ὁ ἀπὸ τοῦ Σολομώνος κατέγων τὸ γένος, τὸν Ἰακώβ γεννᾷ· καὶ τελευτήσαντος τοῦ Ματθάν, Μελχί ὁ ἐπὶ τὸν Νάθαν κατὰ γένος ἀναφερόμενος, χηρεύουσαν ἐκ μὲν τῆς αὐτῆς φυλῆς, ἐξ ἄλλου δὲ γένους ὦν, ὡς προείπομεν, ἀγαγόμενος αὐτὴν, ἔσχεν υἱὸν τὸν Ἡλὶ· οὕτω δὴ διαφόρων δύο γενῶν (12) εὐρήσομεν τὸν τε Ἰακώβ καὶ τὸν Ἡλὶ ὁμομητρίους ἀδελφοὺς. Ὡν ὁ ἕτερος Ἰακώβ ἀτέκνου τοῦ ἀδελφοῦ τελευτήσαντος Ἡλὶ, τὴν γυναῖκα παραλαβὼν, ἐγέννησεν ἐξ αὐτῆς τρίτον τὸν Ἰωσήφ· κατὰ φύσιν μὲν ἑαυτῷ, καὶ κατὰ λόγον. Δὲ καὶ γέγραπται· Ἰακώβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ. Κατὰ νόμον δὲ τοῦ Ἡλὶ υἱὸς ἦν· ἐκείνῳ γὰρ ὁ Ἰακώβ ἀδελφὸς ὦν, ἀνέστησε σπέρμα. Διόπερ οὐκ ἀκρωθήσεται καὶ ἡ κατ' αὐτὸν γενεαλογία, ἣν Ματθαῖος μὲν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐξαριθμούμενος, Ἰακώβ δὲ, φησὶν, ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ. Ὁ δὲ Λουκᾶς ἀνὰ πάλιν· ὃς ἦν υἱὸς, ὡς ἐμοιζέτο (καὶ γὰρ καὶ τοῦτο προστίθησι) τοῦ Ἰωσήφ, τοῦ Ἡλὶ, τοῦ Μελχί. Τὴν γὰρ κατὰ νόμον γένεσιν (13), ἐπισημότερον οὐκ ἦν

• Luc. III, 23, 24. • Matth. I, 16.

ferunt τὴν ἐπαλλαγὴν τῶν γενῶν. Quam quidem lectionem etiam ad latus codicis Regii ascriptam inveni. Nicephorus autem habet, ἐναλλαγὴν, id est commutationem. Et Christophorus quidem vulgatam a Rob. Stéphano lectionem secutus est. Ego vero alteram lectionem amplexus sum, quippe quam plures et meliores codices exhiberent. Deinde Africanus hoc loco nequaquam recenset seriem utriusque generationis. Neque enim progreditur ultra Matthan et Melchi. Sed tantum exponit ἐπαλλαγὴν, id est commistionem, seu complicationem duarum familiarum in genealogia Christi. Apud Damascenum in oratione citata legitur τὴν ἐπιπλοχὴν τῶν γενῶν, quod eandem vim habet.

(10) Ἰωσήφ γὰρ υἱὸς Ἡλὶ, τοῦ Μελχί. In textu hodierno Luc. III, 23, 24 : Ἰωσήφ τοῦ Ἡλὶ, τοῦ Ματθᾶν, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχί. Vulg. : Joseph, qui fuit Heli, qui fuit Mathat, qui fuit Levi, qui fuit Melchi. Ad quem locum Bernardus Lamy in Harmon. pag. 28, hæc habet : « Duo illi, Levi et Mathat, dicuntur inserti a librariis. Divus Irenæus lib. III Adversus hæreses, cap. 33, non agnoscit in genealogia Domini secundum Lucam ultra septuaginta duas generationes. Nunc septuaginta et sex numerantur. Ita aliquæ ex his generationibus addi-

per Salomonem generationes cum Matthæo numeraveris, tertius a fine reperietur Matthan, qui genuit Jacob patrem Josephi. Quod si cum Luca a Nathan Davidis filio numeres, tertius itidem a fine reperietur Melchi, cujus filius fuit Heli pater Josephi. Sic enim ait : Joseph, qui fuit Heli, qui fuit Melchi. Cum igitur velut scopus nobis propositus sit Josephus, explicandum nobis est, quomodo uterque pater illius esse dicatur, tam Jacob qui ex Salomone, quam Heli qui ex Nathan originem ducit; ac præterea, quomodo isti duo, Jacob et Heli, fratres fuerint; deinde vero, qua ratione horum patres Matthan et Melchi, diverso genere prognati, avi Josephi fuisse probentur. Matthan et Melchi cum eadem uxorem alter post alterum habuissent, liberos

B ex ea, qui uterini fratres erant, susceperunt : quippe lex minime vetabat, ne mulier vidua, seu repudiata, seu viro ipsius mortuo, alteri nuberet. Igitur ex Estha (hoc enim mulieris nomen fuisse accepimus) primus Matthan qui a Salomone genus ducebat, Jacobum filium sustulit. Post Matthanis autem interitum, Melchi qui ad Nathanem originem referebat, cum ex eadem tribu sed diversa familia editus esset, ut antea diximus, uxorem eam sortitus, Heli filium suscepit. Hoc modo Jacob et Heli, licet diverso genere prognatos, uterinos fratres reperiemus. Quorum alter, Jacob scilicet, cum frater ipsius Heli sine liberis decessisset, viduam ejus conjugem sibi accipiens, tertium ex ea Josephum genuit, naturali quidem ratione filium suum. Unde

C etiam scriptum est : Jacob autem genuit Joseph. Sed secundum legem filius erat Heli, quippe cum ejus semen Jacobus frater suscitavisset. Proinde nec generis per eum deducta series, vana ac futilis deprehenditur : quam Matthæus quidem recensens, Jacob, inquit, genuit Joseph. Lucas vero econtrario a filiis ad parentes ascendens : Jesus, inquit, qui erat, ut putabatur (hoc enim diserte addit), filius

titæ essent : saltem Levi et Mathat cum Cainan, quem viri docti insertum volunt comm. 36 inter Arphaxad et Sale. » Et paulo post pag. 31 : « Non mirandum est, inquit, si Africanus inter Melchi et Heli duas reticeat generationes, nempe Levi et Mathat : etenim nondum insertæ fuerant in codicem sacrum, ea qua scriptor ille antiquissimus vivebat ætate. » Hactenus vir doctus. Qua de re sub finem hujus capituli adnotat nonnulla in eadem sententiam cl. Valesius.

(11) Χηρεύουσαν γυναῖκα. Hoc loco Africanus χηρεύειν promiscue dixit tam de mulieribus repudiatis, quam de iis quarum viri fato functi sunt.

(12) Διαφόρων δύο γενῶν. Hoc loco γένος sumitur pro familia. Gens enim dividitur in familias. Sic gens Cornelia, verbi gratia, in plures erat divisa familias, puta Scipionum, Sullarum, Lentulorum; qui omnes ex diversa quidem familia, sed ex una eademque erant gente; ac proinde gentiles dicebantur. Eodem modo Matthan et Melchi ex diversa erant familia; ambo tamen ex eadem gentis Davidica, quæ in duas familias erat divisa, Salomoniorum scilicet et Nathanæorum.

(13) Τὴν γὰρ κατὰ νόμον γένεσιν. Hic vero nimum argutari videtur Africanus. Cum enim Lucas

Joseph, qui fuit Heli, qui fuit Melchi *. Neque enim poterat disertius exprimi fictitia illa generandi ratio, quæ ex lege profecta est. Ideo in hujusmodi liberorum generatione, verbum illud, *genuit*, ad finem usque reticuit, cum ad ipsum usque Adamum, qui fuit Dei, gradatim ascendendo, totius generis seriem perduxisset.

IV. Neque vero id certa ratione destitutum, aut temere conflictum est. Cognati enim Servatoris nostri, sive ad ostendendam generis sui nobilitatem, sive ut simpliciter rem docerent, veraci utique sermone hæc nobis tradiderunt: latrones scilicet Idu-mæos, cum Ascaloni Palæstinæ civitati supervenissent, ex delubro quodam Apollinis quod ad ipsos urbis muros positum erat, Antipatrum Herodis cujusdam hieroduli filium simul cum reliqua sacra præda captivum duxisse. Cum vero pro redemptione filii minister templi pretium solvere non valeret, Antipater Idumæorum more institutoque educatus, postmodum Hyrcani summi Judæorum pontificis amicus effectus est. Mox legatus ad Pompeium missus ab Hyrcano, cum ei regnum quod Aristobulus maxima ex parte occupaverat, liberum restituisset, ad summam felicitatem pervenit, curator Palæstinæ promotus. Tandem ab iis qui felicitati ejus invadebant per insidias interfectus, Herodem filium successorem reliquit, cui postea Antonius et Augustus ex senatusconsulto regnum Judææ adjudicaverunt. Hujus Herodis filius fuit Herodes, aliique tetrarchæ.

Et hæc quidem gentilium etiam historiæ cum Judaica

V. Cæterum cum ad id usque temporis in tabulariis publicis descriptæ essent origines tam fami-

* Luc. iii, 23, 24.

de Christo dixerit, ðs òνομίζετο υἱὸς Ἰωσήφ τοῦ Ἰλλ τοῦ Μελεχῆ, etc., Africanus voces illas ðs òνομίζετο referrî vult non solum ad illa verba υἱὸς Ἰωσήφ, sed etiam ad illa quæ sequuntur, τοῦ Ἰλλ. Quod etsi acutum videtur, est tamen ineptum atque insulsum. Nam si Lucas evangelista his vocibus ðs òνομίζετο, legalem illam generationem seu adoptionem intelligit, ut vult Africanus, sequeretur Christum filium fuisse Josephi per adoptionem legalem, eodem plane modo quo Josephus filius fuit Heli. Ita dicendum esset, Mariam post mortem Josephi nupsisse ejus fratri, atque ex eo Christum peperisse. quod impium est et absurdum. Id tamen necessario sequitur ex verbis Africani. Præterea si voces illæ, ðs òνομίζετο, extenduntur ad ea verba τοῦ Ἰλλ, eadem ratione extendi etiam poterunt ad omnes generationum gradus qui sequuntur. Nulla enim ratio est, cur in secundo gradu subaudiatur potius quam in reliquis lineis. Hoc igitur primo improbandum est in explicatione Africani. Secundo loco notandum est, quod ait in generatione illa Christi quam refert Lucas, tertium esse Melchi: atqui in Evangelio Lucæ tertius nominatur Mathat, avus scilicet Josephi; Melchi vero quintus, ab avo scilicet Josephi. Itaque aut Africanum memoria lapsum esse dicendum est: aut certe in codice Evangelii quo usus est Africanus, Melchi scriptum fuisse pro Mathat: quæ est conjectura Bedæ in caput iii Lucæ. Certe Gregorius Nazianzenus in carmine 58 de Christi genealogia, Africanum sequens, Melchi pro Mathat posuit; et Ambrosius in lib. iii *Commentariorum* in Lucam.

(14) Ἐως τοῦ Ἀδάμ τοῦ Θεοῦ. Nostri codices Maz. ac Med. cum Fuk. ac Savil. particulam interserunt hoc modo, ἔως τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Θεοῦ, quod quidem mihi videtur elegantius. Atque ita legit

ἔξειπεῖν. Καὶ τὸ ἐγέννησεν ἐπὶ τῆς τοιαύτης παιδοποιίας ἔχρι τέλους ἐσιώπησε, τὴν ἀναφορὰν ποιησάμενος ἕως τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Θεοῦ (14) κατ' ἀνάλυσιν.

Δ. Οὐδὲ μὴν ἀναπόδεικτον ἢ ἐσχεδιασμένον ἐστὶ τοῦτο· τοῦ γούν Σωτῆρος οἱ κατὰ σάρκα συγγενεῖς, εἴτ' οὖν φανητῶντες, εἶθ' ἀπλῶς ἐκδιδάσκοντες, πάντως δὲ ἀληθεύοντες, παρέδοσαν καὶ ταῦτα· ὡς Ἰδουμαῖοι ληστὰι Ἀσκάλωνι πόλει τῆς Παλαιστίνης ἐπελθόντες, ἐξ εἰδωλείου Ἀπόλλωνος, ὃ πρὸς τοῖς τεύχεσιν ἱδρυτο, Ἀντίπατρον Ἡρώδου τινὸς (15) ἱεροδοῦλου παῖδα, πρὸς τοῖς ἄλλοις σύλοις αἰχμάλωτον ἀπῆγον· τῷ δὲ λύτρῳ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ καταθέσθαι μὴ δύνασθαι τὸν ἱερεῶ (16), ὃ Ἀντίπατρος τοῖς τῶν Ἰδουμαίων ἔθεσιν ἐνεραφεῖς, ὕστερον Ὑρκανῷ φιλιούται (17) τῷ τῆς Ἰουδαίας ἀρχιερεῖ. Πρεσβεύσας δὲ πρὸς Πομπήϊον ὑπὲρ τοῦ Ὑρκανοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν ἐλευθερώσας αὐτῷ ὑπὸ Ἀριστοβούλου τοῦ ἀδελφοῦ περιχοπομήνην, αὐτὸς ἠτύχησεν ἐπιμελητῆς τῆς Παλαιστίνης χρηματίζου (18). Διαδέχεται δὲ τὸν Ἀντίπατρον φθόνῳ τῆς πολλῆς εὐτυχίας δολοφονηθέντα, ὃ υἱὸς Ἡρώδης· ὃς ὕστερον ὑπ' Ἀντωνίου καὶ τοῦ Σεβαστοῦ, συγκλήτου δόγματι τῶν Ἰουδαίων ἐκρίθη βασιλεύειν· οὗ παῖδες, Ἡρώδης οἱ τ' ἄλλοι τετράρχαι. Ταῦτα μὲν δὴ κοινὰ καὶ ταῖς Ἑλλήνων ἱστορίαις.

communia sunt.

Ε. Ἀναγράφω δὲ εἰς τότε ἐν τοῖς ἀρχαίοις ὄντων τῶν Ἑβραϊκῶν γενῶν, καὶ τῶν ἔχρι προσηλύτων (19)

Rufinus, ut ex versione ejus apparet.

(15) Ἀντίπατρον Ἡρώδου τινός. Hæc narratio prorsus fabulosa est et commentitia. Nam Antipater patrem habuit non Herodem hierodulum templi Apollinis, sed Antipatrum Idumæum, ut scribit Josephus in lib. xiv, cap. 2. Quem Antipatrum Alexander Judæorum rex præfectum totius Idumææ constituit. Primusque hic Antipater auctor fuisse videtur hujus potentiae, ad quam posteri ipsius postea pervenerunt. Nam et præfecturam Idumææ gessit, Alexandro et Alexandra regnantibus; et hospitio atque amicitia cum Ascalonitis et Gazæis et Arabibus inita, maximas sibi opes comparavit.

(16) Τὸν ἱερεῶ. Improprie sacerdotem vocat, qui erat hierodulus. Longe enim hæc inter se differunt, ut supra notavi. Fieri tamen potuit, ut idem esset sacerdos et hierodulus; puta si hæc erat conditio sacerdotii, ut non nisi exuta libertate sacerdotes caperentur.

(17) Ὑρκανῷ φιλιούται. Hoc quoque in loco nostri codices Regius, Mazarinus, Medicæus ac Fukeianus constanter scriptum habent φιλιούται. Quam scripturam nescio cur Robertus Stephanus repudiavit: φιλιούται enim dicitur, ut ἐκθροῦται.

(18) Ἐπιμελητῆς τῆς Παλαιστίνης προκόψας. Antipater Herodis parens, sub Hyrcano Judæorum rege procuracionem totius regni gessit, et negotia tam civilia quam militaria administravit. Itaque ἐπιμελητῆς τῆς Ἰουδαίας et ἐπίτροπος vocatur a Josepho in dicto lib. Porro codex Med. et Savil. χρηματίζας scriptum habent, non προκόψας. In Maz. autem et Fuk. legitur χρηματίζου. Quam scripturam confirmat Nicephorus. Sic enim habet cap. 9 libri 1, ἠτύχησεν ὄντως ἐπιμελητῆς τῆς Παλαιστίνης γενέσθαι. Eleganter Græci dicunt εὐτυχεῖν τὸ γενέσθαι.

(19) Τῶν ἔχρι προσηλύτων. Mirum est in codi-

ἀναπροσθέντων, ὡς Ἀχιὼρ τοῦ Ἀμμανίτου, καὶ Ρούθ τῆς Μωαβιτίδος, τῶν τε ἀπ' Αἰγύπτου συνεκασόντων ἐπιμίχτων, Ἡρώδης, οὐδέν τι συμβαλλομένου τοῦ τῶν Ἰσραηλιτῶν γένους αὐτῶν, καὶ τῶν συνειδότες τῆς δυσγενείας κρούμενος, ἐνέπρησεν αὐτῶν τὰς ἀναγραφὰς (20) τῶν γενῶν· οὐλομένης εὐγενῆς ἀναφαιεῖσθαι, τῶν μὴδὲ ἄλλων ἔχειν ἐκ δημοσίου συγγραφῆς τὸ γένος ἀνάγειν ἐπὶ τοὺς πατριάρχας, ἢ προσηλύτους (21), τοὺς τε καλουμένους γεωύρας (22) τοὺς ἐπιμίχτους. Ὅλιγοί δὲ τῶν ἐπιμελῶν, ἰδιοτικὰς ἑαυτοῖς ἀπογραφὰς, ἢ μνημονεύσαντες τῶν ὀνομάτων, ἢ ἄλλως ἔχοντες ἐξ ἀντιγράφων, ἐναδρύνονται σωζομένης τῆ μνήμῃ τῆς εὐγενείας· ὧν ἐτύχχανον οἱ προσηρημένοι δεσπότες καλούμενοι, διὰ τὴν πρὸς σωτήριον γένος συνάφειαν· ἀπὸ τε Ναζάρων καὶ Κωχαβὰ (24) κωμῶν Ἰουδαϊκῶν τῆ λοιπῇ γῆ ἐπιφοιτήσαντες, καὶ τὴν προσηρημένην γεωλογίαν (25) ἐκ τῆς βίβλου τῶν Ἡμερῶν (26) εἰς ὅσον ἐξικνοῦντο ἐξηγησάμενοι. Ἐστ' οὖν οὕτως, ἐστ' ἄλλως ἔχει, σαφέστεραν ἐξήγησιν οὐκ ἂν ἔχοι τις ἄλλος ἐξευρεῖν.

† Exod. xii, 19.

cibus nostris Maz., Med., Fuk. ac Savil. scribi τῶν ἀρχιπροσηλύτων. Unde conijcere quis posset, legendum esse τῶν ἀρχιπροσηλύτων, etc., ut ἀρχιπροσηλύται sint principes, et quasi patriarchæ proselytorum; cujusmodi fuit Achior Ammanites, et convensæ illi qui Israelitis ex Ægypto egredientibus sese adjunxerunt. Quæ quidem interpretatio mihi certe non displicet. In codice Regio scriptum est, ut in editis, ἀρχιπροσηλύτων. Nicæphorus quoque vulgatam lectionem tuetur. Paulo ante nostri codices Maz., Med. ac Fuk. scriptum habent εἰς τὸ τότε, cum articulo præpositivo.

(20) *Ἐνέπρησεν αὐτῶν τὰς ἀναγραφὰς.* Hanc etiam narrationem parum certam existimo. Nam Josephus in libro de vita sua originem et antiquitatem stirpis suæ commemorans, ex publicis archivis eam repetit. Igitur restabant adhuc ætate Josephi publica tabularia, in quibus Judaicarum familiarum origines continebantur. Ac proinde falsum est, Herodem ea combussisse. Porro hæc tabularia erant in templo Jerosolymitano sub custodia scribarum, ut eadem existimo. Itaque optime Rufinus verba Africani ita vertit: *Omnes Hebræorum generationes descriptæ in archivis templi secretioribus habebantur.*

(21) *Ἡ προσηλύτους.* Mallem scribere ἀρχιπροσηλύτους, ut supra. Neque enim de novitiis ac recentibus proselytis hic loquitur Africanus, sed de nobilissimis quibusque et antiquissimis, quorum nomen in sacris libris commemoratum est; cujusmodi fuit Achior, de quo in libro Judith sæpe fit mentio. Quippe hoc loco agit Africanus de nobilitate, cujus præcipuum insigne est antiquitas generis. Ait enim, Herodem origines familiarum ideo coneremasse, ne quis ex publicis monumentis probare posset se ab ipsis patriarchis aut a proselytis originem generis sui ducere. Quod si novos proselytos intelligamus, perit omnis hujus loci sententia; cum Herodis ætate innumerales essent in Judæa, qui genus suum ad novos proselytos referrent, utpote avo natū proselyto; qui profecto archivorum suffragio opus non habebant, ut se ex proselytis oriundos esse approbarent. Huc accedit, quod ex proselytis originem ducere, ignobile potius quam splendidum apud Judæos habebatur, exceptis, ut dixi, antiquis illis proselytis, quorum fides ac religio sacris Litteris nobilitata est.

(22) *Τοὺς τε καλουμένους γεωύρας.* Id verbum legitur in cap. xii, 19, Exodi, ubi Deus Moysi in Ægypto adhuc consistenti loquitur his verbis: Πᾶς

liarum Hebraicarum, quam eorum qui ad proselytos, id est advenas, genus suum referebant, verbi gratia ad Achior Ammanitem et ad Ruth Moabitidem, eosque qui ex Ægypto simul cum Israelitis egressi per matrimonia cum ipsis permisti fuerant; Herodes, priscas illas Israelitarum familias nihil ad se pertinere intelligens, ignobilitatis suæ conscientia stimulatus, omnia illa veterum familiarum monumenta concremavit: ratus, setum demum nobilem visum iri, cum nemo esset, qui ex publicis monumentis originem generis sui vel ad patriarchas, vel ad proselytos, vel ad permistos Israelitis peregrinos, qui γεωύροι dicuntur, posset referre. Pauci tamen antiquitatis studiosi privatos stirpis suæ commentarios, vel quod nomina ipsa memoriter callerent, vel ex archivis descriptos penes se habentes, in primis gloriabantur, quod avitæ nobilitatis memoriâ conservassent. Ex quorum numero erant hi de quibus supra dixi, ob propinquitatem generis qua Servatori nostro juncti erant, δεσπότες appellati. Qui e Naza-

δς ἂν φάγη ζυμωτὸν, ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ συναγωγῆς Ἰσραὴλ ἐν τε τοῖς γεωύροις, καὶ αὐτόθροισι τῆς γῆς. Africanus γεωύρας interpretatur τοὺς ἀπ' Αἰγύπτου συνεκασόντας ἐπιμίχτους. Id est convenas, qui ex Ægypto simul cum Israelitis egressi fuerant. Duplex enim hominum genus Judæis ab Ægypto egredientibus sese adjunxit. Alterum Ægyptiorum indigenarum, quos Moyses αὐτόθρονας vocat; alterum convenarum, id est promiscuæ multitudinis, qui γεωύροι dicebantur. Hesychius, γέωρας, γεωφύλακες, μέτοικοι, πάροικοι. Georæ ergo apud Ægyptios dicebantur homines extranei, qui terram colendam acceperant sub certa pensione; quales erant in Ægypto Judæi, antequam exiissent. Eos cum indigenis Ægyptiis confudisse videtur Africanus; quem tamen refellit Moyses in dicto loco. Utrosque vero, tam georas quam indigenas Ægyptios, uno ἐπιμίχτων nomine comprehendit sacra Scriptura in dicto capite, versu 58, καὶ ἐπιμίχτος πολλὴ συνανέθη αὐτοῖς, id est promiscua turba, συμμιγῆς λαός. Origenes tamen libro iii *De principiis*, ἐπιμίχτων nomine Ægyptios solos intellexisse videtur, qui Hebræis permisti ex Ægypto egressi sunt. Σκληροσµὸν μὲν ἤλεγγε τὸν τοῦ Φαραῶ, διὰ τὴν κακίαν αὐτοῦ, πειθῶ δὲ τὴν τῶν ἐπιμίχτων Αἰγυπτίων συνεξορησάντων τοὺς Ἑβραίους. Drusus in lib. ii *De tribus sectis Judæorum*, agens de proselytis, vocem γεωύροι Hebraicæ originis esse dicit, eaque significari proselytum, seu advenam. Idem scribit Hesychius: γεωύρας, γείτονας ἐξ ἄλλου γένους, καλουμένους τῶν Ἰσραὴλ προσηλύτους.

(23) *Γεωύρας.* Hac voce usus est ante Africanum Justinus M. in *Dial. cum Tryphone*, cap. cxxii, supra tom. I, pag. 574. Ad quem locum videsis adi-notata.

(24) *Ἀπὸ τε Ναζάρων καὶ Κωχαβὰ.* Cochaba vicus fuit in Basanide juxta Decapolim, ut tradit Epiphanius in hæresi Ebionæorum, cap. 2 et 18.

(25) *Τὴν προσηρημένην γεωλογίαν.* Nicæphorus habet τὴν προκειμένην et sic in codice Regio prius scriptum fuit, sed recentiore manu emendatum est προσηρημένην.

(26) *Ἐκ τῆς βίβλου τῶν Ἡμερῶν.* Per librum Dierum intelligit Africanus ephemeridas, quas paulo ante ἰδιωτικὰς ἀπογραφὰς appellavit. Plerique enim apud Judæos originum suarum studiosi, privatos generis sui commentarios ex archivis publicis descriptos penes se habebant: quemadmodum apud nos etiamnum a nobilioribus fieri videmus. Porro

ris et Cochaba Judææ vicis in varias regiones dispersi supradictam generis seriem ex ephemeridum libro quam poterant fidelissime exposuerunt. Sive igitur ita se res habet, sive aliter, planiorem certe interpretationem, meo quidem iudicio, aliorumque facile repererit. Proinde hæc nobis sufficiat, tametsi nullo testimonio fulta; quando nec meliorem aliam, nec veriore proferre possumus. Cæterum quin vera sit Evangelii narratio, dubitari non potest.

VI. Matthan a Salomone genus ducens, Jacobum genuit. Mortuo deinde Matthane, Melchi oriundus ex Nathanis stirpe, ex eadem muliere genuit Heli. Quocirca Jacobus et Heli fratres erant uterini. Heli deinde sine liberis defuncto, Jacobus ei semen suscitavit, Josepho genito: qui natura quidem Jacobi, lege autem Heli filius fuit. Sic uterque Josephi pater recte dicitur.

Ὡς ἔγωγε νομίζω, πᾶς τε ὃς εὐγνώμων τυγχάνει. Καὶ ἡμῖν αὕτη μελέτω, εἰ καὶ μὴ ἐμμάρτυρος (27) ἔσται, τῷ μὴ κρείττονα ἢ ἀληθεστέραν ἔχειν εἰπεῖν. Τὸ μέντοι Εὐαγγέλιον, πάντως ἀληθεύει.

qui æqui rerum æstimatores esse volent, nemo facile sit Evangelii narratio, dubitari non potest.

Γ. Μαθθάν ὁ ἀπὸ Σολομώνος (28), ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Μαθθάν ἀποθανόντος, Μελχι ὁ ἀπὸ Νάθαν, ἐκ τῆς αὐτῆς γυναικὸς, ἐγέννησε τὸν Ἡλί· ὁμομήτριοι ἄρα ἀδελφοί (29) Ἡλί καὶ Ἰακώβ. Ἡλί ἀτέκνου ἀποθανόντος, ὁ Ἰακώβ ἀνέστησεν αὐτῷ σπέρμα, γενόμενος τὸν Ἰωσήφ, κατὰ φύσιν μὲν πατέρα, κατὰ νόμον δὲ τῷ Ἡλί. Οὕτως ἀμφοτέρων υἱὸς ἦν ὁ Ἰωσήφ.

JULII AFRICANI

QUÆ SUPERSUNT

EX QUINQUE LIBRIS CHRONOGRAPHIÆ,

Ad rem sacram et ecclesiasticam potissimum spectantia.

I. Apud Georgium Syncellum Chronogr. pag. 17 edit. Paris., 14 Venet.

De commentitiis Ægyptiorum Chaldæorumque Chronologia.

Περὶ τῆς τῶν Αἰγυπτίων καὶ Χαλδαίων μυθώδους χρονολογίας.

Ægyptii certe de suæ ætatis antiquitate jactant-

Αἰγύπτωι μὲν οὖν ἐπὶ τῶν κομπωδέστερον (30)

hoc in loco aliquid deesse apparet ex particula τε, quæ in omnibus nostris codicibus, et apud Nicephorum habetur. Quare supplenda videntur hæc verba καὶ ἀπὸ μνήμης ἐς ὅσον ἐξικνούντο. Ita certe legisse videtur Rufinus, qui sic vertit: *Ordinem supradictæ generationis partim memoriter, partim etiam ex Dierum libris, in quantum erat possibile, perdocebant.*

(27) *Εἰ καὶ μὴ ἐμμάρτυρος.* In codice Regio et apud Nicephorum legitur εἰ καὶ ἀμάρτυρος, quod idem est. Cæterum, quanti facienda sit hæc evangelici loci explicatio, patet ex his Africani verbis: quippe qui fatetur eam nullo testimonio fulciri veterum scriptorum. Admitti tamen eam vult a nobis, eo quod nulla melior afferri possit. Quæ cum ita sint, nollem Eusebium in vestibulo *Historiæ* suæ mentionem hujus rei fecisse. Satius profecto fuisset ac consultius hanc Evangeliorum dissonantiam silentio involvere, ne lectoribus a fide nostra alienis, cujusmodi tunc temporis erant quamplurimi, occasio subministraretur de Evangeliorum veritate dubitandi. Certe Julianus Augustus in libro contra Christianos hanc evangelistarum dissensionem nobis objicit, teste Hieronymo in *Commentariis* in Mathæum. Locus Juliani exstat apud Cyrillum in libro octavo contra Julianum. Auctor *Quæstionum Veteris et Novi Testamenti*, cap. 56, de hac dissonantia loquens, Africani opinionem improbat. Sed ipse aliam affert minus probabilem.

(28) *Μαθθάν ὁ ἀπὸ Σολομώνος.* Mira est varietas accentus in hoc nomine. Maz. quidem et Fuk. codex accentum habent in antepenultima. Nicephorus vero et Fuk. codex penultimam circum-

flexunt. In Regio ac Med. duplex est accentus, tum in penultima, tum in antepenultima syllaba. Idque in aliis etiam nominibus supradicti codices observant, quoties ambiguum est, quonam accentu notanda sint vocabula, ut denotetur in aliis quidem exemplaribus hunc accentum, in aliis vero illum reperiri. Quinetiam nostri codices paulo ante scriptum habent, ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ διὰ Σολομώντος τὰς γενεὰς καταριθμουμένους. Sic enim omnes nostri codices, excepto Regio, qui Σολομώντος illi habet.

(29) *Ὁμομήτριοι ἄρα ἀδελφοί.* In hac conciliatione quam refert Africanus, duo sunt quæ nonnihil difficultatis habere videntur. Primum enim dubito, an licuerit uterino fratri viduam fratris sui uxorem ducere, et ex ea liberos procreare in no-men ac familiam fratris sui transituros. Lex enim Deuteronomii cap. xxv loquitur de fratre, qui habitat in eadem domo, et qui est συγγενής. Quod quidem solis germanis aut consanguineis competit. Nam uterinus frater non est ex eadem domo, neque ex eodem genere; cum genus, præsertim apud Judæos, ex paterna stirpe ducatur. Certe Africanus diserte testatur Jacobum et Heli fratres uterinos contribules quidem fuisse, ex diverso tamen genere, ἐκ διαφόρων δύο γενῶν. Secundo loco dubitare quis non immerito possit, utrum in generationibus recensendis ratio a Judæis habita sit patrum adoptivorum. Exemplum habemus illustre in Obed, cujus in genealogia Christi fit mentio. Nam cum Manion mortuus

(30) *Κομπωδέστ.* Leg. χρόνων κομπωδέστερον φλυαρῶντες. GOAR.

χρόνων περὶ τὰς περιόδους καὶ μυριάδας ἐτῶν, κατὰ θεοὺς τινὰ τῶν παρ' αὐτοῖς ἀστρολογουμένων ἐξέθεντο· ἃς τινὲς τῶν ταῦτα ἀκριβοῦν δοξάσαντων συστέλλοντες, σεληνιαίους εἶπον ἐνιαυτοῦς, οὐδὲν ἔλαττον ἐπὶ τὸ μυθώδες ἀπονευευκότες συμπύπτουσι ταῖς ὀκτῶ καὶ ἐννέα χιλιάσιν ἐτῶν, ἃς Αἰγυπτίων οἱ παρὰ Πλάτωνι ἱερεῖς εἰς Σόλωνα καταριθμοῦντες οὐκ ἀληθεύουσι. Καὶ μετ' ὀλίγα· Τὰ γὰρ Φοινίκων τρισμῦρια ἔτη, ἣ τὸν τῶν Χαλδαίων λῆρον, τὸ τῶν τεσσαράκοντα ὀκτῶ μυριάδων, τί δεῖ λέγειν; ἐκ τούτων γὰρ Ἰουδαῖοι τὸ ἀνέκαθεν (31), γεγονότες ἀπὸ Ἀβραάμ, ἀρξάμενοι, ἀτυφότερον τε καὶ ἀνθρωπίνως μετὰ τοῦ ἀληθοῦς διὰ τοῦ Μωυσέως πνεύματος διδαχθέντες, ἔκ τε τῶν λοιπῶν Ἑβραϊκῶν ἱστοριῶν, ἀριθμὸν ἐτῶν πεντάκις χιλίων πεντακοσίων εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σωτηρίου (32) λόγου τὴν ἐπὶ τῆς μοναρχίας τῶν Καισάρων κηρυσσομένην παραδεδώκασιν.

lilium et quingentorum numerum usque ad salutis Verbi adventum sub Cæsarum imperio mundo evulgatum posteris tradiderunt.

II. *Ibid.*, pag. 19, al. 15.

Περὶ τῶν ἐργηγόρων.

Πλήθους ἀνθρώπων γενομένου ἐπὶ τῆς γῆς, ἀγγελιοὶ τοῦ οὐρανοῦ θυγατέραςιν ἀνθρώπων συνῆλθον. Ἐν ἐνόϊς ἀντιγράφοις εὔρον, οἱ υἱοὶ τοῦ Θεοῦ. Μυθεύεται δὲ, ὡς οἶμαι (33), ἀπὸ τοῦ Σῆθ, ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, οἱ υἱοὶ Θεοῦ προσαγορεύονται, διὰ τοῦς ἀπ' αὐτοῦ γενεαλογουμένους δικαίους τε καὶ πατριάρχας, ἀχρι τοῦ Σωτῆρος· τοὺς δ' ἀπὸ Κἀν ἀνθρώπους ἀποκαλεῖν (34) σποράν, ὡς οὐδέτι θεῖον ἐσχηκότας διὰ πονηρίαν γένους, καὶ διὰ τῆς φύσεως ἀνόμοιον, ἐπιμιχθέντων αὐτῶν, τὴν ἀγανάκτησιν (35) ποιήσασθαι τὸν Θεόν. Εἰ δὲ ἐπ' ἀγγέλων νοῦτο ἔχειν τοῦτους, τοὺς περὶ μαγείας καὶ γοητείας, ἔπει δὲ ἀριθμῶν (36) κινήσεως, τῶν μετεώρων ταῖς γυναῖξί τὴν γῶσιν παραδεδωκέναι, ἀφ' ὧν ἐποίησαν τοὺς παῖδας τοὺς γίγαντας, δι' οὗς τῆς κακίας ἐπιγενομένης, ἔγνω πᾶν ἀφανίσαι ζώων γένος ὁ Θεὸς ἐν κατακλυσμῷ ἀπιστον.

III. *Ibid.*, pag. 81, al. 65.

Ἀδάμ γενομένος ἐτῶν οὐ γυνῆ τὸν Σῆθ· καὶ τοῦτοις ἐπιζήσας ἔτη ψ ἀπέθανεν, ἥτοι δευτέρον θάνατον.

Σῆθ γενομένος ἐτῶν σ' ἐγέννησε τὸν Ἐνῶς· ἀπὸ Ἀδάμ τοῖνον μέχρι γενέσεως Ἐνῶς, ἔτη τὰ σύμπαντα υλε'.

Ἐνῶς ὑπάρχων ἐτῶν ρης' (37) γεννᾷ τὸν Καϊνᾶν.

mortuus fuisset in Moabitude, et Ruth viduam absque liberis reliquisset, Booz agnatus Maalonis, proximior agnato jus suum ipsi concedente, Ruth uxorem accepit, quo semen Maaloni suscitaret. Ex ea tamen genitus Obedus, non Maalonis sed Boozii filius dicitur ab evangelistis, qui Christi prosapiam texuerunt; et in libro, qui inscribitur Ruth. Scio quid responderi possit: Moysem scilicet de fratre duntaxat locutum; Boozum vero fratrem non fuisse Maalonis, ac proinde legem qua jubebatur ut filius ex fratris vidua susceptus ejus nomine appellaretur, ad Boozum non pertinuisse. Deinde dici potest, Boozum idcirco nominari in generatione Christi, quod illustrior exstitisset quam Maalon.

(31) Τὸ ἀνέκαθ. Leg. γεγονότες ἀπὸ Ἀβραάμ τὸ ἀνέκαθεν ἀρξάμενοι. GOLL.

tius elocuti, per annorum revolutiones et myriades prorogatam quamdam seriem ex astrologicis experimentis statuerunt: quas quidem ii qui se penitius inspexisse arbitrantur, summam legentes, fabulis nihilo secius addicti, annos hujusmodi lunares putandos commentii sunt, et confictis octo vel novem annorum millenariis, quæ Soloni, velut auctori, Ægyptiorum sacerdotes apud Platonem quondam ascripserunt, a veritate probavere se longe dissitos. Et quibusdam interjectis: A Phœnicibus pariter myriades annorum tres jactatas, Chaldæorumque deliria, nec non quadraginta et octo alias myriades, quid memorare necesse est? A Chaldæis enim per Abrahamum patrem orti Judæi, vero Moysis spiritu imbuti, qua decet homines a fastu alienos, sui que memores, modestia, ex relictis sibi Hebræorum monumentis annorum quinquies mil-

De egregoris.

Aucta super terram hominum multitudine, angeli cæli filibus hominum commisti sunt. In quibusdam exemplaribus legi, filii Dei. Indicat, ut reor, Spiritus sanctus a Seth patre Dei filios vocari, ob enatos ex ejus stirpe usque ad Salvatorem justos et patriarchas; Cain vero progeniem, ceu nil divinum referentem, ob generis pravitatem ac confusæ naturæ dissimilitudinem, hominum semen appellat; eisdemque indignationis suæ signa Deum indixisse narrat. At si de angelis sermonem fieri sentiamus, magis et præstigiis deditos accipi necesse est, qui astrorum et numerorum motum, rerumque sublimium vel meteororum notitiam mulieribus tradiderunt, quorum congressu conceperunt illæ gigantes, a quibus scelerum omnium colluvie in universum orbem propagata, perfidum omnium viventium genus diluvio perdere Deus decrevit.

Cum esset Adamus annorum 230, genuit Seth; tum vero superstes annis 700 luce privatur, hoc est secundam mortem obiit

Seth annis 205 natus genuit Enos; ab Adamo itaque usque ad Enos natalem diem numerantur D anni 435.

Enos annorum 190 genuit Cainan.

(32) Εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ σωτηρ. Observa, Christi natalem diem ἐπιφάνειαν vocari Africani testimonio, qui Antonino Heliogabalo imperante vixit. Id.

(33) Ὡς οἶμαι. Leg. ὡς οἶμαι, ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, ὅτι οἱ υἱοὶ Θεοῦ ἀπὸ τοῦ Σῆθ προσαγορεύονται. Id.

(34) Ἀποκαλεῖν. Leg. ἀποκαλεῖ. Id.

(35) Τὴν ἀγανάκτη. Εἰς ἀγανάκτησιν κινήσασθαι. Id. — Locus manifeste vitiosus. Ed. PATR.

(36) Ἐπει δὲ ἀριθ. — Ἐσχολακότας συνίνααι χρῆ, οὗς τῶν ἀστρῶν κινήσεως καὶ τῶν μετεώρων τὴν γῶσιν ταῖς γυναῖξί παραδεδωκέναι λέγει, ἀφ' ὧν... Id.

(37) Ἐτῶν ρης'. Error librarii est ρης', ut lineis superioribus scis, Græcis codicibus ρης' et σ' locentibus. Id.

Cainan autem annorum 170 genuit Malaleel.

Malaleel vero annorum 165 genuit Jared.

Jared ætatis 162 genuit Enoch.

Enoch vero annorum 165 genuit Mathusala : an-
nisque ducentis superstes cum Deo placuisset , non
ulterius visus est.

Mathusala annis 187 natus genuit Lamech.

Lamech annis 188 natus genuit Noe.

IV. *Ibid.*, pag. 21, al. 17. De diluvio.

Universum animantium genus aquis diluvii con-
summare decrevit Deus, vicesimum et centesimum
annum homines non superaturos minatus. Nullus
porro dubius hæsitet, aut quæstionem anxius mo-
veat, spatium hoc vitæ quosdam prætergressos
contemplatus. Ætatis quippe durationisque vitæ
spatium post solos centum annos diluvio instante
terminandum, peccatoribus vicesimum jam annum
agentibus, in scelerum pœnam, velut lata senten-
tia fuit præfixum. Noe vero ob singularem justitiam
sibi gratum arcam construere jussit Deus : eaque
absoluta, ingressi sunt in eam ipse Noe et filii,
uxor et nurus, et selectæ quædam ad generis eo-
rum cujusvis conservandi fiduciam animantium
primitiæ. Imminente porro diluvio annos vitæ sex-
centos Noe jam attingerat ; aquis vero subsidentibus,
in montibus Ararat, quos esse Parthiæ novimus,
quidam licet Cælænis, vel in nigra Phrygia con-
tendant exstare (locus uterque mihi de visu notus
est), arca constitit. Aquarum hæc inundatio anno
integrali stetit, ac demum exsiccata est terra. Combinata demum mas et femina, prout reperiri con-
tigit, non ordine quo juxta genus distincta fuerant ingressa, ex arca prodierunt animantia, quæ
subinde a Deo prospera benedictionum accessione cumulantur : et eorum quidem, quæ nobis condu-
cunt, nonnihil ista significant.

V. *Ibid.*, pag. 83, al. 67.

Ingruente diluvio 600 annorum erat Noe. Ab
Adamo igitur versus Noe et diluvium numerantur
anni 2262.

A Καίνῳ δὲ ἐτῶν ρο' γεννᾷ τὸν Μαλελεήλ.

Μαλελεήλ δὲ ἐτῶν ρεε' γεννᾷ τὸν Ἰάρεδ.

Ἰάρεδ δὲ ἐτῶν ρεβ' γεννᾷ τὸν Ἐνώχ.

Ἐνώχ δὲ ὑπάρχων ἐτῶν ρεε' γεννᾷ τὸν Μαθου-
σάλα· καὶ εὐαρεστήσας τῷ Θεῷ, ἐπιζήσας ἔτη σ' οὐχ
εὐρίσκετο.

Μαθουσάλα γενόμενος ἐτῶν ρπη' (38) ἐγέννησε τὸν
Λάμεχ.

Λάμεχ ὑπάρχων ἐτῶν ρπη' γεννᾷ τὸν Νῶε.

Ἔγω πᾶν ὁ Θεὸς ἀφανίσαι ζῶων γένος ἐν κατα-
κλυσμῷ, ἀπειλήσας ρι' ἔτη οὐχ ὑπερβήσεσθαι τοὺς
ἀνθρώπους. Μηδὲ νομιζέσθω ζήτημα, διὰ τὸ πλείονα
χρόνον τινὰς ὑστερον βιῶναι. Τὸ γὰρ διάστημα τοῦ
χρόνου γέγονεν ἑκατὸν ἔτη μέχρι τοῦ κατακλυσμοῦ
κατὰ τῶν ἀμαρτωλῶν τῶν τότε ἦσαν γὰρ εἰκοσαε-
τεῖς. Τῷ Νῶε διὰ δικαιοσύνην εὐαρεστήσαντι κιβω-
τὸν ὑπέθετο κατασκευάσαι Θεός· καὶ γενομένης, εἰσ-
ῆλθον εἰς αὐτήν, αὐτὸς τε Νῶε, καὶ οἱ υἱοί, ἡ γυνή,
καὶ αἱ γυναῖκες, καὶ ἀπὸ παντὸς ζώου ἀπαρχή, εἰς
διαμόνην τοῦ γένους. Ἦν δὲ ἐτῶν ἑξακοσίων ὁ Νῶε,
ὅτε ὁ κατακλυσμὸς ἐγένετο. Ὡς δὲ ἔληξε τὸ ὕδωρ, ἡ
κιβωτὸς ἰδρύθη ἐπὶ τὰ ὄρη Ἀραράτ, ἃ τινὰ ἴσμεν ἐν
Παρθίᾳ (39)· τινὲς δὲ ἐν Κελαιναῖς τῆς Φρυγίας (40)
εἶναι φασιν· εἶδον δὲ τὸν τόπον ἐκότερον. Ἐπεκρά-
τησε δὲ ὁ κατακλυσμὸς ἑνιαυτὸν· καὶ τότε ἐξηράνθη
ἡ γῆ. Οἱ δὲ ἐξεληθόντες τῆς κιβωτοῦ κατὰ συζυγίας,
ὡς ἔστιν εὐρεῖν, καὶ οὐχ, ὅν εἰσῆλθον τρόπον, κατὰ
γένη, εὐλογοῦνται πρὸς τοῦ Θεοῦ. Τούτων μὲν οὖν
ἕκαστον τῶν διαφερόντων τι σημαίνει.

VI. *Ibid.*, pag. 86, al. 68.

Post diluvium Sem genuit Arphaxad.

Arphaxad annis 135 natus genuit Sala, anno
2397.

Sala annis 130 natus genuit Heber, anno
2527.

Heber annis 134 natus, anno 2661, genuit
Phalec, sic vocatum, quod ejus ætate divisa fue-
rit terra.

Phalec annis 130 natus genuit Ragau, et su-
perstes annis 209 morte sublatus est.

C Μετὰ δὲ τὸν κατακλυσμὸν Σημ ἐγέννησε τὸν Ἀρ-
φαξάδ.

Ἀρφαξάδ γενόμενος ἐτῶν ρλε' γεννᾷ τὸν Σαλά,
βηκζ'.

Σαλά γενόμενος ἐτῶν ρλ' γεννᾷ τὸν Ἑβέρ, βηκζ'.

Ἑβέρ γενόμενος ἐτῶν ριδ' γεννᾷ τὸν Φαλέκ, βηξα'·
οὕτως ἐπικληθέντα διὰ τὸν ἐν ἡμέραις αὐτοῦ μερι-
σθῆναι τὴν γῆν.

Φαλέκ ἐτῶν ρλ' ἐγέννησε τὸν Ραγαῦ, καὶ ἐπιζή-
σας ἔτη σθ' ἐτελεύτησεν.

(38) Μαθουσάλα ἐτῶν ρπη'. Legendum ρηζ', ex
Syncelli testimonio suadeo. Scribit enim pag. 16 :
Μαθουσάλα γενόμενος ἑκατὸν ἐξήχοντα ἑπτὰ ἐτῶν
ἐγέννησε τὸν Λάμεχ, τῷ χιλιαστῷ τετρακοσιοστῷ
πεντηκοστῷ τετάρτῳ ἔτει τοῦ κόσμου. Τινὰ δὲ τῶν
ἀντιγράφων, τῷ ἑκατοστῷ ὀγδοηκοστῷ ἐβδόμῳ ἔτει
αὐτοῦ Μαθουσάλα φέρουσιν τὴν γέννησιν Λάμεχ. Οἷς
ὁ Ἀφρικανὸς ἀκολουθῆσας. GOAR.

(39) Ἄ τινὰ ἴσμεν ἐν Παρθίᾳ. Imo in Armenia :
nisi librarius cunctis auctoribus certior vaticine-

tur. Cedrenus ex Georgio : Τὰ ὄρη Ἀραράτ ἴσμεν ἐν
Παρθίᾳ Ἀρμενίας· τινὲς δὲ φασιν ἐν Κελαιναῖς τῆς
Φρυγίας. Syncellus ipse inferius : ἐπὶ τὰ ὄρη τοῦ
Ἀραράτ, τοῦτ' ἐστὶ τῆς Ἀρμενίας. Id.

(40) Τινὲς δὲ ἐν Κελαιναῖς τῆς Φρυγίας. Quod
Phrygiæ nigræ mons sit Ararat, ex quo Marsyas
fluvius emanat, et, Ortelio teste, ex oraculis Sibyl-
linis dicatur in eo arca constituisse. Conciliatas de
diversis quibus arca resedissee dicitur locis senten-
tias lege inter Allatii notas ad Eustathii 49. Id.

VII. *Ibid.*, pag. 93, al. 74.

Τῷ ἔτος' ἔτει τοῦ κόσμου ἐπέβη Ἀβραάμ τῆς Anno mundi 3277, terram Chananitidem sibi
ἐπιγγελημένης Χαναανίτιδος γῆς. A promissam ingressus est Abraham.

VIII. *Ibid.*, pag. 99, al. 79.

Περὶ Ἀβραάμ.

Ἐνθεν ἀρχεται τῶν Ἑβραίων ἡ προσωνομία. Ἑβραῖοι γὰρ οἱ Περάται ἐρμηνεύονται, οἱ διεπεράσαντο Εὐφράτην μετὰ Ἀβραάμ· καὶ οὐχ, ὡς οἰονταί τινες, ἀπὸ Ἑβέρ τοῦ προειρημένου. Συνάγεται τῶν εἰς τὴν ἐπίβασιν τῆς κατηγγελημένης γῆς Ἀβραάμ, ἀπὸ μὲν τοῦ κατακλισμοῦ καὶ Νῦς, γενεῶν δέκα ἑπτὰ· ἀπὸ δὲ Ἀδάμ γενεῶν εἴκοσι ἑπτὰ ἔτος' (41).

De Abraham.

Hic primum nomen Hebræorum auditum est. Hebræi namque Transmigrantes exponuntur, qui cum Abraham trajecerunt Euphratem; et non, ut quidam autumant, ab Heber: de quo alibi sermo habitus. A præterito itaque diluvio, Noeque temporibus, usque ad ingressum Abrahæ in terram promissam, generationum decem anni 4015 colliguntur: ab Adamo vero, generationum viginti anni 3277.

IX. *Ibid.*, pag. 100, al. 80.

De Abraham et Lot.

Λιμοῦ κατασχόντος τὴν γῆν τὴν Χαναανίτιδα κατ- B ἦλθεν εἰς Αἴγυπτον Ἀβραάμ· καὶ δεδιὼς μὴ διὰ τὸ κάλλος τῆς γυναικὸς ἀναιρεθῆ, ἀδελφὸς εἶναι σκέπτεται (41*). Ἐπαινεθεῖσαν δὲ ἡγάγετο Φαραὼ· οὕτω γὰρ Αἰγύπτιοι τοὺς βασιλεῖς ἐρμηνεύουσι. Καὶ ὁ μὲν δίκας ἔτισε τῷ Θεῷ· ὁ δ' ἅμα τοῖς ἰδίοις Ἀβραάμ ἦδη πλουτῶν ἀπληλάσαστο. Ἐν Χαναάν διεπληκτίσαντο παύμενος τοῦ Ἀβραάμ, καὶ τοῦ Λὼτ, καὶ ὄξιντος αὐτοῖς, ἐχωρίσθησαν, ἐλομένου Λὼτ ἐν Σοδόμοις οἰκεῖν δι' ἀρετὴν καὶ κάλλος τῆς γῆς ἐχούσης πάντα πόλεις, Σόδομα, Γόμορρα, Ἀδαμ, Σεβοίμ, Σηγώρ, καὶ τοσοῦτους βασιλεῖς. Τούτοις οἱ πλησιώχωροι τέσσαρες βασιλεῖς Σύρων ἐπολέμησαν, ὧν ἡγεῖτο Χοδολογόμορ βασιλεὺς Αἰλάμ· συνέβαλον δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τὴν ἀλικήν, ἣ καλεῖται νῦν θάλαττα Νεκρά. Ἐν ταύτῃ πλείεστα τῶν θαυμασίων τεθέαται· C ζῶων τε γὰρ οὐδὲν ἐκείνο τὸ ὕδωρ φέρει· καὶ νεκροὶ μὲν ὑποβρύχιοι φέρονται, ζῶντες δὲ οὐδ' ἂν ραδίως βαπτίσαιτο. Λύγχοι μὲν καίόμενοι ἐπιφέρονται, οὐκ ἐκείνοισιν δὲ καταδύουσιν. Ἐνταῦθα δὲ εἰσὶν αἱ τῆς ἀσφάλτου πηγαί· φέρει δὲ στυπτηρίαν καὶ ἄλλα ἄλλοι τε τῶν ἄλλων διαφέροντα· περὶ τὰ γὰρ ἔστι καὶ διαυγῆ· ἐνθα δ' ἂν καρπὸς εὐρεθῆ, κάπνου πλέον εὑρίσκειται θαλασρωτάτου. Τὸ δὲ ὕδωρ ἰσθμὸς τοῦ χρωμένους αὐτῷ, λήγει τε παντὶ ὕδατι πάσχων τὰ ἐναντία. Εἰ δὲ μὴ Ἰορδάνην εἶχε τὸν ποταμὸν τροφὴν, ὡς πορφύραν διατρέφοντα, καὶ ἐπὶ πολὺ ἀντέχοντα, ἐληξεν ἂν θάπτων ἡ φαίνεται. Ἔστι δὲ παρ' αὐτῇ πάμπλου τοῦ βαλσάμου φυτὸν· ὑπονοεῖται δὲ ἀνατετραφῆναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν τῶν περιοικούντων ἀσθένειαν.

Fame per terram Chananitidem grassante, Abraham descendit in Ægyptum: at ne ob uxoris venustam speciem occideretur, fratris nomine simulate accepto servatur. Saram forma laudatam abducit Pharao: hoc quippe nomine reges appellant Ægyptii. Et ille quidem simul cum domesticis pœnas Deo solvit; Abraham vero cum famulitio multis divitiis auctus dimittitur. Pastores Abraham et Lothrix pugnisque contendunt; ipsi tamen communi sententia separantur ab invicem: Loth propter terræ quinque civitatibus Sodomis, Gomorrha, Adama, Sehoim et Segor, totidemque regibus insignis, ubertatem et gratam planitiem, Sodomis habitare seligente. His vicini Syrorum reges quatuor, quorum dux præcipuus erat Chodollogomor rex Aelam, bellum intulerunt; et ad mare Salis, nunc Mortuum, manus conseruerunt. In isto mari quamplurima portenta visu digna observavi. Nullum animans nutrit ejus aqua; et mortua quidem cadavera in eam cito merguntur, viva vero corpora enatant, nec imum facile petunt; faces ardentes in ea sursum feruntur, extinctæ merguntur. In eadem bituminis origo et officina; producit alumen, et paucum salem, nonnihil a reliquis discrepantia; amara sunt enim et pellucida. Ubicumque circa eam fructus enascitur, turbido tantum fumo turget. Aqua hæc utentibus admodum salubris est, ac more cuilibet aquæ contrario exsiccat: et nisi Jordanem ad instar conchæ nutritium et continuum humorem subministrantem haberet, ac velut exsiccationis periculo obsistentem, citius quam videatur, defecisset. Circumquaque non minima balsami plantæ copia est; quam quidem ob vicinorum incolarum improbitatem a Deo dicunt profligatam penitus et extirpatam.

X. *Ibid.*, pag. 107, al. 86.

De patriarcha Jacob.

Π ποιμανική (42) σκηνὴ τοῦ Ἰακώβ ἐν Ἐδέσση

I. Pastorale Jacob tentorium usque ad Antonini

(41) Ἐτη ἡσζ'. Mendosum numerum ἡσζ' in ἡσζ' commutandum cogit hæc ratio. A mundi ortu ad diluvium numerat Africanus annos 2262, quibus ad Abrahæ natalem diem addit alios 1015. Ex utraque igitur summa collegit ἡσζ' 3277. GOLF.

(42) Ἡ ποιμὴν. Hæc et sequentia de Jacob ab Africano enarrata, exstant apud Syncellum l. c. refertque Scaliger in suis excerptis Græcis Eusebianis pag. 22, tacito Syncelli nomine: quod præterit Tillemontium *Mém. eccl.* tom. III, p. 255.

(41*) Forte σκῆπτται. EDIT. PATROL.

Komanorum Imperatoris Edessæ tempora servatum, fulmine dejectum est.

II. Tristatus Jacob de cæde Sichimorum a Symeone et Levi sororis Dinæ stuprum ulturis perpetrata, cum patrios illius gentis deos a suis coli non ferret, ad petram sub mirabili terebintho, quæ ad hanc usque diem in honorem patriarcharum apud incolas in pretio est, cuncta illa simulacra sepelivit: atque inde migravit in Bethel. Ante terebinthi istius stipitem erat exstructum altare, ad quod protensas et assiduas proces celebrioribus festis et populi conventibus fundebant regionis incolæ: terebinthus autem, licet arderet, nihil tamen damni patiebatur. Ad eam Abraham et Isaac sepultura posita. Baculum unius ex Angelis hospitio receptis ab Abraham, ejus ibi manu plantatum quidam esse affirmant.

XI. *Ibid.*, pag. 106. al. 85.

Ab Adamo usque ad obitum Joseph ex hoc libro generationes quidem 23, anni vero 3563, numerantur.

XII. *Ibid.*, pag. 148, al. 118.

Ex hoc igitur laterculo, Ogygum cui a priori diluvio factum nomen, pluribus e medio sublatis ser-

(43) Ἀρτωβίου. Heliogabalum intellige, cujus ætate florebat Africanus. Eo sane sensu hæc accipit idem Syncellus, qui statim subdit: ὡς φησιν ὁ Ἀφρικανός, ἕως τῶν χρόνων αὐτοῦ Ἀντωνίνου ἱστορήσας.

(44) Θαυμαστικὰ τερεβίνθοι. De qua copiose Scaliger (in not. ad Græca Euseb. p. 414), imponens etiam lectori, ubi Hegesippum eam superstitem negasse asserit, qui tantum an maneret sibi dixit incertum. Certius de illa disserunt oculati testes, Franciscus Quaresmius in *Elucidat. terræ sanctæ*, Eugenius Rogerius, et alii de sacris peregrinationibus auctores. GOAR. — Videsis Valesium ad Eusebium *De vit. Constant.* lib. III, cap. 53, not. 3 et 5, qui et alibi ad ejusdem Eusebii *Hist. eccl.* lib. IV, cap. 6, observat ex S. Hieronymo in cap. XXXI Jeremiæ, execrabile fuisse Judæis, mercatum celeberrimum qui quotannis fiebat ad Terebinthum, invisere.

(45) Μετήρη. Præmittendum censet Goarus ἀνεῦθεν· quod minus necessarium videtur: θάψας... μετήρη.

(46) Ἐφ' ὃν τὰς ἐκτενάς ἀνέφερον. Ἐκτενάς se ignorare fatetur Scaliger. Usitat Ecclesia Orientalis: preces videlicet protensiores a diacono pronuntiandæ, quibus pro cunctis hominum generibus variisque humanæ vitæ necessitatibus Ecclesia diserte et explicate Deum O. M. exorat. Quanti faciendæ ab omni vere Christiano homine, vetustas earum a quatuordecim jam sæculis probata commonet. De illis abunde in nostris Euchologicis. GOAR. — Svicerum adi, si placet, in *Thes. Eccl.* tom. I, pag. 1075, v. Ἐκτενής, II. Cæterum Allatius in notis ad Eustathium pag. 295, hæc Africani verba corrupta censet, atque ita ex suo Eustathio restituenda: ἐφ' ὃν τὰ τε ὀλοκαυτώματα καὶ τὰς ἐκατόμβας ἀνέφερον. Quod minime admittendum videtur. Verba enim Africani παραγράφειν auctor perhibetur, ut mox patebit.

(47) Ἐν ταῖς πανηγύρεσι. Ut mercatum ethnicis, ita Christianis sacrum conventum indicat πανηγυρίς. Ethnicam solam significantiam memorat Scaliger. GOAR.

(48) Ἡ δ' οὐ κατεκ. δοκ. πιμπρ. His ceu fide dubia Scaligero nutantibus, et a præviis paginis

Α σωζομένη κατὰ τοὺς χρόνους Ἀντωνίνου (43) βαυλίως Ῥωμαίων, διεφθάρη κεραυνοῦ.

Ἰακώβ ἀπαρσθεὶς τοῖς ὑπὸ Συμεῶν καὶ Λευὶ πραχθεῖσιν ἐν Σικίμοις διὰ τὴν τῆς ἀδελφῆς φθορὰν εἰς τοὺς ἐπιχωρίους, θάψας ἐν Σικίμοις οὐς ἐφέρετο θεοὺς παρὰ τὴν πέτραν ὑπὸ τὴν θαυμαστικὰν τερεβίνθοι (44), ἤτις μέχρι νῦν εἰς τιμὴν τῶν πατριαρχῶν ὑπὸ τῶν πλησιοχώρων τιμᾶται, μετήρη (45) εἰς Βεθλῆλ. Ταύτης παρὰ τὸ πρέμνον τῆς τερεβίνθοι βωμὸς ἦν, ἐφ' ὃν τὰς ἐκτενάς ἀνέφερον (46) ἐν ταῖς πανηγύρεσι (47) τῆς χώρας ἑνοικοί· ἡ δ' οὐ κατεκαίετο δοκούσα πιμπρᾶσθαι (48). Παρὰ ταύτην ὁ τάφος Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαάκ. Φασὶ δὲ τινες βράβδον εἶναι τινὸς τῶν ἐπιγενοθέντων ἀγγέλων τῷ Ἀβραὰμ φυτευθεῖσαν αὐτόθι.

Ἀπὸ Ἀδάμ τοίνυν (49) ἐπὶ τὴν τελευταίην Ἰωσήφ, καὶ ἐκ τῆσδε τῆς βίβλου γενεαὶ μὲν κγ', ἔτη δὲ γρξγ'.

ex lib. III Chronogr. Africani.

Φαμέν τοίνυν ἐκ γε τοῦδε συντάγματος, Ὀγγυὸν (50), δὲ τοῦ πρώτου κατακλισμοῦ γέγονεν ἐπώνυμος (51),

textus Euseb. 22 rescissis et expunctis, certius testimonium reddit Eustathius ab Allatio editus. Sic enim ille pag. 77: Ἐν ᾧ τόπω ὑπῆρχε καὶ ἡ τερεβίνθος, ὑφ' ἧ ἐκρυψεν Ἰακώβ τοῦ Λάβαν τὰ εἰδωλα· ἤτις ἐστὶ καὶ νῦν εἰς τιμὴν τῶν προγόνων ὑπὸ τῶν πλησιοχώρων θρησκύεται. Ἔστι γὰρ ἄχρι τοῦ δευτέρου παρὰ τὸ πρέμνον αὐτῆς βωμὸς, ἐφ' ὃν τὰ τε ὀλοκαυτώματα καὶ τὰς ἐκατόμβας ἀνέφερον· εἶναι τὴν φασὶ βράβδον αὐτῆν ἐν δὲ τῶν ἐπιγενοθέντων ἀγγέλων τῷ Ἀβραὰμ, ἦν περὶ τῷ τόπῳ τότε παρὼν ἐνεφύτευσε· καὶ ἐξ αὐτῆς ἡ ἀξιάγατος αὐτῆ ἀνεψὴ τερεβίνθος. Ὑφασθεῖσα γὰρ ὅλη πῦρ γίνεταί, καὶ νομίζεται τοῖς πᾶσιν εἰς κόνην ἐκ τῆς φλογὸς ἀναλύεσθαι, κατασθεθεῖσα μέντοι ἀσίνης ὀλη καὶ ἀκέραιος δεικνύεται. Hoc est: « Eo loci (quo Abraham et Jacob et Joseph sepulti) stabat terebinthus, sub qua Labani simulacra Jacob occultavit. Ea etiamnum perseverat; et in majorum honorem a vicinis incolis præcipuum honore colitur. Ad ejus enim stipitem in hodiernum usque diem altare erectum est, ad quod holocausta et hecatombas offerebant. Baculumque unius ex angelis ab Abraham hospitio exceptis eam esse dicunt, quem tunc inibi loci plantans in terram fixit: et ex eo mira illa terebinthus prodiit. Succenso etenim igne tota flammis ardet, et jam jam in cineres vertenda ex flammæ magnitudine apparet. Igne vero sopito, pura omnino et incorrupta demonstratur. » Hac de re insuper habet nonnulla Eusebii *Demonstr. evang.* lib. V, cap. 9, pag. 234. Id.

(49) Ἀπὸ Ἀδάμ τοίνυν. Eadem repetit ex Africano Syncellus paulo post pag. 111, al. 88, ipsumque annis 110 vel 109 a vero aberrasse, utrobique contendit. Ad hunc autem locum adnotat ista Goarus: « Ut Levi, ita et Joseph ab Adamo soboles 24^a numeratur: qui, ob Cainan ab Africano præteritum, ipsi tercia supra vicissim recensetur. Observa γέννησιν, haud τελευταίην, hic legendum. »

(50) Ὀγγυόν. Ogygum cum Viveto in Solinum, alii Ogygem pronuntiantibus, ubique reddidi. Ὀγγυόν Græce scribunt Josephus in *Apionem*, Eusebius *De præpar.*, cap. 1; Tatianus *Orat. adv. gent.*; Clemens 1 *Strom.*, et alii. Ogygium etiam Eusebius Latinus ad annum Abrahamæ 220. GOAR.

(51) Ὀς... ἐπώνυμος. Ut ab antiquo malo nomen accepit, ita primis et vetustis malis dedit nomen pai-

πολλῶν διαφθαρέτων διασωθεῖς, κατὰ τὴν Αἴγυπτον ἂν τοῦ λαοῦ μετὰ Μωϋσέως ἐξοδὸν γενέσθαι. Καὶ μετ' ἄλλα· Μετὰ δὲ Ὀγυγον, διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ πολλὴν φθορὰν, ἀβασλευτος ἔμεινεν ἡ νῦν Ἀττικὴ (52), μέχρι Κέκροπος ρηθ'. Τὸν μὲν γὰρ Ὀγυγον Ἀκταῖον, ἢ τὰ πλασσόμενα τῶν ὀνομάτων, οὐδὲ γενέσθαι φησὶν ὁ Φιλόχορος. Καὶ μεθ' ἕτερα· Ἀπὸ Ὀγύγου ἐπὶ Κύρον, ὅπως ἀπὸ Μωϋσέως ἐπὶ τὸν αὐτοῦ χρόνον, ἐτὶ ἡσέε' (53).

XIII. Ex eodem libro III. Apud Eusebium Præparat. evang. lib. x, cap. 40.

Α'. Μέχρι μὲν Ὀλυμπιάδων, οὐδὲν ἀκριβὲς ἰσθόρηται τοῖς Ἕλλησι, πάντων συγκεχυμένων, καὶ κατὰ μῆδεν αὐτοῖς τῶν πρὸ τοῦ συμφωνούντων· αἱ δὲ ἡκρίβυοντο πολλοῖς, τῷ μὴ ἐκ πλείστου διαστήματος, διὰ τειρατίας δὲ, τὰς ἀναγραφὰς αὐτῶν ποιεῖσθαι τοὺς Ἕλληνας. Οὐ δὲ χάριν τὰς ἐνδοξοτάτας, καὶ μυθώδεις ἐπιλεξάμενος ἱστορίας, μέχρι τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος ἐπιδραμοῦμαι· τὰς δὲ μετὰ ταῦτα, συζεύξας κατὰ χρόνον ἐκάστας, εἰ τινες ἐπίσημοι, ταῖς Ἑλληνικαῖς τὰς Ἑβραϊκάς, ἐξιστορῶν μὲν τὰ Ἑβραίων, ἐπιπτόμενος δὲ τῶν Ἑλληνικῶν, ἐφαρμόσω τόνδε τὸν τρόπον· λαβόμενος μίαν πράξεως Ἑβραϊκῆς ὁμοχρόνου πράξει ὑφ' Ἑλλήνων ἱστορηθείση, καὶ ταύτης ἐγγόμενος, ἀφαιρῶν τε καὶ προστιθείς, τίς τε Ἑλλήν, ἢ Πέρσης, ἢ καὶ ὁσισοῦν τῆ Ἑβραίων συνεχρόνησεν (54), ἐπισημειούμενος, ἴσως ἂν τοῦ σκοποῦ τύχοιμι.

toties in ea constanter hærens, detractis, ubi res tulerit, adiectivæ nonnullis, quinam aut Græcorum, aut Persarum, aut populi cujusvis alterius, ejusdem tempore floruerit, aperiam: sic enim ejus me demum, quod propositum mihi est, compotem futurum existimo.

Β'. Ἑβραίων μὲν οὖν ἡ μετοικίᾳ ἐπισημοτάτη, αἰχμαλωτισθέντων ὑπὸ Ναβουχοδονόσορ βασιλέως Βαβυλώνας, παρέτεινεν ἔτη σ', καθὰ προσφήτευσεν Ἰερειμίας. Τοῦ δὲ Ναβουχοδονόσορ μνημονεύει Βηρωσσὸς ὁ Βαβυλώνιος. Μετὰ δὲ τὰ σ' τῆς αἰχμαλωσίας ἔτη, Κύρος Περσῶν ἐβασλευσεν, ὧ ἔτει Ὀλυμπιάς ἤχθη κ', ὡς ἐκ τῶν Βιβλιοθηκῶν Διοδώρου, καὶ τῶν θαλλοῦ καὶ Κάστορος ἱστοριῶν, ἐτι δὲ Πολυβίου καὶ Φιέγοντος ἔστιν εὐρεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐτέρων, οἷς ἐμέληεν Ὀλυμπιάδων· ἅπασι γὰρ συνεφώνησεν ὁ χρόνος· Κύρος δ' οὖν τῷ πρώτῳ τῆς ἀρχῆς ἔτει, ὅπερ ἦν Ὀλυμπιάδος νε' ἔτος τὸ πρῶτον, διὰ Ζοροβάβελ, καθ' ὃν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, τὴν πρώτην καὶ μερικὴν ἀπέπεψιν ἐποίησατο τοῦ λαοῦ, πληρωθείσης τῆς ἐξομνηχονταετίας, ὡς ἐν τῷ Ἑσδρά παρα τοῖς Ἑβραίοις ἰσθόρηται. Αἱ μὲν οὖν ἱστορίαι συντρέχουσι, Κύρου τε βασιλείας, καὶ αἰχμαλωσίας τέλους· καὶ κατὰ τὰς Ὀλυμπιάδας οὕτως εἰς ἡμᾶς εὐρεθήσονται συμφωνήσαντα· τούτοις γὰρ ἐπόμενοι, καὶ τὰς λοιπὰς ἱστορίας κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον ἀλλήλαις ἐφαρμόσομεν.

σπία, Ὀγύγια κακὰ. Verba porro sequentia, ex puncto τῷ μετὰ, inter duas virgulas, quod in textu reperiebatur, hic incluso, legenda hoc ordine interpolata. Πολλῶν διαφθαρέτων διασωθεῖς, κατὰ τὴν ἐξ Αἴγυπτου τοῦ λαοῦ μετὰ Μωϋσέως ἐξοδὸν γενέσθαι. 6016.

(52) Ἡ νῦν Ἀττικὴ. De Acte et Attica Pontacus in Eusebium erudite. Isthac Africani Georgius Syc-

vatum, ævo illo quo cum populo Moyses ex Ægypto profectus est, exstitisse affirmamus. Et post nonnulla: Devastato diluvii aquis hominum genere, ad usque Cecropis ætatem et annos 189 post Ogygum, absque regibus Attica nunc dicta regio permansit. Verum enimvero Actæum Ogygum, vel quævis alia ficta nomina nusquam exstitisse Philochorus affirmat. Atisque interjectis: Ab Ogygo usque ad Cyrum, velut a Moyse ad eundem usque terminum, anni numerantur 1235.

I. Ante Olympiadum seriem, Græcorum in historia certi nihil exploratique reperias: usque adeo perturbata sunt omnia, nec ulla secum ex parte consentiunt, quæ antea contigisse memorantur. At in Olympiadibus digerendis accurate multi diligentique versati sunt, quod non longo intervallo, sed tantum suo cujusque res quadriennio definitas Græci comprehensasque perscripserint. Quamobrem ex fabulosis illis, quæ ad primam usque Olympiadem fama cæteris et hominum opinione præstiterint, breviter cursimque libatis, quæ postea contigerint, ea si modo insignia videbuntur, ita cum Græcis Hebræa contexam, ut Græcis obiter duntaxat perstrictis, Historici more fœsius Hebræa pertexam. In quo ejusmodi futura mea ratio est, ut quoties Hebraicam historiam, quæ cum Græca aliquo tempore conveniat, tractandam suscepero, tulerit, adjectivæ nonnullis, quinam aut Græcorum, aut Persarum, aut populi cujusvis alterius, ejusdem tempore floruerit, aperiam: sic enim ejus

II. Primum igitur celebratissima illa Hebræorum migratio, cum a Nabuchodonosore Babylonis rege in servitutem abducti sunt, annos tenuit septuaginta, uti futurum Jeremias ante prædixerat. Porro Nabuchodonosoris Berosus quoque Babylonius meminuit. Exactis illis septuaginta captivitatis annis, Cyrus Persicum regnum obtinuit, cum Olympias ageretur quinquagesima quinta, uti ex Diodori Bibliotheca, Thalli et Castoris, nec non Polybii et Phlegontis historiis, auferre licet; aliisque præterea, qui Olympiadum seriem texerunt; omnibus enim in eo tempore definiendo convenit. Cyrus igitur anno imperii sui primo, qui Olympiadis quinquagesimæ quintæ primus item annus erat, per Zorobabelem, cujus etiam æqualis idem et socius erat Jesus Josedeci filius, expleta jam septuaginta annorum summa, populi Judaici partem aliquam primum dimisit, ut apud Eadram Hebræum historicum legimus. Et quoniam regni Cyri principium cum Judaicæ captivitatis fine, historicorum omnium consensione concurrat; similis etiam in Olympiadibus refutat pag. 70 seq., al. 56. Id.

(53) Ἐτὴ ἡσέε'. A Moyse ad Cyrum numerat Africanus 1235 annos: Syncellus centum minus. Hic, Cainan annis jam superioribus numeratis, posteriori spatium contraxit; Africanus iisdem postremo, id est Judicium tempore repositis, spatium idem auxisse deprehenditur. Id.

(54) Συνεχρόνησεν. Forte συνεχρόνισεν. Vices.

piadam annis cum utriusque, tum cæterorum deinceps convenientia ad nos usque ducitur : quippe qui ab eo veluti cardine progressi, consequentes pariter historias eadem inter sese ratione commissuri contexturique simus.

III. At in superiorum consignandis temporibus, si Atticæ chronographiæ rationem sequi libet, ab Ogyge, quem indidem satum esse credunt, sub quo ingens illud primumque diluvium, regnante Argis Phoroneo, Atticam invasisse Acusilaus auctor est, ad primam usque Olympiadem unde Græci accuratam sibi temporum seriem ducendam putaverunt, anni colliguntur viginti supra mille; qui numerus et cum superioribus optime congruit, et ex sequentium declaratione constabit. Hæc enim Hellenicus et Pilochorus, qui res Atticas, itemque Castor et Thallus, qui Syriacas prosecuti sunt, quique gentium omnium historiam in *Bibliothecam* suam inclusit Diodorus, et Alexander Polyhistor memoriæ prodiderunt : quorum etiam, e nostris præterea nonnulli, diligentius quam Attici omnes, accuratiusque meminere. Itaque, si quæ mille ac historia, eam commode suo loco dabimus.

IV. Volumus igitur, scripti etiam hujus auctoritate freti, Ogygem illum qui, quod haustis aquarum vi quamplurimis, salvus et incolumis evaserat, primo diluviæ nomen dedit, circa tempus illud, quo populus ex Ægypto cum Moyse migravit, existisse. Id quod hunc in modum conficimus. Ab Ogyge ad primam Olympiadem anni putantur viginti supra mille; ab Olympiade prima ad primum quinquagesimæ quintæ annum, qui primus item Cyri regis annus est, idemque captivitatis Judaicæ finis, anni septemdecim supra ducentos; ergo ab Ogyge ad Cyrum usque, anni triginta septem supra mille ac ducentos omnes colliguntur. Jani, qui sursum versus ab exitu captivitatis annos retexere voluerit, is triginta septem supra mille ac ducentos revolvendo numerabit; hoc est idem prorsus intervallum ad eum usque annum, quo primum ex Ægypto per Moysem eductus Israel est, quod abs quinquagesima quinta Olympiade ad Ogygem, qui Eleusinem condidit, excurrere dictum est. Atque inde quidem insignis Atticæ chronologiæ principium duci potest.

V. Verum de tempore Ogygem antegresso hæcenus. Cæterum illius tempore, excessit ab Ægypto Moyses: id quod veri quam simile sit, hunc in modum ostendimus. Ab exitu Moysis ad Cyrum qui post captivitatem regnavit, anni putantur mille ac ducenti cum triginta septem. Moysis enim reliqui ab egressu anni quadraginta sunt; Jesu, qui secundum illum populo deducendo præfuit, quinque ac viginti; seniorum, qui post Jesum iudices fuere, triginta; judicum omnium, qui proprio ipsorum libro continentur, nonaginta supra quadringentos; sacerdotum Eli et Samuel, nonaginta; consequentium regum Hebræorum, nonaginta supra quadringentos, sequuntur captivitatis septuaginta; cujus postremus annus regni Cyri primus fuit, ut jam ante diximus.

(55) Ταῦτα γὰρ Ἀθην. Ἱστορ. Malim ταῦτα γὰρ ἱστοροῦσιν, delete Ἀθηναίων. VIGER.

(55*) Καὶ τῶν Ἀτ. ἄπ. Vertit interpres quasi, expuncto καί, genitivum Ἀττικῶν ad comparativum ἀκριβέστερον retulisset. EDIT. PATROL.

(56) Ἐκ τσ. Particula τε aut expungenda est,

Γ'. Τὰς δὲ πρὸ τούτων ὡδὲ πῶς τῆς Ἀττικῆς χρονολογίας ἀριθμουμένης, ἀπὸ Ὠγύγου τοῦ παρ' ἐκεῖνοις αὐτόχθονος πιστευθέντος, ἐφ' οὗ γέγονεν ὁ μέγας καὶ πρῶτος ἐν τῇ Ἀττικῇ κατακλυσμός, Φωρωνέως Ἀργεῖων βασιλευόντος, ὡς Ἀκουσίλαος ἱστορεῖ, μέχρι πρῶτος Ὀλυμπιάδος, ὅπῃθεν Ἕλληνας ἀκριβοῦν τοὺς χρόνους ἐνόμισαν, ἐτη συνάγεται χίλια εἰκοσιν ὡς καὶ τοῖς προειρημένους συμφωνεῖ, καὶ τοῖς ἐξῆς δειχθήσεται. Ταῦτα γὰρ Ἀθηναίων ἱστοροῦντες (55), Ἑλλάνικὸς τε καὶ Φιλόχορος οἱ τὰς Ἀτθίδας, οἱ τε τὰ Σύρια Κάστωρ καὶ Θαλλὸς, καὶ τὰ πάντων Διδώωρος ὁ τὰς Βιβλιοθήκας, Ἀλέξανδρος τε ὁ Πολύτωρ, καὶ τινες τῶν καθ' ἡμᾶς ἀκριβέστερον ἐμνήθησαν, καὶ τῶν Ἀττικῶν ἀπάντων (55). Εἰ τις οὖν ἐν τοῖς χιλίοις εἰκοσιν ἔτεσιν ἐπίσημος ἱστορία τυγχάνει, κατὰ τὸ χρήσιμον ἐκλεγθήσεται.

viginti annorum spatio paulo insignior occurret

Δ'. Φαμέν τοίνυν ἐκ τε (56) τοῦδε τοῦ συγγράμματος, Ὠγυγον, ὃς τοῦ πρώτου κατακλυσμοῦ γέγονεν ἐπώνυμος, (57) πολλῶν διαφθαρέτων διασωθεὶς, κατὰ τὴν Αἴγυπτον τοῦ λαοῦ μετὰ Μωϋσέως ἐξοδὸν γεγενῆσθαι, τόνδε τὸν τρόπον. Ἐπὶ πρώτην Ὀλυμπιάδα τὴν προειρημένην, ἀπὸ Ὠγύγου ἐτη δειχθήσεται (58) αὐτὸ ἀπὸ δὲ πρώτης Ὀλυμπιάδος ἐπὶ τῆς νε' ἔτος πρώτου, τουτέστιν ἐπὶ Κύρου βασιλέως ἔτος πρώτου, ὅπερ ἦν αἰχμαλωσίας τέλος, ἐτη σιζ'. Ἀπὸ Ὠγύγου τοίνυν ἐπὶ Κύρον, ἐτη αὐτῶν. Εἰ δ' ἀναφέρει τις ἐπιλογιζόμενος, ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς αἰχμαλωσίας, αὐτῶν ἐτη κατὰ ἀνάλοισιν εὐρίσκειται ταυτὸν διάστημα, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀπὸ Αἴγυπτου διὰ Μωϋσέως ἐξόδου Ἰσραὴλ, ὅσον ἀπὸ τῆς πενηχοστῆς πέμπτῆς Ὀλυμπιάδος ἐπὶ Ὠγυγον, ὃς ἐκτίσεν Ἐλευσίνα. Ὅθεν ἐπισημότερον ἐστὶ καταλαβεῖν τὴν Ἀττικὴν χρονολογίαν.

Ἐλευσίνα quinquagesima quinta Olympiade ad Ogygem, qui Eleusinem condidit, excurrere dictum est. Atque inde quidem insignis Atticæ chronologiæ principium duci potest.

Ε'. Καὶ τοσαῦτα μὲν πρὸ Ὠγύγου. Κατὰ δὲ τοὺς τοῦτου χρόνους, ἐξῆλθε Μωϋσῆς ἀπ' Αἴγυπτου καὶ οὐκ ἄπιστον τότε ταῦτα συμβῆναι, δείκνυμεν οὕτως. Ἀπὸ τῆς ἐξόδου Μωϋσέως ἐπὶ Κύρον, ὃς ἐβασίλευσε μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν, ἐτη αὐτῶν. Μωϋσέως γὰρ ἐτη τὰ λοιπὰ τεσσαράκοντα. Ἰησοῦ τοῦ μετ' ἐκεῖνον ἠγησαμένου, ἐτη κε', πρεσβυτέρων ἐτη λ', τῶν μετὰ Ἰησοῦ κριτῶν τῶν δὲ ἐν τῇ βίβλῳ τῶν κριτῶν περιεχομένων, ἐτη υλ'· ἱερῶν δὲ Ἡλεὶ καὶ Σαμουὴλ ἐτη ι'· τῶν δὲ ἐξῆς βασιλέων Ἑβραίων ἐτη τετρακόσια ι'· ἧς τὸ τελευταῖον (59) ἔτος ἦν Κύρου βασιλείας ἔτος πρῶτον, ὡς προειρήκαμεν.

aut aliquid aliud postulat. Id.

(57) Κατὰ τὴν Αἴγυπτον. Vel hæc delenda, vel reponendum ἀπ' Αἴγυπτου. Id.

(58) Δειχθήσεται. Forte δεικνύεται. Id.

(59) Ἦς τὸ τελευταῖον. Deest hic aliquid. Quo suum τὸ ἧς referatur? Forte ante hunc articulum

Γ. Ἐπὶ δὲ πρώτης Ὀλυμπιάδος ἀπὸ Μωϋσέως ἔτη **A** αζ, εἴπερ ἐπὶ πεντηκοστῆς πέμπτης ἔτος πρώτον, ἔτη ααζ, κὰν τοῖς Ἑλληνικοῖς συνέδραμεν ὁ χρόνος. Μετὰ δὲ Ὀγγυον, διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ κατακλισμοῦ πολλὴν εὐφροσύνην, ἀβασλευτος ἔμεινεν ἡ νῦν Ἀττικὴ μέχρι Κέκροπος, ἔτη ρπθ'. Τὸν γὰρ μετὰ Ὀγγυον Ἀπταῖον, ἢ τὰ πλάσσόμενα τῶν ὀνομάτων, οὐδὲ γενέσθαι φησὶ Φιλόχορος. Καὶ αὐθις· Ἀπὸ Ὀγγύου τοῖνον ἐπὶ Κῦρον, ὅποσα ἀπὸ Μωϋσέως ἐπὶ τὸν αὐτὸν χρόνον, ἔτη ααζ, καὶ Ἑλλήνων δὲ τινες ἱστοροῦσι κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους γενέσθαι Μωϋσέα· Πόλεμον ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Ἑλληνικῶν ἱστοριῶν λέγων· Ἐπὶ Ἀπιδος τοῦ Φορωνέως, μοῖρα τοῦ Αἰγυπτίων στρατοῦ ἐξέπεσεν Αἰγύπτου, οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ καλουμένη Συρίᾳ, οὐ πόρρω Ἀραβίας ἤκησαν· αὐτοὶ δηλονότι οἱ μετὰ Μωϋσέως. Ἀπιδῶν δὲ ὁ Ποσειδωνίου, περιεργότατος γραμματικῶν, ἐν τῇ Κατὰ Ἰουδαίων βίβλῳ, καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Ἱστοριῶν, φησὶ, κατὰ Ἰναχον Ἀργῶος βασιλέα, Ἀμώσιος Αἰγυπτίων βασιλεύοντος, ἀποστῆναι Ἰουδαίους, ὧν ἤγιστος Μωϋσέα. Μένονται δὲ καὶ Ἡρόδοτος τῆς ἀποστασίας ταύτης, καὶ Ἀμώσιος, ἐν τῇ δευτέρᾳ τέρτῳ δὲ τινι καὶ Ἰουδαίων αὐτῶν, ἐν τοῖς περιτεμνομένοις αὐτοῦς καταριθμῶν, καὶ Ἀσσυριοῦς τοὺς ἐν τῇ Παλαιστίνῃ ἀποκαλῶν, τάχα δι' Ἀβραάμ. Πτολεμαῖος δὲ ὁ Μενδήσιος, τὰ Αἰγυπτίων ἀνέκαθεν ἱστορῶν, ἅπαντα τοῦτοις συντρέχει· ὥστε οὐδ' ἐπίσημος ἐπὶ πλέον ἢ τῶν χρόνων παραλαβή.

imo et ipsorum quoque Judæorum, quos in circumcisorum classem reponit, ac *Palæstinæ Assyrius* nominat, ducta fortassis ex Abrahamo utriusque causa. Quibus omnibus cum Ptolemæo quoque *Mendesio*, qui ab ultimis usque temporibus *Ægyptiorum* ducit historiam, ita convenit, ut inter ipsos nulla fere nisi levissima temporum differentia notari possit.

Η. Σημειωτέον δὲ, ὡς ὁ τί ποτε ἐξαίρετον **C** Ἑλλῆσι δι' ἀρχαιότητα μυθεύεται, μετὰ Μωϋσέα τῶν εὐρισκεται, κατακλισμοὶ τε, καὶ ἐκπυρώσεις, Προμηθεὺς, Ἴω, Εὐρώπη, Σπάρτοί (60), Κόρης ἀρπαγή, μυστήρια, νομοθεσίαι, Διονύσου πράξεις, Περσεύς, Ἀργοναῦται, Κένταυροι, Μινώταυρος, τὰ περὶ Διον, ἄΟλοι Ἡράκλειος, Ἡρακλειδῶν κάθοδος, Ἰώνων ἀποικία, καὶ Ὀλυμπιάδες. Ἐδοξέ μοι τῆς Ἀττικῆς βασιλείας τὴν προειρημένην ἐκτιθέναι χρόνον, παρατιθέναι μέλλοντι καὶ Ἑβραϊκαῖς ἱστορίαις τὰς Ἑλληνικάς. Ἐξέσται γὰρ τῷ βουλομένῳ, παρ' ἐμοῦ τὴν ἀρχὴν κομιζομένῳ, λογίζεσθαι τὸν ἀριθμὸν ἡμεῶν ἐμοί. Οὐκοῦν τῶν χιλίων καὶ εἰκοσι ἑτῶν, τῶν μέχρι πρώτης Ὀλυμπιάδος, ἀπὸ Μωϋσέως τε καὶ Ὀγγύου ἐκκειμένων, πρώτῳ μὲν ἔστι τὸ Πάσχα, καὶ τῶν Ἑβραίων ἔξοδος ἢ ἀπ' Αἰγύπτου, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ ἐπὶ Ὀγγύου γίνεται κατακλισμὸς· καὶ κατὰ λόγον. Τῶν γὰρ Αἰγυπτίων ὀργῇ Θεοῦ χαλάσας τε

VI. Jam a Moysæ ad Olympiadem primam anni fluunt viginti supra mille, cum ab eodem ad quinquagesimæ quintæ annum primum, mille ducenti cum triginta septem numerentur; in quo nobis etiam cum Græcorum temporibus optime convenit. At vero post Ogygem, quod ingens ab illo diluvio consecuta vastitas esset, quæ nunc Attica dicitur, ea sine regibus annos centum et octoginta novem, ad Cæcropem usque permansit. Actæum enim illum qui post Ogygem recensetur, quæque deinceps finguntur nomina, Philochorus ne exstitisse quidem omnino confirmat. Et rursus: Ergo ab Ogyge, inquit, ad Cyrum usque tantumdem numeres, quantum ad eundem a Moysæ, hoc est annos ducentos et triginta septem supra mille. Et vero Græcorum sane nonnulli Moysem sub eadem tempora vixisse testantur. Nam, Polemo quidem, libro *Græcarum historiarum* primo, conceptis verbis habet, Apidis Phoronei filii tempore, exercitus Ægyptiaci partem sese ab Ægypto subduxisse, atque in Palæstina quam Syriam vocant, haud procul ab Arabia condesisse: illos nimirum ipsos intelligens, qui Moysæ duce profecti sunt. Apio vero Posidonii filius, idemque grammaticorum omnium curiosissimus, libro *Adversus Judæos* et *Historiarum* quarto scribit, Inacho Argis regnante, Judæos duce Moysæ, ab Amosi Ægyptiorum rege defecisse. Cujus etiam defectio nis, simulque Amosis, libro secundo Herodotus meminit;

imo et ipsorum quoque Judæorum, quos in circumcisorum classem reponit, ac *Palæstinæ Assyrius* nominat, ducta fortassis ex Abrahamo utriusque causa. Quibus omnibus cum Ptolemæo quoque *Mendesio*, qui ab ultimis usque temporibus *Ægyptiorum* ducit historiam, ita convenit, ut inter ipsos nulla fere nisi levissima temporum differentia notari possit.

VII. Caterum hic observandum etiam est, quidquid paulo rarius ob vetustatem Græci fabulantur, id omne Moysæ posterius inveniri, diluvia, incendia, Prometheum, Io, Europam, Proserpinæ raptum, mysteria, legum sanctiones, Bacchi gesta, Perseum, Argonautas, Centauros, Minotaurum, res Trojanas, Herculis certamina, Heraclidarum reditum, Ionum migrationem, et Olympiadas. Ac mihi quidem Græcas historias cum Hebraicis committere statuenti, ea potissimum Attici regni tempora describere visum est. Sic enim cuivis omnino liceat, qui modo principium ex meis ducere voluerit, eandem mecum in colligendo numero rationem inire. Illorum igitur mille ac viginti annorum, quos ab Moysæ et Ogyge ad primam usque Olympiadem fluxisse diximus, anno primo, uti Hebræorum Pascha et discessus ab Ægypto, sic Ogygium in Attica diluvium contigit. Et convenienter id quidem. Nam cum Ægy-

scripserit Africanus, τῆς δ' αἰμαλωσίας ἑβδομήκοντα. Certe ἑμάς illa mille ducentorum ac triginta septem annorum, quos ab Exodo ad Cyrum usque numerat, ex consequentium annorum collectione non existet, nisi hos septuaginta insuper addideris: iametsi, ut deesset omnino nihil, duobus et septuaginta opus esset. Nam, detractis septuaginta, conluit modo mille centum et sexaginta quinque; quibus septuaginta si addideris, mille ducentos triginta quinque habiturus es. Sed, opinor, anni Moysæ octogesimi partem annumerat, et annum

captivitatis septuagesimum ultra Cyri primum mensibus aliquot excurrisset putat. Eam enim summam non ex librorum errore, sed Africani ex mento conflata esse, constat ex sequentibus ubi sæpius eadem inculcatur. **VIGER.**

(60) *Σπάρτοί*. Hanc vocem, quæ, si sola spectetur, nullum habet sensum, non vertit interpret. **EDIT. PATROL.** Supplendum credo vel ὀδόντες, vel στρατιώται, vel aliquid simile. Omnino enim post Europam, de Cadmo Cadmique militibus ex draconis dentibus repente satis, locutus videtur. **VIGER.**

ptios grandinibus ac tempestatibus Dei præpotentis ira percelleret, fieri vix poterat, quin simul in quadam terræ partes calamitatis inde aliquid redundaret. Ac præsertim Athenienses Ægyptiæ cladis partem aliquam subire verius erat, quos Ægyptiorum coloniam habitos esse, cum alii, tum vero Theopompus in *Tricareno* commemorat. Tempus inde medium prætermissum est, quod in eo nihil a Græcis memoria dignum referatur. Post annos vero quatuor et nonaginta, ut nonnulli tradunt, Prometheus exstitit, quem, quod homines ad disciplinæ cultum ab nimia simplicitate solerter ingenioseque traduxerit, homines propterea fluxisse fabulantur.

XIV. *Ex eodem lib. III. Apud auctorem Chronici Paschalis, pag. 104 edit. Paris., 84 Venet.*

Æschylus, Agamestoris filius, Atheniensibus imperavit annis viginti tribus; quo regnante, regnavit pariter Jerosolymis Joatham.

Noster vero canon, 1 Olymp. Joatham regem Juda comprehendit.

XV. *Ex eodem libro III et ex libro IV. Apud Syncellum l. c., pag. 197, al. 158.*

Africanus in tertio Historicorum libro scribit: Olympiadem primam quæ tamen quarta et decima fuit, cum stadio victor Coræbus renuntiatus est, ad Achaz in Jerusalem regnantis annum primum revocandam censeo. Deinde subdit in quarto: Achaz porro regni fuit hic annus primus, in quem Olympiadem primam incidere demonstravimus.

XVI. *Ex libro V. Apud Eusebium, Demonstr. evang. lib. VIII, cap. 2, pag. 389 seq., interprete Bernardino Donato Veronensi.*

De LXX Danielis hebdomadibus.

I. Ipsa quidem particula, quæ fere sic se habet, tum multa tum admirabilia significat; attamen nunc de iis duntaxat, quæ nobis ad rationem temporum, et eorum quæ ad tempora pertinent, conductura sint, verba faciemus. Quod igitur hæc de adventu Christi dicantur, qui post hebdomadas septuaginta ab hominibus esset videndus, neququam dubium est; tempore enim Salvatoris nostri aut ex illo ipso, et antiquantur delicta, et peccata consummantur; per remissionem autem, iniquitates cum injustitiis expiatione delentur, justitiæque sempiterna denuntiatur, præter eam quæ ex lege acquirebatur.

I. Capitulum (63) quod in Daniele de septuaginta hebdomadibus legitur, multa et mirabilia continet, quæ nunc longum est dicere: ergo quod ad præsens opus pertinet, de temporibus disserendum est. Nullique dubium quin de adventu Christi prædicatio sit, qui post septuaginta hebdomadas mundo apparuit; post quem consummata sunt delicta, et finem accepit peccatum, et &leta est iniquitas; et annuntiata justitia sempiterna, quæ legis justitiam vinceret; et impleta est visio et prophetia, quia lex et prophetae usque ad Baptistam Joannem (64): et unctus est Sanctus sanctorum: quæ omnia priusquam Christus humanum corpus assumeret, sperabantur magis quam tenebantur. Dicit autem ipse angelus septuaginta annorum hebdomadas, id est, annos quadriagentos nonaginta, ab exitu sermonis, ut respondeatur, et ut ædificetur Jerusalem, vicesimum Artaxerxis regis Persarum annum habere principium. Neemias quippe hujus pincerna, sicut in Esdræ libro legitur, rogavit regem; accepitque responsum, ut ædificaretur Jerusalem. Et iste egressus est sermo, qui exstruendæ urbis et circumdandæ muris daret licentiam; quæ usque ad illud tempus vicinarum gentium patebat incursibus. Siquidem ad Cyri regis imperium, qui potentibus reverti Jerosolymam dederat potestatem, Jesus pontifex et Zorobabel, et postea Esdras sacerdos, et cæteri qui cum eis proficisci voluerant, templum et urbem et muros ejus ædificare conati sunt, prohibentibus in circuitu nationibus ne impletur opus, quasi hoc rex non jussisset.

(61) *Ὅτι τς. Forte τούς. VIGER.*

(62) *Αισχύλος, κ. τ. λ.* Iis quæ hic ex Africano recitat *Chronici Paschalis* auctor, ista præmittit: *Γράφει δὲ ὁ Ἀφρικανὸς ὡς πρὸς λέξιν· Αισχ.* Quæ quidem verba omittit codex Holstenianus, ut ad hunc locum observat cl. Caugius.

(63) *Capitulum, etc.* Hanc interpretationem exhibet doctior maximus in *Comment. in Daniel. IX, 24,*

καὶ χειμῶσι μαστιζομένων, εἰκὸς ἦν μέρη τινὰ συμπάσχειν τῆς γῆς, ὅτι τε (61) Ἀθηναίους τῶν αὐτῶν Αἰγυπτίους ἀπολαύειν εἰκὸς ἦν, ἀποίκους ἐκείνων ὑπονοουμένους, ὡς φαίνονται ἄλλοι τε, καὶ ἐν τῷ Τρικαρῆνι Θεόπομπος. Ὁ δὲ μεταξὺ χρόνος παραλείπεται, ἐν ᾧ μὴδὲν ἐξείρητον Ἑλλήσιν ἰσότηρηται. Μετὰ δὲ τέσσαρα καὶ ἐννεήκοντα ἔτη, ἦν Προμηθεὺς, ὡς τινες, δὲ πλάσσειν ἀνθρώπους ἐμυθεύτο· σοφὸς γὰρ ὢν, εἰς παιδείαν αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ἄγαν ἰδιωτείας μετέπλαττε.

Αισχύλος (62), ὁ Ἀγαμήστορος, ἔρξε τῶν Ἀθηναίων ἑτη γ', ἐφ' οὗ Ἰωαθάμ ἐβασίλευσεν ἐν Ἱερουσαλήμ.

Καὶ ὁ ἡμέτερος κανὼν, ἐπὶ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος τὸν Ἰωαθάμ βασιλεῖα Ἰούδα συνεληφεν.

Ὁ δὲ Ἀφρικανὸς ἐν τῷ τρίτῳ λόγῳ τῶν Ἱστορικῶν γράφει: Ἀναγραφῆται δὲ πρώτῃν τὴν τεσσαρσκαίδεκάτην (Ὀλυμπιάδα), ἦν ἵκα καὶ Κόροιβος στάδιον ἐν ἵκα· τότε ἐβασίλευσεν Ἀχαζ ἐπὶ Ἱερουσαλήμ ἔτος πρώτον. Ἔτα ἐν τῷ τετάρτῳ φησὶν· Ἦν ἄρα τοῦ Ἀχαζ βασιλείας ἔτος πρώτον, ᾧ συντρέχειν ἀπεδείξαμεν τὴν πρώτην Ὀλυμπιάδα.

Ἡ μὲν οὖν περικοπή οὕτω πως ἔχουσα πολλὰ τε καὶ παράδοξα σημαίνει· νῦν δὲ ὧν χρεῖα περὶ τούτων χρόνων καὶ τὰ τούτοις συντείνοντα τὸν λόγον ποιησόμεθα. Ὅτι μὲν οὖν περὶ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας λέγεται ταῦτα, μετὰ ἐβδομάδας ἐβδομήκοντα μέλλοντος ἐπιφαίνεσθαι, δῆλον. Ἐπὶ γὰρ τοῦ Σωτήρος, ἢ ἀπὸ τούτου, τὰ τε παραπτώματα παλαιούται, καὶ αἰῶμαρτῆται συντελοῦνται. Διὰ δὲ τὴν ἄφροναν αἰτε ἀνομίαν ἐξίλασμῷ μετὰ τῶν ἀδικιῶν ἐξαλείφονται, δικαιοσύνη τε αἰώνιος καταγγέλλεται παρὰ τὴν ἐκ νόμου, ὁράσεις τε καὶ προφητείας μέχρις Ἰωάννου, χρίεται δὲ Ἅγιος ἄγιων· πρὸ γὰρ τῆς τοῦ Σωτήρος

Interpretatio S. Hieronymi.

ubi hæc præmittit: « Africanus in quinto Temporum volumine, de septuaginta hebdomadibus hæc locutus ad verbum est: » Capitulum, etc. Ex edit. Martianæ tom. III, p. 1140.

(64) Baptistam Joannem. Cod. Vatic. baptismum Joannis, apud Vallarsium, Opp. Hieron. totu. V, pag. 682.

ἡμῶν παρουσίας οὐκ ἔντα ταῦτα προσεδόξατο μόνον. Ἄρξασθαι δὲ τῶν ἀριθμῶν, τουτέστι τῶν ἑβδομηκοντα ἑβδομάδων, ἃ ἔστιν ἑτὶ τετρακόσια ἑνενήκοντα, ὁ ἄγγελος ὑποτίθεται, ἀπὸ ἐξόδου λόγου τοῦ ἀποκριθῆναι καὶ τοῦ οἰκοδομῆσαι Ἱερουσαλήμ. Συνέθη δὲ ταῦτα ἐπὶ Ἀρταξέρξου τοῦ Περσῶν βασιλεύοντος εἰκοστῷ ἔτει. Νεεμίης γὰρ ὁ τούτου οἰνοχόος δεθελὼς, ἀποκρίσεως ἔτυχεν οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ. Καὶ λόγος ἐξῆλθε κελεύων ταῦτα· μέχρι μὲν γὰρ ἐκείνου τοῦ χρόνου ἡ πόλις ἠρήμωτο. Κύρου γὰρ μετὰ τὴν ἑβδομηκονταετίαν τῆς αἰχμαλωσίας τῶν βουλομένων ἕκαστον ἕκουσιαστὶ καταπέμφαντος, οἱ μετὰ Ἰησοῦ τοῦ μεγάλου ἱερέως καὶ Ζοροβάβελ κατελθόντες, καὶ οἱ ἐπὶ τούτοις ἄμα Ἐσθέρ, τὸν νεῶν οἰκοδομῆν ἐκωλύοντο τὰ πρῶτα, καὶ τείχος τῆ πόλει περιβάλλειν, ὡς οὐ κεκελευσμένοι τούτου.

descenderant, ædificare templum, et murum civitati circumdare initio prohibebantur, tanquam hoc imperatum non esset.

Β. Ἐμεινεν οὖν ἕως Νεεμίου καὶ βασιλείας Ἀρταξέρξου, καὶ τῆς Περσῶν ἡγεμονίας ἑτους πεντηκονταεκάτου καὶ ἑκατοστοῦ· ἀπὸ δὲ τῆς ἀλώσεως Ἱερουσαλήμ, ἑκατὸν ὀδοήκοντα πέντε ἑτὶ γίνεται. Καὶ τότε βασιλεὺς Ἀρταξέρξης ἐκέλευσεν οἰκοδομηθῆναι τὴν πόλιν. Νεεμίης δὲ καταπεμφθεὶς τοῦ ἔργου προέστη, ἡ δὲ ψυχοδομήθη πλατεία καὶ περίτειχος, ὡς προφητεύθη. Κάκειθεν ἀριθμοῦσιν ἡμῖν ἑβδομηκοντα ἑβδομάδες εἰς τὸν Χριστὸν συντελοῦνται· εἰ γὰρ ἀλλοθεν ποθεν ἀριθμῆν ἄρξάμεθα, καὶ οὐκ ἐντεῦθεν, ὅτι ὁ χρόνος συνδραμεῖται, καὶ πλείστα ἄτοπα ἀπαντήσεται. Ἐάν τε γὰρ ἀπὸ Κύρου, καὶ τῆς πρώτης κατασκευῆς τὴν ἀρχὴν ποιησάμεθα τῆς ἀριθμῆσεως τῶν ἑβδομηκοντα ἑβδομάδων, εἰς ἑτὶ ἑκατὸν καὶ προσεῖτε περισσεύει, πλείων δὲ χρόνος, εἰ ἀφ' ἧς ἡμέρας τῷ Δανιὴλ ὁ ἄγγελος προφητεύσει, πολλῶν δὲ πλείων, εἰ ἀπ' ἀρχῆς τῆς αἰχμαλωσίας. Εὐρίσκομεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἑτεσι διακοσίοις τριάκοντα περιγραφομένην, τὴν τε Μακεδόνων εἰς ἑτὶ τριακόσια ἑβδομηκοντα παρατείνουσαν, κάκειθεν ἐπὶ τὸ Τιβερίου Καίσαρος ἑκατιδέκατον ἔτος εἰς ἑτὶ ἐξήκοντα.

Visiones autem et prophetiæ usque ad Joannem, et Sanctus sanctorum ungitur; nam cum ante Salvatoris nostri adventum hæc non essent, expectabantur tamen. Numeri vero initium accipere, hoc est septuaginta hebdomadarum, qui sunt anni quadringenti nonaginta, angelus præcipit ab exitu sermonis ut respondeatur et ædificetur Jerusalem. Porro hæc contingerunt regni Artaxerxis, qui Persarum rex fuit, anno vicesimo; hujus enim pinœrna Neemias cum eum ipsum rogasset, responsum accepit ut ædificaretur Jerusalem. Et sermo exivit quo ipsum hoc jubebatur: nam ad illud usque tempus civitas deserta manserat. Cum enim Cyrus post septuagenariam servitutem volentem unumquemque voluntarie emisisset, qui cum Jesu magno sacerdote et Zorobabel, qui post hos ipsos cum Esdra

II. Mansit igitur usque ad Neemiam et regnum Artaxerxis, annumque imperii Persarum centesimum et quintum decimum; cum vero a capta Jerusalem annus centesimus atque octogesimus quintus ageretur, tum rex Artaxerxes jussit ædificari civitatem; et Neemias, unus eorum qui emissi fuerant, operi præfuit: et platea et muri ambitus ædificata sunt, sicut futurum prophetia significaverat. Inde igitur nobis numerare incipientibus, septuaginta hebdomades in Christum terminantur; nam si ab alio quovis tempore numerandi initium fecerimus, neque tempus ipsum conveniet, et multa incommoda subire necesse erit. Sive enim a Cyro, primaque emissionem, septuaginta hebdomadas numerare cœperimus, anni centum et amplius supererunt; sive ab eo die, quo angelus ipsi Daniel oraculum reddidit, etiam major fiet annorum numerus; multo autem major, si ab initio captæ urbis. Invenimus enim regnum Persarum intra annos ducentos atque triginta contineri. Deinde Macedonum ad annorum numerum continuari trecentorum et septuaginta. Inde vero ad Tiberii Cæsaris annum sextumdecimum, annos sexaginta.

Interpretatio S. Hieronymi.

II. Mansit itaque imperfectum opus usque ad Neemiam, et vicesimum annum regis Artaxerxis: quo tempore regni Persarum, centum et quindecim anni fuerant evoluti; captivitatis autem Jerusalem, centesimus octogesimus et quintus annus erat; et tunc primum Artaxerxes jussit muros extrui Jerusalem: cui operi præfuit Neemias; et ædificata est platea, et muri circumdati; et ex illo tempore si numerare velis, septuaginta annorum hebdomadas usque ad Christum poteris invenire. Quod si harum principium ab alio tempore voluerimus sumere, et tempora non concurrent, et multa reperiemus contraria. Nam si a Cyro, et prima ejus indulgentia qua Judæorum est laxata captivitas, septuaginta numerentur hebdomadæ: centum et eo amplius inveniemus annos, qui statutum septuaginta hebdomadarum excedant numerum, et multo plus, si ex qua die locutus est Danieli angelus; additurque amplior numerus, si captivitatis exitum volueris hebdomadarum habere principium. Permansit enim regnum Persarum, usque ad initium Macedonum, annis ducentis triginta; et ipsi Macedones regnaverunt annis trecentis; atque exinde usque ad annum quintumdecimum (65) Tiberii Cæsaris, quando passus est Christus, numerantur anni sexaginta; qui simul faciunt annos quingentos nonaginta, ita ut centum supersint anni.

Γ. Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου αἱ ἑβδομηκοντα ἑβδομάδες

III. Ab Artaxerxe autem septuaginta hebdomades

Interpretatio S. Hieronymi.

III. A vicesimo autem anno Artaxerxis usque ad Christum, complentur hebdomadæ septuaginta, juxta

(65) Quintum decimum. Africani (textus, ἑκατιδέκατον. Sic et paulo infra, ubi iterum sanctus doctor, quintum decimum.

ad Christi tempus perveniunt, si Judæorum numeros sequimur. Siquidem a Neemia, qui ut ædificaret Jerusalem est missus, anno regni Persarum centesimo et quinto decimo, qui fuit ipsius regni Artaxerxis vicesimus, atque idem octogesimæ tertiæ Olympiadis quartus, ad illud tempus qui fuit Olympiadis ducentesimæ secundæ annus secundus, imperii autem Tiberii Cæsaris sextus decimus, anni numerantur quadringenti septuaginta quinque, qui Hebraica ratione fiunt quadringenti nonaginta: utpote cum illi ad cursum lunæ annos computare consueverint; ut hac ratione annus sit, quod dictu facile est, dierum trecentorum quinquaginta quatuor, cum tamen solaris cursus dies conficiat trecentos sexaginta quinque cum unius diei parte quarta. Ex quo apparet lunares cursus duodecim, ab uno solari cursu, undecim diebus et quarta unius diei superari. Idcirco et Græci et Judæi ternos intercalares menses octavo cuique anno adjiciunt. Etenim si undenos cum unius parte quarta octies repetiveris, trium mensium spatium conficies. Quadringenti igitur septuaginta quinque anni, octennia reddunt quinquaginta novem et menses præterea tres. Cum vero octavo cuique anno terni intercalentur menses, conficitur annorum quindecim summa, paucis detractis diebus. Quos si ad quadringentos septuaginta quinque addideris, hebdomadas septuaginta conficies.

Interpretatio S. Hieronymi.

lunarem Hebræorum supputationem, qui menses non juxta solis, sed juxta lunæ cursum numerant. Nam a centesimo et quintodecimo anno regni Persarum, quando Artaxerxes rex ejusdem imperii vicesimum regni sui habebat annum, et erat octogesimæ et tertiæ Olympiadis annus quartus, usque ad ducentesimam secundam Olympiadem, et secundum ejusdem Olympiadis annum, Tiberiique Cæsaris annum quintum decimum, colliguntur anni quadringenti septuaginta quinque, qui faciunt annos Hebraicos quadringentos nonaginta, juxta lunares, ut diximus, menses. Qui secundum illorum supputationem possunt facere per singulos menses dies viginti novem, et semis: ita ut solis circulus per annos quadringentos nonaginta plus habeat dies trecentos sexaginta quinque, et quartam diei partem; et per duodecimi menses singulorum annorum, undecim dies et quarta diei pars amplius reperitur. Unde Græci et Judæi, per octo annos trium mensium ἐμβολισμῶς faciunt. Si enim octies undecim, et quartam partem volueris supputare, nonaginta dies, hoc est, tres menses efficies; et in quadringentis septuaginta quinque annis octonarii reperientur anni quinquaginta novem, et menses tres: qui simul faciunt plus minusve annos quindecim; quos si quadringentis septuaginta quinque annis addere, septuaginta annorum facies hebdomadas, hoc est, simul annos quadringentos nonaginta.

XVII. *Apud Syncellum l. c., pag. 307, al. 244 seqq.*

De iis quæ Hyrcano et Antigono acciderunt: et de Herode, Augusto, Antonio et Cleopatra summam.

I. Octavius, Σεβαστός Græcis, Augustus Romanis dictus, Cæii filius adoptivus, Apolloniade Epiri urbe in qua studiorum causa morabatur, Romanus reversus in civitatis proceres invasit imperium. Antonius postmodum Asiam vicinaque loca regenda obtinuit. Ad ejus judicium Herodem reum egere Judæi, quorum legatis morte mulctatis, regnum restituit Herodi: qui demum cum Hyrcano et Phasaelo fratre ejectus, ad Antonium fuga se recepit. Judæis redeuntem non admittentibus, cruentum committitur prælium; et posthac haud diu superior factus, fugat Antigonom. Hic Parthorum regem adit, aurique talenta mille pollicitus, Pacori ejus filii auxiliis regnum recuperat. Herodes versa belli vice in fugam agitur; Phasaelus occumbit in certamine;

Α εις τὸν ἐπὶ Χριστὸν συντελοῦνται χρόνον, κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς· ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπὸ Ἀρταξέρξου τὴν Ἱερουσαλήμ ἀνοικοδομήσων ἐπέμψθη, ἔπει πεντεκαίδεκάτῃ καὶ ἑκατοστῇ τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ δὲ Ἀρταξέρξου βασιλείας εἰκοστῇ ἔπει, καὶ Ὀλυμπιάδος ἐγδοηκοστῆς τρίτης ἔπει τετάρτῃ, ἐπὶ τοῦτον τὸν χρόνον, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος διακοσιοστῆς δευτέρας ἔτος δεύτερον, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας, ἔτος ἑκκαιδέκατον, ἔτη συνάγεται τετρακόσια ἑβδομήκοντα πέντε, ἅπερ Ἑβραϊκὰ τετρακόσια ἑννεήκοντα γίνεται, κατὰ τὸν σεληνιαῖον ὄρμον τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκεῖνων ἐξαριθμουμένων, ὡς ἐστὶ πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν τριακοσίων πενήτηκοντα τεσσαρῶν, τοῦ ἡλιακοῦ κύκλου ὑπάρχοντος ἡμερῶν τριακοσίων ἐξήκοντα πέντε [καὶ] τετάρτου. Τὴν γὰρ κατὰ σεληνὴν δωδεκάμηνον παραλλάσσει ἡμέραις ἑνδεκα καὶ τετάρτῃ. Διὰ τοῦτο Ἕλληνες καὶ Ἰουδαῖοι τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν ὀκτῶ παρεμβάλλουσιν. Ὅκτάκις γὰρ τὰ ἑνδεκα τέταρτον, ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοῦν τετρακόσια ἑβδομήκοντα πέντε ἔτη, ὀκταετηρίδες γίνονται πενήτηκοντα ἑνδεκά, καὶ μῆνες τρεῖς. Ὡς τρίμηνον δὲ ἐμβολίμου τῆ ὀκταετῆ γινομένης, ἔτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀποδεόντων γίνονται. Ταῦτα καὶ πρὸς τοῖς τετρακοσίοις ἑβδομήκοντα πέντε ἔτεσιν, αἱ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συντελοῦνται.

Β γίνονται πενήτηκοντα ἑνδεκά, καὶ μῆνες τρεῖς. Ὡς τρίμηνον δὲ ἐμβολίμου τῆ ὀκταετῆ γινομένης, ἔτη πεντεκαίδεκα ὀλίγων ἡμερῶν ἀποδεόντων γίνονται. Ταῦτα καὶ πρὸς τοῖς τετρακοσίοις ἑβδομήκοντα πέντε ἔτεσιν, αἱ ἑβδομήκοντα ἑβδομάδες συντελοῦνται.

С Peri τῶν Ὑρκανῶ καὶ Ἀντιγόνῳ συμβάντων καὶ περὶ Ἡρώδου, Σεβαστοῦ, Ἀντωνίου καὶ Κλεοπάτρας ἐν ἐπιτόμῳ.

Α'. Ὅκταῦτος ὁ Σεβαστός, ὃν Αὐγουστον καλοῦσιν οἱ Ῥωμαῖοι, θετὸς ὦν υἱὸς Γαίου, ἀπὸ Ἀπολωνιάδος τῆς Ἡπείρου ἐνθα ἐπαιδεύετο, εἰς Ῥώμην ἐπαυελθὼν, τὸν ἐν τέλει τῆς ἡγεμονίας εἶχετο. Ἀντωνίος δὲ ὕστερον τὴν τῆς Ἀσίας καὶ ἐπέκεινα ἀρχὴν ἔλαχεν. Ἐπὶ τοῦτου Ἡρώδου κατηγοροῦν Ἰουδαῖοι. Ὁ δὲ τοὺς πρέσβεις ἀποκτείνας, Ἡρώδην ἐπὶ τὴν αὐτοῦ κατήξεν ἀρχὴν. Ὑστερον δὲ ἅμα Ὑρκανῶ καὶ Φασαίῳ τῷ ἀδελφῷ ἐξέωθη, καὶ προσφυγῶν Ἀντωνίῳ, κατήλαθε. Μὴ δεχομένων δὲ αὐτὸν Ἰουδαίων, μάχη γίνεται καρτερὰ· μετ' οὐ πολὺ δὲ καὶ Ἀντιγόνου κατιόντα ἐκδιώκει μάχῃ. Ἀντιγόνος δὲ προσφυγῶν Ἡρώδῃ τῷ τῶν Πάρθων βασιλεῖ διὰ Πακάρου τοῦ υἱοῦ κατήλαθεν, ἐπὶ χρυσοῦ ταλάντοις χιλίοις. Καὶ ὁ μὲν Ἡρώδης φεύγει· Φασάλλος δὲ ἐν τῇ μάχῃ

ἀναίρεται· Ἵρακλὸς δὲ Ἀντιγόνῳ παρεδόθη ζῶν. Ὁ δὲ Πάρθοις ἔδωκεν ἄγειν, ἀποτεμῶν αὐτοῦ τὰ ὤτα, ὡς μὴ κέτι· ἱερῶτο· ἠδέσθη γὰρ αὐτὸν οἰκεῖον ἀποκτείναι. Ἡρώδης δὲ ἐκπεσὼν, τὸ μὲν πρῶτον Μαλιχῶ τῶ τῶν Ἀράβων βασιλεῖ προσφεύγει· ὡς δ' οὐ προσήκατο αὐτὸν φόβῳ τῶν Πάρθων, εἰς Ἀλεξάνδρειαν παρὰ Κλεοπάτραν ἀπέλθεν. Ἦν Ὀλυμπιάς ρπ'. Κλεοπάτρα τὸν συμβασιλεύσαντα αὐτῇ ἀδελφὸν ἀποκτείνασα, πρὸς ἀπολογίαν ὑπ' Ἀντωνίου εἰς Κιλικίαν μεταπεμφθεῖσα, τὴν τῆς ἀρχῆς ἐπιμέλειαν ἐπέτρεψεν Ἡρώδῃ, καὶ ὡς οὐδὲν ἱξίω πιστεῦσθαι· ἔστ' ἂν καταθῆ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἀρχὴν, ἔχουσα αὐτὸν ἥξει παρὰ Ἀντώνιον. Ὡς δ' ἐάλωκε τῆς γυναικὸς ἔρωτι, τὸν Ἡρώδην ἀπέστειλαν εἰς Ῥώμην κατὰ τὸν Σεβαστὸν Ὀκτάουτον, ὃς διὰ τὴν Ἀντίπατρον τὸν Ἡρώδου πατέρα, καὶ δι' αὐτὸν Ἡρώδην, διὰ τε τὸ ὑπὸ Πάρθων κατεστῆσθαι τὸν Ἀντίγονον βασιλέα, ἐπέστειλε τοῖς ἐν Παλαιστίνῃ καὶ Συρίᾳ στρατηγοῖς, καταίγει αὐτὸν ἐπὶ τὴν ἀρχὴν. Καὶ ἅμα Σωσίφ διεπολέμει πρὸς τὸν Ἀντίγονον χρόνῳ πολλῷ, καὶ παντοίαις μάχαις. Τότε καὶ Ἰώσηπος ἀδελφὸς Ἡρώδου ἀποθνήσκει στρατηγῶν. Ἡρώδου δὲ πρὸς Ἀντώνιον ἐλθόντος (66).....

Β'. Τρία ἔτη Ἀντίγονον ἐπολιόρχησαν, καὶ ζῶντα ἀπέκρίμναν Ἀντώνιῳ. Ἀντώνιος δὲ Ἡρώδην μὲν καὶ αὐτὸς ἀνηγόρευσε βασιλέα· προσέθηκε δὲ αὐτῷ πόλεις Ἰππον, Γάδαρα, Γάζαν, Ἰόππην, Ἀθηδῶνα, καὶ τῆς Ἀραβίας μέρος, τὸν τε Τράχωνα, καὶ τὴν Ἀβρανίτιν, καὶ Σαχίαν, καὶ Γαδλάνην. Πρὸς δὲ καὶ τῆς Συρίας ἐπιτροπὴν Ἡρώδης (66") ὑπὸ τῆς συγχλήτου καὶ Ὀκταουτοῦ τοῦ Σεβαστοῦ βασιλεῦς Ἰουδαίων ἀνηγορεύθη, καὶ ἐδασίλευσεν ἔτη λδ'. Ἀντώνιος ἐπὶ Πάρθους στρατεύειν μέλλων Ἀντίγονον τὸν Ἰουδαίων ἀπέκτεινε βασιλέα, καὶ Ἀραβίαν Κλεοπάτρα παρέδωκε, διαβάς τε ἐπὶ Πάρθους, ἑπταεὶς μετὰ τὸ κλειστόν ἀποβαλὼν τοῦ στρατοῦ. Ἦν Ὀλυμπιάς ρπς'. Ὁ Σεβαστὸς, Ὀκτάουτος τὴν ἐξ Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑσπέρας δύναμιν ἐπ' Ἀντώνιον ἤγεεν, οὐ βουλόμενον εἰς Ῥώμην ἐπανελεῖν, δεῖε τῶν ἐν Πάρθοις ἐπιστοιμένων, καὶ Κλεοπάτρας ἔρωτι. Ἀντώνιος δὲ αὐτὴν ἐκ τῆς Ἀσίας ἔχων δύναμιν, ὑπήντησεν. Ὁ δὲ Ἡρώδης οἶα δεινός, καὶ τῶν ἰσχυρότων θεραπευτῆς, διπλάς ἐξέπεμψεν ἐπιστολάς καὶ νηὶ τὸν στρατὸν, ἐντειλάμενος τοῖς ἡγουμένοις καταδοκεῖν τὰ ἀποδησόμενα. Ὡς δὲ ἐκρίθη τε ἡ νίκη, καὶ δυοὶ συμμαχίας ἤστηθες ὁ Ἀντώνιος ἔφυγεν εἰς Αἴγυπτον, ἅμα τῇ Κλεοπάτρᾳ, οἱ κομίζοντες ἀπέδωκαν τὰς πρὸς τὸν Σεβαστὸν ἐπιστολάς, ἃς πρὸς Ἀντώνιον εἶχον ἀποκρύψαντες. Ἐπιπίπτει δὲ Ἡρώδῃ (67).....

Γ'. Κλεοπάτρα ἐν τῷ μεσαιλίῳ (68) ἑαυτὴν διεχρήσατο ἀσπίδι τῷ θηρίῳ καθ' ἑαυτῆς ὄπλῳ χρῆσα-

(66) Ἐλθόντος... Desunt nonnulla. GOAR.

(66") Interpres aliter distinguit, nempe sic... Γαδλάνην, πρὸς δὲ καὶ τ. Σ. ἐπιτροπὴν. Ἡρώδης. ED. PATR.

(67) Ἡρώδῃ... Locus mutilus. Id.

(68) Ἐν τῷ μεσαιλίῳ. Triā verba præcedentia in omnibus mss. legenda Scaliger expungit p. 60, scilicet, Μαίσασιλιον, ubi illa Μεσαιλίον legunt,

A Byrcanus Antigono vivus traditur. Hic mutilatus ejus auribus ne sacerdotio fungeretur amplius (consanguineum enim perimere veritus est), Parthorum potestati captivum tradit. Herodes amisso regno primum quidem ad Malichum Arabum principem se confert, a quo Parthorum metu repulsus Alexandriam ad Cleopatram tendit. Numerabatur tunc Olympias clxxxv. Cleopatra fratre regni consorto occiso ad causam dicendam ab Antonio in Ciliciam vocata, regni curam commendat Herodi, qui ab ea nihil obtinuit quo reduceretur in regnum: eo subinde viæ comite ad Antonium proficiscitur. Ille mulieris captus illecebris Herodem ad Octavium Augustum Romam misit, qui tum Antipatri Herodis parentis tum Herodis ipsius memor, et quod denique Parthorum armis regnum obtineret Antigonus, datis ad Syriæ Palæstinæque duces litteris, ut Herodem in regnum reponant, mandat. Exinde Sosio junctus Herodes, variis præliis ac non exiguo temporis intervallo, cum Antigono armis decertabat. Per id tempus Josephus Herodis frater unus e copiarum ductoribus occumbit in prælio. Herodes ad Antonium profecto.....

II. Annos tres obsidionem protraxerunt, et ad Antonium demum deduxere vivum Antigonum. Antonius ipse Herodem renuntiavit regem, ac insuper urbes alias gubernandas demandavit, Hippum, Gadara, Gazam, Joppeu, Anthedonem, et Arabiæ partem, Trachonitum et Auranitum, Saciam et Gaulanem, ipsamque postremo Syriam procurandam commisit; Herodes a senatu et octavio Augusto rex declaratus annis triginta quatuor regnavit. Antonius in Parthos expeditione suscepta, Judæorum regem Antigonum interfecit, et Arabiam Cleopatras commendavit; et in Parthos progressus exercitus parte amissa, non leviter peccasse compertus est. Erat tunc Olympias clxxxvi. Cunctas ex Italia occiduisque regionibus copias contractas Augustus Octavius eduxit in Antonium metu delicti, dum in Parthos præliaretur, admissi, et Cleopatras illecebris detentum, ac Romam se conferre detrectantem; cui collectis Asiaticis viribus Antonius obviam profectus est. Herodes porro velut astutia pollens, ac potentiorum obsequio addici consuetus datis epistolis duplicibus, et auxiliariis copiis mari transmissis, duces ut prius eventum belli, quam configerent, præstolarentur, admonuit. Adjudicata Augusto victoria Antonius præliis duobus fusus, in Ægyptum fugiens cum Cleopatra reversus est. Tunc

III. Sepulcrali Mausolæo inclusa Cleopatra aspide fera tanquam mortis telo usa se ipsam confecit.

substituens διεχρήσατο, vice δὲ ἐχρήσατο, ubique reperto. Mibi præsens locus mutilus est, et in eo de Actiaca victoria mentio desideratur: et τὸ Μαίσασιλιον in Μαυσωλαίων commutatur. Cleopatra quippe sepulcri, Mausolæi nonnunquam ob fabricæ molem vocati, clausa præsidio seipsam confecit. GOAR.

μ = σ = υ

Eodem tempore Cleopatraz filios Solem Lunamque A ab ea vocatos in Thebaidem fugientes Augustus cepit. Nicopolis ad Actiacum sinum constructur; et Actiacus ludus institutus. Alexandria capta, primus Ægypti dux Augustalis Cornelius Gallus missus est, qui Ægyptiorum ad perduellionem deflectentium urbes subvertit. Hucusque Lagidaz duraverunt, unaque Macedonii imperii series stetit post destructum Persarum regnum annos duobus minus trecentos. Omne igitur temporis spatium ab instituto Macedonum imperio ad Ægyptiaci regni finem, ad Cleopatram nimirum, Ptolemæorum postremam, concluditur: quod Romanorum monarchiæ et imperii anno undecimo contigit, Olympiadis vero cxxxvii, anno quarto. Annorum summa ab Adam creato est 5472.

IV. Post Alexandriam captam cæpit Olympias cxxxviii.

Herodes Gabiniorum urbem, Samariam olim dictam a se reparatam, appellavit Sebasten: ejus quoque navale, Stratonis olim turrim nuncupatum in urbis formam instauratum, Cæsaream vocavit, et in utraque templum Octavio consecrandum erexit. Postremam omnium de patris nomine Antipatridem in Lydo campo condidit; Sebastesque accolat quorum agros occupavit, fecit hujus incolat. Alias quoque urbes construxit; ac Judæis quidem onerosum, nationibus vero reliquis urbanam et amœnum sese exhibuit.

Olympias agebatur cxxxix, quæ bissextum diem 6 sexto Kal. Mart., anno juxta Antioch. æram 24, apte restitutum accepit, cujus beneficio certis ac propriis sibi terminis annus cæpit consistere.

XVIII. *Ibid.*, pag. 322, al. 256.

De iis quæ in salutari Christi passione et vivifica resurrectione contigerunt.

I. Gesta sane illius singula, corporum anima-

(69) *Méχρι τούδε οι Λαγίδοι.* Ambigue et incerto de facti Cleopatraz anno locutum auctorem, ac modo ab orbis conditi anno 5468 auctore modo duobus posterius consignasse jam supra observavimus: quare quod hic in annos duos sequiores, et mundi 5472 removeatur, ad Georgium nil spectat, cum privatus is sit Africani, cujus hæc dicta referuntur, computat. Ex ejus porro verbis celeberrimæ tres epochæ chronologis Africani sensuum studiosis perquirendæ ultro se offerunt. Prima est Alexandri mortis et Græcorum imperii, quam in mundi 5174, non ut Georgius in 5170, conjicit. Nam cum Lagidarum exterminium in mundi 5472, duobus nimirum de tercentum minus post institutum ab eis imperium remittat, ante annos 298, mundi 5174, illud primo stabilitum liquet, ante Christianam æram annis 426. Africanus quippe natalis Christi epocham eandem, quam Georgius, statuit ex pag. 258 et 259. Secunda est, Actiacos annos et Ægypti captæ æram ad mundi 5472, ante Christi natalem annis 28, devinciri. Tertia tandem Augusti annos a mundi 5461 numerari. Nam cum undecimus Augusti ex Regio nostro Barb. et Perez. attente inspectis iisque cum Palat. collatis, sit qui mundi 5472, et Olympiadis cxxxvii, quartus recensetur ab Africano: ex ejus calculis anno 5461 duntaxat imperium adisse necesse est, ante Christi ortum 40 vel 41, prout Christus 5500 vel 5501 natus ab eo asseritur. Suspicionem tamen meam ne subiceam,

μένη. Τότε Κλεοπάτρας υιούς Ἥλιον καὶ Σελήνην ἐπὶ Θηβαΐδι φυγόντας συνέλαθεν ὁ Σεβαστός. Νικόπολις ἢ κατὰ Ἀκτιὰν ἐκτίσθη, καὶ Ἀκτιὰ ὁ ἀγὼν ἐτέθη. Ἀλεξανδρείας ἐπιχτισμένης πρώτος ἡγεμὼν Αἰγύπτου πέμπεται Γάλλος Κορνήλιος, ὃς τῶν ἀποστάτων Αἰγυπτίων καθέλει τὰς πόλεις. Μέχρι τούδε οἱ Λαγίδοι (69) καὶ σύμπασι τῆς Μακεδονικῆς ἡγεμονίας χρόνος μετὰ ἐτη τ' τῆς Περσῶν καθαιρέσεως, δυοῖν δέοντα. Συνάγονται τοίνυν οἱ χρόνοι ἀπὸ μέντοι Μακεδόνων ἀρχῆς ἕως καταλύσεως κατὰ Πτολεμαίους, καὶ τὴν τελευταίαν Κλεοπάτραν, ὃ γίνεται τῆς Ῥωμαίων μοναρχίας καὶ ἡγεμονίας ἔτος ια', Ὀλυμπιάδος δὲ ρζ', ἔτους δ'. Τὰ σύμπαντα ἐτη ἀπὸ Ἀδὰμ εὐσβ'.

B

Δ'. Μετὰ Ἀλεξανδρείας ἔλωσιν Ὀλυμπιάς ἡρχθη ρπη'.

Ἡρώδης ἐπιχτίσας τὴν Γαβινίων πόλιν (70), τὴν ποτε Σαμάρειαν, Σεβαστὴν αὐτὴν προσηγόρευσε· τὸ δὲ ἐπίγειον αὐτῆς τοῦ Στρατῶνος πύργον πόλισας, ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ Καισάρειαν ἐκάλεσεν, ἐφ' ἑκατέρῃ ναὸν ἐγείρας Ὀκταουίῳ· ὕστερον δὲ Ἀντιπατρίδα κτίζει ἐν τῷ Λυδοῦ πεδίῳ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ πατρὸς, καὶ τοὺς περὶ τὴν Σεβαστὴν οἰκοῦντας, ὧν ἀφελαιτο τὴν γῆν, ἔγκατῶκῃσεν ἐν αὐτῇ. Ἐκτίσσε δὲ καὶ ἑτέρας πόλεις· καὶ τοῖς μὲν Ἰουδαίοις βαρὺς ἦν, τοῖς δὲ ἔλλοις ἔθνεσι δεξιότατος.

C

Ἦν Ὀλυμπιάς ρπθ' (71), ἥτις πρὸς ζ' καλανδῶν Μαρτίων κατὰ Ἀντιοχεῖς κθ' ἔτει ἤχθη, δι' ἧς ἐπὶ τῶν ἰδίων ὁρίων ἔστη ὁ ἑνιαυτός.

Περὶ τῶν κατὰ τὸ σωτήριον πάθος, καὶ τὴν ζωοποιὸν ἀνάστασιν.

A'. Τὸ δὲ καθ' ἕκαστον τῶν πράξεων αὐτοῦ, καὶ

ix' vice id a primis librariis lectum arbitror, et 14 Augusti annum, 14 vice redditum. Auctor enim, ex Africano, ut reor, scribit supra: Oī ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀπὸ τοῦ id' ἔτους ἀριθμοῦσι Αὐγούστου χρόνου, ab Augusti, inquam, 14, qui capta Alexandria signatur in Fastis. GOAR.

(70) *Ἡρώδης ἐπιχτίσας τῶν Γαβινίων πόλιν.* Lepide Scaliger. Not. pag. 259: *Quare Cuthæi sive Samaritæ Γαβίνιοι vocentur, dicere fortasse possem, nisi corruptus esset locus.* Nihil hic a corruptione Scaligero timendum: integer est Africani locus, iisdem omnino verbis tribus in niss digestus. Sab-indicat, quod ille veretur exponere, Josephus lib. xiv Ant., cap. 10, a Gabinio Syriæ proconsule, altero Samariæ ante Herodem reparatore sic nuncupatam. Gabinius, inquit, Judæam perlustrabat, et quotquot inveniebat urbes dirutas, ædificari jubebat: atque hoc pacto instauratæ sunt Samaria, Azotus, Scythopolis, Antedon, Raphia, Dora, Marissa, et aliaz non pauca: idque mandante Gabinio, quorum posthac habitatio tuta permansit, cum ante longo tempore deserte fuissent. Ut itaque sine civibus et ædificiis urbs Samaria, ita sine nomine jacuit ad primam usque a Gabinio susceptam ejus reparationem, quia Γαβινίων πόλις appellari meruit: ac secutus demum annis ab Herode ἐπιχτισθεῖσα, Sebastes in Augusti honorem accepit appellationem. Id.

(71) *Ἦν Ὀλυμπιάς ρπθ'.* Plura erudite observat in hunc locum GOARUS, quem adis.

θεραπειῶν σωμάτων, καὶ ψυχῶν, καὶ τῶν τῆς γνώσεως ἀποκρῦφων, ἀναστάσεώς τε τῆς ἐκ νεκρῶν, αὐταρχέστατα τοῖς πρὸ ἡμῶν μαθηταῖς τε καὶ ἀποστόλοις αὐτοῦ δεδήλωται. Καθόλου τοῦ κόσμου σκότος ἐκλείπεται φοβερώτατον· σεισμῶ δὲ αἱ πέτραι διεβήγυνοντο, καὶ τὰ πολλὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ τῆς λοιπῆς γῆς κατεβρίφη. Τοῦτο τὸ σκότος ἐκλείπειν τοῦ ἡλίου θάλλος ἀποκαλεῖ ἐν τρίτῃ τῶν Ἱστοριῶν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἀλόγως. Ἑβραῖοι γὰρ ἀγούσι τὸ Πάσχα κατὰ σελήνην ἰδ', πρὸ δὲ μιᾶς τοῦ Πάσχα τὰ περὶ τὸν Σωτήρα συμβαίνει· ἐκλείψεις δὲ ἡλίου σελήνης ὑπελθούσης τὸν ἡλιον γίνεται. Ἀδύνατον δὲ ἐν ἄλλῳ χρόνῳ, πλὴν ἐν τῷ μεταξὺ μιᾶς καὶ τῆς πρὸ αὐτῆς, κατὰ τὴν σύνοδον αὐτὴν ἀποδοῆναι· πῶς οὖν ἐκλείψεις νομισθῆναι κατὰ διάμετρον σχεδὸν ὑπαρχούσης τῆς σελήνης ἡλίῳ; Ἔστω δὲ, συναρπαζέτω τοὺς πολλοὺς τὸ γεγενημένον, καὶ τὸ κοσμικὸν τέρας ἡλίου ἐκλείψεις ὑπονοείσθω ἐν τῇ κατὰ τὴν ἑβρ. Φιλέγων ἱστορεῖ ἐπὶ Τιβερίου Καίσαρος ἐν πανσελήνῳ ἐκλείψειν ἡλίου γεγονέναι τελειαν ἀπὸ ὥρας ἕκτης, μέχρις ἑνάτης· δῆλον ὡς ταύτην. Τίς δ' ἡ κοινονία σεισμῶ, καὶ ἐκλείψει, πέτραις ῥηγνυμέναις, καὶ ἀναστάσει νεκρῶν, τοσαύτη τε κινήσει κοσμικῆ; Ἐν γοῦν τῷ μακρῷ χρόνῳ τοιοῦτόν τι συμβᾶν οὐ μνημονεύεται· ἀλλ' ἦν σκότος θεοποίητον, διότι τὸν Κύριον συνέδη καθεῖν· καὶ λόγος αἰρεῖ ὅτι ἐβδομήκοντα ἐβδομάδες εἰς τοῦτον συναιροῦνται τὸν χρόνον ἐν τῷ Δανιήλ.

cietas? Certe longa retro annorum serie simile quid nulla reperimus accidisse memoria. Erant itaque novam Dei opus illæ tenebræ, ipso mundi Domino patiente exortæ. Septuaginta vero hebdomades a Daniele memoratas hoc tempore complendas, et terminum attingisse ratio convincit.

B. Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου ἐβδομήκοντα ἐβδομάδες εἰς τὸν ἐπὶ Χριστοῦ συντελοῦνται χρόνον κατὰ τοὺς Ἰουδαίων ἀριθμούς. Ἀπὸ γὰρ Νεεμίου, ὃς ὑπ' Ἀρταξέρξου τὴν Ἱερουσαλήμ οἰκήσων ἐπέμφθη, ἐπὶ τὸ εἰκοστὸν καὶ ἑκατοστὸν τῆς Περσῶν βασιλείας, αὐτοῦ δ' Ἀρταξέρξου κ' ἔτει, Ὀλυμπιάδος πγ' ἔτει δ', ἐπὶ τούτων τῶν χρόνων, ὃς ἦν Ὀλυμπιάδος σβ', ἔτος δευτέρου, Τιβερίου δὲ Καίσαρος ἡγεμονίας ἔτος ις', ἔτει (71'), συνάγεται υοε', ἄπερ Ἑβραϊκὰ υἰ' ἔτη γίνεται, κατὰ τὸν σεληνιαῖον μῆνα τοὺς ἐνιαυτοὺς ἐκείνων ἐξεριθμουμένων, ὡς ἐστὶ πρόχειρον εἰπεῖν, ἡμερῶν κθ', καὶ ἡμισείας. τοῦ κυκλικοῦ ἐνιαυτοῦ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ὑπαρχοντος ἡμερῶν τξξ', δ', κατὰ σελήνην δωδεκάμηνον παραλλάσσειν ἡμέρας ια', καὶ δ' διὰ τοῦτο καὶ Ἕλληνας καὶ Ἰουδαίους τρεῖς μῆνας ἐμβολίμους ἔτεσιν η' παρεμβάλλουσιν· ὀκτάκις γὰρ τὰ ια' καὶ τέταρτον ποιεῖ τρίμηνον. Τὰ τοῖνον υοε' ἔτη ἀπαεταῖαι μὲν γίνονται υθ', καὶ μῆνες τρεῖς, ὡς τρίμηνου ἐμβολίμου τῇ ὀκταετίᾳ προσγινομένου, ἔτη συνάγεται ιε', ταῦτά τε πρὸς τοῖς υοε' ἔτεσιν, ο' ἐβδομάδες. Μὴ δὲ τις ἡμᾶς κατ' ἀστρονομίαν ἀριθμῶν ἀπέρους εἶναι νομίζετω, τξξ' ἡμερῶν καὶ τετάρτου μορίου προτεταχέναι αὐτῆν. Οὐδὲ γὰρ ἀγνοίᾳ τῶ ἀληθοῦς, διὰ δὲ τὴν λεπτολογίαν τὸ ψηφισζόμενον συνετέμμεν. Τοῖς δὲ ἐπ' ἀκριβὲς πάντα περιωμμένως ἐξετάζειν, καὶ τοῦθ' ὡς ἐν γραφῇ παρακείσθω. talis quippe inscitia, quinimo exquisitas potius

A rumque curationes, prædicationis resurrectionisque a mortuis recondita quæque secreta discipulis apostolicisque illius nobis antiquioribus satis innotuere. Horribiles tenebræ orbi universo incubuere; petrae terræ motu discissæ, pluraque per Judæam et regiones reliquas ædes in solum dejectæ sunt. Tenebras hujusmodi solis defectum vocat Thallus *Historiarum* libro tertio, et me quidem iudice, nullo fundamento. Hebræi quippe luna 14 Pascha celebrant. At certe Paschalem solemnitatem die præeunte quæ passionem spectant a Salvatore tolerata fuere: solis vero defectus non nisi luna solem subeunte cernitur. Verum cum non alio temporis momento præterquam eo quod lunæ veteris diem ultimum et renovandæ primum contingit, in ipso nimirum utriusque sideris congressu eclipsim ingruere observemus; qua ratione censebitur eclipsi sole oppositam lunæ cæli partem tenente? Esto tamen. Rapiat post se quos volet, et inter alia toti orbi manifesta unum hoc solis deficientis ex oculorum iudicio portentum numeretur. Sane luna toto orbe radiante ab hora diei 6 ad 9 usque integram solis eclipsim Tiberio Cæsare imperante contigisse narrat Philegon: eam utique de qua nobis sermo. Verum enimvero quæ tanta est cum terræ motu et eclipsi, disruptis saxi, et resurrectioni mortuorum, tantæque creaturarum omnium perturbationi societatis? Certe longa retro annorum serie simile quid nulla reperimus accidisse memoria. Erant itaque novam Dei opus illæ tenebræ, ipso mundi Domino patiente exortæ. Septuaginta vero hebdomades a

II. Ab Artaxerxis autem imperio ad ætatem usque Christi ex Hebræorum computo septuaginta numerantur hebdomades. A Neemia quippe qui sub Artaxerxe Jerusalem suis incolis instauraturus circa imperii Persarum annum vicesimum supra centesimum, ipsius videlicet Artaxerxis 20, et ab Olympiadis lxxxiii anno 4, ad hoc usque tempus et Olympiadis ccii annum 2, Tiberii vero Cæsaris annum 16, alii anni 475 putantur: qui Hebræorum annis 490, illis nimirum annos lunaribus mensibus dierum 29, cum medio conflatos, quod demonstrare facile est, recensentibus, cœquantur: solaris quippe anni periodus diebus 365 cum quadrantis appendice conficitur; lunaris autem mensibus licet 12 composita, diebus 11 et quadrante variare deprehenditur; quæ causa est ut menses tres insilitios annis octo evolutis Græci Judæique interponant: octo siquidem per undecim cum quadrante ducta spatium trimestre componunt. Anni itaque 475 per octennia 59 et menses tres dividuntur: ex trimestribus itaque unicuique octoeteridi intercalatis anni quindecim colliguntur, quos si annis 475 addideris, dubio procul hebdomades 70 colliges. Nemo itaque nos ceu præceptis astronomiæ parum imbutos arguat, qui annum diebus 365 et quadrante componi jam statuimus; non ex veritatis astronomiæ minutias sectati, relatum summam

(71') Forte leg. ἔτη, vel, ἔτερα, subintellecto ἔτη. Cæterum non purus videtur locus. EDIT. PATROL.

in hunc modum subduximus : accuratiorem vero omnium notitiam consequi cupidis, quod sequitur etiam tanquam in tabula representetur.

III. Annorum unusquisque dierum omnino 365 A numerum intercipit : diei vero et noctis spatio per decemnovennale distributo, quinariam ejus partem dividendam esse percipimus. Interim vero cum annum diebus 365, et quadrante componi, et ex decemnovennalis quotientis partibus quinque..... post annos 475, dies sex cum quadrante ex æquo respondententes emergunt. Insuper vero mensem lunarem dies 29 et medium ad numerandi exquisitiorum peritiam includere reperimus, dieique ac noctis intervallo in partes 215 distributo harum 71 cum media..... quæ nonagesima quarta tria conficiunt habemus. Et hæc brevi temporis spatio colliguntur. Ab Artaxerxis autem imperii anno vigesimo (cujus Esdras Hebræis laudatus auctor testis est) qui Græcicæ Olympiadis LXXXIV quartus fuit, ad Tiberii Cæsaris annum decimum sextum, qui Olympiadis CCII anno 4 æqualis est; annos Julianos 475 supra memoratos, qui Hebræos 490 juxta præmissa componunt, numerantur, id est hebdomades 70, post quas Christi adventus a Gabriele Daniel prænuntiatus est. Hebraici vero anni quindecim aliis adjecti, annorum saltem 10 errorem licet nonnemi videantur invehere, certe dubium hoc in medium nihil absurdi proferre indubius sum. At quam commode hebdomas una et altera media (quam ad numeri complementum assumendam conjicimus), de annis 15 quæstioni factæ medeatur, summationem abbreviet, quod prophetiæ symbolis involutæ proferri solcant, omnino manifestum puto.

IV. Sane quantum minerva dedit, Scripturam C recte me percipisse arbitror : quandoquidem ipsum de visione dictum præcedens calculos omnes in summam redigere videtur, cujus verbis primis ait : *In anno tertio regni Balthasar* *; quibus de regni Persarum, Græcorum armis excidio (quorum regnum utrumque arietis et hirci figura designat) vaticinatur : *Sacrificium, inquit, tolletur, et sancta in conculcationem deserti fient, quæ diebus 2500 circumscriptentur* *. Die namque in mensem a nobis reputato, prout prophetarum locis aliis dies annorum vice, et iterum alibi diversa ab his ratione sumuntur; diebus pariter superius memoratis in menses redactis, a capta Jerusalem ad Artaxerxis annum vigesimum summam omnem consummatam observavimus. Anni siquidem colliguntur 185, quibus alter, quo Neemias urbi murum circumposuit, addendus. Hebraicos itaque menses 2500, annos computamus 186, quorum octoerides singulæ men-

* Dan. VIII, 1. * Ibid. §13, 14.

(72) *Τὸ μὲν ἔτος ἐπίπαρ.* Frequentes per hunc Africani textum repersi errores, Scaligerum ut *Animadv.* pag. 261 scriberet impulerunt : « Ego ista non assequor, neque qui ea somniabat, intelligebat. » Et inferius : « Mira vero discrepantia disputationis hujus cum ea quæ est (ejusdem Africani) in lib. ἀποδείξ., quanquam idem sit argumentum. Omnino hæc, ut hic exstant, nemo assequitur. » *Peta. ius De doctr. temp.*, lib. XII, cap. 30, eandem

Γ. Τὸ μὲν ἔτος ἐπίπαρ (72) ἑκαστον ἐστὶν ἡμερῶν τρεῖς, καὶ ἡμέρας καὶ νυχτὸς εἰς ἑνεακαιδέκατον διαιρεθείσης, μέρη τούτων τὰ πέντε (73). Μεταξὺ δὲ τοῦ λέγειν τὸν ἑναυτὸν ἡμεριῶν τρεῖς, καὶ τετραμορίου, καὶ τῶν ἀπὸ ἰθ', τῆς νυχθημέρου μερῶν ε'. . . . εἰς τὰ νοε', ἡμέραι τὸ παράλληλον εἰσι γ', καὶ τετραμόριον. Ἔτι γε μὴν τὸν τῆς σελήνης μῆνα κατὰ τὴν ἀκριβῆ λεπτολογίαν εὐρίσκομεν κθ', καὶ ἡμισίας ἡμέρας καὶ νυχτὸς διαιρεθείσης εἰς μέρη σε', τούτων τὰ σ', καὶ ἡμισυ. . . . ἃ γίνεται ἑνενηχοστοτέταρτα (74) τρία. Καὶ ταῦτα περὶ ὀλίγον χρόνον καταγίνεσθαι. Συμβαίνει δὲ τῶν ἀπὸ Ἀρταξέρξου βασιλείας ἔτους κ' (ὡς ἐν τῷ Ἑσδρα παρ' Ἑβραίοις ὅπερ καθ' Ἑλληνας ἦν Ὀλυμπιάδος ὀδοχοστῆς τέταρτον ἔτος, μέχρις ἔκτου καὶ δεκάτου Τιβερίου Καίσαρος, ὅπερ ἦν Ὀλυμπιάδος σβ' ἔτος δευτέρου, ἐπισυναγέσθαι τὰ προειρημένα νοε', ἃ γίνεται κατὰ Ἑβραίους ἔτη υἷ', ὡς προειρηται, τοῦτ' ἐστὶ ἐβδομάδες σ', καθὰ προφητεῦθαι τῷ Δανιὴλ ὑπὸ τοῦ Γαβριὴλ ἢ Χριστοῦ παρουσία. Εἰ δὲ τῷ δοκεῖ τὰ ιε' ἔτη τὰ Ἑβραϊκὰ πλάνην ἐγγενῶν μετ' ἐκείνα εἰς ἡμᾶς ἔτη ι' (75) ἐγγυς, καὶ οὐδὲν ἐν μέσῳ παράδοξον ἰσθόρηται. Δύναται δὲ ἡ μία καὶ ἡμισία ἐβδομάς, ἣν ἐπὶ συντελείᾳ παραλαμβάνεσθαι δεῖν ὑπονοοῦμεν, παρηγορεῖν τὸ ἐπιζητούμενον τῶν ιε' ἐτῶν, καὶ κουφίζειν τὸν χρόνον (76), ὅτι τε συμβολικώτερον αἱ προφητεῖαι ἐξηξηγημένα τυγχάνουσι ὄφλον. et terminum reddat breviorum, uno verbo commutationem proferri solcant, omnino manifestum puto.

Δ'. Ὅπόσον δὲ ἐφ' ἡμῖν, ὀρθῶς, οἴμει, τὴν Γραφήν ἐδεξάμεθα· ἐπεὶ καὶ συναρτίσθαι πως ἔχουμένη τῆς ὀπτασίας περικοπὴ δοκεῖ, ἥς ἡ ἀρχὴ· Ἐν ἔτει τρίτῳ τῆς βασιλείας Βαλτάσαρ· ἔνθα περὶ τῆς καθειρσεως τῆς Περσῶν ἀρχῆς ὕφ' Ἑλλήνων προδηλοῖ, ἦν διὰ τοῦ χριστοῦ καὶ τοῦ τράγου προδηλοῖ. Ἡ οὐσία, φησὶν, ἡ ἀρθεῖσα καὶ τὰ ἄγια ἐρημωθήσεται εἰς καταπάτημι, ἅπερ εἰς βτ' ἡμέρας περιγραφησεται. Εἰ γὰρ εἰς μῆνα τὴν ἡμέραν λογισαίμεθα, ὡς ἀλλαχοῦ κατὰ προφητείαν εἰς ἑναυτούς αἱ ἡμέραι παραλαμβάνονται, καὶ ἄλλως ἀλλαχότι, ἀναλύσυντες ὁμοίως τοῖς πρὸ τούτου εἰς μῆνας τοῖς Ἑβραϊκοῖς, εὑρομεν ἂν κ' τῆς Ἀρταξέρξου βασιλείας ἀπὸ τῆς ἀλώσεως Ἱερουσαλήμ συντελούμενον τὸν χρόνον. Ἐτη γὰρ συναγόνται ρπε', καὶ ἑναυτὸς εἰς ἐν ᾧ τὴν πόλιν ἐτείχισεν ὁ Νεμίας. Τοῦς οὖν ρπε', ἑναυτούς μῆνας εὐρίσκομεν βτ' Ἑβραϊκοῖς, τῆς ὀκταετίας ἀκολούθως τοῖς πρὸς τούτους ἐμβολίμους τρεῖς μῆνας προσλαμβάνουσας. Ἀπὸ δὲ Ἀρταξέρξου ὄθεν ὁ λόγος

Africani sententiam, tum hic, tum lib. VIII *De demonstr. evang.*, aliis verbis apud Eusebium expositam testatur. GOAR.

(75) *Τὰ πέντε.* Cod. Barb., τὰ πάντα. Id.

(74) *ἑνενηχοστοτέταρτα.*; Scaliger, ἑνενηχοστὰ. Id.

(75) *Ἐτη ι'.* Cod. Barb., ἔτη διακόσια. Id.

(76) *Χρόνον.* P. χρόνους. Id.

ἔβληθεν οἰκοδομηθῆναι Ἱερουσαλήμ σ' ἑβδομάδας A
 συντελοῦνται. Ἴδιαι δὲ περὶ τούτων καὶ ἀκριβέστερον
 ἐν τῷ Περὶ ἑβδομάδων καὶ τῆσδε προφητείας ἀπε-
 δείξαμεν. Θαυμάζω δὲ Ἰουδαίων μὲν μήπω φασκόν-
 των ἠληθῆναι τὸν Κύριον· τοὺς ἀπὸ Μαρκίωνος δὲ
 ἀπὸ τῶν προφητειῶν μὴ προηγορεῦσθαι, οὕτω γυμνῶς
 ὑπ' ἑῶν τῶν Γραφῶν δεικνυσσῶν. Καὶ μετ' ὀλίγα·
 Συνάγονται τοίνυν οἱ χρόνοι ἐπὶ τοῦ Κυρίου παρου-
 σίας ἀπὸ Ἀδάμ καὶ τῆς κτίσεως ἕτη εφ' ἅ, ἀφ' οὗ
 χρόνου ἐπὶ Ὀλυμπιάδα σ', ἕτη ριθ', ὡς ἐν τοῖς
 πρόσθεν ἡμῖν ἀποδείδεικται.

ses tres intercalares ad sese ordine derivant. Cæte-
 rum ab Artaxerxis tempore quo de reparandis ædi-
 bus Jerusalem edictum promulgatum est, hebdo-
 mades 70 complentur. De his vero accuratius
 in opusculo De hebdomadibus et præfata pro-
 phetia privatim tractavimus. Judæos autem Domi-
 num nondum venisse, Marcionis quoque disci-
 pulos nusquam ejus adventum prophetiis enun-
 tiatum asserentes, non possum non mirari, tam
 clare Scripturis rem ob oculos ponentibus. *Et post
 pauca* : Anni itaque ab Adam condito (76*) ad Christi
 adventum et ejus resurrectionem 5531 colliguntur : a
 qua temporis epocha ad Olympiadem ccl., anti
 192, ut in præcedentibus declaratum est, intercurreunt.

XIX. *Apud S. Basilium lib. De Spiritu sancto, cap. 29, § 73, Opp. tom. III, pag. 61 [edit. Paris.*

Ἡμεῖς γάρ (77) οἱ κακίων τῶν βημάτων (78)
 τὸ μέτρον ἐπιστάμενοι, καὶ τῆς πίστεως οὐκ ἀγνοοῦν-
 τας τὴν χάριν, εὐχαριστοῦμεν τῷ παρασχόμενῳ τοῖς
 ἰδίοις ἡμῖν Πατρὶ (79) τὸν τῶν ὅλων Σωτῆρα καὶ
 Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· ᾧ ἡ δόξα, μεγαλο-
 σύνη σὺν ἁγίῳ Πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας.

Nos enim qui et illorum verborum modum di-
 dicimus, nec ignoramus fidei gratiam, gratias agi-
 mus Patri, qui nobis suis creaturis præbuit univer-
 sorum Servatorem ac Jesum Christum Dominum
 nostrum; cui gloria, majestas, cum sancto Spiritu
 in sæcula.

Julii Africani fragmentum ex libris *Cestorum* vide supra col. 43.

PASSIO S. SYMPHOROSÆ ET SEPTEM FILIORUM EJUS

(GALLAND., *Bibliotheca Patrum*, tom. I, Proleg. p. LXXI, et p. 329, ex editis et mss. codd.)

ADMONITIO

- I. *Acta S. Symphorosæ ejusque filiorum, Julio Africano attributa.*
- II. *Sub Adriano passi perhibentur; eorum martyrii occasio.*
- III. *Antiquissimus horum martyrum cultus.*

I. Quandoquidem Acta sanctorum martyrum B
 Symphorosæ ac septem filiorum ejus, ex editione
 Ruinartiana typis excudenda curavimus, præviam
 proinde V. C. Admonitionem hic describere con-
 sultius duximus, quo ejus curam studiumque in iis
 evulgandis cum ex editis tum ex tribus codicibus
 mss. lectores perspectum habeant. Sic autem se
 habet (80) :

(76*) *Ab Adam condito.* In Græco, *ab Adam et
 creatione.* EDIT. PATROL.

(77) *Ἡμεῖς γάρ.* Hunc locum recitat S. Basilium
 l. c. sic prælocutus : Ἄλλ' οὐδὲ Ἀφρικανὸν τὸν ἱστο-
 ριογράφον τὸ τοιοῦτον εἶδος τῆς δοξολογίας παρέλαβε.
 φαίνεται γὰρ ἐν τῷ πέμπτῳ τῆς τῶν Χρόνων ἐπιτο-
 μῆς, οὕτω καὶ αὐτὸς λέγων· Ἡμεῖς, κ. τ. λ. « At nec
 Africanum historicum talis glorificandi forma præ-
 teriit. Siquidem constat in quinta *De temporibus*
 epitoma, et ipsum ad hunc loqui modum : Nos, etc. »
 Quo ex loco conjicit Tillemontius *Mém. eccl.* tom.

« B. Symphorosæ filiorumque ejus martyrii Acta
 quæ hic exhibemus, in mss. codicibus Julio Afri-
 cano celeberrimo scriptori attribuuntur. Et quidem
 fieri potuit, ut in ejus libris *De chronographia*
 quos accuratissime scriptos fuisse testatur Euse-
 bius (81), inserta fuerint, cum in iis præcipuos
 eventus qui ab orbe condito usque ad Heliogabali
 imperatoris tempora contigerant, retulerit. Ve-

III, p. 256, Africanum quinto suo *Chronographiæ*
 libro his verbis finem imposuisse.

(78) *Τῶν βημάτων.* Tres mss. τῶν βητῶν. M-
 RAN.

(79) *Ἡμῖν πατρὶ.* Sic mss. quinque Editi, ἡμῶν
 πατράσι. Qui præbuit nostris patribus omnium ser-
 vatorem. Ibidem hæc voces καὶ Κύριον ἡμῶν, de-
 sunt in tribus mss. Mox, editi, καὶ ἡ μεγαλοσύνη.
 At codices mss. ut in textu. lb.

(80) *Ruinart., Act. mart.* p. 20 ed. Veron. 1731.

(81) *Euseb., Hist. eccl.* lib. vi, cap. 31.

rum cum id opus jamdudum perierit, an re vera hæc Acta Africano sint ascribenda, asserere non ausim; quamvis de eorum sinceritate nullus videatur dubitandi locus. Ea vero proferimus ex Mombritii, Surii et Carduli editionibus, cum duobus mss. codicibus Colbertinis et uno Sorbonicæ bibliothecæ collatis.

II. « Horum sanctorum neci occasionem præbuit vicinia celeberrimi illius palatii, quod in villa Tiburtina ab Adriano ædificatum fuisse testis est Spartianus. Cum enim imperator hanc regiam domum quam sibi ad delicias construxerat, nescio quibus piacularibus cæremoniis lustrari jussisset, hanc occasionem arripuerunt sacerdotes Symphorosam incusandi, nihil omnino diis placitum, nisi prius Symphorosa aut iis sacrificaret, aut ipsa sacrificaretur. Quod ultimum Adrianus, quem superstitionis ex aliis ejus pluribus factis fuisse constat, exsecutus est circiter annum Christi 120, id est sub imperii sui primordia: quo scilicet tem-

pore, ut notat Dio Cassius, iste imperator plurimas cædes fecit.

III. « Cæterum horum martyrum memoria in antiquissimis quibusque Martyrologiis celebratur, quamvis diversis diebus. Romanum quippe cum Notkero eos recolit die 18 Julii, Rabanus die 21 ejusdem mensis, Usuardus et Ado die 21 mensis Junii. In via Tiburtina supersunt adhuc rudera veteris ecclesiæ, ut monet Aringus (82), quæ olim sub eorum nomine Deo consecrata fuerat, quæque hactenus *Ad septem fratres* vocabulum retinet. Eam autem in eo loco constructam fuisse non dubito, quem pontifices in Actis, § 14, *Ad septem Biothanatos*, id est violenta morte peremptos, ut notat Baronius (83), appellarunt. »

B. Huc usque vir eruditus. Plura vero, præter Tillemontium (84), præstabant Bollandiani; qui fuse pro more atque accurate satis ea omnia discutunt (85), quæ ad horum martyrum Acta pertinere noscuntur.

PASSIO S. SYMPHOROSÆ

ET

SEPTEM FILIORUM EJUS.

I. Cum fabricasset Adrianus palatium, et id dedicare vellet ritu illo nefario, cœpissetque sacrificii idolorum ac dæmonum qui in idolis habitant, flagitare responsa, responderunt et (86) dixerunt: « Symphorosa vidua cum septem filiis suis laniat nos quotidie invocando Deum suum. Ista itaque si cum filiis suis sacrificaverit, promittimus nos omnia præstare quæ petitis. » Tunc Adrianus jussit eam teneri cum filiis, et blandis eos sermonibus hortabatur ut ad sacrificandum idolis consentirent. Cui beata Symphorosa dixit: *Vir meus Getulius (87), cum fratre suo Amantio, tribuni tui cum essent, pro Christi nomine passi sunt diversa supplicia, ne idolis consentirent ad immolandum, et quasi boni athletæ dæmones tuos moriendo vicerunt. Elegerunt enim magis decollari quam vinci, passi mortem; quæ pro nomine Christi suscepta, inter homines terrenos quidem ignominiam eis peperit temporalem, inter angelos vero decus et gloriam sempiternam, inter quos nunc gradientes, et tropæa passionum suarum dantes (88), cum æterno Rege vitæ æterna fruuntur in cælis.*

II. Adrianus imperator dixit ad sanctam Sym-

C phorosam: *Aut cum filiis tuis sacrificas diis omnipotentibus, aut te ipsam cum filiis tuis sacrificari faciam.* Beata Symphorosa (89) respondit: *Et unde mihi tantum boni, ut ego merear cum filiis meis offerri hostia Deo?* Adrianus imperator dixit: *Ego te diis meis sacrificari faciam.* Beata Symphorosa respondit: *Di tui me in sacrificium accipere non possunt: sed si pro nomine Christi Dei mei incensa fuero, illos dæmones tuos magis exuro.* Adrianus imperator dixit: *Elige tibi unum ex duobus: aut sacrificas diis meis, aut malo interitu finieris.* Beata Symphorosa respondit: *Tu existimas quod possit animus meus aliquo terrore mutari, cum ego desiderem cum viro meo Getulio (90), quem pro Christi nomine interfecisti, requiescere.* Tunc Adrianus imperator jussit eam duci ad fanum Herculis, et ibi primo alapis cædi, et post hæc capillis suspendi. Sed cum nulla ratione nulloque timore posset eam a bono proposito revocare, jussit eam alligato ad collum ingenti saxo in flumen præcipitari. Cujus corpus colligens frater ejus Eugenius, principalis curiæ Tiburtinæ, in suburbana ejusdem civitatis sepelivit.

(82) Aring., *Rom. subter.* lib. iv, cap. 17.
 (83) Baron. ad an. 158, § 5.
 (84) Tillem., *Mém. eccl.* tom. H, pagg. 241, 595.
 (85) Bolland., *Act. SS. Junii* tom. IV, pag. 550.
 (86) Confer Euseb. lib. II *Vitæ Constantin.*, cap. 50.
 (87) Eorum memoriam celebrant Martyrologia ad diem 10 Junii, quo etiam die Surius et Bollandiani eorum Acta exhibent. In ms. Colbertino: *Vir meus Zoticus cum fratre suo Amantio tribuno tuo cum essent ambo, etc.*

(88) Cod. Colbert., *tropæa passionum suarum laudantes.*

(89) Hæc responsio cum sequenti interrogatione deest in cod. Colbertino.

(90) Sur., Cardulus et cod. Colbertin., *Zoticus.*

III. Alia vero die jussit Adrianus imperator simul omnes septem filios ejus sibi presentari, quos cum ad sacrificandum idolis provocaret, et nullo pacto eos videret suis minis atque terroribus consentire, jussit circa Herculis templum septem stipites figi, et ibi eos ad trochleas extendi. Et primum Crescentem præcepit in gutture transfigi; secundum Julianum in pectore pungi; tertium Nemesium in corde percuti; quartum Primitivum in umbilico vulnerari; quintum Justinum aversum per dorsum perforari gladio; sextum Stracteam (91) in latere vulnerari; septimum vero Eugenium a summo usque deorsum findi.

IV. Altera vero die veniens Adrianus imperator ad fanum Herculis, jussit corpora eorum simul B

A auferri, et projici in foveam altam: et imposuerunt pontifices nomen loco illi, *Ad septem Biothantos* (92). Post hæc quievit persecutio anno uno et mensibus sex; in quo spatio omnium martyrum honorata sunt sancta corpora, et constructis tumulis condita cum omni diligentia, quorum nomina descripta sunt in libro vitæ. Natalis vero sanctorum martyrum Christi, beatæ Symphorosæ et septem filiorum ejus, Crescentis, Juliani, Nemesii, Primitivi, Justini, Stractei et Eugenii, celebratur sub die 15 Kalendas Augusti. Eorum corpora reque scunt in via Tiburtina milliario ab Urbe octavo, regnante Domino nostro Jesu Christo, cui est honor et gloria in sæcula sæculorum. Amen.

AFRICANI NARRATIO

DE IIS

QUÆ CHRISTO NATO IN PERSIA ACCIDERUNT.

(Ex duobus codicibus Monacensibus editit et Latinitate donavit J. Chr. von ARNTZ in diario cui titulus: *Zeitrage zur Geschichte und Literatur*, anno 1804, p. II, p. 49.)

ADMONITIO.

Complures eruditi hucusque in ea opinione fuerunt, narrationem Africani de iis quæ Christo nato in Persia acciderunt, binis bibliothecæ electoralis Monacensis, et uno bibliothecæ Cæsareæ Vindobonensis codicibus mss. superstitem, fragmentum esse præstantissimi illius operis, quod Sextus Julius Africanus, sæculi tertii post Christum natum scriptor Christianus, de rerum in universo orbe usque ad Macrini imperium gestarum chronologico ordine elucubravit, atque libris quinque comprehensum Alexandro, Mammeæ filio, ad obtinendam patriæ urbis Emmaüntis restaurationem obtulit. Eadem expectatione, quam Lambecium (95) ejusque compendiatorem Nesselium primum concitasse video, ego quoque accensus maxima cupiditate ad perlustrandos bibliothecæ nostræ electoralis codices, quos una cum omni suppellectile libraria principis nostri serenissimi erga litteras amor publico usui prostare voluit, accessi: sed ut vulgari proverbio fertur, carbones pro thesauro inveni. Tantum abest, ut narratio hæc ad scriptorem omnium antiquorum ore celebratum, referri possit, ut ne hilum quidem contineat, Africani chronographi ingenio dignum. Unde cum hic unanimi veterum testimonio vir exquisitæ doctrinæ acerrimique iudicii fuerit, auctor vero *Cestorum* (94), qui item Africani nomen præfert, dudum vel anilis credulitatis vel miræ in superstitionis propensionis nota a criticis confixus sit: facile in eorum sententiam concesserim, qui eum a chronographo diversum censent, eique hunc etiam fetum non melioris furfuris adjudicarem. Cæterum, lector amice, perfectis hisce pagellis, si non nefariæ hominis temeritati irascaris, saltem mecum prodigiosas ineptias ridebis, edoctus simul, etiam virorum alias eruditione clarissimorum testimonia non esse tanti faciendâ, ut quis, si facultas adsit, propria inspectione supersedeat. Vale.

ΑΦΡΙΚΑΝΟΥ

Ἀφήγησις περὶ τῶν ἐν Περσίᾳ γενομένων διὰ τῆς θανάτωσιν τοῦ Κυρίου, καὶ Θεοῦ, καὶ Σωτήρος ἡμῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἐκ Περσίδος ἐγνώσθη ἀπ' ἀρχῆς ὁ Χριστός. Οὐδὲν γὰρ λανθάνει τοὺς ἐν αὐτῇ νομομαθεῖς, ἅπαντα

(91) Cod. Colbertin., *Extractum*. edit. Carduli, *Stracteam*, quo nomine ab omnibus infra designatur.

(92) In uno cod. Colbertin. et alio ex Sorbona, hic aliqua inserta sunt de morte Adriani, quæ paulo post horum martyrum necem contigisse ibi refertur.

(93) *Commentariorum de Bibl. Vindob. I. V.*, p. 297 (p. 623 edit. Kollarii).

(94) De libris *Cestorum* Suidas: Ἀφρικανός, ὁ Μέγας χρηματίας, φιλόσοφος Αἰθῶς, ὁ τοὺς Κεστοὺς

C

AFRICANI

Narratio de iis quæ in Persia Domino Deo ac Salvatore nostro Jesu Christo nato acciderunt.

Christus primo omnium in Persia innotuit. Nihil enim gentis illius legisperitos, summo studio cuncta

γεγραμῶς ἐν βιβλίῳ κδ'. Εἰσι δὲ οἰονεὶ φυσικὰ ἔχοντα ἐκ λόγων τε καὶ ἐπασιδῶν, καὶ γραπτῶν τιῶν χαρακτήρων λάσεις τε, καὶ ἀλλοίων ἐνεργειῶν. ὁ Africanus, dictus Sextus, philosophus Afer, qui *Cestos* scripsit libris 24 (juxta Eusebium 9, juxta Photium 14). Sunt autem veluti quædam physica, quæ continent remedia ex sermonibus et incantamentis, et quibusdam scriptis characteribus aliisque rebus efficacibus. Fragmenta passim apud Hippiatricos et Geoponicos occurrunt præter tractatum *De apparatus bellico*, qui hujus operis pars cen-

Investigantes, latet. Quæ igitur aureis annalium laminis ab ipsis insculpta, atque in templis, regum sumptibus exstructis, recondita sunt, enarrabo. Ex iis enim, quæ ibidem sunt, templis et per sacerdotes iisdem præfectos, Christi nomen primitus divulgatum est.

Exstat quippe in Persia Junonis templum, ipsis regiis ædibus magnificentius, a Cyro, rege religiosissimo, ædificatum, qui in eo aureas atque argenteas deorum statuas dicavit, easque lapidibus prætiosissimis exornavit, ne fusiore totius ornatus descriptione sermonem protraham.

Illis itaque temporibus (quemadmodum scripti in laminis aureis annales testantur), cum rex forte ad obtinendam somniorum solutionem templum ingressus esset, Prupupius sacerdos ad eum inquit: Gratulor tibi, domine mi, Juno concepit. Subridens rex respondit: Itane vero Juno mortua concepit? Cui sacerdos: Ita. Juno mortua revixit, et generat vitam. Quid hoc rei? ait rex. Apertius mihi declara. Cui ille: Revera, domine mi, tempus, quo hæc fiunt, advenit. Tota enim nocte præterita statuas omnes deorum tam marium quam feminarum tripudiando pervigilarunt, dicentes inter se: Venite, congratulemur Junoni. Quin ad meipsum quoque dixerunt: Ades dum, propheta! congratulare Junoni. Amata est enim. Quibus ego: Quomodo potest amari, quæ tandiu jam e vivis excessit? Responderunt illi: Revixit, nec amplius Juno vocatur, sed Cœlestis. Sol enim magnus amavit eam. Dixerunt porro feminæ ad mares, manifestis rem explicantes: Scaturigo est amata. Nonne enim Juno fabrum sibi desponsavit? — Responderunt mares: Quod jure etiam Scaturigo appelletur, assentimur. Verum autem ipsius nomen est Myria. Navem enim onerariam, innumeris rebus repletam, in utero tanquam in pelago gestat. Quod si etiam Scaturiginis nomine indigitetur, ita est intelligendum: Scatu-

setur, et ea quæ ex Mich. Pselli libro inedito *Θαυμασιῶν Ἀκουσμάτων Ιατρικῶν καὶ φυσικῶν* vulgavit Lambecius p. 472-479 edit. Kollarii. Adde hic, Africani opuscula in quibusdam decreti Gelasiani, quod exstat distinct. 15, can. 3, *Sancta*, zographis recenseri inter apocrypha, quod præ omnibus certe huic narrationi convenit.

(95) Ms. uterque, repugnante contextu, γάρ.

(96) Vocem ἀλλοδαπῆς, a lingua Græca prorsus alienam, exhibent mss. ambo. Significatio ejus patet ex sequentibus, ubi loco ipsius vocabula πύχες, πέταλα occurrunt. Origo ex initio videtur Arabica.

(97) Ms. uterque solœce, κείται.

(98) Ms. uterque τὸ γὰρ ἱερὸν τῆς Ἡρας, ὃ ἐστὶν ἐπέκεινα, x. τ. λ. absque verbo, quod ad rectum ἱερὸν referretur.

(99) Artaxerxem quemdam, Persarum regem, Parthis subjectum, qui Pompeii et Cæsaris æqualis fuerit, commemorat Lucianus inter longævos libello *Περὶ μακροβιωῶν*. Cyrum hunc, Christo nato suppacem, sola harum nugarum auctoritate astruere non ausim. Notum cæteroque, novam eamque independentem Persarum monarchiam demum quinto Alexandri Severi anno ab Artaxerxe, everso Parthorum imperio, restauratam esse.

(1) Ms. uterque λύσιν ὀνειρατικῶν δεξόμενος,

φιλοπονοῦντας. Ὅσα γοῦν (95) ἐν ταῖς χρυσαῖς ἀλλοδαπῆς (96) κεκόλλαται, καὶ κείται (97) ἐν τοῖς ἱεροῖς βασιλείοις, λέξω, ὅτι ἐκ τῶν πρὸς ἐνταῦθα ἱερῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς ἱερῶν ἠκουσται ὄνομα Χριστοῦ.

Τὸ γὰρ ἱερὸν τῆς Ἡρας ἐστὶν ἐκεῖ (98) ἐπέκεινα τῶν βασιλικῶν μελάρων, ὅπερ Κύρος ὁ βασιλεὺς (99), ὁ πάσης εὐσεβείας γνώστης, κατεσκευάσασκε καὶ ἀνέθηκεν ὀνόματα θεῶν, ἀνδριάντας χρυσοῦς καὶ ἀργυροῦς, καὶ ἐκόσμησεν αὐτοὺς λίθοις πολυτελέσιν, ἵνα μὴ ταύτης κοσμηθεὺς λέγων διασύρω τὸν λόγον.

Κατ' ἐκείνας δὲ τὰς ἡμέρας (ὡς αἱ γεγραμμέναι πύχες διδάσκουσιν) εἰσελθόντος τοῦ βασιλέως εἰς τὸ ἱερὸν καὶ λύσιν ὀνειράτων τινῶν δεξόμενου (1), ἔφη αὐτῷ ὁ ἱερεὺς Προπούπιος· Συγχαίρω σοι, δέσποτα. Ἡ Ἡρα ἐν γαστρὶ ἔλαθεν. Ὁ δὲ βασιλεὺς μειδιάσας λέγει αὐτῷ· Ἡ θανοῦσα ἐν γαστρὶ ἔχει; Ὁ δὲ ἔφη· Ναί. Ἡ θανοῦσα ἀνέζησε (2), καὶ ζῶν γεννᾷ. Ὁ δὲ βασιλεὺς· Τί τοῦτο; Σαφηνίσόν μοι. Ὁ δὲ· Ἀληθῶς, δέσποτα, καιρὸς ἐφθασε τῶν τούτων (3). Πᾶσαν γὰρ τὴν νύκτα τὰ ἀγάλματα ἔμειναν χορευόντα, τὰ τε ἀνδρῆκα καὶ τὰ γυναικεῖα, λέγοντα ἀλλήλοισ· Δεῦτε, συγχαίρωμεν (4) τῇ Ἡρᾷ. Καὶ λέγουσί μοι· Προφήτα, ὕπαγε, συγχάρηθι τῇ Ἡρᾷ, ὅτι ἐφίληθη. Ἐγὼ δὲ εἶπον· Πῶς (5) ἔχει φιληθῆναι ἡ μὴ οὔσα; Ἄτινα λέγουσιν, ὅτι ἀνέζησε, καὶ οὐκέτι λέγεται Ἡρα, (6) ἀλλ' οὐρανία. Μέγας γὰρ Ἥλιος (7) ἐφίλησεν αὐτήν. Αἱ δὲ θήλειαι πρὸς τοὺς ἀνδρας ἔλεγον, ὅθην τὸ πρᾶγμα διευτελιζοῦσαι· Πηγὴ ἐστὶν ἡ φιληθεῖσα· μὴ γὰρ ἡ Ἡρα τέκτονα ἐμνηστεύσατο; καὶ λέγουσιν οἱ ἄνδρες· Ὅτι μὲν Πηγὴ δικαίως εἴρηται, ἀποδεχόμεθα. Μυρία δὲ αὐτῆς τούνομα, ἥτις ἐν μήτρᾳ ὡς ἐν πελάγει μυριαγωγῶν ὀκτάδα φέρει. Ἡ δὲ καὶ Πηγὴ αὕτη, οὕτω νοεῖσθω· Πηγὴ ὕδατος πηγὴν πνεύματος ἀενναίζει. Ἕνα μόνον ἰχθύν (8) ἔχουσα, τῷ τῆς θεότητος ἀγκίστρῳ λαμβανόμενον καὶ (9) τὸν πάντα κόσμον, ὡς ἐν θαλάσῃ διαγιγνώ-

omissa etiam ab initio constructionis copula, καί. (2) Codex ordine novo 199, ἐνέζησε. Sinceram lectionem refert codex 61.

(3) Ms. uterque, καιρὸς ἐφθασε τὰ ἐνταῦθα, quod apto sensu caret.

(4) Ms. uterque mendose, συχωρῶμεν.

(5) Pro πῶς, quod unice huc quadrat, in ms. utroque exaratum τις.

(6) Antithesim quamdam in duobus hisce nominibus Ἡρα et οὐρανία captat auctor, prioris derivatione facta ab ἔρα, terra, ut adeo ἦρα sit quasi terrestris.

(7) Sic codex 61. Codex 119 simpliciter, ὁ μὲν γὰρ Ἥλιος.

(8) Optime hæc illustrat locus S. Augustini *De civit. Dei*, lib. xviii, c. 23: «Horum Græcorum quinque verborum, quæ sunt Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτὴρ, quod est Latine, Jesus Christus Dei Filius Salvator si primas litteras jungas, erit ἰχθύς, id est piscis, in quo nomine inystice intelligitur Christus, eo quod in hujus mortalitatis abyso velut in aquarum profunditate vivus, hoc est sine peccato, esse potuerit. » Cæterum usus mysticæ hujus appellationis Augustini ævo longe antiquior, quod vel ex solo Clementis Alexandrini hymno in Christum patet.

(9) Copula καί in utroque ms. deest.

μενον, ἰδίᾳ σαρκὶ τρέφοντα (10). Καλῶς ἔφητε· Ἄ ριγο ἡἷαc aquæ perennem spiritus scaturiginem profundit, quæ nonnisi unicum in se piscem continet, divinitatis hanc captum, atque univcrsum mundum non secus, ac si in mari esset, carne sua nutrientem. Recte dixistis, ipsam fabro junctam esse. Non tamen ex isto conjugio æqualem ipsi fabricum parit. Iste enim qui nascitur, faber, fabricorum principis est filius, qui infinita sua sapientia supremum cœli tholium fabricatus est, simulque tripliciter distinctam hanc inferiorem habitationem verbo suo firmavit.

Ἐμειναν γοῦν τὰ ἀγάλματα φιλονεικοῦντα περὶ Ἦρας καὶ Πηγῆς καὶ ὁμοφώνως (13) εἶπον· Πηρουμένης τῆς ἡμέρας τὸ σαφές πάντες καὶ πᾶσαι γνωσόμεθα. Νῦν οὖν, δέσποτα, παραμένειν τὸ λοιπὸν τῆς ἡμέρας. Πάντως γὰρ ἤξει τὸ πρᾶγμα. Τὸ γὰρ ἀνακίψαν οὐκ ἔστι τὸ τυχόν.

Μείναντος δὲ τοῦ βασιλέως ἐκεῖ καὶ θεωροῦντος τὰ ἀγάλματα, αὐτομάτως αἱ κινυρίστριαι (14) ἤρξαντο κρούειν τὰς κινύρας (15), αἱ δὲ Μοῦσαι ἕδειν καὶ ὅσα ἦν ἔνδον τετράποδα καὶ πετεινὰ ἀργυρόχρυσα, ἕκαστον τὴν ἰδίαν ἀπέστειλε φωνήν. Τοῦ δὲ βασιλέως φρικιάσαντος καὶ ὄλου φόβου πλησθέντος ἡμελλεν ἀναχωρεῖν. Οὐκ ἔφερε γὰρ τοῦ αὐτοματισμοῦ τὸν ταραχόν. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ ἱερεὺς· Ἀνάμεινον, βασιλεῦ. Πάρεσι γὰρ τελεία ἀποκάλυψις, ἣν θεὸς θεῶν σαφηνίσαι ἡμῖν ἤρετίσατο.

Τούτων δὲ οὕτω λεχθέντων διηνοικτο ὁ ὄροφος καὶ κατήλθεν ἀστὴρ λαμπρὸς καὶ ἔσθη ἑπάνω τῆς στήλης τῆς Πηγῆς, καὶ φωνὴ ἠκούσθη τοιαύτη· Δέσποινα Πηγῆ, ὁ μέγας Ἥλιος ἀπέστειλέ με, μηνῶσαι σοὶ ἄμα καὶ διακοῦσαι τὰ πρὸς τόκον, ἀμείναντον γάμον ποιούμενος πρὸς σέ, μήτερ τοῦ πρώτου πάντων τῶν ταγμάτων γινομένη, νύμφη τριωνύμου μονοθείας οὔσα. Καλεῖται δὲ τὸ ἄσπορον βρέφος Ἄρχη, καὶ Τέλος, ἀρχὴ μὲν σωτηρίας, τέλος δὲ ἀπωλείας.

Καὶ ταύτης τῆς φωνῆς δοθείσης (16) ἅπαντα τὰ ἀγάλματα ἔπεσον ἐπὶ τὸ πρόσωπον, μόνης τῆς Πηγῆς ἰσταμένης, ἐν ἣ ἔυρηται παγὴν διάδημα (17) βασιλικόν, ἔχον ἑπάνω αὐτοῦ ἐξ ἀνθρακος καὶ σμαραγδου λιθοκόλλητον ἀστέρα. Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς ἵστατο ὁ ἀστὴρ.

Ταχὺ δὲ προστάττει ὁ βασιλεὺς, εἰσενέγκαι πάντας τοὺς σημειολύτας καὶ σοφοὺς, ὅσοι ἦσαν ὑπὸ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Τῶν δὲ κηρύκων ταῖς σάλπιγγιν ἐπισπευδόντων πάντων, παρεγένοντο πάντες ἐν τῷ ἱερῷ. Ὡς δὲ εἶδον τὸν ἀστέρα ἑπάνω τῆς Πηγῆς, καὶ τὸ διάδημα ἄμα τῷ ἀστέρι καὶ τῷ λίθῳ, τὰ δὲ ἀγάλματα ἐπ' ἐδάφους κείμενα, εἶπον· Βασιλεῦ, ῥίζα ἔνθεος καὶ βασιλικὴ ἀνέκυψε, οὐρανοῦ καὶ ἐπιγείου βασιλέως χαρακτηῖρα φέρουσα. Ἡ γὰρ Πηγὴ Μυ-

Sic itaque statuæ diutius de Junone et Scaturigine altercabantur. Tandem unanimi voce dixerunt: Completa die unusquisque et unæquæque nostrum hæc clare intelliget. Nunc itaque, domine mi, reliquum diei hic exspecta. Omnino enim res ita eveniet, nec vulgare quidquam est, quod modo manifestatur.

Rege itaque illic manente et statuas observante, sponte sua cinystris cœperunt cinyras pulsare, Musæque cantare, et quotquot in templo erant, quadrupedia et volatilia auro et argento sculpta, unumquodque vocem suam emittere. Rex ad hæc horrore correptus totusque terrore percussus, cogitabat discessum. Non enim ferebat spontanæ hujus commotionis tumultum. Ait itaque ad illum sacerdos: Mane, rex! imminet enim modo plena harum rerum revelatio, a Deo deorum nobis pandenda.

His ita dictis apertum est templi tectum, descenditque stella splendida. Qua supra columnam Scaturiginis stante, hæc vox audita est: Domina Scaturigo! Sol magnus misit me ad indicandum tibi simulque ministrandum, quæ ad partem spectant, impollutas tecum nuptias initurus, mater primi e cunctis ordinibus, et sponsa unius trinominis divinitatis! Vocatur autem infans a te sine semine concipiendus, Principium et Finis, principium quidem salutis, finis vero interitus.

Emissa hac voce, reliquæ statuæ omnes in facies suas proruertunt, sola Scaturiginis statua restante, cui etiam impositum apparebat diadema regium, affixa antrosum stella e carbunculo, et smaragdo insignis; desuper vero stella cœlitus demissa, irradiabat.

Quibus factis, confestim rex omnes signorum interpretes omnesque sapientes, quotquot sub ipsius imperio erant, convocari jussit. Præconibus itaque cunctis cum tubis quaquaversum festinanter digressis, brevi tempore omnes in templum convenerunt. Qui cum stellam Scaturigini imminetent simulque diadema, stella ex lapidibus pretiosis confecta coruscum, ac prostratas humi reliquas omnes deorum statuas vidissent, dixerunt: Rex! proles re-

rem et terram, ceu totidem orbis terraquei partes, quarum quævis peculiare incolæ habet.

(13) Ms. uterque, ὁμοφώνως.
(14) Ms. uterque, κινύστριαι.
(15) Ms. uterque, κινύρας, apposita in margine nota, legendum esse κινύρας.
(16) Ms. uterque, δοθείσης.
(17) Ms. uterque, διάδημα.

(10) Pro τρέφοντα ms. uterque exhibet τρέφοντι.

(11) Pro λέχους ἴσον, quod ex conjectura postulante contextu reposui, in utroque ms. comparat monstrum λεχουσών.

(12) Vox στεγοτίς, inusitatæ jam terminationis, ab omnibus etiam lexicis, quæ quidem ego inspexi, exsulat; si genuina, certe pessimæ notæ. Intelligit autem auctor per τρικλάτοιον στεγοτίδα, id est tripliciter distinctam habitationem, aquam, æ-

rem et terram, ceu totidem orbis terraquei partes, quarum quævis peculiare incolæ habet.

(13) Ms. uterque, ὁμοφώνως.

(14) Ms. uterque, κινύστριαι.

(15) Ms. uterque, κινύρας, apposita in margine nota, legendum esse κινύρας.

(16) Ms. uterque, δοθείσης.

(17) Ms. uterque, διάδημα.

gia, divino numine plena, lucem aspexit illius, qui caelum terramque gubernat, regis caractere insignita. Scaturigo enim Myria, Scaturiginis Bethleemicae filia est. Diadema hoc regii ortus siguum, stella caeleste indicium est prodigiorum in terra patratorem. Regnum e Juda surrexit, quod omnia Judæorum monumenta delebit. Deorum in terram prostratio honoris, qui ipsis exhibebatur, finem inuit. Ille enim, qui modo apparuit, cum sit longe antiquioris dignitatis, juniores omnes loco pellet. Nunc itaque, rex, mitte Jerosolymam. Invenies enim Christum Dei omnipotentis, corporaliter corporalibus mulieris ulnis portatum. Mansit autem stella supra Scaturiginem, quæ Coelestis dicta est, tandiu donec

Profundo porro vespere apparuit in templo Bacchus, solus absque consueto Satyrorum comitatu, dixitque stantibus deorum, ibidem dicatis: Scaturigo non est una de nobis, sed longe nos antecellit, hominem pariens, diviniæ sortis participem. Prupupi sacerdos! quid hic diutius moraris? Actio, diu jam scriptis consignata, nobis intendetur, a persona strenua mendaces arguemur. Quæ decipimus, decipimus. Quæ regnavimus, regnavimus. Non amplius responsa damus. Ablatus est a nobis honor, inglorii et contemptibiles facti sumus. Est unus, qui debitum sibi soli cultum a nobis omnibus resumit. Cæterum noli turbari. Non amplius Persæ de terra et aere tributa exigent. Qui enim statuit tributa, ipse adest, actionum tributa ei, qui se misit, reportaturus, antiquam imaginem reformans, imaginem cum imagine conferens, et dissimile simile reddens. Cœli terræ congratulantur, terra ipsa gloriatur, gloriatione cœlitus accepta. Quæ in supernis non sunt facta, facta sunt in infernis. Quem felicius ordo non vidit, infelicius spectat. Illis flamma minatur; his ros ministratur. Myriæ hoc est concessum, ut Scaturiginem in Bethleem pareret gratiamque gratiæ conciperet. Judæa floruit; regio nostra emarcuit. Gentilibus et alienigenis orta est salus, miseris abunde relevatio præstatur. Merito nunc mulieres choreas ducunt, dicentes: Domina Scaturigo! tu, quæ nobis fluentia affers, cœlestis stellæ facta mater, nubes mundum famularum tuarum.

Rex itaque, nulla mora interjecta, partem magorum, qui sub ipsius imperio erant, cum muneribus misit, stella ipsis viam monstrante. Hi post redi-

(18) Ms. uterque, Μυρία.

(19) Ms. uterque corruptissime, τῆς Βηθλεὲμ Γερριδος ἐστὶ θυγάτηρ. Quod ulcus revocato genitivo Πηγῆς et adoptata lectione Βηθλεεμίτιδος feliciter sanasse mihi videor. Cæterum per Πηγὴν Βηθλεεμίτιδα intellige stirpem Davidicam, ex qua Mariam, Servatoris nostri matrem, originem duxisse constat.

(20) Sic ms. uterque; præferrem tamen, quod et in versione expressi, genitivum τερατοῦργουμένου, cum litteræ ejusdem soni a librariis sæpissime inter se commutentur, exemplis evidentissimis vel in his adnotationibus obviis.

(21) Ms. uterque, ἐξάρη.

(22) Ms. uterque, depravatissime, ἐν αὐτῇ ἐάση,

ria (18) Πηγῆς τῆς Βηθλεεμίτιδος (19) ἐστὶ θυγάτηρ. Τὸ δὲ διὰ δῶμα βασιλικῆς τύπος, ὁ δὲ ἀστὴρ οὐράνιον ἐστὶ μῆνυμα, ἐπὶ γῆς τερατοῦργουμένον (20). Ἐξ Ἰουδα ἀνέστη βασιλεία, ἥτις ἅπαντα τῶν Ἰουδαίων ἐξαρεῖ (21) τὰ μνημόσυνα. Τὸ δὲ τοὺς θεοὺς ἐδαφισθῆναι, τέλος τῆς τιμῆς αὐτῶν ἐφθασεν. Ὁ γὰρ ἑλλῶν, πρεσβυτέρως ἀξίας ὢν, πάντας τοὺς νεάζοντας ἀναρῆσει (22). Νῦν οὖν, βασιλεῦ, πέμψον εἰς Ἱεροσόλυμα. Εὐρήσεις (23) γὰρ τὸν Χριστὸν τοῦ παντοκράτορος, σωματικῶς σωματικαῖς ἀγκάλαις γυναικείαις βασταζόμενον. Ἐμνεῖνε δὲ ὁ ἀστὴρ ἐπάνω τῆς Πηγῆς, καλουμένης Οὐρανίας, ἄχρισ ἂν ἐξῆλθον οἱ μάγοι, καὶ τότε μετ' ἐκείνων ἐπορεύθη.

magi egredierentur, tuncque simul cum illis profecta est.

Ἐσπέρας δὲ βαθείας ἐφάνη ἐν τῷ ἱερῷ Διόνυσος οὐ μετὰ τῶν Σατύρων, λέγων τοῖς ἀναθήμασι. Πηγῆ οὐκ ἐστὶ μία ἐξ ἡμῶν, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμᾶς χρηματίζει, τινὰ γεννώσα ἄνθρωπον, θείας τύχης σύλλημμα. Ἱερεῦ Προποῦπτιε, τί καθίζῃ ἐνταῦθα πράττων; Πράξις ἐγγραφος ἐφθασε καθ' ἡμῶν καὶ μέλλομεν ὑπὸ ἐμπράκτου προσώπῳ ἐλέγχεσθαι ὡς ψευδεῖς. Ἄ ἐφαντάσαμεν, ἐφαντάσαμεν, ἃ ἤρξαμεν, ἤρξαμεν. Οὐκέτι χρῆσμούς διδοάμεν. Ἠρθη ἀπ' ἡμῶν ἡ τιμὴ. Ἄδοξοι καὶ ἀγέραστοι γεγόναμεν. Εἰς μόνος, ἐκ πάντων ἀναλαβὼν τὴν ἰδίαν τιμὴν. Λοιπὸν μὴ θροβαδεῖ (24), οὐκέτι Πέρσαι γῆς καὶ ἀέρος φόρους ἀπαίτῳσιν. Ὁ γὰρ στήσας αὐτὰ πάρεστι (25), πρακτικῶς φόρους τῷ πέμψαντι κομιζῶν, ὁ τὴν παλαιὰν εἰκόνα ἀνακτίζων, καὶ τὴν εἰκόνα τῇ εἰκόνι συντιθεὶς καὶ τὸ ἀνόμιον ἐφ' ὁμοίωσιν διδούς. Οὐρανὸς γῆ συγκαίρει, ἡ δὲ γῆ καυχᾶται, οὐράνιον δεχομένη καύχημα. Ἄ οὐ γέγονεν ἄνω, γέγονε κάτω. Ὅν ἡ εὐδαιμονοῦσα (26) τάξις οὐκ εἶδεν, ἡ δυσδαιμονοῦσα θεωρεῖ. Ἐκεῖνοις φλόξ ἀπειλεῖ, τούτοις δρόσος παρέστη. Τῆς Μυρίας ἡ εὐτυχία, Πηγῆν κατὰ τῆς Βηθλεὲμ τεκεῖν (27) καὶ χάριν χάριτος συλλαβεῖν. Ἡ Ἰουδαία ἠγθῆσεν αὐτὴ δὲ μαραινεται. Τοῖς ἐθνικοῖς καὶ ἀλλογενέσι σωτηρία ἦλθε τοῖς τάλαιπωροῦσιν ἀνάψυξις πλεονάζει. Ἀξίως αἱ γυναῖκες χορεύουσι, λέγουσαι. Κυρία Πηγῆ ναματοφόρε, ἡ οὐρανίου ἀστέρος γειναμένη μητὲρ, ἡ ἀπὸ καύματος δροσίζουσα νεφέλη, μνημόνευε τῶν σῶν οικτιδῶν, δέσποινα.

adversus æstum irrorans, memento, o domina!

Ὁ οὖν βασιλεὺς μηδαμῶς ἀναμείνας ἐπεμφε τῶν ὑπὸ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ μάγων μετὰ δώρων, τοῦ ἀστέρος αὐτοῦ ὁδηγήσαντος. Ὡς δὲ ὑπέστρεψαν,

pro quo substitui ἀναρῆσει. Qui absque subsidio correctioris codicis melius quidquam protulerit, erit mihi magnus Apollo.

(25) Pro εὐρήσεις codex 61 refert εὐρίσις.

(24) Vox hæc, in qua ms. ambo conveniunt, per librarii cujusdam, cui dictabatur, imperitiam ex imperativo θορύβηθι verbi θορυβῶ videtur exorta. Suffragatur saltem quædam soni affinitas, in talibus raro spernenda.

(25) Ms. uterque, παρέστη.

(26) Ms. uterque, εὐδαιμονοῦσα, ut et δυσδαιμονοῦσα.

(27) Ms. uterque, τεκίην.

δηγήσαντο τοιαῦτα τοῖς τότε πάλιν (28), ἅπερ καὶ Α αὐτὰ χρυσοῖς πετάλοις ἀνεγράφησαν οὕτως·

Φθασάντων δὲ ἡμῶν (29) εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα, τὸ μὲν σημεῖον ἴμα τῇ παρουσίᾳ ἡμῶν πάντας ἐκίνησε. Τί τοῦτο, φασὶ (30), Περσῶν σοφοὺς παρεῖναι μετὰ ἀπεροφανείας; Καὶ ἡρώτων ἡμᾶς οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων· Τί τὸ ἐπόμενον καὶ δι' ὧν πάρεστε; Καὶ εἶπομεν· Ὅν λέγετε Μεσσίαν, ἐτέχθη. Οἱ δὲ ἐθοροβούτο καὶ ἀντισηῖναι ἡμῖν οὐκ ἐτόλμων. Οἱ δὲ εἶπαν ἡμῖν· Τὴν οὐράνιον δίκην, εἶπατε ἡμῖν, τί ἔγνωτε. Οἱ εἶπαμεν αὐτοῖς· Ἀπιστίαν νοσεῖτε, καὶ οὔτε χωρὶς ὄρκου, οὔτε μεθ' ὄρκου πιστεύετε, ἀλλὰ τῷ ἀβουλήτῳ ἑαυτῶν σκοπῷ ἀκολουθεῖτε. Ὁ γὰρ Χριστὸς, ὁ τοῦ Ὑψίστου παῖς, ἐγεννήθη, καταλύων τὸν νόμον ὁμῶν, καὶ τὰς συναγωγὰς. Καὶ διὰ τοῦτο ὑπερμαντείας ἀρίστης ὡσπερ κατατοξευόμενοι (31), οὐχ ἰδέως ἀκούετε τὸ ὄνομα τοῦτο, ἅπερ αἰφνίδιον ἐπέστη καθ' ὁμῶν. Οἱ δὲ καθ' ἑαυτοὺς βουλευσάμενοι, παρεκάλεσαν ἡμᾶς, δεξαμένους δῶρα παρασιωπῆσαι τὸ τοιοῦτον ἐκ τῆς τοιαύτης χώρας αὐτῶν, « ἵνα μὴ ἀποστασία γένηται, φασίν, εἰς ἡμᾶς. » Ἡμεῖς ἰδὲ εἶπαμεν· Δῶρα ἡμεῖς εἰς τιμὴν αὐτοῦ ἠνέγκαμεν, πρὸς τὸ κηρύξαι, ἅπερ ἔγνωμεν ἐν τῇ χωρᾷ ἡμῶν, μεγαλεῖα ἐν τῷ γεννᾶσθαι αὐτὸν, καὶ λέγετε λαβόντας ἡμᾶς δῶρα, τὰ ὑπερουρανοῦ (32) Θεότητος δημοσιευθέντα κρύψαι καὶ τὰ τοῦ ἰδίου βασιλείως ἐντάγματα παρῶν; Οἱ δὲ, πολλὰ παρακαλέσαντες ἡμᾶς, ἐπέλυσαν. Τοῦτο δὲ τε (33) βασιλεύοντος τῆς Ἰουδαίας μεταστελαιμένου ἡμᾶς, καὶ καλήσαντος πρὸς ἡμᾶς (34) τινα καὶ ἐρωτήσαντος, ἅτινα εἶπαμεν αὐτῷ, εἰς ἅπερ καὶ ἐχολώθη ὄλος (34'). Ἀπέστημεν δὲ (35), ἀπ' αὐτοῦ, μὴ προσέχοντες αὐτῷ, εἰ μὴ ὡς ἐνὶ εὐτελεῖ.

nulla nos interrogaret, ad quæ ipsi etiam haud gravate eum attendentes, quam ad hominem quemdam imæ

Ἦλθομεν δὲ ἐνθα ἀπιστάλημεν, καὶ εἰδομεν τὴν γενήσασαν καὶ τὸν γεννηθέντα, τοῦ ἀστέρος δεικνύοντος τὸ δεσποτικὸν βρῆφος. Εἶπαμεν δὲ τῇ μητρὶ· Τίς καλῆ, περίφημη μήτηρ; Ἥτις λέγει· Μαρίμ, δεσπόται. Εἶπομεν δὲ αὐτῇ· Πόθεν ὄρμωμένη; Ἡ ἰδὲ, Ἐκ ταύτης, φησί, τῆς Βηθλεωτῶν χώρας. Εἶπαμεν δὲ· Οὐκ ἔσχες ἀνδρα τινά; Ἡ δὲ φησί· Μενήστευμαι μόνον πρὸς γαμιαίων συμβόλων, μεμερισμένης δὲ μου τῆς διανοίας. Οὐκ ἠβουλόμην γὰρ εἰς τοῦτο ἐλθεῖν. Πάνυ δὲ ὀλιγωρούσης μου, σαββάτου διαφάσαντος καὶ ἡλίου εὐθύς ἀνατελιαντος, ἐπέστη μοι ἄγγελος, εὐαγγελιζόμενός μοι ἐξαίφνης τόκον τινά. Καὶ θορυβηθεῖσα· ἀνέκραξα· Μηδαμῶς μοι τοῦτο, Κύριε, ἀνδρα γὰρ οὐκ ἔχω. Καὶ ἐπίστωσέ με, βουλῆσαι Θεοῦ τὸν τόκον τοῦτον ἔχειν.

(28) Ms. uterque, πάλιν, καὶ ἅπερ καὶ. Primum κατ' aperte expungendum.

(29) Ms. uterque contra regulas grammaticæ, φθασάντες δὲ τὰ Ἱεροσόλυμα.

(30) Ms. uterque solæce, φησί, quod et infra.

(31) Ms. uterque, καὶ διὰ τοῦτο ὡς ὑπερμαντείας ἀρίστης κατατοξευόμενοι. Vel ita legendum, ut dedi,

PATROL. GR. X.

tum suum iis, qui tum vixerunt, talia narrarunt, quæ etiam aureis laminis inscripta sunt hunc in modum :

Cum Jerosolymam venissemus, signum atque adventus noster universam civitatem commovit. Quid hoc, aiebant, Persarum sapientes adesse, simulque novam super ipsos stellam apparere? Interrogaruntque nos primores Judæorum : Quid sibi hæc volunt, quam ob causam huc venistis? Quibus nos respondimus : Quem vos nominatis Messiam, natus est. Illi, his auditis, tumultuabantur, nec tamen manus nobis injicere audebant. Dixerunt autem ad nos : Coelestem vindictam obtestamur, ut nobis dicatis, quid de hac re noveritis. Quibus nos : Incredulitate laboratis, et neque juratis, neque injuratis nobis creditis, sed incogitantiam vestræ inhæretis. Christus, Altissimi Filius, natus est, legem vestram una cum synagogis exterminaturus. Idcirco vos, nuntio hoc exoptatissimo quasi telo percussi, nomen istud perhorrescitis, quod tam subito cervicibus vestris instat. Illi, collatis inter sese consiliis, hortabantur nos, ut acceptis muneribus, nemini indicarem, rem talem in hac ipsorum regione accidisse, « ne defectio, aiebant, inter nos oriat. » Quibus nos respondimus : Nos munera in honorem ipsius attulimus, ad contestanda prodigia quæ ipso nato in regione nostra acciderunt, et vos inducere nos vultis, ut, acceptis muneribus, ea quæ Numen ipsum, cælo sublimius, nobis manifestavit, silentio premamus, simulque regis nostri mandata transgrediamur! Ast illi, multum adhauc nos cohortati, tandem irrito conatu discessere. Pari modo nos gessimus, cum ipse rex Judææ nos accerseret, atque inter varios sermones non respondimus. Discessimus ab illo, non magis ad plebis, licet totus ira ferveret.

Tandem illuc, quo missi fueramus, pervenimus, vidimusque genitricem una cum genita ab ipsa prole, stella nobis Dominicum infantem monstrante. Diximus autem ad matrem : Quomodo vocaris, celeberrima mater? Quæ ait : Maria, domini. Cui nos : Unde orta? Ad quod illa : Ex hacce Bethleemitarum regione. Habesne, inquiebamus, virum? Desponsata tantum sum, respondit illa, in speciem quamdam connubii, mente longe a connubio aliena.

Nolui enim ad hoc pervenire. Cum autem prorsus ab eo abhorrerem, sabbato quodam illucescente, sub ipsum fere solis ortum astitit mihi angelus, annuntians mihi subito partum quemdam. Ad quæ ipsius verba ego compavescens exclamavi : Nequaquam mihi tale quid contingat, domine, virum enim non habeo. At ille fidem mihi adstruxit, divina me voluntate parituram.

vel si particula ὡς loco suo relinquatur, ἀριστῆς mutandum in κακίστης.

(32) Ms. uterque ὑπουρανοῦ.

(33) Subintellige ἐποιούμεν.

(34) Præpositio πρὸς in utroque ms. deest.

(34') Locus turbatus, quem vertendo sanavit interpretes. EDIT. PATROL.

(35) Ms. uterque, δέ.

Diximus autem nos ad illam : Mater, mater, omnes Persarum dii beatam te prædicarunt. Magna est gloria tua. Cunctas illustres feminas antecellis, majorque est dignitas tua, quam omnium totius mundi reginarum.

Infans porro ipse lumi sedebat, secundumque ei annum illa esse aiebat, matri vultu non absimilis. Erat autem ipsa longiusculis manibus, corpore delicatiore, ad frumenti colorem aecedente, facie rotunda, comam habens colligatam. Cum vero nobiscum haberemus servum pingendi apprime peritum, amborum imaginem domum retulimus, quæ in primario templo manu nostra cum hac inscriptione dicata est : Jovi Mithræ, Deo magno, regi Jesu, imperium Persicum dedicavit.

Tollentes deinde infantem singuli atque in ulnis gestantes, cum osculati essemus et adorassemus, dedimus illi aurum, myrrham et thus, dicentes : Donis tuis te muneramur, dominator cœli, Jesu. Non bene gubernarentur, quæ gubernationi humanæ non subsunt, nisi tute adesses. Non aliter superna infernis jungerentur, nisi ipse descendisses. Non tantum effici famulus, a domino missus, quam dominus ipse; non tantum rex, si bellum satrapis demandet, quam si imperio ipse fungatur. Decuit hoc sapientiam tuam, ita cum hominibus agere.

Infans autem exsultabat, et ridebat propter blanditias et sermones nostros. Regressi vero ad matrem, exhibito illi, ut par erat, honore, quem et ipsa nobis exhibuit, reversi sumus in diversorium nostrum. Facto vero vespere astitit nobis terribilis et expavefaciens quidam, dicens ad nos : Confestim exite, ne insidiis opprimamini. Cui nos trementes reposuimus : Quisnam est, qui tantæ legationi insidias struere ausit, divine bellidux ! Herodes, aiebat ille. Verum actutum exsurgite, et salvi in pace demum redite.

Nos autem celerrime omni studio nos inde propripuimus et omnia, quæ vidimus, Jerosolymis nuntiavimus. Ecce igitur, hæc vobis de Christo retulimus, et vidimus Christum, Salvatorem nostrum, qui se ut Deum pariter et hominem nobis manifestavit. Ipsi gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

(36) Ms. uterque, ὑπερῆραι.

(37) Ms. uterque, μακρὴν τὴν χῆραν ἔχουσα.

(38) Ms. uterque perturbato prorsus sensu, ᾧ ἐχρηματίσθη γράφων οὕτως.

(39) Cod. 199, οὐκ ἄλλως. Leg. διαρκίτο.

(40) Ms. uterque, ἀποστελεῖσι.

Ἡμεῖς δὲ εἶπαμεν αὐτῇ· Μητέρα, μήτηρ, ἀπαντες οἱ θεοὶ Περσῶν ἐμακάρισάν σε. Τὸ καύχημά σου μέγα. Ὑπερῆραι (36) γὰρ πάσας τὰς ἐνδόξους γυναῖκας, καὶ πασῶν βασιλῶν βασιλικωτέρα ἐφάνης.

Τὸ δὲ παιδίον ἐν τῇ γῆ ἰκαθέζετο, δεύτερον, ὡς ἔλεγεν αὐτῇ, ἔτος αὐτῷ, μερικὸν τῆς τεκνοῦσης ἔχον τὸν χαρακτήρα. Ἦν δὲ αὕτη μακρὰς τὰς χεῖρας (37) ἔχουσα, τὸ σῶμα τρυφερώτερον, σιτέχρους, στρογγυλοπρόσωπος, ἔχουσα τὴν χαίτην δεδεμένην. Ἐχόντες δὲ μεθ' ἐαυτῶν εὐφυῆ παιδα ζωγράφον, ἀμφοτέρων τὴν ὁμοίωσιν τῇ χώρᾳ ἡμῶν ἠγάγομεν, καὶ ἐνετέθη ἐν τῇ χειρὶ ἡμῶν, ἥ ἐχρηματίζομεν γράφοντες οὕτως (38) ἐν τῷ διοπετεῖ ἱερῷ· Διὶ· Ἡλίω, Θεῷ μεγάλῳ, βασιλεῖ Ἰησοῦ, τὸ Περσικὸν κράτος ἀνέθηκεν.

Ἄραντες δὲ τὸ παιδίον ἕκαστος ἡμῶν καὶ ἐν ἀγκάλαις βαστάσαντες, ἀσπασάμενοι αὐτὸ καὶ προσκυνήσαντες, δεδώκαμεν αὐτῷ χρυσὸν, σμύρναν καὶ λίβανον, εἰπόντες αὐτῷ· Σοὶ τὰ σὰ φιλοτιμοῦμεν, οὐρανοδύναμε Ἰησοῦ. Οὐ καλῶς (39) διοικεῖτο τὰ ἀδιοίκητα, εἰ μὴ σὺ παρείης. Οὐχ ἑτέρως ἐμίσητε τὰ ἄνω τοῖς κάτω, εἰ μὴ αὐτὸς κατέθης. Οὐ τοσοῦτον ἀνύεται διακονία, εἰ τὸν τε δούλον ἀποστελεῖς (40) τις, ὡς ὅσον ἐαυτὸν παραγενέσθαι, οὐδὲ βασιλεῖς πέμπων ἐπὶ πόλεμον σατράπας, ὡς ὅσον τὸ ἐαυτὸν ἐνδημῆσαι. Ἐπρεπε τοῦτο τῇ σοφῇ σου μεθόδῳ, τοὺς ἀνθρώπους (41) μεθοδεῦσαι τοιούτως.

Τὸ δὲ παιδίον ἐσχίρτα, καὶ ἐγέλα τὰς κολακείαις καὶ τοῖς λόγοις ἡμῶν. Καὶ συνταξάμενοι τῇ μητρὶ καὶ αὐτῇ ἡμᾶς τιμήσασα καὶ ἡμεῖς δοξάσαντες, ὡς ἔδει, ἤλθομεν, ἐν ᾧ τόπω κατελύομεν (42). Καὶ ἐσπέρας γενομένης ἐπέστη ἡμῖν τις φοβερός καὶ ἐκπλαγῆς, λέγων ἡμῖν· Τὸ τάχος ἐξέλθετε (43), μὴ τινα ἐπιβουλήν ὑποσῆτε. Ἡμεῖς δὲ μετὰ δειλίας εἶπαμεν· Καὶ τίς ἐστὶν ὁ ἐπιβουλεύων τῇ τοσαύτῃ προσβεῖξ, θεῖε στρατηγέ; Ὁ δὲ· Ἡρώδης. Ἀλλὰ πάραυτα ἀναστάντες πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ διασωζόμενοι.

Ἡμεῖς δὲ ταχύναντες ἀπήραμεν ἐκεῖθεν πάση σπουδῇ, καὶ ἀπαντα ἐπηγγείλαμεν, ἃ εἶδομεν, ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἰδοὺ οὖν τοσαῦτα περὶ Χριστοῦ ἐλέξαμεν ὑμῖν καὶ εἶδομεν Χριστὸν, Σωτῆρα ἡμῶν, Θεὸν καὶ ἀνθρώπων γνωριζόμενον. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

(41) Ms. uterque ἀντάρτας, tyrannos. Quod cum hic locum habere non possit, mutavi in ἀνθρώπους. An forte legendum ἀντεργάτας?

(42) Ms. uterque, κατελύομεν.

(43) Ms. uterque, ἐξέλθατε.

S. CALLISTUS I

PONTIFEX ROMANUS ET MARTYR

NOTITIA

(MANSI, *Concil.* I, 735, ex Libro pontificali Damasi papæ. Vid. *Patrologiæ Latine* tom. CXXVII, col. 1317, in Anastasio Bibliothecario.)

Callistus (1) natione Romanus, ex patre Doinitio, de regione urbis Ravennatum, sedit annos 5, menses duos, dies 10 (2). Fuit temporibus Macrini et Heliogabali, a consulatu Antonini et Alexandri. Hic martyrio coronatur (3). Hic constituit (4) jejunium quater in anno fieri, frumenti, vini et olei gratia, secundum prophetiam. Qui sepultus est in cœmeterio (5) Calepodii, via Aurelia, milliario tertio (6), pridie Idus mensis Octobris. Hic fecit ecclesiam sanctæ Mariæ trans Tiberim. Et fecit aliud cœmeterium via Appia, ubi multi sacerdotes et martyres requiescunt, quod appellatur usque in hodiernum diem cœmeterium Callisti. Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros 16, diaconos 4, episcopos per loca 8. Quievit episcopatus dies 6.

(1) *Callistus*. Post interregnum 6 dierum, 11 die Septembris anno Dominicæ incarnationis 221, qui est Antonini Caracallæ secundus, pontificatum gubernandum accipit Callistus, patria Romanus, vigilantissimus Ecclesiæ pastor, miraculis et sanctitate clarus, qui Privatum ulceribus plenum precibus sanavit. Vide Baron. anno 220. Sev. Bix.

(2) *Sedit annos 5, menses duos, dies 10*. Cum sub Alexandro imperatore, anno imperii illius tertio, qui est Christi 226, pridie Idus Octobris martyrio affectus sit, ut ecclesiasticæ tabulæ referunt, quinque quidem annis, sed uno duntaxat mense, et diebus 12 sedisse invenitur. Id.

(3) *Hic martyrio coronatur*. De martyrio Callisti Romanum Martyrologium hæc continet: *Romæ, via Appia, natalis beati Callisti papæ et martyris, qui Alexandri imperatoris jussu diutius fame in carcere cruciatus, et quotidie sustibus cæsus, tandem e sinistra domus, in qua custodiebatur, præcipitatus, atque in puteum demersus, victoriæ triumphum promeruit*. Sed cum Alexander imperator, teste Lampidio in *Alexandro*, Christianam rem non solum non læserit, sed potius plurimum promoverit, Christum inter deos habuerit, eique matutinis horis in larario suo rem divinam fecerit, ac, nisi oraculis deorum dissuasus fuisset, templum eidem erigere decreverit, Christianorum moribus delectatus fuerit, eos provinciarum rectoribus imitandos proposuerit, iisque demum, popinariis expulsis, ad conventus faciendos publicum locum, ex quo olim, regnante Augusto, Christo in Bethlehem nascente, oleum scaturiit, concesserit, ac ibidem per Callistum pontificem templum in honore partus virginæ consecratum erigi permiserit: hac, inquam, voluntate optima cum erga Christianos affectus fuerit, Callistum pontificem non ipsius Alexandri imperatoris expresso jussu ac decreto, sed potius consilio ac decreto jurisconsultorum, et imprimis Ulpiani, quem Christianis, velut sacrilegis, infestissimum fuisse, ex Lactantio Firmiano lib. v, c. 11 et 12 constat, occisum fuisse verius esse putavimus. Hic enim,

A teste Lampidio ibidem, Alexandri imperatoris tutorem egit, principi primo loco assedit, præfecturam prætoriam, dignitatem amplissimam, imperatoris concessu administravit, ac scriniorum magister exstitit, adeo ut hujus arbitrio pene cuncta imperator faceret, dicereturque jussu Alexandri accidisse, quod mandato et consilio solius Ulpiani factum fuerat. De quibus vide Baron. anno 225, num. 1, 2, 3, 4, etc.; item anno 226, n. 4. Id.

(4) *Hic constituit*. Hoc decretum exstat epistola ejus prima. Vide quæ dicemus in notis ad illam epistolam. Id.

(5) *In cœmeterio*. Cœmeteriorum, quorum in vitis pontificum apud hunc auctorem diversis in locis mentio fit; quadraginta tria recensentur a Baronio anno Christi 226, num. 8 et 9. Nominantur autem cœmeteria illa loca, in quæ Christiani suorum defunctorum corpora unguentis delibuta sepelienda deferebant: appellabant autem ea loca cœmeteria, quod fides doceret, Christianos non mori, sed rursus excitandos, interea in Domino obdormire. Tertullianus *De corona militis*. Hæc alibi nominantur interdum aræ, tumbæ, catatumbæ, et ex natura loci, cryptæ arenariæ. His in locis Christianorum duntaxat, non autem ethnicorum gentilium defuncti sepeliebantur, ideoque diebus Dominicis a Christianis frequentari solebant: quod deinceps aliorum imperatorum edictis vetitum, aliorum vicissim Christianis concessum. Vide Baronium anno 130, n. 2; anno 226, n. 10 et 11; anno 260, n. 17; 258, n. 7; item 262, n. 77 et 78. Id.

(6) *Milliario tertio*. Ab Urbe nimirum: lege enim 12 tabularum, teste Cicer. *De leg.* lib. 11, vetitum fuerat, defunctum intra mœnia sepelire. Hac igitur lege cogebantur etiam Christiani suos mortuos extra mœnia sepelire, nisi forte quis clanculum (quod sæpius accidit) cadaver martyris sustulisset, ac in domo propria sepelisset. Sub Christianis imperatoribus sanctorum ossa in ecclesiis translata sunt. Baron. anno 226, n. 7 et 12.

NOTITIA ALTERA.

(D. CONSTANT, *Epistolæ Rom. pont.*, tom. I et unic., p. 114.)

Post Zephyrinum Callistus, qui et ab Optato et Augustino *Calixtus* nuncupatur, anno Heliogabali primo, circa initium anni Christi 219 ordinatus, quinquennio non penitus elapso, anno 223, Octobris xiv die, quo et festum ejus colitur, martyrio vitam finivit¹. In Eusebii *Chronico* simpliciter quinque pontificatus anni ei tribuuntur. In catalogo autem Bucheriano, cui et pontificalis suffragatur liber, annos 5, menses 11, dies 10 Ecclesiam gubernasse adnotatur. Sed non cohæret sibi prædictus catalogus, ubi Callisti episcopatum a *consulatu Antonini et Adventi usque Antonino III* (leg. IV) et *Alexandro*, hoc est ab anno Christi 218 ad 222, definit. Neque etiam id, quod in libro Pontificali habetur, *Fuit temporibus Macrini et Heliogabali a consulatu* (leg. ad *consulatum*) *Antonini et Alexandri*, cum Eusebii seu *Chronico* seu *Historia* concordat. Utrobique enim Heliogabalo in Macrini demortui locum imperante, et Zephyrinus obiisse, et Callistus Ecclesiæ regimen suscepisse memorantur.

De decreto, et epistolis Callisto ascriptis.

1. Si vulgato Pontificali libro habenda fides, Callistus *constituit jejunium quater in anno fieri, frumenti, vini et olei gratia, secundum prophetiam*. In Fossatensi ms. nunc bibliothecæ Colb. cum quo et alter reginæ Suecorum apud Bolland. tom. I April. propil. consentit, idem decretum sic enuntiatur: *Hic constituit jejunium die Sabbati ter in anno fieri, frumenti, vini et olei, secundum prophetam, quarti mensis, septimi et decimi*. Lectionem utramque perinde componit Isidorus Mercator, ac si legisset: *Jejunium, quod ter in anno fieri solebat, quater fieri*

¹ Euseb. lib. vi cap. 21.

A constituit. Ita enim eum scribentem inducit: *Jejunium, quod ter in anno apud nos celebrare didicisti, convenientius nunc per quatuor tempora fieri decernimus*.

2. Quatuor anni temporibus feria quarta, sexta et Sabbato jejuandi morem in Ecclesia Romana saltem quinto sæculo generaliter receptum esse Leonis sermones fidem faciunt. Hunc autem morem a legalibus institutis desumptum etiam apud Christianos apostolica auctoritate perseverasse, idem Leo docet. *Unde merito*, inquit serm. 9 de jejuio decimi mensis, *disposuerunt apostolicæ sanctiones, ut veterum jejuniorum utilitas permaneret: et licet Ecclesiæ consuetudo prolixioribus se castigationibus exercere didicisset, amplecteretur tamen continentiam sanctificationem ex lege venientem: quibus enim donatum erat posse quod majus est, indecens fuit non celebrare quod minus est*. Et serm. 8 de jejuio septimi mensis, c. 3 ait: *Licet tempus omne (jejunium) sit congruum, hoc tamen habemus aptissimum quod et apostolicis et legalibus institutis videmus electum*. In sermone autem 4, c. 2, hoc jejunium generale ac totius Ecclesiæ esse tradit: quod saltem de Romana intelligendum. Quocirca serm. 3, c. 2, de eodem prædicat: *Jejunium vero, quod universa Ecclesia suscipit, neminem a generali purificatione sejungit; et tunc fit potentissimus Dei populus, quando in unitatem sanctæ obedientiæ omnium fidelium corda conveniunt*.

3. Callisto Isidorus Mercator duas supposuit epistolas, genuino parenti aliquando cum reliquis ipsius fetibus reddendas.

ACTA S. CALLISTI PAPÆ MARTYRIS ROMÆ.

(Acta Sanctorum Bolland., Octobris tom. VI, die 14, p. 401.)

MONITUM.

Callistiani martyrii Acta, cum variis vetustisque mss. collata, magnam partem jam pridem edidit, ac Commentario illustravit Henschenius tom. II Maii, ad diem ejusdem mensis decimum, pag. 498 et seqq. quatuor; non quidem integra, sed eatenus tantum, quatenus SS. Calepodii, Palmatii, Simplicii, Felicis, Blandæ aliorumque martyrum, de quibus illic agebat, gesta continebant; omissa parte reliqua, qua reliqua S. Callisti gesta et S. Asterii, qui S. Callistum tumulavit, et Privati militis martyrium explicatur.

Dabimus hæc integra ex eodem, quo usus est Henschenius, manuscripto. Credit Henschenius Acta hæc per notarios Romanos fuisse conscripta; secutus, ut opinor, quæ in fronte Ms. leguntur, verba, quæ sunt hujusmodi: « Gesta præclara S. Calixti papæ et aliorum martyrum conscripta per notarios Romanos; » sed nimium facile: neque enim ea simplicitate, quæ primigeniis sincerisque martyrum Actis propria est, sunt prædita, neque nævis caret qui imputari notariis Romanis nequeant: unde nescire se Sollerius ait in Observatione ad laterculum Usuardinum diei decimi mensis Maii, quid movere Henschenium potuerit, ut in eam abiret sententiam.

At quamquam a notariis Romanis ea Acta conscripta non fuerint, magnæ tamen sunt antiquitatis, ut quæ Bedæ, Adoni, Rabano, qui ipsismet eorum non raro verbis utuntur, præluxere, uti facile fatebitur is, qui eorum textus, quibus de Sanctis Martyribus in Actis S. Callisti memoratis agunt, consuluerit, cum Actisque contulerit: nec enim dici potest, non ex Actis Martyrologorum Annuntiationes, sed ex his Acta fuisse confata: quod vel ex Bedæ verbis, Callistiana Acta citantis, refellitur. Posteaquam enim ad diem x Maii hæc de SS. Calepodio, Palmatio et Simplicio scripsit: « Romæ Natale Calepodii senis presbyteri, sub Alexandro imperatore, qui eum fecit occidi a Laodicio, et corpus trahi per civitatem atque in Tiberim jactari die Kalendarum Maiarum. Quod inventum piscatores levaverunt, et narraverunt Calixto episcopo. At ille acceptum condidit cum aromatibus et linteaminibus, et sepelivit eum in cœmeterio ejusdem via Aurelia, milliario ab Urbe tertio vi Idus Maii. Tunc decollatus est ab Alexandro Palmatio consul cum uxore et filiis et aliis quadraginta duobus (cum quibus et Simplicius senator) qui per doctrinam Calixti papæ et Calepodii presbyteri nuper fuerant baptizati: » mox addit: « Scriptum in Passione S. Calixti papæ. » Et vero, quam hæc Bedæ cum Actis verba conformia sint, vide: de Calepodio quidem num. 8 leges: « Quem fecit (Alexander) occidi gladio et corpus trahi per civitatem sub die Kalendarum Maii: cuius corpus jactari fecit in Tiberim . . . Quod inventum levantes (piscatores) de flumine, renuntiaverunt B. Calixto episcopo . . . quod corpus sanctum acceptum condidit cum aromatibus et linteaminibus et cum hymnis, et sepelivit eum in cœmeterio ejusdem, sexto Idus Maii. » De Palmatio vero num. 3: « Baptizavit (Callistus) autem et omnem domum Palmatii et uxorem et filios promiscui sexus quadraginta duos. » Rursum ad diem xiv Octobris de S. pontifice Beda: « Natale S. Calixti papæ: qui in persecutione Alexandri imperatoris diutius fame cruciatus et quotidie fustibus cæsus, per visionem a presbytero suo Calepodio, qui antea martyrium consummaverat, confortatus et consolatus est: qui in carcere eodem positus quemdam militem, nomine Privatam, ab ulcere dolore ac fœditate simul et infidelitate curavit. Quod audiens Alexander, ipsum quidem militem fecit plumbatis deficere: beatum vero Calixtum per fenestram domus præcipitari; et ligato ad collum ejus saxo in puteum demergi, et in eum (sic) per rudera cumulari. Post dies vero septemdecim presbyter ejus Asterius, cum clericis noctu veniens, levavit corpus et sepelivit in cœmeterio Calepodii pridie Idus Octobris. » Legesis num. 8 et 9 Actorum, eadem fere verba reperies: idem experiere, si Adonis verba cum Actorum verbis conferre volueris. Unde efficitur, Acta S. Callisti sæculo octavo, quo Beda floruit, esse, et multo quidem fortasse antiquiora.

Cum enim Beda his Acta antiquiora non repererit, nec vero simile fiat tum recens, cum Martyrologium suum Beda confecit, fuisse exarata, est sane cur jam Bedæ ævo vetusta fuisse, non inficiemur; quamquam obscurum incertumque admodum sit, quo primum sæculo nata sint. Petrus Moretus ecclesiæ S. Mariæ trans Tiberim Canonicus, tom. I de S. Callisto papa et martyre ejusque basilica, anno 1752 typis Romanis edito, Disquisitione 1, cap. 9, multa erudite congescit, quibus probare contendit, scripta esse: (vide citatum cap. num. 67, pag. 212) « cum nondum excidisset memoria gestorum, quippe quæ (S. Callisti Passio, et quidem fuerit hodie legitur), ad usum fuerit Romanæ Ecclesiæ primis post concessam Christianæ religioni tranquillitatem sæculis. « Ac proinde, » Maxima hinc, inquit, scriptio antiquitas nec minor propterea auctoritas. »

ACTA MARTYRII.

1. Temporibus Macrini et Alexandri (1) divino incendio concremata est pars Capitolii a meridiano, et intra templum Jovis ruit manus sinistra aurea et eliquata est. Venerunt autem aruspices et sacerdotes ad Alexandrum, dicentes ut sacrificiis placarentur dii eorum. Hoc audito jussit Alexander fieri petitionem eorum. Et dum sacrificarent, subito celo

A sereno, mane die Jovis (2), fulmine divino mortui sunt quatuor sacerdotes idolorum, et ara Jovis incendio concremata est (3): et factus est dies obscurus, ita ut omnis populus Romanus fugeret foras extra muros. Et dum dispergeretur populus per fugam, venerunt trans Tiberim in urbem ad templum Ravennatum (4), et audierunt in quodam cœnaculo

(1) « Hæc, inquit Henschenius, infra non raro citandus, tom. II Maii pag. 501 in Adnotatis ad Passionem S. Calepodii et Soc. MM., claritatis causa ita legenda forent: « A temporibus Macrini usque ad tempora Alexandri hæc gesta sunt. » Successit Antonio Caracallæ mense Aprilii occiso Macrino anno 217: Macrino Heliogabalus extinctus anno 222 die vi Martii ex Pagii calculo; secundum Henschenium, x. Zephyrinus papa obiit anno 217, die xxvi Julii; successit Zephyrino Callistus die probabilis secunda Augusti, martyrio coronatus die xii Octobris, anno Alexandri primo.

(2) Videtis dicenda not. 24.

(3) Additur in ms. Ultrajectino: « Anno Domini cxxii. » Henschenius cit. Porro nihil hactenus narrata præ se ferunt incredibile, cum et Suetonius

his non admodum absimilia in Galba scribat: « Novissimo Neronis anno . . . tacta de cœlo Cæsarium æde, capita omnibus simul statui deciderunt: Augustique sceptrum e manibus excussum est. » Ex Moreto in Adnotatis in Passionem S. Callisti.

(4) Verba sunt minus ordinatim collocata: rectius scripsisset auctor: « Venerunt trans Tiberim in urbem Ravennatum ad templum, » in cuius nempe cœnaculo Christianos psallentes Romani ex Urbe fugientes audiverunt. Videtur id templum idem esse, quod a Callisto jam ante sacris Christianorum usibus addictum; ac S. Mariæ dedicatum, Alexander, adhuc forte cæsar, Heliogabalo res publicas parum curante, repulsis popinariis, Christianis adjudicavit.

multitudinem Christianorum psallentem : inter quos A erat Calixtus episcopus cum clero suo. Audiens autem hoc unus ex consulibus (5), nomine Palmatius, multitudinem Christianorum collectam in quodam loco, nuntiavit Alexandro dicens : Magne Princeps, hoc signum ideo factum est, quia civitas sordescit. Si ergo purificata fuerit, gaudebimus simul de gloria culminis vestri et Respublica fulgebit. Alexander dixit : Purificetur. Tandem declara nobis, quæ est ista purificatio? Respondit Palmatius: Ut profani non sint. Alexander dixit: Qui sunt profani? Respondit Palmatius: Christiani. Alexander dixit: Ego præcepi semel atque iterum, ut ubicunque inventi fuerint, puniantur, aut offerant diis immortalibus libamina (6). Respondit Palmatius, dicens : Per claritatem vestram ego audiui, cum tristis essem propter signum quod factum est, quomodo canticis et incantationibus in quodam loco clamaret in regione trans Tiberim multitudo Christianorum : unde non mirum, si causa hæc fecit hoc signum.

2. Dixit ei Alexander : Accipe potestatem, ut ubicunque eos inveneris, trabas ad sacrificandum, ad placandos deos : aut certe exquisitis eos tormentis afflige (7). Tunc Palmatius, accepta potestate, collecta multitudo militum, venit trans Tiberim, ubi collecta erat multitudo Christianorum cum B. Calixto : inter quos erat Calepodius (8), senex presbyter : et venientes in quoddam cœnaculum (9), ingressi sunt decem milites : et cum ingressi fuissent omnes, hi decem milites subito cæci facti sunt. Respondit Calepodius senex presbyter et dixit : Filii mei, quem quæritis? Illi autem clamabant dicentes : Accendite nobis luminaria, quia obscuratus est ante nos locus iste. Dixit autem Calepodius presbyter : Deus qui videt omnia, ipse cæcavit oculos vestros. Tunc palpantes illi descenderunt cæcati. Hæc autem cum vidisset Palmatius, timore territus, fugiens nuntiavit omnia Alexandro. Eodem igitur die Alexander jussit milites, qui cæci facti fuerant, ut in conspectu suo ducerentur. Et dum cognovisset

(5) Consules anno 222 ordinarii fuerunt Helio-gabalus et Alexander; sed Helio-gabalo potuit substitui Palmatius, quod Henschenius, vel id muneris antea gessisse, quod alii censent; vel denique consulis appellatio paulo latius sumitur, quæ aliis etiam dignitatibus in Actis Sanctorum interdum attributa invenitur.

(6) Hujusmodi responsum Alexandri, nullo juris ordine servato, nec ullo speciatim objecto crimine, nisi quod profani, seu Christiani essent, mortis sententiam, nisi diis sacrificarent, ferentis, nimium ab Alexandri humanitate et æquitate abhorret, quam ut ex ejus ore profectum fuerit: illatum quidem S. Callisto cæterisque memoratis in hisce Actis Martyribus mortis supplicium est, sed, Alexandro invito ac in Ulpiani ejusve similium machinationibus, etsi contra animi propensionem, connivente potius, quam jubente.

(7) Idem esto de hoc responso iudicium.

(8) Colitur die x Maii, ad quem Passionis ejus et Sociorum Acta illustravit Henschelius supra citatus.

A milites, cœpit clamare : O cives optimi! Videte artem magicam (10). Respondit Palmatius, et dixit : Si per magicam artem istud factum est, ubi sunt virtutes deorum nostrorum? Jubeat itaque pietas vestra offerri et immolari diis, ne pereat respublica propter eorum incantationes. Et præcepit Alexander ut immolaretur Mercurio, et responsa cognosceret. Emanavit autem præceptum (11) universo vulgo, ut omnes ad Capitolium accurrerent de urbe Roma, ita ut qui inventi fuissent in habitaculis suis die Mercurii (12), omnes interficerentur; et misso præcone ita declaratum est, ut omne vulgus die Mercurii sine dilatione ad Capitolium cum principe conveniat : qui vero non accurrerit, capite puniendum se esse cognoscat. Occurrente die supra-dicto omnis populus Romanus ad Capitolium accurrerit. Palmatius quoque cum omni domo sua venit ad Capitolium cum porcis et vitulis (13).

3. Et factum est dum occisione pecudum effunderetur sanguis, et incantarent carminibus sacerdotes; virgo templi nomine Juliana, arrepta a dæmonio, clamabat dicens : Deus Calixti, ipse est Deus vivus et verus : ipse indignatus est pollutionibus Reipublicæ vestræ, et conteret regnum mortale vestrum, quia non adoratis veritatem. Audiens hoc Palmatius, solus occurrit ad B. Calixtum in regione trans Tiberim in urbe Ravennatum; et misit se præcipitans et introivit in domum ubi collecta erat multitudo Christianorum, et cecidit ante pedes B. Calixti, dicens : Cognovi Jesum Christum esse Deum verum, quem dæmones confessi sunt hodie : per ipsum te adjuro, ut liberet me a cultura dæmonum et lapidum : baptiza me sicut prædicat. Dixit ei Calixtus episcopus : Noli deridere errando veritatem. Respondit Palmatius cum lacrymis, dicens : Domine, non derideo : quia cognovi in cæcitate militum, et in responsione virginis, quia Dominus meus Christus tuus est. Respondit Calepodius senex et dixit ad beatum Episcopum : Beatissime Pater, petenti baptismum noli denegare. Eodem tempore indixit jejunium (14) ei uno die, et

(9) Partem superiorem templi, de quo ad not. 4.

(10) Palmatius quidem, quæ facta fuerant, Alexandro nuntiaverit : at is mellus de Christianorum institutis moribusque, probe sibi cognitis, judicabat, quam ut ea magicis Christianorum artibus facta continuo crederet.

(11) Præceptum hujusmodi, ut ex sequentibus patet, et publicum et generale fuisset, saltem respectu Romanorum : at id ab ipsomet Alexandro datum fuisse, difficile creditu est : secus vero datum fuisse ejus nomine ab iis, qui et Christianorum flagrabant odio, et, qua apud imperatorem valebant, auctoritate abutebantur.

(12) Vide infra not. 24.

(13) . . . . . *Maclatur vacca Minervæ,*

Alipedi vitulus, taurus tibi, summe deorum.

Ovid. lib. iv *Metamorphoseon.*

(14) Advertat lector animum ad antiquos ritus in baptismo servatos. *Henschenius cit. Act. apost. cap. 2 v. 58,* Petrus ait : *Penitentiam agite et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi.*

catechizavit eum : et allatam aquam de lympha putei, qui erat in eadem domo, benedixit . et deposito Palmatio in pelvim (13), dixit ei S. Calixtus episcopus : Credis ex toto corde in Deum Patrem omnipotentem, factorem visibilium et invisibilium? Respondit Palmatius : Credo. Et dixit ei : Et in Jesum Christum, Filium ejus (16)? Et iterum respondit : Credo. Et dixit ei : Et in Spiritum sanctum, Ecclesiam Catholicam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem? Et exclamavit voce magna cum lacrymis Palmatius : Credo, Domine. Eadem hora cœpit clamare et dicere : Vere vidi Dominum Jesum Christum verum lumen, qui me illuminavit (17). Baptizavit autem et omnem domum Palmatii, et uxorem et filios, et promiscui sexus numero quadraginta duos. Ab eadem die cœpit Palmatius omnem facultatem suam pauperibus Christianis erogare, perquirens regiones et cryptas, ut ubicunque inveniret aut in custodia aut absconsos Christianos, de facultatibus suis victum vel tegumentum ministraret.

4. Post dies vero triginta duos (18), requiritur Palmatius ab Alexandro, cui nuntiatum est, quia Christianus est, et aliis suadet. Tunc Alexander jussit eum præsentari. Qui cum tentus fuisset a quodam Torquato tribuno, et missus in custodiam Mamertini (19); post triduum (20) indicavit Alexandro Torquatus, Palmatium in custodia mancipatum. Tunc Alexander gaudens jussit eum sibi præsentari. Et vinctus catenis Palmatius ingreditur ante Alexandrum. Quem cum vidisset, jussit eum solvi, et dixit ei : Sic amens factus es, o Palmati, ut deseras deos, et quæras et colas hominem mortuum (21)? Palmatius tacuit. Dixit ei Alexander : Loquere fiducialiter : ne timeas. Respondit Palmatius dicens : Si datis licentiam, loquimur veritatem. Dixit ei Alexander : Excepta deorum injuria, loquere. Dixit ei Palmatius : Optime princeps, si advertas, non sunt dii, sed sunt factura hominum mortalium. Modo quidem cognoscat mansuetudo vestra, qui debent coli : qui sunt aut fabricantur a mortalibus, quales sint, vos judicate. Sed precor ego infelix claritatem vestram : dicas deo tuo ut loquatur, et cum interrogavero, respondeat : et cum hoc factum fuerit, non desero deos tuos, quos tu dicis? Dixit ei Alexander : Et quomodo a cunabulis tuis istos adorasti, et modo relinquis eos? Respondit Palmatius : Feci quasi infelix : modo autem cognovi quod verum est, de qua re precor Dominum Jesum Christum, ut ignoscat mihi, quia ignorans

A peccavi. Eadem hora subridens Alexander, tradidit eum cuidam Simplicio senatori, dicens : Habe eum penes te sine aliquo timore : et mollibus sermonibus revoca eum ad culturam deorum; talem enim hominem Republica necessarium habet. Accepto Palmatio, Simplicius senator vestimenta nobilia allata induit eum, et duxit in domum suam. Qui Simplicius præcepit uxori suæ, et majoribus domus suæ, ut omnem domum Simplicii in sua potestate haberet. Tunc Palmatius jejuniis et orationibus vigiliarum vacans, non cessabat cum lacrymis Deum Patrem omnipotentem orare, et Jesum Christum Filium ejus, ut pœnitentiam ageret de errore suo.

B 5. Veniens autem ad eum quidam Felix nomine, cujus uxor clinica jacebat annis quatuor in lecto, misit se ad pedes Palmatii, dicens : Confessor Domini nostri Jesu Christi, exora pro ancilla tua uxore mea Blanda, ut liberetur de lecto doloris et ego percipiam baptismum cum ea; quia diu est, quod morbo paralytico tenetur et jam facultas nostra defecit. Tunc Palmatius, præsentem uxore Simplicii, cecidit in terram, et cum lacrymis orare cœpit cum Felice dicens : Domine Deus, qui illuminasti servum tuum, da mihi lucem æternam Jesum Christum : salva ancillam tuam Blandam, et alleva eam de lecto doloris : ut cognoscant omnes, quia tu es creator omnium rerum. Eadem hora venit Blanda pedibus suis currens ad domum Simplicii senatoris et dicens : Baptiza me in nomine Domini Jesu Christi, qui tenuit manum meam et sanavit me. Tunc Felix cœpit urgere B. Palmatium ut baptizaretur. Eadem hora B. Palmatius misit ad S. Calixtum episcopum et veniens baptizavit Felicem cum uxore sua Blanda. Videns hoc Simplicius, cecidit ad pedes Calixti dicens, ut cum omni domo sua baptizaretur. Tunc B. Calixtus episcopus fiducialiter dixit : Congreget Dominus triticum in horreum suum (22), et catechizavit omnem domum Simplicii, et uxorem et filios et familiam ejus, animas promiscui sexus fere sexaginta octo. B. Calepodius presbyter gaudio repletus, cœpit clamare in domo Simplicii, dicens : Gloria tibi, Domine Jesu Christe, qui de tenebris dignaris ad lucem perducere facturam tuam, et de errore liberare. Hoc audiens Alexander, quia multitudo hominum baptismum percepisset per B. Calixtum episcopum, misit exercitum militum, ac tenuit omnes qui baptismum ceperant, quos præcepit capitis subire sententiam, et per diversas portas urbis Romæ capita eorum suspendi, ad exemplum Christianorum.

(15) Ita Constantinus Magnus apud Anastasium Bibliothecarium in Vita S. Silvestri dedit « pelvim ex argento ad baptismum, pensantem libras viginti. » Ita idem. Plura si cupis, vide Morettum cit.

(16) Apud Morettum adduntur hæc : « Et dixit ei : Qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine? Respondit Palmatius : Credo. »

(17) Lumen hoc videtur fuisse cœleste et insolitum.

(18) Ms. Vliemerii « viginti duos : » Ado « triginta. » Hensch. cit.

(19) Ad radicem Capitolii est locus, nobilitatus vinculis SS. Petri et Pauli et aliorum martyrum, uti sæpius diximus. Hensch. cit.

(20) Vide infra not. 24.

(21) Atqui Christum inter deos coluit Alexander ipse : non igitur amentiam Palmatio exprobravit, nec ita contemptum de Christo locutus fuerit.

(22) Verba hæc, licet in S. Callisti officio olim recitata, ex ejus Actis sumi potuere; nec ex ejus ore magis fortasse processerint, quam ea ex ore Alexandri, de quibus paulo ante.

6. Tenuit autem et B. Calepodium, quem fecit (23) occidi gladio, et corpus trahi per civitatem sub die Kalendarum Maii (24): cujus corpus jactari fecit in Tiberim ante insulam Lyaconiam (25). In ipsis diebus fugit B. Calixtus cum decem clericis suis, et abscondit se in domum (26) ejusdem Pontiani noctu, rogans piscatores querere corpus B. Calepodii presbyteri. Quod inventum levantes de flumine, renuntiaverunt B. Calixto episcopo. Tunc gaudio repletus est. Quod corpus sanctum acceptum condidit cum aromatibus et linteaminibus, et cum hymnis, et sepelivit eum in cœmeterio ejusdem (27), sexto Idus Maii.

7. Ab eodem die (28) cœpit Alexander curiose querere B. Calixtum episcopum. Et divulgatum est ei, quod esset in domo Pontiani juxta urbem Ravennatium: misitque occulte trans Tiberim et tenuit eum: præcipiens ut in eodem loco fame cruciaretur. Qui tamen cum quarto die nihil victus accepisset, jejuniis et orationibus magis corroborabatur. Hoc audiens Alexander, jussit eum fustibus cædi omnibus diebus, et in eodem loco custodiae mancipari, ut si quis ad eum noctu veniret, occideretur. Cumque multis diebus (29) in custodia esset maceratus, venit ad eum B. Calepodius noctu per visionem, et consolatus est eum dicens: Firmus esto, Pater: quia corona tua jam perfecta est: ut accipias a Deo condignam laboris tui mercedem. Beatus autem Calixtus insistens orationi, non cessabat Dominum deprecari.

8. Frat autem ibidem quidam miles, Privatus (30) nomine, qui erat ulceribus plenus, et cruciabatur die ac nocte doloribus. Hic misit se ad pedes B. Ca-

(23) Martyrologium Bedæ: « Fecit occidi a Laodicio. » HENSCHENIUS.

(24) Scrupulum mihi movit dies prima Maii hic S. Calepodii neci assignata, num scilicet posita hac S. Calepodii necis epocha, quæ hactenus gesta in Actis dicuntur, ab Alexandri imperii principio usque ad Kalendas Maii anni 222 fieri reipsa potuerint. Sic ea Morettus Disq. 1. in Auctario, cap. 9 et 10, p. 248, fere disponit: Imperare Alexander cœpit anno 222 die vi Martii: ab hac die usque ad xiii ejusdem mensis potuit Alexander tabernam meritoriam, jam ante in Christianorum templum conversam, rescripto suo Christianis addicere, et Capitolium tangi fulmine, si non ante annum 222 ista contigerint. Factum fuerit Jovi primum sacrificium (vide num. 1) die xiv Martii, qui eo anno, littera Dominicali F, dies Jovis fuit. Accusari tum cœpti fuerint Christiani, tanquam malorum, quæ acciderant, auctores. Exin die xx Martii, qui dies Mercurii fuit, factum fuerit Mercurio sacrificium alterum, de quo num. 2. Tertius novo prodigio Palmatus baptismum petit: diem posterum (vide num. 3) jejunio transigit: die xxii Martii baptismum recipit. Post dies xxxii (vide num.

A listi episcopi, dicens: Salva me ab ulceribus meis, quia credo Dominum Jesum Christum Deum vivum et verum, qui, sicut Blandam liberavit, potens est et me salvare, quia diu est quod consemor in afflictione doloris mei. Respondit B. Calixtus episcopus dicens: Si credis ex toto corde, filii, et in nomine S. Trinitatis baptizatus fueris, mundaberis. Privatus mitis respondit: Ego credo, quia liberat et salvat me Dominus in baptismo, per manum tuam. Tunc B. Calixtus eum baptizavit, et ita a vulneribus et morbo, quo tenebatur, mundatus est. Et cœpit clamare dicens: Deus verus et Sanctus est Dominus Jesus Christus, quem prædicat B. Calixtus episcopus: quia idola vana et muta consumentur: Deus enim æternus est Christus. Quod iterum audiens Alexander, iracundia plenus, eo quod militem Privatum baptizasset, mittens fecit Privatum plum-batis cædi et deficere: Calixtum vero episcopum per fenestram domus præcipitari, ligatoque ad collum ejus saxo, in puteum demergi et in eo rudera cumulari (31).

9. Post dies vero decem et septem (32) venit presbyter ejus, nomine Asterius cum clericis noctu, et levavit corpus B. Calixti episcopi et honorifice sepelivit in cœmeterio Calepodii, via Aurelia, pridie Idus Octobris. Post dies autem sex (33) tenuit Alexander Asterium presbyterum: quem præcepit per pontem præcipitari. Cujus sanctum corpus inventum est in Ostia, et a quibusdam Christianis sepultum in eadem civitate sub die xii Kalendarum Novembris: regnante Domino nostro Jesu Christo qui vivit et regnat Deus per omnia sæcula sæculorum. Amen.

4). Palmatum requirit Alexander die Aprilis xxiv; eique sistitur (vide num. 4) triduo post, seu die Aprilis xxvii. Sequenti triduo servatur Palmatus in ædibus Simplicii, Blanda et Simplicii baptizantur: quarto autem post die, seu Kalendis Maii, S. Calepodius ejusque Socii martyrium subeunt.

(25) Seu Tiberinam, nunc S. Bartholomæi dictam, ob ædem huic sacram. Ex Henschenio.

(26) Postmodum conversam in ecclesiam, S. Callisto sacram.

(27) Quod nimirum a S. Calepodio, cum junior esset, extrui potuisse Henschenius censet pag. 498.

(28) Quo, audita S. Simplicii ejusque familiæ ad fidem conversione, capi S. Calepodium ejusque Socios jusserat.

(29) Sed non admodum multis: nimirum 17.

(30) Alius a S. Saturo in Hieronymianis Martyrologiis ad diem xii et xiv Octobris annunciat.

(31) Anno probabilius 222, die xii Octobris.

(32) Verosimilius a S. Callisti captivitate numerandos ex Comment. præv. § 3, id est, a die circiter xxvii Septembris.

(33) Verosimilius ex dictis in Comment. præv. num. 53 a nece S. Callisti, seu die Octobris xviii.

S. CALLISTI PAPÆ

EPISTOLÆ⁽³⁴⁾

(Mansi, *Concil.* I, 757.—Vide notitiam supra col. 112.)

EPISTOLA PRIMA.

AD BENEDICTUM EPISCOPUM.

De jejniis quatuor temporum, et ut criminationem adversus doctorem nemo suscipiat.

CALLISTUS archiepiscopus Ecclesiæ catholicæ urbis Romæ, BENEDICTO fratri et episcopo, salutem in Domino.

Fraternitatis amore^a constringimur, et apostolico moderamine cogimur, ut consulis fratrum, prout Dominus dederit, respondeamus, eosque apostolicæ sedis auctoritate instruamus.

^a Gelasius ep. 9. ^b dist. 76: Jejunium quod ter.

(34) Ant. Aug. arch. Tarr. dial. 4, librj 11, de emendatione Gratiani, testatur Calixti epistolæ rejectas fuisse a selectis viris qui Romæ operam navarunt in Gratiano corrigendo. Idem sentiunt viri eruditi et res ipsa clamat.

(35) *Jejunium.* Jejunium Quatuor temporum non a Callisto pontifice, sed ab apostolis institutum esse, præter expressum sancti Leonis testimonium, ipse quoque Callistus hac epistola indicat, verbis sequentibus hisce: *quod ter in anno apud nos celebrare didicisti*; affirmans jam ante sua tempora trium temporum jejunia in Ecclesia servari esse solita; a se vero, quarti duntaxat temporis jejunium superadditum esse, ne Judæi, secundum prophetiam Zachariæ capite octavo, quater in anno jejunantes, in virtutis temperantiæ exercitio promptiores et alacriores esse dici possint. Jejunium mensis decembris, quod est unum atque præcipuum et quatuor, tempore apostolorum, a Christianis observatum esse, indicat Lucas Actor. xxvii, his verbis: *Incipiebat enim periculosa esse navigatio, quia jejunium jam præterierat*; quasi diceret, ut exponunt Chrysostomus et Œcumenius, Quia hibernum illud decimi mensis jejunium præterierat, incipiebat esse periculosa navigatio, propterea quod hiems ageretur, qua navigantibus gravissima pericula imminet. Hoc igitur jejunium Callistus integram non instituit: sed institutum ab apostolis scripto confirmavit, et, ut Bellarminus concedit, quarto superaddito saltem ampliavit. Vide Bellarminum *De bon. oper. in part.* lib. II, cap. 49; Baron. ann. Christi 57, num. 6 et 7. Sev. Bin.

(36) *Quod ter in anno.* Baron. anno Christi 226, num. 6, putat legendum esse, *quater*, ex eo quod prophetiam Zachariæ citat, quæ quater in anno jejunandum esse admonet: aliter sentit Bellarm. loco prædicto, cujus expositio textui conformior esse videtur. Ib.

(37) *Ut sicut annus per quatuor.* His verbis Callisti pontificis tres causæ jejunii quatuor temporibus observandi indicantur. Prima, ne Christiani Judæis hac in parte remissiores viderentur. Constat enim ex verbis prophetiæ sequentibus Judæos quater in anno jejunasse solemniter jejunio: æquum igitur fuit ut Christiani, qui perfectiores Judæis esse debebant, etiam sua quatuor tempora haberent; quibus

A

I.

De temporibus jejuniorum.

Jejunium (35), quod ter^a in anno (36) apud nos celebrare didicisti, convenientius nunc per quatuor tempora fieri decernimus, ut sicut annus per quatuor (37) volvitur tempora, sic et nos quaternum solemnne agamus jejunium, per anni quatuor tempora. Et sicut replemur frumento, vino et oleo ad alenda corpora, sic repleamur jejunio ad alenda animas, juxta prophetæ Zachariæ vocem, qui ait:

solemni ac communi jejunio per totum orbem jejunarent. Hanc eandem rationem instituti jejunii quatuor temporum, reddit etiam sanctus Leo sermone 7 de jejunio septimi mensis. Item sermone 4 et 6 de jejunio decimi mensis. Secunda est, ut his temporibus Deo supplicaremus pro frugibus ac fructibus terræ ac pro iisdem perceptis gratias ageremus. Nam in iis quatuor temporibus, aeris temperies maxime variatur, ac fructus omnes cum frugibus vel seruntur, vel nascuntur, vel maturantur, vel colliguntur. Hanc rationem affert sanctus Leo sermone 2, 5 et 8 de jejunio decimi mensis. Tertia causa est, ut singulis mensibus certum aliquod stativum ac solemnne jejunium servetur, sicut singulis annis quadragesimale, singulis hebdomadibus feria sexta et quarta olim, nunc sabbato jejunatur, ac proinde quatuor anni temporibus tribus diebus unius hebdomadæ jejunemus, pro tribus mensibus: nimirum mense Martio jejunamus semel tribus diebus, pro primo, secundo ac tertio mense; mense Junio circa Pentecosten jejunamus per dies tres, pro tribus sequentibus mensibus, Junio videlicet, Julio, et Augusto; mense Septembri, pro septimo, octavo et nono; Decembri, pro decimo, undecimo ac duodecimo mense anni, scilicet pro Decembri, Januario ac Febuario. Idque majoris commoditatis gratia factum est. Hæc Leo serm. 9 de jejunio septimi mensis; et serm. 8 de jejunio decimi mensis, Amalarius *De offic. eccles.*, lib. II, c. 2. Quarta causa instituti jejunii Quatuor temporum est ordinatio clericorum: quæ cum his temporibus ordinarie per universam Ecclesiam fiat, omnes et singuli Christi fideles exemplo primitivæ Ecclesiæ, quam Actor. XIII, tempore ordinationis jejunasse constat, merito cum jejunio orant, ut Christus Dominus fideles operarios in vineam suam mittere dignetur. Et quanquam primi summi pontifices, ut perspicuum est ex libro Pontificali, ac testimonio Amalarii lib. II *De offic. eccles.*, cap. 1, mense Decembri tantum ordines sacros contulerint, tamen crescente ordinandorum numero, recte institutum est, ut aliis etiam tribus temporibus sacri ordines conferrentur: ita Gelasius epistola prima. Vide Bellarm. prædicto loco. Ib.

Factum est verbum Domini ad me, dicens : Hæc dicit Dominus exercituum : Sicut cogitavi, ut affigerem vos, cum ad iracundiam provocassent me patres vestri, et non sum misertus; sic conversus cogitavi in diebus istis, ut benefaciam Jerusalem et domui Juda. Nolite timere. Hæc sunt verba quæ facietis : loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo; veritatem et iudicium pacis iudicate in portis vestris, et unusquisque malum contra amicum suum ne cogitetis in cordibus vestris, et juramentum mendax ne diligatis. Omnia enim hæc sunt quæ odivi, dicit Dominus exercituum. Et factum est verbum Domini exercituum ad me, dicens : Hæc dicit Dominus exercituum : Jejunium quarti, et jejunium quinti, et jejunium septimi, et jejunium decimi erit domui Juda in gaudium, et in lætitiâ, et in solemnitates præclaras; veritatem tantum et pacem diligite, dicit Dominus exercituum⁴. In hoc ergo omnes nos⁵ unanimes oportet esse, ut secundum apostolicam doctrinam, id ipsum dicamus omnes, et non sint in nobis schismata. Simus autem perfecti in eodem sensu, et in eadem sententia⁶, in cuius operis devotione gratulamur dilectionem tuam esse consortem. Non decet enim a capite membra dissidere⁷, sed, juxta sacræ Scripturæ testimonium, omnia membra caput sequantur⁸. Nulli vero dubium est (38), quod apostolica Ecclesia mater sit omnium Ecclesiarum, a cuius vos regulis nullatenus convenit deviare. Et sicut Dei Filius venit facere voluntatem Patris⁹, sic et vos voluntatem vestræ impleatis matris¹⁰, quæ est Ecclesia, cuius caput, ut prædictum est, Romana existit Ecclesia. Quidquid ergo¹¹ sine discretionem justitiæ contra hujus disciplinam actum fuerit, ratum haberi ratio nulla permittit.

II.

De criminationibus doctorum.

Criminationes vero contra doctorem nemo suscipiat, quia non oportet filios reprehendere patres, nec servos dominos lacerare. Filii ergo sunt doctorum, omnes quos instruunt. Et sicut filii patres carnales, sic et hi patres debent diligere spirituales. Non enim bene vivit, qui non recte credit, aut patres reprehendit, vel detrahit suos. Doctores ergo, qui et patres vocantur, magis portandi quam reprehendendi sunt, nisi in recta fide erraverint. Nullus ergo doctorem per scripta accuset, nec nisi fideli et legitimo, qui etiam irreprehensibilem vitam ac conversationem ducat, accusatori respondeat:

A quia indignum est, ut doctor stulto et indocto, atque reprehensibiliter viventi, respondeat juxta stultitiam suam, dicente Scriptura: *Non respondeas stulto juxta stultitiam suam*¹². Non bene vivit, qui non recte¹³ credit. Nihil mali vult, qui fidelis est. Si quis fidelis est, videat ne falsa loquatur, aut cuiquam insidias ponat. Fidelis homo semper fideliter agit, et infidelis callide insidiatur, atque fideles et pie ac juste viventes perdere nititur, quia similis similem sibi quærit. Infidelis homo mortuus est in corpore vivente. Et contra sermones fidelis hominis vitam custodiunt auditorum. Doctorem enim¹⁴ catholicum, et præcipue Domini sacerdotem, sicut nullo errore implicari, ita nulla oportet machinatione aut cupiditate violari. Dicente quippe Scriptura sancta: *Post concupiscentias tuas non eas, et a voluntate tua avertere*¹⁵: multis hujus mundi illecebris, multis vanitatibus resistendum est, ut veræ continentię obtineatur integritas. Cujus prima est labe superbia, initium transgressionis et origo peccati: quoniam mens sponte avida, nec abstinere novit, nec pietati adhibere consensus. Nullus bonorum¹⁶ inimicum habet, nisi malum, qui ideo esse permittitur, ut aut corrigatur, aut per ipsum bonus exerceatur. Quidquid ergo¹⁷ irreprehensibile est, catholica defendit Ecclesia. Nulli imperatori¹⁸ vel cuipiam pietatem custodienti, licet aliquid contra mandata divina præsumere. Injustum ergo iudicium et diffinitio injusta, regio metu aut jussu, aut cujuscunque episcopi regio potentis, a iudicibus ordinata vel acta, non valeat. Homini religioso parum esse debet¹⁹ inimicitias aliorum non exercere, vel augere male loquendo, nisi etiam eas extinguere bene loquendo studuerit. Melior est²⁰ in malis factis humilis confessio, quam in bonis superba gloriatio. Omnes vero qui amant²¹ vitam beatam, malunt eam tranquillitatis suæ et justitiæ statu currere, quam nostrorum peccatorum poenis ultricibus interpolari. Memor enim sum²², me sub illius nomine Ecclesiæ præsidere (39), cuius a Domino nostro Jesu Christo est glorificata confessio, et cuius fides omnes semper destruit errores. Et intelligo aliter mihi non licere, quam ut omnes conatus meos ei causæ, in qua universalis Ecclesiæ salus infestatur, impendam. Spero autem adfuturam²³ misericordiam Dei, quod cooperante ejus clementia, omnis pestifer morbus, ipso pellente, auferatur. et quidquid ipso inspirante atque auxiliante poterit salubriter fieri, cum tuæ fidei et devotionis laude

⁴ Zach. viii, 1-19. ⁵ S. Leo ep. 33 et 84. ⁶ I Petr. iii. ⁷ distin. 12: Non decet a capite. ⁸ I Cor. xii. ⁹ Joan. vi, 38. ¹⁰ idem habetur infra in decr. 2 Stephani I et Sixti papæ III. ¹¹ Adrian. coll. 3 et 67. ¹² Prov. xxvi, 4. ¹³ Sixti sententiæ 6, 167, 189, 203. ¹⁴ S. Leo ep. 53. ¹⁵ Eccl. xviii, 30. ¹⁶ Prosperi sent. 202, ex Aug. in ps. lrv. ¹⁷ canon. 9 conc. Nicæni. ¹⁸ conc. Rom. vi, sub Symmacho papa, 11, q. 3, Injustum iudicium, etc. ¹⁹ S. Prosperi sent. 179, ex S. Aug. ix Confess. c. 9. ²⁰ ejusdem ex eodem in ps. xciii. ²¹ S. Ambr. ep. 21. ²² S. Leo ep. 32. ²³ S. Leo ep. 31, cuius verba ut præcedentium auctorum detractis additisve quibusdam interpolata.

(38) *Nulli vero dubium.* Romanam Ecclesiam matrem et caput esse omnium aliarum Ecclesiarum, evidens testimonium notatu dignissimum hic traditur: plura testimonia vide apud Bellarm. *De Rom. pont.* Sev. Binius.

(39) *Memor enim sum, me sub illius nomine Ecclesiæ præsidere.* Romanum pontificem successorem Petri esse, hic indicatur. Plura testimonia vide apud Bellarmin. *De Roman. pont.* lib. II, cap. 12, et multis aliis sequentibus. lv.

peragatur. Quoniam res omnes aliter tutæ esse non recipiendi²⁸, nec eorum vel anathematizatorum vox, ullum nocere vel accusare potest.

II.

De iis qui excommunicatis communicant, vel infidelibus.

EPISTOLA II.

AD OMNES GALLIARUM EPISCOPOS.

De conspirationibus et reliquis illicitis causis, ne fiant, et de reparatione lapsi post pœnitentiam.

Dilectissimis fratribus per Gallias constitutis, universis episcopis, CALLISTUS.

Plurimorum relatu comperimus²⁹ dilectionem vestram fervore Spiritus sancti ita Ecclesiæ gubernacula firmiter contra impetus tenere et regere, ut naufragia aut naufragiorum detrimenta, Deo auctore, non sentiat. Talibus igitur gloriantes indicibus, rogamus, ne in illis partibus contra statuta apostolica quidquam fieri sinatis, sed nostra fulli auctoritate, nociva compescite, illicita prohibete.

I.

De iis qui conspirant adversus episcopos, vel qui eis consentiant.

Conspirationum vero crimina vestris in partibus vigere audivimus, et plebes contra episcopos suos conspirare nobis manifestatum³⁰ est. Cujus criminis astutia non solum inter Christianos abominabilis est: sed etiam inter ethnicos, et ab exteris legibus prohibita. Et idcirco hujus criminis reos non solum ecclesiasticæ, sed etiam sæculi damnant leges: et non solum conspirantes, sed etiam consentientes eis³¹. Antecessores vero nostri cum plurima turba episcoporum, quicumque eorum in sacerdotali honore sunt positi, aut existant clerici, honore, quo utuntur, cadere³² præceperunt: cæteros vero communione privari, et ab Ecclesia extorres fieri jusserunt; omnesque simul utriusque ordinis viros infames esse censuerunt; et non solum facientes, sed et eis consentientes. Justum est enim³³, ut qui divina contemnunt mandata, et iubedientes patrum existunt jussionibus, severioribus corrigantur vindiciis, quatenus cæteri talia committere timeant, et omnes gaudeant³⁴ fraterna concordia, et cuncti sumant severitatis atque bonitatis exemplum. Nam si, quod absit, ecclesiasticam sollicitudinem³⁵ vigoremque negligimus, perdit desidia disciplinam, et animabus fidelium profecto uocebitur. Hi vero in nullius accusationem sunt

²⁸ ann. 222. ²⁹ Simplicius ep. 1. ³⁰ mandatum Gr. textu concilii Chalced., c. 28, legitur ἐπιπύρωσαν. ³¹ 33, q. 3: Justum est, ut qui. ³² Deus gaudeat. ³³ S. Greg. ep. 11, lib. xii. ³⁴ 2, q. 4: Conspiratores in nul. ³⁵ 21, q. 5: Excommunicatos quoque a. ³⁶ Apost. can. 11, 12. ³⁷ II Cor. vi, 14. ³⁸ 9, q. 2: Nullus alterius terminus. ³⁹ ADR. col. 16. ⁴⁰ Anianus const. 2, tit. 16, lib. iv, Cod. Theod. ⁴¹ Prov. xxi, 28. ⁴² 9, q. 2: Nullus primas, nul. ⁴³ ADR. col. 43.

(40) *Juxta apostolorum institutionem.* Canones apostolorum 11 et 12 intelligit, in quorum notis vide quæ diximus de excommunicatis vitandis. SEV. BIN.

(41) *Quod ab apostolis.* Canone 35 et 36, quibus singulis episcopis apostolica lege præcipitur, ne dioceseos suæ terminos transgrediantur, verum potius singuli intra suos fines sese contineant.

Excommunicatos quoque a sacerdotibus³⁶, nullus recipiat ante utriusque partis justam examinationem nec cum eis in oratione, aut cibo, aut potu, aut osculo communicet, nec ave eis dicat: quia quicumque in his vel aliis prohibitis, scienter excommunicatis communicaverit, juxta apostolorum institutionem (40), et ipse simili excommunicatione subjacebit³⁷. Ab his ergo clerici et laici se abstineant, qui eadem pati noluerint. Infidelibus quoque nolite conjungi, nec cum eis ullam participationem habere. Talia vero agentes, non fideles, sed infideles judicantur. Unde ait Apostolus: *Quæ pars fidei cum infidei? aut quæ participatio justitiæ cum iniquitate*³⁸?

III.

Ut nullus episcopus de alterius parochia aliquid præsumat, et de mutationibus episcoporum.

Nemo quoque alterius terminos usurpet³⁹, nec alterius parochianum judicare aut excommunicare præsumat; quia talis judicatio vel ordinatio⁴⁰, aut excommunicatio, vel damnatio, nec rata erit, nec vires ullas habebit; quoniam nullus alterius judicis, nisi sui, sententia tenebitur, aut damnabitur⁴¹. Unde et Dominus loquitur dicens: *Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui*⁴². Nullus autem primas vel metropolitanus diocesanæ ecclesiæ vel parochiam⁴³, aut aliquem de ejus parochia præsumat excommunicare vel judicare, vel aliquid agere abeque ejus consilio vel judicio: sed hoc observet, quod ab apostolis (41) ac patribus et prædecessoribus nostris est statutum, et a nobis confirmatum: id est⁴⁴, si quis metropolitanus episcopus, nisi quod ad suam solummodo propriam pertinet parochiam, sine consilio ac voluntate omnium comprovincialium episcoporum, extra aliquid agere tentaverit, gradus sui periculo subjacebit: et quod egerit, irritum habeatur et vacuum: sed quidquid de provincialium coepiscoporum causis, eorumque ecclesiarum et clericorum atque sæcularium necessitatibus agere aut disponere necesse fuerit, hoc cum omnium consensu comprovincialium agatur pontificum (42);

³⁷ Rom. 1, 32. ³⁸ carere: ita et ms. Just. at in ³⁹ 33, q. 3: Justum est, ut qui. ⁴⁰ Deus gaudeat. ⁴¹ S. Greg. ep. 11, lib. xii. ⁴² 2, q. 4: Conspiratores in nul. ⁴³ 21, q. 5: Excommunicatos quoque a. ⁴⁴ Apost. can. 11, 12. ⁴⁵ II Cor. vi, 14. ⁴⁶ 9, q. 2: Nullus alterius terminus. ⁴⁷ ADR. col. 16. ⁴⁸ Anianus const. 2, tit. 16, lib. iv, Cod. Theod. ⁴⁹ Prov. xxi, 28. ⁵⁰ 9, q. 2: Nullus primas, nul. ⁵¹ ADR. col. 43.

Vide quæ diximus in notis ad allegatos canones. lb.

(42) *Comprovincialium agatur pontificum.* Locus notabilis, unde perspicue constat pontificis et episcopi nomen commune fuisse omnibus omnino episcopis Romano dignitate et officio inferioribus; adeoque nemini mirum videri debeat, Romanum pontificem et episcopum, cui maxima cura Eccle-

nec aliquo dominationis fastu, sed humillima et A
concordi administratione, sicut Dominus ait: *Non
veni ministrari, sed ministrare* ⁴². Et alibi: *Qui ma-
jor est vestrum, erit minister vester* ⁴³, et reliqua.
Similiter et ipsi comprovinciales episcopi cuncta
cum ejus consilio, nisi quantum ad proprias per-
tinet parochias, agant, juxta sanctorum constituta
patrum (qui quamvis aliquo temporum intervallo
nos antecesserint, ab uno tamen eodemque puritatis
fonte, veritatis et fidei lumen hauserunt, et eodem
illustratore et directore spiritu, Ecclesie Dei stabi-
limentum, et omnium Christianorum communem
quæsierunt utilitatem ⁴⁴), ut uno animo ⁴⁵, uno
ore concorditer sancta glorificetur Trinitas in sæ-
cula. Nullus primas, nullus metropolitanus, nul-
lusque reliquorum episcoporum, alterius adeat ci-
vitatem, aut ad possessionem accedat, quæ ad eum
non pertinet, et alterius episcopi est parochiæ, su-
per cujusquam dispositione, nisi vocatus ab eo,
cujus juris esse dignoscitur; aut quidquam ibi dis-
ponat, vel ordinet, aut judicet, si sui gradus ho-
nore potiri voluerit. Sin aliter præsumpsit, dam-
nabitur; et non solum ille, sed cooperatores, eique
consentientes: quia sicut ordinatio, ita eis et ju-
dicatio ⁴⁶, et aliarum rerum dispositio prohibetur.
Nam qui ordinare non poterit, qualiter judicabit?
Nullatenus procul dubio judicabit, aut judicare
poterit; quoniam sicut alterius uxor ⁴⁷, nec adul-
terari ab aliquo, vel judicari aut disponi, nisi a
proprio viro, eo vivente, permittitur: sic nec uxor
episcopi (43), quæ ejus Ecclesia vel parochia indu-
bitanter intelligitur, eo vivente, absque ejus judicio
et voluntate, alteri judicari vel disponi, aut ejus
concubitu frui, id est, ordinatione, ullatenus con-
ceditur. Unde ait Apostolus: *Alligata est uxor legi,
quandiu vir ejus vivit; eo vero defuncto, soluta est a
lege viri* ⁴⁸. Similiter et sponsa episcopi (quia sponsa
uxorque ejus dicitur Ecclesia) illo vivente ei est al-
ligata; eo vero defuncto, soluta est, et cui voluerit,
nubat, tantum in Domino, id est, regulariter. Si
enim, eo vivente, alteri nupserit, adultera judica-
bitur. Similiter et ille, si alteram sponte duxerit,
adulter æstimabitur, et communionem privabitur. Si
autem persecutus fuerit in sua Ecclesia, fugiendum
illi est ad alteram, eique est associandus, dicente D

*Domino: Si persecuti vos fuerint in una civitate,
fugite in aliam* ⁴⁹. Si autem utilitatis causa fuerit
mutandus ⁵⁰, non per se hoc agat, sed fratribus
invitantibus, et auctoritate hujus sanctæ sedis fa-
ciat, non ambitus causa, sed utilitatis.

IV.

*De conjunctionibus consanguineorum; et de iis, qui
ex eis nascuntur, et de accusationibus quas leges
rejiunt.*

Conjunctiones autem consanguineorum fieri pro-
hibentur ⁵¹, quando has et divinæ et sæculi prohi-
bent leges. Leges ergo divinæ hoc agentes, et eos
qui ex eis prodeunt, non solum ejiciunt, sed et
maledictos appellant. Leges ergo sæculi, infames
tales vocant, et ab hæreditate repellunt. Nos vero
B sequentes patres nostros, et eorum vestigiis inhæ-
rentes, infamia eos notamus, et infames esse cen-
semus, quia infamiæ maculis sunt aspersi. Nec eos
viros, nec accusationes eorum, quos leges sæculi
rejiunt, suscipere debemus. (Quis enim dubitat,
leges humanas, rationi et honestati non repugnan-
tes, esse amplectendas, præsertim ubi vel publicæ
consulunt utilitati vel ecclesiasticæ dignitatis au-
toritatem defendunt, ac pro adminiculo tuen-
tur ⁵²?) Eos autem consanguineos dicimus ⁵³,
quos divinæ et imperatorum, ac Romanorum
atque Græcorum ⁵⁴ leges consanguineos appellant,
et in hæreditatem suscipiunt, nec repellere pos-
sunt. Talium enim conjunctiones nec legitimæ
sunt, nec manere possunt, sed sunt repellendæ.
C (Et si quæ ausu temerario tentatæ sint, auctori-
tate apostolica rescindendæ veniunt ⁵⁵.)

V.

*Qui non debeant admitti ad accusationem, vel ad
testimonium: nec nisi de iis quæ in præsentia acta
sunt, testimonium dandum.*

Quisquis ergo non est legitime conjunctus ⁵⁶, vel
absque dotali titulo ac benedictione sacerdotis con-
stat copulatus, sacerdotes vel legitime conjunctos
criminari, vel in eos testificari minime potest,
quoniam omnis incesti macula pollutus infamis
est, et accusare supradictos non permittitur. Non
solum ergo hi rejiciendi sunt et infames efficiun-
tur, sed etiam omnes eis consentientes. Similiter
D de raptoribus, vel eis qui seniores impetunt, fieri

⁴² Math. xx, 28. ⁴³ Marc. x, 45. ⁴⁴ quæ ansulis clausa sunt, non leguntur in c. Just. Ita et in Luc.
⁴⁵ Adr. coll. 43, qq. interjectis a superioribus verbis sejuncta. In Decret. Ivon. l. iv. ⁴⁶ Adr. coll. 16.
⁴⁷ 7, q. 1: Sicut alterius uxor. ⁴⁸ Rom. vii, 8. ⁴⁹ Matth. x, 23. ⁵⁰ In Decret. Ivon. l. iii. ⁵¹ 35,
q. 2, 3: Conjunctiones consanguineorum. ⁵² absunt a ms. Just. et a Luc. ⁵³ 3, q. 4: Consanguineorum
conjunctiones. ⁵⁴ inscite hinc arguitur distinctio imp. in Romanos et Græcos. ⁵⁵ absunt a ms.
⁵⁶ in Decret. Ivon. lib. iv.

siæ commissa est, qui non tantum universæ plebis,
sed etiam totius cleri, omnium sacerdotum et
episcoporum pastorem curam habere debet, discrimi-
nis causa atque officio suo convenienter pontifi-
cem maximum et episcopum episcoporum appellari.
Vide quæ diximus supra in notis ad vitam Zephy-
rini, et ad epistolam Sixti. Sev. Bin.

(43) *Uxor episcopi.* Sicut virgines per votum
emissum, dicuntur Christo nubere ejusque sponsæ,
tota causa 27, quæst. 1, ita merito Ecclesia ejus,
cui quis per ordinationem ascriptus est, uxor esse

dicitur. Unde recte apostolica constitutione, quæ
exstat canonibus apostolorum 14, 15 et 16, consti-
tutum est, ne episcopi aliive curata beneficia possi-
dentes dioceses ac parochias suas sine gravi causa
majoris utilitatis, sua sponte mutant; sicut et il-
lud, quod qui post sacros ordines susceptos, quan-
tumvis invalide, matrimonium in facie Ecclesiæ
contrahere præsumpsit, interpretativam, quam
vocat bigamiam, adeoque irregularitates, aliasque
pœnas incurrant, can. Quotquot, 27, quæst. 1. Ib.

censemus. Nos ergo sæculi leges interficiunt, sed nos, misericordia præeunte, sub infamiæ nota ad pœnitentiam recipimus. Ipsam quoque infamiam, qua sunt aspersi, delere non possumus, sed animas eorum per pœnitentiam publicam et Ecclesiæ satisfactionem sanare cupimus, quia manifesta peccata non sunt occulta correctione purganda ⁶⁷. Omnes ergo qui in recta fide suspecti sunt, in accusatione sacerdotum et eorum, super quorum fide non hæsitatur, minime recipiantur, et in testimonio humano dubii habeantur. Infirmari ergo oportet eorum vocem, de quorum fide dubitatur, nec eis ⁶⁸ omnino esse credendum, qui rectam fidem ignorant. Quærendum est ergo in iudicio ⁶⁹ cuius sit conversationis et fidei, is qui accusat, et is qui accusatur, quoniam hi qui non sunt rectæ conversationis ac fidei, et quorum vita est accusabilis, non permittuntur majores natu accusare, nec quorum fides, vita et libertas nescitur. Neque viles personæ in eorum recipiantur accusationem ⁷⁰. Rimandæ vero sunt enucleatim personæ accusatorum, quæ sine scripto difficile, per scriptum autem nunquam recipiantur: quia per scripturam nullus accusare vel accusari potest ⁷¹, sed propria voce, et præsentem eo, quem accusare voluerit, suam quisque agat accusationem ⁷². Nec absente eo ⁷³, quem accusare voluerit, cuicumque accusatori credatur. Similiter testes per quamcunque scripturam testimonium non proferant, sed præsentem, de his quæ viderunt et noverunt, veraciter testimonium dicant. Nec de aliis causis vel negotiis dicant testimonium, nisi de his quæ sub præsentia eorum acta esse noscuntur. Accusatores vero consanguinei ⁷⁴, adversus extraneos testimonium non dicant, nec familiares vel de domo prodeuntes: sed si voluerint, et invicem consenserint inter se, parentes tantummodo testificentur, et non in alios. Nec accusatores vel testes suspecti recipiantur: quia propinquitatis, et familiaritatis, ac dominationis affectio, veritatem impedire solet ⁷⁵. Amor carnalis, et timor ⁷⁶, atque avaritia, plerumque sensus hebetant humanos et pervertunt opiniones: ut quæstum pietatem putent, et pecuniam quasi mercedem prudentiæ. *Nemo enim in dolo loquatur ad proximum suum* ⁷⁷. *Fovea alta est os malevoli* ⁷⁸. Innocens dum credit facile, cito labitur. Sed iste lapsus, surgit; et tergiversator suis artibus præcipitatur, unde nunquam exsiliat atque evadat. Ponderet ergo unusquisque sermones suos, et quod sibi loqui non vult, alteri non loquatur. Unde bene sacra ait Scriptura: *Quod tibi non vis fieri, alteri ne facias* ⁷⁹. Nos

enim ⁸⁰ tempore indigemus, ut aliquid maturius agamus. Nec præcipitemus consilia et opera nostra, neque ordinem corrumpamus. Sed si aliquis lapsus quocunque modo fuerit, non perdamus eum ⁸¹, sed fraterno corripiamus affectu, sicut ait beatus Apostolus: *Si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, instruite hujusmodi in spiritu lenitatis, considerans teipsum, ne et tu tenteris. Alter alterius onera portate, et sic adimplebitis legem Christi* ⁸². Porro S. David de criminibus mortiferis egit pœnitentiam ⁸³, et tamen in honore permansit. Beatus quoque Petrus amarissimas lacrymas fudit, quando Dominum negasse pœnituit, sed tamen apostolus permansit. Et Dominus per prophetam peccantibus pollicetur, dicens: *Peccator in quacunque die conversus ingruerit, omnium iniquitatum illius non recordabor amplius* ⁸⁴.

VI.

Si possit sacerdos post lapsum ministrare.

Errant enim ⁸⁵, qui putant Domini sacerdotes post lapsum, si condignam egerint pœnitentiam, Domino ministrare non posse, et suis honoribus frui, si bonam deinceps vitam duxerint, et suum sacerdotium condigne custodierint. Et ipsi qui hoc putant, non solum errant, sed etiam contra traditas Ecclesiæ claves disputant ⁸⁶ et agere videntur, de quibus dictum est: *Quæcunque solveritis in terra, erunt soluta et in cælo* ⁸⁷. Alioquin hæc sententia, aut Domini non est, aut vera est. Nos vero indubitanter, tam Domini sacerdotes quam reliquos fideles, post dignam satisfactionem posse redire ad honores credimus ⁸⁸, testante Domino per prophetam: *Nunquid qui cadit, non adjiciet ut resurgat? et qui aversus est, non revertetur* ⁸⁹? Et alibi: *Nolo, inquit Dominus, mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat* ⁹⁰. Et propheta David pœnitentiam agens, dixit: *Redde mihi lætitiæ salutaris tui, et spiritui principali confirma me* ⁹¹. Ipse namque post pœnitentiam et alios docuit, et sacrificium Deo obtulit, dans exemplum doctoribus sanctæ Ecclesiæ, si lapsi fuerint, et condignam pœnitentiam Deo gesserint, utrumque facere posse. Docuit enim quando dixit: *Docebo iniquos vias tuas, et impii ad te convertentur* ⁹². Et sacrificium Deo pro se obtulit, dum dicebat: *Sacrificium Deo spiritus contribulatus*. Videns enim Propheta scelera sua mundata per pœnitentiam, non dubitavit, prædicando et Domino libando, curare aliena. Lacrymarum ergo effusio movet animi passionem. Satisfactione autem impleta, avertitur animus ab ira. Qui enim non igno-

⁶⁷ S. Isid. III, Sent. 46. ⁶⁸ Adr. col. 4. ⁶⁹ 2, quæst. 7: Quærendum est. Et in Carthag. conc. IV, cap. 96. Adr. I col. 5 et 15. ⁷⁰ 2, q. 8: Accusatorum. ⁷¹ 3, q. 9: Absente eo quem. ⁷² 3, q. 9: Testes per quas. ⁷³ vide cod. Theod. et Anianum aliosque jurisconsultos. ⁷⁴ 2, q. 3: Consanguinei accusatores. ⁷⁵ Anian: Veritatis professionem propinquitatis affectio impedire cognoscitur. ⁷⁶ S. Ambr. ep. 44, quam legendam moneo. ⁷⁷ Psal. XIII, 4. ⁷⁸ Prov. XXVI, juxta LXX. ⁷⁹ Tob. IV, 16. ⁸⁰ S. Ambr. epistola 39. ⁸¹ portemus eum, et fr. c. affectu. ⁸² Galat. VI, 1, 4. ⁸³ S. August. ep. 50 de iisdem Davide et S. Petro. ⁸⁴ Ezech. XVIII, 21, 22. (⁸⁵ in Decr. Ivon. lib. IV) ⁸⁶ S. August. ibid. ⁸⁷ Matth. XVIII, 18. ⁸⁸ S. Greg. ep. 54 libri VIII. ⁸⁹ Jerem. VIII, 4. ⁹⁰ Ezech. XVIII, 32, et XXXIII, 11. ⁹¹ Psal. L, 14. ⁹² Ibid. 15.

Ранняя II

scit alteri, quomodo sibi putat subveniri? Superabundant ergo peccata, superabundet et misericordia. Quoniam apud Dominum misericordia, et copiosa apud eum redemptio⁸⁸. Penes Dominum omnium abundantia est, quia Dominus virtutum ipse est et rex gloriæ⁸⁹. Ait enim Apostolus: Omnes peccaverunt, et egent gloria Dei; justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Jesu, quem proposuit Deus propitiatorem, per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem justitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum, in sustentatione Dei, ad ostensionem justitiæ ejus in hoc tempore; ut sit ipse justus et justificans eum, qui ex fide est Jesu Christi⁹⁰. David enim dicit: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata⁹¹. Mundatur ergo homo a peccato, et resurgit gratia Dei lapsus⁹², et in pristino manet officio, juxta prædictas auctoritates. Videat ne amplius peccet, ut sententia Evangelii maneat in eo: Vade, et amplius noli peccare⁹³. Unde ait Apostolus: Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, ut obediatis concupiscentiis ejus. Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato, sed exhibete vos Deo, tanquam ex mortuis viventes, et membra vestra arma justitiæ Deo. Peccatum enim vobis non dominabitur; non enim sub lege estis, sed sub gratia. Quid ergo? Peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia? Absit. An nescitis, quoniam cui exhibetis vos servos ad obediendum, servi estis ejus, cui obeditis, sive peccati ad

A mortem, sive obeditionis ad justitiam? Gratias autem Deo, quod fuistis servi peccati, obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis. Liberati autem a peccato, servi facti estis justitiæ. Humanum dico⁹⁴. Majus enim peccatum est judicantis⁹⁵, quam ejus qui judicatur. Existimas, inquit Apostolus, o homo omnis qui judicas eos qui talia agunt, et facis ea, quia tu effugies judicium Dei? An divitias bonitatis ejus et patientiæ et longanimitatis contemnis? Ignoras quoniam benignitas Dei ad penitentiam te adducit? Secundum duritiam autem tuam et impænitens cor, thesaurus tibi iram in die iræ, et revelationis justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera ejus: his quidem, qui secundum patientiam boni operis, gloriam et honorem et incorruptionem, quærentibus⁹⁶ vitam æternam; his autem, qui ex contentione, et qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira et indignatio, tribulatio et angustia in omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum et Græci. Gloria autem, et honor, et pax omni operanti bonum⁹⁷. Sententiam, fratres, quæ misericordiam velat⁹⁸, non solum tenere, sed et audire refugite, quia potior est misericordia omnibus holocaustibus et sacrificiis⁹⁹. Consultis vestris breviter respondimus, quia oppressos nimis, et præoccupatos aliis judiciis, litteræ nos invenere vestræ. Data VIII Idus Octobris, Antonino et Alexandro viris clarissimis consulibus⁹⁹.

⁸⁸ Psal. cxxxix, 7. ⁸⁹ Psal. xxiii, 40. ⁹⁰ Rom. iii, 25-26. ⁹¹ Psal. xxxi, 1. ⁹² a lapsu ⁹³ Joan. viii, 11. ⁹⁴ Rom. vi, 12-19. ⁹⁵ Sixti sent. 174. ⁹⁶ Roman. Correct. præferunt verbum quærentibus participio quærentibus. ⁹⁷ Rom. ii, 3, 10. ⁹⁸ Sixti sent. 328, ex versione Rufini qui obiit an. 411. ⁹⁹ Marc. xiii. ⁹⁹ an. 222.

ANNO DOMINI GCXXXI.

S. URBANUS I

PONTIFEX ROMANUS

NOTITIA EX LIBRO PONTIFICALI DAMASI PAPÆ

(Mansi, Concil., I, 747, Varias lectiones ad hunc locum Libri pontificalis vide *Patrologiæ Latinæ* tom. CXXVII, col. 1338, in Anastasio Bibliothecario.)

Urbanus (1) natione Romanus, ex patre Pontiano, sedit annos quatuor, menses 10, dies 12 (2). Hic

(1) *Urbanus*. Cum post martyrium Callisti, sedes sex diebus vacasset, 21 Octobris, anno Christi nati 226, qui est Alexandri imperatoris tertius, Urbanus patria Romanus ei substituitur. Baron. prædicto anno, num. ult. Sub hujus pontificatu Origenem Alexandrinæ Ecclesiæ subditum, spontaneum eunuchum ab Alexandro Hierosolymorum episcopo contra apostolorum canones ordinatum esse Demetrius Alexandrinæ Ecclesiæ episcopus jure meritoque conqueritur, ipsumque Origenem in laicorum ordi-

nem redigendum, et ab exercitio presbyterii suspendendum esse, recte decrevit et admonet; postea tandem excommunicat, quod scripta quædam deinceps ab eo vel vulgata, vel, ut ipse Origenes excusabat, suo nomine edita, multis hæresibus scaterent. Vide Baron. prædicto anno et sequentibus. Sev. Bin.

(2) *Sedit annos 4, menses 10, dies 12*. Ex Vaticanis indicibus constat eum sedisse annis sex, mens. 7, dieb. 4. Euseb. in *Chron.* graviter errat, dum

fecit ministeria sacrata omnia argentea (3), et patenas argenteas 25 apposuit. Hic sua traditione multos convertit ad baptismum et credulitatem; Tiburtium etiam et Valerianum nobilissimum virum, sponsum sanctæ Cæcilie, quos etiam usque ad martyrii palmam perduxit. Et per ejus monita et doctrinam, multi martyrio coronati sunt (4). Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros novem, diaconos quinque, episcopos per diversa loca octo. Qui et sepultus est in cœmeterio Prætextati, via Appia, viii Kalendas Junias, et cessavit episcopatus dies 30.

NOTITIA ALTERA.

(D. CONSTANT, *Epistolæ Rom. pont.* I, 111.)

Hunc papam, Alexandro imperatore, Callisto successisse Eusebius in *Chronico* tradit. Eum Ecclesie Romanæ pontificatu octennio perfunctum esse idem scriptor *Hist.* lib. vi, c. 23, docet. Et eum quidem a consulatu *Maximi et Æliani usque Agricolæ et Clementino*, hoc est ab anno Christi 223 ad 230 Ecclesiam rexisse ex Bucheriano catalogo discimus. Maii 25 die, quo et memoriam ejus celebrat Ecclesia, obiisse creditur. Hæc autem omnia inter se, necnon cum iis, quæ de Callisto præmisimus, componi commode possunt, si octennium Eusebianum octo diversos consulatus intelligamus. Nam ab anni 223 mense Octobri, circa cujus exitum Callistus pontifex creatus putatur, ad 25 diem mensis Maii anni 230, quo Urbani mors consignatur, octo re-

illi annos novem ascribit. Baron. anno 233, num. 1. *Scr. Bin.*

(3) *Hic fecit ministeria sacrata omnia argentea.* His temporibus Ecclesiam non modo vitreis, sed etiam argenteis calicibus, quibus abundabat, usam fuisse, præterquam quod hic aliud asseratur, ex Gregorii Turonensis commentariolo, quem *De gloria martyrum* scripsit, cognoscere licet, ubi dicit: multa sacra ministerialia vasa ex argento confecta, inventa esse, dum crypta illa, in qua fideles sacra agentes occulsi fuerant, refoderetur. Imo non argenteis tantum, sed et aureis calicibus Romanos pontifices circa hæc tempora incrementum corporis ac sanguinis Domini sacrificium offerre consuevisse, Prudentius in hymno de rebus gestis S. Laurentii indicat, versibus, quibus persecutores S. Laurentium interpellarunt, hæc:

*Hunc esse vestris orgiis
Moremque, et artem, proditum est;
Hanc disciplinam fœderis
Libent ut auro antistites,
Argenteis scyphis ferunt,
Fumare sacrum sanguinem:
Auroque nocturnis sacris
Astare fixos cereos.*

Cum igitur hæc ex parte Christianæ Ecclesie gloria cresceret, regale sacerdotium Christi his fulgoribus et ornamentis illustraretur, non sine Dei

consentur consulatus. At in Bucheriano Catalogo non solum annos 8, sed et præterea menses 11, dies 12, in ms. autem reginæ Suec. annos 8, menses 10, dies 12, in Corbeiensi annos 9, menses 1, dies 11 sedisse adnotatur. Sed quia in numericas notas error facile irrepit, adeo ut pro octo Urbani pontificis annis in uno Colbertino IV et in Fossatensi III tantum legantur, hærendum potius videtur consulari notæ, qua Urbani pontificatus a Maximi et Æliani consulatu ad consulatum Agricolæ et Clementini in Bucheriano catalogo definitur.

Urbani nullum ad nos pervenit genuinum scriptum. Ea quippe epistola, quæ nomine illius circumfertur, Isidorum Mercatorem opificem habet: adeoque ab ejus collectione non est distrabenda.

Nota ac consilio accidit ut Alexander imperator templis deorum gentilium, aurum et argentum conferri ægre tulerit, illudque Persii, ut refert Lampridius, frequenter susurrarit:

In templo quid facit aurum?

Et demum singularis divinæ providentiæ opus esse videtur, quod aurum et argentum, templis ethnicorum jam ante collatum, per Maximinum Alexandri successorem istuc auferri, statuas deorum, omnemque materiam nummis condendis idoneam confari permiserit: adeoque voluerit fieri, quod I Reg. cap. v scribitur, arca scilicet Dei appropinquante, Dagon Philistæorum deum confringi; illam extolli, hunc dejici; illam gloria et honore affici, hunc vero dejectum universo ornatu et decore exui et spoliari; Christianæ religionis gloriam crescere, gentilitiæ superstitionis honorem minui et penitus obscurari. Baron. anno Christi 233, n. 2 et 3. Vide quæ diximus supra in notis ad Vitam Zephyrini. *Id.*

(4) *Per ejus monita et doctrinam multi martyrio coronati sunt.* Qui Tiburtium, Valerianum et Maximum cum sancta Cæcilia in fide instruxerat, baptizaverat, et adversus ictum gladii hortatu suo obfirmaverat, tandem ipse quoque multa propter Ecclesiam passus, cervicibus abscissis, martyrio coronatus est, anno Christi 233, Alexandri imperatoris 10, vigesimo quinto die Maii. Baron. prædicto loco. *Id.*

S. URBANI I PAPÆ

(5) EPISTOLA AD OMNES CHRISTIANOS

(Mansi, Concil. Collect., t. I, p. 748.)

De eo quod Ecclesia modo possessiones fidelium recipit, et non pretium earumdem rerum sicut temporibus apostolorum; et cur sedes excelsum in ecclesiis episcoporum præparentur; et ut eis, quos episcopi excommunicant, nullus communicet; et quos ipsi quoquo modo egerint, nullus recipiat.

- I. De vita communi, et quam ob causam Ecclesia possessiones habere cœperit.
- II. A quibus vel in quos usus res ecclesiasticæ dispensentur, et de inuasoribus earum.
- III. Si quis ab Ecclesia jus possidendi avellere tentaverit.
- IV. De cathedris episcopalibus.
- V. Ut nullus communicet iis, quibus episcopus non communicat, vel recipiat quos ille abjecerit.
- VI. De sponsione in baptismo facta, et de iis qui communem vitam susceperunt.
- VII. De impositione manus episcopulis.

URBANUS episcopus omnibus Christianis, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam et aspersionem sanguinis Domini nostri Jesu Christi, salutem.

Decet omnes Christianos, charissimi, ut eum imitentur, cujus nomen sortiti sunt. Quid prodest, fratres mei, Jacobus apostolus ait, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? Nolite plures magistri fieri, fratres mei, scientes quoniam majus judicium sumitis. In multis enim offendimus omnes. Qui sapiens et disciplinatus est inter vos, ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientiæ¹.

I.

Scimus² vos non ignorare (6), quia hactenus vita communis inter honos³ (Christianos) viguit, et adhuc gratia Dei viget, et maxime inter eos qui in sortem Domini sunt electi⁴, id est, clericos, sicut in Actibus legitur apostolorum: *Multitudinis autem cre-*

¹ Jacob. II, 14. ² Quæst.: Scimus vos non ign. 37. ³ Quæst. 1: Videntes autem sacerdotes.

(5) Ficta et supposita apud viros doctos habetur.

(6) Scimus vos non ignorare. Docet hoc loco S. Urbanus pontifex, initio Ecclesiæ, juxta testimonium Lucæ Act., cap. IV, consuevisse pios homines possessiones rerum suarum distrahere, earumque pretium Ecclesiis donare: sed quia eo modo presentibus duntaxat, non autem futuris Ecclesiæ ministris providebatur, decernit magis e re et commodo Ecclesiæ futurum, si ipsarum rerum possessiones Ecclesiæ donentur. Et merito: si enim Levitis veteris testamenti divino jure concessum est, ut urbes ad habitandum, suburbana ad alendum pecora possideant, agros et vineas ex oblationibus populi licite emant, licite etiam distrahant ac vendant, quod Levit. cap. XXV, et III Reg. cap. II, Jer. cap. XXXII, Act. cap. IV, satis aperte indicatur; quo jure, quave ratione hoc sacerdotibus ac clericis novi testamenti interdictum erit? Patriarchæ Jacob filium Levi exhæredantis sententiam ac voluntatem Deus quidem approbavit, ejusque posteris, nullam partem terræ, in 12 duntaxat partes, pro numero 12 tribuum divisæ assignari permisit; sed tamen decimam partem omnium fructuum, sibi tanquam proprio Judæorum regi, loco tributi debi-

dentium erat cor unum et anima una, nec quisquam eorum quæ possidebat, aliquid suum esse dicebat, sed erant illis omnia communia. Et virtute magna reddebant apostoli testimonium resurrectionis Jesu Christi. Et gratia magna erat in omnibus illis. Neque enim quisquam egens erat inter illos. Quotquot enim possessores agrorum, aut domorum erant, vendentes, afferebant pretia eorum quæ vendebant, et ponebant ante pedes apostolorum. Dividebatur autem singulis, prout cuique opus erat. Joseph autem, qui cognominatus est Barnabas ab apostolis, quod est interpretatum, filius consolationis, Levites et Cyprius genere, cum haberet agrum, vendidit illum, et attulit pretium ante pedes apostolorum⁵, et reliqua. Videntes ergo sacerdotes summi et alii⁶, atque Levitæ, et reliqui fideles, plus utilitatis posse afferre, si hæreditates et agros quos vendebant, Ecclesiis, quibus præsidebant episcopi, traderent, eo quod ex sumptibus eorum, omnes. ⁷ Isid. II De off., c. 1. ⁸ Actor. IV, 32-

tam una cum 48 civitatibus, et suburbanis earum prædiis, illis, tanquam suis hæredibus, donavit. Ridicula sane foret, vehemens illa multorum pontificum et conciliorum decretis, rerum ecclesiasticarum interdicta alienatio, si Ecclesia nullam rem licite hactenus possederit. Quare quod inquit Christus Luc. XIV, non posse esse discipulum suum, nisi qui renuntiaverit omnibus quæ possidet, ita intelligendum est, sicut id quod sequitur: *Si quis venit ad me, et non odit patrem et matrem et uxorem, adhuc autem et animam suam, non potest esse meus discipulus.* Certum est, non ad odium, sed potius ad amorem parentum, filiorum, uxoris, et vitæ propriæ quemlibet hominem divina lege obligari, si horum amor Dei charitati, quem super omnia diligere debemus, nihil obstat aut præjudicat; sic si rerum possessio animum a Dei cultu avocet, mala est, eoque casu plane deserenda; si vero ministris alimenta præbendo, eundem Dei cultum promoveat, utilissime sane Ecclesia temporalium bonorum dominium ac possessionem sibi retinet et usurpat. Vide quæ diximus supra in notis ad epist. 2 Pii I. Bellarminus lib. 1 De clericis, cap. 26. Sev. Bin.

tam presentibus quam futuris temporibus, plurima et elegantiora possent ministrare fidelibus communem fidem ducentibus, quam ex pretio eorum; ceperunt prædia et agros, quos vendere solebant, matricibus Ecclesiis tradere⁷, et ex sumptibus eorum vivere.

II.

Ipsæ vero res in ditione singularum parochiarum, episcoporum, qui locum tenent apostolorum, erant, et sunt usque adhuc, et futuris semper debent esse temporibus. E quibus episcopi et fideles dispensatores eorum, omnibus communem vitam degere volentibus, ministrare cuncta necessaria debent, prout melius potuerint, ut nemo in eis egens inveniatur. Ipsæ enim res fidelium oblationes appellantur, quia Domino offeruntur. Non ergo debent in aliis usibus, quam ecclesiasticis, et prædictorum Christianorum fratrum vel indigentium converti: quia vota sunt fidelium⁸, et pretia peccatorum (7), ac patrimonia pauperum, atque ad prædictum opus expendunt, Domino traditæ. Si quis autem (quod absit) secus egerit, videat ne damnationem Ananias et Saphiræ percipiat, et reus sacrilegii efficiatur, sicut illi effecti sunt, qui pretia prædictarum rerum fraudaverunt, de quibus legitur in prædictis apostolorum Actibus: *Vir autem quidam nomine Ananias, cum Saphira uxore sua, vendidit agrum et fraudavit de pretio agri, conscia uxore sua: et afferens partem quamdam, ad pedes apostolorum posuit. Dixit autem Petrus Ananias: Cur tentavit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui sancto, et fraudare de pretio agri? Nonne manens tibi manebat, et venundatum erat in tua potestate? Quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non es hominibus mentitus, sed Domino. Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit, et exspiravit. Et factus est timor magnus in omnes qui audierunt. Surgentes autem juvenes, amoverunt eum; et efferentes, sepelierunt. Factum est autem quasi horarum trium spatium, et uxor ipsius, nesciens quod factum fuerat, introivit. Respondens autem ei Petrus, dixit: Dic mihi, si tanti agrum vendidistis? At illa dixit: Etiam tanti. Petrus*

⁷ Concil. Milev. 25. ⁸ Julianus Pomerius lib. II De vita contempl., c. 9 et 16. Vide Hincm. epp. b et 8, edit. Moguntinæ Busæi. ⁹ Actor. v, 4-11. ¹⁰ 12. Quæst. 1: Res ecclesiæ non quasi. ¹¹ Idem Pomerius qui supra, in opere quod falso a plerisque tributum fuit Prospero Aquitano. ¹² I Cor. xvi, 22. ¹³ 17. Quæst. 4: Attendendum est, ne prædia. ¹⁴ sacrorum. ¹⁵ Cod Theod. lib. xvi, tit. 2, const. 40, quam expende. ¹⁶ uratur. ¹⁷ I Cor. v, 5. ¹⁸ Quæst. 1: Videntes autem sacerdot. ¹⁹ Degens vel gerens.

(7) Pretia peccatorum. Receptissima est expositio, ut hostiæ et eleemosynæ pro peccatis oblatæ, peccata appellentur. Osee cap. iv de sacerdotibus dicitur: *Peccata populi mei comedunt. Quem locum Cyrillus, Theophylactus, Theodoretus et alii recentiores recte de hostiis interpretantur. Nam Scriptura ita frequenter loqui solet, ut in primis evidentiissime patet ex hisce verbis Pauli apost. II Cor., cap. v: Eum qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso. Quia igitur bona temporalia Deo in ministris Ecclesiæ oblata, peccata redimunt, et peccantem ad donum poenitentiae obtinendum disponunt, recte pretia peccatorum appellantur. De hoc peccatorum pretio intelligendum est illud apostoli Pauli: Im-*

A autem ad eam: Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini? Ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum, ad ostium, et efferent te. Confestim cecidit ad pedes ejus, et exspiravit. Intranter autem juvenes, invenerunt illam mortuam, et extulerunt, et sepelierunt ad virum suum. Et factus est timor magnus in universam Ecclesiam, et in omnes qui audierunt hæc. Hæc, fratres, valde cavenda sunt et timenda: quia res Ecclesiæ, non quasi propriæ¹⁰, sed ut communes et Domino oblatæ¹¹, cum summo timore non in alios quam in præfatos usus sunt fideliter dispensandæ, ne sacrilegii realium incurrant, qui eas inde abstrahunt, ubi traditæ sunt, ne pœnam et mortem Ananias et Saphiræ incurrant, et (quod pejus est) anathema maranatha fiant¹², et si non corpore, ut Ananias et Saphira, mortui ceciderint, anima tamen, quæ potior est corpore, mortua et alienata a consortio fidelium cadat, et in profundum barathri labatur. Unde attendendum est omnibus¹³, et fideliter custodiendum, et illius usurpationis contumelia depellenda, ne prædia usibus secretorum¹⁴ cœlestium dedicata, a quibusdam irruentibus vexentur. Quod si quis fecerit¹⁵, post debitæ ultionis acrimoniam, quæ erga sacrilegos jure promenda est, perpetua damnetur infamia, et carceri tradatur, aut exsilio perpetuæ deportationis utatur¹⁶. Quoniam, juxta Apostolum¹⁷, tradere oportet hujusmodi hominem Satanæ, ut spiritus salvus sit in die Domini.

III.

C Memoratis ergo augmentationibus ac cultibus, in tantum Ecclesiæ¹⁸, quibus episcopi præsent, Domino adminiculante, creverunt, et tantis maxima pars earum abundant rebus, ut nullus sit in eis, communem eligens¹⁹ vitam, indigens; sed omnia necessaria ab episcopo suisque ministris percipit. Ideo si aliquis exstiterit modernis aut futuris temporibus, qui hæc avellere nitatur, jam dicta damnatione feriatur.

IV.

Quod autem sedes in episcoporum ecclesiis ex-

D pertiunt nobis corporalia, quibus nos spiritualia impertimus. Hoc idem beatus martyr ac pontifex Alexander I, epist. 1, in principio, hisce verbis: Ipsi enim, inquit, pro populo interpellant, et populi peccata comedunt, quia precibus suis et oblationibus ea delent atque consumunt. Comedi enim dicuntur in Scriptura, psal. LVIII, quæ consumuntur. Discamus ergo quod qui eleemosynis et oblationibus fidelium fruimur, eas precibus nostris, sicut obligamur, diligentissime compensemus; futurum aliquin, ut de rebus injuste acceptis, coram tremendo judice sæculi, graviter pericitemur. Vide Riberam in Oseam c. iv, v. 4. Sev. BII.

celse constitutæ et præparatæ inveniuntur ut thronus, speculationem et potestatem iudicandi, et solvendi atque ligandi, a Domino sibi datam materiam docent. Unde ipse Salvator in Evangelio ait : *Quæcunque ligaveritis super terram, erunt ligata et in cælo; et quæcunque solveritis super terram, erunt soluta et in cælo* ¹⁰. Et alibi : *Accipite Spiritum sanctum : quorum remiseritis peccata, remittuntur eis; et quorum retinueritis, retenta sunt* ¹¹.

V.

Ideo ista prætulimus, charissimi ¹², ut intelligatis potestatem episcoporum vestrorum, in eisque Deum venerimini, et eos ut animas vestras diligatis; et quibus illi non communicant, non communicetis; et quos ejecerint, non recipiat. Valde enim timenda ⁽⁸⁾ est sententia episcopi ¹³, licet injuste liget aliquem, quod tamen summonere prævidere debet.

VI.

Vos autem hortantes, monemus omnes, qui Christianitatem suscepistis, et a Christo vocabulum Christiani sumpsistis ¹⁴, ne in aliquo Christianitatem vestram irritam faciatis, sed sponsonem, quam Domino in baptismo fecistis, firmiter teneatis, ne reprobi, sed condigni coram eo inveniamini. Et quicumque vestrum communem vitam susceptam habet, et vovit se nihil proprium habere, videat ne pollicitationem suam irritam faciat ¹⁵ : sed hoc, quod Domino est pollicitus, fideliter custodiat, ne damnationem, sed præmium sibi acquirat; quoniam satius est non vovete, quam votum, prout melius potest, non perficere. Gravius enim puniuntur qui

¹⁰ Math. xvii, 18. ¹¹ Joan. xx, 22, 23. ¹² 11. Quæst. 3 : Quibus episcopi non communicant. ¹³ S. Greg. hom. 26, in Evangelia. ¹⁴ Isid. vii Orig., 14. ¹⁵ 12. Quæst. 1 : Scimus vos non ign. votam paupertatis. ¹⁶ Conc. Parisiensis an. 829 cap. 10 libri II alludere videtur. ¹⁷ Euch. aut quis alius hom. in die Pentecostes, quam vide. ¹⁸ Coloss. iii, 2. ¹⁹ I Cor. iii, 19. ²⁰ I Tim. vi, 10. ²¹ Factori leg. est. ²² I Tim. v, 6. ²³ Psalm. xci, 8. ²⁴ De

(8) *Valde enim timenda*. Duplex est excommunicatio : una justa, in qua nulla debita circumstantia desideratur; altera injusta est, cui una vel plures requisitæ circumstantiæ desunt. Hæc posterior, si invalida sit, puta si excommunicans potestatem et auctoritatem non habeat, vel si propter bonum opus eam ferat, vel denique si solemnia debita (de quibus cap. *Statuimus*, et cap. *Constitut. 2*, de sent. excommunicat. lib. vi) non observaverit, conscientiam fidelium non obligat, adeoque talis nunquam timenda foret, nisi forte ratione alicujus scandali, ab hominum consortio, et sacramentorum perceptione abstinendum foret, donec populo nullitas latæ excommunicationis innotuerit. Quæ vero aliunde excommunicato injusta videtur, ex eo nimirum quod iudicem non recta intentione iudicasse putet, vel se innocentem esse existimet, merito singulis fidelibus extimescenda est : cum omnium iudicio certum sit, talibus fructum orationis et suffragiorum communium a reliquis fidelibus licite applicari non posse, neque debere; imo si excommunicato de sua innocentia non evidenter constet, tenetur etiam sub gravi peccato sententiæ intæ parere, et usque ad absolutionem ab hominum consortio et sacramentorum perceptione abstinere. De tali igitur excommunicationis sententia, quæ scilicet probabili iudicio iudicis, tametsi non re ipsa, causam justam habeat, intelligi debet quod

votum fecerunt ¹⁶, aut fidem perceperunt, et votum non perfecerunt, aut in malis vitam finirent, quam illi qui vitam sine voto finirent, aut sine fide mortui sunt, et tamen bona egerunt opera. Ad hoc enim sensum rationabilem naturæ munere ¹⁷, et secundæ nativitatæ reparationem suscepimus, ut secundum Apostolum, *magis quæ sursum sunt, sapiamus, non quæ super terram* ¹⁸ : quia sapientia hujus mundi stultitia est apud Deum ¹⁹. Quid autem suadet, charissimi, sapientia hujus sæculi, nisi nocitura quærere, et amare peritura, negligere salutaria, pro nihilo reputare perpetua? Cupiditatem commendat, de qua dicitur : *Radix omnium malorum est cupiditas* ²⁰. Quæ in primis hoc malum habet, quod dum ingerit transitoria, abscondit æterna. Et dum a foris posita conspicit, intra se latentia non introspicit, et dum aliena quærunt, sectatori ²¹ suo semetipsum alienum facit. Ecce quid suadet sæculi sapientia? vivere in deliciis. Unde dicitur : *Vidua quæ in deliciis est, vivens mortua est* ²². Suadet ergo mollissimis suavitatibus, peccatis, vitiis et flammis nutrire carnem, cibi et vini intemperantia animam premere, ac vitam spiritus intercludere, et contra se hosti suo de se gladium ministrare. Ecce quid suadet sæculi sapientia? ut qui boni sunt, mali esse malint, et per errorem mentis, fieri etiam studeant peccatores, et non cogitent illam terribilem Dei vocem, cum *exurentur peccatores sicut fenum* ²³.

VII.

Omnes enim fideles ²⁴ per manus impositionem (9) episcoporum Spiritum sanctum post baptismum ac-

hac epistola dicitur; sicut et illud, quod hom. 26 in Evangelia scribit Gregorius : *Sententiam pastoris sive justa, sive injusta sit, timendam esse*. Valent. tom. IV, disp. 7, quæst. 17, punct. 2. Vide quæ diximus supra in notis ad can. apost. Sev. Bix.

(9) *Omnes fideles per manus impositionem*. Ab Urbano sacramentum confirmationis institutum esse, si qui ex hoc loco probari posse existimant, graviter errant. Apostoli enim, qui Act. viii et xix super baptizatos manus imposuerunt, ut Spiritum sanctum acciperent, hoc sacramentum confirmationis administrarunt. Accedit quod Tertullianus Urbano antiquior confirmationis pluribus in locis meminerit. In lib. *De resurrectione carnis* : *Caro, inquit, abicitur, ut animu emaculetur; caro ungitur, ut anima consecretur*. Et lib. *De bapt.* : *Deinde manus imponitur, per benedictionem advocans et invitans Spiritum sanctum*. Et in lib. *De præscript.* loquens de diabolo, qui imitatur baptismum et confirmationem nostram : *Tingit, inquit, et ipse quosdam utique credentes et fideles suos; signat illic in frontibus milites suos*. De hoc sacramento S. Dionysius Areopagita apostolorum temporibus æqualis cap. 2, parte II *Eccles. hierarchiæ*, sic ait : *Baptizatum indutum alba veste ad pontificem ducunt, ille divino ac deifico prorsus unguento virum signat*. Et infra cap. 4, pari. III : *Sed et ipsis qui sacratissimo regenerationis mysterio consecrantur, adventu*

cipere debent, ut plene Christiani inveniantur: quia cum Spiritus sanctus infunditur²⁵, cor fidele ad prudentiam et constantiam dilatatur. De Spiritu sancto accipimus, ut efficiamur spirituales: quia animalis homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei²⁶. De Spiritu sancto accipimus²⁷, ut sapiamus inter bonum malumque discernere, iusta diligere, injusta respicere, ut malitiæ ac superbiæ repugne-

²⁵ Idem Eucherius loco citato. ²⁶ I Cor. II, 14. papæ. ²⁷ Hactenus Eucherius quem consule. ²⁸ An. 222, vivente adhuc Callisto, cui Urbanus successit anno 224.

Spiritus sancti consummans unguenti inunctio elargitur. Similia hac de re duo Clementes, alter Romanus in suis *Apost. constit.* libris, alter Alexandrinus, Justinus martyr alique plures de hoc sacratissimo sacramento scripserunt, longe ante Urbani pontificis tempora. Quomodo igitur sigillum Domini et

Amus, ut luxuriæ ac diversis illecebris, et fœdis indignisque cupiditatibus resistamus. De Spiritu sancto accipimus, ut amore vitæ et gloriæ ardore succensim, erigere a terrenis mentem ad superna et divina valeamus²⁸. Data Nonis Septembris, id est, quinto die ejusdem mensis, Antonino²⁹ et Alexandro viris clarissimis consulibus.

²⁷ Ista etiam infra habentur in decreto Melchiadis An. 222, vivente adhuc Callisto, cui Urbanus suc-

sacratum hoc unguentum ab Urbano institutum esse potuit, quod prædictorum testimonio a Christo institutum est, et ab apostolis usurpatum, et universæ Ecclesiæ traditum est? Vide Bellarm. lib. II *De confirm.*, c. 5 et 6, et IV *De Roman. pontif.*, c. 8. Sev. Bix.

ANNO DOMINI CCXXII.

ASTERIUS URBANUS

NOTITIA

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, Proleg., III, XI.)

- I. Auctor trium librorum adversus *Cataphrygas*, Asterius Urbanus asseritur.
- II. Episcopus fuisse demonstratur. Episcopi antiquitus vocati quandoque presbyteri. Zoticus Otrenus, alius a Comanense videtur.
- III. Quo tempore scripserit auctor, inquiritur. Iniqua viri docti censura retunditur.

I. Veterum sententiam de trium librorum auctore adversus *Cataphrygas*, quos Avircio Marcello nuncupatos memorat Eusebius (1), haud unam esse comperimus. Hieronymus enim opus illud modo Rhodonem, modo Apollonium litteris consignasse tradit (2). Rufinus (3) et Nicephorus (4) Claudium Apollinarem, Eusebii nimirum mentem minus recte assecuti. Sed ejusmodi opiniones non esse admitendas, alibi uberius exposuimus (5). Nunc vero post viros doctissimos, Valesium (6), Tillemontium (7), Longuerueum (8) et Dodwellum (9), qui tamen postea sententiam mutavit (10), Asterium Urbanum eorum librorum scriptorem existimamus.

Obijci quidem potest, ab hujusce operis scriptore mentionem fieri Asterii Urbani; ut proinde non auctor fuerit ipsemet noster Asterius. Sic enim ille (11): Καὶ μὴ λεγέτω ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ, τῷ κατὰ

Β Ἀστέριον Οὐρβανόν, τὸ διὰ Μαξιμῆλης πνεῦμα. Sed quis non videat verba intermedia seriem orationis turbare, rescribendumque: Καὶ μὴ λεγέτω τὸ διὰ Μαξιμῆλης πνεῦμα, nec mihi jam dicat ille *Maximilla spiritus?* Hinc merito censuit Valesius, verba illa quæ interseruntur, ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ, τῷ κατὰ Ἀστέριον Οὐρβανόν, scholion esse quod vetus quidam scholiastes, vel si mavis, Eusebius ipse, ad marginem libri sui apposuerat, ad verba quæ paulo ante occurrunt, αὐθις δὲ ἐν τῷ αὐτῷ φησι λόγῳ. Quod quidem scholion, ut fieri assolet, fuerit deinceps a librariis in textum illatum: importunum illud quidem, sed eo saltem nomine commodum, quod hinc demum cum ipso viro docto colligamus, Asterium Urbanum trium librorum adversus *Cataphrygas* habendum esse auctorem, non autem Claudium Apollinarem, ut post Rufinum complures re-

(1) Euseb., *Hist. eccl.* lib. v, cap. 16.
 (2) Hieron., *De vir. illustr.*, capp. 37 et 40.
 (3) Rufin., *interpr. Euseb.* l. b. v, cap. 15.
 (4) Niceph. Call., *Hist. eccl.*, lib. iv, cap. 23.
 (5) Prolegom. ad *Bibl. PP.* vol. I, cap. 25, § 2, et vol. II, cap. 42, § 2.
 (6) Vales., ad Euseb. lib. v, cap. 16.

(7) Tillem., *Mém.*, tom. II, pagg. 430, 441, et 670, not. 7, sur les Montan.
 (8) Longuer., *Dissert. de Montan.*, § 14, pag. 265.
 (9) Dodw., *Dissert.* 4 *Cypr.*, § 11, pag. 44.
 (10) Id., *Dissert.* 4 *Iren.*, § 38, pag. 309.
 (11) Aster. Urb., *Fragm.* 4 *infr.*, col. 154.

centiores statuerunt. Porro Valesiana conjectura Tillemontio (12) præ cæteris atque Pearsonio (13) arrisisse perhibetur.

II. Quis autem qualisve fuerit noster Asterius, non liquet. Episcopum vero ipsum fuisse, illa suadere satis videntur quæ ab eo Ancyrae in Galatia peracta noscuntur. Cum enim illius urbis Ecclesiam Montani ejusque feminarum pseudoprophetiis turbatam comperisset, collecto fidelium cœtu pluribus diebus disseruit, eosque in veritate fidei magnopere confirmavit, adversarios vero Deique hostes in fugam convertit (14) : quo quidem munere fungi, virum in primis episcopali honore insignitum decebat.

Præterea testatur auctor (15) tunc adfuisse dum loqueretur, Zoticum Otrenum quem vocat suum συμπεσβύτερον, quin et Zoticum Comanensem et Julianum Apamenum, *ἄνδρας δοκίμους καὶ ἐπισκόπους, viros probos et episcopali dignitate ornatos* : ut propterea non solum in presbyterorum collegium cooptatus fuisse videatur Asterius, sed et ipsemet episcopus fuerit, qui nimirum tribus aliis astantibus episcopis ad populum in ecclesia verba fecerit. Neque vero quis jure collegerit, nostrum Asterium adeoque Zoticum Otrenum in presbyterii gradu fuisse tantummodo collocatos, quod Zoticum ipsum *compresbyterum* suum appellet : haud enim insolens in ecclesiasticæ antiquitatis monumentis, episcopos vocari consuevisse presbyteros. Unum afferam exemplum, et quidem ter inculcatum, ex epistola Irenæi ad Victorem (16) : « Sed et presbyteri illi, inquit, qui ante Soterem Ecclesiæ præfuerunt, quam nunc gubernas. » Et mox : « Verum qui te præcesserunt presbyteri. » Paucisque interjectis, de Aniceto verba faciens : « Cum hic, ait, presbyterorum qui ante se fuerant, consuetudinem retinendam esse diceret, » etc. Καὶ οἱ πρὸ Σωτῆρος πρεσβύτεροι, οἱ προστάντες τῆς Ἐκκλησίας ἧς ἀφηγῆ . . . ἀλλ' οἱ πρὸ σοῦ πρεσβύτεροι . . . λέγοντα (τὸν Ἀνίκητον) τὴν συνήθειαν τῶν πρὸ αὐτοῦ πρεσβυτέρων ὁφείλου κατέχειν. Plura suppeditabit Svicerus (17), quem profecto mirari subit illustrem hunc locum præterisse.

Cæterum haud existimaverim equidem cum Lequienio (18) V. C. unum eundemque fuisse Zoticum Otrenum et Comanensem, quorum divisim meminuit auctor : cum inconsonum videatur, uui

(12) Tillem., l. c., pag. 671.

(13) Pears., *indic. Ignat.*, part. II, pag. 164.

(14) Aster. Urb., *Fragm.* 1, col. 145.

(15) Id. *ibid.*, et *Fragm.* 4, col. 151.

(16) Iren., apud Euseb. *Hist. eccl.*, lib. V, cap. 24.

(17) Svicer., *Thes. eccl.*, v. Πρεσβύτερος, tom. II, pag. 826.

A episcopo duas Ecclesias longe inter se distitas fuisse commissas. Otrys enim in Bithyniæ finibus collocatur a Strabone; Comanorum vero urbs (ut hic de Comanis Ponticis taceam) Cappadociæ, Ptolemæo teste, attribuitur. In notitiis episcopatum, prior dioceseeos Asiæ putatur, Ponticæ autem posterior.

III. Jam vero quæ superant ex tribus libris Asterii, ætatem satis declarant qua ille scribebat. Sic enim ait (19) : *Ab obitu Maximillæ usque in hanc diem, plus quam tredecim anni jam elapsi sunt : nec tamen ullum aut particulare bellum, aut universale in terris fuit. Imo Christianis, præcipua quadam Dei misericordia, pax stabilis et firma permansit.* Et iterum (20) : *Ostendant nobis (Cathaphryges) quinam inter ipsos Montano et mulierculis successerint : etenim prophetiæ donum in omni Ecclesia ad ultimum usque Domini adventum permanere debere, auctor est Apostolus. Sed nullum prorsus poterunt ostendere, tametsi jam quartus decimus hic agatur annus ab obitu Maximillæ.* Ex quibus sane verbis, subductis rationibus, colligit Tillemontius (21) ista scripsisse Asterium circa Domini annum 231, imperii vero Alexandri XI. Et jure quidem : nam Alexander, Herodiano teste (22), *εις τεσσαρεσκαίδεκατον ἐκάσας τῆς βασιλείας ἔτος, ἀναίμωνι ἤρξεν, annis quatuordecim citra sanguinem gessit imperium* : ut proinde quiete agere permissi fuerint Christiani eo imperante; adeoque pax illa, qua sub Antonino Caracalla, sub Macrino, nec non sub Elagabalo fruebatur Ecclesia, sub Alexandri quoque imperio *stabilis et firma permansit*, ut scribit noster auctor.

Ex iis porro quæ huc usque de Asterio Urbano edisseruimus, in primis vero de illius acri studio in Christiana religione ab hæreticorum fraudibus vindicanda; quis demum æquo animo ferat eo usque processisse virum criticum, ut scribere non dubitarit (23), *quæ ab Apollonio, Asterio, Miltiade aliisque illius ævi Montanistarum oppugnantibus, retulit Eusebius, adeo esse plena declamatoriæ vanitatis, ut eo faciant fidei minus, quo magis affirmant?* Itane vero? Ita quidem vir ille censet; quo nimirum Montanum sive purget sive laudet, suumque proinde Tertullianum ab Ecclesiæ unitate sejunctum ac Montanistis addictum.

(18) Lequien., *Oriens Christ.*, tom. II, pagg. 447, 847.

(19) Aster., *Fragm.* 5, *infr.*, col. 151.

(20) Id., *Fragm.* 10, *infr.*, col. 155.

(21) Tillem., *Mém.*, tom. II, pag. 441.

(22) Herodian., *Histor.* lib. VI, sub *init.*

(23) Rigalt., præfat. ad Tertull.

ASTERII URBANI

QUE SUPERSUNT

FRAGMENTA EX LIBRIS III CONTRA MONTANISTAS AD ABERCIUM MARCELLUM.

(GALLAND., *op. cit.*, tom. III, p. 275, ex Eusebio, *Hist. eccl.* lib. v, cap. 16 et 17.)

I. Exordium operis.

Ἐκ πλείστου ὄσου καὶ ἱκανωτάτου χρόνου, ἀγα- A
πητὲ Ἀουίρκει Μάρκελλε (24), ἐπιταχθεὶς ὑπὸ σοῦ
συγγράψαι τινὰ λόγον εἰς τὴν τῶν κατὰ Μιλτιάδην
(25) λεγομένην αἵρεσιν (26), ἐρεκτικώτερον πῶς (27)
μέχρι νῦν διεκέλευν· οὐκ ἀπορίξ τοῦ δύνασθαι
ἐλέγχειν μὲν τὸ ψεῦδος, μαρτυρεῖν δὲ τῇ ἀληθείᾳ·
δεδιώς δὲ καὶ ἐξευλασθούμενος, μὴ πη δόξω τιτὶν
ἐπισυγγράφειν ἢ ἐπιδιατάσσεσθαι τῷ τῆς τοῦ Εὐαγ-
γελίου Καινῆς Διαθήκης λόγῳ· ᾧ μῆτε προσθεῖναι
μὴ ἀφελεῖν δυνατόν, τῷ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτὸ
πολιτεύεσθαι προηρημένῳ. Προσφάτως δὲ γενόμενος
ἐν Ἀγκύρᾳ τῆς Γαλατίας, καὶ καταλαβὼν τὴν κατὰ
Πόντον Ἐκκλησίαν (28) ὑπὸ τῆς νέας ταύτης, οὐχ ὡς
αὐτοὶ φασὶ προφητείας, πολὺ δὲ μᾶλλον ὡς δειχθῆ- B
σεται ψευδοπροφητείας διατεθρυλλημένην (29) καθ-
ῶσον δυνατόν, τοῦ Κυρίου παρασχόντος, περὶ αὐ-
τῶν τε τούτων καὶ τῶν προτεινομένων ὑπ' αὐτῶν
ἑκαστὰ τε (30) διελέχθημεν ἡμέραις πλείοσιν ἐν τῇ
ἐκκλησίᾳ· ὡς τὴν μὲν Ἐκκλησίαν ἀγαλλιασθῆναι, καὶ
πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐπιβρῶσθῆναι· τοὺς δὲ ἐξεναντίας
πρὸς τὸ παρὸν ἀποκρουσθῆναι, καὶ τοὺς ἀντιθέ-

Cum jamdudum id mihi munus injunxeris, Avirci Marcelle charissime, ut adversus Miltiadis hæresim opus aliquod componerem, anceps tamēn atque animo dubius hactenus substīti: non quod aut mendacium refellere, aut veritati patrocinari minime valerem: sed quod verebar ac reformidabam, ne forte quibusdam viderer evangelicæ Novi Testamenti doctrinæ quidquam scribendo addere, et denuo statuere voluisse: cui tamen neque adjici quidquam neque adimi fas est, ab eo præsertim qui ex Evangelii præceptis vitam agere instituerit. Nuper vero cum essem Antycyæ in Galatia, et Ecclesiam illius loci nova illa, non ut ipsi dicunt, prophetia, sed ut potest demonstrabitur, pseudo-prophetia turbatam deprehendissem; quantum facere potui, Deo juvante, tum de his ipsis, tum de reliquis omnibus que ab illis proponebantur, singillatim in ecclesia disserui pluribus diebus: adeo ut Ecclesia quidem incredibili gaudio affecta, et in veritate fidei magnopere confirmata sit; adversarii vero tunc quidem fugati, et Dei hostes non medio-

(24) Ἀουίρκει Μάρκελλε. Rectius in codice Maz., Med. et Fuk. scribitur Ἀουίρκει. Apud Nicephorum in lib. iv legitur Ἀβέρκει. In Menologiis Græcorum ad diem 22 Octobris mentio fit τοῦ ἁγίου καὶ ἱσαποστόλου Ἀβερκίου ἐπισκόπου Ἱερραπόλειως, τοῦ θαυματουργοῦ. Cujus Vitam Græce edidit P. Halloixius in tom. II *De illustribus orientalis Ecclesie scriptoribus*. Est autem id nomen Latinum, ut opinor, cum nullam habeat Græcæ originis notam.

(25) Τῶν κατὰ Μιλτιάδην. Nicephorus addit ἰσὸν δ' εἰπεῖν Μοντανόν, quod scholi vice a Nicephoro additum esse non dubito. Sed cur hic, quisquis est innominatus auctor, hæresim Cataphrygarum, Miltiadis potius quam Montani sectam appellaverit, obscurum est. Non enim hic Miltiadem illum intelligit, de quo Eusebius in sequenti capite loquitur. Is enim pro catholica veritate adversus Cataphrygas scripsit. Itaque Joannes Langus, vir doctissimus, qui Nicephorum interpretatus est, hoc loco Alcibiadem pro Miltiade emendavit. Certe Alcibiades inter præcipuos auctores sectæ Cataphrygarum memoratur ab Eusebio supra in cap. 3 hujus libri. Aut igitur hic legendum est Alcibiades, aut illi scribendum Miltiades.

(26) Εἰς τὴν τῶν κατὰ Μιλτιάδην . . . αἵρεσιν. Hujus loci versionem Valesianam notat Dowwellus *Dissert. 4 in Irenæum*, § 58, p. 370, ejusque censura probatur Fabricio *Bibl. Gr.* tom. V, p. 192. Cæterum Miltiadem quemdam hæreticum nunc primum agnoscimus ex Fragmento Cui, ut videtur, Romani de *Canone sacrarum Scripturarum*, § 4, hujus tomii col. 35 relato.

(27) Ἐρεκτικώτερον πῶς. In codice Regio ac Medicæo πῶς accentum rejicit in ultimam syllabam antecedentis vocabuli. Quod ideo notare volui, quia ad marginem editionis Genevensis id ipsum indicatur paulo obscurius. In codice quoque Maz. et Fuk. πῶς accentum rejicit in antecedentem vocem.

(28) Τὴν κατὰ Πόντον Ἐκκλησίαν. Longe præferenda est codicis Regii scriptura, quam confirmat etiam Nicephorus in lib. iv, cap. 25, τὴν κατὰ τὸν Ἐκκλησίαν, id est, Ecclesiam illius loci, ut habet Latinus interpres, Ancyra scilicet. Sic in inscriptione epistolæ Smyrnenis ad reliquas Ecclesias, καὶ πάσαις ταῖς κατὰ πάντα τόπον τῆς ἁγίας καθολικῆς Ἐκκλησίας παροικίαις. Et infra τῶν κατὰ τὸν πρῶτον.

(29) Διατεθρυλλημένην. Id est *personantem ac perstreptentem*. Tota enim Ecclesia illius loci rumore novæ prophetiæ personabat, cum ob tantæ rei novitatem cuncti de ea re loquerentur. Ex quo apparet donum prophetiæ jam tum illis temporibus in Ecclesia rarum atque inusitatum fuisse, quippe cum exorta Montani prophetia tantæ tumultus tunc temporis in Ecclesia excitaverit. Quod certe non contigisset, si solemne tunc ac pervulgatum in Ecclesia fuisset prophetiæ donum. Porro διατεθρυλλημένην Langus veritè *decantatam*.

(30) Ἐκαστὰ τε. Amplector emendationem Christophorsoni, qui ἐκάστοτε correxit, id est *asidue, quotidie*. Et sic Savilius ad oram libri sui emendavit.

cri dolore percussi fuerint. Cum vero ejus loci presbyteri postularent, ut eorum quæ contra veritatis adversarios dicta fuerant, commentarium ipsis scriptum relinquerem: astante etiam compresbytero nostro Zotico Otreno, id quidem minime præstiti; sed simul atque huc rediissem, scripturum me omnia, et ad ipsos quamprimum missurum, Deo favente, promisi.

II. Ex libro 1.

Igitur obstinata illorum coitio adversus Ecclesiam et nova perniciosi schismatis hæresis, hanc habuit originem. Vicus quidam esse dicitur in Mysia contermina Phrygiæ, nomine Ardaba: in quo, aiunt, Montanum quemdam ex iis qui fidelium numero recens ascripti fuerant, immodica primi loci cupiditate captum, primum sub Grato Asiæ proconsule aditum in se adversario spiritui præbuisse: et dæmone repletum, subito quodam furore ac mentis excessu concuti cœpisse, et nova quædam atque inaudita proloqui; hariolantem ac prædicentem futura, præter morem atque institutum Ecclesiæ a majoribus traditum, et continua deinceps successione propagatum. Porro ex his qui tunc temporis adulterinos hominis sermones audierant, alii quidem ut abreptitium et dæmoniacum ac spiritu erroris actum, turbasque in populo excitantem indignabundi objugabant, et loqui ulterius prohibebant: quippe qui in mente haberent discrimen a Domino prænotatum, minasque quibus jubemur adventum falsorum prophetarum vigilanter ac sollicitè observare. Alii vero velut sancto Spiritu et prophetiæ gratia elati inflatique mirum in modum, et distinctionis a Domino præmonstratæ penitus oblitii, illum infatuantem et adulatorem vulgique seductorem spiritum ultro ad loquendum provocabant, capti ejus illecebris et in fraudem inducti. Hac igitur arte seu potius fraude ac versutia diabolus adversus eos qui dicto Domini audientes non erant, exitium machinatus, cum ab illis immerito

τους (31) λυπηθῆναι. Ἀξιούντων οὖν τῶν κατὰ τόπον πρεσβυτέρων, ὅπως τῶν λεχθέντων κατὰ τῶν ἀντιδιατιθεμένων τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ ὑπόμνημά τι καταλίπωμεν· παρόντος καὶ τοῦ συμπρεσβυτέρου ἡμῶν Ζωτικοῦ τοῦ Ὁσρηνοῦ (32), τοῦτο μὲν οὐκ ἐπράξαμεν· ἐπιγγειλάμεθα δὲ ἐνθάδε γράψαντες, τοῦ Κυρίου δίδοντας, διὰ σπουδῆς πέμπειν αὐτοῖς

Ἡ τοίνυν ἐνστασις αὐτῶν καὶ ἡ πρόσφατος τοῦ ἀποσχίσματος αἵρεσις πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν αἰτίαν ἔσχε τοιαύτην. Κώμη τις εἶναι λέγεται ἐν τῇ κατὰ τὴν Φρυγίαν Μυσίᾳ (33), καλουμένη Ἀρδαβαῦ τούνομα· ἐνθα φασὶ τινὰ τῶν νεοπίστων πρῶτως, Μοντανὸν τούνομα κατὰ Γράτον Ἀσίας ἀνωπάτον, ἐν ἐπιθυμίᾳ ψυχῆς ἀμέτρῳ φιλοπρωτείας δόντα πάροδον εἰς ἑαυτὸν τῷ ἀντικειμένῳ, πνευματοφορηθῆναι τε καὶ αἰφνιδίως ἐν κατοχῇ τινι καὶ παρεκτάσει γενόμενον ἐνθουσιᾶν ὄρξασθαι τε λαλεῖν καὶ ξηνοφωνεῖν, παρὰ τὸ κατὰ παράδοσιν καὶ κατὰ διαδοχὴν ἀνωθεν τῆς Ἐκκλησίας ἔθως δῆθεν προφητεύοντα. Τῶν δὲ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐν τῇ τῶν νόθων ἐκφρονημάτων ἀκρόασει γενομένων, οἱ μὲν ὡς ἐπὶ ἐνεργουμένῳ καὶ δαιμονῶντι καὶ ἐν πλάνῃ πνεύματι ὑπάρχοντι, καὶ τοὺς ὄχλους ταραττόντι ἀγθόμενοι ἐπετίμων, καὶ λαλεῖν ἐκώλυον· μεμνημένοι τῆς τοῦ Κυρίου διαστολῆς τε καὶ ἀπειλῆς, πρὸς τὸ φυλάττεσθαι τὴν τῶν ψευδοπροφητῶν ἐγρηγορήτως παρουσίαν. Οἱ δὲ ὡς ἀγίῳ Πνεύματι καὶ προφητικῷ χαρίσματι ἐπαιρόμενοι, καὶ οὐχ ἥμιστα χανοῦμενοι, καὶ τῆς διαστολῆς τοῦ Κυρίου ἐπιλανθανόμενοι, τὸ βλαψίφρον καὶ ὑποκοριστικὸν καὶ λαοπλάνον πνεῦμα προύκαλοῦντο· θελγόμενοι καὶ πλανώμενοι ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ μηκέτι κωλύεσθαι σιωπῆν· τέχνη δὲ τινι, μᾶλλον δὲ τοιαύτῃ μεθόδῳ κακοτεχνίας ὁ διάβολος τὴν κατὰ τῶν παρηκόων (34) ἀπώλειαν μηχανησάμενος, καὶ παρ' ἄξιαν ὑπ' αὐτῶν τιμώμενος, ὑπέξῃγειρά τε καὶ προσεξέκαυσεν αὐτῶν τὴν ἀποκεκοιμημένην (35) ἀπὸ τῆς κατὰ ἀληθείαν

31) Καὶ τοὺς ἀντιθέτους. Malim ἀντιθέους, ut legitur ad marginem editionis Genevensis. Cum enim jam dixerit τοὺς ἐξεναντίας ἀποκρουσθῆναι, ineptissima esset repetitio, si τοὺς ἀντιθέτους iterum nominaret. Verum ἀντιθέους, quod longe gravius est, appellat Montanistas, id est Dei adversarios, eo quod novum Paracletum inducerent. Atque ita in codice Fuk. et Savil. scriptum habetur. Si quis vero ἀντιθέτους retinere maluerit, non repugnabo. Infra enim dicuntur ἀντιδιατιθέμενοι, ut et apud Gregor. Nyssenum lib. 1 contra Eunomium, et Paulum in II ad Timoth.

32) Τοῦ Ὁσρηνοῦ. Male apud Nicephorum legitur Ὁσρηνοῦ. Distinguendus autem videtur hic Zoticus Otrenus a Zoticō Comanensi episcopo, cuius infra meminuit hic auctor. Nam et Comanensis ille antiquior fuit.

33) Ἐν τῇ κατὰ τὴν Φρυγίαν Μυσίᾳ. Rufinus vertit: Vicus quidam esse dicitur apud Phrygiam Mysia civitatem: ineptissime. Nec melius Musculus et Christophoronus interpretantur, apud Mysiam Phrygiæ. Quid enim, amabo, sibi vult Mysia Phrygiæ? Duplex olim fuit Mysia, sicut et Phrygia, teste Strabone in libro λλ. Alia major, quam Olym-

penem vocat Strabo; alia minor, quam Hellespontiam vocat Ptolemæus. Utraque porro Phrygiæ contermina fuit. Unde natum proverbium apud Græcos, Χωρὶς τὰ Μυσῶν. Fuit et altera Mysia in Europa, Thraciæ contributa, quam Latini quidem Mæsiam vocant, Græci vero semper Μυσίαν. Ad hujus ergo distinctionem, ἡ κατὰ Φρυγίαν Μυσία hic dicitur Mysia Phrygiæ contermina, seu Asiatica. Porro vicus iste in codice Maz. dicitur Ἀρδαβάδ.

34) Κατὰ τῶν παρηκόων. Rufinus indiscipulatos vertit, Musculus immoraligeros, non male. Intelliguntur enim ii qui præceptum Domini, quo præmoniti fuerant ut a falsis prophetis caverent, negligebant; τῆς διαστολῆς τοῦ Κυρίου ἐπιλανθανόμενοι, ut supra loquitur hic innominatus scriptor. Pessime Christophoronus.

35) Τὴν ἀποκεκοιμημένην. Metaphora est a mulieribus, quæ relicto marito toro furtim ad mœchum transeunt. Nam κοιμᾶσθαι, seu dormire, de hujus modi adulteris dici solet, ut in libris sacris occurrit non semel. Quod cum non intelligeret Christophoronus, erroris somnium consoritam vertit.

πίστεως διάνοιαν· ὡς και ἐτέρας τινὰς δύο γυναίκας A
ἐπεγείρει, και τοῦ νόθου πνεύματος πληρῶσαι· ὡς
και λαλεῖν ἐκφρόνως και ἀκαίρως και ἄλλοτριωτρό-
πως ὁμοίως τῷ προειρημένῳ· και τοὺς μὲν χαίρον-
τας (36) και καυχόμενους ἐπ' αὐτῷ, μακαρίζοντας
τοῦ πνεύματος, και διὰ τοῦ μεγέθους τῶν ἐπαγ-
γεμάτων ἐκφυσιοῦντος· ἐστ' ὅπη δὲ και κατακρίνον-
τος στοχαστικῶς και ἀξιοπίστως αὐτοὺς ἀντικρυς,
ἵνα και ἐλεγχτικῶν (37) εἶναι δοκῆ· ὀλίγοι δ' ἦσαν
οὗτοι τῶν Φρυγῶν ἐξηπατημένοι· τὴν δὲ καθόλου
και πᾶσαν τὴν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν Ἐκκλησίαν βλασφη-
μεῖν διδάσκοντος τοῦ ἀπηυθαδισμένου πνεύματος,
ὅτι μήτε τιμὴν μήτε πάροδον εἰς αὐτὴν τὸ ψευδο-
προφητικὸν ἐλάμβανε πνεῦμα. Τῶν γὰρ κατὰ τὴν
Ἀσίαν πιστῶν πολλὰκις και πολλαγῆ τῆς Ἀσίας
εἰς τοῦτο συνελθόντων (38), και τοὺς προσφάτους B
λόγους ἐξετασάντων και βεβήλους ἀποφηνάντων και
ἀποδοκιμασάντων τὴν αἵρεσιν, οὕτω δὴ τῆς τε Ἐκ-
κλησίας ἐξεώσθησαν, και τῆς κοινωσίας ἐλγθησαν.
causa convenissent, novamque illam doctrinam
examinassent et profanam atque impiam judicas-
sent, damnata hæresi, isti ab Ecclesia et fidelium communione expulsi sunt.

III. Ex libro II.

Ἐπειδὴν τοίνυν και προφητόφοντος ἡμᾶς ἀπεκάλ-
λουν, ὅτι μὴ τοὺς ἀμετροφώνους (39) αὐτῶν προφη-
τας ἐδεξάμεθα· τοῦτους γὰρ εἶναι φασιν οὐσπερ ἐπηγ-
γεῖλατο τῷ λαῷ πέμψειν ὁ Κύριος· ἀποκρινάσθωσαν
ἡμῖν, πρὸς Θεοῦ· ἐστὶ εἰς, ὃ βέλτιστοι, τοῦτων τῶν
ἀπὸ Μοντανοῦ και γυναικῶν λαλεῖν ἀρξαμένων, ὅ-
τις ὑπὸ Ἰουδαίων ἐδιώχθη, ἢ ὑπὸ παρανόμων ἀπε-
κτάνθη; Οὐδεὶς. Οὐδέ γε τίς αὐτῶν κρατηθεὶς ὑπὲρ
τοῦ ὀνόματος (40) ἀνεσταυρώθη; Οὐ γὰρ οὐν· οὐδὲ C
μὴν οὐδὲ ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων τῶν γυναικῶν τις
ἐμαστιγώθη ποτὲ, ἢ ἐλιθοβολήθη; Οὐδαμῶς οὐδαμῶς.
Ἄλλω δὲ θανάτῳ τελευτῆσαι λέγονται Μοντανὸς τε
και Μαξιμίλλα. Τοῦτους γὰρ ὑπὸ πνεύματος βλαψί-
φρονος ἐκατέρους ὑποκινήσαντος, λόγος ἀναρτήσαι
ἑαυτοὺς, οὐχ' ὁμοῦ, κατὰ δὲ τὸν τῆς ἐκάστου τελευ-
τῆς καιρὸν φήμη πολλή· και οὕτω δὲ τελευτῆσαι και
τὸν βίον καταστρέψαι, Ἰοῦδα προδότης δίχην. Καθά-
περ και τὸν θαυμαστὸν ἐκαῖνον τὸν πρῶτον τῆς κατ'
αὐτοὺς λεγομένης προφητείας οἶον ἐπίτροπόν (41)

(36) *Kai τοὺς μὲν χαίροντας.* Hæc periodus
connectenda est cum illa sequenti, τὴν δὲ καθό-
λου, etc. Sic enim sensus integer absolvitur, quod
interpretes non animadvertunt. Tamen acumen
interpretis in hoc præcipue elucet, ut verborum ac
sensus ἀκολουθίαν diligentissime consecretur. Porro
hic locus in codice Maz., Med., Fuk. et Savil. ita
legitur, και τοὺς μὲν χαίροντας και χαινουμένους
ἐπ' αὐτῶν, etc.

(37) *Ἴνα και ἐλεγχτικῶν.* Sciebat Montanus,
seu dæmon qui per Montani os loquebatur, olim a
Domino prædictum fuisse, fore ut Spiritus Dei in
adventu suo mundum argueret de peccato. Itaque
dæmon ille, ut verum Dei Spiritum se esse audito-
ribus confirmaret, eos interdum arguebat et ob-
jurgabat. Vide Ambrosium in Epist. ad Thessäl.
cap. v, cujus verba hic merentur ascribi: *Hinc est,
unde et Joannis apostoli Epistola: «Nolite, inquit,
omni spiritui credere, sed probate spiritus, si ex Deo
sunt:» quia si multa bona dicat, in aliquo autem
quod fidei adversum est, promat, sciatur non esse
Spiritus sanctus. Nihil enim erroris in Spiritu san-
cto poterit reperiri. Sed aut per exercitium eloquii*

sonnoque oppressas excitavit paulatim ac vehe-
mentius inflammavit. Quippe duas alias mulierecu-
las suscitavit, et adulterino spiritu replevit; adeo
ut ipsæ quoque, perinde ac supra memoratus illa,
insana quædam et importuna atque aliena loque-
rentur. Et eos quidem qui ea re delectabantur at-
que intumescebant, spiritus ille beatos prædicabat
et promissorum magnitudine supra modum infla-
bat. Interdum tamen conjecturis et fide dignis ar-
gumentis utens, palam eos condemnabat, quo scilicet
etiam objurgatorius videretur. Hi perpauci
erant Phryges, hujusmodi fraude decepti. Univer-
sam vero quæ per orbem terrarum sparsa est, Ec-
clesiam, idem ille arrogantissimus spiritus male-
dictis appetere eos docebat, eo quod nec honorem
nec aditum ullum ad ipsam pseudopropheticis
spiritus reperiret. Nam cum fideles qui in Asia
erant, sæpius et in plurimis Asiæ locis ejus rei
examinassent et profanam atque impiam judicas-
sent, damnata hæresi, isti ab Ecclesia et fidelium commu-
nitione expulsi sunt.

Quando igitur prophetarum nos interfectores vo-
carunt, propterea quod loquaces ipsorum prophetas
non admisimus (hæc enim esse affirmant, quos
Dominus populo se missurum esse promiserit),
respondeant nobis, quæso, per Deum, estne aliquis
eorum, qui jam inde a Montano et mulierculis gar-
rire primum cœperunt, qui a Judæis persecutionem
passus sit, aut ab impiis trucidatus? Nemo certe.
Nec vero ullus eorum pro Christi nomine prehens-
sus, in crucem actus est; sed neque ulla mulier in
Judæorum synagogis aut flagris cæsa, aut lapidibus
impetita est. Nusquam profecto, nec unquam. Imo
longe alio mortis genere interiisse dicuntur Mon-
tanus et Maximilla. Ambo enim, ut fama est, ab
insano spiritu incitati, laqueo sibi gulam fregerunt;
non quidem simul, sed suæ quisque mortis tem-
pore: atque ita instar proditoris Judæ vitam finie-
runt. Sic etiam admirabilis ille Theodotus, qui pri-
mus prophetiæ illorum quasi procurator quidam

*quædam spiritalia, quædam vero carnalia, quia
omnis error carni depulatur; aut certe commento
quodam astutiæ bona fingit, ut his inserat mala, sicut
supra memoravi: quemadmodum in Montano et
Priscilla et Maximilla prophetis Cataphrygarum
spiritus mundi imitationem boni simulabat, ut per
multa verisimilia, nec non et vera, mentiretur se esse
Spiritus sanctum.*

(38) *Εἰς τοῦτο συνελθόντων.* Christophorsonus
legisse videtur εἰς ταῦτο.

(39) *Ἀμετροφώνους.* Alludit ad epithetum illud,
quo Homerus in Iliade Thersitem affecit, ἀμετρο-
πῆς, quod idem est ac falsiloquus. Nam qui men-
tiuntur, nullum in dicendo modum servare solent.

(40) *Ἐπὶ τοῦ ὀνόματος.* In Nicephoro legitur,
ὑπὲρ τοῦ νόμου, quod non probo; subauditur enim
τοῦ Χριστοῦ, ut Rufinus et Christophorsonus sup-
plevit. Sic apud Eusebium lib. v, cap. 18, loquitur
Apollonius, ubi de Alexandro.

(41) *Οἶον ἐπίτροπον.* Rufinus hæc verba non
agnoscit. Sic enim vertit, *veluti primogenitum pro-
phetiæ ipsorum, Theodotum nomine.* Omnes tamen
codices et Nicephorus hanc vocem agnoscunt. Erat

fuit, plurimorum sermone perhibetur falso mentis excessu abreptus fuisse, perinde ac si levaretur aliquando et assumeretur in cœlum; cumque se totum fraudulentissimo spiritui permisisset, ab eo in altum jactatus miserabili exitu periisse. Et id quidem ita factum esse narrant. Sed quoniam ipsi non vidimus, nequaquam existimamus nos quidquam eorum certo cognoscere. Nam forte hoc, forte etiam alio mortis genere Montanus ac Theodotus e mulier illa jam a nobis nominata occubuerunt.

Nec mihi jam dicat ille Maximillæ spiritus (prout in eodem Asterii Urbani libro relatam est): «Arceor tanquam lupus sub ovibus. Non sum lupus, sed verbum, spiritus et potentia.» Verum potentiam illam in spiritu evidenter ostendat et approbet, faterique et assentiri per spiritum cogat eos qui tuncaderant, ut garrulum illum spiritum alloquerentur et examinarent; viros probos et episcopali dignitate præditos, Zoticum scilicet Comanensem et Julianum Apamenum. Quibus Themison alique os obturantes, mendacem illum et vulgi seductorem spiritum ab illis coargui vetuerunt.

Nonne etiam hoc mendacium omnibus manifestum apparuit? Etenim ab obitu Maximillæ usque in hunc diem plusquam tredecim anni jam elapsi sunt: nec tamen ullam aut particulare bellum, aut universale in terris fuit. Imo Christianis præcipua quadam Dei misericordia pax stabilis et firma permansit.

apud Montanistas arca quædam, in quam sodales stipem conjiciebant ad prophetarum alimoniam. Primus Theodotus hujus arceæ curam gessit, quem idcirco procuratorem prophetiæ hic scriptor vocat, quod reditus illorum et prædia procuraret. Erat aliqui Montanus cum suis prophetissis magnus æruscator, qui pecuniam undique corraderet oblationum specie: salaria etiam præbere solitus iis, qui doctrinam suam predicarent, ut scribit Apollonius apud Eusebium lib. v, cap. 17. Arcam igitur seu fuscum habuerit necesse est, et procuratorem ærarii, qui salaria, id est pecunias, numeraret iis quibus Montanus decreverat.

(42) Πολύς αἰρεῖ λόγος. In codice Med., Maz. et Fuk. legitur ἔρει. Apud Eusebium tamen in lib. viii, his ita scribitur, ut hoc loco scriptum vides, πολύς αἰρεῖ λόγος, ubi αἰρεῖ idem valet ac κρατεῖ.

(43) Παρεκστῆσαι. Male interpretes omnes hunc locum cepere: παρεκστῆσαι est falso mentis excessu abripi. Sic παρεκστασις supra sumitur, id est falsa ecstasis. Sunt enim veræ ecstases in Ecclesia, cujusmodi fuit Petri apostoli in Actibus cap. x et xi, ubi Petrus vidisse dicitur in ecstasi visionem. Talis item fuit ecstasis Pauli apostoli, cum ad tertium usque cœlum abreptus est. Puerorum quoque ecstases in testimonium adducuntur a Cypriano in epistola 9. Sunt item falsæ ecstases apud hæreticos, quæ παρεκστασις eleganter dicuntur ab hoc scriptore. Eodem modo, quo παραδιορθώσεις falsæ emendat ones dicuntur a Porphyrio in *Quæstionibus Homericis*. Et hæc quidem falsæ ecstases propriæ ad furorem accedunt, utpote a dæmone procuratæ. Illæ vero quæ a divino Spiritu immittuntur, placidæ sunt, nec statum mentis ullo modo perturbant, ut docet Epiphanius in hæresi Cataphrygarum, et hic auctor innominatus. Quare fallitur Novianus Bigaltius, qui in *Notis suis ad epistolam 9*

τινα Θεόδοτον, πολύς αἰρεῖ λόγος (42), ὡς αἰρόμενον ποτε καὶ ἀναλαμβανόμενον εἰς οὐρανοὺς, παρεκστῆσαι (43) τε καὶ καταπαστεῦσαι ἑαυτὸν τῷ τῆς ἀπάτης πνεύματι· καὶ δισκευθέντα, κακῶς τελευτῆσαι. Φασὶ γοῦν τοῦτο οὕτως γεγενῆσθαι. Ἄλλὰ μὴ ἀνευ (44) τοῦ ἰδεῖν ἡμᾶς, ἐπίστασθαι τι τῶν τοιούτων νομιζομεν, ὦ μακάριε. Ἴσως μὲν γὰρ οὕτως, ἴσως δὲ οὐχ' οὕτως τετελευτήκασι Μοντανὸς τε καὶ Θεόδοτος καὶ ἡ προειρημένη γυνή.

IV.

Καὶ μὴ λεγέτω (ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ κατὰ Ἀστέριον Θυρβανόν) (45) τὸ διὰ Μαξιμίλλης πνεῦμα, «Διώκομαι ὡς λύκος ἐκ προβάτων. Οὐκ εἰμὶ λύκος· ῥημά εἰμι καὶ πνεῦμα καὶ δύναμις.» Ἄλλὰ τὴν ἐν τῷ πνεύματι δύναμιν ἐναργῶς δειξάτω καὶ ἐλεγξάτω· καὶ ἐξομολογεῖσθαι διὰ τοῦ πνεύματος καταναγκασάτω τοὺς τότε παρόντας, εἰς τὸ δοκιμάσαι καὶ διαλεχθῆναι τῷ πνεύματι λαλοῦντι ἄνδρας δοκίμους καὶ ἐπισκόπους, Ζωτικὸν ἀπὸ Κομάνης (46) κώμης, καὶ Ἰουλιανὸν ἀπὸ Ἀπαμείας, ὧν οἱ περὶ Θεμισώνα (47) τὰ στόματα φημιώσαντες, οὐκ εἴσαν τὸ ψευδὲς καὶ λαοπλάνον πνεῦμα ὑπ' αὐτῶν ἐλεγχθῆναι.

V.

Καὶ πῶς οὐ καταφανὲς ἦδη γέγονε καὶ τοῦτο τὸ ψεῦδος; Πλεῖω γὰρ ἢ τρισκαίδεκα ἔτη εἰς ταύτην τὴν ἡμέραν, ἐξ οὗ τετελεύτηκεν ἡ γυνή· καὶ οὔτε μὴ ρικῆς, οὔτε καθολικὸς κόσμος γέγονε πόλεμος· ἀλλὰ καὶ Χριστιανοὶ μᾶλλον εἰρήνην διάμονος ἐξ ἑλέους Θεοῦ.

C

Cypriani ecstases furorem et alienationem mentis interpretatus est. Non ita Hieronymus, cujus hæc sunt verba ad Suniam et Fretelam: *Aliiter enim Latinus sermo excessum exprimere non potest, nisi mentis excessum*. Ita etiam Tertullianus in libro *De anima*, cap. 45: *Hanc vim ecstasim dicimus, excessum, sensus et amentiae instar*. Idein tamen ecstasim absolute amentiam interpretatur, atque spiritalem esse vim, qua constat prophetia. Sic in libro *De anima*, cap. 21, et in libro *iv Contra Marcionem*, cap. 22. Verum hæc a Tertulliano scripta sunt, Montani erroribus jam decepto.

(44) Ἄλλὰ μὴ ἀνευ. In codice Regio, Maz., Fuk., Savil. et Med. scriptum reperi, ἀλλὰ μὴ. Quam lectionem veriorē esse existimo; camque secutus est Musculus. At Christophorus hæc per interrogationem dici existimavit.

D

(45) Ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ κατὰ Ἀστέριον Θυρβανόν. Hæc verba scholion esse mihi videntur, quod vetus quidam scholiastes, seu Eusebius ipse, ad marginem libri sui adnotaverat ad verba quæ paulo ante præcesserunt, αὐτοὶ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ φησὶ λόγῳ. Porro ex his verbis elicitur, Asterium Urbanum auctorem esse horum trium librorum adversus Cataphrygas: non autem Apollinarem, ut credidit Bullus et Christophorus.

(46) Κομάνης. Oppidum videtur fuisse Pamphyliæ. Certe Ephesius episcopus Comaneus memoratur in epistola episcoporum Pamphyliæ provinciæ a Leonem Augustum, quæ refertur in parte tertia concilii Chalcedonensis, pag. 391.

(47) Οἱ περὶ Θεμισώνα. Illustris hic fuit inter Montanistas, qui se confessorum et martyrem jactabat aususque est epistolam catholicam exemplo Apostoli scribere ad Ecclesias, ut novam prophetiam commendaret. De hoc multa Apollonius apud Eusebium *Hist. eccl.* lib. v, cap. 23.

VI. *Ex libro III.*

Ὅταν τοίνυν ἐν πᾶσι τοῖς εἰρημῶνις ἐλεγχθέντες, ἅπορήσωσιν, ἐπὶ τοὺς μάρτυρας καταφεύγειν πειρώνται· λέγοντες πολλοὺς ἔχειν μάρτυρας, καὶ τοῦτο εἶναι τεκμήριον πιστῶν τῆς δυνάμεως τοῦ παρ' αὐτοῖς λεγομένου προφητικοῦ πνεύματος. Τὸ δὲ ἐστὶν ἄρα, ὡς εἶκαε, παντὸς μᾶλλον οὐκ ἀληθές. Καὶ γὰρ τῶν ἄλλων αἰρέσεων τινες, πλείστους ὄσους ἔχουσι μάρτυρας· καὶ οὐ παρὰ τοῦτο δῆπου συγκαταθροσμένα, οὐδὲ ἀλήθειαν ἔχειν αὐτοὺς ὀμολογήσομεν. Καὶ πρῶτοι γὰρ οἱ ἀπὸ τῆς Μαρκίωνος αἰρέσεως Μαρκωνισταὶ καλούμενοι, πλείστους ὄσους ἔχειν Χριστοῦ μάρτυρας λέγουσιν· ἀλλὰ τὸν γὰρ Χριστὸν αὐτὸν κατὰ ἀλήθειαν οὐχ ὀμολογοῦσι.

Postquam vero in omnibus quæ supra posui convicti, nihil habent quod respondeant, ad martyres confugere conantur, asserentes multos se martyres habere, idque potentia prophætica illius qui apud ipsos est spiritus, certissimum esse documentum. Sed hoc meo quidem iudicio, nihilo verius est. Nam et aliarum hæreseon sectatores plurimos se habere martyres prædicant: neque idcirco tamen eis assentimur, nec veritatem penes illos esse fatebimur. Primi certe qui Marcionis hæresim sequuntur, vulgo Marcionitæ cognominati, quamplurimos habere se dicunt martyres Christi. Et tamen Christum ipsum re vera minime confitentur.

VII.

Ὅθεν τοι καὶ ἐπιστῶν οἱ ἐπὶ τὸ τῆς κατὰ ἀλήθειαν πίστεως μαρτύριον κληθέντες ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τύχουσι μετὰ τινων τῶν ἀπὸ τῆς τῶν Φρυγῶν αἰρέσεως λεγομένων μαρτύρων, διαφέρονται τε πρὸς αὐτούς, καὶ μὴ κοινωνήσαντες αὐτοῖς τελειοῦνται, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι συγκαταθέσθαι τῷ διὰ Μοντανου καὶ τῶν γυναικῶν πνεύματι. Καὶ ὅτι τοῦτο ἀληθές, καὶ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων χρόνων ἐν Ἀπαμείᾳ τῇ πρὸς Μαϊάνῳ τυγχάνει γεγενημένον, ἐν τοῖς περὶ Γάϊου καὶ Ἀλέξανδρον ἀπὸ Εὐμενίας μαρτυρήσασι, πρόδηλον.

Quamobrem quotiescunque Ecclesiæ viri ad martyrium pro vera fide subeundum vocati, una cum quibusdam de Phrygum hæresi qui martyres dicuntur, casu quodam coierint, semper ab illis dissentiant: et communionem eorum sollicitè vitantes, gloriosum martyrii exitum consequuntur; quippe qui Montani et muliercularum spiritui assensum commodare nefas ducant. Atque id verum esse constat ex iis quæ nostra ætate in urbe Apamea quæ ad Mæandrum sita est, gesta sunt a Caio et Alexandro martyribus, oriundis Eumenia.

VIII.

Ταῦτα εὐρῶν ἐν τινι συγγράμματι αὐτῶν ἐπισταμῶν τῷ Ἀλκιβιάδου τοῦ ἀδελφοῦ συγγράμματι (48), ἐν ᾧ ἀποδείκνυσσι περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφήτην ἐν ἐκστάσει λαλεῖν, ἐπιτετιμῶν.

Hæc ego cum reperissem in quodam libro ipsorum adversus Miltiadem fratrem nostrum, qui peculiari opere docuerat, non decere prophetam in ecstasi loqui, in compendium redegi.

IX.

Ἄλλ' ὁ γὰρ ψευδοπροφήτης ἐν παρεκστάσει (49)· ᾧ ἔπειτα ἄδεια καὶ ἀφοβία· ἀρχόμενος μὲν ἐξ ἑκου-

Pseudopropheta autem in falso mentis excessu cuius comes est licentia et audacia, a spontanea quilibet, hanc veræ ac spiritalis prophetiæ certissimam notam esse dicit, ut mentis suæ compotes sint, qui futura prædicunt. Similiter Joannes Chrysostomus homilia 29 in Epistolam I ad Corinthios, ubi discrimen affert inter divinationem, et prophetiam: *Hoc enim, inquit, proprium est vatis seu divinatoris, emotæ esse mentis, pelli, trahi, raptari tanquam furentem, Propheta vero non ita: sed mente sobria, et cum modesta ac temperata animi constitutione; et quæ loquitur intelligens, dicit omnia.* His adde Hieronymum in Præfatione Commentariorum in Nahum: *Non enim loquitur in ἐκστάσει, ut Montanus et Prisca Maximillaque delirant; sed quod prophetat, liber est visionis intelligentis universa quæ loquitur.* Idem in præfatione Commentariorum in Habacuc. Idem in libro secundo Commentariorum in Epist. ad Ephesios: *An igitur juxta Montanum, patriarchas et prophetas in ecstasi locutos accipiendum, et nescisse quæ dixerint? Aut si hoc impium est (spiritus quippe prophetarum prophetis subjectus est), intellexerunt utique quæ locuti sunt, etc.* Porro notandum est hunc anonymum scriptorem nunquam ecstases appellare vanos illos mentis excessus Montanistarum, sed semper parecstases, ob eam rationem quam supra dixi. Quippe ecstases fere in bonam partem sumuntur a Cypriano et Tertulliano, et viris sanctis immixtæ leguntur a Deo, ut Adamo et Petro apostolo. At parecstasis semper in malam partem accipitur.

(48) Τῷ Ἀλκιβιάδου τοῦ ἀδελφοῦ συγγράμματι. Nescio quo lato Alcibiadis nomen pro Miltiade et Miltiadis pro Alcibiade substitutum est. Nam superiore quidem capite Miltiadis vocabulum pro Alcibiade positum esse observavimus. Illic contra, Alcibiades pro Miltiade irrepsit. Certe apud Nicephorum Μιλτιάδου legitur, quoniam nec Nicephorus nec Christophorus hunc locum intellexit.

(49) Ἄλλ' ὁ γὰρ ψευδοπροφήτης ἐν παρεκστάσει. Male Rufinus et Baronius hæc verba ex Miltiadis libro desumpta esse existimant. Neque enim hic innominatus auctor quidquam citat ex Miltiadis libro, sed tantum ex responsione Cataphrygarum adversus Miltiadis librum; quod non animadvertunt interpretes. Est autem hic hujus loci sensus, magnum esse discrimen inter veros prophetas et falsos. Veri enim prophetæ qui Spiritu Dei repleti erant, quieto ac tranquillo animo prædicebant futura. Pseudopropheta vero, qualis erat Montanus, cum furore et insaniam loquebantur. Certe Catholici hoc præcipue objiciebant Montanistis, qui se prophetico spiritu plenos esse jactabant, quod in ecstasi prophetarent: cum tamen nec in Noë, nec in Vetere Testamento prophetas in ecstasi unquam prophetasse legamus. Itaque Miltiades librum adversus eos scripsit hoc titulo: Περὶ τοῦ μὴ δεῖν προφήτην ἐν ἐκστάσει λαλεῖν. Et Epiphanius adversus hæresim Montanistarum cap. 2: Ὅσα γὰρ οἱ προφῆται εἰρήασαι, μετὰ συνέσεως παρακολουθοῦντες ἐφθάργοντο, et cap. 4, ac sequen-

dem imperitia initium sumens, in amentiam autem, ut jam dixi, involuntariam desinens. Hujusmodi vero spiritu nullum unquam nec in Vetere nec in Novo Testamento prophetam afflatum poterunt demonstrare: non Agabum, non Judam, non Silam, nec Philippi filias, nec Ammiam Philadelphensem, nec Quadratum, nec plures quoque alios qui nihil ad ipsos pertinent, prædicabunt.

Nam si quidem, ut prædicant, post Quadratum et Ammiam Philadelphensem mulieres illæ Montani in prophetiæ gratiam successerunt, ostendant nobis quinam inter ipsos Montano ac mulierculis successerint. Etenim prophetiæ donum in omni Ecclesia ad ultimum usque Domini adventum permanere debere, auctor est Apostolus. Sed nullum prorsus poterunt ostendere, tametsi jam quartus decimus hic agatur annus ab obitu Maximillæ.

(50) *Ὅτε ἤδη τινὰς ἄλλους.* In codice Med., Maz. et Fuk. et apud Nicephorum legitur ὅτε τι-

στού ἀμαθίας, καταστρέφων δὲ εἰς ἀκούσιον μανίαν ψυχῆς, ὡς προείρηται. Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον, οὐτε τινὰ τῶν κατὰ τὴν Παλαιάν, οὐτε τῶν κατὰ τὴν Καινὴν πνευματοφορηθέντα προφήτην δεῖξαι δυνήσονται· οὐτε Ἀγαθόν, οὐτε Ἰούδαν, οὐτε Σίλαν, οὐτε τὰς Φιλίππου θυγατέρας, οὐτε τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ Ἀμμίαν, οὐτε Κοδράτον, οὐτε ἤδη τινὰς ἄλλους (50) μὴδὲν αὐτοῖς προσήκοντας καυχῆσονται.

X.

Εἰ γὰρ μετὰ Κοδράτον καὶ τὴν ἐν Φιλαδελφείᾳ Ἀμμίαν, ὡς φασιν, αἱ περὶ Μοντανῶν διεδέξαντο γυναῖκες τὸ προφητικὸν χάρισμα, τοὺς ἀπὸ Μοντανοῦ καὶ τῶν γυναικῶν τίνες παρ' αὐτοῖς διεδέξαντο, δεῖξάτωσαν· δεῖν γὰρ εἶναι τὸ προφητικὸν χάρισμα ἐν πάσῃ τῇ Ἐκκλησίᾳ μέχρι τῶν τελείας παρουσίας ὁ Ἀπόστολος ἀξιοῖ· ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοιεν δεῖξαι (50*) τσαρσακαδέκατον ἤδη πού τοῦτο ἔτος ἀπὸ τῆς Μαξιμιλλιᾶς τελευτῆς.

νάς, etc.

(50*) Aliquid deesse videtur. Ed. PATROL.

ANNO DOMINI CCXXXIV

PONTIANUS PAPA

NOTITIA

(Mansi, *Conci.*, I, 733, ex Libro pontificali Damasi papæ. — Varias lectiones ad hunc locum Libri pontificalis vide in Anastasio Bibliothecario, *Patrologiæ Latinae* t. CXXVII, col. 1337.)

Pontianus (1) natione Romanus, ex patre Calurnio, sedit annos 9, menses 5, dies 2 (2); martyrio coronatur. Fuit autem temporibus Alexandri, a consulatu Pompeiani et Pelagiani. Eodem tempore Pontianus episcopus et Philippus presbyter in exilio ab Alexandro (3) sunt deportati in Sardiniam, in insulam Buccinam, Severo et Quintiano consulibus. In eadem insula afflictus, defunctus est xiii Kalend. Decembris. Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros sex, diaconos quinque, episcopos per diversa loca sex. Quem beatus Fabianus adduxit cum clero navigio, et sepelivit in cœmeterio Callisti via Appia. Et cessavit episcopatus a die depositionis xi Kalend. Decembr. dies 13.

(1) *Pontianus.* Post interregnum 30 dierum, octavo Kalend. Julii, anno Christi 253, Alexandri imperatoris 10, Pontianus Urbano subrogatur. Sub hoc pontifice Origenes Cæsareæ philosophiam docens, Gregorium Magnum, cognomento Thaumaturgum, discipulum habuit. Hoc pontifice sexta persecutio Christianorum, et maxime præsulum Ecclesiæ, a Maximino imperatore publico edicto promulgata est, propterea quod dii gentiles, ut spargebant, Christianorum moribus et religione contempti, ideoque ad iracundiam ac vindictam provocati, universam orientalem plagam gravissimis terræ motibus acerbissime exagitassent. Hac eadem persecutione Pontianus, jussu Alexandri in Sardiniam relegatus, Maximini imperatoris mandato fustibus verberatus, martyrium ibidem consummavit 19 die

C mensis Novembris, anno Christi nati 257. Corpus illius postea a Fabiano papa Romam translatum, in cœmeterio Callisti sepultum est. Baron. prædicte anno, n. 5, 6 et 10. Sav. Bin.

(2) *Sedit annos 9, menses 5, dies 2.* Annos 4, menses 4, dies 25, sedit ex die ingressus et obitus colligitur. Id.

(3) *Eodem tempore Pontianus, etc., in exilio ab Alexandro.* Quod non tam religionis causa, quam aliqua potius calumnia a gentilibus circumventum Pontianum Alexander relegaverit, ipsius erga Christianos affectus, et familia Christianis hominibus referta indicat. Euseb., lib. vi *Hist.*, c. 21. Ob quod facinus, Deo vindice, a militibus Alexandrum imperatorem occisum esse, non vana conjectura dici poterit. Baron. anno 257, n. 4. Id.

NOTITIA ALTERA

(D. COUSTANT, *Epistolæ Rom. pont.*, tom. I et unic., p. 115.)

1. In Bucheriano Catalogo, ut et in Fossatensi A et altero reginæ Suecorum, de Pontiano hæc habentur: *Pontianus annis quinque, mensibus duobus, diebus septem. Fuit temporibus Alexandri a consulari Pompeiani et Peligniani. Eo tempore Nepotianus (leg. Pontianus) et Hippolytus presbyter exsules sunt deportati in insulam nocivam Sardiniam Severo et Quintiniano consulibus. In eadem insula discinctus est iv Kalendas Octobris, et loco ejus ordinatus est Anteros xi Kalendas Decembris, consulibus SS., hoc est supra scriptis.*

2. Quid illic *discinctus* sibi velit, etsi inter eruditos non convenit, illi tamen hoc verbo Pontiani mortem enuntiari non dubitant. Et vero si *discingere* id est apud grammaticos, quod *officio et dignitate privare*, non inepte dicitur *discinctus* papa, quem unors pontificia dignitate privavit. Hoc autem posito, sequitur ut Pontianus anno 230, Julii 22 die, feria quinta ordinatus, anno 235, Septembris 28 die una cum vita susceptam amiserit dignitatem. Nec obstat quod anno 230 non Pompeianus et Felignianus, sed Agricola et Clementinus consularum gesserint. Sic enim hactenus, uti jam in Telsphoro observavi, compositus est Bucherianus catalogus, et ad ejus imitationem cæteri, ut qui illum conscripsit, consules quibus quisque pontifex vitam finierit, semel notasse contentus, eosdem in successorum initio designando repetere caverit. Ac licet plerosque iisdem consulibus, quibus decessores obierunt, iis successisse constet, horum tamen initium non ab iisdem, sed a sequentibus consulibus consignare consuevit. Prædicto autem calculo secum conciliatur Eusebius, qui Pontianum in *Chronico* quidem *annis quinque*, in *Historia annis sex* episcopatum tenuisse scribit. Nam et annis quinque completis, et sex incompletis Ecclesiam administravit. In transcurso hic moneo in Victoriano canone apud Bucherium, p. 34, Pompeiano consuli non Pelignianum, sed Felicianum collegam adjungi. Verum iste canou non modo ex Romanorum pontificum catalogo, sed et ex antiquo fastorum consularium fragmento apud eundem Bucherium pag. 247 est corrigendus.

De Origenis damnatione, et de Pontiani epistolis.

1. Postquam Origenem Demetrius Alexandriæ

episcopus damnavit, hujus sententiæ subscripsit Roma. Hieronymi ea de re verba Rufinus *Invect.* lib. II sic refert¹: *Damnatur a Demetrio episcopo (Origenes)... In damnationem ejus consentit urbs Roma. Ipsa contra hunc cogit senatum, non propter dogmatum novitatem, non propter hæresim, ut nunc adversus eum rabidi canes simulant; sed quia gloriam eloquentiæ ejus et scientiæ ferre non poterant.* Hæc porro invidiæ labes Alexandrino, non Romano antistiti ab Hieronymo inuritur. Nec immerito ad Romanum pontificem ejusque clerum vir religione et eruditione clarus id accommodat, quod Augustinus² de altera, sed simili causa dixit: *Creditum est litteris concilii; neque enim aliter oportebat... Salva enim conscientia litteris concilii crediderant: neque enim ab hominibus de aliis hominibus aliquid incredibile dicebatur, aut eis contra Evangelium credebatur...* Sane concordia Ecclesiarum postulat, quemadmodum concilium Nicænum, can. 5, subinde sanxit, ut a proprio episcopo quis excommunicatus, ab aliis non recipiatur, nisi aliunde comperta habeatur ejus innocentia, quoad ipsius causa de integro discussa absolvatur. Hinc præterea excusatur Romanorum cum Demetrio in Origenis damnationem consensio, quod, teste Rufino *Apol. pro Orig.*, Romam delati fuerant libri Origeni suppositi, imo, ut Hieronymus epist. 65 ad Pammach., c. 5, narrat, quidam ipsius proprii non satis castigati, in quibus nonnulla erant reprehendenda, quæque Origenem, ut ipsemet postea in epistola ad Fabianum fassus est, scripsisse ponitebat. Cum autem Demetrii mors anno 231 labente, vel ut serius anno 232 consignetur, hæc Origenis damnatio Pontiano pontifice, et primis quidem illius annis, contigisse dicenda est. Hac de re Pontianus non solus, sed cum senatu, hoc est cum clero, pronuntiavit. Neque male cœtus ille cleri, quem *presbyterium* vocare veteres solent, *senatus* ab Hieronymo appellatus est. Latine quippe *senatus* Græcæ voci *πρεσβυτέριον* apte respondet. Cæterum cœtus ille *presbyterium* a digniori parte nuncupatur, quamvis etiam presbyteris inferiores clerici convenire in eum consueverint.

Pontiani duæ exstant epistolæ Isidoro architecto concinnatæ, adeoque in earum classem, quas ille pariter conflavit, amandandæ.

¹ Apud Hieron., nov. edit. tom. IV, pag. 450.

² Lib. De unit. Eccl., c. 25, n. 18.

PONTIANI PAPÆ

EPISTOLÆ (4)

(Mansi, *Concil. collect.*, I, 735. — Vide notitiam, col. 158.)

EPISTOLA PRIMA

AD FELICEM SUBSCRIBONIUM.

De honore quo sacerdotes prosequendi sunt.

PONTIANUS EPISCOPUS FELICI SUBSCRIBONIO SALUTEM.

Oppido cor nostrum charitati vestræ congaudet, quod studium sanctæ religionis summopere adimplere studetis¹, et fratres mœrentes ac destitutos, in fide et religione confortatis. Unde Redemptoris nostri misericordiam exoramus, ut sua nobis in omnibus gratia suffragetur, et effectu implere tribuat

¹ S. Greg. ep. 99, lib. vii, consule. ² Symm. in conc. Rom. vi. ³ ad.

(4) Fictæ itidem ac suppositæ doctis viris habentur ex Gregorii et Sixti præsertim laciniis consutæ.

(5) *De sacerdotibus*, etc. Docet sacerdotibus Dei ministris summum honorem deferendum esse, ideo quod Dei maximi ministri sint, quodque inter Deum et hominem quasi mediatores existant, imaginem Dei gestent, ac demum pro Christo legatione fungantur. Cum igitur injuria et contemptus legatorum cedat in ignominiam superioris legantis, honor legato exhibitus ipsi regi aut superiori exhibeatur; recte hic decernitur sacerdotium Christi in Ecclesiam translatum, venerandum esse ministerium, ejusque gubernatores, qui sunt episcopi et sacerdotes, maximo honore colendos esse. Addo, regale Christi sacerdotium et regnum in apostolos, eorumque successores, ut supra allibi diximus, translatum, non modo omnibus regnis, imperiis ac principatibus dignius et præstantius esse, verum etiam quoslibet reges ac principes quibusvis sacris ministris inferiores esse, adeoque Christi sacerdotes longe majore honore ac reverentia dignos esse. Sacerdotium, inquit S. Ignatius epist. ad Smyrneses, est omnium honorum, quæ in hominibus sunt, apex; quidni igitur maxime honorandum? Animam corpore, res divinas humanis præstantiores esse, omnium hominum una communis est sententia. Sacerdotium est velut anima, ejusque regnum spirituale est et divinum. Nam vos, inquit Gregor. Nazianz. orat. ad cives Nazianzen., quoque meæ potestati, meisque subselliis lex Christi subjicit; imperium enim nos ipsi quoque gerimus, addo etiam præstantius et perfectius, nisi vero æquum est spiritum carnis fascibus submittere, et cælestia terrenis cedere. Et pulchre Ambros. *De dignit. sacerdot.* cap. 2: Honor, inquit, et sublimitas episcopalis nullis poterit comparationibus adæquari. Si regum fulgori comparet, et principum diademati, longe erit inferius, quasi plumbi metallum ad aurum fulgorem compares; quippe cum videas regum colla ac principum submitti genibus sacerdotum; exosculatis eorum dextris, orationibus eorum se credunt communiri. In eandem sententiam hæc Chrysost. in verb. Isaïæ hom. 4 et 5: Alii sunt termini regni, alii sacerdotii; sed hoc illo majus est, neque enim ex gemmis et auro æstimari debet. Ille quæ sunt in terris sortitus est; sacerdotii

A quod velle concessit. In hoc itaque bono, tanto commoda retributionis accrescunt, quanto et studium laboris augetur. Et quia in his omnibus divinæ gratiæ adiutorio opus est¹, omnipotentis Dei assiduis precibus clementiam exoramus, quatenus hæc vobis semper operanda bona et velle tribuat, et posse concedat, atque in ea vos via, cum fructu boni operis, quam se Pastor pastorum esse testatus est, dirigat, ut sine quo nihil agi potest, per ipsum implere bona, quæ cœpistis, valeatis. De sacerdotibus (5) autem Domini, quos vos audivimus contra pavorem ho-

jus a supernis descendit. Regi, quæ hic, commissa sunt, mihi cælestia. Regi corpora commissa sunt, sacerdoti animæ; major hic principatus; propterea rex caput submittit manui sacerdotis. Sacerdotium igitur, cujus arma non sunt carnalia, ut inquit Paulus II Corinth. cap. x, sed Deo potentia, scilicet ad faciendam vindictam in nationibus, et increpationes in populis, ad alligandos reges eorum in compedibus, et nobiles eorum in manicis ferreis, hoc, inquam, sacerdotium quolibet humano imperio præstantius esse, nemo non videt. Unde recte sancti Patres jubent, ut post Deum, episcopi et sacerdotes supra reges ac principes majorem potestatem habentes, ac demum tertio loco sæculares principes ac magistratus honorentur; sic enim ait Ignatius epist. prædicta: *Honora Deum, ut omnium auctorem et dominum; episcopum, ut principem sacerdotum, imaginem Dei ferentem; Dei quidem propter principatum, Christi vero propter sacerdotiam. Honorare oportet et regem, nec enim rege quisquam præstantior, aut quisquam ei similis in rebus omnibus creatis. Nec episcopo quidquam majus in Ecclesia*, etc. Et ut significet, quo loco, quoque ordine et honore singuli in Ecclesia habendi sint, ibidem subjungit: *Omnia igitur vestra decenti ordine perficiantur in Christo. Laici, e quorum numero sunt omnes etiam reges Christianissimi, diaconis subjiciantur; diaconi presbyteris; presbyteri episcopo; episcopus Christo, ut ipse Patri. Sanctus Chrysostomus homil. 35 in Matthæum, diaconos altaris ministros allocutus hæc ait: Si dux igitur quispiam, si qui diademate ornatur, indigne adeat, cohibe ac coerce; majorem tu illo habes potestatem. Docuit hoc idem exemplo sanctus Martinus episcopus, qui cum a Maximo imperatore convivio exceptus, rogaretur pateram a ministro oblatam, tanquam dignior prius acceptare et regi præbire, obtemperavit regis petitioni, sumpsit poculum ac præbuit. Sed Martinus ubi bibit (verba Sulpitii in Vita Martini, cap. 25, sunt), pateram presbytero suo tradidit, nullum scilicet existimans digniorem qui post se biberet: nec integrum sibi fore, si aut regem ipsum, aut eos qui a rege erant proximi, presbytero prætulisset. Vide quæ diximus in notis ad can. apostol. 73 et 74. Baron. anno Christi 57, n. 31 et 32. Sev. Bix.*

mirum insidias adjuvare, eorumque causas portare, scilicet vos in eo valde Deo placere, qui sibi eos ad serviendum ascivit, et familiares intantum sibi esse voluit, ut etiam aliorum hostias per eos acceptaret, atque eorum peccata donaret, sibi que reconciliaret. Ipsi quoque proprio ore corpus Domini (6) conficiunt⁴, et populis tradunt. De illis enim dictum est: *Qui vos contristabit, me contristabit; et qui vobis faciet injuriam, recipiet id quod inique gessit*⁵. Et alibi: *Qui vos audit, me audit; et qui vos spernit, me spernit; qui autem me spernit, spernit eum qui me misit*⁶. Hi enim non sunt infestandi, sed honorandi. In his quoque Dominus honoratur, cujus legatione funguntur. Hi ergo, si forte ceciderint, a fidelibus sunt sublevandi et portandi. Accusandi autem non sunt ab infanibus, aut sceleratis, vel inimicis, aut aliter sectæ vel religionis hominibus. Si peccaverint, a reliquis arguantur sacerdotibus; sed et a summis pontificibus constringantur, et non a sæcularibus, aut malæ vitæ hominibus arguantur vel arceantur. Quod ergo de fratris vestri transitu vos contristari audivimus⁷, non modico compulsi sumus mœore. Unde omnipotentem Deum rogamus, ut suæ vos gratiæ aspiratione consoletur, vosque et a malignis spiritibus, et a perversis hominibus, cœlesti protectione [custodiat. Nam et si quos post illius obitum tumultus quorundam adversantium sustinetis, nolite mirari, si vos, qui frui bonis in terra vestra, id est, in terra viventium quæritis, mala hominum in terra aliena portatis. Peregrinatio quippe est vita præsens; et qui suspirat ad patriam, ei tormentum est peregrinationis locus, etiamsi blandus esse videatur. Vobis autem qui patriam quæritis, inter suspiria quæ habetis, etiam gemitus audio humanæ oppressionis exurgere. Quod mira omnipotentis Dei dispositione agitur, ut dum veritas per amorem vocat, mundus præsens a seipso animum vestrum per tribulationes, quas ingerit, rejiciat; tantoque facilius ab amore hujus sæculi mens exeat, quanto et impellitur, dum vocatur. Itaque quod cœpistis, hospitalitatis curam impendite, in oratione et lacrymis

A instantissime laborate; eleemosynis, quas semper amastis, jam nunc largius atque uberius date operam, ut tanto post crescat vobis in retributione fructus muneris, quanto hic excreverit stadium laboris.

Præterea, salutantes paterna dulcedine bonitatem vestram⁸, petimus ut in bonis, quæ cœpistis, ne deficiatis. Neque ullus vos ab eis avertere possit, sed in cunctis affectum vestræ charitatis, clerici et servi Dei, ac cuncti Christiani, qui in illis partibus commorantur, amore Christi et S. Petri pleniter inveniant, et favoris vestri solatiis, quocumque modo necesse fuerit, potiantur; quatenus vestra cuncti ope defensi atque adjuti, et nos vobis gratiarum possimus existere debitores⁹, et Christus Jesus Dominus noster æternam gloriam compenset, et beatus apostolus Petrus apostolorum princeps, in quorum vos causis impenditis, ipsius gloriæ januam aperiat. Data x Kalend. Feb. Severo et Quintiano viris clarissimis consulibus¹⁰.

EPISTOLA II.

AD OMNES EPISCOPOS.

De fraterna dilectione et vitandis malis.

PONTIANUS sanctæ et universalis Ecclesiæ episcopus, omnibus recte Dominum colentibus et divinum cultum amantibus, salutem.

*Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis*¹¹. Hæc verba, charissimi, non hominum sunt, sed angelorum; et non humano sensu excogitata, sed ab angelis in ortu Salvatoris annuntiata. Quibus indubitanter ab omnibus intelligi potest, quod non malæ voluntatis hominibus, sed bonæ, pax sit a Domino data. Unde Dominus per Prophetam loquitur dicens: *Quam bonus Israel Deus his qui recto sunt corde! Mei autem pene moti sunt pedes, pene effusi sunt gressus mei, quia æmulatus sum contra iniquos, pacem impiorum videns*¹². De bonis vero ipsa per se Veritas ait: *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt*¹³. Mundi enim non sunt corde, aut mala cogitant, aut nociva adversus fratres suos; quia nihil mali vult, qui fidelis est¹⁴. Fidelis ergo homo magis diligit audire quæ

⁴ Hier. ep. 1 et 85. ⁵ Zach. 11, 8. ⁶ Luc. x, 16.⁷ S. Greg. ep. 70, lib. ix, paucis pro more susquedeque versis. ⁸ Idem ep. 24 lib. vii. ⁹ Idem ep. 73 ejusdem libri.¹⁰ au. 235. ¹¹ Luc. 11, 14.¹² Psalm. LXXII, 1, 2, 3. ¹³ Matth. v, 8. ¹⁴ Sixti sent. 205, et ibi.

(6) *Proprio ore corpus Domini conficiunt.* Qui hanc ob causam Pontianum velut blasphemum accusant, ildem sanctum Hieronymum, Augustinum, Chrysostomum, aliosque plures Ecclesiæ catholicæ Patres orthodoxos de crimine notant, in quo nullum sane crimen demonstrare possunt. Hieron. in epist. ad Heliodorum: *Absit, inquit, ut de his quidquam sinistram loquar, qui apostolico gradu succedentes, Christi corpus sacro ore conficiant, per quos et nos Christiani sumus, qui claves regni cœlorum habentes, quodammodo ante judicii diem judicant.* Augustinus epist. 122, ad Victorianum, ubi de feminis captivis inter barbaros: *Ora, inquit, Deum pro eis, et roga, ut etiam ipsas doceat talia dicere, qualia S. Asarius inter cœtera in oratione et confessione judit ad Deum; sic enim sunt illæ in terra captivitatis suæ, quomodo erant illi in terra, ubi nec sacrificare*

more suo poterant Domino, sicut nec istæ possunt vel ferre oblationem ad altare Dei, vel invenire ibi sacerdotem, per quem offerant Deo. Sanctus Chrysost. lib. III *De sacerdotio*, comparans sacerdotium novæ legis cum sacerdotio veteris legis, postquam dixisset Judæorum sacerdotes non lepram purgasse, sed de purgata duntaxat judicasse: *Nostris, inquit, sacerdotibus, non corporis lepram, sed animæ surdes non dico purgatas probare, sed purgare prorsus concessum est.* Quod igitur Pontianus hic scribit, per sacerdotes corpus Domini confici, aliorum hostias a Deo recipi, peccata hominum dimitti, etiam probatissimi auctores prædicti scripserunt, ideoque quod Magdelburgenses in Pontiano reprehendunt, nihil est aliud quam mera calumnia. Bellarm. lib. VI *De Roman. pontif.*, cap. 8. Szv. Bm.

oportet, quam dicere quæ non oportet. Et si quis fidelis est, videat ne mala loquatur, aut cuiquam insidias ponat. In hoc ergo discernuntur filii Dei et filii diaboli. Filii namque Dei semper cogitant et agere contendunt quæ Dei sunt, et fratres indesinenter adjuvant, et nulli nocere volunt. Filii autem diaboli econtra mala et nociva semper meditantur, quia opera eorum mala sunt. De quibus loquitur Dominus per Jeremiam prophetam, dicens: *Loquar iudicia mea cum eis, super omni malitia eorum* ¹⁸. *Propterea iudicio contendam adhuc vobiscum, ait Dominus, et cum filiis vestris disceptabo* ¹⁹. *Ecce ego fingo contra vos malum, et cogito contra vos cogitationem* ²⁰. Hæc, fratres, valde sunt timenda, et ab omnibus cavenda; quoniam super quem iudicium Dei ceciderit, non exiit impunitus. Et ideo unusquisque prævideat ne hoc machinetur aut agat in fratrem, quod ipse pati noluerit. Et nec in suspicionem veniat homo fidelis, ut dicat aut faciat ea quæ pati non vult. Unde suspectos, aut inimicos ²¹, aut facile litigantes, et eos qui non sunt bonæ conversationis, aut quorum vita est accusabilis, et qui rectam non tenent et docent fidem, accusatores esse et testes, et antecessores nostri apostolica repulerunt auctoritate, et nos submovemus, atque futuris temporibus excludimus, ne libenter labi possint, quos nos tenere et salvare debemus: ne (quod ab sit) prædictum Dei iudicium, non tantum super utrosque veniat, sed et nos eorum vitio (quod Deus avertat) pereamus. Scriptum est enim: *Rectorem te posuerunt? curam illorum habe, ut læteris propter illos, et ornamentum gratiæ accipias coronam, et dignationem consequaris corrogationis* ²². Verbum enim nequam immutat cor, ex quo quatuor partes oriuntur, bonum et malum, vita et mors, et dominatrix est eorum assidue lingua. Pro talibus prædicti vitandi admodum sunt, et priusquam prædictæ enucleatim examinentur opiniones, et ab illis alieni inveniantur, non sunt suscipiendi, quoniam *sacrificium salutare est, attendere mandatis, et recedere ab omni iniquitate. Beneplacitum est Domino recedere ab iniquitate; et laudatio, recedere ab iniustitia* ²³. Quoniam scriptum est: *Dilige proximum, et conjungere fide cum illo. Quod si denudaveris absconsa illius, non persequeris post eum. Sicut enim homo qui perdit amicum suum, sic qui perdit amicitiam proximi sui. Et sicut qui dimittit avem de manu sua, sic qui dereliquisti proximum tuum, et non eum capies. Non illum sequaris, quoniam longe abest. Effugit enim quasi caprea de laqueo, qui vulnerata est anima ejus. Ultra eum non poteris colligare, et maledicti est concordatio. Denudare autem amici mysteria, desperatio est animæ infelicis. Annuens oculo fabricat iniqua, et nemo eum abjiciet. In conspectu oculorum tuorum conculcabit os suum, et su-*

A per sermones tuos admirabitur. Novissime autem pervertet os suum, et in verbis tuis dabit scandalum. Multa odivi, et non cœquavi ei, et Dominus odiet illum. Qui in altum lapidem mittit, super ejus caput cadet, et plaga dolosa dolosi dividet vulnera. Qui fodit foveam, incidet in illam; et qui statuit lapidem proximo, offendet in eo; et qui laqueum alii ponit, peribit in illo. Facienti nequissimum consilium, super ipsum devolvetur; et non cognoscat unde adveniet illi. Illusio et improprium superborum, et vindicta sicut leo insidiabitur illi. Laqueo peribunt qui oblectantur casu justorum; dolor autem consumet illos antequam moriantur. Ira et furor, utraque execrabilia sunt; et vir peccator continens erit illorum ²⁴. *Qui vindicari vult, a Deo inveniet vindictam et peccata illius servans servabit. Relinque proximo tuo nocenti te, et tunc deprecanti tibi peccata solventur. Homo homini reservat iram, et a Deo quærit medelant? In hominem similem sibi non habet misericordiam, et de peccatis suis deprecatur Altissimum? Ipse cum caro sit, reservat iram, et propitiationem petit a Deo? Quis orabit pro delictis illius? Memento novissimorum, et desine inimicari; tabitudo enim et mors imminet mandatis* ²⁵. *Memorare timorem Dei, et non irascaris proximo. Memorare testamenti Altissimi, et despice ignorantiam proximi. Abstine te a lite, et minues peccata. Homo enim iracundus incendit litem, et vir peccator turbabit amicos, et in medio pacem habentium immittet inimicitiam. Secundum enim ligna silvæ, sic ignis exardescet; et secundum virtutem hominis, sic iracundia illius erit; et secundum substantiam suam exaltabit iram suam. Certamen festinatum incendet ignem, et lis festinans effundet sanguinem, et lingua testificans adducet mortem. Si sufflaveris in scintillam, quasi ignis ardebit; et si exspueris super illam, exstinguetur, et utraque ex ore proficiscuntur. Susurro et bilinguis maledictus, multos enim turbavit pacem habentes. Lingua tertia multos commovit, et dispersit illos de gente in gentem. Civitates divitum munitas destruxit, et domos magnatum effodit. Virtutes populorum concidit, et gentes fortes dissolvit. Lingua tertia mulieres viratas eiecit, et privavit illas laboribus suis. Qui respicit illam, non habebit requiem, nec habitabit cum requie* ²⁶. *Flagelli plaga livorem facit, plaga autem linguæ comminuet ossa. Multi ceciderunt in ore gladii; sed non sic, quomodo qui interierunt per linguam suam. Beatus qui tectus est a lingua nequam, qui in iracundiam illius non transivit, et qui non attraxit jugum ejus, et vinculis ejus non est ligatus. Jugum enim illius jugum ferreum est, et vinculum illius vinculum æreum est. Mors illius, mors nequissima; et utilis potius infernus quam illa. Perseverantia illius non permanebit, sed obtinebit vias injustorum, et* ²⁷ *flamma sua non comburet justos.*

¹⁸ Jerem. i, 16. ¹⁹ Jerem. ii, 9. ²⁰ Jerem. xviii, 11. ²¹ Sixti ejusdem sent. 108 et 169. 3, q. 5: Suspectos autem ini.; et 2, q. 7: Querendum est; et in decret. Ivon. lib. iv. ²² Eccli. xxxii, 1, 2, 3. ²³ Eccli. xxxiv, 2, 5. ²⁴ Eccli. xxvii, 18-33. ²⁵ in mandatis ejus. ²⁶ festinans. ²⁷ muratas. ²⁸ veridicas ²⁹ habebit amicum in quo requiescat. ³⁰ in.

Qui derelinquunt Dominum incident in ilham, et exardescet in illis, et non exstinguetur; et immittetur in illos quasi leo, et quasi pardus lædet eos. Sepi aures tuas spinis, et noli audire linguam nequam; et ori tuo facito ostia, et seras auribus tuis. Aurum tuum et argentum tuum confila, et verbis tuis facito stateram, et frenos ori tuo rectos. Et attende, ne forte labaris in lingua tua, et cadas in conspectu inimicorum insidiantium tibi, et sit casus tuus insanabilis ad mortem²⁰. Ne tardes converti ad Dominum, et ne differas de die in diem. Subito enim veniet ira illius, et in tempore vindictæ disperdet te. Noli anxius esse in divitiis injustis, nihil enim proderunt tibi in die obductionis et vindictæ. Non veniles te in omnem ventum, et non eas in omni via; sic enim peccator probatur in duplici lingua. Esto firmus in via Domini, et in veritate sensus tui, et scientia; et prosequatur te verbum pacis et justitiæ. Esto mansuetus ad audiendum verbum, ut intelligas; et cum sapientia ser responsum verum. Si est tibi intellectus, responde proximo; sin autem, sit manus tua super os tuum, ne capiaris in verbo indisciplinato, et confundaris. Honor et gloria in sermone sensati; lingua imprudentis, subversio ipsius. Non appelleris

A susurro; et in lingua tua ne capiaris, et confundaris. Super furem enim est confusio et pœnitentia, et denotatio pessima super bilinguem. Susurratori autem odium, et inimicitia, et contumelia. Justifica pusillum et magnum similiter²⁰. Noli fieri pro amico inimicus proximo. Improperium enim et contumeliam malus hæreditabit, et omnis peccator invidus et biliguus. Non te extollas in cogitatione animæ tuæ velut taurus, ne forte elidatur virtus tua super stultitiam, et jolia tua comedat, et fructus tuos perdat, et relinquareis velut lignum aridum in eremo. Anima enim nequam disperdet, qui se habet, et in gaudium inimicis dat illum, et deducet in sortem impiorum²⁰. Charissimi, oppressos erigere studete, et necesse habentes semper adjuvate; quoniam qui fratrem afflictum relevat, apprehensum eripit²¹, mœrentem consolatur, ab illo sibi retribui, cui totum impendit, non dubitet, qui ait: Quod uni ex minimis meis fecistis, mihi fecistis²². Taliter enim bona indesinenter agere studete, ut fructum boni operis et hic consequamini, et in futuro gratia Dei perfruamini, quatenus cœlestis regni aulam introire postea mereamini. Data iv²³ Kal. Maii, Severo et Quintiano viris clarissimis consulibus²⁴.

²⁰ Eccli. xxviii. ²¹ Eccli. v, 8-18. ²² Eccli. vi, 1-4. ²³ S. Greg. ep. 125 lib. vii. ²⁴ Matth. xxv, 40-41, ut etiam ms. ²⁵ anno 235.

ANNO DOMINI CCXXXV

ANTERUS PAPA

NOTITIA

(Mansi, Concil., I, 761 ex Libro pontificali Domasi papæ. — Vide tomum *Patologiæ Latinæ* supra citatum, col. 1351.)

Anterus (1) natione Græcus, ex patre Romulo, sedit annos 12, mensem unum (2), dies 12. Martyrio coronatur temporibus Maximini et Africani consulum. Hic gesta martyrum (3) diligenter a notariis exquisivit, et in ecclesia recondidit. Propter quod a quodam Maximo præfecto martyr effectus est. Hic fecit ordinationem unam per mensem Decembrem, et unum episcopum ordinavit in civitate Fundis Campaniæ. Qui sepultus est in cœmeterio Callisti via Appia, iii Nonas Januarii. Et cessavit episcopatus dies 15.

(1) *Anterus*. Postquam sedes 13 diebus vacasset, tertio Decemb. an. Christi 237, qui est primus Julii Maximini imperatoris; Anterus Urbano subrogatur. Errant igitur recentiores chronologi, qui post Pontianum, Cyriacum quemdam, cujus neque apud Latinos, neque apud Græcos historicos pontificum seriem contextentes, ulla mentio invenitur, Urbano successisse, male asserunt. Baron. anno prædicto n. 11. Sev. Bin.

(2) *Sedit annos 12, mensem unum*, etc. Vix mensem unum in pontificatu sedisse, præter auctoritatem Eusebii, consulatus eorum sub quibus martyrio affectus esse scribitur, hic indicat. Qui enim tertio Decembris in sedem pontificiam elevatus, ab ea per violentum persecutoris gladium, tertia die Januarii, ut ex tabulis ecclesiasticis constat, dejicitur. ultra unum mensem pontificiam sedem tenuisse

C non potest. In.

(3) *Hic gesta martyrum*. Clemens Romanus pontifex certos constituit notarios, qui res a martyribus privatim aut publice gestas describerent, eorumve publice dicta aut facta notis quibusdam consuetis celerrime in tabulis adnotarent; quæ vero privatim intra cancellos coram solis iudicibus in proconsularia acta relata erant, ab iisdem data pecunia redimerent, et inter Acta martyrum sedulo asservarent. Tanta eorum in excipiendis dictis, etiam prolixis orationibus velocitas erat, ut prins illi sententiam dicendam notassent, quam a dicente et loquente pronuntiata esset. De qua scribendi celeritate Martialis lib. xiv hoc distichon:

*Currant verba licet, manus est velocior illis:
Nondum lingua suum, dextra peregit opus.*

NOTITIA ALTERA

(D. CONSTANT, *Epistolæ Rom. pont.*, I, 118.)

Anterus, uti jam e catalogis Fossatensi, Bucheriano (in quo *Anteros* appellatur), et reginæ Suecorum audivimus, xi *Kalendas Decembris, Severo et Quintiniano consulibus*, hoc est anno 235, mensis Novembris 21 die, *ordinatus est*, atque ut in iisdem catalogis legitur, *mense uno ac diebus decem* in pontificatu exactis, *dormiit* in *Nonas Januarii Maximo* (leg. *Maximino*) *et Africano consulibus*, hoc est anno 236, Januarii tertio die, quo etiam memoria illius in Martyrologiis recolitur. Ut autem iste unius mensis ac decem dierum, qui Antero tribuuntur, calculus plane quadret, ix *Kalendas Dec.* pro xi *Kalendas Dec.* legendum, et ordinationis

A sicut et mortis Anteri dies numerandos non esse Tillemontius observat. In vetusto Corbeiensi codice mensis unus ac dies undecim Antero ascribuntur. Eusebius quidem unum duntaxat mensem memorat: sed nihil inde adversus illos dies conficitur. Quemadmodum enim historicus ille in aliis pontificibus quot quisque annos apostolicam sedem tenuerit, non adjunctis mensibus aut diebus, indicare satis habet, ita et hic ubi dies omittit, nihil ab hoc more suo alienum facit.

Anteri circumfertur unica epistola, quæ Isidorum parentem habuit.

ANTERI PAPÆ

EPISTOLA (4)

De mutatione episcoporum [sedium episcopatum].

Charissimis fratribus per Bæticam atque Toletanam provincias episcopis constitutis, ANTERUS episcopus in Domino salutem.

Optarem, fratres charissimi, semper dilectionis et pacis vestræ sinceritatis gaudia audire¹, ita ut vicissim discurrentibus litteris sospitalis indicia juvantur, si quietos nos ab incursione sua vacare hostis antiquus sineret: qui *ab initio mendax*², inimicus veritatis, æmulus hominis, quem ut deciperet, se ante decepit, pudicitie adversarius, luxuriæ magister; crudelitatibus pascitur, abstinencia punitur; odit jejunia, ministris suis prædicantibus, dum

B dicit esse superflua, spem non habens de futuris, et Apostoli sententia repercussus, dicentis: *Manducemus et bibamus, cras enim moriemur*³. O infelix audacia, o desperatæ mentis astutia! Ipse enim hortatur odia, et fugat concordiam. Et quia facile ad deteriorem partem mens humana transducitur⁴, volens magis per spatiosam viam ambulare, quam arctæ viæ iter cum labore transire. Qua de re, fratres dilectissimi, sectamini meliora, et semper relinquitte deteriora. Bona agite, mala vitate, ut vere discipuli Domini esse inveniamini.

De mutatione ergo episcoporum (5), unde⁵ san-

¹ non probat. Ant. Aug. in cap. 62 coll. Adriani papæ. ² Siricius ep. 2. ³ Joan. VIII, 44. ⁴ I Cor. xv, 32. ⁵ idem Siricius.

Exstat etiam elegans epigramma Ausonii ad notarium suum velociter excipientem, his versibus contentum:

*Quam præpetis dextræ fuga
Tu me loquentem prævenis!
Quis, quæso, quis me prodidit?
Quis ista jam dixit tibi,
Quæ cogitabam dicere?
Quæ furta corde in intimo
Exercet ales dextera?
Quis ordo rerum tam novus,
Veniat in aures tuas
Quod lingua nondum absolberit?*

Quæ igitur Acta martyrum, jussu Clementis, per notarios fideliter conscripta fuerant, ea Anterus pontifex diligenter conquisivit, et ne vel interirent, vel ab ethnicis corrumperentur, in ecclesia recondidit. Quamobrem ad Julium Maximinum imperatorem, qui sacerdotibus creuentum bellum indixerat, delatus, per Vitalianum aut Sabinum Maximini præ-

fectos martyrio afficitur die 3 Januarii, cons. Maximino et Africano, quorum consulatus cum anno Christi 238 et anno 2 imperii Maximini coincidit. Sev. Bin.

(4) Suspecta pariter viris doctis vel ex unius Hieronymi segmentis.

(5) *De mutatione episcoporum.* Pontifex de sedibus episcopalibus transferendis et transmutandis consultus, hac epistola docet, et exemplo Petri apostoli aliorumque plurium probat translationem sedis episcopalis licitam esse, si utilitate et necessitate alterius Ecclesiæ exigente fiat cum superiorum episcoporum cognitione et consensu; si vero vel ex avaritia, vel ambitione aut præsumptione, ac sola propria voluntate episcopus sedem mutet, illicitum est, et apostolica lege, quæ exstat canon. apostol. 14, interdictum. Unde cum tempore Nicæni concilii ex Antiochenis, alii Eusebium Cæsariensem, alii Eustachium Beroensem antistitem non sine turba totius populi expeterent, sacrosancta synodus sanctissime id, quod ab apostolis constitutum jam ante fuerat, confirmavit, ne episcopi, presbyteri atque

etiam sedem apostolicam consulere voluistis, scitote eam communi utilitate atque necessitate fieri licere, sed non libitu cujusquam aut dominatione. Petrus, sanctus magister noster et princeps apostolorum, de Antiochia utilitatis causa translatus est Romam, ut ibidem potius proficere posset. Eusebius quoque (6) de quadam parva civitate, apostolica auctoritate, mutatus est ⁸ Alexandriam. Similiter Felix ⁹ de civitate, qua ordinatus erat electione civium, propter doctrinam et bonam vitam quam habebat, communi episcoporum et reliquorum sacerdotum ac populorum consilio, translatus est Ephesum. Non enim transit de civitate ad civitatem, qui non suo libitu aut ambitu hoc facit, sed utilitate quadam aut necessitate aliorum¹⁰, hortatu et consilio potiorum transfertur. Nec transfertur de minori civitate ad majorem qui hoc non ambitu nec propria voluntate facit, sed aut vi a propria sede pulsus, aut necessitate coactus, aut utilitate loci aut populi, non superbe, sed cum humilitate, ab aliis translatus et inthronizatus est; quia homo videt in facie, Deus autem in corde. Et Dominus per Prophetam loquitur dicens: *Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt* ¹¹. Non ergo mutat sedem, qui non mutat mentem. Nec mutat civitatem, qui non sua sponte, sed consilio et electione aliorum mutat ¹². Non ergo migrat de civitate ad civitatem, qui non avaritiæ causa, nec sponte dimittit suam; sed (ut jam dictum est) aut pulsus a sede sua aut necessitate coactus, aut electione et exhortatione sacerdotum et populorum, translatus est ad alteram civitatem. Nam sicut episcopi habent potestatem ordinare regulariter episcopos et reliquos sacerdotes ¹³, sic quoties utilitas aut necessitas coegerit ¹⁴, supradictæ modo et mutare et inthronizare potestatem habent. Hæc ut petiistis, licet vobis incognita¹⁵ non sint, tenenda mandamus, ne ignorantia quorundam, meliora et utiliora vitentur, et inutiliora sumantur, sicut in sancto legitur Evangelio: *Vas vobis, hypocritæ, quia decimatis mentham, et anethum, et cuminum, et reliquistis quæ graviora sunt*

⁶ 7. q. 1: Mutationes episcoporum. Et in decr. Ivon. lib. iii. ⁷ ignotus viris doctis. ⁸ in. ⁹ ignotus iisdem. ¹⁰ apostol. can. 14. ¹¹ Psalm. xciii, 11. episcoporum. ¹² exposcerit; ita et Luc. ¹³ ignota, ¹⁴ Ennodius in Apol. pro Symmacho papa. ¹⁵ Osee eodem ms. desunt quæ ansulis clausa. ¹⁶ II Tim. iii, 5. ¹⁷ propriam prosapiem. ¹⁸ idem Ennodius loco supra citato. ¹⁹ 7. q. 1: Mutationes episcoporum.

diaconi de ecclesia in qua ordinati sunt, in aliam transferantur, nisi necessitas vel evidens Ecclesiæ utilitas illud requirat. Nam ut alicui sedi ab hæreticis pessumdata, insignis aliquis alterius Ecclesiæ episcopus præficiatur, id non modo non sancta synodus prohibuit, sed e contra potius id faciendum esse exemplo edocuit, cum Eusebio Nicomediensis et Theognide Nicæno episcopis Arianis insignioribus depositis, in sedem ipsorum aliarum sedium antistites suffecerunt. Et quia Eusebii Nicomediensis hominis inquieti et ambitiosi (qui post duas sedes mutatas Constantinopolim se transferri curavit) exemplo, frequenter ab Arianis flebat, ut qui humanæ gloriæ libidine incitati, muneribus ad majores sedes provehi laborarent, iis episcopis qui majoribus civitatibus præerant, negotium facessero; ideo Patres sacrosancti œcumenici concilii

*legis, iudicium, et misericordiam et fidem. Hæc oportuit facere, et illa non omittere. Duces cæci, excolantes cælicem, camelum autem glutientes*¹⁶. Quod licet non licet ¹⁷; et quod non licet, licet¹⁸. Quemadmodum Janes et Mambres restiterunt veritati, sic et illi, inerte reprobi, amantes voluptatem magis quam Deum, quod licet, docent non licere, id est, episcopos migrare de civitate ad civitatem, prætaxato modo; quod non licet, docent licere, id est, misericordiam non agere circa patientes necessitatem, hoc est, eis qui episcopum non habent, et sacro episcopali indigent ministerio, episcopum de alia civitate causa utilitatis vel necessitatis tribui: et episcopis persecutionem aut necessitatem patientibus, aliam cathedram dari negant. Contradicunt etiam sacræ Scripturæ ¹⁹, quæ testatur *malle Deum misericordiam quam iudicium*²⁰.

(Quæ, precor, major charitas, aut quod efficacius pietatis patrocinium potest a quoquam alicui impendi, quam si ignorantia tenebras et imperitiæ caliginem ab eo repellat, ac demum veræ fidei doctrinæ pabulo, non ad quæstum, non ad ambitionem, sed ad eruditionem et ædificationem reficiat?). Tancquam enim mutilo sit manus, *claudo pes, oculus cæco* ²¹, qui ignorantia tenebris obvoluto, sapientiæ et scientiæ thesaurum reserat, et candorem lucis viasque Domini benigniter aperit ²².)

Utrisque autem, id est et famem verbi Dei patientibus, et episcopis necessitatem, quando inthronizantur propter communem utilitatem in aliis civitatibus, non modica exhibetur misericordia. Negantes autem hæc, licet *speciem habeant pietatis, virtutem tamen ejus abnegant* ²³. Nam in tali negotio prosapiam ²⁴ non agnoscit ²⁵; si quis tamen sapientium, quos insipientibus tempestatis hujus proceila aliis sociavit auctoribus, facinorum participatione maculatur, splendor sapientis, etsi communionem criminum incurrit, nescit tamen ducem se præbere peccantibus. Alia quoque est causa utilitatis et necessitatis, et alia avaritiæ et præsumptionis, aut propriæ voluntatis. Avaritiæ quoque causa ²⁶, vel præsumptionis, aut propriæ voluntatis, non sunt epi-

¹⁶ in. ¹⁷ ignotus viris doctis. ¹⁸ in. ¹⁹ ignotus iisdem. ²⁰ apostol. can. 14. ²¹ Psalm. xciii, 11. episcoporum. ²² exposcerit; ita et Luc. ²³ ignota, ²⁴ Ennodius in Apol. pro Symmacho papa. ²⁵ Osee eodem ms. desunt quæ ansulis clausa. ²⁶ II Tim. iii, 5. ²⁷ propriam prosapiem. ²⁸ idem Ennodius loco supra citato. ²⁹ 7. q. 1: Mutationes episcoporum.

Sardicensis decreverunt, ut tales deinceps, non tantum inter episcopos non numerarentur, sed ab omni penitus ordinis ecclesiastici gradu dejecti, inter laicos commorarentur, imo ne laica quidem communione in fine vitæ impartirentur. Baron ann. Christi 324, num. 155; anno 325, num. 153; item anno 347, num. 46. S. V. B. N.

(6) *Eusebius quoque*. Hic est ille Eusebius Alexandrinus episcopus, qui scripsit 18 sermones nuper in vetustissimo libro bibliothecæ Cryptæ ferratæ, ut testatur Turrianus cap. 12, libro 11, inventos, in quorum uno quem de Ascensione Domini scripsit, usus est verbo *Homousii*, quod sanctus Athanasius in epist. ad Africanos ait non fuisse in synodo Nicæna inventum, sed prius fuisse etiam ab episcopis Alexandriæ usurpatum, ad asserendam contra hæreticos consubstantialitatem Filii Dei.

scopi mutandi de civitate ad civitatem, sed utilitatis et necessitatis. Quod nemo negat, nisi hi de quibus dictum est: *Erraverunt in ebrietate, nescierant videntem, ignoraverunt iudicium*²⁷. Nam si enarrando cogere aperire transacta²⁸, ostenderem vobis nullum evenire solatium de comparatione factorum. Cæterum state, charissimi, super vias, aspicientes et interrogantes de semitis Domini antiquis²⁹, et videte quæ est via bona et recta, et ambulate in ea, et invenietis requiem animabus vestris³⁰. Et ut juxta Sapientiæ vocem dicamus: *Diligite justitiam, qui judicatis terram. Sentite de Domino in bonitate, et in simplicitate cordis quærite illum; quoniam invenitur ab his qui non tentant illum; apparet autem eis qui fidem habent in illum. Perversæ enim cogitationes separant a Deo, probata autem virtus corripit insipientes. Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia, nec habitabit in corpore subdito peccatis. Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, et auferet se a cogitationibus quæ sunt sine intellectu, et corripietur a superveniente iniquitate. Benignus est enim spiritus sapientiæ, et non liberabit maledictum³¹ a tabiis suis; quoniam renum illius testis est Deus, et cordis ejus scrutator est verus, et linguæ illius auditor. Quoniam Spiritus Domini replevit orbem terrarum, et hoc, quod continet omnia, scientiam habet vocis. Propter hoc, qui loquitur iniqua, non potest latere, nec præteriet illum corripientis iudicium. In cogitationibus enim impii interrogatio erit. Sermonum autem illius auditio ad Dominum veniet, et ad correptionem iniquitatum illius; quoniam auris zeli audit omnia, et tumultus murmurationum non abscondetur. Custodite ergo vos a murmuratione, quæ nihil prodest; et a detractione parcite linguæ; quoniam sermo obscurus in vacuum non ibit. Os quod mentitur, occidit animam. Nolite zelare mortem in errore vitæ vestræ, neque acquiratis perditionem in operibus manuum vestrarum; quoniam Deus mortem non fecit, nec lætatur in perditione vivorum. Creavit enim, ut essent, omnia, et sanabiles esse voluit nationes orbis terrarum. Non est in illis medicamentum exterminii, nec inferorum regnum in terra viventium. Justitia perpetua est et immortalis; injustitia autem mortis est acquisitio. Impii autem manibus et verbis accersierunt illam; D et æstimantes eam amicum, defluserunt, et sponsiones posuerunt ad illam; quoniam morte digni sunt, qui sunt ex parte illius³². Dixerunt enim, apud se cogitantes non recte: *Exiguus est, et cum lædio, tempus vitæ nostræ, et non est refrigerium in fine hominis, et non est qui agnitus sit reversus ab inferis. Quoniam ex nihilo nati sumus, et post hæc erimus tanquam non fuerimus. Quoniam sumus affla-**

*tus*³³ est in naribus nostris, et sermo scintilla ad commovendum cor nostrum; qua extincta, cinis erit corpus nostrum, et spiritus effundetur, tanquam molis aer. Et transibit vita nostra tanquam vestigium nubis, et sicut nebula dissolvetur, quæ fugata est a radiis solis, et a calore illius aggravata. Et nomen nostrum oblivionem accipiet per tempus, et nemo memoriam habebit operum nostrorum. Umbræ enim transitus est tempus nostrum, et non est reversio finis nostri, quoniam consignata est, et nemo revertetur³⁴. Propterea unicuique prævidendum est, ut summopere se custodiat, et utiliter se prævideat, ut cum dies extrema finisque vitæ advenerit, non transeat ad perpetuam mortem, sed ad vitam æternam. Facta enim subditorum judicantur a nobis³⁵, nostra vero judicat Deus. Ex merito vero plebis nonnunquam episcopi depravantur³⁶, quatenus proclivius cadant qui sequuntur. Capite languescente, cætera corporis membra inficiuntur. Deteriores sunt, qui vitam moresque bonorum corrumpant, his qui substantias aliorum prædique diripiunt. Caveat unusquisque ne aut linguam, aut aures habeat prurientes³⁷, id est ne aut ipse aliis detrahat, aut alios audiat detrahentes. *Sedens, inquit, adversus fratrem tuum loquebaris, detrahendo, et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum*³⁸, etc. Parcant singuli detractioni linguæ, custodiantque sermones suos; et sciant, quia cuncta quæ de aliis loquuntur, sua sententia judicabuntur. Nemo invito auditori libenter refert. Officii singulorum sit, dilectissimi, non solum oculos castos servare, sed et linguam. Nec quid in cujusquam domo agatur, alia domus per vos unquam noverit. Habeant omnes simplicitatem columbæ³⁹, ne cuiquam machinentur dolos; et serpentis astutiam, ne aliorum supplantentur insidiis. Non est humilitatis mææ, neque mensuræ, judicare de cæteris, et de ministris Ecclesiarum sinistrum quidpiam dicere. Absit, ut quidquam sinistrum de his loquar⁴⁰, qui apostolico gradu succedentes, Christi corpus sacro ore conficiunt, per quos nos etiam Christiani sumus, qui claves regni cælorum habentes, ante iudicii diem judicant. Veteri quidem lege habetur⁴¹, quicumque sacerdotibus non obtemperasset, aut extra castra positus lapidabatur a populo, aut gladio cervice subjecta, contemptum expiabat cruore. Nunc vero inobediens spirituali animadversione truncatur, et ejectus ab Ecclesia, rabido dæmonum ore discerpitur⁴². Oportet enim ut qui Deum hæreditate possident⁴³, absque ullo impedimento sæculi Deo serviant, ut dicere possint: *Dominus pars hæreditatis meæ*⁴⁴. *O quam bonus et suavis est Spiritus tuus, Domine, in omnibus*⁴⁵! Par-

²⁷ Isa. xxviii, 7. ²⁸ idem Ennodius mox laudatus. ²⁹ synodica Martini I. ³⁰ Jer. vi, 16. ³¹ maledictum. ³² Sap. i. ³³ ac flatus. ³⁴ Sap. ii, 1-5. ³⁵ 9. q. 3. Facta subditorum. ³⁶ Isid. iii, sent. 38, 42. ³⁷ S. Hier. ep. 2 ad Nepotianum. ³⁸ Psalin. xlix, 20. ³⁹ idem Hier. ep. 13, tum ep. 4, necnon 1 ad Heliodorum. Unde arguitur Mercatoris mangonium putidissimum. ⁴⁰ 11. q. 3. Absit ut quivquam. ⁴¹ Deuter. xvii. ⁴² Hæc Hier. Antero multis annis posterior. ⁴³ Isid. ii Off. 1. ⁴⁴ Psal. xv, 5. ⁴⁵ Sap. xii, 1

cis autem omnibus, quoniam sua sunt, Domine, **A** quasi insipientes, sed ut sapientes; redimentes tempus, quoniam dies mali sunt. Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei.⁴⁷ Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria; sed impleamini Spiritu sancto, loquentes vobismetipsis in psalmis, hymnis et canticis spiritualibus, cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus in nomine Domini nostri Jesu Christi Deo et Patri, subjecti invicem in timore Christi⁴⁸. State itaque, fratres, et tenete traditiones apostolorum et apostolicæ sedis, ut Dominus noster Jesus Christus, et Pater noster, qui dilexit nos, et dedit consolationem æternam, et spem bonam in gratia, exhortetur corda vestra, et confirmet in omni opere et in sermone bono⁴⁹. De cætero, fratres, orate pro nobis, ut sermo Domini currat et clarificetur, sicut et apud vos, et ut liberemur ab importunis et malis hominibus; non enim dñmum est fides. Fidelis autem Deus est, qui confirmabit vos, et custodiet a malo⁵⁰. Quapropter⁵¹ ponite indesinenter corda vestra in virtute Dei, et resistite semper malis, et enarrate hæc, juxta vocem Prophetæ, in progenies alteras, quoniam hic est Deus Deus noster in æternum, et ipse reget nos in sæcula⁵². Unde vos, qui in specula a Domino estis constituti, comprimere et repellere eos summopere debetis, qui fratribus insidias præparant, aut in eos seditiones et scandala excitant. Facile est enim hominem verbo fallere⁵³, sed non Dominum. Ideo hos reprehendere, et ab his vos avertere oportet, quatenus, extincta funditus hujusmodi caligine⁵⁴, Lucifer eis repleat, et lætitia oriatur in cordibus eorum. Confidimus autem de vobis, fratres, in Domino, quoniam quæ præcepimus, et facitis, et facietis⁵⁵. Quanto enim beneficia vestra his amplius exhibetis, tanto majorem vicissitudinem ab omnipotenti Deo⁵⁶, cui serviunt⁵⁷, exspectatis. Omnipotens Deus sua vos protectione custodiat⁵⁸, honoremque et præceptum servare concedat, et gloria honorque Deo Patri omnipotenti, ejusque unigenito Filio Salvatori nostro, cum Spiritu sancto sit in sæcula sæculorum. Amen. Data⁵⁹ XII Kal. Aprilis Maximiano et Africano viris clarissimis consulibus.

⁴⁷ Sap. xii, 2. ⁴⁸ Sap. xv, 1, 2. ⁴⁹ Eccli. xxxiv, 14. ⁵⁰ Ephes. iv, 29-31. ⁵¹ Ephes. v, 1-21. ⁵² II Thess. ii, 14, 15, 16. ⁵³ II Thess. iii, 1, 2, 3. ⁵⁴ Gelasius ep. 9. ⁵⁵ Psal. xlvii, 14, 15. ⁵⁶ Sixti sent. 176. ⁵⁷ Steph. Dorensis in libello oblato an. 649, in synod. Rom. cons. 2. ⁵⁸ II Thess. iii, 4. ⁵⁹ S. Greg. ep. 52, lib. ix. ⁶⁰ servitis. ⁶¹ Greg. ep. 50, lib. iv. ⁶² ex ms. Justelli.

S. FABIANUS PAPA

NOTITIA

(Mansi, Concil. I, 769, ex Libro pontificali Damasi papæ. — Vide Patrologiæ Latiniæ tom. CXXVII, col. 1541.)

Fabianus (1) natione Romanus, ex patre Fabio, sedit annos 14, mensem unum, dies 11 (2), martyrio coronatur (3) xiv Kalend. Februarias. Fuit autem temporibus Maximini et Africani, usque ad Decium secundo et Gratum. Hic regiones divisit diaconibus (4), et fecit septem subdiaconos, qui (5) septem notariis imminerent, ut gesta martyrum in integrum colligerent; et multas fabricas per cœmeteria (6) fieri præcepit. Post passionem vero ejus, Moses et Maximus presbyteri (7), et Nicostratus diaconus, comprehensi sunt et in carcerem missi. Eodem tempore (8) supervenit Novatus ex Africa, et separavit

(1) *Fabianus*. Anno Christi 238, Maximini secundo, post interregnum tredecim dierum, xvi Januarii, Fabianus iudicio Spiritus sancti in specie columbæ super caput ejus descendens eligitur, et in pontificia sede, uno animorum omnium consensu collocatur, et ex ea difficillimis temporibus Ecclesiam universam gubernat. Euseb. lib. vi, cap. 22. Post Maximinum utrumque a militibus occisum, pacato Ecclesiæ statu, Privatum hæreticum, a concilio Africano 90 episcoporum condemnatum, ipse et Donatus Carthaginensis episcopus ecclesiastica communione privarunt. Baronius anno 241, num. 2. Philippum imperatorem a Pontio martyre Christi fide inbutum, ut ex Martyrologio et Artis illius constat, ecclesiam in profesto Paschæ ingredi, ejusque preces participare volentem, non prius admisit, quam peccatorum suorum confessionem et exhomologesim prius edidisset, proque iis debitam pœnitentiam persolvisset. Euseb. lib. vi, cap. 27; Baron. anno 246, num. 5 et sequentibus. Item anno 249, num. 2 et seqq. Hujus pontificatu Hellesaitarum, Valesiorum, aliorumque hæreticorum immortalitatem animæ negantium hæreses exortæ, prope sui initio pontificis gladio, conciliorum aliorumque doctorum virorum eam fortiter impugnantium impetu jugulatæ sunt. Baronius anno 249, num. 6, 7, etc. Donato Carthaginensi episcopo defuncto, Cyprianus rhetor eloquentissimus a Cæcilio ad fidem conversus, ab ethnicis per contemptum deinceps Coprianus, id est Stercorarius, nominatus, summo cleri ac totius populi consensu, uno Felicissimo presbytero infeliciter adversante, ejusdem sedis episcopus eligitur, consulibus duobus Philippis, qui est Christi nati 250, Fabiani 12, Philippi imperatoris 5. Sev. Bin.

(2) *Sedit annos 14, menses 11, dies 11*. Qui xvi Januarii anno 238 pontificatum auspicatus, xx Januarii anno 253, cum Decius secundum consulatum ageret, et initium imperii auspicatus esset, martyrio coronatus est, annis 15 et 4 diebus sedisse oportuit. Baron. ann. 255, num. 5 et 6.

(3) *Martyrio coronatur*. Initio omnium atrocissimæ persecutionis illius, quam Decius imperator, ex eo quod sub Philippis longe lateque divina prædicatio pervagata, ingentem numerum ubique ad fidem Christi aggregasset, et gentilis superstitione in dies magis languesceret, ira et invidia incitatus indixit, quamque Deus, teste Cypriano libro *De lapsis*, ob Christianam disciplinam corruptam, permisit. Baronius prædicto loco.

(4) *Hic regiones divisit diaconibus*. Sicut Evaristus, ut supra diximus in notis ad Vitam Evaristi, diaconis id muneris injunxit, ut etiam episcopo Evangelium prædicanti assisterent, ita et Fabianus hic addidit, ut iidem quatuordecim urbis regionibus præessent, singulis binas assignans, ut pauperum in eis degentium curam gererent. Ideoque ex officio *diaconi regionarii* appellati sunt, qui in concilio Romano II sub Silvestro, cap. 6, diaconi *cardinales* etiam nominati reperiuntur; ideo quoque, licet diversis in locis agerent, unius tamen ecclesiæ, ejusdemque primariæ *cardine* continuerentur. Vide quæ ibi dicemus, item Baron. anno 112, num. 8 et 9.

(5) *Fecit septem subdiaconos, qui*. Ut major sit auctoritas Actorum a notariis conscriptorum, subdiaconos eidem muneri præfecit. Vide notas ad Vitam Clementis et Anteri, ibique Baronium.

(6) *Multas fabricas per cœmeteria*. Cum a tertio anno Fabiani usque ad ultimum exclusive pontificatus sui annum Gordianus et Philippus imperassent, sub quibus omni ex parte persecutione cessante Dei Ecclesia tranquille agebat, Fabianus pontifex non modo Christianam religionem propagare, sed etiam propagatam ædificiis supra sepulcra martyrum in cœmeteriis et cryptis erectis pro viribus illustrare studuit, quæ deinceps frequenter orandi causa a fidelibus, ut supra dixi, frequentata sunt. At non Fabianus tantum hoc tempore pacis, Romæ ecclesias exstruxit; verum etiam Gregorius Thaumaturgus episcopus Neocæsariæ in Ponto, de quo Gregorius Nyssenus scribit, quod cum immensum civium numerum convertisset ad fidem, populo pecuniam et operam conferente, nobilissimam exstruxit ecclesiam, altaribus pulcherrime ornata, quam Deus, quod a tali viro ædificata ac divino cultui consecrata esset, a maximi terræ motus impetu, quo urbs ipsa funditus eversa fuit, et quod miraculosum, a Diocletiani omnes omnino ecclesias et sacra altaria demolientis furore ac sævitia, usque ad Gregorii Nyssenii tempora illam conservavit. Baron. anno Christi 245, num. 2.

(7) *Moses et Maximus presbyteri*. Romanæ Ecclesiæ presbyteros ac confessores, eosque ultra annum in carcere detentos, misere allictos fuisse, litteræ Cypriani ad hosce confessores, et confessorum ad Cyprianum, testantur. Vide epistolas Cypriani 16, 25, 26, 51.

(8) *Eodem tempore*. Nempe quo prædicti confes-

Novatianum de Ecclesia, et quosdam confessores, postquam Moses in carcere defunctus est, qui fuit ibi menses 41 (9). Et sic multi Christiani fugerunt (10). Hic fecit ordinationes quinque per mensem Decembrem, presbyteros viginti duos, diaconos septem, episcopos per diversa loca undecim. Qui sepultus est in cœmeterio Callisti, via Appia, xiiii Kalendas Februarii. Et cessavit episcopatus dies sex (11).

NOTITIA ALTERA

(D. CONSTANT, *Epistolæ Rom. pontif.*, tom. I et unic., p. 118.)

1. Cum fratres omnes in ecclesia essent congregati, ut eum qui Antero successurus erat ordinaret, subito illapsu columbæ, quæ Fabiani vertici insedit, permotus populus Fabianum episcopatu dignum esse conclamavit, statimque comprehensum sacerdotali cathedræ imposuit. Ordinationem ejus Eusebius in *Chronico* post Maximini mortem recenset; sed ibi non est accuratus. Nam et ipso anno, qui Maximini necem excepit, Anteri ordinationem et obitum, Fabianique electionem consignat, licet hæc tria Maximino superstitite contigerint, atque alio anno Anterus ordinatus, et a'io vita functus fuerit.

2. In Bucheriano aliisque antiquis catalogis hæc legimus: *Fabianus annos 14, mensem 1, dies 10. Fuit temporibus Maximini et Gordiani et Philippi, a consulatu Maximini et Africani usque Decio II* (leg. Decio I) *et Grato* (hoc est ab anno Christi 236 ad 250). *Passus est xii* (apud Boll. xiii; in Fossat. ms. xiv) *Kalendas Februarii*. Ex hoc calculo si auferatur mensis unus, et præferatur lectio codicis in quo Fabianus xiiii Kal. Febr. passus adnotatur, sequetur ut is papa anno 236, Januarii decimo die, qui in Dominicam incidebat, ordinatus, anno 250, Januarii 20 die martyrii coronam adeptus sit: quo quidem die in omnibus antiquis monumentis, nominatimque in libro *Sacramentorum* S. Gregorii festum ejus ascribitur.

¹ Apud Pamelium, epist. 4.

sores in carcere detinebantur, et quo in locum Fabiani jam ultra annum martyrio affecti, post annum interregnum pontificum, Cornelius suffectus erat. Nam qui hæc verba ad tempus Fabiani adhuc viventis referunt, graviter errant; cum non tantum Liber pontificalis hic in Vita Fabiani, et infra in Vita Cornelii, verum ipse quoque Cypr. epistol. 49, 52 et 76, aperte scribant Novatianum non ante a Novato seductum fuisse, nisi post schisma adversus Cornelium conflatum. Unde quid de epistola Fabiani prima, qua Novatianus a Novato ejus tempore seductus esse scribitur, sentiendum sit, in notis ad primam epist. dicemus infra. Baron. anno 238, num. 9 et seqq.

(9) *Postquam Moses in carcere defunctus est, qui fuit ibi menses 11*. Cum sede adhuc vacante ad Moesem, Maximum et Nicostratum, postquam in carcere ultra annum detenti fuissent, sanctus Cyprianus epistolam scripserit, quæ est 16 editionis Pamel., fuerintque tunc adhuc pace et unitate concordēs (quorum Maximus et Nicostratus post creatum D Cornelium, ab eodem, ut ex Eusebio constat, in schismate divisi sunt), certissimum est non sex diebus, ut infra auctor Pontificalis scribit, neque

3. De beato Fabiani exitu Cyprianus cleri Romani litteris certior factus, mox rescribens ¹ hujus sancti pontificis elogium his paucis complexus est: *Cum de excessu boni viri collegæ mei rumor apud nos incertus esset, fratres charissimi, et opinio aubia nutaret, accepi a vobis litteras ad me missas per Clementium hypodiaconum, quibus plenissime de glorioso ejus exitu instruerer. Et exsultavi satis, quod pro integritate administrationis ejus, consummatio quoque honesta processerit. In quo vobis quoque plurimum gratulor, quod ejus memoriam tam celebri et illustri testimonio prosequamini, ut per vos innotesceret nobis, quod et vobis esset circa præpositi memoriam gloriosum, et nobis quoque fidei ac virtutis præberet exemplum. Nam quantum periculosa res est ad sequendum lapsum ruina præpositi, in tantum utile est et salutare, cum se episcopus per firmamentum fidei fratribus præbet imitandum. Ea fuit beatorum illorum temporum fides, ut cum boui et utilis pastoris jactura luctum et lacrymas ab ipsius grege exprimere, et ab amico consolatorias litteras exigere debere videretur, et Romani et amicus eorum Cyprianus animos in mutuum gratulationem effunderent; certi nimirum nihil Ecclesiæ ereptum, cui præclarum præstitum sit fidei ac virtutis exemplum.*

etiam sex mensibus tantum, quod alii asserunt, sed ultra integrum annum hoc tempore sedem pontificiam vacasse. Baron. anno 253, num. 28. Quem auctor hic in carcere defunctum esse insinuat, ex epist. Cornel. ad Fabium Antiochen. quam infra ex Eusebio huc inferemus, constat glorioso martyrio publice in omnium conspectu coronam martyrii adeptum esse. Ita Baron. anno 255, num. 39.

(10) *Et sic multi Christiani fugerunt*. Indictio persecutionis atrocissimæ adeo Ecclesiam universam concussit, ut complures, licet fortissimi, se subdulerint, et quidem inter alios sanctissimus Cyprianus, divino prope Spiritu impulsus, Dionysius Alexandrinus, ac Paulus eremita: qui deinceps in spelunca, quam tunc temporis nactus est, solitariam vitam agens, exemplum vitæ monasticæ præbens, permansit ad annum ætatis 113, qui est Constantii imperatoris 7 inchoatus. Baronius anno 255.

(11) *Cessavit episcopatus dies 6*. Ultra annum sedem pontificiam vacasse, constat ex iis quæ supra dixi, verbis *Postquam Moses*; qua de re plura dicemus infra.

De epistolis et constitutionibus ad Fabianum attentibus.

1. Origenes, Eusebio teste ², ad Fabianum apologeticam scripsit epistolam, qua se orthodoxum probare nitebatur. Hanc notans Hieronymus ³: *Ipse Origenes, inquit, in epistola quam scribit ad Fabianum Romanæ urbis episcopum, penitentiam agit, cur talia (ob quæ in ejus damnationem Roma sub Pontiano consenserat) scripserit, et causas temeritatis in Ambrosium refert, quod secreto edita in publicum protulerit.*

2. Cyprianus epist. 55 ad Cornelium docet, Privatum Lambesitanum episcopum in ipsa Lambesitana colonia, ob multa et gravia delicta, nonaginta episcoporum sententia damnatum, *Fabiani et Donati litteris severissime notatum fuisse.* Quod ita intelligi potest, ut Fabianus Lambesitani concilii litteris tum de Privati delictis et hæresi, tum de sententia in eum lata certior factus, ad Privatum ipsum scripserit, eumque severissime corripuerit; vel, quod probabilius videtur, ad synodum quæ ad se scripserat rescribens, gravissimam huic hæretico. notam inusserit. Neque tamen quievit versipellis homo; sed post Fabiani, ut colligere est ⁴, mortem, spe inductus decipiendi cleri ejus, quemdam e nequitæ suæ cohorte vexillarium Romam misit, *qui furto et fraudulenter litteras pacis eliceretur curaret.* Simul et Cyprianus eidem clero cavens, *rem sollicitam ipsi nuntiavit, hoc est vel de qua sollicitus erat clerus Romanus, vel potius, mea quidem sententia, de qua sollicitus erat ipse Cyprianus, ne videlicet Privatus Romanis imponeret.* Verum vigilantissimo clero imponere non valuit emissus a Privato perfidiæ consors callidus. Nam et antequam Cypriani in Urbem litteræ pervenirent, *nec quis esset latuit, nec litteras quas volebat accepit.*

3. Verba ista Bucheriani Catalogi de Fabiano: *Hic regiones divisit diaconibus, et multas fabricas per cæmeteria fieri jussit, in Fossatensi et altero reginæ Suecorum sic interpolata legimus: Hic regiones divisit diaconibus, et fecit septem (apud Boll. sex) subdiaconos, qui septem notariis imminerent, ut gesta martyrum fideliter colligerent; ac deinde omititur, et multas fabricas per cæmeteria fieri jussit.* Tempus pacis, qua Ecclesia Philippo imperante fruebatur, locum Fabiano dedit, ut in cæmeteriis, in quibus conventus celebrare ac sacra facere solebant fideles, fabricas fieri vel augeri præciperet. Hæc quoque tempus, ut quemdam regendæ Urbis commodiorem ordinem institueret, ei permisit. Quocirca cum Bucheriani catalogi in Liberio desinentis antiquitas, tum ipsa temporis ratio id nobis facile persuadent, quod in eo catalogo de regionibus singulorum diaconorum curæ commissis ac multis fabricis Fabiani jussu constructis scribitur.

4. Sed quia par non est antiquitas eorum libro-

rum, in quibus Fabianus et septem subdiaconos, qui totidem notariis ad conscribenda martyrum gesta imminerent, constituisse legitur, neque etiam par videtur additamenti hujus auctoritas. Præterea ex eo, quod Gregorius, ab Eulogio Alexandrino episcopo rogatus ut quæ Eusebius collegerat martyrum gesta ad se transmitteret, lib. viii, epist. 29, respondet: *Nulla in archivo hujus nostræ Ecclesiæ vel in Romanæ urbis bibliotheca esse cognovi, nisi pauca quædam in unius codicis volumine collecta; de veritate gestorum, quæ ut Romæ conscripta circumferuntur, nonnulli dabant.* Verbis tamen Gregorii pressius insistendum non est. Eo enim antiquior et rerum historicarum peritior Gelasius epist. 33, n. 6, agnoscit ac recipit *gesta sanctorum martyrum, qui multiplicibus tormentorum cruciatibus et mirabilibus confessionum triumphis irradiant.* Verum ubi addit idem papa: *Idcirco secundum antiquam consuetudinem singulari cautela in sancta Romana Ecclesia non leguntur, quia et eorum qui conscribere nomina penitus ignorantur, prædicti additamenti fidem multum imminuit.* Nihil quippe ad gestorum illorum adscripturæ defuisse videretur, si Romani pontificis auctoritate a septem notariis, quibus præpositi fuissent totidem subdiaconi; conscriptæ essent. Ut ut est, Eusebius lib. vi *Hist.*, c. 43, fidem facit, sub Fabiani successore Cornelio in Romana Ecclesia septem diaconos totidemque subdiaconos exstitisse: ac probabile est Fabianum eo ipso tempore, quo singulis diaconis officia partitus est, sua etiam subdiaconis, quævis illa sint, assignasse. Tunc vero Roma in quatuordecim regiones dividebatur; ex quo sequitur, ut singulis diaconis duæ attributæ fuerint, quo facilius pauperes quoque dignoscere, eisque subvenire possent.

De aliis epistolis ac decretis Fabiano ascriptis.

1. Isidorus Mercator tribus epistolis Fabiani nomine conlictis, ideoque alium in totum rejiciendis, collectionem suam auxit. Ex una illarum ea fluxit opinio, qua Fabianus, ut chrisma per singulos annos, vetere incenso, in Cæna Domini cõficeretur, constituisse creditur. Quocirca levi sane ac sublesta auctoritate nititur hujusmodi opinio. Illam autem expendendi aptior dabitur occasio, ubi ea, in qua istud asserit Isidorus, epistola edetur.

2. Præterea eidem papæ in editionibus Conciliorum decem attribuuntur decreta e Gratiano et altera compilatione collecta, sed neque majori fide digna. Et horum quidem primum sic enuntiatur: *Si quis contristatus noluerit reconciliari fratri suo, satisfaciente eo qui contristavit, acerrimis maceretur inediis, usquedum gratanti animo satisfactionem recipiat.* Neque id a Gratiano tantum dist. 90, c. 10, sed et ab Ivone par. 13, c. 60, et Burchardo lib. x, c. 59, eodem nomine laudatur. Verum priora ejus verba expressa sunt ex Basillii *Regula*, in cujus capite 74 ista ex interpretatione Rufini præmittitur

² Euseb. lib. vi, c. 26. ³ Hier. epist. 65 ad

Pammach. et Ocean., c. 4.

⁴ Cyr. in fine ep. 30.

quæstio: *Quid sit satisfaciens eo qui contristavit, A* noluerit reconciliari is qui contristatus est? Ex alia autem Regula, vel ad imitationem Regulæ alicujus, architectus decreti hujus propositæ quæstioni responsionem de suo subjecit. In Pachomii *Regula*, cap. 18, legimus: *Si quis iracundus vel tristitiam vel invidiam tenet contra proximum suum, ut tempus tenuerit, ita erit pœnitentia ejus, in pane et aqua.* Cui *Regulæ* affine est decretum, quod Ivo par. 13, c. 16, rursus velut ex Fabiano nostro citat: *Si quis non vult reconciliari fratri suo quem odio habet, tandiu in pane et aqua pœniteat, usquedum reconcilietur ei.*

3. Alterum, secundum Gratianum vi, quæst. 11, c. 18, et Ivonem par. 12, c. 65, in hunc modum profertur: *Quicumque sciens se pejeraverit quadraginta dies in pane et aqua, et septem sequentes annos pœniteat; et nunquam sit sine pœnitentia, et nunquam in testimonium recipiatur; communionem tamen posthac recipiat.* Cui non absimile est illud, quod Gratianus xxii, quæst. 5, c. 4, Gelasio, Ivo autem p. 12, c. 66, ut et Anselmus, Polycarpus ac Burchardus Pelagio attribuunt: *Si quis se perjuraverit, et alios sciens in perjurium duxerit, quadraginta dies in pane et aqua, et septem sequentes annos pœniteat, et nunquam sit sine pœnitentia. Et alii si concilii fuerint, similiter pœniteant.* Porro hæc duo decreta ex eodem fonte fluere non levis suspicio est. Quem vero fontem illum opinemur, nisi Theodori Cantuariensis *Pœnitentiale*, ex quo et apud Burchardum lib. xii, c. 41, et apud Ivonem p. 12, c. 68, id conceptis verbis laudatum legimus: *Si quis suspicatur quod ad perjurium ducatur, et tamen ex consensu jurat, quadraginta dies pœniteat, et nunquam sit sine gravi pœnitentia?* Imo et id, quod supra Fabiani nomine refertur, apud Reginonem lib. 11, c. 324, ut ex *Pœnitentiali*, et apud Jac. Petitem tom. I, pag. 72, ut ex *Theodori Pœnitentiali* sic decurtatum legitur: *Quicumque sciens perjuraverit, septem annos pœniteat, et posthac communionem accipiat.* Ei autem parti, qua perjurus nunquam in testimonium recipiendus præcipitur, consentiunt Matisconense I concilium, can. 17, et capitulare Caroli Magni cap. 39 apud Baluz. pag. 518, quo cavetur: *Qui semel perjuratus fuerit, nec testis sit post hæc.* Vide et vulgatum Ra-

bani Mauri librum III *De pœnitentium satisfactione*, c. 39, et Haliptarii librum iv, c. 28.

4. Illud: *Neque furiosus neque furiosa matrimonium contrahere possunt; sed si contractum fuerit, non separentur*, quod Gratianus xxxii, quæst. 7, c. 26; et Ivo par. 8, c. 168, ut Fabiani decretum laudant, a Reginone lib. 11, c. 129, rectius citatur ut ex *lege Romana*. Est enim Julii Pauli lib. 11, tit. 19, sententia postremis verbis mutatis. Pro his quippe Paulus dixit, *sed contractum matrimonium furore (postmodum accedente) non tollitur*; quod minus ambiguum. Vide *Digest.* lib. xxiii, tit. 2, leg. 10, et Ivonem par. 13, c. 87 et 88, necnon Reginonem lib. 11, c. 130.

5. Gratianus xxxv, quæst. 2 et 3, c. 3, ut ex Fabiano exscribit illud: *De propinquis, qui ad affinitatem per virum et uxorem veniant, defuncta uxore vel viro, in quinta generatione jungantur; in quarta, si inventi fuerint, non separentur. In tertia tamen propinquitate non licet uxorem alterius accipere post obitum ejus. Equaliter vir jungatur in matrimonio eis quæ sibi consanguineæ sunt, et uxoris suæ consanguineis post mortem suæ uxoris.* Verum novissimi Gratiani editores e Theodori *Pœnitentiali* excerptum docent. Illud reipsa in ea *Pœnitentiali* Theodori parte, quam Coisilianus codex a 700 annis exaratus asservat, reperimus sub titulo *De quæstionibus conjugiorum*. Neque vero sibi constat Gratianus, quippe qui ibid. c. 13, una cum Ivone par. 9, cap. 43, et Burchardo lib. vii, c. 7, postremam decreti hujus partem Julio papæ ascribit. De hac autem matrimoniorum circa affines lego ann. 1216, in concilio generali Lateranensi, quod *Decret. Gregorii IX*, lib. iv, tit. 14, c. 8, refertur, derogatum fuit.

6. Superiori decreto Gratianus subjicit istud velut ad eundem Fabianum pertinens: *Qui propinquam sanguinis uxorem ducunt et separentur, non licebit eis, quandiu utrique vivunt, alias uxores sibi in conjugio sociare, nisi ignorantia excusentur.* Unde conjicere licet, ex eo ipso libro, ex quo superius, exscriptum fuisse, adeoque Theodoro Cantuariensi esse restituendum.

7. Gratianus xxxv, quæst. 6, c. 1; Ivo par. 9, c. 57, et Burchardus lib. vii, c. 21, ut ex *Fabiani decretis*, cap. 8, id proferunt: *Consanguineos extraneorum nullus accuset, vel consanguinitatem in synodo computeat, sed propinqui ad quorum notitiam pertinet, id est pater et mater, soror et frater, patruus, avunculus, amita, matertera, et eorum procreatio. Si autem progenies tota defecerit, ab antiquioribus et veracioribus, quibus eadem propinquitas nota est, episcopus canonice perquirat; et si inventa fuerit propinquitas, separentur.* Quod satis inconcinne expressum esse liquet ad imitationem legis 2, tit. 7, lib. ix *Cod. Th.* ex interpretatione Anniani, ubi cavetur: *In adulterio extraneam mulierem nullus accuset, sed propinqui ad quorum notam pertinet, hoc est frater germanus, frater patruelis, patruus et consobrinus.*

8. Quod Gratianus de consecr., dist. 2, c. 16; Ivo par. 2, c. 27, ac Burchardus lib. v, c. 17, Fabiani nomine ita efferunt: *Ut si non frequentius, vel ter laici homines communicent in anno, nisi forte quis majoribus criminibus impediatur, id est in Pascha et Pentecoste et Natali Domini: hoc ex canone 50 concilii Turonensis III, anno 818 celebrati, ad verba id est, exscriptum fuit. Illud porro additamentum, id est in Pascha, Pentecoste et Natali Domini, expressum est ad imitationem concilii Agathensis, can. 18, ubi statuitur: *Sæculares vero, qui in Natali Domini, Pascha et Pentecoste non communicaverunt, Catholici non credantur.* Integrum*

vero ac totidem verbis, quot illud Gratianus, Ivo et Burchardus referunt, a Reginone lib. 1, c. 195, laudatur ut ex libro II Capitularium, ubi et exstat c. 45, sed sine additamento *id est*, etc., quomodo habetur in concilio Turonensi III.

9. *Si quis triginta ætatis suæ non impleverit annos, nullo modo presbyter ordinetur*, etc., quod apud Burchardum lib. II, c. 40, et Ivonem p. 6, c. 50, Fabiani nomine insignitur, et cujus initium Gratianus dist. 78, c. 4, Bonifacio papæ ascribit, merus est canon 11 Neocæsariensis concilii ex interpretatione Martini Bracarenensis episcopi, cap. 20 descriptus.

10. *Decernimus ut in omnibus Dominicis diebus altaris oblatio ab omnibus viris et mulieribus fiat tam panis quam vini, ut per has immolationes a peccatorum suorum fascibus liberentur*, ex canone 4 concilii Matisconensis II, anno 585 celebrati, de-

scriptum est, uno verbo *liberentur* excepto, cujus loco *careant* concilium præfert. Perperam igitur in codice librorum 16, lib. V, c. 7, apud Burchardum lib. V, c. 24, et Ivonem p. 2, c. 34, Fabiano ascribitur. Quod quidem Ivonem non advertisse mirum est, cum subinde cap. 41 eorundem verborum summam perstringens, ea concilii Matisconensis agnoscat.

11. *Non est accipiendum sacrificium de manu sacerdotis, qui orationes vel actiones et reliquas observationes in missa secundum ritum implere non potest*, codex 16 librorum, lib. V, c. 9; Burchardus lib. V, c. 30, et Ivo p. 12, c. 44, Fabiano trihuunt, ætatem tamen redolet hoc papa recentiore. Et vero Theodori Cantuariensis esse fidem facit vetus codex Coislianus, in quo cum pluribus aliis *Pœnitentialis* ejusdem archiepiscopi capitulis exhibetur.

S. FABIANI PAPÆ EPISTOLÆ

EPISTOLA PRIMA (12).

AD UNIVERSOS ECCLESIE CATHOLICÆ MINISTROS.

Qui non debeant admitti (13) ad excusationem, et non esse communicandum excommunicatis.

Dilectissimis ubique Catholicæ Ecclesiæ ministris, FABIANUS salutem in Domino.

Divinis præceptis (14) et apostolicis monemur institutis, ut pro cunctarum Ecclesiarum statu impigro vigilemus affectu. Unde consequens est, debere vos scire quæ apud Romanos in sacro aguntur ritu Ecclesiam, ut ejus sequentes exempla, ejus veri filii inveniamini, quæ vestra est mater vocata.

¹ S. Leo ep. 4. ² sequentium.

(12) Tres illæ ep. suppositæ ac spurix viris doctis habentur, et merito.

(13) De errore Novati et Novatiani.

(14) *Divinis præceptis*, etc. Hæc epistola aliis spuria, nisi a quibusdam mendis et erroribus expurgetur; aliis non a Fabiano, sed potius a Cornelio scripta esse videtur: eo quod infra de Novato et Novatiano hæc referat: *Insuper et illud vos scire desideramus, quia nostris temporibus, præpedientibus quidem nostris peccatis, suadente antiquo hoste, qui semper ut leo rugiens circuit quærens quem devoret* (I Petr. V, 8), *supervenit Novatus ex Africa, et separavit de Ecclesia Christi Novatianum, et quosdam alios Christi confessores, et convertit in pravam doctrinam.* Quæ sane non ante Cornelii pontificis creationem contigisse, testimonio Libri pontificalis et Cypriani satis est manifestum. Adde quod Pacianus, epist. 3 ad Sympronianum, cum Novatiani meminit, de iis quæ ante sedem Cornelii gesserat, commendat ejus catholicam fidem; sic enim scribit: *Cur igitur Novatianus tuus, ne falso quidem adhuc episcopatu sacerdos, longe antequam Cornelius Romæ episcopus fieret, antequam sacerdotio illius invideret, hæc suavit? Habes Cypriani testimonium*, etc. Et post reliqua: *At hanc ipsam hæresim Novatiani quando cæperunt? Audite, quæso, et totum ordinem erroris vestri advertite. Cornelius jam Romæ episcopus a*

B Septem ergo diaconos (15) in urbe Roma per septem regiones civitatis, sicut a patribus accepimus, habemus, qui per singulas hebdomadas 9 Dominicis dies, atque festivitatum solemnias, cum subdiaconibus et acolythis, ac sequacium 3 ordinum ministris, injuncta sibi observant ministeria, et parati omni hora sunt ad divinum officium, et quidquid eis injungitur, peragendum. Similiter et vobis, prout opportunum fuerit, per singulas civitates est faciendum, ut divinum absque ulla mora et negligentia studiose ac solemniter agatur officium. Denique septem similiter subdiaconos (16)

sexdecim episcopis factus, locum cathedræ vacantis acceperat, et illa qua sui præditus castimonia virginali crebras persecutiones nati principis sustinebat. Tum forte quidam presbyter Novatus ex Africa, etc., Romam venit, etc. Itaque ob hanc causam liceret firma conjectura statuere, auctorem hujus epistolæ Cornelium potius quam Fabianum fuisse, nisi infra mentio fieret septem subdiaconorum, quos, ut ex Vita ejusdem apud Librum pontificalem constat, notariis Acta martyrum colligentibus et conscribentibus, Fabianus, non Cornelius, omnium sententia præfecit. Tutius igitur ac verius esse videtur, predicta de Novato et Novatiano ab aliquo sciolo superaddita fuisse, ideo, quod putarit hæc verba Libri pontificalis, eodem tempore supervenit Novatus, ad Fabiani sedis pontificiæ tempus referenda esse, cum revera ad ea quæ auctor proxime dixerat, post passionem vero ejus, referri debeant. Baron. anno 258, num. 9 et seqq. Sev. Bn.

(15) *Septem ergo diaconos.* Vide quæ diximus supra in notis in Vitam Clementis, Evaristi, Anteri et Fabiani. Id.

(16) *Denique septem similiter subdiaconos.* Hic colligitur hujus epistolæ auctorem esse Fabianum pontificem, et quod illi fidem derogat, surreptitium esse, adeoque expungendum, vel saltem adnotandum. Id.

ordinavimus³, qui septem notariis imminerent, et a gesta martyrum veraciter in integro colligerent, nobisque rimanda manifestarent. Quod etiam vos omnes agere monemus, ne in posterum aliqua ex his dubitatio fiat, quæstioque oriatur; quoniam omnia quæ scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt⁴. Et quæ nostris temporibus veraciter scribuntur, ad futurorum doctrinam diriguntur. Et ideo fidelissimis hæc negotia committi præcipimus, ne aliqua in eis illusio inveniatur, ex qua fidelibus scandalum, quod absit, oriatur. Unde et charitatem vestram paterna dulcedine petimus⁵, ut in cunctis affectum vestræ charitatis sancta modo Ecclesia inveniat, et favoris vestri solatiis, quocumque necesse fuerit, potiatur. Et sicut bonitas studii vestri de se nobis certitudinem præbet, ut in nullo diffidere debeamus de ea, sed magis, ut sapientibus filiis Ecclesiæ nostræ, hæc fiducialiter commendemus; ita postpositis opportunitatis occasionibus, vestra efficacia elaborare enixius debet, atque modis quibus possibile fuerit⁶, omni studio abigere contumelias⁷. Hortamur etiam vos, juxta dictum Apostoli, *stabiles esse et immobiles, abundantes in opere Domini semper, scientes quod labor vester non est inanis in Domino*⁸. Et alibi: *Vigilate et orate, et state in fide. Viriliter agite, et confortamini. Omnia vestra in charitate fiant*⁹. Insuper et illud vos scire desideramus (17), quia nostris temporibus¹⁰ præpedientibus quidem nostris peccatis, sicut adente antiquo hoste, qui semper ut *leo rugiens circuit*¹¹, quærens quem devoret, supervenit Novatus ex Africa, et separavit de Ecclesia Christi¹² Novatianum et quosdam alios Christi confessores, et convertit in pravam doctrinam. A quibus vos, fratres, avertite, et cavete ab omnibus qui alteram fidem et doctrinam tenent, quam apostoli et successores eorum tenuerunt et docuerunt, ne, quod absit, post eum abeuntes, in laqueum Satanæ cadatis, et compedibus ejus detineamini.¹³ Unde fraternitatis vestræ charitatem intimis obsecramus precibus, ut nostræ parvitatibus in vestris sacris orationibus memores esse dignemini, orantes ac deprecantes Dominum cæli, ut tam nos quam sancta mater Ecclesia Christi pretioso sanguine redempta, a laqueis venantis Satanæ, et ab importunis et malis hominibus liberetur, et sermo Dei currat et clarificetur, et prava eorum et omnium perversa docentium corruat doctrina atque deficiat. Precamur etiam, ut pietatis vestræ precibus impetrare studeatis, ut *Deus et Dominus noster Jesus Christus,*

*qui vult omnes homines salvos fieri et neminem perire*¹⁴, sua ingenti omnipotentia reverti faciat corda eorum ad sanam doctrinam et catholicam fidem¹⁵, quatenus *resipiscant a diaboli laqueis*¹⁶, quibus capti tenentur, et aggregentur filiis matris Ecclesiæ. Reminiscetes quoque fratrum vestrorum, miseremini illorum, quibus potestis bonis studiis vestris, ne perdantur, sed ut precibus et aliis bonitatis vestræ studiis Domino¹⁷ salventur. Ita ergo in his agite, ut obedientes filii et fideles sanctæ Dei Ecclesiæ appareatis, et ut mercedis præmia percipiatis. Hi, et omnes qui rectam non docent doctrinam, vel rectam non tenent fidem, accusatores neminem recte credentium accusare possunt, quia infamia sunt notati, et a sinu sanctæ matris Ecclesiæ, apostolico mucrone, usque ad rectam conversationem et reversionem eorum abscissi. Unde apostolica auctoritate, cum omnibus ejusdem apostolicæ atque universalis Ecclesiæ filiis statuente sancimus, ut omnes qui in catholica fide suspecti sunt in accusatione recte credentium non suscipiantur; quia suspiciones semper sunt amovendæ¹⁸. Merito ergo eorum reprobatum accusatio qui in recta fide suspecti sunt¹⁹. Nec eis omnino est credendum, qui Trinitatis fidem ignorant. Similiter omnes²⁰, quos sanctorum Patrum statuta tam præteritis quam futuris temporibus anathematizant, submovemus et ab omni accusatione fidelium alienamus. Discreti ergo semper debent esse fideles ab infidelibus, et justis ab injustis; quoniam infideles et malevoli, modis quibus possunt, semper infestant fideles et perdere nituntur; et ideo non sunt suscipiendi, sed repellendi, et procul abjiciendi, ne perdere fideles aut infamare possint. Quapropter, charissimi, cavete talium foveam, in quam multos cecidisse cognovimus. Cavete talium jacula²¹, et antiqui hostis tentamenta, per quæ etiam proprios propinquos coram nobis vulneratos cadere vidimus. Attendite laqueos insidiantium, quibus notos et commilitones strangulare solent. Nolite tales sequi, sed procul repellite eos. *Estote, juxta Veritatis vocem, prudentes ut serpentes, et simplices ut columbæ*²². Videte, ne in vacuum quoque curratis, aut laboretis, sed alterorum fulti precibus et orationibus, voluntatem Dei facere contendite, et a memoratis, si incorrigibiles apparuerint, vos in omnibus separate. Similiter ab omnibus quos Apostolus commemorat dicens: *Cum eis nec cibum sumere*²³; quia et illi, sicut et isti, sunt repellendi²⁴, et ante satisfactionem Ecclesiæ non sunt suscipiendi; quoniam illi,

³ Vide Pontificalem librum in *Clemente et Antero*. Greg. ep. 95, lib. vii. ⁴ agere contendatis. ⁵ I Cor. xv, 58. ⁶ I Cor. xvi, 13, 14; Matth. xxvi, 41. ⁷ Greg. lib. xii, ep. 32. ⁸ I Petr. v, 8. ⁹ Hoc sub Cornelio contigit defuncto jam Fabiano, ut pluribus Baronius ad an. 258, n. 9. ¹⁰ S. Bonifacii A. Mog. ep. 6, quam consule. ¹¹ I Tim. ii, 4. ¹² II Petr. iii. ¹³ II Tim. ii, 26. ¹⁴ omnino. ¹⁵ Suspecti omnes semper sunt amovendi et non recipiendi: ita in Luc. ¹⁶ Adrian. coll. c. 4. ¹⁷ q. 4: Omnes quos sanctorum. ¹⁸ S. Bonif. ep. 19, pluribus modis interpolata. ¹⁹ Matth. x, 16; Phil. ii. ²⁰ I Cor. v, 11. ²¹ 6. q. 4: Omnes illi sunt ab.

²² Rom. xv, 4. ²³ S. Greg. ep. 21, lib. vii. ²⁴ S. Fabiani accidisse, ideoque in hanc epistolam inferenda esse. Vide quæ diximus verbo, *Divitiis præceptis*.

(17) *Insuper et illud vos scire desideramus.* Hæc integra periodus surreptitia est, et ab aliquo sciolo superaddita, qui existimavit ea quæ in Vita Fabiani de Novato et Novatiano scribuntur, temporibus

Fabiani accidisse, ideoque in hanc epistolam inferenda esse. Vide quæ diximus verbo, *Divitiis præceptis*.

cum quibus cibum sumere non licet, manifeste apparent sequestrati usque ad satisfactionem a reliquis fratribus²². Quamobrem non debent nec possunt in accusationem fidelium suscipi, sed etiam ab eorum consortio, usque ad jam dictam satisfactionem repellere, ne similes eis efficiantur, aut eorum excommunicationi subiaceant; quoniam sic apostoli statuerunt²³ dicentes: Cum excommunicatis non est communicandum²⁴. Et si quis cum excommunicatis, avertendo regulas, scienter psallat in domo, aut simul locutus fuerit aut oraverit, ille communionem privetur²⁵. Tales ergo in omnibus sunt cavendi, et non suscipiendi, quia juxta Apostolum, non solum qui faciunt damnantur, sed et qui consentiunt facientibus²⁶. Unde et beatus apostolorum princeps, Petrus, in ordinatione Clementis alloquens populum, inter cætera ait²⁷: Si inimicus est iste Clemens alicui pro actibus suis²⁸, vos nolite exspectare, ut ipse vobis dicat: Cum illo nolite amici esse; sed prudenter observare debetis, et voluntati ejus absque commotione obsecundare, et avertere vos ab eo, cui ipsum sentitis adversum, sed nec loqui his, quibus ipse non loquitur, ut unusquisque qui in culpa est, dum cupit omnium vestrum amicitias ferre, festinet citius reconciliari ei qui omnibus præest, ut per hoc redeat ad salutem, cum obedire cœperit monitis præsentis. Si vero quis amicus non est, et locutus fuerit his quibus ipse non loquitur, unus est et ipse ex illis qui exterminare Dei Ecclesiam volunt: et cum corpore vobiscum esse videatur, mente et animo contra vos est. Et est multo nequior hostis hic quam illi qui foris sunt, et evidenter inimici sunt. Hic enim per amicitiarum speciem, quæ sunt inimica, gerit et Ecclesiam dispergit ac vastat. Ideoque, charissimi, his apostolicis institutis vos monentes instruimus, ut effecta²⁹ certior charitas vestra, sollicitus deinceps agere studeat et cautius, ne perversi et infideles homines, lædendi fideles et benevolos habeant facultatem: quoniam spes talium et omnium impiorum, tanquam lanugo est, quæ a vento tollitur, et tanquam spuma gracilis, quæ a procella dispergitur, et tanquam fumus, qui a vento diffusus est, et tanquam memoria hospitis unius diei prætereuntis³⁰. Summopere, charissimi, tales cavendi sunt, et avertendi atque rejiciendi, si nocentes apparuerint; quia non solum ecclesiasticæ, sed etiam sæculi leges se³¹ nocentes non suscipiunt, sed repellunt. Unde scriptum est: *Os impiorum devorat iniquitatem*³². Et Dominus per Prophetam loquitur, dicens: *Cum sancto sanctus eris, et cum perverso*

²² Fidelibus. ²³ 1. q. 3: Sicut apostoli statuerunt. ²⁴ can. 11. ²⁵ can. 11 apost. interp. Dionysio. ²⁶ Rom. 1, 32. ²⁷ dist. 63: Si inimicus. ²⁸ epist. 1 Clementi tributa ex versione Rufini *Patr. t. 1*. ²⁹ S. Leo ep. 2. ³⁰ Sap. v, 15. ³¹ abest, se, a ms. ³² Prov. xix, 28. ³³ Psal. xvii, 26. ³⁴ I Cor. xv, 33. ³⁵ S. Leo ep. 4. ³⁶ idem ep. 2. ³⁷ idem ep. 2. ³⁸ S. Bonif. ³⁹ Maximo. ⁴⁰ an. 236. ⁴¹ S. Greg. epist. 117, lib. vii. ⁴² de consecr. dist. 3: Litteris vestris.

(18) Apocrypham nonnullis videri testantur B ll., Poss. aliiq. Catholici, et multa probant.

(19) Episcopos. Indicatur materiam sacramenti confirmationis esse chrisma, quod est unguentum ex oleo et balsamo mistum, et ab episcopo conse-

cratum. Ex eo enim quod scribit, Christum ritum conficiendi apostolos docuisse, utique aliquam formam benedicendi et consecrandi tradidisse, dubium non est. Unde præterquam quod sanctissimi Patres, Clemens, Dionysius, Irenæus, Urbanus ponti-

*perversis: et cum electo electus eris, et cum viro innocente innocens eris*⁴³. Et Apostolus inquit: *Perversunt bonos mores colloquia mala*⁴⁴. Idcirco, ut jam prælibatum est, mali sunt semper cavendi, et bonis atque benevolis est inhærendum⁴⁵ ut periculum desidiæ, quantum possumus, declinemus. Et ne pestis hæc latius divulgetur⁴⁶, severitate qua possumus, abscondamus; quoniam non temeritas intervenit præsumptionis, ubi est⁴⁷ diligentia pietatis. Agat semper⁴⁸ unusquisque vestrum, hac informatione apostolica fultus juxta vires suas, et fraterna dilectione, et sancta religione, mores proprios conservare, et in commune alterutrum adjuvare, et in charitate permanere, et in Dei voluntate indesinenter studeat inhære, ut simul laudantes Dominum, indefessas semper illi gratias agamus. Valet in Domino, charissimi, et prædicta, ut melius potestis, Domino operam ferente, adimplere studeate. Data Kalendis Julii, Maximino⁴⁹ et Africano viris clarissimis consulibus⁵⁰.

EPISTOLA II (18).

AD OMNES ORIENTALES EPISCOPOS.

Ut christi omni anno renovetur consecrando et vetus in ecclesiis ponatur cremando; de accusatione sacerdotum, et ut oves pastorem suum, nisi in fide erraverit, reprehendere non audeant.

- I. *Ut per annos singulos novum chrisma conficiatur, et vetus incendatur.*
- II. *De episcopis non accusandis ac obrektionibus lacerandis.*

FABIANUS episcopus urbis Romæ, omnibus Orientalibus episcopis et cunctis fidelibus, in Domino salutem.

Exigit dilectio vestra sedis apostolicæ consultæ, quæ vobis denegare non possumus nec debemus. Hoc autem et prædecessores nostros multarum regionum episcopis egisse liquet; et nos, qui in eadem sede, Domino largiente, collocati sumus, agere debere fraterna charitas et obedientiæ debitum compellit. Cura est ergo vestræ sollicitudini adhibenda, ut ea, quæ sunt ab apostolis eorumque successoribus ordinata, et instigante sancto Spiritu instituta⁴¹, nec dissimulatio negligere, nec aliqua præsumptio valeat perturbare. Sed sicut hoc, quod rationis exigebat utilitas, oportuit diffinire; ita quod diffinitum est, non debet violari.

I.

Litteris vestris vero inter cætera insertum invenimus⁴², quosdam regionis vestræ episcopos (19)

cratum. Ex eo enim quod scribit, Christum ritum conficiendi apostolos docuisse, utique aliquam formam benedicendi et consecrandi tradidisse, dubium non est. Unde præterquam quod sanctissimi Patres, Clemens, Dionysius, Irenæus, Urbanus ponti-

a vestro nostroque ordine discrepare, et non per singulos annos in Cœna Domini chrisma conficere, sed duos aut tres annos confectioem sancti chrismatis semel actam conservare. Dicunt enim, ut in memoratis apicibus reperimus, nec balsamum per singulos annos posse reperiri, nec necesse fore per singulos annos chrisma conficere, sed dum una confectio chrismatis abundat, aliam fieri necesse non habere. Errant enim qui talia excogitant^{44,45}, et mente vesana potius quam recta sentientes, hæc dicunt. In illa enim die Dominus (20) Jesus, postquam cœnavit cum discipulis suis, et lavit eorum pedes, sicut a sanctis apostolis prædecessores nostri acceperunt, nobisque reliquerunt, chrisma conficere docuit. Ipsa enim lavatio pedum, nostrum significat baptismum, quando sancti chrismatis unctione perficitur atque confirmatur. Nam sicut ipsius diei solemnitas per singulos annos est celebranda, ita ipsius sancti chrismatis confectio per singulos annos est agenda, et de anno in annum renovanda, et fidelibus tradenda; quia novum sacramentum est per singulos annos et jam dicto die innovandum, et vetus in sanctis ecclesiis cremandum. Ista a sanctis apostolis et successoribus eorum accepimus, vobisque tenenda mandamus. Hæc sancta Romana Ecclesia, et Antiochena a tempore apostolorum custodit; hæc Hierosolymorum et Ephesinorum tenet. In quibus apostoli præsentibus, hæc docuerunt, et vetus chrisma incendi, et non amplius quam uno anno uti, permiserunt, atque deinceps novo frui, et non veteri, jubentes docuerunt. Si quis ergo his obviare tentaverit, omnem sibi per vos⁴⁶, et per omnes recte intelligentes⁴⁷, indulgentiæ aditum intelligat obseratum; quia pravissimarum mentium perversa doctrina, dum indulgentius frenis utitur⁴⁸, in prævaricationem præ-

sumptionis delabitur; et nullatenus eruitur, nisi prudentium sustentatione et correctione liberetur. Illa autem, quæ circa divina mysteria et erga⁴⁹ baptizandos, in universo mundo sancta Ecclesia uniformiter agit, non otioso contemplanda sunt intuitu, ne locum supervacuis intentionibus et superstitionibus faciamus. Rudes ergo fidelium mentes ad talia non debemus inducere, quia docendi potius sunt, quam illudendi⁵⁰. Ad nostram enim lætitiâ benefacta perveniunt, et mœroris aculeis nos, quæ fuerint male facta, pungunt⁵¹. Hic⁵² vero inter manus latronum et dentes luporum furentium, utcumque versamur, et contumaces sunt subditi atque oves. Nam latratu canum⁵³, baculoque pastoris, luporum rabies deterrenda est.⁵⁴ Illa vero quæ fomentis non sanantur vulnera, ferro abscindi necesse est. Nec silere⁵⁵ possumus, ut cum hic ab illicitis revocemus aliquos, officii nostri provocamur instinctu, in speculis a Domino constituti, ut vigilantia nostræ diligentiam comprobantes, et quæ coercenda sunt resecemus⁵⁶, et quæ observanda sunt censeamus⁵⁷.

II.

Consulere etiam nos, ut in prædictis litteris vestris invenimus, super accusatione sacerdotum voluistis, quæ oppido apud vos, ut in eisdem apicibus reperimus, crebrescit. Significastis insuper⁵⁸, plerosque attendere, multos in ipsis honoribus ecclesiasticis non congruenter vivere sermonibus et sacramentis⁵⁹ quæ per eos populis ministrantur. O miseros homines, qui hos intuendo, Christum obliviscuntur: qui et multo ante prædixit, ut legi Dei potius obtemperetur, quam imitandi videantur illi, qui ea quæ dicunt, non faciunt; et traditorem suum tolerans, usque in finem etiam ad evangelizandum cum cæteris misit. Nam apostoli

^{44,45} De consecr., dist. 3: Litteris vestris. ⁴⁶ nos. ⁴⁷ Siricius ep. 1, c. 7. ⁴⁸ Innoc. ep. 25 ad Milev. PP. ⁴⁹ Cæli. ad Gallos cap. 12. ⁵⁰ idem ep. 2, cap. 1. ⁵¹ compungunt. ⁵² S. Aug. de pastoribus, cap. 7. ⁵³ S. Hier. ep. 83. ⁵⁴ Siric. mox cit. ⁵⁵ Cæli. ep. 2, c. 1. ⁵⁶ servemus. ⁵⁷ sentiamus. ⁵⁸ 1. q. 1: Significastis insuper. ⁵⁹ S. August. lib. 1 hom., hom. ult., cap. 13.

fex epistola sua, etc., hoc alibi sanctum chrisma, alibi unguentum sanctificatum nomen, concilio Florentino et Tridentino nunc aperte definitum est, quod universæ Ecclesiæ, ex institutione Christi, ab apostolis traditum erat. Bellarm., Suarez, Valent. de sacram. confirm. Hanc epistolam Possevinus in Apparatu sacro, verbo Fabianus, a quibusdam, nescio quibus, velut apocrypham rejici asserit. Qui confirmationem a Melchiade institutam esse aiunt, ex hac et præcedentis Urbani epistola satis refutantur. Sev. Bin.

(20) In illa die Dominus. Ut chrisma conficiatur et consecratur feria quinta in Cœna Dominica, ab apostolis institutum esse ait, ideoque ab ea consuetudine nequaquam recedendum esse decernit. Hunc ritum eodem tempore observatum fuisse indicat Cyprianus, vel quisquis auctor est ejus libri, serm. de unct. chrism., his verbis: *Hodie in Ecclesia (loquitur de die Cœnæ Domini) ad populum acquisitionis sanctificandum, in participatione dignitatis et nominis sacrum chrismum conficitur, in quo mistum oleo balsamum, regis sacerdotalis gloriæ exprimit unitatem, quibus dignitatibus initiandis, divinitus est unctio instituta. Eadem consuetudo colligitur ex Isi-*

doro, Alcuino, Ruperto et aliis antiquis divinarum officiorum scriptoribus. Unde in concilio Meldensi, c. 46, expresse præcipitur, *ut nemo sacrum chrisma, nisi in quinta feria majoris hebdomadæ, conficere præsumat*. Et hanc ob causam in cap. Quoniam, de sent. excomm., in 6, dicitur, chrisma esse conficiendum in die Cœnæ Domini, etiamsi terra interdicta existat. Errant igitur qui putant fuisse aliquando usitatum in Ecclesia, ut quolibet anni tempore chrisma conficeretur. Quod dicitur cap. *Omni tempore de consecr., dist. 4, item conc. Tolet. 1, cap. 20, licere episcopo omni tempore chrisma conficere, intelligendum est non simpliciter de omni tempore: sed accommodate, de omni tempore annuali, quod ad conficiendum chrisma præscriptum est. Accedit quod concilia non aliquam temporis, sed potius certi ministri determinationem præfinire intendunt, quasi dicerent: Soli episcopo, non presbytero, liceat omni tempore consueto sacrum chrisma conficere. Nam concilium tolet. expresse intendit prohibere ab usum quorundam presbyterorum, qui confectioem chrismatis sibi usurpabant. Vide Suarez tom III, disp. 38, sect. 1*

talem consuetudinem non habuerunt, nec habendam docuerunt; similiter et successores eorum, quantum multa de talibus, prævidentes Spiritu Dei futura, statuerunt. Porro, ut legitis in Actibus apostolorum, erat eo tempore inter fideles cor unum et anima una, neque aliquis eorum aliquid suum proprium dicebat, sed erant illis omnia communia⁶⁰. Nulla enim inter eos accusatio, nisi familiaris erat, nec unquam inter imitatores eorum aut fideles fieri debet, dicente Domino: *Quod tibi non vis fieri, alteri non facias*⁶¹. Et idem: *Diliges proximum tuum sicut teipsum*⁶²; et: *Dilectio proximi malum non operatur*⁶³. Ipsi ergo apostoli et successores eorum olim statuerunt, eos ad accusationem non recipi, qui sunt suspecti⁶⁴, vel qui heri, aut nudius tertius, vel dudum fuerunt inimici, quoniam suspecti facti sunt, et qui non sunt bonæ conversationis⁶⁵, vel quorum vita est accusabilis, aut dubii in recta fide. Similiter quorum fides⁶⁶, vita et libertas nescitur, vel qui infamiæ maculis sunt aspersi, aut sceleribus irretiti⁶⁷. Neque eos, sacerdotes debere vel posse aut clericos accusare, qui rite sacerdotes fieri non possunt, nec sui sunt ordinis; quoniam sicut sacerdotes vel reliqui clerici a sæcularium laicorum excluduntur accusatione, ita illi ab istorum sunt excludendi et alienandi criminatione. Et sicut isti ab illis⁶⁸, ita et illi ab istis non recipiantur; quoniam sicut Domini sacerdotum segregata debet esse conversatio ab eorum conversatione, ita et litigatio; quia *servum Dei non oportet litigare*⁶⁹. Tales, charissimi fratres, accusationes, et injustas aut nocivas æmulationes, pro viribus prohibete, quia contentio⁷⁰ summopere est vitanda. *Septies enim cadet justus in die, et resurget, impij autem corruent in malum. Cum ceciderit inimicus tuus, ait Salomon, ne gaudeas, et in ruina ejus non exsultet cor tuum; ne forte videat Dominus, et displiceat ei, et auferat ab eo iram suam. Non contendas cum pessimis, nec æmuleris impios, quoniam non habent futurorum æpem mali, et lucerna impiorum extinguetur. Nec æmuleris viros malos, nec desideres esse cum eis, quia rapinam meditatur mens eorum, et fraudes labia eorum loquuntur*⁷¹. Hæc cavete, charissimi. Hæc meditamini, et fratribus in omnibus solatium præstate: quia *in hoc cognoscent omnes, ut ipsa per se Veritas ait, quoniam mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem*⁷². Si enim in rebus⁷³ sæcularibus suum cujusque jus et proprius ordo servandus est, quanto magis in ecclesiasticis dispositionibus nulla debet induci confusio? Quod ista observatione observabitur, si nihil potestati, sed totum æquitati tribuitur. Unde constat episco-

pos locorum singulorum, omnium qui sub eorundem⁷⁴ moderamine, curam habere sollicitam, et causas utilitatesque eorum cum Dei timore disponere. Valde ergo iniquum est, ut alii quilibet, omnis suis, se illorum causis admisceant. Sed illi eorum vitam et judicium competenti regularique debeant moderamine disponere, qui eos in sacerdotium ordinant, et a quibus jam ordinati sunt; quoniam, ut lex loquitur, *maledictus omnis est qui transfert terminos proximi sui. Et dixit omnis populus: Amen*⁷⁵. Deus ergo, fratres⁷⁶, ad hoc præordinavit vos, et omnes qui summo sacerdotio funguntur, ut injustitias removeatis, et præsumptiones abscindatis, et in sacerdotio laborantibus succurratis, et⁷⁷ opprobriis et calamitatibus eorum locum non præbeatis; sed ei, qui calumniam et opprobrium patitur, adiutorium feratis, illum vero, qui calumniam vel opprobrium facit, abscindatis, et Domino in suis sacerdotibus opem feratis. Sacerdotes quoque Dominus sibi elegit, ut sacrificent ei, et offerant oblationes Domino. Levitas quoque sub eis esse jussit in ministeriis eorum. Unde ad Moysen loquitur, dicens: *Princeps autem principum Levitarum Eleazar, filius Aaron sacerdotis, erit super excubitores ecclesiæ sanctuarii*⁷⁸. De his enim locutus est Dominus ad Moysen: *Tolle Levitas pro primogenitis filiorum Israel, et pecora Levitarum pro pecoribus eorum, eruntque Levitæ mei. Ego Dominus*⁷⁹. Si Levitas suos esse Dominus voluit, quanto magis sacerdotes sibi ascivit? De quibus ait: *Si quis externorum accesserit, morietur*⁸⁰. Omnia veroque Domini sunt, caute tractanda sunt, et non leviter præcipitanda; quoniam et inter homines profidelibus habentur, qui dominorum suorum causas bene custodiunt, et fideliter tractant, atque præcepta dominorum suorum bene custodiunt, et non transgrediuntur. Pro infidelibus vero reputantur hi, qui dominorum suorum causas incaute et negligenter tractant, et præcepta eorum despiciunt, et non, ut debent, custodiunt. Ideo hæc præmisimus, ut cognoscatur ab his, quibus incognitum est, quod et sacerdotes quos sibi Dominus de omnibus ascivit, et suos esse voluit. non sunt leviter tractandi, nec lacerandi, nec temere accusandi aut reprehendendi, nisi a magistris suis, quoniam eorum causas sibi Dominus reservare voluit, et suo judicio vindicari. Nam in his et in aliis præceptis Domini, et fideles cognoscuntur, et infideles reprobantur. Tolerandi enim hi sunt potius a fidelibus, quam exprobandi, veluti palea cum tritico, usque⁸¹ ad ultimum ventilabrum, sicut pisces mali cum bonis, usque ad segregationem, quæ futura est in littore, hoc est, in fine sæculi. Nullatenus ergo potest⁸²

⁶⁰ Act. iv, 32. ⁶¹ Matth. vii, 12; Luc vi. ⁶² Tob. iv, 16; Matth. xxii, 39; Marc. xii, 31; Luc. x, 27. ⁶³ Rom. xiii, 10. ⁶⁴ Ambr. ep. 64. ⁶⁵ Adrian. coll. 15. ⁶⁶ 3. q. 5: Suspectos autem inimic. ⁶⁷ Adrian. coll. 19. ⁶⁸ 2. q. 7: Sicut sacerdotes. ⁶⁹ II Tim. ii. ⁷⁰ Adrian. coll. 5. ⁷¹ Prov. xxiv, 17 seqq. ⁷² Joan. xiii, 35. ⁷³ S. Greg. ep. 121 lib. vii. ⁷⁴ Idem ep. 66 ejusdem libri. ⁷⁵ Deuter. xxvii, 17. ⁷⁶ 3. q. 1: Deus ergo fratres. ⁷⁷ Proclus ep. ad Dominum Ant. ⁷⁸ Num. iii, 32. ⁷⁹ Ibid. 45. ⁸⁰ Num. i, 51. ⁸¹ S. August. iv advers. Cresc., 26, et de utilitate pœnitentiæ, cap. 12. ⁸² Const. M. coll. Adr. c, 51.

condemnari humano examine, quem Deus suo iudicio reservavit, ut propositum Dei, quo decrevit salvare quod perierat, fiat immobile. Et ideo, quia voluntas ejus non immutatur, nullus præsumat ea quæ sibi non sunt concessa. Unde est illud quod Apostolus loquitur dicens: *Jam quidem omnino delictum est, quia judicia habetis vobiscum.*⁸⁸ *Quare non magis iniquitatem patimini? Quare non potius fraudamini?*⁸⁹ Ad illud redeatur quod Dominus ait: *Si quis voluerit tunicam tuam tollere, et in iudicio tecum contendere, dimitte ei et pallium.*⁹⁰ Et alio loco: *Qui aufert quæ tua sunt, ne repetas.*⁹¹ Sunt autem quædam, quæ levissima putarentur, nisi in Scripturis demonstrarentur opinione graviora. Quis unquam dicentem fratri suo: *Fatue, reum gehennæ putaret, nisi ipsa Veritas*⁹² diceret? Illi vero⁹³ qui illa peccata perpetrant, de quibus Apostolus ait: *Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur*⁹⁴, valde cavendi sunt, et ad emendationem, si voluntarie noluerint, compellendi; quia infamiæ maculis sunt aspersi, et in harathrum delabuntur, nisi eis sacerdotali auctoritate subventum fuerit. Similiter et illi de quibus ipse ait: *Cum hujusmodi hominibus nec cibum sumere*⁹⁵; qui infamia sunt notati antequam sacerdotali auctoritate sanentur, et in gremio sanctæ matris Ecclesiæ redintegrentur; quia qui extra nos sunt, nobiscum communicare non possunt. Manifestum est enim, quod hi extra nos sunt, et a nobis discreti esse debent, cum quibus nos nec edere, nec cibum sumere licet. Similiter et omnes personæ, quibuslibet turpitudinibus ac scurrilitatibus subjectæ, infames sunt effectæ; et omnes⁹⁶, qui adversus patres armantur, infames efficiuntur. *Arenam vero et salem et massam ferri facilius est portare, quam hominem imprudentem et fatuum atque impium.*⁹⁷ *Quoniam qui minoratur corde, cogitat inania; et vir imprudens et errans, cogitat stulta.*⁹⁸ Multos enim supplantavit suspicio illorum, et in vanitate detinuit sensus illorum. *Cor durum male habebit in novissimo; et qui amat periculum, in ipso peribit. Cor ingrediens duas vias, non habebit requiem, et pravi cordis in*⁹⁹ *illis scandalizabitur. Cor nequam gravabitur in doloribus, et peccator adjiciat ad peccandum.*¹⁰⁰ Talia cogitantes sancti apostoli, eorumque successores¹⁰¹, Spiritu Dei repleti malos homines prævidentes, et simplices considerantes, difficilem, aut nunquam voluerunt esse accusationem sacerdotum, ne a malis potuissent everti aut submoveri: quia si hoc facile concederetur sæcularibus et malis hominibus, aut nullus, aut vix perpauca remanerent; quoniam semper fuit, et est, et, quod pejus est, nimis viget, ut mali bonos persequantur, et

A carnales spirituales infestent. Idcirco, ut prædictum est, statuerunt, ne accusarentur, aut si aliter fieri non possit, perdifficilis eorum fieret accusatio, et a quibus, ut supra dictum est, non præsumeretur, neque a propriis sedibus aut Ecclesiis episcopi eicerentur¹⁰². Quod si quomodo præsumptum fuerit antequam et proprius locus, et sua omnia eis legibus¹⁰³ redintegrentur, nullatenus a quoquam accusarentur aut criminarentur, et nisi sponte elegerint, cuiquam pro talibus non¹⁰⁴ responderent; sed postquam, ut prædictum est, restituti fuerint, et sua omnia eis legibus redintegrata, dispositis ordinatisque suis, magnum spatium, tractandi causa, eis concederetur; et postea, si necesse fuerit, regulariter vocati, venirent ad causam; et si justum visum fuerit, accusantium propositionibus sustentatione fratrum responderent. Nulla enim permittit ratio¹⁰⁵, dum ad tempus eorum bona vel Ecclesiæ atque res ab æmulis aut a quibuscunque detinentur, ut aliquid illis objici debeat. Nec quisquam potest eis quoquo modo quidlibet majorum vel minorum objicere, dum ecclesiis, rebus, aut potestatibus carent suis. Similiter statutum est¹⁰⁶, et nos eadem statuta firmantes, statuimus, ut si aliquis clericorum suis episcopis infestus aut insidiator fuerit, eosque criminari voluerit, aut conspirator fuerit, ut mox ante examen iudicium submotus a clero, curiæ¹ tradatur, cui diebus vitæ suæ deserviat, et infamis absque ulla restitutionis spe permaneat. Nec ullus unquam præsumat, accusator simul esse et iudex vel testis: quoniam in omni iudicio quatuor personas necesse est semper adesse, id est, iudices electos, et accusatores, ac defensores, atque testes. Similiter statuentes, apostolica auctoritate iubemus, ne pastorem suum oves, quæ ei commissæ fuerant², nisi in fide erraverit, reprehendere audeat: quia facta præpositorum, oris gladio³ ferienda non sunt, neque potest esse discipulus super magistrum, dicente Veritatis voce: *Non est discipulus super magistrum, nec servus super dominum suum*⁴. *Odibilis autem coram Deo et hominibus est superbia, et execrabilis omnis iniquitas. Perdidit Deus memoriam superborum, et reliquit memoriam humilium sensu. Semen hominum D honorabitur, hoc quod timet Deum. Semen autem hoc exhonorabitur, quod præterit mandata Domini. In medio fratrum, rector illorum in honore; et qui timent Dominum, erunt in oculis ejus. Fili, ait Salomon, in mansuetudine serva animam tuam, et da illi honorem, cui honor competit*⁵. *Priusquam interrogas, ne vituperes quemquam; et cum interrogaveris, corripe juste. Priusquam audias, ne respondeas verbum; et in medio seniorum ne adjicias loqui*⁶.

⁸⁸ S. August. Enchir. c. 78 et 79. ⁸⁹ I Cor. vi, 7. ⁹⁰ Galat. v, 4. ⁹¹ I Cor. v, 11. ⁹² Eccli. xvi, 23. ⁹³ pravum cor in. ⁹⁴ Eccli. iii, 26 seqq. ⁹⁵ Idem infra in decr. Steph. ⁹⁶ 3. q. 4: Episcopi si a propriis. ⁹⁷ Conc. Rom. v sub Symmacho. ⁹⁸ Adrian. coll. 5. ⁹⁹ 3. q. 4: Episcopi si a propriis. ¹⁰⁰ 11. q. 1: Statuimus, ut si quis clericorum. ¹ Curia hæc valde suspecta est Ant. August. in cap. 38 Coll. Adr. ² Conc. Rom. v sub Symmacho. ³ S. Greg. Past. p. II, c. 5. ⁴ Matth. x, 24; Luc. vi, 40. ⁵ Eccli. x, 7, 23, 24, 31. ⁶ Eccli. xi, 7, 8.

¹⁰² Matth. v, 40. ¹⁰³ Luc. vi, 30. ¹⁰⁴ Matth. v, 22. ¹⁰⁵ 6. q. 2: Illi qui. ¹⁰⁶ Proclus ad Dominum. ¹ Eccli. xxii, 18. ² Idem infra in decr. Steph. ³ 3. q. 4: Episcopi si a propriis. ⁴ S. Greg. Past. p. II, c. 5. ⁵ Matth. x, 24; Luc. vi, 40. ⁶ Eccli. x, 7, 23, 24, 31. ⁷ Eccli. xi, 7, 8.

Exemplo Cham filii Noe ⁷, damnantur qui patrum suorum culpas in publicum produunt ⁸, aut eos accusare vel detrabere præsumunt: veluti Cham, qui patris sui Noe pudenda non operuit, sed deridenda monstravit. Similiter et illi exemplo Sem et Japhet justificantur ⁹, qui reverenter operiunt, et non produnt ea quæ patres suos excessisse cognoscunt. Si enim a fide deviaverit episcopus, erit corrigendus prius secreta a subditis suis. Quod si incorrigibilis, quod absit! apparuerit, tunc erit accusandus ad primates suos, aut ad sedem apostolicam. Pro aliis vero actibus suis magis est tolerandus ab ovibus et subditis suis, quam accusandus, aut publice derogandus; quia cum in eis a subditis delinquitur ¹⁰, ejus ordinationi obviatur, qui eos ei prætulit, dicente Apostolo: *Dei ordinationi resistit, qui potestati resistit* ¹¹. Qui vero omnipotentem Deum metuit ¹², nec contra Evangelium, nec contra apostolos, nec contra prophetas vel sanctorum Patrum instituta, aliquid ullo modo agere consentit. Sacerdotes ergo honorandi sunt, non lacerandi vel exprobrandi sunt. Legitur in Ecclesiastico: *In tota anima tua time Deum, et sacerdotes illius sanctifica. In omni virtute tua dilige eum qui te fecit, et ministros ejus non derelinquas. Honora Deum ex tota anima tua, et honorifica sacerdotem, et propurga te cum brachiis. Da illi partem, sicut mandatum est tibi, primitiarum, et de negligentia purga te cum paucis. Datum brachiorum tuorum, et sacrificium sanctificationis offeres Domino, et initia sanctorum; et pauperi porrige manum tuam, ut perficiatur propitiatio et benedictio tua* ¹³. Hæc non tantummodo vobis, sed omnibus fratribus per vos nota fieri volumus, ut unanimés, unum sentientes, permaneamus in Christo nihil per contentionem nobis ¹⁴, neque per inanem gloriam vindicantes, non hominibus, sed Deo Salvatori nostro placentes. Cui est honor et gloria in sæculorum sæcula. Amen.

EPISTOLA III.

AD HILARIUM EPISCOPUM.

Ut peregrina judicia respuantur atque accusatus in suo loco causam suam peragat, et ut omnis qui crimen objicit, scribat se probaturum, et si non probaverit quod objicit, pœnam quam intulerit, patiat.

- I. Qui non debeant admitti ad accusationem.
- II. De peregrinis judiciis.
- III. De pulsatis.
- IV. Si quis iratus crimen objecerit, vel objecta non probaverit.
- V. Si episcopus accusatus sedem apostolicam appellavit.

Dilectissimo fratri HILARIO episcopo FABIANUS.

Divinæ circa nos gratiæ memores ¹⁵ esse debemus, qui nos per dignationis suæ misericordiam,

A ob hoc ad fastigium sacerdotale provexit, ut mandatis ipsius in hærentes, et in quadam sacerdotum ejus specula constituti, prohibeamus illicita et sequenda doceamus. In tantum enim in occiduis partibus, quibus moraris, audivimus astutiam diaboli sævire in populum ¹⁶ Christianum, atque multiplici deceptione prorumpere, ut non solum laicos sæculares, sed ipsos quoque Domini sacerdotes premat atque vexet. Unde, in grandi mœreore positi, dissimulare non possumus quod corrigere atrociter debemus. Quapropter competens adhibenda est talibus medela vulneribus, ne immatura curandi facilitas, mortifera capitis peste nihil possit ¹⁷, sed segnius tracta pernicies, reatu non legitimæ curationis, involvat pariter sauciatos et medentes.

B I. Ob id ergo statuente decernimus ut hi ¹⁸, qui non sunt bonæ conversationis, aut quorum vita est accusabilis, aut quorum fides, vita et libertas nescitur, non possint Domini sacerdotes accusare, ne viles personæ ad accusationem eorum admittantur. Similiter hi, qui in aliquibus criminibus irretiti sunt, vel qui sunt suspiciosi, vocem adversum majores natu non habeant accusandi; quia suspiciosa vox et inimica veritatem solet opprimere.

C II. Peregrina vero ¹⁹ judicia, salva in omnibus apostolica auctoritate, generali sanctione prohibemus, quia indignum est ab externis, ut judicetur, qui provinciales et a se electos debet habere judices, nisi fuerit appellatum. Unde oportet ²⁰, si aliquis episcoporum super certis accusetur criminibus, ut ab omnibus audiatur qui sunt in provincia episcopis, quia non oportet accusatum alicubi, quam in foro suo, audiri. Si quis vero judicem adversum sibi senserit ²¹, vocem appellationis exhibeat ²². Appellatam autem non debet afflictio ulla aut detractionis injuriare custodia; sed liceat appellatori viatam causam appellationis remedio sublevare. Liceat etiam in causis criminalibus appellare. Nec vox appellandi denegetur ei, quem supplicio sententia destinavit.

D III. Pulsatus antequam judicem causam dicat ²³; et ante non suum judicem, pulsatus, si voluerit, taceat; et ut pulsatis, quoties appellaverint, induciæ dentur ²⁴.

IV. Si quis ergo iratus crimen aliquod cuilibet temere objecerit ²⁵, convicium non est pro accusatione habendum; sed, permisso tractandi spatio, id quod iratus dixit ²⁶, per scripturam se probaturum esse fateatur; ut, si fortasse resipiscens, quæ præ

⁷ Genes. ix. ⁸ Isid. iii, sent. 39. ⁹ Sup. habetur idem in epist. Anacleti ultima. ¹⁰ S. Gregor., Past. iii, c. 5. ¹¹ Rom. xiiii, 2. ¹² 11. q. 3: Qui omnipotentem. ¹³ Eccli. vii, 31-36. ¹⁴ Innoc. I, ep. 2, c. 13. ¹⁵ Hilarius papa S. Leonis successor, ep. 3. ¹⁶ Felix III, ep. 7. ¹⁷ captis peste non prosit. Hæc ad finem usque epistolæ habentur etiam in decr. Sixti III. ¹⁸ Adr. coll., c. 13. ¹⁹ idem Adr. cap. 17, ex Cod. Theod., lib. ix, tit. 4, const. 10. ²⁰ 3. quæst. 6: Si quis episcoporum. ²¹ 1, quæst. 6, Si quis jud. ²² Vide Adr. coll. c. 27, 32, 33, 34, ex interpr. Aniani in const. 2, 13 et 20, tit. 30, libri xi Cod. Theod., necnon notata Ant. Aug. ²³ 3. q. 1: Pulsatus ante. ²⁴ Adr. coll. c. 56. ²⁵ 1. q. 6, Qui crimen. ²⁶ Adr. coll. 47, ex Aniano in const. 5, tit. primi lib. ix Cod. Theod.

iracundia dixit, iterare aut scribere noluerit, non ut reus criminis teneatur. Omnis ergo, qui crimen objicit ²⁷, scribat se probaturum. Revera semper ibi causa agatur, ubi crimen admittitur. Et qui non probaverit quod objecit, pœnam quam intulerit ipse patiatur.

V. Placuit etiam, ut si episcopus accusatus appellerit ad apostolicam sedem ²⁸, id statuendum quod ejusdem sedis pontifex censuerit. Hæc tamen omnino in sacerdotum causa forma servetur, ne quemquam sententia, non a suo iudice dicta, constringat ²⁹. Occurrere quoque quisque fidelium ruinis debet oppressorum et miserorum subsidio ³⁰, quo valeant, ex revelatione alienæ vindictæ, a se Dei removere vindictam ³¹. Libat enim Domino prospera, qui ab afflictis pellit adversa. Unde scriptum est: *Frater fratrem adiuvans exaltabitur* ³². Ecclesia enim Dei sine macula et ruga debet existere, et ideo non oportet eam a quibusdam conculcari aut maculari, quia scriptum est: *Una est columba mea, perfecta mea* ³³. Hinc iterum Dominus ad Moysem ait: *Est locus penes me, et stabis super petram* ³⁴. Quis est locus ³⁵, qui non sit Domini, dum cuncta in ipso, per quem creata sunt, continentur? Est tamen locus apud Deum, videlicet sanctæ Ecclesiæ unitas, in qua supra petram statur, dum confessionis soliditas humiliter tenetur. Te, frater, et omnes fratres nostros Ecclesiam Christi sanguine redemptam regentes, monemus, ut omnes a præcipio, in quo fratres et Domini pastoribus detrahendo et persequendo, verbis et factis labuntur, laqueis quibus potestis, retentetis, et lacerari eos ³⁶ in hamo ³⁷ iræ non permittatis, quia scriptum est: *Ira enim viri iustitiam Dei non operatur* ³⁸. Hinc ³⁹ rursum dicitur: *Sit omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum, et tardus ad iram*. Hæc autem vos, Deo auctore, omnia servare non ambigo, sed occasione admonitionis exorta, bonis vestris desideriis et operibus me furtive subjungo, ut quod non admoniti facitis, quando vobis etiam admonens additur, jam non soli faciatis. Quapropter, fratres, oportet vos et omnes fideles diligere invicem, et non detrahere aut accusare alterutrum; scriptum est enim: *Dilige proximum, et conjungere* ⁴⁰ *fide cum illo*. *Quod si denudaveris absconsa illius, non persequeris post eum*. *Sicut enim homo qui perdit amicum suum, sic qui perdit amicitiam proximi sui: et sicut qui dimittit avem de manu sua, sic qui dereliquisti proximum tuum, et non eum cupies*. *Non illum sequaris quoniam longe abest*. *Effugit enim quasi caprea de laqueo, quoniam vulnerata est anima ejus*. *Ultra eum non poteris colligare, et maledicti est concordatio*. *Denudare autem amici mysteria, desperatio est animæ infelicitis*. *Annuens oculo fabricat*

iniqua, et nemo non abiciet. *In conspectu oculorum tuorum conculcabit* ⁴¹ *os suum, et super sermones tuos admirabitur*: *Novissime autem pervertet os suum, et in verbis tuis dabit scandalum*. *Multa audivi* ⁴², *et non coæquavi ei, et Dominus odiet illum*. *Qui in altum mittit lapidem, super caput ejus cadet; et plaga dolosa, dolosi dividet vulnera*. *Qui fodit foveam, incidet in illam; et qui statuit lapidem proximo, offendet in eo; et qui laqueum alii ponit, peribit in illo*. *Facienti consilium requissimum, super ipsum devolvetur; et non agnoscat unde adveniet illi*. *Illusio et improprium superbiorum, et vindicta, sicut leo insidiabitur illis*. *Laqueo peribunt, qui oblectantur casu justorum; dolor autem consumet illos antequam moriantur*. *Ira et furor, utraque execrabilia sunt; et vir peccator, continens erit illorum* ^{43, 44}. *Qui vindicari vult, a Deo inveniet vindictam; et peccata illius servans, servabit*. *Relinque proximo tuo nocenti te, et tunc deprecanti tibi peccata solventur*. *Homo homini reservat iram, et a Deo quærit medelam? In hominem sibi similem non habet misericordiam, et de peccatis suis deprecatur Altissimum? Ipse, dum caro sit, reservat iram et propitiationem petit a Deo? Quis exorabit pro delictis illius? Memento novissimorum, et desine inimicari*. *Tabitudo enim, et mors imminent in mandatis ejus*. *Memorare timorem Dei, et non irascaris proximo*. *Memorare testamenti Altissimi, et despice ignorantiam proximi*. *Abstine te a lite, et minues peccata*. *Homo enim iracundus incidit litem, et vir peccator turbabit amicos, et in medio pacem habentium immittet inimicitiam*. *Secundum enim ligna silvæ, sic ignis exardescet; et secundum virtutem hominis, iracundia illius erit, et secundum substantiam suam exaltabit iram suam*. *Certamen festinatum incendet ignem, et lis festinans effundet sanguinem, et lingua testificans adducet mortem*. *Si suffaveris in scintillam, quasi ignis exardabit; et si exspueris super illam, exstinguetur, et utraque ex ore proficiuntur*. *Susurro et bilinguis, maledictus; multos enim turbavit pacem habentes*. *Lingua tertia multos commovit, et dispersit illos de gente in gentem*. *Civitates muratas divitum destruxit, et domos magnatorum effodit*. *Virtutes populorum concidit, et gentes fortes dissolvit*. *Lingua tertia mulieres viratas eiecit, et privavit illas laboribus suis*. *Qui respicit illam, non habebit requiem, nec habebit amicum in quo requiescat*. *Flagelli plaga livorem facit: plaga autem linguæ comminuet ossa*. *Multi ceciderunt in ore gladii, sed non sic quomodo qui interierunt per linguam suam*. *Beatus, qui lectus est a lingua nequam, qui in iracundiam illius non transivit, et qui non attraxit jugum ejus, et vinculis ejus non est ligatus*. *Jugum enim illius, jugum ferreum est: et vinculum illius, vinculum æreum est*. *Mors illius, mors nequissima; et utilis potius infer-*

²⁷ idem c. 48, ex Aniani interpr. in const. 11, ejusdem tituli. ²⁸ Adr. coll. c. 21. In decret. Ivon., lib. iv. ²⁹ Cod. Theod. lib. iv, tit. 16, const. 2. ³⁰ consilio. ³¹ conc. Tol. viii, c. 2. ³² Prov. xviii, 19. ³³ Cant. vi, 8. ³⁴ Exod. xxxiii, 21. ³⁵ S. Greg. ep. 54 libri vii. ³⁶ labi eos. ³⁷ In imo. ³⁸ Jacob. i, 20. ³⁹ Greg. ep. 128 lib. vii. ⁴⁰ conjunge fidem. ⁴¹ conculcabit. ⁴² odivi. ^{43, 44} Eccli. xxvii, 18-33.

mus, quam illa. Perseverantia illius non permanebit, sed obtinebit vias injustorum. In flamma sua non comburet justos. Qui derelinquunt Dominum, incident in illam; et exardescet in illis, et non exstinguetur; et immittetur in illos quasi leo, et quasi pardus lædet illos. Sepi aures tuas spinis, et noli audire linguam nequam, et ori tuo facito ostia, et seras auribus tuis. Aurum tuum et argentum tuum confla, et verbis tuis facito stateram, et frenos ori tuo rectos. Et attende, ne forte labaris in lingua tua, et cadas in conspectu inimicorum insidiantium tibi, et sit casus tuus insanabilis in mortem⁴⁸. Ista caveant omnes, et cohibeant linguam suam a malo, et labia eorum ne loquantur dolum⁴⁹. De cætero, charissimi, confortamini in Domino, et in potentia virtutis ejus. Induite vos, armaturam Dei, ut possitis stare adversus insidias diaboli; quoniam non est nobis colluctatio adversus carneri et sanguinem, sed adversus principes

et potestates, adversus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ in cælestibus. Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, et in omnibus perfecti stare. Stare ergo succincti lumbos vestros in veritate, et induti lorricam justitiæ, et calceati pedes in præparatione Evangelii pacis, in omnibus sumentes scutum fidei in quo possitis omnia tela nequissimi ignea extinguere. Et galeam salutis assumite, et gladium spiritus, quod est verbum Dei⁵⁰. Hæc, frater, quæ tibi scripsimus, generaliter omnibus nota fieri volumus, ut quæ ceteros tangunt, omnibus nota fiant. Omnipotens Deus te, frater, et reliquos fratres nostros, ubique consistentes, protegat usque in finem⁵¹, qui cunctum mundum dignatus est redimere, Jesus Christus Dominus noster, qui est benedictus in sæcula. Amen. Data decimo septimo Kalend. Novemb. Africano et Decio⁵² viris clarissimis consulibus.

⁴⁸ Eccli. xxviii, 1-50. ⁴⁹ Psal. xxxiii, 14. ⁵⁰ Ephes. vi, 10-17. ⁵¹ S. Greg. ep., 54, lib. vii. ⁵² mendosa adnotatio.

Decreta S. Fabiani ex Decreto Gratiani desumpta, nec prioribus inserta.

I. Inediis maceretur acerrimis qui fratri suo reconciliari non vult.

(Dist. 90, Si quis contristatus; Basil. in Reg., c. 74.)

Si quis contristatus noluerit reconciliari fratri suo, satisfaciendo eo qui contristavit, acerrimis maceretur inediis, usque dum gratanti animo satisfactionem recipiat.

II. Infamis efficitur qui sciens pejerare præsumit.

(6, q. 1, Quicumque sciens; Regino ex lib. Pœnitentiali.)

Quicumque sciens se pejeraverit, quadraginta dies in pane et aqua, et septem sequentes annos pœniteat; et nunquam sit sine pœnitentia; et nunquam in testimonium recipiatur; communionem tamen post hoc percipiat.

III. Furiosus et furiosa matrimonium contrahere non possunt.

(32, q. 7, Neque furiosus. Et in Decret. Ivo. lib. vi. Affert Regino ex lege Rom.)

Neque furiosus, neque furiosa matrimonium contrahere possunt. Sed si contractum fuerit, non separentur.

IV. Affines in quinta generatione copulari possunt, et in quarta, si fuerint inveni, non separentur.

(35, q. 2 et 3, De propinquis. Est ex Pœnitentia Theodori.)

De propinquis, qui ad affinitatem per virum et uxorem veniunt, defuncta uxore vel viro, in quinta generatione jungantur; in quarta, si inventi fuerint, non separentur. In tertia tamen propinquitate non licet uxorem alterius accipere post obitum ejus. Æqualiter vir jungatur in matrimonio eis, quæ sibi consanguineæ sunt, et uxoris

sux consanguineis, post mortem suæ uxoris.

Ad titulum immediate præscriptum.

(Eodem cap., ex eodem Pœnitentiali.)

Qui propinquam sanguinis uxorem ducunt et separentur, non licebit eis, quandiu utrique vivunt, alias uxores sibi in conjugio sociare, nisi ignorantia excusentur.

V. Consanguinei tantum, vel, si progenies defecit, antiqui et veraces, propinquitatem in synodo computent.

(35, q. 6, Consanguineos extraneorum. Et in Decret. Ivo. lib. vii.)

Consanguineos extraneorum nullus accuset, vel consanguinitatem in synodo computet, sed propinqui, ad quorum notitiam pertinet, id est, pater et mater, soror et frater, patruus, avunculus, amita, matertera, et eorum procreatio. Si autem progenies tota defecerit, ab antiquioribus et veracioribus quibus eadem propinquitas nota est, episcopus canonice perquirat: et si inventa fuerit propinquitas, separentur.

VI. Ter in anno quisque fidelium communicet.

(De consecr. dist. 2, Etsi non. Et in Decr. Ivo. lib. i.)

Etsi non frequentius, saltem in anno ter laici homines communicent, nisi forte quis majoribus quibuslibet criminibus impediatur, in Pascha videlicet, et Pentecoste, et Natali Domini.

VII. Ante annos 30 presbyter non ordinetur.

(Dist. 78, Si quis, 30; et in Decr. Ivo. lib. iii; ex Martino Bracar., cap. 20.)

Si quis triginta ætatis suæ non impleverit annos, nullo modo presbyter ordinetur, etiamsi valde sit dignus; quia et ipse Dominus triginta

annorum baptizatus est, et sic cœpit docere. Non oportet ergo, qui ordinandus est, usque ad hanc ætatem legitimam consecrari.

Ejusdem decreta ex Codice Decretorum sexdecim librorum, libro quinto, capite septimo et nono.

I. *Ut oblatio altaris singulis diebus Dominicis fiat.* A *Ut presbyter illitteratus missam celebrare non audeat.*

Decernimus, ut in omnibus Dominicis diebus altaris oblatio ab omnibus viris et mulieribus fiat, tam panis quam vini, ut per has immolationes a peccatorum suorum fascibus liberentur.

Sacrificium non est accipiendum de manu sacerdotis, qui orationes vel actiones et reliquas observationes in missa secundum ritum implere non potest.

ANNO DOMINI CCLI.

S. ALEXANDER

HIERSOLYMITANUS EPISCOPUS ET MARTYR.

NOTITIA

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, II, Proleg., p. XXVII.)

- I. *Alexander primum in Cappadocia episcopus, quamnam Ecclesiam rexert. Ad sedem Hierosolymitanam translatus divinitus.*
- II. *Post iteratam fidei confessionem illustrem, vir decora senectute conspicuus in carcerem martyr occubuit anno Domini 252 cum Ecclesiam Hierosolymitanam administrasset annis circiter 40.*
- III. *In Ælia urbe bibliothecam insignem instruxit Alexander. Varias quoque scripsit epistolas: ad Antiocheus, ad Antiocheus, ad Origenem, et pro Origene contra Demetrium. Harum fragmenta ex Eusebio deprompta.*

Alexandrum prius in Cappadocia episcopum fuisse ordinatum scribit Eusebius (1) qui tamen urbis in qua ille sederit nomen reticet. Neque aliter Hieronymus (2). Flaviadis episcopum fuisse Alexandrum statuunt Valesius et Tillemontius (3), ex jure Græco-Romano (4): cujus tamen textus verba ita corrupta existimavit Wesselingius (5), ut ipsi ambigendum non videatur, quin hac in parte non sit peccatum. Utcunque sit, « Antonini Caracallæ anno 2, Christi 213, » ut habet Eusebius in *Chronico* (6), « Alexander tricesimus quintus Hierosolymorum episcopus ordinatur adhuc vivente Narcisso, et cum eo pariter Ecclesiam regit. » Rem fusius alibi enarrat idem episcopus Cæsariensis. « Interea, inquit (7), cum Severus decem et octo annis imperium tenuisset, Antoninus (Caracalla) filius (ejus) in ejus locum successit. Qua tempestate Alexander, unus ex eorum numero qui in persecutione (Severi) fortiter certaverant, et qui post gloriosa confessionis certamina divina Providentiæ fuerant reservati, quem nos Hierosolymorum episcopum fuisse paulo ante retulimus, ob

insignem Christianæ fidei confessionem ad supra dictum episcopatum promotus est, Narcisso qui prius ibi fuerat episcopus, adhuc superstite. » Et paulo post (8): « Verum cum propter extremam senectutem ministerium suum obire (Narcissus) amplius non posset, supra dictum Alexandrum alterius Ecclesiæ episcopum divina dispensatio per revelationem quamdam quæ illi in somnis apparuerat, ad participandum cum Narcisso sacerdotis officium evocavit. Hac igitur visione tanquam divino admonitus oraculo Alexander, cum ex Cappadocia in qua primum episcopus fuerat ordinatus, Hierosolyma profectus fuisset, tum orandi, tum locorum visendorum gratia, fratres illius Ecclesiæ humanissime eum excipientes, reverti posthæc in patriam non siverunt, » etc.

II. Nonnullis demum interjectis hæc subdit (9): « In Palæstina autem Alexander Hierosolymorum episcopus, rursus propter Christum ad præsidis tribunal adductus, cum ex secunda hac confessione (sub Decio), magnam gloriam retulisset, Cæsareæ in carcerem conjectus est: vir decora senectute

(1) Euseb., *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 44

(2) Hieron., *De vir. illustr.* cap. 62.

(3) Tillem., *Mém.* tom. III, pag. 445.

(4) *J. Gr. Rom.*, tom. I, pag. 295.

(5) Wessel., *Probabil.* lib., cap. 43, pagg. 106

seqq.

(6) Euseb., *Chron.* ad ann. MCCCXVIII.

(7) Id., *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 8.

(8) Euseb., *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 44.

(9) Id., *ibid.* cap. 39.

et veneranda canitie conspicuus. Qui cum post præclaram atque illustrem Christianæ fidei confessionem in præsidiali iudicio editam tandem in custodia animam exhalasset, Mazabanes in ejus locum episcopus Hierosolymorum renuntiatus est. » Hactenus Eusebius. De martyrio ipsius Alexandri eadem refert Dionysius Alexandrinus ad Cornelium papam scribens : « Quod, inquit (10), ad Alexandrum spectat, is in carcerem conjectus beato exitu defunctus est, » *μακάριος ἀνεπαύσατο*; sive ut Hieronymus (11), « martyrio coronatur. » Pretiosa ejus mors consignatur anno Domini 252 in *Chronico* Eusebiano (12) : ut proinde Hierosolymitanam Ecclesiam administravit annis circiter 40.

III. Pietate ac doctrina præstans Alexander inter cætera clarissima monumenta nobilem bibliothecam in Ælia urbe, quam regebat, exstruxit, in quam præsertim congegavit virorum ecclesiasticorum epi-

stolas, qui ea tempestate litteris excellentes florabant : quæ quidem bibliotheca Diocletiani incendio laud conflagrasse comperitur, ut advertit Baronius (13) : nam testatur Eusebius (14) ad sua usque tempora integram adhuc perdurasse, atque inde uberrimam materiam ad suam Historiam ecclesiasticam contexendam se collegisse grato animo proficitur.

Neque vero suis etiam scriptis Ecclesiam illustrare destitit Alexander. Aliquot enim epistolas scripsit ad Antinoitas, ex quarum una fragmentum recitant Eusebius (15) atque Hieronymus (16). « Scripsit et aliam ad Antiochenses per Clementem presbyterum Alexandriæ, » dum victus in carcere detineretur : « nec non ad Origenem, et pro Origene contra Demetrium; » verba sunt Hieronymi l. c. Harum epistolarum fragmenta, prout exstant apud Eusebium (17), cum notis cl. Valesii suo loco in medium adduximus.

S. ALEXANDRI

Primum Cappadocum, deinde Hierosolymitani episcopi et martyris,

FRAGMENTA EPISTOLARUM.

L

Epistola ad Antiochenses. Apud Eusebium Hist. eccl. lib. vi, cap. 11.

Alexander, servus Dei et victus Jesu Christi, beatissimæ Antiochensium Ecclesiæ in Domino salutem. Expedita mihi ac levia vincula Deus effecit custodiæ meæ tempore, postquam comperi, Asclepiadem virum fidei merito maxime idoneum, sanctissimæ Ecclesiæ vestræ episcopatum divina providentia suscepisse. Porro has litteras, domini fratres, per beatum presbyterum Clementem ad vos misi, virum virtute præditum et probatum : quem vos et nostis jam, et amplius cognoscetis. Qui quidem Dei nutu ac providentia, dum hic apud nos præsens esset, Ecclesiam Christi et confirmavit et magnopere auxit.

(10) Dionys. Alex., apud Euseb. *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 46.

(11) Hieron., *De vir. illustr.*, cap. 62.

(12) Euseb., *Chron.* ad ann. MCCCXVII.

(13) Baron., ad ann. 253, § 125.

(14) Euseb., *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 20.

(15) Id. *ibid.*, cap. 11.

(16) Hieron., l. c.

(17) Euseb., *Hist. eccl.* lib. vi, capp. 11, 14, 19.

(18) *Δούλος Κυρίου* (sic). In codice Med., Maz. et Fuk. inscriptio hujus epistolæ aliter legitur, hoc modo : Ἀλέξανδρος ὁ δούλος καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ · quibus consentit Rufini interpretatio.

(19) *Κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰρηκτῆς*. Hanc epistolam scripsit Alexander fervente adhuc persecutione, cum esset in vinculis, necdum ad episcopatum Hierosolymorum ascitus, ut ex his verbis apparet. Hinc est, quod in inscriptione epistolæ appellat se *vinctum Jesu Christi*. Ex quo conficitur, male in

Ἀλέξανδρος, δούλος (18) καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῇ μακαρίᾳ Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίᾳ ἐν Κυρίῳ χεῖρειν. Ἐλαφρὰ μοι καὶ κούφα τὰ δεσμὰ ὁ Κύριος ἐποίησε κατὰ τὸν καιρὸν τῆς εἰρηκτῆς (19), πυθομένα τῆς ἁγίας ὁμῶν τῶν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίας κατὰ τῆ θείαν πρόνοιαν Ἀσκληπιάδην τὸν ἐπιτηδεύτατον κατ' ἄξιαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς (20) ἐγχειρισμένον. Ταῦτα δὲ ὑμῖν, κύριοι μου ἀδελφοί, τὰ γράμματα ἀπέστειλα διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου (21), ἀνδρὸς ἐναρέτου καὶ δοκιμοῦ · ὃν ἴστε καὶ ὑμεῖς καὶ ἐπιγνώσασθε · ὃς καὶ ἐνθάδε παρὼν κατὰ τὴν πρόνοιαν καὶ ἐπισκοπὴν τοῦ Δεσπότου, ἐπιστήριξέ τε καὶ ἠῤῥῆσε τὴν τοῦ Κυρίου Ἐκκλησίαν.

Chronico Eusebii Asclepiadis ordinationem conferri in animum primum Antonini Caracallæ. Nam Asclepiadis ordinatio contigit eodem tempore, quo Alexander ob Christiani nominis confessionem in carcerem conjectus est. Id autem accidisse principatu Severi ipse Eusebius testatur in *Chronico*.

(20) *Κατ' ἄξιαν τὴν πίστιν τῆς ἐπισκοπῆς*. Rectius Nicephorus, κατ' ἄξιαν τῆς πίστεως, τὴν ἐπισκοπὴν ἐγχειρισμένον. Quod sive ex libro, sive ex conjectura Nicephorus ediderit, omnino probum videtur.

(21) *Διὰ Κλήμεντος τοῦ μακαρίου πρεσβυτέρου*. De Clemente Alexandrino hic loqui Alexandrum putavit Hieronymus in *Catalogo*. Certe Clemens Alexandrinus usque ad Severi tempora vitam produxit, et in his regionibus peregrinatus est, ut ipsemet testatur in lib. 1 *Stromatei*. Sed et Alexandri episcopi familiaris fuit; cui etiam librum dicavit *De ecclesiastica regnata*, seu adversus Judæos, ut

II.

Ex epistola ad Antinoitas. Ibidem.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς Νάρκισσος ὁ πρὸ ἐμοῦ διέπων τὸν τόπον τῆς ἐπισκοπῆς τὸν ἐνθάδε, καὶ νῦν συν-εξταξόμενός μοι διὰ τῶν εὐχῶν (22), ἑκατὸν δεκαεξέτη ἡλικίᾳ, παρακαλῶν ὑμᾶς ὁμοίως ἐμοὶ φρονῆσαι (25).

A Salutat vos Narcissus, qui ante me episcopalem hujus Ecclesiae sedem tenuit, et qui nunc mihi conjunctus est in orationibus, annos natus sexdecim supra centum, hortaturque vos mecum ut idem omnes sentiatis.

III.

Ex epistola ad Origenem. Ibid., cap. 14.

Τοῦτο γὰρ καὶ θέλημα Θεοῦ, ὡς οἶδας, γέγονεν, κ. τ. λ. (24).

Hæc enim Dei voluntas fuit, ut nosti, etc.

IV.

Ex epistola ad Demetrium episcopum Alexandrinum. Ibid., cap. 19.

Προσέθηκε δὲ (25) τοῖς γράμμασιν, ὅτι τοῦτο οὐδέποτε ἠκούσθη, οὐδὲ νῦν γεγένηται, τὸ παρόντων ἐπισκόπων λαϊκοὺς ἠμιλεῖν· οὐκ οἶδ' ὅπως (26) προφανῶς οὐκ ἀληθῆ λέγων. Ὅπου γοῦν εὐρίσκονται οἱ ἐπιτήδευοι πρὸς τὸ ὠφελεῖν τοὺς ἀδελφούς, καὶ παρακαλοῦνται τῶν λαῶν προσομιλεῖν, ὑπὸ τῶν ἀγίων ἐπισκόπων· ὡς περ ἐν Λαράνδοις Εὐελπίς ὑπὸ Νέωνος· καὶ ἐν Ἰκονίᾳ Παυλῖνος ὑπὸ Κέλσου· καὶ ἐν Συνάδοις (27) Θεόδωρος ὑπὸ Ἀττικῶν, τῶν μακαρίων ἀδελφῶν. Εἰκὸς δὲ καὶ ἐν ἄλλοις τόποις τοῦτο γίνεσθαι, ἡμᾶς δὲ μὴ εἰδέναι.

Quod vero in litteris tuis adjecisti, nunquam antea visum nec ad huc factum fuisse, ut presentibus episcopis laici concionarentur; in eo nescio quomodo a veritate longissime aberrasti. Nam sic ubi reperiantur qui fratribus prodesse possint, eos sancti episcopi ultro adhortantur, ut ad populum conciones habeant. Sic Evelpis Larandis rogatus est a Neone; Paulinus Iconii a Celso; Theodorus apud Synnada ab Attico, fratribus nostris beatissimis. Idque etiam alibi fieri credibile est, quamvis nos ignoremus.

scribit Eusebius *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 13. Paulo post nostri codices Maz., Med. et Fuk. scriptum habent, τὴν τοῦ Κυρίου Ἐκκλησίαν, sicut legit etiam Hieronymus.

(22) *Συνεξταξόμενός μοι διὰ τῶν εὐχῶν.* Pessimè hunc locum verterunt Rufinus et Christophorus. Recte autem Hieronymus, licet non ad verbum, interpretatur hoc modo: *Salutat vos Narcissus, qui ante me hic tenuit episcopalem locum, et nunc mecum eundem orationibus regit.* Hoc enim sibi vult Alexander, Narcissum in orationibus duntaxat, non in reliquo episcopali munere, sibi collegam fuisse. Quocirca addit eundem Narcissum annos centum ac sexdecim natum esse. Ex quibus apparet, Alexandrum non tam adiutorem quam episcopum in locum Narcissi, utpote jam decrepiti, factum fuisse; Narcissum vero nudum nomen episcopi atque honorem retinuisse.

(23) *Ὅμοίως ἐμοὶ φρονῆσαι.* In codice Med. ac Maz. et Fuk. et apud Nicephorum scribitur, ὁμοίως ἐμοὶ ὁμοφρονῆσαι, rectius procul dubio, ut ex Rufini et Hieronymi interpretatione convincitur.

(24) *Τοῦτο γάρ, κ. τ. λ.* Fragmentum istud Origenianis intexuit nuper Origenis cl. editor tom. I, pag. 6. — (*Patrologiæ nostræ* t. XI, quem videsis. Edit.)

(25) *Προσέθηκε δέ.* Alloquebatur Demetrium in tertia persona, idque honoris causa. Subaudien-

B dum est igitur ἡ σὴ ἀγιότης, *sanctitas tua.* Quæ voces sine dubio præcesserant, ut constaret apertius, si totam epistolam haberemus.

(26) *Οὐκ οἶδ' ὅπως.* Hæc epistola ad Demetrium scripta est ab Alexandro Hierosolymorum episcopo, viro disertissimo: unde singulari numero loquitur, οὐκ οἶδα, quamvis non tantum suo, sed et Casariensis episcopi nomine litteras scribat.

(27) *Ἐν Συνάδοις.* Scribendum est *Συννάδοις.* Certe Rufinus vertit *apud Synnadam.* Urbs est Phrygiæ notissima, sic dicta ἀπὸ τοῦ *Συννατείν*, id est *Συνοικτείν*, eo quod multi ex Macedonia illuc ad incolendum confluxerint. Unde primo quidem dicta est *Συννατα*, postea vero corrupto vocabulo *Σύνναδα* a finitimis vocata est. Stephanus in lib. *De urbibus*: Τὸ μὲν πρῶτον *Συνατα* (scribe *Συννατα*) ἀπὸ τῆς συναγωγῆς καὶ συνοικίσεως προσαγορευθῆναι· μετὰ δὲ ταῦτα παρεφθαρμένως ὑπὸ τῶν πλησιοχωρῶν *Σύνναδα* κληθῆναι. Ex his apparet, *Σύνναδα* cum duplici v scribi debere. Quod quidem confirmant etiam nummi veteres. Exstat apud Joannem Tristannum nummus Caracallæ cum hac inscriptione, CYNNAEΩN, ΔOPIEΩN, IΩNΩN. Quæ quidem inscriptio docet, Synnadenses fuisse Dorionas, id est Dorienses, Ionibus permistos. Erant enim origine Macedones, ac proinde Dorienses; verum in medio Ionizæ siti.

SANCTUS ANATOLIUS

ALEXANDRINUS

LAODICENSIS IN SYRIA EPISCOPUS.

NOTITIA

(GALLAND., *Bibliotheca veterum Patrum* III, Proleg., p. xxxvii.)

- I. *Anatolius, domo Alexandrinus, quo tempore floruit. Quantus vir. Omni scientiarum genere excultus. Patria relicta, in Syriam pergit. Consecratur episcopus. Anno 270 Ecclesiae Laodicensis regenda praeficitur.*
 II. *Externis sacrisque litteris in primis imbutus, illustria doctrinae suae monumenta reliquit. Celebratur praeter ceteris ejus Canon Paschalis.*
 III. *Canonis Anatoliani antiqua versio. Ejus auctor inquiritur. Rufino asseritur. Hinc ejusdem Canonis veritas confirmatur. Versio Rufiniana integra hic exhibetur, Graecis Eusebianis intextis. Additus commentarius doctissimi Aegidii Bucherii.*

I. Probo et Caro imperantibus, teste Hieronymo (1), floruit Anatolius, domo Alexandrinus, Laodicensis episcopus : cujus eximias laudes persequitur his verbis Eusebius (2) : « Hic tum in liberalibus disciplinis tum in philosophia principem inter doctissimos nostri temporis viros locum sine controversia tenuit, τὰ πρῶτα τῶν μάλιστα καθ' ἡμᾶς δοκιμωτάτων ἀπηνεγεγμένως. » Qua de causa ab Alexandrinis suis rogatus est, ut Aristotelicæ successionis scholam illic institueret, instar successionis Platonicae, cujus celeberrima schola jampridem Athenis fuerat constituta. Plurimæ quoque res ab eo præclare gestæ referuntur : adeo ut apud omnes magnam sui nominis famam, atque inter civitatis suæ proceres præcipuam honoris prærogativam omnium consensu fuerit adeptus.

Relicta deinde Alexandria, post solutam Bruchii obsidionem, in Syriam migravit : ubi Theotecnus, inquit idem Eusebius (3), Casarea Palæstinæ episcopus primus illi manus imposuit, eumque episcopum ordinavit, successorem Ecclesiae suæ despondens. Verum Antiochiam evocatus ad synodum Pauli Samosatani causa coactam, dum per urbem Laodiceam iter faceret, a fratribus illius loci, mortuo tunc Eusebio, detentus est : bonus, quod aiunt, boni viri successor : διάδοχος ἀγαθός, φασίν, ἀγαθοῦ, καθίσταται. Supremum autem diem obiit Eusebius ejus decessor anno 270, quo adversus Samosatenum

A habita est posterior synodus Antiochena. Quandiu vero sederit in cathedra Laodicensi Anatolius, haud liquet.

II. Non admodum multos composuisse libros Anatolium discimus ex episcopo Cæsariensi (4) : Οὐ μὲν ἐσπουδάσθη πλεῖστα τῶν Ἀνατολίῳ συγγράμματα : qui tamen, postquam ejus *Canones paschales* et decem libros *Institutionum arithmeticarum* memoravit, multa quoque alia suæ in sacris litteris diligentiae atque doctrinae monumenta ipsum nobis reliquisse tradit : καὶ καταλέλοιπεν ὁ αὐτὸς... ἄλλα δείγματα τῆς περὶ τὰ θεῖα σχολῆς τε αὐτοῦ καὶ πολυπειρίας.

Et exstant quidem hodieque inter theologoumena τῆς ἀριθμητικῆς Græce edita Parisiis 1543, quædam B excerpta ex libris Anatolii *Institutionum arithmeticarum*, ut monuit Valesius ad Eusebium ; eaque recenset Fabricius (5), qui et nonnulla ex τῶν Ἀνατολίου διάφορα, ex Peiresciano codice ab Holstenio descripta, Græce vulgavit.

Scriptis præterea Anatolius, ut modo innuimus, volumen *De paschate* ; ex quo, inquit Hieronymus (6), *ejus ingenii magnitudinem intelligere possumus*. Præclarum hujusce operis fragmentum nobis servavit Eusebius (7) ; qui et ipse in eo auctoris eloquentiam simul et multiplicem ejus eruditionem, ὁμοῦ τὸ τε λόγιον καὶ πολυμαθὲς, admiratur.

III. Antiquam versionem Latinam *Canonis pascha-*

(1) Hieron., *De viris illustr.* c. 75.(2) Euseb., *Hist. eccl.* lib. vii, c. 32.(3) Id. *ibid.*(4) Id. *ibid.*(5) Fabric., *Bibl. Gr.* tom. II, p. 274.

(6) Hieron., l. c.

(7) Euseb., l. c.

lis Anatoliani primus edidit ac doctissimo commentario illustravit ad calcem Victorii Aquitani, Ægidius Bucherius (8). Rufino passim tribuitur illius Canonis versio, Eusebianæ ejus historiæ fortasse adjungenda, ut conjicit cl. Fontaninus (9). Novimus enim, Rufinum Eusebii Cæsariensis *Historiam* Latine quidem vertisse, sed etiam interpolasse. Quod in primis videre est in iis quæ litteris tradidit (10) de sancto Gregorio Thaumaturgo : ubi præter nonnulla præclara ejus gesta a Gregorio Nysseno enarrata, celebrem præterea ipsius *Fidei expositionem* intexuit. Alium quoque locum interpolatum adducit Jacobus Usseus (11), ut laudatus Fontaninus advertit. Cum itaque *Canonis* Anatoliani longum excerptum in sua *Historia* retulisset Eusebius, integrum illud Latine reddiderit Rufinus. Neque nos denum hac de re dubitare sinunt omnino, quæ habet idem Rufinus in sua Eusebianæ *Historiæ* versione (12), ad Anatolii *Canonem* pertinentia. Si enim ea conferantur cum iis quæ apud veterem interpretem Bucherianum Græco textui respondent, omnia plane Rufiniana esse perhibentur : ut proinde me-

A rito arguendum videatur, reliqua pariter quæ præceperunt et quæ subsequuntur, ab eadem Rufini manu e Græco in Latinum fuisse translata. Quod quidem mirari subit, Bucherium, Caveum, Fontaninum in primis, aliosque viros eruditos præterisse.

Atque hinc etiam illud emolumentum accedit, quod ex Eusebiano excerpto Rufiniana versionis comprobetur integritas : et ex ea rursum *Canonis* Anatoliani *αὐθεντία* confirmetur ; quam tamen nulla codicum mss. auctoritate, nullis veterum testimoniis adductis, nullaque ratione reddita, quin et invito Eusebio atque obnitente Rufino, elevare ausus est Dupinius. Ut illud hic omittamus, eundem Anatolii *Canonem* passim laudari a Beda iis in locis, quæ inferius a Bucherio excitata videas (13).

Hunc itaque sancti Patris nostri genuinum setum exhibemus ex accurata unica Bucherii editione, adjectis Græcis Eusebianis cum Latina interpretatione notisque Valesii. Ad hæc accedit Commentarius ejusdem Bucherii, quo *Canon* Anatolianus maxime illustratur.

S. ANATOLII ALEXANDRINI CANON PASCHALIS

E veteri ms. primum in lucem editus et brevi commentario illustratus ab Ægidio Bucherio Soc. Jesu.

CAP. I. *Diversi diversorum circuli. Hippolyti cyclus. Periodus LXXXIV annorum. Locus Origenis de Paschate.*

De ratione ordinationis temporum ac vicissitudinum mundi dicturi, diversorum computariorum scita ponemus. Qui lunæ tantummodo cursu computato, solis ascensum descensumque relinquentes, diversos circulos sibi que contrarios, et in calculo veræ computationis nunquam inventos, adjectis quibusdam problematibus, construxerunt, cum certum sit, computationis rationem, absque his ambobus simul concurrentibus, non esse probandam. Nam et in veteribus exemplaribus, id est Hebræis et Græcis voluminibus, non tantum lunæ cursum, sed etiam solis non solum gressus, sed et singula ac minutissima horarum momenta, quæ in suo tempore, cum ratio poposcerit, proferemus, invenimus computata. E quibus Hippolytus XVI annorum circulum quibusdam ignotis lunæ cursibus composuit. Alii XXV, alii XXX, nonnulli LXXXIV an-

C norum circulum computantes, nunquam ad veram Paschæ computandi rationem pervenerunt. Verum majores nostri, Hebræorum et Græcorum librorum peritissimi (Isidorum, et Hieronymum, et Clementem dico), licet dissimilia mensium principia pro diversitate linguæ senserint ; tamen ad unam eandemque Paschæ certissimam rationem, die et luna et tempore convenientibus, summa veneratione Dominicæ resurrectionis, consenserunt. Sed et Origenes omnium eruditissimus, et calculi componendi perspicacissimus (quippe qui et *χαλκευτής* vocatus), libellum *De Pascha* luculentissime edidit. In quo annuntians de die Paschæ, non solum lunæ cursum et æquinoclii transitum intuendum, sed et solis transcensum, omnium tenebrarum tetras insidias et offendicula auferentis, et lucis adventum ac totius mundi elementorum virtutem et inspirationem afferentis, esse servandum, ita dicit : *In die, inquit, Paschæ non dico observandum ut dies Dominica inveniat, et lunæ VII (14) dies transeundi, sed*

(8) Bucher., *De doct. temp.*, p. 439-449.

(9) Fontan., *Hist. litter. Aquil.* lib. V, c. 15, § 1, p. 390.

(10) Rufin., *Hist. eccl. Euseb.* lib. VII, c. 25.

(11) Usseus., *Synt. de LXX Interp.*, c. V, p. 50.

(12) Rufin., *Hist. eccl. Euseb.* lib. VII, c. 28.

(13) Vid. infr. col. 221.

(14) Lunæ VII. Forte lunæ XIV. BUCHER.

ut sol divisionem illam, lucis scilicet et tenebrarum, in exordio mundi, Domini dispensatione æqualiter compositam, transcendat; et ab una in duas, a duabus in tres, a tribus in quatuor, a quatuor in quinque, a quinque in sex horas, luce in solis ascensu crescente, tenebræ decrescant. a (15)..., et vicesimi numeri adjectione completa, XII partes in uno eodemque die suppleantur. Sed et ego, si aliquid stillidii, post quorundam exuberantia eloquentiæ scientiæque flumina, tentassem inferre; quid aliud

It. De novilunio primi mensis.

Est ergo in primo anno initium primi mensis, quod est XIX annorum circuli principium; secundum Ægyptios quidem mensis Phamenoth XXI die; juxta Macedones vero Dystri mensis XXI die; secundum Romanos vero Martii mensis XIII, id est VIII Kalendas (16) Aprilis. In qua die non solum invenitur sol conscendisse primam partem, verum etiam quadram lunam (lege quartam diem) jam in ea die habere, id est in prima ex duodecim partibus. Hæc autem particula prima ex XII vernale est æquinoctium; et ipsa est initium mensium, et caput circuli, et absolutio cursus stellarum, quæ planetæ, id est vagæ, dicuntur, ac finis XII particulæ, et totius circuli terminus. Et ideo dicimus, non parum delinquere eos, qui ante hoc initium novi anni Pascha putant esse celebrandum.

III. Antiquorum Judæorum opinio.

Sed nec a nobis primis exordium sumit hæc ratio: C antiquis Judæis fuisse comprobata monstratur et ante adventum Christi observata. Sicut evidenter docet

H. Valesii interpretatio.

II. Habes igitur in primo anno novilunium primi mensis, quod caput est totius circuli novemdecim annorum: secundum Ægyptios quidem die vicesima sexta mensis Phamenoth; juxta Macedones vero die vicesimo secundo mensis Dystri, ut autem Romani dicerent, ante diem undecimum Kalendarum Aprilium. Porro in supradicta die vicesima sexta mensis Phamenoth, sol reperitur non modo primum ingressus segmentum, verum etiam quartum in ea diem percurrens. Hanc partem primum dodecatemorium, et æquinoctium; et mensium initium, et caput circuli, et carceres cursus planetarum vocare solent. Quæ vero hanc partem proxime antecedit, finis mensium, et segmentum duodecimum, et ultimum dodecatemorium, et terminus circuitus planetarum vocatur. Quamobrem, qui primum mensem in ea statuunt, et quartam decimam paschalis festi ex ea deducunt, eos non mediocriter errare affirmamus.

III. Atque hæc opinio non a nobis primum excogitata est; sed a prisicis Judæis etiam ante Christi adventum cognita, et ab iis diligenter observata est. Idque ex Philonis, Josephi ac Musæi verbis licet cognoscere. Neque ex his duntaxat, verum etiam ex aliis antiquioribus: duobus scilicet Agathobulis, quod

(15) A . . . . In ms. erat *acc.* Nescio an sit, *ac* D *cc.* an *ac c.* BUCHER.

(16) *Id est VIII Kalendas.* Ita expresse ms. codex, licet conformiter ad præcedentes numeros legendum esset XI. Credo esse verum antiqui textus vestigium. lb.

(17) *Ἐχει τοίνυν.* Hic subaudiri aliquid manifestum est. Christophorus quidem festum paschale subaudiri existimavit; quod est absurdum. Neque enim Pascha incidit in novilunium primi mensis. Ego vero existimo scribendum esse *ἔχεις*: vel certe *ἔχε* in imperativo. VALES. — Græca hæc Anatoliana servavit nobis Eusebius *Hist. eccl.* lib. VII, cap. 32. Ea sistimus inter veterem interpretem Bucherianum, et recentiorem Valesium.

(18) *Ἐπι κατ' Αἰγυπτίους μὲν Φαμενώθ.* In cod. Med., Fuk. et Mazar. legitur *ἐπι*. Sed omnino le-

credendum esset, nisi jactantiæ, et, ut verius dicam, dementiæ ab omnibus esse ascribendum, nisi nos paulisper orationum tuarum pollicitarum animaret auxilium? quia credimus orationi ac fidei tuæ nihil esse impossibile. Qua confidentia roborati, profundissimum obscurissimæ computationis et improvisum pelagus, consurgentibus undique quæstionibus ac problematibus intumescensibus, ingrediemur verecundia contempta.

B. Ἐχει τοίνυν (17) ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει τὴν νομηνίαν τοῦ πρώτου μηνός, ἥτις ἀπάσης ἐστὶν ἀρχὴ τῆς ἐνεακαιδεκαημερίας · τῇ κατ' Αἰγυπτίους μὲν Φαμενώθ (18) ἔκτη καὶ εἰκάδι, κατὰ δὲ τοὺς Μακεδόνων μῆνας, Δύστρου δευτέρῃ καὶ εἰκάδι· ὡς δ' ἂν εἴποιεν Ῥωμαῖοι, πρὸς ἑνδεκα Καλανῶν Ἀπριλίω. Εὐρίσκειται δὲ ὁ ἥλιος ἐν τῇ προκειμένῃ Φαμενώθ ἔκτη καὶ εἰκάδι οὐ μόνον ἐπιβάς τοῦ πρώτου τμήματος, ἀλλ' ἤδη καὶ τετάρτην ἡμέραν ἐν αὐτῷ διαπορευόμενος. Τοῦτο δὲ τὸ τμήμα, πρῶτον δωδεκαημέριον καὶ ἰσημεριῶν, καὶ μηνῶν ἀρχὴν, καὶ κεφαλὴν τοῦ κύκλου, καὶ ἀφ᾽ αὐτοῦ (19) τοῦ τῶν πλανητῶν δρόμου καλεῖν εἰώθασιν · τὸ δὲ πρὸς τοῦτο, μηνῶν ἔσχατον καὶ τμήμα δωδέκατον καὶ τελευταῖον δωδεκαημέριον, καὶ τέλος τῆς τῶν πλανητῶν περιόδου. Διὸ καὶ τοὺς ἐν αὐτῷ τιθεμένους τὸν πρῶτον μῆνα, καὶ τὴν τεσσαρεσκαίδεκάτην τοῦ Πάσχα κατ' αὐτὴν λαμβάνοντας (20), οὐ μικρῶς οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἀμαρτάνειν φαμέν.

Ἐστὶ δ' οὐχ ἡμέτερος οὗτος ὁ λόγος · Τουβαίους δὲ ἐγινώσκετο τοῖς πάλαι καὶ πρὸ Χριστοῦ · ἐφυλάττετο τε πρὸς αὐτῶν (21) μάλιστα. Μαθεῖν δ' ἔστιν ἐκ τῶν

gendum est τῇ, ut sequentia demonstrant. ΒΥΣΗΝΑ. (19) *Καὶ ἀφ᾽ αὐτοῦ τοῦ δρόμου.* Hanc vocem non intellexerunt interpretes. Ἀφ᾽ αὐτοῦ proprie est transenna, ex qua emittuntur quadrigæ, ut recte notavit Scaliger in notis ad Manilium pag. 126. Primum igitur dodecatemorium vocabatur ἀφ᾽ αὐτοῦ, quod ab illo tanquam a carceribus inciperet cursus planetarum. Ἀφ᾽ αὐτοῦ ergo idem est quod ἀφετηρία. VALES.

(20) *Κατ' αὐτὴν λαμβάνοντας.* Omnino scribendum est κατ' αὐτό, ut jam pridem conjeceram. Atque ita emendavit Petavius in animadversionibus ad Epiphanium, pag. 190, ubi hunc Anatolii locum diligenter exponit. In quo etiam exponendo egregiam operam navavit Ægidius Bucherius. lb.

(21) *Πρὸς αὐτῶν.* Legeram πρὸς. Nunc vero in quibusdam schedis videtur esse πρὸ . . . . Ita in emendand. ad calcem edit. Cantabr.

ὀπὸ Φίλωνος, Ἰωσήπου, Μουσαίου λεγομένων· καὶ οὐ μόνον τούτων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐπιπαλαιότερων· ἀμφοτέρων Ἀγαθοδούλων (22) τῶν ἐπίκλην Διδασκάλων· Ἀριστοβούλου τοῦ πάνου (23), ὃς ἐν τοῖς ἑβδομήκοντα κατελεγμένοις τοῖς τὰς ἱερὰς καὶ θείας Ἑβραίων ἐρμηνεύσαι Γραφὰς Πτολεμαίῳ τῷ Φιλαδέλφῳ καὶ τῷ τούτου πατρὶ, καὶ βιβλίου ἐξηγητικῆς τοῦ Μωϋσέως νόμου τοῖς αὐτοῖς προσεφώνησε βασιλευσίν· οὗτοι τὰ ζητούμενα κατὰ τὴν Ἑξοδὸν ἐπιλύοντες, φασὶ δεῖν τὰ διαβατήρια θύειν ἐπίσης ἅπαντας μετὰ Ἰσημερινῶν ἑαρινῆν, μεσοῦντος τοῦ πρώτου μηνός· τοῦτο δὲ εὐρίσκεται, τὸ πρῶτον τμήμα τοῦ ἡλιακοῦ, ἡ ὥς· τινες αὐτῶν ὠνόμασαν, ζωοφάρου κύκλου διεξιόντος ἡλίου.

IV. Quid præterea Aristobulus.

Ὁ δὲ Ἀριστόβουλος προστίθησιν, ὡς εἶη ἐξ ἀνάγκης τῆ τῶν διαβατηρίων ἑορτῇ μὴ μόνον τὸν ἡλίον τὸ Ἰσημερινὸν διαπορεύεσθαι τμήμα, καὶ τὴν σελήνην δὲ. Τῶν γὰρ Ἰσημερινῶν τμημάτων δυτῶν δύο, τοῦ μὲν ἑαρινοῦ, τοῦ δὲ μετοπωρινοῦ, καὶ διαμετρούντων ἄλληλα· δοθείσης τε τῆς τῶν διαβατηρίων ἡμέρας τῆ τεσσαρεσκαίδεκάτῃ τοῦ μηνός μεθ' ἑσπέραν, ἐστήξεται μὲν ἡ σελήνη τὴν ἐναντίαν καὶ διάμετρον τῷ ἡλίῳ στάσις· ὡςπεροῦν ἕξεσιν ἐν ταῖς πανσελήνοις ὄραν· ἴσονται δὲ ὁ μὲν κατὰ τὸ ἑαρινὸν Ἰσημερινὸν ὁ ἥλιος B τριario autumnalis.

V. Certior Christianorum sententia.

Οἶδα πλεῖστα καὶ ἄλλα πρὸς αὐτῶν λεγόμενα· τοῦτο μὲν πιθανά· τοῦτο δὲ κατὰ τὰς κυριακὰς ἀποδείξεις (24) προϋόντα· δι' ὧν παριστάνειν πειρῶνται τὴν τοῦ Πάσχα καὶ τῶν Ἀζύμων ἑορτῆν, δεῖν πάντως μετ' Ἰσημερινῶν ἄγεσθαι. Παρίρημι δὲ τὰς

A Philo et Josephus, sed et iis antiquiores Agathobulus, et ab eo eruditus Aristobulus ex Paneade; qui unus ex illis septuaginta senioribus fuit, qui missi fuerunt a pontificibus ad Ptolemæum regem, Hebræorum libros interpretari in Græcum sermonem, quique multa ex traditionibus Moysi proponenti regi percunctantique responderunt. Ipsi ergo, cum quæstiones Exodi exponerent, dixerunt Pascha non prius esse immolandum, quam æquinoctium vernale transiret.

Aristobulus etiam hoc addit: in die Paschæ non solum observandum esse, ut sol æquinoctium vernale transcendat, verum etiam et luna. Cum enim duo sint æquinoctia, inquit, veris et autumnæ, æquis spatiis dirempta; et decima quarta die mensis primi ad vespertinum sit statuta solemnitas: quando soli opposita (luna) e regione deprehenditur, sicut etiam oculis probare licet; invenitur utique vernalis æquinoctii partem sol obtinens, luna vero econ-

Scio et alia multa ab iisdem tradi, partim probabilia, partim certissimis demonstrationibus conclusa; quibus se putant evidenter ostendere, Pascha et festum Azymorum omnino post æquinoctium esse celebrandum. Verum huiusmodi de-

H. Valesii interpretatio.

Magistri cognominati sunt; et Aristobulo viro præstantissimo, qui unus fuit ex illis septuaginta viris, qui sacra Hebræorum volumina in Ptolemæi Philadelphii et parentis ipsius gratiam Græco sermone interpretati sunt: et qui libros explanationum legis Mosaicæ iisdem regibus nuncupavit. Hi, dum solutiones afferunt quæstionum in Exodum, aiunt cunctos pariter Pascha immolare debere post æquinoctium vernum in medio primi mensis. Id autem contingit, cum sol primam partem solaris, aut, ut quidam nominant, zodiaci circuli percurrit.

IV. Addit præterea Aristobulus, in celebranda paschali festivitate necessario id requiri, ut non modo sol, sed et luna segmentum æquinoctiale percurrat. Nam cum duo sint segmenta æquinoctialia, alterum vernum, alterum autumnale; eaque ex diametro sibi vicissim opposita; cumque quarta decima dies mensis ad vespertinum paschali festo assignata sit: luna quidem ex adverso soli consistet, quemadmodum videre est in pleniluniis. Ac sol quidem vernum æquinoctiale segmentum obtinebit: luna vero segmentum autumnalis æquinoctii necessario occupabit.

(22) Ἀμφοτέρων Ἀγαθοδούλων. Duos fuisse Agathobulos cognomento Doctores, scribit Anatolius. Sed quod eos Philone et Josepho vetustiores facit, vereor ne opinione sua falsus sit. Nam Agathobulus philosophus floruit temporibus Adriani, ut scribit Eusebius in *Chronico*, et ex illo Georgius Syncellus. VALES.

(23) Ἀριστοβούλου τοῦ πάνου. Rufinus *Aristobulum ex Paneade* interpretatur, gravi errore. Sed Rufinum nihil moror, cuius versio innumeris mendis referta est. Miror Scaligerum, qui animadversionibus Eusebianis, pag. 130, Anatolii verba ex *παρα* Rufini interpretatione corrigenda esse censuit. Beda quoque in lib. *De ratione computi*, pravam Rufini interpretationem secutus ita scribit: *Sicut eorum antiquiores Agathobulus, et ab eo eruditus Aristobulus et Paniada, qui unus ex illis septuaginta senioribus fuit, qui missi fuerant a pontificibus, etc.* Videtur Beda existimasse Paniadam no-

C men fuisse proprium scriptoris Judæi: quia scilicet in codice Rufini quo utebatur, scriptum erat *Aristobulus et Paneada*, quomodo etiam legitur in vetustissimo codice Parisiensis Ecclesiæ qui penes me est, et in Corbeiensi non minoris vetustatis codice, qui nunc est in bibliotheca S. Germani. Cæterum quod hunc Aristobulum unum fuisse ex Septuaginta senioribus scribit Anatolius, id jam pridem refutavit Scaliger in eo loco quem citavi. Porro hic Aristobulus *διδάσκαλος* etiam cognominatus est, ut scribitur in lib. II Machabæorum cap. 1, eo quod Ptolemæi regis magister fuisset. Neque enim assentior Scaligero, qui hunc Aristobulum cuius mentio fit in historia Machabæorum, distinguit ab illo Peripatetico philosopho, qui suos in legem Moysis commentarios Ptolemæo Philometori nuncupavit. Id.

(24) *Κυριακὰς ἀποδείξεις*. Christophorus vertit *ratas*: sic *κυριαὶ δόξαι* dicuntur a Græcis. Rufinus *validissimas* assertiones vertit. Id.

monstrationum copiam exigere prætermittimus, quibus velamen Mosaicæ legis ablatum est : et quibus revelata jam facie Christum, Christique doctrinam et passionem tanquam in speculo deinceps intueri licet. Cæterum primum mensem apud Hebræos circa æquinoctium incipere manifeste vincitur, vel ex iis præceptis quæ in libro Enoch leguntur.

VI. *Pascha non nisi post transactum æquinoctium celebrandum.*

Et ideo in hac concordatione solis et lunæ Pascha non est immolandum, quia quandiu in hoc cursu deprehenduntur, tenebrarum potestas non est victa; et quandiu æqualitas inter lucem et tenebras perdurat, nec a luce diminutâ, Pascha non esse immolandum ostenditur. Idcirco ergo post æquinoctium Pascha immolari præcipitur, quia XIV luna ante æquinoctium, et in æquinoctio totam noctem non implet. Post æquinoctium vero luna XIV una die adjecta, quod est æquinoctii transgressus, licet ad verum lumen, id est ortum solis et diei principium non pertenderit; tamen post se tenebras non derelinquet. Ideo ergo septem dies azymorum ad immolandum Pascha Moysi a Domino custodiri jubentur, ut in ipsis nulla tenebrarum potestas lucem supergredi inveniatur. Et licet quatuor noctium initium tenebrescat, id est XVII et XVIII et XIX, et XX, tamen vigesima luna tenebras extendi usque ad noctis medium ante exorta non permittit.

VII. *Pascha immolari luna XXII non vult Anatolius.*

Nobis autem, quibus impossibile est ut hæc omnia uno eodemque tempore apte veniant, id est luna XIV et dies Dominica, æquinoctio transacto; et quos necessitas Dominicæ resurrectionis constringit, ut in die Dominica Pascha immolemus; conceditur ut usque ad vicesimam lunam principium nostræ solemnitatis extendamus. Quia vicesima luna licet totam noctem non impleat, tamen in secunda vigilia exorta majorem noctis partem illuminat. Certe si usque ad duarum vigiliarum terminum, quod est noctis medium, ortus lunæ tardaverit, non lux tenebras, sed tenebræ lucem superant. Quod certum est in Pascha non esse possibile, ut aliqua pars tenebrarum luci domineatur: quia solemnitas Dominicæ resurrectionis lux est;

Α τοιαύτας τῶν ἀποδείξεων ὕλας ἀπαιτῶν (25), ὧν περιήρηται μὲν τὸ ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως νόμου κάλυμμα· ἀνακαλυμμένην δὲ τῇ προσώπῳ λαίπην ἤδη Χριστὸν καὶ τὰ Χριστοῦ θεῖα κατοπερίζεσθαι μαθήματά τε καὶ παθήματα. Τοῦ δὲ τὸν πρῶτον παρ' Ἑβραίοις μῆνα περὶ ἰσημερίαν εἶναι, παραστατικῶς καὶ τὰ ἐν τῷ Ἐνώχ (26) μαθήματα.

et non est communicatio luci cum tenebris. Et si in tertia vigilia luna scanderit, non est dubium lunam XXII vel XXIII lunam exortam, in qua verum Pascha non est possibile immolari. Nam qui hac ætate lunæ Pascha desiniunt posse celebrari, non solum illud auctoritate divinæ Scripturæ affirmare non possunt, sed et sacrilegii et contumaciæ crimen, et animarum periculum incurrunt; dum affirmant veram lucem posse immolari cum aliqua dominatione tenebrarum, quæ omnibus dominetur.

VIII. *Contra quosdam Galliæ computistas, qui luna XXI et XXII Pascha legitimum sanciebant.*

Igitur non est huic assertioni contrarium, sicut quidam Galliæ partis computarii affirmant, illud quod in Exodo legitur: *Primo mense, XIV die mensis primi ad vesperum comedetis azyma, usque ad vicesimum primum diem mensis ad vesperum. Septem diebus fermentum non inveniatur in domibus vestris*¹. Unde affirmant Pascha in vicesima prima luna posse immolari; intelligentes, quod si luna XXII adjecta fuerit, VIII dies azymorum inveniuntur. Quod in Veteri quidem Testamento non potest probabiliter inveniri, Domino per Moysem præcipiente: *Septem diebus comedetis azyma*². Nisi forte ab eis decimus quartus dies in azymis cum Paschæ immolatione non annumeretur; contra Evangelii dictum, dicentis: *Prima autem die azymorum accesserunt discipuli ad Jesum*³. Quin dubium non est, quin XIV dies sit, in quo discipuli Dominum interrogaverunt secundum morem antiquitus sibi constitutum: *Ubi vis paremus tibi comedere Pascha?* Sed ideo hanc adjectionem affirmant, qui in hoc errore decipiuntur, quia nesciunt, XIII et XIV, XIV et XV, XV et XVI, XVI et XVII, XVII et XVIII, XVIII et XIX, XIX et XX, XX et XXI, lunam probatissime in uno die inveniri. Omnis namque dies in lunæ computatione, non eodem numero quo mane initiatur, ad vesperum finitur: quia dies quæ

¹ Exod. XII, 18, 19. ² Ibid. 15; Levit. XXIII, 6.

³ Matth. XXVI, 17; Marc. XIV, 12; Luc. XXII, 7.

(25) Ὑλὰς ἀπ' αὐτῶν. Nostri quinque codices uno consensu scriptum habent ὕλας ἀπαιτῶν· sed in codice Regio eadem manu adnotatur, scribendum esse ἀπ' αὐτῶν. Certe ἀπ' αὐτῶν legendum esse, ex sequentibus apparet. Nisi enim ita legeris, quo referes ea, quæ sequuntur verba, ὧν περιήρηται, etc.? Sed nunc re attentius examinata, scribendum censeo ὕλας ἀπαιτῶν· ὃ περιήρηται, etc. Idque et sensus, et syntaxeos ratio postulat. VALBS.

(26) Ἐν τῷ Ἐνώχ. Liber Enoch citatur a Juda in Epistola canonica. Erat liber apocryphus, nec inter canonicos Hebræorum libros receptus. Sed tamen apostoli, eorumque exemplo antiqui Patres, testimonia ex apocryphis proferre non dubitarunt: ea scilicet, quæ ad astruendam veritatem facerent, ex iis eligentes. Vide Georgium Syncellum in Chronico, ubi luculentum fragmentum affert ex libris Enoch. Id.

mane in luna, id est usque ad sextam et dimidium horæ, XIII annumeratur, eadem ad vesperum XIV invenitur. Unde ergo et Pascha usque ad XXI in vesperum extendi præcipitur; quæ mane sine dubio, id est usque ad eum quem diximus horarum terminum, XX habebatur. Computa ergo a fine XII lunæ, quod est initium XIV, ad finem vicesimæ, unde et XXI principium inchoatur; et invenies septem tantum dies azymorum, in quibus verissimum Pascha Domini ducatu præfinitum est immolari debere.

IX. Contra eos qui tres ante Cæsaris æquinoctium dant Paschati dies.

Sed quid mirum, si in XXI luna erraverint, qui tres addiderunt dies ante æquinoctium, in quibus Pascha immolari posse definiunt? Quod certum omnimodis est putari absurdum, cum apertissimis Judæorum historiographis, et LXX Senioribus evidenter definitum sit, Pascha in æquinoctio celebrari non posse.

X. Asiaticorum mos Pascha XIV luna celebrandi quavis feria, contra Petri et Pauli auctoritatem. Victor et Irenæus.

Sed illis nihil arduum fuit, quibus licitum erat omnibus, quando XIV luna post æquinoctium advenisset, Pascha celebrare. Quorum exemplum sequentes usque hodie omnes Asiæ episcopi (quippe qui et ipsi ab auctore irreprehensibili, Joanne scilicet evangelista, et pectoris Domini incubatore, doctrinarum sine dubio spiritalium potatore, regulam susceperunt), indubitanter omnibus annis, quando XIV luna adfuisset, et agnus apud Judæos immolaretur, æquinoctio transvadato, Pascha celebrabant: non acquiescentes auctoritati quorundam, id est Petri et Pauli successorum; qui omnes Ecclesias in quibus spiritalia Evangelii semina severunt, solemnitate resurrectionis Domini in die tantum Dominiæ posse celebrari docuerunt. Unde et contentio quædam exorta est inter eorum successores, Victorem scilicet Romanæ urbis eo tempore episcopum, et Polycratem qui tunc in episcopis Asiæ primatum gerere videbatur. Quæ ab Irenæo tunc Galliæ partis præsule rectissime pacata est; utriusque partibus in sua regula perseverantibus, nec a cœpto antiquitatis more declinantibus. Illi quidem in XIV die mensis primi diem Paschæ observabant, secundum Evangelium, ut putabant, nihil omnino extrinsecus addentes, sed fidei regulam per omnia conservantes. Hi autem Dominiæ passionis diem transeuntes, ut tristitia ac mœre repletum, confirmant, ne liceat aliquando, nisi in die Domini in qua resurrectio Domini a morte facta est, et in qua nobis exorta est sempiternæ causa lætitiæ, Dominicum Paschæ celebrare mysterium. Aliud enim est secundum quod ab Apostolo, imo a Domino præceptum est, cum contristato contristari, et cum cruce passo compati, ipso dicente: *Tristis*

*A est anima mea usque ad mortem*⁴; allud cum victore inimicum antiquum triumphante, ac summo triumpho devicto adversario lætante collætari, ipsomet præcipiente: *Congratulamini mihi, quia inveni ovem meam quam perdideram*⁵.

XI. Gemina luna XVI et XVII in Christi resurrectione.

Illud autem quod modo nobis innunt, quod transeuntes lunam XIV principium Paschæ lucidum celebrare non possumus, nos non movet neque conturbat. Licet enim, usque ad vicesimam lunam principium Paschæ extendi, illicitum esse definiant; tamen usque ad XVI et XVII, quæ in eadem die eveniunt in qua Dominus resurrexit a mortuis, protelari debere, negare non possunt. Sed nos usque ad XX lunam propter diem Dominicam melius extendi Pascha decernimus, quam propter XIV lunam diem Dominicam anticipare; in qua nobis in principio lux, et nunc in fine omnium bonorum præsentium commoda et auspicia futurorum ostensa sunt. Quia non minore laude Dominus diem vicesimum prosequitur, quam decimum quartum. In Levitico namque ita præcipitur: *Mense primo, decimo quarto die mensis hujus ad vesperum phase Domini est. Et decimo quinto die mensis hujus solemnitas azymorum Domini est. Septem diebus azyma comedetis. Dies primus erit vobis celeberrimus et sanctus. Omne opus servile non facietis in eo. Dies autem septimus erit vobis celebrior et sanctior. Omne opus servile non facietis in eo*⁶. Et idcirco confirmamus, nihil culpæ contraxisse eos ante tribunal Christi, qui in hunc diem initium solemnitate Paschæ extendi debere censuerunt. Maxime cum tribus angustiis coarctamur; id est ut in die Dominica solemnitate Paschæ venerantes, æquinoctio transvadato, XX lunam non excedamus.

XII. Quorundam objectio, non posse Pascha spatio XIX annorum semper in Dominica inveniri. Anatholii responsio.

Sed hoc ab aliis sapientibus et acutissimis viris impossibile esse definitur, quod in illo angusto et brevissimo XIX annorum circuli spatio, Pascha verissimum, id est in die Dominica, æquinoctium transgrediens inveniat. Sed nos ut manifestus fiat hoc, quod illis incredulitatem inducit, illum quem diximus annorum circulum, cum lunæ cursibus ponemus; computatis ante diebus, quibus reciprocis cursibus involvitur annus, in Kalendis, et Idibus, et Nonis, et solis ascensu et descensu.

XIII. Lunæ ætas in Calendario Juliano expansa.

Januarius in Kalendis, una dies, luna prima. In Nonis quinta dies, luna 3. In Idibus, 13 dies, luna 13. In pridie Kalendas Februarii, 31 dies, luna 1. In Kalendis Februarii, 32 dies, luna 2. In Nonis, 36 dies, luna 6. In Idibus, 44 dies, luna 14. In pri-

⁴ Math. xxvi, 58. ⁵ Luc. xv, 6 ⁶ Levit. xxiii, 5-7.

die Kalendas Martii, 59 dies, luna 29. Kalendis Martii, 60 dies, luna 1. In Nonis, 66 dies, luna 7. In Idibus, 74 dies, luna 15. In pridie Kalendas Aprilis, 90 dies, luna 2. Kalendis Aprilis, 91 dies, luna 3. In Nonis, 95 dies; luna 7. In Idibus, 103 dies, luna 15. In pridie Kalendas Maii, 120 dies, luna 5. Kalendis Maii, 121 dies, luna 4. In Nonis, 127 dies, luna 10. In Idibus, 135 dies, luna 18. In pridie Kalendas Junii, 151 dies, luna 3. Kalendis Junii, 152 dies, luna 5. In Nonis, 153 dies, luna 9. In Idibus, 164 dies, luna 17. In pridie Kalendas Julii, 181 dies, luna 5. Kalendis Julii, 182 dies, luna 6. In Nonis, 188 dies, luna 12. In Idibus, 196 dies, luna 20. In pridie Kalendas Augusti, 212 dies, luna 5. Kalendis Augusti, 213 dies, luna 7. In Nonis, 217 dies, luna 12. In Idibus, 225 dies, luna 19. In pridie Kalendas Septembris, 243 dies, luna 7. Kalendis Septembris, 244 dies, luna 8. In

Nonis, 248 dies, luna 12. In Idibus, 256 dies, luna 20. In pridie Kalendas Octobris, 273 dies, luna 8. Kalendis Octobris, 274 dies, luna 9. In Nonis, 280 dies, luna 15. In Idibus, 288 dies, luna 23. In pridie Kalendas Novembris, 304 dies, luna 9. Kalendis Novembris, 305 dies, luna 10. In Nonis, 309 dies, luna 14. In Idibus, 317 dies, luna 22. In pridie Kalendas Decembris, 334 dies, luna 10. Kalendis Decembris, 335 dies, luna 11. In Nonis, 339 dies, luna 15. In Idibus, 347 dies, luna 23. Pridie Kalendas Januarii, 365 dies, luna 11. Kalendis Januarii, 366 dies, luna 12.

XIV. *Tabula paschalis Anatolii.*

Nunc autem post computationem dierum et lunæ cursum ostensum, quibus in finem usque voluitur totus, annorum circuli principium inchoandum est. *Hoc Pascha a vi Kalendas Aprilis, usque in ix Kalendas Maii.*

EQUINOCTIUM.	LUNA.	PASCHA.	LUNA.
1. <i>Sabbato.</i>	XXVI.	XV. <i>Kalend. Maii,</i>	XVIII.
2. <i>Dominica.</i>	VII.	<i>Kalendis Aprilis.</i>	XIV.
3. <i>II. Feria.</i>	XVIII.	XI. <i>Kalendas Maii.</i>	XVI.
4. <i>III. Feria.</i>	XXIX.	<i>Idibus Aprilis.</i>	XIX.
5. <i>IV. Feria.</i>	X.	IV. <i>Kalend. Aprilis</i>	XIV.
6. <i>V. Feria.</i>	XXI.	XIV. <i>Kalend. Maii.</i>	XVI.
7. <i>Sabbato (27).</i>	II.	VI. <i>Kalend. Aprilis.</i>	XVII.
8. <i>Dominica.</i>	XIII.	<i>Kalendis Aprilis.</i>	XX.
9. <i>II. Feria.</i>	XXIV.	XVIII. <i>Kalend. Maii.</i>	XV.
10. <i>III. Feria.</i>	V.	VIII. <i>Idus Aprilis.</i>	XV.
11. <i>IV. Feria.</i>	XVI.	IV. <i>Kalend. Aprilis.</i>	XX.
12. <i>V. Feria.</i>	XXVII.	III. <i>Idus Aprilis.</i>	XV.
13. <i>VI. Feria.</i>	VIII.	III. <i>Nonas Aprilis.</i>	XVII.
14. <i>Sabbato.</i>	XX.	IX. <i>Kalend. Maii.</i>	XX.
15. <i>Dominica.</i>	I.	VI. <i>Idus Aprilis.</i>	XV.
16. <i>II. Feria.</i>	XII.	II. <i>Kalend. Aprilis.</i>	XVIII.
17. <i>IV. Feria (28).</i>	XXIII.	XIV. <i>Kalend. Maii.</i>	XIX.
18. <i>V. Feria.</i>	IV.	II. <i>Nonas Aprilis.</i>	XIV.
19. <i>VI. Feria.</i>	XV.	VI. <i>Kalena. Aprilis.</i>	XVII.

XV. *Cæsariensis synodi limes ab Anatolio rejectus.*

Hic circulus xix annorum a quibusdam Africanis rimariis qui ampliores circulos conscripserunt, non probatur, quia eorum suspitionibus ac opinionibus videtur satis esse contrarius. Quippe qui has in suo numero rationes probatissimas componunt, principium quoddam Paschæ finemque componentes, id est ne ante xi Kalendas Aprilis, nec post vicesimam primam lunam et xi Kalendas Maii, Pascha immolandum esse. Quos terminos non solum non sequendos, sed etiam detestandos ac succidendos esse decernimus. Cum in veteri quidem lege hoc solum custodiri debere decernitur, uti ne ante transgressum vernalis æquinoctii in quo autumnalis novissima pars vincitur, decima quarta die mensis primi, qui non diei sed lunæ orsibus computatur, Pascha immoletur. Quod quidem, ut

(27) *Sabbato.* Hic primum Anatolius bissextum admittit. BUCHER.

C Domini iussione sancitum est et catholicæ fidei conveniens in omnibus, anticipari illicitum ac periculosum esse, omni sapienti non dubium est. Et idcirco hoc solum satis est omnibus sanctis et catholicis viris custodire, ut plurimorum diversis opinionibus prætermisissis, intra terminos quos exposuimus, solemnitatem Dominicæ resurrectionis concludant.

XVI. *De solis ascensu ac descensu. Quatuor anni cardines ex Anatolii sententia Cæsarianis respondent.*

Cæterum quod tuæ epistolæ subjeceras, ut solis ascensum descensumque qui in diminutione dierum ac noctium conficitur, huic opusculo insinuare cohærer, hoc modo inchoatur atque consumitur. Per xv dies et horæ dimidium sole ascendente per singula momenta, id est per iv in una die, ab viii Kalendas Januarii, in viii Kalendas Aprilis hora

(28) *IV Feria.* Bissextum secundum hic agnoscit Anatolius. Id.

diminuitur, in qua consumuntur XII horæ et assis, id est prima pars ex XII particulis. In qua die ad vesperum, si luna XIV accidisset, agnus apud Judæos immolabatur. Sin autem excedens numerus, XV vel XVI luna fuisset inventa, in vespere ejusdem diei in XIV die secundæ lunæ eodem mense natæ ad vesperum Pascha celebrabatur; septem diebus comedentes azyma, usque ad diem XXI in vesperum. Nobis ergo similiter si eveniat, ut VII Kalendas Aprilis et dies Dominica et luna XIV inveniantur, XIV Pascha celebrandum est. Sed et si XV vel XVI, et usque ad XX luna fuerit inventa, pro reverentia Dominicæ resurrectionis quæ in die Dominica facta est, nobis similiter celebrandum est; ita tamen ut principium Paschæ finem solemnitatis eorum, id est vicesimam lunam, non excedat. Et ideo non parum deliquisse diximus eos, qui anticipare vel excedere hunc numerum divinæ insertum Scripturæ ausi sunt. Et ab VIII Kalendas Aprilis in VIII Kalendas Julias per XV dies hora diminuitur; per duo momenta et dimidium, et sextam partem momenti, sole ascendente per singulos dies. Et ab VIII Kalendas Julias in VIII Kalendas Octobris similiter per XV dies, et quatuor horas, hora diminuitur; descendente sole in unaquaque die per eundem numerum momentorum; et spatium quod superest, usque in VIII Ka-

lendas Januarii, simili numero horarum ac momentorum finitur. Ita ut VIII Kalendas Januarii horam et horæ dimidium hora habeat. Eo usque namque dies et nox diminuuntur. Et XII horæ quæ in vernali æquinoccio in principio Domini dispensatione constitutæ sunt, in VIII Kalendas Julii nocte diminutæ, sole ascendente per singulos quos supra diximus gradus XVIII, in duodecimo longiori spatio reperiantur adjunctæ. Et iterum XII horæ quæ in autumnali æquinoccio solis descensu repleantur, in VIII Kalendas Januarii sex horæ in XII divisæ inveniantur disjunctæ, nocte XVIII in XII divisas tenente. Quæ in VIII Kalendas Julii similiter VI in XII partitas tenebat.

XVII. Operis conclusio.

B XVII. Hoc autem non ignores, quod ista quatuor quæ diximus temporum confinia, licet mensium sequentium Kalendis approximentur, unumquodque tamen medium temporis, id est verni et æstatis, autumnii et hiemis teneat. Et non exinde temporum principia inchoantur, unde mensium Kalendæ initiantur. Sed ita unumquodque tempus inchoandum est, ut a prima die veris tempus æquinoccium dividat; et æstatis VIII Kalendas Julii, et autumnii VIII Kalendas Octobris, et hiemis VIII Kalendas Januarii similiter dividitur.

ÆGIDII BUCHERII

In S. Anatolii Alexandrini Canonem Paschalem Commentarius.

CAPUT PRIMUM.

Sine genuinus Anatolii Canon Paschalis, Græce scriptus, a Rufino Latine redditus. Rationes cur ejusmodi Canon Anatolii non videatur. Ipsum Anatolio tribuunt Eusebius, Beda, Colmannus, Wilfridus. Beda ex hoc Canone complura ad verbum citat.

Anatolium, genere Alexandrinum, Græce Canonem suum scripsisse nemo dubitat. Et dubium omne eximit Eusebius, qui bonam hujus partem Græce citat. Versionem hanc Latinam Rufino æque omnes ascribunt, eoque parum accuratam, nec satis fidam existimant. Sane Græca, quæ libro VII, cap. 26 (32) *Historiæ suæ ecclesiasticæ* feliciter inseruit Eusebius, et Rufiniana uberiora sunt, et aliter subinde clariusque concipiuntur; ut vel prima comparatione cuius perspicuum est. Hoc nomine non nego, labem nonnullam in hujusce *Canonis* textum irreperere potuisse. Sed quæstio est an textus iste, seposita Rufini parum certa interpretatione, genuinus alias ac verus sit Anatolii fetus, quem Eusebius *Canonem de Paschate*, Hieronymus *volumen super Pascha*, vocant.

Ex principiis quidem sane paradoxis, præterque communem eorum qui de Paschate Christiano scripserunt opinionem constitutis, quæ *Canon* hic præ se fert, videri forte possit adulterinus et suppositivus; et alterius potius quam Anatolii tam laudati, tam catholici scriptoris. Ut ex multis hic interim pauca seligam: Paschæ Dominicam luna quarta

C decima nullo scrupulo indicit, in quo cum Quarta-decimania, seu Tessareskædecatis ab Ecclesia rejectis, facit: etsi id illi perpetuum non sit; nec nisi ter toto decemnovennali cyclo recurat. Præterea eandem Paschatis Dominicam a XIII luna, saltem exeunte, in XX duntaxat diffundit; tametsi Scriptura, et cum ea Alexandrini inter quos studuit Anatolius, a XIV in XXI aperte propagent; Latini in vicesimam quoque secundam extendere nihil vereantur. Ad hæc litteras Dominicales et bissextum, aliæve pleraque tam confuse constituit, ut non docti alicujus et sancti Patris, qualem supponunt omnes Anatolium; sed rudis et ignari, forteque a veritate catholica devii scriptoris potius esse videatur. De quo plura mox capite tertio.

Germanum nihilominus Anatolii partum fortius hæc evincunt. Primo Eusebii Cæsariensis qui eum videre potuit, auctoritas, quique non exile *Canonis* hujusce fragmentum Anatolii nomine profert, plane huic opusculo conforme, nisi ubi fides vacillat interpretis. Idem facit et Beda, initio libelli *De æquinoccio et de ratione temporum*, capite quarto. Deinde Colmannus Scotorum episcopus, apud eundem Bedam libro III *Historiæ Anglorum ecclesiasticæ* capite 25, Anatolium virum, ut ait, sanctum et in historia ecclesiastica laudatissimum, ab XIV luna ad XX Pascha celebrandum tradidisse asserit. Quod etiam catholicus Anglorum presbyter Wilfridus, contra Colmannum pro Paschate Alexandrino disputans, non modo admittit, sed et insuper ab XIII luna ad vesperum subinde Pascha Scotos iudicare

exprobat, quod ex hujusce Canonis Anatoliani rationibus nonnunquam effici necessum est. Denique Beda ipse pleraque ad verbum ex hoc Canone sæpius exscribit, et Anatolio attribuit. Nam primum toto fere de æquinoctio libello, ita de Anatolii in figendo æquinoctio sententia disputat, ut quis facile pervideat, isthæc eum non aliunde quam ex hoc etiam mendoso corruptoque Canone Latino haurire potuisse. De quo nos uberius capite sequenti. Rursum idem Beda *De ratione temporum*, capite 40, disertissime saltum lunæ abs Anatolio, non in fine vel capite cycli decemnoventualis, sed anno ejus decimo quarto qui est ultimus ogdoadis, collocari scribit: *Faciens, inquit, illam ascendere (seu saltare) in æquinoctio, de octava in vigesimam.* Quod idem plane Canonis hujus exhibet diagramma.

Denique clarissime idem Beda, eodem libro *De ratione temporum*, cap. 53, Canonem hunc Anatolianum verbis hisce confirmat: *Sed et homo Ecclesiæ sanctus Anatolius, in opere suo paschali, cum de æquinoctiis et solstitiis, deque horarum ac momentorum incrementis subtilissime disputasset, ita disputationem suam, simul et ipsum libellum terminavit: « Hoc autem non ignores, quod ipsa quatuor quæ prædiximus, temporum confinia, licet mensium sequentium Kalendis approximantur, unumquodque tamen medium temporum, id est veris et æstatis, autumnii et hiemis teneat: et non exinde temporum confinia inchoentur, unde mensium Kalendæ initiantur. Sed ita unumquodque tempus inchoandum est, ut a prima die veris tempus æquinoctium dividat; et æstatis, viii Kalendas Julii; et autumnii, viii Kalendas Octobris; et hiemis, viii Kalendas Januarii similiter dividat.* Hæc ille. Quæ plane eadem et extrema sunt hujusce Canonis nostri verba, cui proinde non parvam fidem astruunt.

Quæ autem hic in contrarium afferuntur argumenta, infra capite tertio commodius excutientur.

CAPUT II.

Quo Martii Juliani die æquinoctium figat Anatolius. Putant plerique fixisse xi Kal. Aprilis. Verius tamen fixisse demonstratur cum Cæsare viii Kal. Aprilis. Refellitur ratio contraria. An Anatolius ex Ptolemæi opinione loquatur. Videntur Alexandrini æquinoctium civile viii Kal. Aprilis cum Cæsare retinuisse, usque ad Nicænam synodum circiter.

Quætionem nanc non hodie primum, sed ab antiquis jam inde temporibus motam, satis intelligimus ex Bedæ *De æquinoctio vernali* libello. Sunt, ait, qui contendunt Anatolium in hac sententia (nempe de æquinoctii die) nequaquam undecimum, sed octavum Kalendarum Aprilium diem posuisse. Et tamen ex hodiernis scriptoribus vix unum videas, qui non pro indubitato supponat, æquinoctium ex Anatolii mente, xi Kalendas Apriles, seu xii Martii Juliani committi. Probat verbis ipsius: *Est ergo in primo anno initium primi mensis (paschalis scilicet) quod est xix annorum circuli principium, secundum Ægyptios quidem, mensis Phamenoth, xxvi die; juxta Macedones vero, Dystri mensis xxii; ut autem Romani loquuntur, undecimo Kalendas Apriles, etc.* Sed verba hæc esse corrupta jam ostendam.

Dico igitur, Anatolii sententiam hic, Cæsaris sive Sosigenis esse planissime; diem nimirum æquinoctii committi, Phamenoth xxix, Dystri xxv, viii Kalendas Apriles, seu Martii xxv. Id tribus maxime claris et incorruptis textus ipsius Anatolii locis efficitur. Primo dicit: *Isto die xxvi Phamenoth sol non modo primum Signiferi segmentum ingressus reperitur, sed etiam quartam jam in illo diem percurrisse.* Sane Anatolii ævo, circa annum Christi vulgarem et hodiernum 276, quo hæc ab eo elucubrata existimo, astronomicum veris æquinoctium,

A seu ipsam circulorum zodiaci et æquinoctialis intersectionem, in xxi aut xxii Martii Juliani diem (qui cum xxv et xxvi Phamenoth concurrunt), incurrisse nemo negaverit. Quomodo ergo sol, ex Anatolii sensu tam clare hic expresso, quartam in Ariete diem tunc percurrisse potuit? At si pro xxvi Phamenoth, seu Martii xxii, substituas, ut decet, xxix Phamenoth, Martii xxv, plane verum erit, solem in primo zodiaci segmento, quod Arietem appellamus, quartam jam diem omnino percurrisse, aut quintam percurrere. Et Anatolii sensus erit, ipsam circulorum intersectionem Martii xxi potius quam xxii committi, quod ab Alexandrinis, ut reor, hauserat, qui paucis post annis id publice tenuerunt.

Secundo, addit hoc eodem opusculo, § 3: *Sed quid mirum, si in xxi luna erraverint, qui tres addiderunt dies ante æquinoctium, in quibus Pascha immolari posse definiunt? Quod certum est omnimodis etiam putari absurdum.* Per eos, qui tres ante æquinoctium dies addiderunt, Cæsariensis in Palæstina concilii Patres Anatolius hic intelligit. Qui licet diem æquinoctii civilis in Martii vicesimo quinto et ipsi agnoscerent; tres tamen prævios dies quibus Christus post institutum venerabile sacramentum comprehensus, passus et sepultus fuit, extra litem paschalem excludi noluerant. Nec enim alii de quibus id dici possit, occurrunt. Nam Judæi et Christianorum primi, Latini saltem, qui ad Martii xviii, ut dixi, primum solis in Arietem incessum affixerant, non tantum tres, sed septem dies addiderant. Anatolium igitur, si absurde, ita enim inuit, prævios tres ad hactenus usurpatum civile æquinoctium dies additos existimat, in prisco Cæsaris æquinoctio, quod cum xxv Martii componebatur, hæere necessum est, non illud Martii xv deligere. Quod argumentum sane validum, Beda quoque suo illo de Æquinoctii die opusculo profert, et quidem ex eorum qui jam tum nobiscum sentiebant, objectione ac sensu.

C Tertius isque palmaris, Anatolii locus est § 8, ibi enim per omnes cycli sui decemnoventualis annos, æquinoctii quoque sui diem feriamque determinans, semper ad Martii xxv, nunquam ad xxii fixus ac firmus hæret, ut in ejus tabula videre potes. Cumque sæpius repetat, Pascha nunquam nisi transmissio jam æquinoctio rite celebrari posse, id ipse tanta religione penèque superstitione observat, ut citimum Pascha Dominicum non vii seu postridie æquinoctii Cæsariensi, sed vi primum Kalendas Apriles indicat. Credo, quo certius æquinoctii diem in Paschatis sui sanctione transmitteret, tantoque lux tenebris dominaretur. Ita nihil certius, quam æquinoctium cum Martii xxv abs Anatolio compositum.

D Adversariorum ratio, ex Anatolii verbis hausta, satis jam olim ab aliis, teste Beda, rejecta est, cum dixerunt, *Eusebium* (seu quem alium) *cum hanc Anatolii lucubrationem* in Historia ecclesiastica refert, *diem pro die mutasse; et quod cætera bene posita videret, uno verbo corrigere voluisse, quod in ea minus perfecte dictum conspexerat. Ne illum videlicet quem laudare proposuerat, palam notabilem monstraret, si ejus pura verba, et, ut ipse scripserat, suis inderet Historiis.* Scio Bedam istud sibi de Eusebio persuadere non posse. Sed nos similia multa Græculorum fuisse scimus ingenia, hæresi præsertim infectorum, cujusmodi fuisse Eusebium clare docet Baronius. Neque magis urget, quod subdit idem Beda: mirum, si Victorem Capuanum, qui et ipse xi, non viii Kalendas Apriles in Anatolio legit, talis impostura latuerit. Nam non Victorem modo, in ea adhuc ætatis illius caligine, sed et plerosque acutissimos hujus ævi doctissimi scriptores eadem impostura sefellit. Anatolium laudare volebat Eusebius. Non poterat, nisi aut æquinoctium male ab Nicæna synodo fixum diceret; aut

Anatolii textum ad synodi sententiam saltem proxime revocaret. Posterius priore facilius et acceptius credidit. Nec vero desunt etiamnum aliqua corruptionis illatæ vestigia. Nam codex manuscriptorum ex quo hæc exscripsimus, VIII *Kalendas Aprilis*, ex vera ac prima lectione, non XI, clare exhibet. Tametsi XII Dystri diem ex prava correctione retineat.

Cæterum cur Eusebius, aut si quis alius, Anatolium corrigere aggressus, XII potius, quam XI Martii, pro XV substituerit, non satis pervideo. Nicæna siquidem synodus ad Martii XXI seu XII, non XI Kalendas Aprilis æquinoctium affixit, et ita deinceps Ecclesia retinuit. Quin ita quoque sensisse videtur Anatolius, quando ipsa Martii XV, qua suum ille civile figit æquinoctium, solem in primo dodecatemorii segmento, quartam jam diem *ἡμερομηνίαν* seu prætergressum esse ac superasse aperte scribit, innuens quintam tunc percurrere. Neque satisfaciet, qui dicet Ptolemæi opinionem videri secutum Anatolium. Cur enim ille, si scriptoris ethnici et 130 annis anterioris opinionem sequeretur, solem XV Martii quartam dodecatemorii primi partem jam *percurrisse*, et non potius ex ejusdem sensu *percurrere* dixisset? An tantus vir in tam acri studio ad cæli et horologiorum motus non attenderit? Verum quidquid de hoc subsit (parum enim interest), certum est Anatolium non in primo primi segmenti gradu æquinoctium civile constituere; sed vel in quinto, ut nos quidem probabilius existimamus; vel certe, ut alii, in quarto; sicut Cæsarem et Metonem in octavo, et Eudorum ex Gemini sententia in sexto constituisse, supra in tractatu *De Judæorum anno* capite tertio declaravimus.

Priusquam caput hoc finio, consideret hic mecum lector, num Alexandrinæ scholæ doctores æquinoctium civile in Martii XV huc usque non retinuerint, quando, qui inter eos non infimus erat Anatolius, tam tenaciter eo die retinet; tametsi quinto (saltem quarto) primi dodecatemorii gradui respondere pervideat. Quod si est, tunc quoque deciduum Alexandrinum patriarcham Dionysium, vix undecim annis ante hanc Anatolii lucubrationem fato functum, octaeteridem suam paschalem ad hunc æquinoctii Cæsariani, non Nicæni aut Ptolemaici, diem adaptasse: siquidem ante æquinoctium et ipse Pascha celebrari non vult, ut supra monuimus.

CAPUT III.

Termini paschales et alii quodammodo Anatolii. Paradoxa in sole; in litteris dominicalibus; in luna. Principium cycli illius diversum; item saltus lunæ. Diversus aureorum numerorum situs; diversa lunæ ætas. Quid hic Beda opinari videatur. Diversum caput et finis mensis primi seu paschalis. Anatolii Dominica paschalis a XVI luna ad XX. Putavit Anatolius annis XIX ut lunam, ita et Dominicam paschalem in se revolvi. Cyclus Anatolii cum Alexandrinorum Latinorumque cyclis aureisve numeris compositus. Cycli Anatoliani in Calendario dispositio.

A cæteris computistis, tam Latinis quam Alexandrinis, in sole et luna multum differt Anatolius.

In sole quidem: 1° quia æquinoctium civile, non ut Alexandriani et Nicæna synodus, in Martii XXI, aut, ut Latini præci cum Judæis, in XVIII, sed in XX cum Cæsare decernit, ut jam vidimus. Nec ante illud, nec in illo, sed nec postridie quidem illius Pascha celebrari vult: tanta inest illi æquinoctii etiam civilis certo transliendi sollicitudo. *Quandiu* (ait § 6) *æqualitas inter lucem et tenebras perdurat, nec a luce diminuta, Pascha non esse immolandum ostenditur. Idcirco ergo post æquinoctium Pascha immolari præcipitur, quia XIV luna ante æquinoctium, et in æqui octio totam noctem non implet. Post æquinoctium vero luna XIV, una die adjecta* (no-

ta) *quod est æquinoctii transgressus; licet ad verum lumen, id est ortum solis, et diei principium non pertenderit, tamen post se tenebras non derelinquit. Ita ille; quibus citimam suam paschalem Domiicam nonnisi secundo ab æquinoctio commisso die, seu Martii XVII, constituit.*

2° Litteras Dominicales et bissexta longe alia ratione dispensat. Nam e novemdecim annis bissextiles duntaxat duos ponit, VII scilicet et XVII, ut in tabula ejus paschali videre est. Atqui XIX annis quatuor, ut minimum, subinde quinque conveniunt. Cumque septuaginta sex annis bissextiles omnino XIX imputentur, ex ejus doctrina nonnisi octo competere. Ita annum solem ab Juliano diversum tantoque breviorum facit. ac proinde paschales Dominicas veris difformes, quæque sæpius in ferias simplices incurrunt, instituit. Certe nonnisi quatuor prioribus enneadecateridos suæ annis, item septimo et octavo cum veritate consentit, nisi forte casu juvetur.

In luna vero magis etiam differt: 1° Quia qui enneadecateridos primus ipsi est annus, Alexandrinis est undecimus, Latinis et Victorio nostro secundus. Ab anno siquidem vulgaris Christi epochæ 276 cyclum suum orditur, octo ante Alexandrinum annis, ut deinceps, ac præsertim capite 4 demonstramus.

2° Differt in saltu lunæ. Hunc enim Alexandrini anno cycli sui decemvovennalis XIX, qui est Romanorum hodiernorum primus, constituunt; Latini et Victorius XVI suo, ipse XIV item suo ut ex ejus tabula patet; quæ eo anno ab VIII in XX saltum facit. De quo etiam Cyrillus aliquid § 4 et 7 sui Prologi, tametsi suppresso Anatolii nomine, insinuat; expressius autem Beda *De ratione temporum*, cap. 40: *Denique, ait, Anatolius, qui verissime in æquinoctio verno initium mensium et caput circuli totius terminumque decernit, non ipse hanc in capite, ut Romani scilicet, vel sine, ut Aegyptii, sui circuli decemvovennalis, sed in XIV ejus anno, qui est ultimus ogdoadis, mutationem lunæ posuit: faciens illam ascendere ab VIII in XX. Hæc ille. Hinc fit, ut aurei numeri Anatoliani a XVI ad XIX sursum uno die in Calendario Juliano promoveantur.*

3° Dissidet in ipso aureorum numerorum situ, et, quod inde sequitur, in ætate lunæ determinanda. Nam cum XXX Martii die cyclum suum primum bis expresse componit, semel textus sui § 11, rursus in tabulæ suæ anno primo. Qui cum respondeat cyclo Alexandrinorum XI, Latinorum secundo, illum triduo, biduo hunc prævertat necessum est. Idem de cæteris annis judicium est; quorum situs et ætas tam ex comparatione cum primo jam dicto, quam ex tabulæ paschalis Anatolii versus perpendiculari quarto et ultimo perinde colligitur; saltu tamen ad posteriores sex canonis annos adjuncto. Quo fit, ut Anatolii lunæ Alexandrinæ plerumque biduo triduo, Latinæ uno saltem die, nonnunquam biduo, rarissime triduo præcurrant. Cycli quidem Anatolii XII, XIV et XV, tam tertium, quintum, et sextum Alexandrinorum, quam Latinorum XIII, XV et XVI, triduo anticipant. At IX et XVII Anatolii, Alexandrinos XIX et VIII quatruiduo, Latinos X et XVIII nonnisi biduo prævertunt, ut nostra ad capitis hujusce finem tabula demonstrat. Magna, fateor, disparitas; et difficilioris de tanto viro fidei. Sed lunæ ætas singulis tabulæ Anatolianæ annis bis expressa, fidem istam vel ab invitis extorquet.

Beda quidem *De ratione temporum*, c. 4, annum cycli Anatoliani XIV cum ultimo ogdoadis, id est, ut reor, octavo Alexandrinorum, ut paulo ante audivimus, ac proinde primum cycli illius cum horum XIV componit: atque ita lunas Anatolii cum Alexandrinis et Latinis pene cœvas instituit. Sed cur minus illi credam, ut maxime vellem, tria obstant. 1° Saltum lunæ Beda ipse cum Cyrillo, ut jam dixi, in XIV cycli Anatolii anno expresse statuit. Id cum

altero stare nequit; sic enim lunæ saltus ad annum tabulæ Anatolianæ xiv rite positus, in ejusdem xvii (qui cum Alexandrino viii primum concurrat) contra suppositionem transferendus esset. 2° Obstat ætas lunæ, tam exserte abs Anatolio, sive in ipso æquinoctii die, Martii xxv, sive in Paschatis die notata; quæ huic Bedæ dicto nulla ratione quadrare potest, ut per se liquet. 3° Obstant litteræ Dominicales, his item hic signatæ. Nam quamvis eas non nisi tabulæ prioribus annis, item vii et viii veras agnoscam, aliis semper erroneas; eas tamen ejusmodi planissime manuscriptus codex exhibet: prorsus ut vel hunc vel Bedam falli necesse sit. Ego codici magis assentior, et per se fido constantique, et expressis Anatolii verbis conformiori. Hic enim § 6 fine, et æquinoctium et plenilunium in Paschate plane transmittenda sciscit, ut omnem tenebrarum potestatem lux superet. Quod et Cyrillus Prologi sui § 4 innuit; cum tam de Latinorum quam Anatolii saltu agens, supputationem eorum inconvenientem esse, *nimisquæ properare*, plane ex codicis nostri sententia subjungit.

Non nego tamen, visos aliquando mihi aureos Anatolii numeros, in Martio et Paschali mense, a librario uno sursum die male protrusos; idque ex § tractatus ejus 11 satis colligi posse videbatur, ubi aureus numerus primus cum primo Martii die componitur. Ac licet ex lunæ ætate xxvi ad æquinoctii Anatoliani diem notata, cum ultimo Februarii, uno scilicet citius die, componi videatur, hoc tamen potius mendosum docent 59 dies, quos Anatolius, ut cæteri, a primo Januarii ad ultimum Februarii recte numerat; quæ justa est duorum lunæ mensium quantitas. Hinc quoque rectius aureus numerus 1 in Martii primum et ultimum diem devolvendus videbatur; ut luna hæc anni tertia, tricenaria non minus quam prima, juxta naturalem alternationem, esse possit; non ad Martii xxx, seu penultimum relinquenda; licet et in tabula paschali, et § 11 ex parte sciscit Anatolius. Accedebat præterea, his admissis, jam lunas Anatolii Latinorum et Alexandrinorum lunis coæviores utcumque fieri, uno certe minus die præcurrere. Quare, ut ita facerem, omnino pendebam. Verum adverti me tum in majus incommodum impingere. Lunas paschales xiv ter Anatolius ternis suæ tabulæ annis, ii, v et xviii definit. Si aureos ejus numeros uno die devolvimus, eæ jam non decimæ quartæ, sed decimæ tertie erunt; quod ejus rationibus adversatur. Idem est de ternis quoque vicinis paschalibus ejus lunis judicium. Priori igitur sententiæ potius insistendum, et dicendum Anatolium sui hic in tam intricata re oblitum (nisi forte librarium, quod non puto) se lectoremque confundere.

4° Differt Anatolius in capite et fine primi mensis; quem Latini a Martii die quinto, Alexandrini ab octavo ineunt. Ipse omnium tardissime ab decimo, quia tardissime quoque figit æquinoctium. Anno cycli sui xi Dominicum paschalem indicit iv Kalendas Aprilis, seu Martii xxix luna, sua xx, ac proinde lunam istam ab x Martii orditur. Anno quidem cycli xix citatam paschalem suam Dominicam notat vi Kalendas Aprilis, seu Martii xxvii. Verum cum lunam istam xvii duntaxat numeret, plane primam non nisi a Martii xi deducit, postredie iuentis lunæ jam dictæ. Ubi id notandum venit, Anatolium illam Alexandrinorum et Ecclesiæ hodiernæ regulam nihil morari, paschalem eam esse quartam decimam, quæ vel in ipsum æquinoctium, vel proxime post ipsum incurrit. Nam æquinoctium ipse cum xiv Martii componit. Imo unum præterea diem, nempe Martii xxvi (quem æquinoctii transgressum appellat), ante legitimam Paschalis citimi functionem transmitti vult, ut tanto tenebras lux superet. Ita nulla illi aut perexilis est neomeniarum et terminorum paschalium ratio, sed Dominicarum duntaxat, quæ a Martii xxvii ad Aprilis xxiii inclusive repe-

riuntur: dummodo nec infra xiv nec supra xx lunam diem contingant; idque sive terminus paschalis, qui est xiv luna, æquinoctium præcurrat, sive subsequatur, sive in illud incurrat. En ejus verba, et unica omnisque regula: *Hoc Pascha a vi Kalendas Aprilis usque in ix Kalendas Maii*. Ergo Dominicam suam paschalem citimam vi Kalendas Aprilis, seu Martii xxvii expresse affligit, anno cycli sui xix seu ultimo, littera Dominicali sua eaque erronea B, luna item sua xvii. Remotissimam autem, ix Kalendas Maii, seu Aprilis xxiii, littera Dominicali erronea A, anno cycli sui xiv, luna sua xx. Quare Dominicalium paschalium cancellos diebus xviii duntaxat concludit, a Martii xxvii ad Aprilis xxiii, atque adeo Pascha in solo mense Ægyptiorum Pharmuthi, a 1 ejus die, ad 28, nunquam in Phamenoth admittit. Nisi forte quis præterea diem Martii xxvi, qui est ultimus seu tricesimus Phamenoth, quem æquinoctii transgressum ab eo vocari jam diximus, huic etiam limiti quadam ratione accensendum putet. Sic enim dies xxix conficitur, quod non existimo. Verum tam Latini prisca quam Alexandrini, ex natura rei, triginta quinque; et Victorius triginta quatuor assignat, tota hebdomade diffusiores; quos ipse proinde rejicit. Imo ne Patrum quidem Cæsariensium limitem, tametsi xxxi dierum duntaxat, admittere vult, cum § 15 ita loquitur: *Quidam Africani rimarii has in suo calculo rationes probant, principium quoddam Paschæ hincque componentem; id est, nec ante xi Kalendas Aprilis, nec post xxi lunam et xi Kalendas Maii Pascha immolandum esse. Quos terminos non solum non sequendos, sed et detestandos ac succidendos esse decernimus*. Ita ipse.

5° Differt in lunæ ætate Dominicæ paschalis assignanda. Latini Dominicam Paschæ citimam non ante lunam suam xvi, Alexandrini non ante xv, indicunt. Ipse etiam luna xiv admittit, ut patet annis cycli ipsius ii, v et xviii, in quo cum Quartadecimanis facit. Hinc fit ut eandem Paschæ Dominicam nunquam ultra xx lunam diffundat, cum Alexandrini ad xxi, Latini ad xxii etiam propagent. Cur id faciat, rationem ipse reddere conatur, § tractatus sui 8. Et in hoc Scoti prisca cum eo sentiebant, si Bedæ fides, lib. iii *Historiæ Anglorum ecclesiasticæ*, cap. 25. In ultimo tabulæ Anatolii perpendiculi versus qui lunæ ætatem in paschali Dominica designat, tres anni, nempe viii, xi et xiv, lunam xx exhibent, nullus xxi aut xxii.

6° Denique differt Anatolius in ipsa paschalis cycli revolutione; quam cum novissimi annis 532 absolvi certum sit, lunari cyclo scilicet in solarem ducto, seu xix annis in xxviii, ipse tamen eam annorum xix intervallo concludit; ratus, opinor, pares esse quartadecimarum et Dominicarum paschalium revolutiones, quæ toto celo differunt. Hinc ipse § 12: *Sed hoc, inquit, ab aliis sapientibus et acutissimis viris impossibile esse definitur; quod in illo angusto ac brevissimo xix annorum circuli spatio, Pascha verissimum, id est in die Dominica, æquinoctium transgrediens inveniretur. Sed nos, ut manifestius fiat, quod illis incredulitate induci, etc.* Rursum § 13: *Hic circulus xix annorum a quibusdam Africanis rimariis, qui ampliores (nota) circulos conscripserunt, non probatur, quia eorum suspitionibus videtur satis esse contrarius. Verum si Africanos istos rimarios secutus fuisset, bissextiles annos rariores admittere, litterarumque Dominicalium seriem ita succidere ac confundere coactus non fuisset; quando vere illa tam brevi circulo concludi non potest.*

Hæc omnia Anatolii placita, quam paradoxa sint, nemo non videt: ex illis quidem magnam in lectoris intellectu confusionem oriri necessum est. Prorsus ut an Anatolii tanti viri esse possint, non immerito quæsierimus. Sed tot Bedæ adeoque Eusebii testimonia, quæ eadem verba referunt, et manuscriptorum

causa dubitare vetant, ut supra vidimus. Ego qui-
dem vix in usum inductum existimo, nisi forte ad
paucos annos Laodiceae ubi Anatolius fuit episcopus,
aut vicinis etiam locis. Diu enim subsistere non
potuisse, vel sola litteræ Dominicales tanto errore
collocatae satis arguunt. Et facile illum excluserit
Eusebii Caesariensis episcopi cyclus, non ita multo
post usurpari creptus, ut supra diximus: adeo ut
iste, quia confusior, a posteris clariore scientia jam
perfusis nullo pene loco sit habitus; primumque
statim locum Eusebio concesserit. Ego hic Anato-

lii mentem perspectam reddere conatus sum, non
immemor illius, nihil inventum simul et perfectum.
Primus ille enneadecaeterida lunarem ad Christiani
Paschatis inventionem aptare tentavit, nullus, ut
reor, ante solo tritam. Quid mirum, si veritatis sco-
pum non statim attigerit?

Sed nos jam tabellas duas exhibeamus; quarum
prima cyclum Anatolii cum Alexandrinorum Lati-
norumque cyclis aureisve numeris comparet: al-
tera in Calendario Juliano etiam methodice, ex ejus
tamen erronea sententia, disponat.

Cyclus Anatolii.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Cyclus Alexandrinorum.	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Cyclus Victorii et Latin.	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	1

CYCLI ANATOLIANI IN KALENDARIO DISPOSITIO.

MARTIUS.					APRILIS.				
Dies Martii.	Litteræ Dominicales.	Menses Aegyptiorum.	Cyclus Latinorum et Victorii.	Cyclus Alexandrinorum.	Dies Aprilis.	Litteræ Dominicales.	Menses Aegyptiorum.	Cyclus Latinorum et Victorii.	Cyclus Alexandrinorum.
Kal. 1	d	5	III	13	Kal. 1	g	6		
vi 2	e	6		2	iv 2	A	7		XI
v 3	f	7		9	iii 3	b	8		6
iv 4	g	8		17	Prid. 4	c	9		14
iii 5	A	9		XI	Non. 5	d	10		VIII
Prid. 6	b	10		6	viii 6	e	11		3
Non. 7	c	11		XIX	vii 7	f	12		11
viii 8	d	12		14	vi 8	g	13		19
vii 9	e	13		VIII	v 9	A	14		XIII
vi 10	f	14		3	iv 10	b	15		8
v 11	g	15		XVI	iii 11	c	16		16
iv 12	A	16		V	Prid. 12	d	17		X
iii 13	b	17		1	Idib. 13	e	18		
Prid. 14	c	18		8	xviii 14	f	19		
Idib. 15	d	19		16	xvii 15	g	20		
xvii 16	e	20		X	xvi 16	A	21		
xvi 17	f	21		5	xv 17	b	22		
xv 18	g	22		XVIII	xiv 18	c	23		
xiv 19	A	23		VII	xiii 19	d	24		
xiii 20	b	24		13	xii 20	e	25		
xii 21	c	25		2	xi 21	f	26		
xi 22	d	26		XV	x 22	g	27		
x 23	e	27		IV	ix 23	A	28		
ix 24	f	28		10	viii 24	b	29		
viii 25	g	29		18	vii 25	c	30		
vii 26	A	30		7	vi 26	d	1		
vi 27	b	1		XIX	v 27	e	2		
v 28	c	2		15	iv 28	f	3		
iv 29	d	3		4	iii 29	g			
iii 30	e	4		XVIII	Prid. 30	A			
Prid. 31	f	5		12					

CAPUT IV.

A quo hodiernæ Christi epochæ anno Canonis sui ducatur initium Anatolius. Hervartius cyclum Anatolii ab anno Christi vulgari 277 inchoat. Potius ab anno 276. Argumentis Hervartii respondetur.

Vix ullum dubitare existimo, quin Canonem suum decemnovennalem Anatolius ante Alexandrius ediderit. Quis enim sibi persuadeat, potuisse tam confusum edere, si tam ordinatum, cujusmodi est Alexandrinus, ante oculos habuisset? Adde, Eusebium, Timotheum, Cyrillum, Victorium, Bedam et alios id scriptis suis satis innuere: moxque clare patebit.

Georgius Hervart, *Novæ Chronologiæ* cap. 236, Canonis hujus Anatoliani initium a vulgari anno Christi 277, Probi imperatoris secundo, deducit, duasque rationes profert: Primo, quia tot diversarum gentium anni tam diversi, ad eum annum in Eusebii Chronico appositi, anno indubie primo cycli paschalis Anatolii sunt accommodati. Post enumerationem enim horum annorum mox in Eusebii Chronico subsequitur: Anatolius Laodicensis episcopus, philosophorum disciplinis eruditus, multorum sermone celebratur.

Secundo, scribit Anatolius anno cycli sui primo, mensis primi neomeniam quæ totius enneadecaeteridos iulium est, in Phamenoth xxvi, Dystri autem xxii et Martii xxiii, incurrere. Id autem secundum astronomiam veritatem anno Christi 277, melius quam octo annis tardius, nempe anno Christi 285, convenit. Ita Georgius Hervart.

Sed nos ex jam dictis, necessario ab anno ante-

A celente 276 ordiendum opinamur: 1° Quia Anatolinum ejus anni Pascha ita postulat, sive lunarem sive solarem illius cyclum consideres; eodem nempe die, Aprilis xvi indictum, quo et Alexandrini et Latini indicunt, tametsi omnes in lunæ ætate dissentiant. Non est autem verisimile, Anatolinum recte in primo anno deviasse. 2° Conveniunt et trium proxime sequentium annorum litteræ Dominicales, ut et annorum septimi et octavi. Quod si paschales Dominicæ subinde diversæ sunt, id ex diversis Anatolii placitis oritur: verbi gratia, quod luna xiv Pascha legitimus sanciat; quod æquinoctium ante Martii xv et citimam Paschæ Dominicam ante xxvii non agnoscat; quod neomenias ante alios indicat, et similia. Et tamen adhuc anno cycli sui quarto, cum utrisque Dominicam Pascha Idibus Aprilis rite sciscit.

Nec Hervartii argumenta valde premunt. Qui enim anno 277 floruit, potuit et 276 floruisse, imo tunc maxime cœpisse. Et qui cyclum anno 277 in lucem emittit, eoque editionis annum diversis characteribus insignit; nihil obstat, quin ejus initium ab anteriore etiam anno bene deducere possit, si rationes ita forte exigant. Denique possunt diversi isti diversarum gentium anni pro Manichæanæ hæreseos ortu, qui in annum istum 277 a sanctis Patribus rite confertur, tanto magis adnotari, quanto ea confusiore Anatolii cyclo celebrior est. Quod et ex parte Scaliger ante nos advertit. Neque verum est, Anatolinum enneadecaeteridos suæ principium in xxii, sed potius in xxv et xxvi Martii referre; ut patet ex capite secundo hujus Commentarii, et clarius etiam ex ipsa Anatolii tabula paschali, imo et ex ipsius textu, cum primi mensis neomeniam Martii xxx designat.

FRAGMENTA

Ex Anatolii Alexandrini libris *ArithmetiCorum*

(FABRIC. *Bibliotheca Græca*, ed. HARLES., tom. III, Hamburgi, 1793, p. 462.)

Quid sit mathematica?

Aristoteles consistere omnem philosophiam in theoria et practica opinatur, practicam quidem dividens in ethicam et politicam, theoriam vero in theologiam, physicam et mathematicam; clarissime et doctissime philosophiæ partem esse mathematicam demonstravit.

Quod Chaldæi quidem astronomiam, Ægyptii vero geometriam et arithmetiCam (invenerunt)....

A quo mathematica sic nominata fuit?

Peripatetici quidem affirmant in rhetorica, poetica, summamque musica vulgari quemque posse versari, quamvis non didicerit: quæ autem appellata sunt mathematica, neminem scientiam illorum ullam capere posse, nisi prius didicerit. Propterea istarum scientiarum theoriam vocari mathematicam existimabant. Pythagorici autem imposuisse dicuntur hoc nomen proprie soli geometriæ et arithmetiCæ. Antiquitus enim, separatim cuique suum nomen proprium erat; commune autem nomen nullum erat ambabus. Quas quidem sic mathematicæ nomine vocavit Archytas, quod scientiam hominum captui accommodam in illis inveniebat; nam circa æterna, immutabilia,

C Τί ἐστι μαθηματικῆ;

Ἀριστοτέλης συνεστάναι τὴν πᾶσαν φιλοσοφίαν ἐκ θεωρίας καὶ πράξεως οἰόμενος, καὶ τὴν μὲν πρακτικὴν διαιρῶν εἰς ἠθικὴν καὶ πολιτικὴν, τὴν δὲ θεωρίαν εἰς τὸ θεολογικὸν καὶ τὸ φυσικὸν καὶ τὸ μαθηματικὸν, μάλα σαφῶς καὶ ἐντέχνως φιλοσοφίαν οὖσαν τὴν μαθηματικὴν ἀποδείκνυσι.

Ὅτι Χαλδαῖοι μὲν ἀστρονομίαν, Αἰγύπτιοι δὲ γεωμετρίαν καὶ ἀριθμητικὴν (ἐξεύρου)....

Ἀπὸ τίνος δὲ μαθηματικῆ ὠνομάσθη

Οἱ μὲν ἀπὸ τοῦ Περιπάτου φάσκοντες ρητορικῆς μὲν καὶ ποιητικῆς, συμπᾶσι τε τῆς δημόδους μουσικῆς δύνασθαι τινα συνεῖναι καὶ μὴ μαθόντα. Τὰ δὲ καλούμενα ἴδια μαθήματα οὐδενὸς εἰδῆσιν λαμβάνειν, μὴ οὐ πρότερον ἐν μαθήσει γενόμενον τούτων.

D Διὰ τοῦτο μαθηματικὴν καλεῖσθαι τὴν περὶ τούτων θεωρίαν ὑπελάμβανον. Θεσθαι δὲ λέγονται τὴ μαθηματικῆς ὄνομα ἰδιαιτέρον ἐπὶ μόνῃς γεωμετρίας καὶ ἀριθμητικῆς οἱ ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου. Τὸ γὰρ πάσαι χωρὶς ἐκατέρω τούτων ὠνομάζετο. Κοινὸν δὲ οὐδὲν ἦν ἀφορῶν ὄνομα. Ἐκάλεσε δὲ (Ἀρχύτας) οὕτως, ὅτι τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ πρὸς μάθησιν ἐπιτηδείως ἔχον εὐρίσκωνται ἐν αὐταῖς, περὶ γὰρ ἄτδια καὶ ἀτρε-

πα και ελιπκρηνη δντα αναστρεφομενας εωρων, εν οϊς μονα επιστημη ενόμιζον. Οι δε νεωτεροι περιεσπασαν επι πλειον την προσηγοριαν, ου μονον περι την ασωματον και νοστην υλην αξιουντες πραγματεύεσθαι τον μαθηματικόν, αλλά και περι την εραπομένην της σωματικης και αισθητης ουσιας. θεωρητικος γαρ οφειλει ειναι, και φορας αστρων και τάχους αυτων μεγεθων τε και σχημάτων και αποστημάτων. Έτι δε επισκεπτικος των κατά τας υψεις παθών, ερευνηών τας αιτίας δι' ας και ουχ οποια και ηλίκα τα υποκειμενα τοιαυτα και τηλικαυτα εκ παντός διαστήματος θεωρεται, τηρουντα μεν τους προς αλληλα λόγους, ψευδεις δε φαντασίας και της τάξεως και της θέσεως εμποιοουντα. Τουτο μεν κατ' ουρανόν και αέρα, τουτο δε εν κατόπτροις και πασι τοϊς λειοις, καν τοϊς διαφανέσι δε των ορωμένων και τουουτοτρόποις σώμασι. Προς τουτοις μηχανικόν ειναι τον ανδρα δειν φοντο και γεωδέτην και λογικόν. Έτι δε και περι τας αιτίας της εμμελους κράσεως των φθόγγων και της περι μέλος συνθέσεως ασχολούμενον, απερ σώματά εστιν, η την γε εσχάτην αναφορην επι την αισθητην υλην ποιείται.

Τί εστι μαθηματική

Μαθηματική εστιν επιστήμη θεωρητική τῷ νοήσει τε και αισθησει καταλαμβάνομένη προς την των υποπιπτόντων δόσιν. Ήδη δε χαριεντιζόμενος τις άμα και του σκοπου τυγχάνων μαθηματικην εφη ταύτην ειναι,

Ή ε' άλληγη μεν πρώτα κορύσσεται αυτάρ επειτα ουρανῶ εστηρίξει κέρα και επί χθονί βυθίει.

Hom. Iliad. iv, 442 et 443.

Άρχεται μεν γάρ από σημείου και γραμμής, ειτα δε την ουρανου και συμπάντων ασχολείται πραγμαμάτων.

Πόσα μέρη μαθηματικής;

Της μεν τιμωτέρας και πρώτης ολοσχερέστερα μέρη δύο αριθμητική και γεωμετρία. Της δε περι τας αισθητά ασχολουμένης εξ' η λογιστική, γεωδесία, οπτική, κανονική, μηχανική, αστρονομική. Ότι δε τακτικόν καλούμενον ουτε το αρχιτεκτονικόν, ουτε το δημῶδες μουσικόν, η το περι τας φύσεις, άλλ' ουδέ το όμωνώμως καλούμενον μηχανικόν, ως ονται τινες, μέρη μαθηματικής εισι, προϊόντος του λόγου σαφώς τε και εμμεθόδως δείξομεν.

Ότι ο κύκλος έχει στερεάς μεν η', επίπεδα δε εξ, γωνίας δε δ'.

Τίνα τισι προσεγγίζει των μαθημάτων;

Συνεγγίζει μάλλον τη μεν αριθμητική η λογιστική και η κανονική και γάρ αυτη εν ποσότητι λαβούσα κατά λόγους, αριθμους και αναλογίας πρόσεισι. Τη δε γεωμετρία η οπτική και η γεωδесία. Άμφοτέραις δε και επι πλέον η μηχανική και η αστρολογική.

Ότι η μαθηματική τας αρχάς μεν έχει εξ ύποθεσεως και περι ύποθεσιν. Λέγεται δε ύποθεσις τριχῶς

A puraque eas versari, videbant Pythagorici, in quibus solummodo consistere scientiam opinabantur. Recentiores vero philosophi hoc nomen extensius dilatavere, ita ut non tantum circa incorpoream et spiritualem substantiam versari mathematicum voverint, sed etiam circa substantiam corpoream et sensibili materia proximam. Debet enim nosse theoriam siderum cursus, velocitatis, magnitudinum formarum ac distantiarum; debet etiam examinare quomodo oculos afficiant astra, investigando cur cum qualia, aut quanta sint sidera observata, non talia tantaque ex omni distantia conspiciantur, cum hæc astra quidem servent mutuas rationes, sed mendaces aspectus sive ordinis, sive posituræ efficiant. Aspectus tales siderum, modo cæli et aeris status determinat, modo specula, aut omnis superficies polita, vel translucencia, vel alia hujusmodi corpora constituunt. Machinarum insuper hominem peritum esse volebant nec non geometram ac dialecticum; quin etiam symphoniam vocum, ac compositionis musices causis operam impendere debet; quæ quidem omnia corpora sunt, vel summam quidem cum sensibili materia relationem habent.

Quid sit mathematica?

Mathematica est scientia theoria rerum quæ intelligentiæ et sensu captu percipiuntur, earum ut aliis notitia tradatur. Facetus quidam, successu elatus, mathematicam dicit esse hanc scientiam, quæ

Parva metu primo, mox sese attollit in auras, Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit.

(Virg. Æneid. iv, 176, 177).

Incipit enim a puncto et linea, mox cælum ipsum ac omnia amplectitur.

Quot mathematicæ partes?

Nobilioris quidem et prioris mathematicæ partes præcipuæ duæ sunt: arithmetica scilicet et geometria. Mathematicæ vero quæ sensibilia amplectitur sex partes adsunt, scilicet computatio, geodesia, optica, musica, mechanica, astronomia; quod autem neque tactica, neque architectura, neque vulgaris musica, neque physica, neque etiam ars illa quæ homonymie vocatur mechanica, mathematicæ sint partes, ut quidam credunt, infra sermonis lucidus ordo demonstrabit.

Quod circulus habet solida octo, superficies sex, angulos quatuor....

Quæ quibus mathematicæ partibus proxima?

Arithmetica propioris sunt computatio et musica; hæc enim quantitatis particeps secundum rationes, numeros et analogiam illi appropinquat. Geometriæ vero viciniores optica et geodesia. Ambabus autem proximæ mechanica et astrologia.

Quod mathematica principia habet ab hypothesisi et circa hypothesisin. Dicitur hypothesis triplex, vel

etiam multiplex. Juxta primum modum hypotheseon dramatica peripetia est : sic Euripidis tragœdiæ hypotheses esse dicuntur. Juxta secundam significationem in rhetorica reperitur rerum in specie disquisitio, secundum quam sophistæ dicunt ponendam esse hypothesin. Juxta tertiam significationem hypothesis dicitur principium demonstrationis, petitio rerum in probationem alicujus argumenti. Sic, ut perhibent, Democritus hypothesi usus est, atomis scilicet et vacuo; Asclepiades materia et poris; mathematica ergo juxta tertium sensum hypotheseon accipitur.

Quod arithmetica non solus coluit Pythagoras, sed etiam celeberrimi ejus discipuli, qui dicere solebant :

Omnia conveniunt numero....

Quod finem quidem habet proximum principaliter arithmetica scientiarum theoriam, qua nullus finis major aut pulchrior est. Consequens autem finis est colligere simul quidquid in substantia definita invenitur.

Quis aliquid invenit inter mathematicos?

Ut Eudemus narrat, in *Astrologia* sua, Œnopides invenit primus zodiaci circulum, et anni magni conversionem; Thales solis eclipsim, et cursum ejus inter tropicos, semper sui dissimilem; Anaximander terram esse corpus libratum in aere, et circa mundi axem moveri; Anaximenes lunam a sole lumen accipere, et modum defectus ejus; cæteri vero his olim inventis inventa alia addiderunt.

Quod primo sidera fixa moventur circa axem per polos transeuntem; secundo quod errantia sidera circa perpendicularem axem zodiaci sese fugiunt; quod demum fixorum et errantium siderum axis, pentadecagoni latus est, quod habet gradus viginti quatuor.

A ἡ καὶ πολλαχῶς. Καθ' ἓνα μὲν τρόπον ἡ δραματικὴ περιπέτεια, καθ' ἓν λέγονται εἶναι ὑποθέσεις τῶν Εὐριπίδου δραμάτων. Καθ' ἕτερον δὲ σημαίνοντο ἢ ἐν ῥητορικῇ τῶν ἐπὶ μέρους ζήτησις, καθ' ἓν λέγουσιν οἱ σοφισταὶ θετέον ὑπόθεσιν. Κατὰ δὲ τρίτην ὑποβολὴν ὑπόθεσις λέγεται ἡ ἀρχὴ τῆς ἀποδείξεως, αὐτῆς οὐσα πραγμάτων εἰς κατασκευὴν τινος. Οὕτω μὲν λέγεται Δημόκριτον ὑπόθεσιν χρῆσθαι ἀτόμοις καὶ κενῷ, καὶ Ἀσκληπιάδης ὄγκοις καὶ πόροις. Ἡ οὖν μαθηματικὴ περὶ τὴν τρίτην εἰληται.

"Οτι τὴν ἀριθμητικὴν οὐ μόνος ἐτίμα Πυθαγόρας, ἀλλὰ καὶ οἱ τοῦτου γνώριμοι ἐπιλέγοντες

.... ἀριθμῷ δὲ τε κατ' ἐπέκουεν.

B

"Οτι τέλος μὲν ἔχει ἀκόλουθον ἀριθμητικὴ κυρίως μὲν, τὴν ἐπιστημονικὴν θεωρίαν ἧς οὐδὲν τέλος οὐτε μείζον οὐτε κάλλιον ἐστίν. Ἐπομένως δὲ, συλλήβδην καταλαβεῖν πόσα τῇ ὠρισμένη οὐσίᾳ συμβέβηκεν.

Τίς τι εὔρεν ἐν μαθηματικοῖς;

Εὐδήμος ἱστορεῖ ἐν ταῖς ἀστρολογίαις, ὅτι Οἰνοπίδης εὔρε πρῶτος τὴν τοῦ ζωδιακοῦ διάζωσιν καὶ τὴν τοῦ μεγάλου ἐνιαυτοῦ περίστασιν. Θαλῆς δὲ ἡλίου ἔλλειψιν καὶ τὴν κατὰ τροπὰς αὐτοῦ περίσταν, ὡς οὐκ ἴση ἀεὶ συμβαίνει. Ἀναξίμανδρος δὲ ὅτι ἐστὶν ἡ γῆ μετέωρος καὶ κινεῖται περὶ τὸ τοῦ κόσμου μέσον. Ἀναξίμανης δὲ, ὅτι ἡ σελήνη ἐκ τοῦ ἡλίου ἔχει τὸ φῶς καὶ τίνα ἐκλείπει τρόπον. Οἱ δὲ λοιποὶ ἐξευρημένοις τούτοις ἐπέταξαν ἕτερα.

C

"Οτι οἱ ἀπλανεῖς κινεῖνται περὶ τὸν διὰ τῶν πόλων ἄξονα μένοντα, οἱ δὲ πλανώμενοι περὶ τὸν τοῦ ζωδιακοῦ πρὸς ὀρθὰς ὄντα ἄξονα αὐτῷ ἀπέχουσιν ἀλλήλων ὅτι τὸν τῶν ἀπλανῶν καὶ τῶν πλανωμένων ἄξονα πεντεκαίδεκαγώνου πλευρὰν οἱ εἰσι μοῖραι εἰκοσιτέσσαρες.

CIRCA ANNUM DOMINI CCLX

THEOGNOSTUS ALEXANDRINUS

NOTITIA

(GALLAND., *Bibliotheca veterum Patrum*, III, Proleg. pag. XLX.)

- I. *Cur Theognosti haud meminerint Eusebius et Hieronymus. Ejus tamen meminit cum laude Athanasius.*
- II. *Scholæ Alexandrinæ præfuit post Pierium. De tempore quo claruit, disseritur. Sacrorum librorum interpretem egit. Scripsit Hypotyposeon libros VII, jam dudum deperditos. Horum summaria capita ex Photio proposita.*
- III. *Iniqua de Theognosto Photii censura diluitur. Gregorii Nysseni de eodem scriptore locus expensus. Integra Theognosti fides prædicatur. Ejus Hypotyposeon fragmenta ex magno Athanasio descripta et exhibita.*

I. De Theognosto Alexandrino nihil Eusebius, nihil item Hieronymus. Et Hieronymum quidem

tacentem haud mirari subit: qui videlicet *decem ecclesiasticæ Historiæ libros* ab Eusebio Pamphili con-

scripto maximo sibi adjumento fuisse proficitur (1) A in iis viris illustribus recensendis, qui ante sua tempora in Ecclesia floruerunt; ut propterea silente Eusebio siluerit et doctor maximus. At episcopi Cesariensis suspectum videtur esse silentium; quippe, qui Arianorum fautor ac patronus, præterire consueverit quæ illius sectæ dogmata utcumque infringere potuissent, ut superius ex Photio (2) demonstravimus; adeoque immerito Caveo (3) et Fabricio (4) visum est iniquum Baronii judicium, quo Eusebium Theognosti, theologorum celeberrimi, nomen et scripta dolo malo prætermisisse pronuntiavit (5); quod nimirum τοῦ δμοουστου strenuus fuisset assertor. Ejus tamen cum honoris præfatione semel iterumque meminit magnus Athanasius; cui dicitur (6) ἀνὴρ λόγιος, vir disertus, et (7) Θεόγνωστος ὁ θαυμάσιος καὶ σπουδαίος, admirandus ille ac studiosus Theognostus.

II. Scholæ catechetiæ Alexandrinæ præfectum fuisse Theognostum post Pierium, ex Philippo Sidete (8) comperimus; adeoque pro Dodwelli rationibus (9) Caro imperante claruisse circa annum cclxxiii. Origenis vero ipsum fuisse discipulum, vel saltem ejus operum studiosissimum, satis innuere Photius videtur (10). Proxime certe post Origenem existitisse Theognostum ex eo colligimus, quod sanctus Athanasius utrumque conjungens, παλαιούς ἑνδρας, priscos viros, appellat (11).

Scriptis autem auctor noster plena dictione ac stylo perspicuo libros vii Institutionum theologiarum, jam diu deperditos; quorum inscriptionem ita refert idem Photius (12): Τοῦ μακαρίου Θεογνώστου Ἀλεξανδρέως καὶ ἐξηγητοῦ, Ὑποτυπώσεις. Beati Theognosti Alexandrini, sacrorum librorum interpretis, Hypotyposes. Et illam quidem vocem ἐξηγητοῦ scholæ catechetiæ præfectorum docendique munus publicum denotare, ipsamque operis titulum Ὑποτυπώσεις a Clemente decessore sumpsisse Theognostum, cum Dodwello existimamus. Singulorum vero librorum argumenta, eodem Photio recensente, sunt ejusmodi. Primo libro de Deo Patre egit, eumque esse rerum opificem, neque materiam illi cœternam esse demonstravit. Secundo necessitatem existentæ Filii ostendit. Tertio Spiritum sanctum esse, argumentis evicit. Quarto de angelis et dæmonibus pertractavit. Quinto et sexto

A de Incarnatione Dei, eamque possibilem esse arguit. Ultimum denique de Dei creatione inscripsit.

III. Porro hæc referens Photius, complura in Theognosto reprehendit; quod Origenem assectatus, haud pauca ex ejus libris Περὶ ἀρχῶν hausserit, erronea plane atque a veritate aliena. Verum ab hac Photiana censura scriptorem nostrum vindicarunt viri docti, Georgius Bullus (13) et Prudentius Maranus (14): quorum prior et illud advertit, Photium præ acerrimo adversus Origenem odio, et in Theognostum ejus assectam et defensores fuisse iniquum; proptereaque scripta ejus in malam partem accepisse, seu potius ab aliis accipi voluisse.

B Non solum vero in Photii reprehensionem incidit Theognostus, sed in eo nonnulla quoque displicuisse Gregorio Nysseno compertum habemus. Sic enim ille contra Eunomium scribens (15): Καὶ οὐ μόνος ἐν τούτῳ παπλάνηται κατὰ τὴν ἀποτίαν τοῦ δόγματος Εὐνόμιος, ἀλλ' ἐστὶ καὶ ἐν τοῖς Θεογνώστω πεπονημένοις τὸ ἴσον εὐρεῖν, ὅς φησὶ τὸν Θεὸν τὸς τὸ πᾶν κατασκευάσαι, πρῶτον τὸν Υἱὸν οἶόν τινα κἀνάνα προῦποστήσασθαι. Id est: Neque in hoc solus aberravit ad absurdam sententiam Eunomius; sed idem etiam reperiri est in libris Theognosti, qui Filium a Deo, cum hoc universum constituere vellet, primum, veluti quamdam opificii normam, præsuppositum fuisse dicit. Et hæc quidem Nysseni censura potior Photiana existimanda videtur. At illam diluit alter nostri catechetæ Alexandrini patronus (16): tum quia Theognostus ab Athanasio ut *Consubstantialis* defensor et testis, citatus est; tum quia ipsum illud testimonium quod refert Gregorius, Verbum describit, ut ideam illam et regulam, cujus ad exemplar omnia creavit.

C Sed, ut dicta demum concludamus, quæ nonnulli veterum in Theognosto reprehensione digna putarunt, nihil de præclaro magni Athanasii judicio detrabere valent; qui hunc scholæ Alexandrinæ præfectum virum admirandum appellat, adeoque apprimè orthodoxum fuisse perhibet. Ea enim verò quæ ex ejus libris deprompsit sanctus ille præsul Alexandrinus, quæque ex eo descripta suo loco protulimus, evincunt ejus testimonio premi Arianos, ipsumque palam prædicantem Filium δουούσιον demonstrant.

(1) Hieron., præf. ad lib. *De viris illustr.*

(2) Phot., *Bibl. cod.* 427.

(3) Cav. *Hist. litt.* ad an. 283, tom I, pag. 147.

(4) Fabric., *Bibl. Gr.* tom. IX, pag. 408.

(5) Baron. ad ann. 409, § 59.

(6) Athan., *De Decret. Nic. syn.* num. 25, Opp. tom. I, part. 1, pag. 230.

(7) Id. epist. 4, ad Serapion., num. 9, tom. I, part. II, pag. 702.

(8) Phil. Sid., *Hist. Serm.* 24 apud Dodw. ad *Dissert. Iren.* pag. 488.

(9) Dodw., l. c. in not. ad fragm. Phil. Sid., pag. 511.

(10) Phot. *Bibl. cod.* 406.

(11) Athan., l. c. pag. 702.

(12) Phot. l. c.

(13) Bull., *Defens. fid. Nic. sect. II*, cap. 40 §§ 7-9, pag. 135, seq.

(14) Maran., *Divin. J. C.* lib. IV, cap. 24 §§ 1 et 2, pag. 551, seq.

(15) Greg. Nyss., lib. III contr. Eunom.

(16) Maran. l. c. cap. 25 § 1, pag. 557.

THEOGNOSTI FRAGMENTA

Ex libris VII *Hypotyposeon*.

I.

(*Ex libro II. Apud Athanasium De decret. Nicænae synodi, § XXV, ex edit. BB. Paris. 1698, t. I, part. 1, pag. 250.*)

Non extrinsecus adinventata est Filii substantia, A neque ex nihiloeducta; sed ex Patris substantia nata est, ut lucis splendor et aquæ vapor. Neque enim splendor aut vapor, ipsa aqua vel ipse sol est; neque rursus aliquid est alienum, sed est aliquid emanans ex Patris substantia; ita tamen ut nullam divisionem eadem Patris substantia sit perpressa. Ut enim sol idem manens, radiis ab ipso profluentibus non minuitur; ita neque Patris substantia mutationem ullam patitur, cum Filium suum ipsius imaginem habet.

Οὐκ ἐξωθέν (17) τις ἐστὶν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ Υἱοῦ οὐσία, οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισῆχθη· ἀλλὰ ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας ἐφυ, ὡς τοῦ φωτὸς τὸ ἀπαύγασμα, ὡς ὕδατος ἀτμίς. Οὕτε γὰρ τὸ ἀπαύγασμα, οὕτε ἡ ἀτμίς, αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἐστίν, ἢ αὐτὸς ὁ ἥλιος· οὕτε ἀλλότριον, ἀλλ' ἀπόβροια τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, οὐ μερισμὸν ὑπομεινάσης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας. Ὡς γὰρ μένων ὁ ἥλιος ὁ αὐτὸς, οὐ μειοῦται ταῖς ἐκχεομέναις ὑπ' αὐτοῦ αὐγαῖς· οὕτως οὐδὲ ἡ οὐσία τοῦ Πατρὸς ἀλλοιωσὶν ὑπέμεινεν, εἰκόνα ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν Υἱόν.

II.

Apud Athanasium epist. 4, ad Serapionem, § 11, tom. I, part. II, pag. 703.

Theognostus autem hæc adjicit: Qui primum et secundum terminum transgressus est, minori supplicio dignus videri possit: qui autem tertium contempserit, non ulterius veniam consequetur. Primum autem terminum et secundum ait, doctrinam de Patre et Filio acceptam; tertium vero, verbum in initiatione et in participatione Spiritus traditum. Quod confirmare volens, adducit illud discipulis a Salvatore dictum: « Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem venerit Spiritus sanctus, docebit vos ». »

Ἄδὲ Θεογνώστος καὶ αὐτὸς προστιθεὶς φησὶ ταῦτα· Ὁ πρῶτον παραβεθηκὼς ὄρον καὶ δεύτερον, ἐλάττονος ἂν ἀξιόλοτο τιμωρίας· ὁ δὲ καὶ τὸν τρίτον ὑπεριδὼν, οὐκέτι ἂν συγγνώμῃς τυγχάνοι (18). Πρῶτον δὲ ὄρον καὶ δεύτερον φησὶ τὴν περὶ Πατρὸς (19) καὶ Υἱοῦ κατήχησιν· τὸν δὲ τρίτον, τὸν ἐπὶ (20) τῇ τελειώσει καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος μετοχῇ παραδιδόμενον λόγον. Καὶ τοῦτο βεβαιῶσαι θέλων, ἐπάγει τὸ παρὰ τοῦ Σωτῆρος εἰρημνόν τοῖς μαθηταῖς· « Ἐτι (21) πολλὰ ἔχω ὑμῖν λέγειν, ἀλλ' οὐκ ἔχω δύνασθε χωρεῖν. Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ ἄγιον Πνεῦμα, διδάξει ὑμᾶς. »

III.

Ibidem.

Deinde ait (Theognostus): Sicut eos qui perfecta nondum capere possunt alloquitur Salvator, ad illorum sese parvitatem demittens; cum perfectis autem Spiritus sanctus versatur; neque tamen quis ideo dixerit, Spiritus sancti doctrinam Filii doctrinam superare; sed quod Filius quidem sese demittat ad imperfectos, Spiritus vero sanctus si-

Εἰτά φησιν· Ὅσπερ τοῖς μηδέπω χωρεῖν δυναμένοις τὰ τέλεια διαλέγεται ὁ Σωτῆρ, συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ σμικρότητι· τοῖς δὲ τελειομένοις συγγίνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ὑδέπου τοῖς ἐκ τούτων ἂν φαίη τὴν τοῦ Πνεύματος διδασκαλίαν ὑπερβάλλειν τῆς τοῦ Υἱοῦ διδασχῆς· ἀλλ' ὅτι ὁ μὲν Υἱὸς συγκαταβαίνει τοῖς ἀτελεσι, τὸ δὲ Πνεῦμα σφραγίς ἐστὶ τῶν

¹ Joan. xvi, 12, 13.

(17) *Οὐκ ἐξωθεν*. Huic fragmento sequentia præmittit Athanasius: Μάθετε τοίνυν, ὦ Χριστομάχοι Ἀρειανοὶ, ὅτι Θεογνώστος μὲν, ἀνήρ λόγιος, οὐ παρητήσατο τὸ ἐκ τῆς οὐσίας εἰπεῖν. Γράφων γὰρ περὶ Υἱοῦ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Ἰσοτυπώσεων, οὕτως εἰρηκεν· Οὐκ ἔξ. « Discite igitur, o Christi hostes Ariani, Theognostum virum eruditum minime refugisse ab hac ipsa dictione *ex substantia*. Nam in secundo *Hypotyposeon* hæc de Filio scribit: *Non extrinsecus*, » etc.

(18) *Τυγχάνοι*. Sic codd. mss. Regius et Seguerianus. Basiliensis vero, *τυγχάνη*. Editi, *τύχοι*. MONTF.

(19) *Περὶ Πατρὸς*. Reg. et Seguer., περὶ τοῦ Πατρὸς. Id.

(20) *Ἐπὶ*. Τὸν deest in Reg. et Seguer. Mox Regius, Seguer., Angl., Gobler. et Felckmanni I, καὶ τῇ τοῦ Πνεύματος. Editi, καὶ τὸν ἐπὶ τῇ τοῦ Πνεύματος. Id.

(21) *Ἐτι*. Reg. et Seguer., ἐπι. Paulo post in iisdem deest post ὅταν. Ibidem Reg., Seguer., Gobler. et Felckmanni I, τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Editi, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Hic autem Scripturæ locus, quoad sententiam tantum, non ad verbum ab Athanasio affertur. Id.

τελειωμένων· οὕτως οὐ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸν ὕδιν ἀφυκτός ἐστι καὶ ἀσιγγνωστός ἢ εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημία· ἀλλ' ἐπὶ μὲν τοῖς ἀτελείαις ἐστὶ συγγνώμη, ἐπὶ δὲ τοῖς γευσαμένοις τῆς οὐρανοῦ (22) δωρεᾶς καὶ τελειωθείσιν (23), οὐδεμία περιλείπεται συγγνώμης ἀπολογία καὶ παραίτησις.

Hebr. vi, 4*

(22) *Θύραρον*. Reg. et seguer., ἐπουρανοῦ. In.

(23) *Τελειωθείσιν*. Heb. vi, 4, quo procul dubio hic respexit Theognostus, legimus φωτισθέντας καὶ γευσαμένους, eos qui fuerunt illuminati et gustaverunt, etc. Hinc putaverim equidem eodem sensu dixisse Theognostum τελειωθείσιν, quo Apostolum

A gillum sit peccatorum; sic non propter excellentiam Spiritus sancti præ Filio, inexpiabilis et citra veniam est blasphemia in Spiritum; sed quia imperfectis datur venia; iis vero, qui donum cæleste gustaverunt et initiati sunt*, nulla veniæ relinquatur excusatio vel deprecatio.

φωτισθέντας, scilicet de baptizatis seu *illuminatis* locum esse accipiendum. Hac enim significatione utrumque verbum φωτίζεσθαι et τελειοῦσθαι fuisse a Patribus usurpatum, neminem latet. Vide sis Svicerum in *Theo. eccl.* v. Τελειώω et Φωτίζω.

CIRCA ANNUM DOMINI CCLX.

PIERIUS

CATECHISTA ALEXANDRINUS.

NOTITIA.

(Apud S. Hieronymum, lib. *De scriptoribus eccles.*, cap. 76.—*Roma*, *Reliquiæ sacræ*, t. II.)

Pierius, Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter sub Caro et Diocletiano principibus (1), eo tempore quo eam Ecclesiam Theonas episcopus regebat, florentissime docuit populum (2), et in tantum sermonis diversorumque tractatum (3), qui usque hodie exstant, venit elegantiam, ut *Origenes junior* vocaretur. Constat hunc miræ ἀσκήσεως et appetitorem voluntariæ paupertatis (4), scientissimumque dialecticæ et rhetoricæ

(1) Carus præfuit imperio ann. 282, 283. Diocletianus ab an. 284 ad 305. Theonas qui an. 265 Dionysio in episcopatu Alexandrino successit, defunctus est an. 300. FABRICIUS.

(2) Eusebius de Pierio, VII, 32: 'Ἐν δὲ τοῖς μέγιστα καθ' ἡμᾶς σπανιωτάτους γενομένους Ἰσμεν, τῶν μὲν ἐπ' Ἀλεξανδρείας πρεσβυτέρων Πιέριον· Μελέτιον δὲ τῶν κατὰ Πόντον Ἐκκλησιῶν ἐπίσκοπον. Ἄλλ' ὁ μὲν ἀκρω ἀκτῆμονι βίῳ καὶ μαθήμασι φιλοσόφους δεδοκίμαστο· ταῖς περὶ τὰ θεῖα θεωρηταῖς καὶ ἐξηγήσεσι. καὶ ταῖς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας διαλέξεσιν ὑπερφυῶς ἐξησκημένος. Ὁ δὲ Μελέτιος, etc. Post Dionysium scholæ catecheticæ Alexandrinæ præfectum fuisse Pierium tradit Philippus Sidetes in fragmento quod ad calcem diss. in Irenæum publicavit H. Dodwellus. Et Photius cod. 419: Παμφίλου τε τοῦ μάρτυρος ὀφρηγητῆν φασιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γενέσθαι μαθημάτων, καὶ κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἠγῆσασθαι παιδευτηρίου. FABRICIUS. — De isthac vero Pierii præfectura dubitare se profitetur cl. Lardnerus, *De Fide hist. evang.*, p. II, lib. I, c. 24, propterea quod sileant de ea Eusebius et Hieronymus. Eidem viro cl. incerta quoque videtur Photii narratio, mox a me afferenda, qua dicitur Pierius, quem quidem Hieronymus Romæ siccan mortem obiisse significat, martyrium una cum Isidoro fratre subisse suo. Vid. et de hac re Tillemont. in *Mém. eccl.* ad ipsum finem vol. IV. In litteris quidem Dionysii Alexandrini ad Fabium, scriptum exstat, Isidorum quendam Ægyptium in vexatione Deciana

B pro Christo passum esse; utrum vero hujus Pierii frater fuerit, necne, ignoro; certe, si res ita haberet, eodem simul tempore fratres martyrium haud passi sunt, cum Pierius Dionysio superstes fuerit. Atque fieri potest, ut templum illud domusque (hæ sunt, ni fallor, ædes sacræ minus amplæ), quæ Pierio atque Isidoro constructa fuisse narrat Photius, cod. 418, in illius quidem Isidori memoriam sacrata fuerint, in alius autem ejusdam Pierii honorem erecta, qui martyr esset. Ecclesiam quidem Alexandriæ exstitisse, quæ Pierii et Serapionis nominibus dicabatur, memorat Epiphanius hæres. 69, ab Hoeschelio ad Photii locum indicatus. Serapionis autem martyris mentionem facit Dionysius in epistola jam laudata. Verumtamen omnes Ecclesias Alexandrinæ martyrum nominibus appellatas fuisse, prohibet nos credere eodem loco Epiphanius, qui Ecclesias Dionysii et Theonæ episcoporum, non martyrum, inter alias recensuit. Itaque nuncupari Pierii ecclesia posset, etsi ille martyr non fuerit, et, Hieronymo id narrante, persecutioni, hæc est ultima illa, supervixerit.

(3) Ex his fuere duodecim libri Pierii de quibus Photius cod. 419, Palladius in *Lausiaca*, c. 42, narrat Ammonium plura potuisse memoriter recitare ex scriptis Origenis, Didymi, Stephani ac Pierii. FABRICIUS.

(4) Euseb.: Ἄλλ' ὁ μὲν ἀκρω ἀκτῆμονι βίῳ καὶ μαθήμασι φιλοσόφους δεδοκίμαστο. In.

artis, et post persecutiōnem (5) omne vitæ suæ tempus Romæ fuisse versatum. Hujus est longissimus tractatus de propheta Osee (6), quem in vigilia Paschæ habitum ipse sermo demonstrat.

Fragmentum ex scripto quodam (7) Pierii in priorem S. Pauli ad Corinthios Epistolam. Hoc brevissimum attulit S. Hieronymus fragmentum in epist. 2 ad Pammachium, pro libris suis adversus Jovinianum.

Origenes, Dionysius, Pierius, Eusebius Cæsariensis, Didymus, Apollinaris latissime hanc Epistolam (Ep. 1 ad Cor.), interpretati sunt; quorum Pierius, cum sensum Apostoli ventilaret atque edissereret,

et proposuisset illud exponere: *Volo autem omnes esse sicut meipsum*; adjecit: Ταῦτα λέγων Παῦλος, ἀντικρὺς ἀγαμίαν κηρύσσει. Tom. IV, pag. 245 ed. Benedictin.

De Pierii scriptis hæc Photius in Bibliotheca, cod. 119, p. 300, ed. Hœschel. Rothomagi 1653.

Περὶ τοῦ πρεσβυτέρου λόγου διάφοροι.

Lectum est Pierii presbyteri (quem una cum Isidoro fratre germano martyrii pro Christi nomine certamen subisse, Pamphili quoque martyris in sacrarum litterarum studio doctorem, atque Alexandrinæ scholæ præfectum fuisse, ferunt), *volumen librorum duodecim*. Stylus illi clarus, ac perspicuus, et quasi sponte fluens, nihil exquisitum præ se fert, sed velut ex tempore fusus, placide ac leniter, sensisque decurrit. Enthymematis autem, si quis alius, maxime abundat. Plurima quoque præter ea quæ in Ecclesia hodie obtinent, veteri fortassis more, tradit. De Patre tamen et Filio pie credit, nisi quod substantias duas, toidemque naturas esse dicit; substantiæ et naturæ nomine (quantum ex iis, quæ hunc locum antecedunt et consequuntur, colligitur), pro hypostasi usus; non ita vero, ut qui Ario adherent. Verumtamen de Spiritu sancto periculose nimis, atque parum pie docet; dum hunc inferioris

A Ἀνεγνώσθη βιβλίον Πιερίου πρεσβυτέρου, ὃν καὶ σὺν τῷ ἀδελφῷ (8) Ἰσιδώρῳ τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ ἀγωνίασθαί φασιν ἀγῶνα Παμφίλου τε τοῦ μάρτυρος ὀφηγήτην τῶν ἐκκλησιαστικῶν γενέσθαι μαθημάτων· καὶ τοῦ κατὰ Ἀλεξάνδρειαν ἡγήσασθαι παιδευτηρίου. Λόγους δὲ τὸ βιβλίον περιεχεῖ δώδεκα. Ἔστι δὲ τῆν φράσιν σαφῆς τε καὶ λαμπρῆς, ὥσπερ ῥέων τῷ λόγῳ, μηδὲν τε ἐπιμελὲς ἐνδεικνύμενος. Ἄλλ' ὡς ἐξ αὐτοσχεδῶν ὁμαλῶς τε καὶ λεῖως ἤρμα φορῶμενος. Τοῖς δὲ ἐνθυμήμασιν, εἴπερ τις ἄλλος, γονιμώτατος. Πολλὰ δὲ ἐξω τῶν νῦν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ καθεστηκότων, ἀρχαιοτρόπως ἴσως, ἀποφαίνεται, ἀλλὰ περὶ μὲν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εὐσεβῶς προσεύει· πλὴν ὅτι οὐσίας ὅο καὶ φύσεις δύο λέγει· τῷ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως ὁνόματι, ὡς δῆλον ἐκ τε τῶν ἐπομένων καὶ προηγουμένων τοῦ χωρίου, ἀντὶ τῆς ὑποστάσεως, καὶ οὐχ ὡς Ἀρειῶ προσανακείμενοι, χρώμενος. Περὶ μὲντοι τοῦ Πνεύματος ἐπιφαλῶς (9) ἴλιαν καὶ δυσσεβῶς δογμα-

(5) Decennem illam a Diocletiano inceptam.

(6) Scribit S. Hieronymus in Præfat. Osee: *Pierii legi tractatum longissimum, quem in exordio hujus prophetae die vigiliarum Dominicæ passionis extemporaliter et disertio sermone profudit*. In epist. Multa, contra Vigilantium: *et in vigiliis Paschæ tale quid fieri plerumque convincitur*. In Matth. xxv: *Traditio Judæorum est, Christum media nocte venturum, unde reor et traditionem apostolicam permanisse, ut in die vigiliarum Paschæ ante noctis dimidium populos dimittere non liceat expectantes adventum Christi, et postquam illud tempus transierit, securitate præsumpta festum cunctis agentibus diem*. Adamantii autem et Pierii exemplaria citat Hieron. in Matth. c. xxiv. H. GALLIUS. — Jam diu autem est cum et ista in Oseam et cæteræ lucubraciones Pierii omnes interciderunt. FABRICIUS.

(7) *Ex scripto quodam Pierii in priorem S. Pauli*, etc. Censet cl. Lardnerus in op. *De fide hist. evang.*, part. 11, lib. 1, cap. 54, nullum in Pauli Epistolam a Pierio scriptum commentarium, sed tantum ῥῆσιν Paulinam hic commemoratam in aliquo opere Pierium fusiis sermone exposuisse. Fabricius autem in *Bibl. Græc.* lib. v, cap. 35, ubi de scriptoribus in Photii *Bibliotheca* censuræ subjectis agit, baud dubitare se ait, ex duodecim illis a Photio memoratis Pierii λόγους fuisse hunc tractatum. Vid. paulo infra. Sed hæc Fabricii conjectura de Pierii quidem λόγους incerta videtur.

(8) *Ὁρ καὶ σὺν τῷ ἀδελφῷ*, etc. De Pierio hæc scripserat statim ante Photius in cod. 118, in quo recensetur Pamphili M. atque Eusebii *Apologia pro Origene*: Ἦν δὲ Παμφίλου διδάσκαλος ὁ Πιέριος, τοῦ ἐν Ἀλεξάνδρειᾳ καὶ αὐτὸς προεστῆκώς διδασκαλείου.

Μάρτυς δὲ καὶ ὁ Πιέριος ἅμα τῷ ἀδελφῷ Ἰσιδώρῳ, τῶν ἀθλητικῶν ἀξιωθέντες στεφάνων, οἷς, ὡς φασί, καὶ νεῶς καὶ οἰκοὶ ὑπὸ τῶν εὐσεβοῦντων ἰδρύνθησαν. Sed de Pierii rebus adisis illa ad Hieronymum *De viris ill.* modo notata. Inscriptio interea seu titulus ejus operis, quod mox memorabitur, in duodecim tomos partiti, nisi idem illud *Οἱ Λόγοι* appellatum fuerit, interciderisse videtur.

(9) *Περὶ μὲντοι τοῦ Πνεύματος ἐπιφαλῶς*, etc. Guillelmus quidem Berriman. in *Concionibus sacris de historia controversiæ Trinitariæ* lingua vernacula præclare scriptis, serm. 3, p. 134, Pierium defendens, negat hoc verisimile esse, in gravem ullum errorem de Spiritu sancto incidisse eum, qui de Filii quidem natura verum doceret. Opinatur porro secutus Bullam vir idem doctus, scripsisse Pierium, Spiritum S. minorem esse Patre et Filio eadem ratione, qua ipse Filius Patre minor a catholicis agnoscitur, nempe originis respectu. At vero, ut dicam quod res est, an Photium censemus, qui, quidquid ἀρχαιοτρόπως docuisset de Filii natura Pierius, nihil reprehendit in eo, voluisse eidem dicam scribere, quod periculose admodum et impie de Spiritu S. doceret, nisi revera in errore aliquo saltem verbo tenus Alexandrinus iste versatus easet? Quod quidem dixit, Spiritum S. gloria inferiorem esse Patre et Filio, hoc sequi existimare potuit Pierius, non respectu originis tantum, sed etiam ex œconomia, quæ dicitur redemptionis; sed aliqua tamen in scriptis ejus vereor existitisse ab eo dicta perperam de Spiritu; neque id mirandum in eo, qui Origenem imitari vellet; cum periculose admodum circa Spiritum Dei philosophatum esse decus illud Alexandrinæ scholæ, probe norint omnes, qui in scriptis

είσι. Ὑποθεβηκίναί γάρ αὐτὸ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ
 τοῦ ἀποφάσκει δόξης. Ἐχει δὲ χρῆσιν εἰς τὸν Λό-
 γον (10), οὗ ἡ ἐπιγραφή, *Εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν*, δι-
 ῆς ἐστὶ παριστῆν· ὅτι ἡ τῆς εἰκότος τιμὴ καὶ ἀτι-
 μία, τοῦ πρωτοτύπου ἐστὶ τιμὴ ἢ πάλιν ἀτιμία.
 Ὑπαινίττεται δὲ οὗτος, κατὰ τὸν Ἀριγένους ὕθλον,
 καὶ προὔπαρξιν ψυχῶν. Ἐχει δὲ καὶ ἐν τῷ εἰς τὸ
 Πάσχα καὶ τὸν Ὡσηὲ λόγῳ, περὶ τε τῶν ποιηθέντων
 χερουβὶμ τῷ Μωϋσεὶ, καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰακώβ στή-
 λης (11)· ἐν οἷς τῆν μὲν πόλιν αὐτῶν ὁμολογεῖ,
 ἰκονομίας δὲ λόγῳ συγχωρηθῆναι ματαιολογεῖ, ὡς
 οὐδὲν ἦσαν ὡς ἕτερα τὰ γεγενημένα (12)· ὡς οὐδὲ
 τύπον ἄλλον ἔφερε μορφῆς, ἀλλὰ μόνον πετερύγων
 κεκολληθεὶς φέρειν αὐτὰ σχῆμα.

formæ, [concessum esse nugatur, hæc in nulla re existisse aliorum instar, quæ facta sunt; cum ne-
 que effigiem aliam præ se ferrent formæ;] sed alarum duntaxat speciem fabulatur illos ferre.

legendis ejus versati sint. Hic ipse tamen Origenes
 in operibus suis, utinam Pierii quoque volumina
 ad nos pervenissent, non tantum sæpe de Spiritu
 S. conjuncte cum duabus alteris τῆς προσκωνητῆς
 Triadis personis (ipsius voces sunt in *Comment. in*
S. Joan. Evang.) locutus est, verum etiam in loco,
 quem hic designabo, τὸ συναξιῶν Spiritus docuit.
 Cons. Origenis loc. apud Euseb. lib. 1, *adv. Mar-*
cellum, c. 4, p. 22 ed. Paris: Notabilia sunt verba
 Origenis de sanctis principiis, sive sermonibus de
 divinis personis, in homil. 5, in Jerem.

(10) *Εἰς τὸν Λόγον*. H. e. unum ex tomis ejus
 libri, qui a Photio lectus est; idemque venit dicen-
 dum de tractatu in Osee statim post memorato, etsi
 de hoc, tanquam si separatim et justus quidam li-
 ber esset, Hieronymus in libro *De viris ill.* locutus
 est.

(11) *Χερουβὶμ... τῆς τοῦ Ἰακώβ στήλης*. De
 cherubim opere Moysis adī capp. xxxv et xxxvii
 Exodi, de lapide vero a Jacobo posito post visos
 ab eo angelos ascendentes et descendentes, consu-
 lendum est cap. xxviii Genesis. Hac in re quoque
 imitatus erat Pierius Origenem, duos illos seraphim
 apud Isaiam indicare Christum et Spiritum S. sta-
 tuentem; quinimo interdum allegorias, ut alibi
 dixi, ita vecorde sectantem, ut veritatem litteræ,

esse gloriæ, quam sit Pater, et Filius, affirmat. Ha-
 bet item testimonium quoddam in eo libro qui in-
 scribitur *In Evangelium Lucæ*, ex quo demonstrare
 licet, imaginis honorem et irreverentiam prototypi
 esse honorem, sive irreverentiam. Obscurius deinde
 etiam hic, secundum Origenis nugæ, indicat ani-
 mas præexistere. In eo vero libro, quem in Pa-
 scha et Oseam prophetam scripsit, agit quoque de
 oberubim a Moysæ factis, et de Jacobi lapide, ubi
 factos quidem illos fatetur, et divinæ tantum pro-
 videntię ratione fuisse concessos nugatur; quasi
 aut nihil fuerint, aut aliud quidpiam fuerint, aut
 aliud [saltem illa fuerint] quæ facta sunt, neque
 enim, inquit, vestigium aliud præferebant alicujus

exstitisse aliorum instar, quæ facta sunt; cum ne-

quæ vocatur, sacræ Scripturæ in rebus procul du-
 bio vere gestis subvertat. Hoc tamen an fecerit
 Pierius magistrum suum secutus, an contra in per-
 scrutando mystico, seu spirituali, nonnullarum
 certe Scripturarum sensu, pie ac sobrie versatus
 fuerit, nescio. Sed etiam Hieronymum video tantum
 insaniisse, ut scriberet ad Nepotianum in epistola
De vita clericorum, historiam Davidis et Abisæ Su-
 namitis *figmentum esse de mimo vel Atellanarum*
ludicio, si sequeris litteram. Apage vero hasce alle-
 goristarum nugæ, quibus propter nonnulla vere ty-
 pica in sacra Scriptura, et alia quædam vel tropice
 prolata, vel ambigüæ interpretationis, magni alio-
 qui viri, dum alios captare volebant, suam ipsorum
 famam læserunt. Mysterium autem hujusmodi ex-
 positionis videas ab Origene traditum cum alibi tum
 in lib. iv *De principiis*, cap. 4, § 15, sive cap.
 primo *Philocaliæ*, pag. 12 ed. Spenceri.

(12) *Ὅς οὐδὲν ἦσαν ὡς ἕτερα τὰ γεγενημένα*.
 Hoeschelius vult legere ὡς οὐδὲν ἦσαν, ὡς ἕτερον
 ἦσαν, ὡς ἕτερα, τ. γ. Atque additur istud, ὡς ἕτε-
 ρον ἦσαν, in codicibus, quos affert in notis Hoes-
 chelii. Sed fortasse locus sanus est, cujus ibi-
 dem Latinam addidi interpretationem. In verbis
 sequentibus, ὡς οὐδὲν τύπον, particulam ὡς delet
 Hoeschelius, quæ abest a quatuor codicibus.

MALCHIO

ECCLESIAE ANTIOCHENAE PRESBYTER.

NOTITIA.

(GALLAND., *Bibliotheca veterum Patrum*, III, Proleg. p. XXXIX.)

I. Malchion, vir disertissimus, quo tempore claruit. Doctrina et eruditione præstans. Ecclesie Antiochensæ presbyter ordinatur. Acriter disputat adversus Paulum Samosatenum. Ejus memoria in Græcorum Menologiis recolitur.

II. Tempus inquiritur quo celebrata fuit posterior synodus Antiochena, ubi habita Malchionis disputatio. Pearsonii sententia de uno concilio Antiocheno evertitur.

III. Epistolam synodicam Malchion litteris consignasse perhibetur. Quo anno illam perscripserit auctor. Eadem ex Eusebio exhibita. Fragmenta ex Actis disputationis Malchionianæ subjecta.

I. Malchion, vir disertissimus, inquit Eusebius (1), ἀνὴρ τὰ τε ἄλλα λόγιος, circa Christi annum cclxx claruisse comperitur. Græcorum litteris vehementer excultus, scholæ sophisticæ apud Antiochiam præfuit, sive, ut loquitur Hieronymus (2), in eadem urbe rhetoricam florentissime docuit. Neque vero doctrina solum et eruditione sæculari excelluit vir egregius, sed etiam ob eminentem Christianæ fidei sinceritatem, presbyterii honorem in ejus loci Ecclesia est consecutus: Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὑπερβάλλουσαν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως γνησιότητα, προσεβύτησεν τῆς αὐτοῦ παροικίας ἡξιωμένος.

Synodo Antiochenæ posteriori, quam postremam vocat Eusebius (3), τελευταίας συγκροτηθείσης — συνόδου, interfuit Malchion; in eaque adversus Paulum Samosatenum qui Ecclesie Antiochenæ episcopus Artemonis hæresim instaurarat, acriter disputavit, excipientibus cuncta notariis; solusque omnium occultos hominis sensus ac fraudes detegere valuit. Qua quidem ex confutatione tantam gloriam retulit noster auctor, inquit Valesius (4), ut ea de causa in Menologiis Græcorum die xxviii Octobris consecrari meruerit.

II. Ex hac autem in tabulis Græcis consignata Malchionis memoria, existimaverim equidem celebratam fuisse hanc synodum anno cclxix desinente atque insequente prorogatam. Confirmatur vero

Δ hæc temporis notatio ex epistola ejusdem concilii Dionysio pontifici Romano inscripta, sed reddita Felici ejus successori, quod ille supremum diem obierit sub finem Decembris ejusdem anni cclxix, ut superius ostensum (5). Idque iterum astruitur ex citata epistola synodica, ubi Patres de Firmiliano Cappadociæ antistite verba facientes: *Nunc quoque, inquit (6), venturus erat Firmilianus; et jam Tarsum usque pervenerat. Sed cum nos jam convenissemus, interea loci dum illum accersimus, dum ejus adventum expectamus, abiit e vita.* Atqui Græci in Menologio die xxviii Octobris S. Firmiliani Cæsareæ in Cappadocia episcopi festum diem agunt. Quare, ut jure arguit Pagius (7), si eo die Firmilianus ad superos transit, tunc jam congregata erat synodus Antiochena.

Atque ex his enimvero longo aberrasse Pearsonium colligimus, qui unicum tantum concilium Antiochenum in causa Samosatani coactum anno cclxvi agnoscit; a quo propterea merito dissident vel sui contribules, Bullus (8) et Dodvellus (9), ut Tillemontium (10) aliosque omitamus. Neque advertit vir cætera doctus, hanc synodum qua de agimus, Eusebio postremam eapropter dictam ut modo vidimus, quod primæ videlicet meminisset (11), in qua maxime eminuerunt Firmilianus Cæsareæ Cappadocum episcopus, Gregorius Thaumaturgus aliique;

(1) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. 29.(2) Hieron., *De vir. illustr.*, cap. 71.

(3) Euseb., l. c.

(4) Vales. in not. ad Euseb., l. c.

(5) Prolegom., cap. 12; § 1.

(6) Epist. conc. Antioch., § 1. Vid. infr., pag. 558.

(7) Pagi, *Crit.* ad ann. 271, § 2.(8) Bull., *Judic. Eccl. cath.*, cap. 3, § 7, pag. 28.(9) Dodw., *Dissert. sing.* ad opp. Pears. cap. 6, § 18, pag. 71.(10) Tillem., *Mém. eccl.*, tom. IV, not. 4 sur Paul de Samos., pag. 666.(11) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. 28.

quorum tamen alter mortem oppetierat, quo tempore coacta fuit *postrema*; alter vero in ejusdem actis nusquam comparet, tum et ipse fortasse defunctus. Nimirum in priore, anno Christi cclxiv celebrata, Samosatenus dogmatis sui novitatem occultare adausus, indemnis evasit; in posteriore autem circa annum cclxx habita, Ecclesiae communione interdictus atque ab episcopali sede dejectus fuisse perhibetur.

III. Damnato itaque Paulo et Domino suffecto, Patres Antiocheni *unum*, ait Eusebius (12), *ex communi sententia ad Dionysium Romanæ urbis episcopum et ad Maximum Alexandrinum scripserunt epistolam*. Hanc autem epistolam synodicam litteris consignasse Malchionem, testis est luculentus Hieronymus (13): *Sed et alia, inquit, grandis epistola ex persona synodi, ab eo scripta ad Dionysium et Maximum, Romanæ et Alexandrinæ Ecclesiæ episcopos, dirigitur*. Neque mirum sane, antistites Antiochenos id muneris Malchioni detulisse, viro scilicet disertissimo; quique *suscepta disputatione adversus Paulum*, ut scribit Eusebius (14), *solus omnium occultis hominis sensus fraudesque detegere valuit*; ut propterea minime audiendi sint Caveus (15) et

A Fabricius (16), qui Hieronymi auctoritatem quodammodo elevare aggrediuntur: licet posterior melius consultus, sententiam deinceps mutarit, Malchionem ejusdem epistolæ synodicæ auctorem agnoscens (17). In quam quidem sententiam concessisse quoque cl. Harduinum (18), duce procul dubio Hieronymo, novimus.

Cæterum, cum tradat Eusebius (19), postremum istud Antiochenum concilium celebratum fuisse *temporibus Aureliani imperatoris*, quem quidem anno cclxx circa mensem Aprilem Claudio II successisse cum Tillemontio (20) censemus; propterea eodem anno currente perscriptam fuisse a Malchione hanc synodicam epistolam existimamus, cum Dionysii Romani pontificis obitus nuntium Antiochiam nondum pervenisset.

Porro ejusmodi ecclesiasticæ antiquitatis monumentum ex Eusebio Valesiano descripsimus, additis quoque fragmentis ejusdem, ut videtur, epistolæ quæ apud Leontium Byzantium servantur (21). Præterea subjecimus ex eodem Leontio et Petro Diacono (22), quæ superant ex Actis disputationis habitæ a Malchione contra Samosatenum, cujus paulo ante meminimus.

MALCHIONIS

ECCLESIAE ANTIOCHENÆ PRESBYTERI

EPISTOLA

Ex persona Antiochenæ synodi perscripta, adversus Paulum Samosatenum.

I.

Apud Eusebium *Hist. eccl. lib. vii, cap. 30.*

Διονυσίῳ καὶ Μαξίμῳ καὶ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πᾶσι συλλειτουργοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις· καὶ πάσῃ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ, Ἐλενος καὶ Ὑμέναιος καὶ Θεόφιλος καὶ Θεότεκνος καὶ Μάξιμος· Πρόκλος· Νικόμας καὶ Αἰλιανός (23)· καὶ Παῦλος καὶ Βόλανος καὶ Πρωτογένης καὶ Ἰέραξ καὶ Εὐτύχιος καὶ Θεόδωρος καὶ Μαλχίων καὶ Λούκιος· καὶ οἱ λοιποὶ πάντες

Dionysio et Maximo, et omnibus per universum orbem comministris nostris, episcopis, presbyteris et diaconis; et universæ Ecclesiæ catholicæ quæ sub cælo est, Helenus et Hymenæus, Theophilus, Theotecnus, Maximus, Proculus, Nicomas, Ælianus, Paulus, Bolanus, Protogenes, Hierax, Euty chius, Theodorus et Malchion et Lucius; et reliqui omnes qui nobiscum sunt vicinarum urbium et provinciarum epi-

(12) Euseb., *Hist. eccl.* lib. vii, cap. 30.

(13) Hieron., *De vir. illustr.*, cap. 71.

(14) Euseb., l. c. cap. 29.

(15) Cav., *Hist. litt.* ad ann. 270, tom. I, pag. 136.

(16) Fabric., *Bibl. eccl.* in not. ad Hieron., pag. 161.

(17) Fabric., *Bibl. Gr.* tom. XI, pag. 346.

(18) Harduin., *Concil.* tom. I, edit. Venet. pag. 911, not. 1.

(19) Euseb. l. c. cap. 30.

(20) Tillem., *Hist. des emp.*, tom. III, not. 3 sur Aurel., pag. 532.

(21) Leont. Byz., lib. iii contr. Nestor., sub fin.

(22) Petr. Diac., lib. *De incarnat.* ad Fulgent., cap. 6.

(23) *Αἰλιανός*. In codice Mazar., Fuket., Savil. et Mel. *Αἰλιανός* legitur. Rufinus quoque Ælianum vocat, atque ita fere Nicephorus et Syncellus. Cæterum Athanasius, in libro *De synodis Arimini et Seleuciæ*, testatur in hac synodo 70 fuisse Patres, qui Paulum Samosatensem deposuerunt. VALES.

scopi, presbyteri ac diaconi, et Ecclesiae Dei, charissimis fratribus in Domino salutem.

κλησιαι (24) τοῦ Θεοῦ, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ
 I. *Paucis deinde interjectis hæc subiungunt*: Scripsimus etiam ad complures episcopos longius distantes; eosque hortati sumus, ut ad exitialis doctrinæ morbum curandum accederent. Nam et ad Dionysium Alexandrinum, et ad Firmilianum Cappadociæ antistitem, beatæ recordationis viros, litteras dedimus. Quorum ille scripsit quidem ad Antiochiam; sed erroris ducem ne salutatione quidem dignatus est; neque ad eum nominatim, verum ad universam Antiochensium Ecclesiam litteras suas direxit, quarum etiam exemplum hic subiecimus. Firmilianus vero cum bis Antiochiam venisset, damnavit quidem dogmatis ab illo inventi novitatem, ut testamur nos qui adfuimus, et alii plures perinde ac nos optime norunt. Sed cum ille mutaturum se sententiam promississet; credens ei Firmilianus, speransque sine ullo religionis nostræ probro atque dispendio rem optime posse constitui, distulit sententiam suam; deceptus scilicet ab homine, qui Deum ac Dominum suum negabat, et qui fidem quam antea profitebatur violaverat. Nunc quoque Antiochiam venturus erat Firmilianus, et jam Tarsum usque pervenerat; quippe improbitatem hominis Deum negantis antea fuerat expertus. Sed cum nos jam convenissemus, interea loci dum illum accersimus, dum ejus adventum exspectamus, abiit e

II. *Deinde paulo post, cujusmodi fuerit hominis vita, exponunt his verbis*: Sed quoniam a fidei regula recedens, ad spuriam et adulterinam doctrinam se transtulit, hominis ab Ecclesia alieni actus examinare nihil atinet: neque quod cum antea pauper ac mendicus esset, nec ullas omnino facultates aut a parentibus relictas accepisset, aut artis ullius exercitio sibi comparasset; nunc ad incredibilem opulentiam pervenit per scelera ac sacrilegia, fratrumque concussionem; dum injuria affectos de-

24) Ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι, καὶ αἱ Ἐκκλησιαί. Notanda est in primis hujus epistolæ inscriptio, quæ non solum episcoporum, sed presbyterorum et diaconorum, atque adeo plebis ipsius nomen præfixum continet; eodem plane modo in Actis Carthaginiensis synodi cui præfuit Cyprianus: *Cum in unum Carthagine convenissent episcopi plurimi, cum presbyteris et diaconis, præsentem etiam plebis maximam partem, etc.* Idem legitur in concilio Eliberitano. VALES.

(25) Οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ. Falsa est igitur ac supposititia epistola Dionysii Alexandrini ad Paulum Samosatensem, quæ edita est in tomo XI Bibliothecæ sanctorum Patrum una cum 40 propositionibus Pauli Samosatensis, et Dionysii ad eas responsionibus. Nam Patres quidem Antiocheni concilii affirmant Dionysium non dedisse litteras ad Paulum, sed tantum ad Ecclesiam Antiochenam. In illa autem epistola quæ Dionysii nomine publicata est, Dionysius bis Paulo scripsisse dicitur. Sed nec stylus illius epistolæ ac responsionis reliquis Dionysii scriptis respondet. Itaque opus illud adulterinum esse, ob eas quas dixi rationes mihi persuasum, licet Baronius eam epistolam pro vera ac germana habuerit. Id.

A οἱ σὺν ἡμῖν παροικούντες τὰς ἐγγύς πόλεις καὶ ἔθνη ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διάκονοι· καὶ αἱ Ἐκκλησιαί.

Τούτοις μετὰ βραχέα, ἐπιλέγουσι ταῦτα· Ἐπεστέλλομεν δὲ ἅμα καὶ παρεκαλοῦμεν πολλοὺς καὶ τῶν μακρὰν ἐπισκόπων, ἐπὶ τὴν θεραπείαν τῆς θανατηφόρου διδασκαλίας· ὥσπερ καὶ Διονύσιον τὸν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας· καὶ Φιρμιλιανὸν τὸν ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας, τοὺς μακαρίτας· ὧν ὁ μὲν ἐπέστειλεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὸν ἡγεμόνα τῆς πλάνης οὐδὲ προσρήσεως ἀξιώσας· οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ (25), ἀλλὰ τῇ παροικίᾳ πάσῃ· ἣς καὶ τὸ ἀντίγραφον ὑπετάξαμεν. Ὁ δὲ Φιρμιλιανὸς καὶ δις ἀφικόμενος, κατέγω μὲν τῶν ἐκείνου καινοτομουμένων, ὡς ἴσμεν καὶ μαρτυροῦμεν οἱ παραγενομένοι, καὶ ἄλλοι πολλοὶ συνίσασιν· ἐπαγγελαμένου δὲ μεταθήσασθαι, πιστεύσας καὶ ἐλπίσας ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας (26) τὸ πρᾶγμα εἰς θεὸν καταστήσασθαι, ἀνεβάλετο παρακρουσθεὶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ καὶ τὸν θεὸν τὸν αὐτοῦ καὶ Κύριον ἀρνούμενου, καὶ τὴν πίστιν ἣν καὶ αὐτὸς πρότερον εἶχε μὴ φυλάξαντος. Ἐμελλε δὲ καὶ νῦν ὁ Φιρμιλιανὸς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν διαβήσασθαι· καὶ μέχρι γε Ταρσῶν ἦκεν, ἅτε τῆς ἀρνησιθεοῦ αὐτοῦ κακίας πείραν εἰληφώς· ἀλλὰ γὰρ μεταξὺ συνελθούστων ἡμῶν καὶ καλούντων καὶ ἀναμενόντων ἄχρις ἂν ἔλθῃ, τέλος ἐσχέ τοῦ βίου.

Μεθ' ἕτερα δ' αὐθις τὸν βίον τοῦ αὐτοῦ οἶσας ἐτύχων ἀγωγῆς, διαγράφουσιν ἐν τούτοις· ὅπου δὲ ἀποστάς τοῦ κανόνος (27) ἐπὶ κίβδηλα καὶ νόθα διδάγματα μετελήλυθεν, οὐδὲν δεῖ τοῦ ἐξω θύτος τὰς πράξεις κρίνειν· οὐδὲ ὅτι πρότερον πένης ὦν καὶ πτωχὸς, καὶ μήτε παρὰ πατέρων παραλαβὼν μηδὲ μίαν εὐπορίαν, μήτε ἐκ τέχνης ἢ τινὸς ἐπιτηδεύματος κτησάμενος, νῦν εἰς ὑπερβάλλοντα πλοῦτον ἐλήλακεν, ἐξ ἀνομιῶν καὶ ἱεροσυλιῶν, καὶ ὧν αἰτεῖ καὶ σέει τοὺς ἀδελφοὺς (28), καταθραβεῦσιν τοὺς ἀδίκους

(26) Ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας. Male hunc locum vertit Christophorus, qui Rudium recte præeuntem sequi noluit. Vertit enim, sine ulla verborum contumelia, cum vertendum esset, sine ulla religionis nostræ contumelia. Id.

(27) Ἀποστάς τοῦ κανόνος. Sic vocant Patres regulam fidei. Ita Eusebius in lib. iv, cap. 23, de Dionysio Corinthiorum episcopo loquens, τῷ τῆς ἀληθείας πιστότατε κανόνι. Id.

(28) Σέει τοὺς ἀδελφοὺς. Duplici ratione concussionis crimen admittitur; aut cum rerrore potestatis, magistratus vel miles aliquid exigit; aut cum per fraudem et calumniam, suffragii prætextu aliquid a quopiam elicitur, ut in lege 1, de calumniatoribus. Hoc secundum genus concussionis intelligunt Patres concilii Antiocheni. De primo genere concussionis loquitur Maximinus in epistola ad Sabinum, quam refert Eusebius in lib. ix, cap. 9. Nescio autem, cur tantopere refugerit Christophorus voces *concutere* et *concussiones*, cum tamen sint Latine, et a veteribus jurisconsultis crebro usurpatæ. Sed et in Evangelio ea vox habetur, ubi Joannes militibus ita præcipit: *Neminem concutatis; contenti estote stipendiis vestris.* Apud Græcos antiquissimus est usus vocis *σέειν* eo sensu præ-

μένους (29) και ὑπισχνούμενος βοηθήσειν μισθοῦ φευδόμενος δὲ και τούτους, και μάτην καρπούμενος (30) τὴν τῶν ἐν πράγμασιν ὄντων ἐτοιμότητα πρὸς τὸ δίδόναι ὑπὲρ ἀλλαγῆς τῶν ἐνοχλούντων περισμὸν ἡγούμενος τὴν θεοσέβειαν (31). Οὕτε ὡς ὑψηλὰ φρονεῖ (32) και ὑπερηφάνη κοσμικὰ ἀξιώματα ὑποδύμενος και δουκηνάριος (33) μᾶλλον ἢ ἐπίσκοπος θέλων καλεῖσθαι· και σοδῶν κατὰ τὰς ἀγοράς και ἐπιστολὰς ἀναγινώσκων και ὑπαγορεύων ἅμα (34) βασιζὼν δημοσίᾳ και δορυφορούμενος, τῶν μὲν προπρευομένων, τῶν δὲ ἐφεπομένων πολλῶν τὸν ἀριθμὸν ὡς και τὴν πίστιν φθονεῖσθαι και μισεῖσθαι διὰ τῶν ἔχων αὐτοῦ και τὴν ὑπερηφανίαν τῆς καρδίας· οὕτε τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συνόδοις τερατεῖαν, ἣν μηχανᾶται δοξοκοπῶν και φαντασιοκοπῶν· και τὰς τῶν ἀκεραιωτέρων ψυχὰς τοῖς τοιοῦτοις ἐκπλήττων βῆμα μὲν και θρόνον ὑψηλὸν (35) εὐατῶ κατασκευασάμενος, οὐχ ὡς Χριστοῦ μαθητῆς· σῆκρητον δὲ (36), ὡσπερ οἱ τοῦ κόσμου ἀρχόντες, ἔχων τε και ὀνομάζων παλῶν τε τῇ χειρὶ τὸν μῆρον, και τὸ βῆμα ἀράτων τοῖς ποσὶ· και τοῖς μὴ ἐπαινοῦσι, μῆδ' ὡσπερ ἐν τοῖς θεάτροις κατασειοῦσι ταῖς ὀδοῖς (37), μῆδ' ἐκδῶσι τε και ἀναπηδῶσι κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν στασιώταις ἀνδράσι τε και γυναίκοις, ἀκόσμως οὕτως ἀκρωμαμένοις· τοῖς δ' οὖν ὡς ἐν οἴκῳ Θεοῦ σεμνοπρεπῶς και εὐτάκτως ἀκούουσιν, ἐπιτιμῶν και ἐνυβρίζων· και εἰς τοὺς ἀπελθόντας ἐκ τοῦ βίου τούτου παροινῶν ἐξηγητὰς τοῦ λόγου φορτικῶς ἐν τῷ κινῶ, και μεγαλοβῆμωνῶν περὶ ἑαυτοῦ, καθάπερ οὐχ ἐπίσκοπος, ἀλλὰ σοφιστῆς και γόης· ψαλμοῦς δὲ

A cipit, promittens quidem sese illis accepta mercede opem laturum; fallens autem ipsos, et ex facilitate litigantium, qui, ut negotio liberentur, quidvis dare parati sunt, lucrum inaniter captans; et pietatem quaestum esse existimans. Neque quod fastu et arrogantia supra modum elatus saeculares gerit dignitates, et ducenarius vocari quam episcopus mavult, per forum magnifice incedens; epistolas legens, ac dictans inter ambulandum palam ac publice; stipatusque maxima hominum multitudine, partim praesentium, partim subsequendum: adeo ut ex illius fastu et arrogantia, incredibilis invidia odiumque multorum adversus fidem nostram constatum sit. Neque item attinet examinare ambitionem hominis vanitatem in ecclesiasticis conventibus, quam omni studio consecratur; nihil aliud quam inanem gloriam captans, et pompam affectans atque huiusmodi artibus animos imperitorum perterrefaciens. Nam et tribunal et sublimem thronum, non ut Christi discipulus, sibi ipse construxit, et secretum, perinde ac saeculares magistratus, ita appellatum habuit. Ad haec femur manu percutere, et tribunal pedibus pulsare solitus. Eos vero qui non laudarent, nec ut in theatris fieri solet, oraria concuterent, neque una cum fautoribus ipsius viris ac mulierculis indecore auscultantibus exclamarent atque exsilerent; sed cum gravitate ac modestia, sicut in domo Dei decet, audirent, increpabat et contumeliis afflicebat. Et alios quidem legis nostrae doctores jam vita functos petulanter in concione

calumnari. Sic enim Aristophanes et Teleclides loquuntur, teste Suida in voce *σεῖσαι*. VALES.

(29) *Καταβραβεύων τοὺς ἀδικουμένους*. Langus vertit, *praemia accipiens*, non male. Utitur hac voce Paulus in Ep. ad Colossenses cap. III. lb.

(30) *Μάτην καρπούμενος*. Vox *μάτην* referenda est non ad Paulum ipsum qui hac arte pecuniam corradebat, sed ad litigantes, qui pecuniam suam quam Paulo dederant ut suffragium suum ipsis commodaret, perdebant absque ullo fructu. lb.

(31) *Πορισμὸν ἡγούμενος τὴν θεοσέβειαν*. Haec verba desumpta sunt ex Epistola I ad Timotheum cap. VI. lb.

(32) *Οὕτε ὡς ὑψηλὰ φρονεῖ*. In vetustissimo codice Mazar., Fuk. et Medic. legitur, και οὕτως ὑψηλοφρονεῖ. Sed rectior est vulgata scriptura, quam Regius codex et Syncellus et Nicephorus confirmant. Haec enim verba pendent ex superioribus. lb.

(33) *Δουκηνάριος*. De procuratoribus ducenariis vide quae scripsit Salmasius in notis ad Historiam Augustam. Sic dicebantur procuratores, qui ducenta sestertia annui salarii nomine accipiebant a principe, ut clare docet Dio in lib. LIII, pag. 506. lb.

(34) *Ὑπαγορεύων ἅμα*. Post hanc vocem punctum in summo notatur tum in codice Regio, tum apud Nicephorum et Syncellum. Sed cum in codice Med. et Maz. nulla hic notetur distinctio, malim legere uno ductu, ὑπαγορεύων ἅμα βασιζὼν δημοσίᾳ, etc. Certe Rufinus hunc locum ita legit atque intellexit, ut ex ejus versione apparet: *Nam et incedens per plateas, tali quadam ambitione utebatur, publice epistolas relegens, atque in auditu omnium et oculis dictans*. lb.

(35) *Βῆμα μὲν και θρόνον ὑψηλόν*. Reprehendunt Patres Antiocheni concilii in Pauli episcopo Antiochiae, non quod thronum habuerit, Hoc enim insigne erat episcoporum, ut in throno seu cathedra

dra sederent. Qui mos jam inde ad apostolicis temporibus invaluerat in Ecclesia. Certe Jacobi fratris Domini thronum Hierosolymis adhuc sua zelate servatum fuisse, testatur Eusebius in lib. VII, cap. 48. Id igitur in Paulo damnant memorati Patres, quod tribunal sibi extruxi curasset in ecclesia, et in eo thronum sublimem sibi statuisset. Recte itaque Rufinus hunc locum ita vertit: *In ecclesia vero tribunal sibi multo altius quam fuerat, extruxit, et thronum in excelsioribus collocari jubet*. Episcopi quidem sedebant in cathedra paulo altiore quam reliqui presbyteri, ut dicemus ad librum X. Sed tribunal non habebant. Postea vero invaluerunt absidae gradatae et exhedrae, de quibus Ambrosius loquuntur et Augustinus: quae quidem a tribunali parum differebant. lb.

(36) *Σῆκρητον δὲ*. Hunc locum non intellexerunt interpretes Musculus et Christophorus. Secretum proprium erat magistratum et majorum iudicium: locus scilicet interior praetorii, cancellis munitus ac velis obpansis inclusus, in quo magistratus sedebant, dum reorum causas cognoscerent. Vide quae notavi ad Amm. Marcellini lib. XV, pag. 87. In codice Mazar., Med. et Fuket. legitur *σῆκρητόν τε* rectius, ut opinor. Sed mox legendum est *παλῶν δὲ*, non ut vulgo editum est *τε*. lb.

(37) *Κατασελοῦσι ταῖς ὀδοῖς*. Solebant olim in theatris spectatores in signum favoris oraria concutere. Vide quae notavi Casaubonus ad Vopiscum in Aureliano, ubi Vopiscus dicit Aurelianus primum omnium oraria dedisse populo Romano ad favorem. Aurelianus igitur id acceperat ab Orientalibus, qui longe ante ipsum orarias ad eam rem utebantur, ut docet hic locus, et Philostratus in cap. 5 lib. I *De vita Apollonii*, loquens de Tarsensibus, et Dio libro LXXI, in fine. lb.

laerabat : de se autem ipse magnifice loquebatur, non ut episcopus, sed ut sophista quidam et impostor. Quinetiam psalmos in honorem Domini Jesu Christi cani solitos, quasi novellos et a recentioribus h'minibus compositos abolevit. Mulieres autem magno Paschæ die in media ecclesia psalmos quosdam canere ad sui ipsius laudem instituit; quod quidem audientibus horrorem merito incusserit. Episcopus quoque vicinorum pagorum et civitatum, qui in suis ad populum concionibus eadem de ipso

III. Etenim Filium Dei e cælo descendisse, nobiscum confiteri renuit, ut aliquid obiter præmittamus ex iis quæ infra uberius exponentur. Neque id simplici assertionem nostra, sed ex ipsis quæ ad vos missimus Gestis non semel declaratur : maxime vero, ubi dicit Jesum Christum e terra ortum fuisse. At vero illi qui in ejus honorem psalmos canunt, et coram populo eum deprædicant, ipsum quem impietatis doctorem habuerunt, angelum esse dicunt e cælo delapsum. Atque hæc ille omnium hominum superbissimus non prohibet; sed interest ipse, cum dicuntur. Quid hic referre attinet subintroductas, ut Antiocheni vocant, mulieres, tam ipsius quam presbyterorum ejus ac diaconorum? In quibus non hoc solum, sed etiam alia insanabilia crimina, quorum conscius est et quorum ipsos reos esse convicit, nihilominus tegit ac dissimulat, ut illos sibi obnoxios habeat; utque dum sibi ipsis metuunt, ipsum ob ea quæ impie agit ac loquitur, accusare non audeant. Ad hæc divitiis eos locupletavit. Cujus rei causa ab iis qui talia concupiscunt, amator atque suspicitur. Quid, inquam, attinet hæc scribere? Scimus utique, fratres dilectissimi, episcopum et universum clerum honorum operum exemplum multitudini præbere debere. Neque illud ignoramus, quot ex ejusmodi mulierum contubernio partim in præceps lapsi sint, partim in suspicionem venerint. Itaque etiam si quis concesserit, ni-

(38) Ἐπισκόπους τῶν ὁμῶρον ἀγγῶν. Chorepiscopus intelligere videtur. Eos enim distinguit epistola ab episcopis urbium. Hos igitur in concionibus ad populum, similia ac mulieres illas psaltrias, de Paulo dixisse asserunt Patres : quod Christophoronus non intellexit. VALES.

(39) Ὑπομημάτων. Quod supra observavimus, errare vulgo interpretes in hujus vocis explicatione, id perspicuum sit hoc loco. Nam et Langus et Musculus et Christophoronus commentarios interpretati sunt; cum acta seu gesta vertere debuissent. Acta autem illa synodi Antiochenæ nihil aliud erant, quam disputatio Malchionis adversus Paulum Samosatenum, quæ a notariis excepta fuerat, ut supra dixit Eusebius. Ex iis Actis testimonia quædam profert Leontius Byzantius in libro III contra Nestorium, eaque distinguere videtur a disputatione Malchionis contra Paulum : ubi etiam doctus interpretis commentarios vertit. Id.

(39*) Supple γεγενῆσθαι. EDIT. PATROL.

(40) Συνεισάχτους. Quid essent συνεισάχτοι mulieres, jam pridem notavit Joannes Langus, vir doctissimus, ad librum VI Nicephori, cap. 30, et post illum B. Rhenanus ad lib. VII Rufini. Quorum doctis observationibus nihil est, quod addamus. Hujusmodi mulieres a clericis vulgo sorores voca-

bantur. Id me docuit canon 3 concilii Nicæni, qui in vetustissimo codice Corbeiensi hanc habet inscriptionem : *De subintroductis, id est adoptivis sororibus*. Ex quibus explicanda est lex Honorii 44, in codice Theodos. de episcopis et clericis. *Εὐμ, qui probabilem sæculo disciplinam agit, decolorari consortio sororiæ appellationis non decet, etc.* Sic etiam devotæ Deo virgines quosdam sibi extraneos adjungebant, quos fratres vocare consueverant. Quam nequitiam perstringit Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitalis : *Frater sororem virginem deserit. Cælibem spernit virgo germanum; fratrem querit extraneum. Et cum in eodem proposito esse se simulent, querunt alienorum spirituale solatium, ut domi habeant carnale commercium*. Dicebantur etiam commanentes ejusmodi mulieres. Sic enim inscribitur canon ille concilii Nicæni in vetustissimo codice C. Justelli *De commanentibus*. Agapetas quoque eas vocabant, teste Hieronymo in dicta epistola, ubi acerrime in eas invehitur. VALES.

nec non et presbyteros assentatores suos submisit, prædicarent.

Tὸν μὲν γὰρ ὕδιν τοῦ θεοῦ οὐ βούλεται συνομολογεῖν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι, ἵνα τι προλαβόντες τῶν μελλόντων γραφῆσθεσθαι θῶμεν· καὶ τοῦτο οὐ λόγῳ ψιλῷ ῥηθῆσεται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐπέμψαμεν ὑπομημάτων (39) δείκνυται πολλαχῶθεν οὐχ' ἥκιστα δὲ ὅπου λέγει Ἰησοῦν Χριστὸν κάτωθεν (39*). Οἱ δὲ εἰς αὐτὸν ψάλλοντες καὶ ἐγκωμιάζοντες ἐν τῷ λαῷ, ἀγγελοὺς τὸν ἀσεβῆ διδάσκαλον αὐτῶν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι λέγουσι. Καὶ ταῦτα οὐ κωλύει, ἀλλὰ καὶ λεγομένοις πάρεστιν ὁ ὑπερῆφανος. Τὰς δὲ συνεισάχτους (40) αὐτοῦ γυναῖκας ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσι, καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, οἷς καὶ τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἀμαρτήματα ἀνάτα ὄντα συγκρύπτει, συνειδῶς καὶ ἐλέγξας, ὅπως αὐτοὺς ὑπόχρεως ἔχη, περὶ ὧν λόγους καὶ ἔργους ἀδικεῖ, μὴ τολμώντας κατηγορεῖν τῷ καθ' ἑαυτοὺς φόβῳ· ἀλλὰ καὶ πλουσίους ἀπέφηνεν· ἐφ' ᾧ πρὸς τῶν τὰ τοιαῦτα ζηλούντων φιλεῖται καὶ θαυμάζεται· τί ἂν ταῦτα γράφομεν; Ἐπιστάμεθα δὲ, ἀγαπητοὶ, ὅτι τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸν ἱερατεῖον ἅπαν παράδειγμα εἶναι δεῖ τῷ πλήθει πάντων καλῶν ἔργων· καὶ οὐδὲ ἐκεῖνο ἀγνοοῦμεν, ὅσα ὑπὸ τοῦ συνεισάγειν ἑαυτοῖς γυναῖκας ἐξέπεσον· οἱ δ' ὑποπετεύθησαν ὡστ' εἰ καὶ δοίη (41) τις αὐτῶ τὸ μηδὲν ἀσελγὲς ποιεῖν, ἀλλὰ τήν γε ὑπόνοιαν τήν ἐκ τοῦ τοιοῦτου πράγματος φουμένην ἐχρῆν εὐλαθεῖσθαι, μὴ τινα σκανδαλισθῆναι, τοὺς δὲ καὶ μιμεῖσθαι προτρέψῃται. Πῶς γὰρ ἂν ἐπιπλήξειεν ἢ νοουθετήσειεν ἕτερον, μὴ συγκαταβαίνειν ἐπιπλέον εἰς ταῦτ' ἢ

bantur. Id me docuit canon 3 concilii Nicæni, qui in vetustissimo codice Corbeiensi hanc habet inscriptionem : *De subintroductis, id est adoptivis sororibus*. Ex quibus explicanda est lex Honorii 44, in codice Theodos. de episcopis et clericis. *Εὐμ, qui probabilem sæculo disciplinam agit, decolorari consortio sororiæ appellationis non decet, etc.* Sic etiam devotæ Deo virgines quosdam sibi extraneos adjungebant, quos fratres vocare consueverant. Quam nequitiam perstringit Hieronymus in epistola ad Eustochium de custodia virginitalis : *Frater sororem virginem deserit. Cælibem spernit virgo germanum; fratrem querit extraneum. Et cum in eodem proposito esse se simulent, querunt alienorum spirituale solatium, ut domi habeant carnale commercium*. Dicebantur etiam commanentes ejusmodi mulieres. Sic enim inscribitur canon ille concilii Nicæni in vetustissimo codice C. Justelli *De commanentibus*. Agapetas quoque eas vocabant, teste Hieronymo in dicta epistola, ubi acerrime in eas invehitur. VALES.

(41) Ὅσπερ καὶ ἐλ δοίη. Rectius in codice Maz., Fuk. et Med. legitur ὡς τ' εἰ καὶ δοίη. Atque ita Nicephorus et Syncellus, nisi quod apostrophēen non habent. Id.

ναικι, μη ὀλισθη φυλαττόμενον ὡς γέγραπται (42) ἄσπις ἡ μίαν μὲν ἀπέστησεν ἦδη, δύο δὲ ἀκμαζούσας καὶ εὐπρεπεῖς τὴν ὄψιν ἔχει μεθ' ἑαυτοῦ· κἀν ἀπίη που, συμπεριφέρει· καὶ ταῦτα τρυφῶν καὶ ὑπερμπιπλάμενος (43);

stineat, ne forte corruiat, sicut scriptum est, is, qui et forma conspicuas secum habet, et quocumque et epulis sese ingurgitans?
 Ὅν ἕνεκα στενάζουσι μὲν καὶ ὀδύρονται πάντες καθ' ἑαυτοῦς· οὕτω δὲ τὴν τυραννίδα καὶ δυναστείαν αὐτοῦ πεφύθηται, ὥστε κατηγορεῖν μὴ τολμᾶν. Ἄλλα ταῦτα μὲν, ὡς προειρήκαμεν, εἰθύνειν ἂν τις τὸν ἄνδρα, τὸ γοῦν φρόνημα καθολικὸν ἔχοντα, καὶ συγκαταριθμούμενον ἡμῖν· τὸν δὲ ἐξορχησάμενον (44) τὸ μυστήριον καὶ ἐμπομπεύοντα (45) τῇ μιᾷ αἰρέσει τῇ Ἄρτεμᾷ (τί γὰρ οὐ χρὴ μάλιστα τὸν πατέρα αὐτοῦ δη- B λῶσαι;) οὐδὲν δεῖν ἠγοῦμεθα τούτων τοὺς λογισμοὺς ἀπαιτεῖν.
 indicemus?) in ea se plurimum jactavit; ab hoc, non existimamus.

Ἐπὶ ἐπὶ τέλει τῆς ἐπιστολῆς, ταῦτ' ἐπιλέγουσιν· Ἐναγκάσθημεν οὖν ἀντιτασσόμενον αὐτὸν τῷ Θεῷ καὶ μὴ εἶχοντα ἐκκηρύξαντας, ἕτερον ἂντ' αὐτοῦ τῇ καθολικῇ Ἐκκλησίᾳ καταστήσαι ἐπίσκοπον, Θεοῦ προνοίᾳ ὡς πεπεισμεθα, τὸν τοῦ μακαρίου (46) Δημητρίου καὶ ἐπιφανῶς προστάντος πρὸ τούτου τὴν αὐτῆς παροικίας οὐδὲν Δόμον, ἅπασιν τοῖς πρέπουσιν ἐπισκόπων καλοῖς κεκοσμημένον· ἐδηλώσαμεν τε ὑμῖν, ὅπως τούτω γράφητε, καὶ τὰ παρὰ τούτου κοινωνικὰ δέχησθε γράμματα (47). Τῷ δὲ Ἄρτεμᾷ C ὁὗτος ἐπιστελλέτω· καὶ οἱ τὰ Ἄρτεμᾷ φρονούντες τούτω κοινωνήτωσαν.

(42) Ὅς γέγραπται. Intelligit locum, qui habetur in cap. xxv Ecclesiastici, aut certe locum ex cap. vi Proverborum. VALES.

(43) Ὑπερμπιπλάμενος. Melius in codice Maz. et Fuk. scribitur ὑπερμπιπλάμενος, quam vocem non intellexerunt interpretes. Arguunt Patres Paulum, quod formosas mulieres semper secum haberet; idque luxu diffuens, et vino atque epulis sese ingurgitans, quæ libidinis incentiva sunt. Id.

(44) Ἐξορχησάμενον. Valesius ita interpretatur quasi in aliquo codice legisset ἐξορχισάμενον. Ex corrigendis ad calcem edit. Cantabr.—Lectioem quidem vulgatam exhibent quoque Syncellus et Nicephorus: sed vim vocis ἐξορχησάμενον satis expressit Valesius verbis illis *prodito mysterio*. Interpretationem confirmat Budæus ex Luciano, et Synesio in *Comment. L. G. v. Ἐξορχεῖσθαι*. De aliis hujus vocis acceptionibus vide sis Hesychium edit. noviss. v. Ἐξορχήσονται, ubi tamen præter rem ex nostra epistola synodica locus iste laudatur. Neque omittas velim Harpocratem v. Ἐξορχησάμενος: ad quem item locum plura noster Valesius. Ad quoque, si lubet, Suldam v. Ἐξορχησάμην.

(45) Ἐμπομπεύσαντα. Nicephorus et Syncellus habent ἐμπομπεύσαντα. Sed in codice Maz., Fuk. ac Melic., ἐμπομπεύοντα scribitur rectius. Cæterum in hujus loci versione corrigendus est Rufinus hoc modo: *Hic vero, qui abjuratio fidei mysterio ad pollutissimam se Artemæ hæresim contulit*. Et paulo post ubi leguntur hæc verba: *Hic vero, qui indignus habitus est esse in Ecclesia catholica, anathema scribatur*. Lego *Artemæ scribat*, ut fere scriptum habent duo vetustissimi codices. Ex quibus etiam

A hil ab eo turpe committi, suspicionem tamen quæ inde nasci solet, vitari oportebat; ne quemquam offenderet, neve aliquos ad imitationem sui provocaret. Quo enim modo increpabit alium et admonabit, ut a frequentiori mulieris consuetudine ab unam quidem jam dimisit, duas vero ætate florentem proficiscitur, circumducit; idque deliciis diffuens

IV. His de causis omnes quidem apud se privatim ingemiscunt atque suspirant; sed potentiam ejus ac tyrannidem adeo reformidant, ut accusare illum non audeant. Verum de his, sicut antea diximus, examinaverit fortasse aliquis et in judicium vocaverit hominem catholicæ professionis, nobisque fidei ac ministerii societate conjunctum. Ab hoc vero, qui prodito atque ejurato religionis nostræ mysterio, et ad execrandam transgressus hæresim Artemæ (quidni enim parentem illius vobis tandem inquam, rationem eorum omnium exigendam esse

V. In fine autem epistolæ hæc adjiciunt: Hunc igitur Deo bellum indicentem, nec cedere volentem, cum a communione nostra abdicassemus, necesse habuimus alium ejus loco Ecclesiæ catholicæ episcopum ordinare, non absque divina, ut credimus, providentia: Demetriani scilicet beatæ memoriæ episcopi qui ante hunc magna cum laude eandem rexit Ecclesiam, filium Domnum; virum omnibus quæ episcopum decent, dotibus exornatum. Quod quidem idcirco vobis significavimus, ut et ad eum scribatis, et ab eo communicatorias litteras accipiat. Hic vero ad Artemam scribat, si lubet; et qui Artemam sectantur, cum eo communicent.

sequentia corrigenda sunt in hunc modum: *Artemæ scribat, et illius hæresis sectatores ei communicent*. Sic enim habet Græcum exemplar epistolæ, ex quo hæc conversa sunt. Atque ita discrete scriptum habet vetustissimus codex Rufini in bibliotheca S. Germani. VALES.

(46) Τοῦ μακαρίου. In codice Med., Fuk. et Maz. et apud Nicephorum et Syncellum legitur τοῦ μακαρίου, nec multum refert, utro modo scribatur. Id.

(47) Παρὰ τούτων τὰ κοινωνικὰ δέχησθε γράμματα. Communicatorias litteras vocant Latini, quarum usus est antiquissimus in Ecclesia. Eisdem etiam *formatas* dixerunt, ut testatur Augustinus in epistola 163. Duplex autem fuit earum genus. Aliæ enim clericis et laicis peregrinatoribus dabantur, ut a peregrinis episcopis ad communionem admitterentur. Aliæ erant, quas episcopi testandæ communionis suæ causa ad alios mittebant episcopos, et quas ipsi vicissim ab aliis accipiebant: de quibus hic loquitur synodus. Eæ autem paulo post ordinationem mitti solebant a recens ordinatis episcopis. De his intelligendus videtur Augustinus in epistola 162, Cyprianus in epistola ad Cornelium pag. 92, demque epistola synodica concilii Sardicensis. Si quis tamen cuncta hæc loca de formatis etiam intelligere voluerit, equidem non repugnabo. Porro notanda est hoc loco diligens cautela sanctorum Patrum, qui deposito hæretico sacerdote, nomen catholici episcopi qui in ejus locum substitutus fuerat, cunctis episcopis significant; ut scilicet sciant a quo ecclesiasticas litteras accipere, et ad quem scribere debeant. Eandem ob causam Cyprianus misit Cornelio papæ nomina catholicorum epi-

II.

Fragmenta Epistolæ, ut videtur, ejusdem *Synodi Antiochenæ*, ejus videlicet partis quam constat fuisse ab Eusebio prætermisam.

Apud Leontium Byzantium, lib. III contra Nestor., sub finem.

Ait igitur in commentariis (de Paulo loquuntur) servare dignitatem sapientiæ.

Et post alia :

Si autem secundum formationem et generationem A sapientiam, ut nos credimus, substantialiter, sed copulatus erat, homini hoc accidere. *Et rursus :* secundum qualitatem. Non enim congeneratam fuisse cum humanitate

Et post alia :

Quid autem vult dicere aliam esse et diversam a nostra, quod scilicet in ipso sit Verbum quod in formationem Christi a nostra, volentibus nobis in nobis homo interior (48).
hac maxima una re differre ipsius constitutionem

Et postea :

Si dicere habitasse in eo sapientiam, sicut in a sapientia. Hoc autem nolunt catholica et ecclesiastici canones, sed potius illos quidem participasse sapientiam foris inspirantem, quæ alia est apud ipsos; ipsam vero sapientiam per se ipsam substantialiter in corpus ex Maria venisse.

Et post alia :

Ac dicunt, non esse duos filios. Si autem Filius et aliud est sapientia, et aliud Jesus Christus : duo est Dei Jesus Christus ; Filius vero etiam sapientia ; sunt filii.

Et postea :

Copulationem (49) vero cum sapientia aliter B non autem secundum substantiam in corpore fortelligit, secundum disciplinam et participationem ; matam.

Et post alia :

Neque Deus qui corpus humanum ferebat et induerat, passionum humanarum principaliter expers erat ; neque corpus humanum divinorum operum principaliter expers erat in eo in quo erat, et per quem hæc opera faciebat. Formatus est principaliter ut homo in ventre ; et secundario (50) Deus erat in ventre συνουσιαμένος τῷ ἀνθρώπῳ, id est, copulata substantia ejus cum homine.

III.

Ex Actis disputationis habitæ a Malchione contra Paulum Somosatenum.

Apud Petrum Diaconum lib. De Incarnat. ad Fulgentium, cap. 6.

Inter opera S. Fulgentii epist. 16.

Ex simplicibus (1) fit certe compositum, sicut in Christo Jesu, qui ex Deo Verbo et humano corpore quod est ex senine David, unus factus est, nequam ulterius divisione aliqua, sed unitate subsistens. Tu vero videris mihi secundum hoc nolle compositionem fateri ; ut non substantia sit in eo Filius Dei, sed sapientia secundum participationem. Hoc enim dixisti, quia sapientia dispendum patia-

IV.

Ex iisdem Actis apud Leontium l. c.

Nonne ante dicebam, quod non concedis Filium unitum esse secundum substantiam f

scoporum totius Africae, ut scribit in epistola citata ad Cornelium. Patres quoque Sardicensis concilii eandem adhibuerunt diligentiam. Sed et quoties mortuis episcopis alii in eorum locum fuerant ordinati, eorum nomina reliquis episcopis indicare consueverat ordinator, ut scirent ad quos scribere, et a quibus pacificas litteras accipere deberent, ut discimus ex Theophili epistolis paschalibus. VALES.

(48) Nos dicimus, quod sicut homo exterior et interior sunt una persona ; sic Deus Verbum et humanitas assumpta sunt una persona, quod negat hic Paulus. CAN.

(49) Συράπειαρ, humanitatem aiebat Paulus unitam esse cum sapientia, sicut disciplina unitur cum discente ver participationem. CAN.

(50) Secundario. Κατὰ δεύτερον λόγον. TURRIAN.

(51) Ex simplicibus. Huic fragmento ista præmittit Petrus Diaconus : « Hinc etiam a sanctis Patribus adunatione ex divinitate et humanitate Christus Dominus noster compositus prædicatur. Quod nolens Paulus Samosatenus confiteri, damnatus est ab Antiocheno concilio, Malchione presbytero ejusdem Antiochenæ Ecclesiæ, viro per omnia eruditissimo, et ab universis sacerdotibus qui contra eundem Paulum conveniant tunc electo ; qui summum disputationis certamen a concilio memorato suscipiens, ita eundem hæreticum inter cætera redarguit, dicens : Ex simplicibus, » etc.

(52) Ut alter in altero. Editi Lovan. et Basil. ut alter in altera.

ANNO DOMINI CCLX.

S. HIPPOLYTUS

PORTUENSIS EPISCOPUS

MARTYR ET ECCLESIAE DOCTOR

PROLEGOMENA

PRAEFATIONES EDITIONIS FABRICIANÆ

(Opp. S. Hippolyti, Hamburgi 1716-1718, 2 vol. in-fol.)

THEOLOGO CELEBRATISSIMO AC SUMME VENERANDO PRÆSULI
D. HENRICO PIPPINGIO
A CONSILIIS ECCLESIASTICIS ET CONCIONIBUS SACRIS PRIMARIIS
IN AULA REGIA ATQUE ELECTORALI DRESDENSI
S. D. JOHANNES ALBERTUS FABRICIUS.

Etsi per quinquennium jam abes a communi patria nostra Lipsia, evocatus ex eadem magni Geieri exemplo in illud fastigium, unde velut de specula jam sub divina Christi statoris επιτοκρη invigilas saluti tot Ecclesiarum; non dubito tamen te subinde adhuc meminisse natalis soli et dulcis patriæ, quæ te dimisit invita, nec non cum illa tibi quandoque redire in memorium quoque veteres amicitias, atque in his pristinum musarum contubernium, in quo per multos annos a primis fere unguiculis tam in scholis quam in academia conjuncti et iisdem usi doctoribus olim viximus, et non impigre una, præfiscini sit dictum, ad edita virtutis ac doctrinæ templa serena contendimus. Magna quibus jamdiu dividimur terrarum spatia non permittunt nobis tam frequentibus exinde litteris ut pridem coram sermonibus invicem colloqui; at amor et obsequio in te meo hinc nihil quidquam detractum, confido nec tuæ in me benevolentia, quam ab optimo sene parente tuo τῷ πατρὶ, a quo e sacro baptisate susceptus ante hos septem et quadraginta annos sum, velut hæreditate acceptam mihi usque integram conservasti, atque porro, ut certissime mihi persuadeo, conservabis. Cum autem publicum aliquem vellem tibi, ac fide, teque dignum prædem sistere mei in te animi, antiquum constanter obtinentis tibi deditissimi, et monumentum aliquod statuere non tralatitium, ac propagaturum fortassis etiam ad posterum memoriam nostræ amicitia; sanctissimum antistitem ad hoc delegi Hippolytum, quem tu episcopus episcopum, nec annis magis quam doctrina ac meritis gravem, et sacro præterea quod pro Salvatore suo alacris obiit martyrio toti Ecclesiae Christi venerabilem neutiquam aspernaberis. Ad Deum ter opt. max. precibus advolvo, ut Ecclesiae prospiciat, patriam tueatur, te servet prospereque lætis Ecclesiae rebus et patriæ, tuisque ac tuorum.

Scipsi Hamburgi III Kal. Mart. anni dclxxxvi.

AD LECTOREM.

Cum ante hos quatuor annos in volumine quinto *Bibliothecæ meæ Græcæ* inter primæ ætatis venerandos Ecclesiae doctores pervenissem ad S. Hippolytum, ejusque scriptorum traditurus notitiam, attentius ea perlustrassem, venit in mentem admirari, quare nemo adhuc lacera illius membra collegisset, et quod tot aliis longe inferiorum et temporum et meritorum scriptoribus impensum est multa cum laude studium, idem non datum esset huic S. Irenæi discipulo, et doctori tantæ vetustatis, tantæ auctoritatis. Ab illo tempore descendi eam in cogitationem, posse me hanc ab aliis neglectam spartam tentare, præ-

cipue postquam non sine dolore intellexi ven. ac præclarissimum virum, Joannem Millium, qui illam orandam sibi sumpserat, poteratque egregie ornare, a vix in lucem emissa sacrorum Novi Fœderis librorum editione, admirandæ industriæ et iudicii opere, spiritum emisisse et ex hac vita emigrasse. Itaque ratus spem omnem Hippolytea a Millio recognita et illustrata videnti, ipso defuncto, jam decollasse, et ignarus quousque vir ille egregius processisset, vel num intra voluntatem tantummodo ac conatum, morte superveniente, ipsius institutum substitisset, bibliopolæ nostro sui auctor, ut S. Hippolyti Opera sumptu suo excuderet, eique promissi studium ad illa recensenda et editionem eorum curandam meum haud defuturum. Cum addixisset, manumque admovissemus operi, et jam belle res procederet, ecce ex Anglia mihi nuntiatur clarissimum Leucoreæ academix doctorem Joannem Guilelmum Janum schedas Millianas spisso exaratas volumine, cum Oxoniæ superiore anno versaretur nactum, Hippolyti scriptis colligendis, expoliendis atque evulgandis insudare. Quid facerem? cum mihi jam non esset integrum amplius desistere ab incepto, quod statim totum omississem et Millianis manibus libenter cecissem, præstantissimique Jani ingenio et industriæ lampada tradidissem gratulabundus, si in tempore de ejus consilio edoctus fuisset. Neque enim alia quæ agam mihi desunt, et cupidissime faveo samæ ipsius, ejusque similibus, ac nihil magis jam pridem studeo evitare, quam ne cuiquam labore et studiis meis, si quis possit meliora in medium proferre, obstem vel remoram injiciam. Quod itaque necessario facere debui, telam quam cœperam texere, quanto valui intra tempus antenundinale, studio deduxi ad finem, et quæcumque potui reperire beati episcopi ac martyris *λεψανα* in hoc volumine congesi.

Primum locum dedi libro *De Antichristo*, cujus editionem Combefisianam recensui ad primam Parisiensem Gudianam anni 1661, e qua non pauca emendasse me, qui conferet reperiet. Multa enim operæ peccaverant, integrum quandoque comma omitendo. Combefisii notis, ineditas quasdam ejusdem Gudii (quem Gutbierium vocat, memoriæ errore vel calami vir clariss. Mich. le Quien ad Damascenum t. II, p. 781), et Tanaquilli Fabri quæ in epistolis ipsius exstant castigationes, cum paucis meis notulis adpersi. Veterum de illo libro testimonium S. Hieronymi, Photii, auctoris Catenæ in prophetam Jeremiam, quæ pag. 1 seq., et Andræ Casariensis, Aretæ, Nicephori, Honorii, Freculphi, etc., quæ pag. 34 exhibui, addidit hoc S. Germani archiepiscopi CPol. in *Μυστικῆ θεωρίᾳ*, tomo II Auctarii Ducæani, pag. 148: *Τούτο καὶ Ἰππόλυτος Ῥώμης καὶ ὁ ἅγιος Κύριλλος λέγουσιν ἐν τοῖς περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου λόγοις αὐτῶν, ἐν τῷ ἑξακισχιλιοστῷ πεντακαιοστῷ ἔτει τὴν μέλλουσαν παρουσίαν ἔσεσθαι. Id est Hippolytus e Roma, et S. Cyrillus affirmant in libris suis de Antichristo, anno sexies millesimo quingentesimo futurum (Christi) adventum fore. Illud item Joannis Damasceni in *Sacris parallelis* p. 781: *Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου, ἀλλὰ τούτων, etc.**

Proximo loco sequitur monumentum illud marmoreum celeberrimum, in Romani portus vicinia anno 1551 effossum, quod inter præcipua ornamenta bibliothecæ Vaticanæ merito jam pridem numeratur, ex quo in eam auspiciis Marcelli Cervini, cardinalis, postea inter pontifices max. Marcelli II nomine noti, relatum fuit. Hoc monumentum S. Hippolyti in cathedra sedentis cum *Canone paschali* et laterculo scriptorum ejus habes imprimis descriptum accurate triplici tabula ænea, quas clarissimis viris atque Italiæ eruditæ oculis debes Franc. Blanchino atque Jo. Vignolio. Deinde *Canon* ille *paschalis* scriptorumque Hippolyteorum laterculum explicatius expressus atque ad prototypum diligentissime exscriptus Græcæ occurrit cum Latina laudati Blanchini versione. Sequuntur p. 59 seq. commentarii integri virorum doctorum, Josephi Scaligeri imprimis, qui ante cæteros omnes lucem insignem huic antiquo marmori attulit, atque illud separatim primum Lugduni Batavor. ann. 1595, deinde in iterata immortalis operis de emendatione temporum editione publicavit, in qua posteriore cum non pauca aliter quam in priore vir magnus ille tradiderit, utrasque ejus commentationes, ubi inter se differrent, apponendas duxi. Præter commentarios Scaligeri habes interspersa suis locis, præfixo cujusque nomine, illa omnia quæ in *Canonem* Hippolyti *paschalem* scripsere viri doctissimi Dionysius Petavius, Ægidius Bucherius, Jo. Dominicus Cassianus, et quæ ad laterculum scriptorum ejus illustrandum commentati sunt Stephanus imprimis le Moynes, tum Thomas Galeus, Eduardus Bernhardus, Guil. Caveus, nec non observationes quasdam Henrici Valesii atque Henrici Norisii, cardinalis eminentissimi.

Cum vero præter *Canonem paschalem* etiam *Demonstrationem temporum Paschatis* et *Chronicon* S. Hippolytus composuerit, testimonia veterum in quibus unius ex his tribus sit mentio, conjunctim dedi p. 42 seq., quibus ex pag. 66 addendus Gennadius est et Cyrillus Scythopolitanus in Vitis SS. Euthymii et Sabæ: nec omitendum quod ex Hippolyti *Homilia Dominiæ Paschæ* protuli pag. 279, servatum in consultatione V. concilii Lateranensis anni 642. In illis veterum testimoniis p. 45 exstat etiam fragmentum ex libro primo Hippolyti de *Paschate* quod laudat auctor *Chronici Paschalis* quod Alexandrinum vulgo appellat. Non debui autem, ubi Hippolytea recenseo, præterire antiquam versionem Latinam *Chronici*, quod ex multis indicibus ad Hippolytum retulere viri doctissimi; itaque illam pag. 49 dedi ex editionibus emendationibus Labbeana et Cangiana, licet emendanda adhuc etiam sic multa satis in illa supersint, quæ tamen ipsa emendando fortasse facile etiam aliquis corrumpat, faciatque ut quomodo illa nomina tum temporis, quo Latinus interpret ille vixit, sive scripta sive corrupta fuerint, ignoretur.

Non potui pulchrius huic volumini decus asferre, quam si hisce adjungerem dissertationem integram viri acutissimi Franc. Blanchini de *Canone paschali* Hippolyti, quæ uti Romæ jam ann. 1705 lucem vidit, tamen ita raro in his oris conspicitur, ut inedita plerisque possit videri. Idem dixerim de eruditis disceptationibus quibus super anno primo imperii Severi Alexandri Aug. in cathedra marmorea Hippolyti memorato amice inter se contenderunt et adhuc contendunt principes hodie Italiæ ingeniorum, Virginius Valsechius, Phil. a Turre, et Jo. Vignolius; quorum lucubrationes Blanchinianæ subjunctas libenter in confido evolves. Nam licet de argumento videri possint tractare sterili ac minuto, tamen cum voluptate et fructu non minore videbis in illis copiam elegantis, accuratæ et exquisitæ eruditionis certare cum perspicuitate et acumine, atque quod his omnibus magis etiam mihi placet, et tam belle decet eruditos homines, condiri usquequaque omnem hanc controversiam non conviciis atque maledicis latratibus, ut solent sese excipere e trivio caues, sed lepore comis, et honestæ humanitatis.

Cætera S. Hippolyti scripta vel apospasmata quæ legenda tibi offero, sunt *Demonstratio adversus Judæos*, ex Francisci Turriani versione, quam licet suspicor esse fragmentum ex *Commentariis* Hippolyti in *Psalmos*, tamen malui titulo illo, quo viris eruditus jam innotuit, et ab Antonio Posssevino et Imbognato pridem fuit vulgata, exhibere, quam nova sub inscriptione veluti abscondere. Adversus *Judæos* scripsisse Hippolytum nullo perspicuo cujusquam, quod sciam, veterum testimonio constat: at *contra gentes et Platonem* de causa universi opus composuisse, in laterculo marmoreo diserte traditur. Puto

etiam ad illud opus respicere S. Hieronymum, quando ab eo inter scriptores adversus gentes Hippolytus refertur epistola 83 edit. clariss. Martianæ (al. 84), ad Magnum, urbis Romæ oratorem. *Scriptit et Militiades contra gentes volumen egregium; Hippolytus quoque et Apollonius Romanæ urbis senator propria opuscula considerunt.* Ita legendus hic locus, non ut editum est, *Romanæ urbis senatores*, neque enim Hippolytus senator Romanus fuit qui contra gentes scripsit. At Apollonii *Apologeticæ* ad senatum Rom. dictæ ex Eusebii v. 21, *Hist.* meminit idem Hieronymus capite 42 *De script. ecclæs.* De eodem Apollonio consules ubi lobebit Godfridum Henschenium ad 18 Aprilis t. II, p. 559 seq. Ex illo itaque contra gentes et Platonem Hippolyti volumine non dubito esse depromptum quod p. 220 exhibeo cum præclarissimi viri Stephani le Moyné versione apospasmation. Deinceps sequuntur quæ collegi, et quemadmodum superiora quoque, notulis passim aspersis illustravi, fragmenta ex sancti martyris *Opere adversus hæreses.* In his prolixiora sunt quæ *adversus Beronem* atque ejus *ἑταίρους* (ita enim puto legendum pro *Helice*; cujus nemo illa ætate, nec Hippolytus usquam meminit, qui Beronis sæpius facit mentionem), servata ab Nicephoro Cpol. et Anastasio Bibliothecario, et a Sirmondo post Turriani versionem vulgata, atque ante S. Maximi, confessoris opera, a Combefisio. Hæc recte, ni fallor, G. Bullus, Tillemontius et alii viri docti Hippolyto vindicant, quanquam illis non usus est Theodoritus, quem non necesse est omnia legisse et meminisse ut suis scriptis insereret; et licet disertius videtur quædam explicare quam illius ætatis rationes ferebant, id tamen accuratius cætera illo sæculo scripta et vel unius Tertulliani *adversus Praxeam* opus consideranti secus videbitur. Operis Hippolytei adversus hæreses ultimum caput Noeto oppositum fuisse Photius cod. 421, testatur. Hanc egregiam lucubrationem Latine tantum dedi ex Francisci Turriani, tot pervolutatis veterum monumentis, tot in lucem protractis celebratissimi viri versione eum ejusdem et meis notis. Confido autem Græca ex codice descripta Vaticano me impetraturum præcedi beneficio viri doctrina et ingenio illustris, quæ una cum aliis quibus jam careo, et quorum facta mihi spes est, Hippolyteis daturum me recipio, si Deusnaverit conatibus meis, in *Spicilegio Patrum* tertii a Christo nato sæculi, quod post præsens volumen Ecclesiæ offerre apud animum meum destinavi. Inter argumenta, quibus Hippolyto vindicatur hæc adversus Noetum disputatio, non absurde a Tillemontio refertur, quod libenter auctor utitur testimoniis ex Apocalypsi repetitis, nullis vero ex Epistola ad Hebræos, etiam ubi maxima est occasio: quæ nulla quoque allegantur in locis de incarnatione adversus Beronem. Eidem Tillemontio verisimile visum est, quæ adversus Marcionem habet Epiphanius hæresi 22, peraque ex Hippolyto nostro et ejus adversus Marcionem libro hausta esse; quemadmodum adversus Noetum scribens hæresi 67, Epiphanius Hippolyti non modo sententiis sed ipsis propemodum verbis utitur. Quia tamen disputans adversus Marcionem Hippolyti nominetenus non meminit, ejus verba fragmentis Hippolyteis adjungere haud potui. Disputationem adversus Noetum haud Latine vertit Gerhardus Vossius, Tungrensis episcopus, ut memoriæ lapsu a Labbeo traditum, sed tantummodo Latine edidit ad calcem Gregorii Thaumaturgi.

Non modo ex monumenti marmorei auctoritate, sed codicum quoque mss. testimonio ad Hippolytum nostrum refertur Περὶ χαρισμάτων ἀποστολικῆ παράδοσις una cum aliis nonnullis, quæ pridem quidem edita fuere in libro octavo *Constitutionum*, quas cum ex variis secundi et tertii maxime sæculi monumentis consarcinate sint, Clementinas vulgo vel etiam apostolicas solemus appellare, sed edita fuere sine Hippolyti nomine. Quoniam vero in codice ms. Cæsareo Vindobonensi et altero Oxoniensi, in quibus Hippolyti expressum nomen est, aliter quædam leguntur quam in vulgatis *Constitutionum* libris, locum illis inter Hippolytea dare non dubitavi, nactus eadem ad jam dictos mss. libros recensita a doctissimo et de antiquitate ecclesiastica meritissimo viro, mihi que cum viveret amico Jo. Ernesto Grabe, qui Latina versione etiam illa donavit. Nactus autem sum beneficio reverendiss. atque illustrissimi episcopi D. Georgii Smarldgii, atque senis eruditione inusitata ac morum probitate pariter venerandi, et non diu post mense superioris anni Decembris eheu defuncti Georgii Hiclesil, parariis rev. Balthasare Mentzero pastore Ecclesiæ Lutheranzæ Londinensis disertissimo et clariss. Jo. Christiano Wolfso digno Jo. Christophori fratre a cujus excellenti ingenio industriae et supra ætatem insigni doctrina fas est pulchra et præclara Ecclesiæ ac bonis litteris ominari. Horum humanitati benevolentiz et prompto bene de studiis meis merendi animo gratias hoc loco ago publice conceptissimas, referamque lubens ubicunque occasio vel facultas mihi non defuerit. Eidem Wolfso deo *Homilia in Theophania* sive in Christi Salvatoris baptismum, promissam olim a Luca Holstenio, quam ex celebratissimi nullique non eruditorum desideratissimi viri Thomæ Galei codice, concedente illustri ejus filio Rogero Galeo Græce descripsit et ex Anglia ad me misit. Latine versionem ipsemet apposul. Quæ velut apostolicæ traditiones commendatæ Christianis ab Hippolyto sunt, et quales sunt Canone *Abulidis* sive Hippolyti quos habent Æthiopes, et quorum capita ante hanc homilia dedi, videntur esse illud ipsum scriptum quod *Hippolyti de regimine* (Ecclesiæ puta) in Catalogo librorum Chaldaicorum numero 6 Hebed Jesu retulit.

Claudunt præsentem Hippolyti reliquiarum collectionem fragmenta commentariorum et λόγων atque homiliarum in libris locaque sacræ Scripturæ: quæ primo utique loco exhibiturus fuisset, nisi expectatione ineditorum nonnullorum, quorum spes mihi ex Cæsareis, Gallicis, Anglicis et Italicis facta bibliothecis est, ea tandiu quantum potui distulisset. In his suo loco etiam comparent ampliora illa de *Daniele ac Susanna ἀποσπασμάτια*, quæ multos ante annos dedit Combefisius. Sed nescio quomodo prætermissum a me hoc, quod e *Commentariis* Hippolyti in *Hexameron* petiit servavit Joan. Damascenus in *Parallelis sacris* tomō II ejus Operum edit. præclaræ Lequinianæ, p. 787.

Ex *Epistolis* Hippolyti, quas in Alexandri episcopi bibliotheca Hierosolymitana servatas legisse se innuit Eusebius vi, 20, unicam πρὸς τὴν βασιλῆα memorat Theodoritus, Monumentum marmoreum ad *Severinam* sive *Severam Augustam*. Hujus fragmenta quædam dedi p. 92; uti *Libri de resurrectione* p. 244. Ex cæteris Hippolyti scriptis atque homiliis, ut celebri illa in laudes Christi, cujus ex Hieronymo meminit etiam

Τοῦ ἀγίου Ἰππολύτου Ῥώμης.

S. Hippolyti episcopi Romæ.

Ταῦτα δὲ κατ' ἀνάγκην ἔχομεν διηγήσασθαι, κ. τ. λ.

Hæc porro nos oportuit edisserere, etc. (a).

(a) Vide infra, initio Commentariorum S. Hippolyti in varios Scripturæ sacræ libros. [EDIT. PATROLÆ
PATROL. GR. X.

Vincentium Bellovacensis XII, 30, *Speculi hist., Encomiasticam* appellans, et in qua dicitur Origenis mentionem fecisse, nihil usquam reperire potui.

In Appendice habes primo loco *librum de consummatione mundi*, Hippolyto martyri suppositum ut ex conjecturis quibusdam doctiss. Dodwello (1) placet, post annum Christi 647 sed adhuc ante annum 700 atque ante concertationes ab Iconomachiis excitatas. Huic libro aspersi notas et castigationes quasdam, usus maxime lectionibus codicis Barocciani, quem, cum in Anglia versaretur, contulit amicus noster et collega charissimus eruditissimusque Jo. Christophorus Wolfius. Post ea deinceps, quæ Combelsius *De XII apostolis* edidit, subjunxi ex eodem Barocciano codice antehac inedita, et Baronio aliisque pridem memorata *De LXX Christi discipulis*, sive ut in ms. inscribitur. *De LXX apostolis*, quo nomine veniunt etiam illi in Vita S. Sabæ scripta a Cyrillo Scythopolitano tom. III *Monument. Cotelæ.*, pag. 240. In plerisque conspirant hæc de LXX discipulis tradita cum pseudo-Dorotheo. Hinc neque ista neque ejusdem scriptoris priora de XII apostolis ad S. Hippolytum tertii scriptorem sæculi, ut referrem, potui a me impetrare. Ultimo denique loco succedunt quæ ad manus erant *λεψανα Hippolyti Thebani*, qui decimo sæculo scripsit et Simeonis Metaphrastæ æqualis fuit. Ea dedi qualia vulgata sunt a clarissimis viris Canisio, Lambecio, Schelstrateno. Neque diversa ab editis puto continere Hippolyti *Chronologiam Evangeliorum* quam antiquo codici ms. Evangeliorum in Bibl. regis Christianissimi præmitti testatur vir supra laudes Bernardus de Montfaucon in *Palæographia Græca*, pag. 261. Ab eodem viro præclarissimo accepi apographum eorum quæ ex Hippolyti Thebani *Chronico* habet codex ms. papyraceus qui olim fuit ducis Altaemps, hodie vero eminentissimi est cardinalis Otoboni. Hæc pulchre conveniunt cum iis quæ ex Vaticanis mss. Schelstratenus vulgavit, nisi quod post verba : Ἀπὸ δὲ τοῦ βαπτίσματος αὐτοῦ (Ἰωάννου) μέχρι τῆς Ζαχαρίου λιθοβολίας ἔτος α', sequuntur hæc quæ etiam habet Canisius : Ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν κατὰ τὸ ἔθος, λιθοβολήσαντες αὐτὸν καὶ κροταφήσαντες ἀπέκτειναν, καὶ σύραντες ἐκρέμησαν αὐτὸν εἰς τὴν κοιλάδα Ἰωσαφάτ. Vale.

VIRO SUMME BEVERENDO ATQUE ERUDITISSIMO

J. CHRISTOPHORO WOLFIO

PASTORI AD S. CATHARINÆ ÆDEM HAMBURG. ET SCHOLARCHÆ

S. D. JOANNES ALBERTUS FABRICIUS.

(Opp. S. Hipp. t. II.)

Quamquam sum persuasus, nihil te dubitare de meo in te amore, meaque observantia; quemadmodum nec mihi in ambiguis est benevolentia tua, tot annos continuata, tot demonstrata documentis; tamen jamdiu cogitavi, ecquando daretur mihi, ut monumento digno aliquo publice eandem testari omnibus, et pro Origene tuo vicem retribuere tibi aliquam valerem. Bene igitur jam obtulit se mihi S. Hippolytus, prisca ille Ecclesiæ episcopus ac martyr, cujus æmulatione olim accensus Origenes multis modis ipsum postea superavit ac præcurrit. Illius itaque *λεψανα*, priore præterita volumine, ac nunc primum luci data a me, una cum aliis Patrum tertii a Christo nato sæculi monumentis, quæ iisdem subjunxi, et virorum doctorum ad illa illustranda lucubrationibus tibi manus offero, charissimoque nomini tuo consecro. Hoc rosarum violarumque mihi et fragrantissimorum florum instar erit, quibus piorum illorum doctorum memorium ac reliquias coronari excolique a me fas est. Nam ne de spirantibus ingenii tui bonis dicam, varique ac recondita eruditione, indefesso studio et insignibus in litteras meritis, e quibus jucundissimus odor famæ jam pridem longe lateque efflatus etiam ultra Germaniæ oras emanavit; quænam fragrantia potest cogitari suavior, quam quæ quotidie hauritur ab omnibus qui te audiunt, ex doctrina, pietate, candore, zelo, prudentia ac dexterioritate tua. Faxit Deus topiarius Ecclesiæ suæ, qui te in beatorum meritissimorumque decessorum tuorum DD. Dav. Klugii, Abr. Hinckelmanni, et Jo. Volcmari locum provida manu conservit ac panxit, ut lectissimus in horto Dei flos cum maximo eorum quos salutari odore afficis fructu. auam diutissime vigeas, seroque deflorescas, cælestibus pulchrior inserendus latifundii.

Scripti Hamb. Nonis April. anni MD CCXVIII

AD LECTOREM.

En fidem promissi, quod de ineditis quibusdam S. Hippolyti martyris opusculis in lucem proferendis priore volumine nuper dedi, quantum opis meæ fuit, jam a me exsolutam. Non modo ipse iteratis litteris, sed etiam per amicōs petii a clariss. viro, in cujus manibus Millianæ schedæ sunt, ut illas mecum communicaret, sed non potui hoc ab eo impetrare, quod testor non ut illi hoc vitio vertam, qui sui consilij rationes eum habere non dubito, neque invidéo ipsi laudem gloriamque quam illis sive premendis sive edendis est consecuturus: sed tantum hoc profiteor, ut desinant mihi imputare in culpam, qui propera-

(1) Henr. Dodwellus in libro Anglice edito Londini 1741, 8, quo conatur probare usum incensi atque θυμιαματος; in Ecclesia non esse apostolicæ tradi-

tionis. Titulus est: *A discourse concerning the use of incense in divine offices.* Pag. 100, seq.

tionis præcipitæ Hippolytum meum arguerunt ideo, quod non taudu expectavi scilicet, donec Milliana mecum ab eo communicarentur. Hoc tamen propemodum jam satis mihi constat, neutiquam tanta esse quæ ex S. Hippolyti scriptis ille mihi præterita possidet, quæ vel unicum folium totum impleant. Itaque rogo ut proferat in lucem si habet plura, atque publico bono me coarguat.

In his quæ præsentî volumine tibi a me offeruntur, familiam ducunt S. Hippolyti *Demonstratio adversus Judæos*, et præclarus adversus Noetum commentarius (2). Ea scripta utraque nunc primum Græce lucem vident e codice Vaticano, cujus apographum Parisiis ad me misit vir illustris eruditione et maximis in litteras meritis D. Bernardus a Montfaucon. Eidem debes fragmentum de Ezechia quod p. 31 legitur et ex codice bibl. Seguierianæ, quæ hodie Coisliniana est, descriptum. Fragmenta ex *Commentariis in Genesin* repetita sunt ex Catena quæ ms. servatur Viudobonæ in thesauro librario vere Augusto Augustissimi imperatoris. Inde excerpta ac descripta ad me venerunt beneficio generosissimi atque eruditissimi viri Jo. Benedicti Gentilotti ab Engelsbrun, bibliothecæ illius dignissimi præfecti, per nobilissimum et jurisconsultissimum virum Jo. Christophorum Bartenstein, quorum utriusque benevolentia et humanitati grâtiâ conceptissimas eo nomine ago habeoque, quemadmodum et præclarissimo viro Joanni Gagnerio, qui Oxoniæ Pocockium hodie reddit, et benigne mecum communicavit excerpta illa ex Catena Arabica, litteris exarata Syriacis, quæ tibi a me exhibentur cum Latina laudati Gagnerii versione. In locis quæ p. 32 Latine descripti ex v. c. Eusebii Renaudoti *Historia patriarcharum Alexandrinorum*, pro Hippolyto Romano videtur legendum esse *Julius Romanus*. Nam sane, ut exquisitæ et reconditæ eruditionis viro Mat. Veisserio La Crose in litteris quibus me honoravit, pulchre observatum, eandem verba quæ ibi ex epistola ad Dionysium episcopum Cypri afferuntur, Græce exstant in epistola Julio Romano tributa ad Dionysium episcopum Alex., edita a celeberrimo Muratorio in *Anecdosis Græcis* p. 343: Ἀνάγκη γὰρ αὐτοῖς δύο λέγοντας φύσεις τὴν μὲν μίαν προσκυνεῖν, τὴν δὲ ἑτέραν μὴ προσκυνεῖν, καὶ εἰς μὲν θεϊκὴν βαπτίζεσθαι, εἰς δὲ τὴν ἀνθρωπίνην μὴ βαπτίζεσθαι. Εἰ δὲ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου βαπτίζόμεθα, μίαν ὁμολογοῦμεν φύσιν τῆς ἀπαθούς θεότητος, καὶ τῆς παθητικῆς σαρκός, ἵνα ὡσαύτως εἰς Θεὸν ἢ τὸ βάπτισμα ἡμῶν, καὶ εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου τελοῦμεν.

De *Spicilegio Patrum* tertii sæculi, quod Hippolyteis subnexui, illud inprimis moneo, nihil ad me ex schedis præclari viri J. E. Grabe, qui et ipse Spicilegium tale est molitus, ad me pervenisse, sed quæcumque illud, sive inchoatum sive affectum, adhuc latere in Anglia. Quæ autem a me hic exhibentur, alia utique sunt, de quibus ipse per te, illis inspectis facile judicabis. Dum autem Grabii facio mentionem, non possum non detestari omnibus modis, et scio detestatos mecum omnes qui Grabium noverunt, calumnias quibus paulo ante mortem, peregrinantibus quibusdam habens temere fidem, famam Grabii jam extincti proscindere non dubitavit Casimirus Oudinus, in scripto quo ipse testatur se jam natum esse duodecoginta annos. Nimirum illo die uno plus vixit, ei quam vivendum fuit, quo non dubitavit de defuncto fratre, a quo in vita læsus nunquam fuerat, tam atroces et, quod omnes qui Grabium noverunt confessuros mecum spero, omni desinitas verisimilitudine calumnias publicare, et ad posterum quantum in ipso fuit transmittere.

In Salmasii *Commentario* inchoato ad *Arnobium* ad hoc tempus inedito, erudita de nominibus veterum Romanorum disputatio continetur, quam cum ex apographo Gudiano nactus essem, luce donare volui, licet Arnobii ipsius scriptis lucem nullam affundat. Allatii diatribam de Methodiis et Methodiorum scriptis prælis iterum dare duxi operæ pretium, quoniam raro obvia est, ac perinde ut similes illius viri commentarii libenter ab harum litterarum studiosis evolvitur.

Volumen hoc claudit Chalcidius eruditus et lectu dignissimus scriptor, atque ut in notis demonstret me existimo, haud dubie Christianus, neque a tertio sæculo longe remotus. Illum habes emendatum a me locis quamplurimis ope veteris editionis Parisiensis apud Ascensium a. 1520, fol., et codicis Bodeleiani cujus lectiones mecum pro insigni sua in me voluntate communicavit celeberrimus vir Jo. Hudsonus, cui post tot egregia in litteras merita proxime luculentam et emendatissimam Flavii Josephi editionem eruditi debebunt. Non parum etiam adjutum me fateor a nobilissimo viro Dieterico de Dobler, Hamburgensi, linguarum et rei omnis mathematicæ peritissimo, qui singulari candore ac probitate ab annis viginti amplius mihi amicus, dum Chalcidius excuditur, magno dolore meo, puto etiam non parva rei mathematicæ jactura, diem obiit supremum hoc anno 1718, prid. Nonar. Martii. Denique jam supra laudatos mihi nec unquam dicendus sine laude vir eruditissimus M. V. La Crose mecum communicavit quæ acuto judicio vir exquisitaque doctrina Nic. Rigaltius ad margines paginarum editionis Meursianæ adnotaverat, et quæ mihi non raro insignem usum præbuerunt, ut in notis meis libenter professus sum. Vale.

(2) Hujus commentarii meminit etiam G. Sirletus cardinalis in præfat. ad Liturgiam S. Marci evangelicæ, Græce et Lat. editam Paris. 1583, 8, ubi cum dixisset Liturgiam illam repertam in abbacia B. Mariæ ὁδηγηρίας, quæ vulgo dicitur de lo *patire*, antiquissimo monachorum S. Basilii monasterio, subjungit: *Ubi et D. Cyrilli Hierosolymorum episcopi Catecheses, Dionysii Alex. adversus Noetianos et Hippolyti martyris adversus Noeti*

hæresin, et contra Paulum Samosatenum opuscula, quæ omnia curabimus accurate describenda, ut ad communem utilitatem conferantur. Opuscula adversus Samosatenum accipio non Hippolyti, sed episcoporum synodi Antiochenæ a. 264, diu post Hippolyti mortem scripta et a Dionysio Alex. quæ Latine edidit Turrianus Rom. 1608, 8, Græce et Lat. Fronto Ducaeus t. I Auctarii et Labbeus t. I Concil., p. 849, seq.

P. GOTTFRIDI LUMPER

DISSERTATIO

DE VITA ET SCRIPTIS SANCTI HIPPOLYTI.

(*Historia critica SS. Patrum*, t. VIII, Augustæ Vindelicæ, 1791, in-8°.)

CAPUT PRIMUM.

HISTORIA VITÆ SANCTI HIPPOLYTI.

ARTICULUS I.

DE S. HIPPOLYTI PATRIA, PRÆCEPTORIBUS, LITTERARUM
STUDIIS, ET TEMPORE QUO FLORUIT.

Hippolytos plurimos novit antiquitas: ceteris tamen illustrior est Portuensis episcopus, quem generis nobilitas, utpote senatorii ordinis (ut auctor est Hieronymus) (3), episcopalis dignitas, magna eruditio, et martyrii gloria posteritati celeberrimum reddiderunt. Dolendum, quod pleraque, quæ ad vitæ ejus historiam pertinent, nec satis perspicua, nec certa sint. Quæ speciatim de ejus patria, præceptoribus, ac tempore, quo ingenio et meritis suis floruit, a scriptoribus traduntur, inter se discrepant, nec pro exploratis haberi possunt. Inprimis dissensio est auctorum de loco, quo oriundus. Si Stephanum le Moyne (4), Guil. Caveum (5) et Jac. Basnage (6) audiamus, dicendum foret Hippolytum gente fuisse Arabem, et patriam habuisse divinis humanisque litteris florentissimam. Verum cum in suæ opinionis confirmationem nullum antiquitatis monumentum producant, non video, cur tam recentium auctorum nudo asserto quoad factum ab eorum ætate tam remotum fides habenda sit. Sunt alii, qui credunt nostrum Hippolytum origine Ro-

A manum fuisse; huicque sententiæ favere videtur illud Hieronymi in epistola ad Magnum, eundem *senatorem Romanum* appellantis. Novissime auctores *Historiæ litterariæ Galliæ* e congregatione S. Mauri Hippolytum inter scriptores Gallos referunt, ei Galliarum regnum natale solùm stataentes (7). Huicque opinioni haud obstare observant nomen suum, quod Græcum est, nec quod Græce scripserit, neque denique dignitas senatoris Romani. Non primum ac secundum, quoniam constat, non paucis nomina propria Græca in Galliis communia fuisse, atque plures Latio non tantum, sed et in Gallia natos lingua Græca libros composuisse. Non denique tertium; quia Gallis jam a tempore imperii Claudii, et multo ante ad senatoriam dignitatem patebat aditus. Ut nihil dicam, quod senatoria S. Hippolyti dignitas sit admodum dubia, si non penitus falsa.

S. Irenæi discipulus fuit Hippolytus, ut ipsemet testatur apud Photium (8). Hinc mitius accipiendi Palladius (9) et Cyrillus Scythopolitanus (10), qui eum γνάριμον τῶν ἀποστόλων, *apostolorum familiarem* fuisse tradiderunt. Ipsum namque sub Alexandro imperatore, qui regnare cœpit anno Christi

(3) *Hippolytus quoque et Apollonius, Romanæ urbis senatores, propria opuscula condiderunt.* Hieronym. epistol. 70 ad Magnum. At Remigius Ceillier in *Hist. général. des auteurs*, tom. II, pag. 316, in notis ad articulum primum, cap. 27 solenter observat, ita duntaxat in aliquibus editionibus legi; nam in antiquis mss., quibus Mariæ Victorius præsul Italus in editione Operum S. Hieronymi usus est, teste eodem scriptore Gallo, pro voce *senatores*, legitur *Senator*, ita ut hæc dignitas tribuatur soli Apollonio, cui certe convenit, cum S. Hieronymus in libro *De viris illustribus*, cap. 42, eandem rursus ei ascribat, et ibidem cap. 61, in elogio S. Hippolyti, de illa dignitate senatoria nullam mentionem faciat. Clarissimus etiam Dominicus Vallarsius, novissimus Operum D. Hieronymi editor, tom. I, part. 1, pag. 361, itidem notat, quod falso Erasmus secuti editores Benedictini Operum D. Hieronymi le-

gerint: *Hippolytus quoque et Apollonius Romanæ urbis senatores*; cum de Apollonio tantum, ut ex *Catalogo* liquet, dictum sit; imo cum nedum de Hippolyto, sed de Apollonio ipso alii dubitent, fueritne unquam senator, an proprio ingenio ex Eusebio Hieronymus exaggeraverit.

(4) Stephan. le Moyne Prolegomena ad *Varia sacra*, tom. I.

(5) Cave. *Hist. litter.*, tom. I, 102.

(6) Jac. Basnage *Canisii Lect. antiq.*, tom. I, p. 5. 4.

(7) *Histoire littéraire de la France*, tom. I, parte I, pag. 361.

(8) Phot., cod. cxxi *Biblioth.*

(9) Pallad., *Hist. Lausiæ*, cap. 148.

(10) Cyrill. Scyth. Vit. S. Euthym. in *Analect. Græc. B. B.*, pag. 82, et Vita S. Sabæ in *Monument. Eccles. Græc. Coteler.*, tom. III, pag. 354.

922, vitam duxisse, ex ejus *Canone Paschali* com-
pertum sit. Plurimum autem profecisse in omni
scientiarum genere tanto sub magistro Hippolytum,
quæ superant, ejus doctrinæ monumenta luculenter
evincent; ut propterea *vir disertissimus* ab Hiero-
nymo (11), quinetiam *sacratissimus et magnus do-*
ctor, veritatisque testis fidelis ab Anastasio (12) at-
que Ecclesiæ doctor γλυκύτατος καὶ εὐνοῦστατος,
dulcissimus, et benignissimus ab alio antiquo scri-
ptore (13) jure appelletur. Ad hæc teste D. Hiero-
nymo (14) non solum magnam dicendi vim sub
disciplina S. Irenæi, sed immensam quoque in
philosophia et profanis scientiis notitiam sibi
comparavit; ea enim ætate summi in Ecclesia viri,
quemadmodum nemo ignorat, hujus generis erudi-
tionem vero theologo nequaquam velut indignam
traduxerunt. Quod autem sacratiores litteras spe-
ctat, ingens scriptorum, quæ hoc in genere ela-
boraverat, numerus, abunde confirmat, quam ex-
cellenter in iis versatus fuerit. Diversa insuper
opera, quæ pro inveniendis ac determinando Pa-
schatis die composuerat, eundem doctrinam tem-
porum perfecte calluisse, luculenter demon-
strant (15).

Aubertus Miræus (16) refert Hippolytum nostrum
inter discipulos Clementis Alexandrini, et Baro-
nius (17) dicit se legisse quod *discipulus fuerit Cle-*
mentis Alexandrini, ejusque persuasione se Romam
contulerit. Sed haud addunt, qua auctoritate innixi
id tradant. Uterius adhuc progressus est perdo-
ctus Georgius Bullus, qui scribere non dubita-
vit (18): *Quod magno consensu tradiderint scrip-*
tores ecclesiastici veteres, Hippolytum fuisse Clementis
Alexandrini discipulum. Verum cum nulla anti-
quorum loca excitet, potior nobis est Photii aucto-
ritas pro unico præceptore, S. Irenæo scilicet, te-
stantis.

Cum apud eundem Photium etiam legimus
S. Hippolytum Origenis familiarem fuisse, hoc et
aliorum suffragiis confirmari posse videtur. Hiero-
nymus enim (19) et Nicephorus (20) scribunt, Hippo-
lytum, Origene præsentem, orationem sacram de lau-
dibus Jesu Christi habuisse. Ille addit Ambrosium
ad sacrorum librorum interpretationem Origenem in-
citasse, in æmulationem Hippolyti, editis jam in divi-
nis Scripturas commentariis bene meriti. Monent au-
tem Henricus Valesius (21) et Petrus Daniel Huetius
(22), Hieronymum Eusebii verba minus recte intel-
lexisse, et vocem ἐκείνου, quæ apud istum ad tem-
pus pertineat, perperam ad Hippolytum retulisse. At

A doctissimus Stephanus le Moyne (23) observat, quod
revera ἐξ ἐκείνου possit etiam referri ad Hippolytum,
et sive ad tempus referatur, intelligendum sit, Ori-
genem isto tempore imitatione Hippolyti, de quo
ante egerat Eusebius, commentarios etiam in sa-
cram Scripturam parasse et adornasse. Audiendum
quoque est recentissimus auctor, qui hac de re ita
disserit (24): *Omnia suadent vera esse, quæcumque*
veteres de Origenis æmulatione tradiderunt, Ambro-
sio excitante, qui studia ipsi proponeret Hippolyti...
Utriusque autem consensus tum quoque firmari po-
test, cum Origenes Romam adveniens, pontifice Ze-
phyrino, circiter annum 220, non modo privatim, at
publice etiam Hippolytum disserentem audivit, ejus-
que rei testimonium Hippolytus ipse reliquit in ora-
tione, quam de laude D. Salvatoris habuit, quamque
προσομίαν denominavit. Quod enim non nemo sub-
dit, in Oriente id contigisse, minime est necessarium,
quamvis fieri potuerit, cum Hippolytus Alexandriam
petiit, indeque rediens epistolam ad Romanos ab
Dionysio episcopo Alexandrino attulit. Neque vero
est, cur alterum Hippolytum effingamus, quo tempore
noster Portuensis Alexandriam remeare potuit, ubi
adolescens institutus fuisse videtur ex Canone Pa-
schali, cujus rationem Alexandrini sibi vindicabant.

De tempore quo Hippolytus floruit, sententiæ au-
ctorum itidem discrepantes sunt. Eusebius, Hiero-
nymus, Syncellus, atque alii referunt eum ad
Alexandri Severi imperiam, qui anno Servatoris
nostri 222 regnare cœpit. In Euthymii Vita anti-
quis *ipsisque apostolis familiaris* dicitur, idemque
in Cyrilli Scythopolitani Vita S. Sabæ de eo habe-
tur, quod, quemadmodum paulo superius animad-
vertimus, non simpliciter intelligi potest. Longe
enim remotus fuit ab apostolorum ipsorum ætate.
Stephanus le Moyne loc. cit. existimat Hippolytum,
Philippi Arabis, qui anno Christi 254 imperatoris
dignitatem est consecutus, tempus attingisse, quod
ubi admittamus, dicendum est eum admodum ætate
profectum fuisse. Nec martyrium illius apte con-
venit temporibus Philippi, uti ex paulo post tra-
dendis patebit. Id dubio caret, eum imperante
Alexandro Severo vixisse et scripsisse; temporis
autem ratio non accurate definiiri potest.

ARTICULUS II.

DE SEDE EPISCOPALI S. HIPPOLYTI.

Characterem episcopali S. Hippolytum nostrum
fuisse insignitum perhibent Eusebius (25) atque
D. Hieronymus (26): sed incerta omnino est ejus-

(18) Bull. *Defens. fid. Nicæn.*, sec. III, cap. 8, p. 220.

(19) Hieron. loc. cit. *Eus. H. E.* l. VI, cap. 25.

(20) Niceph., *H. E.* lib. IV, cap. 51, tom. I, pag. 550.

(21) Vales., *Not. in Euseb. lib. VI H. E.*, c. 23.

(22) Huet. *Origenian.* lib. I, cap. 2, § 8.

(23) Moyne, *Prolegomena ad Varia Sacra*, in exercitatuuncula de S. Hippolyto.

(24) Simon de Magistris, in Præfat. ad Danielem secundum LXX, num. VII, p. XXVI, edit. Roman. 1772.

(25) Euseb., *H. E.* lib. VI, cap. 20.

(26) Hieron. *De vir. ill.* cap. 61.

(11) Hieron. *epist.* 1, 2, ad Lucin.

(12) Anastas. in *Collectan.* apud Galland., tom. II Biblioth. PP., p. 469.

(13) Anonym. *inter Opp. S. Joan. Chrysost.* in *append. tom. VIII*, pag. 79 noviss. edit.

(14) Hieronym. *ep. ad Lucin.* 71, et ad Magn. 70.

(15) Euseb. *H. E.* lib. V, cap. 22, Hieronym. in *Catalog.* cap. 61.

(16) Aubert. Mir. *Not. ad Hieron. De vir. illustr.*, c. c.

(17) Baron. *ad ann.* 229, num. 4.

sedes, an episcopus gentium putandus, quo quidem A titulo ejus sodalem Caium Romanæ Ecclesiæ presbyterum ornatum fuisse probe novimus? Operæ pretium est ire per singula, quæ hac de re doctissimi excussis veterum libris excogitarunt.

Eusebius Cæsariensis de episcopatu S. Hippolyti sic scribit (27): *Eadem tempestate multi ecclesiastici viri doctrina excellentes florebant... Inter hos fuit Beryllus Bostrenorum in Arabia episcopus, qui præter epistolas et lucubrations variis quoque elegantis ingenii monumenta dereliquit. Similiter et Hippolytus alterius cujusdam Ecclesiæ episcopus.* Sanctus vero Hieronymus videtur locum episcopatus ejus indagasse et non invenisse, quemadmodum in opere *De scriptoribus ecclesiasticis*, cap. 61, innuit his verbis: *Hippolytus cujusdam Ecclesiæ episcopus* B (nomen quippe urbis scire non potui). Theodoretus autem, qui multa ex eo adducit, episcopum et martyrem illum vocat (28); sed cujusnam urbis episcopus fuerit, non addit.

Primus fuit Gelasius I pontifex, seu potius Gelasius Cyzicenus, ut Bellarminus et alii viri docti malunt (uterque sæculo v floruit), in opusculo de duabus in Christo naturis contra Nestorium et Eutychen, qui sedem Hippolyti nostri sub metropoli Arabica collocavit (29). Verum hæc sententia nulli alii fundamento nititur, nisi perversæ Rufini loci Eusebiani interpretationi. Rufinus enim vertit: *Erat inter cæteros et Beryllus scriptorum præcipuus, qui et ipse diversa opuscula dereliquit. Episcopus hic fuit apud Bostram, Arabiæ urbem maximam. Erat nihilominus et Hippolytus, qui et ipse aliquanta scripta dereliquit, episcopus.* Græca siquidem Eusebii nil aliud innunt verba, quam quod Beryllus Bostrenorum in Arabia episcopus fuerit, atque similiter Hippolytus alterius cujusdam Ecclesiæ episcopus. Ὁσαύτως δὲ καὶ Ἰππόλυτος ἐτέρας που καὶ αὐτὸς προεστὼς Ἐκκλησίας. En, quomodo prima hæc atque antiquissima opinio per ipsum Eusebium, cuius auctoritati suffulta credebatur, labefactetur?

Zonaras et Nicphorus (30) quos plerique recentiores sequuntur, eum Portus Romani episcopum fuisse scribunt. Leontius Byzantinus (31) tradit illum Romæ munus episcopi gessisse. Centuriatores Magdeburgenses appellant eum Ostiensem antistitem (32). Quidam volunt S. Hippolytum fuisse Portuensem seu Adamensem in Arabia episcopum, et hoc quidem nonnullis ita visum est, ut se nunc

(27) Euseb., lib. c.
 (28) Theodoret., Dialog. I, pag. 2, 5, 36; Dialog. II, pag. 88; Dialog. III, pag. 154.
 (29) Hippolyti episcopi martyris Arabum metropolis in *Memoria hæresium*. Gelas. tom. IV *Biblioth. PP.*, pag. 424.
 (30) Zonar., tom. II *Annal.*, et Nicephor. H. E. lib. IV, cap. 31.
 (31) Leont. Byzant., lect. III de sectis, pag. 450: « Forte Romanus dictus fuit episcopus eo sensu, quo significatur Latinus episcopus. In Græcorum enim lingua hi termini Romanus et Latinus synonyma sunt. »
 (32) Centuriat. Magdeb., cent. 3, c. 10, p. 191.

accuratior cognitione rem assequi posse, sibi persuaserint. Stephanus enim le Moyne (33) existimat Hippolytum Portus Romani, emporii in Arabia celeberrimi, Adenæ etiam dicti, et a Romanis mercatoribus admodum frequentati, episcopatum gessisse; quæ sententia aliis quoque doctissimis viris, atque in his Guil. Caveo, Casimiro Oudino et Ell. Dupinio (34) se commendavit. Eruditissimus insuper Jos. Simonius Assemanus Maronita huic opinioni subscribit, dum tom. III *Biblioth. Orient.* Clementino-Vaticanæ part. 1, cap. 7, pag. 15, post enumeratas quasdam sancti martyris nostri elucubrations ita in notis monet: *Hippolytus, Portus Romani, non ad ostia Tiberina, sed celeberrimi in Arabia hoc nomine emporii episcopus, ut Stephanus le Moyne conjicit. Abulidum Romæ episcopum vocant recentiores Christiani Arabes* (35). Sed hæc Moynii conjectura magis ingeniosa quam verosimilis est. Si quidem nullibi legitur, quod ille Portus Romanus primis sæculis episcopali sede exornatus fuerit. Si tamen S. Hippolytus unquam fuerit episcopus urbis Adanensis, profecto mirum omnibus videbitur, Eusebium Arabiæ vicinum, et S. Hieronymum Romæ, et in Oriente diu versatum non novisse cathedram episcopalem hujus sancti viri, sive celeberrimum Arabiæ emporium, quod a Romanis passim frequentabatur. Igitur undique involvimur tenebris, quas sine clariore luce dissipare non possumus, et ideo ad opiniones aliorum referendas C progredimur.

Tillemontius haud contemnendam conjecturam esse observat (36), si dicatur Hippolytum in parva quadam urbe, cujus nomen minus notum sit, sacris præfuisse; venditatum autem esse episcopum Portus Romani, quoniam eo in loco martyr hoc nomine celebris exstitit, ex Oriente fortasse illuc delatus, quem interjecto tempore, cum magno Hippolyto episcopo et martyre confuderint. Utroque pollice huic conjecturæ subscribit perdoctus Ceillierius (37).

Bollandiani de sede Hippolyti M. ita conjectant: *Ex antiquis* (inquiunt) (38) *Martyrologiis primo constat S. Hippolytum hac die* (22 Aug.) *vel sequente in Portu Romano martyrium subisse. Præterea et* D *Eusebio aliisque vetustis scriptoribus liquet hunc martyrem episcopali dignitate præditum fuisse. Denique S. Hieronymus in opere De scriptor. eccles., cap. 61, testatur, S. Hippolytum habuisse hominiam*

(33) Steph. le Moyne, Prolegom. ad *Varia Sacra*.
 (34) Cave. *Hist. litter.* tom. I, p. 102; Oudin., *Commentar. de script. eccles.* tom. I, pag. 222; Dupin, *Biblioth. auctor.* tom. I, pag. 179, in not. vers. Latin.
 (35) De episcopatibus Arabiæ consuli potest Carolus a S. Paulo in *Geographia sacra* p. 295, ubi etiam de metropoli Bostrensi. Philostorg. in H. E. lib. III, cap. 4.
 (36) Tillemont, *Mémoir.* tom. III, art.
 (37) Ceillier, *Hist. génér.* tom. II, pag. 317.
 (38) Bolland., tom. IV August., pag. 510.

de laude Domini Salvatoris, in qua præsente Origene A
 se loqui in ecclesia significat. Hinc videtur fuisse episcopus in Oriente, et forsitan in Arabia, ad quam Origenes anno circiter 217 evocatus est, ut apud Eusebium H. E. lib. 17, cap. 19, legimus. His ita positus, nonne S. Hippolytus episcopus Arabs facile potuit ad visitanda apostolorum aliorumque martyrum sepulcra Romam venire, in Portu Romano ab ethnicis comprehendi, et ibidem martyrio affici? Quid si plebs, determinatam istius martyris cathedram ignorans, hunc peregrinum episcopum a loco martyrii Portuensem cognominaverit, et hic popularis error ad aliquos posterioris ævi scriptores transierit, vel potius illa appellatio posteris occasionem dederit, ad Portuensem hujus martyris episcopatum asserendum? Quidquid sit de hac conjectura nostra, quam propter certiora cujuslibet argumenta libenter deseremus, nos in titulo martyrium S. Hippolyti cum vetustis ac recentioribus Martyrologiis in Portu Romano collocamus... Addunt adhuc, quod non invita Orientalem et Occidentalem hujus sancti martyris episcopatum cum Baronio et Ughello (39) admittant, et hoc ultimum systema suum pro mera conjectura dent.

Auctores Historiæ litterariæ Galliarum regni censent S. Hippolytum martyrem nullam habuisse fixam sedem, sed quemadmodum ejus sodalis Caius, gentium, sive nationum fuisse episcopum (40). Sic autem ratiocinantur: Quando Eusebius Hippolytum dicit alterius cujusdam Ecclesiæ, utut indeterminatæ, episcopum, lubenti animo credimus, eundem C
 non habuisse fixam sedem, sed putandum esse, sicut condiscipulum suum Caium, nationum episcopum. Hæc profecto opinio simplicissima absque controversia nobis videtur, atque cum sancti nostri historia apprime conspirat. Hoc enim posito, haud amplius in ratione reddenda sanus anxii, cur sanctus Hippolytus modo in Oriente, modo in Occidente, quemadmodum ex paucis ejus gestis, quæ ad nostram notitiam pervenerunt, constat, apparuerit. Quod autem in Oriente versatus fuerit, ex hoc nullus dubitandi locus relinquitur, quia ipse suis in operibus asseverat Origenem in numero suorum auditorum fuisse, quod sane in Occidente accidere haud potuit. Neque etiam in dubium revocari potest quin etiam, postquam Lugdunensem D
 Ecclesiam reliquerat, in Occidente commoratus fuerit. Hujus rei confirmandæ argumentum omni exceptione majus illud est, quod in computum temporum morem Latinorum sequatur, posthabito illo Alexandrinorum, quo omnes Orientales utebantur.

Ab omnibus his sententiis, sive conjecturis discedit vir longe doctissimus, Christophorus Augu-

(39) Baron., ad ann. 229, num. IV. Ughell., Ital. Sacr. tom. I, col. 410, nov. edit.

(40) Benedictini e congregat. S. Mauri in *Hist. littér. de la France*, tom. I, part. 1, pag. 363.

(41) Heumannii Dissertatio, in qua docetur ubi et qualis episcopus fuerit Hippolytus, sæculi tertii

stus Heumannus, ac nova ratione utitur, hanc rem difficilem explicandi. Nimirum vir eruditus, tota licet antiquitate repugnante, unius vocis variis acceptioni subnixus et ædens, comprobare nititur dissertatione anno 1738, Goettingæ edita (41), Hippolytum fuisse quidem episcopum, non tamen ecclesiasticum, at civilem. Quam in sententiam paucula excitat loca ex Græcis Latinisque scriptoribus, unde colligat fuisse aliquando civilium munerum homines, qui appellarentur *episcopi*; idque nominis in primis oræ maritimæ atque adeo portuum custodibus fuisse tributum: ut proinde noster Hippolytus, ortu fortasse Romanus, eo sensu *Romani portus episcopus* censendus fuerit. Quin, si virum criticum audias, vel ipsa statua marmorea Hippolyto a propinquis posita, atque ex Romani portus ruderebus anno 1551 effossa, istiusmodi sententiam confirmat; quippe quæ, ait, nullam plane notam ecclesiasticæ dignitatis præ se ferat.

Perbelle sane. Nunc vero, si diis placet, inter Ecclesiæ Patres, qui sæculo tertio ineunte floruerunt, novimus recensendum Hippolytum; virum haud Plinio absimilem (42), qui, ut ille portui Miseno, fuerit Romano præfectus; episcopus quidem, sed civilis; oræ, inquam, *maritimæ inspector, curator, superintendens*. Scilicet noster Hippolytus vir fuit magnæ dignationis in urbe Roma, honoribus pariter ac divitiis emiuens, Romanique portus præfectus; ut propterea, quo munere suo rite fungeretur, sublimiora Christianæ religionis mysteria reseraret; de theologia et incarnatione, de Deo et carnis resurrectione peregerit; commentaria in omnes ferme sacras utriusque Fœderis paginas ediderit; de apostolicis traditionibus scripserit; demonstrationem temporum Paschæ elucubravit; adversus Judæos, ethnicos hæreticosque stylium acuerit; qui præterea de rebus divinis frequenter ad populum sermones habuerit; potissimum vero (43) *προσφυλλαν de laude Domini Salvatoris, in qua, præsente Origene, se loqui significat in ecclesia*; cui denique non solem statua marmorea posita, sed statua in cathedra sedens; quo nimirum episcopalis ejus dignitas ecclesiastica, non civilis, ejusque munus ad Dei populum in Ecclesia dicendi testatum posteris relinqueretur. Quid absurdius dictu? Hinc Cl. Schroeckhius (44) hanc Heumannii conjecturam satis ingeniose excogitatum ac exornatum quidem, sed haud verisimilem arbitratur.

Nostra ætate Romanus editor Danielis secundum Septuaginta ex *Tetraptis* Origenis demonstrare conatus est, quod S. Hippolytus non solum Portus Romani episcopus existerit, sed quod etiam ipsius diocesis ad eam partem Romanæ urbis, quæ regio

scriptor ecclesiasticus. Inter *Primit. Gotting.*, pag. 200, et seq.

(42) Heumann. l. c. pag. 245.

(43) Hieronym. *De Vir. illustr.*, cap. 61.

(44) Joan. Matth. Schroeckh., *Christliche Geschichte*, part. IV, pag. 455 secundæ edit.

Transtiberina dicitur, se extenderit, atque ipsam Tiberinam insulam complexa fuerit. Duo autem nobis post complures eruditorum sententias de titulo Hippolyti, quo dicitur ἐπίσκοπος Ῥώμης, quem admodum sæpe a Græcis, verisimilius dici posse visa sunt, quod ipse, cum esset gentium episcopus Romæ ordinatus, fuerit in urbe Roma episcopus, unde percerebuit episcopus Romæ, quod est alienum. Vixit Hippolyti ævo Catus presbyter, idemque Romæ gentium episcopus, quemadmodum inferius apparebit, repudiata Jo. Alb. Fabricii emendatione, qui Athenarum loco gentium reposuit nullo jure, necessitate nulla; itemque Jac. Basnagii qui de Hippolyto loquens: *Is enim ritus, inquit (45), plane novus, nec saltem pristinum, de qua agimus, antiquitatem redolet*; nimirum quod episcopi aliquot sublevandis Romanorum pontificum curis præsto essent. Longius tamen aberravit Christophorus Aug. Heumannus (46) qui civilem tantum episcopum, vel oræ maritimæ curatorem inspectoremque agnovit Hippolytum, ut martyri fortissimo semper vivo, mortuoque negotium fuerit cum errare volentibus. Eo itaque tempore quoniam Urbs innumerabili frequentia populi florebat, indeque Christianorum numerus augebatur in dies, pontifices Romani viros lectissimos, doctissimosque veluti adjuutores adhibuerunt, quibus in Ecclesiæ administratione uterentur, eosque in episcoporum gradu esse voluerunt. Succedit Ecclesiæ Portuensis cura Hippolyto commissa, de qua Ecclesia nemo Susebii Cæsariensis, ac S. Hieronymi silentium vel ignorationem opponat, ut cathedram Hippolyti statuat ad Portum in Arabia. Facilius enim ambo scriptores de Portu Romano longe dissito silere potuerunt, quam de Portu Arabiæ, quem propiorem habebant. Utque alia omittamus, Hippolyti statua singularis testis est, non Arabiæ episcopum, sed hujus viciniae a se demonstrari; nam Cycli paschalis causa non statua opus erat, cui marmorea tabula suffecisset. Multo autem ipse Cycelus ostendit manifestius, auctorem non in Oriente, at in his ipsis vixisse nostris regionibus. Totus enim est Latinorum usui accommodatus; ab Orientalium vero consuetudine tam alienus, ut a viris eruditissimis, qui suppreses fuerunt Hippolyto, atque in Oriente floruerunt, percipi non potuerit. S. Anato-

(45) Basnag., Animadv. de S. Hippolyti Vit., Lect. antiq. Canisii, I, pag. 10.

(46) Heuman., Primit. Gotting. pag. 240.

(47) S. Anatol., Præfat. in Canon. Paschal., apud Bucherium pag. 439.

(48) Ruggerii et Buschii Dissert. de Port. S. Hippolyti sede.

lutam notisque illustratam immigrasse cognovimus. Ac plura quidem, quæ proferre potuissemus, exposita ibidem offendimus, ut aliqua tantum supersint. quæ disputationem de pluribus Hippolytis expediant. Duo maxime insignes cultu anniversario Romæ fuerunt Hippolyti martyres: primus miles, cujus præclarum fuit monumentum conjunctum templo S. Laurentii in agro Verano. Hujus nomen fasti Ecclesiæ exhibent Idibus Augusti. Exhibet quoque Prudentius (49): *Si bene commemini, colit hunc pulcherrima Roma Idibus Augusti mensis.* Cætera quæ Prudentius ipse ait se canere ad picturæ fidem, historice de uno tantum Hippolyto non posse accipi venerabilis Baronius cardinalis admonuit, ut mirum sit viros criticæ studiosos deinde pictoris licentiam pro veritate habuisse, aut errorem certe, qui exoriri potuit illa inspecta, noluisse agnoscere, ut in unum tres Hippolyti coalescerent. Alterius Hippolyti, qui Portuensis est, varie dies festus recenseatur, xi Kal. Sept. vel postridie, vel Non. Sept., a Græcis iv vel iii Kal. Febr. Is aliquando Nonnus veteri more honoris causa dictus invenitur, unde Nonni Edesseni Episcopi gestum aliquod sequi ori ævo (50) relatum est ad Hippolytum Portuensem. In Portu Romano corpus Hippolyti servatum esse ad usque initium ix sæculi Anastasius prodidit (51). *Fecit idem atmifiscus pontifex (Leo III) in basilica Beati Hippolyti martyris in civitate Portuensi vestes de stauraci duas, unam super corpus ejus, et aliam in altari majori.* Eodem vero exunte sæculo a Formoso nondum pontifice summo, at episcopo Portuensi, corpus Hippolyti cum aliis in Tiberinam insulam translatum est, quod cœva docet epigraphe (52):

HIC. REQUIESCUNT. CORPORA
SCÖR. MARTYRÛ. YPPOLITI.
TAVRINI. MERCVLANI. ATQ.
IOANNIS. CALIBITIS
FORMOSVS. EPS
CONDIDIT.

Quoniam itaque non dubitamus quin Hippolytus fuerit Portus Romani episcopus, illud facilius impetrabimus, Portuensem episcopum aliquandiu in sua diocœsi numerasse regionem urbis Transtiberinam, ipsamque Tiberinam insulam, sive quia ea pars extra Urbis pomeria flumine delinita censebatur, sive, ut certum est, Romanorum pontificum insigni humanitate, qua præter Ecclesiæ ornamenta etiam nonnulla deinceps consecuti sunt, quæ ad imperium pertinent, veluti illud est capiendi eorum hæreditates, qui intestato decederent. Exstant ea de re adhuc diplomata Benedicti VIII, anno 1019; Joannis XIX, anno 1026 et Leonis IX (53), qui Jo-

(49) Prudent. *Περὶ στασάρων*, xi.

(50) Petr. Damian., *de Abd. epis.*

(51) Anastas. Bibl., ed. Vignol. II, pag. 266.

(52) Gruter. MLIII. et Bottar. delle Scult. III, pag. 21. Paciaud. de Baln. Christian. pag. 41. Passion. Inscript. Antich. pag. 121.

(53) Ughell. Tom. I *Ital. Sacr.* pag. 116 et 120.

anni Portuensi antistiti vetustissimam Ecclesie suae dignitatem, ac praecipue templum S. Adalberti in Tiberina insula, quae per id temporis dicebatur Lycæonia, repugnante Crescentio episcopo Sylvæ Candidæ, asseruit in ipso Lateranensi concilio II, quo exacto sententia pontificis prolata est. Quando autem suburbicarii episcopi nonnunquam *episcopi Urbis* nominati sunt, nemo non videt, quanto id nomen facilius adhæserit episcopis Portus Romani, qui trans Tiberim tanta cum potestate obtinebant (54). Quamobrem intelligimus, unde repetenda sit consuetudo, qua Portuenses et Sylvæ episcopi quotannis donaria quaedam in Vaticano templo excipiebant, quod ex monumentis basilicæ haud ita pridem evulgatis quisque agnoverit. Hac etiam de causa factum est, ut *Formosus* adhuc Portuensis episcopus, quo tempore omnia barbari deprædabantur, metuque Saracenorum incolæ Portum Romanum deseruerunt, exportarit corpus Hippolyti cum aliis a Portu Romano, ubi conditum fuerat, in locum, quo fieri poterat remotiorem sui episcopatus, in Tiberinam nempe insulam, ubi *episcopum Portuensem habuisse domicilium in ecclesia S. Joannis inter duos pontes* legimus (55). Illud autem in recitata epigraphe, quam *Formosus* loculo sacrorum pignorum inscripsit, etiam deprehenditur, quod nomina *Hippolyti, Taurini, Hercutiani*, exhibet, quæ ipsa leguntur in veterrimo Liberiano Calendario hac formula: *Non. Sept. Acontis in Porto, et Nonni, et Hercutiani, et Taurini*. Hippolytum quippe honoris causa dictum fuisse *Nonnum* ostendimus, quemadmodum auctor suo ævo satis idoneus: *Nonnos vocamus, inquit, majores ob reverentiam; nam intelligitur paterna reverentia* (56). Itali retinent, cum avos appellant, et prope Græci significarunt, cum Hippolytum *παλαίον* dixere. Aliquando *Nunus* effertur non secus atque in veteri marmore (57):

DONATA NUNO SUO TERTULLO CUM FILLA IN PACE.

Non tantum itaque falsa est ab Lemoynio exco-gitata derivatio, qui *filium* explicat *Nonnum* quasi ex τῆ (58), dum agit de hoc ipso Hippolyti cognomine, sed veritati contraria. Salmasii ex *μόνος* deducen-tis, aliorumque etyma nihil moramur, quando usum inquirimus, non originem. Hoc igitur concede-mus Græcis scriptoribus, ut quoniam Romani pontifices Hippolytum Portuensem ejusque succes-sores eximiis quibusdam ornamentis honestare vo-luerunt, illi non a Portu sedem *Hippolyti*, sed ab Urbe ipsa nominarint, quemadmodum nostra exhibet epigraphe commentario præmissa. Neque re-centiorem cum Scaligero, sed vetustissimam hanc esse opinari licet, atque Eusebii Cæsariensis ævo

superiorem, ut si jam a Græcis *Romæ episcopus* dice-retur Hippolytus, mirum non est si vir peritissimus, cum optime nosset Hippolytum non fuisse Romanum pontificem, scripserit, *ἐτέρας του Ἐκκλησίας, alterius cujusdam, Ecclesiae*, quæ manifestus Hieronymus est interpretatus: *nomen quippe urbis scire non potui*. Quod vero Hieronymus, diu Romæ commoratus, Hippolyti sedem ignorare non posset, quæ ignoratio nimis extollitur, jam ea utemur, propterea quod Hieronymus in Oriente diutius commoratus est, quam Romæ. »

Hactenus cl. vir Simon de Magistris.

ARTICULUS III.

DE MARTYRIO S. HIPPOLYTI, etc.

De rebus S. Hippolyti nostri in episcopatu gesta monumentorum copia destituti nihil omnino singillatim edicere possumus. Verum quod reliquum habemus ex ejus operibus nobis sufficit ad persuadendum, quod is in episcopatu omne tempus ad instruendos fideles defendendamque adversus hæreses quascunque veritatem orthodoxam impenderit.

Martyrum albo Hippolytum inscribunt Hieronymus (59), Gelasius (60), Theodoretus (61) alique: quapropter in Martyrologio Romano (62) legitur, sub Alexandro imperatore, ob præclaram fidei confessionem, manibus pedibusque ligatis in altam soveam aquis plenam præcipitatum occubuisse, cui et alios in martyrio socios ex Actis S. Aureæ addit Baronius (63). Inter apocrypha tamen tum Hippolyti, cum S. Aureæ Acta recensenda esse dubitari vix potest, utpote quæ, ut idem inquit Baronius, *mendis plena in multis restituenda* (64). In Maximiani vero aut Decii persecutione eum martyrii coruam adeptum fuisse verosimile inde redditur, quod anno Alexandri imperatoris primo, *temporum Canonem, Paschalemque cyclum* edidit, cui alia opuscula addidit, ut ex ejusdem operum catalogo videre est.

Cæterum quæ scriptores de tempore martyrii hujus tradunt, diversa atque incerta sunt. Alii id referunt ad annum Christi 250. Sed severioribus criticis non placet, quod in Martyrologio Romano martyrium S. Hippolyti collocetur sub imperio Alexandri Severi, cum tunc nulla persecutio fuerit, quinimo ipse imperator Christianis faveret. Unde Ruinartius in Præfatione ad *Acta martyrum sincera*, pag. XLVIII, eundem scrupulum proponit, et utcumque discutere conatur hoc modo: *Alexandrum Heliogabali successorem Christianis favisse nemo potest inficiari, nisi omnes antiquos scriptores rejicere velit. Unde mirum est tot martyres sub ejus imperio passos a nonnullis recenseri. An id ad prefectos, quos sub ejus imperio sævissimos fuisse aiunt, referendum est?*

(54) Bull. Bas. Vatic. 1, 21.

(55) Cod. Reg. Suec. Vat. 385, p. 21.

(56) Pag. vocabul. *Nonnos*; Cang. *Glossar. Med. Lat.*

(57) Fleewood., pag. 386.

(58) Stephan. le Moine, Prolegom. ad *Varia Sacra*, xxvi, 2.

(59) Hieronym., Præf. in Matthæum.

(60) Gelas. ut sup. tom. IV *Biblioth. PP.*

(61) Theodoret. dialog. 3, De impatibilibus.

(62) Martyrolog. Rom., die 22 August.

(63) Baron. ad ann. 129, num. 7.

(64) Martyrolog. Roman., die 5 et 22 Augusti,

Hinc nonnulli scriptores propter favorem Alexandri imperatoris erga Christianos mallent martyrium S. Hippolyti collocare sub Alexandri successore Maximino; inter hos Dodwellus ad annum 235 illius martyrium refert (65). Sed quamvis sub imperatore Maximino habeamus persecutionem adversus Christianos truculentam, quæ præcipue spectabat ad eorum antistes, qualis etiam sanctus martyr noster fuit, asseveranter tamen martyrium S. Hippolyti non audemus statuere sub imperio Maximini, propter epistolam ipsius, quæ ad reginam quamdam scripta est, et ex qua Theodoretus (66) fragmenta aliquot allegavit. Baronius (67) putat hanc reginam fuisse Mamæam, imperatoris Alexandri matrem, quæ Christianis utcumque favebat. Verum anno Christi 1551 in agro Verano repertus est *Cyclus Paschalis*, in cuius latere inter alias S. Hippolyti lucubrations *Exhortatio ad Severinam* notatur. Unde Tillemontius (68) suspicatur, hæc Severina indicari Severam, Philippi imperatoris uxorem, quæ Christiana fuisse perhibetur, et ad quam doctissimus Origenes etiam litteras dedit. Si illa Tillemontii suspicio vera sit, haud dubie martyrium S. Hippolyti usque ad annum Christi 250, sive ad persecutionem Decii imperatoris differendum est. Ad hanc suspicionem confirmandam accedit testimonium S. Epiphani, qui hæresi 37, sive 57, contra Noetianos ita scribit: *Post hunc alius quidam hæreticus, Noetus nomine, prodit; neque multis abhinc annis, sed ante hos centum fere ac triginta*, nimirum priusquam sanctus hoc opus suum componeret. At S. Epiphanius circa annum 375 illud opus adversus hæreses conscripsit, adeoque retrorsum numerando hæresis Noetiana sub imperatore Philippo exorta est, ut Tillemontius affirmat (69). Cum itaque S. Hippolytus hanc Noeti hæresim recenter exortam videatur impugnasse, ut apud eundem Tillemontium l. c. ostenditur, in ista hypothesis martyrium ipsius ante persecutionem Decii imperatoris collocari non potest. Hæc tamen Tillemontii argumenta non omnino certa sunt, quandoquidem ab aliis negantur.

Nec quæ de loco martyrii adduntur, ea munita sunt auctoritate, ut iis fides haberi debeat. Imo quoniam Eusebius et Hieronymus de martyrio hoc sileant, Christophorus Heumannus (70) existimat Hippolytum falso iis annumerari, qui sanguinem suum pro causa Christi profuderint, eoque veritatem religionis Christianæ confirmarint. Id quod li-

(65) Dodwell, Dissertat. Cyprianicar. xi, § 50, pag. 83.

(66) Theodoret. dialog. 2 et 3, sive tom. IV Opp., pag. 88 et 155.

(67) Baron. in *Annal.* ad ann. 259, num. 10.

(68) Tillemont, tom. III *Mémoire.*, pag. 243.

(69) Idem, ibidem.

(70) Heumann., laudat. Dissertat., § 12, pag. 13.

(71) Ruinart., *Act. sinc. MM.*, pag. 157.

(72) Prudent. *Περὶ σπεγδῶν*, carm. xi.

(73) Basnage, *Annal.*, an. 222, num. 8.

(74) Ubi beatus ille chorus est episcoporum et doctorum, qui tanquam luminaria in mundo re-

cedunt haud simpliciter affirmandum esse putem; minus tamen diserte, quæ de martyrio ejus narratur, pleraque esse incerta ac tenebris involuta.

De Hippolyto quidem martyre nonnulla cecinit Prudentius, quæ, si Hippolyto episcopo aptari possent, certiora Actis essent. *Nostrum Hippolytum*, id est, episcopum, invenit Ruinartius (71) in hymno Prudentii (72), ait Basnagius (73). Si attente tamen Ruinartii monitum in Prudentii carmina legisset, contrarium ab eo tradi didicisset; nam Hippolytum a Prudentio celebratum ab altero, de quo agimus, cujusque opuscula Eusebius et Hieronymus memorant, distinguendum esse ibidem adnotat Ruinartius; quinimo tres ejusdem nominis martyres discernendos esse, quos a Martyrologiorum auctoribus in unum confusos fuisse Baronius aliique tradiderunt. Et sane Hippolytus a Prudentio laudatus, qui in Portu Romano ad Ostia Tiberina, ut vulgo creditur, martyrium subiit, diversus omnino a nostro est. Hic quippe episcopus incertæ sedis, ille vero Romanæ Ecclesiæ presbyter, ac Novæ opinionibus aliquando addictus, et martyrii tantum corona clarus; noster vero non solum martyrio, sed et eruditione et scriptis celeberrimus. Ille demum, Prudentio teste, furentibus equis raptatus interiit; noster vero, si fides Martyrologiis, in foream demersus occubuit.

Theodoretus hunc sanctum doctorem fluenti iontis comparat, dum dialogo 3, sive tomo IV Operum suorum pagina 154 et sequente, testimonium ipsius et aliorum sanctorum Patrum contra hæreticos adducit hoc modo: *Fac igitur pateant aures, et spiritualium fontium fluxa accipe, sancti Ignatii Antiocheni et martyris ex epistola ad Smyrneses... Irenæi Lugdunensis episcopi ex tertio libro adversus hæreses... sancti Hippolyti episcopi et martyris ex epistola ad quamdam reginam*. S. Chrysostomus, seu potius alius antiquus auctor sub ejus nomine, attribuit S. Hippolyto ingenium excellens, eloquentiamque suavissimam, nec dubitat eum conferre cum S. Ignatio M. et S. Dionysio Corinthio vel Alexandrino (74). S. Anastasius sæculi VII confessor eundem condecorat titulo magni et sacratissimi doctoris, testis fidelis veritatis, atque organi sancti Spiritus (75). Leontius Byzantinus sanctum doctorem nostrum recenset inter illustrissimos Ecclesiæ Patres, qui a nato Salvatore ad imperium usque Constantini M. florere (76).

splenderunt verbum vitæ continentem?... Ubi Hippolytus suavissimus et benevolentissimus? Ubi Basilii Magnus, etc. Chrysostom. tom. VI Opp., orat. 51, pag. 480.

(75) « Ecce nunc et sacratissimus hic et magnus doctor, veritatisque testis fidelis concorditer cum aliis omnibus sanctis catholicæ Dei ac apostolicæ institutionibus Ecclesiæ, duas secundum unionem inconfusam et incompatibilem quemadmodum naturas, ita etiam duas voluntates . . . confiteri jubet. » Anastas. in *Collect.* Sirmondiana, tom. III, p. 590.

(76) « Temporibus illis quæ a Christi nativitate usque ad imperium Constantini numerantur, hido-

CAPUT II.

DE SCRIPTIS GENUINIS SANCTI HIPPOLYTI.

ARTICULUS I (77).

DE CATALOGO LIBRORUM IN HIPPOLYTI STATUA SCULPTO.

Cum Hippolyti librorum catalogus, qui in statua sexto demum sæculo posita designatus est, quamdam, etiamsi non magnam, habeat auctoritatem, necesse est, ut priusquam de nostri scriptis disquirere incipiamus, mancum contextum illius catalogi restituamus (78).

In quatuor prioribus lineis litteras nonnullas detritas esse satis apparet. Ita in prima linea legitur ΙΟΥΣ. Scaliger (79) vult has litteras esse reliquias verbi *ψαλμούς*, quod conjungendum sit cum litteris in sequenti linea lectis ΝΙΑΣ; ΝΙΑΣ litteris autem commutatis in ΝΟΙΑΣ putat ultimas has esse syllabas verbi *μετανοίας*, ita ut intelligendi sint *ψαλμοὶ μετανοίας* (psalmi pœnitentiales). Quam conjecturam, quæ gravissimis causis refutata est a Stephano Moynjo, omnino falsam esse, inde quoque elucet, quod et in sequenti tertia linea adnotatus est nostri in psalmos commentarius, et *μετανοίας* verbum, cum novem tantum litteras contineat, non totam explevisse lineam videtur. In quaque enim linea litteris impleta sexdecim fere inveniuntur litteræ (80). Stephanus ipse conjecit, legendum esse *εἰς πρωτοπλάστους καὶ περὶ κοσμογονίας* vel *ζωογονίας*. Quæ conjectura non omni verisimilitudine caret; nam constat nostrum scripsisse in Hexaemeron et in ea quæ post Hexaemeron; omittam autem respectu habito ad litterarum numerum καὶ particulam. Mirum tamen me habet, quod non vice versa scriptam sit *περὶ κοσμογονίας, εἰς πρωτοπλάστους*. Difficile est, cum tot exstent Hippolyti libri, et sculptor libris tribueret titulos obscuros atque novos (e. c. *ἐγγαστρίμβον*), satis perspicue demonstrare, qui libri intelligendi sint. Itaque rem in suspenso relinquo; hoc unum tantum contendens, illis litteris significatos esse commentarios in sacra Scri-

A pta; nam apparet, illis absolutis dogmaticos apologeticosque libros demum laudari.

ΑΛΜΟΥΣ. Quin hæ litteræ sint reliquæ vocis *ψαλμούς*, non dubito, in quos nostrum scripsisse testatur Hieronymus. Itaque respiciens ad lineæ spatium litteris implendum, legendum puto *τὰ εἰς τοὺς ψαλμούς*.

ΓΑΣΤΡΙΜΥΘΟΝ. Scaliger legendum esse *ἐγγαστρίμβον* recte vidit (81). Cum Hieronymus in catalogo nostri librorum laudet librum de Saulo et Pythonissa, Stephanus justo jure contendit, libellum hoc titulo inscriptum spectasse ad Pythonissam illam, quæ Sauli regis jussu Samuclis animam ex Orco evocasse narratur I Sam. cap. 28.

Ἐπὶ Σεθηρείαν. Stephan. conjecit **ΣΕΒΗΡΙΑΝ** ΑΥ, atque putat Severæ Philippi Arabis uxori hanc epistolam datam esse.

Ὡδαὶ εἰς πάσας γραφάς. Mirum videtur, quod noster dicitur de tota sacra Scriptura vel de quaque ejus libro homilias habuisse. Itaque conjecit Stephanus (82) *ὦδαὶ εἰς πάσας ἀπέσεις*. Quod vituperat Cave (83) putans ista ratione quadrata rotundis permutari facillime posse. Negari tamen non potest, similitudinem esse inter litteras utriusque verbi tantam, ut qui primus edidit catalogum, litteris in statua detritis, errore deceptus illa verba facile commutare posset. Pro *ὦδὰς εἰς* legere vult idem Stephanus *πρός*, ita ut totus sonet titulus *πρός πάσας τὰς ἀπέσεις*. Quod quidem sagacissimum; ipsi tamen rem in suspenso relinquimus, cum nobis non liceat statuam ipsam et catalogum in ea designatum inspicere.

Ut plane mancum atque corruptum esse catalogum in statua designatum intelligamus, eum conferre placet eum catalogis nostri librorum, quem invenimus apud Eusebium et Hieronymum.

ctores et Patres exstiterunt: Ignatius ille Theophorus, Irenæus, Justinus philosophus et martyr, Clemens et Hippolytus episcopi Romani, etc. Leont. Byzant. *Ἠράξει*, pag. 430.

(77) Articulum hunc primum addimus ex commentatione historico-critica de S. Hippolyti vita et scriptis, quam anno 1838 Gottingæ edidit Carolus Guilielmus Haenel, Luchoviensis. EDIT. PATR.

(78) Catalogum exscripserunt Gruterus (*Thesaurus inscriptionum*, p. 140), Fabricius (Opp. Hipp.

vol. I, in tab. II, a, post p. 36), Cave. (*De script. eccl.*, vol. I, p. 104).

(79) In canonem pæseh. Hipp. (apud Fabr., vol. I, p. 79).

(80) Conf. statuam designatam apud nos infra.

(81) Apud Fabric. vol. I, p. 81.

(82) L. I., p. 1088.

(83) L. I., tom. I, p. 106.

	<i>Catalog. apud Euseb.</i>	<i>Apud Hieronym.</i>
	In Hexaemeron.	In Hexaemeron.
	In ea quæ post Hexaemeron (contra Marcionem).	(Contra Marcionem).
In Psalmos.		De Psalmis.
De Pythonissa.		De Saulo et Pythonissa.
De Evangelio secundum Joannem et Apocalypsi.		De Apocalypsi.
De Charismatibus (84).		
Apostolica traditio.		
Chronicon (85).	De Pascha (lib. 1).	Temporum canones.
Contra Græcos et in Platonem vel etiam de omni.		
Exhortatorius ad Severinam.		
Demonstratio temporum Paschæ quemadmodum in tabula.	De Pascha (lib. II) canon paschalis.	De Pascha, canon paschalis.
Odæ in omnes Scripturas (adversus omnes hæreses).	Adversus omnes hæreses.	Adversus omnes hæreses.
De Deo et carnis resurrectione.		De resurrectione.
De bono et unde malum.		
	In Canticum cant.	In Cantic. cantic.
	In partem quamdam Ezechielis prophetæ.	
		In Exodum.
		In Genesim.
		In Zachariam.
		In Isaiam.
		De Daniele.
		De Proverbiis.
		De Ecclesiaste.
		De Antichristo.

ARTICULUS II.

S. HIPPOLYTI LIBER CUI TITULUS : « DEMONSTRATIO DE CHRISTO ET ANTICHRISTO. »

Plurima scripsit (Hippolytus, Eusebio, Hieronymo, Photio aliisque memorata. Quædam eorum ad nos pervenerunt; plerisque autem per injuriam temporum nunc caremus; aut fragmenta tantum supersunt, quæ cum in editis libris, tum in codicibus manuscriptis habentur. Sunt quoque nonnulla, quæ Hippolyti quidem nomen præ se ferunt; illorum autem ea est ratio, ut recte eruditi viri judicaverint, ista minus composita esse ab Hippolyto, sed in libris dubiis ac suppositis numerari debere.

Et primum quidem locum inter opera integra seu ampliora S. Hippolyti obtinet *Demonstratio de Christo et Antichristo*, cujus meminere Hieronymus, Andreas Cæsariensis, Germanus CP., Joannes Damascenus, et Photius; eorumque loca inferius inter veterum testimonia scriptis Hippolyteis præmisit C. Y. Gallandus (86); ut propterea mirari aubeat Basnagii confidentiam, qui antiquorum scriptorum fide posthabita, omnium eruditorum calculo comprobata, *factitium Hippolytum* appellat (87) hujus *Demonstrationis* auctorem. Utinam vero legisset ille, perpendissetque sincerum primi editoris iudicium, qui sane sibi suspectum haud esse jure poterat. Sic igitur Gudius (88): « Illustrare

A Photii testimonium libenter adjungendum curavimus (89); ut si lectorem offenderet in hoc opusculo cogitationum, ipsiusque orationis simplicitas, nihil propterea dubitaret *περὶ τῆς γνησιότητος*. Photius libello nostro tanquam insignem notam apponit τὸ τῶν νοημάτων ἀπλούστερον. Et profecto, quidquid Hippolyto tribuebat, mirifice respondet. »

His autem de operis integritate habitis, pergit Gudius, atque de illius titulo hisce verbis edisserit: « Sed non omittenda est inscriptio, quam conservavit idem Photius: *Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχριστοῦ*. Uterque codex Remensis et Ebroicensis, unde opus descriptum, similiter: *Περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχριστοῦ*. Ego vero discessi magnis rationibus. Non enim debebam conscientia convictus, librorum errorem atque ignorantiam superstitione propagare. Hippolytus causam dicet necessariz mutationis, cujus verba sunt: *Verum quoniam jam tempus urget ad ea, quæ nobis argumento proposita sunt, cum sufficiant, quæ in exordio ad Dei gloriam peroravimus, æquum est, ut aggredientes ipsas divinas Scripturas, ex illis videamus, quis et qualis Antichristi adventus* (90). Quid nunc est apertius, quam non ad argumentum pertinere, quæ de Christo dixerat? Nihil se profiteri planissime testatur, præterquam Antichristi demonstrationem. Credamus auctori potius

(84) Neander vir doctissimus dubitat, num de charismatibus et de apostolica traditione in eodem libro disputaverit Hippol. In duobus vero libris ea de re illum disseruisse puto, cum non legatur ἀποστολικὴ παράδοσις περὶ χαρισμάτων, sed vice versa. De quibus libris latius atque fusius disputat Stephanus; aliorum virorum doctorum hac de re sententiæ leguntur apud Fabricium, tom. I, pag. 85. Conf. Fabricii *Bibl. Græc.* ed. Harless., vol. VII, pag. 492.

(85) Tituli h. l. collati eundem librum designare videntur.

(86) Galland., *Biblioth. PP.*, tom. II, pag. 411, 417.

(87) Basnag., *Animadv.* ad tom. I *Thesauri* Canis., pag. 40.

(88) Gud. apud Fabric. tom. I *Opp. S. Hippolyti*, pag. 2.

(89) Phot., *Biblioth. cod. oec.*

(90) *De Antichr.* cap. v.

quam Photio, cui librorum stupor fraudi fuit. Error in hac *περιγραφή* antiquior est octingentis annis. Sed erroris vetustate non movemur. Nam Photio testem fide atque ætate longe superiorem opponimus Hieronymum, cujus auctoritatem magni semper facio. Ille autem laudavit ἀπλῶς commentationem de Antichristo. Hoc ἐν παρόδῳ monendum fuit, ne quis nos juvenili temeritate in libros manu exaratos grassari suspicaretur. » Hactenus Gudius: cujus tamen sententia minus probatur Combefisio (91); eumque proinde cum Fabricio (92) et Gallandio (93) nos quoque assectamur. Notante enim Combefisio, cum se Hippolytus dicturum pollicetur, de revelando Christi adventu, de coelo, de sanctorum cum Christo regno, cumque tota tractatione Antichristum Christo opponat; non ita male sive Hippolytus, sive quisvis alius, prænotavit, Ἐπὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχριστοῦ. Quod ita post Photianum codicem etiam ii repræsentant, ex quibus expressa Gullii editio: quibus proinde malui inhærere quam ejus mutationi deferre. Hieronymum (cujus et ipse magni auctoritatem facio) adversari Photio non facile dixerim, quod Hippolyti plura recensendo *De Antichristo* solummodo dixerit. Nempe, nec de Christo negavit, sed sic summa, unde tractatus esset notior, ascripsit; Photius ex codice integrum titulum recensuit. Deinde eo spectat tota tractatio, ut Antichristi ex Scripturis demonstratione ab eo fidelibus caveat, et Christo adjungat, amborumque discrimen eum in illam aperiat; quod Christum non excludit, ne ipse pars argumenti videatur, et finis genuinus atque proprius tractationis, non solum extrinsecus.

Opus istud litteris consignavit sanctus Pater, rogatus a quodam Theophilo, quocum de eodem argumento fuerat ante collocutus; ipsique propterea, quem charissimum fratrem appellat, librum suum nuncupat. In eo autem, iudice Photio, ut modo audivimus, servata sensuum simplicitas ac vetustas; genus vero dicendi clarum in primis ac perspicuum, nec non interpretationi congruum. Cæterum epocha hujus libri prorsus est incerta, neque ex adjunctis colligi potest quo tempore S. Pater hunc tractatum composuerit.

Analysis hujus tractatus.

Sanctus Hippolytus librum *De Antichristo* composuit occasione colloqui quod habuit cum quodam Theophilo (94), cui illum dicavit, quemque charissimum suum fratrem appellat. Monet autem imprimis Theophilum, ne scripta sua cum infidelibus,

(91) Combefis. in notis ad cap. v, infra pag. 419, apud Galland., tom. II.

(92) Fabric. Hippolyt., tom. I Opp., p. 2, not. °.

(93) Galland., tom. II *Biblioth. PP.*, in Prolegomen., pag. xlv.

(94) Putat post Fabricium Ceillierius tom. II *Hist. génér. des auteurs*, pag. 554, not. d, fortasse hunc Theophilum eundem fuisse, quem alloquitur Methodius episcopus Tyri, æqualis Hippolyto, in suo tractatu *De resurrectione*: Vos enim sermonum nostrorum iudices, teque imprimis, optime Theophile.

qui quæ ignorant, blasphemant, sed cum fidelibus in sanctitate, justitia et timore Dei viventibus, communicet (95). Antequam vero ad tractatum *De Antichristo* pergat S. Hippolytus, prius duas alias quæstiones sibi solvendas proponit: scilicet quomodo Dei Verbum ante incarnationem se prophetis manifestaverit? et dein quomodo idem Verbum Dei per incarnationem factum sit servus Dei? Primam quæstionem solvit ducta comparatione ab instrumento musico, atque prophetas esse instar chordarum, et Verbum veluti plectrum, cujus motu atque impulsu incognita prophetæ aliis hominibus annuntiarent (96). Quantum ad alteram quæstionem, respondet Theophilo S. Hippolytus: *Quia Verbum suam misericordiam, et quod minime acceptor est personarum, per omnes sanctos ostendit, illuminans illos atque componens velut peritus medicus ad ea quæ ad nostram conducant salutem, quippe cum non nesciat humanam infirmitatem. Ac quidem ignorantes studet edocere: errantes vero ad veram suam viam convertit. Atque his quidem, qui fide quærent; facile invenitur; his autem, qui mundis oculis et sauto corde ostium pulsare desiderant, confestim aperit. Nullum enim suorum servorum rejicit, quasi divinatorum mysteriorum indignum. Non divitem pauperem pleris facit, neque pauperem pro ejus tenuitate spernit. Non barbaro exprobrat, nec eunuchum quasi non virum ablegat. Non odit feminam ob primæ originis inobedientiam, nec virum ob transgressionis reatum deturbat; sed omnes vult, omnesque salvare desiderat. Omnes Dei filios præstare vult, sanctosque omnes in unum hominem perfectum vocat; nam et unus Dei Filius est, cujus etiam nos munere per Spiritum S. adepti regenerationem, in unum perfectum ac cælestem hominem omnes occurrere optavimus* (97). Postea paucis exponit quomodo Verbum Dei, licet purissimus spiritus, in utero Virginis sit incarnatum; atque concludit, quod Verbum carni nostræ mortali unitum fuerit, ut nostrum corpus redderet incorruptibile, hominem perditum salvaret. Adjungit quædam de passione Domini nostri Jesu Christi, putatque aliquam illius invenire similitudinem in arte textoris (98).

His præmissis tractatum *De Antichristo* incipit, de quo ex Scripturis ostendit, atque sequentes quæstiones solvere conatur: Nimirum quis et qualis Antichristi adventus, qua ætate ac tempore revelabitur iniquus ille; undenam, et ex qua tribu, quod illi nomen, quomodo populum in errorem inducet, quam item sanctis tribulationem inferet (99). Dein expli-

Apud Epiphan. hæres. 64, p. 540.

(95) Hippolyt. lib. *De Antichristo*, num. 1.

(96) « Hi namque Patres Spiritu prophetiæ aptati, digneque ab ipso Verbo honorati, quo nimirum velut organa in seipsis unitum semper Verbum tanquam plectrum haberent, cujus nutu atque afflatu quæ Deus vellet, hæc prophetæ annuntiabant. » Hippolyt., lib. cit., num. 2.

(97) Idem, l. c., num. 3.

(98) Idem, l. c., n. 4.

(99) Idem, l. c., num. 5 - 23.

cat visiones Nabuchodonosoris et Danielis hoc modo (1): « Quia igitur quæ sic arcana sensu dicta sunt, nonnullis videntur captu difficilia, eorum nihil abscondemus, ut intelligant, qui sana mente præditi sunt. *Leenam* enim dicendo *ascendentem e mari*, Babyloniorum regnum in mundo significavit, quod hujus simulacri erat *caput aureum*. Quod autem dicit: *Atæ ejus quasi aquilæ*, quia exaltatus est rex Nabuchodonosor, et adversus Deum elatus. Dum ait: *Evulsæ sunt alæ ejus*, quia ejus ablata est gloria; fuit enim ejectus e regno suo. Dicendo autem: *Cor hominis datum est ei et super pedes hominis stetit*, quia ductus pœnitentia est, ipse seipsum agnoscens, quod homo esset, et dedit gloriam Deo. Post *leenam* ergo secundum animal vidit *urso simile*, quod sunt Persæ . . . Dicendo autem *tres costæ* (sive ordines) *in ore ejus*, tres gentes significavit, Persas, Medos et Babylonios, idque ostendit argentum adjunctum auro in simulacro. Sequitur tertia bestia *pardus*, nempe Græci; post Persas enim Alexander Macedo rerum potitus est debellato Dario, qui in simulacro *æris* specie ostensus est. Dicendo autem *quatuor alas volucris*, apertissime docuit quomodo Alexandri imperium divisum fuit; dicendo enim *quatuor capita*, quatuor, qui ex illo surrexerunt reges, memoravit; Alexander enim moriens imperium solidum in quatuor partes divisit. Deinde ait: *Bestia quarta terribilis ac stupenda, dentes ejus ferrei, et ungues ejus ænei*. Quinam isti, nisi Romani, quod est ferreum, quod nunc stat, manetque imperium, crura enim ejus ferrea; post hæc enim quid aliud superat, charissime, præter vestigia pedum simulacri, et in quibus pars quædam ferrea, pars vero testea est, commistis inter se specibus? Per ungues pedum arcano sensu reges ex illo ortum habituros designavit, uti Daniel ait: *Cogitabam bestiam, et ecce cornua decem retro eam, inter quæ surget minusculus stolo alius, et tria, quæ ante ipsum erant, cornua evellet*. Quo non aliud, quam Antichristus monstratus est, qui et ipse Judæorum regnum suscitaturus est: tria cornua per eum evulsa tres reges vocat, Ægyptii, Lybiæ et Æthiopiæ, quos interficiet in bellacie. »

Eodem fere modo S. Hippolytus somnium Nabuchodonosoris de ingenti ac alta statua, quam Daniel descripsit, interpretatur (2). Aureum caput, inquit, simulacri, *leænæ*, « Babylonii erant; humeri et brachia argentea, ursus, Persæ et Medi; venter femurque æneum, pardus, qui ab Alexandro Græci rerum potiti sunt; crura ferrea, stupenda bestia ac terribilis, Romani, qui nunc rerum potiuntur; vestigia pedum, testa ferrumque, ac de-

cem cornua, quæ futura sunt regna et imperia; cornu aliud parvum succrescens, quod inter illa numeratur, Antichristus; lapis percutiens contrensque simulacrum, qui terram adimplevit et iudicium mundo infert, Christus. »

Præterea S. Hippolytus, postquam prophetiam Isaïæ de interitu Jerusalem cap. 1, v. 7, et prophetiam Danielis de simulacro, seu statua antea explicata, item aliam prophetiam Isaïæ cap. XLVII, v. 1 et seq., impletam esse quoad majorem partem notavit, ex Apocalypsi sancti Joannis capite XVII et XVIII: Antichristi damnationem fuse describit, quæ capita hic sanctus Hippolytus in extenso refert, et demum subdit (3): *Apertissime in his testimoniis sigillatim declaratum est de tormentorum iudicio, quæ extremis temporibus per tyrannorum, qui tunc erunt, injuriam illum incessura sunt*.

Postea describit S. Pater, quomodo se Antichristus ut Deum exhibebit (4) populumque ad se congregabit (5) atque persecuturus sit Ecclesiam (6). Mortem Antichristi tandem statuït post dies regni ipsius mille ducentos et sexaginta. His autem completis docet futuram mundi universi consummationem, iudicium extremum, regnumque cælorum (7).

Denique S. Hippolytus suam demonstrationem sequentibus concludit: « Hæc tibi paucis exposui, Theophile, ex divinis Scripturis hausta, ut servando fide, quæ scripta sunt, prospiciensque futura, inoffensum te Deo ac hominibus serves, expectans beatam spem et illustrationem Dei et Salvatoris nostri, in qua suscitatis sanctis nostris cum eis lætabitur glorificans Patrem; ipsi gloria in sempiterna sæcula sæculorum. Amen. »

ARTICULUS III.

S. HIPPOLYTI OPUSCULUM DE HISTORIA SUSANNE.

Demonstrationem de Christo et Antichristo excipit opusculum in *Susannam*, a Combessio Græce ac Latine vulgatum (8): hinc vero a Fabricio in suam editionem conjectum (9): versio autem Latina in *Bibliotheca SS. Patrum* Lugdunensi repetita (10). De hujus opusculi integritate nemo jure ambigat, ubi conferat illud cum præcedentis cap. 59. Siquidem utrobique parem Scripturas interpretandi rationem facile agnoscet. His accedit Georgii Syncelli testimonium, qui scriptum hujusmodi perlegisse videtur. Sic enim scribit (11): « Sacer autem Hippolytus in scripto de Susanna et Daniele, Joachim Joacimi filium, alio nomine Jechoniam, cum tres annos post patrem imperasset, Babylonem cum reliquis translatum; Daniele vero ac tres pueros captivitatis hujus consortes; eum vero

(1) Hippolyt. l. c., num. 23 - 28.

(2) Idem, ibid., num. 28.

(3) Idem, ibid., l. c. num. 43.

(4) Idem ib., num. 52.

(5) Id. ibid., num. 54.

(6) Id. ibid., num. 56 et seq.

(7) Id. ibid., num. 61, 62, 63, 64, 65, 66.

(8) Combess., *Auctar. noviss.*, tom. 1, pag. 50-56.

(9) Fabr., Hippolyt. tom. I Opp., pag. 273 et seq.

(10) *Bibl. PP.* Lugdun., tom. XXVII, pag. 62.

(11) *Chronograph.* pag. 218, al. 174.

Sosannæ conjugem dicit : nec aliena est a veritate A
sententia.)

Verum ut hac de re plenius adhuc edoceamur, d. editorum ita loquentem audiamus (12) : « Quod, inquit, repræsentat Hippolyti opus de Sosannæ historia (non ipsum forte integrum, sed quale auctor Catanz Regiæ in Scripturam, ejusmodi catenarum licentia quasi per electa suæ expositioni inseruit) ipsum videtur, quod de Daniels inscripsit Hieronymus, ac Photius alteri ejus De Antichristo lucubrationi jungit. Simplici allegoria sic Susannam in Ecclesiæ typum assumit, ut ejus temporis Ecclesiæ statum nonnullosque obiter ritus ecclesiasticos graviter aperiat : de baptismi unctione, de ejus ritu solemniori in Pascha, per cujus occasionem præcipue in Ecclesiis sævirent Judæi et ethnici ; quod forte molestias habebant fieri novos Christianos, quam esse jam veteres. Sic sæpe in Actis martyrum videmus, qui recens ad Christi castra transierunt, ac martyrum opera reverentur, ipsos ad pœnas vocatos ; cum innumerabiles alii Christiani essent, quibus parceretur et qui vix latere judices possent. Extra enim Diocletianeam Romæ persecutionem, vix unquam in Christianos, qui jam plures essent et populum facerent, ac Ecclesiam, sic universi sævitum est, ut omnis ipsa multitudo una quasi furentis mucronis quæreretur victima. » Hæc Combefsius.

Brevis hic commentarius historiam Sosannæ allegorice exponit. S. Hippolytus dicit, quod Susanna C
Ecclesiæ gerebat figuram ; Joachim vero vir ejus, Christi. Hortus seu pomarium vocatio sanctorum, qui tanquam fructiferæ arbores in Ecclesia plantati sunt. Babylon mundus est. Duo seniores duos populos figurare noscuntur, qui Ecclesiæ insidias struere non cessabant ; nempe Judæos et gentiles (13). Cur autem historia Sosannæ in fine libri Danielis referatur, cum tamen res nota et contestata sit, quod ante omnia alia a propheta relata facta contigerit ? Respondet S. Hippolytus (14) : Sic scriptorum sacrorum moribus comparatum esse, ut non pauca inverso ordine litterarum monumentis consignata tradant. Nam etiam in prophetis quasdam visiones offendimus prius conscriptas, ac rursus in postremis relatas, quæ primo conti-

gerunt. Id vero peculiari Spiritus numine ac consilio fiebat, ne diabolus intelligeret quæ prophetis in parabolis dicta erant, ac deuo ad perdendum rursus hominem laqueos tenderet. Hæc sententia proxime accedit ad illam, quam S. Hieronymus divo Ignatio, cur B. V. Maria S. Josepho desponsata fuerit, attribuit.

Cæterum parvum hoc opusculum nihil divo Hippolyto indignum continet ; ipsum etiam tempus, quo compositum fuerat, perbelle cum sæculo hujus S. Patris concordat. Videmus enim Judæos et gentiles, quemadmodum hic auctor adnotavit, conspirantes adversus Ecclesiam, accusantes Christianos, quod contra Cæsarem decreta agant, proptereaque ad tribunalia adductos ac morte damnatos (15) ; hæc B
autem persecutionis adjuncta ad initium et medium sæculi tertii observare est. Tandem auctores Historiæ litterariæ Galliarum regni animadvertunt (16) verisimile esse, illam parvam expositionem fuisse homiliam ab Hippolyto ad populum dictam.

ARTICULUS IV.

DE TRACTATU QUI INSCRIBITUR (DEMONSTRATIO ADVERSUS JUDEOS.)

Quæ tertio sequitur Demonstratio adversus Judæos, designata existimatur in laterculo Hippolyti lapideo, ubi linea primæ hæ litteræ comparent IOYC ; id est, ut nonnullis visum, Ἰουδαίους πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. Varias virorum eruditorum conjecturas exposuit V. C. Fabricius tom. I Opp., p. 80. Ut sit de laterculi inscriptione, nihil in opusculo occurrit quod sit Hippolyto indignum, nihil quod illius ætati non congruat. Præterea laudatur passim ab auctore (17) sub Salomonis nomine Sapientiæ liber : quod quidem Irenæi discipulum in primis decet, ut viris doctis animadversum (18). Accedit auctoritas veteris codicis, unde versionem suam adornavit Franciscus Turrianus. Hinc minime audiendus Basnagius, qui, ut duo præcedentia Hippolyti scripta tanquam scititia respuit, sic etiam istud Hippolyto suppositum ducit (19). Sed superciliosum censorem dimittamus, sibi que uni sapiat ; qui nimirum ne unum quidem verbum proferat, quo saltem significet cur ita demum sentiat. Turriani versionem primum edidit Possevinus (20), deinde Imbonatus (21), postremo Fabricius in priore Hippo-

(12) Combefsius., l. c. pag. 63.

(13) S. Hippolyt. in Susannam.

(14) Idem ibidem, ab initio.

(15) « Hoc nunc quoque in Ecclesia impleri invenias. Cum enim duo populi consenserint ut quosdam de Ecclesia perdant, diem aptum observant ; ingressique in domum Dei cunctis ibi orantibus, Deumque laudantibus, apprehensos quosdam trahunt, tenentque dicentes : Venite, idemque ipsi ac nos sentite, ac diis cultum adhibete ; quod si nolueritis, testimonium adversum vos dicemus. Eos autem qui noluerint, ad tribunalia adducunt et accusant, velut qui agant contra decretum Cæsaris, ac morte damnant... » Et paulo infra : « Ecclesia enim nedum a Judæis affligitur ac angustias patitur, verum etiam

a gentibus. » Hippol. in Daniel. et Susann., tom. I, p. 276.

(16) Hist. littér. de la France, tom. I, part. I, p. 369.

(17) Hippolyt., adv. Jud., cap. ix et x.

(18) Hist. littér. de la France, tom. I, part. I, p. 371.

(19) Basnag., Animadv. ad Thesaur. Canis., tom. I, p. 9 et seq. Judice Cl. Dupin pag. 177 Lat. edit. Bibliothecæ auctorum, Demonstratio contra Judæos alicujus homiliæ, aut alius cujusdam operis fragmentum est. Utrum vero sit Hippolyti, eidem incertum videtur.

(20) Possevin., Appar. sac., t. I, p. 763-765.

(21) Imbonat., Bibl. Lat. Hebr., p. 74-76.

lyti sui volumine; qui postea codicis Vaticani apographum nactus, quod cum eo communicavit Montfauconius V. C., in posteriore Græce et Latine eodem Turriano interprete opus vulgavit. Idem cl. editor suspicatur laudatam *Demonstrationem adversus Judæos* esse particulam *commentariorum S. Hippolyti in Psalmos*, cum sit veluti paraphrasis Psalmi LXVIII, juxta Hebræos LXIX, in quo passio Christo a Judæis inferenda prænuntiatur a Davide regio psalte.

ARTICULUS V.

DE LIBRO « ADVERSUS GRÆCOS, SEU CONTRA PLATONEM DE CAUSA UNIVERSI. »

Quarto loco memorandum occurrit insigne fragmentum *ex libro adversus Græcos, qui inscribitur adversus Platonem, de causa universi*; quem quidem in laterculo lapideo memoratum videas, πρὸς Ἑλληνας καὶ πρὸς Πλάτωνα, ἢ καὶ περὶ τοῦ παντός. Plura de eo erudite Fabricius (22). Scripti hujus Hippolytei præstantia duo excerpta, et quidem editis emendatiora, exstant in *Parallelis* Damascenicis Rupefucaldinis pag. 755 et 789, quibuscum propterea editum Fabricianum contulit cl. Gallandius.

Quandoquidem vero de hujus operis auctore varia tum veterum, tum recentiorum circumfertur opinio, in medium adducere placet Lequienii judicium; cujus quidem viri doctissimi sententiam libenter amplectimur. Sic igitur ille (23): « Lucubrationis hujus *Περὶ τοῦ παντός, De universo*, excerptum aliud habetur in his *Parallelis* Rupefucaldinis, litt. a, tit. 71, ubi Meletio Antiocheno tribuitur. Photius (24) hoc idem opus assignatum fuisse narrat sanctis Justino, Irenæo et Caio Romano Ecclesiæ presbytero. Josephi quidem non esse setum inde certissime constare arbitror, quod ambæ istæ laciniæ, imo totum fragmentum, quod Henschelius in notis ad Photium Græce edidit, ac Græce Latineque Stephanus Le Moyne inter *Varia sacra*, Christianum, non Judæum auctorem prodant. Nam Christum esse Deum Verbum docet, imo Deum factum hominem, Θεὸν ἐνανθρωπήσαντα. Evangelicas insuper locutiones et sententias usurpat. Sic enim de Deo Verbo carne facto loquitur: Τοῦτω ὁ Πατὴρ παῖσαν χρῆσιν δέδωκε, *Huic Pater omne judicium dedit*: quemadmodum scilicet Joan. v, 22, legerat: *Neque enim Pater judicat quemquam, sed omne judicium dedit Filio*. Itemque ubi dicit: Χάος γὰρ βαθὺ καὶ μέγα ἀνὰ μέσον ἐστήρικται, ὥστε μὴ δίκαιον συμπαθήσαντα προσδέξασθαι, μήτε ἀδικον τελέψαντα διελθεῖν. *Chaos profundum et magnum inter utroque firmatum est, ut neque justus illos miserationis affectu recipiat, neque injustus ad hos audeat trans-*

ire; quid aliud sibi vult, nisi quod Lucæ xvi, 26 Dominus pronuntiaverat: *Et in his omnibus inter nos et vos chaos magnum firmatum est, ἐστήρικται, ut hi, qui volunt hinc transire ad vos, non possint, neque inde huc transmeare?*

« Eos dedita opera non refello, qui tractatum istum) Caio, Justino, Irenæo, Origeni et Meletio ascripserunt. Satis sit nobis, in inscriptione lapidea vetustissima, quæ etiamnum exstat, inter opera Hippolyti Portuensis episcopi recenseri librum πρὸς Πλάτωνα, ἢ περὶ τοῦ παντός, ad (*adversus*) *Platonem, seu de universo*, ut alterum illius parentem non queramus. Nimirum accidisse oportet ut librarius, cum in codice, quem præ oculis habebat, primas duntaxat nominis Hippolyti litteras Græcis legeret, Ἰππο, deletis vel compendio suppressis aliis, hinc arbitratus sit, fuisse scriptum Ἰωσιππου (25), unde opus Josepho restituendum intulerit. Auctorem porro non Platonis opiniones propugnasse, sed potius impugnasse, adeoque legendum esse (in *Parallelis* et in operis inscriptione) κατὰ Πλάτωνος, et non κατὰ Πλάτωνα, jam viri docti observarunt. Et certe in his fragmentis Platoniorum philosophorum de inferno fabulæ ac næniæ dedita opera refelluntur explodunturque, horum loco substitutis, quæ Christiana fides tradit, si pauca demas, quæ a comuni catholicorum doctrina discrepant. Photius observat opus istud in duas partes distributum fuisse, ἐν δύο λογείοις· quin etiam in quibusdam codicibus ejusmodi inscriptionem habuisse, περὶ τῆς τοῦ παντός αἰτίας, *de causa universi*, et in aliis περὶ τῆς τοῦ παντός οὐσίας, *de substantia universi*. Plura videsis apud eundem Photium. » Hactenus V. C.

Neque hic præterire fas est locum ex eodem opere *De causa universi* excerptum, qui non exstat in eo fragmento, quod hodie superest. Nobis illum servavit Joannes Philoponus, licet ipse, uti et Joannes Zonaras (26) perperam, ut vidimus, Josepho ascribant. Est autem ejusmodi (27): Τὸ οὖν, γεννηθῆτω στερεώμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, οὐ μεταξὺ λέγει τοῦ κάτω ὕδατος τὴν τοῦ στερεώματος γενέσθαι φύσιν, ὡς Ἰώσηπος ὁ Ἑβραῖος ἐν τῷ *Περὶ τοῦ παντός αἰτίας* συγγράμματι βούλεται, εἰς τρία, λέγων, διαρῆσθαι τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ μὲν τρίτον αὐτοῦ εἰς γενέσθαι συμπαγῆναι τοῦ στερεώματος, τὸ δὲ τρίτον ἐναπομείναι κάτω, τὸ δὲ λοιπὸν τρίτον ἐν τοῖς ἄνω εἰς ὕψος συνανακουφισθῆναι τῷ στερεώματι. Hoc est: Illud igitur, *Fiat firmamentum in medio aquæ*, non arguit naturam firmamenti existere in medio aquæ hujus inferioris, ut Josephus Hebræus vult in libro, quem conscripsit *De causa universi*, dicens aquam tripartitam esse, et unam quidem tertiam ejus in firmamenti generationem coaluisse; alteram vero tertiam inferius remansisse; denique residuam

(22) Fabricius, *Delect. argum. et Syllab. script. eccl.*, p. 62 et seq.

(23) Le Quien., *Opp. Damascen.* tom. II, p. 789.

(24) Phot., *Bibl. cod.* XLVIII.

(25) Scribitur Ἰώσηπος; et Ἰώσηπος, sed et

Ἰώσιπος ac Ἰώσιππος.

(26) Zonar. in *Annal.* lib. vi, § 9, pag. 267, al. 201.

(27) Philopon., *De mundi creat.* lib. III, cap. 16, p. 140.

aliam tertiam, per rarefactionem in sublimem una a primus vulgavit Fabricius ex codicis Vaticanæ apographo, quod viro præstantissimo Montfauconio acceptum retulit. Alterius codicis Græci exemplar detexit in antiquissimo S. Basilii monasterio Guilielmus cardinalis Sirletus, ejuoque meminit in epistola Liturgiæ S. Marci evangelistæ præmissa (34).

Cæterum rem acu tetigisse videntur, qui ad istud opus Hippolyteum adversus Græcos et Platonem, existimant respexisse doctorem maximum, dum ait (28) : *Scriptis et Miltiades contra gentes volumen egregium. Hippolytus quoque, et Apollonius Romanæ urbis senator, propria opuscula condiderunt.* Imitatus nempe fuerit sanctus Pater viros ea tempestate longe doctissimos, qui ethnicorum placita scriptis suis evertere aggressi sunt; Clementem, inquam, Alexandrinum, Caium sodalem suum, Ecclesiæ Romanæ presbyterum, et alios.

ARTICULUS VI.

TRACTATUS S. HIPPOLYTI (CONTRA NOETUM.)

§ I. Tractatus contra Noetum est genuinus sancti Hippolyti fetus.

Quintum locum occupat egregia sane lucubratiō contra hæresim Noeti. Et scripsisse quidem Hippolytum contra omnes hæreses, testantur Eusebius (29) atque Hieronymus (30); at Photius, qui opus istud legisse comperitur, nos edocet (31) Hippolyti librum adversus hæreses duas et triginta exaratum fuisse; ubi S. Pater initium a Dositheanis ducens, in Noeto desinebat; qui nimirum prodire cœpit imperante Alexandro sub annum 250, ut proinde, quod superest illius operis, pars ultima fuerit. Ad ejus autem integritatem astruendam, illud in primis observare præstat, locum insignem satisque prolixum ex eo descripsisse sanctum Gelasium, cui opus ejusmodi brevitatis ergo *Memoria hæresum* dicitur. Sic enim ille, recensens testimonia veterum de duobus in Christo naturis (32) : *Hippolyti episcopi et martyris Arabum metropolis in Memoria hæresum* : « *Hic procedens in mandum, Deus et homo apparuit,* » etc. Quæ quidem verba, pauculis immutatis, occurrunt apud sanctum Hippolytum cap. 18. Quid quod vel ipsemet Sandius, reliquis Hippolyteis tanquam nothis rejectis, hoc unum *contra hæresim Noeti germanum agnoscendum existimat* (35).

Præclarum autem hunc commentarium in lucem extulit Gerardus Vossius Tungrensis inter *Miscellanea sanctorum aliquot Patrum Græcorum et Latinorum*, ad calcem Operum S. Gregorii Thaumaturgi editi. Moguntinæ 1604, 4, ex Latina versione Francisci Turriani, subjectis etiam animadversionibus ejusdem interpretis pag. 58-71. Exinde vero editio repetita in Bibliothecis Patrum Coloniensi 1618, Parisiensi 1644, et Lugdunensi 1677, nec non in Supplementi Morelliani tomo I, pag. 620. Græce demum

(28) Hieronym., epist. 70 ad Magn., orat. § 4.

(29) Euseb., *H. E.* lib. vi, cap. 22.

(30) Hieronym., *De vir. illustr.*, cap. 61.

(31) Phot., *Bibl. cod.* cxxi.

(32) Gelas., *De duabus naturis*, tom. IV, part. 1, *Biblioth. PP.* edit. Paris. 1644, p. 424.

(33) Sand. *Nucl. Hist. eccl.*, in tract. *De veter. script. eccl.* pag. 27.

(34) Vid. *Biblioth. PP. Paris.* 1644, tom. XII, pag. 265.

apud primus vulgavit Fabricius ex codicis Vaticanæ apographo, quod viro præstantissimo Montfauconio acceptum retulit. Alterius codicis Græci exemplar detexit in antiquissimo S. Basilii monasterio Guilielmus cardinalis Sirletus, ejuoque meminit in epistola Liturgiæ S. Marci evangelistæ præmissa (34).

Cæterum operis inscriptio apud Turrianum sic legitur : *Homilia de Deo trino et uno, et de mysterio Incarnationis contra hæresim Noeti.* In codice autem Vaticano est hujusmodi : *Ὅμιλα Ἱππολύτου εἰς τὴν αἵρεσιν Νοήτου τενοῦ.* In eo enimvero S. Pater fideles interdum alloquitur, ut in homiliis fieri solet. Sed in aliis quoque scriptis eadem methodo usus fuisse veteres satis liquet, ut advertit laudatus Fabricius.

B

§ II. Analysis hujus tractatus.

Noetus juxta S. Hippolytum fuit genere Smyrnæus (35). Dixit hic hæreticus Christum esse eundem Patrem, ipsumque Patrem geutum esse et passum... aiebat se esse Moysem, et fratrem suum esse Aaron. Hoc cum beati presbyteri audirent, accersitum coram Ecclesia examinaverunt; ille vero negabat principio, sic se sentire; postea vero in quibusdam delitescens, et collectis aliis, qui in eodem errore erant, volebat aperte dogma suum defendere; quem rursus accersitum presbyteri redarguerunt; ille vero resistebat, inquires, quid igitur mali facio, si Christum honoro? huic presbyteri responderunt : *Et nos unum Deum vere scimus Christum, scimus Filium passum, sicut passus est, mortuum, sicut mortuus est; et suscitatum tertia die et sedentem ad dexteram Patris, venturumque ad judicandum vivos et mortuos* (36); atque hæc dicimus quæ didicimus. Tunc istum convictum ejecerunt ex Ecclesia, qui eo inflationis venit, ut docere institueret.

Antequam S. Hippolytus distinctionem Personarum in unitate divinæ naturæ in SS. Trinitate demonstret, prius argumenta Noeti contra Trinitatem, seu distinctionem divinarum Personarum proponit, et dissolvit interpretando verum SS. Scripturarum sensum, quibus Noetianæ abutebantur, vel quarum textum malitiose detruncabant. Refutatis Noeti argumentis S. Hippolytus Trinitatem et distinctionem divinarum Personarum demonstrare aggreditur ex ipsis sacris Scripturis, et in primis notat (37) *quod unus sit Deus, quem non aliunde agnoscimus, quam ex sacris Scripturis...* Quæcunque ergo S. Scripturæ prædicant, sciamus; et quæcunque docent, agnoscamus, et sicut vult Pater credi, sic credamus; et

(35) Hippolyt. *contra Noet.* num. 1; Theodoret. lib. III *Hæret. fabul.*, cap. 3, idem affirmat. S. Epiphanius vero Ephesinum statuit : *In Asia oriundus, urbe Epheso.* Epiph. hæres. 57, num. 1.

(36) Hi articuli coincidunt cum Symbolo a D. Irenæo recitato lib. 1, cap. 2, et lib. III, cap. 4; habentur etiam apud Tertullianum lib. *contra Præzeam*, cap. 2.

(37) Hippolyt. *contra Noet.*, num. 9.

sicut vult Filius glorificari, sic glorificemus; et sicut vult donari Spiritum sanctum, sic accipiamus, non secundum propriam voluntatem, neque secundum proprium sensum, neque vim inferentes in ea quæ ab eo data sunt, sed quomodo ipse per S. Scripturas docere voluit, sic intelligamus.

Post hæc de generatione æterna et consubstantialitate Filii disserit (38), atque incarnatione Verbi (39). Docet solum Verbum incarnatum (40) idemque esse Filium Dei (41), idque ex Apocalypsi etiam probat, quam sub nomine Joannis evangelistæ laudat. Non Patrem, sed Filium solum incarnatum fuisse declarat (42) monèque curiositatem in mysteriis persecutandis vitandam esse. Tandem tradit duas naturas duasque operationes in Christo profectas esse (43), et cum doxologia concludit suum tractatum. Cæterum observandum, quod notante cl. Tillemontio (44) Epiphanius hæresi 57, quæ est Noetianorum, ex Hippolyto, licet non nominato, multa ad verbum repetat pro refutandis illis hæreticis, atque judice Ceillierio (45) verisimile etiam est, quod Epiphanius ex hoc Hippolyteo fragmento illum locum historicum de excommunicatione Noeti mutatus fiterit. Tandem hoc Hippolyti fragmentum, contra Dupinium (46) illud inficiantem, egregie vindicant auctores *Historiæ literariæ Francorum* (47).

ARTICULUS VII.

DE TRACTATU S. HIPPOLYTI DE THEOLOGIA ET INCARNATIONE ADVERSUS BERONEM ET HELICEM.

§ I. *Excerpta VIII ex sermone de theologia et incarnatione quis nobis servavit.*

Anastasius presbyter ac Romanæ Ecclesiæ apocrisiarius circa medium sæculi septimi testatur (48), quod cum Constantinopoli commoratus esset, ad ipsum delatus fuerit liber S. Hippolyti episcopi Portus Romani ac martyris, in quo anticipato refellit hæresim Monothelitarum; quem cum totum describere vellet, vix valuit ex ipso plus quam octo loca seu testimonia extrahere, invidia Monothelitarum, qui eundem librum e manibus ipsi diripuerunt. Octo hæc fragmenta ex sermone *De theologia et incarnatione* contra Beronem et Helicem nobis ser-

varunt, Græca quidem Nicephorus CP. in *Antirrheticis* contra Icopomachos; Anastasius vero apocrisiarius in suis *Collectaneis* Latine reddita. Ex Turriani versione primus illa vulgavit Henricus Canisius. Græca deinceps ex ejusdem Turriani codice addidit Anastasianæ versioni Sirmondus. Græce item et Latine Operum S. Maximi tomo I præmissa edidit Combefisius, qui et Anastasii versionem recensuit. Eadem exinde in suum Hippolytum transtulit Fabricius. Posthæc ex Combefisii editione, Græca desumpsit Basnagius, ac Turriani versionem adjunxit tom. I *Thesauri* Canisiani; ad cujus calcem præterea V. C. Claudii Capperonnierii animadversiones in Anastasii versionem cum Græcis collatam adjecit. His subsidiis instructus cl. Gallandius editionem suam paravit; præcedentium editorum observationes subjecit, neque notas omisit, quas eruditus Sirmondianorum editor margini allevit; Anastasii versionis testimoniorum Hippolyteorum, Combefisianam recensionem apposuit, atque integras Capperonnierii animadversiones subdidit.

De operis integritate non est profecto cur jure dubitare quis valeat. Nihil quippe in his fragmentis legere est, quod Hippolytum apprime non deceat; quinimo sive argumentum spectes, sive disputandi rationem; omnia pene gemina cum præcedenti opusculo contra Noetum reperias; ut proinde fragmenta ejusmodi merito vindicent Hippolyto viri doctissimi, Bullus (49) in primis, Tillemontius (50) aliique.

Sed vir doctissimus Ellies Dupinus dubitat, an illa excerpta S. Hippolytum habeant auctorem (51); Natalis autem Alexander, Petavius, Sandius (52) et Basnagius (53) probare conantur librum *De theologia et incarnatione* non esse S. Hippolyti opus genuinum. Audiamus ipsum Natalem Alexandrum (54) contra hæc excerpta ista disserentem: « Liber *De theologia et incarnatione* contra Beronem et Helicem hæreticos... non videtur esse sancti Hippolyti, cujus nomen præfert. Nec enim ejus meminere veteres, nec congruit temporibus Hippolyti. Refellit enim errorem Apollinaris et Eutycheis de mutatione divini-

(38) Hippolyt. *contra Noet.* num. 10, 11.

(39) Id. *ibid.*, num. 12.

(40) Id. *ibid.*, num. 14.

(41) Id. *ibid.*, num. 15.

(42) Id. *ibid.*, num. 16, 17.

(43) Id. *ibid.*, num. 17 et 18.

(44) Tillemont., *Mémoir.*, tom. III, pag. 107.

(45) Ceillier., *Hist. génér.*, tom. II, pag. 342.

(46) Dupin., *Biblioth. auct.*, tom. I, pag. 177.

(47) *Hist. littér. de la France*, tom. I, part. 1, pag. 394.

(48) « Præterea misi ad præsens cum hac epistola mea... notulam habentem testimonia ex dictis S. Hippolyti episcopi Portus Romani ac martyris Christi Dei nostri, quo et per ea nosse habeatis, quam concorditer cum aliis omnibus sanctis Patribus Salvatoris nostri Jesu Christi prædicet naturas et operationes, refellit autem eos, qui unam operationem et naturam unam divinitatis et humanitatis

D ejus dogmatizant... Hunc librum Byzantii nobis, antequam passi fuisset, delatum, cum hunc totum vellemus transcribere, subito juxta consuetudinem suam insistentes adversarii latronum more rapuerunt, et non valuimus ex ipso plus quam octo hæc testimonia tollere. » Anastas., *epist. ad Theodos. presbyt. Gangrens.*, tom. III Opp. Sirmondii., pag. 579.

(49) Bullus., *Defens. fidei Nicæn.*, sect. II, cap. 8, § 5, pag. 98.

(50) Tillemont., *Mémoir. eccl.*, tom. III, pag. 108 et 109.

(51) Dupin., *Bibl. auct.*, pag. 178.

(52) Sand., *Vet. script. eccles.*, pag. 27.

(53) Basnage., *Animadvers. ad Thesaur. Canisian.*, tom. I, pag. 10, 11.

(54) Natal. Alexandr., *Hist. eccles.*, sæc. III, cap. 4, articul. 4, pag. 65.

tatis in carnem, vel carnis in Deum (ut constat ex illis verbis cap. 4) : *Quam essentiam, inquit, habebit eorum opinione factus homo mutata divinitate in carnem? Et quam habebit Deus mutata carne in Deum? Mutatio enim duarum naturarum inter se, interitus est ambaram.* Nec solum post hæreses Apollinaris et Eutychetis jam ortas, verum etiam post Monothelitarum hæresim effusam, conscriptus videtur iste liber. Nam in eo maxima pars ejus versatur, ut duas in Christo operationes probet; alioquin naturarum confusionem secuturam; sic nempe habet cap. 5 : *Carnem a Verbo assumptam, unam et eandem operationem habere, quam divinitas, propter assumptionem; divinitatem vero eandem passionem, quam caro propter exinanitionem; sic mutationem simul et missionem ac confusionem, et ambarum naturarum in seipsas conversionem tradunt. Si enim caro assumpta eandem operationem habet, quam divinitas; liquet factam esse natura Deum habereque omnia, cum quibus naturaliter intelligitur Deus; et si divinitas exinanita eandem passionem subit, quam caro; liquet factam esse natura carnem, habereque illa omnia, cum quibus naturaliter nosci potest caro. Quæ enim inter se sunt ejusdem operationis, et efficientiæ, ac cognitionis, et omnino idem patiuntur, nullam naturæ differentiam admittunt.* Et cap. 6 : *Qui eandem operationem diversis naturis Christi tribuit, confusionem naturarum simul introducit, et divisionem personarum; cum naturalis essentia naturarum per mutationem proprietatum penitus sublata sit.* Et cap. 7 : *Creator omnium ex sancta Virgine Maria in conceptu puro, sine mutatione, animam intelligentem cum corpore sentiente sibi substantialiter uniens, factus est homo, natura a peccato alienus, Deus Verbum, idem Deus totus, idem etiam homo totus, divinitate quidem divina operans per sanctam carnem, quæ natura non erant carnis; humanitate vero humana, quæ natura non erant divinitatis; patiens sustentatione divinitatis, nihil divinum nudum corpore operans, nihilque humanum exers divinitatis; servans sibi novum modum, quo utraque, divina scilicet et humana operatus est, ut in neutra natura mutatio fieret.* Certe cum hæc Monothelitarum errorem, unicam in Christo voluntatem propugnantium, directe petant; verisimillimum est, librum illum ante septimum sæculum, quo exortii sunt Monothelitæ, elucubratum non fuisse.

« Deinde si existisset tempore Chalcedonensis concilii, Theodoretus illa procul dubio testimonia

(55) « Cumque ait Christus: *Pater, si possibile est, transeat a me calix iste: verumtamen non mea voluntas, sed tua fiat;* et: *Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma:* duas voluntates ibi ostendit; alteram humanam, quæ est carnis; alteram divinam, quæ Dei est. » Athanas., *De Incarnat. contra Arianos*, pag. 887. « Itaque verus est Dei Filius, priusquam homo fieret; et postquam factus est, mediator Dei et hominum homo Christus Jesus. Hoc enim, est quod dicit, et quem misit Jesum Christum, unitum Patri secundum Spiritum nobis vero

adversus Eutychianos protulisset in tribus dialogis, quos contra ipsos composuit: maxime cum alia ex Operibus Hippolyti loca recenseat, nimirum ex oratione de distributione talentorum, ex epistola ad quamdam reginam, ex sermone in Helcanam et Annam, quæ minus splendida sunt et diserta, quam ea, quæ proxime adduximus. Non omisisset certe diligentissimus scriptor testimonia deprompta ex libro *De theologia et incarnatione*, et in suum scopum tam directe collineantia, suo tam convenientia argumento, si in rerum natura liber hujusmodi extitisset.

« Denique Berouis et Helices hæreticorum, contra quos editus fertur, nulla est in tota retro antiquitate memoria. » Hactenus V. C. Nec valet responsum Canisii et Possevini, errorem de mutatione divinitatis in humanitatem, vel humanitatis in divinitatem, esse antiquiorem Eutycheæ ac Apollinaris, cum ejus meminerit sanctus Justinus in *Expositione fidei*, adeoque non esse abjudicandum sancto Hippolyto librum de quo agimus, quod eorum errorem refellat. Nam statim respondet Natalis *Expositionem fidei* non esse genuinum sancti Justini M. opus, adeoque responsum Canisii et Possevini in auras evanescere.

§ II. Respondetur argumentis Natal. Alexandri, et vindicatur Hippolyto hoc opusculum.

Verum hæc Natalis argumenta pro abjudicando S. Hippolyto tractatu. in cujus possessione plus quam mille annos fuit, non sunt satis gravia. Primo enim mirum nobis videtur, cur non possit auctor catholicus primorum trium sæculorum idem profiteri ac defendere quod semper creditum fuit in et ab Ecclesia tam ante, quam post enatos errores, quos etiam oppugnaverunt, vixerunt, plerumque accuratius circa veritates in controversiam adductas sese expressisse, quam illos, qui ante enatas contentiones scripsere. At vero inde haud statim colligendum est, loquendi formulas, quæ post alicujus hæreseos originem adhibebantur, non potuisse usurpari saltem ab aliquibus ante illius hæreseos initia. Certe S. Athanasius, qui diu ante hæresim Monothelitarum, Nestorianorum et Eutychianorum scripserat, nihilominus mysterium Incarnationis ea ratione exponit, qua omnes horum hæreticorum errores æqualiter impugnantur et jugulantur. Profitetur enim duas voluntates (55) et duas naturas in Jesu Christo sine confusione, aut permistione,

secundum carnem; et sic mediatorem Dei et hominum, qui non solum homo, sed etiam Deus est. » *Ibid.*, pag. 888. « Sicque dicendus fuerit Christus perfectus Deus et perfectus homo; non quod divina perfectio in humanam perfectionem mutata sit, quod a pietate alienum est; neque per incrementum virtutis, et accessione justitiæ, absit, sed ratione existentiae indeficientis, ut utraque unus sint, omnino perfectus idem Deus et homo. » Athanas., *lib. 1. contr. Apollin.*, p. 936.

vel mutatione; et beatam Virginem Mariam frequenter titulo Matris Dei honorat (56). Tertullianus Athanasio ac Basilio longe antiquior, distinctionem duarum naturarum, ac unitatem unius in Christo Jesu personæ tam clare astruit, ac si jam tum in certamen cum hæresi Nestorii et Eutychetis descendisset. «Deus, inquit (57), neque desinit esse, neque aliud potest esse. Sermo autem Deus; et sermo Domini manet in æternum, perseverando scilicet in sua forma. Quem si non capit transfigurari, consequens est, ut sic caro factus intelligatur, dum fit in carne, et manifestatur, et videtur, et contrectatur per carnem; quia et cætera sic accipi exigunt. Si enim sermo transfiguratione et demutatione substantiæ, caro factus est, una jam erit substantia Jesus ex duabus, ex carne, ex spiritu mixtura quædam,..... et tertium quid efficitur. Neque ergo Deus erit Jesus, sermo enim desiit esse, qui caro factus est, neque caro, id est homo; caro enim non proprie est, qui sermo fuit, ita ex utroque neutrum est; aliud longe tertium est, quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo, et Deum, et hominem expositum, ipso hoc psalmo suggerente: Quoniam Deus homo natus est in illa... Videmus duplicem statum non confusum, sed conjunctum in una persona, Deum et hominem Jesum. Et adeo salva est utriusque proprietas substantiæ, ut et Spiritus res suas ageret in illo, id est, virtutes, et opera, et signa, et caro passiones suas functa sit, esuriens sub diabolo, » etc. Origenes contra Celsum suis in libris, S. Gregorius Nazianzenus in litteris suis ad Cleodonium, non minus clare rejiciunt errores postea per Nestorium et Eutychetem disseminatos. Et cui unquam criticorum venit in mentem de horum magnorum virorum scriptis propterea contentionem movere, quia pari ratione se expresserant et errores multo post illos subortos tam diserte ac perspicue condemnaverant? Falsi sane fuerunt Canisius et Possevinus in eo, quod *Expositionem fidei* S. Justino martyri tribuerint; errorem tamen de permistione naturarum in Christo Apollinari et Eutychete antiquiorem esse, quin et ab Ecclesiæ doctoribus, qui Hippolytum antecessere, impugnatum fuisse, ex Athanasii et Tertulliani supra allatis locis evidentissime patet. Et sane Tertullianus in laudato libro circa duas in Christo naturas mentem suam eodem modo Latine exprimit, quo S. Hippolytus suis in fragmentis Græcæ; nihilque expressius aut efficacius dictum unquam fuit

(56) « Hinc ipse apparens angelus, se a Domino missum esse fatetur, ut Gabriel Zachariæ, et Deiparæ (Θεοτόκου) Mariæ, confessus est. » Athanas., tom. I Opp., pag. 563, 579, 583, 642, 875, etc.;

(57) Tertullian., lib. *contr. Prax.*, cap. 27.

(58) *Hist. littér. de la France. Mémoir.*, t. I, part. 1, pag. 382.

(59) Basnag., l. c., pag. 12.

(60) Tillemontius, *Mémoir.*, tom. III, pag. 109.

(61) « Bero enim quidam nuper, et alii quidam, Valentini phantasia deserta, deteriori irretiti sunt pravitate. » Tom. I Opp. Hippol., pag. 228, et Col-

lectan. Anastasii pag. 225, cap. 5. A contra Eutychetis hæresim, præter illas Tertulliani sententias. Quis tamen pro egregio sophista illum non haberet, qui hinc concluderet, librum *adversus Praxeam* Tertulliani non esse, sed auctoris qui demum post Eutychetem scripsit? Sed nimirum, ut in mundo, ita in Ecclesia eadem semper recurrit fabula, et quas posterior ætas novas hæreses appellat, hæ sunt revera pristini tantum errores renovati, atque ab Orco revocati.

Neque mirum nobis videri debet, si in tanta operum multitudine a S. Hippolyto exaratorum, unum aut alterum diligentiam indefessi Theodoretii fugerit. Sane hic auctor nullam de libro *Antichristi* mentionem facit, licet is tractatus loca magis decretoria complectatur quam alii libri S. Hippolyti, B ex quibus testimonia in medium adducit. Num propterea quis affirmabit quod ille tractatus non sit hujus S. martyris? Accedit, quod ipsemet Basnagius, ut bene observant Benedictini e congregatione S. Mauri (58), fateatur (59) Theodoretum alia proferre testimonia ex S. Hippolyti operibus, quæ aliquam verisimilitudinem habeant cum iis, de quibus hic agitur. Quæ confessio Basnagii sufficit, ne ei hæc octo excerpta abjudicemus.

Dein si Beron et Helix (60) non fuerant noti sæculo tertio, multo minus id erunt sæculis insequentibus. Et quot fuere hæretici particulares, quinimo et sectæ integræ, de quibus ex unico sæpe duntaxat libro notitiam accepimus? Sed audio aliquem dicentem Beronem et Helicem esse nomina ficta. At vero tempore Anastasii presbyteri, id est, circa medium sæculi septimi (si anno 666 mortuus fuit hic scriptor), nemo dubitavit quin illi hæretici sæculo tertio exstiterint. Atque auctor, qui eos refutavit, diserte dicit (61) quod Beron non ita pridem sectam Valentinianorum deseruerit; et profecto valde dubito cum cl. Tillemontio (62), num ostendi possit quod hæresis Valentinianorum ad sæculum usque septimum perdurarit, quo tractatum contra Beronem et Helicem compositum fuisse putat Natalis Alexander. Erat enim secta Valentinianorum, teste Gregorio Nazianzeno (63), ante finem sæculi velut jam extincta. Notante tamen diligentissimo Tillemontio (64), reperiebantur adhuc exiguæ quædam illius reliquiæ temporibus S. Nili (65) et Theodoretii (66).

Nihil ergo nos impedit quominus hæc octo fragmenta S. Hippolyto adjudicemus. Debemus illa in-

lectan. Anastasii pag. 225, cap. 5.

(62) Tillemont., l. c., pag. 109.

(63) « Fuit quondam illud tempus, cum ab hæresum procellis tranquilla omnia habebamus, videlicet cum Simones... Valentiniani... atque omnes illorum nugæ... suomet tandem, ut æquum erat, profundo absorptæ ac silentio traditæ fuerunt. » Gregor. Nazianz., orat. 23, pag. 414.

(64) Tillemont., l. c.

(65) Nil., lib. 1, ep. 254, pag. 87.

(66) Theodoret., *Hæretic. fabular.* lib. 1, pag. 218.

dustriæ Anastasii, apocrisiarii Romani pontificis, A qui ea naufragio, quo reliquum operis interiiit, eripuit. Illustris hic fidei de duabus voluntatibus contra Monothelitas confessor et athleta, cum jam in eo esset, ut totum hunc S. Hippolyti tractatum describere inciperet, invidia inimicorum veritatis impetitus, non nisi hæc octo loca excerpere potuit. Profecto si hæc excerpta velut partem operis Hippolytei non susciperemus, injurii essemus in hunc doctissimum virum; præsertim cum nulla adsit positiva ratio, qua elevaretur auctoritas tam veneratione digni scriptoris, qualis est Anastasius, qui integrum opus in manibus habuit.

§ III. *Analysis horum excerptorum.*

Initium hujus tractatus juxta Anastasium Bibliothecarium ita habet: Ἁγίος, ἄγιος, ἄγιος Dominus B Sabaoth, incessanti voce clamantes seraphim Deum glorificant.

Beron et illius sequaces admittebant confusionem duarum naturarum in Christo, et non nisi unam agnoscebant in eo operationem. Credebant divinitatem esse passibilem, et humanitatem earumdem operationum, quæ soli Verbo competere, capacem fore. Hæc opinio eo illos adduxit, ut defenderent Verbum hominem factum esse mutatione suæ divinitatis in naturam humanam, et hominem factum fuisse Deum mutatione humanæ naturæ in divinitatem. Ut impietatem hanc refutaret S. Hippolytus, 1° docet Verbum (67) divinum assumendo carnem et naturam humanam nullam in divinitate sua mutationem passum fuisse; 2° duas naturas astruit in Christo (68), divinam et humanam inconfusas, et duas operationes ac voluntates; 3° exponit quomodo Deus per carnem operetur (69); 4° ex duabus in Christo naturis proprietates, et operationes distinctas ulterius probat S. Hippolytus (70); 5° demonstrat contra Beronem et ejus sequaces unam in Christo esse personam (71); deinde ostendit carnem in naturam divinam mutari haud posse; operationemque humanam a divina distinctam esse (72). Tandem ex his concludit sanctus Pater ita (73): *Pie ergo confietur credens, quia propter salutem nostram, et ut ad inconvertibilitatem ligaret universitatem, universorum Conditor ex sanctissima semper Virgine Maria per conceptionem inviolabilem sine convertibilitate substantians sibi animam intellectualem cum sensitivo corpore, natura factus est homo, malitiæ alienus; totus Deus ipse, totus homo idem ipse; totus Deus pariter natura, et homo idem ipse. Deitate quidem divina per suam ipsius sanctissimam carnem non existentia natura carnis operans, humanitate vero humana non existentia natura deitatis. Nihil divinum nudum corpore operatur, nil*

humanum idem ipse privatam divinitate gerens, servans sibi modum secundum utrumque immutabilem, per quem operatus est utraque decenti modo, ad approbationem perfectæ, ac veræ, nihilque habentis pravitate inhumanationis suæ. Itaque Bero quidem sic se habens, ut dixi, operationis monade deitatem Christi et humanitatem naturaliter simul confundens, et partiens personaliter, dissolvit vitam, ignorans solius connaturalium personarum connaturalis identitatis eandem ipsam operationem esse significativam.

ARTICULUS VIII.

S. HIPPOLYTI TRACTATUS DE CHARISMATIBUS, ET HOMILIA IN THEOPHANIAM.

§ I. S. Hippolyti tractatus De charismatibus.

Non solum ex auctoritate monumenti marmorei, sed etiam ex testimonio manuscriptorum codicum Viennensis, seu Vindobonensis, et Oxoniensis ad S. Hippolytum a viris eruditissimis Pearsonio (74) et Fabricio (75) refertur *Περὶ χαρισμάτων ἀποστολικῆς παράδοσις*, De charismatibus apostolica traditio, una cum aliis nonnullis, quæ quidem jam pridem edita fuerunt in libro octavo *Constitutionum apostolicarum*, quas, cum ex variis secundi et tertii sæculi monumentis consarcinatae sint, Clementinas vulgo seu apostolicas solemus appellare, in lucem tamen prodierunt sine nomine S. Hippolyti. Quia vero in codice mss. Cæsareo Vindobonensi, et algero Oxoniensi, in quibus Hippolyti nomen expressum est, quædam aliter leguntur, quam in vulgatis C Constitutionum libris, Albertus Fabricius illis inter opera S. Hippolyti locum concessit ex versione Latina Guil. Ernesti Grabe, quam versionem etiam Joannes Cotelerius adornavit. Agitur autem in hoc tractatu de charismatibus Spiritus sancti, cui deinde aliqua alia ex dicto libro octavo *Constitutionum apostolicarum* subjiciuntur.

Cæterum observant Patres Maurini (76), quod sanctus Hippolytus in tractatu *De charismatibus* ad cap. xii apostoli Pauli Epistolæ I ad Corinthios fortasse respexerit, in quo varia Spiritus sancti dona commemorantur in ministerium Ecclesiæ data. Indeque colligit perdoctus Scaliger S. Hippolytum nostrum, non in integros Scripturæ sacræ libros, sed in selecta duntaxat loca commentarios exarasse. Sapientissimus Tillemontius hujus operis titulum cum subsequentis in laudato marmoreo monumento libri titulo conjungit, quem ita transponit, ut posteriorem primo loco, et primum ultimo loco ponat, atque ex duobus unum duntaxat titulum faciat, cui hunc sensum astruit: *Traditio apostolica de charismatibus verisimiliter pro refutandis Montanistis* (77). Hi tituli ita adunati habe-

(67) Hippolyt. fragment. 1.

(68) Idem fragment. 2.

(69) Idem fragment. 3.

(70) Idem fragment. 4.

(71) Idem fragment. 5.

(72) Idem ibid.

(73) Idem fragmento 8.

(74) Pearson., *Vindic. Ignat.*, part. 1, cap. 4.

(75) Fabric., tom. I Opp. S. Hippol., Præfat., pag. 7.

(76) *Hist. littéraire de la France*, tom. cit., pag. 386.

(77) Tillemont., l. c., pag. 106.

rent sane aptissimum significatum ad multos difficultatum nodos secandos, dummodo hæc Tillemontii conjectura tam certa esset ac ingeniosa. Ordo enim, quem in ea tabella observamus, non videtur eam transpositionem admittere. Post titulum tractatus *De charismatibus*, illico legimus sequentem in laudato lapideo monumento: Ἀποστολικὴ παράδοσις, *apostolica traditio*. Doctorum animos hæc quæstio: quem librum is titulus annuntiet, varias in opiniones detraxit. Sententiam Tillemontii paulo antea exposuimus. Scaliger (78) censet Hippolytum nostrum hoc sub titulo idem argumentum pertractasse, quod S. Irenæus libro tertio *adv. hæreses*, cap. 2 et 3 paucis duntaxat persecutus est. Le Moynius non discrepat ab hac opinione, dum arbitratum hoc opus disserere de doctrina seu traditione apostolica; quod inde colligit, quia tempore S. Hippolyti varia hujus generis, et quidem multa exstant opera, atque adhuc conficiebantur. Nam cum hæretici [verba sunt doctissimi le Moynii (79)] multa jactarent, quæ tanquam ab apostolis hausta omnibus obtruderentur, orthodoxi, ut grassanti isti malo possent viam intercludere, et impedire quominus simplices et rudiores specie doctrinæ apostolorum flecterentur et seducerentur, veram et genuinam apostolicæ traditionis seriem repræsentarunt, ne splendida apostolorum auctoritate aliis fucus fieret, et illis illuderetur. Hinc traditio apostolorum ab Irenæo vera repræsentata libro III, cap. 3, 4, etc. Nam cum *Valentiniani et Gnostici multa figmenta et deliria credenda venditarent, utpote ab apostolis ipsis annuntiata et derivata; Irenæus veram urget apostolorum traditionem et doctrinam, quam ab episcopis apostolorum successoribus et Ecclesiis, ubi apostolorum discipuli docuerunt, eruendam et derivandam contendit, Et primo urget Romanæ Ecclesiæ traditionem, ubi præfuit Clemens; Smyrnensis, ubi docuit Polycarpus; Ephesinæ, ubi apostolus Joannes Evangelium tot annis et tanto cum fructu prædicaverat et promoverat. Sic paulo post Irenæum, Hippolytus etiam scripsit suam Παράδοσιν ἀποστολικήν, ut hæreticorum deliria et somnia refutaret, et doctrinam perpetuam apostolorum, in florentibus Ecclesiis superstitem et sinceram omnibus istis deliriis et erroribus opponeret.... Hinc etiam Παράδοσις ἀποστολική ab Hippolyto adornata, id est narratio dogmatum, quæ apostoli successoribus suis tradiderant, posteris, ad ultima mundi fata, tradenda et communicanda.* Hactenus doctissimus le Moynius.

Alii censuerunt per tractatum sub titulo *Traditio apostolica* annuntiatum intelligi posse διδασκαλίαν, seu doctrinam sancti Hippolyti, quæ in biblio-

(78) Scaliger, *De emendat. temp.* lib. VII, pag. 728.

(79) Le Moynes, *Varia sacra*, tom. II, pag. 1062 et seq.

(80) Pearson., *Vindic. Ignat.*, pag. 60 et 62.

(81) Grabe, tom. I, *Spicileg. Patrum*, pag. 285.

(82) Lambec., lib. VIII, pag. 429, *Biblioth. Vindobon.*

A theca Bodleiana inter codices Baroccianos num. 26 et 185 exstat manu exarata teste Pearsonio (80) et Grabio (81), atque in manuscripto Græco apud Lambecium (82) hunc præse fert titulum: Διατάξεις τῶν ἀγίων ἀποστόλων διὰ Ἱππολύτου. Pearsonius et Dodwellus asseverant hoc Hippolyti opusculum quoad maximam partem jam vulgatum esse in octavo *Constitutionum apostolicarum* libro, quamvis nonnulla aliter quandoque leguntur, ut Grabius monuit, qui pag. 286 illa *Spicilegio Patrum* tertii sæculi inserturum se pollicitus est (83). At ut verum fateamur, quidquid laudati critici disserere potuerunt, ut nobis aliqualem ideam suppeditarent, quid isthoc in opere S. Hippolyti contineretur, nequaquam excedit sphaeram mearum conjecturarum; neque nobis satis efficax videtur argumentum illud ex utroque manuscripto Vindobonensi et Oxoniensi petitum, quod nimirum in utroque mss. lib. VIII *Constitutionum apostolicarum* præfixum habeat nomen S. Hippolyti hoc sub titulo, Διδασκαλία τῶν ἀγίων ἀποστόλων περὶ χαρισμάτων. Siquidem opus *Constitutionum* a posteriori manu et ab auctore sæculi quarti profectum esse passim eruditi arbitrantur.

§ II. De sermone S. Hippolyti in Sanctam Theophaniam.

Homiliam in Theophaniam, sive in Christi Salvatoris baptismum, edere voluit cl. Holstenius teste Lambecio tomo I *Biblioth. Vindobon.*, pag. 411. Eademque homilia Christiano Daumio ad manus fuisse notat Ittigius in dissertatione *De Nativitate Christi festo*, pag. 395, post appendicem diss. *De hæresiarchis*. Quam habuit etiam Thomas Galeus teste Caveo (84). Incipit autem: Πάντα μὲν καλὰ καὶ καλὰ λέγει. Ex codice Thomæ Galei Græce descriptam accepit eandem homiliam a Wolfio Albertus Fabricius, eamque collectioni operum S. Hippolyti inseruit. Sancto huic martyri ascribendam esse ex solo fere titulo probari potest, quæ conjectura, cum omnimodam certitudinem non præbeat, ulteriori crisi eruditorum relinquitur. Sane nihil S. Hippolyto incongruum complectitur, et præsentiam Dei Salvatoris nostri per suam incarnationem maxime in baptismo suo per vocem Patris de cælo delapsam manifestatam demonstrat.

Observant doctissimi Maurini (85) homiliam hanc abs S. Hippolyto pronuntiatam fuisse coram gentilibus. Hæc singillatim pertractat de baptismo Jesu Christi, ejusque effectibus relate ad homines præsertim. Auctor orationem suam modo ad unam duntaxat, modo ad plures dirigit personas. Nihil

(85) Cl. Grabius morte præventus promissum exsolvere non potuit; verum Albert. Fabricius nactus eadem ad jam dictos mss. libros recensita a Grabio, qui Latina versione etiam illa donavit, tomo I Operum Hippolyti inseruit.

(84) Caveo, *Hist. littér.*, tom. I.

(85) *Hist. littér. de la France*, tom. I, pag. 370.

quoque in hoc discursu aut doctrinæ, aut ætati A S. Hippolyti inconueniens reperitur; quinimo sive stylum spectes, sive dicendi modum in aliis opusculis, quæ indubie ipsius sunt, adhibitum, eundem ipsissimum in hac homilia observamus. Notat in super doctissimus Remigius Ceillier (86) laudatam homiliam esse nitidam, ædificatoriam, dignamque sancto episcopo, necnon et satis elaboratam, atque longe politiozem cæteris communiter veterum Patrum homiliis.

Addunt præterea Maurini (87), quosdam eruditos existimasse laudatam homiliam eandem esse quam S. Hieronymus inter divi Hippolyti opera hoc sub titulo denotavit: *Homilia scilicet de laude Salvatoris*. Verum in præfata homilia non legitur illud, quod D. Hieronymus subiungit, nimirum sanctum nostrum in præsentia Origenis eandem pronuntiasse. Fatenur quidem, quod ad difficultatem hanc extricandam quidam obtendant, factum hoc abs D. Hieronymo proditum merum esse errorem ex male intellecto capite 25 libri vi Eusebii enatum, quemque clarissimi viri Huetius et Valesius refutarunt. Verum hoc non tam certum, quemadmodum venditatur, habendum est. Siquidem Hieronymus hic non secundum Eusebium loquitur. Ipse enim de libris a seipso lectis disserit; quapropter verosimilius hæc abs sancto doctore laudata homilia cum pluribus aliis ejusdem auctoris interit, quemadmodum paulo inferius docebitur.

ARTICULUS IX.

DE CANONE PASCHALI S. HIPPOLYTI.

§ I. S. Hippolyti Canon seu Cyclus Paschalis integre inventus an. 1551.

Canonem paschalem, seu Cyclum paschalem, a S. Hippolyto compositum, cujus Anatolius Laodicensis (88), Eusebius (89) et S. Hieronymus (90) meminerunt, Græce et Latine interprete eruditissimo Francisco Blanchinio, notisque Ægidii Bucherii et aliorum virorum doctissimorum illustratum, ultimo tandem loco, licet ob suam præstantiam et integritatem inter Hippolyteam primo collocandus esset loco, recensemus. Perierat iste Canon cum cæteris ejusdem Hippolyti monumentis, nec ejus quidquam præter nomen supererat; cum ecce Bono Dei, et magna eruditorum omnium lætitia, ut Baronius, Scaliger, Gruterusque testantur, anno

(86) Remi Ceillier, *Hist. génér. des auteurs*, tom. II, pag. 329.

(87) *Hist. litt. de la France*, tom. I, part. 1, pag. 370.

(88) Anatol. Laod. episc., præfat. ad *Canon paschal.*

(89) Euseb., lib. vi *H. E.*, cap. 22.

(90) Hieronym., in *Catalog. de script. eccles.*, cap. 61.

(91) Bucher., *De doctr. tempor.*, par. 292, in commentario suo ad *Canonem paschalem* Victorii Aquitani.

(92) Vignol., *Dissertat. de anno i Severi Alexandri*, pag. 94.

(93) Scaliger., *De emendat. tempor.*, lib. vii,

Domini 1551, ex agro Verano non procul ab æde S. Laurentii ad Urbem e memoria Hippolyti antiquæ ruderibus effossa prodiit antiqua e marmore statua, solio insidens, Græcis utrinque litteris inscripta. Litteræ in binis cathedræ laterculis cyclos paschales annorum sexdecim exhibebant; quartarum decimarum dextro, Dominicarum paschaliu sinistro, utrosque centum duodecim annis universim comprehensos, qua annorum periodo ferias easdem in orbem redire credidit Hippolytus. Non erat quidem expressum Hippolyti nomen, sed facile ipsa hecædecæteridos methodo, et librorum lemmate, quod dextrum laterculum continebat, proditum est; eorum enim omnium auctorem Eusebius, Hieronymus, alique Hippolytum episcopum faciunt. Tam illustre, tam rarum primitivæ Ecclesiæ monumentum Marcello Cervino tunc S. R. E. cardinali, postea etiam ejusdem nominis papæ II, dignissimum visum quod Romam inde deferretur et in Vaticana bibliotheca conderetur; edidit deinde Græce, ut erat, cum antiquis suis inscriptionibus Gruterus; Scaliger etiam notis illustravit. Ego, inquit Bucherius, *hic Latine fideliter redditum, non tam de novo explicare, quam paschalibus Victorii nostri Latinorumque primorum rationibus conformem, paucis ostendere constitui*. Hactenus doctissimus Ægidius Bucherius (91).

Hos autem binos sexdecennales canones in eadem cathedra lapidea insculptos fuisse, non una plane ratio suadet, in recte animadvertit V. C. Joannes Vignolius (92). *Præ cæteris*, inquit, *quæ ejus creditur statua; quam ut eidem adhuc viventis positam existimemus, non illius ævi humilis Christianorum conditio, neque ipsius viri sanctitas omnino pati videtur. Atque ejus deinde librorum tituli, quorum in margine cathedræ mentio existat; qui nonnisi post illius obitum ab alio appositi fuisse videntur, ut in ipsius honorem laudemque cederent. Quod cum ita sit, verisimile admodum esse reor, aliquid in eodem canone commissum fuisse, quod nullo pacto sancto Hippolyto est ascribendum. Nonnulla viri doctissimi jam prænotarunt, quæ partim sculptoris incitiam, partim alterius incuriam arguunt. Cæterum canonem Hippolyteum, post Josephum Scaligerum (93), Dionysium Petavium (94) et Ægidium Bucherium (95), alii quoque recentiores (96), at maxime omnium V. C. Franciscus*

pag. 721 et seqq.

(94) Petav., *De doctrina tempor.*, lib. II, pag. 61.

(95) Bucher., loc. cit.

(96) Jo. Dom. Cassinus in academia Regia Paris. anno 1696 animadversiones suas in Hippolyti Canonem e scripto recitavit, de quibus vide Joan. Baptistam du Hamel in *Regiæ scientiarum academiæ Historia*, lib. IV, pag. 414 seq. Adeundus etiam Norisius dissertat. 2 *De epochis Syro-Macedonum*, p. 117-119; Antonius Pagi *Crit.*; *Annal.* Baronii ad annum 222, et Samuel Basnagius ad eundem annum; Samuel Petitus; Stephanus le Moyné, et præclarissimus Stephanus Evodius Assemanus archiepiscopus Apamæ, in Præfatione generali ad *Catalogum codicum mss. bibliothecæ Vaticanæ*.

Blanchinius (97), *luculenter illustrarunt*. Hactenus A
eruditus Vignolius.

Occasionem scribendi *Canonis* sive *Cycli paschalis*, iudice Basnage (98), cui subscribit Remi Ceillier (99), præbuit S. Hippolyto controversia inter Ecclesias, de die celebrandi Paschatis diu ea ætate agitata, quod luna decima quarta mensis, in quemcunque demum hebdomadis diem incideret, more Judaico Asiani celebrabant: cum econtra Latina Ecclesia cum aliis omnibus Ecclesiis diem Dominicum fixum haberent.

Cæterum bene observant Maurini nostri, hunc cyclum sexdecim annorum partem constituere duorum vel trium aliorum opusculorum S. Hippolyti de Paschate (1), de quibus paulo inferius sermo redibit. Ex Eusebii quoque verbis sequentibus (2): *Eodem tempore et Hippolytus inter plurima alia ingenii sui monumenta librum de Pascha composuit; in quo temporum seriem describens, canonem quemdam paschalem per sexdecim annorum circuitum exhibens, anno primo imperatoris Alexandri computationem temporum circumscribit; jam collegit doctissimus Fabricius* (3), inde apparere *Canonem* hunc fuisse clausulam operis *De Paschate*, in quo tempora Hippolytus digesserat usque ad primum Alexandri Severi annum, a quo *Canon* incipit. Idem S. Hippolyti cyclus, teste D. Hieronymo (4), occasionem præbuit Eusebio alium novemdecim annorum conficiendi. Anatolius Laodicenus episcopus in Syria, qui eundem cyclum Hippolyteum viderat, fatetur quod S. Hippolytus non certas pro determinando Paschate regulas tradiderit (5). S. Isidorus Hispalensis episcopus ait (6) primum fuisse S. Hippolytum nostrum, qui cyclum paschalem confecerit; atque, iudice sapientissimo et indefesso antiquitatis scrutatore Tillemontio, Hippolyteus cyclus omnium vetustissimus habetur (7).

§ II. *Analysis Cycli Hippolytei.*

In duas partes divisus est *Cyclus paschalis* S. Hippolyti. In prima parte sanctus Hippolytus designat, in quibus diebus mensium Martii et Aprilis

A quarta decima luna evenire possit; revolutio sexdecim annorum septies in se ducta, determinat festum Paschatis pro centum et duodecim annis, id est a primo anno Alexandri Severi, qui congruit cum anno 222 Jesu Christi, usque ad annum 355. Ex titulo exordio *Cycli paschalis* præfixo extra dubitationis aleam ponitur initium imperii Alexandri Severi anno 222, ex quo potentissimo argumento Baronii chronologia et Onuphrii refellitur atque corrigitur. Ille cum anno Domini 224, hic cum 223 primum Alexandri copulat. Jam vero in primo Alexandri imperatoris anno, Aprilis decimus tertius feriæ VII cohærebat, teste Hippolyti *Canone*, quam frustra feriæ quærimus anno sive 223, sive 224. Idus Aprilis in primam feriæ incidunt anno 223, quia littera Dominicalis E, epacta solaris 3; anno vero 224, qui est bissextilis, Idus Aprilis, ad feriæ tertiam pertinent, jubentibus et litteris Dominicalibus D, C, et epactis solaribus 4, 5. Et sane S. Hippolytus scribit, quod primo anno imperii Alexandri luna decima quarta in Sabbato contigerit, qui fuit Idus Aprilium, id est decimus tertius mensis Aprilis (8). Jam vero certum est Idus Aprilium, seu decimum tertium hujus mensis non incidisse in Sabbatum nisi annis 216, 222 et 231. Observatu ita dignum est in hac inscriptione: 1° quod S. Hippolytus primo post Paschatis festum primum regiminis Alexandri inchoet annum (9); 2° quod hoc anno mensis Aprilis fuerit intercalaris (10); 3° quod finem jejunium paschale habuerit Dominica die Paschatis (11); 4° quod cyclus paschalis S. Hippolyti non sit penitus illius inventum, sed quod sequatur praxin jam ante ipsam stabilitam (12).

In secunda parte indicat dies quibus celebrandum est Pascha. Hoc festum semper notatur die Dominica. Quando luna decima quarta incidit in Sabbatum, Pascha celebrandum non est Dominica sequenti, quæ est decima quinta lunæ, sed transferendum est ad Dominicam post hanc, id est, ad vicesimam secundam lunæ diem. Ratio hujus praxeos

(97) Blanchin., *Diatriba*, qua *Canonem paschalem* hunc Scaligero et Bucherio minus intellectum illustrat felicissime. Romæ 1703, in-fol. Titulus libri est: *De Calendario et Cyclo Cæsaris, ac de Paschali Canone S. Hippolyti martyris dissertationes duæ, ad Clementem XI pontificem maximum.*

(98) Basnag., *Annal. polii. eccl.*, ad ann. 222, pag. 283.

(99) Remi Ceillier, *Hist. génér. des auteurs*, tom. II, pag. 352.

(1) *Hist. litt. de la France*, tom. I, part. 1, pag. 366.

(2) Euseb., *H. E.*, lib. vi, cap. 22.

(3) Fabric., *Biblioth. Græc.*, tom. V, pag. 205.

(4) Hieronym., in *Catalog.*, cap. 61.

(5) « E quibus Hippolytus XVI annorum circulum quibusdam luna ignotis cursibus composuit. Alii XXV, alii XXX, nonnulli LXXXIV annorum circulum computantes, nunquam ad veram Paschæ computandi rationem pervenerunt. » Anatolius apud Bacher., pag. 439.

(6) « *Paschalem Cyclum* Hippolytus episcopus temporibus Alexandri imperatoris primus conscripsit. » Isidor., lib. VI *Originum*, cap. 16, pag. 77.

(7) Tillemont, *Mémoires*, tom. III, pag. 105.

(8) « Anno primo regiminis Alexandri imperatoris facta est XIV Paschæ Idibus Aprilibus, Sabbato, cum mensis embolymæus fuisset. Erit sequentibus annis, sicut in tabula subjectum est. Evenit vero in præteritis, sicut indicatum est; solvere autem oportet jejunium, ubi Dominica incidit. » S. Hippolytus in *Canone paschali*.

(9) « Anno primo regiminis Alexandri imperatoris facta est XIV Paschæ Idibus April. » Idem ibid.

(10) « Sabbato, cum mensis embolymæus fuisset. » Idem ibid.

(11) « Solvere autem oportet jejunium, ubi Dominica incidit. » Idem ibid.

(12) « Erit sequentibus annis, sicut in tabula subjectum est; evenit vero in præteritis, sicut indicatum est. » Idem ibid.

est, quia S. Hippolytus, quemadmodum et Latini, non voluerant ut Pascha eo die ageretur quo Dominus noster crucifixus fuit. Christiani Alexandrini alium sequebantur calculum, hi enim celebrabant Pascha a decima quinta luna; cum econtra juxta cyclum S. Hippolyti et Victorii (13) nonnisi a decima sexta celebrandum esset. Notandum insuper, quod juxta eundem hunc cyclum Pascha omnibus Dominicis a decima tertia Kalendarum Aprilium, seu a vicesima Martii usque ad undecimam Kalendarum Maii, seu vicesimam Aprilis celebrari posset. Inde colligitur S. Hippolytum æquinocium, seu solis in Arietem ingressum non cum XXI Martii, ut Nicæni Patres, neque cum XXII, ut passim Anatolio tribuunt; sed cum XVIII Martii comparasse ex nonnullorum veterum et celeberrimorum astrologorum sententia (14), præsertim Metonis et Eudoxi, qui jam ante annos plus quam 400 ante nativitatem Jesu Christi æquinocium vernale ad XVIII Martii restrinxerunt. Cum quibus Judæos consensisse Josephus eorum historicus insinuat. Adeo verum est, neque Judæis veteribus, neque Christianis per duo priora sæcula astronomicum æquinocitii diem agnatum, non certe tanto scrupulo observatum: cum hi nullo ad eas tricas otio, vix ulla a tot persecutionibus respiratio, nihil supra id, quod hactenus a Synagoga usurpatum videbant, inquirendum putarent, curarentve, nec *mensem novorum*, solum a Scriptura memoratum, alio quam Judæi sensu interpretarentur.

Nec illud hic omittendum, Hippolytum constituti a synodo Cæsariensi limitis paschalis finem non excedere, licet initium biduo antevertat. Ea enim synodus ab XI Kalend. April., seu XXII Martii, ad XI Kalendas Maii, seu XXI Aprilis inclusive per 31 dies Pascha ἀναστάσιμον, seu Dominicas paschales concludit, Hippolytus ab XIII Kalend. April., seu Martii XX, ad XI Kalendas Maii per dies omnino 55 extendit.

§ III. Nota ad Canonem paschalem S. Hippolyti facilius intelligendum.

NOTA I. Canon paschalis S. Hippolyti hodiernis quidem usibus pro inveniendis vero Paschatis die servare vix potest, cum modo post accuratas observationes astronomicas, æquinocitio, et cyclis solis et lunæ, epactis, et litteris Dominicalibus rite determinatis, et correctionem Gregorianam Calendarii factam tabulæ paschales modernæ ab hoc Canone non parum differant. Quia tamen hic Canon, utpote in Ecclesia primus et antiquissimus, venerabile est antiquitatis monumentum, et accurata ejus

A explicatio ad mentem S. Hippolyti ægre cognoscitur, cum, uti dictum fuit, tractatus, quem de illo ipse exaravit, deperditus fuit; ideo multi eruditi viri, uti Scaliger, Petavius, Bucherius, Vignolius, le Moynius et Blanchinius, in illo explicando laborarunt, quorum scripta et notas Albertus Fabricius collectioni operum sancti Hippolyti inseruit. Pro nostro autem instituto sufficere ea hic adnotare, quæ ad rectum hujus Canonis intellectum ex citatis auctoribus colligi possunt.

NOTA II. Prior igitur tabula 1^a ostendit plenilunia paschalia, incipiendo ab anno Christi 222, qui, uti Vignolius in dissertatione *De anno primo imperii Severi Alexandri*, Valsecchius et Philippus a Turre demonstrant, est annus primus Severi Alexandri imperatoris.

2^a Litteræ alphabeti denotant seriem hebdomadæ, in quam dictum plenilunium incidit. V. g. anno Christi 222, plenilunium paschale continebat Idibus Aprilis, et littera G apposita illud in diem Sabbati incidisse indicat.

3^a In prima columna descendendo sequuntur sexdecim anni incipiendo ab anno 222, per numeros designati, et similiter in reliquis sex columnis, quæ septem hecædecaeterides, seu sedecennia, annos 112 efficiunt.

4^a Post primum sedecennium plenilunium in eundem quidem diem, scilicet Idus Aprilis incidit, juxta hypothesin S. Hippolyti, non vero in eandem feriam, sed una feria citius occurrit. V. g. in primo sedecennio plenilunium in G, id est, Sabbato occurrit; in secundo sedecennio erit in F, id est, feria sexta; in tertio in E, seu feria quinta, et sic deinceps; absolutis autem septem sedecenniis, seu 112 annis, in eundem diem et eandem feriam recurret.

5^a Per voces illas *Esdras, Genesis Christi, Ezechias*, etc., juxta Blanchinium præcipua Paschata designantur, quorum S. Scriptura meminit, scilicet Exodi XII. Primum Pascha IV Non. April., vel juxta Danielelem, Nonis April. Secundum in eremo Num. IX. Tertium sub Josue, seu Jesu, Jos. III, XII Kal. April. Item Pascha sub Ezechia, II Paralip. XXX; sub Josia, IV Reg. XXIII; sub Esdra, I Esdræ VI. Item in Genesi, et Passione Christi. Verba vero illa, secundum Danielelem, significant aliam chronologiam horum Paschatum, cum ex Danielis libro ejusdemque hebdomadibus diversimode numeratis epocham superioris ætatis a templo condito ad restauratum a Cyro paulo diversam chronologi colligant.

NOTA III. Altera tabula exhibet Dominicas Pascha-

(15) Victorius Lemovicensis, scriptor sæculi quinti testatur quod is erat Latinæ Ecclesiæ mos: «*Sin autem die Sabbati plenilunium esse contigerit, et consequenti Dominico lunam xv reperiri; eadem hebdomade transmissa, in alteram diem Dominicam, id est, lunam XXI transferri debere Pascha dixerunt.*» Victor. apud Bucher. *De Cycl. pasch.*, p. 4. Hæc praxis adhuc in usu erat tempore Gregorii Turonensis, quemadmodum ille scribit lib. I *Hist.*

Francorum, num. 22. Observantur in Cyclo S. Hippolyti plura exempla translata Paschatis, cum illud in diem XV lunæ incidere, sc. anno I, IV, X, XIII, XVI, III. Nunc peragimus Pascha XV lunæ, quando incidit in Dominicam, in quo rationes Alexandrinorum sequimur.

(14) Vid. Columel. lib. IX, cap. 14, et lib. XI, cap. 20. Bucher. *De cyclo Judæorum*, pag. 345.

les per septem sedecennia . incipiendo ab anno Christi 222, eodem modo quo plenilunia paschalia in priori tabula sunt disposita ; ubi tamen notandum, quod si plenilunium in Sabbatum incidit, Dominica sequens non sit paschalis, uti Alexandrini observabant, sed more Latinorum Pascha altera Dominica eam subsequente celebratum olim fuerit. Sic, v. g., anno 222, plenilunium incidebat in Idus Aprilis Sabbato ; Dominica paschalis non erat xviii Kal. Maii, more Alexandrinorum, sed more Latinorum xi Kal. Maii. Anno 223, plenilunium erat

A iv Nonas Aprilis, feria] quarta ; Dominica paschalis viii Idus Aprilis. Item in secunda columna, seu secundo sedecennio, sive anno Christi 238, plenilunium erat Idibus Aprilis, feria sexta, et Dominica paschalis xvii Kal. Maii ; et ita deinceps per reliqua sedecennia, quibus absolutis plenilunium in eundem diem primi sedecennii, et feriam, et consequenter etiam Dominica paschalis in eundem diem recurrit. Atque hoc videtur esse systema *Canonis paschalis* S. Hippolyti. Plura videri possunt apud laudatos auctores.

CAPUT III.

DE FRAGMENTIS OPERUM S. HIPPOLYTI ET DE DEPERDITIS.

ARTICULUS I.

DE COMMENTARIIS S. HIPPOLYTI IN LIBROS VETERIS ET NOVI TESTAMENTI.

§ I. *Commentarius S. Hippolyti in Genesim et in Hexaemeron.*

Exiguus est scriptorum, quæ exstant, S. Hippolyti numerus, si cum iis conferas, quæ inter deperdita numeramus. Hæc certe jactura, quæ sentitur magis per subjectam collectionem titulorum, et enarrationem succinctam quam post veteres de cunctis viri sancti commentationibus hodie desideratis exhibebimus, quæve stupenda videtur. Nulla prope Scripturæ pars, cui non explicandæ aut enodandis in ea difficultatibus ingenium exercuerit, multa quoque idem de rebus aliis religionis et Ecclesiæ gravissimis elucubratus est. Ineamus numerum :

Eusebius (15) et S. Hieronymus (16) nos certiores reddunt sanctum Hippolytum exarasse commentarium in Hexaemeron, seu tractatum de sex diebus creationis mundi. Cl. le Moynius prætendit hoc opus esse primum inter ea, quæ in tabula Græca, cum statua nostri sancti e terris effossa, et continente plurimum aliorum ipsius scriptorum titulos, designantur ; atque suspicatur ultimas syllabas vocum IOYC et NIAC, ex quibus Scaliger et Bucherius faciunt ΨΑΜΟΥC METANOIAC, Psalmos pœnitentiales (17), esse reliquias vocum εἰς πρωτοπλαστοῦς, et περὶ κοσμογονίας, vel ζωογονίας, quæ

B designent Hippolyti lucubrationes εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον, et εἰς τὴν ἑξαήμερον. Juxta hanc igitur interpretationem le Moynii scripsisset S. Hippolytus commentaria in primum et secundum caput Geneseos, seu in Hexaemeron, et de iis quæ Deus sex diebus condiderat, et de iis quæ proprie hominem et illius in paradisum collocationem spectabant ; seu, ut paucis dicam, juxta le Moynium scripsisset commentarium de statu protoparentum, de creatione mundi, et de rebus viventibus. Verum, licet hæc opinio sit ingeniosior et magis naturalis quam illa Scaligeri de Psalmis pœnitentialibus, fatendum tamen neutram (18) certiore esse. Utraque enim unice dependet ab imaginatione ; et sic quidem tertius, qui hic ingenio suo indulgere vellet, adhuc aliud posset eruere, quod forte magis ad verum accederet. Et sane doctorum virorum Thomæ Galei et Eduardi Bernhaldi conjecturæ, qui ex reliquiis litterarum IOYC divinantur Ἰουδαίους, ita ut sensus integer sit Ἀπὸδειξις πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, vel κατὰ τοὺς Ἰουδαίους, *demonstratio adversus Judæos*, eruditus pluribus non displicent (19). Ut ut autem hæc sint, hoc nihilominus verum est, S. Hippolytum composuisse Hexaemeron. Sanctus Joannes Damascenus suis in *Parallelis* nobis fragmentum aliquod hujus scripti conservavit, quod complectitur refutationem eorum qui paradisum terrestrem in cælo collocabant, atque exinde inficiabantur eundem esse e numero creaturarum hujus universi (20). Quinimo sanctus quoque Ambrosius partem ali-

(15) « Eodem tempore et Hippolytus... scripsit εἰς τὴν ἑξαήμερον, καὶ εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον, in opus sex dierum, et in ea quæ post sex dies consecuta sunt. » Euseb., *H. E.* lib. vi, cap. 22.

(16) « Hippolytus... scripsit nonnullos in Scripturas commentarios, e quibus hos reperi : In Hexaemeron, et in Exodum, in Canticum canticorum, in Genesim et in Zachariam. » Hieronym. in *Cat.*, 61.

(17) Merito alii eruditi hanc Scaligeri conjecturam respuunt, quia in tertio inscriptionis versu umentio est operis in Psalmos, et divisio Psalmorum in pœnitentiales posterior est ætate Hippolyti.

(18) Ea le Moynii conjectura cl. Basnagio etiam

non arridet. Quippe vero proximum est, germanos operum Hippolyti titulos statuarum marmorearum inscriptos fuisse. Hos vero suis Hippolytum operibus indidisse, quos adduxit le Moynius, non liquet, neque etiam sit credibile. Basnage, *Annal.* ad annum 222, pag. 289.

(19) NIAC. Eduardus Bernardus legit περὶ κοσμογονίας, ut intelligatur quod veteres inter Hippolyti scripta laudant comment. in Hexaemeron ; aut vero περὶ κόσμου συντελέας. Thomas Galeus legit περὶ ἡγεμονίας, *De regimine.*

(20) Joan. Damasc. tom. II, pag. 787 noviss. editionis.

quam hujus tractatus in Hexaameron nobis conser-
vavit, seu, ut notat D. Hieronymus, Hippolyti et
Basili vestigiis institit Ambrosius, in iis quæ de
eodem argumento scripsit (21).

Præter opus præcedens, eodem D. Hieronymo te-
ste (22), discimus S. Hippolytum nostrum etiam
commentarium scripsisse in Genesin. Eusebius
quidem hujus operis non meminit; verum sancto
Hieronymo rectissime hoc credi potest, qui affir-
mat quod, sicut alia quæ recenset illius auctoris
opera, hoc etiam legerit. Præterea admodum ve-
risimile est Eusebium comprehendisse hunc com-
mentarium in eo, quem S. Hippolytus, quemadmo-
dum ipsemet dicit Eusebius, scripserat in ea, quæ
post sex dies consecuta sunt, id est, ut vulgo intel-
ligitur, in reliqua Geneseos capita. Cl. Valesius ta-
men nihilominus et Scaliger ante eum hunc Euse-
bii locum de secundo duntaxat Geneseos capite in-
terpretantur (23).

At vero nullus est ambigendi locus, quin is com-
mentarius, de quo hic quæritur, in totam Genesim
se extendat, postquam Albertus Fabricius plura
hujus commentarii fragmenta Græcæ ac Latine
evulgavit (24). Sic ibi observamus explanationes in
I, II caput, et omnes fere versiculos capit. XLIX
Geneseos. Accedit quod S. Hieronymus, dum co-
nabatur explanationem dare de Melchisedeoch, di-
serte dicat se consuluisse sanctum Hippolytum (25);
proinde videtur per hoc testificari quod sanctus nos-
ter in caput XIV, in quo de Melchisedech sermo fit,
commentatus fuerit. Idem doctor maximus alle-
gat adhuc fragmentum satis longum de Isaac et
Rebecca, id est, super caput XVII Geneseos ex
eodem commentario (26). Isidorus etiam Hispani-
cus (27) eandem explanationem allegoricam de Isaac
et Rebecca ex S. Hippolyto refert. Apud Leontium
quoque Byzantinum habetur exiguum fragmentum
commentarii S. Hippolyti in benedictiones Abra-
hæ (28). Super versum 27 capitis XLIX Geneseos,
quo continentur benedictiones Abrahamæ pro filiis
suis, sanctus Hippolytus sancto apostolo Paulo il-
lud de lupo rapace, quod Benjaminum spectat, ac-
commodat; quam accommodationem postea etiam
adhiberunt S. Augustinus et alii Ecclesiæ Patres.

(21) « Nuper S. Ambrosius sic Hexaameron illius
(Origenis) compilavit, ut magis Hippolyti sententias
Basiliique sequeretur. » Hieronym., ep. 41 ad Pami-
nach. et Ocean.

(22) Hieronym., in *Catalog.*, cap. 61.

(23) Henric. Vales. in cap. 22 lib. VI *H. E.*
Eusebii.

(24) Fabric., *Opp. Hippolyt.* tom. II, pag. 22.

(25) « Verti me ad Hippolytum, Irenæum, etc.
Hieron. ad Evangelium presbyterum, ep. 75 noviss.
edit. Venet. in-4°, alias 126, epist. crit. p. 570 apud
Benedictin.

(26) Hieronym., epist. ad Damasum 36 noviss.
edit., alias 125, p. 569 apud Benedictinos.

(27) Isidor. Hispan. in cap. XXXI Genes.

(28) Leont. Byzant., lib. I *contra Nestorium et*
Eutychem, tom. IX *Biblioth. PP.* Lugdun. p. 682;
in versione Latina hujus loci Leontii Byzantini le-

Ætærum observandum quod S. Hippolytus suo in
Genesin commentario fere omnia allegorice inter-
pretetur. Verum non ita tamen animus ad inve-
niendum in figuris Veteris Testamenti Novi Fœde-
ris veritates intendit, ut non aliquando etiam sen-
sum litteralem illustrare studeat. In pluribus lo-
cis Scripturarum versiones ab Aquila et Symmacho
adornatas adhibuit (29). Fabricius hæc fragmenta
Commentarii in Genesin, quæ edidit, ex collectione
88 Patrum in Genesin eruit, quæ collectio asserva-
tur in manuscripto in bibliotheca imperatoris Vin-
dobonæ in Austria.

§ II. *Commentarius S. Hippolyti in Exodum.*

Sanctus Hieronymus adhuc attribuit S. Hippoly-
to *Commentarium in Exodum* (30), quem Eusebius
forte generatim designavit, dum affirmavit, uti
paulo antea diximus, sanctum nostrum in ea etiam
commentatum fuisse quæ post sex dies consequun-
tur in libris Moysis (31). Vidit hunc commenta-
rium S. Hieronymus; atque propterea dubitare non
possumus de illius olim existentia. Cl. quidem
le Moynius (32) in dubium revocare hoc videtur,
dum absque fundamento obtendit sanctum Hiero-
nymum non nisi ex male intellectis Eusebii verbis
commentarium in Exodum astruxisse. Hic enim
(Eusebius), subjungit le Moynius, postquam desi-
gnavit Hexaameron, dicit, quod S. Hippolytus scri-
pserit etiam in ea quæ sequuntur sex dies, *εἰς τὰ*
μετὰ τὴν ἑξαήμερον: per quæ verba, pergit le Mo-
ynius, hic notantur protoplastorum status, habita-
tio, tentatio, lapsus, et varia quæ Adamum, Evam,
paradisum, serpentem, arbores vitæ et scientiæ, et
alia his adjuncta spectare videntur. At vero eru-
ditus hic auctor non satis animum attendit quod
sanctus Hieronymus non secundum Eusebium lo-
quatur, sed evolutis ipsis, quos nominat, libris:
E quibus, inquit (33), *hos reperi, in ἑξαήμερον, et*
in Exodum. Hoc per se manifestum, et nullam dif-
ficultatem patitur. Cæterum nihil amplius de *Com-
mentario S. Hippolyti in Exodum* hodie habemus.
Sæpe quidem allegatur in commentario Arabico in
Pentateuchum (34) operum collectioni divi Hippo-
lyti inserto (35). Sed verisimile omnino est, quod
auctor hujus commentarii nomen S. Hippolyti, S.

D

gitur *Balaam* hoc modo: « Sancti Hippolyti et epi-
scopi et martyris ex Benedictionibus Balaam. »
Videtur hoc error esse librariorum, atque legendum
esse *Abraam*, conformiter textui Græco: « *Ἐκ τῶν*
εὐλογίων τοῦ Ἀβραάμ. Tom. II *Opp. Hippolyt.*
pag. 45.

(29) Hippolyt. *Opp.* tom. II, pag. 22, 23, 26.

(30) Hieronym., in *Catalog.*, cap. 61.

(31) Euseb., *H. E.* lib. VI, cap. 22.

(32) Le Moyn., *Variæ sacra*, tom. II, pag. 990.

(33) Hieronym., loc. cit.

(34) Auctor hujus commentarii Arabs sub nomi-
ne sancti Hippolyti allegat quadraginta loca, eum-
que ordinario *Expositorem Targhumistam* vocat.
Vid. *Opp. S. Hippolyt.* apud Fabric. tom. II, pag.
37 et seq.

(35) Fabric., l. c.

Basili, Epiphani et aliorum Patrum, quos hic citat, ideo duntaxat mutuatus fuerit, ut operi suo aliquam dignitatem, quam in se non habebat, conciliaret.

Nec desunt argumenta pro ascribendo sancto Hippolyto aliquod opusculum seu commentarium in quædam primi Regum libri loca, in quibus sermo habetur de Helcana patre et anna Matre Samuelis (36). Theodoretus suis in *Dialogis* quædam hujus scripti loca nobis conservavit quæ a Fabricio in editione operum nostri Sancti referuntur (37).

§ III. *Commentarius S. Hippolyti in Saulem et Pythonissam.*

Idem S. Hippolytus composuit aliud etiam opusculum in alia hujus S. Scripturæ libri loca, quæ respiciunt *Saulem et Pythonissam*. Observatum est autem a viris doctis (38) Hippolytum raro suscepisse integrum librum Scripturæ interpretandum, sed selectum argumentum, quemadmodum ex jam supra dictis, atque adhuc dicendis, invicte confirmatur. Commentarius de Saule ac Pythonissa notatur ab Hieronymo (39) inter alia sancti nostri doctoris opera.

Conveniunt etiam viri docti, quod præfatus Hippolyti commentarius in tabula Græca per vocabulum hoc ITAC TPIMYΘON designetur, ex quo componere volunt ETTACTPIMYΘON, quod nomen Septuaginta Interpretes Pythonissæ in Endor indiderunt, quæ a Saule interrogata, artibus et præstigiis suis, Samuelis umbram excitavit. Extra omnem dubitationis aleam positum nobis videtur, tractatum S. Hippolyti spectasse potius hanc Pythonissam, quam illam, de qua Actorum cap. xvi mentio habetur; licet Scaliger putarit hanc intelligendam esse.

§ IV. *Commentarius in Psalmos.*

S. Hieronymus, catalogum operum S. Hippolyti prosequens, recenset etiam *Commentarium in Psalmos* (40). Asserit cl. Eusebium Eusebium quoque hunc commentarium S. Hippolyto ascripsisse. Sed de hoc sive Eusebiano textu, sive in illius versione nulla vola habetur (41). Id vero extra controversiam, quod in tabula Græca hæc syllabæ ΑΛΜΟΥΣ,

(36) Tillemont, *Mémoires*, tom III, pag. 108.

(37) Fabric., tom. I Opp. Hippol., p. 267.

(38) Scaliger., *Observat. in Canonem Paschalem*, apud Fabric., tom. I Opp. Hippol., pag. 81; Maurini, *Hist. littéraire de la France*, tom. I, pag. 374.

(39) Hieronym., in *Catalog.*, cap. 61, qui refert Hippolytum scripsisse περί Σαύλ καὶ Πύθωνος, de Saule et Pythonissa.

(40) Hieronym., l. c.

(41) Euseb., notante cl. Ceillierio *Hist. génér. des auteurs*, tom. II, pag. 322, not. e, exiguam operum S. Hippolyti partem recenset, addendo tamen notanter hæc verba: « Sed et alia plurima apud alios asservata licet reperire. » Euseb., *H. E.* lib. V, cap. 22.

(42) Hieronym., in *Catalog.*, cap. 61.

(43) Le Moyne, *Var. sac.*, tom. II, pag. 992.

(44) Theodoret. *dialog.* 1 et 2, pag. 89; Hippolyt. tom. I Opp. apud Fabric., pag. 268. Fabri-

ultima syllabæ sint vocis ΨΑΛΜΟΥΣ, atque proinde originarius titulus fuerit εἰς τοὺς Ψαλμοὺς. Ex loquendi modo D. Hieronymi verisimile videtur, quod ille intellexerit commentarium in integrum Psalterium; ait enim: *Hippolytus . . . scripsit nonnullos in Scripturas commentarios, e quibus hos reperi: in Hexaemeron . . . de Psalmis* (42). Quapropter Scaliger et le Moyne nullatenus dubitant, quin S. Hippolytus noster in enarrandis Psalmis operam suam collocarit. Addit præterea le Moyne (43) id certo certius colligi posse ex Catena in Psalmos, quæ codice Ms. asservatur in bibliotheca Medicæ Florentiæ. Theodoretus bina fragmenta exinde etiam exhibet (44), primum ex Commentariis in psalmum II, secundum ex Commentariis

in psalmum XXXIII, seu XXIV. Teste Alberto Fabricio (45) etiam Hippolyti expositio psalmi IX habetur inter mss. bibliothecæ Bodleianæ. Operis hujus hypothesin sive præfationem mss. se habere testatus est Thomas Galeus. Habuit et Alexander Morus, qui laudat notis ad Novum Fœdus, ad Hebræos X, 5. Stephanus le Moyne et Alexander Morus hoc Hippolyti argumentum enarrationi in Psalmos præmissum primum produxerunt, sed minus integrum, minusque emendatum (46), Fabricius autem et Gallandus e mss. cl. viri Thomæ Galei emendatius dederunt (47). Judice perdocto Ceillierio (48), *Demonstratio contra Judæos* a Turriano Latine et abs Fabricio (49) Græce edita, consecrarium esse videtur *Commentarii S. Hippolyti in Psalmos*;

nam proprie loquendo illa demonstratio non est, nisi paraphrasis psalmi sexagesimi octavi. Neque hic aliquod observatur iudicium operis cujusdam data opera confecti. Sed ex occasione, qua auctor veritatem religionis Christianæ adversus Judæos probat, ad verba hujus psalmi Judæis exponenda naturaliter trahatur; atque propterea juxta omnem verisimilitudinem quidam copistæ huic fragmento ascripserunt titulum *De demonstratione adversus Judæos*. « Quidam nihilominus viri docti persuasionem habentes, pergit Ceillierius, quod S. Hippolytus tractatum integrum adversus Judæos elaborarit, eundem designatum credebant in tabula operum lapidea hisce quatuor Græcis litteris

ΔΙΟΥΣ, quas ultimas esse vocabuli Ἰουδαίου existi-

cium etiam, pag. 269, allegat ex Theodoro commentarium in psalmum CXVIII, juxta nos, et CXIX, juxta Hebræos; sed ut censent Maurini nostri *Hist. littér. de la France*, tom. I, pag. 374, not. 1, ex male intellectis hujus Patris verbis, quæ non hunc Psalmum, sed Canticum canticorum innuunt. Vid. Henric. Vales., not. c. in Euseb. *H. E.* lib. VI, cap. 22, pag. 249.

(45) Alb. Fabric., *Biblioth. Græc.*, tom. cit., pag. 209.

(46) Le Moyne, *Var. sac.*, tom. II, pag. 977.

(47) Fabric., tom. I Opp. Hippolyt., pag. 267; Galland., *Biblioth. PP.* tom. II, pag. 486.

(48) Remi Ceillier, tom. II *Hist. génér. des auteurs*, pag. 322.

(49) Fabric., Opp. S. Hippolyt. tom. II, pag. 2 et seq.

rant. ut adeo inde laudata in tabula legendum sit *Ἀποδείξις πρὸς τοὺς Ἰουδαίους*, seu κατὰ τοὺς Ἰουδαίους, *Demonstratio adversus Judæos*. Verum hæc conjectura omni fundamento destituitur. Atque satius propterea est ingenue fateri ignorantiam quoad relationem quatuor harum litterarum, quam in re adeo obscura divinari velle. » Hæctenus cl. Remigius Ceillierius.

§ V. *Commen.arius in VII Psalmos pœnitentiales non est S. Hippolyti.*

Præter hunc *Commentarium* in omnes *Psalmos*, doctissimus Josephus Scaliger eidem sancto nostro Hippolyto sigillatim ascribit insuper *Commentarium in septem Psalmos pœnitentiales* (50). Verum quoniam doctissimus vir duntaxat nititur interpretationi longius accersitæ duarum syllabarum vocabulorum IOYC et NIAC in tabula Græca, illius opinione stare non possumus. Cum et ipse Scaliger bene agnoverit lectionem suam μεταβολας, pœnitentiæ, admodum coactam esse, nullo modo autem vulgarem; hinc etiam insimulat sculptorem, et de commisso errore arguit, quando posuit NIAC pro NOIAC. Accedit quod nulla omnino adsit verisimilitudo, quemadmodum sapienter animadvertit cl. le Moynius (51) quod, cum tabula Græca satis perspicue linea tertia in Psalmos designet, linea prima aliud opus in Psalmos eadem tabula indicet. Nam postea additur (verba sunt cl. le Moynii), quod S. Hippolytus scripserit in Psalmos; quod satis innait, IOYC NIAC non esse reliquias vocum φαλμὸς μεταβολας. Secus bis, in brevi laterculo, observaretur Hippolytum scripsisse in Psalmos; primo in Psalmos pœnitentiales, deinde in omnes Psalmos; quod a nullo veterum, qui de Hippolyto mentionem fecerunt, fuit unquam observatum. Sed quod omnino evertit conjecturam Scaligeri, est, quod tempore S. Hippolyti nulla adhuc erat mentio Psalmorum pœnitentialium (52). Adeo ut non potuerit peculiarem parare commentarium in Psalmos istos peculiare, qui hodie pœnitentiales vocantur, et apud veteres nulla prorsus φαλμὸν τῆς μεταβολας memoria. Hæc cl. le Moyne.

§ VI. *Commentarius S. Hippolyti in Cantica.*

Eusebius et Hieronymus inter opera S. Hippolyti adhuc recensent (55) *Commentarium in Cantica canticorum*, quem Theodoretus (54) etiam allegat in dialogo qui *Eranistes* inscribitur. Hic commentarius sæculo VII adhue dum habebatur; siquidem Anastasius Sinaita (55) illum legerat. Idem Anasta-

sus locum satis considerabilem ex eo nobis conservavit (56); quem Græce ac Latine Fabricius et Gallandius inter S. Hippolyti opera referunt (57). Hoc fragmento S. Pater librum Sapientiæ a Salomone perscriptum agnoscit, quemadmodum Proverbia, Ecclesiasten et Cantica canticorum. At etiam Salomonem, dicendo Canticum canticorum, significare voluisse se id, quod continebatur ter mille odis seu canticis, hoc uno comprehendisse. Hac quoque occasione dum S. Hippolytus explicare aggreditur, quod Scriptura refert de selectu scriptorum omnium Salomonis ab amicis Ezechie regis factis, testatur illos sapientes viros ea duntaxat scriptis Salomonis selegisse, quæ ad ædificationem Ecclesiæ servirent. Libros vero Salomonis Parabolarum et Canticorum, in quibus scripserat de plantarum et omnium generis animalium natura terrestrium, volatilium, natatilium, et de morbis sanandis, Ezechias abolevit, seu penitus suppressit, quod populus crudus et parum instructus exinde petere posset medelas morborum, eorumque sanationem a Deo petere negligeret. Eadem referunt Suidas in Ἐξελτας, Syncellus et alii verisimiliter ex sancto nostro Hippolyto deprompta.

§ VII. *Commentarii S. Hippolyti in Proverbia, Ecclesiasten.*

Divus Hieronymus asseverat quoque se vidisse *Commentarium* sancti nostri in *Proverbia* Salomonis (58). Idem confirmat etiam Suidas (59). Albertus Fabricius ex Catena Græcorum Patrum quinque loca Latina hujus Commentarii editioni Operum D. Hippolyti inseruit, quemadmodum et cl. Gallandius (60). In his exponitur titulus libri Proverbiorum, et undecimus seu duodecimus versus capituli I. Præterea notatu adhuc dignius fragmentum hujus Commentarii idem cl. editor Albertus Fabricius subiecit, quod Græce descripsit e codice Taurinensi 82, excerpta variis veterum scriptorum complectente V. C. Matthæus Pfaffius. In hoc sanctus Hippolytus capituli IX Proverbiorum hæc verba versus 1: *Sapientia ædificavit sibi domum*, egregie illustrat.

Meminit Hieronymus et ex eo Honorius *Commentarii in Ecclesiasten*, cujus fragmenta in bibliotheca Bodleiana dicuntur existere in Ecclesiastæ II, 24, quemadmodum et illud Proverbiorum IX: *Sapientia ædificavit sibi domum*. Fertur etiam (61), quod in bibliotheca Vindobonensi augustissimi imperatoris asservetur msc. complectens S. Hippolyti commentarios in libros Salomonis.

(50) Scalig., lib. VII *De emendat. tempor.*, et apud Fabric. inter Hippolyt. opp. tom. I, pag. 79 et 80.

(51) Le Moyne, *Var. sacr.*, tom. II, pag. 970.

(52) Possidius in *Vita S. Augustini*, cap. 31, mentionem facit Psalmorum pœnitentialium, et lortasse hoc primum et antiquissimum eorumdem vestigium est, quod sane ultra sæculum V non ascendit.

(53) Εὐς τὸ ἄσμα. Euseb., *H. E.* lib. VI, cap. 22; S. Hieron. in *Catalog.* p. 61.

(54) Theodoret. dialog. 2, hunc librum Hippolyti

ita citat: Εὐς τὴν ὄδην τὴν μεγάλην, pag. 88.

(55) Anastas. Sinaita, quæst. 41, pag. 554.

(56) Idem ibid.

(57) Fabric., tom. I Opp. pag. 270; Galland., *Biblioth. PP.* tom. II, pag. 489.

(58) Hieronym. in *Catalog.*, cap. 61.

(59) Suidas I, pag. 144.

(60) Fabr., tom. I Opp. Hippol., pag. 282; Galland. l. c. pag. 488.

(61) Canis., B. T. I, pag. 9.

§ VIII. *Commentarii in Isaiam et Ezechielem.*

In Isaiam scripsisse Hippolytus martyr traditur ab Hieronymo (62) et Nicephoro (63), ut Græcum Hieronymi interpretem et recentiores, qui ejus *catalogum* exscribunt, Latinos, Honorium, Freulfum, aliosque juniores omitam. Ex hoc in Isaiam sive in selecta Isaia loca commentario deprompta esse puto, inquit cl. Fabricius (64), quæ de gradibus in horologio Hiskia (65), sive Ezechia ex Hippolyto refert Michael Glycas pag. 194 *Annalium*. In codice mss. Græco 195 bibliothecæ Coislunianæ (quæ olim Segueriana), teste clariss. Montfauconio, p. 245, exstat Hippolyti, qui ibi, ut solemne est Græcis scriptoribus, episcopus Romæ appellatur, fragmentum *de Ezechia*, quod incipit: "Ἐπι μαλακισθέντος τοῦ Ἐζσηίου, ægrotante Ezechia, atque *Contra fatum*. Albertus Fabricius tomo II Operum S. Hippolyti hoc Græce ac Latine inseruit pag. 81, et Gallandius tomo II *Bibliothecæ PP.*, pag. 489. Idem prorsus est cum eo, quod a Glyca refertur. Agitur autem hoc in commentario de miraculosa Ezechia regis sanatione, et de retrogradatione solis in horologio Achaz relata abs Isaia capite xxxviii, v. 5. Vocat Isaiam prophetam angelum, docet quod non solum sol, sed luna etiam retrocesserit, in signum proximæ regis sanationis; atque quod dies ista fuerit horarum 32. Subjungit adhuc, quod Marodachus Chaldaus Babyloniorum rex, qui astrologicam artem optime callebat astrorumque cursum accurate dimetiēbatur, hoc prodigio primum percussus, causa postmodum cognita, epistolam et dona ad Ezechiam miserit. Sancti Hippolyti ex sermone in exordium Isaia quædam Theodoretus etiam allegat (66). Scripsisse Hippolytus in Jeremiam a nemine veterum, quod sciam, traditur. Nam quæ ejus referuntur in *Catena Patrum Græcorum ad Jeremiam* cap. xvii, 11, petita sunt ex libro *De Antichristo*, cap. 55.

Eusebius loquitur de *Commentario S. Hippolyti in Ezechielis* (67) quædam capita. Georgius Syncellus refert eandem rem, sed dissimili aliquantulum ratione. Dicit enim Hippolytum commentatum fuisse in multa prophetarum loca, sed sigillatim in Ezechielem ac Danielelem (68). Mirum quod in *Catena Patrum Græcorum* in Ezechielem, ex qua excerpta dedit Villalpandus, nulla Hippolyti occurrat mentio. Sed magis adhuc mirandum, quod viri eruditi, qui exstare dicunt in bibliotheca Bodleiana sancti Hip-

A polyti *De dimensione templi Salomonis commentarium* (69), eundem hucusque in publicam lucem emittere neglexerint. Sigillatus Hippolytus in exponendo Daniele laboravit. S. Hieronymus (70) ejus *Commentarium in Danielelem* generatim notat. Photius qui eundem commentarium legerat, singula ejus capita expendit atque dicit (71): *Etsi interpretationem Danielis S. Hippolytus ad verbum non explicet, sententiam tamen, ut ita dicam, non prætercurrit. Multa porro, pergit Photius, veteri more, non ut postea fuere accuratius excussa, persequitur. Quanquam eorum posci rationem æquum non est. Neque enim fas ab iis, qui fundamenta rei alicujus considerata posuerint, rationem repetere eorum, quæ præteriere, sed favere potius conatus ipsi, B quantulumcunque in rerum contemplandarum comprehensione processerint. Vitio tamen eidem vertendum putat, quod finem mundi determinare ausus fuerit hoc in tractatu. Persequitur enim Photius: Antichristi vero adventum, cui etiam aspectabilis hujus mundi consummatio jungitur, cum ne discipulis quidem rogantibus, manifestaverit Salvator, ab Hippolyto deinde ad quingentos a Christo annos adduci ac circumscribi, quasi a prima mundi constitutione sex millibus annorum tum exactis, ejus dissolutio instaret, hoc calidioris quidem, quam decebat, animi est, atque asseveratio hæc humanam ignorantiam potius quam cælestem inspirationem arguit.*

Idem Photius testatur alibi, quod commentarii Theodreti in Danielelem licet multis antecellant quidem Hippolyti expositionem, et in pluribus disconvenient, in quibusdam tamen conspirent (72). Sanctus Hieronymus in Danielelem scribens, refert sensa S. Hippolyti de septuaginta hebdomadibus Danielis, sed ea reprobat, utpote cum chronologia et historia Persarum ac Macedoniorum irreconciliabilia. En illius verba (73): *Hippolytus de septuaginta eisdem hebdomadibus opinatus est ita. Septem hebdomades ante reditum populi supputat, et sexaginta duas post reditum, usque ad nativitatem Christi: quorum tempora omnino non congruunt, siquidem regni Persarum ducenti et triginta supputantur anni, et Macedonum trecenti, et post illos usque ad nativitatem Domini anni triginta; hoc est, ab initio Cyri regis Persarum usque ad adventum Salvatoris anni quingenti sexaginta. Novissimam quoque hebdomadem ponit in consummatione mundi, quam dividit in Eliæ tempora et Antichristi, ut tribus et semis annis ultimæ hebdomadis Dei notitia confirmetur, de qua di-*

(62) Hieronym. in *Catalog.* cap. 61.(63) Nicephorus *H. E.* lib. iv, c. 31.(64) Fabric., tom. I *Opp. Hippol.*, pag. 271.

(65) Isa. xxxviii.

(66) Theodoretus, dial. 1, pag. 56, in ἀντίπτω.

(67) Εἰς μέρος τοῦ Ἐζεχιήλ, in capita quædam Ezechielis. Euseb., *H. E.* lib. vi, cap. 26. Sic et Nicephorus *H. E.* lib. iv, cap. 31.(68) Εἰς πολλά τε τῶν προφητῶν, μάλιστα Ἐζεχιήλ, καὶ Δανιήλ τῶν μεγάλων, « in multa prophetarum majorum, Ezechielis maxime et Danielis. » Syncell., pag. 368 *Chronograph*(69) Fabric. *Opp. S. Hippolyt.* tom. I, pag. 271; et *Bibl. Græc.* tom. V, pag. 210.(70) Hieronym., *Catalog.* cap. 61.

(71) Phot., cod. ccii.

(72) « Lecta est Theodreti episcopi Cyri expositio Danielis. Longe doctus hic vir non Hippolyto modo, verum et aliis multis antecellit prophetico- rum verborum elocutione et explanatione... igitur in aliquibus quidem ille in hac divini Danielis expositione eum Hippolyto martyre convenit, sed plura, in quibus dissentit. » Photius, cod. ccii.

(73) Hieronym. in cap. ix Danielis.

etum est (Dan. ix, 27) : Confirmabit pactum multis hebdomade una; et tribus aliis annis sub Antichristo deficiat hostia et sacrificium; adveniente autem Christo et iniquum spiritu oris sui interficiente, usque ad consummationem et finem perseveret desolatio. Et revera videtur S. Hippolytus coarctare tempus, quod a primo anno Cyri, et a reditu ex captivitate usque ad Nativitatem dilapsum est, et finem prophetiæ a residua prædictione nimis sejungere. Exorditur enim supputationem suam septuaginta hebdomadam a quinquagesimo anno ante finem captivitatis; et ex iis computat sexaginta duas post reditum Judæorum in patriam suam, usque ad nativitatem Jesu Christi, atque absolutionem seu expletionem rejicit immediate ante mundi consummationem. Œcumenius præmio in Apocalypsin laudat etiam expositionem Hippolyti in Daniele (74). In Catena Patrum Græcorum in Psalmos et cantica sacræ Scripturæ (75) reperitur fragmentum S. Hippolyti in canticum trium puerorum Hebræorum in camino ignis, quod canticum constituit partem capitis xxx Danielis. De eodem capite refert Eustratius, presbyter Constantinopolitanus sæculi vii, breve fragmentum (76) in alium locum ejusdem cantici trium puerorum, simulque testatur, quod illud ex oratione secunda, seu tractatu S. Hippolyti in Daniele deprompsit. Post Fabricium Gallandius (77) quoque aliud fragmentum nostri sancti in eundem prophetam ex Anastasio Sinaita (78) adducit. Verum cum idem locus S. Hippolyti iisdem verbis in tractatu suo in Antichristum numeris 26 et 43 legatur, merito hinc ambigitur, ex quonam horum operum Anastasius Sinaita illum deprompsit.

Paulo superius de exiguo tractatu S. Hippolyti in historiam Susannæ, qui forte pars fuerit magni operis seu *Commentarii in Daniele*, disseruimus. Illic solummodo addimus testari Hebed Jesu num. 16 *Catalogi* (79), apud Chaldæos quoque ferri Hippolyti expositionem in Daniele minorem et Susannam. Post exiguum hunc commentarium in *Bibliotheca Patrum* sequitur fragmentum Latinum (80) alterius cujusdam Hippolyti Operis, cujus titulus est: *Sanctissimi Romæ episcopi*. Fabricius et Gallandius Græce ac Latine hoc fragmentum ediderunt (81). Est autem hoc exordium seu præludium D

A cujusdam auctoris, qui de tempore captivitatis Babylonice promisit scribere atque simul in prophetam Daniele commentari. Atque hæc omnia optime congruunt Hippolyto. Sapientissimus etiam Tillemontius (82) judicat hoc fragmentum satis conforme esse censuræ, quam Photius de commentario nostri sancti in Daniele nobis reliquit. Dupinius vero econtrario censet neque hoc fragmentum, neque expositionem brevem historiæ de Susanna convenire ætati et characteri divi Hippolyti (83). Verum quicumque laborem in se vult suscipere comparandi hoc ultimum fragmentum cum alio paulo longiori super Isaacum et Rebeccam a D. Hieronymo (84) relato, certe omnimodam et ingenii et styli deprehendet conformitatem.

B Doctissimus Joannes Mabillonius in *Itinere Italico*, pag. 94, refert in bibliotheca Chigiana Romæ exstare Græcum codicem insignem, ab annis minimum octingentis scriptum, continentem quatuor prophetas majores, item brevem commentarium in somnium Nabuchodonosoris, a S. Hippolyto martyro et episcopo Romæ compositum, qui ideo vocatur Romæ episcopus, eo quod Romæ episcopus gentium ordinatus, et postea Portuensi Ecclesiæ præfectus fuerit. In hac explicatione plura occurrunt, quæ de eadem visione in tractatu S. Hippolyti *De Antichristo* habentur, ex quo excerpta esse videntur; quædam tamen specialia occurrunt, quæ in citato tractatu non leguntur. Interpretatio hæc ex Chigiano codice Romæ anno 1772, et deinde Gottingæ anno 1774, edita fuit Græce ac Latine cum *Daniele secundum Septuaginta*. Georgius Syncellus allegat in super locum quemdam S. Hippolyti in eundem prophetam Daniele, verum indeterminate tantum (85).

S. Hieronymus adhuc commentarium in Zachariam S. Hippolyto ascribit (86); sed nihil ex eo nobis conservavit. Scribeus autem doctor maximus in Zachariam, eaque occasione de hoc commentario atque aliis Origenis et Didymi loquens, observat hos omnes plus operæ impendisse sensui allegorico eruendo, quam litterali ac historico (87). Hæc fuerunt opera D. Hippolyti pro illu strando Veteri Testamento adornata.

(74) Œcumen. in *Biblioth. Coislin.* a cl. Montfauconio edita pag. 278.

(75) Tom. III edit. Corderianæ, pag. 951, ad v. 87, et apud Fabric. tom. I Opp. S. Hippol., pag. 280, et apud Galland., tom. II *Bibl. PP.*, pag. 490.

(76) Eustrat., cap. 19 advers. Psychopannychitas. Ex Leone Allatio de utriusque Ecclesiæ Occidentalis atque Orientalis perpetua in dogmate de purgatorio consensione, pag. 492. Fabric., tom. II Opp. Hippol., pag. 32.

(77) Fabric. Opp. S. Hippol. tom. I, pag. 272; Galland. l. c. pag. 490.

(78) Anastas. Sinait., quæst. 48, pag. 327.

(79) Fabric. *Biblioth. Græc.*, vol. V, pag. 206.

(80) *Biblioth. Patr.* Lugdun., tom. XXVII.

(81) Fabr. tom. I Opp. Hippolyt., pag. 278; Galland. l. c., pag. 446.

(82) Tillemont, *Mémoires*, tom. III, pag. 108.

(83) Dupin., *Biblioth. auctor.*, tom. I, pag. 477 edit. Latin. Colon.

(84) Hieronym., *Epist. critic.*, pag. 569 edit. Benedictin. Paris.

(85) Georg. Syncell., pag. 218, et apud Fabric. Opp. Hippolyt., tom. I, pag. 272.

(86) Hieronym. in *Catalog.*, cap. 61.

(87) « Scripsit in hunc prophetam (Zachariam) Origenes duo volumina usque ad tertiam partem libri a principio. Hippolytus quoque edidit commentarios, et Didymus quinque explanationum libros, me rogante, dictavit, quos cum aliis tribus in Osee et mihi προσεφώνησεν. Sed tota illorum ἐξήγησις allegorica fuit, et historiæ vix pauca tetigerunt. » Hieronym., Præfat. in suos ad Zachar. *Comment.* et in *Catalog.*, cap. 61

§ IX. *Commentarii S. Hippolyti in N. T., sc. S. Matthæum, Lucam, etc.*

Quantum ad scripta ejus in Novum Testamentum, Eusebius ne unum quidem memorat; sanctus vero Hieronymus de solo illius in *Apocalypsin Commentario* mentionem facit, dum in tractatu *De viris illustribus* opera S. Hippolyti recenset (88). Sed verisimile est, quod S. Hieronymus illo tempore ea S. Hippolyti scripta in S. Matthæum nondum viderit, de quibus in opere posteriori (89) mentionem fecit. Theodoretus citat etiam tractatus seu sermones S. Hippolyti *De distributione talentorum* et *De duobus latronibus* (90). Illic verisimile putant viri docti (91) sanctum nostrum in quasdam saltem partes Evangelii S. Matthæi, atque sine dubio in quaedam loca Evangelii S. Lucæ, in quo historia de duobus latronibus uberius enarratur, commentarios exarasse. Quanquam autem hic terminus, λόγους, posset denotare apud Theodoretum homilias, nihilominus tamen D. Hieronymus inter commentarios in S. Scripturam recenset aliquem horum λόγων seu sermonum a Theodoro citatorum (92). In Catena Patrum Græcorum super Lucam reperitur etiam aliquis S. Hippolyti locus (93).

§ X. *Commentarii S. Hippolyti in Joannis Evangelium et Apocalypsin.*

In tabula Græca sæpe jam laudata cum *Cyclo paschali* effossa perspicue notatur, quod S. Hippolytus scripserit in Evangelium secundum S. Joannem et in Apocalypsin: Ὑπὲρ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ Ἀποκαλύψεως. Id ipsum confirmat S. Hieronymus quantum ad Apocalypsin (94). Notum est omnibus, qualis quantaque de istis libris agitata fuerit controversia exunte sæculo secundo et ineunte tertio, non tantum propter Cerinthum, sed cum Artemon et sibi similes divinitatem Jesu Christi negarent, et arma quibus orthodoxi illam asserebant, illis eripere conarentur, primo Evangelium Joannis et illius Apocalypsin profani invaserunt, et cum variis locis ex Evangelio et Apocalypsi petitis ad λόγους divinitatem confirmandam non possent respondere, et verba evangelistæ et apostoli ita stringere animadverterent, ut nulla arte nullisque interpretationibus pravis vis illorum posset declinari; non aliter sibi, et pravitati suæ hæ-

A resecos consultum iri existimaverunt, quam negando auctoritatem, et Evangelii, et Apocalypseos, et Epistolarum D. Joannis. Quod tanta cum inverecundia fecerunt isti hæretici, et tanto cum divinitatis λόγους odio, ut quamplurimi inter orthodoxos exstiterint, qui vindicias læsæ divinitatis Christi alacriter paraverint, et Evangelium, Epistolas, Apocalypsin Joanni evangelistæ asseruerint, iuter quos eminuerunt S. Justinus martyr, S. Irenæus, Theophilus Antiochenus, Clemens Alexandrinus, S. Melito Sardensis, et S. Hippolytus. Hæc cl. le Moynius (95), qui deinde concludit, quod ideo dicatur hic (sc. Hippolytus) scripsisse in Evangelium et Apocalypsin, ut ista opera esse ejusdem auctoris persuaderet et confirmaret. Verum quicumque prætere vellet, ut sapienter observat Basnagius (96), hoc ex motivo sanctum Hippolytum nostrum operam impendisse ad scribendum super hunc librum, is revera divinaetur. Scaliger nihilominus videtur hujus sententiæ fuisse (97), dum scribit opus sancti Hippolyti in Apocalypsin nihil aliud fuisse quam apologiam pro illius auctoritate defendenda contra Alogos. Hebed Jesu (98) sane testatur, quemadmodum Basnagius (99) et Fabricius (1) referunt, quod Chaldæi ostendant *Apologiam* S. Hippolyti pro Apocalypsi et Evangelio sancti Joannis. Sed quæ, amabo! fides habenda testimonio rabini? In bibliotheca Bodleiana inter libros Huntingtonianos exstat Arabice exploratio Apocalypseos ex Severo, Hippolyto et aliis, quam Latine versam præstantissimo viro Joanni Gagnierio fortasse debebunt eruditi, scribit cl. Fabricius (2). Sed quantum ego scio, lucem publicam nondum vidit. Cæteram pro commentarios in Apocalypsin, Sixto Senensi etiam memoratos, Rivetus (3) intelligit librum de Antichristo. Fabricius imprimi curavit fragmentum haud exiguum, in quo sanctus Hippolytus exponit hæc Proverbiorum cap. ix verba: *Sapientia ædificavit sibi domum*; sibi que persuasit, in Joannis Evangelistæ locum quemdam hæc ab Hippolyto potius scripta esse, quam in Proverbiorum loca, licet et in hæc etiam commentatus fuerit (4). In tabula operum S. Hippolyti legitur insuper Hippolytum nostrum Odis et Carmina scripsisse in omnes S. Scripturæ libros (5).

(88) Hieronym. in *Catalog.*, cap. 61.

(89) « Legisse me fateor ante annos plurimos in Matthæum... Hippolyti martyris opuscula ... et quibus etiamsi pauca carperem, dignum aliquid memoria scriberetur. » Hieronym., Præfat. in Math.

(90) Theodor., dialog. 2, pag. 2 et 79, et dialog. 3, pag. 156. Vide Fabr. tom. I Opp. Hippol., pag. 281, et Galland. tom. II *Biblioth. PP.*, pag. 498.

(91) *Hist. littér. de la France*, tom. I, pag. 579.

(92) « Hippolytus... scripsit nonnullos in Scripturas commentarios, e quibus hos reperi: in Hexæmeron... in Isaiam, xxxiii. » Hieronym., *De vir. illustr.*, cap. 61. Et Theodoretus in dialog. 1., pag. 36, ait: « Sancti Hippolyti ex sermone in exordium Isaiæ. »

(93) *Catena Patrum Corderianæ ad Lucæ 11, 15,*

pag. 35.

(94) Hieronym. in *Catalog.*, cap. 61.

(95) Le Moyné, *Var. suc.*, pag. 1010 et seq., tom. II.

(96) Canis., *Lect. antiq.*, tom. I, pag. 7.

(97) Scaliger., *ibid.*, pag. 14, et apud Fabric. tom. I, pag. 82.

(98) Hebed Jesu in *Catalog. librorum Chaldæor.*

(99) Basnage apud Canis. *Lect. antiq.*, tom. I, pag. 14.

(1) Fabric., Hippol. Opp. tom. I, pag. 280.

(2) *Idem ibid.*

(3) Rivet., *Critic. S. lib.* II, 11.

(4) Fabric., tom. I Opp. Hippolyt., pag. 282.

(5) Ὅσα ἐστὶν πάσα τὰς Γραφάς. Ita Scaliger legit. Edmund. Bernardus omittit vocabulum Ὅσα, et legit εἰς ἀπάσας τὰς Γραφάς, vel εἰς Δανιὴλ καὶ

ARTICULUS II.

DE ALIIS FRAGMENTIS ET OPERIBUS DEPERDITIS
S. HIPPOLYTI.§ I. *Alia duo opuscula S. Hippolyti de Pascha.*

Præter *Cyclus paschalem*, de quo paulo superius disseruimus, Eusebius et S. Hieronymus (6) alia etiam duo opuscula sancto Hippolyto de eadem materia ascribunt. Quemadmodum hi scriptores illa ab invicem palam distinguunt, ita et nos post eos distinguere debemus. In primo horum operum sanctus Hippolytus adornat chronologiam, quam ad primum usque imperii Alexandri Severi annum deducit, id est usque ad annum 222 æræ Christianæ. Juxta Eusebiam constituit in eo describere (7) temporum seriem, habito tamen semper respectu ad Pascha pro inveniendâ nimirum determinato tempore, quo illud celebrandum esset. Atque propterea in eodem opere proposuit cyclus sexdecim annorum. Hæc forte *Chronologia* illud scriptum est, quod in tabula Græca his terminis notatur: Ἀπόδειξις χρόνων τοῦ Πάσχα, *Demonstratio temporum Paschæ.*

Sapientissimus Tillemontius (8) hanc *Chronologiam* ab alio scripto de eadem materia distinguens, cui et indidit nomen *Chronici*, inquit quod sanctus Hippolytus designet hoc in opere Paschata juxta regulas cycli sui; subdit quoque quod sanctus noster posuerit ad finem tabulam dierum, quibus credebatur imposterum agendum esse Pascha, per durante definito annorum numero. Hoc ipsum forte S. Hieronymus (9) sequentibus indigitare voluit verbis: *Rationem Paschæ temporumque canonis scripsit* (sc. Hippolytus); hoc itaque opus integrum verosimiliter complectebatur opus de Pascha.

Postquam Eusebius et sanctus Hieronymus de labore S. Hippolyti in adornando calculo temporum relate ad Pascha locuti fuere, atque plurimum aliorum operum sancti nostri titulos retulerunt, observant adhuc aliud ejusdem scriptum de Pascha; an vero hoc idem sit cum *Chronico*, quod Tillemontius a *Chronologia* distinguit? vel potius tractatus aliquis moralis de Paschate? Historia nihil nobis peculiare de hoc subministrante, determinari nequit. Hoc solummodo scimus, quod cón-

πάσας τὰς Γραφάς. Thomas Galeus vero φῶδες amplectitur, intelligitque et ipse cum Scaligero odas et carmina in omnes S. Scripturæ libros, qualia multa nunc exstant Græce præcipue in Evangelia, et Epistolas, et Psalmos. Le Moynius putat legendum esse εἰς πάσας τὰς αἰρέσεις, « contra omnes hæreses. » Sed, judice Caveo, ita ratione quilibet ex quolibet nullo negotio exculpi, et quadrata rotundis permutari facillime queunt.

(6) « Eodem tempore et Hippolytus inter plurima alia ingenii sui monumenta, librum *De Pascha* composuit, in quo temporum seriem describens et canonem quemdam paschalem per sexdecim annorum circulum exhibens, anno primo imperatoris Alexandri computationem temporum circumscribit. Ex reliquis autem illius scriptis hæc sunt..... de Pascha. » Euseb. *H. E.* lib. vi, cap. 22; Hieronymus, *De script. ecclæ.*, in *Catalog.*, cap. 61.

(7) Euseb. l. c.

PATROL. GR. X.

A cilium in Laterano anno 649 celebratum allegat quemdam locum homiliae sancti Hippolyti in Dominicam Paschæ (10).

§ II. *De resurrectione, S. Hippolyti tractatus.*

Sanctus Hieronymus (11) enumerationem scriptorum S. Hippolyti instituens, eidem ascribit librum *De resurrectione*. Hoc opusculum in tabula Græca notatum reperitur hoc sub titulo, unde uberius notitia hauriri potest: Περὶ τοῦ καὶ σαρκὸς ἀναστάσεως, *De Deo et carnis resurrectione*. Fabricius (12) et Gallandius referunt fragmentum sancti Hippolyti de hac materia, quod ex Anastasio Sinaita desumpserunt, qui illud sub hoc titulo allegavit: *De resurrectione et incorruptione* (13). Hunc tractatum *De Deo et carnis resurrectione* contra Berillum et Arabas compositum primo crediderat cl. le Moynius (14), ea admodum incerta inductus opinione, quod sanctus noster episcopus in Arabia episcopatum gesserit, ibique diu vixerit. Sed paulo infra (15) mutata sententia, censuit per tractatum Hippolyti Περὶ Θεοῦ καὶ ἀναστάσεως σαρκὸς, intelligendum esse illius opus πρὸς Μαρκίωνα, contra *Marcionem*. Scaliger econtra opinatur per hoc opus indigitari librum *De duabus naturis Christi*, quem ab Hippolyto conscriptum fuisse auctor est Theodoretus (16). Verum haud satis perspicimus, quam cognatione opinio Scaligeri et titulus hujus operis, de quo agimus, contineantur. Potius verosimile nobis videtur cl. Basnagium laudatum opus cum alio de incarnatione confudisse.

§ III. *Tractatus contra omnes hæreses.*

Testantur Eusebius (17) atque Hieronymus (18) scripsisse S. Hippolytum tractatum *contra omnes hæreses*, hoc est siue dubio, ut observant Maurini nostri (19), contra omnes hæreses quæ ex Orco prodierunt a tempore S. Irenæi usque ad suam ætatem. A multis aliis antiquis auctoribus (20) hoc opus sub nomine S. Hippolyti citatum reperitur, Photique ætate adhuc quoque exstabat, qui istud legisse comperitur. De illo enim pro more suo iudicium suum tulit his verbis (21): *Lectus est Hippolyti libellus, qui Irenæi discipulus fuit. Est hoc volumen adversus hæreses duas et triginta, faciens initium a Dositheanis, et in Noeto ac Noetianis de-*

(8) Tillemont, *Mémoires*, tom. III, pag. 105.

(9) Hieronymus, l. c.

(10) Fabricius, *Opp. Hippolyti*, tom. I, pag. 281.

(11) Hieronymus, in *Catalog.*, cap. 61.

(12) Fabricius, l. c., pag. 244; Gallandius, l. c. pag. 495.

(13) Anastasius Sinaita, in *Hodego*, pag. 330.

(14) Le Moyne, *Var. sacra*, tom. II, pag. 1142.

(15) Idem ibid., pag. 1145.

(16) Scaliger apud Fabricium, tom. I, pag. 88.

(17) Eusebius, *H. E.* lib. v, cap. 22.

(18) Hieronymus, in *Catalog.*, cap. 61.

(19) *Histoire littéraire de la France*, tom. I, pag. 383.

(20) Βιωφελέσττον σύνταγμα appellat Nicophorus *H. E.* lib. IV, c. 31. Vid. Tillemont, *Mémoires*, tom. III, pag. 107, et Fabricius, *Hippolyti*, tom. I, pag. 223 et 225.

(21) Photius, cod. cxxi *Biblioth.*

11

*siæns. Harum ait confutationem se suscepisse ex sermonibus Irenæi, quorum compendium hoc se libro complexum refert. Dictio perspicua et concinna, nec abundans, licet atticismi rationes non adeo curat. Habet et tum alia minus accurata, tum quod Paulum Epistolæ ad Hebræos auctorem esse negat. Nullus quoque ambigendi locus est, quin Memoria hæresum S. Hippolyti, ex qua Gelasius papa duo loca seu fragmenta (22) refert, idem sit opusculum cum tractatu contra omnes hæreses. Cæterum de hoc tractatu hodie nihil amplius exstat præter duo hæc fragmenta. Sed in Bibliotheca Patrum (23) occurrit aliquod scriptum sub nomine S. Hippolyti hoc cum titulo : *Homilia de Deo trino et uno, et de mysterio incarnationis contra hæresin Noeti*. Viris doctis, qui majori acribia hoc scriptum examinarunt (24), omnino persuasum est, quod illud pro fragmento longioris operis, et pro extrema parte tractatus Hippolytei adversus hæreses habendum sit. Neque obstat, inquit cl. Fabricius (25), quod fideles quandoque auctor alloquitur, ut in homiliis fieri solet; nam hoc etiam in scriptis facere veteres, et ad lectores respicere, tralatitium. *Chronicon Alexandrinum* (26), quod vulgo *Paschale* vocant, citat aliquem locum ex S. Hippolyti opere contra omnes hæreses, in quo asserit Christum postremo vitæ suæ anno Pascha legale non celebrasse. Idem *Chronicon* refert etiam alium hujus S. episcopi ac martyris locum et primo suo libro *De Paschate*, quo ostenderet Christum in pervigilio mortis suæ agnum paschalem non comedisse. Utrumque habes apud Fabricium et Gallandium (27).*

Verisimile sane est, quod S. Hippolytus in hac generali refutatione hæresum, falsa Valentinianorum dogmata admirabili, prout refert Epiphanius (28), quodam facultate refutarit. Huc etiam referimus, quæ Theodoretus (29) et quidam antiquus auctor (Stephanus Gobar) apud Photium allegatus (30) de scriptis sancti Hippolyti contra Nicolaitas et Montanistas (31) tradiderunt. Hebet Jesu in *Catalogo librorum Chaldaicorum* memorat S. Hippolyti adversus Caium capita, hæreticum

(22) Gelas., tom. VIII *Biblioth. Patr.*, pag. 704; Fabric., *Opp. Hippolyt.* tom. I, pag. 225.

(23) *Biblioth. Patr.* tom. III, pag. 261-264.

(24) Tillemont, *Mémoir.*, tom. III, pag. 107; D Ceillier, *Hist. génér.*, tom. II, pag. 341; Maurini in *Hist. littér. de la France*, tom. I, pag. 384; Fabric., tom. I *Opp. Hippolyt.*, pag. 223-225.

(25) Fabric. l. c. pag. 255.

(26) *Chron. Alexand. pasch.*, edit. Du Cange, pag. 6.

(27) Fabric. l. c., pag. 224 et 45; Galland., *Biblioth. PP.* tom. II, pag. 499.

(28) Epiphani. hæres. 51, num. 55, tom. I, p. 205.

(29) « Contra hos (Nicolaitas) scripsit prædictus Clemens, et Irenæus, et Origenes, et Hippolytus episcopus et martyr. » Theodoret., lib. III *Hæret. fabul.*, cap. 1.

(30) « Ad hæc qualem opinionem habuerit Hippolytus et Epiphanius de Nicolao et septem diaconis uno, et quod valide illum condemnent. » Stephan. Gobar apud Photium codice ccxxxii.

A scilicet, de quo Irenæus l. I, cap. 35. Necessarium autem nullatenus est, ut statuamus Hippolytum speciales tractatus contra Nicolaitas, Montanistas, Valentinianos ac Caianos scripsisse; sufficit, quod hos omnes in suo generali tractatu contra omnes hæreses refutarit.

§ IV. Hippolyti liber contra Marcionem.

Singillatim etiam adversus Marcionem S. Hippolytum scripsisse testatur Hieronymus, ex quo non satis certum apparet, num librum *De resurrectione* Marcioni opposuerit (32). Ἀντιρρητικὸν πρὸς Μαρκίωνα vocat Nicephorus (33), qui librum *De resurrectione* non memorat, quemadmodum nec Syncellus, pagina 338, testatus Hippolytum πρὸς Μαρκίωνα καὶ τὰς λοιπὰς αἵρέσεις scripsisse. Tillemontio (34) videtur, etiam oppositum Marcioni volumen fuisse, quod scripserat Hippolytus Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ πόθεν τὸ κακόν, memoratque Eusebius (35). A Theodoretō (36) inter eos, qui ἀριστα καὶ σωφώτα Marcionem confutarunt, Hippolytus noster quoque celebratur.

Opus Περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πόθεν τὸ κακόν in lacerulo notatum, in Florinum presbyterum, æqualem illorum temporum, qui Deum mali auctorem faciebat, scriptum statuit Scaliger, refutatus propterea a cl. le Moynio (37) qui probare conatus est non contra Florinum, sed contra Cerdonianos, Marcionitas, Hermogenianos, et alios, qui varia statuebant principia, et unum auctorem boni, alterum mali admittebant, Hippolytum nostrum exarasse hunc librum. Florinus enim unicum admittebat Deum, et principium; sed illi bonum et malum tribuere non reformidabat (38). Alii vero hæretici varia agnoscebant principia, ut cuilibet sic possent tribuere ea, quæ illi magis congrua et consentanea judicabant: unum bonum, auctorem et fontem omnis boni; alterum justum, rigidum, implacabile, conditorem universi; tertium materiam æternam, vel Deum imperantem materiæ, unde omnia mala in mundum irrepserunt. Cæterum bene observant Maurini nostri (39) has Scaligeri, le Moynii et Tillemontii opiniones conjecturarum sphaeram non

(31) « Inter octodecim articulos, quos Stephanus Gobar examinandos sibi proposuit, occurrit et unus, in quo is auctor inquirat quænam fuerit S. Hippolyti sententia circa hæresin Montanistarum: *Quid senserit beatus Hippolytus de hæresi Montanistarum.* » Phot. l. c. Unde conjicere licet, Montanistas abs S. Hippolyto impugnatos fuisse.

(32) Hieronym. in *Catalog.*, cap. 61; Fabric. tom. I, pag. 224.

(33) Nicephor., *H. E.* lib. IV, cap. 31.

(34) Tillemont, *Mémoir.*, tom. III, pag. 106.

(35) Euseb., *H. E.* lib. VI, cap. 22.

(36) « Plurimi sane contra hanc impietatem (Marcionis) scripsere. Justinus enim... et Hippolytus optime omnes doctissimeque blasphemiarum hujus rabiem confutarunt. » Theodoret., lib. I *Hæretic. fabul.*, cap. 25.

(37) Le Moynes, *Varia sacra*, tom. II, pag. 1117 et seq.

(38) Euseb. *H. E.* lib. V, cap. 20.

(39) *Hist. littér. de la France*, tom. I, pag. 386.

excedere, idque duntaxat certum omnino esse, lucubrations *contra Marcionem, et de bono, ac unde malum*, pro duobus distinctis operibus haberi debere partim ob diversos titulos, partim etiam ex testimoniis Eusebii ac Hieronymi, atque ipsa tabula Græca suffragante.

Eadem tabula Græca exhibet nobis sequentem operum Hippolyti titulum, *Χρονικῶν πρὸς Ἑλληνας καὶ πρὸς Πλάτωνα, ἢ καὶ περὶ τοῦ παντός, Liber chronicorum contra gentes, et contra Platonem, seu de universo*. De tractatu S. Hippolyti *contra Platonem, seu De universo*, paulo superius articulo 4 cap. 2 disseruimus. Illic solummodo adnotandum, quod doctissimus Scaliger arbitratus fuerit, cum quibusdam aliis (40), dividendum esse hunc titulum et ex eo plura diversa opera esse colligenda. Verum aliis longe verisimilius videtur (41), hunc titulum unum duntaxat S. Hippolyti scriptum designare, in quo sanctus martyr et episcopus noster ævi sui morem secutus (42) falso jactatam ethnicorum antiquitatem, Platonisque de mundi æternitate speciosa dogmata refutanda suscepit.

ARTICULUS III.

DE HOMILIIS ET EPISTOLIS S. HIPPOLYTI.

§ I. Homiliæ.

Præter homiliam S. Hippolyti in Theophaniam, de qua supra disseruimus, alios etiam sermones sanctus noster composuisse fertur, nimirum sermonem *De resurrectione* (43) *et incorruptione, De theologia*, id est Deitate (44), in Dominicam Paschæ (45), in Elcanam, et Annam matrem Samuelis. Ex duobus brevibus fragmentis hujus sermonis, quæ Theodoretus (46) refert atque conservavit, intelligimus quod sanctus Hippolytus hoc in sermone pro scopo habuerit, ut ostenderet Christum ex

Davide descendisse eodemque tempore simul fuisse regem et sacerdotem, ac Verbum Dei revera incarnatum in utero beatæ Virginis Mariæ. Orationem in illud, *Dominus pascui me*, apud eundem Theodoretum dialogo 1, pag. 56. Paulo superius jam retulimus S. Hippolyti sermones in magnum Canticum (47), in exordium prophetiæ Isaiæ, in Danielem prophetam duas homilias (48), de distributione talentorum, de duobus latronibus. Atque ibidem observavimus, quod hæ homiliæ fortasse pars quædam fuerint Commentariorum hujus sancti Patris in Canticum canticorum (49), in Isaiam et in Evangelium S. Matthæi.

Teste divo Hieronymo (50) sanctus Hippolytus in ecclesia homiliam in laudem Salvatoris nostri Jesu Christi habuit, inter auditores præsentem ipso Origene. *Et προσομιλῶν* (verba sunt divi Hieronymi) *de laude Domini Salvatoris, in qua præsentem Origene se loqui in ecclesia significat*. Sed hodie nihil amplius de hac homilia exstat.

Huc etiam referimus S. Hippolyti *Προτρεπτικὸν πρὸς Σεβήρηναν, Exhortationem ad Severinam*. Quænam vero sit illa Severina, cui scripsit exhortationem Hippolytus, in diversa abeunt sensa viri eruditi. Scaliger ait (51): *Scripserat epistolam ad quamdam reginam, ut refert Theodoretus. Ego non assero, hanc esse Severinam, quæ illi regina dicitur, sed neque pertendam, si quis ita existimet*. Le Moyne (52) censet, intelligendam esse Severam Augustam Philippi imperatoris conjugem, quam et litteris compellavit Origenes (53), atque propterea legendum esse *Προτρεπτικὸς πρὸς Σεβήραναν, Protrepticos ad Severam Au.* id est, Augustam, et non *Σεβήρηναν, Severinam*. Ex Theodoro quidem audivimus (54) *ad quamdam reginam* scripsisse Hip-

(40) Scaliger in *Canonem paschalem*, lib. vii *De emendat. tempor.*; Canisius pag. 15 *Lect. antiq.*

(41) *Hist. littér. de la France*, tom. I, pag. 389; le Moine, *Var. sacra*, tom. II, pag. 1078; Canis., ibid.

(42) Secutus est sanctus martyr et episcopus exemplum SS. Clementis Alexandrini coætanei, et Cæli sui condiscipuli et aliorum, qui similes ediderunt tractatus ad refutandam deorum gentiliam antiquitatem. Cæterum dubitat cl. Remi Ceillier, num ultima verba, scilicet *ad Græcos*, relationem habeant ad *Chronicon*. In laterculo quidem legitur *Χρονικῶν πρὸς Ἑλληνας*. De hoc *Chronico* videsis infra, col. 345.

(43) Vide art. 2 hujus capituli.

(44) Exstat hæc homilia in Actis concilii Lateranensis sub Martino I anno 649 celebrati, secretar. 5, pag. 287, tom. VII, edit. Veneto-Labb.; apud Fabric. tom. I *Opp. S. Hippol.*, pag. 235, et apud Gallandum tom. II *Vet. Patr. Biblioth.*, pag. 495.

(45) Ibidem in Act. concil. Later. I, l. c., pag. 193, et apud Fabric., loc. cit., pag. 281; Galland., loc. cit.

(46) Theodoret., dialog. 1 cui titulus: *Ἀτρεπτος*, *Opp.* tom. IV, pag. 36, et apud eundem dialog. 2 qui *Ἀσύγχυτος* inscribitur. Ibid. pag. 88, et apud Fabric. loc. cit. pag. 266, et apud Galland. l. c. pag. 496.

(47) Vide art. 1 hujus capituli. Tria fragmenta ex sermone S. Hippolyti in magnum Canticum refert Theodoretus dialogo 2, pag. 88, quæ habentur

apud Fabric., l. c., pag. 269; et Galland., loc. c., pag. 497.

(48) Ex secunda oratione in Danielem habetur fragmentum apud Eustratum presbyterum CP. in tractatu adversus eos, qui dicunt animas statim atque e corpore solutæ sunt, non operari, et c., cap. 19.

(49) Quatuor hos tractatus, quos Theodoretus vocat sermones, statuimus inter Commentarios S. Hippolyti, secuti in hoc exemplum S. Hieronymi, qui quosdam ex his abs Theodoro citatos sermones in numero Commentariorum recenset, videlicet Commentarios in Psalmos, in Isaiam, in Canticum canticorum, in S. Matthæum. Interim nihil impedit, ut bene observat cl. Ceillier tom. II *Hist. génér. des auteurs*, pag. 352, quominus S. Hippolytus et homilias et Commentarios in eundem librum, seu in quasdam librorum eorumdem partes confecerit.

(50) S. Hieronym., *De vir. illustr.*, cap. 61.

(51) Scaliger apud Fabric. *Opp. S. Hippol.* tom. I, p. 87.

(52) Le Moine, *Varia sacra*, tom. II, pag. 87 et seq.

(53) Euseb., *H. E.* lib. vi, cap. 35, ait: « Exstat et Origenis epistola ad Philippum imperatorem, et alia ad Severam Philippi uxorem. »

(54) « Eiusdem Hippolyti ad reginam quamdam epistola. » Theodoret., dialog. 2, pag. 88; dialog. 5, pag. 155.

polytum. Sed nobis, inquit cl. Samuel Basnagius (55), tamen non placet audax illa crisis, quæ, nulla cogente necessitate, veteres mutat inscriptiones. *Severinam*, non *Severam* habet marmor Hippolyti. *Severa* vero, non *Severina*, Philippo uxor fuit. Neque in marmore vestigii est aliquid, quo Augustea dignitate ornatam fuisse *Severinam* colligamus, quod tamen oblivioni datum non fuisset. Incertum etiam, an ad Philippi imperium usque, annos Hippolytus suos extenderit. Addunt insuper Maurini nostri (56), etiamsi Theodoretus citet epistolam, abs Hippolyto ad reginam quamdam perscriptam, ex hoc non sequi, quod per eam epistolam illa intelligenda sit, quæ ad Severinam exarata fuit. Sanctus enim episcopus noster ad plures personas, sive reginas, sive alias, exaravit litteras. Siquidem inter ejus scripta, quæ sanctus Alexander Hierosolymitanus episcopus indefessa cura pro locupletanda sua bibliotheca collegerat, mentio fit de litteris S. Hippolyti, tanquam in fasciculum collectis (57). Adde quod nullum argumentum habeatur, ex quo colligi possit sanctum nostrum ultra imperium Severi Alexandri vitam protendisse. Quapropter cl. Caveus (58) ait: *Si Hippolyti ætatem eousque protrahere durius videatur, ad Alexandri Severi sororem, aut ex ejus familia atiquam epistola hæc non male referri potest.* Doctissimus Jacobus Basnagius (59), qui hanc difficultatem uberius explicandam suscepit, longe absfuit ut eam solveret, sed potius auxit, dum statuit ad Zenobiam reginam Palmyræ eam, de qua agimus, direxisse epistolam. Quæ profecto opinio non solum nullo nititur argumento, sed omni etiam verisimilitudine caret. Ut enim probabilitatis speciem haberet, necesse foret ut S. Hippolytus, D. Irenæi anno 202 defuncti discipulus, vitam protraxisset usque ad imperium Aureliani imperatoris, ann. sc. 270, quo nimirum tempore Zenobia regnare cœpit. Quinimo vel supponendum esset, Zenobiam nomen etiam Severinæ gessisse, vel omnino rejicienda foret inscriptio, ut falsa, quæ hoc nomine appellat

(55) Samuel Basnage, *Annal. polit. eccles.*, tom. II, pag. 289, ad ann. 222.

(56) *Histoire littéraire de la France*, tom. I, p. 389 et seq.

(57) Euseb., *H. E.* lib. vi, cap. 20.

(58) Cave, *Hist. litterar.*, tom. I, pag. 105.

(59) Jac. Basnage, apud Canis. *Lect. antiq.*, tom. I, pag. 8.

(60) Baron. ad ann. 229, num. 10.

(61) Galland., tom. II *Bibl. PP.*, pag. 499.

(62) Euseb., *H. E.* lib. vi, cap. 20.

(63) Fabric., *S. Hippolyt. Opp.* tom. II, pag. 32.

(64) Ut lectores facilius judicium ferre possint, num loca abs Joanne Antiocheno divo Hippolyto nostro ascripta, huic magno episcopo sint digna, vel potius a sectario hæreseos Eutybianæ sint fabricata, tria illius loca hic asserre integra operæ pretium esse duximus, « S. Hippolytus Romanus episcopus in tractatu adversus eos qui impugnant incarnationem Verbi Dei ob consubstantialitatem ejus cum Patre : « Virgo, ait, cum peperit corpus, Verbum « quoque peperit, et idcirco est Deipara; Judæi « quoque, cum crucifixerunt corpus, crucifixerunt « Deum Verbum; neque distinctio ulla inter Ver-

« eam personam, cui epistola illa perscripta fuit. *Annalium* parens Cæsar Baronius (60) Juliam Mameam intelligendam esse arbitratur. Hæ virorum doctorum sententiæ circa inscriptionem hujus epistolæ. Cæterum ex hac epistola, quæ pariter ætatem nostram non tulit, duo nobis fragmenta Theodoretus dialogo secundo et tertio asservavit, legenda apud Gallandum (61).

§ II. Epistolæ S. Hippolyti.

Eusebius (62) testatur se multas legisse S. Hippolyti litteras in Bibliotheca ab Alexandro Hierosolymorum episcopo ibidem adornata. Sed præter illam ad *Severinam* in laterculo notatam, et a Theodoro laudatam, velut ad reginam quamdam perscriptam, de qua paulo ante disseruimus, de reliquis altum apud antiquos scriptores silentium. Fabricius refert (63) aliquem locum epistolæ synodalis Joannis Antiocheni ad Mennam Alexandrinum anno Christi 968 scriptæ, ubi citatur epistola sancti Hippolyti ad sanctum Dionysium Cypriæ episcopum; ex qua Joannes Antiochenus adducit locum ad probandam unicam in Christo naturam post incarnationem. Verum Joannes Antiochenus parvæ ad faciendam fidem auctoritatis est vir; nec desunt argumenta, ex quibus credibile fit, ipsum Joannem hujus epistolæ, atque loci, in quo aperte hæresis Eutychiana continetur, auctorem esse atque consarcinatorem (64). Nam præterquam quod episcopus Cypriæ nomine Dionysius sæculo sancti Hippolyti nullibi reperitur, doctrina etiam ex hac epistolæ allegata sententiis hujus sancti martyris e diametro opposita invenitur. Hic enim in pluribus operum suorum locis paulo inferius proferendis duas naturas in Jesu Christo post incarnationem discrete agnoscit. Quid quod mala fides Joannis Antiocheni manifeste appareat ex eodem loco, dum allegat quemdam ex S. Athanasii ad imperatorem Jovianum epistola locum, qui tamen nullibi apud Athanasium reperitur (65). Annon hoc factum eundem in aliis SS. antiquorum Patrum locis allegandis, quorum

« huius et corpus hominis occurrit in divinis Scri-
« pturis, sed ipse est natura una, persona una,
« suppositum unum, operatio una; Verbum Deus,
« Verbum homo, quemadmodum erat. » Item in tractatu de unione corporis Christi et ejus divinitatis profertur « illum, qui creatus, increatum esse « per unionem; et illum increatum per eandem « unionem creatum fieri, quandoquidem natura « una ex duabus illis integris partibus constat. » Idem quoque in epistola ad Dionysium episcopum Cypri sic ait : « Dum confitentur naturas duas, co- « guntur unum adorare, et alterum non adorant; « in eo qui divinus est baptizantur, in eo qui « homo est non baptizantur. Porro cum in nomine « Christi baptizemur, naturam unam confitemur, « divinitatem impassibilem, et corpus passibile, ut « baptismus noster sit in Deo, et in morte Domini. » Joann. Antiochen., *Epist. synodic. ad Mennam*, apud Euseb. Renaudot., in *Hist. patriarch. Alex.*, pag. 360.

(65) Iterum etiam ex epistola ad Jovianum imperatorem in qua dicit Athanasius : « Unum dicere oportet, et confiteri naturam unam, et personam unam Verbi incarnati, qui homo factus, humanitatem per-

opera deperdita fuere, suspectum reddere debet? A lisdem rationum momentis convicti alia duo loca ab eodem adducta rejicimus. Primus locus ex quodam tractatu, in quo juxta Joannem Antiochenum sanctus Hippolytus eos impugnabat, qui ob consubstantialitatem Verbi divini cum Patre suo, mysterium Incarnationis inficiabantur, desumptus est; et secundum ex alio opere deprompsit, quod ille eidem sancto Patri ascripsit hoc sub titulo: *De unione corporis Jesu Christi cum ejus divinitate*. Duo hæc loca haud minus hæresin Eutychnianam redolent; libri quoque, unde petita esse supponitur, toti etiam antiquitati omnino ignoti sunt. Notandum præterea, quod ea loca, quæ abs Joanne Antiocheno ex S. Hippolyti nostri epistola ad Dionysium episcopum Cypri afferuntur, Græcæ exstant in epistola Julio Romano pontifici tributa ad Dionysium Alexandrinum, edita a celeberrimo Muratorio in *Anecdotis Græcis*, pag. 343. Unde cl. Fabricius (66) non sine fundamento arbitratur, in locis, quæ pag. 32 tom. II Opp. Hippolyti Latine ex V. C. Eusehii Renaudotii *Historia patriarcharum Alexandrinorum* exscripsit, pro Hippolyto Romano legendum esse *Julius Romanus*.

§ III. *Tractatus S. Hippolyti de jejuniis Sabbati, de communione Eucharistiæ, et de virgine Corinthiaca*, etc.

Hieronymus in epistola ad Lucinium (67) testatur sanctum Hippolytum nostrum *de Sabbato, utrum jejunandum sit, et de Eucharistia, an accipienda quotidie*, disertissime scripsisse. In codice mss. Græco 193 bibliothecæ Coislinianæ refertur fragmentum S. Hippolyti *contra fatum* teste Montfauconio pag. 245. Verum utrum sanctus episcopus speciales tractatus circa illa disciplinæ puncta, et de fato composuerit, vel in aliis suis operibus, v. gr., in tractatu *De traditione apostolorum*, hæc duotaxat perstrinxerit, determinatu admodum diffi-

cile est. Sic etiam antiquitatis monumenta nobis sat luminis non subministrant, ex quo colligere certo liceret, utrum sanctus Hippolytus dedita opera *De numero impari* scripserit, vel pertractando solum aliud argumentum, de illo velut per transennam disseverit. Ut sit, sanctus Hieronymus nostrum sanctum episcopum et martyrem inter assertores numeri imparis recenset hoc modo: « Nunc enumerandum mihi est, qui ecclesiasticorum de impari numero disputarint, Clemens, Hippolytus, Origenes, Dionysius, Eusebius, Didymus, nostrorumque Tertullianus, Cyprianus. Victorinus Lactantius, Hilarius (68). »

Leontius Byzantinus (69) allegat sub nomine S. Hippolyti tractatum *De benedictionibus Balaam* (70). Verum hic auctor in referendis antiquorum testimonii adeo infidelis est, ut parum fidei promereatur. Fieri nihilominus potuit, ut sanctus Hippolytus pro materia seu argumento alicujus suorum tractatum seu homiliarum juxta consuetudinem suam has benedictiones elegerit, ex quibus Leontius ea, quæ allegavit, deprompserat.

Denique Palladius in *Historia sua Lausiaca*, cap. 148, ex sancto Hippolyto, quem apostolorum coætaneum vocat, refert narrationem de virgine quadam Corinthiaca, a judice gentili in lupanar tradita ut corrumperetur, quam Magistriani adolescens Christianus simulans se velle cum ea in caste versari, e lupanari mutatis vestibus, et ab omni corruptione pia fraude liberavit, sequenti autem die re cognita ad bestias a judice damnatus Magistriani martyrio coronatus fuit. Meminit hujus virginis et Nicephorus *H. E.* lib. VII, cap. 13, sed paucis; neque uspiam eam Corinthiacam esse dicitur; historiam idem de Magistriano persequitur idem Nicephorus: utramque narrationem apud Fabricium (71) et Gallandium (72) impressam legere poteris.

CAPUT IV.

DE OPERIBUS S. HIPPOLYTO SUPPOSITIS.

ARTICULUS I.

DE OPERE S. HIPPOLYTO FALSO ASCRIPTO (DE CONSUMMATIONE MUNDI, DE ANTICHRISTO, AC DE SECUNDO CHRISTI ADVENTU.)

Hic nolumus repetere, quæ paulo supra de duo-

lectam pro nobis assumpsit; qui contra sentiet, is est Dei inimicus, et sanctis Patribus repugnat. » Joannes Antiochenus ubi supra, pag. 359.

(66) Fabric., Opp. S. Hippolyti, tom. II, Præfat. p. 2.

(67) Hieronym., epist. ad Lucinium alias 28, nunc 71 edit. Venet. in-4°, tom. I, pag. 434, num. 6, ubi sic ait: « De Sabbato quod quæris, utrum jejunandum sit; et de Eucharistia, an accipienda quotidie, quod Romana Ecclesia et Hispaniæ observare perhibentur, scripsit quidem et Hippolytus vir disertissimus. »

bus tractatibus; et de epistola sub nomine S. Hippolyti a Joanne Antiocheno allegata disseruimus; sed crisis operum eidem suppositorum illico ab eo opere inchoamus, cujus titulus: *De consummatione mundi, de Antichristo, et de secundo Christi adventu*.

(68) Hieronym., epist. 48 edit. Venet., num. 19, pag. 232, alias 50, ad Pammachium, seu *Apologeticus pro libris contra Jovinianum*.

(69) Leont. Byz., *Biblioth. PP.* tom. IX, edit. Lugd. p. 682; Canis. *Lect. antiq.*, tom. I, præf. p. 9.

(70) Græc. mss. in *bioblioth. Bodlei.* habet « De benedictionibus Abræam. »

(71) Fabric., Opp. S. Hippolyti. tom. I, pag. 283 et 284.

(72) Galland., *Biblioth. PP.* tom. II, pag. 513 et 514.

Hunc tractatum sub nomine Hippolyti Joannes Picus (73) primus Græce ac Latine Parisiis an. 1557 in lucem dedit cum præfata titulo, qui in capite mss. Græci Venetiis, unde cl. editor copiam accepit, exstat. Insertus est postmodum hic tractatus *Bibliothecæ Patrum* Parisiensis posterioris editionis (tomo XII. Recusa etiam Pici versio Latina Colonia: 1565, in-8, apud Maternum Cholinum, et ad calcem Justini M. Paris. 1575. Et in *Bibliothecis Patrum* cujuscunque editionis (74); etiam Græce ac Latine in *Auctuario Bibliothecæ Patrum* Ducæano Paris. 1624, tom. II. Gallice interpretatus fuit Nicolaus le Clerc, Parisiis 1566 et 1579. Ad calcem insuper tomi I Operum sancti nostri a Fabricio editorum idem tractatus impressus legitur (75). Observat doctissimus Tillemontius (76) plures viros eruditos ab initio hunc libellum velut genuinum scriptum recepisse (77), qui tamen sibi imperare non potuerunt, quominus condemnarent, quod in eo legitur, Joannem evangelistam necdum esse mortuum, quod rêvera etiam parum dignum esse videtur tanto doctore Ecclesiæ, tamque celebri, qui tertio sæculo vixit, atque in genuino libro *De Antichristo* contrarium etiam diserte testatus est (78); quapropter et prius, quam verus ille *De Antichristo* tractatus fuisset repertus, non pauci eum tanquam falsum ac subditiuum rejecerunt, ac longe junioris scriptoris illum esse putaverunt. Inter hos agmen ducit Andreas Rivetus (79) qui ita de hoc libello judicat: *Exiguus libellus, pretii pene nullius, nec fidei quidem majoris. Auctorem fuisse illiteratum atque indo-*

(73) Fuit is classium inquisitoriarum Parisiensis senatus primum præfectus, postea canonicus Parisiensis. Nomen ejus Latinum est Picus, quod Gallicè quidam eruditi designarunt per *Pic*. Unde cl. Dupin erroneè Picum Mirandulanum editorem arbitratus est *Biblioth. auctor.* tom. I, pag. 177 Lat., Colon. Sed verum ejus nomen Gallicum est *Picot*, quem admodum habetur in privilegio pro imprimendis ejus operibus.

(74) *Biblioth. PP.* Lugdun. tom. III, pag. 253-259.

(75) Hippolyt. *Opp.* tom. I, Append. pag. 4-29.

(76) Tillemont, *Mémoir.* tom. III, not. 6, p. 512.

(77) Bellarminus, *De scriptor.*; Baron. ad ann. 229, § 40; Labb., *Script. eccles.*, pag. 471; Bullus, *Defens. fid. Nic.*, lib. III, pag. 8.

(78) Hæc sola circumstantia, judice Remi Ceillier tom. II *Hist. génér. des auteurs*, pag. 360, sufficit ad demonstrandum præfatum *De consummatione mundi* tractatum, domini de Picot impressum, non esse sancti Hippolyti; sed habemus, pergit cl. Ceillier, alia quoque longe evidentiora argumenta. Ut enim nihil dicam de stylo humili ac puerili, cum e contra Hippolyti stylus gravis esset et sublimis, auctor facta defendit ac refert, quorum falsitas manifesta est omnibus. Sic, exempli gratia, tradit Joannem cum Elia et Enocho venturum ad testimonium perhibendum contra Antichristum (lib. De

*nem fore humana figura prædium affirmat, quem contra Paulus vocat hominem peccati. Joannem, qui librum Apocalypseos scripsit, cum Elia et Enocho denuo affuturum fingit, ut Antichristum redarguat, cui sententiæ, ait Possevinus, non est acquiescendum.) Joannis Apocalypsim inscite pro Daniele usurpat. Animas hominum a sæculis fuisse affirmat, quod fuit Origenistarum figmentum: aliaque sunt ejus crebra insomnia atque deliria (80), quibus pæpensis non possumus adduci, ut credamus libellum hunc esse veteris illius episcopi, etc. Hactenus Rivetus. Ellies Dupin Riveto suffragatus iisdem fere rationibus utitur (81). Sed et a Combefisio observatum est in Catena Patrum Græca ad Jeremiam verba quædam ex Hippolyto allegari, B quæ in Gudiano Hippolyto, non autem in hoc Pici reperiuntur. Eodem Combefisio judice (82) illud, quod Hippolyti nomine opus *De Antichristo* hactenus pluteos oneraverat, sequioris Græciæ monumentum est, ac plane stramineum, nihil ævi illius sinceritatem redolens, aut venam magni cum simplicitate theologi, satisque in Scripturis versati; cujus parens eo ipso persuasus fuerit, quod scripsisse Hippolytum *De Antichristo* apud antiquos pervulgatum sit. Mirum profecto quod, tot tantisque contra authenticam hujus scripti stantibus rationum momentis, illud tamen ut authenticum S. Hippolyti opus perdoctus Natalis Alexander defendere ac tueri conatus fuerit (83).*

ARTICULUS II.

DE COMMENTARIO (IN APOCALYPSIN,) TRACTATU (DE DUODECIM APOSTOLIS,) ET ALIO (DE LXX DISCIPULIS,) SANCTO HIPPOLYTO NOSTRO FALSO ASCRIPITIS.

§ I. De commentario in Apocalypsin falso S. Hippolyto tributo.

Sixtus Senensis scripsit (84), quod reperti fue-

consumm. mundi, num. 21), in quo de falsitate redarguitur a Scriptura (Apoc. xi, 15); Antichristum dæmonem esse sub specie humana apparentem, in quo et Paulo (II ad Thessal. II), et ipsi Hippolyto lib. *De Antich.*, num. 5 et 6, contradicit, qui verum hominem Antichristum statuunt. Ea quoque, quæ de monachis scribit num. 7, et de incenso in ecclesiis adhibito num. 34, clare ostendunt auctorem esse sæculo tertio posteriorem, in quo status monasticus nondum notus fuerat, neque incensi usus stabilitus, nisi quoad sepulturam mortuorum, ut ex Tertulliani discimus tractatibus *De spectac.*, c. 11; *De corona*, c. 10; *Apologet.*, c. 30 et 42.

(79) Rivet., *Crit. lib. II*, c. 11, p. 215.

(80) Excipe tamen quæ auctor docet de Verbi æternitate, sacrificio corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi, utpote sancto Hippolyto summpere congruentia.

(81) *Biblioth. auctor.* tom. I, Dupin., pag. 179 edit. Lat. Colon.

(82) Combefis., Præf. notarum in librum S. Hippolyti genuinum *De Antichristo*, et apud Fabric. *Opp. S. Hippol.* tom. I, Append. pag. 6.

(83) Natal. Alexand., *Hist. eccl.*, sæcul. III, c. 4, art. 1, p. 62.

(84) Sixtus Senensis, lib. IV *Biblioth. sanctæ*, p. 511.

rint superioribus annis Basileæ commentarii quidam in Apocalypsin Hippolyto inscripti, de quibus ob eruditionis et styli inopiam ambigitur. Perdoctus Rivetus (85) conjicit, hunc *Commentarium in Apocalypsin* forsitan haud diversum opus esse ab eo, quod edidit Picot seu Picus Græce ac Latine sub titulo: *De consummatione mundi, et de Antichristo*. Nescio, inquit hic criticus, an sit idem liber, de quo Sixtus Senensis lib. iv scripsit... Sive idem sit, sive alius, eadem est ambigendi ratio.

§ II. *Tractatus de duodecim apostolis Hippolyto suppositus.*

Sub nomine S. Hippolyti in *Bibliotheca Patrum Lugdunensi* (86) et apud Combefisium in *Auctuario verissimo Bibliothecæ Patrum* occurrit brevissimus tractatus *De duodecim apostolis, ubinam quisque eorum prædicaverit, ac ubi consummatus sit*. Item tractatus sub ejusdem sancti Patris nomine reperitur etiam inter mss. Græca bibliothecæ Coislinianæ (87); atque ad calcem tomi I Opp. S. Hippolyti Græce ac Latine typis excusus est (88). Observant insuper viri eruditi laudatum tractatum a Cedreno (89) ac Michael Glyca sub sancti nostri nomine allegari (90). Verum horum duorum Græcorum haud tanta est auctoritas, ut eorum nudo asserto fidem habere debeamus. Ipse autem Combefisius fatetur se nihil habere, quo probet hunc tractatum esse sancti Hippolyti, præter fidem Regii ms. codicis, ex quo exscripsit. Accedit, quod multa de morte apostolorum complectatur recentiorum Græcorum figmenta, qualia iudice Dupinio (91) sunt sequentia: Andream oleæ affixum e visis excessisse; Joannis reliquias in ejus tumulo inventas non esse; Bartholomæum cruci fuisse affixum pronum in caput; Matthæum apud Parthos prædicasse; Thomam ad Magos conciones habuisse, in quatuor locis hasta abiecta Salamine confossum esse; Thadæum in Mesopotamia prædicasse; Simonem apostolum sancto Jacobo in sede episcopali Hierosolymitana successisse; quæ a recentiorum Græcorum figmentis petita sunt, ut a Sophronio et aliis.

§ III. *Tractatus de lxx discipulis S. Hippolyto suppositus.*

Impressum etiam fuit e codice Barocciano 206 aliud sub ejusdem Hippolyti nomine opusculum *De lxx discipulis*, seu ut inscriptio præ se fert *De lxx apostolis Jesu Christi*; licet nulla de plurimis

A apostolis mentio fiat. Opusculum hoc perexiguum nil est, nisi catalogus tenere consarcinatus de lxx discipulis, eorumque præcipuis proprietatibus, potissimum e phantasia confictis, atque etiam nominibus falso attributis; unde etiam nullo modo meretur præ se ferre nomen sancti nostri Hippolyti. Sic, exempli causa, plurimæ personæ inter discipulos Domini recensentur hic, quæ tamen primum post prædicationem S. Pauli apostoli ad fidem conversæ fuerunt, atque consequenter nunquam inter discipulos Salvatoris computari possunt. Dein tradit hic auctor, quod sanctus Marcus et sanctus Lucas e numero illorum discipulorum fuerint, qui super dicto Jesu Christi: *Nisi quis comedat carnem meam et bibat sanguinem meum, non est me dignus*, scandalum passi, a Salvatoris societate se segregarint; sed postea ille per Petrum, hic autem Paulo suadente permotus ad Christum reversi, martyrio vitam consummarint. Dicit quoque S. Clementem Sardiniae episcopum, Crescentem Chalcedoniæ in Galliis episcopum fuisse. Duos etiam Barnabas diversos statuit; unum Mediolani, alterum Heracleæ episcopum fingit. Cæterum eruditi observant, exiguum hoc opusculum ut plurimum convenire cum pseudo-Dorotheo, idemque verisimiliter esse cum eodem (92). Quæ autem de lxx discipulis habet Baronius ad Martyrologium Romanum 1x Aprilis, et in *Annalibus* ad ann. Chr. 44, n. 58, et ann. 58, n. 56, allegans hunc Hippolyti libellum, quem Græce habuit Sirletus, ex Hippolyti Thebani *Chronico* petita Fabricio (95) videntur. Exstat vero perexiguus hic libellus cum superiore scripto *De duodecim apostolis* sub Hippolyti nomine in codicibus duobus bibliothecæ Coislinianæ sive Seguerianæ; ut testatur cl. Montfauconus in recensione mss. Græcorum illius bibliothecæ. Fabricius eundem tractatum tom. I Opp. S. Hippolyti, pag. 44 appendicis, inseruit Græce ac Latine.

ARTICULUS III.

DE ALIIS OPERIBUS S. HIPPOLYTO FALSE ASCRIPIS.

§ I. *Genealogia SS. Mariæ et Josephi opus supposititium.*

Nicephorus Callistus (94) allegat ex sancto Hippolyto episcopo Portuensi fragmentum satis prolixum circa genealogiam sancti Josephi et beatissimæ Virginis (95). Verum non est ambigendum quin hic historicus hallucinatus fuerit, intelligendo sanctorum Hippolytum martyrem pro Hippolyto The-

(85) Rivet, loc. cit.

(86) *Biblioth. PP.* Lugdun., tom. III, p. 265.

(87) *Biblioth. Coisl.*, p. 413.

(88) Fabric., tom. I Opp. S. Hippol., pag. 50 et seq.

(89) Cedren. in *Compend. hist.*, p. 205.

(90) Michael Glycas, part. III *Annal.*, p. 239.

(91) Dupin, *Biblioth. auctor.*, tom. I, p. 180, in not. 9.

(92) Dupin, loc. citat.; Remi Ceillier, loc. citat., p. 361.

(93) Fabricius, *Biblioth. Græc.*, lib. v, part. 1, p. 212.

(94) Nicephorus Callist., lib. II *Histor. eccles.*, cap. 3.

(95) Maurini nostri in *Hist. littér. de la France*, tom. I, pag. 395, duo hic opuscula distinguunt: unum sc. de genealogia sancti Josephi, ejusque tota familia; alterum nimirum librum de ortu et familia beatissimæ Virginis, hic tamen libellus juxta illos non est nisi epitome prioris. Perdoctus Jacobus Basnagius suis in observationibus in *Chronicon Hippolyti Thebani* utrumque opusculum velut fragmentum operis laudati scriptoris juris publici fecit tom. III *Lect. antiquit. Canisii*, p. 39 et 40.

bano, scriptore sæculi undecimi ad finem vergentis, aut sæculo duodecimo ineunte florentis; vixit enim post Simeonem Metaphrasten (96). Siquidem hoc fragmentum revera quoad omnes partes in *Chronico* Hippolyti Thebani Græce ac Latine abs Emmanuele Schelstrate anno 1692 in lucem edito (97) et postea a cl. Fabricio appendici tom. I *Operum* S. Hippolyti episcopi ac martyris inserto reperitur (98). Cæterum ea quæ referuntur in hoc *Chronico* de genealogia sancti Josephi ejusque tota familia, omnimodam fictionis similitudinem præ se ferunt; quinimo cum doctissimo Remigio Ceilliero asserere non dubitamus (99) integrum opus nil aliud esse quam falsitatum texturam. Nescio autem, inquit laudatus vir doctus (1), unde auctor dixerit Patres in Nicæna synodo statuuisse, ut non ordinarentur presbyteri ante triginta annos, dixissetque, sufficere discipulo ut sit sicut magister, et servo, ut sit sicut dominus ejus. Credit quoque hic auctor sanctum Josephum beatissimæ Virginis sponsum duas uxores habuisse, atque ex prima Salome dicta, quæ fuit filia Aggæi fratris Zachariæ, patris Joannis Baptistæ, quatuor filios, Jacobum, Simonem, Judam et Joseph, et duas filias Esther et Martham suscepisse (2).

Fragmentum ex *Chronico* Hippolyti Thebani exstat editum a Joanne Sambuco Patavii 1556, Latine in-8, typis Gratiosi Perchacini sub titulo *Libelli de ortu et cognatione Virginis Mariæ*, et asservatur ms. in bibliotheca Cæsarea, sed brevissimum (3). Longius exstat in *Lectionibus antiquis* Henrici Canisii, tom. III, pag. 35, Græce ac Latine. Non pauci scriptores, qui personas, nomen Hippolyti præ se ferentes, non satis distinxerunt, neque tempora in quibus illæ vixerunt, hoc fragmentum sancto nostro Hippolyto episcopo ac martyri attribuerunt; persuasissimum habentes *Chronica* hæc in laterculo tabulæ Græcæ designata esse. Interim tamen error hic tam grandis est, ut per se pateat, mirandumque prorsus quod non illico detectus fuerit. Manifestum est

(96) Le Moyne, *Varia sacra*, tom. II, p. 1081 et seq.; Canis., tom. III *Lect. antiq.*, p. 35, 46, 49; Voss., *Hist. Græc.*, lib. II, c. 25, p. 293; Possevin., *Apparat.*, p. 765.

(97) Schelestr. in *Antiquit. eccles.* dissert. illustrata, tom. I, p. 510 et seq.

(98) Fabric., p. 46 et seq.

(99) Remi Ceillier, tom. II *Hist. gén.*, p. 362.

(1) Idem ibid. et pag. 363.

(2) Fabric., loc. cit., pag. 47.

(3) Lambecius Græce e codice Vindob., tom. III, pag. 46. Vide eundem pag. 98 seq. et tom. IV p. 150, tom. V pag. 109 seq., tom. VII pag. 341, tom. VIII pag. 63; et Allatius *De ætate et interstitiis in collatione apud Græcos*, pag. 50. Etiam Hippolyti historici fragmentum, in quo Salome Josephi βιαστή γυνή appellatur, a Salmasio sibi communicatum refert Andreas Rivetus tom. III *Opp.* p. 640. Allegat et Turrrianus in *Apologia pro domo Lauretana* adversus Vergerium, et in scholiis ad lib. II *Constitut. apostol.*

(4) Henric. Canisius, Bavarico codice usus, Græce ac Latine tomo III *Antiq. lect.*, Ingolstadt. 1603, in-4, p. 40. Ex Canisii editione Latine cum ejus notis legitur in *Bibl. PP.* Colon. tom. IX, anno 1618, et

A auctorem hujus fragmenti ante sæculum XI non vixisse; neque hic ullum errandi periculum, cum citet sæpius Metaphrasten scriptorem sæculi XI.

§ II. *Chronicon* S. Hippolyto suppositum.

Ascribitur sancto nostro Hippolyto etiam prima pars alterius cujusdam *Chronici*, a Canisio (4) evulgati, et a Fabricio (5) aliquantulum accuratius repressi, atque postea a Jacobo Basnagio integre omnino editi. Hoc *Chronicon* usque ad Caroli Mag. tempora progreditur. Verum hic non agitur, nisi de prima ejus parte, in qua leves quædam differentiæ observantur duas inter editiones Basnagii ac Fabricii. Conveniunt autem eruditi, quod sub imperio Alexandri Severi compositum; ut longè certius sit, ut verum fatear, illud non prius, quam sub ejus successore Maximino I perfectum fuisse: cum juxta exemplar Fabricii omne imperii Alexandri Severi tempus his terminis designetur (6): *Alexander annis tredecim, diebus novem*. Jam vero hic terminus nos deducit usque ad annum 235 inclusive, ultra quem sanctum Hippolytum vixisse non est certum. Neque aliunde perspiciamus, quo jure ac fundamento hæc prior *Chronici* pars eidem attribui possit. Verum quidem est, uti ex Eusebio atque sancto Hieronymo discimus, nostrum Hippolytum *Chronicum* composuisse, sed relate ad diem Paschatis. Sine dubio autem illud non est hoc, de quo hic controvertitur; neque hic observatur minima nota de aliquo opere hujus generis. Verum quoque adhuc est, quod tabula, quæ plures operum sancti Hippolyti titulos complectitur, eidem ascribat chronica contra Græcos et contra Platonem; at vero *Chronicon*, quod hujus controversiæ objectum est, nihil habet unde colligi liceret illud esse idem ipsissimum. Verosimilimum itaque est atque creditu longè facilius, si cum Basnagio (7) dicamus hanc priorem *Chronici* partem spectare ad Julium Africanum, qui sub imperio Alexandri floruit. En quomodo omnes difficultatum nodi hac ratione expediri possint. Omnes sciunt generatim sanctum nostrum Hippolytum

in supplemento *Bibl. PP.* Paris. 1639, apud Morell., tom. II, pag. 806, et tom. XV *Bibl. PP.* Lugdun., pag. 240; item Canisius, tom. II *Lect. antiq.*, anno 1602, pag. 579, ex duobus codicibus hoc titulo: *Collectio historica chronographica ex anonymo, qui sub Alexanaro Severo imperatore vixit, collectore Gallo quodam Caroli Magni temporibus. Incipit: Liber generationum primus*. Addit Canisius in margine: « In ms. codice minore, nam in majore ms. totus liber primus abest, non erat præter hunc alius titulus huic libro præfixus. » Deinde idem *Chronicon* emendatius aliquanto (licet et ipsum passim in nominibus præsertim propriis castigatione indigens) atque capite de imperatoribus auctius editum est a Phil. Labbeo S. J. Paris. 1657, fol., tom. I *Bibliothecæ novæ ms.* pag. 298, ex alio codice ms. collegii Claromontani Parisiensis S. J. hoc titulo: *Chronologi anonymi, qui sub Alexandro imperatore vixisse anno Christi 236 dicitur, libellus seu chronicon de divisionibus et generationibus gentium*. Labbeonam editionem secutus est Du Cangius in appendice ad *Chronicon paschale*, Paris. 1688, fol., pag. 413.

(5) Fabric., tom. I *Opp.* S. Hippolyti, pag. 49-50.

(6) Idem ibid., pag. 59.

(7) Apud Canis., *Lect. antiq.*, tom. II, p. 148.

composuisse *Chronicon*: aliquod igitur inquirendum, quod ei attribui possit. Statim sese offert *Chronicon* Hippolyti Thebani; atque propterea falso ascriptum fuit sancto nostro episcopo ac martyri; postea detegitur, quod istud non possit illius esse; atque tandem aliis venit in mentem illud Julii Africani eidem adjudicare. Hæc Jacobus Basnagius. Nos cum altero Basnagio, Samuele nimirum (8), arbitramur, editum ab Henrico Canisio, SS. canonum Ingolstadii professore, *Chronicum* longe ab eo diversum esse, quod Hippolyto episcopo Portus Romani in marmore vindicatur. Quippe in eo reperiuntur nomina Constantini Magni, Eusebii, Arii, Basilii Magni, imo Metaphrastis etiam.

§ III. *Fragmenta ex Catena Arabica non sunt S. Hippolyti.*

Albertus Fabricius volumine posteriori Operum S. Hippolyti fragmenta, seu excerpta ex ms. Catena Arabica Pentateuchum referente, litteris descripta Syriacis e codice bibliothecæ Bodleianæ primum edita cum versione Joannis Gagnierii, imprimi curavit (9). Nomen sancti Hippolyti inter aliorum sanctorum Patrum III, IV et V sæculi nomina occurrit bisce in excerptis, atque Hippolytus noster circiter quadraginta loca commentatus est in hoc opere. Primus locus, ubi occurrit nomen Hippolyti, est in Genesis cap. VI, 17.

Verum hæc Hippolytea Fabriciana excerpta supposititia esse noscuntur. Ibi enim nothus Hippolytus ubique appellatur *Expositor Targum*, nuspian vero episcopus aut martyr; cum tamen ibidem reliqui Patres proprio characterè insigniti compareant: videlicet S. Athanasius, *patriarcha Alexandrinus*; S. Basilius, *episcopus Cæsareæ*; S. Epiphanius, *episcopus Cypri*, etc. Accedit Hippolyti hujus Targumistæ interpretationes sapere plerumque rabbinorum ineptias, indignas plane tanto Patre, quantus fuisse perhibetur in sacris litteris potissimum explanandis verus Hippolytus.

§ IV. *Scripta S. Hippolyto attributa ab Æthiopicis et Chaldæis.*

Silentio denique præterimus lucubrationes S. Hippolyto a Syro-Chaldæis tributas, quas in *bibliotheca Orientali Clementino-Vaticana* tomo III, part. I,

A pag. 15, videre est, ubi eruditissimus Assemanus ex Syriaco Ebed Jesu episcopi Sobensis catalogo quosdam librorum titulos Latine reddit his verbis: *Sanctus Hippolytus martyr et episcopus composuit librum de dispensatione, et expositionem Danielis minoris et Susannæ, et capita adversus Caium, et Apologiam pro Apocalypsi et Evangelio Joannis apostoli et evangelistæ.*

Arabes etiam S. Hippolyto tribuunt triginta octo disciplinæ ecclesiasticæ canones, ut laudatus Assemanus ibidem testatur his verbis: *Canones Arabicos duodequadraginta sub ejus nomine collegit, tomoque primo Canonum Ecclesiæ Alexandrinæ inseruit Macarius presbyter ac monachus monasterii Sancti Macarii, in codice Arabico scripto anno Christi 1372.* Joannes Michael Wanslebius Dominicanus in *Historia Ecclesiæ Alexandrinæ* parte V, cap. 3, seu pag. 280 et sequentibus, hos triginta octo canones sub nomine Abulidis Gallice edidit, et ibidem in margine lectorem monet se ne conjectura quidem assequi potuisse quis fuerit ille Abulides. Verum Jobus Ludolfus in *Historia Æthiopica*, p. 333 et sequente, eosdem S. Hippolyti canones Latine interpretatus est, ibique Wanslebius docet, Hippolytum ab Æthiopicis Abulidem vocari, ac denique post exhibitos istos triginta octo canones hæc addit: « Propter hos canones Hippolytus vocatur doctor Ecclesiæ ab Æthiopicis; et tam ab ipsis, quam a reliquis Orientalibus, appellatur papa Romanus, cum tamen in Catalogo pontificum non reperiatur. Attamen invenitur in synaxariis Græcorum xxx Januarii, qui est v Februarii apud Æthiopes. » Cæterum horum canonum capita primum Gallice vulgavit Jo. Michael Wanslebius in libro *De Ecclesia Alexandrina*, Parisiis 1677, in-12. Latine Jobus Ludolfus in *Commentario ad historiam Æthiopicam*, Francofurti 1691, fol., pag. 333, et novissime Guil. Wistonius in volumine III operis, quod *Primitivum Christianismum renatum* inscripsit et Anglice edidit Londini 1711, 8°, p. 543. Idem etiam loca *Constitutionum apostolicarum* adnotavit de iisdem argumentis tractantia. Fabricius tandem ad calcem præfationis, num. 22, ad tomum I Opp. Hippolyti subjunxit, inserenda alias infra pag. 261.

DE DOCTRINA S. HIPPOLYTI.

CAPUT PRIMUM.

OBSERVATIONES DOGMATICÆ.

ARTICULUS I.

DE S. SCRIPTURA LIBRISQUE ALIQUIBUS DEUTEROCANONICIS.

Inspiratio divina sacræ Scripturæ. — Innumeros habemus in divo Hippolyto articulos circa primarias

(8) Samuel Basnage, *Annal. polit. eccl.*, tom. II, p. 290.

(9) Fabric., *Opp. S. Hippolyt.*, tom. II, p. 37-44.

D veritates religionis Christianæ. Ut autem a sacra Scriptura ordiamur, id primo loco notandum est, vetustum hunc episcopum agnoscere divinam sacrorum librorum inspirationem; docet enim prophetas, hoc est sacros scriptores, qui antiquitas

prophetarum nomine designabantur, fuisse organa, per quæ Verbum annuntiabat hominibus divinam voluntatem: « Ili namque Patres, inquit divus Hippolytus (10), Spiritu prophetiæ aptati, digneque ab ipso Verbo honorati, quo nimirum velut organa in seipsis semper unitum Verbum tanquam plectrum haberent, cujus nutu atque afflatu, quæ Deus vellet, hæc prophetæ annuntiabant. Non enim ex sua facultate loquebantur, nec quæ ex animo essent, hæc prædicabant; sed primum quidem Verbi numine rite sapientia imbuti, exinde per visa, quæ essent futura, probe prædocebantur; ac demum certa jam rerum fide, ea dicebant ac prædicabant, quæ illis divino duntaxat numine manifesta forent, reliquis vero abscondita. Nam qua ratione propheta vocaretur, nisi quæ sunt futura, Spiritu prævideret? . . . Unde convenienter prophetæ a principio *videntes* vocabantur. » Illud etiam subjungit, Verbum hos sacros scriptores coegisse per Spiritum sanctum loqui; Verbum in his versatum fuisse, in his locutum fuisse, suam annuntians futuram incarnationem: « Hic autem, » loquitur hoc loco de Filio Dei (11), « dedit legem et prophetas; et dando coegit hos per Spiritum sanctum loqui, ut accipientes virtutis Paternæ inspirationem, consilium et voluntatem Patris nuntiarent. In his igitur Verbum versabatur loquens de [se] ipso. Jam enim ipse suus præco erat, ostendebatque futurum esse ut Verbum hominibus appareret. » Ecquid efficacius pro divinorum librorum inspiratione dici potest? Et quis post hæc audebit inire disputationem de natura hujus inspirationis, scilicet num immediata sit, vel solum mediata? Scriptores prophetiæ Spiritu repleti: scriptores, qui sunt veluti organa, per quæ Verbum divinam voluntatem annuntiat; scriptores a seipsis non loquentes, sed sapientia et inspiratione divina; scriptores, uno verbo, quos Verbum cogit per Spiritum sanctum loqui, nunquid aliter locuti sunt, quam divinitus afflati revelatione proprie tali et inspiratione immediata? Cesset ergo omnis controversia de hac veritate clare admodum in remotiori antiquitate fundata.

Deus unus et trinus ex SS. litteris cognoscendus et colendus. Sacræ litteræ non pro arbitrato exponendæ. — Tandem docet hic sanctus Pater, quod non aliunde quam ex sacris litteris erudiamur de unitate Dei et Trinitate illius, quomodo eidem sit serviendum pietasque erga eum exercenda. Addit in-

(10) S. Hippolyt., lib. *De Antichrist.*, num. 2.

(11) S. Hippolyt., lib. *contra Noet.*, num. 11 et 12.

(12) S. Hippolyt., lib. *contra Noet.*, num. 9.

(13) S. Hippolyti fragm. et excerpt. ex *Commentario in Genesin* ex 88 Patribus collecto. Tom. II Opp. apud Fabricium, pag. 22 et 26; et apud Galland., tom. II *Biblioth. PP.*, pag. 477 et 480.

(14) S. Hippolyt., lib. *De Antichristo*, § 58, pag. 28; apud Fabric., tomo I Opp., et apud Galland., pag. 438, tom. II *Biblioth. PP.*

(15) Idem in *Cantic.*, tom. I Opp., pag. 270, et tom. II, p. 4 et 5; et apud Galland., tom. cit., pag. 489.

(16) Idem, lib. in *Dan. et Susan.*, tom. I Opp.,

A super sacras litteras non juxta proprium arbitrium esse interpretandas. En illius aureas de hac materia sententias (12): « Unus Deus est, quem non aliunde, fratres, agnoscimus quam ex sanctis Scripturis. Quemadmodum enim si quis vellet sapientiam hujus sæculi exercere, non aliter hoc consequi poterit, nisi dogmata philosophorum legat; sic quicumque volumus pietatem in Deum exercere, non aliunde discamus quam ex Scripturis divinis. Quæcunque ergo sanctæ Scripturæ prædicant, sciamus: et quæcunque docent, cognoscamus; et sicut vult Pater credi, sic credamus; et sicut vult Filium glorificari, sic glorificemus; et sicut vult donari Spiritum sanctum, sic accipiamus. Non secundum propriam voluntatem, neque secundum proprium sensum, neque vim inferentes in ea, quæ ab eo data sunt; sed quomodo ipse per sanctas Scripturas docere voluit, sic intelligamus. »

Quomodo S. Hippolytus Scripturam alleget. — Cæterum S. Hippolytus communiter allegat Scripturarum sententias juxta versionem Septuaginta Interpretum. Aliquoties tamen nihilominus ad versiones super Hebræum exemplar ab Aquila et Symmacho adornatas recurrit (13).

Totam sacram Scripturam S. Hippolytus dividit in *Nómon, Prophetas, Eὐαγγέλια, Ἀποστόλους*, in *Legem, Prophetas, Evangelia et Apostolos*. Sic enim loquitur in libro *De Antichristo* (14): « Per omnia itaque lapsi sunt (Israelitæ) et erraverunt, qui in nullo veritati concordēs existiterunt; nec in Lege, quod eam transgressi sunt; nec in Prophetis, quod prophetas quoque occiderunt; nec in Evangeliorum voce, quod et Salvatorem ipsum crucifixerunt; nec Apostolis credentes, quod et illos persecuti sunt; ubique veritati insidias nectentes, ejusque proditores, Dei magis odio ducti quam ejus ullo amore devoti. »

Librum Sapientiæ vetustus hic sanctus Pater attribuit Salomoni ita disserens (15): « Et ubinam est copiosissima illa (Salomonis) scientia? Ubi illa mysteria? Ubi libri? exstant enim sola Proverbia, et Sapientia, et Ecclesiastes, et Canticum canticorum. » Librum Tobie semel allegat (16); historiam Susannæ et Bel velut authenticum fragmentum agnoscit (17), atque insuper refert suppressisse Judæos hoc Danielis caput tanquam illis invidiosum, et quod tantum scelus eorum, quos Babylone judices habe-

pag. 277, et apud Galland., pag. 446. Conf. Tobie III, 24.

(17) Integrum enim, ut supra diximus, commentarium exaravit in historiam Susannæ; alterum nequatur ex his S. Hippolyti verbis: « Sed enim neque sapiens Daniel bis ex ore leonum ereptus, » etc. Sanctus Hippolytus, cum fateatur quod Daniel binis vicibus faucibus leonum traditus fuerit dilacerandus, necessario admisit historiam Beli, qua de causa hic propheta secunda vice rabiei harum ferocium bestiarum expositus fuit. Hippolyt., *De tradit. apost.*, tom. I Opp., apud Fabric., pag. 247, et apud Galland., tom. cit., pag. 501.

rent, detegeretur (18). Ad libros Machabæorum A provocat, atque ex primo et secundo Machabæorum libro locum unum adducit (19). Cæterum de loco auctoris libri I Machabæorum, ad quem S. Hippolytus respexisse videtur, quomque contra Gudium strenue astruit Combefisius, *Annales Syriæ* Frœlichianos vere aureos evolvere potissimum præstat (20), ipsorumque annalium vindicias, quarum eruditissimus auctor eundem locum, sicut et reliqua egregie tuetur (21) contra Wernsdorffium, qui Gudium sectatus, canonicam librorum Machabaicorum auctoritatem infringere irritò conatu aggressus est (22).

De libris deutero-canonice N. T. — Gravis testis ἀθενρίας Evangelii et Apocalypsis S. Joannis est sanctus Hippolytus, quos libros suo tempore ab Alogis impugnari solitos singulari *Apologia* (23) vindicavit, Apocalypsim vero etiam *Commentario* explanavit. Quid de cæteris Novi Testamenti libris, contradictionem expertis, senserit, ignoratur, nisi quod Epistolam Petri secundam alicubi (24) spectaverit, Epistolam vero ad Hebræos (25) Pauli esse negaverit, ad exemplum scilicet S. Irenæi, magistri sui.

Dum S. Pater de Davide disserit, tradit quod illius Psalmi sint opus Spiritus sancti (26). Verisimile etiam est, quod sanctus hic episcopus credi-

(18) Hippolyt. in *Susann.*, tom. I Opp., p. 274, apud Fabric.; et pag. 443 apud Galland.

(19) Sic namque etiam adversus Judæos molitus est Antiochus illustris Syriæ rex, Alexandri Macedonis nepos. Nam et ille per hæc tempora corde elatus, decretum tulit, « aris præ foribus positis, cunctos immolaturos, atque hedera coronatos, Baccho circuituros. Qui nolint parere, hos cruciatibus atque tormentis examinatos, neci tradendos esse. » Verum is quoque, condigna a Domino justoque iudice ac omnium inspectore Deo recepit præmia. Exesus enim vermibus, vita exemptus est. Ac si quis hæc sigillatim legere velit singulaque illustrare, in libris Machabæorum perscripta inveniet. » Lib. *De Antichr.*, § 49. Confer. I Machab., 1, 58, et II Machab. vi, 7.

(20) Frœlich., *Annal. Compend. Reg. Syr.*, Prolegom. pag. 51.

(21) Khell., *Auctor. utriusque lib. Machab.*, pag. 175 et seq.

(22) Wernsdorff, *Comment. histor. crit. de fid. hist. libror. Machab.*, pag. 40 et seq.

(23) Ebed Jesu, in *Catalogo scriptorum Syriacorum* apud Asemannum *Biblioth. Oriental.*, tom. III, p. 1, pag. 15: « S. Hippolytus martyr et episcopus composuit apologiam pro Apocalypsi et Evangelio Joannis apostoli et evangelistæ. » Etiam Hieronymus Opp. tom. IV, p. 11, pag. 118, tradit Hippolytum scripsisse « de Daniele, de Apocalypsi. » Andreas vero et Arethas in præfat. Commentario in Apocalypsin Joannis præmissa Hippolytum in Apocalypsin commentatum esse, affirmant, pariterque Jacobus episcopus Elessenus; vide Ephraemi Syriaca Opera tom. I, pag. 192. Quinimo lib. *De Antichr.* 36 et 50, disertis verbis ipsomet Hippolytus dicit Apocalypsin a Joanne apostolo fuisse perscriptam.

(24) S. Hippolyt. lib. *De Antich.* cap. 2, dum ait, « non enim ex sua facultate loquebantur, » respexit II Petr. 1, 21.

(25) Stephanus Gobarus apud Photium, *Bibl.*,

A derit prophetam Daniele in utero matris suæ sanctificatum fuisse (27). Tandem observatu dignum est, quod S. Hippolytus allegando loca ex D. Pauli Epistolis persæpe usus fuerit nomine appellativo, dicendo, « Apostolus inquit, » pro « sanctus Paulus inquit. » Duabus insuper vicibus citat locum sub nomine alicujus prophetæ, qui tamen in S. Scriptura nullibi reperitur (28).

ARTICULUS II.

DE TRADITIONE.

Præter auctoritatem librorum divinatorum, sanctus Hippolytus etiam traditiones apostolorum suscipit ac veneratur. Auctoritate enim traditionum apostolicarum firmabat fidei Christianæ articulos, et eadem hac traditione non sine ingenti utilitate adversus hæreticos, præsertim Noetum, vetustus noster scriptor utebatur, ut ostendat, Verbum Dei e cælis descendisse in Virginis utero, et ex ea incarnatum esse, assumpta anima humana, excepto peccato. « Credamus igitur, fratres, inquit ille (29), secundum traditionem apostolorum, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, quod Deus Verbum e cælis descendit in sanctam Virginem Mariam. » In initio sui tractatus *contra Noeti hæresim* in favorem traditionis ita scribit hic sanctus episcopus (30): « Huic (Noeto) presbyteri responderunt: Et nos unum Deum vere scimus; scimus Christum,

p. 904, 10: Ὅτι Ἰησοῦς, καὶ Εἰρηναῖος τὴν πρὸς Ἑβραῖους Ἐπιστολὴν Παύλου, οὐκ ἐκείνου εἶναι φασί. Cod. ccxxxii. Et ipse Photius cod. cxxi: « Habet et alia minus accurata, tum quod Paulum Epistolæ ad Hebræos auctorem esse negat. »

(26) « Procedat igitur in medium, qui per Spiritum sanctum loquitur, et verax est, David filius Jesse. Hic cum quædam prophetice de vero Christo caneret, et Deum nostrum per Spiritum sanctum canendo celebraret, omnia, quæ a Judæis [in] Passione ejus facta sunt, clare denuntiavit. » Hippolyt. *Contra Judæos*, apud Fabric. Opp. tom. II, p. 2; et apud Galland. § 2, p. 448.

(27) « Quis hæc loqui docuit, nisi qui ex utero matris te formavit? » Gudius putat legendum esse ἀγιάσας, « sanctificavit, » aut καλέσας, « vocavit. » Hippolyt., cap. 52 *De Antichr.* Observat in hunc locum el. Combefisius, dicta hæc in Jeremiam esse, unde nonnullis visum, ex utero sanctificatum esse et mundatum a peccato originali; quod illius singulare privilegium foret. Quod vero Hippolytus ad Daniele trahit, illique accommodat, non tam μνημονικῶν aliquid peccasse putandum est, quam veram et communem opinionem insinuasse: commune scilicet esse prophetis, ut et ministris evangelicis, sic ab utero a Deo formari et sanctificari, seu segregari in ministerium, ut Paulus loquitur, per gratiæ præparationem, non per ipsam ejus infusionem; in divina prædestinatione, non ipsa in tempore justificatione.

(28) « Ast vero alius propheta: « Congregabit e omnem virtutem suam a solis ortu usque ad occum; quos vocaverit, et quos non vocaverit, e cum illo ibunt. Candescere mare faciet præ multitudinem velorum navium et nigrescere campum e præ multitudine scutorum. Et si quis ei in prælio e occurrit, gladio corruet. » Hipp., lib. *De Antichr.*, cap. 15 et 54.

(29) Hippolyt., *Contra Noetum*, cap. 17.

(30) Idem ibid. cap. 1.

scilicet Filium, passum, sicut passus est; mortuum, A sicut mortuus est; et suscitatum tertia die, et sedentem ad dexteram Patris, venturumque ad iudicandum vivos et mortuos. Atque hæc dicimus, quæ didicimus. » Quid luculentius dicere potuisset hic sanctus Pater pro asserenda traditione apostolorum? Accedit his, quod integrum tractatum *De apostolorum traditione* exararit.

Conatur quidem hæc argumenta pro traditione ex S. Hippolyto petita, alio loco ex sancto hoc Patre desumpto, Albertus Fabricius elidere. Locus autem S. Hippolyti ita sonat (31): « Unus Deus est, quem non aliunde, fratres, agnoscimus, quam ex sanctis Scripturis. Quemadmodum enim si quis vellet sapientiam hujus sæculi exercere, non aliter hoc consequi poterit, nisi dogmata philosophorum legat; sic quicumque volumus pietatem in Deum exercere, non aliunde discemus quam ex Scripturis divinis. » Visus est sibi Fabricius in hoc loco insigne de Scripturæ sufficientia testimonium animadvertere. Sed traditionem a Scriptura non dissociat Hippolytus, dum pietatem « non aliunde » repetit, « quam ex Scripturis divinis. » Non enim aliam defendit contra hæreticos interpretationem Scripturæ, quam quæ Ecclesiæ traditione nitetur. Quapropter verbis modo citatis paulo post hæc addit: Μη κατ' ἴδιαν προαιρεῖν, μηδὲ κατ' ἴδιον νοῦν, μηδὲ βιαζόμενοι τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δεδομένα. « Non secundum propriam voluntatem, neque secundum proprium sensum, neque vim inferentes iis, quæ a Deo data sunt. » Præterea Noetum merito ejectum a presbyteris narrat c. 4, quod Ecclesiæ traditionem, quam ei objiciebant, contempserit. Dicebant enim Noeto presbyteri Ecclesiæ: Ταῦτα λέγομεν ἃ ἐμάθομεν. « Hæc dicimus, quæ didicimus. » His adde, non dubium esse quin sanctus martyr in hoc *adversus hæreses* opere, cujus materiam ex libris Irenæi mutuo sumpserat; traditionem et Ecclesiæ auctoritatem Irenæi exemplo acerrime defenderit. Hinc item eliditur alterum ejusdem Fabricii hac ipsa de re commentum, quo iterum sibi finxit Hippolytum veluti Scripturæ sufficientiam astruentem infra cap. 17, ubi sanctus Pater ad credendum κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, « secundum traditionem apostolorum, » fideles hortatur. Ibi namque, ne quis putet traditionem quoque præter Scripturam sanctum martyrem admisisse, sollicitè Fabricius hæc adnotat: Παράδοσιν ἀποστολικήν, sed quam mox ex scriptis apostolicis clarissime testatam facit Hippolytus. » Incassum laborat hic scholiastes. Siquidem sanctus

(31) S. Hippolyt., *Contra Noetum*, cap. 9.

(32) S. Hippolyt., *Contra Noetum*, cap. 14.

(33) Remi Ceillier, *Hist. générale des auteurs*, tom. II, pag. 366.

(34) Iren., lib. IV *Adv. hæres.* cap. 75.

(35) Basil., lib. *De Spiritu S.*, cap. 16.

(36) Athanas., orat. *Contra gentes*.

(37) Mar. Victorin., lib. I *De rerum creatione*.

(38) « Una enim virtus ex toto; totum vero Pater, ex quo virtus Verbum. » S. Hippolyt., *Contra*

Pater lib. *De Antichristo*, cap. 4, Pauli apostoli exemplum secutus, qui Timotheum « ad depositum custodiendum, atque ad ea fidelibus hominibus commendanda, quæ abs se per multas exhortationes audierat, » hortabatur; pari ratione Theophilum suum traditionem edocere compertur.

ARTICULUS III.

DE MYSTERIO SANCTISSIMÆ TRINITATIS.

Unitas naturæ et distinctio Personarum. — Castigatissime loquitur sanctus Hippolytus de mysterio sanctissimæ Trinitatis, aperteque declarat fidem circa unitatem naturæ et distinctionem Personarum. Sic autem ille ait in tractatu *contra Noetum* (32): « Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Quid ergo? Dicetne aliquis dicere Joannem duos Deos? Duos quidem non dicam (Deos), sed unum. Personæ vero duæ; œconomiam tertiam, gratiam dico Spiritus sancti. » Gratiam appellat hoc loco Spiritum sanctum, quia divinus iste Spiritus est fons omnium donorum, quæ Deus hominibus largitur. « Pater quidem unus (prosequitur S. Hippolytus), Personæ vero duæ, quia Filius; tertia autem Spiritus sanctus. Pater mandat, Verbum perficit; Filius autem ostenditur, per quem Pater creditur. Œconomia consensionis redigitur ad unum Deum; unus enim est Deus, qui mandat, Pater; qui obedit, Filius; qui docet scientiam, Spiritus sanctus. » Nec quemquam morari debent hæc verba: « qui obedit Filius, » quasi læderent perfectam consubstantialitatem Patris et Filii; nam, ut egregie animadvertit Pater Ceillierius (33), hisce loquendi formulæ usi sunt Patres secundi et tertii sæculi, et quidem sine offensione; hac phrasi usus est S. Irenæus absque ullo scrupulo (34); atq; etsi hæ formulæ loquendi viderentur favere Arianæ hæresi, nihilominus etiam post concilium Nicænum in Patribus occurrunt, ut videre est in divo Basilio (35), divo Athanasio (36), et Mario Victorino (37). Quippe juxta stylum veterum theologorum, hæc voces, « imperare et obedire, » quando de Personis divinis sermo est, non significant unam alteri imperare eo modo quo dominus famulo suo præcipit; sed designant solummodo consensionem voluntatis in Patre et Filio; non secus ac si quis diceret quod, cum Pater statuisset mundum condere per suum Verbum, id non fecit sine voluntate Verbi sui (38), quod est una eademque cum eo substantia; uti jam alio loco diximus, et modo fusius patebit.

« Pater, pergit S. Hippolytus, est super omnia, Filius per omnia, Spiritus sanctus in omnibus (39). Aliiter Deum unum intelligere non possumus, nisi

Noetum, num. 11.

(39) « Cum Paulus ait de Deo, Ephes. IV, 6: « Qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus; » tres Personas designat, et unitatem Dei in illis: quia unius ejusdemque virtutis ac potentæ est, esse super omnia, et per omnia, et in omnibus; et secundum ordinem confessionis sanctæ Trinitatis, primum tribuit Patri, secundum Filio, tertium Spiritui sancto; quia est tertia Persona secundum ordinem confessionis, ut antiqui theologi loquuntur,

vere Patri, et Filio, et Spiritui sancto credamus (40). A Etenim Judæi Patrem glorificaverunt, sed non egerunt gratias; siquidem non agnoverunt Filium. Discipuli agnoverunt Filium, sed non in Spiritu sancto; idecirco negaverunt. Sciens igitur Verbum Patris œconomiam et voluntatem Patris, quod non vult aliter Pater glorificari, nisi sic; cum resurrexit, tradidit hoc discipulis: « Euntes, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. » Docuit hic, quod quicumque unum quid horum omiserit, is perfecte Deum non glorificavit. Per hanc enim Trinitatem, *ὁὐὰ τῆς Τριᾶδος*, Pater glorificatur. Pater enim voluit, Filius fecit, Spiritus sanctus manifestum fecit. Necessè ergo est, ait sanctus hic episcopus (41), ut, quamvis nolit, confiteatur (Noetus) Patrem Deum omnipotentem, et Christum Jesum Filium Dei, Deum factum hominem, cui omnia Pater subjicit præter se, et Spiritum sanctum, et hos vere esse tres. Quod si vult scire quomodo unus Deus demonstratur, sciat unam esse virtutem sive potentiam hujus. »

Sane nemo posset nostris hisce temporibus magis accurate loqui de mysterio sanctissimæ Trinitatis, quam loquebatur S. Hippolytus, qui tertio Ecclesiæ sæculo floruit. Perspicue revera adorabile hoc mysterium pertractatur, cum dicitur Patrem esse Deum, Filium esse Deum, Spiritum sanctum esse Deum; et nihilominus unum solum esse Deum, quia tres istæ Personæ, etsi vere ab invicem distinctæ, sunt una eademque virtus, sive potentia, ideoque unus et idem Deus. Hoc uno S. Hippolyti pulcherrimo testimonio tum Arii, tum Sabellii impietas profligatur. Tres sunt divinae Personæ, sed unus Deus sunt: en totum sanctissimæ Trinitatis mysterium. Notante insuper cl. Marano (42) paulo ante, cap. nimirum 8, sanctus Hippolytus dixerat unum Deum esse secundum virtutem, sive secundum essentiam divinam, quæ una prorsus est in tribus Personis; secundum autem œconomiam tres Personas ostendi: intelligit ergo, ut Tertullianus (43), œconomizæ nomine, « numerum et dispositionem Trinitatis. » Hoc autem loco gratiam Spiritus sancti appellat « tertiam œconomiam; » sed eodem sensu ac Tertullianus, qui Spiritum sanctum appellat « tertium gradum. » Nam gradus, forma, species, dispositio sive œconomia, idem sonant apud Tertullianum. Quare si Spiritus san-

ctus dicitur tertius gradus, dici etiam potest tertia dispositio, sive œconomia. Minus accurate in Latina interpretatione incarnatio « œconomizæ » nomine designatur, in his verbis, quæ leguntur c. 3: *Τίς γὰρ οὐκ ἐπεὶ ἕνα Θεὸν εἶναι; ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναίρησαι.* « Quis enim non dicit unum esse Deum? non tamen continuo œconomiam (id est incarnationem) negabit. » Non incarnationem, sed numerum et dispositionem Trinitatis considerat S. Hippolytus hoc in loco, et pluribus in aliis.

ARTICULUS IV.

DE DIVINITATE FILII ET CONSUBSTANTIALITATE VERBI.

B *Divinitas Filii.* — Pari præcisione loquitur sanctus iste episcopus ac martyr de divinitate ac consubstantialitate Verbi in particulari; et ex illo innumera eruuntur testimonia, quæ Arianorum ac Socinianorum os obstruere valent. Habe modo notabiliora. In libro *contra Noetum* Christi divinitatem discrete profitetur, dum ad illud Apostoli Rom. ix, 15: « Quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, » etc., ita eloquitur (44): « Pulchre enarrat, et dilucide mysterium veritatis. Hic, qui est super omnia, Deus est (sic enim audeo dicere: *Omnia mihi tradita sunt a Patre*). Qui est super omnia Deus benedictus, genitus est; et factus homo, Deus est in sæcula. » (Sic.) Et rursus paulo infra (45): « Necessè ergo est, ut quamvis nolit, confiteatur Deum omnipotentem, et Christum Jesum Dei Filium, Deum factum hominem... et Spiritum sanctum; et hos esse vere tres, καὶ τοῦτους εἶναι οὕτως τρία. »

C *Coæternus Patri est Filius.* — Generationem æternam et consubstantialitatem Filii cum Patre sequentia ostendunt sancti Hippolyti verba (46): « Deus, solus cum esset (ante creationem) nihilque sibi coævum haberet, voluit mundum efficere, ac mundum cogitans ac volens, et dicens effecit; continuoque exstitit ei factus, sicut voluit, et sicut voluit, perfecit. Satis igitur nobis est scire solum, nihil esse Deo coævum. Nihil erat præter ipsum; ipse solus, multus erat. Nec enim erat sine ratione, sive sapientia, sine potentia, sine consilio. Omnia erant in eo: ipse erat omnia. Quando voluit, et quomodo voluit, ostendit Verbum suum temporibus apud eum definitis; per quod omnia fecit (47)....

(45) Idem ibid., num. 8.

(46) S. Hippolyt., loc. cit., num. 10.

(47) Hæc et sequentia mirum in modum explanat simul et strenue tuetur contra Jurium doctissimus Bossuetus Meldensis episcopus, *Avertisis*, vi, § 68, *Sur les lettres de Jurieu*. Œuvres tom. IV, p. 373 et seq. Ait nimirum cl. Bossuetus sanctum Hippolytum non tantum seipsum luculenter in catholico sensu declarare, sed etiam modum suppeditare, quo alia similia SS. Patrum testimonia, quæ obscuriora apparent, dilucide exponantur. Cum enim in loco citato dicat: « Quod Verbum, cum in se haberet, essetque mundo creato inaspectabile, emittens priorem vocem, et lumen ex lumine go-

et nos loqui docuerunt. » Fr. Turrianus in hunc locum.

(40) Non potest, notante cl. Marano lib. iv *De divinitate J. C.*, pag. 458, accuratius dogma Christianorum exponi. Non solum enim numerum Personarum nihil de Dei singularitate detrahente contulit; sed etiam ipsam Dei singularitatem sine hoc Personarum numero nec consistere, nec coli posse docet.

(41) Hippolyt. loc. cit., num. 8.

(42) Prudent. Maran., *De divinitate J. C.*, lib. iv, p. 457.(43) Tertull. *adv. Praxeam*, cap. 3.(44) Lib. *Contra Noet.*, num. 6.

Eorum autem quæ facta sunt, duce, consiliarium et operarium generabat Verbum; quod Verbum cum in se haberet, essetque mundo creato in-
spectabile, fecit aspectabile, emittens priorem vocem; et lumen ex lumine generans (48-49), deprompsit ipsi creaturæ Dominum, sensum suum: et qui prius ipsi tantum erat visibilis, mundo autem invisibilis, hunc visibilem facit, ut mundus, cum eum, qui apparuit, videret, salvus fieri posset.

Hoc loco divi Hippolyti abutitur Sandius (50); dum ex eo ostendere conatur, sanctum nostrum episcopum docuisse, Filium paulo ante mundum conditum existere cœpisse. Verum doctissimus Bullus (51) eundem locum ab interpretamentis Sandii egregie vindicat ita disserens: « Agnosco Sandii quidem hic ab Hippolyto generationem quamdam Verbo sive Filio Dei tribui, quo mundi creationem proxime antecesserit. Sed omnino nego de generatione loqui Hippolytum proprie dicta, quæ scilicet Verbi fuerit productio, quæ Verbum ipsum, cum prius non existeret, existere cœpit. Huic commento totus Hippolyti sermo repugnat. Nam Deum ex æterno ita « solum » fuisse docet, ut interim « multum » fuisse affirmet. Quomodo? Quia scilicet Deus Pater nunquam erat sine ratione (τῷ Ἀδῶφ) et sapientia, hoc est, sine Filio et Spiritu sancto; proinde non sine consilio, cum utrumque sibi consiliarium habuerit. Nullus dubito, quin hic sit sensus genuinus istorum Hippolyti verborum: *Nihil erat præter ipsum; ipse solus, multus erat, Nec enim erat sine ratione* (procul dubio Græce scripserat Hippolytus τῷ Ἀδῶφ), *sine sapientia, sine consilio.* Quippe Deum agnovisse Hippolytum unum et multum, hoc est trinum; unum essentia, trinum Personis, ipse hujus homiliæ titulus declarat. Tertiam autem divinitatis hypostasin « Sapientia » nomine appellavit Hippolytus, Irenæi, cujus auditor fuisse perhibetur, exemplo et ex more illorum temporum. Deinde ait Hippolytus, Deum generasse Verbum, quod ab æterno in se habuerit. Quomodo? « Ipsum, inquit, temporibus apud se definitis ostendit: ipsum creaturæ ut Dominum, « deprompsit: ipsum denique sibimet soli prius notum, mundo visibilem fecit. » Itaque generatio, quæ de loquitur Hippolytus, non est Verbi productio; sed ipsius ex æterno Patri coexistentis, ostensio, depromptio, et manifestatio, quæ res creatas respexerit. Ut idem prorsus voluerit beatissimus

nerans, luce clarius ostendit, hanc secundam Verbi generationem, nihil aliud esse, quam externam ejusdem manifestationem; seu « operationem ad extra, » ut Schola loquitur.

(48-49) Sic locuti ante Patres Nicænos, præter Hippolytum nostrum, sunt Justinus martyr, Tatianus et Athenagoras, ut notatum doctissimo Grabio ad Irenæum lib. II, cap. 23. His addit Methodium in homilia de Simeone et Anna, pag. 152: Σὺ εἶ φῶς ἀληθινὸν ἐκ φωτὸς ἀληθινοῦ, Θεὸς ἀληθινὸς ἐκ Θεοῦ

martyr, quod Athenagoram docuisse supra ostendimus. Atqui in hunc sensum ut Hippolytum interpretemur, suadent quidem ipsa loci allata verba; sed eo plane nos cogunt alia ejus scripta, in quibus coæternam Filii cum Patre existentiam verbis veluti solis radio descriptis declarat. »

Sed multo luculentiora perfectæ, ac veræ divinitatis in Filio, ejusque Persona a Patre distincta S. Hippolytus testimonia dedit in opusculis *Contra Beronem et Helicem*, apud Anastasium. In quibus duplicem in Christo naturam accurate discernit; et divinam eandem plane esse demonstrat, quæ est in Patre. « Verbum enim Dei nulla re mutatum esse, » dicit eo ipso, quod carnem induit; « nec in ullo prorsus, in quo idem est cum Patre, factum esse idem cum carne propter exinanitionem. Sed cujusmodi erat absque carne, ita mansisse extra omnem circumscriptionem (52). » Rursus: « Deum illum infinitum simul, et circumscriptum hominem esse » ait, « et intelligi, utriusque substantiam perfecte perfectam habentem (53). » Quod potest esse clarius summæ, absolutæque divinitatis in Christo præconium? Nam et infinitum Deum hunc esse prædicat, et immensum, et immutabilem, et idem omnino cum Patre, quod ad naturam attinet, cum sit ejus Filius, ideoque re ipsa distinctus. Denique: « Divinitas (inquit ex Anastasii versione), ut erat ante incarnationem, et est post incarnationem secundum naturam infinita, incomprehensibilis, impassibilis, incomparabilis (imo inalterabilis), inconvertibilis, per se potens, et ut totum, dicamus, subsistens substantialis sola infinitæ virtutis bonum (54). » Potuitne vel hoc sæculo quisquam disertius, expressius significantiusque divinitatem Filii, ac Personarum discrimen exponere, quam scriptor ille fecit antiquus, antequam Nicænus consessus liquidam ea de re sententiam explicasset? His sunt consentanea testimonia reliquorum fragmentorum (sunt autem octo omnino) de Christo Deo, Deique Filio dicta, quæ longum sit exscribere. Ut cum in secundo nominatur ὁ τῶν ὅλων Θεός, « Deus universorum, » et in sexto tribuitur illi « imprincipalitas, infactio, infinitas, sempiternitas, incomprehensibilitas, » et quæcunque « horum secundum magnitudinem theologica amplissima in Deitate ratio contemplatur, » ut barbare vertit Anastasius.

ἀληθινῶ. Athanasius postea dixit λόγον ἐκ λόγου. Tom. I, pag. 881 edit. Lipsiens.

(50) Sand. *Nuclei hist. ecclesiast.* lib. I, p. 98.

(51) Bull., *Defens. fid. Nicæn.*, sect. III, cap. 8, pag. 219 et seq. Cf. Bossuet., I. c.; neque aliter Maranus *De divinit.* J. C. lib. IV, cap. 13, § 3, p. 458.

(52) *Contra Beron. et Helic.*, apud Fabric. tom. I Opp. Hippolyt., p. 226, et apud Galland., p. 466.

(53) Ibid.

(54) Ibid.

Apud Theodoretum etiam (55) hæc D. Hippolyti verba leguntur ex sermone de Helcana et Anna, cum de eo, quod Maria gestabat in utero, loquitur: « Verbum erat Dei primogenitum e cœlo ad te delapsum, et homo primogenitus in utero formatus; ut primogenitum Verbum Dei primogenito conjunctum homini monstretur. » Horum vis verborum quanta sit, melius existimabit, qui nominum istorum, « Verbi, » et « primogeniti » potestatem expenderit. Etenim Λόγος ejusmodi intellexit Hippolytus, de quo Joannes initio Evangelii loquitur. At Λόγος iste « Deus, et apud Deum in principio » exstitit; et « per eum omnia sunt facta¹. » Non igitur creatus est, neque per alium Λόγος factus, ut Ariani postea fabulati sunt, eo ipso, quod primogenitus est. Ad hæc idem Hippolytus in alio libro Κύριον ἀναμάρτητον vocat Christum, id est *impeccabilem*; quod solius veræ, et increatæ Divinitatis proprium est.

Alia satis clara pro deitate Christi testimonia Hippolyti habentur inter plura ejus dicta a Theodoro dialogo 2, tom. IV, pag. 88, et act. v concilii Lateranensis sub Martino I, anno 649, tom. X Concilior., edit. Mansi, pag. 1079 allegata. Notatu quoque digna sunt ejusdem Hippolyti verba ex interpretatione psalmi 11 a Theodoro adducta (56). Christum Deum appellavit sermone in Helcanam et Annam (57).

Divinæ omni-præsentia etiam attributum Christo ascriptis tractatu in Pascha, ex quo hæc citato Concilior. tomo, col. 1087, habentur verba: « Totus erat in omnibus et ubique, adimplens vero omnia, ad omnes aërios principatus nudus redispoliatus (sic) est, et ad parvum clamat transire calicem, ut ostendat vere, quia et homo erat. » Nota quoque dictum, ut egregie hic animadvertit Grabius, « et homo; » quoniam scilicet aliam insuper naturam habebat, et Deus erat.

Accedunt alia quoque ejusdem Hippolyti verba ex ejus in Genesim commentario. Et perit iste quidem commentarius; asservata tamen sunt quædam ejus fragmenta in Catenis, quæ vulgo dici solent, Patrum in dictum Moysis librum; quorum

aliqua Romæ descripta Isaacus Vossius quondam doctissimo D. Joanni Millio, hic vero cl. Grabio communicavit. Atqui inter hæc in XLIX caput, vers. 22, υἱὸς ἡὺξήμενος Ἰωσήφ, sequentia habentur verba: « Quandoquidem unigenitum Dei Verbum Deus ex Deo existens (observa ipsius concilii Nicæani phrasin, uti supra *lumen de lumine*) exinanivit semetipsum juxta Scripturas, demittens semetipsum ultro in id quod non erat, et vilem hanc carnem induit, atque in servi forma apparuit, obediens Deo et Patri factus usque ad mortem², ea propter de cætero et superexaltatus esse legitur; et tanquam id proprie non habens propter humanam naturam, ac gratuiti instar doni accepit nomen super omne nomen³, secundum B. Pauli verba, sed ex rei veritate; res ipsa tamen non erat donum eorum quæ ab initio naturaliter haud habuit (longe se res habet); verum potius reditus existimandus est, et recursus ad id quod a principio essentialiter et inseparabiliter ei inerat. » Et paulo post ad ista verba, εὐλογίας πατρὸς καὶ μητρὸς, ita commentatur (58): « Clare atque manifeste ea pariter, quæ est ex Deo, et Patre generatio Unigeniti, ac quæ per sanctam Virginem facta est, indicatur, juxta quam creditur et visus est homo. Filius enim Dei et Patris naturaliter atque vere existens, propter nos sustinuit eam, quæ fuit per Virginem atque uterum generationem, et ubera suxit. Neque enim, ut quibusdam videtur, putative fuit homo, sed idem vere apparuit, quod nos sumus, qui naturæ leges sequimur, et nutrimento usus est, quamvis ipse mundo vitam daret. »

Omnibus his decretoriis auctoritatibus addi possunt alia duo loca ex scriptis S. Hippolyti, quæ expresse adeo divinitatem Filii Dei Domini Salvatoris nostri Jesu Christi, ejusque consubstantialitatem, et coæternitatem cum Patre demonstrant, ut nihil magis desiderari queat. In tractatu *Adversus Noetum* hæc in Evangelii verba: « Ego et Pater unum sumus⁴, » aperte declarat Patrem et Filium unum idemque esse, quia « unam eandemque habent virtutem et potentiam (59); » et in tractatu *Contra Judæos* pariter expresse dicit Christum esse verum

¹ Joan. 1, 1-3. ² Philip. 11, 7, 8. ³ Ibid., 9. ⁴ Joan. 1, 30.

(55) Theodoret. *Dialog.*, 1, tom. IV *Opp.*, edit. D. Sirmond.

(56) Theodoret. *Dialog.*, 2, *Opp.*, tom. IV, pag. 89, apud Fabric., pag. 268, et apud Galland., pag. 486.

(57) Theodoret., *loc. cit.*, et apud Fabric., pag. 267; apud Galland., 496.

(58) Ex Commentario S. Hippolyti in *benedictiones Balaam* hæc citavit Leontius lib. 1 *Contra Nestorium et Eutychem*: « Ut demonstraretur utramque quidem in se habere substantiam, scilicet Dei et hominum, sicut Apostolus ait: *Mediator quidem Dei et hominum homo Christus Jesus* (1 Tim. 11, 5); *Mediator autem unius hominis non est* (Gal. 11, 20), sed hominum: oportebat ergo ut Christus, factus

mediator Dei et hominum, ab utrisque arrhabonem quemdam acciperet, ut appareat mediator duarum naturarum. »

(59) « Si autem dicat Noetus: *Ipse dixit: Ego et Pater unum sumus*; advertat animum et intelligat, quod non dixit: *Ego et Pater unum sum*; sed *unum sumus*. Illud enim (*sumus*) non dicitur de uno; sed sic dixit, quia duas Personas demonstravit, unam autem potentiam, sive virtutem. Una enim mens Patris est Puer (*Filius*)... Unde ad Philippum: *Philippe, qui vidit me, vidit Patrem* (Joan. 14, 9); id est, si me vidisti, per me potes Patrem cognoscere. Per imaginem enim, quæ similis est, potest facile Pater cognosci. » S. Hippolyt., *Contra Noet.*, c. 7.

Deum (60), eumque Patri coæternum nominat (61). Et in Commentario jam laudato in Genesin eadem fere de coæternitate Filii habet. « Itaque qui ut homo, inquit S. Hippolytus, periculum subierat, a Patre salvatus esse affirmatur, quanquam natura sua existens Deus, κατὰ φύσιν ὑπάρχων Θεός, et universam ipsam visibilem creaturam in bono statu conservans... semper enim fuit in gloria divina, qui ante omne ævum, et tempus, et ante mundi jacta fundamenta proprio Patri coexistit, τῷ ἰδίῳ συνυπάρχων γεννήτορι (62). Sane Ariani, qui adhuc supersunt, harum auctoritatum vim eludere quo pacto valeant, non video. Quis enim non agnoscat uti verum Deum, uti Patri consubstantialem, eum, qui ab æterno fuit in Deo Patre; quem Pater emisit, ut « lumen ex lumine, » ut « radium a sole, » ut « aquam ex fonte (63); » eum, qui eandem habet eum Patre virtutem ac potentiam; qui est idem Deus cum universi conditore; qui in sua Persona potentiam Patris ostendit; qui est Deus et Dominus omnium; qui est vera Patris imago; in quo et per quem Pater seipsum manifestat; eum tandem, qui est infinitus, incomprehensibilis, omnipotens, subsistens et operans per seipsum, et est perfectus Deus, sicuti est perfectus homo? Si Ariana impietas contra hæc firma adhuc et sibi constans perseverat, nullo alio pacto poterit unquam everti.

Unus tamen locus adhuc superest, eximius plane, quem præterire religio est. Sic autem se habet : « Qualem igitur Filium suum Deus per carnem misit, nisi Verbum, quod a principio scilicet Filium vocavit, quia futurum erat, ut ortum caperet? Et cum Filius vocatur, commune nomen amoris erga homines sumit. Nec enim Verbum per se et sine carne, perfectus Filius erat, cum tamen esset Verbum, Unigenitus. Neque caro per se sine Verbo subsistere poterat, quia in Verbo subsistebat. Sic ergo unus Filius Dei perfectus manifestatus est (64). » Hunc autem locum quo maxime abutuntur Unitarii, atque plurimum se efferunt, egregie illustrat, ac strenue propugnat doctissimus Maranus his verbis : « Videtur, inquit, sanctus martyr ita locutus fuisse duplici potissimum de causa (65) :

« I. Quia Verbum, etsi perfectus Dei Filius erat, ante incarnationem, ut patet ex ipso loco, ubi eum Unigenitum appellat Hippolytus, et ex multis aliis, in quibus de ejus generatione diserte disputat; nondum tamen erat Filius hominis. Hanc ipse inter-

* Dan. vii, 13.

(60) Hæc omnia Christus œconomice tanquam homo precabatur, qui erat verus Deus, Θεός ὢν ἀληθινός. S. Hippol., *Adv. Judæos*, num. 4.

(61) Sed quare, o propheta, edissere nobis, cur templum devastatum est? An propter illam olim vituli fabricationem? an propter populi idololatriam? an propter sanguinem prophetarum? an propter adulteria et fornicationes Israel? Minime, inquit; in omnibus enim illis semper veniam et indulgentiam ferebant; sed quia Filium auctoris beneficiorum interfecerant, ipse enim est coæternus Patri.

A pretationem suppeditat. Observat enim Verbum ante incarnationem vocatum fuisse Filium hominis; unde colligit perfectum Filium non fuisse, cum nondum esset homo. His enim verbis : « A principio « Filium vocavit, commune nomen amoris erga homines sumit, » Filius hominis clare designatur. Idque confirmari potest ex cap. 4 ubi sic loquitur Hippolytus : « Verbum enim caro erat, Spiritus « erat, Virtus erat. Unus commune nomen et in usu « apud homines sibi sumpsit, vocatus a principio Filius hominis propter futurum, quamvis nondum esset homo, sicut Daniel testatur, inquit : *Vidi, et ecce cum nubibus cæli quasi filius hominis veniebat*. » Cum Noetus metaphoras in Filii voce venaretur, et Patrem et Filium unam et eandem Personam esse statueret; suscepta adversus hunc hæreticum disputatio postulabat, ut Verbum Hippolytus ante incarnationem non metaphoricè, sed vere ob futuram ex Virgine generationem Filium hominis vocatum fuisse prætenderet, nec tamen perfecte Filium fuisse, quia nondum ex Virgine genitus erat.

« II. Non solum Verbum in Christo, sed etiam corpus et animam considerat Hippolytus; ac Verbum unitum carni, unum et perfectum Dei Filium existimat : ita ut Christus non solum quatenus Verbum, sed etiam quatenus Deus et homo, Filius sit Dei. Quemadmodum igitur caro sine Verbo Filius Dei esse non potest; ita Verbum sine carne, perfectum quidem Verbum erat et Unigenitus, sed unus ille perfectus Filius, ex Verbo, corpore et animo constans, non erat. Huc pertinet, quod ait cap. 4 : « Est igitur caro, quæ a Verbo Patris oblata, ut munus est; caro, inquam, quæ est ex Spiritu sancto, et Virgine, perfectus Filius Dei ostensus. » In eandem sententiam accipienda, quæ leguntur in libro genuino *De Antichristo*, cap. 3 : Αὐτὸς πάλιν ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, ὁ πάλαι μὲν Λόγος. « Ipse rursus Dei Filius, qui prius Verbum erat. » Hactenus V. C. Neque minus solide tuetur eundem locum Gregorius Bullus contra Zwicharum *Irenicorum* auctorem in hæc verba disserens (66) : « Non ita insanit Hippolytus, ut diceret (quod dixisse illum anonymus voluit) Verbo sive Unigenito quidquam intrinsecæ perfectionis revera accessisse ex carnis assumptione; imo contrarium aperte docuit. Nam primo diserte ait, Dominum nostrum perfectum fuisse Verbum et Unigenitum ante incarnationem. Deinde clare docet, Verbum

Αὐτὸς γὰρ ἔστιν ὁ τῷ Πατρὶ συναΐδιος. S. Hippolyt. *Demonstr. advers. Judæos*, num. 7.

(62) S. Hippolyt. *Comment. in Genes.*, tom. II, pag. 27, 28 et 29.

(63) Idem, *Contra Noet.*, num. 11.

(64) Idem, *Contra Noet.*, c. 15.

(65) Maran. *Divinit. J. C.* lib. iv, c. 13, § 4, p. 459.

(66) Bullus, *Defens. fid. Nicæn.*, sect. II, cap. 8, § 5, pag. 99.

sive Unigenitum adeo ex carne humana non melioratum esse, ut caro illa ipsam suam substantiam Verbo debeat. Quid ergo, inquires, voluit Hippolytus, cum ait Verbum et Unigenitum sine carne perfectum non fuisse Filium? Voluit, inquam, manifeste, τὸν Λόγον ante incarnationem non omni filiationis genere, ut ita dicam, defunctum fuisse, sive nondum fuisse omni modo, quo Pater voluit, Dei Filium. Scilicet Domino nostro triplicem nativitatem et filiationem attribuerunt veteres. Prima est, qua ut Λόγος ex mente Patris ab æterno natus fuit. Ex hac nativitate perfecta hypostasis divina existit; nec ipsi quidquam postea accessit, sed potius cæteræ nativitates συγκατάβασεις fuerunt, sive condescensiones Filii Dei. Altera nempe nativitas est, qua δ Λόγος a Deo Patre, apud quem, cum nihil adhuc præter Deum existeret, adeoque ex æterno fuerat, κατ' ἐνέργειαν exivit, ac tanquam ex utero ejus prodiit, seque demisit ad condendum universa. Tertia demum nativitas tum fuit, cum idem δ Λόγος caro factus est, et e sinu Patris in uterum beatissimæ Virginis illapsus, homo ex ipsa natus est per inumbrationem Spiritus sancti. Hoc fuit τοῦ Λόγου extrema συγκατάβασις (a nobis hominibus, adeoque ab ipsis angelis æternum adoranda), qua peracta, perfectus Filius Dei factus est, hoc est, ut dixi, omni filiationis genere defunctus est: siquidem cæteræ filiationes, quæ humanam Christi naturam spectant, ex hac dependent, atque ex ipsa consequuntur. Hæc fusius explicabimus, inquit C

cl. Bullus, ad sectionem illam δ, de Filii τῷ συν-ἀλλῆφ.)
Interim illud observandum est, inter ea, quæ Irenæi auctor ex libro Hippolyti *Contra Noetum* adduxit, tanquam catholicæ, id est, Nicænzæ fidei contraria, quædam esse, quæ illam ipsam fidem egregie confirmant. Hujusmodi est illud (67): « Cum alium dico (nempe Filium a Patre [68]), non duos Deos dico, sed tanquam lumen ex lumine, et aquam ex fonte, aut radium a sole: una enim virtus ex toto; totum vero Pater, ex quo virtus, Verbum: hoc vero mens seu sensus, qui prodiens in mundum, ostensus est Puer Dei (69). Omnia igitur per eum facta sunt; ipse solus ex Patre genitus. » Ubi Patrem et Filium, persona distinctos, unum tamen esse Deum inde probat, quod Filius non sit Deus a seipso, sed Deus de Deo, atque ex

A Patre, tanquam lumen ex lumine, et aqua ex fonte, et radius a sole prodeat, et Filium diserte eximit ex numero rerum a Deo factarum, illum solum ex ipso Deo Patre genitum pronuntians: quæ cum Nicæna fide ac confessione omnino conspirant.

Neque cuique offenculo esse debet, quod ibidem Hippolytus Patrem dicat *totum*, Filium vero *virtutem ex toto*. Nam totum recte dicitur Pater, quia est πηγή θεότητος. Siquidem divinitas, quæ in Filio est et in Spiritu sancto, Patris est, quia a Patre derivatur. Apprime itidem catholica sunt, quæ mox ex eodem Hippolyti libro sophista assertit, nempe hæc (70): « Pater mandat, Verbum perficit; Filius autem ostenditur, per quem Pater creditur. Œconomia consensionis redigitur ad unum Deum. Unus enim est Deus, qui mandat Pater, qui obedit Filius, qui docet scientiam Spiritus sanctus. Pater, qui est super omnia, Filius per omnia, Spiritus sanctus in omnibus. » Hic scilicet S. Hippolytus Patrem, Filium et Spiritum sanctum unum esse Deum aperte docet, et unicuique Trinitatis Personæ omnipræsentiam tribuit, ac vim divinam, quæ cuncta pervadat. Quod vero Patrem dicit *mandare*, Filium *obedire*, in eo consentientes secum et similiter loquentes habet alios Patres orthodoxos, non modo Antenicænos, sed et qui post concilium Nicænum floruerunt... Quod itidem Patrem proprie super omnia esse dicit, id ad ἐξοχῆν illam Patris, qua Pater est, omnino referendum, quam Catholici omnes agnoscunt.

ARTICULUS V.

DE DIVINITATE SPIRITUS SANCTI, EJUSQUE PROPRIETATIBUS PERSONALIBUS.

Quoad Spiritum sanctum, omni possibili præcognitione declarat idem sanctus episcopus et martyr, divinum hunc Spiritum esse tertiam Personam sanctissimæ Trinitatis, ut supra jam vidimus. Supponit vero idem auctor tres divinas Personas esse unum eundemque Deum; ait quippe tres has Personas habere unam eandemque potentiam, unam eandemque virtutem: ergo supponit Spiritum sanctum esse Deum et esse Patri Filioque consubstantialem. Cæterum perspicue mentem suam prodit super hoc articulo cum ait, « hanc consensionem » trium divinarum Personarum « redigi ad unum Deum (71): Œconomia consensionis redigitur ad unum Deum. Unus enim est Deus, subjun-

(67) *Contr. Noet.*, num. 11.

(68) Justino martyri, quando Filius ἑτερόν τι a Patre esse dicitur, et Tertulliano, quando *Filium et Patrem esse aliud ab alio* affirmat, eadem, quæ Hippolyto mens, ut Personarum distinctionem ostendant, non ut ὁμοούσιον inflicentur.

(69) Observat cl. Grabius S. Hippolyto solemnem fuisse. Christum vocare τὸν Παῖδα τοῦ Θεοῦ, *Puerum*, sive potius *Filium Dei*; quod patet ex ejus demonstratione *De Christo et Antichristo*, num. 3, Ἀὐτὸς πάλιν ὁ τοῦ Θεοῦ Παῖς, ὁ πάλαι μὲν Λόγος. Quæ verba sollicitius perpendens cl. Maranus in egregio opere, cui titulus: *Divinitas D. N. J. C.*, lib. IV,

cap. 13, pag. 460, ea sic reddit: « Ipse rursus Dei Filius, qui prius Verbum erat. » Neque aliter hunc locum interpretatur Grabius ad Bulli *Defens. fid. Nic.*, pag. 101. Quid quod eadem loquendi ratione paulo post utitur sanctus martyr? Ἐξ γὰρ καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Παῖς, quæ sic vertit ipsemet Combefisius: « Unus enim est Dei Filius. » Ita scilicet S. Hippolytus antiqui Patres Christum appellarunt ex Isaia XLII, aliisque locis, ubi Deus de ipso ait: Ἰσὺ ὁ παῖς μου · quanquam παῖς ibi *servum* significet.

(70) *Contr. Noet.*, num. 14.

(71) Idem, loc. cit.

git, qui mandat, Pater; qui obedit, Filius; qui docet scientiam, Spiritus sanctus. » Aliter Deum unum intelligere non possumus, « nisi vere Patri, et Filio, et Spiritui sancto credamus: per hanc enim Trinitatem Pater glorificatur. » Ait insuper S. Hippolytus, nos adorare Spiritum sanctum (72): « Spiritum sanctum adoramus. » Illi tribuit eandem gloriam, eandemque potentiam ac Filio, cujus Spiritus est: « Ipsi (Christo) gloria et potentia cum sacrosancto bono et vivifico ejus Spiritu (73). » Igitur certum ratumque est, juxta S. Hippolyti doctrinam, Spiritum sanctum esse Deum, sicuti et Pater Deus est, et Filius Deus esse, illisque vere esse consubstantialem.

Proprietates personales Spiritus sancti. — Proprietates personales Spiritus sancti modo enumerat S. Hippolytus (74): « Hic est Spiritus qui ab initio ferebatur super aquas⁶, per quem movetur mundus, natura⁷ creata consistit, omnia vitam accipiunt: qui in prophetis operatus est, in Christum devolvit. Hic est Spiritus specie linguarum ignearum datus apostolis; de hoc Gabriel ad Virginem: Spiritus sanctus superveniet in te⁸, etc. Per hunc Spiritum Petrus beatem illam vocem effatus est: Tu es Christus Filius Dei viventis⁹; per hunc Spiritum firmata Ecclesiae petra est. Tandem per hunc Spiritum, conjunctum cum aqua (baptismi), regeneratus homo vivificatur, ex servitute in libertatem transit, ex tyrannide ad regnum, ex corruptione ad incorruptibilitatem. » Hæc sunt notabiliora, quæ in divo Hippolyto occurrunt quoad tres divinas Personas.

ARTICULUS VI.

DE MYSTERIO INCARNATIONIS, ET DUARUM NATURARUM DISTINCTIONE IN CHRISTO.

Solus Filius incarnatus. — Non minus dilucide exponit sanctus Portuensis episcopus noster sanctissimum incarnationis mysterium, duasque in Domino nostro Jesu Christo omnino distinctas naturas, divinam nimirum et humanam, profertur. Atque primo docet S. Hippolytus nec Patrem, nec

⁶ Gen. 1, 2. ⁷ Luc. 1, 35. ⁸ Matth. xvi, 16; Marc. viii, 29; Luc. ix, 20; Joan. vi, 70.

(72) S. Hippolyt. *Adv. Noet.*, cap. 12.

(73) Idem, *Orat. in Theophan.*, num. 10.

(74) Idem, *ibid.*, num. 9.

(75) Idem, *Adv. Noet.*, num. 13.

(76) « Dic mihi, o beata Maria, quid erat a te in utero conceptum, et quid a te in matrice virginali gestabatur? Verbum erat Dei, primogenitus, qui e cælis in te descenderat, et homo primogenitus in utero formatus, ut primogenitum Verbum Dei primogenito homini unitum ostenderetur. » Idem apud Theodoret. *Dialog. 4*, et tom. I *Opp.*, p. 267.

(77) « Credamus igitur, fratres, secundum traditionem apostolorum, quod Deus Verbum a cælis descendit in sanctam Virginem Mariam, ut ex ea incarnatus, sumpta anima humana, rationis inquam particeps, factus omnia quæcumque homo est, excepto peccato, salvaret Adam, qui ceciderat, et immortalitatem hominibus largiretur iis qui crederent in nomine suo. In omnibus igitur demonstratum est nobis Verbum veritatis, quod unus est Pater, cujus

A Spiritum sanctum humanam carnem assumpsisse, sed Verbum Dei (75): « Missus autem, inquit, non est alius, quam Verbum. » Divinum hoc Verbum descendit in sanctam Virginem Mariam (76), et ex ea est incarnatum, sumpta anima humana. « factus omnia quæcumque homo est, excepto peccato (77). » Hoc Verbum Dei appellatum est Dei Filius ab initio, quia in tempore inter homines nasci debebat: « Nec enim Verbum per se et sine carne Filius perfectus erat, cum tamen esset perfectum Verbum Unigenitus (78). » Hoc est, non est adeptus perfectam qualitatem Filii, nisi per unionem duarum naturarum, per quam et Filius Dei, et Filius hominis simul effectus est.

Unio duarum naturarum Christi in una sola persona. — Divinum Verbum, Dei primogenitum, unitum cum Virginis primogenito, est verus Deus et verus homo, perfectus Deus et perfectus homo. « Totus Deus ipse, totus homo idem ipse, totus Deus pariter natura, et homo idem ipse. Deitate quidem, divina per suam ipsius sanctissimam carnem, non existentia natura carnis, operans; humanitate vero, humana, non existentia natura deitatis, deitatis indulgentia patiens. Nil divinum nudum corpore operatur, nil humanum idem ipse privatum divinitate gerens; servans sibi modum secundum utrumque immutabilem, per quem operatus est utraque decenti more, ad approbationem perfectæ ac veræ nihilque habentis pravitate inhumanationis suæ (79). »

C Quod quidem factum est absque ulla mutatione hujus vel illius naturæ: « Habens cœleste, quod paternum erat, tanquam Verbum; terrenum vero, tanquam ex vetere Adam, per Virginem incarnatus. Sic... Deus corporatus apparuit (80). Salvator ex ea (Maria) natus est sine confusione Deus et homo, ἀσυγχύτως Θεός καὶ ἄνθρωπος. » Hæc postremæ loquendi formulæ excerptæ sunt ex quodam fragmento Commentarii, quod exaravit S. Hippolytus in Proverbia; ibi enim explicans hæc capituli ix verba: *Sapientia ædificavit domum....., miscuit*

adest Verbum, per quod omnia fecit; quod posterioribus temporibus, sicut superius diximus, misit Pater ad salutem hominum. Hoc per legem et prophetas prædicatum est venturum esse in mundum. Sicut ergo prædicatum est, sic præsens seipsam manifestum fecit ex Virgine et Spiritu sancto novus homo factus: habens cœleste, quod paternum erat, tanquam Verbum; terrenum vero, tanquam ex vetere Adam, per Virginem incarnatus. Sic in mundum egressus, Deus corporatus, Θεός ἐν σώματι, apparuit, egressus perfectus homo, ἄνθρωπος τέλειος. Non enim per fictionem aut mutationem, sed vere factus homo: Οὐ γὰρ κατὰ φαντασίαν ἢ τροπὴν, ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος. » S. Hippolyt. *Contr. Noet.*, num. 17.

(78) *Contr. Noet.*, num. 15.

(79) Idem, lib. *De theologia et incarnatione contra Beronem et Helicem*, num. 7.

(80) Idem, *Contra Noet.*, num. 17.

vinum⁹⁻¹⁰, eadem interpretatur de duabus Jesu Christi naturis, per vinum intelligens naturam divinam; per aquam vero naturam humanam (81). *Miscuit in poculo suo vinum* (inquit ille), *in Virgine divinitatem suam uniens cum carne, tanquam vinum nereum ac purissimum*; sive, ut alibi etiam habet (82): *Mortale corpus nostrum suæ admiscendo virtuti.*

Proprietates et operationes distinctæ duarum naturarum in Jesu Christo. — Cæterum inanis scrupulus esset opinari, Eutychnianam hæresim designari hæc voce *μιξας*, *admiscens*; præter enim superius recitata apertissima testimonia, innumera pariter hoc loco afferre possumus, quæ ab omni erroris suspicionem super hoc articulo illum reddunt immunem. Etenim in tractatu *Contra Noetum*, peculiare proprietates operationesque tribuit duabus Christi naturis et quidem his verbis (83): « Sic igitur humana sua non recusat, qui demonstrabatur esse Deus, cum... super pulvinum dormit, qui naturam habet insomnem, ut Deus... cum ab Herode spernitur, qui totam terram iudicaturus est... et a militibus illuditur is, cui astant millia millium, et decies centena millia angelorum. » In tractatu *Contra Beronem* expresse docet, incarnationis mysterium demonstrare duas substantias perfectas, divinam et humanam (84): « Mysterium namque divinæ incarnationis... perfectæ deitatis et plenæ demonstrativum humanitatis; » et utramque naturam suas proprietates et operationes naturales absque ulla mutatione servasse: « secundum utrumque suum semper permanens sine casu, quibus divine pariter et humane operatus est: perfectionem per omnem utriusque rationem sibi naturaliter incommutabilem servans; » atque ideo divinum Verbum miracula patrabat, caro vero patiebatur (85): « Deitate quidem divina... operans; humanitate vero humana. »

In humanitate sua Salvator noster esurivit et sitiit; et in divinitate sua uno eodemque tempore adorabatur ab angelis (86): « Humanam quidem ipsius naturam facile est agnoscere, quando esurit et sitiit... Divina vero ipsius natura non obscure cernitur, quando ab angelis adoratur. » Uno verbo, operationes istæ adeo distinctæ sunt, juxta S. Hippolytum (87), quod Verbum, « nihil divinum corpore

A operabatur, nihil humanum divinitate gerebat. Verum licet mortuus est tanquam homo, tamen secundum divinitatis naturam mansit vivus (88). » Habes igitur duas Christi naturas formaliter distinctas, earumdemque distinctas operationes in divo Hippolyto assertas conspicis. Demonstrandum superest, vetustum hunc Ecclesiæ Patrem, unam agnovisse in Christo personam, unumque principium operationum omnium, quæ utrique naturæ conveniunt.

Id vero evidentissime constabit unicuique vel leviter attendenti quos superius attulimus textus, ut distinctionem duarum naturarum assertam a divo Hippolyto evinceremus; ex illis enim probe manifestum erit, quod licet duarum naturarum distinctio perspicue asseratur, nihilominus una tantum in Christo persona astruitur.

Unitas personæ in Jesu Christo. — Ipse quippe et perfectus Deus est, et perfectus homo; ipse prout Dei Verbum, divinam habebat naturam, prout verò Adæ filius, habebat naturam humanam: Deus incarnatus est, « Deus incorporatus; » et ille ipse est, qui natus est... Deus et homo: Idem est, qui « ab Herode spernitur, et ab angelis adoratur; » qui « divina operatur et humana, » qui « moritur, et manet vivus. » Quomodo conciliari hæc possunt cum distinctione naturarum? Audi eundem divum Hippolytum perbelle hoc explicantem (89): « Secundum utrumque suum semper permanens sine casu, quibus divine pariter et humane operatus est... » Et alibi: « Sibimet modum servans secundum utrumque immutabilem, per quem operatus est utraque decenti more (90). » Ex omnibus his quæ modo attulimus quoad incarnationem, inferendum est, divum Hippolytum in suis scriptis manifeste damnare tres primarias hæreses post ejus mortem exortas: Eutychnianorum scilicet, Monothelitarum et Nestorianorum: primam quidem, dum astruit in Christo duas naturas distinctas; secundam vero, dum duas admittit voluntates in eodem Christo, duasque operationes, quæ duarum naturarum sunt propriæ; tertiam tandem, dum unitatem personæ in Christo tuetur.

Scopus incarnationis. Circumstantiæ incarnationis. — Finis ac scopus incarnationis fuit hominum

⁹⁻¹⁰ Prov. ix, 2.

(81) Idem, in illud *Proverb.* ix, tom. I *Opp.*, pag. 282, et apud Galland., tom. II *Biblioth. PP.* colum. 488.

(82) « Quod enim Dei Verbum cum esset carnis expert, sanctam carnem ex sancta Virgine induit, tanquam sponsus sibi ipsam in crucis patibulo vestem contexens; quo nimirum mortale corpus nostrum suæ adunando virtuti, et corruptibile incorruptibili, infirmum forti miscens, homini qui perierat, salutem præstaret. » Idem, *De Antichr.*, num. 4.

(83) Idem, *Contra Noet.*, num. 18.

(84) Idem, *Adv. Beron. et Helic.*, tom. I *Opp.*, pag. 227 et 228, et apud Galland., colum. 467 et 468.

(85) Idem, *ibid.*, apud Fabric., pag. 226, et Galland. col. 469.

(86) Idem, in *psal.* II, tom. I *Opp.*, pag. 268, et Galland., col. 486. Vide et apud Fabric., pag. 226 et tom. II, pag. 24, 27, 28, 45, et tom. I, pag. 265 et 264.

(87) Idem, *Contra Beronem*, num. 8, apud Galland., col. 469.

(88) Idem, *Comment. in Genesim*, tom. I *Opp.*, pag. 24, et apud Galland., col. 478.

(89) Idem, *Contra Beron.*, tom. I, pag. 228, et apud Galland., col. 468, num. 4.

(90) Id., *ibid.*, pag. 230, et apud Galland., col. 469, num. 8.

salus (91); hinc « Verbum e cœlis descendit... ut... A notat (3', ex iis, quæ statim sequuntur, quisque salvaret Adam, qui ceciderat, et immortalitatem largiretur iis qui crederent in nomine ejus... Neque caro per se sine Verbo subsistere poterat; quia in Verbo habebat subsistentiam, τῆς οὐσίας. Incarnato Verbo et facto homine, Pater erat in Filio, et Filius in Patre... Non per fictionem, sed vere factus est homo (92). » Hæc incarnatio peracta est in Virginis utero, operante Spiritu sancto: et error est opinari, Verbum aut aliunde quam de sinu Virginis carnem sumpsisse, aut carnem hanc de cœlo traxisse; cum ante incarnationem nullum corpus haberet, essetque purus spiritus. Prophetæ utique Filium Dei appellaverunt etiam Filium hominis, sed per anticipationem, scilicet propter futuram ejus incarnationem: « Vocatus a principio Filius hominis, propter futurum, quamvis nondum esset homo (93). » Et alibi: « Qualem igitur Filium suum Deus per carnem misit, nisi Verbum, quod a principio scilicet Filium vocavit, quia futurum erat ut ortum caperet? Et cum Filius vocatur, commune nomen amoris erga homines sumit (94). »

Christus ex semine David versus Deus omnes salvare vult. — Ex divi Hippolyti insuper doctrina colligimus, quod Deus omnes homines salvare velit (95), quod Dominus noster Jesus Christus sit versus Deus (96) Patri cœternus (97), ipse in Patre, et Pater in Christo sit (98); quod Pater omnem potestatem eidem dederit (99), et eundem constituerit judicem ac regem omnium creaturarum in cœlis, in terris et in inferis; quod voluntas Patris sit ipse Christus (1). Dum vero de Filii temporali nativitate loquitur, in suspicionem venit S. episcopus Portuensis, quasi negare voluisset Christum Filium Dei ex David descendisse, ejusque ex semine factum; ait enim (2): « Catulum leonis vocavit propheta ¹¹, qui ex Juda et Davide secundum carnem factus est, non quidem ex Davidis factum semine, sed qui de Spiritu sancto concipiatur, et ex sancto germine e terra procederet. » Verum, ut optime Tillemontius

¹¹ Gen. XLIX, 9.

(91) S. Hippolyt., *Contra Noet.*, num. 17.

(92) Idem, *ibid.*, num. 16 et num. 4.

(93) Idem, *ibid.*, num. 4.

(94) Idem, *ibid.*, num. 15.

(95) « Omnes vult, omnes salvare desiderat. » D S. Hippolyt., *De Antich.*, num. 5.

(96) « Hæc omnia Christus œconomice tanquam homo precabatur, qui erat verus Deus. » Idem, *Contra Judæos*, num. 4.

(97) « Filium auctoris beneficiorum interfecerunt, ipse enim est cœternus Patri: τῷ Πατρὶ συνἀδίδος. » Idem, *ibid.*, num. 7.

(98) « In quo autem est Deus, nisi in Christo Jesu, Verbo Patris, et mysterio œconomix, id est incarnationis?... Quod autem dixit, *in te est Deus*, ostendit mysterium œconomix, id est incarnationis, quod, incarnato Verbo et facto homine, Pater erat in Filio, et Filius in Patre, conversante Filio cum hominibus. » Idem, *Contr. Noet.*, num. 4.

(99) « Omnem potestatem ostendit, quæ a Patre data est Filio, qui cœlestium, terrestrium et infernorum rex omniumque judex creatus est. Cœlestium quidem, quod Verbum Patris ante sæcula

notat (3', ex iis, quæ statim sequuntur, quisque perspicere potest, S. Patrem ex stirpe quidem Davidica ortum Jesum Christum agnoscere; ita tamen, ut neget ipsum ea ortum « ex Davidis semine » ratione vulgari, qua cæteri homines, quippe « qui de Spiritu sancto conceptus fuerit, et ex sancto germine e terra processerit. »

ARTICULUS VII.

DE BEATÆ MARIE VIRGINITATE ET MATERNITATE.

Quoniam sanctus Hippolytus nullibi beatissimam Virginem Mariam titulo *Deiparæ* (Θεοτόκου) insigniat, nihilominus tamen ejusmodi passim utitur loquendi formulis, ex quibus luce meridiana clarius patescit, sanctum episcopum beatam Virginem et Matrem Dei credidisse, et ut talem veneratum fuisse. Etenim disertis verbis profitetur, Mariam Dei Verbum in utero et concepisse et gestasse (4), « Salvatorem ex ea natum, et sine confusione Deum et hominem (5); » atque Jesum Christum esse verum Deum ac hominem (6).

Idem quoque sanctus Pater in beatissima Virgine Maria perpetuam illius virginitatem egregie commendat, dum ita scribit: « Universorum conditor ex sanctissima semper Virgine Maria per conceptionem involabilem sine conversibilitate substantians sibi in intellectualem cum sensitivo corpore, natura factus est homo (7). » Singularis autem S. Hippolyti erga Deiparam pietas, quæ hæreditario quodam jure ipsi cecit, quæve ex apostolo Joanne in Polycarpum, ex Polycarpo in Irenæum, ex Irenæo in Hippolytum, cæterosque fuit propagata, apparet ex hisce ejusdem præclaris verbis (8): « Quo tempore adveniens Salvator ex Virgine (arca auro mundo deaurata, intus quidem Verbo, foris verbo Spiritu sancto) suum corpus mundo protulit; adeo, ut veritas demonstrata sit, et manifestata arca. » Pœria autem ex Hippolyti scriptis in psalmum xxii servavit Theodoretus, *Dialog.* 1, pag. 36, tom. IV edit. Sirmondianæ (9): « Porro tamen arca ex lignis quæ putrescere non

exstiterit; terrestrium vero, quod homo inter homines natus est, ut a se ipse Adamum reformaret; infernorum autem, quod inter mortuos reputatus, sanctorum animabus prædicans, morte victor mortis exstitit. » Idem, *De Antichr.*, num. 16.

(1) « Voluntas Patris est Jesus Christus. » Idem, *Contr. Noet.*, num. 13.

(2) Hippolyt., lib. *de Antichr.*, num. 8.

(3) Tillemont, *Mémoir.*, tom. III, not. 6 sur S. Hippolyt., pag. 513.

(4) « Dic mihi, o beata Maria, quid erat a te in utero conceptum, et quid a te gestabatur in virginali matrice? Verbum erat Dei. » Hippolyt. apud Theodoret., *Dialog.* 1, et tom. I *Opp.*, pag. 267.

(5) Idem in illud: *Sapientia ædificavit.* Proverb. ix, 1; tom. I *Opp.*, pag. 282.

(6) Vide articulum præcedentem.

(7) S. Hippolyt., *Contra Beronem et Helicem*, num. 8, p. 469, apud Galland., et 250 apud Fabric.

(8) S. Hippolyti *Interpretatio in Daniele*, num. 6, pag. 101, in Daniele secundum LXX, Romæ, 1772.

(9) Hippolytus apud Fabric., tom. I *Opp.*, p. 268. et apud Gallandium, tomo II *Biblioth. PP.*, col. 496.

poterant, erat ipse Salvator. Per hanc enim putredinis et corruptionis expers ejus tabernaculum significabatur, quod nullam peccati putredinem genuit... Dominus autem a peccato alienus erat, et ex lignis putrefactioni non obnoxii secundum hominem, hoc est, ex Virgine et Spiritu sancto, intus et foris tanquam purissimo Verbi Dei auro circumtectus. » Eadem fere e sancto Irenæo habet sanctus Joannes Damascenus contra Jacobitas.

ARTICULUS VIII.

DE BAPTISMO ET EUCHARISTIA.

Baptismi effectus. — Sanctus martyr ac episcopus Hippolytus suis in scriptis de duobus duntaxat sacramentis, Baptismo nimirum et Eucharistia, mentionem fecit; verum reliqua nullibi expresse e sacramentorum numero exclusit. Docet autem per sacramentum Baptismatis nos obtinere immortalitatem et vitam spiritualem, a servitute ac captivitate dæmonis nos liberari, et induere adoptionem filiorum Dei. « Pater igitur immortalitatis, inquit (10), immortalē Filium ac Verbum in mundum misit, qui venit ad homines, loturus eos aqua et Spiritu, et regeneraturus ad animæ corporisque incorruptibilitatem, inspiravit in nos spiritum vitæ, et incorruptibili armatura induit. Si igitur homo factus immortalis est, Deus etiam erit. Si vero per aquam et Spiritum sanctum a regeneratione ex lavacro Deus fit, comperietur etiam post resurrectionem e mortuis *cohæres Christi esse*. Igitur præconis voce proclamo: Venite, omnes tribus gentium ad Baptismatis immortalitatem: *Vitam vobis*, qui in ignorantie caligine versati adhuc estis, *fausto significatione nuntio; venite ex servitute in libertatem, ex tyrannide ad regnum, ex corruptione ad incorruptibilitatem*. Et quomodo, inquit, veniemus? Quomodo? *per aquam et Spiritum sanctum. Hæc est aqua cum Spiritu conjuncta, qua paradisi rigatur, terra pinguescit*, atque ut omnia compendio amplectar, *per aquam generatus homo vivificatur, qua Christus baptizatus est, in quam Spiritus sanctus columbæ specie descendit*. ... Accede ergo, et regenerare, o homo! ad adoptionem filiorum Dei. Et quomodo? inquit. Si non adulterium nec cædem commiseris, nec idola colueris (11), id est, habitum et affectum ad hæc, et alia crimina fructum Baptismi impediencia abjeceris: si non vincaris a voluptate, si non committas, ut

¹⁰ Ephes. vi, 14. ¹¹ Gen. XLIX, 20.

(10) S. Hippolyt. *Hömil. in Theophan.*, num. 8, pag. 264, apud Fabric., tom. I *Opp.*, et apud Galland., tom. II, col. 494.

(11) En tria illa capitaliora, et apud primos Christianos expertia propemodum veniæ crimina, idololatriam, homicidium et adulterium. Prima fronte illa S. Hippolyti verba: « Accede igitur, et regenerare, o homo... Si non adulterium, nec cædem commiseris, nec idola colueris, » videri possent a Baptismi gratia eos abigere, qui talium criminum rei sunt. Si vero hujus Patris mens attente perpendatur, omnis illico evanescet difficultas; primo enim omnes gentes ad hoc sacramentum iuvitat: « Venite, omnes tribus gentium, ad Baptismatis immor-

talitatem; » quod sane et idolorum cultores, et adulteros, etc., præsupponit. 2º Nullum est crimen, quantumvis enorme, quod divino hoc sacramento non deleatur juxta Isaia textum, quem de Baptismo interpretatur S. Hippolytus, uti supra vidimus. Ergo sacramentum hoc delet idololatriam, adulterium, etc. Igitur sanctus martyr id unum intendit, oportere scilicet abjicere habitum et affectum ad hæc crimina, uti et ad cætera omnia, ut Baptismi gratia obtineatur; quod quidem verum est, et cum Ecclesiæ doctrina apprime congruit.

A affectus superbiz tibi dominetur; si sordes impuritatis abstergas, et onus peccati a te abjicias; si exuas armaturam diaboli, et induas fidei thoracem ¹². Sicut Isaias, cap. 1: « Lavamini, inquit, et quærite judicium, eripite oppressum, iudicate orphano, absolvite viduam, et venite, et discitemus, ait Dominus. Et si sint peccata vestra sicut puniceus pannus, ut nivem dealbabo; sique fuerint ut corcinum, dealbabo ut lanam. Et quando vultis vocem meam audire, bona terræ comedetis. » Vides, dilecte, quomodo propheta baptismi vim purgativam prædixit; qui enim cum fide in hoc regenerationis lavacrum descendit, renuntiat malo, et Christo se addicit. Hostem abnegat, ac Christum Deum esse confiteitur; servitute exiit, induit adoptionem; redit ex baptismo splendidus, ut sol radios justitiæ effulgurans. Quod vero maximum est, revertitur Filius Dei et Christi hæres. »

Fructus baptismi Christi. — Enumerat paulo supra fructus baptismi Salvatoris nostri Jesu Christi hoc modo (12): « Vides, dilecte, quot et quantorum bonorum jacturam facturi fuisset, si Joannis monitioni Dominus cessisset, et Baptismum non suscepisset. Clausi enim erant antehac cœli, inaccessa supera regio... Statim autem aperti sunt cœli ipsi. Reconciliatio facta visibilium cum invisibilibus, cælestes ordines gaudio sunt impleti, Satanæ in terris ægritudines, res absconditæ, quæ erant, patefactæ sunt, quæ hostium erant in numero, reddita fuere amica. »

Realis Christi in Eucharistia præsentia. *Noster panis est Dominus noster Jesus Christus.* — Eucharistia, prout docet S. Hippolytus, est sacramentum, quo Jesus Christus divinam ipsius carnem, ac venerabilem ejus sanguinem dedit nobis edendum bibendumque in remissionem peccatorum (13). En apertum veteris hujus doctoris testimonium, quo realis Christi præsentia in sanctissimo Eucharistiæ sacramento contra Calvinistas invictissime demonstratur. Huc spectant etiam, quæ legimus in fragmentis ejus *Commentarii in Genesim* ad ea Scripturæ verba: *Pinguis ejus panis, et ipse dabit delicias principibus* ¹⁴. « Hoc figuram vocationis nostræ interpretatur, ait S. Hippolytus; quod enim pingue, lautum est. Quinam vero panis lautior nostro? Noster enim panis Dominus est, ut ipse ait:

talitatem; » quod sane et idolorum cultores, et adulteros, etc., præsupponit. 2º Nullum est crimen, quantumvis enorme, quod divino hoc sacramento non deleatur juxta Isaia textum, quem de Baptismo interpretatur S. Hippolytus, uti supra vidimus. Ergo sacramentum hoc delet idololatriam, adulterium, etc. Igitur sanctus martyr id unum intendit, oportere scilicet abjicere habitum et affectum ad hæc crimina, uti et ad cætera omnia, ut Baptismi gratia obtineatur; quod quidem verum est, et cum Ecclesiæ doctrina apprime congruit.

(12) Idem, loc. cit., num. 6.

(13) Idem, tom. I *Opp.*, pag. 282, et apud Galland., tom. II, pag. 488.

Ego sum panis vitæ ¹⁴. Equis vero alius dabit cibum principibus, quam Dominus noster Jesus Christus? Non tantum iis qui credunt e gentibus, sed etiam ex circumcissione, qui principatum tenent in fide, hoc est patribus et patriarchis, et prophetis, omnibusque credentibus in nomen ejus ac passionem (14). »

Eucharistia corpus Christi et sacrificium mundum ac incruentum. — Hoc corpus, ac venerabilis sanguis quotidie super nostra altaria offeruntur in memoriam primæ cœnæ (15) : « Quæ in arcana et divina mensa, inquit S. Hippolytus, quotidie perficiuntur et sanctificantur, in memoriam nunquam non recolendæ memoriæ primæ illius divinæ et arcanae cœnæ. » In opere, quod inscribitur *De charismatibus traditio apostolica*, Eucharistiam vocat sacrificium mundum ac incruentum ab episcopis et presbyteris duntaxat offerendum. En illius verba (16) : « Primus igitur natura Pontifex unigenitus Christus non sibi honorem rapuit, sed a Patre constitutus est; qui factus homo propter nos, et spirituale sacrificium offerens ipsi Deo ac Patri ante passionem, nobis constituit solis hoc facere, licet nobiscum essent alii consimiles quoque, qui in eum crediderunt : verum non statim ac aliquis credidit, jam et sacerdos constitutus fuit, aut dignitatem pontificalem obtinet. Sed post assumptionem illius nos juxta ejusdem constitutionem offerentes sacrificium mundum ac incruentum elegimus episcopos et presbyteros et diaconos numero septem. *Ex his* (septem) unus erat Stephanus, beatus martyr... Nusquam cernitur iis usus esse (Stephanus), quæ officio diaconi non convenirent; non sacrificium obtulisse, aut manus cuiquam imposuisse, sed diaconi ordinem usque ad finem custodisse. » Desumptimus hæc ex *Διδασκαλία* apostolorum, quæ vulgo S. nostro Hippolyto ascribitur.

ARTICULUS IX.

DE NATURA ANGELORUM ET ANIMARUM, RESURRECTIONE MORTUORUM, EXTREMO JUDICIO, PRÆMIO AC SUPPLICIO PROBORUM ET IMPROBORUM, MUNDIQUE INTERITU.

Status hominum post resurrectionem. Angeli et animæ immortales ac incorruptibiles. — Sanctus Hippolytus statum hominum post resurrectionem ita depingit : « Erunt, inquit S. Hippolytus, homines in resurrectione sicut angeli Dei, nimirum corruptionis expertes, immortales, nihil defluxu aliquo deperdere soliti; nam immortalis natura non generat, non generatur, non augetur, non dormit, non esurit, non sitit, non fatigatur, non pati-

tur, non moritur, necque a clavis et lancea perforatur, non sudat, non fundit sanguinem. » Ejusmodi naturis constant angeli, et animæ corporeis vinculis exsolutæ; ambæ enim istæ naturæ sunt alterius generis, et diversæ a creaturis hujus mundi, quæ sub aspectum cadunt, et corruptioni subjiciuntur (17).

Ex his clarissime eruitur, divum Hippolytum agnovisse animam naturam suam immortalem; et angelos uti substantias pure spirituales, et a materia omnino secretas : quæ quidem duæ essentialis veritates aliqua involvuntur obscuritate in omnibus ferme scriptoribus sacris, qui ante ipsum floruerunt.

Resurrectio generalis. — Animæ quoque immortalitatem diserte astruit vetustus hic Pater, dum resurrectionem generalem adversus Platonem probat ita disserens : « In quo continentur omnium animæ, usque ad tempus quod Deus determinavit, tunc omnium resurrectionem factururus, non animas ex corpore in corpus aliud detrudendo, sed eadem ipsa corpora iterum excitando. Quæ dissoluta videntes, si fidem denegatis, o Græci, discite non esse increduli. Animam enim credentes factam, et immortalem a Deo conditam secundum sententiam Platonis, in tempore; non debetis non credere, quod Deus potens est, ex iisdem elementis compositum et factum, ad vitam illud revocans, immortale reddere : illud enim possibile, hoc vero impossibile non dicitur de Deo. Nos ergo credimus corpus resurrecturum. Si enim corrumpitur, non omnino perditur; terra enim recipiens illius reliquias, illas servat, et efflorescunt factæ instar seminis, et terræ pinguedini implicatæ, et immersæ; et seminatum quidem granum, nudum seminatur, ad imperium vero Dei Creatoris florens, indutum et gloriosum exurgit, non ante quam moriens dissolvatur, et terræ commisceatur. Adeo ut non vane credamus resurrectionem corporum. Nam etiamsi ad tempus solvatur corpus, propter primam ab initio transgressionem perpetratam; tanquam in conflatorio terræ mandatur, rursus aliquando reformandum : non tale, quale nunc, resurrecturum, sed purum, et non amplius corruptioni obnoxium. Et cuilibet corpori sua propria anima reddetur; et illo induta, non mœrore marcescet, sed cum illo gaudebit, pura purum inhabitans. Cui nunc in mundo juste comes facta, et non habens in ulla re illum insidiatorem, rapietur, et accipietur cum omni gaudio. Injusti vero non immutata assument

¹⁴ Joan. vi, 35, 48.

(14) Hippolyt., Fragment. ex *Commentar. in Genesin*, tom. II, pag. 28, et apud Galland., l. c., col. 481.

(15) « Et paravit mensam suam, promissam sanctæ Trinitatis cognitionem, nec non venerandum sanctumque ejus corpus, ac sanguinem, quæ in arcana, et divina mensa quotidie perficiuntur, et sanctificantur in memoriam nunquam non recolendæ memoriæ primæ illius, et divinæ et arcanae cœnæ. »

S. Hippolyt., in illud Proverb. ix, 1 : *Sapientia edificavit*; Fabr., tom. I *Opp.*, pag. 282, et apud Galland., tom. II, col. 488.

(16) Tom. I *Opp.* S. Hippolyt., apud Fabric., pag. 258 et 259, et apud Galland., tom. II, col. 512 et 515.

(17) S. Hippolyt., tractat. *De resurrectione*, tom. I *Opp.*, pag. 244, et apud Galland., tom. II, col. 495.

corpora, nec liberata affectibus et morbis, neque illa glorificata accipient, sed in iis, quibus finierunt vitam, morbis, et quales in incredulitate vixerunt, tales certe judicabuntur (18). » Ex his colligitur sanctum nostrum episcopum conformiter sacrae Scripturae docuisse unumquemque cum proprio corpore esse resurrecturum; corpora justorum gloriosa, impassibilia, corruptionis expertia fore, et una cum anima beata aeternitate fruitura esse; econtra autem corpora impiorum non immutatum iri, iisdemque morbis ac infirmitatibus obnoxia fore, quibus in hoc saeculo fuere obnoxia.

Idem corpus resurget. — In Epistola ad Severinam tradit hic S. Pater, nixus auctoritate S. Pauli, idem corpus resurrecturum. « Primitias igitur hunc (Christum) dominat (Paulus I Epist. ad Corinth. xv, 20) dormientium, et primogenitum ex mortuis ¹⁸, qui resurgens et volens ostendere, quod idem hoc esset resuscitatum, quod et mortuum fuerat, dubitantibus discipulis accersens Thomam dixit ¹⁹ : Accede huc, tange, et vide, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me vides habentem. Idem (Paulus) in eadem Epistola appellans ipsum primitias ²⁰, testimonium nostrae asseverationi perhibuit, quod ex eadem massa carnem assumptam Servator resuscitavit, faciens eam primitias carnis justorum, ut omnes credentes fiducia hujus resuscitati expectemus futuram resurrectionem (19). »

Judicium extremum. — De extremo iudicio agit S. Hippolytus tum in libro *De Antichristo*, tum in tractatu *adversus Platonem*. In hoc scribit de illo : « Quod omnes, sive justus sive injustus, ducentur coram Deo Verbo : illi enim Pater omne iudicium dedit ²¹, et ille voluntatem Patris implens iudex adveniet; ille, inquam, quem nos Christum vocamus : neque enim Minos, aut Rhadamanthus sunt iudices, ut secundum vos, ethnici; sed ille, quem Deus et Pater glorificavit, de quo alibi particulatim disseruimus in gratiam eorum qui quaerunt veritatem; ille ipse justum iudicium Patris in omnes exercens ordinabit, quod aequum et justum erit, unicuique secundum opera : *cujus iudicio sistentur omnes, homines, angeli* (dæmones), et unanimes vocem emittent : Justum est iudicium tuum (20). »

Praemium bonorum, et poena malorum. — « Hujus vocis aequitas, prosequitur S. Hippolytus, apparet in retributione in utroque, cum beneficientibus juste fructio aeterna praebetur, malorum vero cupidis aeternum supplicium distribuatur, et expendatur. Et hos manet ignis inextinguibilis, et qui nunquam finietur, et vermis igneus non moriens ²², non cor-

pus corrumpens, sed irrequieto dolore ex corpore effervescens et ebulliens : illis somnus cessationem et quietem non conciliabit, non nox leniet et mulcebit dolores, non mors supplicia solvet. Non juvabit exhortatio affinium intercessorum; nam justus non amplius ab illis videbuntur, et non sunt illorum memoria digni. Soli enim justus operum Justorum erunt memores, per quae pervenerunt ad regnum caeleste, in quo nec somnus, nec dolor, nec corruptio, nec sollicitudo, nec nox, nec dies tempore mensurata, nec sol necessitate quadam per circulum caeli cursum suum agitans, non lunae decursus et incrementum, quae temporum mutationes inducit, et terram madidam reddens. Non sol ardens, non Ursa versatilis, non Orionis ortus, non astrorum errores innumeris, non in via terra, non inventu difficilis paradisi aula, non molestus maris fremitus, impediens, quominus a vectore pedibus calcetur; justis enim et ipsum pervium, etiamsi humido non privetur. Caelum non erit inaccessible hominibus, et via, qua ascendi et scandi possit, non talis erit, quae non possit inveniri. Non terra rudis et inculta, et hominibus laborem, et molestiam creans, sed sponte fructus progeminans ad cultum et ornatum. Non iteratae ferarum generationes, neque aliorum animalium effervescens et ebulliens substantia; neque enim homines tunc rursus generant, sed manet indesinenter numerus justorum cum justis angelis, et spiritibus. His verbis obtemperate, et illa credentes, o homines! eritis justorum consortes, et futurorum bonorum potiemini, quae neque vidit oculus, neque auris audivit, neque ascenderunt in cor hominis, quae praeparavit Deus iis qui diligunt illum ²³. »

In libro autem *De Antichristo*, num. 63, ex Novi et Veteris Testamenti Scriptura probat S. Hippolytus resurrectionem generalem, praemia et supplicia hominum. Numero autem 64, ita de interitu mundi loquitur : « His itaque futuris .... » ac jam mundi universi appetente consummatione, quid reliquum est, quam ut Dominus et Salvator noster Jesus Christus Deus in caelis appareat, in quem speravimus? Qui conflagrationem, justumque iudicium cunctis inducturus sit, qui in eum non crediderunt. »

ARTICULUS X. DE ANTICHRISTO.

Origo Antichristi. Ejus nomen. — Pro hujus capituli coronide quaedam afferemus divi Hippolyti loca circa Antichristum. Nebulonem hunc ex tribu Dan nasciturum docet sanctus iste episcopus (21), suamque sententiam firmare studet auctoritate

¹⁸ Coloss. i, 18. ¹⁹ Luc. xxiv, 39. ²⁰ I Cor. xv, 20. ²¹ I Cor. xv, 25. ²² Joan. v, 22. ²³ Isa. Lxvi, 24; Marc. ix, 44, 45. ²⁴ I Cor. ii, 9.

(18) S. Hippolyt., lib. *adv. Graecos et Platonem*, num. 2, tom. I *Opp.*; Fabric., pag. 221, et apud Galland., colum. 452.

(19) S. Hippolyt., apud Theodoret., dialog. 2, pag. 155; apud Fabric., tom. I *Opp.* pag. 92, et

Galland., tom. II, col. 499.

(20) S. Hippolyt., *adv. Graec. et Platonem*, apud Fabric., tom. I, pag. 222, et apud Galland., tom. II *Bibl. PP.* num. 5, col. 455.

(21) S. Hippolytus, lib. *De Antichristo*, num. 14.

Scripturarum, et præcipue Genesis cap. XLIX, v. 17, et Jeremiæ cap. VIII, v. 16. Verum opinio hæc ad summum ut simplex conjectura proferri potest; hanc quippe retulisse, refutasse est, ut quilibet probe dignoscet, si vel leviter perpendere velit duo illa Scripturæ testimonia, quibus ejus opinio, tota quanta est, innititur. Quoad Antichristi nomen, ea sancto Hippolyto opinio stetit, hoc designari illis Apocalypsis verbis (22) : *Et numerus ejus sexcenti sexaginta sex*²¹; et licet definire non audeat sanctus episcopus, quodnam nomen ex hoc numero emergere possit, nihilominus ex conjectura opiatur (25) post S. Irenæum, impostorem hunc fortasse appellari debere hoc nomine : *Titan* sive *Evanthas*, sive *Latinus*; quæ quidem conjectura, æque ac prima, futilis est.

Tempus Antichristi. — Non æque nutat, quod docet idem sanctus martyr de tempore Antichristi adventus; docet quippe (24) hunc iniquitatis virum in fine mundi venturum esse; quod et communiter docet Ecclesia. Cæterum non ille sum ego, qui assentiri possim D. Hippolyto quædam Scripturæ testimonia de præciso Antichristi adventu interpretanti; veluti cum ait (25), Antichristum venturum in postrema septuaginta hebdomadarum Danielis: constat enim, ut alibi jam vidimus, hebdomadam hanc finem habuisse in primo Jesu Christi adventu, quo peracto circumstantiæ omnes notabilissimæ impletæ sunt, quas impleri debere in illa hebdomada Scripturæ nuntiaverant. Extunc quippe urbs inclita Jerusalem destructa fuit, templum eversum, sacrificium abolitum, abominatio desolationis fuit in loco sancto; quemadmodum ecclesiastica narrat historia ex fide ipsorum Hebræorum, qui, cum propriis oculis calamitates illas conspexissent, litteris consignarunt.

Enoch et Elias. — Nec ultra conjecturæ fines vagatur altera hæc S. Hippolyti opinio (26); Enochum scilicet et Eliam prophetas per dimidium septuagesimæ hebdomadæ pugnatos cum Antichristo; nec non insumptos in prædicatione « bis mille, bis centum sexaginta dies; » quod æque incertum est. Enoch et Elias apparebunt utique Antichristi ætate, homines ad pœnitentiam cohortantes, sicuti eodem loco noster hic auctor docet. Verum, quonam præcise tempore apparebunt? Quot diebus terram ha-

²¹ Apoc. XIII, 11.

(22) S. Hippolyt. lib. *De Ant.*, num. 48.

(23) Idem, *ibid.*

(24) Idem, *ibid.*, num. 19.

(25) Idem, *ibid.*, num. 43 et seqq. Captatio hæc certi temporis Antichristi, ut et Christi ad judicium venturi, omnino cavenda, quod nosse hæc mortales Providentia noluerit. Videndus S. Chryso-

bitabunt? Vanæ ac inutiles quæstiones sunt istæ, quarum certam solutionem latere nos voluit Spiritus sanctus, sicuti et determinatum tempus quo omnia consummabuntur; quod tempus nihilominus ad exitum sexti millenarii ab eodem S. Hippolyto præfigitur. Ex quibus sane peculiaribus divi Hippolyti opinionibus probe conjicimus, eum in exponendo litterali Scripturarum sensu parum admodum excelluisse.

Characteres Antichristi. — Felicioribus ventis mare istud enavigat, cum docet (27) seductorem hunc, ut facilius homines decipiat, venturum esse quibusdam notis ac signis distinctum, quæ in sacris litteris Jesu Christo tribuuntur; seductor enim, ut ait sanctus Hippolytus, per omnia similis videri vult Filio Dei. « Leo quidem Christus, ex sacris Scripturis; et ex iisdem Scripturis leo Antichristus. Rex Christus; ac rex Antichristus. Exhibitus est Salvator ut agnus; ipse quoque pariter ut agnus apparebit. Misit Dominus apostolos in omnes gentes; mittet et ipse perinde pseudoapostolos. Congregavit Salvator oves, quæ dispersæ erant; ipse quoque pariter populum congregabit, qui dispersus est. Dedit Dominus fidelibus suis signaculum; ipse quoque similiter dabit. Apparuit Salvator hominis habitu; ipse quoque in hominis habitu veniet. Excitavit Salvator, ac sanctam domum suam ut templum fecit; ipse itidem templum lapidibus constructum Hierosolymis excitabit. » Hi sunt, juxta S. Hippolytum, characteres qui in speciem Jesu Christo et Antichristo communes erunt; quibus aliud adjungit (28), non æque certum; quod scilicet, cum Salvator venerit in circumcissione in mundum, veniet et ille similiter.

Hoc autem pacto a vero Christo secerni poterit seductor ille: erit quippe politicus tyrannus, qui omnium tormentorum (29) genere animadvertet in eos, qui illius doctrinam sectari abnuent; insuper falsis promissionibus allicere tentabit; per summam arrogantiam divinos honores exquiret (30); quem tandem Dominus humiliabit, et pœnam infiget nimiam illius superbiam debitam. Jesus Christus eum exterminabit spiritu oris sui (31); et deinceps veniet judicare omnes homines. Hæc sunt notabiliora, quæ in divo Hippolyto quoad dogma deprehendere potui.

D stomus, homil. 2 adv. Judæos, et Hieronymus in Danielis IX, aliiq. ibidem.

(26) S. Hippolyt., lib. *De Antichristo*, num. 43.

(27) Idem, *ibid.*, num. 6 et seqq.

(28) Idem, *ibid.*, num. 6.

(29) Idem, l. c., num. 25.

(30) Idem, l. c., num. 52 et seqq.

(31) Idem, l. c., num. 63 et II Thessal. II, 1.

CAPUT II.

OBSERVATIONES MORALES ET DISCIPLINARES.

ARTICULUS I.

PUNCTA MORALIA QUÆDAM.

Caute ac cum metu veritates religionis tradendæ sunt. — Sanctus noster episcopus initio sui tractatus *De Antichristo* lectionem præbet iis summe necessariam, quibus Deus indolem ac dotem cæteros docendi largitus est. In eo posita autem est hæc lectio (32), quod scilicet religionis veritates facile non tradant iis, qui ad earumdem abusum proni sunt ac dispositi, sed piis solummodo hominibus, qui in timore Dei vivunt, in sanctitate et justitia. Illi ipsi, qui docent, docere debent cum metu, nec cælestia eloqui debent, nisi charitas urgeat: hinc ipse gentium Apostolus cum metu et caute de mysteriis fidei loquebatur; quia cum tunc temporis nec omnes homines crederent, nec toti terrarum orbi fides illucesceret, justa formidinis causa illi non deerat, fore ut hæc mysteria indignis et ad contemptum summe dispositis innotescerent; ideoque Timotheo discipulo suo etiam atque etiam commendat, ut non tradat veritates a se jam acceptas, nisi piis ac religiosis viris, qui alios possint easdem veritates docere. « Cum igitur beatus Apostolus, subjungit S. Hippolytus, hæc caute ac cum metu traderet, ... videns scilicet spiritu, non esse omnium fidem; quanto res nobis majoris periculi flet, si temere nullaque ratione profanis hominibus atque indignis tradiderimus divina eloquia! » Hanc summe necessariam moralem partem confirmat doctrina et praxis summorum virorum omnium, qui in Ecclesia floruerunt. Observandum præterea, quod ex laudatis S. Hippolyti verbis invictum « pro disciplina arcani » primis Ecclesiæ sæculis sancte custodita, argumentum deducatur.

Quo pacto oportet legere ac intelligere divinas Scripturas. — Qui in Scripturarum sacrarum lectione operam locant suam, duo præ oculis habere debent. 1° Ex sacris his libris modum cognoscendi Deum, eidemque famulandi eruere debent, cum ex his fontibus solummodo hæc hauriri possint; 2° in id summopere incumbere debent, ut verum earumdem Scripturarum sensum percipiant, et abhorreant ab omni interpretatione ad arbitrium conflictata, vel quæ peculiari nostro spiritui, nostrisque passionibus sit conformis, uno verbo, nullam Scripturis vim inferre debent: « Non secundum propriam voluntatem, neque secundum proprium sensum, neque vim inferentes in ea, quæ ab eo data sunt; sed quomodo ipse (Deus) per sanctas Scripturas docere voluit, sic intelligamus (33). » Quæ quidem verba

³² Joan. 111, 6.

(32) S. Hippolyt., lib. *De Antichr.*, num. 1.

(33) Idem, *adv. Noet.*, num. 9.

(34) Idem, *ibid.*, num. 16.

(35) Idem, lib. *De Antichristo*, num. 59.

A attendere deberent hæretici nostri hujus sæculi, nec non multi qui inter Catholicos male vivunt.

Cum de mysteriis agitur, curiosius non inquirendum. — Nec minoris est utilitatis id quod docet alio loco idem S. Hippolytus (34): scilicet, cum de mysteriis agitur, curiosius non inquirendum. Exemplum proferamus ab eodem excerptum, quod est de generatione Verbi: « Sed dicet mihi aliquis (verba sunt S. Hippolyti): Quomodo Verbum genitum est? Explicationem hujus mysterii quomodo petis tu, qui modum generationis humanæ non potes perfecte efferre? Non satis est tibi scire quod Deus mundum condidit, nisi audeas inquirere quomodo condidit? Non sufficit tibi cognoscere, quod Filius Dei tibi apparuit ad salutem, si tamen id credis; sed insuper quomodo genitus est secundum spiritum curiose indagas? Atqui generationem ejus secundum carnem enarrare non pluribus quam duobus (Matthæo et Lucæ) concreditum est: et tu audes generationem secundum spiritum scrutari? « Quam generationem apud se Pater servat, revelaturus tunc sanctis, qui ut faciem ejus videant digni erunt. » Satis habe, quod a Christo dictum est: *Quod natum est ex spiritu, spiritus est* ³⁶, . . . Sufficiant hæc testimonia fidelibus veritatis studiosis; infideles enim nulli credunt. »

Charitas Christiana. Figura Ecclesiæ. — Charitas Jesu Christi est anima Ecclesiæ, et est veluti vinculum quo fideles uniuntur. Per hanc charitatem, sicuti et per fidem, Ecclesia recipit Baptismum: « Ecclesia per fidem . . . et charitatem in Deum, . . . recipit lavacrum regenerationis (35). » Qui post susceptum Baptismum transgrediuntur Dei mandata, vel religioni Christianæ punctum mittunt, æternam propriæ animæ mortem inferunt. Peccatum mors est animæ, inquit sanctus hic Pater (36), præsertim autem mœchia; quia enim anima Christo copulata discessione a fide in perennem traditur mortem, ad ejus rei fidem violato quoque corporali nuptiarum fœdere perversisque thalamis lex poenam mortis indixit. In sancto Hippolyto variæ quoad Ecclesiam comparationes ac similitudines occurrunt; in primis comparat eam navi fluctibus pelagi jactatæ, quæ tamen naufragio laud sperit, quia a Christo gubernatur. En elegantem hujus comparationis descriptionem ab Hippolyto adornatam (37): « *Alæ navium sunt Ecclesiæ, mare mundus, in quo Ecclesia fluctibus jactatur, nec tamen naufragio perit, quippe cum solertem gubernatorem Christum secum habeat; fert vero etiam in medio*

(36) S. Hippolyt., tractat. in *Susannam*, apud Fabric., tom. I Opp., pag. 276, et apud Galland., t. II, colum. 445.

(37) S. Hippolyt., lib. *De Antichr.*, cap. 59.

erectum adversus mortem tropæum, quæ videlicet *A* *crucem Domini* secum portet. Est enim ejus prora Oriens, puppis vero Occidens, cavitas Meridies; *clavi duo Testamenta*; circum extenti *funes Christi charitas, quæ Ecclesiam astringit*; *linum*, quod secum fert, *lavacrum est regenerationis* (38); quæ fideles renovat. *Venti loco adest Spiritus ille e cælis*, quo fideles consignantur Deo; habet pariter illa comites et *ferreas anchoras, sancta nimirum Christi mandata*, quæ ferri robur præferant; quin et nautas a dextris atque sinistris *sanctorum angelorum more assistentes, quorum ope munitur Ecclesia*. In ea scala, quæ in altum ad antennam subvehit, *imago est salutaris Christi passionis*, fideles trahens, ut in cælos ascendant. Signa super antennam in altum sublata, *prophetarum, martyrum et apostolorum in Christi regno quiescentium stipatus ordo*. Colligitur ex his ultimis verbis, quemadmodum bene observat cl. Ceillierius (39), sanctum nostrum episcopum communiter ab antiquis receptam sententiam secutum fuisse, quod nimirum prophetæ, apostoli et martyres felicitatem æternam in cælis adepti fuerint.

Ecclesia mulier sole amicta. — Paulo infra aliam de Ecclesia similitudinem affert, dum illa Apocalypseos verba cap. XII, 1-6: *Et vidi signum magnum et mirabile, mulierem amictam sole*, etc., in quæ ita commentatur (40): « Mulierem amictam sole clarissime Ecclesiam significavit (Joannes), Paterno indutam Verbo, quod sole micantius splendet. *Dicendo vero lunam sub pedibus ejus*, cælesti charitate lunæ in morem ornatam ostendit. Quod autem *ait in capite ejus corona stellarum duodecim*, duodecim apostolos designat, per quos fundata est Ecclesia. *Et habens in utero clamabat parturiens, et cruciatur, ut pareret*; quia non cessat Ecclesia ex corde Verbum gignere, quod in mundo ab infidelibus persecutionem patitur. *Et peperit, inquit, filium masculum, qui erat recturus omnes gentes*; nimirum Ecclesia, dum Christum Dei, masculam ac perfectam prolem, qui Deus et homo prædicatur, semper parit, docet omnes gentes. Porro dicendo, *raptus est filius ejus ad Deum, et ad thronum ejus*; cœlestem regem, non terrenum esse significat, qui ex illa semper nascitur. » Idem S. Pater in tractatu perbrevis *De Susanna* multis etiam ostendit, Susannam figuram gessisse Ecclesiæ. In opere vero *De traditione apostolorum* docet, numero 19, apud Gallandium tomo II *Bibliothecæ Patrum*, columna 507, quodnam

³⁸ Dan. XIII, 15.

(38) Quod sic lavacro regenerationis comparet Hippolytus, nihil aliud commodius lino occurrit, quo sic capiuntur pisces, et cujus metaphora, prædicatio evangelica Proclo, Chrysostomo, etc., declaratur. Ejus itaque navis, quæ Ecclesia est, linum capiendis pisciculis, et ut jam Christi ac Ecclesiæ membra sint extra mundi profani salsedinem, lavacrum est regenerationis, quo sic Christo incorporamur.

sit Ecclesiæ magisterium: « Est enim Ecclesia ordinis, non confusionis magistra. » Notent sibi hæc verba auro cedroque digna Ecclesiæ antistites, theologique doctores.

ARTICULUS II.

OBSERVATIONES DISCIPLINARES.

Tempus ad Baptismum recipiendum præfinitum. — Quoad disciplinam, hæc observanda veniunt apud S. Hippolytum: primo, solemnitatem Paschatis fuisse tempus præfinitum ad ministrandum et recipiendum Baptismum. Ait enim sanctus episcopus in illud: *Dum observarent diem aptum*³⁹, commentans (41): « Quem porro, nisi diem Paschæ, per quem lavacrum in pomario æstuantibus paratur? »

Dispositiones ad Baptismum. — Dispositiones autem ibidem vetustus hic Pater commemorat, dum ita prosequitur: « Susanna lavans munda Deo sponsa sistitur cum duabus solis puellis. Quando enim Ecclesia ex more cupit lavacrum suscipere, duas necessario ancillas comites habet; etenim Ecclesia per fidem in Christum, et per charitatem in Deum confessa recipit lavacrum. » Hinc Baptismi comites fides et charitas.

Oleum, atque unctio in Baptismo. — Eodem in loco S. Hippolytus inter ritus in Baptismo conferendo adhiberi solitos recenset oleum atque unctionem. Scribit enim in versum 17 Danielis: *Dixitque puellis: Afferte mihi oleum*; « Proinde fides et charitas, oleum et smegmata lavantibus parant. Quænam vero smegmata, nisi Verbi mandata? Quodnam autem oleum, nisi virtus Spiritus sancti? quibus post lavacrum tanquam unguento fideles perunguntur. Cuncta hæc per beatam Susannam nostri causa figurabantur: ne modo scilicet, qui Deo credimus, ea quæ in præsentiarum in Ecclesia fiunt, tanquam nova ac peregrina existimemus. »

Tempus celebrandi solemnitatem paschalem. — Secundo tradit hic vetustus Ecclesiæ Pater, Paschatis solemnitatem celebrari debuisse Dominica post decimam quartam lunam Martii, nisi decima quarta luna incideret in diem Sabbati; quo sane in casu juxta eundem celebrari non debebat festus Paschatis dies Dominica sequenti, sed transferri in aliam subsequentem Dominicam, ne festus hic dies celebraretur eodem die, quo Dominus noster Jesus Christus mortuus est (42).

Tertio docet solvendum esse Quadragesimale jejunium Dominica Paschatis: « Solvere autem oportet jejunium, ubi Dominica inciderit (43). »

(39) Remi Ceillier, *Hist. gènr. des auteurs*, tom. II, pag. 371.

(40) S. Hippolyt., lib. *De Antichr.*, num. 50.

(41) Id., tract. *De Susanna*, apud Galland., tom. II, colum. 443 et 444; et apud Fabric., tom. I, pag. 275.

(42) Id., *De cyclo pasch.*

(43) Idem, *ibid.*

CAPUT III.

JUDICIUM DE S. HIPPOLYTI INGENIO, ERUDITIONE AC STYLO DE EJUSDEM ERRORIBUS. OPERUMQUE EJUSDEM EDITIONIBUS.

ARTICULUS I.

DE INGENIO, ERUDITIONE AC STYLO S. HIPPOLYTI.

Judicium Maurinorum de ingenio, eruditione, etc., S. Hippolyti. — Eruditi *Historiæ litterariæ Galliæ* auctores de sancti Hippolyti Portuensis ingenio ac eruditione ita pronuntiant (44): Cum sanctus Hippolytus tam multa, quemadmodum ostendimus, conscripserit opera, non dubitamus quin vir multa eruditione fuerit. Quid? quod nos necdum in omnium, quæ e calamo ejus fluxere, operum notitiam pervenisse, multo autem minus illa omnia et singula adnotasse arbitremur. Hoc saltem constat omnino, quod nullum eruditionis ecclesiasticæ tunc temporis fuerit genus, de quo non aliquid scripto reliquerit; adeo ut optimo jure sistendus a nobis hoc loco sanctus Hippolytus esset veluti sacrarum litterarum interpret, canonista, theologus, controversista, historicus, chronologus, orator atque poeta Christianus. Sanctus quoque Hieronymus (45) non dubitat sanctum nostrum eos inter Ecclesiæ Patres recensere, « qui in tantum (verba sunt doctoris maximi) philosophorum doctrinis atque sententiis suos resarciunt libros, ut nescias quid in illis primum admirari debeas, eruditionem sæculi, an scientiam Scripturarum. »

Maximam esse inter doctrinam sancti Hippolyti nostri et illam divi Irenæi sui magistri consensionem ex iis, quæ supra de residuis illius operibus disputavimus, facile deprehendet studiosus lector. Causa vero hujus consensionis nequaquam tamen in illius discipulatum unice refundenda est; sed potissimum etiam hoc illius summæ sollicitudini ascribendum, quam adhibebat, ne vel minimum quidquam, quod ab antecessoribus suis acceperat, immutaret (46).

Quemadmodum autem S. Irenæus divinitatem Verbi æterni tam valide ac invicte confirmavit, ut pauci omnino sancti Patres concilio Nicæno posteriores de hoc religionis mysterio dignius locuti fuerint; sic fere omnia, quæ superant, sancti Hippolyti scripta textibus conserta sunt, quibus hæc doctrina clarissime stabilitur. Hinc judicare licet

A de magnitudine injuriæ, quam sancto nostro intulit Sandius (47), dum eundem accusat, quasi oppositam sententiam tenuisset. Sed ab hac falsa criminatione cl. Bullus (48) eundem tam plene ac cumulate vindicavit, ut nulla supersit amplius hæc in re difficultas.

Insuper sanctus Hippolytus sui magistri secutus est doctrinam in stabilienda animarum immortalitate ac corporum resurrectione. Duæ hæc veritates religionis Christianæ sua ætate præprimis acerrime impugnatae fuerunt. Opinionem de metempsychosi etiam evertit, atque auctoritatem Apocalypsis, velut genuini Joannis evangelistæ scripti, defendit. Quin eo etiam processit, ut sententiam quoque illam, quæ sancto Irenæo quoad Epistolam ad Hebræos tribuitur, quod nimirum non sit divi Pauli, amplexatus fuerit; quanquam eandem ut Scripturam sacram suscepserit. Ad hæc verosimile est Portuensem episcopum saltem ex parte opinioni divi Irenæi accessisse de statu animarum post mortem, et de duratione mundi, quam uterque exactis sex annorum millibus statuebant.

At magistrum suum in studio interpretandæ sacræ Scripturæ indefesso antecelluit, indeque planum fecit, quod sacrarum librorum intelligentiam velut rem summi momenti ad religionem sartam tectamque servandam consideravit. Hæc gloria sancto Hippolyto nostro debetur, quod primas inter sanctos Patres, qui in plures sacræ Scripturæ libros commentati fuerint, tenuerit partes; quodque ipse incitamento ac exemplo fuerit magno Origeni ad suscipiendum laborem Ecclesiæ tam proficuum. Fatendum etiam quod, Origene excepto, nullus SS. Patrum plus operæ dederit sensui allegorico quam sanctus Hippolytus. Hujus rei sane convincimur ex reliquiis ejusdem commentariorum in sacras litteras. Photius (49) quoque observat eundem protulisse sententias ad veritatis limam minus exactas; sed hæc Photius intelligit de ea diligentia et cura, quæ primum longo tempore post ætatem, qua sanctus noster scripserat, innotuit atque observata fuit.

(44) *Histoire littéraire de la France*, tom. I, pag. 397 et suiv.

(45) S. Hieronym., epist. ad Magnum orator., num. 70, p. 430 edit. noviss. Venet., in-4.

(46) Apud Fabric., Opp. Hippolyt. tom. I, pag. 5, num. 2.

(47) Sarid., *Hist. eccles.*, lib. I, pag. 98.

(48) Circa annum tamen ætatis, quo passus est Christus, maluit S. Hippolytus ab Irenæo magistro suo discere, quam a communi sententia. Nam scripserat Irenæus passum esse Christum quadragenario majorem lib. II *adv. hæres.*, cap. 22. Contra Hippolytus in interpretatione in Daniælem, num.

4, ait: « Passus vero est anno tricesimo tertio. »

(49) « Lecta est Hippolyti episcopi et martyris interpretatio Danielis, quem etsi ad verbum non explicat, sententiam tamen, ut ita dicam, non prætercurrit. Multa porro veteri more, non ut postea fuere accuratius excussa, persequitur. Quanquam eorum posci rationem æquum non est. Neque enim fas ab iis, qui fundamenta rei alicujus consideranda posuerint, rationem repetere eorum quæ præterire; sed favere potius conatui ipsi, quantumcumque in rerum contemplandarum comprehensione processerint. » Phot., cod. ccii.

Stylus sancti Hippolyti. — Quod autem sancti Hippolyti dicendi scribendique formam concernit, hæc omnes amabilis primorum sæculorum simplicitatis præ se fert characteres. Hac tamen non obstante divus Hieronymus magnam eloquentiæ vim sancto nostro ascribit (50) : siquidem eloquentia multum sociabilis est cum simplicitate, quam in ejus scriptis observavimus. Eloquentia enim is omnino valet, quanquam simplici utatur stylo, quisquis apte et apposite ad persuadendum disserit; ille autem persuadere potest, qui argumentis utitur ad commovendos et sedandos affectus maxime accommodatis.

Cæterum stylus ejus erat gravis, clarus, nitidus, concisus, inutilibus rebus minime intricatus, atque sacrarum Scripturarum interpretationi maxime congruens. Sed lepores ac venustatem elegantiae Atticæ non habet. Regulæ quoque ad sermonis elegantiam conducentes interdum ab eo neglectæ fuerunt. Hæc de indole, ingenio, eruditione ac stylo sancti Hippolyti clarissimi viri e congregatione Sancti Mauri pronuntiarunt.

Crisis Ceillierii de ingenio, eruditione ac stylo sancti Hippolyti. — Ab horum virorum judicio non abludivit crisis doctissimi Ceillierii, quo iudice sanctus noster Hippolytus habuit ingenium præclarum, mite atque a satyra omnino abhorrens. Cohærenter cogitat, nativo dicendi genere utitur, solide ratiocinatur. Suis in sacram Scripturam expositionibus plus inhæret spiritui quam litteræ. Verum allegoriæ illius sunt venustæ, et plerumque satis appositæ. At vero expositio sensus literalis non adeo feliciter eidem interdum successit. Genus ejus dicendi clarum, grave ac succinctum; quamvis autem ejus orationi non insint omnes styli Atheniensis venustates, ornatus tamen, nobilis, fluidus et amœnus est illius stylus (51).

Cæterum et Maurini nostri, et Remigius Ceillierius in dijudicando ingenio, stylo et eruditione sancti Hippolyti secuti potissimum sunt virum eruditissimum Photium, cujus censuram integram refert Dupinius sua in *Bibliotheca* (52), ita loquens : « Hippolyti contra hæreticos librum legerat Photius, et en quid de eo sentiat : « Hippolyti, Irenæi auditoris, contra 32 hæreses legi libellum; a Dositheanis orditur, et ad Noetum usque et Noetianos pergit. Eas omnes tradit ab Irenæo confutatas fuisse hæreses, et se in eo libello nihil aliud, quam illius Patris ratiocinia et argumenta collegisse. Perspicua est, et gravis ejus oratio, et nisi Gen. III, 4.

(50) « Hippolytus vir disertissimus. » Hieron., epist. 28 ad Lucinium. « S. Hippolyti eruditio clarissimi. » Martyrolog. Roman., 22 Augusti.

(51) Remi Ceillier, *Hist. gén. des auteurs*, t. II, p. 371 et 372.

(52) Dupin., *Biblioth.*, t. I, p. 178 et 179 edit. Latin. Colonæ, 1705.

(53) Vide hujus sect. cap. 1, art. 10, ubi de origine, nomine ac tempore Antichristi disseruimus; hic duntaxat adhuc animadvertimus, quod nullo

hil habet irritum, quamvis ei styli Atheniensis desint lepores. Non vera promit, et in primis Epistolæ ad Hebræos Paulum non esse auctorem. . . . Apud eundem auctorem (Photium) alibi Hippolyti commentarii cujusdam in Daniele mentio : « Etiamsi non explicet, inquit Photius, illum prophetam ad litteram, ipsum tamen nullum committere sensum, priscorum more res explicare, non vero ita accurate, ut exinde sunt expositæ; at non ideocensoria dignum esse virgula, quia æquum non est ab iis, qui scientiæ fundamenta jaciunt, exigere ut nihil omitant: contra vero eos laude dignos esse, quod primi res aperuerint, et invenerint. » Cæterum errasse Hippolytum cum finis mundi tempus delinire voluit, et Antichristi adventum quem Jesus voluit occultum discipulis, vel cum instanter ab eo peterent. « Id, inquit, 500 annis post Christum, fixum voluit, quasi mundus sex mille annis non amplius duraturus esset : id nimis subtile. Ejus scribendi ratio perspicua est, et nitida, et ad commentarium apta, licet a styli Atheniensis legibus et puritate recedat. Exstat etiam ipsius *De Christo et Antichristo* homilia, in qua, etsi eundem scribendi modum servaverit, simplicior tamen est, et magis redolet antiquitatem. » His Photii locis innotescit non solum Hippolyti operum, quæ legerat, argumentum, sed et illius auctoris tum stylus, tum character. » Hactenus perdoctus Ellies Dupinius.

ARTICULUS II.

PECULIARES OPINIONES AC ERRORES S. HIPPOLYTI.

Num S. Hippolytus sub Antichristo diabolum personatum, et serpentem intellexerit? — Quod spectat ad opiniones peculiare erroresque sancti hujus episcopi, præter jam dicta superius circa Antichristum (53), observandum pariter hic venit, quod vetustus hic Pater in libro *De Christo et Antichristo*, n. 14, commentans in illud Genes. XLIX, 17 : *Fiat Dan serpens, sedens in terra, mordens calcaneum equi*; per interrogationem scribat : « Quisnam igitur serpens, nisi Antichristus, seductor ille, qui dictus in Genes. 22 est, qui seduxit Evam, et Adamum supplantavit (54)? » Si eum ipsum serpentem, qui primos parentes seduxit et supplantavit in paradiso, velit Hippolytus esse Antichristum, et in persona; quasi is, qui illa specie apparuit et locutus est, ipse tanta illa, quæ de Antichristo feruntur, sit operaturus, qui vere ipse diabolus, aut, prout Hippolytus vocat, diaboli filius sit, non solum imitatione, sed etiam natura; unus scilicet quis nequissimorum dæmonum, etsi non forte ille omnium prin-

modo audiendus sit sanctus Hippolytus, qui complementum septuaginta hebdomadum Danielis ad secundum Christi adventum, et ad Antichristum trahit; cum reliqui Ecclesiæ Patres ac Scripturæ interpretes melius ad Christi primum adventum spectare velint, ejusque mortis pœnam, et Hierosolymorum excidium, Romanorum duce Tito : quando exusto templo, sic victima cessavit et libatio, desolato loco quo solum facere licebat.

(54) S. Hippolyt., *De Antichr.*, n. 14.

ceps, et κατ' ἐξοχήν diabolus : nihil ecclesiasticum est, sed prorsus abhorrens a fide, sive intelligatur fore Antichristi anima, sive alias illi persona. Animos hominum aliud genus spiritu agnoscit fides, a substantiis, quas Deus extra corpora condidit; nec sacra doctrina admittit, extra divinas Personas, quarum vis infinita, posse unum alteri a se diverso personam esse, seu illi hypostatice uniri. Quod vero Antichristus ita dæmonis spiritu affletur, ut suis omnibus illum referat, et quasi alter ille serpens antiquus videatur, ipse seductor orbis, velut ille fuit primorum parentum, a Pauli verbis sensuque non alludit : recteque sensit Hippolytus, si ita voluit, etsi simplicius locutus est : nec improbabili conjectura, serpentis sic insidiantis typo designatum a Jacobo Antichristum ostendit. Verba Græcis sunt, θεός ἐφ' ὄνοῦ, ἐγκαθήμενος ἐπὶ τρίβου. Nec forte aliter scripserit Hippolytus. Auctor subdititii operis *De Antichristo et mundi consummatione* exponi non potest, quin verum natura dæmonem Antichristum putaverit, qui sibi verum Hippolytum in eum sensum traxerit : quod vero Hippolyto non officiat, quin posteriori vero sensu exponi queat.

De statu animarum post præsentem vitam. — Observandum secundo, juxta sanctum Hippolytum (55) subterraneum quemdam locum haberi, in quem sedunt omnes homines post præsentem hanc vitam; hunc locum coævum esse mundo, tresque diversas sedes comprehendere. Prima, quam ille vocat Abrahamæ sinum, justis est assignata; secunda peccatorum retinet, qui ibidem patiuntur temporales pœnas malis eorum operibus debitas; tertiam efformat quidam ignis æterni lacus, quem nullus adhuc juxta S. Hippolytum, ingressus est; hoc quippe supplicium, ut ille ait, ad extremi judicii tempora reservatum est. Tunc injusti, inquit ille, æterno supplicio adjudicabuntur; justis vero regnabunt in perpetuum; æque enim docet hic auctor æternam gloriam justis reservatam esse post universalem resurrectionem, etsi post mortem maxima perfruantur tranquillitate in contemplatione visibilium bonorum, et in spe perfruendi tandem aliquando cœlestibus bonis. Opinatur insuper divus Hippolytus, in subterraneo illo loco angelos adesse qui præsent animabus ibidem detentis, quorum aliqui debeant justos eo in loco comitari; alii vero promeritas pœnas injustis infligere. Opiniones istæ audaciores sunt, quam par est; imo earum aliquæ erroris notam non effugiunt: ast agnoscamus cum Photio (56) errores istos, sicuti et alios, qui in ejusdem auctoris operibus deprehendi possunt, primorum Ecclesiæ sæculorum indolem sapere; ideoque æquo jure hac una de causa magnum hunc virum damnari non posse:

(55) S. Hippolyt. in tractatu *adv. Græcos et Platōnem*, apud Fabric., *Opp.* tom. I, p. 220, et apud Galland., t. II *Biblioth. PP.*, colum. 451, n. 4.

(56) Photius in *Biblioth.*, cod. ccc.

(57) « Audi quod gravius et periculosius est; ait enim Vates regius: *Dorsa eorum semper incurva*

nam, ut egregie subjungit eruditus ille criticus, qui Scripturarum mysteria et abscondita explicare ac evolere aggressi sunt omnium primi, vituperari non debent, si non omnia penetrarunt, imo e converso commendari debet eorum zelus, quantumvis parum profecerint in expositione eorum quæ exponenda susceperunt.

Error S. Hippolyti circa septuaginta hebdomades Danielis primum in adventu Antichristi complendas. — Innuimus jam superius vetustum hunc Patrem assecutum non esse verum sensum septuaginta hebdomadarum, de quibus est sermo in propheta Daniele, earundemque hebdomadarum terminum nimium protendere; qui sane error excusabilis est etiam ob allatam modo rationem. Verum æqua facilitate excusari non potest alter ejusdem error, quando scilicet asserit tempus Babylonice captivitatis fuisse annorum quadringentorum triginta (57), cum tamen Scriptura septuaginta tantum annorum fuisse dicat; sicuti videre est in propheta Jeremia cap. xxv, v. 9 et 11.

ARTICULUS III.

EDITIONUM S. HIPPOLYTI OPERUM RECENSIO.

Ante initium præsentis sæculi nullus virorum eruditorum id laboris ac studii, quod tamen tot aliis longe inferiorum et temporum et meritorum scriptoribus impensum est multa cum laude, in susceptum, ut S. Irenæi discipuli, et tantæ vetustatis tantæque auctoritatis doctoris, sancti scilicet Hippolyti Portuensis episcopi ac martyris opera, quæcunque reperiri possent, colligeret, collectaque publicaret.

Primus, qui eam in cogitationem descendit, neglectamque hucusque spartam tentavit, erat præclarissimus vir Joannes Millius, quive illam ornandam sumpsit, potuissetque egregie ornare, nisi ante manum ultimam appositam humanis rebus creptus fuisset. Omnis quidem spes cum Millii corpore sepulta non credebatur, cum spissum volumen avimadversionum ejus ad S. Hippolyti scripta Joannes Guilielmus Janus academix Wittebergensis professor nactus esset, Hippolyteisque scriptis colligendis, expoliendis atque evulgandis insudare nuntiaretur. Sed incassum cultores antiquitatis ecclesiasticæ hunc thesaurum expectarunt ab eodem.

Editio Græco-Latina Fabricii. — Interea celeberrimus Fabricius doctor et professor SS. theologiæ in gymnasio Hamburgensi, tot egregiis jam operibus litteratum orbem sibi devinctum habens, Hippolyti, de cujus persona et scriptis pro diffusissima sua lectione *Bibliothecæ sævæ Græcæ* lib. v, cap. 4, § 25, diligentissime disseruit, quæcunque supersunt, monumenta in unum corpus cogere ac

(*Psal.* Lxviii, 24). Id est, ut serviant gentibus non quadringentis quadraginta annis, ut Babylone, sed semper, inquit, in servitutem incurva. S. Hippolyt., lib. *contr. Judæos*, num. 6; apud Fabric. tom. II *Opp.*, pag. 3; et apud Galland. tom. II, col. 449.

splendide illustrata publici juris facere in animum induxit, incitis adhuc quem exitum habiturum esset cl. Jani consilium in edendis divi Hippolyti operibus. Post indefessam igitur in indagandis ac colligendis, quæ injuria temporum nondum intercederunt, sancti nostri scriptis, duobus voluminibus in folio minore Hippolytum evulgavit laudatus Albertus Fabricius Hamburgi, quorum primum volumen anno 1716; alterum 1718 lucem publicam vidit.

In volumen prius congegit quæcunque Hippolyti hujus reperire potuit. Primo loco apparet liber *De Antichristo*, cujus editionem Combefisianam recensuit ad primam Parisiensem Gudianam anni 1661, nec pauca emendavit. Substratæ etiam sunt singulis paginis adnotationes Combefisii; item eæ, quas suæ editioni manu propria alleverat Gudius, non omissis iis, quas *Epistolis suis criticis* inseruerat Tanaquillus Faber. His suas passim adjecit observationes ipse Fabricius, qui et veterum de illo libro testimonia adjunxit. Sequitur *Canon paschalis*, in jam memorata statua marmorea, ad urbem Romam effossa, Græce et Latine, cum iis, quæ non solum in *Canonem* hunc Josephus Scaliger, Dionysius Petavius, Ægidius Bucherius, J. Dominicus Cassinus; sed etiam in *Catalogum scriptorum Hippolyti*, in eadem statua descriptum, Stephanus le Moyne, Thomas Galeus, Eduardus Bernardus, Guil. Caveus scripserunt, addita ipsa statua, tribus tabulis æneis expressa. Cum vero præter *Canonem paschalem* etiam *Demonstrationem temporum Paschatis* et *Chronicon* Hippolytus composuerit, testimonia veterum, in quibus unius ex his tribus mentio fit, conjunctim exhibentur una cum antiqua versione Latina *Chronici*, quod ex multis judiciis ad Hippolytum retulere doctissimi viri. Hisce adjunxit integram dissertationem Francisci Blanchini *De Canone paschali Hippolyti*, Romæ anno 1703 editam, et disceptationes, quibus de anno primo imperii Severi Alexandri, in cathedra marmorea Hippolyti memorato, inter se contendebant Virginius Valsechius, Philippus de la Turre, et Joan. Vignolius. Quæ porro hic scripta, vel fragmenta Hippolyti, sunt: *Demonstratio adversus Judæos* ex versione Latina Francisci Turriani, quam esse particulam *Commentariorum Hippolyti in Psalmos* Fabricius suspicatur; fragmenta ex libro *adversus Græcos*, qui inscribitur: *Adversus Platonem de causa universi*; ex opere *adversus hæreses*, in quibus copiosiora sunt, quæ *Adversus Beronem*, servata a Nicephoro Constantinopolitano et Anastasio Bibliothecario, et *adversus Noetum* Latine tantum, hic exhibentur; item *Περὶ χαρισμάτων ἀποστολικῆς παράδοσις*, *Homilia in sacrosancta Theophania*, primum edita ex mss. codice Thomæ Galei, interspersis notulis Fabricii; et fragmenta ex Hippolyti *Commentariis in varios Scripturæ libros*, et ex ejus *Homiliis*. Subjecta appendix complectitur scripta dubia et supposita, librum *De consummatione mundi*; *De*

duodecim apostolis, ubinam quisque eorum prædicaverit, ac ubi consummatus sit, quam nudam jam publicaverat Fabricius anno 1714, unacum tribus illis *De vita Moysis* libris, Gaulmini commentario illustratis pag. 508, sed nunc stipatam amplissimis adnotationibus Francisci Combefisii. Item *De septuaginta apostolis*, ac quæ reperiri potuere ex scriptis Hippolyti junioris Thebani. Volumine posteriori horum operum continentur: Hippolyti *Demonstratio adversus Judæos*, ejusdemque *adversus hæresin Noeti*, utraque nunc primum Græce ex codice Vaticano ms. edita, cum eadem Turriani versione, et iisdem notis, quæ jam vol. I, pag. 228 et 235, insertæ reperiuntur. Fragmenta ex *Commentariis in Genesim*, Græce et Latine itidem primum in lucem emissa ex Catena Patrum Græcorum 88 bibliothecæ Vindobonensis, quæ continent adnotationes ad Genes. r, 5, 6; iii, 8; xlix, 3, 4, 5, 11, 12, 16. Alia quædam fragmenta, ut de Ezechia, in Isaia xxxviii, 5, ex cod. Coisl. 193. Locus ex Hippolyti sermone 2, in Daniele, citatus Eustrathio, cap. 19 adversus Psychopannychitas, et nonnulla in Renaudoti *Historiæ patriarcharum Alexandr.*, pag. 360, Hippolyto ascripta, quæ tamen potius Julii Romani esse præfatio docet. Commentationes in Genes. vii, 6; viii, 1, et Deuteron. xxxiii, 1, ex Pentateucho Arabico biblioth. Bodleianæ, quas cl. Gaguier inde excerptas Latine vertit: in quibus tamen nihil Commentariis Hippolyti Græcis in Genesim respondet. Loca nonnulla in Leontii Byzantini lib. 1 *contra Nestorium*, et in Concilio Lateranensi anno 649, pag. 281 et 287, ex Hippolyto adducta. Doctorum virorum adnotationes de Hippolyto, nominatim ex Sam. Petiti *Ecl. chronolog.*, lib. iii, cap. 2, de hecædecaeteride et ex Georg. Bulli *Defens. fd. Nicæn.*, sect. ii, cap. 8, et sect. iii, cap. 8, de doctrina Hippolyti, unacum J. Ern. Grabii adnotationibus eodem spectantibus. His denique subjungitur Hippolyti junioris Thebani fragmentum ex Chronico commentario ab Henrico Canisio in tom. III *Lectionum antiquarum* editum. Quia vero hæc omnia non ultra 62 paginas implent, ad justum volumen conficiendum additur appendix complectens *Spicilegium Patrum sæculi III*, et Chalcidii *Commentarios in Timæum* Platonis emendatos, et notis illustratos. In *Spicilegio* illo occurrunt: 1º Irenæi fragmenta nuper a cl. Christoph. Matth. Pfaffio edita; 2º Clementis Alexandrini fragmenta, quæ in editione Oxoniensi tantum Græce leguntur; alia item a Macario Chrysocephalo, Anastasio Sinaita, Nicephoro CP. et Joan. Damasceno, ex Clemente Alex. citata; 3º Methodii Eubulii *Convivium decem virginum* a Leone Allatio et Petro Possino editum, nec non Combefisii *Auctuario Bibl. Patrum* insertum, cum Leonis Allatii diatriba *de Methodiis*; 4º Claudii Salmasii *Commentarius inchoatus in Arnobium* ex apographo Gudiano editus; 5º Acta Archelai, episcopi Mesopotamiæ cum Manete, ex editione Laur. Alexandri Zaccagnii, quibus subjungi-

tur Ludov. Anton. Muratorii disquisitio in Manichæorum anathematismos; 6° S. Pamphili martyris *Expositio capitum Actuum apostolicorum*, a Montfauconio et Zaccagnio edita, cui et aliæ κεφαλαίαι ejusdem libri sacri subjunguntur; 7° Acta passionis S. Pamphili martyris ex libris Eusebii Cæsariensis de illius Vita, cum notis Papebrochii; 8° Gregorii Thaumaturgi *Expositio fidei*.

Judicium Ceillierii de hac editione.—Cæterum, observante clarissimo Remigio Ceillierio (58), laudata Fabricii operum Hippolyteorum editio non satis nobis exacta videtur. Neque enim perdoctus editor ordinem temporum neque materiam accurate observavit in recensendis ejus scriptis; atque verosimile est quod ea imprimi curaverit, prout ea receperit eique in manus inciderint. Hæc tamen laus cl. Fabricio debetur, quod in colligenda fragmentorum copia scriptorum hujus Patris haud infeliciter laboraverit, quæ in veterum auctorum operibus, in conciliorum Actis, et in bibliothecarum Parisiensis, Germaniæ et Britannæ angulis dispersa latebant: quod ex iis quædam e Græco in Latinum traduxerit, plurimis observationibus maxime peraccommo-
B

dis tum ad textum dilucidandum, tum ad doctrinæ capita enodanda, quæ prima fronte lectores perplexos reddere possent, illustraverit.

Editio Gallandii.—Anno 1766, vir perdoctus Andreas Gallandius Hippolyti Opera in ordinem digesta, duasque in partes tributa, rursus in lucem emisit sua in *Bibliotheca veterum Patrum*, tomo II, Venetiis. In hac editione quæ ampliora sunt, sive integra, sive mutila, priorem locum obtinent; posteriori vero fragmenta reliqua minutiora pro argumenti dignitate aut varietate discreta. Primum locum in editione Gallandii *Demonstratio* S. Hippolyti de Christo et Antichristo occupat; hanc excipit opusculum in *Susannam*. Tertio sequitur *Demonstratio adversus Judæos*. Dein fragmentum insigne subjicitur ex libro *adversus Græcos*, qui inscribitur *Adversus Platonem de causa universi*. Quintum locum occupat egregia sane lucubratio *adversus Noetum*. Tandem Hippolyteorum partem primam apud Gallandium claudunt fragmenta 8, excerpta ex sermone de theologia et incarnatione contra Beronem et Heliconem (alias Helicem). Huic Gallandius præcedentium editorum observationes adjecit, neque notas omisit, quas eruditus Sirmondianorum editor margini allevit; Anastasii versionis testimoniorum Hippolyteorum Combefisianam recensione apposuit, atque integras Capperonnierii animadversiones subdidit. In parte II continentur reliqua scripta Hippolyteæ: et 1° occurrunt excerpta *Commentariorum* in aliquot sacræ Scripturæ libros a Joanne Alberto Fabricio tum e ms. codicibus eruta, tum ex antiquis Ecclesiæ scriptoribus studiosè collecta; 2° exhibentur varia λόγων seu *Sermonum* homiliarumque fragmenta: iisque præmittitur homilia in sancta Theo-

phanía; 3° sequitur *De charismatibus apostolica traditio*. Ultimo tandem loco sistitur *Canon paschalis* Græce ac Latine, interprete eruditissimo Francisco Blanchinio, notisque Ægidii Bucherii illustratus

Aliæ editiones quorundam opusculorum S. Hippolyti. Editio Cycli paschalis.—Cæterum novæ editionis operum S. Hippolyti spem fecit v. cl. J. Guil. Janus historiæ in academia Wittenbergensi professor, in cujus manibus fuerunt schedæ Millianæ, quæ cum nonnulla adhuc inedita complectetur, tum alia ex unius tantum codicis apographo edita, cum pluribus melioris notæ ms. collata, multisque partibus emendatiora exhibebit, iis, quæ aperte Hippolyto supposita sunt, segregatis, aut saltem distinctis: quorundam etiam novas versiones juxta relationem in Actis eruditorum Lipsiensibus 1718, pag. 444, daturum se promisit. Sed promissum non exsolvit. Antequam Fabricius scripta S. Hippolyti unum in corpus collegisset, quædam jam separatim impressa visabantur. Sic *Cyclus paschalis* in opere quod cl. Scaliger *De emendatione temporum* confecit impressus Græce occurrit 1583, Paris. in fol., Lugduni Batavorum 1598, Coloniae Allobrogum seu Genevæ 1629. Cl. Gruterus in collectione *Inscriptionum* Heidelbergæ 1600 evulgata, et anno 1707 Amstelodami reimpressa, eundem *Cyclum paschalem* Græce publicavit. P. Bucherio interprete Latine prodit anno 1634, in fol., Antwerpæ, cum commentario et veterum de S. Hippolyto testimoniis in ejusdem Bucherii *Doctrina temporum*. Franciscus Blanchinius hunc *Cyclum* postea inseruit dissertationibus suis *De calendario et cyclo Juliano* Romæ 1703 impressis.

Editiones libri de Antichristo et opusculi in Susannam.—*Demonstrationem De Christo et Antichristo* primus in lucem extulit, Græcisque typis edidit 1661, in 8°, Marquardus Gudius Holsatus: deinde anno 1672, Græco-Latine vulgavit illustravitque Franciscus Combefisius in *Auctario novissimo Bibliothecæ Patrum*, tomo I, pag. 26-62, Parisiis in fol., addito etiam opusculo in *Susannam* a pag. 50-56. Combefisii versio Latina quinque post annos repetita in *Bibliotheca PP.* Lugdunensi tom. XXVII, pag. 1-9, anno scilicet 1677.

Editiones tractatus adversus Judæos et Græcos.—*Demonstrationem adversus Judæos*, sive ejus fragmentum Latine ex Francisci Turriani versione primus vulgavit Possevinus in *Apparatu sacro*, ubi de Hippolyto disserit, Venetiis 1603, et Coloniae 1608, in fol.; et Carolus Josephus Imbonatus Mediolanensis in *Bibliotheca Latino-Hebraica* Romæ 1694, in fol., pag. 74. Fragmentum insigne *adversus Græcos et Platonem* Græce, ut ex Italia acceperat, primus edidit David Heschelius in notis ad Photium pag. 923, Augustæ Vindelicorum 1601, in

(58) Remi Ceillier, *Histoire génér. des auteurs*, tom. II, pag. 372.

fol., et recensum Genevæ 1613, Rothomagi 1653, A riani versione primus vulgavit Canisius tom. V *Antiquarum lectionum*, pag. 154, Ingolstadii 1604, in 4°. Hæc fragmenta cum eadem versione in *Bibliothecis SS. Patrum* Coloniensi, Lugdunensi, et Parisiis 1654 reimpressa fuerunt. Eadem fragmenta Latine pridem vertit Anastasius apocrisiarius, inque *Collectaneis* Anastasii Bibliothecarii edidit Parisiis 1620, in 8°, Sirmondus, additis e Turriani codice Græcis, atque ita Græcæ ac Latine leguntur etiam in tom. III Operum Sirmondi Parisiis 1696, in fol., pag. 535. Græcæ item et Latine Operum sancti Maximi tom. I præmissa edidit Combefisius, qui et Anastasii versionem recensuit. Eadem exinde in suum Hippolytum transtulit Fabricius. Posthæc ex Combefisii editione Græca desumpsit Basnagius, ac Turriani versionem adiunxit tom. I *Thesauri* Canisiani; ad cuius calcem præterea v. cl. Claudii Capperonnierii animadversiones in Anastasii versionem cum Græcis collatam adjecit anno 1725, Amstelodami in folio.

Editiones tractatus adversus hæresin Noeti, et contra Beronem et Helicem.— Fragmentum *De Deo uno et trino, et de mysterio incarnationis contra hæresin Noeti* sub homilia nomine Latine edidit ex sua versione Gerardus Vossius Tungrensis, ad calcem Gregorii Thaumaturgi, Moguntiae, 1604, in 4°, notis etiam subjectis a pag. 58-68. Qua vero de causa cum operibus S. Gregorii Thaumaturgi hic tractatus Parisiis 1622 reimpressus non fuerit, ignoramus. Anno tamen 1618 in *Bibliotheca Patrum* Coloniensi sine notis prodiit, et Lugduni 1677, tom. III, et in supplemento Morelliano Paris. 1659, tom. I, p. 620. Fragmenta octo *de theologia et incarnatione adversus Beronem et Helicem* hæreticos, Latine ex Tur-

riani versione primus vulgavit Canisius tom. V *Antiquarum lectionum*, pag. 154, Ingolstadii 1604, in 4°. Hæc fragmenta cum eadem versione in *Bibliothecis SS. Patrum* Coloniensi, Lugdunensi, et Parisiis 1654 reimpressa fuerunt. Eadem fragmenta Latine pridem vertit Anastasius apocrisiarius, inque *Collectaneis* Anastasii Bibliothecarii edidit Parisiis 1620, in 8°, Sirmondus, additis e Turriani codice Græcis, atque ita Græcæ ac Latine leguntur etiam in tom. III Operum Sirmondi Parisiis 1696, in fol., pag. 535. Græcæ item et Latine Operum sancti Maximi tom. I præmissa edidit Combefisius, qui et Anastasii versionem recensuit. Eadem exinde in suum Hippolytum transtulit Fabricius. Posthæc ex Combefisii editione Græca desumpsit Basnagius, ac Turriani versionem adiunxit tom. I *Thesauri* Canisiani; ad cuius calcem præterea v. cl. Claudii Capperonnierii animadversiones in Anastasii versionem cum Græcis collatam adjecit anno 1725, Amstelodami in folio.

DE ANONYMO CHRONICI AUCTORE SUB ALEXANDRO SEVERO CONSCRIPTI.

Varia eruditorum placita de hujus Chronici auctore.

Inter Opera S. Hippolyti episcopi et martyris, de quibus hucusque disseruimus, nonnulli viri docti recensendum existimarunt et *Chronicon* illud, quod anonymus, qui sub extremis Alexandri Severi imperatoris temporibus floruit, Africano coævus, circa Christi annum 236, scripsisse comperitur. Hanc sententiam præ cæteris est amplexus v. cl. Canigius (59). Sed in aliam abierunt Pearsonius (60) et Dodwellus (61): quorum posterior anonymum, quo de agimus, scripsisse statuit paucis post Hippolytum annis; cum alias sanctus iste martyr et episcopus primo ejusdem Alexandri Severi anno *Cyclum* suum inchoasse noscatur. Cæterum, inquit, multa noster anonymus habet, quæ cum hypothesebus Hippolyti chronologicis in ejusdem *paschali Canone* observatis consentire videantur, quæque adeo Hippolyto anonymum debuisse fas est ut suspicemur. Quorum quidem virorum eruditorum sententiæ illis in primis nos cogunt accedere, quæ hæc de re præclare satis edisseruit illustris præsul Franciscus Blanchinius (62). Sic igitur ille:

« Dolebamus quod liber ille interciderit, ubi digesserat Hippolytus *demonstrationem temporum Paschæ, quemadmodum in tabula*. Opus enim illud, si ad nos integrum pervenisset, haberi deberet post sacras litteras omnium pretiosissimum. Siquidem ante Hippolytum nemo digesserat in certam seriem, nec ad cycli normam redegerat sacros annales: quod ille præstitit Christianorum scripto-

rum primus. Occurrebat dolori nostro vir doctissimus dominus Du Cange in postrema editione *Paschalis Chronici*; ubi de Hippolyti *Canone*, et *Commentario Paschæ* plurima cum disseruerat solidiori, qua pollet, eruditione in omni genere litterarum, visus est aliquam in spem nos adducere libri Hippolyti reperiendi in vetusto illo codice, quem Canisius *Antiquarum lectionum* tom. III, et Labbeus in primo *Bibliothecæ manuscriptorum* publico bono in lucem protulerant. Adornavit vero etiam ipse v. cl. tertiam ejusdem opusculi editionem, num. IV in *Selectis ad illustrandum Chronicon*, quod parabat: cuius titulum in indiculo *Selectis* præfixo, ex antiquis membranis cum redderet pag. 403, ita commendavit: IV. Liber generationis ab Adam usque ad ordinem, quæ (sic) continentur in hoc libro. *Opus quod Hippolyto Portuensi ascribi posse duximus in præfatione: ex editione Henrici Canisii, et Philippi Labbei ad fidem codicis collegii soc. Jesu Parisiensis recognitum*. Et ecce in præfatione plurimus est in conjecturis conquirendis, unde Hippolyto martyri, quem Portuensem episcopum ex vii suburbicariis fuisse autumat, tribui præ cæteris debeat. »

Verum, si ad Hippolytum episcopum et martyrem *Canon* iste marmoreus referendus est, ut omnium doctorum ipsiusque adeo Cangii suffragio refertur; demonstraturum me esse confido, ad eundem Hippolytum non pertinere codicem illum Canisia-

(59) Du Cange, Præfat. ad *Chronicon Paschæ*, § 18 et 25.

(60) Pearson., *Dissert. 1 de success. prim. Rom. pontif.* cap. 10, § 1.

(61) Dodwel., *Dissert. singul. de Rom. pontif. prim.*

success., cap. 14, § 19.

(62) Blanch., *Dissert. de Can. pasch. S. Hippolyti*, cap. 3, § 7 seqq., et apud Fabric. tom. *Opp. 1*, pag. 114 et seqq.

num et Labbeanum, cæteroquin spectabilem : sed esse potius referendum, vel ad Heronem illum ex philosopho Christianum et martyrem : quem ipse a neocoratu templi Serapidis in Portu Romano ad Christi fidem evocatum suspicatur ex Græca inscriptione apud Sponium sect. x, num. 22, Severo Alexandro imperante, ipsique adeo Hippolyto æqualem ; et de temporibus scripsisse docet ex veterum testimoniis, eumque neophytum explesse martyrium. Accedo itaque ad eam sententiam, quam secundo loco idem laudatus auctor in præfatione subtexit, dicens vel Hippolyto episcopo, vel auctori synchrono, qui vixerit sub Alexandro Augusto, esse librum adjudicandum. Præstat ejus verba transcribere ex num. 18 præfationis :

« Cæterum Hippolyti *Chronico*, de quo agimus, geminum prope est, nisi ipsummet existerit *Chronicon* illud, quod edidit Henricus Canisius tom. III *Antiq. lection.*, et Philippus Labbeus tom. I *novæ Bibliothecæ* ex ms. codice collegii Paris. soc. Jesu hocce titulo : *De divisionibus et generationibus gentium*. Quod quidem *Chronicon* ad Alexandri Severi annum XIII, eumque imperii postremum, quo imperante se vixisse non semel auctor innuit, perducitur. Is vero in præfatione descriptorum se ait : « Gentium divisionem, et parentum dinumeratam generationem, inhabitationis quoque tempora, et bellorum commissiones, et judicum tempora, qui et quibus regibus nati sunt, qualesque captivitates populi, et quibus iudicibus contigerint, quique sacerdotes, quibus temporibus fuerant, et quæ divisio, et quæ perditio facta sit, quonam modo generatio seminis Israel de Patribus in Christo completa sit, et quot quantique per quanta tempora dinumerentur anni a creatura sæculi usque in hunc diem. » Præfationi index subjicitur, cujus 6 caput hisce verbis conceptum legitur : « Declaratio Paschæ, et quis quando servavit ex temporibus Moysi in hunc diem. » Quæ quidem ad ea referuntur, quæ habentur in ea sectione, ubi de Paschate subinde a Judæis exacto agitur. Tum additur : « A generatione autem Christi post 30 annos cum passus est Dominus, Pascha cele-

bratur. Ipse enim erat justum Pascha. A Passione autem Domini usque in XIII annum imperii Alexandri Cæsaris anni 206, servatum est Pascha, quod in commemorationem Domini nostri Jesu Christi servatur a nobis. Fiunt igitur omnes anni ab Adam usque in hunc diem anni 5738. » Quæ quidem hic a nobis allata si quis cum iis, quæ de Hippolyti *Chronico* attigimus, ad amussim conferre velit ; illud ipsum esse ejusdem *Chronicon* haud difficulter forte concedet, cui laterculum is præmiserit, vel subdiderit, in Paschalis festi, de quo in illa, quam diximus, sectione egit, inveniendi canonem seu regulam ; ad quam præteritos et sequentes annos expendere lectorem voluerit. »

B Recte quidem argumentatur ex hisce duobus numeris annorum a Passione Domini ad annum XIII Severi Alexandri, nec non ab eo, quem XXXI ante Passionem ex veterum sententia incarnationi Dominicæ tribuebat. Quinetiam, ut addam reliquas epochas in marmoreo *Canone* recensitas, concedam plerasque earum cum numeris colicis Labbeani et Canisiani congruere. Verum cum discrepent ab eisdem reliquæ, eaque potissimum quæ definit intervallum inter duo Paschata, Exodi et Ezechiae ; evidenter ostenditur marmoreum Hippolyti *Chronicon* diversum esse a scripto ipsi æquali, in computis dissentienti. Cum vero constet, Hippolyti numeros tam prope accedere ad peritiorum chronologorum sententias, uti ex comparatione ostensum fuit supra : econtra vero vitiosa manifeste sit computatio anonymi in definiendo præsertim intervallo a Paschate Josue ad Pascha Ezechiae ; operæ pretium duco, rationes Hippolyti hoc in monumento superstites exhibere ; ut hæc antiquissima omnium chronologia paschalis, maximæ Hippolyti peritiæ testis, in commendationem cedat sapientiæ Patrum, qui proximi ab apostolis, et ab apostolicis viris prima Ecclesiæ sæcula, ut sanguine pro Christo fuso, ita etiam scriptis clarissimis illustrarunt.

(*Canonem paschalem S. Hippolyti vide infra.*) ΕΝΤ.
ΠΑΤΡ.

CONSTANTINI RUGGERII

DE

PORTUENSI S. HIPPOLYTI EPISCOPI ET MARTYRIS SEDE

DISSERTATIO POSTHUMA

Ab Achille Ruschio Portuensis diœcesis absoluta et adnotationibus aucta, ad Clementem XIV pontificem maximum, Romæ 1771, typis et sumptibus Generosi Salomoni, præsidum facultate.

(Lomper, *Hist. critic. Patrum*, t. VIII, p. 547.)

CLEMENTI XIV PONT. MAX.
MAGISTRO. PASTORI. RECTORI. CHRISTIANI ORBIS CUSTODI
AC PROPAGATORI BELIGIONIS.
RESTITUTORI PACIS. HONORIS CULTUSQUE SERVORUM DEI ASSERTORI ET VINDICI
SYNTAGMA
CONSTANTINI RUGGERII DE PORTUENSI S. HIPPOLYTI
EPISCOPI ET MARTYRIS SEDE
ADDITAMENTIS AB SE ADNOTATIONIBUSQUE AUCTUM
ACHILLES RUSCHIUS
PRINCIPI SUO BENEFICENTISSIMO DEDICAT
L. M.

Gratulatus mihi vehementer inventam demum, quam diu cupide conquisiveram, Constantini Ruggerii de Portuensi S. Hippolyti episcopi et martyris sede dissertationem: ut primum, Clemens pontifex maxime, intellexi, futurum non ingratum tibi, si quod opus ab egregio viro profectum esset, quem dignatus olim suas favore patrocinioque tuo, id ego accessione grævium monumentorum, meisque adnotationibus auctum augustissimo nomini tuo inscriberem; etsi parum me quidem posse cognoveram, at enitendum tamen mihi agendumque ingenio, quantum possem, labore autem plus pene quam possem, duxi, ut ne quid in eo non accuratum, neve quidquam esset, quod minus grave minusque tua majestate dignum videretur. Prospiciebam quidem non me solum, qui plane me ipsum noverim, sed quemlibet etiam, quantumvis doctrina, eruditione eloquentiæque laude præcellentem, rem difficultatis plenum suscepturum, qui statuat, quidquam te decens in lucem emittere; te scilicet, qui consilio, sapientia, gravitate, constantia, magnitudine animi, virtute, rebusque strenue, præclare ac feliciter gestis tantum tibi parasti existimationis et meritorum, ut unus omnium maxime summa Patrum consensione, principum plausu, atque ordinum quorumque lætitiæ voluptate, magister, pastor ac rector Christiani orbis instinctu afflatusque Dei sis constitutus. Verum cum mecum considerarem, cuiusnam syntagma, quæ de re, cui demum obluturus essem, despondendum mihi animum non putabam. Nam cum doctissimi viri, tibi que, dum vixit, in primis grati lucubrationem, quæ tota in egregii sæculi tertii antistitis ac martyris, illustribus veterum monumentis atque carminibus celebris, Portuensi sede adversus inanes hypercriticorum fallacias astruenda, ejusque cultu injuria temporum intermisso, in diœcesi quam rexerat, restituendo versaretur; cum, inquam, eam lucubrationem tibi custodi, atque ad Medos usque, ad Persas, barbarasque gentes religionis orthodoxæ propagatori; restitutori pacis; honoris, cultusque servorum Dei assertori et vindici; principi meo beneficentissimo sisti oportere cernerem, non dubitabam fore, ut, qui omnes comiter ac leniter excipere consueveris, me item tibi non fidei modo, sed patriæ quoque causa subjectum, cum opere optimi viri meos etiam labores dicantem, et ad te accedentem benigne complecterere. Itaque ad pedes me abiciens Sanctitatis Tuæ offero tibi, Clemens, pontifex maxime, consecroque Constantini Ruggerii de Portuensi sancti Hippolyti episcopi et martyris sede dissertationem, accessione nova monumentorum, meisque adnotationibus illustratam, plane confidens fore, ut eam editoremque ejus tuo patrocinio soveas ac tueare.

ACHILLES RUSCHIUS LECTORI SALUTEM.

Cum de annalium monumentis, testimoniisque veterum scriptorum, quæ jam diu studiosè collegeram, corymbus conscribere cogitarem, quo quidem fortissimum celeberrimumque sæculi tertii a Christo nato martyrem Hippolytum episcopi dignitatem in Ecclesia Portuensi sustinuisse, facile me demonstraturum non diffidebam; nuntiatum mihi opportune fuit, etsi non editam, neque perfectam, at magnam tamen partem digestam fuisse typisque excudi cæptam a Constantino Ruggerio (65) τῷ μαχαρίῃ, viro et acumine in-

(65) Constantinus Ruggerius iv Idus Junias anno 1714 in oppido Sancti Archangeli, quod septem millia passuum ab Arimino distat, natus est: quodque cum multis de causis perillustre habetur ac celeberrimum, tum vero præcipue quod in lucem quamplurimos ediderit optimarum artium studiis

pictatisque laude præstantes viros, in quibus unus maxime omnium præcellit is, qui nunc summo rei Christianæ publicæ bono ad Petri cathedram sedens Ecclesiam universam regit ac moderatur Clemens XIV pont. maximus, quem D. O. M. saluum diu incolumenque conservet. De Ruggerii

genti et ubertate, atque copia eruditionis clarissimo, de Portuensi sancti Hippolyti episcopi et martyris sede dissertationem (64). Quod ut intellexi, nihil curæ, studii, diligentiae prætermittendum, nihilque moræ in:erponendum putavi, quin eam, ubi laudem reperiretur, pervestigarem; utpote qui plane prospicerem eum, qui tanta perspicuitate, peritia rerum, industria florisset, multo felicitius in eo genere argumenti fuisse versatum, quam versari egomet potuissem. Cumque inquirendo comperissem Stephanum Gallium, singulari hominem doctrina constantique in amicitiiis colendis fide, scripta omnia Ruggerii, quem virtutis causa charum in primis habuerat, rebusque omnibus juverat, obtinuisse; eum equidem, statim ac potui, cupide conveni, rogarique majorem in modum, ut dissertationem ipsam, si modo ad ipsius manus unacum cæteris Ruggerii lucubrationibus pervenisset, mihi pro sua humanitate dare ne gravaretur. Quam ad rem interprete etiam atque patrono sum usus Josepho Garampio præsule amplissimo, Clementi XIV pontifici maximo ab arcanis notis, optimeque de re litteraria publica merito, cui certe ob egregia beneficia in me jam inde a puero ad hoc usque tempus collata, quantum debeam, cogitare vix, verbis autem exsequi ne vix quidem possum. Voti compos factus, omnem curam et studium in opere pervolvendo collucavi. Cumque deprehendissem multo etiam illud præclarior esse, quam putaram, cuicumque demum labori meo præferendum duxi, dandamque mihi esse diligentem operam, ut, quam fieri posset, ocius in lucem emitteretur. Sed ut perfectum numerisque, ut aiunt, omnibus absolutum prodiret, tribuendum primo censi in partes duas quarum prior de testimoniis scriptorum antiquorum ad S. Hippolytum ejusque sedem spectantibus esset, altera responsa ad argumenta adversariorum complecteretur; tum huic alteri parti, quæ deerant, adjuncti; inde scriptorum, quorum se Ruggerius auctoritate muniterat, loca adivi, ac verba contuli, accurateque, ut par erat, utque postulare ratio videbatur, descripsi; postremo, ne quid insuper quiaquam desideraret, adnotationes addidi, quibus res ab ipso constitutæ magis magisque confirmarentur.

Accipe nunc paucis, quæ Ruggerium causæ ad scribendum impulerint. Petrus Ottobonus (65), S. R. E. cardinalis et episcopus Portuensis, cultum decessoris sui ac martyris restitutus, a Patribus, quibus credita est de sacris ritibus dijudicandi constitutioque cura, petierat ut officium proprium de S. Hippolyto recitari remque divinam sub ritu, ut aiunt, primæ classis in ejus memoriam quotannis in Portuensi diocesi fieri puterentur. Fuerunt autem, qui sultis ab se fieri ejus postulatis negarent posse, propterea quod summa quorundam recentium scriptorum dissensione de Portuensi S. Hippolyti sede certaretur. Præerat tunc Bibliotheca Ottobonianæ Ruggerius. Huic cardinalis amplissimus in mandatis dedit ut varias hac de re interque se dissidentes sententias expenderet, veterumque monumentorum auctoritate fretus demonstraret, quid demum de S. Hippolyti sede Romanæ Ecclesiæ ferret traditio. Ruggerius dicto audiens, priore quidem loco collegit majorum nostrorum de argumento eodem, quotquot invenire potuit testimonia; deinde Tillemontii, aliorumque, qui huic assensu essent, de orientali sancti martyris cathedra conjectationes depulsi; deincepsque Stephanum le Moyni, sanctum eundem martyrem ad Homeritis Arabiæ amandantis, rejecti divinationem. Oblata sac. rituum congregationi hæc Ruggerii dissertatio, necne, fuerit, fateor me ignorare. Hoc scio, Petro cardinali Ottobono vita functo, Ruggerium eandem, aliquot appendicibus auctam, Benedicto XIV, immortalis memoriæ pontifici maximo, dedicare (66) cogitasse, anno 1744, quo quidem typis ipsam cepit excudere (67); sed pressum inopia rei familiaris, incepta perficere nequivisse. Quanquam dici vix potest, quanti eam viri doctissimi ob veritatem, gravitatem sententiarum, vimque orationis, qua perscripta fuerat, penderent. Benedictus ipse XIV ad summam Ruggerii laudem (68), hæc litterarum mandavit monumentis: « Dum hæc scribimus, typis Romanis editur erudita Dissertatio de Portuensi sede sancti Hippolyti episcopi et martyris, in

vita clarissimus vir Joannes Christophorus Amadutius, quo familiariter idem Ruggerius utebatur, commentarium diligentissime conscripsit et erudito operi, cui titulus: *Leges novellæ Vanecdote imperatorum Theodosii Junioris et Valentiani III, etc.*, pag. LXXVII edit. Romæ anno 1767, præfixit. In eo accurate diligenterque omnia, quæ ad tanti viri studia, mores, elucubrationes, aliaque hujusmodi quocummodo spectare possunt, recensentur; ad quem lectorem, ne actum agatur, rejicimus.

(64) Non solum de S. Hippolyti episcopi et martyris sede dissertationem conscripsit Ruggerius, verum etiam quamplurima præclarissima ingenii sui monumenta reliquit, quæ ab eodem Amadutio summa diligentia in eodem commentario numerantur.

(65) Petrus cardinalis Ottobonus, ut Portuensis Ecclesiæ infula donatus fuit, statim pro sua animi magnitudine et religione, ad eandem exitiis atque ingentibus beneficiis ornandam augendamque se totum convertit. Idcirco sacras ædes nimio vetustatis squalore sordentes in ampliorem elegantiorumque formam restituit, aliisque pietatis et munificentiæ monumentis vetustissimæ sedis jacturis mœdici conatus est. Inter cæteras vero Portuensis Ecclesiæ ærumnas eminentissimi viri animum maxime angebat magni Hippolyti episcopi et martyris obliterata memoria in illis prorsus oris, quas ipse proprio sanguine illustravit. Quare dedit operam ut debitum illi cultum restitueret, non modo in Portuensi Ecclesia, verum etiam in ipsamet urbe quæ sacris ipsius ditatur exuviis, pulcherrima confessione in Laurentiana S. Damasi basilica a fundamentis in ejus honorem excitata, Deoque dicata, in qua egregium ipsius monumentum ad

Vaticani archetypi fidem expressum cyclisquo paschalibus distinctum collocavit.

(66) Multis perspicuisque significationibus Benedictus XIV P. M. ostendit quanti Ruggerium, et ipsius operam faceret, qua certe fideli diu est usus, quemadmodum ex iis, quæ ab eodem Amadutio referuntur, cognosci potest; et ego ipse in Regestis manuscriptis epistolarum et Bullarii ejusdem pontificis, quæ nunc in tabulario Vaticano asservantur, animadverti. De cæteris eruditione præstantibus viris, apud quos Ruggerius plurimum valuit estimatione doctrinæ, adeundus Amadutius loc. cit., § 9.

(67) Ad 80 scilicet paginas opus processerat, de quibus hæc habet Amadutius loc. cit., § 3: Dissertatio quidem de sancto Hippolyto typis Vaticanis Salvioniorum cudi cœperat, eaque jam usque ad pag. 80 processerat; sed nummarie rei forte angustia, qua malo quodam fato ut plurimum litterati urgentur, opus intermissum est, atque adeo omnis de eodem cura evanuit, ut impressæ chartæ omnes, quæ typographo remanserant, vili prorsus pretio illis cesserint, a quibus artificiosi ignes ad Adriani molem in divi Petri solemnitate exhiberi quotannis consueverunt. Cæterum quinque saltem exemplaria impressarum hujusmodi paginarum Romæ a diversis Ruggerii amicis asservantur, quorum unum etiam apud me est, idque marginalibus insuper adnotationibus manu exaratis instructum, quod mihi jam petenti ipse concesserat.

(68) Bened. XIV Lambertini, *De servorum Dei beatificatione et beatorum canonizatione*, lib. 1, cap. 4, n. 10, pag. 32, Operum tomo 1, edit. anni 1747.

qua evincitur episcopum Portuensem, quem Prudentius elegantissimo carmine laudavit, ejus urbis prope Romam episcopum fuisse. » Dominicus Georgius eidem pontifici ab intimo sacello, vir clarissimus, in suis ad Martyrologium Adonis notis præclara doctrina præstantibus, de eadem dissertatione hæc scribit (69): « Sed et eruditum commentarium de sancto Hippolyto Portuensi exspectamus ab amico nostro Constantino Ruggerio, ubi plura de Hippolytis illustrabuntur. » Thomas Maria Mumuchius ex Prædicatorum familia, editis libris celeberrimus, quocum Ruggerius aliqua de sancto Hippolyto communicavit, in Originibus et antiquitatibus Christianis hæc scripta reliquit (70): « Interea hæc moneo, a Constantino Ruggerio viro eruditissimo et amico meo de episcopatu Hippolyti et originibus Christianæ religionis in ea provincia esse disputatum sane accurate in gravissima dissertatione de S. Hippolyto . . . Quam nos dissertationem cum legeremus, admirati sumus ingenium, incredibilemque viri in re antiquaria diligentiam, atque peritiam. Atque optandum sane foret, ut brevis ea publicaretur. » Idipsum alibi repetit his verbis (71): « Sed Hippolytum episcopum Portus Romani fuisse, atque hunc eundem esse, quem Eusebius, Hieronymus et Prudentius memorant, plane demonstrat Constantinus Ruggerius vir eruditissimus dissertatione de Portuensi S. Hippolyti sede, quæ, ut spero, tandem aliquando publicabitur. »

Hiscæ causis permotus omnem de S. Hippolyti sede scribendi syntagmatis curam deposui; et dissertationem hanc potius, utpote hominis rei ecclesiasticæ peritia et eruditione in primis clari, publici juris feci; quæ Ecclesiæ nostræ Portuensi S. Hippolytus restituitur, deque ipsius episcopali cathedra quæstio dirimitur, et tantii episcopi ac martyris, qui jure ac merito inter tertii sæculi præstantiores Patre; recensetur, revocatur memoria et propagatur.

DISSERTATIO

DE

PORTUENSI S. HIPPOLYTI SEDE.

PARS PRIMA.

VETERUM DE S. HIPPOLYTO EJUSQUE SEDE TESTIMONIA.

I. Eusebius et Hieronymus Hippolyti sedem ignorarunt.

Veterum scriptorum, qui sancti Hippolyti episcopi et martyris meminerunt, omnium primus occurrit Eusebius Cæsareæ in Palæstina episcopus, qui *Historiæ suæ* lib. vi, cap. 20, illum inter viros ecclesiasticos recensuit, qui litterarum gloria tertio sæculo in eunte floruerunt, quorumque epistolæ in bibliotheca Eliæ urbis, ab Alexandro episcopo constructa, se legisse testatur. Mox capite 22 nobilissima enumerans ingenii monumenta, quæ Hippolytus publico catholicæ fidei bono edidit, nomen sedis, cui ipse præfuit, omnino reticuit; idcirco viri docti eandem ipsi prorsus ignotam fuisse censent, ea potissimum ratione, quod sequentibus tantummodo utatur verbis, dum illam designat, postquam de Berillo Bostrenorum in Arabia episcopo locutus est: « Eodem modo, inquit, est Hippolytus alterius cujusdam et ipse Ecclesiæ antistes. »

A Eusebium secuti sunt S. Epiphanius (72). Theodoretus (73), et demum S. Hieronymus (74), qui in *Catalogo virorum illustrium* ingenue fatetur se, ubinam gentium Hippolytus fuerit episcopus, scire non potuisse: « Hippolytus, inquit, cujusdam Ecclesiæ episcopus, nomen quippe urbis scire non potui. »

II. S. Hieronymus S. Hippolytum et S. Apollonium senatores Romanos appellat.

Verum in epistola quam scripsit ad Magnum, aliquibus post editum *scriptorum illustrium Catalogum* annis (75), S. Hippolytum conspicuo senatoris Romani nomine sanctus doctor donavit. « Hippolytus, ait, et Apollonius Romanæ urbis senatores propria opuscula condiderunt. » Hæc quidem aperte demonstrant senatoriam Hippolyti dignitatem post editum *scriptorum illustrium Catalogum* S. Hieronymo primum innotuisse; eundem enim nec senatorem, imo nec martyrem ibidem appellaverat;

(69) Dominic. Georg. ad diem 13 Augusti, pag. 404 edit. Romæ 1745.

(70) Mamach., *Origin. et Antiquitat. Christianor.* lib. II, cap. 2, § 3, adnotat. I, pag. 85, edit. Romæ 1750.

(71) Idem, *ibid.* cap. 21, § 2, pag. 258, et lib. III, § 29, pag. 88. Ubi habet: « De eodem S. Hippolyto dissertationem singularem scripsit doctissimus Ruggerius. »

(72) *Advers. hæreses*, lib. I, hæres. 51, contra

Valentinianos et Gnosticos, cap. 35.

(73) *Dial.* I, 2, 3.

(74) *Lib. De viris illustribus*, c. 64.

(75) *Liber De viris illustribus*, ut ipsemet Hieronymus testatur cap. 135 ejusdem libri, pag. 959, scriptus fuit Theodosii principis decimo quarto anno, qui anno a Christo nato 392 respondet; et epist. ad Magnum anno 397 scriptam fuisse sibi suadet Vallarsius eorumdem *Operum tom. I, pag. 423 suæ editionis Veron. 1735.*

quamvis in epistola ad Damasum multis ante *Catalogum* annis scripta (76), et in præfatione suæ in *Matthæum Expositionis*, solo martyris nomine Hippolytum nostrum decorasset. Hieronymum quodammodo in hac re secutus est Photius, qui cum duobus in locis Hippolyti nostri meminerit, in eorum altero (77) illum nullo nec martyris nec episcopi titulo insignivit; in altero vero eundem et episcopum et martyrem disertissime appellavit (78). Si igitur Romanus senator fuit Hippolytus, recte inde deduci posse arbitramur ipsum in Occidente, non in Oriente vixisse, proptereaque in Occidente episcopalem sedem obtulisse.

III. *Marianus Victorius non Hippolytum, sed Apollonium senatorem fuisse contendit.*

Scimus doctissimos viros, inter quos Marianus Victorius Reatinus, accuratissimus Operum S. Hieronymi editor, arbitrari hunc Hieronymi locum librorum oscitantia fuisse depravatum; senatoriam idcirco dignitatem non Hippolyto, sed Apollonio tribuendam censens, vetustos codices hujusce rei testes in medio producit, in quibus legitur: « Hippolytus et Apollonius Romanæ urbis senator (79). » Victorius secutus est doctissimus monachus Remigius Ceillierius in *Historia austerorum sacrorum et ecclesiasticorum* (80), eo potissimum argumento, quod S. Hieronymus in supra laudato *Catalogo* S. Hippolytum senatorem nusquam appellet. Verum si Ceillierio in hac re fides adhibenda esset, illius etiam martyrium eodem plane argumenti genere inficiari possemus, cum Hieronymus in *Catalogo* Hippolytum nostrum martyris nomine haud designarit. Quapropter cum antiqui codices et vetustæ editiones, quas secutus est Martianeus (81) in sua operum sancti Hieronymi editione, Hippolytum et Apollonium senatores fuisse testentur, et S. Hieronymus hanc epistolam, ut diximus, aliquibus post eorum *scriptorum illustrium Catalogum* annis conscripserit; recte quidem conjicere possumus S.

A doctori, dum eundem *Catalogum* scripsit, senatoriam Hippolyti dignitatem plane incompertam fuisse.

IV. *Scaligeri et Moynii de senatoria Apollonii dignitate sententia rejicitur.*

Josephus Scaliger (82) in suis ad Eusebii *Chronicon* animadversionibus, et post eum Stephanus le Moyne (83) et Antonius Pagius (84) senior scribunt S. Hieronymum, præter omnium veterum fidem, Apollonium urbis Romanæ senatorem vocasse, eo potissimum argumento innixi, quod Eusebius hanc Apollonii dignitatem ignoraverit. Quapropter Rufinum incitiæ arguunt, quasi ipse germanum Eusebiani contextus sensum prava interpretatione vitariit. « Apollonius enim, inquit Moynius, a Perenni præfecto prætorio capite damnatus fuit, ad quem in senatores nullum jus et imperium pertinebat. » Pagius vero S. Hieronymum, « hæc proprio ingenio ex Eusebio exaggerasse » sibi persuasit. Hujusmodi tamen doctorum virorum argumenta nihil nos morantur, quominus Hippolytum et Apollonium senatores fuisse credamus. Ex eo enim, quod Eusebius senatoriam Hippolyti et Apollonii dignitatem ignorarit, quis unquam S. Hieronymum, qui non multis post Eusebium annis floruit, nullam hujusce rei notitiam habere potuisse firmabit? Hoc falsum omnino nobis videtur; nam Hieronymus diutius Romæ moratus est, ubi martyrium consummavit Apollonius, quemadmodum ipsemet etiam Moynius alibi fatetur; ideoque hæc, quæ reticuit Eusebius, vel ex genuinis Apollonii martyris Actis ab Eusebio memoratis, vel ex aliis, quæ tunc supererant, monumentis, Eusebio forsitan ignotis, S. doctor deducere potuit (85). Nec eundem S. doctorem vitiata Rufini versione deceptum, cum Scaligero et Moynio dubitare quispiam poterit. Nam, ut scite pro more suo observat doctissimus Tillemontius (86), S. Hieronymus *virorum illustrium Catalogum* decem, epistolam vero ad Magnum aliquot

(76) In epist. ad Damasum scripta anno 384.

(77) In *Bibliotheca*, cod. cxxi, pag. 302 edit. Rothomagi anni 1653.

(78) Cod. cxxi, pag. 526.

(79) Ita legit Marianus Victorius in sua Operum S. Hieronymi editione, in citata epist., quæ apud ipsum est numer. 84 in tom II, pag. 251 edit. Romæ anni 1564, apud Paulum Manutium Aldi filium in ædibus populi Romani. Inter recentiores etiam Dominicus Vallarsius in eadem epist. quæ est juxta ipsius editionem num. 70, in tom. I, ita pariter legit, atque pag. 427 hæc nos monet: « Falso Erasmus secutus editor Benedictinus legerat senatores, cum de Apollonio tantum, ut ex *Catalogo* liquet, dictum sit, imo cum uedum de Hippolyto, sed de Apollonio ipso alii dubitent, fueritne unquam senator, an proprio ingenio ex Eusebio Hieronymus exaggeraverit. »

(80) *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, cap. 27, in saint Hippolyte évêque et martyr, docteur de l'Eglise, tom. II, pag. 316 edit. Paris. anni 1730.

(81) Tom. IV, pag. 656.

(82) Ad annum 1203, pag. 225 edit. Amstelodami anni 1658: « Quis ex his colligat, senatorem

fuisse (Apollonium)? unde vero de hoc martyre Hieronymus et Rufinus scire potuerunt, nisi ex Eusebio? In epist. ad Magnum oratorem urbis Romæ: « Hippolytus quoque, et Apollonius Romanæ urbis senatores propria opuscula condiderunt. » Iste Hippolytus Romanæ urbis senator tam ignotus potuit esse Hieronymo, quam liber Apollonii, qui nunquam fuit. Hæc, ut dixi, ex præpostera Eusebii loci interpretatione derivata sunt, dum ἀπολογία pro libello apologetico accipiunt. Neque dubito Hieronymum, cum illa scriberet, non Græcum Eusebii exemplar, sed Rufini interpretationem Latinam in manibus habuisse. »

(83) Prolegom. ad *Varia sacr.*, t. I, p. 32.

(84) Ad an. 189, num. 4, in *Annal.* Baronii tom. II, pag. 342, edit. Lucæ anni 1738.

(85) Legenda sunt ea, quæ in notis ad c. 21, lib. v *Hist. eccl.* Eusebii, pag. 240, affirmat Valesius: « Potuit, inquit, Hieronymus legere Acta ipsa passionis Apollonii, ad quæ nos ablegat Eusebius. In quibus Actis et senator Romanus, et a servo suo proditus dicebatur, ut credibile est; » necnon ea, quæ in nostram sententiam etiam in notis variorum ad hunc eundem locum monentur.

(86) Tom. III, *Mémoires pour servir à l'Histoire*

ante annos edidit, quam Rufinus Eusebianæ *Historiæ* versionem adornasset. Non levem denique S. doctori Græcæ ac Hebraicæ peritissimo injuriæ gratis inurunt Moynius et Scaliger, dum ipsum non aliunde hæc, quæ de Apollonio tradidit, hausisse autumant quam ex memorata Rufini versione; quid enim ipsa opus habuit Hieronymus, qui Græcæ litteras tam probe calluit? Tandem, ut notat doctissimus monachus Theodoricus Ruinartius (87), S. Hieronymo favent vetera quæque Martyrologia, quæ die 18 Aprilis, quo sancti Apollonii diem festum celebrant, eum disertim senatorem appellant.

V. S. Apollonius non a Perenni præfecto, sed a senatu capitali sententia damnatus fuit.

Quod ad capitis sententiam attinet, qua damnatus est Apollonius, hanc non a Perenni præfecto, sed a senatu promulgatam testatur Eusebius, cujus verba paulo supra exscripsit idemmet Moynius; quare summo opere miramur, virum doctum, suimet quodammodo oblitum, tam absurda dicitur. Perennis prætorio præfectus non in Apollonium, sed in scelestissimum indicem qui Apollonium Christianum esse prodidit (quem S. Hieronymus (88) ipsiusmet S. martyris servum Severum nomine fuisse scribit), extremi supplicii sententiam pronuntiavit. En ipsius Eusebii verba (89): « Sed miser, inquit, intempestive suscepta accusatione (videlicet servus), cum imperatorio edicto capitalis poena in eos qui talia detulissent esset constituta, confestim fractis cruribus occiditur, Perenne iudice ejusmodi adversus ipsum sententiam pronuntiantem. » Apollonius vero a senatu, ut diximus, non a Perenni, capitali sententia fuit damnatus, quod perspicue docet Eusebius his verbis: « Verum Deo acceptissimus martyr, multum ac enixe eum exorante iudice, ut de fide sua coram senatu loqueretur, cum disertissima apologia fidei suæ coram omnibus rationem testatus esset,

ecclésiastique. Notes sur saint Apollone sénateur, pag. 614 edit. Paris. an. 1704, note 1: « ...et qu'ils ne se soient pas souvenus que Ruln n'a traduit Eusèbe que bien des années après que S. Jérôme avait parlé de S. Apollone en 392, dans son traité *Des hommes illustres*. »

(87) *Acta martyrum*, pag. 72, de S. Apollonio martyre, edit. Veronæ an. 1751. Martyrologium Adonis die 18 Aprilis S. Apollonii senatoris mentionem habet, pag. 161 edit. Romæ 1745, opera et studio Dominici Georgii, qui insuper hæc notat pag. 162: « Meminere Ado noster, Usuardus, Romanum parvum, et Notkerus. Meminit Richenoviense. » De illius martyrio Baronius ad an. 189, num. 1 et seq.; Pagi in *Critica* ad an. 187, num. 3, passum existimat anno 186. Usuardus quoque S. Apollonium senatoris titulo decoravit: « Romæ beati Apollonii senatoris, qui sub Commodo principe a servo proditus, quod Christianus esset, insigne volumen composuit, quod in senatu legit, ac deinde sententia senatus pro Christo capite truncatus est. » Videnda quæ ad hunc locum notavit Joannes Baptista Solerius accuratissimus Usuardi editor, tom. VI, part. I, *Acta sanctorum mensis Junii* pag. 218 edit. Venetæ anni 1745, nec non quæ Godefridus Henschenius, et Daniel Papebrochius tom. II *Act. sauct.*

A capitali supplicio statim sententia senatus damnatur. » Jure igitur ac merito Henricus Valesius in notis ad hunc Eusebii locum senatoriam Apollonii dignitatem egregie tuetur, eo quod ipse a Perenni præfecto jussus fuerit coram senatu fidei suæ rationem reddere. Valesio subscribant Tillemontius (90) et Remigius Ceillierius (91).

VI. *Præfectos prætorio ipsosmet senatores quandoque judicasse ostenditur.*

Neque nos sinunt in contrariam abire sententiam Scaligeri et Moynii argumenta, utpote quæ facili diluantur negotio. Dicunt enim præfectum prætorio, qui tunc temporis ex equestri ordine desumebatur, senatorum iudicii interesse nullo pacto potuisse: atqui Perennis prætorio præfectus, cum in senatu de Apollonio quæstio habita est, præsens fuit, et sanctissimum Christi martyrem pro tribunali de suæ religionis fide interrogavit: Apollonium ergo ex senatorum albo omnino delendum. Fatemur equidem cum doctis viris Pancirolo (92) et Gothofredo (93), prætorio præfectos, ut viros equestris ordinis, nullam in senatores potestatem ante Alexandrum jure habere potuisse; verum ob corruptissimos quorundam Augustorum mores, qui vitiorum illecebris irretiti, imperii æque ac pudoris immemores, reipublicæ moderamina præfectis prætorio concediderunt, rem aliter evenisse scribunt illorum temporum oculatissimi testes, Tacitus (94), Lampridius, Dio, Herodianus, Spartianus, aliique, ex quorum monumentis aperte colligimus præfectos prætorio non modo senatorum causas ante Alexandrum judicasse, verum, quod maximum est, imperii Romani veluti arbitros exstitisse. Perennis prætorio præfectus, quem negat Scaliger, ut virum equestris ordinis, senatorum iudiciis interesse potuisse, Commodo luxuriante, vastissimi imperii habenas suscepit, Lampridio teste (95), qui rem tanto Augusto indecoram graphice describit his verbis: « Perennis

mensis Aprilis die 18, in S. Apollonio pag. 539 et seqq. edit. Venetæ anni 1758. In Romano Martyrologio etiam S. Apollonius senator nominatur die 18 Aprilis, pag. 136 edit. Antuerpiensis 1615, ubi multa de Commodo et Perennio Baronius in notis commemorat.

(88) Cap. 42 *De viris illustribus*. De servo, qui S. Apollonium prodidit, legendus Vallarsius in notis ad hunc locum; Tillemont. tom. III, pag. citata 314; Ceillier. tom. II, pag. 152, c. 15, alique.

(89) *Hist. eccles.* lib. v, c. 21, p. 240 edit. Cantabrigæ.

(90) Tom. III, pag. 56, in Saint Apollone, sénateur romain et martyr, et 613 et seqq., in citatis notis.

(91) Tom. cit. II, pag. eadem 152, c. 15 citato.

(92) In Notitia utraque dignitatum, cap. 5, de præfectis prætorio, pag. 7 edit. Lugdunensis anni 1608.

(93) In cod. Theodosiano, cap. 13, de senatorum criminis reorum foro, tom. III edit. Lipsiæ anni 1758, pag. 18.

(94) Lib. IV et V *Annalium*, in quibus Ælii Sejani præfecti prætorio potentiam describit.

(95) In *Commodo*, pag. 47, in *Hist. Augustæ scriptoribus* edit. Paris. anni 1620.

autem Commodi animum præsciens, invenit, quem- admodum ipse potens esset; nam persuasit Commodo, ut ipse deliciis vacaret, idem vero Perennis curis incumberet, quod Commodus lætanter accepit. » Et paulo post: « Tunc tamen Perennis cuncta sibimet vindicavit, quos voluit interemit, spoliavit plurimos, omnia jura subvertit. » Lampridio consentiunt Dio (96) et Herodianus, unde nobis arguere licet quam altas in imperio Romano radices egerit Perennis potentia. Sed, ne cui dubium supersit Perennem capitales animadversiones in ipsosmet senatores exercuisse, exscribamus hic luculentissimum Herodiani (97) testimonium, ex quo non solum constat Perennem plenam in primarios senatores, qui, conjuratione facta, Commodum de medio tollere cogitarant, jurisdictionem habuisse, verum etiam, quod summopere mirandum, ipsammet Commodi sororem tanti accleris consciam mortis supplicio multasse. « Quæstiones autem, inquit Herodianus, Perennio diligenter exercente, soror ipsa Commodi, conjuratione omnes, cæterique præterea quantalacunque suspicione attacki, supplicio affecti sunt. » Spartianus in Severo, ut animadvertit Tillemontius (98), a præfectis prætorio senatorios viros judicatos fuisse testatur. Severus enim, « qui a divo Marco latum clavum petiit, et accepit, » et quamplurimis præfuit provinciis, « in Silicia; quasi de imperio vel vates, vel Chaldæos consuluisset, reus factus apud præfectos prætorio, quibus audiendus datus fuerat, jam Commodo in odium veniente, absolutus est, calumniatore in crucem acto (99). » Ex his itaque luculentissimis exemplis aperte constat, Perennem, cæterosque præfectos prætorio sub Commodo plenam in senatores potestatem; habuisse; quare irritum prorsus conatu Scaliger, et post eum Moynius et Pagius, Rufino inscitæ et S. Hieronymo credulitatis notas inurere testarunt, cum Apollonius urbis senator esse potuerit, quamvis Perennis prætorio præfectus capitali

A cius judicio in senatu interfuerit, quod impossibile ac penitus incongruum doctis viris falso visum est.

VII. *Prudentius Hippolytum Portuensem elegantissimo carmine laudavit, de quo tamen varie sentiunt eruditi.*

Prudentius, qui sub Theodosio Juniore floruit, in libro *Περὶ Στεφάνων*, hymno 11 (1), Hippolytum martyrem Portuensem carminibus suis celebravit, cujus cœmeterium in agro Verano situum ætate sua summopere venerabantur Romani exteri- que. Verum ex tot Hippolytis, quos sacris Ecclesiæ fastis ascriptos cernimus, quisnam ille fuerit, quem Prudentius egregio hoc carmine laudavit, acriter hucusque disputatum fuit a recentioribus magni nominis scriptoribus. Alii enim, quorum agmen ducit maximus *Annalium ecclesiasticorum* parens Baronius (2), Prudentio vitio vertunt, quod tres Hippolytos in unum confuderit, episcopum scilicet nostrum, militem sub Valeriano passum et demum Hippolytum presbyterum Antiochenum, prius Novati discipulum, postea gloriosum Christi martyrem sub Decio. Alii vero, inter quos Theodoricus Ruinartius (3), Sebastianus Tillemontius (4), Remigius Ceillierius (5), alique contrariam prorsus tuerentur sententiam, et Prudentium ab hoc confusionis vitio vindicare conantur, dum unicum Hippolytum presbyterum ab ipso laudatum dicunt, qui Novatianorum sectæ laqueis quondam irretitus, eorum hæresim postmodum ejurata, insignem martyrii palmam in Portu Romano est adeptus. Demum Fronto Ducæus (6) mediam inter hos professus est sententiam; dum Hippolytum episcopum Portuensem a Prudentio hoc carmine laudatum censuit, quem Novati erroribus captum et mox ante martyrii coronam exsolutum tradidit. Quibus vero rationum momentis præcipuæ magnorum virorum nitantur sententiæ, prius inquirere, et demum quid post tot tantosque

(96) Cassius Dio Cocceianus, *Histor. Romanæ* lib. LXXII, in *Commodo*, tom. II, § 9, pag. 1210, 1211 edit. Hamburgi anni 1752.

(97) Lib. I, cap. 8, pag. 25 edit. Jo. Henrici Bœcleri anno 1694 Argentorati.

(98) Tom. III, Notes sur saint Apollone, note 4, pag. 615.

(99) Sunt Ælii Spartiani verba in Severo imperatore, pag. 65 *Histor. August. script.*, edit. citat.

(1) Pag. 194 edit. Antuerpiæ anni 1564. Aurelius Clemens Prudentius natus est anno 348, sub Salixæ consulatu, ut ipse testatur in præfatione *Cathermerinon*, pag. 38. Ejus Operum catalogum textit Gennadius in *Catalogo virorum illustrium* cap. 13, p. 958. Tom. II Operum S. Hieronymi citatæ edit. Vallarsii. Vide Ruinart. in *Act. Martyrum sincer.*, pag. 144, ubi auctorum in Prudentium laudes descriptæ reperiuntur.

(2) Ad annum Christi 229, num. 9, tom. II, pag. 481 edit. Lacæ: « Hæc Prudentius, qui tamen errore lapsus, tres in unum confundit Hippolytos, militem nempe passum sub Valeriano, episcopum sub Alexandro et presbyterum Antiochenum, olim Novatianum, martyrem sub Decio

imperatore. » Id ipsum repetit in notis ad Martyrologium Romanum die 30 Januarii, p. 55, die 13 Augusti, pag. 340, et 22 ejusdem mensis, p. 355 editionis Rosweidi.

(3) *Acta martyrum sincera*, pag. 143 cit. edit., admonitione in martyrium S. Hippolyti: « Non igitur alium agnoscimus Hippolytum in hoc Prudentii hymno, præter Portuensem martyrem celeberrimum, cui hæc omnia, quæ ab hoc auctore referuntur, optime competere existimamus. »

(4) Tom. III, pag. 675, Notes sur saint Hippolyte, note 4.

(5) Tom. II, cap. 35, pag. 567, § 6.

(6) In sua Nicephori Callisti *Ecclesiastica historia* interpretatione cum Græcis collata et recognita, tam ad cap. 31, lib. IV *Hist.*, p. 330, quam cap. 5, l. b. VI, p. 395 edit. Lutetix Parisiorum anni 1650, ubi de Novato suisque asseclis disserit, nullum alium Hippolytum a Prudentio in suo hymno laudatum agnoscit, quam nostrum Portuensem episcopum. « Hippolytus Portuensis episcopus et martyr, cum ad supplicium raperetur, ut est apud Prudentium, » respondit: « Fugite, o miseri, » etc., insignem retractationis seu revocationis exemplum.

ante annos edidit, quam Rufinus Eusebianæ *Historiæ* versionem adornasset. Non levem denique S. doctori Græcæ ac Hebraicæ peritissimo injuriam gratis inurunt Moynius et Scaliger, dum ipsum non aliunde hæc, quæ de Apollonio tradidit, hausisse autumant quam ex memorata Rufini versione; quid enim ipsa opus habuit Hieronymus, qui Græcas litteras tam probe calluit? Tandem, ut notat doctissimus monachus Theodoricus Ruinartius (87), S. Hieronymo favent vetera quæque Martyrologia, quæ die 18 Aprilis, quo sancti Apollonii diem festum celebrant, eum disertim senatorem appellant.

V. S. Apollonius non a Perenni præfecto, sed a senatu capitali sententia damnatus fuit.

Quod ad capitis sententiam attinet, qua damnatus est Apollonius, hanc non a Perenni præfecto, sed a senatu promulgatam testatur Eusebius, cujus verba paulo supra exscripsit idemmet Moynius; quare summo opere miramur, virum doctum, suimet quodammodo oblitum, tam absurda dictitasse. Perennis prætorio præfectus non in Apollonium, sed in scelestissimum indicem qui Apollonium Christianum esse prodidit (quem S. Hieronymus (88) ipsiusmet S. martyris servum Severum nomine fuisse scribit), extremi supplicii sententiam pronuntiavit. En ipsius Eusebii verba (89): « Sed miser, inquit, intempestive suscepta accusatione (videlicet servus), cum imperatorio edicto capitalis poena in eos qui talia detulissent esset constituta, confestim fractis cruribus occiditur, Perenne iudice ejusmodi adversus ipsum sententiam pronuntiante. » Apollonius vero a senatu, ut diximus, non a Perenni, capitali sententia fuit damnatus, quod perspicue docet Eusebius his verbis: « Verum Deo acceptissimus martyr, multum ac enixe eum exorante iudice, ut de fide sua coram senatu loqueretur, cum disertissima apologia fidei suæ coram omnibus rationem testatus esset,

ecclésiastique, Notes sur saint Apollone sénateur, pag. 614 edit. Paris. an. 1701, note 1: « ...et qu'ils ne se soient pas souvenus que Rufin n'a traduit Eusèbe que bien des années après que S. Jérôme avait parlé de S. Apollone en 392, dans son traité *Des hommes illustres*. »

(87) *Acta martyrum*, pag. 72, de S. Apollonio martyre, edit. Veronæ an. 1751. Martyrologium Adonis die 18 Aprilis S. Apollonii senatoris mentionem habet, pag. 161 edit. Romæ 1745, opera et studio Dominici Georgii, qui insuper hæc notat pag. 162: « Meminere Ado noster, Usuardus, Romanum parvum, et Notkerus. Meminit Richenoviense. » De illius martyrio Baronius ad an. 189, num. 1 et seq.; Pagius in *Critica* ad an. 187, num. 3, passum existimat anno 186. Usuardus quoque S. Apollonium senatoris titulo decoravit: « Romæ beati Apollonii senatoris, qui sub Commodio principe a servo proditus, quod Christianus esset, insigne volumen composuit, quod in senatu legit, ac deinde sententia senatus pro Christo capite truncatus est. » Videnda quæ ad hunc locum notavit Joannes Baptista Sollierius accuratissimus Usuardi editor, tom. VI, part. I, *Acta sanctorum mensis Junii* pag. 218 edit. Venetæ anni 1745, nec non quæ Godefridus Henschelii, et Daniel Papebrochius tom. II *Act. sanct.*

A capitali supplicio statim sententia senatus damnatur. » Jure igitur ac merito Henricus Valesius in notis ad hunc Eusebii locum senatoriam Apollonii dignitatem egregie tuetur, eo quod ipse a Perenni præfecto jussus fuerit coram senatu fidei suæ rationem reddere. Valesio subscribunt Tillemontius (90) et Remigius Ceillierius (91).

VI. *Præfectos prætorio ipsosmet senatores quandoque judicasse ostenditur.*

Neque nos sinunt in contrariam abire sententiam Scaligeri et Moynii argumenta, utpote quæ facili diluantur negotio. Dicunt enim præfectum prætorio, qui tunc temporis ex equestri ordine desumebatur, senatorum judiciis interesse nullo pacto potuisse: atqui Perennis prætorio præfectus, cum in senatu de Apollonio quæstio habita est, præsens fuit, et sanctissimi Christi martyrem pro tribunali de suæ religionis fide interrogavit: Apollonium ergo ex senatorum albo omnino delendum. Fatemur equidem cum doctis viris Pancirolo (92) et Gothofredo (93), prætorio præfectos, ut viros equestris ordinis, nullam in senatores potestatem ante Alexandrum jure habere potuisse; verum ob corruptissimos quorundam Augustorum mores, qui vitiorum illecebris irretiti, imperii æque ac pudoris immemores, reipublica moderamina præfectis prætorio concediderunt, rem aliter evenisse scribunt illorum temporum oculatissimi testes, Tacitus (94), Lampridius, Dio, Herodianus, Spartianus, alique, ex quorum monumentis aperte colligimus præfectos prætorio non modo senatorum causas ante Alexandrum judicasse, verum, quod maximum est, imperii Romani veluti arbitros exstitisse. Perennis prætorio præfectus, quem negat Scaliger, ut virum equestris ordinis, senatorum judiciis interesse potuisse, Commodus luxuriante, vastissimi imperii habenas suscepit, Lampridio teste (95), qui rem tanto Augusto indecoram graphice describit his verbis: « Perennis

mensis Aprilis die 18, in S. Apollonio pag. 559 et seqq. edit. Venetæ anni 1738. In Romano Martyrologio etiam S. Apollonius senator nominatur die 18 Aprilis, pag. 136 edit. Antuerpiensis 1615, ubi multa de Commodus et Perennio Baronius in notis commemorat.

(88) Cap. 42 *De viris illustribus*. De servo, qui S. Apollonium prodidit, legendus Vallarsius in notis ad hunc locum; Tillemont. tom. III, pag. citata § 14; Ceillier. tom. II, pag. 152, c. 15, alique.

(89) *Hist. eccles.* lib. v, c. 21, p. 240 edit. Cantabrigiæ.

(90) Tom. III, pag. 56, in Saint Apollone, sénateur romain et martyr, et 615 et seqq., in citatis notis.

(91) Tom. cit. II, pag. eadem 152, c. 15 citato.

(92) In Notitia utraque dignitatum, cap. 5, de præfectis prætorio, pag. 7 edit. Lugdunensis anni 1608.

(93) In cod. Theodosiano, cap. 13, de senatorum criminis reorum foro, tom. III edit. Lipsiæ anni 1758, pag. 18.

(94) Lib. IV et V *Annalium*, in quibus Ælii Sejani præfecti prætorio potentiam describit.

(95) In *Commodo*, pag. 47, in *Hist. Augustæ scriptoribus* edit. Paris. anni 1620.

autem Commodi animum præsciens, invenit, quem- A
admodum ipse potens esset; nam persuasit Com-
modo, ut ipse deliciis vacaret, idem vero Perennis
curis incumberet, quod Commodus lætanter accep-
pit. » Et paulo post: « Tunc tamen Perennis cuncta
sibimet vindicavit, quos voluit interemit, spoliavit
plurimos, omnia jura subvertit. » Lampridio con-
sentiunt Dio (96) et Herodianus, unde nobis arguere
licet quam altas in imperio Romano radices egerit
Perennis potentia. Sed, ne cui dubium supersit
Perennem capitales animadversiones in ipsosmet
senatores exercuisse, exscribamus hic luculentissimum
Herodiani (97) testimonium, ex quo non solum
constat Perennem plenam in primarios senatores,
qui, conjuratione facta, Commodum de medio tol-
lere cogitarant, jurisdictionem habuisse, verum B
etiam, quod summopere mirandum, ipsammet
Commodi sororem tanti sceleris consciam mortis
supplicio multasse. « Quæstiones autem, inquit
Herodianus, Perennio diligenter exercente, soror
ipsa Commodi, conjuratione omnes, cæterique præ-
terea quantalacunque suspicione atacti, supplicio
affecti sunt. » Spartianus in *Severo*, ut animad-
vertit Tillemontius (98), a præfectis prætorio sena-
torios viros judicatos fuisse testatur. Severus enim,
« qui a divo Marco latum clavum petiit, et accepit, »
et quamplurimis præfuit provinciis, « in Silicia;
quasi de imperio vel vates, vel Chaldæos consuluis-
set, reus factus apud præfectos prætorio, quibus
audiendus datus fuerat, jam Commodum in odium
veniente, absolutus est, calumniatore in crucem
acto (99). » Ex his itaque luculentissimis exemplis
aperte constat, Perennem, cæterosque præfectos
prætorio sub Commodum plenam in senatores po-
testatem; habuisse; quare irritum prorsus conatu
Scaliger, et post eum Moynius et Pagius, Rufino
inscitæ et S. Hieronymo credulitatis notas inurere
tentarunt, cum Apollonius urbis senator esse po-
tuerit, quamvis Perennis prætorio præfectus capitali

cuius iudicio in senatu interfuerit, quod impossi-
bile ac penitus incongruum doctis viris falso vi-
sum est.

VII. *Prudentius Hippolytum Portuensem elegantis-
simo carmine laudavit, de quo tamen varie senti-
unt eruditi.*

Prudentius, qui sub Theodosio Juniore flo-
ruit, in libro *Περὶ Στεφάνου*, hymno 11 (1),
Hippolytum martyrem Portuensem carminibus suis
celebravit, cujus cœmeterium in agro Verano situm
ætate sua summopere venerabantur Romani exteri-
que. Verum ex tot Hippolytis, quos sacris Ecclesiæ
fastis ascriptos cernimus, quisnam ille fuerit, quem
Prudentius egregio hoc carmine laudavit, acriter
hucusque disputatum fuit a recentioribus magni
nominis scriptoribus. Alii enim, quorum agmen
ducit maximus *Annalium ecclesiasticorum* parens
Baronius (2), Prudentio vitio vertunt, quod tres
Hippolytos in unum confuderit, episcopum scilicet
nostrum, militem sub Valeriano passum et demum
Hippolytum presbyterum Antiochenum, prius No-
vati discipulum, postea gloriosum Christi martyrem
sub Decio. Alii vero, inter quos Theodoricus Rui-
nartius (3), Sebastianus Tillemontius (4), Remigius
Ceillierius (5), aliique contrariam prorsus tuentur
sententiam, et Prudentium ab hoc confusionis vitio
vindicare conantur, dum unicum Hippolytum pre-
sbyterum ab ipso laudatum dicunt, qui Novatianorum
sectæ laqueis quondam irretitus, eorum hæresim
postmodum ejurata, insignem martyrii palmam in
Portu Romano est adeptus. Demum Fronto Du-
cæus (6) mediam inter hos professus est sententiam;
dum Hippolytum episcopum Portuensem a Pruden-
tium hoc carmine laudatum censuit, quem Novati
erroribus captum et mox ante martyrii coronam
exsolutum tradidit. Quibus vero rationum momentis
præcipuæ magnorum virorum nitantur sententiæ,
prius inquirere, et demum quid post tot tantosque

(96) Cassius Dio Cocceianus, *Histor. Romanæ*
lib. LXXII, in *Commodo*, tom. II, § 9, pag. 1210,
1211 edit. Hamburgi anni 1752.

(97) Lib. I, cap. 8, pag. 25 edit. Jo. Henrici
Bœcleri anno 1694 Argentorati.

(98) Tom. III, Notes sur saint Apollone, note 4, D
pag. 615.

(99) Sunt Ælii Spartiani verba in *Severo* impe-
ratore, pag. 65 *Histor. August. script.*, edit. citat.

(1) Pag. 194 edit. Antuerpiæ anni 1564. Aure-
lius Clemens Prudentius natus est anno 348, sub
Salicæ consulatu, ut ipse testatur in præfatione
Cathermerinon, pag. 38. Ejus Operum catalogum
texit Gennadius in *Catalogo virorum illustrium*
cap. 13, p. 958. Tom. II Operum S. Hieronymi ci-
tatæ edit. Vallarsii. Vide Ruard. in *Act. Martyrum*
sincer., pag. 144, ubi auctorum in Prudentium
laudes descriptæ reperiuntur.

(2) Ad annum Christi 229, num. 9, tom. II,
pag. 481 edit. Lucæ: « Hæc Prudentius, qui ta-
men errore lapsus, tres in unum confundit Hippo-
lytos, militem nempe passum sub Valeriano, epi-
scopum sub Alexandro et presbyterum Antioche-
num, olim Novatianum, martyrem sub Decio

imperatore. » Id ipsum repetit in notis ad Marty-
rologium Romanum die 30 Januarii, p. 55, die 13
Augusti, pag. 340, et 22 ejusdem mensis, p. 355
editionis Rosweidi.

(3) *Acta martyrum sincera*, pag. 143 cit. edit.,
admonitione in martyrium S. Hippolyti: « Non
igitur alium agnoscimus Hippolytum in hoc Pru-
dentii hymno, præter Portuensem martyrem cele-
berrimum, cui hæc omnia, quæ ab hoc auctore
referuntur, optime competere existimamus. »

(4) Tom. III, pag. 675, Notes sur saint Hippolyte,
note 4.

(5) Tom. II, cap. 35, pag. 567, § 6.

(6) In sua Nicephori Callisti *Ecclesiasticæ histo-
riæ* interpretatione cum Græcis collata et recognita,
tam ad cap. 31, lib. IV *Hist.*, p. 330, quam cap. 5,
l. b. VI, p. 395 edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1650,
ubi de Novato suisque asseclis disserit, nullum
alium Hippolytum a Prudentio in suo hymno lau-
datum agnoscit, quam nostrum Portuensem epi-
scopum. « Hippolytus Portuensis episcopus et martyr,
cum ad supplicium raperetur, ut est apud Pruden-
tium, » respondit: « Fugite, o miseri, » etc., insignè
retractationis seu revocationis exemplum.

viros hac de re nos ipsi sentiamus, eruditio pate-
facere nostri instituti ratio postulat.

VIII. *Baronius tres Hippolytos in unum a Prudentio confusos docet.*

Baronius, sola veterum Martyrologiorum ope suffultus, in quibus tres Hippolytos supra recensitos descriptos animadvertit, Prudentio confusionis notam inussit (7). Ado (8), Usuardus (9),

(7) In notis ad Martyrologium Romanum, die 30 Januarii, p. 55 citatæ edit. Rosweidi.

(8) Pro majori lectorum commodo singula Martyrologiorum verba describenda existimamus. Ado III Kalendas Februarii pag. 72 edit. cit. Romæ 1745 : « Apud Antiochiam, inquit, passio S. Hippolyti martyris, qui Novati schismate aliquantulum deceptus, operante gratia Christi correctus, ad charitatem Ecclesiæ rediit, pro qua et in qua illustre martyrium consummavit. » Idem Idibus Augusti pag. 400 : « Romæ S. Hippolyti martyris sub Decio imperatore, Valeriano præfecto. Hunc beatum Hippolytum vicarium sanctus Laurentius, cum apud eum esset in custodia, baptizavit.... Beatus vero Hippolytus ligatus pedes ad colla indomitum equorum, sic per carduetum et tribulos tractus emisit spiritum. » Et x Kalendas Septembris pag. 419 : « In Portu urbis Romæ natalis S. Hippolyti, Quiriaci et Archillai. » In quibus omnibus tribus locis legendæ sunt eruditissimæ animadversiones Dominici Georgii, qui ipsum Martyrologium mirifice illustravit.

(9) Usuardus III Kal. Februarii : « Apud Antiochiam passio beati Yppolyti martyris, qui Novati schismate aliquantulum deceptus, operante gratia Christi correctus, ad charitatem Ecclesiæ rediit, pro qua illustre martyrium consummavit, » in tom. VI, part. 1, Act. Sanctorum mensis Junii pag. 69, Idem Idibus Augusti : « Romæ beati Yppolyti martyris, qui pro confessionis gloria, jubente Valeriano præside, ligatus pedes ad colla indomitum equorum, sic per carduetum et tribulos tractus emisit spiritum. » Tom. VII Act. eorundem pag. 464 : et x Kalend. Septembris tom. eodem, pag. 484 : « In Portu urbis Romæ sanctorum Ipoliti, Quiriaci et Archillai. » In his locis etiam legendæ quæ doctissime observavit Solerius.

(10) In *Martyrologio* Notkeri cognomento Babuli monachi S. Galli edito ab Henrico Canisio in *The-sauro monumentorum ecclesiasticorum et historicorum*, sive in *Lectionibus antiquis*, tom. II, parte III, pag. 97 edit. Amstelodami an. 1725, legimus III Kal. Februarii : « Apud Antiochiam passio S. Hippolyti, qui Novati schismate aliquantulum deceptus, operante gratia Christi correctus, ad charitatem Ecclesiæ rediit. Pro qua et in qua postea illustre martyrium consummavit. » Et pag. 166, Idibus Augusti : « Romæ nativitas sancti Hippolyti, qui tempore Decii imperatoris ligatus pedes ad colla equorum indomitum, sic per carduos et tribulos, prærupta et ardua, tractus emisit spiritum. » De S. Hippolyto episcopo nihil legitur, cum desiderentur aliquot pagellæ in manuscripto codice, ex quo Martyrologium fuit descriptum, sicuti Canisius observavit, pag. 169, in margine.

(11) Wandelbertus diaconus in suo *Martyrologio*, quod edidit Lucas d'Acherii in tom. *Spicilegii* edit. Parisiis anni 1723, pag. 43, de Hippolyto Antiocheno hæc cecinit :

Tertiaque Hippolytum Antiochenæ personat urbi;
et Idibus Augusti pag. 51 :

Idibus Hippolytum comitem Laurentius astris
Pro Christo pariti recipit certamine passum.
Eccl de S. Hippolyto episcopo nil penitus habet.

(12) Heribertus Rosweidus edidit ad calcem Mar-

A Notkerus (10) et Wandelbertus (11), presbyterum Antiochenum tertio Kalendas Februarii, militem S. Laurentii socium Idibus Augusti, et Portuensem episcopum decimo Kalendas Septembris martyrio coronatos scribunt. His plane consentiunt aliæ vetustissimæ Ecclesiæ tabulæ a Rosweido, (12) Dacherio (13) et Florentino (14) post Baronii mortem editæ, in quibus singulia his diebus

tyrologii Romani vetus Romanum Martyrologium a cardinale Baronio desideratum, in quo III Kalendas Februarii habetur : « Antiochiæ passio S. Hippolyti » p. 3 edit. Antuerpiæ ex officina Plantiniana anni 1613, et Idibus Augusti pag. 16 : « Romæ Hippolyti martyris cum familia sua, et S. Concordiæ nutricis ejus, » et x Kal. Septembris pag. eadem : « Romæ Hippolyti, Quiriaci et Archillai. »

(13) Lucas d'Acherii, tom. cit. II, exhibet vetustissimum Martyrologium S. Hieronymo attributum, quod in codice monasterii Corbeiensis reperit, et pag. 3, III Kalendas Februarii habet : « In Antiochia passio S. Hippolyti martyris; » Idibus Augusti pag. 16 : « Romæ natalis sanctorum Hippolyti martyris, Pontiani episcopi, Cornelii, Cassiani, Calesti cum sociis eorum. » Et x Kalendas Septembris pag. 17 : « In Portu urbis Romæ natalis S. Hippolyti, qui dicitur Nunnus, cum sociis suis. » Idem auctor edidit tom. eodem Martyrologium Gelonense, sive sancti Guillelmi de Deserto pervetustum circa ann. 804 conscriptum. In eo pag. 27 habemus, III Kalendas Febr. : « Antiochiæ Hippolyti, » Idibus Augusti, pag. 35 : « Romæ Hippolyti mart. » Sed x Kal. Septembris nihil de S. Hippolyto episcopo reperitur. Et in tomo eodem II habetur vetus Calendarium scriptum verosimiliter anno 826, quod Idibus Augusti exhibet : « Natalis S. Hippolyti; » ut pag. 66 videre est.

(14) Franciscus Maria Florentinus summa cum omnium eruditorum laude edidit vetustius Occidentalis Ecclesiæ Martyrologium doctissimis animadversionibus locupletatum; in eo III Kal. Febr., pag. 290 edit. Lucæ anni 1668, legimus : « In Antiochia passio sancti Epoliti, » et pag. 750, Idibus Augusti : « Romæ natalis S. Ypoliti martyris, Pontiani episcopi, Luciani, Cornelii, Cassiani, Calesti, cum sociis eorum. » Et pag. 770, x Kal. Septembris : « Et in Porto (sic) urbis Romæ natalis S. Yppoliti, qui dicitur Nunnus, cum sociis suis. » In quampulibus aliis tabulis ecclesiasticis horum Hippolytorum nomina referuntur. De Antiocheno mentio etiam reperitur in Martyrologio regniæ Suecorum, et Ottoboniano, in quo, teste Dominico Giorgi in notis ad Martyrologium Adonis die xxx Januarii, pag. 72, additur : « Martyris; » in Richenoviensi, in quo exstat : « In Antiochia Yppoliti, et aliorum 23. » Augustanum et Labbeanum habent : « Antiochiæ Yppolyti. » Antuerpiense III Kal. Febr. : « Antiochiæ passio Ippoliti. » Martyrologium Epiernæcense : « Antiochiæ passio Ippolyti. » Riccardianum ms. : « Apud Antiochiam passio sancti Hippolyti. » Augustanum Solerii : « Ant. Ypolyti. » Antissiodorensis : Martenii « In Antiochia Yppolyti. » Morbacense : « Antiochia Yppolyti; » apud Edmundum Martene *Thesaur. nov. auctodorum*, tom. III edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1717, pag. 1565, et Corbeiense apud ipsum Martene tom. cit. III, p. 1575 : « In Antiochia passio S. Ypoli (sic) martyris; » aliaque multa, quæ longum esset numerare, quæque legi possunt apud Alexandrum Politi in suis *Commentariis* ad Martyrologium Romanum die xxx Januarii pag. 497 edit. Florentiæ anni 1751, ubi multa de Hippolytis et de nostro Portuensi episcopo disseruntur. De S. Hippolyto milite, die xIII Augusti martyrii palma coronato, mentionem habet

Hippolyti mentio habetur, Portuensi excepto, cujus A
memoriam in Martyrologiis a Dacherio et Florentino
vulgatis, non decimo Kalendas Septembris, sed
quarto Kalendas Februarii descriptam conjicit ipse
Florentinus (15), quamvis in iisdem Martyrologiis,
et x et xii Kalendas Septembris Portuensis Hippo-
lyti perspicue existet memoria. Nec desunt varia
Hippolyti militis Acta, innumeris tamen mendis
referta, quæ idcirco eminentissimo Baronio (16)
minus placuerunt. Hæc primum habentur in Actis
S. Laurentii a Surio (17) vulgatis, aliaque etiam ab
iis sejunctim descripta reperiuntur, et demum bre-
vissima quædam alia Hippolyti militis Acta postero-
ribus sæculis breviori inserta fuere. Horum Ac-
torum exemplaria sat vetusta nobis exhibent codi-
ces Vaticanæ, Lateranenses, Ottoboniani et Valli-
cellani. Sed cum hæc ex eodem fonte, quo S. Lau-

rentii Acta, manarint, quæ merito repudiarunt ma-
gni viri Baronius (18), Henricus cardinalis Nori-
sius (19), ac Bollandiani socii (20); non majorem
ideo iis fidem, quam S. Laurentii Actis, adhiben-
dam esse nemo non videt. Hippolyti episcopi ges-
ta habentur in Actis S. Aureæ, quæ nobis suppe-
ditant codices Vallicellani et Lateranenses. Præ-
cipua etiam Hippolyti episcopi quædam Acta super-
sunt in codice Vaticano, quæ recte Baronius (21)
ex mox laudatis S. Aureæ Actis « summatis col-
lecta » fuisse docuit.

IX. Varii Hippolyti ex antiquis Martyrologiis re- censentur.

Alios etiam, præter laudatos, Hippolytos in ve-
tustissimis Ecclesiæ tabulis descriptos cernimus,
quas egregia doctorum virorum solertia post Baro-
nii mortem in publicos sacrarum litterarum usus in

calendarium Bueherianum : « Hippolyti in Tibur-
tina; » Carthaginense : « Sancti Hippolyti; » Lu-
cense : « Romæ Natalis sanctorum Ypolyti martyris,
Pontiani episcopi, » etc. Apographum Corbeïense :
« Romæ natalis SS. Hippolyti martyris, Pontiani
episcopi, » etc. Morbacense, Idus (Augusti) : « Romæ
Ippolyti martyris; » Martene loc. cit. pag. 1568.
Corbeïense : « Idus Augusti Romæ natalis S. Ypo-
lyti martyris; » apud Martene loc. cit. pag. 1581.
Turonense : « Idibus, Ypoliti; » Martene pag. 1589.
Antiquum calendarium Corbeïense apud ipsam
Martene pag. 1600 : « Idus Augusti Romæ natalis
S. Ypoliti martyris; » et aliud calendarium ex ms.
Lyrensi ab eodem auctore edito : « Idibus (Augusti)
sancti Yppolyti mart. et sociorum, » pag. 1611.
Rabanus in suo *Martyrologio*, quod edidit Canisius
tom. II citato, parte II, p. 357, Idibus (Augusti) scri-
bit : « Romæ S. Hippolyti, qui tempore Decii liga-
tus pedibus ad colla indomitum equorum, sic
per carduos ac tribulos tractus, emisit spiritum. »
Rhinoviense, et Richenoviense : « Romæ Ypoliti
mart. » Hoc ipsum *Martyrologium* die xi Septem-
bris habet : « In Portu Romano Ingenui et Yppo-
lyti; » Augustanum et Labeanum : « Romæ Ypo-
lyti martyris, Luciani, Pontiani. » *Martyrologium*
reginæ Suecorum : « Romæ natalis S. Yppolyti
martyris, et Concordiæ nutricis ejus, quæ ante ip-
sum plumbatis cæsa martyrizavit, et aliorum 19 de
domo ejus, qui simul decollati sunt. » Fuldense :
« Romæ passio S. Yppolyti martyris. » Ottobonia-
num : « Romæ natalis sancti Ypoliti martyris, et
Concordiæ nutricis ejus, et aliorum 18 de domo
ejus. » Calendarium palat. Vatic. 485 : « Natalis
S. Yppolyti martyris; » Palat. 59, addit : « cum so-
cis suis. » Kalendar. Vatic. 3806 : « Romæ SS.
martyrum Ypoliti, Cassiani. » In libris liturgicis
vetustissimis Hippolytus martyr hac die celebratur,
nempe in codice Sacramentario Gelasiano pag. 167,
Missali Gothico pag. 369, Sacramentariis Gregorianis,
in Missali plenario Vaticano pag. 4770, palat.
Vat. 496, Sacramentario a Blanchino edito pag. 28,
in libello orationum Gothico-Hispanico ab eodem
Blanchino edito inter opera card. Thomasi p. 131,
in Breviario Mozarabo, capitularibus Evangeliorum
tom. III, *De liturgia Romani pont.*, p. 273, et ca-
pitulari Epistolarum ad usum Ecclesiæ Mediolanen-
sis pag. 250. Videndus Giorgi in notis ad *Martyro-
logium Adonis die xii Augusti pag. 402; Solerius*
eodem die in tom. VII Actorum SS. mensis Junii,
pag. 464, et Florentinus eadem die pag. 750, qui
multa documenta de S. Hippolyto milite ac martyre
produxerunt. De nostro Portuensi episcopo mentio-

nem habet, præter *Martyrologia* quæ superius de-
scripsimus, vetus *Martyrologium Romanum parvum*
x Kal. Septemb. « Romæ Hippolyti, Quiriaci et
Archelai, » quos Ado et Usuardus dicunt : « In
Portu Romano. » *Martyrologium reginæ Suecorum*
agit pridie hujus diei his verbis : « In Portu Ro-
mano natalis sancti Hippolyti. »

(15) In vetustiori *Martyrologio* ab eodem Floren-
tino edito iv Kal. Febr. legimus pag. 289 : « In
Tuscia Constantini, Epoliti episcopi de antiquis. »
— « Hic agit, inquit ipse Florentinus, de Hippolyto
Portuensi episcopo faletur etiam Bollandus in *præ-
termiis*, quamquam cum Romano *Martyrologio*
ejus memoriam potius recolandam putaverit die xii
Augusti. » In *Martyrologio* S. Hieronymo attributo
ab ipso d'Acherii edito tom. II *Spicilegii*, pag. 3,
etiam iv Kal. Febr. legitur : « In Tursia Constanti,
Hippolyti de antiquis; » nec non in Gellonensi apud
eundem d'Acherii, tom. eodem, p. 27, iv Kal. Febr. :
« Pauli, Victoris, Hippolyti, Honorati, Constanti; »
eadem die xxix Januarii *Martyrologium Epterna-
cense* refert : « In Tuscia Constantini, et alibi
Hippoliti episcopi, » Corbeïense : « In Tursia Con-
stanti, Hippoliti episcopi de antiquis. » *Martyro-
logium reginæ Sueciæ* : « Et alibi Ippoliti episcopi
de antiquis. » *Gallicanum Martenii* : « In Tuscia
Constanti, Hippoliti episcopi. » — « Sunt et alia pleraque
Martyrologia, » ut ipsius citati Politi verbis utamur
ad diem xxx Januarii p. 504 « quæ ipso illo die iv
Kalendas Februarias nudum Hippolyti nomen re-
presentant. »

(16) In notis ad *Martyrologium* ad diem decimam
Augusti, ubi agit de S. Laurentio mart. p. 335
edit. Rosweidi, et pag. 355.

(17) Tom. IV in *Gestis S. Laurentii* pag. 180 et
seqq. edit. Aloysii Lipomaui episcopi Verouensis,
Venetiis an. 1581.

(18) Baronius loc. cit. et ad ann. 254, numer.
27, tom. II, pag. 619 cit. edit., necnon in notis ad
Martyrologium die xxx Julii, ubi agit de Abdon, et
Sennen, pag. 318.

(19) *De epochis Syromacedonum* dissert. 3, cap.
10, pag. 563, tom. II Operum edit. Verouensis
anni 1729.

(20) Acta sanctorum mensis Augusti tom. II, die
x, § 12, num. 123 et seqq., pag. 519 et seqq. edit.
Venetæ anni 1751.

(21) Ad annum 229, tom. II, pag. 481, numer. 8 ;
« Legimus et alia eisdem consentientia Hippolyti
martyris Acta ex nuper citatis, ut videre est, col-
lecta; quorum est exordium : *Beatus Hippolytus,*
qui et Nonnus, » etc.

vulgus emisit. Pridie Kalendas Februarii Martyrologium Florentini (22), Dacherianum (25), et Gellonense (24), Hippolytum quemdam Alexandriae memorant. « In Alexandria Tarsici, Zotici, Ammoni, Communi, Cyriaci, Gemini, Gelasi, Epoliti, » etc. (sive Hippolyti) quem alias « Appolytum, Eppolytum, Oppolytum, Yppolytum, » majores nostri mediis hisce temporibus dixerunt. Quarto Nonas Februarii « Forosempronii via Flaminia, milliario ab urbe 174, Laurentii, Eppolyti » memoriam celebrant Martyrologia Florentini, Dacherii, Antuerpiense et Aquisgranense. Gellonense vero sequenti die Hippolytum quemdam Africanis adjudicat : « Africa Felicis, Laurentii, Celerinae, Hippolyti, Felicitatis. » Forosempronensem Hippolytum Rabanus (25), et Notkerus (26) iv Nonas Februarii exhibent. Septimo Kalendas Maii « in Africa Griconis, Zenonis, Iminandri, Carmiani, Arionis, Ippolyti, Diuduri » mentionem habent Martyrologia Florentini et Dacherii. Gellonense nullum hac die Hippolytum refert, fortasse quia ipsius memoriam iv Nonas Februarii, ut diximus, recensuit. xiii Kalendas Julii, « Romae Yppoliti, Honorii, Evodii, Petri » in dictis tribus Martyrologiis leguntur nomina. Martyrologium tamen manuscriptum reginae Sueciae, Florentino (27) teste, non Hippolytum, sed « in Hippolyti cœmeterio » natalitium prædictorum martyrum diem celebratum affirmat. Quam optimi codicis lectionem merito probat vir doctissimus, ex qua eam fortasse descripsit Stephanus le Moynes (28).

Octavo Idus Augusti « Romae in cœmeterio Calixti via Appia natalis Xisti episcopi, etc., Laurentii, Eppoliti, et militum 165, » ex prædictis Martyrologiis memoriam eruimus, excepto vetustissimo Martyrologio S. Villibrodi, et altero reginae Sueciae, quæ, ut Florentinus notat, Hippolytum hac die reticent, ideoque hunc ab Hippolyto, quem Idibus Augusti sancta veneratur Ecclesia, haud diversum censet ad dictum diem ipsemet Florentinus.

In tanto igitur Hippolytorum numero, quos sa-

(22) Vide pridie Kal. Febr. pag. 291, ubi legi possunt ejusdem Florentini notationes.

(23) Apud Lucam d'Acherii tom. II *Spicilegii*, cit. editionis pag. 3.

(24) Apud ipsum Acherii tom. eod., pag. 27.

(25) Apud Henricum Canisium tom. II, parte II *Antiq. lect.*, editionis citatae pag. 319 : « Romae Forosempronii via Flaminia milliario ab urbe 174, Laurentii, et Hippolyti, et nativitas S. Fortunati. »

(26) Apud eundem Canisium tom. eodem II, part. III, pag. 98 : « Item Romae Forosempronii via Flaminia milliario ab Urbe 165, Laurentii, Hippolyti, et nativitas S. Fortunati. »

(27) « Plures Hippolyti nomine cœlites, inquit Florentinus in notis ad hanc diem pag. 603, Romae fuerunt venerati : cum Honorio tamen, Evodio et Petro sociis, alibi non succurrit. Eos tantum, et non alios Romæ xiii Kal. in fine recolit etiam mss. reginae Sueciae, hac tamen differentia, ut non Hippolytum, sed in ejus cœmeterio Honorium, Evodium et Petrum reddat, quod magis placet : « Romae in cœmeterio Hippolyti SS. Honorii, Evodii et Petri, »

A cris Ecclesiae fastis ascriptos cernimus, Prudentium, de quo nunc agimus, duorum vel trium gesta in unum conflasse facile quispiam cum maximo *Annalium* conditore suspicari posset, si hujusmodi monumentorum tanta vis esset, ut cuncta, quæ in iis habentur, indubiis doctorum virorum suffragiis statim probanda forent. His siquidem positis, a Baronii sententia vel minimum deflectere piaculum duceremus, cum Ado, Usuardus, Notkerus, tribus istis Hippolytis ea perspicue tribuant, quæ suo tantum Hippolyto vindicavit Prudentius. Illum enim et presbyterum, Novatiano olim schismati addictum facit, et postmodum plebis Portuensis caput, ac in Portu Romano equis discerptum martyrem obisse, sacraque ipsius pignora in urbem translata, in agro

B Verano a fidelibus condita scribit Christianus poeta. Horum quidem singula singulis veterum Martyrologiorum Hippolytis convenire omnes vident. Et enim presbyterum Novatianum Antiochiæ passum his fere verbis omnes cum Notkerus describunt : « Apud Antiochiam passio sancti Hippolyti, qui Novati schismate aliquantulum deceptus, operante gratia Christi correctus, ad charitatem Ecclesiae rediit, pro qua, et in qua illustre martyrium consummavit (29). » Hippolytum militem equis discerptum Beda cum mox recensitis Martyrologiis et Breviario Mozarabo (30) testatur hoc pacto : « Romae S. Hippolyti, qui tempore Decii ligatus pedes ad colla indomitum equorum, sic per carduos tribulosque tractus emisit spiritum (31). » Episcopum vero veteres isti ecclesiasticarum tabularum scriptores solo episcopi designant nomine. In Martyrologio tamen Romano, hoc ex Actis S. Aureæ descriptum legitur ipsius elogium (32) : « In Portu Romano Hippolyti episcopi eruditione clarissimi, qui sub Alexandro imperatore, ob præclaram fidei confessionem manibus pedibusque ligatis in altam foveam aquis plenam præcipitatus, martyrii palmam accepit ; cujus corpus a Christianis apud eundem locum sepultum fuit. » His itaque argu-

totidemque et iisdem nominibus martyres in vetustissimo Antuerpiensi, Corbeiensi, et nostro martyrologio scripti sunt. Emendanda quapropter in postremis lacuna, et legendum : « Romae in cœmeterio Hippolyti. » Erat D. Hippolyti cœmeterium in agro Verano via Tiburtina, vel idem, vel prope cœmeterium B. Cyriacæ, quod ita designat liber Pontificalis in Adriani I Vita : « Simul et cœmeterium « B. Hippolyti juxta S. Laurentium, quod a priscis « marcuerat temporibus, a novo renovavit . pari « modo et ecclesiam B. Christi martyris Stephani « sitam juxta prædictum cœmeterium S. Hippolyti « similiter restauravit. »

(28) Prolegom. ad *Var. sacr.*, fol. 32 et seqq.

(29) Sunt ipsius Notkeri verba in nostris notis superius recitata.

(30) Fol. 393 Breviarii Mozarabi.

(31) Ita Idibus Augusti passio S. Hippolyti describitur in Martyrologio Bedæ cum Auctario Flori, et aliorum in tom. II Act. sanctorum mensis Martii edito pag. 26 edit. Venetæ anni 1735.

(32) Die xxii Augusti.

mentis magnus Baronius suam firmavit sententiam, A quam ex veteri pictura ipsius tumulo apposita, carminibus se didicisse testatur (41) :

*Erexi ad cælum faciem, stetit obvia contra
Fucis colorum picta imago martyris.*

Et paucis interjectis :

*Historiam pictura refert : quæ tradita libris,
Veram vetusti temporis monstrat fidem.*

Prudentium igitur martyrum, quos laudavit, gesta accuratissime scripsisse patet. Quapropter Ruinar-
tius se non alium Hippolytum in hoc Prudentii hymno agnoscere fatetur, præter Portuensem martyrem celeberrimum, cui hæc omnia, quæ ab auctore referuntur, optime competere existimat. Ruinar-
tium sententiam secuti sunt, ut diximus, Ceillierius et Tillemontius. Sed cum virum egregie doctum minime latuisset, Prudentium Hippolyto suo episcopi partes re et nomine perspicue his carminibus tribuisse :

**X. Ruinar-
tius unicam a Prudentio Hippolytum lau-
datum censuit.**

Ruinar-
tius (34) itaque, et post eum Tillemontius (35), Ceillierius (36), Caveus (37), Samuel Basnagius (38) aliique ex recentioribus, Christianorum poetarum principem Prudentium Hippolytum presbyterum, non episcopum Portuensem Novatianæ sectæ laqueis quondam captum egregio hoc carmine laudasse censent; quodque ex sequentibus ipsius carminibus tuto deduci posse sibi persuadent ;

*Invenio Hippolytum, qui quondam schisma Novati
Presbyter attigerat nostra sequenda negans (39).*

Nec ipsum ullo confusionis vitio in recensendis Hippolyti martyris triumphis laborasse asserunt, utpote qui non inanibus vulgi commentis, aliisque turbidis fontibus tanti martyris res gestas hauserit, sed optimo veteris picturæ testimonio suffultus, ad ejus fidem celeberrimum illius certamen his carminibus descripsit :

*Exemplar sceleris paries habet illitus, in quo
Multicolor fucus digerit omne nefas.*

*Picta super tumulum species liquidis viget umbris,
Effigians tracti membra cruenta viri (40).*

Nec sola Hippolyti gesta ad veteris picturæ fidem Prudentium narrasse constat; nam et horrendum illud ethnicæ immanitatis exemplum, quod tertio Christi sæculo Forum Cornelii, præclarissima Æmilie civitas, aspexit, dum S. Cassianus gloriosam martyrii palmam ibi fuit adeptus, non aliunde,

(33) Legendus Ruinar-
tius in citata admonitione in martyrium S. Hippolyti, pag. 414, n. 3.

(34) In prædicta admonitione, pag. 143, num. 1. D
(35) Loc. superius citato, tom. III, pag. 675, note 4, sur saint Hippolyte.

(36) Tom. II, pag. citata 567.

(37) Guilielmus Cave, *script. eccl. Histor. litteraria* tom. I, pag. 102 edit. Oxonii anni 1740.

(38) Samuel Basnagius Flottemanvillæus, *Annal. politic. ecclesiastic.* tom. II, anno 222, numer. 8, pag. 288 edit. Roterodami ann. 1706.

(39) Prudentius ex lib. *Περὶ στερῶν*, hym. 11, apud Ruinar-
t., *Act. select.*, pag., 145, v. 18.

(40) Idem Prudentius in eod. hym., vers. 124, apud Ruinar-
t., pag. 148.

(41) Prudentius hymn. 9, de S. Cassiano Forocorneliano, v. 9 et seq., pag. 156 edit. Antuerpiensis anni 1664, affabre martyrium ipsius ita describit :

Pingas mille gerens totos lacerata per artus,

A quam ex veteri pictura ipsius tumulo apposita, carminibus se didicisse testatur (41) :

*Erexi ad cælum faciem, stetit obvia contra
Fucis colorum picta imago martyris.*

Et paucis interjectis :

*Historiam pictura refert : quæ tradita libris,
Veram vetusti temporis monstrat fidem.*

Prudentium igitur martyrum, quos laudavit, gesta accuratissime scripsisse patet. Quapropter Ruinar-
tius se non alium Hippolytum in hoc Prudentii hymno agnoscere fatetur, præter Portuensem martyrem celeberrimum, cui hæc omnia, quæ ab auctore referuntur, optime competere existimat. Ruinar-
tium sententiam secuti sunt, ut diximus, Ceillierius et Tillemontius. Sed cum virum egregie doctum minime latuisset, Prudentium Hippolyto suo episcopi partes re et nomine perspicue his carminibus tribuisse :

*Plebis amore suæ multis comitantibus ibat,
Consultus quænam secta foret melior (42).*

Et paulo post (43) :

*Hæc persultanti celsum subito ante tribunal
Offertur senior nexibus implicitus.
Stipati circum juvenes clamore fremebant,
Ipsam Christicolis esse caput populis.
Si foret extinctum prope caput, omnia vulgi
Pectora Romanis sponte sacrandæ deis ;*

ut argumenti hujusmodi vim declinaret, quo sane posito, potissima ejus conjectura de Hippolyto presbytero penitus corrueret, ad Sozomenum confugit, ejusque testimonio hæc, quæ ad Hippolytum episcopum referunt Baronius cæterique presbytero etiam congruere posse dicitavit (44). Ille enim (45) *Historiæ ecclesiasticæ* libro primo præcipuum in Alexandrina Ecclesia morem obtinuisse scribit, ut sub uno episcopo, qui omnibus præest, presbyteri separatim Ecclesias obtinerent et populum ad illas convenire solitum colligerent, quem etiam morem in Portuensi Ecclesia viguisse haud impossibile credidit vir doctissimus; ideoque Hippolytum nostrum in eadem Ecclesia aliquam « plebis partem » suæ curæ commissam habuisse censuit, eodem nimirum jure, quo nostris hisce temporibus parochos popu-

*Ruptam minutis proferens punctis cutem ;
Innumeri circum pueri, miserabile visu !*

Confossa parvis membra figebant stylis :

Unde pugillares soliti percurrere ceras

Scholare murmur adnotantes scripserant.

Ædituus consultus ait : Quod prospicis, hospes

Non est inanis, aut anilis fabula.

Historiam pictura refert, etc.

(42) Prudentius in eodem hymn. 11, vers. 27, apud ipsum Ruinar-
t. loc. cit., pag. 145.

(43) Nempe vers. 77, apud Ruinar-
t., pag. 147.

(44) Ipsius Ruinar-
tium vers. citato 27 :

Plebis amore suæ, etc.,

inferius referuntur hujus dissertationis § 13, part. 1.

(45) Sozomenus nempe lib. 1 *Hist. ecclesiast.*, cap. 15, pag. 33 edit. Cantabrigæ anni 1720, cujus verba inferius describentur.

lis suis se junctim præesse videmus; quodque etiam Romanæ Ecclesiæ exemplo fulcire nititur, quæ eundem plane morem ac consuetudinem servavit, ut singulis titulis singuli præficerentur presbyteri. His profecto argumentis vir doctissimus hujusmodi conjecturam ab ipso primum excogitatam munivit, quæque etiam nuper egregios exacta est viadices, nempe Joannem Baptistam Solerium et Joannem Pini-um, quorum alter Hippolytum a Prudentio memoratum eundem esse censet, quem veteres Martyrologi Antiochiæ passum tradunt, et quem antiqui pontificum Romanorum catalogi, Bucherianus scilicet et Henschenianus (46) cum S. Pontiano summo pontifice in Sardiniam relegatum docent; quod etiam ante ipsum autumavit Dodwellus (47); Hippolytum vero episcopum Antiochiæ passum credit juxta Tillemontii conjecturas, cujus argumenta Solerius ipse exscripsit, tacito ejus nomine (48). Alter vero, nempe Pinius (49), Ruinartii sententiæ maximum se addidisse momentum arbitratur, peculiari quadam conjecturâ in medium allata, qua Prudentii Hippolytum non in agro Verano, ut hactenus docti viri crediderunt, sepultum suspicatur, sed in via Ostiensi; quodque ex Calendario Bucheriano, et ex sequentibus Prudentii carminibus deduci posse affirmat:

*Talibus Hippolyti corpus mandatur opertis,
Propter ubi apposita est ara dicata Deo.
Illa sacramenti donatrix mensa, eademque
Custos fida sui martyris apposita
Servat ad æterni spem judicis ossa sepulcro,
Pascii idem sanctis Tibricolas dapibus.
Mira loci pietas, etc.*

Verum jurene, an injuria hæc de Hippolyto nostro censuerint viri doctissimi, fusius suo loco disceptabimus.

§ XI. *Fronto Ducæus, Hippolytum episcopum Portuensem a Prudentio laudatum, eumque ante martyrium Novatianis favisse credit.*

Frontonis Ducæi sententiam, quam tertio loco superius recensuimus, tot tantisque scriptoribus qui de Hippolyti nostri sede curiose ac diligenter hucusque disputarunt, penitus incompertam fuisse deprehendimus. Eam brevibus illis notis, quibus Nicephori *Ecclesiasticam* illustravit *historiam*, concise admodum duobus in locis exposuit vir clarissimus. Narrat Nicephorus libro IV, cap. 31 (50), Hippolytum nostrum quædam scripsisse quæ reprehensione non carent, quibus, martyrium postmodum consecutus, omnem ignorantiam maculam detersit. His Nicephori verbis hanc notulam subjecit Fronto: « Hujus (nempe Hippolyti) pas-

sionem hymno prolixiore prosecutus est Prudentius. » Demum cum lib. VI, cap. 5 (51) nos doceat Nicephorus, decretum fuisse in concilio jussu S. Cornelii pontificis maximi, Romæ coacto, quod Novatianus cum episcopis illis cæterisque, qui vesanæ illius dementiæ subscriperant, e fidelium cœtu ecclesiastico interdico proscriberentur... « lapsi vero fratres et resipiscentes benigne admittendi humaniterque tractandi; » Fronto hæc Nicephori verba ad Hippolytum episcopum retulit, quem Novatiana labe inquinatum, postmodum resipuisse credit, Prudentio teste: « Hippolytus, inquit, Portuensis episcopus et martyr, cum ad supplicium raperetur, ut est apud Prudentium,

*Respondit: Fugite, o miseri, execranda Novati Schismata; catholicis reddite vos populis.
Una fides vigeat, prisco quæ condita templo est:
Quam Paulus retinet, quamve cathedra Petri.
Quæ docui, docuisse piget; venerabile martyr Cerno, quod a culu rebar abesse Dei.*

« Insigne retractationis, seu revocationis exemplum. » Hactenus Fronto, cujus argumenta inferius discutiemus.

XII. *Baronii sententia expenditur.*

Maxima igitur summorum virorum de Prudentii Hippolyto dissidia non levem nunc nobis dubiorum segetem præbent, quibus rei veritas, quam totis viribus assequi conamur, denso caliginis velo offunditur. Verum, ut nostra fert opinio, rem hanc tantis difficultatibus obseptam haud esse comperimus, quin, re sedulo perpensa, clarissimam nobis lucem, in obscurissima licet quæstione versantibus, protinus affulgere conspiciamus. Omnes enim ex doctis viris, quorum sententiæ non minimum nobis in hac re negotii facessere possent, rem summis tantum labiis delibasse constat, nec præter ea rationis momenta, quæ omnium primus excogitavit Ruinartius, ut Prudentium confusionis vitio laborantem tueretur, novi nihil ab ipsis excogitatum animadvertimus, quo nos, licet invitos, in illius sententia perpetuo manere compellerent. Quapropter si ejusdem Ruinartii sententiam ipsismet, quibus nititur veterum testimoniis, corruere demonstrabimus, nil nobis erit reliqui, quominus magnum Hippolytum episcopum et martyrem Portuensi Ecclesiæ adjudicandum ex ipsius Prudentii carminibus patentissime conspiciamus. Quod quidem ante centum quinquaginta et ultra annos maximo *Annalium* conditori primum suboluisse vidimus; verum cum magnus vir immensa ecclesiasticorum annalium mole obrueretur, suam de hac quæstione sententiam, ea qua poterat, selectorum

(46) In tom. I Act. sanct. mensis Aprilis, § 19, p. 24 edit. Venetæ anni 1757, in S. Pontiano: « Eo tempore Pontianus episcopus, et Hippolytus presbyter exsules sunt deportati in insulam nocivam Sardiniam, » etc.

(47) *Dissertation. Cyprianicæ*, dissert. 11 *De paucitate martyrum*, § 49, pag. 85 edit. Operum S. Cæciliæ Cypriani, Amstelodami an. 1700.

(48) In notis ad Martyrologium Usuardi die 30 Januarii, pag. 70 Act. sanctor. mensis Junii, tom. VI.

(49) Act. sanctor. mensis Augusti, tom. III, die XIII.

(50) Nicephor., pag. 530 editionis Lutetiæ Parisiorum anni 1650.

(51) Idem, pag. 595.

argumentorum copia, munire nequivit, ita ut omnes dubitandi aditus iis occluderentur, quibus in posterum de eadem diverse prorsus ab ipso sentire placuisset. Etenim, ut ingenuè fateamur, pura ac pura veterum Martyrologiorum testimonia, quæ alias, ubi de sanctis Christi martyribus agitur, magna auctoritate pollere non diffitemur, in hac re Prudentio vetustissimo disertissimoque scriptori anteposenda non esse, recte, nostro quidem iudicio, Ruinartius et Tillemontius docuere. Quapropter alia prorsus via nobis incedendum arbitramur, qua intricatissimæ huic quæstioni clarissima veritatis lux pro viribus afferatur.

XIII. *Ruinartii conjectura, quibus nitatur fundamentis, ostenditur.*

Ruinartius itaque, ut superius innuimus, nullis aliis veterum monumentis conjecturæ suæ fundamenta jecit, præterquam solo Sozomeni testimonio. « Hæc, inquit (52) (nempe supra recensita Prudentii carmina), ad Hippolytum episcopum referunt; sed quid vetat presbyterum aliquam plebis partem suæ curæ commissam habuisse; tales sunt hodie, quos parochos, seu curiones appellamus. Refert Sozomenus, » etc. Cujus verba mox dabimus. « Idem (prosequitur Ruinartius) Romæ usitatum fuisse docet Dionysius Petavius. Vide Valesii notas ad hunc Sozomeni locum, et Commentarium prævium D. J. Mabillonii in ordinem Romanum cap. 3. » Verumtamen, pace tanti viri, multa, et quidem maxima, nos vetant quin suam amplectamur sententiam. Imo, ut melius dicamus, iidem Petavius et Valesius, quos tanquam conjecturæ suæ patronos appellat vir clarissimus, nos diversa prorsus ab ipso sentire compellunt. Narrat Sozomenus lib. 1, cap. 15, Arium legatos misisse ad Paulinum Tyri, Eusebium Cæsareæ, et ad Patrophilum Scythopolis episcopos, ipsosque rogasse ut sibi (53) unacum suis permitterent plebem ipsis adhærentem in Ecclesia colligere, eundem ex quo mox dejecti fuerant, gradum obtinentibus. Mox subdit: « Antiquus enim est Alexandriæ mos, qui et etiam nunc viget, ut sub uno episcopo, qui omnibus præest, presbyteri seorsum ecclesias obtineant, et in iisdem populum congregent. » Eadem etiam docet Epiphanius (54), contra Arianos scribens, dum Arium eorum parentem « unam ex prædictis ecclesiis, nempe Baucalensem, obtinuisse tradidit. » Etenim quotquot Alexandriæ catholicæ communionis ecclesiæ sunt uni archiepiscopo subjectæ, suus cuique præpositus est « presbyter, qui ecclesiastica munera iis administrat, qui circa ecclesias illas habitant, earum-

(52) Ruinart., *Acta martyrum sincera et selecta, in sancto Hippolyto*, pag. 145, nota 5 ad hymnum 11 Prudentii.

(53) Lib. 1 *Hist. eccl.*, c. 15.

(54) *Advers. hæres.* lib. II, hæres. 69, num. 4 contra Ariomanitas.

(55) Loc. cit., pag. 728.

(56) In animadversionibus ad dictam hæresin 69, quæ exstant tom. II Operum ipsius S. Epiphanii, edit. citatæ pag. 276.

A que conventicula vici, sive lauræ ab Alexandrinis vulgo nominantur. » Has porro Ecclesias deinceps enumerat Epiphanius (55), nempe Dionysii Ecclesiam, Theonæ, Pierii, Serapionis, Perseæ, Dizye, Mendidii, Anniani, Baucalis, et cæteras, quarum reticet nomina.

XIV. *Ruinartii argumenta diluuntur.*

Hæc igitur veterum testimonia clarissimo Ruinartio conjiciendi ansam præbuere, Portuensem Ecclesiam ad instar Alexandrinæ, varios habuisse titulos presbyterorum curæ commissos, quorum unum Hippolytum nostrum obtinuisse credidit, ut ex mox allatis illius verbis manifestissime constat. Verum longe sua opinione fallitur vir doctissimus; nam hujusmodi consuetudinem, quam Alexandriæ viguisse tradunt Epiphanius et Sozomenus, in maximis tantum urbibus tunc temporis obtinuisse docent Dionysius Petavius, et Henricus Valesius in iisdem notis, quas sibi facere credidit vir clarissimus. Et, ut a Petavio incipiamus, hic suam de hac re sententiam his verbis exposuit (56): « Singularem, ait, tunc temporis Alexandriæ morem hunc fuisse, vel saltem paucis in Ecclesiis usurpatum, ex eo conjicias, quod tam expresse istiusmodi consuetudinis tanquam Alexandrinæ Ecclesiæ peculiaris, meminit (Epiphanius), uti nimirum plures in eadem urbe tituli forent, quibus singulis suis attributus esset presbyter, qui ecclesiasticas functiones illic obiret. » Et post pauca hæc addit: « Non dubito majoribus duntaxat in urbibus plures inter pomæria titulos fuisse, cum intra eadem æpta contineri, unaque convenire non possent; adeoque presbyteros singulis Ecclesiis impositos. In minoribus autem ac minus frequentibus oppidis unam duntaxat Ecclesiam exstitisse, in quam universi confluerent, cujusmodi Cypri urbes erant. Unde, quod Alexandriæ receptum erat, velut popularibus suis peregrinum et inusitatum adnotavit Epiphanius. » His consonant etiam ea, quæ paulo infra habet (57), dum de chorepiscoporum antiquitate disseruit. « Atque hæc, inquit, Epiphanii tam accurata de Alexandriæ Ecclesiæ pluribus ecclesiis observatio, rem nec alibi passim, nec olim usurpatam ac receptam fuisse demonstrat. » Nec mirum si hanc Alexandriæ Ecclesiæ consuetudinem tam accurate notavit Epiphanius; nam in insula Cypri, in qua ipse episcopatum obtinuit, interdum etiam vici, ut narrat Sozomenus (58), consecratos ævo suo habuerunt episcopos. Nec a Petavio vel minimum dissentit Valesius (59). Imo hujusmodi morem adeo Alexandriæ Ecclesiæ peculiaris-

(57) Idem Petavius in eadem animadversione ad hæresin 69, pag. 281.

(58) Lib. VII *Hist. eccl.*, cap. 307.

(59) In notis ad caput 15, lib. I *Hist. eccl.* Sozomeni, pag. 33, ubi post recitata, quæ in dissertatione descripta sunt verba, ut probaret contra Petavium ex S. Innocentii papæ epistola minime deduci, Romæ per titulos fuisse presbyteros distributos, qui plebem separatim regerent, hæc subjungit: « Ad cujus rei probationem adducit (Petavius)

rem fuisse credit, ut, num ipse in Romana, omnium A
matre ac principe, saltem Innocentii I papæ tem-
poribus acceptus fuerit, vehementer dubitare, licet
perperam, fateatur. « Alexandrinæ, inquit, Eccle-
siæ peculiarem nunc morem fuisse, ut singulis
Ecclesiis, seu titulis in ea urbe constitutis, suus
esset assignatus presbyter, docet etiam Epiphanius
in hæresi Arianorum, » etc. Ad quem locum Dio-
nysius Petavius observat « idem etiam Romæ usi-
tatum fuisse; qua in urbe presbyteri per varios
titulos distributi, suam quisque plebem separatim
regebat, » etc. Pergit vir doctissimus ipse Vale-
sius ut ostendat Petavium perperam hanc presby-
terorum per titulos distributionem ex epistola sancti
Innocentii I ad Decentium episcopum Eugubinum
deduxisse; cum ex ipsa nil aliud colligi posse
autemet, quam Romanos presbyteros, qui singulis
diebus cum summo pontifice communicabant, die
Dominico ab ipso fermentum, hoc est sacratissimum
panem eucharisticum accepisse, ne ab illius com-
munionem eo die separati viderentur. Verum ipsos
suis titulis sejunctim præfectos Innocentii verba
haud indicare credidit; quod tamen ex sancto
Athanasio certius repeti posse censuit, qui Roma-
nam synodum, a qua ipse in communionem susceptus
et innocens pronuntiatus fuit, coactam fuisse dicit
in ecclesia, in qua Biton, seu Viton presbyter conven-
tus agebat; atque in notis ad epistolam S. Cornelii ad
Fabium Antiochenum episcopum, cujus fragmenta
servavit Eusebius (60), 46 titulos presbyterorum C

curæ commissos Romæ tunc temporis, 165 scilicet
ante S. Innocentium annis, exstitisse docuit, et
egregium Optati Milevitani (61) testimonium reci-
tavit, quo prædictos titulos Diocletiani etiam ævo
superfuisse patet, et magni Baronii (62) placita
adversus Blondelli in ipsa obgannientis audaciam
egregie tutatus est; cujus etiam Blondelli hac re
fraudentam ignaviam mirifice detexit Joannes
Pearsonius (63). Idcirco primam hanc docui viri
sententiam, quam professus est Petavius, implexi
sunt cl. viri Joannes cardinalis Bona (64) et Joannes
Mabillonius, qui triginta titulorum nomina, quæ
exstant in subscriptionibus concilii Romani sub
Symmacho, ad fidem vetustissimi codicis Vallicellani
recensita, emendatiora in lucem edidit in commen-
tario prævio ad Ordinem Romanum (65), eadem
etiam de titulorum divisione primis hisce temporibus
Romæ recepta disseverunt Ludovicus Thomas-
sinus (66), Petrus Coustantius (67), et eruditissimus
vir Nicolaus Antonellus in dissertatione de titulis,
quos S. Evaristus Romanis presbyteris distri-
buit (68). Hæc sane omnia magnorum virorum
placita impudentissimum Radulphi Hospiniani (69)
pervicaciam contundunt, qui Romanorum titulorum
remotissimam antiquitatem tenebrosos illis cento-
nibus, quos merito irridet maximus vir Antonius
Magliabechius (70), in discrimen vocare non du-
bitavit. De Alexandrinis vero titulis, quorum me-
minit S. Epiphanius, doctissime de more disseruit
immensæ eruditionis vir Christianus Lupus in di-

locum ex epistola Innocentii papæ ad Decentium,
cap. 5, qui sic habet: « De fermento vero, quod die
« Dominico per titulos mittimus, superflue nos con-
« sulere voluisti: cum omnes Ecclesiæ nostræ infra
« civitatem sint constitutæ; quarum presbyteri,
« quia die isto propter plebem sibi commissam no-
« biscum convenire non possunt, ideo fermentum
« a nobis confectum per acolytos accipiunt, ut se a
« communionem nostram maxime illa die non judicent
« separatos. » Verum hic locus contrarium potius
mibi videtur probare. Ait enim Innocentius presby-
teros reliquis diebus hebdomadis ipsi adhæsisse,
et cum ipso convenisse, communicasse; diebus au-
tem Dominicis plebem collegisse, et fermentum ab
episcopo accepisse, ne a communionem sui episcopi
separati eo die viderentur. Non igitur affixi erant
titulis suis Romani presbyteri ætate Innocentii, sed
ad eos regendos die Dominico mittebantur. Nec
necesse erat ut unus idemque ad eandem semper
Ecclesiam mitteretur, sed eligebat episcopus pro
arbitrio, quem vellet. Rectius igitur id probari pos-
set ex Athanasio in Apologia secunda adversus
Arianos; ubi agens de synodo Romana, a qua in
communionem susceptus, et innocens pronuntiatus
fuerat, ait eam celebratam fuisse in ecclesia, in
qua Biton presbyter plebem colligebat: sic enim
interpretor ea verba: "Ενθα Βίτων ὁ πρεσβύτερος
συνήγειν.

(60) In lib. vi *Hist. eccl.*, cap. 43, pag. 312.

(61) Locus Optati Milevitani jam relatus a Vale-
sio est in libro xi *De schismate Donatarum*, pag.
34 edit. Lutetiæ Parisiorum an. 1702, ad quem locum
vide quæ a Dupin. erudite notantur num. 71.

(62) Baronius ad annum 57, § 101, tom. I, pag.
450.

(65) In *Annalibus Cyprianicis* ad ann. 252, § 3,
pag. 27, ante Opera ipsius Cypriani edit. citatæ
Amstelodami anni 1700, ubi etiam refert verba
Blondelli, quem impugnat; inquit enim: « In hac
epistola Cornelius obiter omnes cleri Romani gra-
dus enumerat, quos Blondellus in præfatione in
hunc modum ex eo recitat: « A. D. 151 (contra quam
« libri Pontificalis scriptor putavit) presbyteris 46,
« diaconis 7, acolytis 42, exorcistis, lectoribus, et
« ostiariis 52, constitit totius Romani cleri σύντα-
« γμα. » Unde, inquit, constare potest, 1° nullos
tum in Urbe subdiaconos fuisse; 2° de eorum crea-
tione vel nullum a Fabiano decretum conditum,
vel si conditum est ullum, executioni necdum
mandatum esse. » Quæ omnia et aperte falsa, et
expressis Cornelii verbis prorsus esse contraria
ostendit loc. eod. idem Joannes Pearsonius Ce-
striensis episcopus, quem consulere lector poterit.

(64) *Rerum liturgicarum* lib. I, cap. 19, ubi di-
sertissime summaque cum eruditione agit de tem-
plis, eorumque origine, usu et necessitate, vete-
rumque scriptorum de illis testimonia adducit, p.
247 et seqq. edit. Antuerpiæ anni 1739.

(65) Cap. 3, pag. 13 *Musæi Italici*, tom. II edit.
Lutetiæ Parisiorum, an. 1724.

(66) *Vetus et nova disciplina*, pars I, lib. II, cap.
21, pag. 281 et seqq. edit. Lucæ an. 1728.

(67) *Epistol. Romanorum pontificum*, pag. 150,
not. d, edit. Parisiis anni 1721.

(68) Pag. 15. Tantum virum suffragantibus sibi
meritis Clemens XIII, P. M. ad cardinalatus dig-
nitatem promovit.

(69) In libro *De origine templorum*, cap. 6, pag.
28 et sequentibus edit. Tiguri anni 1603.

(70) *Prose Fiorentin.*, part. vi, vol. I, p. 237.

sertatione procemiali, quam, si lubet, consulat lector (71).

Valesius igitur et Petavius, quos pro se citat Ruinartius, maximas tantum urbes, Romam nempe et Alexandriam, diversos primis hisce temporibus titulos habuisse docent, quos separatim, ab episcopo obtinuerunt presbyteri. His siquidem urbibus, cum ob nimiam incolarum multitudinem solus non sufficeret episcopus, presbyteri in partem pastoralis sollicitudinis fuerunt vocati, ipsisque præcipuè assignatæ fuerunt ecclesiæ, ut fideles commodius divinis imbuerentur mysteriis sacraque reficerentur synaxi. Minores vero urbes, quæ difficillimis hisce Christianæ reipublicæ temporibus tanta fidelium copia haud pollebant, solius episcopi nutu, ministrantibus presbyteris ac diaconis, regebantur. Hinc enim, ut inquit doctissimus Thomassinus (72), « solus vulgo baptizabat episcopus, solus altaribus penitentes reconciliabat, solus offerebat, nisi quem ex presbyteris suum substitueret in locum et offerre juberet. Quare et in maximis quibusque urbibus una erat tantum ecclesia, fons unus baptismalis... hinc et unum, in quo offerretur, altare. » Si igitur in antiquissima Ecclesiæ disciplina majoribus etiam in urbibus hujusmodi presbyteri titulis suis ab episcopo se junctim destinati haud existerunt, quis unquam Ruinartio assentire poterit, qui Hippolytum in Portuensi Ecclesia, quam sane majoribus æquandam nemo prudens autumabit, aliquam plebis partem suæ curæ commissam habuisse credidit? Quod si ævo etiam suo, in quo Christiana reipublica summo opere florebat, Epiphanius et Theodoretus, hujusmodi Alexandrinæ Ecclesiæ morem, ut rem tunc inusitatam notarunt, quid censendum erit de priscis illis Hippolyti nostri temporibus, in quibus ob tyrannorum immanitatem majorum nostrorum res admodum angustas afflictasque fuisse scimus? Fatemur quidem Portum Romanum inter Italicas urbes splendidam ac apprime nobilem fuisse, et non mediocri populorum frequentia ditatam, qui

ad nobilissimum totius orbis imperium, Romano adhuc stante imperio, undique confluebant, ipsamque non paucos Christianos, ex remotissimis etiam provinciis illuc forsitan impulsos, incoluisse credimus. Tamen cum Romana atque Alexandria, quam Theodoretus (73) πῶλιν μεγίστην καὶ πολυάνθρωπον appellat, ipsam nemo prudens comparabit, ut, harum exemplo, in illa plures ecclesiasticos titulos, seu parochias, in Ruinartii gratiam existitisse affirmet. Alias enim urbes, quas et circuitus amplitudine, et populorum frequentia Portuensi nequaquam concessisse, imo ipsam longe superasse, notissimum est, nullos tunc temporis titulos presbyterorum curæ commissos habuisse constat. Sic Nicomedia, opulentissima Orientis civitas, quamvis multos hoc ævo haberet presbyteros, unicam tamen habuit ecclesiam, parochialem scilicet, editissimo loco sitam, quam Diocletiani Jussu funditus eversum narrat Lactantius (74). Nec dissentiunt vetustissima ac genuina sanctorum Martyrum Acta, conciliorumque illius ævi statuta, quæ in unum omnia collegit doctissimus Thomassinus, dum de parochiis eruditissime de more disseruit (75). Non diffitemur tamen, primis etiam hisce temporibus in una eademque urbe plerasque existitisse ecclesias, quas majores nostri martyria, seu martyrum memorias, oratoria, ac cœmeteria dixerunt (76), quorum nomina undique conquisita, ex reconditori sacræ eruditionis larario eruerunt docti viri Franciscus Maria Florentinus (77), Joannes cardinalis Bona (78), Joannes Ciampinius (79), Tillemontius (80), et Joannes Grancolas (81); hujusmodi tamen ecclesiæ cum prioribus illis, de quibus hactenus disputavimus, haud sunt comparandæ. Quamvis enim presbyteri in ipsis etiam essent constituti, tamen in iisdem nec plebem colligere, nec cuncta peragere ipsis licuit, quæ titularibus Romanæ et Alexandrinæ Ecclesiæ presbyteris in propriis ecclesiis permissu episcopi licuisse non ignoramus. Eos siquidem ab illis plane distinctos notat vir maxi-

(71) Cap. 6, ubi exponitur hierarchia Alexandrinæ civitatis pag. 28 et seqq. tom. I Operum edit. Venetæ anni 1724.

(72) *Vetus et nova Ecclesiæ disciplina*, part. 1, lib. II, cap. 21, § 8, pag. 283.

(73) Lib. I *Hist. eccl.* cap. 2.

(74) *De morte persec.*, cap. 12, p. 23 edit. Parisiensis anni 1710.

(75) *Vetus et nova Ecclesiæ disciplina*, lib. II, part. I, cap. 21 et seqq., pag. 281 et seqq.

(76) De his agitur in concilio Laodiceni probabilis anno Christi 364 celebrati, canone 9, apud Labbe, tom. I *Concil.*, pag. 1498 edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1671, his verbis: « Non concedendum esse, ut in cœmeteria, vel in ea, quæ dicuntur martyria quorumvis hæreticorum, abeant ii qui sunt Ecclesiæ, orationis vel venerationis gratia. Sed tales si sint fideles, esse aliquantisper excommunicatos: sin autem penitentia ducantur, et sese deliquisse confiteantur, suscipi. »

(77) In vetustior. Martyrolog. die I Augusti, exercitatione 2, ubi erudite agit de prima Romæ a D. Petro dedicata ecclesia, pag. 607 et seqq.

(78) Citato lib. I *Rerum liturgic.*, cap. 19, pag. 247 et seqq., ubi docte quidem observat, quod ecclesiæ dictæ etiam fuerint *domus Dei* et *domus orationis*; et a Græcis Κυριακά, a Latinis *Dominica*; necnon *memoriæ*, quæ si essent apostolorum, *apostolia*; si prophetarum, *prophetea* dicebantur; *martyria*, *concilia martyrum*; εὐκτήρια, et si martyrum προεὐκτήρια a Græcis, et a Latinis *oratoria*, atque etiam *basilicæ* nominabantur. Legendus Baronius in notis ad Martyrologium Romanum die VI Julii, p. 283, et XIII Junii, pag. 265; Dominicus Macri in *Hierolexico*, verb. *Oratoria*; Ducange in *Glossar.*, verb. *Memoria*, aliique.

(79) *Vetera monumenta*, part. I, cap. 17, pag. 137 et seqq. edit. Romæ 1690, ubi contra acatholicos demonstrat, in tribus primis Ecclesiæ sæculis persecutionum tempore publica ædificia fuisse, in quibus Christi fideles sacras synaxes peragebant.

(80) Tom. III, *Mémoires pour servir à l'Histoire ecclésiastique*: persécution de l'Eglise, par l'empereur Maximin I, artic. 6, quand les Chrétiens ont commencé à avoir des églises, p. 274.

(81) *Les ancien. liturg.*, tom. II, pag. 597.

mus Joannes Mabillonius (82), optimo S. Innocentii I testimonio suffultus, qui cœmeteriorum presbyteros a titularibus seu urbicis omnino diversos testatur in epistola ad Decentium. Mabillonio subscribit eruditissimus Lupus (83), qui hujusmodi ecclesias in majoribus etiam civitatibus non presbyterorum ope, sed solius episcopi cura moderatas testatur. « Plures fuisse, inquit, ecclesias etiam in aliis majoribus civitatibus, non est dubitandum. Verum in ipsis non presbyteri, sed per varios successive dies videtur solus olim episcopus, aut nonnisi ipso præsentate ac jubente presbyter docuisse. » Videtur solus episcopus cunctis istis ecclesiis solus immediate præsedisse. His igitur positis, doctissimi Ruinartii conjecturam penitus evanuisse confidimus; cum enim maximas tantum urbes in plures titulos presbyterorum curæ commissos divisas fuisse constet, minores vero unam tantum titularum, ut ita dicamus, ecclesiam primis habuisse temporibus doceant viri doctissimi Petavius, Thomassinus, Lupus, et ipsemet Tillemontius (84), qui Ruinartii sententiam probavit, quis unquam Hippolytum nostrum præcipuum aliquem in Portuensi Ecclesia titulum obtinuisse contendet, cum unicum ibidem, utpote in minori urbe, titulum exstitisse, primæva majorum nostrorum disciplina nos moneat?

Sublatis itaque tot tantisque dubiorum fontibus ex sola doctissimi Ruinartii conjectura manantibus, nil nobis superesse arbitramur, quominus Hippolytum illum Portuensem, quem Prudentius elegantissimo laudavit carmine, non illius urbis titularum presbyterum, sed episcopum exstitisse credamus. Et sane pietissimi poetæ carmina, ut jam animadvertit Baronius, episcopalem Hippolyti dignitatem graphice nobis ob oculos ponunt :

*Cum jam vesano victor vaperetur ab hoste
Exsultante anima, victor ad exitium
Plebis amore suæ multis comitantibus ibat
Consultus, quænam secta foret victor.*

Et deinceps :

*Hæc persultanti, celsum subito ante tribunal
Offertur senior nexibus imp'icitus.
Stipati circum juvenes clamore fremebant,
Ipsam Christicolis esse caput populis.*

Hæc quidem Prudentii verba, si cum antiqua illa Patrum nostrorum disciplina parumper conferan-

(82) *Commentar. in Ordinem Romanum*, c. 3, pag. 16, tom. II *Musæi Italici*.

(83) In dissert. præœmiali, cap. 6, pag. 32 cit. tom. I *Operum*.

(84) Tom. X, in *Saint Innocent*, pag. 663, art. 13, *Du levain dont parle Innocent*, ubi recte sermonem habet de fermento die Dominico per acolytos mitti solito, de quo Innocentium pontificem interrogabat Decentius Eugubinus episcopus.

(85) Hoc argumentum mirifice tractarunt Rovertus Bellarminus *De controversiis Christianæ fidei*, *Operum* tom. II, lib. 1, cap. 14 et seqq., pag. 131 edit. Venetæ an. 1721. Videndi Thom. Mor. in *Luther*, pag. 114; Joannes card. Rossens. *Befens. sacerdot.*, congress. 1, p. 1234; Albertus Pighius

A tur, nullus dubitandi locus supererit, quin iisdem magnum Hippolytum Portuensem episcopum a Prudentio designatum cum eminentissimo Annelium conditore decernamus. Quis enim in primis Ecclesiæ temporibus plebem colligebat docebatque? Quis pro Christi fidelium capite vulgo habebatur? Quis venerandis illis senioris et sacerdotis nominibus ab antiquissimis scriptoribus ut plurimum insignitus fuit? Episcopusne an presbyter? Episcopum sane sanctissimis hujusmodi muneribus functum, ac præcipuis hisce nominibus a majoribus nostris priscis illis temporibus designatum, veteres testantur Patres, quorum placita in unum collecta sæpe occurrunt in eximiis magnorum virorum (85) operibus, quibus ab insana presbyterianorum petulantia episcopalem dignitatem, in ipsis etiam Lutheranæ impietatis exordiis, summa cum laude vindicarunt. Monstri enim simile esset, si Hippolytum presbyterum et plebis Portuensis caput exstitisse crederemus; cum siue episcopo, nec offerre, neque sacrificium immolare, neque missas celebrare presbyteros potuisse, miro doceant consensu vetustissima Patrum et Conciliorum monumenta; præcipue vero S. Ignatius martyr (86), qui divino afflatus Spiritu ubique fideles monet, « ne sine episcopo aliquid faciant, sed illum sequantur ut patrem. »

At dicet aliquis presbyteros plebem docuisse, plebem collegisse, et sacerdotis et senioris etiam nominibus hoc ævo fuisse interdum designatos. Fatemur hæc omnia licuisse etiam presbyteris, permissu tamen episcopi, quem plebis sibi commissæ principem ac moderatorem Christus Dominus constituit. Fatemur senioris et sacerdotis nomina illis hoc ævo quandoque tributa, quemadmodum et præpositi nomen ipsis episcopis, ab antiquis cum Græcis, tum Latinis Patribus non semel impertita fuisse constat (86*). Nec inficias imus presbyteros etiam publice plebem docuisse, sed consentiente episcopo, imo et laicos quoque, qui ab hoc arcentur munere, eodem quandoque functos, veterum monumenta testantur; quod tamen reprehensione non caruisse, iis notum est, qui Origenis res gestas optime callent (87). Presbyteri igitur sacra hujusmodi munera permissu semper episcopi tunc temporis exsequabantur, et quidem non promiscue omnes; nam et ipsis præcipuos ab episcopis tantum selectos advertimus, quos ab injuncto docendi munere,

Eccles. hierarch. lib. III, cap. 10; Stanislaus card. Hosius in *Judicio et censura de adoranda Trinitate*, p. 156 edit. Antuerpiæ anni 1671; Petavius, *Dissert. eccles.* lib. 1, cap. 1 et seqq.; Baronius ad annum 58, § 3, 4 et seqq., *Annal.* tom. I, pag. 491 et seqq.

(86) In *Epist. ad Trallianos*, num. 4, p. 64.

(86*) Sic apud Eusebium lib. V *Hist. ecclesiasticæ*, cap. 24, pag. 218, etiam Romani pontifices presbyteri nominantur. Præpositorum nomine etiam episcopos intelligit S. Cyprianus *epist.* 45, pag. 190 edit. citata Amstelodami anni 1700. Vide Ducange verbo *Presbyter*, et Macri in *Hierolexico*, verbo *Presbyter et Senior*.

(87) De Origenis gestis legendus Tillemontius, tom. III. in *Origene*, et præsertim, pag. 523.

maiores nostri διδασκάλους seu doctores dixere (88). Cum itaque delegato, ut ita dicamus, jure hæc, quæ mox narravimus, munera primis Ecclesiæ temporibus obtinuerint presbyteri, quis unquam Hippolytum presbyterum, quem populum docuisse dicit Prudentius, Portuensis plebis caput existisse contendet?

Verum aliquis existimabit Hippolytum nostrum non ea mente specioso *capitis plebis* nomine a Prudentio donatum, ut indicaret ipsum vel titularem, vel simplicem in Portuensi Ecclesia presbyterum fuisse, sed ut illum, utpote in minori urbe degentem, quæ primis Ecclesiæ temporibus episcopo forsitan carere potuit, potestate sibi facta a Romano pontifice, Portuensem Ecclesiam episcopi loco administrasse significaret. Quod egregio S. Epiphanius testimonio firmari posset, qui contra Arianos scribens Presbyterianorum nostri ævi avos, non omnibus urbibus in illa primorum temporum penuria episcopos datos fuisse monet, sed presbyteros in iisdem episcoporum vice suffectos. In aliis vero, cum econtra deessent presbyteri, solus fuit constitutus episcopus, qui, ministrante diacono, Christianæ plebi præcasset (89). His etiam addi possent notissima illa S. Athanasii testimonia de pagis Mareotidis, qui, cum nullos haberent episcopos, sola presbyterorum ope regebantur, quibus Alexandrinus imperabat episcopus (90). Hinc nobis ar-

A guere liceret, Hippolytum nostrum eodem jure quo presbyteri illi suas tunc temporis moderabantur Ecclesias, Portuensi præfuisse, vel forsitan ut chorepiscopum, quem in parvis civitatibus, pagis etiam et vicis constitui solitum fuisse veteres Ecclesiæ canones testantur, eandem Portuensem Ecclesiam administrasse. His siquidem positis, et Prudentius ab omni confusionis nota esset immunis, et doctissimi Ruinartii conjectura sarta tecta que maneret. Hujusmodi tamen argumentis tanta haud vis inest, ut facillime enervari non possit. Omissis enim iis quæ de hujusmodi presbyterorum et chorepiscoporum jure acriter inter se disputarunt docti viri Petavius (91), Thomassinus (92), Christianus Lupus (93), Beveregius (94), cæterique; illud monuisse sufficiat, haud immerito in dubium vocari posse, num iisdem chorepiscopis ea recte tribui queant, quæ de Hippolyto cecinit Prudentius, præsertim vero num ipsi in primæva Patrum lingua Christianæ plebis capita existisse dicendi sint, cum in omnibus vicinæ urbis episcopo eos subjectos esse jusserint vetustissimi Ecclesiæ canones (95). His, denuo repetimus, omissis, alia nobis suppetit potissima ratio, qua hujusmodi argumentum in re nostra penitus evanescit. Hanc nobis suppeditat vetustissima suburbicariæ provinciæ ecclesiastica politia, in qua, ut discrete monet doctissimus Dominicus Georgi (96), episcopi passim a

(88) De presbyteris doctoribus, qui sæpissime apud antiquos Patres occurrunt, legenda certe est dissertatio 6 Cyprianica Henrici Dodwelli, pag. 54, ubi multa hujusmodi dictionis exempla inveniuntur; adendum est etiam Holstenius in notis ad Acta SS. Perpetuæ et Felicitatis, pag. 149 edit. Romæ anni 1665, ubi agit de Aspasio presbytero doctore, cujus in prædictis Actis mentio est.

(89) S. Epiphanius lib. III *Adversus hæreses*, hæresi 77, num. 5, pag. 908, Oper. tom. I edit. Paris. 1622: «Quare ubi nondum episcopatus dignus aliquis occurrerat, nullus ei loco præpositus est episcopus. At ubi et necessitas postulabat, nec eorum, qui episcopatu digni erant, copia deerat, ibi episcopi constituti. At cum haud magna multitudo foret, reperiri nulli potuerunt, qui presbyteri crearentur: unde solo episcopo contenti fuerunt.»

(90) *Apologia contra Arianos*, num. 17, Oper. tom. I, pag. 137 edit. Paris. anni 1698: «Quod autem hæc non mera verba sint, sed res gestæ, testes sunt omnes Mareotæ presbyteri, qui episcopum circumeuntem semper comitantur.» Et num. 28, eadem *Apologia*, pag. 147: «Cum advenissent autem presbyteri Mareotici, affirmarunt neque Ischyram esse catholicæ Ecclesiæ presbyterum, neque tale facinus perpetrasse Macarium, quale is illi imputabat.»

(91) In notis ad S. Epiphanium hæresi 69 Arianorum, pag. 278, Oper. tom. II, ubi summa, qua pollet eruditione, de chorepiscoporum origine agit.

(92) Part. I, lib. II, cap. 1 et 2, pag. 210 et seqq., ubi disserit de chorepiscopis per octo priora Ecclesiæ sæcula.

(93) In canone 6 concilii Sardicensis in tom. I Operum, pag. 279 et seqq. editionis Venetæ anni 1621, et alibi sæpius.

(94) Guilielmus Beveregius, *Pandectæ canonum SS. apostolorum et conciliorum*, in canones concilii

C Antiocheni, tom. I, pag. 440, edit. Oxonii anni 1672; necnon Adnotationibus in canones concilii Ancyranum, can. 45, tom. II, part. II, pag. 175, 176; in notationibus can. concilii Antiocheni, can. 10, pag. 190, tom. eodem II, part. II.

(95) Legendi sunt canones conciliorum Ancyranum 15, et Antiocheni 10.

(96) *Historia diplomatica cathedræ episcopalis civitatis Setiæ in Latio*, § 5, pag. 6 edition. Romæ anni 1751, ubi ad suum argumentum stabilendum multarum erudite Ecclesiarum cathedralium nomina auctor producit; hiuc episcopi Minturnenses, Formiani, Laurentini, Priveruates, Trium tabernarum, Aquinates, Gabienses, Labicani, Trebani, Subaugustani, Nomentani, Lurenenses, et Foronovani, in Latio et Sabinis ex veterum historiarum et conciliorum monumentis ab eodem auctore, pag. 6 ad 36, adductis referuntur. Quod vero ad rem nostram maxime facit, in Tuscia suburbicaria quamplurimos episcopatus existisse certum est. In ea enim Silvæ Candidæ episcopatus exstitit, Cærensis, Centumcellensis, Gravisarum, Tarquinienensis, Tuscanensis, Bulcentinus, cui succedit Castrensis, Valentanus, Volturnensis, Castelli Felicitatis, Ferentinus, Polymartiensis, Faleritanus, Balneoregiensis, Gallesiensis, Blenranus, Marturanensis, Foroclaudiensis, Aquævirensis, Fidenas, et forsitan etiam Lorensis; quorum episcoporum nomina idem Georgius veterum allatis documentis recitat, præter episcopatus qui nunc temporis adhuc exstant. Quapropter idem auctor, § 48, concludit: «Episcopales cathedras non modo in claris Latii et Tusciæ suburbicariæ urbibus antiquis temporibus a Romanis pontificibus institutas, atque ita spissas (fuisse), ut veluti inter sese contingerent, sed etiam in nullius ferme dignitatis oppidis episcopos destinatos . . . fortasse ii mirabuntur, quibus incomperta est antiqua Ecclesiæ disciplina de episcopis in singulis urbibus constituendis, quæ, pace Ec-

Romanis pontificibus in vilioribus etiam oppidulis fuerant constituti, quod eorum opera atque consilio in Romanis, quæ sæpe celebrabant, conciliis ad fidei et disciplinæ ecclesiasticæ res stabilendas uterentur. Quapropter nullum superest dubium, quin remotissimo etiam hoc ævo omnes fere Latii et Tusciæ suburbicariæ civitates suos habuerint episcopos, cum in extremis illis primævæ Ecclesiæ angustiis provincialibus synodis, quæ Romæ coactæ fuerunt, episcopos non paucos interfuisse legamus in libello synodico, quem primum edidit Joannes Pappus. Etenim sub Telesphoro (97) duodecim episcoporum synodum collectam contra Theodorum Coriarum memorat; sub Aniceto aliam decem episcoporum, sub Victore quatuordecim (98), sub Cornelio octodecim (99), quorum nomina legit Eusebius ad calcem epistolæ sancti Cornelii ad Fabium Antiochenum (1). Cornelium vero plurimorum episcoporum interventu Romæ consecratum fuisse testantur sanctus Cyprianus (2) et S. Pacianus Barchinonensis (3). Hi sane episcopi non aliunde quam ex vicinioribus suburbicariæ provinciæ civitatibus, Romam se conferre poterunt, illis præsertim temporibus, in quibus effera

clesiæ reddita, præscriptas regulas transiliit, adeo ut in vicis et villulis quandoque episcopi crearentur. Ea enim de causa concilium Laodicenum, habitum anno Domini 320, statuit « ne in villulis, vel « agris episcopi constituantur, sed visitatores. » Similiter Sardicensis synodus anno Domini 347 saucit: « Non licere simpliciter episcopum constituere « in aliquo pago, vel parva urbe, cui vel unus presbyter sufficit. Non necesse est enim illic episcopum constitui, ne episcopi nomen et auctoritas videantur; et mox: si autem inveniatur urbs aliqua tam populosa, ut ipsa episcopatu digna iudicetur, accipiat. » Frenum itaque in Oriente adhibere oportuit, ut huic malo obviam iretur, quod etiam improbat S. Athanasius *Apolog.* 2, et perstringit Sozomenus lib. vii, cap. 19: Apud quasdam nationes, inquit, « interdum etiam vici consecratos habent episcopos, sicut in Arabia et insula Cypro « animadverti. »

(97) Exstat in *Bibliotheca juris canonici veteris* tom. II, edit. Lutetiæ Parisiorum an. 1661, pag. 1167: « Synodus sancta et divina provincialis Romæ duodecim episcoporum a Telesphoro sancto martyre ejusdemque urbis papa collecta contra Theodorum Coriarum Byzantium, discipulum illorum, qui, cum sapientia plurimum præstaret, sed in persecutione sacrificasset, Christumque negasset; atque id a fidelibus ipsi exprobraretur, neque ipse hoc probrum ferret, dicere ausus fuit impius ille: « Ego Deum non negavi, sed nudum hominem. »

(98) « Synodus divina et sacra provincialis Romæ collecta a beatissimo ejusdem episcopo Victore et aliis episcopis quatuordecim, quæ vetat Judaicæ celebrari luna decima quarta sanctum et mysticum Pascha; sed in sola magna, et vitæ præstatrice Dominica. » Eadem *Biblioth.*, tom. cit. II, p. 1169.

(99) « Synodus divina et sacra provincialis Patrum beatorum Romæ congregata a Cornelio beatissimo papa, aliisque octodecim episcopis, quæ Novatum, laqueum illum poenitentiam agere volentium, abdicavit. » Tom. cit. pag. 1171.

(1) En ipsius Eusebii verba Latine reddita in lib. vi *Histor. eccles.*, cap. 43: « Sub finem autem

tyrannorum barbaries in Christianos longe lateque grassabatur. Italicorum denique episcopatum antiquitatem manifestissime produnt numerosæ illæ episcoporum ordinationes, quas primis Ecclesiæ sæculis a Romanis pontificibus peractas legimus in *Libro pontificali* (4), qui, quamvis, juxta antiquissimum Romanæ Ecclesiæ morem, gentibus ac provinciis non raro destinati fuerint, ut de Caio testatur Photius (5), tamen ex iis non paucos Italicis sedibus fuisse præpositos, infinitus Italicorum episcoporum numerus aperte demonstrat. Patet igitur presbyteros suburbicariæ provinciæ civitatibus primis Ecclesiæ temporibus nequiquam præfectos, cum singulæ suum tunc habuerint episcopum; Portuensem vero inter cæteras antiquissimam nobilissimamque Hippolyti ævo episcopo orbatam, solaque presbyterorum vel chorepiscoporum ope moderatam suspicari, summæ esset dementia, cum concilio Arelatensi, quod anno Christi 314 celebratum fuit, paulo scilicet post redditam Ecclesiæ pacem, Gregorius episcopus Portuensis subscripserit (6).

XV. *Tillemontii conjectura de Hippolyto Romæ Ecclesiæ presbytero refellitur.*

His sane argumentis Hippolytum presbyterum

epistolæ numerum recenset episcoporum, qui in urbem Romam convenientes, amentiam Novati condemnaverunt, nomina quoque illorum, et quam quisque regebat Ecclesiam ascribens. »

(2) Epist. 55 Antoniano fratri.

(3) In epist. 3 ad Symphorianum, quæ exstat in tom. I *Collectionis maximæ concil. Hispaniæ* card. Josephi Saenz de Aguirre edit. Josephi Catalani Romæ anni 1753, n. 50, pag. 327: « Cornelius jam Romæ episcopus a sexdecim episcopis factus, locum cathedræ vacantis acceperat. »

(4) Ita in Vita S. Lini legimus: « Hic fecit ordinationes duas, episcopos quindecim, presbyteros decem et octo, » pag. 7, tom. I edit. Romæ anni 1718, opera et studio Francisci Blanchini. Ita pariter in Vita S. Clementis: « Hic fecit ordinationes duas per mensem Decembrem, presbyteros decem, diaconos undecim, episcopos per diversa loca quindecim (pag. 8). S. Anacletus ordinavit episcopos per diversa loca numero sex (pag. 9). S. Evaristus quinque (pag. 10). S. Alexander etiam quinque (pag. eadem). S. Sixtus quatuor (pag. 11). S. Hyginus septem (pag. 15). S. Anicetus novem (pag. eadem 13). S. Pius duodecim (pag. 14). S. Soier undecim (pag. 15). S. Eleutherius quindecim (pag. eadem). S. Victor duodecim (pag. 16). S. Lephyrinus octo (pag. 17). S. Callixtus etiam octo (pag. 18). S. Urbanus pariter octo (pag. 19). S. Anterus unum (pag. 19). S. Pontianus sex (pag. 20). S. Fabianus undecim (pag. 21). S. Cornelius septem (pag. 22). S. Lucius denique (ut alii prætereantur, qui electus anno 255, paucos scilicet post annos ab interitu nostri Hippolyti), ordinavit episcopos per diversa loca numero tres (pag. 24). »

(5) In *Bibliotheca codic.* XLVIII, pag. 36 et 37.

(6) Apud Labbe, tom. I *Conciliorum*, pag. 1450, in concilio Arelatensi I, in Cæciliani et Donatistarum causa celebrato, Volusiano et Anniano coss., subscripsit inter alios episcopos: « Gregorius episcopus de loco, qui est in Portu Romæ; Epictetus episcopus a Centumcellis; Leontius et Mercurius presbyteri ab Ostiis. » Videndus Lucentius in tom. I *Italiae sacræ* Ferdinandi Ughelli, pag. 111 et 112, edit. Venetæ anni 1717.

vel chorepiscopum Portuensi Ecclesie præesse non potuisse, manifestissime evincitur. At si quis unquam Tillemontio (7), Adriano Bailletto (8), Claudio Fleury (9), et Remigio Ceillierio (10) assentiri mallet, qui, quamvis quoad Hippolytum presbyterum cum Ruinartio plane consentiant, tamen ipsum non Portuensis, sed Romanæ Ecclesie presbyterum crediderunt; is profecto sciat hujusmodi conjecturam a genuina pientissimi poetæ mente longe nimis abesse: Prudentius enim Hippolytum suum in Portu Romano plebem habuisse dicit, ipsumque eam ibidem alloquentem inducit supra laudatis carminibus:

... Fugite, o miseri, execranda Novati
Schismata; catholicis reddite vos populis, etc.

Quapropter in convellenda hujusmodi conjectura longius immorari, operæ pretium haud esse ducimus; sola enim Prudentii verba satis superque eadem falsitatis notam inurunt. Etenim quis unquam Romanæ Ecclesie presbyterum cum tota plebe sibi commissa ex urbe in Portum tunc temporis migrasse arbitrabitur? Quis Hippolytum Romanæ Ecclesie presbyterum Christianum fidelium caput Romæ sub summo pontifice Christianorum omnium parente ac principe existisse somniabit? Nec juvat objicere Prudentium sanctissima hujusmodi nomina, tanquam gentilium ore prolata, Hippolyto suo indidisse; nam ipsimet ethnici hierarchicos Christianorum ordines probe noverunt, ut patet ex notissimo illo Aureliani imperatoris rescripto, quod laudat Eusebius (11), et ex edictis Maximini (12), Valeriani (13) et Diocletiani (14), quibus ipsi in episcopos, presbyteros ac diaconos gladio animadverti jussere; ideoque si Hippolytus Portuensis plebis caput revera non existisset, illum profecto

(7) Tom. III, pag. 442, in Saint Corneille, et pag. 675, note 4, sur saint Hippolyte.

(8) Tom. II, *Les Vies des saints*, XIIIe jour d'aout, pag. 163 edit. à Paris, an. 1704. Saint Hippolyte prêtre Romain martyr à Ostie ou à Porto, et jour XIIIe d'aout, pag. 345.

(9) *Abrégé de l'histoire ecclésiastique*, tom. I, art. 5, IIIe siècle, in saint Hippolyte, pag. 326 et seqq. edit. à Cologne, 1754.

(10) Tom. II cit., cap. 35, pag. 567, de S. Hippolyte, § 6.

(11) Libr. VII, cap. 30, pag. 364.

(12) De persecutione Maximini legendus Eusebius *Hist. eccles.* lib. VI, cap. 28, pag. 295.

(13) Satis probatur ex epist. 80 S. Cypriani, qui refert scriptis Valerianum ad senatum, ut episcopi, et presbyteri, et diaconi in continentem animadvertantur.

(14) Summam edicti a Diocletiano emanati refert Eusebius lib. VIII *H. E.*, cap. 2, pag. 379. Lactantius in lib. *De mort. persecutorum*, cap. 15, pag. 27 edit. Paris. anni 1710, de persecutione Diocletiani multa habet, et in ea comprehensos presbyteros etiam enarrat.

(15) Legendus Henric. Valesius in not. ad lib. XVIII Ammianus Marcellini, pag. 526, nota c, ed.

(16) *Defens. discept. de basilicis*, part. II, cap. 2, pag. 176.

(17) Ita habemus in ipsius Actis, relatis a Rui-

nartio *Act. martyr.* pag. 189, num. 5: « Et ita idem Cyprianus in agrum Sexti perductus est, et ibi se lacerna et byrro exspoliavit, et genu in terra flexit, et in orationem se Domino prostravit. »

(18) Perlustranda sunt quæ Eusebius lib. V *H. E.*, cap. 4, de martyribus Lugdunensibus scripsit. Legendus Ruinartius *Act. martyr.*, pag. 52 et seqq., qui observat celebrem etiam esse locum *Athanacum* appellatum, ubi passi dicuntur ii martyres, a quo, ut ait Gregorius Turonensis, vocantur a nonnullis *martyres Athanacenses*.

(19) Adeundus Ruinartius *Act. martyr.* pag. 32, ubi Ecclesie Smyrnenensis epistolam de martyrio S. Polycarpi scriptam refert.

(20) Horum exempla plura habentur apud Antonium Gallonium in libro *De martyrum cruciatibus*, multis in locis, et præsertim quando agitur de martyribus ad bestias damnatis, p. 457 edit. Antwerpæ, anni 1668. De natali Cæsaris die, quo martyres necabantur, frequens sermo occurrit in Actis sanctorum martyrum, et præcipue in Actis SS. Perpetuæ et Felicitatis, relatis a Ruinartio in *Act. martyr.*, pag. 83, ubi *Genæ Cæsaris natalis* exprimitur, nempe dies quo Cæsar factus fuerat, ut recte Ruinartius monet.

(21) Lib. *De mortibus persecutor.*, § 14, pag. 25, cit. edit. « Ira (Diocletianus) inflammatum, excarnificari omnes suos protinus præcepit. Sedebat ipse, atque innocentes igne torrebat. »

Portu Romano martyrio coronatum elegantissimis A ratio suadere videretur, quod et Hippolyti memi-
his carminibus testatur Prudentius (22) :

*His ubi detorsit lævo de tramite plebem,
Monstravitque sequi, qua via dextra vocat;
Seque ducem recti spreto anfractibus idem
Præbuit, erroris qui prius auctor erat;
Sistitur insano rectori, Christicolæ tunc
Ostia vexanti, per Tiberina viros.
Illo namque die Roma secesserat, ipsos
Peste suburbanos ut quateret populos:
Non contentus humum celsa intra mœnia Romæ
Tinguere justorum cædibus assiduis.
Janiculum cum jam madidum, fora, rostra, su-
[burram
Cerneret eluvie sanguinis affluere;
Protulerat rabiem Tyrreni ad littoris oram,
Quæque loca æquoreus proxima Portus habet.*

Cum igitur Prudentius Hippolytum suum non ex Urbe adductum, sed in Portu Romano, dum plebem alloquebatur, oppressum dicat; nemo non videt ipsum non in Urbe, sed in Portu plebem habuisse, ac ibidem, vel in illius viciniis horrendo illo martyrii genere fortiter occubuisse. Etenim si Hippolytus Romanæ Ecclesiæ presbyter unquam exsistisset, quo jure in Portuensi Ecclesia, quam suum tunc temporis episcopum habuisse credimus, ipse plebem docere potuit; cum veterum Ecclesiæ canonum sanctione exteris presbyteris in aliena parochia, ex iis, quæ ad Ecclesiam pertinent, quidquam peragere vetitum fuisse omnes sciant? Tandem cum Hippolyti Romanæ, ut aiunt, Ecclesiæ presbyteri haud meminerint S. Cyprianus, S. Cornelius et S. Pacianus Barcinonensis, ex quorum scriptis Novatianorum res gestas eruere nos oportet; non levis inde oritur suspicio, quod præcipua hæc doctorum virorum de Hippolyto sententia falsi vitio summopere laboret. Il enim, cum Hippolytum suum in ipsis Novatianorum exordiis, hoc est anno Christi 252, ad Ecclesiam rediisse dicant, atque omnes, qui his præsertim temporibus Novati schisma ejurarunt, a prædictis Patribus accuratissime indicentur (23), episcopus nempe ille qui Novatianum inunxit, Maximus presbyter, Urbanus, Sidonius, Celerinus et Macarius confessores; recta hinc

(22) Hymn. eodem 11, v. 35 et seqq., apud Ruinart. loc. cit., pag. 146.

(23) S. Cornelius in sua epist. ad Fabium Antiochenis Ecclesiæ præsulē missa, cujus fragmenta refert Eusebius *H. E.*, lib. vi, cap. 45, pag. 310 et seqq., hæc de reversis ad Ecclesiam scribit: « Maximus Ecclesiæ nostræ presbyter et Urbanus, ambo ex fidei confessione egregiam jam secundo laudem adepti. Sidonius etiam et Celerinus, vir qui cuncta tormentorum genera per Dei misericordiam fortissime sustinuit . . . hi omnes . . . ad sanctam Ecclesiam reversi sunt. » Horum, excepto Celerino, exstat epistola ad sanctum Cyprianum de pace cum Cornelio papa et cum universo clero facta, quæ est num. 53 inter ejusdem Cypriani epist. pag. 239, qui ipsis rescripsit, et illorum regressionem, ecclesiasticam pacem, et fraternam redintegrationem est gratulatus.

(24) En verba S. Cornelii apud ipsum Eusebium loc. cit. pag. 315: « Quem etiam (Novatianum) Moyses beatissimus martyr, qui nuper apud nos egregio et admirando martyrio perfunctus est, dum

nisse debuerint, quem eodem, quo isti, ferme tempore Novatianum reliquisse dicunt. Sed hunc Hippolytum sub finem anni 251 nondum respicisse patet ex epistola S. Cornelii ad Fabium Antiochenum, quam labente hoc anno scriptam docent docti viri; in illa enim S. pontifex disertim testatur beatissimum martyrem Moysen, qui Romæ nuper eximio et admirabili martyrio decoratus fuerat, Novatianum una cum quinque presbyteris sui sceleris conscis, societate et communionem sui separasse (24). Moyses sub finem anni 251 martyrio coronatus fuit, et paulo post ipsius passionem S. Cornelius supra laudatam epistolam dedit. Eodem fere tempore idem S. pontifex (25) S. Cyprianum per litteras certiore reddidit de presbyteris et confessoribus ad Ecclesiam reversis; atque ultimo hujus anni tempore Cyprianus de tam felici eventu Cornelio gratulatus (26), Maximum presbyterum et socios confessores laudat; Hippolytum tamen nusquam memorat. Hoc interim Decio (27) Abrutti in Moresia extincto, pax Ecclesiæ est reddita; sequentis vero anni initio Cyprianus iisdem Maximo presbytero et sociis humanissimas exaravit litteras (28), quibus ipsis nuperum ad Ecclesiam reditum gratulatur; deinde mense Febuario luculentam aliam ad Antonianum conscripsit epistolam (29), in qua Novatianorum res gestas accuratissime describens, quinque illos presbyteros adhuc in schismate permansisse non obscure indicat; quapropter, si unus ex iis exsistisset Hippolytus, ipse adhuc in schismate permansisse dicendus esset. Labente Junio (30) Gallus, grassante lue, persecutionem in Christianos excitavit, quam nescimus cur brevissimam fuisse dicant Dodwellus (31) et Pagius (32). cum integro fere anno eam perdurasse sciamus: ea siquidem labente Junio hujus anni excitata sedente Stephano, et post Galli interitum, hoc est, mense Maio anni sequentis extincta fuit. Hoc sane anno Hippolytus iste martyr coronari potuit; verum, quominus id credamus, aperte suadet epistola Cypriani ad Cornelium,

adhuc in vivis esset, audaciam ejus ac furorem perspectum habens, a communionem sua separavit unacum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab Ecclesiæ corpore abruperant. »

(25) Adeundus Joannes Pearsonius in *Annal. Cyprianicis* ad ann. 251, p. 25, § 14.

(26) In epist. 51, pag. 236.

(27) Legendus idem Pearsonius loc. cit. ad ipsum annum 251, § 15.

(28) Scilicet num. 54, pag. 240. Vide Pearsonium in *Annal. Cyprianicis* ad annum 252, p. 27, n. 3.

(29) Est num. 55, p. 241; videndus in hanc rem Pearsonius in dictis *Annal. Cyprianicis* ad annum 252, p. 27, n. 14.

(30) De hac persecutione illiusque causa plura habet Pearsonius ad dictum annum 252, § 10, p. 29.

(31) In dissertat. Cyprianicis, dissert. 11, *De paucitate martyrum*, § 58, p. 86: « Brevissimis itaque limitibus tota illa Italix est conclusa persecutio. »

(32) Ad annum Christi 255, num. 17 et 18, p. 20, t. III *Annal. ecclesiast. Baronii*.

Roma exsulem Centumcellis degentem, in qua Cornelio gratulatur de lapsis gloriosa confessione restitutus (35), ac de Novatiani perfidia hæc disserit: « Neque enim quærit illos, quos jam subegit; aut gestit evertere, quos jam suos fecit. Inimicus et hostis Ecclesiæ, quos alienavit ab Ecclesia et foras duxit, ut captivos et vinclos contemnit et præterit. » Ex quibus verbis satis constare putamus Novati sectatores adhuc in ipsius castris militasse; lapsorum enim nomine S. Cyprianum haudquaquam schismaticos ad Ecclesiam reversos, sed thurificatos designasse, nemo est qui nesciat. Hæc vero mense Augusto (34) hujus anni scripserit S. Cyprianus; quapropter hunc Hippolytum eodem, quo hæc Cyprianus scribebat, tempore martyrium subiisse oporteret; sed, cum mense Julio S. Cornelius in exilium missus fuerit (35), ac non ita cito ad S. Cyprianum, qui in Africa degebat, de hac re nuntius pervenerit; imo cum ex ipso epistolæ contextu pateat S. Cornelium, dum scribebat, jam multis diebus exilii incommoda pertulisse; merito hanc epistolam labente Augusto a S. Cypriano exaratam putandum est, quem forsitan paulo ante idus de suo exilio certiore reddiderat S. Cornelius; quocirca Hippolyti istius martyrium in hisce temporis angustiis locandum foret, cum ipsum *Idibus Augusti* passum dicat Prudentius. Verum hanc narrationem non mediocriter suspectam reddunt ea, quæ de Novatianis haud obscure indicat S. Cyprianus (36) in epistola quam mense Decembri (37) scripsit ad S. Lucium pontificem, S. Cornelii successorem, nempe Novatianos quiete ac tranquille degisse, nec persecutionis incommodis, etiam tum, dum scribebat, fuisse obnoxios. « Neque enim, inquit, persequitur et impugnat Christi adversarius, nisi castra et milites Christi, hæreticos prostratos semel et ipsos suos factos contemnit et præterit. » Quapropter

A Lambertus (38), et post eum Pagius (39), et Tillemontius (40), ex his, et ex illis, quæ paulo supra de hac persecutione disseruit S. doctor, eandem in Catholicos tantum ad confundendos hæreticos præcipuo Dei consilio indictam animadvertunt. Hinc Hippolytum ipsum Romanæ, ut aiunt, Ecclesiæ presbyterum Novati partibus addictum, hac persecutione extinctum vix credere possumus. Etenim Prudentius ipsum uno, eodemque momento, et schisma ejurasse, et martyrium subiisse dicit. Idcirco in ipsis persecutionis exordiis Hippolytum Novatiani dogmata sequi oportuit; quod si verum est, Hippolytus sane non in ipso martyrii momento ad Ecclesiam redire potuit, sed longe ante martyrium Novati schisma ejurasse dicendus esset: etenim si, dum in Urbe morabatur, Novatianis favit Hippolytus, ipsum nunquam damnasset ethnici, utpote qui persecutionem, ut diximus, in Catholicos tantum concitarint; imo hanc ipsam persecutionem Novatianis molitione, ut sanctum Cornelium sibi æmulum de medio tolleret, commotam fuisse non levi rationis momento ex *Libro pontificali* suspicatus est Bencinus (41); quod sane haud inverisimile nobis videtur, cum Novatianus nunquam, ut diserte monet S. Pacianus (42), martyrium subierit; quamvis illius asseclæ quædam Acta in vulgus emiserint, quæ Novatianum martyrem obiisse ferunt. Hæc merito rejecit S. Eulogius Alexandrinus (43), qui sexto Christi sæculo floruit. His addi potest luculentissimum vetustissimi scriptoris (44) testimonium, qui hoc eodem tempore Novatianorum dementia acriter insectatus est insigni illo opusculo, quod inter S. Cypriani dubia recensuit opera Bellarminus (45), et Pamelius (46) ac Gravius (47) eidem S. Cypriano tribuere non dubitarunt, in quo cum improbam illam schismaticorum severitatem lapsis fratribus communionem negantium perstringat, eos

(35) Epist. 60, pag. 270.

(34) Ita etiam affirmat Pearsonius in dictis *Annalibus* ad annum 252, § 12, p. 30.

(35) Legendus idem Pearsonius eod. § 12, p. 30.

(36) Epist. 61, Lucio data, pag. 272.

(37) Mense Decembri fuisse hanc epistolam scriptam prudenter arbitratur Pearsonius in *Annalibus Cyprian.* citatis ad annum 252, § 19, pag. 32.

(38) Ouvrag. de S. Cyprien, præf., part. I, § 64, pag. 59, not. a.

(39) Ad annum 255, num. 19, pag. 21, ubi etiam Lamberti sententia refertur.

(40) In Saint Corneille, artic. 16, pag. 467, tom. III.

(41) Inter variorum notas ad Anastasium Bibliothecarium, quæ exstant in celebri editione ab eruditissimo viro Francisco Blanchino adornata, repertiuntur etiam notæ clarissimi viri Bencini; et in rem nostram legenda sunt, quæ in nota 3 ad vitam S. Cornelii papæ pag. 197, col. 1, edit. Romæ anni 1723, tom. II, habentur. (*Patrol. Latine* t. CXXVII).

(42) In epist. 2 ad Sympronianum, quæ exstat in tom. I *Collectionis maximæ conciliorum Hispaniæ* card. de Acquirre editionis Josephi Catalani Romæ anni 1753, in quo hæc ait: « Novatianus martyrium nunquam tulit, nec ex verbis beatissimi Cypriani auditum istud, aut lectum est, » pag. 323, num. 33.

(43) Uti habemus in Photii *Bibliotheca*, codice

CLXXXII, pag. 414: « At in sexto (libro Eulogius) evertit, qui de Novatiana secta feruntur commentarios, et falso inscriptum Novati episcopi certamen, » et cod. cclxxx, p. 1622: « Libro sexto ostendit Novati falsum, quod circumfertur, martyrium, » etc.

(44) Exstat inter opera S. Cypriano vulgo ascripta in editione Operum ejusdem S. Cypriani recognita et illustrata a Joanne Fello Oxoniensi episcopo edit. cit. Amstelodami pag. 15, et hujusmodi tractatus ita inscribitur: *Ad Novatianum hæreticum, quod lapsis spes veniæ non est deneganda.*

(45) *De scriptoribus ecclesiasticis*, in S. Cypriano, p. 51 edit. Venetæ anno 1728, Operum tom. VII, in quo, multa de eodem tam in dissertatione historica quam in supplemento erudite afferuntur.

(46) Jacobus Pamelius Brugensis in Flandria canonicus et archidiaconus opera S. Cypriani cum insignibus in ea commentariis evulgavit, impressa in fol. Antwerpæ anno 1568. De hujusmodi opere S. Cypriano ascripto, vide quæ habentur pag. 454, cap. 2. Eadem opera ab ipso etiam Antwerpæ anno 1589 recusa sunt: legendum supplementum apud Bellarminum loc. cit. pag. 55, ubi aliæ editiones hujusmodi operum recensentur.

(47) Henricus Gravius ex Dominicanorum familia ejusdem S. Cypriani opera edidit Colonia in-fol. anno 1549, in officina Quantelliana.

apertissimæ dementiæ reos incusat, eo quod ii, qui in Deciana persecutione turpiter lapsi fuerant, in secundo eorum certamine sub Gallo egregium fidei ac virtutis testimonium præbuerint. « Nulli enim, inquit (48), nostrum dubium vel incertum est, fratres dilectissimi, qui prima acie, id est, Deciana persecutione vulnerati fuerunt; hos postea, id est, secundo prælio ita fortiter perseverasse, ut contemnentibus edicta sæcularium principum, hoc invictum haberent, quod et non metuerunt exemplo boni Pastoris animam suam tradere et sanguinem fundere, nec ullam insanientis tyranni sævitiam recusare. » Præstantissima hæc anonymi nostri verba eos tantum in hac Galli persecutione extinctos indicant, qui in Deciana tormentorum metu adacti, Christum turpiter negarunt, atque impiis ethnicorum sacrificiis se in quinarunt. At de Novatianis ad Ecclesiam reversis, nec verbum quidem facit disertissimus scriptor; imo ipsos perfracte in eorum erroribus adhuc obstinatos sæpissime inducit (49). Quanta vero hujusce scriptoris auctoritas esse debeat, ex eo colligere juvat, quod acerrimi illi veterum scriptorum censor, Erasmus Roterdamus ac Andreas Rivetus (50), nihil in ipso se deprehendisse fateantur quod ejus antiquitatem vel minimum imminuere valeret; ideoque Erasmus S. Cornelium hujus opusculi auctorem existisse olim suspicatus est, at mutata dein sententia illum S. Cypriano etiam ascribi posse firmavit. Tillemontius (51) vero Africani cujuspiam

A fetum hunc esse credidit, eo, quia Felicissimi schismatici his verbis meminisse videatur: « Quid ad ista respondeant perversissimi isti Novatiani, vel nunc infelicissimi pauci (52). » Verum, ut nostra fert opinio, hæc non in Africa, sed in media Urbe exarata fuisse, mox allata scriptoris verba quodammodo indicare videntur. His siquidem constat auctorem secundæ, quam laudat, persecutioni interfuisse, ac martyres, qui in ea sunt passi, probe novisse. Quapropter et ante Valeriani persecutionem opusculum suum anonymum condidisse suspicandum, ac paulo citius anno 255, quo ipsum scripsisse conjecit Tillemontius (53). Hujusce vero opusculi ætatem et pretium ex iis etiam facile dignosci posse arbitramur, quæ de cruento S. Cornelii martyrio manifestissime disserit illius auctor, dum Novatianis exprobrat, « lapsos exemplo boni Pastoris animam suam tradere, et sanguinem fundere non dubitasse, » quo nomine sanctissimum pontificem designatum recte monuit Tillemontius (54). Hæc quidem si serio animadvertisset Joannes Pearsonius (55), haud sane tam iniquum de cruento Cornelii martyrio judicium tulisset; quem cum S. Cyprianus (56) *beatum martyrem* appellat, et *sanguinem fudisse* dicant anonymus noster (57) et S. Hieronymus (58), ac demum martyrem vetustissimi Sacramentorum libri (59) S. Cornelium ubique celebrent, nescimus cur Pearsonius, solo catalogi Bucheriani (60) testimonio fretus, illum in exilio

(48) Sunt verba auctoris hujusmodi tractatus ad Novatianum hæreticum, quæ loc. cit. p. 17 habentur, ut cuique legenti patet.

(49) Multis ex locis hujusce tractatus hoc ipsum probare possemus, et præsertim ex sequentibus verbis, quæ eadem pag. 17 leguntur: « Qui enim aliquando Christiani, nunc Novatiani, jam non Christiani, primam fidem vestram perfidia posteriore per nominis appellationem mutastis. » Et paulo post pag. 18: « Unde igitur et sceleratus, et tam perditus, tam discordiæ furore vesanus existit iste Novatianus, invenire non possum... qui multos ex fratribus nostris miserimos falsis suis adversationibus perterritos, iterum fecit ethnicos... O te impium sceleratumque, hæretice Novatiane... Plura quæ prætereuntur, in eodem tractatu legenda sunt.

(50) *Critici sacri* lib. II, cap. 15, pag. 231 edit. Lipsiæ et Francofurti anni 1690, ubi agens de libris dubiis et supposititiis S. Cypriano ascriptis hæc ait: « Epistolam ad Novatianum hæreticum existimavit aliquando Erasmus non esse Cypriani, tamen postea facundum et doctum librum judicavit nec Cypriano indignum. Henricus Gravius et Pamelius ex codicibus suis eum Cypriano vindicant. »

(51) Tom. IV, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique*, pag. 135, artic. 41, de l'écrit contre Novatien: « Il paraît plutôt que c'est l'ouvrage d'un Africain. »

(52) Sunt verba ipsius tractatus, p. 16, ubi legi possunt etiam notæ ad hanc rem spectantes. Pamelio placet magis, ut per ἀντίπαρτον alludat ad Felicissimum, cujus sæpe in primo tomo fit mentio, et præsertim epist. 55.

(53) Loc. cit. tom. IV, art. 41, pag. cit. 155.

(54) Tom. III, pag. 467, artic. 16, et tom IV, art. 30, pag. 115.

(55) In sæpius citatis *Annalibus Cyprianicis* ad

C an. 252, pag. 30, § 13: « Mense Septembri Cornelius pontifex Centumcellis obiit die xiv. Locum, quo mortuus est, nobis indicat vetustissimi catalogi auctor in Cornelio: *Post hæc Centumcellis expulsum ibi cum gloria dormitionem accepit*. Gallus quidem Cornelium ad Centumcellas relegavit, locum perjurandum, ut testatur Plinius... Assentior igitur auctori vetustissimi catalogi, qui narrat eum Centumcellis dormitionem accepisse, et quidem hoc anno. »

(56) En verba Cypriani in epist. 61, ad Lucium, p. 272: « Unde illic repentina persecutio asper exorta sit, unde contra Ecclesiam Christi et episcopum Cornelium beatum martyrem, vosque omnes, sæcularis potestas subito proruperit. »

(57) Loc. cit. pag. 17, ut supra.

(58) In *Vita S. Pauli primi eremite*, n. 2, p. 3, in tom. II Operum edit. Vallarsii Veronæ an. 1735: « Sub Decio et Valeriano, quo tempore Cornelius Romæ, Cyprianus Carthagine felici cruce martyrium pertulerunt, multas apud Ægyptum et Thebaiden Ecclesias tempestas sæva populata est. »

(59) Sacramentarium Leonianum apud Ludovicum Antonium Muratorium in *Liturgia Romana veteri*, t. I, pag. 404, edit. Venetæ an. 1748, xviii Kalend. Octobris habet nonnullas orationes, in quibus semper S. Cornelius martyris titulo insignitur, quemadmodum etiam in Præfatione missæ his verbis, p. 405: « Vere dignum, etc., tuamque in sanctis martyribus Cornelio, simul etiam Cypriano, prædicare virtutem, quos discretis terrarum partibus greges sacros divino pane pascentes, una fide, eademque die, diversis licet temporibus consonante, parique nominis tui confessione coronasti, etc. » Tres etiam orationes habentur in Sacramentario Gelasiano in eod. t. I, p. 668, existentes, in quibus Cornelio quoque martyris titulus attribuitur.

(60) Apud Godefridum Henschenium et Danielem

tantum ad Centumcellas, locum perjucundum, dormitionem accepisse dicat. Pearsonii sententiam statim amplexus est Pagius (61), et deinceps Tillemontius (62), et Pagius Junior (63); Ceillierius tamen S. Cornelium martyrem obiisse solo Hieronymi testimonio credidit (64). Quapropter, ut ad anonymum nostrum revertamur, mirum sane videri posset Africanum scriptorem tam accurate exquisitaeque sancti Cornelii ejusque sociorum martyrium, ac ipsammet Galli persecutionem laudasse, quæ, Pagio (65) teste, Africanos fideles haud afflixit. Nec mirum quod Romanus scriptor Felicissimi schismatici meminisse videatur; nam S. Cyprianus (66) perditissimi hominis fraudes per epistolas anno superiori S. Cornelio atque ipsius clero jam patefecerat; ipsumque etiam de facie idem scriptor noscere potuit, ex eo quod mense Junio hujus anni S. Cornelius (67) « cum Romam schismaticus homo venisset stipatus caterva, et factione desperatorum, illum vigore pleno de Ecclesia pepulit. » At cum superioribus annis doctissimus monachus Prudentius Maranus (68), qui S. Cypriani Vitam descripsit, eamque ipsius Operibus Baluzii curis recognitis præfixit, hanc Galli persecutionem in Africanas etiam Ecclesias grassatam esse evidentissime ostenderit, ac doctissimo Pamelio hæc anonymi verba, « et sacramentum Baptismatis, quod in salutem generis humani provisum, et soli Ecclesie cælesti ratione celebrare per os suum præstendit (69), » Africanam de Baptismo doctrinam sapere visa sint, a qua semper Romana abhorruit Ecclesia; Africanus ideo hujusce opusculi auctor dicendus erit. Sed his missis, ad Hippolytum nostrum iterum se convertat oratio, quem sane ex his, quæ hucusque disputavimus, nec Decii, nec Galli persecutione martyrium subire potuisse, ut hactenus docti viri crediderunt, non obscure nos probasse arbitramur. Baillettus et Ceillierius ipsum Idibus Augusti anno Christi 252 passum sub Decio dicunt; sed jam Decius mense Novembri anni superioris, ut diximus, interemptus

A fuerat; ideoque a morte Decii ad Hippolyti martyrium novem menses intercesserunt. Neque anno superiori, Decio adhuc vivente, martyrio coronari potuit Hippolytus iste, quem unum ex quinque illis presbyteris, qui Novatiano se sociarunt, fuisse suspicantur; presbyteros enim illos mense Novembri ejusdem anni in schismate adhuc permansisse epistola S. Cornelii ad Fabium Antiochenum aperte nos monet; quominus vero ipsum Hippolytum sub Gallo passum credamus, disertissima S. Cypriani et vetustissimi anonymi testimonia nos prohibent, ex quibus in Catholicos tantum persecutionem excitatam fuisse apparet; quod cum animadvertisset Tillemontius (70), Hippolytum, ut inquit, Romanæ Ecclesie presbyterum, hac quidem persecutione passum, sed schisma ab ipso superiori anno ejuratum credidit; quod tamen duplici rationis momento falsum esse patet; primo quia Prudentius uno eodemque tempore Hippolytum schisma ejurasse et martyrium subiisse dicit; secundo, ex epistola S. Cornelii, quæ sub finem ejusdem anni conscripta fuit, apertissime constat quinque illos presbyteros, qui adversum ipsum cum Novatiano schisma conflaverant, nondum resipuisse. Quapropter Hippolytus, si unus ex illis fuit, in schismate toto hoc anno permansisse dicendus est.

XVI. Frontonis Ducæi sententia exploditur.

Rejectis igitur Ruinartii et Tillemontii conjecturis, nil nobis superest quominus Hippolytum illum Prudentii carminibus celeberrimum, vetustissimæ Portuensis sedis antiatitem fuisse credimus. Id sane post Baronium recte nostro quidem iudicio conjecit Fronto Ducæus (71). In eo tamen peccat clarissimi viri sententia, quod a Prudentio unicum Hippolytum laudatum censuerit, magnum nempe episcopum et martyrem, eumque idcirco Novatiano schismate inquinatum, tota licet reclamante antiquitate, autumarit. Frontoni in hac re faciem prætulit Joannes Langus (72) Erfurdensis, primus *Historiæ* Nicephori editor, qui, cum notulas illas ad mox laudata

Papebrochium in *Act. sanctorum* mensis Aprilis t. I, p. 25 edit. Venetæ an. 1737: « Cornelius... post hoc Centumcellis expulsus, ibi cum gloria dormitionem accepit. »

(61) Ad an. Christi 255, num. 13 *Annal. eccles.* D tom. III cit., p. 17.

(62) Cit. tom. III, p. 744, Notes sur saint Corneille, note 13, sur les Actes de S. Corneille, le jour, le lieu et le genre de sa mort.

(63) Franciscus Pagi in *Breviario historico-chronologico-critico pontificum Romanorum*, t. I, p. 27, edit. Lucæ an. 1729: « Sanctus hic pontifex sub Gallo et Volusiano Centumcellis in exilio obiit die XIV Septembris ejusdem an. 252, postquam annum, menses tres et dies aliquot sedisset. »

(64) Sæpius cit. tom. II, pag. 583, nota b: « Quelques auteurs ont cru que saint Corneille n'avait pas fini sa vie par le supplice; mais saint Jérôme dit expressément qu'il répandit heureusement son sang à Rome, et non à Civita-Vecchia, où on prétend que ce saint avait été envoyé en exil, aussitôt après qu'il eut refusé de sacrifier aux idoles. »

(65) Ad dictum an. 255, num. 18, p. 20 et 21, loc.

cit., et num. 19: « Sed nec ea (persecutio) in Africa grassata. »

(66) Id ipsum testatur S. Cyprianus epist. 45 Cornelio papæ data p. 232: « Melius autem, frater, scies, si etiam exempla litterarum, quas ad te legendas pro dilectione communi per Chaldonium et Fortunatum collegas nostros proxime miseram, quæ de eodem Felicissimo et de presbytero ejusdem ad clerum istic nostrum et ad plebem scripseram, legi illic fratribus jubeas, quæ et ordinationem et rationem rei gestæ loquantur, ut tam istic quam illic circa omnia per nos fraternitas instruat. »

(67) Vide de hac re epist. S. Cypriani 59, p. 259.

(68) Pag. 66.

(69) Sunt verba ipsius incerti auctoris in tractatu *Ad Novatianum hæreticum* superius citato, quæ exstant p. 16 cit. edit. Videnda quæ ad hunc locum Pamelius in sua Operum S. Cypriani editione adnotavit.

(70) In citato tom. III, pag. 468.

(71) In cit. libr. vi *Hist. Nicephori Callisti*, p. 395.

(72) In lib. iv, cap. 51, quod inscribitur: *De Hippolyto Portus civitatis Romæ et de scriptis ejus.*

Historiæ capita subjecerit, quas fere omnes in suam Nicephori editionem transtulit Fronto, in earum una Hippolytum Novatlanæ sectæ episcopum fuisse tradidit iis fere verbis, quæ superius num. 11 sub Frontonis nomine retulimus. Langum excepit Georgius Fabricius Chemniciensis (73), qui in commentario ad poetarum Christianorum carmina, Hippolytum episcopum mox laudatis carminibus a Prudentio designatum sibi persuasit. « Hippolytus, inquit, factus ex hæretico catholicus, e Novatiano episcopus (ut Nicephorus) Ostiensis, Decio imperatore mandante Ostiæ martyrium subiit, ab equis effrenibus dilaceratus, sepultus extra portam Esquilinam in crypta Verana. » Fabricii verba excerpit Joannes Weitzius (74) in suis ad Prudentium notis.

Quamquam autem hujusmodi sententia non infirmis niti posset argumentis, cum et temporum ratio, et non obscura quædam veterum testimonia illa confirmare videantur; tamen si res attentius parumper disquiratur, ipsam fore speramus, ut non exiguis rationum momentis, quanto citius corruiet lector animadvertat. Quod ad Hippolyti ætatem attinet, non una est veterum ac recentiorum sententia. Palladius (75) et Cyrillus Scythopolitanus (76) Hippolytum quemdam apostolorum temporibus floruisse dicunt, quem idcirco a nostro diversum crediderunt Antonius Possevinus (77), et vir maximus Leo Allatius in descriptione codicis Chisiani, quem

Hist. Nicephori Callisti, pag. 221 edit. Paris. anni 1573.

(73) *Poetarum veter. ecclesiast. oper.*, Basil. anni 1564, commentar. pag. 69.

(74) Pag. 592, num. 19.

(75) Palladius Helenopoleos in Bithynia episcopus in *Historia Lausiaca*, cap. 148 edit. Antwerpæ ab Heriberto Rosweido in *Vitis Patrum* anno 1615 adornata p. 781, ubi agit de femina nobilissima, quæ fuit semper virgo; illius historiam in S. Hippolyti libro invenisse testatur his verbis: « In alio libro antiquissimo, scripto ab Hippolyto, qui fuit familiaris apostolorum, inveni talem narrationem. »

(76) In S. Euthymii Vita apud Joannem Baptistam Cotelierum. *Ecclesiæ Græcæ monumenta* t. II, pag. 1293, edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1681, num. 109: « Revera senex et plenus dierum vicesimo die mensis Januarii, in anno quidem a mundi creatione, secundum tempora scripta ab Hippolyto illo antiquo, ipsisque apostolis familiari, et ab Epiphanio Cyprio, et ab Herone philosopho et confessore, quinque millesimo nongentesimo sexagesimo quinto, a Domini autem nostri Jesu Christi in carne adventu quadringentesimo et sexagesimo quinto. »

(77) In *Apparatu sacro ad scriptores Veteris et Novi Testamenti*, tom. I, p. 795, edit. Colonizæ an. 1608, ubi post descripta nostri Hippolyti opera hæc subjungit: « Hippolytus quidam vir vetustissimus, et apostolis familiaris, cujus librum citat Palladius in *Hist. Lausiaca*, cap. 148, scripsit virginem quamdam signo crucis munitam ex prostibulo, quo fuerat adacta, illasam evasisse. »

(78) Hanc descriptionem edidit vir clar. Josephus Blanchinus, presbyter congregationis Oratorii Romæ anno 1740. In ea de nostro Hippolyto hæc habet Allatius pag. 265: « Fuit ante hunc Portuensem alter Hippolytus, vetustissimus scriptor et apostolis fa-

milis, cujus librum citat Palladius in *Hist. Lausiaca*, cap. 148, qui scripsit virginem quamdam signo crucis munitam ex prostibulo, quo fuerat adacta, illasam evasisse. »

(79) In dissertatione historica in lib. *De scriptoribus ecclesiasticis* card. Bellarmini p. 45, tom. VII operum ejusdem Bellarmini edit. citatæ Veronæ an. 1728, in S. Hippolyto hæc habet: « De eodem S. Hippolyto agit... Cyrillus in Vita Euthymii magni archimandritæ, ubi antiquum et ipsis notum apostolis vocat, forte legendum *apostolicis viris*; qui enim fieri potest, ut ab anno Christi nimirum 98 floruerit usque ad tempora Alexandri Severi et annum circiter 230? »

(80) Eodem tom. II in notis ad locum citatum p. 640: « Sed quod appellatur hic *ἀποστολῶν γυνώριμος*, magna est hyperbole a Patre tertii sæculi Christianæ sæculi. Nolim tamen corrigi cum Philippo Labbeo viro eximie eruditionis, *ἀποστολικῶς*, quia idem epithetum ei tribuitur in *Historia Lausiaca* Palladii, cap. 148. »

(81) Tom. III, pag. 239, in S. Hippolyte, docteur de l'Eglise, évêque et martyr. In quadam nota ait: « Ne faudrait-il point *ἀποστολικῶς*, c'est-à-dire *papa*? car il l'a été, ou évêque de Rome. »

(82) In *Chronographia* ab Adamo usque ad Diocletianum, edita a Jacobo Goar ord. Prædic. Venedici an. 1729, anno a mundi conditu 5459, p. 251.

(83) *Adversariorum commentariorum* lib. XIII, cap. 20, p. 746 edit. Francfurti anni 1624, et lib. XIII, cap. 8, p. 1940, ubi notat et exemplis ostendit episcopos etiam olim *apostoli* nomine fuisse donatos, præsertim apud S. Cyprianum epist. 65: « Meminisse autem diaconi debent, quoniam apostolos, id est episcopos et præpositos Dominus elegit. »

(84) In *Thesuro ecclesiastico* et Patribus Græcis ordine alphabetico concinnato, verbo *Ἀποστολικῶς*, tom. I, p. 474, edit. Amstelodami an. 1728.

edidit doctissimus Joseph Blanchinus (78); Philippus tamen Labbeus (79) Hippolytum illum eundem ac nostrum esse docuit, et Palladii ac Cyrilli verba benigno sensu interpretanda esse monuit, nempe quod iidem Hippolytum non apostolorum ævo vixisse crediderint, sed ut ipsum apostolicis viris notum fuisse dicitarent. Hanc Labbei emendationem improbat Joan. Baptista Cotelierus (80), quamvis de unico Hippolyto cum ipso plane consentiat, ac Cyrillum et Palladium, quod ad illius ætatem spectat, oscitantia reos traducat. Tillemontius (81) Palladii et Cyrilli verba eo sensu interpretatur, quod Hippolytum *apostolicum*, nempe *episcopum Romanum* denotent. Nam Syncellus (82) Hippolytum *apostoli* nomine donavit, quem alibi usitata Græcorum dicendi forma *episcopum Romanum*, videlicet *Romanæ provinciæ*, appellaverat. Hanc Tillemontii conjecturam cæteris præferendam censeremus, si nobis certe constare posset Græcos *apostoli* nomen eo quandoque sensu Romanis pontificibus indidisse, quo mediæ et infimæ Latinitatis scriptores illos *domini apostolici* titulo donarunt. Sed cum vir immense eruditionis Caspar Barthius (83), qui de *apostolici* nomine, quo Romani pontifices mediis et infimis temporibus dignitatis ergo insigniti fuerunt, accuratissime de more disseruit, nullos ex Græcis temporibus memoret, qui hujusmodi nomen hoc sensu usurparint, nec post ipsius curas quidquam novi protulerint Joannes Caspar Suicerus (84), Carolus

miliaris, cujus librum citat Palladius in *Hist. Lausiaca*, cap. 148, qui scripsit virginem quamdam signo crucis munitam ex prostibulo, quo fuerat adacta, illasam evasisse. »

(79) In dissertatione historica in lib. *De scriptoribus ecclesiasticis* card. Bellarmini p. 45, tom. VII operum ejusdem Bellarmini edit. citatæ Veronæ an. 1728, in S. Hippolyto hæc habet: « De eodem S. Hippolyto agit... Cyrillus in Vita Euthymii magni archimandritæ, ubi antiquum et ipsis notum apostolis vocat, forte legendum *apostolicis viris*; qui enim fieri potest, ut ab anno Christi nimirum 98 floruerit usque ad tempora Alexandri Severi et annum circiter 230? »

(80) Eodem tom. II in notis ad locum citatum p. 640: « Sed quod appellatur hic *ἀποστολῶν γυνώριμος*, magna est hyperbole a Patre tertii sæculi Christianæ sæculi. Nolim tamen corrigi cum Philippo Labbeo viro eximie eruditionis, *ἀποστολικῶς*, quia idem epithetum ei tribuitur in *Historia Lausiaca* Palladii, cap. 148. »

(81) Tom. III, pag. 239, in S. Hippolyte, docteur de l'Eglise, évêque et martyr. In quadam nota ait: « Ne faudrait-il point *ἀποστολικῶς*, c'est-à-dire *papa*? car il l'a été, ou évêque de Rome. »

(82) In *Chronographia* ab Adamo usque ad Diocletianum, edita a Jacobo Goar ord. Prædic. Venedici an. 1729, anno a mundi conditu 5459, p. 251.

(83) *Adversariorum commentariorum* lib. XIII, cap. 20, p. 746 edit. Francfurti anni 1624, et lib. XIII, cap. 8, p. 1940, ubi notat et exemplis ostendit episcopos etiam olim *apostoli* nomine fuisse donatos, præsertim apud S. Cyprianum epist. 65: « Meminisse autem diaconi debent, quoniam apostolos, id est episcopos et præpositos Dominus elegit. »

(84) In *Thesuro ecclesiastico* et Patribus Græcis ordine alphabetico concinnato, verbo *Ἀποστολικῶς*, tom. I, p. 474, edit. Amstelodami an. 1728.

Du Cange (85), Thomassinus (86) cæterique, qui de *Apostolici* titulo disputarunt; ideo *apostoli* nomen, quo Hippolytum ornauit Syncellus, alio plane sensu, quam Latinorum *apostolicum* interpretandum censemus, nempe quod episcopalis dignitatis amplitudinem indicet; episcopos enim cum a Græcis, tum a Latinis Patribus (87) *apostoli* nomine non raro ornatos fuisse notum est ac perulgatum. At his missis, ex ipsis Palladii verbis satis constat Hippolytum illum, quem ipse laudat, apostolorum temporibus haud floruisse. Nam ea quæ ex ipso narrat, posteriora sapiunt tempora, et ad annum Christi 303 sunt referenda, in quo, ut discrete monet Ruinar- tius (88), nobilissima illa Christianarum virginum facinora contigere quæ narrat Eusebius (89), et ex eo Nicephorus, qui forsitan ex Palladio sanctissimæ virginis gesta descripsit, quæ ex Hippolyti libro se hausisse testatur. Cyrilli vero Hippolytus, cum de Pascha scriperit, a nostro diversus esse non potest; ejus de hac quæstione libellos memorat Eusebius (90) et S. Hieronymus (91), ejusque in Pascha homiliæ fragmentum lectum fuit in concilio Lateranensi sub Martino primo (92). Quapropter apostolorum temporibus Hippolytum floruisse Cyrillo

vix credere possumus, ex eo quod de hac re quæstiones sub (93) Victore primum subortæ sunt, nec quidquam ab Hippolyto de iisdem scriptum scimus ante Alexandri imperatoris ætatem, utpote qui ab anno secundo illius imperii *Cyclus* suum *Paschalem* inchoauerit, quod in egregio ipsius monumento etiam nunc superest. Ætas itaque, qua vixit Hippolytus, recte designatur ab Eusebio (94), qui eum Alexandri temporibus floruisse non obscure significat. Quos vero præceptores habuerit, dissentient etiam inter se docti viri. Photius (95) Irenæi discipulum Hippolytum prædicat. Baronius (96), Possevinus (97), Bullus (98), Clementis Alexandrini auditorem dicunt, sed nullo veterum suffragio; quare Photii verbis standum esse censemus. Si igitur Hippolytus Irenæi discipulus fuit, Novatianorum temporibus superfuisse potuit. Irenæus enim adhuc puer Smyrnis sanctum Polycarpum præceptorem habuit, quem anno 169 (99), vel, ut recentioribus magis arridet, 166 (1), martyrio coronatum novimus. Irenæum vero XIII tunc temporis ætatis annum egisse credit Renatus Massuetus (2), XIII vel XIV Tillemontius (3), XX vel XXV Dodwellus (4), cujus tamen sententia merito refellitur, utpote quæ

(85) In *Glossario ad scriptores mediæ et infimæ Latinitatis* t. I, p. 569, ed. Parisiis anni 1733, verbo *Apostolicus*, ubi observat, quod olim et nascente primum Ecclesia, universim episcopi omnes *apostolici* dicti fuerint, interdum adjuncta *episcopi*, *viri*, aut alia voce, tanquam apostolorum successores; seu potius quod quisque in sua diocesi vi- ces apostolicas ageret, hanc nominis appellationem erudite de more multis in medium allatis exemplis confirmat; præsertim epitaphio S. Trophimi Arelatensis episcopi, apud v. cl. Jacobum Sponium: «Trophimus hic colitur Arelatis præsul accitus, Gallia quem primum sensit apostolicum.»

(86) Part. I, lib. I, cap. 4, pag. 41 edit. cit. Lucæ anni 1728, ubi hoc argumentum pertractat, nempe: «Præsulibus quidem omnibus communia fuisse nomina *papæ*, *apostoli*, *præsulis apostolici*, *apostolice sedis episcopi*; sed ea tamen jam tum singulari quadam cum honoris prærogativa Romano pontifici attributa sunt.»

(87) Videndus hac de re Guilielmus Beveregius in adnotationibus in Canonibus apostolicis, can. 2, pag. 12, col. 2, tom. II edit. citatæ Oxonii anni 1672.

(88) Admonitione in Eusebii narrationem de persecutione Diocletiani. *Act. martyrum selecta*, pag. 267, cit. edit.

(89) *Historiar.* lib. VIII, cap. 42, p. 391 et seqq., in quo refert nonnullas virgines Antiochiæ, ut castitatem servarent, sese in mari præcipitasse, aliasque sese in fluvium coniecisse, etc., quæ pariter res gestæ narrantur a Nicephoro Callisto lib. VII *Ecclesiast. histor.*, cap. 42, pag. 454.

(90) Lib. VI *Hist. eccl.*, cap. 22, pag. 286.

(91) Lib. *De viris illustribus*, cap. 61, t. II operum citat. editionis Vallarsii pag. 384.

(92) Anno 649 celebrato, quod exstat t. VI *Concilior.* edit. Labbei Lutetiæ Parisiorum ann. 1671. In actione, seu secretario 5, pag. 287, hæc de S. Hippolyti libro habentur: «Sancti Hippolyti episcopi et martyris de homilia Dominicæ Paschæ: «Totus erat in omnibus et ubique, adimplens vero omnia ad omnes aërios principatus nudus re spoliatus est, et ad parvum clamat transire calicem, ut

ostendat vere, quia et homo erat; reminiscens autem et propter quod missus, perficiat dispensationem, ad quam missus est; et clamat: *Pater, non mea voluntas; et: Spiritus quidem promptus est, caro autem infirma.*»

(93) Adeundus Baronius ad annum 198, n. 1, tom. II, pag. 370 edit. citatæ.

(94) *Ecclesiasticæ Hist.* lib. VI, cap. 22, p. 286.

(95) Cod. cxxi, pag. 302, μαθητῆς δὲ Εἰρηναίου ὁ Ἰππολύτος, «discipulus Irenæi Hippolytus.»

(96) Ad ann. Christi 229, num. 4, pag. 480, tom. II cit. edit.: «Discipulum porro fuisse Clementis Alexandrini, ejusque persuasione Romam se contulisse alibi legimus.»

(97) *Apparat. sacr.* tom. I, pag. 763.

(98) *Defens. fidei Nicænæ*, sect. III, cap. 8, § 4.

(99) Baronius ad dictum annum 169, num. 2. S. Polycarpi martyrium refert, tom. II *Annal.*, pag. 241.

(1) Ruinar- tius in *Act. martyrum* admonitione ad martyrium S. Polycarpi, pag. 26, hæc habet num. 6: «De Polycarpi passionis die et anno tam diverse inter se sentiunt omnes cum veteres tum recentiores historici, ut vix ea de re aliquid certi statui possit. . . Alii annum 169 assignant, alii véro, et quidem, ut mihi videtur, probabilius, 166; Henricus Valesius annum septimum M. Aurelii imperatoris. Quam sententiam probat non solum ex Eusebii *Chronico*, verum etiam ex Aristidis Polycarpo cœqualis orationibus sacris 1 et 4, ex quibus nititur ostendere vir eruditus, Quadratum, sub quo Polycarpus passus est, eo anno Asiæ proconsulatum gessisse. Qui plura de his videre cupit, ipsum Valesium adeat in notis ad cap. 15, lib. IV Eusebianæ *Historiæ*; Usserium in notis ad Smyrnenis Ecclesiæ epistolam; Halloixium in cap. 12 *Vitæ S. Polycarpi*; Pearsonium dissert. 2, *De episcopis Romanis*, cap. 18; ac demum Joannem Bollandum ad diem xxvi Januarii, ubi de his difficultatibus fusius agitur.»

(2) Dissert. de vita et scriptis S. Irenæi, pag. 77.

(3) Tom. III, pag. 79, artic. 2, de l'éducation de S. Irenée sous S. Polycarpe.

(4) Dissertat. 3 in Irenæum, § 6 et seqq.

a genuino S. Patris testimonio nimum absit (5). A sum creditit (11), Dodwellus (12) sub Maximino Irenæus martyrii palmam consecutus est anno Christi 205 (6), ideoque Hippolytus Novatianorum tempora attingere potuit, cum inter Polycarpi martyrium et Novatianos, qui anno Christi 251 (7) primum exorti sunt, 85 tantum anni interfuerint, qui communem duorum hominum ætatem non superant. Huic tamen conjecturæ non parum officiant eruditorum de Hippolyti martyrio dissidia. Supra laudata ipsius Acta, quorum verba suis Menologiis (8) Græci inseruerunt, illum sub Claudio in mare mersum narrant. Sed hæc ad pias fabulas sunt amandanda; nullam enim sub duobus Claudiis persecutionem in Christianos excitatam, nemo est qui nesciat; quamvis prior Judæos et Christianos Urbe expulerit (9), ac sub altero quidem martyres passi dicantur (10). Baronius illum sub Alexandro pas-

esse est. » Vide num. 4, pag. eadem 85.
 (13) Tom. III, pag. 242, in Saint Hippolyte : « Mais s'il a écrit à l'impératrice Sévère, femme de Philippe, comme nous verrons qu'il y a quelque lieu de le croire, il faudra nécessairement reculer son martyre jusqu'à la persécution de Dèce, c'est-à-dire jusque vers l'ann. 250. »
 (14) Tom. II, pag. 319, num. 4 : « Mais nous aimons mieux reculer son martyre jusqu'à la persécution de Dèce, c'est-à-dire jusque vers 250. La raison en est que ce saint a réfuté l'hérésie des Noëtiens, qui, selon le témoignage de saint Epiphane, ne commencèrent à paraître que sous le règne de Philippe, qui fut déclaré empereur en 244. »
 (15) *Bibliotheca*, cod. cxxi, pag. 302 : « Legi libellum Hippolyti (qui Irenæi discipulus fuit) contra duas et triginta hæreses, auspiciatas a Dositheanis usque ad Noeti et Noetianorum hæreses; quas refert, Irenæo disseverent, argumentis profligatas; horumque argumentorum summam colligentem se libellum hunc conscripsisse. »
 (16) *Adversus hæreses* lib. II, tom. I, pag. 479, edit. cit. Parisiensis anni 1622, hæresi 57 : « Post hunc alius quidam hæreticus Noetus nomine prodit, neque multis alibi annis, sed ante hos fere centum ac triginta, in Asia oriundus, urbe Epheso. Qui alieno spiritu afflatus ea dicere ac docere ausus est, quæ nec prophetæ, nec apostoli, nec Ecclesia ab initio tenuit ac ne cogitavit quidem. »
 (17) *Dialog. 3*, Oper. tom. IV, pag. 155, Lutetiz Parisiorum anni 1642. « Sancti Hippolyti episcopi et martyris ex epistola ad quamdam reginam. »
 (18) Videndus Guilielmus Cave, qui in *scripturum ecclesiasticorum Historia litteraria*, tom. I, pag. 104, hujusmodi laterculum refert, ubi inter alia S. Hippolyti opera recensetur etiam ΠΟΤΡΕΙΤΙΚΟC ΠΡΟC CEBHPEINAN. De hujusmodi opere agit idem Cave p. 105, ubi monet, « quod legendum censet Moynius πρὸς Σεβήραν Δύ., ad Severam Augustam, » et non improbabili sane conjectura.
 (19) Baronius ad an. Christi 229, n. 10, p. 481, *Annal.* tom. II, reginam hujusmodi existimat fuisse Mammæam Alexandri matrem; Moynius vero *Var. sacr.* tom. II, pag. 1105, ut etiam Cave observavit, Severam fuisse sibi persuadet.
 (20) Animadversionibus de vita, morte et scriptis Hippolyti, quæ exstant tom. I *Thesauri monumentorum ecclesiasticorum et historicorum* Henrici Canisii, p. 8 edit. Amstelodami ann. 1725, ubi hæc scribit : « Omissa igitur Severa imperatrice, reginam quamdam, ad quam scripsit Hippolytus, fuisse Zenobiam Palmyrenorum dominatricem, eamque Judæam, quæ de Christo sæpius inquirebat, arbi-

(5) S. Irenæus lib. III *Adversus hæreses*, cap. 3, pag. 205, edit. Oxoniæ an. 1702, de se ipso hæc scribit : « Polycarpus autem non solum ab apostolis edoctus, et conversatus cum multis ex eis qui Dominum nostrum viderunt, sed etiam ab apostolis in Asia, in ea, quæ est Smyrnis, Ecclesia constitutus episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra ætate, ὃν καὶ ἡμεῖς ἐωράκαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. » Et in epist. ad Florinum, cujus fragmentum nobis servavit Eusebius lib. V *Hist. eccl.*, cap. 20, p. 238, testatur se illum vidisse apud Polycarpum, dum puer esset : Ἐἶδον γὰρ σε παῖς ὢν, ἐν τῇ κατὰ Ἀσίαν παρὰ τῷ Πολυκάρπῳ. « Vidi enim te, cum puer essem, in inferiori Asia apud Polycarpum. » Oper. S. Irenæi cit. edit. p. 464, quæ quidem verba ἐν τῇ πρώτῃ ἡλικίᾳ et παῖς, difficillime juveni xx vel xxv annorum aptari possunt.

(6) Videndus Ruinartius *Act. martyrum* de S. Irenæo episcopo Lugdunensi et martyre, pag. 62, n. 5.

(7) Ita censet Pearsonius *Annal. Cyprianicis* ad ann. 251, § 2, pag. 21.

(8) In Menologio Græcorum jussu Basilii imperatoris Græcæ olim edito, et Latinitate donato opera et studio Annibalis tit. S. Clementis card. Albani, in part. II, p. 144, edit. Urbini ann. 1727, hæc de S. Hippolyto leguntur die xxix Januarii : « Sacer Hippolyti sacromartyris coetus claruit Claudio imperatore, et Vicario præfecto. Cum autem Censorinus militum magister esset et imperatori charus, Christum simul colebat et Christianos vindicabat. Quare accusatus, in carcerem detruditur : ubi prodigiis et signis, præcipue autem mortuo ad vitam revocato, milites omnes ad Christi fidem pertraxit; qui tyranni jussu decollati sunt, in quibus fuit beata Chryse, ejusque servus Sabinus. Id ubi rescivit Hippolytus papa, divino zelo incensus tyrannum adiit, et acerrime reprehendit; qui ira exardescens primum quidem acerbissime Hippolytum torqueri jussit, ejusque comites presbyteros, diaconos et episcopum; deinde alligatis ad manus pedesque gravissimis saxis, in profundum mare illos dejecit; atque hunc in modum vitam finierunt. »

(9) Adeundus Cuperus in notis ad Lactantium *De mort. persec.*, p. 125.

(10) Legendus Tillemontius, *Notes sur saint Denys*, pape, not. 3, tom. IV, pag. 672; not. 5, pag. 675 et pag. 677.

(11) Ad annum 229, n. 5, pag. 480, tom. II *Annal.*

(12) *Dissert. Cyprianicæ*, dissertatione 11, *De paucitate martyrum*, num. 49, pag. 83 : « Hippolytum Portuensem regionis suburbicariæ episcopum Augusti xxii tradunt Martyrologia. Id si verum sit, vel superiori anno 235, vel hoc 236 contigerit, ne-

cesse est. » Vide num. 4, pag. eadem 85.

(13) Tom. III, pag. 242, in Saint Hippolyte : « Mais s'il a écrit à l'impératrice Sévère, femme de Philippe, comme nous verrons qu'il y a quelque lieu de le croire, il faudra nécessairement reculer son martyre jusqu'à la persécution de Dèce, c'est-à-dire jusque vers l'ann. 250. »

(14) Tom. II, pag. 319, num. 4 : « Mais nous aimons mieux reculer son martyre jusqu'à la persécution de Dèce, c'est-à-dire jusque vers 250. La raison en est que ce saint a réfuté l'hérésie des Noëtiens, qui, selon le témoignage de saint Epiphane, ne commencèrent à paraître que sous le règne de Philippe, qui fut déclaré empereur en 244. »

(15) *Bibliotheca*, cod. cxxi, pag. 302 : « Legi libellum Hippolyti (qui Irenæi discipulus fuit) contra duas et triginta hæreses, auspiciatas a Dositheanis usque ad Noeti et Noetianorum hæreses; quas refert, Irenæo disseverent, argumentis profligatas; horumque argumentorum summam colligentem se libellum hunc conscripsisse. »

(16) *Adversus hæreses* lib. II, tom. I, pag. 479, edit. cit. Parisiensis anni 1622, hæresi 57 : « Post hunc alius quidam hæreticus Noetus nomine prodit, neque multis alibi annis, sed ante hos fere centum ac triginta, in Asia oriundus, urbe Epheso. Qui alieno spiritu afflatus ea dicere ac docere ausus est, quæ nec prophetæ, nec apostoli, nec Ecclesia ab initio tenuit ac ne cogitavit quidem. »

(17) *Dialog. 3*, Oper. tom. IV, pag. 155, Lutetiz Parisiorum anni 1642. « Sancti Hippolyti episcopi et martyris ex epistola ad quamdam reginam. »

(18) Videndus Guilielmus Cave, qui in *scripturum ecclesiasticorum Historia litteraria*, tom. I, pag. 104, hujusmodi laterculum refert, ubi inter alia S. Hippolyti opera recensetur etiam ΠΟΤΡΕΙΤΙΚΟC ΠΡΟC CEBHPEINAN. De hujusmodi opere agit idem Cave p. 105, ubi monet, « quod legendum censet Moynius πρὸς Σεβήραν Δύ., ad Severam Augustam, » et non improbabili sane conjectura.

(19) Baronius ad an. Christi 229, n. 10, p. 481, *Annal.* tom. II, reginam hujusmodi existimat fuisse Mammæam Alexandri matrem; Moynius vero *Var. sacr.* tom. II, pag. 1105, ut etiam Cave observavit, Severam fuisse sibi persuadet.

(20) Animadversionibus de vita, morte et scriptis Hippolyti, quæ exstant tom. I *Thesauri monumentorum ecclesiasticorum et historicorum* Henrici Canisii, p. 8 edit. Amstelodami ann. 1725, ubi hæc scribit : « Omissa igitur Severa imperatrice, reginam quamdam, ad quam scripsit Hippolytus, fuisse Zenobiam Palmyrenorum dominatricem, eamque Judæam, quæ de Christo sæpius inquirebat, arbi-

nam, hac epistola ab Hippolyto compellatam dictavit, nullo quidem teste, imo contra antiquissimi laterculi fidem, quem ipse in secerneendis genuinis Hippolyti operibus, veluti tutissimam normam, perpetuo sequi velle testatur. Hippolytus itaque Novatianorum temporibus superesse potuit. Novatianis tamen favisse non obscure indicaret S. Cornelius (21), in epistola ad Fabium Antiochenum, in qua tres episcopus Novatianum ordinasse narrat, quorum unum ejurato postmodum schismate ad communionem catholicam rediisse scribit, quemque Hippolytum nostrum fuisse, non levem fortasse quispiam suspicionem habere posset. Sed cum S. Cornelius episcopos illos *exigua et vilissima Italiae parte*, atque ex vilioribus oppidis Novatianorum molitione accitos dicat, eosque *homines plane rudes ac simplices* nominat, nullus ideo hujusmodi conjecturæ locus esse debet, cum hæc Hippolyto nostro neutiquam convenire possint. Hippolytus enim in nobilissimæ Italiae provincia notissimaque in urbe episcopatum obtinuit, eumque tanta doctrinæ ac sapientiæ laude floruisse egregia ipsius scripta testantur, ut Theodoretus (22) Hippolytum inter *spirituales* recensuerit fontes, ex quibus evangelicæ veritatis lux uberrime manavit. Demum si Novatianis unquam favisset Hippolytus, ac postea resipisset, episcopali statim ordine dejectus, laica tantum communionem exceptus fuisset, juxta rigidissimam illius ævi disciplinam, quam nobis ob oculos ponit S. Cornelius (23), qui in epistola eadem episcopum illum, qui Novatianum inunxit, *populi precibus* motus, *laica tantum communionem donatum* testatur, cui etiam assentitur S. Cyprianus (24), qui presbyteros lapsos ac postmodum resipiscentes laica tantum communionem suscepit. Severissima tamen hujus ævi disciplina nimium forsitan rigorem sapere visa est Nicænis Patribus; etenim ipsam aliquantisper mitigare studuerunt edito canone (25), in quo episcopis ex Novatiana secta ad Ecclesiam redeuntibus, presbyterii vel chorepiscopa-

tus munus relictum fuit; quapropter episcopum illum, quem ad unitatem Ecclesiæ rediisse dicit S. Cornelius, ab Hippolyto nostro prorsus diversum fuisse firmandum est. De eo tamen, quisnam fuerit, non una est eruditorum sententia. Henricus Valesius (26) Trophimum fuisse conjecit. Valesio non subscribunt Tillemontius (27) et Petrus Goustantius (28), eo quia Trophimus ob idololatriæ crimen, non quod Novatianis adhæserit, ex episcopali gradu depulsus, laica tantum communionem susceptus fuit. Acta, quæ confessionis Novatiani titulum præferunt apud Photium (29), Marcellum et Alexandrum episcopos Aquileienses, et Agamemnonem Tiburtinum episcopum cum Novatiano ab ipsis ordinato *in una eademque ædicula ab ipsis constructa cohabitasse ferunt*. Tillemontius tamen merito horum Actorum fidem suspectam habet (30): primo, quia in una eademque urbe duos episcopos exstitisse repugnet rationi; secundo, quia S. Cornelius episcopos illos ex una eademque, eaque obscurissima, Italiae parte accitos dicit, quæ de Aquileiensi et Tiburtino episcopis tanto terrarum intervallo inter se dissitis ac notissimas Italiae sedes obtinentibus, nemo uspiam intelliget. De hac re consulendus est etiam vir summus Joannes Bernardus de Rubeis (31) in *Monumentis Ecclesiæ Aquileiensi*, in quibus fictitios hos episcopos e sacris vetustissimæ illius Ecclesiæ diptychis merito delevit. Nec quidquam Frontonis prodesset sententiæ hæc Nicephori (32) verba, quibus secundam ipse adjecit notam: « Quædam porro scripta ejus (nempe Hippolyti) cum reprehensione non careant, martyrio postea pro Christi nomine absoluto ignorantia ejus maculam detrivit atque deterisit. » Etenim errores, quos in Hippolyti scriptis notat Photius, nihil cum Novatianorum somniis habent commune, sed veterum quorundam Patrum genium omnino sapiunt, quos similia quandoque dictitasse, eruditus omnibus notissimum est (33). Hujusmodi errores in libro *Contra hæreses* exstitisse scribit idem Photius (34), quem ad Noe-

(21) In *Epist. Roman. pontif.* a Coustant, p. 147, cit. edit. Paris. 1721, quæ est in ordine epist. 9 Cornelii Papæ: « Duos sibi socios deplorate salutis elegit (Novatianus) quos in exiguam atque vilissimam Italiae partem destinaret, ut inde accitos episcopos tres, homines plane rudes ac simplices, fraudulenta quadam molitione deciperet . . . qui cum advenissent homines, ut jam diximus, simplicioris ingenii . . . hora decima temulentos, et crapula oppressos imaginaria quadam, et vana manuum impositione, episcopatum sibi tradere per vim coegit . . . Nec multo post unus ex illis episcopis ad Ecclesiam rediit, cum lamentis et fletibus peccatum suum confitens. »

(22) Vide dialogum 3, pag. 416, tom. IV, ubi ex « Ecclesiarum doctoribus, et orbis terrarum luminibus, » quod ipse dicit et scribit, se hausisse affirmat, inter quos certe Hippolytus noster recensendus est, cujus profert testimonia. Vide etiam pag. 454, loc. cit.

(23) Epist. 9 citata pag. 450: « Quem nos, cum universus populus præsens deprecatus esset, ad communionem laicam suscepimus. »

(24) Legenda tota epistola 55, S. Cypriani Anto-

niano data, Operum pag. 241 et seqq. sæpius citatæ editionis.

(25) Canon hujusmodi est 8 in tom. II *Conciliorum* pag. 35 edit. Venetæ anni 1728.

(26) In notis ad caput 43 lib. vi *Hist. eccl.* Eusebii, p. 312: « Illum ipsum, cujus mentio est in superioribus citata epist. 55 S. Cypriani his verbis: « Sic et tamen admissus est Trophimus, ut laicus communicet, non quasi locum sacerdotis usurpet. »

(27) Tome III, Notes sur saint Corneille, note 6, Que Trophime avait idolâtré, p. 740.

(28) In notis ad superius citatam epist. 9 sancti Cornelii ad Fabium, pag. 149, not. a, et pag. 166, not. s.

(29) In *Bibliotheca*, cod. clxxxii, p. 414.

(30) Tome III, Notes sur saint Corneille, not. 10, sur les ordinateurs de Novatien, p. 742.

(31) Cap. 4, § 7, p. 44 et seqq. edit. Argentinæ anni 1740.

(32) *Historiæ ecclesiasticæ* lib. iv, c. 31, p. 330 citatæ editionis.

(33) Vide Bulium, *Defens. fidei Nicænæ*, sect. III, c. 8, § 4.

(34) In *Bibliotheca*, cod. cxxi, p. 502: « Refert

tianos tantum productum testatur. Alia etiam ab ipso Hippolyto minus recte exposita animadvertit sæpius citatus auctor Photius, in interpretatione Danielis, et præcipue Antichristi adventum, quem S. episcopus quingentesimo post Christum anno venturum, et quamplurimos reges exterminaturum dictitavit; hunc ipsum etiam scopulum offenderunt S. Irenæus, Victorinus, Lactantius, alique ex antiquissimis Patribus, quos laudat Anselmus Tutteus (35), accuratissimus Operum S. Cyrilli Hierosolymitani editor. Cum igitur hanc, quam de illius scriptis sententiam fert Nicephorus, non aliunde ille, ut suspicamur, quam ex Photii *Bibliotheca*, deprompserit; aperte colligimus nullam nobis a Nicephoro conjiciendi rationem suppeditari, qua Hippolytum Novatianorum commenta unquam probasse credamus. Tandem si Hippolyti et Novatianorum tempora accurate parumper expendantur, nullus nostro quidem iudicio dubitandi locus supererit, quin sanctissimum Ecclesiæ Patrem ab omni Novatianæ hæresis suspicione tuto cum Ceillierio (36) vindicare possimus, qui præterea ab omni Novatianismi suspicione Hippolytum nostrum etiam eo potissimum vindicat argumentum, quod, si ipse unquam Novatianis adhæsisset, id profecto non reticuisset schismatici; quinimo tantum virum sectæ suæ patronum Catholicis ostentassent.

XVII. *Prudentium tres in unum Hippolytos conflasse ostenditur.*

Hactenus præcipuas magnorum virorum sententias, quibus Hippolytum a Prudentio laudatum, Portuensis vel Romanæ Ecclesiæ presbyterio ascribere, atque e sacro Portuensium episcoporum albo delere conati sunt, ni nostra nos fallit opinio, penitus concidisse vidimus, cum et temporum ratio, et sanctissima majorum nostrorum disciplina Hippolytum hunc presbyterum, nec in Romana nec in Por-

autem cum alia non omnino proba, tum Epistolam ad Hebræos non esse Pauli apostoli, > etc.

(35) In notis ad Cateches. 15, p. 231, not. A.

(36) *Saint Hippolyte, évêque et martyr*, ch. 27, tom. II, p. 319, § 5: « Notre saint, au contraire, était né dans la Grèce, il était évêque, et ne prit jamais le parti des Novatiens; autrement ces schismatiques n'auraient pas manqué de s'en faire honneur et de se prévaloir de ce qu'un homme si célèbre par sa science et par sa vertu aurait embrassé leur parti. »

(37) Hymno 4, v. 17, pag. 124, edit. Antwerpizæ anni 1664 :

*Afra Carthago tua promit ossa,
Ore fucundo Cypriane doctor;
Corduba Acisclum dabit, et Zoellum
Tresque coronas.*

Utrum his verbis Prudentius duos illos Cyprianos confuderit, aliis iudicandum relinquimus. Cyprianum Antiochenum magum fuisse certissimum est et doctorem nuncupatum, qui Justinam virginem in Agladii amore magicis artibus excitare tentaverat. De ipsius conversione et martyrio videndus Ado die xxvi Septembris, et notæ Dominici Giorgi ad ipsam diem pag. 497, qui observat ab ipsomet Gregorio Nazianzeno commistum fuisse, oratione 18, Cyprianum Carthaginensem cum Cypriano Antio-

cheno, juxta Baronii sententiam. Adeundus Usuardus eadem die, et Solerius in notis tom. VII mensis Junii, p. 558, Notkerus eadem die apud Causium *Thesaurum monumentorum ecclesiasticorum*, t. II, part. III, pag. 176; Wandelbertus, qui hæc de eo scripsit :
*Sexto martyr orat Cyprianus, virgo beata
Quem Justina Dei fecit cognoscere regnum,
Artibus insanis tandem furisique relictiis.*
Apud Dacherii *Spicileg.* tom. II, p. 53, cit. edit. Paris. anni 1723.
(38) Pag. 54 edit. Oxonii.
(39) *Thesaurum novo anecdotorum*, tom. III, p. 1622, edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1717, legenda sunt ea quæ docte quidem in admonitione prævia ad eadem Acta eruditissimus monachus adnotavit, p. 1618, ubi multa de S. Cypriano illiusque fidei confessione habentur.
(40) Hym. 2, de S. Laurentio, v. 21, p. 99 :
*Fore hæc sacerdos dixerat
Jam Xistus affixus cruci,
Laurentium flentem videns
Crucis sub ipso stipite.*
(41) Epist. 80, Successo fratri, pag. 333 cit. edit. :
« Xistum autem in cœmeterio animadversum scilicet octavo Iduum Augustarum die. »

tuensi Ecclesia locum habere potuisse aperte demonstrent. Eodem etiam pacto rejiciendam esse diximus peculiarem illam Joannis Langi ac Frontonis Ducæi de Hippolyto conjecturam, qua disertissimum sanctissimumque Ecclesiæ Patrem in Novatianorum castris militasse dicunt; præter enim veterum omnium scriptorum de Hippolyti Novatianismo silentium, ipsius ætas cum Novatianorum temporibus haud conjungi potest. Neque ipsius doctrina quidquam cum schismaticorum somniis habuit commune. Quapropter cum Prudentius hymno suo Hippolytum presbyterum Novatianum laudet, atque illi episcopi et presbyteri partes uno eodemque tempore perspicue tribuat; nemo non videt magnum Baronium haud iniquam de ipso sententiam tulisse, dum tres Hippolytos in unum hoc carmine ab eodem confusos animadvertit. Quamvis enim exquisitam pietissimi poetæ diligentiam veteres ac recentiores scriptores uno ore commendent, tamen cum hujusmodi nævis alia etiam ipsius carmina respersa esse constet, colligere juvat, ipsum, dum Hippolyti sui laudes cecinit, aliquid humani passum fuisse ac eodem, quo in alio ipsius hymno, confusionis vitio laborasse, in quo S. Cyprianum, celeberrimum illum ac notissimum Ecclesiæ Patrem (37), cum Cypriano Antiocheno confudit, quem magnum fuisse perhibent Ado, Usuardus, Notkerus, cæterique, et cõjus fidei confessio edita plerumque legitur ad calcem Operum S. Cypriani (38), atque ipsius Acta aliquibus abhinc annis vulgavit doctissimus monachus Edmundus Martene (39). S. Sixtum Romanum pontificem cruci affixum idem Prudentius dixit (40), quem luculentissimo S. Cypriani (41) testimonio, *gladio animadversum* scimus. His igitur præmissis, nil mirum cuiuspiam esse debet, quod maximus *Ecclesiasticæ historiæ* parens vetustissimo licet ac disertissimo scri-

cheno, juxta Baronii sententiam. Adeundus Usuardus eadem die, et Solerius in notis tom. VII mensis Junii, p. 558, Notkerus eadem die apud Causium *Thesaurum monumentorum ecclesiasticorum*, t. II, part. III, pag. 176; Wandelbertus, qui hæc de eo scripsit :

*Sexto martyr orat Cyprianus, virgo beata
Quem Justina Dei fecit cognoscere regnum,
Artibus insanis tandem furisique relictiis.*
Apud Dacherii *Spicileg.* tom. II, p. 53, cit. edit. Paris. anni 1723.

(38) Pag. 54 edit. Oxonii.

(39) *Thesaurum novo anecdotorum*, tom. III, p. 1622, edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1717, legenda sunt ea quæ docte quidem in admonitione prævia ad eadem Acta eruditissimus monachus adnotavit, p. 1618, ubi multa de S. Cypriano illiusque fidei confessione habentur.

(40) Hym. 2, de S. Laurentio, v. 21, p. 99 :

*Fore hæc sacerdos dixerat
Jam Xistus affixus cruci,
Laurentium flentem videns
Crucis sub ipso stipite.*

(41) Epist. 80, Successo fratri, pag. 333 cit. edit. :
« Xistum autem in cœmeterio animadversum scilicet octavo Iduum Augustarum die. »

plori confusionis notam inusserit, ac ipsius de hac re sententiam secuti sint non obscuri nominis viri Laurentius de la Barre (42), Caspar Sagittarius (43), Joannes Bollandus (44), Stephanus le Moyne (45), Stephanus Cammulbardus (46), Christophorus Cellarius (47), et demum Jacobus Basnagius (48), quorum singuli tres Hippolytos in unum a Prudentio confusos miro docent consensu. Et revera cum sancta Dei Ecclesia ex variis, quos colit Hippolytis, celebriores tres fastis suis descriptos habeat, militem nempe S. Laurentii socium, presbyterum Antiochenum, et episcopum nostrum, atque istos eximio etiam cultu apud omnes pleræque gentes donatos constet, haud difficile fuit Prudentio homini extero tres istos Hippolytos, ex vulgaribus Romanorum narrationibus, in unum conflare.

Hippolytum militem S. Laurentii socium in sancta Dei Ecclesia celeberrimum fuisse ex eo colligere juvat, quod ipsius non modo vetustissimi meminerint scriptores atque omnes, quotquot exstant martyrologi, verum etiam quia in vetustissimis Ecclesiarum liturgiis, precibus, aliisque monumentis, martyris hujusmodi sæpius occurrat memoria. Ex veteribus qui Hippolytum militem laudarunt, primi censendi sunt vetustissimi duo anonymi, quorum ambo S. Laurentii laudes prosecuti, Hippolytum ipsius primo custodem, mox et martyrii socium illaudatum dimittere noluerunt. Horum antiquior censendus est ille, cujus sermo in (49) prioribus S. Augustini editionibus tanti Patris nomen præ se ferebat, quem postmodum Bernardus Vindingius (50), theologus Augustinianus, ob styli diversitatem Augustini non esse censuit. Vindingii censuram secuti sunt doctissimi monachi congregationis S. Mauri, qui accuratissime S. Augustini Opera ediderunt, dum hunc sermonem in appendice ad tomum V locarunt (51). At nuper Joannes Pinius (52), eorumdem monacho-

rum consilium improbare his verbis quodammodo visus est: « Qui postquam tot virorum eruditorum palato non desipuerat ac intactus tot sæculis permanserat, quia tamen non sapuit gustui unius solius censoris critici, in nova editione Operum istius S. Patris a monachis Benedictinis vulgata tom. V, in fine in appendice nunc primum collocatur. » Quisquis vero sit hujus sermonis auctor, incertum; antiquissimus sane est, ac antiquissimum de Hippolyto S. Laurentii socio ex eodem testimonium elicimus. In eo enim anonymus S. Laurentium sub custodia Hippolyti fuisse dicit, et Hippolytum ad fidem Christi mirabiliter convertisse, ac rursus Laurentium Christianum Hippolytum custodem suum fecisse asserit. Similia de Hippolyto nos docet anonymus alter, cujus homiliam in laudem S. Laurentii, S. Fulgentii Ruspensis nomine insignitam, primus edidit Theophilus Raynaudus (53), qui eam deprompsit e ms. codice Nicolai Fabri. Hanc tamen S. Fulgentio indignam censuere accuratissimi editores anonymi, qui Parisiis anno 1684 ipsius Opera vulgarunt, eamque cum reliquis 79 a Theophilo ex eodem codice descriptis, in appendice primum retulerunt (54), eorumque de hac re consilium probarent Guilielmus (55) Cave, Dupinius (56), Tillemontius (57) et Casimirus Oudinus (58). Quamvis vero hujusmodi homilia Fulgentio tribui non possit, ipsam tamen antiqui scriptoris fetum esse, non solum ex stylo dignosci potest, qui non mediocrem redolet antiquitatem; verum etiam ex præcipuis sacræ Scripturæ citatis locis apparet, quæ non ex vulgata S. Hieronymi, sed ex veteri alia quavis Bibliorum versione, excerpta sunt, quemadmodum ex diligenti ipsorum facta collatione cuique patebit. Sed his missis, ad Hippolytum militem revertamur, de quo hæc habet anonymus noster: « Imponitur et ipse (nempe S. Laurentius), in refrigeriosum

(42) *Hist. crit. vet. PP.* in notis ad *Martyrolog.* Adonis, pag. 551.

(43) *De cruciat. martyr.*, cap. 12, pag. 441.

(44) Die xxx Januarii, tom. II Act. sanctorum ejusdem mensis, p. 1027, edit. Venetæ an. 1754. « Recitat eadem (nempe Prudentii dicta) ex Prudentio Baronius, tom. II, anno 255, num. 54, ubi recte animadvertit a Prudentio tres Hippolytos martyres in unum conflare, hunc presbyterum Antiochenum, militem Romanum qui xiiii Augusti colitur, atque episcopum Portuensem qui xxii Augusti. »

(45) Prolegom. ad *Var. sacr.*, fol. 31.

(46) In notis ad Prudentium, pag. 279, num. 7.

(47) In notis ad hymnum Prudentii 11.

(48) Animadversion. de S. Hippolyto, § 3, apud Canisium *Thesaur. monumentor. ecclesiasticor. et histor.*, tom. I, pag. 4 cit. edit.: « Cum enim plures fuerint Hippolyti, facile fieri potuit ut omnia, quæ tribus aut quatuor ejusdem nominis viris conveniebant, in unum eundemque conjecerint scriptores ecclesiastici. »

(49) In tom. X editionis Opp. S. Augustini Lovanii.

(50) *Critic. Augustinian.*, pag. 228. Vide Operum S. Augustini tom. V, pag. 376, edit. Antwerpise anni 1700.

(51) Eodem tom. V, pag. 376 edit. citatæ Antwer-

piæ, sermone 316, de S. Laurentio, ubi hæc leguntur: « Quo te (Laurenti) laudem præconio? qui in ipso prælio confessionis positus, cum adduc sub custodia Hippolyti ageres, virtutem Domini semper ostendens, crucem Christi super cæcorum oculos faciebas, cæcos illuminabas, et Hippolytum ad fidem Christi mirabiliter convertebas. »

(52) In tom. III Act. sanctorum mensis Augusti, die xiiii ejusdem mensis, de SS. Hippolyto et Concordia MM., pag. 6, § 10, edit. Venetæ anni 1752.

(53) Cum operibus S. Leonis et Maximi et Fulgentii, Lugduni an. 1653 et 1652, pag. 577.

(54) Sermon. 60, pag. 83.

(55) *Scriptor. ecclesiasticor. Hist. literar.*, tom. I, pag. 494 edit. citatæ Oxoniæ.

(56) *Nouvelle Bibliothèque des auteurs ecclésiastiques*, tom. V, pag. 20 edit. Monten. anni 1694, ubi de S. Fulgentio ejusque operibus sermonem instituit.

(57) Tom. IV, pag. 59, ubi de S. Laurentio archidiacono loquitur: « Nous en avons aussi un qui porte le nom de S. Fulgence; mais on l'a mis dans l'appendice en la dernière édition de ses Œuvres comme n'étant pas de lui. »

(58) *Commentar. de scriptoribus ecclesiasticis*, tom. I, pag. 1374 et seqq. edit. Lipsiæ an. 1722, in dissertatione de ultima editione Operum sancti Fulgentii Ruspensis in Africa episcopi.

lectum craticulæ, et Hippolytum dimittit hæredem. » A testatibus veraciter constat, pœnis subicitur, vinculis illigatur, cardis configitur, equorum ferocitate disjungitur; et adepta palma martyrii, vita perpetua cum lucratore et magistro Laurentio coronatur (66), etc. » Missali Gothico jungenda est vetustissima Mozarabum liturgia, quæ quamvis propriam Hippolyti missam non habeat, tamen in immolatione missæ S. Laurentii, « Hippolytus S. Laurentium militari custodia asservasse asseritur, ac mox animi ferocitate deposita ad sequendum Christum mitior factus, tyranni jussu, primitus distentus, cardis ferreis laniatus, ac deinde ferociorum jumentorum pedibus alligatus per devia tractus dicitur. » Eadem de Hippolyto habentur in vetustissimo sacrarum precum libello, qui ad Mozarabicum

ritum summopere accedit, quem prælo commisit citatus eruditissimus vir Josephus Blanchinus. Antiquus itidem missæ Ordo, quem Ambrosii nomine donavit Pamelius (67), « Hippolytum ducem militum celebrat, quem beatum Laurentium suæ custodiæ mancipatum, non persecutum, sed secutum esse » prædicat, quemque etiam genuinus Ambrosianæ missæ canon, ut Laurentii socium agnoscit, in quo Hippolytus, Petro le Brunio (68) teste, post Laurentium ibidem statim commemoratur. Veteres quoque Præfationes per anni circulum, quas edidit Pamelius (69), Hippolytum atque ipsius socios celebrant, atque hunc a nostro diversum haud esse veteres te-

(59) *Histor. Francorum*, lib. 1, num. 28, p. 22 edit. Theodorici Ruinartii Paris. 1699.

(60) Orderici Vitalis Uticensis monachi lib. II *Ecclesiasticæ histor.*, apud Andream Duchesnum *Historiæ Normannorum scriptores antiqui*, pag. 439 edit. Lutetiæ Parisiorum anno 1619: « Tunc (tempore papæ Sixti II) Laurentius archidiaconus et Hippolytus cum familia sua Abdon, et Sennes, sub regulis Persarum, aliique multi diversis suppliciiis martyrizati sunt. »

(61) Apud Godefridum Guilielmum Leibnitium *Accessiones historicæ* ad an. 256, pag. 41 edit. Lipsiæ anni 1698: « Decius, ut in Passionum libro reperitur, interfecto Sixto, et archidiacono Laurentio, et Hippolyto, sociisque ejus . . . rediens ad palatium triduo vexatus est, et in conspectu Triphoniæ uxoris suæ exhalavit. »

(62) Apud Ludewig *Scriptor. rer. Germanicar.*, tom. II, pag. 143.

(63) Apud Godefridum Guilielmum Leibnitium *Scriptorum Brunsvicensia illustrantium* tom. III, pag. 565 edit. Hannov. anno 1711: « Anno Domini 269. Sixtus papa XXI ordinatus sedit menses decem. Passus est sub Decio et beatus Hippolytus, et S. Laurentius, et multi alii martyres. »

(64) In tom. VI Operum, quæ ad mss. codic. recensuit, notisque auxit vir clarissimus Antonius Franciscus Vezzosi *C. R.* pag. 317, edit. Romæ 1751, ubi missa S. Hippolyti martyris exstat, in qua etiam sequentes orationes habentur: « Da nobis, omnipotens et misericors Deus, ut beati Yppolyti martyris tui veneranda solemnitas et devotionem nobis augeat et salutem, per Dominum, etc. » Collectio sequitur: « Præsta nobis, omnipotens et misericors Deus, ut beati Yppolyti martyris tui repetita solemnitas et liberationem nobis perfectam tribuat et salutem, etc., per Dominum, etc. » Collectio post nomina: « Deus tuorum gloria, martyri tuo

Yppolyto quæsumus, ut pro nobis supplicentem... (eo in loco aliquid omisisse veterem scriptorem censet Mabillonius) omnia nobis prospera concede per Dominum, etc. » Collectio ad pacem: « Ut nobis tua, Domine, remedia dent salutem, beatus Yppolytus martyr, quæsumus, pro nobis supplicans copiosus audiat. Per Dominum, etc. » (65) *Liturgia Gallicana*, pag. 278 edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1685.

(66) Vid. Thomasium loc. cit. et Mabillonium loc. cit.

(67) *Liturgia Latinorum*, tom. I, pag. 413 edit. Coloniae Agrippinæ anni 1571, in festo S. Hippolyti tres orationes recensentur. Præfatio etiam exstat tenoris, ut sequitur: « Æterne Deus, nosque in hac solemnitate die beati martyris tui Hippolyti ad tui nominis gloriam exsultare. Quia te verum ducem considerans, miles tuus esse maluit quam dux militum comprobari. Beatumque Laurentium suæ custodiæ mancipatum non persecutus est, sed secutus. Qui cum thesauros Ecclesiæ discutit, invenit thesaurum, non quem tyrannus eriperet, sed quem pietas possideret. Invenit thesaurum, unde veræ divitiæ peterentur. Sprevit favorem tyranni, ut cum Regis perpetui gratia probaretur. Membris dividi non refugit, ne nexibus divelleretur æternis, qui solum vitæ dilexit auctorem. Quem una tecum, etc. »

(68) *Liturgia di tutte le Chiese*, tom. II, pag. 90 edit. Veronæ 1752: « Communicantes et memoriam venerantes . . . et Thadæi, Sixti, Laurentii, Hippolyti, Vincentii, Cornelii, Cypriani, etc. »

(69) *Liturgicon Ecclesiæ Latinæ*, tom. II, p. 594 citatæ editionis Coloniae Agrippinæ anni 1571: « ..... Æterne Deus, et tuam clementiam votis supplicibus implorare, ut B. Hippolyti sociorumque ejus intercessio peccatorum nostrorum obtineat veniam, qui per tormenta passionis æternam pervenit ad gloriam. Per Christum, etc. »

stantur martyrologi, qui Hippolytum Laurentii socium A cum Concordia nutrice, quam in vetustissimis litanis Anglicanis (70) invocata fuisse constat, et cum decem et octo de familia sua passum narrant. In vetustissimo Mozarabum Breviario (71), immortalis viri Joannis cardinalis Ximenii jussu edito, longus habetur hymnus, in quo Hippolytus *dux belligeri agminis*, ac S. Laurentii custos, et in martyrio socius disertim vocatur. Hujusce hymni antiquitatem patentissime ostendit vetustissimus codex (72) serenissimæ Suecorum reginæ, ante nongentos annos exaratus, in quo eum descriptum reperimus. Sequiorum temporum liturgiis, quibus varias Occidentis Ecclesias Hippolytum militem coluisse constat, recensent Cornelius Schultingus (73) ac Edmundus Martene (74), aliamque illis non visam invenimus in mss. codice (75) Vaticano, Alexandri III ævo, ut videtur, conscripto. Aliæ quoque habentur in antiquis variarum gentium missalibus cum editis tum mss. quorum multa asservantur in celeberrimis Urbis bibliothecis, Vaticana scilicet, Barberina, aliisque.

Hippolytum Laurentii socium in publicis Ecclesiarum supplicationibus, quas litanias dicimus, invocatum fuisse testantur vetustissimæ illæ litanie, quas Caroli Magni ævo obtinuisse scribit doctissimus illarum editor Joannes Mabillonius (76); in ipsis enim legitur: *S. Laurentius, S. Apollie*. Eodem etiam pacto Hippolytus S. Laurentio junctus conspicitur in vetustissimis aliis litanis, quas ex libro precum Caroli Calvi regis Francorum vulgavit Stephanus Baluzius (77). His quoque consonant veteres litanie Parisienses, Bobienses, Floriacenses et Tolosanæ a cl. viris Joanne Mabillio (78), Ludovico Muratorio (79), Edmundo Martene (80) et Joanne Morino (81) editæ, in quarum postremis

Hippolytus noster his verbis invocatur: « S. Hippolyte miles et martyr Christi cum sociis tuis, ora pro nobis. » His jungendæ sunt veteres aliæ præcipuarum quarundam Ecclesiarum litanie, Bononienses nempe, quadringentorum annorum antiquitatem redolentes, quas in appendice ad secundam partem libri quarti absolutissimi operis *De servorum Dei beatificatione et beatorum canonizatione* vulgavit Benedictus XIV pontifex maximus (82). Has excipiunt Licienses (83), Salisburgenses (84), Olomucenses (85), Augustanæ (86), Bambergenses (87), Spirenses (88), Bisuntinæ (89), Lausanenses, Gebennenses, Moguntinæ (90), aliæque non paucæ, ex quibus Hippolytum Laurentii socium ac militem priscis temporibus ubique gentium invocatum fuisse patet.

Vetera quoque ecclesiasticæ antiquitatis, quæ supersunt, monumenta, Hippolytum Laurentii socium majores vestros coluisse demonstrant. Etenim in vetustissimis picturis, sexto Christi sæculo musivo opere elaboratis, quæ Romæ exstant in basilica S. Laurentii in agro Verano, ac Ravennæ in ecclesia S. Apollinaris novi, Hippolytus cum Laurentio depictus conspicitur (91). Hujusmodi tamen picturas et vetustate et pretio longe antecellunt vitrea quædam veterum Christianorum pocula, variis sanctorum imaginibus auro depictis ornata, quorum fragmenta, quæ ætatem tulerunt, Hippolyti effigie ac nomine cæolata, maximam illius venerationem apud majores nostros priscis illis temporibus jam increbuisse significant. Horum primum in cœmeterio Priscillæ superiori sæculo repertum edidit Aringhius (92), et sanctos Christi martyres *Petrus, Paulus, Sixtus, Laurentium, Cyprianum, Epolytum* in orbem pictos exhibet. Alterum in cœmeterio Callixti inventum vulgavit Boldetus (93), atque in

(70) Apud Mabillonium, *Vetera Analecta*, p. 168 edit. Paris. 1723, in quibus inter sanctas virgines etiam S. Concordia invocatur: « S. Mathia, S. Perpetua, S. Concordia, S. Juditha, S. Sinclita, S. Sofonia, etc. »

(71) Fol. 279.

(72) Num. 1595.

(73) *Biblioth. eccles.*, tom. II, part. II, pag. 206.

(74) *De antiquis monachorum ritibus*, lib. IV, cap. 1, pag. 506. Tom. IV *De antiquis Ecclesiarum ritibus* edit. Antwerpæ anni 1738, et eodem lib. IV, cap. 7, pag. 575, et alibi. Vide in notis nostris inferius hac eadem pagina notam 80.

(75) Num. 7018, fol. 130.

(76) *Vetera Analecta*, pag. 170 cit. edit.

(77) *Capitulare regum Francorum*, tom. II, pag. 1486 edit. Paris. anno 1677, in appendice Actorum veterum num. 95: « Sancte Sixte, ora, etc. Sancte Laurenti, sancte Yppolyte, etc. »

(78) *De re diplomatica*, lib. V, tab. 12, pag. 367 edit. Lutetiae Parisiorum anno 1709: « Sancte Clemens, sancte Dionysi, sancte Rustice, sancte Eleutheri, sancte Yppolyte, sancte Saturnine. »

(79) *Antiquitat. Italiae mediæ ævi*, tom. IV, pag. 846 edit. Mediolani anno 1741: « Sancte Laurenti, sancte Yppolyte. »

(80) *De antiquis Ecclesiarum ritibus*, tom. I, lib. 1, cap. 7, art. 4, p. 859 edit. Antwerpæ anni 1736, et tom. III, p. 664, et pag. 521. Ubi etiam exstant

litanie versibus elegiacis compositæ ex pervetusto codice pontificali, seu ordine Romano Vertinensis cœnobii in diœcesi Monasteriensi, in quibus

Yppolytus, Vitus, Laurentius, atque Modestus, Chrysogonusque pius, nos miserando juvent.

(81) *Antiq. pœnitential.*, pag. 65.

(82) In appendice 12, tom. VII, edit. Operum Benedicti PP. XIV, Romæ 1749, pag. 581, exstant hujusmodi litanie ex archivo capituli metropolitane Bononiensis, in quibus: . . . « Sancte Floriane, ora, etc.; sancte Ypolite. »

(83) Breviarium Licen. anni 1520, fol. 74.

(84) Breviarium Salisburgense an. 1509, fol. 63.

(85) Breviarium Olomucense an. 1499, fol. 54.

(86) Breviarium Augustanum anni incerti.

(87) Breviarium Bambergense an. 1501, fol. 32.

(88) Breviarium Spirense anni 1478.

(89) Breviarium Bisuntinum anni 1501.

(90) Breviarium Lausau. anni incerti; Gebenen. an. 1556, fol. 57; Moguntinum anni 1570.

(91) Videndus Ciampinus *Veter. monument.*, tom. II, pag. 94 et seq. edit. Romæ anni 1699, ubi de his ecclesiis et de figuris hujusmodi agitur.

(92) Tom. II, *Roma subterranea*, lib. IV, cap. 57, pag. 123 edit. Lutetiae Parisior. anni 1659.

(93) *Osservazioni sopra i cimiteri di santi martiri ed antichi cristiani di Roma*, lib. I, cap. 39, p. 194 edit. Romæ anni 1720.

ejus fundo egregii martyres, *Vincentius*, *Agnes*, *A jusce ecclesie longa vetustate jam collapsæ vestigia in hortis monasterii S. Laurentii ævo suo superfuisset narrat Joannes Severanus (98). Aliam S. Hippolyti in Urbe ecclesiam memorat Nicolaus Signorilis (99) S. P. Q. R. scribe in lib. mss. De antiquitate et mirabilibus Urbis, quem Martino V pontifici max. inscripsit; eamque in regione Trivii sitam fuisse testantur Octavius Pancirollus (1) et Floravantes Martinellus (2), qui etiam aliam in regione Trivii sitam Hippolyti nomine Deo dicatam Romæ ad radices Quirinalis exstitisse affirmat. Verum non modo Urbem gentium dominam hujusmodi ecclesiis Hippolyti nomine insignitis dicatam fuisse constat, sed universam fere Italiam, Galliam, Germaniamque illius memoriam exstructis templis egregie coluisse, nemini latet. Monasterii S. Hippolyti in agro Firmano meminit *Chronicon Farfense* (3); Faventinum S. Hippolyti monasterium, quondam Cisterciensium, nunc Camaldulensium, laudavit Ambrosius Camaldulensis (4), de quo consulendus est Ferdinandus Ughellius (5). Ecclesie S. Hippolyti in diocesi Verulana mentio habetur in diplomate Alexandri III pro monasterio Casemarii apud Gasparem Jongelinum (6) et Philippum Rondininum. Gallie et Germanie ecclesias Hippolyti nomine Deo dicatas, et monasteria ipsius nomine dicta, memorant Joannes Mabillonius (7), Christopho-*

lus, penicillo expressi visuntur. Tertium ex museo Victorio depromptum nobis humanissime communicavit eruditissimus eques Franciscus Victorius, de re litteraria optime meritis; in hujus poculi fragmento Hippolytus *Timoteus* cum beatissimo apostolorum principe auro cælati supersunt; huic Hippolyto ecclesiam in agro Verano prope S. Laurentii basilicam in Urbe dicatam fuisse, testis est anonymus auctor *Descriptionis regionum Urbis a Mabillonio* (94) editus, qui via Tiburtina usque ad Sanctum Vitum « in sinistra ecclesiam S. Hippolyti, in dextera ecclesiam S. Laurentii » recenset. Hanc Willelmus Malmesburiensis (95), ævo etiam suo superfuisset luculentissimis hisce testatur verbis: « Et ibi non longe (nempe a basilica S. Laurentii), basilica S. Hippolyti, ubi ipse cum familia sua pausat, id est decem et octo, et ibi requiescunt beata Tryphonia uxor Decii, et filia ejus Cyrilla, et Concordia nutrix ejus. » Ex hac basilica S. Gregorius M. oleum S. Hippolyti desumpsit, ac ad Theodelindam reginam misit, ut patet ex *Indice oleorum SS. martyrum*, qui Romæ quiescebat, quem primum edidit Mabillonius (96), ac deinceps egregia disquisitione illustratum recudit v. cl. Ludovicus Antonius Muratorius (97), in quo olea S. Sixti, S. Laurentii, S. Hippolyti perspicue recensentur. Hu-

(94) *Vetera Analecta*, pag. 365 citatæ edit.

(95) Lib. IV *De gestis regum Anglorum*, c. 2, p. 135 edit. Francofurti anno 1601.

(96) De cultu sanctorum ignotorum, in appendice ad *vetera Analecta*, p. 571 cit. edit. 1723.

(97) In *Anecd. quæ ex Ambrosianæ bibliothecæ codicibus eruit, notis ac disquisitionibus auxit*, tom. II, p. 191 edit. Mediolani 1697. Vide ea quæ de hujusmodi indice sanctorum martyrum, quorum corpora S. Gregorii M. temporibus Romæ quiescebant, erudite idem præclarissimus vir adnotavit in disquisitione ad P. Conradum Janningum, pag. 193 et seqq.

(98) *Memorie sacre delle sette Chiese di Roma*, tom. I, p. 643 edit. Romæ 1630, ubi agit de S. Hippolyti Ecclesia his verbis: « Questa chiesa fu fatta sopr' al cimiterio dell' istesso santo detto di sopra, e di essa se ne vedono ancora i vestigi in una vigna del monastero vicino alla detta basilica di S. Lorenzo. »

(99) Codic. Vatic. num. 3536, fol. 51.

(1) *Tesori nascosti*, pag. 363 edit. Romæ 1625, ubi agit de regione Trivii, et de ecclesia S. Marcelli: « Ci era ancora presso di Trevi una chiesa de' SS. Hippolyto e Cassiano, ora casa, che a beneficio di questo monastero si appigiona. »

(2) *Roma ex ethnica sacra*, cap. 12, p. 151 edit. Romæ 1653. « SS. Cas. et Hippolyti ecclesia in regione Trivii prope SS. Vincentium et Anastasium erat juris S. Marcelli. » Panciroll., « Ecclesia in regione Trivii, » et pag. 361: « S. Hippolyti sub Quirinali erat parva et deserta ecclesia anno 1587, ascendendo ad Sanctum Saturninum prope Maronitarum collegium. »

(3) Apud Muratorium *Scriptor. rer. Italic.*, tom. II, part. II, pag. 343 edit. Mediolani anno 1726: « Quo facta (Guandelbertus) hujus curam regiminis reliquit, et in Firmana civitate monasterium S. Hippolyti a fratribus accepit. » Firmanum monasterium S.

Hippolyti commemorat etiam Mabillonius *Annal. Benedictin.*, lib. XIII, pag. 181 edit. Lucæ anno 1739. Guandelbertus secessit in Firmanum S. Hippolyti monasterium.

(4) Epist. 45 ad Paschasium abbatem Burgensem, qua ostendit Castellano episcopo jura monasterii occupanti esse obsistendum. « Habeo, inquit, ad manus hominem aptissimum ad ista negotia, si ætas non obsistat, quem fraternitati tuæ arbitror fortassis non ignotum, Ugolinum scilicet Faventinum dudum abbatem S. Hippolyti, qui miro affectu cupit obsequi nobis. » Apud Edmundum Martene *Veter. script. et monumentorum historicor., dogmaticor., moralium amplissima Collectio*, tom. III, pag. 151 edit. Parisiens. anni 1724, ubi in præfatione multa de eodem Ambrosio, ejusque origine, vita, studiis et præclare gestis erudite afferuntur, pag. 1 ad pag. x.

(5) *Ital. sacr.*, tom. II, pag. 315 edit. primæ.

(6) *Notitia abbat. ord. Cisterciens.*, lib. VIII, pag. 52. Philippum vero Rondininum in *Brevi hist. monasterii S. Mariæ et SS. Joannis et Pauli de Casemario*, pag. 25 edit. Romæ anni 1707, per extensum etiam refert illud diploma, in quo exprimitur: *Ecclesia S. Hippolyti*.

(7) *Annal. Benedictin.*, lib. XXII, § 9, tom. II, p. 120 edit. Lucæ 1739, ubi agit de origine monasteriorum Tegerusensis, Ilmensis et Hippolyti: « Patrata, ut præmisimus, de barbaris victoria, reliquias sacras in præmium referunt sanctorum martyrum Quirini, Arsacii et Hippolyti. Quirini reliquias Tegerusensi monasterio concessæ, Arsacii Ilmensi, Hippolyti tertio monasterio, quod ambo fratres (Adalbertus et Otkarius) in diocesi Pataviensi construxerant, S. Hippolyti nomine deinceps insignitum. » Vide etiam pag. 138, 167, 213, 223, et tom. IV, p. 486, ubi legere est: « Ad hæc Radulphus Cenomannensis vicecomes ecclesiam Sancti Hippolyti prope castrum Bellimontis ad fluvium Scitam apud Vivonium eidem abbatiæ cessit. »

ras Gewoldus (8), Petrus Lambecius (9), alique. A

Hippolyti corpus a Fulrado abbate Roma primum sub Pippino in Alsatiā, hinc in Parisiense S. Dionysii monasterium sub Ludovico Pio translatum docent doctissimi viri Mabillonius (10) et Michael Félibien (11). Harum translationum Acta edidit Henricus Meibomius (12), quorum fidem secuti Colbertini (13) et Parisiensis (14) Breviarii auctores in lectionibus S. Hippolyti, quem Idibus Augusti sancta veneratur Ecclesia, ipsius corpus nunc in præfato S. Dionysii monasterio quiescere tradiderunt; quamvis alii auctores ex recentioribus Gallianarum Ecclesiarum Breviariis de hoc Hippolyto mire inter se dissentiant, ac ipsimet doctissimi monachi id palam firmare non audeant. Verum cum Hippolyti corpus Gregorii M. ævo Romæ exstitisse vetustissimus *oleorum sanctorum* testetur *Indiculus*, et Willelmi Malmesburiensis ætate, quingentis nempe post Fulradum annis, Romæ in ipsius ecclesia adhuc quiesceret, atque xvi ineunte sæculo in Verana Sancti Laurentii basilica, Aringhio (15) teste, inventum fuerit; opinamur Hippolytum illum, cujus corpus octavo desinente sæculo in Alsatiā a Fulrado translatum novimus, ab Hippolyto milite Laurentii socio omnino diversum fuisse. Nec dissentiant vetustissima illa translationis Acta, quæ hæcenus laudavimus; in hisdem enim nulla de Hippolyto Laurentii socio mentio habetur, sed tantum Viti, Hippolyti et Alexandri martyrum exuvias memorantur, quas ex Urbe in Gallias attulit Fulradus. His addendum est diploma, seu præceptum Caroli Calvi, apud Mabillonium (16), pro confirmatione partitionis monachorum S. Dionysii anno Christi 862 editum, in quo SS. corpora, quæ in

præfato monasterio quiescebant, recensens, nudum Hippolyti nomen recitat. « In festivitatibus, inquit, sanctorum, quorum corpora in hoc loco sunt humata, hoc est, Dionysii, S. Hippolyti, S. Innocentii et S. Cacuphatis, » etc. Id demum confirmat ipsemet Fulradus abbas, qui sacra Hippolyti ipsius Lipsana ex Urbe in Gallias advexit: etenim in illius Testamento, quod vulgavit Mabillonius (17), hunc Hippolytum memorans, cujus cellam, in qua ejus corpus condiderat, monasterio San-Dionysiano reliquit, nudum ipsius nomen habet. « Similiter, inquit, et alia cella, quæ dicitur Audaldo-Villare, ubi S. Hippolytus requiescit. » Patet itaque ex hujusmodi monumentis horum martyrum corpora e celeberrimis quidem Urbis cœmeteriis fuisse eruta; Hippolyti vero istius reliquias cum Hippolyto Laurentii socio nil commune habuisse. Quod sæpe cuipiam facillime persuaderi posse censemus, eo potissimum rationis momento, quod Parisiensis monachi Hippolyti sui, ut scholæ loquuntur, identitatem plane ac distincte probare nunquam poterant; cum in hisdem sacræ Urbis arenariis alios Hippolytos, præter militem atque illum a Fulrado in Gallias advectum, quævisse constat. Hippolytum martyrem civem Romanum cum sociis suis via Appia sepultum fuisse tradunt ejus Acta, quæ ex vetustissimo codice vulgavit Baronius (18). S. Zacharias pontifex Adalberto, et Ogario, seu Otacaro, ex regio Bavaricæ principum sanguine ortis, S. Hippolyti cujusdam exuvias largitus est, quas pietissimi illi principes in nobilissimo exstructo monasterio in illa Austriæ parte, quæ Noricum Ripense dicta fuit, honorificentissime condiderunt, prout accuratissime narrat Petrus Lambecius (19) et Jo. Mabillonius (20). Hippolytum

(8) Videndus Wiguleius Hundius in *Metropoli Salisburgensi*, tom. I, p. 253 edit. Ratisbonæ 1719, cum notis Christophori Gewoldi, ubi in diplomate Friderici secundi regis anni 1215, Nonis Aprilis, inter alia legitur: « Ecclesia et advocatia S. Yppolyti, » et in alio Petri Ecclesie Pataviensis episcopi, pag. 260, tomo eodem I, leguntur tria loca: scilicet in sancto Yppolyto, Maurano et Tezenaur.

(9) *Commentar. biblioth. Cæsar.*, lib. II, p. 632 edit. Vindobonens. anni 1769, opera et studio eruditissimi viri Francisci Adami Kollarii adornata, ubi notat exstare in eadem bibliotheca præpositi et fratrum monasterii S. Hippolyti ord. S. Augustini epistolam ad papam contra fratres Minores de Observantia ob conventum in oppido S. Hippolyti contra illorum voluntatem erectum. De loco Sancti Hippolyti et ipsius origine, vide ea quæ in itineraio Leopoldi imperatoris adeundæ hæreditatis Tiroliensis causa anno 1665, a die x Septembris usque ad diem xv Novembris peracto, apud ipsum Lambecium eodem lib. II, cap. 8, pag. 287 et 288 scribuntur.

(10) Lib. xxiii *Annal. Benedictin.*, tom. II, p. 167 cit. edit. Legendum ipsius Fulradi abbatis testamentum apud ipsum Mabillonium lib. xxiv *Annal. Benedictin.*, tom. II, pag. 223, « in quo S. Dionysio inter alia tradit cellam dictam Audaldovillare, ubi S. Hippolytus requiescebat. »

(11) *Hist. de l'abbaye royale de Saint-Denys*, p. 55, 60, 89.

(12) *Rerum Germanic.* tom. I, pag. 764 edit. Amstelodami 1688, ubi agit de translatione S. Viti et institutione Novæ Corbeicæ.

(13) Die xiii Augusti.

(14) Pars æstiva, pag. 441 edit. an. 1714.

(15) *Roma subterranea*, tom. II, lib. IV, c. 17, p. 54, § 9 cit. edit., ubi inventio sanctorum corporum ab Alexandro cardinali Farnesio Ecclesie S. Laurentii commendatario habita luculentissime describitur.

(16) *De re diplomat.*, l. IV, n. 96, p. 536 edit. cit. Lutetiæ Paris. an. 1709.

(17) Hujusmodi testamentum an. 777 conditum est, et integrum refertur a Mabillonio *Annal. Bened.*, lib. xxiv, pag. 223 cit. edit.

(18) Ad an. 259, § 8, tom. III, pag. 69 cit. edit. Vid. etiam in notis ad Martyr. Romanum II Decemb., pag. 505 edit. Rosweidi.

(19) *Comment. de Bibl. Cæs.*, l. II, p. 288 cit. edit., ubi observat Kollarus veritatem hujus rei niti diplomatibus privilegiorum, quæ monasterio Tegerusensi ab Ottone II an. 979, ab imp. Heur. VI an. 1193, et ab imp. Friderico II an. 1230 concessa sunt, et integra exstant in Wigulei Hundii *Metropoli Salisburgensi* a pag. 307 usque ad 312. Vid. etiam Wolfgang. Lazium *De migrat. gent.*, lib. VII, pag. 300.

(20) *Annal. Bened.*, lib. xxii, pag. 120 cit. edit. ad an. 746, ubi totam rei seriem et fundationem legimus.

quoque martyrem anno 1650 Cameraci ex urbe translatum testatur Jo. Bollandus (21), aliorumque Hippolytorum nomina vetusta nobis suppeditant monumenta Romæ cum eorum cineribus inventa, atque ab Aringhio (22), Boldetto (23) et Vignolio (24) edita, quæque hic denuo lectorum oculis subjicere operæ pretium esse duximus :

REFRIGERI. TIBI DOMNUS
IPOLITUS SID.

YPOLITUS ANIMA DULCIS IN PACE

D. M.

YPOLITUS Q. V. ANN.

XIII. M. VIII.

D. P. V. KAL. SEC.

Hippolytæ etiam Christianæ mulieris epitaphium vulgavit Aringhius.

HIPPOLYTE. HIC. POSITA. EST.

Q. V. A. LIII. ET DIES V.

Veterem quoque SS. Hippolyti et Justini inscriptionem, una cum sacris eorum exuviis Septempedæ in Piceno, in ecclesia non ignobilis olim monasterii S. Laurentii de Doliolo inventam, nobis humanissime communicavit eruditus Octavianus Gentilius Patricius Septempedanus, qui eam ex plumbeo autographo diligentissime exprimendam curavit, eamque hic lectorum oculis subjicimus.

HIC REQ

VIESC

VNT CO

RPORA S

CURVM I

POLYTI E

T IVSTIN

I.

Ex his tot tantisque veterum scriptorum testimoniis ac remotissimæ antiquitatis monumentis, Hippolytum militem Laurentii socium exstitisse, sacraque ipsius pignora in Urbe asservari plane ac distincte nos probasse confidimus. Verum pauca quædam adhuc discutienda supersunt, ut omnes dubitandi rationes radicibus convellamus, ne forte morosus quispiam exsurgat criticus, qui neglectis tot argumentis, quibus lectorem ferme oneravimus, veterum quorundam Patrum de Hippolyto silentium gravi

A supercilio nobis objiciat. Fatentur equidem celeberrimos Ecclesiæ Patres, Ambrosium (25) nempe, Augustinum (26), Prudentium (27), Petrum Chrysologum (28), Leonem (29), Maximum Taurinensem (30), qui Laurentium martyrem eximiis ornarunt encomiis, ac gloriosum illius certamen graphice descripserunt, nullam de Hippolyto milite illius socio mentionem fecisse. Hujusmodi tamen silentium, cum solam mere negantis argumenti vim obtineat, venerandis illis sacræ vetustatis monumentis, quæ hactenus recensuimus, nemo prudens anteponendum censebit. Et sane si tanta huic argumento inesset auctoritas, ut posthabitis tot egregiis veterum testimoniis, sola ipsius virtute Hippolytus Laurentii socius e sacro martyrum albo delendus esset, profecto et S. Laurentium illius magistrum in idem fere discrimen adduceremus. Etenim S. Cyprianus (31), qui, ut omnes norunt, beatissimi pontificis Xisti martyrium descripsit, ipsum cum solo *Quarto in cæmeterio animadversum* scribit, nec Laurentium, Hippolytum, aliosque martyres nominat, quos sanctissimum pontificem in martyrii certamine subsecutos novimus. Verum in tanta criticorum turba, quos nostra ac superior tulit ætas, neminem reperimus qui levissimo hoc argumenti genere de celeberrimo Christi martyre dubitare ausus sit, præter Jo. Tellum (32), qui cæco quodam furore abreptus ea, quæ de S. Laurentii ac Hippolyti martyrio narrantur, in dubium vocare laud est veritus, quasi ipsa *auctorem aliquem Martyrologiis vulgatis fide digniorem desiderent*. Eadem etiam, ac Tellum, insania Henricum Dodwellum (35) flagrasse suspicamur; dum enim martyres sub Valeriano passos numerat, *Xistum* nominat, ac Laurentium omnino reticet. At Tellum meras nugas egisse nemo ibit inficias. Quis enim celeberrimi martyris res gestas solo Adonis aliorumque martyrologorum testimonio niti autumabit? Nonne egregia illa Patrum, quæ superius laudavimus, testimonia, illustrem Christi heroem ab insanis Telli commentis vindicabunt? Vetustissima quoque omnium gentium Martyrologia, quæ Adonem longo sæculorum intervallo præcesserunt, nonne Oxoniensem criticum præcipitis

(21) Act. SS. die XII Febr., tom. II mensis Febr., pag. 582 edit. Venetæ an. 1755.

(22) Apud Aringh. *Rom. subterr.*, tom. II, l. IV, c. 18, p. 60.

(23) Apud Boldetti *Osservazioni sopra i cimiteri de B. martiri*, lib. II, c. 18, p. 554 edit. cit.

(24) Apud Vignol., *Inscript. select.*, pag. 329.

(25) Lib. I *De officiis ministrorum*, c. 41, § 214, p. 54, tom. II Oper. edit. Paris. an. 1690, et lib. II, p. 103, c. 28.

(26) Serm. 302 et seqq., pag. 855, tom. V Oper. edit. cit. Antwerpiens.

(27) *Ἦσφι στυφύρων*, hym. 2, p. 99 edit. Antwerp. cit.

(28) Serm. 135, p. 198 edit. Venet. an. 1750.

(29) Serm. 85, p. 337, tom. I Oper. edit. Venet. 1753, curantibus Petro et Hieronymo fratribus Balerinis, juxta Quesnelli edit. serm. 85.

(30) Homil. de sanctis, tom. II, III, pag. 251 et seqq. edit. Raynaudi, quæ pariter sunt descriptæ in libro cui titulus: *Memorie della vita, del martirio, de' miracoli, del culto, etc., di S. Lorenzo martire cittadino Romano*, p. 70 et seqq. edit. Rom. an. 1756.

(31) Ep. 80 Successo fratri, p. 353 edit. Amstelodam. cit.

(32) In net. ad eandem Ep. p. 333, ubi hæc scribit num. 5: « Quæ de Felici Agasseto, Donatiano, Faustino, Quatrato, Laurentio, Epolito, Afra, et militibus 165 addi solent, auctorem aliquem Martyrologiis vulgatis fide digniorem desiderant. »

(33) Dissert. Cyprianicæ, diss. 11, *De paucitate martyrum*, § 60, ad calcem Oper. S. Cypriani, p. 87 cit. edit.

in hac re iudicii reum traducunt? Antiquissima in super Christianæ pietatis monumenta, quæ summo SS. litterarum bono ediderunt Aringhius (34), Ciampinus (35), et demum Philippus Bonarotius (36), in ultimo libro *Observationum* in fragmenta vitæ eorum vasculorum ex sacra urbis arenariis eruta, Tellum iniquam de SS. Laurentii martyrio sententiam tulisse demonstrant. Idque tandem egregie confirmant præclarissimæ annularis gemmæ ectypum, ac plumbea lamella, quæ inter præcipua musei Victorii cimelia asservantur, in quibus ferale illud invictissimi martyris certamen affabre cælatum conspicimus (37). Quod vero ad Adonem attinet, vitata S. Laurentii Acta illi fucum fecisse, res nova haud est. Id enim in densissimis illis XI sæculi tenebris Herigerio (38) abbati jam suboluit, qui in luculentissima illa epistola ad Hugonem monachum Floriacensem conscripta, vulgatam S. Laurentii historiam mendis quibusdam ac nævis conspersam fuisse est suspicatus. Hunc postmodum, ut opinamur, secuti sunt posteriorum temporum scriptores, Otto Frisingensis (39), abbas Urspergensis (40), Marianus Scotus (41), chronographus Saxo (42), Albericus Trium Fontium (43), anonymus Turonensis (44), aliique. Nostra vero ac Patrum memoria *Historiæ eccl.* parens Baronius (45) hujusmodi Acta, « nonnihil corrupta,

(34) Tom. II, *Subter.*, lib. IV, cap. 16, p. 15 et seqq.

(35) *Vet. Monum.*, part. II, c. 12, tab. 26, pag. 91; et tab. 28, pag. 103 cit. edit.

(36) Tab. 16, num. 2; 19, n. 2; 20, n. 2.

(37) Exstat expressa in cit. memoriis vitæ S. Laurentii p. 1, et 33, n. 12, affabre explicatur. Exstant etiam tab. 3, n. 5, in prædictis memoriis, p. 28, gemma annularis, in qua S. Laurentii martyrium expressum conspicitur, et eadem tab. 3, n. 6, vitrum, quod Panormi in musæo Martiniano observatur, in quo pariter S. Laurentius super craticulam positus ardentibus carbonibus suppositis exsistit.

(38) Querit enim inter alia in eadem epistola: « Quomodo Decius, qui anno tantum uno, vel paulo plus præfuit, et Cornelium papam martyrizavit, Xistum papam cum Laurentio archidiacono suo interficere debuerit, cum Stephanus et Lucius antecessores Xisti a successoribus Decii-Gallo et Volusiano, vel Valeriano et Galieno martyrizati sunt. » Apud Martene t. I *Thesauri anecdot.* inter *Miscellanea epl. et dipl.*, p. 108 edit. Lutetiæ Paris. an. 1717.

(39) *Chronici* lib. III, c. 37, p. 72, tom. I *Germaniæ historicorum illustrium*, opera et studio Christiani Ursilii edit. Francofurt. an. 1670. « Hujus diebus, vel prioris Decii tempore, cum ubique terrarum cives Christi ad exquisita genera tormentorum exquiruntur, B. Laurentius juxta quosdam Romæ in craticula martyrio coronatur; sed sub Gallieno et Valeriano proximis post hunc regibus Sixtus, cujus diaconus Laurentius fuit, martyrio consummatus invenitur. Potest autem fieri, quod omnes hi reges Decii sunt vocati, vel ordo pontificum vivo scriptorum transmutatus. »

(40) In *Chronico*, p. 56, edit. Argentorati an. 1609, ubi agit de annis Decii et de martyrio SS. Fabiani, Cornelii, Sixti, Laurentii et Hippolyti.

(41) In *Chron.*, c. 2, ætat. VI, ubi describit mar-

castigatione indigere » pronuntiavit; eadem plane de iisdem fuit magni Nurrii (46) sententia, quam postmodum benigne exceperunt Pagius (47), Tillemontius (48), et nuper Bollandiani (49) socii. Ex his itaque, quæ pro S. Laurentio adversus Tellum hactenus disputavimus, satis superque constare arbitramur, Hippolytum militem illius discipulum morosas illas pseudo-criticorum censuras, solo mere negantis argumento innixas, haud pertimescere, cum et mox laudata Christianæ antiquitatis monumenta, atque etiam Christiani orbis consensus, illum hujusmodi ambagibus omnino solum pronuntiant. Siquidem et Græcos (50), Africanos (51), atque universas Occidentis Ecclesias, quinimo et Septemtrionales Danos (52), Hippolytum S. Laurentii socium coluisse, ex sacris illarum gentium fastis ac liturgiis aperte colligimus. Nunc ad Hippolytum presbyterum nostra se convertat oratio, cujus gesta Hippolyti militis ac Hippolyti episcopi rebus immista Prudentium cecinisse, secundo loco probavit Baronius. Hujus Hippolyti memoriam in Antiochena Ecclesia celeberrimam fuisse, antiquissima, ut diximus, testantur Martyrologia Hieronymi nominæ insignita, quorum admirandam antiquitatem satis superque ostendunt tot vetustissima illorum exemplaria, quæ singillatim recensent viri doctissimi Franciscus Maria Florentinus (53), Lutyrium SS. Sixti, Laurentii, Claudii, Hippolyti, p. 580 et 581, inter *Script. rer. Germ.* collect. studio Joannis Pistorii edit. Ratisbonæ an. 1751.

(42) Apud Godefrid. Guilielmum Leibnitium, *Accessiones historicæ*, tom. I, p. 41 edit. Lipsiæ 1698.

(43) *Ibid.* tom. II, p. 23.

(44) Apud Martene t. V, *Veterum script. et num. hist. dogmat. et moralium amplissima Collect.*, p. 920 edit. Paris. an. 1729, ubi exstat *Chron. Turonense* auctore anonymo canonico Turon. S. Martini ex mss. col. bibl. Regiæ, in quo numerantur ii qui passi sunt sub Decio : nempe Sixtus papa, et Laurentius, et Hippolytus secundum Gregorium Turonensem, et secundum *legendam* eorum; et secundum computationem eorum annorum sub Valeriano imp. passi sunt.

(45) Ad an. 264, § 8, t. III, pag. 94, in not. Martyrolog. die xxx Julii, pag. 318 cit. edit., quando agit de SS. Abdon et Sennen., et alibi ad an. 254, § 27, tom. II, p. 619.

(46) Diss. 3, *De epochis Syromacedon.*, cap. 10, p. 366, t. III Oper. edit. Veon.

(47) Ad an. Christ. 261, § 6, *Annal.* Baron. t. III, p. 94.

(48) T. IV, de S. Laurent, archidiacone, pag. 59, edit. Paris. an. 1701.

(49) T. II Act. SS., mensis Aug. die x, p. 544, num. 124.

(50) *Vi. Menolog. Græc.*, die x Aug., t. III, p. 199 cit. edit. Urbini an. 1727, in quo certamen Laurentii et Hippolyti describitur.

(51) In Kalend. antiquissimo Ecclesiæ Carthag. habetur : « vii Idus Aug. sancti Sixti episcopi et martyris Romæ, iv Idus Augusti S. Laurentii . . . Idus Augusti sancti Hippolyti, » apud Mabillon., *vetera Analecta*, pag. 165.

(52) Adeundi Olai Worm. *Fasti Danici*, p. 104.

(53) In admonit. præviis, admon. 6 et 7 et seqq. *vetust. Occident. Ecclesiæ Martyrol.* edit. cit.

cas Dachorius (54), Edmundus Martene (55), atque omnium accuratissimus Jo. Bapt. Solerius (56), in præfatione ad novam *Martyrologii* Usuardini editionem, aliique. Hunc Hippolytum Antiochenæ Ecclesiæ presbyterum fuisse atque Novatiana labe inquinatum, eaque postmodum ejurata, gloriosum pro Christo martyrium consummasse docent Notkerus, Ado, Usuardus, quorum testimonia superius recitavimus. Tillemontii ac Solerii conjecturas, quibus Hippolytum hunc, ut dicunt, presbyterum ex Antiochena Ecclesia in Romanam transferre voluerunt, jam superius num. 15 nos diluisse confidimus.

XVIII. *Joannis Pini de Hippolyti tumulo conjectura refellitur.*

Hippolytum episcopum et martyrem exstitisse, nemo est qui nesciat, eumque Prudentio laudatum ex iis, quæ hactenus diximus, satis constare putamus. Quapropter præstantissimum poetam, dum illius cecinit gesta, aliquid humani passum fuisse docuit Baronius, cujus sententiam tot tantosque viros probasse superius monuimus. Neque nos in contrariam abire unquam impellet nuperrima Jo. Pini (57) conjectura, qui, postquam Hippolytum militem Laurentii socium egregie vindicavit, Prudentii etiam patrocinium suscepit, ipsumque omni confusionis vitio immunem asseruit. Etenim duos et ipse Hippolytos agnoscens, militem Laurentii socium in agro Verano sepultum dicit; presbyterum vero a Prudentio laudatum ad Tiberinum urbis tractum, seu via Ostiensi. «Locus ergo, inquit, sepulturæ S. Hippolyti nostri videtur esse longe diversus a loco cryptæ, in quam translatus martyr synonymus dicitur apud Prudentium, cujus loci situm individuum, etiamsi ab illo designatum non legimus, quod tamen ad Tiberinum urbis tractum is alicubi exstiterit, suspicamur ex his ejusdem poetæ verbis :

*Talibus Hippolyti corpus mandatur opertis,
Propter ubi apposita est ara dicata Deo.
Illa sacramenti donatrix mensa, eademque
Custos fida sui martyris apposita,
Servat ad æterni spem judicis ossa sepulcro,
Pascit idem sanctis Tibricolas dapibus.*

At longè sua opinione fallitur vir doctissimus. Primum siquidem vox illa *Tibricolas*, ex qua conjecturæ suæ tota vis pendet, universos urbis, non autem *Tiberinæ regionis* incolas designat, ut recte nos docuit antiquissimus Prudentii interpres Iso ma-

A gister, cujus glossas edidit Weitzius (58). Secundo mox allata Prudentii carmina superiore quidem cœmeterii ædiculam, aramque super Hippolyti corpus exstructam describunt, neutiquam vero illius cœmeterii situm, quem sane sequentibus carminibus Prudentium designasse constat :

*Haud procul extremo culta ad pomœria vallo
Mensa latebrosi crypta patet foveis.*

Et paucis interjectis :

*Quamlibet ancipites texunt hinc inde recessus
Arcta sub umbrosis atria porticibus ;
Attamen excisi subter cava viscera montis
Crebra terebrato fornice lux penetrat.
Sic datur absentis per subterranea solis
Cernere fulgorem luminibusque frui.*

His quidem carminibus Veranum B. Hippolyti cœmeterium a Prudentio descriptum omnium primum docuit Georg. Fabricius (59), dum inquit : «Intelligit cryptam Veraniam in via Tiburtina, quam describit.» Fabricium secuti sunt doctissimi viri, ac sacrarum Urbis antiquitatum peritissimi Baronius (60), Bosius (61), Severanus (62), Aringhius (63), Boldetus (64), qui hæc eadem recitant Prudentii carmina, dum Veranum B. Hippolyti cœmeterium describunt. Et sane cum Prudentius illud non procul ab urbis pomœriis, ac in monte situm affirmet, hæc omnia agro Verano apprime conveniunt : Veranus siquidem ager non procul ab urbis pomœriis, ac in monte situs est, ut omnes norunt. Neutiquam vero ille Ostiensi viæ contiguus, qui potius in planitiem vergit. Quapropter in vetustissimo epigrammate, quod olim Galla Placidia B. Laurentii tumulo a se instaurato inscripsit, hæc leguntur apud Gruterum (65), qui illud ex antiquo codice bibliothecæ Palatinæ primum vulgavit :

*Eruta planities patuit sub monte recisa,
Estque remota gravi mole ruina minax.*

Tandem Prudentius magnificum quoddam templum Hippolyti cœmeterio propinquum in eodem hymno his carminibus describit :

*Stat sed juxta aliud, quod tanta frequentia templum
Tunc adeat cultu nobile regifico
Parietibus celsum sublimibus atque superbis
Majestate potens muneribusque opulens.
Ordo columnarum geminus laquearia tecti
Sustinet, auratis suppositus trabibus, etc.*

His sane carminibus Veranam S. Laurentii basilicam Prudentium laudasse existimamus, non vero ipsiusmet Hippolyti ecclesiam, quemadmodum vir de sacrilitteris optime meritus Henricus Valesius (66) credit. Hanc siquidem non juxta, sed supra il-

(54) In monito ad *Martyrol.* S. Hieronymi, quod edidit tom. II *Spicilegii*, p. 4 edit. cit.

(55) *Voyage littéraire*, t. II, p. 498.

(56) Art. 1, § 2, p. 15 et seqq., Act. SS. mensis Junii tom. VI, p. 1 edit. Venetæ an. 1745.

(57) Act. SS. mensis August. die XIII, de S. Hippolyto, Concordia, etc., MM., pag. 8, t. III edit. Venetæ anni 1752, § 2, num. 29.

(58) Pag. 593, vers. 170.

(59) *Thesaur. poet. Chron.*, p. 69.

(60) In not. ad *Martyrol.* die XIII Aug., pag. 346 cit. edit.

(61) *Rom. sotterranea*, lib. III, cap. 39, p. 399 edit. Rom. an. 1632.

(62) *Memorie sacre delle sette Chiese di Roma*, tom. I, p. 645, ubi cœmeterium S. Hippolyti describit.

(63) *Roma subterranea*, lib. IV, cap. 16, t. II, p. 31, num. 3.

(64) *Osservazioni sopra i cimiteri de, santi martiri*, lib. II, cap. 48, p. 588 edit. cit.

(65) *Inscriptiones antiquæ*, pag. 1173.

(66) In not. ad Euseb. *De vita Constantini*, l. II, c. 38, p. 599 edit. cit. Cantabrigiæ, ubi hæc ait :

lius cœmeterium sitam fuisse, tantaque munificen-
tia haud polluisse scimus. S. Laurentii vero basilicam a Constantino M. splendidissime excitatam, juxta S. Hippolyti cœmeterium positam esse, duplicique columnarum ordine fultam novimus, adeo ut eidem mox allata Prudentii carmina optime conveniant. Antiquam Laurentianæ basilicæ ichnographiam mire illustravit Joannes Ciampinus (67), quem, si lubet, consulat lector. His demum accedit luculentissimum Anastasii Bibliothecarii testimonium ab Aringhio (68) laudatum, qui Hippolyti cœmeterium ab Adriano I pontif. M. restitutum narrans, hæc habet: « Simul et cœmeterium B. Hippolyti martyris juxta S. Laurentium, quod a priscis marcuerat temporibus, a novo renovavit. Pari modo et ecclesiam B. Christi martyris Stephani sitam juxta prædictum cœmeterium S. Hippolyti similiter restauravit. » Patet igitur S. Hippolyti cœmeterium a Prudentio descriptum, non in via Ostiensi, ut voluit Pinus, sed in Tiburtina, et juxta S. Laurentii basilicam in agro Verano situm fuisse. Quapropter ipsius conjecturam de diverso Hippolyti militis, et Hippolyti, ut ipse inquit, presbyteri sepulcro, et ejus ope confusionis notam Prudentio instam delere conatus est, prorsus evanuisse putamus.

XIX. *Hippolytus episcopus in agro Verano sepultus.*

Summo itaque jure Historiæ ecclesiasticæ parens Baronius Prudentium tres in unum Hippolytos confasse pronuntiavit; nec contraria magnorum virorum placita illius sententiam vel minimum infriungere unquam valebunt. Hujusmodi vero confusionem, quod ad Hippolytum episcopum et Hippolytum militem attinet, ex eo potissimum manasse suspicamur, quod ambo et martyrii genus et tumultum communem habuerint, quamvis diverse sentiant superius laudata S. Aureæ Acta, nec non Græcorum (69) et Coptorum Menologia ac Menæa, quorum postrema nobiscum humanissime communicavit sapientissimus citatus Nicolaus Antonellus, quem iterum honoris causa nominamus. Prudentius siquidem Hippolytum episcopum equis descriptum, sacrasque ipsius reliquias e Portu Romano in Urbem a fidelibus translatas, patentissime his testatur carminibus (70):

« Idem Prudentius in Passione Hippolyti de templo S. Hippolyti ita scribit: *Ordo columnarum, etc.* »

(67) *De ædificiis a Constantino exstructis*, cap. 6, p. 111 et 112, edit. Rom. an. 1693.

(68) *Rom. subterr.*, l. IV, c. 14, t. II.

(69) *Menol. Græcorum*, die xxix Jan., part. II, p. 144 edit. Urbini cit.

(70) Sæpius cit. hym. 11, v. 52.

(71) Cod. Vaticano n. 5234, fol. 58.

(72) In not. ad Martyrologium Romanum die xxii Aug., p. 355 edit. Rosweidi: « Viget adhuc in Portu Romano memoria S. Hippolyti episcopi, illaque conspicitur alta fovea aquis plena, in quam pro-

Metando eligitur tumulto locus; Ostia linquunt, Roma placet, sanctos quæ teneat cineres.

Nec Prudentium in hac re falsi reum traducere quispiam poterit; nam in hoc eodem Hippolyti tumulto, quem in via Tiburtina, et in agro Verano situm exstitisse diximus, egregium illud tanti martyris monumentum anno 1551 fuisse repertum testantur Paulus Manutius (71), Aldi filius, Baronius (72), aliique permulti, quod postmodum in bibliothecam Vaticanam illatum, curante Marcello Cervino S. R. E. cardinale bibliothecario, immortalis memoriæ viro, uberrimam doctis viris disseverendi segetem præbuit, Scaligero nempe, Ægydio Bucherio, Norisio, Francisco Blanchino, Vignolio, aliisque, quorum scripta jam diu eruditorum manibus teruntur. Quæ cum ita sint, nos hoc uno argumento maximum operis compendium fecisse putamus. Prudentius sacros Hippolyti martyris cineres e Portu in Urbem illatos, atque in illius cœmeterio in agro Verano conditos memorat. Inter hujusce cœmeterii rudera antiquissimum Hippolyti illius monumentum effossum est, quem Romana Ecclesia constantissima tot sæculorum traditione Portuensem episcopum agnovit. Quis igitur imposterum credet, Prudentium non Hippolyti episcopi et martyris, sed presbyteri Portuensis vel Romani laudes cecinisse? Et sane tam magna fuit hujusce monumenti apud Jac. Basnagium (73) auctoritas, ut merito Hippolytum nostrum apud Italos obiisse, et in agro Verano conditum asserere non dubitaverit, clarissimis hisce verbis: « Interea, inquit, hæc suadet inscriptio, apud Italos Hippolytum obiisse, et forsitan in agro Verano sepultum. » Si igitur apud nos extremum diem obiit Hippolytus, si in agro Verano sacra ipsius pignora deposita fuerunt, cur Hippolytus ille, quem in eodem loco tumulatum, et Christianorum caput in Portuensi Ecclesia exstitisse scribit Prudentius, non episcopus, sed presbyter dicendus erit?

XX. *Auctor libri De duabus in Christo naturis Hippolytum Arabiæ metropolitanum appellat.*

Aliam profecto de Hippolyti nostri sede professus est sententiam auctor libri *De duabus naturis in Christo*, quem S. Gelasio papa tribuunt recentiores quidam, maxime heterodoxi. Hic igitur scriptor quisquis sit, ex vitata, ut monet citatus Joannes Bapt. Cotelerius, Eusebii versione deceptus, S. Hip-

jectus martyrium consummavit. His adjicimus, ex agro Verano e memoriæ Hippolyti antiquæ rudibus effossum esse ejusdem Hippolyti antiquum marmoreum simulacrum solio insidens, in quo circumcirca Græcis litteris inscripti sunt cycli paschales annorum sexdecim; quod inde Romam delatum, positum est in Vaticana bibliotheca, opera illustrissimi ac reverendissimi domini Marcelli Cervini tum cardinalis, inde autem Romani pontificis. » Vid. diss. 2 Franc. Blanchini de *Canone paschali S. Hippolyti episc.*, cap. 1, p. 92 edit. Romæ 1703.

(73) In animadvers. de S. Hippolyto in *Thesouro monument. eccl. et hist.* Henrici Ganisii, tom. I, pag. 4, Amstel. 1725.

polytum non episcopum Portuensem, ut Prudentius, A Jacobus Sirmondus (76), perspicue scribit S. Hippolytum episcopum Portuensem credidit, ideoque in testimoniis Patrum, quæ adversus Eutychianos ad calcem operis sui congescit, fragmentum recitat: « Hippolyti episcopi et martyris Arabum metropolis in *Memoria hæresum* (74). » De hoc incerto auctoris testimonio fusius agemus in altera hujus dissertationis parte; ibique ostendere conabimur quam longe aberrent ii, qui unico hujus scripti testimonio, quod Gelasio Romano pontifici parum tute ascribit, Arabicum S. Hippolyto episcopatum tribuere contendunt.

Incerto supra laudati libelli auctori non subscribit Leontius Constantinopolitanus, qui sexto sæculo desinente librum quemdam *De sectis* edidit (75), in quo S. Hippolytum Romanum, id est, Romanæ provincie episcopum disertim appellat. Etenim dum in laudato opere ecclesiasticos scriptores recenset, qui a Christi nativitate usque ad imp. Constantini M. floruerunt, Clementem et Hippolytum Romanos episcopos nominat. « Cæterum temporibus illis, qui a Christi nativitate usque ad imperium Constantini numerantur, hi doctores et Patres exstiterunt, Ignatius ille Theophorus, Irenæus, Justinus philosophus et martyr, Clemens et Hippolytus episcopi Romæ. »

Anastasius Sinaita Leontii coævus in *Odego*, quem edidit Jacobus Gretserus, Leontii vestigiis inhæret, dum S. Hippolytum episcopi Romani titulo insignivit. Hic auctor, p. 356, fragmentum sermonis ipsius Hippolyti exscribit hoc modo: *ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΩΜΗΣ* ἐκ τοῦ περὶ ἀναστάσεως καὶ ἀφθαρσίας λόγου. « Hippolyti episcopi Romæ in sermone de resurrectione et incorruptione. »

Anastasius Romanæ Ecclesie apocrisarius, qui VII sæculo floruit, in epistola ad Theodosium presbyterum Gangrensem, quam primum vulgavit

(74) Vid. tom. VIII *Bibl. Pat.* Lugdun., p. 704; et Jo. Albertum Fabricium, S. Hippolyti Oper. t. I, p. 225, Hamburgi 1716.

(75) Exstat in *Bibl. Patrum* tom. XI, edit. Morellianæ Paris. Græco-Latinæ, p. 493 ad 544. Vid. Fabricium in testimonio de S. Hippolyto, p. 9 Oper. ejusdem t. I. Hic Leontius, seu ortu, seu munere Byzantius primum advocatus, dein relictis sæcularibus negotiis in cœnobio Lauræ in Palestina monachus fuit. Claruit 590. Edidit inter cætera librum *De sectis* in decem actiones distributum. Exstat Græco-Latinæ una cum aliis opusculis a Leunclavio editis Basileæ 1588, in 8; et in *Auctuario Bibl. Patrum* Paris. 1624, t. I, p. 435. Vid. de eodem Leontio plura apud Guilell. Cave *script. eccl. Hist. litt.* in sæculo Eutychiano, tom. I, p. 543, Oxonii an. 1740, et Casimirus Oudini *Commentar. de scriptoribus Ecclesie antiquis*, tom. I, sæcul. VI, p. 1462 edit. Lipsiæ 1722; Du Pin, *Hist. eccl.*, vol. V, p. 60; Canisium *Antiquis lectionibus*, t. I, pag. 527 et seqq. edit. Amstelodami 1725; Jacobum Basnagium apud ipsum Canisium. loc. cit. p. 531; et denique Fabricium, *Bibl. Græc.* lib. v, cap. 11, tom. VII, p. 451 edit. Hamburgi anno 1727.

(76) Exstat. in tom. III Operum Jacobi Sirmondi, pag. 376 edit. Venetæ anni 1728.

A Jacobus Sirmondus (76), perspicue scribit S. Hippolytum episcopum Portuensem fuisse; dum in hac epistola fragmenta quædam exhibet sermonis S. Hippolyti episcopi Portus Romani contra Beronem et Helicem, quæ ex codice Constantinopolitano ascripserat. « Præterea, inquit, nisi ad præsens cum hac epistola mea Deo honorabilibus vobis, et per vos sanctissimæ ac orthodoxæ, quæ illic est Ecclesie rotulam habentem testimonia ex dictis S. Hippolyti episcopi Portus Romani, ac martyris Christi Dei nostri; quo et per ea nosse habeatis, quam concorditer cum aliis omnibus sanctis Patribus, et ardue duas Salvatoris nostri Jesu Christi prædicet naturas et operationes. » Titulus sermonis in codice Constantinopolitano hic erat: Τοῦ ἀγίου ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΠΟΡΤΟΥ ἡμῶν τοῦ λιμένος Ῥώμης, καὶ μάρτυρος τῆς ἀληθείας. hoc est: « S. Hippolyti episcopi Portus, id est Portus Romæ, et martyris veritatis (77). » Hæc Hippolyti fragmenta ex interpretatione Francisci Turriani Latine tantum edidit Canisius (78) in *Antiquis lectionibus*, quibus postmodum ex Sirmondo Græcus additus est contextus in nova Canisiani operis (79) editione, quæ cura Jacobi Basnagii prodijt Amstelodami anno 1725.

XXI. Eustratii Constantinopolitani de sancti Hippolyti sede testimonium.

Eustratius presbyter Constantinopolitanus, horum temporum scriptor, in libello contra Psychopannichytas, quem in lucem emisit vir magnus Leo Alladius (80), S. Hippolytum, ut scripserat Leontius, inter episcopos Romanos enumerat his verbis: « Hippolytus vero martyr et episcopus Romæ in secundo sermone in Daniele hęc ait. »

XXII. Germani Constantinopolitani, et Georgii Syncelli de Hippolyti sede testimonia.

Sæculi octavi initio S. Germanus Constantinopolitanus (81), in sua *Ecclesiastica historia*, et

(77) Vide Sirmondum loc. cit., p. 383, et Fabricium Oper. S. Hippolyti tom. I, p. 225.

(78) Tom. V, pag. 149.

(79) Tom. I, pag. 13.

(80) *De utriusque Ecclesie, Occidentalis atque Orientalis, perpetua in dogmate de purgatorio consensione*, pag. 492, § 19. Exstat enim Eustratii testimonium apud Fabricium tom. II Oper. Hippolyti, p. 52.

(81) Germanus Justiniani patricii a Constantino Pogonato interfecti filius, Cyzici episcopus primo, deinde anno 715 deposito Joanne, ad patriarchatum Constantinopolitanum evectus est. Inter ipsius Opera, quæ habentur Græc. Lat. in *Auctuario Duceano*, et apud Combef. *Orig. CP.*, ac Lat. in *Bibliotheca Patr.* sub Germani nomine, recensetur etiam *Rerum ecclesiasticarum theoria*. Vid. Cave loc. cit. III sæculo Iconoclastico, p. 624, et Oudini loc. cit. tom. I, p. 1674, qui recte arbitratur hujusmodi opus Germano II seu Juniori Constantinopolitano, qui anno 1222 floruit, esse tribuendum, quemadmodum alteri recentiori etiam attribuit Jacobus Gretserus, p. 126, in notis ad orationem Germani patriarchæ Constantinopolitani in exaltationem venerandæ crucis, et contra Bogomilos, quam refert tom. II Oper. de sancta Cruce, p. 115

mystica theoria, docens novissimum Christi adventum futurum anno sexies millesimo quingentesimo, ejusdem opinionis auctores laudat S. Hippolytum Romæ et Cyrillum (82): Τοῦτο καὶ, inquit, ἸΠΠΟΛΥΤΟΣ ΡΩΜΗC καὶ ὁ ἅγιος Κύριλλος λέγουσιν ἐν τοῖς περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου λόγοις ἀδελφῶν. Hoc est: «Hoc Hippolytus Romæ et S. Cyrillus dicunt in sermonibus suis de Antichristo.»

Hoc eodem sæculo Georgius Syncellus (83), in sua *Chronographia*, ad annum Christi 215 (84), Hippolytum vocat episcopum Portus apud Romam: ἸΠΠΟΛΥΤΟΣ ἐπὶ τὸς φιλόσοφος ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΠΟΡΤΟΥ τοῦ κατὰ τὴν ΡΩΜΗΝ. «Hippolytus sacer philosophus episcopus Portus apud Romam;» et alibi narrans (85), Christum Dominum nostrum natum esse die xxv Decembr., an. 43 imperii Augusti Cæsaris, Sulpicio Camerino et Pappæo Sabino cons., hæc se non ex propria Minerva scribere affirmat, sed auctoritate B. apostoli Hippolyti archiepiscopi.... Romæ: «Hæc, inquit, non ex nobismetipsis collegimus, sed ex traditionibus beati apostoli et archiepiscopi.... Romæ Hippolyti et sacri martyris, et Anniani religiosissimi monachi, qui cyclum paschalem undecim annorum 532 scholiis illustratum studiosissime digessit,» etc. In hoc Syncelli contextu lacunam hanc notavit Jacobus Goar (86), quamque ex Nicephoro interpolandam esse scribit in notis. Sed quid opus est Nicephoro, cum ipsemet Syncellus S. Hippolytum alibi, ut vidimus, episcopum Portus apud Romam disertim appellet? *Archiepiscopi vero Romani* nomine eundem S. Hippolytum, insignitum a Græcis aliquando fuisse constat ex cod. 274 bibliothecæ Otobonianæ, in quo ejusdem habetur sermo *Contra Noetum*, quem

edit. Ratisbonæ 1734. Plura de eodem Germano habentur apud ipsum Oudinum loc. cit., Labbeum in dissertat. hist. ad librum *De scriptoribus eccles.* Bellarmini, p. 251 et seqq., tom. VII Operum Bellarmini cit. edit. Venetæ 1728, et alios auctores, qui inibi commemorantur. Nobis tantum sufficit ipsius Germani, quicumque demum fuerit, antiquitas et auctoritas.

(82) *Biblioth. Patrum* tom. XII, p. 392.

(83) Georgius monachus, Tharasii patriarchæ Constantinopolitani Syncellus; qualis dicebatur qui erat patriarchæ proximus, «eique defuncto successor destinabatur, vixit temporibus Caroli Magni, et anno 792 *Chronicon* instruxit a mundi initio usque ad Maximianum et Maximinum tyrannos perductum, quod morte præventus ulterius perducere non potuit. Illud Græcæ et Latine Parisiis in fol. anno 1652, cum historia Theophanis editum est typis Lupareis, seu Regiis, inter historiarum Byzantiæ scriptores, cui operi notas adjecit eruditus Jacobus Goar ord. FF. Prædicatorum, qui laborem suum ad corrigendos historicos Græcos contulit. In hoc opere Syncellus universum Eusebii Cæsariensis *Chronicon* verbotenus transtulit, ita tamen, ut in Eusebio redarguende totus ferme sit. At vero licet fateamur ipsum sæpe merito ab Eusebio dissentire, suos tamen Syncellus nævos habet, nec paucos, nec exiguos, ut Scaliger in *Animadversionibus Eusebianis* docuit.» Hæc scribit Oudinus loc. cit., p. 1933, ubi, postquam asseruit nonnulla in editione supplementi ad *Scriptores ecclesiasticos* Koberli Bellarmini adduxisse, crudite de eodem

A Latine vertit Franciscus Turrianus, ediditque Gerhardus Vossius Tungrensis archidiaconus ad calcem Operum S. Gregorii Thaumaturgi, Moguntiae anno 1604, et deinde in lucem Græcæ primum emisit Albertus Fabricius Hamburgensis tom. II Operum sancti Hippolyti, quæ annis 1716 et 1717 duobus tomis in forma folii vulgavit (87). Titulus igitur hujus sermonis in codice Otoboniano ita se habet: Ὁμιλία ἸΠΠΟΛΥΤΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΩΜΗC, καὶ μάρτυρος εἰς τὴν αἵρεσιν Νοήτου τινός. «Homilia Hippolyti archiepiscopi Romæ et martyris, in hæresim Nocti cujusdam.»

XXIII. *Auctor Chronici paschalis Hippolytum Portus Romani episcopum dicit.*

B Syncellum secutus est auctor *Chronici paschalis*, seu *Alexandrini*, qui Hippolytum Portuensem episcopum credidit. ἸΠΠΟΛΥΤΟΣ, inquit, ὁ τῆς εὐσεβίας μάρτυρ ΕΠΙΣΚΟΠΟΣ γεγονώς τοῦ καλουμένου ΠΟΡΤΟΥ πατρῶν τῆς ΡΩΜΗC. «Hippolytus igitur pictatis martyr, episcopus factus vocati Portus prope Romam (88).»

XXIV. *S. Joannes Damascenus Hippolytum episcopum Romanum vocat.*

C Eodem octavo sæculo S. Joannes Damascenus, in *Eclogis* suis, quas mss. vidit Stephanus le Moyne Parisiis in bibliotheca collegii Claromontani societatis Jesu, et deinde cum reliquis Damasceni operibus edidit linguarum Orientalium consultissimus Michael Lequien ordinis Prædicatorum theologus, Hippolytum nostrum episcopi Romani nomine donavit. Duo siquidem illius fragmenta ibidem inscripsit, hoc titulo insignita, ἸΠΠΟΛΥΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΩΜΗC, «Hippolyti episcopi Romæ (89).»

Georgio aliisque scriptoribus eodem nomine donatis multa disseruit. Adeundus Cave loc. cit. p. 641; Fabricius *Biblioth. Græcæ* lib. v, cap. 4, tom. VI, p. 149; Leo Allatius, diatriba *De Georgiis et eorum scriptis* apud *Biblioth. Græcæ* Fabricii, vol. X, p. 553 et seqq., ubi § 23, p. 630, multa de ipso Syncello eruditissime proferuntur.

(84) En Georgii Syncelli verba p. 285 edit. Venetæ, anni 1729, opera et studio Jacobi Goar, et p. 358 edit. Parisiensis: «Hippolytus sacer philosophus, Portus Romani episcopus, Christiana philosophia præstans, pluribus juvandæ hominum salutis conscriptis libris celebratur.» Videatur Fabricius tom. I Oper. S. Hippolyti, p. 42.

(85) In eadem *Chronographia*, ubi agit de reliquis Herodis gestis, p. 251, juxta citatam Venetam editionem, et juxta Parisiensem p. 315. Legendus etiam Fabricius tom. I Oper. S. Hippolyti, p. 43.

(86) In emendationibus et adnotationibus in ejusdem Georgii *Collectanea chronographica* ad dictam p. 251, ubi p. 74 citatæ edit. Venetæ hæc scribit: «Ἀρχιεπισκόπου... Ῥώμης. Lacuna verbis Nicephori interpolanda: Πόρτου τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης. Portus enim Romani episcopus celebratur.»

(87) Exstat hujusmodi opus in tom. II Operum S. Hippolyti a Fabricio edit., p. 5, qui studio et diligentia Bernardi de Montfaucon illud ex codice Vaticano descriptum accepit.

(88) Sunt verba ipsius *Chronici paschalis*, pag. 6 cit. edit. Venetæ. Vid. Fabricium Oper. S. Hippolyti tom. I, pag. 43 et 224.

(89) Scilicet in *Sacris Parallelis* lib. II, tit. 4, De

XXV. *Joannis Zonaræ et Nicephori Callixti de Portuensi Hippolyti sede testimonium.*

Joannes Zonaras, sæculi XII scriptor, in *Annalibus* suis viros et sanctitate et doctrina tertio sæculo illustres enumerans, Hippolytum Portuensem episcopum recenset; illumque insigni exornat encomio. «Sub Urbano, inquit (90), episcopatum Romanæ urbis gubernante, et Hippolytus floruit vir sanctissimus, et sapientissimus episcopus vocati Portus apud Romam, qui et multa opera conscripsit, diversa sacræ Scripturæ commentatus.»

Demum Nicephorus Callixtus narrans permultos fuisse, qui summa eloquentiæ ac eruditionis laude III sæculo floruerunt et hæreses editis scriptis oppugnarunt, Beryllum et Hippolytum Portuensem episcopum laudat (91), «inter quos etiam apud Bostram Arabum Beryllus, qui elegantia, utiæque scripta post se reliquit, et Hippolytus Portus Romanus episcopus.» Et antea, ipsum Severi temporibus floruisse, testatus erat (92): «Temporibus Severi Hippolytus etiam Portus Romani episcopus factus.»

XXVI. *Syri et Arabes sanctum Hippolytum episcopum Romanum appellant.*

Quinimo etiam Syri cum recentioribus Arabibus sanctum Hippolytum episcopum Romanum fuisse docent, inter quos sanctus episcopus Misræ in ora-

ultimo die et Antichristo, tom. II Operum ejusdem S. Joannis Damasceni edit. Parisiensis anni 1712, opera et studio P. Michaelis Lequien, pag. 781, et tit. 31, *De temporalibus et æternis bonis, et quod præsentibus futura anteferre oporteat*, p. 787, ubi, τῷ ἀγίου Ἱππολύτου Ῥώμης. S. Joanni Damasceno adjungimus etiam Nicephorum, qui an. 806, mortuo Tharasio, patriarcha Constantinopolitanus est renuntiatus, de quo audeundus Cave in sæculo Photiano tom. II *scriptor. eccles. Hist. litteraria*, p. 4. Hic in suo *Breviario chronographico*, quod ad calcem *Chronographiæ* Georgii Syncelli edidit citatus Jacobus Goar, inter auctores qui Severi tempore vivebant, Hippolytum Romanum scriptorem annumerat, pag. 319 edit. Venetæ 1725: «Eo (Severo) Imperante, Leonides Origenis pater martyrio mortem oppetiit. Hippolytus Romanus scriptor florebat, et Gregorius Thaumaturgus, et Clemens Alexandrinus.» Nec Georgii Cedreni, qui anno 1057 claruit, auctoritas prætermittenda est, ex *Compendio historiarum* desumpta, quia, ut Allatii verbis utamur in superius citata diatrib. *De Georgiis et eorum scriptis*, opus illud e variis historiis, non sententiis solum, sed verbotenus consarcinatum fuit. Is ergo p. 196 citatæ edit. Venetæ an. 1729, ubi de Joannis Apostoli obitu sermonem habet, Hippolytum Romæ his verbis commemorat: «Sed et S. Hippolytus Romæ, præconium divinum et obitum apostolorum enarrans ait: Joannes Jacobi frater cum in Asia verbum Dei propagaret, imperante Romæ Domitiano, in Patrum insulam est deportatus. Inde a Nerone revocatus Ephesum, conscripto Evangelio, et patefactione quam conspexerat, vita excessit annos natus centum et sex. Reliquiæ ejus requisitæ, inventæ non sunt.»

(90) Tom. I *Annal.*, pag. 468 edit. Venetæ anni 1779, et pag. 620 edit. Parisiensis. Vide Fabricium in testimoniis de S. Hippolyto pag. 10 *Oper. ejusdem S. Hippolyti* t. I.

(91) Lib. v, cap. 15, tom. I, pag. 363 citatæ edit. Lutetæ Paris. anni 1650.

tionem adversus Phantasticos anno Christi 1102 ad Alexandrinum habitam, in qua e sacræ Scripturæ et Patrum testimoniis ostendens doctrinam Ecclesiæ semper fuisse, quod Deus Verbum humanam naturam assumpserit ex beata Virgine, similem nobis in omnibus, excepto peccato, laudat sanctorum Patrum quamplurimos, inter quos Hippolytum et Paulum Romanos pontifices. Hanc orationem Latine vertit ediditque vir Orientalium linguarum et sacrarum litterarum peritissimus Eusebius Renaudotius (93). Jacobitarum patriarchæ Alexandrini in ipsis dignitatis suæ primordiis fidei formulam, quam Græci homologiam dixerunt, profitebantur, in qua Patrum descripta erant nomina, quorum libri ab ipsis suscipiebantur vel rejiciebantur, quos inter exstat Hippolytus Romæ, teste doctissimo Josepho Simonio Assemani (94), qui etiam inter cætera Orientalis litteraturæ monumenta, quæ ex Oriente Romam advexit, Arabicam quamdam canonum collectionem attulit (95), in usum Alexandrinæ Ecclesiæ descriptam a Macario presbytero ac monacho monasterii S. Macarii Magni in deserto Scetensi anno Christi 1572, in qua 38 suppositiui canones *Hippolyto papæ Romano* tribuuntur. Hujusmodi canones Gallica versione donavit Jo. Michael Wanslebius, eorumque capita ex Gallico in Latinum sermonem convertit Jobus Ludolfus (96),

(92) Nempe lib. IV, cap. 31, tom. I, pag. 330. His adjungimus aliud ejusdem Nicephori testimonium de Portuensi S. Hippolyti episcopatu ex libro II *Histor. eccles.*, cap. 3, desumptum: ait enim, pag. 135, ubi agit de S. Jacobo fratre Domini: «Non importunum equidem, ut puto, fuerit præsentis historiæ inserere, quæ divinus Hippolytus Portus veteris Romæ episcopus de Jacobo fratre Dei memoriæ mandata reliquit.»

(93) In *Hist. patriarcharum Alexandr.* pag. 471 et seqq. Vide etiam Fabricium tom. II *Operum S. Hippolyti*, p. 32.

(94) In dissertatione de Monophysitis, § 8, quæ exstat tom. II *Bibliothecæ Orientalis Clementino-Vaticanæ*, edit. Romæ 1721.

(95) Vide tom. I ejusdem *Bibliothecæ Orientalis*, pag. 619, ubi recensentur codices Arabici, quos idem Josephus Simonius Romam advexit, ubi num. 26, Hippolyti papæ canones 38.

(96) Exstant in ipsius auctoris *Comment. ad historiam Æthiopicam* lib. III, cap. 4, num. 30, pag. 353 edit. Francofurti 1681, not. o, ubi ait: «Operæ pretium arbitramur capita *Canonum Hippolyti* cum lectoribus communicare ex Gallica Wanslebi versionem a nobis Latine reddita.» Et postquam illorum capita retulerat, hæc subjungit pag. 354: «Propter hos canones Hippolytus vocatur Ap, id est *doctor Ecclesiæ*, ab Æthiopicis; et tam ab ipsis quam a reliquis Orientalibus appellatur *papa Romanus*, cum tamen in catalogo pontificum non reperiatur. Atamen invenitur in Synaxariis Græcorum, die xxx Januarii, quæ est v Februarii apud Æthiopes, et in adnotationibus ad Kalendarium Æthiopicum, ubi die v Februarii est Hippolytus.» Hæc p. 430, num. 9, addit: «*Æthiopicus papa Romanus* vocatur... a Græcis et Ruthenis hoc ipso die, qui illis est Januarii trigesimus, cum multis aliis sanctis sociis commemoratur, nec non *πάππας Ῥώμης, papa urbis Romæ*, in Synaxariis eorum appellatur.» Canones iidem etiam a Fabricio in tom. I *Oper. S. Hippolyti*, pag. 22, et a Guilielmo Whistone refe-

qui etiam testatur, Hippolytum nostrum « tam a A Coptis quam a reliquis Orientalibus papæ Romani nomine donari. »

XXVII. *Testimonia de S. Hippolyti sede ex antiquis Martyrologiis, Catenis, veterum codicum inscriptionibus desumpta.*

Alia veterum testimonia superioribus adjungenda supersunt, ex antiquis Martyrologiis, Catenis, veterum codicum inscriptionibus desumpta, quorum omnium antiquitatem ac præstantiam eruditi omnes norunt. Sed cum nihil certi de eorum ætate nobis constare potuerit, optimum idcirco esse duximus hic ad calcem hujusce primæ dissertationis partis omnia recensere.

Vetustissimum Martyrologium S. Hieronymi nomine insignitum, quod ediderunt viri clarissimi Lucas Dacherius (97) et Franciscus Maria Florentinus (98), S. Hippolyti nostri natalem diem hoc pacto exhibet: « iv Kalend. Febr. in Tuscia Constanti, Hippolyti episcopi de antiquis. » Nec alium Hippolytum præter nostrum hunc esse posse censemus; Portum enim Romanum ad antiquæ Tusciæ fines pertinuisse notissimum est, cum trans Tiberim jaceat, cujus ripa antiquis Etruriæ limes fuit. Epitheton illud *de antiquis*, ut optime notat Tillemontius (99), nil aliud indicat nisi Hippolytum ex antiquioribus, id est, trium primitivæ Ecclesiæ sæculorum episcopis fuisse. Pervetustum Martyrologium, quod in bibliotheca Otoboniana asservatur, sanctum Hippolytum *Nonnum* appellat: « In Tuscia B. Hippolyti martyr, qui dicitur Nonnus. » Quæ quidem vox eo sensu accipienda est, quo superior *de antiquis*. Nam *Nonnus*, ut multis exemplis probat Cangius in admirabili *Glossario* (1), senio- rem seu antiquiorem denotat. Sic S. Hippolytus episcopus *Nonnus* dicitur, quia fuit de antiquis episcopis, et tertio Ecclesiæ sæculo floruit. Ideo que

runt in volumine III operis, quod *primitivum Christianismum renatum* inscripsit et Anglice edidit Londini 1711, p. 543.

(97) Tom. II *Spicilegii*, pag. 3 edit. Parisiis 1723, sæpius citatæ.

(98) *Vetustius Occidentalis Ecclesiæ Martyrologium*, pag. 289 edit. Lucæ cit., ubi loco *Constanti* habetur *Constantini et Epoliti*. Vide quæ hoc in loco idem Florentinus notavit.

(99) Tom. III *Mémoires eccl.*, pag. 242, in S. Hippolyto.

(1) Verbo *Nonnus*, p. 4209, tom. IV edit. Paris. 1733.

(2) Tom. V *Antiquit. mediæ ævi*, dissertatione 66, Mediolani 1741, p. 496, ubi plura de verb. *Nonnus* et *Nonna* erudite habet.

(3) In monito ad lectorem tom. II Operum S. Hippolyti, pag. 22. Ejusdem tom. exstat titulus ita inscriptus: « S. Hippolyti episcopi et martyris fragmenta excerpta ex Commentario in Genesim ex 88 Patribus collecto, qui exstat manuscriptus Vindobonæ in bibl. augustissimi imperatoris. »

(4) Adeundus Fabricius tom. II Operum S. Hippolyti, pag. 31, ubi de codice hujusmodi sermonem habet, quem xi sæculi esse dicit, et tomo I eorumdem Operum pag. 272, ubi invenitur: Ἰππολύτου τῷ Ῥώμῃς προσέδρα ἐν τῇ τοῦ εἰς Δανιὴλ ἐρμηνείᾳ λόγου: « Hippolyto Romæ episcopo in expo-

decipiuntur ii, qui hoc nomen Hippolyto nostro perperam impositum judicant, eo quod *Nonnus* monachum tantum designet, quod de Hippolyto Portuensi dici non potest; de hac voce consulendus est etiam Daniel Heinsius in suis *ad Novum Testamentum Exercitationibus*, et Ludovicus Muratorius (2).

Catena Græca, quæ exstat in bibliotheca Cæsarea Vindobonensi, Fabricio teste (3), fragmenta Hippolyti episcopi Romani et martyris quamplurima exhibet. Codex Coislinianus num. 493, fol. 36, fragmentum continet hoc nomine insigne: Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης περὶ Ἐξελίου (4). Catena Græca *Escorialensis* apud Barvetium in *Catalogo*, et Catena bibliothecæ Regiæ Parisiensis (5), ex quibus Combefsius edidit fragmentum sermonis S. Hippolyti *de Susanna et Daniele*, Catena Corderiana (6), codices mss. Vaticani (7) quamplures, et demum mss. codex Thomæ Galei Angli apud Fabricium (8), constantissime S. Hippolytum hoc exornant elogio: Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης, hoc est: « Hippolyti episcopi Romæ, » nempe, ut secunda dissertationis parte ostendemus, provinciæ suburbicariæ. Ita in pervetusto Evangeliorum codice bibliothecæ Otobonianæ (9), et in altero bibliothecæ Taurinensis, quem Fabricio communicavit Christophorus Matthæus Pfaffius (10), Ἰππολύτου πάπα Ῥώμης, « Hippolyti papæ Romæ, » titulum legimus.

Patet igitur, quot quibusve veterum testimoniorum illorum nitatur sententia, qui S. Hippolytum in Portuensi Ecclesia sedisse scribunt, et quam infirma ex adverso sit illorum opinio, qui argumento mere negativo, vel levissimis conjecturis innixi, eidem præcipuam maximamque gloriam eripere magno hiato conantur. Quod argumenti genus quam futile, quamque incongruum sit, gravi stylo

sitione Danielis, » et p. 278: Τοῦ ἀγιωτάτου Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης: « Sanctissimi Hippolyti episcopi Romæ. »

(5) Vide Fabricium tom. I Operum S. Hippolyti, pag. 273: ubi Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης εἰς τὴν Σωσάνναν: « Hippolyti episcopi Romæ in Susannam. » Et p. 280: Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης: « Hippolyti episcopi Romæ. »

(6) Legendus etiam Fabricius loc. cit.

(7) Num. 800, pag. 125; et 1421, pag. 360.

(8) Tom. I Opp. S. Hippolyti, pag. 267.

(9) Num. 66.

(10) Hoc ipse Fabricius testatur his verbis eod. tom. I, pag. 282, ubi refertur S. Hippolyti sermo in illud Proverb. ix, 4: « Sapientia ædificavit sibi domum. » Hunc locum debet præclaro et cultissime doctrinæ viro Christophoro Matthæo Pfaffo, qui eum, cum hæc excuderentur, Græce ex codice Taurinensi 82, excerpta varia veterum scriptorum complectente, descriptum misit Parisiis ad doctissimum collegam meum Jo. Christophorum Wolfium. Pariter apud eundem Fabricium lib. v, cap. 17, *Biblioth. Græc.* tom. VII, pag. 753, inter scriptores, e quibus Catena a Lipomano in Genesim excerpta est, nomen *Hippolytus Romæ*, quem admodum loc. cit., pag. 746, inter scriptores Catenæ ad Psalmos scriptus reperitur *Hippolytus episcopus Romæ*, et alibi passim.

nos docuit doctissimus præsul Justus Fontani-
mus (11). Hujus argumenti præsertim in re nostra
vis omnis ac robur penitus evanescit, si disertis-
sima Prudentii, Leontii, Anastasii, aliorumque,
qui a IV Ecclesiæ sæculo usque ad Nicephorum XIII
sæculi scriptorem floruerunt, testimonia sedulo
perpendere velimus: qui uno ore testantur magnum
Hippolytum episcopum et martyrem vel Portuensis
Ecclesiæ pastorem, vel Romanum, id est Romanæ
provinciæ episcopum fuisse.

Quibus si maximum addatur argumentum dete-
ctæ tanti martyris cathedræ in eodem cœmeterio,
in quo sacra illius pignora Prudentii ævo quiesce-
bant, hanc spartam nos optimis omnibus confecisse

A speramus. Quamobrem nil mirum, si doctissimi
viri ex recentioribus Baronius (12), Bellarmi-
nus (13), Ægydius Bucherius (14), Jacobus Usse-
rius (15), qui Romanum Portum tum aliis rebus
postea, cum Portuensi Hippolyti episcopatu cele-
berrimum appellat, Guillelmus Beveregius (16),
Henricus Dodwellus (17), Joannes Bullus (18),
Joannes Baptista Cotelerius (19), Joannes Liro-
nus (20), alique non pauci, inter quos præsertim
Leo Alladius, Joannes Pearsonius, Cassinus, Du
Cange, cæterique eruditione præstantes, quos lon-
gum esset memorare, spreto hoc futili adversario-
rum argumento, S. Hippolytum Portuensem epi-
scopum esse tuentur atque propugnant.

PARS SECUNDA.

Sebastiani Tillemontii, aliorumque qui eum secuti sunt, conjectura de Orientali sancti
Hippolyti episcopatu; et de illius sede in Portu Romano Homœritarum divinatio a Ste-
phano le Moynes excogitata refellitur, aliaque his de rebus argumenta in medium prolata
rejjiciuntur.

I. *Tillemontii et Ceillierii sententia, qua S. Hippoly-
tum Portuensem episcopum fuisse negant, expo-
nitur.*

Luculentissima veterum scriptorum testimonia,
quæ hucusque recensuimus, quæque constantissi-
mam Orientalium traditionem de Portuensi S. Hip-
polyti sede nobis egregie patefaciunt, doctissimos
viros Sebastianum Tillemontium (21) et Remigium
Ceillierium (22) haud impellere valuerunt, quin
ipsi in contrariam abirent sententiam, et S. mar-
tyris sedem nobis adhuc ignotam judicarent. Ete-
nim silentio Eusebii, et S. Hieronymi verbis firmi-
ter innixi, rejectis posteriorum scriptorum testimo-
niis, præcipuum Portuensis Ecclesiæ decus tan-
quam putidum figmentum respuere non sunt ve-

B riti; sibi enim persuadere non possunt, Portuensem
S. Hippolyti sedem Leontio, Georgio Syncello, cæ-
terisque sequioris ævi scriptoribus fuisse notam,
cum eam reticuerit Eusebius, et S. Hieronymus,
qui diu Romæ fuit, quique Romanas res optime
calluit, ingenue fassus sit se Hippolyti sedem nan-
cisci non potuisse.

Præcipuum tamen Tillemontii sententiam aliqui-
bus abhinc annis rejecit eruditus monachus Joan-
nes Lironus (23) in peculiari quadam dissertati-
cula, qua Hippolytum in Portuensi prope Romam
Ecclesia sedisse probavit. Hanc olim pro sua huma-
nitate nobiscum communicavit vir doctissimus
Justus Fontaninus archiepiscopus Ancyranus editis
libris litterariæ reipublicæ notissimus. In ea Tille-

(11) Dissertation. de sancto Petro Urseolo, pagina
xvii præfat. edit. Romæ anno 1730.

(12) Ad annum 229, § 4, pag. 480, tom. II edit.
cit.

(13) Lib. *De scriptoribus ecclesiasticis*, in tom.
VII Operum, pag. 41 edit. Venetæ cit. Vide etiam
dissertationem historicam ad dictum librum pag.
eadem.

(14) In *Doctrina temporum*, pag. 291 edit. Antwer-
piæ anni 1634. Vide Fabricium, tom. I Oper. S.
Hippolyti, pag. 66.

(15) In notis ad martyrium S. Ignatii, tom. II
*Collectionis SS. Patrum qui temporibus apostolicis
floruerunt*, studio Joannis Baptistæ Cotelerii pag.
175 edit. Antwerpiæ anni 1698.

(16) In codice Canonum Ecclesiæ primitivæ illu-
strato, quod exstat in tomo II citato *Collectionis
SS. Patrum qui temporibus apostolicis floruerunt*
ejusdem Cotelerii, lib. II, cap. 2, § 5, pag. 81 cit.
edit.

(17) Dissert. de Romanorum pontificum primæva
successione, cap. 14, § 19 et 20, pag. 200. Vide
Fabricium citat. tom. I Operum S. Hippolyti, pag.
48.

(18) *Defensio fidei Nicænæ*, sect. II, cap. 8, pag.

98 seqq. apud Fabricium tom. II Operum S. Hip-
polyti, p. 50.

(19) *Ecclesiæ Græcæ monumenta*, tom. II, in notis
pag. 639 cit. edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1691.

(20) *Aménit. de la critiq.*, tom. I.

(21) Tom. III, *Mémoires pour servir à l'histoire
ecclesiastique*, pag. 239, in saint Hippolyte, docteur
de l'Eglise, évêque et martyr: « Il est aussi cer-
tain que S. Hippolyte a été évêque, comme il est
incertain d'où il l'a été. Eusèbe, tant dans son *His-
toire* que dans sa *Chronique*, dit qu'il était évêque
d'une certaine Eglise, sans en exclure aucune que
celle de Bostres. S. Jérôme dit qu'il ne sait, et
même qu'il n'a pu savoir le nom de son évêque. »
Id ipsum repetit in notis sur saint Hippolyte,
not. 2, pag. 572, ubi agit, « qu'on ne sait d'où il a
été évêque. »

(22) *Histoire générale des auteurs sacrés et ecclé-
siastiques*, tom. II, c. 27, p. 317 edit. Paris. anni
1730 sæpius cit., num. 2: « Il fut élu évêque, on
ne sait de quelle Eglise. S. Jérôme nous assure
qu'il s'en était informé, et qu'il n'avait pu en savoir
le nom. »

(23) *Les aménités de la critique*, Paris. an. 1717,
in-8°, tom. I, pag. 124.

montii sententiam solo Eusebii et S. Hieronymi A silentio munitam mirifice ad trutinam revocavit Lironus, solideque probavit recentiores scriptores peculiare quaedam antiquarum rerum notitias scire potuisse, quas antiquiores penitus ignorarunt. Veteres enim codices brevibus quandoque notis ornatos conspiciamus, ex quibus multa posterioribus etiam hisce temporibus litterariæ reipublicæ patefacta sunt, quæ accuratissimos scriptores Eusebium, S. Hieronymum, aliosque penitus latuerunt. Hanc ipsius sententiam doctissimus monachus non paucis probat exemplis, quorum præcipua hic exscribere, aliaque ex integro addere operæ pretium esse putamus.

II. *Recentiores scriptores multa sciverunt, quæ Eusebio et S. Hieronymo fuerunt incomperta.*

Eusebius, et S. Hieronymus Romanarum rerum peritissimus, ut inquit ipse Lironus, nescierunt (24), Caium celebrem ecclesiasticum scriptorem cum S. Irenæo versatum fuisse, et Romanæ Ecclesiæ presbyterum, ordinatumque gentium episcopum. Verum hæc omnia ex duabus præstantissimis notis didicimus, quarum unam ad calcem epistolæ Smyrnensis Ecclesiæ primus divulgavit Usserius (25), alteram vero Photius (26); eique, quamvis quadragesimo et amplius annis post Eusebium et S. Hieronymum ille floruerit, libentissime subscripsit Tillemontius (27), et post eum Ceillierius (28), qui nobis Hippolyti sedem quærentibus Eusebii et S. Hieronymi silentium objiciunt. Hæc quidem solo Photii testimonio sunt innixa, quæque ipse non aliunde didicit, quam ex nota quadam antiquo codici, quo tunc usus est, apposita, quæ Caium Ro-

(24) Eusebius Caii scriptoris meminit in lib. II *Histor. ecclesiasticæ*, cap. 25, ubi agit de martyrio SS. Petri et Pauli apostolorum Romæ, pag. 83: « Sed et Caius quidem vir catholicus, qui Zephyrini Romanæ urbis episcopi temporibus floruit, in eo libro, quem scripsit adversus Proculum patronum sectæ Cataphrygarum, de loco, in quo prædicatorum apostolorum sacra corpora deposita sunt, ita loquitur, etc. » Et lib. VI, cap. 20, pag. 234: « Pervenit etiam ad nos Caii disertissimi viri disputatio Romæ habita, temporibus Zephyrini, adversus Proculum quemdam Cataphrygarum hæresis propugnatores. » Legenda quæ in his locis notavit Valesius, necnon quæ de Caio ipsemet Eusebius, lib. III, cap. 28, p. 122 et alibi, scripta reliquit. S. Hieronymus vero in libro *De viris illustribus*, cap. 59, tom. II *Operum*, pag. 885 cit. edit. Vallarsii, de Caio hæc scribit: « Caius sub Zephyrino Romanæ urbis episcopo, id est, sub Antonino Severi filio, disputationem adversus Proculum Montani sectatorem valde insignem habuit, arguens eum temeritatis, super nova prophetia defendenda, et in eodem volumine Epistolas quoque Pauli, tredecim tantum enumerans, decimam quartam, quæ fertur ad Hebræos, dicit non ejus esse, sed et apud Romanos usque hodie quasi Pauli apostoli non habetur. » Nullibi vero Irenæi discipulus, Romanæ Ecclesiæ presbyter, et gentium episcopus Caius nominatur.

(25) In fine epistolæ circularis Ecclesiæ Smyrnensis de martyrio S. Polycarpi, n. 23, p. 202.

(26) In *Bibliotheca*, cod. XLVIII, p. 35 edit. Rothomagi citat.

manæ Ecclesiæ presbyterum ordinatumque gentium episcopum perspicue indicabat. En ipsiusmet Photii verba Latine reddita: « Comperi adnotatum fuisse, non esse Josephi hoc opus (*De universo*), sed Caii ejusdem presbyteri Romæ agentis, quem et auctorem faciunt *Labyrinthi*; cujus etiam dialogus est adversus Proculum quemdam hæresis Montanistarum defensorem. » Et paulo post: « Hunc Caium presbyterum Romanæ Ecclesiæ fuisse affirmant sub Victore et Zephyrino pontificibus, ordinatumque gentium episcopum. »

Julium Africanum, magni nominis historicum, omnium fere martyrum qui Romæ vel in Italia passi sunt, Acta conscripsisse Tillemontius docet (29), non quidem Eusebii aut S. Hieronymi auctoritate fretos, sed brevissima quadam præfatione Actis S. Symphorose apposita edoctus, quæ hujusce rei notitiam, prisca ævi scriptoribus incompertam, servavit. Quinimo ipsammet Africani *Chronographiam* Latinitate donatam, antequam Eusebii *Chronicon* Latinis innotuisset, antiqua nota emunctæ naris virum Joannem Pearsonium (30) edocuit, ex qua demum ipse recte conjecit, hujusmodi *Chronographiæ* sequiori ævo consules additos fuisse primum ab anno Christi 252, in quo Africanus desinit, usque ad annum 349, et rursus ab hoc anno usque ad 362. Hæc quidem omnia Eusebio ac S. Hieronymo incomperta fuerunt, nosque etiam latuissent, nisi antiqui codices ex antiquioribus descripti notas hasce tantarum rerum indices bono quodam fato integras servassent. Nemo pariter ex veteribus tradidit, epistolam 84 S. Basilii *ad Medicinum* non esse S. Basilii, sed Gregorii Nysseni, et quod notabilius

(27) Tom. III citat. pag. 174, ubi agit de Caio presbytero Romano, deinde episcopo gentium, et Ecclesiæ doctore: « Photius assure que l'on disoit qu'il avoit été prêtre de Rome sous les papes Victor et Zéphyrin, et cite une note d'un anonyme plus ancien que lui, qui dit positivement qu'il étoit prêtre, et qu'il demeuroit à Rome. Photius ajoute qu'on tenoit encore qu'il avoit même été ordonné évêque des nations. »

(28) Tom. II cit., cap. 25, p. 240.

(29) Tom. III citato, pag. 257, ubi agit de Julio Africano: « Les actes de sainte Symphorose, célèbre martyre de Tivoli sous Adrien, disent que nous apprenons d'Eusèbe qu'Africain avoit écrit les Actes de presque tous les martyrs qui avoient souffert à Rome et dans l'Italie. On ne sait de ce de ce témoignage. Car d'un côté nous ne voyons point que ni Eusèbe ni S. Jérôme attribuent rien de semblable à Africain, et d'autre part il est assez difficile d'accuser ces Actes de mensonge, d'autant que leur simplicité et leur brièveté qui les rendent recommandables, semblent les exempter de ce reproche. Nous savons aussi que nous avons perdu une grande partie des écrits d'Eusèbe, et entre autres son livre des *Martyrs*, dans lequel il pouvoit l'avoir dit plutôt que dans aucun autre. Nous pouvons ajouter à cela, qu'Africain ayant été député à Héliogabale qui étoit alors à Rome, un homme curieux de l'histoire comme il étoit, pouvoit aisément y avoir demandé des mémoires sur les principaux martyrs d'Italie. » Videndus Lironus, loc. cit., pag. 129.

(30) Dissertation. posthum., pag. 98.

est, epistolam 74 ejusdemmet S. Basilii scriptam A tantummodo, non vero missam fuisse (31). Penitissimam hanc notitiam Jacobus Combetisius (32) ex hujusmodi notis deduxit, quas in antiquis quibusdam codicibus nactus est, easque in publicos eruditorum usus vulgavit.

III. Variis rerum exemplis hujusmodi sententia roboratur.

Quisnam ex veteribus docuit præstantissima Sedulii poemata, quæ diutius inter schedas incomposita jacuerunt, a Turcio Rufo Asterio meliori ordine fuisse digesta et in lucem emissa? Profecto hæc viris doctissimis abscondita fuissent, nisi antiqua nota, quæ in tribus antiquissimis Sedulii codicibus reperta est, peculiarem et reconditam hanc notitiam patefecisset. Illam omnium primus evulgavit B Jacobus Sirmondus ex codice Rhemensi, deinceps Jacobus Usserius ex codice Anglicano (33), demum nosmetipsi emendatiorem eandem reperimus in antiquissimo Sedulii codice bibliothecæ Ottobonianæ nono circiter sæculo exarato, in quo, post epistolam ad Macedonium, quam integram emendatamque vulgavit paucis abhinc annis Christophorus Cellarius in edit. Prudentii, hæc adnotantur: « Hoc opus Sedulius inter chartulas dispersum reliquit, quod recollectum, adunatum, atque ad omnem elegantiam divulgatum a Turcio Rufo Asterio quinto vicario consule ordinario, atque patri- cio (34); » mox sequitur epigramma:

*Summe sacer meritis, veracis dicta poetæ
Quæ sine figmenti condita sunt vitio.
Quo caret alma fides, quo sancti gratiæ Christi
Per quam justus ait talia Sedulius,
Asteriique tui semper meminisse jubeto,
Cujus ope et cura edita sunt populis.
Quæ, quamvis summi celebrent per sæcula fastus,
Plus tamen ad meritum est, si viget ore tuo.*

Ad calcem poematis hæc habentur, quæ etiam Mabilionius vulgavit (35): « Incipit ars Sedulii poetæ, qui primo laicus in Italia philosophiam didicit, postea cum aliis metrorum generibus heroicum metrum Macedonio consulente docuit, in Achaia libros suos scripsit tempore imperatorum minoris Theodosii filii Arcadii, et Valentiniani filii Constantii. Pax. »

IV. Tillemontii argumentum ex Eusebii et sancti Hieronymi silentio desumptum contra Portuensem sancti Hippolyti sedem nequidquam concludit.

En igitur quo pacto sequioris ævi scriptores peculiare quasdam rerum notitias nacti sunt, quæ

(31) Adeundus Lironus loc. cit., pag. 153.
(32) Editus ab eo est *Basilii restitutus*, in quo ejusdem S. Patris Operum ex optimis mss. textum castigavit, auxit, illustravit, et versiones recensuit. Edidit hoc opus Parisiis an. 1679, 2 vol. in-8°.

(33) Hac de re legendus est Fontaninus in *Antiquitatibus Hortæ*, lib. II, cap. 3, § 5, pag. 225 seqq. edit. Romæ anno 1708, ubi ad nostram sententiam instituitur sermo. Adeundus etiam Lironus loc. cit., pag. 151.

(34) Vide Fontaninum loc. cit., pag. 226 et 227.

(35) *Vetera Analect.*, pag. 387 cit. edit. Paris. 1725. Legendus etiam Fontaninus loc. cit. p. 230,

Eusebio, S. Hieronymo, aliisque antiquis scriptoribus penitus incognitæ fuerunt; ideoque nemo non videt quam periculosum quandoque sit hoc argumenti genus: Eusebius et S. Hieronymus nesciunt ubinam gentium S. Hippolytus episcopus fuerit; ergo Leontius, Anastasius, alique posteriores illius episcopalem sedem scire non potuerunt. Quod quidem argumenti genus, si rectoribus sanioris criticæ regulis accensendum esset, Henrico Dodwello (36) infensissimo sanctorum Christi martyrum hosti manus victas profecto nos dare oporteret, cui Tertulliani, Eusebii, Epiphani, Theodoret, aliorumque veterum scriptorum silentium maximum, ut ipse credidit, rationis suppeditavit momentum, ut S. Irenæum celeberrimum Lugdunensium antistitem, Hippolyti nostri magistrum, ex illustri martyrum albo impune deleret. At nimiam hanc Dodwelli confidentiam, ne dicamus temeritatem, firmissimis certissimisque argumentis coercuit doctissimus monachus Renatus Massuetus (37), cujus verba, utpote rem nostram mirifice illustrantia, hic exscribere non gravabimur. « Verum, inquit, ut ad Tertullianum, Eusebium, Epiphanium, Theodoretum, et alios, quos in causæ suæ defensionem citat Dodwellus, pedem referamus; illi quidem Irenæum nusquam appellant martyrem, sed nihil aliud ad summum ex eorum silentio colligi potest, nisi quod ad eorum notitiam Acta martyrii non pervenerint, aut martyrem fuisse nescierint.

C. Ex eo vero quod ad Tertulliani, Eusebii, Epiphani, et aliorum quorundam Orientalium scriptorum notitiam martyris alicujus Occidentalis Acta non pervenerint, martyrem fuisse confidenter negare a ratione prorsus alienum videtur. » Et paucis interjectis: « Sed ut causæ jugulum propius adhuc petam, Eusebius, cujus silentium adeo urget Dodwellus, Hippolyti non semel meminit, catalogum ejus operum texit, episcopum fuisse dicit, martyrem nusquam. Martyrio vitam finisse certissimum esse debet vel ipsi Dodwello; nam in iis ipsis quæ profert Theodoretus adversum Irenæi martyrium locis martyr appellatur. » Si igitur Eusebii silentium, quod nobis objiciunt Tillemontius et Ceillierius, Hippolytum nostrum venerando martyris titulo exuere minime valet, nec Portuensis quidem ipsius sedes, tot egregiis veterum scriptorum testimoniis roborata, eodem licet silente Eusebio, nusquam profecto evanescent. Sed quid Massuetum ap-

ubi hæc fuse narrantur.

(36) Dissert. 3 in Irenæum. Videndus etiam Cave in *scriptorum ecclesiasticorum Historia litteraria*, tom. I; p. 67, sæculo Gnostico, qui eodem argumenti genere, sæculorum sequiorum commentum S. Irenæi martyrium dicit: « Quod vero Irenæus martyr fuisse vulgo dicatur, id sequiorum potius sæculorum commentum censendum erit; certe ignorasse videntur vetustiores Tertullianus, Eusebius, Augustinus, Theodoretus. »

(37) Dissert. præv. in Irenæi lib., 90, 91, § 31, 32, 33.

pellamus, cum ipsemet Tillemontius hoc idem argumenti genus, quo Portuensem Hippolyti sedem convellere conatus est, mutata deinde sententia, improbare non una voce dubitaverit : primo, ut senatoriam S. Appollonii dignitatem solo Hieronymi testimonio munitam adversus Scaligerum vindicaret (38) ; deinceps, ut S. Hieronymum ab Henrici Valesii et Petri Danielis Huetii censura defenderet (39) ? Etenim cum S. doctor in *virorum illustrium Catalogo* scripsisset Ambrosium Hippolyti exemplo Origeni stimulos addidisse, ut sacros utriusque Testamenti codices doctissimis commentariis illustraret, et superius recensiti auctores sanctum Hieronymum ex male intellecto Eusebii loco deceptum hæc posteris tradidisse dicitassent, ipse Tillemontius, ut hujusmodi argumento occurreret, respondit S. Hieronymum non paucos legisse libros, quorum notitia ad nos minime pervenit, quorum præsertim ope ea, quæ Eusebium lauere, ipsi tato innotescere potuerunt. Si igitur S. Hieronymo res Eusebio plane incomperatas narranti integram fidem præstare haud non prohibet Tillemontius, cur in re nostra Leontii et Anastasii testimonia, quæ S. Hippolytum Portus Romani episcopum produunt, inter aniles fabulas recensenda esse pronuntiat ? Præsertim cum ipse alias recentioris scriptoris testimonium respuere non sit ausus, qui omnium primus illius sedis nomen nobis patefecit, quam in

A Cappadocia obtinuit S. Alexander, priusquam ad Hierosolymitanam cathedram evectus esset, quod antiquis omnibus fuit plane incomperatum (40).

V. Nonnulla S. Hippolyti opera Eusebio et S. Hieronymo fuerunt ignota, quæ Leontio et Anastasio patuere.

Hoc sane nemini, nostro quidem iudicio, persuadere poterit Tillemontius, cum Leontius ipse, et Anastasius, Portuensem S. Hippolyti sedem ex incorruptis vetustatis monumentis Eusebio et ipsimet S. Hieronymo ignotis nancisci potuerint, eodem ferme pacto quo ipsius S. episcopi sermones de *benedictionibus Abraham* (41), et de *theologia et incarnatione contra Beronem et Helicem* (42), Eusebio et sancto Hieronymo incognitos invenerant. Nec mirum cuiquam hoc esse debeat ; Eusebius enim (43) et S. Hieronymus (44), universa Hippolyti nostri scripta reperire non potuisse ingenue fatentur. Quæ cum ita sint, tantam profecto ex Eusebii et S. Hieronymi silentio rationum vim manare non videmus, quæ disertissima Leontii et Anastasii testimonia penitus obruant evellantque. Nec quis nobis illud objiciat, memorata a Leontio et Anastasio Hippolyti opuscula ab eruditissimis quibusdam in dubium revocari, ac etiam ex genuino tanti Patris operum catalogo non levibus argumentis extrudi cum de his dubitent Tillemontius (45), Jacobus

(38) Tom. III, sæpius citato, p. 613, Notes sur saint Apollone, sénateur, note 1 : « Sur les titres qu'on lui donne de sénateur et d'apologiste. »

(39) Eodem tom. III, Notes sur Origène, not. 47, pag. 764, ubi : « Il est certain que ce que dit S. Jérôme n'est point fondé, s'il ne l'est que sur cet endroit d'Eusèbe ; et il est certain encore que ce saint n'est point incapable de faire des fautes de cette nature. Mais comme aussi il avait lu bien des livres que nous n'avons pas, et qu'il peut y avoir trouvé ce qui n'est pas dans Eusèbe, nous n'osons pas l'accuser d'une faute parce qu'il peut l'avoir faite, et nous avons cru le pouvoir suivre dans une chose indifférente où nous n'avons pas d'assurance qu'il se soit trompé. »

(40) Eodem scilicet tom. III, p. 415, in S. Alexandre, évêque de Jérusalem et martyr : « Il fut fait premièrement évêque dans la Cappadoce ; les anciens ne marquent point de quelle ville. On trouve dans un Grec moderne que ce fut de Fladiade, ville de la métropole de Navarze ; il veut dire Flaviade, ou Flaviopole de la seconde Cilicie, dont Anazarbe était métropole. Et il se peut faire que cette ville ait été retranchée de la Cappadoce, comme quelques autres, pour être jointe à la Cilicie, et qu'elle ait conservé la mémoire que S. Alexandre avait été son évêque : ce qu'Eusèbe n'avait pas su. » Nomen urbis, ubi S. Alexander antequam patriarcha Jerosolymitanus renuntiaretur sedit, retinet Eusebius, et S. Hieronymus. Legendus Vallarsius t. II Operum S. Hieronymi in libro *De viris illustribus*, cap. 62, p. 888, not. f, ubi observat, quod e quinto libro Juris Græco-Romani, ubi de translationibus episcoporum, nomen urbis *Flavia* fuisse deducatur.

(41) Exstat fragmentum sermonis S. Hippolyti episcopi et martyris ex *benedictionibus Abraham* a Leontio Byzantino lib. I *contra Nestorium et Euty-*

C *chen* apud Fabricium tom. II Operum S. Hippolyti, p. 45, cujus titulum : Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος ἐκ τῶν εὐλογιῶν τοῦ Ἀβραάμ. S. Hippolyti episcopi et martyris ex *benedictionibus Abraham*, ubi notat apposite ipse Fabricius, in Latina versione edita Leontii esse scriptum ex *benedictionibus Balaam*, vitiose quidem, ut ipse opinatur.

(42) Sermo hujusmodi citatur ab Anastasio presbytero et apocrisiario Romæ in citata epistola ad *Theodorum presbyterum Gangrensem*, cujus verba nonnulla in prima dissertationis hujusce parte relata sunt. Hic exstat apud Fabricium tom. I Operum S. Hippolyti pag. 225. Et de eo videnda quæ idem Fabricius in suæ *Bibliothecæ Græcæ* libro v, c. 1, tom. V, p. 207, adnotavit, ubi observat quoad nomen *Helicem*, in codice Regio, et Colbertino Nicephori CP. mss. contra impugnatores sacrarum imaginum, in quo S. Hippolyti fragmenta servata sunt, legi : Ἠλικίου τῶν ἀπειριῶν, pro qua lectione suspicatur Fabricius legendum esse Ἠλικιῶν τῶν ἀπειριῶν, ut sensus sit : *Adversus Beronem et hæreticos alios ejus æquales*. Exstat quoque idem sermo apud Canisium tom. I *Antiq. lection.*, p. 13 seqq. cit. edit. Amstelodami anni 1725.

(43) *Hist. eccl. lib. vi, c. 22, p. 286*, ubi de S. Hippolyti scriptis hæc ait : *Ex reliquis autem illius scriptis, hæc sunt quæ ad nostram notitiam pervenerunt*. Et paulo post : *Sed et alia plurima apud alios asservata licet reperire*.

(44) Lib. *De viris illustribus*, c. 61, pag. superior cit. 888 : « Scripsit (Hippolytus) nonnullos in Scripturas Commentarios, e quibus hos reperi. »

(45) Tom. III citato, p. 248, ubi agit de octo S. Hippolyti testimoniis ab Anastasio descriptis ex libro *contra Beronem et Helicem* : « Ces passages sont importants, fort beaux et fort clairs pour la vérité. Mais c'est cela même qui fait douter s'ils sont du grand Hippolyte. »

Basnagius (46), Dupinius (47), alique : quamvis ea tueantur Canisius (48), et quamplurimi doctissimi viri inter quos Georgius Bullus (49), qui peculiari quadam disquisitione fragmenta ab Anastasio collecta, tanquam genuina Hippolyti nostri monumenta, probavit. Etenim, quomodocunque sese res habeat, variae doctorum virorum de his scriptis sententiae nunquam Portuensi Hippolyti sedi officere possunt. Nam, etsi haec fragmenta dubiae fidei, imo et falsa essent (quod tamen peritiores critici aperte et palam firmare haud sunt ausi), tamen cum eadem, consentientibus fere omnibus, vetustissima sint, vetustissimum quoque de Portuensi S. Hippolyti sede testimonium nobis suppeditant. Fragmenta ab Anastasio allata tantam redolent antiquitatem, ut longe ante Anastasii aetatem exarata nemini dubium esse debeat. Beron et Helix, quorum haeresis scriptis hisce tam acriter refellitur, tertio vix saeculo innotuerunt, quapropter eorum sectarios septimo adhuc saeculo, quo Anastasius floruit, perdurasse, eosque eximio hoc sermone confutatos fuisse nemo unquam autumabit (50).

VI. *Antiquissimum de Portuensi S. Hippolyti sede ex ipsius operum titulis notisque deducitur argumentum.*

Vetustissima igitur fragmenta, integris Hippolyti nostri titulis insignita, non modo Portuensem ipsius sedem Eusebio et S. Hieronymo incognitam nobis tuto patefaciant, verum etiam communem Graecorum de eadem traditionem, non quidem recenter subortam, sed longe ante Leontii et Anastasii aevum passim et ubique per ipsos propagatam, evidentissime demonstrant. His profecto argumentis omnem

A doctorum virorum basitationem de Portuensi S. Hippolyti sede penitus de medio tollendam censemus, utpote quae, ut toties diximus, solo Eusebii et S. Hieronymi nitatur silentio; quod non tam magni in re nostra momenti esse facile quispiam cognoscere poterit, si ejus originem repetere ab ovo voluerit. Hanc non aliunde derivasse putamus, quam ex veterum librariorum oscitantia, qui in describendis S. Hippolyti nostri aliorumque veterum Patrum titulis, praecipuos quosdam ex ipsis titulos non raro omiserunt. Hinc in vetustissimis celeberrimarum bibliothecarum codicibus S. Hippolytum modo *episcopi et martyris*, modo *episcopi* tantum, modo *martyris*, modo denique solo *Hippolyti* nomine designatum deprehendimus, tacito semper sedis, quam obtinuit, nomine, quod tamen alii non pauci, iique antiquissimi codices manifestant. Huic conjecturae nostrae maximum addunt ponderis momentum sanctus Hieronymus et Photius, quorum primus, dum in *virorum illustrium Catalogo* S. Irenaei (51) et S. Hippolyti (52) nostri meminit, ipsos *episcopos* nominat, *martyres* nuspiam, cum alibi eosdem conspicuo etiam *martyris* titulo insigniverit (53). Photius codice cxxi (54), quaedam ipsius S. Hippolyti opuscula recensens, *episcopi et martyris* titulos ipsi debitos omnino praeterlit. Dum vero codice cccii (55), Danielis interpretationem ab ipso adornatam refert, illum et *episcopum et martyrem* disertim appellare non omittit. Quas quidem tam diversas scribendi formas non aliunde, praeterquam ex variis codicum inscriptionibus, quibus usi sunt Eusebius, S. Hieronymus et Photius, fluxisse judicamus. Sublatis itaque tot tantisque doctorum virorum dubiis ex

(46) In animadversionibus de vita, morte et scriptis S. Hippolyti apud Canisium *Lectio. antiq.*, tom. I, p. 10 edit. Amstelodami 1725, n. 7 : « Dubia sunt fragmenta adversus Beronem et Helicem. » Quamquam p. 12 fateatur « Opus illud a multis ambabus ulnis recipi, et validis rationum momentis Hippolyto vindicari; et rejici minime posse, ut nuperrime supposita, dum legantur in excerptis Anastasii, qui jam ante octingentos annos vixit, et laudentur apud Theodoretum. »

(47) *Nouvelle bibliothèque des auteurs ecclésiastiques*, in *S. Hippolyte*, tom. I, pag. 142 edit. Paris. anni 1690. « Les recueils, ou plutôt les extraits tirés par Anastase le Bibliothécaire des sermons d'Hippolyte sur la théologie et sur l'incarnation, contre Béron et Hélix, hérétiques de la secte des Valentiniens, donnés par Turrien et par Canisius, et reportés en grec par Anastase dans ses *Recueils* donnés au public par le P. Sirmond, paraissent fort anciens; mais il n'est pas certain qu'ils soient d'Hippolyte. »

(48) *Antiquis lectionibus*, tom. I, in monito ad excerpta ex libro Hippolyti martyris et episcopi Portuensis de *theologia et incarnatione contra Beronem et Helicem haereticos*, pag. 2 : « Porro cum Hippolytus adversus omnes haereses scripserit, et Eusebii tempore, ipso Eusebio teste, multae ejus lubricationes (quarum relatione Eusebius superedet) passim fuerint asservatae, difficile creditu non est inter illas etiam fuisse hoc de *theologia et incarnatione* opus contra Beronem et Helicem Valentiniiani haeretici desertores. » Adversus varias in hujus-

modi opus oppositiones eo in loco Canisius etiam respondet.

(49) *Defensione fidei Nicænae*, sect. 12, cap. 8, pag. 98. Exstat aliqua hujusce dissertationis pars apud Fabricium t. II *Operum S. Hippolyti*, p. 50, ubi illam legimus, et argumenta, quae contra hujusmodi Hippolyti opus ab obtrektoribus afferuntur, refutata optime observavimus.

(50) De haeresi Beronis et Helicis legendus Basnagius in citatis animadversionibus, p. 12, n. 8.

(51) In libro *De viris illustribus*, cap. 35 : « Irenæus. . . jam Photino prope nonagenario ob Christum martyrio coronato in locum ejus substituitur, » p. 859, tom. II *Operum* edit. citatae Vallarsii.

(52) Cap. 61, eodem libro, p. 885 : « Hippolytus cujusdam Ecclesiae episcopus. »

(53) In *Commentario in Isaiam*, lib. xvii, c. 64, p. 761, tom. IV edit. Veronae ann. 1735 : « De quibus diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus, episcopus *Lugdunensis* et *martyr*, multarum originem explicans haeresum, et maxime Gnosticorum, qui per Marcum Aegyptium Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas deceperunt, miscentes fabulis voluptatem et imperitiae suae nomen scientiae viudicantes. » Hippolytum nostrum *martyrem* vocat in praefatione *Commentarii super Matthæum*, p. 7, tom. VII *Operum* edit. ejusdem anni 1737, et alibi.

(54) Pag. 301 cit. edit. Rothomagi ann. 1653 : « Lectus est libellus Hippolyti. »

(55) Pag. 525 : « Lecta est Hippolyti episcopi et martyris interpretatio in Danielicum. »

Eusebii ac S. Hieronymi silentio tantum manantibus, Hippolytus noster tot eximiis suadentibus monumentis, recte quidem ac tuto imposterum Portuensis episcopus dicendus, et quasi postliminii jure, suffragantibus quoque aliquibus vetustissimorum codicum notis, Portuensis Ecclesiae restitendus est, ex qua Tillemontius alique ob nonnullas conjecturas Eusebii et S. Hieronymi silentio tantum innixas, illum immerito divulserant.

Veterum hujusmodi notarum præstantia ex mox recensitis exemplis cuilibet comperta esse potest, nullumque de earum ingenuitate dubium cuiquam oriri posse censemus, quasi fictitiæ essent ac librarium somnia redolerent. Veteres enim librarii, spe majoris lucri illecti, ea tantummodo aliquoties confinxerunt, quorum ope libros suos pretiosiores redderent cariusque venditarent: ideoque putidissima quædam commenta, quæ forsitan emptorem tam facile nancisci non poterant, sanctorum Ambrosii, Hieronymi, Chrysostomi, aliorumque magnorum virorum nominibus ornarunt, ut inexpertis emptoribus fucum facerent. Verum S. Hippolyti sedes vel Portuensis, vel Arabica, pretiosorem codicem efficere haud poterat, ideoque cum illi ejusdem S. episcopi opera ex antiquioribus codicibus descripserint, notas a veteribus margini appositas, vel titulos fidelissime exscripsisse fatendum est (56). Demum earumdem notarum brevitatis et simplicitatis omnino falsi suspicionem de medio tollunt, quia in ipsis nec inanes verborum habentur circuitus, nec portenta, vel incredibilia narrantur, quemadmodum fieri solet in Actis sanctorum a Metaphraste editis, quæ merito omnes docti viri rejiciunt. In nostris notis solummodo habetur, cujusnam, exempli causa, Ecclesiae Caius presbyter fuerit, vel episcopus; quo anno Agobardus (57) Lugdunensis natus sit; quo tempore ex Hispaniis in Galliam Narbonensem

A venerit, et demum quando ordinatus fuerit episcopus. Hæc omnia de Agobardo, quorum nonnulla silentio præterierunt Ado Viennensis ad ann. 810 (58), Hugo (59) Flaviniacensis ad ann. 821, et auctor *Chronici S. Benigni* Divionensis ad ann. 840 (ideoque Papirio Massonio (60) et Stephano Baluzio (61), Agobardi editoribus prorsus incomperata), multis abhinc annis a diligentissimo veterum monumentorum investigatore Joanne Mabillonio (62), deducta fuerunt ex vetustissimo codice Bedæ *De temporibus*, qui quondam fuit bibliothecæ Lugdunensis, quæ misere incendio assumpta fuit, ex cujus flammis ereptus in Joannis Boscii manus devenit, et postmodum in Vallicellanam bibliothecam est translatus. In hoc præstantissimo codice ipsiusmet, ut putant, Agobardi manu hæc adnotantur: « 779 : Hoc anno natus sum. 782 : Hoc anno ab Hispaniis in Galliam Narbonensem veni. 792 : Hoc anno Lugdunum a Gothis primum. . . 804 : Benedictionem indignus suscepi. » Deinceps alia, ut videtur, manu : « 816 : Iste cathedra potitur anno octavo. 840 : Hoc anno sanctæ memoriæ Agobardus Lugdunensis episcopus obiit VIII Idus Junii (63). » Hoc præclarissimum vetustatis monumentum, quod beneficio tanti viri vulgatum fuit, ista omnia nos docuit quæ majores nostri penitus ignorarunt. Agobardi mortem hoc eodem anno et die referunt supra laudatus auctor *Chronici S. Benigni* Divionensis (64), et Martyrologium Ecclesiae Lugdunensis, quod hæc ipsa die sancti viri memoriam exhibet Cætera, nec longiores simus, Gallicarum antiquitatum studiosis discutienda relinquimus.

VII. Tales notæ nequaquam a librariis confictæ, sed vel ab ipsis scriptoribus, vel ab eorum amicis, seu discipulis, aut saltem peritis viris fuerunt appositæ.

Breves igitur notas, quæ in vetustis codicibus

Biblioth. P. tom. XVI, p. 768.

(59) Hugo, ex monacho Viridunensi Flaviniacensis in ducatu Burgundiæ abbas electus, claruit anno 1101, scripsitque *Chronicon Viridunense* in duas partes distributum, primam a Christo nato ad annum 1002, alteram ab eodem anno ad 1102. Opus istud thesaurum undecimi præsertim sæculi incomparabilem vocat Labbæus, qui illud ex ipso auctoris autographo in bibliotheca Jesuitarum Claromontanorum asservato edidit *Biblioth. nov. mss.*, t. I, pag. 75. Vide Cave tom. II citat., pag. 185, et Oudinum tom. II, sæcul. XI, p. 886.

(60) In Synopsi Agobardi apud Baluzium, tom. I, fol. 3.

(61) In notis, p. 4.

(62) *Iter Italicum*, tom. I, pag. 67 edit. Lutetiæ Paris. anno 1724, ubi agit de bibliotheca Vallicellana, in qua prædictus Bedæ codex asservatur.

(63) In eodem codice hæc statim sequuntur : « Ludovichus (sic) quoque imperator defunctus est x Kal. Julii; et memorabile atque insigne opus, quod Forum Vetus vocabatur, Lugduni corruiet ipso die intrantis autumnii, quod steterat a tempore Trajani per annos fere 700. 841 Amolo, præfati episcopi diaconus, ordinatus episcopus Lugduno XVI Kal. Februarii. »

(64) Vide *Acta sanctorum*, mensis Junii tom. I, die sexta, p. 748 edit. Venetæ anni 1741, ubi multa

(56) Vide Lironium, p. 131 et seqq.

(57) « Agobardus, gente Gallus, natus ann. 779, anno vero 813 ex Hispania in Galliam Narbonensem venit, anno 813 Leidrado archiepiscopo Lugdunensi senectute gravato coepiscopus substitutus est, eoque paulo post in monasterium Suessionense secedente anno 816 thronum Lugdunensem deinceps solus tenuit. . . Anno 840 Ludovicum ad tuendum litus orientale Rheni fluminis profectum secutus VII Idus Junii apud Sanctonas obiit. Acri erat ingenio, nec vulgari eruditione, quæstionum theologiarum peritissimus, disciplinæ Ecclesiae canonumque antiquorum consultissimus iudex, vindex acerrimus. » Hæc de illo scribit Cave *Hist. litter.*, t. II, pag. 11, ubi pag. 12 illius Opera recenset, quæ cura Papirii Massonii Parisiis anno 1605 in-8 prodierunt, quæque castigatus recensita Stephanus Baluzius Parisiis anno 1666, 2 vol. in-8, edidit, notisque illustravit; quæ quidem pulcherrima est et accurata editio: hanc editionem novissimæ *Biblioth. PP.* curatores tom. XIV, p. 234, expresserunt.

(58) Ado etiam Gallus anno 859 archiepiscopus Viennensis renuntiatus, inter varia opera a Cave tom. II citato, p. 52, recensita, *Breviarium chronicorum de sex mundi ætatibus*, a mundi initio ad annum 874 perductum, composuit, prodiitque seorsim Parisiis ann. 1522, et cum S. Gregorio Turonensi Parisiis 1512 et 1567, Basileæ 1568, et quædam in

quandoque occurrunt, hoc uno exemplo non a librariis temere confictas satis superque constare arbitramur; sed easdem ab ipsismet scriptoribus, vel ab eorum amicis, vel discipulis, vel demum a peritis viris propriis codicibus appositas fuisse credimus; eoque magis, quia sæpe accidit, ut easdem res ipsæ exhibeant, quæ cum antiquis ac fide dignis auctoribus mire consentiunt. Ita in antiquissimo codice bibliothecæ Ottobonianæ, in quo habentur orationes quamplurimæ, S. Gregorii Nazianzeni ad orationem iu sancta Lumina huiusmodi nota in margine habetur: Οὐτος δογματικὸς ἐρρέθη ἐν Κωνσταντινουπόλει, « hic (nempe sermo) dogmaticus dictus est in Constantinopoli, » quæ etiam legitur in sequenti oratione in Pentecosten. Quas quidem orationes S. Gregorium Constantinopoli habuisse recte ex antiquis monumentis docet Tillemontius (65). In codice Casanattensi (66), ante octingentos annos Longobardicis litteris exarato, in quo habetur genuinus Bedæ *Cyclus*, qui, ut docuit Magnus Norisius (67), ab anno Christi 532 usque ad annum 1063 producitur, multa scitu digna singulis fere annis adnotata sunt, quorum hic aliqua referre non piget. Primo igitur hæc habentur: « Primus Dionysii circulus a Justiniani principis anno 6, qui regnavit annos 38, » quæ omnia veritati prorsus sunt consentanea; Dionysium enim Exiguum suum *Paschalem cyclum* ab anno 6 Justiniani imperatoris, qui incidit in annum 532, auspicasse, multis veterum testimoniis probavit idem Norisius (68), eundemque imperatorem annis 38, non 40, ut quidam perperam scripserunt, regnasse, alibi idem eminentissimus auctor fuse demonstrat (69). In eo-

de S. Agobardi archiepiscopi Lugdunensis cultu, Actis et ætate erudite proferuntur.

(65) Tom. IX, *Mémoires pour servir à l'histoire ecclésiastique*, pag. 462, in saint Grégoire de Nazianze, article 66, des oraisons 38, 39, 40, 44, 31 et 26 de saint Grégoire.

(66) Num. 314.

(67) Dissertatione 3 de cyclo paschali Ravennate annorum 95, tom. II Operum edit. Veronæ an. 1729, pag. 754.

(68) Dissert. 2 de paschali Latinorum cyclo, p. 723 et seqq. tom. II Operum citatæ editionis.

(69) Dissert. historicæ de synodo quinta, § 2, tom. I Operum, pag. 683: « Idque colligitur ex anno obitus Justiniani imperatoris. »

(70) Eginhardus, natione Germanus, Caroli M., qui obiit an. 814, a secretis, imperatori suo admodum charus fuit. Præter *Vitam Caroli Magni, Annales etiam rerum gestarum Pipini regis, Caroli Magni et Ludovici Pii*, ab anno 741 ad annum 829, conscripsit, qui pluries fuerunt editi, præsertim a Duchesno *Scriptorum Franciæ* tom. II, ubi vide p. 29, ad an. 774 edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1686.

(71) Chronicon Augiense est sæculi x, et incipit ab anno Christi 709, desinitque ad annum 954. Exstat apud Stephani Baluzii *Miscellanea* novo ordine digesta et aucta, opera et studio Joannis Dominici Mansi, tom. I edit. Lucæ anni 1761. Lege p. 120, ubi ad annum 773 hæc scripta reperiuntur: « Capta est Italia a Francis, et Carolus Romam pervenit. »

(72) Chronicon huiusmodi est sæculi ix, illudque pariter edidit Baluzius tom. et pag. citatis: incipit

dem codice inter annum Christi 773 et 774, indicatione xii, hæc leguntur: « Hac indicatione venerunt Franci in Italiam. » Francos eodem anno Caroli M. ductu in Italiam fuisse progressos, testantur antiqui scriptores Eginhardus (70), *Chronicon Augiense* (71), et *Chronicon brevissimum monasterii S. Galli* (72), a Baluzio edita (73). Eusebius lib. III, cap. 24, *De vita Constantini Magni*, scripsit (74) se omnes ejusdem Constantini leges ac epistolas, ab ipso imperatore datas, quæ ad fidem catholicam spectabant, separato volumine colligere velle, quod num ipse præstitisset, viros doctos diutius latuit; penitusque ipsi ignorassent, nisi Henricus Valesius antiquam codicis Medicæi notam vulgasset, ex qua Eusebium supra laudatarum epistolarum ipsius Constantini Magni codicem confecisse (75) aperte colligitur. Ex his igitur, quæ hucusque de antiquis notis, in vetustis codicibus quandoque existentibus fuse nimis, quam par erat, disputavimus, satis superque probasse nobis suademus, easdem notas inter veterum librorum somnia ac mendacia haud recensenda esse. Superiora enim exempla aperte nos docent, eas vel ab ipsismet auctoribus codicibus suis, vel ab ipsorum discipulis, qui præceptoris sui res gestas probe noverunt, vel demum a peritis et doctis viris quandoque fuisse appositas; qui, etsi scriptoribus ipsis posteriores ætate fuerunt, tamen optimis monumentis edocti, si quid unquam ad codicum suorum oram adnotarunt, non aniles fabulas, sed res sibi plane compertas posteris tradiderunt, quod quidem clarissime nobis innotuit, dum ea, quæ in eisdem notis narrantur, incorruptis vetustatis monumentis ad

ab an. 691 usque ad an. 814. In eo ad annum 774 legitur: « Hoc anno perrexit dominus Karolus ad Romam ad sanctum Petrum, et revertens inde acquisivit Peccunia (melius Pavia) civitate, sive Cicino (melius Ticino) cum rege Desiderio, et cum gaudio reversus est in Francia. »

(73) In eodem tom. I, pag. 120 citatæ ejusdem editionis.

(74) Citato lib. III, cap. 24, pag. 592, ubi agit quomodo Constantinus episcopis et plebibus religiosas litteras sæpius scripserit; ubi ait: « Sed et alia plurima ejusmodi scripsit, ac pene innumera-biles exaravit epistolas; nunc episcopis præscribens ea quæ ad Ecclesiarum Dei utilitatem spectabant; nunc ipsas plebes per litteras compellens, fratresque et conservos suos nominans Ecclesiæ populos, vir beatissimus. Verum hæc separato volumine colligere, alias fortasse otium fuerit, ne hujus historiæ nostræ series interrumpatur. »

(75) Hæc sunt Valesii verba ad hunc Eusebii locum: « Certe Eusebius, quod hic pollicetur, postea implevit, omnesque epistolas et sanctiones imperatoris Constantini, quæ ad catholicam fidem spectabant, speciali libro complexus est. Id me docuit codex Medicæus, in quo ad calcem *Historiæ ecclesiasticæ* præscripta est epistola Constantini ad Palæstinos, quam in superiori libro retulit Eusebius, et post supradictam epistolam leguntur hæc verba: Ταῦτα μὲν οὖν ὡδὲ μοι κεῖσθω. Φέρε δὲ λοιπὸν τοὺς νόμους καὶ τὰς ὑπὲρ τῆς ἀληθοῦς εὐσεβείας τοῦ θεοφιλοῦς καὶ πρωτάτου βασιλέως ἐπιστολάς, ἀφ' ἐτέρας ἀρχῆς ὁμοῦ πάσας συναγάγωμεν.

amussim consentire animadvertimus (76). Idcirco A Leontium, Anastasium, aliosque ex Græcis, qui Portuensem episcopum Hippolytum dixerunt, non temere locutos fuisse credendum est, sed ex anti- quis notis, vel genuinis operum titulis edoctos, hoc posteris per mille quadringentos et ultra annos constantissime tradidisse. Quamobrem Tillemontio et Ceillierio nos satisfacisse putamus, qui Leontii, Anastasii, cæterorumque deinceps Græcorum testi- monia, tanquam parum firma, rejiciunt, hoc tan- tum rationis momento, quod ipsi ea, quæ Euse- bius ac S. Hieronymus ignorarunt, scire nullo pacto poterint. Quod falsum omnino esse, non solum ex iis quæ hactenus diximus, verum etiam ex Athe- nagoræ factis, de quo nec verbum quidem fecit S. Hieronymus in suo *illustrium virorum Catalogo*, cui- libet notissimum esse potest. Hoc ipsum etiam doctissimis viris, qui Eusebii et ipsius S. Hieronymi silentium nobis objiciunt, alias persuasum fuit; nonnulla enim, ut supra ostendimus, ex notis ipsi mutuarunt, quæ eisdem Eusebius ac S. Hierony- num penitus latuerunt. Vetustissimam igitur Por- tuensis Ecclesiæ traditionem non æquo jure nunc rejicere Tillemontius et Ceillierius conantur, cum ipsa optimis veterum testimoniis sit probe suffulta, quorum vim simplices conjecturæ vel minimum imminuere nequaquam valebunt.

VIII. Cur S. Hippolytus a Græcis quibusdam scri- ptoribus episcopi Romani, vel papæ nomine done- tur, examinatur.

Obijci fortasse aliquis, Leontium, Germanum, C aliosque ex Græcis scriptoribus, quorum testi- monia in prima dissertationis parte retulimus, S. Hip- polytum non Portuensem, sed « Romanæ urbis epi- scopum, imo et papam » vocasse (77). His tamen respondendum, S. Hippolytum a Græcis « Romani

(76) Antiquos etiam auctores interdum libris suis alienisque notas aliquas addidisse, multis exemplis probare possemus. Sufficiat tamen nobis Photii exemplum, cujus duas notas antea ineditas vulgavit primo Bernardus de Montfaucon in celeberrima S. Joannis Chrysostomi editione, in § 6 prælatio- nis ad tom. V editionis Paris. an. 1724, ex cod. XII sæculi XIII bibliothecæ Coislinianæ, quarum una fol. 52, docemur Photium integram ejusdem S. Pa- tris expositionem in Psalmos nancisci non potuisse; altera, pag. 21 et 22, S. Joannis Chrysostomi expo- sitionem aliquam in psalmum VIII exhibet, et ad calcem invenitur scriptum: « Ὁ Φώτιος γράφει, » Photius scribit. » Legendus hac de re Montfau- con loc. cit.

(77) In quodam codice mss. Græco 193 biblio- thecæ Coislinianæ exstat Hippolyti fragmentum de *Ezechia*, et episcopus Romanus appellatur apud Fa- bric. Oper. S. Hippolyti tom. I, pag. 271, et tom. II, pag. 31; quo etiam tom. II, pag. 22, pariter habemus: « S. Hippolyti episcopi Rom. et martyris fragmenta excerpta ex Commentario in Genesim ex 88 Patribus collectio, qui exstat mss. Vindobonæ in bibl. augustiss. imperatoris. »

(78) Synodus Sardicensis anno 547 habita fuit Sardicæ in Illyrico. Exstat hujus synodi epistola apud Labbe tom. II *Concilior.*, p. 694 edit. Venetæ anni 1728.

(79) Hinc in subscriptionibus episcoporum, quæ

episcopi » nomine fuisse donatum, eo quod epi- scopalem sedem in provincia Romana, id est « sub- urbicaria, » obtinuerit, quæ Roma ab ipsis voca- batur, ejusque episcopi a Græcis οἱ ἀπὸ Ῥώμης, vel οἱ κατὰ Ῥώμην, « apud Romam, » vel « juxta Romam » appellabantur. « Sic Roma, inquit Ste- phanus Lemoyne, sumitur pro provincia et epar- chio Romano. » In synodo Sardicensi epistola ad Ecclesiam Alexandrinam data fuit, in qua dicitur: Ἡ ἀγία σύνοδος συναχθεῖσα... ἀπὸ Ῥώμης... καὶ Ἰταλίας (78): « Sancta synodus congregata ex urbe Roma et Italia; » ubi « Roma » pro provincia Ro- mana, « Italia » pro diocesi Mediolanensi usurpan- tur (79). Ita etiam in epistola Aureliani de negotio Pauli Samosatani: « Interpellatus imperator Au- relianus rectissime hoc negotium dijudicavit, iis domum tradi præcipiens, quibus Italici Christianæ religionis antistites Romani episcopi scriberent. » Quamobrem summopere miramur, quod vir doctis- simus Jacobus Combefisius dubitare se asserat, num hæc Græcorum verba, Ῥώμης ἐπίσκοπος, « Romæ episcopus, » eo, quo mox diximus sensu, sint accipienda, eo quod tantam antiquitatem S. Hippolyto supparem non sapiant (80). Sed quid an- tiquius hac in re adduci poterat imperatoris Aure- liani epistola, et synodo Sardicensi? Verum quæ- nam fuerit Græcorum mens, dum S. Hippolytum « Romani episcopi » nomine designarunt, erudi- tissime patet ex Syncello, Anastasio apocrisiario et Nicéphoro, quorum testimonia alias relata sunt. Quam vero provinciæ Romanæ nomen latissime ac- ceptum fuerit etiam Alexandri papæ III avo, cui- libet Lateranensis concilii subscriptiones inspicienti, a Luca Dacherio primum editas, clarissime patere poterit (81).

Nec desunt etiam apud Latinos exempla, ex qui-

pag. 692 exstant, invenimus: « Lucius ab Italia de Verona. Severus ab Italia de Ravennensi. Ursacius ab Italia de Mediolano. » Et pag. 688: « Fortuna- tianus ab Italia de Aquileia. »

(80) Franciscus Combefisius tom. I *Biblioth. Græc. Patrum Auctar. noviss.*, pag. 63 edit. Paris. an. 1672: « Quod a viro amicissimo, erudito, infu- lato (scilicet Petro de Marca archiepiscopo Paris.) observatum, episcopos Romanos dici, qui quasi le- vando onus Romani ipsius antistitis, ejusque vice in Urbe celebrent ad id muneris peculiariter dele- cti, inter quos se ipse annumerabat, nescio an tantæ antiquitatis sit, ut inde Hippolytus Ῥώμης episco- pus audire Græcis potuerit. »

(81) Exstant in tom. I *Spicilegii*, pag. 636 edit. Parisiis anni 1723. Hic illas exscribendas ducimus, ut appareat quam late sese provincia Romana ex- tendisset: « De provincia Romana: Hubaldus Hos- tiensis, Hugo Terracinensis, Joannes Fundanus, Jo- natas Fundanus, Zacharias Marsus, Odaliriusus Wal- vensis, Dodo Reatinus, Formundus Verulanus, Leo Aletrinus, Rodulphus Ferentinus, Asahel Agninus, Petrus Signinus, Milo Tyburtinus, Joannes Sutrinus, Martinus Nepesinus, Censius Tuscanensis, Petrus civitatis Castellanensis, Armatus Narniensis, Pau- lus Hortanus, Petrus Amelinus, Richardus Urbeve- tanus, Gratianus Tudertinus, Vivianus Perusinus, Petrus Castrensis, Leo Clusinus, Martinus Grosse-

bus constat suburbicarios antistites « Romanos A
episcopos » vocatos fuisse; quos etiam summus
pontifex Nicolaus II in decreto de electione Ro-
mani pontificis in synodo Romana (82), anni 1059
emisso, « cardinales episcopos » nominat. In Char-

tanus, Paulinus Tunensis, Gulfranus Sunensis, Gui-
lelmus Lucensis, Petrus Lunensis, Rufinus Assisi-
nas, Raimerus Castellanus, Rasimericus Spolenti-
nus, Offreductus Eugubinus, Aloderius Callensis,
Guisso Urbinas, Nicolaus Simphronius, Jacobus Se-
negalliensis, Acceptabilis Camerinensis, Jordanus
Humanensis, Petrus Firmanus, Rainaldus Esinus,
Gentilis Ausumanus, Mimaldus Phanensis, Jocheli-
nus Ariminensis, Petrus Piscariensis, Julius Flo-
rentinus, Lamfractus Fesulanus, Tedbaldus Pla-
centinus, Stephanus Monopolitanus, Anselmus Me-
tbensis, Radulphus Melsensis S. Marci. » Concilium
hujusmodi Lateranense an. 1179 celebratum fuit.

(82) Exstat in concilio Romano decretum de elec-
tione Romani pontificis in tom. XII *Concilior.* edit.
Venetæ an. 1750, pag. 50, in quo hæc leguntur :
« Cardinales episcopi cum religiosi clericis, cat-
holicisque laicis, licet paucis, jus potestatis obti-
neant eligere apostolicæ sedis pontificem, ubi con-
gruere viderint. » Huic decreto subscripserunt
Bonifacius Albanensis, Ubertus Sylvæ Candidæ Ecclē-
siæ, Petrus Ostiensis episcopus, alique numero 76.
In codice Vaticano num. 1984 exstant hujusmodi
episcoporum subscriptiones, a Labbe p. 51, editæ,
in quibus episcopi suburbicarii *Romani episcopi* di-
cuntur : « Bonifacius Dei gratia Albanensis episco-
pus, Ubertus episcopus sanctæ Sylvæ Candidæ Ecclē-
siæ, Petrus Ostiensis episcopus, Petrus Lavica-
nus episcopus. Hujusmodi Romani episcopi sub-
scripserunt unacum Joanne Portuensi episcopo. »
Hoc ipsum decretum habetur etiam in *Chronico*
Farfensi edito a Muratorio tom. II, part. II, *Rerum*
italic. scriptor., pag. 645 edit. Mediolani 1726. In
quo has legitimus subscriptiones pag. 646 : « Nico-
laus episcopus sanctæ catholicæ et apostolicæ Ro-
manæ Ecclesiæ huic decreto a nobis, sicut super-
ius legitur, promulgato, subscripsi, et Romani
episcopi 5, id est, Bonifacius Albanensis, Umber-
tus Sylvæ Candidæ, Petrus Ostiensis, Petrus Lavica-
nus, et Joannes Portuensis; et cardinales 4, Joannes
tituli S. Marci, Leo tit. S. Laurentii in Damaso,
Guido S. Mariæ trans Tiberim, Desiderius S. Cæ-
cilie; et diaconi 3, Martius, Crescentius, Aman-
tius, etc. » Ubi episcopus Joannes Portuensis inter
episcopos Romanos est relatus.

(83) In *Itiner. Ital.*, pag. 145, § 10, tom. I *Mu-
sæi Italici* edit. citatæ Lutetiæ Parisiorum anni
1724 : « Dodo episcopus sanctæ Romanæ Ecclesiæ
dedit libras quinque pro rebus post mortem, id est
ecclesiam S. Mariæ cum casamento ipso Cassiano.
Actum mense Octobri, temporibus Benedicti VIII. »
Post hujusmodi relata verba hæc ipse Mabillonius
prosequitur : « In alio diplomate illi suffraganei
vocantur *Romani episcopi*. Dodo mox laudatus vi-
detur fuisse episcopus Sabinensis omissus apud
Ughellium. » Hunc Dodonem P. Faustus Antonius
Marroni cleric. regularium scholarum Piarum *De*
Ecclesia et episcopis Sabinensibus Commentar.,
p. 29 edit. Romæ anni 1758, e Sabinensium epi-
scoporum numero expungit, et potius ad Ecclesiam
Narniensem spectare suspicatur. Utcunque sit, no-
stra sententia robor acquirit, cum etiam Narnien-
sis Ecclesia in suburbicaria provincia existat.

(84) Hanc inscriptionem per extensum refert idem
Mabillonius loc. cit., quando agit de ecclesia Beate
Mariæ de Capella trans Tiberim, olim *S. Mariæ ad*
Pineam nuncupata; hanc etiam ab ipso descriptam
hic referre non piget : « Anno Domini 1090, in-
dict. XIII, mense Mart. die xxv, dedicata est hæc

tulario Farfensi, Mabillonio teste (83), Dodo epi-
scopus Sabinensis, *S. Romanæ Ecclesiæ episco-
pus* dicitur; quemadmodum quoque in inscriptione
anni 1090 episcopus Sabinensis et Tusculanus
vocantur *episcopi Urbis* (84). Leontius itaque, Germa-

ecclesia S. Mariæ, quæ appellatur *ad Pineam*, per
episcopos urbis, id est V. Savinensem et Joannem
Tusculanens., tempore domni Urbani II papæ, in
qua sunt reliquiæ ex vestimentis sanctæ Mariæ
Virginis, vel : Petri apostoli, Cornelii PP., Callixti
PP., Felicis PP., Hippolyti mart., Anastasii mart.,
Melixi, Marmenæ mart.

Da Damaso vitam post mortem, Christe redemptor.
Sabinensis episcopus in inscriptione memoratus
Ubaldo vocabatur, de quo legendus Ughellius *Ital.*
sac. tom. I, pag. 360 edit. Venetæ an. 1717. Hic
subscripsit bullæ Urbani II favore monasterii Ca-
vensis anno 1092, pontif. IV, datæ. Legendus quo-
que in hanc rem idem Faustus Antonius Marroni
De Ecclesia et episcopis Sabinensibus Commentar.,
p. 41. Multa sunt alia documenta, in quibus sub-
urbicarii antistites *Romani episcopi* nominantur;
aliqua tamen præcipua his adjungere visum est.
Ughellius tom. V *Ital. sacr.*, pag. 50, assert docu-
mentum consecrationis templi patriarchalis Aquile-
iensis a Poppo patriarcha, qui illud extruxerat,
anno 1031 peractæ, quod prostat ad ejuſdem
ecclesiæ australem januam, in quo duo cardinales
assistentes *episcopi Romani* dicuntur. « 1031, in-
dictione XIV, III Idus Julii. Ego Poppo hujus Aquil.
Ecclesiæ patriarcha unacum duobus Romanis
episc. cardinalib. et 12 coop., presidente D. Joanne
papa XIX, et imperatore Conrado Augusto, conse-
cravi hoc templum in honorem S. Mariæ genit. Dei,
et SS. marty. Hermach. et Fortunati, etc. » Ipse
Poppo multa huic Templo donavit pro institutione
quinquaginta presbyterorum, qui in eo divina per-
solverent, ut ex donationis instrumento ab eodem
Ughellio, p. 51, descripto apparet, quam donatio-
nem etiam ex consilio *duorum Romanorum pontifi-
cum*, id est episcoporum, se fecisse commemorat
his verbis : « Quibus (quinquaginta fratribus) et ex
consilio, voluntate advocati ejusdem Ecclesiæ hono-
rabilis viri Valperti, nec non ex consilio duorum
Romanorum pontificum, Joannis et Dudonis, simul-
que cæterorum coepiscoporum, scil. Roberti Con-
cordien... quædam ex bonis ejusdem Ecclesiæ...
concessi. » Et in fine : « Actum in eadem ecclesia
anno Domini Incarnationis 1031... Residentibus
autem duobus Romanis pontificibus cum cæteris
episc. et clericis, etc. » Joannes et Dodo fuerunt
cardinales, ut patet ex eorum subscriptionibus ad
calcem prædictæ donationis apud Ughellium p. 55
relatis : « Ego Poppo sanctæ Aquileiensis Ecclē-
siæ patriarcha propria manu subscripsi. Ego Joannes
Romæ Ecclesiæ cardinalis episcopus subscripsi. Ego
Dodo similiter S. R. E. cardinalis episcopus sub-
scripsi, etc. » De his omnibus videndus Joannes
Franciscus Bernardus Maria de Rubeis, *Monumenta*
Ecclesiæ Aquileiensis, cap. 55, p. 515 et seqq.
edit. Argentinæ anni 1740. Insigne tamen pro no-
stra sententia habemus documentum in lib. VI Luit-
prandi, qui an. 946 circiter claruit, *De rebus im-
peratorum et regum*, cap. 6, pag. 115 edit. Antwei-
piæ anni 1640, qui de synodo agens Ottonis I jussu
contra Joannem XII celebrata, hanc, rogantibus
etiam *Romanis episcopis*, coactam fuisse tradit :
« Post triduum rogantibus tam Romanis episcopis
quam plebe, magnus in S. Petri ecclesia ut con-
ventus, sederuntque cum imperatore a cænicis episcopi.
Item cap. 7, p. 116 : « Romani pontifices et cardines
presbyteri, ac diaconi cum universa plebe » commemo-
rantur, quemadmodum etiam cap. 9, p. 118, in
epist. eidem Joanni papæ data ab eodem imperatore

nus, aliique, qui S. Hippolytum episcopum Romanum vocant, Anastasio apocrisario, Syncello, cæterisque omnino consentiunt, atque hoc plane nomine ipsum appellarunt, quia Portuensis Ecclesiæ episcopus fuit, quæ in suburbicaria provincia sita est, quam Græci *Romam* dixerunt.

Papæ demum titulum, quem S. Hippolyto tribuunt antiqui codices Taurinensis, Ottobonianus

his verbis : « Romam observitium Dei venientes, dum filios vestros, Romanos scilicet episcopos, cardinales, presbyteros, diaconos, et universam plebem de vestra absentia percontaremur, et quid causæ esset quod nos Ecclesiæ vestræ, vestrique defensoris videre nolissetis, talia de vobis, tamque obscæna protulerunt, ut, si de histrionibus dicerentur, vobis verecundiam ingererent. » Item cap. 10, p. 120, habemus : « Ad hæc Romani pontifices, reliquosque clerus, et cunctus populus dixerunt : Inauditum vulnus inaudito est cauterio exurendum. » Et tandem cap. 11, p. 122 : « Residentibus itaque domo Leone summo et universali papa in ecclesia Lateranensi, et imperatore sanctissimo Othone, et episcopis Romanis, Italicis, etc. » Apud Josephum Mariam Suaresium lib. II *Prænestis antiquæ*, cap. 10, pag. 187 edit. Romæ anni 1655, legimus ex Flojodardo in epist. Hincmari Rhemensis Petrum episcopum quemdam Romanum. In *Chronico Farsensi* Romanus quidam episcopus nomine Petrus jam nimis vetulus Romæ morans apud S. Vincenium juxta ecclesiam Beati Petri sub Leone IX recensetur anno 1048, Beroaldo vigesimo septimo abbate præsidente cœnobio, apud ipsum Suaresium loc. cit., qui etiam refert, lapidi altaris monasterii S. Gervasii d'Eysses in Agnensensi dioc., quod anno 1577 Calvinianorum rabie incensum dirutumque fuit, ab evangelii cornu ad cornu epistolæ legi incisum hoc epitaphium : « Hic requiescit beatissimus Aduinus episcopus urbis Romæ. » Plura vide apud eundem Suaresium cap. cit., ubi etiam prodit, p. 189, Romæ habitasse episcopum Ostiensem in monasterio, seu abbatis S. Mariæ in Pallaria; Ecclesiam S. Laurentii in Miranda fuisse episcopium Sabinense, atque ex Anastasio Bibliothecario et Innocentio III, episcopium Albanense commemorat. In basilica Lateranensi septem cardinales episcopi celebrabant, unicuique die assignata : Dominica scilicet sacrum faciebat episcopus Ostiensis; fer. II, sanctæ Rufinæ; III, Portuensis; IV, Sabinensis; V, Prænestinus; VI, Tusculanus; Sabbato, Albanus; qui papæ divina confidenti etiam assistebant cum abbatibus designatis. Hinc non solum interdum *episcopi Lateranenses* ii cardinales nuncupati fuere, verum etiam alii episcopi suburbicariæ provinciæ hoc nomine aliquando appellati reperiuntur, et idem Suaresius loc. cit., p. 149, in oppido Poli se legisse testatur in ecclesia S. Stephani inscriptionem anno 1138 incisam, in qua *Guido cardinalis episcopus Lateranensis et S. Tiburtinæ Ecclesiæ nuncupatur*. Plura vide apud ipsum Suaresium toto cap. 10 citato, in quo de sex episcopis cardinalibus abunde disseruit.

(85) Ruinart. *Act. martyrum*, pag. 148, necnon pag. 304, in Actis SS. Theodoti, etc., et ad verba : « Sic lamentantibus illis, singulos amplexus est sanctus, monuitque, ut quando veniret papa B. Fronto, etc. » hæc notare non omittit : « Jam observavit noster Mabilionius in Actis SS. Mammarii et aliorum martyrum Africanorum tom. IV *Analect.*, papæ seu papatis nomen presbyteris etiam tributum fuisse. Græcum hic habet, ὁ ἱεράρας, quo nomine donatur Antonius presbyter in Actis SS. Juliani et Basilissæ, in vetustissimo lectionario Luxoviensi. »

(86) Lib. I, part. I, cap. IV, *Vetus et nova*

et Vaticanus 1451, non Romanum pontificem, sed cujuslibet urbis episcopum designare nemo est qui nesciat. Papæ enim nomen omnibus Christiani orbis episcopis ante XI sæculum commune fuit, ut notant eruditi viri Ruinartius (85), Ludovicus Thomassinus (86), atque, ut alii quamplurimi prætereantur, Bollandi continuatores in erudita (87) dissertatione, quam de papæ nomine Vitæ S. Heraclæ

Ecclesiæ disciplina, pag. 11 editionis citatæ

(87) Exstat tom. V. *A. t. sanctorum mensis Junii, in Patriarcharum Alexandrin. Historia chronologica*, parergon. 11, pag. 22 edit. Venetiis anno 1744, ubi multa de origine et notione nominis papæ erudite habentur. Inter varias hujuscæ nominis, quæ afferuntur, origines, ea potissimum nobis placet, quæ cardinali Baronio in notis ad diem X Januarii, pag. 21 cit. edit., aliisque probata fuit, nempe hujusmodi vocem a Græco ἱεράρας, id est *Pater*, esse repetendam, non vero, ut alias etymologias nullius momenti prætermittamus, a duabus dictionibus *Papa*, nempe *Pater Patrum*; ex eo quod, ut recte ibidem observat ipse Baronius, Hormisdæ in epistola synodali concilii provincialis Epiri et *Pater Patrum*, et *Papa* nuncupatur : « Synodus veteris Epiri, Joannes, Matthæus, Constantinus, etc., domino nostro per cuncta sanctissimo et beatissimo Patri Patrum, Communitario, ac principi episcoporum Hormisdæ papæ. » Videnda quæ hac de re Joannes Baptista Solerius in citata *Hist. patriarcharum Alexandrinorum chronologica*, num. 153, p. 25, adnotavit, qui pariter pulcherrime observat num. 154, p. 26, a Græcis hujusmodi nomen ad Latinos transiisse : et recte quidem ac merito hic titulus summo pontifici convenit qui ut ejusdem Solerii, num. 156, verbis utamur, fidelium *Pater* est « non natura, aut gente, sed ætate et admonitione, auctoritate et doctrina. » Hinc, ut inquit Baronius in loc. cit., « cum futuris temporibus obtinisset communis usus, ut papæ nomen tantummodo Romano tribueretur pontifici, et schismatici illud sibi in odium ejusdem Romani præstulis fastu superbo vindicarent, aliaque non concessa præsumerent; Gregorius VII papa anno a Christo Domino 1073, sui vero pontificatus anno tertio, sexto Kalendas Martii, indict. XIII, habuit Romæ synodum adversus schismaticos, ubi statuit inter alia plura, ut papæ nomen unicum esset in universo orbe Christiano, nec liceret alicui seipsum vel alium eo nomine appellare. Hæc in Regesto epistolarum Gregorii VII, quod asservatur in bibliotheca Vaticana, ubi canones ejus synodi scripti habentur. Servant id ipsum Græci, ut nomine papæ Romanum pontificem intelligant, ut ex Nicetæ Choniata scriptis apparet. » Hujusmodi papæ nomine antiquissimis temporibus non solum clerici venerandi, quemadmodum loc. cit. nos monet Baronius, et Rigaltius in suis ad S. Cyprianum observationibus apud Solerium num. citat. 153; verum etiam presbyteri, hieromonachi, et parœciarum rectores appellabantur, ut notat Gangius in suo *Glossar. verb. Papa*, et hoc nomine vocatum fuisse Mammarium Africanum martyrem in Actis ejusdem refertur ab eodem du Cange loc. cit. : « Est, qui tibi pro nobis respondeat, Mammarius Papa noster. » Joannes Pearsonius in *Vindiciis epistolarum S. Ignatii*, part. I, cap. 11, p. 350, in SS. *Patrum qui temporibus apostolicis floruerunt* tom. II existentibus, et du Cange loc. cit., papæ nomine solum patriarcham Alexandrinum inter Orientales Ecclesiæ præsules postremis temporibus fuisse vocatum tradunt. Hoc nomen priscis temporibus accommodatum fuisse episcopis, innumera nos movent antiquitatis documenta. Clerus Romanus ad Carthaginensem scribens de morte S. Cypriani hæc ait, epist. 8, juxta ordinem Fellii sæpius

patriarchæ Alexandrini subjecerunt. Hinc etiam Prudentius Valerianum Cæsaraugustanum episcopum, cui elegantissimum hymnum de S. Hippolyto nuncupavit, his carminibus *papam* nominat :

*Rorantes Saxorum apices vidi, optime papa,
Purpureasque notas vepribus impositas.*

Taudem sanctissimus pontifex Gregorius VII edita constitutione huiusmodi nomen soli Romano pontifici merito reservavit.

IX. *Stephani le Moyne sententia de Romano S. Hippolyti episcopatu expenditur.*

His tamen non acquiescit Stephanus le Moyne (88), sed sibi probabile videri fatetur, S. Hippolytum ipsiusmet Romæ episcopum esse potuisse, notissimo exemplo Lini, Cleti, Clementis, quos uno eodemque tempore episcopatum obtinuisse nonnulli

citata edit. Amstelodami anni 1700, p. 179 : « Dedicatæ successisse benedictum papam Cyprianum a Clemente subdiacono. » Ad quæ verba hæc scribit Rigaltius p. eadem : « Sic appellari Carthaginis episcopum non invidet Romani : sed nec aliter appellat Romanum pontificem Tertullianus libr. *De Præscript. adversus hæreticos*, et libr. *De pudicitia*. Hi fuerunt tunc Romano pontifici cum plerisque aliarum urbium episcopis tituli communes. » Hinc etiam in titulo epist. 30, pag. 209, hæc leguntur : « Cypriano papæ presbyteri et diaconi Romæ consistentes salutem. » Sicuti etiam in titulo epist. 33, p. 218. Frequenter quoque apud alios antiquos Ecclesiæ Patres *papæ* nomine episcopos vocatos novimus. Ita apud S. Hieronymum libr. III *contra Rufinum*, Oper. S. Hier. tom. II, p. 545, num. 16 edit. Vallarsii an. 1735 : « Scribis quoque, me literis indicasse, quod papa Theophilus expositionem fidei nuper ediderit, quæ ad vos necdum pervenit, » et paulo post : « Tu qui papæ Theophili dicis te in omnibus sententiam sequi; » et deinde paucis interjectis, *papam* Epiphanium nominat; exstant etiam epistolæ 86 et 88 ejusdem S. doctoris *beatissimo Papæ Theophilo datæ*, Oper. tom. I, p. 531 et 532 edit. ejusdem Vallarsii 1734, in quarum altera p. 533 habentur hæc verba : « Adnitere ergo, papa amantissime atque beatissime, et per omnem occasionem ad Occidentales episcopos scribe, ut mala germina, acuta, ut ipse significas, succidere falce non cessent. » In qua etiam Anastasius summus Pontifex *papa* vocatur pag. eadem. Ita pariter in epistolis 102 et 103, tom. I, p. 626 et seqq. *sancto ac beatissimo papæ Augustino datis*, hæc inveniuntur : « Memento mei, sancte ac venerabilis papa, et sanctum ac venerabilem fratrem nostrum papam Alypium, ut meo obsequio salutes, obsecro... Incolumem te et memorem mei Christus Dominus noster tueatur omnipotens, domine vere sancte et aspiciende papa. » Innumera alia sunt apud eundem S. Hieronymum huiusmodi exempla, quæ prætereuntur consulto, ne longiores simus in re exploratissima : innumera quoque apud S. Augustinum in epistolis 13, 18, 222, 256, aliosque, quos laudat Joachimus Vadianus libr. *De primitivæ Ecclesiæ statu* sub finem, Bigonius ad lib. I Marculi, Savaro ad Sidonium lib. I, epist. 6. In serie quoque episcoporum Metensium scripta sub Carolo Magno *Chrodegangus papæ* nomine insignitur :

Nobilis in cunctis papa Chrodegangus habetur.

Plura vide apud du Cange loc. cit.; Theophilum Raynaudum Oper. tom. X, in Onomastico pontificio, verb. *Papa*; Macri *Hierolexico* verbo eodem, aliosque qui hoc de nomine abunde disseruerunt. Hinc, ut inquit du Cange loc. cit., « cum communis esset illa nomenclatura, factum est ut Romani

autumant. Sed qui paulo supra tam egregie nos docuit, S. Hippolytum Romanum episcopum ab antiquis vocatum, quia episcopatum in Romana provincia obtinuit, idque multis exemplis ex ecclesiastica antiquitate petitis comprobavit, quorum præcipua nos ipsi jam superius exscripsimus, huic puræ ac inani conjecturæ nullo modo assentiri debebat, cum apud veteres altum de re maxima inveniat silentium. Quod quidem evenire nunquam potuisset, si S. Hippolytus augustissimam B. Petri cathedram ascendisset. Nec Lini, Cleti et Clementis exemplum quidpiam hanc ipsius le Moyne conjecturam juvare potest; etenim magni scriptores Baronius (89), Pagius (90) Tillemontus (91) antiquorum auctorum, sancti Irenæi (92) scilicet, S. Epiphani (93), aliorumque testimoniis innixi, con-

pontifices titulum *universalis* nomini *papæ* addiderint : sic *universalis papæ* dicitur Joannes VIII in synodo Ticinensi an. 876, tom. II capitular., col. 257 et 259. Idem summus pontifex *papæ coangelicus compellatur* in synodo Romana an. 877, ibid. p. 255.

(88) Diatrib. de S. Hippolyto inferius citanda, p. 29 : « Sed rem forsitan non a vero ita alienam asseremus, si dicamus illum (Hippolytum) etiam ex parte in se suscepisse onus regendi ipsius episcopatus Romani. Nam Hippolyti tempore multi Arabes et Græci Romæ agebant, quos forsitan episcopos Hippolytus regebat, et quibus sacra Græcæ vel Arabicæ administrabat. Nec insolentis hoc erat moris, duos in una urbe episcopali admittere episcopos. Sic Roma in ipsa Linus, et Clemens, et Cletus dicuntur successores Petri, quod videtur seriem et ordinem successioneis episcoporum Romanorum aliquo modo turbare. Sed optime a viris egregie doctis hoc conciliatur, asserendo Clementem, Linum, Cletum fuisse episcopos simul et eodem tempore, unum Pauli, alterum Petri, unum circumcissionis, alterum præputii, unum Judæorum, alterum gentium, unum Latinorum, qui in urbe debebant, et nondum Latine linguæ satis assueverant. »

(89) Ad annum Christi 69, num. 41, p. 646, tom. I cit. edit., ubi multa in idem argumentum sanctorum Patrum afferunt testimonia.

(90) *Breviario historico-chronologico-critico*, ubi agit de his pontificibus pag. 5 et seqq., tom. I edit. Lucæ an. 1729.

(91) Tom. II *Mémoires*, etc., art. 2, in Saint Clément, pag. 152 et seqq., et note 1, sur S. Clément, pape, p. 545 et seqq.

(92) Lib. III *Adversus hæreses*, cap. 3, p. 202 edit. Oxoniæ cit. an. 1702 : « Fundantes igitur et instruente beati apostoli Ecclesiam, Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ tradiderunt. Hujus Lini Paulus in his, quæ sunt ad Timotheum Epistolis, meminit. Succedit autem ei Anacletus, post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui vidit apostolos et contulit cum eis. » Videnda quæ ad huic locum adducuntur a Joanne Ernesto Grabe.

(93) *Adversus hæreses* lib. I, tom. I, hæresi 7, vel 27, n. 6, p. 107, cit. edit. Parisiensis : « Etenim Romæ primi omnium Petrus et Paulus apostoli pariter atque episcopi fuerunt. Inde Linus, tum Cletus. Post hunc Clemens Petri et Pauli temporum æqualis, de quo Paulus meminit ad Romanos scribens. » Et paulo post : « Sed utcumque sese habuerit, Romanorum pontificum ista successio est : Petrus, et Paulus, Linus, ac Cletus, Clemens, Evaristus, Hyginus, Pius, Anicetus, qui est a me paulo ante in episcoporum ordine numeratus. »

stantissime tenent. S. Petro Linum, Lino Anacleto, Anacleto Clementem in summi apostolatus munere successisse. Hunc Moynii locum exscribit Joannes Albertus Fabricius in libro cui titulus *Salutaris lux Evangelii*, abs se edito (94), in quo Christianæ fidei initia apud omnes gentes ea, qua par est, eruditione repandit, additque ipsius Moynii testimonium, ut probet duos episcopos unam eandemque Ecclesiam eodem tempore gubernasse. Sed hasce Presbyterianorum tricas jam centies radicibus convulserunt viri præstantissimi ex nostris, et ex Anglicanis quamplures, inter quos Thomas Dilsonus, Henricus Hamondus, et Joannes Pearsonius, qui peritioris eruditionis laude et ingenii acumine plurimum excellunt. Denique Jacobus Basnagius præcipuum hocce Moynii somnium convellit in suis de S. Hippolyti vita et scriptis animadversionibus (95).

X. *Tillemontii conjectura, qua sanctum Hippolytum Antiochiæ passum, et in vicina Syria episcopum fuisse, refellitur.*

Tillemontius (96) in eam videtur inclinare sententiam, quod S. Hippolytus gloriosam martyrii palmam Antiochiæ consecutus sit; ideoque in aliqua proxima Syriæ urbe episcopatum obtinuisse censet. Hanc conjecturam diligenti quadam veterum Martyrologiorum inspectione fulcire nititur; sed irrito prorsus conatu. Antiquissimum enim martyrologium, cuilibet præferendum, quod edidit Dacherius, diserte habet: « In Tuscia B. Hippolyti episcopi de antiquis. » Huic consentit aliud Martyrologium bibliothecæ Ottonianæ, in quo paucissima sanctorum nomina qualibet die occurrunt. Ex hujusmodi igitur Martyrologiis constat S. Hippolytum, nec Antiochiæ passum, nec in Syria, sed in Tuscia. Nec addat Tillemontius, mendum et confusionem in hoc Martyrologio irrepisse, eo quod alia Martyrologia hac eadem die presbyterum Antiochenum Novati discipulum celebrent, Græci vero S. Hippolytum *papam* Romæ referant; proindeque credendum sit, Hippolytum, qui Antiochiæ passus

A est, non presbyterum, sed episcopum fuisse, non Romæ, ut Græci habent, sed in Syria. His enim respondemus cum doctissimo Ruinartio (97), anti-qua, quæ « Adonem præcesserunt, et aliquot ex his, quæ post (ejusdem Adonis) ætatem scripta sunt, nudum Hippolyti nomen die xxx Januarii » exhibere; quo fit, ut his conjecturis et emendationibus Tillemontii nullus supersit locus. Antiquissimi Martyrologii Dacheriani et pervetusti Ottoniani lectio confirmatur a tot antiquis scriptoribus, quos superiori hujusce dissertationis parte recensuimus, ex quibus aperte colligimus S. Hippolytum Portus Romani, qui ad antiquæ Tusciæ fines pertinuit, episcopum exstitisse.

XI. *Bignæi sententia de duobus Hippolytis rejicitur.*

B Demum Margarinus Bignæus (98), duos et ipse Hippolytos confluit: unum scilicet Græcum, cujus luculentissima exstant monumenta ab ipso aliisque edita; Portuensem alterum, quem Romana veneratur Ecclesia; « per me liceat, inquit, duo sint Hippolyti, Latinus unus ille prior Portuensis, Græcus vero alter hujus orationis auctor. » Peculiaris hujusce sententiæ potissimam his verbis offert rationem: « Non ita esse verisimile Italum episcopum, vel Græce scripsisse, vel fuisse tanta necessitudine cum Origene conjunctum. » Verum levissimæ huic conjecturæ nimium indulsit Bignæus. Quapropter jure ac merito Leo Allatius hanc ipsius divinationem rejecit in descriptione codicis Ghisiani, quam,

C « ut alias diximus, edidit doctissimus Josephus Blanchinus in *Vindiciis sacrarum codicum* his verbis (99): « Sed hac sua opinione fallitur Bignæus; possem plures enumerare Italos in Græcis non tantum intelligendis sed scribendis etiam fuisse versatissimos; ut de aliis sileam, Ælianus Præneste natus tantum in Græca oratione valuit, ut *Apis Attica* inter Græcos a Græcis ipsis vocari meruerit. » Allatio subscribunt doctissimi editores *Bibliothecæ Patrum* editionis Lugdunensis, qui Margarinum errasse scribunt; « nam S. Hippolytus Portuensis episcopus Græcus fuit, et Græce scripsit. »

(94) Cap. 15, p. 355, edit. Hamburgi an. 1751.

(95) In tom. I *Antiq. lect.* Henrici Canisii, pag. 3: « Multo minus crediderim, illum (Hippolytum) Romanam sedem tenuisse. Quidquid enim fuerit de nascentis Ecclesiæ primordiis, verisimile non sit binos episcopos Romanam rexisse Ecclesiam ineunte tertio sæculo, quo vulgatum ferebatur axioma: *Unus Deus, unus episcopus*. Id non latuisset Hieronymum, plurimos annos in ipsa Roma versatum; qui tamen Hippolyti sedem episcopalem ignoravit. Denique de tam solemnem exemplo geminorum episcoporum in una eademque sede non siluissent vel schismatici, vel cæteri scriptores ecclesiastici. »

(96) Sæpius citato tom. III, pag. 242: « Bollandus et Florentinus croicent que saint Hippolyte, marqué le 29 et le 30 de Janvier dans les *Martyrologes* de S. Jérôme, comme un évêque de l'antiquité, et dans quelques-uns comme ayant souffert à Antioche, est le grand Hippolyte dont nous parlons. Les Grecs l'honorent en effet dans ces mêmes jours, quoiqu'ils rapportent très-mal son histoire, le confondant avec

celui de Porto. S'il a effectivement souffert à Antioche, c'est une grande preuve qu'il a été évêque dans l'Orient, et sans doute dans la Syrie. » Et pag. 674, in Notis ad S. Hippolytum, in fine notæ 2, hæc repetit: « Comme Usuard et Adon ne parlent point du tout de S. Hippolyte évêque, cela peut donner quelque sujet de croire que ç'a plutôt été en Orient qu'en Occident qu'il a exercé l'épiscopat et qu'il a souffert le martyre. Nous verrons en effet dans la note 4 un S. Hippolyte évêque marqué à Antioche le 29 et le 30 de Janvier. et on croit que c'est celui-ci. Pierre Damien le fait aussi venir de devers Antioche. Ainsi il aura pu être évêque de quelque petite ville de Syrie. » *Legenda* pariter sunt ea, quæ in nota 4, ab eodem Tillemontio de S. Hippolyti episcopo atque profertur.

(97) *Act. martyrum*, in admonitione in martyrium S. Hippolyti, pag. 144 citatæ editionis Veronensis.

(98) *Biblioth. Patrum*, tom. III, pag. 252 edit. Lugduni anni 1677.

(99) Tom. I, fol. 262.

Quamobrem summopere miramur virum alioquin eruditissimum tam futilibus argumentis innixum Quos Hippolytos finxisse; nam, quod attinet ad summam illam necessitudinem, quam, ipso Photio teste (1), cum Origene Hippolytum nostrum habuisse credit, hoc facili evanescit negotio. Hippolytus enim, qui Irenæi discipulus fuit, quiue idcirco in Occidente meliorem vitæ suæ partem transegit, haudquaquam tanta necessitudine cum Origene conjunctus esse potuit, qui primo Alexandria, deinceps Cæsareæ, Cappadociæ, Tyri, aliisque Orientis locis ad obitum usque moratus est (2). Hinc optimo quidem jure doctissimi viri nonnulli, inter quos Sebastianus Tillemontius (3), Photii lapsum exagitant, qui ex prava Hieronymiani *Catalogi* Græca versione a Sophronio adornata deceptus, Hippolytum nostrum Origene familiarissime usum, illique septem et amplius notarios suppeditasse dicitavit; cum hæc non Hippolyto, sed Ambrosio (4), munificentissimo Origene Mæcenati, tribuenda omnino sint. Photium denique hujusmodi erroribus obnoxium quandoque fuisse docent eruditi viri, et præcipue ipse Tillemontius (5), qui ejus prochronismum de S. Panteni ætate, quem apostolorum discipulum falso credit ipse Photius, primus detexit. Quod denique miretur summopere Bi-

gnæus, Italum episcopum Græce scripsisse, id quidem Portuensi Hippolyti nostri sedi haud obesse potest, cum S. Clemens I Romanus pontifex luculentissimam epistolam Græce conscripserit (6), et S. Irenæus Lugdunensis episcopus Attico sermone magnum illud contra hæreses opus aliaque non pauca exaraverit. Nec cuiquam hucusque, quod sciamus, in tanta scriptorum turba in mentem venit, Romanæ S. Clementis et Lugdunensi S. Irenæi sedibus contradicere, propterea quod illi Græce scripserint, Halloixio (7) excepto, qui, futilibus conjecturis indulgens, S. Irenæum Thyatirenorum in Lycia antistitem extitisse credit.

XII. *Stephani le Moyne sententia de Arabica S. Hippolyti sede exponitur.*

Stephanus le Moyne sæpius citatus, superiori sæculo exeunte, collectaneam quamdam veterum Patrum, cui titulus *Varia sacra*, edidit Lugduni Batavorum anno 1685, duobus tomis in-4, in quorum uno, pag. 53, fragmentum vulgavit sermonis S. Hippolyti contra Græcos, seu contra Platonem, *De universi causa*. Hac arrepta occasione in Prolegomenis, omnigena eruditione refertis, diatribam de S. Hippolyto instituit, in qua de ejus sede, scriptis rebusque gestis fusius agit (8). Primo itaque illum gente Arabem fuisse scribit, conjectatque

(1) Codice ccxxi, pag. 502 cit. edit.: « Ferunt item hunc (Hippolytum) conciones ad populum, Origene imitatione, habuisse, illoque familiarissime utentem, tantum esse factum scriptorum ejusdem admiratorem, ut ad divinam Scripturam commentario illustrandam hortando impulerit: additis etiam illi suo sumptu septem notariis qui dictata celeriter exciperent, totidemque librariis qui accurate describerent; hæc igitur subministrantem Hippolytum, sine remissione solitum exigere opus, quod elaborasset Origene, atque hinc etiam operis exactorem in epistola quadam ab eo nominari. »

(2) Legendus S. Hieronymus lib. *De viris illustribus*, cap. 54, pag. 878, tom. II Operum citatæ editionis, ubi de Origene, ejusque operibus et itineribus multa commemorat.

(3) Note 3, sur saint Hippolyte, pag. 675, tom. III, sæpius citato.

(4) Hac de re legendus Eusebius *Histor. ecclesiasticæ*, lib. vi, cap. 23, pag. 287, et D. Hieronymus lib. *De viris illustribus*, cap. 61, p. 887 ejusdem Vallarsii editionis. Hunc Photii errorem corrigit etiam Aubertus Miræus in sua *Bibliotheca ecclesiastica*, ad caput 56 libri *De viris illustribus* S. Hieronymi, pag. 134 editionis Hamburgi anni 1718.

(5) Tom. III citato, pag. 171, ubi erudite de S. Panteno agit.

(6) Exstat apud Petrum Coustant *Epistol. Romanorum pontificum*, tom. I, p. 9 citatæ edit. Paris, anno 1721. Vide monitum ad eandem epist. p. 6.

(7) Petrus Halloix, *De vita S. Dionysii Corinthiurum episcopi*, etc., pag. 608 edit. Duaci an. 1636.

(8) In Prolegomenis ad *Varia sacra*, pag. 29, terg.: « Si mentem nostram ulterius liceat aperire, et si nova conjectura præcedentes cumulare adhuc mihi concedatur, quid impedit quominus dicamus Hippolytum fuisse episcopum Portus Romani? Non quidem Portus Ostiensis, Portus ad littus maris Tyrrheni ad Ostia Tiberis; sed Portus Romani in Arabia. Nam revera in Arabia Portus erat nobilissimus, Romanis præcipue notus, et qui cum ab illis admodum frequentaretur, vocabatur Portus Roma-

nus. » De eo Philostorgius lib. III, cap. 4: « Aedificavit (Theophilus) ecclesiam, ubi Romanorum erat emporium, extrorsum ad Oceanum positum; vocant vero oppidum Adanem, quo iis, quos ex Romanis venire contingit, appellere mos est. » Eadem habet Nicephorus, sed quæ hausit ex Philostorgio. Emporium istud Romanum Ptolemæo vocatur *ἑμποριον Ἀραβίας*, lib. vi et lib. viii: « Quia totius Arabiæ erat nobilissimum, et illuc Græci, Romani, Egyptii per mare Rubrum ex Clismate Portu, vel pedestri itinere Copto ad Berenicem, tandem totum istud mare præterlapsi, extra Babelmandel, et fauces sinus Arabici ad Portum Romanum in Oceano situm appellebant. Vocatur aliis Aden, ut ex Uranio apud Stephanum constat. Quod nomen adhuc auperstes manet, et regioni tribuitur Arabiæ Felicis, ubi est Portus iste Romanus, qui ab Arriano dicitur, ni fallor, Arabia Felix in *Periplo maris Rubri*, et aliis Adana. » De Adana regno vide Marcum Paulum Venetum lib. II, cap. 46; Alfragan., *De elementis astronom.*, cap. 9: « Primum clima transit terram Jeman, ubi urbes claræ Dafara, Oman, Hadramuta, Aden. » Scherif Elidris, in *Geographia*, quæ perperam vocatur Nubiensis, climat. 4, part. VI: « Est vero Aden urbs parva, celebris tamen, quia est portus utriusque maris, et ex ipsa solvuntur navigia Sindhæ, Indiæ, et Sinarum, et ad ipsam deferuntur vasa Sinica; unde patet fuisse portum Arabiæ nobilissimum, et propter situm et Orientalibus et Occidentalibus omnium magis frequentatum. Ideo Portus, Emporium Arabiæ, imo vocabatur Arabia Felix, ut patet ex *Periplo* Arriani, quia erat totius Arabiæ Felicis locus amoenissimus et istius beatissimæ regionis nobilissimum compendium. » Et pag. 50 hæc repetit: « Non Portus Ostiensis ad Tiberis ostia, sed Portus Romani in Arabia, ubi Hippolytus diu vixisse memoratur; et revera si Portus Ostiensis fuisset episcopus, et ibi martyrio fuisset consummatus, monumentum istud illius memoriæ consecratum, statua ista cathedralis marmorea litteris Græcis utrinque circumscripta, sæculo præterito ex rudibus quibus-

(nullo tamen veterum testimonio) pagum Arabiæ A Petreæ Bostrensis diocesis illi patriam fuisse, diuque Bostræ, quæ fuit ejusdem Arabiæ metropolis, vixisse, et episcopum Portus Romani in Arabia Felice exstitisse. Novam hanc viri eruditi sententiam de Arabico S. Hippolyti episcopatu probarunt nonnulli ex heterodoxis litterarum fama præstantes, Guilielmus scilicet Cave (9), Fridericus Spanhemius (10), Samuel Basnagius (11), et novissime Albertus Fabricius Hamburgensis (12). Sed quam longe a vero distet hæc Stephani le Moyne divinatione, ex iis, quæ mox dicenda sunt, cuilibet facile patebit.

XIII. *Fundamenta hujus sententiæ indicantur, et auctor libelli, qui S. Gelasii I papæ nomen præfert, inquiritur.*

Moynius divinationem suam duobus veterum testimoniiis fulcire conatur (13), quorum unum ex quodam scripto *De duabus naturis in Christo*, quod Gelasii papæ I nomen præfert, alterum vero ex Philostorgio desumit.

dam eruta, in sede episcopali, quam occupasset Hippolytus, ab illius cultoribus posita et collocata fuisse; nimirum intra Portus Ostiensis territorium et pomeria. Jam vero inventum est in zele Laurentiana ad Urbem, quo constare mihi videtur, Romanos illum vindicasse, Romæ præcipue egisse, ibi Evangelio propagando, et hæresum viru et veneno extinguendo alacriter et strenue incubuisse, nullius episcopalis sedis vicinæ rectorem fuisse, et si Portus episcopum habitus est, non Portus in Latio et diocesis Romanæ, sed Portus Romani in Arabia episcopum agniti et reputati fuisse. » Hæc ille.

(9) In sæpius citato tom. II *Scriptorum ecclesiasticorum Hist. litteraria*, pag. 102: « Cum cl. Moynio merito concludere possumus, Hippolytum Portus Romani, emporii in Arabia celeberrimi, Adenæ etiam dicti, et a Romanis mercatoribus admodum frequentati, episcopum fuisse. Verum hæc paulo clarius et explicatius exponenda sunt. Aden urbs erat ad Rubrum mare sita.... In hac urbe quin sedem habuerit Hippolytus *Portus Romani* episcopus, nulli dubitamus. Unde ipsum *Arabia metropolis* episcopum fuisse scribit Gelasius papa... ex hoc *Portus Romano* nata est vulgaris fabula, Hippolytum *Portus Romani* ad Ostia Tiberis decimo sexto ab Urbe lapide episcopum fuisse. » Vide etiam Oudinum citato tom. I, p. 221.

(10) *Epitome isagogica ad histor. ecclesiast.*, p. 101, tom. I, edit. Lugduni Batavorum anni 1689.

(11) *Annal. politico-ecclesiastici*, ad ann. 222, tom. II, pag. 288, num. 7 edit. Roterodami anni 1706: « Cuinam vero Ecclesiæ præfectus fuerit (Hippolytus), nec dicit Eusebius, et a se ignorari profitetur Hieronymus... in Oriente tamen officio functum esse episcopi, conjecturam ducimus ex Hieronymo: *Scriptis homiliam de laude Domini Salvatoris in qua præsentem Origene se loqui in ecclesia significat*. Quem dicentem audivisse videtur Origenes, cum in Arabia versaretur, quo bis tertiumve se contulerat.... Itaque eo inclinat animus, ut in Arabia episcopatum obtinuerit Hippolytus, non in Italia, cum Portuense Origenes Ecclesiam non auerit, ut auditor esset Hippolyti... multa se probabilis specie commendat doctissimi conjectura Lemoyonii, etc. »

(12) *Biblioth. Græc.* lib. v, cap. 1, pag. 205, tom. V: « Portus Romani, non Ostiensis in Italia, sed celebri in Arabia hoc nomine emporii episcopatum

Quoad primum, celebris est inter eruditos controversia, quisnam Gelasius libelli, quem mox laudavimus, auctor fuerit (14). Nonnulli Gelasio primo Romano pontifici tribuunt, alii Gelasio Cyziceno, quidam Gelasio Cæsarensi adjudicant. Magnus *Annalium ecclesiasticorum* parens Baronius (15) immensa, qua pollebat, eruditione, rem hanc ad sanioris critices regulas diligentissime revocavit, maximisque argumentis ostendit Gelasium Romanum pontificem hujusce libelli auctorem haud fuisse. Gennadius enim (16) scribit, Gelasium papam edidisse contra Eutychanos *grande et præclarum volumen*; cui Anastasius Bibliothecarius (17) consentire videtur, qui hujusmodi opus libros diserta appellat. Hæc Gennadii verba, qui genuinum Gelasii opus legerat, quem nunc habemus libellum, designare posse nemo censebit; nam cum illum *grandæ et præclarum volumen* disertim Gennadius appellet, atque hujusmodi verbis parce admodum ipse usus sit, tam parvæ molis libello convenire non posse nemo non videt. Quod sane ipsomet Gennadio

gessisse doctissimi viri Stephani le Moyne conjectura est, qui de Hippolyto ejusque scriptis copiose disseruit in Prologomenis notisque ad *Varia sacra*, et præter Tillemontium ac Caveum de hoc est consulendus. »

(13) Prolegomena ad *Varia sacra*, pag. 28, ubi ait adhuc ignorari S. Hippolyti episcopatum, atque hæc scribit: « Quod confirmari potest testimonio ipsius Gelasii pontificis Romani, qui eodem sæculo v paulo post fata Hieronymi sedem Romanam occupavit. Is quippe in libro *De duabus in Christo naturis* citat Hippolytum episcopum metropolis Arabiæ in *Memoria hæresew*. « Quod non suspectum debuit reddere istud opusculum eminentissimo cardinali, quasi non esset opus Gelasii pontificis, qui, inquit cardinalis, non potuit ignorare Hippolytum fuisse episcopum Romanum, non vero Arabem metropolitanum. Sed hoc ignoravit Hieronymus in ipsa Roma 50 annis ante Gelasium, quidni ergo Gelasius idem etiam ignorasset? Certe opus istud propterea insuspicionem venire non debuit. Nec est fetus Gennadii, nec Gelasii Cæsariensis, nec Gelasii Cyziceni, sed Gelasii pontificis Romani. Quod tandem calculo suo contra tres eminentissimos cardinales Baronium, Bellarminum, Perona confirmarunt Sirmondus, Petavius, Chiffletius, Labbeus, aliique viri laudibus litterariis ornati et insignes. »

(14) Exstat iste liber in *Antidotis adversus hæreses* Basileæ 1528, fol., et cum aliis veterum scriptis de duabus naturis et una persona in Christo, Tiguri 1571, fol.; denique in *Bibliotheca Patr.* vol. VIII, p. 699.

(15) Ad annum Christi 496, num. 1 et seqq., tom. VIII *Annalium*, pag. 595 edit. citatæ.

(16) Libro *De viris illustribus*, cap. 94, in tom. II Operum S. Hieronymi edit. Vallarsii, pag. 987: « Gelasius urbis Romæ episcopus scripsit *adversus Eutychem et Nestorium* grande et præclarum volumen, et tractatus diversarum Scripturarum et sacramentorum elimato sermone, et *adversus Petrum et Acacium* scripsit epistolas, quæ hodie in Ecclesia tenentur catholica. Fecit et hymnos in similitudinem Ambrosii. Obiit sub Anastasio Augusto. »

(17) In Vita S. Gelasii tom. III, pag. 195 edit. Romæ ex typographia Vaticana anno 1728: « Hic fecit tractatus et hymnos, sicut beatus Ambrosius episcopus, et libros *adversus Eutychem et Nestorium*, qui hodie in bibliotheca et Ecclesiæ archivio reconditi tenentur. »

teste clarius elucescit; nam opera Antiochi episcopi (18) contra avaritiam, et Theophili Alexandrini (19) contra Origenem *grande volumen* ab ipso appellantur. Severi autem Sulpitii (20) *Historiam*, cum cæteris ejusdem operibus, *opusculi* titulo insignavit; quæ quidem historia triplo major supra laudato libello esse cuilibet eamdem lustranti facile patebit (21). His accedit, quod Gennadii de Gelasio testimonium desideratur in antiquissimo codice Vaticano, quem Vaticanæ bibliothecæ acquisivit eruditissimus ejusdem præfectus Laurentius Zacagnus. Hunc codicem laudavit vir sapientissimus Lucas Holstenius, qui eundem vidit in bibliotheca clericorum regularium S. Andreae de Valle, illumque merito antiquissimum vocat; ibi enim quondam quadratis et vere Romanis litteris Ciceronis orationes in *Verrem* descriptæ fuerunt, quibus postea deletis ac corrasis, S. Hieronymi et Gennadii *Catalogus* uncialibus iterum, sed recentioribus litteris superscriptus fuit. Secundo argumento Baronius (22) probat multa in hoc libello inveniri, quæ a S. Gelasio papa exarata esse pene impossibile est, et Eusebium Cæsariensem multis observat in eodem libello encomiis ornari, quem Arianum fuisse certum est, cujus opera inter librorum apocryphorum numerum ab eodem Gelasio rejiciuntur, et Græcos Patres tantum laudari, nec non Ambrosium, Hieronymum, cæterosque ex Latinis silentio præteriri. Verum Jacobus Sirmondus (23), Philippus Labbeus (24), Antonius Pagius (25) senior, S. Gelasium hujusmodi libelli auctorem credunt, non solum quia in antiquissimis codicibus descriptus ille est inter indubitatas ejus epistolas, et

(18) Cap. 20, pag. 962 citatæ edit.: « Antiochus episcopus scripsit adversus avaritiam unum et longum volumen. »

(19) Cap. 33, pag. 966 dictæ edit.: « Theophilus Alexandrinæ civitatis episcopus scripsit adversus Origenem unum et grande volumen, quo omnia pene ejus dicta et ipsum pariter damnat, simul docens non a se primum eum, sed ab antiquis Patribus et maxime Heracla fuisse et a presbyterio ejectum, et de Ecclesia pulsum, et de civitate fugatum. »

(20) Cap. 19, pag. 964 cit. edit.: « Severus presbyter, cognomento Sulpitius Aquitanicæ provincie, vir genere et litteris nobilis, et paupertatis atque humilitatis amore conspicuus; clarus etiam sanctorum virorum Martini Turonensis episcopi et Paulini Nolensis notitia, scripsit non contemnenda opuscula. »

(21) Legendus Baronius ad dictum annum 496, num. 4, pag. 596, tom. VIII cit. edit.; ubi hæc nos etiam docet: « Verum non unum duntaxat librum; sed quod grande et præclarum opus Gennadii nominat, in quinque libros fuisse partitum liquet. Habet id enim Anastasius Bibliothecarius in libro *De Romanis pontificibus*, cum affirmat quinque libros adversus Nestorium et Eutychetem, ab eodem Gelasio fuisse conscriptos, cum tamen opusculum, quod Gelasii nomine exstat editum, unius libri periodo terminetur. »

(22) Ad dictum annum 496, n. 7, p. 596: « Qui Gelasius *De duabus naturis* opusculum illud scripsit, cum in fine profitetur se catholicorum, ut ait, magistrorum testimonia afferre, quibus a se dicta con-

firmet, tamen inter plures sanctorum orthodoxorum Patrum assertiones ponit post Magnum Athanasium, ante Gregorium Nazianzenum, Eusebium Cæsariensem, conclamatum jam sæpe ab omnibus athenianum Ariarum, ejusque tres sententias ex diversis locis acceptas refert: quæ quidem quam indigna sint Gelasio papa, nemo non videt; quamque alienus sit auctor ille ab aliquo Latino scriptore; cum in re tanta nitatur Græcorum ductatæ auctoritate, vix duobus Latinis ex plurimis in testimonium adductis. Quam vero e contra ea conveniat Gelasio illi a Photio recensito, cognosce, dum ipse in dicto opere de Nicæno concilio eundem Eusebium Cæsariensem plurimum laudat, et titulis orthodoxo magno viro dignis exornat, atque ab omni Arianæ hæresis suspitione vult exemptum, dum ipsum nunquam Ario consensisse non sit veritus affirmare. » Legendus Bellarminus *De script. ecclesiasticis*, in S. Gelasio papa tom. VII Oper. citatæ edit., pag. 187.

(23) Apud ipsum Labbeum citandum.

(24) Dissert. historica ad lib. *De script. ecclesiasticis* Bellarmini, pag. 188.

(25) Ad annum dictum 496, num. 3, pag. 538, tom. VIII *Annal.* Baronii citat. editionis.

(26) Hæc sunt rationum momenta, quibus Sirmondus et ex eo citati auctores S. Gelasio opus hujusmodi ascribendum esse propugnant. His subscribit etiam Cave *Script. eccles. hist. litteraria*, tom. I, pag. 463.

(27) *De institutione divinarum litterarum*, cap. 8, tom. II Operum, pag. 543, edit. Rothomagi an. 1679.

(28) Legendus Cave tom. I citato, pag. 501.

ninum S. Gelasii papæ opus non vidiſſe (29), sed hoc opusculum, dum scriberet, in promptu habuisse. Alii vero, qui hujusmodi libelli S. Gelasium papam auctorem esse contendunt, hæc de S. Fulgentio non sine injuria scribi posse judicant; cum difficile ipsis videatur tantum virum ita turpiter fuisse hallucinatum, ut genuinum Gelasii opus a suppositio secernere nesciverit, dum tria luculentissima testimonia ex ipso desumpta in laudato libro recitavit. Nec mirum, inquit, cuilibet esse debet, si S. Gelasius papa multa ex Eusebii Cæsariensis operibus testimonia desumpserit, quæ tamen in decreto de libris recipiendis et non recipiendis inter apocryphos ipse rejecerat; nam, ut docuit eruditissimus præsul Justus Fontanus in opere *De antiquitatibus Ortæ* (30), libris illis S. Gelasius non eo fine apocryphi notam inussit, ut moneret catholicos viros ne ipsis ullam adhiberet fidem, eo quod hæresibus scaterent, sed ut ipsi canonicam tantum auctoritatem denegarent. Antonius Arnaldus in eximio illo opere adversus Claudium Charentonensem cæterosque Calvinianos pro sacrosancto Eucharistiæ sacramento tam luculenter conscripto, mediam profitetur sententiam, videlicet hoc opusculum, quod nunc superest, esse fragmentum magni operis S. Gelasii papæ adversus Eutychem (31). Verum quomocunque sese res habeat, hanc quæstionem viris doctioribus discutiendam relinquimus. Nobis tantummodo sufficiat probasse incertum adhuc esse num S. Gelasius papa hujus libelli auctor exstiterit, quominus opus illud tanquam genuinum et grande ipsius volumen contra Eutychem de *duabus naturis in Christo* a nobis suscipi debeat. Quapropter doctissimi Tillemontii (32) argumentum penitus concidit, qui ex hac Gelasii papæ, ut ipse credidit, de S. Hippolyti sede sententia, etiamsi illa longissime a vero distet,

(29) Recte in hanc rem hæc scribit Baronius ad dictum ann. 496, n. 5: « Si tempore Cassiodori Gelasii æqualis, sive ipso Gelasio vivente, sive potius paulo post ejus obitum, tantum nefas aggressi ausa est aulæ hæreticorum præsumptio, ut Pelagianum opus Gelasii nomine prænotarit; quid adeo mirandum si commentariolus ille, de quo est quæstio, ejusdem nomine inveniat eodem tempore esse vulgatus? » Et num. 7, ubi agit de Joanne papa II, qui citat hujusmodi opus in epistol. *ad Avienum aliosque senatores*, quæ est num. 3, et repetitur in tom. V *Collect. conciliorum*, pag. 896 edit. Venetæ ann. 1728, ait citari quidem Gelasium, sed absque ullo Romani pontificis titulo. Incertum est proinde, an Gelasium papam Joannes intellexerit: en verba ipsius Joannis pag. 898: « Gelasius ex libro adversus Nestorium et Eutychem. »

(30) Lib. II, cap. 3, § 3, pag. 217 et seqq., ubi quoniam sensu verbum *apocrypha* sit accipiendum diserte multis allatis eruditionum monumentis ostendit. Decreti Gelasiani hæc sunt verba: « Historia Eusebii Pamphili apocrypha. » Vide Prolegomena ad *Vitas pontificum* Josephi Blanchini, pag. 67, tom. IV edit. Romæ 1735; ubi ipsum S. Gelasii decretum ementatum habetur.

(31) *La perpétuité de la foi de l'Eglise catholique touchant l'Eucharistie défendue*, lib. V, cap. 10, tom. III, pag. 228 edit. Paris. ann. 1704, ubi agit

A omnino negat, S. Hippolytum Portuensi Ecclesiæ præfuisse, dum v sæculo desinente hoc Romæ prorsus ignotum fuerit; verum cum hujusce libelli S. Gelasium papam auctorem exstitisse tuto firmari non possit, Romanæ Ecclesiæ de S. Hippolyti sede traditionem in hoc eodem libello frustra requirimus.

XIV. *Heterodoxi libelli de duabus naturis testimonio perperam transsubstantiationis mysterium oppugnare conantur.*

Quamobrem etiam miramur quosdam heterodoxos, qui veras criticæ, ut aiunt, regulas callent, neglectis tot antiquorum Patrum testimoniis, ex hoc dubiæ fidei scripto deducere conari, S. Gelasium papam augustissimi Eucharistiæ sacramenti transsubstantiationem negasse; cum in genuinis, quæ supersunt, epistolis, eadem SS. pontifex de transsubstantiatione docuerit, quæ tradiderunt antiquissimi Patres Origenes, Irenæus, Cyprianus, alique (33), quorum luculentissima testimonia non uno in loco recitat cl. monachus Remigius Ceillierius (34). Quinimo ex ipsismet laudati opusculi verbis, quæ nobis magno clamore hæretici objiciunt, nihil deduci potest quod sententiæ heterodoxorum faveat; verba enim illa: « Certa sacramenta, quæ sumimus, corporis et sanguinis Christi divina res est, propter quod, et per eadem divinæ efficimur consortes naturæ, et tamen esse non desinit substantia, vel natura panis et vini (35); » non sunt accipienda, quemadmodum Albertus Claudius (36), et nuper Guilielmus Cave (37), alique heterodoxi, qui sacramentarii dicuntur, interpretantur, quasi Gelasius, seu quisvis sit hujus opusculi auctor, in sanctissimo Eucharistiæ sacramento post consecrationem veram panis substantiam remanere crediderit. Voces enim illæ *οὐσία* et *φύσις* apud Græcos, *substantiæ* et *naturæ* apud

de textu ex libello S. Gelasii desumpto: « Le premier de ces auteurs est le pape Gélase, dont les ministres de Bâle ont fait imprimer un traité, ou plutôt un fragment contre les hérésies de Nestorius et d'Eutychès, qui est très-défectueux et très-plein de fautes, comme Aubertin même est obligé de le reconnaître. »

(32) Sæpius citato tom. III, pag. 673, note 2, sur saint Hippolyte: « Mais, de plus, s'il est vrai que le pape Gélase l'ait cru métropolitain d'Arabie, quand même il se serait trompé en cela, c'est néanmoins une preuve manifeste qu'on ne savait point à Rome, à la fin du ve siècle, qu'il eût été évêque ni à Porto, ni en aucun autre lieu d'Italie. »

(33) De augustissimo Eucharistiæ sacramento multa scripsit citatus Arnaldus in egregio opere, cujus superius mentionem habuimus, ubi multis in locis sanctorum Patrum sententiæ et doctrinæ reperiuntur.

(34) Præsertim tom. I *Hist. générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques*, cap. 11, art. 4, ubi referatur doctrina S. Ignatii martyris de Eucharistia, num. 5, pag. 660.

(35) Apud Baronium ad dictum annum 496, num. 9, pag. 597, tom. VIII cit. edit.

(36) Legemus Arnaldus citato tom. III, cap. 10, pag. 227 et seqq.

(37) Tom. I citat., pag. 463, ubi libellum hujus-

Latinos promiscue, pro speciebus seu accidentibus, A cum nulla ex sui parte iis, quæ de ipso antiqui usurpatis fuisse centies docuerunt magni viri Baronius (38), Arnaldus (39), Bellarminus (40), et novissime Orientalium linguarum consultissimus Michael Lequienus (41) ord. Prædic. theologus insignis. Etenim, ut scite observat magnus *Annalium ecclesiasticorum* parens, antiqui Patres hujusmodi vocibus bona fide tunc temporis promiscue usi sunt; hæreticis enim nondum exortis securior simplicitas loquebatur; verum cum superveniens hæreticorum malitia subtilibus cavillationibus simpliciorum animis fucum facere conaretur, opus fuit excogitare quædam vocabulâ, *accidentium* scilicet seu *specierum*, quæ apertissime hæreticorum quisquillas et cavillationes pessumdarent. Immerito pariter heterodoxi recentiores, neglectis antiquissimis Patribus, a quibus sacrosancta Eucharistia *caro Verbi Dei, corpus Domini* disertissime appellatur, nobis epistolæ ad *Cæsarium monachum*, S. Joanni Chrysostomo attributæ, et sancti Gelasii de duabus naturis infirma testimonia objiciunt, cum tot disertissimi primævæ Ecclesiæ, et posteriorum temporum Patres veram ecclesiastici panis transsubstantiationem agnovissent, et de eadem innumeris fere locis apertissime locuti sint; quibus putidas hasce scriptorum lacinas magnis Chrysostomi et Gelasii nominibus insignitas objicere, rectoribus, quas docent, criticæ regulis patentissime repugnare nemo non videt. Quis enim sibi persuadeat Chrysostomum, qui tot tantisque in locis eucharistici panis miraculosam transsubstantiationem ingenue fassus est, mutata nunc sententia heterodoxorum somniis favere (42); et S. Gelasium Romanum pontificem, qui in epistola ad *episcopos Dardaniæ*, ut monet Baronius (43), augustissimum Eucharistiæ sacramentum, *panem qui de cælo descendit*, vocat, nunc sibi nec contradicere, et in sacratissimo corporis Christi mysterio naturalem panis substantiam post consecrationis verba remanere, scripsisse sibi poterit imaginari? Ingenue igitur fateri oportet cum doctissimo Lequieno, Epistolam ad *Cæsarium monachum* genuinum haud esse magni Chrysostomi fetum, sed putidum sumentum post exortam Nestorii hæresim, imo post Chalcedonense concilium, ab imperito nebulone concinnatum; et D opusculum *De duabus naturis* inter indubia S. Gelasii papæ opera nequaquam esse numerandum,

modi S. Gelasio papæ tribuendum esse contendit. (38) Ad dictum annum 496, num. 12 et seqq., pag. 598 et seqq.

(39) Citat. tom. III, pag. 231 et seqq.

(40) *De sacram. Eucharist.*, lib. II, c. 27, tom. III Operum, pag. 259 edit. Venetæ ann. 1721.

(41) In notis ad lib. IV S. Joannis Damasceni, tom. I Operum, cap. 13, *De fide orthodoxa*, p. 270 edit. Parisiensis anni 1712, nota 2.

(42) *Legenda* dissertatio tertia ejusdem Michaelis Lequien de epistola ad *Cæsarium monachum*, quæ S. Joannis Chrysostomi nomine insignita est. In qua S. Joannem Chrysostomum hujus epistolæ

auctorem minime esse mirifice ostendit, et sententias in ea reperiri quæ ab ejusdem S. Patris doctrina dissentiant. Exstat in citat. tom. I Operum, pag. 48.

(43) Ad dictum annum 496, num. 15, pag. 598, tom. VIII citato, ubi hæc Gelasii verba legimus: « Ut salutaris alimonia panis illius, qui de cælo descendit, fideles hunc sumentes ad vitam perducatur æternam, »

(44) Tom. IV *Biblioth. Patrum*, p. 563.

(45) In diatriba de S. Hippolyto loco superius cit.

(46) Note 2, sur saint Hippolyte, tom. III, pag. 672.

B S. Gelasius, nemo non videt pro natura, species seu accidentia intellexisse; alioquin si de substantia locutus esset, non plures, sed unicam esse rerum naturam affirmasset. Corporis enim substantia, juxta egregios philosophos, unica est, accidentia vero seu species quamplurimæ.

XV. *Ejusdem libelli incerti auctoris de Arabica S. Hippolyti sede sententia expenditur.*

Sed de his hactenus; nunc ad S. Hippolytum revertamur, quem Stephanus Lemoyne (45), hujus opusculi testimonio innixus, Arabem episcopum fuisse conjicit. En ipsiusmet antiqui scriptoris in præfato opusculo verba: « S. Hippolyti episcopi et martyris Arabum metropolis in *Memoria hæresum*. » Perpendat igitur lector num hoc testimonium, in quo, ut recte Tillemontius (46) monuit, grammaticæ leges desiderantur, tot disertissimis Prudentii, Leontii, Anastasii, aliorumque testimoniis antefendum sit, qui per mille et quingentos fere annos S. Hippolytum Romanum vel Portus Romani episcopum fuisse constantissime tradiderunt, omnesque hos doctissimos viros turpiter hallucinatos sit credendum, et solum auctorem toties memorati libelli omnibus hisce beatiorem et fortunatiorem exstitisse, utpote cui soli datum fuerit veram S. Hippolyti sedem aliis ignotam nancisci. Sed a viris eruditis qui, neglectis tot antiquorum testimoniis, huic opusculo integram fidem præbent, petimus quidnam sibi velit hæc dicendi ratio: « Episcopi et martyris Arabum metropolis. » Forsan quod Hippolyto metropolis Arabiæ patria fuerit? Si hæc intelligit auctor, libentius credemus; quamvis nullus

auctorem minime esse mirifice ostendit, et sententias in ea reperiri quæ ab ejusdem S. Patris doctrina dissentiant. Exstat in citat. tom. I Operum, pag. 48.

(43) Ad dictum annum 496, num. 15, pag. 598, tom. VIII citato, ubi hæc Gelasii verba legimus: « Ut salutaris alimonia panis illius, qui de cælo descendit, fideles hunc sumentes ad vitam perducatur æternam, »

(44) Tom. IV *Biblioth. Patrum*, p. 563.

(45) In diatriba de S. Hippolyto loco superius cit.

(46) Note 2, sur saint Hippolyte, tom. III, pag. 672.

probata fidei scriptor S. Hippolytum Arabem fuisse A doceat. Nec quidquam suffragari potest, ut aliquis S. Hippolytum Arabem fuisse defendat, quod nonnulla ipsius opuscula Arabico et Syriaco sermone exarata reperiantur, et Abedjesu episcopus Sobensis (47) quædam ipsius S. Hippolyti scripta suo *librorum ecclesiasticorum Catalogo* recenscat; episcopus enim ille Sobensis alios in eodem *Catalogo* scriptores enumerat, qui nec Syri, nec Arabes fuerunt, sed Græci, vel Latini, ut S. Damasus, aliique qui in eodem *Catalogo* habentur. Exstant in *Bibliotheca Clementino-Vaticana* Josephi Simonii Assemanni quidam Syriaci et Arabici codices in quibus hæc S. Hippolyto tribuuntur; *Canones Arabici duo de quadraginta* (48), quemadmodum Græce quoque exstat ejusdem S. Hippolyti homilia *De Antichristo*, *De secundo Christi adventu*, et *de fine mundi* (49). Exstant denique Syriace fragmenta quædam *De quatuor animalibus*, in *Jeremiam*, in *Cantica canticorum*, et *de quinque illis quæ Matthæus in Christi genealogia prætermisit* (50). Sed ex his nil aliud colligi posse censemus, quam hæc aliorumque Græcorum vel Latinorum Patrum opera, de quibus sermonem habet Abedjesu, ex Græco vel Latino in Syriacum idioma versa fuisse, quemadmodum de S. Gregorio Nazianzeno et de S. Basilio M. certo asserere possumus, quorum scripta nonnulla Syriace exstant in quibusdam bibliothecis.

Si vero ex supra laudatis verbis: « *Episcopi et martyris Arabum metropolis* » aliquis deducere existimabit, S. Hippolytum in Arabica quadam metropoli gloriosam martyrii palmam consecutum esse, is meras nugas ageret. Prudentius enim testis, ut vulgo dicitur, omni exceptione major, S. Hippolytum in Portu Romano, ubi ille degebat

(47) De hoc Sobensi episcopo plurima habet Josephus Simonius Assemanus *Bibliotheca Oriental. Clementino-Vaticana*, tom. III, parte 1, pag. 1, et seqq. edit. Romæ anni 1725, qui hujusmodi catalogum edidit, et multa in præfatione notavit.

(48) Legendus Assemanus *Biblioth. Orient.* tom. I, pag. 619 edit. Romæ 1719, et in citato tom. III, pag. 15.

(49) Apud Asseman. tom. eodem I, pag. 603, codice 42, et pag. 597, codice 39.

(50) Cit. tom. I, pag. 607, cod. 5.

(51) Hymn. cit. de S. Hippolyto vers. 38 et seqq.

(52) Versu nempe 47.

(53) Tom. I Operum S. Hippolyti, pag. 20, x Kal. Sept.: « *In Portu urbis Romæ natalis S. Hippolyti, qui dicitur Nunnus, cum sociis suis.* »

(54) Legendus Tillemontius citato tom. III, nota 2, sur saint Hippolyte, pag. cit. 672. Carolus a S. Paulo, *Geographia sacra*, in *Patriarchatu Antiocheno*, p. 295 edit. Amstelodami anni 1703, nullam aliam Arabiæ metropolim, præter Bostram, agnoscit, « *cujus episcopus Constantinus subscribit concilio Chalcedonensi, et in Constantinopolitano II, gener. v, Joannis Bostrenorum metrop. episc. memoria est.* » In Notitiis antiquis ab eodem Carolo a S. Paulo editis, etiam Bostra metropolis provinciæ Arabiæ describitur: Βόστρα μητρόπολις, pag. 50. Bostra in Arabia etiam commemoratur a Claudio Ptolemæo, *Geograph. univers.* lib. v, c. 17, pag. 104 edit. Ba-

plebique suæ præerat, martyrio coronatum aperte scribit (51):

*Sistitur insano rectori Christicolæ tunc
Ostia vexanti per Tiberina viros.
Illo namque die Roma secesserat, ipsos
Peste suburbanos ut quateret populos.*

Et post pauca (52):

*Protulerat rabiem Tyrrheni ad littoris oras,
Quæque loca æquoreus proxima portus habet.*

Nec Prudentio adversatur vetustissimum calendarium, quo usa est sub Liberio Romana Ecclesia, dum S. Hippolyti festum Idibus Augusti consignat his verbis: « *Hippolyti in Tiburtina, et Pontiani in Calixti*: » verba enim illa in *Tiburtina* et in *Calixti* cæmeteria designant in quibus SS. martyrum corpora quiescebant, et Hippolyti cæmeterium in via Tiburtina situm fuisse superius ostendimus. Consentit eidem Prudentio vetustissimum Martyrologium a Dacherio editum his verbis: « *In Tuscia S. Hippolyti episcopi de antiquis.* » Consentit denique Martyrologium Romanum Ottobonianum, et aliud a Fabricio (53) laudatum, quod S. Hippolytum nostrum in Portu Romano pro Christi fide occubuisse testatur.

Demum si ex superius citatis verbis libelli *De duabus naturis* S. Gelasio ascripti, S. Hippolytum Arabiæ metropolitano fuisse aliquis credere voluerit, oportet, ut nobis ille demonstret, quænam fuerit hæc Arabiæ metropolis cui præesse potuerit Hippolytus. Ex veteribus enim, quæ supersunt, monumentis, nullam in Arabia Hippolyti avo ecclesiasticam metropolim, præter Bostram, exstare potuisse compertum est (54). Petra siquidem urbs Nabateorum Arabum civilis metropolis, quæ Arabiæ Petrææ nomen dedit, juxta metropolim ecclesiasticam erecta est post concilium Chalcedonense (55),

silicet 1540, aliisque geographis antiquis et recentioribus. P. Michael Lequien in *Oriente Christiano*, tom. II, pag. 854, edit. Paris. an. 1740, ubi agit de provincia Arabiæ, multa de metropoli Bostra erudite habet, quam in notitiis Hierocli et Leonis imp. provinciæ Arabiæ metropolim dici observat; hujus Ecclesiæ episcopos ipse Lequien recenset, nempe Timonem, Beryllum, Maximum N., qui Petrum Capitoladias episcopum et martyrem in presbyterum ordinavit, Nicomachum, Titum, Bagadium, Eulysium, Antiochum, Constantinum, Antipatrum, Julianum, Joannem, Simeonem, Stephanum, et denique Gregorium, qui anno 1671, die xx Octobris et xv Novembris, duplici Macarii Antiocheni patriarchæ de Eucharistia testimonio subscripsit. Anno 1672 in concilio Hierosolymitano, quod Calvinianos digna nota et censura inussit, sedit et subscribit Philemon Hieromonachus et archimandrita, et administrator sanctissimæ metropolis Bostrorum. Vide eundem Lequien pag. cit. usque ad pag. 860.

(55) De urbe Petra multa docte habuit idem Lequien tom. III *Orient. Christian.*, pag. 663 et seqq. citat. edit.; ubi an duo fuerint hujus nominis urbes, una scilicet in Palæstina, in Arabia altera, examinat, et de Ario seu Macario, et Asterio, harum urbium episcopis, multa disserit, et concludit, Petram, quæ episcopali honore decorata erat, in Arabia tantum fuisse, et episcopos alterutri ascriptos Petræ Arabiæ esse adjudicandos, Ario, sive Macario

quæque postmodum ex Arabiæ provincia avulsa, Palæstinæ tertiæ cum nonnullis sedibus adjuncta fuit (56). Civiles vero metropoles in Arabia quamplures exstiterunt, quas memorant Strabo, Plinius, Philostorgius, Arrianus, antiqua *Orbis descriptio* a Gothofredo in lucem emissa (57). Istarum tamen episcopi antiquissimis hisce temporibus in ecclesiasticis tabulis nusquam occurrunt (58).

XVI. *Bostræ, tempore S. Hippolyti, Arabiæ metropolis, episcopus erat Beryllus.*

Bostræ vero præsul fuit Beryllus, quem usque ad Gordiani tempora vitam perduxisse testatur S. Hieronymus (59), quo fit ut S. Hippolytus, qui S. Irenæi discipulus fuit, Bostrensi Ecclesiæ præesse nequiverit. Irenæus cum in Occidente meliorem vitæ suæ partem transegisset, anno Christi 205 (60), quo tempore forsitan Beryllus nondum Bostrensem regerat Ecclesiam, martyrio est coronatus. Ideoque tunc temporis non in Oriente, sed in Occidente Hippolytum fuisse verosimillimum nobis videtur. Beryllus vero anno Christi 258, quo, mense scilicet Julio, Gordianus imperii summam accepit, Bostrensem Ecclesiam gubernabat; etenim hoc anno Origenes ab episcopis Arabiæ Petrææ rogatus, in Arabiam se contulit, ibique Beryllum in hæresim lapsam orthodoxæ fidei luce illuminavit (61). Gordianus Augustus, sub quo vixit Beryllus, usque ad annum Christi 244 Romano præfuit imperio (62). Hinc veritati consonum minime videtur S. Hippolytum, quem anno 252 martyrio coronatum cum Ruinartio (63) conjicimus, tam parvo annorum spatio ex Occidente in Orientem transfretasse, et Beryllo, qui post Gordiantum excepto, quem alicujus loci Palæstinæ sibi ignoti episcopum fuisse putat. Vide etiam p. 722 et seqq. tom. ejusd. III, ubi longus de Petra metropoli ejusque ecclesiæ sermo instituitur. Hæc *Adriana* ab Adriano imperatore dicta fuit, et in nummis veteribus reperitur, ΔΑΡΙΑΝΗ ΠΕΤΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ; quod confirmatur etiam ex Dionis Cassii testimonio apud ipsum Lequien loc. cit., pag. 723. Quod tempore concilii Chalcedonensis Petra non fuerit metropolis Arabiæ, ex eo constat, quia nusquam in Actis dicti concilii metropolis nominatur. Bostram et Philadelphiam metropoles dictas legitimus actione 1 ejusdem Chalcedonensis concilii in tom. IV *Conc.* pag. 851 edit. Venetæ 1728: «Constantino Bostrenæ civitatis metropolis Arabiæ;» et pag. 855: «Eulogio Philadelphicæ metropolis Arabiæ.»

(56) Legendus Carolus a S. Paulo *Geograph. sacra*, pag. 302 et 307.

(57) Videndus Lequien citato tom. III, pag. 722 et seqq. et 1306.

(58) Idem Lequien citato tom. III, pag. 723, numerat præsules Petræ, nempe: Asterium, qui cum adhæsisset Eusebianis contra Athanasium, tandem in concilio Sardicensi anno 347 ab iis discessit, et sententiæ, quam pro Athanasio ac cæteris præsulibus orthodoxis tulerunt Sardicensis Patres, cum aliis subscripsit; Joannem, qui anno 457 eandem Ecclesiam gubernabat; Theodorum, qui anno 556 synodo trium Palæstinarum Hierosolymis congregatæ adversus Anthimum aliosque hæreticos, præside Petro patriarcha, interfuit et subscripsit Θεόδωρος ἐπίσκοπος Πατρῶν (tom. V *Concil.*, pag. 1262 cit. edit.); Athenogenem, circa finem sæculi vi, de quo plura habet citatus Lequien loc. cit., pag. 726. Mitimus alios recentioris ævi præsules, de quibus le-

A dianum aliquantulum forsitan vixit, in episcopatu successisse; ac denuo Romam migrasse, et in Porta Romano martyrii palmam fuisse consecutum. Quapropter Hippolytus Bostrensis Ecclesiæ episcopus non fuit, nec alia unquam tunc temporis in Arabia, præter Bostram, ecclesiastica exstitit metropolis cui ipse præesse potuerit; ideoque recte firmari posse nobis suademus eos turpiter hallucinatos qui, unico laudati opusculi testimonio, Hippolytum Arabiæ metropolitanum fuisse crediderunt.

XVII. *Auctor ejusdem libelli de duabus naturis ex male intellecta Rufini versione deceptus S. Hippolytum metropolitanum Arabiæ nominavit.*

Hinc optimo quidem jure affirmare oportet cum Joanne Baptista Cotelerio (64), auctorem libelli *De duabus naturis*, qui S. Hippolytum Arabiæ metropolitanum credidit, ex male intellecta Rufini versione fuisse deceptum, quod quidem præstanti viro jure meritoque suboluit. Rufini enim versio ita se habet: «Erat autem inter cæteros et Beryllus scriptorum præcipuus, qui et ipse diversa opuscula reliquit. Episcopus hic fuit apud Bostram Arabiæ urbem maximam; erat nihilominus et Hippolytus, qui et ipse aliqua scripta reliquit, episcopus.» Ex quibus postremis verbis factum est, ut, inquit Cotelerius, «quod intelligendum erat de Hippolyto pariter episcopo, acceptum fuerit a Gelasio de Hippolyto pariter metropolitano Arabum.» Quam Cotelerii conjecturam verosimillimam esse nemo prædens dubitabit. Hanc probavit Jacobus Basnagius (65) in *Animadversionibus de vita, morte et scriptis S. Hippolyti*, tacito tamen Cotelerii nomine genus idem Lequien loc. cit., pag. 727 et 1306. Circa vero S. Hippolyti tempora nullum archiepiscopum hujus Ecclesiæ reperire potuimus.

(59) In lib. *De viris illustribus*, cap. 60, tom. II Operum cit. edit., pag. 886: «Beryllus Arabiæ Bostrensis episcopus, cum aliquanto tempore gloriose rexisset Ecclesiam, ad extremum lapsus in hæresim, quæ Christum ante incarnationem negat, ab Origene correctus... Claruit autem sub Alexandro Mammæ filio, et Maximino et Gordiano, qui in imperium successerunt.»

(60) Hoc anno 205 passim Irenæum conjicit etiam Ruinartius *Act. martyrum sincera*, p. 62, ubi observat, quod S. Epiphanius passim Irenæum *B. Senem* appellat, quem Eusebius in *Chronico*, ad annum 185, tunc temporis insignem fuisse refert.

(61) Legendus in hanc rem Tillemontius citato tom. III, artic. 23, pag. 542, ubi hanc historiæ partem pertractat.

(62) Videndus Gisbertus Cuper. dissert. *De tribus Gordianis*.

(63) Admonition. in martyrium S. Hippolyti, *Act. martyr. sincera*, pag. 144.

(64) *Monument. Ecclesiæ Græc.*, tom. II, pag. 659.

(65) Apud Canisium *Antiq. lectionib.* tom. I, p. 3 citat. edit.: «Hippolytus, quamvis in Oriente natus, non fuit Arabiæ metropolitanus. Manavit ea sententiæ ex mendosa versione Rufini. Dixerat Eusebius Beryllum esse episcopum Bostræ apud Arabes; et pariter Hippolytum urbis cujusdam antistitem. Addit Rufinus urbem maximam esse Bostram Arabum. Inde conjecit Gelasio illam urbem esse metropolim, et Hippolytum æque ac Beryllum fuisse metropolitanum apud Arabes; a Gelasio ad posteros Baronium Canisiumque defluxit error facile

qui primus incerti auctoris hallucinationem de Arabica ipsius S. Hippolyti sede detexit atque vulgavit.

XVIII. Stephani le Moyne conjectura de S. Hippolyti sede in Portu Romano Homæritarum ex Philostorgii historia desumpta rejicitur.

Nunc ad Stephani le Moyne (66) conjecturam deveniamus, qui S. Hippolytum non Portus Romæ, sed Portus Romani in Arabia episcopum fuisse contendit. Præcipuum opinionis suæ fundamentum ex Philostorgio (67) desumit, qui legationem a Constantio Augusto ad Indos missam (68), ut eos ad Christi fidem traduceret, describens, narrat (69) Theophilum Indum, hujusce legationis principem, prius Sabæorum, seu Homæritarum regiones lustrasse, deinceps ad Auxumitas interioris Æthiopiæ Africanæ populos se contulisse. Homæritæ Felicis Arabiæ populi extimam Erythræi maris oram incolunt, quæ eandem provinciam ab Indis distinguit; apud hos Theophilus aliquantis per commoratus, gentis præfectum Christianorum sacris initiavit, qui, postmodum miraculosis, si Deo placet, Theophili Ariani operibus commotus, tres ecclesias in totidem regni sui celeberrimis urbibus proprio ære a fundamentis excitavit, unam in ipsa metropoli totius gentis Tapharon; secundam ἐν τῷ τῷ ΡΩΜΑΙΩΝ ΕΜΠΟΡΙΩΝ ἐτύγγανεν, ἔξω πρὸς τὸν Ὠκεανὸν τετραμμένον. Καλοῦσι δὲ τὸ χωρίον Ἀδάνην ἔνθα καὶ τοὺς ἐκ Ῥωμαίων ἀφικνουμένους ἔθος ἦν καθορμύζεσθαι: Ubi erat Romanum Emporium extrorsum apud Oceanum positum; vocant vero oppidum Adanen, quo iis, quos ex Romanis venire contingit, appellere mos est. Tertiam vero ecclesiam in altera regionis parte extruxit, ubi Persicum est emporium in ostio maris Persici, quod ibi est situm (70).

Moynius igitur sequenti argumentationis genere S. Hippolytum Arabem episcopum fuisse sibi persuadet: Gelasius S. Hippolytum Arabiæ metropolitanum appellat; Philostorgius nos docet in Arabia

animadvertendus. Sic enim Græca se habent: Ἐπίσκοπος δὲ οὗτος (Beryllus scilicet) ἦν τῶν κατὰ Βοστράν Ἀράβων, ἀπαύτως δὲ καὶ Ἰππόλυτος ἑτέρας πῦ καὶ αὐτὸς προσετώς Ἐκκλησίας. Quæ sic debent reddi: « Beryllus fuit episcopus Bostræ Arabum; Hippolytus etiam alteri Ecclesiæ præfuit, etc. »

(69) Vide pag. 102 hujus dissertationis in nostris notis, ubi Stephani le Moyne verba per extensum retulimus, not. 5.

(67) Lib. III *Ecclesiasticæ historiæ*, cap. 4, pag. 486 edit. Cantabrig. anni 1720, sæpius citatæ.

(68) Peracta est hæc legatio anno 536, ut existimat Gothofredus in *Comment. leg. 2 Codic. Theod.* de legatis, data XVIII Kal. Febr., indictione XV, Constantio Aug. VIII et Juliano Cæs. cons., in qua dicit imperator: « Nullus ad gentem Auxumitarum et Homæritarum ire præceptus, » etc., id est, legatione *(ungi jussus, ut explicat Gothofredus lib. XII Cod. Theodos., tit. 42, tom. IV., p. 616, edit. Lipsiæ an. 1740.*

(69) *Ecclesiastic. Philostorgii Histor. epitome a Photio patriarcha confect. Latine reddita Henrico Valesio interprete. lib. III, n. 4, pag. 486.*

(70) Sunt verba ipsius Philostorgii loc. cit., pag. 488, et post hujusmodi verba hæc statim sequuu-

A Felice urbem quandam existisse Portus Romani nomine insignitam; quid igitur restat, quin credamus scriptores omnes, qui S. Hippolytum Portus Romani episcopum fuisse scripserunt, non Portum urbis Romæ ad Tyrreni maris oras, sed Portum Romanum Erythræi maris in Arabia Felice situm designare voluisse? Atque ut suam sententiam probabiliorem redderet, hujusce Arabici Portus insignia et encomia contexuit, situs opportunitatem, mercatorum frequentiam summopere commendans. Sed quam longe a vero aberret vir alioquin summæ eruditionis, fusius demonstrare in animo est. Quod ad Gelasii testimonium attinet, quem auctorem toties memorati opusculi *De duabus naturis* ipse credit, superius probasse nobis suademus, Moyonium cæterosque, qui hoc abutuntur testimonio, vana locutos esse, atque ex eo, contra nostram de Portuensi S. Hippolyti sede ad oram maris Mediterranei sententiam, infirmum deduci argumentum. Restat igitur ut de Philostorgii auctoritate illiusque testimonio aliqua dicamus.

Fatemur quidem Evangelii lucem antiquissimis Ecclesiæ sæculis apud omnes peræque gentes apostolicorum virorum cura longe lateque diffusam fuisse; ideoque nullam fere orbis cogniti et Romanorum commercii frequentati partem existisse credimus, quam primis etiam Ecclesiæ temporibus Evangelii lux non penetraverit. Optimum tam admirandæ rei testem Arnobium (71) habemus, cujus jam ævo Christiana religio Seras, Persas et Medos, Asiam, Syriam, Arabiam, Ægyptum, Achaiam, Macedoniam, Epirum, et insulas ac provincias omnes quas sol oriens atque occidens lustrat, pervaserat. Arnobio consentiunt Tertullianus (72), alique (73) illorum et posteriorum temporum scriptores, quorum luculentissima hac de re testimonia in unum congressit Joannes Albertus Fabricius in libro cui titulus, *Salutaris lux Evangelii (74) toti orbi per divinam gratiam exorians*, etc., in quo Christianæ

tur num. 5: « At Theophilus cum apud Homæritas singula, prout poterat et prout temporis ratio sinebat, ordinasset, et ecclesias dedicavisset, et ornamentis, quibus poterat, exornasset, ad insulam Divu, quam ipsi patriam fuisse superius indicavimus, navigavit. Atque inde ad alias Indiæ perrexit regiones, multaque, quæ apud illos non rite fiebant, emendavit. »

(71) Lib. II, *Contra gentes*, pag. 17, terg., edit. Romæ apud Franciscum Priscianen. Florentinum.

(72) In *Apologetico adversus gentes*, cap. 37, pag. 67, edit. Paris. 1616.

(73) Nempe S. Clemens Romanus *Epist. ad Corinth.*; S. Ignatius *Epist. ad Philadelphenses*, cap. 4; S. Justinus martyr *Dialogo cum Tryphone*; Origenes lib. I *contra Celsum*; Lactantius *De moribus persecutorum*, c. 2; Eusebius orat. *de laudibus Constantini*; S. Chrysostomus homilia 2 in Joannem, et homil. 1 *De laudibus S. Pauli apostoli*; S. Hieronymus in Amos, *epist. ad Heliodorum, epitaphio Nepotiani, et epist. ad Lætiam*, et alii quamplurimi, quos numerare longum esset.

(74) Cap. 2, pag. 25 et seqq. edit. Hamburgi anni 1751, ubi multa Christianorum Patrum veterum de propagatione Evangelii testimonia referun-

religionis primordia apud omnes gentes summa A ipsemet scriptum reliquit (78). Arabia vero una ex vastissimis totius orbis provinciis, quæ ab antiquis geographis in tres partes divisa fuit, nempe in Petream, Desertam et Felicem, non uno eodemque tempore Christum universa coluit et episcopus habuit. Ea provinciæ pars (79), quæ Romano suberat imperio, omnium prima Christi fidem est amplexa; idcirco ibidem quamplures episcopales sedes existisse patet ex antiquis ecclesiasticis tabulis apud Carolum a S. Paulo (80); pluresque habuisset, nisi Petra nobilissima provinciæ illius civilis metropolis terciæ Palestinæ, ut diximus, fuisset cum quibusdam sedibus adjuncta (81). Arabiæ Desertæ historia his temporibus est obscurissima, nec ab antiquis scriptoribus alios illius populos memoratos videmus, præter Homadas, Scenitas, Saracenos, aliosque perpaucos, apud quos, num exstiterint, vel quando esse cœperint episcopi, nobis plane incompertum est. Saracenorū primus episcopus habetur Moses, qui anno Christi 577 circiter floruit (82).

Verum episcopatum sedium non eadem ratio censenda est; cum enim apostolici viri in fundandis Ecclesiis Romani imperii politiam potissimum secuti fuerint, idcirco evenit, ut primis Ecclesiæ sæculis apud barbaras gentes extra Romani imperii limites sitas, quamvis Christiani non pauci apud eas degerent, nullæ episcoporum sedes ibidem exstiterint. Sic Carmaniæ (75), Bactrianæ (76), aliarumque Orientalium regionum, quas nondum Romani victricibus armis subegerant, antiquissimis hisce sæculis ecclesiasticæ tabulæ nullos exhibent episcopos. Sed quid remotissimarum ac barbararum gentium historias repetamus, cum ipsamet Gallia, tot eximii Romanorum triumphis, victoriis, diuturnoque eorum imperio clarissima, paucissimos S. Irenæi ævo episcopos numeret? Pace postmodum Ecclesiæ reddita, Christiana religio, quæ jam pridem sensim promulgabatur, palam ac aperte per omnes gentes longe lateque diffusa est. Sic Æthiopia quarto sæculo ineunte cum suis regibus, Frumentii et Edesii ope, Christum agnovit (77). Et S. Hieronymus de *India, Perside atque Æthiopia monachorum quotidie turbas* suscipiebat; et ipsius ævo deposuerat *pharetras Armenius, Huzni discabant Psalterium, Scythiæ frigora fervebant calore fidei, Getarum rutilus et flavus exercitus Ecclesiarum circumferebat tentoria*, quemadmodum

tur, quorum nonnulla nomina superiori nota descripsimus.

(75) De Ecclesia Carmaniæ hæc scribit sæpe citat. Lequien tom. II *Orient. Christ.*, pag. 1256, edit. Parisiis 1740: «Carman, sive Carmania, Persidi affinis versus austrum provincia est cum ejusdem nominis primaria civitate, quæ quartus episcopatus est sub metropoli Persidis; sed ejus antistitem neminem inventi.»

(76) Hæc de hujusmodi episcopali sede habet Carolus a S. Paulo, *Geographia sacr.*, pag. 310: «Bactrorum antistes Alypius est in concilio Chalcedonensi a Bactro, ut arbitror, prius Zariaspadicta, Bactrianæ regionis capite et regia. *Ptolom. lib. vi, cap. 14.*» Michael Lequien in suo *Oriente Christiano*, tom. III, pag. 762, postquam aliqua de episcopali sede hujus Ecclesiæ, quæ etiam *Metrocomius* nuncupabatur, retulerit, ipsius episcopus enumerat, nempe Alypium, qui in secunda synodo Ephesina anno 449 inter Palestinæ episcopos sedit, et in Actis hujus synodi lectis in Chalcedonensi concilio nominatur Ἀλύπιος Βάκτρων: Gregorium, qui synodicis litteris Joannis Hierosolymitani præsulis adversus Severum Antiochenæ sedis invasorem, aliosque concilii Chalcedonensis hostes anno 518 initio imperii Justiniani subscripsit; Barachum, qui sedit an. 532, et Antonium, qui anno 649 Bactrorum Ecclesiæ regimini invigilabat.

(77) Legendus Michael Lequien, *Oriente Christiano*, tom. II, de patriarchatu Alexandrino, num. 48, pag. 365 et seqq., et pag. 642, ubi agit de Ecclesia Æthiopiæ, sive Abyssiniæ, et pag. 643 et seqq., in quibus ipsius episcopos, qui *Axamenses* dicti sunt, enumerat.

(78) Epist. ad Lætiam, quæ est num. 108 juxta Dominici Vallarsii editionem, tom. I Oper. S. Hieronymi, pag. 671, edit. Veronæ anni 1754 sæpius citatæ.

ipsemet scriptum reliquit (78). Arabia vero una ex vastissimis totius orbis provinciis, quæ ab antiquis geographis in tres partes divisa fuit, nempe in Petream, Desertam et Felicem, non uno eodemque tempore Christum universa coluit et episcopus habuit. Ea provinciæ pars (79), quæ Romano suberat imperio, omnium prima Christi fidem est amplexa; idcirco ibidem quamplures episcopales sedes existisse patet ex antiquis ecclesiasticis tabulis apud Carolum a S. Paulo (80); pluresque habuisset, nisi Petra nobilissima provinciæ illius civilis metropolis terciæ Palestinæ, ut diximus, fuisset cum quibusdam sedibus adjuncta (81). Arabiæ Desertæ historia his temporibus est obscurissima, nec ab antiquis scriptoribus alios illius populos memoratos videmus, præter Homadas, Scenitas, Saracenos, aliosque perpaucos, apud quos, num exstiterint, vel quando esse cœperint episcopi, nobis plane incompertum est. Saracenorū primus episcopus habetur Moses, qui anno Christi 577 circiter floruit (82).

XIX. *Moynius in Arabiæ Felicis parte S. Hippolyti sedem fuisse creditit.*

Arabia Felix cæteras illius provinciæ partes cum populorum et urbium numero, tum commerciorum frequentia antecellit. In hac S. Hippolytum episcopatum obtinuisse credit Moynius. S. Thomam ibidem Evangelii præconem exstisse tradunt nonnulli; Moynius (83) et S. Paulum ad-

(79) Scilicet Petrea, quæ, ut Caroli a S. Paulo verba usurpemus, *Geogr. sacr.*, pag. 276, «sola Romanis parebat, claudebaturque a septentrione Syria salutari et Ægypto, a meridie mari Rubro et Arabia Felice, ab ortu Arabia deserta.»

(80) *Geograph. sacr.*, pag. 295: nempe Bostra metropolis, Adra, Melava, Gerasa, Nibe, Philadelphia, Esbus, Neapolis, Philippopolis, Constantine, Dionysias, Maximianopolis, Avara, Elana, Zerabena, Erra, Anitha, Pambola. Legendus idem Carolus a S. Paulo, qui episcopus nonnullos harum Ecclesiarum, pag. cit. et seqq., recenset, et ea quæ a Luca Holstenio ibidem adnotantur. De nonnullis harum Ecclesiarum episcopis egregie disseruit citatus Lequien, ubi agit de provincia Arabiæ, *Orient. Christiano*, tom. II, p. 854 et seqq.

(81) Guilielmus Tyrius lib. xiv *De bello sacro*, cap. 14, provinciæ Arabiæ ab Orientali diocesi avulsam ait, et Palestinæ adjectam a Justiniano imperatore tempore quintæ generalis synodi, annuente Vigilio pontifice maximo. A Carolo a S. Paulo *Geograph. sacr.*, pag. 307, Palestinæ terciæ Ecclesiæ recensentur, nempe Petra metropolis, Augustopolis, Arindela, Arad, Ariopolis, Eluza, Zoara, Sodomia, Phenon, Pharan, Aila. Legendæ etiam sunt de harum Ecclesiarum episcopis Luca Holstenii notæ.

(82) Adeundus Lequien tom. II, cit., pag. 851, ubi de Saracenis qui Christianis legibus se subjecerunt discrete agit, et Moysen atque Eustachium Saracenorū episcopos recenset. Moysen fuisse primum Saracenorū episcopum patet tum ex iis, quæ a Socrate *Hist. ecclesiasticæ* lib. iv, cap. 36, p. 258 edit. Cantabrigiæ citate narrantur, ubi legenda quæ adnotavit Valesius, tum etiam quæ a Sozomeno *Hist. lib. vi, cap. 38, pag. 275 cit. edit.* scribuntur.

(83) In diatrib. de S. Hippolyto, pag. 24 cit. edit.

dit, qui forsā, ut ipse inquit, in Portu Romano, A emporio totius Arabiæ celeberrimo, prima Evangelii semina jecit, antequam Hierosolymam migraret principis apostolorum visendi gratia. Verum longe decipitur Moynius; nam, ut peritiores critici (84) docent, S. Paulus vicinas Damasco et Arabiæ Petrææ terras haud est prætergressus, quæ longissimo terrarum spatio ab Homæitarum regione dissitæ sunt. Atque hoc sensu accipienda sunt illa S. Hieronymi verba in epistola ad Paulinum presbyterum (85): «(Paulus) post Damascum Arabiamque lustratam, ascendit Hierosolymam, ut videret Petrum.» Verum quantumvis S. Thomas ipsis Ecclesiæ incunabulis Evangelium barbaris hisce gentibus annuntiasset, malignus Satanas superveniens in agro Domini superseminavit zizania, Arabesque pristinis superstitionibus et idololatriæ restituit. Quod etiam de Indis evenisse colligimus ex Eusebio; hi enim S. Bartholomæum apostolum Evangelium prædicantem audiverunt, sed cum S. Pantenus post multos annos ibidem se contulisset, paucos quidem reperit, qui aliquam et obscuram Christi notitiam haberent (86). De Arabibus idem evenisse scribit Philostorgius, cui integram Moynius fidem præbet, dum narrat a Constantino Ariano Theophilum Satanæ apostolum ad Homæritas, Auxumitas et Indos missum fuisse eo fine, ut eos ad pietatem traduceret; et cum ipsos vel Judæorum superstitionibus addictos, vel gentium erroribus esse imbutos scribat, nullam de Christianis ibidem degentibus mentionem facit. Clarissima sunt hæc Philostorgii verba (87): «Circumcisam vero eam gentem esse, octavo circumcidentes se die, et sacrificare soli, et lunæ, et indigenis dæmonibus; haud parvum numerum Judæorum his immistum.» Si igitur, Philostorgio

A teste, medio quarto sæculo Christiana religio Homæritis primum innotuit, templaque apud ipsos vero Deo dicata esse cœperunt, cur Moynius S. Hippolytum Homæitarum episcopis accenset? S. Hippolytum anno Christi 252 martyrio coronatum fuisse judicamus; cum vero Homæritæ, ut Philostorgius (cujus testimonio utitur Moynius) nos moneat, Constantii ævo, hoc est inter annum 341 et 346, ad Christum ope Theophili conversi fuerint, recte quidem apparet hæc convenire nullo pacto inter se posse; centum enim annorum spatium inter S. Hippolyti martyrium et Homæitarum conversionem intercedit. Neque quis nobis objiciat Philostorgium memoriæ mandasse, Theophilum Arianorum hæresim Homæritis jam orthodoxis prædicasse; nam si ibidem tunc temporis fuissent Christiani, Philostorgius profecto illos nominasset, eodem plane modo quo, post gentiles, Judæos etiam non paucos eandem regionem incoluisse apertissime testatus est. Moynii igitur divinatio ipsiusmet Philostorgii testimonio, quo potissimum nitebatur, penitus corruiatque evanescit. Verumtamen ipse Moynius, quamvis Philostorgium optimum suæ sententiæ patronum nactus esset, non tamen ipsius auctoritatem vetustissimam de Portuensi S. Hippolyti sede traditionem, vel minimum, infringere debere advertere potuisset; magnus enim *Annalium ecclesiasticorum* parens (88), et post eum Jacobus Gothofredus (89), merito impurissimi hominis fidem suspectam habent; dum ipse Philostorgius, Photio teste (90), qui attentissime legit ejusdem *Historiam*, eamque in compendium redegit, «narrat fere contraria omnibus ecclesiasticis historicis, laudibus extollens quos novit Arianismo infectos, et convitiis orthodoxos perfundens; ut esse hoc ejus opus non tam historia videatur, quam hæreticorum laudatio, cum nuda et mera vi-

tionis et pag. 30, ubi de Portu et Arabia agit, hæc scribit: «Frequentabatur vero ab omnibus ipse Portus. Et ibi apostolus Paulus forsā Evangelium annuntiavit. Apostolus Thomas, antequam ultiores Indos penetraret, dicitur etiam ibi hæsisse, et Evangelii opes et margaritas cum istis omnium gentium mercatoribus feliciter communicasse.»

(84) Legendæ Hugonis Grotii adnotationes in Epist. S. Pauli ad Galatas, cap. 1, vers. 17, ad hujusmodi apostoli verba: «Neque veni Hierosolymam ad antecessores meos apostolos, sed abii in Arabiam, et iterum reversus sum Damascum,» ubi notat: «In loca Damasco proxima: ipsa enim Damascus tunc sub Arabum erat regno. Hæc prima est gentium, cui Paulus Evangelium annuntiavit; in hoc quoque Moysi similis, cui post relictam Ægyptum prima statio in Arabia. Sic impletum mystice vaticinium Isaïæ XLII, 2. Hoc iter Lucas non enarravit, quia ei non adfuit.» Grot. Oper. theologorum tom. III, pag. 864 edit. Basileæ an. 1732.

(85) Quæ est juxta Dominici Vallarsii edit. num. 53, S. Hieronymi Oper. tom. I, pag. 269, edit. cit.

(86) En Eusebii verba *Hist. ecclesiast.* lib. v, cap. 10, pag. 223, de Panteno philosopho, Latine reddita: «Pantenus in Indos usque penetrasse dicitur, ibique Evangelium Matthæi, quod adventum ipsius jam prævenerat, apud quosdam Christi noti-

tia imbutos reperiisse; quibus scilicet Bartholomæus unus ex duodecim apostolis, olim, ut fama est, prædicaverat, et Evangelium Matthæi Hebraicis conscriptum litteris reliquerat, quod quidem ad prædicta usque tempora servatum esse memoratur.»

(87) Cf. supra not. 69. Philostorgio consentit etiam Nicephorus *Hist. eccl.* lib. VIII, cap. 34, pag. 607 edit. Lutetiæ Parisiorum anni 1630 citatæ: «Indorum gens quæ Bartholomæi doctrinæ experta permanserat, a sacerdote quodam Frumentio instituta, sacri dogmatis particeps est facta. Ne quis autem putet Christianismum ab hominibus provenire; id vel ex eis, qui apud Indos fuere, Christianis, facile est cognoscere. Iudi autem Sabæi primum, deinde etiam Homæritæ sunt appellati. . . gens ipsa circumciditur, ac soli, lunæ, aliisque ejus regionis incolis dæmonibus sacrificant. Immista ei quoque est non exigua Judæorum multitudo.»

(88) Ad annum Christi 334, num. 11 et 16, tom. IV, pag. 525 et seqq. edit. Lucae citatæ.

(89) Post Baronii mortem Jacobus Gothofredus excerpta ex *Hist. ecclesiastica* Philostorgii, quæ Photius ex 12 ejus libris collegit, in lucem emisit: vide ipsius dissert. in Philostorgium.

(90) In *Biblioth. codice* XL, pag. 26 citatæ editionis.

tuporatione atque accusatione catholicorum (91). » A mæritarum regione primum excitatæ fuerint, Photium vero iniquam de Philostorgii *Historia* sententiam tulisse nemo censebit, cum hæc ipsa, quæ de Theophili Indi legatione Philostorgius posteris tradidit, mendaciis scabere videantur. Primo enim nemo ex probatis *Historiæ ecclesiasticæ* scriptoribus, præter Nicephorum qui hæc parum caute ex Philostorgio mutuatus est, de Theophilo Ariano-
rum coryphæo similia nuspian narravit (92). Secundo, Theophili legatio ad Auxumitas falsi vitio summopere laborat; nam Auxumitæ hac Theophili prædicatione non egebant, quia paucos ante annos, scilicet circa annum 327, Frumentius et Ædesius sanctissimi fratres eosdem ad veri Dei cultum traduxerunt (93), quod inficari non potest; optimos enim habemus testes S. Athanasium (94) et Rufinum; ideoque his omnibus, quæ de Theophilo Indo narrat *Deo invisus* Philostorgius, caute admodum fides adhibenda est.

XX. Quo tempore episcopales sedes apud Homæritas institutæ sint, inquiritur.

Quo vero tempore episcopales sedes in Ho-

(91) Nec mirum; in gratiam Aarii, Aetii et Eunomii adversus Catholicos *Historiam* suam Philostorgius concinnavit. Ipsius auctoritas etiam apud ipsum Photium parvi fuit: scribit enim codice xi. citato: « Ipse (Philostorgius) scriptor mendax est, et fabulis minime abstinens, prædicatque doctrinæ maxime causa Aetium et Eunomium, quasi soli repurgassent pietatis dogmata, tempore contaminata, prodigiose hoc ipsum mentiendo; signorum autem et vitæ gratia laudat Eusebium Nicomedie episcopum, quem etiam *Magnum* nominat, et Theophilum Indum, aliosque complures. »

(92) Aptissime in rem nostram hæc scribit Baronius ad dictum an. 354, num. 15, pag. 527, tom. IV: « Hæc itaque volumus addidisse, ut lectorem admoneremus caute legenda esse quæ ex luto hæreticorum fonte Nicephorus adeo inconsiderate derivat, quæque Suidas ex Thalasio prodit ejusdem farinae homine . . . Nicephorus ex scriptis hæretici hominis Philostorgii ea edidit, quæ antiquiores Græci historici Theodoretus, Socrates et Sozomenus, et si qui alii horum successores fuere, sunt penitus aversati, utpote referta mendaciis, et omni prorsus fide carentia; atque adeo contempserunt, ut nullus prorsus illorum hujus Theophili meminisse vel leviter saltem reperiri: nam ipsum Philostorgii vel tantum nomen sic exhorruerunt, ut cuncta ab eo scripta execranda duxerint, et digna quæ perpetuo silentio damnarentur. »

(93) Adeundus Baronius ad dictum ann. 354, num. 14, pag. 526, tom. eod. IV, ubi legenda sunt ea quæ a Pagio num. 7 et seqq. erudite adnotantur.

(94) Horum testimonia legimus apud Baronium ad an. Christi 327, num. 8 et seqq., pag. 197 et seqq., tom. IV, ubi Pagius multa num. 7 et seqq. de Indorum conversione, de Frumentio, de India citeriori, seu Æthiopia ac India orientali, aliisque rebus ad nostram sententiam spectantibus erudite disseruit, et nonnullos hac de re errores examinavit. Hæc omnia apud ipsum Pagium legenda patent, ex quibus confirmatur, quarto tantum sæculo Homæritas Christianam fidem fuisse amplexos. Michael Lequien tomo secundo *Orient. Christian.* pag. 369, fuse agit de Æthiopia Ecclesia Alexandrino patriarchæ subjecta, ac de tempore quo Christianam religionem receperit, quem lector consulere

poterit; legendus etiam idem Lequien, pag. 662 et seqq., tom. eodem II, ubi de Ecclesia Homæritarum sermonem habet.

(95) Legendus Guilielmus Cave in sæpe citato tom. I, p. 521, ubi multa de eodem Gregentio refert, qui anno 540 floruit, et agit de operibus ab eodem editis, cujus *Acta disputationis cum Herbario Judæo* habitæ exstant Græco-Latine a Nicolao Gulonio cum scholiis breviculis edita Parisiis anno 1586, in 8 et exinde in *Auctario Ducæano Parisiis* anno 1624, tom. I recusa.

(96) Lib. v, pag. 131; ubi refert in bibliotheca Cæsarea exstare mss. hactenus non editum, cujus titulus in linguam Latinam versus sonat: *Sancti Gregentii archiepiscopi Tapharensis legislatio sub nomine Abramii regis Homæritarum: sive Abramii regis Homæritarum leges a sancto Gregentio archiepiscopo Tapharensi composiæ*. Adeundus Pagius ad annum Christi 523, num. 10, tom. IX *Annal.* pag. 351 edit. Lucæ anni 1741.

(97) Disputationis titulus hic est: *Sancti Patris nostri Gregentii archiepiscopi Tapharensis disputatio cum Erbario Judæo*. Legendus Assemannus *Biblioth. Oriental.*, tom. 1, p. 385 edit. Romæ 1719.

(98) Ad dictum an. 523, loc. cit. num. 12, p. 352.

(99) Tom. I citatæ *Biblioth. Oriental.*, p. 385.

(1) Ita legimus apud ipsum Assemannum loc. cit., pag. 382. En Metaphrastis verba pag. 945: « Patriarcha autem Alexandria ordinatum episcopum misit ad Homæritas. Qui, cum illis consecrasset templum quod fuerat ædificatum, baptizat quidem omnes qui erant in civitatibus et pagis Homæritarum in nomine sanctæ Trinitatis. Ex eis autem ordinat diaconos et presbyteros, et Ecclesiis, quæ erant in regione, reddit statum suum solitum. » Eadem referuntur in ms. Menologio Græcorum apud Lambecium, lib. v, pag. 135.

(2) In dissertatione de Syris Nestorianis in *Biblioth. Oriental.* tom. III, parte secunda, c. 10, § 3, pag. 593, ubi multis deductis antiquitatis monumentis de Christianæ religionis initio et progressu in Arabia eruditissime agit. Quæ in ea narrantur, quæque nostram sententiam de origine catholicæ fidei apud Homæritas confirmant, lectu digna omnino sunt; merito denique concludit, pag. 602, in Homæritarum regno quatuor episcopatus fuisse, primum in urbe Taphar, alterum in Aden, tertium in

poterit; legendus etiam idem Lequien, pag. 662 et seqq., tom. eodem II, ubi de Ecclesia Homæritarum sermonem habet.

(95) Legendus Guilielmus Cave in sæpe citato tom. I, p. 521, ubi multa de eodem Gregentio refert, qui anno 540 floruit, et agit de operibus ab eodem editis, cujus *Acta disputationis cum Herbario Judæo* habitæ exstant Græco-Latine a Nicolao Gulonio cum scholiis breviculis edita Parisiis anno 1586, in 8 et exinde in *Auctario Ducæano Parisiis* anno 1624, tom. I recusa.

(96) Lib. v, pag. 131; ubi refert in bibliotheca Cæsarea exstare mss. hactenus non editum, cujus titulus in linguam Latinam versus sonat: *Sancti Gregentii archiepiscopi Tapharensis legislatio sub nomine Abramii regis Homæritarum: sive Abramii regis Homæritarum leges a sancto Gregentio archiepiscopo Tapharensi composiæ*. Adeundus Pagius ad annum Christi 523, num. 10, tom. IX *Annal.* pag. 351 edit. Lucæ anni 1741.

(97) Disputationis titulus hic est: *Sancti Patris nostri Gregentii archiepiscopi Tapharensis disputatio cum Erbario Judæo*. Legendus Assemannus *Biblioth. Oriental.*, tom. 1, p. 385 edit. Romæ 1719.

(98) Ad dictum an. 523, loc. cit. num. 12, p. 352.

(99) Tom. I citatæ *Biblioth. Oriental.*, p. 385.

(1) Ita legimus apud ipsum Assemannum loc. cit., pag. 382. En Metaphrastis verba pag. 945: « Patriarcha autem Alexandria ordinatum episcopum misit ad Homæritas. Qui, cum illis consecrasset templum quod fuerat ædificatum, baptizat quidem omnes qui erant in civitatibus et pagis Homæritarum in nomine sanctæ Trinitatis. Ex eis autem ordinat diaconos et presbyteros, et Ecclesiis, quæ erant in regione, reddit statum suum solitum. » Eadem referuntur in ms. Menologio Græcorum apud Lambecium, lib. v, pag. 135.

(2) In dissertatione de Syris Nestorianis in *Biblioth. Oriental.* tom. III, parte secunda, c. 10, § 3, pag. 593, ubi multis deductis antiquitatis monumentis de Christianæ religionis initio et progressu in Arabia eruditissime agit. Quæ in ea narrantur, quæque nostram sententiam de origine catholicæ fidei apud Homæritas confirmant, lectu digna omnino sunt; merito denique concludit, pag. 602, in Homæritarum regno quatuor episcopatus fuisse, primum in urbe Taphar, alterum in Aden, tertium in

monia parvi faciunt magni viri. Procopius (3) vero scribit Paulum seu Zoylum, orthodoxum Alexandriæ patriarcham, episcopum quemdam Homæritis ordinasse, quem ipsi Nestoriana hæresi infecti recipere noluerunt, ideoque ille Alexandriæ mortuus est. Atque hæc episcopatum sedium apud Homæritas infelix sors fuit, quæ, sero ibidem institutæ, cito esse desierunt. Invidus humani generis hostis infelicissimos populos patriis Sabæorum et Korechitarum superstitionibus decepit, quas longe lateque, ac diu per totam fere Arabiam grassatas esse, ex Arabum scriptorum monumentis probavit, ut Abrahamum Ecchelensem et Joannem Henricum Hottingerum prætereamus, sæpius citatus Josephus Simonius Assemanus (4). Idcirco infelices Christi fidelium reliquiæ, si unquam apud ipsos post tot clades exsisterent, in heterodoxorum errores miserè lapsæ sunt. Tandem impudentissimum Mabumetum, antequam miserimas gentes stultis sectæ suæ blanditiis deceperet, idololatriæ nomen dedisse certum est, templumque illud Meccæ apud Musulmannos celeberrimum gentium diis dicasse, omnibus est notissimum; quod quidem nobis infelicissimum tunc etiam temporis Christianorum statum in Arabia Felice ob oculos ponit. Verum si Moynius hæc sedulo animadvertisset, antequam novam illam de S. Hippolyti sede exposuisset conjecturam, eandem, nostro quidem iudicio, nunquam probasset; superius enim ostensum est Christianæ religionis initia apud Homæritas, etiam a S. Thoma repeti quodammodo possint, quem Indis Christi Evangelium annuntiasset (5), maximum tamen fidei incrementum et novam Homæritarum conversionem, si Philostorgio fides, integro post S. Hippolytum sæculo, accidisse nemo negabit. Episcopi vero nulli his temporibus apud Homæritas occurrunt, qui tamen sequentibus sæculis existisse memorantur; ut de illis episcopis sileamus, quos enumerat Metaphrastes in Actis sanctorum (6), cujus tamen fides apud eruditos summopere dubia est.

Emporio ad ostium maris Persici, quæ Hormuz fuisse videtur, et quartum in Nagran urbe. Legendus sæpe citatus Lequien *Orient. Christiano*, tom. II, pag. 662, in qua de Ecclesia Homæritarum sermonem habet, et illius episcopos recenset; nempe Paulum, Joannem, Gregentium, etc., de quibus multa erudite disseruit.

(3) Vide etiam Lequien loc. cit., tom. II, pag. 665, et Assemanum tom. III, part. II *Biblioth. Oriental.*, pag. 602, dissert. de Syris Nestorianis superius citat.

(4) Dissert. cit. de Syris Nestorianis, cap. 10, § 3, pag. 591 et seqq.

(5) Legendus hac de re idem Assemanus tom. II *Biblioth. Oriental.*, pag. 387, ubi patriarchæ et primates Orientis ex *Chronico* Gregorii Bar-Hebræi describuntur. In eo « Thomam Orientis apostolum . . . in vastas Indiarum regiones profectum, Calaminæ martyrium consummasse » legimus. Indiæ nomine, ut egregie docuit Gisbertus Cuperus, *Observat.* lib. IV, cap. 7, pag. 441, veniunt Libya, Ægyptus, Æthiopia, Arabia, Palestina; ideoque et

A XXI. *Portus Romanus et Emporium Romanum inter se distinguunt, quamvis pro uno eodemque a Moynio accipiantur.*

Aliud restat Stephani le Moyne (7) argumentum ex eodem Philostorgio deductum, ex quo non mediocris opinionis suæ vis pendet. Scribit Philostorgius unam ex Homæritarum urbibus in regione Adanen sitam, Romanorum Emporium existisse. Quamobrem S. Hippolytum hujusce urbis, in qua Emporium Romanum fuit, episcopum esse potuisse, et omnes Græcos scriptores, qui eundem episcopum Portus Romani fuisse scripserunt, cum S. Gelasio, qui Arabicam illi sedem tribuit, hoc pacto conciliare posse Moynius sibi persuadet. Verum, antequam vir eruditus hanc veterum scriptorum inter se pugnantium iniret concordiam, lectori persuadere oportebat, inter has voces, *Portus Romanus et Emporium Romanum*, nihil interesse. Nobis vero persuasissimum est, earumdem vocum disparem omnino esse rationem; veteres enim scriptores portum Romanum, de quo hic sermo est, nullum præter Ostiensem, a Claudio exstructum, existisse diserte testantur; emporia vero Romanorum plurima in orbe Romano, et apud barbaras nationes extra imperii Romani limites sitas memorant veteres geographi. Portus itaque Romanus toties ab antiquis scriptoribus memoratus, celeberrimum urbis Romæ navale a Nerone instauratum denotat, quod ipsimet Græci Latina voce Πόρτον designarunt, ut Acta genuina S. Ignatii (8), Syncellus, titulus codicis Constantinopolitani, quem laudat Anastasius Apocrisiarius, auctor *Chronici Alexandrini*, Zonaras, alique (9) nobis satis superque iudicare videntur. Imo Procopius vocem Latinam Græcis litteris exaratam describit, et ne Græci, Latini sermonis forsitan ignari, proprium hujus vocis sensum ignorarent, hæc verba addidit, λιμένος Ῥώμης, quæ sonant Latine, « Portus Romæ; » τὸν λιμένα, ὃν δὴ Πόρτον Ῥωμαῖοι καλοῦσι, « navale, quod Romani Portum appellant (10). » In titulo codicis supradicti Constantinopolitani ἐπίσκοπος

Homæritarum regioni Indiæ nomen tribuit Joannes Asiae in *Historia* apud Dionysium patriarcham in *Chronico*, cujus excerpta edidit ipse Assemanus *Biblioth. Oriental.* tom. I, pag. 359, ubi in notis, num. 1, observat *Indorum* nomine, non *Indos* modo proprie dictos fuisse, qui citra vel ultra Gangem sunt, sed etiam Æthiopes atque Homæritas intelligi, ut liquet ex Stephano *De urbibus*, et Theophane ad ann. Incarnationis 565, et ex Theophylacto lib. III, c. 9. Vide Pagium ad ann. 527, 522, 571 et 572.

(6) Vide Assemanum tom. I *Biblioth. Oriental.*, pag. 382 et seqq.

(7) Vide pag. 402, not. 5, hujus secundæ dissertationis partis, in qua le Moyne verba retulimus.

(8) Apud Ruinart., *Act. martyrum sincera et selecta*, pag. 18, num. 5.

(9) Horum verba relata sunt in prima hujusce dissertationis parte, pag. 70 et seqq.

(10) *De bello Gothico* lib. I, cap. 26, pag. 48 edit. Venetæ anni 1729, ubi describit Portus occupationem a Vitige factam, et post recitata, quæ in dis-

Πόρτου, ἤγουν τοῦ λιμένος Ῥώμης : « episcopus A Portus, videlicet portus Romæ, » S. Hippolytus dicitur. Acta genuina S. Ignatii Portum nominant, dum eundem S. Ignatium docent profectum esse ἀπὸ τοῦ καλουμένου Πόρτου (11), ut Romam adiret, ubi gloriosi certaminis palmam consequi debebat. His omnibus in hac re antependendus est Dio, qui accuratissime portum Romanum a Claudio exstructum describens, quem ipse Græca voce λιμὴν appellat, diserte scribit, quod a Latinis *Portus Ostiensis*, ex eo quod ad ostia Tiberis fuit constructus, nominatur (12).

Quapropter hoc eodem rationis momento Carolus du Fresne, in præfatione ad *Chronicon paschale* (13), S. Hippolytum Portuensem episcopum censet, cum a nonnullis antiquis scriptoribus *episcopus Portus*, nullo adjuncto vocabulo, appelletur. Quo nomine nulla alia civitas recte designari potest, præter Portum Romanum, ut patet ex supra laudatis testimoniis, et ex insigni inscriptione quam Jacobus Sponius Aquis Sextiis in ædibus Peiresckii descripsit atque vulgavit (14). Patet igitur Moynium, hac vocum homonymia deceptum, irrito prorsus conatu S. Hippolytum Homæritis falso adjudicasse. *Emporii* enim dictio (15), ut omnes norunt, nihil aliud denotat quam locum in quo conveniunt mercatores, ubi statutz mercium stationes habentur, quas nos Itali *scalas* dicimus; Plinius vero *forum nundinarium* vocat, et Scylax Chariandenus (16), in *Periplo*, *emporium a portu* probe distinguit, dum in Cilicia memorat ἐμπόριον Ἀλάνη, καὶ λιμὴν, *emporium Alane*, seu, ut Salsasio placuit, *Adane et portus*. Emporium etiam Hispanica urbs fuit ultra columnas Herculeas in Iberorum regione sita, et a Græcis Massiliæ colonis condita, cujus meminit

sertatione referuntur, verba, hæc paulo post addit : « Ultra istud os ad ripam (Tiberis) considerunt urbem olim Romani, quæ mœnibus cincta est validissimis, ductoque a portu vocabulo *Portus* dicitur. »

(11) Apud ipsum Ruinart. loc. cit., p. 18, n. 5 : « Unde igitur Portu, ita dicto, profecti sunt. »

(12) *Histor. Romanæ* lib. I. X, num. undecimo, in Claudio, tom. II Operum, pag. 949 edit. Hamburgi anni 1752, ipsius verba Latine reddita damus : « Claudius iussit portum ibi (circa ostia Tiberis) fabricari . . . effudit continentem haud exiguo spatio, ambitumque omnem crepidine lapidum firmavit, ac in eum locum mare accepit; deinde ex utraque huius loci parte aggeres in ipso mari magnos jecit, multumque iis maris complexus est, quin ibi iusulam effecit, imposita turri unde noctu ignes emicantes signum navitis darent. Isque portus ab eo exstructus *Ostiensis* Latinis dicitur. »

(13) Num. 20 et seqq., pag. 14 seq. Vido etiam loc. cit., pag. 13, ubi observat Portuensi S. Hippolyti episcopatu nihil officere posse, quod ipse *Romanus* nuncupatur : « Legimus nostrum Hippolytum *Romanum* solummodo nuncupatum in *Catalogo imperatorum Constantinopolitanorum* edito a Leunclavio lib. II *Juris Græco-Romani*. Quod tamen nostræ sententiæ minime contrarium est, ut alias observavimus. »

(14) *Miscellanea eruditæ antiquitatis*, sect. X, num. 20, pag. 329 edit. Lugduni 1685, ubi mentio

idem Scylax in *Periplo* (17). Certas quasdam leges, ut monet Jacobus Gothofredus (18), Romani imperatores mercatoribus suis apud barbaras gentes commorantibus præscripserunt, quas præterire piaculum erat. Hinc evenit ut loca, ubi juxta easdem leges nundinæ habebantur, *Emporia Romanorum* vocarentur. Exstat in *Codice Justiniano titulus de commerciis et mercatoribus* (19) : in quo, lege quarta, extra ea loca nundinis destinata, quæ procul dubio *Emporia* dicebantur, ab Honorio et Theodosio imperatoribus aliquid vendi hoc pacto prohibetur : « Mercatores tam imperio nostro quam Persarum regi subjectos, ultra ea loca in quibus læderis tempore cum memorata natione nobis convenit, nundinas exercere minime oportet, ne alieni regni, quod non convenit, scrutentur arcana. Nullus igitur posthac imperio nostro subjectus ultra Nisibin, Callinicum et Artaxatam emendi seu vendendi species causa profiscisci audeat, nec præter memoratas civitates cum Persa merces existimet commutandas, sciente utroque, qui contrahit, et species, quæ præter hæc loca fuerint venundatæ, vel comparatæ, sacro ærario nostro vindicandas, et præter earum rerum ac pretii amissionem, quod fuerit numeratum vel commutatum, exsilii se penæ sempiternæ subdendum. » Si quis scire cupiat quænam in Oriente fuerint emporia Romana et barbarica, legat Arriani *Periplum maris Rubri*, quod nunc habetur tom. I *Geographorum minorum*, quos edidit Joannes Hudsonus Oxoniæ anno 1698. Urbs illa, quæ Emporium Romanum in Homæritarum regione situm constituit, ab antiquis et accuratis geographis, Ptolemæo et Arriano, *Arabia* vocabatur, quod ad marginem Ptolemæi jam pridem adnotavit antiquæ geographiæ peritissimus Lucas Holstenius (20);

est Marci Aurelii Heronis æditui ædis Serapidis, quæ est in Portu : Μ. ΑΥΡΗΛΙΟΥΣ ΗΡΩΝ ΣΕΡΑΠΙΔΟΣ ΤΟΥ ΕΝ ΠΟΡΤΩ ΣΕΡΑΠΙΔΟΣ. Ubi vox illa, in *Portu*, nil aliud significat quam Portuensem civitatem. Vide etiam du Fresne, pag. 14, loc. cit.

(15) Robertus Stephanus in *Thesuro linguæ Latinæ* scribit, verb. *Emporium* : « Locus, in quo res venales exponuntur, ab ἐμπορεύω, *lucror, negotior.* »

(16) Vide in *Geographis* Hudsonii, tom. I.

(17) Vide etiam Robertum Stephanum loc. cit. : « Emporium oppidum est a Massiliensibus ædificatum a Pyrenæis montibus stad. 1004 intervallo, et Hispaniæ finibus ad Galliam distans : a quo Emporicenses populi dicti sunt, ut videre est apud Strabonem lib. III. »

(18) Dissert. de Philostorg., p. 108.

(19) Lib. IV, tit. 63, tom. II *Corpus juris civilis Romani*, pag. 191 edit. Lipsiæ anni 1740.

(20) Vide Ptolemæum *Geograph.* lib. VI, cap. 7, pag. 113 edit. Basileæ 1540, ubi : « Arabia Emporium ; » et ad hunc locum hæc adnotata legimus : « Aden hodie, munitissima urbs, et emporium famigeratum » lib. II, cap. 4. Lud. VARTOMAN. Ptolemæi Græcus contextus habet Ἀραβίας ἐμπόριον. Holstenius tamen legendum advertit, Ἀραβία, ut Arrianus habet ; et quidem in Latina versione optime legitur « Arabia Emporium, » quam lectionem secutus est Joannes Hudsonus in eadem Ptolemæi *Descriptione Arabiæ, et Tabula urbiu insignium*. Mendosa est lectio codicis Coisliniani, qui pro Ara-

ex quo certe constat urbem illam, quam S. Hippolytus sedem credidit Moynius, non *Portus Romani* nomine insignitam fuisse, sed *Arabiam* fuisse nun-

A cupatam, quæ nunc vocatur *Aden*, cujus meminit Abulfeda in *Descriptione Arabiæ*, et nostris etiam temporibus insigne Arabum et Indorum mercatorum

bia, ἀμπορίου exhibet. Petrus Daniel Huetius in libello *De veterum mercatorum commerciis et navigationibus*, pag. 332, 333, 334 edit. Parisien. anni 1716, scribit Caium Cæsarem, Augusti filium, Arabiæ Felicis Emporium devastasse. Sed vir cæteroque eruditus toto cælo hac in re aberrasse nobis videtur; nam, ut optime observat Henricus Dodwellus dissert. 4 de auct. *Peripli maris Erythræi*, edit. tom. I *Geograph. min.* Hudsoni Oxoniæ 1698, in 8, § 2 et seqq., pag. 86, auctor *Peripli maris Erythræi*, quem Arriano tribuunt, ex quo hæc didicit Huetius, sub Imp. Marco et Vero floruit; ideoque hæc verba ejusdem Arriani in *Periplo* tom. I *Geograph. min.*, pag. 15: « At vero paulo ante nostra tempora Cæsar eam destruxit, » Augusti ævo non conveniunt, cum centum et sexaginta anni inter Augustum et Verum intercedant. Præterea Plinius *Hist.* lib. vi, cap. 28, ut observat idem Dodwellus, et ante ipsum vir maximus Henricus Norisius in *Cænopath. Pisan.* dissert. 2, cap. 12, pag. 380, tom. III Operum edit. Veronæ anni 1729, hæc habet: « Caius Cæsar, Augusti filius, prospexit tantum Arabiam; » ex quibus apertissime constat Caium Cæsarem a bellicis tumultibus ac cladibus Arabiæ inferendis prorsus abstinuisse. Plinius etiam consentit quodammodo Propertius elegantissimis hisce carminibus lib. II, el. 10, v. 15, 16:

*India quæ, Auguste, tuo dat colla triumpho,
Et domus intactæ te tremit Arabiæ,*

Et lyricorum princeps Horatius:

*Intactis opulentior
Thesauris Arabum.*

Bis addere possumus alia duo veterum testimonia, ex quibus evidentissime patet, nec C. Cæsarem, nec Ælium Gallum, qui in Arabia Felice populi Romani arma primus intulit, Homeritarum regionem, in qua hoc Emporium situm fuisse scimus, nusquam attingisse. Strabo, antiquorum geographorum princeps, *Geograph.* lib. XVI, ubi agit de Arabia, pag. 1126, et seqq. edit. Amstelodami anni 1707, accuratissimum hujus itineris commentarium contulit, quod si diligentissime perpendamus, aperte patebit Romanos ab improbissimo Silæo Nabateorum procuratore deceptos, non ultra Marsiabam Rhamanitarum urbem processisse, quæ duorum dierum itinere ab aromatifera Homeritarum et Sabæorum regione aberat, *loc. cit.*, pag. 1128. Straboni subscribit Plinius lib. VI, cap. 28 et 29, ex quo deducimus Ælium Gallum in Homeritarum regionem nunquam pervenisse, sed in eorum provinciam exploratores misisse, ex quibus multa didicit, quæ describit. Demum Dio Cassius, qui sub Commodō, Pertinace, aliisque imperatoribus usque ad Alexandri Mamneæ filii tempora floruit, hanc Romanorum in Arabia Felice expeditionem describens, eos usque ad Athrullorum urbem pervenisse testatur, lib. III *Hist. Romanæ*, in *Cæsare Augusto*, num. 29, p. 729 cit. edit. Hamburgi anni 1750, tom. I, quæ juxta Strabonem, *loc. cit.*, p. 1128, longius quam Marsyaba Rhamanitarum metropolis, ab Homeritarum regione dissita erat; etenim Ælius Gallus prius Athrullam cepit, eamque præsidio firmavit, ipso Strabone, *loc. cit.*, teste, postmodum « Marsyabas processit, quæ duorum dierum itinere tantam ab aromatifera regione aberat. Sed in hac re antepenultimus est Strabo Dionis, utpote qui ex Ælio Gallo Arabiæ expeditionis duce, cujus erat amicus, quemadmodum lib. cit. XVI, pag. 1170, ipsemet faictur, hæc didicit; ultimus igitur Romanorum itineris in hac provincia terminus non Athrulla fuit, sed Marsyaba.

Verum diligenti animadversione perpendenda sunt Dionis verba, qui multis post Trajanum annis vixit, et loc. superius citato, postquam hujus expeditionis morbum et incommoda, quibus obnoxii fuerunt Romani, narrasset, hæc addit: « Ili primi, atque, ut mea fert sententia, soli etiam Romanorum consueque in Arabia ista bello progressi sunt. Athrullorum (Athrullorum) enim tenuis, quæ urbs insignis est, pervenerant. » Ex his enim non obscure colligimus alteram Dodwelli sententiam, qui Arabiæ Felicis Emporium a Trajano devastatum credidit, caute admodum esse probandam, quamvis ipse eo potissimum nitatur argumento, quod Trajanus, Sexto Rufo et Paulo Diacono testibus, classem in Rubro mari constituerit, quod fieri nunquam potuit, inquit Dodwellus, nisi Trajanus utrumque maris litus occupasset; ideoque sibi persuadet, hoc tempore Romanos celeberrimum hoc Emporium diripere potuisse. Nos vero rectæ rationi magis consonum censemus, Trajanum non in eo maris Rubri tractu classem instituisse, quem *Indicum* quandoque a veteribus appellatum constat, sed in sinu ejusdem maris, quem *Arabicum* nuncupamus, quemque etiam plerique ex antiquis scriptoribus *Rubrum* vocarunt. Hic enim sinus Romanis proximus fuit provinciis, Ægypto scilicet, Arabiæ Petrææ, quarum postremam Trajanus urbis gentium dominiæ imperio adunxit; ideoque ne barbaris rebellandi occasio in promptu esset, non solum terrestribus copiis, sed etiam maritima classe hujus provinciæ oras munire voluit, ut ipsos ab externis auxiliis accersendis penitus prohiberet. Leuceconii siquidem, sive Albus vicus Arriani avo ultimus Romani Imperii in Arabia limes erat, ut tam custodia, quam quartæ partis mercium, quæ importabantur, recipiendæ causa, centurio cum exercitu mitteretur. Sabaitarum vero et Homeritarum regionem haud Romanis ævo suo subjectam affirmat ipsemet Arrianus; cum Charibaelem harum regionum Dynastam *Romanorum imperatorum amicum* tantum fuisse dicat his verbis Latine redditus: « Hanc (nempe Marpharlis regionem) novem dierum itinere sequitur Apha metropolis, in qua sedem domiciliumque habet Charibael legitimus Homeritarum, et qui his vicini sunt, Sabaitarum rex, imperatorum nostrorum amicus; ad quos crebras legationes et munera mittit. Supra laudatur Arriani verba cum excidio nobilissimi Emporii Trajano adscripto convenire non poterunt; cui vero ex Romanis imperatoribus tribuendum sit, nobis est incompertum, quamvis Herodianus lib. III *Hist.* n. 73, pag. 528, inter *Romanæ historiæ scriptores* collectos a Friderico Sylburgio edito. Francofurti anni 1590, scribat *Septimum Severum*, post transgressam regionem *Interamnanam*, agrumque *Adiabænorum*, etiam in *Arabiam Felicem* excurrens; et Herodiano assentire quodammodo videatur Zosimus lib. I *Historiarum*, p. 637 ejusdem collectionis, qui *Arabiam universam a Severo excidio datam* memoriæ prodidit. Verum Herodiani verba ex Dionis interpretanda sunt, qui lib. LXXV, pag. 1256 citatæ editionis, cum Arabes illos a Severo comitos nusquam Felicis Arabiæ accolas dicat, sed Arabes tantum, eosque cum Osroenis et Adiabenis numeret his verbis: « Severus . . . exercitum contra barbaros, Osroenos, Adiabenos et Arabes duxit, » nobis quodammodo patefacit, Severum nunquam Arabiam Felicem subegisse, sed Petræam, ac desertæ Arabiæ partem Osroenis ac Adiabenis propinquas. Hac etiam interpretatione donanda sunt Zosimi verba, cum et ipse *Arabes scentias* loc. cit. disertum nominet. Spartianus in *Severo* pag. 71 collectionis

emporium est. De hac eadem urbe ita scribit Philippus Cluverius (21): « Aden omnium pulcherrima, et munitissima ad fauces sinus Arabici. Adenque habet principem, qui fraude Solymani Belierbe Cayrensis circumventus, urbe occupata, occisus est. » Ex *Geographia* Bleawiana didicimus Aden nunc esse metropolim regni ejusdem nominis, ibique Emporium nobilissimum ævo etiam nostro superesse, Indicarum rerum mercatoribus patens. Exactissimam ejusdem urbis descriptionem nobis exhibet Ludovicus, patricius Romanus, qui ibidem XVI sæculi initio aliquantisper commoratus est; recentiore vero habemus in novissimo *Atlante historico* Godewillei, et in amplissimo *Lexico geographico* in Batavia nuper in lucem emisso (22).

Tot igitur argumentis, quæ lucisque fuscæ nimis, quam par erat, adduximus, cuilibet persuasum esse credimus Stephanum le Moyne levissima ac futilli conjectura innixum opinari S. Hippolytum Arabici Homæritarum Emporii, ad quod sequiori ævo appellere consueverunt Romani, episcopum fuisse; Emporii enim Romani nomen, quod Philostorgius huic civitati tribuit, ipsius dignitatem ac præstantiam designat, non locum aut urbem, quæ, Ptolemæo et Arriano testibus, Arabia dicta fuit; quod Philostorgius, quamvis post ipsos floruit, forsân

A ignoravit. Si antiqui scriptores hanc urbem *Portum Romanum*, quod Græcis λιμὴν dicitur, appellasset, vel S. Hippolytum Emporii alicujus, non vero *Portus Romani* episcopum dixissent, utique Moyne nugas locutum esse minime putaremus; sed cum nobis persuadere conetur S. Hippolytum in ultima Arabia Felice episcopalem sedem obtinuisse, hoc tantum argumento, quod ibidem emporium Romanum exstiterit, vana omnimodo docuisse existimamus. Hic enim non emporia Romana quærimus, quorum plurima in toto orbe Romanis mercatoribus pervia exstitisse exploratum est; sed *Portum Romanum*, qui non procul ab Urbe dissitus, unicus fuit, et in quo sedisse S. Hippolytum veteres omnes uno ore fatentur; et si hac in re Moyne fides adhibenda esset, non solum Arabes, sed Persæ, Æthiopes, alique, ubi Romanorum fuerunt emporia, S. Hippolytum tanquam proprium episcopum sibi vindicare sine injuria eodem argumenti genere possent.

XXII. S. Petrus Damianus S. Hippolytum Portuensem cum Nonno episcopo Edisseno confudit.

Post S. Gelasium et Philostorgium Stephanus le Moyne (25) sanctum Petrum Damianum conjecturæ suæ patronum asserere non dubitat; scribens enim S. Damianus ad Nicolaum II (24) Romanum ponti-

Histor. August. scriptor. Claudii Salmasii edit. Parisiensis ann. 1620, *Arabes a Severo in deditionem acceptos, et Adiabenos tributarios coactos etiam scribit.* Verum Arabiam Felicem nunquam a Romanis in provinciam fuisse redactam evidentissime constat; Romanorum siquidem Arabia eosdem habuit limites, quos Petrææ tribuit veteres geographi, videlicet a septentrione Euphratem, ab oriente montes Babylonie, a meridie Arabiam Felicem, ab occidente Judæam. Vide Pancirol. *Notit. dignitat. imper. Orient.*, cap. 117. Sed ad Trajanum revertamur, qui postquam Ctesiphontem celeberrimam Assyriæ urbem expugnavit, longius quam cæteri imperatores studio visendi barbaras regiones, Romani imperii limites excessit; et in Indiam velut novus Alexander sese contulisset, nisi ingravescente jam ætate deterritus, hujus expeditionis consilium penitus abjecisset. Sed Trajani peregrinatio, quamvis longissima, tamen per eas regiones tantum instituta fuit, quæ ab Homæritarum provincia longo intervallo distabant. Trajanus siquidem, Dionne teste lib. LXVIII in Trajano, num. 28, p. 1143, postquam Ctesiphontem cepit, statuit mare Rubrum trajicere, hoc est sinum Persicum, nam; ut etiam advertit Gisbertus Cuperus, veteres quandoque Persicum sinum Rubri maris nomine donarunt, quem admodum etiam Christophorus Cellarius *Geographiæ antiquæ* lib. III, cap. 14 pag. 600 edit. Lipsiæ anni 1782, t. II adnotavit: « Mesene quoque insula Tigridis, in qua Atambilus regnabat, nullo labore idem imperator potitus est, deinceps qui Spasimi et Vallum, urbem ita dictam, habitabant, ipsum amice receperunt. Tandem venit ad Oceanum, sed longius in Erythræum sinum progredi non potuit; dum enim navigat versus Oceanum, atque de reditu cogitat, gentes, quas antea debellaverat, defecere, ideoque Ctesiphontem redire quanto citius oportuit, et longioris navigationis consilium penitus evanuit. Ex hac igitur Dionis narratione, quam de Trajani navigatione tam accurate instituit, difficile nobis videtur deduci posse Trajanum eum Erythræi maris sinum attingisse, qui Homæritarum

C littora aluit, in quibus Arabiæ Emporium erat; cum ipse secundo flumine Tigri, quod in sinu Persico se exonerat, in Oceanum non longius processerit; celeriter enim ad perdomandos rebellantes populos in provinciam redire coactus fuit; quamotrem certo nobis persuasum est Romanos nunquam extremas hasce Homæritarum oras victricibus armis illis temporibus attingisse.

Quod ad sequentia tempora attinet, sæpe citatus Simonius Assemanus dissert. 4 ad Chron. Orient. § 9, pag. 253, et § 28, pag. 264, ut alios scriptores prætereamus, scribit Romanorum commercium cum Homæritis ab anno Christi 354, in quo Constantius legationem eisdem misit, usque ad annum 520, imperante Justino, perdurasse, in quo Romani mercatores, directis eorum facultatibus, jussu Damiani seu Dimonius Homæritarum regis interfecti fuerunt. Ex his igitur, quæ fuscè narravimus, apparet S. Hippolyti ætate Homæritarum regionem nondum Romanis paruisse, proindeque in ea tunc temporis Romanorum Emporium non exstitisse. Quo fit ut tota le Moyne conjectura penitus corruat.

D (21) *Manuduct. ad geograph. universal.*, pag. 66 et 67.

(22) Legenda sunt ea, quæ in *Dictionario geographico* de la Martinière, tom. I, p. 85 edit. Venetæ anni 1737, verbo *Aden* proferuntur.

(23) Diatriba de S. Hippolyto, p. 30, tergo, ubi textum S. Petri Damiani integrum describit.

(24) In opusculo 19 *De abdicatione episcopatus* ad Nicolaum II Romanum pontificem, quo et existat tom. III Operum S. Petri Damiani, pag. 211 edit. Constantini Cajetani Parisiis anno 1743, cap. 7, n. 21, pag. 217, hæc ait: « Beatus quoque Nonnus martyr, qui et Hippolytus, memorie nostræ non prætereundus occurrit. Qui nimirum postquam 50 millia Saracenorum ad Christi fidem efficacissima prædicatione convertit, postquam beatam quoque Pelagianam de lupanaribus ad Ecclesiæ pudicitiam provocavit, postquam denique nonnullos sanctarum expositionum libros luculenter explicuit, tandem episcopatum deseruit; de Antiochenis partibus, un

ficem, et S. Hippolyti episcopi et martyris gesta breviter narrans, refert S. Hippolytum, postquam triginta Saracenorum millia ad Christum convertisset, et B. Pelagiam ex lupanaribus ad Ecclesiae castitatem revocasset, et sanctarum expositionum libros luculenter explicuisset, tandem episcopatum de Antiochenis partibus, unde erat oriundus, deseruisse, et cum Romam se contulisset, in Portu Romano martyrium consummasse. Verum Moynius ipse, qui antiquissimos scriptores Leontium, Anastasium, Germanum Constantinopolitanum, aliosque, qui S. Hippolytum Portus Romani episcopum crediderunt, nulla fide dignos censet, eo quod Eusebii et S. Hieronymus ejus sedem ignoraverint, summa quidem injuria nunc nobis objicit hoc S. Petri Damiani testimonium, qui undecimo saeculo vixit, in quo antiquarum rerum noticia apud nos rates penitus fere collapsa erat; praesertim cum ipse S. Damianus non solum in hac, quam instituit de S. Hippolyti gestis narratione, qua S. Hippolytum nostrum cum Nonno Edesseno perperam confudit, ut Moynius ipse fatetur (25), sed in aliis rebus, praecipue in enarrandis S. Petri Urseoli gestis, qui quinque et 50 annos ante ipsum floruit, saepe aliquid humani passus sit, ut patentissime ostendit citatus Justus Fontaninus (26). Saracenorum conversionem, quam S. Hippolyto nostro tribuit S. Damianus, ut Nonno Edesseno adjudicandam esse censeamus, quod a *sharac*, non a *sarac* deductum esse arbitratur Lequienus (27), Hippolyti aeo vix innotuisse nobis suademus; licet Ptolomaei aetate *την Σαρακηνήν, Saracene*, angustiolem Petrae Arabiae

de erat oriundus, abscessit, Romanos fines appetiit. Cumque beata Aurea apud Ostiam civitatem, saxo cervicibus alligato, in marinis fluctibus martyrium consummasset, B. Nonnus sanctum cadaver pia devotione collegit, et cum omni diligentia tumulavit. Quem mox idem persecutor, qui dicebatur Vulpus, juxta Tiberis alveum in foveam aquis plenam mergi praecipit, cujus postmodum corpus, consummato triumphali martyrio, in civitate quae Portus dicitur, Christiana devotio sepelivit. Illico audita est vox velut infantium per unam fere horam clamantium: *Deo gratias*. Qui ergo talem vitam meruit clausulam, liquido patuit, quia episcopatum deserens, coram Deo non incurrit offensam.)

(25) Diatriba de S. Hippolyto p. 31: « Sed quod addit Petrus Damiani, Hippolytum poenitentem Pelagiam convertisse, et illam a turpissimis moribus et prostitutis ad meliorem frugem et vitam castissimam perduxisse, hic tempora congrue desiderari possunt. Nam Pelagia sub Theodosio Juniore poenitens et reclusa vixit Hierosolymis, quod ad aevum Hippolyti aptari nullo modo potest. Et videtur hic Petrus Damiani Hippolytum Nonnum cum Nonno episcopo Edesseno confudisse, et unum pro altero habuisse. . . adeo ut deceptus videatur fuisse Petrus Damiani, qui Hippolyto Nonno Portuensi episcopo tribuit emendationem et poenitentiam Pelagiae. »

(26) Dissert. de S. Petro Urseolo, c. 2, p. 3 et seqq. edit. Romae anni 1730.

(27) In notis ad librum S. Joannis Damasceni *De haeresibus*, c. 7, num. 101, nota 2, p. 110, tom. I Operum ejusdem S. Joannis Damasceni citatae edit.: « Saracenorum nomen Arabicum est, non a *sarac*,

portionem fuisse inter *Aegyptum et Nigros montes* scribat Cellarius (28); et Plinius (29), cujus tamen contextum hoc loco depravatum suspiciantur viri doctissimi, Saracenos inter alios Arabiae populos recenseat, et nihil de eorum numero aut moribus addat. Verum Saracenos v^o saeculo primum toti orbi innotuisse scribunt nonnulli, dum patrios fines praetergressi, populabundi in Palaestinam hoc aeo se contulerunt, cujus regione tyrannide occupata, exinde eorum potentia ab exiguis profecta initiis adeo crevit, ut in Asia, Africa, Europa longe lateque dominati sint. Hinc evenit ut Saracenorum nomine posterior aetas quoscuque Scenitas Arales, et ubicunque positos, designaverit; ideoque Ammianus Marcellinus lib. xiv scribit, Saracenorum gentem ab Assyriis initium capere, et ad Nili cataractas porrigi et confinia Blemmyarum. Infimo tamen aeo tam late acceptum Saracenorum nomen, ut quoscuque idololatrias ac Mahumetanos hac appellatione donarint illorum temporum scriptores (30). Nonnus itaque Edessenus tam magnum Saracenorum numerum in Palaestina, vel in Osroena, cujus provinciae metropolim ipse regebat, hoc aeo baptizare potuit, in quo ipsorum numerus certe quidem maximus fuit. Secundo Pelagiam ad bonam frugem rediisse hortatu Nonni Edesseni, non Hippolyti Portuensis, omnes veteres scribunt (31). Tertio Arabia Felix Antiocheno patriarchae nunquam paruit, sed Alexandrino (32), qui, Procopio teste (33), Homæritis episcopum misit. Verum cum Edessa nobilissima et antiquissima Osroenae provinciae metropolis (non Phoeniciae ad Libanum, ut perperam scripsit Hardui-

furatus est [quia Arabes atrocissimi vivunt], sed a *scharac*, ortus est, eo quod Orientis partes incolant, quo sensu *Hebraei* vocabantur *Orientalis*. » Legendus quoque du Fresne in *Glossario* verb. *Saraceni*, ubi multa de hujusmodi nomine refert.

(28) Lib. III *Geographiae antiquae*, cap. 14, § 37, p. 586, tom. II edit. Lipsiae ann. 1752. Vide Ptolemaeum *Geographiae* lib. v, cap. 17, p. 104 cit. edit.: « Protendantur in regione montes, qui Melanes, vel Nigri appellantur, a sinu scilicet, qui juxta Pharam est quasi ad Judaeam, gentesque sunt ab occasu quidem horum montium ad Aegyptum et Saracene. »

(29) *Hist.* lib. vi, cap. 28, tom. I edit. Harduini, pag. 728. Lege tamen hac de re Cellarium citato lib. III, c. 14, p. 600.

(30) Vide etiam du Fresne de *Saraceni* nomine et aliis ejusdem nominis significationibus, in *Glossario*.

(31) De S. Pelagia, quae fuit meretrix Antiochena, lege ipsius Vitam, auctore Jacobo Diacono ejus aetate, interprete Eustachio, et alia in Simeone Metaphraste. Vide apud Surium die 8 Octobris, tom. V *De vitis sanctorum*, ab Aloysio Lipomano episcopo Veronae olim conscriptis, p. 225 edit. Venetae anni 1581, et Raineri monachi Leod. *Speculum poenitentiae*, seu *Vitae S. Pelagiae* lib. II, ex cod. mss. Leodiensi in Bern. Pezii *Thesaur. anecdotor.*, tom. IV, part. III, col. 69, 82.

(32) Hac de re legendus saepe citatus Michael Lequien, tom. II *Orientalis Christiani*, pag. 602 et seqq.

(33) Loc. cit.

nus[34]), intra patriarchatus Antiocheni diœcesim sita fuerit (35), et cum S. Damianus scribat S. Hippolytum episcopatum de Antiochenis partibus descripsisse, nemo non videt hęc Hippolyto, ut autumant Arabiæ Felicis episcopo, cujus diœcesis patriarchati Alexandrino suberat, convenire non posse, sed potius Nonno Edesseno tribui debere, qui Antiocheno patriarchæ subjectus fuit. Demum S. Petrus Damianus hęc omnia, quę de S. Hippolyto habet, ex Actis S. Aureæ mutuatus est, quę immortalis viro Cæsari cardinali Baronio (36) minus placuerunt; nec immerito magnus vir horum Actorum fidem suspectam habuit; ipsa enim, ut recte monuit Tillemontius (37), miris scatent fabulis, summaque temporum confusione laborant; idcirco ipsis parum fiendum censemus. Eadem nunc in duobus exstant codicibus sat vetustis, quorum primus, Aringhio iudice, in tabulario Lateranensi invenitur, alter in bibliotheca Vallicellana. Papebrochius, Fabricio teste (38), sinceriora S. Aureæ Acta se reperisse scribit, in quibus S. Hippolytus Arabum metropolitanus dicitur, et Cyriacus Portuensis episcopus. Si huiusmodi Acta doctissimi socii Bollandiani vulgarentur, videbimus in quibus a Vallicellanis et Lateranensibus differant. Nobis tamen persuasissimum est, horum Actorum auctoritatem tot antiquis scriptoribus haud esse anteponendam. Si enim hęc Acta sinceriora essent, S. Hippolytum non Arabiæ metropolitanum, nec Cyriacum Portuensem, sed Osiensem episcopum appellarent. Nec mirum si S. Petrus Damianus S. Hippolytum *Nonni* nomine insignivit; hoc enim ipse vel ex Actis S. Aureæ, vel ex antiquis Martyrologiis discere potuit, in quibus S. Hippolytus hoc nomine designatur, præcipue in Longobardico pervetusto bibliothecæ Ottonia-

næ, et in altero, quod laudat Fabricius (39). Verum hoc *Nonni* nomen, quod, ut diximus, episcopum primævæ Ecclesiæ denotat, S. Damianum forsitan in errorem induxit, dum sanctum Hippolytum episcopum Nonnum cum Nonno Edesseno confudit, qui tribus integris sæculis post S. Hippolytum floruit. Num igitur S. Petri Damiani testimonium tot disertis antiquis scriptoribus præferendum sit, doctis viris iudicandum relinquimus.

XXIII. *Origenes S. Hippolytum in Portu Romano alloquentem audire potuit.*

Objiciet demum aliquis, S. Hippolytum non in Occidente, sed in Oriente episcopum fuisse, quia Origenes, qui in Oriente vixit, S. Hippolytum alloquentem audivit (40). Halloixius Origenis vindex S. Hippolytum in Arabia ab eodem auditum conjectat (41), ea adductus ratione, quod Origenes anno Christi 217, ut Tillemontio (42) placuit, in Arabiam a provinciæ præfecto evocatus migravit. Verum hæc Halloixii conjectura Tillemontio parum arridet (43). Origenem Romam se contulisse certum omnino est (44); quapropter si Halloixio licuit pura conjectura asserere S. Hippolyti hominiam ab Origene in Arabia auditam fuisse; nobis quoque, qui veterum testimoniis probavimus S. Hippolytum Portus Romani non in Oriente, sed in Occidente episcopatum obtinuisse, licebit firmare, Hippolytum vel Romæ, vel in Portuensi ecclesia, præsentem Origene, fuisse locutum.

XXIV. *S. Hippolyti marmoreum monumentum in agro Verano prope ejus cæmeterium ab antiquis Christi fidelibus collocatum, antiquam Portuensis Ecclesiæ traditionem mirifice comprobat.*

Tandem nonnullis S. Hippolyti episcopatus Portuensis minus arridet, ex eo quod ipsius monimen-

(34) Legendus Norisius *De epochis Syromacedonum* dissert. 2, Oper. tom. II, p. 115 cit. edit.

(35) Legendus Carolus a sancto Paulo, *Geograph. sacra*, pag. 292, et Lequien cit. tom. II, pag. 954 et seqq.

(36) Ad annum 929, num. 7, tom. II, p. 481 cit. edit.: « Hęc autem omnia locupletius scripta leguntur in dictis S. Aureæ martyrii Actis, quę mentis plena in multis essent restituenda. »

(37) Citato tom. III, not. 4 sur saint Hippolyte, p. 676.

(38) Oper. S. Hippolyti tom. I, pag. 21, ubi hæc verba Danielis Papebrochii referuntur: « Habemus sinceriora S. Aureæ pariter passæ Acta, in quibus res tota ascribitur tempore Alexandri imp. ipso anno 222, 4 Mart. regnare exorsi, quo prædictus Hippolyti Canon terminatur, et Portuensis pro eo tempore episcopus illic appellatur Cyriacus, Hippolytus vero appellatur Arabum metropolitanus. »

(39) Tom. I Operum sancti Hippolyti, pag. 20: « x Kal. Sept. in Portu urbis Romę natalis S. Hippolyti, qui dicitur Nonnus, cum sociis suis. »

(40) Ex S. Hieronymo etiam hoc discimus in lib. *De viris illustribus*, c. 61, Oper. tom. II, pag. 886 cit. edit. Vallarsii: « Hippolytus... scripsit... et προσευχάων de laude Domini Salvatoris, in qua, præsentem Origene, se loqui in ecclesia significat. »

(41) Petrus Halloix, *Origenes defensus*, *Vita Origenis* lib. 1, c. 10, pag. 29 edit. Leodii anni 1648: « Tunc quidem (nempe cum Origenes in Arabia mo-

rabatur) accidisse illud, quod de S. Hippolyto refertur, nempe dum concionem ad populum de Domini Salvatoris laude haberet, atque in presentem Origenem oculos intendisset, ejus præsentiam auditoribus indicasse, seu quod eum dictis suis assentientem videret, seu quod plebi talem, tantumque declarando hospitem, gratificari vellet. »

(42) Tom. III, in *Origene*, art. 13, p. 521.

(43) Loc. cit., p. 522: « Mais pour le lieu et le temps, il est difficile d'en rien dire de certain, parce que nous ne savons point en quel pays saint Hippolyte était évêque. »

(44) Id enim diserte tradit Eusebius lib. vi *Hist. eccl.*, c. 14, pag. 274: « Adamantius vero (id enim etiam Origeni nomen fuit), Zephyrino per hæc tempora Romanam Ecclesiam gubernante, se in urbem Romam advenisse scribit, cum sibi in votis fuisset, sicut ipsemet alicubi dicit, Romanam Ecclesiam omnium antiquissimam coram videre. Ibi paullisper moratus, Alexandriam rediit. » Legenda sunt ea, quę a Valesio adnotantur ad hunc Eusebii locum, qui quamvis invitus Baronio concedat, huiusmodi adventum annq 220 contigisse, illi tamen non assentitur, eundem iterum Romam venisse anno 248, et secundum adventum de altero Origene intelligendum observat. Vide etiam Alloix *Vita Origenis* lib. 1, c. 7, p. 20, et Tillemontium tom. III, art. 8, de Origene, pag. 510 et seqq., ubi etiam de ipsius Romam adventu, et anno multa habent.

tum non in Portuensi ecclesia, cui ipse præfuit, ab illius cultoribus positum ac collocatum fuerit, sed agro Verano. Hujusce rei si aliqua haberetur ratio, Hippolytus, non Portuensis, sed Tiburtinus episcopus, cum Scaligero dicendus esset. Verum tam longe abest, ut hujusmodi argumentum rem nostram infringere vel minimum valeat, quinimo veterem Romanæ Ecclesiæ traditionem de Portuensi S. Hippolyti sede quam maxime confirmet. Etenim insigne illud tanti martyris monumentum in agro Verano positum et repertum fuit, quia ibidem S. martyris reliquiæ, ut Prudentius nos docuit, a Christianis in cœmeterio conditæ fuerunt, quod postea una cum ædícula S. Hippolyti nomine Deo fuit dicatum (45); quo in loco cum Deus opt. max. tanti martyris precibus quamplurima miracula operari dignaretur (46), Romani exterique magna frequentia S. martyris tumulum venerabantur; unde Prudentius, qui Romæ fuit et populorum multitudinem præsens conspexit, hæc scribit (47) :

*Mane salutatum concurrunt, omnis odorat
Pubis, eunt, redeunt solis ad usque obitum.
Conglobat in cuneum Latios simul, et peregrinos
Permistim populos religionis amor.*

Et paucis interjectis sancti Hippolyti diem festum mibus Augusti celebrari solitum describens, inquit (48) :

*Urbs augusta suos vomit effunditque quirites,
Una et patricios ambitione pari,
Confundit plebeia phalanx umbonibus æquis
Discrimen procerum, præcipitante fide;
Nec minus Albanis acies se candida portis
Explicat, et longis ducitur ordinibus.
Ecculant fremitus variarum hinc inde viarum,
Indigena, et Picens, plebs et Etrusca venit.
Convenit Samnitis atrox habitator, et altæ
Campanus Capuæ, jamque Nolanus adest.
Quisque sua lætus cum conjuge, dulcibus et cum
Pignoribus rapidum carpere gestis iter;
Vix capiunt patuli populorum gaudia campi;
Hæret et in magnis densa cohors spatii.
Angustum tantis illud specus esse catervis
Haud dubium est, ampla fauce licet pateat.*

Cum igitur marmorea S. Hippolyti cathedra inter hujusce cœmeterii rudera effossa fuerit, nemo non videt Scaligerum aliosque futili coniectura deceptos,

(45) In citato hymno S. Hippolyti cœmeterium D ipsius ita describit, vers. 151 :

*Haud procul extremo culta ad pomæria vallo
Mersa latebrosus crypta patet foveis.
Hujus in occultum gradibus via prona reflexis
Ire per anfractus luce latente docet.
Primas namque fores summo tenus intrat hiatus,
Illustratque dies limina vestibuli.
Inde ubi progressu facili nigrescere visa est
Nox obscura, loci per specus ambiguum;
Occurrunt celsis immensa foramina lectis
Quæ jaciunt claros antra super radios.
Quantilibet accipites texant hinc inde recessus
Arcta sub umbrosis atria porticibus :
Attamen excisis subter cava viscera montis
Crebra terebrato fornice lux penetrat.
Sic datur absentis per subterranea solis
Cernere fulgorem, lumimbusque frui.*

Et paulo post, vers. scilicet 170 :

Talibus Hippolyti corpus mandatur opertis

A S. Hippolytum vel Tiburtinis immerito tribuere, vel, quod pejus est, nec in Portuensi, nec in alia quavis Occidentis Ecclesia ædisse cum Moynio cæterisque perperam negare. Antiqui ergo Christi fideles statuam S. Hippolyti nomine insignem in agro Verano viæ Tiburtinæ contiguo collocarunt, non quod ipse Tiburtinus fuerit episcopus, sed quia pretiosissima tanti martyris pignora, a Portu Romano translata, ibidem fuerunt sepulta. Quapropter, præter hoc nobilissimum ipsius monumentum, minores etiam imagunculæ anaglyphici operis ibidem detectæ patrum nostrorum memoria fuerunt, quarum ectypa, ut alias observavimus, nobis suppeditat Aringhius. S. Hippolyti igitur monumentum in agro Verano repertum nunquam tot scriptorum de Portuensi sede ipsius sententiam infirmare poterit; imo ipsa ex hoc miro fulcitur testimonio, cum monumentum illud, quod S. Hippolyti episcopi et martyris esse nemo unquam negare ausus est, prope cœmeterium effossum sit, ubi certo scimus S. Hippolyti reliquias, ex Portu Romano translatas, a Christi fidelibus fuisse repositas.

XXV. *Moynius Portuensis Ecclesiæ antiquitatem S. Hippolyti ævo æqualem perperam negavit.*

Nunc reliquum est, ut aliqua de Portuensis Ecclesiæ antiquitate cursim delibemus, ne quis nobis objiciat cum Moynio, S. Hippolytum ejusdem sedis episcopum esse non potuisse, eo quod sequiori potius ævo, quam antiquissimis S. martyris temporibus sedes Portuensis instituta esse videatur. Quod si C Portuensem Ecclesiam antiquissimis temporibus suos episcopos habuisse nobis probare contigerit, ipsemet Moynius manus victas dabit, et S. Hippolytum, quem dudum Homæritis tribuere conatus est, Portuensi Ecclesiæ restituet. En ipsiusmet Moynii verba (49) : « Ingenue tamen profiteor, me cum multis facile admissurum, Hippolytum dictum episcopum Romanum, quia Portus in Romana diocesi erat episcopus, si constaret Portum fuisse episcopatum tempore Hippolyti, et episcopo Portuensi eadem permissa, quæ posterioribus temporibus illi permissa sunt in ordine cardinalium, in ordinatione et consecratione pontificis Romani, et in sacris qui-

*Propter ubi apposita est ara dicata Deo.
Illa sacramenti donatrix mensa, eademque
Custos fida sui martyris apposita,
Servat ad æterni spem judicis ossu sepulcro,
Pascit item sanctis Tibricolas dapibus.*

(46) Ingens miraculorum copia ad S. Hippolyti tumulum a Deo patratum, etiam ab ipso Prudentio describitur loc. cit. vers. 175 :

*Mira loci pietas, et prompta precantibus ara
Spes hominum placida prosperitate juvat.
Hic corruptelis animique et corporis æger,
Oravi quoties stratus, opem merui.
Quod lætor reditu, quod te, venerande sacerdos,
Complexi licitum est, scribo quod hæc eadem,
Hippolyto scio me debere : Deus cui Christus
Posse dedit, quod quis postulet annuere.*

(47) Loc. cit. vers. 190.

(48) Loc. cit. vers. 200.

(49) De S. Hippolyto diatriba, p. 29, terg.

budam obcondis in variis Romæ sacellis et basilicis. Sed ista sunt sequioris ævi, nec Portus episcopatus tanta se potest vetustate commendare. » Portuensis episcopatus antiquitatem Moynius facili negotio inspicere poterat, si notissimum *Geographiæ sacræ* volumen a Carolo a Sancto Paulo elaboratum tantisper consulisset, nec solo Ughelli testimonio acquiescere maluisset, qui tamen non admodum sero Portuensium episcoporum seriem inchoavit (50). Carolus a S. Paulo (51) Gregorium laudat, qui concilio Arelatensi primo interfuit et subscripsit (52); Ughellus Romanum subjungit, qui circa annum Domini 370 vixit, et deinceps utrosque sequuntur Petrus, Castus, aliique. A Portuensi episcopo Romanum pontificem consecrari, res non adeo recens est; nam ex *Diurno Romanorum pontificum*, quem collectum post annum 685 scribit ejus editor Joannes Garnerius, constat jam tunc temporis hunc morem invaluisse, ut episcopus Portuensis consecrationi Romani pontificis interesset (53). At si sedulo rem ipsam inspiciamus, hujusce ritus primordia in Romana Ecclesia vetustissima esse nemo dubitabit, cum S. Cornelius papa apud Eusebium « adumbratam inani quadam manuum impositione » Novatiani ordinationem appellet (54), eo quod, ut inquit Henricus Valesius, facta esset ab alterius provinciæ episcopis, non ab iis qui consecrandi pontificis Romani jus habebant (55). Hinc apparet quam immenso vetustatis intervallo Homæritarum Ecclesias Portuensis antecellat; idcirco ipsam inter antiquissimas totius Italiæ sedes recensendam esse

A nemini dubium erit. Moynius nimis confidenter, ne dicamus temere, ipsius antiquitatem in dubium revocare ausus est, et cum Gregorius ipsius episcopus concilio Arelatensi interfuerit, paucis scilicet annis post redditam catholicæ Ecclesiæ pacem, nullum ambigendi locum superesse censemus, quin Portuensis episcopatus primordia ab Hippolyto repetenda esse credamus, aliosque post ipsum episcopos Portuensem Ecclesiam usque ad Gregorium obtinuisse, quinquaginta scilicet annorum intervallo, quorum nomina temporum injuria perierunt (56).

XXVI. *Moynii divinatio de antiqua Portus Romani aeris insalubritate rejicitur.*

Nec insurgat Moynius loc. proxime citato obijciendo Portum Romanum, aeri inclementi obnoxium, paucissimos semper aluisse habitatores. « Erat Portus Ostiensis a Claudio constructus, a Trajano reparatus, gravi et inclementi aeri obnoxius, et qui paucissimos semper aluit indigenas et incolas. » Aeris enim inclementia, quæ nuuc per agrum Romanum ob neglectam ipsius culturam longe lateque grassatur, S. Hippolyti ævo Romanis exterisque inaudita fuit. Minutius Felix S. Hippolyti synchronus vindemiæ tempore per otium Ostiam secessit cum Octavio ac Cæcilio Natali, ipsamque ob aeris salubritatem atque clementiam eximie commendat. En tanti scriptoris verba (57): « Placuit Ostiam petere, amenissimam civitatem, quod esse corpori meo siccandis humoribus de marinis lavacris blanda et apposita curatio; » et paucis inter-

(50) *Ital. sacr.*, tom. I, pag. 3 edit. Venetæ anni 1717, post S. Hippolytum Romanum episcopum anno 370 recensuit, quamvis Lucentius Gregorium deinde produxerit.

(51) *Geograph. sacr. Italiæ*, p. 47.

(52) Mansi, *Concil.* t. 1.

(53) In libro *Diurno Romanorum pontificum*, c. 2, artic. 8, ritus ordinandi pontificis: « Tunc episcopus Albanensis dat orationem primam; deinde episcopus Portuensis dat orationem secundam; postmodum adducuntur Evangelia, et aperiuntur et tenentur super caput electi a diaconibus. »

(54) En verba Eusebii Latine reddita lib. vi *Hist. ecclesiast.*, cap. 43, pag. 314: « Eos (episcopos) a quibusdam sui similibus, quos ad id (Novatianus) comparaverat, inclusos hora decima, temulentos et crapula oppressos, adumbrata quadam, et inani manuum impositione, episcopatum sibi tradere per fraudes atque insidias vindicat. »

(55) In notis ad hunc locum: « Adumbratam et cassam illam Novatiani ordinationem vocat Cornelius, quod facta esset ab alterius provinciæ episcopis, non ab iis qui consecrandi Romani pontificis jus habebant; ejusmodi erat Ostiensis, Tiburtinus, et alii, » etc. De ritu consecrandi Romani pontificis ab episcopis, inter quos Portuensis numeratur, legendus Christianus Lupus Oper. tom. VI, p. 315 et seq., ubi agit de conciliabulo Brixinensi, edit. Venetæ anni 1725, et Catalanus in *Commentar. in cærem. sanctæ Romanæ Ecclesiæ*, lib. 1, § 13, p. 109 et seq., edit. Romæ anni 1750, aliique permulti, quos libenter præterimus, qui de re satis nota sermonem instituerunt. Tiburtinum episcopum jus habuisse in consecratione Romani pontificis, ut

scribit citatus Valesius, nullibi nobis reperire datum est.

(56) Portuensis Ecclesiæ antiquitas vel etiam ab eo comprobatur, quod antiquissimis etiam temporibus Christiani in Portu Romano exstiterunt, quorum nonnulli martyrii palmas sunt assecuti, qui in Martyrologio Romano sunt descripti. Sub Trajano imperatore Hyacinthum martyrem in Portu Romano obiisse in Martyrologio Romano die 26 Julii legimus, de quo etiam agit Usuardus, Ado, Martyrologium Fuldense, et alii recentiores. Videntur Giorgi in notis ad Martyrologium Adonis die 26 Julii, p. 535, Tillemontius tom. II, p. 575, et Bollandiani socii die 26 Jul., Act. SS. mensis Julii, tom. VI, pag. 505 edit. Venetæ anni 1749. Quinquaginta milites martyres in persecutione Valeriani in Portu Romano occisos refert idem Martyrologium Romanum die 8 Julii, et die 15 ejusdem in eodem Portu Romano natalis sancto: um martyrum Eutropii, Zosimæ et Bonosæ sororum describitur. Item 22 Augusti in eodem Portu Romano memoria sanctorum martyrum Martialis, Saturnini, Epicteti, Marpriti et Felicis cum sociis eorum, habetur. Secunda Martii in Portu Romano sanctos martyres Paulum, Heraclium, Secundillam et Januarium notatos invenimus; die 24 Maii S. Vincentium martyrem, et quinta denique Septembris sanctum Herculanium martyrem. De quibus omnibus legendi sunt Beda, Usuardus, Ado, aliique, nec non Baronius in notis ad Martyrologium, Dominicus Giorgi in suis ad Adonis Martyrologium, Sollerius ad Martyrologium Usuardi notationibus, et Bollandiani socii in superius recensitis diebus.

(57) § 2, pag. 44 edit. Cantabrigiæ an. 1707

jectis : « Itaque cum diluculo ad mare inambulando littore pergeremus, ut et aura aspirans leniter membra vegetaret, et cum eximia voluptate molli vestigio cedens arena subsisteret... » Perpensis igitur eximiis hisce Minutii verbis, quis unquam de salubritate Portus Romani Ostiæ finitimi recte dubitare poterit? Quapropter jure ac merito Jacobus Gronovius patentissimum Moynii lapsum castigat in notis ad hunc Minutii locum his verbis : « Cum vero Ostiam ita cernimus ab auctore descriptam, ut non modo amœnissimam vocare censuerit, sed etiam commendaverit; tum a marinis balneis, tum vero ab aura; hinc fateri cogor, me nescire, an ratio sua constiterit eruditissimo quondam nostro le Moyne, cum in Prolegomenis ad *Varia sacra*, p. 20, scripsit : « Erat Portus Ostiensis a Claudio constructus, a Trajano reparatus, gravi et inclementi aëri obnoxius, et qui paucissimos semper aluit indigenas et incolas. » Credo frequentior Ostiam fuisse, nec tamen Procopius, aut alii Ostiam, vel Portum sic deprimunt. » Hæc Gronovius. Verum si quis rem altius disquirere, et aëris inclementiæ originem, qua nunc ager Romanus laborat, perscrutari vellet, legat, si lubet, eruditum Joannis Baptistæ Donii libellum *De insalubritate agri Romani*, et sapientissimi viri Ferdinandi card. Nuptii disquisitionem *De Romani agri cultura restituenda* : quod vero paucissimi mortales Portum Romanum tunc temporis habitarent, hoc nemini probare poterit Moynius; quis enim sibi persuadeat celeberrimum mundi portum ad quem merces, quæ ex toto terrarum orbe Romam gentium dominam comportabantur, appellere necesse erat, adeo incolis destitutum, ut paucissimos tantum mortales aluisse credendum sit? Si antiquos lapides tantisper consulimus, non exiguus statim hominum numerus emergit, qui publicis tantummodo Portus Romani usibus destinati fuere, quorum corpora, sive collegia in iisdem monumentis sæpe memorantur, scilicet fabrorum, lignariorum, ferrariorum, tabulariorum, mensorum, fabrorum navalium (58), aliorumque, quorum numerum ex iis colligere fas est,

(58) *Lege Gruterum* p. 437, num. 2, ubi in basi statuae repertæ an. 1590 Ostiæ : *Fabrum. Navalium. Portens. Corpus. Fabrum. Navalium Ostiens.* et p. 462, n. 4 : *Mensores. Nos. Portuenses. quib. vetus. fuit cum. Caudicariis Diurnumq. Luctamen.* De collegiis superscriptis multa reperies apud Gruterum aliosque inscriptionum collectores.

(59) *Lib. xiv, tit. 22, leg. 1, pag. 294, tom. V edit. Lipsiæ anni 1741.* De caudicariis et mensoribus Portuensibus agitur eodem lib. xiv, tit. 4, leg. 9, pag. 200, ubi lege quæ hoc loco et alibi a Gothofredo adnotantur.

(60) *In Paratitl., lib. xiv, tit. 1, lege 1, de suariis, pecuariis, et susceptoribus vini, cæterisque corporatis, tom. V, pag. 188.*

(61) *Lib. xiv, tit. 23, leg. 1, in eodem tom. V, pag. 292.* Vide etiam quæ hoc loco in loco Gothofredus tradidit.

(62) In notis ad citatum locum Minutii Felicis, § 2. Serapidem non longe a Portu Romano ad

A quæ de hujusmodi antiquorum collegiis viri doctissimi tradiderunt. His etiam jungendi sunt caudicarii, saccarii Portus Romæ, quorum mentio habetur in *Codice Theodosiano* (59): Horum corpora numerosa fuisse recte monet Jacobus Gothofredus (60), utpote qui annonam aliasque merces Urbis usibus destinatas saccis et minoribus navigiis asportabant. Præcipuos etiam magistratus in Portu Romano destinatos nobis suppeditat idemmet *Codex Theodosianus*, in quo exstat titulus *De patronis horreorum Portuensium* (61), qui annonæ præerant; procuratores Portus Ostiensis exhibent etiam antiquæ inscriptiones; sacerdotes Serapidis cultu mancipatos legimus in supra laudata inscriptione apud Sponium, cujus genuinam lectionem immerito in dubium vocant nonnulli, qui pro *Portu, Pontum* legendum esse autumant, nullo quidem rationis momento, quo primam Sponii lectionem immutandam esse doctis viris persuadeant. Etenim, ut scite observat Jacobus Gronovius (62), Serapidis templum non modo apud Sinopenses in Ponto existit, verum etiam non longe a Portu Romano, quemadmodum ex Minutio deducimus, qui Serapidis simulacrum non longe ab Ostia commemorat.

S. Hieronymus, in epistola ad Pammachium (63), xenodochium ab hoc nobilissimo viro in Portu Romano exstructum memorat. S. Ambrosius (64) *operas Portuenses* nominat, et Philostorgius (65), de Alarico loquens, qui Portum Romanum et urbem ipsam Portuensem dira obsidione devicit, hæc inquit : « Hic vero confestim Portum occupavit. Id autem est maximum navale urbis Romæ, tribus portibus constans, et in parvæ urbis magnitudinem extensum. » Procopius (66), qui bello Gothico interfuit et Portum Romanum præsens forsitan invisit, disertissime testatur apud eundem urbem fuisse a Romanis conditam : « Ultra istud os, ad ripam (Tiberis) condiderunt urbem olim Romani, quæ mœnibus cincta est validissimis, ductoque a portu vocabulo *Portus* dicitur. Hanc civitatem a Procopio memoratam infimis etiam temporibus exstitisse

D maris littus simulacrum habuisse, ipse Minutius his verbis testatur eodem loco : « Cæcilius simulacro Serapidis denotato, ut vulgus superstitiosus solet, manum ori admovens, osculum labiis pressit. »

(63) *Epist. 66, juxta editionem Vallarsii, p. 399, Oper. tom. I, edit. Veronæ anni 1734* : « Audio te xenodochium in Portu fecisse Romano, et virgam de arbore Abraham in Ausonio plantasse littore; id etiam repetit epist. 76, ad Oceanum de morte Fabiolæ, tom. cit., p. 461.

(64) In epist. ad Eusebium, quæ est num. 54 juxta editionem Parisiensem monachorum ord. S. Benedicti e congregatione S. Mauri an. 1690, *Oper. tom. II, p. 1003* : « Apparitor præfecturæ, qui propter operas Portuenses offensam contraxerat, jam in Portu navigat. »

(65) *Ecclesiasticæ Hist. lib. XII, num. 3, p. 544 citat. edit.*

(66) *De bello Gothico lib. I, cap. 26, p. 18 citat. edit.*

constat. Quod si infelicissimis hisce temporibus, quibus, irruentibus barbaris, ipsa gentium domina sædæ servitutis vincula subire coacta est, Portus Romanus inter munitissimas urbes recensita fuit, quid censendum erit de ejusdem felicitate et incolarum frequentia sub Gordianis cæterisque Augustis, quorum ævo floruit S. Hippolytus, dum res Romanæ adhuc integræ permanebant? Ex quibus omnibus apertissime constat Moynium perperam scripsisse, Portum Romanum episcopali sede S. Hippolyti ævo nondum fuisse decoratum, eo quod paucissimi ibidem mortales permanere ob aeris insalubritatem potuerint.

XXVII. S. Hippolyti natalis dies quænam apud veteres fuerit, expenditur.

Sed antequam hujus dissertationis finem faciamus, optimum esse ducimus annuam diem investigare, quam antiqui Christi fideles tanto martyri sacram esse voluerunt. Equidem si post Prudentium antiquissima Ecclesiarum Occidentalium monumenta consulimus, quæ Martyrologia præcesserunt, statim animadvertimus, magni Hippolyti memoriam Idibus Augusti in sacris Ecclesiæ fastis fuisse descriptam. Prudentius, qui dum Romæ moraretur, B. Hippolyti solemnitati, quam in illius cæmeterio celebrabant Romani, præsens interfuit, eandem Idibus Augusti consignatam fuisse scribit (67):

*Si bene commemini, colit hunc pulcherrima Roma
Idibus Augusti men is, ut ipsa vocat.*

Prudentio consentiunt non solum vetustissimum Kalendarium aliaque antiquitatis monumenta, quæ prima dissertationis parte laudavimus, verum etiam Kalendarium Romanum a J. Frontone vulgatum (68), quibus omnibus S. Hippolyti martyris memoria Idibus Augusti consignatur. Ita pariter in vetustissimo *Sacramentorum* libro *Romanæ Ecclesiæ* reperimus, quem summo reipublicæ litterariæ bono edidit vir sapientissimus et rerum liturgica-

(67) Sæpius citat. hymn. 11, vers. 251.

(68) Die 15 mens. August. natal. S. Hippolyti, p. 191 edit. Veronæ anni 1735.

(69) Lib. II *Sacramentorum*, Operum tom. VI, p. 146 edit. Romæ anni 1751. Natalis S. Hippolyti Idibus Augusti ita refertur cum sequentibus orationibus: « In natali S. Hippolyti. Id. Aug. Sancti Hippolyti martyris, Domine, quæsumus, veneranda festività salutaris auxilii nobis præstet augmentum. Per, etc.

SECRETA.

« Præsta nobis, quæsumus, omnipotens Deus, ut nostræ humilitatis oblatio et pro tuorum grata sit honore sanctorum, et nos corpore pariter, et mente purificet. Per, etc.

POSTCOMMUN.

« Sumptis, Domine, sacramentis, quæsumus ut intercedente beato martyre tuo Hippolyto, ad redemptionis æternæ proficiamus augmentum. Per, etc. Vide Muratorum, *Liturgia Romana vetus*, tom. I, p. 662.

(70) *Sacramentarium Gregorianum* fuit etiam a Muratorio editum tom. II, *Liturgia Romana vetus*, et in eo Idibus Augusti refertur natalis sancti Hip-

polyti cum tribus pariter orationibus, pag. 112 et seqq. edit. Venetæ anni 1748.

(71) Tom. IV, p. 38 edit. Romæ anni 1735, ubi Idibus Augusti « Natale sanctorum Hippolyti et Pontiani » habetur, et orationes diversæ cum sequenti præfatione describuntur: « Vere dignum, etc. Tibi enim, Domine, festiva solemnitas agitur, tibi dies sacrata celebratur, quam sancti Hippolyti martyris tui sanguis in veritatis tuæ testificatione profusus magnifico nominis tui honore signavit. Per, etc.

Græci vero S. Hippolytum *papam* Romæ tertio Kalendas Februarii colunt, ut ex eorum Menologio et Synaxariis, quorum duo brevissima exhibent totidem bibliothecæ Otobonianæ antiquissimi sacrorum Evangeliorum codices, quinimo ex Latinis vetustissimum Martyrologium, quod edidit Lucas Dacherius (72), Græcis consentit, dum IV Kalend. Februarii « in Tuscia S. Hippolyti episcopi de antiquis » meminit. Sed Adonis, Usuardi, Notcherii et Bedæ Martyrologia pristinum Latiniæ Ecclesiæ morem sequuntur, dum S. Hippolyti festum Idibus Augusti recitant (73). Quamobrem Prudentii testimonium in hac re Græcorum Menologiis et Synaxariis præferendum censemus. Nec quis miretur in Romano Martyrologio ab incomparabili viri Cæsare card. Baronio in lucem edito, de S. Hippolyto non Idibus Augusti sed undecimo Kal. Septembris mentionem haberi; Idibus vero Augusti S. Hippolyti militis, qui pro Christo « sub Decio imperatore, Valeriano præfecto, » ut Adonis verbis utamur (74), passus est, quique B. Laurentii socius fuit, ut ex vetustissimo Missali Gothico colligimus (75), diem festum celebrari. Etenim hæc natalitiorum dierum confusio non aliunde oriri potuit, quam ex præcipuis Ecclesiæ cujuscumque consuetudinibus; quæ cum propria die SS. martyrum

polyti cum tribus pariter orationibus, pag. 112 et seqq. edit. Venetæ anni 1748.

(71) Tom. IV, p. 38 edit. Romæ anni 1735, ubi Idibus Augusti « Natale sanctorum Hippolyti et Pontiani » habetur, et orationes diversæ cum sequenti præfatione describuntur: « Vere dignum, etc. Tibi enim, Domine, festiva solemnitas agitur, tibi dies sacrata celebratur, quam sancti Hippolyti martyris tui sanguis in veritatis tuæ testificatione profusus magnifico nominis tui honore signavit. Per, etc.

(72) Tom. II *Spicilegii*, pag. 3 edit. Parisiensis anni 1725 sæpius citatæ.

(73) Legenda sunt quæ de S. Hippolyto advertit Dominicus Giorgi in adnotationibus ad Martyrologium Adonis die 50 Jan., p. 72 edit. cit., die 15 Augusti, pag. 402; et 25 ejusdem mensis, pag. 420.

(74) In Martyrolog. : « Idibus Augusti Romæ S. Hippolyti sub Decio imperatore, Valeriano præfecto, etc. » pag. 400 cit. edit.

(75) In eo enim habetur missa S. Hippolyti martyris. Vide *Liturgiam Romanam veterem* editam a Ludovico Muratorio, tom. II, pag. 628 edit. cit.

annuum solemnitate recolere non posset. ob præcipuum aliquem Ecclesiæ illius herodem, cujus memoria eadem die, quo forsitan S. Hippolyti festum occurrebat, celebrari contingeret, necesse fuit, ut illum ad sequentes dies, vel etiam menses transferret; ideoque cum præcipui illius Ecclesiæ fasti in aliquem universalis martyrologii codicem irrepserint, ex quo postmodum alia fuerunt descripta exemplaria, inde ortam opinamur hanc dierum festorum discrepantiam. In vetustissimo Romanæ Ecclesiæ Calendario Liberii temporibus confecto (76) « in Kalendas Januarii, Felicis in Calisti depositio » signatur. In altero vero Calendario Romano Frontonis hæc eadem depositio decimo quarto die Januarii describitur (77). S. Agnetis in Liberiano unica mentio habetur: « duodecimo Kalendas Februarii Agnetis in Nomentana (78); » apud Frontonem hæc eadem die (79), et vigesima octava Januarii habetur « Natale S. Agnæ. » Ita pariter S. Hippolyti nostri memoria in Græcorum Synaxariis, et in Martyrologio Dacheriano 28 Jan. celebratur. In Romano Martyrologio 22 Aug., in alio perantiquo bibliothecæ Ottonianæ, et altero apud Fabricium, 23 ejusd. mensis (80). Aliud denique apud eundem Fabricium tertio Idus Septembris S. Hippolyti festum recitat (81). Ideoque nil mirum, si nostris hisce temporibus natalis S. Hippolyti episcopi Portuensis ex propria sede quodammodo avulsus, undecimo Kal. Septembris celebratur; et Idibus Augusti S. Hippolyti festum habeatur, qui in Breviario Romano dicitur a S. Laurentio

baptizatus, in Missali Gothico ejusdem socius; in Breviariis mss. bibliothecæ Ottonianæ, et in Breviario Mozarabo (82) sub Decio imperatore et Valeriano præfecto passus perhibetur, et in agro Prætoriano sepultus. Quæ quidem omnes discrepantiæ nostram sententiam de mutato S. Hippolyti festo non leviter confirmant.

XXVIII. Die 22 Aug. modo ab Ecclesia, et in diocesi Portuensi S. Hippolyti episc. dies festus celebratur.

Sed ne inveteratam Romanæ Ecclesiæ consuetudinem, quam nunc universus Occidens complexus est, innovare velle nobis quispiam vitio vertat, annuam B. Hippolyti solemnitatem eodem die, quo in Martyrologio Romano habetur, nunc recoli posse non dubitamus. Hæc tantum monuimus, ut ostenderemus vetustissimum fuisse cum in Latina, tum in Græca Ecclesia B. Hippolyti episcopi et martyris cultum; utpote cujus mentio in vetustissimis omnium Ecclesiarum fastis Idibus Augusti habeatur. Quamobrem cum viro doctissimo Ruinartio (83) fateri oportet, duplicem Hippolytum hæc die 13 Augusti ab antiquis celebratum fuisse: unum a Prudentio memoratum; alterum vero B. Laurentii socium, cui nonnulla ex primi Actis attributa sunt. Porro, ut ipsemet clarissimus monachus observat, antiquiora Kalendaria, Liberianum scilicet et Carthaginense, cum Romano Martyrologio, quod Hieronymo tribuitur, consentiunt. Sacramentarium Gelasianum (84) et Gregorianum (85), hæc ipsa die Idibus Augusti, ut superius diximus, S. Hippoly-

(76) Editum quoque fuit a Joanne Georgio Eccardo in *Corpor. histor. medii ævi*, tom. I, p. 25 edit. Lipsiæ anni 1723. In eo etiam Idus Aug. legimus: « Hippolyti in Tiburtina, et Pontiani in Calisti. »

(77) Die XIV natale S. Felicis in Pincis, p. 137 citatæ edit. Veronæ ann. 1733.

(78) Apud Eccardum loc. cit., pag. cad. 25. (79) Die XXI mense supras. « Natale sanctæ Agnæ, » pag. 144, et p. 142: « Die XXVIII mens. supras. natal. S. Agnæ. »

(80) Operum S. Hippolyti tom. I, pag. 20, x Kal. Sept.: « In Porto urbis Romæ natalis S. Hippolyti, qui dicitur Nunnus cum sociis suis. » Giorgius in notis ad Martyrologium Adonis die XIII Aug. de S. Hippolyto hæc notat: « Hippolytus hæc die colitur a Hieronymianis, qui ita habent: « et in Porto (sic) urbis Romæ natalis S. Hippolyti, qui dicitur Nunnus, cum sociis suis; » Romanum parvum: « Romæ Hippolyti, Quiriaci, et Archilæi. » Ado et Usuardus habent: « in Porto Romano. » Martyrologium Ottonianum hæc die: « In Porto Romano natalis S. Hippolyti qui dicitur Nunnus, cum sociis suis: Martyrologium reginæ Suecorum agit pridie hujus diei his verbis: « In Porto (sic) Romano natalis S. Hippolyti, » sociis prætermisissis. Martyrologium quoque Romanum unum Hippolytum in Porto Romano, sociis prætermisissis, recolit pridie hujus diei, nempe 22 Aug. »

(81) Eadem pag. 20, III Id. Sept.: « In Porto urbis Romæ natalis SS. Ingenui et Hippolyti martyrum. »

(82) Fol. 343.

(83) Admonitione in martyrium S. Hippolyti, num. 4, pag. 144: « Existimamus duplicem Hip-

polytum hæc die 13 Aug. celebrari: unum a Prudentio memoratum, alterum vero beati Laurentii socium, cui nonnulla ex primi Actis tributa sunt. Porro antiquiora Kalendaria, Romanum scilicet ab Ægydio Bucherio editum, et Carthaginense, cum Romano Martyrologio, quod S. Hieronymo attribuitur, Missale Gelasianum, et Sacramentarium Gregorianum hæc ipsa die Idibus Augusti Hippolytum, seu, ut vulgo veteres scribunt, *Yppolytum* martyrem celebrant sine ulla sociorum mentione, aut aliqua speciali nota, quæ ipsum S. Laurentii socium, aut alterum fuisse designet. »

(84) Orationes, quæ in eo habentur, superius jam descripsimus col. 539.

(85) In eo enim Idibus Augusti « natale S. Hippolyti » recensetur cum tribus sequentibus orationibus apud Muratorium, *Liturgia Romana vetus*, tom. II, pag. 112 cit. edit. « Da nobis, omnipotens Deus, ut beati Hippolyti martyris tui veneranda solemnitas et devotionem nobis augeat et salutem, Per eundem Christum, etc. »

SUPER ORLATA.

« Respice, Domine, murera populi tui, sanctorum festivitate votiva, et tuæ testimoniatio veritatis nobis proficiat ad salutem. Per Dominum, etc. »

AD COMPLENDUM.

« Sacramentorum tuorum, Domine, communio sumpta nos salvet, et in tuæ veritatis luce confirmet. Per Dominum, » etc. In Sacramentario Leoniano ab eodem Muratorio edito habetur etiam natalis sanctorum Hippolyti et Pontiani Idibus Augusti, et in orationibus nulla de Hippolyti sociis mentio est, neque in præfatio, in quo hæc tantum habentur,

tum martyrem celebrant « sine ulla sociorum mentione, aut aliqua speciali nota, quæ ipsam S. Laurentii socium, aut alterum fuisse designet. » Quæ cum ita sint, nemo non videt S. Hippolytum Por-

A tuensem episcopum et martyrem Prudentii carnibus celebratum, in vetustissimis hisce catholice Ecclesiæ monumentis memorari (86). Ex his igitur, quæ hucusque duabus dissertationis nostræ partibus

tom. I, *Liturgia Romana vetus*, pag. 400 : *Vere dignum, etc. Tibi enim, Domine, festiva solemnitas agitur, tibi dies sacra celebratur, quam S. Hippolyti martyris tui sanguis in veritatis tuæ testificatione profusus magnifice nominis tui honore signavit.*

(86) Insignis semper exstitit præcipuo quodam modo in Portu Romano S. Hippolyti episcopi et martyris memoria. Deo in ejusdem episcopi honorem templum in eodem Portu Romano fuisse excitatum ex antiquissimis monumentis certum omnino est, quod adhuc tempore S. Leonis PP. III, qui Petri cathedram anno 795 ascendit, exstabat, cui pontifex *vestes de Stauraci* duas dono dedit, teste Anastasio Bibliothecario in Vita ejusdem S. Leonis III, tom. I edit. Blanchini anni 1748, Romæ, pag. 288 : « Fecit autem idem almficus pontifex in basilica Beati Hippolyti martyris in civitate Portuensi vestes de Stauraci duas, unam super corpus ejus, et aliam in altari majori. » S. Leo etiam IV anno 847 summus pontifex renuntiatus, alia dona in ecclesia S. Hippolyti, quæ in insula Portuensi erat exstructa, cumulavit, eodem Anastasio auctore, in eo pag. 385 cit. edit. : « Obtulit et in ecclesia Beati Hippolyti martyris, quæ ponitur in insula Portuensi, quæ nuncupatur Arsis, vestem de fundato, habentem gammadias ex argento textas, unam, vela de fundato numero quatuor. » Summus etiam pontifex Portuensem civitatem munivit, et profugos Corsos in illam recepit, « quosque sanctæ sedis præsulibus, populoque Romano in cunctis obedientes ac fideles existerent, » ut Anastasii verbis utamur loc. cit., pag. 385. Hanc quidem ecclesiam multoties ab episcopis Portuensibus restauratam adhuc existere scimus. De ea recentioribus temporibus in visitationibus episcoporum, quæ in tabulario diocæcesano Castri Novi patriæ nostræ existente asservantur, sermo instituitur. Nonnullas indicare, quas propriis oculis lustravimus, in animo est, in quibus oratoria sanctorum Hippolyti, Blasii et sanctissimi Crucifixi extra civitatem Portuensem describuntur : nempe Marci Antonii Tomati episcopi olim Bitecten., et visitatoris apostolici Portuensis ann. 1661, pag. 230, cardinalis Martii Ginetii episcopi Portuensis an. 1667, pag. 7, Nicolai cardinalis Ludovisii an. 1682, pag. 214 ; in quo cardinalem Barberinum ruralem hanc Sancti Hippolyti ædem restaurasse perhibetur, et de puteo S. Hippolyti sermo est, cujus etiam jam meminerat Baronius in notis ad Martyrologium Romanum die xxii Aug. his verbis : « Viget adhuc in Portu Romano memoria S. Hippolyti episcopi, illaque conspicitur alta fovea aquis plena, in quam projectus martyrism consummavit. » Exstant visitationes Alderani card. Cybo anni 1685, pag. 95, et ejusdem cardinalis anni 1687, pag. 190 ; Petri card. Ottoboni anni 1689, pag. 53 ; Flavii card. Chisii anni 1691, pag. 847 ; Jacobi card. Fransonii anni 1696, pag. 421 ; atque ut de aliis recentioribus et nostrorum temporum sileamus, Clementis PP. XI anni 1703, per Marcum Battaglinum episcopum Nucerinum pag. 116, in quibus omnibus ecclesia S. Hippolyti prope Portuensem civitatem describitur. In civitate totaque diocæsi Portuensi festum S. Hippolyti die 22 Aug. cum officio et missa de *communi unius martyris sub ritu duplici* celebratur, vigore sequentis decreti sacræ rituum congregationis, quod ex registis anni 1676, fol. 34, ejusdem S. congregationis eduximus : « Sanctissimus Dominus noster Clemens PP. X, ad pias preces eminentissimi et reverendissimi domini Ulderici episcopi Portuensis cardinalis Carpinei, ac præfati congregationis sacrorum ri-

tuum benigne induisit, ut in posterum in prædicta diocæsi Portuensi singulis annis die xxii Augusti celebrari possit festum S. Hippolyti martyris primi episcopi Portuensis cum officio et missa de communi unius martyris sub ritu duplici ab omnibus de clero tam sæculari quam regulari utriusque sexus respective, qui ad horas canonicas tenentur, quibuscumque in contrarium non obstantibus. Hac die 6. Maii 1676. » Hinc Fr. Joannes Antonius card. Guadagni, episcopus Portuensis et S. Rufinæ, cui plurimum cives mei ob patriæ nostræ collata beneficia debere fatentur, die 26 Septembris anni 1756 cavuit, ut hujusmodi decretum omnino serraretur, proposito etiam edicto typis impresso, quod est tenoris sequentis :

DECRETUM.

*Frater Joannes Antonius miseratione divina episcopus Portuensis, et S. Rufinæ S. R. E. card. Guadagni, sanctissimi domini nostri papæ vicarius generalis, Romanæque curiæ, ejusque districtus judex ordinarius. Omnibus et singulis sacerdotibus et clericis, qui sub nostræ Portuensis et S. Rufinæ diocæsis jurisdictione horas canonicas communi jure recitare tenentur, præcipimus, et præcipiendo stricte mandamus, ut sub die 22 Augusti cujuslibet anni unusquisque clericus officium et quilibet sacerdos officium et missam S. Hippolyti primi episcopi Portuensis UTI PATRONI TOTIUS DIOECESIS de communi unius martyris et pontificis omnino celebret, et respective persolvat sub ritu primæ classis una cum octava in executionem sacræ rituum congregationis decreti diei 6 Martii (in regesto S. congregationis habetur Maii) 1676. utque id facilius adimpleatur in quibuslibet ecclesiæ sacriariis hujusmodi nostrum decretum typis editum per parochos, aliosque, ad quos spectat, semper affixum retineri jubemus sub pænis arbitrio, etc. Dat. Romæ ex ædibus nostris die 16 Septembris 1756, F. J. A. CARD. GUADAGNI, EPISCOPUS PORTUENSIS. Bernardinus Cicconi cancellarius episcopalis. Sæculo elapso Flavii cardinalis Ghisius noster episcopus lectiones proprias secundi nocturni de S. Hippolyto compilatas S. rituum congregationis examini subiecit, quæ etiam in tabulario diocæcesano asservantur ; quæque deinde a card. Fransono Portuensi episcopo in aliam formam redactæ, card. Colloredo pro revisione traditæ fuere ; de his tamen, forsân eorumdem cardinalium obitu eveniente, nulla amplius instantia in eadem S. congregatione restaurata fuit. Optandum certe esset, ut aliquis Portuensis episcopus proprias lectiones de tanto præsule ab eadem S. congregatione approbatas reportaret, ad celeberrimi episcopi et martyris cultum in nostra diocæsi in dies augendum ; præsertim cum S. Hippolytus Portuensis diocæsis sit patronus, et hac quidem de causa S. Hippolyti Ecclesiæ episcopatus Portuensis in nonnullis monumentis nominatus reperitur, præsertim in bulla Gregorii PP. IX, dat. Reate iv Nonas Augusti anno 1236, qua omnia privilegia et jura a Benedicto, Leone et Joanne Romanis pontificibus episcopis Portuensibus concessa, Romano Portuensi episcopo confirmavit, apud Ughellum, tom. I, pag. 131 *Italiae sacræ* citat. edit., his verbis : « Felicis autem memoria papam Calixtum antecessorem nostrum et temporis qualitas, et vicinitas locorum induxit, sicut in suo privilegio perspeximus contineri, ut Portuensem beati martyris Hippolyti, et SS. martyrum Rufinæ et Secundæ in Sylva Candida uniret Ecclesias, et sub unius gubernatione autistitis perpetuis temporibus decerneret*

sius, quam par erat, de magni Hippolyti episcopi et martyris disputavimus, satis superque nobis probasse suademus, eundem non Oriente, ut Tillemontio, vel in Arabia Felice, ut Stephano le Moyne visum fuit, sed in *Portu Romano* prope Urbem episcopatum obtinuisse. Ideoque in episcoporum Portuensium serie collocandum nemo ibit inficias. Decem enim et plures ætatis certæ scriptores hoc nobis tradiderunt, inter quos eminent Prudentius, Leontius, Anastasius Apocrysiarius, Syncellus, alique, quorum testimonia prima dissertationis parte congressimus. Nec desunt veterum codicum inscriptiones et notæ; Catenarum et Martyrologiorum testimonia, ex quibus S. Hippolytum Portuensem episcopum fuisse constantissime evincimus. Quæ quidem omnia Eusebii ac S. Hieronymi de S. Hippolyti sede silentio anteponenda nemo prudens negabit. Supralaudati enim scriptores, qui post Eusebium et S. Hieronymum vixerunt, non temere hæc dicarunt, sed hæc omnia ex genuinis ejusdem S. Hippolyti operum titulis, et ex antiquis notis codicibus apposis, quarum unam in Parisiensi

permanere. » Episcopium Portuense S. Hippolyti episcopium etiam vocatur in bulla Benedicti PP. VIII, apud Ughell. tom. I, p. 416 : « Concedimus et confirmamus vobis vestrisque successoribus in perpetuum prædictum episcopium S. Portuensis Ecclesiæ, quod positum esse videtur foris prædictam civitatem Portuensem, cui vocabulum est S. Hippolyti; » et in altera Leonis IX, apud ipsum Ughelli loc. cit., pag. 421 : « Hac igitur re inclinati decrevimus petitioni tuæ satisfacere, scilicet ut tibi tuisque successoribus ipsum Portuensem episcopatum confirmemus, quod utique libenter facimus. Et primum ipsum episcopatum Portuensis Ecclesiæ, quæ posita esse videtur foris prædictam Portuensem civitatem, cui vocabulum est S. Hippolyti... concedimus. » Quæ omnia antiquum cultum in Portuensi diœcesi S. Hippolyto præstitum satis superque confirmant. (87) Ita ipse Marianus Victorius ad *Catalogum de scriptoribus ecclesiasticis*, in S. Hippolyto, testatur ad verba illa S. Hieronymi : « Nomen quippe urbis scire non potui; » hoc modo : « Hippolytus Portuensis episcopus fuit, ut in vetusto codice ma-

A codice Sorbonico Marianus Victorius legerat (87), vel ex sinceris S. martyris Actis, quæ temporum injuria interciderunt, discere potuisse, cum erudito monacho Joanne Lyronio non uno exemplo probare conati sumus. Quinimo ipsemet S. Hieronymus, qui egregiam martyrii gloriam in toties laudato *Catalogo* reticet, alibi S. Hippolyto præcipue attribuit. Quod quidem mirum in modum nostram juvat sententiam. Stephani insuper le Moyne conjecturam omnino improbabilem nonnullis rationis momentis in medium allatis ostendimus, et ex ipsiusmet Philostorgii testimonio evangelicam lucem extremas Homæritarum oras, in quibus Emporium Romanum situm erat, centum post S. Hippolytum annos penetrasse, et episcopales sedes trecentos fere post annos ibidem esse cœpisse, certis deductis argumentis deduximus. Quapropter nil aliud restat, nisi vetustissimam Romanæ Ecclesiæ de *Portuensi S. Hippolyti sede* traditionem optimis nixi rationibus defendamus, et Portuensem episcopum prope Romam celeberrimum Christi martyrem S. Hippolytum exstitisse tutissime pronuntiemus.

nuscripto apud Sorbonam Parisiensem legi, » Operum S. Hieronymi tom. I, p. 368 edit. ejusd. Mariani Victorii Parisiis anno 1579, apud Sebastianum Nivellum sub Ciconiis via Jacobæ. Pro coronide placet etiam adjungere quæ scribit Franciscus Combesius *Bibliothecæ Græcorum Patrum Auctar. novissim.*, pag. 65 citatæ edit. Parisiensis anno 1672, qui non solum Mariano Victorio fidem præbet, verum etiam quæ alias a nobis relata sunt, mirum in modum confirmat : « Factum esse (Hippolytum) Portuensem episcopum, sicque Romanum antistitem, Romanæ scilicet proprie metropoleos suffraganeum, ut vocant, ac comprovincialem, ultra quam erat Romana propria diœcesis, in qua Romanus pontifex creabat episcopos peculiari jure, qui idcirco episcopi Romani, ut distincti a Gallis, Hispanis, aliisque in quavis provincia metropolitico jure, ex Canonum Nicænorum dispositione ordinari solitis, nonnulli nuncupantur, Græci significabant, quod ita citant : sicque legisse auctor est Marianus Victor in antiquo codice Sorbonæ. »

S. HIPPOLYTI PORTUENSIS

ACTA LATINA

Quæ olim in ecclesia legebantur ad diem xi Kal. Septembris (Aug. 22).

(De Macroisus), *Acta Martyrum ad Ostia Tiberina sub Claudio Gothico*, Romæ, 1795, in-fol., Append., p. 459. Ex codice Vallicellano n. vii, fol. 252. — Monet editor Acta ista, in Actis SS. Bolland. ad diem Augusti 22 jam edita, pro merito æstimata non fuisse, quando constat vetustiora esse translatione corporis Hippolyti adeoque sæculo ix.)

Beatus Ypolitus qui et Nonus dicitur, cujus prædicatione Alexandria conversa fuerat, limina apostolorum visitare cupiens, Romam adiit. Sanctorum sepulcra ubicunque in locis vel in cœmæteriis inve-

nire poterat curiosissime requirebat, ibique dignæ Deo laudes referens, die noctuque orationibus persistebat. Postmodum vero ad Portum Tyberianæ urbis properans, Spiritus sancti gratia revelante Ver-

bum vitæ quibus poterat cum miraculorum indicibus prædicabat. Denique postquam multa divinorum librorum commentaria edidit, et beatam virginem Auream pro Christo passam sepelivit, cum Ulpium Romulum urbis Romæ vicarium reprehenderet, quod Christianos crudeliter damnaret, ipsius vicarii præcepto ligatis manibus ac pedibus in foveam aqua plenam præcipitatur, sicque cum martyrii triumpho ad Christum perrexit. Tunc audita est quasi vox infantium dicentium Deo gratias.

Qua voce audita Ulpius Romulus dicebat: Modo pateliunt artes magicæ, nonne auditis consolationes (88) dæmonum? Pretiosissima autem sancti mar-

tyris anima cum hujusmodi laudis voce cælos penetravit, unde non dubium est angelorum illic solatia consorti affuisse. Christiani vero noctu levaverunt corpus ejus de puteo occulte, et cum hymnis et laudibus, omnique veneratione sepelierunt in eodem loco, non longe ab ipsa fovea, sed quasi pedes plus minus sexaginta in insula, quæ uno latere mare habet, a duobus divisione alvei Tyberis cingitur: vicesima secunda die mensis Augusti. Ubi et quotidie præstantur Christi beneficia, et fructus orationum sancti martyris exuberant usque in præsentem diem.

S. HIPPOLYTI PORTUENSIS ACTA GRÆCA.

([Dr MAGISTRUS], *Acta martyrum ad Ostia Tiberina sub Claudio Gothico*, Romæ, 1798, in-fol., Præf. p. XLV.)

MONITUM.

Quis Actorum quæ subjicimus fuerit auctor, non ita facile definiiri potest, quod ipsum in plerisque sinceris martyrum Actis usuvenit, quorum ut certa est fides, ita sunt incerti auctores. Quod si morem Ecclesiæ Romanæ, Ostiensis tam propinqua et suburbicaria, imitata est, notarius aliquis aut alius e clero hæc Acta collegerit. Neque enim ii sumus qui Pontificalis libri (89) auctoritatem continere possimus, dum narrat a S. Clemente papa id negotii fuisse notariis impositum, ut martyrum Acta studiose conquirerent.... Hunc morem imitatas fuisse alias Ecclesias, ac præsertim Carthaginensem, veteres prodiderunt (90), adeoque habuit Ostiensis Ecclesia Romanam quam sequeretur. Quoniam vero Actorum Ostiensium scriptor plus in una virgine Chryse atque ipsius procuratore Sabiniano immoratur quam in cæteris martyribus, non temere quis conjiceret eundem scriptorem inter illius domesticos esse recensendum. In his Actis denique duo memorantur presbyteri, Eusebius et Concordius, quorum primus μακάριος, *beatus*, honorifice nominatur, alter velut ignotus producitur, τις Κόρδιος τοῦνομα, *quidam nomine Cordius*. Hunc modestissime de se loquentem si quis rei gestæ scriptorem velit, non repugnabimus; uterque autem in sepeliendis martyribus non levem impendit operam. At is quicumque fuerit scriptor, æqualis illorum temporum fuit: nihil enim habet de Censorini martyrio, quamvis ab ipso initium faciat, ac exilium ac vincula enarret; cui plane coronam non denegasset si quidem ante suam scriptionem occubisset, vel in carcere. Græci autem Censorinum non modo fuisse martyrem, sed quo mortis genere palmam consecutus fuerit nos docent (91). Ad omne profecto cum in Actis nostris desideretur, argumento est eadem prius fuisse conscripta quam caput martyris præberet. Hujus itaque martyrii silentium tantum abest ut fidem extenuet Actorum, quod viro acutissimo visum est (92), ut imo eorundem antiquitas inde comprobetur.

At Græcone an Latino sermone Acta hæc fuerint primum edita, non immerito dubitari potest: namque in Latina urbe primum est suspicari patria lingua fuisse composita, propter etiam styli quam præ se ferunt nativam quamdam simplicitatem. Verumtamen Latinus auctor, etsi perantiquus haberi possit, ipsorumque martyrum æqualis, adeo pedissequum se prodit Græci contextus, ut interdum nec assequatur; veluti Græcus ubi ait sub initium de martyre Censorino: Οὗτος ἀπὸ τῆς καταπρόσωπον τοῦ βασιλέως Κλαυδίου θέας οὐχ ὑπεχώρει, ἀλλ' εἴπερ τινὰς ἐκ τῶν Χριστιανῶν ἐώρακε πρὸς ἀναίρεσιν ἐλκομένους, ἢ καὶ πρὸς δημοσίαν εἰρήκην ἀπαγομένους, λεληθώς τούτους ἐνίσχυε, καὶ ὅσον αὐτῷ εὐπορεῖτο τροφὰς τοῖς ἐν φυλακαῖς τυγχάνουσι: Latinus reddidit: *Hic ante Claudii aspectum non recedens, sed si quos vidisset Christianis ad necem trahi, vel ad custodiam publicam, occulte confortabat, et quantum ei, largiebatur victum in carceribus, ministrabat et vinculis, et custodiis*. Illa vero ante Claudii aspectum non recedens, itemque alia, *quantum ei*; postrema denique *ministrabat vinculis et custodiis*, magis interpretem sapienter verbatim Græca reddere conantem, quam auctorem quemlibet suo utentem patrio sermone. Paria sunt quæ pertinent ad Claudii sententiam: Καὶ παράχρημα ἐκέλευσεν αὐτὸν διὰ τῆς στρατιᾶς ἀπενεχθῆναι κατὰ τὴν Ὀστιαίαν πόλιν: *et confestim adduci eum jussit per milites ad Ostiensem civitatem*. Quæ satis expedita interpretes reddidit: *Et jussit eum propter militiæ consortium Ostiæ in custodia mancipari*. Minus etiam

(88) *Consultationes*: nam veteres, vel auctores, vel certe librarii *consulare*, quod est *consulere* dixerunt; indeque *consulatio*, et *consolatio* pro *consultatione* irrepit. V. Salm. ad Tertull. *De pal.*, p. 162, et Drackenb. ad Liv. xxi, 16.

(89) Liber pontificalis, ed. Vignolii, p. 14.

(90) S. Cyprian., epist. 12.

(91) Silber., *Martyrol metr.*, Jan. 30, p. 41.

(92) T. Memont, *Mém. eccl.*, iii, 680.

viciarii Ulpii Romuli adversus martyrem Sabinianum : Τοῦτων ἐν βοτῇ καταλύσω, sic exiit : in momento eum confringam aut avellam ; ubi unum verbum καταλύσω per duo explicans, interpretem se agere manifestus ostendit. Hæc autem non temere adnotavimus, propterea quod viri eruditissimi hæserint in paribus Actis, atque uter contextus, Latinusne an Græcus prior habendus esset pronuntiare noluerint (93). Alii quidem propensiores fuerunt in archetypa Græca (94), quod impugnarunt alii (95) : adhuc tamen postremi de SS. Nicandri et Marciani Actis censuerunt, Græce primum scripta fuisse, quamvis Latine tantum proponantur in Actorum sincera collectione (96) atque hæc interpretis esse non adeo certa sudeant argumenta, ut ea quæ suppetunt in Actis M. M. Ostiensium. Illa enim S. Nicandri, *neutra interpretationem redolent, ita ut utrorumque textus αὐτοφώτης* (genuinus) *videri possit, vel ex alterius linguæ scripto transfusus* (97).

Atque in Actis quidem Ostiensibus nemo styli elegantiam requiret ; potius vero mirabitur quædam in contextu Græco proponi vocabula quæ vix alibi occurrunt, vel composita ut καταπρόσωπον, *coram*, vel ignota ut ἀρμεντάριον, *equuleus* ; quod hæsitans interpretatus est vir peritissimus, qui epistolam Theodori episcopi Iconiensis de martyrio SS. Cyrici et Julitiæ Latine reddidit. Namque illa : Ὁ δικαστὴς κελεύει ἀρμενταρίῳ ἀναρτηθεῖσαν αὐτὴν εὐτόνωσ ζέεσθαι, vertit : *Judex, sublimis e ligno seu equuleo, valide jodi latera jubet* (98). Vetus autem interpres nomen tortoris proprium censuisse apparet : *Præses indignans Armentario præcepit extantem eam decorari* (99). Noster vero interpres, quantumvis indoctor, in ea voce nihil hæsit. Illa enim : Θυμωθεὶς Ῥώμυλος ἐκέλευσεν αὐτὸν ἐν τῷ ἀρμενταρίῳ ἀναρτηθῆναι, transtulit : *Iratus Romulus jussit eum in equuleo levari* (1). Glossarium vetus *armetarium* explicat ξύλον ἀρμητάριον, βελτισμός, *lignum armetarium, armatura* (2). Stipes itaque indicari videtur nomine *ligni armetarii*, quod lignum pro *equuleo* deinde usurpatum est, n littera interjecta, ut in aliis : vix enim Græci propriam vocem habent, quæ Latinorum *equuleo* respondeat, si pro tormento accipiatur. Fl. Josephus de Machabæis cum ὄργανα ἀρθρέμβολα dixit, *equuleum* designavit (3) pariterque Nazianzenus dum loquitur de hac ipsa Machabæorum historia (4). Ἀρθρέμβολα vero dicta sunt ὄργανα βαλλόμενα εἰς τὰ ἄρθρα : *instrumenta quæ membris injiciuntur*, ut Hesychius, vel πρὸς τὸ ἐξαρθρῶν τὸν ἐμβαλλόμενον, *eo quod luxent artus illius, qui in equuleum injicitur* ; quod alii e Græcis adnotarunt. Synonyma ergo haberi possunt ἀρθρέμβολα, et ἀρμητάρια, præsertim si hoc ultimum deducatur ab ἄρω, vel ἀρτάω, nimirum *apto et suspendo*, unde non pauca Græci Latiniq. habent. Apud Ægyptios vero Ἑρμετάριον, *Hermetarium* dictum est pro *armetario*, sive quod illi ad *Hermetem* omnia referrent, sive a truncis, quos *Hermas* vocabant, sive facili mutatione qua et sequiores Græci non ἀρμάρια sed ἐρμάρια dixerunt (5) quæ Latinis *armaria* sunt. Hinc apud M. Athanasium occurrit ἐποίησαν ἐπὶ τῶν καλουμένων ἐρμηταρίων χρεμασθῆναι, *in hermetariis quæ appellant suspendi jasserunt* (6). Hoc martyrum Ostiensium Actis debemus, quod Græcorum Lexica locupletent, cum in equuleo designando variis utantur vocibus præterquam nostra (7) quæ primum in hisce Actis occurrit, deinde in aliis longe posterioribus SS. Cyrici et Julitiæ.

Nunc ea removenda est opinio, quæ disertorum quoque mentibus insedit, non potuisse nimirum in Latina suburbicaria civitate Acta martyrum Ostiensium Græce conscribi : namque hæc potissima fuit ratio cur hactenus nullo sint numero habita. Neque illud modo repetendum est, quod prima Romanorum institutio a Græcis litteris initium sumebat, idque doctiorum suffragio (8), cum res patrias Græco sermone conscriptas a pluribus haberent historicis (9), unum tantummodo proferemus, quod Augustus per otium jussit *lege proposita ut Romani Græco, Græci Romano habitu et sermone uterentur*. Quam legem Tiberius in senatu actisque publicis locum habere noluit ; privatim vero servasse constat cum poemata etiam Græce conscripserit. Nescio autem an Claudius illustres Græcos at Latine imperitos ex eadem lege damnarit : ipse quidem non pauca Græce scripsit (10). Facilius certe in eam legem Augusti peccarunt Græci quam Latini, quibus Græcissandi morem poeta censor eo usque objecit, ut in mulierculis etiam notaret :

Omnia Græce,

Cum sit turpe magis nostris nescire Latine.

Adrianus plane *Græculus* cognomento est dictus (11) et M. Aurelius nonnisi Græce de sua vita commentatus est. Severus ipse, licet Africanus, Latinoque adeo sermoni addictior, in Græcis litteris plurimum proficisse dicitur : viro autem Julia Domna ut assentaretur, academiam in palatio instituit Græcorum, Græce loquentium ; quos inter *Ælianus*, homo Prænestinus, Atticam expressit elegantiam. Una hactenus videbatur jurisprudentia veterem servasse Romani sermonis dignitatem, cum Alexander Sev. propter eam, de qua suo loco disseremus in Græcæ litteras propulsionem, viam stravit jurisconsultis, qui ex Papiniani etiam et Ulpiani schola Græce scribere non dubitarunt. Claudius ipse Gothicus Aureolo interempto prope Mediolanum, ut suæ victoriæ magis quam tyranno monumentum excitaret, non Latino sermone sed Græco usus est. Nam exstat etiamnum illi monumento inscriptum elegans epigramma, quod poeta vetus inepte, alii non insulse Latinum et Græco expresserunt. Innumeri denique lapides Græce inscripti, Romæ in ejusque vicinia eruti, hoc ipsum testantur ; illi præsertim qui Latine quamvis concepti, Græcis tamen litteris exarati sunt : cujusmodi est epitaphium Severæ M. quod inferius iterum excudimus. Nisi enim in Græci sermonis communi usu æque ac Latini, nunquam id factum esset, quod et manifestius inscriptiones bilingues demonstrant.

Christiani vero Græco sermoni eo magis adhæserunt, quod sacris libris uterentur Græce conscriptis, Novo nimirum Testamento, Veteri autem juxta LXX Interpretum versionem. Hinc a Marci Evangelio (quod Romæ Græca lingua scriptum fuisse narrat Hieronymus et Augustinus, aliis licet repugnantibus), usque ad ultimum sæculi in scriptorem, nisi fuerint Africani, omnes Græce sua opera ediderunt ; nam Africani

(93) L. Holsten. et Emeric. Bigot., Præf. in Act. S. Bonif. M.

(94) Tillem., *Mém. eccl.*, t. V, p. 686 et seq.

(95) Mazoch. in Kal. Neap., p. 749.

(96) Ruinart., *Act. M. M.*, p. 484, ed. Ver.

(97) Mazoch., l. c., p. 665.

(98) Epist. Theod. Icon. ap. Combef., *Illustr. M. M. triumph.*, p. 238.

(99) Ruin., *Act. M. M.*, p. 421, not. 4.

(1) Act. M. M. Ost. in fin.

(2) Gloss. Philox. et al., p. 17.

(3) Fl. Jos. de Machab., viii et x.

(4) S. Greg. Naz., or. 22.

(5) Meurs., *Gloss.*, Opp. IV, p. 206.

(6) S. Athanas., *Apol. ad Const.*, t. I, p. 698.

(7) Vid. Jungerm., not. ad lib. Hier. Magni *De equul.*, ad cap. 8, p. 292.

(8) Liv. ix, 36 ; Quintilian., l. i.

(9) Dionys. Halic., *Hist.* l. vi ; Voss., *De hist. Lat.*, l. iii.

(10) Suet., Octav., 98, et Claud., 42.

(11) Spartian., A. fr., 1.

Latinis admodum delectati sunt litteris. Verumtamen ipse Tertullianus cum *De velandis virginibus* librum ab omnibus legi vellet, Græce primum edidit, deinde etiam Latine, ascripto suo nomine, quod in aliis fere prætermisit (12). Romani autem pontifices Petri exemplum secuti sunt, qui Græce scripsit suas Epistolas: neque enim alio sermone usus est Clemens, vel in duabus epistolis quæ tandem hoc sæculo Syriace prodierunt; nam qui eas recipit, e Græco fuisse conversas facile decernet. Tertio sæculo Græce fuisse Acta martyrum Ostiensium conscripta, nihil novi ac inusitati habet, quod minuere possit eorum fidem. Si quis tamen eadem Acta ex amplissima Eusebii Cæsariensis collectione repetere mallet, adhuc ea sincera esse fateretur; eoque magis in pretio haberet, quod amisso thesauro, hæc veluti per medios fluctus reliquæ ad nos pervenerunt. Nam de Metaphraste nulla suspicio, a quo Allatius, dum universa interpolata, vel ut ipse censet, expolita conquirat Acta, nostra non recenset; stylus certe ab illo Metaphrasti nimium distat.

Verumtamen ut sine ulla offensione prodeant Acta MM. Ostiensium, ab ipsis proœmium distinximus: sæpe autem in Actis MM. sincerioribus aliqua occurrit præfatio, unde illustrior evadat narratio atque prolixior. Henricus Valesius quæ in vulgus emisit Acta Procopii martyris, breviora cum essent, additio elogio ipsius vitæ, duplo magis excreverunt. Philippi Heraclideanis episcopi Acta martyrii, aliquando præfationem habuisse ipso initio deprehenditur: *Beatus itaque Philippus diaconus primum*, et quæ sequuntur. Tarachi et sociorum Acta in contextu Græco epistola carent, quæ præfationis loco in Latinis codicibus præmittitur. Nostra quoque Acta in mss. S. Maximini apud Treviros fusiora sunt, ac longiore proœmio exornata. *Sed hinc nullatenus Actorum ipsorum auctoritas minuitur*, ait censor eximius, dum agit de huiusmodi additionibus (13). Ac profecto Cypriani Carthaginiensis cum habeamus Acta martyrii, quin etiam ipsa proconsularia; longe prolixiora Pontius diaconus exhibuit in suo libello, aut *egregio volumine*, ut Hieronymus loquitur. Merito itaque magno in pretio habentur additiones et proœmia, quæ præsertim a scriptoribus coævīs proficiscuntur. Sunt vero quædam a librariis inter describendum inserta, ut martyres non sine laude nominarent, persecutores autem cum execratione, quos *impios et iniquos*, illos autem *sanctos beatosque* dixerunt. Has voces de suo postmodum addidisse Græcos Actis Ostiensibus testatur Latina versio, in qua desiderantur; eaque pariter doxologiam in fine primævam exhibet, quæ Græcam excludit utpote posterioris ævi; adeoque singillatim additiones distinximus.

Atque hæc sane commoda ex martyrum nostrorum Latinis Actis accepimus; illud vero incommodi quod notis aliquot chronologicis, hisque pernecessariis destituuntur, quæ servatæ sunt in contextu Græco. Nam corpora martyrum qui omnium primi sunt passi, postquam in mare projecta fuerunt, pleraque a. d. vi Id. Augusti, alia quarto post die recepta et deposita fuisse dicuntur. Quinto autem posthac die, iterum S. Chryse producta, et ingenti cum saxo in mari demersa est; cuius corpus ad litus ejectum Hippolytus Portuensis cum invenisset, sepulturæ tradidit xix Kal. Septembris. Nunc autem legitur ix Kal., quod mendum in Græco facile tollitur, legendo *ἐννεακαίδεκα*, ubi tachygraphi lapsu habetur *ἐννέα*: quinque nimirum dies numerantur ad usque xix Kal. Sept. quo die S. Chryse passa est; corpus vero postridie, nempe xvi. i Kal., fuit ab Hippolyto Portuensi depositum. Quæ si animadvertissent in contextu Græco docti viri, nunquam Acta contempsissent, perinde ac si repugnantia quædam narrarent; neque enim Hippolytus, qui martyr etiam occubuit xii Kal. Sept., corpus beatæ Chryses potuit sepulturæ tradere ix Kal. Sept. Nunc autem prona sunt omnia ex dierum ratione, quæ sedulo adnotata est in Actis Græcis, quo sane magis ipsorum pretium augetur: nam Latinus interpret nihil habet *de quarto* die post vi Id. Aug., pridie quam B. Chryse damnata est; ut errore demonstrato sua fides constet Actis MM. Ostiensium.

Acta martyrum Ostiensium nobis suppeditavit codex Regius Taurinensis, cujus descriptionem ediderunt præstantissimi auctores catalogi bibliothecæ regiæ Taurinensis, t. I, p. 218-222.

MARTYPION

ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ

ΚΥΡΙΑΚΟΥ, ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ, ΜΑΞΙΜΟΥ, ΧΡΥΣΗΣ

ΚΑΙ ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ

MARTYRIUM

SANCTORUM

CYRIACI, HIPPOLYTI, MAXIMI, CHRYSSES ET ALIORUM

PROŒMIUM.

I. (14) [Temporibus Claudii præsidente vicario A. A'. *Ἐν ταῖς ἡμέραις Κλαυδίου (τοῦ παρανόμου) Ὑλπίου Ρομυλοῦ magna persecutio orta est in Chri-* βασιλέως, παρόντος βικαρίου Οὐλπίου Ῥωμύλλου,

(12) Tertull. *De vel. virg.*, I, ibiq. Rigalt. et Prior. not.

(13) Ruinart., Præf. in Act. MM., p. VIII.

(14) Versio antiqua ap. Mombrt. t. I, p. sine numero, 157, cum titulo *Passio S. Censurini et sociorum MM.*

μέγιστος ἀνήφθη διαγμῶς τοῖς (τηνικαῦτα οὖσιν) Χριστιανοῖς. Ἦν οὖν τις ἀνὴρ Κενσουρίνος προηγούμενος τῆς τοῦ μαγιστορίου ἐξουσίας (15-1) καὶ ἐν τῷ λεληθότι (2) Χριστιανός, καὶ φοβούμενος τὸν Θεόν. Οὗτος ἀπὸ τῆς καταπρόσωπον βασιλείως Κλαυδίου θέας οὐχ ὑπεχώρει, ἀλλ' εἴπερ τινας ἐκ τῶν Χριστιανῶν ἐώρακε πρὸς ἀναίρεσιν ἐλλογμένους, ἢ καὶ πρὸς δῆμοσιαν εἰρκτὴν ἀπαγομένους, λεληθότως τούτους ἐνίσχυε, καὶ ὅσον αὐτῷ εὐπορεῖτο τροφὰς τοῖς ἐν φυλακαῖς τυγχάνουσι, καὶ τοῖς ἐν δεσμοῖς, καίτοι βήσσειν κατηγουμένοις διηκόνει (3). Τοῦτο ἀκούσας ὁ (δυσσεβέστατος) καίσαρ Κλαύδιος καὶ ὀργισθεὶς, κελεύει αὐτὸν κρατηθέντα ἐνόμιον αὐτοῦ παραστῆναι. Καὶ τοῦτου παραστάντος οὕτως πως διεσάφησε λέγων· Σὺ εἶ ὁ ἀνὴρ ἐκείνος ὁ τῶν θεῶν θρησκευτής, καὶ τῆς ἡμετέρας ἐξουσίας ἀεὶ διαλαλήσας; Ἴδου ἡ ἡμετέρα ἡμερότης οὐδένα δουλεύοντα αὐτῇ ἀπέσεισαστο πώποτε, ἀλλὰ εἰς τὴν τούτων θεραπείαν διαπαντὸς ἡμεῖς τὴν πολιτείαν πηδαιουχούντες κατορθοῦμεν (4). Τότε ὁ Κενσουρίνος ἀπεκρίθη λέγων· Ἐγὼ μαρτυρίαν λέξω περὶ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι αὐτός ἐστι θεὸς ἀληθινός, ὁ σταυρωθεὶς, καὶ ταφείας, καὶ ἀναστὰς τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ θεωμένων (5) τῶν σταυρωσάντων αὐτόν. Ὅς καὶ μετὰ τὸ ἀναστῆναι ἐμφανισθεὶς τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς, βλέπόντων αὐτῶν ἀνήλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς. Οὗτος ἐν τοῖς ἡμετέροις καιροῖς κατηξίωσεν παραγίνεσθαι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ προσελθεῖν ἐκ γαστρὸς Παρθένου. Οὗτος μέντοι κατῆλθεν διὰ φιλανθρωπίαν ἐπὶ τῆς γῆς, τοὺς οὐρανοὺς μὴ καταλιπών. Τότε ὀργισθεὶς (ὁ δυσσεβέστατος) Κλαύδιος ἐφη· Μαίνεσαι, Κενσουρίνε, καὶ παραχρῆμα ἐκέλευσεν αὐτὸν διὰ τῆς στρατιᾶς ἀπενεχθῆναι κατὰ τὴν Ὀστησίαν πόλιν (6), καὶ πρὸς τὸ δεσμοτήριον παραφυλάττεσθαι ἐκεῖ. Τότε ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ, οὐ μακρὰν ἀπὸ τοῦ ἄστεος Ῥώμης, ἀλλ' ὡς ἀπὸ μετρίων πεντεκαίδεκα (7) ἐν φρουρᾷ καὶ δεσμοῖς κατεχόμενος, τῷ Θεῷ τοὺς αἰῶνας καὶ νυκτὸς ἀνέπεμπεν.

B. Ἐν αὐτῷ τοιγαροῦν τῷ τόπῳ πλησίον τῆς αὐτῆς Ὀστησίας πόλεως ἦν τις συγκλητικὴ οἰκοδόμησις, ἐκ γένους τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας ὑπάρχουσα, ὀνόματι Χρυσῆ, ἥτις πολλοὺς διαγμῶς

A stianos. Erat quidam vir præpositus magisteriæ potestatis, et in occulto Christianus, timens Deum, et credens in virtute Domini Jesu Christi, quotidiano in absconditis suis orationibus et jejuniis epulabatur et eleemosynis. Hic ante Claudii aspectum non recedens, sed si quos vidisset e Christianis ad necem trahi, vel ad custodiam publicam, occulte confortabat, et quantum ei, largiebatur victum in carceribus, ministrabat et vinculis et custodiis. Hoc audito Claudius rex iratus jussit eum teneri et ante conspectum suum adduci, cui ita dixit : Tu es vir ille Censurinus deorum cultor, æternæ majestatis semper affabilis (8-9) ? Mansuetudo nostra nullum servientem sibi despexit, sed in culturam deorum semper nos rempublicam gubernantes propagamus. B Tunc Censurinus respondens dixit : Ego testimonium dico de Domino Jesu Christo, quia ipse est verus Deus, qui crucifixus est et sepultus, et resurrexit ipsis videntibus, qui eum crucifixerunt . quia prædixerat quod post mortem viveret ; et videntibus illis ascendit in cœlum. Hic nostris temporibus dignatus est venire a Patre in uterum Virginis : qui quidem sic dignatus est descendere ad terras ut cœlum non desereret. Tunc iratus Claudius dixit : Insanis, Censurine ; et jussit eum propter militiæ consortium Ostiæ in custodia mancipari. Ille autem in custodia et in vinculis obligatus Deo laudes die noctuque canebat.

οὐρανοὺς μὴ καταλιπών. Τότε ὀργισθεὶς (ὁ δυσσεβέστατος) Κλαύδιος ἐφη· Μαίνεσαι, Κενσουρίνε, καὶ παραχρῆμα ἐκέλευσεν αὐτὸν διὰ τῆς στρατιᾶς ἀπενεχθῆναι κατὰ τὴν Ὀστησίαν πόλιν (6), καὶ πρὸς τὸ δεσμοτήριον παραφυλάττεσθαι ἐκεῖ. Τότε ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ, οὐ μακρὰν ἀπὸ τοῦ ἄστεος Ῥώμης, ἀλλ' ὡς ἀπὸ μετρίων πεντεκαίδεκα (7) ἐν φρουρᾷ καὶ δεσμοῖς

C II. In ea civitate erat quædam virgo ex genere regiz potestatis nomine Aura : quæ multas jam persecutiones experta ex inscriptionibus (10), fuerat damnata, cum viris religiosis et sacris virginibus

(15-1) Magistri officiorum dignitas plerumque a Græcis dicitur μαγιστερία ἀρχή· a Latinis *magisteria dignitas*, cujus formulam Cassiodorus recitat *Var.* vi, 6 ; τοῦ μαγιστορίου legitur in Actis, quemadmodum apud Græcos *Μαγιστῶν, μαγιστορός*.

(2) *In abscondito*, pro λεληθότως, quod paulo post sequitur.

(3) Privatim docere laici poterant quemadmodum et diaconissæ, de quibus pseudo-Hieron., *Comm. in Rom.* xvi, *in suo sexu ministrare videntur in baptismo, sive in ministerio verbi* : quæ respondent illis in contextu Græco, βήσσει διηκόνει, *verbis ministrabat*.

(4) Popularis haberi voluit Claudius, quin et omnium ordinum studiosus, ut reipublicæ potius vindicem quam imperii videretur. Hinc illa P. R. acclamatio : *Claudis Auguste, tu frater, tu pater, tu amicus, tu bonus senator, tu vere princeps (dictum octuages)*. Trebell. *Poll. Claud.* Simulatione hac humanitatis, a suis eximias est laudes consecutus : Ἐν πάσας διατρέψας ταῖς ἀρεταῖς, καὶ πολλὸν ἑαυτοῦ πόθον τῆς ὑπεχώσεως ἐναποθέμενος. *Vir omni virtutum genere ornatus, et qui magnum sui desiderium subditorum animis indidit reliquit.* Zos. *Hist.* i, 47. Eaque opinio effecit ne inter persecutores referretur.

(5) De custodibus dicitur *θεωμένων, prospicienti-*

bua; mox autem de discipulis βλέπόντων, *videntibus*.

(6) De variis *Ostiæ* appellationibus disserit post alios *Adr. Polit. ad M. R.*, p. 503, quemadmodum et *Portus Romani Cellar., Geog. Ant.* ii, 9, p. 501, ubi tamen in eo errat, quod insulam Portuensem ad mare sacrum *Æsculapio* dixit; quæ ultima intra urbem fuit.

(7) *Sexdecim nempe miliarium, cum Antonino et Tabula Peutingeriana cumque ipsa veritate, quam mensura per me pluries atque uniformiter acta corroboravit.* *Fabrett., de Aq. diss.* 3, 15; *Antonin. Itin.*, pag. 301 ed. *Wesseling.*; *Tab. Peut.*, *Segm.* v, ed. *F. C. de Scheyb.*

(8-9) Nobiscum semper colloquens. *Promissor collocationis nostræ.* *Cassiod. Var.* vi, 6.

(10) In græco tantum est *καταδικασθεῖσα, damnata* : interpres autem adjecit *ex inscriptionibus*, propterea quod recenti adhuc memoria constaret de iudicii forma. Namque *inscriptio* fuit accusatio ab ipso accusatore subscripta, cum sponsione pœnam eandem reo servatam subeundi, ni vera esset accusatio. *Symm. lib.* i, ep. 49; *Brisson. De Form.*, lib. v, p. 442. *Inscriptionum* haud semel R. leges meminerunt; ac mirum est *Bolland.* socios alioqui doctis-

in prædiolo suo vacabat. Hæc quotidie ad sanctum Censurinum die noctuque veniens omnia victualia ministrabat : cujus et vincula manu sua abluens, oculos et faciem suam (l. ejus) lavabat. Erant enim et in eodem loco sanctus Maximus presbyter et Archelaus diaconus; qui quotidie sacrificia Deo cum hymnis et laudibus offerebant. Præterea beatus Maximus presbyter tanta mirabilia in nomine Domini Jesu Christi exercebat : ut dum quis (l. is) introisset ad beatum Censurinum, statim vincula de manibus et pedibus ei solvebantur. Tunc aperiens os suum beatus Maximus cœpit dicere ad custodes : Fratres, derelinquite dæmones et idola varia; et cognoscite Dominum Jesum Christum perpetuum regem, qui fuit ante sæcula et est, et venturus est judicare vivos et mortuos et sæculum per ignem. Nam cœlum et terra transeunt; Dominus vero Jesus meus Christus nunc et semper et in æternum erit. Custodes dixerunt ad Maximum presbyterum : Et quid faciemus, ut cognoscamus hunc, quem tu prædicas? Maximus presbyter dixit : Baptizetur unusquisque vestrum; et credite Christum Deum; et idola vana derelinquite, et pœnitentiam agite : quia nescientes blasphemastis nomen ejus sanctum; et multos sanctos ipsius interemistis. Tunc Felix, Maximus, Taurinus, Herculanus, Novinus, Historicinus, Menna, Commodius, Hermis, Maurus, Eusebius, Rusticus, Monaxius, Amandinus, Olympius, Eipros (14), et Theodorus, tribuni, (l. tribunus), decem et septem miserunt se ad pedes beati Maximi ut baptizarentur; qui mox secundum consuetudinem et baptizati sunt, et acceperunt gratiam Christi. Tunc sanctus Quiriacus episcopus (12) chrismate Christi eos perunguens signavit illos verbis fidei.

τοῦ, διὰ τοὺς ἁγίους ἐδασανίσαιτε. Τότε ὁμοθυμαδὸν ἔπαντες αὐτῶν, ὁ τε Φῆλιξ, Μάξιμος, Ταυρίνος, Ἐρ-

simos putasse de nota inscripta in fronte S. Aureæ hic fieri sermonem, l. IV, Aug. die xxiv, p. 757. Hinc novimus Auream adeo aperte Christianæ religioni vacasse, ut sæpius in se paganorum odium concitaret; nihil enim de talionis pœna solliciti erant, qui suæ inscriptionis vadem habentem martyrem designatam. *Inscriptionum cognitio propria erat vicarii urbane. Cassiod. Var. vi, 15 : Vice sacra sententiam dicit, et quod maximæ fidei signum est in inscriptionibus vita tibi committitur hominum, quod inter mortales constat esse pretiosum.*

(14) Cyprus, vel Cyprius.

(12) Omnium prinus inter Ostienses episcopus Quiriacus occurrit. Maron., *De ep. Ost.*, p. 9. Græcis est Κυριακός, Cyriacus, quem nostra hæc Acta martyrio coronatum fuisse testantur; ejusque natalis dies in Martyr. Rom. xi Kal. Sept. est adnotatus.

(13) Exemplum S. Aureæ nobiles aliæ Romanæ æcutæ sunt. *Suburbanus ager vobis pro monasterio fuit, et rus electum pro solitudine : multoque ita vixistis tempore, ut ex imitatione vestri et conversione multarum, gauderemus Romam factam Jerosolymam.* S. Hier., ep. 16, ad Princip.

(14) Hæc officia usitata fuisse Christianis virginibus erga martyres mirum non est, cum hospitibus eadem præstarent. Vid. Sozom. *H. E.*, l. 1, 11.

(15) Ἱεραποπρία, hierurgia, hic pro sacrificio missæ manifeste accipitur, quam hujus vocis propriam

ὑπομείνασα, καὶ καταδικασθεῖσα, μετὰ ἀνδρῶν εὐλαβῶν, καὶ παρθένων ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς χωρίῳ ἐτύχασε σχολάζουσα (13). Αὕτη ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας τῷ ἁγίῳ Κενσουρίῳ εἰκοθεν αὐτῆς τὰς τροφὰς ἐχορήγει· οὕτως τὰ δεσμὰ ταῖς οικειαῖς χερσὶν ὕδατι ἀποπλυνούσα, τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ τὸ πρόσωπον ἀπεπλήφεν (14). Ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ ὑπῆρχον ὁ τε ἀγιώτατος Μάξιμος ὁ πρεσβύτερος, καὶ Ἀρχέλαος διάκονος, οἵτινες ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας ἱερουργίας τῷ Θεῷ μετὰ ὕμνων καὶ ἀλῶν προσεκόμιζον ἐκεῖ (15). Ὅστε (ὁ μακαριώτατος) Μάξιμος πρεσβύτερος τοσαῦτα θαυμάσια ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξετέλει, ὥστε εἰσιέναι αὐτὸν πρὸς τὸν ἅγιον Κενσουρίνον, καὶ παραχρῆμα τὰ δεσμὰ τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν αὐτοῦ διαλυθῆναι. Τότε ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ (ὁ μακαριώτατος) Μάξιμος ὁ πρεσβύτερος εἶπεν πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς φύλακας· Ἀδελφοὶ ἐγκαταλείψατε τοὺς δαίμονας καὶ τὰς προσκαίρους ἡδυπαθείας, καὶ ἐπίγνωτε τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν διηνεκῆ βασιλεῖα, ὃς ἦν πρὸ τῶν αἰῶνων, τὸν ἐρχόμενον κρίναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ τὸν αἰῶνα τοῦτον διὰ πυρός. Διότι ὁ ἡμέτερος αἰὼν παρέρχεται, καὶ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παραλεύσεται· ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς αἰεὶ ἐστίν, καὶ ὁ αὐτὸς ἐστίν. Οἱ δὲ φύλακες (16) εἶπον, πρὸς τὸν μακάριον Μάξιμον τὸν πρεσβύτερον· Καί τί ποιήσωμεν περὶ τούτου οὐδὲρ σὺ κηρύτεις, ὃν καὶ ἐπέγνωμεν διὰ τῶν λαληθέντων παρὰ σοῦ, καὶ δι' αὐτῶν γινομένων ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ σημεῖων; ὅτι ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ, καὶ ταῖς σαῖς εὐχαῖς δεσμὰ διαλύονται. Ἀπεκρίθη πρὸς αὐτοὺς ὁ μακάριος Μάξιμος ὁ πρεσβύτερος καὶ εἶπεν· Ἴνα βαπτισθῆ ὁ καθεὶς ὁμῶν καὶ πιστεύσῃ εἰς Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ μέγιστα εἰδῶλα ἐγκαταλείψῃ, καὶ μετανοήσῃ· ὅτι ἀγνοοῦντες ἐδασαφήσατε τὸ ὄνομα αὐ-

significationem quoad potuit suppressit Svicernus. Recentiora sunt autem nostris Actis testimonia quæ profert; ut vetustissimus hujusce vocis usus inde appareat. Quod S. Maximus cum hymnis et laudibus offerret sacrificium incruentum, id Actorum vetustati videtur tribuendum, antequam decretas esset certus hierurgiæ ordo; vel persecutionis temporis, quo breviorẽ fuisse liturgiã, docet E. Bona. *Hymnus* quidem intelligi potest *angelicus : Gloria in excelsis*; laudes vero sive alioi Psalmorum tres postremi, qui a Græcis αἰνοὶ dicuntur.

(16) Ad apostolorum Acta illustranda ubi sermo est de custodia S. Petri ad necem servati ab Herode Agrippa, nondum aliquid simile in historia suppetebat. Nunc autem præsto est in pari militum numero, eorumque pari exitu, quamvis feliciori. Nam Herodes cum requisisset, et non invenisset, inquisitione facta de custodiis, jussit eos duci; Act. xii, 19. Nostri vero martyres obierunt. Quatuor itaque militum quaternionibus, qui apostolorum principem custodiebant, respondent nostri milites, qui sexdecim numerantur, Censorini custodes. Quaterni scilicet pro quavis vigilia noctis custodia ad vigilabant Romano more, quem Herodes est imitatus. *Nam de singulis centuriis quaterni pedites ex cubitum nocte faciunt.* Modest., *De vocab. rei milit.*, int. *Script. rei milit.*, t. 1, p. 359.

πουλιανός, Νεβέριος (17) Σποράκιος, Μήνας, Κομόδιος, Ἐρμῆς, Μαῦρος, Εὐσέβιος, Ῥωστικός, Μονάκριος (18), Ἀμανδίνος, Ὀλύμπιος, Κύπριος, καὶ Θεόδωρος ὁ τριβούνος ἔβαλον ἑαυτοὺς ἅμα πρὸς τοὺς πόδας τοῦ μακαριωτάτου Μαξίμου τοῦ πρεσβυτέρου, δεόμενοι τοῦ ἀξιωθῆναι αὐτοὺς τοῦ ἁγίου βαπτίσματος. Ὅστις παρ' αὐτὰ κατὰ τὴν εἰωθῆσαν ἀκολουθίαν (19) πάντας ἐπετέλεσας, καὶ τὰς μακαρίας Χρυσῆς ἐσθῆτας (19') διακοσμησάσης, καὶ σιτία πρὸς διατροφήν παρεχούσης, ἐδάπτισεν ἅπαντας εἰς τὸ νομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰδόντες (20) τε λοιπὸν ἐκομίσαντο τὴν χάριν τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ. Νυκτὸς δὲ παραγινομένης ὁ μακαριώτατος Κυριακὸς ὁ ἐπίσκοπος τὸ τοῦ Χριστοῦ μύρον (21) χρίσας, ἐσφράγισεν αὐτοὺς, καὶ κατηχήσας τοὺς τῆς πίστεως λόγους ἐσφράγισεν ἀπελούσας (22) αὐτοὺς.

Γ'. Σκυτεὺς δὲ τις ἦν ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ, οὗτινος ὁ Α III. Sotor (sic) autem erat in eodem loco: cujus filius eadem hora mortuus fuerat. Transeunte autem beato Quiriaco et Maximo et beata Aura, lamentabatur sotor in morte filii sui. Tunc beatus Maximus presbyter dixit ad sotorem: Tu crede in Deum Jesum Christum coram omnibus nobis; et tu vives et filium tuum recipies. Ille autem cum lacrymis dixit: In quo credam? quem a juventute mea blasphemavi? Respondit beatus Maximus: Pœnitentiam age, quia Deus pœnitentium est non reddens secundum peccata nostra; sed faciet secundum suam magnam misericordiam. Soter autem dixit: Ego credo in Deum Jesum Christum. Tunc beatus Maximus baptizavit eum in nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti; et dum accepisset signum Christi gaudens et exultans deduxit beatum Quiriacum et Maximum presbyterum ad filium suum. Tunc beatus Quiriacus episcopus dixit: Domine Jesu Christe, qui dignatus es formam servi suscipere, ut nos de servitute diaboli liberares; qui Lazarum jam pœnitentem (i. fetentem) suscitare dignatus es, et filium unicum viduæ redonasti; ostende super hunc famulum tuum tuam misericordiam; ut cognoscat te Deum vivum, et verum, creatorem nostrum in regeneratione sua; quia tu regnas in sæcula sæculorum; et cum omnes respondissent Amen, revixit qui erat mortuus, et cœpit loqui dicens: Ego vidi Deum Jesum Christum reducentem me de tenebris ad lucem. Tunc catechizavit eum; et cum baptizatus esset et accepisset signum crucis, su-

οὗτος ὁ Α III. Sotor (sic) autem erat in eodem loco: cujus filius eadem hora mortuus fuerat. Transeunte autem beato Quiriaco et Maximo et beata Aura, lamentabatur sotor in morte filii sui. Tunc beatus Maximus presbyter dixit ad sotorem: Tu crede in Deum Jesum Christum coram omnibus nobis; et tu vives et filium tuum recipies. Ille autem cum lacrymis dixit: In quo credam? quem a juventute mea blasphemavi? Respondit beatus Maximus: Pœnitentiam age, quia Deus pœnitentium est non reddens secundum peccata nostra; sed faciet secundum suam magnam misericordiam. Soter autem dixit: Ego credo in Deum Jesum Christum. Tunc beatus Maximus baptizavit eum in nomine Patris et Filii, et Spiritus sancti; et dum accepisset signum Christi gaudens et exultans deduxit beatum Quiriacum et Maximum presbyterum ad filium suum. Tunc beatus Quiriacus episcopus dixit: Domine Jesu Christe, qui dignatus es formam servi suscipere, ut nos de servitute diaboli liberares; qui Lazarum jam pœnitentem (i. fetentem) suscitare dignatus es, et filium unicum viduæ redonasti; ostende super hunc famulum tuum tuam misericordiam; ut cognoscat te Deum vivum, et verum, creatorem nostrum in regeneratione sua; quia tu regnas in sæcula sæculorum; et cum omnes respondissent Amen, revixit qui erat mortuus, et cœpit loqui dicens: Ego vidi Deum Jesum Christum reducentem me de tenebris ad lucem. Tunc catechizavit eum; et cum baptizatus esset et accepisset signum crucis, su-

(17) Mss. S. Maximin. ap. Trevir. *Benerius*, aut *Venerius*, ut Siber., *Martyrol. metr.* p. 41, qui frustra numerum auxit. Nam Auram et Chrysen duas facit; duos etiam Theodorum et Tribunum.

(18) Mss. S. Maximin., *Monaxius*; Siber., *Monaxenus*.

(19) Ἀκολουθία, quam Latini *sequentiam* dixerunt, hic pro universo ritu administrandi Baptismi sumitur, ac ostendit ejusdem ritus et cæremoniæ Baptismi vetustatem; quietiam vocis ipsius quam Græci adhuc retinent. Nondum tamen antiquius nostris Actis monumentum apparuit, ubi hoc sensu ἀκολουθία usurpetur. S. Epiphanius ex interpretatione S. Hieronymi videtur misisse ordinem ἀκολουθίας dixisse, quam Hieronymus vertit *consequentiam* in epist. ad Joann. Jerosol.

(19') Vetustissimum de candidis neophytorum vestibus testimonium. Acta S. Genesii M. nostris posteriora sunt.

(20) Lectorem semel monitum volumus, nos asterisco notasse nonnulla verba, quæ a communi usu vel syntaxi abhorreere videntur. Cuique autem legenti patebit, versionem Latinam non parum abesse que textum Græcum ad verbum exprimat. Cæterum interpretationem novam Græco textui magis consonam edimus ad calcem voluminis. EDIT. PATROL.

(21) Τοῦ Χριστοῦ μύρον. Antiquus ritus balsami commiscendi cum oleo in sac. chrismate confirmatur, adeoque mirum est aliquos ad Alcuinum et Amalarium descendere, ut permistionis ejusdem necessitatem ostendant. Nam in *Constitutionibus apostolicis* hujusce ritus fit mentio, atque ordo Baptismi describitur, ne oleum catechumenorum cum chrismate confundatur, quod faciunt hæretici. *Χρίσεις δὲ πρῶτον ἐλαίῳ, ἔπειτα βαπτίσεις ὕδατι· καὶ τελευταίον σφραγίσεις μύρῳ. Unges autem prius oleo, deinde baptizabis aqua, et tandem signabis unguento.* lib. viii, cap. 22. Quod autem τοῦ μύρου nomine *balsamum* designet, inferius ostendit c. 27, ubi gratias agit καὶ ὑπὲρ τῆς εὐωδίας τοῦ μύρου, etiam pro *fragrantia unguenti*, et cap. 44.

(22) *Succinctus summus sacerdos pedes tibi lavit.* Ambros. *De sacram.* iii, 1. Consuetudinem hanc Ecclesia R. non habuit propter multitudinem baptizatorum, aliasque causas. Alibi tamen viguisse novimus; nunc etiam in Ecclesia Ostiensi. Illiberitani PP. eam sustulerunt can. 48, fortasse, ne ad ipsum *sacramentum Baptismi videretur pertinere*, ut ait S. Aug. ad Jan. ep. 119, 18. Quod nocui S. Cyriacus hæc omnia gesserit, persecutionis a Claudio excitatæ argumentum est.

scepit eum beata Aura : erat enim annorum decem qui resuscitatus est nomine Faustinus. Eodem tempore nuntiatum est Claudio , quia mortuus suscitatus fuisset per orationem sanctorum ; et dixit Claudius : Hoc non est præter artem magicam. Et vocavit ad se vicarium Urbis nomine Ulpium Romulum , cui hæc præcepit dicens : Sacrilegam Auram quæ obscuravit genus regis potestatis suæ , et cum magicis artibus desiderans semper habitare , pœnis constringe ; ita ut si sacrificaverit et crediderit diis deabusque , vivat et inscriptio mea firmata aboleatur ; aut qui inventi fuerint cum ea societate participes simul pœnis crucientur.

καλέσασα τὸ ὄνομα αὐτοῦ Φαυστίνον (24), ὄντα ὡς ἐτῶν δώδεκα. Ἐν αὐτῷ οὖν τῷ καιρῷ ἀνεκρίθη τῷ (παρὰ νόμῳ) βασιλεῖ Κλαυδίῳ ὡς ὁ παῖς ὁ τετελευτηκῶς ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν διὰ προσευχῆς τῶν μακαρίων ἀνδρῶν, καὶ φησὶν ὁ Κλαύδιος· Τοῦτο οὐκ ἔστιν ἄλλο εἰ μὴ τεχνῆ μαγικῆ (25). Καὶ κελεύει κληθῆναι τὸν βικάριον τοῦ ἀστεως Ῥώμης, ὀνοματι Οὐλπίον Ῥώμυλον, ὅστις προσέταξε λέγων· Τὴν ἱερῶν Χρυσῆν, ἣτις ἀπημαύρωσε τὸ γένος τῆς βασιλικῆς αὐτῆς ἐξουσίας, καὶ μετὰ μάχων τεχνητῶν ἐπιποθεῖ διαπαντός εἶναι τε καὶ κατοικεῖν, διαφόροις αὐτῇ τιμωρίαις σὺ σφίγγων ἕως οὗ πεισθεῖσα προσκυνῆσαι (26) τοὺς θεοὺς καὶ τὰς θεάς. Καὶ εἰ μὲν πειθομένη, ζήσῃ· τότε καὶ ἡ γραφῆ (27) ἡ ἐπ' αὐτῇ κυρωθεῖσα ἀπαιεφθῆτω. Εἰ δὲ καὶ τινες εὐρεθῆσονται σὺν αὐτῇ ποινικαταίαις (28), αἰκισθήσονται.

ACTA.

I. Veniens (autem) Ulpium Romulum in civitatem Ostiam jussit omnes sanctos custodia mancipari. Diluculo autem surgens jussit sibi beatam Auram repræsentari : cui sic dixit : O insania magicæ artis quæ in te floret, quid egisti ut perderes regiam majestatem, et natales claros obscurares? Beata Aura respondit : Ego obscuravi dæmones, et deserui idola vana et manufacta, et cognovi unum Deum vivum et verum, et Deum Jesum Christum Filium

(23) *In fraternitate sæpissime . . . reversus est spiritus mortuo, et donatus est homo orationibus sanctorum. Jam etiam . . . et mortui resurrexerunt, et perseveraverunt nobiscum annis multis.* S. Iren., I. 11, 31 et 32 ; V. Euseb. H. E., v, 7 ; et S. Aug. *De civ. Dei* xxii, 8. Οὐδὲ μόνος Πέτρος ὁ ἀπόστολος ἔγειρε νεκρῶν, ἀλλὰ καὶ Ἰωάννης ὁ εὐαγγελιστὴς ἐν Ἐφέσῳ καὶ Φιλίππου θυγατέρες ἐν Ἱερραπόλει, καὶ τὰ αὐτὰ πολλάκις ἐξεργασμένους εὐρεῖν ἔστι πολλοὺς τῶν πάλαι καὶ νῦν θεοφιλῶν ἀνδρῶν. *Neque enim solus Petrus apostolus mortuum ab inferis excitavit ; verum etiam Joannes evangelista in urbe Epheso, et Philippi filia Hierapoli : multosque, tam ex antiquis, quam ex nostræ memoriæ piis hominibus, eadem sæpenumero gessisse comperimus.* Sozom., H. E. vii, 27. Ἀλλὰ μανία σαφὴς καὶ τῶν δεσποτικῶν θαυμάτων τοὺς τρόπους ἀνερευνᾷν. *Sed mera est insantia Dominicorum miraculorum modus perscrutari.* Theodoret., ep. 45.

(24) Qui militiæ nomen dederant Censorini custodes, novum retinent ; puero autem novum in Baptismo imponitur, fortasse alicujus martyris, qui mos erat Christianorum, ex Theodoretii animadversione. Præter Faustinum Brixiensem, alii duo cognomines Romæ passi sunt, inoertum quo tempore. Fuerat etiam anno 262 cum Gallieno consul Faustinus, qui si domum Augustam, unde ortum habuit Chryse, aliquatenus attigit, potuit virgo, vel gentilis, vel

στρυρωθεὶς ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὁ τὸν Ἀδάζαρον ἐγειρας, καὶ τὸν μονογενῆ υἱὸν τῆς χήρας ζωοποιήσας, δεῖξον καὶ τανῦν τὰ θαυμάσιά σου ἐπὶ τούτων τῶν δούλων σου ἵνα ἐπιγκώσῃται σε θεὸν ζῶντα καὶ ἀληθινὸν ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ αὐτοῦ, ὅτι δημιουργὸς εἶ τῶν ἀπάντων, καὶ βασιλεύεις εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· καὶ ἐν τῷ πάντας ἀποκριθῆναι τὸ Ἄμην, ἀνέζησεν ὁ τεθνηκῶς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν τοιαύδε· Ἐγὼ ἑώρακα τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπαναστρέφοντά με ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς (23). Τότε κατήχησεν αὐτόν, καὶ ἐδάπτισεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Κομισάμενος τὴν σφραγίδα τοῦ Πνεύματος, ὅπερ καὶ ἐδέξατο ἡ μακαρία Χρυσῆ, δώδεκα. Ἐν αὐτῷ οὖν τῷ καιρῷ ἀνεκρίθη τῷ (παρὰ νόμῳ) βασιλεῖ Κλαυδίῳ ὡς ὁ παῖς ὁ τετελευτηκῶς ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν διὰ προσευχῆς τῶν μακαρίων ἀνδρῶν, καὶ φησὶν ὁ Κλαύδιος· Τοῦτο οὐκ ἔστιν ἄλλο εἰ μὴ τεχνῆ μαγικῆ (25). Καὶ κελεύει κληθῆναι τὸν βικάριον τοῦ ἀστεως Ῥώμης, ὀνοματι Οὐλπίον Ῥώμυλον, ὅστις προσέταξε λέγων· Τὴν ἱερῶν Χρυσῆν, ἣτις ἀπημαύρωσε τὸ γένος τῆς βασιλικῆς αὐτῆς ἐξουσίας, καὶ μετὰ μάχων τεχνητῶν ἐπιποθεῖ διαπαντός εἶναι τε καὶ κατοικεῖν, διαφόροις αὐτῇ τιμωρίαις σὺ σφίγγων ἕως οὗ πεισθεῖσα προσκυνῆσαι (26) τοὺς θεοὺς καὶ τὰς θεάς. Καὶ εἰ μὲν πειθομένη, ζήσῃ· τότε καὶ ἡ γραφῆ (27) ἡ ἐπ' αὐτῇ κυρωθεῖσα ἀπαιεφθῆτω. Εἰ δὲ καὶ τινες εὐρεθῆσονται σὺν αὐτῇ ποινικαταίαις (28), αἰκισθήσονται.

A'. Ἐλθὼν (δὲ ὁ δυσσεβέστατος) Οὐλπίος Ῥώμυλος ὁ βικάριος ἐν τῇ πόλει Ὀστησίᾳ, ἐκέλευσε πάντας τοὺς ἁγίους (29) ἐν τῷ δεσποτικῷ ἀσφαλισθῆναι. Τῇ δὲ ἔωθεν ἀναστάς, προσέταξε τὴν μακαρίαν Χρυσῆν παραστῆναι, ἣτις οὕτως πῶς εἶπεν· Ὁ μανία τῆς γοητικῆς τέχνης τῆς ἐν σοὶ ἐπανθούσης (30), ἵνα ἀπέλεσης τὴν βασιλικὴν δόξαν, καὶ τὰ γενεσιά σου τὰ λαμπρὰ ἀμαυρώσης. Ἡ δὲ μακαρία Χρυσῆ ἀποκριθεῖσα εἶπεν αὐτῷ· Μᾶλλον ἐγὼ ἀπεσκώτῳσα τοὺς

etiam Christiani memoriam renovare.

(25) Vetus calumnia sub Claudio instaurata, qua pagani miraculorum vim et Christianorum virtutem evertere nitentur.

(26) In maritimam urbem, Æolicam formam irrepissis mirum non est, quam recentiores grammatici eum Dorica unam faciunt. Communi dialecto esset προσκυνήση.

(27) *Γραφῆ.* Δημοσίῳ τινὸς ἦν ἐγκλήματος ὄνομα . . . ἀλλὰ καὶ ἐπ' ἄλλοις πολλοῖς ἀδικήμασιν, ὅταν ἡ δημοσίᾳ ἢ ὡς ἀπὸ δημοσίων αὐτοῖς ἐγκληθῆ τις. *Inscriptio. Publici cujusdam criminis nomen . . . Sed et in multis aliis criminibus obtinet, cum aut publici, aut perinde ac in publicis, alius alium judicio est persecutus.* Harp., Lex., p. 111. *Nostrum interpretem recte vertisse γραφῆν, inscriptionem, superius adnotavimus.*

(28) F. κοινολαῖται, ex promiscua plebe, vel potius ποικίλαις αἰχλαῖς, variis cruciatibus.

(29) Christiani adhuc sancti vocabantur, apostolico more qui diu perduravit. Ἄγιοι εἶσι πάντες, ὅσοι πίστιν ὀρθὴν μετὰ βίου ἔχουσι, καὶ ἡ σημαία μὴ ἐργάζονται. *Sancti sunt omnes quicumque rectam fidem cum vita retinent, etiamsi non operentur signa.* S. Joan. Chrys. in 1 ad Timoth. hom. 14.

(30) Ἐπανθούσης. Magicas artes eo magis efflorescere ait atque conspicuas esse in S. Chryse. quo illa junior erat atque nobilior.

δαίμονας, τοὺς ἀπατώντας ὕμῃς, καὶ καταλείψασα τὰ μάταια εἰδῶλα τὰ χειροποιήτα, ἐπέγνων ἕνα Θεὸν ζῶντα καὶ ἀληθινόν, καὶ τὸν μονογενῆ Υἱὸν αὐτοῦ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃς ἔχει κρίναι ζῶντας καὶ νεκρούς, καὶ τὸν πατέρα σου τὸν διάβολον ἕνα τῶν (παρανόμων) βασιλεῖ Κλαυδίῳ ἐν σκοτίᾳ κατακρινεῖ. Οὐλόπιος Ῥώμυλος βικάριος εἶπεν· Ἐξηπάττηται αὕτη ἐκ τῆς μαγικῆς τέχνης, καὶ λέγει αὕτῃ· Ἐγκατάλειπε λοιπὸν τὰς ματαιότητας ταύτας, καὶ προνόησαι τῆς γενεαλογίας σου. Ἡ δὲ μακαρία Χρυσὴ ἐνεφύσησεν (31) εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ λέγουσα· Ἄθλιε, εἰ εἶδες τὸν δημιουργὸν Θεὸν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς, οὐκ ἂν προέφερες ἐκ τοῦ στόματός σου βλασφημίαν. Τηνικαῦτα δὲ ὀργισθεὶς ὁ βικάριος ἐκέλευσεν αὐτὴν ἐν τῇ ἀντυγί (32) ἀναρτηθῆναι. Ἐν δὲ τῷ διασπᾶσθαι αὐτὴν τοῖς νεύροις, προθύμως τε καὶ ὠραιότητι προσώπῳ ἤρξατο λέγειν· Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὃς με ἐκ τοῦ ἕδου πρὸς τὰ οὐράνια μετέωρα ἰξίωσας κουφισθῆναι. Πρὸς ἣν ὁ βικάριος ἔφη· Ἰδομεν· εἰ ὁ Χριστὸς σου ἐλθὼν ῥύσεται σε. Ἀπεκρίθη ἡ μακαρία Χρυσὴ καὶ εἶπεν· Ἐγὼ μὲν ἄξια οὐκ εἰμί, ἀλλ' ἐκεῖνος ὁ καταξιώσας με ἐκ τῆς ἀχλύος τοῦ κόσμου τούτου ῥυσθῆναι, δυνάτος ἐστίν καὶ σὲ καὶ τὸν (παρανόμον σου) Κλαυδίον καταλύσαι. Ἐν δὲ τῷ ταῦτα λέγειν αὐτὴν, ἀφῶ συνεθλάσθη ἡ ἀντις· καὶ κατενεχθεῖσα ἐκείθεν ἔστη ὑγιής· ἐκέλευσεν οὖν (ὁ παράνομος) Ῥώμυλος ῥωπάλοις αὐτὴν τύπτεσθαι, ὑπὸ φωνῆς τοῦ κήρυκος λέγοντος· Ἡ ἱερσόλυμος Χρυσὴ, βλασφημήσασα τὰς θεάς, καὶ τὸ βασιλεῖόν σου κυβερνήτου· τῆς ἡμῶν ἐλευθερίας Κλαυδίου βδελυξαμένη, τυπέσθω. Ἡ δὲ ἅγια παρθένος ἐβόα λέγουσα· Εὐλόγητος εἶ, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὅνπερ ἤδη ἐγὼ ὄρω Ῥώμυλος βικάριος εἶπεν· Δότε λαμπάδας καιόμενας λαμπάδας, χαίρουσα λαμπρᾷ τῇ φωνῇ καὶ ὠραιότητι ὧ ἀτυχεῖσθε, οὐκ ἐστίν σοι αἰσχρὴν ἐνατενίζειν πᾶν σου στήσας; Οὐλόπιος Ῥώμυλος εἶπεν πρὸς αὐτὴν· Ἡ σὴ δυστυχία ταῦτα ἐπιτεύξεται, ἡ ἐγκαταλιπούσα τοὺς ἀθανάτους ἡμῶν θεοὺς, καὶ τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν, καὶ ἐπιποθήσασα ταῖς μαγικαῖς τέχναις καταχρανθῆναι. Τότε ὀφθεῖσα ἀπὸ τῆς γῆς (33) ἡμίκαυστος, ἐκέλευσεν αὐτὴν ἐγκατάκλειστον γενέσθαι.

Β. Καὶ προσέταξε τοὺς μακαρίους ἄνδρας εἰσάγειν, Μάξιμον τὸν πρεσβύτερον, καὶ Ἀρχέλαον τὸν διάκονον, καὶ λέγει πρὸς αὐτούς· Ἰνα τί δι' ὧμῶν βλασφημοῦνται αἱ προσηγορίαὶ τῶν μεγίστων θεῶν; καὶ ἀπο-

(31) Christiana virgo ritum exprimit suis familiarum. S. Irenæus de matronis quæ Marco hæretico iestiterunt narrat: "Ἡδὴ δὲ τῶν προτέρων (πισιοτέρων) τινὲς γυναικῶν τῶν ἐχουσῶν τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ καὶ μὴ ἔξαπατηθεισῶν . . . καταφύσασασι καὶ καταθεματίσασασι αὐτὸν ἐχωρίσθησαν τοῦ τοιοῦτου θυάσου. Enimvero matronæ quedam fideiores, ac timore Dei præditæ, nec ab eo in fraudem inductæ . . . exsufflantes eum, ac diris omnibus devoventes ab huiusmodi cætu sese abstraxerunt. S. Iren. 1, 13, 4. Rebantur scilicet Satanam se hoc pacto depulsuras, quemadmodum ab exorcistis fiebat. De contactu deque afflatu nostro, etiam de corporibus, nostro imperio (dæmones) excedunt inivit. Tertull. Apolog., 23, et alib. S. Dionysius M. Alexandrinus: Καὶ γὰρ εἰσι καὶ ἦσαν ἱκανοὶ παρόντες καὶ μόνον ἐμπνέοντες καὶ φεγγρόμενοι, διασχεδάσαι τὰς τῶν ἀλεττηρίων δαιμόνων ἐπιβουλάς. Erant enim et sunt etiamnum ejusmodi, qui vel præsentia aique aspectu suo, et insufflantes duntaxat, ac vocem edentes, dæmonum præstigias disturbare possint. Epist. ad Hermanm, ap. Eus. H. E. vii, 10. Prudentius de S. Romano M.:

A ejus: qui venturus est judicare vivos et mortuos; et patrem tuum diabolum una cum Claudio vos in tenebris habet damnare. Vicarius Romulus dixit: Inducta ab insania magicæ artis, desere vanitates istas et consule generositati tuæ. Beata Aura insufflavit in faciem vicarii dicens: Miser, si scires Deum creatorem cæli et terræ; non proferres ex ore tuo blasphemias. Iratus autem Romulus vicarius jussit eam in equuleo suspendi. Et cum attraheretur nervis, facie alacris et speciosa cœpit dicere: Gratias ago tibi Domine Jesu Christe, qui me de inferis ad sublimia cœlestia dignatus es sublevare. Et dixit Romulus: Ubi es? quem prædicas Christus tuus liberet te. Beata Aura respondit: Ego digna non sum, sed ille qui dignatus est me de caligine mundi eripere, potens est te et Claudium destruere. Et dum hoc dixisset contractus est equuleus; et depositam exinde jussit eam fustibus cædi sub voce præconia (34) dicens: Sacrilega Aura, noli blasphemare deos et regum gubernatores. Illa autem dicebat: Benedictus es, Domine Jesu Christe, quem ego jam video. Tunc Romulus ad ministros dixit: Date flammam ad latera ejus. Et cum applicatæ fuissent flammæ, gaudens voce clara et facie speciosa dixit ad Romulum: O infelix! pudor tibi non est conspiciere membra genitricis tuæ in conspectu tuo ignibus assari? Romulus dixit: Tua infelicitas hæc meretur; quæ deseruisti deos immortales et regiam potestatem, et desiderasti magicis artibus coinquinari. Tunc semistam jussit retrudi in custodiam.

II. Et jussit adduci Maximum presbyterum et Archelaum diaconum; quibus et dixit: Per vos et doctrinam vestram blasphemantur nomina deorum (35), et circumducitis homines, ut non credant

Insufflat, ipsos ceu videret dæmones. Peristeph., x, 920.

(32) Interpres equuleum vertit, nec temere: nam in Philoxeni Glossario ἀντυγες clitelæ sunt. Verumtamen equuleus paulo post ἑρητάριον dicitur in iisdem Actis; adeoque cum Hesychio aliisque rotam vertimus, unde ἀντύγων γῶναι, rotarum axes, vel ἀντιγῶναι, uti Suidas, rotæ currus.

(33) Confracta rota humi stratum virginem lampadibus aduri jussit Romulus, ideoque additur ἀπὸ τῆς γῆς, a terra.

(34) Præconia vox dicta est quemadmodum et quæstionaria. Exempla apud Cangium exstant; plura etiam exstarent, nisi dissimulatum id esset in martyrum Actis. maxime proconsularibus, quod Christiani diligentius adnotarunt. Namque in Actis MM. Scillitanorum, ubi legimus, Saturninus proconsul per præconem

(35) XII Consentium, vel majorum, ut in Græco legitur, μεγίστων, quorum nomina duobus Ennii versiculis protrita sunt. Interpres aut Latini librarii nonnulla omiserunt, quemadmodum ea quæ sequuntur de SS. Cyriaco et Maximo seorsum in carcere necatis.

secundum morem antiquitatis. Respondit Maximus A presbyter et dixit: Non nos seducimus homines; sed quantum gratia Dei donat per ipsum Dominum nostrum Jesum Christum liberamus de errore sæculi; et mancipamus nomini sancto ejus. Tunc Romulus dixit: Isti quidem digni sunt morte; et jussit sanctum Quiriacum episcopum, et sanctum Maximum presbyterum, et Archelaum diaconum, et omnes milites ad arcum ante theatrum capite cædi. Quorum corpora jussit jactari in mare. Quos beatus Eusebius collegit; et ad littus maris, et in campo abscondit et sepelivit juxta Urbem in crypta via Ostiense. Taurinum, Herculanium etiam Portu Romano abscondit. Beatum Theodorum tribunum posuit in mausoleo suo; et omnes alios collegit, et posuit eos juxta corpora sanctorum Quiriaci episcopi et Maximi presbyteri.

Β (36) Ῥώμυλος προσέταξεν ὥστε τοὺς ἁγίους μάρτυρας, Μάξιμον τὸν πρεσβύτερον καὶ Κυριακὸν τὸν ἐπίσκοπον ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ τὰς κεφαλὰς ἀπομηθέντας (36), τὰ τούτων σώματα ἐν τῇ θαλάσῃ βίβηται. Περὶ ὧν ὁ μακάριος Εὐσέβιος ὁ πρεσβύτερος ταῦτα εὐρηκῶς συνέλεξε ἐπιμελῶς, καὶ πρὸ τῆς αἰγιαλῶ τῆς θαλάσσης ἐν τῷ πεδίῳ πλησίον τῆς Ὀσθησίας κατέβαψεν πόλεως (37). Ἄτινα καὶ κατέθετο ἔγγιστα αὐτῆς ἐν τῇ κρυπτῇ, τῇ πρὸ ἐξ εἰδῶν Αὐγούστων, ἐν τῇ ὁδῷ τῆς Ὀσθησίας. Ταυρίνον δὲ καὶ Ἐρκουλιανὸν ἐν τῷ Πόρτῳ Ῥώμης κατέκρυψεν. Μετὰ τετάρτην τοιαυτοῦν ἡμέραν εὗρεν τὰ σώματα τῶν λοιπῶν ἁγίων ἐν τῷ αἰγιαλῷ τῆς θαλάσσης κείμενα, καὶ τὸν μακάριον Θεόδωρον τὸν τριβούνον κατέθετο ἐν τῷ τρούλῳ (38). Ἄμα δὲ τοὺς λοιποὺς πάντας συνέλεξε, καὶ ταῦτα πλησίον τῶν ἁγίων σωματῶν καὶ συμμαρτύρων Κυριακοῦ τε καὶ Μαξίμου κατέθετο.

III. Post dies quinque jussit sibi Romulus beatam Auram repræsentari: quæ cum affuisset aspectibus Romuli, gaudens dixit ad eum: Miser, quid perdidisti dies tuos? cognosce creatorem tuum Christum Filium Dei, et noli adorare lapides vel æs aut aurum vel argentum; sed adora Dominum Jesum Christum crucifixum; qui resurrexit tertia die, et ascendit in cælos; inde venturus est judicare vivos et mortuos et sæculum per ignem. Cui respondit Romulus: Modo videbis Christum tuum, quem credis, si non sacrificaveris diis. Beata Aura dixit: Bene dixisti, miser, et aliquando protulisti verita-

per præconem sanctos duci jussit, præconis voce in clamante ductos esse intelligimus; quod in Actis proconsularibus desideratur ap. Ruinart., p. 78 et 80 ed. Par. Studiosius certe Christiani præsentis exceperunt martyrum Acta, quam exceptiores; eaque animadversio tuetur Acta proconsularibus fusiore. In epistola de martyrio S. Polycarpi sedulo est adnotatum: Tunc voce præconis in arena media ter clamatum est; in Græco: Πέμψαι τε τὸν ἐαυτοῦ κήρυκα ἐν μέσῳ τῷ σταδίῳ κηρύξαι τρίτον.

(36) Ostiensibus vel paganis acceptissimos fuisse oportet Cyriacum et Maximum, quos ideo Romulus in carcere necari jussit, ne qua oriretur seditio. Martyres quidem sanctissimis moribus, optime de omnibus meruisse certum est.

(37) Horum corpora cum aliis MM. Ostiensium Parmæ asservari aiunt Bollandiani ad diem xxiii Augusti, t. IV, p. 566.

(38) Unico λ ea vox primum occurrit Græco sermone, et Latina origine, siquidem a *trua* Latini *trullam* fecerint, ut Varro ait; sive potius Græci suum *τρούβλον* ita immutarint. Hic pro monumento concamerato accipitur Theodori tribuni, qui cohorti militum Ostiæ præerat, sibique paraverat sepulcrum paganus, quod martyr sacravit.

(39) Singularem quamdam *παρῆρησιαν*, loquendi

πλανῶν τε τοὺς ἀνθρώπους, ἵνα μὴ πιστεύωσιν αὐτούς; Ἄπεκριθὲν ὁ μακάριος Μάξιμος πρεσβύτερος καλεῖται· Ἡμεῖς μὲν οὐκ ἀποπλανοῦμεν τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λυτροῦμεθα πάντας ἀπὸ τῆς πλάνης τῶν εἰδώλων. Τότε ὀργισθεὶς ὁ (παράνομος) Ῥώμυλος εἶπεν· Οὗτοι μὲν οὖν ἀξιοὶ θανάτου εἰσίν· καὶ ἐκέλευσε τὸν μακάριον διάκονον Ἀρχέλαον ἀπεκλιθῆναι εἰς τὴν καμάραν ἐμπροσθεν τοῦ θεάτρου, καὶ κείσει κεφαλικὴν τιμωρίαν ὑποστῆναι, καὶ ἐτραχηλοκοπήθη ἐν αὐτῷ τῷ τόπῳ. Τὸν δὲ μακάριον Μάξιμον ἐκέλευσεν βληθῆναι ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ. Τότε ὁ μακάριος Εὐσέβιος ὁ πρεσβύτερος συνέλεξε νυκτὸς τὸ σῶμα τοῦ μακαρίου Ἀρχελάου, καὶ τοῦτο κατέβαψεν ἐν τῷ πεδίῳ. Ἐτι μὲν καὶ οἱ στρατιῶται, οἱ διὰ τοῦ μακαρίου Μαξίμου πιστεύσαντες τῷ Χριστῷ, τῷ ὁμοίῳ θανάτῳ ἐτελειώθησαν.

Β (37) Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ (παράνομος) Ῥώμυλος προσέταξεν ὥστε τοὺς ἁγίους μάρτυρας, Μάξιμον τὸν πρεσβύτερον καὶ Κυριακὸν τὸν ἐπίσκοπον ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ τὰς κεφαλὰς ἀπομηθέντας (36), τὰ τούτων σώματα ἐν τῇ θαλάσῃ βίβηται. Περὶ ὧν ὁ μακάριος Εὐσέβιος ὁ πρεσβύτερος ταῦτα εὐρηκῶς συνέλεξε ἐπιμελῶς, καὶ πρὸ τῆς αἰγιαλῶ τῆς θαλάσσης ἐν τῷ πεδίῳ πλησίον τῆς Ὀσθησίας κατέβαψεν πόλεως (37). Ἄτινα καὶ κατέθετο ἔγγιστα αὐτῆς ἐν τῇ κρυπτῇ, τῇ πρὸ ἐξ εἰδῶν Αὐγούστων, ἐν τῇ ὁδῷ τῆς Ὀσθησίας. Ταυρίνον δὲ καὶ Ἐρκουλιανὸν ἐν τῷ Πόρτῳ Ῥώμης κατέκρυψεν. Μετὰ τετάρτην τοιαυτοῦν ἡμέραν εὗρεν τὰ σώματα τῶν λοιπῶν ἁγίων ἐν τῷ αἰγιαλῷ τῆς θαλάσσης κείμενα, καὶ τὸν μακάριον Θεόδωρον τὸν τριβούνον κατέθετο ἐν τῷ τρούλῳ (38). Ἄμα δὲ τοὺς λοιποὺς πάντας συνέλεξε, καὶ ταῦτα πλησίον τῶν ἁγίων σωματῶν καὶ συμμαρτύρων Κυριακοῦ τε καὶ Μαξίμου κατέθετο.

Γ. Μετὰ οὖν ἡμέρας πέντε ἐκέλευσεν ὁ (δυσσεβέστατος) Ῥώμυλος παραστῆναι αὐτῷ τὴν μακαρίαν Χρυσῆν. Ἡ ἁγία ὡς παρῆστη τῷ ἡγεμόνι, χαίρουσα εἶπεν αὐτῷ· Ἄθλιε, ἵνατί ἀπόλλεις τὰς ἡμέρας σου; ἐπίγνωθι λοιπὸν τὸν δημιουργόν σου Χριστὸν τὸν Κύριον Θεὸν εἶναι, καὶ μὴ προσκυνήσης λίθους ἢ χαλουργήματα, εἶτε χρυσᾶ εἶτε ἀργυρᾶ· ἀλλὰ προσκύνησον τὸν Κύριόν μου Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν ἐσταυρωμένον ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, ὃς ἀνέστη ἐκ τῶν νεκρῶν τῆς τρίτης ἡμέρας ταφῆς αὐτοῦ, ἀνῆλθεν εἰς τοὺς οὐρανοὺς, ὅθεν πάλιν ἔξει κρῖναι ζῶντας καὶ νεκροὺς, καὶ τὸν αἰῶνα τοῦτον διὰ πυρός (39). Ἔτινι ἀποκριθεὶς ὁ

libertatem, ostendunt Romanæ martyres nobilissimæ, quas inter celebris est S. Anastasia, ipso natali die D. N. J. C. in Mart. Rom. adnotata. Hujus Acta martyrii ex membrana ix sæculi, unciali characterè exarata descripsimus, qua parte servata sunt; nam pleraque exciderunt.

D Probus dixit: et animos eorum ad sacrilegium qui obtemperare decreverant regalibus institutis. Anastasia respondit: Ego doloribus fatigata etiam pedes osculabar, ne aliquando cederent dolore compulsi. Nam et quousque habui multam summam auri in eorum necessitatibus expendi. Nunc vero erogatis omnibus animam meam ad passionem optavi; justum judicans ut eos qui me dereliquerunt (sic) aliquatenus comprehendam. Probus dixit: Quoniam sacrilegam te dii diutius celari non passi sunt, ipsi fecerunt ut tuo te ore detegeres. Anastasia dixit: Ego in zelo incitata sum eorum in quibus sermo Domini mei Jesu Christi completus est quod ait: Erunt primi novissimi et novissimi primi. Nam quicquamque mihi posteriores fuerunt in fide, priores me facti ad palmam martyrii adtingentem. Probus dixit: in . . . muliere, et quantum apparet nobili, mihi sustinere videris. . . Anastasia dixit: Si de patre . . . gloriarer, non dixissem: Christi ancilla sum, sed dixissem, Prætextati sum filia. Audiens Probus hæc

ώματατος) Ῥώμυλος ἔφη· Ἀρτίως ὄφει τὸν Χριστὸν σου, ἐὰν μὴ θύσῃς τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς. Ἡ ἀγία Χρυσὴ εἶπεν αὐτῷ· Καλῶς εἰρήκας σὺ, ἔλασινέ, καὶ ἀφέποτε προήγαγες τὴν ἀλήθειαν ἐκ τοῦ στόματος, λέγων, ὡς ἐὰν μὴ θυσιάσω τοῖς δαιμονίοις, ὄφμαι τὸν Χριστὸν μου. Τότε θυμωθεὶς ὁ (δυσσεβέστατος) Ῥώμυλος, διότι λοιπὸν ἐν ταῖς λέξεσιν αὐτῆς ἠτημένος ἐγεγόνει, ἐκέλευσεν μετὰ λίθων τὰς σιαγῶνας αὐτῆς συνθλασθῆναι. Ἡ δὲ ἀγία Χρυσὴ ἔβδα φωνῆ μεγάλη λέγουσα· Δόξα σοι, Κύριέ μου Ἰησοῦ Χριστὲ, ὅτι ἀξίαν με ἀπόησας μετὰ τῶν δούλων καὶ θεοπακίων σου συναριθμηθῆναι. (Ὁ ἀσεβέστατος) Ῥώμυλος λέγει αὐτῇ· Λοιπὸν προνόησαι τὴν γενεαλογίαν σου, καὶ προσκυνήσασα τοῖς θεοῖς ἡμῶν, θύσον αὐτοῖς, καὶ λάβε σου ἄνδρα κατὰ τὴν γενεάν σου. Πρὸς δὲ παπαρῆσιασμένη ἡ ἀγία παρθένος ἀναδοήσασα λαμπρᾷ τῇ φωνῇ εἶπεν· Ἐγὼ ἦδη ἄνδρα ἔχω τὸν δημιουργὸν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ὄνπερ σὺ ἀγνοεῖς εἰδέναι, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς δαίμονας ἐπίστασαι, οἵτινες τὴν καρδίαν σου θυμὸν λυσσώδη ἐπλήρωσαν. Αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ὀργισθεὶς ὁ (παράνομος) Ῥώμυλος ἐκέλευσεν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς ἐκκεῖναι μετὰ λίθων ἐκείνων. Ἐκέλευσε δὲ πάλιν λίθον μέγαν δεσμευθῆναι κατὰ τὸν τραχήλου αὐτῆς, καὶ οὕτως κρεμασθῆναι ἐν τῇ θαλάσῃ. Ἦστινος τὸ ἅγιον σῶμα περιήλθεν ἕως τοῦ αἰγιαλοῦ, ὅπερ ὁ μακαριώτατος Νόνος ὁ καὶ μετονομασθεὶς Ἰππόλυτος συνήγαγεν, καὶ τοῦτο κατέθεσεν ἐν τῷ ἰδίῳ αὐτῆς χωρίῳ, ἐνθα καὶ κατέκει, ἐξω τῶν τετείχων τῆς Ὀσσησίας πόλεως, τῇ πρὸ ἐννεα (40) Καλανῶν Σεπτεμβρίων.

Δ'. Τότε οὖν ὁ (παράνομος) βικάριος ἐκράτησεν Σαβινιανόν τινα ἐπιμελητὴν τοῦ τόπου ἐκείνου· καὶ ἤρξατο παρ' αὐτοῦ ἐπιζητεῖν τὰς ὑπάρξεις τῆς μακαρίας Χρυσῆς λέγων· Ἡ ἱερδούλος Χρυσῆ, ἥτις ἐξελέξατο διὰ τῆς μαγικῆς αὐτῆς τέχνης μᾶλλον τὸν θάνατον ἢ τὴν ζωὴν, πολὺν ἐκέκτητο πλοῦτον. Τοὺς οὖν θησαυροὺς αὐτῆς καὶ τὰ κόσμια κατενώπιον ἡμῶν φέρων, θύσον καὶ τοῖς θεοῖς, καὶ ζῆθι ὑποκύπτων καὶ τοῖς προστάγμασι τῶν αὐτοκρατόρων. Σαβινιανὸς εἶπεν· Ἐγὼ πάντοτε ταπεινοφροσύνην ἐδίδαχθην παρὰ τῆς ἀγίας παρθένου Χρυσῆς, ἥτις καὶ ἐδίδαξεν με καθομολογεῖν ἓνα Θεόν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν γεννηθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου. Ἐπεὶ χρυσὸς ἡμῖν καὶ ἀργυρὸς ἡ μαργαρίται οὐχ ὑπάρχουσιν. Ὁ δὲ (δυσσεβέστατος) Ῥώμυλος ἔφη αὐτῷ· Σύνδραμε σταντῶ

esse fil. Prætextati... jussit familia... parvam quæ eam tuobatur. Et agnoscens... ab eis ita esse, imperatori suggestit de ea dicens: Filiam Prætextati nobilissimi viri a Christianis ita deceptam pro Christi nomine... vellet interfici. His auditis Dioclitianus (sic) jussit eam diligenter custodiri. Dicebat enim... ad aures suas in... quod immane patrimonium vendidisset. Allera itaque die Probus jussit eam in secretarium adduci: Quam... interrogans de vendito patrimonio... pretium prodigisset. Respondit Anastasia dicens: Ego si adhuc haberem quod expenderem, non me persequentiibus demonstrarem. Verum quia universa expensa... securo festino ad mortem. Nihil enim licet diabolo de facultatibus meis per suos... usurpare cultores... cognitionem Dioclitiano suggestit. Tunc ad Anastasiam Probus dixit: Deos deasque (sic) cultor erat Prætextatus pater tuus, et ipsos colere debetis, et non Christum nescio quem Judæum, qui a suis occisus est...

A tem ex ore tuo dicens mihi, si non sacrificavero dæmonis, videro Christum. Iratus itaque Romulus, quia in dictis suis fuerat victus, jussit ut lapide maxillæ ejus cæderentur diutissime: clamabat autem beata Aura dicens: Gloria tibi, Domine Jesu Christe, quia merui inter servos tuos cognominari. Romulus dixit: Jam consule generositati tuæ, et adora deos, et sacrificæ, et accipe virum secundum natalis tuos. Cui fiducialiter beata Aura voce clara dixit: Ego virum habeo Dominum cœli et terræ Jesum Christum, quem tu miser negasti te scire, sed cognoscis dæmones qui cor tuum insania et rabie impleverunt. Iratus Romulus eadem hora jussit ante conspectum suum plumbatis eam deficere. Quæ cum diu cæderetur magis confortabatur, et dedit in eam sententiam, lapidem magnum ligari jussit ad collum ejus, et præcipitari in mare. Cujus corpus sanctum pervenit ad littus. Beatus vero Nonnus collegit corpus ejus et sepelivit in prædio ipsius, ubi habitaverat foras muros portæ Ostiæ nono Kalendaris Septembris.

B
C
IV. Tum Romulus tenuit Sabinianum quemdam agricolam loci illius, et cœpit ab eo quærere facultates beatæ Auræ dicens: Sacrilega Aura, quæ magis elegit per magicas artes mori quam vita nobiscum frui, tuæ amicitia semper fuit communis. Thesaurum ejus vel ornamenta ante conspectum nostrum declarare festina, et sacrificæ diis, et vive, et humiliare secundum jussa principum. Sabinianus dixit: Ego vero semper humilitatem doctus sum a sancta Aura quæ me docuit confiteri Dominum meum Jesum Christum, qui natus est de Spiritu sancto ex Maria Virgine. Nam aurum aut argentum vel margaritas non me habere scias, nisi Dominum Jesum Christum. Romulus dixit: Succurre tibi, et occultos thesauros principum redde, et sacrificæ diis, et recede ab insania falsa. Sabinianus dixit: Ego

D
adorare. Anastasia dixit: Ego deos deasque patris mei semper colui, et nisi eos bene coluisssem, hodie ad confessionem sancti nominis Christi non exirem. Probus dixit: Et si coluisti eos, quare deseruisti culturam tuam? Anastasia dixit: Non deserui, nec desero. Probus dixit: Ergo coles deos deasque patris tui? Anastasia dixit: In tantum colo eos, ut ab omni eos injuria liberarem. Denique dum araneæ eos intexerent, et aves stercorarent, ego eos liberavi, atque conflans eos in pecuniam converti. Probus dixit: Hoc sacrilegium nec aures meæ audire queunt. Tunc ridens beata Anastasia dixit: Miror prudentiam vestram, ac si sacrilegium times lapides frangere, succendere, æramenta conflare; certe si putas aliquam divinitatem latere in simulacris vanissimis, date mihi copiam evertendi, et eos evertens patiar ab eis aliquid. Cætera desunt.

(40) Legendum ἐννεακαίδεκα Καλανῶν, xix Kal., ut in Præfatione monuimus.

quidem mereor cædi pro peccatis meis, sed gratias ago Domino meo Jesu Christo et credo me idoneum esse ad cognoscendam ejus misericordiam, etiam qui mihi dignatus est suam gratiam in Baptismo donare. Nam hoc scias aurum temporale me non habere, ac dæmonii cervices meas non flectere; fac quod vis. Iratus Romulus jussit ut cum plumbatis cervices ejus tunderentur sub voce præconia: Deos et deas principum blasphemare noli.

V. Eodem die audiens hoc beatus Hippolytus senex obtulit se in conspectum Romuli, cui ita voce clara dixit: O miser, si scires, non cruciatibus dares cervices sanctorum, sed te ipsum humiliare, et credere Deo, et Domino Jesu Christo, et servis ejus, et non lapidibus vanis et metallis. Iratus Romulus præcepit, ut pedibus et manibus ligatis in foveam vivus mergeretur. Beatus vero Hippolytus dum mersus fuisset in foveam ante muros Portus Romani, vox audita est per spatium horæ unius quasi infantium clamantium: Deo gratias. Romulus dixit: Hoc insania magicæ artis esse cognosco. A

VI. Tunc cum furore clamans cœpit dicere: Hic Sabinianus qui captus est cupiditate magicæ artis, et libidine thesaurorum: in momento eum confringam, aut avellam a terra si non se humiliaverit diis, et sacrificaverit eis. Quibus dictis jussit eum fustibus cædi sub voce præconia: Redde thesauros principum, et humilia te diis a quibus gubernatur res publica. Ille autem dicebat: Gratias ago tibi, Domine Jesu Christo, qui dignatus es me cum servis tuis sociare. Cum vero diu cæderetur, firma et alacris facies ejus esse videbatur. Iratus Romulus jussit eum in equuleo levari, et cum attraheretur nervis sub voce præconia, nihil aliud agebat nisi gratias Domino Jesu Christo. Romulus dixit: Insanit, et securus est de magicis consiliis. Et jussit ut flammis ureretur; et cum applicuissent flammæ ad ejus latera, cœpit Romulus clamans dicere: Jam consule tibi, et redde thesauros. Beatus autem Sabinianus gratias agebat Deo dicens: Domine, accipe spiritum meum. Et hoc cum dixisset, emisit spiritum; cujus corpus jussit in puteum jactari. Eodem tempore veniens quidam Concordius presbyter noctu levavit corpus de puteo, et sociavit beatæ Auræ sub

καὶ τοὺς ἀποκρύφους θησαυροὺς τοῖς αὐτοκράτορσιν ἀπόδος, καὶ θύσον τοῖς θεοῖς. Σαβινιανὸς εἶπεν· Ἐγὼ μὲν οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα ὑπὲρ τῶν ἐμῶν ἁμαρτιῶν τι ποτε ἐπιτεύξομαι, ἀλλ' ὅσον ὁ Κύριός μου καὶ θεὸς ἐπινεύσας χάρισσαι καταξιώσειεν· οὕτω πιστεύω. Ἐπὶ τοῦτο γίνωσκε χρυσὸν ἐπίκρηρον μὴ ἔχειν μὲ, μηδὲ βουλὴν τὸ γόνυ κάμψαι τοῖς εἰδώλοις. Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ὁμοία λέγοντος τοῦ μακαρίου Σαβινιανοῦ, ὁ (παράνομος) Ῥώμυλος ἐκέλευσεν τοῖς ὑπρέταίς αὐτοῦ ὅπως μετὰ τῶν μολιθδίων σφαιρῶν τὸν ἀρχένα αὐτοῦ συνθλάσῃσι.

Ε'. Τοῦτο δὲ ἀκούσας ὁ μακαριώτατος Ἰππολύτος ὁ πρεσβύτερος (41), ἐλθὼν ἔστη ἐνώπιον τοῦ Ῥωμύλου, καὶ λαμπρᾷ τῇ φωνῇ εἶπεν· Ὁ ἄθλιε, εἰ ἴδης Χριστὸν τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱόν, οὐκ ἂν οὕτως ἐβασάνισας τοὺς ἀρχένας τῶν ὁσίων αὐτοῦ, ὅπως ταπεινωθῇσι τοῖς ματαίοις ὑμῶν εἰδώλοις· ἀλλὰ μᾶλλον σαυτὸν ἐταπεινώσας τῷ κτίσῃ καὶ δημιουργῷ τῶν πάντων καὶ τοῖς αὐτοῦ δούλοις, καὶ οὐχὶ λίθοις ματαίοις, καὶ κώφοις, καὶ ἀψύχοις ὑπέκυσας. Ταῦτα ἀκούσας ὁ (ἀσεβέστατος) Ῥώμυλος ἐθυμώθη σφόδρα, καὶ προσέταξε τοὺς πόδας αὐτοῦ καὶ τὰς χεῖρας δεδεμένον εἰς βόθρον κατακρημνισθῆναι. Τοῦ οὖν μακαρίου βόθρον πόρτον, τὸν ἀναγορευόμενον Πόρτον, ἀφῶν προδεκαμιάς καλανδῶν Σεπτεμβρίων. Τότε ἔφη ὁ (παράνομος) Ῥώμυλος· Ἀὐτὴ ἡ μανία μαγικῆς τέχνης εἶναι διαγινώσκειται.

Γ'. Καὶ ἤρξατο μετὰ θυμοῦ βοᾶν καὶ λέγειν· Οὗτος ὁ Σαβινιανὸς ἐθηρεύθη διὰ τῆς μαγικῆς αὐτοῦ τέχνης τῇ φιλαργυρίᾳ, καὶ τῶν χρημάτων ἡδυσπαθεῖα. Τοῦτον ἐν ριπῇ καταλύσω ἀπὸ τῆς μαυιδόου ὁδοῦ αὐτοῦ εἰ μὴ ταπεινωθῆσεται, καὶ θύσῃ τοῖς μεγίστοις ἡμῶν θεοῖς. Τούτων οὖν καὶ τοιούτων λεγόμενος, ἐκέλευσεν αὐτὸν ξύλοις τυπτηθῆναι (τυφθῆναι) ὑπὸ φωνῆς τοῦ κήρυκος λέγοντος· Ἀπόδος τοὺς θησαυροὺς τοῖς αὐτοκράτορσιν ἡμῶν, καὶ ταπεινώθητι τοῖς παντοδυνάμοις θεοῖς, δι' ὧν πηδαλιουχεῖται ἡ σύμπασα ἡμῶν πολιτεία. Ὁ δὲ μακάριος Σαβινιανὸς ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ ἔλεγεν· Εὐχαριστῶ σοι, Κύριε μου Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ καταξιώσας με μετὰ τῶν δούλων σου συγκαταριθμηθῆναι. Ὡς δὲ ἐπιπολὺ ἐτίπτετο, ἐδραῖον ἦν καὶ πρόθυμον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Τότε θυμωθεὶς (ὁ ἀσεβέστατος) Ῥώμυλος ἐκέλευσεν αὐτὸν ἐν τῷ ἀρμενταρίῳ (45) ἀναρτηθῆναι· καὶ ἐν τῷ διασπασθῆναι αὐτὸν τοῖς νεύροις, καὶ τῆς φωνῆς τοῦ κήρυκος ἐπιθωώσης, αὐτὸς οὐδὲν ἄλλο ἔλεγεν, εἰ μὴ· Εὐχαριστῶ τῷ Κυρίῳ μου Ἰησοῦ Χριστῷ. Ὁ δὲ βικάριος ἔφη πρὸς τοὺς παρεστώτας αὐτῷ· Οὗτος μαίνεται, καὶ ἀμέριμνός ἐστιν τῶν μαγικῶν συμβουλιῶν. Καὶ προσέταξεν φλόγαις κατακαῆναι αὐτόν.

Addenda sistimus.

(45) De ἀρμενταρίῳ, equuleo, in præfatione disseuimus, quæ vox eo facilius in mariitima urbe obdunuit, quod vela navium ἀρμενα dicebantur; is vero qui ad summum navis conscenderet ἀρμενηστής, ut in lege Rhodia est adnotatum: aliquando etiam ἀρμενον fuit instrumentum. Quod si cum Ægyptiis ἐρμητάριον efferamus, ἔρμας et ἔρμα fuit scopulus vel exstans vel in mari latens, quinetiam pila maritima in portubus: ἔρμα denique fuit saburra.

(41) Ætas hic designatur Hippolyti, non gradus, quemadmodum paulo ante dictus fuerat Nonnus. Ita Græci hunc locum acceperunt, quibus nunquam Hippolytus fuit presbyter, sed episcopus Portus Romani: Latinus etiam interpretes reddidit B. Hippolytus senex.

(42) Locus corruptus facile restituendus, ἐκ τῆς τύχης εἰς τὸν βόθρον πόρτου, τοῦ ἀναγορευομένου Πόρτου: eamque lectionem Latine reddidimus infra in recenti versione quam ad calcem voluminis inter

Ἐν δὲ τῷ προσάγεσθαι τὰς φλόγας ταῖς τοῦ ἁγίου A die quinto Kalendas Januarias (44), regnante Dominiano nostro pleuraῖς ἤρξατο βοῶν ὁ (παρανομώτα- mino nostro Jesu Christo, cui est gloria et im- τος) Πρώμυλος καὶ λέγειν πρὸς αὐτόν· Ἄθλιε, προ- perium in sæcula sæculorum. Amen. νῆσαι σουτοῦ, καὶ ἀπόδος τοὺς θησαυροὺς, οὓς παρὰ σοὶ ἔγνωμεν εἶναι ἐν ἀποκρύφοις. Ὁ δὲ μακάριος Σαβιτιανὸς ὁ μάρτυς τοῦ Χριστοῦ, ἠὺχαρίσται τῷ Κυρίῳ λέγων· Κύριε ὁ Θεὸς μου, λαβὲ τὸ πνεῦμά μου ἀπ' ἐμοῦ. Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἀφῆκεν ἐν εἰρήνῃ τὸ πνεῦμα· οὐτινος τὸ σῶμα ἐκέλευσεν εἰς φρέαρ ρι- φῆναι. Τῷ αὐτῷ οὖν καιρῷ ἐλθὼν τις Κόρδιος τοῦνομα πρεσβύτερος, νυκτὸς ἀνελλετο τὸ σῶμα ἐκ τοῦ φρέατος, καὶ συνήρμωσεν αὐτὸ μετὰ τῆς ἁγίας Χρυσῆς ὑπὸ μίαν ἡμέραν πρὸ πέντε Καλανδῶν Φεβρουα- ρίων, χάριτι, καὶ οἰκτιρμοῖς καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ σὺν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δόξα, κράτος, τιμὴ καὶ προσκύνησις νῦν καὶ ἀεὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων (45).

VETERUM TESTIMONIA

DE

S. HIPPOLYTO EPISCOPO ET MARTYRE.

I.

S. Anatolius Laodicensis episcopus in præfat. ad Canonem Paschalem, apud Ægidium Bucherium De doctr. temp., pag. 439.

Nam et in veteribus exemplaribus, id est Hebræis B nostri, Hebræorum et Græcorum librorum peritis- et Græcis voluminibus, non tantum lunæ cursum, simi (Isidorum, et Hieronymum, et Clementem di- sed etiam solis non solum gressus, sed et singula co), licet dissimilia mensium principia pro diversi- ac minutissima horarum momenta, quæ in suo tem- tate linguæ senserint; tamen ad unam eandemque pore, cum ratio poposcerit, proferemus, invenimus Paschæ certissimam rationem, die et luna et tem- computata. E quibus Hippolytus XVI annorum cir- pore convenientibus, summa veneratione Dominicæ culum quibusdam ignotis lunæ cursibus composuit. Resurrectionis, consenserunt. Sed et Origenes om- Alii XXV, alii XXX, nonnulli LXXXXIV annorum cir- nium eruditissimus, et calculi componendi perspi- culum computantes, nunquam ad veram Paschæ cacissimus (quippe qui et χαλκευτής vocatus), li- computandi rationem pervenerunt. Verum majores bellum de Pascha luculentissime edidit.

II.

Eusebius, Hist. eccl. lib. VI, cap. 20, interprete H. Valesio.

Ἦμαζον δὲ κατὰ τοῦτο πλείους λόγοι καὶ ἐκκλη- Eadem tempestate multi ecclesiastici viri doctrina sasτικὸν ἄνδρες· ὧν καὶ ἐπιστολαί, ἃς πρὸς ἀλ- excellentes florebant: quorum epistolas quas ad so- λήλους διαχάρων, ἐτι νῦν σωζομένας εὐρεῖν εὐπο- vicissim scripserunt, hactenus asservatas facile est C reperire. Exstant enim nostra quoque ætate in bi- ρον. Αἱ καὶ εἰς ἡμᾶς ἐφυλάχθησαν ἐν τῇ κατὰ τὴν βιβλιοθήκῃ, πρὸς τοῦ τῆνικαδὲ τὴν αὐτόθι διέ- bibliotheca Æliæ urbis, ab Alexandro Ecclesiæ illius bopτος Ἐκκλησίαν Ἀλεξάνδρου ἐπισκυσασθειση. . . . Inter hos fuit Beryllus Bo- τούτων Βήρυλλος σὺν ἐπιστολαῖς καὶ συγγράμμασι, streorum in Arabia episcopus, qui præter episto- δαφόρους φιλοκαλλὰς καταλέλοιπεν. Ἐπίσκοπος δ' las et lucubrations, varia quoque elegantis in-

INTERPRETATIO RUFINI.

Florebant autem per idem tempus (regnante Geta, Macrino, etc.) plurimi disertissimi in Ecclesiis viri, quarum epistolas quas ad se invicem dabant, reperimus in Hierosolymorum bibliotheca, ad nos usque servata, quam construxerat vir eruditissimus de quo superius memoravimus, Alexander loci ipsius episcopus. . . . Erat inter cæteros et Beryllus scriptorum præcipuus, qui et ipse diversa opuscula dereliquit. Episcopus fuit hic apud Bostram, Arabiæ urbem maximam. Erat nihilominus et Hippolytus, qui et ipse aliquanta scripta dereliquit, episcopus.

(44) In cod. mss. S. Maximini ap. Trevir. legitur sub die v Kal. Sept., eamque lectionem in sequenti versione retinimus, quamvis in dissertatione probabilem causam afferamus legendi a. d. v Kal. Febr., ut in contextu Græco. breviatio Septembris fraudi librariis fuit, unde alii mensem *Januarium*, alii *Februarium* substituerunt: omnes tamen diem

servarunt v Kal.

(45) Doxologia sequioris ævi a Græcis librariis huc invecta: *Gratia et miserationibus, et humanitate Domini nostri Jesu Christi, quocum Patri, cum S. Spiritu gloria, potentia, honor et adoratio nunc et semper in sæcula sæculorum.* Priorem formulam exhibet Latinus interpres.

genii monumenta dereliquit. Similiter et Hippolytus, A οὗτος ἦν τῶν κατὰ Βόστραν Ἀράβων. Ὡσαύτως δὲ καὶ Ἰππολύτος, ἐτέρας που (1) καὶ αὐτὸς προεστὴς Ἐκκλησίας.

Idem ibid., lib. vi, cap. 22.

Eodem tempore et Hippolytus inter plurima alia ingenii sui monumenta, librum de Pascha composuit: in quo temporum seriem describens, et canonem quemdam paschalem per sexdecim annorum circulum exhibens, anno primo imperatoris Alexandri computationem temporum circumscribit. Ex reliquis autem illius scriptis hæc sunt, quæ ad notitiam nostram pervenerunt: In opus sex dierum; in ea quæ post sex dies consecuta sunt; adversus Marcionem; in Canticum canticorum; in capita quædam Ezechielis; de Pascha; adversus omnes hæreses. Sed et alia plurima apud alios asservata licet reperire †.

Τότε δὴτα καὶ Ἰππολύτος συντάττων μετὰ πλείστον ἄλλων ὑπομνημάτων, καὶ τὸ περὶ τοῦ Πάσχα πεποίηται σύγγραμμα· ἐν ᾧ τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος, καὶ τινὰ κανόνα ἐκκαίδεκαετηρίδος περὶ τοῦ Πάσχα (2) προθεὶς ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος παντοκράτορος Ἀλεξάνδρου τοὺς χρόνους περιγράφει. Τῶν δὲ λοιπῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων τὰ εἰς ἡμᾶς ἐλθόντα ἐστὶ τὰδε· Εἰς τὴν ἑξαήμερον· εἰς τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον· πρὸς Μαρκίωνα· εἰς τὸ Ἄσμα· εἰς μέρη τοῦ Ἰεζεκιήλ· περὶ τοῦ Πάσχα· πρὸς ἀπάσας τὰς αἱρέσεις· πλείστα τε ἄλλα καὶ παρὰ πολλοῖς ἀνεύροι σωζόμενα.

Idem in Chronico ad annum MCCCXIII.

Geminianus presbyter Antiochenus, et Hippolytus, et Beryllus episcopus Arabiæ Bostrenus, clari scriptores habentur.

III.

S. Hieronymus lib. De viris illustr. cap. 61, cum vetere interprete Græco.

Hippolytus cujusdam Ecclesiæ episcopus (nomen B quippe urbis scire non potui), rationem Paschæ temporumque canones scripsit usque ad primum annum Alexandri imperatoris, et sexdecim annorum circulum, quem Græci ἐκκαίδεκαετηρίδα vocant, reperit; et Eusebio qui super eodem Pascha, canonem, decem et novem annorum circulum, id est, ἐννεακαίδεκαετηρίδα composuit, occasionem dedit. Scripsit nonnullos in Scripturas commentarios, e quibus hos reperi: in hexaemeron, et in Exodum, in Canticum canticorum, in Genesin, et in Zachariam: de Psalmis, et in Esaiam, de Daniele, de Apocalypsi, de Proverbiis, de Ecclesiaste, de Saul et Pythonissa, de Antichristo, de Resurrectione, contra Marcionem, de Pascha: adversus omnes hæreses, et προσομιλίαν de laude Domini Salvatoris, in qua præsentem Origene se loqui in ecclesia significat. In hujus æmulationem Ambrosius, quem de Marcionis hæresi ad veram fidem correctum diximus, cohortatus est Origenem in Scripturas commentarios scribere, præbens ei septem et eo am-

Ἰππολύτος, οὐκ οἶδα ποίας Ἐκκλησίας ἐπίσκοπος, ἢ τίνος πόλεως, τὴν προσηγορίαν μαθεῖν οὐκ ἐδυνήθη, συνέγραψε λόγον τοῦ Πάσχα, καὶ τοῖς χρονικοῦς κανόνας ἕως πρώτου ἔνιαυτοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ βασιλέως, δεκαεὶ λέγω δὴ ἔνιαυτῶν κύκλον, ἐν οἷς λεγόμενοι Γραικοὶ ἐκκαίδεκαετηρίδα καλοῦσιν, Εὐσεβίῳ τῷ περὶ αὐτοῦ τοῦ Πάσχα ἐννεακαίδεκαετηρίδα συντάξαντι πρόβασιν παρεσχηγῶς. Ἐγραψεν εἰς τὰς θείας Γραφὰς ὑπομνήματα, ἀφ' ὧν τὰδε εὑρον· εἰς τὴν ἑξαήμερον, εἰς τὴν Ἐξοδον, εἰς τὰ Ἄσματα τῶν φασμάτων, εἰς τὴν Γένεσιν, εἰς Ζαχαρίαν, περὶ Γαλμῶν, εἰς Ἡσαίαν, περὶ Δανιήλ, περὶ Ἀποκαλύψεως, περὶ Παροιμιῶν, περὶ Ἐκκλησιαστοῦ, περὶ Σαὺλ καὶ Πύθωνος, περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, περὶ Ἀναστάσεως, κατὰ Μαρκίωνα, περὶ τοῦ Πάσχα, κατὰ πασῶν τῶν αἱρέσεων, προσομιλίαν (3) περὶ τῶν ἐπαίνων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν οἷς παρόντος Ὀριγένους ἑαυτὸν ὠμιληκέναι κατὰ μίμησιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δηλοῖ (4). Ἀμβρόσιος, ὄντινα ἀπὸ τῆς πλάνης Μαρκίωνος εἰς τὴν ἀληθινὴν πίστιν ἐπιστρέψαι προελεῖται, προετρέψατο Ὀριγένει τὰς

† INTERPRETATIO RUFINI.

In illis diebus Hippolytus de quo ante memoravimus, inter cætera scripta sua libellum de Pascha scriptum edidit: in quo cum descriptionem quamdam faceret de sexdecim annorum circulo, qui in Paschæ ratione observari solet, nescio quam supputationem secutus, universa tempora intra primum Alexandri imperatoris annum concludit. Sed et alii ejus libelli pervenerunt ad nos, id est in hexaemeron, et ea quæ post hexaemeron scripta sunt, et contra Marcionem, et in Canticum canticorum, et in partem quamdam Ezechielis prophetæ, et contra omnes hæreses. Sed et alia apud alios opuscula ejus inveniri certum est.

(1) Rufinus ἐτέρας retulit ad φιλοκαλίας, non ad ἐκκλησίας, ut rectius fecit Hieronymus, cujus locum ex *Catalogo scriptorum eccl.* habes infra. Pro ἐκκλησίας alii legunt παροικίας, ut Joan. Langus ad Nicephori v, 15, qui verbis Eusebii addit Hippolytum Πόρτου Ῥώμης fuisse episcopum; quod Eusebius et Hieronymus igno. runt, et qui Hieronymi insistent vestigiis juniores Latini etiam infimæ ætatis, ut Vincentius Bellovacensis lib. xii *Speculi historialis* c. 30.

(2) In cod. Medic. legitur προθεὶς, male, ut opinor. VALES.

(3) Ita legendum (cum Græco interprete) pro πρὸς ὁμιλιῶν, vel ut alii περὶ ὁμιλιῶν. FABRICIUS.

(4) Sophronius, sive quisquis fuit interpres Græcus recentior, vitiosam secutus est interpunctionem, quæ etiam in pluribus Hieronymi editionibus exstat, præsentem Origene se loqui in Ecclesia significat in hujus æmulationem. FABRIC.

θείας ὀπονηματίσαι Γραφάς, παρεσχηκῶς αὐτῷ A plus notarios, eorumque expensas, et librorumque
ἐπὶ καὶ πλείους νοταρίους, καὶ τὰς τούτων δαπά-
νας, καὶ καλλιγράφους τὸν Ἰσον ἀριθμὸν, καὶ ὅπερ
ἴσθι μείζον, ἀνωποίστω σπουδῇ ἐκάστοτε ἔργον παρ'
αὐτοῦ ἀπαυτῶν. Διὸ ἐν μιᾷ ἐπιστολῇ ἐργοδιώκτην αὐτὸν Ὀριγένησ καλεῖ.

IV.

Andreas Cæsariensis in Apocalyps. xiii, 1, pag. 70.

Τινὲς μὲν τὸ θηρίον τοῦτο δευτερεύουσάν τινα δύ-
ναμιν τοῦ Σατανᾶ, τῶν λοιπῶν δαιμόνων ἀρχουσαν,
ἐξεληήφασι· τὸ δὲ μετ' αὐτὸ ἐκ τῆς γῆς ἀνιόν, τὸν
Ἀντίχριστον. Τοὺς δὲ ἀγίοις, Μεθοδίῳ καὶ Ἰππο-
λύτῳ καὶ ἑτέροις, εἰς [αὐτὸν] τὸν Ἀντίχριστον τὸ
παρὸν θηρίον ἐξεληήφεται· ἐκ τῆς πολυταράχου τοῦ
βίου τούτου θαλάσσης καὶ πολυκύμονος ἐξερχόμε-
νον. Τὰ δὲ δέκα κέρατα σὺν τοῖς διαδήμασι, καὶ
αἱ ἐπὶ κεφαλαίαι, τὴν τε τοῦ διαβόλου πρὸς αὐτὸν B
[τὸν Ἀντίχριστον] ἔκωσιν αἰνίττεται (ταῦτα γὰρ
[καὶ] αὐτῷ προσόντα ἀνωτέρω ἠρμήνευται), τὴν τε
εἰς δέκα τῆς γῆτιν βασιλείαν ἐπ' ἐσχάτων διαίρεσιν,
καὶ τὴν τῷ κόσμῳ τούτῳ σύστοιχον ἑβδοματικὴν βα-
σιλείαν, ἐπὶ μὲν ἡμέραις ἐκμετρομένην, ἐπὶ δὲ
διαδοχαῖς διαιρουμένην, ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς ῥηθήσεται.
spatio dimensum, et in septem rursus successiones
cabitur.

Idem in Apocalyps. xiii, 18, pag. 75.

Καὶ τὴν μὲν ἀκριβείαν τῆς ψήφου, ὡς καὶ τὰ
λοιπὰ τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, ὁ χρόνος ἀποκα-
λύψει καὶ ἡ πείρα τοῖς νήφουσιν. Εἰ γὰρ ἔδει, καθὼς
φασὶ τινες τῶν διδασκάλων, σαφῶς γνωσθῆναι τὸ
τοιούτου ἔνομα, ὁ θεοσεβόμενος ἂν αὐτὸ ἀπεκάλυψεν.
Ἄλλὰ οὐκ εὐδόκησεν ἡ θεοὶ χάρις ἐν θεῖᾳ βίβλῳ τῷ C
τοῦ λυμῆνους ἔνομα γραφῆναι. Ὡς ἐν γυμνασίᾳ τε
λόγῳ, πολλὰ ἔστιν εὐρεῖν, κατὰ τὸν μακάριον Ἰπ-
πολύτῳ καὶ ἑτέροις, ὀνόματα τὸν ἀριθμὸν τοῦτον
περιέχοντα, προσηγορικά τε καὶ κύρια. Κύρια μὲν,
ὄν Λαμπέτης, Τειτάν, ἐκ τοῦ τείνω, καθ' Ἰππολύ-
τον· Λατεῖνος, ὁμοίως [διὰ διφθόγγου·] Βενέδικτος·
ὅπερ ἔρμηνεύεται εὐλογημένος ἢ εὐλογητός· κατὰ
μίμησιν τυχὸν τοῦ ἀληθῶς εὐλογημένου Χριστοῦ τοῦ
θεοῦ ἡμῶν. Προσηγορικά δὲ, Κακὸς ὁδηγός, Παλαι-
δάσκανος, Ἀληθῶς βλαβερός, Ἄμυνος ἀδικος· οἷς ἐκ
τῶν ἐναντιουμένων τῇ πλάνῃ ἐπικληθήσεται, τὴν οἰ-
κείαν δόξαν ἐν αἰσχρῇ τιθέμενος.

invidus; ἄμυνος ἀδικος, agnus iniquus; quibus ab illis
lius aversantur; siquidem is gloriam suam in flagitiis probro dignis constituet vel maxime.

Idem in Apocalyps. xvii, 10, pag. 101.

Τοὺς δὲ ἀπὸ τῶν ἐπὶ βασιλείων πεσόντας πέντε D
βασιλεῖς, ὁ μακάριος Ἰππολύτος αἰῶνας τούτους
ἐξελαβεν· ὧν τοὺς μὲν πέντε, παρωχημένα, τὸν δὲ
ἕκτον, ἐστάναι· ἐν ᾧ ταῦτα ἐώρακεν ὁ Ἀπόστο-
λος· τὸν δὲ ἑβδόμον, τὸν μετὰ τὰς ἑπτὰ, μήπω μὲν
ἐληλυθέναι, ἐρχόμενον δὲ, ὀλίγον δεῖ μείναι. Καὶ
ταῦτα μὲν οὕτως [ἐκεῖνος]· εἰ δὲ, ὡς φησὶν ὁ [μακά-
ριος] Εἰρηναῖος, ὡς περὶ ἐπὶ ἡμέραις δεδημιουργη-
ται, οὕτω καὶ ἐπὶ οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ ἀγγελοῖς τῶν
λοιπῶν προὔχοντες, καὶ ἡμῶν λεγόντων εὐπαράδεχ-
των τοῖς ἀκούουσι φαίνεται τὸ κα' ἐπὶ βασιλείας

Quidam per hanc bestiam accipiunt virtutem
quamdam viribus et nequitia Satana inferiorum,
cæteris autem dæmonibus utroque genere eminenti-
orem: per bestiam vero quæ paulo post e terra
emergit, Antichristum ipsum. At sanctus Methodius
et Hippolytus, et alii veteres, de ipso Antichristo
præsentem locum interpretati sunt; ut qui ex tur-
bulento plurimumque undoso vitæ hujus mari egres-
surus sit. Per decem autem cornua totidem diade-
matis exornata, et septem capita, familiaritatem
illam denotari volunt, quæ inter ipsum et diabolum
intercedet (nam hæc illi affore jam ante quoque
indicatum est), regniq; terreni in decem partes
sectionem; et regnum præterea septenarium mundi
hujus cursui conformatum, septem quidem dierum
distributum; prout in sequentibus latius id expli-

Accuratam calculi notitiam, ut reliqua itidem
quæ de Antichristo scripta exstant, tempus et expe-
rientia viris prudentibus et sobriis manifestabit.
Nam si in exquisita nominis hujus cognitione ma-
gnum aliquod operæ pretium situm esset, ille uti-
que qui visionem impressit, ut veteres recte admo-
nent, evangelistæ illud patefecisset. Verum divinæ
gratiæ aliud, quam corruptoris perditique hominis
nomen, divino huic libro inserere visum fuit. Ve-
rumtamen per modum exercitationis multa secun-
dum B. Hippolytum et alios confingi possunt no-
mina; quæ numerum illum complectantur, cum
propria, tum etiam appellativa, idque in omni pro-
prium lingua. Proprium, exempli causa, Græce
sit Λαμπέτης, Latine *Benedictus*, Persice *Sarmnæus*.
Similis in cæteris linguis efformatio fiat. Appella-
tivo vero, ut κακὸς ὁδηγός, *dux improbus*; ἀληθῶς
βλαβερός, *vere noxius*; πάλαι βάσκανος, *jam olim*
præcipue appellabitur Antichristus, qui errores il-

Beatus Hippolytus per hosce reges quinque qui e
septem ceciderunt, sæcula accepit: e quibus quin-
que jam præterierunt; sextum, in quo Apostolus
hæc vidit, adhuc decurrit; septimum autem, ut ille
opinatur, post elapsa sex annorum millia tandem
se prodet; ubi autem sese prodiderit, parum dura-
bit. Et hæc quidem ad eum modum ille. Forsan,
ut B. Irenei sententia, septem conditi sunt dies, et
septem cæli, et septem angeli cæteris præstantio-
res; ita jam inde ab exordio usque ad sæculi finem
septem regna cæteris celebriora citra absurditatem

statuere licebit; e quibus quinque jam tum conciderant: sextum, cum Apocalypsis cernebatur, adhuc consistebat, et quidem in antiqua Roma: septimum porro per id tempus necdum advenerat: novæ Romæ imperium.

Α εἶναι τὰς ἀπ' ἀρχῆς μέχρι [τοῦ] νῦν περιβοήτους· ὧν τὰς μὲν πέντε ἤδη πεπτωκέναι· τὴν δὲ ἕκτην, ἐφ' ἧς ὠράθη ἡ 'Αποκάλυψις, ἐστάναι ταύτην ἐν τῇ παλαιᾷ 'Ρώμῃ· τὴν δὲ ἐβδόμην μῆπω ἐληλυθῆναι, τὴν ἐν τῇ νῆα ['Ρώμῃ].

V.

Cyrillus Scythopolitanus in Vita S. Euthymii abbatis; in Analectis Græcis edit. a monachis BB., pag. 82.

Obitus autem ejus (Euthymii) accidit vigesima mensis Januarii, undecima indictione, a creatione mundi, a quo solis cursus temporis mensura esse incœpit, anno quinquies millesimo nongentesimo sexagesimo quinto; a Dei Verbi ex Virgine humanæ naturæ assumptione et secundum carnem generatione, anno quadringentesimo sexagesimo quinto, secundum descripta tempora a sanctis Patribus Hippolyto antiquo et apostolis noto, Epiphanio Cypriota, et Herone philosopho et confessore.

Ἡ δὲ τελείωσις αὐτοῦ γέγονε κατὰ τὴν εἰκόδα τοῦ 'Ιανουαρίου· μῆνός τῆς ἐνδεκάτης Ἰνδίκτου, ἀπὸ μὲν κτίσεως κόσμου ἀφ' οὗπερ χρόνος ἤρξατο τῆ τοῦ ἡλίου φορᾶ μετρεῖσθαι, ἔτους πέμπτου ἐξηκοστοῦ ἐνακοσιοστοῦ πενταχιχλιοστοῦ· ἀπὸ δὲ τῆς Θεοῦ Λόγου ἐκ Παρθένου ἐνανθρωπήσεως καὶ κατὰ σάρκα γεννήσεως, ἔτους πέμπτου ἐξηκοστοῦ τετρακοσιοστοῦ κατὰ τοὺς συγγραφέντας χρόνους ὑπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων 'Ιππολύτου τοῦ παλαιοῦ καὶ γνωρίμου τῶν ἀποστόλων, καὶ 'Επιφανίου τοῦ Κυπριώτου, καὶ Ἡρωνος τοῦ φιλοσόφου καὶ ὁμολογητοῦ.

VI.

Leontius Byzantinus πράξει sive lectione III, De sectis, pag. 430.

Temporibus illis quæ a Christi nativitate usque ad imperium Constantini numerantur, hi doctores et Patres exstiterunt: Ignatius ille theophorus, Irenæus, Justinus philosophus et martyr, Clemens et Hippolytus episcopi Romani, Dionysius Areopagita, Methodius Patarensis episcopus, Gregorius miraculorum effector, Petrus Alexandrinus episcopus et martyr.

Ἐγένοντο δὲ ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου διδάσκαλοι καὶ Πατέρες οἷοι· Ἰγνατίος ὁ θεοφόρος, Ἐιρηναῖος, Ἰουστίνος φιλόσοφος καὶ μάρτυς, Κλήμης καὶ Ἰππόλυτος ἐπίσκοποι 'Ρώμης, Διονύσιος ὁ 'Αρεοπαγίτης, Μεθόδιος ἐπίσκοπος Πατάρων, Γρηγόριος ὁ θαυματουργός, Πέτρος ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐπίσκοπος καὶ μάρτυς.

VII.

S. Isidorus Hispalensis lib. VI Originum, cap. 16, pag. 77.

Paschalem Cyclum Hippolytus episcopus temporibus Alexandri imperatoris primus conscripsit. Post quem probatissimi auctores Eusebius Cæsariensis, Theophilus Alexandrinus, Prosper quoque natione Aquitanus atque Victorinus amplificatis ejusdem festivitatis rationibus multiplices circulos

ediderunt: cujus quidem rationem beatissimus Cyrillus Alexandrinæ urbis episcopus in xcvi annos per quinque decem novies calculans, quoto Kalendas vel luna debeat paschalis solemnitas celebrari, summa brevitate notavit.

VIII.

S. Germanus archiepiscopus CP., in Μυστικῇ Θεωρίᾳ, Auctar. Ducemani tom. II, pag. 148.

Id et Hippolytus e Roma et S. Cyrillus affirmant in libris suis de Antichristo, anno sexies millesimo quingentesimo futurum (Christi) adventum.

Τοῦτο καὶ Ἰππόλυτος 'Ρώμης καὶ ὁ ἅγιος Κύριλλος λέγουσιν ἐν ταῖς περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου λόγοις αὐτῶν, ἐν τῷ ἐξαχιχλιοστῷ πεντακοσιοστῷ ἔτει τὴν μέλλουσαν παρουσίαν εἶσεσθαι.

IX.

S. Joannes Damascenus in Sacr. Parallel., t. II, pag. 781 edit. Lequien.

S. Hippolyti episcopi Romæ, de Christo et Antichristo.

Sed his ad Dei gloriam in antecessum dictis, etc., usque ad, Libero circuire.

'Ιππολύτου ἐπισκόπου 'Ρώμης, περὶ Χριστοῦ καὶ τοῦ Ἀντιχρίστου.

(5) Ἀλλὰ τούτων ἐν προοιμίῳ εἰς δόξαν Θεοῦ εἰρημένων, κ. τ. λ., πομπεύειν τῷ Διονύσιῳ.

X.

S. Nicephorus CP. in Chronogr. pag. 401, edit. Paris., 319 Venet., interprete Anastasio Bibl. in eccl. Hist.

Sub hujus (Severi) imperio Leonides pater Originis martyrizatus est, et Hippolytus Romanus scriptor florebat, atque Gregorius miraculorum effector, et Clemens Alexandrinus.

Ἐπὶ τούτου (Σευήρου) βασιλείας Λεονίδης ὁ πατὴρ Ὀριγένους ἐμαρτύρησεν, καὶ Ἰππόλυτος ὁ 'Ρωμαῖος συγγραφεὺς ἤκμαζε, καὶ Γρηγόριος ὁ θαυματουργός καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς.

(5) Excerpta sunt ex genuino Hippolyti opere de Antichristo, capp. 5 et 49, ubi sub finem illa occur-

runt, πομπεύειν τῷ Διονύσιῳ, ex lib. II Machab. vi, 7, descripta.

XI.

S. Ado Viennensis in Chronico, ad ann. 220.

Hippolytus episcopus multorum conditor opusculorum, temporum Canonem conscripsit, et huc usque (ad Alexandri Severi tempora) perduxit.

XII.

Photius Biblioth., cod. cxxi.

Ἀνεγκώσθη βιβλιόδιον Ἰππολύτου. Μαθητῆς δὲ Ἀ
Εἰρηναίου ὁ Ἰππόλυτος. Ἦν δὲ τὸ σύνταγμα κατὰ
αἰρέσεων λβ', ἀρχὴν ποιούμενον Δοσιθεαυούς, καὶ μέ-
χρι Νοητοῦ καὶ Νοητιανῶν διαλαμβανόμενον. Ταύτας
δὲ φησὶν ἐλέγχους ὑποβληθῆναι, ὁμιλοῦντος Εἰρη-
ναίου, ὧν καὶ σύνοψιν ὁ Ἰππόλυτος ποιούμενος τόδε
τὸ βιβλίον φησὶν συντεταχέναι. Τὴν δὲ φράσιν σαφῆς
ἐστὶ καὶ ὑπόσεμνος, καὶ ἀπέριττος, εἰ καὶ πρὸς τὸν
Ἄττικόν (6) οὐκ ἐπιστρέφεται λόγον. Λέγει δὲ Ἐλλα
δὴ τινα τῆς ἀκριβείας λειπόμενα, καὶ ὅτι ἡ πρὸς
Ἑβραίου Ἐπιστολὴ οὐκ ἐστὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου.
Λέγεται δὲ καὶ οὗτος προσομιλεῖν τῷ λαῷ κατὰ μι-
μησιν Ὀριγένους, (7) οὗ καὶ συνήθης μάλιστα καὶ
ἐραστῆς τῶν λόγων ὑπῆρχεν, ὡς καὶ προτρέψασθαι
αὐτὸν τὴν θεῖαν ὑπομνηματίσαι Γραφὴν, ἐγκαταστή-
σας αὐτῷ καὶ ὑπογραφῆς ἐπὶ ταχυγράφους, καὶ
ἑτέρους τοσοῦτους γράφοντας εἰς κάλλος, ὧν ἦν καὶ τῆς
δαπάνης αὐτὸς χορηγός· καὶ ταῦτα ὑπηρετούμενος
αὐτῷ, ἀπαιτεῖν αὐτὸν ἀπαραιτήτως τὸ ἔργον, ἐξ οὗ
καὶ ἐργοδιώκτην ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν παρὰ Ὀρι-
γένους κληθῆναι. Πλεῖστα δὲ καὶ οὗτος (8) λέγεται συγγεγραφέναι.

Idem ibid. cod. ccii.

Ἀνεγκώσθη Ἰππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος
ἔρμηνεία εἰς τὸν Δανιήλ. Κατὰ λέξιν μὲν οὐ ποιεῖται
τὴν ἀνάπτυξιν, πλὴν τὸν νοῦν γε, ὡς ἔπος εἰπεῖν, οὐ
παρατρέχει. Πολλὰ μέντοι ἀρχαιοτρόπως, καὶ οὐκ εἰς
τὸ ὑστερον διηκριβωμένα καταλέγει· ἀλλ' ἐκαίνων οὐκ
ἂν εἴη δίκαιος λόγον ὑπέχειν. Τοὺς γὰρ ἀρχὴν θεωρίας
καταβαλλομένους, οὗ [χρητ] δίκας ἀπαιτεῖν τῶν παρ-
ειμένων, ἀλλ' ἀγαπᾶν μάλιστα αὐτῆς τε τῆς ἐπιβο-
λῆς, καὶ ἐφ' ὅσον ἂν καταλήψεως τῶν διασκοποῦμέ-
νων προχωροῖη. Τὸ δὲ τὴν τοῦ Ἀντιχρίστου παρου-
σίαν, καθ' ἣν καὶ ἡ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου τοῦδε συν-
τέλεια ἴσταται, μηδὲ τοῖς μαθηταῖς δεομένοις τοῦ Σω-
τήρος ἀποκαλύψαντος· εἶτα αὐτὸν ταύτην πεντακο-
σίαις ἔτεσιν ἀπὸ Χριστοῦ ὑπαχθέντα περιγράψασθαι,
ὡσανεὶ τῶν ἀπὸ πρώτης τοῦ κόσμου καταβολῆς ἑξα-
κιχλίων ἐτῶν συντελουμένων, καὶ τὴν διάλυσιν αὐ-
τοῦ ἐφεστάναι· τοῦτο καὶ θερμότερας ἂν εἴη τοῦ
προσῆκοντος γνώμης, καὶ ἡ ἀπόφασις ἀνθρωπίνης
ἀγνοίας, ἀλλ' οὐκ ἐπιπνοίας τῆς ἀνωθεν διελέγχει.
Ἡ φράσις αὐτοῦ, τὸ σαφές ὅτι μάλιστα οικειομένη,
πρέποι ἂν ἐρμηνεῖα, εἰ καὶ τοὺς Ἄττικους (9) οὕτι
μᾶλα θεσμούς δισωπεῖται.

Συνανεγκώσθη αὐτοῦ καὶ ἕτερος λόγος περὶ Χρι-

(6) Ex hoc loco apparet, apud Photium mox infra cod. ccii, in fine, non esse legendum οὕτι μᾶλα, sed : τοὺς Ἄττικους ὅντι μᾶλα θεσμούς δισωπεῖται· nisi quis et hic legat ἀποστρέφεται pro ἐπιστρέφεται, quod neutiquam probō, nullo codice ms. suffragante. FABRIC.

(7) Quæ sequuntur, licet similia ex male intel-

Lectus est Hippolyti libellus, qui Irenæi discipu-
lus fuit. Est hoc volumen adversus hæreses duas
et triginta, faciens initium a Dositheanis, et in
Noetano ac Noetianis desinens. Harum ait confuta-
tionem se suscepisse ex sermonibus Irenæi, quo-
rum compendium hoc se libro complexum refert.
Dictio perspicua et nonnihil gravis, nec abundans,
licet Atticismi rationes non adeo curat. Habet etiam
tum alia minus accurata, tum quod Paulum Episto-
læ ad Hebræos auctorem esse negat. Dicitur et ho-
milias ad populum habuisse Origenis imitatione,
cujus et familiaris maxime et studiorum amator
exstitit; ita ut et ad sacras litteras commentariis
illustrandas eum provocaverit, et septem ipsi tachy-
graphos totidemque calligraphos constituerit, et
sumptuum etiam qui ad hos requirerentur fuerit
elargitor. Hæcque cum ipsi præberet, sine dilatione
opus ursit; unde et *impulsorem* eum suum aliqua
in epistola sua Origenes appellat. Sed et ipse plu-
rima scripsisse traditur.

Idem ibid. cod. ccii.

Lecta est Hippolyti episcopi ac martyris inter-
pretatio Danielis, quem etsi ad verbum non expli-
cat, sententiam tamen, ut ita dicam, non prætercur-
rit. Multa porro veteri more, non ut postea fuere
accuratius excussa, persequitur. Quanquam eorum
posci rationem, æquum non est. Neque enim fas ab
iis qui fundamenta rei alicujus considerandæ po-
suerint, rationem repetere eorum quæ præteriere :
sed favere potius conatui ipsi, quantulumcunque
in rerum contemplandarum comprehensione pro-
cesserint. Antichristi vero adventum, cui etiam
aspectabilis hujus mundi consummatio jungitur,
cum ne discipulis quidem rogantibus manifestave-
rit Salvator, ab Hippolyto deinde ad quingentos a
Christo annos adduci ac circumscribi, quasi a prima
mundi constitutione sex millibus annorum tum
exactis ejus dissolutio instaret, hoc calidioris qui-
dem quam decebat, animi est; atque coæseveratio
hæc humanam ignorantiam potius quam coelestem
inspirationem arguit. Genus ejus dicendi clarum in
primis ac perspicuum, interpretationique congruens,
licet nec Atticas leges valde repudiat.

Lectus ejusdem simul et alius liber de Christo et

lectis Eusebii vi, 25, verbis habet etiam Syncellus, p. 358, Ambrosio Alexandrino Origenis ἐργοδιώκτη competunt, non Hippolyto, ut a multis viris doctis jam animadversum. Confer Hieronymi locum supra num. 3, et infra num. 14. FABRIC.

(8) Hippolytus nimirum.

(9) Schott. ὅτι.

Antichristo, in quo eadem dicendi forma servata, et A
sensuum simplicitas ac vetustas. στοῦ καὶ Ἀντιχρίστου, ἐν ᾧ ἦτε αὐτῆ τῶν λόγων
ἰδέα διαπρέπει, καὶ τὸ τῶν νοημάτων ἀπλούστερόν τε
καὶ ἀρχαιότερον.

XIII.

Suidas in Lexico.

Hippolytus. Hic scripsit in prophetias Danielis
commentarium, et in proverbialia Salomonis.

Ἰππόλυτος. Οὗτος ἔγραψεν εἰς τὰς ὁράσεις τοῦ
Δανιὴλ ὑπόμνημα, καὶ εἰς τὰς Παροιμίας Σολομῶ-
τος.

XIV.

Georgius Syncellus in Chronogr., ad ann. 215, pag. 358.

Hippolytus sacer philosophus, Portus Romani epi-
scopus, Christiana philosophia præstans, pluribus
juvandæ hominum salutis conscriptis libris celebra-
batur. Editis quippe in sex dierum opus, et in ea
quæ priores sex dies illos consecuta sunt, et in
præcipuorum prophetarum, Ezechielis maxime et
Danielis, vaticinia, nec non in Cantica, et veteres pas-
sim novasque Scripturas, commentariis, speciatim
in Joannis theologi in Patmo Revelationem, in Mar-
cionem et reliquas hæreses, et annorum sexdecim
Paschalem regulam ad annum primum Alexandri
Mammææ fixo termino exposuit : et, ut verbo con-
cludam, vivis divinorum eloquiorum fluentis Ec-
clesiani irrigans, tandem martyrii corona redimitus
est. Ex ejus scriptis occasione sumpta infelix Ori-
genes libros sacræ Scripturæ quamplures (horta-
tore et sumptus necessarios notariosque septem,
aliis post alios operæ succedentibus, et viros accu-
ratoris characteris peritos, una cum puellis eadem
pingendi arte præstantibus, ex throno dictanti lar-
giter subministrante Ambrosio, et quæ ad scriben-
dum cicerent animum plena manu præbente) suis
lucubrationibus illustravit.

Ἰππόλυτος ἱερός φιλόσοφος, ἐπίσκοπος Πόρτου τοῦ
κατὰ τὴν Ῥώμην, σφόδρα διαπρεπῶς ἦνθει ἐν τῇ κα-
τὰ Χριστὸν φιλοσοφίᾳ, πελεστα ψυχοφελῆ συντά-
των ὑποπνήματα. Εἷς τε γὰρ τὴν ἑξαήμερον, καὶ εἰς
τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον, εἰς πολλὰ τε τῶν προφη-
τῶν, μάλιστα Ἰεζεκιὴλ καὶ Δανιὴλ τῶν μεγάλων, ἐπι-
μὴν εἰς τὰ Ἄσματα, καὶ εἰς ἄλλας παντοίας πα-
λαιᾶς καὶ νέας Γραφάς, ἐν οἷς καὶ εἰς τὴν ἐν Πάτμῳ
τοῦ θεολόγου Ἀποκάλυψιν, πρὸς Μαρκίωνα καὶ τὰς
λοιπὰς αἱρέσεις, καὶ τὸν ἑξκαιδέκατον (10) ἐτηρικὸν
τοῦ Πάσχα κανόνα ἐξέθετο περιγράφας εἰς τὸ πρῶτον
ἔτος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαιμίας τούτου, καὶ συντό-
μως φάναι θεοφράδης ποταμὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ ζών-
των ναμάτων γέγονεν, τὸν μαρτυρικὸν περιθέμενος
στέφανον πρὸς τῷ τέλει. Ἐκ τούτου λαβὼν ἀφορμὰς
Ἰριγένης ὁ τάλας ὑπερμερηνήματι:σεν πολλῶν τῶν
Γραφῶν, Ἀμβροσίου παρορμῶντος αὐτὸν εἰς τοῦτο,
καὶ χορηγούντος ἀναγκαίας τε χρείας ἀφθόνως καὶ
ταχυγράφους ἐπιτὰ περιστῶντος ἀμείβοντας ἀλλή-
λους ὑπαγορεύοντι καὶ καλλιγράφους τελείους, ἅμα
κόραις ἡσυχμέναις γράφειν, ἀφατὸν τε προθυμίαν
αὐτῷ παρέχοντος εἰς τὸ συντάττειν.

Idem ibid.

Hæc non proprio Marte collegimus, sed ex beati
apostoli et Portus Romani archiepiscopi, sanctique
martyris Hippolyti, et Aniani religiosissimi mona-
chi, qui cyclum xi Paschalem annorum 532 scho-
liis illustratum studiosissime digessit, et Maximi
sanctissimi monachi et præclari philosophi, con-
fessoris et magni Ecclesiæ doctoris, monumentis.

Ταῦτα οὐκ ἀφ' ἐαυτῶν συντετάχαμεν, ἀλλ' ἐκ τῶν
παραδόσεων τοῦ μακαρίου ἀποστόλου καὶ ἀρχι-
ἐπισκόπου [Πόρτου] Ῥώμης Ἰππολύτου καὶ ἱερομάρ-
τυρος, Ἀνιανοῦ τε τοῦ ὁσιωτάτου μοναχοῦ, τοῦ συν-
τάξαντος κύκλον ια' πασχοῦαλιον φιβ' ἐτῶν ἑμα-
σχολοῖς ἀκριβέσι, καὶ Μαξίμου τοῦ ἁγιωτάτου μο-
ναχοῦ καὶ φιλοσόφου μεγάλου, ὁμολογητοῦ, καὶ μεγά-
λου διδασκάλου τῆς Ἐκκλησίας.

XV.

Joannes Zonaras in Annalib. tom. I, pag. 626 edit. Paris., 468 Venet.

Sub Urbano Romano episcopo, etiam Hippolytus, D
vir sanctissimus et doctissimus, Romani Portus
episcopus floruit, qui in multa sacræ Scripturæ
commentarios conscripsit.

Τότε Οὐρβανοῦ τῆς ἐπισκοπῆς τῆς Ῥωμαίων πό-
λεως προσετώτος, καὶ Ἰππόλυτος ἦνθει, ἀνὴρ ἱερώ-
τατος καὶ σοφώτατος, ἐπίσκοπος τοῦ κατὰ Ῥώμην
Πόρτου γενόμενος, ὃς καὶ πολλὰ συγγράμματα συνε-
γράφατο, διάφορα τῆς θείας Γραφῆς ἐξηγησάμενος.

XVI.

Nicephorus Callistus Hist. eccl. lib. iv, cap. 31.

Temporibus Severi Hippolytus etiam, Portus Ro-
mani episcopus, floruit : qui eum alia plurima

Τοῖς δὲ κατὰ Σεύηρον χρόνοις, καὶ Ἰππόλυτος ὁ
Πόρτου τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος γεγονώς, ἀκμήζων

(10) Ἑξκαιδεκαετηρικόν.

ἦν. Καὶ δὴ πολλῶν ὑπομνημάτων συνετῶς αὐτῷ γε-
γραμμένων, καὶ τὸ περὶ τοῦ Πάσχα ἐκτίθεται σύγ-
γραμμα· ἐν ᾧ τῶν χρόνων ἀναγραφὴν ἐκθέμενος,
καὶ τινα κανόνα ἐκκαίδεκαετηρίδος περὶ τοῦ Πάσχα
προθεῖς, ἐπὶ τὸ πρῶτον ἔτος Ἀλεξάνδρου περιγράφει
τοὺς χρόνους. Τὰ γε μὴν αὐτοῦ συγγράμματα
ταῦτά εἰσι· Βιβλίον εἰς τὴν ἑξαήμερον· ἕτερον εἰς
τὰ μετὰ τὴν ἑξαήμερον· ἀντιβῆρητικὸς πρὸς Μαρκίωνα·
εἰς τὸ Ἄσμα τῶν ἑσμάτων· εἰς μέρος τοῦ Ἰεζε-
κίηλ· περὶ τοῦ Πάσχα· σύνταγμα πρὸς πάσας τὰς
αἰρέσεις βιωφελέστατον· περὶ τῆς παρουσίας τοῦ
Ἀντιχρίστου· περὶ ἀναστάσεως· καὶ ἄλλα πλεῖστα·
εἰς Ζαχαρίαν· περὶ Φαλμῶν· εἰς τὸν Ἡσαΐαν· εἰς
τὸν Δανιήλ· περὶ Ἀποκαλύψεως· περὶ Παραοιμιῶν·
περὶ Σαοὺλ καὶ Πύθωνος· περὶ ἐπαίνων τοῦ Κυ-
ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐν οἷς παρόντος Ὀρι-
γένους ὠμίλησε. Τινὰ δὲ τῶν συγγραμμάτων ἐπιλή-
ψιμα ἔχων, τῷ ὑπὲρ Χριστοῦ μαρτυρίῳ μετὰ ταῦ-
τα τελειωθείς, τὸν τῆς ἀγνοίας ἀπετρίψατο μῶμον.
Ἐξ ὧν φασι, καὶ Ὀριγένην ἀρχὴν ἐσχηκέναι ταῖς Β
θείαις ἐπιβάλλειν Γραφαῖς. Τοσαῦτα δὲ καὶ τὰ Ἰπ-
πολύτου.

XVII.

Auctor anonymus in Serm. de pseudoprophetis. In Append. ad tom. VIII Opp. S. Joannis Chrysostomi, pag. 79, B., noviss. edit. Paris.

Ποῦ Εὐόδιος, ἡ εὐωδία τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν
ἁγίων ἀποστόλων διάδοχος καὶ μιμητής; Ποῦ Ἰγνά-
τιος, τὸ τοῦ Θεοῦ οἰκητήριον; Ποῦ ὁ Διονύσιος, τὸ
πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ; Ποῦ Ἰππολύτος ὁ γλυκύτατος
καὶ εὐνούστατος;

Ubi est Evodius, bonus odor Ecclesiae et sancto-
rum apostolorum successor, et imitator? Ubi Igna-
tius, Dei domicilium? Ubi Dionysius, volucris caeli?
Ubi Hippolytus dulcissimus et benignissimus?

XVIII.

Auctor Catenae Patrum Graecorum in Jeremiae xvii, 11, tom. II edit. Ghislerianae, pag. 449.

(11) Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου. Οὐ μάτην ὁ προφήτης
ἀπεφώνησε τὸ βῆτόν, κ. τ. λ.

*Sancti Hippolyti. Non frustra haec locutus est
Propheta, etc.*

(11) Locus desumptus ex libro de Antichristo, cap. 55.

S. HIPPOLYTI

EPISCOPI PORTUENSIS ET MARTYRIS

QUÆ SUPERSUNT

OPERA ET FRAGMENTA

Primum a Joanne Alberto Fabricio et Andrea Gallandio collecta, nunc demum recensita, aucta et illustrata.

PARS I. -- EXEGETICA.

FRAGMENTA

EX COMMENTARIIS IN VARIOS SACRÆ SCRIPTURÆ LIBROS.

(Fabric., *Opp. Hippolyti*, t. I; Galland., *Biblioth.*, I, 477, 483; *Catena et interpr. in Octateuch.*, t. I; *Acta Martyrum Ostiensium*, passim; *Daniel secundum Septuaginta*, p. 95; Bandini, *Catalog. Bibl. Laurenti*; Mai, *Scriptorum veterum collectio nova*, t. VII; *Bibliotheca nova Patrum*, t. VII, parte II).

IN HEXAEMERON ⁽¹⁾.

Apud S. Joannem Damascenum in Sacris Parallelis, *Opp.* t. II, p. 787 (Ex Galland.)

S. Hippolyti episcopi Romæ.

Hæc porro nos oportuit edisserere, ut multorum A suspicionem adimamus. Nonnulli siquidem dicere volunt, paradysum in cœlo existere, nec esse ex rebus conditis. Quando itaque oculis nostris cernuntur fluvii qui ex ipso profluunt, quos omnes qui voluerint, etiamnum licet intueri; unusquisque igitur inferat, non in cœlis, sed vere inter res creatas plantatum illum fuisse. Atqui locus etiam est Orientis, ac prædium electionis.

Τοῦ ἁγίου Ἱππολύτου Ῥώμης.

Ταῦτα δὲ κατ' ἀνάγκην ἔχομεν διεγήσασθαι, ὅπως τὴν ὑπόνοιαν τὴν τῶν λοιπῶν ἀνέλωμεν. Τινὲς γὰρ βούλονται λέγειν, εἰς τὸν οὐρανὸν εἶναι τὸν παράδεισον, καὶ μὴ εἶναι ἐκ τῆς κτίσεως. Ὅποτε τῶν ὄρωνται οἱ ποταμοὶ ὑπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐκπορευόμενοι ἐξ αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ σήμερον ἐστὶ πάντας ἱστορεῖν τοὺς θέλοντας, ἅρα λογίζεσθαι πᾶς, ὅτι οὐκ εἰς οὐρανὸν, ἀλλ' ὄντως ἐν τῇ κτίσει πεφύτευται. Ἔστι δὲ καὶ τόπος τῆς Ἀνατολῆς, καὶ χωρίον ἐκλογῆς.

(1) *Εἰς τὴν ἑξαήμερον* scripsisse sanctus Hippolytus traditur ab Eusebio *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 22, atque inde ab Hieronymo, Syncello, Honorio, Freculfo aliisque junioribus. Sed non omnittendus locus ejusdem Hieronymi ex epistola 41, al. 65, ad

Pammachium et Oceanum: *Nuper*, inquit, *sanctus Ambrosius sic Hexaemeron Origenis compilavit, ut magis Hippolyti sententias Basilique sequeretur.* FABRIC.

IN GENESIN.

Fragmenta excerpta ex Commentario in Genesim ex lxxxviii Patribus collecto, qui exstat ms. in Bibliotheca Vindobonensi. (Apud Galland.) — Exstant etiam in Catania in Matthæum anno 1772 Lipsiæ edita cui titulus : ΣΕΙΡΑ... ΕΙΣ ΤΗΝ ΟΚΤΑΤΕΥΧΟΝ ΚΑΙ ΤΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΙΩΝ... επιμελεία Νικηφόρου Ιερομόν. ... ἐν Λειψία... ἔτει ,αψςβ. Τόμος πρῶτος.

Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρῶτὴ ἡμέρα μία. A

HIPOLYTUS : Οὐκ εἶπεν *νυχθήμερον*, ἀλλ' *ἡμέρα μία*, εἰς τὴν τοῦ φωτός προσηγορίαν. Οὐκ εἶπεν *ἡμέρα πρώτη*· εἰ γὰρ *πρῶτη ἡμέρα* εἶπεν, ἀνάγκη εἶχεν εἰπεῖν καὶ β' γινομένην. Ἄλλ' ἔδει μὴ *πρῶτην* λέγειν, ἀλλὰ *μίαν*, ἵνα διὰ τοῦ *μίαν* εἰπεῖν ταύτην δείξῃ κυκλουμένην καὶ ἑβδομάδα διατελοῦσαν, μίαν δὲ ὑπάρχουσαν.

Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος.

HIPOLYTUS : Τῆς μὲν πρῶτης ἡμέρας ἐποίησεν ὁ Θεός, ὅσα ἐποίησεν, ἐκ μὴ ὄντων. Ταῖς δὲ ἄλλαις οὐκ ἐκ μὴ ὄντων, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐποίησε τῆς πρῶτης ἡμέρας, μετέβαλεν, ὡς ἠθέλησεν.

Καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐγένετο οὕτως. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός B τὸ στερέωμα· καὶ διεχώρισεν ὁ Θεός ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος, ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος, τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. Καὶ ἐγένετο οὕτως.

HIPOLYTUS : Τῆς τοῦ ὕδατος περισσείας ἐπιπερομένης εἰς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, διὸ καὶ ἀόρατος ἦν ἡ γῆ καὶ ἀκατασκεύαστος· ἠνίκα ἠθέλησεν ὁ πάντων δεσπότης ὁρατὸν τὸ ἀόρατον ποιῆσαι, τότε τὸ τρίτον μέρος τῶν ὑδάτων πηγνυσιν ἐν μέσῳ· τὸ τρίτον δὲ εἰς τὸ ἄνω ἐχώρισεν ἀναλαμβάνων τῆς αὐτοῦ δυνάμει ἅμα τῷ στερεώματι· τὸ δὲ τρίτον εἰς τὸ κάτω κατέλιπε πρὸς χρῆσιν καὶ ἀπόλαυσιν τοῖς ἀνθρώποις. (Ἐρθα κείται ἀστερισκος. Κείται μὲν ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, οὐ φέρεται δὲ παρὰ τοῖς Ὁ.)

Καὶ ἤκουσαν τῆς φωνῆς Κυρίου τοῦ Θεοῦ περιπατοῦντες ἐν τῷ παραδείσῳ τῷ δελιδόν.

HIPOLYTUS : Μᾶλλον δὲ ἄβρας τινὲς ἐνενοῦν τῆς τοῦ Κυρίου ἐπιφοίτησιν. Εὐθύς τοίνυν ἡμαρτηκόσιν ὁ Θεός ἐπεφάνη, αἰσθησίν τε τοῦ ἁμαρτήματος ἐμποίων καὶ πρὸς μεταμέλειαν ἐκκαλούμενος.

Ῥουβὴν πρωτότοκός μου, σὺ ἰσχύς μου, καὶ ἀρχὴ τέκνων μου, σκληρὸς φέρεσθαι, καὶ σκληρὸς πύθῃς. Ἐξύδρισας ὡς ὕδωρ, μὴ ἐκΐσσης.

Ῥουβείμ (2) πρωτότοκός μου, σὺ ἰσχύς μου, καὶ κεφάλαιον λύπης μου. Περισσὸς ἄρσει καὶ περισσὸς κράτει· ἐθάμβευσας ὡς ὕδωρ, μὴ περισεύσης.

Ῥουβείμ πρωτότοκός μου καὶ ἀρχὴ ὁδύνης μου (3). Περισσὰ λαβεῖν, καὶ ἐκ περισσοῦ ὑπερέσσειας ὡς ὕδωρ, οὐκ ἔση περιωστέρος.

(2) Ῥουβείμ. Hexapla Origeniana lectiones Aquilæ et Symmachi plenas exhibent Ῥουβήν, sicut et LXX, quæ lectio cum Hebræo consonat. Pierique tamen

PATROL. GR. X.

Gen. 1, 5 : *Et fuit vespera et fuit mane dies unus.*

Non dixit *nox et dies*, sed *dies unus*, ad lucem significandam. Non dixit, *dies primus* : si enim *primus dies* dixisset, oportuisset et secundum diem factum dicere. At fas erat non *primum diem* dicere, sed *unum* ; ut *unum* dicendo, ostenderet eum in orbem redire, atque unus cum sit, hebdomadam perficere.

Gen. 1, 6 : *Et dixit Deus : Fiat firmamentum in medio aquarum.*

Primo quidem die ex non existentibus fecit Deus quæcunque fecit. At per cæteros dies non ex non existentibus, sed ex his quæ primo die fecerat, ut voluit, immutavit.

Gen. 1, 6, 7 : *Et sit discernens inter aquam et aquam. Et factum est sic. Et fecit Deus firmamentum : et divisit Deus inter aquam quæ erat sub firmamento, et inter aquam quæ supra firmamentum. Et factum est ita.*

Cum aquæ copia super facie terræ ferretur, invisibilis erat terra et *incomposita*. Omnium itaque Dominus, quod invisibile erat visibile volens reddere, tertiam aquarum partem in medio statuit ; tertiam in sublime suscipiens potentia sua separavit in firmamento : tertiam infra reliquit, ut homines illa uterentur ac fruerentur. (Hoc loco positus est asteriscus. Leguntur hæc in Hebraico, sed apud LXX interpretes non exstant.)

Gen. III, 8 : *Et audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vespem.*

Potius per auram quamdam intellexerunt Domini præsentiam. Statim itaque simul ac peccaverunt, Deus illis apparuit, sensumque indidit peccati, et ad poenitentiam eos invitavit.

Gen. XLIX, 3 : *Ruben primogenitus meus, tu fortitudo mea et principium filiorum meorum, durus ad ferendum et durus pervicax. Fecisti contumeliam sicut aqua, ne efferverescas.*

AQUILA : *Ruben primogenitus meus, tu fortitudo mea, et caput doloris mei. Præstans dignitate, præstans fortitudine ; obstupuisti ut aqua, ne excellas.*

SYMMACHUS : *Ruben primogenitus meus et principium doloris mei. Abundanter accipiendo et ex abundantanti effervesces ut aqua, non eris excellentior.*

codices, teste cl. Montfauconio, legunt Ῥουβείμ, ut hic.

(3) Ὀδύνης μου. Deest μου in Hexapla Origeniana

Erga primogenitum suum ex Ægyptio populum, A multa virtutis demonstratio facta a Deo fuit. Nam plurimis modis punita ab eo est regio Ægyptiorum. Primus ille populus ex circumcissione *fortitudo mea et principium filiorum meorum*; sicut Deus promiserat Abrahamo et semini ejus. At durus populus ille *ad ferendum*, siquidem ad obsequium Deo præstandum obduruit. *Durus et pervicax*: quandoquidem non tantum durus ad obsequium Deo præstandum, sed etiam pervicax ut manus Domino inferret. *Fecisti contumeliam*, quoniam per Dominum nostrum Jesum Christum contumelia Patrem populum affecti. Ait autem Spiritus, *ne effervesces*, consolationis causa, ne penitus effervescendo effundatur; sed spem ipsi adhuc dat salutis. Quod enim effervuit effusumque est, perit.

Gen. XLIX, 4: *Ascendisti enim super cubile patris tui.*

Primum quidem rem exponit: quod nimirum diebus ultimis populus insidias struet lecto Patris, hoc est sponsæ Ecclesiæ, eandem volens corrumpere. Quod et hodie etiamnum facit, dum insidias ipsi molitur per blasphemias.

Gen. XLIX, 5: *Simeon et Levi fratres.*

Quoniam ex Simeone scribæ, et ex Levi sacerdotes. Scribæ enim et sacerdotes perpetrarunt injustitiam, atque voluntate sua in unam sententiam conspirantes, Dominum occiderunt.

Gen. XLIX, 5: *Simeon et Levi fratres consummaverunt iniquitatem propositi sui: in consilium eorum non venit anima mea, et in congregatione eorum non contendunt viscera mea; quia in furore suo interfecerunt homines, et in cupiditate sua subnervaverunt taurum.*

Hoc ait de conspiratione, qua essent coituri adversus Dominum. Quod enim de hac coitione loquitur, manifestum est nobis, cum dicat beatus David: *Principes congregati sunt contra Dominum*¹, et quæ sequuntur. Hunc eventum prædixit Spiritus, cum ait: *Ne contendant viscera mea*: cupiens eos, si fieri possit, eripere, ne per illos malum illud futurum perliceretur. *Interfecerunt homines, et subnervaverunt taurum*. Per taurum validum, Christum innuit. Hunc subnervaverunt, quando ad lignum affixi nervos perforarunt. *In ira sua subnervaverunt taurum*. Vide dicti sententiam: *Interfecerunt homines, et subnervaverunt taurum*. Morte affecerunt sanctos, qui usque ad resurrectionis tempus mortui manent. Sed Christus, sicut vitulus subnervatus, quodammodo humi procubuit, cum mortem carnis volens subierit: at morti non succubuit. Verum licet mortuus fuerit tanquam homo, attamen secundum divinitatis naturam mansit vivus. Taurus itaque Christus, robustum ut maxime animal purumque et sacrificio aptum. Dominus vero virtutum, Filius, qui peccatum non admisit, se ipsum

¹ Psal. II, 2.

HIPPOLYTUS: Ἐπὶ γὰρ τῷ πρωτοτόκῳ ἐξ Αἰγύπτου λαῷ πολλὴ ἰσχύος ἐπίδειξις γέγονε παρὰ Θεοῦ. Ἐκολάζετο γὰρ κατὰ πλείστους τρόπους τῶν Αἰγυπτίων ἡ χώρα. Ὁ πρῶτος λαὸς ὁ ἐκ περιτομῆς ἰσχύος μου καὶ ἀρχὴ τέκνων μου· καθὼς ὑπέσχετο ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ τὴν ἐπαγγελίαν καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Σκληρὸς δὲ φέρεσθαι, ἐπειδὴ παρεσκληρύνθη ὁ λαὸς πρὸς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Θεοῦ. Καὶ σκληρὸς αὐθάδης, ὅτι οὐ μόνον σκληρὸς πρὸς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐθάδης ἐγένετο πρὸς τὸ χεῖρα ἐπιβλεῖν τῷ Κυρίῳ. Ἐξύθρις, ἐπειδὴ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξύθρισεν ὁ λαὸς τὸν Πατέρα. Μὴ ἐκζέσσης δὲ λέγει· τὸ Πνεῦμα παρακλητικῶς, ἵνα μὴ τέλεον ἐκζέσας ὑπερχυθῆ, ἐλπίδα δούς αὐτῷ σωτηρίας. Τὸ γὰρ ἐκζέσαν καὶ ἐκχυθὲν ἀπόλετο.

B

Ἀνέθης γὰρ ἐπὶ τῆς κοίτης τοῦ πατρὸς σου.

HIPPOLYTUS: Πρῶτον μὲν τὸ συμβᾶν λέγει· ὅτι ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν μέλλει ὁ λαὸς ἐπιβουλεύειν τῇ κοίτῃ τοῦ Πατρὸς, τουτέστιν τῇ νύμφῃ Ἐκκλησίᾳ, πρὸς τὸ βούλεσθαι αὐτὴν διαφθεῖραι. Ὅπερ καὶ πράττει μέχρι καὶ τήμερον ἐπιβουλεύων αὐτῇ διὰ τῶν βλασφημιῶν.

Συμῶν καὶ Λευὶ ἀδελφοί.

HIPPOLYTUS: Ἐπειδὴ περ ἐκ τοῦ Συμῶν γραμματεῖς, ἐκ τοῦ Λευὶ ἱερεῖς. Γραμματεῖς γὰρ καὶ ἱερεῖς συνετέλεσαν ἀδικίαν ἐξαιρέσεως αὐτῶν, μίαν γνώμην ἔχοντες ἀνεῖλον τὸν Κύριον.

Συμῶν καὶ Λευὶ ἀδελφοί συνετέλεσαν ἀδικίαν ἐξαιρέσεως αὐτῶν. Εἰς βουλὴν αὐτῶν μὴ ἔλθοι ἡ ψυχὴ μου, καὶ ἐπὶ τῇ συστάσει αὐτῶν μὴ ἔρισαι τὰ ἡπατὰ μου· ὅτι ἐν τῷ θυμῷ αὐτῶν ἀπέκτειναν ἀνθρώπους, καὶ ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ αὐτῶν ἐνευροκόπησαν ταῦρον.

C

HIPPOLYTUS: Τοῦτο λέγει ἐπὶ τῇ συνελεύσει, ἣ ἐμελλον συνέρχεσθαι ἐπὶ τὸν Κύριον. Ὅτι δὲ ταύτην τὴν συνέλευσιν λέγει, δὴλόν ἐστιν ἡμῖν· ψάλλει γὰρ ὁ μακάριος Δαυὶδ· Ἀρχόντες συνήχθησαν κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐπὶ ταύτην δὲ τὴν συνέλευσιν προηγόρευσε τὸ Πνεῦμα λέγον· Μὴ ἔρισαι τὰ ἡπατὰ μου· ῥύσασθαι βουλόμενος αὐτοὺς ὡς, εἰ δυνατόν, μὴ γενέσθαι δι' αὐτῶν τὸ μέλλον κακόν. Ἀπέκτειναν μὲν τοὺς ἀνθρώπους, ἐνευροκόπησαν δὲ τὸν ταῦρον. Ὅτι ταῦρον ἰσχυρὸν Χριστὸν λέγει. Ἐνευροκόπησαν δὲ, ἐπειδὴ ἐν τῷ ἔυλω πεπηγὸς αὐτοῦ διέτρισαν τὰ νεῦρα. Ὅτι καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτῶν ἐνευροκόπησαν ταῦρον. Καὶ δὴ τοῦ λόγου τὴν ἐπιτήρησιν· Ἀπέκτειναν μὲν γὰρ τοὺς ἀνθρώπους, ἐνευροκόπησαν δὲ τὸν ταῦρον. Θανάτῳ μὲν γὰρ περιεβλήκασι τοὺς ἁγίους, καὶ μεμενήκασι νεκροὶ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν περιμένοντες. Ἄλλ' οἷα τις μόσχος νευροκοπούμενος ὠκλασε μὲν οἰονεῖται εἰς γῆν, ὁ Χριστὸς ἐκὼν ὑπομείνας τὸν τῆς σαρκὸς θάνατον· πλὴν οὐ γέγονε τῷ θανάτῳ κάτοχος. Ἄλλ' εἰ καὶ γέγονεν ἐν νεκροῖς ὡς ἄνθρωπος, ἀπομεμένης ζωῆς τῆς θεότητος φύσει. Ταῦρος γὰρ ὁ Χριστός·

εὐσθενὲς γὰρ οὗτοι μάλιστα ζῶον καὶ καθαρὸν τε καὶ ἱερατικόν. Κύριος δὲ τῶν δυνάμεων ὁ Υἱὸς, ὃς οὐ πεποιθήκει ἀμαρτίαν, αὐτὸν δὲ μᾶλλον ἔθευ ὑπὲρ ἡμῶν εἰς ὁσμὴν εὐωδίας τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ. Ἀκούετε τούτων οἱ τὸν οὐτως ὀσπετὸν νευροκοπήσαντες ταῦτον· Ἐπικατάρατος ὁ θυμὸς αὐτῶν οὗτοι ἀθάθης, καὶ ἡ μήρις αὐτῶν οὗτοι ἐσκληρόθη. Ἄλλ' ὅτι τῶν Ἰουδαίων δῆμος τετόλμηκεν εἰπεῖν νευροκοπῶν τὸν ταῦτον· Αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐξέχουσιν τοῦτο (4), ἕτερον γὰρ οἶμαι παρὰ τοῦτο ἐστὶν οὐδὲν, τὸ ἀσυνέπως εἰπεῖν· Τὸ αἷμα αὐτοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀνακαλεῖται Μωϋσῆς τὴν κατὰ τοῦ Λευὶ κατάραν, μᾶλλον καὶ εἰς εὐλογίαν αὐτὴν ἀνατρέπει διὰ τὸν ἕτερον ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ ζῆλον τῆς φυλῆς καὶ τοῦ Φινεῖ. Τὴν μέντοι κατὰ τοῦ Συμεὼν οὐκ ἀνεκαλέσατο, διὸ δὴ καὶ εἰς ἔργον ἐξέβη. Ὁ γὰρ Συμεὼν οὐκ εἰληψε μὲν ὡς αἱ λοιπαὶ φυλαὶ κληρονομίαν, ἐν γὰρ μέσῳ τοῦ Ἰούδα κατοικήθη. Ἐσώζετο δὲ, εἰ καὶ ὀλίγη τὸν ἀριθμὸν ἦν.

Δοσμεύων πρὸς ἀμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ· κλυρεῖ ἐν ὄνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ.

HIPOLYTUS: Πῶλον λέγει τὴν ἐξ ἔθνῶν· ἄλλον, τὴν ἐκ περιτομῆς κλῆσιν· ὄνον δὲ μίαν· τουτέστιν ἐκ μᾶς πίστεως οἱ δύο πῶλοι· ὅπερ ἐστὶν αἱ δύο κλήσεις. Καὶ τὸν μὲν πῶλον προσεδέσθαι ἐν τῇ ἀμπέλῳ, τὸν δὲ ἕτερον ἐν τῇ ἑλικί. Ἦτοι τὴν μὲν ἐξ ἔθνῶν Ἐκκλησίαν προσεδέσθαι τῷ Κυρίῳ· τὸν δ' ἐκ περιτομῆς τῇ τοῦ νόμου παλαιότητι. *Κλυρεῖ ἐν ὄνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ.* Τουτέστι διὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος καὶ τοῦ Λόγου τῆς ἀληθείας καθαρῶς τὴν σάρκα, ὅπερ ἐμφαίνει τὴν στολὴν. *Καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς* θλιβείσης καὶ ἀνιέσης αἷμα, ὅπερ ἐστὶν ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου, πᾶσαν τὴν ἐξ ἔθνῶν κλῆσιν καθαρίζει.

Χαροκοιοὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ ὄνῳ, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα. Ζαβουλὼν παράλιος κατοικήσει, καὶ ἀπὸς πύρ' ὄρμον πλοίων, καὶ παρεστῆι ἕως Σιδῶνος. Ἰσάχαρ τὸ καλὸν ἐπεθύμησεν, ἀναπαύμενος ἀπὸ μέσσοι τῶν κλήρων. Καὶ ἰδὼν τὴν ἀνάπαυσιν οὗτοι καλῆ, καὶ τὴν γῆν οὗτοι πῶν, ὑπέθευε τὸν ὄνον αὐτοῦ εἰς τὸ ποιεῖν, καὶ ἐγενήθη ἀνὴρ γεωργός.

HIPOLYTUS: Τουτέστι, φαῖδροι οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ, ὡς ἀπὸ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας· ἐπιβλέπουσι γὰρ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτόν. *Καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα.* Τὸ φωτεινὸς αὐτοῦ πῶν βημάτων δηλοῖ· διὰ τοῦτο λευκοὺς ὀνομάζει, γάλακτι δὲ παρεικάζει, ὡς περὶ καὶ σὰρκα καὶ ψυχὴν διατρέφοντα. *Ζαβουλὼν* δὲ ἐρμηνεύεται εὐωδία καὶ εὐλογία.

Deinde post Cyrilli nonnulla.

HIPOLYTUS: Πάλιν ἀπορρήτως τῆς Καινῆς Διαθήκης τοῦ Σωτήρος ἡμῶν τὰ μυστήρια ἠγοῦμαι διαγορεύειν, καὶ *λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα*, τὸ λαμπρὸν καὶ καθαρὸν τῆς μυστηριώδους τροφῆς δηλοῦν. Καὶ τὸ, *λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα*,

³ Gen. XLIX, 7. ³ Math. XXVII, 25. ⁴ Deut. XXXIII, 8.

(4) *Ἐξέχουσιν τοῦτο.* Post τοῦτο, cum ex versione, tum maxime ex contextu videtur excidisse τὸ αἷμα.

A autem potius obtulit pro nobis in odorem fragrantiae Deo et Patri. Audiant igitur qui vere venerabilem subnervaverunt taurum : *Maledictus furor eorum, quia perovicax; et ira eorum, quia indurata est* ³. Sed Judæorum populus ausus est jactare se taurum subnervasse : *Manus nostræ hunc sanguinem effuderunt.* Nihil enim aliud est, ut opinor, quod insipienter dixerunt : *Sanguis ejus super nos* ³, et quæ sequuntur. Revocat Moyses ⁴ maledictum adversus Levi; vel potius convertit in benedictionem propter zelum quem tribus illa pro Deo postea testata est, et propter Phineam. Sed maledictum adversus Simeonem non revocavit : quare etiam eventus illud comprobavit. Neque enim Simeon ut cæteræ tribus hæreditatis sortem consecuta est, sed in medio Juda habitavit. Servata tamen est, licet exiguo numero.

Genes. XLIX, 11 : *Alligans ad vitem pullum suum, et ad helicem pullum asinæ suæ; lavabit in vino stolam suam, et in sanguine viti amictum suum.*

f Pullum vocat vocationem ex gentibus; alterum, ex circumcissione vocationem; asinam vero unam, id est unam fidem, ita ut ex una fide sint duo pulli, hoc est duæ vocationes. Et unum quidem pullum alligatum esse viti, alterum helici. Hoc est, Ecclesiam e gentibus alligatam esse Domino; illorum vero e circumcissione antiquæ legi. *Lavabit in vino stolam suam.* Hoc est, per Spiritum sanctum et per Verbum veritatis mundabit carnem, quæ per stolam significatur. *Et in sanguine viti calcata et sanguinem emittentis, quæ est Domini caro, omnem e gentibus vocationem purgat.*

Genes. XLIX, 12-15 : *Gratifici oculi ejus a vino, et candidi dentes ejus præ lacte. Zabulon juxta mare habitabit, et secus accessum navium, et pertendet usque ad Sidonem. Issachar bonum desideravit, requiescens inter medios clericos. Et videns requiem quia bona est, et terram quia pinguis, supposuit humerum suum ad laborandum, et factus est vir agricola.*

Hoc est, pulchri sunt oculi ejus a sermone veritatis : respiciunt enim ad omnes qui credunt in ipsum. *Et candidi dentes ejus præ lacte.* Lucidum candorem verborum ejus significat; ideo candidos appellat et cum lacte confert, quo caro et anima nutritur. *Zabulon*, si interpreteris, est fragrantia et benedictio.

quatenus ipsius dicta lumen asserunt iis qui credunt in eum.

Juxta mare habiturum Zabulon dum ait, vicinam mari regionem ipsi prædicit, et quod gentibus sit permiscendus Israel, amboque populi in unum gregem adducendi. Perspicuum enim illud in Evangelio : Terra Zabulon, et terra Nephtholim⁵, et quæ sequuntur. Plenius vero intelliges utraque terram et mare abunde suppeditatum iri. Et ipse secus accessum navium; hoc est tanquam in tuto porta, referens ad Christum spei firmitatem. Id autem significat vocationem e gentibus, quod in omnem terram mariaque omnia exitura sit gratia Christi. Ait enim et secus accessum navium, et pertendet usque ad Sidonem. Quod quidem de Ecclesia e gentibus hæc prædicta sint, declarat nobis Evangelium : Terra Zabulon et terra Nephtholim, viam maris trans Jordanem, Galilæa gentium. Populus sedens in tenebris vidit lucem magnam. Habitaturum itaque ipsum, Zabulon nempe, vicinam mari regionem cum ait, perspicue id confirmavit; perinde ac si dixisset, gentibus deinceps permiscendum fore Israel, duobus nempe populis in unum gregem congregatis, sub manu unius natura boni principis pastorum, hoc est Christi. Illi benedicens Moyses dixit : Lætabitur Zabulon⁶; et sub manu unius in sortitione terræ, utraque præsto illi fore bona ex terra marique, Moyses prænuuntial. Secus accessum navium; hoc est ut in portu, tuto nimirum, ad Christum referens spei firmamenta. Ex multa enim evadens fluctuatione, per illius gratiam appellet deinceps tanquam in portu naves. Etiam pertingere ait ad ipsam usque Sidonem : significans, ut videtur, quod tanta fiet duorum illorum populorum unio per cursum Spiritus, ut ex sanguine Israelis procreati etiam ad ipsas civitates gentium exscendant, quæ magna culpa et criminatione gravatæ fuerant apud Deum.

ματος Ἰσραὴλ καὶ αὐτὰς ἐκπῆσαι τὰς πόλεις τὰς ἐν

λαμβάνομεν, ὅτι τὰ ῥήματα αὐτοῦ φωτεινὰ γίνονται τοῖς πιστεύουσι δι' αὐτοῦ.

Παράλιος θαλασσῶν κατοικήσειν γε μὴν τὸν Zaboulon, τὴν ἐν τῇ θαλάσῃ γείτονα χώραν πρό- λέγει, καὶ ὡσανεὶ ἀναμιγῆναι τοῖς ἔθνεσι τοῦ Ἰσραὴλ, ἅτε δὴ καὶ εἰς μίαν ποίμνην ἡγμένων τῶν δύο λαῶν. Δῆλον δὲ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Γῆ Zaboulon καὶ γῆ Neφθαλειμ, καὶ τὰ ἐξῆς. Σωματικώτερον δὲ νοήσεις τὴν ἐκατέρωθεν γῆς καὶ θαλάσσης χορηγίαν. Καὶ αὐτὸς παρ' ὄρμον πλοίων· τοῦτέστιν ὡς ἐν λιμένι ἀσφαλεῖ, ἀνάπτων εἰς Χριστὸν τὰ τῆς ἐλπίδος πείσματα. Δηλοῖ δὲ τοῦτο τὴν ἐξ ἔθνῶν κλήσιν, ὅτι εἰς πᾶσαν τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν ἐξελεύσεται ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ. Λέγει γάρ, καὶ παρ' ὄρμον πλοίων καὶ παρατενεῖ δῶς Σιδῶνος. Ὅτι δὲ εἰς τὴν ἐξ ἔθνῶν

B *Ἐκκλησίαν τοῦτο προκηρύσσει, δηλοῦται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἡμῖν· Γῆ Zaboulon καὶ γῆ Neφθαλειμ, ὁδὸν θαλάσσης πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαίᾳ τῶν ἐθνῶν. Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα. Κατοικήσειν γε μὴν αὐτὸν, ἦτοι Zaboulon, τὴν τῇ θαλάσῃ γείτονα χώραν, διεβεβαιούτο σαφῶς, οἰονεῖπως ἔκείνα λέγων, ὅτι τοῖς ἔθνεσι ἀναμιξῆ ἔσται λοιπὸν ὁ Ἰσραὴλ· ἅτε δὴ καὶ εἰς μίαν ποίμνην συνηγμένων τῶν δύο λαῶν, καὶ ὑπὸ χεῖρα τὴν ἐνὸς τοῦ κατὰ φύσιν ἀγαθοῦ γενομένου ἀρχιεπιμένοιο, τοῦτέστι Χριστοῦ. Τοῦτον εὐλογῶν ὁ Μωϋσῆς εἶπεν· Εὐφρανθήσεται Zaboulon, καὶ ὑπὸ χεῖρα τὴν ἐνὸς ἐν τῇ λήξει τῆς γῆς τὴν ἐκατέρωθεν ἔχειν χορηγίαν, τῶνδε ἐκ γῆς καὶ θαλάσσης καλῶν ὁ Μωϋσῆς προφητεύει. Παρ' ὄρμον πλοίων, τοῦτέστιν, ὡς ἐν λιμένι τυχὸν ἀσφαλεῖ, καὶ εἰς Χριστὸν ἀνάπτων τῆς ἐλπίδος τὰ πείσματα. Ἐκ πολλῆς γὰρ ἀποφοιτήσας ζάλης ὀρμισθήσεται λοιπὸν τῇ παρ' αὐτῷ χάριτι, καθάπερ ἀμέλει καὶ ἐν λιμέσιν ὀκάδες. Καὶ μέχρι δὲ αὐτῆς παρατείνεσθαι τῆς Σιδῶνος εἶπεν· ὑποδηλῶν, ὡς ἔοικεν, ὅτι τοσαύτη προσένωσις τῇ Πνευματικῇ δρομῇ τῶν δύο γενήσεται λαῶν, ὡς τοὺς ἐξ αἰ-*

C *πολλῆ παρὰ τῷ Θεῷ γεγενημένας αἰτία καὶ διαβολῆς.*

Post Cyrilli nonnulla :

Et terram quia pinguis. Hoc est caro Domini nostri. Pinguis, hoc est abundans, melle ac lacte fluens. Destinata ipsi in hæreditatem ac possessionem loca terræ, hoc est doctrinæ Domini; bona etiam hæc requies, ut ipse ait : Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis⁷, et quæ sequuntur. Siquidem præcepta custodientes, nec renuntiantes legis constitutionibus, et in illis et in Domini nostri doctrina requiescunt : quod est inter medios clericos. Sicut dicit Dominus : Non veni solvere legem ac prophetas, sed implere⁸. Nam et Dominus noster præcepta legis servando, non dissolvit legem et prophetas, sed implet, ut ait in Evangeliiis.

Supposuit humerum suum ad laborandum, et factus est vir agricola. Hoc fecerunt apostoli; acce-

HIPPOLYTUS : Καὶ τὴν γῆν ὅτι πλουρ. Ὅπερ ἐστὶν ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἡ πλουρ, τοῦτέστιν ἡ λιπαρὰ· αὕτη γὰρ ἡ βέουσα μέλι καὶ γάλα. Τῶν ἀφορισθέντων αὐτῷ ἐν μέρει κληρονομίας, καὶ κτήσεως

D *τόπων γῆς, τοῦτέστιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Κυρίου· ἀνάπαυσις γὰρ αὕτη καλὴ, καθὼς καὶ αὐτὸς λέγει· Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ πεφορτισμένοι, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἐπειδὴ οἱ τὰς ἐντολὰς φυλάσσοντες, οὐκ ἀποταξάμενοι τοῖς νομικοῖς διατάγμασιν, ἐπιαναπαύονται καὶ ἐπ' αὐτοῖς καὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἡμῶν διδασκαλίᾳ· ὅπερ ἐστὶν ἀνὰ μέσον τῶν κληρῶν· καθὼς ὁ Κύριος λέγει· Ὅχι ἴθρον καταλύσαι τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ πληρῶσαι τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας, ἀλλὰ*

ὑπέθηκε τὸν ὤμον αὐτοῦ εἰς τὸ ποιεῖν, καὶ ἐγενήθη ἀνήρ γεωργός. Ὅπερ ἐποίησαν οἱ ἀπόστο-

⁵ Matth. iv, 15, 16. ⁶ Deut. xxxiii, 18. ⁷ Matth. xi, 28. ⁸ Matth. v, 17.

λοι λαβόντες τὴν δύναμιν παρὰ Θεοῦ, καὶ ὑποθέντες αὐτοὺς εἰς τὸ πονεῖν, ἐγενήθησαν γεωργοὶ τοῦ Κυρίου ἐργασάμενοι τὴν γῆν, τουτέστι τὴν ἀνθρωπότητα, διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Δὲν κριεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ ὡσεὶ καὶ μία φυλὴ ἐν Ἰσραὴλ. Καὶ γενηθήτω Δὲν βρις ἐφ' ὄδου, ἐγκαθήμενος ἐπὶ τρίβου, δάκνων πτέρναν Ἰακώβ· καὶ πσεῖται ὁ Ἰακώβ εἰς τὰ ἐπίσω, τὴν σωτηρίαν περιμένων Κυρίου. Γὰδ, πειρατήριον πειρατεύσει αὐτόν· αὐτὸς δὲ πειρατεύσει αὐτόν κατὰ πόδας. Ἀσὴρ, πίων αὐτοῦ ὁ ἄρτος, καὶ αὐτὸς δώσει τρυφήν ἄρχουσι.

Post nonnulla ex Cyrillo, Apollinari et Diodoro :

HIPPOLYTUS : Δηλοῦται ἡμῖν εἶναι Ἰακώβ ὁ Κύριος· πτέρνα δὲ, ὅτι πρὸς ἔσχατον τῶν καιρῶν. Τὸ δὲ ὅτι πσεῖται, τὸν θάνατον αὐτοῦ δηλοῖ; καθὼς γέγραπται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Ἰδοὺ οὗτος κείται εἰς πῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν. Λαμβάνομεν τὸν πειρατὴν τὸν ἐπίβουλον· οὐδεὶς δὲ ἄλλος ἐπίβουλος ἐγένετο τοῦ Κυρίου, ἢ ὁ λαός. Πειρατεύσει, τουτέστιν ἐπιβουλεύσει αὐτῷ. Κατὰ πόδας· δηλοῦται ἡμῖν ἢ ἀνίληψις ἢ παρὰ τοῦ Κυρίου τοῖς ἐπιβουλεύσασιν αὐτῷ. Τὸ δὲ κατὰ πόδας, ὅτι ἐν τάχει ποιήσει τὴν ἐκτίμησιν ὁ Κύριος. Καλῶς ὀπλισθήσεται τὸν πόδα, καὶ τὸ εὐρημένον πειρατήριον πειρατεύσει αὐτόν.—Α. Εὐζωνος εὐζωνήσει αὐτόν, ἀντὶ τοῦ ἐνοπλοῦς ἀνήρ καὶ πολεμικός ἐνοπλιεὶς αὐτόν. Καὶ ὀπλιστῆς τὸν πόδα ἔσται· μᾶλλον τοῦτο θέλει εἰπεῖν, ἐνοπλος Γὰδ κατόπιν τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ ἀκολουθήσει. Κὰν γὰρ ὁ κλῆρος αὐτοῦ πέραν ἦν Ἰορδάνου, ἀλλ' οὖν ἐτάγησαν συνακλουθῆσαι τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῶν ἐνοπλοι, ἕως οὗ λάβωσι κάκεινοι τοὺς ἑαυτῶν κλήρους. Ἡ τάχα τοῦτο εἶπεν, ὅτι ληστρικῶς τρόπῳ ἐμελλον ζῆν οἱ περὶ τὸν Γὰδ· καὶ σύστημα ληστῶν, ὃ ἐστὶ πειρατήριον, λαβεῖν σὺν αὐτῷ τοῦτον, καὶ ὅτι μέλλει κατόπιν αὐτῷ εἶναι· καὶ αὐτὸς ὁμοίως πειρατεύων, ὃ ἐστὶ ληστεῶν.

Ἐπειδὴ τῆς ἐν νόμῳ σκιας ἀνοείτως συνεσταλμένης, καὶ τῆς ἐν πνεύματι καὶ ἀληθοῦς λατρείας εἰσκηνομημένης, λαμπροτέρῳ ἔδει τῷ κόσμῳ, εἰσκέληνται πρὸς τοῦτο λοιπὸν οἱ θεοπέσιοι μαθηταί, καὶ εἰς τὸν τῶν κατὰ νόμον καθηγητῶν εἰσέφρησαν κλῆρον. Οὕτως γὰρ τοὶ πρὸς μὲν τὴν τῶν Ἰουδαίων μητέρα, φημί δὴ τὴν Ἰερουσαλήμ, ἐλέγετο παρὰ Θεοῦ διὰ τῆς τοῦ ψάλλοντος φωνῆς· Ἀρεὶ τῶν πατρῶν σου ἐγενήθησαν οἱ υἱοὶ σου· τουτέστιν, οἱ σοὶ χρηματίζοντες υἱοὶ, τὴν τῶν πατρῶν τάξιν διέλαχον. Πρὸς δὲ γὰρ τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν· Καταστήσεις αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Καὶ μετ' ὀλίγα, πλὴν ὅτι τὸ ἄρχειν αὐτοῖς οὐκ ἀταλαίπωρον ἔσται παντελῶς. Ἐμελλον δὲ μᾶλλον καὶ ἀναριθμητῶν πειρᾶσθαι κακῶν· παραποδισθήσονται δὲ, καὶ οὐκ εἰς ἅπαν εὐρήσουσι τῆς ἀποστολῆς τὸν δρόμον κινδύνων ἀπληλαγμένον, εἰ ὡς ἐν τύπῳ παραδείγματος ὑπέφρηεν εἰπὼν, ὅτι γενηθήτω ἀντὶ τοῦ ἔσται ἐν τῷ Δὲν ὁ τῶν διωκόντων ὄχημα ὡς βρις ἐν ὄδῳ καθήμενος ἐπὶ τρίβου, δάκνων πτέρναν Ἰακώβ. Τουτέστι δεινὰ καὶ ἀφουκα δῆγματα διδοῦς·

plaque a Deo facultate se ipsos labori subdiderunt, et facti sunt agricolæ Domini, terramque, hoc est humanum genus, excoluerunt prædicatione Domini nostri.

Genes. XLIX, 16-20 : *Dan judicabit populum suum tanquam et una tribus Israel. Et fiat Dan serpens in via, sedens in semita, mordens calcaneum equi; et cadet eques retrorsum, salutem exspectans Domini. Gad, sedes piratarum prædabitur eum : et ipse prædabitur eam secus pedes. Aser, pinguis ejus panis; et ipse dabit delicias principibus.*

Innuitur nobis per equitem Dominus, per calcaneum extrema temporum. Quod cadet, mortem ejus significat; sicut scriptum in Evangelio : *Ecce positus est hic in casum et resurrectionem multorum*. Piratam pro insidiatore accipimus : nec quisquam alius insidiator Domini fuit, quam populus Judæorum. *Prædabitur*, hoc est insidiabitur illi. *Secus pedes*, significatur nobis auxilium a Domino adversus insidiantes ei. Et *secus pedes* ait, quod subito vindictam sumet Dominus. Bene armabitur pes ejus, atque repertam sedem piratarum ipse deprædabitur.—AQUILA : *Accinctus accinget illum; hoc est, armatus et bellator armabit illum. Et armabitur pede : sive hoc potius innuit, armatus Gad post fratres suos subsequetur. Nam quamvis sors ejus erat ultra Jordanem, tamen fratres suos armati sequi jubebantur, donec et ipsi sortes suas consecuti fuissent. Aut fortasse vult innuere, quod latronum more victuri essent Gaditæ, et sodalitiū latronum ascituri, eosque sectaturi, ac similiter latrocinium facturi.*

εἶναι· καὶ αὐτὸς ὁμοίως πειρατεύων, ὃ ἐστὶ λη-

Quandoquidem umbra legis quodammodo sublata, introductoque cultu spiritali veroque, majore luce mundus indigebat : propterea in hoc vocati sunt deinceps divini discipuli, atque in doctorum legis sortem asciti. Ita enim ad matrem Judæorum, Hierosolymam innuo, dictum est a Deo per vocem psallentis : *Pro patribus tuis nati sunt tibi filii* ¹⁰; hoc est, qui filii tui vocantur, locum et ordinem patrum sortiti sunt. Atque ad Dominum nostrum Jesum Christum : *Constitues eos principes super omnem terram*. Verum mox principatus hic illis non omnino calamitatis expers erat futurus; innumera enim potius experiri mala debebant, et impediri; nec omnino cursum apostolatatus invenire immunem a periculis, quod velut exempli figura significavit, cum dixit : *Fiat*, hoc est fiet in Dan persecutorum multitudo tanquam serpens in via sedens in semita, mordens calcaneum equi. Hoc est, graves et periculosos morsus figet, ut solent esse serpentium ac viperarum morsus periculosi. Calcaneo autem innigentur : nam *ipse conteret caput tuum, et tu in-*

¹ Luc. II, 54. ¹⁰ Psal. XLIV, 17.

sidiaberis calcaneo ejus ¹¹. Ita vero insidiati sunt A quidam sanctis apostolis, ut mortem etiam carnis intulerint. Itaque et tale aliquid sustinuisse eos licet dicere, quale pati solet pes equi vacillantis et retro veluti succussi: eques enim dejicietur; atque in terram datus hic, spirans adhuc permanet. Superstitibus mansere etiam divini discipuli, et salutis suae tempus exspectant quo vocabuntur in regnum immune ab omni perturbatione, quando Christus eis acclamabit: *Venite, benedicti Patris mei* ¹², et quae sequuntur.

κεκλήσονται εἰς βασιλείαν ἀκλόνητον, ἐπιφωνοῦντος αὐτοῖς τοῦ Χριστοῦ τό δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, καὶ τὰ ἔξης.

Quod si quis nolit intelligere aliquos serpentium instar ipsi Dan insidiantes, sed ipsum aliis insidias struere: dicemus per Dan illum denotari Scribas et B Pharisaeos hypocritas, qui cum jus dicere populo eique praesere deberent, serpentium instar Christo insidiati sunt, impieque studuerunt impactis morsibus efficere, ut is per altam planamque omnino semitam ingrediens caderet. Quanquam vero cecidit eques, spontanea obita morte carnis, tamen iterum revixit, adiutorem et reductorem in vitam habens Patrem. Cum enim potentia Dei et Patris sit Filius, templum suum vitae restituit. Itaque qui ut homo periculum subierat, a Patre salvatus esse affirmatur, quanquam natura sua existens Deus, et universam ipse visibilem et invisibilem creaturam in bono statu conservans. Ita intelligens etiam divinus Paulus de illo ait: *Etsi crucifixus est ex infirmitate, sed vivit ex virtute Dei* ¹³.

Aser sorte acceperit Ptolemaidem et Sidonem, ideo ait: *Pinguis ejus panis, et ipse dabit delicias principibus*. Hoc figuram vocationis nostrae interpretamur. Quod enim pingue, lautum est. Quinam vero panis lautior nostro? Noster enim panis Dominus est, ut ipse ait: *Ego sum panis vitae* ¹⁴. Equis vero alius dabit cibum principibus, quam Dominus noster Jesus Christus? Non tantum iis qui credunt e gentibus, sed etiam ex circumcissione, qui principatum tenent in fide, hoc est patribus, et patriarchis, et prophetis, omnibusque credentibus in nomen ejus ac passionem.

Genes. xlix, 21-26: *Nephtalim virgultum resolutum, dans in germine pulchritudinem. Filius auctus Joseph, filius auctus meus zelatus, filius meus adolescentior; ad me revertere. In quem consilia conferentes maledicebant, et intendebant in eum domini sagittationum. Et contriti sunt cum potentia arcus eorum, et dissoluti sunt nervi brachiorum manuum eorum per manum potentis Jacob. Inde qui confortavit Israel a Deo patris tui. Et adjuvit te Deus meus, et benedixit te benedictione caeli desuper, et benedictione terrae habentis omnia, propter bene-*

τάχα τι τὰ τῶν ἔχων δῆγματα δυσδάφρευκά πως ἐστίν. Κατὰ γε αὐτὴν ἐγένοντο τὴν πτέρναν Αὐτοῦ γὰρ σου τηρήσει τὴν κεφαλὴν, καὶ σὺ αὐτοῦ τηρήσεις πτέρναν. Ἐπεβοῦλευσαν δὲ οὕτω τινὲς τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις, ὡς καὶ αὐτὸν ἐπαγαγεῖν τὸν τῆς σαρκὸς θάνατον. Καὶ δὴ τειοῦτον ὑποστήναι φαιμεν αὐτοῦς ὁποῖον πάθος ἢ τυχὸν τοῦς δολάσαντος ἵππου καὶ ἀνόπιν ὡσπερ ὑφεξηκότος ὑπεραρθήσεται γὰρ ἐπιβάτης καὶ εἰς γῆν οἶμαι που περιπεσὼν περιμένει τὸν ζῶντα. Περιμεμένηχασι δὲ καὶ οἱ θεσπέσιοι μαθηταὶ τὸν τῆς ἑαυτῶν σωτηρίας καιρὸν, καθ' ὃν εἰσ- αὐτοῖς τοῦ Χριστοῦ τό δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ

Καὶ πάλιν, εἰ δὲ μὴ βούλητό τις οὐχὶ τῷ Δάν ἐσθαι τινας ὡς ἄφρις ἐγκαθημένους, ἀλλ' αὐτὸν ἐτέρας ἐπιβουλεύειν τὸν Δάν ἐκεῖνον, ἐροῦμεν ὅτι τὸ κρίνει καὶ καθηγείσθαι λαῶν ἔχοντες οἱ Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, ὑποκριταὶ ἔχων διχηγὴν ἐπεφύοντο τῷ Χριστῷ, καὶ ολονείπως τοῦ ἐκ τοῦ πίπτειν διὰ ὑψηλῆς ὀδεύοντα καὶ λείας ἄττονα τρίβον δῆγμασιν παρακόπτοντες ἀνοσίως ἐσοῦδαζον. Ἄλλ' εἰ καὶ πίπτωκεν ὁ ἵππευς, ἐθελοντῆς ἀνατλάς τὸν τῆς σαρκὸς θάνατον ἄλλ' οὐκ καὶ ἀναδιώσεται συλλήπτωρα καὶ ἐπαγωγὸν ποιούμενος τὸν Πατέρα. Δύναμις γὰρ ὡς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, τὸν ἴδιον αὐτοῦ ἐξωγόνει ναόν. Ταύτη σεσώσθαι λέγεται παρὰ τοῦ Πατρὸς κεκινδυνευκῶς ὡς ἄνθρωπος, καίτοι κατὰ φύσιν ὑπάρχων Θεός, καὶ ἄλην αὐτὸς εἰς τὸ εἶναι συνέχων ὄρατῆν τε καὶ ἀόρατον κτίσιν. Οὕτω που συνέχ καὶ ὁ θεσπέσιος Παῦλος περὶ αὐτοῦ φησὶ: *Εἰ καὶ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῆ καὶ ἐκ δυνάμει Θεοῦ*.

Ἄσῆρ ἐκληρονόμησε τὰ περὶ Πτολεμαῖδα καὶ Σιδῶνα, καὶ διὰ τοῦτο φησὶ: *Πῶν αὐτοῦ ὁ ἄρτος, καὶ αὐτὸς δώσει τροφὴν ἀρχουσι*. Τοῦτο λαμβάνομεν εἰς τύπον τῆς κλήσεως τῆς ἡμετέρας. Τὸ γὰρ πῶν, λιπαρόν ἐστι. Λιπαρὸς δὲ τίνας ἄρτος ἢ ἡμῶν; Ὁ γὰρ Κύριός ἐστιν ἡμῶν ὁ ἄρτος, καθὼς λέγει καὶ αὐτός: *Ἐγὼ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς*. Τίς δὲ ἄλλος δώσει τροφὴν ἀρχουσιν, ἢ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός; Οὐ μόνον τοῖς ἐξ ἐθνῶν πιστεύουσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς, ἐξάρχουσι τῆς πίστεως, τοῦ ἐστι πατράσι καὶ πατριάρχαις, καὶ προφήταις, καὶ πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ καὶ εἰς τὸ πάθος.

D *Νεφθαλεμὶ στέλεχος ἀνεμῆρον ἐπιιδιὸς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος. Υἱὸς ἠΰξημέτρος Ἰωσήφ, υἱὸς ἠΰξημέτρος μου ἱηλωτὸς, υἱὸς μου νεώτερος πρὸς με ἀνάστρεψον. Εἰς ὃν διαβουλεύομενοι ἐλοιδοροῦν, καὶ ἐνεῖχον αὐτῷ κύριοι τοξευμάτων. Καὶ συνεστρίβη μετὰ κράτους τὰ τόξα αὐτῶν, καὶ ἐξελύθη τὰ νεῦρα βραχιόνων χειρῶν αὐτῶν διὰ χεῖρα δυνάστου Ἰακώβ. Ἐκείθεν ὁ κατισχύσας Ἰσραὴλ παρὰ Θεοῦ τοῦ πατρὸς σου. Καὶ ἐσθήθησέ σοι ὁ Θεὸς ὁ ἐμὸς, καὶ εὐλόγησέ σε εὐλογίαν οὐρανοῦ ἀνωθεν, καὶ εὐλογίαν γῆς ἐχούσης*

¹¹ Gen. iii, 15. ¹² Matth. xxv, 34. ¹³ II Cor. xiii, 4. ¹⁴ Joan. vi, 35.

πάντα είνεκεν εὐλογίας μαστῶν καὶ μήτρας, εὐ-
λογίας πατρός σου καὶ μητρός σου· ὑπερίσχυσεν
ἐπ' εὐλογίας ὀρέων μονίμων, καὶ ἐπ' εὐλογίας
θινῶν αἰωνίων· ἀ' ἔσονται ἐπὶ κεφαλῆν Ἰωσήφ,
καὶ ἐπὶ κορυφῆς, ὡς ἠγήσατο ἀδελφῶν.

HIPOLYTUS : Τίς ἄλλος ἠδξημέρος υἱός καὶ ζη-
λωτὸς ἕως τῆς σήμερον, εἰ μὴ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰη-
σοῦς Χριστός; Ζηλωτὸς μὲν οὖν ἄρα καὶ τοῖς μισεῖν
θελόμενοις, πλὴν οὐκ εἰς ἅπαν ἀλώσιμος. Εἰ γὰρ
καὶ ἀνέτη σταυρῶν, ἀλλ' ὡς Θεὸς ἀνεβίω, πατήσας
τὸν θάνατον, μόνον δὲ οὐχὶ καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς
ἐπιφωνοῦντος καὶ λέγοντος· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,
καὶ τὰ ἔξῃς. Ὅτι γὰρ ὑποπεπτόκασι καὶ οἱ πλεσστη-
στην τὴν κατ' αὐτὸν μανίαν ὠδίνοντες, ἐδίδαζεν εἰ-
πόν· Εἰς ὃν διαβουλεύμενοι καὶ ἐλοιδῶρον καὶ
ἐπείχον αὐτῷ κύριοι τοξευμάτων. Συνέδρια γὰρ
συνεγείροντες ἐβουλεύοντο πικρὰ τῶν τοξευμάτων
οἱ κύριοι, τουτέστιν οἱ τῶν λαῶν ἡγούμενοι. Πλὴν
συνετρέθη τὰ τόξα αὐτῶν, καὶ ἐξελύθη νεῦρα
βραχιόνων αὐτῶν διὰ χεῖρα δυνατοῦ Ἰακώβ,
τουτέστι τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὃς ἐστὶ τῶν δυνά-
μων Κύριος, ὃς καὶ εὐλογεῖσθαι παρεσκεύασε τὸν
Υἱὸν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ αὐτὸς εἰς-
τύπον τῶν ἡμετέρων παραλαμβάνεται, καθὼς δηλοῖ
τὸ Εὐαγγέλιον· Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλεμ,
ὄθον θαλάσσης πέραν τοῦ Ἰορδάνου, καὶ τὰ ἔξῃς.
Καὶ τοῖς καθημέροις ἐν σκοτίαι φῶς ἀνέτειλεν αὐ-
τοῖς. Ποῖον δὲ ἄλλο φῶς ἦν, ἢ κλήσις τῶν ἐθνῶν,
ἣτις ἐστὶ τὸ στέλεχος, τουτέστι τὸ ξύλον τοῦ Κυρίου,
ᾧ ἐγενετριθεῖσα καρποφορεῖ; Τὸ δὲ, ἐπιδιδούς ἐν
τῷ γεννήματι κάλλος, τὸ ὑπερβάλλον τῆς κλήσεως
δηλοῖ ἡμῖν. Εἰ δὲ καὶ ἐφ' ἡμῶν νοοῖτο τυχὸν τὸ, ἐπι-
διδούς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος, οὐκ ἀσυμφανῆς ὁ
λόγος. Προκόπτοντες γὰρ ἀεὶ κατ' ἀρετὴν καὶ τῶν
ἀμεινόνων ἀφικνούμενοι, ἦτοι τοῖς ἐμπροσθεν ἐπεκ-
τεινόμενοι κατὰ τὴν τοῦ μακαρίου Παύλου φωνήν,
εἰς κάλλος ἀεὶ τὸ περιφανέστερον ἀναθρόσκομεν
κάλλος δὲ φημι τὸ πνευματικόν, ἵνα καὶ ἡμῖν λέγοιτο
ιοιπὸν· Ἐπεθύμησεν ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους
σου.

Post nonnulla Apollinarij :

HIPOLYTUS : Ἐπ' αὐτὸν δὲ πάλιν τὸν Ἐμμα-
νουὴλ ὁ τῆς προφητείας διέρπει λόγος. Ἐπειδὴ,
οἶμαι, που τὸ ἐξ αὐτῆς δηλούμενον ἕτερον οὐδὲν ἐστίν,
ἢ ὅπερ ἔφη ἀρχίως, ἐπιδιδούς ἐν τῷ γεννήματι
κάλλος· τὸ γὰρ ἠδξῆσθαι λέγει αὐτὸν τὴν εἰς τὸ ἀπ'
ἀρχῆς ἐπίδοσιν καὶ ἀναδρομὴν τῆς ἐνοῦσης εὐκλείας
αὐτῷ φυσικῶς σημαίνει. Τοῦτο πάντως κατάγεται
ὀρθῶς ἔχειν ὑπειλημμένον. Ἐπειδὴ γὰρ (5) ὁ μονο-
γενῆς τοῦ Θεοῦ Λόγος, Θεὸς ὑπάρχων ἐκ Θεοῦ (6),

A dictionem uberum et vulvae, benedictionem patris tui
et matris tuæ; prævaluit super benedictiones mon-
tium stabilium, et in benedictionibus collium æter-
norum : erunt super caput Joseph, et super caput
fratrum, quorum dux fuit.

Ecquis alius filius auctus et zelatus in hunc us-
que diem, quam Dominus noster Jesus Christus?
Zelatus quidem sive invidia petitus ab iis qui odio
eum prosequi gaudent, at non omnino expugnatus.
Quanquam enim crucem sustinuit, tamen ut Deus
rediit in vitam, mortemque conculcavit, Deo et
Patre ipsi acclamante ac dicente : *Sede a dextris
meis* ¹⁵, et quæ sequuntur. Quod enim succubue-
runt ipsi, etiam illi qui plurimum adversus eum-
dem insaniam parturiebant, docet cum ait : *In
quem consilia conferentes maledicebant in eum do-
mini sagittationum*. Synedria enim convocantes,
acerba inierunt consilia *domini sagittationum*, hoc
est populorum principes. Verum *contriti sunt arcus
eorum, et dissoluti sunt nervi brachiorum illorum
per manum potentis Jacob* : hoc est Dei et Patris,
qui est Dominus potentatum, qui etiam benedici
fecit Filium in cælo et in terra. Et Nephtholim in
typum rerum nostrarum assumitur, ut docet Evan-
gelium : *Terra Zabulon et terra Nephtholim, viam
maris ultra Jordanem* ¹⁶, et quæ sequuntur. Et *illis
qui sedebant in tenebris, exortum est lumen* ¹⁷. Quod-
nam vero lumen aliud quam vocatio gentium, quæ
est virgultum, hoc est lignum Domini, cui inserta
fructus profert? At verbis : *Dans in germine pul-
chritudinem*, abundantiam vocationis nobis signifi-
cat. Si vero et de nobis intelligantur verba : *dans
in germine pulchritudinem*, non incongruens erit
oratio. Proficientes enim semper in virtute, et ad
meliora penetrantes, sive secundum beati Pauli
vocem, *ad priora nos extendentes* ¹⁸, ad pulchritudi-
nem semper splendidiorem enitumur; pulchritudi-
nem, inquam, spiritalem, ut et nobis dicatur deinceps : *Concupivit rex decorem tuum* ¹⁹.

Ad ipsum iterum Emmanuel prophetiæ serpi-
oratio. Quandoquidem, ut existimo, aliud ex illa
significatum nihil est, quam quod jam modo dixit,
dans in germine pulchritudinem; ait enim eum au-
gescere incrementis in id quod ab initio fuerat, et
reditu ad naturalem, quæ in illo est, nobilitatem
ferri significat. Hoc omnino recte intelligitur quod
assumpserat. Quandoquidem unigenitum Dei Ver-
bum, Deus ex Deo existens, *semetipsum secundum*

¹⁵ Psal. cix, 1. ¹⁶ Math. iv, 15. ¹⁷ Ibid. 16. ¹⁸ Philpp. iij, 13. ¹⁹ Psal. xlvj, 12.

(5) Ἐπειδὴ γὰρ, κ. τ. λ. Hæc et sequentia usque
ad ea, ὑπάρχων αὐτῷ, Romæ ab Isaaco Vossio de-
scripta, edidit primum Grabius in adnotatis ad Bulli
Defens. *fid. Nic.*, pag. 103, et quidem pleniora at-
que emendatiora; ad quæ proinde exegimus editum
Fabricianum.

(6) Θεὸς ὑπάρχων ἐκ Θεοῦ. Observamus post

Grabium, sanctum martyrem ipsiusmet concilii Ni-
cæni phrasin usurpare : quemadmodum infra *contra
Noetum*, cap. 10, dixit φῶς ἐκ φωτός, *lumen de
lumine*. Minus recte vertit verba ista Fabricius :
Cum Deus esset e Deo; uti et sequentia, *sponseteque
se in id quod non erat induit, atque ingloriam car-
nem sibi induxit*.

Scripturas exinanivit²⁹, demittens ultro se ipsum id quod non erat, et vilem hancee carnem induit, atque in *servi forma* apparuit, Deo et Patri *factus obediens usque ad mortem; eapropter deinceps et superexaltatus* legitur; et tanquam id prope non habens propter humanam naturam, ac gratuiti instar doni, accepit *nomen super omne nomen*, secundum beati Pauli verba. Sed ex rei veritate, res tamen ipsa non erat eorum donum quæ ab initio naturaliter in eo haud essent (longe aliter se res habet); sed potius reditus existimandus est et recursus ad id, quod ab initio essentialiter et inseparabiliter ei inerat. Quamobrem et cum per æconomiam humilitate carnis esset indutus, ait: *Pater, glorifica me gloria quam habui*³¹, et quæ sequuntur. Semper enim erat in gloria divina, qui ante omne ævum et tempus atque aute mundi constitutionem proprio Patri coexistit.

Intelligitur etiam convenienter per *adulescentiorem* sive *junioem*. Apparuit enim in ultimis ævi temporibus, et post sanctorum prophetarum gloriosum et dignum amore chorum, et simpliciter ac semel ut dicam, post omnes quotquot ante tempus incarnationis, in ordine filiorum ob virtutem computati sunt. Zelatus autem quod dicitur Emmanuel, est quodammodo ambiguum. Imo vero zelatus sive æmulandus est sanctis, qui vestigia ejus sectari studentes ad divinam ejus pulchritudinem se conformant, et ipsum sibi proponunt præscriptum eorum quæ agere debeant, summamque inde gloriam referunt. Zelatus vero etiam in ælium intelligi modum potest, hoc est invidia petitus ab iis qui eum non diligunt; ducibus, inquam, Judæorum, sive Scribis atque Pharissæis; qui acerbum in se parturientes zelum, et invidiæ materiam facientes sibi ex ejus quæ eripi illi non potest gloria, multis modis eum captabant. Christus quidem in vitam revocaverat mortuos jam foetentes et corruptos, et alia divina signa ediderat; unde fas erat illos stupentes ad ista, credere neque amplius dubitare. At illi hoc nequiquam faciebant; verum invidia vexabantur et acerbum animo mœrorem concipiebant.

Post Cyrilli nonnulla:

Ecquis alius iste, quam sicut demonstratum nobis est ab Apostolo, *secundus homo Dominus de cælo*³². Atque in Evangelio, postremum ait fecisse voluntatem Patris³³. Verbis autem, *Ad me revertere*,

²⁹ Philipp. II, 7-9. ³¹ Joan. XVII, 5. ³² I Cor. XV, 47. ³³ Matth. XXI, 31.

(7) *Καὶ ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ ... ταύτη τοι λοιπόν.* Hæc habet excerptum Grabianum; quæ tamen in edito Fabricii desiderantur; licet ea requirat contextus Paulinus, ad quem S. Hippolytus hic procul dubio respexit.

(8) *Κατὰ τὸ ἀληθές.* Male apud Fabricium, καὶ τὸ ἀληθές.

(9) *Ὁ ἔσχατος.* Observat Fabricius post Millium, codices nonnullos, ut Cantabr., legere, ut hic Hippolytus. Sanctus Hieronymus *Comment. in Matth.*, lib. III, ad cap. XXI, 31: «Sciendum est, inquit, in veris exemplaribus non haberi *novissimum*, sed *primum*, ut proprio judicio condemnen-

Δ κατένωσεν εαυτὸν κατὰ τὰς Γραφάς, καθὲς ἐθελοντῆς εαυτὸν εἰς ὄπερ οὐκ ἦν, καὶ τὴν ἄδοξον ταύτην σάρκα ἡμπέσχετο, καὶ ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ πέφηνε (7), γεγονὼς ὑπήκοος τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ μέχρι θανάτου, ταύτη τοι λοιπόν καὶ ὑπερψύσθαι λέγεται· καὶ ὡς οὐκ ἔχων διὰ τὸ ἀνθρώπινον μονουοῦχι, καὶ ἐν χάριτος μορῶν, λαμβάνει τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα, κατὰ τὴν τοῦ μακαρίου Παύλου φωνήν. Ἄλλ' ἦν τὸ χρῆμα κατὰ τὸ ἀληθές (8) οὐ δόσις ὡς ἐν ἀρχῇ τῶν οὐκ ἐνότων αὐτῷ φυσικῶς, πολλοῦ γε καὶ δεῖ· νοοῖτο δ' ἂν μᾶλλον ἀναφοίτησις καὶ ἀναδρομὴ πρὸς τὸ ἐν ἀρχῇ καὶ οὐσιωδῶς καὶ ἀναποδλήτως ὑπάρχον αὐτῷ. Τοιγάρτοι καὶ ἐφασκεν ὁ τῆς ἀνθρωπότητος τὸ μικροπρεπὲς ὑποδοῦς οἰκονομικῶς· *Πάτερ, δόξασόν με τῇ δόξῃ ἣ ἔρχομαι*, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἄει γὰρ ἦν ἐν δόξῃ θεοπρεπεί, τῷ ἰσῷ συνυπάρχων γεννήτορι πρὸ παντὸς αἰῶνος καὶ χρόνου καὶ τῆς τοῦ κόσμου καταβολῆς.

Νοοῖτο δ' ἂν εἰκότως καὶ νεώτατος. Πέφηνε γὰρ ἐν τελευταίοις τοῦ αἰῶνος καιροῖς, καὶ μετὰ τὸν τῶν ἁγίων προφητῶν εὐκλεῖα καὶ ἀξιόγαστον χορὸν, καὶ ἅπας ἀπλῶς μετὰ πάντας τοὺς πρὸ τῆς ἐπιδημίας ὡς ἐν υἱῶν τάξει λελογισμένους δι' ἀρετῆν. Ζηλωτὴς δὲ ὅτι γέγονεν ὁ Ἐμμανουὴλ πῶς ἐστὶν ἀμφιβάλλειν. Ἄλλα ζηλωτὴς μὲν ἁγίοις οἱ τοῖς ἔχουσιν αὐτοῦ κατακολουθεῖν σπουδάζοντες, καὶ πρὸς τὸ θεῖον αὐτοῦ μορφούμενοι κάλλος, αὐτὸν τε ποιούμενοι ἐν πρακτέων ὑπογραμμῶν, τὴν ἀπασῶν ἀρίστην ἀποφέρονται δόξαν. Ζηλωτὴς γε μὴν καὶ καθ' ἕτερον ἂν νοοῖτο τρόπον τοῖς οὐκ ἀγαπᾶν εἰρημένους· φημι δὲ τοῖς τῶν Ἰουδαίων καθηγηταῖς, ἦτοι τοῖς Γραμματεῦσι καὶ Φαρισαίοις· οἱ πικρὸν ἐν ἑαυτοῖς ὠδίνοντας ζῆλον καὶ βασκανίας ὑπόθεσιν τὴν ἀπαράβλητον αὐτοῦ ποιούμενοι δόξαν κατὰ πολλοὺς ἥλισκον τρόπους. Διανόστη μὲν γὰρ τοὺς νεκροὺς ὁ Χριστὸς ὀδωδότης ἤδη καὶ διεφθαρμένους, καὶ τὰς ἄλλας θεοσημείας ἐπέτελει· τοὺς δὲ κατατεθηγμένας ἐέον καὶ πρὸς τὸ χρῆναι πιστεῦναι ἰεσθαί, λοιπὸν οὐδὲν ἐνδοιάζοντες. Οἱ δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἔδρων, ἐδάκνοντο δὲ τῷ φθόνῳ, καὶ πικρὰς εἰς νοῦν ἐδέχοντο λύπας.

D HIPPOLYTUS: Τίς ἄλλος οὗτος, ἢ καθὼς δεικνύεται ἡμῖν διὰ τοῦ Ἀποστόλου, ὅτι ὁ δεύτερος ἄνθρωπος ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, τὴν ποιήσαντα τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς εἶπεν ὁ ἔσχατος (9).

tu. Si autem *novissimum* voluerimus legere, manifesta est interpretatio: ut dicamus intelligere quidem veritatem Judæos, sed tergiversari, et nolle dicere quod sentiunt. Wetstenius in sua Nov. Test. Græci editione, tom. I, pag. 467, hunc ipsum Hippolyti locum in medium profert, licet minus emendate, subditque doctoris maximi verbis recitatis: «Nimirum recordatus aliquis, ultimos fore primos, quod dicitur Matth. xx, 16, putavit publicanos rectius ultimos vocari: quam emendationem quidam eo usque extenderunt, ut etiam responsones migrarent.» Quam quidem v. c. conjecturam eruditorum judicio permittimus. Cæterum haud præ-

Τῷ δὲ, Ἡρὸς μὲ ἀνάστρεψον, δηλοῦται ἡμῖν ἢ μετὰ Α
 τὸ πάθος ἀνάληψις εἰς τὸν οὐρανὸν πρὸς τὸν Πατέρα.
 Τῷ δὲ, Εἰς δὲ διαβουλεύμενοι ἐλοιδώρουσιν, τίνες
 εἰ μὴ ὁ λαὸς κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν; Καὶ ἐνεῖχον
 αὐτῷ τίνες ἐνεῖχον αὐτῷ, οἳ καὶ μέχρι σήμερον
 ἐνεχουσιν; Οὐταί, κύριοι τοξευμάτων, οἱ καταπολε-
 μέιν τὸν Κύριον δοκοῦντες. Εἰ γὰρ καὶ ἐνίσχυσαν
 τοῦ ἀναιρεθῆναι αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ συνετρίβησαν
 μετὰ κράτους τὰ τόξα αὐτῶν. Φανερώς δὲ ἡμῖν
 δηλοῦται, ὅτι μετὰ τὴν ἀνάστασιν συνετρίπται τὰ
 τόξα αὐτῶν μετὰ κράτους· τουτέστιν οἱ τῶν λαῶν
 ἡγούμενοι, οἱ ἐπ' αὐτὸν παραθίγοντες τοὺς οἰονεῖ
 τραυματίζοντας ἀκίδων ἐν τάξει· μόνον δὲ οὐχὶ καὶ
 ἐμπηγνυμένους, διὰ τὸ εἶδαν ἃ μὴ θέμις, καὶ ἀπο-
 ταμῆν οἱ καὶ θηρίων ἀγρίων ἐπέθρωσκον δι-
 κην.

Ἰσχυρῶς δὲ ἐπεὶ εὐλογίας ὁρῶν μονίμων.
 Ὅρη αἰώνια καὶ μονιμώτατα καὶ θίνας αἰωνίους,
 τοὺς ἀγίους φησὶ διὰ τὸ ἦρθαι τῆς γῆς· φωνεῖν μὲν
 οὐδὲν τῶν κατεβριμμένων, ζητεῖν δὲ τὰ ἄνω, καὶ
 εἰς τὰ τῶν ἀρετιῶν εὐ μάλα διδάττειν ὑψώματα· κα-
 τόπιν οὖν ἄρα τῆς Χριστοῦ δόξης καὶ οἱ τῶν Πατέρων
 ἐπισιμώτατοι καὶ εἰς λῆξιν ἤκοντες ἀρετῆς. Οἱ μὲν
 γὰρ ἦσαν οἰκέται· ὁ δὲ Κύριος Ἰῆδς τὰ δι' ὧν ἐκεῖ-
 νοι γεγόνασι λαμπροί, κεχωρήγηκεν αὐτοῖς. Τοιγάρ-
 τοι καὶ λέγουσιν, ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ πάν-
 τες ἡμεῖς ἐλάβομεν.

Καὶ ἐδοθήσῃ σοι ὁ Θεὸς ὁ ἐμός. Σαφῶς ἡμῖν δει-
 κνυται ὅτι ἡ βοήθεια καὶ ἀντίληψις τοῦ Πατρὸς οὐ παρ'
 ἄλλου τινὸς ἢ παρὰ τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ ἡμῶν τοῦ ἐν
 τοῖς οὐρανοῖς. Τῷ δὲ, Θεός μου, δηλοῦται ὅτι τὸ
 Πνεῦμα λέγει διὰ τοῦ Ἰακώβ.

EUSEB.: Τὰ ἄνω βραχίωνων. Οὐκ ἠδύνατο χει-
 ρῶν εἰπεῖν ἢ ὤμων· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ἐν μέσῳ τοῦ
 πλάτους πλατέα βραχίονες λέγεται, εὐκαίρως βρα-
 χίονας λέγει.

HIPOLYTUS: Εὐλογίας μαστῶν καὶ μήτρας.
 Τοῦτ' ἡμῖν δηλοῦται ὅτι ἡ μὲν εὐλογία ἀπὸ τοῦ οὐ-
 ρανοῦ ἐστὶ τὸ Πνεῦμα κατελθὼν διὰ τοῦ Λόγου ἐπὶ
 τὴν σάρκα. Μαστῶν δὲ καὶ μήτρας, τῆς Παρθένου
 εὐλογίας λέγει. Τὸ δὲ, Πατὴρ καὶ μητὴρ (10)
 σου, τοῦτο λέγει καὶ εὐλογίαν Πατρὸς ἣν ἐλάβομεν
 ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ
 Χριστοῦ.

¹⁴ Joan. 1, 16. ¹⁵ Gen. XLVIII, 5, 4.

terminandum videtur, vocem ἰσχυρῶς pro πρῶ-
 τος nonnunquam fuisse usurpatam. Videtis quæ
 tom. V nostræ Bibliothecæ, ad fragmentum II Po-
 lycarpianum adnotavimus.

(10) Πατὴρ καὶ μητὴρ. Græbius, l. c., e schedis
 Vossianis Romæ descriptis, in hunc Genesios lo-
 cum Hippolyti commentariorum fragmentum profert
 quod huc afferre operæ pretium fuerit. Sic autem
 Græbius: Ad ista verba, εὐλογίας Πατρὸς καὶ μη-
 τῆς, ita commentatur Hippolytus: Σαφῶς τε καὶ
 ἐναργῶς ἢ τε ἐκ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γέννησις τοῦ
 Μονογενοῦς, καὶ διὰ τῆς ἁγίας Παρθένου σημαίνεται,
 καθὼ νοεῖται καὶ πέφηνεν ἄνθρωπος. Ἰῆδς γὰρ
 ὑπάρχων φυσικῶς τε καὶ ἀληθῶς τοῦ Θεοῦ καὶ Πα-
 τῆρος, δι' ἡμᾶς ἀνέτη τὴν διὰ γυναῖκος τε καὶ μή-

A declaratur nobis Christi post passionem assumpto
 in cælum ad Patrem. Illis vero, in quem consilia
 conferentes maledicebant, quinam innuuntur nisi
 populus Judaicus adversus Dominum nostrum? Et
 intendebant: quinam intenderunt adversus illum
 atque in hunc usque diem intendunt? Hi, domini sa-
 gillationum qui putant se adversus Dominum bel-
 lasse. Licet vero valuerunt eum de vita tollere, at-
 tamen contriti sunt cum potentia arcus eorum. Ma-
 nifeste his nobis declaratur, quod post resurrectionem
 cum potentia contriti sunt arcus eorum; hoc
 est, principes populi, qui velut in acie adversus Do-
 minum acuerunt sua tela ad infligenda vulnera, et
 tantum non inflixerunt; quandoquidem fecere quæ
 minime fas, atque ausi sunt etiam ferarum bestia-
 rum more in eum irruere.

B Prævaluisti super benedictiones montium stabi-
 limum. Per montes sempiternos et stabiles maxime
 et colles æternos, innuit sanctos, quoniam terrenis
 subtracti sunt, et nihil rerum caducarum crepant,
 sed quærunto quæ supra sunt, et ad virtutum subli-
 mia cacumina vehementer desiderant eniti: post
 gloriam Christi nimirum etiam Patrum insignes
 maxime et qui ad summum virtutis pervenerunt.
 Hi porro servi. Dominus autem, Filius, illis sup-
 peditavit ea quibus ipsi præclari facti sunt. Quam-
 obrem et ipsi profitentur, quod ex plenitudine
 ejus nos omnes accepimus ¹⁴.

C Et adjuvit te Deus meus. Perspicue nobis osten-
 ditur, quod auxilium et adjumentum Filii non ab
 alio quam a Patre et Deo nostro qui in cælis est.
 Verbis Deus meus, declaratur quod Spiritus ait per
 Jacobum ¹⁵.

Nervi brachiorum. Non potuit manuum dicere vel
 humerorum: sed quandoquidem media lata in
 arcu brachia dicuntur, opportune dixit bra-
 chia.

Benedictionem uberum et uteri. His verbis nobis
 significatur, quod benedictio de cælo est Spiritus
 descendens per Verbum in carnem. Uberum vero et
 uteri, Virginis notat benedictiones. Patris tui et
 matris tuæ, hoc designat benedictionem Patris
 quam accepimus in Ecclesiam per Dominum no-
 strum Jesum Christum.

D τρας γέννησιν, καὶ μαστοὺς τεθῆλακεν. Οὐ γέ τοι,
 κατὰ τινὰς δοκῆσαι γέγονεν ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς
 τοῦτο κατὰ ἀλήθειαν, πεφηνῶς ὅπερ ἐσμέν, αὐτοῖ
 τοῖς τῆς φύσεως ἐπόμενοι νόμοις, καὶ τροφῆς ἴνέσχη-
 σεν, καί τοι ζωὴν αὐτὸς τῷ κόσμῳ διδούς. « Clare at-
 que manifeste ea pariter quæ est ex Deo et Patre
 generatio Unigeniti, ac quæ per sanctam Virginem
 facta est, indicatur, juxta quam creditur et visus
 est homo. Filius enim Dei et Patris naturaliter ac
 vere existens, propter nos eam sustinuit quæ fuit
 per mulierem et uterum generationem, et ubera
 suxit. Neque enim, ut quibusdam videtur, putative
 fuit homo; sed idem vere apparuit quod nos su-
 mus qui naturæ leges sequimur, et nutrimento
 usus est, quanvis ipse mundo vitam daret. »

Genes. XLIX, 27 : *Benjamin lupus rapax ; mane a comedet adhuc, et ad vesperam dat escam.*

Omnino quadrat in Paulum apostolum qui e tribu Benjamin fuit. Cum enim juvenis esset, lupus fuit rapax ; postquam vero credidit, præbuit cibum. Declaratur nobis et hoc per gratiam Domini nostri Jesu Christi, quod tribus Benjamin in principatibus, hoc enim est mane, persequitur. Saul enim qui e tribu Benjamin fuit, Davidem figuram Christi gerentem est persecutus.

Ex Leontii et Joannis Rerum sacrarum libro II, ap. MAT, Script. vet., t. VII, p. 84.

Ex sancti Hippolyti Romæ Commentario in Genesim.

Gen. II, 7 : *Formavit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ.* Cur ita ? Nonne juxta quorundam opinionem tres homines legimus factos, unum spiritalem, alium animale, alium terrestrem ? Non res ita se habet ; sed de uno tantum homine loquitur tota narratio. Hoc quidem : *Faciamus, de homine futuro est ; illud autem : Formavit . . . Dominus Deus hominem de limo terræ, de uno ac eodem homine fit narratio. Modo dicit : Fiat ; modo autem facit, et quomodo facit, narratur.*

Βενιαμὴν λύκος ἀρπαξ, τὸ πρωτῶν ἐδεσται ἐτι, καὶ εἰς τὸ ἑσπέρας δίδωσιν τροφήν.

HIPPOLYTUS : Συναρμολογεῖ πάνυ τῷ ἐκ φυλῆς Βενιαμὴν Παύλῳ. Ὅτε γὰρ ἦν νέος, λύκος ἦν ἀρπαξ· δέδωκε δὲ τροφήν πιστευσάσας. Δηλοῦται ἡμῖν καὶ τοῦτο διὰ τῆς χάριτος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἡ Βενιαμὴν φυλὴ ἐν ταῖς ἀρχαῖς, ὅπερ ἐστὶ τὸ πρωτῶν, διώκει. Ὁ γὰρ Σαούλ ὃς ἦν ἐκ τῆς Βενιαμὴν φυλῆς, τὸν εἰς τύπον τοῦ Κυρίου κειμένην Δαυὶδ ἐδίωκεν.

II.

Τοῦ ἀγίου Ἰππολύτου Ῥώμης (11) ἐκ τῆς εἰς τὴν Γένησιν πραγματείας.

Καὶ ἐπλασεν ὁ θεὸς τὸν ἀνθρώπον χοῖν ἀπὸ τῆς γῆς. Τί δὲ ἐστὶ τοῦτο ; ἀρα μὴ κατὰ τὴν τιμῶν ὑπόνοιαν, τρεῖς ἀνθρώπους λέγομεν γεγονέναι, ἓνα πνευματικόν, καὶ ἓνα ψυχικόν, καὶ ἓνα χοϊκόν ; οὐχ οὕτως ἔχει, ἀλλὰ περὶ ἐνὸς ἀνθρώπου ἡ πᾶσα διήγησις· τὸ γὰρ Ποιήσωμεν, περὶ μέλλοντός ἐστι τὸ δέ· Ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἀνθρώπον χοῖν ἀπὸ τῆς γῆς, ὥστε περὶ ἐνὸς ἀνθρώπου τοῦ αὐτοῦ ἡ διήγησις γίνεται· τότε γὰρ λέγει· Γενήσεται, νῦν δὲ ποιεῖ, καὶ τὸ πῶς ποιεῖ διηγείται.

III.

Apud S. Hieronymum, epist. 36 ad Damasum, num. 18. (Ex Galland.)

(12) Isaac portat imaginem Dei Patris. Rebecca Spiritus sancti. Esau populi prioris, et diaboli. Jacob Ecclesiae, sive Christi. Senuisse Isaac, consummationem orbis ostendit : oculis caligasse, fidem perisse de mundo, et religionis lumen ante eum neglectum esse significat. Quod filius major vocatur, acceptio legis est Judæorum. Quod escas ejus atque capturam diligit pater, homines sunt ab errore salvati, quos per doctrinam justus quisque venatur. Sermo Dei, benedictionis est reprobis, et spes regni futuri ; in quo cum Christo sancti sunt regnaturi, et verum Sabbatum celebraturi. Rebecca plena Spiritu sancto, sciens quid audisset antequam pareret, quia major serviet minori¹⁶ ; magis autem forma Spiritus sancti, in Jacob ante meditatur : loquitur (13) ad filium minorem : *Vade ad gregem, et accipe mihi duos hædos*¹⁷ ; præfigurans carneum Salvatoris adventum, in quo eos vel maxime liberaret, qui peccatis tenebantur obnoxii ; siquidem in omnibus Scripturis hædi pro peccato-

ribus accipiuntur. Quod autem duos jubetur afferre, duorum populorum significabatur assumptio ; quod teneros et bonos, dociles et innocentes animæ (14). Stola vel vestimentum Esau, fides et Scripturæ sunt Hebræorum, quibus gentium indutus est populus. Pelles quæ ejus brachiis circumdatæ sunt, peccata utriusque sunt plebis, quæ Christus in extensione manuum cruci secum pariter affixit. Quod Isaac quaerit ab Jacob, cur tam cito venerit¹⁸ (15), admiratur celerem credentium fidem. Quod cibi delectabiles offeruntur, hostia placens Deo, salus est peccatorum. Post esum sequitur benedictio, et ejus odore perfruitur ; virtutem resurrectionis et regni, aperta voce pronuntians : quomodo etiam, adorent eum fratres sui et serviant ei, credentes ex Israel. Quia igitur iniquitas est inimica justitiæ, Esau in discordiam concitatur, et necem fraudulentus excogitat dicens in corde suo : *Appropinquant (16) dies passionis patris mei, et occidam Jacob fratrem meum*¹⁹. Diabolus fratricidas Judæos

¹⁶ Gen. xxv, 25. ¹⁷ Gen. xxvii, 9. ¹⁸ Ibid. 20.

¹⁹ Ibid. 41.

(11) Græcus auctor intelligit Ῥώμης ἐπισκόπου, Romani episcopi ; quem Græcorum frequentem errorem alibi me narrare memini.

(12) Iis quæ refert sanctus doctor, ex Hippolyti Commentario in Genesin descripta, ista præmittit : *Quoniam autem polliciti sumus et de eo (Isaaco et Rebecca, Gen. xxvii) quid significaret in figura, adjungere ; Hippolyti martyris verba ponamus, a quo et Victorinus noster non plurimum discrepat : non quod omnia plenius exsecutus sit, sed quod possit occasionem præbere lectori ad intelligentiam latiore.*

(13) Quidam mss., *medit. et loquitur.* VALLARS.

(14) Subaudi *significatur* : nec enim placet quod habent veteres editi, *dociles et innocentes animæ significat.* Proxime vero *vel vestimentum*, ex iisdem editis, Vaticano aliisque nonnullis mss. reposuimus. Id.

(15) Duo mss., *admiratur, ut loquatur, etc.* Antea erat, *admiratur.* Id.

(16) Victorius *appropinquant* immutavit contra mss. fidem. Deinde duo vetera exemplaria, *dies mortis* : quam tamen infra lectionem haud servant. Id.

in Cain ante præmeditans, in Esau manifestissime A constitetur, tempus quoque interfectionis ostendens: *Appropinquant, inquit, dies passionis patris ut interficiam fratrem meum.* Quapropter Rebecca, id est patientia, nuntiavit viro fratris insidias; qui vocato Jacob, præcepit ei ut in Mesopotamiam

pergeret, et inde acciperet uxorem de genere Laban Syri fratris, matris suæ. Quomodo itaque [fratris] dolos fugiens, Mesopotamiam tendit Jacob; ita et Christus, Judæorum incredulitate compulsus, proficiscitur in Galileam, inde sibi ex gentibus sponsam sumpturus Ecclesiam (17).

IN NUMEROS.

Apud *Leontium Byzant.*, lib. 1 Contra Nestorium et Eutychem. (*Ex Galland. — Idem fragmentum legitur ap. Matium Script. Vet. l. VII, p. 154.*)

Τοῦ ἁγίου Ἱεροκλήτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, B S. Hippolyti episcopi et martyris, ex benedictionibus Balaam.

Ἦνα δὲ δευθῆ τὸ συναμφοτέρων ἔχων ἐν ἑαυτῷ, τὴν τε τοῦ Θεοῦ οὐσίαν καὶ τὴν ἐξ ἀνθρώπων, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει· *Μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀνθρώπος Χριστὸς Ἰησοῦς*· ἃ δὲ μεσίτη ἀνθρώπου (18) οὐ γίνεται, ἀλλὰ δύο· ἔδει οὖν τὸν Χριστὸν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων μεσίτην γενόμενον, παρ' ἀμφοτέρων ἀρραβῶνά τινα εἰληφέναι, ἵνα φανῆ δύο προσώπων μεσίτης.

Ut autem demonstraretur utramque in se habere substantiam, Dei nimirum et hominum, sicut Apostolus ait: *Mediator Dei et hominum, homo Christus Jesus* 20, *mediator autem unius hominis non est* 21, sed duorum; oportebat ergo, ut Christus Dei et hominum mediator factus, ab utrisque arrham quamdam acciperet, ut appareret duarum naturarum mediator.

IN REGES.

Fragmentum Tractatus S. Hippolyti eis τὴν Ἐγγαστρίμυθον, « in *Engastrimythum*, » sive « *De Saule et Pythonissa*, » Περὶ Σαοὺλ καὶ Πύθωνος, I Reg. xxviii. — *Ex ms. cod. Vatic. cccxxx ap. Allat. « De Engastrim., » editi Simon DE MAGISTRIS in « Actis Martyrum Ostiensium, » p. 160, Romæ 1795, in-fol. (19).*

Ζητεῖται εἰ ἀνῆλθεν ὁ Σαμουὴλ διὰ τῆς Ἐγγαστρι- C μύθου, ἢ οὐ. Καὶ εἰ μὲν δῶμεν ὅτι ἀνῆλθεν, τὰ ψευθῆ συνιστῶμεν. Πῶς γὰρ ἠδύνατο δαίμων ψυχὴν, οὐ λέγω δικαίον μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ τυχόντος, τὴν ἀπελοῦσαν, ἣν οὐκ ἦδει πῆ διάγει, καλέσαι; Ἀλλὰ, φησὶν, πῶς οὖν ἡ γυνὴ ἐποτήθη, καὶ παρὰ τὸ ἔθος εἶδεν ἀνιόντας ἀνθρώπους; Εἰ μὴ γὰρ παρὰ τὸ ἔθος εἶδεν, οὐκ ἂν εἶπεν· *Θεοὺς ἀναβαλνόντας ἐκ τῆς γῆς ἐγὼ ὄρω.* Ἦνα ἐκάλεισε καὶ, πῶς ἀνῆλθον πολλοί; Τί οὖν, ὄλων τῶν φανέντων φαμὲν ἀελθεῖν τὰς ψυχὰς, καὶ ταύτας παρὰ τῆς γυναικὸς μὴ κληθείσας, ἢ ἐκεῖνων φαντασία τὰ (ἰ. φαντάσματα) ὁρώμενα; Οὐκ οὐ καὶ τοῦτο. Πῶς, φησὶν, ἐπιγνοῦς Σαοὺλ προσεκύνησεν; ἀλλὰ Σαοὺλ οὐκ εἶδεν, ἀλλ' ἀκούσας παρὰ

Quæritur num ascenderit Samuel per Pythonissam evocatus, an non. Et si quidem concesserimus quod ascenderit, falsa statuemus. Quomodo enim poterat dæmon animam non dico tantum justis, sed et cujuslibet revocare, quam ubi degeret ignorabat, post discessum a corpore? Sed quomodo, inquit, mulier decepta est, ac præter consuetudinem, vidit ascendentes homines? Nisi enim præter consuetudinem vidisset, non utique dixisset: *Deos ascendentes e terra ego video.* Unum vocavit, et quomodo ascenderunt multi? Quid ergo, universorumque qui apparuerunt dicemus ascendisse animas, easque a muliere non evocatas; an illarum apparentia simulacra? Sed neque istud. Quomodo, pergunt, cum

20 I Tim. II, 5. 21 Gal. III, 20.

(17) Hujusmodi fragmentum Hippolyti claudis sanctus doctor his verbis: *Hæc supradictus vir.*

(18) Ἀνθρώπου. Vox importuna tum Apostoli textui, tum ecclesiastici scriptoris sententiæ, ut videtur; neque enim agitur de duorum hominum, sed de Dei et hominum mediatore.

(19) Putavit Jos. Scaliger hunc tractatum in sede marmorea S. Hippolyti descriptum ad aliam Pythonissam in apostolorum Actis memoratam pertinere. Satis quidem indocte vir alioqui exultissimus; nam et veteres cum Pythonissæ ἀπλῶς memin-

erunt, aliam non intelligebant ab ea Saulis. Deinde ambigendi locus non est ubi Hieronymus ait Hippolytum scripsisse *De Saule et Pythonissa*. Apertissimus autem videtur titulus in marmore inscriptus eis τὴν Ἐγγαστρίμυθον, ita conceptus vel brevitate operis argumentum, quod latius excurreret. S. DE MAG.

agnovisset Saul, adoravit? Atqui Saul non vidit, sed audiens a muliere quod volebat, figuram unius eorum qui ascenderant, agnoscens tanquam Samuel, istam consuluit positis genibus. Nihil autem demoni facilius, quam Samuelis imaginem exhibere, sibi notam. Quomodo igitur, instant, prædixit quæ erant eventura mala, et Saul ipsi, et Jonathæ simul? Finem quidem belli prædixit, quodque Saul vinceretur; id conjectans ab ira Dei erga ipsum. Quemadmodum si medicus, isque nec summum artis apicem assecutus, ægrotum intuens desperatum, hujus prædicat mortem, in tempore tamen designando aberrans. Ita et dæmon ab Saul operibus, ipsoque facinore interrogandi Pythonissam, videns iram Dei, prænuntiat cladem simul et mortem, circa diem vero mortis aberrans.

τῆς γυναίκος, ὅπερ ἐβούλετο, σχῆμα τῶν ἀνόντων ἐνός καὶ ἐπιγυούς ὡς Σαμουὴλ, τοιοῦτω ἐχρᾶτο, προσεκύνησεν (19^ο). Οὐδὲν δὲ τῷ δαίμονι μορφῶσαι, ὅπερ ἴδει, σχῆμα τοῦ Σαμουὴλ. Πῶς οὖν προείπε, φησὶν, τὰ μέλλοντα συμβαίνειν τῷ Σαουλ, καὶ τῷ Ἰωνάθαν ἐν ταύτῃ κακᾷ; Τὸ μὲν τέλος προείπε τοῦ πολέμου, ὡς Σαουλ ἠττηθήσεται, στοχασαμένη ἀπὸ τῆς περὶ αὐτὸν ὀργῆς τοῦ Θεοῦ. Ὄσανει ἱατρὸς ὁ μὴ ἀκριβῆ τῆς ἐπιστήμης ἔχων τὴν γνῶσιν, ἀπεγνωσμένον ἄρρωστον θεασάμενος, εἶπε τοῦτου τὸν θάνατον, περὶ τὴν ὥραν σφαλόμενος. Οὕτω καὶ ὁ δαίμων ἀπὸ τῶν ἐργῶν τοῦ Σαουλ, καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐγγχειρήματος τῆς Ἐγγαστριμύθου, εἰδὼς τοῦ Θεοῦ τὴν ὀργὴν, προλέγει τὴν ἤτταν ὀμοῦ καὶ τὸν θάνατον, περὶ τὴν ἡμέραν τοῦ θανάτου σφαλῆς.

IN PSALMOS.

(Ex Gallandio.)

*Hippolyti episcopi Romæ argumentum enarrationi in B Ίππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης ὑπόθεσις διατη-
Psalms præmissum.* σεως εἰς τοὺς Ψαλμούς.

Liber Psalmorum novam doctrinam continet post legem Moysis. Alter enim hic post Moysis scripturam doctrinalis liber est. Post Moysis igitur et Josuæ obitum, et post judices, David exstitit, qui dignus habitus ut Salvatoris etiam ipse pater appellaretur, novam rationem hymnorum concinendorum primus tradidit, per quam susulit quæ a Moysæ sancita lege erant de sacrificiis, et novum hymnum atque modum jubilo colendi Deum introduxit, aliaque plurima legem Moysis supergredientia, in tota sua tractatione docuit (20). ὑπερβεβηκότα, δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς πραγματείας διδάσκει.

Ἡ βίβλος τῶν Ψαλμῶν καινὴν διδασκαλίαν περιέχει κατὰ τὴν Μωυσέως νομοθεσίαν. Καὶ ἔτι δευτέρα μετὰ τὴν Μωυσέως γραφὴν διδασκαλικὴ βίβλος τυγχάνει. Μετὰ γοῦν τὴν Μωυσέως καὶ Ἰησοῦ τελευτὴν, καὶ μετὰ τοὺς κριτὰς Δαβὶδ γενόμενος, ὡσανεὶ τοῦ Σωτῆρος αὐτὸς χρηματῆσαι πατὴρ καταξωθεὶς, καινὸν τρόπον τὸν τῆς ψαλμωδίας πρῶτος Ἑβραίοις παρέδωκε, δι' ἧς ἀναίρει μὲν τὰ παρὰ τῆς Μωυσοῦ περιθυσίων νενομοθετημένα, καινὸν δὲ τὸν ὕμνον καὶ ἀλαλαγμοῦ τρόπον τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας εἰσάγει, καὶ ἄλλα δὲ πλείστα τὸν Μωυσέως νόμον

In Psalmum II.

Theodoritus dialogo secundo, qui inscribitur Ἀσύγχυτος, p. 167.

Sancti Hippolyti episcopi ex enarratione secundi C
psalmi.

Hic veniens in mundum Deus et homo patefactus est, et humanam quidem ipsius naturam facile est agnoscere, quando esurit et defatigatur, et sitit, et metuens fugit et orans mæstitia conflictatur, et in cervicali dormit, et calicem passionis auferri petit, et in lucta sudat, et ab angelo confirmatur, et a Juda proditur, et contumelia afficitur a Caipha, et ab Herode despicitur, et a Pilato flagellatur, et a militibus deridetur, et a Judæis ligno affigitur,

Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου ἐπισκόπου ἐκ τῆς ἐρμηνείας τοῦ β' ψαλμοῦ.

Οὗτος ὁ προελθὼν εἰς τὸν κόσμον, Θεὸς καὶ ἄνθρωπος ἐφανερώθη, καὶ τὸν μὲν ἄνθρωπον αὐτοῦ εὐκόλως ἔστι νοεῖν, ὅτε πεινᾷ καὶ κοπιᾷ, καὶ κάμνων διψᾷ, καὶ δειλιῶν φεύγει, καὶ προσευχόμενος λυπεῖται, καὶ ἐπὶ προσγεφαλαίου καθέυδει· καὶ πατήριον πάθους παραιτεῖται, καὶ ἀγωνίων ἰδροῖ, καὶ ὑπ' ἀγέλου δυναμοῦται, καὶ ὑπὸ Ἰούδα παραδίδοται, καὶ ἀτιμάζεται ὑπὸ Καϊάφα, καὶ ἀπὸ Ἡρώδου ἐξουθενεῖται, μαστίζεται τε ὑπὸ Πιλάτου, καὶ ὑπὸ στρα-

(19^ο) Lege... : ἐβούλετο, καὶ σχῆμα τῶν ἀνι. ἐνός ἐπιγ. ὡς Σαμουὴλ, τοιοῦτω ἐχρ., προσκυνήσας.

(20) Hunc locum, sed minus integrum minusque emendatum, produxit Stephanus le Moyne notis ad *Varia sacra* p. 977, laudans Hippolyti librum ineditum in Psalmos qui exstet Florentiæ in bibliotheca Laurentiana. Non tamen Hippolyti liber inte-

ger in jam dicta bibliotheca superest, sed fragmenta ejus quædam occurrunt in Catena inedita in Psalmos quam thesaurus ille librarius manu exarata asservat, e qua eundem locum, sed itidem minus emendate produxit Alexander Morus notis ad *Novum Fædus*, ad Hebr. x, 5.

ειωτῶν παίζεται, καὶ ὑπὸ Ἰουδαίων ξύλῳ προσπι-
γνυται, καὶ πρὸς Πατέρα βοῶν παρατίθεται τὸ πνεῦμα,
καὶ κλίων κεφαλὴν ἐκπνεῖ, καὶ πλευρὰν λόγχῃ
νύσσεται, καὶ σίνδονι ἐλισσόμενος ἐν μνημείῳ τίθε-
ται, καὶ τριήμερος ὑπὸ Πατρὸς ἀνίσταται· τὸ δὲ
θεῖον αὐτοῦ πάλιν φανερώς ἐστὶν ἰδεῖν, ὅτε ὑπ' ἀγ-
γέλων προσκυνεῖται, καὶ θεωρεῖται ὑπὸ ποιμένων,
καὶ προσδοκᾶται ὑπὸ Συμεῶν, καὶ ὑπὸ Ἄννης μαρ-
τυρεῖται, καὶ ζητεῖται ὑπὸ μάγων, καὶ σημαίνεται δι'
ἀστέρων, καὶ ὕδωρ ἐν γάμοις οἴνου (sic) ἀπεργάζεται,
καὶ θαλάσση ὑπὸ βίας ἀνέμων κινουμένη ἐπιτιμᾶ,
καὶ ἐπὶ θαλάσσης περιπατεῖ, καὶ τυφλὸν ἐκ γεννητῆς
ὄρων ποιεῖ, καὶ νεκρὸν Λάζαρον τετραήμερον ἀνιστᾶ,
καὶ ποικίλας δυνάμεις τελεῖ, καὶ ἁμαρτίας ἀφήσι, καὶ ἐξουσίαν δίδωσι μαθηταῖς.

A et ad Patrem clamans spiritum ei commendat, et
inclinato capite expirat, et lancea latus ejus con-
foditur, et sindone involutus in monumento collo-
catur, et tertio die a Patre resuscitatur. Divina vero
ipsius natura non obscure cernitur, quando ab an-
gelis adoratur, et a pastoribus spectatur, et exspe-
ctatur a Simeone, et Annæ testimonio ornatur, et
quæritur a magis, et indicatur a stella, et ex aqua
in nuptiis vinum facit, et mare vi ventorum agita-
tum objurgat, et in mari ambulat, et cæco a nati-
vitate visum restituit, et Lazarum quatruiduanum
resuscitat, et varias virtutes perficit, et peccata
remitit, et potestatem remittendi dat discipulis.

In Psalmum XXII.

Idem Theodoritus dialogo primo.

Τοῦ ἁγίου Ἱππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος ἐκ
τοῦ λόγου τοῦ εἰς· « Κύριος ποιμαίνει με. »

Καὶ κίβωτος δὲ ἐκ ξύλων ἀσήπτων αὐτὸς ἦν ὁ Σω-
τῆρ· τὸ γὰρ ἀσηπτον αὐτοῦ καὶ ἀδιάφθορον σκήνος
ταύτη κατηγγέλλετο τὸ μηδεμίαν ἁμαρτήματος ση-
πέδονα φύσαν· Ὁ γὰρ ἁμαρτήσας καὶ ἐξομολογούμενος
φτῖσι· Προσώξεσιν καὶ ἐσάπησαν οἱ μύλωνπέδροι,
ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου. Ὁ δὲ Κύριος
ἀναμάρτητος ἦν, ἐκ τῶν ἀσήπτων ξύλων τὸ κατὰ
ἄνθρωπον, τουτέστιν ἐκ τῆς Παρθένου καὶ τοῦ ἁγίου
Πνεύματος ἔσωθεν, καὶ ἔξωθεν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ,
οἷα καθαρωτάτῳ χρυσίῳ περικεκαλυμμένος.

B Sanctus Hippolytus episcopus et martyr in enar-
ratione psalmi, « Dominus pastor meus. »

Arca concinnata ex lignis non obnoxiiis putrefac-
tioni erat ipse Salvator. Etenim hac significabatur
tabernaculum ipsius non sentiens cariem, aut
corruptionem, hoc est, nullam peccati putredinem
gignens. Nam peccator hanc edit confessionem :
*Putruerunt et corrupta sunt vulnera mea propter
insipientiam meam*²². Dominus vero peccati expe-
rit, et ex lignis immunibus a putrefactione secundum
hominem, hoc est, ex Virgine et Spiritu sancto in-
tus, et foris verbo Dei, quasi quodam purissimo
auro opertus fuit.

In psalmum XXIII.

Idem ibid.

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸν κγ' ψαλμόν.
Ἔρχεται ἐπὶ τὰς οὐρανίας πύλας, ἄγγελοι αὐτῶν
συνδεύουσι, καὶ κεκλεισμέναι εἰσὶν αἱ πύλαι τῶν
οὐρανῶν. Οὐδέπω γὰρ ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανοῦς.
Πρῶτος νῦν φαίνεται ταῖς δυνάμεσι ταῖς οὐρανίαις
ὡρᾷ ἀναβαίνουσα. Λέγεται οὖν ταῖς δυνάμεσιν ὑπὸ
τῶν ἀγγέλων τῶν προτρεχόντων τὸν Σωτῆρα, καὶ
Κύριον· Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὁμῶν, καὶ
ἐπάροητε, πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσαλεύσεται ὁ Βα-
σιλεὺς τῆς δόξης.

C Idem in enarratione psalmi xxiii.

Venit ad cœlestes portas angelis ipsum comitan-
tibus, et clausæ erant portæ cœlorum. Nondum
enim in cœlum ascenderat, sed tunc primum ap-
paruit potestatibus cœlestibus caro ascendens.
Dicitur ergo potestatibus ab angelis, qui erant præ-
cursores Salvatoris et Domini : *Tollite portas, prin-
cipes, vestras, et elevamini, portæ æternales, et in-
troibit Rex gloriæ*²³.

In psalmum CIX.

Idem Theodoritus dialogo secundo.

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὴν φθὴν μεγάλην.
Ὁ τὸν ἀπολωλότα ἐκ γῆς πρωτόπλαστον ἄνθρωπον,
καὶ ἐν δεσμοῖς θανάτου κρατούμενον, ἐξ ἄδου κατω-
τάτου ἐλύσας· ὁ ἄνωθεν κατελθὼν, καὶ τὸν κάτω
εἰς τὴν ἄνω ἀνενέγκας· ὁ τῶν νεκρῶν εὐαγγελιστῆς,
καὶ τῶν ψυχῶν λυτρωτῆς, καὶ ἀνάστασις τῶν τεθαμ-
μένων γινόμενος οὗτος· ἦν ὁ τοῦ νενικημένου ἀνθρώ-
που γεγεννημένος βοηθὸς κατ' αὐτὸν ἕμοιος αὐτῷ

D Idem in concione de magno cantico.

Qui perditum hominem ex terra formatum et
vinculis mortis implicatum ex infimo inferno eri-
puit, et desuper veniens in sublime extulit humi
jacentem, factus mortuorum evangelista, et ani-
marum redemptor, et resurrectio sepultorum; hic
victo homini opem tulit, factus ei similis primoge-
nitus Ἀδάμ, primum parentem Adam in virgine

²² Psal. xxxviii, 5. ²³ Psal. xxiv, 7.

visitans, spiritualis terrenum in matrice quærens, A semper vivens per inobedientiam mortuum, cælestis terrestrem ad superiora vocans, nobilis servum per propriam obedientiam libertate donare volens, qui in terram resolutum hominem et pabulam serpentis factam, in adamantem convertens idque in ligno pendentem, Dominum adversus victorem declaravit atque ita per lignum victor invenitur.

Κύριον κατὰ τοῦ νενικηκότος ἀποδείξας, καὶ διὰ τοῦτο διὰ ξύλου, νικηφόρος εὐρίσκεται·

Idem in eadem concione :

Qui Filium Dei in carne nunc non agnoscunt, agnoscent ipsum judicem in gloria constitutum, quem antea in corpore humili petulanter tractarant.

Idem in eadem concione :

Etenim apostoli cum venissent ad monumentum die tertio, non invenerunt corpus Jesu, quemadmodum filii Israel sepulcrum Moysi ascendentes in montem quæsiverunt, et non invenerunt.

πρωτότοκος Λόγος, τὸν πρωτόπλαστον Ἀδάμ ἐν τῇ παρθένῳ ἐπισκεπτόμενος, ὁ πνευματικὸς τὸν χοῦδὸν ἐν τῇ μητρὶ ἐπιζητῶν, ὁ ἀεὶ ζῶν τὸν διὰ παρακοῆς ἀποθανόντα· ὁ οὐράνιος τὸν ἐπίγειον εἰς τὰ ἕνω καλῶν· ὁ εὐγενὴς τὸν δουλον διὰ τῆς ἰδίας ὑπακοῆς ἐλευθέρων ἀποδείξει θέλων· ὁ τὸν εἰς γῆν λυόμενον ἀνθρώπον καὶ βρώμα θρεψῶς γεγεννημένον, εἰς ἀδάμαντα τρέψας, καὶ τοῦτο ἐπὶ ξύλου κρεμασθέντα,

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου·

Οἱ γὰρ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἔνσαρκον νῦν μὴ ἐπιγινώσκοντες, ἐπιγινώσκονται αὐτὸν κριτὴν ἐν δόξῃ παραγινόμενον τὸν νῦν ἐν ἀδόξῃ σώματι ὑβριζόμενον

Τῷ αὐτοῦ ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου·

Καὶ γὰρ οἱ ἀπόστολοι ἐλθόντες εἰς τὸ μνημεῖον τῆς ἡμέρας τῆς τρίτης, οὐκ εὐρίσκον τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· ὅν τρόπον οἱ υἱοὶ τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ταφὴν τοῦ Μωϋσέως ἀναβάαντες ἐν τῷ βρεὶ ἐζήτησαν, καὶ οὐκ εὐρίσκον.

In psalmum LXXVII.

(BANDINI, *Catalog. codd. Græc. biblioth. Mediceo-Laurentianæ*, tom. I, p. 91.)

45 : Misit in eos cynomyiam, et comedit eos; et ranam, et disperdidit eos.

46. Et dedit ærugini fructus eorum et labores eorum locustæ.

47. Et occidit in grandine vineas eorum et moros eorum in pruina.

Quemadmodum vero per immoderatam victus rationem exitialis quidam et biliosus in visceribus concrevit humor, quem arte sua medicus ad vomitum eliciendo, non is profecto in causa fuerit, ut ille morbosus in corpore producat; quem quidem intemperantia cibi effecit, in apertum autem eduxit ars medica : sic etiam quamvis dicatur molestam vindicationem, qua plectuntur qui voluntate sunt perversi, a Deo esse; rationi utique consentaneum foret, ex nobis ipsis initia repelere et causas, hujusmodi mala recipiendi. Qui enim sine culpa vixerit, non illi tenebræ sunt, non vermis, non gehenna, non ignis, non aliud quidquam terribilium rerum et poenarum : quemadmodum neque Hebræis detrimento fuerunt Ægyptiæ plagæ, non minuti illi sciniphes invito morsu dolorem inferentes, non cynomyia mordicus aculeo acerbo ad hærescens, non superne ingruentes grandinis lapidibus procellæ, non arva locustis absumpta, non obsitus tenebris aer, cæteraque hujusmodi. In promptu autem Deo est excolere veram vitem, Ægyptiam vero perdere, cum illis etiam parcat, qui comesturi sunt uvam fellis, et bibituri venenum aspidum insanabile ²⁴. Subruitur plane ficus Ægyptia, non autem illa quam Zacchæus conscendit, ut Dominum meum intueri possit : fructusque Ægypti corrumpuntur, opera nimirum carnis; non autem fructus Spiritus, charitas, gaudium, pax ²⁵.

²⁴ Deuter. xxxii, 33. ²⁵ Gal. v, 22.

μ᾽. Ἐξάπεστείλειν εἰς αὐτοὺς κυνόμυϊαν, καὶ κατέφαγεν αὐτοὺς, καὶ βάτραχον, καὶ διέφθειρεν αὐτοὺς.

μς'. Καὶ ἔδωκε τῇ ἐρουσίῃ τοὺς καρπούς αὐτῶν, καὶ τοὺς πόρους αὐτῶν τῇ ἀκρίδι.

μζ'. Ἀπέκτεινε ἐν χαλάζῃ τὴν ἀμπέλιν αὐτῶν, καὶ τὰς συκαμίνους αὐτῶν ἐν τῇ ἀκρίῃ.

Ὅπερ δὲ διὰ τῆς ἀτακτοτέρας διαίτης φθοροποιῆς τις χυμὸς καὶ χολώδης ἐν τοῖς σπλάγγνοις συνίσταται, ὃν ὁ λατρός διὰ τῆς τέχνης εἰς ἕμετον ἐφαλκόμενος, οὐκ ἂν ἐν αἰτίᾳ γένοιτο τοῦ αὐτοῦ ἐμποιεῖσθαι τῷ σώματι τὸν νοσώδη χυμὸν, ἀλλ' ἐποίησε μὲν τῆς τροφῆς ἀταξία, εἰς δὲ τὸ ἐμφανὲς ἤγαγεν ἡ λατρικὴ ἐπιστήμη. Οὕτως κἀν παρὰ Θεοῦ γίνεσθαι λέγεται τοῖς μοθηροῖς τὴν προαίρεσιν ἢ ἀγνητὴν ἀνταπόδοσιν, εὐλογεῖν ἂν εἴη ἐξ ἡμῶν αὐτῶν νοεῖν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς αἰτίας τὰ τοιαῦτα λαμβάνειν πάθη. Τῷ γὰρ ἀναμαρτήτως βεβωκῶτι οὐ σκότος ἐστίν, οὐ σκώληξ, οὐ γέεννα, οὐ πῦρ, οὐκ ἄλλο τι τῶν φοβερῶν ὀνομάτων τε καὶ πραγμάτων, ὡς οὐδὲ τοῖς Ἑβραίοις αἱ Αἰγύπτιαι πληγαί, οἱ λεπτοὶ σκίνιπες ἐκείνοι, οἱ τοῖς ἀφανέσιν ἀλγύνοντες δῆγμασι, ἡ ὀδυνηρῶς διὰ τοῦ δῆγματος ἐμφοσμένη τῷ σώματι κυνόμυια, οἱ ἀνωθεν κρηστῆρες τοῖς τῆς χαλάζης λίθοις συγκραταπίπτοντες, ἡ ὑπὸ τῶν ἀκρίδων καταφθειρομένη γεωπονία, ὁ μελανόμενος ἄηρ, τὰ ἄλλα. Πρόκειται δὲ τῷ Θεῷ γεωργεῖν μὲν τὴν ἀληθινὴν ἀμπέλιν, ἀποκτείνει δὲ τὴν Αἰγυπτίαν φειδομένην τῶν μελλόντων ἐσθίειν σταφυλῆν χολῆς καὶ πίπειν θυμὸν ἀσπίδων ἀνιαιότων. Ἄναίρεται δὲ καὶ συκάμιμος Αἰγυπτία, οὐ μὴν ἐκείνη ἐφ' ἣν ἀναβαίνει Ζακχαῖος, ἵνα δυνηθῆ ἰδεῖν μου τὸν Κύριον. Καὶ διαφθειρονται καρποὶ Αἰγύπτιοι, ἔργα σαρκῶς, οὐ μὴν ὁ τοῦ Πνεύματος καρπὸς, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη.

μη'. *Και παρέδωκεν εις χάλαζαν τὰ κτήνη αὐτῶν, και την ὑπαρξιν αὐτῶν τῷ πυρὶ.*

Ὁ δὲ Σύμμαχος· Τοῦ ἐκδότος λοιμῶ τὰ κτήνη αὐτῶν, και τὰ κτήματα αὐτῶν οἰκονοίς. Ἀθρόαν γὰρ δεξάμενα τελευτήν, θοίην τῶν σαρκοδόρων ὀρνίθων ἐγένοντο. Κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα οὐ τοῦτο λέγει, ὅτι ἰδίᾳ μὲν ἡ χάλαζα τὰ κτήνη ἀνήρει, ἰδίᾳ δὲ τὸ πῦρ, τὴν ἄλλην ὑπαρξιν, ἀλλ' ὅτι χάλαζα μετὰ πυρὸς παραδόξως καταφερομένη, πρὸ πάντων μὲν τὴν ἀμπελον ἀπενέκρου και τὰς συκαμίνους, ὡς μὴ θυμαίνεας ὄλωσ ἀντισχεῖν τῇ πρώτῃ προσβολῇ. Ἔτα τὰ κτήνη ὅσα ἐν τοῖς πεδίοις ἐνέμοντο, ἔπειτα δὲ πᾶσαν βοτάνην και πᾶν φυτὸν, τὸ ἐν τῇ χαλάζῃ πῦρ ἐπέδωκετο, και ἦν τὸ πρᾶγμα τεράστιον, πυρὸς ἐν ἰδατι τρέχοντος και διαπλεκομένου. Διέτρεχε γὰρ, φησὶ, τὸ πῦρ ἐν τῇ χαλάζῃ· ἦν δὲ ἡ χάλαζα και τὸ πῦρ φλογίζον ἐν τῇ χαλάζῃ. Ἰπαρξιν δὲ εἰτ' οὖν πλοῦτον καλεῖ ὁ Δαβὶδ τὰ κτήνη και τὸν καρπὸν τῶν φυτῶν. Χρὴ δὲ γινώσκειν ὅτι, εἰ και πᾶσαν βοτάνην και πᾶν ξύλον ἡ χάλαζα διαφθεῖραι ἰσθόρηται, ἀλλ' οὖν ὑπελείπετο τινα ἃ μετὰ τὴν πυρίπλοκον χάλαζαν, ἐπελθούσα κατέφαγεν ἡ ἀκρίς, περὶ ἧς εἴρηται, ὅτι κατέθεται πᾶσαν βοτάνην, και πάντα τὸν καρπὸν τῶν ξύλων, ὃν ὑπελείπετο ἡ χάλαζα. Κατὰ δὲ θεωρίαν, ἔστι τινα κτήνη Χριστοῦ, και ἔστι τινα Αἰγυπτίων. Δύναται μὲν τοι τὰ ποτὲ ἀλλοτρία γενέσθαι αὐτοῦ κτήματα, ὡς τὰ Λαβάν τοῦ Ἰακώβ, και ἀνάπαλιν. Τῶν γοῦν προβάτων ὅσα Ἰακώβ ἀπεδοκίμασεν, ἐχαρίσατο τῷ Ἡσαῦ. Ὅρα γοῦν μήποτε ἐκ τῆς πολίμνης εἰρισκόμενος Ἰησοῦ, ὅταν πέμπηται δῶρα τῷ Ἡσαῦ ἐκλήγῃς, και ὡς ἀδόκιμος και ἀνάξιος τοῦ πνευματικῶ Ἰακώβ, ἐκπεμφθῆς πρὸς τὸν Ἡσαῦ. Κτήνη Χριστοῦ οἱ ἀπλοῦστεροι, οὗς σώζει ὁ Θεὸς κατὰ τὸ ἄνθρώπους και κτήνη σώσεις, Κύριε. Κτήνη Αἰγυπτίων, οἱ ἀλογία τῇ ἀθέῳ διδασκαλίᾳ συγκατατιθέμενοι, ἃ και χαλαζοῦνται. Καὶ Αἰγύπτιοι μὲν ὅσα ἔχουσι τῷ πυρὶ παραδίδοται, Ἀβραάμ δὲ τὰ ὑπάρχοντα τῷ Ἰσαὰκ ἔδωκεν.

μη'. *Ἐξαιρέστειλεν εἰς αὐτοὺς ὀργὴν θυμοῦ αὐτοῦ, θυμὸν και ὀργὴν και θλίψιν, ἀποστολήν δι' ἀγγέλων πονηρῶν.*

Θυμὸν και ὀργὴν και θλίψιν, τὰς πικρὰς τιμωρίας ἐκάλεσεν· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπαθής· και θυμὸν μὲν νοήσεις τὰς ἤττον κολαζούσας, ὀργὴν δὲ τὰς μᾶλλον, θλίψιν δὲ, τὰς ἐστὶ· ἀγγέλους δὲ πονηροὺς, τοὺς τῆς ὀργῆς ὑπουργοὺς, οὕτε φύσει τοῦτο ὄντας, οὕτε προαιρέσει, ἀλλὰ διὰ τὸ εἰς τοιαῦτα διακονῆσαι, και πόνους και ὀδύνας ἐνεργῆσαι, πονηροὺς ὀνομασθέντας, ὡς πρὸς τὴν τῶν πασχόντων διάθεσιν, καθὸ και ἡμέρα πονηρὰ ἡ τῆς κρίσεως λέγεται, ὡς ἀναγκῶν και πόνων τοῖς ἁμαρτωλοῖς γέμουσα. Τοιοῦτον και τὸ παρὰ τῷ Ἡσαῦ· Ἐγὼ

⁴⁶ Psalm. xxxv, 7.

(21) Theodoretus, Hippolytum secutus, *angelos malos non daemones, at poena: temporanae ministros intellexit* : in psalm. lxxvii, 54, et in Jerem.

48. *Et tradidit grandini jumenta eorum, et possessionem eorum igni.*

Porro Symmachus reddit : *Qui tradidit pecora eorum fami, et possessiones eorum avibus.* Cum enim cumulatam vastitatem experta essent, escam avibus carnivoris praebuerunt. Secundum vero Septuaginta non hoc ait, separatim scilicet pecora grandine fuisse interempta, ignem vero singillatim absumpsisse caeteram substantiam ; sed grandinem cum igne copiose ingruentem, in primis quidem vites exterminasse ac ficus, tanquam impares omnino quae vim ferrent eruptionis primae ; deinde pecora quaecunque agros depascebant, mox omnem herbam omnemque arborem ab igne cum grandine permisto fuisse consumptam. Eratque portenti simile, ignis cum aqua discurrens, complicatusque. *Discurrebat enim, ait, ignis in grandine.* Fuit nempe grando et ignis in grandine ardens. Substantiam vero, sive divitias, David appellat pecora, et arborum fructus. Animadvertere autem oportet, quod etiamsi omnem herbam omnemque arborem grando consumpsisse dicatur ; quaedam nihilominus remanserunt, quae post grandinem igne involutam superveniens locusta comedit ; de qua dictum est, comedisse omnem herbam, omnemque arborum fructum, quemcunque grando reliquisset. Secundum vero theoriam, sunt quaedam Christi pecora, et quaedam Aegyptiorum : quin etiam possunt, quae alterius aliquando fuerant, ipsius Christi evadere ; quemadmodum Labani pecora Jacobi facta sunt, et vicissim, propterea quod Jacob quaecunque improbavit, Esauo elargitus est. Cave igitur, ne in ovili Jesu inventus, cum ad Esau dona mittuntur, seligaris, ac tanquam reprobis indignusque spiritualis Jacobi transmittaris ad Esau. Pecora nimirum Christi sunt simpliciores, quos Deus salvat, juxta illud : *Homines et jumenta salvabis, Domine* ²⁰. Pecora Aegyptiorum illi sunt, qui ratione destituti adherent impietate atheismi doctrinae, quique adeo grandine percutiuntur. Atque Aegyptii quidem, universa quae habent igni traduntur : Abraham vero bona Isaaco data sunt.

49. *Misit in eos iram indignationis suae, indignationem, et iram, et tribulationem : immissiones per angelos malos.*

Indignationem et iram, et tribulationem acerba flagella nominavit : Deus enim perturbatione vacat. Indignationem profecto, minora flagella intelliges ; iram deinde, majora ; tribulationem vero, maxima. Angelos autem malos, eos qui sunt irae ministri, qui neque natura mali sunt, neque voluntate ; sed quoniam hisce poenis exsequendis inserviunt, ac ærumnas doloresque infligunt, mali dicuntur ; quasi ex eorum affectu qui talia patiuntur (21). Quemadmodum et dies mala nuncupatur judicii dies, eo

xliv, 14. Sed et alii eandem in sententiam iverunt. V. Pol. Synops. II, col. 1113.

quod calamitatum laborumque adversus peccatores A Κύριος ποιῶν εἰρήνην καὶ κτείνων κακὰ, ἵνα εἴη plena sit. Simile est illud Isaia: Ego Dominus faciens pacem et creans mala²⁷; perinde ac si dicat, et pacem fovens, et bella permittens.

IN PROVERBIA.

(MAI, Bibliotheca nova Patrum, VII, n, 71, Romæ 1834, in 4°, ex catena Vaticana ms.)

ΕΚ ΤΩΝ ΑΓΙΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΑΣ ΠΑΡΟΙΜΙΑΣ.

HIPPOLYTI. Proverbia igitur sermones exhortatorii sunt, qui universæ vitæ moderandæ conferunt: nam iis qui iter ad Deum instituunt, duces quidam sunt ac veluti indices, qui laborantes a viæ longitudine recreant. Porro hæc proverbia Salomonis sunt, pacifici nimirum, sive Christi Servatoris. Quia vero Domini sermones, propterea quod Domini sunt, idcirco eos sine offendiculo cognoscimus; ne quis forte nos nominis paritate falleret, addit quis hæc scripserit, et cujus gentis rex fuerit. Sic enim dicentis auctoritas commendatiorem sermonem attentioresque auditores faciet. Verba enim Salomonis illius sunt, cui dixit Dominus: *Dabo tibi cor prudens atque sapiens; nemo tui par in orbe fuit, neque postero tempore existet*; et reliqua de eo scripta. Jam is sapiens a sapiente genitus fuit: quare attexitur Davidis nomen, unde Salomon procreatus fuit: idem a puero sacris litteris eruditus; neque sorte vel vi aliqua regnum obtinuit, sed iudicio Spiritus et decreto Dei.

Ad sciendam sapientiam et disciplinam. Qui Dei sapientiam novit, is ab eodem quoque eruditur, ita ut intelligat sermonum mysteria. Jam qui veram caelestemque sapientiam tenent, ii mysteriorum sententiam facile percipient. Idcirco ait: *Ad capiendas sermonum strophas.* Nam quæ præposteris veluti verbis a sancto Spiritu dicta fuerunt, ea illis, qui fidei erga Deum corde sunt præditi, expedite innotescunt.

Hæc de Judæorum populo, et de Christi cæde, intelligit. Putabant enim illum in terra tantummodo habere conversationem.

Non accipient tantum, sed etiam hæreditabunt. Impii vero etiamsi extolluntur, id ad majorem ipsorum ignominiam redundat. Veluti si quis hominem deformem atque distortum in alto collocet, non honorat sed magis dehonestat, manifestam constituens pluribus turpitudinem ejus. Sic item Deus extollit impios, ut publicum faciat dedecus illorum. Exaltatus fuit etiam Pharaon, sed ut mundum accusatorem haberet.

Animadvertendum est, donum bonum dici ab eo

ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ. ²⁸ Παροιμίαι τῶν ἐπι λόγῳ προ-
 τρεπτικοὶ παρὰ πᾶσαν ὁδὸν τοῦ βίου χρησιμεύοντες·
 τοῖς γὰρ ἐπὶ τὸν Θεὸν ὁδὸν ποιουμένοις, ὁδηγὸς τις
 γίνεται· παραπλησίως τῷ ὑποδείγματι, τοὺς κάμνον-
 τας διὰ τὸ τῆς ὁδοῦ μήκος ἀνακτωμένη· εἰσὶν οὖν
 αὗται αἱ παροιμίαι Σολομώντος, ὃ ἐστὶν εἰρηνικῶς,
 ἦτοι τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ· ἐπειδὴ δὲ τοὺς τοῦ Κυρίου
 λόγους, ἅτε δὴ Κυρίου τυγχάνοντας, ἀπταιστώως ἐπι-
 στάμεθα, ἵνα μὴ τις ἐκ τῆς ὁμωνυμίας ἡμᾶς ἀπαρ-
 πάσῃ, φησὶ τίς ὁ γράψας ταῦτα, καὶ τίνων ἦν βασι-
 λεύς· ἵνα ἡ τοῦ λέγοντος ἀξιοπιστία εὐπαράδεκτον
 τὸν λόγον καταστήσῃ καὶ προσεχεῖς τοὺς ἀκούοντας.
 Σολομώντος γὰρ εἰσὶν ἐκεῖνοι, πρὸς δὲ εἶπεν ὁ Κύ-
 ριος· Δώσω σοι καρδίαν φρονιμὴν καὶ σοφίην· ὡς
 οὐ οὐ γέγονεν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ μετὰ σὲ οὐκ ἀνα-
 στησέται ὁμοῦς σοι· ²⁹ καὶ τὰ λοιπὰ περὶ αὐτοῦ
 γεγραμμένα· ἦν δὲ σοφὸς ἐκ σοφοῦ· διὸ πρόσκειται
 τὸ Δαβὶδ, ἐξ οὗ Σολομὼν γέγονε, ἐκ βρέφους ἐπὶ
 Ἰσραὴ γράμματα παιδευόμενος, καὶ οὐ κλήρω τὴν
 ἀρχὴν λαβόμενος οὐδὲ βίβλιν, ἀλλὰ κρίσει τοῦ Πνεύμα-
 τος καὶ ψήφῳ Θεοῦ.

³⁰ Γινώσκαι σοφίαν καὶ παιδείαν. Ὁ γινώσκων τὴν
 σοφίαν τοῦ Θεοῦ λαμβάνει παρ' αὐτοῦ καὶ παιδείαν,
 ἐκμανθάνων δι' αὐτῆς τὰ τοῦ λόγου μυστήρια· καὶ
 οἱ γινώσκοντες τὴν ἀληθῆ καὶ ἐπουράνιον σοφίαν, εὐκόλως
 νοήσουσι τοὺς ὑπ' αὐτῶν λαλουμένους λόγους· διὸ
 φησὶ· Δέξασθαι στροφὰς λόγων· τὰ γὰρ ἀντιστρέ-
 φως ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λελαλημένα, ταῦτα
 τοῖς πιστῶν καρδίαν ἔχουσι πρὸς Θεὸν εὐγνωστα
 γίνονται.

³¹ Ταῦτα εἰς τὸν τῶν Ἰουδαίων δῆμον καὶ τὴν
 κατὰ Χριστοῦ μαιφονίαν ἐξεληφεν· φόντο γὰρ
 αὐτὸν ἐπὶ γῆς μόνον ἔχειν τὸ πολίτευμα.

³² Οὐχ ἀπλῶς λήθονται, ἀλλὰ κληρονομήσουσι· οἱ
 δὲ ἀσεβεῖς, εἰ καὶ ὑφίστανται, ἀλλ' ὥστε μείζονα γενέ-
 σθαι τὴν ἀτιμίαν αὐτῶν· ὡς γὰρ τις τὸν δυσσεῖδῆ καὶ
 διεστραμμένον, εἰ ὑψώσκει, οὐκ ἐδόξασε, ἀλλ' ἠτί-
 μασε πλέον, κατὰ τὸν αὐτοῦ τὸ αἰσχος πλεῖστοι κα-
 ταστήσας· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς ὑφοῖ τοὺς ἀσεβεῖς, ἵνα
 ἐμφανῆ καταστήσῃ τὴν ἐκεῖνων ἀσημοσύνην· ὑψίσθη
 καὶ Φαραὼ, ἀλλ' ὥστε τὴν οἰκουμένην κατήγορον
 ἔχειν.

³³ Σημειώτεον ὅτι δῶρον ἀγαθὸν ὀνομάζει τὸν

²⁷ Isa. XLV, 7. ²⁸ cap. I, 4. ²⁹ III Reg. III, 12. ³⁰ v. 2. ³¹ cod. Vat. 1802, sive A. f. 7, b. — cap. I, 44.
³² cap. III, 35. — A. f. 20, b. ³³ cap. IV, 2. — A. f. 20, b.

νόμον, διὰ τὸν λαμβάνοντα δῶρα ἐν κόλπῳ ἀδικίως· οὗτος δὲ ἐγκαταλιμπάνει νόμον, ὁ παραβαίνων αὐτόν· νόμον δὲ ἦτοι ὃν λέγει, ἢ ἢν καὶ αὐτὸς ἐφύλαξεν.

⁴⁴ Καὶ πῶς ἐστι, περιχαράκωσον; Λογισμοὺς αὐτῆς κίχῳ περιθεῖς ἱεροῦς· πολλῆς γάρ σοι δεῖ τῆς ἀσφαλείας, ἐπεὶ καὶ πολλὰ τὰ ἐπιβουλεύοντα τῆς τοιαύτης κτήσε· εἰ δὲ ἐφ' ἡμῖν ἐστι τὸ περιχαράκωσον αὐτῆν, αἱ δὲ ἀρεταὶ ἐφ' ἡμῖν, χάρακες ἄρα εἶεν, αἱ ὑψοῦσαι τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ· οἶον, ἀσκησις, μελέτη, καὶ ὁ ἄλλος τῶν ἀρετῶν ὄρμαθός· ἃς ὁ τηρῶν, τὴν σοφίαν τιμᾷ· μισθὸς δὲ, τὸ πρὸς αὐτὴν μετεωρισθῆναι καὶ περιληφθῆναι ὑπ' αὐτῆς ἐν τῷ ὑπερκοσμίῳ παστῷ.

⁴⁵ Ἀσεβεῖς μὲν αἱ ἑτεροδόξοι, παράνομοι δὲ οἱ παραβάται τοῦ νόμου· ὧν τὰς ἑδούς, ἦτοι τὰς πράξεις, μὴ ἐπιθεῖν φησί.

⁴⁶ Ὅρθά ὄρξ, ὁ λογισμοὺς ἔχων ἀπαθεῖς· καὶ δόγματα ἀληθῆ, ὁ μὴ περὶ τὰς ἑξῶ φαντασίας ἐπιτοημένος· ὅταν λέγῃ ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ σου ὀρθὰ βλέπῶσιν, τὴν ὄρασιν δηλοῖ τῆς ψυχῆς· καὶ ὅταν παραινῇ, φάγε μέλι, ἢ, ἵνα γλυκανθῇ ὁ φάρυγξ σου, μέλι τροπικῶς τὴν θείαν λέγει διδασκαλίαν, ἣτις τὴν πνευματικὴν καταρτίζει τῆς ψυχῆς γνῶσιν· ἀλλὰ καὶ ἄπεται ψυχῆς ἡ σοφία· ἐράσθητι γάρ, φησὶν, αὐτῆς, ἵνα σε περιλάβῃ· ψυχὴ δὲ διὰ περιπλοκῆς σοφίᾳ ἐκωθείσα, ἀγιασμοῦ πληροῦται καὶ καθαρότητος· ἐτι γὰρ μὴν τῶν Χριστοῦ μύρων ἡ τῆς ψυχῆς ἀντιλαμβάνεται ἁγιογραφίαις.

⁴⁷ Ἡ ἀρετὴ μεσότης· διὸ καὶ τὴν ἀνδρείαν μεταξὺ τῆς θρασύτητος καὶ τῆς δειλίας εἶναι φησὶ· νῦν δὲ ὀνομάζει δεξιὰ· οὐ τὰ φύσει δεξιὰ ἐστὶν αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ τὰ φαινόμενα σοὶ δεξιὰ διὰ τὰς ἡδονάς· ἡδοναὶ δὲ εἰσιν, οὐ μόνον Ἀφροδίσια, ἀλλὰ καὶ πλοῦτος καὶ τροφή· ἀριστερὰ δὲ, φθόνος, ἀρπαγαί, καὶ τὰ τοῦτοις ὅμοια· βορέας γάρ, φησὶ, σκληρὸς ἄνεμος, ὀνόματι δὲ ἐπιτόξιος καλεῖται· βορέαν γάρ συμβολικῶς τὸν πονηρὸν καλεῖ ἦτοι τὸν διάβολον, ἀφ' οὗ ἐξεκαύθη πάντα τὰ κακὰ ἐπὶ τῆς γῆς· ὀνόματι δὲ οὗτος ἐπιτόξιος, ὅτι ἄγγελος καλεῖται δεξιῶ ὀνόματι.— Σὺ, φησὶν, ἐκκλινὸν ἀπὸ κακοῦ, καὶ τῷ Θεῷ μελήσει τοῦ τέλους· προπορεύεται γάρ σου· καταλύων τοὺς πολέμους, ὡς ἐν εἰρήνῃ σε βαδίσει.

⁴⁸ Δείκνυσι γάρ καὶ διὰ τοῦ ζώου, τὸ τῆς ἡδονῆς καθαρόν· καὶ διὰ τοῦ πύλου, τὸ τῆς γυναικὸς παρτίσῃ γαῦρον καὶ ποθεινόν· καὶ ἐπειδὴ πολλὰ οἶδε τὰ παροξύνοντα, ἀσφαλίζει, ἀρραγῆ τὸν τῆς φιλίας αὐτοῖς δεσμὸν ἐπιτίθει, τὸ ἀδιάβροχτον αὐτοῖς μηχανώμενος· ἄλλως δὲ ἡ σοφία, ἦτοι οὖν ἔλαφος, τοὺς τῶν ἑτεροδόξων ἐφύδαεις λόγους πέφυκεν ἐλαύνειν καὶ ἀναρρεῖν· αὐτῆ οὖν, φησὶ, συνέγχε σοι πόλιος οὕσα τῷ νεάζειν ἄπασαν ἀρετῆν· καὶ ἐπεὶ μὴ ὁμοίον γυνὴ καὶ σοφία, αὐτῆ τούναντιον ἠγείσθω σοι· οὕτω γάρ ἀποκυήσεις λογισμοὺς ἀγαθοὺς.

⁴⁹ Ἴνα μὴ λέγης· Τί γάρ βλάβος τοῖς ὀφθαλμοῖς, μὴ πάντως οὕσης ἀνάγκης τὸν ἐνορῶντα τραπήναι; δείκνυσι σοι, ὡς ἡ μὲν ἐπιθυμία, πῦρ ἐστὶν· ἡ δὲ

A pro lege, propter illum qui dona in sinum injuste accipit. Ille legem deserit, qui eam transgreditur. Legem porro vel quam discrete nominat, vel quam idem observavit.

Quid est, circumda? Sanctas ei circumjice cogitationes. Multo enim tibi opus est munimine, quoniam multa sunt tali possessioni insidiantia. Quod si in nostra potestate est eam circumvallare, munimina quidem nobis erunt virtutes quæ Dei scientiam extollunt, veluti ascetica, et meditatio, et reliquus virtutum chorus; quas qui tenet, sapientiam honorat: merces vero est, ad ipsam extolli, et cum ea deliciarum in cœlesti thalamo.

Impii sunt heterodoxi: peccatores autem legis transgressores: quorum vias et actus sectari vetat.

B Recta videt qui cogitationes habet perturbatione liberatas: et vera dogmata, is qui exterioribus phantasiis non percullitur. Cum dicit: Oculi tui videant æquitatem, de visione animæ loquitur. Et cum hortatur: Comede mel, filii, ut sit dulcedo gutturi tuo, mel tropice dicit divinam doctrinam, quæ spiritalem conficit animæ scientiam. Sed et animam tangit sapientia. Ama enim eam, ut amplectetur te. Jam anima per complexum virtuti copulata, sanctitate repletur et puritate. Insuper Christi unguentorum anima affectat odoratum.

C Virtus medium tenet. Quare etiam fortitudinem dicit esse mediam inter audaciam et timorem. Nunc vero dicit dextera, non quæ sunt naturaliter dextera, cujusmodi sunt virtutes, sed quæ dextera propter voluptates tibi videntur. Voluptates autem sunt non solum Veneræ, verum etiam divitiarum ac deliciarum. Sinistra vero, cædes, rapinæ, et his similia. Nam boreas rigidus ventus, dexter appellatur. Quippe boream symbolice, malignum diabolus vocat, a quo mala omnia incenduntur in orbe. Eidem nomen est dexter, quia angelus vocatur dextro, id est fausto nomine.— Tu, inquit, declina a malo, et Deo cura erit finis tui. Anteibit enim te, hostes profligans, ut pacifice gradiaris.

D Nempe per cervam denotat voluptatis in conjugio innocentiam; et per pullum, alacritatem mulieris exprimit et amabilitatem. Et quia multa cernit ad vitium incitantia, caute consulit, et indissolubile conjugibus vinculum injicit, constantiam illis concilians. Alioqui sapientia, cervi instar, heterodoxorum serpentinis doctrinas repellere valet et extinguere. Hæc igitur, inquit, tecum sit quasi pullus, ut omnem virtutem innovet. Et quia non est mulieri similis sapientia, hæc potius sit tibi dux. Sic enim bonas procreabis cogitationes.

Ne forte dicas: Cur noceant oculi, cum plane non sit necesse eum perverti qui cernit? ostendit tibi concupiscentiam esse ignem; carnem, vesti-

⁴⁴ v. 8.— A. f. 21, a. ⁴⁵ v. 14.— A. f. 22, b. ⁴⁶ v. 25.— A. f. 23, b. ⁴⁷ v. 27.— A. f. 24, a. ⁴⁸ cap. v, 19.— A. f. 27, b. ⁴⁹ cap. vi, 27.— A. f. 54, a.

mentum; hanc quidem facile capi; illam vero esse tyrannicam. Quod vero non modo est inclusum, verum etiam colligatum, haud ante egredietur quam sibi exitum fecerit. Jam qui spectat mulierem, etiamsi diffugiat, non tamen purus concupiscentia discedet. Cur autem opus est negotia habere, si absque ipsis possumus esse pudici? Observa quid dicat Jobus: *Fædus pepigi cum oculis meis, ne de muliere aliena cogitarem.* Hic nimirum illusionis vim agnoscebat. Paulus etiam hanc ob causam castigabat corpus et in servitutem redigebat. Spirituali autem sensu, ille alligat in sinu ignem, qui impuram cogitationem immorari in corde sinit: incedit autem super carbones is qui peccatum operando propriam animam perdit.

Cemphus est lari species: qui tam effrenis ad voluptatem est, ut oculos sanguine implere in coeundo videatur; et incautus sæpe in laqueos aut hominum manus incidit. Huic ergo virum meretrici deditum compafat ob libidinem. Vel ob ejus avis stultitiam, etenim et hæc tanquam stolidam quemque sectatur. Aiunt etiam cemphum tantopere spuma delectari, ut si quis navigans spumam manu teneat, ille manui insideat. Parit etiam cum dolore.

Novisti ejus damnum; cave itaque ne concupiscentiam admittas; mors enim ejus immortalis est. Cæteroqui vulnerat quidem sermonibus, occidit vero peccatis eos qui sibi indulgent. Nam multa nequitiae genera stultos ad inferna deducunt. Conclavia mortis, vel profunditas, vel divitiarum. Quis ergo effugiet?

Novam Hierusalem, sanctam carnem dicit. Columnas septem, septenarium sancti Spiritus in ea quiescentis. Veluti testatur Isaias dicens: *Immolavit victimas suas.*

Animadvertite, oportere sapientem multis esse utilem; adeo ut qui utilis sibi soli est, non sit sapiens. Valde enim improbatur sapientia, si vim suam ad unum sui possidentem redigat. Sicut venenum non est noxium alteri corpori, sed recipienti tantummodo; ita qui fit improbus, se ipsum lædit, non alium. Nemo quippe virtute præditus, ab improbo læditur.

Fructus justitiarum et arbor vitæ, Christus est; qui quatenus homo tantummodo, omnem justitiam implevit; et tanquam suapte vita, scientiarum et virtutis fructus quasi arbor protulit, unde comedentes vitam æternam acquirunt, et vitalem paradisi arborem gustabunt, cum Adamo et omnibus justis. At animarum peccatorum abripiuntur immaturæ a facie Dei qui eas derelicturus est in tormenti igne.

Non hominum sed Dei potius gratiam inveniat.

Hic interrogat sapientiam, qui voluntatem Dei

σάρξ, ἰμάτιον· τὸ μὲν εὐάλατον· ἡ δὲ τυραννική· ὅταν δὲ οὐκ ἀπλῶς ἐγκλειμενον ἦ, ἀλλὰ καὶ ἀποδεκ-
μένον, οὐ πρότερον ἐξελεύσεται, ἕως ἑαυτῷ ποιήσει
διέξοδον· ὁ γὰρ ἰδὼν γυναίκα, εἰ καὶ διέφυγεν, ἀλλ'
οὐκ ἐπιθυμίας καθαρὸς ἀνεχώρησε· τί δὲ δεῖ πρα-
γμάτων, παρὼν ἀπραγμόνως σωφρονεῖν; Ὅρα τί
φησὶν ὁ Ἰώβ· *Διαθήκην διεθέμην τοῖς ὀφθαλμοῖς*
*μου, τοῦ μὴ κατανοῆσαι γυναίκα ἀλλοτρίαν*¹⁰⁰
οὕτως οἶδε τὴν τῆς ἐπιτηρείας ἰσχύον· καὶ ὁ Παῦλος
δὲ τούτου ἔνεκεν ὑπεπέτεξε τὸ σῶμα καὶ ἐδουλαγώ-
γει· κατὰ δὲ θεωρίαν, ἀποδεσμεύει πῦρ ἐν κλίτῳ ὁ
συγχωρῶν ἀκάθαρτον λογισμὸν ἐγγρονίζειν τῇ καρ-
δίᾳ· περιπατεῖ δὲ ἐπάνω ἀνθρώπων, ὁ διὰ τῆς κατ'
ἐνέργειαν ἀμαρτίας τὴν ἰδίαν ἀπολλύων ψυχῆν.

¹⁰⁰ Κέμφοσ· ἐστὶν εἶδος λάρου, ὃς οὕτως ἀκρατῶς
ἔχει πρὸς ἡδονήν, ὡς αἵματος πληροῦσθαι δοκεῖν
τοὺς ἀφθαλμοὺς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ· καὶ λανθάνει ἀνα-
σθητῶν βρόχοις πολλαῖς ἢ χερσὶ περιπίπτων ἀν-
θρώπων· τοῦτω οὖν τὸν προσηυθέμενον τῇ πόρῃ,
δι' ἀκαλασίαν ἀπέκασεν· ἢ διὰ τοῦ ζῆλου εὐήθης·
καὶ γὰρ καὶ οὗτος ὡς ἄφρων ἐπηκολούθησε· φασὶ δὲ
αὐτὸν τοσοῦτον χεῖρειν ἀφρῶν, ὥστε εἰ τις πλέων
ἀφρῶν ἐπὶ χειρὸς ἔξει, ἐπικάθηται τῇ χειρὶ· τίπτει
δὲ καὶ ἐν ὀδύῃ.

¹⁰¹ Εἶδες αὐτῆς τὴν βλάβην· μὴ ἀναμείνης δέξασθαι
τὴν ἐπιθυμίαν· ἀθάνατος γὰρ αὐτῆς ἡ τελευτή·
ἄλλως δὲ τιτρώσκει μὲν λόγοις, ἦτοι λογισμοῖς,
φρονεῖ δὲ ταῖς ἀμαρτίαις τοὺς πειθομένους· πολλὰ
γὰρ εἶδη κακίας τοὺς ἀνοήτους εἰς ἄδου κατὰγοντα·
ταμεῖα δὲ θανάτου, ἢ τὸ βάθος ἢ ὁ πλοῦτος αὐτοῦ·
πῶς οὖν ἐστι διαφυγεῖν;

¹⁰² Τὴν νέαν Ἱερουσαλήμ καὶ ἀγίαν σάρκα· στύλους
ἑπτὰ, τὴν ἑβδομάδα τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἐπ' αὐτῇ
ἀναπαυομένου, ἐσήμανε· καθὼς Ἡσαίας μαρτυρεῖ,
λέγων· *Ἔσφραξε τὰ ἑαυτῆς θύματα.*

¹⁰³ Σημεῖωσαι ὅτι τὸν σοφὸν πολλοῖς εἶναι χρῆσιμον
ἀναγκαῖον· ὡς ὁ γε ἑαυτῷ χρῆσιμος μόνον, οὐκ εἴη
σοφός· πολλὴ γὰρ τῆς σοφίας κατηγορία, εἰ μέχρι
τοῦ κερταμένου τὴν δύναμιν ἔξει· ὡσπερ δὲ ἰδὸς οὐκ
ἂν εἴη βλαβερός ἐτέρῳ σώματι, ἀλλὰ τῷ δεχομένῳ
μόνῳ· οὕτως καὶ ὁ ἀποθὰς κακὸς, ἑαυτὸν βλάψει,
οὐκ ἄλλον· οὐδεὶς γὰρ ἐνάρετος παρὰ κακοῦ βλά-
πτεται.

¹⁰⁴ Καρπὸς δικαιοσύνης καὶ δένδρον ζωῆς, ὁ Χριστός
ἐστὶν· ὁ μόνος ἀνθρωπίνως πᾶσαν δικαιοσύνην πλη-
ρώσας· καὶ ὡς αὐτοζῶν τοὺς τῆς γνώσεως καὶ
ἀρετῆς καρποὺς ὡς δένδρον ἐδύλασθησεν, ἐξ οὗ οἱ
ἐσθίοντες ἀειζῶσαν λήφονται, καὶ τοῦ παραδείσου τοῦ
δένδρου τῆς ζωῆς ἀπολαύσονται, σὺν Ἀδὰμ καὶ πᾶσι
τοῖς δικαίοις· αἱ δὲ τῶν παρανόμων ψυχαὶ ἀφαιροῦν-
ται μὲν ἄωροι ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, παρὰ τὸ παρ-
ορῆν αὐτοὺς αὐτοὺς ἐν τῇ φλογὶ τῆς βασάνου.

¹⁰⁵ Οὐ παρὰ ἀνθρώπων, ἀλλὰ παρὰ τῷ Θεῷ δύναμιν
εὐρη.

¹⁰⁶ Οὗτος ἐρωτᾷ σοφίαν, ὁ γυνῶναι ζητῶν τί τὸ

¹⁰⁰ Job xxxi, 1. ¹⁰¹ cap. vii, 22. — A. f. 37, b. ¹⁰² v. 26. — A. f. 38, a. ¹⁰³ cap. ix, 1. — A. f. 45, a.
¹⁰⁴ cap. ix, 12. ¹⁰⁵ cap. xi, 30. — A. f. 55, b. ¹⁰⁶ cap. xii, 2. — A. f. 56, a. ¹⁰⁷ cap. xvii, 26. — A. f. 77, a.

θέλημα τοῦ Θεοῦ· ἐνεὸν δὲ ἑαυτὸν ποιήσας, περὶ οὗ μαθεῖν ἤλθεν, οὗτος δίδξει φρόνιμος εἶναι· εἰ οὗτος ἐρωτᾷ περὶ σοφίας, ὁ βουλόμενος τί περὶ σοφίας μαθεῖν· οὗτος δὲ σιωπᾷ ἀπὸ σοφίας, ὁ μὴ μόνον οὐδὲν θέλων γνῶναι περὶ σοφίας, ἀλλ' ἀποπαύων καὶ τοὺς πλησίον· διὸ καὶ φρονιμώτερος λέγεται εἶναι ὁ πρότερος τοῦ δευτέρου.

⁸⁷ Τῇ βδέλλῃ. Τρεῖς θυγατέρες ἦσαν τῇ ἀμαρτίᾳ ἀγαπώμεναι· ἀγαπήσει, ἡ πορνεία, ὁ φόνος ⁸⁸, καὶ εἰδωλολατρεία· αἱ τρεῖς οὐκ ἐνεπίπλησαν αὐτὴν· οὐ γὰρ ἐμπίπλεται· διὰ τούτων τῶν πράξεων νεκρούσα ἡ ἀμαρτία τὸν ἄνθρωπον, μηδέποτε ἡλλοιωμένη, ἀλλὰ πάντοτε ἐπαύουσα· ἡ γὰρ τετάρτη, φησὶν, οὐκ ἠρέσθη εἰπεῖν ἱκανὸν, ἡ κατὰ πάντα πονηρὰ ἐπιθυμία· τετάρτην λέγων, τὴν μετὰ πάντων ἐπιθυμίαν ἐσημάνεν· ὡσπερ γὰρ ἐν μὲν ἐστὶ τὸ σῶμα, μέλη δὲ πολλὰ ἔχει, οὕτω καὶ ἡ ἀμαρτία μία οὖσα, πολλὰς καὶ ποικίλας ἐπιθυμίας ἐν ἑαυτῇ ἔχει, δι' ὧν ἐπιβουλοῦσι τῶν ἀνθρώπων γίνονται· ὅθεν τοῦτο διδάξει βουλόμενος, διὰ παραδειγμάτων δὴ φησὶν, ἄδης καὶ ἔρωτος γυναικὸς, καὶ τάρταρος, καὶ γῆ οὐκ ἐμπιπλάμενη ὕδατος· καὶ ὕδωρ, καὶ πῦρ, οὐ μὴ εἴπωσιν, ἀρκεῖ· οὐδένα γὰρ τρόπον ὁ ἄδης οὐ διαλείπει δεχόμενος ψυχὰς ἀνόμων ἀνθρώπων· οὐδὲ ὁ ἔρωτος τῆς ἀμαρτίας, ὡς γυναικὸς, παύεται ἐκπορευῶν, προδότης τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ὅστις γενόμενος· ὡς τάρταρος δὲ, αἶε ἐν λυγρώδει καὶ ζοφώδει τόπω ὑπάρχων, οὐ καταλαμβάνεται ὑπὸ ἀκτίνος φωτός, οὕτως δὲ πᾶς ὁ ἐν παντὶ πάθει σαρκὸς τῇ ἀμαρτίᾳ δουλεύων, ὡς γῆ οὐκ ἐμπιπλάμενη ὕδατος, μηδέποτε εἰς ἐξομολόγησιν καὶ λουτρόν παλιγγενεσίας ἔλθει δυνάμενος, ὡς ὕδωρ καὶ πῦρ μὴ λέγοντα, ἀρκεῖ.

⁸⁹ Ὅν γὰρ τρόπον ὄφεις ἐπὶ πέτρας ἰχνοποιῆσαι οὐ δύναται, οὕτως οὐδὲ ὁ διάβολος ἐπὶ σῶμα Χριστοῦ ἀμαρτίαν ἡδυνήθη εὐρεῖν· λέγει γὰρ ὁ Κύριος· Ἰδοὺ ἔρχεται ὁ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐν ἐμοὶ εὐρήσεται οὐδέν⁸⁹. — Καθὼς γὰρ ναὺς διαπλέουσα ἐν τῷ πελάγει, ἴχνη καὶ ὁδοὺς οὐ καταλείπει, οὕτως οὐδὲ ἡ Ἐκκλησία ἐν κόσμῳ πολιτευομένη ὡς ἐν πελάγει, καταλείπει τὴν ἰδίαν ἐλπίδα ἐπὶ τῆς γῆς, ἔχουσα τὴν ζωὴν ἀποκειμένην ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ἥς ἐπὶ βραχὺ παρελθούσης, οὐκ ἐστὶν ἰχνηλατῆσαι τὴν δίοδον. — Τῆς Ἐκκλησίας μὴ καταλιμπανούσης ἐν κόσμῳ τὴν ἐλπίδα, τῆς τὰ πάντα φερούσης Χριστοῦ σαρκώσεως, τρίβον νεκρώσεως ἐν

⁹⁰ Ὁφθαλμὸν καταγελῶντα πατρός καὶ ἀτιμάζοντα γῆρας μητρός. Βλασφημοῦντα τὸν Θεόν, καὶ μητέρα ἐξουθενοῦντα Χριστοῦ τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν,

A explorat. Radem se ejus rei præbens, quam discere venit, videbitur prudens. Si quis interrogat de sapientia, scire volens partem ejus; alter vero silet, non solum a sapientia nihil discere volens, sed et cæteros ab ejus studio detertere; procul dubio prior prudentior posteriore æstimabitur.

Hirudini. Tres erant peccato dilectæ admodum filiarum, scortatio, homicidium, idololatria. Neque tamen hæ tres saturant illud, quoniam est insatiabile. Per hos quippe semper actus perimens hominem peccatum, nunquam mutatur, sed augetur perpetuo. Quarta enim, inquit, nunquam ait: Satis est; quartam esse significans universalem concupiscentiam. Sicut enim unum est corpus, multa vero membra habet; sic et peccatum multas ac varias concupiscentias in se habet, quibus insidias homini struit. Quod volens demonstrare, utitur exemplis inferni, et amoris mulierum, tartari, et terræ nunquam imbre repletæ. Et aqua, et ignis nunquam dicunt: Sufficit. Nullatenus etiam infernus desinit a recipiendis affligendisque improborum hominum animabus. Neque peccati amor, id est erga mulierem, cessat a scortando, factus animæ propriæ proditor. Sicut vero tartarus in tristi ac tenebroso loco reconditus, radios non recipit; ita etiam omnis qui in qualibet carnis passione servit peccato. Sicut terra nunquam aquis repleta, ita hic ad confessionem et lavacrum regenerationis venire non valens, aquæ instar et ignis, nunquam dicit. Sufficit.

Quemadmodum serpens in petra vestigium facere nequit, sic neque diabolus in Christi corpore invenire peccatum potuit. Dicit enim Dominus: *Ecce venit princeps hujus mundi, et in me nihil inveniet.* — Sicut enim navis mare tranans, vestigium viasque post se non relinquit; sic neque Ecclesia in mundo tanquam in pelago versans, spem suam in mundo relinquit, quia vitam suam in cælis reposuit: atque interim brevi tempore transiens, vestigia transitus in via non imprimit. — Cum Ecclesia spem suam non dimittat, quam habet erga omnis boni fontem, Christi incarnationem, semitam mortis in inferno non facit. — Cujusnam, nisi nati de Spiritu sancto et virgine? qui perfectum hominem in mundo renovans prodigia edidit, captio initio a Joannis baptismate, sicut evangelista testatur. Erat autem Jesus incipiens quasi annorum triginta. In hac igitur juvenili et florente ætate, circumiens civitates et regiones, hominum morbos et infirmitates sanabat.

Oculus qui subsannat patrem, et qui despicit sepeptutem matris. Nempe oculum blasphemantis Deum, et Christi matrem sapientiam Dei, effodiant

⁸⁷ Vulg. cap. xxx, v. 15. — A. f. 109, a, et cod. Vat. 432, f. 90, sive B. ⁸⁸ cod., φόβος. ⁸⁹ Vulg. xxx, 19. — A. f. 111, a. ⁹⁰ Joan. xiv, 30. ⁹¹ B. f. 90.

eum corvi de vallibus; impuri scilicet malique spiritus visualem lætitiæ oculum, eumque comedant pulli aquilarum: nempe qui sunt ejusmodi, conculentur pedibus sanctorum.

Tria ego intelligere nequeo, et quartum penitus ignoro: vestigium aquilæ volantis; nempe Christi ascensum. Viam serpentis in petra; nempe diabolus non invenit peccati vestigium in corpore Christi. Et semitam navis mare decurrentis; nempe Ecclesiæ in hujus mundi pelago fluctuantis, et ob spem suam in Christum a cruce quasi gubernaculo rectæ. Denique vias viri in adolescentia, illius nimirum qui ex Spiritu sancto et Virgine natus est. Ecce enim, inquit Scriptura, vir cui nomen Oriens.

Talis est via mulieris adulteræ, quæ ubi rem paravit, abstergens se, nihil ait se mali egisse. Videlicet ita se gessit Ecclesia, quæ postquam cum idolis fornicata fuerat, his abrenuntians atque diabolo, et peccato eluto, veniaque impetrata, nulli jam inquit pravitati se obnoxiam affirmat.

Per tria movetur terra: nempe per Patrem, Filium et Spiritum sanctum. Et quartum non potest sustinere, id est postremum Christi adventum. — Si servus regnaverit. Israel in Ægypto servus, in regione promissa regnator. — Stultus dapibus plenus. Hic scilicet facile regionem adeptus, et comedens, atque repletus, recalcitravit. — Et ancilla si expulerit heram suam. Domini interfectrix C synagoga, Christi carnem cruci suffixit.

Tria sunt minima in terra, et hæc sunt sapientiora sapientibus: formicæ, gens infirma, quæ parant sibi in messe cibum. Gentes similiter per fidem in Christum parant sibi vitam æternam operibus bonis. Choerogryllii, populus æque invalidus, curant sibi in petra cubilia. Gentes super spirituali lapide Christo ædificatæ sunt, qui factus est in caput anguli. Stellio qui manibus innititur, et facile capitur, hic moratur in regum castellis. Latro extensis in cruce manibus Christoque innixus, in paradiso habitat, quæ est arx trium regum Patris, Filii et Spiritus sancti.

ὄχυρώματι τῶν τριῶν βασιλέων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ

Regem locusta non habet, et tamen tanquam ad unius jussu in aciem procedit. Sine rege erant gentes, quia peccato erant subjectæ: nunc autem Deo credentes cœlestem militiam exercent. — Tria sunt quæ bene gradiuntur, et quartum quod incedit feliciter. Angeli nimirum in cœlis, sancti in terra, animæ justorum sub terra. Quartum, nempe Dei Verbum incarnatum, pertransiit feliciter per Virginis vulvæ; reformatoque Adamo, pertransiit cœlorum januam, primitiæ resurrectionis itemque ascensionis factus.

Leonis catulus bestiarum fortissimus. Christus

“ v. 19. “ B. f. 91

Ἀ ἐκκόψαισαν αὐτὸν κόρακες ἐκ τῶν φαράγγων, τὰ ἀκάθαρτα καὶ πονηρὰ πνεύματα, τὸ διορατικὸν τῆς εὐφροσύνης ὄμμα: καὶ καταφάγοιεν αὐτὸν νεύσαι ἀετῶν· καὶ καταπατατῆμένα ἔσονται τοῖς ποδὶ τῶν ἁγίων.

“ *Tria ἐστὶν ἀδύνατά μοι νοῆσαι, καὶ τὸ τέταρτον οὐκ ἐπιγινώσκω· Ἰχθὺς ἀετοῦ πετομένου, τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀνάληψιν. Καὶ ὁδοὺς θρῆως ἐπὶ πέτρας· ὁ διάβολος οὐχ εὗρεν ἴχνος ἁμαρτίας ἐν τῷ σώματι τοῦ Χριστοῦ. Καὶ τρίβους νηὸς ποταποροῦσης, τῆς Ἐκκλησίας ὡς ἐν πελάγει τῷ βίῳ τούτῳ, τῇ εἰς Χριστὸν ἐλπίδι διὰ τοῦ σταυροῦ κυβερνωμένης. Καὶ ὁδοὺς ἀνδρὸς ἐν νεότητι, τοῦ ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ τῆς Παρθένου γεγεννημένου· Ἰδοὺ γάρ, φησὶν, ἀνήρ, Ἀνατολὴ ὄνομα αὐτοῦ.*

B *Τοιαύτη ὁδὸς μοι χαλιδός, ἢ ὅταν πράξῃ ἀπονημένη, οὐδὲν φήσει πεπραχθῆναι ἄποπον· τοιαύτη ἐστὶν ἡ ἀναστροφή τῆς Ἐκκλησίας πιστευούσης Χριστῷ, ἢ μετὰ τὸ πορνεῦσαι τοῖς εἰδώλοις, ἀποταξάμενη τούτοις καὶ τῷ διαβόλῳ, καὶ ἀπολουσαμένη τὰς ἁμαρτίας, καὶ λαβοῦσα ἄφεισιν, οὐδὲν φήσει πεπραχῆναι ἄποπον.*

Διὰ τριῶν σείεται ἡ γῆ· διὰ Πατρός, Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος· καὶ τὸ τέταρτον οὐ δύναται φέρειν, τὴν ἐσχάτην ἐπιπέφνησιν τοῦ Χριστοῦ. — Ἐν οἰκέτης βασιλεύσει. Ὁ Ἰσραὴλ ἐν Αἰγύπτῳ δοῦλος γενόμενος, καὶ ἐν τῇ γῆ τῆς ἐπαγγελίας βασιλεύσας. — Καὶ ἄφρων πλησθεὶς σιτίων. Τὴν γῆν ἐξ ἐτοίμου λαβὼν, καὶ φαγὼν καὶ ἐμπλησθεὶς ἀπελάττισε. — C *Καὶ παιδίσκη ἐὰν ἐκβάλῃ τὴν ἑαυτῆς κυρίαν. Ἡ κυριοκτόνος συναγωγὴ σταυρώσασα τὴν σάρκα τοῦ Χριστοῦ.*

Τέσσαρα εἰσὶν ἐλάχιστα ἐπὶ τῆς γῆς, ταῦτα δὲ τῶν σοφῶν σοφώτερα· οἱ μύρμηκες οἷς οὐκ ἐστὶν ἰσχύς, ἐτοιμάζονται θέρους τὴν τροφήν. Καὶ τὰ ἔθνη διὰ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ἐτοιμάζουσιν ἑαυτοὺς τὴν αἰώνιον ζωὴν δι' ἔργων ἀγαθῶν. Καὶ οἱ χοιρογρύλλιοι, ἔθνος οὐκ ἰσχυρὸν, ἐποίησαν ἐν πέτραις τοὺς ἑαυτῶν οἴκους. Τὰ ἔθνη ἐπὶ τῇ πνευματικῇ πέτρᾳ Χριστῷ ὑποδομῆνται, ἥτις ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Ἀσκαλαβώτης χειρὶν ἐρειδόμενος καὶ εὐάλωτος ὢν· οὗτος οἰκεῖ ἐν ὄχυρώμασι βασιλέων. Ὁ λιστής ἐν τῇ ἐκτάσει τῶν χειρῶν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ ἐπερειδόμενος, οἰκεῖ ἐν τῷ παραδείσῳ, τῷ καὶ ἁγίου Πνεύματος.

D “ *Ἀβασίλευτος ἢ ἀκρις, καὶ ἐκστρατεύει ἀφ' ἐνὸς κελύσματος εὐτάκτως. Ἀβασίλευτα ἦσαν τὰ ἔθνη, ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας γὰρ ἐβασίλευοντο· νῦν δὲ πιστεύσαντες τῷ Θεῷ, στρατεύονται τὴν ἐπουράνιον στρατείαν. — Τρία μὲν εἰς εὐδὸς πορεύεται, καὶ τὸ τέταρτον δὲ καλῶς διαβαίνει. Ἄγγελοι ἐν οὐρανοῖς, ἅγιοι ἐπὶ τῆς γῆς, ψυχὰι δικαίων ὑπὸ γῆν· καὶ τὸ τέταρτον, ὁ Θεὸς Λόγος σαρκωθείς, διέβη καλῶς μήτραν Παρθένου· ἀνάπλασιν τοῦ Ἀδάμ ποιούμενος, διέβη πύλας οὐρανῶν, ἀπαρχὴ ἀναστάσεως καὶ ἀναλήψεως πᾶσι γενόμενος.*

Σκύμνος λέοντος ἰσχυρότερος κτηνῶν. Χριστὸς ἐν

τῷ Ἰουδᾷ ὑπὸ Ἰακώβ προφητεούμενος. — Ἀλέκτωρ περιπατῶν ἐν θηλείαις εὐφύχως. Παῦλος ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις προθύμως κηρύσσων τὸν λόγον Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ. — Τράγος κηρύττων αἰπολίου. Ὁ ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ κόσμου ἀγιασθεῖς. — Καὶ βασιλεὺς δημηγορῶν ἐν ἔθνεϊ· Χριστὸς βασιλεύσας ἐπὶ τὰ ἔθνη, δημηγορεῖ διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

88 Τὸν πεποιτωμένον ἐν τῇ κακίᾳ· ὁ δὲ Ἀπόστολος, *Τοὺς ἀμαρτάνοντας*, φησὶν, *ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε*· τὸν ἐκτραπέντα πρὸς ὀλίγον. — 89 Τίνες οἱ χοιρογρύλλιοι, ἀλλ' ἢ ἡμεῖς; οἱ εὐόκαμεν ποτὲ χοίροις, ἐν πάσῃ ρυπαρίᾳ τοῦ κόσμου ἀναστρεφόμενοι, νυνὶ δὲ πιστεύσαντες Χριστῷ, ἐποικοδομοῦμεν τοὺς ἐκπεπῶν οἴκους ἐπὶ τὴν ἁγίαν σάρκα Χριστοῦ, ὡς ἐπὶ πέτραν.

90 Ὁ σεισμὸς δηλοῖ τὴν ἐπὶ γῆς πραγμάτων μεταβολὴν· ἡ ἀμαρτία τοίνυν δούλη οὕσα φύσει, ἐθασίλευσεν ἐν τῷ θνητῷ τῶν ἀνθρώπων σώματι, ἀποξμεν ἐπὶ τοῦ κατακλισμοῦ· δεύτερον ἐπὶ τῶν Σοδομιτῶν, μὴ ἐνεγκάντων τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ τοὺς ξένους βιασαμένων· τρίτον ἐπὶ τῆς μιστήτης Αἰγύπτου τῆς λαχούσης ἀνδρα τὸν Ἰωσήφ, σιτομετροῦντα πᾶσιν, ἵνα μὴ διαφθαρήσιν λιμῷ· ἀλλ' οὐκ ἔνεγκε τὴν εὐτυχίαν, εἰς τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐξυθρίσασα. — Οἰκέτις δὲ ἐκβαλοῦσα τὴν ἑαυτῆς δέσποιναν· ἢ ἐξ ἔθνων Ἐκκλησία, ἡ δούλη οὕσα καὶ ξένη τῶν ἐπαγγελιῶν, τὴν εὐγενίδα καὶ κυρίαν Συναγωγὴν ἐκβαλοῦσα, γέγονε κυρία καὶ νύμφη Χριστοῦ. — Διὰ Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος σείεται πᾶσα ἡ γῆ· τὸ τέταρτον οὐ δύναται φέρειν· ἢ λθε γὰρ τὸ μὲν πρῶτον διὰ νομοδιδασκάλων· δεύτερον δὲ διὰ προφητῶν· τρίτον διὰ τοῦ Εὐαγγελίου ἑαυτὸν φανερῶς ἐπιδεικνύς· τέταρτον κριτῆς ζώντων καὶ νεκρῶν ἐρχόμενος· οὗ τὴν δόξαν σύμπασα κτίσις οὐ μὴ βαστάξει.

A in Juda a Jacob prædictus. — Galtus inter feminas incedens alacriter. Paulus in Ecclesiis intrepide prædicans doctrinam Christi Dei.—Hircus caprarum dux. Idem Christus propter mundi peccata immolatus. — Et rex concionans in populo. Christus super gentes regnans, prædicat per prophetas atque apostolos doctrinam veritatis.

Stabilitum in nequitia. Apostolus autem, *Peccantes*, inquit⁸⁸, *coram omnibus argue*. Vel facile per-versum. — Quinam sunt chærogyllii, nisi nos, qui olim similes subibus eramus, et in omni hujus mundi spurcicia volutabamur? sed nunc postquam Christo credidimus, ædificamus domos nostras super sanctam Christi carnem⁸⁹, tanquam super B petram.

Terræ motus significat rerum in mundo conversionem. Peccatum itaque, quod suapte natura servile est, regnavit in corpore hominum mortali, semel quidem diluvii tempore, iterum apud Sodomitas qui terræ fertilitate non contenti, hospitibus quoque vim faciebant; tertio denique in exosa Ægyptio, quæ nacta virum Josephum, cunctis triticum distribuentem ne fame perirent, non tulit sapienter felicitatem suam, filios Israelis injuria afficiens.—Ancilla vero expellens dominam: Ecclesia ex gentibus est, quæ ancilla cum esset et extranea promissionibus, nobilem et dominam Synagogam eiciens, facta est domina et sponsa Christi.—A Patre et Filio et sancto Spiritu terra universa concutitur. Quartum ferre non potest. Venit primo per legislatores; secundo per prophetas; tertio per Evangelium ipse semetipsum ostendens. Quarto iudex vivorum et mortuorum veniet, cujus gloriam universa creatura ferre non poterit.

Aliud fragmentum.

(Ex Galland.)

Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου πάπυ Ρώμης εἰς τὸ
« Σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον. »

Χριστὸς, φησὶν, ἡ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς σοφία καὶ δύναμις, ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, τὴν ἐκ Παρθένου σάρκωσιν, καθὼς προεῖρηκεν· Ὁ λόγος σὺρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Ὡς μαρτυρεῖ καὶ ὁ σοφὸς προφήτης· Ἡ πρὸ τοῦ αἰῶνος, φησὶ, καὶ παρεκτικῆ ζωῆς, ἡ ἀπειρος σοφία τοῦ Θεοῦ ᾠκοδόμησε τὸν οἶκον ἑαυτῇ ἐξ ἀπειράνδρου μητρὸς, ναὸν γοῦν σωματικῶς περιθήμενος. Καὶ ὑπήρξε στυλοῦς ἐπτά· τὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος εὐωδίαν, ὡς φησὶν Ἠσαΐας· Καὶ ἀναπύσεται ἐπ' αὐτὸν

S. Hippolyti (22) *pape Romani in illud Prov. ix, 1 : « Sapientia edificavit sibi domum. »*

Christus, inquit, Dei et Patris sapientia et virtus, ædificavit sibi domum, carnem ex Virgine, ut prædixerat (25) : *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*⁸⁸. Hoc idem sapientissimus testatur propheta (24) : Quæ ante sæcula fuit, inquit, et præbet omnibus vitam, infinita Dei sapientia ædificavit sibi domum ex matre virum haud experta, templum corporaliter induens. *Et exiit* (25) *columnas septem* : sacrosancti Spiritus dona fragrantissima, sicut ait Isaias : *Et requiescent super eum septem*

⁸⁸ Gr. cap. xxvii, 22. ⁸⁹ I Tim. v, 20. ⁹⁰ v. 26. a. ⁹¹ Joan. i, 14.

⁸⁸ s. communio in baptismo. ⁸⁹ v. 31. A. f. 112.

(22) Hunc locum debes præclaro et cultissimæ doctrinæ viro Christophoro Matthæo Pfaffio, qui eum, cum hæc excuderentur, Græce ex codice Taurinensi 82 excerpta varia veterum scriptorum complectente descriptum misit Parisiis ad doctissimum collegam meum Jo. Christophorum Wolfium. FABRIC.

(23) Prædixerat Joannes nimirum evangelista, in cujus locum quemdam hæc ab Hippolyto scripta esse mihi persuadeo, licet in Proverbiorum loca etiam commentatum jam supra notavi. Id.

(24) Salomon, cujus deinceps verba interpretatur. Id.

(25) Al. ὑπήρξε, excidit. Id.

*spiritus Dei*⁶⁹. Alii septem columnas dicunt esse septem divinos ordines quibus per sanctam atque inspiratam divinitus ejus doctrinam creatura sustentatur, hoc est prophetas, apostolos, martyres, hierarchas sive sacerdotes, ascetas, sanctos, justosque. Illud vero, *immolavit victimas suas*, prophetas denotat et martyres qui in nulla non civitate et regione ab infidelibus ovium instar mactantur quotidie pro veritate et clamant: *Propter te morte afficimur tota die, aestimati sumus sicut oves occisionis*⁷⁰. Et *miscuit in poculo suo vinum*, in virgine divinitatem suam uniens cum carne tanquam vinum merum ac purissimum, Salvator ex ea natus est, sine confusione Deus et homo. *Et paravit mensam suam*, promissam sanctæ Trinitatis cognitionem, necnon venerandum sanctumque ejus corpus ac sanguinem quæ in arcana et divina mensa quotidie perficiuntur et sacrificantur in memoriam nunquam non recolendæ memoria et primæ illius divinæ et arcanae divinæ cœnæ. Illud porro, *misit servos suos* Sapientia, Christus nimirum, convocans alta præconii voce: Si quis est, inquit, *insipiens, veniat ad me*, sanctos utique misit apostolos universum permeantes mundum, qui gentes ad ipsius agnitionem vere vocarent sublimi ac divina sua prædicatione. Insuper vero appellat eos qui sancti Spiritus virtutem non solum sunt assecuti: *Venite, comedite panem meum, et bibite vinum quod miscui vobis*: divinam ipsius carnem, ac venerabilem ejus sanguinem, inquit, dedit nobis edendum bibendumque in remissionem peccatorum.

A *ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ*. Ἄλλοι δὲ λέγουσιν εἶναι στύλους ἑπτὰ, τὰ ἑπτὰ θεῖα τάγματα τὰ διὰ τῆς ἱερᾶς αὐτοῦ καὶ θεοπνεύστου διδασκαλίας τὴν κρίσιν βασιτάζοντα, ἦγον τοὺς προφήτας, τοὺς ἀποστόλους, τοὺς μάρτυρας, τοὺς ἱεράρχας, τοὺς ἀσκητὰς, τοὺς ὁσίου καὶ τοὺς δικαίους. Τὸ δὲ, *ἔσφαξε τὰ ἑαυτῆς θύματα*, τοὺς προφήτας φησὶ καὶ μάρτυρας, τοὺς κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν καθ' ἑκάστην ὑπὸ τῶν ἀπίστων ὡσπερ ἄρνας ἀναιρουμένους ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, καὶ βοῶντας· *Ἐνεκά σου θανατούμεθα δὴν τὴν ἡμέραν*. *Ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς*. Καὶ *ἐκέρασε* εἰς κρατῆρα τὸν ἑαυτῆς οἶνον, εἰς τὴν παρθένον τὴν ἑαυτοῦ θεότητα ἐνώσας τῇ σαρκὶ ὡς οἶνον ἄκρατον, ὁ Σωτὴρ ἐγεννήθη ἐξ αὐτῆς ἀσυγχύτως Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. **B** *Καὶ ἠτοίμασεν αὐτὸ τὴν ἑαυτῆς τραπέζαν*, τὴν ἐπίγκωσιν τῆς ἁγίας Τριάδος κατεπαγγελιομένην· καὶ τὸ τίμιον καὶ ἄκρατον αὐτοῦ σῶμα καὶ αἷμα, ἅπερ ἐν τῇ μυστικῇ καὶ θεῖᾳ τραπέζῃ καθ' ἑκάστην ἐπιτελοῦνται θυόμενα εἰς ἀνάμνησιν τῆς ἀσιμνήστου καὶ πρώτης ἐκείνης τραπέζης τοῦ μυστικοῦ θεοῦ δείπνου. Τὸ δὲ, *ἀπέστειλε τοὺς ἑαυτῆς δούλους* ἡ Σοφία, ὁ Χριστὸς δηλονότι, *συγκαλοῦσα μετὰ ὑψηλοῦ κηρύγματος*. Ὅς ἐστὶν *ἄφρων, ἐκκλινάτω πρὸς με, φάσκουσα*, τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους πρόδηλον, τοὺς εἰς τὴν σύμπαντα κόσμον διαδραμόντας καὶ προσκαλέσαντας τὰ ἔθνη εἰς τὴν ἐκείνου ἐπίγκωσιν ἀληθῶς τῷ ὑψίλῳ καὶ θεῖῳ τούτων κηρύγματι. Τὸ δὲ καὶ τοῖς ἐρθεῖσι *φρονῶν εἶπε*, τοῖς μήπω κεκτημένοις τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος δύναμιν δηλονότι· **C** *Ἐλθετε, φάγετε τὸν ἔμῳ ἄρτον, καὶ πινετε οἶνον ὃν ἐκέρασα ὑμῖν*, τὴν θεῖαν αὐτοῦ σάρκα καὶ τὸ τίμιον αὐτοῦ αἷμα δέδωκεν ἡμῖν, φησὶν, ἐσθίειν καὶ πίνειν εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

IN CANTICUM CANTICORUM.

I.

Sim. de Magistris, *Acta mart. Ostiens.*, p. 274, ex cod. membr. Vatic. CHI fragmentum sequens Syriace et Latine affert, his præmissis: « In Salomonis *Canticum* scripsit Hippolytus, ac Deum Verbum tanto ante in Ecclesia ex gentibus collecta, præsertim vero in parente sua Virgine sanctissima suas delicias quæsisvisse ostendit; adeoque Syri, de Virgine apud se nata gloriantes, Hippolyti commentarium a priscis temporibus transtulerunt e Græco in patrium sermonem, unde quædam adhuc supersunt, veluti in illud: *Surge, Aquilo, et veni, Auster, perfila hortum meum, et fluant aromata ejus*. « His aromatibus cum oblectatus esset Josephus filius Regis a Deo designatur. His Virgo Maria cum uncta esset, in ventre suo concepit Verbum: tum « nova arcana novamque veritatem, ac novum regnum, tum quoque magna et inexplicabilia mysteria demonstrat. »

II.

Apud Galland., ex Anastasio Sinaita, quest. 41, pag. 320.

Hippolyti in *Canticum canticorum*.

Et ubinam est copiosissima illa scientia? ubi illa mysteria? et ubi libri? exstant enim sola Proverbia

D Ἰππολύτου, ἐκ τοῦ εἰς τὸ Ἄσμα τῶν ἁσμάτων (26).

Καὶ ποῦ πᾶσα ἡ πλουσία αὐτῆ γνώσις; ποῦ δὲ τὰ μυστήρια ταῦτα; καὶ ποῦ αἱ βίβλοι; ἀναφέροντα:

⁶⁹ cap. xi, 2. ⁷⁰ Psal. xlii, 2; Rom. viii, 36.

(26) Eusebius, εἰς τὸ Ἄσμα. S. Hieronymus, in *Canticum canticorum*. Syncellus, εἰς τὰ Ἄσματα. Nicephorus, εἰς τὸ Ἄσμα τῶν ἁσμάτων. FABRIC.

γὰρ μόναι αἱ Παροιμίαι, καὶ ἡ Σοφία, καὶ ὁ Ἐκκλη-
 ασιστής, καὶ τὸ Ἄσμα τῶν ἁσμάτων. Τί οὖν; ψεύ-
 δεται ἡ Γραφή; μὴ γένοιτο. Ἀλλὰ πολλὴ μὲν τις ὕλη
 γέγονε τῶν γραμμάτων, ὡς δηλοῖ τὸ λέγειν Ἄσμα
 τῶν ἁσμάτων· σημαίνει γὰρ ὅτι, ἅπερ εἶχον αἱ
 πεντακισχίλια ῥῥα ἐν τῷ ἐνὶ διηγήσατο· ἐν δὲ ταῖς
 ἡμέραις Ἐζεχίου τὰ μὲν τῶν βιβλίων ἐξελέχθησαν, τὰ
 δὲ περὶ ῥῥα ἔπιεσαν. Ὅθεν φησὶν ἡ Γραφή· Ἀὐταὶ αἱ
 Παροιμίαι Σολομῶντος αἱ ἀδιάκριτοι, ὅς ἐγρά-
 ψατο οἱ φίλοι Ἐζεχίου τοῦ βασιλέως· πόθεν δὲ
 ἐξελέξαντο, ἀλλ' ἢ ἐκ τῶν βιβλίων τῶν ἐγχειμένων
 ἐν αἷς λέγει ταῖς τρισχιλίαις παραβολαῖς καὶ πεντα-
 κισχιλίαις ῥῥαῖς; Ἐξ αὐτῶν οὖν τούτων οἱ φίλοι
 Ἐζεχίου σοφοὶ ὑπάρχοντες ἐξελέξαντο τὰ πρὸς οἰκο-
 δομὴν τῆς Ἐκκλησίας. Τὰς τε βιβλους (27) τοῦ Σο-
 λωμῶντος τὰς περὶ τῶν Παραβολῶν καὶ ῥῥων, ἐν αἷς
 περὶ φυτῶν καὶ παντοίων ζῶων φυσιολογίας, χει-
 σαίων, πετεινῶν τε καὶ νηκτῶν, καὶ λαμάτων πάθους,
 πάντως γραφείσας αὐτῷ ἀφανεῖς ἐποίησεν Ἐζεχίας
 διὰ τὸ (28) τὰς θεραπειὰς τῶν νοσημάτων ἐνθεν κο-
 μίσεσθαι τὸν λαόν, καὶ περιορῶν αὐτῶν παρὰ Θεοῦ τὰς ἰάσεις.

A et Sapia, et Ecclesiastes, et Canticum cantico-
 rum. Quid ergo? falsumne dicit Scriptura? absit.
 Sed fuit quidem magna eorum quæ scripsit, mate-
 ria et diversitas; idque ostendit dicendo *Canticum*
canticorum: significat enim se id quod contineba-
 tur ter mille odis seu canticis ⁷¹, hoc uno compre-
 heudisse. In diebus autem Ezechie alii quidem libri
 fuerunt electi, alii vero neglecti. Unde dicit Scri-
 ptura: *Hæc sunt Proverbia Salomonis discreta* (30'),
quæ scripserunt amici Ezechie regis ⁷². Unde autem
 selegerunt nisi ex libris qui inerant in ter mille pro-
 verbiis et quinquies mille odis seu canticis? Ex ip-
 sis igitur sapientes amici Ezechie elegerunt ea quæ
 pertinebant ad ædificationem Ecclesie. Libros vero
 Salomonis Parabolarum et Canticorum, in quibus
 scripserat de plantarum et omnis generis anima-
 lium natura, terrestrium, volatilium, natatili-
 um, et de morbis sanandis, Ezechias abolevit, quod po-
 pulus exinde peteret medelas morborum, eorumque
 sanationem a Deo petere negligeret.

IN ISAIAM PROPHETAM.

Apud Gallandium ex codice bibliothecæ Coislinianæ, num. 195, fol. 36.

I.

Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης, περὶ Ἐζεχίου. C

Ἐτι μαλακισθέντος (29) τοῦ Ἐζεχίου τοῦ βασιλέως
 τῆς Ἰουδαίας, καὶ κλαύσαντος, ἦλθεν ἄγγελος καὶ
 εἶπεν αὐτῷ· *Εἶδον τὰ δάκρυά σου, καὶ ἤκουσα τῆς*
φωνῆς σου. Ἴδού προσεῖθιμι εἰς τὸν χρόνον
σου ἕτη ἑ', τοῦτο δὲ σοι τὸ σημεῖον παρὰ Κυρίου·
Ἴδού στρέψω τὴν σκιάν τῶν ἀναβαθμῶν τοῦ οἴκου
τοῦ πατρὸς σου, ὅς καταβῆ ὁ ἥλιος, τοὺς δέκα
ἀναβαθμοὺς (30), ὅς καταβῆ ἡ σκιά, ὥστε γενέ-
σθαι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὥρων λβ'. Τοῦ γὰρ ἡλίου
ὄρα μόντος ἐπὶ τὴν δεκάτην ὥραν, πάλιν ἀνεπόδισε.
 Καὶ πάλιν ἦν ἕκτα Ἰησοῦς ὁ τοῦ Ναυῆ ἐπολέμει τοὺς
 Ἀμωραίους, τοῦ ἡλίου ἦδη εἰς δυσμὰς κλίνοντος, καὶ
 τοῦ πολέμου ἀθρόως ἐπικειμένου, εὐλαθεθεὶς Ἰησοῦς,
 μήποτε νυκτὸς ἐπιγενομένης διαφύγωσιν οἱ ἀλλόφυ-
 λοι, ἐδόθησε λέγων· *Στήτω ὁ ἥλιος κατὰ Γαβαὼν,*
καὶ ἡ σελήνη κατὰ φάραγγα Ἐλῶν· ἕως ἂν ἐκπο-
 λεμήσω τὸν λαόν τοῦτον. Καὶ ἔστη ὁ ἥλιος, καὶ ἡ σε-
 λήνη ἐν τῇ στάσει αὐτῶν, ὥστε γενέσθαι τὴν ἡμέραν
 ἐκείνην ὥρων κδ'. Καὶ ἀνέστρεψεν ἐπὶ Ἐζεχίου σὺν
 τῷ ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ εἰς τοῦπίσω· ἔνα μὴ ἡ σύγκρου-
 σις τῶν δύο στοιχείων γένηται ἀτάκτως ἀλλήλων ἐπι-

Hippolyti episcopi Romæ, de Ezechia.

Adhuc ægrotante Ezechia roge Judææ et sientæ,
 accessit angelus et dixit ad eum: *Vidi lacrymas*
tuas et audivi vocem tuam. Ecce addo ætati tuæ
annos quindecim. Hoc vero tibi signum esto a Do-
mino. Ecce convertio umbram graduum domus patris
tui quos descendit sol, decem gradus quos descendit
umbra ⁷³, ut dies ista fiat horarum triginta duarum.
 Sol enim cum jam ad decimam horam decucurris-
 set, iterum reversus est. Idem ut cum Jesus Nave
 belligeraret adversus Amorrhæos, sole jam ad oc-
 casum vergente, et bello confertim incumbente, ve-
 ritus Josue ne per noctem ingruentem alienigenæ
 effugerent, exclamavit: *Stet sol in Gabaon, et luna*
in valle Elon ⁷⁴, donec populum hunc debellavero.
 Et stetit sol ac luna in statione sua, ut esset dies
 illa horarum viginti quatuor. Atque sub Ezechia
 etiam cum sole recessit luna, ne duo elementa cæli
 inordinate invicem congregientes colliderentur. Et
 percussus tunc Marodachon Chaldaeus rex Babylonis,
 quod astrologicam artem colebat astrorumque cur-
 sum accurate metiebatur, causa cognita epistolam

⁷¹ III Reg. iv, 32. ⁷² Prov. xiv, 4, sec. LXX. ⁷³ Isa. xxxviii, 5, 7, 8. ⁷⁴ Jos. x, 12.

(27) *Τὰς τε βιβλ.* Quæ sequuntur, e codice ms. bibliothecæ Caesar. edidit Lambecius lib. viii, pag. 590. FABRIC.

(28) *Διὰ τὸ, κ. τ. λ.* Eadem referunt Suidas in *Ἐζεχίας*, Syncellus et alii, ut dixi in *Codice pseud-epigrapho Vet. Test.* pag. 1043 seq. lb.

(29) *Μαλακισθέντος.* In *Bibliotheca Coisliniana* edita a cl. Montfauconio, citatur fragmentum

istud pag. 245, ubi tamen mendose excusum μαλακισθέντος· atque idem error in Hippolytum Fabricianum irrepsit tom. I, pag. 271.

(30) *Τὸς δέκα ἀναβαθμοὺς, κ. τ. λ.* Hæc recitat Michael Glycas in *Annal.* part. II, pag. 194.

(30') Contra Græcam versionem, quæ habet ἀδιάκριτοι.

et dona misit ad Ezechiam; quem in modum Christo fecere etiam ex oriente magi.

τέχνην ἀσχεῖν, καὶ τὸν τοῦτων δρόμον ἀκριθῶς καταμετρεῖν, μαθὼν τὴν αἴτιαν, ἔπεμψεν ἐπιστολὴν καὶ ἔώρα τῷ Ἐζεχία, ὃν τρόπον ἐποίησαν καὶ οἱ μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν πρὸς Χριστόν.

A φερομένων. Καὶ καταπλαγείς τότε Μαροδάχδὸν ὁ Χαλδαῖος ὁ βασιλεὺς Βαβυλώνος, διὰ τὸ τὴν ἀστρολογικὴν

II.

Theodoretus in Ἀτρέπτῳ s' ve dialog. 1.

Sancti Hippolyti ex sermone in exordium Isaiaë: Ægypto quidem mundum comparavit, manufactis vero cultum idolorum, terræ motui denique interitum et deletionem ipsius. Dominum porro Verbum nubeculæ levi et purissimo tabernaculo, in quo thronum collocans Dominus noster Jesus Christus, ingressus est in vitam, ut errorem concuteret.

Τοῦ ἀγίου Ἰππολύτου ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἦσαίου· Αἰγύπτῳ μὲν τὸν κόσμον ἀπέκασε, χειροποιήτοις δὲ τὴν εἰδωλοκρατίαν, σεισμῷ δὲ τὴν μετανάστασιν καὶ καταλυσιν αὐτῆς. Κύριον δὲ τὸν Λόγον, νεφέλῃν δὲ (sic) κούφην τὸ καθαρώτατον σκηνός, εἰς τὸ ἐνθρονισθεὶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸν βίον, σείσαι τὴν πλάνην.

III.

Ut Alexandri Augusti propensam in Christianos voluntatem Hippolytus excoleret, in Isaiam scripsit, qua parte narrat, solem retrogradum Dei nutu vitam Ezechiæ regi portendisse diuturniorem. Nonnulla ex eo Hippolyti scripto Theodoretus recitat; alia protulit Fabricius: quædam e schedis nostris, nondum edita subjicimus. (Sim. de MAGISTRIS, Acta mart. Ostiens., f. 197, ex mss. codd. Vat. DCCLV, fol. 144 et ex mss. bibliothecæ S. Marci Venet., cod. XVI, fol. 260, et XXV, fol. 274.)

Invenimus in commentariis, quæ sunt a senioribus edita, fuisse diem illum horarum triginta duarum. Cum enim sol suum cursum perageret, pervenissetque ad horam decimam, atque umbra per deceni gradus in domo templi descendisset, conversus est iterum sol per decem gradus retro, juxta verbum Domini, factæque sunt horæ viginti. Ac rursus consueto more cum sol proprium cursum absolvisset, in occasum excessit. Fuerunt itaque horæ triginta duæ (31).

B Εὐρίσκομεν ἐν τοῖς ὑπομνηματισμοῖς τοῖς ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἀναγεγραμμένοις, γεγενησθαι τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὥρων λβ'. Τοῦ γὰρ ἡλίου διαβραμόντος, καὶ ἐπὶ τὴν δεκάτην ὥραν φθάσαντος, καὶ τῆς σκιάς τοὺς δέκα ἀναβαθμοὺς τοῦ οἴκου τοῦ ναοῦ κατελθούσης, ἀνέστρεψε πάλιν ὁ ἥλιος τοὺς δέκα ἀναβαθμοὺς εἰς τὰ ὀπίσω, κατὰ τὸ ῥῆμα Κυρίου, καὶ ἐγένοντο ὥραι κ'. Καὶ πάλιν τὸν ἴδιον δρόμον κατὰ τὴν ἴδιαν τάξιν κυκλώσας ὁ ἥλιος ἐπορεύθη εἰς δυσμὰς. Ἐγένοντο οὖν ὥραι λθ'.

IN JEREMIAM ET EZECHIELEM.

In Jeremiam scripsisse Hippolytum a nemine veterum, quod sciam, traditur. Nam quæ ejus referuntur in Catena Patrum Græcorum ad Jer. xvii, 41, petita sunt e libro De Antichristo, c. 55. Rufinus in interpr. Hist. eccl. Eusebii, vi, 22, tradit Hippolytum scripsisse « in partem eamdem Ezechielis prophetæ, » in ea scilicet capita quæ Hierosolymitani templi descriptionem continent, ex eoque commentario hæc servata sunt (DE MAG. ubi supra, ap. Anastas. Sinait., quæst. 41, al. 44, ex mss. Bodleian.)

Quantæ magnitudinis fuerit Salomonis templum? C Longitudo erat quadraginta cubitorum, altitudo viginti. Conversum autem erat non ad orientem, ne precantes adorent solem orientem, at solis Dominum. Nemo autem miretur si cum dixerit Scriptura fuisse longitudinem quadraginta cubitorum, ego dixerim sexaginta; nam paulo post aliorum viginti meminit, describens Sancta sanctorum, quæ Dabir quoque nominat. Longitudo ergo templi erat quidem quadraginta cubitorum, Sancta autem sanctorum erant aliorum viginti. Josephus dicit duarum contiguationum fuisse templum, et totam altitudinem fuisse centum viginti cubitorum. Ita etiam significavit liber Paralipomenon, dicens: *Et cepit*

Πόσος ἐστὶ τὸ μέγεθος ὁ Σολομώντιος ναός; τὸ μὲν μῆκος ἐξήκοντα πηχῶν, τὸ δὲ εὖρος κ'. Ἐτέτραπτο δὲ οὐ πρὸς ἑω, ἵνα οἱ προσευχόμενοι μὴ τὸν ἥλιον ἀνίσχοντα προσκυνῶσιν, ἀλλὰ τὸν τοῦ ἡλίου Δεσπότην. Θαυμάζετω δὲ μηδεὶς, εἰ τῆς Γραφῆς μ' πηχῶν εἰρηκυίας τὸ μῆκος, ἐξήκοντα εἶπον ἐγώ. Μετ' ὀλίγα γὰρ καὶ τῶν ἄλλων κ' ἐπιμένονται τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, ἃ καὶ Δαβὴρ ὀνομάζει. Οὐκοῦν τὰ μὲν ἄγια μ' πηχῶν ἦν· τὰ δὲ Ἅγια τῶν ἁγίων ἄλλων κ'. Ὁ δὲ Ἰωσὴππος διόροφον τὸν ναὸν γεγενησθαι λέγει, καὶ πᾶν τὸ ὕψος κ' πηχῶν εἶναι. Οὕτω γὰρ καὶ ἡ τῶν Παρραλειπομένων βίβλος δεδήλωκε, λέγουσα· *Καὶ ἤρξατο Σολομὼν τοῦ οἰκοδομῆσαι τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ. Μῆκος πηχῶν ἢ διαμέτρῃσις ἢ πρώτη ε', καὶ εὖ-*

(31) Hæc illa nimirum sunt, quæ posteriores Græci ex Hippolyto indicarunt: Γίνεται οὖν ἡ ἡμέρα ἐκείνη κατὰ τὸν Ἰππόλυτον τριάκοντα καὶ δύο ὥρων. Τοὺς γὰρ δέκα ἀναβαθμοὺς διαδραμών ὁ ἥλιος τοὺς αὐτοὺς πάλιν ἀνέδραμεν. Εἶτα τῇ ἰδίᾳ διατάξει χρησάμενος ἐπὶ δυσμὰς ἦλθε, τοὺς δώδεκα πάλιν ἀνάδραμών. Καὶ οὕτω μὲν ὁ Ἰππόλυτος. Ac diem quidem

illum tradit Hippolytus triginta duas horas habuisse. Sol enim gradus decem pertransiens, deinceps per eodem recurreret. Quo facto ad suum cursum ordinarium reversus, duodecim reliquis gradibus peragratis, ad occasum pervenit. Atque hæc Hippolyti est sententia. GLYCAS, Annal. p. 194.

ρος πηχῶν κ', καὶ ὕψος ρκ', καὶ κατεχρῶσεν Salomon aedificare domum Dei. Longitudo cubitorum sexaginta erat prima dimensio, et latitudo cubitorum viginti, et altitudo centum viginti; et deauravit ipsum intrinsecus auro puro (32) ⁷⁸.

IN DANIELEM.

(Sim. DE MAGISTRIS, *Daniel secundum Septuaginta* ex codice Chisiano, Romæ 1772, in-folio, pag. 95; Mai, *Script. vet. collectio nova*, I, III, ed. 1831, pag. 29-56, *passim*.)

MONITUM.

(HANEL, *De Hippolyto episcopo*, Gottingæ, 1858, p. 30.)

I.

Commentarii in Daniele fragmentum non exiguum titulo Hippolyto ascriptum (33), in quo explicantur cap. VII — XII, et II, 31 seqq., publicavit Simon de Magistris ex codice Chisiano (34). Aliud præclarum fragmentum ejusdem commentarii edidit Angelus Maius (35), qui sibi proposuit ex illo commentario ea tantum edere, quæ inedita latebant. Cum nosset fragmentum, quod de Magistris publicaverat (36), apparet codicem Romanum complura complexum esse, quam quæ ex illo codice ipse elidisset; concludere tamen non licet, quæcunque in Chisiano codice leguntur, inveniiri in Catena laudata. Itaque difficile videtur dijudicare quomodo alter codex sese habeat ad alterum, atque probare num uterque, an uter verus sit habendus. Comparato utroque codice intelligimus, eos non ita sese habere, ut alter altero perfici possit. Id quod facile intelligitur. Cap. VII, 4, enim explicatur latius apud Angelum Maium quam apud Simonem; adjungitur enim apud Maium quod historia docetur, promissa illa vere impleta esse. Quæ vero explicatio conjungi nequit cum iis, quæ proferuntur in codice Chisiano; nam eadem sententia, Nabuchodonosorum gloria privatum e regno pulsum esse, occurrit in utroque codice, ita ut, si quæ uterque habet, conjunxeris in unum, eadem duplici modo legantur, id quod omnino fieri non potest. Idem valet de versu 5, ad quem apud Angelum Maium breviter eadem interpretatio adjuncta est, quam latius illustratam in codice Chisiano invenimus; apud Angelum Maium autem additur, cur comparati sint Persæ cum urso. Quæ in codice Chisiano ad versum 6 notata leguntur, contracta sunt apud Angelum Maium, sed adjungitur, cur interpres putet, cum panthera esse comparatum Græcum regnum ejusque regem Alexandrum. Eodem modo diversa sunt, quæ in utroque codice leguntur (37) ad versum 7. Idem valet omnino de quatuor prioribus capitibus apud Simonem lectis. Si igitur cogimur, ut dicamus non omnia certe quæ in utroque codice inveniuntur, posse partes esse ejusdem libri, inde tamen concludere non licet fragmentum alterum esse genuinum, alterum non genuinum, atque eo minus, quia sententiæ in eo prolatae consentiant, atque forma tantum, qua illæ vestitæ sunt, diversa est. Aliis autem locis, quæ Angelus Maius profert conveniunt iis quæ in codice Chis. leguntur; ita ut, si quæ edidit Angelus Maius, interjecissemus iis, quæ in hoc codice laudantur, perfectus videretur existere commentarius. Ita quæ apud Ang. Maium adnotata ad cap. IX, 21, inveniuntur, quadrant in ea quæ in codice Chis. exhibentur in initio capitis XI; quæ ad X, 12, in ea quæ in fine capitis XXVII; quæ ad X, 16, et 18 et 20, locum tenere possunt ante verba καὶ οὖν φησὶ, in fine capitis XXVIII; quæ ad XII, 1—3, legi possunt ante cap. XII. Verbo tenus consentiunt quæ ad X, 6, apud Angelum Maium notantur cum iis, quæ capite XXVI leguntur; eodem modo inveniuntur ad XII, 7, notata in capite XLIII; atque eadem, quæ ad X, 13, exponuntur, habes cap. XXVIII (38).

Cum igitur similitudo non exigua inter utrumque codicem cognoscatur, verisimile videtur, ab eodem esse auctore compositos illos in *Danielem commentarios*. Attamen mirum videretur, si idem vir conficisset duos in eundem librum commentarios. Quod ænigma ut solvamus, respiciendum nobis est ad Hippolyti librum *De Antichristo*, in quo (cap. 22-26) eadem leguntur, quæ paucis tantum omissis apud Simonem cap. 1-3 exhibentur. Cum autem mirum nobis visum sit, quod idem auctor dicitur eadem in duobus diversis libris scripsisse, in sententiam incidimus hanc, locum illum ex altero in alterum scriptum delatum esse. Sin vero quæ leguntur apud Simonem, cap. 1-3 desumpta sunt ex libro *De Antichristo*, sane fieri non potuit, ut quæ illo loco apud Simonem leguntur, consentiant cum iis quæ ad eundem Danielis locum notata invenimus in codice quem edidit Angelus Maius. Cum autem, quia ea quæ apud Simonem leguntur, magna ex parte perficienda sunt iis quæ in codice Vaticano exhibentur, concedendum sit, commentarium apud Simonem lectum ex toto in *Danielem commentario* excerptum esse: ve-

⁷⁸ II Paral. III, 1, 5, 4.

(33) Titulus sonat: Ἰππ. ἐπισκ. Ρωμ. τῆς τοῦ Δανιὴλ ὁράσεως καὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ ἐπιλύσεως ἐν ταύτῳ ἀμφοτέρων.

(34) Cf. ejus *Danielem secundum LXX* ex *Tetralypis* Origenis, Rom. 1772, p. 95 seqq. De codice ipso disseritur in præfat. ad eundem librum p. xx et xxxviii sqq. Cf. T. D. Michaelis *Orientalische und exegetische Bibliothek*, Thl. 3, S. 153 sqq.; Thl. 4, S. 1 sqq.

(35) L. I, tom. I, pars. II, p. 161 sqq. Invenit hoc in *Catena Patrum* in Daniele, de qua latius disserit in præfat. p. xxxviii sqq.

(36) Cf. l. I. p. 162, not. 1.

(37) Exempli causa afferimus, quæ adnotata sunt ad versum 5. Cf. Ang. Mai, p. 20: Ἴνα ἐν τούτῳ (θηρίῳ δευτέρῳ) δείξῃ τὴν τῶν Περσῶν βασιλείαν. Τρία δὲ πλευρὰ καλεῖ τὰ τρία ἔθνη· λέγει οὖν, — ἦρχεν αὐτὸ τὸ θηρίον, — οἱ ἦσαν Μῆδοι, Ἀσσύριοι καὶ Βαβυλώνιοι. Apud Simonem cap. 1, p. 96: Δεύτερον θηρίον ὁρᾷ ὁμοίον ἀρκτῶν, ὅπερ ἦσαν Πέρσαι· μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους Πέρσαι διεκράτησαν. Τὸ δὲ λέγειν τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς, τρία ἔθνη ἔδειξε, Πέρσας, Μῆδους, Βαβυλωνίους· ὅπερ δέδεικται μετὰ τὸν χρυσοῦν ὁ ἀργυρος ἐν τῇ εἰκόμῃ.

(38) Pro Michæl tantum legitur in codice Chis. ὁ λέγων.

risimile videtur, eum, qui illum commentarium a Simone editum excerpterit, sumpsisse cap. 1-3 ex Hippolyti libro *De Antichristo* (cap. 22-26), quia hoc loco brevius leguntur, de quibus latius disseruit Hippolytus in *commentario ipso ad Danielelem*.

Quæ codice Chis. servata sunt, collata videntur non multum post Hippolytum, nam Apollinarius (39) refert, nostrum unacum Nabuchodonosori somnio explicasse visionem ipsius Danielis (40). Cum illud fragmentum tam vetusto tempore confectum videatur, dubium est, num Photius legerit illa excerpta, an commentarium ipsum. Sed puto, eum, si illa legisset, relaturum fuisse, Hippolytum interpretatum esse somnium tantum Nabuchodonosori conjunctum cum Danielis visione. — Cum igitur ejusdem libri partes habeamus, quæ Angelus Maius edidit, et quæ in codice Chis. inde a cap. 4 usque ad finem leguntur, non autem quæ in eodem habentur in quatuor prioribus cap., hoc loco, quo nobis probandum est, quæ hodie adsint partes Hippolyti *commentarii in Danielelem*, non respicimus ea quæ pars libri *De Antichristo* habenda sunt.

Cum fragmentum a Simone editum ex Hippolyti libro *De Antichristo* et toto *commentario in Danielelem* jam collatum sit circa medium sæcul. iv (41), necesse est, ut inter Hippolyti verum librum *De Antichristo* et *commentarium* totum in *Danielem* similitudo sit non exigua. Si igitur invenimus similitudinem inter librum quemdam Hippolyto ascriptum, in quo de Antichristo disseritur, et *commentarium* quemdam in Danielelem, qui eundem auctorem habere dicitur, hunc utrumque ab Hippolyto confectum putamus, nisi certæ dubitandi adsint causæ. Similia vero leguntur in fragmentis laudatis atque in libro *De Antichristo* a M. Gudio edito (cf. § 42). Ita quæ de tempore, quo mundus consummetur, docentur de Antichristo cap. 42 et 43, latius probantur in *commentario ad Danielelem*, apud Simonem cap. 4-7; quæ de Henoch et Elia, Christi præcursoribus, atque de hebdomadibus annorum et de Babylonica captivitate leguntur cap. 43 et 64, exhibentur quoque in Dan. 22 et 40; de Antichristo cap. 23 contenditur, vere facta esse, quæ Daniel vaticinatus sit, id quod historia probatur in Dan. cap. viii et ix. De Antiocho, Alexandri Magni nepote, cujus mentio fit de Antichristo cap. 49, latius disseritur in Dan. cap. x; eadem, quæ de Ammonitis et Moabitibus referuntur de Antichr. cap. 51, in Dan. cap. xi invenis. Locum in libro *De Antichr.*, cap. 26, qui desideratur in ea codicis Chis. parte (cap. 1-3), quam desumptam ex illo libro probavimus, legimus verbo tenus apud Angelum Maium ad cap. 7, 13 (l. l. p. 205). Præterea interpretatur eodem Messiano, quem dicunt, interpretandi modo, quem in aliis Hippolyti scriptis adhibitum invenimus (42). Quod in *commentario*, de quo nunc disserimus, constituitur numerus annorum qui præteriti fuerunt a mundo creato usque ad Christum, atque tempus ostenditur, per quod Babylone retinebatur Judæi, bene quadrat in nostrum, qui artem arithmetica[m] sovebat. Denique, id quod maximi momenti est, Hieronymus et Photius (43) ipsi, se legisse fragmenta *commentarii in Danielelem* laudata, testantur. Alter enim eorum (44) nostro ascribit sententiam aliquam, quæ constructa videtur ex iis quæ in codice Chis. leguntur cap. 13, 15, 39. Alter refert (45) Hippolytum mundi finem posuisse in anno post. C. n. quingentesimo, quia sexies modo mille annos mundus maneat, quinquies autem mille quingentique præteriti sint a mundo creato usque ad Christum. Id quod latius exponitur in cod. Chis. cap. 4.

Quæ cum ita sint, luce clarius est utrumque fragmentum confectum esse ab Hippolyto. Cum Photius referat (l. l.) nostrum non verba singula, sed sententiarum nexum atque tenorem explicasse, opinor codicem, quem Angelus Maius legit, integrum atque perfectum nostri *commentarium in Danielelem continere*. Itaque maximi momenti esset, si ille vir celeberrimus publicasset totum codicem.

II.

De historiæ Susannæ fragmento (46).

Allegorico modo historiam de Susanna refert Hippolytus ad Ecclesiam, quæ a gentibus vexatur. Susanna est typus Ecclesiæ, ejusque conjux Joacimus Christi; Babylonem refert ad mundum; hortum, in quo lavabatur Susanna, significat ei vocationem sanctorum, qui tanquam fructiferæ arbores in Ecclesia plantati sint. Duo seniores significant ei duos populos, alter Hebræos, alter paganos, qui diabolo incitati Ecclesiam conjuncti persequuntur. Ut accuratius perspiciamus rationem, qua in libello disseritur, pauca alia ex illo proferamus. Vers. 15 diem aptum, quo lavatum in hortum ivit Susanna, refert ad festum Paschale, quo omnibus lavacrum paratur. Susannam lavatam esse dicit, quia fuerit munda Dei sponsa. Puellæ quæ eam comitantur, sunt fides in Christum atque charitas in Deum. Vers. 21 contendit, cum Susanna fuisse in lavacro adolescentem quemdam, sed non, qui cum illa commiseretur, sed qui innocentiae testis foret. Vers. 22, refert, quæ de false accusata Susanna narrantur, ad Ecclesiæ statum, cum Christiani Hippolyti ætate, nisi venerati essent paganorum idola, ad tribunal adducti mortis damnarentur. Vers. 23 transfert in eos qui propter Christum patiuntur. Vers. 35, vexata Susanna flebat, ut lacrymis exciret Αόγῳν, qui et lacrymis Lazarum mortuum in vitam revocasset.

Quæ scripta esse ante Constantinum imperatorem, inde elucet, quod vers. 22 verba, ἀνεστράξαε Σωσάννα, referuntur ad Christianos martyres, qui, nisi obsequentes pagani idola venerarentur, ad tribunal adducerentur. Vers. 5 probatur, illa esse conscripta eo tempore, quo Judæi et pagani se conjunxissent ad destruendas res Christianas, id quod factum est nostri tempore (47). Ratio interpretandi pulchre quadrat in Hippolyti ingenium. Inveniuntur sententiæ, quæ similes videntur aliis a nostro in genuinis libris prolatis; e. c. vers. 12 dicit, eodem, quo seniores ad Susannam, modo in Ecclesiam venire genti-

(39) Cf. Angelum Maium, l. l., p. 173.

(40) Si cognosset nostri in Dan. *commentarium* verum, non video cur non illum ipsum, sed maluerit ea citare, quæ ex alio ejusdem libri deducta sint.

(41) Cf. testimonium Apollinarii apud Angelum Maium, l. l., p. 173.

(42) Cf. quæ Hipp. adnotavit ad cap. 3, 92 et 93, et ad cap. 7.

(43) Quæ Anastasius Sinaita (quæst. 48, cf. Fabr. vol. I, pag. 272) ex Hipp. in *Danielem commentario* laudat, referenda sunt ad ea quæ in cod. Chis. cap. 1, leguntur. Ex loco ipso patet, ipsum desumptum

esse ex interpretatione quæ spectat ad Nabuchodonosori somnium et Danielis visum simul explicatum. Cf. apud Simonem cap. 1, not. 1.

(44) Hieron. in Dan. 9, 27.

(45) Photius, cod. cci.

(46) Quem librum primus edidit Combefisius (noviss. *Biblioth. Patrum* tom. I), excusus est iterum a Fabr. vol. I, p. 273. Eumdem inveniri in codice Romano, quem in antecedenti § laudavimus, testatur Angelus Maius l. l. tom. I, pars II, p. 161, nota 1.

(47) Cf. Ceillier l. l. p. 326.

les atque Judæos, ut falsos testes adversus Christianos se præbeant. Similiter admonet auctor libri *De Antichristo* (cap. 4) Theophilus, ut caveat ne hic liber in conspectum veniat profanorum hominum. Vers. 33 invenimus eandem de Verbo sententiam, quæ latius exponitur de Antichristo (cap. 2 et 4, cf. librum Hipp. *adversus Judæos*). Eodem allegorico modo interpretatus est noster benedictionem Jacobi et Isaaci.

Cum deinde Hippolyto a Syncello (48) ascribatur liber *De Susanna et Daniele*, non habemus cur hunc librum, qui locum habet in eodem cod. Rom., ex quo Angelus Maius edidit *commentarium in Danielem*, nostro abjudicemus. Combefisius (49) putat Hieronymum et Photium de hoc tantum libro dixisse. Eos vero non solum hunc librum, sed etiam totum in Danielis librum commentarium, qui complectebatur hunc etiam librum atque ea quæ in canticum trium puerorum scripsit, legisse, jam probavimus.

III.

De cantico trium puerorum.

Hippolytum hunc canticum legisse in medio capitis III Danielis libri canonici, inde apparet quod citatur versus illius capitis (50) eodem numero quo referuntur a Græcis interpretibus. Cui igitur commentarium in Danielis librum canonicum hunc in canticum trium puerorum complexi in aprico sit, ea, quæ inveniuntur in Catena Patrum in psalmos et cantica sacre Scripturæ (edit. Corderian. tom. III, p. 951 ad 3, 37 (51), legenda sunt in adnotationibus ad cap. 3 libri canonici. Cum igitur commentarius in canticum trium puerorum inæxus sit commentario in Danielis canonicum librum, quin optimo jure ei ascribatur, non est quod dubitemus.

IV.

De Hippolyti proœmio in commentarium ad Danielem.

Fragmentum apud Fabricium (v. I, p. 278) proœmium esse commentarii in Danielem videtur. Primum, cur conscripserit hunc libellum, deinde, quando vixerit Daniel et versatus sit captivus Babylone, exponit; denique paucis illustrat Judæorum historiam a Joacha rege usque ad tempus, quo in exsilium Babylonem ducti sunt. Quibus absolutis hoc modo transire videtur ad explicandam historiam de Susanna: Τοῦ λαοῦ παντὸς μετοικισθέντος (εἰς Βαβυλῶνα) . . . εὐρίσκομεν τὸν μακάριον Δανιὴλ ἐν Βαβυλῶνι προφητεύοντα, καὶ ἐκδικῶν τῆς Σωσάννης γενόμενον. Non videre possemus, quid sibi vellet additamentum, Danielem Babylone exstitisse vindicem Susannæ, nisi hisce verbis eum transire voluisse ad commentarium in historiam de Susanna conjicere liceret. Atque traditum nobis est, historiam de Susanna locum tenuisse in codice, quo utebatur Hippolytus, ante librum canonicum Danielis (52). Talis cum fuerit codex nostri scriptoris, verisimile videtur proœmium illud ab Hippolyto vere esse compositum (53). Quæ sententia confirmatur a Syncello (54). Dicit enim ab Hippolyto relatum esse in scripto *de Susanna et Daniele*, Joacimum sive alio nomine Jechoniam, cum tres annos regnasset, cum populo Babylonem ductum esse, inter quos Danielem ejusque tres amicos; uxorem vero regis fuisse Susannam. Cum in Hippolyti libro *de Daniele et Susanna* nihil inveniatur de Daniele abducto, neque de tempore per quod regnaverit Joacimus, id quod in proœmio legitur, genuinum illud ascribimus Hippolyto. Præterea autem non invenias, quæ a nostri ingenio abhorreant, sed insunt sane aliqua, quæ pulchre in eum quadrant, e. c. quod tam accuratè indicatur tempus per quod singuli regnaverint reges. Porro hoc proœmium post Constantinum imperatorem non scriptum esse, inde elucet, quod et Daniel nominatur propheta atque Christi martyr, et tribus ejus amicis attribuitur epitheton *μάρτυρες πιστοί*.

PROŒMIUM.

Τοῦ ἀγρωτάτου Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης. Α

Τὴν ἀκριβείαν τῶν χρόνων τῆς γεγεννημένης αἰμαλώσεως τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἐν Βαβυλῶνι ἐπιδειξάσθαι βουλόμενος, καὶ τὰς τοῦ μακαρίου Δανιὴλ τῶν δραμάτων προφητείας, τῆν τοῦτο ἐν Βαβυλῶνι ἐκ παιδὸς ἀναστροφὴν· πρόσκειμι καὶ αὐτὸς μαρτυρήσων ὁσίῳ καὶ δικαίῳ ἀνδρὶ προφήτῃ καὶ μάρτυρι Χριστοῦ γεγεννημένων· ὃς οὐ μόνον τὰ τοῦ βασιλέως Ναβουχοδονόσορ ὀράματα τοῖς τότε καιροῖς ἀπεκάλυψεν, ἀλλὰ καὶ ὁμοίους αὐτῷ παῖδας ἐκδιδάξας, μάρτυρας πιστοῦς ἐν κόσμῳ προήγαγεν· οὗτος τοίνυν γίνεται κατὰ τοὺς χρόνους τῆς προφητείας τοῦ μακαρίου Ἰερεμίου, τῆς δὲ βασιλείας Ἰωακείμ τοῦ Ἐλιακείμ· ὃς ἅμα τοῖς λοιποῖς αἰμαλώτοις ληφθεὶς, ἄγεται μετ' αὐτῶν εἰς Βαβυλῶνα. Πέντε γὰρ οὗτοι υἱοὶ γίνονται

¹⁶ IV Reg. xiiii, 30.

(48) Cf. G. Syncellum in *Chronogr.*, p. 218, apud Fabr. vol. I, p. 272.

(49) L. I., p. 62.

(50) Cf. Angelum Maium l. I. tom. I, pars. 1, p. 161.

(51) Cf. Fabric. . vol. I, p. 280. Quæ ex Hipp. in *Daniel. commentario* laudat Eustratius CP. adv. Psychopannychitas cap. 49, exhibentur apud Fabr. vol. II, p. 32.

(52) Cf. Fabr. vol. I, p. 273: Αὐτῆ μὲν οὖν ἡ ἱστο-

Sanctissimi Hippolyti Romæ episcopi.

Cui constitutum sit, ut diligenter ostendam tempora captivitatis Babylonice filiorum Israel, ac beati Danielis visionum oracula (ejus scilicet a puero Babylone vitam ac conversationem), venio et ipse ut viro sancto et justo prophete Christi que martyri testimonium perhibeam. Is namque non solum regis Nabuchodonosoris visa per hæc tempora declaravit, verum etiam ei similes pueros edocens, fideles in mundo testes produxit. Natus itaque Daniel est, quo tempore beatus Jeremias propheta claruit, et quo Joacim filius Eliacim rex fuit. Is unicum reliquis captivis ac manubiis captus, pari sorte Babylonem ducitur. Sunt enim hi quinque beati Josiæ filii, Joachas, ¹⁶ Eliacim et Joannan; Sede-

ῥία γεγένηται ὑστερον, προεγράφη δὲ τῆς βίβλου πρώτης . . . εὐρίσκομεν γὰρ καὶ ἐν τοῖς προφήταις ὀράσεις τινὰς πρώτας γεγραμμένας, καὶ ἐπ' ἐσχάτων πεπληρωμένας.

(53) Quod quidem non magni est momenti, cum præstantissimi codices in initio libri Danielis canonici historiam de Susanna exhibeant. Cf. Simonem l. I. in præfat. p. xvii.

(54) In *Chronogr.*, p. 218.

cias (qui et Jechonias) et Sedum. Et quidem Joachas post mortem patris a populo in regni ungitur, cum esset annorum trium supra viginti. Adversus hunc ascendit Pharao Nechao mense tertio regni ejus; vinctumque captum ducit in Ægyptum, ac multam terræ imposuit, centum talenta argenti, et decem auri. Constituitque pro eo regem super terram fratrem ejus Eliacim, cui nomen vertit Joacim, annis undecim. Adversus hunc ascendit Nabuchodonosor ⁷⁷ rex Babylonis, vinctumque captum Babylonem ducit, partemque vasorum domus, quæ erant Jerosolymis. Hic, cum in carcerem conjectus esset eoque teneretur, ut qui Pharaonis amicus exstitisset, et ab eo rex constitutus fuisset, anno septimo supra tricesimum educitur ab ⁷⁸ Evilat Marodach rege Babylonis; detunditurque illius caput, et erat ei a consiliis, et comedebat in mensa ejus, ad eum usque diem, quo mortuus est. Cum hic igitur abductus fuisset, regnat filius ejus Joacim annis tribus. Ascenditque in eum Nabuchodonosor, ipsumque ac reliquæ plebis decem milia virorum Babylonem traducit; atque ejus patruum regem pro eo constituit, quem mutato nomine Sedeciam vocavit: patrisque cum eo juramentis itoq̄uæ sœdere, Babylonem redit. Hic, cum regnasset annos undecim, ab eo deficiens, in Pharaonis regis Ægypti partes transivit. Anno itaque decimo, venit in eum ex Chaldæa Nabuchodonosor, urbemque vallo cinxit atque obsedit, omnique ex parte arctavit. Quamobrem magna eorum pars fame interierunt: alii gladio cæsi; nonnulli inter spolia ac manubias capti; urbs igne succensa; templum murique destructi. Omnes thesauros inventos in domo Domini abstulit exercitus Chaldæorum, cunctaque vasa aurea et argentea; omneque æs contrivit Nabuzardan princeps coquorum, et tulit ea in Babylonem. Ipsum vero Sedeciam per noctis silentia fugientem cum septingentis viris, persecutus exercitus Chaldæorum, inque Jericho cum assecutus, adduxit ad regem Babylonis in Reblatha: qui, judicio de illo in tra furoris instituto, ob violatum Domini jusjurandum et sœdus quod cum illo pepigerat, ejus filios coram ipso jugulavit, ac Sedeciæ oculos cæcavit, ipsumque ferreo vinxit pondere, ac Babylonem duxit, ubi erat molens in molendino donec diem obiit. Defunctique arreptum cadaver retro muros projecerunt. In eo completum Jeremiæ oraculum dicentis: *Vivo ego, dicit Dominus, quia si fuerit Jechonias filius Joacim rex Juda annulus in manu dextera mea, inde evellam te. Et dabo te in manu quærentium animam tuam, in manu a quorum facie tu formidas, in manu Chaldæorum. Et projiciam te, et matrem quæ peperit te, in terram alienam, et moriemini ibi. In terram autem quam votis expetunt animabus suis, non reducam te. Inhonoratus est Jechonias, ut vas inutile, cujus nullus est usus; idcirco projectus est atque*

⁷⁷ IV Reg. xxiv, 10. ⁷⁸ IV Reg. xxv, 27.

(35) Al., τριμήνιον, menses tres.

Α τοῦ μακαρίου Ἰωσίου, Ἰωάκας, Ἐλιακίμ και Ἰωάνναν, Σεδεκίας, ὁ και Ἰεχονίας, και Σαδούμ. Καὶ ὁ μὲν Ἰωάκας, μετὰ τὴν τελευταίην τοῦ πατρὸς αὐτοῦ χρίεται ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰς βασιλέα, ὦν ἐτῶν κγ'. Ἐπὶ τοῦτον ἀναβαίνει Φαραὼ Νεχαὼ, ἐν τῷ μηνὶ τῷ τρίτῳ τῆς βασιλείας αὐτοῦ· και λαθὼν αὐτὸν δέσμιον, ἀγει εἰς Αἴγυπτον· και ἐπιτίθει φόρον τῇ γῆ, ἑκατὸν τάλαντα ἀργυρίου, και δέκα τάλαντα χρυσοῦ. Καὶ καθιστᾷ αὐτῷ αὐτοῦ Ἐλιακίμ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ βασιλέα ἐπὶ τῆς γῆς, ὃν μετωνόμασεν Ἰωακίμ, ἐπὶ ἑτῆ ἑνδεκα. Ἐπὶ τοῦτον ἀνέβη Ναβουχοδονόσορ βασιλεὺς Βαβυλώνας, και λαθὼν αὐτὸν δέσμιον, ἀγει εἰς Βαβυλώνα, και μέρος τι τῶν σκευῶν οἴκου τῶν ἐν Ἰερουσαλήμ. Οὗτος κατάκλιετος γενόμενος, ὡς φίλος τοῦ Φαραὼ και ὑπ' αὐτοῦ βασιλεὺς κατασταθεὶς, ἐν τῷ λζ' ἔτει ἐξάγεται ὑπὸ Εὐλάτ Μαρωδάχ βασιλέως Βαβυλώνας, και ἔκειρεν αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν, και ἦν αὐτοῦ σύμβουλος, και ἦσθην ἐν τῇ τραπέζῃ αὐτοῦ ἕως τῆς ἡμέρας τῆς ἀπέθανε. Τοῦτου οὖν μεταχθέντος, βασιλεύει ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἰωακίμ, ἑτῆ τρία (35). Καὶ ἐπὶ τοῦτον ἀνέβη Ναβουχοδονόσορ, και μετοικίζει αὐτὸν τε και τοῦ λαοῦ δέκα χιλιάδας ἀνδρῶν εἰς Βαβυλώνα· και καθιστᾷ αὐτῷ αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ὃν και μετωνόμασε Σεδεκίαν· μεθ' οὗ ὄρκια και συνθήκας ποιησάμενος, ἀπεισιν εἰς Βαβυλώνα. Οὗτος βασιλεύσας ἑτῆ ια' ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ, και ἔδωκεν ἑαυτὸν πρὸς Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου· ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ ἔτει ἦλθεν ἐπ' αὐτὸν Ναβουχοδονόσορ ἐκ γῆς Χαλδαίων, και περιεχαράκωσε τὴν πόλιν και περιεκάθισεν αὐτὴν κύκλωθεν, και συνέειχεν αὐτὴν πάντοθεν. Ὅθεν οἱ πλειονες αὐτῶν ἐν λιμῷ διεφθάρσαν· οἱ δὲ ἐν ῥομφαίᾳ ἀπώλοντο· τινες δὲ αὐτῶν αἰχμάλωτοι ἐλήφθησαν, ἡ δὲ πόλις ἐνεπυρίσθη ἐν πυρί· και ὁ ναὸς και τὸ τεῖχος καθηρέθη. Καὶ πάντας τοὺς θησαυροὺς τοὺς εὐρεθέντας ἐν οἴκῳ Κυρίου, ἔλαβεν ἡ δύναμις τῶν Χαλδαίων, και πάντα τὰ σκεύη, τὰ τε χρυσᾶ και ἀργυρᾶ· και πάντα χαλκὸν ἐξέκοψεν Ναβουζαρδάν ὁ ἀρχιμάγειρος, και ἤνεγκε αὐτὰ εἰς Βαβυλώνα. Αὐτὸν δὲ τὸν Σεδεκίαν διὰ νυκτὸς φεύγοντα μετὰ ἀνδρῶν ἑπτακοσίων, κατεδίωξεν ἡ δύναμις τῶν Χαλδαίων, και κατέλαβον αὐτὸν ἐν Ἰεριχῷ, και ἤγαγον αὐτὸν πρὸς βασιλέα Βαβυλώνας εἰς Ῥεβλαθᾶ. Καὶ ἐκρίθη μετ' αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς ἐν θυμῷ, ἐν τῷ παραδεδηκέναι αὐτὸν τὸν ὄρκον Κυρίου, και τὴν διαθήκην ἣν διέθετο πρὸς αὐτὸν, και τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ἔσφαξεν ἐμπροσθεν αὐτοῦ, και τοὺς ὀφθαλμοὺς Σεδεκίου ἐξετύφλωσεν. Καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐν πέδαις σιδηραῖς, και ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Βαβυλώνα· και ἦν ἀλθῶν ἐν τῷ μύλωνι, ἕως τῆς ἡμέρας τῆς ἀπέθανεν. Καὶ ἐν τῷ ἀποθανεῖν αὐτὸν, λαθόντες τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἐβρίψαν ὀπίσω τοῦ τεύχους Νινευί. Ἐπὶ τοῦτου πληροῦται ἡ προφητεία Ἰεραμίου, λέγοντος· Ζῷ ἐγὼ, λέγει Κύριος· Ἐὰν γενόμενος γέννηται Ἰεχονίας υἱὸς Ἰωακίμ βασιλεὺς Ἰούδα ἀποσφράγισμα ἐπὶ τῆς χειρὸς μου τῆς δεξιᾶς, ἐκείθεν ἐκσπάσω σε, και δώσω σε εἰς χεῖρας τῶν ζητούντων τὴν

ψυχῆν σου. Ὡν οὐ σύλαβῆ ἀπὸ προσώπου αὐ-
 τῶν, εἰς χεῖρας τῶν Καλδαίων. Καὶ ἀποβρίθω σε
 καὶ τὴν μητέρα σου τὴν τεκούσάν σε εἰς γῆν οὐ
 οὐκ ἐτέθης ἐκεῖ· κακῆ ἀποθαρεῖσθε. Εἰς δὲ τὴν
 γῆν ἣν αὐτοὶ εὐχονται ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν, οὐ μὴ
 ἐπιστρέψω σε. Ἠτιμώθη Ἰεχονίας ὡς σκεῦος
 ἀχρηστον, οὐ οὐκ ἐστι χρεῖα, διότι ἐξεβρίθη καὶ
 ἐξεβλήθη εἰς γῆν ἣν οὐκ ἤδει. Γῆ, ἀκουε λόγον
 Κυρίου. Γράψον τὸν ἄνδρα τοῦτο ἐκκήρυκτον
 ἄνθρωπον, ὅτι οὐ μὴ ἀξήθη ἔκ τοῦ σπέρματος
 αὐτοῦ καθήμενος ἐπὶ θρόνου βασιδ ἄρχων ἐτι ἐν
 τῷ Ἰούδα. Γεγένηται οὖν ἡ αἰχμαλωσία αὐτοῖς εἰς
 Βαβυλῶνα μετὰ τὴν ἔξοδον τὴν ἐξ Αἰγύπτου. Τοῦ οὖν λαοῦ
 παντὸς μετοικισθέντος καὶ τῆς πόλεως ἐρημω-
 θέσης, τοῦ τε ἀγιάσματος καθρηγμένου εἰς τὸ πληρωθῆναι τὸν
 λόγον Κυρίου, ὃν ἐλάλησεν διὰ στόματος
 τοῦ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος· Ὅτι ἔρημον
 ἔσται τὸ ἀγίασμα ἐβδομήκοντα ἔτη· εὐρίσκομεν
 τὸν μακάριον Δανιὴλ ἐν Βαβυλῶνι προφητεύσαντα, καὶ ἐκδικον
 τῆς Σωσάννης γενόμενον.

A *ejectus in terram, quam non noverat. Audi, terra,*
sermonem Domini. Scribe virum istum abdicatum,
quia ex semine ejus non adolescet princeps qui sedeat
in sede David in Juda". Contingit ergo captivos
transferri Babylonem, postquam exierant ex Æ-
gypto. Cum igitur populus omnis translatus fuisset,
civitas quoque desolata ac destructa sanctificatio est,
ut impleretur sermo Domini, quem locutus erat
per os Jeremiæ prophetæ, dicentis : Quia desolata
erit sanctificatio annis septuaginta⁸⁰; invenimus
beatum Danielem Babylone vaticinatum esse ac
Susannæ vindicem exstitisse.

**ἸΠΠΟΛΥΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΩΜΗΣ ΤΗΣ ΤΟΥ Β
 ΔΑΝΙΗΛ ὉΡΑΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΝΑΒΟΥΧΟΔΟ-
 ΝΟΣΟΡ ΕΠΙΛΥΣΕΙΣ ΕΝ ΤΑΥΤῳ ἈΜΦΟΤΕ-
 ΡΩΝ (56).**

**HIPPOLYTI EPISCOPI ROMÆ (57) DANIE-
 LIS ET NABUCHODONOSORI VISIONUM
 SOLUTIONES AMBARUM SIMUL.**

I. Λάϊναν εἶπών ἐκ τῆς θαλάσσης, τὴν τῶν Βα-
 βυλωνίων βασιλείαν γεγεννημένην ἐσήμανε, καὶ ταύ-
 τὴν εἶναι τῆς εἰκότος τὴν χρυσοῦν κεφαλὴν. Τὸ δὲ
 λέγειν περὶ αὐτῆς αὐτοῦ, ὅτι ὕψωθη ὁ βασιλεὺς
 Ναβουχοδονόσορ, καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπήρθη αὐτοῦ ἡ
 δόξα. Εἶτα φησὶν, ἐξετίλη τὰ περὶ αὐτῆς, ὅτι κα-
 θηρέθη αὐτοῦ ἡ δόξα· ἐξεδιώχθη γὰρ ἐκ τῆς βασι-
 λείας αὐτοῦ. Τὸ δὲ εἰπεῖν· *Καρδία ἀνθρώπου ἐδό-*
θη αὐτῇ, καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη, ὅτι
 μετενόησεν ἐπιγνοὺς αὐτὸν ὅτι ἐστὶν ἄνθρωπος, καὶ
 ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ. Μετὰ γοῦν τὴν λείαναν,
 δεύτερον θηρίον ὄρα ὁμοιον ἄρκτω, ὅπερ ἦσαν Πέρ-
 σαι· μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους, Πέρσαι διεκράτησαν. Τῷ
 δὲ λέγειν *τρια πλεῦρα ἐν τῷ στόματι αὐτῆς,* τρία
 ἔθνη ἔδειξε Πέρσας, Μήδους, Βαβυλωνίους· ὅπερ δέ-
 δεικται μετὰ τὸν χρυσοῦν ὁ ἄργυρος ἐν τῇ εἰκόνι.
 Ἐπειτα τὸ τρίτον θηρίον, *πάρδαλις,* οἷτινες ἦσαν

I. Cum dixit laenam ex mari, Babyloniorum regnum
 constitutum significavit, et hoc esse *simulacri caput*
aureum. Dicens autem *ala ejus aquila,* (significavit)
 regem Nabuchodonosor exaltatum, ipsiusque glo-
 riam contra Deum elatam fuisse. Deinde dixit *evul-*
sæ sunt ala ipsius, quia eversa fuit gloria ejus; e
 regno enim suo expulsus est. Dicens vero : *Cor ho-*
minis datum est ei, et super pedes hominis stetit, (in-
 dicat) eum resipuisse, quando se hominem esse
 agnovit, ac dedit gloriam Deo. Porro post *laenam,*
 secundam bestiam vidit *similem urso,* qui erant
 Persæ; namque post Babylonios, Persæ regnum o-
 tinuerunt. Dicendo autem, *tria latera in ore ejus,*
 tres gentes ostendit, Persas, Medos, Babylonios;
 quemadmodum argentum iu simulacro post aurum
 demonstratum est. Sequitur tertia bestia, *pardus,*
 qui erant Græci; namque post Persas Alexander

⁷⁹ Jer. xlii, 24, seqq. ⁸⁰ Jer. xxv, 11.

(56) Ἐν ταύτῳ ἀμφοτέρῳ, *ambarum simul.*
 Eadem qua Hippolytus methodo, utramque visionem
 exposuit S. Jacobus Nisibenus serm. 5, ex quo non-
 nulla delibamus. Nam quando vidit Daniel visionem
 quatuor bestiarum, vidit primam de filiis Cham semen
 Nembroth, nempe Babylonis; et secundam de Medis, et
 de Persis, qui sunt filii Japhet; et tertiam de Græcis
 fratribus Medorum; et quartam de filiis Sem, qui filii
 sunt Esau. Et fuit consortium filiorum Japhet cum
 filiis Sem. Ablatus est autem principatus a minori ex
 filiis Noe Japhet, et datus est majori filio Sem, et
 usque adhuc permanet, et permanebit in sæcula sæ-
 culorum. Et cum completum fuerit tempus principa-
 tus filiorum Sem, accipiet regnum princeps, qui est
 ex filiis Judæ (Christus) cum secundo advenierit.
 Porro in visione Nabuchodonosor regis, quando vidit
 statuam, quæ erecta stabat ante eum, caput statuæ
 erat ex auro puro, manus, pectus et brachiu de ar-
 gento, et venter, et femora ex ære, tibix autem fer-
 reæ, et pedum quædam pars erat ferrea, quædam au-
 tem fictilis. Eximius quoque S. Jacobi alumnus haud
 aliter easdem visiones est interpretatus, quod ipsius
 testimonio constat. Præsens nempe Danielis visio cum

præterito Nabuchodonosoris statuam cernentis somnio
omnino consentit, et unam eamdemque prophetiam com-
ponit. Quare regnum Babylonicum, quod ibi compa-
ratur auro omnium metallorum præstantissimo, hic
similitudine leonis omnium bestiarum fortissimi, et
aquilæ inter aves pernicitatis eximix describitur. S.
Ephr. in Dan. c. vii, 4.

(57) Cur Hippolytus Romæ episcopus dicatur, ut
 non semel a Græcis, satis in Præfatione disserui-
 mus. Ad ipsius Commentaria in Danielem pertinet
 fragmentum a Combelsio editum, et cum ipsis næ-
 vis a Fabricio bis, ac postremo in Veneta Patrum
 Bibliotheca recusum. Fragmenti epigraphem et ini-
 tium exhibemus (Vide supra, col. 638): Τοῦ ἀγω-
 τᾶτου Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης: « Τὴν ἀκριβείαν
 τῶν χρόνων τῆς γεγεννημένης αἰχμαλωσίας τοῖς υἱοῖς
 Ἰσραὴλ ἐν Βαβυλῶνι ἐπιδείξασθαι βουλόμενος, » κ.
 τ. λ. Sanctissimi Hippolyti Romæ episcopi. « Cum con-
 stitutum sit, ut diligenter ostendam tempora capti-
 vitatis Babylonicæ filiorum Israel, » etc. Commenta-
 riorum itaque Hippolyti in Danielem, tale initium
 fuisse apparet.

Macedo, sublato Dario, rerum potitus est; quod in simulacro *æ*s indicavit. Quod autem dicit, *alæ quatuor volucris, et quatuor capita bestiæ*, luculenter ostendit quo pacto Alexandri dominatio in quatuor partes distracta fuerit; *quatuor enim capita* dicens, quatuor reges, qui ex ea surrexerunt, significavit; supremum enim diem obiens Alexander, regnum suum in quatuor partes divisit. Postea, inquit, *quarta bestia terribilis atque stupenda, dentes ipsius ferrei, et ungues ipsius ærei*. Quinam vero hi sunt, nisi Romani? Quorum regnum in præsentia existens ferro (in simulacro) comparatur; *crura enim ejus*, inquit, *ferrea*.

II. Post hæc igitur quid superest, dilecti? nisi vestigia pedum simulacri, in quibus *pars erit ferrea, pars autem testea, simul commistæ*. Mystice designavit per digitos pedum, decem reges ex ipso (regno) excitandos: quod ait Daniel: *Considerabam bestiam, et ecce cornua decem post eam*, in quibus prodibit aliud (parvum) *adnatum*; per quod nonnisi Antichristus exurgens designatur; ipse autem Judæ regnum restituet. Jam *tria cornua* dicens ab ipso *evelli*, tres reges designat Ægypti, Libyæ et Æthiopiæ, quos in acie belli interficiet. Qui omnibus subactis, immitis et crudelis tyrannus existens, tribulationem et persecutionem in sanctos faciet, adversus eos elatus. Post quem reliquum est, ut veniat de cælo lapis, qui percussit simulacrum, et comminuit illud, et transtulit omnia regna, et dedit regnum sanctis Altissimi. Hic factus est *mons magnus, et implevit universam terram*.

III. Cum hæc itaque futura sint, et digiti simulacri in democratias transierint, et decem cornua bestiæ in decem regna divisa fuerint; quæ proposita sunt, attentius inspiciamus, eaque lustremus quodammodo oculis ipsis. *Caput aureum simulacri, est læna*, qua Babylonii representabantur; *humeri, et brachia argentea, ursus*, quo Persæ designabantur et Medi. *Venter et femora ænea, pardus*, quo Græci qui ab Alexandro imperarunt, significabantur; *crura ferrea, bestia stupenda, ac terribilis*, Romani erant, qui modo imperium tenent; *vestigia pedum testa et ferrum*, sunt decem cornua, quæ futura sunt; *cornu iterum parvum, quod inter ipsa adnascitur*, est Antichristus; *lapis percutiens simulacrum et comminuens*, qui implevit terram, Christus est e cælis veniens, et mundo iudicium inducens (58).

IV. Verum ne in hac parte propositum argumentum (58) huc usque paria leguntur in lib. *De consumptione mundi*, sect. 14, et in altero *De Antichristo*, sect. 23 ac seq., quorum primus veluti supposititiis rejicitur, alter probatur. Uterque tamen interpolatus facile deprehenditur hujus *Commentarii* collatione.

(59) Quæ apud Anastasium Sinaitam, quæst. 48, leguntur ex Hippolyti *Commentariis in Danielem*, huc referenda sunt: Tōν γάρ σιδηρῶν, x. τ. λ. Vid. infra.

(60) Saepè in Hippolyti scriptis occurrit ἀγαπητέ,

οἱ Ἕλληνες· μετὰ γὰρ Πέρσας, Ἀλέξανδρος ἐκράτησεν ὁ Μακεδῶν, καθελὼν Δαρείου· ὃ δέδεικται ἐν τῇ εἰκόνι ὁ χαλκός. Τὸ δὲ λέγειν περὶ τέσσαρα κετεινοῦ, καὶ τέσσαρας κεφαλὰς τῷ θηρίῳ σαφέστατα ἔδειξε, πῶς διεμερίσθη εἰς τέσσαρα μέρη ἡ βασιλεία Ἀλεξάνδρου· τέσσαρας γὰρ κεφαλὰς εἰπὼν, τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτῆς ἀναστάντας ἐμήνυσεν· τελευτῶν γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος, διεῖλε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ εἰς τέσσαρα μέρη. Ἔπειτα φησὶ, *θηρίον τέταρτον φοβερόν καὶ ἐκθαμβόν· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ, καὶ οἱ ὀνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ*· τινες οὖν οὗτοι, ἀλλ' ἢ Ῥωμαῖοι; ὅπερ ἐστὶν ὁ σίδηρος, ἡ νῦν ἐστῶσα βασιλεία· αἱ κνήμαι γὰρ αὐτῆς, φησὶ, *σιδηραὶ* (59).

II. Μετὰ γ' οὖν τοῦτο τί περιλείπεται ἀγαπητοῖ (60); ἀλλ' ἢ τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν τῆς εἰκόνος, ἐν οἷς *μέρος μὲν τι ἔσται σιδηροῦν, μέρος δὲ τι ἰσχυρῶν, ἀναμειγμένα εἰς ἄλληλα*. Μυστικῶς ἐδήλωσε διὰ τῶν δακτύλων τῶν ποδῶν, τοὺς δέκα βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτῆς ἐγειρομένους· ὅπερ λέγει Δανιήλ: *Προσεύδουν τῷ θηρίῳ, καὶ ἰδοὺ δέκα κέρατα ἐλάσω αὐτοῦ*, ἐν οἷς ἀναθήσεται ἕτερον *κυραζυόδιον*· ὅπερ δέδεικται οὐχ' ἕτερον ἀλλ' ἢ ὁ Ἀντίχριστος ἐγειρόμενος· καὶ αὐτὸς τὴν Ἰουδα βασιλείαν ἀναστήσει. *Τρία δὲ κέρατα* λέγων ὑπ' αὐτοῦ ἐκρίζουσθαι, τοὺς τρεῖς βασιλεῖς δείκνυσιν, Αἰγύπτου, Λιβύων τε, καὶ Αἰθιοπῶν, οὓς ἀνελεῖ ἐν παρατάξει πολέμου· ὃς κρατήσας πάντων δεινῶν, ὠμοστράτηνος ὡν θλίψιν καὶ διωγμῶν ἐπὶ τοὺς ἁγίους ποιήσει, ἐπαίρομενος κατ' αὐτῶν· μεθ' ὃν λοιπὸν (61) ἤξει ἀπ' οὐρανῶν ὁ *λίθος ὁ κατάξας τὴν εἰκόνα*, καὶ συντρίψας αὐτήν, καὶ μεταστήσας πάσας τὰς βασιλείας, καὶ δοὺς τὴν βασιλείαν αὐτῶν, καὶ πληρώσας πᾶσαν τὴν γῆν.

III. Τούτων οὖν ἐσομένων, καὶ τῶν δακτύλων τῆς εἰκόνος εἰς δημοκρατίας χωρησάντων, καὶ τῶν δέκα κερᾶτων τοῦ θηρίου (62) εἰς δέκα βασιλείας μερισθέντων· ἴδωμεν σαφέστερον τὰ προκείμενα, καὶ κατανοήσωμεν αὐτὰ ὀφθαλμοφανῶς. *Κεφαλή τῆς εἰκόνος χρυσοῦ, ἔσται ἡ λείαινα*, Βαβυλωνιοὶ ἦσαν· ὡμοὶ καὶ βραχίονες ἀργυροῖ, ἡ ἄρκτος, Πέρσαι· καὶ μήδοι· *κοιλία καὶ μηροὶ χαλκοῖ, ἡ πάρδαλις*, οἱ ἀπ' Ἀλεξάνδρου κρατήσαντες Ἕλληνες· *κνήμαι σιδηραὶ, θηρίον ἐκθαμβόν καὶ φοβερόν*, Ῥωμαῖοι οἱ νῦν κρατοῦντες· *ἴχνη ποδῶν ἄσπρακον, καὶ σίδηρος*, τὰ δέκα κέρατα τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι· *κέρας ἕτερον μικρὸν ἀναρῶμενον ἐν αὐτοῖς*, ὁ Ἀντίχριστος· *λίθος ὁ κατάξων τὴν εἰκόνα καὶ συντρίβων*, ὁ πληρώσας τὴν γῆν, Χριστὸς ἀπ' οὐρανῶν ἐρχόμενος, καὶ τῷ κόσμῳ κρίσιν ἐπάγων.

IV. Ἴνα δὲ μηδ' ἐν τούτῳ ἀναπόδεικτον καταλείψωμεν ἀγαπητοί, aliquando etiam in supposititiis *εὐδὲ* χριστοῖ. Apparet autem nostrum commentarium ex homiliis constare, habitis in conventu fidelium. (61) In lib. *De Antichristo*, 26, μετ' ὀλίγον. Ibid. sect. 5, ἐπειδὴ καιρὸς λοιπὸν ἀπαιτεῖ: Tanaquillus Faber: *Civis*, inquit, *appareat pro λοιπὸν legi oportere οὐδέν*; quin etiam apparet nihil esse immutandum.

(62) Gudius, τοῦ θυσιαστηρίου. Combefisius, *hand pœnitendo*, inquit, *conatu emendavi* τοῦ τέταρτου θηρίου: quod prope verum est.

μεν τὸ προκείμενον διὰ τὸ λύχρον εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ, ἅ τὰ τῶν χρόνων εἰπεῖν ἀναγκαζόμεθα, ἃ μὴ ἔξεστιν εἰπεῖν τῷ ἀνθρώπῳ παρὰ βίαν· λεγόμενοι γὰρ χρόνοι ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, καὶ ἀπὸ Ἀδάμ καταριθμούμενοι, εὐδῆλα ἡμῖν παριστώσι τὰ ζητούμενα· ἡ γὰρ πρώτη παρουσία τοῦ Κυρίου ἡμῶν, ἡ Ἰνσαρκος, ἐν Βηθλεὲμ ἐπὶ Αὐγούστου γεγένηται, πεντακισχιλιοστῷ καὶ πεντακοσιοστῷ ἔτει· ἔπαθε δὲ ἔτει (63) τριακοστῷ τρίτῳ· δεῖ οὖν ἐξ ἀνάγκης τὰ ἑξακισχίλια ἔτη πληρωθῆναι (64), ἵνα ἔλθῃ τὸ Σάββατον, ἡ κατάπαυσις, ἡ ἡμέρα ἡ ἀγία, ἐν ἣ κατέπαυσε ὁ Θεὸς ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ· τὸ Σάββατον τύπος ἐστὶ καὶ εἰκὼν τῆς μελλούσης βασιλείας τῶν ἁγίων, ἡνίκα συμβασιλεύσουσι τῷ Χριστῷ, παραγινόμενου αὐτοῦ ἀπ' οὐρανῶν, ὡς Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει αὐτοῦ διηγείται· Ἡμέρα γὰρ Κυρίου, ὡς γίλλια ἔτη· ἐπεὶ οὖν ἐν 63 ἡμέραις ὁ Θεὸς ἐποίησε τὰ πάντα, δεῖ τὰ ἑξακισχίλια ἔτη πληρωθῆναι· οὐδέπω γὰρ πεπληρωται ὡς Ἰωάννης λέγει· Οἱ πάντες ἔπεσαν· εἷς ἐστὶ, τούτεστιν ὁ ἔκτος· ὁ ἄλλος οὐκ ἦλθε.

V. Τὸν ἄλλον δὲ λέγων, τὸν ἕβδομον διηγείται, ἐν ᾧ ἐστὶν ἡ κατάπαυσις· ἀλλὰ πάντως ἐρεῖ τις· Πῶς μοι ἀποδείξεις, εἰ πεντακισχιλιοστῷ καὶ πεντακοσιοστῷ ἔτει ἐγενήθη ὁ Σωτῆρ; Εὐκόλως διδάχθητι, ὦ ἀνθρώπε· τὰ γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ πάλαι ὑπὸ Μωϋσέως περὶ τὴν σκηνὴν γεγενημένα, τύποι καὶ εἰκόνες τῶν πνευματικῶν ἐτελοῦντο μυστηρίων· ἵνα ἐλθούσης ἐπ' ἐσχάτων τῆς ἀληθείας ἐν Χριστῷ, ταῦτα πεπληρωμένα νοῆσαι δυναθῆς· φησὶ γὰρ πρὸς αὐτόν· Καὶ ποιήσεις τὴν κιβωτὸν ἐκ ξύλων ἀσπίτων, καὶ καταχρυσώσεις αὐτὴν χρυσίῳ καθαρῷ ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν· καὶ ποιήσεις τὸ μῆκος αὐτῆς δύο πήχων καὶ ἡμίσεος· καὶ τὸ εὖρος αὐτῆς πήχως, καὶ ἡμίσεος· καὶ πήχως καὶ ἡμίσεος τὸ ὕψος· ὅπερ συναγόμενον τὸ μέτρον ποιεῖ πήχεις πέντε, καὶ ἦμισον· ἵνα δειχθῇ τὰ πεντακισχίλια καὶ πενταχόσια ἔτη.

⁶³ Genes. ii, 2. ⁶⁴ Psal LXXXIX, 4. ⁶⁵ Apoc. xvii, 10. ⁶⁶ Exod. xiv, 10.

(63) Maluit ab Irenæo præceptore, quam a communi sententia Hippolytus discedere. Nam scripserat Irenæus passum esse Christum quadragenario majorem, lib. ii, c. 22.

(64) Τὰ ἑξακισχίλια ἔτη πληρωθῆναι. Hæc illa sunt, quæ Photius in Hippolytò damnavit. Τοῦτο καὶ θερμότερας ἀν εἰη τοῦ προσήκοντος γνώμης, καὶ ἡ ἀπόφασις ἀνθρωπίνης ἀγνοίας, ἀλλ' οὐκ ἐπιπνοίας τῆς ἐνωθεν διελέγχει. Hoc sane calidioris, quam decebat, est animi, utque asseveratio hæc, humanam potius ignorantiam quam cælestem aliquam inspirationem arguit (cod. ccii). Verumtamen hæc ipsa Irenæus docuerat: Ἡ συντέλεια αὐτῶν τῶν 63 ἔτος ἐστίν. Consummatio ipsorum sextus millesimus annus est (lib. v, c. 28 et 29). Quinimo ante Irenæum Barnabas, συντέλει ὁ Θεὸς Κύριος ἐν ἑξακισχίλοις ἔτεσι τὰ πάντα, omnia consummabit Dominus Deus in sex milibus annorum (Ep. sect. 15). Accepta nimirum a veteri Synagoga ad nos transmiserunt, ipsique Hebræi eadem servarunt. Tradidit R. Elias: Sex mille annis existit mundus: bis mille, inanis; bis mille, læ; bis mille, dies Messia. At propter peccata nostra, quæ multiplicata sunt, exceptio est quoad futura. Dixit Elias ad R. Judam, fratrem R. Salæ Pii: Non erit mundus minus durans quam LXXXV jubileis, et in jubileo ultimo veniet filius Davidis.

tum absque demonstratione relinquamus, dicere cogimur tempora, propterea quod lucerna sint homini, quæ non licet raptim recensere. Dictis enim temporibus ab orbe condito, et ab Adam enumeratis, manifesta nobis exhibentur ea, in quibus versatur quæstio. Primus enim adventus Domini nostri in carne, in Bethlehem sub Augusto factus est, quinquies millesimo quingentesimo anno; passus vero est anno tricesimo tertio. Oportet igitur omnino, ut sex millium annorum numerus adimpleatur, ut veniat Sabbatum, scilicet requies, dies sancta, in qua requievit Deus ab omnibus operibus suis⁶⁵. Sabbatum typus est et imago futuri regni sanctorum, quando regnabunt cum Christo, adveniente ipso e caelis, ut Joannes in sua Apocalypsi enarrat. Dies enim Domini tanquam mille anni⁶⁶. Quoniam igitur sex diebus Deus fecit omnia, oportet sexies mille annos adimpleri; nondum enim adimpleti sunt, sicut Joannes dicit: Quinque exciderunt, unus manet, scilicet sextus, alius nondum venit⁶⁷.

V. Alium autem dicens, septimum commemorat, in quo est requies. Sed omnino dicet aliquis: Quo pacto mihi ostendes, quod quinquies millesimo et quingentesimo anno natus sit Salvator? Facile adisce, o homo; quæ enim in eremo olim sub Moyse circa tabernaculum facta sunt, fuerunt figuræ et imagines spiritualium mysteriorum, ut, veniente in novissimis temporibus veritate in Christo, hæc adimpleta cognoscere possis: dicit enim ad ipsum: Et facies arcam ex lignis impubilibus, et deaurabis eam auro mundo intus et foris; et facies longitudinem ipsius duos et semis cubitos; et latitudinem ipsius cubitum et dimidium, et altitudinem cubitum et semis⁶⁸: quæ mensuræ in unum collectæ faciunt cubitos quinque et dimidium, ut quinquies mille et quingenti ostendantur anni.

Cui ille: Ejusne exordium an fine? Respondit ei: Nescio. Cum finierit, an priusquam finierit? Respondit, nescio. Genar. B. Sanhedr., c. 41. Latinis Patribus, qui in eadem sententia cum Irenæo, Hippolyto, Eustathio Antiocheno, aliisque Græcorum fuerunt, nollem Augustinum quoque accenseri ab aliquibus; namque eam opinionem historie referi, sæpius autem refellit. Germanus CP. ait Hippolytum lib. De Antichristo tradere ἐν τῷ ἑξακισχιλιοστῷ πεντακοσιοστῷ ἔτει τὴν μέλλουσαν παρουσίαν ἔσεσθαι· fore anno sexies millesimo quingentesimo eum adventum, qui futurus est. In Myst. theor. Hippolyto jungit Cyrillum et Chrysostomum; veteres enim sextum et septimum assumebant millenarium, ut rerum finis initio responderet, de quo legimus: Complevitque Deus die septimo opus suum (Gen. ii, 2). Hebræus quidem ita legit; at Samaritanus: Perfecit autem Deus in die sexto opus suum quod fecerat. Samaritanum sequuntur, nisi et præcedant, LXX Seniores, itemque Syriaca versio, unde ortum habuit de mundi fine varietas locutionum. Andreas Cæsariensis eandem Hippolyti sententiam refert in cap. xvii, 10 Apocal. Hippolyti τὸ ἀπλούστερον καὶ ἀρχαιότερον, in contrarium vertit Cotelerius: Hippolytus, inquit, in Photio præcipitis calliditatis merito arguitur, imo simplicitatis.

VI. Quo tempore adveniens Salvator ex Virgine A (arca auro mundo deaurata, iustus quidem Verbo, foris vero Spiritu sancto) suum corpus mundo protulit; adeo ut veritas demonstrata sit, et manifestata arca. A generatione igitur Christi computandi sunt reliqui quingenti anni, ut sex millium annorum numerus adimpleatur, et ita erit finis. Quod vero quinto et dimidio tempore adfuerit Salvator in mundo, ferens incorruptam arcam, suum scilicet corpus, dicit Joannes: *Erat autem hora sexta*⁶⁵, ut dimidium diei ostenderet, *dies autem Domini mille anni*, horum igitur dimidium sunt quingenti. Neque enim conveniens erat ut ipse citius adveniret, adhuc enim pondus legis durabat, sexta non adimpleta (innovatur enim baptisma), sed quinta et dimidia, ut in reliquo dimidio tempore Evangelium in omnem orbem terrarum prædicaretur, et adimpleta sexta die præsens vita cessaret.

VII. Quoniam vero Persæ trecentis triginta annis regnum tenuerunt, et post eos ad trecentos annos Græci ipsi celebriores fuerunt, necesse est, ut quarta bestia, tanquam fortior et major omnium quæ ante ipsam fuerit, quingentis regnatura sit annis. Temporibus vero adimpletis, et decem cornibus postremis ex ipsa (bestia) exortis, apparebit in ipsis Antichristus. Hoc autem bellum, et persecutionem adversus sanctos faciente, tunc oportet manifestationem Domini de cælis exspectare.

VIII. Postquam propheta veritatem eorum, quæ ventura essent, nos accurate docuerat, a proposito desistens, ad Persarum Græcorumque imperium rediit, aliam nobis enarrans visionem, quæ facta, et suis adimpleta est temporibus, ut cum in hoc fidelis nos constituisset, etiam in eis, quæ futura erant, fideiiores Deo exhibere posset. Quæ igitur in prima visione enarraverat, hæc rursus a capite relexit ad fidelium ædificationem; *arrietem* enim cornu petentem contra mare, aquilonem et austrum, Darii Persarum regem intellexit, qui omnes gentes in suam redegit potestatem; *hæc enim*, inquit, *bestiæ non stabunt coram eo. Hircum* vero caprarum a Libya vento venientem, Alexandrum Macedonem Græcorum regem dicit; quod vero (Hircus) *appropinquaverit ad ipsum arrietem, efferatusque percusserit*

⁶⁵ Joan. xix, 14.

(65) Singularis Hippolyti erga Deiparam pietas apparet, quæ hæreditario quodam jure ipsi cessit. Ex apostolo enim Joanne in Polycarpum, ex Polycarpo in Irenæum, ex Irenæo in Hippolytum cæterosque est propagata. Paria autem ex Hippolyti scriptis in psalmum xxii servavit Theodoretus dialog. 1, p. 36, tom. IV. Vide supra. Eadem fere e sancto Irenæo habet sanctus Joannes Damascenus contra Jacobitas.

(66) *Τριακόσια τριάκοντα*. Legendum διακόσια τριάκοντα, quæ supputatio est etiam Julii Africani, S. Hippolyto cœvivi. Alter quoque annorum numerus, qui ad Græcos pertinet, idem est in Hippolyto et Africano, si Hieronymi versionem sequamur. Ait

VI. Ἐν ᾧ χρόνῳ παρῶν ὁ Σωτὴρ ἐκ τῆς Παρθένου τῆς κιβωτοῦ· τὸ ἴδιον σῶμα τῷ κόσμῳ προσνεγκεν (65) χρυσεῖω καθαρῶ κεχρυσωμένης ἐνδοθεν μὲν τῷ λόγῳ, ἐξωθεν δὲ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ· ὥστε ἀποδεδείκται ἡ ἀλήθεια, καὶ πεφανέρωται ἡ κιβωτός. Ἀπὸ γενέσεως οὖν Χριστοῦ ὅτι ψηφίξειν πεντακόσια ἔτη τὰ ἐπιλοιπα εἰς συμπλήρωσιν τῶν ἐξ ἑκχιλιῶν ἐτῶν, καὶ οὕτως ἔσται τὸ τέλος· ὅτι ἐκ πέμπτῃ καὶ ἡμίσει καιρῷ παρῆν ὁ Σωτὴρ ἐν τῷ κόσμῳ, φέρων τὴν ἀσπίτον κιβωτὸν, τὸ ἴδιον σῶμα, λέγει ὁ Ἰωάννης· Ἦν δὲ ὥρα ἕκτη· ἵνα ἡμῖς τῆς ἡμέρας ἐπιδείξῃ ἡμέρα δὲ Κυρίου χίλια ἔτη· τούτων οὖν τὸ ἡμισυ, γίνεται πεντακόσια. Οὐ γὰρ ἐνδέχεται αὐτὸν τάχῃσιν παρῆναι, ἔτι γὰρ βάρος νόμου ἦν, οὐδὲ ἕκτης πεπληρωμένης (καινοῦται γὰρ τὸ λουτρὸν), ἀλλὰ πέμπτῃ καὶ ἡμισείας, ἵνα ἐν τῷ ἐπιλοιπῷ ἡμῖς χρόνῳ, εἰς πάντα τὸν κόσμον τὸ ἔδαρ γέλιον κηρυχθῆ, καὶ πληρωθείσῃ τῆς ἕκτης ἡμέρας παύσῃ τὸν νῦν βίον.

VII. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ Πέρσαι ἐκράτησαν βασιλεύοντες ἔτη τριακόσια τριάκοντα (66), καὶ μετὰ τούτους οἱ Ἕλληγες αὐτοὶ ἐνδοξότεροι ὑπάρχοντες ἐπὶ ἑτῆ τριακόσια, ἐξ ἀνάγκης τὸ τέταρτον θηρίον ὡς ἰσχυρὸν καὶ μείζον πάντων τῶν ἐμπροσθεν αὐτοῦ γενομένων, βασιλεύσει ἔτη πεντακόσια· τῶν καιρῶν συμπληρωμένων, καὶ τῶν δέκα κεράτων ἐπ' ἐσχάτων ἐξ αὐτοῦ ἐγειρομένων, ἀναφανήσεται ἐν αὐτοῖς ὁ Ἀντίχριστος· τούτου πολεμοῦντος καὶ διώκοντος τοὺς ἁγίους, τότε δεῖ προσδοκᾶν ἀπ' οὐρανῶν τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Κυρίου.

VIII. Πausάμενος ὁ προφήτης τοῦ προκειμένου ἐκδιδάξας ἡμᾶς μετὰ πάσης ἀκριβείας τῶν ἐσομένων τὴν ἀσφάλειαν, μετέθη πάλιν ἐπὶ τὴν τῶν Περσῶν καὶ Ἑλλήνων βασιλείαν, ἐτέραν ὄρασιν ἡμῖν διηγούμενος, ἥτις ἐγένετο καὶ ἐπληρώθη ἐν τοῖς ἰδίοις καιροῖς· ὅπως ἐν τούτῳ πιστοῦς ἡμᾶς καταστήσας, καὶ πρὸς τὰ μέλλοντα γίνεσθαι πιστοτέρους τῷ Θεῷ παραστήσῃσιν δυνηθῆ· ὅσα μὲν οὖν ἐν τῇ πρώτῃ ὄρασι διηγῆσατο, ταῦτα πάλιν ἐκ δευτέρου ἀνωθεν ἐπέξηγῆται, πρὸς οἰκοδομὴν τῶν πιστευόντων· τὸν γὰρ κριτὸν τὸν κερατίζοντα κατὰ θάλασσαν, καὶ βορβᾶν, καὶ νότον, Δαρειὸν λέγει τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, ὃς περιεγένετο πάντων τῶν ἐθνῶν· ταῦτα γὰρ, φησὶ, τὰ θηρία οὐ στήσονται ἐνώπιον αὐτοῦ· τὸν δὲ τράχον τῶν αἰγῶν τὸν ἐρχόμενον ἀπὸ Λιβῆς, Ἀλέξανδρον τὸν Μακεδόνα λέγει, τὸν τῶν Ἑλλήνων βασι-

enim apud ipsum Africanus: *Permansit regnum Persarum usque ad initium Macedonum annis dicentis triginta, et ipsi Macedones regnaverunt annis trecentis* (Comm. in Dan. ix, 24). Eusebius vero septuaginta annos addit ex eodem Africano: *Ἐδρισκομεν γὰρ τὴν Περσῶν βασιλείαν ἕτεσι διακοσίοις τριάκοντα περιγραφομένην, τὴν τε Μακεδόνων εἰς ἑτῆ τριακόσια ἐδομομήκοντα παρατείνουσαν* (*Demonstrat. evang.*, viii, 2). Chronographus anonimus, qui eodem ævo ac Hippolytus et Africanus vixit sub Alexandro Severo, aliter Persarum et Græcorum annos recenset, ut ex hoc ipso diversus ab utroque deprehendatur. Ap. Canis. *Lect. antiq.*, tom. II, edit. Basnag. p. 162.

λέα· τὸ οὖν ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν τὸν κριὸν καὶ ἀγρω-
θῆναι αὐτόν, καὶ τύψαι αὐτόν ἐπὶ τὸ πρόσωπον,
καὶ συντρίψαι, καὶ βίψαι αὐτόν ἐπὶ τὴν γῆν καὶ
κατακατεῖσθαι, τοῦτο σημαίνει ὅπερ καὶ γεγένηται.

IX. Συνάψας γὰρ πόλεμον πρὸς τὸν Δαρεῖον ὁ
Ἀλέξανδρος ἴσχυσε κατ' αὐτοῦ, καὶ προηγίτο πάσης
τῆς δυναστείας αὐτοῦ, ἀνελὼν καὶ καταπατήσας τὸ
στρατόπεδον αὐτοῦ· εἶτα μετὰ τὸ ὑψωθῆναι τὸν τρά-
γον τῶν αἰγῶν, συνετρίβη τὸ κέρασ αὐτοῦ, τὸ μέγα,
καὶ ἀνέβη τέσσαρα κέρατα ὑποκάτω αὐτοῦ, εἰς τοὺς
τέσσαρας ἀνέμους τοῦ οὐρανοῦ· κρατήσας γὰρ ὁ
Ἀλέξανδρος πάσης τῆς γῆς Περσίδος, καὶ ὑπετάξας
αὐτοὺς, ὑστερον τελευταῖα διελὼν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ
εἰς τέσσαρας ἀρχάς, ὡς ἐπάνω δέδεικται· ἐξ οὗ
ὑψώθη κέρασ· ἐν καὶ ἐμγαλιθῆθη ἕως τῆς θυρά-
μεως τοῦ οὐρανοῦ· καὶ δι' αὐτόν, φησὶ, θυσία
ἐταράχθη, καὶ ἐρύβηθη χαμαὶ ἡ δικαιοσύνη.

X. Γεγένηται γὰρ ὁ Ἀντίοχος ὁ ἐπικληθεὶς ἐπι-
φανῆς (67) ὢν ἐκ τοῦ γένους Ἀλεξάνδρου· βασιλεύ-
σας δὲ τῆς Συρίας, καὶ δὴ λαβὼν ὑφ' αὐτὸν πᾶσαν
τὴν Ἀφυπτον, ὑστερον ἀνέβη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ
εἰσῆλθεν εἰς τὸ ἅγιασμα, καὶ ἔλαβε πάντας τοὺς θη-
σαυροὺς τοὺς ἐν οἴκῳ Κυρίου, καὶ τὴν λυχνίαν τὴν
χρυσῆν, καὶ τὴν τράπεζαν, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ
ἐποίησε φονοκτονίαν μεγάλην ἐν τῇ γῆ· ὡς λέγει·
Καὶ τὸ ἅγιον συμπατηθήσεται ἕως ἐσπέρας καὶ
ἕως πρωῆς ἡμέραι χίλιαι τριακόσται. Συνέθη γὰρ
κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν, τρία ἡμῖσι ἔτη ἐρημον με-
νει τὸ ἅγιασμα, ὡς πληρωθῆναι χιλίας τριακόστας
ἡμέρας, μέχρις οὗ ἀναστὰς Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος,
μετὰ τὴν τελευταίην Ματθίου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ἀντί-
στη αὐτῷ, καὶ ἐξέκαψε τὰς παρεμβολὰς Ἀντιόχου,
καὶ ἐλευθέρωσε τὴν πόλιν, καὶ ἀνεκτήσατο τὰ ἅγια,
καὶ ἀνεκαίνισεν αὐτὰ, ποιήσας πάντα κατὰ τὸν νό-
μον.

XI. Ἐπειδὴ οὖν καὶ ὁ ἄγγελος Γαβριήλ, καθὼς
ὑφ' ἡμῶν νενοῆται, οὕτως ταῦτα διηγήσατο τῷ προ-
φήτῃ, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ ἐν τοῖς Μακκαβαϊκοῖς
σαφῶς πάντα ἀναγέγραπται, ἴδωμεν καὶ ἐν ταῖς ἐτέ-
ραις ἑβδομάσει· τί λέγει· οὗτος γὰρ ἀναγνοὺς τὴν βί-
βλον Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, ἐν ᾗ γέγραπται, ἑβδο-
μήκοντα ἔτη ἐρημον ἔσσοθαι τὸ ἅγιασμα, ἐν νη-
στειαῖς, καὶ δεήσειν ἐξομολογούμενος ἰκέτευε, τά-
χον ἐπιστρέψαι τὸν λαὸν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας εἰς
Ἱερουσαλήν τὴν πόλιν· οὕτως οὖν διηγούμενος λέγει·
Ἐν τῷ πρώτῳ ἔτει Δαρεῖον τοῦ υἱοῦ Ἀσσοθήρου
ἀπὸ σπέρματος τῶν Μήδων, ὃς ἐβασίλευσεν ἐπὶ
τὴν βασιλείαν τῶν Χαλδαίων· ἐγὼ Δανιήλ συνῆ-
κα ἐν ταῖς βίβλοις τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐτῶν, ὡς ἐγε-
νήθη λόγος Κυρίου πρὸς Ἱερεμίαν τὸν προφήτην
εἰς συμπλήρωσιν ἐρημώσεως Ἱερουσαλήμ ἑβδο-
μήκοντα ἔτη· καὶ ἐξῆς.

XII. Μετὰ τὴν ἐξομολόγησιν αὐτοῦ καὶ δέησιν,
φησὶν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτόν· Ἄνθρω ἐπιθυμῶν σὺ
εἶ· ταῦτα γὰρ ἰδεῖν ἐπιθυμεῖς, ἅπερ δι' ἐμοῦ μέλλεις
θαυνοῦσθαι· καιρῷ δὲ ἰδίῳ ταῦτα πληρωθήσεται·
καὶ ἐπήνεγκε λέγων· Ὁ ἑβδομάδες συνετημήθησαν

A ipsum in faciem, et contriverit, et projecit in lei-
ram, et conculcaverit, hoc significat, quod et gestum
est.

IX. Cum enim bellum adversus Darium Alexan-
der suscepisset, superior evasit, copiisque ipsius
deletis prodigatisque, totius regni imperium obti-
nuit; deinde postquam hircus caprarum exaltatus
est, cornu ipsius magnum fractum est, et orta sunt
quatuor cornua subter illud per quatuor ventos
caeli. Potitus quippe Alexander omni Persarum re-
gione, ipsisque in suam ditionem redactis, postremo
obiit, regno suo in quatuor principatus divisio, vel-
uti superius fuit demonstratum. Unde exaltatum
est cornu unum, et magnificatum est usque ad po-
tentiam caeli; ac per ipsum, inquit, sacrificium tur-
batum est, et humi justitia dejecta est.

X. Fuit enim Antiochus cognomento Epihanes
ex Alexandri successione, qui cum in Syria regna-
ret, et Aegyptum universam in suam redigisset
potestatem, tandem in Jerusalem ascendit, in quo
sanctuarium ingressus, omnes thesauros, qui erant
in domo Domini, et candelabrum aureum, et men-
sam, et altare, abstulit, ingentemque in terra cac-
dem fecit, sicut dicit: *Et sanctuarium conculcabitur,*
usque ad vesperam, et usque ad mane diebus
mille trecentis. Accidit enim per id tempus, ut tri-
bus cum dimidio annis desertum maneret sanctua-
rium, ut adimplerentur mille trecenti dies, donec
surgens Judas Machabæus post obitum Matthiæ
patris sui, restitit ipsi, castrisque Antiochi delctis,
urbeque in libertatem vindicata, recuperavit San-
cta, et renovavit illa, omnia juxta legem faciens.

XI. Quoniam vero etiam angelus Gabriel quem-
admodum a nobis intellecta sunt, hæc ita nar-
ravit prophetæ, uti et gesta, et in libris Macha-
bæorum aperte omnia descripta fuere: videamus
et in aliis hebdomadibus quid dicat. Hic enim cum
Jeremiæ prophetæ librum legisset, in quo scriptum
erat, septuaginta annis desertum futurum sanctua-
rium, in jejuniis et obsecrationibus consistens de-
precabatur, ut celerius populus e captivitate in
Jerusalem urbem reverteretur: sic igitur enarrans
ait: *In primo anno Darii filii Assueri de semine*
Medorum, qui regnavit super regnum Chaldæorum,
ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, de
quo factus est sermo Domini ad Jeremiam prophe-
tam, ut complerentur desolationis Jerusalem septua-
ginta anni; et quæ sequuntur.

XII. Post confessionem, et obsecrationem ipsius,
inquit angelus ad ipsum: *Vir desideriorum tu es:*
hæc enim scire cupis, quæ per me tibi nota fi-
ent, tempore vero suo eadem perficientur, et intulit
dicens: *Septuaginta hebdomades abbreviatæ sunt*

(67) De Antichristo, 49, ὢν ἕκγονος Ἀλεξάνδρου. Ἐκγονος Hippolyto idem est atque ἐπίγονος.

super populum tuum, et super urbem sanctam, ut consummentur pravaricationes et sigillentur peccata, et deleantur iniquitates, et obsignetur visio, et propheta, et ungtur Sanctus sanctorum : et cognosces, et intelliges ab exitu sermonum, ut respondeatur, et aedificetur Jerusalem, usque ad Christum ducem hebdomades septem, et hebdomades sexaginta duæ.

XIII. Cum itaque (Gabriel angelus) LXX hebdomades nominasset, easque in duas partes distribuisset, ut magis intelligeretur quod ab ipso ad prophetam dicebatur, ita prosecutus est : *Usque ad Christum ducem hebdomades septem; quæ quadraginta novem annos faciunt. Vigesimo primo anno videt hæc Babylone Daniel; quadraginta novem igitur annis ad vigesimum primum additis, complentur septuaginta anni, quos beatus prædixit Jeremias : Septuaginta annis desolatum erit sanctuarium post captivitatem a Nabuchodonosor factam, et post hæc revertetur populus, et offerretur sacrificium, et oblatio, Christo duce ipsorum*⁸⁶.

XIV. De quo vero Christo loquitur, nisi de Jesu filio Josedec, qui eo tempore una cum populo reversus est, et septuagesimo anno sanctuario aedificato, obtulerunt sacrificium secundum legem? Omnes enim reges et sacerdotes appellabantur Christi, propterea quod ipsi oleo sancto, quod paravit olim Moyses, ungebantur. Hi igitur Domini nomen ferebant, in seipsis figuram præmonstrantes et imaginem præferentes, quoad usque e caelis perfectus Rex, et Sacerdos appareret, qui solus voluntatem Patris fecit, sicut et in Regum libris scriptum est : *Et suscitabo mihi ipsi sacerdotem fidelem, qui faciet omnia secundum cor meum*⁸⁷.

XV. Ut igitur ostenderet tempus quo ille adfuturus erat, quem beatus Daniel videre cupiebat, dicit : *Et post septem hebdomades, aliæ sexaginta duæ hebdomades, quæ quadringentorum triginta quatuor annorum tempus continent. Postquam enim reversus est populus ex Babylonia, duce ipsorum Jesu filio Josedec, et Esdra scriba, et Zorobabel filio Salathiel ex tribu David, quadringenti triginta quatuor anni fuerunt usque ad adventum Christi, ut Sacerdos sacerdotum in mundo appareret, et qui tollit peccata mundi aperte ostenderetur, sicut Joannes de illo ait : Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi*⁸⁸. Similiter Gabriel dicit : *Ut deleantur iniquitates, et propitientur peccata. Quis vero delevit iniquitates nostras? Docet te Paulus apostolus dicens : Ipse est pax nostra, qui fecit utraque unam; et deinde, Delens, quod adversus nos erat chirographum peccatorum, quod erut contrarium nobis*⁸⁹.

XVI. Quod igitur deleantur iniquitates et expiantur peccata, hoc ostendit. Quinam vero sunt, quibus expiantur iniquitates suæ, nisi credentes in nomine ejus, et per bona opera faciem ejus placan-

Α ἐπὶ τὸν λαὸν σου, καὶ ἐπὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν, τοῦ σφραγίσαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ ἀπαλείψαι ἀδικίας, καὶ τοῦ σφραγίσαι ὄρασι, καὶ προφήτην, καὶ τοῦ χρίσαι Ἄγιον ἄγιων καὶ γνώση, καὶ συνήσεις ἀπὸ ἐξόδου λόγων, τοῦ ἀποκριθῆναι, καὶ τοῦ οἰκοδομήσαι Ἱερουσαλὴμ, ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου ἑβδομάδες ἑπτὰ, καὶ ἑβδομάδες ἐξηκοντα δύο.

XIII. Ἐβδομήκοντα οὖν ἑβδομάδας ὀνομάσας, καὶ διελὼν αὐτάς εἰς δύο, ἵνα μᾶλλον νοηθῆ τὸ ὑπ' αὐτοῦ πρὸς τὸν προφήτην λαλούμενον, φησὶν οὕτως Ἔως Χριστοῦ ἡγουμένου ἑβδομάδες ἑπτὰ· ἃ εἰσὶν ἔτη τεσσαρακονταενέα· εἰκοστῷ καὶ πρώτῳ ἔτει θεωρεῖ ταῦτα ἐν Βαβυλῶνι Δανιὴλ· τῶν οὖν τεσσαράκοντα ἐννέα πρὸς τῷ εἰκοστῷ πρώτῳ ἔτει ψηφισομένων, πληροῦται ἑβδομήκοντα ἔτη, ἅπερ εἶρηξεν ὁ μακάριος Ἱερεμίας· Ἐβδομήκοντα ἔτη ἔρημνῃ ἔσται τὸ ἁγίασμα, ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς γενομένης αὐτοῖς ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ λαὸς, καὶ προσερχθῆσεται θυσία, καὶ προσφορά, Χριστοῦ ἡγουμένου αὐτῶν.

XIV. Χριστοῦ δὲ τίνος λέγει, ἀλλ' ἢ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ, ὃς ὑπέστρεψεν ἅμα τῷ λαῷ τότε, καὶ ἑβδομηκοστῷ ἔτει, οἰκοδομηθέντος τοῦ ἁγιάσματος, προσήνεγκαν θυσίαν κατὰ τὸν νόμον; πάντες γὰρ οἱ βασιλεῖς, καὶ οἱ ἱερεῖς Χριστοὶ προσηγορεύοντο, διὰ τὸ χρεῖσθαι αὐτοὺς τῷ ἐλαίῳ τῷ ἁγίῳ, ὃ ἐσκεύασε πάλαι Μωσῆς. Οὗτοι οὖν τὸ Κύριον ὄνομα ἔφερον μαθ' ἑαυτῶν, τὸν τύπον προμηθύοντες καὶ τὴν εἰκόνα προφέροντες, ἕως οὗ ἀπ' οὐρανῶν ὁ τέλειος Βασιλεὺς, καὶ Ἱερεὺς παρῆν, ὃς μόνος τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ἐποίησεν ὡς καὶ ἐν ταῖς Βασιλείαις γέγραπται· Καὶ ἀναστήσω ἑμῶν τῶ ἱερέα πιστὸν, ὃς ποιήσει πάντα κατὰ τὴν καρδίαν μου.

XV. Ἴνα οὖν ἐπιδείξῃ τὸν χρόνον πότε μέλλει παραγενέσθαι ὃν ἐπεθύμει ὁ μακάριος Δανιὴλ ἰδεῖν, λέγει· Καὶ μετὰ ἑπτὰ ἑβδομάδας, ἀλλὰ ἔξ ἑβδομάδες· ἃ περιέχουσι χρόνον ἐτῶν τετρακόσια τριάκοντα τέσσαρα· μετὰ γὰρ τὸ ἐπιστρέψαι τὸν λαὸν Βαβυλῶνος ἡγουμένου αὐτῶν Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδέκ, καὶ Ἐσδρα τοῦ γραμματέως, καὶ Ζοροβάβελ τοῦ Σαλαθιὴλ, ὡς ὄντος ἐκ φυλῆς Δαβὶδ, τετρακόσια τριάκοντα τέσσαρα ἔτη γεγένηται ἕως παρουσίας Χριστοῦ, ἵνα ὁ Ἱερεὺς τῶν ἱερῶν ἐν κόσμῳ φανῆ, καὶ ὁ αἴρων τὰς ἁμαρτίας τοῦ κόσμου φανερώσῃ ἐπιδείχθῃ, ὡς Ἰωάννης περὶ αὐτοῦ λέγει· Ἴδε ὁ Ἄμνος τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· ὁμοίως Γαβριὴλ λέγει· Τοῦ ἀπαλείψαι ἀδικίας, καὶ τοῦ ἐξιλιάσθαι ἁμαρτίας· τίς δὲ ἀπήλειψε τὰς ἀδικίας ἡμῶν; διδάσκει σε Παῦλος ὁ ἀπόστολος λέγων· Αὐτός ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφοτέρωθεν ἓν, καὶ ἐξῆς, ἀπαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τῶν ἁμαρτιῶν ὃ ἦν ὀπεναντίον ἡμῖν.

XVI. Τὸ ἀπαλείψαι οὖν τὰς ἀδικίας, καὶ τὸ ἐξιλιάσθαι τὰς ἁμαρτίας, τοῦτο δηλοῖ· τίνες δὲ εἰσὶν οἱ τὰς ἀδικίας αὐτῶν ἐξιλιάσχομενοι, εἰ μὴ εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ πιστεύοντες, καὶ δι' ἀγαθοεργίας τὸ πρῶ-

⁸⁶ Jerem. xxv, 11. ⁸⁷ I Reg. ii, 35. ⁸⁸ Joan. i, 29. ⁸⁹ Ephes. ii, 14; Colos. ii, 14.

ωπον αὐτοῦ ἐξυλασκόμενοι; Ὅτι δὲ μετὰ τὸ ἐπιστρέφαι τὸν λαὸν ἐκ Βαβυλώνης τετρακόνσια τριάκοντα τέσσαρα ἔτη γεγνήσθαι ἕως γενέσεως Χριστοῦ, εὐκόλως ἐστὶ νοῆσαι τὰ προκείμενα· ἐπειδὴ γὰρ ἡ πρώτη διαθήκη τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ μετὰ τετρακόνσια τριάκοντα τέσσαρα ἔτη ἐδόθη· ἀναγκαιῶς ἔδει καὶ τὴν δευτέραν ὁμοίως τῷ αὐτῷ χρόνῳ ὀρίζεσθαι, ἵνα ὑπὸ τοῦ λαοῦ προσδόκιμος γενηθῆ, καὶ ὑπὸ τῶν πιστευόντων εὐκόλως ἐπιγνωσθῆ.

XVII. Καὶ διὰ τοῦτο Γαβριὴλ λέγει· *Καὶ τοῦ χριστοῦ ἁγίου ἀγίων*· ἅγιος δὲ ἁγίων οὐδεὶς, εἰ μὴ μόνος ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ὃς παρὼν, καὶ ἐπιδεικνύς ἔφη πρὸς αὐτούς· *Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἶρεκεν ἐχρισέ με, καὶ τὰ ἐξῆς*. Ὅσοι οὖν ἐπίστευον τῷ ἐπουρανίῳ ἱερεῖ, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἱερέως ἐκαθαρίζοντο, καὶ τούτων αἱ ἁμαρτίαι ἀπηλείφοντο· ὅσοι δὲ ἠπίστουον αὐτῷ, ὡς ἀνθρωποὶ αὐτὸν ἐξουθενοῦντες, τούτων αἱ ἁμαρτίαι ὡς ἀναφαίρετοι ἐσφραγίζοντο, ὅθεν προορῶν ὁ Ἄγγελος ὅτι οὐ πάντες μέλλουσι πιστεύειν αὐτῷ, εἶπε, *τοῦ συντελέσαι ἁμαρτίας, καὶ τοῦ σφραγίσει ἁμαρτίας*· ὅσοι γὰρ ἕως τέλους ἠπισθῆσαν αὐτῷ, τούτων οὖν οὐ συντελέσθησαν αἱ ἁμαρτίαι, ἀλλ' ἐσφραγίσθησαν εἰς χρίσιν τηρούμεναι· ὅσοι δὲ μέλλουσι πιστεύειν αὐτῷ ὡς δυναμένῳ ἀφιέναι ἁμαρτίας, τούτων ἀπηλείφοντο διὰ τοῦτο λέγει· *Καὶ τοῦ σφραγίσει ὄρασιν, καὶ προφήτην*.

XVIII. Ἐπειδὴ γὰρ πλήρωμα νόμου, καὶ προφητῶν αὐτὸς παρῆν· ὁ νόμος γὰρ, καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου· ἔδει τὰ ὑπ' ἐκείνων λαλούμενα σφραγίζεσθαι, ἵνα ἐν τῇ τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ πάντα λυθέντα φωτισθῆ, καὶ τὰ παλαιὰ δεδεμένα νῦν ὑπ' αὐτοῦ λυθῆ, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος εἶρηκε πρὸς τοὺς ἀρχοντας τοῦ λαοῦ, ἀγανακτοῦντας ἐπὶ τῇ ἐν σαββάτῳ θεραπείᾳ· *Υποκριταί, ἕκαστος ὑμῶν τὸν βοῦν ἢ τὸν ὄνον οὐ λύει ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγῶν ποτίζει; ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραάμ οὖσα, ἢν ἔδθησεν ὁ Σατανᾶς ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ, οὐκ ἔδει λυθῆναι τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Σαββάτου; ὅσους οὖν ἔδθησεν ὁ Σατανᾶς ἐν βρόχοις, τούτους ἐλθὼν ὁ Κύριος ἔλυσεν ἐκ τῶν τοῦ θανάτου δεσμῶν, αὐτὸν μὲν τὸν καθ' ἡμῶν ἰσχυρὸν δῆσας, τὴν δὲ ἀνθρωπότητα ἐλευθερώσας, ὡς καὶ Ἡσαίας λέγει· Τότε ἐρεῖ τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, Φωτίσθητε*.

XIX. Ὅτι δὲ τὰ παλαιὰ διὰ νόμου καὶ προφητῶν λελαλημένα πάντα ἦν ἐσφραγισμένα, καὶ ἄγνωστα τοῖς ἀνθρώποις ὑπάρχοντα Ἡσαίας λέγει· *Καὶ δώσουσι τὸ βιβλίον τὸ ἐσφραγισμένον ἀνθρώπῳ ἐπισταμένῳ γράμματα, καὶ ἐροῦσιν αὐτῷ, Ἀνάγνωθι ταῦτα, καὶ ἐρεῖ, Οὐ δύναμαι ἀναγνῶναι, ἐσφραγίσται γάρ*. Ἀναγκαιῶς ἔδει τὰ παλαιὰ διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα, τοῖς μὲν ἀπίστοις Φαρισαίοις οἱ ἐδόκουν τὰ τοῦ νόμου γράμματα γινώσκειν

A tes? Quod vero postquam reversus est populus ex Babylone, quadringenti triginta quatuor effluxerint anni usque ad Christi nativitatem, facile est intelligere; cum enim primum testamentum filiis Israel post quadringentos triginta quatuor annos datum sit, necessario oportebat, ut etiam secundum eodem temporis spatio definiretur, ut a populo exspectaretur, et a credentibus facile cognosceretur.

XVII. Quamobrem Gabriel ait: *Et ungetur Sanctus sanctorum*. Sanctus vero sanctorum nullus, nisi solus Filius Dei, qui cum adesset et manifestaret se, dixit ad eos: *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me*⁹⁰, et cætera. Quicunque igitur cœlesti credebant sacerdoti, ab ipso mundabantur sacerdote, et horum peccata debebantur. Quicunque vero ei minime credebant, tanquam hominem ipsum despicientes, horum peccata, veluti quæ deleri minime possent, sigillabantur; quapropter cum angelus prævideret quod non omnes ei credituri essent, dixit: *Ut consummentur peccata, et obsignentur*. Quotquot enim usque ad finem ei inobedientes fuerunt, horum utique peccata minime consummata, sed sigillata sunt, ac iudicio reservata; quotquot vero credituri sunt ei, tanquam peccata dimittendi virtutem habenti, horum deleta sunt. Propterea dicit: *Et ut signetur visio, et propheta*.

XVIII. Nam cum ipse, qui est plenitudo legis et prophetarum, præsens esset (lex enim et prophetæ usque ad Joannem), oportebat obsignari quæ ab illis dicta fuerant, ut in adventu Domini omnia soluta clarescerent, et quæ olim ligata erant, nunc ab ipso solverentur, quemadmodum ipse Dominus dixit ad principes populi, qui de curatione facta in die Sabbati indignabantur: *Hypocritæ, unusquisque vestrum bovem vel asinum nonne solvit a præsepe, et adducit aquatum? hanc vero filiam Abraham, quam decem et octo annis ligaverat Satanas, nonne fas erat ut solveretur die Sabbati*⁹¹? Quoscunque igitur illigaverat Satan, hos adveniens Dominus e mortis vinculis solvit, cum ipsum quidem adversus nos fortem ligasset, humanitatem vero in libertatem vindicasset, sicuti etiam Isaias dicit: *Tunc dicet iis qui in vinculis: Egredimini; et iis qui in tenebris: Illuminamini*⁹².

XIX. Quod autem vetera per legem et prophetas prædicta omnia fuerint obsignata, et hominibus incognita, Isaias dicit: *Et dabunt librum obsignatum homini scienti litteras, et dicent ei: Lege hæc, et respondebit: Non possum legere, nam obsignatus est*⁹³. Necesse erat vetera per prophetas pronuntiat, incredulis quidem Pharisæis, qui putabant se legis scripturam intelligere, obsignata esse, credentibus vero aperta. Quæ igitur olim erant obsi-

⁹⁰ Isa. Lxi, 1; Luc. iv, 18. ⁹¹ Luc. xiii, 15. ⁹² Isa. xlix, 9. ⁹³ Isa. xxix, 11.

gnata, nunc per gratiam Domini omnia sanctis A
aperta sunt.

XX. Ipse enim erat perfectum sigillum et clavis
Ecclesiae: Qui aperit, et nemo claudit, et claudit, et
nemo aperit⁹⁴; sicut Joannes dicit, et idem rursus
ait: Et vidi in dextra sedentis super thronum librum,
scriptum intus et foris, signatum signaculis septem;
et vidi angelum clamantem voce magna: Quis est
dignus aperire librum, et solvere signacula ejus? et
cetera. Et vidi in medio throni, et quatuor anima-
lium Agnum stantem (tanquam) occisum, habentem
cornua septem, et oculos septem, qui sunt septem
spiritus Dei, missi in omnem terram, et venit, et ac-
cepit librum ex dextra sedentis super thronum, et
quando accepit librum, quatuor animalia, et viginti
quatuor seniores ceciderunt coram Agno, habentes
citharas, et phialas aureas, plenas odoramentorum,
quae sunt orationes sanctorum, et canunt canticum
novum, dicentes: Dignus es accipere librum, et ape-
rire signacula ejus, quoniam occisus es, et emisti nos
Deo in sanguine tuo⁹⁵. Accepit igitur librum, et
solvit, ut quae olim de ipso secreto dicta fuerant,
nunc libere super tecta praedicentur⁹⁶.

τοῦ· ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρωσας ἡμᾶς τῷ Θεῷ
ἔλυσεν, ἵνα τὰ πάλαι περὶ αὐτοῦ ἀποκρύφως
τῶν κηρυχθῆ.

XXI. Ac propterea angelus Danieli quidem dicit:
Signa sermones, quoniam in fine temporis visio;
Christo vero non dicebatur, signa, sed solve quae C
olim ligata erant, ut per gratiam ipsius cognosca-
mus nos voluntatem Patris, et credamus in eum,
quem misit ille propter salutem hominum, Jesum
Dominum nostrum. Dicit igitur: Revertetur, et aedi-
ficabitur platea, et murus, (quod) omnino factum
est. Cum enim populus reversus esset, urbem, et
templum, et muros in circuitu aedificavit. Deinde
ait: Post hebdomadas sexaginta duas consumma-
buntur tempora; et statuet pactum multis hebdo-
mada una, et in dimidio hebdomadis auferetur sacri-
ficium, et libamen, et (erit) in templo abominatio
desolationum.

XXII. Cum enim sexaginta duae adimpletae fue-
rint hebdomades, et Christus adfuerit, et Evange-
lium in omni loco fuerit praedicatum, consummatis
temporibus, una hebdomada relinquetur extrema,
in qua aderit Elias, et Enoch, et in dimidio ipsius
apparebit abominatio desolationis, (nempe) Anti-
christus, desolationem mundo annuntians. Cum
vero ille advenerit, auferetur sacrificium, et liba-
men, quod modo ubique locorum a gentibus offer-
tur Deo. His ita dictis aliam nobis visionem enar-
rat propheta; de nulla enim alia re sollicitus fuit,
quam ut de omnibus futuris diligenter instrue-
retur, quae ipso doctore nobis manifesta fie-
rent.

⁹⁴ Apoc. iii, 7.

⁹⁵ Apoc. v, 4.

⁹⁶ Matth. x, 27.

ἐσφραγίσθαι, τοῖς δὲ πιστεύουσιν ἠνεῶσθαι· τὰ μὲν
οὖν πάλαι ἐσφραγισμένα νῦν διὰ τῆς χάριτος τοῦ
Κυρίου πάντα τοῖς ἀγίοις ἠνεῶγεν.

XX. Αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ τελεία σφραγίς, καὶ κλεις ἡ
Ἐκκλησία· Ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει, καὶ
κλείων, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει, ὡς Ἰωάννης λέγει, καὶ
πάλιν ὁ αὐτὸς φησι· Καὶ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιάν τοῦ
καθημένου ἐπὶ τὸν θρόνον βιβλίον γεγραμμένον
ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν, ἐσφραγισμένον σφραγίσιν
ἑπτὰ, καὶ εἶδον ἀγγελον κηρύσσοντα φωνῇ με-
γάλῃ, Τίς ἀξίος ἀνοίξει τὸ βιβλίον, καὶ λύσαι
τὰς σφραγίδας αὐτοῦ; καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ εἶδον ἐν
μέσῳ τοῦ θρόνου, καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, ἀρ-
νιον ἐστηκὸς ἐσφραγισμένον ἔχον κέρατα ἑπτὰ, καὶ
ὀφθαλμοὺς ἑπτὰ, ἃ εἰσιν ἑπτὰ πνεύματα τοῦ
Θεοῦ, τὰ ἀποσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ
ἦλθε, καὶ ἔλαβε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ
καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ὄτε ἔλαβε τὸ
βιβλίον τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ οἱ εἰκοσιτέσσαρες
πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχον-
τες κιθάρας, καὶ ψάλλας χρυσοῦς ᾄδον· ἔχον-
τες θυμὰ μακάτων, ἃ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων.
καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινὴν λέγοντες· Ἄξιός ἐστι λα-
βεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοίξει τὰς σφραγίδας αὐ-
τῷ ἐν τῷ ὕματι σου. Ἔλαβεν οὖν τὸ βιβλίον, καὶ
λαλοῦμενα, νῦν μετὰ παρήσιας ἐπὶ τῶν δωμά-
των.

XXI. Καὶ διὰ τοῦτο τῷ μὲν Δανιὴλ λέγει ὁ ἁγ-
γελος· Σφραγίσσον τοὺς λόγους, ὅτι εἰς καιροῦ
πέρας ἡ ὄρασις· τῷ δὲ Χριστῷ οὐκ ἐλέγετο σφρα-
γίσσον, ἀλλὰ λύσον τὰ πάλαι δεδεμένα· ἵνα διὰ
τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐπιγνώμεν ἡμεῖς τὸ θέλημα τοῦ
Πατρὸς, καὶ πιστεύσωμεν εἰς ὃν ἐκεῖνος ἀπέστειλεν,
Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων
σωτηρίᾳ· λέγει οὖν· Ἐπιστρέψαι, καὶ δικαιοδομη-
θήσεται πλατεῖα, καὶ τεῖχος· ὅπως γεγένηται·
ἐπιστρέψας γὰρ ὁ λαὸς ψυχοδόμησε τὴν πόλιν, καὶ
τὸν ναόν, καὶ τὸ τεῖχος κύκλω· ἔπειτα λέγει· Μετὰ
τὰς ἑβδομάδας τὰς ἐξηκοταῦτο, ἐκκενωθήσονται
οἱ καιροί, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθή-
σεται θυσία, καὶ σπονδή, καὶ ἐπὶ τὸ ἱερόν βδέ-
λυγμα τῶν ἐρημώσεων.

XXII. Τῶν γὰρ ἐξήκοντα δύο ἑβδομάδων πληρω-
θειῶν, καὶ Χριστοῦ παραγενομένου, καὶ τοῦ εὐαγ-
γελίου ἐν παντὶ τόπῳ κηρυχθέντος, ἐκκενωθέντων
τῶν καιρῶν, μία ἑβδομάς περιλειφθήσεται ἡ ἐσχάτη,
ἐν ἣ παύεται· Ἠλίας, καὶ Ἐνώχ, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει
αὐτῆς ἀναφανήσεται τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως,
ἕως ὃ Ὁ Ἀντίχριστος ἐρημώσιν τῷ κόσμῳ καταγγέ-
λων· οὐ παραγινόμενον ἀρθήσεται θυσία, καὶ
σπονδή, ἡ νῦν κατὰ πάντα τόπον ὑπὸ τῶν ἔθνων
προσφερομένη τῷ Θεῷ. Τούτων οὕτως εἰρημένων, ἐτί-
ραν πάλιν ὄπτασιαν διηγεῖται ἡμῖν ὁ προφήτης· οὐ-
δὲν γὰρ ἕτερον ἐμερίμνησεν, εἰ μὴ ἵνα πάντα ἀκρι-
βῶς ἐκδιδαχθῆ τὰ μέλλοντα, καὶ ἡμᾶς ἐκδιδάσκων
φανῆ.

* Vocula ἕως expungenda.

XXIII Λέγει γ' οὖν· Ἐν ἔτει τρίτῳ Κύρου τοῦ βασιλέως Περσῶν λόγος ἀπεκαλύφθη τῷ Δαριήλ ὃ τὸ ὄνομα Βαλτάσαρ, καὶ ἀληθινὸς ὁ λόγος, καὶ δύναμις μεγάλη, καὶ σύνεσις ἐδόθη αὐτῷ ἐν τῇ ὄπτασίᾳ· ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις ἐγὼ Δαριήλ ἡμῶν πενθῶν τρεῖς ἑβδομάδας ἡμερῶν, ἀρτοῦ ἐπιθυμῶν οὐκ ἔφαγον, καὶ κρέας, καὶ οἶνος οὐκ εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου, καὶ ἀλειμμα οὐκ ἠλειψάμην ἕως πληρώσεως τριῶν ἑβδομάδων· ἐν ἡμέρᾳ τετάρτῃ τοῦ μηνὸς τοῦ πρώτου ἐταπεινωθρόνησα, φησὶν, εἰκοσι καὶ μίαν ἡμέραν· εὐχόμενος τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, ἀπαιτῶν παρ' αὐτοῦ ἀποκάλυψιν μυστηρίου· καὶ δὴ ἀκούσας Πατὴρ ἀπέστειλε Λόγον Ἰβιον ἐνδεικνύμενος τὸ μέλλον ἀποθῆναι δι' αὐτοῦ· καὶ δὴ ἐγένετο παρὰ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν· ἔδει γάρ ἐκεί τὸν Παῖδα δεικνυσθαι, ὅπου καὶ ἀμαρτίας ἀφιέναι ἤμελλε.

XXIV. Καὶ ἦρα, φησὶ, τοὺς ὀφθαλμούς μου καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐνδεδυμένος βυβδίν· ἐν μὲν τῇ πρώτῃ ὄπτασίᾳ φησὶν, Ἰδοὺ ἄγγελος Γαβριήλ ἀπεσταλμένος· ἐνταῦθα δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλὰ τὸν Κύριον ὁρᾷ, οὕτω μὲν τελείως ἀνθρώπων, ἐν σχηματι δὲ ἀνθρώπου φαινόμενον, καθὼς λέγει, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἐνδεδυμένος βυβδίν· τὸ γὰρ ποικίλον τῆς κλήσεως τῶν χαρισμάτων ἐνδεδυμένος ποικίλον χιτῶνα μυστηρίων· ἐπεδείκνυεν· ἔτι ἐκ διαφόρων χρωμάτων ἦν κατηρτισμένος ὁ Ιερατικὸς χιτῶν, τῶν ποικίλων ἔθνῶν παρουσίαν Χριστοῦ προσδεχομένων, ἵνα πολλοὶς χρώμασι καταρτισθῆναι δυναθῶμεν. Καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ περιεζωσμένη ἐν χρυσῷ ὠφεί.

XXV. Τὸ δὲ ὠφάξ χρυσίον καθαρὸν σημαίνει, τοῦτο ἐκ τῆς Ἑβραϊδος εἰς τὴν Ἑλληνίδα μετατιθέμενον· καθαρὰν γ' οὖν περιεζωσμένον περὶ τὴν ὄψιν ζώνην· πάντας γὰρ ἡμᾶς ἤμελλεν ὁ Λόγος, περὶ τὸ ἑαυτοῦ σῶμα τῇ ἰδίᾳ ἀγάπῃ ὡς ζώνην σφιγξας βασιλεύειν· τὸ σῶμα τὸ τέλειον αὐτοῦ ἦν, ἡμεῖς δὲ μέλη ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἠνωμένοι, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου βασιλεύομεν. Καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ὡς θαρσεῖς· θαρσεῖς δὲ ἐρμηνεύεται Αἰθίοπις (68)· τὸ γὰρ δυσεπίγνωστον αὐτοῦ ἤδη ὁ προφήτης προκατήγγειλεν, ὡς μελλήσει ἑνσαρκος ἐν κόσμῳ φανεῖ, δυσεπίγνωστος ἕσσεσθαι πολλοῖς. Καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ἀστραπή, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς λαμπάδες πυρός· ἔδει γὰρ τὸ πυρῶδες, καὶ κριτικὸν τοῦ Λόγου προσημαίνεσθαι· ἵνα τοῖς ἀσεβέσι δικαίως τὸ πῦρ ἐπενέγκας, τοὺτους καταφλέξῃ.

XXVI. Προσέθηκε δὲ λέγων. Καὶ οἱ βραχίονες αὐτοῦ, καὶ οἱ πόδες ὅμοιοι χαλκῷ στιλβῶντι· ἵνα τὴν πρώτην τῶν ἀνθρώπων κλησιν, καὶ τὴν δευτέραν τὴν ἐξ ἔθνῶν ὅμοιαν σημαῖ· Ἔσονται γὰρ τὰ ἔσχατα ὡς τὰ πρῶτα· θήσω γὰρ τοὺς ἀρχοντάς σου ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, καὶ τοὺς ἡγουμένους σου ὡς τὸ πρότερον. Καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ, ὡς φωνὴ ὄχλου πολλοῦ. Πάντες γὰρ σήμερον οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες, τὰ λόγια φεγγόμεθα, ὡς διὰ στόματος αὐτοῦ λαλοῦντες τὰ ὑπ' αὐτοῦ προστεταγμένα.

⁷⁷ Isa. 1, 27. ⁷⁸ Cf. Apoc. xix, 6. * Μυστηριωδῶς, vel, μυστικῶς.

(68) Verisimilius multo Hippolytus nomen Tharsis interpretatur, quam hi qui in Tarsos Cilicis, et

XXIII. Ait igitur: In anno tertio Cyri regis Persarum verbum revelatum est Danieli cognomento Baltasar, et verbum verum, et fortitudo magna, et intelligentia data est ipsi in visione. In diebus illis ego Daniel iugebam tres hebdomadas dierum, panem desideriorum non comedi, et caro et vinum non introierunt in os meum, neque unguento unctus sum, donec completerentur tres hebdomades. In die quarta mensis primi humiliatus sum, inquit, viginti et uno die, obsecrans Deum viventem, et petens ab eo revelationem mysterii. Et profecto cum exaudisset Pater, misit Verbum suum, ostendens quid per ipsum eventurum esset, idque factum est prope flumen magnum; oportebat enim ibi Puerum ostendi, ubi etiam peccata dimissurus erat.

XXIV. Et levavi, inquit, oculos meos; et ecce vir vestitus baddin. In prima quidem visione inquit: Ecce angelus Gabriel missus; hic vero non ita, sed Dominum videt, non quidem perfecte hominem, sed in habitu hominis apparentem, sicut ait: Et ecce vir vestitus baddin; nam varietatem charismatum vocationis mystice significabat, indutus tunica variegata. Erat enim sacerdotalis vestis ex diversis coloribus concinnata, cum diversæ gentes adventum Christi expectarent, ut ex multis coloribus componi possemus. Et renes ejus accincti auro ophas.

ἡ ὄψις αὐτοῦ περιεζωσμένη ἐν χρυσῷ ὠφεί.

XXV. Ophas vero ex Hebræo in Græcum verbum, aurum purum significat. Puro igitur cingulo circa renes accinctus erat; nam omnes nos Verbum circa corpus suum stringens tanquam cingulum, propria charitate portaturum erat. Corpus ejus perfectum erat, nos vero membra in corpore ejus uniti, et ab ipso Verbo portati. Et corpus quasi Tharsis: Tharsis vero interpretando sunt Æthiopes; ejus namque cognoscendi difficultatem jam propheta prænuntiaverat, (nimirum) quod humanitate assumpta in mundo apparens, multis agnitu difficilis esset futurus. Et facies ipsius veluti fulgur, et oculi ipsius ut lampades ignis. Oportebat enim, ut præsignificaretur potestas Verbi judicialis et exurens, qua (nimirum) impiis ignem juste immittens comburet eos.

XXVI. Adjecit vero, inquit: Et brachia ipsius, et pedes similes æri candenti; ut primam hominum vocationem, et alteram ex gentibus similem significaret: Erunt enim notissima sicut priora: ponam enim principes tuos sicut ab initio, et duces tuos sicut prius⁷⁷. — Et vox ipsius ut vox turbae multæ⁷⁸. Omnes enim nos hodiernis diebus, qui in ipsum credimus, oracula loquimur, tanquam per os ipsius loquentes, quæ ab ipso mandata sunt.

alibi quærun. Origenes idem ait in *Lexico*, quod Martianæus edidit ex cod. Reg. 2282.

XXVII. Et post pauca, dicit ad ipsum: *Nunquid scis quare tenerim ad te? et nunc revertar, ut praelier adversus principem Persarum: verumtamen annuntiabo, quod expressum est in Scriptura veritatis; et nemo est adjutor in his, nisi Michael princeps vester, et hunc reliqui ibi. Ex quo enim die dedisti faciem tuam, ut te affligeres in conspectu Domini Dei tui, exaudita est deprecatio tua, et missus sum ego, ut praelier adversus principem Persarum (quodnam enim consilium fuerat, ne dimitteretur populus); et igitur petitio tua celeriter fiet, restitui ipsi ego, et reliqui ibi Michael.*

XXVIII. Et quis erat, qui loquebatur, nisi angelus, cujus curæ populus demandatus erat, sicut ait in lege Moysi: *Non procedam vobiscum, quia populus duræ cervicis est; sed angelus meus præcedet vobiscum*⁹⁸. Hic restitit in diversorio Moysi, quando ferebat puerum incircumcisum in Ægyptum: neque enim fas erat ut Moyses, qui erat legatus et mediator legis, quique patrum foedus annuntiabat, adduceret puerum præputiatum, ne a populo haberetur pro pseudopropheta et seduciore. *Et nunc, inquit, veritatem annuntiabo tibi. Poterat. Veritas aliud quiddam præter veritatem annuntiare?*

XXIX. Dicit igitur ad eum: *Ecce tres reges surgent in Perside, et quartus ditabitur opibus magnis super omnes, et cum invaluerit divitiis suis, invadet omnia regna Græcorum. Surget vero rex fortis, et dominabitur potestate multa, et faciet quod placuerit ei, et cum steterit regnum ejus, conteretur, et dividetur in quatuor ventos cæli. Hæc quidem jam superius enarravimus, cum de quatuor bestiis verba fecimus; sed quoniam Scriptura nunc rursus (eadem) distincte exponit, necesse est ut nos quoque de iis iterum sermonem habeamus, ne Scripturam otiosam et sine explanatione relinquamus.* πάλιν ἐξηγεῖται, ἐξ ἀνάγκης δεῖ καὶ ἡμᾶς ἐκ δευτέρου ἀναπόδεικτον καταλιπόμεν.

XXX. *Adhuc tres reges, inquit, surgent in Perside, et quartus ditabitur opibus nimis; (quod) factum est; namque post Cyrum, surrexit Darius, deinde Artaxerxes. Tres hi fuerunt reges; completa est Scriptura. Et quartus ditabitur opibus nimis: quis hic, nisi Darius, qui regnavit, et gloriam assecutus est, quique divitiis abundavit, et in universa Græcorum regna insurrexit? Huic occurrit Alexander Macedo, ejusque regnum destruxit. Postquam autem hic Persas subjugavit, ipsius regnum in quatuor ventos cæli divisum est; e vivis enim excedens Alexander regnum suum in quatuor distribuit principatus. Et surget rex, et intrabit munitiones regis Ægypti.*

XXXI. Antiochus enim rex Syriæ fuit; hic centesimo et septimo anno regni Græcorum imperium⁹⁹ Exod. xxxii, 34; xxxiii, 5.

(68') Quæ sequuntur melius initio paragraphi sequentis collocantur.

XXVII. Καὶ μετὰ βραχέα φησὶ πρὸς αὐτόν· Εἰ οἶδας τί ἦλθον πρὸς σέ; καὶ νῦν ἐπιστρέψω τοῦ πολεμῆσαι μετὰ ἀρχοντος Περσῶν· ἀλλ' ἢ ἀναγγελῶ τὸ γεγραμμένον ἐν Γραφῇ ἀληθείας, καὶ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ἀντεχόμενος περὶ τούτων, ἀλλ' ἢ Μιχαὴλ ἀρχὼν ὑμῶν, καὶ τοῦτον κατέλιπον ἐκεῖ ἀφ' ἧς γὰρ ἡμέρας ἔδωκας τὸ πρόσωπόν σου κακωθῆναι ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἀπεστάλην ἐγὼ τοῦ πολεμῆσαι μετὰ ἀρχοντος Περσῶν· βουλὴ γάρ τις ἐγεγόνει, μὴ ἀποστέλλειν τὸν λαόν· ἵνα οὖν ἐν τάχει τὸ αἰτημῶν σου γένηται, ἀντέστην τούτῳ ἐγὼ, καὶ κατέλιπον ἐκεῖ Μιχαὴλ.

XXVIII. Καὶ τίς ἦν ὁ λέγων, ἀλλ' ἢ ὁ ἄγγελος ὁ τῷ λαῷ παραδεδομένος; ὡς λέγει ἐν τῷ νόμῳ Μωϋσέως· Οὐ μὴ πορευθῶ μεθ' ὑμῶν διὰ τὸ τὸν λαόν σκληροτραχήλον εἶναι· ἀλλ' ἢ ὁ ἀγγελός μου πορεύσεται μεθ' ὑμῶν. Οὗτος ἀνέστη ἐν τῷ καταλύματι Μωϋσέως, ἠγνίκα ἔφερον ἀκροβυστίαν, τὸ παιδίον, εἰς τὴν Αἴγυπτον· οὐ γὰρ ἦν ἐπιφύτων, τὸν πρεσβύτην, καὶ μεσίτην νόμου γενόμενον Μωϋσεῶς, καὶ διαθήκην πατέρων καταγγέλλοντα, ἐπάγεσθαι παῖδιον ἀκρόβυστον· ἵνα μὴ ὡς ψευδοπροφήτης, καὶ πλάνος νομισθῆ εἶναι ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Καὶ νῦν, φησὶν, ἀλήθειαν ἀναγγελῶ σοί. Ἐδύνατο ἢ Ἀλήθεια ἑτερόν τι παρὰ τὴν ἀλήθειαν ἀναγγεῖλαι;

XXIX. Φησὶν οὖν πρὸς αὐτόν· Ἴδοὺ τρεῖς βασιλεῖς ἀναστήσονται ἐν τῇ Περσίδι, καὶ ὁ τέταρτος πλουτήσῃ πλοῦτον μέγαν ὑπὲρ πάντας, καὶ μετὰ τὸ κρατῆσαι αὐτὸν τοῦ πλοῦτου αὐτοῦ, ἐπαναστήσεται πάσαις ταῖς βασιλείαις τῶν Ἑλλήνων· καὶ ἀναστήσεται βασιλεὺς δυνατός, καὶ κυριεύσει κυρίας πολλῆς, καὶ ποιήσει κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ὡς ἂν στή ἡ βασιλεία αὐτοῦ, συντριβήσεται, καὶ διαιρεθήσεται εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τοῦ οὐρανοῦ. Ταῦτα μὲν ἦδη ἀνωτέρω διηγησάμεθα, ἠγνίκα περὶ τῶν τεσσάρων θηρίων λόγον ἐποιούμεθα· ἀλλ' ἐπειδὴ λεπτῶς ἡ Γραφὴ νῦν τὸν λόγον ποιεῖσθαι, ἵνα μὴ ἀργῆν τὴν Γραφήν, καὶ

XXX. Ἐτι τρεῖς βασιλεῖς, φησὶν, ἀναστήσονται ἐν τῇ Περσίδι, καὶ ὁ τέταρτος πλουτήσῃ πλοῦτον μέγαν· γεγένηται· μετὰ γὰρ Κύρον ἀνέστη Δαρείος· ἔπειτα Ἀρταξέρξης· τρεῖς οὗτοι γεγένηται βασιλεῖς· πεπλήρωται ἡ Γραφή. Καὶ ὁ τέταρτος πλουτήσῃ πλοῦτον μέγαν· τίς οὗτος ἀλλ' ἢ Δαρείος ὁ βασιλεύσας, καὶ ἔνδοξος γενηθεὶς, ὃς ἐπλούτησε, καὶ ἐπανεστή πάσαις ταῖς βασιλείαις τῶν Ἑλλήνων· τούτῳ ἐπανεστή Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδών, ὃς καθεῖλε τὸ αὐτοῦ βασίλειον, καὶ μετὰ τὸ ὑποτάξαι αὐτὸν τοὺς Πέρσας, διηρέθη ἡ τούτου βασιλεία εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τοῦ οὐρανοῦ· τελευτῶν γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος διεῖλε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ εἰς τέσσαρας ἀρχάς. (68') Καὶ ἀναστήσεται βασιλεὺς, καὶ εἰσελεύσεται εἰς τὰ ὑποστηρήματα βασιλείως Αἰγύπτου.

XXXI. Ἀντιόχος γὰρ γεγένηται τῆς Συρίας βασιλεὺς· οὗτος ἐβασίλευσεν ἐν ἑκατοστῷ καὶ ἑξήκωμ

ἔτι βασιλείας Ἑλλήνων· καὶ δὴ τοῖς τότε καιροῖς ἄσχυρον συνάπτει πρὸς Πτολεμαῖον βασιλέα Αἰγύπτου, καὶ ὑπερισχύσας αὐτοῦ κρατεῖ· ὅτος ὑποστρέψων ἐξ Αἰγύπτου, ἀνέβη ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, ἐπὶ ἔτει ἑκατοστῷ καὶ τρίτῳ· καὶ λαβὼν πάντας τοὺς θησαυροὺς οἴκου Κυρίου, ἐπορεύθη εἰς Ἀντιόχειαν, καὶ μετὰ δύο ἔτη ἡμερῶν ἀποστέλλει ὁ βασιλεὺς ἴδιον φορολόγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Ἰουδαίας, ἀναγκάζειν τοὺς Ἰουδαίους, μεταβαίνειν ἀπὸ τῶν πατρῶων νόμων, τοῖς δὲ τοῦ βασιλέως δόγμασιν ὑποτάσσεσθαι· ὃς παραγενόμενος, ἠνάγκαζεν αὐτοὺς λέγων· Ἐξέλθετε, καὶ ποιήσατε τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως, καὶ ζήσεσθε.

XXXII. Οἱ δὲ εἶπαν· Ὅχι ἐξελευσόμεθα οὐδὲ ποιήσομεν τὸ πρόσταγμα τοῦ βασιλέως· ἀποθαρούμεθα ἐν τῇ ἀπλότῃ ἡμῶν· καὶ ἀπέκτεινεν ἐξ αὐτῶν χιλίας ψυχὰς ἀνθρώπων. Πληροῦται οὖν τὰ πρὸς τὸν μακάριον Δανιὴλ λελαλημένα· Ὅτι θλιβήσονται, καὶ ἀσθενήσουσιν οἱ δούλοι μου, ἐν λιμῷ, καὶ ἐν μαχαίρᾳ, καὶ ἐν αἰχμαλωσίᾳ. Λέγει δὲ Δανιήλ· Καὶ βοηθήσονται βοήθειαν μικράν· ἀνέστη γὰρ τότε Ματθίας, καὶ Ἰούδας ὁ Μακκαβαῖος, καὶ ἐβοήθησαν αὐτοῖς, καὶ ἐβρύσαντο ἐκ χειρὸς Ἑλλήνων.

XXXIII. Ἐπληρώθη τὸ εἰρημένον ἐν τῇ Γραφῇ· λέγει δὲ οὕτως· Καὶ εἰσελεύσεται θυγάτηρ τοῦ Νότου, πρὸς βασιλέα τοῦ Βορρᾶ, τοῦ ποιῆσαι μετ' αὐτοῦ συνθήκας· καὶ οὐ στήσουται βραχίονες τοῦ ἀγροτος αὐτῆν· καὶ συντριβήσεται, καὶ πεσεῖται καὶ αὐτὴ, καὶ ὁ ἀγρὸς αὐτῆν. Γεγέννηται γὰρ τις αὐτῇ Πτολεμαῖς (69) βασιλεύουσα Αἰγύπτου· τότε δὲ ἐκπορεύεται ἅμα τοῖς δυσὶν υἱοῖς αὐτῆς Πτολεμαῖα, καὶ Φιλομήτορι, συνθήκας ποιησομένη πρὸς Ἀντίοχον βασιλέα τῆς Συρίας· καὶ δὴ ἐλθοῦσα κατὰ Σκυθόπολιν, ἐκεῖ ἀναιρεῖται· ὁ γὰρ ἀγρὸς αὐτῆν, προέδωκεν αὐτῆν· τότε δὴ τότε οἱ δύο ἀδελφοὶ πόλεμον πρὸς ἀλλήλους συμβάλλουσι, καὶ ἀναιρεῖται ὁ Φιλομήτωρ, κρατεῖ δὲ ὁ Πτολεμαῖος.

XXXIV. Συβολὴ τοίνυν πάλιν γίνεται Πτολεμαίω πρὸς Ἀντίοχον· τοῦτω ἐπέρχεται ὁ Ἀντίοχος· λέγει γὰρ οὕτως ἡ Γραφή· Καὶ ἐπαρυστήσεται βασιλεὺς τοῦ Νότου πρὸς βασιλέα τοῦ Βορρᾶ, καὶ ἐπαρυστήσεται σπέρμα ἐξ αὐτῆς· ποῖον δὲ σπέρμα, ἀλλ' ἢ Πτολεμαῖος ὃς συνῆψε πόλεμον πρὸς Ἀντίοχον; ᾧ ἐπεξεληθὼν ὁ Ἀντίοχος, καὶ μὴ κατισχύσας αὐτοῦ, φυγὰς γενόμενος ἀνέστρεψε πάλιν εἰς Ἀντιόχειαν, συναγαγὼν ὄχλον πλείονα· λαμβάνει τοίνυν πᾶσαν τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ Πτολεμαῖος, καὶ ἄγει εἰς Αἰγύπτου· πληροῦται ἡ Γραφή ὡς λέγει Δανιήλ· Καὶ τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ χρυσέματα, καὶ πᾶν χρυσίον ἐπιθυμητῶν εἰσώσει εἰς Αἰγύπτου.

XXXV. Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξέρχεται Ἀντίοχος ἐκ δευτέρου πόλεμον ἐγείρων κατ' αὐτοῦ, ὃς ἤττησε τὸν Πτολεμαῖον· καὶ δὴ τούτων γενομένων, ἐπεγείρεται πάλιν ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ὁ Ἀντίοχος, καὶ ἐξαποστέλλει τινὰ Νικάνορα μετὰ δυνάμεως πολλῆς, ὅπως

⁹⁹ I Mac. II, 53.

(69) Cleopatram innuere videtur Physconis uxorem, neptemque; nam *Lathurus* aliquando *Philometor* dictus est, ἐπὶ χλευασμῷ, ut Pausanias in *Atticis*. Cætera tamen ab historia recedunt.

A suscepit; ac profecto eisdem temporibus prælium cum Ptolemæo Ægypti rege committit, ac prævalens illius imperium obtinet. Hic ex Ægypto revertens anno tertio et centesimo Jerusalem ascendit, et universis domus Domini thesauris expilatis, iter Antiochiam versus instituit, et post duos annos dierum, in urbes Judææ mittit rex suum tributorum exactorem ad cogendos Judæos, ut a patriis legibus desciscerent, regisque decretis sese subjicerent; qui cum advenisset, eos cogebat, inquit: *Exile, et facite præceptum regis, et vivetis.*

XXXII. Illi autem dixerunt: *Neque exhibimus, neque faciemus præceptum regis; moriemur in simplicitate nostra: et interfecit ex eis mille animas hominum*⁹⁹. Adimpleta sunt igitur, quæ ad beatum Daniele dicta sunt: *Quia tribulationem patientur, et infirmabuntur servi mei in fame, et in gladio, et in captivitate.* Pergit vero Daniel: *Et sublevabuntur auxilio parvulo; surrexit enim tunc temporis Matthias, et Judas Machabæus, qui opem illis tulerunt, et ex Græcorum manu eos eripuerunt.*

XXXIII. Evenit ergo, quod dictum est in Scriptura. Prosequitur autem ita: *Et ingreditur filia [regis] Austri ad regem Aquilonis, ut sædus cum ipso faciat; et non stabunt brachia ducentis ipsam, et conteretur, et cadet ipsa, et qui ducit eam.* Ipsa enim fuit quædam Ptolemæa Ægypti regina, quæ tunc temporis egreditur cum duobus filiis suis Ptolemæo et Philometore, sædus cum Antiocho Syriæ rege initura. Et quidem cum prope Scythopolim pervenisset, illic interficitur; qui enim ducebat eam, prodidit eam. Tunc vero tunc duo fratres prælium inter se committunt, et Philometore e vivis sublato, Ptolemæus imperium obtinet.

XXXIV. Bellum igitur rursus Ptolemæus adversus Antiochum instruit, cui occurrit Antiochus: ait enim Scriptura: *Et surget rex Austri adversus regem Aquilonis, et surget semen ex ipsa; quale semen nisi Ptolemæus, qui cum Antiocho prælium commisit? Cui occurrens Antiochus, cum in eum non prævaluisset, fuga arrepta, rursus Antiochiam rediit, exercitum majorem comparaturus.* Universam igitur armaturam ipsius sumit Ptolemæus, inque Ægyptum asportat: completur Scriptura, sicut ait Daniel: *Et deos eorum, et sculptilia, et omne aurum pretiosum ducet in Ægyptum.*

XXXV. Et post hæc iterum egreditur Antiochus bellum adversus eum instaurans, qui de Ptolemæo victor evasit. Hisce profecto gestis rursus in filios Israel impetum facit Antiochus, et quemdam Nicanorem cum magnis copiis ablegat, ut Judæos de-

bellet, quo tempore Judas post obitum Matthiæ populi principatum obtinebat, et cætera uti scripta sunt in libro Machabæorum. His peractis, ait rursus Scriptura : *Et surget alius rex, et hic prævalebit super terram ; et surget rex Austri, et filiam ejus accipiet uxorem.*

XXXVI. Insurget enim quidam Alexander Philippi filius, qui suo tempore stans contra Antiochum, prælio inuito ipsum interficit, et regno potitur. Tunc mittit ad Ptolemæum Ægypti regem, dicens : Da mihi filiam tuam Cleopatram uxorem ; eamque Alexandro nuptui dat ; adimpletur Scriptura, cum dicit : *Et accipiet filiam ejus in uxorem ; sed ait : Et corrumpet eam, et non erit ejus uxor.* Verò et hoc adimpletum est ; cum enim ipsi Ptolemæus filiam suam dedisset, revertens, et regnum Alexandri gloriosum et admiratione dignum conspiciens, hujus desiderio captus, subdole cum Alexandro verba faciebat, quemadmodum ait Scriptura : *Et ad mensam mendacium loquentur duo reges.* Ac sane reversus Ptolemæus in Ægyptum, cum ingentem exercitum comparasset, urbem invasit, quo tempore Alexander profectus fuerat in Ciliciam.

XXXVII. Quamobrem cum regionem Ptolemæus invaderet, præsidia per urbes disposuit, Judæaque occupata, ad filiam ire perrexit, ac litteras ad Demetrium in insulis misit, dicens : Egredere, et accede huc, et dabo tibi filiam Cleopatram uxorem ; Alexander enim me interficere quæsiuit. Venit igitur Demetrius, et cum Ptolemæus eum excepisset, filiam uxorem, quæ erat Alexandri, ipsi dat. Perficitur quod dictum est : *Et corrumpet eam, et non ipsius erit.* Occiso Alexandro, Ptolemæus duo regum insignia capiti suo imponit, Syriæ scilicet et Ægypti, quibus redimitus die tertia e vivis excedit. Adimpletur quod expositum est in Scriptura : *Et non dabunt ei honorem regni ; mortuus est enim, neque ab omnibus ut rex honorem accepit.*

XXXVIII. Cum igitur enarrasset propheta quæ jam acciderunt ac temporibus sunt perfecta, aliud nobis mysterium rursus prædicit, novissima tempora demonstrans ; ita enim loquitur : *Et surget alius rex impudens, et elevabitur adversus omnem Deum, et magnificabitur, et loquetur magnifica, et dirigetur, donec compleatur iracundia, etc. Et hi salvabuntur de manu ejus Edom, et Moab, et principum filiorum Ammon. Et extendet manum suam in*

(70) Alexandrum I intelligit Syriæ regem, de quo liber I Machab., cap. x. Is licet Antiochi Epiphanis filius ab senatu Rom. etiam habitus, incertam tamen originem vel ipse agnovit, cum Theopator dici voluit. Livio est homo ignotus, et incertæ stirpis ; adeoque Hippolytus martyr quemdam Alexandrum scripsit, ut ex codicis margine Philippi filius irrepisset videatur. Alios quoque titulos adhibuit, veluti Evergetis, ac Balæ, qui ad matrem falso relatus est. Nedom quippe in Oriente, sed et apud Græcos pro regio is titulus est habitus, veluti apud Æschy-

λοπολεμῆση τοὺς Ἰουδαίους, ἦν ἵκα Τούδας μετὰ τὴν τελευτὴν Ματθίου ἤρχε τοῦ λαοῦ, καὶ τὰ ἐξῆς, ὡς γέγραπται ἐν τῷ Μακκαβαϊκῷ· τούτων γενομένων, λέγει πάλιν ἡ Γραφή· Καὶ ἐπαναστήσεται ἕτερος βασιλεὺς, καὶ οὗτος κατισχύσει ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ ἐπαναστήσεται βασιλεὺς τοῦ Νότου, καὶ γε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ λήψεται εἰς γυναῖκα.

XXXVI. Γίνεται γάρ τινα Ἀλέξανδρον ἀναστήσεται υἱὸν Φιλίππου (70), οὗτος κατὰ τὸν καιρὸν ἐπαναστήσεται Ἀντιόχῳ (71), καὶ πολεμήσας αὐτὸν ἀναίρει, κρατεῖ δὲ τῆς βασιλείας· τότε ἀποστέλλει πρὸς Πτολεμαῖον τὸν βασιλεῖα Αἰγύπτου, λέγων· Δός μοι τὴν θυγατέρα σου Κλεοπάτραν εἰς γυναῖκα· καὶ δίδωσι τῷ Ἀλεξάνδρῳ εἰς γυναῖκα· πληροῦται ἡ Γραφή ὡς λέγει· Καὶ λήψεται τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς γυναῖκα· λέγει δὲ· Καὶ διαφθερεῖ αὐτὴν, καὶ οὐκ αὐτοῦ ἔσται γυνή. Ἀληθῶς καὶ τοῦτο πεπληρωται· ἦν ἵκα γὰρ αὐτῷ ἔδωκε Πτολεμαῖος τὴν ἰδίαν θυγατέρα, ἐπιστρέφων εἶδε τὴν βασιλείαν Ἀλεξάνδρου θαυμασθῆναι, καὶ ἐνδοξόν· ἤς κατεπίθυμος γενόμενος ὑπόουλως ἐλάλει τῷ Ἀλεξάνδρῳ ὡς λέγει ἡ Γραφή· Καὶ ἐπὶ τραπέζῃ ψευδῆ λαλήσουσιν ἀμφοτέροι βασιλεῖς· καὶ δὴ πορευθεὶς Πτολεμαῖος εἰς Αἴγυπτον, καὶ στρατολογήσας δύναμιν πολλὴν, ἐπῆλθε τῇ πόλει ἦν ἵκα Ἀλέξανδρος ἐπορεύθη εἰς Κιλικίαν.

XXXVII. Ἐπιβαίνων τοίνυν ὁ Πτολεμαῖος τῇ χώρῃ, φρουράν ἔταξε κατὰ πόλεις, κρατήσας τε τῆς Ἰουδαίας, ἦλθε πρὸς τὴν θυγατέρα, καὶ ἐξαπέστειλε γράμματα πρὸς Δημήτριον ἐν ταῖς νήσοις, λέγων· Ἐξελε καὶ ἔλθε ἐνθάδε, καὶ δώσω σοι τὴν θυγατέρα μου Κλεοπάτραν εἰς γυναῖκα, ὅτι Ἀλέξανδρος ἐξήτησεν ἀποκτεῖναι με· ἔρχεται τοίνυν ὁ Δημήτριος, καὶ λαβὼν ὁ Πτολεμαῖος δίδωσιν αὐτῷ τὴν γενομένην Ἀλεξάνδρου· πληροῦται τὸ εἰρημένον· Καὶ διαφθερεῖ αὐτὴν, καὶ οὐκ αὐτοῦ ἔσται. Ἀναίρεται ὁ Ἀλέξανδρος· περιτίθεται τὰ δύο διαδήματα ὁ Πτολεμαῖος, Συρίας καὶ Αἰγύπτου, ἅτινα περιθέμενος τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ τελευτᾷ· πληροῦται τὸ εἰρημένον ἐν τῇ Γραφῇ· Καὶ οὐ δώσουσιν αὐτῷ δόξαν βασιλείας· ἀπέθανε γὰρ, καὶ οὐκ ἔλαβε δόξαν ὑπὸ πάντων ὡς βασιλεὺς.

XXXVIII. Διηγησάμενος οὖν ὁ προφήτης τὰ ἤδη συμβάντα καὶ χρόνους τελεσθέντα, ἕτερον πάλιν ἡμῖν μυστήριον καταγγέλλει, ἐσχάτων καιρῶν ποιούμενος ἔνδειξιν, λέγει γὰρ οὕτως· Καὶ ἀναστήσεται ἕτερος βασιλεὺς ἀναίδης· καὶ ὑψωθήσεται ἐπὶ πάντα θεόν, καὶ μεγαλυνθήσεται, καὶ λαλήσει ὑπέρογκα, καὶ κατεσθυρεῖ, μέχρις ὅς συντελεσθῇ ὄρη, καὶ τὰ ἐξῆς· καὶ οὗτοι διασωθήσονται ἐκ χειρὸς αὐτοῦ Ἐδὼμ, καὶ Μωαβ, καὶ ἀρχὴ υἰῶν

lum, Βαλῆν, ἀρχαῖος Βαλῆν· Ο rex, antique rex (Pers., v. 659). Ibiq. Scholiastes : Βαλῆν ὁ βασιλεὺς λέγεται. Εὐφορίων δὲ φησι Θουρίων εἶναι τὴν διάλεκτον. Balen, rex dicitur : Euphorionem autem e Thuriorum repetit dialecto. Quemadmodum vero Baal et Belus ex eodem est ἡγᾶ sive ἡ, ita is Alexander Balles, aut Beles etiam dicitur. Justinus pariter Balam quemdam, ut S. Hippolytus, ipsum appellat. Nummi cum ejus et Cleopatras uxoris effigie etiamnum existant.

(71) Ἀντιόχῳ, leg. Δημητρίῳ.

Ἀμμών. Καὶ ἐκτερεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἡ γῆ Αἰγύπτου οὐκ ἔσται εἰς σωτηρίαν· καὶ κυριεύσει ἐν τοῖς ἀποκρύφοις τοῦ χρυσοῦ, καὶ τοῦ ἀργυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐπιθυμητοῖς Αἰγύπτου, καὶ Αἰθῶν, καὶ Αἰθιοπῶν ἐν τοῖς ὄχυσμασι αὐτῶν.

XXXIX. Ταῦτα μὲν οὖν οὕτως ὁ προφήτης διηγέται περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, ὃς ἔσται ἀναιδής, πολεμοτρόφος· καὶ τύραννος, ὃς ὑπὲρ πάντας βασιλεῖς, καὶ πάντα θεὸν ἐπαρθεῖς, οἰκοδομήσει τὴν Ἱερουσαλήμ πάλιν, καὶ τὸν ναὸν ἀναστήσει· τούτῳ προσκυνήσουσιν ὡς θεῷ οἱ ἀπειθεῖς, καὶ τούτῳ γόνυ κλινοῦσιν, ὑπονοῦντες αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστόν· οὗτος ἀνελεῖ τοὺς δύο μάρτυρας, καὶ προδρόμους Χριστοῦ κηρύσσοντας τὴν ἐνδοξον αὐτοῦ ἀπ' οὐρανῶν βασιλείαν ὡς λέγει· Καὶ δώσω τοῖς δυοῖν μάρτυρά μου, καὶ προσχεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους· καθὼς καὶ τῷ Δανιὴλ εἶρηκε· Καὶ διαθήσει διαθήκην πολλοῖς, ἑβδομάς μίαν, καὶ ἔσται ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος, ἀρθήσεται μου ἡ θυσία, καὶ ἡ σπονδή, ἵνα δειχθῇ ἡ μία ἑβδομάς εἰς δύο μεριζομένη· τῶν μὲν δύο μάρτύρων τρία ἡμίσει ἔτη κηρυσσόντων, τοῦ δὲ Ἀντιχρίστου, τὸ ἐπιλοιπον τῆς ἑβδομάδος τοὺς ἄγιους πολεμοῦντος, καὶ τὸν κόσμον ἐρημῶντος, ἵνα πληρωθῇ τὸ εἰρημένον· Καὶ δώσουσι βδέλυγμα ἐρημώσεως ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐνεθήκοντα.

XL. Δύο οὖν βδέλυγματα εἶρηκε Δανιὴλ, ἐν μὲν ἀφανισμοῦ, ἐν δὲ ἐρημώσεως· τί τὸ ἀφανισμοῦ, ἀλλ' ἢ ὃ ἔστησεν ἐκεῖ κατὰ τὸν καιρὸν Ἀντιόχου; καὶ τί τὸ τῆς ἐρημώσεως, ἀλλ' ἢ καθόλου ὡς παρέσται ὁ Ἀντιχρίστος; Καὶ οὗτοι σωθήσονται ἐκ χειρὸς αὐτοῦ, Ἐδὼμ, καὶ Μωὰβ, καὶ ἀρχὴ υἰῶν Ἀμμών. Οὗτοι γὰρ εἰσιν οἱ συνερχόμενοι αὐτῷ διὰ τὴν συγγένειαν, καὶ βασιλεία αὐτῶν πρῶτοι ἀναγορεύοντες· οἱ μὲν Ἐδὼμ εἰσὶν υἱοὶ Ἡσαῦ οἱ κατοικοῦντες τὸ ὄρος Σηεῖρ· Μωὰβ δὲ καὶ Ἀμμών, οἱ ἐκ τῶν δύο θυγατέρων αὐτοῦ γεγεννημένοι, ὡς καὶ Ἡσαίας λέγει· Καὶ πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων θάλασσαν ἅμα προνομύσουσι, καὶ οἱ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου, καὶ οἱ ἀπὸ δυσμῶν, καὶ βορρᾶ, δώσουσι δόξαν· οἱ δὲ υἱοὶ Ἀμμών πρῶτοι ὑπακούσονται. Οὗτος ὅπ' αὐτῶν βασιλεὺς ἀναγορευθεὶς, καὶ ὑπὸ πάντων δοξασθεὶς, καὶ βδέλυγμα ἐρημώσεως τῷ κόσμῳ γενηθεὶς κρατήσῃ ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐνεθήκοντα. Μακάριος ὁ ὑπομείνας, καὶ φθάσας εἰς ἡμέρας χιλίας τριακοσίας τριάκοντα πέντε· τοῦ γὰρ βδέλυγματος παραγενομένου, καὶ πολεμοῦντος τοὺς ἄγιους, ὃς ἂν ὑπερβῇ τὰς ἡμέρας αὐτοῦ, καὶ ἐγγίσῃ εἰς ἡμέρας τεσσαράκοντα πέντε, ἑτέρας ἐγγιζούσης πεντηκοστῆς, ἔφθασεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· ἔρχεται μὲν ὁ Ἀντιχρίστος, καὶ εἰς μέρος τῆς πεντηκοστῆς, τὴν δὲ βασιλείαν οἱ ἅγιοι ἅμα Χριστῷ κληρονομεῖν μέλλουσι.

XLl. Τούτων οὕτως εἰρημένον, λέγει ὁ Δανιὴλ· Καὶ ἰδοὺ δύο ἄνδρες εἰστήκασαν, εἰς ἐντεῦθεν τοῦ χειλὸς τοῦ ποταμοῦ, καὶ εἰς ἐντεῦθεν, καὶ ἀπεκρίθησαν τῷ ἄνδρι τῷ ἐστηκότι ἐπὶ τὸ χεῖλος

A terram; et terra Ægypti non erit in salvationem. Et dominabitur in absconditis auri et argenti, et in omnibus pretiosis Ægypti, et Libyæ, et Æthiopyum in propugnaculis eorum.

XXXIX. Hæc igitur propheta ita enarrat de Antichristo, qui erit impudens, belli avidus, et tyrannus, qui super omnes reges omnemque Deum elatus, urbem Jerusalem reparabit, et templum excitabit; hunc adorabunt veluti Deum refractarii, huic genuflectent, existimantes ipsum esse Christum; hic duos testes et Christi præcursores, gloriosum ipsius e cælis regnum prædicantes, de medio tollet; sicut ait: *Et dabo duobus testibus meis, et prophetabunt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis*¹; quemadmodum et Danieli dixit: *Et confirmabit pactum multis hebdomada una, et erit in dimidio hebdomadis, auferetur sacrificium meum et libamen, ut ostendatur una hebdomada in duas divisa.* Nam duo quidem testes tribus cum dimidio annis prædicabunt, in reliquo vero hebdomadæ Antichristus sanctos bello persequetur, mundumque desolabit, ut adimpleatur, quod dictum est: *Et dabunt abominationem desolationis diebus mille ducentis nonaginta.*

XL. Duas igitur abominaciones prædixit Daniel, unam quidem destructionis, alteram vero desolationis. Quænam est illa destructionis, nisi quam ibi ad tempus statuit Antiochus? quæ vero desolationis, nisi quæ erit ubique locorum, quando aderit Antichristus? *Et hi salvabuntur e manu ipsius, Edom, et Moab, et principium filiorum Ammon;* hi enim sunt, qui sese ipsi propter consanguinitatis necessitudinem consociant, primique ipsum regem appellantes. Idumæi quidem sunt filii Esau in monte Seir habitantes; Moabitæ vero et Ammonitæ, qui ex duabus ipsius filiis sunt propagati, sicut etiam Isaias dicit: *Et extendent se in navibus alienigenarum, simul mare deprædabuntur, et qui ab ortu solis, qui ab occidente et aquilone dabunt gloriam, filii vero Ammon primi obedient*². Hic ab ipsis rex salutatus, et ab omnibus glorificatus, et mundo abominatio desolationis effectus, diebus mille ducentis nonaginta dominabitur. *Beatus qui sustinerit usque ad dies mille trecentos triginta quinque;* nam abominacione adveniente, et sanctos vexante, quicumque illius dies superaverit, et accesserit prope ad dies quadraginta quinque, aliis quinquaginta accedentibus, adveniet regnum cælorum. Venit quidem Antichristus etiam in partem quinquagesimæ; regnum vero sancti cum Christo hæreditaturi sunt.

XLl. His ita enarratis, ait Daniel: *Et ecce duo viri steterunt, unus hinc super ripam fluminis, et alius inde, et responderunt viro qui stabat super aquas fluminis, et dixerunt illi: Usquequo finis sermonum*

¹ Apoc. xi, 3. ² Isa. xi, 14.

mirabilium, quos locutus es? Et audiui vtrum, qui induitus erat baddin, qui stabat super aquas fluminis, et elevavit dexteram suam, et sinistram in caelum, et iuravit per viventem in aeternum: quia in tempus, et tempora, et dimidium temporis, cum completa fuerit dispersio, cognoscentur universa haec.

αὐτῶν, ὅτι εἰς καιρὸν, καιροὺς, καὶ ἡμῖσι καιροῦ, ἐν τῷ συντελεσθῆναι διασκορπισμῶν, γινώσκονται ταῦτα πάντα.

XLII. Quinam autem erant duo viri, qui stabant apud ripam fluminis, nisi lex et prophetæ? et quis erat, qui stabat super aquam, nisi hic ipse, de quo ipsi olim prophetaerunt; qui novissimis temporibus in Jordane manifeste testimonium accepturus erat a Patre, et a Joanne populo fidenter erat ostendendus, qui *kasty scribæ circa renes ferebat, et baddin tunica variis coloribus distincta erat induitus.* Hi igitur interrogant eum, scientes quod ipsi datum esset omne imperium et potestas, ut accurate discant ab eo, quando iudicium de mundo esset facturus, et quo tempore, quæ ab ipso elocuta erant, adimplenda forent. Ille vero volens eos omnino certos reddere, elevavit dexteram suam, et sinistram in caelum, et iuravit per viventem in aeternum. Quis, per quem iuravit? Filius videlicet per Patrem, dicens: Vivit Pater in aeternum, nisi in tempus, et tempora, et dimidium temporis, cum completa fuerit dispersio, cognoscentur haec omnia.

XLIII. Quod vero ipse ambas manus extenderit, per hoc passionem demonstravit; quod autem dixerit, *in tempus, et tempora, et dimidium temporis, cum completa fuerit dispersio, tres cum dimidio annos Antichristi significavit.* Tempus enim annum, et tempora duos annos, dimidium vero temporis dimidium anni intelligit. Hi sunt *mille ducenti nonaginta dies*, quos praedixit Daniel, cum adimpleta fuerit passio, et facta fuerit dispersio, praesente Antichristo; in diebus illis cognoscentur universa haec. Et a tempore, quo ablatum fuerit iuge sacrificium, etiam dies mille ducenti nonaginta computandi sunt; abundabit iniquitas, sicut etiam Dominus dicit: *Quoniam abundavit iniquitas, refrigescet charitas multorum*³.

XLIV. Quod enim praevagatione facta excitentur dissidia, nullum dubium est, sed dissidiis exortis refrigescit charitas. Et illud: *Beatus qui perseveraverit, et pervenerit ad dies mille trecentos triginta quinque*, notandum est, sicut dixit Dominus: *Qui autem perseveraverit usque in finem, hic salvus erit.* Quamobrem universalem praevagationem minime expectemus, ne iniquitas abundet, et occupet nos abominatio desolationis, scilicet adversarius. Et dixit ipsi, *usque ad vespervas*, quod est usque ad consummationem; *et mane*: quid est mane? dies resurrectionis. Initium enim est alterius saeculi, quemadmodum initium diei est mane. Dies autem mille quadringenti sunt lumen mundi; cum enim

τοῦ ποταμοῦ, καὶ εἶπαν αὐτῷ Ἔως πότις τὸ πέρας τῶν λόγων τῶν θαυμαστῶν ὧν ἐλάλησας; καὶ ἤκουσα τοῦ ἀνδρὸς τοῦ ἐνδεδυμένου τὸ βαδδίν, ὃς ἦν ἐπάνω τοῦ ὕδατος τοῦ ποταμοῦ, καὶ θῆψε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀριστεράν αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας, ἐν τῷ συντελεσθῆναι διασκορπισμῶν, γινώσκονται ταῦτα πάντα.

XLII. Τίνες οὖν ἦσαν οἱ δύο ἄνδρες οἱ ἐστῶτες παρὰ τὸ χεῖλος τοῦ ποταμοῦ, ἀλλ' ἢ ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται; καὶ τίς ἦν ὁ ἐστὼς ἐπάνω τοῦ ὕδατος, εἰ μὴ αὐτὸς οὗτος περὶ οὗ αὐτοὶ πάλαι προεκήρυξαν; ὃς ἐμελλεν ἐπ' ἐσχάτων ἐπὶ τῷ Ἰορδάνῃ φανερώς ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μαρτυρεῖσθαι, καὶ ὑπὸ Ἰωάννου τῷ λαῷ παῖρησι δεικνυθῆναι· ὁ τὸ κάστρι τοῦ γραμματέως περὶ τὴν ὄσφιν φέρων, καὶ τὸ βαδδίν τὸν ποικίλον χιτῶνα ἐνδεδυμένος. Οὗτοι οὖν πυνθάνονται αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι αὐτῷ ἐδόθη πᾶσα ἀρχὴ καὶ ἐξουσία· ἵνα μάθωσι παρ' αὐτοῦ ἀκριβῶς πότε μελλεῖ ἐπάγειν τῷ κόσμῳ τὴν χριστίν, καὶ πότε τὰ ὑπ' αὐτοῦ λελαλημένα πληρωθῆσεται· ὁ δὲ κατὰ πάντα τρόπον πείθειν τούτους βουλόμενος ἐπήρε τὴν δεξιάν αὐτοῦ, καὶ τὴν ἀριστεράν εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ὤμοσε κατὰ τοῦ ζῶντος εἰς τὸν αἰῶνα· τίς κατὰ τίνος ὤμοσεν; Ὡς δηλονότι κατὰ τοῦ Πατρὸς, λέγων· Ὅτι ζῆ ὁ Πατὴρ εἰς τὸν αἰῶνα, εἰ μὴ εἰς καιρὸν, καὶ καιροὺς, καὶ ἡμῖσι καιροῦ, ἐν τῷ συντελεσθῆναι διασκορπισμῶν γινώσκονται ταῦτα πάντα.

XLIII. Τὸ οὖν ἐκτείνειν αὐτὸν τὰς δύο χεῖρας, δι' αὐτοῦ τὸ πάθος ἔδειξε· τὸ δὲ εἰπεῖν εἰς καιρὸν, καὶ καιροὺς, καὶ ἡμῖσι καιροῦ ἐν τῷ συντελεσθῆναι διασκορπισμῶν, τὰ τρία ἡμῖσι ἔτη τοῦ Ἐντιχρίστου ἐσήμανε· καιρὸν γὰρ λέγει ἐνιαυτὸν, καὶ καιροὺς δὲ δύο ἔτη, ἡμῖσι δὲ καιροῦ ἡμῖσι ἐνιαυτοῦ· αὐτὰ εἰσιν αἱ χιλίαι διακόσμοι ἐνετηκότα ἡμέραι, ἃς προεῖπε Δανιὴλ ἐν τῷ συντελεσθῆναι τὸ πάθος, καὶ γενέσθαι διασκορπισμῶν παρόντος τοῦ Ἀντιχρίστου· ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις γινώσκονται ταῦτα πάντα· καὶ ἀπὸ καιροῦ παραλλάξεως τοῦ ἐνδελεχισμού, καὶ τὸ ἡμέραι χιλίαι διακόσμοι ἐνετηκότα ψηφίζόμενόν ἐστι· πληθυνθῆσεται ἡ ἀνομία, καθὼς καὶ ὁ Δεσπότης λέγει· Διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

XLIV. Ὅτι γὰρ τῆς παραλλάξεως γενομένης τὰ σχίσματα γέγονεν, οὐκ ἀμφίβολον· τῶν σχισμάτων δὲ γενομένων πέφυκται ἡ ἀγάπη· καὶ τὸ· Μακάριος ὁ ὑπομεινας, καὶ θθάσας ἡμέρας χιλίας τριακοσίας τριακότα πέντε, ἐστὶ χρῆστον, ὡς εἶπεν ὁ Δεσπότης· Ὁ δὲ ὑπομεινας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται. Καθ' ὅλου τοίνυν τὴν παράλλαξιν μὴ παραδεξώμεθα, ἵνα μὴ ἡ ἀνομία πληθυνθῆ, καὶ καταλάβῃ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τουτέστιν ὁ ἀντικείμενος· καὶ εἶπεν αὐτῷ ἕως ἐσπέρας, τουτέστι μέχρι τῆς συντελείας· καὶ πρωτ' ὅπερ ἐστὶ πρωτ'; ἡ ἡμέρα τῆς ἀναστάσεως· ἀρχὴ γὰρ ἐστὶν ἐτέρου αἰῶνος, ὡς ἀρχὴ ἡμέρας, ἢ πρωινή· τὸ δὲ ἡμέραι χιλίαι τετρακόσμοι, ἐστὶ φῶς κόσμου· τοῦ γὰρ φωτὸς φανέντος ἐν τῷ κόσμῳ, τοῦ

³ Matth. xxiv, 12.

ειπόντος· Ἐγὼ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου, καθαρισθήσεται τὸ ἅγιον, ὡς εἴρηκεν, ὁ ἀντικείμενος· οὐδαμῶς γὰρ καθαρίζεται τὸ ἅγιον, μὴ ἐκείνου καταργηθέντος.

* Phrasis corrupta videtur.

A apparuerit lux in mundo, (dicente illo : *Ego sum lux mundi*) mundabitur sanctuarium, sicuti dixit, ab adversario ; nequaquam enim mundatur sanctuarium, nisi illo everso.

SCHOLIA IN DANIELEM.

(ΜΑΙ, *Scriptorum veterum Collectio nova*, t. I, p. III, p. 29-56, *passim*.)

ΚΕΦ. Α'.

α'. Ἐν ἔτει τρίτῳ βασιλείας Ἰωακείμ. Ἰππολύτου (71). Ταῦτα μὲν οὖν ἡ Γραφή διηγεῖται, ἵνα τὴν γεγενημένην δευτέραν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ σημάνη, ἠνίκα μετῴκησθη ὁ τε Ἰωακείμ καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τρεῖς παῖδες ἅμα τῷ Δανιὴλ ἐλλημμένοι.

β'. Καὶ ἔδωκε Κύριος, κ. τ. λ. Ἴνα μὴ τις ἐκ προσιμίων ἐντυγχάνων τῇ βίβλῳ, ἰσχυρῶς τῶν λαβόντων ἐπιτρέψῃ τὴν λῆψιν καὶ ἀτονίᾳ τοῦ προῖσταμένου, τὸ ἔδωκε τίθησι· καλῶς δὲ καὶ ἀπὸ μέρους· σωφρονιστήριον γὰρ ἦν ἡ ἀπαγωγὴ, οὐκ ἀπόπτωσις παντὸς τοῦ ἔθνους, ἵνα μὴ μετᾴθεσις τῆς αἰτίας γένηται.

γ'. Καὶ ἔθετο Δανιὴλ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. Ἰππολύτου. Ὁ μακαρίων τὴν διαθήκην τῶν πατέρων φυλαξάντων, καὶ τὸν διὰ Μωϋσέως δοθέντα νόμον μὴ παραδάντων, ἀλλὰ τὸν δι' αὐτοῦ κυρυττόμενον Θεὸν φοβηθέντες (sic)· οὗτοι αἰχμάλωτοι ἐν γῆ ἄλλοτρίᾳ ὑπάρχοντες, οὐ βρώμασι ποικίλοις ἠπατήθησαν, οὐδὲ οἴνου ἠδοναῖς ἐδουλώθησαν, οὐδὲ δόξῃ βασιλικῇ ἐδεδασθήσαν ἀρπαγέντες· ἐτήρησαν δὲ τὸ ἐαυτῶν ἄγνον καὶ καθαρὸν στόμα, ὅπως καθαρὸς λόγος ἐκ στομάτων καθαρῶν προέλθῃ, καὶ ἀνυμνῇ δι' αὐτῶν τὸν ἐπουράνιον Πατέρα.

ιβ'. Πείρασον δὲ τοὺς παῖδας σου. Ἰππολύτου. Διδάσκουσιν οὗτοι μὴ βρώματα ἐπιγεία εἶη τὰ παρέχοντα ἀνθρώποις κάλλος καὶ ἰσχύον, ἀλλὰ χάρις Θεοῦ διὰ Λόγου δωρουμένη. Καὶ μετ' ὀλίγα· Εἶδες πίστιν παῖδων ἀπαράβατον καὶ φόβον Θεοῦ ἀμετάθετον· δέκα ἡμερῶν χρόνου διάστημα ἠτήσαντο, ἵνα ἐν τούτῳ ἐπιδειξῶσι μὴ δύνασθαι ἐτέρως ἄνθρωπον παρὰ Θεοῦ κτήσασθαι χάριν, εἰ μὴ τῷ διὰ τοῦ Κυρίου κηρυσσομένῳ λόγῳ πιστεύσωσιν.

ιθ'. Καὶ οὐχ εὐρέθησαν ἐκ πάντων αὐτῶν ὁμοιοὶ Δανιὴλ. Ἰππολύτου. Τούτους μὲν ἐν πάσῃ σοφίᾳ ὁ Λόγος προῆγε, μάρτυρας πιστοὺς ἐν Βαβυλῶνι δεικνυμένους· ἵνα δι' αὐτῶν τῶν Βαβυλωνίων τὰ σεβάσματα καταϊγυρθῇ, καὶ Ναβουχοδονόσορ ὑπὸ

(71) S. Hippolyti in Daniele scholia non omnia a me eduntur, quæ in Vaticano codice occurrunt, sed ea delecta tantummodo quæ nondum vulgata fuerunt. Quippe ante me partem edidit insignem Combesius, nempe ad Susannæ historiam. Particula item quædam recitata fuerat ab Anastasio Sinaita quæst. XLVIII; alia rursus a Syncello ed. Par., p. 218. Quin adeo frustum quoddam profertur etiam a Corderio Caten. in Ps. tom III, pag. 951; quæ omnia fragmenta colligit in sua Hippolyti editione Fabricius. Præter quam quod nonnulla etiam,

B

V. 1. — Anno tertio regni Joacim. Hippolyti. Hæc enim Scriptura narrat, ut secundam captivitatem populi indicaret, cum in terram alienam transiret Joacim et cum eo tres pueri, simulque Daniel, ab hostibus capti.

V. 2. — Et tradidit Dominus, etc. Ut nemo ex exordio quod legit in libro, vi oppugnantium, et fracto animo propugnantium expugnationem tribuat, hæc verba et tradidit subjuncta Scriptura : bene autem et ex parte : correctionis enim causa decreta fuit transmigratio, non autem ruina totius gentis, ut non causæ mutatio fieret.

V. 8. — Proponit autem Daniel in corde suo. Hippolyti. O beati qui testamentum patrum custodierunt, legem a Moyse datam non transgressi, sed ab eo annuntiatum Deum timentes : hi captivi in terra aliena non cibis variis seducti fuerunt, neque vini voluptatibus servierunt, neque etiam gloria regia allecti, in laqueo inciderunt : servaverunt autem os suum castum et purum, ut purus sermo ex ore puro exeat, et celebret per hoc cœlestem Patrem.

V. 12. — Tenta nos, obsecro, servos tuos. Hippolyti. Docent quod non cibi terrestres dant hominibus pulchritudinem ac robur, sed gratia Dei, per Verbum nobis concessa. Et paulo post : Vidisti fidem puerorum invictam, et timorem Dei immutabilem. Temporis moram decem dierum petierunt, ut in hoc monstrarent non posse aliter hominem a Deo obtinere gratiam, nisi verbo per Dominum annuntiato credat.

V. 19. — Non sunt inventi tales de universis, ut Daniel. Hippolyti. Hosce quidem in omni sapientia Verbum deduxit, testes fideles in Babylone expositos, ut per eos Babyloniorum idola induantur confusione ; ut Nabuchodonosor a tribus pueris vincatur, et

quæ in Hippolyti opere *De Antichristo et fine mundi* scribuntur, cum ejus commentariis in Daniele congruunt. Alia olim fragmenta divulgaverat Broughtonus. Locum præterea quemdam ex Hippolyto in Dan. recitat Eustratius apud Allat. in opere *De purgat.* p. 492. Denique ætate nostra vir cl. de Magistris partem novam scholiorum Hippolyti o Chisian famigerato codice cum LXXvirorum Danielis interpretatione excitavit. Novissimus ego tanti doctoris et martyris scriptorum particulas vindicare in lucem gaudeo. ΜΑΙ.

per illorum fidem ignis in fornace arceatur, et corruptorum seniorum victa libido arguatur.

CAP. II.

V. 3. — *V. di somnium*. Hippolyti. Somnium quidem a rege visum, non erat terrestre, ut per mundi sapientes interpretaretur; sed erat cœleste, juxta Dei voluntatem et providentiam congruo tempore impletum. — Itaque hoc celatum est terrestria cogitantibus hominibus, ut quærentibus cœlestia, cœlestia mysteria revelarentur. In Ægypto enim Pharaonis et Josephi tempore similia facta sunt.

V. 5. — *Sermo recessit a me*. Hippolyti. Visio celata fuit regi, ut a Deo electus Daniel propheta eam explicaret; quæ enim aliis celata, ab alio revelantur, necessario prophetam eum manifestant qui revelat.

V. 10. — *Respondentes ergo Chaldæi coram rege, dixerunt: Non est homo super terram*, etc. Hippolyti. Quia enim impossibile dixerunt ab homine hoc narrari, quod rex sciscitabatur, monstravit illis Deus, quod res apud homines impossibilis, possibilis est apud Deum.

V. 14. — *Ab Arioch archimagiro* (Vulgata, *principe militiæ*). Hippolyti. Ut enim coquus omnia animalia occidit et coquit, sic iste archimagirus eodem modo: et principes mundi occidunt homines, sicut irrationabilia animalia coquinantes eos.

V. 23. — *Quia sapientiam et fortitudinem dedisti mihi*. Hippolyti. Oportet ergo nos meminisse Dei misericordiæ, quomodo bonis et timentibus eum protinus sese revelat et monstrat, implens orationes et petitiones eorum, sicut propheta dicit: *Quis sapiens, et intelliget ista? intelligens, et sciet hæc?* (Ose. xiv, 10.)

V. 27. — *Sapientes, magi, aruspices nequeunt*, etc... Hippolyti. Docet regem non apud homines terrestres cœlestia mysteria investigari, quæ congruis temporibus a Deo perficiuntur.

V. 29. — *Tu, rex, cogitare cœpisti*. Hippolyti. Rex ille, dominus terræ Ægypti, Judææ regionis dominator, et populi ejus captivator, cogitabat, dum esset in lecto suo quid venturum erat post hæc: qui autem omnia abscondita cognoscit, et cogitationes cordium scrutatur, manifestavit ei per imaginem quæ futura sunt: abscondit autem ei visionem, ne a sapientibus Babylonis Dei consilia explicari possent, sed ut a beato Daniele, velut propheta Dei, quæ omnibus abscondita erant, manifestentur.

V. 31. — *Ecce... statua una grandis*. Hippolyti. Quomodo non recordemur quæ antiquitus Babylone Daniel prophetavit, et nunc in orbe perfecta? Imago enim in isto tempore monstrata regi Nabuchodonosor, typus erat totius mundi. In temporibus illis regnabant super omnes Babylonii, qui caput aureum

Α τριῶν παιδῶν ἠττηθῆ, καὶ διὰ τούτων πλοτεως τὸ ἐν καμίνῳ πῦρ φυγαδευθῆ, καὶ τῶν ἀνόμων πρεσβυτέρων ματαίως ἡ ἐπιθυμία ἐλεγχθῆ.

ΚΕΦ Β'.

γ'. *Ἐνυκνιάσθη*. Ἰππολύτου. Τὸ μὲν οὖν ἐνύπνιον τὸ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐωραμένον, οὐκ ἦν ἐπιγειον, ἵνα ὑπὸ τῶν τοῦ κόσμου σοφῶν ἐρμηνευθῆ· ἀλλ' ἦν ἐπουράνιον, κατὰ Θεοῦ βουλήν καὶ πρόνοιαν ἰδίους καιροῖς πληρούμενον· καὶ διὰ τοῦτο ἀπεκρύβη μὲν ἀπὸ τῶν τὰ ἐπίγεια φρονούντων ἀνθρώπων, ἵνα τοῖς τὰ ἐπουράνια ζητοῦσι, τὰ ἐπουράνια μυστήρια ἀποκαλυφθῆ· καὶ γὰρ ἐν Αἰγύπτῳ ἐπὶ τοῦ Φαραῶ καὶ τοῦ Ἰωσηφ τὰ ὁμοία γεγένηται.

ε'. *Ὁ λόγος ἀπ' ἐμοῦ ἀπέστη*. Ἰππολύτου. Διὰ τοῦτο ἀπεκρύβη τὸ ὄραμα ἀπὸ τοῦ βασιλέως, ἵνα ὁ ὑπὸ Θεοῦ ἐκλεγείς Δανιὴλ προφήτης ὢν ἀποδειχθῆ· ὅσα γὰρ ἀπὸ μὲν ἐτέρων ἀποκέρυπται, ὑπὸ ἐτέρου δὲ φανεροῦται, ἐξ ἀνάγκης προφήτης ἀποδεικνύεται ὁ λέγων.

ι'. *Καὶ λέγουσιν, Οὐκ ἔστιν ἄνθρωπος*. Ἰππολύτου. Ἐπεὶ οὖν ἀδύνατον ἔφασαν ὑπὸ ἀνθρώπου τοῦτο λεχθῆναι τὸ ὄραμα τοῦ βασιλέως ζητούμενον, ἐπέδειξεν αὐτοῖς ὁ Θεός, ὅτι τὰ παρὰ ἀνθρώπου ἀδύνατα, ταῦτα δυνατὰ εἶναι παρὰ Θεοῦ.

ιδ'. *Ἀριῶν τῷ ἀρχιμαγείρῳ*. Ἰππολύτου. Ὅσπερ γὰρ ὁ μάγειρος πάντα τὰ ζῶα ἀναιρεῖ καὶ μαγειρεῖ, οὕτω κακῆτος τῷ αὐτῷ τρόπῳ· καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ κόσμου ἀναιροῦσι τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ἕλεγε ζῶα μαγειρεύοντες αὐτοῦς.

κ'. *Ὅτι σοφίαν καὶ δύναμιν ἔδωκός μοι*. Ἰππολύτου. Δεῖ οὖν νοεῖν ἡμᾶς τὴν τοῦ Θεοῦ εὐσπλαγγίαν, πῶς τοῖς ἀξίοις καὶ φοβουμένοις αὐτὸν ταχέως ἀποκαλύπτει καὶ φανεροῖ, ἀποπληρῶν τὰς τε δεήσεις καὶ τὰ αἰτήματα αὐτῶν, ὡς ὁ προφήτης λέγει· *Τίς σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα; καὶ ἄνθρωπος συνετός, καὶ γνώσεται ταῦτα;*

κζ'. *Οὐκ ἔστι σοφῶν μάγων*. Ἰππολύτου. Διδάσκει τὸν βασιλέα μὴ παρὰ ἀνθρώπων ἐπιγείων τὰ ἐπουράνια μυστήρια ἐπιζητεῖν, ἀπερ ἔμελλε ἰδίους καιροῖς ὑπὸ Θεοῦ ἐπιτελεῖσθαι.

κθ'. *Σὺ βασιλεῦ· οἱ λογισμοὶ σου*. Ἰππολύτου. Τοῦ γὰρ βασιλέως κρατήσαντος μὲν τῆς γῆς Αἰγύπτου, τὴν δὲ Ἰουδαίαν χώραν παραλαβόντος, καὶ τὸν λαὸν μετοικήσαντος, διελογίζετο ἐπὶ τῆς κοίτης ὢν, τί ἄρα ἔσται μετὰ ταῦτα· ὁ δὲ τὰ κρυπτὰ πάντων ἐπιστάμενος καὶ τοὺς διαλογισμοὺς τῶν καρδιῶν ἐρευνῶν, ἀπεκάλυψε αὐτῷ διὰ τῆς εἰκόνος τὰ ἐσόμενα· ἐπέκρυψε δὲ παρ' αὐτοῦ τὸ ὄραμα, ἵνα μὴ ὑπὸ τῶν σοφῶν Βαβυλῶνος τὰ τοῦ Θεοῦ βουλεύματα ἐρμηνευθῆναι δυνηθῆ, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ μακαρίου Δανιὴλ, ἕτε προφήτης τοῦ Θεοῦ, τὰ πᾶσιν ἀποκεκρυμμένα φανερωθῆ.

λα'. *Ἴδὸν εἰκὼν μία μεγάλη*. Ἰππολύτου. Πῶς οὖν οὐ μὴ νοήσωμεν τὰ πάλα Βαβυλῶνι ὑπὸ Δανιὴλ προφητευμένα, καὶ νῦν ἔτι ἐν κόσμῳ πληρούμενα; ἡ γὰρ εἰκὼν ἡ κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν δειχθεῖσα τῷ Ναβουχοδονόσορ, τύπον περιεῖχε τοῦ παντὸς κόσμου· ἐν οἷς καιροῖς ἐβασίλευον τότε πάντων οἱ Βαβυλώνιοι,

ὡς κεραλή χρυσῆ τῆς εἰκόνης ὑπάρχοντες· ἐπεὶ μετ' αὐτοὺς ἐκράτησαν Πέρσαι ἐπὶ ἔτη σμε', ὡς δεικνύ-
 ναι τούτους τὸν ἀργυρὸν· ἐκράτησαν δὲ καὶ Ἕλληνας
 ἀρξάμενοι ἀπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνης ἐπὶ ἔτη
 τριακσίαι· ὡς εἶναι τούτους τὸν χαλκόν· μετὰ τού-
 τους Ῥωμαῖοι, κνήμαι σιδηραὶ τῆς εἰκόνης ὑπάρχον-
 τες, ἰσχυροὶ ὄντες, ὡς σιδηρὸς· ἔπειτα δάκτυλοι πο-
 δῶν ἵστρακον καὶ σιδηρὸς, ἵνα δειχθῶσιν αἱ δημο-
 κρατίαι αἱ μέλλουσαι γίνεσθαι διαιρούμεναι εἰς τοὺς
 ἑκατὺλους τῆς εἰκόνης, ἐν οἷς ἔσται σιδηρὸς ἀναμε-
 μιγμένος τῷ ἵστράκῳ.

λα'. Ἐθεώρεις, κ. τ. λ. Ἀπολλιναρίου. Ἐβλεπεν, καὶ
 ὡσαύτως ἀνδριάς εἰς· ἦν γὰρ τούτῳ ὡς πρὸς τὸν ὄρῳντα
 οὐκ ὑποκειμένον τι, ἀλλ' ὁμοίως φαινομένη· εἰ δὲ (sic)
 καὶ πολλῶν ἔχει ἔνωσιν ἐν ἑαυτῷ ὥστε οὐκ ὄντως
 εἰς, πολλὸς δ' ἀνδριάς ἔκαστος· τῶν γὰρ πασῶν βασι-
 λεῶν ἔχεν ἀνακεφαλαίωσιν· καὶ εὐεδία αὐτοῦ πε-
 ριστὴ διὰ τὴν δόξαν τῶν βασιλέων· καὶ ἡ μορφή αὐ-
 τοῦ φοβερὰ διὰ τὴν ἐξουσίαν. Εὐσεβίος δ' Παμφίλου
 καὶ Ἰππόλυτος δ' ἀγώτατος ἐπίσκοπος Ῥώμης ἀπει-
 κάουσι τὴν προκειμένην τοῦ Ναβουχοδονόσορ δρα-
 σιν τῆ τοῦ προφήτου Δανιὴλ ὀπτασία· ἐπειδὴ δια-
 φέρως τὴν προκειμένην θεωρίαν ἐξέλαβον οἱ ταύτην
 ἐρμηνεύσαντες, ἀναγκαῖον ἐλογισάμην Εὐσεβίου τοῦ
 Καισαρείας τοῦ ἐπίκλην Παμφίλου παραθέσθαι φω-
 νὰς εἰρημένας ἐν πεντεκαιδεκάτῳ τόμῳ τῆς εὐαγγελ-
 ικῆς Ἀποδείξεως (72), οὗτος γὰρ πᾶσαν ἐκθέμενος
 τὴν δρασιν οὕτως φησί· — Ἦγούμαι ταῦτα μὴδὲν δια-
 φέρειν τῆς τοῦ προφήτου θεωρίας· ὡς γὰρ ὁ προφή-
 τῆς θάλασσαν ἑώρα μεγάλην, οὕτως ὁ βασιλεὺς εἰκόνα
 πολλήν· καὶ πάλιν ὡς ὁ προφήτης ἑώρα θηρία, ἅπερ
 ἐρμηνεύουν μετέβαλεν εἰς ὄ βασιλείας, οὕτως ὁ βασι-
 λεὺς τὰς διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ καὶ
 σιδήρου, τέσσαρας βασιλείας ἠντί-
 τετο· καὶ αὐθις ὡς ὁ προφήτης τῶν τοῦ ὑστάτου
 θηρίου κεράτων δέκα διαίρειν ἑώρα, καὶ τρία κέ-
 ρατα ὑφ' ἐνὸς συντριβόμενα, καὶ ὁ βασιλεὺς ὡσαύτως
 ἐπὶ τῶν τελευταίων τῆς εἰκόνης μέρος τι σιδηροῦν
 καὶ μέρος ἵστρακίον ἐθεώρει· καὶ ἐπὶ τούτοις ὡς ὁ
 προφήτης μετὰ τὴν τῶν τεσσάρων βασιλειῶν δρασιν
 ἑώρα Ἰὺν ἀνθρώπου τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν καὶ
 ἐξουσίαν καὶ βασιλείαν παρεληφότα, οὕτως καὶ ὁ
 βασιλεὺς λίθον συντριβόντα τὴν εἰκόνα πᾶσαν καὶ
 γινόμενον εἰς ὄρος μέγα καὶ πληροῦν θάλασσαν ἐδό-
 κει ὄραν καὶ εἰκότως· ἔπρεπε γὰρ τῷ μὲν ἡπατη-
 μένῳ περὶ τὴν τοῦ βίου φαντασίαν βασιλεῖ, καὶ τὴν
 τῶν αἰσθητῶν οἷα χρωμάτων ὠραιότητα ἐπιγραφῆς
 ἀνακειμένης θαυμάζοντι, εἰκόνι μεγάλην τὸν πάντων
 ἀνθρώπων ἀπεικάζειν βίον· τὸν δὲ προφήτην (sic) τὸν
 πολλὴν καὶ μέγαν σάλον τοῦ βίου μεγάλην θαλάσσην
 παραβάλλειν· καὶ τῷ μὲν βασιλεῖ τὰς παρὰ ἀνθρώ-
 πους πολυτελεῖς γενομένας ἕλας χρυσοῦ καὶ ἀργύρου,
 χαλκοῦ τε καὶ σιδήρου θαυμάζοντι, τὰς κατὰ χρό-
 νους ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπικρατεῖς βασιλείας

(72) Est in deperditis hic Eusebii liber. E viginti enim, decem tantummodo priores exstant. Quo fit pretiosius hoc decimi quinti fragmentum; ad quod siue dubio respexit Theodoretus in sua non dissimili Danielici huius loci interpretatione. Neque fere abludivit Hieronymus, quem alioqui non infrequen-

A statuae erant : deinde post illos dominati sunt Per-
 sæ annis ducentis quadraginta quinque ; indicat eos
 argentum : potestatem vero habuerunt Græci ab
 Alexandro Macedone annis trecentis ; ipsi æs erant.
 Post hos Romani, crura ferrea statuae, robusti viri
 ut ferrum : deinde digiti pedum, testa et ferrum :
 ut monstrarentur democratiae futuræ, divisæ in de-
 cem digitos statuae, in quibus erit ferrum mistum
 testæ.

V. 31. Videbas, etc. Apollinarii. (Non vero Hip-
 polyti. Hic de illo mentio tantum fit.) Aspiciebat,
 et ecce quasi statua una : erat enim coram illo,
 non ut cuivis spectatori aliquid expositum, sed erat
 apprensus imago : et multorum habet unitatem in
 seipsa, ita ut non realiter una, sed multiplex statua
 ista. Omnium enim regnorum summam habebat :
 pulchritudo ejus decora nimis propter gloriam re-
 gum ; et aspectus ejus terribilis, propter potentiam.
 Eusebius Pamphili, et Hippolytus sanctissimus epi-
 scopus Romæ comparaverunt Nabuchodonosor som-
 nium prophetæ Danielis visioni. Quoniam diverso
 hanc visionem interpretaverunt in Commentariis
 suis, necessarium judicavi Eusebii Casareæ, cogno-
 mine Pamphili transcribere verba quæ sunt in de-
 cimo quinto libro *Evangelicæ demonstrationis*. Hic
 enim totam explicans visionem sic loquitur :

« Existimo hæc (scil. visionem Nabuchodonosor)
 non differre a visione prophetæ (Daniel). Ut enim
 propheta mare vidit magnum, sic rex statuam mul-
 tiplicem : et iterum sicut propheta vidit quatuor
 bestias, quas Interpretans transformavit in quatuor
 regna ; sic rex per aurum, et argentum, et æs, et fer-
 rum, quatuor regna allegorice significat. Et rur-
 sum ut propheta ultimæ bestię decem cornuum di-
 visionem vidit, et tria cornua ab uno contrita ;
 ita rex eodem modo in membris inferioribus sta-
 tuæ partem ferream, et partem testaceam vidit. Et
 postea ut propheta post quatuor regnorum visio-
 nem, vidit Filium hominis super omnia imperium et
 potestatem et regnum possidentem ; sic et regi lapi-
 dem comminuentem statuam totam factamque mon-
 tem magnum, implentem mare videre visum est.
 Et jure quidem : decebat enim regem male sentien-
 tem de vitæ spectaculo, et sensibilibus, exempli gra-
 tia, colorum pulchritudinis in pictura, sub oculis
 spectatoris exposita, admiratorem, statuae magnæ
 omnium hominum assimilare vitam ; prophetam
 vero decebat multos magnosque tumultus vitæ mari
 magno æquiparare. Rex quidem, magni pretii apud
 hominem metalla aurum, argentum, æs, ferrum
 admirans, regna variorum temporum in vita ho-
 minum potentissima his debebat assimilare metal-

tem Eusebii asseclam esse scimus. Denique ne
 Chrysostomus quidem Eusebii hunc locum nesci-
 visse videtur : Cæterum ex Eusebii scholiis in hac
 catena occurrentibus, ea fere omitienda curavi,
 quæ in editis jam exstant. MAI.

lis; propheta vero in formis bestiarum hæc ipsa regna haud aliter ac narrationis exordium depingere tenebatur. Et rursus regi, ut videtur, de seipso magna cogitanti, et jactahundo de majorum suorum imperio, rerum humanarum mutatio apparet, et terrestrium regnorum finis, ut suam superbiam deponat et nihil humani durabile credat, sed tantum, quod est omnium finis, regnum Dei. — Erit enim post imperium Assyriorum quod primum est, auroque significatum, Persarum imperium, quod secundum est, et argento monstratum, cui in tertio loco Macedonum imperium, ære indicatum succedet. — Post hoc quarta mutatione, imperium accipient Romani, omnium, qui ante eos fuerunt potentiores; quamobrem ferro intelliguntur. Dictum est enim de isto imperio: *Et regnum quartum erit velut ferrum: quomodo ferrum comminuit et domat omnia, sic comminuet et conteret omnia hæc* (Dan. 11, 40). Et post hæc omnia imperia, regnum Dei per lapidem qui totam statuam confringit, representatur. Et propheta illarum rerum, eodem modo, in fine omnium, Dei regnum non prius videt quam istas quatuor dynastias descriperit, juxta ordinem, per quatuor bestias; quatuor autem horum imperiorum tantum et non aliorum, puto visiones et regi et prophetæ manifestatas fuisse, quia his quatuor imperiis natio Judæorum, a prophetæ temporibus, erat servitura.

V. 33. — *Pedum quædam, etc.* Hippolyti. — In visione prophetæ decem cornua significant quod futurum est.

V. 54. — *Videbas ita donec abscissus est lapis.* Hippolyti. Videbas quasi lapidem abscissum sine manibus, et percutientem statuam super pedes ejus; inseparabiliter enim discretum est a divino regno regnum humanum, quamobrem dicitur *quasi abscissum*: ictus vero in inferioribus sicut partibus, et in illis omne regnum conterit quod est super terram.

V. 45. — *Et verum est somnium.* Hippolyti. Ut ergo nemo dubitet an ejus dicta vera sint, an non, confirmat ea propheta dicens: *Et verum est somnium et fidelis interpretatio ejus* (Dan. 11, 45): non erravi in interpretatione visionis.

V. 46. *Tunc rex Nabuchodonosor cecidit in faciem suam.* Hippolyti. — Hæc audiens Nabuchodonosor, cum somnii meminisset, agnovit quæ dicta fuerant a Daniele, veritatem esse. — Quantum potest gratia Dei, charissimi, ut hunc, qui paulo ante periturus erat, cum cæteris sapientibus Babylonis hunc, inquam, rex non ut hominem, sed ut Deum adoret! *Manaa* (hoc est in Chald. *hostias*) et incensum præcepit ut sacrificarent ei (11, 46). Et olim Moysi simile annuntiaverat Dominus dicens: *Ecce constitui te deum Pharaonis* (Exod. vii, 1), ut per signa ab eo facta in terra Ægypti, Moyses non homo putaretur, sed ut deus ab Ægyptiis adoraretur.

κος νομισθῆ, ἀλλ' ὡς θεός ὑπὸ τῶν Αἰγυπτίων

Α ταύταις ἀφομοιοῦν ταῖς ὕλαις· τῷ δὲ προφήτῃ ἐν μορφαῖς θηρίων τὰς αὐτὰς βασιλείας καταλλήλως τῷ τῆς ἀρχῆς τρόπῳ διαγράφεσθαι· καὶ πάλιν τῷ μὲν βασιλεῖ, μέγα ὡς εἰκὸς ἐφ' ἑαυτῷ φρονοῦντι καὶ ἀλαζονευομένῳ ἐπὶ τῇ τῶν προγόνων βασιλείᾳ, ἢ τῶν πραγμάτων μεταβολῇ δίκινυται, καὶ τῶν ἐπὶ γῆς βασιλειῶν τὸ τέλος, εἰς καθαίρεσιν τοῦ ἐν αὐτῷ τύφου, καὶ εἰς τὸ μηδὲν ἡγεῖσθαι βέβαιον τὸ ἐν ἀνθρώποις, ἢ μόνον τὸ ἐπὶ πάντων τέλος τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας· ἔσεσθαι γὰρ μετὰ τὴν πρώτην Ἀσσυρίων ἀρχὴν, ἣν ὁ χρυσὸς ἠνίκατο, δευτέραν τὴν τῶν Περσῶν, τὴν διὰ τοῦ ἀργύρου δεδηλωμένην· ἔπειτα τρίτην τὴν Μακεδόνων, ἣν ὁ χαλκὸς ἐσήμανε· μεθ' ἣν τετάρτην διαδέξασθαι τῶν Ῥωμαίων, κραταιωτέραν οὐσαν τῶν πρὸ αὐτῆς· διὰ καὶ σιδήρῳ παρεβάλλετο·

Β εἶρητο γοῦν καὶ περὶ αὐτῆς, καὶ βασιλεία τετάρτη ἔσται ἰσχυρὰ ὡς σιδηρός· ἐν τρόπῳ ὁ σιδηρός λεπτύνει καὶ δαμάζει πάντα, οὕτως πάντα λεπτύνει καὶ δαμάσει καὶ μετὰ τὰς εἰρημένας ἀπάσας τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν διὰ τοῦ συντριβόντος τὴν πᾶσαν εἰκόνα λίθου παρισταμένην· καὶ ὁ προφήτης τούτων ἀκολουθῶν τὴν ἐπὶ τέλει τοῦ τῶν ὄλων Θεοῦ βασιλείαν οὐ πρότερον θεωρεῖ, ἢ τὰς εἰρημένας τέσσαρας δυναστείας εἰαγράψαι τὸν λόγον διὰ τῶν τεσσάρων θηρίων· τούτων δὲ τῶν τεσσάρων βασιλειῶν μόνων καὶ οὐδὲ ἑτέρων ἡγοῦμαι τὰς ὁράσεις καὶ τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ προφήτῃ δεδείχθαι, διὰ τὸ ταύταις καταβουλωθῆναι τὸ Ἰουδαίων ἔθνος ἀπὸ τῶν τοῦ προφήτου χρόνων.

γ'. Οἱ πόδες· Ἰππολύτου. Τὰ ἐν τῇ ὁράσει τοῦ προφήτου ἑ κέρατα τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι.

δ'. Ἐθεώρεις ἕως οὗ ἐτμήθη λίθος. Ἰππολύτου. Ἐθεώρεις ὡσανεὶ τμηθέντα λίθον οὐ διὰ χειρῶν, καὶ πλήξαντα τὸν ἀνδριάντα ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἀμερίστως γὰρ ἐμερίσθη ἀπὸ τῆς θέας βασιλείας ἢ ἀνθρωπίνῃ· πρὸς τοῦτο οὖν τὸ ὡσανεὶ τμηθέντα· ἢ δὲ πληγῇ κατὰ τῶν τελευταίων μὲν γίνεται, ἐν αὐτοῖς δὲ τὴν ὄλην βασιλείαν συνέτριβε τὴν ἐπὶ γῆς.

ε'. Καὶ ἀληθινὸν τὸ ἐνύπνιον. Ἰππολύτου. Ἰνα οὖν μὴ τις δυσπιστήσῃ ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις εἰ ἄρα ἔσται ἢ οὐ, ἐπεσφράγισεν ὁ προφήτης λέγων· Καὶ ἀληθινὸν τὸ ἐνύπνιον, καὶ πιστὴ ἡ σύγκρισις αὐτοῦ· οὐ διημάρτον ἐν τῇ τοῦ ὀφθέντος ἐρμηνείᾳ.

ς'. Τότε ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον. Ἰππολύτου. Τούτων ἀκούσας Ναβουχοδονόσορ, ὑπομηρηθεὶς τοῦ ἐνυπνίου, ἐπέγνω ὅτι καὶ τὰ λελαλημένα ὑπὸ τοῦ Δανιὴλ ἔστιν ἀληθῆ. — Πόσον ἰσχυεὶ χάρις Θεοῦ, ἀγαπητοί, ἵνα τὸν πρὸ μικροῦ μέλλοντα ἀναρῆσθαι μετὰ τῶν ἐπιλόκων σοφῶν Βαβυλώνων, τοῦτον ὁ βασιλεὺς μηκέτι ὡς ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς Θεοῦ προσκυνήσῃ. — *Manaa* (Chaldæice, h. e. θυσίασμα) καὶ εὐωδίας εἶπε σπεῖσαι αὐτῷ· καὶ γὰρ πάλαι τῷ Μωϋσῇ τὸ ὅμοιον ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος λέγων· Ἰδοὺ δέδωκά σε εἰς θεοῦ τῷ Φαραῶ ἵνα διὰ τῶν σημείων τῶν ὑπ' αὐτοῦ γινομένων ἐν γῆ Αἰγύπτου μηκέτι Μωϋσῆς ἀνθρώπος προσκυνηθῇ.

μη'. Καὶ ἐμεγάλυνεν ὁ βασιλεὺς τὸν Δανιήλ. Ἰππολύτου. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτὸς ἑαυτὸν ἐσμίκρυνε, καὶ ἐλάχιστον παρὰ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ἀπεφήνατο, ἠβύησεν αὐτὸν ὁ Θεὸς, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς ἄρχοντα πάσης τῆς χώρας Βαβυλωνῶνος· ὃν τρόπον ἐποίησε καὶ ὁ Φαραὼ τὸν Ἰωσηφ, τότε καταστήσας αὐτὸν ἄρχοντα πάσης τῆς Αἰγύπτου.

μθ'. Καὶ Δανιήλ ἠτήσατο. Ἰππολύτου. Ἐπειδὴ γὰρ αὐτοὶ ἐν τῇ προσευχῇ συνηγοροῦσαντο τῷ Δανιήλ πρὸς τὸν Θεὸν ἵνα τὸ δράμα αὐτῷ ἀποκαλυφθῆ, καὶ αὐτὸς Δανιήλ ἀξίαν τιμὴν λαβὼν παρὰ τοῦ βασιλέως ἐμνήσθη τούτων, ἀναθέμενος τῷ βασιλεῖ τὸ ἔργον τὸ ὑπ' αὐτῶν γεγενημένον, ἵνα καὶ αὐτοὶ τιμῆς τινὸς ἀξιωθῶσιν ὡς συμμύσται καὶ θεοσεβεῖς ἄνδρες· αἰτησάμενοι γὰρ τὰ ἐπουράνια παρὰ Κυρίου, ἔτυχον καὶ τῶν ἐπιγείων παρὰ τοῦ βασιλέως.

ΚΕΦ. Γ'.

α'. Ἐτους ὀκτωκαιδεκάτου. Ἰππολύτου. Χρόνου μὲν οὖν ἱκανοῦ διαδραμόντος καὶ ἐπιγενομένου ὀκτωκαιδεκάτου ἔτους, ὑπομνησθεὶς ὁ βασιλεὺς τοῦ ἐνυπνίου αὐτοῦ, ἐποίησεν εἰκόνα χρυσοῦν, τὸ μὲν ὕψος πήχων ξ', τὸ δὲ εὖρος πήχων ἕξ· ἐπειδὴ γὰρ ὁ μακάριος Δανιήλ ἐν τῷ συνιεῖν αὐτὸν τὸ ἐνυπνιον ἀπεκρίθη τῷ βασιλεῖ λέγων, Σὺ εἶ ἡ κεφαλὴ ἢ χρυσοῦ τῆς εἰκόνας, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ φυσιωθεὶς ὁ βασιλεὺς καὶ τῇ καρδίᾳ ἐπαρθεὶς, ἀντίτυπον ταύτης εἰκόνα ἐποίησεν, ἵνα ὡς θεὸς ὑπὸ πάντων προσκυνῆται.

ζ'. Πιπτοντες οἱ λαοί. Ἰππολύτου. Τινὲς μὲν αὐτῶν τὸν βασιλέα φοβούμενοι· οἱ δὲ πάντες ἰδωλόλατραι γενόμενοι, ὑπήκουον τῷ βῆματι τῷ ὑπὸ βασιλέως προστεταγμένῳ.

ις'. Καὶ ἀπεκρίθησαν Σεδράχ, Μισάχ, Ἀβδευαγάδ. Ἰππολύτου. Οἱ δὲ τρεῖς παῖδες ὑπόδειγμα πᾶσιν ἀνθρώποις πιστοῖς γινόμενοι, οἷτινες οὐκ ὄχλον σατραπῶν ἐφοβήθησαν, οὐδὲ τὰ τοῦ βασιλέως βήματα ἀκούσαντες ἐδειλίασαν, οὐδὲ τὸ πῦρ τῆς καμίνου καιομένης εἰδότες ἔπηξαν, ἀλλὰ πάντων ἀνθρώπων καὶ ὄλου τοῦ κόσμου κατεφρόνησαν, τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ μόνον πρὸ ὀφθαλμῶν ἐσχηκότες· τούτους Δανιήλ μακρόθεν ἐστῶς καὶ σιωπῶν θάρβειν ἐδίδασκε μειδιῶν πρὸς αὐτούς· χαίρων δὲ καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῇ τούτων μαρτυρίᾳ, ἐνορῶν τρεῖς παῖδας μέλλοντας κατὰ διαβολὸν στεφανουῦσθαι.

ιβ'. Καὶ εἶπεν ἐκκαῦσαι τὴν κάμινον ἑπταπλασίως. Ἰππολύτου. Κάμινόν γε εἶδει παμμεγέθει λέγει ἐκκαῦσαι ἑπταπλασίως, πάντως ὡς ἦδη ὑπ' αὐτῶν ἠετώμενος· ἐν μὲν οὖν τοῖς ἐπιγελοις ὑπερίσχυσε ὁ βασιλεὺς· ἐν δὲ τῇ πίστει τῇ πρὸς Θεὸν ὑπερίσχυσαν οἱ τρεῖς παῖδες. — Εἰπέ μοι, Ναβουχοδονόσορ, τί νιν λόγῳ δεδεμένους κελεύεις βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ; μήπως φύγῳσιν, εἰ λελυμένοι τοῖς ποσὶν τὸ πῦρ κατασβέσουσιν; ἀλλ' οὐ σὺ εἰς ὁ ταῦτα ἐργαζόμενος, ἀλλ' ἕτερος ἐν σοὶ ταῦτα ἐνεργῶν.

μζ'. Καὶ διεχείτο ἡ φλόξ. Ἰππολύτου. Ἐλασθὲν γὰρ, ψηλὸν, τὸ πῦρ ἔσωθεν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, ἔξω ἔξελυσεν· ὁρᾶτε πῶς αὐτὸ τὸ πῦρ φρόνιμον ὑπάρχει, ἐπιγινώσκον καὶ κολάζον τοὺς αἰτίους· τῶν μὲν

V. 48. — *Tunc rex Danielem in sublime extulit.* Hippolyti. Quoniam sese humiliasset, et minimus apud omnes homines apparuisset, magnificavit eum Deus, et constituit eum rex principem super omnes provincias Babylonis (Dan. 11, 48). Quemadmodum Pharao constituerat Joseph principem omnis Ægypti.

ι, 49. — *Daniel autem postulavit.* Hippolyti. Quoniam quidem ipsi (h. e. Sidrach, Misach, Abdenago) in orationibus postulaverant cum Daniel apud Deum, ut visionem illi manifestaretur, et ipse Daniel justum honorem accipiens a rege, eorum meminit, narrans regi opus ab eis factum, ut et ipsi honore digni haberentur, velut symmystæ et Deum colentes viri. Qui cum postulassent a Domino cœlestia, invenerunt a rege terrestria.

CAP. III.

V. 1. — *Anno decimo octavo.* (Hæc verba in Vulgata desunt.) Hippolyti. — Tempore quidem sufficiente elapsos, et anno decimo octavo currente, memor rex somnii sui, fecit statuam auream altitudine cubitorum sexaginta, latitudine cubitorum sex (Dan. 11, 1). Quoniam beatus Daniel cum explicaret somnium, responderat regi dicens: *Tu es caput... aureum* (Dan. 11, 38) statuæ; hunc sermonem cum audisset, superbia tumens rex, et in corde elatus, huic similem statuam fecit, ut quasi deus ab omnibus adoraretur.

V. 7. — *Cadentes omnes populi.* Hippolyti. Quidam præ timore regis, plerique autem idololatriæ affectu, obedierunt regio decreto.

V. 16. — *Respondentes Sidrach, Misach, et Abdenago.* Hippolyti. Tres pueri exemplum omnibus hominibus fidelibus sunt, qui non turbam satraparum timuerunt, neque regis edicta audientes tremuerunt, neque ignem fornacis ardentis videntes formidine capti sunt, sed omnes homines et universum mundum contempserunt, timorem Dei solummodo præ oculis habentes: hos juvenes Daniel a longe stans et silentium servans, bonum animum habere monuit, subridens illis. Lætatus est autem et ipse super illorum martyrio, videns tres pueros, D adversus diabolum coronam accepiuros.

V. 19. — *Et præcepit ut succenderetur fornax septuplum.* Hippolyti. Fornacem quidem visu immanem jussit accendi septuplum, ut jam omnino ab illis devictus; in terrestribus quidem potentior erat, in fide vero divina majorem vim habebant tres pueri. Dic mihi, Nabuchodonosor, quo consilio ligatos jubes projici in ignem? Ne fugiant, si soluti pedibus ignem exstinxerint? Sed non tu hæc facis, sed alius in te, hæc tecum faciens.

V. 47. — *Et effundebatur flamma.* Hippolyti. Expulsus enim narrat ignem ex interiore parte ab angelo, in circuitu eructasse: videte quomodo ignis ipse intelligens est; cognoscit et punit nocentes:

servos quidem Dei non tangit, infideles vero et impios ex Chaldæis combussit. Qui erant intus, in fornace, ab angelo dulci rore refrigerati sunt. Qui autem videbantur extra caminum securi stare, hi flamma devorati sunt: viros qui projecerant pueros concremavit ignis, illos, credo, apprehendens dum caminum circumdarent, quo convenerant pueros vincituri.

V. 92. — *Et species quarti similis Filio Dei.* Hippolyti. Dic mihi, Nabuchodonosor, unquamne vidisti Filium Dei, ut Filium Dei hunc constitearis? Quis autem cor tuum compunxit, ut tale verbum exprimeres? Quibus oculis potuisti hoc lumen aspicere? cur tibi soli, et nulli cæterorum satraparum manifestatum est? Sed quoniam scriptum est: *Cor regis in manu Dei*: ipsa est Dei manus, per quam Verbum cor hujus compunxit; ut agnoscens eum in fornace glorificaret eum; nec ratione caret interpretatio nostra; nam quoniam futurum erat ut filii Israel Filium Dei videntes in mundo, non crederent, revelavit Scriptura quod operam dabunt gentes ut hunc incarnatum cognoscant, quem olim incorporeum videns, agnovit in fornace Nabuchodonosor, et Filium Dei esse hunc confessus est.

V. 93. — *Et ait: Sidrach, Misach, Abdenago.* Hippolyti. Et trium puerorum nomina vocavit, quarti vero nomen non invenit unde diceret; nondum enim erat ex Virgine natus Jesus.

V. 97. — *Tunc rex promovit.* Hippolyti. Ut enim Deum ipsum glorificaverunt dum sese morti traderent, sic vicissim ipsimet non tantum a Deo, sed etiam a rege glorificati sunt, et alienæ barbaræque gentes Deum colere didicerunt.

CAP. VII.

V. 1. — *Et somnium scribens.* Hippolyti. Quæcunque ergo omnia per Spiritum in somniis revelata sunt beato prophetæ, hæc et aliis munifice explicabat, ut non tantum ipse sibi prophetizare futura videretur, sed et aliis volentibus scrutari divinas Scripturas propheta exhiberetur.

V. 2. — *Et ecce quatuor venti.* Hippolyti. Creationem sub quatuor cæli climatibus comprehensam indicat.

V. 3. — *Et quatuor bestię grandes.* Hippolyti. Quoniam ergo varię bestię monstratę sunt beato Daniel, et hæc inter se diversę, oportet nos intelligere non circa bestias quasdam reipsa versari veritatem sermonis, sed sub typo et imagine diversarum bestiarum diversa manifestari regna quę humano generi dominata sunt. Mare enim magnum universum orbem vocat.

V. 4. — *Donec evulsę sunt alę ejus.* Hippolyti. Hoc enim realiter Nabuchodonosor evenit, juxta quod in præcedenti libro nuntiatum est; et hoc statim sic in semetipso contigisse testatur, scilicet regno pulsum fuisse et gloriam suam sibi sublatam fuisse; nec non et potentię fastigium, quod antea tenebat. *Et paulo post: Hęc verba, super pedes quasi homo*

A γὰρ δούλων τοῦ Θεοῦ οὐχ' ἤφατο, τοὺς δὲ ἀπίστους καὶ ἀθέους τῶν Χαλδαίων κατεφλόγησεν· καὶ οἱ μὲν ἔσω ὄντες ἐν τῇ καμίνῳ ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου ἐδροσίζοντο· οἱ δὲ δοκούντες ἐξω τῆς καμίνου ἀμέριμνοι ἰστάναι, ὑπὸ τοῦ πυρὸς οὗτοι διεφθάρησαν· τοὺς ἀνδρας τοὺς ἐνδιαβάλλοντας τοὺς παῖδας ἐνεπύρησεν ἡ φλόξ, κύκλωθεν οἱ μὲν εὐρούσα πρὸς τὸν δεσμὸν αὐτῶν τῶν παίδων χωρήσαντας.

ιβ'. Καὶ ἡ δρασις τοῦ τετάρτου ὁμοία Ἰϋ̄ Θεοῦ. Ἰππολύτου. Εἰπέ μοι, Ναβουχοδονόσορ, πότε εἶδες Ἰὺν Θεοῦ, ἵνα Ἰὺν Θεοῦ τοῦτον ὁμολογήσῃς; τίς δὲ ὁ τὴν καρδίαν σου κατανύξας, ἵνα τοιοῦτον ῥῆμα ἀποφθέξῃ; ποίους δὲ ὀφθαλμοῖς ἐδυνήθης τοῦτο τὸ φῶς ἐνοπερτίσασθαι; διὰ τί δὲ σοὶ μόνῳ καὶ οὐδενὶ τῶν ἄλλων σατραπῶν ἐπεδείχθη; ἀλλ' ἐπειδὴ γεγραμμένον ἐστὶ, *Καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ Θεοῦ*, αὕτη ἡ τοῦ Θεοῦ χεὶρ, περὶ ἧς ὁ Λόγος τὴν καρδίαν τοῦτου κατήνυξεν, ἵνα ἐπιγνοῦς τοῦτον ἐν τῇ καμίνῳ δοξάζῃ· καὶ τοῦτο δὲ οὐκ ἀργὸν τὸ ὑφ' ἡμῶν νεωγμένον· ἐπειδὴ γὰρ ἐμελλον οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὸν Ἰὺν τοῦ Θεοῦ ἰδόντες ἐν κόσμῳ, μὴ πιστεύειν, προσημειοῦσεν ἡ Γραφή ὅτι μαλλήθουσι τὰ ἔθνη τοῦτον ἔνσαρκον ἐπιγινώσκειν, ὃν πάλαι ἄσαρκον ἰδὼν ἐπέγνω ἐν καμίνῳ ὁ Ναβουχοδονόσορ, καὶ Ἰὺν Θεοῦ εἶναι τοῦτον ὁμολογήσεν.

ιγ'. Καὶ εἶπεν, Σεδράχ, Μισάχ, Ἀβδραγαδά. Ἰππολύτου. Καὶ τῶν μὲν τριῶν τὰ ὀνόματα ἐκάλεσεν· τοῦ δὲ τετάρτου οὐκ εὗρεν ἐξεῖπειν· οὐδέπω γὰρ ἦν ἐκ τῆς Παρθένου γεγεννημένος ὁ Ἰησοῦς.

ιδ'. Τότε ὁ βασιλεὺς κατηύθυνεν. Ἰππολύτου. Ὅσπερ γὰρ αὐτὸν τὸν Θεὸν ἐδόξασαν, ἑαυτοὺς τῷ θανάτῳ παραδόντες, οὕτω πάλιν καὶ αὐτοὶ οὐ μόνον ὑπὸ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐδοξάσθησαν· καὶ τὰ ἀλλόφυλα καὶ βάρβαρα ἔθνη τὸν Θεὸν σέβειν ἐδίδαξαν.

ΚΕΦ. Ζ'.

α'. Καὶ τὸ ἐνύπνιον ἔγραψεν. Ἰππολύτου. Ὅσα μὲν οὖν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος δι' ὀραμάτων ἀπεκαλύφθη τῷ μακαρίῳ προφήτῃ, ταῦτα καὶ ἑτέροις ἀφθόνως διηγῆσατο, ἵνα μὴ μόνον αὐτὸς ἑαυτῷ προφητεύων τὰ μέλλοντα φανῇ, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις τοῖς βουλομένοις ἔρουνθαι τὰς θείας Γραφάς, προφήτης ἀποδειχθῇ.

β'. Καὶ ἰδοὺ οἱ τέσσαρες ἄνεμοι. Ἰππολύτου. Τὴν τετραπέρατον κτίσιν σημαίνει.

γ'. Καὶ τέσσαρα θηρία μεγάλα. Ἰππολύτου. Ἐπεὶ οὖν διάφορα θηρία ἐπεδείχθη τῷ μακαρίῳ Δανιὴλ, καὶ ταῦτα ἀλλήλων διαφέροντα, δεῖ νοῆσαι ἡμᾶς, ὅτι οὐ περὶ θηρίων τινῶν ἡ ἀλήθεια διαλέγεται, ἀλλ' ἐν τύπῳ καὶ ἐν εἰκόνι δείκνυσσι τὰς ἐν τῷ κόσμῳ τοῦτῃ ἐπαναστάσας βασιλείας ὡσπερ θηρία διαφέροντα τὴν ἀνθρωπότητα· τὴν γὰρ θάλασσαν τὴν μεγάλην τὸν σύμπαντα κόσμον λέγει.

δ'. Ἔως οὐ ἐξέτιλη τὰ πτερὰ αὐτῆς. Ἰππολύτου. Τοῦτο γὰρ ὄντως ἐπὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ συνέβη, καθὼς ἐν τῇ πρὸ ταύτης βίβλῳ σεσημάνται· καὶ αὐτὸ εὐθὺς τοῦτο οὕτως ἐπ' αὐτῷ γεγενῆσθαι μαρτυρεῖ, ὡς ἐξεδιώχθη ἐκ τῆς βασιλείας, καὶ ἀφηρέθη ἀπ' αὐτοῦ ἡ δόξα αὐτοῦ, καὶ ἡ μεγαλωσύνη ἦν ἐκείνη τὸ πρῶτον. Καὶ μετ' ὀλίγου· Τὸ οὐνεπεῖν, ἐπεὶ

ποῦν ἀνθρώπου ἐστάθη, καὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἰδῶθαι αὐτῷ, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ταπεινοφρονήσας Nabuchodonosor καὶ ἐπιγνοῦς ἑαυτὸν ὅτι ἀνθρώπος ἐστὶν ὑπὸ τῆν τοῦ Θεοῦ ἐξουσίαν κείμενος, δεηθεὶς τοῦ Κυρίου, ἔτυγε τῆς παρ' αὐτοῦ εὐσπλαγγχίας, καὶ πάλιν εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν ἀποκατασταθεὶς.

ε'. *Θηρίον δεύτερον ὁμοιον ἄρκω.* Ἰππολύτου. Ἴνα ἐν τούτῳ δείξῃ τὴν τῶν Περσῶν βασιλείαν.

Καὶ τρία πλευρά. Ἰππολύτου. Τρία δὲ πλευρὰ καλεῖ τὰ τρία ἔθνη· λέγει οὖν· Ἦρχεν αὐτὸ τὸ θηρίον, οἱ ἦσαν Μῆδοι, Ἀσσύριοι, καὶ Βαβυλώνιοι.

Καὶ οὕτω ἔλεγον αὐτῇ· Ἀνάσθηθι, φάγε. Ἰππολύτου. Οἱ γὰρ Πέρσαι ἐπαναστάντες ἐν τοῖς τότε καιροῖς τὴν πᾶσαν χώραν ἠρήμωσαν, καὶ πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων ὑποδοῦλους ἑαυτοῖς ποιήσαντες διέφθειραν· ὥσπερ γὰρ τὸ θηρίον ἢ ἄρκος ῥυπαρὸν ἐστὶ ζῶον καὶ σαρκοβόρον, σπαράσσον ὄνουξιν καὶ ὀδύσιν, οὕτως ἐγενήθη καὶ ἡ τῶν Περσῶν βασιλεία, οὔτινες διεκράτησαν ἐπὶ ἔτη σλ'.

ς'. Καὶ ἰδοὺ θηρίον ἕτερον ὡσεὶ πάρδαλις. Ἰππολύτου. Πάρδαλιν οὖν ὀνομάσας τὴν τῶν Ἑλλήνων βασιλείαν σημαίνει, ὃν ἤρξεν Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν· ἀφωμοίωσα δὲ αὐτοὺς παρδάλει διὰ τὸ γεγενῆσθαι αὐτοὺς ὀξεῖς καὶ πολυμηχάνους ἐν τοῖς λογισμοῖς καὶ πικροὺς ἐν τῇ καρδίᾳ· ὃν τρόπον καὶ τὸ ζῶον ποικίλον ἐστὶ τῇ ἰδέᾳ, ὀξύ δὲ εἰς τὸ κακοποιῆσαι καὶ αἷμα ἀνθρώπου ἐκπιεῖν.

Τέσσαρες κεφάλαι τῷ θηρίῳ. Ἰππολύτου. Μετὰ γὰρ τὸ ὑφωθῆναι τὴν βασιλείαν Ἀλεξάνδρου καὶ αἰξήθηαι καὶ εἰς πάντα τὸν κόσμον ὀνομασθῆναι, διεμερίσθη ἡ βασιλεία αὐτοῦ εἰς τέσσαρας ἀρχάς· τελευτῶν γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος διεῖλεν αὐτοῖς τοῖς συνεργοῖς τοῖς ἐκ τοῦ γένους τὴν βασιλείαν τέσσαρσιν ἀνθρώποις Σελεύκῳ, Δημητρίῳ, Πτολεμαίῳ, καὶ Φιλίππῳ· καὶ ἐπέθετο πάντες οὗτοι διαδήματα, καθὼς δανιὴλ τοῦτο προμηνύει, καὶ ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Μακκαθαίων ἀναγέγραπται.

ζ'. Καὶ ἰδοὺ θηρίον τέταρτον. Ἰππολύτου. Ὅτι μὲν οὖν μετὰ τὴν τῶν Ἑλλήνων βασιλείαν, ἕτερα οὐκ ἐγγύστεται ἄλλη βασιλεία, εἰ μὴ ἡ κρατούσα νῦν ἐστὶν, καὶ τοῦτο πᾶσι πρόδηλόν ἐστιν· ἦτις ὀδόντας μὲν ἔχει σιδηροῦς, διὰ τὸ πάντας δαμάζειν καὶ λεπύνειν τῇ ἰδίᾳ ἰσχύει, ὥσπερ γὰρ ὁ σίδηρος· τὰ δὲ ἐπιλοιπα τοῖς ποσὶ συνεπάτει, διὰ τὸ μὴ καταλείπεσθαι ἑτέραν βασιλείαν ἐπι μετὰ ταύτην, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς ταύτης κέρατα δέκα ἀναφύεσθαι.

Καὶ κέρατι δέκα αὐτῷ. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς παρδάλως προεῖπεν ὁ προφήτης ὅτι τέσσαρες κεφάλαι τῷ θηρίῳ· καὶ ἐγένετο, καὶ ἐμερίσθη ἡ βασιλεία Ἀλεξάνδρου εἰς τέσσαρας ἀρχάς· οὕτω καὶ νῦν προσδοκῆν δεῖ, ἕως ἀναθήσεται δέκα κέρατα ἐξ αὐτῆς ταύτης, ὅταν ὁ χρόνος τοῦ θηρίου πληρωθῇ, καὶ τὸ μικρὸν κέρας, ὅπερ ἐστὶν ὁ Ἀντίχριστος, ἐν αὐτοῖς αἰφνίδιος ἀναφανῆ, καὶ ἡ δικαιοσύνη ἐκ τῆς γῆς ἀρθῇ, καὶ ὁ πᾶς κόσμος εἰς συντέλειαν παρῇ· ὥστε οὐ προλαμβάνειν ἡμᾶς δεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ βουλήν, ἀλλὰ μακροθυμεῖν καὶ δεῖσθαι, ἵνα μὴ εἰς τοιοῦτους χρόνους ἐμπέσωμεν· οὕτε μὴν ἀπιστεῖν ὡς μὴ μέλλοντα γίνεσθαι· εἰ γὰρ τὰ πρῶτα ὅσα προεῖπον οἱ προφῆται,

A stetit et cor hominis datum est ei, significant numiliter sensisse Nabuchodonosor, agnovisse se hominem esse, ac Dei potentiae subjectum; cum enim supplicasset Dominum, invenit misericordiam, et iterum in regnum suum et gloriam restitutus est.

V. 5. — *Bestia alia similis urso.* Hippolyti. Ut in hoc significaret Persarum imperium.

Ibid. — *Et tres ordines.* Hippolyti. Tres ordines vocat tres gentes; dicit ergo: Imperavit haec bestia. Erant quidem Medi, Assyrii, et Babylonii.

Ibid. — *Et sic dicebant ei: Surge, comede.* Hippolyti. Persae enim surgentes in illis diebus, omnem terram vastaverunt et multos hominum in servitutem redigentes interfecerunt; quemadmodum enim ursus bellua est sordidum animal, et carnivorum, dilacerans unguis ac dentibus, sic fuit Persarum regnum, qui rebus potiti sunt annis triginta ducentisque.

V. 6. — *Et ecce alia (bestia) quasi pardus.* Hippolyti. Pardum dicens, regnum indicat Graecorum quibus imperavit Alexander Macedo; assimilat autem eos pardo, quia veloces et dolosissimi sunt mente, et cor habentes amaritudine plenum, haud secus ac illud animal, multicolor est aspectu, velox vero in male agendo, et cruorem humanum bibendo.

Ibid. — *Quatuor capita erant bestiae.* Hippolyti. Postquam in altum crevisset imperium Alexandri augmentumque cepisset, ac per universam orbem nomen obtinisset, divisum est in quatuor regna; moriens enim Alexander divisit commilitonibus suis, natione Graecis, regnum suum, quatuor viris scilicet Seleuco, Demetrio, Ptolemæo et Philippo, et sibi vindicarunt omnes isti diademata, ut Daniel illud praedixerat et in primo Macchabæorum libro scriptum est.

V. 7. — *Et ecce bestia quarta.* Hippolyti. Quoniam quidem post Graecorum imperium aliud non surrexit imperium, nisi potens hoc quod nunc stat, et hoc quidem omnibus conspicuum est; hoc dentes quidem habet ferreos, quia omnia domat, et comminuit proprio robore, ut ferrum; reliqua vero pedibus conculcat, quia non erit aliud imperium post illud, sed ex illo cornua decem crescent.

Ibid. — *Et habebat cornua decem.* Hippolyti. Quemadmodum enim de pardo propheta dixit, hanc bestiam quatuor capita habere, quod reipsa contingit, nam divisum est imperium Alexandri in quatuor regna; sic et nunc exspectare oportet usquodum surgant decem cornua ex ista bestia, cum tempus ejus completum erit, et parvum cornu, quod est Antichristus, inter illa cornua repente appareat, et justitia de terra auferatur, totiusque orbis consummatio appropinquet; ita ut non anticipare oporteat Dei providentiam, sed patientiam habere, et timere ne istis temporibus incidamus, non vero incredulos esse quasi haec non futura sint.

Si enim quæcunque anteriora a prophetis prædicta non evenerunt, neque hæc exspectemus; sed si contra illa omnia contigere secundum tempus illis assignatum, ut prædictum est, hæc prorsus implebuntur.

V. 8. — *Considerabam cornua*. Hippolyti. Hoc est attente considerans bestiam, et admirans cum alia omnia, tum cornuum numerum: differebat enim a cæterarum bestiarum natura hujus visio.

V. 13. — *Et usque ad Antiquum dierum pervenit*. Hippolyti. Antiquum quidem dierum non alium dicit nisi Dominum Deumque arbitrumque omnium, Christi que ipsius, qui senescere facit dies, et non temporum diebus ipse senescens.

V. 14. — *Potestas ejus, potestas æterna*. Hippolyti. Proprio Filio Pater omnia subjiciens, et ea quæ sunt in cælis, et quæ super terram, per omnia manifestavit eum primogenitum ex Deo, ut cum Patre Filius Dei esse manifestaretur ante angelos, ut angelorum Dominus appareret; primogenitum ex virgine, ut protoplastum Adam in seipso reformans ostenderetur; primogenitum ex mortuis, ut principium nostræ resurrectionis ipse fieret.

Quæ non auferetur. Hippolyti. Potestatem omnem a Patre Filio datam ostendit, qui cælestium, terrestrium et infernorum rex et judex omnium manifestatus est: cælestium quidem, quia Verbum ex corde Patris ante omnia natum est; terrestrium autem, quia homo inter homines factus est, per seipsum reformans Adam; infernorum tandem, quia inter mortuos computatus est, annuntians felicitatem sanctorum animis, ipse mortis victor.

V. 17. — *Quæ consurgunt*. Hippolyti. Cum enim tres bestię cursum impleverint, et translata fuerint, si ultima quæ nunc adhuc viget, ipsa sublata fuerit, cessabunt tandem terrestria, incipient denique cælestia, ut sanctorum indissolubile æternumque regnum ostendatur, et rex cælestis palam omnibus manifestetur, non jam per figuræ, quasi in visione aspectus, neque in columna nubis super cacumine montis occultus, sed inter potestates exercitusque angelicos incarnatus Deus et homo, Filius Dei et Filius hominis, a cælis judex mundi adveniens.

V. 19. — *Post hoc volui diligenter discere de bestia quarta*. Hippolyti. De quarto imperio, ut supra diximus, loquitur, illud scilicet indicans quo majus aliud non surrexit: ex quo oritura sunt decem cornua, et dividuntur in decem diademata. Inter illa cornua aliud parvum cornu surget, quod est cornu Antichristi, et eradicabit tria cornua a facie ejus, hoc est tria regna destruet Ægypti, Libyæ, Æthiopiæ, volens sibi arregare omnem dominationem. Cum devicerit reliqua cornua septem, incipiet demum, alieno et malo spiritu tumens, suscitare bellum adversus

οὐκ ἐγένετο, μήτε ταῦτα προσδοκῆν· εἰ δὲ ἐκεῖνα ἐγένοντο κατὰ καιροὺς ἰδίους, καθὼς προεῖρηται, πάντως καὶ ταῦτα τελεσθήσεται.

η'. Προσενδούν τοῖς κέρασιν. Ἰππολύτου. Τουτέστιν ἀτενὲς ἐώρων πρὸς τὸ θηρίον, καὶ θαυμάζον μετὰ τῶν λοιπῶν ἀπάντων καὶ τῶν κεράτων τὸν ἀριθμὸν ἐξηλλαγμένη γὰρ παρὰ τὴν τῶν λοιπῶν θηρίων φύσιν ἦν ἡ τοῦτου θεωρία.

γ'. Ἐως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε. Ἰππολύτου. Παλαιὸν μὲν οὖν ἡμερῶν οὐχ ἕτερον λέγει, ἀλλ' ἡ τὸν ἀπάντων Κύριον καὶ Θεὸν καὶ Δεσπότην, τὸν καὶ αὐτοῦ Χριστοῦ, τὸν παλαιούοντα τὰς ἡμέρας, καὶ τὸν ὑπὸ χρόνων ἡμερῶν μὴ παλαιούμενον.

θ'. Ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος. Ἰππολύτου. Τῷ οὖν ἰδίῳ Υἱῷ ὁ Πατὴρ πάντα ὑποτάξας τὰ τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ πάντων ἀπαδείξεν αὐτὸν πρωτότοκον ἐκ Θεοῦ, ἵνα μετὰ τοῦ Πατρὸς Υἱὸς Θεοῦ ὢν ἀποδειχθῆ πρὸ ἀγγέλων, ἵνα καὶ ἀγγέλων κύριος φανῆ· πρωτότοκον ἐκ παρθένου, ἵνα τὸν πρωτόπλαστον Ἀδάμ ἐν αὐτῷ ἀναπλάσσωσιν δειχθῆ· πρωτότοκον ἐκ νεκρῶν, ἵνα ἀπαρχὴ τῆς ἡμετέρας ἀναστάσεως αὐτὸς γενηθῆ.

Ἰβὶδ. Ἦτις οὐ παρελεύσεται. Ἰππολύτου. Τὴν ἐξουσίαν πᾶσαν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς δεδομένην τῷ Υἱῷ ὑπέδειξεν, ὃς ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταθωνίων βασιλεὺς καὶ κριτὴς πάντων ἀποδέδεικται: ἐπουρανίων μὲν, ὅτι Λόγος ἐκ καρδίας Πατρὸς πρὸ πάντων γεγενημένος ἦν· ἐπιγείων δὲ, ὅτι ἄνθρωπος ἐγεννήθη, ἀναπλάσσωσιν δι' αὐτοῦ τὸν Ἀδάμ· καταθωνίων δὲ, ὅτι καὶ ἐν νεκροῖς κατελογίσθη, εὐαγγελιζόμενος ταῖς τῶν ἁγίων ψυχαῖς, διὰ θανάτου θάνατον νικῶν.

ιζ'. Αἰ ἀρθῆσονται. Ἰππολύτου. Τῶν γὰρ τριῶν θηρίων ἤδη διαδραμόντων καὶ μεταστάντων, καὶ τοῦ ἐνὸς ἀκμὴν ἔτι ἐνεστώτος, ἐὰν καὶ τοῦτο μεταρθῆ, παύεται λοιπὸν τὰ ἐπίγεια, ἄρχεται λοιπὸν τὰ ἐπουράνια, ἵνα τὸ τῶν ἁγίων ἀκατάλυτον καὶ αἰώνιον βασιλείου δειχθῆ· καὶ ὁ βασιλεὺς οὐράνιος προφανῶς πᾶσιν ἐπιδειχθῆ, μηκέτι διὰ εἰδους, ὡς ἐν ὄρασι βλεπόμενος, μήτε ἐν στυλῷ νεφέλης ἐπὶ κορυφῆς ὄρους ἀποκαλυπτόμενος, ἀλλὰ μετὰ δυνάμεων καὶ στρατιῶν ἀγγελικῶν ἐνσαρκος Θεὸς καὶ ἄνθρωπος, Υἱὸς Θεοῦ καὶ υἱὸς ἀνθρώπου, ἀπ' οὐρανῶν κριτὴς τῷ κόσμῳ παραγινόμενος.

ιβ'. Καὶ ἐξήτουν περὶ τοῦ θηρίου τοῦ τετάρτου. Ἰππολύτου. Καθὼς φθάσαντες τὴν τετάρτην εἰπομεν βασιλείαν, ταύτην δηλῶν παρ' ἣν ἕτέρα ἄλλη μείζων καὶ τοιαύτη βασιλεία ἐπὶ τῆς γῆς οὐκ ἐγγίγεται, ἐξ ἧς μέλλει ἀναφύεσθαι δέκα κέρατα, καὶ μερισθῆσεται εἰς δέκα διαδήματα· καὶ ἐν αὐτοῖς ἕτερον μικρὸν κέρασ ἀναθήσεται, ὅπερ ἐστὶ τὸ τοῦ ἀντιχριστοῦ· καὶ ἐκριζώσει τρία τῶν ἐμπροσθεν αὐτοῦ· τουτέστι τοὺς τρεῖς βασιλεῖς ἀνελεῖ, Αἰγύπτου, Λιβύων τε, καὶ Αἰθιῶπων, βουλόμενος αὐτῷ περιποιεῖσθαι τὴν πᾶσαν βασιλείαν· ὅπερ κρατήσας τῶν λοιπῶν κεράτων ἐπτά, ἄρχεται λοιπὸν, ὑπὸ τοῦ αὐτῷ ἄλλο-

τρῖου καὶ πονηροῦ πνεύματος φυσιωθεὶς, πόλεμον ἔγειρειν κατὰ τῶν ἁγίων, καὶ πάντας πανταχοῦ διώκειν, βουλόμενος ὑπὸ πάντων δοξάζεσθαι καὶ προσκυνεῖσθαι ὡς Θεός.

ιβ'. Ἐως ἦλθεν. Ἰππολύτου. Παραγινόμενου λοιπὸν ἀπὸ οὐρανοῦ Κριτοῦ τῶν κριτῶν καὶ τοῦ Βασιλέως τῶν βασιλέων, ὃς μεταστήσει πᾶσαν τὴν τοῦ ἀντικειμένου ἀρχὴν καὶ δύναμιν, καὶ καταφλέξει πάντας αἰωνίῳ πυρὶ κολάζων τοὺς δὲ δούλους αὐτοῦ καὶ τοὺς προφήταις καὶ μάρτυρας καὶ πᾶσι τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν δώσει τὸ αἰώνιον βασίλειον. — Τοῦτέστι ἀτελεύτητον ἔξουσι τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀπόλαυσιν.

κ'. Ἐως καιροῦ, καὶ καιρῶν, καὶ ἡμῶν καιροῦ. Ἰππολύτου. Ὅπερ σημαίνει τρία ἔτη καὶ ἡμισυ.

ΚΕΦ. Θ'.

κα'. Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Γαβριήλ... πετόμενος. Ἰππολύτου. Ὅραξ πῶς ὁ προφήτης τὴν δξύτητα τῶν ἀγγελῶν πετεινῶ πτερωτῶ ὁμοιοῖ διὰ τὸ κουφὸν καὶ εἰσαφρόν, ὅτινα πνεύματα πετόμενα ταχέως πρὸς τὰ κελεύμενα ὑπακούουσι.

ΚΕΦ. Ι'.

ς'. Καὶ ἡ φωνὴ τῶν λόγων. Ἰππολύτου. Πάντες γὰρ σήμερον οἱ εἰς αὐτὸν πιστεύοντες τὰ λόγια Χριστοῦ φβεγγόμεθα, ὡς διὰ στόματος αὐτοῦ λαλοῦντες τὰ ὑπ' αὐτοῦ προστεταγμένα.

ζ'. Καὶ ἰδοὺ ἐγώ. Ἰππολύτου. Τοῖς γὰρ ἁγίοις φοβουμένοις αὐτὸν, αὐτοῖς μόνις ἑαυτὸν ἀποκαλύπτει· εἰ γὰρ τις δοκεῖ καὶ ἐν Ἐκκλησίᾳ νῦν πολιτεῦσθαι, φόβον δὲ Θεοῦ μὴ ἔξει, οὐδὲν τοῦτον ὠφελῆ ἢ πρὸς τοὺς ἁγίους σύνοδος.

ιβ'. Ἠκούσθησαν οἱ λόγοι σου. Ἰππολύτου. Ὅρα πῶσον ἰσχύει εὐλάβεια ἀνδρὸς δικαίου, ἵνα τὰ μήπω μέλλοντα φανεροῦσθαι ἐν κόσμῳ, τούτῳ μόνῳ ὡς ἄξιῳ ἀποκαλυφθῆναι.

ιγ'. Καὶ ἰδοὺ Μιχαήλ. Ἰππολύτου. Τὸ δὲ ἐστὶ Μιχαήλ, ἀλλ' ἢ ὁ ἄγγελος ὁ τῷ λαῷ παραδεδομένος; ὡς λέγει τῷ Μωϋσεί· Οὐ μὴ πορευθῶ μεθ' ὑμῶν ἐν τῇ ἰδῷ, διὰ τὸ τὸν λαὸν σκληροτράχηλον εἶναι· ἀλλ' ὁ ἄγγελός μου πορεύσεται μεθ' ὑμῶν.

ιδ'. Ἐτρέφη τὰ ἐντός μου. Ἰππολύτου. Ἐδεῖ γὰρ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου τὰ ἄνω κάτω γίνεσθαι· ἵνα καὶ τὰ κάτω εἰς τὰ ἄνω ἐλθεῖν δυναθῆ. — Χρόνου, φησὶ, δέομαι εἰς τὸ ἀναλαθεῖν ἑμαυτὸν, καὶ δυναθῆναι ἀρκέσαι τε πρὸς τοὺς λόγους, καὶ ἀποκρίνασθαι πρὸς τὰ λεγόμενα. — Ἄλλ' ἐν τούτοις, φησὶ, ὦν, παρ' ἐλπίδας ἐβρωννύμην· ὁ μὴ γὰρ ὄφθεις ἤπειτο· αὐτίχα δὲ μάλα ἢ μὲν ἀσθένεια ἀπηλαύνετο, εἰς δὲ τὴν προτέραν καθιστάμην ἰσχύϊν. — Ὅποτε γὰρ παρέλθη πᾶσα ἡ τοῦ βίου ἡμῶν ἰσχύς καὶ δόξα, τότε δυναμύμεθα ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ὀρέγοντος χεῖρα, καὶ ἐγειρόντος ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ ὡς ἀπὸ ἕδου εἰς ἀνάστασιν ζωῆς.

ιη'. Καὶ ἐνίσχυσέ με. Ἰππολύτου. Ὅποτε γὰρ εὐελπίδας ἐποίησεν ἡμᾶς ὁ Λόγος πρὸς τὰ μέλλοντα, εὐκάλως καὶ τῆς τούτου φωνῆς ἀκούειν δυνάμεθα.

κ'. Τοῦ κολιμηθῆσαι μετὰ ἀρχόντος Περσῶν. Ἰππολύτου. Ἄφ' ἧς γὰρ ἡμέρας ἔδωκας τὸ πρόσωπόν σου κακωθῆναι ἐναντίον Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, ἡκού-

A sanctos, et omnes ubique persequetur, volens ab omnibus glorificari et adorari velut Deus.

V. 22. — *Donec venit Antiquus dierum.* Hippolyti. Venit tandem e caelo Judex iudicum, et Rex regum, qui destruet omnem Inimici imperium et potestatem, et comburet omnes aeterno igne puniens; servis autem ejus, et prophetis, et martyribus, et omnibus timentibus eum dabit aeternum regnum; hoc est aeternam habebunt bonorum possessionem.

V. 25. — *Usque ad tempus et tempora et dimidium temporis.* Hippolyti. Quod significat tres annos cum dimidio.

CAP. IX.

V. 21. — *Ecce vir Gabriel... cito volans... etc.* Hippolyti. Vides quomodo propheta velocitatem angelorum avi pennigeræ assimilat, propter levitatem et rapiditatem, cum quibus hi spiritus celeriter jussis obediunt.

CAP. X.

V. 6. *Et vox sermonum.* Hippolyti. Omnes enim hodie qui in eum credimus, oracula Christi praedicamus, quasi per os ejus loquentes ejus praeccepta.

V. 7. — *Vidi autem ego.* Hippolyti. Sanctis enim timentibus eum solis sese revelat; nam si quis videtur et in Ecclesia jam vivere, timorem autem Dei non habet, nihil ei expedit sanctorum societas.

V. 12. — *Exaudita sunt verba tua.* Hippolyti. Vide quantum potest oratio viri justii, ut quæ nondum manifestanda sunt in mundo, huic soli ut sancto revelentur.

V. 13. — *Et ecce Michael.* Hippolyti. Quis est Michael, nisi angelus populo datus ut custos? Ut dixit (Deus) Moysi: Non ambulavi inter vos in via, quia populus hic dura cervice est, sed angelus meus ambulabit inter vos.

V. 16. — *Dissolutæ sunt compages meæ.* Hippolyti. Oportet adventu Domini quæ sursum sunt deorsum fieri, ut quæ deorsum sursum ire possint. — Tempore, inquit, mihi opus est, ut colligam meipsum, possimque sustinere sermones, et respondere his quæ dicta sunt. — Sed in his, inquit, cum essem, praeter spem roboratus sum: invisibilis enim (Deus) me tangebatur, et protinus quidem debilitas mea ablata est, et in priore restitutus sum robore. Quoties enim transiit omne vitæ nostræ robur, tunc potentes sumus per Christum manum tendentem, et evigilantem ex mortuis viventes, et quasi ab inferis in resurrectionem vitæ.

V. 18. *Et confortavit me.* Hippolyti. Quoties enim spe nos implevit Verbum pro rebus futuris, facile vocem ejus auscultare possumus.

V. 20. — *Ut praeter adversum principem Persarum.* Hippolyti. Ex illa die qua humiliasti vultum tuum a facie Domini Dei tui, audita est oratio tua.

et missus sum ego ut *prælier adversum principem Persarum*; quoddam enim consilium fuerat ne dimitteretur populus: ut ergo citius fieret petitio tua, restitui ego adversus illum.

CAP. XII.

V. 1. — *Et veniet tempus quale non fuit* (in text. Græc., *tempus afflictionis*). Tunc erit afflictio magna, qualis non fuit talis a constitutione mundi, aliis alio per cunctam civitatem et regionem, ad perdendos fideles emissis; et sanctis ex occidente in orientem transeuntibus; habitantibus vero in oriente transmigrantibus in meridiem; aliis autem in montibus et speluncis latitantibus; ubique illos abominatione persequente; per maria, per terras eos per decreta crudelia interimente, et omnimodo ex hoc mundo eos conquassante; non valentibus ipsis propria vendere, neque emere apud alienos, nisi quis nomen bestię habeat et circumferat, vel hujus signum in fronte gerat; omnes enim tunc ex omni loco propulsabuntur, et ex penatibus abducentur, et in carceribus trahentur, et omni cruciati punientur, et ex toto mundo ejicientur.

V. 2. — *Evigilabunt alii in vitam æternam*. Hippolyti. Qui veræ vitæ credunt, et in libro vitæ scripti sunt. *Ibid.*: *Et alii in opprobrium*. Hippolyti. Qui cum Antichristo consentiunt, et cum illo in pœnis æternis conjecti.

V. 3. — *Qui autem docti fuerint, fulgebunt*. Hippolyti. Etenim Dominus in Evangelio idem dixit: *Tunc justi fulgebunt sicut sol* (Matth. xiii, 43).

V. 7. — *In tempus, et tempora, et dimidium temporis*. Hippolyti. Tres annos et dimidium Antichristi prædixit; *tempus* indicat unum annum; *tempora* duos annos; *dimidium temporis* dimidium anni: hi sunt *dies mille ducenti nonaginta* quos prædixit Daniel (xii, 11).

V. 9. *Clausi sunt signatique sermones*. Quoniam quæ præparavit Deus sanctis intelligere homo non potest; neque enim oculus illa vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascenderunt quæ, etiam tunc desiderabunt sancti contemplari; sic dixit (Deus) ei (Daniel), *quia clausi sunt, signatique sermones isti usque ad præfinitum tempus*, donec eligantur et igne probentur multi; quidam autem electi, sed qui veritatis verbo crediderunt, ut dealbentur per illud, et mundati a sordibus peccati, induant coelestem, purum et fulgentem sanctum Spiritum, ut, ad veniente sponso, statim intrent cum eo.

V. 11. — *Posita fuerit abominatio in desolationem*. Hippolyti. Duas ergo abominationes dicit Daniel: una quidem fuit exterminationis, quam suscitavit Antiochus, et ad abominationem desolationis refertur; alia vero universa, cum veniet Antichristus; nam, ut dicit Daniel, et ille propter ruinam multorum constituetur.

σθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἀπεστάλην ἐγὼ τοῦ πολεμῆσαι μετὰ ἄρχοντων Περσῶν· βουλὴ γάρ τις ἐγένετο μὴ ἀποστέλλειν τὸν λαόν· ἵνα οὖν ἐν τάχει τὸ ἀσχημά σου γένηται, ἀντέστην τούτῳ ἐγώ.

ΚΕΦ. ΙΒ΄.

α'. Ἔσται καιρὸς θλίψεως. Ἰππολύτου. Τότε γὰρ ἔσται θλίψις μεγάλη, ὅσα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἄλλων ἀλλαγῆ κατὰ πᾶσαν πόλιν καὶ χώραν εἰς τὸ ἀναιρεῖσθαι τοὺς πιστοὺς πεμπομένων· καὶ τῶν ἁγίων ἀπὸ δύσεως εἰς ἀνατολὴν παρενομένων, καὶ τῶν δὲ ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς μεσημβρίαν διωκομένων, ἄλλων δὲ ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ σπηλαίοις κρυπτομένων· πανταχοῦ δὲ αὐτοὺς τοῦ βδελύγματος πολεμοῦντος, καὶ διὰ θαλάσσης καὶ διὰ ξηρᾶς τούτους διὰ τοῦ προστάγματος ἀναιροῦντος, καὶ κατὰ πάντα τρόπον ἐκ τοῦ κόσμου ἐκθλίβοντος· μὴ δυναμένων αὐτῶν μηκέτι τῶν ἰδίων πωλῆσαι, μήτε ἀγοράσαι παρὰ τῶν ἄλλοτριῶν, χωρὶς ἐὰν μή τις τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου ἔχη καὶ περιφέρει, ἢ τὸ τοῦτου χάραγμα ἐπὶ μετώπῳ βασιτάσῃ· πάντες γὰρ τότε ἐκ παντὸς τόπου ἐκδιωχθήσονται, καὶ ἐκ τῶν οἰκείων κατασπασθήσονται, καὶ ἐν τῷ δημοσίῳ συρθήσονται, καὶ πάση κολάσει κολασθήσονται, καὶ ἐκ παντὸς κόσμου ἐκδιληθήσονται.

β'. Ἐξεσθθήσονται οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ἰππολύτου. Οἱ τῇ ὄντως ζωῇ πεπιστευκότες, καὶ ἐν βίβλῳ ζωῆς ἐγγεγραμμένοι.

Καὶ οὗτοι εἰς ὄνειδισμόν. Ἰππολύτου. Οἱ τῷ ἀντιχριστῷ συνερώμενοι, καὶ σὺν αὐτῷ εἰς τὴν αἰώνιον κόλασιν βαλλόμενοι.

γ'. Καὶ οἱ συνιέντες ἐκλάμψουσιν. Ἰππολύτου. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸ ὁμοίον εἶρηκε, *Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ἥλιος*.

δ'. Εἰς καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ εἰς ἡμῖς καιροῦ. Ἰππολύτου. Τὰ τρία ἔτη καὶ ἡμισυ τοῦ Ἀντιχριστοῦ ἐσήμανε· καιρὸν γὰρ λέγει ἑνιαυτὸν· καιροὺς δὲ, δύο ἔτη· ἡμῖς καιροῦ, ἡμισυ ἑνιαυτοῦ· αὐτὰ εἰσιν αἱ σσϛ' ἡμέραι, ἃς προεῖπε Δανιὴλ.

ε'. Ἐμπεφραγμένοι καὶ ἐσφραγισμένοι οἱ λόγοι. Ἰππολύτου. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ ἴητοιασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἁγίοις ἐκδηγήσασθαι ἄνθρωπος οὐ δύναται· οὔτε γὰρ ὀφθαλμοὺς αὐτὰ εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, εἰς ἃ καὶ ἐπιθυμήσουσι τότε ἅγιοι ἐγκύψαι· οὕτως ἔφη πρὸς αὐτὸν, *ὅτι ἐμπεφραγμένοι εἰσιν οἱ λόγοι οὗτοι, ἕως καιροῦ πέρας*· ἕως ἂν ἐκλαγῶσι, καὶ ἐκπυρωθῶσι πολλοί· τινὲς δὲ οἱ ἐκλεγόμενοι, ἀλλ' οἱ τῷ τῆς ἀληθείας λόγῳ πιστεύοντες, ἵνα λευκανθῶσι δι' αὐτοῦ, καὶ ἀποβάλλοντες τὴν τῆς ἁμαρτίας ῥύπαν, ἐνδύσωνται τὸ ἐπουράνιον, καθαρὸν, καὶ διαυγὲς ἅγιον Πνεῦμα, ἵνα παρόντος τοῦ νυμφίου, εὐθὺς συνεέλθωσιν αὐτῷ.

ια'. Δοθήσεται τὸ βδελύγμα τῆς ἐρημώσεως. Ἰππολύτου. Δύο οὖν βδελύγματα εἶρηκε Δανιὴλ· ἐν μὲν ἀφανισμοῦ, ὃ ἔστησε κατὰ καιρὸν Ἀντίοχος κατὰ τὸ τῆς ἐρημώσεως ἄλλο καθόλου, ὡς παρέσται ὁ Ἀντιχριστός· ὡς δὲ λέγει Δανιὴλ καὶ αὐτὸς ἐπ' ἀπωλείᾳ πολλῶν συστήσεται.

ΠΙΠΟΛΥΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΩΜΗΣ

EIΣ THN ΣΩΣΑΝΝΑΝ.

HIPPOLYTI ROMÆ EPISCOPI

IN SUSANNAM.

(GALLAND., *Biblioth.*, II, 442.)

Αὐτὴ μὲν οὖν ἡ ἱστορία γεγένηται ὑστερον, προε-
γράφη δὲ τῆς βίβλου πρώτης. Ἔθος γὰρ ἦν τοῖς
γραμματεῦσιν ὑστερόπρωτα πολλὰ ἐν ταῖς γραφαῖς
εἶδέναι. Εὐρίσκομεν γὰρ καὶ ἐν τοῖς προφήταις ὁρά-
σεις τινὰς πρώτας γεγραμμένας, καὶ ἐπ' ἐσχάτων
πεπληρωμένας· καὶ αὐτὸ πάλιν ἐπ' ἐσχάτων εἰρημένας,
καὶ πρώτας γεγενημένας. Τοῦτο δὲ οἰκονομίᾳ τοῦ
Πνεύματος ἐγένετο, ἵνα μὴ ὁ διάβολος συνίη τὰ ὑπὸ
τῶν προφητῶν ἐν παραβολαῖς λελαλημένα, καὶ παγι-
θεύσας ἐκ δευτέρου πάλιν ἀποκτείνῃ τὸν ἄνθρωπον.

Καὶ δογμα αὐτῷ Ἰωακείμ. Οὗτος ὁ Ἰωακείμ πά-
ριος γενόμενος ἐν Βαβυλῶνι, λαμβάνει τὴν Σωσάν-
ναν εἰς γυναῖκα. Αὕτη δὲ ἦν θυγάτηρ Ἰεραμίου τοῦ Ἰε-
ρέως, τοῦ εὐρόντος τὸ βιβλίον τοῦ νόμου ἐν τῷ οὐρανῷ
Κυρίου, ἦν ἡμεῖς Ἰωσίας ὁ βασιλεὺς ἐκέλευσεν αὐτὸν
καθαρίσαι τὰ ἅγια τῶν ἁγίων. Ἀδελφὸς γίνεται Ἰε-
ρεμίας ὁ προφήτης, ὃς ἅμα τοῖς ἐπιλοιποῖς, μετὰ τὴν
γενομένην τοῦ λαοῦ ἐν Βαβυλῶνι μετοικίαν, ἀνήχθη
εἰς Αἴγυπτον, καὶ παρήκχησεν ἐν Τάφναις· καὶ κατὰ προ-
φητείων λεθοβοληθεὶς ὑπ' αὐτῶν ἀνηρέθη.

Καλὴ σφόδρα καὶ φοβουμένη τὸν Κύριον. Ἐκ
γὰρ τοῦ καρποῦ τοῦ ἐξ αὐτῶν προβλήματος, εὐκόλως
καὶ τὸ δένδρον γινώσκεται. Ἄνδρες γὰρ εὐλαβεῖς καὶ
ἱερωταὶ τοῦ νόμου γεγενημένοι, ἄξια θεοῦ τέκνα ἐν
κρίσει προηγάργοντο τὸν μὲν προφήτην καὶ μάρτυρα
Χριστοῦ γεγενημένον, τὴν δὲ σὺφφονα καὶ πιστὴν
εὐρημένην ἐν Βαβυλῶνι· ἥς τὸ σερμὸν καὶ σὺφφρον,
τὸν μακάριον Δανιὴλ προφήτην ἀπέδειξεν.

Καὶ ἦν Ἰωακείμ πλούσιος σφόδρα. Δεῖ οὖν ἐπι-
ζητεῖν τὸ αἴτιον· πῶς γὰρ αἰχμάλωτοι ὑπάρχοντες
καὶ ὑπόδουλοι Βαβυλωνίων γεγενημένοι, ἔδύναντο
συνέρχεσθαι ἐπιτοσαυτὸ ὡς αὐτεξούσιοι; Ἐν τούτῳ
δεῖ νοεῖν, ὅτι μετοικίσας αὐτοὺς Ναβουχοδονόσορ, φι-
λανθρώπως αὐτοῖς ἐχρήσατο, καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοὺς
συνερχομένους, πάντα τὰ κατὰ τὸν νόμον πράσσειν.

Καὶ μεσοῦσης τῆς ἡμέρας εἰσεπορεύετο Σω-
σάννα. Ἡ Σωσάννα προετυπούτο εἰς τὴν Ἐκκλη-
σίαν· Ἰωακείμ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ὡς τὸν Χριστόν· ὁ
δὲ παράδεισος, ἡ κλήσις τῶν ἁγίων, ὡς δένδρων καρ-
ποφόρων ἐν Ἐκκλησίᾳ πεφυτευμένων. Βαβυλῶν δὲ
ἐστὶν ὁ κόσμος· οἱ δὲ δύο πρεσβύτεροι, εἰς τύπον δει-

A Quod hic narratur ¹, posterius gestum est, etsi
ante primum librum scriptum est. Sic enim scripto-
rum moribus comparatum est, ut non pauca inverso
ordine, litterarum monumentis consignata tradant.
Nam etiam in prophetis quasdam visiones offendi-
mus prius conscriptas; ac rursus in postremis re-
latas, quæ primo contigerunt. Id vero peculiari Spi-
ritus numine ac consilio fiebat, ne diabolus intelli-
geret quæ prophetis in parabolis dicta erant, ac
denuo ad perdendum rursus hominem laqueos teu-
deret.

V. 1: *Et nomen ejus Joacim.* Hic Joacim advena
Babylone factus, Susannam uxorem ducit. Porro
Susanna filia erat Helciae sacerdotis, ejus qui librum
legis in domo Domini invenit, quando rex Josias
mundari Sancta sanctorum præcepit ². Ejus frater
est Jeremias propheta, qui una cum residuis, post
transmigrationem populi Babylonem, ductus est in
Ægyptum, et habitavit in Taphnis ³; ubi prophe-
tans lapidibus obrutus sublatus est.

Pulchra valde et timens Dominum. Ex fructu enim
illorum germinis, facile quoque arbor cognoscitur.
Viri enim religiosi legisque æmulatores facti, di-
gnos Deo liberos in mundo produxerunt: alterum,
Christi prophetam atque martyrem; alteram, ca-
stam integræque fidei Babylone repertam; cujus pu-
dicitia atque castitas ratio fuit, ut innotesceret Da-
niel propheta.

V. 4: *Et erat Joacim dives valde.* Quærenda
causa est: quomodo enim qui captivi essent et Ba-
byloniis mancipati, in unum convenire poterant,
quasi sui juris essent atque liberi? Qua in re consi-
derandum est, Nabuchodonosorem qui eos transtu-
lerat, mitius illis usum esse, ac permisisse ut liberis
conventibus, cuncta ex legis rationibus agerent.

V. 7: *Et meridie ingrediebatur Susanna.* Susanna
Ecclesiam præfigurabat; Joacim vero vir ejus,
Christum. Hortus seu pomarium, vocatio sanctorum,
qui tanquam fructiferæ arbores in Ecclesia plantati
sunt. Babylon, mundus est. Duo seniores, duos po-
pulos figurare noscuntur, qui Ecclesie insidias

¹ Dan. xiii. ² IV Reg. xxii, 8. ³ Jer. xl.iii, 8.

struunt; alterum qui ex circumcissione, alterum qui ex gentibus. Nam quod ait (v. 5) *fuisse constitutos populi præsides atque iudices*; ideo est, quod hoc ævo potestatem exercent præsidetque injuste iudicando justos.

V. 8: *Et videbant eam duo seniores*. Hæc enim vero Judæorum principes nunc e libro volunt amputare, dicentes ea non gesta esse Babylone: quos nempe pudeat tanti illius per id tempus seniorum facinoris.

V. 9: *Et everterunt sensum suum*. Qui enim Ecclesiæ insidias struxerunt ejusque corruptores fuerunt, quonam modo justa iudicare possint; aut mundo corde in cælum suspicere, qui principi hujus sæculi sint mancipati?

V. 10: *Erantque ambo erga eam stimulis agitati*. Vere enim accipi potest quod ita dictum est; semper enim duo populi, Satanæ cujus afflatu aguntur, stimulis incitati, persecutionum procellas ærumnasque adversus Ecclesiam suscitare student; quærentes qua demum ratione eam corrumpant, cum se cum ipsi non consentiant.

V. 12: *Et observabant sollicitè*. Id vero animadvertamus operæ pretium est: hactenus scilicet observare ac curiosius inquirere quæ in Ecclesia fiunt, tum gentiles, tum ex circumcissione Judæos; qui videlicet falsos testes adversum nos velint subornare, quemadmodum ait Apostolus: *Propter autem subintroductos falsos fratres, qui subintraverunt explorare libertatem nostram, quam habemus in Christo*.

Peccati genus est, quærere ut feminis attendas animum.

V. 13: *Et egressi recesserunt a se mutuo*. Quod ergo a se mutuo recesserunt hora prandii, hoc significat in terrenis quidem cibis non consentire Judæos cum gentibus; in sensu vero cunctisque rebus ad sæculi usum spectantibus, convenire ac communicare.

V. 14: *Et sciscitantes ad invicem causam, confessi sunt suam concupiscentiam*. Ipsi sibi vaticinantur, sciscitantibus cogitationibus reddituros esse Deo rationem * pro omnibus quæ peccaverint, quemadmodum Salomon ait: *Sciscitatio (seu examen) perdet impios* †. Capiuntur enim hi sciscitatione.

V. 15: *Dum observarent diem aptum*. Quem porro nisi diem Paschæ, per quem lavacrum in pomario æstantibus paratur, et Susanna lavans, munda Deo sponsa sistitur?

Cum duabus solis puellis. Quando enim Ecclesia ex more cupit lavacrum suscipere, duas necessario ancillas comites habet. Etenim Ecclesia per fidem in Christum et per charitatem in Deum confessa recipit lavacrum.

V. 18: *Dixitque puellis: Afferte mihi oleum*. Proinde fides et charitas, oleum et smegmata lavantibus parant. Quænam vero smegmata, nisi Verbi

κινούνται τῶν δύο λαῶν τῶν ἐπιβουλευόντων τῇ Ἐκκλησίᾳ· εἷς μὲν, ὁ ἐκ περιτομῆς, καὶ εἷς, ὁ ἐξ ἔθνων. Τὸ γὰρ λέγειν, ἀπεδείχθησαν ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ κριταί· ὅτι ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ ἐξουσιάζουσι καὶ ἄρχουσι, κρίνοντες ἀδίκως δικαίους.

Καὶ θεώρουσιν αὐτὴν οἱ δύο πρεσβύτεροι. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ τῶν Ἰουδαίων ἄρχοντες βούλονται νῦν περικόπτειν τῆς βίβλου, φάσκοντες μὴ γενέσθαι ταῦτα ἐν Βαβυλῶνι· ἀσχυρόμενοι τὸ ὑπὸ τῶν πρεσβυτέρων κατ' ἐκείνον τὸν καιρὸν γεγενημένον.

Καὶ διεστρέψαν τὸν ἑαυτῶν νοῦν. Οἱ γὰρ ἐπιβουλοὶ καὶ φθορεῖς τῆς Ἐκκλησίας γενόμενοι, πῶς δύνανται δίκαια κρίνειν, ἢ καθαρὰ καρδίᾳ ἀναβλέπειν εἰς τὸν οὐρανὸν, τῷ ἄρχοντι τοῦ αἰῶνος τούτου δεδολωμένοι;

Καὶ ἦσαν ἀμφοτέροι κατανευρημένοι περὶ αὐτῆς. Καὶ γὰρ ἔστιν ἀληθῶς καταλαβέσθαι τὸ εἰρημένον, ὅτι πάντοτε οἱ δύο λαοὶ κατανοσόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐνεργούντος Σατανᾶ, βούλονται διωγμοὺς καὶ θλίψεις ἐγείρειν κατὰ τῆς Ἐκκλησίας, ζητοῦντες ὅπως διαφθείρωσιν αὐτήν, ἑαυτοῖς μὴ συμφωνοῦντες.

Καὶ παρερηρῶντο φιλοτίμως. Σημειωτέον δὲ τοῦτο· ὅτι ἕως νῦν παρατηροῦνται καὶ περιεργάζονται τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πραττόμενα, οἱ τε ἐξ ἔθνων καὶ οἱ ἐκ περιτομῆς Ἰουδαῖοι, βουλόμενοι ψευδεῖς μάρτυρας καταφέρειν καθ' ἡμῶν, ὡς ὁ Ἀπόστολος λέγει· Διὰ δὲ τοὺς παρεισαχθέντας ψευδοαδελφούς, οἵτινες εἰσηλθόν κατασκοπήσῃαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν, ἦν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Εἶδος ἁμαρτίας, τὸ ζητεῖν προσέχειν γυναιξίν.

Καὶ ἐξελεθόντες διεχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων. Τὸ οὖν, διεχωρίσθησαν ἀπ' ἀλλήλων τῇ ὥρᾳ τοῦ ἀρτιστου, τοῦτο σημαίνει· ὅτι ἐν μὲν τοῖς βρώμασι τοῖς ἐπιγείοις οἱ Ἰουδαῖοι τῶν ἔθνων οὐ συμφωνοῦσιν· ἐν δὲ ταῖς θεωρίαις καὶ παντὶ κοσμικῷ πράγματι, τοῖς συναρχόμενοι κοινωνοῦσιν.

Καὶ ἀνστάλλοντες ἀλλήλους τὴν αἰτίαν, ὁμολόγησαν τὴν ἐπιθυμίαν. Αὐτοὶ ἑαυτοῖς προφητεύονται, ὡς μελλήσουσιν ὑπὸ λογισμῶν ἐταζόμενοι λόγον δοῦναι τῷ Θεῷ ὑπὲρ πάσης ἁμαρτίας ἧς ἔπραξαν, ὡς Σολομῶν λέγει· Ἐταμός δὲ ἀσεβεῖς ὀλεῖ. Ἀλίσκονται γὰρ οὗτοι ὑπὸ ἐτάσεως.

Ἐν τῷ παρατηρεῖν αὐτοὺς ἡμέραν εἴθετον. Ποῖαν εἴθετον, ἀλλ' ἢ τὴν τοῦ Πάσχα, ἐν ἣ τὸ λουτρὸν ἐν παραδείσῳ τοῖς καιόμενοις ἐτοιμάζεται, καὶ Σωσάννα ἀπολουομένη, καθαρὰ νόμφη Θεῷ παρίσταται;

Μετὰ δύο μόρον κορασίων. Ἦνικα γὰρ ἂν τὸ κατὰ σύνηθεσ ἐπιθυμῆ λουτρὸν λαβεῖν ἢ Ἐκκλησία, ἐξ ἀνάγκης ταύτῃ δύο παιδίσκας δεῖ παρακολουθεῖν· διὰ γὰρ τῆς πίστεως εἰς Χριστὸν, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν λαμβάνει τὸ λουτρὸν ὁμολογούσα ἢ Ἐκκλησία.

Καὶ εἶπε τοῖς κορασίαις· Ἐνέγκατε δὴ μοι ἔλαιον. Ὡς πίστις καὶ ἀγάπη τὸ ἔλαιον καὶ τὰ σμήγματα τοῖς λουομένοις ἐτοιμάζουσι. Τίνα δὲ ἦν τὰ

* Gal. 11, 4. † Rom. 11, 15. ‡ Prov. 1, 32.

σμήγματα, ἀλλ' ἢ τοῦ ἁγίου Λόγου ἐντολαί; τί δὲ τὸ
 θάσιον, ἀλλ' ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δύναμις; αἷς
 μετὰ τὸ λουτρὸν ὡς μύρου χρίονται οἱ πιστεύοντες.
 Ταῦτα πάντα διευποῦτο διὰ τῆς μακαρίας Σωσάννης
 δι' ἡμᾶς· ἵνα νῦν ἡμεῖς, οἱ τῷ Θεῷ πιστεύοντες, μὴ
 ὡς ἔβνα τὰ νῦν γεγόμενα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νοήσωμεν,
 ἀλλ' ἢ πάντα ταῦτα διὰ τῶν πατριαρχῶν προτετυ-
 πωμένα πιστεύσωμεν, καθὰ καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει·
 Ταῦτα δὲ τυπικῶς συνέβαιεν ἐκείνοις· ἐγγράφη
 δὲ πρὸς ρουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν
 αἰῶνων κατήτησαν.

Καὶ ἐξηλθον κατὰ τὰς πλαγίας θύρας. Προμη-
 νούσαι, ὅτι ὁ βουλόμενος τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ ὕδα-
 τος μεταλαβεῖν, ἀποτάξασθαι μὲν ὀφείλει τῇ πλατείᾳ
 θυρᾶ· διὰ δὲ τῆς στενῆς καὶ τεθλιμμένης εἰσελθεῖν.

Καὶ οὐκ εἶδον τοὺς πρεσβυτέρους. Ὅσπερ γάρ
 ἦν ἐν τῷ παραδείσῳ συνεκρύβη ὁ διάβολος ἐν τῷ
 ἔρει, οὕτω καὶ νῦν ἐν τοῖς πρεσβυτέροις ἐγκρυβεῖς,
 τὴν ταυτοῦ ἐνεκρίσθησαν ἐπιθυμίαν, ἵνα πάλιν ἐκ δευ-
 τέρου διαφθεῖρη τὴν Ἐβαν.

Ἴδοι αἱ θύραι τοῦ παραδείσου κέκλειται. Ὁ
 παρανόμων ἀρχόντων καὶ διαβολικῆς ἐνεργείας μεμε-
 στωμένων· ταῦτα ὑμῖν παρέδωκε Μωϋσῆς; οὕτω δὲ
 τὸν νόμον ἀναγινώσκοντες ἐτέρους διδάσκετε; Ὁ λέ-
 γων μὴ φονεύειν, αὐτὸς φονεύεις; Ὁ λέγων μὴ ἐπι-
 θυμῆναι, αὐτὸς τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον διαφθεῖρειν
 θέλει;

Καὶ ἐπέπιθυμίᾳ σου ἐσμέν. Τί ἀναπέθετε, ἄνομοι,
 σόφρονα καὶ ἀκέραιον ψυχὴν λόγοις ψευδέσιν, ἵνα τὴν
 οἰκίαν ἐπιθυμίαν στήσητε;

Εἰ δὲ μὴ, καταμαρτυρήσομέν σου. Ταῦτα, ὁμῶν
 τὰ ἀπ' ἀρχῆς δεῖνὰ τολμήματα, διὰ τὸν ἀπ' ἀρχῆς ἐν
 ὑμῖν ἐμφυλεύσαντα πλάνον. Ἦν γὰρ ὄντως μετὰ
 ταύτης νεανίσκος ἀπ' οὐρανῶν ὁμέτερος (1), οὐ συγ-
 γνόμενος αὐτῇ, ἀλλὰ συμμαρτυρῶν τῇ ἀληθείᾳ.

Καὶ ἀρεστέραξεν Σωσάννα. Τοῦτων οὖν τῶν ρη-
 μάτων ἀκούσασα ἡ μακαρία Σωσάννα, κατενύγη τὴν
 καρδίαν, καὶ ἔφραξε τὸ στόμα, μὴ βουλομένη ὑπὸ
 ἀνίμων πρεσβυτέρων μισθῆναι. Ἔστι δὲ καὶ κατα-
 λαθέσθαι ἀληθῶς τὸ συμβᾶν ἐπὶ τῇ Σωσάννῃ. Τοῦτο
 γὰρ νῦν καὶ ἐπὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ πληρούμενον εὐροῖς.
 Ἦνίκα γὰρ οἱ δύο λαοὶ συμφωνήσουσι διαφθεῖραί τι-
 νας τῶν ἁγίων, παρατηροῦνται ἡμέραν εὐθετον, καὶ
 εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, προσευχομένων
 ἐκεῖ πάντων καὶ τὸν Θεὸν ὁμνούντων, ἐπιλαβόμενοι
 ἔκκουσι τινὰς καὶ κρατοῦσι, λέγοντες· Δεῦτε, συγ-
 κατάθεσθε ἡμῖν, καὶ τοὺς θεοὺς θρησκέυετε· εἰ δὲ
 μὴ, καταμαρτυρήσομεν ὑμῶν. Τοὺς δὲ μὴ βουλο-
 μένους, προσάγουσιν αὐτοὺς πρὸς τὰ βήματα καὶ κατ-
 ηγοροῦσιν, ὡς ἐναντία τοῦ δόγματος Καίσαρος πράτ-
 τοντας, καὶ κατακρίνουσι θανάτῳ.

Στενά μοι πόντοθεν. Ἴδετε βήματα σωφρονούσης
 γυναῖκος, καὶ Θεῷ μεμελημένης. Στενά μοι, φησὶ,
 πόντοθεν· ἡ γὰρ Ἐκκλησία οὐ μόνον ὑπὸ Ἰουδαίων
 ἄλλεται καὶ στενοχωρεῖται, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἔθνων, καὶ

A mandata? quodnam autem oleum, nisi virtus Spiritus sancti? quibus post lavacrum tanquam unguento fideles perunguntur. Cuncta hæc per beatam Susannam nostri causa figurabantur: ne modo scilicet, qui Deo credimus, ea quæ impræsentiarum in Ecclesia fiunt, tanquam nova ac peregrina existimemus; sed cuncta hæc olim per patriarchas figurata credamus, quemadmodum etiam Apostolus ait: Hæc contingebant illis in figuris; scripta autem sunt ad nostram exhortationem, in quos fines sæculi devenerunt.

V. 18: Et exierunt per posticum. Nempe præsi-
 guantes, qui velit in pomario aqua intingi, debere nuntium remittere portæ latæ*, et per arctam et coangustatam ingredi.

B Et non viderunt seniores. Quemadmodum enim tunc in pomario (paradiso) delituit diabolus in serpente*; sic nunc quoque in senioribus latitans, sua illos concupiscentia accendit, ut rursus denuo corrumperet Evam.

V. 19: Ecce ostia pomarii clausa sunt. O sceleratos iudices plenosque diabolico afflatu! Num hæc vobis tradidit Moyses? Sicne legentes legem alios docetis? Qui prædicas non faciendum homicidium, homicidium facis? Qui dicis non concupiscendum, ipse uxorem proximi corrumpere cupis?

Et in concupiscentia tui sumus. Utquid, scelesti, castam animam atque simplicem verbis mendacibus a mentis sententiâ avocatis, ut libidinem vestram statuatis?

C V. 21: Quod si nolueris, dicemus contra te testimonium. Hæc vestra ab initio projectæ mentis ausa improba, seductoris gratia qui in vobis ab initio latitaret. Erat namque vere cum ea vester e cælis juvenis, non qui cum illa commisceretur, sed qui testis foret veritati.

V. 22: Et ingemuit Susanna. His itaque verbis auditis, beata Susanna doloris aculeum animo sensit, osque obturavit, quæ nollet scelestissimorum seniorum injuria constuprari. Licet vero etiam vere intelligere, quod in Susanna contigit. Hoc enim nunc quoque in Ecclesia impleri invenias. Cum enim duo populi consenserint, ut quosdam de Ecclesia perdant, diem aptum observant; ingressique in domum Dei, cunctis ibi orantibus Deumque laudantibus, apprehensos quosdam trahunt, tenentque dicentes: Venite, idemque ipsi ac nos sentite, ac diis cultum adhibete. Quod si nolueritis, testimonium adversum vos dicemus. Eos autem qui noluerint, ad tribunalia adducunt, et accusant velut qui agant contra decretum Cæsaris, ac morte eos damnant.

Angustia sunt mihi undique. Videte verba castæ mulieris, ac cujus Deo cura est. Angustia, inquit, sunt mihi undique. Ecclesia enim nedum a Iudeis affligitur ac angustias patitur, verum etiam a gentibus.

* I Cor. x, 11. * Matth. vii, 13, 14. * Gen. iii, 1.

(1) Νεανίσκος ὁμέτερος. Id est Daniel, spiritu prophetice præsens. COMBUR.

bus; necnon ab iis qui Christiani dicuntur, nec tamē sunt. Ejus enim pudicitiam ac felicitatem velut conluentēs, corrumpere eam nituntur.

Sive enim hoc agero, mors mihi est. Den enim inobedientem esse, ac hominibus obedire, æternam mortem ac supplicium parit.

Si autem non agero, non effugiam manus vestras. Hoc quoque vere dixit. Qui enim adducuntur propter nomen Dei, siquidem fecerint quod jubentur ab hominibus, Deo moriuntur, ac in mundo vivunt; si autem non egerint quod illi imperant, non effugiunt judicium manus, a quibus ipsis morte damnantur.

V. 23: *Melius est nichil sine opere.* Hoc namque præstantius, ab iniquis hominibus mori, ut cum Deo vivant; quam illis consentiendo et ab eis solutas, incidere in manus Dei.

V. 24: *Et clamavit voce magna.* Ad quem, rogo, clamavit Susanna, nisi ad Deum? quemadmodum ait Isaias: *Tunc clamabis, et Deus exaudiet te; adhuc loquente te dicet: Ecce adsum*¹⁰.

Clamaverunt et duo seniores contra eam. Iniqui enim et improbi non cessant clamare adversum nos, et dicere: *Tolle e terra, qui tales sint; non enim decet eos vivere.*

Evangelico sensu Susanna contempsit eos qui occidunt corpus¹¹, ut salvaret animam suam a morte. Nam peccatum mors animæ est; præsertim autem mœchia. Quia enim anima Christo copulata, discessione a fide in perennem traditur mortem, pœnam scilicet æternam; ad ejus rei fidem, violato quoque corporalium nuptiarum fœdere perversis-que thalamis, lex pœnam mortis indixit.

V. 25: *Et cucurrit unus, et aperuit ostia.* Nempe latam et spatiosam ostendens viam, quam incedendo, qui illis morem gerunt, pereunt.

V. 30: *Porro Susanna erat delicata valde.* Non quod meretricios fucos corpori adpersos haberet, uti habebat Jezabel, aut oculos variis pigmentis cerussaque ac minio oblitos; sed fidei et castitatis ac sanctimonix decore pollebat.

V. 34: *Et posuerunt manus super caput ejus.* Ut vel ejus contactu, libidinem suam exsatiarent.

V. 35: *At illa flebat.* Lacrymis enim et fletu e cœlis Verbum excibat, quod lacrymis suscitaturum erat mortuum Lazarum¹².

V. 41: *Et credidit eis multitudo.* Operæ pretium igitur est, ut in omni firmi negotio, mendacibus animam non attendamus; nec facile judicium personis ut obsequamur adduci non sinamus, qui nos Deo rationem reddituros esse non nesciamus: sed secundo veritatem, accuratam fidei rationem inquirendo, Deo accepti erimus.

V. 44: *Et exaudivit Deus vocem ejus.* Quicumque enim invocant eum ex corde puro, hos exaudit

¹⁰ Isa. LI, 9. ¹¹ Matth. x, 28. ¹² Joan. xi, 35.

ἂ ὑπὸ τῶν λεγομένων μὲν, οὐκ ὄντων δὲ Χριστιανῶν εἰσὶν τὸ σῶφρον καὶ εὐπαθὲς ταύτης ἐνορῶντες, φθείρειν ταύτην βιάζονται.

Ἐάν τε γὰρ τοῦτο πράξω, θάνατός μοι ἐστίν. Τὸ γὰρ παρακοῦσαι Θεοῦ, καὶ ὑπακοῦσαι ἀνθρώποις, θάνατον καὶ κόλασιν αἰώνιον ἐργάζεται.

Ἐάν δὲ μὴ πράξω, οὐκ ἐκφευξοῦμαι τὰς χεῖρας ὑμῶν. Καὶ τοῦτο ἀληθὲς εἰρηκεν. Οἱ γὰρ προσαγόμενοι ἔνεκεν τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ, ἐάν μὲν πράξωσι τὸ ὑπὲρ ἀνθρώπων κελεύμενον, ἀποθνήσκουσι τῷ Θεῷ· ζήσουσι δὲ ἐν κόσμῳ· ἐάν δὲ μὴ πράξωσι τὸ ὑπὲρ ἀνθρώπων κελεύμενον, οὐκ ἐκφεύγουσι τὰς χεῖρας τῶν δικαστῶν, ὑπὲρ αὐτῶν ἐκείνων κατακρινόμενοι.

Αἰρετόν μοι ἐστὶ μὴ πράξασαν. Τοῦτο γὰρ διαφορώτερον, ἀποθανεῖν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀδικῶν, ἢ παρὰ Θεῷ ζῆσαι· ἢ συνθεμένους αὐτοῖς, καὶ ἀπολυθέντας ὑπὲρ αὐτῶν, ἐμπεσεῖν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἀνεβόησε φωνῇ μεγάλῃ. Πρὸς τίνα οὖν ἀνεβόησεν ἡ Σωσάννα, ἀλλ' ἢ πρὸς Θεόν; ὡς Ἡσαίας λέγει· *Τότε βοήσεις, καὶ ὁ Θεὸς εἰσακουσέσθαι σου· ἐκτε λαλοῦντός σου, ἐρεῖ· Ἰδοὺ κἀγώ.*

Ἀνεβόησεν καὶ οἱ δύο πρεσβύτεροι κατέναντι αὐτῆς. Οἱ γὰρ ἀνομοὶ οὐ παύονται βοῶντες κατ' ἡμῶν, καὶ λέγοντες· *Αἶρε ἐκ τῆς γῆς τοὺς τοιούτους, οὗ γὰρ καθήκον αὐτοὺς ζῆν.*

Εὐαγγελικῶς ἡ Σωσάννα κατεφρόνησε τῶν ἀποκτανόντων τὸ σῶμα, ἵνα σώσῃ τὴν ψυχὴν αὐτῆς ἐκ θανάτου. Θάνατος δὲ ψυχῆς, ἡ ἁμαρτία, ἐξαιρέτως δὲ ἡ μοιχεία. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ συναφθεῖσα τῷ Χριστῷ ψυχῇ, ἀποστῆσα τῆς πίστεως εἰς τὸν διηνεχῆ παραπέμπεται θάνατον, τὴν αἰώνιον κόλασιν· πρὸς πίστιν τοῦτου, καὶ ἐπὶ τῶν σωματικῶν γάμων παραλυομένων καὶ διορυττομένων, θάνατον ὤριστεν ὁ νόμος ἐπιτίμιον.

Καὶ δραμῶν ὁ εἰς, ἤνοιξε τὰς θύρας. Τὴν πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν ἐπιδεικνύων, δι' ἧς οἱ τοῦτοις πειθόμενοι ἀπόλλυνται.

Ἡ δὲ Σωσάννα ἦν τρυφερὰ σφόδρα. Οὐ κάλλος περὶ σῶμα πορνικόν, ὃν τρόπον περιέκειτο τῇ Ἰεζάβελ, οὐδὲ ἔβρις ποικίλοις χρώμασι πεφυκωμένη· ἀλλ' εἶχε κάλλος πίστεως καὶ σωφροσύνης καὶ ἀγασμοῦ.

Ἔθηκαν τὰς χεῖρας ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς. Ἴνα κἀν ἐν τῷ βίβασθαι αὐτῆς, τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας τὸν κόρον τελέσωσι.

Ἡ δὲ ἦν κλαίονσα. Διὰ γὰρ τῶν δακρῶν ἐφεικτο τὸν ἀπ' οὐρανῶν Λόγον, τὸν μέλλοντα διὰ δακρῶν ἐγείρειν τὸν Λάζαρον τεθνηκότα.

Καὶ ἐπίστευσεν αὐτοῖς ἡ συναγωγὴ. Δεῖ οὖν ἡμᾶς ἐν παντὶ πράγματι ἑβραίους γενομένους, μὴ τοῖς ψευδέσιν προσέχειν, μηδὲ προσώποις ἀρχόντων εὐκόλως συναρταζομένους πείθεσθαι, γινώσκοντας, ὅτι λόγον ἔχομεν δοῦναι τῷ Θεῷ· ἀλλὰ τῇ ἀληθείᾳ στοιχοῦντες, καὶ τὸ ἀκριβὲς τῆς πίστεως ἐπιζητοῦντες, εὐάρεστοι ἐσόμεθα τῷ Θεῷ.

Καὶ εἰσῆκουσεν ὁ Θεὸς τῆς φωνῆς αὐτῆς. Ὅσοι γὰρ ἐπικαλοῦνται αὐτὸν ἐκ καθαρᾶς καρδίας, τοῦ-

ων ὁ θεὸς ὑπακούει· ὅσοι δὲ ἐν δόλῳ καὶ ὑποκρί-
σει, ἀποστρέφει τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπ' αὐτῶν.

Πεκαλαιωμένε ἡμερῶν κακῶν. Ἐπειδὴ δὲ φθά-
σαντες ἐν τῷ προοίμῳ, διηγησάμεθα, ὅτι οἱ δύο πρεσ-
βύτεροι εἰς τύπον ἀναφέρονται τῶν δύο λαῶν, τοῦ τε
ἐκ περιτομῆς καὶ τοῦ ἐξ ἔθνων, οἱ καὶ ἀεὶ ἐπίβουλοι
γίνονται τῆς Ἐκκλησίας· Ἰδωμεν τὰ ῥήματα αὐτοῦ
τοῦ Δανιήλ, καὶ μάθωμεν, ὅτι ἐν μηδενὶ ἡμᾶς δια-
ψεύδεται ἡ Γραφή. Τῷ γὰρ πρώτῳ πρεσβυτέρῳ δια-
λεγόμενος, ὡς νομοθέτῃ ἐπιτιμᾷ· τῷ δὲ ἐτέρῳ, ὡς
ἐθνικῶ διαλέγεται, *σπέρμα Χαναάν ἀποκαλῶν·* καί-
τοι ὅντα ἐν περιτομῇ.

Ἦδη γὰρ ἄγγελος Θεοῦ. Δηλοῖ δὲ, ὅτι ἡνίκα
προσηύξατο ἡ Σωσάννα πρὸς τὸν θεόν, καὶ εἰση-
κούσθη, τότε ἐξαπεστάλη ὁ ἄγγελος βοηθήσων αὐτῇ,
ὃν τρόπον ἐπὶ τοῦ Τωβία καὶ τῆς Σάρρας συνέβη.
Προσευξαμένων γὰρ αὐτῶν, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ καὶ αὐτῇ
ἔργε εἰσηκούσθη ἡ δέησις ἀμφοτέρων, καὶ ἀπεστάλη
ὁ ἄγγελος Ῥαφαὴλ ἰάσασθαι τοὺς δύο.

Καὶ ἀνέστησαν ἐπὶ τοὺς δύο πρεσβυτέρους. Ἴνα
πληρωθῇ τὸ εἰρημένον· Ὁ ὀρύσσων βόθρον τῷ
πλησίον αὐτοῦ, εἰς αὐτὸν ἐμπεσεῖται.

Προσέχειν αὖν ὀφειλομένον πᾶσιν, ἀγαπητοί, φοβού-
μενοι μὴ τις ἐν τινι παραπτώματι κρατηθεὶς, αὐτὸς
τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἔνοχος γένηται, γινώσκοντες ὅτι
ἐκδικῶς ὁ θεὸς περὶ πάντων γίνεται· αὐτὸς ὢν ὁ Λό-
γος ὀφθαλμός (2)· λανθάνει δὲ τοῦτον τῶν ἐν κόσμῳ
πραττομένων οὐδέν. Δι' ὃ ἀεὶ ἐργήγοροι καρδίας (Ἰσ.
καρδίᾳ ἢ καρδίαις) καὶ σωφρόνως βιοῦντες, τὴν Σω-
σάνναν μιμησώμεθα.

Τοῦ ἀγιάτου Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης.

Τὴν ἀκριβεῖαν τῶν χρόνων, κ. τ. λ.

A Deus; quicunque vero in dolo et hypocristi, ab eis
Deus faciem suam avertit.

V. 52 : *Inveterate dierum malorum.* Quia jam
initio ipsoque exordio exposuimus, duos seniores as-
sumi in typum duorum populorum, ejus scilicet qui
ex circumcissione et illius qui ex gentibus, qui semper
Ecclesiae insidias struunt; videamus ipsas Dani-
ellic voces, ac intelligamus nulla re nos Scriptura-
ram fallere. Nam primum seniore alloquens, ut
legisperitum eum increpat: alteri vero ut gentili
loquitur, v. 56, *semen Chanaan* ipsum vocans, ta-
meti in circumcissione et Judæus erat.

V. 55 : *Jam enim angelus Dei.* Porro ostendit,
quo tempore Susanna ad Deum oravit, fuitque
exaudita, missum ei fuisse angelum qui eam adju-
varet, haud secus ac se res in Tobia et Sarra ha-
buit¹⁸; ambobus enim eadem die eademque hora
orantibus, exaudita est amborum oratio, missusque
est angelus Raphael qui eos sanaret.

V. 61 : *Et consurrexerunt adversus duos seniores,*
Ut impleretur quod dictum est: *Qui fodit foveam
proximo suo, incidet in eam*¹⁹.

In omnibus itaque attendere debemus, charissi-
mi, timentes ne quis in aliquo delicto deprehensus
suae ipsius animæ obnoxius fiat, scientes quia vin-
dex est Deus de omnibus; cum Verbum ipsum sit
oculus, quem nihil latet eorum quæ in mundo
sunt. Idcirco semper pervigiles animo ac casto vi-
ventes, Susannam imitemur.

Sanctissimi Hippolyti Romæ episcopi (5).

Cui constitutum sit ut, etc.

FRAGMENTA ALIA.

(EX GALLAND.)

I.

Apud Anastasium Sinaitam, quæst. XLVIII, pag. 327.

Ἰππολύτου εἰς τὸν Δανιήλ (4).

Τῶν γὰρ σιδηρῶν κνημῶν τῶν νῦν ἐπικρατουσῶν C
ἐπὶ τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν, καὶ τοὺς δακτύλους χωρησάν-
των, κατὰ τὴν τοῦ φοβεροῦ θηρίου δεῖξιν, καθὼς ἐν
τοῖς ἔμπροσθεν καιροῖς σεσήμενται, ἤξει ἀπ' οὐρανῶν
ὁ λίθος ὁ πατάσας τὴν εἰκόνα, καὶ συντρίψας αὐτήν,
καὶ μεταστήσει πάσας τὰς βασιλείας, καὶ δώσει τὴν
βασιλείαν ἡμίλειοις Ὑψίστου. Οὗτος ὁ γεννηθεὶς ἄρος μέγα,
καὶ πληρώσας τὴν γῆν, περὶ οὗ εἰρηται· Ἐθνώρου
ἐν ὀράματι τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφε-
λῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου·
καὶ ἕως τοῦ Παλαίου τῶν ἡμερῶν ἐξέβαθεν· καὶ

¹⁸ Tob. III, 24. ¹⁹ Prov. XXVI, 27.

Hippolyti in Daniele.

Cum enim tibiarum ferrearum quæ nunc dominatum
obtinent, ad vestigia pedum et digitos processerint,
congruenter terribilis bestiarum ostensioni, sicut est
significatum prioribus temporibus, e caelis veniet
lapis, qui, percussa statua et contrita, transferet
omnia regna, et dabit regnum sanctis Altissimi.
Hic est qui factus est mons magnus, et implevit
terram, de quo dictum est: *Contemplabar in visione
noctis, et ecce cum nubibus celi veniens tanquam
Filius hominis, et usque ad Antiquum dierum perve-
nit; et ei datus est principatus et honor et regnum:*

(2) Αὐτὸς ὢν ὁ Λόγος ὀφθαλμός. Cotelerius
Iom. II Monument., pag. 525, legit, αὐτὸς ὢν ὁλος
ὀφθαλμός. FABRIC.

(3) Fragmentum hoc, quod Hippolyti commenta-
riorum in Daniele initium sive proœmium esse vi-
detur, fragmentis in Daniele supra editis præmi-
simus. EDIT. PATR.

(4) Εἰς τὸν Δανιήλ. Mémorere Hippolyti ἐρμη-
νεύειν in Daniele, Hieronymus cap. LXI De vir.
illustr.; Photius codd. CCCII et CCCIII; Œcumenius
proœmio in Apocalypsin, edito in bibl. Coislinaiana
pag. 278; Suidas in Ἰππολύτου, aliique. FABRIC. —
Vide infra inter Homiliarum fragmenta § IX.

et omnes populi, tribus et linguæ servient ipsi: potestas ejus, potestas æterna quæ non transibit, et regnum ejus non interibit ¹⁰.

A αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες λαοὶ, φυλαὶ, καὶ γλώσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται.

II.

In Canticum trium puerorum. Ex Catena Patrum in Psalmos et Cantica sacra Scripturae tom. III edit. Corderiane, pag. 951, ad γ. 87.

Benedicite, Anania, Azaria, Misael, Domino: benedicite apostoli, prophetæ et martyres Domini Domino: laudate et superexaltate eum in sæcula.

Εὐλογεῖτε, Ἀναρία, Ἀζαρία, Μισαήλ, τὸν Κύριον· εὐλογεῖτε, ἀπόστολοι, προφήται καὶ μάρτυρες Κυρίου τὸν Κύριον, ὑμνεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Hippolyti episcopi Romani.

Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης,

Admiranda sunt, o dilecti, quæ a tribus pueris in camino dicta sunt: quomodo nihil ex rebus creatis præterierunt, ut nempe nihil quasi liberum vel sui juris esse putaretur: sed quum omnia comprehendissent ac nominassent, cœlestia, terrestria et subterranea, omnia Deo subjecta esse ostenderunt, ut qui omnia per Verbum creaverit: ne quis ullam creaturam vel increatam vel sine principio esse gloriaretur.

B Θαυμάσαι δὲ ἐστίν, ἀγαπητοί, τὰ ὑπὸ τῶν τριῶν παίδων ἐν τῇ καμίνῳ λεγόμενα· πῶς οὐδὲν παρέλειπον τῶν ἐκτισμένων, ἵνα μὴ ὡς ἐλεύθερον αὐτεξούσιον νομισθῇ· ἀλλὰ πάντα συμπεριλαβόντες καὶ ὀνομάσαντες τὰ ἐπουράνια καὶ τὰ ἐπίγεια καὶ τὰ καταχθόνια, πάντα δοῦλα εἰδείαν εἶναι τοῦ Θεοῦ τοῦ πάντα διὰ τοῦ Λόγου κτίσαντος, ἵνα μὴ τις καυχῆσθαι ὡς ἀγένητον τι καὶ ἀρχὸν εἴη κτισμάτων.

IN MATTHÆUM.

(DE MAGISTRIS, Acta Martyrum Ostiens., p. 405.)

In Matthæi cap. vi, 11. — Sententiam suam exponit περὶ τοῦ ἐπιουστίου vel de pane substantiali.

Ideo quærere jussi sumus quod ad conservationem Corporalis substantiæ sufficiat: non pulmentum, sed alimentum, quod deficit corpori restaurans, mortemque ex fame prohibens; non mensas opiparas et in voluptates effusas, neque quæcunque corpus insultare animo efficiunt, sed panem, et hunc non in multorum annorum numerum, sed hodie nobis sufficientem.

C Διὰ τοῦτο ζητεῖν προσετάχθην τὸ πρὸς τήρησιν ἐξαρκούν τῆς σωματικῆς οὐσίας· οὐ τρυφήν ἀλλὰ τροφήν, τὸ ἐλλεῖπον ἀναπληροῦσαν τοῦ σώματος, καὶ τὴν ἐκ τοῦ λιμοῦ κωλύουσαν θάνατον· οὐ τραπέζας φλεγμαινούσας, καὶ εἰς ἡδονὰς ἐκμαινούσας, οὐδ' ὅσα σκιρτᾶν τὸ σῶμα κατὰ τῆς ψυχῆς παρασκευάζει, ἀλλ' ἄρτον, καὶ τοῦτον οὐκ εἰς πολὺν ἐπὼν ἀριθμὸν, ἀλλὰ τὸν σήμερον ἡμῶν ἀρκούντα.

IN LUCAM.

(MAT, Scriptorum vet. Collectio nova, tom. IX, Romæ, 1837, p. 645.)

CAP. II.

Vers. 7.—Hippolyti.—Si vis autem, Verbum Dei erat primogenitum, e cœlo ad beatam Mariam descensum, et homo primogenitus in utero formatus, ut primogenitus Dei primogenito homini unitus manifestaretur.

Vers. 22.—Hippolyti.—Cum illum (Jesum) tulerunt in templum ut sisterent eum Domino, purificas solverunt oblationes; si enim purifica munera juxta

¹⁰ Dan. vii, 13, 14.

D

ΚΕΦ. Β΄.

Ἰππολύτου. Εἰ δὲ βούλει, Λόγος Θεοῦ ἦν πρωτότοκος, ἀπ' οὐρανῶν ἐπὶ τὴν μακαρίαν Μαρίαν κατερχόμενος, καὶ ἄνθρωπος πρωτότοκος ἐν κοιλίᾳ πλασόμενος, ἵνα ὁ πρωτότοκος Θεοῦ πρωτότοκῳ ἀνθρώπῳ συναπτόμενος δειχθῇ.

Ἰππολύτου. Ὅτε αὐτὸν ἀνηγαγόν εἰς τὸ ἱερὸν, παραστήσαι τῷ Κυρίῳ, τὰς καθαρσίους ἐπιτελοῦντες ἀναφοράς· εἰ γὰρ τὰ καθάρσια δῶρα κατὰ τὸν νόμον

ὁπὲρ αὐτοῦ προσφέρετο; ταύτη καὶ ὑπὸ νόμον γέγονεν· οὔτε δὲ ὁ Λόγος ὑπέκειτο τῷ νόμῳ, καθάπερ εἰ συκοφανταὶ δοξάζουσιν, αὐτὸς ὢν ὁ Νόμος· οὔτε ὁ θεὸς εἶδειτο θυμάτων καθαρῶν, ἀθρόα ῥοπή καθαρῶν ἅπαντα καὶ ἀγιάζων· ἀλλ' εἰ καὶ ἐκ τῆς παρθένου τὸ ἀνθρώπινον ὄργανον ἀναλαβὼν ἐφόρησε, καὶ ὑπὸ νόμον ἐγένετο, κατὰ τὰς τῶν πρωτοτόκων ἀξίας καθαρῶν, οὐκ αὐτὸς δεόμενος τῆς τούτων χορηγίας ὑπέμενε τὰς θεραπειάς, ἀλλ' ἵνα τῆς τοῦ νόμου δουλείας ἐξαγοράσῃ τοὺς πεπραμένους τῇ δίκῃ τῆς ἀρεῆς.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Ἰππολύτου. Διὰ τοῦτο πυλωροὶ ἄβου ἰδόντες αὐτὸν, ἐπῆξαν· καὶ πύλαι χαλκαῖ, καὶ μοχλοὶ σιδηροὶ συνστρίβησαν· ἰδοὺ γὰρ ὁ Μονογενὴς εἰσῆλθεν ὡς ψυχὴ μετὰ ψυχῶν, θεὸς Λόγος ἐμψυχος· τὸ γὰρ σῶμα ἔκειτο ἐν μνημείῳ, ὡχλὶ κενωθὲν τῆς θεότητος, ἀλλ' ὥσπερ ἐν τῷ ἄδῃ ὢν, τῆ οὐσίᾳ ἦν πρὸς τὸν Πατέρα, οὕτως ἦν ἐν τῷ σώματι καὶ ἐν τῷ ἄδῃ· ἀχώρητος γὰρ ἐστὶ καὶ ὁ Υἱὸς, ὡς ὁ Πατήρ, καὶ πάντα περιέχει· ἀλλὰ θέλων ἐχωρήθη ἐν σώματι ἐμψύχῳ, ἵνα μετὰ τῆς ἰδίας ψυχῆς πορευθῆ εἰς τὸν ἄδην, καὶ μὴ γυμνῇ τῆ θεότητι.

A legem pro eo offerebantur, hoc modo sub lege factus est: neque enim Verbum subjectum erat legi, sicut sycophantæ existimant, cum ipse sit Lex: neque Deus indigebat hostiis purificis, qui puncto temporis purificat omnia et sanctificat: sed etsi ex virgine humanum organum suscipiens induit, et sub lege factus sit, secundum primogenitorum consuetudinem purificatus; non ipse tamen indigebat istarum cæremoniarum apparatu; sed eas pertulit, ut a servitute legis redimeret illos qui venditi fuerant jure maledictionis.

CAPUT XXIII.

Hippolyti.—Propterea ostiarii inferorum videntes eum intremuerunt: et postes æreæ, et ferrei vectes contracti sunt. Ecce enim Unigenitus intravit quasi anima inter animas, Deus Verbum in anima habitans; nam corpus jacebat in monumento, non vacuum divinitatis, sed sicut in inferno adest, et substantialiter apud Patrem, sic erat in corpore et in inferno, nam illocabilis est Filius sicut Pater omniaque comprehendit; [sed libens habitavit in corpore animam habente, sicut cum propria anima descenderet in inferna et non nuda divinitate.

IN JOANNIS EVANGELIUM ET APOCALYPSIN.

Hieronymus laudat Nostri libellum De Apocalypsi; in marmoreo laterculo nominatur, ὁπὲρ τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου καὶ Ἀποκαλύψεως. Ebedjesu inter nostri scripta refert apologiam pro Apocalypsi et Evangelio Joannis. Itaque videtur Hippolytus in eodem libro docuisse, Evangelium et Apocalypsin, quæ Joanni apostolo ascribuntur, vere ab eo conscripta esse. Num in illo disputaverit contra Alogos an contra eos qui Romæ hos libros rejecerunt, constituere non audeamus. Cum Hieronymus commentarium in Apocalypsin ab Hippolyto conjectum laudare videatur, id quod Syncellus (5) plane affirmat: præterea cum quanti æstimaverit Apocalypsin inde appareat quod in libro De Antichristo (cap. 26 et 48) et ipse confitetur, et singulos locos sæpe offert atque diligenter exponit, revera eum illius libri interpretationem scripsisse non inepte aliquis conjecterit.

(5) *Chronogr.* p. 358.

FRAGMENTA DUBIA
IN PENTATEUCHUM.

(*Pentateuchus Arabicus ms. cum commentariis SS. Patrum* [Huntling. ms. 84 litteris Syriacis et Bodl. NE c. 53, litteris Syriacis fol.].—Arabice et Latine edidit Fabricius *Opp. Hippolyti* II, 53.—Spurium esse hoc opusculum jam nemo non agnoscit, et ideo satis sit Latinam versionem exhibere. Vide, si lubet, notitiam *de Vita et scriptis S. Hippolyti*, supra, col. 543.)

PRÆFATIO.

In nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, Dei C
unius. Hoc est exemplar legis excellentis.

Verum operæ pretium est, priusquam incipiamus describere exemplar libri legis, ut doceamus te, o frater, de excellentia ejus et dignitate dispositionis ejus. Prima ejus excellentia est, quod tradidit illam Deus per manum Domini beatissimi, principis prophetarum, et primi apostolorum, sive eorum, qui missi sunt ad filios Israelis, nempe Mosis, filii Amran, filii Cahath, e filiis Levi.

Ipse autem omnigena scientia ornatus fuit, et præditus optima indole; illustris dignitate, morum

probitate conspicuus, ratiocinandi facultate egregius, collocutus fuit cum Deo. Elegitque illum tanquam instrumentum pretiosum. Per principem et prophetam suum descendere fecit, (tradidit) illam (legem) Deus optimus maximus, glorificetur nomen ejus, in lingua Syriaca Targum, quam translulerunt Septuaginta in linguam Hebræam, nempe in linguam populi ejus, et idioma plebis.

Suscepit itaque illam Moses a Domino sæculorum, et primus fuit cui concedita est, quique illius canonibus et regulis morem gessit. Deinde illam docuit filios Israelis, qui et illam amplexi sunt. Et

explicuit eis profunda ejus mysteria et obscuritates; exposuitque ea, quæ erant minus facilia, prout Deus ipsi permisit; et celavit eos illa legis arcana, prout prohibuit illum Deus. Neque exstitit inter illos, qui peritio esset in judiciis et decretis ejus et abdita doctrinæ ejus sensa planius impertiretur, donec transferret illum Deus ad se, postquam eum perfectum reddiderat in deserto per totos quadraginta annos.

Atque hæc sunt nomina doctorum (ab Hebr. דָּבָר socius) qui continua successione tradiderunt legem post Mosem prophetam usque ad adventum Messie.

Scito itaque, o frater, benefaciat tibi Deus, quod Deus tradidit legem præstantissimam in manus Mosis prophetæ, filii Amran.

Tradiditque illum Moses Josuæ, filio Nun.

Tradiditque illum Josua filius Nun τῷ Anathal.

Tradiditque illum Anathal τῷ Jehud.

Tradiditque illum Jehud τῷ Samgar.

Tradiditque illum Samgar τῷ Baruk.

Tradiditque illum Baruk τῷ Gideon.

Tradiditque illum Gideon τῷ Abimelech.

Tradiditque illum Abimelech τῷ Taleg.

Tradiditque illum Taleg τῷ Babin Gilaaditæ.

Tradiditque illum Babin τῷ Jiptach.

Tradiditque illum Jiptach τῷ Ephran.

Tradiditque illum Ephran τῷ Elul ex tribu Zebalon.

Tradiditque illum Elul τῷ Abdan.

Tradiditque illum Abdan τῷ Shimshon forti.

Tradiditque illum Shimshon τῷ Helkanah, filio Jerachmu, filio Jehud. Ille autem fuit pater Samuelis prophetæ. De quo Helkana mentio est initio libri Regum primi.

Tradiditque illum Helkana τῷ Eli sacerdoti.

Tradiditque illum Eli Samueli prophetæ.

Tradiditque illum Samuel Nathani prophetæ.

Tradiditque illum Nathan τῷ Gad prophetæ.

Tradiditque illum Gad propheta Shemaiaæ doctori (socio).

Tradiditque illum Shemaia τῷ Iddo doctori.

Tradiditque illum Iddo Achiaæ.

Tradiditque illum Achia τῷ Abihu.

Tradiditque illum Abihu Eliaæ prophetæ.

Tradiditque illum Elia discipulo suo Elisæo.

Tradiditque illum Elisæus Malachiaæ prophetæ.

Tradiditque illum Malachia τῷ Abdiahu.

Tradiditque illum Abdiahu τῷ Jehuda.

Tradiditque illum Jehuda Zachariaæ doctori.

In diebus illis venit Bachthansar, rex Babel, et vastavit domum sanctuarii, et in captivitatem duxit filios Israelis in Babel. Et post captivitatem Babel,

Tradidit illum Zecharia doctor Esaiaæ prophetæ, filio Amos.

Tradiditque illum Esaia Jeremiaæ prophetæ.

Tradiditque illum Jeremia propheta Chizkieli.

Tradiditque illum Chizkiel propheta Hoseæ prophetæ, filio Bazi.

Tradiditque illum Hosea Joieli prophetæ.

Tradiditque illum Joiel τῷ Amos prophetæ.

Tradiditque illum Amos Obadiaæ.

Tradiditque illum Obadia τῷ Jonan prophetæ, filio Mathi, filii τῷ Armelah, qui fuit frater Eliaæ prophetæ.

Tradiditque illum Jonan Michæ Morashitanitæ, qui

Tradidit illum τῷ Nachum Alkousitæ.

Tradiditque illum Nachum τῷ Chabakuk prophetæ.

Tradiditque illum Chabakuk Sophoniaæ prophetæ.

Tradiditque illum Sophonia Chaggæo prophetæ.

Tradiditque illum Chaggæus Zechariaæ prophetæ

B filio Bershiaæ.

Tradiditque illum Zecharia Malachiaæ captivus.

Tradiditque illum Malachia Ezraæ doctori.

(6) Tradiditque illum Ezra τῷ Shamai antistiti et Jadau τῷ Samean, Samean tradidit illum Antigono.

Tradiditque illum Antigonus Josepho filio Joheturis (et) Josepho filio Gjuchanan.

Tradiditque illum Joseph Jehosuaæ filio Barachia.

Tradiditque illum Jehosua Nathani Arbelitæ.

Tradiditque illum Nathan Shimeoni, seniori filio Sbetach.

Ipse est, qui portavit Messiam in ulnis suis.

Simeon tradidit illum Jehudæ.

Jehuda tradidit illum Zechariaæ sacerdoti.

C Tradiditque illum Zecharia sacerdos, pater Joannis Baptistæ, Josepho doctori ex tribu sua.

Tradiditque illum Joseph Hanani et Caiaphæ. Ab istis autem ablatum est sacerdotium, et regnum, et prophetia.

Isti fuerunt doctores usque ad adventum Messie; ambo erant sacerdotes filiorum Israelis.

Fuit itaque summa antistitum venerabilium honorabilium fides de hac lege præstantissima quinquaginta sex sacerdotum, exceptis Hanan et Caiapha.

Iique sunt qui illum tradiderunt in ultimis diebus reipublicæ filiorum Israelis, neque amplius exstiterunt sacerdotes post istos.

Hæc est historia eorum, quæ contigerunt circa legem præstantissimam.

Dixit Armius; auctor libri Temporum: Anno decimo nono regni Ptolemæi regis, jussit ut congregarentur seniores filiorum Israelis, ut sibi in manus præsentarent librum legis, et ut singuli eorum præsto essent ad explanandos sensus ejus.

Astiterunt itaque seniores, secum habentes legem præstantissimam. Tunc jussit ut unusquisque eorum interpretaretur sibi librum legis.

At ille repugnabat (dissentiebat ab expositione) expositioni, quam transtulerant seniores. Et jussit seniores detrudi in carceres et vincula.

(16) Confer Tsamach David, et Maimon. Præfat. ad Seder Zeraim in Pokockii *Porta Mosis*, p. 36.

Et arreptum librum legis coniecit in altam fossam, et immisit super illam ignem et cineres servidos, per septem dies. Tum postea præcepit, ut conjicerent lutum civitatis in illam fossam, in qua erat liber legis. Et impleta fuit fossa usque ad summum.

Mansit lex sub stercore in illa fossa per septuaginta annos, et non periit, neque corruptum fuit ex ea vel unum folium.

Anno vigesimo primo regni Apianuti regis eduxerunt librum legis e fossa, et ne unum quidem folium ex ea erat corruptum.

Sol, post ascensionem Christi in cælum, venit rex Titus, filius Aspasiani, regis Romæ, in Jerusalem, obseditque et cepit illam. Et destruxit ædificium domus secundæ, quam ædificaverant filii Israel. Destruxit Titus rex domum sanctuarii; interfecit omnes qui erant in ea ex Judæis, et ædificavit Tsionem (sic) in sanguine eorum. Et post illam deportationem (captivitatem) dispersi sunt Judæi in servitutem. Neque amplius congregati sunt in civitatem Jerusalem, neque usquam revertendi spes est.

Postquam igitur vastata fuit Jerusalem, tradidit (tradiderunt) illam (legem) Shemaia et Antalia (Abtalion) reges Baalbach (7) civitatis, quam ædificaverat olim Soliman (Salomo), filius Davidis regis, quæque denuo restaurata fuit in diebus Menasse regis, qui medium secuit Esaiam prophetam cum serra.

Rex Adrianus ex filiis Edom obsedit Baalbach, cepitque illam et occidit omnes qui erant in illa ex Judæis, quotquot erant de prosapia Davidis, in servitutem redegit.

Et dispersi sunt Judæi per universam terram, quemadmodum prædixerat Deus excelsus: *Et dispergam vos inter gentes, et dissipabo vos inter populos.*

Atque hæc sunt, quæ ad nos pervenerunt de historia istius libri præstantissimi.

Explicit præfatio.

In nomine Dei æterni, sempiterni, maximi, misericordis, miseratoris.

Incipimus cum auxilio Dei describere librum legis, et expositionem ejus prout exposuerunt Patres puri (sancti), docti, optimi.

¹⁶ Gen. 1, 1. ¹⁷ Gen. vi, 17.

(7) Heliopolis Syriæ.

(8) In ms. codice Laudiano (num. A. 182) eadem exstat præfatio Arabicis litteris, cum ea, quam descripsi. Sed nulli sunt commentarii ad versionem. Hunc codicem laudat Pokockius in sua Præfatione ad variantes lectiones Arabicæ Pentateuchi-Saadiani, tomo sexto Bibl. Polyglott. Londin., atque etiam mentionem facit istius successionis pontificum usque ad Andam et Caipham. Ibi quoque laudat nostram Catenam sub nomine duorum Commentariorum in Pentateuchum litteris Syriacis dialecto Arabica, etc., quorum versionis specimen exhibet in num. 5.

(9) Patrum nomina, ex quibus concinnatus est hic Commentarius sive Catena in Pentateuchum,

Hæc itaque expositio libri primi. Qui quidem est liber creationis, entium creatorum.

SECTIO PRIMA.

De creatione cæli et terræ. Initio creavit Deus¹⁶, etc. (8).

Expositio in illud, quod dixit Deus.

Et quidem beatus propheta, magnus ille Moses, scripsit librum hunc, appellavitque et titulo insignivit librum *Entis*, id est, Entium creatorum, etc. (9).

SECTIO II-III.

Et dixit Dominus: *Et ego missurus sum aquas diluvii super terram ad perdendum omne corpus, in quo¹⁷, etc.*

Dixit Hippolytus expositor Targhumista: Nomina uxorum filiorum Noah hæc sunt: nomen uxoris Sem Nabalath Mahnuk, et nomen uxoris Cham Zedkat Nabu, et nomen uxoris Japheth Arathka. Hæc autem sunt nomina earum in Syriaco Targhum (quæ sequuntur sic erant expressa ut puto Syriacæ in versione aliqua Syriacæ): Uxoris Sem, nomen Nahalath Mahnuk. Uxoris Cham nomen Zedkat Nabu. Uxoris Japheth nomen Arathka.

Indicavit itaque Deus Noacho, certioreque illum fecit de adventu diluvii et de interitu vastatorum (impiorum).

Jussitque Deus altissimus, ut descenderet de monte sancto, ipse et filii ejus et uxores filiorum ejus, et ut fabricaret navem (arcam) trium contignationum (sive tabulatorum).

Contignatio inferior erat pro bestiis (feris) rapacibus, agrestibus, noxiis. Inter illas erant asseres sive trabes ligneæ, quæ eas ab invicem separarent, quominus mutuo coirent (10). Contignatio media erat pro avibus variisque earum generibus.

Contignatio denique superior erat pro Noacho ipso, filiisque ejus, pro conjuge ipsius, et uxoribus natorum ejus.

Fecit etiam Noah ostium navi a latere orientali.

Fabricavit etiam conditoria aquæ et promptuaria ciborum.

Postquam igitur imposuit finem fabricandæ navi, ingressus est Noah cum filiis suis Sem, Cham et Japheth in cavernam thesaurorum.

Et quidem primo aditu feliciter invenerunt cor-

sunt hæc præcipua, quæ hic apponam, prout occurrunt in decursu operis. Primus est Mar Ephrem Syrus, deinde Basilius episcop. Cesareæ, Mar Jacobus Rohaviensis, Jo. Chrysostomus, Origenes, Mar Jacobus episc. Serugiensis, Epiphanius episcopus insulæ Cypri, Dionysius, Ibn Selib, Cyrillus, uterque episcop. Hierosolym. et Alex., Ibn Batrik, Hippolytus, qui ubique appellatur Expositor sive Interpres Targum, Philoxenes episcop., Evagrius, Athanasius patriarcha Alexandrinus, etc. Hippolytus noster circiter 40 loca commentatus est in hoc opere. Primus locus, ubi occurrit nomen Hippolyti, est in Gen. cap. vi, 17, ut sequitur.

(10) Confer Pirke R. Eliezer cap. 23.

pora Patrum, Adami, Sethi, Enoshi, Kainanis, Mahalatielis, Jaredi, Mathusalachi, Lamechi. Octo illa corpora erant in conditorio thesaurorum, videlicet Adami, Sethi, Enoshi, Kainanis, Mahalatielis, Jaredi, Mathusalachi, Lamechi.

Tulit autem Noah corpus Adami. Tuleruntque filii ejus munera. Portabat Sem aurum, Cham myrrham, Japheth thus. Deinde egressi e caverna thesaurorum, transtulerunt munera et corpus Adami in montem sanctum.

Cumque sedissent juxta corpus Adami ex adverso paradisi, cœperunt lamentari et flere jacturam paradisi.

Tum descendentes de monte saucto sublatisque oculis versus paradisum redintegrarunt fletum et ejulatam, æternum vale dixerunt his verbis: Vale (pax tibi), o paradisi Dei. Vale, o domicilium religionis et puritatis. Vale, o sedes voluptatis et deliciarum.

Tum amplexi sunt lapides montis sancti et arbores, flevissentque et dixerunt: Vale, o domicilium bonorum. Vale, o mansio corporum sanctorum.

Deinde triduo completo, descendit Noah, cum filiis suis et uxoribus natorum suorum de monte sancto ad radices montis sancti ad locum navis. Erat enim (arca) sub prominentia (l'abri) montis sancti.

Et ingressus est Noah in navem; deposuitque corpus Adami et munera in medio navis super feretro ligneo, quod recipiendo corpori præparaverat.

Admonuitque Deus Noachum dicens: Fac tibi crepitacula e ligno buxi (vel cupressi). אֲשֵׁרֵי אֲשֵׁרֵי אֲשֵׁרֵי autem est lignum dictum Sagh, i. e. platanus Indica.

Fabrica etiam malleolum ejus (tintinnabulum) ex eodem (ligno). Longitudo autem crepitaculi erit trium cubitorum integrorum et latitudo ejus unius cubiti cum dimidio.

Et præcepit ei Deus, ut pulsaret crepitacula per singulos dies tribus vicibus. Videlicet prima vice summo diluculo; secunda vice, in medio diei; et tertia vice ad occasum solis.

Accidit autem, statim atque pulsasset Noah crepitacula, ut protinus accurrerent filii Cainis et filii Vahimi ad ipsum; quos admonuit et perterruit narranto de adventu proximo diluvii, et de interitu jamjam festinante et imminente.

Ea vero fuit misericordia Dei erga illos, ut converterentur et resipiscerent; sed non morem gesserunt filii Cainis Noacho, in eo quod illis prædicabat. Et congregavit Noah ex omnibus volucris omnis generis paria mares et femellas; atque ita etiam ex omnibus bestiis, tam cicuratis quam silvestribus, paria et paria.

SECTIO IV.

Ad Genes. cap. vii, v. 6.

Dixit Hippolytus expositor Syrus Targum: Invenimus in exemplari antiquo Hebræo, Deum præce-

pisso Noacho, ut ordine disponeret bestias feroces in contignatione sive tabulato inferiore, et divideret mares a femellis, asseribus ligneis interpositis,

Atque ita fecit omnibus bestiis (feris) jumentis; et etiam volucris in tabulato medio.

Jussit autem (Deus) ita separari mares a feminis decentiæ et honestatis causa, ne scilicet commiscerentur adinvicem.

Dixit porro Deus Mosi: Provide cibaria tibi ipsi et natis tuis. Et sint ex tritico molito, pisto, subacto aqua, exsiccato. Et jussit illico Noach conjugii suæ et uxoribus filiorum suorum, ut strenue incumbere subigendo massam et reconderent in furno. Subegerunt ergo massam, et pinsuerunt ferme quantum ipsis sufficeret, adeo ut non remaneret nisi perparum.

Et admonuit Deus Noachum dicens ei: Quisquis annuntiaverit tibi de adventu diluvii primus, perdes illum ipso momento. Interea vero uxor Chami astabat immissura panem ingentis molis in furnum. Et subito profluxit aqua e furno juxta verbum Domini, et penetravit, dissolvit scaturigo aquæ panem. Exclamavit itaque uxor Cham ad Noachum dicens ei: O domine, venit verbum Dei, venit illud quod promisit (prædixit) Deus. Exsequere igitur id quod præcepit Dominus.

Cumque audivisset Noah verba uxoris Cham, dixit ei: Jam ergo venit diluvium? Dixit ei uxor Cham: Tu dixisti hoc.

Admonuit autem Dominus derepente dicens Noacho, Ne perdas uxorem Chami; nam ab ore tuo coepit perditio (primus dixisti: Venit diluvium). Ad vocem Noachi venit diluvium, et subito scaturigo dissolvit illum panem.

Et apertæ sunt cataractæ cœli, et aquæ pluriæ ingruerunt super terram. Nempe illa vox, quæ olim dixerat: Congregentur aquæ in locum unum et appareat terra¹⁸, eadem vox permisit, ut sponte sua erumperet scaturigo aquarum et fluxus marium et eduxit aquas.

Recogita quid dixerit Deus de mundo: Humilietur omnia excelsa ejus, et humiliata sunt; et eleventur humilia ejus de profundis ipsius.

Et facta fuit terra vacua privata entibus suis quemadmodum erat initio.

Et quidem pluvia descendebat desursum, et terra erumpebat deorsum. Et periit compositio mundi, abruptus fuit ordo ille primitivus. Factusque est mundus, qualis erat ab initio desolatus ab aquis, quæ illum inundaverunt. Neque relictum fuit ex ejus entibus quidquam in integritate sua.

Pessumdata fuit structura prior, et deformis fuit terra fluctu aquarum ingruentium super illam, et magnitudine inundatione ejus, et multitudine imbrium, et eruptione abyssorum ejus, aquis perpetuo erumpentibus. Denique relicta fuit qualis erat antea.

¹⁸ Gen. 1, 9.

SECTIO V.

Ad Genes. cap. viii, v. 1.

Dixit Hippolytus, expositor Targum, et Dominus meus, Jacobus Robaviensis : Vigesimo septimo die mensis Jiar, qui est mensis secundus Hebræus, elevata fuit arca ab introitu (a radicibus) montis sancti, jamque illam portabant aquæ, et super illis in gyrum circumacta fuit versus quatuor mundi cardines. Arca igitur a monte sancto tendit orientem versus, tum reversa est in occidentem, deinde conversa fuit ad meridiem, denique orientem versus tendens appulit ad montem Kardu, die primo mensis decimi (11). Atque is est mensis Kanun secundus.

Et egressus est Noah ab arca vigesimo septimo die mensis Jiar anno secundo; nam arca morata per quinque menses integros natando fluctuavit super aquas, et spatio dierum quinquaginta et unius appulit ad terram. Neque postea adhuc fluctuavit. Sed tantummodo successiva obversa fuit versus quatuor cardines terræ, ac denique iterum substitit orientem versus. Dicimus autem id fuisse signum crucis. Arca autem fuit instar Christi, qui expectabatur. Illa enim arca fuit causa salutis Noachi et filiorum ejus; itemque jumentorum, ferarum, et volatilium. Christus autem, quando passus fuit in cruce, liberavit nos a criminibus et peccatis, et abluit nos in sanguine suo purissimo.

Et quemadmodum reversa fuit arca in orientem, appulitque ad montem Kardu (12); ita etiam Christus perfectio et completo opere, quod sibi proposuerat, reversus est in cælum in sinu Patris sui, et sedit super solio gloriæ suæ ad dextram Patris.

Quoad montem Kardu, is est in oriente in regione filiorum Rabaa, appellantque illum Orientales montem Godash (*Gordyæum*), vocant autem Arabes et Persæ Ararat (13).

Est civitas, cui nomen est Kardu, et mons iste ab ea sic appellatur, qui quidem altissimus est et inaccessibilis, ad cuius verticem nemo unquam potuit ascendere propter vim ventorum et aeris procellarum, quæ ibi perpetuo regnant. Quod si quis autem attentaverit conscendere, irruunt in illum dæmones, et de montis jugo in planitiem præcipientem dejiciunt, et moritur. Nemo autem novit, quid sit in superficie montis, nisi quod quædam reliquæ ligni Arcæ adhuc jacent in superficie verticis montis.

SECTIO X.

Ad Deut. cap. xxxiii, v. 1.

Dixit Hippolytus expositor Targum, quod Moses, cum absolvisset hanc prophetiam, benedixit etiam super omnes filios Israel, per singulas tribus seorsim, et precatus est pro illis.

(11) Ita Targum Onkelos Gen. viii, 4. Targum Jonathan קרדו.

(12) Ita Targum Onkelos Gen. viii, 4.

(13) V. Fuller. *Misc. Sacr.*, lib. 1, c. 4, et Bochart.

A Deinde admonuit Deus Mosem dicens ei : Ascende in montem Nebo, qui quidem cognitus est nomine montis Hebræorum, qui est in terra Moab contra faciem Jericho.

Et dixit ei : Contemplare terram Chanaan, quam ego daturus sum filiis Israel in hæreditatem. Tu vero nequaquam ingredieris in illam, quapropter intueri illam a longe. Cum ergo contempleretur illam Moses, vidit illam terram, terram virentem, omni copia et ubertate abundantem, frequentibus consistam arboribus, et obstupuit Moses et flevit.

Et cum descendisset Moses de monte Nebo, vocavit Josuam filium Nun, et dixit ei coram filiis Israel : Confortare et esto robustus. Tu enim introductorus es filios Israel in terram quam promisit Deus patribus eorum, se illis daturum in hæreditatem. Ne ergo timeas a populis, neque reformides a gentibus; nam Deus erit tecum.

Et scripsit Moses illam Sennam (14) (Hebr. שֵׁנָם secundariam legem, sive Deuteronomium), tradiditque illam sacerdotibus filiis Levi, præcepitque illis dicens : Usque ad septem annos occultate hanc Sennam, neque manifestetis illam in integro decursu septem annorum. (*Tuncque*) in festo Tabernaculorum legent sacerdotes filii Levi hanc legem coram filiis Israel, ut observent, omnis populus, tam viri, quam feminæ, sermones Dei. Præcipe, ut custodiant verbum Dei, quod est in illa lege. Quisquis autem violaverit unum ex istis præceptis, esto maledictus.

C Postquam itaque complevisset Moses scriptionem legis, tradidit illam Josuæ filio Nun, præcepitque ut traderet eam filiis Levi sacerdotibus. Præcepit quoque illis Moses et jussit, ut reponerent librum legis intra arcam fœderis Domini, ut ibi maneret in testimonium in æternum.

Cumque finem præcipienti fecisset Moses, jussit ei Deus ut ascenderet in montem Nebo, qui est ex adverso Jericho. Ostendit illi Dominus universam terram promissionis a quatuor cardinibus ejus, a deserto usque ad mare, et a mari usque ad mare. Dixitque illi Deus : Tu quidem illam vidisti oculis tuis, at vero nequaquam ingredieris in illam. Mortuus est itaque illic Moses, servus Dei, jussu Dei. Et sepelierunt eum angeli in monte Nebo, qui est ex adverso Beth Phegor.

Et nemo novit sepulcrum ejus usque ad hunc diem. Occultavit enim Deus sepulcrum ejus.

Vixit autem Moses centum et viginti annos; neque caligaverat visus ejus, neque corrugata erat pellis vultus ejus.

Mortuus fuit Moses die quodam hora tertia diei, septimo die mensis secundi, qui est mensis Jiar.

Et lamentati sunt super eo filii Israelis in campis Moab per tres dies.

Phaleg. p. 22.

(14) Hoc nomine Mohammedani suas Traditiones appellant præter Alkoranum.

Impletusque fuit Josua filius Nun spiritu sapientiae; nam Moses imposuerat manum suam super illo. Et obedierunt ei omnes filii Israelis. Admonuitque Deus Josuam filium Nun die quodam, nempe die septimo mensis Nisan.

(15) Tempus, quo exaratus est codex Huntlingdorianus, num. 84, ex quo hæc potissimum descriptissimus, sic notatur: *Fuit autem finis scriptiois hujus legis, et expositionis ejusdem ultimo (die) Tishrin primi, die Parasceves (Veneris) hora nona. Eratque annus millesimus octingentesimus octogesima nonus. Per manum contemptibilem servi Dei Kas Marpha Nam.*

In fine paginæ Arabicis litteris hæc habentur: *Operam dabamus huic libro benedicto optimo (scribendo), nomine (jussu) Schamas Ibn Kas Ibrahim e civitate celeberrima Kathor. Amen.*

Vixit autem Josua filius Nun, centum et decem annos, et mortuus est die quarto, qui fuit dies primus mensis Elul. Et sepelierunt eum in civitate Thamnaterach in monte Ephraim.

Laus Deo pro perfectione (operis) (15).

Continet folia 240.

Alter codex inter Bodleianos num. NE. c. 3. 3. sic habet: *Fuit finis exemplaris hujus libri benedicti præstantissimi, anno millesimo octingentesimo nonagesimo primo Græco, ex annis (sive æra) Alexandri Græci filii Philippi. Idque per manum hominis contemptibilis, peccatoris.... qui dignus non est, cujus nomen inscribatur libro spirituali, qualis est hic.*

Et in margine idem annus notatur numericis litteris. Scribebat anno 1891 Græcorum in Beræa civitate.

Continet folia 254.

IN PSALMOS.

(SIMON DE MAGISTRIS, *Acta martyrum Ostiensium*, Append., p. 459, ex ms. Casanatensi O. I. 10 cum Vaticano collato.)

HIPPOLYTI EPISCOPI ROMÆ ARGUMENTUM ENARRATIONIS IN PSALMOS.

I. Psalmorum liber novam continet disciplinam post legem a Mose latam, alterque adeo præceptionum liber a Scriptura Mosis habetur. Nam post Mosis ac Josue obitum, post etiam judices David exortus, dignus nimirum habitus, qui Salvatoris patris divino oraculo appellaretur, novum Psalmos concinendi modum primus tradidit Hebræis, eoque convellit quidem quæ a Mose fuerant de sacrificiis lege sancita, novam autem Dei colendi formam per hymnos et acclamationes introducit, aliaque plura Mosis legem exsuperantia in suo opere universo docet. Atque hæc sane fuerit libri sanctitas, atque utilitas; inscriptionis autem ratio hæc fuisse videtur: quandoquidem plerique fratrum qui in Christum crediderunt, hunc librum putant esse Davidis, in eoque inscribunt *Psalmi Davidis*, quid nos de hoc ipso acceperimus, enarraudum est. Hebræi titulum huic volumini circumscripserunt *Sephra Thelim*, proindeque in Actibus apostolorum liber *Psalmorum* dicitur (locus autem ita se habet: *Ut scriptum est in libro Psalmorum*), sed nomen auctoris ibidem desideratur, idque ea de causa, quod non unius tantum sermones hoc ipso volumine sunt editi; sed plurimum fuere, ut est a veteribus traditum, ab Esdra collecti; qui post captivitatem in unum redegit multorum psalmos sive etiam sermones, cum psalmi prorsus omnes non sint. Quamobrem nonnullis plane Davidis præmissum est nomen; aliquibus autem Salomonis; aliis vero Asaph. Sunt etiam Idithum quidam, prætereaque alii fillorum Core, quemadmodum et Mosis. Tam itaque multorum in unum corpus redacti sermones, non utique ab erudito unius Davidis esse dicentur.

II. De his vero qui titulo carent, inquirendum cuius eos ascribere oporteat: occur enim iis non

ΗΠΠΟΛΥΤΟΥ ΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΡΟΜΗΣ ΥΠΟΘΕΣΙΣ ΔΙΗΓΗΣΕΩΣ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΨΑΛΜΟΥΣ.

Α'. Ἡ βίβλος τῶν Ψαλμῶν καινὴν διδασκαλίαν περιέχει μετὰ τὴν Μωϋσείως νομοθεσίαν· καὶ ὅτι δευτέρα μετὰ τὴν Μωϋσείως Γραφὴν διδασκαλικὴ βίβλος τυγχάνει. Μετὰ γοῦν τὴν Μωϋσείως καὶ Ἰησοῦ τελευτῆν, καὶ μετὰ τοὺς κριτὰς Δαυὶδ γενόμενος, ὤσανει τοῦ Σωτῆρος αὐτὸς χρηματίζαι πατὴρ καταξιωθεὶς, καινὸν τρόπον τὸν τῆς ψαλμωδίας πρῶτος Ἑβραίοις παρέδωκε, δι' ἧς ἀναιρεῖ μὲν τὰ παρὰ Μωϋσῆ περι θυσίων νενομοθετημένα, καινὸν δὲ τὸν δι' ὕμνων, καὶ ἀλαλαγμῶν τρόπον τῆς τοῦ Θεοῦ λατρείας εἰσάγει, καὶ ἄλλα δὲ πλεῖστα τὸν Μωϋσείως νόμον ἐπαναθεηκότα, δι' ὅλης αὐτοῦ τῆς πραγματείας διδάσκει. Καὶ αὕτη μὲν τῆς βίβλου οὐσίτης, καὶ τὸ χρησίμων· ἡ δὲ αἰτία τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆ· ἐπειδὴ πλεῖστοι τῶν ἀδελφῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων οἰονταὶ τὴν βίβλον ταύτην τοῦ Δαυὶδ ὑπάρχειν, ἐπιγράφουσι τε αὐτὴν, *Ψάλμοι τοῦ Δαυὶδ*, λεκτίον τὰ εἰς ἡμᾶς ἐληλυθότα περι αὐτῆς. Ἑβραῖοι περιέγραψαν τὴν βίβλον *Σεφρά Θελειμ*, ἐν δὲ ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, *βίβλος Ψαλμῶν* εἶναι λέγεται (ἔχει δὲ ἡ λέξις οὕτως· *Ὡς γέγραπται ἐν βιβλίῳ τῶν Ψαλμῶν*), ὄνομα δὲ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου, οὐ κεῖται ἐνταῦθα· ἡ δὲ αἰτία, τὸ μὴ ἐνὸς λόγους ἀναγεγράφθαι ἐπὶ τοῦτο, ἀλλὰ πλειόνων συνειλέχθαι, τοῦ Ἑσδρα, ὡς αἱ παραδόσεις φασιν, μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν συναγαγόντος ψαλμοὺς πλειόνων εἰς ἓν, ἢ καὶ λόγους, οὐ πάντως ὄντας ψαλμοὺς. Προτέτακται γοῦν ἐπὶ μὲν τινῶν τὸ Δαυὶδ ὄνομα, ἐπὶ δὲ ἐτέρων τὸ Σολομῶντος, καὶ ἐπὶ ἄλλων τοῦ Ἀσάφ. Εἰσι δὲ καὶ τοῦ Ἰδιθούμ τινὲς, καὶ παρὰ τοῦτους ἄλλοι τῶν υἱῶν Κορὲ, ὡς καὶ Μωϋσείως. Τῶν ὄν τοσούτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναχθέντες οἱ λόγοι, οὐκ ἂν ὑπὸ τοῦ εἰδότες λέγοιντο· μόνου τοῦ Δαυὶδ.

Β'. Ζητητέον δὲ περι τῶν ἀνεπιγράφων, τινὲς αὐτοὺς χρὴ ὀνομασθῆναι· διατι γὰρ κ' ἂν ἡ ἀπλουστάτη

ἐπιγραφῆς πρόκειται αὐτῶν, ἥτις οὕτως ἔχει, *Τοῦ Δαυὶδ ψαλμός, ἢ Τοῦ Δαυὶδ, χωρὶς πάσης προσθήκης*; Ὑπονοήσαμεν δὲ ὅπου αὕτη μόνη ἐπιγραφὴ ἐστίν, ὅτι οὐτε ψαλμός ἐστὶ τὸ λεγόμενον, οὐτε ὥδη, ἀλλὰ λόγος· τις ἐξ ἁγίου Πνεύματος, ὠφέλειās ἐνεκεν τῆς τοῦ δυναμένου συνιέναι ἀναγεγραμμένος. Ἦλθεν δὲ εἰς ἐμὲ Ἑβραίου τινὸς παράδοσις περὶ τῶν τελευταίων· ἐπεὶ γὰρ πολλοὶ ἦσαν ἀνεπιγράφοι, εἰς δὲ ὁ πρὸ τούτων τῶν ἀνεπιγράφων ἐπιγραφὴν ἔχει, *Τοῦ Δαυὶδ*, ἔλεγεν κάκεινους ἀπὸ κοινοῦ λαμβανόμενους, τοῦ Δαυὶδ αὐτοὺς δεῖν νομίζεσθαι. Καὶ εἰ τοῦθ' οὕτως, ἀκολουθὸν ἐστίν, τοὺς ἀνεπιγράφους κεινῶν εἶναι, ὧν οἱ πρὸ αὐτῶν κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν καλῶς εἰσὶν νενομισμένοι. Ψαλτήριον δὲ τὴν παρῶσαν τῶν Ψαλμῶν βίβλον ὁ Προφήτης ὠνόμασε, ἐπειθὲ μόνον φασὶ ἐπὶ τοῖς μουσικοῖς ὄργανοις ἄνωθεν ἐπιφέρεται τὸν ἐνεργούντα χαλκὸν τῆν ἀπήχησιν, καὶ οὐκ ἐκ τῶν κάτω, τοῖς ἄλλοις παραπλησίως. Ἦνα οὖν τὴν ἀναλογίαν τῆς τοιαύτης ὀνομασίας οἱ μεμαθηκότες αὐτὸ φυλάττειν σπουδάζωσι, καὶ πρὸς τὰ ἄνω βλέπωσιν, ὅθεν ἀπήχηθη, τούτου χάριν Ψαλτήριον προσηγόρευσε. Τοῦ γὰρ παναγίου Πνεύματος ἀπήχησις ἐστὶν ὄλον, καὶ φθόγγος.

A præponitur vel simplicissima inscriptio in hunc modum concepta, *Davidis psalmus sive Davidis*, absque ullo prorsus additamento? Atque hæc ubique sola occurrit inscriptio, suspicati sumus, neque psalmum subjectum esse, neque canticum, at sermonem quemdam S. Spiritus ductu, illius gratia divulgatum, qui utilitatem intelligendo capere posset. De postremis quidem hisce, ad me Hebræi cujusdam permanavit opinio a majoribus accepta: nam quando sunt plures absque titulo psalmi, unus autem præ cæteris inscriptionem habet *Davidis*, aiebat, illos etiam communi sensu ad ipsum Davidem referri oportere. Quod si verum est, consequens fuerit, eos pariter qui titulo destituuntur, illorum esse, qui præcedentium auctores juxta B inscriptionem jure optimo reputantur. Psalterium autem a Propheta nuncupatum est hoc volumen, propterea quod, aiunt, solum inter musica instrumenta e superiori parte, minime vero ex inferiori, quemadmodum sit in cæteris, resonet pulsato ære. Ut ergo appellationis ejusmodi rationem, qui edocti sunt, servare contenderent, ac supera unde resonat intuerentur, idcirco Psalterium denominavit. Est enim vero totum reddita vox, et littera sanctissimi Spiritus.

Γ. Διατὶ δὲ εἰσὶν ἑκατὸν πενήκοντα ἑξατάσωμεν. Ὁ πενήκοντα ἀριθμὸς ὅτι ἐστὶν ἑρδς, ἐν μὲν ἡμέραις ἤλιον τῆς πολυθρῦλλτου Πεντηκοστῆς, λύσιν πόνων, καὶ εὐφροσύνην σημαίνουσης. Διάπερ οὐδὲ νηστεύειν ἐν ταύταις κέκριται, οὐδὲ κλίνειν γόνατα. C Σύμβολα γὰρ ταῦτα μεγάλης πανηγύρεως ἀποκειμένης ἐν τοῖς μέλλουσιν. Ἐν σικὰ κατὰ τὸν Ἰσραὴλ ἦν ἐπὶ γῆς ἐνιαυτὸς ὁ καλούμενος παρ' Ἑβραίους Ἰωθὴλ, ὁ πενήκοντος ἀριθμῷ ἐνιαυτὸς τυγχάνει, δούλων ἐλευθερίας, καὶ χρεῶν ἀποκοπῆς ἔχων, καὶ εἰ τι ἄλλο. Τὸ ἱερὸν δὲ Εὐαγγέλιον οἶδεν ἄφρασιν πεντηκοντάδος, καὶ τοῦ συγγενοῦς αὐτῷ, καὶ παρακειμένου ἀριθμοῦ πεντακοσιοστοῦ· οὐ γὰρ μάτην πενήκοντα θηναρίων, καὶ πεντακοσίων ἄφρασις διδοται. Οὕτως οὖν, καὶ τοὺς ὕμνους τοὺς εἰς Θεὸν, ἐπὶ καθαιρέσει ἐχθρῶν, καὶ εὐχαριστίᾳ τῇ κατὰ τὰς τοῦ Θεοῦ εὐεργεσίας, ἔχρῃν περιέχειν οὐ μίαν πεντηκοντάδα, ἀλλὰ τρεῖς, εἰς ὄνομα Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος.

Δ. Περιέχει δὲ ἡ πενήκοντάς ἐπτὰ ἑβδομάδας, D αἰβάδα σαββάτων, καὶ ἀρχὴν μετὰ τέλεια αἰβάδα, ὑπὲρ τὰ σαββάτα ἐν ὀγδοῶδι ἀληθῶς καινῆς ἀναπαύσεως. Καὶ τοῦτο ἐπὶ τῶν Ψαλμῶν ὁ δυναμένος τηρεῖται μεῖζον ἢ κατ' ἀνθρώπον, τὸ ἐπὶ πάντων τοὺς λόγους εὐρεῖν ὡς παραθησάμεθα. Οἶον ὅτι οὐ μάτην ὁ ὕμνος περὶ τῶν Ἀηρῶν ἐπιγράφεται· καρπῶν περιέχων ἐν ὀγδοῶδι τὸν ἀπαρτισμὸν· οὐδέπω γὰρ καιρὸς τῆς ἀπολαύσεως τῶν καρπῶν τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου ἐδύνατο εἶναι ἐν τοῖς πρὸ τοῦ ὀγδοῦ. Καὶ ὅτι ὁ δεύτερος ὑπὲρ τῶν Ἀηρῶν, ὀγδοηκοστὸς ἐστίν, ἄλλη ὀγδοῶδα περιέχων, τὴν ἐν δεκάσιν· ὁ δὲ ὀγδοηκοστὸς τρίτος, ἐπιπλεκομένων δύο ἁγίων ἀριθμῶν, τοῦ ὀγδοῦ ἐν δεκάσι, καὶ τοῦ τρίτου ἐν μονάσι· καὶ

¹Luc. vii, 41.

tertius, conjunctis duobus sacris numeris, octonario in decadibus, ac ternario in monadibus exurgit. Sed et pro peccatorum remissione deprecans, et exhomologesim complectens, quinquagesimus est: sicut enim quinquagesimus juxta Evangelium remissionem obtinuit, intelligentiam jubilæi hoc testimonio confirmans; ita qui parem appetit exhomologesim in alio nullo præterquam in quinquagesimo numero se veniam assecuturum confidit. Sunt odæ graduum præterea nonnullæ, quindecim numero, quot etiam templi gradus fuerunt; quæ forte ostendunt, septimo et octavo numero gradus contineri. Hæ vero quæ graduum dicuntur, initium sumunt a centesimo vicesimo, qui simplicius nuncupatur *psalmus*, quemadmodum emendatiora habent exemplaria. Is autem est numerus perfectæ absolutæque humanæ vitæ³. Centesimus quidem, cujus exordium est: *Misericordiam et judicia cantabo tibi, Domine*, sancti vitam complectitur, a Deo in suam societatem asciti: centesimus autem quinquagesimus in ea verba desinit: *Omnis spiritus laudet Dominum*.

V. At quoniam in unoquoque psalmo id efficere, causasque invenire, sicuti præfati sumus, difficillimum est, naturamque hominum excedens; his veluti lineamentis quibusdam propositis contenti erimus. Unum illud adjiciemus, quod non eodem ordine quo scripta historia est, psalmi qui ab historia pendere videntur, sunt inscripti; ejusque rei causam nullam habemus, nisi numeros qui sunt in Psalmorum serie constituti. Namque historia quinquagesimi primi, prior est illa quinquagesimi; siquidem ea quæ Doeg Idumæum respiciunt, qui apud Saul Davidem calumniatus est, nemo negaverit priora esse peccato cum uxore Uriæ. Haud vero sine ratione quod in historia posterius est, quod prius in eadem est, antecedit; quandoquidem indulgentiæ locus, ut paulo ante diximus, cognatus est numero quinquagesimo. Quisquis ergo venia indignus fuerit, is quinquagesimum numerum excessit, quemadmodum Doeg Idumæus; quinquagesimus primus enim est psalmus, in quo ea quæ ad ipsum pertinent enarrantur. Atqui tertius quoque eandem habet observationem: quo enim tempore David profugit e conspectu Absalon filii sui pronuntiatus est, quod probe norunt, qui Regnorum libros perlegerint; adeoque post quinquagesimum et quinquagesimum primum esset recensendus. Quæ quidem, aliaque hujusmodi si quis ulterius persequendo animadvertat, non minus historiæ atque inscriptionum, quam ordinis Psalmorum rationes accuratius apprehendet.

VI. Illud quoque non dissimilem respectum habere consentaneum est, solum scilicet ex prophetis Davidem oracula fuisse cum instrumento musico, quod a Græcis quidem psalterium appellatur, Hebræis vero *nabla*, unumque inter musica instrumenta rectissimum est, nihil habens inflexum. Neque vero quidquam ad sonum confertur ex inferiori parte, ut in cithara contingit, aliisque nonnullis, at e superiori. *Æs* nimirum in cithara et lyra inferius resonat adversus plectrum; psalterium autem ejusmodi, superius harmonici numeri habet causas; ut

³ Gen. vi. 3.

περι ἀφέσεως ἀμαρτημάτων ἀξίων, καὶ ἐξομολόγησιν περιέχων ὁ πεντηκοστός ἐστιν. Ὡς γὰρ ὁ πεντηκοστός κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον ἄφειν ἔσχεν, μαρτυρῶν τῇ νοήσει τῇ περὶ τοῦ ἰωβηλαίου, οὕτως ἐλπίζει οὐκ ἐν ἄλλῳ, ἢ ἐν τῷ πεντηκοστῷ ἄφειν λήψεσθαι ὁ εὐχόμενος τάδε τῆς ἐξομολογήσεως. Πάλιν τε αὐτοῦ εἰσι τινες τῶν ἀναβαθμῶν ὄδαί, τὸν ἀριθμὸν πεντεκαίδεκα, ὅσοι καὶ οἱ ἀναβαθμοὶ τοῦ ναοῦ, τάχα δηλοῦσαι τὰς ἀναβάσεις περιέχεσθαι ἐν τῷ ἑβδόμῳ, καὶ ὄγδω ἀριθμῷ. Ἡ δὲ ἀρχὴ τῶν ἀναβαθμῶν ἀπὸ ἑκατοστοῦ εἰκοστοῦ, ἀπλούστερον λεγομένου ψαλμοῦ, ὡς τὰ ἀκριβῆ ἔχει τῶν ἀντιγράφων. Οὗτος δὲ ἐστὶν ἀριθμὸς τελειότητος ζωῆς ἀνθρώπου. Καὶ ἑκατοστός, οὗ ἡ ἀρχὴ· *Ἐλεος καὶ κρίσεις ἕσομαι σοι, Κύριε*, περιέχει βίον ἀγίου κοινωνουμένου ὑπὸ Θεοῦ. Ὁ δὲ ἑκατοστός πεντηκοστός καταλήγει εἰς τὸ· *Πᾶσα κροὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον*.

sancti vitam complectitur, a Deo in suam societatem

E'. 'Ἄλλ' ἐπειπερ ὡς προείπαμεν, ἐφ' ἑνὸς ἑκάστου τοῦτο ποιῆσαι, καὶ εὐρεῖν τὰς αἰτίας, σφόδρα ἐστὶ χαλεπώτατον, καὶ δυσέφικτον τῇ ἀνθρώπων φύσει, τοῦτοις ἀρχαιοθεσίμειθα, ὑπογραφῆς χάριν· μόνον προσθέντες, ὅτι οὐ κατὰ τὴν τάξιν τῆς γραφῆς τῆς ἱστορίας, οἱ δοκοῦντες ἡρτησθαι τῆς ἱστορίας ψαλμοὶ ἐνεγράφησαν. Καὶ αἰτίαν τούτων ἔχει· οὐκ ἄλλην, ἢ τοὺς ἀριθμοὺς ἐν οἷς εἰσι τεταγμένοι οἱ ψαλμοὶ. Οἷον ἡ ἱστορία τοῦ πεντηκοστοῦ πρώτου, προτέρα ἐστὶ τῆς ἱστορίας τοῦ πεντηκοστοῦ· τὰ γὰρ περὶ Δαυὶδ τὸν Ἰδομαῖον διαβάλλοντα τὸν Δαυὶδ τῷ Σαουλ, πᾶς ὁμολογεῖ πρότερα εἶναι τῆς πρὸς τὴν τοῦ Οὐρίου ἀμαρτίας. Οὐκ ἀλόγως δὲ τὸ τῆς ἱστορίας δευτέρου, πρότερον ἐστὶ τοῦ τῆς ἱστορίας προτέρου, ἐπειδὴ, ὡς προειρήκαμεν, ὁ περὶ ἀφέσεως τόπος συγγενῆς ἐστὶ τῷ πεντηκοστῷ ἀριθμῷ. Ὁ δὲ οὐκ ἄξιός ἀφέσεως ὑπερέπεσε τὸν πεντηκοστὸν ἀριθμὸν, ὡς Δαυὶδ ὁ Ἰδομαῖος· πεντηκοστός γὰρ πρῶτός ἐστιν ὁ ἀπαγγέλλων τὰ περὶ αὐτοῦ. Ἀλλὰ μὴν καὶ τρίτος, ἐπειδὴ ὅτε ἐφευγε Δαυὶδ ἀπὸ προσώπου Ἀβεσσαλώμ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἴρηται, δῆλον τοῖς ἀνεγνωκόσι τὰς Βασιλείας, ὅτι μετὰ τὸν ν' ἐστὶ, καὶ τὸν ν'. Καὶ τὰ τοιαῦτα δ' εἰ ἐπιπλεῖόν τις διατρέψας τηρήσῃ, τῆς ἱστορίας, καὶ τῶν ἐπιγραφῶν ἀκριβέστερον εὐρήσει τὰς αἰτίας, τῆς τε τάξεως τῶν Ψαλμῶν.

inscriptionum, quam ordinis Psalmorum rationes ac-

G'. Εἰκόσ δ' ἔχειν ἀναλογίαν καὶ τὸ, μόνον προφητῶν τὸν Δαυὶδ σὺν ὄργάνῳ πεπροφορτευμέναι, τῷ παρὰ μὲν Ἑλλήσι καλουμένῳ ψαλτηρίῳ, παρὰ δὲ Ἑβραίοις *νάβλα*, ὅπερ μόνον ὄργάνων μουσικῶν ἐρθέτερον εἶναι, οὐδὲν ἔχον ἐπικαμπές. Καὶ μὴν οὐδὲ συνεργεῖται εἰς ἦχον ἐκ τῶν κάτω μερῶν, ὡς συμβαίνει ἐπὶ κιθάρας, καὶ ἄλλων τινῶν, ἀλλ' ἄνωθεν. Τῇ κιθάρᾳ μὲν γὰρ καὶ τῇ λύρᾳ κάτωθεν ὁ χαλκός ὑπῆχει πρὸς τὸ πληκτρον· τὸ ψαλτήριον δὲ τοῦτο τῶν ἀρμονικῶν ρυθμῶν ἄνωθεν ἔχει τὰς ἀφορμὰς, ἵνα καὶ ἡμεῖς τὰ ἄνω ζητεῖν μελετώμεν, καὶ μὴ τῇ ἡδονῇ τοῦ

μλους ἐπὶ τὰ τῆς σαρκὸς πάθη καταφερώμεθα. Κἀ-
 κείνο δὲ οἶμαι τὸν προφητικὸν λόγον βαθέως ἤμιν καὶ
 σοφῶς διὰ τῆς τοῦ ὄργανου κατασκευῆς ἐνδεδείχθαι,
 ὅτι οἱ ἐμμελεῖς, καὶ εὐάρμοστοι τὰς ψυχὰς, βαδῖαν
 ἔχουσι τὴν εἰς τὰ ἄνω πορεῖαν. Ὅργανον δὲ πάλιν ἐκ
 τῶν ἄνω τὴν ἀφορμὴν τοῦ ἤχεϊν ἐν ῥυθμῷ λαμβάνον,
 ποῖον ἂν εἴη τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἁγίων
 αὐτοῦ ὄργανον τὴν εὐθύτητα μόνον τετηρηκός·
 Ἀμαρτῖαν γὰρ οὐκ ἐποιήσεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος
 ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Ὅργανον σύμφωνον, ἐναρμό-
 νων, ἐμμελές, οὐδεμίαν ἀνθρωπίνην ἀσυμφωνίαν εἰ-
 ληφόσ, οὐδὲ παρὰ μέλος τι πεποικηκός, πάντη δὲ τὴν
 ἀρμονίαν, τὴν πρὸς τὸν Πατέρα τετηρηκός· ὡς γὰρ
 φησὶ αὐτός· Ὁ ἄν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστὶ,
 καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμε-
 νος, ὁ ἐώρακε, καὶ ἤκουσε μαρτυρεῖ.

Ζ. Λοιπὸν ἐστὶ διαλαβεῖν, ὄντων ψαλμῶν, καὶ οὐ-
 σῶν ψόδων, καὶ ψαλμῶν ψόδης, καὶ ψόδων ψαλμοῦ, πε-
 ρὶ τῆς τούτων διαφορᾶς. Ἡγούμεθα τοίνυν ψαλμοὺς
 μὲν εἶναι τοὺς πρὸς τὸ ὄργανον μόνον, φωνῆς οὐ
 συνευγυμένους, κρουομένους, καὶ δι' ὄργανου μου-
 σικῆν μελωδίαν· ψόδας δὲ τὰς τῆ φωνῆ ἐκδεχομένη
 εἰς τὸ στόμα ἐπαγγελίας μουσικῆς ἐναρμόνιον ἐκφω-
 κείσθαι λεγομένας ὑπάρχειν· ψαλμοὺς δὲ ψόδων, ὅτε
 προτέτακται μὲν ἡ φωνή, ταύτης δὲ ἤρτηται ὁ ἐκεί-
 νων συγγενῆς ἤχος, ἀποδιδομένος εὐρύθμως διὰ τῶν
 ὄργανων· ψόδας δὲ ψαλμῶν, ὅταν προτάσσεται μὲν τὸ
 ὄργανον, χώραν δὲ λαμβάνει δευτέραν ἡ φωνή, ἡ ἐπο-
 μένη τῆ τῶν χορδῶν μουσικῆ. Καὶ ταῦτα μὲν ὡς
 πρὸς τὸ βῆτόν τῶν σημαινομένων· κατὰ δὲ τοὺς τῆς
 ἀναγωγῆς λόγους, ψαλμὸς μὲν ἂν εἴη, ὅτε τὸ ὄργανον
 τὸ σῶμα κρούοντες διὰ τῶν καλῶν ἔργων, πράξιν
 ἀγαθὴν ἐπιτελοῦμεν, κ' ἂν μὴ κἀνυ ἐν τῇ θεωρίᾳ
 προκόποντες· ψόδη δὲ, ὅτε χωρὶς τοῦ πρακτικοῦ
 θεωρήσαντες τὰ τῆς ἀληθείας μυστήρια, τοῦτοις
 συγκατατιθέμενοι, φρονοῦμεν τὰ κάλλιστα περὶ
 Θεοῦ, καὶ τῶν λογίων αὐτοῦ, γνώσεώς τε φωτισού-
 σης, καὶ σοφίας ἐν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τρανομένης·
 ψόδη δὲ ψαλμοῦ, ὅτε προαγούσης πράξεως ἀγαθῆς,
 κατὰ τὸ προειρημένον· Ἐπιθυμήσας σοφίαν δι-
 τήρησον ἐντολάς, καὶ Κύριος χορηγήσει σοι, αὐ-
 τὴν συνίεμεν, κριθέντες ἄξιοι ὑπὸ Θεοῦ τῆς ἀληθείας,
 τὰ τέως ἡμῖν ἀποκεκρυμμένα· ψαλμὸς δὲ ψόδης, ὅτε
 πεθεωρηκότες τῆς γνώσεως σαφηνιζούσης τινὰ τῶν
 κεκρυμμένων ἠθικῶν, πρότερον ἐπὶ τὸ πράττειν γε-
 νόμεθα συνιέντες, καὶ ὁ πρακτέον, καὶ ὅτε πρακτέον,
 καὶ ὡς πρακτέον. Καὶ τάχα διὰ τοῦτο αἱ πρῶται ἐπι-
 γραφαὶ οὐδαμῶς περιέχουσιν τὰς κατ' αὐτὰς ψόδας,
 ἀλλὰ μόνον ψαλμὸν, ἢ μόνους ψαλμούς· οὐ γὰρ ἀπὸ
 θεωρίας ἄρχεται ὁ ἅγιος, ἀλλ' ἀπλούστερον πιστεύ-
 σας κατὰ ὀρθοδοξίαν, ταῖς πραττομένας πράξειςιν
 ἑαυτὴν ἐπιτίθει. Διὰ τοῦτο ἐπὶ τέλει πολλαὶ ψόδαι,
 καὶ ὅπου ἀναβαθμοί, οὐδαμῶς ψαλμὸς, οὔτε κατ'
 αὐτὴν, οὔτε μετὰ τινος ἐπιπλοκῆς, ἀλλὰ πᾶσαι ψόδαι
 κατ' αὐτάς. Ἐν γὰρ ταῖς ἀναβάσεσιν πρὸς οὐδὲν οἱ

A nos etiam supera quærentes commentemur, neque
 musica delectatione abripiamur ad carnis affectio-
 nes. Quin etiam illud, opinor, prophetica eadem ra-
 tione, qua instrumenti constructio, scite sapienter-
 que demonstratum nobis fuisse, quod qui modifica-
 to sunt animo, beneque constituto, facilem habeant
 aditum ad cœlestia. Prætereaque instrumentum e
 superis causam desumens ad numerum resonandi,
 tale est, quale utique fuerit corpus Christi, sancto-
 rumque ipsius; instrumentum singulare, a quo uno
 rectum servatum est: *Peccatum enim non fecit, nec
 inventus est dolus in ore ejus*⁴; instrumentum conso-
 num, harmonicum, concinnum, quod humanam
 nullam suscepit discordiam, neque præter modum
 quidquam egit, sed omnem quasi concentum cum
 B Patre servavit: ut enim ait ipse: *Qui est de terra,
 de terra est, et de terra loquitur; qui de cœlo venit,
 quod vidit et audivit testatur*⁵.

VII. Quoniam vero sunt psalmi, suntque odæ, et
 psalmi odes, atque odæ psalmodum, superest ut de
 hac differentia dicere aggrediamur. Nos itaque ar-
 bitrati sumus, eos quidem psalmos esse qui ad mu-
 sicum instrumentum tantummodo sine vocis com-
 plexione pulsati sint ita, ut per ipsum quodammodo
 prænuntiati fuerint, per musicam nempe instru-
 menti harmoniam; odas vero esse, quæ excipiente
 voce sunt redditæ per sonum oris, pulsationi mo-
 dulate respondentem; psalmos autem odarum,
 quando vox quidem præcessit, huic tamen aptatus
 est concors numerorum sonitus, concinne redditus
 per instrumenta; odas denique psalmodum, cum
 præeunte instrumento secundum locum vox occu-
 pat, quæ chordas in musica subsequitur. Atque
 hæc equidem veluti ad litteram ea persequentes,
 quæ indicio tantum significata sunt; secundum au-
 tem anagogicas rationes, tum psalmus fuerit, cum
 organum, corpus nimirum honestis actionibus pul-
 santes, quod rectum est perticimus, quamvis haud
 omnino in contemplatione proficiamus; ode vero
 cum separatim ab actione revolventes animo veri-
 tatis mysteria, hisque inhærentes, eximia circa Deum
 ipsiusque oracula sentimus, prælucente scientia, et
 sapientia nostros animos manifestius collustrante;
 ode autem psalmi, cum honesta præeunte actione
 D juxta illud effatum: *Concupiscens sapientiam serva
 mandata, et Dominus deducet te*⁶, ipsam assequimur
 sapientiam: digni a Deo habitū veritatis cognitione,
 quæ hactenus fuerat nobis abscondita; psalmus
 tandem odes, cum aliqua recogitantes abstrusiora,
 quæ ad mores pertineant, scientia declarante, pri-
 mum ad agendum prudentes effimur, deinde quid
 agendum et quando, et quomodo agendum edoce-
 mur. Atque hinc primæ fortasse inscriptiones, nul-
 limode eas continent, quæ in odis inveniuntur, sed
 unice psalmum, vel psalmos duntaxat. Neque enim
 a contemplatione sanctus exorditur, sed posteaquam
 simpliciter credidit juxta orthodoxam fidem, ad ea

⁴ Isa. LIII, 9. ⁵ Joan. III, 31. ⁶ Eccli. I, 23.

quæ agenda sunt sese traducit. Quapropter in fine multæ sunt odæ, atque ubi *gradus*, nullibi *psalmus*, neque singulatim per se, neque cum alia complexione, at omnes odæ seorsum collocatæ. In *ascensu* quam sola contemplatione. Atque hæc universe a interpretatione indicantur.

VIII. Jam vero cum inveniamus apud LXX ac Theodotionem et Symmachum in quibusdam psalmis, hisque non paucis, in medio positum *diapsalma*, suspicati sumus, an forte subindicarint qui illud apposuerit, vel numeri vel modi factam esse pro his locis mutationem : sive etiam disciplinæ tradendæ formam in aliam, sive intelligentiam, sive orationis vim esse immutatam. Sed neque apud Aquilam invenitur, neque in Hebraico, at pro *diapsalmate* scriptum est *semper*. Nec illud, oscientiæ amator, te prætereat, quod Hebræi Psalterium in quinque libros dividerunt, ut instar sit alterius Pentateuchi. Namque a primo psalmo ad XL, unum librum computarunt; a XLI ad LXXI, alterum deduxerunt; a LXXII ad LXXXVIII, tertium effecerunt librum; quartum ab LXXXIX ad CV; a CVI ad CL composuerunt quintum; rati scilicet quemque psalmum qui in fine haberet, *Benedictus Deus, fiat, fiat*, hunc libri esse postremum. In his autem *precatio*, est oblata Deo supplicatio pro aliqua utilium rerum; *votum* equidem promissio; *hymnus* est pro bonis, quæ habemus, fausta acclamatio Deo exhibita; *laus* sive laudatio, admirabilium Dei operum commendatio. Neque enim commendatio est aliud, quam laudis ampli-

IX. Quo autem tempore, quoque pacto hanc Psalmodorum rationem divinus David excogitarit; primus quidem ac solus fuisse videtur, idque ab initio, cum psalterium concinnandum digitis præcipiebat. Nam si quis alius psalterii usum et citharæ prior ostendit, is plane diverse, iners quiddam et vulgare commentus vel in ipso instrumenti apparatu, neque ad carmen concinens, neque ad sermonem, agresti quodam lusu delectatus est. Ille autem, post ejusmodi, primus ad numerum, atque ordinem, artemque opus revocavit : prætereaque carmini cantum immiscuit, quodque eximium est, erga Deum, vel Deum ipsum canendo, idem divinissimo correptus afflatu, cum pastor ac puer esset privatum aliquid ac demissum exorsus, posteaquam in virum et regem evasit, illustrius quiddam ac dignius hominum frequentia suscepit. Quod qualecunque fuerit, sumpsisse tunc maxime incrementum fertur, cum arca est ab ipso in urbem recepta : qua coram sæpe choreas ducens, pluries quoque ad gratiarum actionem, faustumque simul receptum celebrandum, adhibuit cantum. Mox universam Levitarum tribum in sortem conjiciens, principes quidem qui choros ducerent, quatuor delegit, Asaph, Eman, Ethan, Idithum, quandoquidem sunt quatuor omnium, quæ sub aspectum cadunt, rerum principia; tum choros ex hominibus constituit ex aliorum numero selectis,

A ἄγιοι ἔσονται, ἢ πρὸς μόνῃ τῷ θεωρεῖν. Καὶ ταῦτα εἰρήσθω ἡμῖν καθολικῶς, δουλεύουσιν τοῖς σημειομένοις τῆς ἐρμηνείας τῶν Ἑβδομήκοντα. enim sancti nullo erunt negotio implicati, præter nobis dicta sint, his obsequendo quæ in LXX virali

H'. Ἐπεὶ δὲ εὐρομεν παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα, καὶ Θεοδοτίωνι, καὶ Συμμάχῳ ἐπὶ τῶν κείμενων ἐν μέσῳ ψαλμῶν οὐκ ὀλίγων τὸ *διάψαλμα*, ἐστοχασάμεθα μήποτε ὑπέσθημαναν οἱ θέντες αὐτὸ, ῥυθμοῦ τινος, ἢ μέλους μεταβολὴν γεγονέναι κατὰ τοὺς τόπους, ἢ καὶ τρόπου διδασκαλίας εἰς ἕτερον τρόπον, ἢ διανοίας, ἢ δυνάμεως λόγου ἐνάλλαγμα. Οὕτε δὲ παρὰ τῷ Ἀκύλῃ κεῖται, οὕτε ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, ἀλλ' ἀντὶ *διαψάλματος*, γέγραπται *δελ*. Καὶ τοῦτο δὲ σε μὴ παρέλθοι, ὡ φιλόλογε, ὅτι καὶ τὸ ψαλτήριον εἰς πάντε διελθὼν βιβλία οἱ Ἑβραῖοι, ὥστε εἶναι καὶ αὐτὸ ἄλλον Πεντάτευχον. Ἀπὸ γὰρ α' ψαλμοῦ μέχρι μ', μίαν ἐλογίσαντο βίβλον· ἀπὸ δὲ μα' ἕως σα' δευτέραν ἠγγήσαντο· ἀπὸ δὲ οβ' ἕως πη' τρίτην βίβλον ἐποίησαν· ἀπὸ δὲ πθ' ἕως ρε' τετάρτην· ἀπὸ δὲ ρς' ἕως τοῦ ρν' τὴν πέμπτην συνέθησαν· ἕκαστον γὰρ ψαλμὸν ἐν τῷ τέλει ἔχοντα, *Ἐύλογητὸς Κύριος, γένοιτο, γένοιτο*, τοῦτο τέλος βίβλου ἐδικαίωσαν. Ἔστι δὲ *προσευχή*, ἱκετηρία περὶ τινος τῶν συμφερόντων προσαγομένη τῷ Θεῷ, *εὐχὴ* δὲ ὑπόσχεσις· ὕμνος, ἢ ἐπὶ τοῖς ὑπάρχουσιν ἡμῖν ἀγαθοῖς ἀναριθμημένῃ τῷ Θεῷ εὐφημία· *αἶνος* ἦτοι αἶνεσις, τῶν θεῶν θαυμάτων ἔπαινος. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο ἔπαινος, ἢ τοῦ ἀκροῦ ἐπίτασις.

Θ'. Πότε καὶ ὅπως εἰς ταύτην ἦλθε τῶν Ψαλμῶν τὴν ἐπίνοιαν ὁ θεὸς Δαυὶδ, δοκεῖ μὲν καὶ πρῶτος, καὶ μόνος, καὶ ἐξ ἀρχῆς, ὅτε καὶ τοῖς δακτύλοις ἔλεγεν ἀρμόζεσθαι τὸ ψαλτήριον. Εἰ γὰρ καὶ ἕτερος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον, καὶ κιθάραν, ἀλλ' ἄλλως ἐκεῖνος ἀτεχνόν τι, καὶ ἰδιωτικὸν συμπήξας, ἢ διατείνας ὄργανον· καὶ οὕτε πρὸς μέλος, οὕτε πρὸς λόγον ἔδων, ἀλλ' ἀγορικὴν τινα παίζων τέρψιν. Ὁ δὲ πρῶτος μετ' ἐκεῖνον εἰς ῥυθμὸν ἀγαγὼν τὸ πρᾶγμα, καὶ τάξιν, καὶ τέχνην, ἀλλὰ καὶ τῷ μέλει συγκαταμίξας τὸ ἄσμα, καὶ τὸ μείζον, πρὸς Θεὸν, ἢ Θεὸν ἄσας, οὗτος ὁ θεοφορητότατος, ἀρξάμενος μὲν ἐκ ποιμένων, καὶ παιδῶν ἰδιωτικότερον τε καὶ ταπεινότερον· γενόμενος δὲ καὶ εἰς ἄνδρα καὶ βασιλέα, ἐνδοξότερον ὁμοῦ καὶ κοινότερον· λαθεῖν δὲ λέγεται μάλιστα τὴν ἐπίδοσιν τοῦτο, μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ τῆς κιθάρου πρὸς τὴν πόλιν ἀποκατάστασιν. Ἦς πολλὰ τότε προχορεύσας καὶ πολλαχοῦ ἄσας, εὐχαρηστηρίά τε καὶ εἰσδεκτήρια· ἅμα μετ' ὀλίγον καὶ τὴν φύλην ὅλην εἰς κλῆρον τῶν Λευιτῶν λαθὼν, ἀρχὰς μὲν ἀπολέγεται τῶν χορῶν τέσσαρας, Ἀσάφ, Ἀμάν, Αἰθάν, Ἰδιθούμ, ἐπειδὴ καὶ πάντων τῶν ὀρωμένων ἀρχαὶ τέσσαρες· τοὺς δὲ χορούς ἐξ ἀνδρῶν συνέστησιν, ἐξελθὼν τῶν ἄλλων· καὶ τοὺς δύο καὶ ἐβδομήκοντα, πρὸς τὰς γλώσσας ἀπαριθμησας οἶμαι, τὰς συγχυθείσας, ἢ μᾶλλον διακριθείσας ἐν τῇ πυργοποιᾷ. Τί τούτῳ τυπῶν, εἰ μὴ δηλῶν τὸ καὶ πάσας αὐτῷ γλώσσας ὕστερον ἐξ-

μολογῆσθαι κοινῶς ἡμελλόν, ὅτε καὶ πᾶσαν ὁ Λόγος A atque hos duo supra septuaginta esse voluit; ad linguas respiciens, opinor, confusas, vel divisas potius in turris ædificatione. Quid hoc ipso commonstrans, nisi quod omnes aliquando linguæ secum essent conjunctim in eandem laudis formam consensuræ, cum scilicet Verbum terrarum orbem universum occupasset?

FRAGMENTA ALIA IN PSALMOS.

(De Magistris, Acta Martyrum Ostiens., p. 236 in textu.)

I.

In psalmum xxx, 22. — De triumpho fidei Christianæ.

Οὐ τοσοῦτον θαύματος ἕξιον, ὅταν ἐμφαίνεται ὁ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἠπλωμέναις πόλεσιν, ὅσον θαυμαστούμενος τότε, ὅταν ἐν πόλει περιοχῆς γένηται, ὡς καὶ διὰ τοῦτο εὐλόγητον εἶναι:

Haud tanta dignum esse admiratione cum misericordia Dei in tenuioribus civitatibus apparet, quanta quod « in civitate munita (1) » id fiat, proptereaque Deum esse laudandum.

II.

In Psalmum lrv, 16.

Ἐλεγέν τις τῶν παλαιῶν, ζῶντας εἰς ἕλου κατέρχονται μόνους τοὺς κατήχησιν τῶν θείων παιδευμάτων ἔχοντας· ὁ γὰρ ἄγευστος τῶν τῆς ζωῆς λόγων, νεκρός.

B Referebat e senioribus quidam solos illos in infernum viventes descendere, qui divinis essent doctrinis instituti: nam qui vitæ sermones non degustavit, mortuus est.

III.

In psalmum lvii, 12. — Scribam suum alloquitur, virum, ut videtur, non indoctum. Cum enim Hippolytus dictasset:

Ἐπεὶ δὲ ἐστὶ τις καιρὸς, ἐν ᾧ ὁ μὲν δίκαιος χαίρῃσται, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ τὸ λεχθὲν περὶ αὐτῶν τέλος ἔχουσιν, εὐλόγως ὁ μολογεῖν πάντως προσήκει καὶ ἀποφαινεσθαι, ὅτι ἐστὶ Θεὸς ἔφορος καὶ ἐπίσκοπος τῶν ἐν ἀνθρώποις πραττομένων, κρίνων ἅπαντας τοὺς ἐν τῇ γῆ πολιτευσάμενους. Ἐπιστῆσαι δὲ προσήκει, μήποτε ἢ μετὰ χεῖρας προφητεία, πᾶσα ἀκόλουθος εἴσα καὶ συνημμένη ταῖς πρὸ αὐτῆς, τὰ τέλη διαγράφη.

Sed quoniam tempus est quoddam, in quo justus quidem gaudebit, peccatores vero prædictum illis finem habebunt: merito fatendum omnino ac dicendum est, esse Deum contemplatorem, inspectoremque actionum humanarum, qui dijudicet omnes qui in terra versantur. Porro inquirendum an ea quæ præ manibus est prophetia, cum prorsus consentanea et connexa sit præcedentibus, hujusmodi fines peccatoribus describat;

Hæc Hippolyto dictante, grammaticus ipsum rogavit, eccur circa eam prophetiam hæsitaret, perinde ac si de ope divina in ea exsilio calamitate diffideret:

Ἐπιστῆσθαι ὁ γραμματικὸς, τίνας ἔνεχεν ἐπεσημειώθῃ μοι τὸ διαγράφη ὑποτακτικῶς, ὡς διαταγῶν ὑποφαίνων.

C Instat grammaticus, cur verbum διαγράφη, descriptat, subjunctivo modo a me usurpatum sit, quasi dubitationem insinuet.

Hippolytus ergo respondit:

Οἶδας δὲ πάντως, ὅτι τὰ τῶν τοιοῦτων σχηματισμῶν εἰς ὑποτακτικὴν ἀναφέρονται ἔκκλησιν τῶν τὰς περὶ Χριστοῦ προφητείας μελετῶντων, καὶ δικαιοσύνην τῷ στόματι λαλοῦντων, μὴ μὲν παραδεξαμένων αὐτὸν ἐλθόντα, μηδὲ ἐπακουσάντων αὐτοῦ τῆς φωνῆς βοῶντος πρὸς αὐτοὺς καὶ λέγοντος· « Ὁ ἔχων ὄψα ἀκούει ἀκουέτω· οἳ τινὲς ὁμοίωσαν ἑαυτοὺς τῷ ὄρει, καὶ τὰ ὄψα αὐτῶν πεποιήκασιν ὡσεὶ ἀσπίδος κωφῆς, » καὶ τὰ ἐξῆς τούτων εἰρημένα. Ἔστιν οὖν ἀληθῶς ὁ ἐπιμελόμενος τῶν δικαίων Θεός, καὶ δικάζων μὲν αὐτοῖς ἀδικουμένοις ἐπὶ τῆς γῆς· τιμωροῦμενος δὲ τοὺς τολμῶντας αὐτοὺς ἀδικεῖν.

Scis autem omnino, illa quæ istiusmodi formationum sunt, ad subjunctivam referri increpationem eorum qui illas quæ de Christo sunt prophetias meditantur quidem, et justitiam ore proloquuntur: sed ipsum advenientem non recipiunt, neque vocem ejus audiunt clamantis atque dicentis: « Qui habet aures audiendi audiat: » qui assimilarunt semetipsos serpenti, et aures suas fecerunt sicut aspidis surdæ: » et quæ exinde dicta sunt. Deus itaque justorum revera curam gerit, atque ipsis qui dem injuriam passis in terra jus dicit; premit vero illos qui injurias ipsis inferre præsumunt.

IV.

In psalmum lviii, 27. — Contra Judæos.

Διὸ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ὀρώντες τοὺς ὄρους, καὶ κύκλω περιβόντες πόρθωθεν ἴστανται. Οὐκέτι οὖν βασιλεὺς, οὐδὲ ἀρχιερεὺς οὐδὲ προφήτης, ἀλλ' οὐδὲ γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι καὶ σαδδουκαῖοι παρ' αὐτοῖς εἰσίν. Οὐ μὲν καὶ ἀποκτανθῆναι φησι· διὸ συνέστηκεν αὐτῶν τὸ γένος, καὶ τῶν παίδων ἡ διαδοχῆ

Idecirco etiam usque in hanc diem videntes regionis limites et circumeuntes, eminus consistunt. Non amplius itaque vel rex, vel pontifex, vel propheta, sed neque Scribæ et Pharisei ac Sadducei apud ipsos sunt. Verumtamen non petit ut occidantur: quapropter et genus eorum subsistit, et liberorum.

: Matth. xi, 15.

(1) Ipsam urbem imperii sedem intelligit.

successio multiplicatur. Non enim interfecti sunt, neque ex hominibus deleti, sed sunt quidem et existunt : verumtamen tanquam rejecti ac deturbati ab honore, quem olim apud Deum obtinebant. Quin et, « Disperge illos, inquit, in virtute tua : » quod utique etiam contigit. In universam enim terram dispersi sunt, ubique servientes atque infimas ac serviles artes omnes, atque indecentia officia præ fame obeuntes.

Nam si deleti essent ex hominibus, ita ut nullibi ullo modo in vivis essent, haudquaquam, inquit, nosset populum meum, neque scivissent meam Ecclesiam florere. Itaque disperge illos ubique terrarum, ubi Ecclesia mea etiam constituta est ; ut cum viderint Ecclesiam a me fundatam, ad æmulationem divini cultus incitentur. Salvator itaque hæc etiam pro ipsis rogavit.

πληθύνει. Οὐ γὰρ ἀπεκτάνθησαν, οὐδ' ἐξ ἀνθρώπων ἀπέσθησαν, ἀλλ' εἰσι μὲν καὶ ὕφεσθησαν· οὕτως δὲ ὡς καταβεβλημένοι, καὶ κατανηγεμένοι, ἧς πάσαι ἠξίωοντο παρὰ Θεοῦ τιμῆς. Ἄλλα καὶ, « Διασκόρπισον αὐτούς, φησὶν, ἐν τῇ δυνάμει σου· » ὁ δὲ καὶ γέγονεν. Εἰς πᾶσαν γὰρ τὴν γῆν διεσπαρμένοι τυγχάνουσι, δουλεύοντες πανταχοῦ, καὶ τὰς ἐλαχίστους καὶ δουλοπρεπεῖς τέχνας, πάσας τε τὰς ἀπρεπεῖς μεθόδους ἕνεκα τοῦ πεινᾶν μετεργόμενοι.

Εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθέντες, μηδαμῆ μηδαμῶς ἐν ζωῇ οὐκ ἂν εἶδόν, φησὶ, τὸν ἐμὸν λαόν, οὐδ' ἂν ἔγνωσαν ἀνοήσαν τὴν ἐμὴν Ἐκκλησίαν. Διασκόρπισον τοίνυν αὐτούς ἀπανταχῆ γῆς, ἔνθα μέλλει καὶ ἡ ἐμὴ Ἐκκλησία συνίστασθαι· ὅπως βλέποντες τὴν ὑπ' ἐμοῦ θεμελιωθεῖσαν Ἐκκλησίαν, εἰς ζῆλον ἐργοντο θεοσεβείας. Οὐκοῦν καὶ ταῦτα ὁ Σωτὴρ ὑπὲρ αὐτῶν ἠύχετο.

V.

In psalmum LXI, 7.

Profugi proprie dicuntur, qui ab aliquibus hostibus aut inimicis eversi sunt, ac deinde exsules facti : quod etiam nos a dæmonibus prius toleraveramus. Verum ex quo nos Christus per fidem suam suscepit, non amplius a vera nostra patria superna Jerusalem exsulare, aut a veritate ad errorem transferri sustinemus (1).

Μετανάσται κυρίως λέγονται οἱ παρὰ τινῶν ἐχθρῶν ἢ πολεμίων πορθηθέντες, εἶτα γενόμενοι μέτοικοι· ὅπερ καὶ ἡμεῖς παρὰ τῶν δαιμόνων ὑπεμείναμεν πρότερον. Ἄφ' οὗ δὲ ἡμῶν Χριστὸς διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἀντελάβετο πίστεως, οὐκέτι μετανάσται ἀπὸ τῆς οὐρανόθεν πατρίδος Ἱερουσαλήμ τῆς ἀνω γινόμεθα, οὐδὲ μετοικισθῆναι ἀπὸ τῆς ἀληθείας εἰς τὴν πλάνην ἀνεχόμεθα.

VI.

In psalmum LXVII, 19. — De amplificatione Ecclesiæ.

Cæterum incredulos quoque nonnunquam trahit per morbos et afflictiones. Quin etiam multi per visiones ad hoc pervenerunt, ut apud Jesum habitarent.

Ἐλκει δὲ καὶ τοὺς ἀπειθοῦντας ἑσθ' ὅτε διὰ νόσων καὶ περιστάσεων. Πολλοὶ δὲ καὶ δι' ὁραμάτων ἦλθον εἰς τὸ κατασκηνοῦσαι παρὰ τῷ Ἰησοῦ.

VII.

In psalmum LXXXVIII, 4. — Contra gentiles.

In circuitu autem nostro sunt paganorum sapientes, explodentes ac subsannantes nos, utpote qui sine indagacione ac stulte credamus.

Κύκλω δὲ ἡμῶν εἰσιν Ἑλλήνων οἱ σοφοί, मुखτηρίζοντες καὶ χλευάζοντες ἡμᾶς, ὡς ἀνεξετάστως καὶ μωρῶς πιστεύοντες.

VIII.

In illud psalmi cxcv, 11 : « Commoveatur mare et plenitudo ejus. »

Per hæc autem sermo significat evangelicam prædicationem, et maria et insulas maris, atque homines in iis habitantes, quos « plenitudinem ejus » vocat, pervasuram ; quod utique re ipsa impletum est. Siquidem Ecclesiæ Christi insulas omnes replent et in dies multiplicancur, atque incrementum sumit doctrina salutaris.

Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ὁ λόγος διελεύσεσθαι τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καὶ τὰ πελάγη, καὶ τὰς ἐπὶ θαλάσσης νήσους, τοὺς τε ἐν ταύταις κατοικοῦντας ἀνθρώπους, « πληρωμα αὐτῆς » ὀνομασμένους· ὁ καὶ αὐτὸ τέλος ἔτυχεν. Καὶ γὰρ Ἐκκλησίαι Χριστοῦ τὰς νήσους ἀπάσας πληροῦσι, πληθύνει τε ὁσμήρην, καὶ ἐπιδίδωσιν ἡ σωτήριος διδασκαλία.

IX.

In psalmum cxviii, 30-32.

Amator veritatis, et qui nunquam per os suum sermonem falsum profert, dicere possit : « Viam veritatis elegi. » Quin et is qui judicia Dei semper ante oculos ponit, et in omni actione eorundem meminit, dicit : « Judicia tua non sum oblitus. » Et quomodo cor nostrum per tentationes ac tribulationes dilatatur ? Hæc siquidem in nobis spinas co-

Ὁ φιλαλήθης, καὶ μήποτε προφέρων ψευδῆ λόγον διὰ στόματος, εἴποι ἂν, « Ὅδὸν ἀληθείας ἠρετισάμην. » Ἄλλα καὶ ὁ διαπαντός πρὸ ὀφθαλμῶν τιθέμενος τὰ τοῦ Θεοῦ κρίματα, καὶ ἐπὶ πάσῃ πράξει μεμνημένος αὐτῶν ἔρει· « Τὰ κρίματά σου οὐκ ἐπελαθόμην. » Καὶ πῶς ἡμῶν ἡ καρδία πλατύνεται διὰ πειρασμῶν καὶ θλίψεων ; Ταῦτα γὰρ τὰς ἐν ἡμῖν ἀκάνθας τῶν

(1) In Catena Corderii anonymi titulo abrasum Hippolytum delitescere inter cætera illud etiam sualei quod is anonymus auctorem Epistolæ ad Hebræos

alium facit a Paulo apostolo in psal. LXXII, p. 479. Id vero licuit Hippolyto in Occidente, quemadmodum et Irenæo ; in Oriente non licuit.

λογισμῶν ἐκτέμνει, καὶ τὴν καρδίαν εὐρυτέραν εἰς τὴν τῶν νόμων τῶν θείων ὑποδοχὴν ἐργάζεται. « Ἐν θλίψει γὰρ, φησὶν, ἐπλάτυνάς μοι. » Τότε τὴν ὁδὸν τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ διαβαίνομεν, εὐζῶνες διὰ τῆς τῶν πειρασμῶν ὑπομονῆς γινόμενοι.

X.

In illud psalmi cxxvii, 7 : « Super iram inimicorum meorum, » etc., ad scribam suum.

Εἶδες ἔφ' ἐκάτερα τὰ μέρη μεγίστην δύναμιν; ἐμέ τε γὰρ ἐν μέσοις ὄντα τοῖς δεινοῖς διασῶσαι δυνήσῃ, ἐκείνους δὲ μαινομένους καὶ λυτῶντας καὶ πῦρ πνέοντας καταστεῖλαι.

Vidisti quacunq̄ue ex parte magnam esse Dei potentiam? Nam et me, inquit, in mediis ærumnis constitutum, servare incolumem poteris: illos autem furore rabieque percitos, et ignem spirantes coercere.

XI.

In illud psalmi cxxxviii, 15 : « Non est occultatum os meum a te quod fecisti in occulto. »

Εἴρηται καὶ τοῖς περὶ φύσεως καὶ γενέσεως τῶν ζῶων πραγματευσαμένοις, ἀόρατον εἶναι καὶ ἀκατάληπτον τὴν εἰς ὄστέον τοῦ αἵματος μεταβολήν, καὶ τοῦ τῶν ἄλλων, σαρκῶν καὶ νεύρων λέγω, ὅπως ποτὲ ἔχουσι γενέσεως θεωρουμένων. Καὶ ἡ Γραφή δὲ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ παρίστησι τοῦτο λέγουσα: « Ὡς ὄστέον ἐν γαστρὶ τῆς κυφορούσης, οὕτως οὐ γνῶσι ποιήματα τοῦ Θεοῦ. » Οὐκ ἐκρύβη δὲ ἀπὸ σοῦ οὐδὲ ἡ ὑπόστασις μου ἐν τοῖς κατωτάτοις τῆς γῆς φθάσσα.

Traditur etiam ab iis qui de natura et generatione animalium tractant, invisibilem et incomprehensibilem esse sanguinis in ossa mutationem, etsi partium cæterarum, carni inquam et nervorum, quomodo sese habeat generatio conspiciatur. Quin et Scriptura Ecclesiastæ id ipsum ostendit dicens: « Sicut ossa in utero prægnantis, sic non cognoscet opera Dei. » Verum a te non sunt abscondita, neque substantia mea in infimis terræ adhuc existens.

S. HIPPOLYTI

PORTUENSIS EPISCOPI

OPERUM PARS II. — DOGMATICA ET HISTORICA.

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΠΕΡΙ ΧΡΙΣΤΟΥ ΚΑΙ ΑΝΤΙΧΡΙΣΤΟΥ

DEMONSTRATIO DE CHRISTO ET ANTICHRISTO.

Francisco Combefsisio interprete

(GALLAND, *Bibliotheca veterum Patrum*, Venetiis 1765, in-fol., t. II, p. 417.)

Βουληθέντος σου κατ' ἀκριβείαν ἐκμαθεῖν τὰ προτεθέντα σοι ὑπ' ἐμοῦ κεφάλαια, ἀγαπητέ μου ἀδελφε Θεόφιλε (1), εὐλογον ἡγησάμην ἀφθῶνος ἀρυσάμενος

* Eccles. xi, 5.

(1) Θεόφιλος. Idem fortasse Theophilus quem alloquitur Methodius, Hippolyti æqualis, apud Epiphanium, tom. I, pagg. 640, 590. 590. Ex hoc

I. Quod ita desiderio flagrabas, frater mi charissime Theophile, ut a me tibi proposita capita diligenter perdisceres; operæ pretium putavi, velut ex

ipso autem exordio patet falli eos, qui hunc librum Hippolyti pro homilia habent. FABRIC.

sacro fonte, ex sacris ipsis affatim Scripturis hau-
riendo, ob oculos quasi præsentia ea ponere, de
quibus vertitur quæstio: ut nedom humanis hæc
aurebus consignando læteris, sed et res ipsas vir-
tute lustrando, per omnia Deum laudare possis.
Hoc enim præsenti quam agimus vita, tutum a
nobis tibi esto viæ præsidium, quo paratis infe-
rens rationibus ac sermonibus, velut terra munda,
in cordis tui latifundio semiues. Sed et his ad-
versantes salutari doctrinæ ac contradicentes in
sententiam coges. At vide ne ad incredulas ac ma-
ledicas hæc linguas traducas (nec enim hoc leve
periculum est), sed ut viris religiosis ac fidelibus
qui sancte ac juste Dei timore vivere velint, imp-
ertias. Non enim frustra beatus Apostolus mone-
nendo Timotheum, ait: « O Timothee, depositum
custodi, devitans profanas vocum vanitates, et op-
positiones falsi nominis scientiæ, quam quidam
profitentes, circa fidem erraverunt. » Et rursus:
« Tu autem, fili mi, confortare in gratia, quæ est
in Christo Jesu; et quæ audisti a me per multas
exhortationes, hæc commenda fidelibus hominibus,
qui idonei erunt ut alios doceant. » Cum igitur
beatus Apostolus hæc caute ac metu traderet, quæ
ab omnibus facile cognosci possunt, videns scili-
cet spiritu: « Non esse omnium fidem; » quanto
res nobis majoris periculi fiet, si temere nullaque
ratione profanis hominibus atque indignis tradide-
rimus divina eloquia?

M. Nam quia beati prophetæ oculi nobis fue-
runt, ipsi per fidem Verbi mysteria præviderunt
quæ et aliis postmodum ætatibus ministrarunt,
nedum quæ præterita essent loquentes, sed et præ-
sentia atque futura nuntiantes; ne solum propheta
temporaneus esse monstraretur, sed et cunctis æta-
tibus futura prædiceret, ut propheta esse existima-
retur. Hi namque patres spiritu prophetiæ aptati,
digneque ab ipso Verbo honorati, quo nimirum

¹ I Tim. vi, 20, 21. ² II Tim. ii, 4, 2. ³ II Thess. iii, 2.

(2) Ὅρων. Fortasse ὄρων. Nam quod Combe-
fisius emendat audacter ἀνθρώπων, idque in textu,
mihi non placet, cum nimium abeat a veterum li-
brorum scriptura. GUB. — Notum tamen est in mss.
frequentur per compendium scribi ανων pro ἀνθρώ-
πων. FABRIC.

(3) Ἦτω. Melius ἔσται. GUB.

(4) Ὅς πίων καθαρά γῆ. Leg. ὡς πίων καθαρά
γῆ. GUB. — Combefisius legit ὡσπερὸν καθαρά γῆ.
Sed legendum omnino ὡς πυρόν. Videlicet parabola-
m illam respexit, quæ in Evangelio est Lucæ viii.
TANAG. FAB.

(5) Τὰς βεβήλους νενοφηνας. Sic ubique Græci.
Vulg. tamen καινοφωνίας legit: «vovum novitates, »
non «vanitates, » seu «inanitates, » ut reddit Eras-
mus; sicque, per ai legisse Chrysostomum, ex ejus
expositione sibi colligere videtur Theophylactus. Ὁ
δὲ μακάριος Ἰωάννης τὰς νεωτέρας παραινέσεις και-
νοφωνίας εἶπε, διὰ τῆς αἰ διφθόγγου τὸ και γράφων,
ὡς λοιπε. « Chrysostomus recentes adhortationes
καινοφωνίας dixit per ai dipthongum scribens in
prima syllaba, ut videtur. » Cui contrarium funda-
mento alii nituntur, ut Græcam vulgatam tuean-
tur. Neutrum certe abhorreat a mente Apostoli, cum

A ὡς ἐξ ἁγίας πηγῆς, ἐξ αὐτῶν τῶν ἁγίων Γραφῶν,
παρασῆσαι σοι κατ' ὄφθαλμόν τὰ ζητούμενα, ἵνα μὴ
μόνον ταῖς ἀκοαῖς τῶν δυνάμει (2) ἐγκαταθέμενος ταῦτα
εὐφρανθῆς, ἀλλὰ δυνάμει καὶ αὐτὰ τὰ πράγματα
ἀνιστορήσας, κατὰ πάντα τὸν θεὸν δοξάσαι δυνήθῃς.
Τοῦτο γάρ σοι ἐφόδιον ἐν τῷ νῦν βίω ἀκίνδυνον
ἦτω (3) παρ' ἡμῶν, ὅπως τοῖς πολλοῖς δύσγνωστα
καὶ δύσληπτα ἐξ ἐτοίμων λόγων προσενέγκας ἐγκα-
τασπείρης τῷ πλάτει τῆς καρδίας σου, ὡς πίων κα-
θαρά γῆ (4). Δυσωπήσεις δὲ διὰ τούτων τοὺς ἀντιτι-
θεμένους καὶ ἀντιλέγοντας τῷ σωτηρίῳ λόγῳ. Ὅρα
δὲ μὴ εἰς ἀπίστους καὶ βλασφήμους γλώσσας ἐγκα-
τάθῃ ταῦτα: κίνδυνος γάρ οὐχ ὁ τυχῶν μεταδοῖς ἐπὶ
εὐλαβείαι καὶ πιστοῖς ἀνθρώποις τοῖς ἐθέλουσιν ὄσλει
καὶ δικαίως μετὰ φόβου ζῆν. Οὐ γάρ μάτην ὁ μακά-
ριος Ἀπόστολος παραινῶν Τιμοθέῳ λέγει: « Ὁ Τι-
μόθεε, τὴν παρακαταθήκην φύλαξον ἐκτρεπόμενος
τὰς βεβήλους κενοφωνίας (5) καὶ ἀντιθέσεις τῆς
ψευδωνύμου γνώσεως, ἣν τινες ἐπαγγελλόμενοι περὶ
τὴν πίστιν ἠστόχησαν. » Καὶ πάλιν: « Σὺ οὖν, τέ-
κνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ
Ἰησοῦ: καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν παρα-
κλήσεων (6), ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵ-
τινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἐτέρους διδάξαι. » Εἰ οὖν ὁ
μακάριος μετ' εὐλαβείας παρεῖδου ταῦτα, ἅπερ ἅπα-
σιν εὐγνωστα ἦν, βλέπων τῷ πνεύματι, ὅτι: οὐ πα-
των ἦν ἡ πίστις: πῶσφ μᾶλλον ἡμεῖς κινδυνεύομεν,
εἰ ἀπλῶς καὶ ὡς ἔσχε, τὰ τοῦ θεοῦ λόγια μεταδώ-
σομεν βεβήλους καὶ ἀναήτους ἀνδράσιν;

C Ἐπειδὴ γάρ οἱ μακάριοι προφήται ὄφθαλμοὶ ἡμῶν
ἐγένοντο, προορῶντες διὰ πίστεως τὰ τοῦ λόγου μυ-
στήρια, ἅτινα (7) καὶ ταῖς μεταγενεστέραις γενεαῖς
διηκόνησαν, οὐ μόνον τὰ παρωχηκότα εἰπόντες, ἀλλὰ
καὶ τὰ ἐνεστῶτα, καὶ τὰ μέλλοντα ἀπαγγελλάντες,
ἵνα μὴ μόνον πρόσκαιρος εἶναι ὁ προφήτης δευθῆ,
ἀλλὰ καὶ πάσαις γενεαῖς προλέγων τὰ μέλλοντα, ὡς
προφήτης εἶναι νομισθῆ. Οὗτοι γάρ πνεύματι προφη-
τικῷ οἱ πατέρες καθηρτισμένοι, καὶ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ

teste Theodoro pugnet adversus Simonianos, qui se
Gnosticos vellent, majori præ cæteris scientia
præditos, divina revelatione eis accepta extra Scri-
pturas, seu alias traditiones aut apostolorum do-
ctrinam: quæ proinde βέβηλος καινοφωνία, « pro-
fana vocum novitas, » erat; alioqui superfluo pene
epitheto, ut Chrysostomus acute insinuat. Ipsa
enim ex se καταιολογία, quod Theophylactus expo-
nit τὸ καινοφωνία, res mala est et profana. COMBER.

(6) Διὰ πολλῶν παρακλήσεων. Singularis hæc
lectio, cum omnes nulla variatione μαρτύρων ha-
beant, « per multos testes, » quæ voces paulo re-
motiores sunt; sive alias Hippolyto incidit memo-
riæ lapsus, sive ex codice et littera quæ nobis ex-
ciderit, ita refert. Et certe illa vox hic apta, quasi
velit Paulus, longa et multiplici adhortatione abs
se institutum Timotheum, eaque illi depositum
creditum, quod ipse aliis idoneis contradere debeat,
velut jam per ætatem in disciplina probatus magi-
ster, etsi annis pene adolescens erat. COMBER. —
Interpretationem esse παρακλήσεων pro μαρτύρων,
sentiebat clariss. Millius. FABRIC.

(7) Ἄτινα. Leg. τινά. GUB.

Λόγου ἀξίως τετιμημένοι, ὀργάνων δίκην ἑαυτοῖς ἠνωμένοι (8), ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς ἀεὶ τὴν Λόγον ὡς πληκτρον, δι' οὗ κινούμενοι ἀπήγγελλον ταῦτα, ἄπερ ἤθελεν ὁ Θεός, οἱ προφήται. Οὐ γὰρ ἐξ ἰδίας δυνάμεως ἐφθέγγοντο, μὴ πλανῶ (9), οὐδὲ ἄπερ αὐτοὶ ἐβούλοντο, ταῦτα ἐκήρυττον· ἀλλὰ πρῶτον μὲν διὰ τοῦ Λόγου ἐσοφίζοντο ὀρθῶς, ἔπειτα δι' ὀραμάτων προε-διδάσκοντο τὰ μέλλοντα καλῶς· εἶθ' οὕτω πεπεισμένοι ἔλεγον ταῦτα, ἄπερ αὐτοῖς ἦν μόνοις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ [ἀποκεκαλυμμένα, τοῖς δὲ λοιποῖς] ἀποκεκρυμμένα (10). Ἐπεὶ κατὰ τίνα λόγον ὁ προφήτης, προφήτης λεχθήσεται, εἰ μήτοι πνεύματι προεώρα τὰ μέλλοντα; εἰ γὰρ περὶ συμβεβηκότος τινὸς ἔλεγεν ὁ προφήτης, οὐκ ἂν ἦν προφήτης ταῦτα λέγων, ἄπερ ἅπαντες ὑπ' ὀφθαλμῶν ἦσαν στησάμενοι. Ἄλλ' ὁ τὰ μέλλοντα ἐκδηγούμενος δικαίως προφήτης ἐκρίνετο. Διὸ εὐλόγως προφήται ἀπ' ἀρχῆς « οἱ βλέποντες » ἐκαλοῦντο. "Ὅθεν καὶ ἡμεῖς τὰ ὑπ' αὐτῶν προεσημασμένα καλῶς μαθητευθέντες, λέγομεν οὐκ ἐξ ἰδίας ἡμῶν ἐπινοίας. Οὐδὲ γὰρ καινοτομεῖν ἐπιχειροῦμεν ἀλλήλοις τὰ προεσημασμένα πάλαι ῥήματα, ὧν τὰ ἔγγραφα ἐκτιθέντες εἰς φῶς, ἀναγνώμεν τοῖς ὀρθῶς πιστεύειν δυναμένοις, ἐπεὶ γίνεται ἀμφοτέροις κοινὴ ὠφέλεια· τῶ μὲν λέγοντι τὸ, διὰ μνήμης κρατήσαντα, ὀρθῶς ἐκθέσθαι τὰ προκειμένα (11)· τῶ δὲ ἀκούοντι, ἐπιστήσαι τὸν νοῦν πρὸς τὰ λεγόμενα. Ἐπεὶ οὖν ὁ κάματος κοινὸς ἀμφοτέροις πρόκειται, τῶ μὲν λέγοντι τὸ ἀκίνδυνον (12) ἐξείπειν, τῶ δὲ ἀκούοντι πιστῶς ἀκούσαντα καταδέξασθαι τὰ λεγόμενα, παρακαλῶ συναγωνίσασθαι μοι ἐν τῇ πρὸς Θεὸν δεήσει.

Πῶς ἂν πάλαι (13) τοῖς μακαρίοις προφήταις ἀπεκάλυψεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς πάλιν ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, ὁ πάλαι μὲν Λόγος, τυχεῖν ἐπιζητεῖς; Ἄλλ' ἐπειδὴ τὸ ἑαυτοῦ εὐσπλαγγνῶν καὶ ἀπροσωπώληπτον ἐνδείκνυται διὰ πάντων τῶν ἁγίων ὁ Λόγος φωτίζων καὶ ρυθμίζων αὐτὸν (14), ὡς ἔμπειρος ἰατρός, πρὸς τὰ ἡμῖν συμφέροντα, ἐπιστάμενος τὴν ἀνθρώπων ἀσθένειαν· καὶ τοὺς μὲν ἀγνοοῦντας ἐκδιδάσκειν πειρᾶται· τοὺς δὲ πλανωμένους ἐπιστρέφει εἰς τὴν ἑαυ-

• II Pet. i, 21. • I Reg. ix, 9. • Isa. xlii, 1; Matth. xii, 18.

(8) Ὁργάνων δίκην ἑαυτοῖς ἠνωμένοι. Combefisius: ὀργάνων δίκην ἠνωμένοι ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς.

(9) Μὴ πλανῶ. Lege, ὡς πλάνοι, « ut impostores: » quod meridie ipso clarius est. TAN. FAB.

(10) Ἀποκεκρυμμένα. Putavit Gadius mutandum ἀποκεκρυμμένα in ἀποκεκαλυμμένα. Mihi potius vestigium veræ lectionis, quæ τὸ ἀποκεκαλυμμένα prophetis tribuat, τὸ ἀποκεκρυμμένα reliquis. Sic igitur restituenda lectio videtur: μόνοις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποκεκαλυμμένα, τοῖς δὲ λοιποῖς ἀποκεκρυμμένα. Hoc enim prophetia: illa præscire et prædicere divina revelatione, quæ procul sunt a reliquorum cogitatione, ipsisque abscondita. COMBEF.

(11) Προκειμένα. Combef., τὰ προεσημασμένα.

(12) Ἀκίνδυνον. Id., ἀκινδύνως.

(13) Πῶς ἂν πάλαι. Suspiciat Gadius legendum ἄ. Sed non videtur. Querit quomodo revelaverit ante incarnationem Dei Verbum, qui ipse per eam Dei παῖς factus sit, id est « servus et puer. » Isai. xliii, 1: « Ecce servus meus, suscipiam eum; » quem locum ipse Dominus de se exponit Matth.

A velut organa in seipsis semper unitum Verbum tanquam plectrum haberent; cujus nutu atque afflatu, quæ Deus vellet hæc prophetæ annuntiabant. Non enim ex sua facultate loquebantur (verum dico), nec quæ ex animo essent, hæc prædicabant: sed primum quidem Verbi numine rite sapientia imbuti; exinde per visa, quæ essent futura probe prædocebantur; ac demum certa jam rerum fide, ea dicebant ac prædicabant, quæ illis divino numine duntaxat manifesta forent, reliquis vero abscondita. Nam qua ratione propheta, propheta vocaretur, nisi quæ sunt futura spiritu prævideret? Nam si propheta de casu aliquo loqueretur, ea loquendo non esset propheta, quæ ob oculos cunctis posita essent. Sed qui futura narret, is merito propheta existimatus est. Unde convenienter propheta a principio « videntes » vocabantur. Unde et nos eorum probe docti vaticinia, non ex nostro sensu loquimur. Non enim alii aliis, quæ pridem prædicta sunt verba, novis mutare tentamus; quorum Scripturas in lucem edentes, his qui recte credere valeant, legimus, quod hinc utrisque commodum veniat: nempe ei qui loquitur, quod memoria tenendo recte exponat quæ prædicta sunt; auditori vero, quod his quæ dicuntur adhibeat animum. Quod igitur communis utrisque labor propositus est: loquenti nimirum, ut omni tutus periculo eloquatur; auditori vero, ut fide audiens suscipiat ea quæ dicuntur, obsecro ut orando Deum mihi præsto sis.

III. Quonam modo olim beatis prophetis Dei Verbum manifestaverit, ipse rursus Dei servus, qui olim Verbum erat, scire quæris? Nimirum quia Verbum suam misericordiam, et quod minime acceptor est personarum, per omnes sanctos ostendit, illuminans illos atque componens, velut peritus medicus, ad ea quæ ad nostram conducant salutem, quippe cum non nesciat humanam infirmitatem. Ac quidem ignorantes studet edocere: errantes vero ad

xii, 18: « Ecce puer meus, quem elegi. » Et quamvis Υἱὸς, « Filius, » ab æterno existat ac dicatur, non tamen παῖς, eo quod illa vox (etsi « filius » quandoque reddatur) minus commoda videtur, ut ad æternam ipsam generationem, in qua nulla passio, sed perfecta æqualitas, trahatur; cum ex communi usu aliquid imperfectioris, et, ut sic loquar, inferioritatis, sive pro « filio » sive pro « servo » accipiat, importet. COMBEF. — In aliam sententiam abit doctissimus Maranus in egregio opere, cui titulus: *Divinitas D. N. J. C.* lib. iv, cap. 13, pag. 460, ubi verba ista perpendens: Αὐτὸς πάλιν ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, ὁ πάλαι μὲν Λόγος, ea sic reddit: « Ipse rursus Dei Filius, qui prius Verbum erat; » neque aliter hunc locum interpretatur Grubius ad Bulli *Defens. fid. Nic.* pag. 401. Quid quod eadem loquendi ratione paulo post utitur sanctus martyr? εἰς γὰρ καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Παῖς: quæ sic veritatem ipsemet Combefisius: « Nam et unus Dei Filius est. »

(14) Αὐτόν. Combef., αὐτοῦς. FABRIC.

veram suam viam convertit. Atque his quidem qui fide quaerunt, facile invenitur: his autem qui mundis oculis et casto corde ostium pulsare desiderant, confestim aperit. Nullum enim suorum servorum rejicit; quasi divinatorum mysteriorum indignum. Non divitem paupere pluris facit, neque pauperem pro ejus tenuitate spernit. Non barbaro exprobrat, nec eunuchum quasi non virum ablegat. Non odit feminam ob primæ originis inobedientiam, nec virum ob transgressionis reatum deturpat; sed omnes vult omnesque salvare desiderat. Omnes Dei filios præstare vult, sanctosque omnes in unum hominem perfectum vocat. Nam et unus Dei Filius est, cujus etiam nos munere per Spiritum sanctum adepti regenerationem, in unum perfectum ac cœlestem hominem omnes occurrere optamus⁷.

IV. Dei enim Verbum, cum esset carnis ex-pers, sanctam carnem ex sancta Virgine induit, tanquam sponsus sibi ipsam in crucis patibulo vestem contextens; quo nimirum mortale corpus nostrum suæ adunando virtuti, et corruptibile incorruptibili, infirmum forti miscens, homini qui perierat salutem præstaret. Est igitur textorius malus, quæ in cruce peracta Domini passio est; stamen in eo, sancti Spiritus virtus; trama, sancta caro Spiritu contexta; licium, quæ per Christi charitatem gratia utraque astringit et in unum necit; radii, Verbum; textores denique artifices, patriarchæ et prophetæ, pulchrum Christi contextentes poderem ac perfectam tunicam; per quas Verbum pervadens, radiorum more, illarum opera contextit, ea quæ Patri libent.

V. Verum quoniam jam tempus urget ad ea quæ nobis argumento proposita sunt, cum sufficiant quæ in exordio ad Dei gloriam peroravimus, æquum est ut agredientes ipsas divinas Scripturas, ex

⁷ Ephes. iv, 13.

(15) *Τὴν θύραν*. Hæc male omittuntur apud Combefisium. FABRIC.

(16) *Ὁρ. Leg. ἦν. Γρη.*

(17) *Καὶ μίξας τῷ ἀφθάρτῳ*. Quo lux huic loco affulgeat, consulere præstat Thomassinum *De Incarnat. Verbi*, lib. III, cap. 5, ubi vir doctus eximios quosque e Græcis et Latinis Patribus excitat, qui utriusque naturæ inconfusam quidem, sed penitissimam commistionem, unitatis personalis vinculum ipsumque nexum esse inculcarunt.

(18) *Διεργαζόμενοι*. Leg. δ' ἐργαζόμενοι. Γρη.

(19) *Λοιπὸν*. Cuius apparet pro λοιπὸν legi oportere οὐδέν. ΤΑΝΑΩ. FAB.

(20) *Ἀπατεῖ*. Quin legendum ἐπιτεῖται, nullus dubito. Vel si ἀπατεῖ, alia vox jungenda esset. Clara ergo sententia, jam urgere tempus (tractandi scilicet occasionem) expedito exordio, ut ad subjectam materiam procedatur. Itaque hic operis divisio est et argumenti insinuatio. Colligit hinc Gudius de solo Antichristo propositum Hippolyto dicere; relationisque paucis hinc lineis, ita assunit: « Quid nunc est apertius, quam non ad argumentum pertinere, quæ de Christo dixerat? » Ita plane: at num quæ dicturum se pollicetur, de revelando Christi adventu de cœlo; de sanctorum cum Christo regno?

τοῦ ἀληθινὴν ὁδὸν· καὶ τοῖς μὲν μετὰ πίστεως ζητοῦσιν εὐκόλως εὐρισκόμενος· τοῖς δὲ καθαροῖς δυμασι καὶ ἀγνῇ καρδίᾳ κρούειν τὴν θύραν (15) ἐπιθυμοῦσιν, εὐθὺς ἀνοιγόμενος. Οὐδένα γὰρ ἀποβάλλεται τῶν ἑαυτοῦ δούλων, ὡς μὴ ἔντα ἄξιον τῶν θείων μυστηρίων· οὐ πλοῦσιον προτιμῶν πένητος· οὐδὲ πένητα διὰ τὸ μέτριον ἐξουθενῶν· οὐδὲ βάρβαρον ἀνειδίξων, οὐδὲ τὸν εὐνοῦχον ὡς μὴ ἀνθρώπον, ἀφορίζων· οὐδὲ θῆλυ διὰ τὴν ἔξαρχῆς γενομένην παρακοὴν μισῶν, οὐδὲ τὸν ἄρρην διὰ τὴν παράδεισιν ἀτιμάζων· ἀλλὰ πάντας θέλων καὶ πάντας σώζειν ἐπιθυμῶν, πάντας υἱοὺς Θεοῦ καταρτίσαι θέλων καὶ τοὺς πάντας ἁγίους εἰς ἓνα τέλειον ἀνθρώπον καλῶν· εἰς γὰρ καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ παῖς, δι' οὗ καὶ ἡμεῖς τυχόντες τὴν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀναγέννησιν, εἰς ἓνα τέλειον καὶ ἔπουράνιον ἀνθρώπον οἱ πάντες καταπῆσαι ἐπιθυμοῦμεν.

Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀπαρκῶς ὢν (16), ἐνεδύσατο τὴν ἁγίαν σάρκα ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, ὡς νυμφίος ἱμάτιον ἐξυφάνας ἑαυτῷ ἐν τῷ σταυρικῷ πάθει, ὅπως συγκεράσας τὸ θνητὸν τῶν σῶμα τῆ ἑαυτοῦ δυνάμει, καὶ μίξας τῷ ἀφθάρτῳ (17) τὸ φθαρτὸν καὶ τὸ ἀσθενὲς τῷ ἰσχυρῷ, σώσῃ τὸν ἀπολλύμενον ἀνθρώπον. Ἔστι μὲν οὖν ὁ ἱσθός, τοῦ Κυρίου τὸ πάθος τὸ ἐπὶ τῷ σταυρῷ γεγενημένον· στήμων δὲ ἐν αὐτῷ, ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δύναμις· κρόκη δὲ, ἡ ἁγία σὰρξ ἐνουφαινομένη Πνεύματι· μίτος δὲ, ἡ δι' ἀγάπης Χριστοῦ χάρις σφίγγουσα καὶ ἐνούσα τὰ ἀμφοτέρα εἰς ἓν κεκλιδὲς δὲ, ὁ Λόγος· οἱ διεργαζόμενοι (18), πατριάρχαι τε καὶ προφῆται, οἱ τὸν καλὸν ποδῆρη καὶ τέλειον χιτῶνα ὑφαίνοντες Χριστῷ, δι' ὧν ὁ Λόγος δεῖκνυόμενος, κεκλιδὼν διήχη, ἐξυφαίνει δι' αὐτῶν ταυθ' ἀπερβούλεται ὁ Πατήρ.

Ἄλλ' ἐπειδὴ καιρὸς λοιπὸν (19) ἀπατεῖ (20) πρὸς τὰ ὑποκείμενα, αὐταρχῶν ἦντων τῶν ἐν τῷ προοίμῳ (21) εἰς δόξαν Θεοῦ εἰρημένων, δίκαιόν ἐστιν ἡμᾶς ἐφαφαμένους (22) αὐτῶν τῶν θείων Γραφῶν,

Cumque tota tractatione Antichristum Christo opponat, non ita male sive ipse Hippolytus, sive quis alius, prænotavit, Περὶ Χριστοῦ καὶ Ἀντιχρίστου· quod ita post Photianum codicem etiam nō representant, ex quibus expressa Gudii editio: quibus proinde malui hæerere, quam ejus mutationi deferre. Hieronymum (cujus et ipse magni auctoritatem facio) adversari Photio non facile dixerim, quod Hippolyti plura recensendo, *De Antichristo* solummodo dixerit. Nempe nec de Christo negavit, sed sic summa, unde tractatus esset notior, ascripsit; Photius ex codice integrum titulum recensuit. Deinde eo spectat tota tractatio, ut Antichristi ex Scripturis demonstratione, ab eo fidelibus caveat, et Christo adjungat, amborumque discrimen eum in finem aperiat; quod Christum non excludit, ne ipse pars argumenti videatur, et finis genuinus atque proprius tractationis, non solum extrinsecus. COMBES.

(21) *Ἐν τῷ προοίμῳ*. Citatur hic locus in *Parallel.* Damasc., tom. II, pag. 781. Vid. supra veter. testim., num. 9.

(22) *Ἐφαφαμένους*. Ita Combefis.; in edito autem Fabriciano excusum ἐφαφαμένων.

ἐπιδεῖν δι' αὐτῶν, τίς καὶ ποταπὴ ἡ τοῦ Ἀντιχρί-
 στου παρουσία· ποῖα δὲ καιρῶ καὶ χρόνῳ ὁ ἄνομος
 ἀποκαλυφθήσεται· πόθεν δὲ καὶ ἐκ ποίας φυλῆς, καὶ
 τί τούτου ἄνομα, τὸ διὰ τοῦ ἀριθμοῦ ἐν τῇ Γραφῇ
 μνησόμενον· πῶς δὲ πλάνην μὲν τῷ λαῷ ἐγγενή-
 σει, ἐπισυνάξας αὐτοὺς ἐκ τῶν περᾶτων τῆς γῆς·
 θλίψιν δὲ καὶ διωγμὸν ἐπὶ τοὺς ἄγιους ἐπεγερεῖ·
 καὶ πῶς ἑαυτὸν δοξάσει ὡς Θεόν· τίς δὲ ἡ τούτου
 συντέλεια· πῶς δὲ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου ἀποκα-
 λυφθήσεται ἀπ' οὐρανῶν· καὶ τίς ἡ τοῦ σύμπαντος
 κόσμου ἐκπύρωσις· τίς δὲ ἡ τῶν ἁγίων ἔνδοξος καὶ
 ἐπουράνιος βασιλεία τῶν συμβασιλευόντων τῷ Χρι-
 στῷ· καὶ τίς ἡ τῶν ἀνόμων διὰ πυρὸς κόλασις.

Τοῦ μὲν οὖν Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ διὰ
 τὸ βασιλικὸν καὶ ἔνδοξον ὡς λέοντος προκεκηρυγμέ-
 νου· τῷ αὐτῷ τρόπῳ καὶ τὸν Ἀντίχριστον ὁμοίως
 λέοντα προσηγόρευσαν (23) αἱ Γραφαὶ διὰ τὸ τυ-
 ραννικὸν αὐτοῦ καὶ βίαιον. Κατὰ πάντα γὰρ ἐξομοι-
 οῦσαι βούλεται ὁ πλάνος τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Λέων
 μὲν ὁ Χριστὸς, καὶ λέων ὁ Ἀντίχριστος· βασιλεὺς ὁ
 Χριστὸς, καὶ βασιλεὺς ὁ Ἀντίχριστος. Ἐδείχθη ὁ
 Σωτὴρ ὡς ἄρνιον, καὶ αὐτὸς ὁμοίως φανήσεται ὡς
 ἄρνιον, ἔνδοθεν λύκος ὢν. Ἐν περιτομῇ ὁ Σωτὴρ
 ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ αὐτὸς ὁμοίως ἐλεύσεται.
 Ἀπέστειλεν ὁ Κύριος ἀποστόλους εἰς πάντα τὰ ἔθνη,
 καὶ αὐτὸς ὁμοίως πέμψει ψευδαποστόλους. Συνήγαγε
 τὰ διεσκορπισμένα πρόβατα ὁ Σωτὴρ, καὶ αὐτὸς
 ὁμοίως ἐπισυνάξει τὸν διεσκορπισμένον λαόν. Ἐδω-
 κεν ὁ Κύριος σφραγίδα τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν,
 καὶ αὐτὸς δώσει ὁμοίως. Ἐν σχήματι ἀνθρώπου
 ἐφάνη ὁ Σωτὴρ, καὶ αὐτὸς ἐν σχήματι ἀνθρώπου
 ἐλεύσεται. Ἀνέστησεν ὁ Σωτὴρ καὶ ἔδειξε τὴν ἁγίαν
 σάρκα ὡς ναόν, καὶ αὐτὸς ἀναστήσει ἐν Ἱεροσολύ-
 μοις τὸν λίθινον ναόν. Καὶ τὰ μὲν πλάνα αὐτοῦ τε-
 χνήματα ἐν τοῖς ἔξῃς δηλώσομεν· νυνὶ δὲ πρὸς τὸ
 προκειμένον τραπῶμεν.

Λέγει οὖν ὁ μακάριος Ἰακώβ ἐν ταῖς εὐλογίαις
 προαναφωνῶν τὰ περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος
 ἡμῶν, οὕτως· « Ἰούδα, σὲ αἰνεσάτωσαν οἱ ἀδελφοί
 σου. Αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νότου τῶν ἐχθρῶν, προσκυ-
 νήσουσί σοι οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέον-
 τος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης, ἀναπεσὼν
 κοιμήθης ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐ-
 τόν; Οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα καὶ ἡγούμενος
 ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ, ᾧ ἀπόκειται. Καὶ
 αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. Δεσμεύων πρὸς ἄμ-
 πελον τὴν θύον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἑλικίᾳ τὸν πῶλον τῆς
 θύου αὐτοῦ. Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν
 αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Χαροποι οἱ
 ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς ἀπὸ οἴνου, καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες
 αὐτοῦ ἡ γάλα. »

Ταῦτα μὲν οὖν παραφράζειν ἐπιστάμενός σοι,
 αὐτὰ δοκεῖ (24) ταῦν παρατίθεσθαι. Ἄλλ' ἐπειδὴ
 αὐτὰ τὰ ῥήματα προτρέπει τοῦ λέγειν, οὐδὲ τοῦτο
 παραλείψομαι· ἔστι γὰρ ἔντως θεῖα καὶ ἔνδοξα, δυ-

A illis videamus quis et qualis Antichristi adventus,
 qua ætate ac tempore revelabitur iniquus ille;
 undenam et ex qua tribu, quodve illi nomen, quod
 per numerum in Scriptura significatur; quomodo
 populum in errorem inducet, congregans a finibus
 terræ; quam item sanctis tribulationem inferet et
 persecutionem; et quomodo ipse se ut Deum clarifi-
 ficabit; quis ejus interitus; quomodo revelanda de
 cælis Domini apparitio, ac quæ universi orbis con-
 flagratio; quod Sanctorum gloriosum ac cœlestis
 regnum cum Christo regnantium; ac quod iniquo-
 rum per ignem supplicium.

VI. Nam cum Dominus noster Jesus Christus ac
 Deus, regia celsitate atque gloriæ claritate, ut leo
 prædicatus sit⁹; eodem modo et Antichristum pa-
 riter leonem Scripturæ vocitarunt, pro ejus tyran-
 nide violentiaque. Seducitor enim per omnia similis
 videri vult Dei Filio. Leo quidem Christus, et leo
 Antichristus; rex Christus⁹, ac rex Antichristus.
 Exhibitus est Salvator ut agnus¹⁰; ipse quoque
 pariter ut agnus apparebit, cum interius sit lupus.
 Venit Salvator in circumcissione in mundum, veniet
 et ille similiter. Misit Dominus apostolos in omnes
 gentes; mittet et ipse perinde pseudoapostolos.
 Congregavit Salvator oves, quæ dispersæ erant¹¹;
 ipse quoque pariter populum congregabit, qui di-
 spersus est. Dedit Dominus fidelibus suis signacu-
 lum; ipse quoque similiter dabit. Apparuit Salva-
 tor hominis habitu; ipse quoque in hominis habitu
 veniet. Excitavit Salvator, ac sanctam carnem
 suam ut templum fecit¹²; ipse itidem templum
 lapidibus constructum Hierosolymis excitabit. Ac
 quidem ejus seducendi artificia sequentibus decla-
 rabimus; nunc vero ad subjectum argumentum
 vertamur.

VII. Dicit itaque beatus Jacob in benedictionibus,
 prænuntians quæ ad Dominum ac Salvatorem no-
 strum spectant, ita loquens: « Juda, laudent te
 fratres tui. Manus tuæ in dorso inimicorum; ado-
 rabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda; ex
 germine, filii mi, ascendisti. Recumbens dormisti
 ut leo, et ut catulus leonis: quis suscitabit eum?
 Non deficiet princeps ex Juda et dux ex femoribus
 ejus, donec veniat cui repositum est; et ipse erit
 exspectatio gentium. Alligans ad vitem asinam
 suam, et ad helicem pullum asinæ suæ. Lavabit in
 vino stolam suam, et in sanguine uvæ pallium
 suum. Hilares oculi ejus a vino, et dentes ejus
 lacte candidiores¹³. »

VIII. Hæc cum pluribus ac circuitu eloqui nove-
 rim, ipsum modo textum apponere libuit. Quia ta-
 men ipsa divina verba suadent loqui, ne id quidem
 omittam. Plane enim divina sunt et illustria, ac

⁹ Apoc. v, 5. ¹⁰ Joan. xviii, 37. ¹¹ Joan. i, 29. ¹² Joan. xi, 52. ¹³ Joan. ii, 19. ¹⁴ Gen. xlix, 8-12.

(23) Προσηγόρευσαν. Combess., προηγόρευσαν. FABRIC.

(24) Δοκεῖ. Leg. δοκῶ. TAN. FAB.

sane animæ conducere possunt. Catulum leonis vocavit propheta, qui ex Juda et Davide secundum carnem factus est, non quidem ex Davidis factum semine, sed qui de Spiritu sancto concipiatur et ex sancto germine e terra procedat. Quod ita Isaias effert : « Egredietur virga de radice Jesse, et flos ex ipsa ascendet ¹⁴. » Quod Isaiæ flos dictum est, id Jacob appellavit germen. Primum namque germinavit, deinde floruit in mundo. Dicendo autem : « Recumbens dormisti ut leo, et ut catulus leonis, » triduanam Christi dormitionem significavit, uti etiam Isaias ait : « Quomodo facta est meretrix fidelis Sion, plena iudicii? in qua dormivit iustitia; nunc autem homicidæ ¹⁵. » Item etiam David : « Ego dormivi et soporatus sum; exsurrexi, quia Dominus auxiliabitur mihi ¹⁶. » ut ea sententia, et dormisse eum, et suscitatum esse ostendat. Jacob autem dicit : « Quis suscitabit eum? » Id ipsum est quod David, uti et Paulus, ait : « Et Deum Patrem, qui suscitavit eum a mortuis ¹⁷. »

IX. Dicendo autem : « Non deficiet princeps ex Juda, et dux ex femoribus ejus, donec veniat, cui repositum est : et ipse erit exspectatio gentium, » ostendit impletum esse vaticinium. Ipse enim est nostra exspectatio. Exspectamus enim eum, et venientem e cælo virtute per fidem cernimus.

X. « Alligans ad vitem asinam suam : » hoc est, populum suum ex circumcissione, ad vocationem suam. Nam ipse vitis erat ¹⁸. « Et ad helicem pullum asinæ suæ ; » populum ex gentibus, quasi novum pullum adducens, quasi qui circumcissionem et præputium vocet in unam fidem.

XI. « Lavabit in vino stolam suam ; » juxta Paternam per Spiritum sanctum, quæ in Jordane descendit, vocem. « Et in sanguine uvæ pallium suum. » Cujus, rogo, sanguine uvæ, nisi carnis

¹⁴ Isa. xi, 1.¹⁵ Isa. i, 21.¹⁶ Psalm. liii, 6.¹⁷ Gal. i, 1.¹⁸ Joan. xv, 1.

(25) *Μη ἐκ σπέρματος Δαυὶδ γενόμενον.* Hæc minus recte dicta fortasse videri queant. Suspicionem vel maxime auget Paulinum illud Rom. i, 3 : Περὶ τοῦ Ἰησοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα. Verum, ut optime Tillemontius *Mém. eccl. toin.* III, pag. 678, not. 6, ex iis quæ statim sequuntur quisque percipere potest, S. Patrem ex stirpe quidem Davidica ortum Jesum Christum agnoscere; ita tamen ut neget ipsum ea ortum « ex Davidis semine » ratione vulgari qua cæteri homines, quippe « qui de Spiritu sancto conceptus fuerit, et ex sancto germine e terra processerit. »

(26) *Τούτου ἐκ βλαστοῦ.* Coniiciebat Gadius legendum τούτο. Sed rectius, ut videtur, Combefisius τούτου, et mox προερχόμενον.

(27) *Τὸ δὲ λέγειν.* Edit. Combefis., τῷ δὲ λέγειν.

(28) *Τουτέστιν ὁ Δαυὶδ.* Leg. τουτ. ὁ ὁ Δαυὶδ. FABR.

(29) *Καὶ ἠρούμενος... ἐθνῶν.* Uncis inclusa male aberant a mas. GUB.

(30) *Πληρουμένην.* Addit Combefisius parenthesi conclusa (τὴν προφητείαν).

νάμενα ὠφελεῖσαι ψυχῇν. Σκύμονον λέοντος εἰπὼν ὁ προφήτης τὸν ἐξ Ἰουδα καὶ Δαυὶδ κατὰ σάρκα γεγεννημένον, μὴ ἐκ σπέρματος Δαυὶδ γενόμενον (25), ἀλλ' ἐξ ἁγίου Πνεύματος συλλαμβανόμενον, καὶ τοῦτου ἐκ βλαστοῦ (26) ἁγίου ἐκ γῆς προερχόμενον. Ἡσαίας μὲν γὰρ λέγει· « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐξ αὐτῆς ἀναθήσεται. » Τὸ μὲν ὑπὸ τοῦ Ἡσαίου ἄνθος εἰρημένον, ὁ Ἰακώβ βλαστὸν εἶρηκε. Πρῶτον γὰρ ἐβλάστησεν, εἶτα ἤνθησεν ἐν τῷ κόσμῳ. Τὸ δὲ λέγειν (27)· « Ἀναπεσῶν ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος, » τὴν τριήμερον τοῦ Χριστοῦ ἐδήλωσε κοίμησιν, ὡς καὶ Ἡσαίας λέγει· « Πῶς ἐγένετο πόρνη πιστὴ Σιών, πλήρης κρίσεως; ἐν ᾗ δικαιοσύνη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί. » Καὶ ὁ Δαυὶδ ὁμοίως· « Ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ὑπνωσα, ἐξηγέρθη, ὅτι Κύριος ἀντιλήψεται μου. » ἵνα δείξῃ ἐν τῷ ῥητῷ τὴν κοίμησιν αὐτοῦ καὶ ἀνάστασιν γεγεννημένην. Ἰακώβ δὲ λέγει· « Τίς ἐγερεῖ αὐτόν; » Τουτέστιν ὁ Δαυὶδ (28), καθὼς καὶ Παῦλος, λέγει· « Καὶ Θεοῦ Πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. »

Τῷ δὲ εἰπεῖν· « Οὐκ ἐκλείπει ἄρχων ἐξ Ἰουδα, καὶ ἠγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ, ᾧ ἀπόκειται· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν (29) » πληρουμένην (30) ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἐδήλωσεν. Αὐτὸς γὰρ ἡμῶν ἐστι προσδοκία· προσδεχόμεθα γὰρ αὐτόν, ἐρχόμενον (31) ἀπ' οὐρανοῦ δυνάμει διὰ πίστεως ἡμῶν βλέπομεν.

Δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὴν θύον αὐτοῦ, » τουτέστι, τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ κλησίν· αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ ἄμπελος. « Καὶ τῇ βίαι τὸν πῶλον τῆς θύου αὐτοῦ· » τὸν λαὸν, τὸν ἐξ ἐθνῶν, ὡς περιτομὴν καὶ ἀκροβυστίαν εἰς μίαν πίστιν καλῶν.

« Πλουεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ· » [κατὰ] τὴν [διὰ] τοῦ (32) ἁγίου Πνεύματος καταλθούσαν ἐπὶ Ἰορδάνην Πατρικὴν φωνήν. « Καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. » Αἵματι οὖν σταφυλῆς

(31) *Ἐρχόμενον.* Combefis., καὶ ἐρχόμενον.

(32) *[Κατὰ] τὴν [διὰ] τοῦ.* Duplicem hanc præpositionem mihi necessario supplendam putavi. Non enim stolæ et φωνῆς ullo allegoriae genere conveniant : nec Paterna vox dicatur vox Spiritus sancti, quasi Spiritus sanctus Christi Pater dicatur, quod theologia non admittit. Mira itaque brevitate, vinum deitatis figura accipit, quo delibuta et dealbata illa Christi tunica (ejus scilicet humanitas) juxta quod Pater in Jordane, voce per Spiritum delapsa, protestatus est, esse Filium suum dilectum, non adoptivum, sed naturalem, ipsa unctum divinitate, qua homo, non sicut cæteri : et pallium, quasi quid extrinsecum, sicut vestitus ex illo charismatibus : quæ certe alta theologia simplici ævo, verique ecclesiastica. Quod est βληθείσης, propius ad metaphoram fuerit θλιθείσης, quod de uvis proprie sive cum calcantur dicitur, sive cum in torculari exprimuntur. Cujus etiam una metaphora et tinctione vini, de sua Dominus passione, Isa. lxxiii, 3 : « Torcular calcavi solus, » etc. : nisi quis de inimicorum ultione accipere velit. Ἀπὸ οἴνου etiam ms. Alex. COMBEFIS. — Aliter Gadius hic apud Fabricium,

ποδας, ἀλλ' ἢ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ὡς βότρυος ἐπὶ ξύλου βληθείσης; Ἐξ ἧς πλευρᾶς ἐβλυσαν δύο πηγαι, αἵματος καὶ ὕδατος, δι' ὧν τὰ ἔθνη ἀπολούμενα καθαίρονται, ἅτινα ὡς περιβόλαιον λελόγισται ἔχων.

« Χαραποὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου. » Χριστοῦ τίνες, ἀλλ' ἢ οἱ μακάριοι προφῆται; οἱ προϋδόντες τῷ πνεύματι καὶ προκηρῦξαντες τὰ εἰς αὐτὸν συμβεβηκυμένα πάθη, ὃν δυνάμει ἔχαιρον βλέποντες πνευματικοῖς ὀφθαλμοῖς, ὅπ' αὐτοῦ τοῦ Λόγου καὶ τῆς αὐτοῦ χάριτος καταρτιζόμενοι.

Τῷ δὲ εἰπεῖν, « Καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ἢ γάλα, » τὰς ἐξ ἀγίου στόματος Χριστοῦ ἐκπορευόμενας ἐντολάς ἐσήμαινε (33), καθαιρούσας ὡσεὶ γάλα.

Τούτων οὖν λέοντα καὶ σκύμνον λέοντος προανεφώνησαν αἱ Γραφαί. Τὸ ὅμοιον καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀντιχριστοῦ εἴρηται. Φησὶ γὰρ Μωϋσῆς οὕτως. « Σκύμνος λέοντος Δάν, καὶ ἐκπηθήσεται ἐκ Βασάν. » Ἄλλ' ἵνα μὴ σφαλῇ τις, νομίσας περὶ τοῦ Σατῆρος εἰρηθεῖαι το ῥητὸν τοῦτο, ἐπιστησάτω τὸν νοῦν. « Δάν, φησὶ, σκύμνον (34) λέοντος. » τὴν φυλὴν ὀνομάσας τοῦ Δάν, ἐσαφήνισεν, ἐξ ἧς μέλλει ὁ Ἀντιχριστος γεννηθῆναι. Ὅσπερ γὰρ ἐκ τῆς Ἰούδα φυλῆς ὁ Χριστὸς γεννᾶται, οὕτως ἐκ τῆς Δάν φυλῆς ὁ Ἀντιχριστος γεννηθήσεται. Ὅτι δὲ οὕτως ἔχει, φησὶν ὁ Ἰακώβ. « Γεννηθήτω Δάν ὄφις, ἐπὶ τὴν γῆν καθήμενος, δάκνων πτέρναν Ἰππου. Ὅφις οὖν τίς, ἀλλ' ἢ ὁ Ἀντιχριστος; πλάνος ὁ ἐν τῇ Γενέσει (35) εἰρημένος, ὁ πλανήσας τὴν Ἐῶν καὶ περνήσας τὸν Ἀδάμ. Ἄλλ' ἐπειδὴ διὰ πλειόνων μαρτυριῶν ἀποδείξειαι δεῖ τὰ λεγόμενα, οὐκ ἀποκνήσομεν (36).

Ὅτι μὲν γὰρ ὄντως ἐκ τῆς Δάν φυλῆς μέλλει γεννηθῆναι καὶ ἀνίστασθαι τύραννος καὶ βασιλεὺς, κριτῆς δεινός, υἱὸς τοῦ διαβόλου, φησὶν ὁ προφῆτης. « Δάν κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὡσεὶ καὶ μία φυλὴ ἐν Ἰσραήλ. » Ἄλλ' ἔρει τις, τοῦτο ἐπὶ τὸν Σαμψὼν εἰρηθεῖται, ὅς ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δάν γεννηθείς, ἔκρινε τὸν λαὸν εἰκοσιν ἔτη. Τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Σαμψὼν μερικῶς γεγένηται. τὸ δὲ καθόλου γενήσεται ἐπὶ τὸν

¹⁰ Deut. xxxiii, 22.

²⁰ Gen. xlix, 17.

²¹ Gen. iii, 1.

²² Gen. xlix, 16.

(33) Ἐσήμαινε. Combef., ἐσήμανε.

(34) Σκύμνον. Id., σκύμνος.

(35) Πλάνος ὁ ἐν τῇ Γενέσει. Si enim ipsum serpentem, qui primos parentes seduxit et supplantavit in paradiso, velit Hippolytus esse Antichristum, et in persona; quasi is, qui illa specie apparuit et locutus est, ipse tanta illa quæ de Antichristo feruntur, sit operaturus, qui vere ipse diabolus, aut (prout Hippolytus vocat) diaboli filius sit, non solum imitatione, sed etiam natura; unus scilicet quis nequissimorum dæmonum, etsi non forte ille omnium princeps, et κατ' ἐξοχὴν diabolus: nihil ecclesiasticum est, sed prorsus abhorrens a fide, sive intelligatur fore Antichristi anima, sive alias illi persona. Animos hominum aliud genus spirituum agnoscit fides, a substantiis quas Deus extra corpora condidit: nec sacra doctrina admittit, extra divinas Personas, quarum vis infinita, posse unum alteri a se diverso personam esse, seu illi hypostatice uniri. Quod vero Antichristus ita dæmonis spiritu affletur, ut suis omnibus illum referat, et quasi alter ille serpens antiquus videatur, ipse seductor orbis, velut ille fuit primorum parentum, a Pauli verbis sensuque non abindit;

A suæ, quæ botri instar in lignum missa est? Ex cujus latere duo scaturierunt fontes, sanguinis et aquæ, quibus gentes lotæ emundantur, quas pallii in morem censetur habere.

XII. « Hilares oculi ejus a vino. » Quinam Christi oculi, nisi beati prophetæ? qui nimirum, quæ illi eventuræ erant passionēs, spiritu prævidentes ac prædicantes, gaudebant, spiritalibus oculis eum virtute cernentes, ipsius Verbi numine ejusque gratia perfecti.

XIII. Dicendo autem: « Et dentes ejus lacte candidiores, » mandata significavit, ex sancto ore Christi procedentia, lactis instar munda.

XIV. Hunc igitur leonem et catulum leonis prænuntiaverunt Scripturæ. Similiter et de Antichristo dictum est. Ait enim Moyses ita: « Catulus leonis Dan, et prosiliet a Basan ²⁰. » Verum ne quis errore decipiatur, existimans hanc sententiam ad Salvatorem spectare, animum advertat. « Dan, inquit, catulus leonis. » Illa voce tribum Dan declaravit, ex qua Antichristus nasciturus est. Quemadmodum enim Christus ex tribu Juda nascitur, ita ex tribu Dan nascetur Antichristus. Quod vero ita se res habeat, ait Jacob: « Fiat Dan serpens, sedens in terra, mordens calcaneum equi ²¹. » Quinam igitur serpens, nisi Antichristus seductor ille, qui dictus in Genesi est ²², qui seduxit Evam, et Adamum supplantavit? Quia tamen necesse est pluribus testimoniis hæc dicta comprobare, non gravabor.

XV. Quod enim ex tribu Dan nasciturus sit ac surrecturus tyrannus et rex, judex dirus, filius diaboli, ait propheta: « Dan judicabit populum suum, tanquam et una tribus in Israel ²². » Sed dicit aliquis, dictum id esse de Samsone, qui ortus ex tribu Dan, judicavit populum viginti annis. Nempe, partim res in Samsone particulariter contigit, partim universaliter in Antichristo fiet. Nam

recteque sensit Hippolytus, si ita voluit, etsi simplicius locutus est; nec improbabili conjectura, serpentis sic insidiantis typo designatum a Jacobo Antichristum, ostendit. Verba Gen. sunt, ὄφις ἐπ' ὀδοῦ, ἐγκαθήμενος ἐπὶ τριβου. Nec forte aliter scripserit Hippolytus: ubi non satis probo quod reddidit Nobilius, sedens in semita; potius, ex insidiis sedens, sive insidians, ut alii vertunt. Significatur ad litteram, hac serpentis metaphora et colubri, ac cerastis, ut Vulg., aut reguli, ut Syriac., Danitas astutia potius, quam robore, hostium potituros: et docti Hebræorum in Samsone expletum voluit, cum successis columnis ruina domus Philistæos oppressit, deque illis judicium exercuit, ipse judex in Israel: quod nec Hippolytum latuit, sed ulterius et allegorice ad Antichristum ipsum Danitam traxit. Auctor subdititii operis De Antichristo et mundi consummatione, exponi non potest, quin verum natura dæmonem Antichristum putaverit, qui sibi verum Hippolytum in eum sensum traxerit: quod vero Hippolyto non officiat, quin posteriori vero sensu exponi queat. COMBEF.

(36) Ἀποκνήσομεν. Combef., ἀποκνήσομαι.

et Jeremias sic ait : « E Dan audiemus vocem A celeritatis equorum ejus, a voce hinnitus equitatus equorum ejus commota est universa terra ²². » Ait vero et alius propheta : « Congregabit omnem virtutem suam a solis ortu usque ad occasum. Quos vocaverit, et quos non vocaverit, cum illo ibunt. Candescere mare faciet præ multitudinem velorum navium, et nigrescere campum præ multitudine scutorum. Ac, si quis ei in prælio occurrerit, gladio corruet ²³. » Quod enim hæc non de ullo alio dicta sint, quam de tyranno illo tum impudente, tum Dei adversario, in sequentibus ostendemus.

XVI. Sed et Isaias sic ait : « Et erit cum consummaverit Dominus omnia faciens in monte Sion et Jerusalem; inducet super mentem magnam, super principem Assyriorum, et super altitudinem gloriæ oculorum ejus. Dixit enim : In fortitudine faciam, et sapientia intellectus auferam terminos gentium, et fortitudinem eorum deprædabor; et concutiam civitates habitatas, et orbem totum comprehendam manu mea quasi nidum, et quasi ova derelicta tollam : et non est qui effugiat aut contradicat mihi; et qui aperiat os et garriat. Numquid glorificabitur securis sine eo qui cædit in ipsa? aut exaltabitur serra sine eo qui illam trahit? Similiter si quis sustulerit virgam aut lignum, exaltabitur lignum. Et non sic. Sed mittet Adonai Dominus Sabaoth in honorem tuum ignominiam : et in gloriam tuam ignis ardens exardescet. Et erit lumen Israel in igne : et sanctificabit in flamma, et comedet sicut fenum, silvam ²⁴. »

XVII. Item alio quoque loco : « Quomodo cessavit exactor? quare ratione cessavit sollicitator? Contrivit Deus jugum principum peccatorum, percutiens gentem furore et plaga insanabili, percutiens gentem plaga insanabili qua non pepercit. Requievit confidenter : omnis terra clamavit cum lætitia. Ligna Libani lætata sunt super te, et cedrus Libani. Ex quo tu obdormisti, non ascendit, qui nos cædat. Infernus subter exacerbatus est, occurrens tibi. Consurrexerunt omnes gigantes judices terræ, principes ex solis suis. Omnes reges gentium, omnes simul respondebunt, et dicent : Et tu captus es sicut et nos; inter nos reputatus es. Descendit in

Ἀντίχριστον (37). Λέγει γὰρ καὶ Ἰερემίας οὕτως· « Φωνὴν ἐκ Δάν ἀκουσώμεθα ὀξύτητος ἵππων (38) αὐτοῦ, [ἀπὸ φωνῆς χρεμετισμοῦ ἵππασίας ἵππων αὐτοῦ] ἐσεισθῆ πᾶσα ἡ γῆ. » Λέγει δὲ καὶ ἕτερος προφήτης· « Ξυνάξει πᾶσαν δύναμιν αὐτοῦ ἀπ' ἡλίου ἀνατολῶν ἄχρισ ἡλίου δυσμῶν· οὐς κεκλήκοι καὶ οὐς οὐ κεκλήκοι πορευθήσονται μετ' αὐτοῦ. Λευκανεὶ τὴν θάλασσαν ἀπὸ τῶν ἰστίων τῶν πλοίων, καὶ μελανεὶ τὸ πεδίον ἀπὸ τῶν θυρεῶν τῶν ὄπλων· καὶ πᾶς ὃς ἀν συναντήσῃ αὐτῷ ἐν πολέμῳ, μαχαίρᾳ πεσεῖται. » Ὅτι μὲν οὖν ταῦτα οὐκ ἐπ' ἄλλον τινὰ εἴρηται, ἀλλ' ἐπὶ τὸν τύραννον καὶ ἀναιδῆ καὶ θεομάχον, δεῖξομεν διὰ τῶν ἐξῆς.

Λέγει καὶ Ἡσαίας οὕτως· « Καὶ ἔσται ὅταν συντελέσῃ Κύριος πάντα ποιῶν ἐπὶ τῷ ὄρει τῷ Σιών καὶ Ἱερουσαλήμ, ἐπάξει ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν, ἐπὶ τὸν ἀρχοντα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. Εἶπε γάρ· Τῆ ἰσχυί ποιήσω, καὶ τῆ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὄρια ἐθνῶν, καὶ τὴν ἰσχύν αὐτῶν προνομήσω, καὶ σεισω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῆ χειρὶ μου, ὡς νοσσιάν, καὶ ὡς καταλειμμένα ὡὰ ἀρῶ· καὶ οὐκ ἔστιν, ὃς διαφεύξεται ἢ ἀντίπῃ μοι, [καὶ ἀνοίγων τὸ στόμα καὶ στρουθίζων. Μὴ δοξασθήσεται ἀξίην ἀνευ τοῦ κόπτοντος ἐν αὐτῇ; ἢ ὑψωθήσεται πρίων ἀνευ τοῦ ἔλκοντος αὐτῶν; Ὡσαύτως, ἐάν τις ἀρῆ βῆδον ἢ ξύλον, ὑψωθήσεται ξύλον.] καὶ οὐχ οὕτως. Ἀλλὰ ἀποστελεῖ Ἀδωναὶ εἰς τὴν σὴν τιμὴν ἀτιμίαν, καὶ εἰς τὴν σὴν δόξαν πῦρ καιόμενον καυθήσεται. Καὶ τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ πῦρ, καὶ ἀγιάσει αὐτὸν ἐν φλογί, καὶ φάγεται ὡς χόρτον τὴν ὕλην.

Καὶ πάλιν ἐν ἐτέρῳ λέγει· « Πῶς ἀναπέπαιται ὁ ἀπαιτῶν, καὶ πῶς ἀναπέπαιται ὁ ἐπισπουδαστής; Συνέτριψεν ὁ Θεὸς τὸν ζυγὸν τῶν ἀρχόντων τῶν ἀμαρτωλῶν· πατάξας ἔθνος ἐν θυμῷ καὶ ἐν πληγῇ ἀνιάτω· παίων ἔθνος πληγῇ ἀνιάτω, ἥ οὐκ ἐφείσατο. Ἀνεπαύσατο πεποιθὼς, πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐφροσύνης. Τὰ ξύλα τοῦ Λιθάνου ἠψφράνθησαν ἐπὶ σοὶ, καὶ ἡ κέδρος τοῦ Λιθάνου. Ἀφ' οὗ σὺ κεκοίμησαι, οὐκ ἀνέθη ὁ κόπτης ἡμᾶς. Ὁ ἄδης κάτω ἐπικράνηθι συναντήσας σοι· συνηγέρθησαν πάντες οἱ γίγαντες οἱ ἄρξαντες τῆς γῆς, οἱ κοίρανοι (39) ἐκ τῶν θρόνων αὐτῶν. Πάντες βασιλεῖς ἐθνῶν, ἅμα πάντες ἀποκριθήσονται καὶ ἔροῦσι· Καὶ σὺ ἐὼλως ὡσπερ καὶ ἡμεῖς·

²² Jerem. viii, 16. ²³ Forte ex apocrypho, ut infra cap. 54. ²⁴ Isa. x, 12-17.

(37) Ἐπὶ τὸν Ἀντίχριστον. Id. ἐπὶ τοῦ Ἀντιχριστοῦ.

(38) Ὀξύτητος ἵππων. Nobilior, ut et Vulg., *fremitum equorum*. Et sane recte Vulg., quod ita Hebraea habent : Leo Juda, *ronchus auditus* : nihil vero recte Nobilior, qui litteram τῶν Septuaginta debuit reddere; apud quos nemo Græce doctus τὴν ὀξύτητα ad ronchum vel fremitum equorum referat, sed ad illorum celeritatem ac velocitatem, qua perinde ac fremitu atque hinnitu, equestri militia terrori est. Sequens auctoritas quam prophetica habet Hippolytus, nusquam exstare videtur in libris nostris quos de canone agnoscimus,

undecunque ille habuerit : ac putem ex apocryphis, quos quasi propheticos libros citare, non inusuetum ejus ætatis hominibus. COMBER.

(39) Οἱ κοίρανοι. Vox est Homericæ *Ἰλιδ.* B, et magis poetica. Aliter Græca Vulg., οἱ ἐγείραντες ἐκ τῶν θρόνων αὐτῶν πάντας βασιλεῖς. Velut olim tyranni et violentia celebres, et qui multos solio excusserant, perinde ac rex Assyriorum, ei insultent, quod pari et ipse illis sorte factus sit. Allegoria est, quod hæc ad diabolum trahuntur, et quod ad Antichristum, quem ait Paulus interfectum iri spiritu oris Jesu. COMBER.

ἐν ἡμῖν δὲ κατελογίσθης· κατέβη εἰς γῆν ἡ δόξα σου, ἡ πολλὴ εὐφροσύνη σου· ὑποκάτω σου στρώσουσι σῆψιν· τὸ δὲ κατακάλυμμα (40) σου σκώληξ. Πῶς ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἑωσφόρος, ὁ πρῶτ' ἀνατέλλων; Συνεστρίβη εἰς τὴν γῆν ὁ ἀποπέστων εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διαβολῇ σου· Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, ἐπάνω τῶν ἀστρῶν (41) τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, καθιῶ ἐν ὄρεσιν ὑψηλοῖς τοῖς πρὸς βορρᾶν· ἀναβήσομαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν, ἔσομαι ὁμοίος τῷ Ὑψίστῳ. Νυνὶ δὲ εἰς ἄβηθ καταβήσῃ (42), καὶ εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Οἱ ἰδόντες σε θαυμάσουσιν ἐπὶ σοὶ καὶ ἐροῦσιν· Οὗτος ὁ ἄνθρωπος ὁ παροξύνων τὴν γῆν, ὁ σείων βασιλεῖς, ὁ θεὸς τὴν οἰκουμένην ὅλην ἐρημον, καὶ τὰς πόλεις καθεῖλε, τοὺς ἐν ἐπαγωγῇ (43) οὐκ ἔλυσε. Πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἐκοιμήθησαν ἐν τιμῇ, ἄνθρωπος ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· σὺ δὲ βίβηθ' ἐν τοῖς ὄρεσιν, ὡς νεκρὸς ἐβδελυγμένος, μετὰ πολλῶν πεπτωκότων ἐκκεκνημένων μαχαίρα, καταβαίνοντων εἰς ἄβηθ. Ὁν τρόπον ἱμάτιον ἐν αἵματι πεφυρμένον οὐκ ἔστι καθαρόν, οὕτως οὐδὲ σὺ ἔση κομψός (44)· ὅτι τὴν γῆν μου ἀπέλευσας, καὶ τὸν λαόν μου ἀπέκτεινας. Οὐ μὴ μείνης εἰς τὸν αἰῶνα χρόνιος, σπέρμα πονηρόν. Ἐτοίμασον τὰ τέκνα σου εἰς σφαγὴν ταῖς ἀμαρτίαις τοῦ πατρὸς σου, ἵνα μὴ ἀναστῶσι, καὶ τὴν γῆν μου οὐ κληρονομήσουσιν.

Ἐζεκιὴλ δὲ ὁμοίως λέγει περὶ αὐτοῦ οὕτως· « Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός· Ἀνθ' ὧν ὑψώθη ἡ καρδία σου, καὶ εἶπας, Θεός εἰμι ἐγώ, κατοικίαν Θεοῦ ἐνώκησα ἐν καρδίᾳ θαλάσσης· σὺ δὲ ἄνθρωπος καὶ οὐ Θεός, ἔδωκας τὴν καρδίαν σου ὡς καρδίαν Θεοῦ. Μὴ σοφώτερος εἶ τοῦ Δανιήλ; Σοφοὶ οὐκ ἐπαίδευσάν σε τῇ ἐπιστήμῃ αὐτῶν; μὴ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ σου, ἢ ἐν τῇ φρονήσει σου ἐποίησας σεαυτῷ δύναμιν καὶ χρυσόν καὶ ἀργύριον ἐν τοῖς θησαυροῖς σου; Μὴ ἐν τῇ πολλῇ ἐπιστήμῃ σου, καὶ ἐν τῇ ἐμπειρίᾳ (45) σου ἐπλήθυνας δύναμίν σου; Ὑψώθη ἡ καρδία σου ἐν τῇ δυνάμει σου. Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός· Ἐπειδὴ ἔδωκας τὴν καρδίαν σου ὡς καρδίαν Θεοῦ, ἀντὶ τούτου, ἰδοὺ ἐγὼ ἐπάγω ἐπὶ σὲ ἄλλοτριους λοιμοὺς ἀπὸ ἐθνῶν (46), καὶ ἐκκενώσουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν ἐπὶ σὲ καὶ ἐπὶ τὸ κάλλος τῆς ἐπιστήμης σου, καὶ στρώσουσι τὸ κάλλος σου εἰς ἀπώλειαν, καὶ καταβιδάσουσί σε, καὶ ἀποθανῇ θανάτῳ τραυματιῶν ἐν καρδίᾳ θαλάσσης. Μὴ λέγων ἐρεῖς· Θεός εἰμι ἐγώ, ἐνώπιον [τῶν ἀναιρούντων σε; σὺ δὲ εἶ ἄνθρωπος, καὶ οὐ Θεός, ἐν χειρὶ τιτρωσκόντων σε. Θανάτοις ἀπεριτιμῆτων ἀπολλῇ ἐν χερσίν] ἄλλοτριῶν· ὅτι ἐγὼ ἐλάλησα, λέγει Κύριος. »

Τούτων τῶν οὖν ῥημάτων δεδειγμένων, ἴδωμεν λεπτο-

⁴⁰ Isa. xiv, 4-21. ⁴¹ Ezech. xxviii, 2-10.

(40) *Τὸ δὲ κατακάλυμμα*. Erat κατάλειμμα, quod *cadaver reliquiae*, reddi posset. Sed cum sic ab Hebraeo abhorreat et vulgaris Graecis, mutare religio non fuit. Ejusdem generis est, quod apud Cyrillum κατάλυμα legitur, quasi *hospitium, domicilium*, quod et remotius e metaphora est. COMBEF. — Sed nihil mutandum. FABRIC.

(41) *Ἄστρων*. COMBEF., ἀστέρων.

A terram gloria tua, multa lætitia tua; subter te sternerent saniem, et operimentum tuum vermis. Quomodo cecidit de cælo Lucifer, qui mane oriebatur? Contritus est ad terram, qui mittebat ad omnes gentes. Tu autem dixeris in mente tua: In cælum conscendam; supra stellas cæli ponam thronum meum; sedebo in montibus excelsis qui sunt ad aquilonem; ascendam super nubes; ero similis Altissimo. Nunc autem in infernum descendes, et ad fundamenta terræ. Qui viderint te, mirabuntur super te, et dicent: Hic homo qui irritabat terram, qui concutiebat reges, qui desolavit totum orbem, ejusque urbes destruxit, victos carcere non solvit. Omnes reges terræ dormierunt in honore, homo in domo sua; tu vero projectus eris in montibus velut cadaver abominabile, cum multis mortuis confossis gladio, descendantibus in infernum. Quemadmodum vestimentum in sanguine conspersum non est mundum, sic neque tu eris mundus; quoniam terram meam perdidisti, et populum meum interfecisti. Non manebis in æternum longævus, semen nequam. Præpara filios tuos ut jugulentur pro peccatis patris tui, ne consurgant et terram meam hæreditate accipiant ⁴¹. »

XVIII. Ezechiel quoque similiter loquitur in hunc modum: « Hæc dicit Dominus Deus: Pro eo quod exaltatum est cor tuum, et dixisti: Deus ego sum; habitationem Dei habitavi in corde maris; tu autem homo, et non Deus, dedisti cor tuum quasi cor Dei. Nunquid sapientior es tu Daniele? Sapientes non erudierunt te disciplina sua? Nunquid in eruditione tua, aut in prudentia fecisti tibi fortitudinem, et aurum et argentum in thesauris tuis? Nunquid in multa eruditione tua et in negotiatione tua multiplicasti fortitudinem tuam? Elatum est cor tuum in fortitudine tua. Propterea hæc dicit Dominus Deus: Quia dedisti cor tuum quasi cor Dei; ecce ego adduco super te alienos pestilentes, et evaginabunt gladios suos super te et super pulchritudinem doctrinæ tuæ, et sternent pulchritudinem tuam in perditionem; et descendere facient te, et morieris morte vulneratorum in corde maris. Nunquid loquens dicturus es: Deus sum ego, in conspectu interficientium te? Tu autem homo es, et non Deus, in manu vulnerantium te. Mortibus incircumcisorum interibis in manibus alienorum; quia ego locutus sum, dicit Dominus ⁴⁷. »

XIX. Hisce ita ostensis verbis, videamus subti-

(42) *Καταβήσῃ*. Id., καταθήσῃ.

(43) *Ἐπαγωγῇ*. Malim ἀπαγωγῇ, quæ alia lectio. COMBEF.

(44) *Κομψός*. Id., καθάρως. — Sic et LXX.

(45) *Ἐμπειρίᾳ*. COMBEF. ἐμπορίᾳ. — Ita quoque LXX.

(46) *Λοιμοὺς ἀπὸ ἐθνῶν*. Id., λιμοὺς τῶν ἐθνῶν.

lius quid dicat Daniel in visionibus. Hic enim futura dainceps regna distinguens, ostendit extremis temporibus etiam Antichristi futurum adventum, et mundi universi consummationem. Ait itaque dum solvit Nabuchodonosoris visum: « Tu rex videbas, et ecce simulacrum magnum stans ante faciem tuam; cujus caput ex auro optimo: brachia ejus et humeri, argentea; venter et femora, ærea; et tibiæ ferreæ; pedes, pars quidem ferrea, et pars testea. Videbas igitur, donec abscissus est lapis de monte sine manibus: et percussit simulacrum super pedes ferreos et testeos, et comminuit eos in finem. Tunc penitus comminuta sunt testa, ferrum, æs, argentum, aurum, et facta sunt quasi pulvis de area æstiva; et sustulit ea copiosus ventus, et locus non est inventus eis. Et lapis qui percussit simulacrum, factus est in montem magnum, et implevit universam terram ».

XX. Ad hæc igitur nectentes ipsas Danielis visiones, unam utrisque expositionem adhibebimus, monstrantes quam sibi consentiant, veræque existant. Nam sic ait: « Ego Daniel aspiciebam: et ecce quatuor venti cæli irruebant in mare magnum; et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari, diversæ inter se. Prima quasi leæna, et alæ ejus sicut aquilæ. Aspiciebam donec evulsæ sunt alæ ejus: et sublata est de terra; et super pedes hominis stetit, et cor hominis datum est ei. Et secunda bestia similis urso, et in parte una stetit; et tres costæ in ore ejus inter dentes ejus; et sic dicebant ei: Surge, comede carnes multas. Aspiciebam, et ecce bestia quasi pardus: et huic alæ quatuor volucris super eam, et quatuor capita bestiæ. Post hanc aspiciebam, et ecce bestia quarta terribilis ac stupenda, et fortis nimis; dentes ejus ferrei, et ungues ejus ænei, comedens et comminuens, et reliqua pedibus suis conculcabat; et ipsa diversa nimis præ omnibus bestiis, quæ ante eam; et ejus cornua decem. Considerabam cornua ejus, et ecce cornu aliud parvum ascendit in medio eorum; et tria cornua ex superioribus evulsa sunt e facie ejus. Et ecce oculi, quasi oculi hominis in cornu illo, et os loquens grandia ».

« XXI. « Aspiciebam donec throni positi sunt et Antiquus dierum sedit. Et vestimentum ejus candidum quasi nix, et capillus capitis ejus quasi lana munda. Thronus ejus flamma ignis, et rotæ ejus

²⁸ Dan. II, 31-35. ²⁹ Dan. VII, 2-8.

(47) Ἐπέδειξεν ἐν ἐσχάτοις. Id., ἀπέδειξεν ἐν τοῖς ἐσχάτοις.

(48) Ἐν βασιλεῦ. Citatur hic locus in ms. vetustissimo bibl. Mediceæ, in quo Catena ad IV prophetas majores. Gub.

(49) Ἐν τῷ στόματι αὐτῆς. Addit Combessius, ἀναμέτων τῶν ὀδόντων αὐτῆς, καὶ οὕτως ἔλεγον αὐτῇ Ἄνάστηθι. φάγε σάρκας πολλὰς. Quod reddidit interpret.

(50) Καὶ οἱ θνητὲς αὐτοῦ χαλκοῖ. Reliqui desi-

derant, etiam Hebr.: inferius tamen, in explicatione visionis (Dan. VII, 19), in Græco habentur, videnturque necessaria, ut sicut dentium vis comminuendi in ferri materia designatur, sic in unguibus et pedibus vis conterendi et conculcandi in materia æris; sive ol Septuaginta habuerunt in Hebræo, sive aliqua traditione ipsi addiderunt. Nec vero credendi addidisse in explicatione, quin prius possissent in visione; ut reliquis plenior et emendatior Hippolyti littera hæc videatur. COMBEF.

Α μερέστερον τί λέγει Δανιήλ ἐν τοῖς ὁράμασιν. Οὗτος γάρ διαστέλλων τὰς μετὰ ταῦτα ἐσομένας βασιλείας, ἐπέδειξεν ἐν ἐσχάτοις (47) καιροῖς καὶ τὴν τοῦ Ἀντιχρίστου παρουσίαν, καὶ τὴν τοῦ παντὸς κόσμου συντέλειαν. Λέγει οὖν ἐπιλύων τὸ ὄραμα Ναβουχοδονόσορ· « Σὺ βασιλεῦ (48) ἐθεώρεις, καὶ ἰδοὺ εἰκὼν μεγάλη ἐστῶσα πρὸ προσώπου σου· ἥς ἡ κεφαλὴ χρυσοῦ χρηστοῦ· οἱ βραχίονες αὐτῆς, καὶ οἱ ὦμοι ἀργυροῖ· ἡ κοιλία καὶ οἱ μηροὶ χαλκοῖ· καὶ αἱ κνήμαι σιδηραῖ· οἱ πόδες, μέρος μὲν τοῖ σιδηροῦν, καὶ μέρος ὀστράκινον. Ἐθεώρεις οὖν ἕως οὗ ἐσχίσθη λίθος ἄνευ χειρῶν, καὶ ἐπάταξε τὴν εἰκόνα ἐπὶ τοὺς πόδας τοὺς σιδηροῦς καὶ ὀστράκινους, καὶ ἐλέπτυνεν αὐτοὺς εἰς τέλος. Τότε ἐλεπτύνθησαν εἰςάπαξ τὸ ὄστρακον, ὁ σιδηρός, ὁ χαλκός, ὁ ἀργυρός, ὁ χρυσοῦς, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ κοριοῦτος ἀπὸ ἄλλωνος θερμίνης, καὶ ἐξῆρεν αὐτὰ τὸ πλήθος τοῦ πνεύματος, καὶ τόπος οὐχ εὐρέθη ἐν αὐτοῖς· καὶ ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα, ἐγενήθη εἰς ὄρος μέγα, καὶ ἐπλήρωσε πᾶσαν τὴν γῆν. »

Συνάφαντες οὖν πρὸς τούτοις καὶ τὰς αὐτοῦ τοῦ Δανιήλ ὁράσεις, μίαν ἀμφοτέροις τὴν διήγησιν ποιησόμεθα, ἐπιδεικνύντες ὅπως εἴη σύμφωνα καὶ ἀληθῆ. Λέγει γὰρ οὕτως· Ἐγὼ Δανιήλ ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ οἱ τέσσαρες ἀνεμοὶ τοῦ οὐρανοῦ προσέβαλον εἰς τὴν θάλασσαν τὴν μεγάλην· καὶ τέσσαρα θηρία μεγάλα ἀνέβαινον ἐκ τῆς θαλάσσης, διαφέροντα ἀλλήλων. Τὸ πρῶτον, ὡσεὶ λέαινα, καὶ περὰ αὐτῆς ὡς αἰετοῦ. Ἐθεώρουν ἕως ἐξετίλη τὰ περὰ αὐτῆς, καὶ ἐξήρθη ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη, καὶ καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῇ. Καὶ ἰδοὺ θηρίον δεύτερον ὅμοιον ἀρκῆ, καὶ εἰς μέρος ἐστάθη ἐν, καὶ τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς (49). Ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ θηρίον ὡσεὶ πάρδαλις, καὶ αὐτῇ περὰ τέσσαρα πετεινοῦ ὑπεράνω αὐτῆς, καὶ τέσσαρες κεφαλαὶ τῷ θηρίῳ. Ὅπισω τούτου ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ θηρίον τέταρτον φοβερόν καὶ ἐκθαμβόν καὶ ἰσχυρόν περισσῶς· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ [καὶ οἱ θνητὲς αὐτοῦ χαλκοῖ (50)], ἐσθίον καὶ λεπτύνον, καὶ τὰ ἐπιλοιπα τοῖς ποσὶν αὐτοῦ συνεπάτει· καὶ αὐτὸ διαφόρως ἔχον παρὰ πάντα τὰ θηρία τὰ ἐμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ κέρατα δέκα αὐτῷ. Προσενόουν τοῖς κέρασιν αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ κέρας ἕτερον μικρόν ἀνέβη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ τρία κέρατα τῶν ἐμπροσθεν αὐτοῦ ἐξεβρίζωθη ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ ἰδοὺ ὀφθαλμοὶ ὡσεὶ ἀνθρώπου ἐν τῷ κέρατι τούτῳ καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλα.

« Ἐθεώρουν ἕως οὗ θρόνοι ἐτέθησαν, καὶ ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθητο· καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών, καὶ ἡ θριξ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρὸν· ὁ θρόνος αὐτοῦ φλῆξ πυρός, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ

derant, etiam Hebr.: inferius tamen, in explicatione visionis (Dan. VII, 19), in Græco habentur, videnturque necessaria, ut sicut dentium vis comminuendi in ferri materia designatur, sic in unguibus et pedibus vis conterendi et conculcandi in materia æris; sive ol Septuaginta habuerunt in Hebræo, sive aliqua traditione ipsi addiderunt. Nec vero credendi addidisse in explicatione, quin prius possissent in visione; ut reliquis plenior et emendatior Hippolyti littera hæc videatur. COMBEF.

πῦρ φλέγον. Ποταμὸς πύρρος εἴλεεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Ἰλιαι χιλιᾶδες κλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες περιστήχισαν αὐτῷ. Κριτήριον ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεύχθησαν. Ἐθεώρουν τότε ἀπὸ φωνῆς τῶν λόγων τῶν μεγάλων, ὧν τὸ κέρας ἐλάλει, ἕως ἀνηρέθη τὸ θηρίον καὶ ἀπώλετο, καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐδόθη εἰς καῦσιν πυρός. Καὶ τῶν λοιπῶν θηρίων ἡ ἀρχὴ μετεστάθη.

« Ἐθεώρουν ἐν ὄραματι τῆς νυκτὸς, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν· καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἐφθασε, καὶ προσηγήθη αὐτῷ. Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαὶ καὶ γλῶσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ. Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, ἣτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφραθήσεται. »

Ἐπεὶ οὖν δυσνόητά τισι δοκεῖ εἶναι ταῦτα τὰ μυστικῶς εἰρημμένα, οὐδὲν τοῦτων ἀποκρύφωμεν πρὸς ἐπίγνωσιν τοῖς ὑγιῆ νοῦν κεκτημένοις. Δείναν γὰρ εἶπεν ἀναβαίνουσαν ἐκ τῆς θαλάσσης· τὴν τῶν Βαβυλωνίων βασιλείαν ἐν τῷ κόσμῳ ἐσήμανε, ταύτης οὖσαν τῆς εἰκόνας χρυσῆν κεφαλὴν. Τὸ δὲ (51) λέγειν « Πτερὰ αὐτῆ ὡσεὶ ἄετοῦ, » ὅτι ὠφέθη ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ, καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπήρθη. Εἰς ἀφῆσιν· « Ἐξετίλη τὰ πτερὰ αὐτῆς, » ὅτι καθηρέθη αὐτοῦ ἡ δόξα· ἐξεδιώχθη γὰρ ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Τὸ δὲ εἰπεῖν· « Καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῆ, καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη » ὅτι μετενόησεν, ἐπίγνωσεν ἑαυτὸν, ὅτι ἀνθρωπῶς ἐστὶ· καὶ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ.

Μετὰ γοῦν τὴν λέανιν, δεύτερον θηρίον ὄρα ὅμοιον ἀρκτῷ, ὅπερ ἦσαν οἱ Πέρσαι. Μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους Πέρσαι διεκράτησαν. Τὸ δὲ λέγειν· « Τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς, » τρία ἔθνη ἔδειξε, Πέρσας, καὶ Μήδους, καὶ Βαβυλωνίους, ὅπερ δέδεικται μετὰ τὸν χρυσοῦν ὁ ἀργυρὸς ἐν τῇ εἰκόνι. Ἐπειτα τὸ τρίτον θηρίον πάρδαλις, οἵτινες ἦσαν οἱ Ἕλληνες. Μετὰ γὰρ Πέρσας Ἀλέξανδρος ἐκράτησεν ὁ Μακεδῶν, καθελὼν Δαρεῖον, ὡς δέδεικται (52) ἐν τῇ εἰκόνι ὁ χαλκός. Τὸ δὲ λέγειν· « Πτερὰ τέσσαρα πετεινοῦ, » σαφέστατα ἐδίδαξε, πῶς διεμερίσθη ἡ βασιλεία Ἀλεξάνδρου· « τέσσαρας γὰρ κεφαλὰς » εἰπὼν, τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς, τοὺς ἐξ αὐτῆς ἀναστάντας ἐμνημόνευσε. Τελευτῶν γὰρ Ἀλέξανδρος (53) διεῖλε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ εἰς τέσσαρα μέρη.

⁵⁰ Dan. vii, 9-12. ⁵¹ Ibid. vii, 13-14.

(51) Τὸ δὲ. Lege τῷ δὲ. Sic et mox infra. Grv.

(52) Ὡς δέδεικται. Combef., ὅς δέδεικται.

(53) Τελευτῶν γὰρ Ἀλεξάνδρος. Variæ sunt sententiæ de hac Alexandri instituta successione. Audaciuseculum est, quod Gudius margini ascripsit: « Secutum hic Hippolytum ἀνιστορησίαν auctoris libri I Machabæorum; » quo supercilio sic brevis ætatis homo, nedum divinam, sed et humanam fidem illi detrahit. Quidquid sit de Hippolyto, qui ut homo falli potuit, nec illis rebus æqualis aut suppar fuit; auctoris libri I Machabæorum, nihil est cur nobis fides aut diligentia nutet; cum vel si ipse vivus Alexander non divisit, divisisse merito dicatur, quod saltem imperio dividendum reliquit, dato in eam rem Perdicca annulo signatorio, cum eum vox deficeret, ut auctor est Justinus lib. ii. Aliquid

ΠΑΤΡΟΛ. GR. X.

A ignis ardens. Fluvius igneus trahabat ante conspectum ejus. Mille millia ministrabant ei, et decies centena millia assistebant ei. Judicium sedit, et libri aperti sunt. Aspiciebant tunc a voce sermonum grandium, quos cornu illud loquebatur, quoadusque interfecta est bestia et perit; et corpus ejus datum est in combustionem ignis. Et cæterarum bestiarum translatus est principatus ⁵⁰.

XXII. « Aspiciebam in visione noctis: et ecce eum nubibus cœli quasi Filius hominis: et usque ad Antiquum dierum pervenit, et oblatus est ei. Et datum est ei imperium et honor et regnum; et omnes populi, tribus et linguæ servient ei. Potestas ejus, potestas æterna, quæ non pertransibit, et regnum ejus non interibit ⁵¹. »

XXIII. Quia igitur quæ sic arcano sensu dicta sunt, nonnullis videntur captu difficilia; eorum nihil abscondemus, ut intelligant qui sana mente præditi sunt. Lænam enim dicendo ascendentem e mari, Babyloniorum regnum in mundo significavit, quod hujus simulacri erat caput aureum. Quod autem dicit: « Alæ ejus quasi aquilæ; » quia exaltatus est rex Nabuchodonosor et adversus Deum elatus. Tum ait: « Evulsæ sunt alæ ejus; » quia ejus ablata gloria est: fuit enim ejectus e regno suo. Dicendo autem: « Cor hominis datum est ei, et super pedes hominis stetit; » quia ductus poenitentia est, ipse se ipsum agnoscens, quod homo esset; et dedit gloriam Deo.

XXIV. Post lænam ergo, secundum animal videt urso simile, quod sunt Persæ. Post Babylonios enim Persæ rerum potiti sunt. Dicendo autem: « Tres costæ (sive ordines) in ore ejus, » tres gentes significavit, Persas, Medos et Babylonios: idque ostendit argentum adjunctum auro in simulacro. Sequitur tertia bestia, pardus, nempe Græci. Post Persas enim Alexander Macedo rerum potitus est, debellato Dario, qui in simulacro æris specie ostensus est. Dicendo autem: « Quatuor alas volucris, » apertissime docuit quomodo Alexandri imperium divisum fuit. Dicendo enim « quatuor capita, » quatuor qui ex illo surrexerunt, reges memoravit. Alexander enim moriens, imperium solidum in quatuor partes divisit.

certe ejus nutus intercessisse, ut in tantos, quasi ex condico, tanta hæc imperii moles divideretur, cui nemo unus præter Alexandrum par fore videretur, iudicio est, quod nullo sibi monarchiam universam usurpante, quisque parte contentus, æmulo cedere visus est: etsi hæc πολυκοιρανίη, inter Alexandri successores bellorum seminarium fuit. Curtius l. x, c. 10: « Crediderunt, inquit, quidam testamento Alexandri distributas esse provincias; » idque a variis auctoribus traditum asserit, licet ipse contrarium sentiat. Quod vel si ita dixisset sacer auctor, major nobis fides esset, quam eorum qui a Perdicca factam volunt eam divisionem, modo illo a nobis ex Justino indicato, et ab illo pluribus tradito: in quam sententiam ierunt Diodorus, Curtius, Orosius, etc. Ipsum Alexandrum regnum divisisse as-

XXV. Deinde ait : « Bestia quarta terribilis ac stupenda : dentes ejus ferrei, et ungues ejus ænei. » Quinam isti nisi Romani? quod est ferrum, quod nunc stat manetque imperium : crura enim ejus ferrea. Post hæc enim, quid aliud superat, charissime, præter vestigia pedum simulacri, in quibus pars quædam ferrea, pars vero testea est, commistis inter se speciebus? Per ungues pedum arcano sensu reges ex illo ortum habituros designavit, uti Daniel ait : « Cogitabam bestiam; et ecce decem cornua retro eam : inter quæ surget minusculus stolo alius, et tria quæ ante ipsum erant, cornua evellet. » Quo non aliud quam Antichristus monstratus est, qui et ipse Judæorum regnum suscitaturus est. Tria cornua per eum evulsa, tres reges vocat, Ægypti, Libyæ et Æthiopiæ, quos interficiet in belli acie. Hic nimirum omnium gravi imperio potitus, qui sævus tyrannus sit, tribulationem ac persecutionem in homines movebit, adversus quos efferetur. Ait enim Daniel : « Attentiusque considerabam cornu; et ecce cornu illud faciebat bellum cum sanctis, et prævalebat adversus eos; donec interfecta est bestia et interiit, et corpus ejus datum est in combustionem ignis ²⁵. »

XXVI. Brevi post veniet de cœlis lapis ²⁶ qui percussit simulacrum et illud contrivit, atque regna transtulit, et sanctis Altissimi regnum dedit. Hic est qui factus est in montem magnum et implevit universam terram, de quo Daniel ait : « Aspiciebam in visione noctis : et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniens, et usque ad Antiquum dierum pervenit, et oblatas est ei. Et datum est ei imperium et honor et regnum; et omnes populi, tribus et linguæ servient illi. Potestas ejus, potestas æterna, quæ non pertransibit; et regnum ejus non interibit ²⁷. » Omnem potestatem ostendit, quæ a Patre data Filio est ²⁸, qui cœlestium, terrestrium et infernorum rex ²⁹, omniumque judex constitutus est : cœlestium quidem, quod Verbum Patris ante sæcula exstiterit; terrestrium vero, quod homo inter homines natus est, ut a se ipse Adanium reformaret; infernorum autem, quod inter mortuos re-putatus, sanctorum animabus prædicans ³⁰, morte victor mortis exstitit.

XXVII. Cum hæc itaque futura sint, decemque

²⁵ Dan. vii, 21 et 41. ²⁶ Dan. ii, 34 et 45. ²⁷ Dan. vii, 13, 14. ²⁸ Matth. xxviii, 18. ²⁹ Philip. ii, 10. ³⁰ I Petr. iii, 19.

serit Josephus Gorionides lib. iii, Cyrillus Hierosolym. catech. 4, de sacra Scriptura, et alii; quibus Ludii dica, non facile adeo præscriperit. Longe sane est, ut rebus interfuerit : vel auctorem nobis sic istorrhœantia possit producere; cui qui adversentur, omnes ανιστορησίας hoc in negotio damnari merito ipsius πολυμαθεία possint. COMBEF.

(54) Τούτο, τί παρελκίπται. Combef., ταῦτα, τί παρελκίπται.

(55) Μέρτοι. Id., μὲν τι.

(56) Αναμειγμένον. Forte, ἀναμειγμένον. Combef.

Ἐπειτά φησι : « Θηρίον τέταρτον φοβερόν καὶ ἐθαυμάδιον· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροί, καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοί. » Τίνας οὗτοι ἀλλ' ἢ Ῥωμαῖοι; ὅπερ ἐστὶν ὁ σιδηρός, ἡ νῦν ἐστῶσα βασιλεία· αἱ κνήμαι γὰρ αὐτῆς σιδηραί. Μετὰ γὰρ τούτο τί παρελκίπται (54), ἀγαπητὲ, ἀλλ' ἢ τὰ ἰχνη τῶν ποδῶν τῆς εἰκόνης, ἐν οἷς μέρος μέντοι (55) ἐστὶ σιδηροῦν, μέρος δὲ τι ὀστράκινον, ἀναμειγμένον (56) εἰς ἄλληλα; Μυστικῶς ἐδήλωσε διὰ τῶν δακτύλων τῶν ποδῶν τοὺς βασιλεῖς, τοὺς ἐξ αὐτῶν ἐγειρομένους, ἅπερ λέγει Δανιήλ· « Προσενόουν τὸ θηρίον, καὶ ἰδοὺ δέκα κέρατα ὀπίσω αὐτοῦ, ἐν οἷς ἀναθήσεται ἕτερον παραφουάδιον, καὶ τρία τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐκρίζωσει· ὅπερ δέδεικται (57) οὐχ ἕτερον, ἀλλ' ἢ ὁ Ἀντίχριστος, ὃς καὶ αὐτὸς τὴν Ἰουδαίων βασιλείαν ἀναστήσει. Τρία κέρατα λέγει ὅτι αὐτοῦ ἐκρίζουσθαι, τοὺς τρεῖς βασιλεῖς Αἰγύπτου, Λιβύου τε καὶ Αἰθιοπίων, οὓς ἀναίρει ἐν παρατάξει πολέμου· ὃς κρατήσας πάντων δεινῶς, ὁμῶς (58) τύραννος ὢν, θλίβει καὶ δαγμῶν ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους ποιήσει, ἐπαιρόμενος κατ' αὐτῶν. Λέγει γὰρ Δανιήλ· « Προσενόουν τῷ κέρατι, καὶ ἰδοὺ τὸ κέρας ἐκεῖνο ἐποίησε πόλεμον μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ ἴσχυε πρὸς αὐτοὺς, ἕως ἀνηρέθη τὸ θηρίον καὶ ἀπόλωτο, καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐδόθη εἰς καῦσιν πυρός. »

Μετ' ὀλίγον ἤξει ἀπ' οὐρανῶν ὁ λίθος ὁ πατάξας τὴν εἰκόνα, καὶ συντρίψας αὐτήν, καὶ μεταστήσας πάσας τὰς βασιλείας, καὶ δούς τὴν βασιλείαν ἁγίως Ἰησοῦ. Οὗτος ὁ γενηθεὶς εἰς ὄρος μέγα, καὶ πληρώσας πᾶσαν τὴν γῆν, περὶ οὗ Δανιήλ λέγει· « Ἐθεώρουν ἐν ὄραματι τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος, καὶ ἔφθασε ἕως τοῦ Παλαιῦ τῶν ἡμερῶν, καὶ προσηνήχθη· καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ (59) καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία, καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαὶ καὶ γλώσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, ἣτις οὐ παρελεύσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται. » Τὴν ἐξουσίαν πᾶσαν τὴν δεδομένην παρὰ τοῦ Πατρὸς τῷ Υἱῷ ὑπέδειξεν, ὡς ἐπουρανίον, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων βασιλεὺς καὶ κριτὴς πάντων ἀποδέδεικται· ἐπουρανίων μὲν, ὅτι Λόγος τοῦ Πατρὸς πρὸ πάντων γεγενημένος ἦν· ἐπιγείων δὲ, ὅτι ἀνθρώπος ἐν ἀνθρώποις ἐγενήθη, ἀναπλάσσων δι' ἑαυτοῦ τὸν Ἀδάμ· καταχθονίων δὲ, ὅτι καὶ ἐν νεκροῖς κατελογίσθη, εὐαγγελιζόμενος τὰς τῶν ἁγίων ψυχὰς, διὰ θανάτου τὸν θάνατον νικῶν.

Τούτων οὖν ἐσομένων, καὶ τῶν δέκα δακτύλων (60)

(57) Ὅπερ δέδεικται. Ista omnia, pia tunc conjectura dicta, eventu non probata, quomodo Deus novit, implenda. COMBEF.

(58) Ὅμῶς. Forte, ὡμῶς. GEN.

(59) Προσηνήχθη... ἡ ἀρχή. Combef., προσηνήχθη αὐτῷ· καὶ ἐδόθη ἡ ἀρχή. Sic sane infra c. 44, ubi eadem recurrit.

(60) Τῶν δέκα δακτύλων. Nabuchodonosori visa statua et simulacrum, seu imago, cum hominem referret, duobus pedibus constabat, atque in illis in digitos decem desinebat, quos sic ex argilla ferroque compositos, quæ non cohæreant, hincque ruina

τῆς εἰκόνος εἰς δημοκρατίας χωρησάντων, καὶ τῶν δέκα κεράτων τοῦ τετάρτου θηρίου εἰς δέκα βασιλείας μερισθέντων, ἴδωμεν σαφέστερον τὰ προκειμένα, καὶ κατανοήσωμεν αὐτὰ ὀφθαλμοφανῶς.

Κεφαλὴ τῆς εἰκόνος χρυσοῦ, ἡ λέαινα, Βαβυλώνιοι ἦσαν· ὧμοι καὶ βραχίονες ἀργυροῦ, ἡ ἀρκτος, Πέρσαι καὶ Μῆδοι· κοιλία καὶ μηρὸς χαλκοῦς, ἡ πάρδαλις, οἱ ἀπὸ Ἀλεξάνδρου κρατήσαντες Ἕλληνας· κνήμαι σιδηροῦ, θηρίων ἐκθαμβοὶ καὶ φοβεροὶ, Ῥωμαῖοι οἱ νῦν κρατοῦντες· ἔχνη ποδῶν, ὄστρακον καὶ σίδηρος, καὶ τὰ δέκα κέρατα, τὰ μέλλοντα ἐσεσθαι· κέρας ἕτερον μικρὸν ἀναφύμενον, ὃ ἐν αὐτοῖς Ἀντίχριστος· λίθος πατάσπων τὴν γῆν, καὶ ἐπάγων τῷ κόσμῳ τὴν κρίσιν, Χριστός.

Ταῦτά σοι, ἀγαπητέ, μετὰ φόβου μεταδίδομεν, ἐκλόμως διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν Χριστοῦ ἀγάπην. Εἰ γὰρ οἱ πρὸ ἡμῶν μακάριοι προφῆται γεγενημένοι, εἰδότες αὐτὰ οὐκ ἠθέλησαν μετὰ παρήσας κηρύξαι, ἵνα μὴ τάραχον ποιήσωσι ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς, ἀλλὰ μυστικῶς διηγήσαντο διὰ παραβολῶν καὶ αἰνιγμάτων λέγοντες· «Ὡδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν· ὁ πόσις μᾶλλον ἡμεῖς κινδυνεύομεν τολμῶντες τὰ ὑπ' ἐκείνων ἀποκρύφως εἰρημένα εἰς φανερόν λέγειν; Ἴδωμεν τοίνυν τὰ συμβησόμενα ἐπ' ἐσχάτων ἐπὶ τὴν πόρνην τὴν ἀκάθαρτον ταύτην· ὅποια δὲ καὶ ποταπὴ ἢ κατὰ χόλον Θεοῦ ἐπελεύσεται αὐτῇ πρὸ τῆς κρίσεως μερικῆ βάσανος.

Δεῦρο (61) οὖν, ὦ μακάριε Ἥσαϊα, ἐξεγέρθητι, εἰπὲ σαφῶς τί προεφήτευσας (62) περὶ τῆς μεγάλης Βαβυλώνης. Εἶπας γὰρ καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ καὶ τετέλεσται. Σὺ γὰρ εἶπας μετὰ παρήσας· «Ἔστι ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρρίκαστοι· τὴν χώραν ὑμῶν ἀλλότριον κατεσθίουσιν αὐτὴν ἐνώπιον ὑμῶν, καὶ ἠρήμωται κατεστραμμένη ὑπὸ πολλῶν (63) ἀλλοτρίων. Ἐγκαταλειφθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών, ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελώνι, καὶ ὡς ὄπωροφυλάκιον ἐν σικκηράτῳ (64), ὡς πόλις πολιορκουμένη.» Τί οὖν; Οὐ γεγένηται ἤδη ταῦτα; Οὐ πεπληρωται τὰ

²⁸ Apoc. xvii, 9. ²⁹ Isa. i, 7, 8.

obnoxium corpus quod sustentant, reddant, merito assumpsit Hippolytus in democratiae popularis regiminis typum, quod raro tranquillum est, populis per licentiam aliis in alios plerumque tumultuantibus, malisque in eos, qui sunt meliores, illosque opprimentibus. Quod sequebatur monstro simile, fugeratque Gudii diligentiam, καὶ τῶν δέκα κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου, haud penitendo puto conatu emendavi atque mutavi, τοῦ τετάρτου θηρίου. Huius enim sunt decem cornua, et in illis designata decem regna, ac reliqua a regno Romanorum seu imperio: quasi certo numero pro incerto: in quibus, num cornu illud novum et parvum origine, tanta immanitate provectum, aliaque evellens capita inque illis succrescens, Mahometes, tot jam regnis positus primum in suis Arabibus et Saracenis, postmodum in Turcis et Osmanidarum gente; ac num vere Antichristus, sive illis operans mysterium, in certo uno (haud forte ita remoto) com-

plendum? Quanta nimirum per eum discussio? quantis provinciis ac regnis extinctum iuge sacrificium ac Christianum nomen, dum nostris ipsi dissidiis ad reliqua sternimus viam, ejusque acinacem quasi sponte in cervicibus nostras accersimus. Altaris cornua decem, inauditum, sed magis quatuor: et licet essent et illa decem, nihil tamen ad Hippolyti, explicatione Danielis, intuentum. Cowser.

XXVIII. Aureum caput simulacri, leæna, Babylonii erant; humeri et brachia argentea, ursus, Persæ et Medi; venter femurque æneum, pardus, qui ab Alexandro Græci rerum potiti sunt; crura ferrea, stupenda bellua ac terribilis, Romani, qui nunc rerum potiuntur; vestigia pedum, testa ferumque, ac decem cornua, quæ futura sunt regna et imperia; cornu aliud parvum succrescens, qui inter illa numeratur, Antichristus; lapis percutiens conterensque simulacrum, qui terram adimplevit, et iudicium mundo infert, Christus.

XXIX. Hæc tibi, charissime, non sine timore communico, propensa tamen voluntate, ob excellentem charitatem Christi. Nam si decessores nostri beati prophetæ qui hæc explorata haberent, noluerunt palam prædicare, ne hominum animos turbarent, sed arcana ratione parabolarum tecta involverunt, et perplexis obscurisque sermonibus enarrarunt dicentes: «Præsto sit animus sapientia præditus²⁸» quanto vobis potius non vacabit periculo, qui ab illis occulte dicta atque oblecta, in apertum dicamus? Videamus igitur quæ in extremis eventura sunt super immunda hac meretrice: qualisque ac quantus cruciatus, Dei indignatione ante diem iudicii prærogata in antecessum poenarum parte, illi superventurus.

XXX. Ades igitur, o beate Isaia; exsurge, dic palam quæ vaticinatus es de civitate magna Babylonone. Nam etiam de Hierusalem locutus es, sicut factum est. Tu enim aperte dixisti: «Terra vestra deserta; civitates vestrae igne succensæ. Regionem vestram alieni devorant in conspectu vestro, et desolata est, subversa a populis alienis. Derelinquetur filia Sion quasi tabernaculum in vinea, et sicut pomorum custodia in cucumerario. sicut civitas expugnata²⁹» Quid igitur? Num hæc jam non exstiterunt? Nonne impleta sunt,

plendum? Quanta nimirum per eum discussio? quantis provinciis ac regnis extinctum iuge sacrificium ac Christianum nomen, dum nostris ipsi dissidiis ad reliqua sternimus viam, ejusque acinacem quasi sponte in cervicibus nostras accersimus. Altaris cornua decem, inauditum, sed magis quatuor: et licet essent et illa decem, nihil tamen ad Hippolyti, explicatione Danielis, intuentum. Cowser.

(61) Δεῦρο, κ. τ. λ. Hæc et sequentia illustrantur a magno Bossuetio Meldensi episcopo in præfat. ad Apocalypsin, § 33.

(62) Τί προεφήτευσας. Combef., & προεφήτευσας.

(63) Κατεστραμμένη ὑπὸ πολλῶν. Combef., μετεστραμμένη ὑπὸ λαῶν.

(64) Ἐν σικκηράτῳ. Fbroic. ms., ἐν σικκηλάτῳ. Gub.

quæ a te dicta sunt? Nonne eorum terra Judæa A ὑπὸ σοῦ εἰρημένα; Οὐκ ἠρήμωται αὐτῶν ἡ Τουδαία desolata est? Nonne succensum sanctuarium? γῆ; Οὐκ ἐμπέπηρηται τὸ ἅγιασμα; Οὐ κατέστρα- Nonne eorum eversi muri? Nonne civitates destru- πται αὐτῶν τὰ τεῖχη; Οὐκ ἀνηρέθησαν αἱ πόλεις; ctæ? Nonne regionem alieni devorant? Nonne ejus Οὐ τὴν χώραν ἀλλότριον κατεσθλοῦσιν; Οὐ τὴν γῆν ditionis Romani potiuntur? Nam quo odio in te exarserant, serra disciderunt, ac Christum in crucem egerunt. In mundo mortuus es, sed vivis in Christo.

XXXI. Quem vestrum magis diligam, tene, an Jeremiam? Sed et Jeremias lapidatur. Magis vero Jeremias, sed et Daniel testatur. Daniel, præ omnibus in tuas laudes effundor. Quin Joannes quoque nihil falsi loquitur. Quantis vos labiis linguisque glorificabo, quinimo quod in vobis Verbum loquitur? Mortui estis cum Christo, sed vivetis cum Christo. Audite et lætamini. Ecce enim quæ locuti estis, per tempus impleta sunt. Vidistis enim ea primum, sicque deinde cunctis ætatibus prædicastis. Cunctis ætatibus ministrastis Dei oracula. Vocati estis prophetae, ut salutem omnibus possetis præstare. Tunc enim vere propheta est, cum, prænuntiatis quæ futura sunt, ea postea evenisse ostenderit. Boni magistri discipuli fuistis. Hæc vobis merito quasi viventibus exclamo. Habetis enim vobis jam in cælis repositam vitæ ac incorruptionis coronam ⁶⁵.

XXXII. Dic, quæso, beate Daniel. Certam mihi facito fidem, obsecro. Vaticinaris de læna Babylonæ ⁶⁶: ibi enim captivus versabar. Narrasti quæ erant futura de urso: adhuc enim vitæ superstes eras, eaque facta vidisti. Deinde pardum mihi loqueris; undenam vero ut hæc sciveris? Jam enim defunctus eras. Quis hæc loqui docuit, nisi qui ex utero matris te formavit ⁶⁷? Deus, ais. Dixisti enim ⁶⁸, nec falsum locutus es: surrexit pardus: venit hædus caprarum; percussit arietem; contrivit cornua ejus; conculcavit eum pedibus; illius potitus est. Exaltatus est in ruina ejus; surrexerunt sub illo quatuor cornuæ. Lætare, beate Daniel; non es deceptus; cuncta hæc evenere.

XXXIII. Post hæc mihi rursus enarrasti quartam bestiam, tremendam illam atque stupendam: « Dentis ejus ferrei, et ungues ejus ænei, comedens et comminuens, ac residua pedibus suis conculcabat. » Jam nunc ferrum dominatur; jam edomat

⁶⁵ II Tim. iv, 8. ⁶⁶ Dan. vii, 4. ⁶⁷ Jerem. i, 5. ⁶⁸ Dan. vii, 6; viii, 2-8.

(65) *Οἱ ἄνομοι ἔκρισαν.* Isaiam serra lignea dissectum jussu Manassis regis, quamplurimi veterum tradunt, ut notavi in *Codice pseudepigrapho Vet. Test.*, pag. 1088. De Jeremia lapidato ab Ægyptiis, cujus mentio paulo post, ibid. pag. 1111, FABRIC.

(66) *Ἄλλ' οὖν ἐν Χριστῷ ζῆς.* Leg., ἀλλὰ νῦν σὺν Χριστῷ ζῆς, ut infra cap. seq. ἀπεθάνετε σὺν Χριστῷ· ζήσεσθε δὲ σὺν Χριστῷ. Quod toties apud Paulum. TAN. FAB.

(67) *Ἀγαπήσω ἢ σέ;* Combef., ἀγαπήσω ἢ σέ, ἢ Ἰερεμίαν; et mox omittit et. FABRIC.

(68) *Ἰερεμίαν.* Leg. Ἰερεμίαν. GUB.

(69) *Χαίρετε.* Ita Combefisius. Gadius edidit χάρητε, legerim χαρεῖτε. FABRIC.

Τίνα οὖν ὑμῶν πλεῖον ἀγαπήσω ἢ σέ (67); ἀλλὰ καὶ Ἰερεμίαν λιθάσεται. Εἰ Ἰερεμίαν (68) δὲ μάλ- λον, ἀλλὰ καὶ Δανιὴλ μαρτυρεῖ. Δανιὴλ, ὑπὲρ πάντας ἐπαίνω σε, ἀλλὰ καὶ Ἰωάννης οὐ ψεύδεται. Πόσοις ὑμᾶς στόμασι καὶ γλώσσαις δοξάσω, μᾶλλον δὲ τὸν ἐν ὑμῖν λαλήσαντα Λόγον; Ἀπεθάνετε σὺν Χριστῷ· ζήσεσθε δὲ σὺν Χριστῷ· ἀκούσατε καὶ χαίρετε (69)· ἰδοὺ τὰ ἀφ' ὑμῶν λελαλημένα, κατὰ καιρὸν πεπλήρωται. Εἰθετε γὰρ αὐτὰ πρῶτον, εἰθ' οὕτως ἐκηρύξατε πάσαις γενεαῖς. Τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια διηκονήσατε πάσαις γενεαῖς. Προφήται ἐκλήθητε, ἵνα πάντας σῶσαι δυνηθῆτε. Τότε γὰρ ὄντως ὁ προφήτης, ὅταν τὰ μέλλοντα γενέσθαι προκηρύξας, ὕστερον συμβάντα αὐτὰ ἀποδείξῃ. Καλοῦ διδασκάλου ἐγένεσθε μαθηταί. Ταῦτα ὑμῖν ἀξίως ὡς ζῶσιν ἐπιφωνῶ. Ἔχετε γὰρ ἦδη τὴν τῆς ζωῆς καὶ ἀφθαρσίας ἀποκλειμενον ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς στέφανον.

Λέγε μοι ὦ μακάριε Δανιὴλ. Πληροφόρησόν μοι, παρακαλῶ. Προφητεύεις περὶ τῆς λαοῦ ἐν Βαβυλῶνι· αἰχμάλωτος γὰρ ἦς ἐκεῖ. Διήγησαι τὰ μέλλοντα περὶ τῆς ἀρκτου· ἐτι γὰρ ἐν κόσμῳ ἦς καὶ εἶδες αὐτὰ γεγενημένα. Ἐπειτα λέγεις μοι πάρδα- λιν· καὶ πόθεν σοι ταῦτα εἰδέναι; ἦδη γὰρ κεκοί- μησαι. Τίς σε ταῦτα εἶδιδας λαλεῖν, ἀλλ' ἢ ὁ πλά- σας (70) σε ἐκ κοιλίας (71) μητρὸς; Θεός, λέγεις. Εἶπας γὰρ καὶ οὐκ ἐψεύσω· ἀνέστη ἡ πάρδαλις· ἦλθεν ὁ τράγος τῶν αἰγῶν· ἐτυψε τὸν κριόν· συνέ- τριψεν αὐτοῦ τὰ κέρατα· κατεπάτησεν αὐτὸν τοῖς ποσίν. Ὑψώθη ἐν τῷ πεσῖν αὐτόν· ἀνέστησαν τέσσαρα κέρατα ὑποκάτωθεν αὐτοῦ. Εὐφραίνου, μακάριε Δανιὴλ· οὐκ ἐπλανήθης· γεγένηται ταῦτα πάντα.

Μετὰ τοῦτο πάλιν μοι διηγησαι θηρίον τέταρτον φοβερόν καὶ ἐκθαμβόν· « Οἱ ὀδόντας αὐτοῦ σιδηροί, καὶ οἱ δρυχες αὐτοῦ χαλκοί, ἐσθλον καὶ λεπτόνον, καὶ τὰ ἐπιλοιπα τοῖς ποσίν αὐτοῦ συνεπάται. » Ἦδη κρατεῖ νῦν ὁ σιδηρός· ἦδη θαμάζει καὶ λεπτύνει

(70) *Πλάσας.* Leg. ἀγιάσας, vel καλέσας. GUB.

(71) *Ὁ πλάσας σε ἐκ κοιλίας.* Dicta hæc in Jeremiam, unde nonnullis visum, ex utero sanctificatum esse; et mundatum a peccato originis: quod illius singulare privilegium foret. Quod vero Hippolytus ad Danielem trahit, illique accommodat, non tam munus: quoniam aliquid peccasse putandus est, quam veram et communem opinionem insinuas: commune scilicet esse prophetis, ut et ministris evangelicis, sic ex utero a Deo formari et sanctificari, seu segregari in ministerium, ut Paulus loquitur, per gratiæ præparationem, non per ipsam ejus inclusionem: in divina prædestinatione, non ipsa in tempore justificatione. COMBER.

πάντα ἤδη ὑποτάσσει πάντας τοὺς μὴ θέλοντας· ἤδη βλέπομεν αὐτὰ ἡμεῖς· ἤδη δοξάζομεν τὸν Θεὸν ὑπὸ σοῦ διδασκόμενοι.

Ἄλλ' ἐπειδὴ προδύκετο ἡμῖν περὶ τῆς πόρνῃς εἰπεῖν, πάρελθε, ὦ μακάριε Ἰσαῖα. Ἴδωμεν τί λέγεις περὶ Βαβυλώνας. Ἐκατάβηθι, κάθισον ἐπὶ γῆς, θυγάτηρ παρθένος Βαβυλώνας· κάθισον, θυγάτηρ Χαλδαίων· οὐκέτι προστεθή σοι κληθῆναι ἀπλή καὶ τρυφερά. Λάβε μύλωνα, ἄλεσον ἄλευρον, ἀποκάλυψαι τὸ κάλυμμά σου, ἀναξύρισον (72) τὰς ποιάς, ἀνακάλυψαι τὰς κνήμας, διάβηθι ποταμούς· ἀνακαλυφθήσεται ἡ αἰσχημοσύνη σου, φανήσονται οἱ ὄνειδιμοί σου· τὸ δίκαιον ἐκ σοῦ λήψομαι (73), οὐκέτι οὐ μὴ παραδῶ σε ἀνθρώποις. Ὁ ῥυσαμένός σε Κύριος Σαβαώθ, ὄνομα αὐτῷ Ἅγιος Ἰσραὴλ· κάθισον κατανευγμένη, εἰσελθε εἰς τὸ σκότος, θυγάτηρ Χαλδαίων, οὐκέτι οὐ μὴ κληθήσῃ ἰσχύς βασιλείας.

Ἐπαρξύνθηθι ἐπὶ τὸν λαόν μου· ἐμίνα (74) τὴν κληρονομίαν μου. Ἐγὼ ἔδωκα εἰς τὴν χεῖρά σου· σὺ δὲ οὐκ ἔδωκας αὐτοῖς ἔλεον· σὺ δὲ ἐπὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἐθάρυνας τὸν ζυγόν, καὶ εἶπας, Εἰς τὸν αἰῶνα ἔσομαι ἄρχουσα. Οὐκ ἐνόησας ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ σου, οὐδὲ ἐμνήσθης τὰ ἔσχατά σου. Νῦν δὲ ἀκουε ταῦτα, ἡ τρυφερά, ἡ καθημένη, ἡ πεποιηθῆναι, ἡ λέγουσα ἐν τῇ καρδίᾳ· Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἕτέρα· οὐ καθιῶ χήρα, οὐδὲ γινώσκωμαι ὄρφανή (75). Νυνὶ δὲ ἤξει ἐπὶ σὲ τὰ δύο ταῦτα ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, χηρεία καὶ ἀτεχνία. Ἦξει ἐξαίφνης ἐπὶ σὲ ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου, ἐν τῇ ἰσχύϊ τῶν ἐπαιδιῶν σου σφόδρα, τῇ ἐλπίδι τῆς κορνείας σου. Σὺ γὰρ εἶπας, Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστιν ἕτέρα. Καὶ ἔσται ἡ κορνεία σου σοὶ αἰσχύνῃ, ὅτι εἶπας ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Ἐγὼ εἰμι. Καὶ ἤξει ἐπὶ σὲ ἀπώλεια, καὶ οὐ μὴ γῆς. [Βόθυνος, καὶ ἐμπεσῆ εἰς αὐτόν. Καὶ ἤξει ἐπὶ σὲ τάλαιπωρία, καὶ οὐ μὴ δυνήσῃ καθαρὰ γενέσθαι. Καὶ ἤξει ἐπὶ σὲ ἐξαπίνης ἀπώλεια, καὶ οὐ μὴ γνῶσις.] Στήθι νῦν ἐν ταῖς ἐπαιδιαῖς σου, καὶ ἐν τῇ πολλῇ φαρμακείᾳ σου, ἃ ἐμάνθανες ἐκ νεότητός σου, εἰ δυνήσῃ ὠφελήθηθαι. Κεκοπίακας ἐν ταῖς βουλαῖς σου· στήτωσαν καὶ σωσάτωσάν σε οἱ ἀστρολόγοι τοῦ οὐρανοῦ· οἱ ὀρώντες τοὺς ἀστέρας ἀναγγειλάτωσάν σου, τί μέλλει ἐπὶ σὲ ἐρχεσθαι. Ἴδου πάντες ὡς φρύγανα πυρὸς, οὕτω καυθήσονται, καὶ οὐ μὴ ἐξέλωνται τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐκ φλογός. Ὅτι ἔχεις ἄνθρακας πυρὸς, κάθισαι ἐπ' αὐτούς. Οὕτως ἔσται (76) εἰς βοήθειαν. Ἐκοπίασας ἐν τῇ μεταβολῇ

Ἰσα. XLVII, 1-15.

(72) Ἀναξύρισον. Quasi « novacula rade; » quod expressius est, majusque servitutis ac luctus indicium. Reliqui tamen ἀνακάλυψαι, « denuda, detege comam tuam; » nec aliter Hebræa; ut sit istud Hippolyti scribæ mendum. Προστεθῆ σοι. Forte et ipsum expressius, quam προστεθήσῃ aliorum. Combef.

(73) Τὸ δίκαιον ἐκ σοῦ λήψομαι. Plana phrasis, quam sic expressore omnes interpretes. Vulg. « Capiam ultionem. » Targ. « Ultionem perfectam capiam ex te. » Syriac. « Supplicium de te sumam, » etc. Sic belle Nobilius : « Quod justum est de te auferam. » Significat propheta, ipsamet

et comminuit omnia; jam invitos omnes sub jugum mittit. Hæc nos jam videmus; jam a te docti Deum glorificamus.

XXXIV. Quoniam vero propositum nobis fuerat ut de meretrice loqueremur, adesto, beate Isaia. Videamus quid dicas de Babylone. « Descende, sede in terra, filia virgo Babylonis; sede, filia Chaldæorum; non amplius adjicietur tibi ut voceris mollis et delicata. Tolle molam : mole farinam, revela operimentum tuum, rade canos, discooperi tibias, transi flumina; revelabitur turpitudine tua; apparebunt opprobria tua; ultionem ex te sumam; nequaquam ultra te hominibus tradam. Qui eruit te Dominus Sabaoth, nomen ei Sanctus Israel. Sede compuncta; ingredere in tenebras, filia Chaldæorum; nequaquam ultra vocaberis fortitudo regni.

XXXV. « Iratus sum super populum meum; contaminavi hereditatem meam. Ego dedi ens in manu tua; tu vero non dedisti eis misericordiam; tu vero super seniores aggravasti jugum, et dixisti: In æternum ero domina. Non cogitasti hæc in corde tuo, nec novissimorum recordata es. Nunc autem audi hæc, delicata, quæ sedes, quæ confidis, quæ dicis in corde tuo: Ego sum, et non est altera; et non sedebo vidua, neque sciam orbitatem. Nunc autem veniet super te hæc duo in una die, quod vidua sis ac orba liberis. Veniant repente in veneficio tuo, in fortitudine incantationum tuarum valde, spe fornicationis tuæ. Tu enim dixisti: Ego sum, et non est altera. Et erit fornicatio tua tibi confusio, quod dixisti in corde tuo: Ego sum. Et veniet super te perditio, et nescies; et fovea, et incidet in eam. Et veniet super te miseria, et non poteris munda fieri. Et veniet super te repente interitus, et non intelliges. Sta nunc in incantationibus tuis, et in multis veneficiis tuis, quæ discebas a juventute tua, si poteris adjuvari. Laborasti in consiliis tuis: stent et salvam te faciant astrologi cæli: qui contemplantur stellas, annuntient tibi quid futurum sit super te. Ecce omnes tanquam stipula ignis, sic comburentur, et non eruent animam suam de flamma. Quandoquidem habes carbonem ignis, sede super eos: sic inde juvaberis. Laborasti in mutatione tua a juventute. Homo in semetipso erravit: tibi autem non erit salus. »

Deum ultorem fore, nec aliis tradendo ulturum: quod gravius ad terrorem. Sic Paulus Hebr. x, 21: « Horrendum est incidere in manus Dei viventis. » Idem.

(74) Ἐμίνα. Sic palam Hebræa ac reliqui Interpretes; nec nisi errore scriptum ἐμίνας, quod Græca Vulg. habent. Passim occurrit in Scriptura in persona Dei sic ulciscens, et permittentis sancta contaminari. Idem.

(75) Ὀρφανή. Combef., ὄρφανίαν. Sic et apud LXX.

(76) Ἐσται σου. Id., ἔσται σοι.

Hæc quidem tibi Isaias vaticinatur : videamus num A et Joannes similia locutus sit.

XXXVI. Hic enim cum in Patmo insula versaretur, videt apocalypsim qua detecta horrenda mysteria, eaque narrans, etiam alios affatim docet. Dic, quæso, beate Joannes apostole et Domini discipule, quidnam audisti et vidisti de Babylone? Expergiscere et loquere : nam et hæc te in exsilium relegavit. « Et venit unus de septem angelis qui habebant septem phialas, et locutus est mihi, dicens : Veni, ostendam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ sedet super aquas multas, cum qua fornicati sunt reges terræ, et inebriati sunt qui inhabitant terram, de vino prostitutionis ejus. Et abstulit me in spiritu in desertum : et vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, plenam nominibus blasphemiarum, habentem capita septem et cornua decem. Et mulier erat amicta purpura et coccino, et inaurata auro et lapide pretioso et margaritis, habens poculum aureum in manu sua plenum abominationibus, et immunditias fornicationis terræ. In fronte ejus nomen scriptum : Mysterium ; Babylon magna, mater scortationum et abominationum terræ.

XXXVII. « Et vidi mulierem ebriam de sanguine sanctorum, et de sanguine martyrum Jesu. Et miratus sum videns illam, admiratione magna. Et dixit mihi angelus : Cur miraris? Ego dicam tibi C sacramentum mulieris et bestię quæ illam portat, quæ habet capita septem et cornua decem. Bestia quam vidisti, erat, et non est : futurumque est ut ascendat de abyso, et in interitum eat. Et mirabuntur inhabitantes terram (quorum non scriptum est nomen in libro vitæ a constitutione mundi) videntes bestiam quæ erat, et non est, et quæ ventura est.

XXXVIII. « Hic sensus, qui habet sapientiam. Septem capita, septem montes sunt, super quos mulier sedet; et reges septem sunt. Quinque ceciderunt : unus autem est, alter nondum venit ; et cum venerit, oportet illum breve tempus manere. Et bestia, quæ erat et non est, et ipsa octava est, et de septem est, et in interitum vadit. Et decem cornua quæ vidisti, decem reges sunt, qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges una hora accipient cum bestia. Hi unam voluntatem habent, et virtutem et potestatem suam bestię tradent. Hi cum Agno pugnabunt, et Agnus vincet illos ; quoniam Dominus dominorum est, et rex re-

(77) Ἐπλάγχθη. Id., ἐπλανήθη. Et mox, οὐκ ἔσται.

(78) Καὶ τὰ ἀκάθαρτα. Reliqui, ἀκαθαρτότης, quæ vox satis dura. Pro τῆς γῆς, reliqui αὐτῆς. Syriacus tamen « terram, » quasi aliam litteram hanc habuerit, vel alterius supplementum ; ac si mulieris immunditia, ipsa terræ immunditia dicta sit. Sic enim comparatum, ut labes ex uno

σου ἐκ νεότητος. Ἄνθρωπος καθ' ἑαυτὸν ἐπλάγχθη (77)· σοὶ δὲ οὐκ ἔστι σωτηρία. » Ταῦτα μὲν προφητεῦει σοὶ Ἥσαϊας· Ἰωάννης δὲ εἰ τὰ ὅμοια αὐτῶν ἐφθέγγετο ὁ Ἰωάννης.

Οὗτος γὰρ ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ ὧν, ὁρᾷ ἀποκάλυψιν μυστηρίων φρικτῶν, ἀτίνα διηγουμένους ἀφθόνως καὶ ἐτέρους διδάσκει. Λέγει μοι, μακάριε Ἰωάννη, ἀπόστολε καὶ μαθητὰ τοῦ Κυρίου, τί εἶδες καὶ ἤκουσας περὶ Βαβυλῶνος ; Γρηγόρησον καὶ εἰπέ· καὶ γὰρ αὐτὴ σε ἐξώρισε. « Καὶ ἦλθεν εἰς ἐκ τῶν ἐπτὰ ἀγγέλων τῶν ἔχόντων τὰς ἐπτὰ φιάλας, καὶ ἐλάλησέ μοι λέγων· Δεῦρο, δεῖξω σοὶ τὸ κρίμα τῆς πόρνῆς τῆς μεγάλης, τῆς καθήμενης ἐπὶ ὕδατων πολλῶν, μεθ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς. Καὶ ἀπήνεγχε με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· καὶ εἶδον γυναῖκα καθήμενην ἐπὶ θηρίῳ κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἐπτὰ καὶ κέρατα δέκα. Καὶ ἡ γυνὴ ἦν περιβεβλημένη πορφυροῦν καὶ κόκκινον, κεχρυσωμένη χρυσοῦ, καὶ λίθῳ τιμίῳ, καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα ποτήριον χρυσοῦν ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς γέμον βδελυγμάτων, καὶ τὰ ἀκάθαρτα (78) τῆς πορνείας τῆς γῆς· Ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον· Μυστήριον· Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

« Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων τοῦ Ἰησοῦ· καὶ θαύμασα ἰδὼν αὐτήν, θαῦμα μέγα. Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος· Διατί θαύμασας ; Ἐγὼ ἐρῶ σοὶ τὸ μυστήριον τῆς γυναίκος καὶ τοῦ θηρίου, τοῦ βαστάζοντος αὐτήν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἐπτὰ κεφαλὰς καὶ τὰ δέκα κέρατα. Τὸ θηρίον ὃ εἶδες, ἦν, καὶ οὐκ ἔστι· καὶ μέλλει ἀνασταίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει. Καὶ θαυμάσουσιν οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν, ὧν οὐ γέγραπται τὸ ὄνομα ἐν βίβλῳ τῆς ζωῆς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, βλέποντες τὸ θηρίον, ὃ τι ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ παρέσται (79).

« Ὡδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Ἐπτὰ κεφαλὰι, ἐπτὰ ὄρη εἰσὶν, ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ' αὐτῶν· καὶ βασιλεῖς ἐπτὰ εἰσιν. Οἱ πάντες ἔπεσαν, ὃ δὲ εἰς ἔστιν, ὁ ἄλλος οὕτω ἦλθε· καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μένειν. Καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, οὐκ ἔστι [καὶ αὐτὸς ὀχθρὸς ἔστι] καὶ ἐκ τῶν ἐπτὰ ἔστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει. Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὕτω ἔλαβον, ἀλλ' ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου. Τὴν μίαν (80) γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ διαδώσουσιν. Οὗτοι μετὰ τοῦ θηρίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἄρνιον νικήσει αὐτούς· ὅτι Κύριος κυρίων ἔστι, καὶ βασιλεὺς βασι-

scorto, in plures ac ipsum pæne orbem diducatur. COMBEF.

(79) Καὶ παρέσται. Sic etiam codex Alexandr., et videtur optima lectio. Vulg. Græca, καίπερ ἔστι. Latina desiderant. Sic quoque Syriac. et Arabic. « ventura » habent. IDEM.

(80) Τὴν μίαν. Combef. οἱτοί μίαν. Sic textus Græcus.

λευόντων ἐστὶ· καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, κλητοὶ, καὶ ἐκλε-
κτοὶ, καὶ πιστοί.

« Καὶ λέγει μοι· Τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ κάθηται ἡ πόρνη, λαοὶ καὶ ὄχλοι καὶ ἔθνη εἰσὶ καὶ γλώσσαι. Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, καὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρμημωμένην αὐτὴν ποιήσουσι καὶ γυμνήν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρὶ. Ὁ γὰρ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὴν καρδίαν αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι γυμνὴν μίαν, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἕχρι τελεσθῆσονται οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἐστὶν ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλείων τῆς γῆς.

« Μετὰ ταῦτα εἶδον ἄλλον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἑξουσίαν μεγάλην· καὶ ἡ γῆ ἐπορεύθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ. Καὶ ἔκραξεν ἰσχυρᾶ (81) φωνῇ μεγάλῃ, λέγων· Ἐπεσον, ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικητήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου [καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου], καὶ μεμισημένου· οἱ ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέπωκε πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνου αὐτῆς ἐπλούτησαν. Καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσαν· Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς, ὁ λαὸς μου, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς ἵνα μὴ λάθητε· οἱ ἐκολλήθησαν (82) αἱ ἁμαρτίαι (83) ἕως τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς.

« Ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκε (84), καὶ διπλάσατε τὰ διπλά κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν. Ὅσα ἐδόξα-
σεν ἑαυτὴν, καὶ ἐστηνίασε, τοσοῦτον ὅστε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος· οἱ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει· Κἀθήμαι βασίλισσα καὶ χήρα οὐκ εἰμι, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω. Διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἤξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς θάνατος, καὶ πένθος, καὶ λιμὸς, καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται· οἱ ἰσχυροὶ Κύριος ὁ θεὸς, ὁ κρίνας αὐτὴν. Καὶ κλαύονται καὶ κἀφονται ἐπ' αὐτὴν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες καὶ στηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν ἐστηκότες, διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες· Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρά· οἱ μιᾷ ὥρᾳ ἤλθεν ἡ κρίσις σου. Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαύσουσι καὶ πενθήσουσιν ἐπ' αὐτὴν· οἱ τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράσει οὐκέτι· γόμον χρυσοῦ, καὶ ἀργυρίου, καὶ λίθου τιμίου, καὶ μαργαρίτου, καὶ βύσσου, καὶ πορφύρας, καὶ σπικίου, καὶ κοκκίνου· καὶ πᾶν ξύλον θύτινον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον,

A gum; et qui cum illo, vocati, electi et fideles sunt.

XXXIX. « Et dixit mihi : Aquæ quas vidisti ubi meretrix sedet, populi sunt et turbæ et gentes et linguæ. Et decem cornua quæ vidisti, et bestia, hi odient meretricem, et desolatam eam facient et nudam, et carnes ejus comedent, et ipsam igni concremabunt. Deus enim dedit in cor eorum ut faciant quod illi placuerit, et faciant unam voluntatem; et dent regnum suum bestię, donec consummentur verba Dei. Et mulier quam vidisti, est civitas magna, quæ habet regium super reges terræ⁸¹.

B XL. « Post hæc vidi alterum angelum descendentem de cælo, habentem potestatem magnam; et terra illuminata est a claritate ejus. Et clamavit in fortitudine voce magna, dicens : Cecidit, cecidit Babylon magna, et facta est habitatio dæmoniorum: et custodia omnis spiritus immundi, et custodia omnis volucris immundæ et exosæ; quia de vino iræ scortationis ejus biberunt omnes gentes. Et reges terræ cum illa fornicati sunt, et mercatores terræ de virtute deliciarum ejus divites facti sunt. Et audivi aliam vocem de cælo dicentem : Exite de illa, populus meus, ne participes sitis delictorum ejus, et de plagis ejus ne accipiatis. Quoniam adhæserunt peccata ejus usque ad cælum, et recordatus est Dominus iniquitatum ejus.

D XLI. « Reddite illi sicut et ipsa reddidit vobis : et duplicate duplicia secundum opera ejus. In poculo quo miscuit, miscete illi duplum. Quantum glorificavit se et in deliciis fuit, tantum date illi tormentum et luctum; quia in corde suo dicit : Sede regina, et vidua non sum; et luctum non videbo. Ideo in una die venient plagæ ejus, mors et luctus et fames, et igni comburetur; quia fortis est Deus, qui judicavit eam. Et lugebunt et plangent super eam reges terræ, qui cum illa fornicati sunt, et in deliciis vixerunt, cum viderint fumum incendii ejus, longe stantes propter metum tormentorum ejus, dicentes : Væ, væ, civitas illa magna, Babylon, civitas illa fortis, quoniam una hora venit iudicium tuum. Et negotiatores terræ fiebunt et lugebunt super eam, quoniam merces eorum nemo emet amplius : merces auri, et argenti, et lapidis pretiosi, et margaritæ, et byssi, et purpuræ, et serici, et coccini (et omne lignum thyinum, et omnia vasa eboris, et omne vas ex ligno pretiosissimo, et æramento, et ferro, et marmore; et cinnamomum, et

⁸¹ Apoc. xvii, 1-18.

(81) Ἰσχυρᾶ. Id., ἐν ἰσχύϊ. Sic textus Græcus vulgatus.

(82) Ἐκολλήθησαν. « Adhæserunt. » Eadem Syriac. et Arabic. Græca vulg. ἠκολούθησαν, « secuta sunt peccata usque ad cælum. » Vulg. : « Pervene-

runt. » Quæ non multum sensu absunt. COMSER.
(83) Αἱ ἁμαρτίαι. Id., αὐτῆς αἱ ἁμαρτ. Ut in Græc.

(84) Ἀπέδωκε. Id., ἀπέδωκεν ὁμῶν. Neque aliu. Græca..

amomum, et odoramentum, et unguentum, et thus, et vinum, et oleum, et simillam, et triticum, et pecora, et oves, et hædos); et equorum, et rhedarum, et mancipiorum, et animas hominum. Et poma desiderii animæ tuæ recesserunt a te, et omnia pinguis et clara perierunt a te, et amplius illa jam nou invenies. Mercatores horum qui divites facti erant, a longe stabunt, propter metum tormentorum ejus, fientes et lugentes, atque dicentes: Væ, væ, civitas illa magna, quæ amicta erat bysso, et purpura, et coccino, et deaurata erat auro et lapide pretioso et margaritis, quod una hora destitutæ sunt tantæ divitiæ. Et omnis gubernator, et omnis in navibus versantium turba et nautæ, et qui mare exercent omnes, a longe steterunt et clamaverunt videntes fumum incendii ejus, dicentes: Quæ similis civitati huic magnæ? Et miserunt pulverem super capita sua, et clamaverunt fientes et lugentes, dicentes: Væ, væ, civitas illa magna, in qua divites facti sunt omnes qui habebant naves in mari, de pinguedine ejus; quoniam una hora desolata est.

γάλη, ἐν ἣ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες τὰ πλοῖα ὥρα ἡρημώθη.

XLII. « Latere super eam, cœlum, et angeli, et apostoli, et prophetæ, quoniam judicavit Deus judicium vestrum de illa. Et sustulit unus angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, et misit in mare, dicens: Sic impetu mittetur Babylon civitas illa magna, et ultra jam non invenietur. Et vox citharædorum et musicorum et tibia canentium et tuba, non audietur in te amplius; et omnis artifex omnis artis non invenietur in te amplius, et vox molæ non audietur in te amplius; et lux lucernæ non lucebit in te amplius; et vox sponsi et sponsæ non audietur adhuc in te, quia mercatores tui erant principes terræ; quia in veneficiis tuis erraverunt omnes gentes; et in ea sanguis prophetarum et sanctorum inventus est, et omnium qui interfecti sunt in terra ** . »

XLIII. Apertissime in his testimoniis sigillatim declaratum est de tormentorum judicio, quæ extremis temporibus, per tyrannorum qui tunc erunt injuriam, illam incessura sunt: operæ pretium vero est, ut et tempus diligenti examine exponamus, quando scilicet futurum sit ut hæc eveniant, et cornu illud parvum inter eos emergat. Nempe quando crura ferrea quæ etiamnum rerum potiuntur, ad vestigia pedum digitosque evaserint, juxta simu-

** Apoc. xviii, 1-24.

(85) Ἐκ τῆς πίστητος. Singularis hæc lectio; apta tamen ea vox, si et alii codices astipularentur, cum omnes habeant, ἐκ τῆς τιμιότητος, quæ vox salis dura, nec ad sensum expedita. Nam quod Vulg. reddit « ex pretiis suis, » quasi remotius est; nisi ita etiam Æthiopic. Nou male Arabic. « ἐκ πίστη εἰς; » est enim ea ratio facilis distractionis mercium, sed supposita opulentia civitatis,

καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, καὶ χαλκοῦ, καὶ σιδήρου, καὶ μαρμάρου· καὶ κιναμώμου· καὶ ἔμωμον, καὶ θυμίαμα, καὶ μύρον, καὶ λίβανον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, καὶ σεμιδάλιν, καὶ σῖτον, καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ τράγους· καὶ ἵππων, καὶ βεδῶν, καὶ σωματίων, καὶ ψυχᾶς ἀνθρώπων. Καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπόλωτο ἀπὸ σοῦ, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ αὐτὰ εἶρη. Οἱ ἔμποροι τούτων οἱ πλουτίσαντες, ἀπὸ μακρόθεν στήσονται, διὰ τὸν φόβον τοῦ βασιανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες, καὶ πενθοῦντες, καὶ λέγοντες· οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβεβλημένη βύσσινον, καὶ πορφυροῦν, καὶ κόκκινον, καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσίῳ, καὶ λίθω τιμίῳ, καὶ μαργαρίταις· ὅτι μὴ ὥρα ἡρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος. Καὶ πᾶς κυβερνήτης, καὶ πᾶς ἐπὶ τῶν πλοίων ὁ ὄμιλος, καὶ ναῦται, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν καὶ ἔκραξαν βλέποντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες· Τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ; Καὶ ἔβαλον χεῖν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραξαν κλαίοντες καὶ πενθοῦντες, λέγοντες· Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἐν τῇ θαλάσῃ ἐκ τῆς πίστετος (85) αὐτῆς· ὅτι μὴ

« Εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ, οὐρανὸς, καὶ οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκριεν ὁ θεὸς τὸ κρίμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς. Καὶ ἤρην εἰς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον, ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων· Οὕτως ὀρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὐρεθῆ ἔτι. Καὶ φωνὴ κιθαρῶδων, καὶ μουσικῶν, καὶ αὐλητῶν, καὶ σαλπικτῶν, οὐ μὴ ἀκουσθῆ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης, οὐ μὴ εὐρεθῆ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῆ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῆ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροι σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς· ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐν τῇ αὐτῇ αἵμα τῶν προφητῶν καὶ ἁγίων εὐρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς. »

Περὶ μὲν τῆς τῶν βασάνων, τῶν ἐπερχομένων αὐτῇ ἐπ' ἐσχάτων ὅπῃ (86) τῶν τότε ἐσομένων τῶν μερικτῆς κρίσεως, σαφέστατα ἐν τοῖς ῥητοῖς τοῦτοις δεδῆλωται· δεῖ δὲ ἡμᾶς καὶ τὸν χρόνον ἐξηκριτωμένους (87) ἐκθέσθαι, ἐν οἷς καιροῖς ταῦτα συμβήσεται, καὶ ὡς τὸ κέρας τὸ μικρὸν ἐν αὐτοῖς ἀναφανήσεται. Τῶν γὰρ κνημῶν τῶν σιδηρῶν τῶν νῦν εἰς κρατουσῶν, ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν ποδῶν, καὶ τοῦς δεκτύλους χωρησάντων κατὰ τὴν τῆς εἰκόνας

quam nostrum illud rite designat; veraque et formalis ratio est constituendi celebris emporii, et quod ita mercatores illo ditescant: nobilitas et fastus, quasi remota et communis. COMMER.

(86) Ὑπὸ τῶν. Combef., ἀπὸ τῶν.

(87) Ἐξηκριτωμένους. Ms. Εβροῖς., ἐξακριτωμένους. Gub.

pante militia, et in Paterna claritate ⁹⁰; quomodo ait propheta: « Videbitis regem in decore et majestate ⁹¹; » et: « Aspiciebam cum nubibus caeli tanquam Filium hominis venientem, et usque ad Antiquum dierum pervenit: et oblatus est ei; et datum est ei imperium et honor et gloria et regnum, omnes tribus et linguæ servient ei; regnum ejus regnum æternum, quod non interibit ⁹². » Sic et duo præcursores monstrati sunt. Primus fuit Joannes, Zachariæ filius, qui in omnibus præcursor ac præco Salvatoris exstitit; cœlestique lumen quod mundo illuxerat, annuntians, ex matris utero præcursoris partes implevit primus, ab Elisabeth conceptus; ut et his qui ex matris vulva parvuli erant, novam ex Spiritu sancto et Virgine, qua donandi essent, nativitatem ostenderet.

XLV. Hic audita matris salutatione, exsiliit gaudens in utero ⁹³, in Virginis pariter utero conceptum Deum Verbum intuens. Deinde prædicaturus in desertum venit, annuntians populo baptismum penitentiae; nempe gentilibus in mundi deserto viventibus, salutem præauntians. Tum in Jordane ipsum coram Salvatore ostendit, dicens: « Ecce Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi ⁹⁴. » Hic ilis etiam qui erant in inferno prior evangelizavit, sublatus Herodis gladio, illic factus præcursor; nempe ibi quoque indicaturus expectandum Salvatoris descensum, qui sanctorum animas de manu mortis esset liberaturus.

XLVI. Quod enimvero Salvator cunctorum hominum resurrectionis principium auctorque futurus erat, par erat ut unus ipse a mortuis suscitaretur, per quem judicium in omnem mundum intrare deberet; ut qui digne functi certamine essent, digne quoque ab eo coronarentur; præclaro scilicet agonis positore, et qui primus stadium confecisset: qui in cælum receptus, in Dei ac Patris dextera sedet, ac rursus in mundi consummatione, iudex manifestandus est. Necessè est ut ejus præcursores ante manifestentur, quemadmodum per Malachiam et angelum dicit: « Mittam vobis Eliam Thesbiten, antequam veniat dies Domini magnus et manifestus ⁹⁵. Et reducet corda patrum ad filios,

⁹⁰ Luc. ix, 26. ⁹¹ Isa. xxxiii, 17. ⁹² Dan. vii, 13, 14. ⁹³ Luc. i, 41. ⁹⁴ Joan. i, 29. ⁹⁵ Malach. iv, 5, 6.

omnes veritatis studio Christiana pietate ac eulabeta in divinis Scripturis operam poneremus, earumque elucidatione ac cultu, vitam æternam nobis præmio quereremus! COMBEF.

(93) Ἀγαλλόμενος. Leg. ἀγαλλιώμενος. GUD.

(94) Εὐαγγελισσασθαι. Joannem Baptistam præcursorem Christi etiam apud inferos fuisse, communiter Græci statuunt. Vide Leonem Allatum *De libris ecclesiasticis Græcorum*, pag. 303 seq. FABRIC.

(95) Περφανερωθησόμενον. Manifestandus est. Ita Combeffisius, pro πεφανερωμένου apud Gudium. Lectio Combeffisiana probatur quoque Tanaquillo Fabro.

(96) Μαλαχίου και ἀγγέλου. Sic restitui, cum sædo errore esset, και Ἀγγαίου. Quid enim Aggæo

φήτης· « Βασιλεία μετὰ δόξης ἔθεσθε· και· Ἐθεϊουρον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Υἱὸν ἀνθρώπου ἐρχόμενον, και ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε· και προσηγέθη αὐτῷ, και αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή. και ἡ τιμὴ, και ἡ δόξα, και ἡ βασιλεία· πᾶσαι αἱ φυλαὶ, και γλώσσαι δουλεύουσιν αὐτῷ· ἡ βασιλεία αὐτοῦ, βασιλεία αἰώνιος, ἥτις οὐ διαφθαρήσεται. » Οὕτω και δύο πρόδρομοι ἐδείχθησαν· ὁ μὲν πρῶτος γενόμενος Ἰωάννης, ὁ τοῦ Ζαχαρίου υἱός, κατὰ πάντα πρόδρομος και κήρυξ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν γενηθείς, εὐαγγελιζόμενος τὸ ἐπουράνιον φῶς, τὸ ἐν κόσμῳ φανερὸν, προέδραμεν ἐκ κοιλίας μητρὸς πρῶτος, συλληφθεὶς ὑπὸ τῆς Ἐλισάβετ, ἵνα και τοῖς ἐκ κοιλίας μητρὸς νηπίοις ὑπάρχουσιν, ἐπιδείξη τὴν ἐσομένην αὐτοῖς διὰ Πνεύματος ἁγίου και Παρθένου, καινήν γέννησιν.

Οὗτος ἀκούσας τὸν ἀσπασμὸν τῆς Ἐλισάβετ, ἐσκήρτησεν ἐν κοιλίᾳ μητρὸς ἀγαλλόμενος (93), ἐνορῶν τὸν ἐν κοιλίᾳ τῆς Παρθένου συνειλημμένον Θεὸν Λόγον. Ἐπειτα κηρύσσω ἐν τῇ ἐρήμῳ παρεγένετο, βάπτισμα μετανοίας τῷ λαῷ καταγγέλλον προμηνύων σωτηρίαν τοῖς ἐν ἐρημίᾳ κόσμου πολιτευομένοις ἕθεναι. Μετὰ ταῦτα ἐν τῷ Ἰορδάνῃ αὐτοῦ δεικνύει τὸν Σωτῆρα, και λέγει· « Ἴδε, ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. » Οὗτος προέφθασε και τοῖς ἐν ἄθῃ εὐαγγελισσασθαι (94), ἀναίρεθείς ὑπὸ Ἡρώδου, πρόδρομος γενόμενος ἐκεῖ· σημαίνειν μέλλων κἀκεῖσε κατατεύεσθαι τὸν Σωτῆρα λυτρούμενον τὰς τῶν ἁγίων ψυχὰς ἐκ χειρὸς θανάτου.

Ἄλλ' ἐπειδὴ ἀρχὴ ἀναστάσεως πάντων ἀνθρώπων ἦν ὁ Σωτῆρ, ἔδει τὸν Κύριον μόνον ἀνίστασθαι ἐκ τῶν νεκρῶν, δι' οὗ ἡ κρίσις παντὶ τῷ κόσμῳ εἰσπεύσεται· ἵνα οἱ ἀξίως ἀγωνισάμενοι, ἀξίως και παρ' αὐτοῦ στεφανωθῶσιν· ὑπὸ τοῦ καλοῦ ἀγωνοθέτου, πρῶτον τὸ στάδιον διηνυκτός, τοῦ ἀναληφθέντος εἰς οὐρανοῦς, και ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ και Πατρὸς καθεσθέντος, και πάλιν ἐπὶ τῇ συντελείᾳ τοῦ κόσμου κριτοῦ πεφανερωθησόμενον (95). Ἀναγκαίως δὲ πρῶτους τοὺς προδρόμους αὐτοῦ φανερωθῆναι, καθὼς διὰ Μαλαχίου και ἀγγέλου (96) φησί· « Πέμψω ὑμῖν Ἠλίαν τὸν Θεοσβίτην, πρὶν ἢ ἔλθῃ τὴν ἡμέραν Κυρίου, τὴν μεγάλην και ἐπιφανῆ· ὅς ἀποκαταστήσει καρδίαν πατέρων ἐπὶ τέκνα, και ἀπειθεῖς ἐν φρονί-

D cum hæc Malachiae auctoritate? Ἄγγελος vero etymum est vocis Malachiae, ut omnibus notum est, cuius unius citatus locus, ipse illustris, additū etiam, quæ ab angelo dicta sunt Luc. i, 17, και ἀπειθεῖς ἐν φρονίῃ δικάων· « et incredulos, inobedientes, contumaces, ad prudentiam justorum: » quo tamen non videtur Hippolytus respexisse, addendo, και ἀγγέλου, alioqui scribendum illi fuerat, και τοῦ ἀγγέλου, ut Græce docti norunt; videaturque hæc ipsa pars vaticinii Malachiae, quæ modo in ejus libro desideretur, ut sunt etiam postremi ejus capitis versus in Græcis turbati: in quibus ipse titulus, Προφήτης ἄγγελος Μαλαχίας, unde procul dubio Hippolytus, quod ita scripsit, habuerit COMBEF.

σει δικαίων, μήποτε ἔλθων πατάξω τὴν γῆν ἄρδην. » A
 Οὗτοι οὖν παραγενόμενοι κηρύξουσι τὴν μέλλουσαν
 ἕσθαι ἀπὸ οὐρανῶν Χριστοῦ ἐπιφάνειαν· οἱ καὶ
 ποιήσουσι σημεῖα καὶ τέρατα εἰς τὸ κἄν οὕτως
 θυσωπῆσαι καὶ ἐπιστρέψαι τοὺς ἀνθρώπους εἰς
 μετάνοιαν, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτῶν ἀνομίαν
 τε καὶ ἀσέβειαν.

Λέγει γὰρ Ἰωάννης· « Καὶ δώσω τοῖς δυοῖ μάρ-
 τυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακο-
 σίας ἐξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους· » Τουτέστι,
 τὸ ἡμισυ τῆς ἑβδομάδος, ἧς ἐρρηκε Δανιήλ. « Οὗτοι
 εἰσιν αἱ δύο ἑλαται καὶ αἱ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ
 Κυρίου τῆς γῆς ἐστῶσαι· καὶ εἰ τις αὐτοὺς θελήσει
 ἀδικῆσαι, πῦρ ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν,
 καὶ κατασθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἰ τις θελήσει
 ἐν τούτοις ἀδικῆσαι, οὕτως δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι. B
 Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανὸν, ἵνα μὴ
 ὕετος βρέξη τὰς ἡμέρας τῆς προφητείας αὐτῶν, καὶ
 ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὕδατων στρέφειν αὐτὰ εἰς
 αἶμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν ἐν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις
 ἐὰν [θελήσωσι. » Καὶ ὅταν] τελέσωσι τὸν δρόμον αὐ-
 τῶν καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τί φησιν ὁ προφήτης ;
 « Τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀδύσσου ποιήσει
 μετ' αὐτῶν πόλεμον, καὶ νικήσει αὐτούς, καὶ ἀπο-
 κτενεῖ αὐτούς, » διὰ τὸ μὴ θέλειν αὐτοὺς δοῦναι
 τῷ Ἀντιχρίστῳ. Τουτέστι, τὸ ἀναφύον μικρὸν κέρασ.
 Ὅς ἐπαρθεὶς λοιπὸν τῇ καρδίᾳ, ἀρχεται ἑαυτὸν ὑψοῦν
 καὶ δοξάζειν ὡς Θεὸν, διώκων τοὺς ἁγίους, καὶ βλα-
 σφημῶν τὸν Χριστὸν, καθὼς λέγει Δανιήλ· « Προσε-
 νῶν τῷ κέρατι, καὶ ἰδοὺ ὀφθαλμοὶ ὡσεὶ ἀνθρώπου C
 ἐν τῷ κέρατι, καὶ στόμα λαλοῦν μέγαν, καὶ ἦνοιξε
 τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ
 τὸ κέρασ ἐκεῖνο ἐποίησε πόλεμον μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ
 ἔσχεσε πρὸς αὐτούς, ἕως ἂν ἀνῆρέθη τὸ θηρίον, καὶ
 ἀπώλετο, καὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐδόθη εἰς καῦσιν πυ-
 ρός. »

Ἄλλ' ἐπεὶ δεῖ λεπτομερέστερον περὶ αὐτοῦ διηγή-
 σασθαι, πῶς τε τὸ δῆλον Πνεῦμα δι' ἀριθμοῦ καὶ τὸ
 ὄνομα αὐτοῦ μυστικῶς ἐδήλωσε, σαφέστερον τὰ περὶ
 αὐτοῦ διηγησόμεθα. Λέγει γὰρ Ἰωάννης οὕτως· « Καὶ
 εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέ-
 ρατα δύο, ὅμοια ἀρνίῳ, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων. Καὶ
 τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ἐποίησε ἐνώπιον
 αὐτοῦ, καὶ ἐποίησε τὴν γῆν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοι-
 κοῦντας, ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ D
 ἑθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Καὶ ἐποίησε
 σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβῆναι ἐκ τοῦ
 οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν κατενώπιον τῶν ἀνθρώπων. Καὶ
 πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς διὰ τὰ σημεῖα,
 ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγον τοῖς
 κατοικοῦσι τὴν γῆν, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ, ὃ ἔχει
 τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας καὶ ἐξῆσε. Καὶ ἐδόθη αὐτῷ
 πνεῦμα δοῦναι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου [ἵνα καὶ λαλήσῃ
 ἢ εἰκὼν τοῦ θηρίου], καὶ ποιήσῃ, ἵνα ὅσοι ἐὰν μὴ
 προσκυνήσωσι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἀποκτανθῶσι.
 Καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους,
 καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχοὺς, καὶ τοὺς ἐλευ-

et inobedientes ad prudentiam justorum : ne forte
 veniam, et percutiam terram penitus 66. » Hi ita-
 que venientes prædicabunt futuram Christi e cœlis
 apparitionem; facientque signa et prodigia, ut vel
 sic inflectant atque convertant hominum animos ad
 pœnitentiam, ob infamiam improbitatem ac impieta-
 tem qua laborant.

XLVII. Ait enim Joannes : « Et dabo duobus te-
 stibus meis, et prophetabunt dies mille ducentos
 sexaginta, amicti saccis 67. » Hoc est : dimidium
 istud hebdomadæ, de qua Daniel locutus 68 est.
 « Isti sunt duæ olivæ et duo candelabra in conspe-
 ctu Dei terræ stantia. Et si quis voluerit eis nocere,
 ignis exiet de ore eorum, et devorabit inimicos eo-
 rum. Et si quis voluerit eos lædere, sic oportet eum
 occidi. Hi habent potestatem claudendi cœlum, ne
 pluat diebus prophetiæ ipsorum : et potestatem hab-
 ent super aquas, vertendi eas in sanguinem, et ut
 terram percutiant omni plaga, quotiescunque vo-
 luerint 69. » Ubi autem cursum suum perfecerint
 suumque testimonium, quidam dicit propheta ?
 « Bestia quæ ascendit de abyssu, faciet adversus
 eos bellum, et vincet illos, et occidet illos 60 ; »
 quod nimirum noluerunt dare gloriam Antichristo.
 Hoc enim est cornu illud parvum succrescens.
 Is namque jam elatus corde, seipsum exaltare inci-
 piat et ut Deum glorificare, persequens sanctos ac
 Christum blasphemans, quemadmodum ait Daniel :
 « Et considerabam cornu ; et ecce oculi tanquam
 hominis in cornu, et os loquens grandia. Et aperuit
 os suum in blasphemiam adversus Deum. Et cornu
 illud faciebat bellum adversus sanctos, et prævaluit
 adversus eos ; quoadusque interfecta est bestia, et
 periit, et corpus ejus traditum est in combustionem
 ignis 61. »

XLVIII. Sed quia necesse est subtilius de eo dis-
 putare, et quomodo Spiritus sanctus ex numero
 etiam ejus nomen significaverit, quæ ad ipsum
 attinent, clarius edisseremus. Sic enim ait Joan-
 nes : « Et vidi aliam bestiam ascendentem de terra,
 et habebat cornua duo similia agni, et loquebat-
 ur sicut draco. Et potestatem prioris bestiæ omnem
 faciebat in conspectu ejus : et faciebat terram et
 habitantes in ea adorare primam bestiam, cujus
 curata est plaga mortis ejus. Et faciebat signa ma-
 gna, ut etiam ignem faceret de cœlo descendere in
 terram in conspectu hominum. Et seducit habitan-
 tes in terra, propter signa quæ data sunt illi facere
 in conspectu bestiæ, dicens habitantibus in terra,
 ut faciant imaginem bestiæ quæ habet plagam gla-
 dii, et vixit. Et datum est illi ut daret spiritum ima-
 gini bestiæ, ut et loquatur imago bestiæ, et faciat,
 ut quicunque non adoraverint imaginem bestiæ,
 occidantur. Et faciet omnes, pusillos et magnos,
 divites et pauperes, liberos et servos, ut det eis
 characterem ejus in manu eorum dextera, aut in

66 Luc. 1, 17. 67 Apoc. xi, 3. 68 Dan. x, 27 69 Apoc. xi, 4-6. 60 Ibid. 7. 61 Dan. vii, 8, 9.

fronte eorum : ut ne quis possit emere aut vendere, nisi qui habet characterem, nomen scilicet bestię, sive numerum nominis ejus. Hic sapientia est. Qui habet intellectum, computet numerum bestię. Numerus enim hominis est, et numerus ejus sexcenti sexaginta sex *.

XLIX. Bestiam igitur ascendentem de terra, futurum vocat Antichristi regnum. Duo autem cornua, ipsum, ac qui illi comes, pseudopropheta, Quod autem ejus « cornua, agni similia » dicit; hoc significat, fore ut ille similem se Dei Filio præferat, seque regem exhibeat. Quod « sicut draco loquitur, » hoc est, quod seductor est et non verax. Quod autem « potestatem prioris bestię faciebat, facitque ut terra et qui in ea habitant, adorent primam bestiam, cujus plaga mortis curata est; » hoc significat, ex Augusti legum rationibus, per quem Romanum conditum imperium est, ipsum quoque imperaturum esse legesque sanciturum; qua solertia confirmet omnia, majoremque sibi claritatem asciscat. Hęc enim quarta bestia est, cujus capiti illatum vulnus, et rursus curatum est; quod scilicet prope conciderit imperium hoc, sive etiam in contemptum abierit, et in decem diademata resolutum sit: tunc vero Antichristus sagacis homo ingenii ac versutus, velut ipsum curaturus ac renovaturus sit. Hoc enim est quod dictum est a propheta: « Daturum scilicet eum spiritum flatumque imagini, ac locuturam esse bestię imaginem. » Vigebit enim et invalescet rursus, ob sancitas ab eo leges: facietque ut omnes qui non adoraverint imaginem bestię, occidantur. Hęc fides ac patientia sanctorum clarescet. Ait enim: « Et faciet ut omnes, pusilli et magni, divites et pauperes, liberi et servi, bestię characterem in manu sua dextera aut in fronte accipiant; ut nemo possit emere aut vendere, nisi qui bestię signaculum habeat; ejus scilicet nomen, seu numerum nominis illius. » Cum enim dolis consutus sit, et adversus Dei servos su-

* Apocal. xiii, 14-18.

(97) *Tò θρονα τοῦ θηρίου.* Sic etiam codex Alex. sine particula aut dividente aut copulante: ut nomen istud bestię, intelligatur ipsum ejus χάραγμα, « character, obsignatio, » velut fere obsignatur nummus, quanquam nec illi sæpius ipsa regis imago deest. Χάραγμα θηρίου, quod Barbarita vult esse unctionem in fronte et manu quam Ecclesia frequentat, egregie confutat Hugo Grotius *Append. sua de Antichristo*; ubi suorum, sive in suis capitulosiorum, ineptiam serio exagitat: qui Antichristi imaginem, non ad Romam idololatram, qualis fuit sub Domitiano, Trajano, Aureliano aliisque principibus; sed ad Romam Christianam, sub papatu (summo scilicet Petri successione sacerdotio, et Christi peculiari jure vicario) tam procaciter trahunt, quam insulse; ut cujus laudem ambiunt, rebus sacris et ecclesiasticis eruditioneulæ, vel hic maxime cæcante affectu, et ut rudem plebeculam secum dementem ad seditiosis lædam illi accendant, vim omnem depulisse ostendant. COMBEF.

(98) *Καὶ τὸν μετ' αὐτόν.* Leg. καὶ αὐτόν τε καὶ

θερούς καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν· ἵνα μὴ τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, τὸ νομα τοῦ θηρίου (97), ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ὡδε ἡ σοφία ἐστίν. Ὁ ἔχων νοῦν, ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστὶ, καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ ἐστὶν χξς'.

Τὸ μὲν οὖν θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, τὴν βασιλείαν τὴν τοῦ Ἀντιχρίστου ἐσημείνην λέγει· τὰ δὲ δύο κέρατα, καὶ τὸν μετ' αὐτόν (98) ψευδοπροφήτην· τὸ δὲ εἰπεῖν· « τὰ κέρατα αὐτοῦ ὁμοία ἀρνίω » ὅτι ἐξομοιοῦσθαι μέλλει τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἐαυτὸν βασιλεῖα ἐπιδεικνύειν· τὸ δὲ « λαλεῖν ὡς δράκων, » ὅτι πλάνος ἐστὶ καὶ οὐκ ἀληθής· τὸ δὲ καὶ « τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου (99) ἐποιεῖ, καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας, ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ » τοῦτο σημαίνει, ὅτι κατὰ τὸν Αὐγούστου νόμον, ἀφ' οὗ καὶ ἡ βασιλεία Ῥωμαίων συνέστη, οὕτω καὶ αὐτὸς κελεύσει καὶ διατάξει, ἅπαντα ἐπικυρῶν διὰ τούτου, καὶ δόξαν ἐαυτοῦ πλείονα περιποιούμενος. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ θηρίον τὸ τέταρτον, οὗ ἐπλήγη ἡ κεφαλὴ, καὶ πάλιν ἐθεραπεύθη· διὰ τὸ καταλυθῆναι αὐτὴν (1), ἢ καὶ ἀτιμασθῆναι, καὶ εἰς δέκα διαδήματα ἀναλυθῆναι· ὅς τότε πανῶργος ὢν, ὥσπερ θεραπεύσει αὐτὴν καὶ ἀνανεώσει. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ προφήτου, ὅτι « Δώσει πνεῦμα τῇ εἰκόνι, καὶ λαλήσει ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου. » Ἐνεργήσει γὰρ καὶ ἰσχύσει· πάλιν δὲ τὸν ὑπ' αὐτοῦ ὀριζόμενον νόμον· καὶ ποιήσει ἵνα ὅσοι ἐὰν μὴ προσκυνήσωσι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἀποκτανθῶσιν. Ὡδε ἡ πίστις καὶ ἡ ὑπομονὴ τῶν ἁγίων φανήσεται· φησὶ γὰρ· « Καὶ ποιήσει πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχοὺς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τὸ μέτωπον· ἵνα μὴ τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, τὸ νομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. » Δόλιος γὰρ ὢν καὶ ἐπαυρόμενος κατὰ τῶν δούλων τοῦ

μετ' αὐτόν, vel potius μετ' αὐτοῦ, quod et Gadius conjiciebat, mihi aptius videtur, ut Antichristo qui quasi rex Romanorum teneat imperium, illi adsit pseudopropheta, qui regno bestię constabiliendo omnem operam conferat; ut scilicet ille Deus habeatur; velut fere Apollonius Tyanaeus Domitiano. Ut omnia quæ contigerunt vel in Antiochi persecutione, vel in Romanis principibus Christo infensis, eadem ipsa exspectentur in Antichristo extremis temporibus, majori etiam cumulo exhibenda, quo ille absolute Antichristus est, mortalium nequissimus. Etiam Diocletiano imperatore Romæ prohibitum emere aut vendere, nisi thure focis imposito, seu alia in signum idololatriæ cultus litatione, quæ bestię χάραγμα esset ac signaculum: Romæ Christo infensæ, ejusque omnem cultum omni opera studentis abolere. IDEM.

(99) *Τοῦ πρώτου θηρίου.* Ita Combefisius, textum Apocalypseos xiii, 12 secutus. Omissioni θηρίου Gadius.

(1) *Αὐτήν.* Combef., αὐτήν.

θεοῦ, βουλόμενος ἐκθλίβειν καὶ ἐκδιώκειν αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, καὶ διὰ τὸ μὴ δίδναι αὐτοὺς αὐτῷ δόξαν, καλεῖσαι πάντας πανταχοῦ πυρεῖα (2) τεθῆναι, ἵνα μηδεὶς δύνηται τῶν ἁγίων μήτε ἀγοράσαι μήτε πωλῆσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον ἐπιθύσῃ· τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ χάρισμα, τὸ ἐπὶ τῆς χειρὸς τῆς δεξιᾶς ὡς δίδόμενον. Τὸ δὲ ἐπὶ τὸ μέτωπον εἰπεῖν, ἵνα πάντες ὡσιν ἐστεφανωμένοι, πύρινον καὶ οὐ ζωῆς, ἀλλὰ θανάτου στέφανον μεθ' ἑαυτῶν περιφέροντες (3). Οὕτω γὰρ ἐτεχνάσατο κατὰ τῶν Ἰουδαίων καὶ Ἀντίοχος ὁ Ἐπιφανῆς, ὁ τῆς Συρίας γενόμενος βασιλεὺς, ὢν ἔκγονος Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνα. Καὶ αὐτὸς τοῖς τότε καιροῖς ἐπαρθεὶς τῇ καρδίᾳ ἔγραψε ψήφισμα, ἃ βωμοὺς πρὸ τῶν θυρῶν τιθέντας ὅσπαντας ἐπιθύσειν, καὶ κισσοὺς (4) ἐστεφανωμένους πομπεύειν τῷ Διόνυσῳ· τοὺς δὲ μὴ βουλομένους ὑπάσασσθαι, τοὺς μετὰ ἀπαγχισμὸν (5) καὶ ἑτασμὸν βασάνων ἀναίρεισθαι. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς τὰ ἀντάξια παρὰ τοῦ Κυρίου καὶ δικαιοκρίτου καὶ παντεπόπτου Θεοῦ ἔλαβε· γενόμενος γὰρ σκωληκόδρωτος μετέλλαξε τὸν βίον. Καὶ ταῦτα μὲν εἴ τις βούλοιο λεπτομερῶς ἐπιστορῆσαι, σεσημάνται ἐν τοῖς Μακκαθαϊκοῖς.

Νυνὶ δὲ πρὸς τὸ προκειμένον ἐροῦμεν. Ταῦτα γὰρ καὶ αὐτὸς τεχνάσεται, κατὰ πάντα θλίβειν τοὺς ἁγίους θέλων· λέγει γὰρ ὁ προφήτης καὶ ἀπόστολος· Ὁδὲ ὁ νοῦς. Ὁ ἔχων σοφίαν ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστὶ, καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ ἐστὶν χξς'. Περὶ μὲν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, οὐκ ἐν ἡμῖν τοσοῦτον ἀκριβὲς ἐξεπτειν, ὡς ἐνενόησε καὶ ἐδιδάχθη περὶ αὐτοῦ ὁ μακάριος Ἰωάννης, ὅσον μόνον ὑπονοῆσαι· ἀναφαίνοντος γὰρ αὐτοῦ δεῖξει ὁ μακάριος τὸ ζητούμενον. Πλὴν ὅσον νοοῦμεν ἀμφιβάλλοντες λέγομεν. Πολλὰ μὲν εὐρίσκομεν ὀνόματα τοῦτι τῷ ἀριθμῷ ἰσόψηφα περιεχόμενα (6), οἷον, ὡσπερ εἰπεῖν, τὸ *Τειτάρ* ἐστὶν, ἀρχαῖον καὶ ἔνδοξον ὄνομα (7), ἢ τὸ *Εὐάνθας* (8)· καὶ γὰρ αὐτὸ τῇ αὐτῇ

⁶ I Mach. 1, 58; II Mach. vi, 7. ⁸ Apoc. xiii, 18.

(2) *Πυρεῖα*. « Tripodes, acerras, » et si quid ejusmodi est in quod proclive incensi pulvisculum mittere, solemnī immolationis ritu, ad testandam animi devotionem; quod maxime sacrificii genus exigebant gentiles, ab iis quorum suspectam haberent religionem. Antiochus hedera coronatos Baccho circuire cogebat: Christianorum tyranni, thure saltem litare; hincque adeo πύρινον sibi στέφανον asciscere scite ait mox Hippolytus, qui sic immolent ac Antichristo pareant: « ignis coronam. » Erat *πειρατήρια*, quæ vox hic fungi est, sive antiquarii sine ejus qui exscripsit errato. COMBEF.

(3) *Περιφέροντες*. Combef., ἐπιφέροντες.

(4) *Κισσοὺς*. Id. κισσοῦ. At κισσοῖς legit Tanaquilus Faber.

(5) *Μετὰ ἀπαγχισμὸν*. Duplici mendo erat, ἐπαγχισμὸν, debuisset ἀπαγχισμὸν scribere. Ego minori mutatione, ἀπαγχισμὸν, quæ vox signantissima est, ad exprimendos dolores immensos ac cruciatos, quibus pene quis enecetur ac stranguletur. Tob. iii, 11: Ἐλυπήθη σφόδρα ὡστε ἀπάγξασθαι. « Tristata est valde, ut quasi strangularetur; » quasi suppresso spiritu doloris vi immoreretur. Cum ergo habeamus verbum ἀπάγχομαι, a quo facile derivari possit τὸ ἀπαγχισμός, nihil necesse ad alia remotiora recurrere. COMBEF.

(6) *Ἰσόψηφα περιεχόμενα*. Notum est vocari ἰσόψηφα nomina, quorum litteræ numerorum more

perbia elatus, eos extirpare velit exque mundo fugare ob negatam illi gloriam; jubebit omnes ubique rogos ponere ac thuribula, ne quis sanctorum emere possit aut vendere, quin prius immolaverit. Hoc enim illud signaculum est, quod datur « in manu dextera. » Quod vero « in fronte » dicit, hoc est, ut omnes coronati sint, igneumque, non vitæ, sed mortis, secum inferant sertum. Sic namque etiam adversus Judæos molitus est Antiochus Epiphaues, Syriæ rex, Alexandri Macedonis nepos. Nam et ille per hæc tempora corde elatus, decretum tulit, « aris pro foribus positis, » cunctos immolatueros, atque « hedera coronatos, Baccho circuituros. Qui nolint parere, hos cruciatibus atque tormentis examinatos, neci tradendos esse. » Verum is quoque, condigna a Domino, justoque judice ac omnium inspectore Deo, recepit præmia. Exesus enim veribus, vita exemptus est. Ac si quis hæc sigillatim legere velit singulaque lustrare, in libris Machabæorum perscripta inveniet.

L. Nunc vero ad propositum quod attinet dicemus. Hoc enim ipse quoque molietur, modis omnibus sanctos affligere volens. Ait enim propheta et apostolus: « Hic intellectus est. Qui habet sapientiam, computet numerum bestię. Numerus enim hominis est; et numerus ejus sexcenti sexaginta sex. » Sane ad ejus nomen quod attinet, non in nobis tanta sapientiæ vis, ut enarrare possimus, quemadmodum de illo intellexit didicitque beatus Joannes, ac vel solum conjectura tradere. Illo enim apparente, docebit vir beatus quo de quærimus. Cæterum quantum hæsitantes animoque dubii capimus, dicimus. Multa quidem nomina inveniemus pari numero atque computo comprehensa, ut, verbi

computatæ, eamdem summam conficiunt. Vocabulum περιεχόμενα Gudio tollendum videbatur; et abesse salvo sensu potest, nec tamen obest idem si adsit, nec sensum corrumpit; quia nomen et ἰσόψηφον esse alteri, et continere in se ἰσόψηφα, scilicet γράμματα, potest. FABRIC.

(7) *Τειτάρ*. . . ἀρχαῖον καὶ ἔνδοξον ὄνομα. Imitatur Hippolytus magistrum suum Irenæum, qui lib. v *contr. hæc.*, cap. 30, § 3, hæc habet: « Titan.... et antiquum, et fide dignum, et regale .... nomen. » Paulo ante dixerat idem Irenæus: « Sed et TEITAN, prima syllaba per duas Græcas vocales ε et ι scripta, omnium nominum quæ apud nos inveniuntur, magis fide dignum est. Etenim prædictum numerum habet in se, et litterarum est sex, singulis syllabis ex ternis litteris constantibus, et vetus, et seniotus: neque enim eorum regum qui secundum nos sunt, aliquis vocatus est Titan; neque eorum que publice adorantur idolorum apud Græcos et barbaros, habet vocabulum hoc: et divinum putatur apud multos hæc nomen; ut etiam sol, Titan vocetur ab his qui nunc tenent: et ostentationem quamdam continet ultionis et vindictam inferentis, quod ille (Antichristus) simulat se male tractatos vindicare. »

(8) *Εὐάνθας*. Idem Irenæus l. c.: « Quoniam autem non propter inopiam nominum habentium numerum nominis ejus dicimus hæc, sed propter timorem erga Deum et zelum veritatis: ΕΥΑΝΘΑΣ

gratia, est nomen *Titan*, quod nomen antiquum ac illustre est; vel *Evanthas*; nam hoc quoque pari comprehenditur computo, aliaque non pauca quæ licet invenire. Quia tamen jam diximus, prioris bestiarum plagam curatam esse, ac loqui imaginem fecisse, quod est robur illi viresque tribuisse: palam omnibus est, qui etiamnum rerum potiantur, Latinos esse. Si igitur ut unius hominis nomen transferatur, *Latinus* efficietur. Quare nec prædicandum, quasi hoc sit illius nomen, nec rursus nesciendum, posse eum aliter nuncupari: sed cum Dei mysterium in corde habeamus, cum timore fide servanda, quæ a beatis prophetis prædicta sunt; ut cum illa fient, prospiciendo solerter non decipiamur. Supervenientia enim tempora, etiam hunc de quo hæc dicta sunt, manifestabunt.

LI. Sed ne his duntaxat sententiis dictisque illos inducamus, qui divinorum eloquiorum cultu delectantur, aliis pluribus demonstrationibus ostendemus. Ait enim Daniel: « Et isti salvabuntur de manu ejus, Edom et Moab, et principium filiorum Ammon ⁶⁵. » Ammon et Moab filii Lot ex filiabus progeniti ⁶⁶, quorum etiamnum genus perseverat. Ait enim Isaias: « Et volabunt in navibus alienigenarum; mare simul prædabuntur, et eos qui a solis ortu. Et in Moab primum manus injicient; filii autem Ammon primi obediant ⁶⁷. »

LII. Hic igitur illis temporibus emergens occurret: triumque cornuum ex decem pugnae acie positus, illisque radicibus evulsis, Ægypto scilicet, Libya et Æthiopia, acceptis eorum spoliis ac manubiis, reliquis etiam cornibus quæ nec ipsa immunita existant, oblæsisque finibus (8^a) se illi subjicientibus, exaltari animo incipiet et adversus Deum efferrî, qui totius orbis terrarum potiat. Ejus prima aggressio erit adversus Tyrum et Berytum, ac circumvicinam regionem. His enim urbibus primum expugnatis, aliis terrorem injiciet, quemadmodum Isaias ait: « Erubescet, Sidon, dixit mare. Fortitudo vero maris dixit: Non parturivi, neque peperî, nec educavi juvenes, nec exaltavi virgines. Quando autem auditum fuerit Ægypto, capiet eos dolor pro Tyro ⁶⁸. »

LIII. His ita futuris, dilectissime, ac tribus cornibus ab eo excisis, post hæc se ut Deum exhibere incipiet, quemadmodum prædixit Ezechiel: « Pro eo quod exaltatum est cor tuum, et dixisti: Deus sum ego ⁶⁹. » Similiter quoque Isaias: « Tu autem

⁶⁵ Dan. xi, 41. ⁶⁶ Gen. xix, 37, 38. ⁶⁷ Isa. xi, 14. ⁶⁸ Isa. xxiii, 4, 5. ⁶⁹ Ezech. xxviii, 6.

enim nomen, habet numerum de quo quæritur: sed nihil de eo affirmamus. » Statimque subdit: « Sed et ΛΑΤΕΙΝΟΣ nomen, habet sexcentorum sexaginta sex numerum; et valde verisimile est, quoniam novissimum regnum hoc habet vocabulum. Latini enim sunt qui nunc regnant; sed non in hoc nos gloriabimur. » Hæc autem propterea in medium adduximus, ut magis inde constet, Irenæi scripta Hippolytum præ oculis habuisse. Hinc etiam comperitur fit, tria ista nomina perperam fuisse in versione hisce litteris consignata, *Titan*, *Evanthas* et *Latinus*: neque enim ad mentem Hippolyti numerus

Α ψήφω ἐμπεριέχεται, καὶ ἕτερα πλείονα εὐρεθῆναι δυνάμενα. Ἄλλ' ἐπειδὴ προέφθημεν (9) λέγοντες, ὅτι ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θηρίου τοῦ πρώτου, καὶ ποιήσει (10) λαλεῖν τὴν εἰκόνα, τουτέστιν, Ἰσχυσε (11) φανερὸν δ' ἐστὶ πᾶσιν, ὅτι οἱ κρατούντες ἐτι νῦν εἰσι Λατίνοι· εἰς ἐνὸς οὖν ἀνθρώπου ὄνομα μεταγόμενον, γίνεται Λαταῖνος. Ὡστε οὔτε προκηρύσσειν δεῖ ὡς ὄντος τούτου ὀνόματος, οὔτε πάλιν ἀγνοεῖν, ὅτι μὴ ἄλλως δύναται λέγεσθαι· ἔχοντες δὲ τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ καρδίᾳ, μετὰ φόβου φυλάσσειν πιστῶς τὰ ὑπὸ τῶν μακαρίων προφητῶν προειρημένα, ἵνα γινόμενων αὐτῶν, προῖδόντες μὴ σφαλῶμεθα. Τῶν γὰρ καιρῶν ἐπιγινομένων, καὶ αὐτὸς περὶ οὗ ταῦτα εἰρηται, φανερωθήσεται.

B

Ἄλλ' ἵνα μὴ μόνοις τοῖς ῥητοῖς τούτοις πείσωμεν τοὺς τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια φιλοπονοῦντας, δεῖξομεν δι' ἑτέρων ἀποδείξεων πλείονων. Λέγει γὰρ Δανιήλ· « Καὶ οὗτοι σωθήσονται ἐκ χειρὸς αὐτοῦ, Ἐδώμ καὶ Μωάβ, καὶ ἀρχὴ υἱῶν Ἀμμών. » Ἀμμών καὶ Μωάβ, οἱ ἐκ τῶν θυγατέρων τοῦ Λώτ υἱοὶ γεγεννημένοι, ἐξ ὧν τὸ γένος ἕως τοῦ νῦν διαμένει. Λέγει γὰρ Ἡσαίας· « Καὶ πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομούμεντες, καὶ τοὺς ἀπ' ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ ἐπὶ Μωάβ πρώτων τὰς χεῖρας ἐπιβαλοῦσιν οἱ δὲ υἱοὶ Ἀμμών πρώτοι ὑπακούσονται. »

Οὗτος οὖν τοῖς τότε καιροῖς ἀναδειχθεὶς ὑπαντεῖ (12)· καὶ κρατήσας ἐν παρατάξει πολέμου τῶν τριῶν κεράτων ἐκ τῶν δέκα, καὶ ἐκρυσώσας αὐτὰ, ὅπερ ἐστὶν Αἰγύπτου, καὶ Λιβύων, καὶ Αἰθιοπῶν, λαδῶν τὰ σκύλα καὶ τὰ λάφυρα, ὑποταγέντων αὐτῷ καὶ τῶν λοιπῶν κεράτων τῶν περιπλατομένων, ἄρξει ὑψοῦσθαι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπαίρεσθαι κατὰ τοῦ Θεοῦ, πάσης τῆς οἰκουμένης κρατῶν· τὸ δὲ ὄρημα αὐτοῦ πρώτον ἐστὶ ἐπὶ Τύρον καὶ Βήρυτον, καὶ τὴν περίεχ χώραν. Ταύτας γὰρ πρώτων τὰς πόλεις ἐκπορήσας, ταῖς ἑτέρας φόβον ἐγγενήσεται, καθὼς φησὶ Ἡσαίας· « Αἰσχρῆθητι, Σιδὼν, εἶπεν ἡ θάλασσα· ἡ δὲ ἰσχύς τῆς θαλάσσης εἶπεν· Οὐκ ὠδινον, οὐδ' ἔτεκον, οὐδ' ἐξέθρεψα νεανίσκους, οὐδὲ ὑψωσα παρθένους. Ὅταν δὲ ἀκουστὸν γένηται Αἰγύπτῳ, λήψεται αὐτοὺς ὀδύνη περὶ Τύρου. »

D Τούτων οὕτως ἐσομένων, ἀγαπητὲ, καὶ τῶν τριῶν κεράτων ὑπ' αὐτοῦ ἐκκοπέντων, μετὰ ταῦτα ἄρξεται ὡς Θεὸν ἑαυτὸν ἐπιδεικνύναι, ὡς προεῖπεν Ἰεζεκιήλ· « Ἄνθ' ὧν ὑψώθη ἡ καρδία σου, καὶ εἶπας, Θεὸς εἰμι ἐγώ. » Καὶ Ἡσαίας ὁμοίως· « Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ

apocalypticus 666 inde exurgere potest; ut proinde sic exprimenda fuissent, ΤΕΙΤΑΝ, ΕΥΑΝΘΑΣ, ΛΑΤΕΙΝΟΣ: quo quidem modo illa expressit vetus Irenæi interpres.

(8^a) *Finibus*. In Græco κεράτων· unde videtur interpres legisse περάτων. ΕΔΙΤ. ΠΑΤΡΟΛ.

(9) *Προέφθημεν*. Ita legendum, pro προέφθημεν. FABRIC.

(10) *Ποιήσει*. Combef., ἐποίησε.

(11) *Ἰσχυσε*. Forte ἰσχύσει. GUP.

(12) *Ἐπάρξει*. Legendum ὑπαντήσεται, unde sequitur, καὶ ἄρξει. ΤΑΜ. FAB.

καρδίᾳ σου· Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, ἐπάνω τῶν ἄστρων τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου· Ἔσομαι ὁμοῖος τῷ Ὑψίστῳ. Νυν δὲ εἰς ἕδρην καταβήσῃ, εἰς τὰ θεμέλια τῆς γῆς. » Ὡσαύτως καὶ Ἰεζεκιήλ· « Μὴ λέγων ἐρεῖς τοῖς ἀναιρουσί σε, Θεός εἰμι ἐγώ; Σὺ δὲ ἄνθρωπος, καὶ οὐ Θεός. »

Δεδειγμένων οὖν διὰ τῶν ῥητῶν τούτων τῆς φυλῆς, καὶ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀναιρέσεως, τοῦ τε ὀνόματος μυστικῶς σεσημασμένου, ἴδωμεν καὶ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ (13). Αὐτὸς γὰρ προσκαλέσεται πάντα τὸν λαὸν πρὸς ἑαυτὸν ἐκ πάσης χώρας τῆς διασπορᾶς, ἰδιοποιούμενος ὡς τέκνα ἰδία, ἐπαγγελόμενος ἀποκαταστήσειν τὴν χώραν, καὶ ἀναστήσειν αὐτῶν τὴν βασιλείαν καὶ τὸν λαὸν, ἵνα ὑπ' αὐτῶν ὡς Θεὸς προσκυνηθῇ, ὡς λέγει ὁ προφήτης· « Συνάξει πᾶσαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου ἄχρι δυσμῶν· οὓς κεκλήκοι, καὶ οὓς οὐ κεκλήκοι, πορεύσονται μετ' αὐτοῦ. » Καὶ Ἰερεμίας δὲ εἰς αὐτὸν χρώμενος παραβολῆ, φησὶν οὕτως· « Πέριξ ἐφώνησε, συνήγαγεν ἃ οὐκ ἔτεκε, ποιῶν τὸν πλοῦτον αὐτοῦ οὐ μετὰ κρίσεως· ἐν ἡμίσει ἡμερῶν καταλείψουσιν αὐτὸν, καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτων ἡμερῶν αὐτοῦ ἄφρων. »

Οὐ βλάψει οὖν διὰ τὸ προκειμενον, καὶ τὴν τέχνην τοῦ ζώου διηγήσασθαι, καὶ ὅτι οὐ μάτην ἀπεφῆναιτο (14) ὁ προφήτης τὸ ῥητὸν, τῇ τοῦ ζώου παραβολῇ χρώμενος· τοῦ γὰρ πέριξος κενόδοξου ζώου ὑπάρχοντος, ἐπ' αὐτὴν πλησίον ἰδῆ ἑτέρου πέριξος καλιὰν ἔχουσαν νεοσσούς, ἀποπτάντος τοῦ πατρὸς αὐτῶν εἰς τὴν νομὴν, μιμούμενος τὴν τοῦ ἀλλοτρίου φωνὴν προσκαλεῖται πρὸς ἑαυτὸν τοὺς νεοσσούς· οἱ δὲ νομίσαντες

¹⁰ Isa. xiv, 13-15. ¹¹ Ezech. xlviii, 9. ¹² Etiam superius cap. 15, hæc citata ut prophetica. ¹³ Jer. xvii, 11.

(13) *Τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.* In partitione operis, supra cap. 5, posuit Hippolytus se quinto loco dicturum esse περὶ πλάνης τοῦ Ἀντιχρίστου. Itaque pro πρᾶξιν, emenda fidenter τὴν πλάνην αὐτοῦ. Et hoc ex tota serie probari potest. Cap. 55 vocat τὴν τέχνην τοῦ ζώου, et mox, καταλείψαντες τὸν πλάνον. Ib. — Non est tamen necessaria hæc Tanaquilli Fabri emendatio: quia πρᾶξις, ut vox generalis, etiam πλάνην Antichristi potest denotare. FABRIC.

(14) *Ἀπεφῆναιτο.* Sic emendavi ex Catena Græca in Jerem. cum esset ἀπεκρίνατο, ac reliqua ita mutila essent, ut vix ullus ex eis congruus sensus elici posset. Erit et hoc argumento, esse hanc veram Hippolyti lucubrationem, non quam spuriam ejus nomine Picus vulgavit, in qua nulla hæc exstant. Ad sensum vero Hippolyti (qui et aliorum plurium Græcorum Patrum, necnon et Hieronymi) perdicem sic vocare vel excludere alienos pullos, qui deinde verum parentem agnoscent et alienum relinquunt; alienum a natura hujus animalis, docti recentiores animadverterunt, quod nobis proprie usuque vulgato perdix est: aliaque sunt veri perdicis vitia auctoribus sacris profanisque notata; in quibus Origenes ad Jerem. laudatum locum, τὸ κωκοῦθ-στατον καὶ τὸ ἀκάθαρτον numerat, quod callidissimum cavendo pullis animal, et quod salacissimum, ut se mares alii alios ineanit, etc. Aliud genus avis multis ostendit Bochartus *De animalibus sacræ Scripturæ*, tomo 1, oblongo rostro, qualis fere nostra rusticula, nec nobis satis notum, cujus ea indoles, ut aliena ova foveat et excludat, habeatque ac vocet ut suos, alienos pullos, qui et deserant. Familiarissimum istud in gallinis domesticis; quæ anatum, anserum, aliaque ova foveant et excludant, pullos-

A dixisti in corde tuo: Ascendam in caelum, super stellas caeli ponam solium meum; ero similis Altissimo. Nunc autem in infernum descendes, ad fundamenta terræ ¹⁰. » Simili quoque ratione Ezechiel: « Nunquid dicens loqueris interficientibus te: Deus sum ego? Tu vero homo, et non Deus ¹¹. »

LIV. Cum his locis, Antichristi tum tribus probata sit, tum ejus exhibitio ac interitus; nomen quoque obscure designatum sit ac sub ænigmatate; videamus et quid acturus sit. Ipse enim congregabit ad se omnem populum ex omni regione qua dispersi sunt, velut suos ipsius filios asciscens propriosque adhibens, restitutum se regionem pollicitus, regnumque illorum ac populum suscitaturum, ut ab eis tanquam Deus adoretur, sicut ait propheta:

B « Congregabit omne regnum suum a solis ortu usque ad occasum. Quos vocaverit, et quos non vocaverit, cum eo venient ¹². » Jeremias quoque sic de illo loquitur sub avis metaphora: « Perdix clamavit: congregavit quæ non peperit; faciens divitias suas non cum judicio. In dimidio dierum derelinquent eum; et erit in novissimis diebus suis insipiens ¹³. »

LV. Nihil ergo officiet, præsentis argumenti gratia, quominus etiam animalis artem astumque enarremus, ac ostendamus, non frustra prophetam hæc locutum esse, ejus animalis usum similitudine. Nam cum perdix superbum animal sit, ubi prope alterius perdicis nidum in quo sint pulli, viderit, quorum parens ad pastum avolarit, æmula alieni voce, ad se pullos vocat: pulli vero suum ipsam

que non suos frustra vocitent, cum illi ex indole quod nacti sunt, mox nati accitent; puta anates aquis inbiant iisque innatant, spreta gallinæ voce, quæ nec sic ut suos, alienos fetus fovere desinit; tantus illius ex innato prolis amore stupor. Nec aliter videatur de illa ave, quam Jeremias exemplo usurpavit; ac parabola scite avaros reprehendit, qui sine judicio opes non eis permansuras cogregent, sæpe etiam in vita dimittendas, nedum cum vita morte eis commutanda erit. Grotii expositio, dictum hoc a propheta, quod perdicum ova sæpe subventanea sunt, ut Arist., l. vi, c. 2, tradidit aliique, nihil ad rem aut ex mente propheta: nec ejus comparatio hoc petit, sed quod avis sic frustra, nulloque suo commodo, alienos, pro suis, pullos excludat. *Ægyptium* מִצְרַיִם vocat in Beresith Rabbà, R. Josue, Caninæ filius, nec aliter Chrysostomus, in Catena, *Perdicem Ægyptiam*, quod præcipue in *Ægypto* sit id genus avis. Montanam esse, nec tanti pretii, ut in illa venator debeat operam perdere, indicat, quod se illi David comparat, persequente Saule inter montana. Illud ἐφώνησε, « vocavit, » cum in Hebræis non exstet, additum videtur a Septuaginta; qua voce, et quod συνήγαγε transtulerunt, τὸ ἑλθεῖν congregavit (quod melius Hieronymus aliique, « fovit, ») illam sibi fabellam habuere Græci interpretes, ad quam nihil sacer textus cogit: qui, vel si vox illa Hebraica esset « congregare, » ut sentit David Kimchi, aliter intelligendus esset, quam ut velit vocare et congregare, quos ex alienis ovis, ut suos exclusisset; velut fere præter gallinas, quibus ipsi aliena ova supponimus, sunt illæ omnes aves, quibus cuculus sua supponit, exesis hilarum ovis. COMBER.

parentem eam existimantes, ad illam accurrunt. A Gloriatumque illa ac sibi placet in alienis pullis, quasi in suis. Reverso autem vero parente suaque ipsius voce inclamante, ea pulli agnita, relictoque seductore, ad verum se parentem conferunt. Eodem similiter tropo usus est propheta, translata in Antichristum fabula. Is namque ad se ipse humanum vocabit genus, eos sibi addicere studens: nempe abs se omnes liberatum iri pollicitus, qui sibi ipsi salutem præstare non potest.

LVI. Is igitur congregatis ad se, qui ubique gentium de populo existent increduli, illorum rogatu ac suasionem venit, ut sanctos, eorum inimicos ac adversarios ulciscatur, quemadmodum ait apostolus et evangelista: « Judex erat in civitate, qui Deum non timebat, nec hominem verebatur. Vidua autem quædam erat in illa civitate quæ interpellabat eum, dicens: Vindica me de adversario meo. At ille volebat per multum tempus. Post hæc autem dixit intra se: Etsi Deum non timeo, nec hominem vereor, tamen quia molesta est mihi hæc vidua, vindicabo illam¹⁵. »

LVII. Judicem iniquitatis, qui nec Deum timeat, neque hominem vereatur, citra ullam dubitationem Antichristum vocat, ut qui filius diaboli sit et vas Satanæ. Regnum enim adeptus, adversus Deum efferrî incipiet, qui nec vere Deum timeat, neque Filium Dei omnium vere judicem vereatur. Dicendo autem esse viduam in civitate, ipsam Jerusalem designat, quæ plane vidua est, a perfecto ac cælesti sponso Deo derelicta. Hæc illum adversarium suum et non Servatorem vocat, non intelligens quod dictum est a Jeremia propheta: « Pro eo quod non crediderunt veritati, tunc loquetur populo huic et Jerusalem spiritus erroris¹⁶. » Sed et Isaias similiter: « Eo quod noluerit populus iste bibere aquam Siloe quæ vadit cum silentio, sed vult habere Rasin et filium Romeliæ regem super vos; propterea ecce Dominus adducet super vos aquam fluminis, fortem et multam, regem Assyriorum¹⁷. » Regis symbolo Antichristum significat, quemadmodum etiam alius propheta dicit: « Et erit hæc a me pax, quando Assyrius supervenerit in terram vestram, et quando ascenderit super montes vestros¹⁸. »

LVIII. Quin et Moyses similiter, cum præsciret fore ut populus verum mundi Salvatorem repelleret

¹⁵ Luc. xviii, 2-5. ¹⁶ Jer. iv, 11. ¹⁷ Isa. viii, 6, 7. ¹⁸ Mich. v, 5.

(15) Σιλωάμ. Combef., Σιλωάμ. Sic apud LXX.

(16) Καὶ ἔσται αὐτὴ ἡ παρ' ἐμοῦ εἰρήνη. « Et erit hæc a me pax. » Græca Vulg.: Αὐτὴ εἰρήνη, vel ut ms. Alex., αὐτὴ ἡ εἰρ. « erit illi pax. » Sed Hebraica masculino genere et rectum ad Christum referunt, de quo superiores versiculi, quibus nostra nagis accedunt. Nempe ipse pax nostra adversus Assur, et quo illius potentiam infringamus, sive est Antichristus, sive quivis alius tyrannus: quo

τὸν ἴδιον πατέρα αὐτῶν ὑπάρχειν, προστρέχουσιν αὐτῷ. Ὁ δὲ γαυριᾶ ἐν τοῖς ἀλλοτερίοις τέκνοις, ὡς ἐν ἰδίοις· ἐπανελθόντος δὲ τοῦ ἀληθινοῦ πατρὸς, καὶ βοήσαντος τῇ ἰδίᾳ φωνῇ, ἐπιγνόντες οἱ νεοσσοί, καταλείψαντες τὸν πλάνον πορεύονται ἐπὶ τὸν ἀληθινὸν πατέρα. Τῷ αὐτῷ ὁμοίως μετεχρήσατο ὁ προφήτης τρόπῳ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου· ὡς προσκαλέσεται πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀνθρωπότητα, ἀλλότρια ἰδιοποιεῖσθαι· βουλόμενος, λύτρῳσιν πᾶσιν ἐπαγγελλόμενος, ἑαυτὸν σῶσαι μὴ δυνάμενος.

Ὁὗτος οὖν ἐπισυνάξας πρὸς ἑαυτὸν τὸν πάντοτε ἀπειθῆ λαὸν γεγεννημένον, ἔρχεται παρακαλούμενος ὑπ' αὐτῶν διώκειν τοὺς ἁγίους, ἐχθροὺς καὶ ἀντιδίκους αὐτῶν ὑπάρχοντας, καθὼς φησὶν ὁ ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστής· « Κριτὴς ἦν ἐν πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρέπόμενος. Χήρα δὲ τις ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἣ παρεκάλει αὐτὸν, λέγουσα· Ἐκδικήσον με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου. Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν ἐπὶ χρόνον· ὕστερον μέντοι εἶπεν ἐν ἑαυτῷ λέγων· Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, οὐδὲ ἄνθρωπον ἐντρέπομαι, ἀλλὰ γε διὰ τὸ παρενοχλεῖν με τὴν χήραν ταύτην, ἐκδικήσω αὐτήν. »

Κριτὴν μὲν οὖν ἀδικίας, τὸν μῆτε τὸν Θεὸν φοβούμενον, μῆτε ἄνθρωπον ἐντρέπόμενον, ἀδιστάκτως τὸν Ἀντίχριστον λέγει, ὡς υἱὸν ὄντα τοῦ διαβόλου, καὶ σκεῦος τοῦ Σατανᾶ· ἄρξεται γὰρ βασιλεύσας κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπαίρεσθαι, μῆτε ἀληθῶς τὸν Θεὸν φοβούμενος, μῆτε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κριτὴν πάντων ὄντα ἐντρέπόμενος. Χήραν δὲ λέγων εἶναι ἐν τῇ πόλει, αὐτὴν τὴν Ἰερουσαλὴμ σημαίνει, ἥτις ὄντως ἐπὶ χήρα, κατάλειψθεισα ὑπὸ τοῦ τελείου καὶ ἐπουρανοῦ Θεοῦ νυμφίου· ἥτις τοῦτον ἀντίδικον ἑαυτῆς, καὶ οὐ Σωτῆρα ἀποκαλοῦσα, μὴ ἐπιγνοῦσα τὸ εἰρημένον ὑπὸ Ἰερεμίου τοῦ προφήτου· « Ἀνθ' ὧν ἠψίσθησαν τῇ ἀληθείᾳ, τότε λαλήσει τῷ λαῷ τούτῳ καὶ τῇ Ἰερουσαλὴμ πνεῦμα πλανήσεως. » Καὶ Ἡσαίας δὲ ὁμοίως· « Διὰ τὸ μὴ βουλευθῆναι τὸν λαὸν τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωάμ (15), τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ κτείν, ἀλλὰ (βουλεύσθαι) ἔχειν τὸν Ῥασὶν καὶ τὸν υἱὸν Ῥομελλῶ βασιλέα ἐφ' ὑμῶν· διὰ τοῦτο ἰδοὺ Κύριος ἀνάγει ἐφ' ὑμᾶς τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ, τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων. » Βασιλέα ἐν συμβόλῳ τὸν Ἀντίχριστον λέγει, καθὼς καὶ ἕτερος προφήτης φησὶ· « Καὶ ἔσται αὕτη ἡ παρ' ἐμοῦ εἰρήνη (16), ὅταν ὁ Ἀσσυρίος ἐπέλθῃ ἐπὶ τὴν γῆν ὑμῶν, καὶ ἐπιβῇ ἐπὶ τὰ ὄρη ὑμῶν. »

Καὶ Μωϋσῆς δὲ ὁμοίως, προγινώσκων ὅτι μελλήσει ὁ λαὸς ἀπωθεῖσθαι καὶ ἀποβάλλεσθαι τὸν ἀληθῆ πῦ

scilicet nobis a Deo, de illo victoria præstatur.— Ἐπὶ τὰ ὄρη. Hebraica, « domus, » et quidem excelsas ac « palatia, » quomodo etiam Syr. Vulg. Græca, « τὴν χώραν, » regionem vestram, » quod communius est, aliudque videantur Septuaginta reddidisse. An ὄρη, quod ita Hippolytus, quasi montium altitudine et mole illa palatia et ædes videntur, per ausum Scripturis non inusuetam? Combef.

κόσμον σωτήρα, συναίρεσθαι δὲ τῇ πλάνῃ, ἐπέγειον ἅ βασιλέα αἰρούμενος, τὸν δὲ ἐπουράνιον ἀθετεῖν, φησίν· « Οὐκ ἴδου ταῦτα συνήχεται παρ' ἐμοῦ, καὶ ἐσφράγισται ἐν τοῖς θησαυροῖς μου; ἐν ἡμέρᾳ ἐκδικήσεως ἀνταποδώσω, καὶ ἐν καιρῷ, ὅταν σφαλῇ ὁ πούς αὐτῶν. » Ἐσφάλησαν οὖν κατὰ πάντα, ἐν μηδενὶ σύμφωνοι τῇ ἀληθείᾳ εὐρισκόμενοι· μήτε κατὰ τὸν νόμον, διὰ τὸ παραβάτας αὐτοὺς (17) γενέσθαι· μήτε κατὰ τοὺς προφήτας, διὰ τὸ καὶ αὐτοὺς τοὺς προφήτας ἀνηρηκέναι· μήτε κατὰ τὴν τῶν εὐαγγελίων φωνήν, διὰ τὸ καὶ αὐτὸν τὸν σωτήρα σταυρωθῆναι· μήτε τοὺς ἀποστόλους πειθόμενοι, διὰ τὸ καὶ αὐτοὺς ἐκδιωχθῆναι· πάντοτε ἐπίβουλοι καὶ προδότες τῆς ἀληθείας γενόμενοι, μισῶθαι καὶ μὴ φιλόθει εὐρισκόμενοι, καὶ οἱ τότε λαβόμενοι καιρὸν· ἐκδικίαν γὰρ παρὰ ἀνθρώπου θνητοῦ τυχεῖν εὐχονται κατὰ τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ ἐγειρόμενοι. Ὅς φυσιωθεὶς ὑπ' αὐτῶν (18) ἀρχεται βίβλους κατὰ τῶν ἁγίων ἐκπέμπειν τοὺς πάντας πανταχοῦ ἀναιρεῖσθαι, τοὺς μὴ θέλοντας αὐτὸν σεβάσθαι καὶ προσκυνεῖν ὡς Θεὸν, καθὼς φησιν Ἡσαίας· « Οὐαὶ γῆς πλοίων πτέρυγες, ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας· ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσῃ ἄνηρα, καὶ ἐπιστολὰς βιβλίας (ἐπάνω τοῦ ὕδατος· πορεύσονται γὰρ ἄγγελοι κούφοι) πρὸς ἔθνος μετέωρον (19), καὶ ξέρον λαὸν καὶ χαλεπὸν εἰς αὐτοὺς, ἔθνος ἀνέλπιστον καὶ καταπεπατημένον.

Ἄλλ' ἡμεῖς οἵτινες ἐλπίζοντες εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, διωκόμεθα καταπατούμενοι ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀπίστων. Πλοίων γὰρ πτέρυγες εἰσιν αἱ Ἐκκλησίαι· θάλασσα δὲ ἐστὶν ὁ κόσμος, ἐν ᾗ ἡ Ἐκκλησία, ὡς ναὺς ἐν πελάγει χειμάζεται μὲν, ἀλλ' οὐκ ἀπόλλυται· ἔχει γὰρ μεθ' ἑαυτῆς τὸν ἔμπειρον κυβερνήτην Χριστόν· φέρει δὲ ἐν μέσῳ καὶ τὸ τρίπαλον, τὸ κατὰ τοῦ θανάτου, ὡς τὸν σταυρὸν τοῦ Κυρίου μεθ' ἑαυτῆς βαστάζουσα. Ἔστι γὰρ αὐτῆς μὲν πρόρα, ἡ Ἄνατολή· πρύμνα δὲ, ἡ Δύσις· τὸ δὲ κύτος (20), Μεσημβροτα· οἶακας δὲ, αἱ δύο Διαθήκαι· σχοινία δὲ περιτεταμένα, ἡ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ σφιγγουσα τὴν Ἐκκλησίαν· ἴλιον (21) δὲ ὁ φέρει μεθ' ἑαυτῆς, τὸ λουτρὸν τῆς πλιγγεσεῖας ἀνανεούσης τοὺς πι-

ac abjiceret, errori vero consentiret, terrenam diligens regem, ac caelestem spernens: « Nonne hæc, inquit, condita sunt apud me, et signata in thesauris meis? In die ultionis retribuam, et in tempore, cum labetur pes eorum ». Per omnia itaque lapsi sunt et erraverunt, qui in nullo veritati concordantes existerunt: nec in lege, quod eam transgressi sunt; nec in prophetis, quod prophetas quoque occiderunt; nec in Evangeliorum voce, quod et Salvatorem ipsum crucifixerunt; nec apostolis credentes, quod et illos persecuti sunt; ubique veritati insidias nectentes ejusque proditores, Dei magis odio ducti, quam ejus ullo amore devoti; qui et ipsi tunc ubi erunt nacti occasionem, mortalem hominem sui ultorem fore rogabunt, adversus Dei servos animis incitati. Quibus ille fastu tumens, libellos in omnes partes adversus sanctos destinare incipiet, ut qui eum colere et quasi Deum venerari noluerint, omnes ubique interficiantur; quemadmodum ait Isaias: « Væ terræ navium alæ, trans flumina Æthiopiæ. Qui mittit in mare obsides, et epistolas biblinas super aquam. Ibunt enim nuntii leves ad gentem erectam suspensique animi, et peregrinum populum sævumque in eos, gentem insperatam et conculcatam ». »

LIX. Verum nos qui in Filium Dei speramus, ab infidelibus a quibus conculcamur, persecutionem patimur. Alæ enim navium, Ecclesiæ sunt; mare vero, mundus, in quo Ecclesia, velut navis pelagi salo, fluctibus jactatur, nec tamen naufragio perit; quippe cum solertem gubernatorem Christum secum habeat. Fert vero etiam in medio erectum adversus mortem tropæum, quæ videlicet crucem Domini secum portet. Est enim ejus prora, Oriens; puppis vero, Occidens; cavitas mediaque capacitatis, Meridies; clavi, duo Testamenta; circumventi funes, Christi charitas quæ Ecclesiam astringit; linum quod secum fert, lavacrūm est regenerationis quæ fideles renovat, unde sunt illa præclara. Venti loco adest

¹⁷ Deut. xxxiv, 34, 35. ¹⁸ Isa. xviii, 1, 2.

(17) *Παραβάτας αὐτοῦς.* Id. παραβάτας αὐτοῦ.

(18) *Υπ' αὐτῶν.* Combef., παρ' αὐτῶν.

(19) *Πρὸς ἔθνος μετέωρον.* Locus hic visus Hieronymo difficillimus, quem allegorice de hæreticis exponit. Μετέωρον, quod « excelsam » reddit, quasi obvia significatione, et post eum Nobilius, mihi non satisfacit. Putandi Septuag. voluisse vim Hebraicæ vocis reddere, quæ velut « distractum tractumque » sonat, hujus amplitudinis voce, ac qua forte nulla commodior existat. Sit ergo, « Ad gentem erectam, suspensi animi, consilia molientem, » ac si quid ejusmodi est. COMBEF.

(20) *Τὸ δὲ κύτος.* Sic emendavi, cum repræsentavit Gudius, τὸ δὲ κύκλον· parumque felici conjectura, κύκλον emendandum putaverit. Est hæc navis descriptio, ipsa accurata, cui proinde post proram et puppim, τὸ κύτος assignandum erat, tota media capacitatis hæsi intercepta et laterum amplitudo, quam sic Gudius vocant. Athen., κατὰ μέσον τῆς νεῶς κύτος ἐν κοιλῇ, « medius navis venter, seu ventricosus alveus. » Nec aliter Jul. Pollux lib. 1, cap. 4, *Περὶ μερῶν νεῶς.* Καὶ τὸ μὲν ἔδαφος τῆς

νεῶς, κύτος καὶ γάστρια καὶ ἀμφιμήτριον ὀνομάζεται. Ubi non bene Rodolphus Gualtherus, « Pavimentum, fundum, alvum, ἀμφιμήτριον. » Domus quidem ἔδαφος, « pavimentum » recte dicitur; navis, minime; sed, quod Hesych. et Suid. χώρημα, βάθος, πλάτος, « capacitas, profunditas, latitudo, » totus denique medius navis sinus et venter; ὄγκος Suid. non solum quod imo sternitur, quasi ad carinæ locum, quomodo videtur Gualtherus accepisse. quod vocat, pavementum. Κύτος in capite, tota illa pars quæ capillis tegitur, continetque ac obtegit cerebrum; quam qui pavementum diceret, nā is scitus interpret esset. Id.

(21) *Ἰλιον.* Et hic πλοῖον erat: at quomodo navis secum πλοῖον fert, quasi navis navem? nam πλοῖον navis est, haud secus ac ναὺς. Mirorque Gudius non suboluisse. Quod sic lavacro regenerationis comparet Hippolytus, nihil aliud commodius lino occurrit, quo sic capiuntur pisces, et eujus metaphora, prædicatio evangelica Proclo, Chrysost., etc., declaratur. Ejus itaque navis, quæ Ecclesia est, linum capiendis pisciculis, et ut jam

Spiritus ille e caelis, quo fideles consignantur Deo. Habet pariter illi comites et ferreas anchoras, sancta nimirum Christi mandata, quæ ferri robur ipsum præferant. Quin et nautas a dextris atque sinistris habet, sanctorum angelorum more assistentes, quorum ope continetur atque munitur Ecclesia. In ea, scala quæ in altum ad antennam subvehit, imago est salutaris Christi passionis, fideles trahens ut in caelos conscendant. Signa super antennam in altum sublata, prophetarum, martyrum et apostolorum in Christi regno quiescentium stipatus ordo.

LX. De persecutionis vero ærumna, quam adversarius Ecclesiæ inducet, etiam Joannes loquitur : « Et vidi signum magnum et mirabile, mulierem amictam sole, et luna sub pedibus ejus, et in capite ejus corona stellarum duodecim. Et in utero habens clamat parturiens, et cruciabatur ut pareret. Et draco stetit ante mulierem quæ erat paritura, ut eum peperisset, filium ejus devoraret. Et peperit filium masculum, qui erat rectorus omnes gentes. Et raptus est filius ad Deum et ad thronum ejus. Et mulier fugit in solitudinem, ubi habebat locum paratum a Deo, ut ibi eam pascant diebus mille ducentis sexaginta⁶⁰. Et tunc videns draco, persecutus est mulierem quæ peperit masculum. Et datae sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, ut volaret in desertum; ubi alitur per tempus et tempora et dimidium temporis, a facie serpentis. Et misit serpens ex ore suo post mulierem aquam tanquam flumen, ut eam faceret rapi a flumine. Et adjuvit terra mulierem, et aperuit os suum, et absorbit flumen, quod miserat serpens ex ore suo. Et iratus est draco in mulierem, et abiit ut faceret bellum cum sanctis de ejus semine, qui custodiunt mandata Dei et habent testimonium Jesu⁶¹. »

ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ. Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ ἀγίων τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς

LXI. Mulierem amictam sole clarissime Ecclesiam significavit, paterno indutam Verbo, quod sole micantius splendet. Dicendo vero, « lunam sub pedibus ejus, » cœlesti claritate lunæ in morem ornatum ostendit. Quod autem ait, « in capite ejus corona stellarum duodecim, » duodecim apostolos designat, per quos fundata est Ecclesia. « Et habens in utero clamat parturiens, et cruciabatur ut pareret; » quia non cessat Ecclesia ex corde Verbum gignere, quod in mundo ab infidelibus persecutionem patitur. « Et peperit, inquit, filium masculum, qui

⁶⁰ Apoc. xii, 1-6. ⁶¹ Ibid. 13, 17.

Christi ac Ecclesiæ membra sint, extra mundi profani salsedinem, lavacrum est regenerationis, quod sic Christo incorporamur. COMBER.

(22) Ψηφαροί. Velim discere quid istud in re nautica, quidve ita antennæ impositum illique imminens, ac quasi supervolitans, quod sanctos in Christi regno quiescentes, symbolo representet? Videntur esse, quæ Polluci lib. i, cap. 9, ἀμβολα καὶ σύμβολα, quæ in medio antennæ ponit, κατὰ τὸ

στεύοντας, ἔθεν δὴ ταῦτα λαμπρά· πάρεστιν ὡς πνεῦμα, τὸ ἀπ' οὐρανῶν, δι' οὗ σφραγίζονται οἱ πιστεύοντες τῷ Θεῷ· παρέπονται δὲ αὐτῇ καὶ ἄγκυραι σιδηραὶ, αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ αἱ ἅγαι ἐντολαί, δυνατὰ οὕσα ὡς σιδηροί. Ἐχει δὲ καὶ ναυτὰς δεξιῶν καὶ εὐωνύμων, ὡς ἄγιους ἀγγέλους παρόδρους δι' ὧν αἱ κρατεῖται καὶ φρουρεῖται ἡ Ἐκκλησία· κλίμαξ ἐν αὐτῇ εἰς ὑψος ἀνάγουσα ἐπὶ τὸ κέρασ, εἰκὼν σημεῖου πάθους Χριστοῦ, ἔλκουσα τοὺς πιστοὺς εἰς ἀνάβασιν οὐρανῶν· ψηφαροί δὲ (22) ἐπὶ τὸ κέρασ ἐφ' ὕψιλου αἰνούμενοι (23), τάξις προφητῶν, μαρτύρων τε καὶ ἀποστόλων, εἰς βασιλείαν Χριστοῦ ἀναπαυομένων.

Περὶ μὲν οὖν τῆς θλίψεως τοῦ διωγμοῦ, τῆς ἐσομένης ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὑπὸ τοῦ ἀντικειμένου, καὶ Ἰωάννης φησί· « Καὶ εἶδον σημεῖον μέγα καὶ θαυμαστόν, γυναῖκα περιβεβλημένην τὸν ἥλιον, καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δεκαδύο· καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα κράζει ὠδίνουσα καὶ βασανιζομένη τεκεῖν. Καὶ ὁ δράκων ἔστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς, τῆς μελλούσης τίχτειν, ἵνα ὅταν τέξη, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγη. Καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄρρην, ὃς μέλλει ποιεῖν πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἠρπάγη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὸν θρόνον αὐτοῦ· καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἔχει τὸν τόπον ἐκεῖ ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέψωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα. Καὶ τότε ἰδὼν ὁ δράκων ἐδίωξε τὴν γυναῖκα, ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρην· καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτῃται εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἡμισυ καιροῦ ἀπὸ πρωσώπου τοῦ ὄρεως. Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις (ὀπίσω τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμὸν· ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ· καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικὶ, καὶ ἤνοιξεν τὸ στόμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν, ὃν ἔβαλεν ὁ ὄφις) τῇ γυναικὶ, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἔχόντων τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ. »

Τὴν μὲν οὖν γυναῖκα τὴν περιβεβλημένην τὸν ἥλιον, σαφέστατα τὴν Ἐκκλησίαν ἐδήλωσεν ἐνδεομένην τὸν Λόγον τὸν Πατρῶν ὑπὲρ ἥλιον λάμποντα· « σελήνην » δὲ λέγων ἐ ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, ὁδὲ ἐπουρανίῳ ὡς σελήνην κεκοσμημένην· τῷ δὲ λέγειν (24), « ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δεκαδύο, » δηλοῖ τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, δι' ὧν καθίδρυται ἡ Ἐκκλησία. « Καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα κράζει ὠδίνουσα καὶ βασανιζομένη τεκεῖν· » ὅτι οὐ παύσεται ἡ Ἐκκλησία γεννῶσα ἐκ καρδίας τὸν Λόγον, τὸν ἐν κόσμῳ ὑπὸ ἀπίστων διωκόμενον. « Καὶ

ιστόν, « qua parte religatur malo; » sintque quasi rostra et insignia, quasi tessellati aliquid operis, quod præcipue vox illa sonat. Τὸ, ψηφίον καὶ ψηφίον, « rostrum avium, » orneosophium, est quasi corona, quæ istiusmodi ornamenta admittit et icunculas ac signa, superiori jam sede locata. lb.

(23) Αἰνούμενοι. Forte αἰρούμενοι. Guo. — Vel ἡωρημένοι ab αἰωρέω. TAN. FAB.

(24) Τῷ δὲ λέγειν. Combef., τὸ δὲ λέγειν.

ἔτεκε, φησὶν, υἱὸν ἄρβεννα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν ἅπαντα τὰ ἔθνη· ὃν ἄρβεννα καὶ τέλειον Χριστὸν παῖδα Θεοῦ, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον καταγγελλόμενον, αἰετικτούσα ἡ Ἐκκλησία, διδάσκει ἅπαντα τὰ ἔθνη. Τὸ δὲ λέγειν, « ἠρπάγη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ πρὸς τὸν θρόνον αὐτοῦ· » ὅτι ἐπουράνιος ἐστὶ βασιλεὺς, καὶ οὐκ ἐπίγειος ὁ δὲ αὐτῆς αἰετὸν γεννώμενος, καθὼς καὶ Δαβὶδ προανεφάνει λέγων· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. » « Καὶ εἶδε, φησὶν, ὁ δράκων, καὶ ἐδίωξε τὴν γυναῖκα, ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρβεννα· καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ αἱ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου τρέφεται· ἔχει καιρὸν, καὶ καιροῦς, καὶ ἡμῖς καιροῦ ἀπὸ προσώπου τοῦ θφωος. » Ἄυται εἰσὶν αἱ χιλίαι διακόσαιο ἐξήκοντα, τὸ ἡμῖς τῆς ἐβδομάδος, ἃς κρατήσει τύραννος, διώκων τὴν Ἐκκλησίαν φεύγουσαν ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν, καὶ ἐν ἐρημίᾳ κρυπτομένην ἐν τοῖς ὄρεσι, ἔχουσαν μεθ' ἑαυτῆς οὐδὲν ἕτερον, εἰ μὴ τὰς δύο πτέρυγας τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, τούτεστιν, Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστῶν, ὃς ἐκτείνων τὰς ἀγίας χεῖρας ἐν ἀγίῳ ξύλῳ, ἠπλώσει δύο πτέρυγας, δεξιὰν καὶ εὐώνυμον, προσκαλούμενος πάντας τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, καὶ σκεπάζων ὡς ὄρνις νεοσσούς. Καὶ γὰρ διὰ Μαλαχίου φησὶ· « Καὶ ὑμῖν τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά μου ἀνατελεῖ Ἡλιος δικαιοσύνης, καὶ ἰσὺς ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ. »

Λέγει δὲ καὶ ὁ Κύριος· « Ὅταν ἴδῃτε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως ἐστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ, ὃ ἀναγινώσκων νοεῖται· τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη, καὶ ἐπὶ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἄρα τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ὃ ἐν ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρέψατω εἰς τὰ ὀπίσω ἄρα τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις· ἔσται γὰρ τότε θλίψις μεγάλη, ὅποια οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου, καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι· ἐκείναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σὰρξ. » Δανιὴλ δὲ λέγει· « Καὶ δώσουσι βδέλυγμα ἐρημώσεως (26) ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐννεήκοντα. Μακάριος ὁ ὑπομείνας καὶ φθάσας εἰς ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἐννεήκοντα πέντε. »

Ὁ δὲ μακάριος Παῦλος ὁ ἀπόστολος γράφων πρὸς Θεσσαλονικεῖς, φησὶν· « Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτῆς (26), εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοδός, μήτε θροεῖσθαι, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῶν ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ἐτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου· μήτις ὑμᾶς ἐξαπατήση κατὰ μηδένα τρόπον· ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς

erat recturus omnes gentes; » nimirum Ecclesia, dum Christum Dei masculam ac perfectam prolem, qui Deus et homo prædicatur, semper parit, docet omnes gentes. Porro dicendo : « Raptus est filius ejus ad Deum et ad thronum ejus; » coelestem regem, non terrenum esse significat, qui ex illa semper nascitur, ut etiam David pronuntiavit, dicens : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis; donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum ». » « Et vidit, inquit, draco et persecutus est mulierem, quæ pepererat masculum. Et datæ sunt mulieri duæ alæ aquilæ magnæ, ut volaret in desertum, ubi alitur per tempus et tempora et dimidium temporis, a facie serpentis. » Hi sunt dies mille ducenti sexaginta (dimidium scilicet hebdomadæ) quibus tyrannus rerum potietur, persequens Ecclesiam fugientem de civitate in civitatem, et in solitudine in montibus latitantem, nullo alio tutam præsidio, quam duarum alarum aquilæ magnæ; fidei scilicet Jesu Christi, qui, extensis in sancta cruce sanctis manibus suis, duas extendit alas, dexteram atque sinistram, vocans ad se omnes fideles, ac velut gallina eos protegens. Nam et ait per Malachiam : « Vobis qui timetis nomen meum, oriatur Sol justitiæ; et sanitas in pennis ejus. »

LXII. Ait vero etiam Dominus : « Cum videritis abominationem desolationis stantem in loco sancto (qui legit, intelligat), tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad montes; et qui in tecto, non descendat tollere vestem suam; et qui in agro, non revertatur ut tollat aliquid de domo sua. Væ autem prægnantibus et lactantibus in diebus illis. Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi. Et nisi breviter fuissent dies illi, non salva fieret omnis caro ». Daniel autem ait : « Et dabunt abominationem desolationis dies mille ducentos nonaginta. Beatus qui exspectavit et pervenit ad dies mille ducentos nonaginta quinque ».

LXIII. Beatus item Paulus apostolus scribens ad Thessalonicenses, ait : « Rogamus autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, et nostri aggregationem in ipso, ut non cito moveamini a sensu, neque turbemini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam, tanquam nobis auctoribus, quasi instet dies Domini : ne quis vos decipiat ullo modo; quoniam nisi venerit discessio primum, et revelatus fuerit homo peccati, filius perditionis, qui est adversarius, et extollitur

²² Psal. cix, 1. ²³ Apoc. xi, 5. ²⁴ Malach. iv, 2. 20-25. ²⁵ Dan. xi, 31; xii, 11, 12.

(25) βδέλυγμα ἐρημώσεως. Græca Vulg. ἠφανισμένον. Videtur Hippolytus ex memoria hæc scripsisse; ut qui dies mille ducentos nonaginta quinque ponit, ubi Hebræa omnesque interpretes mille trecentos triginta quinque habent, quanquam nusquam proclivior διαφωνία et error, quam in numeris. Etiam Matthæi verba parum luxata, aliter ac Græca Vulg. omnesque alii habent. COMBER.

²⁶ Matth. xxiv, 15-22; Marc. xiii, 14-20; Luc. xxi,

(26) Ἐκ' αὐτῆς. Et hoc singulare. Græca Vulg. ἐπ' αὐτόν, referendo ad Christum, non ad adventum, τῆς παρουσίας. Sensus tamen altus est et expeditus, ut respiciat raptum electorum ac præstantium justorum ad eum in æra : quæ eorum aggregatio in ipso Domini adventu, eujus commonefacere potuit Paulus eosdem Thessalonicenses, eorumque animos ad eum erigere. Id.

super omnem qui dicitur Deus aut numen, ita ut in templo Dei sedeat, ostentans se esse Deum. Non meministis, quod cum adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis? Et nunc obstaculum scitis, ut ille reveletur in suo tempore. Nam mysterium jam operatur iniquitatis; tantum qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat. Et tunc revelabitur ille iniquus, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet illustratione adventus sui: cujus adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute et signis et prodigiis mendacibus, et in omni deceptione injustitiæ, in iis qui pereunt, eo quod charitatem veritatis non receperunt. Et propter hoc mittet illis Deus operationem erroris, ut credant mendacium; ut judicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed injustitiæ sponte adhæserunt ⁸⁷. » Ait vero Isaias: « Tollatur impius, ne videat gloriam Domini ⁸⁸. »

LXIV. His itaque, charissime, futuris, unaque in duas divisa septimana, ac tunc apparente abominatione desolationis duumque Domini prophetarum ac præcursorum cursu consummato, ac jam mundi universi appetente consummatione; quid reliquum est, quam ut Dominus et Salvator noster Jesus Christus Deus e cælis appareat, in quem speravimus? qui conflagrationem justumque iudicium cunctis inducturus sit, qui in eum non crediderunt. Ait enim Dominus: « His jam fieri incipientibus, respicite et levate capita vestra, quoniam appropinquavit redemptio vestra ⁸⁹. Et capillus de capite vestro non peribit ⁹⁰. Sicut enim fulgur exit ab Oriente, et fulget usque ad occidentem, sic erit adventus Filii hominis. Ubi cunque fuerit cadaver, illic congregabuntur et aquilæ ⁹¹. » Fuit autem cadaver (26^a) in paradiso; ibi enim Adamus cecidit. Aitque rursus: « Tunc mittet Filius hominis angelos suos, et congregabit electos suos a quatuor ventis cæli ⁹². » David quoque prænuntians iudicium Domini appaitionem: « A summo cælo egressio ejus, inquit, et occursum ejus usque ad summum cæli, et non est qui se abscondat a calore ejus ⁹³. » Calorem vero, conflagrationem vocat. Sic autem Isaias: « Vade, populus meus, intra in cubiculum tuum; claude ostium tuum; abscondere modicum aliquantum, donec pertranseat ira Domini. ⁹⁴ » Paulus item: « Revelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem et injustitiam hominum, qui veritatem Dei in injustitia detinent ⁹⁵. »

⁸⁷ II Thess. II, 1-11. ⁸⁸ Isa. xxvi, 10. ⁸⁹ Luc. xxi, 28. ⁹⁰ Ibid., 18. ⁹¹ Matth. xxiv, 27, 28. ⁹² Matth. xxiv, 31. ⁹³ Ps. xviii, 7. ⁹⁴ Isa. xxvi, 20. ⁹⁵ Rom. I, 17.

(26^a) In Græco bis πτώμα usurpatur, ut apud Mattheum *cadaver*, in explicatione vero Hippolyti *casum seu ruinam* significet. Quem in verbis lusum Latine repræsentare penes interpretem non fuit.

(27) Ὅτι. Gud., ὡς ἔστι.

(28) Τῶν δύο προφητῶν. In spurio illo tractatu *De Antichristo et mundi consummatione* a Pico vulgato, tertius testis et præcursor gloriosi Domini

ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ἔπαιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ καθίσει, ἀποδεικνύοντα αὐτὸν ὅτι (27) ἐστὶ Θεός. Οὐ μνημονεύετε, ὅτι. ἔτι ὦν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν; Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται. Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἀνομος, ὃν ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἀνελεῖ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τὴν ἐπιφάνειαν τῆς παρουσίας αὐτοῦ· οὐ ἐστὶν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ Σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημείοις καὶ τέρασι ψεύδους, καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο. Καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τὸ ψεῦδος, ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκῆσαντες τῇ ἀδικίᾳ. Ἡσαίας δὲ λέγει· Ἄρθῆτω ὁ ἀσεβῆς, ἵνα μὴ ἴδῃ τὴν δόξαν Κυρίου.

Τούτων οὖν ἐσομένων, ἀγαπήτε, καὶ τῆς μιᾶς ἐδομάδος εἰς δύο μερισθείσης, καὶ τοῦ βδελύγματος τῆς ἐρημώσεως τότε ἀναφανέντος, καὶ τῶν δύο προφητῶν (28) καὶ προδρόμων τοῦ Κυρίου τελευσάντων τὸν ἴδιον δρόμον, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου εἰς συντέλειαν λοιπὸν ἐρχομένου· τί περιλείπεται, ἀλλ' ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ ἀπ' οὐρανῶν, εἰς ὃν ἠλπίζαμεν; ὃς ἐπάξει τὴν ἐκπύρωσιν καὶ τὴν δικαιοκρισίαν πᾶσι τοῖς ἀπειθήσασιν αὐτῷ. Λέγει γὰρ ὁ Κύριος· Ἄρχομένων λοιπὸν τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, ὅτι ἤγγισεν ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν. Καὶ θρῖξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀλλοιῦται. Ὡσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐγέρεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἄχρι δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Ὅπου ἂν ἦ τὸ πτώμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί. Πτώμα δὲ γεγένηται ἐν παραδείσῳ, ἐκεῖ γὰρ Ἄδὰμ πέπτωκεν· ὃς καὶ πάλιν λέγει· Τότε ἀποστελεῖ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυράξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ Δαβὶδ προμηνύων τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ Κυρίου, φησὶν· Ἄπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἔξοδος αὐτοῦ, καὶ τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ· καὶ οὐκ ἔστιν ὃς ἀποκρυβήσεται τῆς θέρμης αὐτοῦ. Θέρμην δὲ λέγει τὴν ἐκπύρωσιν. Ἡσαίας δὲ οὕτως· Βάδις, λαός μου, εἰσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου, ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου, ἀποκρύβηθι μικρὸν ὅσον ἕως ἂν παρέλθῃ ἡ ὄργη Κυρίου. Παῦλος δὲ ὁμοίως· Ἀποκαλύπτεται γὰρ

adventus, Joannes asseritur; quod minus probatum est, ut et opinio, quæ adhuc superstitem in carne mortali eum affirmat; quanquam non sic dura digna censura videtur, ac inurit idem Picus, et quasi ea res ad fidem spectet. Nam Ephræmus Theopoliitanus episcopus apud Photium, inter eas recenset quæstiones, quibus nihil fides lædatur, quidquid statuas. COMBER.

ὄργη Θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀνομίαν ἀνθρώπων, τῶν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων.

Περὶ μὲν οὖν τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς βασιλείας τῶν ἁγίων, λέγει Δανιήλ· « Καὶ πολλοὶ τῶν καθευδόντων ἐν γῆς χύματι, ἀναστήσονται οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον [καὶ οὗτοι εἰς ὄνειδισμὸν καὶ αἰσχύνην αἰώνιον]. » Ἡσαίας λέγει· « Ἀναστήσονται οἱ νεκροί, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ὅτι ἡ δόσος ἡ παρὰ σοῦ ἰαμα αὐτοῖς ἐστίν. » Ὁ Κύριος λέγει· « Πολλοὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐ ἀκούσαντες ζήσονται. » Ὁ δὲ προφήτης λέγει (29)· « Ἐγείραι, ὁ καθεύδων, καὶ ἐξεγέρθητι ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφάσει σοὶ ὁ Χριστός (30). » Ἰωάννης δὲ λέγει· « Μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τοῦτον ὁ δεύτερος θάνατος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν. » Ὁ γὰρ δεύτερος θάνατος, ἐστὶν ἡ λίμνη τοῦ πυρὸς τοῦ κριμένου. Καὶ πάλιν ὁ Κύριος λέγει· « Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν, ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ. » Καὶ τοῖς ἁγίοις ἔρει· « Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. » Πρὸς δὲ τοὺς ἀνόμους τι φησιν; « Ὑπάγετε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ, ὁ ἡτοίμασεν ὁ Πατήρ μου. Ἰωάννης δὲ λέγει· « Ἐξω οἱ χύμας, καὶ οἱ φαρμακοὶ, καὶ πόρνοι, καὶ φονεῖς, καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς πικρῶν καὶ φιλῶν ψεῦδος· » ὅτι τὸ μέρος ὑμῶν ἐστὶν εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἡσαίας φησί· « Καὶ ἐξελεύσονται καὶ θύονται τὰ κῶλα τῶν παραβεβηκότων ἐν ἡμοῖς. Καὶ ὁ σκόληξ αὐτῶν οὐ ταλευθήσει, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὄρασιν πάση σαρκί. »

Παῦλος δὲ ὁ ἀπόστολος περὶ ἀναστάσεως τῶν δικαίων πρὸς Θεσσαλονικεῖς γράφων φησὶν· « Οὐ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπήσθε ὡς καὶ οἱ λοιποὶ οὐ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ. Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας· ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ

²⁹ Dan. xii, 2. ³⁰ Isa. xvi, 19. ³¹ Joan. v, 25. xiii, 43. ³² Matth. xxv, 34. ³³ Apoc. xiii, 15, et xxi, 8. ³⁴ Isa. lxi, 24.

(29) Ὁ δὲ προφήτης λέγει. Existimat Epiphan. D aliique desumpta hæc ex Jeremiæ apocryphis, quod ipsum Hieronymus suspicatur. Georgius Syncellus, qui illa apocrypha versare potuit : Πλὴν καὶ ὁ μακάριος Παῦλος σπανίως ἐγρήσατό τισιν ἐξ Ἀποκρυφῶν χρῆσαι. Ὡς ὅταν φησὶν ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ Ἐπιστολῇ· Ὁ ὄφθαλμὸς σου εἶδε, καὶ οὐδὲ οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, καὶ τὰ ἐξῆς, ἐκ τῶν Ἑβραίων ἀποκρυφῶν. Καὶ πάλιν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας, ἐκ τῆς Μωυσέως Ἀποκαλύψεως· Ὅστε περιτομή τι ἐστίν, ὅτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ κερὶ κτίσις. Καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσούς, ἐκ τῶν Ἱερεμίου λεγομένων ἀποκρυφῶν· Ἐγείραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφάσει σοὶ ὁ Χριστός. « Cæterum etiam beatus Paulus nonnunquam, raro tamen, quibusdam auctoritatibus usus est, petitis ex libris apocryphis. Ut cum ait in Epistola prima ad Corinthios : Quæ oculus non vidit, nec auris audivit, et in cor homi-

LXV. Cæterum de resurrectione et regno cælorum ait Daniel : « Multi de his, qui dormiunt in terræ pulvere, resurgent, alii in vitam æternam, alii in opprobrium et probum sempiternum²⁹. » Isaias quoque dicit : « Resurgent mortui, et evigilabunt qui in monumentis sunt, quia ros lucis, qui a te est, sanitas illis est³⁰. » At Dominus : « Multi in illa die audient vocem Filii Dei, et qui audient, vivent³¹. » Propheta quoque : « Excitare, qui dormis, et expergiscere a mortuis, et illucebit tibi Christus³². » Joannes item : « Beatus et sanctus, qui habet partem in resurrectione prima; in hunc secunda mors non habet potestatem³³. » Nam secunda mors, stagnum est ignis urentis. Rursusque Dominus ait : « Tunc justi fulgebunt³⁴, sicut sol lucet in claritate sua. » Et dicit sanctis : « Venite, benedicti Patris mei; possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi³⁵. » Ad improbos vero quid dicit? « Ite, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus; quem paravit Pater meus. Joannes vero dicit : « Foris canes et venefici, et scortatores et homicidæ, et idolis scrivientes, et omnis qui facit et amat mendacium³⁶, » quia pars vestra est in gehenna ignis. Similiter autem et Isaias ait : « Et egredientur, et videbunt cadavera eorum qui prævaricati sunt in me. Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur, et erunt in visionem omni carni³⁷. »

LXVI. Paulus autem apostolus de resurrectione justorum ad Thessalonicenses scribens ait : « Nolumus vos ignorare de dormientibus, ut non contristemini, sicut et cæteri, qui spem non habent. Si enim credimus quod Jesus mortuus est et resurrexit, ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum, adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Domini, non præveniemus eos qui dormierunt. Quoniam ipse Dominus in jussu, et in

³⁸ Ephes. v, 14. ³⁹ Apoc. xx, 6 et 14. ⁴⁰ Matth. nis non ascenderunt, etc., ex Eliæ apocryphis. Et rursus in Epistola ad Galatas, ex Moysis Apocalypsi : Neque circumcisio aliquid est, neque præputium, sed nova creatura. In Epistola quoque ad Ephesios : Surge qui dormis, et exsurge a mortuis, et illucescat tibi Christus, ex Jeremiæ, quos vocant apocryphis. » Nec his absimilia Origenes, etsi locus non occurrit; qui ipse multis locis apocryphis utitur, ac quandoque suum ex illis errorem confirmat præexistentiæ animarum, Matth. xiv, Joan. 1, etc. Hippolytus quoque propheticum hoc dictum Paulo usurpatum existimavit, sive ex apocrypho jam relato, sive quod ipsa veri Isaiæ lx : « Surge, illuminare, Jerusalem, etc., » ita composuit, et in veram lucem Christum usurpavit, ut S. doctor haud improbabilius sensit. COMPERT.

(30) Idem locus laudatur Eph. v, 14. G. Plura de illo dixi in Codice pseudepigrapho V. Test., p. 1103 seq. et p. 1074. FABRIC.

voce et tuba Dei descendet de caelo, et mortui in Christo resurgent primum. Deinde nos qui vivimus, qui residui sumus, simul cum eis rapiemur in occursum Domini in aera; et sic semper cum Domino erimus *.

LVVII. Hæc tibi paucis exposui, o Theophile, ex divinis Scripturis hausta, ut servando fide quæ scripta sunt, prospiciensque futura, inoffensum te Deo ac hominibus serves, exspectans beatam spem, et illustrationem Dei, et Salvatoris nostri, in qua suscitatis sanctis nostris, cum eis lætabitur glorificans Patrem. Ipsi gloria in sempiterna sæcula sæculorum. Amen.

καὶ σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον· ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι ἅμα σὺν αὐτοῖς ἀρπαγισόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἄερα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.»

Ταῦτά σοι, παρέστησα διὰ βραχείων ἀρυσάμενος, Θεόφιλε, ὅπως φυλάσῃς μετὰ πίστεως τὰ γεγραμμένα, καὶ προβλέπων τὰ ἐσόμενα, ἀπόσκοπον ἑαυτὸν καὶ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις φυλάξης, προσδεχόμενος τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν, ἐν ᾗ ἀναστήσας τοὺς ἁγίους ἡμῶν σὺν αὐτοῖς εὐφρανθήσεται, δοξάζων Πατέρα· αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς ἀτελευτήτους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΑΠΟΔΕΙΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣ ΙΟΥΔΑΙΟΥΣ

SANCTI HIPPOLYTI

EPISCOPI ET MARTYRIS

DEMONSTRATIO ADVERSUS JUDÆOS

FRANCISCO TURRIANO INTERPRETE.

I. Inclina aurem tuam, Judæe, et audi verba mea, et attende. Sæpe gloriaris tu, quod Jesum Nazarenum mortis condemnasti, et quod acetum et fel ei ad bibendum porrexisti; et hoc gloriosum putas. Accede igitur, et consideremus communiter, utrumne injuste gloriaris, o Israel, et illud parum aceti et fellis has horribiles minas tibi intulit; utrumne propter illud in istis infinitis calamitatibus es.

II. Procedat igitur in medium, qui per Spiritum sanctum loquitur, et verax est, David filius Jesse. Hic, cum quædam prophetice de vero Christo caneret, et Deum nostrum per Spiritum sanctum canendo celebraret, omnia quæ a Judæis in passione ejus facta sunt, clare denuntiavit; ubi Christus qui se humiliavit, et formam servi Adam induit, tanquam ex persona nostra, invocat Deum Patrem qui in caelis est, et ait psalm. LXXIII: « Serva me, Deus, quoniam intraverunt aquæ usque ad auiniam

* I Thess. iv, 12. † Tit. II, 13.

(31) Ἐν τῷ ξη' ψαλμῷ. Annumerare Psalmos sive eorum numerum allegare, solemne illa jam pridem ætate fuit scriptoribus: ut ex Origene, Cypria-

no, Lactantio, aliisque etiam antiquioribus constat. FABRIC.

Οὐκοῦν κλῖνον τὸ οὖς σου ἐμοί, καὶ εἰσάκουσον τῶν ῥημάτων μου, καὶ πρόσσεχε, ὦ Ἰουδαῖε. Σὺ δὲ πολλάκις ἐκκαυχώμενος, ὅτι τὸν Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον θανάτῳ κατέκρινας, καὶ ὄξος καὶ χολὴν αὐτὸν ἐπίπρασας· καὶ σεμνύνη ἐπὶ τούτῳ. Δεῦρο οὖν κοινῶς ἐπισκεψόμεθα μήπως ἀδίκως καυχᾶσαι, ὦ Ἰσραὴλ, μήπως σοι τὸ μικρὸν ἐκεῖνο ὄξος καὶ ἡ χολὴ τὴν φοβερὰν σοι ταύτην ἐπήγαγεν ἀπειλήν· μήπως δι' αὐτοῦ ἐν τοῖς μυρίοις τούτοις ὑπάρχεις δεινοῖς.

Προαγέσθω τὸν οὖνον εἰς μέσον ὁ διὰ Πνεύματος ἁγίου λαλῶν, ἀψευδὴς ὑπάρχων, Δαυὶδ ὁ τοῦ Ἰεσσαί. Οὗτος ψάλλον τινὰ προφητικῶς εἰς τὸν ἄληθῆ Χριστὸν, τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐμελέδησε διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, πάντα τὰ ὑπὸ Ἰουδαίων εἰς αὐτὸν ἐν τῷ πάθει γινόμενα σαφῶς κατηγγεῖλατο· ἐν ᾧ ὁ Χριστὸς ὁ ταπεινώσας ἑαυτὸν καὶ τὴν μορφήν τοῦ δούλου Ἄδὰμ ἐνδυσάμενος, ὡς ἐκ προσώπου ἡμῶν ἐπικαλεῖται τὸν ἐν οὐρανοῖς Θεὸν Πατέρα, καὶ λέγει ἐν τῷ ξη' ψαλμῷ (31): « Σῶσόν με, ὁ Θεός, ὅτι εἰσῆλθοσαν ὕδατα

no, Lactantio, aliisque etiam antiquioribus constat. FABRIC.

ἕως ψυχῆς μου ἐνεπέγην εἰς Ἰὼν βυθοῦ, » τούτέστιν A
εἰς τὴν φθορὰν τοῦ ἔδου, διὰ τῆς ἐν παραδείσῳ παρα-
ποῆς « καὶ οὐκ ἔστιν ὑπόστασις, » ἤγουν ἀντίλη-
ψις. « Ἐξέλειπον οἱ ὀφθαλμοὶ μου ἀπὸ τοῦ ἐλπίζειν
με ἐπὶ τὸν Θεόν μου, πότε ἤξει καὶ σώσει με. »

Ἐἶτα εἰπὼν τὰ ἐξῆς λέγει λοιπὸν ὡς ἐξ οἴκειου προσ-
ώπου ὁ Χριστός· « Ἄ οὐκ ἤρπαζον, φησὶν, τότε ἀπε-
τίνυσον » τούτέστιν, ἅπερ οὐχ ἡμαρτον, ὑπὲρ τοῦ
ἁμαρτήματος Ἄδὰμ ὑπέμεινα τὸν θάνατον. « Ἐπει,
ὁ Θεός, σὺ οἶδας τὴν ἀφροσύνην μου, καὶ αἱ πλημμέ-
λειαι μου ἀπὸ σοῦ οὐκ ἀπεκρύβησαν » τούτέστιν, οὐ
γὰρ ἐπλημμέλησα, φησὶν· δι' ὃ « μὴ αἰσχυνηίτησαν
οἱ ὑπομένοντές μου ἰδεῖν » τὴν τριήμερον ἀνάστασιν,
τούτέστιν οἱ ἀπόστολοι. « Ὅτι ἐνεκά σου, » χάριν
τοῦ ὑπακοῦσαι σου, « ὑπήνεγκα ὄνειδισμὸν, » τούτέ-
στι τὸν σταυρὸν, ὅτε « ἐκάλυψαν ἐντροπῇ τὸ πρόσω-
πόν μου » οἱ Ἰουδαῖοι· ὅτε « ἀπῆλλοτριωμένους ἐγενή-
θην τοῖς κατὰ σάρκα ἀδελφοῖς μου, καὶ ξένος
τοῖς υἱοῖς τῆς μητρός μου, » τούτέστι, Συναγωγῆς.
« Διότι ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου, Πάτερ, κατέφαγέ με,
καὶ οἱ ὄνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, » καὶ θούντων
τοὺς εἰδώλους, « ἐπέπεσαν ἐπ' ἐμέ. » Διὸ « κατ' ἐμοῦ
ἠδολέσχουν οἱ καθήμενοι ἐν πύλαις » ἔξω γὰρ τῆς πύ-
λης με ἔσταύρωσαν· « καὶ εἰς ἐμέ ἐψάλλον οἱ πίνον-
τες οἶνον, » τούτέστι τῇ τοῦ Πάσχα ἑορτῇ. « Ἐγὼ δὲ
τῇ προσευχῇ μου πρὸς σέ, Κύριε, » ἔλεγον· Πάτερ,
ἄφες αὐτοῖς, » τοῖς ἔθνεσιν, διότι καιρὸς εὐδοκίας
τῶν ἐθνῶν. « Μὴ τοίνυν καταποντισάτω με καταιγὶς
πειρασμῶν, « μὴδὲ καταπιέτω με βυθός, » τούτέστιν,
ὁ ἔδης. « Οὐ γὰρ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχὴν μου εἰς
ἔδην » — μὴδὲ συσχετῶ ἐπ' ἐμέ φρέαρ τὸ στόμα αὐτοῦ, »
τούτέστι τὸ μνημεῖον. « Ἐνεκα τῶν ἐχθρῶν μου ῥύ-
σαι με, » ἵνα μὴ καυχῶνται οἱ Ἰουδαῖοι λέγοντες·
Καταπίωμεν αὐτόν.

Ταῦτα δὲ πάντα Χριστὸς οἰκονομικῶς ὡς ἄνθρωπος
ἤχετο, Θεὸς ὡς ἀληθινός. Ἄλλ', ὡς φθάσας εἶπον,
« ἡ μορφή τοῦ δούλου ἦν, » ταῦτα λέγουσα καὶ πά-
σχουσα. Δι' ὃ ἐπήγαγε λέγων· « Ὀνειδισμὸν προσεδό-
κησεν ἡ ψυχὴ μου καὶ τλαιπωρίαν, » τούτέστιν,
ἐκουσίως ἔπαθον, οὐκ ἐκ τινος βίας· ὁμως « ὑπέ-
μεινα συλλυπούμενον, καὶ οὐχ ὑπῆρξεν. » Ἀφέντες
γὰρ πάντες οἱ ἐμοὶ μαθηταὶ ἔφυγον· « καὶ παράκα-
λοῦντα, καὶ οὐκ εὔρον. »

Ἄκουσον νουνεχῶς, ὦ Ἰουδαῖε, τί φησὶν ὁ Χρι-
στός· « Ἐδωκαν (32) εἰς τὸ βρώμα μου χολήν, καὶ εἰς
τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. » Καὶ ταῦτα μὲν
ἔπαθεν ἐξ ὑμῶν. Ἄκουσον τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγον-
τος καὶ τί ἀνταπέδωκεν ὑμῖν ἀντὶ τοῦ μικροῦ ἐκεῖνου
ὄξους. Λέγει γὰρ ὁ προφήτης, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ
Θεοῦ· « Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα καὶ

Ἄκουσον νουνεχῶς, ὦ Ἰουδαῖε, τί φησὶν ὁ Χρι-
στός· « Ἐδωκαν (32) εἰς τὸ βρώμα μου χολήν, καὶ εἰς
τὴν δίψαν μου ἐπότισάν με ὄξος. » Καὶ ταῦτα μὲν
ἔπαθεν ἐξ ὑμῶν. Ἄκουσον τοῦ ἁγίου Πνεύματος λέγον-
τος καὶ τί ἀνταπέδωκεν ὑμῖν ἀντὶ τοῦ μικροῦ ἐκεῖνου
ὄξους. Λέγει γὰρ ὁ προφήτης, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ
Θεοῦ· « Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα καὶ

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

meam; infusus sum in limo profundi; » id est in
corruptionem inferni, propter obedientiam in para-
diso abjectam, « et non est substantia, » id est,
auxilium. « Defecerunt oculi mei, dum spero in
Deo meo; quando veniet, et salvum me faciet. »

III. Postea dicit tanquam ex persona sua Chri-
stus : « Quæ non rapui, inquit, tunc solvebam; »
id est, qui non peccavi, pro peccato Adæ sustinui
mortem. « Quoniam tu, Deus, scis insipientiam
meam; et delicta mea a te non sunt abscondita; »
id est, non enim, inquit, deliqui, quamobrem, « non
crubescam, qui expectant videre » meam post tri-
dum resurrectionem : id est, apostoli. « Quoniam
propter te, » ut tibi obedirem, « sustinui oppro-
brium, » id est, crucem; quando Judæi « operuerunt
confusione faciem meam; » quando « alienus factus
sum fratribus meis » secundum carnem, « et pere-
grinus filius matris meæ, » id est, Synagogæ. « Quo-
niam zelus domus tuæ (Pater) comedit me, et im-
propria impropertantium tibi, » et sacrificantium
idolis, « ceciderunt super me. » Quamobrem
« contra me loquebantur, qui sedebant in portis; »
extra portam enim crucifixerunt eum (me); « et in
me psallebant qui bibebant vinum, » id est, in fe-
sto Paschæ. « Ego vero oratione mea ad te, Do-
mine, » dicebam : « Pater, remitte ipsis, » gen-
tibus; quoniam tempus beneplaciti gentium. « Ne
igitur demergat me tempestas » tentationum, « nec
absorbeat me profundum », id est, infernus :
« Non enim relinques animam meam in inferno »,
« nec urgeat super me puteus os suum, » id est,
sepulcrum. « Propter inimicos meos eripe me »,
ne glorientur Judæi dicentes : Absorbemus eum.

IV. Hæc omnia Christus œconomice tanquam
homo precabatur, qui erat verus Deus. Sed, ut antea
dixi, « forma servi erat », quæ hæc loquebatur et
patiebatur. Quamobrem subjunxit : « Improperium
expectavit anima mea, et miseriam; » id est, non
invitus passus sum, neque per vim; « expectavi »
tamen, « qui simul contristaretur, et non fuit. » Do-
mino (me) enim derelicto, omnes (mei) discipuli
fugerunt : « et (expectavi) qui consolaretur, et non
inveni. »

V. Audi et advertite, Judæe, quid dicat Christus :
« Dederunt in cibum meum fel, et in siti mea pota-
verunt me aceto ». Et hæc passus est a vobis.
Audi Spiritum sanctum dicentem quid retribuit vobis
pro illo modico aceto : ait enim propheta tan-
quam ex persona Dei : « Fiat mensa eorum in la-
queum, et in retributionem ». Quam retributionem

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

ἄνελιφτότα εἰς τὸ βρώμα αὐτοῦ χολήν, καὶ ποτισθέν-
τα ὄξος. « Scriptum est in sexagesimo octavo psal-
mo ex persona Christi : *Et dederunt in cibum meum
fel, et in siti mea potaverunt me aceto.* Aut dicant
Judæi quis est qui hæc apud prophetam loquitur, et
ex historia ostendant aliquem pro cibo felle pastum
potatumque aceto. » FABRIC.

dicit? manifestum est, eam miseriam dicere, in qua A nunc (es) sunt Judæi.

VI. Audi deinde, quæ sequuntur : « Obscurentur oculi eorum, ne videant. » Atqui obscurati sunt vobis oculi animæ obscuracione tenebrosa et æterna. Siquidem orto vero lumine, vos tanquam in nocte erratis, in invia vos impingentes ac præcipitantes, qui viam illam reliquistis quæ aiebat : « Ego sum via ¹⁶. » Præterea, audi quod gravius et periculosius est; ait enim : « Dorsa eorum semper incurva ¹⁷. » id est, ut serviant gentibus; non quadringentis triginta annis, ut in Ægypto; neque septuaginta, ut Babylone : sed *semper*, inquit, in servitutem incurva. Quid jam deinceps frustra, et vane liberationem hujus miseræ speras? Quod enim magis mirandum est, cæcitatem oculorum tuorum non injuste imprecatus est; sed quia tu oculos ejus (Christi) velasti, cum eum alapis cædebas : idcirco dorsum tuum semper in servitutem incurva. Et quia sanguinem ejus cum ira effudisti, audi remunerationem : « Effunde, inquit, super eos iram tuam; et furor iræ tuæ comprehendat eos ¹⁸. » Et : « Fiat commoratio eorum deserta; » templum scilicet illud celeberrimum.

VII. Sed quare, o propheta, edisserere nobis, cur templum devastatum est? an propter illam olim vituli fabricationem? an propter populi idololatriam? an propter sanguinem prophetarum? an propter adulteria et fornicationes Israel? Minime, inquit: in omnibus enim illis semper veniam et indulgentiam ferebant; sed quia Filium Auctoris beneficiorum interfecerunt, ipse enim est coæternus Patri. Unde ait : Sit, Pater, « templum eorum devastatum ¹⁷. Quoniam quem tu » propter salutem mundi volens « percussisti, ipsi persecuti sunt : » id est, ipsi me violenta et injusta morte persecuti sunt. Hoc enim significat, « et super dolorem vulnere meorum addiderunt. » Prius habui dolorem tanquam amator hominum propter errorem gentium : sed huic dolori alium suo errore adjunxerunt. Idcirco, Pater, « apone iniquitatem super iniquitatem eorum, et afflictionem super afflictionem; et non intrent in justitiam tuam, » id est, in regnum tuum; sed « deleantur de libro viventium, et cum justis non scribantur ¹⁸, » D id est, cum sanctis patribus et patriarchis suis.

VIII. Quid ad hæc dicis, Judæe? Non hæc dicit Matthæus, neque Paulus, sed David christus tuus, qui contra te decernit, qui propter Christum pertimescendam sententiam retribuit et pronuntiat; et tanquam ille magnus Job, ad vos contra justum et verum loquentes ita effatur : Emisti Christum tanquam servum; venisti ad eum tanquam ad latronem in hortum.

IX. Producam in meum etiam prophetiam Salomonis de Christo, quæ aperte et perspicue, quæ

¹⁶ Joan. xiv, 6. ¹⁷ Psal. lxxviii, 24. ¹⁸ Ibid. 25.

(33) Οὕτως. Forte ὅτι.

εις ἀναπόδοσιν. » Ποίαν ἀναπόδοσιν λέγει; εὐδελον, τὴν νῦν κατέχουσαν σε δυστυχίαν.

Ἐἶτα ἀκουσον καὶ τὰ ἐξῆς· « Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν. » Ἄλλ' ἐσκοτίσθητε τοῖς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοῖς σκοτισμὸν ἀφεγγῆ καὶ αἰώνιον. Ἀνατελειαντος γὰρ τοῦ φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ, ὑμεῖς ὡς ἐν νυκτὶ πλανᾶσθε, καὶ ἀνοδίαις προσκείμενοι καὶ κρημνιζόμενοι ὡς καταλείψαντες τὴν ὁδὸν τὴν λέγουσαν· « Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός. » Ἐἶτα ἀκουσον καιριώτερον· « Καὶ τὸν νῦτον αὐτῶν διαπαντὸς σύγκαμψον· » τούτεστιν, ἵνα δουλεύωσιν τοῖς ἔθνεσιν, οὐ τετρακόσια ἔτη καὶ τριάκοντα, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ· οὐτε ἑβδομήκοντα, ὡς ἐν Βαβυλῶνι, ἀλλὰ διαπαντὸς φησὶν, εἰς δουλείαν σύγκαμψον. Λοιπὸν τί κενὸς ἐλπίδας ἔχεις ἀπαλλαγῆναι προσδοκῶν τῆς κατεχούσης σε ταιλαιπωρίας; Τὸ γὰρ παραδοξότερον· καὶ οὐκ ἀδίκως τὴν τῶν ὀμμάτων σου τύφλωσιν ἐπηύξατο· ἀλλ' ὅτι ἐκάλυψας τὰ τοῦ Χριστοῦ ὄμματα, οὕτως (33) αὐτὸν ἐβράβιζες· καὶ διὰ τοῦτο τὸ κῶτόν σου διαπαντὸς σύγκαμψον εἰς δουλείαν. Καὶ ἐπειδὴ τὸ αἷμα αὐτοῦ μετὰ ὀργῆς ἐδέχθης, ἀκουσον τὸ ἀντιδωρον· « Ἐκχεον ἐπ' αὐτοὺς τὴν ὀργὴν σου, καὶ ὁ θυμὸς τῆς ὀργῆς σου καταλάβοι αὐτούς. » Καὶ· « Γενθῆτω ἡ ἑπαυλις αὐτῶν ἡρημωμένη· » πρόδηλον ὁ ναὸς ὁ περιδότης.

Διὰ τί, ὦ προφήτα, εἶπε ἡμῖν, τίνας χάριν ὁ ναὸς ἡρημώθη; ἄρα διὰ τὴν πάλαι μωσοποιίαν; ἄρα διὰ τὴν τοῦ λαοῦ εἰδωλολατρείαν; ἄρα διὰ τὸ τῶν προφητῶν αἷμα; ἄρα διὰ τῆς μοιχείας καὶ πορνείας Ἰσραὴλ; Οὐδαμῶς, φησὶν· ἐπὶ πᾶσιν γὰρ ἐκεῖνοι πάντοτε συγγνώμης καὶ φιλανθρωπίας ἤξειοντο· ἀλλ' ὅτι τὸν υἱὸν τοῦ Εὐεργέτου ἐθανάτωσαν· αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ὁ τῷ Πατρὶ συναδίδος. Ὅθεν λέγει· Γενθῆτω, ὦ Πάτερ, « ὁ ναὸς αὐτῶν ἡρημωμένος· » ὅτι ἐν σὺ « πρὸς σωτηρίαν κόσμου ἐβελονεῖ « ἐπάταξας, αὐτοὶ κατεδίωξαν· » σημαίνει δὲ, αὐτοὶ δὲ βιαίῳ καὶ καταδίκῳ θανάτῳ με κατεδίωξαν, « καὶ ἐπὶ τὸ ἄγος τῶν τραυμάτων μου προσέθηκαν. » Πρότερον μὲν ἄγος εἶχον ὡς φιλόανθρωπος διὰ τὴν πλάνην τῶν ἔθνων· ἀλλ' ἐπὶ τὸ ἄγος προσέθηκάν μοι ἕτερον, πλανηθέντες καὶ αὐτοί. Διόπερ « πρόσθετες ἀνομίαν ἐπὶ τὴν ἀνομίαν αὐτῶν, καὶ θλίψιν ἐπὶ θλίψιν, καὶ μὴ εἰσελθέτωσαν ἐν δικαιοσύνη σου, « τούτεστιν εἰς τὴν βασιλείαν σου· ἀλλ' « ἐξαλειφθήτωσαν ἐκ βίβλου ζώντων, καὶ μετὰ δικαίων μὴ γραφήτωσαν, » τούτεστι, μετὰ τῶν ἁγίων πατέρων καὶ πατριαρχῶν αὐτῶν.

Τί λέγεις πρὸς τοῦτο, ὦ Ἰουδαῖε; Οὐ λέγει Ματθαῖος, οὐδὲ Παῦλος, ἀλλὰ Δαυὶδ ὁ σὸς χριστὸς (34), ὁ τὰς φοβεράς ἀποφάσεις διὰ Χριστὸν ἀντιδιδόμενος καὶ φθεγγόμενος· καὶ ὡς ὁ μέγας Ἰωβ, ἐρῶν πρὸς ὑμᾶς τῷ δικαίῳ καὶ ἀψευδεῖ λέγοντας· οὕτως· Ἦγό ρασας τὸν Χριστὸν δουλοπρεπῶς, ἤλθεις πρὸς αὐτὸν ληστρικῶς ἐν τῷ κήπῳ.

Φέρω δὴ ἐς μέσον καὶ τὴν προφητείαν Σολομῶν, τὴν λέγουσαν περὶ Χριστοῦ, τὴν τὰ πρὸς Ἰουδαίους

¹⁷ Cf. Matth. xxiii, 38. ¹⁸ Psal. lxxviii, 27, 28, 29.

(34) Σὸς χριστός. Unctus tuus. Fabr.

σαφῶς καὶ ἀριθῆλως διαγγέλλουσιν· οὐ μόνον τὰ κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν, ἀλλὰ τὰ κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα αὐτοῖς συμβαίνειν δὴ τὴν αὐθάθειαν καὶ τόλμαν, ἣν ἐποίησαν ἀρχηγῶ τῆς ζωῆς. Λέγει γὰρ ὁ προφήτης· « Οὐ διελογίσαντο οἱ ἀσεβεῖς » περὶ Χριστοῦ « εἰπόντες· ὀρθῶς· Ἐνεδρεύσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δυσχρηστος ἡμῖν ἐστι, καὶ ἐναντιοῦται τοῖς ἔργοις καὶ τοῖς λόγοις ἡμῶν, καὶ ὀνειδίζει ἡμῖν ἀμαρτήματα νόμου, καὶ ἐπαγγέλλεται γινῶσιν ἔχειν Θεοῦ, καὶ Παῖδα Θεοῦ ἑαυτὸν ὀνομάζει. » Ἐἰτά φησιν· « Βαρὺς ἡμῖν ἐστι καὶ βλεπόμενος· ὅτι ἀνόμοιός ἐστι τοῖς ἄλλοις ὁ βίος αὐτοῦ, καὶ ἐξηλλαγμένοι αἱ τρίβοι αὐτοῦ. Εἰς κίβδηλον ἐλογίσθημεν αὐτῷ, καὶ ἀπέχεται τῶν ὁδῶν ἡμῶν, ὡς ἀπὸ ἀκαθαρσιῶν, καὶ μακαρίζει ἔσχατα δικαίων. » Καὶ πάλιν ἀκουσον, ὦ Ἰουδαῖε. Οὐδεὶς ἐκ τῶν δικαίων ἢ προφητῶν ἐκάλεσεν ἑαυτὸν υἱὸν Θεοῦ. Λέγει ὁ ἅγιος ὡς ἐκ προσώπου Ἰουδαίων ὁ Σολομὼν περὶ τούτου τοῦ δικαίου ὃς ἐστιν ὁ Χριστός· « Ὅτι ἐγένετο ἡμῖν εἰς ἔλεγχον ἐνομιῶν ἡμῶν, καὶ ἀλαζονεύεται Πατέρα Θεόν. Εἶδωμεν ὅτι οἱ λόγοι αὐτοῦ ἀληθεῖς εἰσιν, καὶ πειράσωμεν τὰ ἐν ἐκδόσει αὐτοῦ· εἰ γὰρ ἐστὶν ὁ δίκαιος (35) Υἱὸς Θεοῦ, ἀντιλήφεται αὐτοῦ, καὶ βύσεται αὐτὸν ἐκ χειρὸς ἀθεοσηκόντων. Θανάτῳ ἀσχήμονι καταδικάσωμεν αὐτόν· ἔσται γὰρ ἐπισκοπὴ αὐτοῦ ἐκ λόγων αὐτοῦ. »

Καὶ πάλιν ὁ Δαυὶδ ἐν Ψαλμοῖς λέγει περὶ τὸν μέλλοντα αἰῶνα· « Τότε λαλήσει πρὸς αὐτούς » ὁ Χριστὸς ἐν ὀργῇ αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ ταραξεί αὐτούς. » Καὶ πάλιν Σολομὼν περὶ Χριστοῦ καὶ Ἰουδαίων φησὶν, ὅτι ὅτε στήσεται ὁ δίκαιος ἐν παρρησίᾳ πολλῇ κατὰ πρόσωπον τῶν θλιψάντων, καὶ τῶν ἀθετούντων τοῖς λόγοις αὐτοῦ, « ἰδόντες ταραχθήσονται φόβῳ· δεινῷ καὶ ἐκστήσονται ἐπὶ τῷ παραδόξῳ τῆς σωτηρίας αὐτοῦ, καὶ ἐροῦσιν ἐν ἑαυτοῖς μετανοοῦντες, καὶ διὰ στενοχωρίαν πνεύματος στενάζοντες· Οὗτός ἐστιν ὃν ἐσχομέν ποτε εἰς γέλωτα καὶ εἰς παραβολὴν ὀνειδισμοῦ. Οἱ ἄφρονες τὸν βίον αὐτοῦ ἐλογισάμεθα μαρτίαν, καὶ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἄτιμον. Πῶς κατελογίσθη ἐν υἱοῖς Θεοῦ, καὶ ἐν ἁγίοις ὁ κληρὸς αὐτοῦ ἐστιν; Ἄρα ἐπλανήθημεν ἀπὸ ὁδοῦ ἀληθείας, καὶ τὸ τῆς δικαιοσύνης φῶς οὐκ ἀπέλαμψεν ἡμῖν, καὶ ὁ ἥλιος οὐκ ἀνέτειλεν ἡμῖν. Ἄνομίας ἐνεπλήσθημεν τρίβοις καὶ ἀπωλείας. Διωθεύσαμεν ἐρήμους ἀβάτους, τὴν δὲ ὁδὸν Κυρίου οὐκ ἐγνώσαμεν. Τί ὠφέλησεν ἡμᾶς ἡ ὑπερηφανία ἡμῶν; παρῆλθεν ἐκεῖνα πάντα ὡς σκιά (36).

A Judæos spectant, edisserit; non solum quæ hoc tempore evenisse eis cernimus, sed quæ in futuro eventient propter contumaciam, et id quod ausi sunt in Christum principem vitæ. Ait enim propheta : « Non recte cogitaverunt impii » de Christo « dicentes : Circumveniamus justum, quoniam inutilis est nobis, et contrarius est operibus et sermonibus nostris, et improperat nobis peccata legis; et promittit se scientiam Dei habere, et Filium Dei se nominat ». Postea dicit : « Gravis est nobis etiam ad videndum, quoniam dissimilis est aliis vita illius; et immutatae sunt viæ ejus. Tanquam nugaces aestimati sumus ab illo, et abstinet se a viis nostris tanquam ab immunditiis, et præfert novissima justorum ». Et rursus audi, Judæe. Nemo ex justis vel prophetis vocavit se filium Dei. Ait igitur iterum Salomon in persona Judæorum de hoc justo, qui est Christus : « Factus est nobis in traductionem cogitationum nostrarum : et gloriatur Patrem se habere Deum. Videamus ergo, si sermones illius veri sint, et tentemus, quæ erunt novissima illius : si enim est justus Dei Filius, suscipiet illum, et liberabit illum de manibus contrariorum. Morte turpissima condemnemus eum : erit enim respectus ejus ex sermonibus illius ».

X. Et rursus David in Psalmis ait de futuro sæculo : « Tunc loquetur ad eos » Christus « in ira sua; et in furore suo conturbabit eos ». Et iterum Salomon de Christo et Judæis dicit, quod quando stabit justus in magna constantia ante faciem eorum qui eum afflixerunt, et sermones ejus repudiarunt, « videntes turbabuntur timore horribili, et mirabuntur in subitatione insperatae salutis; et dicent intra se pœnitentiam agentes, et præ angustia spiritus gementes : Hic est, quem habuimus aliquando in derisum, et in similitudinem improperii. Nos insensati vitam illius existimabamus insaniam, et finem illius sine honore. Quomodo computatus est in filiis Dei, et in sanctis sors illius est? Ergo erravimus a via veritatis; et justitiæ lumen non luxit nobis, et sol non ortus est nobis. Lassati sumus in via iniquitatis et perditionis. Ambulavimus vias difficiles; viam autem Domini ignoravimus. Quid nobis profuit superbia nostra? transierunt omnia illa tanquam umbra ». Desunt quædam.

³⁵ Sap. II, 1, 12, 13. ³⁶ bid. 15, 16. ³⁷ Sap. II, 14, 16, 17, 20. ³⁸ Psal. II, 5. ³⁹ Sap. V, 2-9.

(35) Δίκαιος. Vulg., verus.

(36) Apud Simonem de Magistris, qui opusculum hoc, paucis mutatis, Latine iterum edidit (l. I., Ajp., p. 452), pergitur his verbis : Attendite sen-

sam, etc.; hæc leguntur inter Opera Cypriani, incerto auctori ascripta. Vide Patrologiæ Latinae tom. IV, col. 919. EDIT. PATR.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ

ΕΚ ΤΟΥ

ΠΡΟΣ ΕΛΛΗΝΑΣ ΛΟΓΟΥ

ΤΟΥ ΕΠΙΓΕΓΡΑΜΜΕΝΟΥ

ΚΑΤΑ ΠΛΑΤΩΝΑ (36'), ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΤΟΣ ΑΙΤΙΑΣ.

S. HIPPOLYTI

EX LIBRO

ADVERSUS GRÆCOS

QUI INSCRIBITUR

ADVERSUS PLATONEM, DE CAUSA UNIVERSI

Stephano Le Moynes interprete, cujus versio alicubi recensita.

(GALLAND. *Vet. Patr.*, II, 431.)

I. Et ille est dæmonum locus. Nunc necesse est A dicere de *hade*, in quo continentur animæ justorum atque iniquorum. Hades locus est in ipsa creatione inconditus et inornatus; receptaculum subterraneum in quo lux mundi non splendet. Luce vero in isto loco non fulgente, necesse est tenebras ibi esse perpetuas. Locus ille tanquam carcer et custodia destinatus est animabus, in quo constituti sunt angeli custodes, dividentes varias et temporarias pœnas, secundum cuiusque mores, actiones et facinora. In isto receptaculo locus quidam separatur, lacus nimirum ignis inextinguibilis, in quem nullum ad huc conjectum et detrusum fuisse suspicamur: præparatus vero est ad determinatam a Deo diem, cum

Και οὗτος μὲν ὁ περὶ δαιμόνων τόπος (37). Περὶ δὲ ἔξου, ἐν ᾧ συνέχονται ψυχὰι δικαίων τε καὶ ἀδίκων, ἀναγκαῖον εἰπεῖν. Ὁ ἄδης, τόπος ἐστὶν ἐν τῇ κτίσει (38) ἀκατασκευάστος, χωρὶον ὑπόγειον, ἐν ᾧ φῶς κόσμου οὐκ ἐπιλάμπει· φωτὸς τοίνυν ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ μὴ καταλάμπωντος, ἀνάγκη σκότος διηνεκῶς τυγχάνειν. Τοῦτο τὸ χωρὶον ὡς φρούριον ἀπενεμήθη ψυχῆς, ἐφ' ᾧ κατεστάθησαν ἀγγελῶν φρουροί, πρὸς τὰς ἐκάστων πράξεις διανέμοντες τὰς τῶν τρόπων (39) προσκαίρους κολάσεις· ἐν τούτῳ δὲ τῷ χωρίῳ τόπος ἀφώρισται τις, λίμνη πρὸς ἀσδέστου, ἐν ᾧ μὲν οὐδέπω τινὰ καταρρέριφθαι (40) ὑπειλήφαμεν· ἐσκευάσται δὲ εἰς τὴν προωρισμένην ἡμέραν ὑπὸ Θεοῦ (41), ἐν ᾗ δικαίας κρίσεως ἀπό-

(36') *Katà Plátwva*. In monumento marmoreo B in quo hujus scripti diserta mentio occurrit, non legitur *κατὰ Πλάτωνα*, ut edidit David Hoeschelius ad Photium pag. 9, eumque secutus Stephanus le Moynes, sed *πρὸς Πλάτωνα*. Est tamen bene Græcum etiam *κατὰ Πλάτωνα*, pro « adversus Platonem; » quemadmodum *κατὰ* cum accusandi casu optimis quoque scriptoribus notat, quod « ex adverso » vel « e regione » situm est, ut pluribus e Thucydide exemplis Henricus Stephanus demonstravit. Apud Zonaram vi, 4, *Annal.*, *κατὰ Πλάτωνος* legitur. FABRIC. — Scripti hujus Hippolytei duo insignia fragmenta exstant in *Parallelis* Damascenicis Rufucaldinis, pagg. 755, 789, quibuscum editum Fabricianum in primis contulimus: ubi et ipsemet cl. editor Lequienius *κατὰ Πλάτωνος* restituit.

(37) *Kal... τόπος. Naí... λόγος* cod. ms. Coislitanianus apud Havercampum in *Append. ad Josephum* tom. II, pag. 145. Habent quoque λόγος pro τόπος *Parallelis* Dam. pag. 789, et rectius, ut videtur: « Hactenus de dæmonibus dictum sit. »

(38) *Ἐν τῇ κτίσει*. Reddit le Moynes, « in ipsa creatione. » FABRIC., « in rerum natura. » Lequien., « in rebus creatis. »

(39) *Τῶν τρόπων. Parallel.*, τῶν τόπων. Et mox, *λίμνης πρὸς*. Minus recte.

(40) *Καταρρέριφθαι. Parallel.*, *καταρρέριφθαι*. Conjicit Hoeschelius legendum *κατερρέριφθαι*.

(41) *ὑπὸ Θεοῦ. Parallel.*, *παρὰ Θεοῦ*. Mox *ἀξίως*, « pro ipsorum merito » vertit Lequien. *Ibid.* statim *προσνεχθῆ*.

φασίς μία πᾶσιν ἀξίως προσνεχθεῖη. Καὶ οἱ μὲν ἄδικοι καὶ θεῶ ἀπειθήσαντες, τὰ τε μάταια ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων κατεσκευασμένα εἰδῶλα ὡς θεὸν τιμήσαντες, ταύτης τῆς ἀπίου κολάσεως, ὡς αἱ τοὶ μασημάτων γενόμενοι, προσκριθῶσι (42)· οἱ δὲ δίκαιοι τῆς ἀφθάρτου καὶ ἀνεκλείπτου βασιλείας τύχασιν, οἱ ἐν τῷ ἄδῃ (43) νῦν μὲν συνέχονται, ἀλλ' οὐ τῷ αὐτῷ τόπῳ, ἢ καὶ οἱ ἄδικοι (44). Μία γὰρ εἰς τοῦτο τὸ χωρίον κάθοδος, οὗ τῆ πύλῃ ἐφεστῶτα ἀρχάγγελον ἅμα στρατιᾷ πεπιστευόμενον· ἦν πύλῃν διελθόντες (45) οἱ καταγόμενοι ὑπὸ τῶν ἐπὶ τὰς ψυχὰς τεταγμένων ἀγγέλων (46), οὐ μὲν ὁδῶ πορεύονται· ἀλλ' οἱ μὲν δίκαιοι, εἰς δεξιὰ φωταγωγοῦμενοι, καὶ ὑπὸ τῶν ἐφεστῶτων κατὰ τόπον ἀγγέλων ὁμινοῦμενοι, ἄγονται εἰς χωρίον φωτεινόν· ἐν ᾧ οἱ ἀπ' ἀρχῆς δίκαιοι πολιτεύονται, οὐχ ὑπ' ἀνάγκης κρατούμενοι, ἀλλὰ τῆς τῶν ὁρωμένων ἀγαθῶν θέας (47) αἰετῶ ἀπολαύοντες, καὶ τῆ τῶν ἐκάστοτε καινῶν προσδοκίᾳ (48) ἠδόμενοι, κάκεινα τούτων βελτίω ἠγούμενοι. Οἷς ὁ τόπος οὐ καματηφόρος γίνεται· οὐ καύσων, οὐ κρύος, οὐ τρίβολος ἐν αὐτῷ, ἀλλ' ἡ τῶν πατέρων δικαίων τε ὁρωμένη (49) ὄψις πάντοτε μετῴει, ἀναμενόντων τὴν μετὰ τοῦτο τὸ χωρίον ἀνάπαυσιν καὶ αἰωνίαν ἀναβίωσιν ἐν οὐρανῷ. Τοῦτο δὲ ὄνομα κικλήσκοντο κόλιπον Ἀβραάμ. Οἱ δὲ ἄδικοι εἰς ἀριστερὰ ἔλκονται ὑπὸ ἀγγέλων κολαστῶν, οὐκέτι ἐκουσίως πορευόμενοι, ἀλλὰ μετὰ βίας ὡς δέσμοι ἐλκόμενοι· οἷς οἱ ἐφεστῶτες ἀγγελοὶ διαπέμπονται ὀνειδίζοντες (50), καὶ φοβερῶ ἡματι ἐπαπειλοῦντες, εἰς τὰ κατώτερα ὠθοῦντες· οὗς ἀγομένοους (51) ἔλκουσιν οἱ ἐφεστῶτες ἕως πλησίον τῆς γέννης· οἱ ἔγγιον ὄντες τοῦ μὲν βρασμοῦ ἀδιαλείπτως ὑπακούουσι (52), καὶ τοῦ τῆς θερμῆς ἀτμοῦ οὐκ ἀπαροῦσιν. Αὐτῆς δὲ τῆς ἐγγίονος ὄψεως, τὴν φοβερὰν καὶ ὑπερβαλλόντως θέαν (53) τοῦ πυρὸς ὁρῶντες, καταπεπήγασιν, τῆ προσδοκίᾳ τῆς μελλούσης κρίσεως, ἥδη δυνάμει κολαζόμενοι. Ἀλλὰ καὶ οὗ τὸν (54) τῶν πατέρων χωρὸν καὶ τοὺς δικαίους ὁρῶσι, καὶ

(42) Προσκριθῶσι. *Parallel.*, προκρ.

(43) Ἐν τῷ ἄδῃ. Ἔδης ex veterum mente generale receptaculum animarum post illarum e corpore discessum, ubi bonis bene in loco φωτεινῷ, malis male in σκοτιωτέρῳ. Vide Colomesii *Κεϊμήλια litteraria*, cap. 28, et Svicorum in Ἄδης. Hinc est quod sinum Abrahamæ et paradisi quidam collocarunt ἐν τῷ ἄδῃ. Olympiodorus in caput III Ecclesiasticæ, pag. 624: Ἡ μὲν ἱστορία τὸν παράδεισον ἐπὶ γῆς εἶναι διδάσκει. Τινὲς δὲ ἔφησαν ὅτι καὶ ὁ παράδεισος ἐν τῷ ἄδῃ τυγχάνει· ἑτέροις δὲ ἔδοξε τὸν παράδεισον ἐν οὐρανῷ εἶναι. Quin et in oratione Dominica precati sunt Macedones Christiani, teste Hugone Brughtono: Πατὴρ ἡμῶν ὁ ἐν ἄδῃ. FABRIC.

(44) Ὁ καὶ οἱ ἄδικοι. *Parallel.*, ὡς οἱ δίκαιοι.

(45) Διελθόντες. « Transeuntes » reddit Fabricius.

(46) Τεταγμένων ἀγγέλων. *Constitut.* apostol. lib. VIII, cap. 41: Ἀγγέλους εὐμενεῖς παράστησον αὐτῷ, καὶ κατὰ τὰς αὐτῶν ἐν τῷ κόλπῳ τῶν πατριάρχων καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ πῶντων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων. « Angelos ei exhibe placidos, eumque colloca in sinu patriarcharum, prophetarum, apostolorum, omniumque qui tibi a sæculo placuerunt. » Vide ibi Cotelerium, et interpretes ad Lucæ XVI, 22, nec non

una sententia justi iudicii de omnibus juste feretur. Et iniusti quidem et Deo increduli, colentes ut Deum idola vana hominum manibus opera præparata, isti æterno supplicio, ut variis sordibus inquinati, adjudicabuntur; justi vero, regni incorruptibilis et indesituri potentur. Qui nunc quidem in *hæde* continentur, sed non in eodem loco in quo iniusti concluduntur. Unus est quippe descensus ad istud receptaculum, ad cuius portam archangelum cum exercitu collocatum credimus. Quam portam prætereuntes ii qui deducuntur ab angelis animarum præsidibus, non una et eadem via pergunt. Sed iusti ad dextram pergentes per mediam lucem, et multos circumstantes angelos qui illos hymnis prosequuntur, tandem ad locum lucidissimum perveniunt. In quo iusti ab initio conversantur, non necessitate coacti, sed contemplatione honorum quæ vident semper fruuntur, et novorum cuilibet destinatorum spe et exspectatione recreantur, illa multo meliora et potiora præsentibus apud se reputantes. Quibus locus ille nullos labores et molestias parit. Non ibi ardor, non frigus, non tribulus, sed patrum iustorumque vultus subridet, exspectantium post illud receptaculum, quietem et æternam vitam in cælo. Locum vero istum vocamus *sinum Abrahami*. Iniusti vero ad sinistram trahuntur ab angelis tortoribus, non sponte incedentes, sed vi et violentia ut victi rapiuntur; quos angeli instantes et urgentes comitantur, illos convitiis lacessentes, torvis oculis minitantes et ad inferiora detrudentes. Sic porro deductas animas præsidēs angeli trahunt usque ad confinia gehennæ. Et qui tam prope sunt, audiunt sæmpere agitationem et æstum, et non sunt expertes vaporis et fumi, ab isto calore manantis et assurgentis. Proxima autem ista visione, videntes terribile et immodicum spectaculum ignis, horrent quasi gelu constricti propter exspectationem futuri iudicii, quasi modo jam supplicio affecti. Sed et ibi non

Macarium, περὶ ἐξόδου ψυχῆς δικαίων καὶ ἀμαρτωλῶν. FABRIC.

(47) Θέας. *Parallel.*, θεωρίας.

(48) Ἐκάστοτε καινῶν προσδοκίᾳ. *Parallel.*, ἐκάστοτε καινῶν ὁρωμένων προσδοκίᾳ. « Et novorum quæ creberrime contemplantur, exspectatione delectati. » Mox *ibid.*, βελτίονα.

(49) Πατέρων δικαίων τε ὁρωμένη. *Parallel.*, πατέρων δικαίων ὁρωμένη. « Justorum patrum conspecta facies undique ridet. »

(50) Ἀγγελοὶ διαπέμπονται ὀνειδίζοντες. *Parall.*, Ἀγγελοὶ ἐπιγελῶντες διαπέμπονται, ἔπνοιδίζοντες. « Quos præsidēs angeli irridendo dimittunt, eosque exprobrantes, etc. » Mox eadem *Parallelē*, εἰς τὰ κατώτερα μέρη.

(51) Οὗς ἀγομένοους. Sic codex Rupefucald. in *Parallelis* Damasc. Editi, ἄς ἀγομένας.

(52) Ἐγγιον... ὑπακούουσι. *Parall.*, ἐγγίονες... ἐπακούουσι.

(53) Ὑπερβαλλόντως θέαν. *Parallel.*, ὑπερβαλλόντως ξανθὴν θέαν. « Immodice flavum seu rufum spectaculum. »

(54) Καὶ οὗ τὸν. *Parallel.*, καὶ οὗτοι τὸν τῶν δικαίων χώρον, x. τ. λ. « Sed nec illi justorum regionem. » Mox, ὡς μήτε δικ.

vident patrum chorum (54*) nec justos, et hoc ipso torquentur. Nam in medio chaos magnum et profundum extenditur et firmatur²⁴, adeo ut nullus sit ex justis misericordia ductus qui illuc transire et excipi possit; nec ullus injustus qui audeat præterire.

II. Et hæc de hæde dicenda erant, in quo continentur omnium animæ, usque ad tempus quod Deus determinavit, tunc omnium resurrectionem facturum, non animas ex corpore in corpus aliud detrudendo, sed eadem ipsa corpora iterum excitando. Quæ dissoluta videntes, si fidem denegatis, o Græci, discite non esse increduli. Animam enim credentes factam, et immortalem a Deo conditam, secundum sententiam Platonis, in tempore; non debetis non credere, quod Deus potens est corpus ex iisdem elementis compositum et factum, ad vitam illud revocans, immortale reddere. Illud enim possibile, hoc vero impossibile, non dicitur de Deo. Nos ergo credimus et corpus resurrecturum. Si enim corrumpitur, non omnino perditur; terra enim recipiens illius reliquias, illas servat; et efflorescunt factæ instar seminis et terræ pinguedini implicatæ et immersæ. Et seminatum quidem granum, nudum seminatur; ad imperium vero Dei creatoris florens, indutum et gloriosum resurgit, non antequam moriens dissolvatur et terræ commisceatur. Adeo ut non vane credamus resurrectionem corporum. Nam etiamsi ad tempus solvatur corpus, propter primam ab initio transgressionem perpetrata; tanquam in consistorio terræ mandatur, rursus aliquando reformandum: non tale quale nunc, resurrecturum, sed purum et non amplius corruptioni obnoxium. Et cuilibet corpori sua propria anima reddetur; et illo induta, non mœrore marcescet, sed cum illo gaudebit, pura purum inhabitans. Cui nunc in mundo juste comes facta, et non habens in ulla re illud insidiatorem, hoc rursus accipiet cum omni gaudio. Injusti vero non immutata assumunt corpora, nec liberata affectibus et morbis, neque illa glorificata accipient; sed in iis quibus finierunt vitam certe judicabuntur.

III. Omnes enim, sive justus, sive injustus, ducentur coram Deo Verbo. Illi enim Pater omne iudicium dedit²⁵. Et ille voluntatem Patris implens, iudex adveniet; ille, inquam, quem nos Christum vocamus. Neque enim Minos aut Rhadamanthus quos vos fingitis, Græci, iudices erunt; sed ille quem Deus et Pater glorificavit, de quo alibi particulatim disseruimus, in gratiam eorum qui quæ-

²⁴ Luc. xvi, 26. ²⁵ Joan. v, 22.

(54*) In Græco χώρον, *regionem*. Interpret. legit ἀλλὰ καὶ οὐ τὸν... χώρον. EDIT. PATROL.

(55) *Μετενσωματῶν*. Rejicit auctor dogma de metempsychosi, a Platone aliisque propugnatum. FABRIC.

(56) Ὅρωντες, εἰ ἀπιστεῖτε. Sic locum restitui- mus ex *Parallelis*. Alii, ὀρώντες ἀπιστεῖτε.

(57) Κατὰ τὸν Πλάτωνος λόγον. Plato in *Ti- mæo*. FABRIC.

(58) Σύνητορ... ποισιν. Decet σύνθετον in Pa-

Ἄ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ κολαζόμενοι. Χάος γὰρ βαθύ καὶ μέγα ἀνὰ μέσον ἐστήρικται, ὥστε μὴ δίκαιον συμπαθήσαντα προσδέξασθαι, μήτε ἀδικον τολμήσαντα διελθεῖν.

Ὅυτος ὁ περὶ ἔδου λόγος, ἐν ᾧ αἱ ψυχὰι πάντων κατέχονται, ἀχρι καιροῦ ὃν ὁ Θεὸς ὤρισεν, ἀνάστασιν τότε πάντων ποιησόμενος, οὐ ψυχὰς μετενσωματῶν (55), ἀλλ' αὐτὰ τὰ σώματα ἀνιστῶν. Ἄ λελυμένα ὀρώντες εἰ ἀπιστεῖτε (56), μάθετε μὴ ἀπιστεῖν. Τὴν γὰρ ψυχὴν γενετὴν καὶ ἀθάνατον ὑπὸ Θεοῦ γεγονέναι πιστεύσαντες, κατὰ τὸν Πλάτωνος λόγον (57), χρόνῳ μὴ ἀπιστήσητε, ὡς καὶ τὸ σῶμα ἐκ τῶν αὐτῶν στοιχείων σύνθετον γενόμενον δυνατὸς ὁ Θεὸς ἀναβιώσας ἀθάνατον ποιεῖν (58). Οὐ τὸ μὲν δυνατὸς, τὸ δὲ ἀδύνατος, ῥηθήσεται περὶ Θεοῦ. Ἡμεῖς οὖν καὶ σῶμα ἀνίστασθαι πεπιστεύκαμεν. Εἰ γὰρ φθίρειται, ἀλλ' οὐκ ἀπόλλυται· τούτου γὰρ τὰ λείψανα ὑποδεχομένη ἡ γῆ, τηρεῖ· καὶ δίκην σπόρου γενόμενα, καὶ ἐπὶ γῆς λιπαρωτέρῳ συμπλεκόμενα, ἀνθεῖ. Καὶ τὸ μὲν σπαρὲν κόκκος γυμνὸς σπείρεται, κελεύσματι (59) δὲ τοῦ δημιουργήσαντος Θεοῦ θάλλον ἡμφισσόμενος καὶ ἔνδοξος ἐγείρεται, οὐ πρότερον, εἰ μὴ ἀποθανὼν λυθῆ καὶ συμμιγῆ. Ὡστε τὴν ἀνάστασιν τοῦ σώματος οὐ μάτην πεπιστεύκαμεν. Ἄλλ' εἰ καὶ λυταὶ πρὸς καιρὸν, διὰ τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην παρακοήν, ὡς εἰς χωνευτήριον, εἰς γῆν καθίσταται, πάλιν ἀναπλασθησόμενον· οὐ τοιοῦτον ἀνιστάμενον, ἀλλὰ καθαρὸν καὶ μηκέτι φθειρόμενον. Καὶ ἐκάστῳ σώματι ἡ ἴδια ψυχὴ ἀποδοθήσεται, καὶ τοῦτο ἐπενδυσασμένη οὐκ ἀναθήσεται, ἀλλὰ συγχαρήσεται καθαρὰ καθαρῶ παραμείναισα· ᾧ ἐν τῷ κόσμῳ νῦν δικαίως συνοδεύσασα, καὶ μὴ ἐπίβουλον ἐν πᾶσιν ἔχουσα, μετὰ πάσης ἀγαλλιάσεως ἀπολήφεται. Οἱ δὲ ἀδικοὶ οὐκ ἀλλοιωθέντα τὰ σώματα, οὐδὲ πάθους ἢ νόσου μεταστάντα, οὐδὲ ἐνδοξασθέντα ἀπολήφονται, ἀλλ' ἐν οἷς νοσήμασιν ἐτελεύτων· καὶ ὅποιοι ἐν ἀπιστίᾳ γεγέννηται, τοιοῦτοι πιστῶς κριθήσονται.

morbis: et quales [in incredulitate] vixerunt, tales

Πάντες γὰρ, δίκαιοι τε καὶ ἀδικοὶ, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀχθήσονται. Τούτῳ γὰρ ὁ Πατὴρ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε, καὶ αὐτὸς βουλὴν Πατρὸς ἐπιτελῶν, κριτὴς παραγίνεται, ὃν Χριστὸν προσαγορεύομεν. Οὐδὲ γὰρ Μίνως καὶ Ῥαδάμανθος κριταὶ οἱ καθ' ἑμᾶς, Ἕλληνας (60)· ἀλλ' ὃν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ ἐδόξασε, περὶ οὗ ἐν ἑτέροις λεπτομερέστερον διεληλύθαμεν (61) πρὸς τοὺς ἐπιζητοῦντας τὴν ἀλή-

rallel. Atque hic desinit fragmentum primum. Exstat autem secundum pag. 753, incipitque ab his verbis, πάντες γὰρ, cap. 3.

(59) *Κελεύσματι*. Ms., κελεύσιμόν τι. HORSCHHEL.

(60) *Οἱ καθ' ἑμᾶς*, Ἕλληνας. Plato in *Gorgia* sub fin. et in *Asiacho*. FABRIC.

(61) Ἐν ἑτέροις λεπτομερέστερον διεληλύθαμεν. Fortasse in iis quæ supersunt contra Noetium, ubi fusissime et enucleate de Deo Verbo.

θειαν. Οὗτος τὴν Πατρός εἰς πάντας δικαιοκρασίαν (62) A ποιούμενος, ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα παρεσκευάσσε τὸ δικαίον. Οὐ τῇ κρίσει παραστάντες πάντες, ἀνθρωποὶ τε καὶ ἄγγελοι, καὶ δαίμονες μίαν ἀποφθέγγονται φωνήν, οὕτως λέγοντες· « Δικαία σου ἡ κρίσις. » Ἦς φωνῆς τὸ ἀνταπόδομα ἐπ' ἀμφοτέροις ἐπάγει τὸ δικαίον· τοῖς μὲν εὖ πράξασι, δικαίως τὴν ἀίδιον ἀπόλαυσιν παρασχόντος, τοῖς δὲ τῶν φαύλων ἐρασταῖς τὴν αἰώνιον κόλασιν ἀπονειμάντος. Καὶ τούτοις μὲν τὸ πῦρ ἀσβεστον διαμένει καὶ ἀτελεύτητον, σκώληξ δὲ τις ἔμπυρος, μὴ τελευτῶν, μηδὲ σῶμα διαφθέρων, ἀπαύστῳ δ' ὀδύνῃ ἐκ σώματος ἐκθράσσω παραμένει. Τούτους οὐχ ὕπνος ἀναπαύσει, οὐ νύξ παρηγορήσει, οὐ θάνατος τῆς κολάσεως ἀπολύσει, οὐ παράκλησις συγγενῶν μεσιτευσάντων ὀνήσει. Οὐ γὰρ ἔτι δίκαιοι ὑπ' αὐτῶν ὀρῶνται, οὐδὲ μνήμης γίνονται ἄξιοι. Μόνοι δὲ οἱ δίκαιοι δικαίῳ μεμνήσονται ἔργων, δι' ὧν ἐπὶ τὴν οὐράνιον βασιλείαν κατήγησαν· ἐν ἧ' οὐχ ὕπνος, οὐ λύπη, οὐ φθορά, οὐ φροντίς (63), οὐδὲ νύξ, οὐδὲ ἡμέρα χρόνῳ μετρομένη, οὐχ ἥλιος ἀνάγκη κύκλον οὐρανοῦ δρόμῳ ἐλαυνόμενος, ὠρῶν μέτρα ἢ κέντρα πρὸς εὐγνωστον ἀνθρώπων βίον διαμετρούμενα ὠροθετοῦντος· οὐ σελήνη φθίνουσα ἢ αὐξουσα, ἢ τροπὰς καιρῶν ἐπάγουσα· οὐχ ὕγραίνουσα γῆν· οὐδὲ ἥλιος ἐπικαίων, οὐχ Ἄρκτης στρεφομένη, οὐχ Ὀρίων γεννώμενος, οὐχ ἄστρον πλάνη ἐνάριθμος, οὐ δύσβατος γῆ, οὐδὲ δυσεῦρετος παραδείσου αὐλή, οὐδὲ δεινὸν θαλάσσης φρύαγμα κωλύον ἐπιβάτῃα πατεῖν· εὐβάτος δὲ καὶ αὕτη τοῖς δικαίοις γενήσεται, οὐτε τοῦ ὕγροῦ στερουμένη· οὐχ οὐρανοῦ ἀοίκητος ἀνθρώποις, οὐδὲ τούτου τῆς ἀναβάσεως ἡ ὁδὸς ἀνεύρετος· οὐ γῆ ἀνέργαστος, οὐδὲ ἀνθρώποις ἐπίπονος, αὐτομάτῃ δὲ φύουσα καρπούς πρὸς εὐκοσμίαν· οὐ θηρίων γενέσεις πάλιν, οὐδὲ τῶν λοιπῶν ζώων ἐκθραστομένη οὐσία. Οὐδὲ γὰρ ἀνθρώποις πάλιν γεννᾷ (64)· ἀλλ' ὁ τῶν δικαίων ἀριθμὸς διαμένει ἀνέκλειπτος ἅμα δικαίοις ἀγγέλοις καὶ πνεύμασι. Τούτοις οἱ πεισθέντες τοῖς λόγοις ἀνθρωποὶ, ἔσεσθε καὶ τῶν δικαίων κοινωνοὶ, καὶ τῶν μελλόντων ἐντεύξεσθε ἀγαθῶν, ἃ « οὐτε ὀφθαλμὸς εἶδεν, οὐτε οὖς ἤκουσεν, οὐτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, ὅσα ὁ Θεὸς ἠτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. » Αὐτῷ ἢ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἄμήν.

faturorum honorum potiemini quæ « neque vidit oculus, neque auris audivit, neque ascenderunt in cor hominis, quæ Deus præparavit iis qui diligunt illum »²⁶. » Illi sit gloria et potentia in sæcula sæculorum. Amen.

²⁶ Psal. cxviii, 137. ²⁷ Apoc. xii, 5. ²⁸ I Cor. ii, 9.

(62) Δικαιοκρασίαν. Parallel. δικαίαν κρίσιν.

(63) Οὐ φροντίς. Hic desinit secundum Parallelorum fragmentum.

runt veritatem. Ille ipse justum iudicium Patris in omnes exercens, quod æquum et justum erit, unicuique secundum opera præparavit. Cujus iudicio astantes omnes, homines, angeli, dæmones, unam hanc vocem emittent, sic dicentes : « Justum iudicium tuum »²⁶. » Cujus vocis æquitas apparet in retributione in utrosque : cum bene facientibus juste fruitio æterna præbeatur, malorum vero cupidis æternum supplicium distribuatur. Et hos manet ignis inextinguibilis, et qui nunquam finietur, et vermis igneus non moriens, non corpus corrumpens, sed irrequieto dolore ex corpore effervescent et ebulliens. Illis non somnus cessationem et quietem conciliabit; non nox leniet et mulcebit dolores; non mors supplicia solvet; non juvabit exhortatio affinium intercessorum. Nam justi non amplius ab illis videbuntur, nec ulla sunt memoria digni. Sed enim justī operum justorum erunt memores, per quæ pervenerunt ad regnum cœlestē : in quo nec somnus, nec dolor, nec corruptio, nec sollicitudo, nec nox²⁷, nec dies tempore mensurata, nec sol necessitate quadam per circulum cœli cursum suum agitans et impellens, in hora natali notantis et disponentis terminorum mensuras, et cardines commensuratos ad facile cognoscendam hominum vitam; non lunæ decursus et incrementum, quæ temporum mutationes inducit, et terram madidam reddit, non sol ardens, non Ursa versatilis, non Orionis ortus, non astrorum errores innumeri, non in via terra, non inventu difficilis paradisi aula, non molestus maris fremitus impediens quominus a vectore pedibus calcetur; justis enim erit et ipsa pervium, etiamsi humido non privetur. Cœlum non erit inaccessum hominibus; et via qua ascendi et scandi possit, non talis erit quæ non possit inveniri. Non terra rudis et inculca, et hominibus laborem et molestiam creans, sed sponte fructus progerminans ad cultum et ornatum. Non iteratæ ferarum generationes, neque aliorum animalium effervescent et ebulliens substantia. Neque enim homines tunc rursus generant, sed manet indesinenter numerus justorum, cum justis angelis et spiritibus. His verbis obtemperate, et illa

D credentes, o homines, eritis justorum consortes, et

(64) Ἀνθρώποις πάλιν γεννᾷ. Edit. Havercamp., ἀνθρώπους.... γεννᾷ.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΙΡΕΣΙΝ ΝΟΕΤΟΥ ΤΙΝΟΣ

SANCTI HIPPOLYTI

ARCHIEPISCOPI ET MARTYRIS

CONTRA HÆRESIN NOETI CUIUSDAM

Francisco Turriano interprete.

(GALLAND, *ibid.* p. 484.)

I. Alii quidam aliam doctrinam subintroducunt, facti discipuli cujusdam Noeti, qui genere quidem Smyrnæus fuit non multo ante. Hic inflatus in elationem provecus est, alieni spiritus existimatione elatus. Dixit Christum esse ipsum Patrem, ipsumque Patrem natum esse et passum et mortuum. Videte quanta elatio cordis et inflatio spiritus alieni in eum subiit. Jam igitur ex aliis actibus deprehensum est, quod non loquebatur spiritu mundo; qui enim in Spiritum sanctum blasphemus est, ex divina sorte ejectus est. Aiebat hic se esse Moyssem, et fratrem suum esse Aaron. Hæc cum beati presbyteri audirent, accersitum coram ecclesia examinaverunt. Ille vero negabat principio sic se sentire. Postea vero in quibusdam delitescens, et collectis aliis qui in eodem errore erant, volebat aperte dogma suum defendere. Quem rursus accersitum presbyteri redarguerunt. Ille vero resistebat, inquit: Quid igitur mali facio si Christum honoro? Huic presbyteri responderunt: Et nos unum Deum vere scimus; scimus Christum, scimus

Ἄλλοι τινες ἑτέραν διδασκαλίαν παρεισέφρουσαν, γινόμενοι τινὸς Νοήτου μαθηταί, ὃς τὸ μὲν γένος ἦν Σμυρναῖος (65), οὐ [πρὸ] πολλοῦ χρόνου γινόμενος (66). Οὗτος φυσωθεὶς εἰς ἐπηρμένον ἤχθη, οἴσει πνεύματος ἀλλοτρίου ἐπαχθεὶς. Ἐφη τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα, καὶ αὐτὸν τὸν Πατέρα γεγενῆσθαι καὶ πεπονθέναι καὶ ἀποτεθῆναι (67). Ὑρᾶτε, ὅσον ἔπαρμα καρδίας καὶ φυσίωμα πνεύματος ἀλλοτρίου ὑπεισῆλθεν εἰς αὐτόν· ἤδη μὲν οὖν ἐκ τῶν ἑτέρων πράξεων εἰς τοῦτο φέρεται ὁ Ἐλεγχος αὐτῶν, ὅτι μὴ καθαρῶ πνεύματι ἐφθέγγετο· ὁ γὰρ εἰς Πνεῦμα ἅγιον βλασφημῶν, ἐκθλιπτός γένηται κλήρου ἀγίου. Οὗτος ἔλεγεν ἑαυτὸν εἶναι Μωϋσῆν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Ἀαρῶν (68). Ταῦτα ἀκούσαντες οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι προσκαλεσάμενοι ἐνώπιον τῆς ἐκκλησίας ἐξήταζον. Ὁ δὲ ἠρνεῖτο, λέγων τὰς ἀρχαί, μὴ φρονεῖν. Ὑστερον δὲ ἐμφωλεύσας ἐν τισιν, καὶ συσκευάσας (69) ἑαυτῶ συμπλανωμένους, καθαρὸν ὕστερον ἰσθῆν τὸ δόγμα ἐβούλετο. Ὅν πάλιν προσκαλεσάμενοι οἱ μακάριοι πρεσβύτεροι ἤλεγξαν. Ὁ δὲ ἀντίστατο, λέγων· Τί οὖν κακὸν (70) ποιῶ δοξάζων

(65) *Σμυρναῖος*. Smyrnæum Noetum fuisse ait etiam Theodoretus lib. III *Hæret. fab.*, c. 3, et Damascenus sect. LVII, qui solet Epiphanium sequi; et tamen apud Epiphanium, hæresi 57, legas Noetum fuisse Ἀσιανὸν τῆς Ἐφέσου πόλεως. FABRIC.

(66) *Οὐ... γινόμενος*. Epiphanius ait Noetum prodidisse hæresin suam ante annos circiter 150; οὐ πρὸ ἐτῶν πλειόνων, ἀλλ' ὡς πρὸ χρόνου τῶν τούτων ἑκατὸν τριάκοντα, πλεῖω ἢ ἐλάσσω. Scripsit Epiphanius anno Christi 375. His si centum ac triginta demas, manet annus 245. Mox idem testatur Noetum, ἑναγχος, « paulo post, » una cum fratre mortuum esse. Id.

(67) *Ἐφη... ἀποτεθῆναι*. Turrianius, apud Fabricium, hunc locum ita interpretatur: « Dixit hic Christum esse eundem Patrem, ipsumque Pa-

trem genitum esse et passum. » Versionem prætilimus cl. Wesselingii, *Probabil.*, cap. 26, p. 227.

(68) *Ἐλεγε... Ἀαρῶν*. Ita et Epiphanius, et Damascenus. Sed Philastrius hæresi 53: « Noetiani insensati, ἀνόητοι, cujusdam nomine Noeti... hic etiam dicebat se Moyssem esse, et fratrem suum Eliam prophetam. » FABRIC.

(69) *Συσκευάσας*. Tantum decem fuisse, Epiphanius adnotavit. Id.

(70) *Τί οὖν κακόν*. Apud Epiphanium qui ad verbum propemodum eadem de presbyteris ex Hippolyto, licet haud nominato, refert pag. 480: Τί γὰρ κακὸν πεποίηκα; ἕνα Θεὸν, δοξάζω, ἕνα ἐπίσταμαι, καὶ οὐκ ἄλλον πλὴν αὐτοῦ, γεννηθέντα, ἀποθαύοντα. Id.

τὸν Χριστόν; Πρὸς δὲ ἀναπακρίνονται οἱ πρεσβύτεροι· Καὶ ἡμεῖς ἕνα Θεὸν (71) οἴδαμεν ἀληθῶς· οἴδαμεν Χριστόν· οἴδαμεν τὸν Υἱὸν παθόντα, καθὼς ἔπαθεν, ἀποθάνοντα καθὼς ἀπέθανεν, καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἴστα ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐρχόμενον κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς. Καὶ ταῦτα λέγομεν ἃ ἐμάθομεν. Τότε τοῦτον ἐλέγξαντες ἐξέωσαν ὡς διδασκαλεῖον συστήσαι.

Οἱ καὶ δεῖξαι βούλονται σύστασιν τῷ δόγματι, λέγοντες· Ἐἶπεν ἐν νόμῳ· « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν· οὐκ ἔσονται ὑμῖν θεοὶ ἕτεροι πλην ἐμοῦ. » Καὶ πάλιν ἐν ἐτέρῳ· « Ἐγὼ, φησὶν, πρῶτος, καὶ ἔσχατος, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔστιν οὐδεὶς. » Οὕτω εἰσάκουσιν συνιστᾶν ἕνα Θεόν. Οἱ ἀποκρίνονται λέγοντες· Εἰ οὖν Χριστὸν ὁμολογῶ Θεόν, αὐτὸς ἄρα ἐστὶν ὁ Πατήρ, εἰ γὰρ ἐστὶν ὁ Θεός· ἔπαθεν δὲ Χριστὸς, αὐτὸς ὢν Θεός, ἄρα οὖν ἔπαθεν Πατήρ· Πατήρ γὰρ αὐτὸς ἦν. Ἄλλ' οὐχ οὕτως ἔχει· οὐδὲ γὰρ οὕτως αἱ Γραφαὶ διηγούνται. Χρῶνται δὲ καὶ ἐτέρας μαρτυρίας, λέγοντες· Οὕτω γέγραπται· « Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεῦρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ· μετὰ ταῦτα ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη. » Ὅραξ οὖν, φησὶν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Θεός, ὁ μόνος ὢν, καὶ ὑπερὸν ὠφθεις, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστραφεὶς. [Ἐν ἐτέρῳ δὲ, φησὶν, λέγει· « Ἐκοπίασεν Αἴγυπτος, καὶ ἐμπόρια Αἰθιοπῶν καὶ οἱ Σαβαίμ, ἀνδρες ὄψηλοι ἐπὶ σὲ διαθήσονται [καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι] καὶ πορεύσονται ὀπίσω σου δεδεμένοι ἐν χειροπέδαις, καὶ ἐν σοὶ προσκυνήσουσιν· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστιν, καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται· καὶ οὐκ ἔστιν Θεός πλην σοῦ. Σὺ γὰρ εἶ Θεός, καὶ οὐκ ἦβειμεν· ὁ Θεός τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. » Ὅραξ, φησὶν, πᾶς ἕνα Θεὸν κηρύσσουσιν αἱ Γραφαί; Τοῦτου ἐμφανοῦς δεικνυμένου, τῶν οὕτως μαρτυρουμένων, ἀνάγκη, φησὶν, ἔχω ἐνὸς ὁμολογουμένου, τοῦτον ὑπὸ πάθος φέρειν. Χριστὸς γὰρ ἦν Θεός, καὶ ἔπαθεν δι' ἡμᾶς, αὐτὸς ὢν ὁ Πατήρ, ἵνα καὶ σώσαι ἡμᾶς δυναθῇ. Ἄλλο δὲ, φησὶν, οὐ δυνάμεθα λέγειν· καὶ γὰρ ὁ Ἀπόστολος ἕνα Θεὸν ὁμολογεῖ, λέγων· « Ὡς οἱ πατέρες, ἐξ ὧν Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεός εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. »

Καὶ ταῦτα βούλονται οὕτω διηγεῖσθαι καὶ αὐτοῖς **D** *μονόκωλα* (73) χρώμενοι, δὲ τρόπον εἶπεν Θεόδοτος

A *Filium passum, sicut passus est; mortuum, sicut mortuus est; et suscitatum tertia die, et sedentem ad dexteram Patris, venturumque ad judicandum vivos et mortuos. Atque hæc dicimus, quæ didicimus. Tunc istum convictum ejecerunt ex ecclesia; qui eo inflationis venit, ut docere institueret.*

τῆς ἐκκλησίας (72) · ὅς εἰς τοσοῦτο φασίωμα ἠνέχθη,

II. Volunt autem dogma suum constituere et confirmare, quia est in lege: « Ego sum Deus patrum tuorum²⁰; non erunt vobis alii dii præter me²¹. » Et rursus in alio loco: « Ego sum primus, et ego novissimus; et post me non est alius²¹. » Sic aiunt se probare unum esse Deum. Et respondent: **B** Si Christum confitemur Deum, igitur ipse est Pater, si est Deus; passus vero est Christus Deus. passus igitur est Pater. Pater enim erat ipse. At non sic est: non enim sic Scripturæ exponunt. Utuntur præterea aliis testimoniis. Sic enim aiunt scriptum esse: « Hic Deus noster; non reputabitur alius ad eum. Adinvenit omnem viam scientiæ, et dedit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo; post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est²². » Vides igitur, inquit, quod hic est Deus, qui solus est, et postea in terris visus, et cum hominibus conversatus? Et in alio loco ait: « Laboravit Ægyptus, et mercatura Æthiopum et Sabaim; viri celsi in te transibunt, et tui servi erunt; et ibunt post te vincti vinculis manuum, et in te adorabunt, quia in te est Deus; et in te precabuntur, quia non est Deus præter te. Tu enim es Deus, et nescivimus; Deus Israel Salvator²³. » Vides, inquit, quomodo Scripturæ unum Deum prædicant? Cum hoc aperte declaratum sit, cum hæc sic contestata sint; necesse est, uno per confessionem constituto, hunc passioni subjicere. Christus enim erat Deus, et propter nos passus est cum esset Pater, ut posset salvos nos facere. Aliud enim, inquit, dicere non possumus: siquidem Apostolus unum Deum confitetur, cum ait: « Quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus benedictus in sæcula²⁴. »

III. Sic volunt ista recitare, et uti mutilatis, sicut fecit Theodotus, cum vellet probare Christum esse

²⁰ Exod. iii, 6. ²¹ Exod. xx, 3. ²² Isa. xlv, 6. ²³ Rom. ix, 5.

(71) *Ἐνα Θεόν*, x. τ. λ, Quæ sequuntur, sunt ipsa verba Symboli, quale exstat apud Irenæum lib. i, c. 2 seq., lib. iii, c. 4; Tertullianum *contra Praxeam*, c. 2, et *De Præscript.*, c. 13, et *De virginibus velandis*, c. 1, etc. **FLAVIUS.**

(72) *Ἐξέωσαν τῆς Ἐκκλησίας*. Noetum damnatum a Tranquillo episcopo Chalcedoniorum Syriæ, scribit auctor *Prædestinati*, cap. 30. Quod autem in Synodico libello cap. 50, legis in Synodo Romana damnatum Noetum a Papa Victore, temporum ratio non patitur. Sed sunt quedam et alia in illo Synodico parum accurate tradita, licet scriptum ipsum alioqui est neutiquam contemnendum. **Io.**

(73) *Μονόκωλα*. *Μονόκωλα* apparet adverbialiter poni pro *μονοκώλως* et *μονοτύπως*, quibus verbis Epiphanius, pag. 481, Hippolyti vestigiis insistens utitur. Βούλονται δὲ διηγεῖσθαι *μονοκώλως* τοῦτον τὸν τρόπον ὡς Θεόδοτος. Sensus est, Noetianos ad unum tantummodo in explicandis S. Scripturæ de Christo dictis veluti membrum respicere, divinam scilicet naturam: uti vicissim Theodotus ad alterum recurrens extremum in sola hærebat humanitate, et Christum nudum esse hominem affirmabat. De Theodoto præter alios meminit etiam Timotheus presbyter a Cotelerio editus *Monument.* tom. III, pag. 389: Τοῦτον τὸν Θεόδοτον φασὶν τῆς τοῦ Σαμουηατέως ἀίρέσεως ἀρχηγὸν καὶ πατέρα γενέσθαι,

ὁμῖν ὁ ἑγείρας τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν, ἅ ζωοποιήσῃ καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν διὰ τοῦ ἐνοικούντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν. Ἰδοὺ συνέστηκε τὸ διὰ τοῦ προφήτου εἰρημένον· Ἐγὼ ἤγειρα μετὰ δικαιοσύνης. Τὸ δὲ εἰπεῖν, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεὸς ἐστίν, ἐδείκνυε μυστήριον οἰκονομίας, ὅτι σεσαρκωμένου τοῦ Λόγου, καὶ ἐνανθρωπήσαντος, ὁ Πατὴρ ἦν ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ἐμπολιτευομένου τοῦ Υἱοῦ ἐν ἀνθρώποις. Τοῦτο οὖν ἐσημαίνετο, ἀδελφοί, ὅτι ὄντως μυστήριον οἰκονομίας ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἦν οὗτος ὁ Λόγος καὶ Παρθένου, ἕνα Υἱὸν Θεῷ ἀπεργασάμενος (76). Τοῦτο δὲ οὐκ ἐγὼ λέγω, ἀλλ' αὐτὸς μαρτυρεῖ ὁ καταβάς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· οὕτω γὰρ λέγει· Ὁυδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Τί οὖν ζητεῖ παρά τὸ εἰρημένον; Μήτις ἔρει, ὅτι ἐν οὐρανῷ σὰρξ ἦν; Ἔστι μὲν οὖν σὰρξ ἡ ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ Πατρῶου προσεγενθεῖσα δῶρον, ἡ ἐκ Πνεύματος καὶ Παρθένου, τέλειος Υἱὸς Θεοῦ ἀποδεδειγμένος. Πρόδηλον οὖν, ὅτι αὐτὸς ἑαυτὸν προσέφερε τῷ Πατρὶ. Πρὸ δὲ τούτου ἐν οὐρανῷ σὰρξ οὐκ ἦν. Τίς οὖν ἦν ἐν οὐρανῷ ἀλλ' ἢ Λόγος ἄσαρκος, ἀποσταλεὶς ἵνα δείξῃ αὐτὸν ἐπὶ γῆς ὄντα, εἶναι καὶ ἐν οὐρανῷ; Λόγος γὰρ ἰν (77), πνεῦμα ἦν, δύναμις ἦν. Εἰς τὸ κοινὸν νομα καὶ παρά ἀνθρώποις χωρητὸν, ἀνελάμβανεν εἰς ἑαυτὸν τοῦτο, καλούμενος ἀπ' ἀρχῆς Υἱὸς ἀνθρώπου διὰ τὸ μέλλον, καίτοι μήπω ὢν ἄνθρωπος, καθὼς ὁ Δανιὴλ μαρτυρεῖ, λέγων· Εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενον ὡς Υἱὸν ἀνθρώπου. Δικαίως οὖν ἐν τῷ οὐρανῷ ὄντα ἔλεγεν τούτῳ ὀνόματι, τοῦτο ἀπ' ἀρχῆς ὄντα, καλεῖσθαι ἀπ' ἀρχῆς Λόγον Θεοῦ.

Ἄλλὰ τί μοι, φησὶν, λέγει ἐν ἑτέρῳ· Ὁυτός ὁ Θεός· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν; Καλῶς εἶπεν. Πρὸς γὰρ τὸν Πατέρα τίς λογισθήσεται; Ὁ δὲ λέγει· Ὁυτός ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν. Ἐξεύρεν πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν Ἰακώβ τῷ παιδί αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἡγαπημένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Καλῶς λέγει. Τίς γὰρ ἐστὶν Ἰακώβ ὁ παῖς αὐτοῦ, Ἰσραὴλ ὁ ἡγαπημένος ὑπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἢ οὗτος περὶ οὗ βοᾷ λέγων· Ὁυτός ἐστὶν ὁ Υἱὸς μου ἀγαπητός, εἰς ὃν ἠδύοκῃσα· τούτου ἀκούετε; Πᾶσαν οὖν τὴν ἐπιστήμην παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν ὁ τέλειος Ἰσραὴλ, ὁ ἀληθινὸς Ἰακώβ, μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη. Ἰσραὴλ (78) δὲ τίς ἐστὶν ἀλλ' ἢ

vivificabit etiam mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis 39. » Ecce comprobavit quod dictum est per prophetam : « Ego suscitavi cum justitia. » Quod autem dixit : « In te est Deus, » ostendit mysterium œconomix, id est incarnationis, quod incarnato Verbo et facto homine, Pater erat in Filio, et Filius in Patre, conversante Filio cum hominibus. Hoc igitur, fratres, significabatur, quod vere mysterium incarnationis ex Spiritu sancto et ex Virgine erat hoc Verbum, quod operatum est Deo Filium unum. Hoc autem non ego dico, sed ipse testatur qui de cœlis descendit. Sic enim ait : « Nemo ascendit in cœlum, nisi qui de cœlo descendit, Filius hominis qui est in cœlo 40. » Quid igitur quærit iste præter hoc quod dictum est? Nunquid dicturus est quod caro erat in cœlo? Est igitur caro, quæ a Verbo Patris oblata, ut munus est; caro, inquam, ex Spiritu sancto et Virgine ostensa, perfectus Filius Dei. Manifestum igitur est, quod se ipse obtulit Patri. Antea vero non erat in cœlo caro. Quis ergo erat in cœlo, nisi Verbum sine carne, quod missum est ut ostenderet se qui in terra erat, esse etiam in cœlo? Verbum enim erat, Spiritus erat, Virtus erat. Unus commune nomen et in usu apud homines sibi sumpsit, vocatus a principio Filius hominis, propter futurum, quamvis nondum esset homo; sicut Daniel testatur inquitens : « Vidi, et ecce in nubibus cœli venientem tanquam Filium hominis 41. » Recte igitur dixit, eum qui in cœlo erat Verbum Dei, hoc nomine a principio vocari.

V. Sed quid mihi, inquit, dicit Scriptura in alio loco : « Hic est Deus; non reputabitur alius ad eum 42? » Recte dixit. Quis enim reputabitur ad Patrem? « Hic, inquit, Deus noster; non reputabitur alius ad eum. Invenit omnem viam scientiæ, et dedit illam Jacob puero suo, et Israel dilecto suo 43. » Bene dicit. Quis enim est Jacob puer ejus, et Israel dilectus ejus, nisi hic de quo clamat, inquitens : « Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui; ipsum audite 44? » Qui omnem scientiam a Patre accepit, perfectus Israel et verus Jacob, « post hæc in terra visus est, et cum hominibus conversatus est 45. » Quis autem est Israel, nisi homo videns Deum? Videns autem Deum,

39 Rom. viii, 41. 40 Joan. iii, 43. 41 Dan. vii, 43. 42 Baruch. iii, 36. 43 ibid. 36, 37. 44 Matth. xvii, 5; iii, 47. 45 Baruch. iii, 58.

(76) Ὁ Λόγος... ἀπεργασάμενος. « Verbum Dei operatum est Deo unum Filium. » Id est Verbum Dei fecit, ut qui erat unus Filius Dei, idem ipse esset unus Filius hominis, quia in hypostasi sua assumpsit carnem. Sic enim Verbum caro factum est. FRANCISCUS TURRIANUS.

(77) Λόγος γὰρ ἦν. Male apud Fabricium, Λόγος σὰρξ ἦν.

(78) Ἰσραὴλ, κ. τ. λ. Nomen Ἰσραὴλ Philoni De præmiis ei prænis, pag. 710, atque alibi, exponitur ὁρῶν Θεόν, ἡκ πικρῶν. Sic et Constitutiones apostol., vii, 37, viii, 45. Eusebius xi, 6, pag. 519, Præparat.,

multique alii. Quo etiam referes eos quibus Israel est ὁρατικὸς ἀνὴρ καὶ θεωρητικὸς, ut Eusebio, pag. 510, Præparat., vel τοῦς ὁρῶν Θεόν, ut S. Oratato in fine libri ii; Didymo apud Hieron. et Hieronymo ipsi pluribus locis; S. Maximo t. I, p. 284; Olympodoro in c. i Ecclesiastæ, Leontio De sectis, p. 392; Theophani Cerameo homil. 4, p. 22, etc. Aliam etymologiam probat Justinus martyr Dialogo cum Tryphone, pag. 354, ἀνθρωπος νικῶν δύναμιν. Τὸ γὰρ Ἰσραὴ ἀνθρωπος νικῶν ἐστίν, τὸ δὲ ἦλ δύναμις. Sane Ἰσραὴ virum denotat, et ἦλ est dominari ac vincere, ἡκ et potentiam equal et angelum (unde Jo-

nemo nisi solus puer et perfectus homo, et qui solus enarrat consilium Patris. Ait enim Joannes : « Deum nemo vidit unquam : unigenitus Filius qui est in sinu Patris, ipse enarravit ⁴⁶. » Et rursus : « Qui de cælo descendit, quod audivit et vidit, testatur ⁴⁷. » Hic igitur est, cui omnem scientiam dedit Pater; qui in terra visus est, et cum hominibus conversatus est.

VI. Quod autem dicit Apostolus : « Quorum patres, ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula ⁴⁸, » pulchre enarrat et dilucide mysterium veritatis. Hic qui est super omnia, Deus est (sic enim audent dicere : « Omnia mihi tradita sunt a Patre ⁴⁹ »). Qui est super omnia Deus benedictus, genitus est; et factus homo, Deus est in sæcula. Sic enim Joannes ait : « Qui est, et qui erat, et qui venturus est, Deus omnipotens ⁵⁰. » Recte vocavit omnipotentem Christum. Hoc enim dixit, quod quidem Christus testabitur. Tribuens enim testimonium : « Omnia, inquit, mihi tradita sunt a Patre ⁵¹; » et omnium dominatum tenet; omnipotens a Patre constitutus est Christus. Imo et Paulus docens omnia ei data esse, sic dixit : « Primitiæ Christus; deinde, qui sunt Christi in adventum ejus; postea finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri; cum evacuaverit omnem principatum, et omnem potestatem et virtutem. Oportet enim ipsum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus ejus. Novissime autem inimica destruetur mors. Omnia enim subjecit sub pedibus ejus. Cum autem dicat : Omnia subiecta sunt ei; sine dubio præter eum qui subjecit ei omnia. Cum autem subiecta fuerint illi omnia, tunc et ipse Filius subiectus erit ei qui subjecit sibi omnia, ut sit Deus omnia in omnibus ⁵². » Si igitur omnia subiecta sunt ei præter eum qui ei subjecit omnia, omnium tenet dominatum; ipsius vero dominatum tenet Pater : ut in omnibus unus Deus reperitur, cui omnia subiecta sunt simul cum Christo, cui omnia Pater subjecit præter se ipsum. Hoc enim Christus dixit, sicut in Evangelio et Patrem suum et Deum confessus est. Ait enim sic : « Vado ad Patrem meum et Patrem vestrum; et Deum meum et Deum vestrum ⁵³. » Si ergo Noetus

Α ἄνθρωπος ὁρῶν τὸν Θεόν, ὁρῶν δὲ τὸν Θεὸν οὐδ' εἰς εἰ μὴ μόνος ὁ παῖς (79) καὶ τέλειος ἄνθρωπος καὶ μόνος διηγησάμενος τὴν βουλήν τοῦ Πατρὸς. Λέγει γὰρ καὶ Ἰωάννης· « Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακεν πώποτε· μονογενὴς Υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, αὐτὸς διηγήσατο. » Καὶ πάλιν· « Ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς, ὃ ἤκουσεν καὶ ἑώρακεν, μαρτυρεῖ. » Οὗτος οὖν ἐστὶν ὃς πᾶσαν ἐπιστήμην Πατὴρ ἔδωκεν, ὃς ἐπὶ γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναναστράφη.

« Ὁ δὲ λέγει ὁ Ἀπόστολος· « Ὡν οἱ πατέρες, ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς ὁ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, » καλῶς διηγεῖται καὶ λαμπρῶν (80) τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον. Οὗτος ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς ἐστὶν, λέγει γὰρ οὕτω μετὰ παῤῥησίας· « Πάντα μοι παραδέδοται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς. » Ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς γεγένηται, καὶ ἄνθρωπος γενόμενος Θεὸς ἐστὶν εἰς τοὺς αἰῶνας. Οὗτος γὰρ καὶ Ἰωάννης εἶπεν (81)· « Ὁ ὢν καὶ ὃ ἦν. καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ. » Καλῶς εἶπεν παντοκράτορα Χριστόν. Τοῦτο γὰρ εἶπεν ὅπερ καὶ αὐτῷ μαρτυρήσει ὁ Χριστὸς. Μαρτυρῶν γὰρ Χριστὸς ἔφη· « Πάντα μοι παραδέδοται παρὰ τοῦ Πατρὸς· » καὶ πάντων κρατεῖ, παντοκράτωρ παρὰ Πατρὸς κατεστάθη Χριστὸς. Ἦδη δὲ καὶ Παῦλος δεικνύς, ὅτι πάντα αὐτῷ παραδέδοται, οὕτως ἔφη· « Ἀπαρχὴ Χριστὸς, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ· εἴτα τὸ τέλος ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεῦσιν ἀρχῆς οὐ θῆ πάντα τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ἐσαχτος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. Πάντα γὰρ ὑποτάσσεται αὐτῷ. Ὅταν δὲ εἴπῃ· Πάντα ὑποτάσσεται αὐτῷ, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα. Τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ἢ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν. » Εἰ οὖν τὰ πάντα ὑποτάσσεται αὐτῷ ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος, πάντων κρατεῖ, αὐτῷ δὲ ὁ Πατὴρ· ἵνα ἐν πᾶσιν εἰς Θεὸς φανῆ, ὃ τὰ πάντα ὑποτάσσεται ἅμα Χριστῷ, ὃ τὰ πάντα Πατὴρ ὑπέταξεν παρῆξ ἑαυτοῦ. Τοῦτο γὰρ Χριστὸς ἔφη· ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ Πατέρα ἴδιον καὶ Θεὸν ὁμολόγησεν. Λέγει γὰρ οὕτως· « Ὑπάγω πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεὸν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν. » Εἰ οὖν Νόητος τολμᾷ λέγειν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα, πρὸς ποῖον Πατέρα εἶρεῖ πορευέσθαι Χριστόν κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν φωνήν; Εἰ δὲ ἀξιοῖ κα-

⁴⁶ Joan. i, 18. ⁴⁷ Joan. iii, 14, 15. ⁴⁸ Rom. ix, 15. ⁴⁹ Matt. xi, 27. ⁵⁰ Apoc. i, 8. ⁵¹ Matth. xi, 27. ⁵² I Cor. xv, 25-28. ⁵³ Joan. xx, 17.

sephus lib. *Antiq.*, pag. 33, exponit τὸν ἀντιστάντα ἀγγέλω θεῷ, et Deum : unde Moyses ipso auctore Genes. xxxii, 23, interpretantur alii « adversus Deum fortis, » ἀρχὴν πρὸς Θεόν· ita Symmachus. At Eucherius, « Princeps cum Deo. » Aquila : ἀρχὸν μετὰ Θεοῦ. Ita et Gallus confessor p. 18. Theodotion et LXX, ἐνισχύσας μετὰ Θεοῦ. Symmachii interpretationem probat Hieronymus in *Quest. Hebr.* Idem in Isa. xlvii : « Proprie juxta Hebræos et litterarum fidem Israel εὐθύτατος Θεοῦ, *rectus Dei* » καὶ ψα dicitur. *Vir* autem videns Deum, non in elementis, sed in sono vocis est. » Confer Drusium in *Animadv.*, c. 27; Frontonem Ducæum ad Pau-

lini epist. 1, Cotelerium t. I *PP. apostol.*, p. 376; Jo. Dallæum *De pseudepigraphis apostolicis*, pag. 18; Combessium ad S. Maximum t. I pag. 683. FABRIC. (79) Ὁ παῖς. « Filius, » ut infra cap. i et 11. lo.

(80) *Λαμπρῶν*. Interpres legit λαμπρῶς. Id.

(81) *Ἰωάννης εἶπεν*. Quod Joannes in Apocalypsi, cap. i, ait : « Qui est, et qui erat, et qui venturus est; » Paulus ait ad Rom. cap. ix, 5 : « Deus in sæcula. » Propter divinitatem enim Deus ante sæcula, et propter carnem Deus in sæcula : et propter divinitatem et carnem, qui est, et qui erat, et qui venturus est, Deus omnipotens. FRANCISCI TURRIANI.

ταλείψαντας ἡμᾶς τὸ Εὐαγγέλιον, τῇ αὐτοῦ ἀφο-
σύνῃ πιστεύειν, μάτην κάμνει· « πειθαρχεῖν γὰρ
δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις. »

Ἐὰν δὲ λέγει· Αὐτὸς εἶπεν· « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ
ἐν ἔσμεν· » ἐπιστανέτω τὸν νοῦν καὶ μανθανέτω, ὅτι
οὐκ εἶπεν, ὅτι « Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν εἰμι, » ἀλλὰ « ἐν
ἔσμεν. » Τὸ γὰρ « ἐσμέν » οὐκ ἐφ' ἑνὸς λέγεται,
ἀλλ' ἐπὶ δύο πρόσωπα εἰδείξεν, δύναμιν δὲ μίαν. Αὐ-
τὸς δὲ αὐτὸ ἀπέλυσεν εἰπὼν περὶ μαθητῶν πρὸς τὸν
Πατέρα· « Τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, ἔδωκα αὐτοῖς,
ἵνα ὦσιν ἐν, καθὼς ἡμεῖς ἐν. Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ
σύ ἐν ἐμοί, ἵνα ὦσιν τετελειωμένοι εἰς ἐν, ἵνα γινώ-
σκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας. » Τί πρὸς ταῦτα
ἔχουσι λέγειν οἱ Νοητιανοί; Μὴ πάντες ἐν σῶμά
ἔστιν κατὰ τὴν οὐσίαν, ἢ τῇ δυνάμει καὶ τῇ διαθέσει
τῆς ὁμοφρονίας ἐν γινόμεθα; Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον
ὁ παῖς (82) ὁ πεμφθεὶς καὶ ὅτι αὐτῶν μὴ γινωσκόμε-
νος ὄντων ἐν κόσμῳ, ἐμολόγησεν εἶναι ἐν τῷ Πα-
τρὶ δυνάμει [καὶ] διαθέσει (83). Εἰς γὰρ νοῦς Πα-
τρὸς ὁ παῖς (84). Οἱ νοῦν Πατρὸς ἔχοντες οὕτω
πιστεύομεν· οἱ δὲ τὸν νοῦν μὴ ἔχοντες τὸν Υἱὸν ἠρ-
νησιῶται. Εἰ δὲ καὶ Φιλιπποὶ ἐπερωτῶν περὶ Πατρὸς (sic),
βοῦλοιντο λέγειν· « Δείξον ἡμῖν τὸν Πατέρα, καὶ
ἀρκεῖ ἡμῖν· » πρὸς ὃν ἀπεκριθὴ ὁ Κύριος, λέγων·
« Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, Φιλιππε, καὶ οὐκ
ἔγνωκάς με· ὁ ἔωρακώς ἐμὲ, ἔωρακε τὸν Πατέρα.
Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν
ἐμοί ἐστιν; » καὶ θέλουσι λέγειν, διὰ τούτου κρατύνε-
σθαι τὸ δόγμα αὐτῶν, ὁμολογοῦντος αὐτοῦ ἑαυτὸν
Πατέρα· γνώτωσαν ὅτι μέγιστον ἑαυτοῖς ἐναντίωμα
ἐπιφέρουσιν, ὅτι αὐτοῦ τοῦ ῥητοῦ ἐλεγχόμενοι. Τοῦ
γὰρ Χριστοῦ ἑαυτὸν ἐν πᾶσιν Υἱὸν εἰπόντος καὶ δεῖ-
ξαντος, οὐκ ἐπέγνωσαν οὐδὲ καταλάβεσθαι ἢ ἀτενίσαι
τὴν δύναμιν ἐδυνήθησαν. Καὶ τοῦτο μὴ χωρήσας Φι-
λιππος, καθ' ὃ ἦν ἰδεῖν, τὸν Πατέρα ἡξίου βλέπειν.
Πρὸς ὃν ὁ Κύριος ἔφη· « Φιλιππε, τοσοῦτον χρόνον
μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἔγνωκάς με; ὁ ἔωρακώς
ἐμὲ, ἔωρακε τὸν Πατέρα. » Τουτέστιν, εἰ ἐμὲ ἔωρα-
κας, δι' ἐμοῦ τὸν Πατέρα γινώσκαι δύνη. Διὰ γὰρ τῆς

A dicet ire Christum secundum vocem Evangelii? Si
vero vult ut relicto Evangelio, amentiae ejus creda-
nus, frustra laborat: « Oportet enim obedire ma-
gis Deo quam hominibus ». »

VII. Si autem dicat: Ipse dixit: « Ego et Pater
unum sumus »; » advertat animum, et intelligat
quod non dixit: « Ego et Pater unum sum; » sed
« unum sumus. » Illud enim, « sumus, » non dici-
tur de uno; sed sic dixit, quia duas personas de-
monstravit, unam autem potentiam, sive virtutem.
Ipse hoc explicavit, cum dixit de discipulis ad Pa-
trem: « Gloriam quam dedisti mihi, dedi eis; ut
sint unum, sicut nos unum sumus. Ego in ipsis, et
tu in me; ut sint perfecti in unum; ut cognoscat
mundus quod tu me misisti ». » Quid ad hæc di-
cere possunt Noetiani? Nunquid omnes unum cor-
pus sunt secundum substantiam? an vero potestate
et affectione consensionis et concordiae unum effici-
mur? Ad eundem modum puer missus, et iis qui
in mundo erant non cognitus ⁸⁷, confessus est se
esse in Patre potestate et affectione consensionis;
una enim mens Patris est puer. Qui autem mentem
Patris habemus, sic credimus; qui vero non ha-
bent, Filium negaverunt. Si autem velint dicere
quod Philippus de Patre interrogans: « Ostende,
inquit, nobis Patrem, et sufficit nobis; » cui respon-
dit Dominus inquit: « Tanto tempore vobiscum
sum, Philippe, et non cognovisti me? Qui vidit
me, vidit et Patrem. Non credis quia ego in Patre,
et Pater in me est ⁸⁸? » et audent dicere quod his
verbis eorum dogma confirmatur, ipso confitente
se esse Patrem; sciant maximam repugnantiam in
se ipsos inducere, Scriptura eos redarguente et
convincente. Cum enim Christus in omnibus se
Filium dixisset et demonstrasset, non tamen cogno-
verant eum, neque virtutem ejus intelligere aut
intuere potuerant. Et hoc Philippus cum capere non
posset, quoad videre licebat, volebat videre Patrem.
Cui Dominus dixit: « Philippe, tanto tempore vo-
biscum sum, et non cognovisti me? qui vidit me,

⁸² Act. v, 29; iv, 19. ⁸³ Joan. x, 30. ⁸⁴ Joan. xvii, 22, 25. ⁸⁷ Joan. i, 10. ⁸⁸ Joan. xiv, 8, 9.

(82) Ὁ παῖς. « Filius. » Sic et paulo post, ut supra
cap. 5, et infra cap. 11. Per « puerum, » Fi-
lium intellige. ΕΛΛΗΝΙΣΤ.

(83) Δυνάμει, διαθέσει. Confessus est se esse in
Patre, potestate et affectione, multis in locis Evan-
gelii. Joan. cap. x, 38: « Si mihi non vultis cre-
dere, operibus credite: ut cognoscatis et credatis
quia Pater in me est, et ego in Patre. » Opera au-
tem erant non solum miracula quæ secundum divi-
nitatem operabatur, sed virtutes quas secundum
humanitatem, sicut de eo scriptum est, Hebr. cap. 1,
ex Psal. xliv: « Dilexisti justitiam, et odisti ini-
quitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo
laetitiae præ participibus tuis. » Item Joan. cap. xii.
« Qui videt me, videt eum qui misit me. » Et paulo
post: « Sed qui misit me Pater, ipse mihi manda-
tum dedit, quid dicam, et quid loquar; et scio quia
mandatum ejus est vita æterna. » Erat igitur in
Patre potestate secundum operationem mandatorum
ejus, id est, charitatis et omnis virtutis. Et
cap. xiv: « Pater autem in me manens, ipse facit

opera. Non creditis quia ego in Patre et Pater in me
est? alioqui propter opera ipsa credite. » Quia semper
hic homo operabatur justitiam, misericordiam,
charitatem et cæteras virtutes immutabiliter secun-
dum Dei voluntatem; hac etiam ratione, id est, po-
testate et consensione mentis et voluntatis, et non
solum secundum substantiam, ipse et Pater unum
erant, sicut volebat discipulos suos esse unum in
Christo et in Patre, potestate et consensione volun-
tatis suæ cum voluntate Patris et Filii. Fr. TUR-
RIANUS.

(84) Εἰς γὰρ νοῦς Πατρὸς ὁ παῖς. Id est, mens
humana Christi non discrepat a mente divina Pa-
tris; et hac ratione mens humana Christi etsi non
erat essentialiter mens divina, erat tamen potestate
et affectione, sive dispositione consensionis, quia
affliciebatur secundum voluntatem Dei voluntas et
mens humana Christi; ita ut δυνάμει una essent,
quæ erant secundum substantiam duæ mentes. Id.

vidit Patrem. » Id est, si me vidisti, per me potes Patrem cognoscere. Per imaginem enim quæ similis est, potest facile Pater cognosci. Sin vero imaginem quæ est Filius, non cognovisti: quomodo vis Patrem videre? Quod autem hæc ita sint, quæ in ipso capite adjecta et subjecta sunt, explicant; quæ significant, Filium « propositum » missum esse a Patre « et ad Patrem ire ».

VIII. Multa alia, imo vero omnia huic veritati astipulantur. Necessè ergo est, ut quamvis nolit, confiteatur Patrem Deum omnipotentem, et Christum Jesum Filium Dei, Deum factum hominem, cui omnia Pater subiecit præter se, et Spiritum sanctum; et hos esse vere tres. Quod si vult scire quomodo unus Deus demonstratur, sciat unam esse virtutem sive potentiam hujus. Et quantum quidem ad virtutem pertinet, unus est Deus; quantum vero ad œconomiam sive dispositionem, trina est ostensio; ut paulo post docebimus, cum reddemus rationem de veritate. Hæc igitur, fratres, dicta nobis sunt, de quibus inter omnes convenit. Unus enim est Deus, cui credere oportet; sed ingenuus, impatibilis, immortalis, qui omnia facit quæ vult, sicut vult et quando vult. Quid igitur ad hæc audebit dicere Noctus, non intelligens veritatem? Quandoquidem igitur hactenus Noctus confutatus est, veniamus ad demonstrationem veritatis, ut confirmemus veritatem; contra quam tot et tantæ hæreses ortæ sunt, quæ nihil dicere potuerunt.

IX. Unus Deus est, quem non aliunde, fratres, agnoscimus, quam ex sanctis Scripturis. Quemadmodum enim si quis vellet sapientiam hujus sæculi exercere, non aliter hoc consequi poterit, nisi dogmata philosophorum legat; sic quicumque volumus pietatem in Deum exercere, non aliunde discimus quam ex Scripturis divinis. Quæcunque ergo

« Rom. III, 25. » Joan. V, 30; VI, 29; VIII, 16, 18, etc. « Joan. XIII, 4; XIV, 12.

(85) Κατὰ τὴν οἰκονομίαν. Interpres Turrianus hunc locum ita reddidit: « Quantum vero ad incarnationem pertinet, tertia est ostensio. » Sequi maluimus versionem cl. Marani *De divinit. J. C.*, lib. IV, cap. 13, § 2, pag. 456.

(86) Τοσαῦτα ἀπέσεις. Non Noeti tantum, sed et aliæ xxxi, quas hactenus Hippolytus oppugnaverat. Ex his verbis clarissime apparet clausulam hanc esse libri adversus hæreses. Apparet etiam Epiphanium Hippolyti exemplo opus suum adversus hæreses expositione fidei obsignasse. FABRIC.

(87) Οὐκ ἄλλοθεν ἀσκήσομεν ἢ ἐκ τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ. Visus est sibi Fabricius in hoc loco « insigne de Scripturæ sufficientia testimonium » animadvertere. Sed traditionem a Scriptura non dissociat Hippolytus, dum pietatem « non aliunde » repetit, « quam ex Scripturis divinis. » Non enim aliam defendit contra hæreticos interpretationem Scripturæ, quam quæ Ecclesiæ traditione nitebatur. Quapropter verbis modo citatis paulo post hæc addit: Μὴ κατ' ἰδίαν προαίρεσιν, μηδὲ κατ' ἴδιον νοῦν, μηδὲ βιαζόμενοι τὰ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ δεδομένα. « Non secundum propriam voluntatem, neque secundum proprium sensum, neque vim inferentes iis, quæ a Deo data sunt. » Præterea Noetum merito ejectum a presbyteris narrat cap. 1, quod Ecclesiæ traditio-

εικόνος ὁμοίας τυγχανούσης εὐγνωστος ὁ Πατὴρ γίνεταί. Εἰ δὲ τὴν εἰκόνα, ἥτις ἐστὶν ὁ Υἱὸς, οὐκ ἐγνωσ, πῶς ἰδεῖν θέλεις τὸν Πατέρα; « Οἱ ταυτὸ οὕτως ἔχει, τὰ ἐπιχειρήματα τῷ κεφαλαίῳ καὶ ὑποκείμενα ἀπολύει, « τὸν προκειμένον » Υἱὸν « ἀπεσταλμένον παρὰ Πατρὸς καὶ πρὸς Πατέρα πορευόμενον » σημαίνονται.

Πολλὰ δὲ καὶ ἕτερα, μᾶλλον δὲ πάντα ἐστὶν μαρτυροῦντα τῇ ἀληθείᾳ. Ἀνάγκη οὖν ἔχει καὶ μὴ θέλων ὁμολογεῖν Πατέρα Θεὸν παντοκράτορα, καὶ Χριστὸν Ἰησοῦν Υἱὸν Θεοῦ, Θεὸν ἀνθρώπων γενόμενον, ᾧ πάντα Πατὴρ ὑπέταξε παρεκτός ἑαυτοῦ, καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ τούτους εἶναι οὕτως τρία. Εἰ δὲ βούλεται μαθεῖν, πῶς εἰς Θεὸς ἀποδείκνυται, γνωσκέτω ὅτι, μία δύναμις τούτου. Καὶ ὅσον μὲν κατὰ τὴν δύναμιν, εἰς ἐστὶ Θεός· ὅσον δὲ κατὰ τὴν οἰκονομίαν (85), τριχῆς ἡ ἐπιδείξις, ὡς ὕστερον ἀποδείχθησεται, ἀποδιδόντων ἡμῶν περὶ ἀληθείας λόγον. Ταῦτα μὲν οὖν, ἀδελφοί, δεῖκνυται ἡμῖν συμφώνως εἰρημέναι. Εἰς γὰρ Θεός ἐστιν ᾧ δεῖ πιστεύειν, ἀλλ' ἀγέννητος, ἀπαθής, ἀθάνατος, πάντα ποιῶν ὡς θέλει, καθὼς θέλει, ὅτε θέλει. Τί οὖν πρὸς ταῦτα τολμήσει Νόητος, μὴ νοῦν τὴν ἀλήθειαν; Ἐπειδὴ οὖν ἦδη καὶ ὁ Νόητος ἀνατέτραπται, ἐλωθμεν ἐπὶ τὴν τῆς ἀληθείας ἀπόδειξιν, ἵνα συστήσωμεν τὴν ἀλήθειαν κατ' ἧς πᾶσαι τοσαῦται αἰρέσεις (86) γεγέννηται, μὴδὲν δυνάμεναι εἰπεῖν.

Εἰς Θεός, ὃν οὐκ ἄλλοθεν ἐπιγινώσκουμεν, ἀδελφοί. ἢ [ἐκ] τῶν ἁγίων Γραφῶν. Ὅν γὰρ τρόπον εἴαν τις βουληθῆ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου ἀσχεῖν, οὐκ ἄλλως δυνήσεται τούτου τυχεῖν, εἴαν μὴ δόγμασι φιλοσόφων ἐντύχη τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὅσοι θεοσέβειαν ἀσχεῖν βουλόμεθα, οὐκ ἄλλοθεν ἀσχεῖσμεν ἢ ἐκ τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ (87). Ὅσα τοίνυν χρύσουσιν αἰ

nem, quam ei obijciant, contempserit. Dicebant enim Noeto presbyteri Ecclesiæ: Ταῦτα λέγομεν ἡ ἐμάθομεν. « Hæc dicimus, quæ didicimus. » His adde, non dubium esse quin sanctus martyr in hoc adversus hæreses opere, cujus materiam ex libris Irenæi mutuo sumpserat, traditionem et Ecclesiæ auctoritatem Irenæi exemplo acerrime defenderit. D. MARAN. l. c. — Hinc item eliditur alterum ejusdem Fabricii hæc ipsa de re commentum, quo iterum sibi finxit Hippolytum veluti « Scripturæ sufficientiam » astruentem infra cap. 17, ubi sanctus Pater ad credendum κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων, « secundum traditionem apostolorum, » fideles hortatur. Ibi namque ne quis putet traditionem quoque præter Scripturam sanctum martyrem admisisse, sollicitè Fabricius hæc adnotat: « En παράδοσιν ἀποστολικήν, sed quam mox ex scriptis apostolicis clarissime testatam facit Hippolytus. » In easum laborat hic scholasticus. Siquidem sanctus Pater lib. *De Antichristo*, cap. 1, Pauli apostoli exemplum secutus, qui Timotheum ad « depositum custodiendum, atque ad ea fidelibus hominibus commendanda quæ abs se per multas exhortationes audierat, » hortabatur; pari ratione Theophilum suum traditionem edocere comperitur.

Γεῖται Γραφαί, ἴδωμεν, καὶ ὅσα διδάσκουσιν, ἐπιγνώ- A
μεν, καὶ ὡς θέλει Πατήρ πιστεῦσθαι, πιστεῦσωμεν, καὶ ὡς θέλει Υἱὸν δοξάζεσθαι, δοξάσωμεν, καὶ ὡς θέλει Πνεῦμα ἅγιον δωρεῖσθαι, λάβωμεν. Μὴ κατ' ἰδίαν προαίρεσιν, μηδὲ κατ' ἴδιον νοῦν, μηδὲ βιαζόμενοι τὰ ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ δεδομένα· ἀλλ' ὅν τρόπον αὐ- τὸς ἐβουλήθη διὰ τῶν ἁγίων Γραφῶν δεῖξαι, οὕτως ἴδωμεν.

Θεὸς μόνος ὑπάρχων, καὶ μηδὲν ἔχων ἑαυτῷ σύγ-
χρονον, ἐβουλήθη κόσμον κτίσαι. Ὁ κόσμον ἐνηνη-
θείς, θελήσας τε καὶ φεγγάζεσθαι ἐποίησεν, ἵν' παρὰ
τὴν κατέστη τὸ γενόμενον ὡς ἠθέλησεν. Αὐταρχὲς οὖν
ἡμῖν ἐστὶν μόνον εἰδέναι ὅτι [οὐδὲν] σύγχρονον Θεοῦ.
Οὐδὲν πλὴν αὐτὸς ἦν· αὐτὸς δὲ μόνος ὢν, πολὺς ἦν (88).
Οὔτε γὰρ ἄλογος, οὔτε ἄσφορος, οὔτε ἀδύνατος, οὔτε
ἀδούλευτος ἦν. Πάντα δὲ ἦν ἐν αὐτῷ, αὐτὸς δὲ ἦν τὸ B
πᾶν. Ὅτε ἠθέλησεν (89), καθὼς ἠθέλησεν, ἔδειξε τὸν
Λόγον αὐτοῦ καιροῖς ὠρισμένοις παρ' αὐτῷ, δι' οὗ
τὰ πάντα ἐποίησεν. Ὅτε μὲν θέλει, ποιεῖ· ὅτε δὲ ἐν-
θυμεῖται, τελεῖ· ὅτε δὲ φθέγγεται, δεικνύει· ὅτε πλάσ-
σει, σοφίζεται. Πάντα γὰρ τὰ γενόμενα, διὰ λόγου
καὶ σοφίας τεχνάζεται, λόγῳ μὲν κτιζῶν, σοφίᾳ δὲ
κοσμῶν. Ἐποίησεν οὖν ὡς ἠθέλησεν, Θεὸς γὰρ ἦν.
Τῶν δὲ γινομένων ἀρχηγὸν καὶ σύμβουλον καὶ ἐργά-
την ἐγέννα Λόγον (90), ὃν Λόγον ἔχων ἐν ἑαυτῷ,
ἀόρατον τε ὄντα τῷ κτιστῷ κόσμῳ, ἑρατὸν ποιεῖ,
προτέρων φωνῆν φεγγάζομενος, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς (91)
γεννών, προῆκεν τῇ κτίσει Κύριον, τὸν ἴδιον νοῦν (92),
αὐτῷ μόνῳ πρότερον ὄρατὸν ὑπάρχοντα, τῷ δὲ γινο-
μένῳ κόσμῳ ἀόρατον ὄντα, ἑρατὸν ποιεῖ, ὅπως διὰ C
τοῦ φανῆναι ἰδῶν ὁ κόσμος, σωθῆναι δύνηθῃ.

Καὶ οὕτως πᾶριστατο αὐτῷ ἕτερος. Ἐτερον δὲ λέ-
γων (93) οὐ δύο Θεοὺς λέγω, ἀλλ' ὡς φῶς ἐκ φωτὸς,
ἢ ὡς ὕδωρ ἐκ πηγῆς, ἢ ὡς ἀκτῖνα ἀπὸ ἡλίου. Δύνα-
μις γὰρ μία ἢ ἐκ τοῦ παντός· τὸ δὲ πᾶν Πατήρ, ἐξ
οὗ δύναμις Λόγος. Οὕτως δὲ νοῦς (94), ὃς προβάς ἐν
κόσμῳ ἐδείκνυτο παῖς Θεοῦ. Πάντα τοίνυν δι' αὐτοῦ,
αὐτὸς δὲ μόνος ὁ Πατὴρ. Τίς τοίνυν ἀποφαίνεται

⁸⁸ Joan. 1, 3.

(88) Αὐτὸς δὲ μόνος ὢν, πολὺς ἦν. Hunc locum egregie illustrat Georgius Bullus *Defens. fid. Nic.*, sect. III, cap. 8, § 2, pag. 219.

(89) Ὅτε ἠθέλησεν, κ. τ. λ. Hæc et sequentia mirum in modum explanat simul et strenue tuetur contra Jurium doctissimus Bossuetius Meldensis episcopus, *Avertiss.* VI, § 68, sur les lettres de M. Jurieu.

(90) Ἐγέννα Λόγον. Ait Hippolytus Deum generasse Verbum, quod ab æterno in se habuerat. Quomodo? « Ipsum, inquit, temporibus apud se definitis ostendit; ipsum creaturæ ut Dominum deprompsit: ipsum denique sibimet soli prius notum, mundo visibilem fecit. » Itaque generatio qua de loquitur Hippolytus, non est Verbi productio; sed ipsius, ex æterno Patri coexistentis, ostensio, depromptio et manifestatio quæ res creatas respexit. Bullus et Bossuetius II. cc. Neque aliter Maranus *De divinit. J. C.*, lib. IV, cap. 13, § 3, pag. 458.

(91) Φῶς ἐκ φωτός. Sic locuti ante Patres Nicænos, præter Hippolytum nostrum, sunt Justinus

A divinæ Scripturæ prædicant, sciamus; et quæcun-
que docent, cognoscamus: et sicut Pater vult credi,
sic credamus; et sicut vult Filium glorificari, sic
glorificemus; et sicut vult donari Spiritum sanctum,
sic accipiamus. Non secundum propriam voluntatem,
neque secundum proprium sensum, neque vim infe-
rentes iis quæ a Deo data sunt; sed quomodo ipse
per sanctas Scripturas docere voluit, sic intelligamus.

X. Deus solus cum esset, nihilque sibi coævum
haberet, voluit mundum efficere. Et mundum cogi-
tans ac volens et dicens effecit; continuoque existi-
tit ei factus sicut voluit, et sicut voluit, perfecit.
Satis igitur nobis est scire solum, nihil esse Deo
coævum. Nihil erat præter ipsum; ipse solus, multus
erat. Nec enim erat sine ratione, sine sapientia,
sine potentia, sine consilio. Omnia erant in eo:
ipse erat omnia. Quando voluit, et quomodo voluit,
ostendit Verbum suum temporibus apud eum definitis;
per quod omnia fecit. Qui cum vult, facit; quando
cogitat, perficit; quando loquitur, ostendit; quando
format, sapientiam edit. Omnia enim quæ facta sunt,
ratione et sapientia fabrefacit; ratione quidem creat,
sapientia vero ornat. Fecit igitur sicut voluit: Deus enim
erat. Eorum autem quæ facta sunt, ducem, consiliarium
et operarium generabat Verbum; quod Verbum cum in se
haberet, essetque mundo creato inaspectabile, fecit
aspectabile, emittens priorem vocem; et lumen ex
lumine generans, deprompsit ipsi creaturæ Domini-
num, sensum suum; et qui prius ipsi tantum erat
visibilis, mundo autem invisibilis; hunc visibilem
facit, ut mundus cum eum, qui apparuit, videret,
salvus fieri posset.

XI. Atque ita astitit ei alius. Cum alium dico,
non duos Deos dico; sed tanquam lumen ex lumine,
et aquam ex fonte, aut radium a sole. Una enim vir-
tus quæ ex toto est; totum vero Pater, ex quo vir-
tus Verbum. Hoc vero mens est, quod prodiens in
mundum, ostensum est puer Dei. Omnia igitur per
ipsum ⁸⁸, ipse autem solus ex Patre. Quis ergo pro-

martyr, Tatianus et Athenagoras, ut notatum doctis-
simo Grabio ad Irenæum lib. II, c. 23. His adde Metho-
dium in homilia de Simeone et Anna. pag. 152: Σὺ εἰ φῶς ἀληθινὸν ἐκ φωτὸς ἀληθινοῦ, Θεὸς ἀληθι-
νὸς ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ. Athanasius postea dixit λόγον
ἐκ λόγου, tom. I, pag. 881, edit. Lipsiens. FABRIC.

(92) Ἰδιον νοῦν. Filius, νοῦς, σοφία Patris, et infra c. 13, Voluntas. Ib.

(93) Ἐτερον δὲ λέγων. Justino martiri quando Filius ἑτερόν τι a Patre esse dicitur, et Tertulliano quando « Filium et Patrem esse aliud ab alio » affirmat, eadem quæ Hippolyto mens, ut Personarum distinctionem ostendant, non ut ὁμοούσιον influentur. Ib.

(94) Οὗτος δὲ νοῦς. Turrianus hunc locum sic reddiderat: « Hoc vero mens sive sensus, qui prodiens in mundum, ostensus est puer Dei. Omnia igitur per eum facta sunt; ipse solus ex Patre genitus. » Græcis pressius inherentem Maranum scuti sumus l. c. pag. 459, quem adcas velim.

fert multitudinem deorum, quæ per curricula temporum appulsa fuit? Omnes enim eo redacti sunt inviti, ut dicant omnia ad unum recurrere, etiam secundum Valentinum, et Marcionem, et Cerinthum, et omnem illorum nugacitatem; et huc nolentes reciderunt, ut unam omnium causam confluantur. Igitur veritati nolentes consentiunt, esse scilicet unum Deum, qui fecit omnia sicut voluit. Hic autem dedit legem et prophetas; et dando coegit hos per Spiritum sanctum loqui, ut accipientes virtutis Paternæ inspirationem, consilium et voluntatem Patris nuntiarent.

XII. In his igitur Verbum versabatur, loquens de se ipso. Jam enim ipse suus præco erat; ostendebatque futurum esse, ut Verbum in hominibus apparet. Idcirco sic clamabat: « Factus sum manifestus iis qui non quærebant me; inventus sum ab iis qui non interrogabant me⁶⁵. » Quis vero est qui factus est manifestus, nisi Verbum Patris? quod cum Pater misit, potestatem suam ostendit hominibus. Sic igitur factum est manifestum Verbum, sicut ait beatus Joannes. Repetit enim summam quæ a prophetis dicta sunt, demonstrans hoc esse Verbum per quod omnia facta sunt. Sic enim ait: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil⁶⁶. » Et infra ait: « Mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt⁶⁷. » Si mundus, inquit, per ipsum factus est, sicut ait Propheta: « Verbo Domini caeli firmati sunt⁶⁸; » igitur hoc est Verbum, quod factum est manifestum. Ergo Verbum incarnatum cernimus; Patrem per eum intelligimus; Filio credimus; Spiritum sanctum adoramus. Videamus igitur quæ scripta sunt, quod prædicabatur quidem Verbum futurum manifestum.

XIII. Jeremias etiam dicit: « Quis stetit in hypostasi Domini, et vidit Verbum ejus⁶⁹? » Verbum autem Dei solum est visibile; verbum vero hominis audibile. Quando dicit videre Verbum, necesse est mihi ut credam, hoc visibile missum esse. Missus autem non est alius quam Verbum. Quod autem missum fuit, testatur Petrus, cum dixit Cornelio centurioni: « Misit Deus Verbum suum filiis Israel per prædicationem Jesu Christi. Hic est Deus, omnium Dominus⁷⁰. » Si ergo Verbum mittitur per Jesum Christum, voluntas Patris est Jesus Christus.

⁶⁵ Isa. lxxv, 1. ⁶⁶ Joan. i, 1-3. ⁶⁷ ibid. 10, 11. ⁶⁸ Psal. xxxii, 6. ⁶⁹ Jer. xxiii, 18. ⁷⁰ Act. x, 36.

(95) *Ἠνάγκασεν τούτους φθέγγασθαι.* « Coegit hos per Spiritum sanctum loqui. » Cogebat sanctos prophetas, quatenus volentes sequi voluntatem Dei, non poterant non loqui illa quæ loquebantur. Sic Petrus in Actis apostol. c. iii: « Non possumus, inquit, quæ vidimus et audivimus non loqui. » Sic prophetæ audiebant Spiritum Verbi Dei intus loquentem, et non poterant, sicut Petrus hic dixit, non loqui quæ audiebant. **FR. TURRIANUS.**

(96) *Οὐδὲ ἐν.* Post οὐδὲ ἐν in verbis Joannis σιγγλήν, præter Hippolytum, faciunt Irenæus, Clemens Alex., Origenes, Theophilus Antiochenus et

πληθὺν θεῶν παραβαλλομένην κατὰ καιρούς; Καὶ γὰρ πάντες ἀπεκλεισθήσαν εἰς τοῦτο ἀκοντες εἰπεῖν, ὅτι τὸ πᾶν εἰς ἓνα ἀνατρέχει. Εἰ οὖν τὰ πάντα εἰς ἓνα ἀνατρέχει, καὶ κατὰ Οὐαλεντίνου καὶ κατὰ Μαρκίωνα, Κήρινθόν τε καὶ πᾶσαν τὴν ἐκείνων φλυαρίαν, καὶ ἀκοντες εἰς τοῦτο περιέπεσαν, ἵνα τὸν ἓνα ὁμολογήσωσιν αἴτιον τῶν πάντων· οὕτως οὖν συντρέχουσι καὶ αὐτοὶ μὴ θέλοντες τῇ ἀληθείᾳ ἓνα Θεὸν λέγειν ποιήσαντα ὡς ἠθέλησεν. Οὗτος δὲ ἔδωκεν νόμον καὶ προφήτας, καὶ δοὺς διὰ Πνεύματος ἁγίου ἠνάγκασεν τούτους φθέγγασθαι (95), ὅπως τῆς Πατρῶας δυνάμεως τὴν ἀπόπνοιαν λαβόντες, τὴν βουλὴν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς καταγγείλωσιν.

Ἐν τούτοις τοίνυν πολιτευόμενος ὁ Λόγος ἐφθέγγετο περὶ ἑαυτοῦ. Ἦδη γὰρ αὐτὸς ἑαυτοῦ κήρυξ ἐγένετο, δεικνύων μέλλοντα Λόγον φαίνεσθαι ἐν ἀνθρώποις, δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἔδωκε· Ἐμφανὴς ἐγενώμην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, εὐρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν. Τίς δὲ ἐστὶν ὁ ἐμφανὴς γενόμενος, ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος τοῦ Πατρὸς; ὃν ἀποστέλλων Πατὴρ εἰδεικνυεν ἀνθρώποις τὴν παρ' ἑαυτοῦ ἐξουσίαν. Οὕτως οὖν ἐμφανὴς ἐγένετο ὁ Λόγος, καθὼς λέγει, ἀνακεφαλαιοῦται γὰρ ὁ μακάριος Ἰωάννης τὰ διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα, δεικνύς τούτων εἶναι τὸν Λόγον, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Φησὶν γὰρ οὕτως· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν (96). » Ἰγπο[δάς] δὲ ἔφη· « Ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Εἰς τὰ ἴδια ἦλθεν, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον. » Εἰ οὖν, ἔφη, ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ γεγέννηται, καθὼς λέγει ὁ Προφήτης· « Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερωθήσαν· » ἄρα οὗτος ἐστὶν ὁ Λόγος ὁ καὶ ἐμφανὴς δεικνύμενος. Οὐκοῦν ἔνσαρκον Λόγον θεωροῦμεν, Πατέρα δι' αὐτοῦ νοοῦμεν, Υἱὸν δὲ πιστεύομεν, Πνεύματι ἁγίῳ προσκυνοῦμεν. Ἴδωμεν οὖν τὰ γεγραμμένα, ὅτι μὲν ἐμφανὴς ὁ Λόγος ἐσόμενος ἐκηρύσσεται.

Καὶ Ἰερემίας λέγει· « Τίς ἔστη ἐν ὑποστάματι (97) Κυρίου, καὶ ἶδεν τὸν Λόγον αὐτοῦ; » Λόγος δὲ Θεοῦ μόνος ὁρατός, ἀνθρώπου δὲ ἀκουστός. Ὅπου ὄραν τὸν Λόγον λέγει, ἀνάγκην ἔχω πιστεύειν ὁρατὸν τούτον ἀπεσταλμένον. Οὐκ ἄλλος ἦν ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος. Ὅτι δὲ ἀπεστάλη, μαρτυρεῖ Πέτρος, πρὸς τὸν ἐκατόνταρχον Κορνήλιον λέγων· « Ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Λόγον αὐτοῦ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ διὰ κηρύγματος Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὗτος ἐστὶν ὁ Θεὸς ὁ πάντων Κύριος. » Εἰ δὲ οὖν Λόγος ἀποστέλλεται διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ἐστὶν Ἰησοῦς Χριστός (98).

Eusebius pluribus locis: atque e Latinis Tertullianus ac Lactantius, Victorinus, Augustinus, et longe post Honorius Augustodunensis lib. 1 *De imagine mundi*, c. 2. Quoniam vero eadem inter puncto placuit etiam hæreticis Valentino, Heracleoni, Theodoto, et Macedonianis, Eunomianisque; hinc ab Epiphano t. II, pag. 80, et a Chrysostomo rejicitur. **FABRIC.**

(97) *Τίς ἔστη ἐν ὑποστάματι.* Victor in Catena, ἐν τῇ ὑποστάσει: pro quo Symmachus, ἐν τῇ ὁμιλίᾳ edidit. **ID.**

(98) *Τὸ θέλημα... Χριστός.* Sic Filium βούλησεν

Ταῦτα μὲν οὖν, ἀδελφοί, σημαίνουσιν αἱ Γραφαί. Α Ταύτην τὴν οἰκονομίαν παραδίδωσιν ἡμῖν καὶ ὁ μακάριος Ἰωάννης ἐν Εὐαγγελίῳ μαρτυρῶν, καὶ τούτον τὸν Λόγον Θεὸν ἐμολογεῖ οὕτως λέγων· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. » Εἰ δὲ οὖν ὁ Λόγος πρὸς τὸν Θεόν, Θεὸς ὢν, τί οὖν; φησεῖεν ἂν τις δύο λέγειν Θεούς; Δύο μὲν οὐκ ἐρῶ Θεούς, ἀλλ' ἢ ἓνα, Πρόσωπα δὲ δύο, οἰκονομίαν δὲ τρίτην, τὴν χάριν τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Πατήρ μὲν γὰρ εἷς, Πρόσωπα δὲ δύο, ὅτι καὶ ὁ Υἱὸς, τὸ δὲ τρίτον τὸ ἅγιον Πνεῦμα (99). Πατήρ ἐντέλλεται, Λόγος ἀποτελεῖ, Υἱὸς δὲ δεικνύται δι' οὐ Πατὴρ πιστεύεται. Οἰκονομία συμφωνίας συνάγεται εἰς ἓνα Θεόν· εἷς γὰρ ἐστὶν ὁ Θεός· ὁ γὰρ κελεύων Πατὴρ (1), ὁ δὲ ὑπακούων Υἱὸς, τὸ δὲ συντελίζον ἅγιον Πνεῦμα. Ὁ ὢν Πατήρ « ἐπὶ πάντων (2), » ὁ δὲ Υἱὸς « διὰ πάντων, » τὸ δὲ ἅγιον Πνεῦμα « ἐν πάσιν. » Ἄλλως τε ἓνα Θεόν (3) νομίσαι μὴ δυνάμεθα, ἐὰν μὴ ὄντως Πατρί καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι πιστεύσωμεν. Ἰουδαῖοι μὲν γὰρ ἐδόξασαν Πατέρα, ἀλλ' οὐκ ἠγαρίστησαν, Υἱὸν γὰρ οὐκ ἐπέγνωσαν. Μαθηταὶ ἐπέγνωσαν Υἱόν, ἀλλ' οὐκ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, δι' ὃ καὶ ἠρνήσαντο (4). Γινώσκων οὖν ὁ πατρῷος Λόγος τὴν οἰκονομίαν καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς, ὅτι οὐκ ἄλλως βούλεται δοξάζεσθαι ὁ Πατήρ ἢ οὕτως, ἀναστὰς παρέδωκεν τοῖς μαθηταῖς λέγων· « Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, » δεικνύων ὅτι πᾶς ὃς ἂν ἔν τι τούτων ἐκλίπη, τελείως Θεὸν οὐκ ἐδόξασεν. Διὰ γὰρ τῆς Τριάδος ταύτης Πατήρ δοξάζεται. Πατήρ γὰρ ἠθέλησεν, Υἱὸς ἐποίησεν, Πνεῦμα ἐφανέρωσεν. Πᾶσαι τοίνυν αἱ Γραφαὶ περὶ τούτου κηρύσσουσι.

Ἄλλ' ἐρεῖ μοί τις· Ἐβόν μοι φέρεις, Λόγον λέγων Υἱόν (5). Ἰωάννης μὲν γὰρ λέγει Λόγον, ἀλλ' ἄλλως

⁹⁹ Joan. 1, 1. ¹⁰ Ephes. iv, 6. ¹¹ Matth. xxviii, 19.

sive θέλημα Patris dixere multi veteres; quorum loca vide, si placet, apud Petavian lib. vi *De SS. Trinitate*, cap. 8, § 21, et lib. vii, cap. 12, § 12. FABRIC. (99) Δύο μὲν οὐκ ἐρῶ Θεούς... ἅγιον Πνεῦμα. Liqueat ex hoc testimonio unum omnino Deum, tres Personas ab Hippolyto doceri. Paulo ante cap. 8 dixerat unum Deum esse secundum virtutem, sive secundum essentiam divinam, quæ una prorsus est in tribus Personis; secundum autem œconomiam tres Personas ostendi. Intelligit ergo, ut Tertullianus *adversus Praxeam*, cap. 3 œconomix nomine « numerum et dispositionem Trinitatis. » Hoc autem loco gratiam Spiritus sancti appellat « tertiam œconomiam; » sed eodem sensu ac Tertullianus, qui Spiritum sanctum appellat « tertium gradum. » Nam gradus, forma, species, dispositio sive œconomia, idem sonant apud Tertullianum. Quare si Spiritus sanctus dicitur tertius gradus, dici etiam potest tertia dispositio sive œconomia. Minus accurate in Latina interpretatione incarnatio « œconomix » nomine designatur, in his verbis quæ leguntur cap. 3: Τίς γὰρ οὐκ ἐρεῖ ἓνα Θεὸν εἶναι; ἀλλ' οὐ τὴν οἰκονομίαν ἀναρῆσει. « Quis enim non dicit unum esse Deum? Non tamen continuo œconomiam, id est, incarnationem, negabit. » Non incarnationem, sed numerum et dispositionem Trinitatis considerat Hippolytus hoc in loco et in pluribus aliis. MARANUS, l. c. pag. 457.

(1) Κελεύων Πατήρ... ὑπακούων Υἱός. Hoc

XIV. Hæc igitur, fratres, significant nobis Scripturæ. Hanc œconomiam tradit nobis Joannes in Evangelio, testimonio suo; et hoc Verbum confitetur Deum, sic inquit: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ⁹⁹. » Si ergo Verbum erat apud Deum, et Deus erat, quid ergo? dicetne aliquis dicere Joannem duos Deos? Duos quidem Deos non dicam, sed unum; Personas vero duas; œconomiam tertiam, gratiam dico sancti Spiritus. Pater quidem unus, Personæ vero duæ, quia et Filius; tertia autem Spiritus sanctus. Pater mandat, Verbum perficit, Filius autem ostenditur per quem Pater creditur. Œconomia consensionis redigitur ad unum Deum: unus enim est Deus qui mandat, Pater; qui obedit, Filius; qui docet scientiam, Spiritus sanctus. Pater qui est « super omnia, » Filius « per omnia, » Spiritus sanctus « in omnibus ¹⁰. » Aliter Deum unum intelligere non possumus, nisi vere Patri et Filio et Spiritui sancto credamus. Etenim Judæi Patrem glorificaverunt, sed non egerunt gratias; siquidem non agnoverunt Filium. Discipuli agnoverunt Filium, sed non in Spiritu sancto; idcirco negaverunt. Sciens igitur Verbum Patris, œconomiam et voluntatem Patris, quod non vult aliter Pater glorificari, nisi sic; cum resurrexisset, tradidit hoc discipulis: « Euntes, inquit, docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ¹¹. » Docuit hic, quod quicumque unum quid horum omiserit, is perfecte Deum non glorificavit. Per hanc enim Trinitatem Pater glorificatur. Pater enim voluit, Filius fecit, Spiritus sanctus manifestum fecit. Omnes igitur Scripturæ de hoc prædicant.

XV. Sed dicet mihi aliquis: Rem novam mihi affers, cum Verbum appellas Filium. Joannes enim

« mandandi et præcipiendi » vocabulo de Patre, et « obediendi » de Filio, sine ulla offensione usi sunt non modo ante concilium Nicænum S. Irenæus, Hippolytus noster, Origenes et alii: sed et post illud concilium, adversarii et hostes Arianae hæreseos acerrimi, Athanasius, Basilius, Marius Victorinus, Hilarius, Prosper, etc. Vide Petavian lib. i *De Trinit.*, cap. 7, § 7, et Bullum in *Defens. fid. Nic.*, pagg. 158, 164, 167, 170. FABRIC.

(2) Πατήρ ἐπὶ πάντων. Cum Paulus ait de Deo Ephes. iv, 6: « Qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus, » tres Personas designat, et unitatem Dei in illis: quia unus ejusdemque virtutis ac potentix est, esse super omnia, et per omnia, et in omnibus; et secundum ordinem confessionis sanctæ Trinitatis, primum tribuit Patri, secundum Filio, tertium Spiritui sancto; quia est tertia Persona secundum ordinem confessionis, ut antiqui theologi loquuntur, et nos loqui docuerunt. FR. TUBRIANUS.

(3) Ἄλλως τε ἓνα Θεόν... Πνεῦμα ἐφανέρωσεν. Non poterat accuratius exponi dogma Christianorum. Non solum enim numerum Personarum nihil de Dei singularitate detrudere contendit; sed etiam ipsam Dei singularitatem sine hoc Personarum numero nec consistere, nec coli posse. MARANUS, l. c. pag. 458.

(4) Ἐρησάρτο. Hoc dicit propter Petrum, quem legimus in Evangelio Christum negasse. FR. TUB.

(5) Ἐβόν μοι φέρεις, Λόγον λέγων Υἱόν. NUMA.

Verbum quidem dicit. sed aliter per allegoriam interpretatur. Imo, non aliter per allegoriam interpretatur: sic enim ostendens hoc Verbum Dei quod ab initio erat, et nunc missum est, dixit postea in Apocalypsi: « Et vidi cœlum apertum, et ecce equus albus; et qui sedebat in eo, fidelis et verax, et in justitia judicat et pugnat. Oculi ejus sicut flamma ignis; et in capite ejus diademata multa; habens nomen scriptum, quod nemo novit nisi ipse. Et vestitus erat veste aspersa sanguine; et vocatum est nomen ejus, Verbum Dei ⁷². » Videte igitur, fratres, quomodo vestis sanguine aspersa, in symbolo significavit carnem, qua venit ad subeundam passionem impatibile Dei Verbum, sicut mihi prophetæ testantur. Sic enim ait beatus Michæas: « Domus Jacob irritavit Spiritum Domini. Hæc sunt eorum studia. Nonne boni sermones ejus; et recte cum ipsis ambulat? Et ipsi suscitaverunt inimicitiam contra pacem ejus, gloriam ejus detraxerunt ⁷³. » Id est, fecerunt eum pati in carne. Similiter beatus Paulus ait: « Quod enim impossibile erat legis in quo infirmabatur per carnem; Deus Filium suum mittens in similitudine carnis peccati, damnavit peccatum in carne: ut justificatio legis ostenderetur in nobis, qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum Spiritum ⁷⁴. » Qualem igitur Filium suum Deus per carnem misit, nisi Verbum, quod a principio scilicet Filium vocavit, quia futurum erat ut ortum caperet? Et cum Filius vocatur, commune nomen amoris erga homines sumit. Nec enim Verbum per se et sine carne perfectus Filius erat, cum tamen esset perfectum Verbum,

⁷² Apoc. xix, 11-13. ⁷³ Mich. ii, 7, 8. ⁷⁴ Rom. viii, 3, 4.

locum pnto a Turriano minus bene sic redditum: « Novum verbum mihi affers, cum Filium vocas; » atque Hippolytum potius in hanc sententiam scripsisse: « Novum mihi affers, cum Filium Verbum vocas, » sive Verbi appellas nomine. FABRIC... Neque aliter Wesselingius *Probabil.* cap. 26, pag. 252 cujus proinde versionem expressimus.

(6) Ἄλλ' ἄλλως ἀλληγορεῖ. « Sed aliter interpretatur. » Statimque ista in versione subduntur: « Imo, non aliter per allegoriam interpretatur; » adeoque legerit interpres: μενούγγε οὐκ ἄλλως ἀλληγορεῖ; quæ quidem sive exscriptori sive typothetæ ob repetitum ἀλληγορεῖ exciderint: ea siquidem contextus postulare videtur. Ad hunc autem locum hæc adnotat Turrianus: « Verbum Dei non allegorice, sed proprie Filium Dei significat. Hoc ipsum beatus Cyrillus lib. vii *Theauri*, cap. 1, contra Eunomium docuit; et per Scripturas probavit esse Verbum proprium nomen Filii: id est, hanc vocem, *Verbum*, proprie et decenter, et non per abusionem aut allegoriam, Filium Dei significare. »

(7) Ἐν συμβόλῳ. Hoc est, in figura, qua utitur etiam propheta Isaias lxxii, 1. FABRIC.

(8) Τὴν δόξαν. Sic habebant LXX in exemplari Hippolyti, δόξαν, non δοράν, ut nunc in nostris. Convenit hæc lectio cum Isa. lxxii, 2: « Non est species ei, neque decor. » FR. TURR.

(9) Ἀμαρτίας. Omittit verba, καὶ περὶ ἀμαρτίας, quæ et in uno Covelli codice absunt: sed ab aliis codicibus, quemadmodum et versionibus antiquæ Epistolæ ad Romanos, agnoscuntur. FABRIC.

ἀλληγορεῖ (6). Οὕτως γὰρ δεικνύων τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τοῦτον ὄντα ἀπ' ἀρχῆς καὶ νῦν ἀπισταλλόμενον, ὑποθὰς ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἔφη: « Καὶ ἶδον τὸν οὐρανὸν ἠνεωγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτοῦ πιστός, καὶ ἀληθινός, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ. Οἱ δὲ ὄφθαλμοὶ αὐτοῦ φλόξ πυρός· καὶ διαδήματα πολλὰ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτός. Καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον ἑρβαντισμένον αἵματι· καὶ κέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὃ Λόγος τοῦ Θεοῦ. » Ὅρατε οὖν, ἀδελφοί, πῶς ἐν συμβόλῳ (7) τὸ ἱμάτιον τὸ ἑρβαντισμένον αἵματι, τὴν σάρκα διηγήσατο, δι' ἧς καὶ ὑπὸ πάθος ἦλθεν, ὃ ἀπαθῆς τοῦ Θεοῦ Λόγος, καθὼς μαρτυροῦσιν μοι οἱ προφῆται. Λέγει γάρ οὕτως ὁ μακάριος Μιχαίας: « Οἴκος Ἰακώβ παρώργισεν Πνεῦμα Κυρίου. Ταῦτα τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτοῖς ἔστιν. Οὐχ οἱ λόγοι αὐτοῦ καλοὶ μετ' αὐτῶν, καὶ ὄρθοι πορεύονται; Καὶ αὐτοὶ ἀντέστησαν εἰς ἐχθρὰν κατὰ πρόσωπον τῆς εἰρήνης αὐτοῦ, τὴν δόξαν (8) ἐξέδειραν αὐτοῦ. » Τουτέστιν, τὸ σαρκὶ παθεῖν αὐτόν. Ὅσαύτως καὶ ὁ μακάριος Παῦλος λέγει: « Τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἀμαρτίας (9) κατέκρινεν τὴν ἀμαρτίαν τῇ σαρκί, ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου φανερωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα. » Ποῖον οὖν Υἱὸν ἑαυτοῦ ὁ Θεὸς διὰ τῆς σαρκὸς κατέπεμψεν, ἀλλ' ἢ τὸν Λόγον, ὃν Υἱὸν προσηγόρευε διὰ τὸ μέλλειν αὐτὸν γενέσθαι; Καὶ τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς εἰς ἀνθρώπους φιλοστοργίας (10) ἀναλαμβάνει ὁ Υἱὸς καλούμενος. Οὕτε γὰρ ἀσαρκος καὶ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος, τέλειος ἦν Υἱὸς (11), καίτοι τέλειος Λόγος ὢν, Μονογενῆς. Οὕθ' ἡ σὰρξ

(10) Τὸ κοινὸν ὄνομα τῆς... φιλοστοργίας. « Commune nomen amoris. » Filius Dei, filius hominis nominatus est et fuit, ut nos filii Dei nominemur, et simus: quod fuit summæ erga nos charitatis. « Videte, » inquit Joannes in Epist. 1, cap. 1, 1, « qualem charitatem dedit nobis Pater, ut filii Dei nominemur et simus! » Nisi enim sic Pater dilexisset mundum, ut Filium suum factum filium hominis pro nobis in mortem tradidisset, adoptionem filiorum Dei quam accepimus, non accepissemus. FR. TURRIAN.

(11) Οὕτε γὰρ.... τέλειος ἦν Υἱὸς. « Nec enim perfectus Filius erat. » Nihil deerat Filio Dei ad perfectionem generationis æternæ ex Patre, antequam fieret filius hominis: sed ad perfectum, mysterium œconomix deerat Christo Filio Dei, ut fieret filius hominis, et sic esset perfectus Christus. Cum carne itaque factus est perfectus Christus, et perfectus sive completus Filius; Filius scilicet Dei, et filius hominis: quia hypostasis Christi, ut antiqui theologi et ecclesiastici Patres tradunt, est quid completum ex duabus naturis, divina scilicet et humana unita Verbo. Et beatus Cyrillus lib. ii *contra Nestorianos*: « Corpus, inquit, ex muliere natum, unitum Verbo secundum hypostasim, Christum unum et Filium et Dominum perfecti, sive complevit eundem Deum et hominem; » quod perinde est ut diceret, Filium Dei et eundem filium hominis. Conveniunt cum his quæ Leontius Byzantius lib. i *contra Nestorianos et Eutychanos* scripsit, duplicem esse perfectionem in Christo: unam quæ simpliciter dicitur, alteram quæ in habitudine cernitur, secundum magnum Gregorium. « Perfectum enim, inquit, est Verbum et plenum, et præbens perfectio-

καθ' ἑαυτὴν δίχα τοῦ Λόγου ὑποστάναι ἠδύνατο, διὰ τὸ ἐν Λόγῳ τὴν σύστασιν ἔχειν. Οὕτως οὖν εἰς Υἱὸς τέλειος Θεοῦ ἐφανερώθη (12).

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ σαρκώσεως τοῦ Λόγου μαρτυρία· ἔστιν δὲ καὶ ἕτερα πλείστα. Ἰδῶμεν δὲ καὶ τὸ προκείμενον· ὅτι ὄντως, ἀδελφοί, ἡ δυνάμις ἡ Πατρῴα, ὃ ἔστιν Λόγος, ἀπ' οὐρανοῦ κατήλθεν, καὶ οὐκ αὐτὸς ὁ Πατήρ. Λέγει γὰρ οὕτως· « Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἦκα. » Τί δὲ ἔστιν τὸ, ἐξῆλθον (12) ἐκ τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ἢ ὁ Λόγος; Τί δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ γεννηθῆναι, ἀλλ' ἢ Πνεῦμα (13), τοῦτέστιν ὁ Λόγος; Ἄλλ' ἔρεῖς μοι· Πῶς γεγέννηται; Τὴν μὲν κατὰ σὲ διήγησιν, ὡς ἐγέννηται, οὐ δύνη ἐξαιρεῖν, καίτοι τῆς ἐκάστης ἡμέρας ὄρων τὴν κατὰ ἀνθρώπων αἰτίαν, καὶ τὴν περὶ τοῦτον οἰκονομίαν ἀκριδῶς ἐξαιρεῖν οὐ δύνασαι. Οὐ γὰρ πάρεστιν σοι γινώσκειν τὴν τοῦ δημιουργήσαντος ἔμπειρον καὶ ἀνεκδιήγητον τέχνην, ἀλλ' ἢ μόνον ὄροντα νοεῖν καὶ πιστεῦναι ὅτι ἔργον Θεοῦ ἀνθρώπος. Περὶ δὲ Λόγου γένεσιν ζητεῖς, ὅνπερ βουληθεὶς ὁ Θεὸς Πατήρ ἐγέννησεν ὡς ἠθέλησεν. Οὐ γὰρ αὐτάρκες σοὶ ἔστιν μαθεῖν ὅτι κόσμον ὁ Θεὸς ἐποίησεν, ἀλλὰ καὶ πόθεν ἐποίησεν, τολμᾶς ἐπιζητεῖν; Ἡ οὐκ αὐτάρκες σοὶ ἔστιν μαθεῖν, ὅτι Υἱὸς Θεοῦ σοὶ ἐφανερώθη εἰς σωτηρίαν, ἐάν πιστεύσῃς, ἀλλὰ καὶ πῶς ἐγεννήθη κατὰ Πνεῦμα, πολυπραγμονεῖς; Καὶ τὴν μὲν κατὰ σάρκα γέννησιν αὐτοῦ οὐ κλεινοὺς ἐπιστεύθησαν διηγήσασθαι πλὴν δύο (14)· καὶ σὺ τολμᾶς ἐπιζητεῖν τὴν κατὰ Πνεῦμα διήγησιν, ἣν παρ' ἑαυτῶ φιλᾷται Πατήρ, ἀποκαλύπτειν μέλλων τότε τοῖς ἁγίοις καὶ ἀξίοις ἰδεῖν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ; Αὐτάρκες σοὶ ἦτω τὸ εἰρημένον ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ· ὅτι « τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, πνεῦμά ἐστιν· » καθὼς διὰ τοῦ Προφήτου τὴν τοῦ Λόγου γέννησιν σημαίνων ὅτι γεγέννηται, τὸ δὲ πῶς φυλάσσει καιρῶ ὠρισμένῃ παρ' αὐτῶ μέλλων ἀποκαλύπτειν. Λέγει δὲ οὕτως· « Ἐκ γαστρὸς πρὸ ζωτῆρος ἐξεγεννήσά σε. »

Αὐτάρκες αὐταὶ αἱ μαρτυρίαι πιστοῖς ἀλήθειαν ἀσκοῦσιν· οἱ δὲ ἄπιστοι οὐδὲν πιστεύουσιν. Καὶ γὰρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων διεμαρτύρατο, λέγων· « Καὶ τίς ἐπίστευσεν τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; » Ὡστε μὴ γενώμεθα ἄπιστοι, μήποτε ἐφ' ἡμῖν τελεσθῇ τὸ εἰρημένον. Πιστεύσωμεν οὖν, μακάριοι ἀδελφοί, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων (15), ὅτι Θεὸς Λόγος ἀπ' οὐρανῶν κατήλθεν εἰς τὴν ἁγίαν Παρθένον Μαρίαν, ἵνα σαρκωθείς ἐξ αὐτῆς, λαθὼν δὲ καὶ ψυχὴν τὴν ἀνθρωπίνην, λογικὴν δὲ λέγω, γεγὼνως πάντα ὅσα ἔστιν ἀνθρώπος, ἐκτὸς ἁμαρτίας,

¹⁵ Joan. xvi, 28. ¹⁶ Joan. iii, 6. ¹⁷ Psal. cix, 3.

nem; perfecta autem est et anima hominis, quantum ad definitionem essentiae suae : sed tamen neque Verbum est perfectus Christus non unita humanitate, quamvis perfectus Deus sit; sicut nee anima perfectus homo est sine corpore, nisi perfectam substantiam habet. » Hactenus Leontius. FR. TURR.

(12) Οὕτως οὖν εἰς Υἱὸς τέλειος Θεοῦ ἐφανερώθη. Hic locus quo plurimum se efferunt Unitarii, struitur atque illustratur superius in Prolegomenis, ubi de hoc Hippolyti opusculo sermo recurrit. (12*) Si interpreti fides, legendum : τί δὲ τὸ ἐξελ-

Unigenitus. Neque caro per se sine Verbo subsistere poterat, quia in Verbo habebat τὴν σύστασιν, id est, in Verbo subsistebat. Sic ergo unus Filius Dei perfectus, manifestatus est.

XVI. Atque hæc quidem sunt de incarnatione Verbi testimonia : suntque et alia plurima. Videamus nunc quod propositum nobis est : quod vere, fratres, virtus Patris, quod est Verbum Dei, e caelo descendit, et non ipse Pater. Sic enim ait : « Ego ex Patre exivi, et venio ¹⁵. » Quid est autem quod ex Patre exivit, nisi Verbum? Quid est quod ex ipso genitum est, nisi Spiritus, id est, Verbum? Sed dicetis mihi : Quomodo genitum est? Explicationem quomodo tu genitus es, non potes expromere, quamvis quotidie vides causam humanam, et modum generationis non potes perfecte efferre. Non enim licet tibi cognoscere artem ejus qui creavit, in experientia et usu positam, et non enarrabilem; sed solum videndo intelligere et credere, quod opus Dei est homo. De Verbi autem generationis ratione quæris, qua Deus Pater generare voluit; generavit sicut voluit. Non satis est tibi scire quod Deus mundum condidit, nisi audeas inquirere quomodo condidit? Non sufficit tibi cognoscere, quod Filius Dei tibi apparuit ad salutem, si tamen id credis; sed insuper quomodo genitus est secundum Spiritum, curiose indagas? Atqui generationem ejus secundum carnem enarrare, non pluribus quam duobus concreditum est; et tu audes generationem secundum Spiritum scrutari, quam apud se Pater servat, revelaturus tunc sanctis, qui ut faciem ejus videant digni erunt? Satis habet quod a Christo dictum est : « Quod natum est ex Spiritu, spiritus est ¹⁶; » sicut per Prophetam significat Verbi generationem, quod genitus est; quomodo vero, reservat apud se in tempus certum ac præfinitum, cum illud revelaturus est. Sic enim ait : « Ex utero ante luciferum genui te ¹⁷. »

XVII. Sufficiunt hæc testimonia fidelibus veritatis studiosis : infideles enim nulli credunt. Etenim Spiritus sanctus in persona apostolorum testatus est, dicens : « Domine, quis credidit auditui nostro ¹⁸? » Quamobrem ne simus infideles, ne quando in nobis, quod dictum est, impleatur. Credamus igitur, dilecti fratres, secundum traditionem apostolorum, quod Deus Verbum e caelis descendit in sanctam Virginem Mariam, ut ex ea incarnatus sumpta anima humana, rationis inquam particeps, factus omnia quæcunque homo est, excepto pec-

¹⁸ Isa. lxxx, 4.

(ὁ)..., quæ quidem lectio ex sequentibus confirmatur; niox enim legitur : τί δὲ τὸ... γεννηθέν. EDIT. PATROL.

(15) Ἄλλ' ἢ Πνεῦμα. Divina Christi natura, uti est, ita passim etiam dicitur « Spiritus » antiquis Ecclesiæ doctoribus διὰ τὸ ἀσχημάτιστον, ut loquitur Proclus (Cyprianus. Vide Hugonem Grotium ad Marc. ii, 8. FABRIC.

(14) Πλὴν δύο. Matthæo nimirum, et Lucæ in Evangel. FR. TURRIANUS.

(15) Κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀποστόλων. Vide in hunc locum adnotata supra ad cap. 9.

cato, salvaret Adam qui ceciderat, et immortalitatem hominibus largiretur iis qui crederent in nomine suo. In omnibus igitur demonstratum est nobis verbum veritatis, quod unus est Pater, cuius adest Verbum per quod omnia fecit; quod posterioribus temporibus, sicut superius diximus, misit Pater ad salutem hominum. Hoc per legem et prophetas prædicatum est venturum esse in mundum. Sicut ergo prædicatum est, sic præsens se ipsum manifestum fecit ex Virgine et Spiritu sancto novus homo factus: habens cæleste quod Paternum erat, tanquam Verbum; terrenum vero tanquam ex vetere Adam, per Virginem incarnatus. Sic in mundum egressus, Deus corporatus apparuit, egressus perfectus homo. Non enim per fictionem aut mutationem, sed vere factus est homo.

XVIII. Sic igitur humana sua non recusat qui demonstrabatur esse Deus, cum esurit et laborat, et defatigatus sinit; cum formidans fugit, et orans tristatur, et super pulvinum dormit, qui naturam habet insomnem ut Deus: cum calicem passionis refugit, qui propter hoc in mundum advenerat: cum in anxietate sudat et ab angelo roboratur, qui eos qui in se credunt roborat, et opere docuit mortem contemnere; cum a Juda proditur, qui cognoscebat Judam quis esset; et a Caïpha inhonoratur, qui erat ab eo sacerdotio fungente paulo ante tanquam Deus honoratus; cum ab Herode spernitur, qui totam terram iudicaturus est; et verberatur a Pilato, is qui infirmitates nostras suscepit; et a militibus illuditur is, cui astant millia millium, et decies centena millia angelorum et archangelorum; et a Judæis in ligno figitur, qui tanquam cameram cælum fixit; et clamans ad Patrem spiritum commendat, qui est a Patre inseparabilis; et inclinato capite expirat, qui dixit: «Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam⁷⁹.» Quod autem non dominabatur ei mors qui vita erat, significat cum dixit: «Ego a me ipso pono eam⁸⁰.» Et latus lancea aperitur ei, qui vitam omnibus largitur; et linteo involutus, in monumento ponitur, qui mortuos suscitatur; et tertia die a Patre excitatur, qui est ipse resurrectio et vita. Hæc enim omnia nobis operatus est, qui propter nos factus est sicut nos; et ipse enim infirmitates nostras suscepit, et languores nostros portavit, et pro nobis dolet, sicut dixit Isaias propheta⁸¹. Ab angelis laudatus, a pastoribus visus, a Simeone expectatus, ab Anna testatus, a magis quæsitus, ab stella significatus, in domo Patris versatus, a Joanne digito ostensus; cui Pater su-

⁷⁹ Joan. x, 18. ⁸⁰ Ibid. ⁸¹ Isa. LIII, 4.

(16) Ὅτε πεινᾷ καὶ κοπιᾷ, κ. τ. λ. Quæ hic sequuntur, ad verbum fere conveniunt cum iis quæ ex S. Hippolyti *Memoria hæresium* laudat S. Gelasius *De duabus naturis in Christo*, tom. VIII *Bibl. Patrum*, edit. Lugd. pag. 704. FABRIC.

(17) Ἰσρατενόμενος ὡς Θεός. «Tanquam Deus

αὐτῶν τὸν πεπτωκότα, καὶ ἀφθαρσίαν ἀνθρώπους παράσχη τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐν πᾶσιν οὖν ἀποδείκνυται ἡμῖν τῆς ἀληθείας λόγος, ὅτι εἷς ἐστὶν ὁ Πατήρ, οὐ πάρεστι Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐποίησεν· ὃν ὑστέροις καιροῖς, καθὼς εἴπαμεν ἀνωτέρω, ἀπέστειλεν ὁ Πατήρ πρὸς σωτηρίαν ἀνθρώπων. Οὗτος διὰ νόμου καὶ προφητῶν ἐκηρύχθη παρεσόμενος εἰς τὸν κόσμον. Καθ' ὃν οὖν τρόπον ἐκηρύχθη, κατὰ τοῦτον καὶ παρὼν ἐφανερώσεν ἑαυτὸν ἐκ Πατρὸς καὶ ἁγίου Πνεύματος, καινὸς ἀνθρώπος γενόμενος· τὸ μὲν οὐράνιον ἔχων τὸ Πατρῶν ὡς Λόγος, τὸ δὲ ἐπίγειον ὡς ἐκ παλαιοῦ Ἀδάμ διὰ Παρθένου σαρκούμενος. Οὗτος προσελθὼν εἰς κόσμον Θεὸς ἐν σώματι ἐφανερώθη, ἀνθρώπος τέλειος προσελθὼν. Οὐ γὰρ κατὰ φαντασίαν ἢ τροπῆν, ἀλλ' ἀληθῶς γενόμενος

ἀνθρώπος.

Οὕτως οὖν καὶ τὰ ἀνθρώπινα ἑαυτοῦ οὐκ ἀπαναίναται ἐνδείκνυμενος Θεὸς ὢν, ὅτε πεινᾷ καὶ κοπιᾷ (16), καὶ κάμων διψᾷ· καὶ δειλιῶν φεύγει, καὶ προσευχόμενος λυπείται, καὶ ἐπὶ προσκεφάλαιον καθύκει, ὁ δὲ ἄσπινον ἔχων τὴν φύσιν ὡς Θεός· καὶ ποτηρίου πᾶθος παραιτεῖται, ὁ διὰ τοῦτο παραγεγονώς ἐν κόσμῳ· καὶ ἀγωνιῶν ἰδροῖ, καὶ ὑπ' ἀγγέλου ἐνδυναμοῦται, ὁ ἐνδυναμῶν τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, καὶ θανάτου καταφρονεῖν ἔργῳ διδάσκει· καὶ ὑπὸ Ἰούδα παραδίδοται, ὁ γινώσκων τὸν Ἰούδαν τίς ἐστὶν· καὶ ἀτιμάζεται ὑπὸ Καϊάφα, ὁ πρότερον ὑπ' αὐτοῦ ἱερατευόμενος ὡς Θεός (17)· καὶ ὑπὸ Ἡρώδου ἐξουθενεῖται, ὁ μέλλων κρῖναι πᾶσαν τὴν γῆν· καὶ μαστίζεται ὑπὸ Πιλάτου, ὁ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀναδεξάμενος· καὶ ὑπὸ στρατιωτῶν παίζεται, ὃ παρεσθήκουσι· χίλια χιλιάδες καὶ μυρία μυριάδες ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων· καὶ ὑπὸ Ἰουδαίων ξυλῶν προσπήγνυται, ὁ πῆξας ὡς καμάραν τὸν οὐρανόν· καὶ πρὸς Πατέρα βῶν παρτίθεται τὸ πνεῦμα, ὁ ἀχώριστος τοῦ Πατρὸς· καὶ κλίτων κεφαλῆν, ἐκπνεῖ, ὁ εἶπας· «Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν.» Ὅτι δὲ οὐκ ἐκυριεύετο ὑπὸ θανάτου, ὡς ζωὴ, εἶπεν· «Ἐγὼ ἀπ' ἑμαυτοῦ τίθημι αὐτήν·» καὶ πλευρὰν λόγῳ ὑσσεταί, ὁ τὴν ζωὴν πᾶσιν χαρίζόμενος· καὶ σίνδονι ἐλισσόμενος ἐν μνημείῳ τίθεται, ὁ τοὺς νεκροὺς ἐγείρων· καὶ τρίτημερος ὑπὸ Πατρὸς ἀνίσταται, αὐτὸς ὢν ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωὴ. Ταῦτα γὰρ πάντα ἡμῖν κατέρωθωσεν, ὃς δι' ἡμᾶς γέγονεν καθ' ἡμᾶς. «Αὐτὸς γὰρ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀνεδέξατο καὶ τὰς νόσους ἐδάστασεν,» καὶ περὶ ἡμῶν ὠδυνᾷτο, καθὼς εἶπεν Ἡσαίας ὁ προφήτης· ὁ ὑπ' ἀγγέλων ὑμνούμενος καὶ ὑπὸ ποιμένων θεωρούμενος, καὶ ὑπὸ Συμεῶνος προσδοκώμενος, καὶ ὑπὸ Ἄννα μαρτυρούμενος. Οὗτος ἦν ὁ ζητούμενος ὑπὸ μάγων, καὶ σημαινόμενος ὑπ' ἀστέρων· ὁ καὶ ἐν

honoratus. » Quia cum esset pontifex anni illius, prophetavit Caïphas Joan. xi, 51, 52, «quod Jesus moriturus erat pro gente, et non tantum pro gente, sed ut filios Dei qui erant dispersi congregaret in unum; » quod quidem facere non poterat, nisi Deus esset. FR. TURRIAN.

οἰκω Πατρὸς πολιτευόμενος, καὶ ὑπὸ Ἰωάννου δακτυλοεικτούμενος· ὁ ὑπὸ Πατρὸς ἄνωθεν μαρτυρούμενος· «Ὁὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἀκούετε αὐτοῦ.» Οὗτος στεφανοῦται κατὰ διαβόλου (18). Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Ναζαθαῖος ὁ ἐν Κανᾷ ἐν γάμοις κληθεὶς, καὶ τὸ ὕδωρ εἰς οἶνον μεταβαλὼν, καὶ θαλάσση ὑπὸ βίας ἀνέμων κινουμένη ἐπιτιμῶν, καὶ ἐπὶ θαλάσσης περιπατῶν ὡς ἐπὶ ξηρᾶς γῆς, καὶ τυφλὸν ἐκ γενετῆς ὄραν ποιῶν, καὶ νεκρὸν Λάζαρον τετραήμερον ἀνιστῶν, καὶ ποικιλίας δυνάμεις ἀποτελῶν, καὶ ἀμαρτίας ἀφελίς, καὶ ἐξουσίαν διδοὺς μαθηταῖς, καὶ αἷμα καὶ ὕδωρ ἐξ ἀγίας πλευρᾶς βρούσας, λόγγη νυγείς. Τούτου χάριν ἤλιος σκοτιζέται, ἡμέρα οὐ φωτίζεται, ῥήγγονται πέτραι, σχιζέται καταπέτασμα, τὰ θεμέλια γῆς σειέται· ἀνοίγονται τάφοι καὶ ἐγείρονται νεκροί, καὶ ἄρχοντες καταισχύονται, τὸν γὰρ Β

A perne testimonium dedit dicens : « Hic est Filius meus dilectus : ipsum audite ²¹. » Hic coronatur contra diabolum. Hic est Jesus Nazareus, qui in Gana Galilææ ad nuptias vocatus, aquam in vinum mutavit ; et mare vi ventorum agitatum, increpavit ; et super mare tanquam super terram siccam ambulavit ; cæcum a nativitate videre fecit ; Lazarum jam quatrinduo mortuum excitavit ; varia miracula edidit ; peccata remisit ; dedit apostolis potestatem ; lancea ictus sanguinem et aquam ex sancto latere fudit. Propter hunc sol obtenebrescit, dies non illuminatur, rumpuntur petræ, scinditur velum, fundamenta terræ quatuntur, aperiuntur sepulcra, et resurgunt mortui ; et principes pudoræ afficiuntur, cum vident in cruce eum qui universum ornavit, claudentem oculos et tradentem spiritum. Hæc cum creatura videret, turbabatur ; et cum gloriam illius capere non posset, tenebras sibi obducebat. Hic insufflans dat discipulis Spiritum, et januis clausis ingreditur. Hic videntibus apostolis a nube in cælum susceptus est, sedetque ad dexteram Patris, venturus iudex vivorum et mortuorum. Hic Deus et homo propter nos factus, cui omnia subjecit Pater. Ipsi gloria et imperium cum Patre et sancto Spiritu, in sancta Ecclesia, et nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

καὶ τὸ κράτος ἅμα Πατρὶ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι, ἐν τῇ ἀγίᾳ Ἐκκλησίᾳ, καὶ νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ἉΓΙΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΠΟΡΤΟΥ, ΗΓΟΥΝ ΤΟΥ ΛΙΜΕΝΟΣ ΡΩΜΗΣ

ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ ΤΗΣ ΑΛΗΘΕΙΑΣ,

Ἐκ τοῦ κατὰ Βήρωνος καὶ Ἠλικος (19) τῶν αἱρετικῶν Περὶ θεολογίας καὶ σαρκώσεως κατὰ στοιχείον λόγου (20), οὗ ἡ ἀρχὴ, Ἄγιος, Ἄγιος, Ἄγιος Κύριος Σαβαώθ, ἀσιγήτῃ φωνῇ βοῶντα τὰ Σεραφίμ τῶν Θεῶν δοξάζουσιν.

SANCTI HIPPOLYTI

EPISCOPI PORTUS ROMANI, ET MARTYRIS VERITATIS,

Ex sermone qui est per elementum, *De theologia et incarnatione*, contra Beronem et Heliconem hæreticos, cujus initium est : *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth, incessanti voce clamantes Seraphim Deum glorificant,*

ANASTASIO PRESBYTERO INTERPRETE.

Ἀπειροδυνάμω γὰρ θελήσει τοῦ Θεοῦ καὶ γέγονε C πάντα, καὶ σώζεται τὰ γενόμενα, κατὰ τοὺς ἑαυ-

I. Immensæ quippe virtutis voluntate Dei et facta sunt omnia, et salvantur quæ facta sunt, secun-

²¹ Matth. xvii, 5.

(18) *Στεφανοῦται κατὰ διαβόλον.* Matth. xxvii, 29. Victores in certaminibus coronabantur : de quo multa Carolus Paschalius lib. vi *De coronis.* FABRIC.

(19) *Κατὰ Βήρωνος καὶ Ἠλικος.* De Berone Hippolytus infra cap. 5. Pro Ἠλικος, codex Regius et Colbertinus Nicephori CP., in cujus *Antirrhelicos*

adversus Iconomachos Hippolyti fragmenta Græce servata sunt, præfert ἠλικίωτος τῶν αἱρετικῶν· pro quo lib. v *Bibl. Græca*, pag. 207, jam notavi me legendum suspicari ἠλικιωτῶν αἱρετικῶν, ut sensus sit : « Adversus Beronem et hæreticos alios ejus æquales. » FABRIC.

(20) Ἐκ τοῦ . . . κατὰ στοιχείον λόγου. Hæc

dum suas ipsius opportune singula conservata rationes, ei qui est secundum naturam immensæ virtutis Deus et factor universorum; divina voluntate, quæ omnia fecit ac movet, (α) suis unaquæque naturalibus producta legibus, immobili permanente. Quod enim immensum est, nulla ratione vel modo recipit motum, non habens quo et circa quod moveatur. (β) Vertibilitas enim ejus, qui est inexpers motionis, motus est. Propter quod secundum nos veraciter factum homo absque peccato Dei Verbum, operatumque ac patiens humanius quæcunque naturæ sunt sine peccato, et naturalis carnis circumscriptionem propter nos sustinens, nullam omnino propter exinanitionem vicissitudinem pertulit: cui idipsum est Patri factum, id ipsum carni. Sed sicut erat sine carne, (γ) omni etiam excepta circumscriptione permansit: et per carnem deifice operans quæ deitatis sunt; utraque ostendens se per quæ dupliciter, divine scilicet et humane, operatum est (δ), secundum eandem, quæ veraciter vera est et naturalis substantia: Deum immensum simul et circumscriptum hominem existentem et intellectum, (ε) utriusque perfecte perfectionem habentem, cum eadem operatione, id est naturali proprietate; ex quibus manentem semper secundum naturam sine convertibilitate earum differentiam scimus. (ζ) Sed non sicut quidam alunt, secundum comparationem, ne eundem sibi secundum ipsum, præter quod oportet, majorem ac minorem dicamus. Connaturalium quippe, et non eorum quæ alterius sunt naturæ, comparationes existunt. Deo enim factori omnium factum, infinitoque finitivum, et infinitati finis secundum nullam comparatur rationem, cum semper et per omnia naturaliter ad invicem, sed non comparative differant. (η) Quamquam ineffabilis quædam et indirumpibilis in unam subsistentiam utriusque facta sit unitas, omnem penitus omnis facti scientiam fugiens. Divinitas enim, ut erat ante incarnationem, est et post incarnationem, secundum naturam infinita, incomprehensibilis, impassibilis, inconvertibilis, per se potens; et ut totum dicamus, subsistens substantialis, sola infinitæ virtutis bonum.

Ejusdem, ex eodem sermone. II.

II. Factus ergo veraciter secundum Scripturas, non conversus universorum Deus, homo sine pec-

verba non debent reddi, « ex sermone qui est per elementum, » sed « ex sermone qui alphabetico litterarum ordine digestus est. » CAPPERONN. — Jam reliquas V. C. Claudii Capperonnier *Animadversiones* in versionem Anastasianam, huic Hippolyti opusculo subjiciendas curavimus, eas interim litteris Græcis α β γ δ hic indicasse contenti.

(21) *Ἐαυτῶν.* « Ipsorum. » COMBER.

(22) *Μηδ' ἐντὶ . . . διὰ τὴν κένωσιν.* Anastasii versionem mutilam, nec sensu sanam, ita emendat Combefisius: « Nullo omnino quod idipsum est Patri, idipsum factum carni propter exinanitionem. » Paulo aliter, et quidem clarius, eruditissimus Bannius Sirmondianorum editor: « Nulla re quinino Verbum, quod idem est cum Patre, factum

α τῶν (21) εὐκρινῶς ἕκαστα συντηρούμενα λόγους, αὐτῶ τῷ κατὰ φύσιν ἀπειροδυνάμῳ Θεῷ, καὶ ποιητῶν ὄλων· τῆς θείας αὐτοῦ θελήσεως, ἥ τὰ πάντα πεποιθήχε τε καὶ κινεῖ, τοῖς ἑαυτῶν ἕκαστα φυσικῶς διεξαγόμενα νόμοις, ἀκινήτου συνδιαμενοῦστος. Τὸ γὰρ ἀπειρον κατ' οὐδένα τρόπον, ἢ λόγον, ἐπιδέχεται κινήσιν, οὐκ ἔχον ὅποι καὶ περὶ ὃ κινήθησεται. Τροπὴ γὰρ τοῦ κατὰ φύσιν ἀπειρου, κινεῖσθαι μὴ πεφυκότος, ἢ κινήσιν. Διὸ καὶ καθ' ἡμᾶς ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος χωρὶς ἀμαρτίας ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐνεργήσας τε καὶ παθὼν ἀνθρωπίνως ὅσα τῆς φύσεώς ἐστιν ἀναμάρτητα, καὶ φυσικῆς σαρκὸς περιγραφῆς ἀνασχόμενος δι' ἡμᾶς, τροπὴν οὐκ ὑπέμεινεν, μηδ' ἐν παντελῶς ὁ ταυτὸν ἐστὶ τῷ Πατρὶ, γενόμενος ταυτὸν τῆ σαρκὶ διὰ τὴν κένωσιν (22).

Β 'Ἄλλ' ὡσπερ ἦν διχα σαρκὸς, πάσης ἔξω περιγραφῆς μεμένηχε· καὶ διὰ σαρκὸς θεϊκῶς ἐνεργήσας ἕπερ θεότητός ἐστιν ἀμφοτέρω δαικνύς ἑαυτῶν, δι' ὧν ἀμφοτέρως, θεϊκῶς δὴ φημι καὶ ἀνθρωπίνως, ἐνήργησε, κατ' αὐτὴν τὴν ὄντως ἀληθῆ καὶ φυσικὴν ὑπαρξίν Θεὸν ἀπειρον ὁμοῦ καὶ περιγραφτὸν ἄνθρωπον ἵνα τε καὶ νοοῦμενον, τὴν οὐσίαν ἑκατέρου τελείως ἔχοντα, μετὰ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας, ἦγουν φυσικῆς ἰδιότητος· ἐξ ὧν μένουσαν αἰετὰ κατὰ φύσιν διχα τροπῆς τὴν αὐτῶν ἴσμεν διαφορὰν. 'Ἄλλ' οὐκ ὡς τινὲς φασὶ κατὰ σύγκρισιν ἵνα μὴ τὸν αὐτὸν ἑαυτῷ κατὰ τὸ αὐτὸ, παρ' ὃ δεῖ, μείζονα καὶ μείονα λέγωμεν. 'Ομοφυῶν γὰρ, οὐκ ἑτεροφυῶν, αἱ συγκρίσεις. Θεῷ δὲ ποιητῆ τῶν ὄλων ποιητὸν, ἀπείρω περατὸν, καὶ ἀπειρὰ πέρας, κατ' οὐδένα συγκρίνεται λόγον, αἰετὰ κατὰ πάντα φυσικῶς, ἀλλ' οὐ συγκριτικῶς, ἀλλ' ἄλλων διαφέροντα. Κἂν ἀρρήτος τις καὶ ἀρρήτος εἰς μίαν ὑπόστασιν (23) ἀμφοτέρων γέγονεν ἔνωσις, πᾶσαν παντὸς γεννητοῦ παντελῶς διαφεύγουσα γινώσιν. Τὸ γὰρ θεῖον, ὡς ἦν πρὸ σαρκώσεως, ἐστὶ καὶ μετὰ σαρκωσιν, κατὰ φύσιν ἀπειρον, ἀσχετον, ἀπαθές, ἀσύγκριτον, ἀναλλοιωτον, ἀτρεπτον, αὐτοσθενές, καὶ τὸ πᾶν εἰπεῖν, ὑφεστώς οὐσιωδῆς μόνον ἀπειροσθενές ἀγαθόν.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου. β'.

Γέγονεν οὖν ἀληθῶς, κατὰ τὰς Γραφὰς, μὴ τριπλῆς ὁ τῶν ὄλων Θεός, ἄνθρωπος ἀναμάρτητος· ὡς

est idem cum carne propter unionem; » secutus nimirum lectionem Græci codicis Nicæphori, qui pro κένωσιν exhibet ἔνωσιν. Quæ quidem lectio magis probatur Basnagio: hic enim, inquit, de unione agit. Infra sub initium cap. 2, rursus legimus διὰ τὴν κένωσιν . . . Verbum autem « idem cum Patre » dicitur propter τὸ ὁμοούσιον. Vide Bullum in *Defens. fid. Nic.*, pag. 161. FABRIC.

(23) *Ἰπόστασιν.* « Substantiam » edidit Fabricius in versione Anastasii: quod mendum hypothetæ existimaverim. Sirmondiana et Combefisiana editiones habent « subsistentiam. » Vide mox infra Capperonnierii *Animadvers.* Paulo ante editi, « omnium factorum. »

οὐδὲν αὐτὸς μόνος, ὑπάρχων τεχνίτης φυσικὸς τῶν ὑπὲρ ἔνοιαν κατ' αὐτὴν ἅμα τὴν σωτήριον σάρκωσιν, τῆς ἰδίας θεότητος ἐμποιήσας τῇ σαρκὶ τὴν ἐνέργειαν, οὐ περιγραφομένην αὐτῇ διὰ τὴν κένωσιν· οὐδ' ὡσπερ τῆς αὐτοῦ θεότητος, οὕτω καὶ αὐτῆς φυσικῶς ἐκφυομένην (24)· ἀλλ' ἐν οἷς ἂν σαρκωθεὶς θεϊκῶς ἐνήργησε, δι' αὐτῆς ἐκφαινομένην. Οὐ γὰρ γέγονε φύσει θεότης μεταβληθεῖσα τὴν φύσιν, ἢ εὐρηγενομένη τῇ φύσει θεότητος σάρξ· ἀλλ' ὅπερ ἦν καὶ θεότητι συμφυεῖσα μεμένηκε τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν (25)· καθὼς εἶπεν ὁ Σωτήρ· Ἐγὼ μὲν πνεῦμα (26) πρόθυμον, ἢ δὲ σὰρξ ἀσθενής· καθ' ἣν ἐνέργησας τε καὶ παθῶν ἄπερ ἦν ἀναμαρτήτου σαρκὸς, τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ἐπιστώσατο (27) κένωσιν θεότητος, θαύμασι καὶ σαρκὸς παθήμασι φυσικῶς βεβαιουμένην. Διὰ γὰρ τοῦτο γέγονεν ἄνθρωπος ὁ τῶν ὄλων Θεός, ἵνα σαρκὶ μὲν παθητῇ πάσχων, ἅπαν ἡμῶν τὸ τῷ θανάτῳ παραθὲν λυτρώσῃται γένος· ἀπαβεί δὲ θεότητι διὰ σαρκὸς θαυματουργῶν, πρὸς τὴν ἀκέραιον αὐτοῦ καὶ μακαρίαν ἐπαναγάγη ζωὴν, ἧς ἀπέπεσον τῷ διαβόλῳ πειθόμενος (28)· καὶ τὰ κατ' οὐρανούς (29) ἅγια τάγματα τῶν νοερῶν οὐσιῶν σομώσῃ πρὸς ἀτρεψίαν τῷ μυστηρίῳ τῆς αὐτοῦ σωματώσεως· ἧς ἔργον ἢ τῶν ὄλων ἐστὶν εἰς αὐτὸν ἀνακεφαλαίωσις. Μεμένηκεν οὖν καὶ σαρκωθεὶς κατὰ τὴν φύσιν Θεὸς ὑπεράπειρος, τὴν ἑαυτῷ συγγενῆ καὶ κατὰλληλον ἔχων ἐνέργειαν· τῆς μὲν θεότητος οὐσιωδῶς ἐκφυομένην· διὰ δὲ τῆς αὐτοῦ παναγίας σαρκὸς ἐν τοῖς θαύμασι οἰκονομικῶς ἐκφαινομένην· ἵνα πεπτειθῇ Θεὸς εἶναι, δι' ἀσθενοῦς φύσει σαρκὸς αὐτουργῶν τὴν τοῦ πάντος σωτηρίαν.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου. γ.

Κἀμοὶ γὰρ, ἵνα τρανώσω παραδείγματι τὸ περὶ Σωτήρος λεχθὲν, ὁ φυσικὸς μου λόγος συγγενῆς ἐστὶ καὶ κατὰλληλος ὄντι λογικῷ τε καὶ νοερῷ τὴν ψυχῇ· ἧς κατὰ φύσιν ἐστὶν αὐτοκίνητος ἐνέργειά τε καὶ πρώτη δύναμις, ἀεικίνητος, ὁ λόγος φυσικῶς αὐτῆς πηγάζόμενος. Ὅν ῥηματίσας τε καὶ γραμματῆς εἰ χαράσας, γλώσση μὲν ὀργανικῶς, ὅτε χρῆ προφέρω, καὶ γράμμασι τεχνικῶς διὰ τῶν ἀνομοίων μὲν ὑπάρχοντα (30) καὶ διὰ τῶν ἀνομοίων μὴ τραπέντα θαυμάσι· αὐτὸν ἐξακουόμενον. Οὐ γὰρ γλώσσης καὶ γραμμάτων ὁ φυσικὸς μου λόγος ἐστὶ, κἀν δι' αὐτῶν αὐτοῦ ποιῶμαι τὴν προφορὰν· ἀλλ' ἐμοῦ τοῦ κατὰ φύσιν λαλοῦντος, καὶ δι' ἀμφοῖν αὐτὸν ὡς ἐμὸν ἐκφωνοῦντος· τῆς μὲν νοερᾶς μου ψυχῆς φυσικῶς ἀεὶ

²⁴ Math. xxvi. 42.

(24) Ἐκφυομένην. (Enatam.) Male edit., « cognatam (al. cognitam). » COMBEF.

(25) Μεμένηκε τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν. Omnino legendum videtur, μεμένηκεν ἡγουν σὰρξ ἀπθηνῆς καὶ παθητῆ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἐνέργειαν. CARPERON.

(26) Τὸ μὲν Πνεῦμα, κ. τ. λ. Spiritus, τὸ νοητὸν in Christo, ipsa deitas; sic Athan. etc.; caro, τὸ δρώμενον. COMBEFIS.

(27) Ἐπιστώσατο. « Probavit, persuasit. » BAGR.

(28) Ἦς . . . πειθόμενος. Hæc in edit. Sirmond. et Fabric. male omittuntur, quæ agnoscit inter-

A cato, ut novit ipse solus, cum sit artifex naturalis eorum quæ sunt supra sensum, in ipsa simul salutarī incarnatione deitatis suæ coaptans carnī operationem, non circumscriptam ea propter evacuationem, nec sicut ex deitate sua, ita et ex ipsa naturaliter enatam; sed in quibuscunq; incarnatus deifice operatus est, per ipsam declaratam. Non enim caro facta est per naturam deitas translata natura, facta videlicet secundum naturam deitatis caro: sed quod erat etiam deitati coaptata mansit, id est caro infirma et passibilis natura et operatione; quemadmodum Salvator ait: « Spiritus quidem promptus; caro autem infirma »: in qua operatus et passus quæ erant carnis absque peccato, exinanitionem pro nobis indicavit divinitatis, miraculis et carnis passionibus naturaliter roboratam. Propter hoc enim factus est homo universorum Deus, ut carne quidem passibili patiens, totum nostrum morti venditum redimeret genus: impassibili vero deitate per carnem mirabiliter operans, ad immortalē illud et beatam reduceret vitam, de qua ceciderat diabolo parens; atque sanctos intellectualium substantiarum cœli ordines ad inconvertibilitatem mysterio suæ stabiliret incorporationis. Cujus opus omnium in eum recapitulatio est. Mansit ergo etiam incarnatus secundum naturam Deus superimmensus, sibi cognatam et convenientem habens operationem: ex deitate quidem substantialiter natam; per sanctissimam vero carnem in miraculis dispensatorie declaratam; ut credatur Deus esse, per infirmam naturam carnem per se operans universitatis salutem.

Ejusdem, ex eodem sermone. III.

III. Etenim et mihi, ut paradigmate quod de Salvatore dictum est exprimam, naturalis sermo meus cognatus est et competens, cum sim rationalis et intellectualis anima; cujus secundum naturam est a se mobilis operatio ac prima virtus, semper mobilis, sermo naturaliter ex ea profluens. Quem verbis prolatum, et lineis exaratum, lingua quidem organice cum oportet produco, et litteris artificiose (θ) per indissimilia non existentem, et dissimilibus non fugientem ostendens eum subauditum. Non enim linguæ ac litterarum naturalis sermo meus est, licet per eas ipsius faciamus pronuntiationem; sed meus, quia secundum naturam loquor, et per utrasque illum ut meum pronuntio:

pres. — Forte leg. πειθόμενον, ut ad γένος referatur. EDIT. PATROL.

(29) Καὶ τὰ κατ' οὐρανούς. Atqui angeli ante Christi incorporationem alioque ordine confirmati. COMBEF. — Respexisse videtur S. Pater ad illud Ephes. i, 10: « In dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo, quæ in cœlis, et quæ in terra sunt, in ipso. »

(30) Μὲν ὑπάρχοντα. Anastasius legit μὴ. Et moy ποιούμεν. Combelsius tamen edidit ποιούμεν· atque ita interpretatur: « licet per eas (litteras) ipsum (sermonem) profero. »

Ab intellectuali quidem anima mea semper naturaliter derivatum, per corporalem vero linguam meam organice, ut dixi, cum oportet, productum. Sicut ergo in nobis, quantum (ι) aestimare possumus quod modis omnibus est inæstimabile, per corporalem linguam nostram inconvertibiliter, quæ secundum naturam est, animæ rationabilis producit virtus: ita et in gloriosa Dei incarnatione, per sanctissimam carnem suam in quibuscunque divine operaretur, sine convertibilitate omnipotentia et cunctorum factiva, totius deitatis operatio monstrabatur, absque omni secundum naturam circumscriptione permanens, (x) licet per carnem fuigeret natura circumfinita. Non enim circumscribitur factiva natura quod secundum naturam factum non est, licet (λ) coordinatur ei per conceptionem omnem sensum circumscribentem; (μ) nec etiam in eodem ipso sibi natura differtur aliquando et naturalis operatio, donec utrumque intra propriam manet naturalem inconvertibilitatem. (ν) Connaturalium enim tantum per se operans est motus, manifestans substantiam, cujus naturalem constat esse virtutem; diversæ naturæ proprietatis substantia nulla ratione esse vel fieri sine convertibilitate valente.

Ejusdem, ex eodem sermone. IV.

IV. Mysterium namque divinæ incarnationis apostolis et prophetis atque doctoribus duplam ac diversam in omnibus habere naturalem theoriam dignoscitur, cum sit perfectæ deitatis et plenæ demonstrativum humanitatis. (ξ) Quarum donec unum secundum substantiam non cognitum fuerit Verbum unius operationis, cum utriusque sit, nunquam aliquando cognoscitur motus. Cum enim semper secundum naturam existat Deus, superindivisa virtute factus, sicut voluit, homo sine peccato, quod erat est, cum quantis cognoscitur Deus: et quod factus est, est cum quantis esse cognoscitur homo. (ο) Secundum utrumque suum semper permanens sine casu, quibus divine pariter et humane operatus est; perfectionem per omnem utriusque rationem sibi naturaliter incommutabilem salvans.

Ejusdem, ex eodem sermone. V.

V. Bero enim quidam nuper, et alii quidam, Valentini phantasia deserta, deteriori irretiti sunt pravitati, dicentes assumptam a Verbo carnem, fuisse eadem quæ divinitas operata est operatam: divinitatem vero compassibilem carni propter exinanitionem; convertibilitatem simul et commistionem, seu confusionem, atque utriusque in invicem mutationem dogmatizantes. Si enim assumpta caro

(31) Ὡςπερ οὖν. Nicephorus patriarcha CP. citat hunc locum in libro contra impugnatores imaginum, qui ms. exstat in bibliotheca Regia et in Colbertina. SIRMOND.

(32) Διαδείκνυται. Legebatur Anastasius διεδείκνυτο. BAUN.

(33) Πεπερασμένης. Addit Nicephorus hanc adnotationem: Σημειωτέον ὅτι τὸ πεπερασμένης τ' αὐτὸν ἐστὶ τῷ περιγεγραμμένης. SIRMOND.

πηγαζόμενον διὰ δὲ τῆς σωματικῆς μου γλώσσης ὀργανικῶς, ὡς ἔφην, ὅτε χρῆ προφερόμενον. Ὡςπερ οὖν (31) ἐφ' ἡμῶν, ὅσον εἰκάσαι τὸ παντελῶς ἀνεῖκαστον, διὰ τῆς σωματικῆς ἡμῶν γλώσσης ἀτρέπτως ἢ κατὰ φύσιν τῆς ψυχῆς λογικῆ προφέρεται δύναμις· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ὑπερφουδῶς τοῦ Θεοῦ σωματώσεως, διὰ τῆς αὐτοῦ παναγίας σαρκὸς, ἐν οἷς ἂν θεϊκῶς ἐνήργησε, διχα τροπῆς ἢ παντοκρατορικῆ, καὶ τῶν ὄλων ποιητικῆ τῆς ὄλης θεότητος ἐνέργεια διαδείκνυται (32), πάσης ἐκτὸς κατὰ φύσιν περιγραφῆς διαμένουσα, κἂν διὰ σαρκὸς διέλαμψε φύσει πεπερασμένης (33). Οὐ γὰρ πέφυκε περιγράφεσθαι γενητῆ φύσει τὸ κατὰ φύσιν ἀγένητον· κἂν συνέφυ αὐτῷ κατὰ σύλληψιν πάντα περιγράφουσαν νοῦν· οὔτε μὴν εἰς τ' αὐτὸν αὐτῷ φέρεσθαι (34) φύσεως ποτε καὶ φυσικῆς ἐνεργείας, ἕως ἂν ἐκάτερον τῆς ἰδίας ἐντὸς μένει φυσικῆς ἀτρεψίας. Ὁμοφυῶν γὰρ μόνων ἢ ταυτοურγὸς ἐστὶ κίνησις σημαίνουσα τὴν οὐσίαν, ἥς φυσικῆ καθέστηκε δύναμις, ἑτεροφυῶς ἰδιότητος οὐσίας εἶναι κατ' οὐδένα λόγον, ἢ γενέσθαι διχα τροπῆς δυναμένην.

diversæ naturæ proprietatis substantia

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου. δ.

Τὸ γὰρ μυστήριον τῆς θείας σαρκώσεως, ἀποστόλοις τε, καὶ προφήταις, καὶ διδασκάλοις, διτήρη καὶ διαφορὰν ἔχον διεγνωσται τὴν ἐν πᾶσι φυσικῆν θεωρίαν· ἀνελλίποὺς ὑπάρχον θεότητος, καὶ πλήρους ἐνδεικτικὸν ἀνθρωπότητος ὄν. Ἔως ἂν οὐχ (35) εἶς κατὰ τὴν οὐσίαν γνωρίζεται λόγος μιᾶς ἐνεργείας, οὐδέποτε καθ' ὅτιοῦν ἀμφοτέρων γνωσθήσεται κίνησις. Ὁ γὰρ αἰετὸν κατὰ φύσιν ὑπάρχων θεός, ὑπεραπειρῶν δυνάμει γενόμενος ὡς ἠθέλησεν ἀνθρώπος ἀναμάρτητος, ὅπερ ἦν ἐστὶ, μεθ' ὅσων νοεῖται θεός· καὶ ὅπερ γέγονεν, ἐστὶ μεθ' ὅσων νοεῖται καὶ γνωρίζεσθαι πέφυκεν ἀνθρώπος· ἑαυτοῦ καθ' ἑκάτερον αἰετὸν μένων ἀνέκπτωτος, οἷς θεϊκῶς ὁμοῦ καὶ ἀνθρωπίνως ἐνήργησε, τέλειον κατὰ τὸν ἐκτέρου λόγον σῶζων ἑαυτοῦ φυσικῶς ἀναλλοιώτων.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου. ε'.

Βῆρων γὰρ τις ἐναγχοῦ, μεθ' ἐτέρων τινῶν, τὴν Βαλεντίνου φαντασίαν ἀφέντες, χεῖρον κακῶς κατεπάρησαν, λέγοντες, τὴν μὲν προσληφθεῖσαν τῷ λόγῳ, σάρκα γενέσθαι ταυτοურγὸν τῇ θεότητι, διὰ τὴν πρόσληψιν τὴν θεότητα δὲ γενέσθαι ταυτοπαθῆ τῇ σαρκί, διὰ κένωσιν· τροπὴν ὁμοῦ, καὶ φύσιν, καὶ σύγχυσιν, καὶ τὴν εἰς ἀλλήλους ἀμφοτέρων μεταβολὴν δογματίζοντες. Εἰ γὰρ προσληφθεῖσα ἡ σὰρξ

(34) Φέρεσθαι. Supple πέφυκε. CAPPERRON.

(35) Ἔως ἂν οὐχ. Persuasum habet Capperonierius, legendum hic esse ἕως ἂν οὐν. Ipsum adeas infra not. 75. Nemo autem non videt, in Anastasii versione pro «Quarum» quod habent editi. Sirmondii et Fabricii, legendum cum Combesio «Quandiu;» qui et hic adnotat: «Eadem fere concilium Chalced., Leo papa, etc.»

γέγονε ταυτουργός τῆ θεότητι, δηλονότι καὶ φύσει θεὸς μεθ' ὧν φυσικῶς νοεῖται Θεός· καὶ εἰ γέγονε κενωθεῖσα τῆ σαρκὶ ταυτοπαθῆς ἡ θεότης, δηλονότι καὶ φύσει σὰρξ, μεθ' ὧν φυσικῶς γνωρίζεσθαι πέφυκε σὰρξ. Τὰ γὰρ ἀλλήλοις ὁμοεργῆ, καὶ ταυτουργά, καὶ ὁμόφυλα πάντως, καὶ ταυτοπαθῆ, διαφορὰν οὐκ ἐπιδέχεται φύσεως· καὶ φύσεων αὐτοῖς συγχευμένων, ἔσται δυὰς ὁ Χριστός, καὶ προσώπων μεμερισμένων τετράς, τὸ φευκτότατον. Καὶ πῶς αὐτοῖς εἰς καὶ ὁ αὐτός, Θεὸς ὁμοῦ φύσει καὶ ἀνθρωπος, ὁ Χριστός; ποῖαν δὲ κατ' αὐτοὺς ἔξει τὴν ὑπαρξίν, μεταβολῆ θεότητος γενόμενος ἀνθρωπος, καὶ σαρκὸς μεταποιήσει Θεός; Ἡ γὰρ εἰς ἀλλήλας τούτων μετάπτωσις, παντελής ἐστὶν ἀμφοτέρων ἀναίρεσις. Σκοπέισθω δὴ πάλιν ἡμῖν ἐτέρως ὁ λόγος.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου. ζ'.

Εὐσεβὲς κεκύρωται δόγμα Χριστιανοῖς, κατ' αὐτὴν τε φύσιν, καὶ τὴν ἐνέργειαν, κατ' πᾶν ἕτερον αὐτῶ προσφύεσ, Ἰσον αὐτῶ καὶ ταυτὸν εἶναι τὸν Θεόν· μηδὲν αὐτῶ τῶν αὐτοῦ παντελῶς ἄνισον ἔχοντα, καὶ ἀκατάλληλον. Εἰ τοίνυν κατὰ Βήρωνα τῆς αὐτῆς αὐτῶ προσληφθεῖσα φυσικῆς ἐνεργείας γέγονεν ἡ σὰρξ, δηλονότι καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῶ γέγονε φύσεως μεθ' ὧν ἡ φύσις, ἀναρχίας, ἀγεννησίας, ἀπειρίας, ἀιδιότητος, ἀκαταληψίας, καὶ τῶν ὅσα τούτων καθ' ὑπεροχὴν ὁ θεολογικὸς ὑπερφυῶς ἐνορᾷ τῆ θεότητι λόγος· καὶ τροπὴν ἀμφοτέρα πέπονθεν, μηδέτερον τὸν τῆς ἰδίας φύσεως οὐσιώδη λόγον ἐτι σωζόμενον ἔχοντος. Ὁ γὰρ ἕτεροφυῶν εἰδῶς ταυτουργίαν, σύγχευσιν ὁμοῦ φυσικῆν, καὶ διαίρεσιν αὐτῶν εἰσπηγεῖται προσωπικῆν· ἀδιαγνώστου παντελῶς τῆ τῶν ἰδιωμάτων μεταβολῆ τῆς φυσικῆς αὐτῶν γενομένης ὑπάρξεως.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου. ζ'.

Εἰ δὲ τῆς αὐτῆς αὐτῶ μὴ γέγονε φύσεως, οὐδὲ τῆς αὐτῆς αὐτῶ ποτε γενήσεται φυσικῆς ἐνεργείας· ἵνα μὴ (56) δειχθῆ τῆ φύσει τὴν ἐνέργειαν ἄνισον ἔχων, καὶ ἀκατάλληλον· καὶ τῆς αὐτοῦ δι' ὅλων τῶν αὐτοῦ φυσικῆς ἔξω γεγονῶς ἰσότητος, καὶ ταυτότητος· ὅπερ ἀσεβές.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου. η'.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν πλάνην κατήχθησαν, κακῶς πεισθέντες ἰδίαν γενέσθαι τῆς σαρκὸς τὴν δι' αὐτῆς ἐκφανθεῖσαν· ἐν τοῖς θαύμασι θεῖαν ἐνέργειαν· ἥ τὸ πᾶν ὁ Χριστός οὐσιώσας καθ' ὃ νοεῖται Θεός, συνέχει κρατούμενον. Οὐ γὰρ ἐγνώσαν, ἀδύνατον εἶναι θείας ἐνεργείαν φύσεως ἕτεροφάνους οὐσίας ἰδίωμα γενέσθαι δίχα τροπῆς· οὐδὲ συνῆκαν, ὡς οὐ παντὸς ἰδίαν ἐστι σαρκὸς, τὸ δι' αὐτῆς μὲν ἐκφαινόμενον, οὐκ αὐτῆς δὲ φυσικῶς ἐκφυόμενον· καίτοι σαφοῦς αὐτοῖς ὁδοῦ, καὶ προφανοῦς τῆς ἀποδείξεως. Ἐγὼ γὰρ γλώσση λαλῶν, καὶ χειρὶ γράφων, μίαν καὶ αὐ-

(56) Μη. Ita cum interprete Combefisius. Editi Sirmond. et Fabric. praeter rem, μέν.

A facta est cooperatrix divinitati, liquet quod et natura Deus cum quotquot est intelligatur Deus; et si facta est exinanita compassibilis carni divinitas, liquet quod et natura caro cum quotquot est naturaliter esse intelligatur. carō. Ea quippe quæ mutuo sunt cooperantia, et eadem operantia, et ejusdem originis, profecto et compassibilia, naturæ non suscipientia differentiam: et naturis sibi confusis, erit dualitas Christus, et personis separatis fiet quaternitas; quod est nimium fugiendum. Et quomodo illis unus et idem ipse erit, Deus natura simul et homo, Christus? (π) Quam etiam secundum ipsos habebit essentiam, mutatione divinitatis factus homo, et carnis translatione Deus? Casus enim in alterutras. omnimoda est utrumque preemptio. B Inspiciatur itaque a nobis aliter sermo.

Ejusdem, ex eodem sermone. VI.

VI. Pium Christianis constitutum est dogma credentibus, (ρ) secundum eandem naturam ac operationem, et omne aliud sibi conveniens, æqualem sibi et eundem ipsum esse Deum, nihil omnino eorum quæ sua sunt inæquale habentem et inconveniens. Si igitur secundum Beronem assumpta sibi caro ejusdem operationis effecta est, haud dubium quin et ejusdem facta est sibi naturæ, cum quotquot est natura, id est inprincipalitate, infactione, infinitate, sempiternitate, incomprehensibilitate, et quæcunque horum secundum magnitudinem theologica amplissime in deitate ratio contemplatur: C et vicissitudinem utraque passa sunt, neutro naturæ suæ substantialiorem rationem ultra salvandam habente. Qui enim eorum quæ alterius sunt naturæ sentit eandem operationem, confusionem simul naturalem, et divisionem eorum personalem introducit: incognita prorsus idiomatum commutatione naturali eorum facta existentia.

Ejusdem, ex eodem sermone. VII.

VII. Si vero ejusdem sibi non fuit naturæ, nec ejusdem sibi aliquando fiet naturalis operationis; ne appareat secundum naturam operationem inæqualem habere et inconvenientem, (σ) et suæ ipsius per omnia eorum quæ sua sunt naturalis extraneus factus æqualitatis et identitatis: quod est penitus D impium.

Ejusdem, ex eodem sermone. VIII.

VIII. In hunc autem errorem illati sunt, male credentes propriam carnis effectam divinam operationem, quæ per ipsam in miraculis manifestata est; (τ) qua totum Christus substantialians secundum quod intelligitur Deus, tenet retentum. Non enim cognoverunt, impossibile esse divinæ operationem naturæ, alterius naturæ substantiæ idioma fieri absque convertibilitate: neque intellexerunt, quod non utique proprium sit carnis, quod per eam quidem ostensum est, non ex ea naturaliter ortum, præsertim cum claræ sit eis et manifestæ probationis. Ego

enim lingua loquens et manu scribens, unani et eadem per utramque intellectualis animæ meæ profero cogitationem; operationem ejus existentem naturalem: nulla ratione ostendens eam lingua vel manu naturaliter ortam; sed nec effectam earum vel dictam cogitationem propter ejus ex utraque manifestationem. Linguam enim vel manum cogitativam sapienter novit nemo: sicut nec sanctissimam Dei carnem, pro eo quod assumpta sit, et per eam divina sit operatio clara effecta, secundum naturam conditricem. Sed pie confitetur credens, quia propter salutem nostram, et ut ad inconversibilitatem ligaret universitatem, universorum conditor ex sanctissima semper Virgine Maria per conceptionem inviolabilem sine conversibilitate substantians sibimet animam intellectualem cum sensivo corpore, natura factus est homo malitiæ alienus: totus Deus ipse, totus homo idem ipse; totus Deus pariter natura et homo idem ipse. Deitate quidem, divina per suam ipsius sanctissimam carnem, non existentia natura carnis, operans; humanitate vero, humana, non existentia natura deitatis, deitatis indulgentia patiens. Nil divinum nudum corpore operatur: nil humanum idem ipse privatum divinitate gerens; servans sibimet modum secundum utrumque immutabilem, per quem operatus est utraque decenti more, ad approbationem perfectæ ac veræ, nihilque habentis pravitatis inhumanationis suæ. Itaque Bero quidem sic se habens, ut dixi, operationis monade deitatem Christi et humanitatem naturaliter simul confundens, et partiens personaliter, dissolvit vitam: (v) ignorans solius contra naturalium personarum connaturalis identitatis eadem ipsam operationem esse signifi-

την δι' ἀμφοῖν τῆς νοεῶς μου ψυχῆς ἐκταίνω διανοίαν, ἐνέργειαν αὐτῆς ὑπάρχουσαν φυσικῆν ἡμετέραν λόγῳ δεῖξας αὐτὴν γλώσσης, ἢ χειρὸς, φυσικῶς ἐκφυομένην· μήτε μὴν γενομένην αὐτῶν ἢ λεγομένην διάνοιαν, διὰ τὴν δι' ἀμφοῖν αὐτῆς ἔκφρασιν. Γλώσσαν γάρ, ἢ χεῖρα, διανοητικὴν συνετὸς οὐδὲν οὐδεὶς· ὡς περ οὐδὲ τὴν παναγίαν τοῦ Θεοῦ σάρκα, διὰ τὸ προσληφθῆναι, καὶ τὸ δι' αὐτῆς ἐκφανθῆναι τὴν θεῖαν ἐνέργειαν, γενομένην κατ' αὐτὸν φύσει δημιουργόν. Ἄλλ' εὐσεβῶς ὁμολογεῖ πιστεύων, ὅτι διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν, καὶ τὸ δῆσαι πρὸς ἀρεθίαν τὸ πᾶν, ὁ τῶν ὄλων δημιουργὸς ἐκ τῆς παναγίας ἀειπαρθένου Μαρίας, κατὰ σύλληψιν ἄχραντον, ἕνεκα τροπῆς, ἐνουσιώσας ἑαυτῷ ψυχὴν νοεῶν μετὰ αἰσθητικοῦ σώματος, γέγονεν ἄνθρωπος φύσει κακίας ἀλλότριος· ὁλος Θεὸς ὁ αὐτός, καὶ ὁλος ἄνθρωπος ὁ αὐτός· ὁλος Θεὸς ὁμοῦ φύσει καὶ ἄνθρωπος ὁ αὐτός. Θεότῃ (37) μὲν τὰ θεῖα διὰ τῆς αὐτοῦ παναγίας σαρκὸς, οὐκ ὄντα φύσει τῆς σαρκὸς ἐνεργῶν ἀνθρωπότητι δὲ τὰ ἀνθρώπινα, οὐκ ὄντα φύσει θεότητος, ἀνοχῆ πάσχων θεότητος. Μηδὲν θεῖον γυνῶν σώματος ἐνεργήσας· μηδὲ ἀνθρώπινον ὁ αὐτὸς ἀμείρον δράσας θεότητος· τηρῶν ἑαυτῷ καὶ καθ' ὃν ἐνήργησεν ἀμφοτέρα καινοπρεπῆ τρόπον (38), τὸ κατ' ἄμφω φυσικῶς ἀναλλοιώτων· εἰς πίστιν τῆς αὐτοῦ τελείας ἐνανθρωπήσεως, τῆς ὄντως ἀληθοῦς, καὶ μηδὲν ἐχούσης φαυλότητος. Ὁ μὲν οὖν Βήρων, οὕτως ἔχων, ὡς ἔφην, ἐνεργείας μονάδι τὴν θεότητα τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν ἀνθρωπότητα συγγέας ὁμοφυσικῶς, καὶ προσωπικῶς μερίζων, καταλείπει τὴν βίβλον ἀγνοήσας μόνῃ τῆς τῶν ὁμοφυῶν προσώπων ὁμοφυοῦς ταυτότητος τὴν ταυτουργίαν εἶναι θεολογικῆν.

SYLLOGISMI.

De suppositis (39) divinitus sapientibus testimoniis, et aliis, ejusdem S. Anastasii.

I. « Ecce nunc et sacratissimus hic et magnus doctor, veritatisque testis fidelis, concorditer cum aliis omnibus sanctis catholicæ Dei ac apostolicæ institutoribus Ecclesiæ, duas secundum unionem inconfusam et impartibilem, quemadmodum naturas, ita etiam duas voluntates et duas operationes congruentes et convenientes naturis, divinam ut dictum est et humanam, increatam et creatam, non inceptam et cœptam, tanquam Dei simul et hominis unius et ejusdem Domini nostri Jesu Christi, magna voce confitetur ac prædicat, et confiteri nobis sine

prævaricatione jubet. Difficillimum autem esse, ac modis omnibus impossibile definiit, ut unam voluntatem et operationem, aut naturam unam deitatis et humanitatis ejus consteantur hi, qui me vivere volunt. Propter quod et tale quid in eo dogmatizantes, tanquam impios et alienos immaculatæ nostræ Christianorum fidei abjicit et condemnat, nosque hoc facere protestatur. De duabus enim Salvatoris nostri Christi naturis et operationibus, ut breviter pauca ex sacris illius eloquiis expediam, hæc evidenter asfatur. »

(37) Ὁλος Θεὸς...θεότῃ. Ita cum interprete Combefisius. Reliqui, Sirmond., Fabric. et Basnag., ὁ λόγος Θεὸς ὁ αὐτός· θεότῃ, κ. τ. λ. Interjecta, ob repetitam vocem αὐτός, excidisse videntur. Hæc item ex Combefisio in interpretatione restituumus,

« deitatis indulgentia patiens; » quæ alias desunt. (38) Καινοπρεπῆ τρόπον. « Nova decentique ratione. » Affine istud τῷ, καιρῆν τινα ἐνέργειαν ἡμῶν πολιτεύσας. Dionys. epist. 4 ad Caium. COMBESII. (39) Suppositis. Id est, supra positis. FABRIC.

Ex editione Sirmondiana.

II. Utraque (40) ostendens super quæ dupliciter, divine scilicet et humane, operatum est secundum eandem quæ veraciter vera est et naturalis substantia, Deum immensum simul et circumscriptum hominem existentem et intellectum, substantiam utriusque perfecte perfectam habentem cum operatione sua, id est naturali proprietate. *Et rursus*: Non enim (41) facta est natura deitas transmutata natura caro, facta natura divinitatis caro: sed quod erat etiam deitati coaptata mansit caro, infirma et passibilis natura et operatione, sicut ait Salvator: « Spiritus quidem promptus, caro autem infirma⁸⁴. » *Et iterum*: Per quam (42) operatus et patiens quæ erant carnis sine peccato, pro nobis indicavit exinanitionem deitatis, miraculis et carnis passionibus naturaliter roboratam. *Et iterum*: *Mysterium* (43) divinæ incarnationis apostolis et prophetis atque doctoribus duplam et diversam habere dignoscitur naturalem in omnibus theoriam, indiminutæ deitatis existens, et plenæ demonstrativum humanitatis. *Et iterum*: Quibus (44) divine pariter et humane operatus est, perfectionem, per omnem utriusque rationem, sibi naturaliter incommutabilem salvans. *Et iterum*: Nil divinum (45) nudum corpore operatus, nil humanum idem ipse privatam divinitate gerens: servans sibi modum secundum utrumque immutabilem, per quem operatus est utraque decenti more, ad approbationem perfectæ ac veræ nihilque habentis pravitatis inhumanationis suæ.

III. *De his vero, qui unam deitatis et humanitatis ejus operationem, et naturam unam dogmatizant, dicit*: Non enim (46) circumscribitur factitia natura id quod per naturam factum non est, licet coariatur ei per conceptionem, omnem circumscribentem sensum: nec etiam in eodem ipso sibi aatura differtur aliquando et naturalis operatio, donec utrumque intra propriam manet naturalem inconversibilitatem. *Et item*: Connaturalium (47) quippe tantum est eadem ipsa operans motus, essentiam indicans, cujus naturalem constat esse virtutem, alterius naturæ proprietate substantiæ secundum nullam rationem esse vel fieri sine conversibilitate valente. *Item*: Ea quippe (48), quæ mutuo sunt cooperantia, et eadem operantia, et ejusdem originis; profecto et compassibilia naturæ non suscipientia differentiam: et naturis sibi confusis erit dualitas Christus, et personis separatis fiet quaternitas: quod est nimium fugiendum. *Et iterum*: Si

⁸⁴ *Matth.* xxvi, 42.

- (40) *Utraque.* Supra cap. 1, seu testimoniu. 1.
 (41) *Non enim.* Testim. 2.
 (42) *Per quam.* Ibid.
 (43) *Mysterium.* Testim. 4.
 (44) *Quibus.* Ibid.
 (45) *Nil divinum.* Testim. 8.
 (46) *Non enim.* Testim. 3.
 (47) *Connaturalium.* Ibid.
 (48) *Ea quippe.* Testim. 5.

PATROL. GR. X.

Ex editione Combesiana (49).

II. Utraque ostendens se, eo quod dupliciter (divine scilicet et humane) operatum est, secundum eandem quæ veraciter vera est et naturalis substantia est, Deum immensum simul, et circumscriptum existere ac intelligi hominem; utriusque perfecte perfectam essentiam habentem, cum illius operatione, id est, naturali proprietate. *Et rursus*: Non enim caro facta est natura deitas, translata natura, facta videlicet secundum naturam divinitatis caro; sed quod erat, etiam deitati coapta, mansit, id est, caro infirma et passibilis natura et operatione, sicut ait Salvator: « Spiritus quidem promptus, caro autem infirma. » *Et rursus*: Qua operatus et passus, quæ erant carnis ab omni peccato immunis, divinitatis pro nobis exinanitionem miraculis et carnis passionibus naturaliter confirmatam, probavit. *Et iterum*: *Mysterium* divinæ incarnationis, apostolis et prophetis atque doctoribus, duplam ac diversam in omnibus habere compertum est naturalem considerationem; cum perfectæ deitatis, et plenæ vim habeat ostendendæ humanitatis. *Et iterum*: Quibus divine pariter et humane operatus est, perfecte utroque sui rationem natura servans incommutabilem. *Et iterum*: Nihil divinum nudum corpore operatus, nihil humanum idem ipse gerens quod expers esset deitatis: qua ipsa nova decentique ratione utraque operatus est, utriusque ratione immunem se a mutatione servans, ad perfectæ suæ humanationis, quæ plane vera sit, nihilque aut vitii aut labis admittat, fidem astruendam.

III. *De his vero, qui unam deitatis et humanitatis ejus operationem, et naturam dogmatizant, dicit*: Non enim circumscribi natura genita comparatum est, quod secundum naturam ingenitum est, tamen ei coaluit, per conceptionem, quæ vim omnem mentis circumscribit; ac nec unquam in eandem naturam naturalemque virtutem seu operationem vertantur, donec utrumque intra propriam naturalem inconversibilitatem manet. *Et item*: Forum enim duntaxat, quæ ejusdem naturæ sunt, motus ejusdem virtutis ac efficacæ est, substantiam designans, cujus est naturalis virtus; cum substantia diversæ natura proprietatis nulla ratione esse possit aut fieri, absque convertibilitate. *Item*: Ea enim, quæ ejusdem inter se virtutis sunt et operationis, ejusdemque prorsus originis ac earumdem passionum, ea naturæ distinctionem non admittunt; confusisque secum naturis, erit Christus dualitas, personisque divisio fiet quaternitas: quod omnium

(49) Hæc testimonia, ex superiore S. Hippolyti sermone contra Beronem ab Anastasio desumpta, recensuit castigavitque Combesius in editione operum S. Maximi, tom. I, pag. 76, eo quod in edito Sirmondiano Anastasii versio implexa passim ac mendosa noscatur. Utraque sive cum textu, sive cum notis et animadversionibus Capperonierii infra relatis conferenda.

Ex editione Sirmondiana.

igitur (50) secundum Beronem assumpta sibi caro ejusdem operationis effecta est, haud dubium quin et ejusdem facta est sibi naturæ, cum quotquot est natura, id est inprincipalitate, infactione, infinitate, sempiternitate, incomprehensibilitate; et quæcunque horum secundum magnitudinem theologica amplissime in deitate ratio contemplatur: et vicissitudinem utraque passa sunt, neutro naturæ suæ substantialem rationem ultra salvandam habente. *Et rursus*: Qui enim (51) eorum, quæ alterius sunt naturæ, eandem ipsam sentit operationem; confusionem pariter naturalem, et divisionem eorum inducit personalem; incognita prorsus idiomatum translatione naturali eorum facta essentia. *Item*: Si vero (52) ejusdem sibi non fuit naturæ, neque ejusdem sibi fiet naturalis operationis. *Et iterum*: In eundem (53) autem errorem illati sunt, male credentes propriam factam carnis divinam operationem, quæ in miraculis per ipsam apparuit, qua totum Christus substantians secundum quod intelligitur Deus continet retentum. *Et iterum*: Non enim (54) cognoverunt impossibile esse divinæ operationem naturæ idioma fieri sine convertibilitate. *Et iterum*: Quarum (55) donec unam secundum substantiam cognoscatur Verbum unius operationis, nunquam aliquando eo quod utriusque sit cognoscetur motus. *Et iterum*: Itaque Bero (56) quidem sic se habens, ut dixi, operationis unalitate deitatem Christi et humanitatem simul confundens naturaliter, et partiens personaliter, dissolvit vitam; ignorans solius connaturalium personarum connaturalis identitatis eandem ipsam operationem esse significativam.

IV. His igitur ita et ab hoc quoque sacratissimo et magno doctore ac martyre veritatis (id ipsum autem est, si dicamus a sanctissimo, qui in eo loquitur, Spiritu), manifestius dictis, diligenter intendant qui volunt, et maxime qui communicant his, qui novitates nunc operati sunt: et sciant certissime, quia qui duas Salvatoris nostri Christi voluntates naturales et operationes denegant et abjiciunt, impiam ac alienam Christianici dogmatis tam sacram et orthodoxam confessionem appellant, unamque deitatis et humanitatis ejus voluntatem et operationem dogmatizant, eos qui taliter sibi consone non confitentur anathematizantes, liquido et absque ullo tegente velamine sanctos prophetas et apostolos atque doctores; vel etiam, ut verius dicatur, sanctissimum Spiritum qui in illis locutus est, quinimo et loquitur, anathematizant, et ab eo per illos traditam nobis sacram et orthodoxam con-

(50) Si igitur. Testim. 6.

(51) Qui enim. Ibid.

(52) Si vero. Testim. 7.

(53) In eundem. Testim. 8.

A

Ex editione Combefistiana.

maxime cavendum. *Et iterum*: Siquidem igitur, ut auctor Bero est, assumpta illi caro ejusdem ac ipse virtutis seu operationis facta est; plane etiam ejusdem facta est naturæ, cum quibus omnibus natura est, quod principii expers, quod ingenita, quod infinita, quod sempiterna, quod incomprehensa, et si qua ejusmodi secundum excellentiam theologicus sermo eximie in deitate contemplatur: et vicissitudinem utraque passa sunt, neutro substantialem naturæ suæ rationem ultra incolumem servante. *Et rursus*: Qui enim eorum, quæ sunt diversæ naturæ, eandem sentit operationem; confusionem pariter naturalem divisionemque ipsorum inducit naturalem; ignota prorsus ac obscurata per idiomatum commutationem naturali eorum substantia existentiaque. *Item*: Si vero non ejusdem ac ille facta est naturæ, nec ejusdem unquam fiet operationis. *Et iterum*: In hunc autem errorem impegerunt, credentes male propriam carnis effectam divinam operationem, quæ per ipsam in miraculis manifestata est; qua Christus, rerum hac universitate condita, secundum quod intelligitur Deus, quod ita conditum est, tenet ac conservat. *Et iterum*: Non enim cognoverunt, fieri non posse, ut divinæ naturæ operatio, alterius diversæque substantiæ proprietas fieret, absque convertibilitate. *Et iterum*: Quandiu non unum secundum essentiam unius noscitur Verbum operationis, nulla unquam ratione fiat, ut amborum motus cognoscatur. *Et iterum*: Itaque Bero, qui sic habeat, ut dicebam, una operatione Christi pariter deitatem et humanitatem natura confundens ac personis dividens, vitam dissolvit; qui nempe nesciat, eandem operationem, personarum quæ ejusdem naturæ sint, identitatem duntaxat designare.

fessionem abnegant et abjiciunt, atque impiam et alienam à Christianico dogmate esse asseverant, et æque ut prædictus hæreticus, quin potius ut omnes simul profani hæretici, qui in confusione ac phantasia et divisione decepti sunt, solum supersubstantialis theologiæ ac incarnatæ dispensationis non abnegant et subvertunt mysterium: quaternitatem quidem Personarum sanctam confitentem Trinitatem; at vero unum hujus, id est Dominum nostrum Jesum Christum, inanimatum, et sine intellectu ac sine ratione, secundum quod propter nos factus est homo, introducentes, et convertibilitatem simul et conspersionem ac mutabilitatem, confusionemque ac phantasia et divisionem utriusque naturæ ipsius prouuntiantes, et puri per hoc hominis, vel prodigii cujusdam matrem sanctam semper virginem ac Dei genitricem Mariam scribentes.

V. Deinde vero hanc, quæ videlicet in eo ab illis

(54) Non enim. Ibid.

(55) Quarum. Testim. 4.

(56) Itaque Bero. Testim. 8.

dogmatizata est, unam voluntatem et unam operationem respuentes, et neque unam, neque duas, id est divinam et humanam voluntatem vel operationem in eo, vel quamdam ex omnibus confiteri volentes, non solum instabiles et tergiversatores, sed et hæreticis qui in confusione ac phantasia et divisione erraverunt, magis impios ipsi seipsos propriis verbis et dogmatibus monstrant. Nam illi quidem vel unam, isti vero nec unam voluntatem vel operationem eum habere volunt, ac per hoc insubstantiali illum et inessentiali; minus enim est dicere, sine voluntate ac impotem (57) secundum utrasque naturas pronuntiant, cum juxta sacras definitiones et rationes corruptio, id est interemptio et inexistencia naturæ, naturalium habitudinum et operationum atque virtutum infirmitas et defectus existat, et quod universaliter voluntate naturali ac substantiali operatione privatur, neque est, neque aliquid est, neque est quævis ejus essentia.

¶ VI. Et non ipsum tantum, sed et Patrem, et Spiritum sanctum, insubstantivum astruunt et in-existentem. Ejusdem enim utrisque illis substantiæ, id est deitatis, et voluntatis, ac operationis Salvator existit, secundum quod est et dicitur natura Deus; ita ut subsequenter et dominam nostram vere sanctissimam, super omnes sanctos venerandam scilicet et laudandam, ut proprie ac non fallaciter, veraciter Dei genitricem semperque virginem, non proprie ac veraciter matrem Dei describant, sed ejus qui nullomodo secundum ipsos existit. Et isti quidem talibus ac tantis impietatibus capti, per sua ipsius (58) dogmata propalantur. Hi vero, qui simul cum duabus voluntatibus et operationibus, quæ sanctis catholicæ institutoribus Ecclesiæ pie in Salvatore nostro Christodicuntur, aliam unam nescio unde fingentes confiteri volunt, et anathematizant eos qui non consone sibi unam et duas, id est tres voluntates et operationes in eo constituentur; nihilominus et isti sanctos prophetas et apostolos ac doctores, quin et super hos, qui in ipsis locutus est, imo et nunc per eos affatur, sanctissimum Spiritum anathematizant, et traditam per eos nobis ab illo sanctam et immaculatam fidem novis adulterantes ad inventionibus abnegant, et aliam in Salvatore Christo naturam præter divinam et humanam, extraneam quamdam et omnium alienam existentium fingunt (59), cujus esse volunt a se fictam in illo unam voluntatem et operationem. Quoniam omnis voluntas naturalis et substantialis operatio, naturæ profecto voluntatiæ ac operatiæ idiomata sunt. Et omnis operatio naturalis substantiam indicat, ex qua procedit et inest (60): et indica-

ativum uniuscujusque naturæ operatio et est et cognoscitur naturalis: et omnis natura propriæ operationis substantiali ratione cognoscitur, et omnis natura convenientem sibi seque significantem habet operationem, hanc ab aliis discernentem, definitionesque substantiarum naturales earum operationes vera ratio novit. Et ut compendiose dicatur, nec naturam sine operatione quæ illam substantialiter caracterizet, nec rursus voluntatem vel operationem constat esse sine quadam substantia, id est possibile (61); quemadmodum divina concionantur Eloquia, et ipsa rerum natura clamat.

¶ VII. Igitur voluntatem et operationem unam præter duas circa Salvatorem Christum fingentes, et necessitate (62) etiam aliam naturam præter divinam, ut dictum est, et humanam extraneam quamdam existentium omnium alienam plasmantes applicant ei, cujus esse (63) jam dictam a se unam voluntatem, quæ inane figmentum fictæ cogitationis est, et germen quod ab idololatria nil penitus differt. Deus enim simul et homo Salvator existens, duas tantum congruentes sibi naturas et voluntates et operationes, id est divinam et humanam habet, quemadmodum inelyti præceptores nostri ac doctores affirmant: non unam et duas, id est tres, ut adversarii dogmatizant; quo illud evidentissime gerant, quod olim a Deo per Isaiam prophetam in calumniam dicitur, id est: *Caupones tui vinum aqua miscent*⁶⁴. Ut enim apparet, et isti verbum veritatis cauponum more adulterando, naturalem dualitatem voluntatum et operationum Salvatoris nostri Christi una voluntate ac operatione, quæ in ipso ab hæreticis qui in confusione ac divisione seu phantasia decepti sunt, impie dogmatizata est, veluti vinum aqua miscentes, utrasque sectas confiteri compellunt; quod impium veraciter est et alienum immaculatæ fidei nostræ Christianorum; qui ex diametro similiter ut præcessores sui etiam per hunc a veritate decidunt modum. Equale quippe ex diametro et simile malum est cum hæretica opinione paternam projicere ac reprobare orthodoxiam, et e diverso cum hac pariter et illam confiteri et approbare: *Quæ enim participatio justitiæ et iniquitati? aut quæ societas luci ad tenebras? aut quæ conventio Christi ad Belial? aut quæ pars fidei cum infidei? qui autem consensus templo Dei cum idolis*⁶⁵? divinus ait Apostolus. Inquam vero et ipse: Quæ participatio, vel communicatio, conventio, aut pars, aut consensus paternæ orthodoxiæ, ad nequam hæreticorum opinionem, ut cum altera altera prædicetur, vel etiam respuatur?

¶ VIII. Et hoc quoque diligenter intendant, quia

⁵⁷ Isa. 1, 22. ⁵⁸ II Cor. vi, 14-16.

(57) *Impotem.* Impotentem. BAUN.

(58) *Ipsius.* Ipsorum. Id.

(59) *Et omnium... fingunt.* Et ab omnibus quæ sunt in rebus alienam, fingunt. COMBER.

(60) *Et inest.* Cui inest. Id.

(61) *Constat... possibile.* Constare sine quadam substantia, est possibile. Id.

(62) *Et necessitate.* Ex necessitate. Id.

(63) *Cujus esse.* Cujus velint esse. Id.

si quemadmodum magnus ab immortalitate cognominatus (64), imo vero cunctus sanctorum chorus affirmat, quod pene fides Salvatoris nostri non admittat, cum hoc instabile quiddam secundum suam ipsius rationem existat. Quod si hoc fuerit passa, et quod huic est contrarium procul dubio sustinebit, additamentum scilicet, et quomodo manebit ulterius fides defectibus ac profectibus immutata? *Dicant, inquit, nobis, qui per singulos dies fides creant, imo deos sibi diversos fingunt, quoniam cum fidei verbo mutatur atque multiplicatur a talibus id quod creditur.* Ergo et adversarii fides sibi condentes diversas, absque omni contradictione secundum qualitatem et quantitatem atque immutationem dogmatum suorum, immutant simul et multiplicant id quod creditur, et quinque Christos eatenus plasmasse monstrantur. Hunc quidem unam operationem, illum vero nec unam operationem, et alium unam voluntatem, et alterum nec unam voluntatem: porro quintum unam et duas, atque unam et duas, id est tres operationes et tres voluntates, ut aiunt, habentem. Et dicant si volunt illi ipsi, qui talia exponunt dogmata, et qui communicant eis, in quem talium ac tot Christorum a se fictorum credentes baptizati sunt vel baptizantur: aut cujus eorum corpus et sanguinem sumunt atque distribuunt; utrum ejus qui unam, an qui nec unam operationem; ejus qui unam voluntatem, an ejus qui unam et duas, et unam et duas, id est tres operationes et tres voluntates, et propterea jam ex necessitate tres etiam naturas habet. Sed non erat vox et non erat auditio⁶⁷, quemadmodum ait propheta magnus Elias, scelestos sacerdotes et pseudopphetas confusionis redarguens.

IX. Nam quidquid horum dixerint, illinc cum impietate etiam redargutionem sermo eorum circumferet; quoniam non in verum et veraciter existentem Christum credunt atque baptizant, nec illius corpus et sanguinem accipiunt et distribuunt. Illum enim, verum scilicet, et qui vere consistit, Christum Deum simul et hominem inclyti magistri nostri ac præceptores scientes, duas et tantum quemadmodum naturas, sic etiam et duas voluntates, et totidem operationes congruentes sibi, divinam scilicet, ut jam dictum est et comprobatum, et humanam, in-

creatam et creatam, sine inceptione et cum inceptione, in ipso constituentur et confiteri nobis præcipiunt. Non autem, ut hi nunc novitates fecerunt, unam et nec unam, nec duas, et rursus unam et duas, id est tres voluntates et operationes habere illum fatentur.

X. Super hæc autem omnia quæ dicta sunt, et illud quoque certissime noverint, quoniam unam nec unam, neque duas, et iterum unam et duas voluntates et operationes, et omnia cum anathematibus et depositionibus ac excommunicatione dogmatizantes, aperte sibi et alterutris repugnare probantur; et ipsi per se ipsos et invicem subvertunt ac destruunt, alterna verba et dogmata, seque ipsos et alterutros, et eos qui sibi communicant, anathematizant, et ab omni sacra dignitate ac ministerio peñunt atque deponunt. Necnon et a perceptione illibatæ communionis vivifici corporis et sanguinis magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi sequestrant.

XI. Et hæc liquido nos, et nullo intuentes et scientes obstante velamine, non solum propter multiformem errorem, verum etiam et propter instabilitatem et absurditatem ac reciprocationem talium virorum et dogmatum, omni custodia nosmetipsos ab illorum impietate et communionem servemus, quotquot in veritate esse ac dici Christiani volumus. Alienum quippe a Christianis est, cum orthodoxia etiam impietatem suscipere; aut confiteri quidem orthodoxam fidem, communicare vero his qui hanc per novas inventiones abnegant et adulterant. Propter quod divina nobis lex simul et apostolica jubet, eos qui aliud præter quod a Christiferis viris accepimus⁶⁸, docere ac introducere conati fuerint, avertere (65) et anathematizare, non tantum si homines fuerint, sed et licet angeli fortassis e celo descendentes exstiterint. Et si hoc fecerimus, et divinam sine prævaricatione adimpleverimus præceptionem, sacramque ac orthodoxam fidem absque adulteratione simul et innovatione possederimus et confessi fuerimus; ad vitam salvi efficiemur æternam in Christo Jesu Domino nostro: cum quo Deo et Patri, una cum sanctissimo et bono ac vivifico Spiritu, gloria, honor, imperium, et adoratio nunc et semper, et in omnia nunquamque finienda sæcula sæculorum. Amen.

Claudii Capperonnier v. c. animadversiones in Anastasii Versionem Latinam Fragmentorum Hippolyti, *Contra Beronem et Helicem*: juxta editionem Fabricianam.

Anast. versio.
 a Naturalibus producta legibus.
 β Verbilis enim ejus qui est inexpers motionis, motus est infiniti (66).

γ Omni etiam excepta circumscriptione permansit.

⁶⁷ III Reg. xviii, 26. ⁶⁸ Gal. i, 8.

(64) *Magnus ab immortalitate cognominatus.* Athanasius de synod. Seleuc. et Arimin. Sed mendum in voce *pene*. Num *consules*, vel *tempus* aut *defe-*

Græca.
 Τοῖς ἑκαστὰ φυσικοῖς διεξαγόμενα νόμοις.
 Τροπή γὰρ τοῦ κατὰ φύσιν ἀπελίου, κινεῖσθαι μὴ πεφυκότος, ἢ κλησις.

Πάντης ἕξω περιγραφῆς μεμένηκε.

Emendata.
 Suis quæque legibus temperata, vel ordinata.
 Mutatio non debet tribui ei qui de natura sua sit immotionis expert. Immensum moveri non potest.
 Sine omni circumscriptione permansit.

ctum? COMBER.

(65) *Avertere.* Aversari, BAUR.

(66) Hæc versio nullum legenti sensum exhibet.

Anast. versio.

δ Secundum eandem quæ veraciter vera est et naturalis substantia (67).

ε Utriusque perfecte perfectionem habentem.

ζ Sed non, sicut quidam aiunt, secundum comparationem: comparationes sunt eorum ejusdem naturæ et non quæ diversæ; cum Deo autem auctore omnium factorum, et infinito finitore finitorum, et cum infinitate nulla ratione comparatur finitum.

η Quanquam in unam substantiam (69) utriusque facta sit unitas (70).

θ Quem per indissimilia non existentem dissimilibus non sufficientem ostendens eum subauditum (71).

ι Quantum æstimare possumus quod modis omnibus est inæstimabile.

κ Licet per carnem fulgeret natura circumfinita (72).

λ Licet cooriatum et per conceptionem omnem sensum circumscriptentem.

μ Nec etiam in eodem ipso sibi natura differtur aliquando et naturalis operatio.

ν Connaturalium enim tantum per se operans est motus, manifestans substantiam, cujus naturalem constat esse virtutem.

ξ Quarum donec unum secundum substantiam non cognitum fuerit Verbum unius operationis, cum utriusque sit, nunquam aliquando cognoscetur motus.

ο Secundum utrumque suum semper permanens sine casu, quibus divine pariter et humane operatus est: perfectionem per omnem utriusque rationem sibi naturaliter incommutabilem salvans.

π Quam secundum ipsos habebit essentiam mutatione divinitatis factus homo, et carnis translatione Deus? Casus enim in alterutras omnimoda est utrarumque peremptio.

ρ Secundum eandem naturam (74).

σ Et suæ ipsius per omnia eorum quæ sua sunt, naturalis extraneus factus æqualitatis et identitatis.

(67) Hæc versio Eutychnismum Hippolyto affingit; aliunde vero confundit τὸ αὐτὴν (ipsam) cum τῇ τῆρ αὐτῆρ (eamdem).

(68) Σύγκρισις. Hoc loco non comparationem significat, sed naturarum divinæ et humanæ concretionem et commistionem, quam in incarnatione Apollinaris et Eutyches commenti sunt, etsi error hic a Tertulliano contra Praxeam, c. 27, jam fuerat confutatus.

(69) Substantiam. Mendum puto potius editionis Fabricianæ, quam interpretis Anastasii. Sirmondiana enim et Combefisiana exhibent (subsistentiam,) ut suo loco notatum.

(70) Purum putum Eutychnismum S. Hippolyto affingit interpres.

Græca.

Κατ' αὐτὴν τὴν ὄντως ἀληθῆ καὶ φυσικὴν ὑπαρξιν.

Τὴν οὐσίαν ἐκατέρου τελείως τελεῖαν ἔχοντα.

Ἄλλὰ οὐχ, ὡς τινὲς φασιν, κατὰ σύγκρισιν. . . . ὁμοφυῶν γὰρ, οὐχ ἑτεροφυῶν, αἱ συγκρίσεις. Θεῷ δὲ ποιητῇ τῶν ὄλων ποιητῶν, ἀπειρῶν περατῶν καὶ ἀπειρῆς πέρας κατ' οὐδένα συγκρίνεται λόγον. — Hic aliter Græca, et Anastasii versio. Locum confer supra.

Κὰν εἰς μίαν ὑπόστασιν ἀμφοτέρων γέγονεν ἔνωσις.

Διὰ τῶν ἀνομοίων μὲν ὑπάρχοντα, καὶ διὰ τῶν ἀνομοίων μὴ τραπέτα δεικνύς αὐτὸν ἐξακουόμενον.

Ὅσον εἰκάσαι τὸ παντελῶς ἀνεκαστον.

Κὰν διὰ σαρκὸς διέλαμψε φύσει πεπερασμένης.

Κὰν συνέφω αὐτῷ κατὰ σύλληψιν πάντα περιγράφουσαν νοῦν.

Οὐτε μὴν εἰς τ' αὐτὸν αὐτῷ φέρεσθαι (supple πέφυκε) φύσεως ποτε καὶ φυσικῆς ἐνεργείας.

Ὅμοφυῶν γὰρ μόνων ἡ ταυτουργός ἐστὶ κίνησις, σημαίνουσα τὴν οὐσίαν ἢ φυσικὴ κατέστηκε δύναμις.

Ἔως ἂν οὐχ (73) (sed legendum videtur οὐν) εἰς κατὰ τὴν οὐσίαν γνωρίζεται λόγος μίαις ἐνεργείας, οὐδέποτε καθ' ἑαυτῶν ἀμφοτέρων γνωσθήσεται κίνησις.

Ἐαυτοῦ καθ' ἑκάτερον ἀεὶ μένων ἀνεκπτώτος, οἷς θεϊκῶς ὁμοῦ καὶ ἀνθρωπίνως ἐνήργησε, τέλειον κατὰ τὸν ἐκατέρου λόγον σώζων ἑαυτοῦ φυσικῶς ἀναλλοίωτον.

Ποῖαν κατ' αὐτοὺς ἔξει τὴν ὑπαρξιν, μεταβολῇ θεότητος γενόμενος ἀνθρώπος, καὶ σαρκὸς μεταποιήσει Θεός; ἢ γὰρ εἰς ἀλλήλας τούτων μεταπτώσεις, παντελὴς ἐστὶν ἀμφοτέρων ἀναίρεσις.

Κατ' αὐτὴν φύσιν.

Καὶ τῆς αὐτοῦ δι' ὄλων τῶν ἑαυτοῦ φυσικῆς ἐξω γεγωνῶς ἰσότητος καὶ ταυτοτήτος.

(71) Ex hac versione nullus elici sensus poterat, sed emendationi nostræ jam præluserat Franciscus Combefis. in S. Maximo tom. 1, p. 75.

(72) Hunc etiam locum jam emendarat Franciscus Combefis.

(73) Quamvis Combefisius legerit ἔως ἂν οὐχ, persuasum tamen habeo legendum hic esse ἔως ἂν οὐν. Nam supra dixerat Hippolytus incarnationis mysterium δεῖτῆν καὶ διαφορὰν ἔχειν θεωρίαν, et constare divinitate atque humanitate Verbi. Itaque non vult ut Verbum sit unum secundum substantiam; ait ruere mysterium, quandiu agnosceretur Verbum unum secundum substantiam, etc.

(74) Vide notam (67) ad has emendationes.

Emendata.

Secundum ipsam realiter veram naturalemque existentiam.

Qui utriusque perfecte perfectam habeat substantiam.

Neque enim, ut dicunt aliqui, secundum concretionem et commistionem; naturalium quippe sunt concreciones seu commistiones: sed Deo creatori omnium creaturarum infinito finitum nulla ratione potest commisceri; nam non per concretionem seu commistionem differunt (68).

Quanquam in unam personam utriusque facta sit unitio.

Ostendens ipsum (sermonem) audivi, cum per ea (litterarum elementa) quæ dissimilia sunt, existat; nec tamen per ea (elementa) quæ dissimilia sunt, mutationem admittat.

Quantum assimilare licet id, quod omnino assimilari non potest.

Licet per carnem natura sua finitum fulgeret.

Licet ei coaluerit per conceptionem quæ mentem omnem referat.

Nec etiam in eandem cum ipso naturam et naturalem operationem transferri unquam potest.

Eorum enim duntaxat quæ sunt ejusdem naturæ, motus eadem operatur, substantiam significans, cujus naturalis est virtus.

Quandiu igitur unum secundum substantiam agnoscerit Verbum unius operationis, nulla unquam ratione cognoscetur ambarum motio.

Secundum utrumque a se ipso nunquam excidens, divinis pariter atque humanis operationibus suis perfectam incommutabilitatem servans secundum (essentialem) utriusque rationem.

Qualem secundum ipsos existentiam habebit, factus divinitatis mutatione homo, et carnis translatione Deus? nam harum mutua in se invicem mutatio, est ambarum omnimoda interemptio.

Secundum ipsam naturam.

Et per omnia quæ sua sunt, a naturali sua æqualitate et identitate excessisse.

τ Quia totum Christus substantians, secundum quod intelligitur Deus, tenet retentum.

υ Ignorans solius contra naturalium personarum connaturalis identitatis eandem ipsam operationem esse significativam (75).

Ἡ τὸ πᾶν ὁ Χριστὸς οὐσιώσας, καθ' ὃ νοεῖται Θεὸς, συνέχει κρατούμενον.

Ἀγνοήσας μόνης τῆς τῶν ὁμοφυῶν προσώπων ὁμοφυοῦς ταυτότητος τὴν ταυτουργίαν εἶναι δηλωτικὴν.

Quia Christus (secundum quod intelligitur Deus) productam hancce rerum universitatem conservat et sub imperio tenet.

Ignorans quod operationis identitatis solam significet connaturalem identitatem personarum quæ sint ejusdem naturæ.

(75) Hunc quoque locum emendare jam occuparat Franciscus Combesis.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΛΟΓΟΣ ΕΙΣ ΤΑ ΑΓΙΑ ΘΕΟΦΑΝΕΙΑ.

SANCTI HIPPOLYTI

EPISCOPI ET MARTYRIS

SERMO IN SANCTA THEOPHANIA.

I. Omnia certe Dei et Salvatoris nostri opera, bona sunt ac bona valde, quotquot eorum vel oculus videt vel mens cogitat, quotquot vel sermo eloquitur vel manus contrectat, quotquot intellectus comprehendit, et humana natura capit. Quæ enim orbe cælesti multiformior pulchritudo? vel quænam terrestri solo florida magis ac variegata exstat species? quid celerius ad cursum curru solari? quænam alia lunæ sidere jucundior biga? ecquid vero dignius admiratione quam inenarrabile opus musicum astrorum? quid tempestivis ventis secundius ad frugum proventum? quodnam luce diurna specular purius? ecquod animal præstantius homine? adeo omnia Dei et Salvatoris nostri opera, bona sunt valde. Quodnam vero vel aquæ natura necessarium magis munus reperitur? nihil enim non aquis abluitur, aquis alitur, purgatur, rigaturve. Aqua terras fert, aqua rorem generat, lætificat vitem, spicam maturat, uvam acerbitate exuit, olivam emollit, palmulam edulcorat: aqua rosam rubeo pingit colore, violæ protrudit florem, liliū splendidis conspiciendum calicibus alit. Et quid multa verba facio? sine aquæ natura nihil rerum quas videmus consistere valet: usque adeo necessaria illa est, ut cætera elementa infra concamerationem cælorum habitent; aqua etiam supra cælos locum sibi ceperit. Cujus rei testis Propheta: « Laudate, inquit, Dominum cæli cælorum, et aqua supra cælos⁹⁹. »

Α Πάντα μὲν καλὰ, καὶ καλὰ λίαν τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν δημιουργήματα, ὅσα τε ὀφθαλμοῖς ὁρᾷ, καὶ ὅσα ψυχῇ διανοεῖται· ὅσα τε λόγος ἐρμηνεύει, καὶ ὅσα χεὶρ περιστρέφει· ὅσα ἡ διάνοια περιέχει, καὶ ὅσα ἡ ἀνθρωπότης καταλαμβάνει. Τί γὰρ τοῦ οὐρανόου δίσκου πολυμορφώτερον κάλλος; τί δὲ τοῦ ἐπιγείου χωρίου πολυανθέστερον εἶδος; τί δὲ τοῦ ἡλιακοῦ ἄρματος ὀφεικτικώτερον εἰς δρόμον, τί δὲ τοῦ πηλειακοῦ στοιχείου χαριέστερον ζεύγος; τί δὲ τοῦ πολυπηγῆτου τῶν ἄστρον μουσίου, ἀξιαγιάστερον ἔργον; τί δὲ τῶν ἐπιτηδείων ἀνέμων πλουσιώτερον εἰς πρόσδοον; τί δὲ τοῦ ἡμερινοῦ φωτὸς ἀκηλιδωτέρον ἔσοπτρον; τί δὲ τοῦ ἀνθρώπου ἐντιμότερον ζῶον; Πάντα μὲν οὖν καλὰ λίαν τὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν δημιουργήματα. Τί δὲ καὶ τῆς τοῦ ὕδατος φύσεως ἀναγκαιότερον χάρισμα; πάντα γὰρ τοῖς ὕδασι καὶ λούεται, καὶ τρέφεται, καὶ καθαίρεται καὶ ἀρδεύεται. Ὑδωρ τὴν γῆν βαστάζει, ὕδωρ τὴν δρόσον τίκτει, τὴν ἀμπελον ἱλαρύνει· ὕδωρ τὸν στάχυν τελεσφορεῖ, ὕδωρ τὴν βότρυον ἀπομφακίζει, ὕδωρ ἔλαιον ἀπαλύνει, ὕδωρ τὸν φοινίκα γλυκαίνει, ὕδωρ τὸ βόδον ἐρυθραίνει, καὶ τὸ Ἴον ἀνθίζει, ὕδωρ τὸ κρίνον λαμπροῖς τοῖς κάλυξι τρέφει. Καὶ τί μακρολογῶ; Ἄνευ τῆς τῶν ὑδάτων φύσεως οὐδὲν τῶν παρόντων συνίσταται· οὕτως ἡ τῶν ὑδάτων φύσις ἀναγκαία, ὅτι τὰ μὲν ἄλλα στοιχεῖα ὑπὸ τῶν χαμαρωδεστάτων οὐρανῶν τὴν οἰκησιν ἔλαθεν· ἡ δὲ τῶν ὑδάτων φύσις καὶ ἐπάνω τῶν οὐρανῶν τὴν μονὴν ἐδέξατο. Καὶ τοῦτου μάρτυς αὐτὸς ὁ Προφήτης βοῶν· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὸ ὕδωρ τὸ ἐπάνω τῶν οὐρανῶν. »

⁹⁹ Psal. CXLVIII, 4.

Ego pœnitentiæ baptizo baptismate, ille adoptionis A donat gratiam : ipse vos Spiritu sancto et igne baptizabit. Quid mihi attenditis? non ego Christus sum.

IV. Hæc Joannes ad populum cum dixisset, et hic arrectis capitibus exspectaret novum aliquid spectaculum oculis corporis cernere, diabolo etiam ad hoc Joannis testimonium perculso; ecce Dominus præsens adest simplex, solus, nudus, sine comitatu, humano corpore veluti veste indutus, dignitatemque divinitatis occultans, ut lateret draconis fraudes. Nec tantum ut Dominus sine regio satellitio ad Joannem accessit; sed etiam ut simplex homo et obnoxius peccatis, caput suum inclinavit ut a Joanne baptizaretur. Unde ille videns tantam demissionem, rei admiratione stupens cepit eum prohibere, atque, ut modo audivistis, ad eum dixit : « Mihi opus est baptizari a te, et tu ad me venis? » Quid facis, Domine? doces quæ cum regula non bene congruunt. Alia de te prædicavi, et alia tu obis. Alia audivit diabolus, et alia videt. Baptiza tu me igne divinitatis : quid aquam exspectas? illumina me Spiritu; quid rem creatam præstolaris? me baptistam baptiza, ut prærogativa tua nota fiat. Ego, Domine, baptismate pœnitentiæ baptizo, neque eos qui ad me accedunt possum baptizare, nisi peccata sua confessi prius fuerint. Etiam si baptizare te velim, quid habes quod confitearis? Tu es qui tollis peccata, et baptismate vis baptizari pœnitentiæ? Etiam si ego te baptizare sustinuerim, Jordanes non audet propius ad te accedere : « Ego opus habeo a te baptizari, et tu venis ad me? »

V. Quid igitur ei Dominus respondet? « Permite jam, ita enim decet nos implere omnem justitiam. » Permite jam, Joannes, non es me sapientior. Tu ut homo, respicis; ego, ut Deus, novi. Primum me oportet facere, atque ita docere. Nihil indecens obo, decore totus indutus. Miraris, o Joannes, quod non veni cum dignitatis meæ insigniis? Privato enim non competit regia purpura; regem autem decet militaris ornatus : num adversus tyrannum, et non ad amicum veni? At permitte nunc, ita enim convenit nobis omnem justitiam implere. Impletor legis sum; nihil volo prætermisum ad totius impletionem relinquere, ut post me exclamare possit Paulus : « Impletio legis Christus, in justitiam omni credenti ». Sine modo : sic enim decet nos implere omnem justitiam ». Baptiza me, Joannes, ne quis baptismum aspernetur. A te servo baptizor, ne quis regum aut superiorum respuat a contempto sacerdote baptizari. Permite in Jordanem descendam, ut audiant Patris testimonium, et Filii potentiam cognoscant. Permite nunc; ita enim decet omnem

¹ Matth. iii, 14. ² Rom. x, 4. ³ Matth. iii, 15.

(77) Τοῦ διαβόλου καταπλητομένου. Communis veterum sententia est, diabolum ignorasse œco-

αυτῆς δὲ υιοθεσίας δωρεῖται χάρισμα· αὐτὸς ὁμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ. Τί ἐμοὶ προσανέχετε; οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστός.

Ταῦτα τοῦ Ἰωάννου πρὸς τὸν ὄχλον λέγοντος καὶ τοῦ λαοῦ καταδοκούντος ξένον τι θέαμα τοῖς σωματικοῖς ὀφθαλμοῖς θεάσασθαι, καὶ τοῦ διαβόλου καταπλητομένου (77) ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ τοῦ Ἰωάννου μαρτυρίᾳ· ἰδοὺ ὁ Κύριος παραγίνεται λιτὸς, μόνος, γυμνός, ἀπροστάτευτος, ἔνδυμα ἔχων τὸ ἀνθρώπινον σῶμα, κρύπτειν δὲ τὸ τῆς θεότητος ἀξίωμα, ἵνα λάθῃ τοῦ δράκοντος τὸ πανούργημα. Καὶ οὐ μόνον ὡς Κύριος ἐκτὸς τῆς βασιλικῆς δορυφορίας πρὸς τὸν Ἰωάννην παραγέγονεν, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνθρωπος λιτὸς καὶ ὑπόχρεως ἁμαρτιῶν, ἐκλινεν τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ βαπτισθῆναι ὑπὸ Ἰωάννου. Ὅθεν ὁ Ἰωάννης θεασάμενος τὴν τοσαύτην ταπεινοφροσύνην, θαμθῆθεις ἐπὶ τῷ πράγματι, ἤρξατο διακωλύειν αὐτὸν λέγων, καθὼς ἀρτίως ἠκούσατε· « Ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἐρχῆ πρὸς μέ; » Τί ποιεῖς, ὦ Δέσποτα; ἀκανόνιστα δογματίζεις. Ἄλλα κατήγγειλα, καὶ ἄλλα μετέρχῃ· ἄλλα ἤκουσεν ὁ διάβολος, καὶ ἄλλα κατανόει. Βάπτισόν με τῷ πυρὶ τῆς θεότητος· τί περιμένεις τὸ ὕδωρ; Φύτισον τῷ Πνεύματι· τί προσανέχεις τῷ κτίσματι; Βάπτισόν με τὸν βαπτιστὴν, ἵνα γνωσθῇ σου ἡ ὑπεροχὴ. Ἐγὼ, Δέσποτα, μετανοίας βαπτίζω βάπτισμα, καὶ τοὺς προσερχομένους πρὸς με ἁμάρτανον βαπτίσει· ἐὰν μὴ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν ἐξομολογήσονται. Κεῖτόθω ὅτι βαπτίζω σε, τί ἔχεις ἐξομολογήσασθαι; Ἄμαρτιῶν ἀφαιρέτης ὑπάρχεις, καὶ τὸ τῆς μετανοίας θέλεις βαπτισθῆναι βάπτισμα; Εἰ καὶ ἐγὼ σε τολμήσω βαπτίσειν, ὁ Ἰορδάνης οὐ τολμήσει πλησιάσαι. « Ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἐρχῆ πρὸς μέ; »

Τί οὖν ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν; « Ἄφες ἄρτι, οὕτως γὰρ πρόπον ἡμῖν ἐστὶν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. » Ἄφες ἄρτι, Ἰωάννη, οὐκ εἰ μου σοφώτερος. Σὺ ὡς ἄνθρωπος βλέπεις, ἐγὼ ὡς θεὸς προγινώσκω. Πρῶτόν με δεῖ ποιῆσαι, καὶ οὕτως διδάξαι. Οὐδὲν ἀπρεπὲς μετέρχομαι, εὐπρέπειαν γὰρ περιδέβλημαι. Θαυμάζεις, ὦ Ἰωάννη, ὅτι οὐκ ἦλθον μετὰ τοῦ ἀξιωματός μου; Ἰδιώτῃ μὲν γὰρ οὐ πρόπει βασιλικὴ ἀλουργίς, βασιλεὶ δὲ πρόπει στρατιωτικὸν σχῆμα· πρὸς τύραννον ἦλθον, μὴ γὰρ πρὸς φίλον; Ἄφες ἄρτι, οὕτως γὰρ πρόπον ἡμῖν ἐστὶν, πᾶσαν δικαιοσύνην πληρῶσαι. Πληρωτὴς εἰμὶ νόμου, οὐδὲν βούλομαι ἐλλίπες καταλεῖψαι εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα ἵνα μετ' ἐμὲ βοήσῃ ὁ Παῦλος· « Πλήρωμα νόμου ὁ Χριστὸς εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι. Ἄφες ἄρτι, οὕτως γὰρ πρόπον ἡμῖν ἐστὶν, πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. » Βάπτισόν με, Ἰωάννη, ἵνα μηδεὶς βαπτίσματος καταφρονῆσῃ. Ὑπὸ σοῦ τοῦ δούλου βαπτίζομαι, ἵνα μηδεὶς βασιλέων ἢ ὑπερεχόντων διαπτύσῃ ὑπὸ πενιχροῦ ἱερέως βαπτισθῆναι. Ἄφες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ κατελθεῖν, ἵνα ἀκούσωσιν τὴν Πατρῶν μαρτυρίαν, καὶ

nomiæ mysterium, ex Matth. iv, 5, et I Cor. ii, 8. FABRIC.

ἐπιγνώσονται τὴν τοῦ Υἱοῦ δύναμιν. Ἄφες ἄρτι, οὐ-
τως γὰρ πρέπον ἡμῖν ἐστὶν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιο-
σύνην. Τότε λοιπὸν ἀφίησιν αὐτὸν ὁ Ἰωάννης, « καὶ
βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς εὐθέως ἀνέβη ἀπὸ τοῦ ὕδατος·
καὶ ἠνεψύχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἰδοὺ τὸ Πνεῦμα
τοῦ Θεοῦ κατέρχεται ἐν εἰδει περιστερᾶς, καὶ ἔμεινεν
ἐπ' αὐτόν. Καὶ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν λέγουσα· Οὗ-
τός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδόκησα.

Ἴδες, ἀγαπητὲ, πόσων καὶ πηλίκων ἀγαθῶν ἐμέλ-
λομεν ζημιῶσθαι, εἰ εἶξεν ὁ Κύριος τῇ τοῦ Ἰωάννου
παρακλήσει, καὶ παρητήσατο τὸ βάπτισμα; Κεκλει-
σμένοι γὰρ ἦσαν πρὸ τούτου οἱ οὐρανοὶ, ἄβατον ἦν τὸ
ἄνω χωρίον. Ἐν τοῖς κάτω κατεῖημεν, ἐν τοῖς ἄνω δὲ
οὐκ ἀνίειμεν. Μόνον δὲ ὁ Δεσπότης ἐθαπτίσθη; καὶ
τὴν παλαιὴν ἀνθρωπὸν ἀνεκαίνισεν, καὶ τὰ σκῆπτρα
τῆς υἰοθεσίας αὐτῷ πάλιν ἐπίστευσεν. Εὐθέως γὰρ
« ἠνεψύχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί. » Διαλλαγὴ γέγονεν
τῶν ὁρατῶν πρὸς τὰ ἀόρατα· ἐξαροποτήθησαν τὰ οὐ-
ράνια τάγματα, λάθη τὰ ἐπίγεια νοσήματα, ἐγνώσθη
τὰ ἀπόρρητα πράγματα, ἐφιλιώθη τὰ ἐχθραίνοντα.
Ἦκουες γὰρ τοῦ εὐαγγελιστοῦ λέγοντος· « Ἦνεψύ-
χθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί· » τριῶν παραδόξων χάριν.
Τοῦ γὰρ νυμφίου Χριστοῦ βαπτιζομένου, ἔδει τὸν οὐ-
ράνιον θάλαμον τὰς λαμπροφόρους ἀνοίξει πύλας.
Ἐσπύτως δὲ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν εἰδει περι-
στερᾶς κατιόντος, καὶ τῆς Πατρῴας φωνῆς πανταχοῦ
διαδεδραμένης, ἔδει τὰς « ἐπουρανίους πύλας ἐπιρ-
μένας ὑπάρχειν. » Καὶ ἰδοὺ ἠνεψύχθησαν αὐτῷ οἱ οὐ-
ρανοὶ, καὶ φωνὴ ἐγένετο, λέγουσα· « Οὗτός ἐστιν ὁ
Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδόκησα. »

Ἄγαπητός ἀγάπην γεννᾷ, καὶ φῶς ἄυλον, φῶς
ἀπρόσιτον (78). « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, »
ὁ κάτω ἐπιφανεὶς καὶ τῶν Πατρῴων κόλπων μὴ χω-
ρισθεὶς, ἐπεφάνη, οὐκ ἐφάνη· ἄλλο γὰρ τὸ φανῆναι,
ἐπειδὴ πρὸς τὸ φαινόμενον ὁ βαπτίζων τοῦ βαπτιζο-
μένου προέχει. Τούτου ἕνεκεν ὁ Πατὴρ οὐρανόθεν τὸ
ἅγιον Πνεῦμα ἐπὶ τὸν βαπτιζόμενον κατέπεμπεν.
Ἄσπερ γὰρ ἐν τῇ κιθῶτι τοῦ Νῶε διὰ περιστερᾶς
μηνύεται ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ, οὕτως καὶ νῦν τὸ
ἐν εἰδει περιστερᾶς κατελθὼν Πνεῦμα, ὡς καρπὸν
ἐλαίας βαστάσαν, ἐπὶ τὸν μαρτυρούμενον κατέστη.
Αἰετὶ; ἴνα καὶ τῆς Πατρῴας φωνῆς τὸ βέβαιον γνω-
ρισθῇ, καὶ ἡ προφητικὴ πρόβησις ἐκ πολλῶν τῶν
χρόνων πιστωθῇ. Ποία αὕτη; « Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν
ὕδατων, ὁ Θεὸς τῆς δόξης ἐδρόνησεν, Κύριος ἐπὶ
ὕδατων πολλῶν. » Ποία φωνή; « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός
μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδόκησα. » Οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ
Ἰωσήφ ὀνομαζόμενος υἱός, καὶ ἐμὸς Μονογενὴς κατὰ
τὴν θεϊκὴν οὐσίαν. « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπη-
τός· » ὁ πεινῶν, καὶ τρέφων μυριάδας· καὶ κοπιῶν,
καὶ ἀναπαύων τοὺς κοπιῶντας· ὁ μὴ ἔχων ποῦ τὴν
κεφαλὴν κλίνει, καὶ πάντα ἐν τῇ χειρὶ βαστάζων· ὁ
πάσχων, καὶ τὰ πάθη ἰώμενος· ὁ βαπτίζόμενος, καὶ ἐλευ-
θερίαν τῷ κόσμῳ δωρούμενος (79)· ὁ τὴν πλευρὰν νυτ-

⁷⁸ Matth. iii, 16, 17. ⁷⁹ Psal. xxiii, 7: ⁸⁰ Psal. xxviii, 3. ⁸¹ Luc. ix, 5.

(78) Φῶς ἄυλον γεννᾷ φῶς ἀπρόσιτον. Filius,
« lumen de lumine » dictus etiam ab Hippolyto su-
perius cap. 10 contra Noetum. Φῶς ἀπρόσιτον respi-
ciat ad I Tim. vi, 16. FABRIC.

nos implere justitiam. Tunc deinceps Joannes ipsi
permittit: « Et baptizatus Jesus, statim iterum ex
aqua ascendit; et aperti sunt ipsi caeli: et ecce Spi-
ritus Dei descendit specie columbae, et super ipso
mansit. Et vox de caelo, dicens: Hic est Filius meus
dilectus, in quo complacui. »

VI. Vides, dilecte, quot et quantum bonorum
jacturam facturi fuissetis, si Joannis monitioni
Dominus cessisset, et baptismum non suscepisset?
Clausi enim erant antehac caeli, inaccessa supera
regio. In inferiora descendimus: ad superiora au-
tem non iterum ascendimus. Num vero solum Do-
minus baptizatus est? et veterem hominem renova-
vit, et sceptrum adoptionis ipsi iterum credidit. Statim
enim « aperti ipsi sunt caeli. » Reconciliatio facta
est visibilium cum invisibilibus; caelestes ordines
gaudio sunt impleti; sanatae in terris aegritudines;
res absconditae quae erant, patefactae sunt; quae
hostium erant in numero, reddita fuerunt amica. Au-
disti enim evangelistam dicentem: « Patefacti sunt
ipsi caeli; » ob tria haec admirabilia. Sponso enim
Christo baptizato oportebat caelestis thalami splen-
didas portas aperiri. Similiter et Spiritu sancto in
columbae specie descendente, et Patris voce omnia
percurrente loca, oportebat « portas attolli cae-
lestes ». Et ecce aperti sunt ei caeli, et vox facta
est dicens: « Hic est Filius meus dilectus, in quo
complacui. »

VII. Amatus amorem generat, et lux immateria-
lis lucem inaccessibilem. « Hic est Filius meus di-
lectus, » qui infra apparuit, nec tamen a Patris
sinu fuit separatus: apparuit et non apparuit. Aliud
enim quod apparebat: siquidem, prout apparuit,
baptizans baptizato praestantior fuit. Itaque Pater de
caelo Spiritum sanctum in baptizatum demisit. Sicut
enim in arca Noe per columbam significatus est Dei
in homines amor; sic et nunc Spiritus, columbae
descendens specie, velut fructum portans oleae, su-
per eum cui testimonium perhibebatur substituit.
Quare? ut Paterna etiam vox certa et firma esse
constaret, et propheticae praedictioni multis ante
temporibus factae haberetur fides. Quenam illa?
« Vox Domini super aquas, Deus gloriae tonuit, Do-
minus super aquas multas ». Quenam vox? « Hic
est Filius meus dilectus, in quo complacui. » Hic
est qui Josephi nominatus est filius, et meus est
Unigenitus secundum divinam essentiam. « Hic est
Filius meus dilectus: » esuriens ille qui innumera
alit millia; laborans, idemque recreans laborantes;
non habens ubi caput reclinet suum, et omnia
gerens manu; qui patitur, et omnibus medetur
passionibus; qui caeditur colaphis, et mundum do-

(79) Ὁ βαπτίζόμενος, καὶ ἐλευθερίαν τῷ κόσμῳ
δωρούμενος. Alludit hic Hippolytus ad morem ma-
numittendi servos per alapam. Id.

nat libertate ¹³; qui in latere percussus ¹⁴, et latus A

Adami corrigit ¹⁵.

VIII. Sed mentem, quæso, mihi accurate intende : volo enim recurrere ad fontem vitæ, et fontem medelas scaturientem contemplari. Pater immortalitatis immortalē Filium ac Verbum in mundum misit, qui venit ad homines loturus eos aqua et Spiritu : et regeneraturus ad animæ corporisque incorruptibilitatem, inspiravit in nos spiritum vitæ, et incorruptibili armatura nos induit. Si igitur homo factus immortalis est, Deus etiam erit ¹⁶. Si vero per aquam et Spiritum sanctum a regeneratione ex lavacro Deus sit, comperitur etiam post resurrectionem e mortuis cohæres Christi esse ¹⁷. Igitur præconis voce proclamo : Venite, omnes tribus gentium, ad baptismatis immortalitatem. Vitam vobis qui in ignorantia caligine versati adhuc estis, fausto significo nuntio. Venite ex servitute in libertatem, ex tyrannide ad regnum, ex corruptione ad incorruptibilitatem. Et quomodo, inquit, veniemus? Quomodo? Per aquam et Spiritum sanctum. Hæc est aqua cum Spiritu conjuncta, qua paradus rigatur, terra pinguescit, incrementum plantæ capiunt, generant animalia; atque ut omnia compendio amplectar, per quam regeneratus homo vivificatur, qua Christus baptizatus est, in quam Spiritus sanctus columbæ specie descendit.

IX. Hic est Spiritus qui ab initio « ferebatur super aquas ¹⁸; » per quem mundus movetur, natura creata consistit, et omnia vitam accipiunt; qui in prophetis operatus est ¹⁹, in Christum devolvit ²⁰. Hic est Spiritus specie linguarum ignearum datus apostolis ²¹. Hunc quærebat David cum dixit : « Cor mundum crea in me, Deus, et spiritum rectum innova in visceribus meis ²². » De hoc Gabriel ad Virginem : « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi ²³. » Per hunc Spiritum Petrus beatam illam vocem effatus est : « Tu es Christus Filius Dei viventis ²⁴. » Per hunc Spiritum firmata Ecclesiæ petra est ²⁵. Hic est Spiritus Paracletus propter te missus ²⁶, ut demonstraret filium te esse Dei.

X. Accede igitur et regenerare, o homo, ad adoptionem in filium Dei. Et quomodo? inquit. Si non adulterium nec cædem commiseris ²⁷, nec idola colueris; si non vincaris a voluptate, si non committas ut affectus superbix tibi dominetur; si sordes impuritatis abstergas, et onus peccati a te abjicias; si exuas armaturam diaboli et induas fidei loriam, sicut Isaias : « Lavamini, inquit, et quærite iudicium, eripite oppressum, iudicate orphano, absol-

¹³ Heb. 1, 3. ¹⁴ Matth. xxvi, 67. ¹⁵ Joan. xix, 34. ¹⁶ Act. xxviii, 25. ¹⁷ Matth. iii, 16. ¹⁸ Act. ii, 3. ¹⁹ Ibid. 18. ²⁰ Joan. xvi, 26. ²¹ Ephes. vi, 14.

(80) *Τὴν πλεῦράν τοῦ Ἀδάμ διορθούμενος*. Id est, peccatum per Evam introductum, quæ ex latere Adami formata a Deo fuerat. FABRIC.

(81) *Ἔσται καὶ Θεός*. Ad illud respicit II Pet. 1,

τόμενος, καὶ τὴν πλεῦράν τοῦ Ἀδάμ διορθούμενος (80).

Ἄλλὰ συντείνετε μοι τὸν νοῦν, παρακαλῶ, μετὰ ἀκριθείας· βούλομαι γὰρ ἐπὶ τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς ἀναδραμεῖν, καὶ θεάσασθαι τὴν πηγὴν τῶν ἱαμάτων πηγάζουσιν. Ὁ τῆς ἀθανασίας Πατὴρ, τὸν ἀθάνατον Υἱὸν καὶ Λόγον ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον· ὃς ἀφικόμενος εἰς τὸν ἄνθρωπον, λούσασθαι ὕδατι καὶ Πνεύματι· καὶ ἀναγεννήσας πρὸς ἀφθαρσίαν ψυχῆς τε καὶ σώματος, ἐνεφύσησεν ἡμῖν πνεῦμα ζωῆς, περιεμφιάσας ἡμᾶς ἀφάρτῳ πανοπλίᾳ. Εἰ οὖν ἀθάνατος γέγονεν ὁ ἄνθρωπος, ἔσται καὶ Θεός (81). Εἰ δὲ Θεὸς δι' ὕδατος καὶ Πνεύματος ἁγίου μετὰ τὴν τῆς κολυμβήθρας ἀναγέννησιν γίνεται, εὐρίσκειται καὶ συγκληρονόμος Χριστοῦ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν. Διὸ κηρύσσω λέγων· Δεῦτε, πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐπὶ τὴν τοῦ βαπτίσματος ἀθανασίαν. Ζωὴν ὑμῖν ἐπαγγελίζομαι, τοῖς ἐν τῷ ζῴφῳ τῆς ἀγνωσίας ἐνδιατρούουσιν. Δεῦτε εἰς ἐλευθερίαν ἐκ δουλείας, εἰς βασιλείαν ἐκ τυραννίδος, εἰς ἀφθαρσίαν ἐκ τῆς φθορᾶς. Καὶ πῶς, φησὶν, ἐλευσόμεθα; Πῶς; Δι' ὕδατος καὶ ἁγίου Πνεύματος. Τοῦτο δὲ ἐστὶν τὸ ὕδωρ τὸ Πνεύματι κοινωνοῦν, δι' οὗ παράδεισος ποτίζεται, δι' οὗ ἡ γῆ πιαίνεται, δι' οὗ φυτὸν αὐξεῖ, δι' οὗ ζῶα τεκνογονεῖ· καὶ ἵνα πάντα συνελὼν εἶπω, δι' οὗ ἀναγεννώμενος ζωογονεῖται ἄνθρωπος, ἐν ᾧ καὶ ὁ Χριστὸς ἐβαπτίσαστο, ἐν ᾧ καὶ τὸ Πνεῦμα καθήρχετο ἐν εἰδει περιστερᾶς.

Τοῦτο δὲ ἐστὶν τὸ Πνεῦμα, τὸ ἀπ' ἀρχῆς « ἐπιφερόμενον ἐπάνω τῶν ὑδάτων » δι' οὗ κόσμος κινεῖται, δι' οὗ κτίσις ἵσταται καὶ τὰ σύμπαντα ζωογονεῖται· τὸ ἐν προφήταις ἐνεργήσας, τὸ ἐπὶ Χριστὸν καταπᾶν. Τοῦτο ἐστὶν τὸ Πνεῦμα τὸ δοθὲν τοῖς ἀποστόλοις ἐν εἰδει πυρίνου γλωσσῶν. Τοῦτο τὸ Πνεῦμα ἐξῆται Δαβὶδ λέγων· « Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός, καὶ πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου. » Περὶ τούτου καὶ Γαβριὴλ ἔλεγεν τῇ Παρθένῳ· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιασεῖ σοί. » Διὰ τούτου τοῦ Πνεύματος Πέτρος ἐφθέγγαστο τὴν μακαρίαν ἐκείνην φωνήν· « Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ζῶντος. » Διὰ τούτου τοῦ Πνεύματος ἐστερεώθη ἡ πέτρα τῆς Ἐκκλησίας. Τοῦτο ἐστὶν τὸ Πνεῦμα, ὁ Παράκλητος, τὸ διὰ σὲ πεμπόμενον, ἵνα δείξῃ σε τέκνον Θεοῦ.

Δεῦρο τοίνυν, ἀναγεννήθητι, ἄνθρωπε, εἰς υἱοθεσίαν Θεοῦ. Καὶ πῶς; φησὶν· ἐὰν μηκέτι μοιχεύσῃς (82), μηδὲ φονεύσῃς, μηδὲ εἰδωλολατρεύσῃς· ἐὰν μὴ κρηθῆς ὑφ' ἡδονῆς, ἐὰν μὴ πάθος ὑπερηφανίας κυριεύσῃ σου· ἐὰν ἀποξέσῃς τὸν ῥύπον τῆς ἀκαθαρσίας, καὶ ἀποβρίψῃς τὸ φορτίον τῆς ἁμαρτίας· ἐὰν ἀποδύῃς τὴν πανοπλίαν τὴν διαβόλου, καὶ ἐνδύσῃ τὸν θώρακα τῆς πίστεως, καθὼς φησὶν Ἡσαίας· « Λούσασθε καὶ ζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ἔρ-

¹⁶ II Pet. 1, 4. ¹⁷ Rom. viii, 17. ¹⁸ Gen. 1, 2. ¹⁹ Psal. 1, 12. ²⁰ Luc. 1, 55. ²¹ Matth. xvi, 16.

4 : Ἴνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως· « Ut per hæc efficiamini divinæ consortes naturæ. » (82) *Ἐὰν μηκέτι μοιχεύσῃς*. In hunc locum vide Possinum ad S. Nili epistolam 2. FABRIC.

φανῶ, καὶ δικαιοῦσατε χήραν. Καὶ δεῦτε καὶ διαλε-
χθῶμεν, λέγει Κύριος. Καὶ ἐν ὧσιν αἱ ἀμαρτίαι
ὄμων ὡς φοινικοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ· ἐν δὲ ὧσιν
ὡς κόκκινον, ὡσεὶ ἔριον λευκανῶ. Καὶ ἐὰν θέλητε καὶ
τῆς φωνῆς μου ἀκούσητε, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγε-
σθε. Ἰδὲς, ἀγαπητὲ, πῶς προεῖπεν ὁ προφήτης τὸ
τοῦ βαπτίσματος καθάρσιον; Ὁ γὰρ καταβαίνων μετὰ
πίστεως εἰς τὸ τῆς ἀναγεννήσεως λουτρὸν διατάσσεται
τῷ πονηρῷ, συντάσσεται δὲ τῷ Χριστῷ· ἀπαρνείται
τὸν ἐχθρὸν, ὁμολογεῖ δὲ τὸ, Θεὸν εἶναι τὸν Χριστόν·
ἀποδύεται τὴν δουλείαν, ἐνδύεται δὲ τὴν υἱοθεσίαν·
ἀνέρχεται ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος λαμπρὸς ὡς ὁ ἥλιος
(83), ἀπαστράπτειν τὰς τῆς δικαιοσύνης ἀκτίνας· τὸ
ὡ μάλιστα, ἀνεισιν υἱὸς Θεοῦ, καὶ συγκληρονόμος
Χριστοῦ. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος σὺν τῷ παναγίῳ
καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας; τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A vite viduam. Et venite et disceptemus, ait Dominus.
Et si sint peccata vestra sicut phœniceum, ut nivem
dealbabo; sique fuerint ut coccinum, dealbabo ut
lanam. Et quando vultis vocem meam audire, bona
terræ comedetis ⁸³. » Vides, dilecte, quomodo pro-
pheta baptismi vim purgativam prædixit. Qui enim
cum fide in hoc regenerationis lavacrum descendit,
renuntiat diabolo, et Christo se addicit; hostem ab-
negat, at Christum Deum esse confitetur; servitu-
tem exuit, induit adoptionem; redit ex baptismo
splendidus ut sol, radios justitiæ effulgurans; quod
vero maximum est, revertitur filius Dei et Christi
cohæres. Ipsi gloria et potentia cum sanctissimo
Bono et vivifico ejus Spiritu, nunc sit et semper et
in omnia sæcula sæculorum. Amen.

S. HIPPOLYTI

SERMONUM SIVE HOMILIARUM FRAGMENTA.

I.

Ex sermone De resurrectione. — Apud Anastasium Sinaitam in Hodego, pag. 350.

Ἰππολύτου ἐπισκόπου Ῥώμης, ἐκ τοῦ *Περὶ ἀνα-*
στάσεως καὶ ἀφθαρσίας λόγου (84).

C Hippolyti episcopi Romani, ex sermone *De resur-*
rectione et incorruptione.

Ἔσονται, φησὶν, ἐν τῇ ἀναστάσει οἱ ἄνθρωποι,
ὡς οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ· ἐν ἀφθαρσίᾳ δηλονότι,
καὶ ἀθανασίᾳ, καὶ ἀρευσίᾳ. Ἀφθαρτος γὰρ οὐσία
οὐ γεννᾶται, οὐκ αὖξει, οὐκ ὑπνοῖ, οὐ πεινᾷ, οὐ
διψᾷ, οὐ κοιμᾷ, οὐ πάσχει, οὐ θνήσκει, οὐ τιτράται
ὑπὸ ἤλων καὶ λόγχης, οὐκ ἰδροῖ, οὐκ αἰμορροεῖ.
Τοιαῦται οὐσίαι εἰσὶν ἡ τε τῶν ἀγγέλων, ἡ τε τῶν
ψυχῶν, τῶν ἐκ σωματῶν ἀπηλλαγμένων. Ἐπειδὴ
καὶ ἀμφοτέραι ἕτερογενεῖς εἰσι, καὶ ἀλλότριαι τῆς
ὄρωμένης, καὶ φθειρομένης ταύτης τοῦ κόσμου
κτίσεως.

« Erunt, inquit, homines in resurrectione, sicut
angeli Dei ⁸⁴; » nimirum corruptionis expertes,
immortales, nihil defluxu aliquo deperdere soliti.
Nam immortalis natura non generat, non genera-
tur, non augetur, non dormit, non esurit, non sitiit,
non fatigatur, non patitur, non moritur, neque
a clavis et lancea perforatur, non sudat, non fundit
sanguinem. Ejusmodi naturis constant angeli,
et animæ corporeis vinculis exsolutæ. Ambæ enim
istæ naturæ sunt alterius generis, et diversæ a
creaturis hujus mundi, quæ sub aspectum cadunt,
et corruptioni subjiciuntur.

II.

Ex sermone Theologiæ, id est Deitatis. — Exstat in Actis concilii Lateranensis sub Martino I ann. 649
celebrati, secretar. v, pag. 287, tom. VII edit. Veneto-Labb.

Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος,
ἐκ τοῦ *Περὶ θεολογίας* λόγου.

D Sancti Hippolyti episcopi et martyris, ex sermone
De theologia, id est, Deitate.

Τὸ θέλειν ἔχει ὁ Θεός, οὐ τὸ μὴ θέλειν· τρεπτοῦ
γὰρ τοῦτο καὶ προαιρετοῦ· αἰδίῳ γὰρ θελήματι
Θεοῦ ἔπεται τὰ γινόμενα, ᾧ καὶ γενόμενα μένει
σωζόμενα.

Velle habet Deus; non autem non velle: hoc
enim vertibilis est, et eligentis: sed sempiternam
voluntatem Dei sequuntur quæ sunt, per quem
et facta manent servata.

⁸³ Isa. i, 16-19. ⁸⁴ Matth. xxii, 30.

(83) Λαμπρὸς ὡς ὁ ἥλιος. Plud videtur respi-
cere, quod poetæ dicunt de sole ex Oceani undis
emergente. FABRIC.

(84) Ἐκ τοῦ *περὶ ἀναστάσεως λόγου*. Memine-
runt interculus marmoreus, S. Hieronymus, So-
phronius, Nicephorus, Honorius, Freulfus. IFR.

III.

Ex homilia Dominicæ Paschæ. — *Ibid.* pag. 293.

S. Hippolyti episcopi et martyris, ex homilia
Dominicæ Paschæ.

Totus erat in omnibus et ubique; adimplens vero omnia ad omnes aërios principatus, nudus rudespoliatus est: et ad parvum clamat transire calicem, ut ostendat vere, quia et homo erat; reminiscens autem et propter quod missus est, perficit dispensationem ad quam missus est; et clamat: « Pater, non mea voluntas³⁰; » et: « Spiritus quidem promptus, caro autem infirma³¹. »

A Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, ἐκ τῆς Εἰς τὸ Πάσχα ἐξηγήσεως.

Ὅλος ἦν ἐν πᾶσι καὶ πανταχοῦ, γεμίσας δὲ τὸ πᾶν πρὸς πάσας τὰς ἀερίους ἀρχὰς γυμνὸς ἀνταπεδύσατο· καὶ πρὸς ὀλίγον βοᾷ παρελθεῖν τὸ ποτήριον, ἵνα δείξῃ ἀληθῶς ὅτι καὶ ἄνθρωπος (85) ἦν· μεμνημένος δὲ καὶ διὸ ἀπεστάλη, πληροὶ τὴν οἰκονομίαν εἰς ἣν ἀπεστάλη (86), καὶ βοᾷ· « Πάτερ, μὴ τὸ θέλημά μου· » — « τὸ μὲν· Πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής. »

IV.

Ex sermone in Elcanam et Annam. — *Apud Theodorum Dial. I, cui titulus Ἀρεπτος, Opp. tom. IV, pag. 36.*

S. Hippolyti episcopi et martyris, ex sermone
in Elcanam et Annam.

Duc mihi, o Samuel, in Bethleem juvencam; ut ex Davide natum regem, et hunc a Patre regem et sacerdotem unctum ostendas.

Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ Εἰς τὸν Ἑλκανᾶν καὶ τὴν Ἀνναν.

Ἄγε δὴ μοι, ὦ Σαμουὴλ, εἰς Βηθλεὲμ ἐλκομένην τὴν δάμαλιν, ἵνα ἐπιδείξῃς τὸν ἐκ Δαβὶδ βασιλεῖα τικτόμενον, καὶ τοῦτον ὑπὸ Πατρὸς βασιλεῖα καὶ ἱερέα χριόμενον.

Ejusdem ex eodem sermone.

Dic mihi, o beata Maria, quid erat a te in utero conceptum, et quid a te in virginali matrice gestabatur? Verbum enim erat Dei primogenitum, de cœlis in te descendens, et homo primogenitus in utero formatus; ut primogenitum Verbum Dei, homini primogenito unitum ostenderetur.

B

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

Εἰπέ μοι, ὦ μακαρία Μαρία, τί ἦν τὸ ὑπὸ σοῦ ἐν τῇ κοιλίᾳ συνειλημμένον, καὶ τί ἦν τὸ ὑπὸ σοῦ ἐν παρθενικῇ μήτρᾳ βασταζόμενον; Λόγος γὰρ ἦν Θεοῦ πρωτότοκος ἀπ' οὐρανῶν ἐπὶ σὲ κατεργόμενος, καὶ ἄνθρωπος πρωτότοκος ἐν κοιλίᾳ πλασσόμενος· ἵν' ὁ πρωτότοκος Λόγος Θεοῦ, πρωτοτόκῳ ἀνθρώπῳ συναπτόμενος δειχθῇ.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

Ejusdem ex eodem sermone.
Secundam, per prophetas, ut per Samuelem revocans et liberans populum a servitute alienigenarum. Tertiam, quando incarnatus aderat, hominē ex Virgine assumpto; qui et civitatem conspicatus, flevit super ipsam.

Τὴν δὲ δευτέραν τὴν διὰ τῶν προφητῶν ὡς διὰ τοῦ Σαμουὴλ ἀνακαλῶν, καὶ ἐπιστρέφων τὸν λαὸν ἀπὸ τῆς δουλείας τῶν ἄλλοφύλων. Τὴν δὲ τρίτην, ἐν ἣ ἕνσαρκος παρῆν τὸν ἐκ τῆς Παρθένου ἄνθρωπον ἀναλαβῶν, ὅς καὶ ἰδὼν τὴν πόλιν, ἐκλαυσεν ἐπ' αὐτῆ.

V.

Ex eodem sermone. — *Apud eundem Theodorum Dial. II, qui Ἀσύγχυτος inscribitur. Ibid. pag. 88.*

Hanc ob causam tria anni tempora Servatorem ipsum præsignificabant, ut quæ de ipso prædicta erant mysteria perageret. In Paschate quidem, ut ostenderet sese tanquam ovem mactandum, et verum Pascha probandum, sicut dicit Apostolus: « Pascha nostrum pro nobis immolatus est Christus³² » Deus. In Pentecoste vero, ut regnum cœlorum præsignificaret; ut qui primus ad cœlos ascendit, Deoque donum hominem obtulit.

Dial. II, qui Ἀσύγχυτος inscribitur. *Ibid.* pag. 88.

Καὶ διὰ τοῦτο τρεῖς καιροὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ προσεποῦντο εἰς αὐτὸν τὸν Σωτῆρα, ἵνα τὰ προφητευθέντα ἐπὶ αὐτοῦ μυστήρια ἐπιτελέσῃ. Ἐν μὲν τῷ Πάσχα, ἵνα ἑαυτὸν ἐπιδείξῃ τὸν μέλλοντα ὡς πρόβατον θύεσθαι, καὶ ἀληθινὸν Πάσχα δείκνυσθαι, ὡς ὁ Ἀπόστολος λέγει· « Τὸ δὲ Πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐθύθη Χριστὸς ὁ Θεός. » Ἐν δὲ τῇ Πεντηκοστῇ, ἵνα προσημῆνῃ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν· αὐτὸς πρῶτος εἰς οὐρανοῦς ἀναβάς, καὶ τὸν ἄνθρωπον δῶρον τῷ Θεῷ προσενέγκας.

VI.

Ex oratione in illud, « Dominus pascit me. » — *Apud eundem Theodorum Dial. I, pag. 36.*

Sancti Hippolyti episcopi et martyris, ex oratione in illud, « Dominus pascit me. »

Porro autem arca ex lignis quæ putrescere non poterant, erat ipse Salvator. Per hanc enim, pu-

Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, ἐκ τοῦ λόγου τοῦ εἰς τὸ, « Κύριος ποιμαίνει με. »

Καὶ κιβωτὸς δὲ ἐκ ξύλων ἀσῆπτων αὐτὸς ἦν ὁ Σωτῆρ· τὸ γὰρ ἄσηπτον αὐτοῦ καὶ ἀδιάφορον σκῆ-

³⁰ Luc. xii, 42. ³¹ Matth. xxvi, 41. ³² 1 Cor. v, 7.

(85) Ὅτι καὶ ἄνθρωπος. Nota dictum, « et homo; » quoniam scilicet aliam insuper naturam habebat, et Deus erat. GRAB., ad Bulli *Defens. fid. Nic.* pag.

105.

(86) Πληροῖ... ἀπεστάλη. Hæc perperam οἰκίσσα in edit. Fabric.

ως ταύτη κατηγορέετο, τὸ μηδεμίαν ἀμαρτήματος σηπεδὸνα φύσαν. Ὁ γὰρ ἀμαρτήσας καὶ ἐξομολογούμενός φησι· « Προσώξισαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου ἀπὸ προσώπου τῆς ἀπροσύνης μου. » Ὁ δὲ Κύριος ἀναμέρτητος ἦν, ἐκ τῶν ἀσήπτων ξύλων τὸ κατὰ ἄνθρωπον, τοιούστιν ἐκ τῆς Παρθένου καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ οἷα καθαρωτάτῃ χρυσῷ περικακλυμμένος.

A tredinis et corruptionis expers ejus tabernaculum significabatur, quod nullam peccati putredinem genuit. Nam qui peccavit, constat et dicit: « Putruerunt et corruptae sunt cicatrices meae, a facie insipientiae meae »²². Dominus autem peccati expers erat, et ex lignis putrefactioni non obnoxiiis secundum hominem, hoc est ex Virgine et ex Spiritu sancto, intus et foris tanquam purissimo Verbi Dei auro circumtectus.

VII.

Ex sermone in magnum Canticum. — Apud Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ λόγου, τοῦ εἰς τὴν Ῥώμην τὴν μὲν γάλην.

eumdem Theodoritum Dial. II, ibid. pag. 88, 89.

Ejusdem, ex sermone In magnum Canticum.

Ὁ τὸν ἀπεκάλωτα ἐκ γῆς πρωτόπλαστον ἄνθρωπον, καὶ ἐν δεσμοῖς θανάτου κρατούμενον, ἐξ ἄδου κατωτάτου ἔλκυσας· ὁ ἄνωθεν καταλθὼν, καὶ τὸν κίτῳ εἰς τὰ ἄνω ἀνεγέγκας· ὁ τῶν νεκρῶν εὐαγγελιστής, καὶ τῶν ψυχῶν λυτρωτής, καὶ ἀνάστασις τῶν τεθαμμένων γινόμενος, οὗτος ἦν ὁ τοῦ νενικημένου ἀνθρώπου γεγενημένος βοηθός, κατ' αὐτὸν ὁμοιος αὐτῷ, πρωτότοκος Λόγος, τὸν πρωτόπλαστον Ἀδὰμ ἐν τῇ Παρθένῳ ἐπισκεπτόμενος· ὁ πνευματικὸς τὸν χοῖκόν ἐν τῇ μήτρᾳ ἐπιζητῶν· ὁ δὲ ζῶν τὸν διὰ παρακοῆς ἀποθάνοντα· ὁ οὐράνιος τὸν ἐπίγειον εἰς τὰ ἄνω καλῶν· ὁ εὐγενὴς τὸν δούλον διὰ τῆς ἰδίας ὑπακοῆς ἐλεύθερον ἀποδείξαι θέλων· ὁ τὸν εἰς γῆν λυόμενον ἄνθρωπον καὶ βρώμα ὄφως γεγενημένον, εἰς ἀδάμαντα τρέψας, καὶ τοῦτον ἐπὶ ξύλου κρεμασθέντα κύριον κατὰ τοῦ νενικηκότος ἀποδείξας, καὶ διὰ τοῦτο διὰ ξύλου, νικηφόρος εὐρίσκεται.

B Qui perditum hominem ex terra formatum et vinculis mortis astrictum, ex infimo inferno eripuit; qui desuper veniens, in sublime extulit humi jacentem; qui mortuorum evangelista, et animarum redemptor, et resurrectio sepulcorum, hic devicti hominis fuit auxiliator, secundum ipsum simillis illi, primogenitum Verbum primum parentem Adam in Virgine visitans: spiritualis terrenum in matrice quærens; semper vivens, per inobedientiam mortuum; cœlestis terrestrem ad superiora vocans; nobilis servum per propriam obedientiam libertate donare volens. Qui in terram resolutum hominem et pabulum serpentis effectum, in adamantem convertit; et hunc in ligno suspensum, dominum adversus victorem declaravit; atque ita per lignum victor invenitur.

C

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

Ejusdem ex eodem sermone.

Οἱ γὰρ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐνσαρκον νῦν μὴ ἐπιγινώσκοντες, ἐπιγινώσκονται αὐτὸν κριτὴν ἐν δόξῃ παραγινόμενον, τὸν νῦν ἐν ἀδόξῃ σώματι ὑβρίζόμενον.

Qui enim Filium Dei incarnatum nunc non agnoscunt, agnoscent ipsum judicem in gloria venientem, quem nunc in corpore inglorio contumeliis afficiunt.

Ejusdem ex eodem sermone.

Καὶ γὰρ οἱ ἀπόστολοι ἐλθόντες εἰς τὸ μνημεῖον τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, οὐχ εὗρισκον τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· ὃν τρόπον υἱὸς τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ταφὴν τοῦ Μωϋσέως ἀναβάντες ἐν τῷ ὄρει ἐζήτουν, καὶ οὐχ εὗρισκον.

Etenim apostoli cum venissent ad monumentum die tertio, non invenerunt corpus Jesu: quemadmodum filii Israel ascendentes in montem, sepulchrum Moysis quæsierunt, et non invenerunt.

VIII.

Ex sermone in exordium Isaïæ. Apud eumdem Theodoritum Dial. I, ibid. pag. 36.

Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου, ἐκ τοῦ λόγου εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἡσαίου.

Sancti Hippolyti ex sermone in exordium Isaïæ.

Αἰγύπτῳ μὲν τὸν κόσμον ἀπέικασε, χειροποιήτους δὲ τὴν εἰδωλολατρίαν, σεισμῷ δὲ τὴν μετανάστασιν καὶ κατάλυσιν αὐτῆς· Κύριον δὲ τὸν Λόγον, νεφέλην δὲ κούφην, τὸ καθαρώτατον σκῆνος, εἰς ὃ ἄνθρωποισεὶς ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸν βίον, σεισάει τὴν πλάνην.

Ægypto quidem mundum comparavit, manufactis vero idololatriam, terræ motui denique interitum et eversionem ipsius: Dominum porro Verbum nubi levi, purissimo tabernaculo; in quo considens Dominus noster Jesus Christus, in vitam ingressus est ut errorem concuteret.

IX.

Ex oratione secunda in Daniele. — Apud Eustratium presbyterum CP. in tractatu Adversus eos qui dicunt, animas statim atque e corpore solutæ sunt, non operari, etc., cap. 19. Ex Allatio De utriusque Ecclesie Occidentalis atque Orientalis perpetua in dogmate de purgatorio consensione, pag. 492.

Αἰεὶ τοίνυν Ἰππολύτος ὁ μάρτυς καὶ ἐπίσκοπος Ῥώμης ἐν τῷ δευτέρῳ λόγῳ εἰς τὸν Δανιὴλ τοιαῦτα·

Ait ergo Hippolytus martyr et episcopus Romæ, oratione secunda in Daniele, sic:

Τότε μὲν οὖν συστάς Ἀζαρίας ἅμα τοῖς λοιποῖς, δι' ὕμνου καὶ εὐχῆς ἐξομολογοῦντο τῷ Θεῷ ἐν μέσῳ

Tunc vero stans Azarias cum cæteris, hymno et precibus Deum laudabant in medio fornacis. Exor-

²² Psal. xxxviii, 5.

dium itaque ducētes a sancto, glorioso et magnifico nomine, ad ipsa Domini opera devenerunt; et primum quidem cœlestia compellantes, glorificabant dicentes: « Benedicite, omnia opera Domini, Domino ». Post hæc ad filios hominum descendunt, atque ordinatim hymnum emittentes, deinceps subterraneos advocarunt spiritus angelorum qui tartara tenent, justorumque animas, ut et cum illis insimul divinas laudes concinerent.

Α τῆς καμίνου. Ἀρξάμενοι οὖν ἀπὸ τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου καὶ μεγαλοπρεποῦς δνόματος, ἤλθον ἐπ' αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, πρῶτον τὰ ἐπουράνια ὀνομάζοντες, καὶ ἐδόξαζον λέγοντες· « Εὐλογεῖτε, πάντα τὰ ἔργα Κυρίου, τὸν Κύριον. » Ἐπειτα μετῆλθον ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων, καὶ κατὰ τάξιν τὸν ὕμνον ἀναφέροντες, ἔπειτα τὰ καταχθόνια ὠνόμασαν πνεύματα ταρταρούχων ἀγγέλων καὶ ψυχᾶς δικαίων, ἵνα καὶ αὐτοὶ σὺν αὐτοῖς τὸν Θεὸν ὑμῶσιν.

X.

Ex oratione De distributione talentorum. — Sancti Hippolyti episcopi et martyris, ex oratione De distributione talentorum.

Apud Theodoritum Dial. II, *ibid.* pag. 88.

Hos autem et eos qui aliter sentiunt, dixerit quispian in simili errore versari. Nam et illi, vel nudum hominem confitentur apparuisse Christum in terra, divinitatis ejus talentum negantes; vel Deum confitentes, hominem rursus negant, docentes cum fallaci specie spectantium oculis illusisse, cum hominem non gestaverit, sed inane potius spectrum fuerit: sicut Marcion et Valentinus et Gnostici, Verbum a carne divellentes, talentum unum, hoc est, incarnationem abjiciunt.

Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, ἐκ τοῦ λόγου, τοῦ *Εἰς τὴν τῶν τάλάντων διανομίην*.

Τούτους δὲ καὶ τοὺς ἑτεροδόξους, φήσειεν ἂν τις γαιτριᾶν, σφαλλομένους παραπλήσιως· καὶ γὰρ κάκεινοι, ἦτοι χιλὸν ἀνθρώπων ὁμολογοῦσι περὺκεῖναι τὸν Χριστὸν εἰς τὸν βίον, τῆς θεότητος αὐτοῦ τὸ τάλαντον ἀρνούμενοι· ἦτοι, τὸν Θεὸν ὁμολογοῦντες, ἀναίγονται πάλιν τὸν ἀνθρώπων, πεφαντασιωκέναι διδάσκοντες τὰς ὕψεις αὐτῶν τῶν θεωμένων, ὡς ἀνθρώπων, οὐ φορέσαντα ἀνθρώπων, ἀλλὰ δόκησιν τινα φασματώδη μᾶλλον γεγονέναι· οἷον ὡσπερ Μαρκίων, καὶ Οὐαλεντίνος καὶ οἱ Γνωστικοὶ τῆς σαρκὸς ἀποδιασπῶντες τὸν Λόγον, τὸ ἐν τάλαντον, ἀποβάλλονται τὴν ἐνανθρώπησιν.

XI.

Ex sermone De duobus latronibus. — Apud eumdem Theodoritum Dial. III, qui Ἀπαθῆς inscribitur. *ibid.* pag. 156.

Ejusdem, ex sermone De duobus latronibus.

Ut:umque mundo præbuit Domini corpus, sanguinem sacrum et aquam sanctam.

Ejusdem, ex eodem sermone.

Et corpus, quamvis humano more mortuum, magnam in se vitæ vim habet. Quæ enim ex mortuis corporibus non profluunt, ex ipso manarunt, sanguis et aqua: ut sciremus quantum ad vitam valeat potestas quæ in corpore habitavit; ut nec ipsum simile aliis cadaver videatur, et nobis vitæ causas possit effundere.

Ejusdem, ex eodem sermone.

Non confringitur os sancti Agni; ostendente figura, passionem non attingere virtutem. Corporis enim virtus sunt ossa.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ λόγου *Εἰς τοὺς δύο ληστές*.

Ἀμφότερα παρέσχε τὸ τοῦ Κυρίου σῶμα τῷ κόσμῳ, αἷμα τὸ ἱερὸν, καὶ ὕδωρ τὸ ἅγιον.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

Καὶ νεκρὸν τε ἂν τὸ σῶμα κατὰ τὸν ἀνθρώπινον τρόπον, μεγάλην ἔχει ζωῆς ἐν αὐτῷ δύναμιν. Ἐὰ γὰρ οὐ προχέεται τῶν νεκρῶν σωμάτων, ταῦτα ἐξ αὐτῶ προεχέθη, αἷμά τε καὶ ὕδωρ· ἴν' εἰδείημεν ἠλίκοι ἢ κατασκηνώσασα δύναμις ἐν τῷ σώματι: πρὸς ζωὴν δύναιται, ὡς μὴ τε αὐτὸ τοῖς ἄλλοις ὁμοίον φαίνεσθαι νεκρὸν, ἡμῖν δὲ τὰ ζωῆς αἷτια προχεῖν δύνασθαι.

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου.

Οὐ συντριβεται δὲ ὁστούν τοῦ ἁγίου Προδάτου, δεικνύντος τοῦ τύπου μὴ καθικνούμενον τῆς δυνάμεως τὸ πάθος. Σώματος γὰρ ὁστέα δύναμις.

EX ALIIS S. HIPPOLYTI SCRIPTIS FRAGMENTA.

I.

Apud auctorem Chronici paschalis, ex editione Cangii, pag. 6.

Hippolytus igitur pietatis martyr, Pontus juxta Romanam episcopus, in libro quem adversus omnes hæreses confecit, hæc ita verbo tenus scripsit:

Video equidem, in quo vis contentionis præci-

« Dan. III, 57.

Ἰππολύτος τοῖσιν τῆς εὐσεβείας μάρτυς, ἐπισκοπὸς γερωνῶς τοῦ καλουμένου Πόντου πλησίον τῆς Ῥώμης, ἐν τῷ πρὸς ἀπάσας αἵρέσεις συντάγματι ἐγραψεν ἐπὶ λέξεως οὕτως·

Ὅρῶ μὲν οὖν, ὅτι φιλονεικία τὸ ἔργον. Λέγει γὰρ

οὕτως (87). Ἐποίησε τὸ πάσχα ὁ Χριστὸς τότε τῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἔπαθε· διὸ καμὲ δεῖ ἕν τρόπον ὁ Κύριος ἐποίησεν, οὕτω ποιεῖν. Πεπλάνηται δὲ μὴ γινώσκων, ὅτι [ἐν ᾧ] τῷ καιρῷ ἔπασεν ὁ Χριστὸς, οὐκ ἔφαγε τὸ κατὰ νόμον πάσχα. Οὕτως γὰρ ἦν τὸ πάσχα τὸ προκεκηρυγμένον, καὶ τελειούμενον τῇ ὠρισμένῃ ἡμέρᾳ.

II.

Ibidem.

Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ τοῦ Περὶ τοῦ ἁγίου Πάσχα συγγραμμάτος εἰρηκεν οὕτως·

Οὐδὲ ἐν τοῖς πρώτοις, οὐδ' ἐν τοῖς ἐσχάτοις ὡς οὐκ ἐψεύσατο, πρόδηλον, ὅτι ὁ πάλαι προειπὼν, « Ὅτι οὐκ ἔτι φάγομαι τὸ πάσχα, » εἰκότως τὸ μὲν δεῖπνον ἐδείπνησε πρὸ τοῦ πάσχα, τὸ δὲ πάσχα οὐκ ἔφαγεν, ἀλλ' ἔπαθεν· οὐδὲ γὰρ καιρὸς ἦν τῆς βρώσεως αὐτοῦ.

III.

Ex S. Hippolyti epistola ad reginam quamdam. — Apud Theodoritum Dial. II. qui inscribitur Ἀσύγχυτος, pag. 82, et Dial. III. cui titulus, Ἀπαθής, pag. 155.

Τοῦ ἁγίου Ἰππολύτου τοῦ ἐπισκόπου καὶ μάρτυρος, B Sancti Hippolyti episcopi et martyris, ex epistola ἐκ τῆς πρὸς βασιλῖδα τινὰ (88) ἐπιστολῆς. ad quamdam reginam.

« Ἀπαρχὴν » οὖν τοῦτον λέγει « τῶν κεκοιμημένων, » ἅτε « πρωτότοκον τῶν νεκρῶν. » Ὅς ἀναστάς καὶ βουλόμενος ἐπιδεικνύναι, ὅτι τοῦτο ἦν τὸ ἐγγεγερμένον ὅπερ ἦν καὶ ἀποθνήσκον, δισταζόντων τῶν μαθητῶν, προσκαλεσάμενος τὸν Θωμᾶν ἔφη· « Δεῦρο, ψηλάφησον καὶ ἴδε, ὅτι πνεῦμα ὁστοῦν καὶ σάρκα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμεθεωρεῖτε ἔχοντα. »

Τοῦ αὐτοῦ, ἐκ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς.

« Ἀπαρχὴν » τοῦτον εἰπὼν, ἐπεμαρτύρησε τῷ ὑφ' ἡμῶν εἰρημένῳ, ὡς ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος σάρκα λαβὼν ὁ Σωτὴρ, ἤγειρε ταύτην, ἀπαρχὴν ποιούμενος τῆς τῶν δικαίων σαρκός, ἐν ᾗ οἱ πάντες ἐπ' ἐλπίδι τοῦ ἐγγεγερμένου, προσδόκιμον τὴν ἀνάστασιν ἔξωμεν οἱ πιστεύσαντες.

« Primitias igitur dormientium » hunc vocat ²⁶, ut « primogenitum ex mortuis ²⁷. » Qui resurgens et volens ostendere, id ipsum suscitatum fuisse quod mortuum fuerat, dubitantibus discipulis, accersens Thomam dixit : « Accede huc, tange et vide ²⁸; quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere ²⁹. »

Ejusdem, ex eadem epistola.

« Primitias » hunc vocans ³⁰, id quod a nobis dicitur testimonio suo confirmavit, quod ex eadem massa carnem assumens Salvator, hanc suscitavit, faciens eam primitias carnis iustorum, ut nos omnes qui credidimus, resuscitati hujus fiducia, futuram expectemus resurrectionem.

²⁶ Luc. xii, 16. ²⁷ I Cor. xv, 20. ²⁸ Colos. i, 18. ²⁹ Joan. xx, 27. ³⁰ Luc. xxiv, 39. ³¹ I Cor. xv, 23.

(87) Λέγει γὰρ οὕτως. Sic nimirum ait Hippolyti adversarius, unus ex præcursoribus Quartadecimanorum. FABRIC.

(88) Πρὸς βασιλῖδα τινὰ. Qualis hæc fuerit βα-

σιλῆς, regina sive Augusta, vide Steph. le Moyne in not. ad *Varia sacra* pagg. 1103, 1112. Certe non alia videtur epistola Hippolyti ad Severinam, quæ in monumento marmoreo celebratur. Ib.

DE CHARISMATIBUS

APOSTOLICA TRADITIO

(Memoratur in monumento marmoreo Hippolyti. Exstat autem in *Constit. apost.*, lib. viii, capp. 1 et 2. Vide nostram Collectionis Græco-Latinæ tom. I, col. 1061. Edit. PATROL.)

S. HIPPOLYTI

NARRATIO

DE VIRGINE CORINTHIACA ET DE QUODAM MAGISTRIANO.

Apud Palladium in Historia Lausiaca, cap. 148.

(GALLAND. Biblioth., II, 515.

*Narratio Hippolyti, qui fuit familiaris
apostolorum.*

In alio libro cui erat inscriptum nomen Hippolyti, qui fuit familiaris apostolorum, inveni ejusmodi narrationem: « Fuit quædam nobilissima virgo et formosissima, quæ in vita ex virtute agenda exercebatur Corinthi. Hanc illo tempore detulerunt ad judicem, qui erat gentilis, in tempore persecutorum, ut quæ maledictis incesset et tempora et imperatores et simulacra. Proponebant autem ejus pulchritudinem harum rerum cauponatores, impio judici feminas insano amore deperenti. Is vero equinis auribus, et feminas insane amantibus cogitationibus accepit calumniam. Ea autem producta ad hominem sceleratum, multo magis insana captus est intemperantia. Postquam autem omnibus adversus eam adhibitis machinis hanc Dei hominem seducere non potuit profanus homo, variis tormentis subjecit fortem feminam. Verum cum ne his quidem quod volebat fuerit assecutus, ut qui non posset eam abducere a Christi confessione, in eam insanien- crudelis, ejusmodi pœna ipsam affecit. Castam et temperantem feminam ponens in prostibulo, jussit ei qui eas possidebat, dicens: Hanc mihi cape, et tres nummos ex ea ad me defer quotidie. Is autem aurum exigens ex turpi actione, eam tradidit volentibus in officina abominandi flagitii. Cum hæc ergo novissent qui tenebantur insano amore mulierum, assidebant sceleratæ exitii officinæ, mercedem dantes inhonestæ operationis cupientesque cum illa turpiter congregari. Illa autem virgo honestissima et in primis veneranda, et verba ad deceptionem deflectens, suppliciter eis dicebat, rogans: Habeo ulcus in loco occulto, quod mirandum in modum male olet; et timeo ne vos mei odium capiat propter ulcus aversandum. Concedite ergo mihi paucos dies, et tunc licebit vos vel me habere gratis. His verbis persuasos intemperantes interim amandabat beata. Assiduus autem precibus Deum placans, et compunctis supplicationibus eum inflexit ad misericordiam. Attendens ergo Deus qui novit cogitationes, quo-

Α Διήγησις Ἰππολύτου τοῦ γνωρίμου τῶν ἀποστόλων.

Ἐν ἑλλῶ βιβλιδαρίῳ ἐπιγεγραμμένῳ Ἰππολύτου τοῦ γνωρίμου τῶν ἀποστόλων, εὔρον διήγημα τοιοῦτον· Εὐγενεστάτη τις (89) καὶ ὠραισιότατη παρθένος ὑπῆρχεν ἐν τῇ Κορίνθῳ πόλει ἀσκουμένη εἰς τὸν ἐνάρετον βίον. Ταύτην κατ' ἐκεῖνο καιροῦ διέβαλον τῷ τότε δικάζοντι Ἑλλήνι ὄντι ἐπὶ τοῦ καιροῦ τῶν δωκτῶν, ὡς βλασφημοῦσαν καὶ τοὺς καιροὺς καὶ τοὺς βασιλεῖς, καὶ τὰ εἰδῶλα. Προσπεινῶν δὲ τὸ ταύτης κάλλος, οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα κάπηλοι γυναικομανοῦντι τῷ ἀθέῳ τῶν δικαστῶν. Ὁ δὲ ἡδέως ἐδέξατο τὴν διαβολὴν τοῖς ἱπποκόις ὠτίοις, καὶ τοῖς θηλυμανέσι λογιζομένοις. Προσαχθείσης δὲ ταύτης τῷ μαιφόνῳ, πολὺ πλέον τῇ ἀσωτίᾳ ἐκμέμηθεν. Ὡς δὲ πᾶσαν μηχανὴν κατ' αὐτῆς κινήσας ὁ βέβηλος, τὴν τοῦ Θεοῦ ἀνθρωπον πείσαι οὐκ ἠδυνήθη, διάφοροι αἰκίας ταύτην τὴν γενναίαν ὑπέβαλεν. Ὡς δὲ καὶ ἐν τούτοις ἀπέτυχεν, μὴ ἰσχύσας αὐτὴν ἀποστήσαι τῆς ὁμολογίας τῆς τοῦ Χριστοῦ, ἀπομανεὶς πρὸς αὐτὴν ὁ ἀνήμερος, τότε τιμωρίᾳ τοιαύτη αὐτὴν παρέδωκεν. Στήσας τὴν σὺφφωνα εἰς πορνεῖον, ἐνετεῖλατο τῷ ταύτας νέμοντι, λέγων· Δέξαι ταύτην, καὶ ἡμερησίᾳ μοι ἐξ αὐτῆς τρία νομίσματα ἀποκόμιζε. Ὁ δὲ εἰσπραττόμενος ἐκ τῆς αἰσχροπραγίας χρυσὸν, ἐκδοτὸν αὐτὴν ἔστησεν τοῖς βουλομένοις, ἐν τῷ τοῦ μύσους ἐργαστηρίῳ. Ὡς οὖν ἔγνωσαν οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα γυναικοειράκις, παρῆδρευον τῷ παρανόμῳ ἐργαστηρίῳ, δίδόντες τὸν τῆς ἀτίμου ἐργασίας μισθὸν, καὶ βουλόμενοι ταύτην πρὸς φθορὰν ὁμιλεῖν. Ἡ δὲ σεμνοτάτη αὐτὴ, καὶ τοὺς λόγους πρὸς ἀπάτην ἐκκλίνουσα, ἐκλιπαροῦσα αὐτοὺς παρεκάλει, λέγουσα· Ὅτι ἔλκος ἔχω τι εἰς κεκρυμμένον τόπον, ὅπερ ἐσχάτως ἔχει· καὶ δέδοικα μὴ εἰς μῖσος μου ἔλθῃτε τῷ ἀποτροπαίῳ τοῦ ἔλκους. Ἐνδοτε οὖν μοι ὀλίγας ἡμέρας, καὶ ἐξουσίαν μου ἔχετε καὶ δωρεὰν με ἔχειν. Τούτοις δὲ τοῖς λόγοις ἡ μακαρία πείσασα τοὺς ἀσώτους τέως ἀπέπεμψεν. Ἐμμελεστοῦσαι δὲ δεήσασαι τὸν Θεὸν δυσωπήσασα, καὶ κατανευγυμέναις ἰκεσίαις τοῦτον εἰς εὐσπλαγγίαν καταέκαμψεν. Προσεσχηκῶς γίνοντι ὁ Θεὸς ὁ τὰς ἐννοίας εἰδὼς, πῶς ἐκ καρδίας ἡ σὺφφων τῆς ἀγνείας ἐκί-

(89) *Εὐγενεστάτη τις*. Meminit hujus virginis et Nicephorus, *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. 15, sed paucis; neque usquam eam Corinthiacam esse dicitat.

δετο, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις ψυχονόμησεν ὁ φύλαξ A modo casta pudicitiae curam gerebat ex animo, in
 τῆς πάντων ἀνθρώπων σωτηρίας τοιούδε τι. illis diebus pro salute omnium tale quid struxit.

Ibid., cap. 149.

Περὶ Μαγιστριανοῦ τινός.

De quodam Magistriano.

Νεανίσκος τις (90) Μαγιστριανός (91), ὥραλος τῷ
 εἶδει, εὐσεβὴς τῇ γνώμῃ, ᾧ ἐντέθεικεν ὁ Θεὸς ζῆλον
 πνευματικῶν πυριφλεγῆ, ὡς καὶ θανάτου καταφρονῆ-
 σαι· καὶ ἀπελθὼν τῷ σχήματι τῆς ἀκολασίας εἰσέρ-
 χεται βαθεῖαν ἐσπέραν πρὸς τὸν τρέφοντα ταύτας,
 καὶ δίδωσιν αὐτῷ πέντε νομίματα, καὶ λέγει αὐτῷ·
 Συγχώρησόν μοι μείναι ταύτην τὴν νύκτα κατὰ ταύ-
 τῆς· τῆς κόρης. Εἰσελθὼν οὖν μετ' αὐτῆς εἰς τὸν ἀπό-
 κρυφον οἶκον, λέγει αὐτῇ· Ἄνάστα, σῶσον σεαυτήν.
 Καὶ ἐκδύσας αὐτὴν τὰ ἱμάτια, καὶ τῇ ἑαυτοῦ ἐσθῆτι
 μεταμφιάσας αὐτὴν, τοῖς τε καμισίοις, καὶ τῇ χλα- B
 μύδι καὶ τοῖς ἀνδρείοις πᾶσιν, λέγει αὐτῇ· Τῷ ἄκρω
 τῆς χλαμύδος περικαλυψαμένη ἐξελθε. Καὶ οὕτως
 ποιήσασα, καὶ δὴν ἑαυτὴν σφραγίσασα τῷ μυστη-
 ρίῳ τοῦ σταυροῦ, ἐξελθοῦσα ἀφθορος τοῦ τόπου ἐκείνου
 καὶ ἀμίαντος παντελῶς διασέσωσται τῇ χάριτι τοῦ
 Χριστοῦ, καὶ τῇ τοῦ νεανίσκου αἰτίᾳ, τοῦ τῷ ἰδίῳ
 αἵματι ταύτην τῆς ἀτίμου φθορᾶς ἀπαλλάξαντος. Τὴν
 δ' ἄλλην ἡμέραν (92) ἐγκώσθη τὸ δρᾶμα, καὶ προση-
 νέχθη ὁ Μαγιστριανὸς τῷ θηριωδεστάτῳ δικαστῆ.
 Ἄνακρινάς δὲ τὸν γενναῖον ἀθλητὴν τοῦ Χριστοῦ ὁ
 ἀνήμερος, καὶ πάντα μαθὼν, θηρίοις τοῦτον παρα-
 βληθῆναι ἐκέλευσεν· ἵνα καὶ ἐν τούτῳ ὁ μισόκαλος
 δαίμων καταισχυθῆ. Νομίσας γὰρ τὸν ἀνδρείον τῇ
 ἀθεμίτῳ τιμωρίᾳ περιβαλεῖν, διπλοῦν μάρτυρα τοῦ
 Χριστοῦ τοῦτον ἀπέφηνεν, καὶ ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ ἀθα- C
 νάτου ψυχῆς ἀθλήσαντα γενναίως, καὶ ὑπὲρ τῆς αἰοιδίμου ἐκείνης καὶ μακαρίας ἀθλητικῶς τοῖς πόνοις
 ἐγκατερέψαντα. Διδὸν καὶ διπλῆς τιμῆς παρὰ τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν αἰοιδίμων καὶ μακαρίων στεφάνων
 παρὰ τῆς τούτου φιλανθρωπίας ἡξιώθη.

Quidam adolescens, Magistrianus, specie formo-
 sus, mente pius, cui Deus zelum immisit spiritalem
 adeo ardentem ut etiam mortem contempneret, cum
 praetextu intemperantiae eo accessisset, profundo
 vespere ingreditur ad eum qui illas alebat, et dat ei
 quinque solidos, et dicit ei: Concede mihi manere
 hac nocte cum hac puella. In locum ergo occultum
 cum ea ingressus, dicit ei: Surge, serva te ipsam.
 Et cum eam suis vestibus induisset, tunica, cami-
 sia, et chlamyde, et omnibus virilibus, dicit ei:
 Egredere, te summa chlamydis parte contegens.
 Quae cum sic fecisset, et se totam signo crucis mu-
 niisset, egressa ex illo loco omnino incorrupta et
 impolluta, servata est Christi gratia et causa adole-
 scentis, qui eam suo sanguine liberavit a turpi vitio.
 Sequenti autem die res fuit cognita, et productus
 est Magistrianus ad saevissimum iudicem. Cum au-
 tem strenuum Christi athletam examinasset impius,
 et omnia didicisset, jussit eum objici bestiis, ut
 etiam bonis infestus daemon in eo afficeretur igno-
 minia. Nam cum existimasset virum fortem in ne-
 farium injicere supplicium, eum effecit duplicem
 Christi martyrem; ut qui et pro sua anima praecclare
 decertaverit, et pro illa beata in laboribus strenue per-
 severaverit. Quocirca duplici honore et duabus insigni-
 bus coronis dignus est habitus a Christi benignitate.

(90) *Νεανίσκος τις.* Hanc item historiam perse-
 quitur idem Nicephorus l. c.

(91) *Μαγιστριανός.* Glossæ Lat. Gr. *Agens in*
rebus; Μαγιστριανός. Vide Cangium in *Glossario*

Græc., tom. I, pag. 844.

(92) *Τὴν δ' ἄλλην ἡμέραν.* *Hist. Lausiaca* edit.
 Paris. 1644, τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ.

ΤΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ

ΑΠΟΔΕΙΞΙΣ ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ.

(93) ΙΟΥC. ΝΙΑC. ΑΛΜΟΥC. ΕΤΟΥC Α. ΒΑΣΙΛΕΙΑC 'ΑΔΕΞΑΝΑΡΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟC ΕΓΕΝΕΤΟ Η ΔΙ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΕΙΔΟΙC ΑΠΡΕΙΑΙΑΙC CΑΒΒΑΤΩ ΕΜΒΟΛΙΜΟΥ ΜΗΝΟC ΓΕΝΟΜΕΝΟΥ. ΕCΤΑΙ ΤΟΙC ΕΞΗC ΕΤΕCΙΝ ΚΑΘΩC ΥΠΟΤΕΤΑΚΤΑΙ ΕΝ ΤΩ ΠΙΝΑΚΙ. ΕΓΕΝΕΤΟ ΔΕ ΕΝ ΤΟΙC ΠΑΡΩΧΗΚΟCΙΝ ΚΑΘΩC CΕΧΜΕΙΩΤΑΙ. ΑΠΟΝΗCΤΙΖΕCΘΑΙ ΔΕ ΔΕΙ ΟΥ ΑΝ ΕΝΗΕΧ ΚΥΡΙΑΚΗ

ΓΑCΤΡΙΜΥΘΟΝ	ΕΙΔΟΙC ΕΜ. ΑΠΡΕΙΖ	ΕCΑΡΑ ΚΑ ΤΑ ΔΑΝΙ ΗΛ ΚΑΙ ΕΝΕ ΡΗΜΩ	S	E	Δ	ΓΒΑ
ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΚΑΤΑ Ιω ΑΝΝΗΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΥ ΚΑΙ ΑΠΟ ΚΑΛΥΨΕΩC	ΠΡΟ Δ Νω ΑΠΡΕΙΔ Πρ. ΙΒ Πρ. ΙΑΚΑ CΙC	ΓΕΝΕ CΙC ΧC ΕΖΕΧΙ ΑC	Γ	B	A	ZSE
ΠΕΡΙ ΧΑΡΙCΜΑΤΩΝ ΑΠΟCΤΟΛΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟCΙC	ΕΜ. ΠΡΟ Ε. ΕΙ ΑΠΡΕΙΖ ΠΡΟ Δ ΚΑ ΑΠΡΕΙΔ	ΙωCΕΙ ΑC	Z	S	E	ΔΓΒ ΓΒΑ ZSE
ΧΡΟΝΙΚΩΝ ΠΡΟC ΕΛΛΗΝΑC	ΠΡΟ ΙΕ ΚΑ ΑΠΡΕΙΑ	ΕΖΕΚΙΑC ΚΑΤΑ ΔΑ ΚΑΙ ΙωCΕΙ ΑC	Z	S	E	ΔΓΒ
ΚΑΙ ΠΡΟC ΠΛΑΤΩΝΑ Η ΚΑΙ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΠΑΝΤΟC	CΙC					
ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΟC ΠΡΟC CΕ ΒΗΡΕΙΝΑΝ	CΙC					
ΑΠΟΔΕΙΞΙC ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΚΑΤΑ ΕΝ ΤΩ ΠΙΝΑΚΙ	SS ΝωΝΑΙC ΕΜ ΑΠΡΕΙΖ ΠΡΟ Η ΚΑ ΑΠΡΕΙΔ ΕΜ. ΕΙΔΟΙC ΑΠΡΕΙΓ ΠΡΟ Δ. Νω ΑΠΡΕΙΖ Πρ. ΙΒ Πρ ΙΑ. ΚΑ CΙC	ΝΑΙC	S	E	Δ	ΓΒΑ ZSE SEΔ ΓΒΑ ZSE
ΩΔΑΙ ΕΙC ΠΑCΑC ΤΑC ΓΡΑ ΦΑC	ΕΜ. ΠΡΟ Ε ΕΙ ΑΠΡΕΙΓ ΠΡΟ Δ. ΚΑ ΑΠΡΕΙΖ ΠΡΟ ΙΕ ΚΑ ΑΠΡΕΙΔ	ΕΙC	B	A	Z	SEΔ ΓΒΑ ZSE
ΠΕΡΙ ΘΥ ΚΑΙ ΣΑΡΚΟC ΑΝΑCΤΑCΕΩC	SS. ΝωΝΑΙC ΕΜ. ΑΠΡΕΙΓ	ΕΞΟΥCΟC ΚΑΤΑΔΑ ΝΗΑ	Γ	B	A	Z SEΔ
ΠΕΡΙ ΤΑΓΑΘΟΥ ΚΑΙ ΠΟΘΕΝ ΤΟ ΚΑΚΟΝ	ΠΡΟ Η. ΚΑ ΑΠΡΕΙΖ	ΙΑΘΟC ΧC	S	Δ	E	ΓΒΑ

(93) ΙΟΥC..... ΝΙΑC. Duas priores lineas, maxima parte detritas, intactas reliquit interpres; ne scilicet, ut equidem arbitror, conjecturis indulgeret. Scaliger eumque secutus Bucherius putabant, ΙΟΥC et ΝΙΑC reliquias esse vocum ΨΑΛΜΟΥC et ΜΕΤΑΝΟΙΑC — In Psalms penitentiales. Sed cum in marmore legatur ΝΙΑC, non ΝΟΙΑC; et opus in Psalms statim recenseatur: proinde istiusmodi conjectatio vulgo rejicitur. Suspicebatur Moynius legendum εΙC ΠΡΩΤΟΠΛΑCΤΟΥC, linea transversa του T abrasa, et περι κωCμογοΝΙΑC: quibus thematis ea nimirum indicentur, quæ sanctus Pater εΙC την εξαήμερον atque εΙC τα μετὰ την εξαήμερον elucubrassε Eusebio teste comperitur. Eduardus item Bernardus apud Caveum Hist.

SANCTI HIPPOLYTI

CANON PASCHALIS,

ET CATALOGUS OPERUM EJUSDEM S. PATRIS,

Prout comparant in binis cathedræ marmoreæ laterculis, anno Domini 1551 una cum statua Hippolytea, non procul ab æde S. Laurentii ad Urbem effossæ.

ANNO I. REGIMINIS ALEXANDRI IMPERATORIS FACTA EST XIV. PASCHAE IDIBVS APRILIBVS SABBATO CVM MENSIS EMBOLMAEVS FVISSET. ERIT SEQVENTIBVS ANNIS SICVT IN TABVLA SVBIECTVM EST. EVENIT VERO IN PRAETERITIS SICVT INDICATVM EST. SOLVERE AVTEM OPORTET IEIUNIVM VBI DOMINICA INCIDERIT.

IN PSALMOS

DE PYTHONISSA	IDIBVS EM. APRIL.	G	ESDRAS IVXTA DANIELEM ET IN EREMO	F	E	D	CBA
DE EVANGELIO SECUNDVM JOANNEM ET APOCALYPSI	IV. NON. APRIL. XII. XI. KA. BISS. APRIL. V. EID. EM. APRIL.	D A G	GENESIS CHRISTI EZECHIAS JOSIAS	C G F	B F ^{IESVS} E	A E D	GFE DCB CBA
DE CHARISMATIBVS APOSTOLICA TRADITIO	IV. KA. APRIL.	D		C	B	A	GFE
CHRONICON AD GRÆCOS	XV. KA. APR.L.	A	EZECHIAS IVXTA DANIELEM ET IOSIAS	G	F	E	DCB
IN PLATONEM VEL ETIAM DE OMNI	BISS. NONIS EM. APRIL.	G		F	E	D ^{IESVS IVXT. DAN.}	CBA
EXHORTATORIVS AD SEVERINAM	VIII. KA. APRIL.	D		C	B	A	GFE
DEMONSTRATIO TEMPORVM PASCHÆ QUEMADMODVM IN TABVLA ODÆ IN OMNES SCRIPTVRAS	IDIB. EM. APRIL. IV. NON. APRIL. XII. XI. KA. BISS. APRIL. V. EID. EM. APRIL.	C G D C D		B F C B	A E B A	G D A G	FED CBA ^{EXO-DVS} GFE FED ^{IN EREMO}
DE DEO ET CARNIS RESVRRECTIONE	IV. KA. APRIL. XV. KA. APRIL.	G D		F C	E B	D A	CBA GFE
DE BONO ET VNDE MALVM.	BISS. NONIS EM. APRIL. VIII KA. APRIL.	C G	EXODVS IVXTA DANIELEM.	C B	A	G	FED ^{ESDR}
	VIII KA. APRIL.	G	PASSIO CHRISTI.	F	E	D	CBA

lit. tom. I. pag. 106, legebat cum Moynio περί κοσμογονίας : at priorè loco rescribèbat Ἀποδείξεις κατὰ Ἰουδαίους. Rectius fortasse Thomas Galeus l.c. legendum primum conjiciebat Ἀποδείξεις πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Demonstratio adversus Judæos : hujus namque operis excerptum adhuc superat ; secundo autem loco : περί Ἠγεμονίας, De regimine ; quod sane scriptum Ebediesu in suo Catalogo memorasse existimabat vir eruditus Ecchellensis, versioni adhærens. Aliter tamen visum cl. Assemano, qui Bibl. Orient. tom. III, p. 45, locum illum Catalogi Latine vertit De dispensatione ; hoc est, De œconomia Christi in carne, seu De mysterio Incarnationis. At de his satis.

ΕΤΕΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟΣ

ΤΩ Α ΑΡΧΗ ΑΙ ΚΥΡΙΑΚΑΙ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΚΑΤΑ ΕΤΟΣ

Αι δὲ παρακεντήσεις δηλοῦσι τὴν δις πρὸ ἐξ.

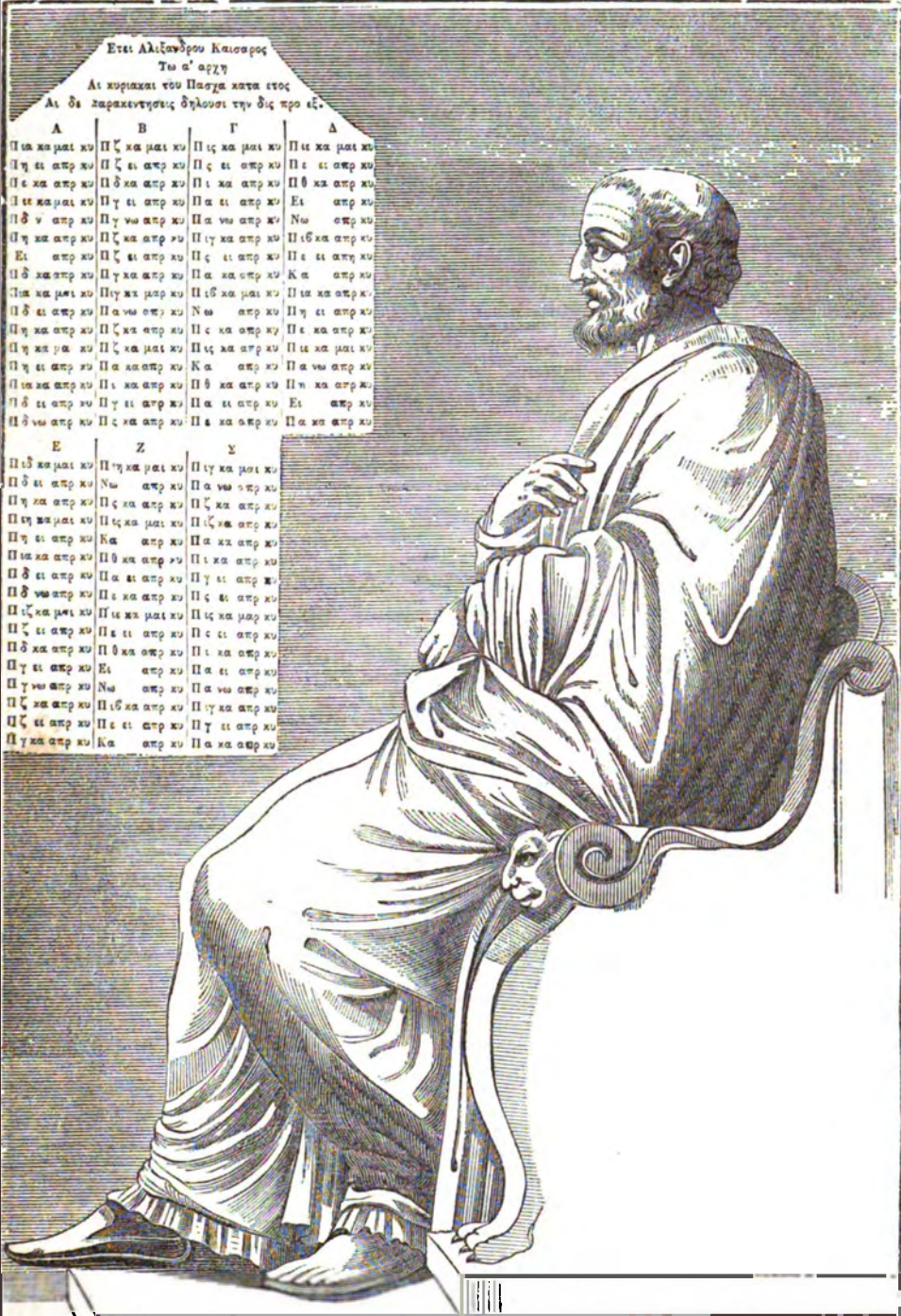
Α		Γ		Ε		Ζ	
ΠΡΟ ΙΑ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	ΠΡΟ ΙΣ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	ΠΡΟ ΙΑ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	ΠΡΟ ΙΒ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ
ΠΡΟ Η ΕΙ.	ΑΗΡ. ΚΥ	ΠΡΟ Σ ΕΙ.	ΑΠΡ. ΚΥ	ΠΡΟ Δ ΕΙ.	ΑΠΡ. ΚΥ	Νω.	ΑΠΡ. ΚΥ
ΠΡΟ Ε ΚΑ.	ΑΗΡ. ΚΥ	ΠΡΟ Ι ΚΑ.	ΑΠΡ. ΚΥ	ΠΡΟ Η ΚΑ.	ΑΠΡ. ΚΥ	ΠΡΟ Σ ΚΑ.	ΑΠΡ. ΚΥ
ΠΡΟ ΙΕ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	ΠΡΟ Α ΕΙ.	ΑΠΡ. ΚΥ	ΠΡΟ Η ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	ΠΡΟ ΙΣ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ
ΠΡΟ Δ Ν.	ΑΗΡ. ΚΥ	πρὸ Α Νω.	ΑΠΡ. ΚΥ	πρὸ Η ΕΙ.	ΑΠΡ. ΚΥ	ΚΑ.	ΑΠΡ. ΚΥ
ΠΡΟ Η ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ ΙΓ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ ΙΑ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	ΠΡΟ Θ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ
ΕΙ	Απρ. ΚΥ	πρὸ Σ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Δ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Α ΕΙ.	Απρ. ΚΥ
ΠΡΟ Δ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Α ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Δ Νω.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ε ΚΑ.	Απρ. ΚΥ
ΠΡΟ ΙΔ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	πρὸ ΙΒ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	πρὸ ΙΖ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	πρὸ ΙΕ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ
ΠΡΟ Δ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	Νω.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ζ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ε ΕΙ.	Απρ. ΚΥ
ΠΡΟ Η ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Σ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Δ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Θ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ
ΠΡΟ ΙΗ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	πρὸ ΙΣ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	πρὸ Γ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	ΕΙ.	Απρ. ΚΥ
ΠΡΟ Η ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Γ Νω.	Απρ. ΚΥ	Νω.	Απρ. ΚΥ
ΠΡΟ ΙΑ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Θ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ζ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ ΙΒ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ
ΠΡΟ Δ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Α ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ζ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ε ΕΙ.	Απρ. ΚΥ
ΠΡΟ Δ Νω.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ε ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Γ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	ΚΑ.	Απρ. ΚΥ
Β		Δ		Ϛ			
ΠΡΟ ΙΖ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	ΠΡΟ ΙΕ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	ΠΡΟ ΙΓ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ		
ΠΡΟ Ζ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ε ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Α Νω.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Δ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Θ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ζ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Γ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ ΙΖ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ		
ΠΡΟ Γ Νω.	Απρ. ΚΥ	Νω.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Α ΚΑ.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Ζ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ ΙΒ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ι ΚΑ.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Ζ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ε ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Γ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Γ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Σ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ ΙΓ ΚΑ.	ΜΑΡ. ΚΥ	πρὸ ΙΑ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	πρὸ ΙΣ ΚΑ.	ΜΑΡ. ΚΥ		
ΠΡΟ Α Νω.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Η ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Σ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Ζ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ε ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Ι ΚΑ.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ ΙΖ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	πρὸ ΙΕ ΚΑ.	ΜΑΙ. ΚΥ	πρὸ Α ΕΙ.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Α ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Δ Νω.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Α Νω.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Ι ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Η ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ ΙΓ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Γ ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	ΕΙ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Γ ΕΙ (94)	Απρ. ΚΥ		
ΠΡΟ Σ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Δ ΚΑ.	Απρ. ΚΥ	πρὸ Α ΚΑ.	Απρ. ΚΥ		

(94) Seu potius Z EI; nam in marmore vexata littera dubiam reddit lectionem.

Anno Alexandri Cæsaris primo initium, Dominicæ Paschales secundum annos; adpunctiones vero ostendunt Bissexturn.

I	III	V	VII
1 xi Kal. Maii. Dominica.	xvi Kal. Maii. Dominica.	xiv Kal. Maii. Dominica.	xii Kal. Maii. Dominica.
2 xiii Idus Apr. Dominica.	vi Idus Aprilis.	iv Idus Aprilis.	Nonis Aprilis.
3 v Kal. Apr. Dominica.	x Kalendas Aprilis.	viii Kalendas Aprilis.	vi Kalendas Aprilis.
4 xv Kalendas Maii.	Pridie Idus Aprilis.	xviii Kalendas Maii.	xvi Kalendas Maii.
5 iv Nonas Aprilis.	Pridie Nonas Aprilis.	viii Idus Aprilis.	Kalendis Aprilis.
6 viii Kalendas Aprilis.	xiii Kalendas Aprilis.	xi Kalendas Aprilis.	ix Kalendas Aprilis.
7 Idibus Aprilis.	vi Idus Aprilis.	iv Idus Aprilis.	Pridie Idus Aprilis.
8 iv Calendas Aprilis.	Pridie Kalendas Aprilis.	iv Nonas Aprilis.	v Kalendas Aprilis.
9 xiv Kalendas Maii.	xii Kalendas Maii.	xvii Kalendas Maii.	xv Kalendas Maii.
10 iv Idus Aprilis.	Nonis Aprilis.	vii Idus Aprilis.	v Idus Aprilis.
11 viii Kalendas Aprilis.	vi Kalendas Aprilis.	iv Kalendas Aprilis.	ix Kalendas Aprilis.
12 xviii Kalendas Maii.	xvi Kalendas Maii.	iii Idus Aprilis.	Idibus Aprilis.
13 viii Idus Aprilis.	Kalendis Aprilis.	iii Nonas Aprilis.	Nonis Aprilis.
14 xi Kalendas Aprilis.	ix Kalendas Aprilis.	vii Kalendas Aprilis.	xii Kalendas Aprilis.
15 iv Idus Aprilis.	Pridie Idus Aprilis.	vi Idus Aprilis.	v Idus Aprilis.
16 iv Nonas Aprilis.	v Kalendas Aprilis.	iii Kalendas Apr. lis.	Kalendis Aprilis.
II	IV	VI	
1 xvii Kalendas Maii.	xv Kalendas Maii.	xiii Kalendas Maii.	
2 vi Idus Aprilis.	v Idus Aprilis.	Pridie Nonas Aprilis.	
3 iv Kalendas Aprilis.	ix Kalendas Aprilis.	vii Kalendas Aprilis.	
4 iii Idus Aprilis.	Idibus Aprilis.	xvii Kalendas Maii.	
5 iii Nonas Aprilis.	Nonis Aprilis.	Pridie Kalendas Aprilis.	
6 vii Kalendas Aprilis.	xii Kalendas Aprilis.	x Kalendas Aprilis.	
7 vi Idus Aprilis.	v Idus Aprilis.	iii Idus Aprilis.	
8 iii Kalendas Aprilis.	Kalendis Aprilis.	vi Idus Aprilis.	
9 xiiii Kalendas Mart.	xi Kal. Maii.	xvi Kalendas Maii.	
10 Pridie Nonas Aprilis.	viii Idus Aprilis.	vi Idus Aprilis.	
11 vii Kalend. Aprilis.	v Kalendas Aprilis.	x Kalendas Aprilis.	
12 xvii Kalendas Maii.	xv Kalendas Maii.	Pridie Idus Aprilis.	
13 Pridie Kalend. Aprilis.	iv Nonas Aprilis.	Pridie Nonas Aprilis.	
14 x Kalendas Aprilis.	viii Kalendas Aprilis.	xiii Kalendas Aprilis.	
15 iii Idus Aprilis.	Idibus Aprilis.	iii Idus (95) Aprilis.	
16 vi Kalendas Aprilis.	iv Kalendas Aprilis.	Pridie Kalendas Aprilis.	

(95) Seu potius vii Idus; nam in marmore vexata littera dubiam reddit lectionem.

1. Vetusta sedes marmorea S. Hippolyti ep. et mari. cum fragmento ejusdem statuae insidentis, effossa ad S. Laurentii extra muros Urbis in agro Verano anno 1531, et in bibliothecam Vaticanam translata. 2. Expansio cycli Paschalis S. Hippolyti amorum 112 per vii hecdecaceteridas. Pausus est S. Hippolytus ad Ostia Tiberina sub Severo Alexandro imp. xi Kcl. Septembris.

ÆGIDII BUCHERII

E SOC. JESU

IN S. HIPPOLYTI CANONEM PASCHALEM ANIMADVERSIONES.

INDEX CAPITUM.

- I. A quo anno Canon Hippolyteus incipiat.
- II. Cur Hippolytus octaeteridem geminet. Potuit simplici octaeteriae contentus esse.
- III. Parergorum primi laterculi explicatio. Cur subinde bini dies quartædecimæ lunæ designentur.
- IV. Tertia tabula paschali Victorianæ conformior proponitur. Lunæ paschalis Hippolyteæ ætas eruitur. Hippolyti Canon in Victoriani typum redactus.
- V. Hippolytus paschales Latinorum primi generis rationes sequitur. Primo enim caput mensis paschalis a 5 Martii orditur. Secundo lunam paschalem a XVI in XXII diffundit.
- VI. Et Dominicam paschalem Martii 20 admittit.
- VII. Nunquam limitis a synodo Casariensi constituti finem excedit. Cycli Hippolytei in Calendario Juliano dispositio.
- VIII. An octaeteris paschalis passim usurpata sit a primis Christianis. Octaeteridem Hippolyti Scaliger ab surdam putat : quæ tamen Latinorum rationes servat.
- IX. Octaeteris Dionysii Alexandrini episcopi.
- X. Julii Africani.
- XI. Montanistarum.
- XII. Audianorum.
- XIII. Aliorum apud Bedam.
- XIV. Cur Christianorum antiquissimi octaeteridem potius quam enneadecaeteridem suffecerint.
- XV. Octaeteridis incommoda.

I. A quo anno Canon Hippolyteus incipiat.

Ætiusmodi sunt in statua illa marmorea Laurentiana bini paschales laterculi : qui ab anno Alexandri imp. Mammææ filii primo, Canonem inire, diserte testantur. Primum autem Alexandri non in Christi vulgarem 224, ut volunt Annales, sed 222, ut nostra ad Victorium Appendix sciscit, incurrere, tot Canonis hujusce characteres evincunt. Quare nihil mirum, si Julius Africanus, hoc tempore scribens, LXX Danielis hebdomadas octaeteride (quæ geminata heckædecaeteridem componit) explicare aggressus sit : præsertim cum Canonis constantiam ab Hippolyto in præteritum æque ac futurum promitti videret; necdum nimia ejus contractione deprehensa. Quod subdit Hippolytus, *solvendum esse jejunium, cum Dominica incideret*, verum est : sive de Paschali sive de iis quæ jejunii solemnibus dies intercursant, Dominicis accipiamus. Neque video, quomodo hic ἀνοητοῦς εἶναι δεῖ, sitidem, quod *transferendum esse jejunium*, ut vult Scaliger, cum terminus in

A Dominica inciderit. Nam non tantum cum quartadecima quæ vere terminus est, sed etiam cum quinta-decima luna (de qua nihil hic laterculus) in Dominicam incurrit, octiduo Pascha differri vult Hippolytus, ut mox ostendam.

II. Cur Hippolytus octaeteridem geminet. Potuit simplici octaeteride contentus esse.

Sed cur sanctus Pater octaeteridem geminat, et in cxi insuper annos extendit? Videbat scilicet, rudi adhuc sæculo, in duabus octaeteridibus, seu una heckædecaeteride, aliquam inesse feriarum seriem; tandemque completis septem heckædecaeteridibus, ferias ad caput redire; heckædecaeteridem itaque contexit. At poterat idem tanto brevius distinctiusque in totidem octaeteridibus præstare. Septem enim octaeterides binos solares cyclos integros, ut totidem heckædecaeterides quaternos complectuntur; tamque duo, quam quatuor solis cycli, litteras Dominicales in orbem reducant; et anxia solis lvi, prius quam cxii, evolvuntur. Hinc tam in

primo laterculo feriæ, quam in secundo Dominicæ paschales priorum LVI annorum, eadem prorsus ac totidem posteriorum sunt, eoque superflue repetuntur. Eccum diagramma brevius annorum tantum LVI, A tam quartasdecimas quam Dominicas paschales, una ejusdem anni cellula exhibens, litteris insuper Dominicalibus ad singulos annos appositis.

	Dies Terminorum Paschalliom.	Litteræ Dominical. Anni 56.	Litteræ Dominical. Anni 56.	Litteræ Dominical. Anni 56.	Litteræ Dominical. Anni 56.	Litteræ Dominical. Anni 56.	Litteræ Dominical. Anni 56.	Litteræ Dominical. Anni 56.	
Emboli-mæus	I.	Idibus April.	1. F 9. (96) Sabbat. XI Kal. Mail.	F 9. FERIA III. XIV Kal. Mail.	C 17. FERIA VI. XVII Kal. Mail.	G 25. FERIA II. XIII Kal. Mail.	D 33. FERIA V. XVI Kal. Mail.	A 41. Dominica. XII Kal. Mail.	E 49. FERIA IV. XV Kal. Mail.
	II.	IV Nonas April.	2. E 10. FERIA VI. VIII Idus Aprilis.	E 10. SABBATO. IV Idus Aprilis.	B 18. FERIA III. VII Idus Aprilis.	F 26. FERIA VI. Pr. Non. Aprilis.	C 34. FERIA II. VI Idus Aprilis.	G 42. FERIA V. Nonis Aprilis.	D 50. Dominica V Idus Aprilis.
Bissextilis.	III.	XII et XI Kal. April.	5. DC 11. Dominica. V Kal. Aprilis.	AG 19. FERIA IV. VIII Kal. Aprilis.	ED 27. SABBATO. IV Kal. Aprilis.	F 26. FERIA III. V Kal. Aprilis.	G 34. FERIA VI. X Kal. Aprilis.	H 42. FERIA II. VI Kal. Aprilis.	I 50. FERIA V. IX Kal. Aprilis.
	IV.	V Idus April.	4. B 12. Sabbato. XV Kal. Mail.	F 20. FERIA III. XVIII Kal. Mail.	C 28. FERIA VI. III Idus Aprilis.	G 36. FERIA II. XVII Kal. Mail.	D 44. FERIA V. Pr. Idus Aprilis.	A 52. Dominica. XVI Kal. Mail.	E 60. FERIA IV. Idibus Aprilis.
Emboli-mæus.	V.	IV Kal. April.	5. A 13. FERIA IV. IV Non. Aprilis.	E 21. SABBATO. VIII Idus Aprilis.	B 29. FERIA III. III Non. Aprilis.	F 37. FERIA VI. Pr. Kal. Aprilis.	G 45. FERIA II. Pr. Non. Aprilis.	H 53. FERIA V. Kalendis Aprilis.	I 61. Dominica. Nonis Aprilis.
	VI.	XV Kal. April.	6. G 14. Dominica. VIII Kal. Aprilis.	D 22. FERIA IV. XI Kal. Aprilis.	A 30. SABBATO. VII Kal. Aprilis.	E 38. FERIA III. X Kal. Aprilis.	F 46. FERIA VI. XIII Kal. Aprilis.	G 54. FERIA II. IX Kal. Aprilis.	H 62. FERIA V. XII Kal. Aprilis.
Emboli. Bissextilis.	VII.	Nonis April.	7. FE 15. Sabbato. Idibus Aprilis.	CB 23. FERIA III. IV Idus Aprilis.	GF 31. FERIA VI. VII Idus Aprilis.	DC 39. FERIA II. III Idus Aprilis.	AG 47. FERIA V. VI Idus Aprilis.	ED 55. Dominica. Pr. Idus Aprilis.	BA 63. FERIA IV. V Idus Aprilis.
	VIII.	VIII Kal. April.	8. D 16. Fer. IV. IV Kal. Aprilis.	A 24. SABBATO. IV Non. Aprilis.	E 32. FERIA III. III Kal. Aprilis.	F 40. FERIA VI. VI Kal. Aprilis.	G 48. FERIA II. Pr. Kal. Aprilis.	H 56. FERIA V. V Kal. Aprilis.	I 64. Dominica. Kalendis Aprilis.

III. *Parergorum primi laterculi explicatio. Cur subinde bini dies quartædecimæ lunæ designentur.*

Atque hæc unica tabula utramque Hippolyti, licet duplo majorem, complectitur: nec quidquam, quod ad Paschatis cognitionem attinet, omittit. Quæ enim præterea in primi seu dextri laterculi marmoris limbis continentur, alio spectant. Primus limbus, isque latissimus, Hippolyti opera, quæ tunc quidem in lucem prodierant, recenset; quorum quædam etiam memorant Hieronymus et Theodoretus. Quæ aliis limbis inseruntur, ut *Genesis, Exodus, in Deserto, Ezechias, Josias, Daniel, Esdras, Jesus Christus, Passio Christi, etc.*, Scaliger putat esse lectiones statas vagasve ex utroque Testamento, quarum erat usus eo tempore in Ecclesia. Nos ea, quoniam ad institutum nostrum non attinent, lectoris iudicio relinquimus. Illud ad rem maxime nostram scire mallet, cur in tertio octaeteridos anno geminos, præter solitum, quartædecimæ paschali dies assignet, XII et XI Kalendas Aprilis. Est quidem iste annus cycli tertius bissextilis: sed est æque septimus, ad quem tamen nihil ejusmodi notat. Rursum illud, et XI videtur superflue geminari; quia tantum una Dominicalis littera, et quidem ea

A quam intercalatio parit, omnibus annis assumitur, quæ ex feriis et Dominicis hic designatis XII duntaxat, non XI Kalendas Aprilis respondet; ut ante nos Scaliger animadvertit. Nobis quidem nihil hactenus occurrit, quo nodum hunc solide solvere valeamus. Optarem ad octaeteridos nimis contractæ castigationem referri posse. Julianam enim dierum 2922 octaeteridem, qualem hanc Hippolyti esse clarum est, die solido horisque fere 12 a veris lunæ rationibus abesse; eoque post duas octaeteridas, seu unam hecædecaeteridem, triduum ab antiquis intercalari solitum fuisse, fatentur omnes. Sed nos hic primum, quomodo ista intercalatio ad XII aut XI Kalendas Aprilis (ut hic notatur) sine magna intricatione fieri potuerit, nondum assequimur: et ut commode facta sit, bidui tantum, non tridui fuerit; quando Canon iste geminos hosce dies non nisi geminis quoque hecædecaeteridos unius annis atexit.

IV. *Tertia tabula paschali Victorianæ conformior proponitur. Lunæ paschalis Hippolytæ ætas eruitur. Hippolyti Canon in Victoriani typum redactus.*

Cæterum quoniam illustrandi maxime confirmandique Victorii nostri causa laborem hunc suscepi-

(96) Terminorum paschaliū feriæ.

(97) Dominicæ paschales.

mus; juvat et alteram tabulam proponere, quæ ad paschalem Victorianam proxime, quantum quidem patiuntur Hippolyti rationes, accedat; ut in quo uterque conveniat discrepetve, ad oculum appareat. Primus a summo deorsum versus annos Christi vulgares cum litteris Dominicalibus continet: ab anno 222, unde Hippolyti periodus incipit, ad 277, per annos, ut dixi, 56. Qui si repetantur (superflue tamen, ut supra) Hippolyti periodum annorum cxxii efficiunt: quod secundus versus exhibet. In quo illud etiam moneo, primum periodi Hippolytæ annum, esse quintum cycli lunaris decemnovennalis Victorii; quinquagesimum septimum vero ejusdem periodi, esse cycli ejusdem Victoriani 4. Non enim lvi, sed lvii anni solidi cyclos decemnovennales ternos complectuntur. Tertius versus quartadecimarum paschalium dies ostendit, septem octacteridibus, quot hic continentur, septies item repetitos.

A Quartus quartadecimarum ferias, quintus Dominicæ paschalis dies edunt. Sextus et ultimus a nobis additus lunæ Hippolyticæ, in Dominicis paschalibus ætatem determinat, non Alexandrinorum, sed Victorii Latinorumque regulis plane conformem, quod hic potissimum intendimus; ut paschales Latinorum epilogismos primæ in Ecclesia vetustatis, et probabiliter ab apostolis ex Hebræorum fontibus haustos traditosque colligamus. Et licet eam lunæ paschalis ætatem Hippolyti Canon non exhibeat; certo tamen ex præcedentibus ejus quartadecimis definitur. Quoties enim illæ in feriam sextam incurrunt, paschalem Dominicam luna xvi indicunt: si in feriam quintam, luna xvii; si in feriam quartam, luna xviii; si in tertiam, luna xix; si in secundam, luna xx; si in Dominicam, vicesima prima; si in Sabbatum, vicesima secunda, ut in hoc diagrammate videmus.

HIPPOLYTI CANON IN VICTORIANI TYPUM REDACTUS.

Anni Christi vulg.	Cycli solis et litterarum Dominicales.	Anni Periodi	Lunæ 14. PASCHALES.	Feris lunarum 14.	Dominicæ PASCHALES.	Ætas lunæ.	
222	7	1					
278	F	57	Idibus Aprilis.	Sabbato.	xi Kalend. Maii.	xxii	22
223	8	2					
279	E	58	iv Nonas Aprilis.	Feria iv.	viii Idus Aprilis.	xviii	
224	9	3	xii et xi Kalend. Aprilis.	Dominica.	v Kal. Aprilis.	xxi	
280	DC	59					
225	10	4					
281	B	60	v Idus Aprilis.	Sabbato.	xv Kalendas Maii.	xxii	22
226	11	5					
282	A	61	iv Kal. Aprilis.	Feria iv.	iv Nonas Aprilis.	xviii	
227	12	6					
283	G	62	xv Kal. Aprilis.	Dominica.	viii Kal. Aprilis.	xxi	
228	13	7					
284	FE	63	Nonis Aprilis.	Sabbato.	Idibus Aprilis.	xxii	22
229	14	8					
285	D	64	viii Kal. Aprilis.	Feria iv.	iv Kal. Aprilis.	xviii	
230	15	9					
286	C	65	Idibus Aprilis.	Feria iii.	xiv Kal. Maii.	xix	
231	16	10					
287	B	66	iv Nonas Aprilis.	Sabbato.	iv Idus Aprilis.	xxii	22
232	17	11	xii et xi Kalend. Aprilis.	Feria iv.	viii Kal. Aprilis.	xviii	
288	AG	67					
233	18	12					
289	F	68	v Idus Aprilis.	Feria iii.	xvii Kal. Maii.	xix	
234	19	13					
290	E	69	iv Kal. Aprilis.	Sabbato.	viii Idus Aprilis.	xxii	22
235	20	14					
291	D	70	xv Kal. Aprilis.	Feria iv.	xi Kal. Aprilis.	xviii	
236	21	15					
292	CB	71	Nonis Aprilis.	Feria iii.	iv Idus Aprilis.	xix	
237	22	16					
293	A	72	viii Kal. Aprilis.	Sabbato.	iv Nonas Aprilis.	xxii	22
238	23	17					
294	G	73	Idibus Aprilis.	Feria vi.	xvii Kalend. Maii.	xvi	16
239	24	18					
295	F	74	iv Nonas Aprilis.	Feria iii.	vii Idus Aprilis.	xix	
240	25	19	xii et xi Kalend. Aprilis.	Sabbato.	iv Kal. Aprilis.	xxii	22
296	ED	75					
241	26	20					
297	C	76	v Idus Aprilis.	Feria vi.	iii Idus Aprilis.	xvi	16
242	27	21					
298	B	77	iv Kal. Aprilis.	Feria iii.	iii Nonas Aprilis.	xix	
243	28	22					
299	A	78	xv Kal. Aprilis.	Sabbato.	vii Kal. Aprilis.	xxii	22
244	1	23					
300	GF	79	Nonis Aprilis.	Feria vi.	vii Idus Aprilis	xvi	16

HIPPOLYTI CANON IN VICTORIANI TYPUM REDACTUS.

Anni Christi vulg.	Cycli solis et litteræ Dominicales.	Anni Periodi.	Lunæ 14. PASCHALES.	Feræ lunarum 14.	Dominicæ PASCHALES.	Ætas lunæ.
245	2	24				
501	E	80	viii Kal. Aprilis.	Feria iii.	iii Kal. Aprilis.	xix
246	3	25				
502	D	81	Idibus Aprilis.	Feria ii.	xiii Kal. Maii.	xx
247	4	26				
503	C	82	iv Nonas Aprilis.	Feria vi.	Prid. Non. April.	xvi 16
248	5	27	xii et xiii Kalend. Aprilis.	Feria iii.	vii Kal. Aprilis.	xix
504	BA	83				
249	6	28	v Idus Aprilis.	Feria ii.	xvii Kal. Maii.	xx
505	G	84				
250	7	29	iv Kal. Aprilis.	Feria vi.	Prid. Kal. April.	xvi 16
506	F	85				
251	8	30	xv Kal. Aprilis.	Feria iii.	x Kalend. Aprilis.	xix
507	E	86				
252	9	31	Nonis Aprilis.	Feria ii.	iii Idus Aprilis.	xx
508	DC	87				
253	10	32	viii Kal. Aprilis.	Feria vi.	vi Kal. Aprilis.	xvi 16
509	B	88				
254	11	33	Idibus Aprilis.	Feria v.	xvi Kalend. Maii.	xvii
510	A	89	iv Nonas Aprilis.	Feria ii.	vi Idus Aprilis.	xx
255	12	34	xii et xi Kalend. Aprilis.	Feria vi.	x Kal. Aprilis.	xvi 16
511	G	90				
256	13	35	v Idus Aprilis.	Feria v.	Prid. Idus April.	xvii
512	FE	91				
257	14	36	iv Kal. Aprilis.	Feria ii.	Pr. Nonas April.	xx
513	D	92	xv Kal. Aprilis.	Feria vi.	xiii Kal. Aprilis.	xvi 16
258	15	37				
514	C	93	Nonis Aprilis.	Feria v.	vi Kalend. April.	xvii
259	16	38	viii Kal. Aprilis.	Feria ii.	Pr. Kal. Aprilis.	xx
515	B	94				
260	17	39	Idibus Aprilis.	Feria vi.	xiii Kal. Aprilis.	xvi 16
516	AG	95				
261	18	40	iv Nonas Aprilis.	Feria ii.	vi Kalend. April.	xvii
517	F	96	xii et xi Kalend. Aprilis.	Feria vi.	Pr. Kal. Aprilis.	xx
262	19	41				
518	E	97	viii Kal. Aprilis.	Feria ii.	Pr. Kal. Aprilis.	xx
263	20	42	Idibus Aprilis.	Dominica.	xii Kalend. Maii.	xxi
519	D	98				
264	21	43	iv Nonas Aprilis.	Feria v.	Nonis Aprilis.	xvii
520	CB	99	xii et xi Kalend. Aprilis.	Feria ii.	vi Kal. Aprilis.	xx
265	22	44				
521	A	100	v Idus Aprilis.	Dominica.	xvi Kalend. Maii.	xxi
266	23	45				
522	G	101	iv Kal. Aprilis.	Feria v.	Kalendis Aprilis.	xvii
267	24	46				
523	F	102	xv Kal. Aprilis.	Feria ii.	ix Kal. Aprilis.	xx
268	25	47				
524	ED	103	Nonis Aprilis.	Dominica.	Prid. Idus. April.	xxi
269	26	48				
525	C	104	viii Kal. Aprilis.	Feria v.	ii Kal. Aprilis.	xvii
270	27	49				
526	B	105	Idibus Aprilis.	Feria iv.	xv Kalend. Maii.	xviii
271	28	50				
527	A	106	iv Nonas Aprilis.	Dominica.	v Idus Aprilis.	xxi
272	1	51	xii et xi Kalend. Aprilis.	Feria v.	ix Kal. Aprilis.	xvii
528	GF	107				
273	2	52				
529	E	108	v Idus Aprilis.	Feria iv.	Idibus Aprilis.	xviii
274	3	53				
530	D	109	iv Kal. Aprilis.	Dominica.	Nonis Aprilis.	xxi
275	4	54				
531	C	110	xv Kal. Aprilis.	Feria v.	xii Kal. Aprilis.	xvii C
276	5	55				
532	BA	111	Nonis Aprilis.	Feria iv.	v Idus Aprilis.	xviii
277	6	56				
533	G	112	viii Kal. Aprilis.	Dominica.	Kalendis Aprilis.	xxi

V. Hippolytus paschales Latinorum primi generis A decimam, cum xv Kalendas Aprilis, seu Martii 18, rationes sequitur. Primo enim caput mensis paschalis a 5 Martii orditur. Secundo lunam paschalem a xvi in xxii diffundit. ac proinde primam cum ejusdem Martii quinto componit. Secundum, etiam ex annis periodi ejus primo et 57 clarum est. Cum enim tunc lunam xiv paschalem seiscat Idibus Aprilis, et quidem Sabbato;

Ex hac tabula luce clarius est, Hippolytum paschales Latinorum, non Alexandrinorum rationes sequi. Nam et caput primi seu paschalis mensis a quinta Martii cum illis, non octava cum his advocat; et Dominicæ paschales non a xv luna ad xxi, sed a xvi ad xxii planissime diffundit. Primum patet ex annis ejusvis heckædecæteridos sexto et quartodecimo; quibus paschalem lunam quartam-

tam incurrit, ut annis periodi IV et LX, VII et LXIII, B x et LXVI, XIII et LXIX, XVI et LXXII, XIX et LXXV, XXII et LXXVIII. Nec tota ejus 112 annorum periodo unquam videbis ante lunam XVI Pascha Christianum indici. Ejusmodi sunt anni omnes, quorum termini, seu quartædecimæ paschales in feriam VI incidunt; ut XVII et LXXIII, XX et LXXVI, XXIII et LXXIX, XXVI et LXXXII, XXIX et LXXXV, XXXII et LXXXVIII, XXXV et XCI, XXXVIII et XCIV.

VI. Et Dominicam paschalem Martii 20 admittit.

Et hisce quidem binis posterioribus annis id præterea peculiare est, ut Pascha Dominicum XIII Kalendas Apriles, seu Martii 20 die decernant, littera Dominicali B. Quod tamen fine prologi sui Victorius, nunquam penitus celebratum inveniri scribit: nempe post Nicænam synodum, aut fortean ex quo Latini heckædecaeteridem hanc abjecerant, ad ætatem usque Victorii, ut diximus. Nisi malis cum Beda celebrandum, quam celebratum legere. Alioquin Hippolyti hæc octaeteris geminata, sive heckædecaeteris, annorum 112 intervallo, bis isto die constituit. Unde vides Hippolytum ex primo et rigidissimo Latinorum genere exstitisse, qui Judæorum terminos complectebantur; et æquinoctium, vèl certe solis in Arietem ingressum, non cum 21 Martii, ut Nicæni Patres; neque cum 22, ut passim Anatolio tribuunt; sed cum 18 comparabant, ex nonnullorum veterum et celebrium astrologorum sententia: cum quibus Judæos consensisse, Josephus eorum historicus insinuat; et nos dicemus in tractatu De paschali veterum, tempore Christi, Judæorum cyclo,

qui 84 annorum est, capite 3. Adeo verum est, quod nostri in Victorium Commentarii capite 4 fluente diximus, neque Judæis veteribus, neque nostris per duo priora sæcula Christianis astronomicum æquinoctii diem agnitus, non certe tanto scrupulo observatum: cum hi nullo ad eas tricas otio, vix ulla a tot persecutionibus respiratione, nihil supra id quod hactenus a Synagoga usurpatum videbant, inquirendum putarent curarentve, nec mensem novorum, solum a Scriptura memoratum, alio quam Judæi sensu interpretarentur.

VII. Nunquam limitis a synodo Cæsariensi constituti finem excedit. Cycli Hippolytei in Calendario Juliano dispositio.

Nec illud hic omittendum, Hippolytum constituti ab synodo Cæsariensi limitis paschalis finem non excedere, licet initium biduo antevertat. Ea enim synodus ab XI Kalendas Apriles, seu 22 Martii, ad XI Kalendas Maii, seu 21 Aprilis inclusive, per 31 dies Pascha ἀναστάσιμον, seu Dominicas paschales concludit. Hippolytus ab XIII Kalendas Apriles, seu Martii 20, ad XI Kalendas Maii, per dies omnino 55 extendit, ut ex subjecto diagrammate patet. In quo annos heckædecaeteridos ejus senos denos, quasi totidem numeros Aureos, æque ac XIX Latinos et Alexandrinos, certis mensium Martii et Aprilis diebus ex ejus doctrina affiximus: ita tamen, ut sexdecim anni isti, non nisi ad octo dies mensium istorum apponantur; quia bini in cellulam unam incurrunt: quando nihil aliud heckædecaeteris est, quam octaeteris geminata, ut jam toties diximus. En cycli Hippolyti in Calendario Juliano dispositio.

CYCLI HIPPOLYTEI IN KALENDARIO DISPOSITIO.

MARTIUS.			Num. Aur. Alexandr.	Num. Aur. Victorii.	Num. Aur. Hippolyti.	VI XIV			
III	5	A	XIX	XVIII	VI	1			
Prid.	6	b	VIII		XIV	2			
Non.	7	c		VII		3	III		
							XI		
VIII	8	d	XVI		III	4	1		
					XI				
VII	9	e	V	XV		5	2		
VI	10	f		IV		6	3		
V	11	g	XIII			7	4	VIII	
								XVI	
IV	12	A	II	XII	VIII	8	5	1	
					XVI				
III	13	b		I		9	6	2	
Prid.	14	c	X			10	7	3	
Idib.	15	d		IX		11	8	4	V
									XIII
XVII	16	e	XVIII	XVII	V	12	9	5	1
					XIII				
XVI	17	f	VII			13	10	6	2

Atque hæc de iis quæ ad Hippolyti Canonem, et institutum nostrum spectant, dicta sint. Cætera quæ hic notari possent, omitto : tum quia nihil ad institutum, tum quia apud Scaligerum, Petavium et alios videri possunt. Una modo quæstio superest.

VIII. *Quæstio. An octaeteris Paschalis passim usurpata sit a primis Christianis. Octaeteridem Hippolyti Scaliger absurdam putat : quæ tamen Latinorum rationes servat.*

Scaliger suis in hunc Hippolyti Canonem observationibus, vereri se ait, ut illa hecædecaeteris Hippolytea unquam recepta fuerit, cum tot absurda in illa relieta sint. *Nam alioquin, inquit, octaeterides paschales fuisse novimus ex epistola Dionysii episcopi, etc.* Sed nos absurda in hoc Hippolyti Canone nulla videmus; non alia certe, quam quæ in paschali Latinorum methodo monstravimus. Quæ nemo absurda vocaverit : et ut essent, nemo propter ea paschalem Latinorum cyclum in usu fuisse cum Scaligero negare auderet. Nec enim, quæ passim usurpata, aut quia usurpata, non absurda sunt. Verum nos, ut dixi, nulla in iis Latinorum aut Hippolyti canonibus absurda, sed potius acuta et verisimilia multa inesse, satis jam, ut opinor, probavimus. Cumque paschales Latinorum rationes diu in Ecclesia viguisse, ex dictis abunde jam constet; Hippolyteas quoque quæ iisdem principiis innituntur, aliquandiu saltem usurpatas, negare non possumus. Neque probabilitate caret, octaeteridas ejus subinde emendatas esse; licet emendationis modum, qui varius esse potuit, ignoremus.

IX. *Octaeteris Dionysii Alexandrini episcopi.*

Rursum octaeteridos usum priscis Christianis familiarem fuisse, probat Dionysii episcopi Alexandrini (qui ab anno Christi 246 ad 263 sedem eam tenuit) epistola ad Domitium et Didymum, quam citat Eusebius *Hist. ecclesiasticæ* lib. vii, cap. 15 : *In hac, ait, Canonem octo annorum citat, quod festum Paschalis non alio anni tempore quam post veris æquinoctium celebrari debeat.* Fueritne hæc Dionysii octaeteris, illa Hippolyti dierum 2922, divinare est : non fuisse tamen, videretur; si Paschalis eos terminos exhibuit, qui post æquinoctium vernalis semper plenilunium exhibent, et constanter : hoc enim Hippolytea sesquidie brevior tenere non potest, nisi aliunde juvetur. Jam tunc igitur tempore Dionysii constat, quosdam Pascha ante æquinoctium, saltem Cæsaris, celebrasse subinde; et ex Canone Hippolyti et Latinorum vidimus, et etiam in Judaico videbimus. Contra hos omnes Dionysium scripsisse conjectura pene certa est; et quidem si æquinoctium 21 martii Juliani defixerit; quod inde consequitur, citimam suam paschalem neomeniam non nisi 8 ejusdem Martii die cæsus fuerit, e cujus regione nos, annos hecædecaeteridos Hippolyteæ iii et xi composuimus; si vero æquinoctium 25 Martii cum Cæsare et Patribus Cæsa-

riensibus collocarit, quod magis existimo; tunc ab Martii 12, ubi Aureos ejus numeros viii et xvi apposuimus, aut quam citissime, undecimo Martii, primum inchoaverit. Potuit tamen hic solarum Dominicarum, non item terminorum paschalium rationem habere, nempe, ut illæ solæ post æquinoctium indicerentur; ut de Anatolio, qui discipulus ejus fuisse videtur, observabimus.

X. *Julii Africani.*

Tertio, Julius Africanus, qui *Chronicon* suum perduxit usque ad annum Christi 221, quinto *Temporum* volumine ita scribit, teste Hieronymo in Danielis cap. ix, et Eusebio libro *Demonstrat. evang.* viii : *Græci et Judæi per octo annos trium mensium ἑμβολισμοῦ faciunt. Si enim octies undecim dies (qui supersunt ex anno solis cum lunari compositio) et quartam diei partem volueris supputare; 90 dies, hoc est tres menses, efficiet. Et paulo ante: Lunares Hebræorum menses, secundum illorum supputationem, possunt facere per singulos menses dies 29 et semis; ita ut solis circulus per annos suos singulos (qui habent dies 365 et quartam diei partem) plus habeat undecim dies et quartam diei partem.* Græcos quidem octaeteride usos, et quidem qualem hic describit Africanus, satis scimus; Judæos non item, nisi forte de octaeteride Juliana ad 76 annos Calipicos in Paschali eorum periodo addi solita Africanus intelligat. Quanquam neque hoc dicat; sed tantum Judæos octo annis tres embolimæos menses inculcare, quod et in eorum productiore 84 annorum periodo verum est, ubi anni octo tres plerumque menses embolimæos nanciscuntur. Cur autem in hac annorum lunarium supputatione cyclum hunc Africanus potius quam tot alios certiores accipiat, nulla mihi quidem ratio solidior occurrit, quam quod eum et faciliorem, et a quibusdam ævi sui Christianis in usum induci videbat : nam eodem tempore suam concinnabat hecædecaeteridem Hippolytus. Et sane paulo difficilior enneadecaeteris nondum Christianis perspecta satis aut familiaris erat; Judaica vero 84 annorum periodus fidem jam nimia sua contractione perdidit.

XI. *Montanistarum.*

Quarto, Montanistæ, ut refert Sozomenus lib. vii, cap. 18 fin., argumentantes contra eos qui ex rationibus lunæ Pascha celebrabant, et non potius ex solis circulo, longe certiore et constantiore, ita statuebant : *Menses singulos esse 30 dierum, incipere autem primam ab æquinoctio verno, quæ Romanorum more dicitur 1x Kalendas Aprilis (id est 24 Martii), quandoquidem, inquit, duo ista luminaria tunc creata sunt, quibus tempora et anni declararentur. Idque eo demonstratur, quod luna per octaeteridem cum sole paria faciat, et utrisque eodem tempore neomenia contingat. Siquidem octaeteris in lunari cursu 99 mensibus, diebus vero 2922 comple-*

tur. Intra quos sol octo annorum cursus absolvit, destinatis unicuique anno diebus 360 (2) cum quarta insuper unius diei parte. Etenim 1x Kalendas Aprilis, ut ab exordio creationis solis ac primi mensis supputant memoratam insanctis Litteris 14 diem, et hanc esse dicunt VIII Idus Aprilis, in qua Pascha perpetuo celebrant. Quod si cum hac die dies etiam Resurrectionis forte concurrat, tum proxime sequenti Dominica ferias agunt. Scriptum est enim: A XIV die usque ad XXI. Hæc Montanistæ apud Sozomenum, ex quibus duo certa colligo: Primum, octaeteridem primis, ut dixi, Christianis in usu passim fuisse pro Paschate: alioqui Montanistæ contra umbram pugnarent. Secundum, octaeteridem illam fuisse præcise dierum 2922, ac proinde Julianam et Hippolyti; nisi Sozomenus omnia hic non referat, et saltem dies abundantes, ut minutias parvas omittat: quod vix puto, quandoquidem octaeteris lunaris tunc cum solari paria non faciat; quod tamen hic Montanistæ supponunt.

XII. Audianorum.

Quinto, sed hæc omnia clarius habet Epiphanius, et fusius hæresi 70 Audianorum; præsertim § 13: Cum annus, inquit, secundum solis cursum 365 diebus atque horis tribus (duplicibus scilicet) compleatur; inde fit, ut quoniam luna 354 diebus annum suum absolvit, dies ei undecim atque horæ tres supersint. Itaque primus annus epactas, quas vocant, habet undecim cum horis tribus. Secundus dies 22, horas 6. Tertius præter dies 33, horas 9. Qua ex dierum summa intercalaris mensis unus deducitur, ac triceni dies inseruntur. Reliqui sunt dies tres, horæ 9. Qui cum undecim diebus anni quarti horis tribus conjuncti, dies conficiunt 14, horas 12. Additis deinde aliis undecim diebus horisque tribus, epactæ 28, et horæ 15 consurgunt. Sexto demum anno, undecim annuis diebus atque horis tribus uccedentibus, dies conflantur 36, cum horis 18. Ex iis intercalaris alter mensis existit. Ad hunc modum tertio cuique anno attributis singulis, duo menses inseruntur. Nam priori triennio suus mensis accedit, posteriori perinde suus. Restant ex epactis illis dies 6, horæ 18. Quibus septimus annus undecim dies, horas 3 adjicit: fiunt epactæ 17, horæ 21. Tum octavo anno undecim rursus diebus horisque tribus (semper duplicibus) adjunctis, 28 dierum, horarum 24, epactæ colliguntur: horæ dies conficiunt duos, qui 28 illis annumerati, 30 dies solidos complent. Quare octavo anno 30 dies intercalantur, et biennium istud mensem habet unum. Adeoque tota illa periodus octaeterica dies sibi vindicat 90, qui menses solidos efficiunt tres; nimirum primis duobus trienniis singulis mensem unum, biennio itidem sequente mensem unum. In his tribus intercalaribus mensibus, qui triplici illa dierum collectione constant, Judæorum Pascha, a Christianorum cæterorumque Paschate diversum

est. Hactenus Epiphanius. Quibus hujus octaeteridos Christianæ natura, quantitasque plane Juliana et Hippolytea dierum 2922 velut oculis subjicitur: et id præterea significatur, annos ejus embolimæos diversos ab Hippolyteis fuisse: quandoquidem primus, quartus et septimus anni octaeteridos Hippolyteæ, sint embolimæi; non tertius, sextus et octavus, ut in hac Epiphaniana. Neque tamen satis colligitur, cum quo Christi anno componendus sit primus hujus octaeteridos annus, nisi certus aliquis character adhibeatur. Cæterum cam in usu maxime fuisse primis Ecclesiæ temporibus, saltem post 200 plus minus Christi annum, duo ex hoc Epiphanii loco evincunt. Primo, quod Epiphanius contra Audianos hic agens pro mense paschali, lunæ naturam ea explicare maluit, quam enneadecaeteride Alexandrina, quamvis tum maxime in Ecclesiam Orientalem irrepente, sed quam Audiani, ut recentiores, rejiciebant. Secundo, nam id Catholicis objiciebant, teste eodem Epiphanius § 9: A Constantini, inquam, tempore, ut imperatoris rationem haberetis, paternam in celebrando Paschate consuetudinem reliquistis; diemque commutastis, ut vos ad imperatoris nutum accommodaretis: et cum natalis Constantini celebraretur, Paschatis rationem immutastis. Præcesserat igitur alios Christianorum cyclos octaeteris; ideo a Patribus Nicænis abjecta, quod a rationibus veris lunæ sesquidie deficere videretur, geminata solido triduo.

XIII. Aliorum apud Bedam.

Sexto, nec tantum primis illis Ecclesiæ temporibus ad usum Paschatis adhibita est octaeteris: in sera etiam sæcula inveteravit. Sic enim Beda De ratione temp., cap. 44: Verum etiam nunc sunt, qui solis octo annos, totidem annis lunaribus putant dierum æqualitate componi. Refutat eos ille quidem et recte: sed nos etiam docet octaeteridem jam inde ab anno Christi vulgari 222, aut etiam citius usurpatam, ad sua usque tempora, seu annum Christi 720 aut 750, a quibusdam pertinacissime conservatam.

XIV. Cur Christianorum antiquissimi octaeteridem potius quam enneadecaeteridem suffecerint.

Cur autem Christianorum isti antiquissimi, cum paschalem Judæorum cyclum jam erroneum deere et alio castigare vellent, octaeteridem potius quam enneadecaeteridem suffecerint, facilis conjectura est. Primum enim ab notioribus et facilibus solet natura procedere; cujusmodi est comparatione enneadecaeteridos octaeteris. Deinde octaeteris cum duobus annis bissextilibus paria facit, eoque litterarum Dominicalium aliquam saltem seriem retinet, nulla certe ratione turbat. Enneadecaeteris ultra quatuor bissextiles, tres tantum annos insuper obtinet; eoque litterarum Dominicalium

(2) Videtur legendum 365. BUCRÆA. — Ita enim vero. Vide Valesium in hunc locum.

ordinem, saltem rudioribus, prima fronte confundit. Quare et postrema ab Christianis tentata, nec statim ad perfectionem perducta : sed varie a variis usurpata, non paucis contentionibus causam præbuit, ut ex Cyrillo compertum est.

XV. *Octaeteridis incommoda.*

Verum boni isti Patres in Scyllam inciderunt, cupientes vitare Charybdim. Fugiebant cyclum Judæorum octoginta quatuor annorum, qui tanto spatio, uno duntaxat die, et diei circiter quadrante, celestibus lunæ motibus contractior erat : et octaeteridem substituebant, quæ totidem 84 annorum

intervallo, plus quam 15 dierum defectu, a lunæ cœlesti cursu recedebat; quos si tridui post singulas hecædecaeteridas intercalatione supplebant, jam totidem diebus solis ratiocinia transcendebant. Unde apud Geminum legimus, in vigesima octaeteride, seu post 160 annorum spatium, antiquos mensem unum tricenarium expunxisse, ut ad primam epocham novilunia reducerentur. Quæ causa fuit, ut Christiani, saltem Latini, octaeteridum tanta labe comperta, 84 annorum cyclum, quadam ratione castigatum, resumpserint, et denique certiorum enneadecæteridem tot cyclorum formis erroribus substituerint, ut jam toties monuimus.

APPENDIX

AD

SANCTI HIPPOLYTI OPERUM

PARTEM II

DUBIA AC SUPPOSITITIA COMPLECTENS.

(FABRIC. *Opp. Hippolyti*, t. II, init., etc.)

VIRORUM DOCTORUM CENSURÆ

de libello edito sub S. Hippolyti nomine, *De consummatione mundi ac de Antichristo.*

Hugo Grotius, appendice de Antichristo, p. 60.

Norint lectores esse supposititium, nam nomina usurpat quarto demum sæculo recepta.

Robertus Cocus, in censura quorundam veterum scriptorum, p. 127.

Hippolytus vixisse (3) dicitur circa ann. 220, sub cujus nomine habetur oratio *De consummatione mundi et Antichristo*, quæ citatur ab Anglo-Rhemensibus (4), quo probent Antichristum aboliturum missam; et Eliam venturum (5) ante diem iudicii ad prædicandum Judæis et gentibus. Quibus nominibus citatur etiam a Bellarmino (6). Qui et citat (7), ut probet, Christum in anima descendisse ad inferos, et Antichristum (8) non regnaturum nisi tres annos cum medio; et a Judæis (9) tanquam Messiam recipiendum. Eadem oratio citatur ab Anglo-Duacensibus (10), quo probent, antiquos Patres opinatos fuisse Antichristum futurum de tribu Dan; et Ellam una cum Enocho in vivis huc usque esse (11). Atque quo major fides ei habeatur, ascribunt (12) ei titulos *beatissimi et martyris*, ac passim *sanctum* nominant. De eo mire gloriatur Campianus (13), inquit: *Hippolytus Portuensis episcopus, quam belle, quam clare, Antichristi nervum, Lutherana tempora, præmonstravit.*

Hanc orationem supposititiam esse evincit primo ipsa forma dicendi. Quis enim ex veteribus unquam, si disertus, aut doctus, orationem incipiendam esse duxit, ab *enim* vel ἐπειδὴ γάρ, quod hic facit?

Secundo, somnia quæ narrat iste, ementium auctorem clamant. Hic Antichristum non alium fore quam ipsum *diabolum* sub specie simulata humani corporis et naturæ, aperte docet: cum tamen cæteri Patres communi consensu scribant, imo et S. Paulus¹—quod fatentur Bellarminus (14) et Pererius 15—

¹ II Thess. II, 3.

(3) Baron., *Annal.* tom. II, ad ann. 220.

(4) Adnot. in *Matth.* xxiv, 15.

(5) A. Inot. in *Apoc.* xi, 5.

(6) Lib. III *De Rom. pont.*, c. 6 et 7.

(7) *In Apol.* ad lib. Jacobi Magnæ Britan. regis, c. 7, et I. *De Christo*, c. 14.

(8) Lib. III *De Rom. pont.*, cap. 8.

(9) Lib. III *De Rom. pont.*, cap. 12.

(10) Adnot. in *Gen.* XLIX, 17.

(11) Adnot. in *Gen.* v, 24.

(12) Jo. Pic. qui primo editid Parisiis.

(13) *Ratione v.*

(14) Lib. III *De Rom. pont.*, c. 12.

(15) *Comment.* in *Dan.* I xxxiv, p. 694.

Antichristum verum hominem futurum. Hic suspicatur *templum Hierosolymitanum* in gratiam Judæorum revocatum iri ab Antichristo, in eoque sessurum ipsum quasi Deum : cum tamen Theodoretus, Damascenus et alii, opinantur eum sessurum in *templis Christianorum* : quia hæc sola vere dici possunt templa Dei, quan'quidam Judaicum templum, post mortem Domini nostri omni sanctitate religioneque privatum, profanum, impurum et impium evasit, ut adnotat Pererius (16). Qui et vere subsequentibus verbis observat : *Et Dominum nostrum et Daniele prædixisse desolationem illius templi fore in omne ævum irremediabilem.*

Hinc existimat Joannem evangelistam, quasi minime mortuum, simul cum Enoch et Elia mansurum usque ad tempus Antichristi : cum tamen B. Joannem obiisse mortem asserat Ecclesiã, teste Pico (17), qui hanc orationem primo evulgavit : et hanc sententiam summopere cavendam monuit, utpote peculiarrem et alienam ab ecclesiastica doctrina.

Andreas Rivetus lib. II Critici sacri, cap. 11.

Sub Hippolyti nomine prodit Parisiis anno 1557 libellus (18) *De consummatione mundi, Antichristo, et secundo Christi adventu*, Græce et Latine, ex interpretatione Joannis Pici, de quo subjiciam censuram reverendissimi Juelli, contra Harding. art. 4, sect. 5.

Exiguus, inquit, libellus, pretii pene nullius, nec fidei quidem majoris. Auctorem fuisse illitteratum atque indoctum, cum ex ipso Græcæ dictionis genere, quod plerumque puerile est, tum ex rei veritate atque pondere apparet. Primam libri sententiam exorditur ab *enim, γάρ*, quod ne puer quidem in schola faceret. Multas habet de natalibus et vita Antichristi inanes conjecturas. Antichristum non hominem, sed dæmonem fore humana figura præditum affirmat, quem contra Paulus vocat *hominem peccati*. Joannem, qui librum Apocalypseos scripsit, cum Elia et Enocho denuo adfuturum fingit, ut Antichristum redarguat, *cui sententiæ*, ait Possevinus, *non est acquiescendum*. Joannis Apocalypsin, inscite, pro Daniele usurpat. Animas hominum a sæculis fuisse affirmat, quod fuit Origenistarum argumentum : aliaque sunt ejus crebra insomnia atque deliria : quibus perpensis, non possumus adduci, ut credamus libellum hunc esse veteris illius episcopi ; quamvis non ignoremus illis etiam temporibus nonnullos scripsisse non pauca, quæ cum judicio et præcautione ex Scripturis sunt legenda. Nescio an sit idem liber, de quo Sixtus Scensensis, libr. IV, scripsit : *Reperti sunt in superioribus annis Basileæ commentarii quidam in Apocalypsin, Hippolyto inscripti, de quibus ob eruditionis et styli inopiam ambigitur*. Sive idem sit, sive alius, eadem est ambigendi ratio.

Franciscus Combefisius præf. notarum in librum S. Hippolyti genuinum de Antichristo.

Quod Hippolyti nomine opus *De Antichristo* hactenus pluteos oneraverat, sequioris Græciæ monumentum est, ac plane stramineum, nihil ævi illius sinceritatem redolens, aut venam magni cum simplicitate theologi, satisque in Scripturis versati ; cujus parens eo ipso persuasus fuerit, quod scripsisse Hippolytum de Antichristo apud antiquos pervulgatum sit. *Adde quæ idem Combefisius in notis supra p. 10, et Marquardus Gudius p. 36.*

Nanus Tillemontius notis in Vitam S. Hippolyti, t. III Memor. histor. eccles., p. 678.

Præter libellum *De Antichristo* quem Gudius in lucem edidit, est in manibus alius ejusdem argumenti insertus tomo XII *Bibliothecæ Patrum*, pag. 587, quem centum fere annis ante vulgaverat Joannes Picus canonicus Parisiensis, inscriptum *De consummatione mundi ac de Antichristo et secundo adventu Domini nostri Jesu Christi*. Cæsar Baronius (19) tanquam genuinum scriptum recipit, nec tamen potest sibi imperare quominus condemnet quod in eo legitur, Joannem evangelistam necdum esse mortuum, quod revera etiam parum dignum esse videtur tanto doctore Ecclesiæ, tamque celebri, qui tertio sæculo vixit atque in genuino libro *De Antichristo*, cap. 31, contrarium etiam diserte testatus est. Itaque et prius quam verus ille fuisset repertus, non pauci eum tanquam falsum ac subdititium rejecerunt, ac longe junioris scriptoris, qualis est Hippolytus Thebanus, illum esse putaverunt. Alia avertit Rivetus quibus confirmatur eadem sententia et quæ ipsi persuadent non majorem esse auctoritatem scriptoris, quam scriptum ipsum exigui pretii. Elias du Pin Riveto suffragatus iisdem (20) fere rationibus utitur. Sed et a Combefisio observatum est in Catena Græca ad Jeremiam verba quædam ex Hippolyto allegari, quæ in Gudiano Hippolyto non autem in hoc Pici reperiuntur. Quæ sola ratio sufficit ad refellendos eos, qui eum defendere ac tueri sunt conati, ut Philippus Labbeus in diss. *De scriptoribus ecclesiasticis*, tom. I, p. 471, 472, et ipse Georgius Bullus in *Defensione fidei Nicænæ*, sect. III, c. 8, § 4, p. 369, 370.

Beatissimi HIPPOLYTI episcopi et martyris oratio, de consummatione mundi, ac de Antichristo, et secundo adventu Domini nostri Jesu Christi.

I.

Quoniam beati prophetæ oculi nostri fuerunt, rerum arcanarum declarationem nobis indicantes, tum vita, tum manifestatione, atque Spiritus sancti

(16) Comment. in Dan. I. xxxix, p. 758.

(17) Epistola dedicatoria cardinali a Lotharingia.

(18) Aubertus Miræus, in notis ad S. Hieron. *De scriptoribus ecclesiasticis* an. 1639 excusis, cum Gudii editio nondum prodisset, perperam distinguit editam jam tunc hominiam Hippolyti *De Christo et Antichristo* ab ejus oratione *De consummatione mundi*.

(19) Baronius ad an. C. 101, § 3 et an. 229, § 10.

(20) Elias du Pin, p. 308, 311.

(21) In codice Barocciano, quem deinceps per lit-

Τῷ μακαριωτάτῳ ἹΠΠΟΛΥΤῷ ἐπισκόπῳ καὶ (21) μάρτυρῳ, λόγος (22) περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου, καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ εἰς τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

I.

Ἐπειδὴ γὰρ (23) οἱ μακάριοι προφήται ὀφθαλμοῖς ἡμῶν γεγονάσι, τῶν ἀποκρύφων τὴν δῆλωσιν ἡμῖν ἐμφανιζόμενοι (24), διὰ τε βίου, διὰ τε ἐμφανείας (25),

teram B. notabo, et quem Oxoniæ cum Ducæi editione contulit collega meus doctissimus conjunctissimusque Jo. Christophorus Wolfius, verba ἐπισκόπου καὶ desiderantur.

(22) Homiliam esse hoc scriptum ad populum habitam, passim auctor innotuit, ut statim capite 2.

(23) Vocula γὰρ videtur indicare aliquid præcessisse. Sed illa in B. desideratur.

(24) Ἐμφανίζοντες, B.

(25) Ἐμπευσέως, id.

καὶ ἐπιφοιτήσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὰ μὴ πω
γεγονότα (26) διαλεγόμενοι· ὄθεν καὶ πάσαις ταῖς
μετέπειτα γενεαῖς, μεγίστην θεωρίαν καὶ πρᾶξιν
ἀνεζωγράφησαν. Διὸ δὴ καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ (27) διὰ
σαρκὸς ἐπιδημίαν τῷ κόσμῳ κηρύξαντες, τὴν ἐκ τῆς
παναχράντου καὶ θεοτόκου (28) Μαρίας, γεννήσεως
τε καὶ αὐξήσεως, καὶ τῆς μετὰ ἀνθρώπων ἀναστρο-
φῆς (29) καὶ βιώσεως, καὶ τὴν διὰ βαπτίσματος
ἀνάδειξιν αὐτοῦ, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις γεννησομένην
ἀναγέννησιν, διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας· τὴν ἰσῶν
θαυμάτων πληθύν, καὶ τὸ ἐπὶ σταυροῦ μακάριον πά-
θος, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ ἐμπαίγματα, ἅπερ παρὰ τῶν
Ἰουδαίων ὑπέμεινε· τὴν ταφὴν αὐτοῦ, τὴν εἰς ἄδου
κατάβασιν, καὶ τῶν ἀπ' αἰώνων (30) ψυχῶν ἀνάθα-
σιν τε καὶ ἀπολύτρωσιν (31), τὴν τοῦ θανάτου φοβο-
ράν, τὴν τε ἐκ νεκρῶν αὐτοῦ ζωοποιὸν ἔγερσιν, καὶ
παντὸς τοῦ κόσμου ἀνάπλασιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανούς
ἀναλήψεως (32) ἄνοδον, καὶ τὴν τοῦ Πνεύματος ὑπο-
δοχὴν, ἥσπερ (33) οἱ ἀπόστολοι κατηξιώθησαν· καὶ
πάλιν τὴν δευτέραν παρουσίαν τὴν μέλλουσαν ἐκ-
θροεῖν τὰ σύμπαντα· ἀναγκαιῶς γὰρ βλέποντες (34)
καλούμενοι προὑπέδειξαν καὶ προεῖπον.

II. Διὸ καὶ τῆς συντελείας ἡμῖν τὴν ἡμέραν ἐνεφά-
νησαν, τὴν ἐν τοῖς ἐσχάτοις καιροῖς, τὴν τοῦ ἀποστά-
του ἐμφάνειαν καὶ πλάνην τοῖς ἀνθρώποις (35), καὶ
τῆς βασιλείας αὐτοῦ τὴν ἐναρξιν καὶ συμπλήρωσιν,
καὶ τὴν τοῦ χριστοῦ ἔλευσιν, καὶ τὴν τῶν δικαίων ζωὴν,
καὶ τὴν τῶν ἀμαρτωλῶν τιμωρίαν προὑπέφηναν, ἵνα
πάντες ἡμεῖς ἐν νῦ φέροντες ταῦτα καθ' ἑκάστην
ἡμέραν καὶ ὤραν, ὡς τέκνα τῆς Ἐκκλησίας γινώσκω-
μεν (36) ὅτι ἴωτα ἐν, ἢ *μια κεφαλα* ἐξ αὐτῶν οὐκ
ἀπολυθήσεται (37), καθὼς ὁ σωτήριος λόγος ὑπέφη-
νεν. Ἀναγκαιῶς οὖν πάντες ἀνοίξατε (38) τοὺς
ὀφθαλμούς τῶν καρδιῶν ὑμῶν καὶ τὰ ὠτα τῆς ψυχῆς
ὑμῶν, καὶ ὑποδέξασθε, ὃν μέλλομεν λέγειν λόγον (39).
Πάσης γὰρ φρίκης καὶ φόβου μεστὸν διήγημα μέλλω
ἐμφανίσαι σήμερον, τὴν συντέλειαν, ἣγουν, τὴν
παγκόσμιον (40) τοῦ ἐχθροῦ καὶ διαβόλου πλάνην·
καὶ μετὰ ταῦτα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ
δευτέραν παρουσίαν.

III. Πόθεν οὖν, φίλοι χριστοί, λάβω (41) ἀρχήν; καὶ
τί ἀπάροξομαι, ἢ τί διηγῆσομαι; τίνα μάρτυρα (42)
τοῖς λεγομένοις παρέξω; Ἄλλ' ὄθεν τὸν λόγον ἠρξά-
μεθα (43), τούτους εἰς μέσον παραγάγωμεν πιστοῦς

⁴³ Matth. v, 18.

(26) Idem ms. codex, εὐρηκότα.

(27) Τοῦ Ἰωῦ τοῦ Θεοῦ, id.

(28) Hoc est ex illis vocabulis quæ S. Hippolyti
martyris ævo usitata non fuisse quidam viri docti
existimant. Si tamen nullum aliud esset argumen-
tum præsentem homiliam Hippolyto abjudicandi,
non magnæ illi rei esset, cum voce illa jam usi
sint Origenes, Methodius, Dionysius Alex., Hippo-
lyto supparet.

(29) Τὴν ἀναστροφὴν, B.

(30) Ἀπ' αἰῶνος, B.

(31) De piis intellige, aut Origenistas cave. Picus.

(32) In B. deest vocabulum ἀναλήψεως, et potest
sine sententiæ detrimento abesse.

(33) Duo Pici codices, καὶ τῆς τοῦ Πνεύματος
ὑποδοχῆς, ἥσπερ.

PATROL. GR. X.

A adventu, et verba de iis quæ nondum acciderunt
facientes, unde etiam omnium sæculorum posterita-
tati maximam delinearunt contemplandi agendique
occasionem: quam etiam ob causam, Dei per car-
nem adventu in mundum promulgato, qui ex im-
polluta ac depura Maria ortum suumpsit atque in-
crementum, ejus cum hominibus consuetudinem
ac vitam, ejusque per baptismum declarationem, fut-
uram omnibus hominibus regenerationem, per la-
vacrum regenerationis; ejus miracula copiosa, bea-
tam illam in cruce passionem, ludibria Judæorum
quæ in ea pertulit, sepulturam ejus, descensum ad
inferos, ascensum redemptionemque animarum quæ
fuerunt a sæculis, mortis extinctionem, vivificam
ejus a mortuis resurrectionem, universi mundi re-
formationem, in cælum assumptionem et ascensio-
nem, sancti Spiritus susceptionem, qua ornavit apo-
stolos; adventum denique secundum, qui manife-
stabit omnia: cum *videntes* appellentur, necessario
præmonstrarunt ac prædixerunt.

II. Unde diem etiam consummationis nobis signifi-
carunt, extremis temporibus apostatam emersu-
rum, qui homines seduceret, initium ac finem re-
gni ejus, judicis quoque adventum, justorum vitam,
ac delinquentium supplicia præsignarunt: uti omnes
singulis diebus ac horis hæc animo versantes velut
Ecclesiæ filii cognoscamus, *ne unum quidem iota
nec unum apicem*⁴³, ex his præteritum iri: quem-
admodum sermo Salvatoris indicavit. Omnes igitur
necessario aperite oculos cordium vestrorum,
ac auribus animæ vestræ quæ dicturi sumus exci-
pите. Explicabo enim vobis hodierno die omnis hor-
roris terrorisque plenam narrationem: nempe de
consummatione, id est, totius mundi seductione,
quam patietur ab hoste et diabolo; quam seque-
tur secundus adventus Domini nostri Jesu Christi.

III. Unde ergo, Christi amantes, sumam initium?
quid exordiar, quidve commemorabo? Quem eorum
quæ dico testem exhibebo? Verum unde sermonem
sumus auspiciati, eos in medium proferamus testes

D (34) Quæ sequuntur ita in B. expressa sunt:
πάντα προὑπέδειξαν, διὸ καὶ τὴν τῆς συντελείας ἡμέ-
ραν συνεφάνησαν ἡμῖν τὴν ἐσχάτην τοῖς χρόνοις
ἔσεσθαι μέλλουσαν, καὶ τὴν τοῦ ἐχθροῦ καὶ ἀπο-
στάτου.

(35) In B. desunt verba, τοῖς ἀνθρώποις.

(36) B et alius Pici codex, γινώσκοντες.

(37) Ἀπολυθήσεται.

(38) Ἀνοίξαντες, B.

(39) In Barocc. additur, ὑποδέεσθαι ὃ μέλλω
λαλεῖν.

(40) Id., τὴν συντέλειαν τὴν παγκόσμιον.

(41) Λάβομεν, B.

(42) Τίνα δὲ μαρτυρίαν, id.

(43) Id., ἠρξάμεν, et mox παραγάγω pro παρα-
γάγωμεν.

sive dignos, qui dicta comprobent; deinde apostolorum quoque doctrinam, vel prophetiam potius, ut per universum orbem terrarum quasi tuba canant consummationis diem. Cum igitur hi quoque præsignaverint quæ nondum evenerunt, ac fallacias perversaque consilia improborum hominum, qui existent, aperuerint; agendum Isaiam prophetam tanquam primum testem in medium producimus, qui docet nos quæ futura sunt circa tempora consummationis. Quid igitur ait? *Terra vestra deserta, civitates vestrae igne exustae. Regionem vestram in conspectu vestro devorant alieni. Derelinquetur filia Sion sicut umbraculum in vinea, et sicut tugurium in cucumerario; tanquam civitas quæ vastatur* 44. Vides, dilecte, lumen prophetæ immixtum, quo tempus illud, quot ante sæculis vaticinatus est. Nec enim de Judæis, nec de civitate Sion verbum hoc prædixit, sed de Ecclesia. Nam omnes prophetæ declararunt Sion esse sponsam e gentibus adductam.

IV. Quocirca ad secundum testem orationem applicemus. Quisnam est ille? Audi etiam Oseam grandiloqua fundentem: *In diebus illis inducet Dominus e deserto ventum uredinis contra illos; et desiccabit venas eorum, et desertos faciet fontes eorum, et universa vasa desiderabilia delebuntur* 45. *Quia restiterunt contra Deum, in gladio cadent, et quæ ex eis prægnantes fuerint, dirumpentur* 46. Ecquis alius ventus uredinis a deserto, quam Antichristus? qui temporibus suis deleturus est et desiccaturus venas aquarum et fructus arborum, propterea quod homines amplexi sunt opera ejus. Itaque delebit eos, ipsique servient in impuritate ipsius.

δένδρων ἐν τοῖς χρόνοις αὐτοῦ, ὅτι ἐπεθύμησαν ἐν αὐτοῖς, καὶ δουλεύσουσιν αὐτὸν ἐν τῇ ἀκαθαρσίᾳ αὐτοῦ.

V. Attende concordiam prophetæ cum propheta: cognosce alium quoque similia proloquentem. Eadem enim Amos propheta consentiens prædixit: *Hæc dicit Dominus: Quia pugno percutitis pauperem, et dona electa cepistis ab eo, domos pulitas ædificastis, et non habitabitis in eis. Vineas desiderabiles plantastis, nec tamen vinum bibetis earum. Quia novi permultas impietates vestras, et gravia sunt peccata vestra. Qui defraudatis justos, accipitis munera, et pauperes in portis opprimitis. Ideo prudens in tempore illo tacebit, quia tempus malum est* 47. Disce,

Ἄ μάρτυρας, βεβαιούντας τῶν λεγομένων (44) τὴν δὴ λωσιν· καὶ μετέπειτα, καὶ τῶν ἀποστόλων τὴν διδασχὴν, μᾶλλον δὲ προφητεῖαν, πῶς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης σαλπίζουσι τῆς συντελείας τὴν ἡμέραν. Ἐπειδὴ οὖν καὶ (45) οὗτοι τὰ μήπω γενησόμενα προὔπτεδειξαν, καὶ τῶν μελλόντων ἀναφανῆναι ποτηρῶν ἀνθρώπων σκαιωρίαν καὶ κακοβουλῆαν ἀνεφάνησαν (46), φέρε οὖν, τὸν προφήτην Ἡσαΐαν ὡς πρώτον μάρτυρα μέσον εἰσαγάγωμεν, περὶ τῶν χρόνων τῆς συντελείας ἡμῖν ἐκδιδάσκοντα. Τί οὖν φησίν; Ἡ γῆ ὑμῶν ἐρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρκαϊστοὶ· τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριοι κατεσθίουσιν· ἐγκαταλειψθήσεται ἡ θυγάτηρ Σιών, ὡς σικηρὴ ἐν ἀμπελώνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικηλάτῳ (47), ὡς πόλις πολιορκουμένη. Εἶδες τοῦ προφήτου, ἀγαπητὲ, τὴν ἐκλαμψιν, ἣν πρὸ πόσων γενεῶν τὸν καιρὸν (48) προεθέσπισεν. Οὐ γὰρ περὶ τῶν Ἰουδαίων τοῦτον τὸν λόγον προὔπεφηνεν, οἷα περὶ τῆς Σιών τῆς πόλεως, ἀλλὰ περὶ τῆς Ἐκκλησίας (49). Σιών γὰρ τὴν ἐξ ἐθνῶν προσαχθεῖσαν νύμφην πάντες οἱ προφῆται ἐδήλωσαν (50).

IV. Διὸ καὶ πρὸς δεῦτερον μάρτυρα τὸν λόγον ὑφαπλώσωμεν. Ποῖον δὲ τοῦτον; Ἄκουσον καὶ τοῦ Ἰσηὲ τοιαῦτα φωνοῦντος μεγαλοφώνως· Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις, ἐπάξει Κύριος ἀνεμὸν καύσωνος ἐκ τῆς ἐρήμου ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἀναξηρανεῖ τὰς φλέβας αὐτῶν· καὶ ἐξηρανώσει τὰς πηγὰς αὐτῶν· καὶ πάντα τὰ σκευὴ τὰ ἐκιδνημτὰ ἀφανισθήσονται, ὅτι ἀντέστησαν (51) πρὸς τὸν Θεόν, ἐν βομφαῖα πεσοῦνται, καὶ αἱ ἐν γαστρὶ αὐτῶν ἐχουσαί, διαβραρήσονται. Τίς γὰρ ἄλλος (52) ἀνεμὸς καύσωνος ἐκ τῆς ἐρήμου, ἀλλ' ἢ ὁ Ἀντίχριστος ὁ μέλλων ἀφανισαί (53) καὶ ἀναξηραναί (54) τὰς φλέβας τῶν ὑδάτων, καὶ τοὺς καρποὺς (55) τῶν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ οἱ ἄνθρωποι. Διὸ καὶ ἀφανισαί

V. Ὅρα (56) συμφωνίαν προφήτου πρὸς προφήτην· μάθε καὶ ἕτερον τὰ ὅμοια διαλεγόμενον. Ἀμὼς γὰρ τὰ αὐτὰ συμφώνως προεφήτευσεν· Τὰδε λέγει Κύριος· Διὰ τοῦτο ἀνθ' ὧν κατηγονδύλλιστε (57) πτωχόν, καὶ δῶρα ἐκλεκτὰ ἐδέξασθε παρ' αὐτοῦ· οἶκους γὰρ (58) φκοδομήσατε, καὶ οὐ μὴ κατοικήσητε ἐν αὐτοῖς. Ἀμπελώνας ἐπιθυμητοὺς ἐφυτεύσατε, καὶ οὐ μὴ πίνετε τὸν οἶνον αὐτῶν, ὅτι ἐγνω (59) πολλὰς ἀσθελας· καταπατοῦντες τὸ δίκαιον, λαμβάνοντες ἀντάλλαγμα (60), καὶ λέγοντες ἐν ψύλαις ἐκκλινοῦντες. Διὰ τοῦτο ὁ συνιῶν

44 Isa. i, 7. 45 Ose. xiii, 15. 46 Ose. xiv, 4. 47 Amos. v, 11, 12, 15.

(44) Τῶν λόγων, B.

(45) Ms. B., καὶ γὰρ καί.

(46) Id., ἐνεφάνησαν.

(47) Σικηράτῳ, B.

(48) Ms. B., πρὸ τοσούτων γενεῶν τῶν ἡμερῶν.

(49) Id., περὶ τῆς ἀγίας Ἐκκλησίας.

(50) Προεδήλωσαν, B.

(51) Verba ὅτι ἀντέστησαν, usque ad πεσοῦνται, in B. absunt.

(52) Alius Pici codex, ὅτι γὰρ ἄλλο, vitiose.

(53) Ἀναφανῆναι, B.

(54) Id., Ἀναξηρανεῖ.

(55) Id., minus emendate: οἱ καρποὶ τῶν δένδρων ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ, ὅτι ἐπεθύμησαν τὰ ἔργα αὐτοῦ οἱ ἄνθρωποι· διὸ καὶ ἐφανισαί, etc.

(56) Ms. B., ὅρας συμφωνίαν προφήτου· μάθε οὖν καὶ ἐτέρων τὰ ὅμοια διαλεγόμενων.

(57) Leg. κατεγονδύλλιστε, ex vulgatis codd. τῶν Ὁ.

(58) Alter Pici codex omittit γὰρ.

(59) Ms. B., ἐγνω πολλὰς ἀσθελας ὑμῶν καταπατούντων.

(60) Id. ἀντάλλαγμα.

ἐν τῷ καιρῷ ἐκεῖνῳ σιωπήσεται, ὅτι καιρὸς πονη- A
 ρός ἐστι. Μάθε, ἀγαπητέ, τῶν τότε ἀνθρώπων τὴν
 πονηρίαν, πῶς καθαρπάξουσιν οἰκίας καὶ ἀγροὺς,
 καὶ ὅτι τὸ δίκαιον τοῦ δικαίου (61) αἰρώντες· ὅταν
 γὰρ ταῦτα γένηται, ἵνα ἴδῃς ὅτι τέλος ἐστὶ. Διὸ (62)
 ἐγὼς τὴν σοφίαν τοῦ προφήτου, καὶ τὴν ἀποκάλυψιν
 τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις. Καὶ
 πάντες οἱ προφῆται, ὡς προείπομεν, ὡς τὰ ἀρχαῖα
 ἐνεφάνησαν (63), οὕτως καὶ τὰ ἐν τοῖς ὑστέροις και-
 ροῖς γενήσεσθαι μέλλοντα διαπυρσώσιν (64) ἐθέσπισαν.

VI. Ἄλλ' ἵνα μὴ τὸν λόγον ἀπάντων τῶν προ-
 φητῶν τοῖς ῥήμασιν (65) ἀναλώσωμεν, ἐνὸς μνησθέν-
 τες, ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν. Τί δὲ καὶ Μι-
 χαῖας προαγορεύει; Τάδε λέγει Κύριος, ἐπὶ τοὺς
 προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου, τοὺς
 δάκνοντας ἐν τοῖς ὁδοῦσιν αὐτῶν, καὶ κηρύσσον- B
 τας ἐπ' αὐτὸν εἰρήνην· καὶ εἰ οὐκ ἐδόθη (66)
 εἰς τὸ στόμα αὐτῶν, ἠγίασαν (67) ἐπ' αὐτὸν πό-
 λεμον. Διὰ τοῦτο ρυῖ ἐμὴν ἔσται ἐξ ὀράσεως, καὶ
 σκοτία ἕμῃν ἔσται ἐκ μαντείας. Καὶ δύσεται ὁ
 ἦλιος ἐπὶ τοὺς προφήτας, καὶ συσκοτάσει (68) ἐπ'
 αὐτοὺς ἡμέρα. Καὶ κατασχυνθήσονται οἱ ὄρων-
 τες τὰ ἐνύπνια, καὶ καταγελασθήσονται οἱ μάν-
 τεις. Ταῦτα προείσομαι, ἵνα γνῶτε τὴν ἐπ'
 ἐσχάτων γενησομένην (69) ὀδύνην καὶ ταραχὴν, καὶ
 πάντων ἀνθρώπων τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀναστρο-
 φὴν (70) καὶ φθόνον, καὶ μίσος, καὶ ἔριν, τὴν τῶν
 ποιμένων ἐπὶ τῶν προβάτων ἀμέλειαν, καὶ τοῦ λαοῦ
 πρὸς τοὺς Ἰσραεὺς ἀνυπότακτον διάθεσιν (71).

VII. Διὸ πάντες τῷ ἰδίῳ θελήματι ἐμπεριπατή- C
 σουσιν. Καὶ τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ἐπιβαλοῦνται χεῖ-
 ρας· γυνὴ τὸν ἴδιον ἄνδρα παραδώσει εἰς θάνατον,
 καὶ ἄνθρωπος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐπὶ κριτήριον ἄξει ὡς
 ὑπεύθυνον· δεσπότης εἰς τοὺς δούλους ἀπάνθρωποι
 αὐθεντήσονται (72) καὶ δοῦλοι πρὸς τοὺς δεσπότης
 ἀνυπότακτον διάθεσιν περιβαλοῦνται· πρεσβυτέρου
 πολιὰν οὐδὲς αἰδεσθήσεται, καὶ νεωτέρου κάλλος οὐ-
 δεὶς οἰκτειρήσεται (73)· οἱ ναοὶ τοῦ Θεοῦ ὡς οἴκοι
 ἔσονται, καὶ καταστροφὰ τῶν ἐκκλησιῶν πανταχοῦ
 γενήσονται· αἱ Γραφαὶ καταφρονηθήσονται, καὶ τοῦ
 ἔχθρου τὰ ἄσματα (74) πανταχοῦ ἐξάσουσιν. Πορνείαι,
 καὶ μοιχεῖαι, καὶ ἐπιπορκαίαι (75), τὴν γῆν πληρώσουσι,
 φαρμακείαι καὶ ἐπαοιδίαι, καὶ μαντεῖαι ὀπίσω τοῦτων
 φθορῶς καὶ προθύμως ἐξακολουθήσουσι. Καὶ καθ- D
 ὄλου ὑπὸ τῶν δοκούντων εἶναι Χριστιανοὶ (76), τότε
 ἐγερθήσονται (77) ψευδοπροφῆται, ψευδαπόστολοι,

⁶⁷ Mich. III, 5, 6, 7.

(61) Ἐκ τοῦ δικαίου, B.

(62) Ibid. deest διὸ.

(63) Προείπον, B.

(64) Id., διαπυρσώσιν, sed editorum codd. lectio recte se habet.

(65) Rectius in ms. E., λόγον ἀπαντα τοῖς τῶν προφητῶν ῥήμασιν.

(66) Ms. B., καὶ οὐκ ἐδόθη.

(67) Leg. ἤγειραν, vel potius, ut in B., ἤγγισαν. Sed in eodem ms. male, ἐπ' αὐτῶν, et mox ἀγορά-
 σεως pro ὀράσεως.

(68) Σκοτάσει, B.

(69) Alter Pici codex, γεγονεῖαν, sed B., ἐσομέ-
 νην.

dilecte, improbitatem hominum illius memoriae, ut
 justum diripiant, domos et agros, et ipsam justitiam
 auferant a justo : ut scias tum finem adesse,
 quando haec fient. At perspecta tibi est prophetæ sa-
 pientia ac revelatio futura temporibus illis. Quin
 prophetæ omnes, quemadmodum prædiximus, ut
 vetera patefecerunt, sic posterioribus eventura tem-
 poribus clare vaticinati sunt.

VI. Sed ne recensendis omnium prophetarum
 verbis orationem consumamus, ubi unius mentio-
 nem fecerimus, ad propositum revertamur. Quid
 porro Michæas quoque prædicit? Hæc dicit Domi-
 nus super prophetas qui seducunt populum meum,
 qui mordent dentibus suis, et prædicant ei pacem; et
 si nihil datum fuerit in os eorum, sanctificant super
 eum bellum. Propterea nox erit vobis pro visione, et
 tenebræ vobis erunt pro divinatione. Et occidet sol
 super prophetas, et obtenebrabitur super eos dies. Et
 confundentur qui vident somnia, et deridebuntur
 vales ⁶⁷. Hæc prænarravimus, ut intelligatis cru-
 ciatum et perturbationem extremis futuram tempo-
 ribus, omniumque hominum inter se vivendi con-
 suetudinem, invidiam, odium, contentionem; pa-
 storum in ovibus negligentiam, populi erga sacer-
 dotes animum immorigerum.

VII. Ita omnes suo arbitrato vivant. Filii manus
 injicient in parentes, uxor virum suum tradet in
 mortem; vir uxorem suam, ut ream, trahet in ju-
 dicialium, domini in servos suos erunt inhumani,
 servi in dominos animum gerent inobedientem,
 senis canitiem nemo reverebitur, juvenilis formæ
 nemo miserebitur, templa divina domorum instar
 erunt, locis omnibus eversionses fient ecclesiarum,
 Scripturæ contemnentur, hostis illius cantica ubique
 decantabunt. Post hæc supra, adulteria, perjuria,
 implebunt terram; incantationes, divinationes magno
 impetu studioque sequentur. In summa, ex iis qui
 Christiani videntur, tunc exsurgent falsi prophetæ
 falsique apostoli, homines impostores, corruptores,
 malefici, mentientes alius in alium, adulteri, stupra-
 tores, rapaces, avari, perjuri, detractores, se invicem
 odio habentes. Pastores fient quasi lupi, sacerdotes

(70) Pro verbis τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀναστροφὴν,
 in B est διαστροφὴν καὶ φθοράν.

(71) Eodem in codice, pro verbis ἀνυπότακτον διά-
 θεσιν, legitur ἀταξίαν. Καὶ γονεῖς τὰ τέκνα μιτή-
 σουσι, καὶ τέκνα τοῖς γονεῦσιν ἐπιβάλλονται χεῖρας.

(72) B., πρὸς τοὺς δούλους ἀπάνθρωπιαν κτήσου-
 νται. Ita et alter Pici codex.

(73) Οἰκτειρήσει, B.

(74) Falsa ac pernicioσα dogmata. Infra, cap. 48,
 pro ἔχθρου, in B., est Διαδόλου.

(75) Verba τὴν γῆν πληρώσουσι, φαρμακείαι sup-
 plevi ex B.

(76) Χριστιανῶν, id.

(77) Ἔσονται, B., et alter Pici codex.

mendaciam diligent, monachi expetent quæ sunt mundi, divites animum expertem misericordiæ induent, pauperi non succurrunt principes, potentes miserationes abijcunt, iudices justum auferunt ex justo, munerisque exæcati injustitiam probabunt. οἱ πλούσιοι ἀσπλαγχνίαν ἐνδύσονται· οἱ ἀρχοντες πτωχῶ οὐ βοηθήσουσιν, οἱ δυνάσται οἰκτιρμούς ἀποβαλοῦνται· οἱ κριταὶ τὸ δίκαιον ἐκ τοῦ δικαίου ἀροῦσι, καὶ τοὺς δώροισ ἐκτυφλοῦμενοι, ἀδικίαν ἐπιστάσονται.

VIII. Quid narro quæ flent ab hominibus, cum ipsa etiam elementa ordinem suum sint negatura? Terræ motus erunt per omnes civitates, pestilentia per omnes regiones, tonitrua sine modo, horrenda fulgura, quæ domos agrosque exurent; procellæ ventorum, quæ terram ac mare sine modo perturbabunt; terræ sterilitates, sonitus maris, intolerabilis commotio ob interitum tam animarum quam hominum; signa in sole, signa in luna, siderum de via deflexiones, angustia gentium, aeris intemperies, grandinis emissiones super faciem terræ; hiemes inordinatæ, glacies sui dissimilis, ardores qui sedari nequeant, repentina fulmina, insperata incendia; et, ut semel dicam, gemitus et planctus universæ terræ consolatione carentis. *Ex quo enim abundaverit iniquitas, refrigeret charitas multorum* ⁴⁸. Propterea, Dominus universi horum omnium fluctuationem et confusionem clamat per Evangelium, dicens: *Videte, ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo dicentes: Quia ego sum, et tempus appropinquavit. Ne seducamini igitur post eos. Cum autem audieritis bella et dissensiones, nolite terri. Oportet enim primum hæc fieri: sed non statim finis* ⁴⁹. Videamus verba Salvatoris, quemadmodum ad nos semper confirmandos præceperit: *Videte, ne seducamini. Multi enim venient in nomine meo dicentes, Ego sum.*

IX. Nam posteaquam ipse assumptus est ad Patrem, surrexerunt quidam dicentes: Ego sum Christus, ut Simon Magus, et reliqui, quorum nomina referre non est hujus temporis. Quare extremo etiam die consummationis exsurgere denuo debent pseudochristi viri qui dicant: Ego sum Christus; et seducent complures. Plerique homines cursitabunt ab oriente ad occidentem usque, et ab aquilone usque ad mare, dicentes: Ubi hic Christus? Ubi illic Christus? Sed qui vana sapientia præditi, nec diligenter legant Scripturas, nec recta sentiant, nomen quaerent quod invenire non poterunt. Oportet enim primum

⁴⁸ Matth. xxiv, 12. ⁴⁹ Luc. xxi, 8, 9.

(78) Verba ἀλλήλους μισοῦντες, et mox, οἱ ἱερεῖς τὸ ψεῦδος ἀσπάζονται, supplevi ex B.

(79) Hæc de monachis ævo S. Hippolyti non conveniunt.

(80) Ita recte B. pro ἀπὸ ἀνθρώπων. Ibidem sequitur: καὶ τὰ στοιχεῖα τὴν ἰδίαν τάξιν ἀρνήσονται. Verba inde κατὰ πᾶσαν πόλιν λοιμοὶ quæ in editis aberant, ex eodem cod. supplevi.

(81) Ita recte B. pro ἀνεμοὶ quod erat in editis. Mox enim sequuntur verba καταγίδες ἀνέμων, quæ in illo codice exstant statim post ἀστραπαί.

(82) In B. est ἀδιάφοροι, quod magis placet, no-

Α γόητες ἀνθρώποι, φθοροποιοὶ, κακοποιοὶ, ψευδόμενοι κατ' ἀλλήλων, μοιχοὶ, πόρνοι, ἀρπαγες, πλεονέκται, ἐπίσκοποι, κατάλαλοι, ἀλλήλους μισοῦντες (78). Οἱ ποιμένες ὡς λύκοι γενήσονται· οἱ ἱερεῖς τὸ ψεῦδος ἀσπάζονται· οἱ μοναχοὶ (79) τὰ τοῦ κόσμου ποθήσουσιν· οἱ πλούσιοι ἀσπλαγχνίαν ἐνδύσονται, οἱ ἀρχοντες πτωχῶ οὐ βοηθήσουσιν, οἱ δυνάσται οἰκτιρμούς ἀποβαλοῦνται· οἱ κριταὶ τὸ δίκαιον ἐκ τοῦ δικαίου ἀροῦσι, καὶ τοὺς δώροισ ἐκτυφλοῦμενοι, ἀδικίαν ἐπιστάσονται.

VIII. Καὶ τί λέγω περὶ ἀνθρώπων (80), ὅπου καὶ αὐτὰ τὰ στοιχεῖα τὴν οἰκίαν τάξιν ἀρνήσονται· σεισμοὶ κατὰ πᾶσαν πόλιν, λοιμοὶ ἐπὶ πᾶσαν χώραν, βρονταὶ ἀμετροὶ (81) καὶ φοβεραὶ ἀστραπαί, οἰκούς καὶ ἀγροὺς κατακαλοῦσαι· καταγίδες ἀνέμων, τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν ἀμέτρως ἐκταράσσεσαι, τῆς γῆς ἀκαρπία, θαλάσσης ἤχος, καὶ σάλος ἀφόρητος ἀπὸ ψυχῶν καὶ ἀπωλείας ἀνθρώπων· σημεῖα ἐν ἡλίῳ, σημεῖα ἐν σελήνῃ, ἀστρων παρατροπαί, συναχαλὶ ἐθνῶν, ἀέρων ἀκρασίαι, χαλάζης βολίδες ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς, χειμῶνος ἀταξία, παγετοὶ διάφοροι (82), καύσωνες ἀπαράμυθοι, κεραυνοὶ αἰφνίδιοι, ἐμπρησμοὶ ἀδόκητοι, καὶ ἀπαξαπλῶς πάσης τῆς γῆς θρῆνος καὶ κοπετὸς, παραμυθίαν μὴ ἐχούσης. Ἐκ γὰρ τοῦ πληθυνθῆναι τὴν ἀμαρτίαν (83), γυγῆσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν. Διὰ τούτων ἀπάντων τὴν ζάλην, τὴν ἀταξίαν, ὁ Κύριος τοῦ παντός, διὰ τοῦ Εὐαγγελίου βοᾷ λέγων· *Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὄνοματι μου λέγοντες ὅτι, Ἐγὼ εἰμι, καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε. Μὴ οὖν πλανηθῆτε ὀπίσω αὐτῶν. Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολλοὺς καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε* (84). Δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθὺς (85) τὸ τέλος. Μάθωμεν τοῦ Σωτήρος τὸν λόγον, πῶς διὰ παντός ἀσφαλίζων ἡμᾶς παρήγγειλε (86). *Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε. Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματι μου λέγοντες, ὅτι, Ἐγὼ εἰμι.*

IX. Καὶ γὰρ μετὰ τὸ ἀναληφθῆναι αὐτὸν πρὸς τὸν Πατέρα, ἀνέστησάν τινες λέγοντες, Ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Χριστὸς, καθὼς Σίμων ὁ Μάγος, καὶ οἱ λοιποὶ ὧν οὐκ ἔστι καιρὸς ἄρτι τὰ ὀνόματα μνημονεύσαι. Διὸ καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς συντελείας, δεῖ πάλιν ἀναστῆναι (87) ψευδοχρίστους ἄνδρας λέγοντας, Ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Χριστὸς· καὶ πολλοὺς πλανήσουσι. Καὶ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων δραμοῦσιν ἀπὸ ἀνατολῶν ἕως δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βορρᾶ ἕως θαλάσσης, λέγοντες· Ποῦ ὧδε ὁ Χριστὸς; Ποῦ ἐκεῖ ὁ Χριστὸς; Ἀλλὰ μάταιον φρόνημα κεκτημένοι, καὶ τὰς Γραφὰς ἐμμελῶς οὐκ ἀναγινώσκοντες, οὐκ ὀρθὰ φρονούντες (88),

etque glacies æterno frigore compactas, quæ non iterum facile solvuntur.

(85) Idem ms., ἔχων. Ἐν γὰρ τῷ πληθυνθῆναι ἀνομίαν.

(84) Verba ὅταν δὲ usque ad πτοηθῆτε in B. desiderantur.

(85) Id., εὐθὺς, et mox μάθε pro μάθωμεν.

(86) Id., ἀσφαλίζεται ἡμᾶς καὶ παραγγέλλει λέγων.

(87) Δεῖ οὖν ἐν τ. ε. η. τ. σ. πάλιν ἀναστῆναι, B.

(88) Ὁρθοφρονούντες, B.

ζητήσουσιν βνομα, ὅπερ εὐρεῖν οὐ δυνήσονται. Δεῖ γὰρ πρῶτον ταῦτα γενέσθαι, καὶ οὕτως ὀφθῆναι τὸν υἱὸν τῆς ἀπωλείας, ἥγουν τὸν διάβολον.

X. Καὶ οἱ θεηγόροι (89) ἀπόστολοι βεβαιοῦντες τὴν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίαν (90), ἕκαστος αὐτῶν ὑπέδειξε τῶν ἐναγῶν καὶ φθοροποιῶν ἀνθρώπων τὴν ἀνάδειξιν τούτων (91), καὶ ἐκήρυξαν ἀναφανδὸν τὰς τούτων (92) ἀθεμίτους πράξεις. Πρῶτος ὁ Πέτρος ἡ πέτρα τῆς πίστεως, ὃν ἔμακάρισε Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ διδάσκαλος τῆς Ἐκκλησίας, ὁ πρῶτος μαθητῆς, ὁ τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας ἔχων, ἐδίδαξεν ἡμᾶς λέγων· Τοῦτο πρῶτον γινώσχετε, τέκνον (93), ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται κατὰ τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας αὐτῶν (94) πορευόμενοι. Καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρειάξουσιν αἰρέσεις ἀπωλείας. Μετὰ τοῦτον συνωδὰ Ἰωάννης ὁ θεολόγος καὶ ἡγαπημένος τοῦ Χριστοῦ βοᾷ· Φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γηθῶσιν· ἀλλὰ μὴ πλανηθῆτε ὀπίσω αὐτῶν. Μὴ παρὶ πνεύματι πιστεύετε, ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφήται ἐληλύθασιν (95) εἰς τὸν κόσμον. Ἔτα ὁ Ἰούδας Ἰακώβου τὰ ὅμοια τούτων λέγει· Ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων ἔσονται ἐμπαῖκται κατὰ τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσθεειῶν. Οὗτοι εἰσιν οἱ ἀπόθως ἐαυτοῦς (96) ποιμαίνοντες. Ἔγνωσαν τῶν θεολόγων (97) καὶ ἀποστόλων τὴν συμφωνίαν καὶ ὁμόνοιαν τῆς διδαχῆς αὐτῶν.

XI. Ἄκουε λοιπὸν καὶ Παύλου λέγοντος παρρησίᾳ (98), πῶς τούτους φανερώς ἀποκαλύπτει· Βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν. Βλέπετε μὴ τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης. Βλέπετε πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηρᾶί εἰσι. Λοιπὸν τίς ἔξει ἀπολογία, ἀκούων ταῦτα ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, παρὰ τε τῶν προφητῶν καὶ ἀποστόλων, καὶ παρ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου, καὶ οὐ φρονίσει τῆς ψυχῆς αὐτοῦ τὴν ἐπιμέλειαν, καὶ τὸν καιρὸν τῆς συντελείας, καὶ τὴν ὥραν ἐκείνην τὴν μέλλουσαν ἢ μέλλομεν (99) παρίστασθαι ἐπὶ τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ;

XII. Ἀλλὰ τῆς συντελείας τοῦ λόγου πέρας δώσαντες (1) τρέφομεν τὴν διήγησιν ἐπὶ τὰ ἀκλόουθως ἡμῖν μέλλοντα (2) ῥηθῆσθαι. Παράγω (3) δὲ εἰς μέσον ἀξιόπιστον μάρτυρα, τὸν προφήτην Δανιήλ, ὃς τὸ ἐνύπνιον τοῦ Ναβουχοδονόσορ διέλυσε, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῶν βασιλείων ἕως τῆς συντελείας, ὑπέδειξεν (4) ἀπαράτροπον ὁδὸν τοῖς ὀδεῦσαι θέλουσι, τῆς

⁸⁹ II Pet. iii, 3; ii, 1. ⁹⁰ I Joan. iii, 10. ⁹¹ I Joan. v, 18. ⁹² Phil. iii, 2; Coloss. iii, 8; Ephes. v, 15, 16.

(89) Ὅθεν καὶ οἱ θεολόγοι, id.

(90) Μαρτυρίαν, B.

(91) Id., τὸν ἐναγῆ καὶ φθοροποιὸν διάβολον.

(92) Id., τούτου.

(93) In B, verba τοῦτο πρῶτον γινώσχετε, τέκνον, desiderantur. Mox ibidem legitur: ἐμπαῖκται καὶ ἐν ὑμῖν.

(94) In altero Pici codice dæst αὐτῶν.

(95) Εἰσεληλύθασιν, B.

(96) Apud S. Judam est: οἱ ἀποδιορίζοντες ἐαυτοὺς.

X. Quin et diviniloqui apostoli, qui confirmant adventum Domini nostri Jesu Christi, sigillatim innuerunt istorum detestandorum ac exitialium hominum demonstrationem, ac palam prædicarunt nefarias illorum actiones. Princeps Petrus, fidei petra, quem beatum judicavit Christus Deus noster, ille doctor Ecclesiæ, ille primus discipulorum, ille qui regni claves habet, docuit nos dicens: *Hoc primum scitote, filii, quod venient in extremis diebus illusores, secundum suas ipsorum concupiscentias ambulantes. Et erunt in vobis falsi doctores, qui introducent sectas perditionis*⁸⁹. Secundum hunc consonat Joannes theologus dilectus Christi, clamatque: *Manifesti sunt filii diaboli*⁹⁰, et nunc *Antichristi multi facti sunt*⁹¹; verum *ne seducamini post eos*⁹². *Nolite omni spiritui credere: quia multi pseudoprophetæ exierunt in mundum*⁹³. Deinde etiam Judas Jacobi frater his similia dicit: *In novissimis temporibus erunt illusores, secundum sua desideria ambulantes in impietatibus. Hi sunt qui sine metu seipsos pascunt*⁹⁴. Perspexisti theologorum et apostolorum consensum ac doctrinæ illorum concordiam.

XI. Deinceps Paulum etiam audias, libere loquentem, quam aperte hosce revelet: *Videte malos operarios, videte concisionem. Videte, ne quis vos deprædetur per philosophiam et inanem fallaciam. Videte quomodo caute ambuletis, quoniam dies mali sunt*⁹⁵. Ecquis igitur habebit excusationem, qui hæc audiat in Ecclesia a prophetis, ab apostolis, atque ab ipso Domino: nec sollicitus erit de anima sua, ac tempore consummationis et hora illa, qua sisti debemus ad tribunal Christi?

XII. Sed narrationem hujus de consummatione orationis convertamus ad ea quæ sequuntur nobis dicenda. In medium vero produco testem fide dignum Daniele prophetam, qui somnium Nabuchodonosor dissolvit, atque ab initio regnorum usque ad consummationem, viam indeclinabilem sequi volentibus, declarationem veritatis demon-

(97) Ποιούντες. Ἔγνωσαν, ἀγαπητοί, τῶν θεολόγων, B.

(98) Παύλου παρρησίαν, id.

(99) Ita ms. B. pro ὥραν ἐκείνην ἦν μέλλομεν.

(1) Verba πέρας δώσαντες supplevi ex B. In eodem est τὸν λόγον pro τοῦ λόγου.

(2) Ita rectius B. pro ἀκλόουθα ὡς.

(3) Id., παραγωγή.

(4) Ὑποδείξαντα alter Pici ms. Sic et B. in quo etiam ἀπαράτροπον.

stravit. Quid enim propheta? clare regi Nabuchodonosor prænuntiavit: Videbas, o rex, et ecce statua ingens stabat in conspectu tuo: cujus caput erat ex auro, brachia ejus et humeri argentei, venter et femora ex ære, iibiæ ferreæ; pedum autem pars erat ferrea, pars testacea. Contemplabaris ergo donec abscissus est lapis sine manibus, qui percussit imaginis pedes ferreos ac testaceos, et tandem comminuit. Tumque simul comminuta sunt, testa, ferrum, æs, argentum, et aurum: et facta quasi pulvis a facie turbini æstivi. Lapis autem qui percussit imaginem, crevit in montem magnum, et replevit universam terram⁶⁶.

νιορτός ἀπό ἄλωνος θερικῆς, καὶ ὁ λίθος ὁ πυτῆρας πᾶσαν τὴν γῆν.

XIII. Conjungentes ergo his visiones Danielis, amborum unam faciemus expositionem, demonstrantes vera fuisse a Daniele visa, et consentanea iis quæ Nabuchodonosor quoque præviderat. In hunc enim modum ait propheta: Ego Daniel videbam, et ecce quatuor venti cæli pugnabant in mari magno: et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari, inter se diversæ. Prima bestia quasi leona, et ejus alæ velut aquilæ. Aspiciebam donec evulsæ sunt alæ ejus, et sublata est a terra, et super pedes hominis stetit, et cor hominis datum est ei. Et ecce bestia secunda similis urso in parte stetit, et tres ordines in ore ejus, in media dentium ejus; et sic dicebant ei: Surge, comede carnes plurimas. Post hoc aspiciebam, et ecce bestia tertia veluti pardus, et huic erant avis alæ quatuor super se; capita quatuor erant bestiæ. Post hoc aspiciebam, et ecce quarta bestia terribilis atque mirabilis, et fortis supra modum; cujus dentes erant ferrei, et ungues ænei; edebat et comminuebat, et reliqua pedibus suis conculcabat. Et hæc valde discrepabat ab omnibus bestiis præcedentibus eam, et habebat cornua decem. Considerabam cornua ejus; et ecce cornu parvum crevit in medio eorum. Et tria de cornibus primis evulsa sunt a facie ejus. Et ecce oculi hominis erant in cornu isto, et os loquens ingentia⁶⁷.

πάντα τὰ θηρία τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Καὶ κέρατα δέκα αὐτῷ. Προσενδύον τοῖς κέρασιν αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ (13) μικρὸν κέρας ἀνέβη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ τρία κέρατα ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐξεφρίζθη ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὀφθαλμοὶ ὡσεὶ ὀφθαλμοὶ ἀνθρώπου ἐν τῷ κέρατι τούτῳ, καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλη.

XIV. Cum igitur hæc videantur omnibus intellectu difficilia, quæ mystice dicta sunt a propheta, nullum eorum celabimus eos qui mente sunt sana

⁶⁶ Dan. ii, 31-35. ⁶⁷ Dan. vii, 2-8.

(5) In B. vox ἀριδῆλως desideratur.

(6) Al., μέρος μὲν τι.

(7) Alter Pici codex, ποιησώμεθα ἐπιδεικνύς, nempe propheta. Ita et B.

(8) Τῷ προφήτῃ ὠραθέντα, B.

(9) Ἐξέτεινε, B. Sed ἐξετίλη legitur etiam infra, licet ibi quoque idem ms. ἐξέτεινε habet. Sed præferenda altera lectio ut quæ sensui magis congruit.

(10) Alter Pici codex, τέσσαρας κεφαλὰς τοῦ θηρίου. Ita et B. in quo etiam est, περὶ τέσσαρα

ἀληθείας τὴν δῆλωσιν. Τί γάρ φησιν ὁ προφήτης; ἀριδῆλως (5) πρὸς τὸν Ναβουχοδονόσορ προήγγειλεν· Ἐθεώρεις, ὦ βασιλεῦ, καὶ ἰδοὺ εἰκὼν μεγάλη ἐστῶσα πρὸ προσώπου σου, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσοῦ, οἱ βραχίονες αὐτῆς καὶ οἱ ὦμοι ἀργυροὶ, ἡ κοιλία καὶ οἱ μηροὶ χαλκοὶ, αἱ κνήμαι σιδηραί, οἱ πόδες μὲν μέρος τι (6) σιδηροῦν, καὶ μέρος τι δοστράκινον. Ἐθεώρεις ἕως οὗ ἀπετμήθη λίθος ἀνευ χειρῶς, καὶ ἐπάταξε τὴν εἰκόνα ἐπὶ τοὺς πόδας τοὺς σιδηροῦς καὶ δοστράκινους, καὶ ἐλέπτυνεν εἰς τέλος. Τότε ἐλεπτύνθησαν εἰσάκαξ, ὁ δοστράκινος, καὶ ὁ σιδηρός, καὶ ὁ χαλκός, ὁ ἀργυρός καὶ ὁ χρυσοῦς· καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ κορυφῶδες ἀπὸ ἄλωνος θερικῆς, καὶ ὁ λίθος ὁ πυτῆρας τὴν εἰκόνα, ἐγένετο εἰς ἕως μέρος μέγα, καὶ ἐπλήρωσε

XIII. Διδὸν συνάψαντες τούτοις, καὶ τὰς τοῦ Δανιὴλ ὁράσεις, μιαν ἐν ἀμφοτέροις τὴν διήγησιν ποιησώμεθα (7) ἐπιδεικνύντες πῶς σύμφωνα καὶ ἀληθῆ ἦσαν τοῦ προφήτου τὰ ὁραθέντα (8), ἀπερ καὶ ὁ Ναβουχοδονόσορ προεώρακε· λέγει γὰρ οὕτως ὁ προφήτης· Ἐγὼ Δανιὴλ ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ οἱ τέσσαρες οἱ ἀνεμοὶ τοῦ οὐρανοῦ προσέβαλον εἰς τὴν θάλασσαν τὴν μεγάλην· καὶ τέσσαρα θηρία μεγάλα ἀνέβαινον ἐκ τῆς θαλάσσης, διαφέροντα ἀλλήλων. Τὸ πρῶτον θηρίον ὡσεὶ λέαινα, καὶ περὶ αὐτῆς ὡς αἰετοῦ. Ἐθεώρουν, ἕως οὗ ἐξετίλη (9) τὰ περὶ αὐτῆς, καὶ ἐξήθη ἀπὸ τῆς γῆς καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη, καὶ καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῷ. Καὶ ἰδοὺ θηρίον δεύτερον, ὅμοιον ἄρκτω καὶ εἰς μέρος ἐν ἐστάθη, καὶ τρία πλευρὰ ἐν τῷ στόματι αὐτῆς ἀνὰ μέσον τῶν ἐδόντων αὐτῆς· καὶ οὕτως ἔλεγον αὐτῇ· Ἀνάστηθι, φάγε σάρκα πολλὰς· ὅπισω αὐτοῦ ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ θηρίον τρίτον, ὡσεὶ πάρδαλις, καὶ αὐτῇ περὶ τέσσαρα κετεινοῦ ὑπεράνω αὐτῆς· τέσσαρες κεφαλὰι τῷ θηρίῳ (10). Ὅπισω τούτου ἐθεώρουν, καὶ ἰδοὺ τέταρτον θηρίον φοβερόν καὶ ἐκθαμβόν, καὶ ἰσχυρὸν περισσῶς· οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροὶ μεγάλοι (11), καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοὶ, ἐσθίων καὶ λεπτύνον, καὶ τὰ ἐπίλοιπα τοῖς ποσίν αὐτοῦ συνεπάτει· καὶ αὐτὸ διαφέρον (12) περισσῶς παρὰ πάντα τὰ θηρία τὰ ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Προσενδύον τοῖς κέρασιν αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ (13) μικρὸν κέρας ἀνέβη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ τρία κέρατα ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐξεφρίζθη ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὀφθαλμοὶ ὡσεὶ ὀφθαλμοὶ ἀνθρώπου ἐν τῷ κέρατι τούτῳ, καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλη.

XIV. Ἐπεὶ οὖν δυσνόητα πᾶσι δοκεῖ ταῦτα τὰ μυστικῶς εἰρημένα παρὰ τοῦ προφήτου, οὐδὲν τούτων ἀποκρύψωμεν τοῖς ὑγιῆ τὸν νοῦν κεκτημένοις (14).

ὑπεράνωθεν αὐτῆς.

(11) Vox μεγάλοι in utroque Pici codice deest. Quæ autem mox sequuntur verba, καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοὶ, nec codices Bihliorum Græcorum habent, nec Hebraici agnoscunt.

(12) Διέφερε, B.

(13) Id., καὶ κέρατα δέκα ἐθεώρουν ἐν τῇ κεφαλῇ αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ, etc.

(14) Οὐδὲν ἀποκρύψωμεν τούτων πρὸς ἐπίγνωσιν τοῖς γε νοῦν κεκτημένοις. B.

Τὸ πρῶτον θηρίον εἰκὼν ὁ Δανιήλ, ἤγουν τὴν λέαιναν, τὴν ἐκ τῆς θαλάσσης ἀναβαλίνουσαν, τὴν τῶν Βαβυλωνίων γεγεννημένην βασιλείαν ἐν τῷ κόσμῳ σημαίνει, ταύτην οὖσαν τῆς εἰκόνας τὴν χρυστὴν (15) κεφαλὴν. Τὸ δὲ λέγειν, *περὰ αὐτῆς ὡς αἰετοῦ*, ὅτι ὁμοίωθι ὁ βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ, καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ῥῆθη. Εἶτα φησὶν, *ἐξετίλη* (16) *τὰ περὰ αὐτῆς*, ὅτι καθρέθη αὐτοῦ ἡ δόξα· ἐδιώθη γὰρ ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ. Τὸ δὲ εἰπεῖν, *καρδία ἀνθρώπου ἐδόθη αὐτῷ, καὶ ἐπὶ ποδῶν ἀνθρώπου ἐστάθη*, ὅτι μετενόησεν, ἐπιγνοὺς ἑαυτὸν, ὅτι ἀνθρωπὸς ἐστὶ, καὶ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ. Ἴδου ἀπέδειξα τοῦ πρώτου θηρίου τὴν ὁμοίωσιν.

XV. Μετὰ οὖν τὴν λέαιναν δεύτερον ὄρα θηρίον ὁ προφήτης, ὁμοίον ἀρκυῖ, ὅπερ ἦσαν Πέρσαι· μετὰ γὰρ Βαβυλωνίους Πέρσαι ἐκράτησαν. Τὸ δὲ λέγειν, *τρία πλευρά ἐν τῷ στόματι αὐτῆς ἐθεώρουν*, τρία ἔθνη ἔδειξε, Πέρσας, Μήδους, καὶ Βαβυλωνίους, ὅπερ δέδεικται μετὰ τὸν χρυσὸν (17), ὁ ἀργυρὸς ἐν τῇ εἰκόνι. Ἴδου καὶ τὸ δεύτερον θηρίον ἀπέδειξαμεν. Ἔπειτα τὸ τρίτον ἢ *κάρδαλις*, οἵτινες ἦσαν Ἕλληνες· μετὰ γὰρ Πέρσας Ἀλέξανδρος ὁ τῶν Μακεδόνων ἐκράτησε, καθελὼν τὸν Ἀράριον, ὃ δέδεικται ἐν τῇ εἰκόνι ὁ χαλκός. Τὸ δὲ λέγειν, *περὰ τέσσαρα πετεινοῦ, καὶ τέσσαρες κεφαλαὶ τῷ θηρίῳ*, σαφέστατα ἔδειξε, πῶς διεμερίσθη εἰς τέσσαρα μέρη ἡ βασιλεία τοῦ Ἀλεξάνδρου. Τέσσαρας γὰρ κεφαλὰς εἶχε, τοὺς τέσσαρας βασιλεῖς ἐξ αὐτῆς ἀναστάντας· τελευτῶν γὰρ ὁ Ἀλέξανδρος διέειλε τὴν βασιλείαν αὐτοῦ εἰς τέσσαρα μέρη (18). Ἴδου καὶ τὸ τρίτον εἴπομεν.

XVI. Ἔπειτα φησὶ τέταρτον θηρίον φοβερὸν καὶ ἐκθαμβόν· *οἱ δδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ, καὶ οἱ δρυχεῖ χαλκοῖ*. Τίνες οὗτοι, ἀλλ' ἢ ἡ Ῥωμαίων βασιλεία, ὅπερ ἐστὶν ὁ σιδηρὸς, ἐν ᾧ συνθλάσει τὰ πρὸ αὐτῆς πάντα βασιλεία, καὶ κατακυριεύσει πάσης τῆς γῆς; Μετὰ οὖν τοῦτο, τί περιλείπεται ἐρμηνεῦσαι ἡμῖν (19) ὢν ἐώρακεν ὁ προφήτης ἀλλ' ἢ τὰ ἰχνη τῶν ποδῶν τῆς εἰκόνας, ἐν οἷς καὶ μέρος μὲν τι σιδηροῦν, μέρος δὲ ὀστράκινον, ἅμα μεμιγμένον εἰς ἐν τὰ ἀμφοτέρα; Μυστικῶς γὰρ ἐδήλωσε διὰ τῶν δέκα δακτύλων τῶν ποδῶν τῆς εἰκόνας, τοὺς δέκα βασιλεῖς τοὺς ἐξ αὐτοῦ ἐχειρομένους, ὅπερ ἐρμήνευσεν ὁ Δανιήλ. Προσερόουν (20) γὰρ τὸ θηρίον, ἤγουν τὸ τέταρτον· καὶ ἰδὼν δέκα κέρατα ὀπίσω αὐτοῦ ἐν οἷς ἀρέθη ἕτερον κέρασ ὡς παραφυάδιον· καὶ τρία τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐκρίζωσει. Ὅπερ δέδεικται κέρασ τὸ παραφυάδιον, ἄλλον μὴ εἶναι εἰ μὴ ὁ Ἀντίχριστος ὁ μέλλον ἀναστῆσαι τὴν τῶν Ἰουδαίων βασιλείαν. Τρία δὲ κέρατα ἂ μέλλει πρὸ αὐτοῦ ἐκρίζωσθαι, τρεῖς βασιλείας (21) δεικνύει, Αἰγύπτου, Λιβύων τε καὶ Αἰθιοπῶν, οὓς ἀνελεί παρατάξει πολέμου, ὡς κρατήσας (22) πάντων, δεινὸς ὢν τύραννος, θλίβειν καὶ διωγμὸν ἐπὶ

A præditi. Cum dicit Daniel primam bestiam, hoc est leonem, ascendentem e mari, significat regnum Babyloniorum quod fuit in mundo, aureum caput statuæ illius. Quod autem dicit, *alas ejus velut aquilæ*, significat exaltatum regem Nabuchodonosor contra Deum sese extulisse. Postmodum inquit *alas ejus evulsas*, quoniam eversa fuit ejus gloria; pulsus enim fuit e regno suo. Illa autem verba: *Cor hominis ei datum est, et super pedes hominis stetit*, resipuisse eum, significant, ubi se hominem esse agnovit, dedissetque gloriam Deo. En demonstravi primæ bestię similitudinem.

XV. Post leonem, alteram bestiam videt propheta urso similem, qui erant Persæ. Cum autem dicit: *Videbam in ore ejus tres ordines*, tres gentes designat, Persas, Medos, ac Babylonios: quod declarat in imagine argenti post aurum. En secundam etiam bestiam declaravimus. Sequitur tertia, *pardus*: qui Græci fuerunt. Alexander enim rex Macedonum post Persas rerum potitus est, fuso Dario: quod significatur per æs in imagine. Jam quod ait, bestiam habere *quatuor alas avis, et quatuor capita*, clarissime demonstravit quo pacto regnum Alexandri divisum fuerit quatuor in partes. Quatuor enim habuit capita, reges quatuor qui ex eo regno surrexerunt. Nam moriens Alexander regnum suum divisit in quatuor partes. Jam etiam tertiam bestiam expeditivimus.

XVI. Deinceps narrat illam bestiam terribilem ac stupendam, cujus dentes erant ferrei, ac ungues ænei. Quinam sunt hi, nisi Romanorum imperium? quod est ferrum, quo conteret omnes superiores regias, et dominabitur universæ terræ. Quid porro reliquum est nobis interpretandum ex his quæ vidit propheta, nisi extremitates illæ pedum imaginis, in quibus pars erat ferrea, pars testacea, permista ambo in unum? Siquidem decem digitis pedum imaginis, mystice significavit decem reges inde exortus: quod Daniel est interpretatus. *Considerabam enim*, inquit, *bestiam*, quartam videlicet: *et ecce decem cornua post eam. In quibus ascendit alterum cornu tanquam pullulus, ac tria se priora eradicabit*. Quod cornu pullulum non alius esse demonstratur nisi Antichristus, qui suscitabit regnum Judæorum. Tria cornua quæ ab eo radicitus evelentur, tres reges indicant, Ægypti, Libyæ, Æthiopum, quos deleturus est acie bellica: quibus omnibus potitus jam tyrannus formidabilis sanctos affliget ac persequetur, insurgens in eos.

τοὺς ἀγίους ποιήσει, ἐπαιρόμενος κατ' αὐτῶν.

(15) Σημαίνει ἤγουν τὴν τῆς εἰκόνας χρυστὴν, B.

(16) Id. ms. ut supra, ἐξέτεινε.

(17) Ita rectius B. pro μετὰ τοῦ χρυστοῦ.

(18) Confer Hippolyti genuinum lib. *De Antichristio*, cap. 24.

(19) Alter Pici codex, ὁμῖν.

(20) Ms. B., brevius contrahens omnia; μετὰ οὖν τοῦτο κατενόουν τὸ θηρίον καὶ ἰδὼν δέκα κέρατα ὀπίσω αὐτοῦ, καὶ ἕτερον κέρασ ὅπερ ἐστὶν ὁ Ἀντίχριστος ὁ μέλλον.

(21) Ἄ μέλλει ἐκρίζωσαι, τρεῖς βασιλείας, B.

(22) Id., ὡς κρατήσας.

XVII. Vides ut Daniel Nabuchodonosoro regno-
rum dominationem exposuerit; cernis ut statuæ
formam omnibus suis lineamenti declararit; per-
cepisti qua ratione præmonstrarit nobis quatuor
bestiarum ascensum e mari. Superest ut Anti-
christi peculiaria facinora vobis aperiamus: et
quatenus licebit, e prophetis atque Scripturis pro-
mulgemus ejus vagationem per universam terram,
et adventum nefarium.

XVIII. Cum Dominus Jesus Christus secundum
carnem advenit ex sancta et immaculata Virgine,
tribumque Juda assumpserit, ex eaque processerit,
declaravit Scriptura regiam stirpem, ex sententia Ja-
cob in benedictionibus clamantis ad Judam filium
suum: *Te laudabunt fratres tui; manus tuæ in cer-
vicibus inimicorum tuorum; adorabunt te filii patris
tui. Catulus leonis Juda; e virgulto, filii mi, ascen-
disti. Recubans dormivisti ut leo, et velut catulus
leonis, quis excitabit illum? Non deficiet princeps
ex Juda, neque dux de femoribus ejus, donec veniant
quæ reposita sunt ei, et ipse est expectatio gentium*⁵⁸.
Attende verba Jacob ad Judam dicta, in Domino
esse impleta. Idem profecto clamat etiam de Anti-
christo patriarcha. Itaque sicuti prophetiam emisit in
Judam, ita et in filium suum Dan. Nam Judas erat
filius ejus quartus, Dan vero filius quoque ejus se-
ptimus. Ecquid de illo clamavit? *Occurrat ipsi Dan
coluber in via, insidens in semita, mordens unguam
equi*⁵⁹. Quis erat serpens, nisi seductor ille ab
initio dictus in Genesi seduxisse Evam, et Adamum
supplantasse⁶⁰?

XIX. Sed quoniam pluribus hæc nobis sunt de-
monstranda, laud gravahimur. Ille certo nasciturus
est e tribu Dan, et veluti rex tyrannus aciem ex
adverso instructurus est, judex severus ac diabo-
lus, ut ait propheta: *Dan judicavit populum suum,
ut quævis alia tribus in Israel*⁶¹. Sed dicet quis-
piam, hoc de Samsone dictum esse, qui natus e
tribu Dan judicavit populum suum annos viginti.
At in parte duntaxat illud a Samsone factum est,
hoc vero universe implebitur temporibus Antichri-
sti. Inquit enim Jeremias in hunc modum: *E Dan
audiemus vocem acutissimam equorum ejus. A voce
hinnitus equitatus equorum ejus concussa est universa*

XVII. Ὁρᾶς πῶς ὁ Δανιὴλ τῶν βασιλειῶν τὴν δια-
κράτησιν τῷ Ναβουχοδονόσορ διηρμήνευσε βλέπει
πῶς τῆς εἰκόνης τὴν μορφήν πᾶσι τοῖς πέρασιν ἐδι-
λωσεν· ἔγνωσεν τῶν τεσσάρων θηρίων τὴν ἐκ τῆς θα-
λάσσης ἀνάστασιν, πῶς ἡμῖν προϋπέδειξε. Λοιπὸν ἐστι
τὰ μερικῶς πραχθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀντιχρίστου, ὑμῖν
μὴ ἀποκρύψωμεν (23), ἀλλ' ὅσον ἐφικτὸν διὰ τε προ-
φητῶν, διὰ τε Γραφῶν, αὐτοῦ ἀνακηρύξωμεν τὴν ἐπι-
πάσαν τὴν γῆν πλάνην, καὶ παράνομον ἔλευσιν.

XVIII. Τοῦ μὲν Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ σάρκα
ἐπιδημήσαντος ἐκ τῆς ἁγίας ἀχράντου Παρθένου, καὶ
τὴν τοῦ Ἰούδα φυλὴν ἀναλαβομένου, καὶ ἐξ αὐτῆς
προελθόντος, τὸ βασιλικὸν τῆς συγγενείας ἐδόλωσε,
κατὰ τὸν Ἰακώβ, τὸν ἐν ταῖς εὐλογίαις ἀναφωνούντα
πρὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν (24)· *Ἰούδα, σὲ ἀνέσουσιν
οἱ ἀδελφοὶ σου, αἱ χεῖρες σου ἐπὶ κότυρον τῶν
ἐχθρῶν σου, προσκνηθήσουσι σε οἱ υἱοὶ τοῦ πα-
τρὸς σου. Σκύμνος λέοντος Ἰούδα, ἐκ βλαστοῦ,
μοῦ (25) υἱὲ, ἀνέτης· ἀναπεσὼν ἐκοιμήθης ὡς
λέων, καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; Οὐκ
ἐκλείψει ἀρχὼν ἐξ Ἰούδα, οὐδὲ ἡγούμενος ἐκ τῶν
μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ (26),
καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐσθῶν. Ἴδε (27) τοῦ Ἰακώβ
τὰ ῥήματα πρὸς τὸν Ἰούδαν λεγόμενα, ἐπὶ τοῦ Κυρίου
πληρωθέντα. Τὸ αὐτὸ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀντιχρίστου ὁ
πατριάρχης βοᾷ. Διὸ ὡς περ εἰς τὸν Ἰούδα προφη-
τευσεν, οὕτως καὶ ἐπὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Δάν. Ὁ γὰρ
Ἰούδας, υἱὸς αὐτοῦ ὑπάρχων τέταρτος· ὁ δὲ Δάν καὶ
αὐτὸς υἱὸς αὐτοῦ ἕβδομος. Τί γὰρ ἐπ' αὐτοῦ ἐδόξα·
Γερθηθῶ Δάν (28) ὄφεις ἐφ' ὁδοῦ καθήμενος, ἐά-
κων πτέρησαν ἰπποῦ. Ὅφεις τίς (29) ἦν ἄλλ' ἢ ὁ ἀπ' ἀρχῆς
πλάνος, ὁ ἐν τῇ Γενέσει εἰρημένος, ὁ πλε-
νήσας (30) τὴν Εὐσάν, καὶ πτερνίσας τὸν Ἀδάμ.*

XIX. Ἄλλ' ἐπειδὴ διὰ πλείονων (31) δεῖ ἀποδείξαι
τὰ λεγόμενα, οὐκ ὀκνήσομεν. Ὅτι μὲν γὰρ οὗτος ἐκ
τῆς φυλῆς τοῦ Δάν μέλλει γεννᾶσθαι, καὶ ἀντιτάσσε-
σθαι τύραννος ὡν βασιλεὺς, κριτὴς δεινός, καὶ διὰ-
βολος (32), ὡς φησὶν ὁ προφήτης· *Δάν κριτεῖ τὴν
ἑαυτοῦ λαόν, ὡσεὶ καὶ μάγιστρός (33) ἐν Ἰσραὴλ.*
Ἄλλ', ἐρεῖ τις, ὅτι τοῦτο ἐπὶ τοῦ Σαμφῶν εἴρηται, ὅς
ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Δάν (34) γεννηθεὶς ἔκρινε τὸν
λαὸν αὐτοῦ εἰκοσιν ἔτη. Τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ Σαμφῶν με-
ρικὸν γεγένηται, τὸ δὲ καθόλου πληρωθήσεται ἐπὶ
τὸν Ἀντιχρίστον· λέγει γὰρ καὶ Ἱερεμίας οὕτως·
D *Ἐκ Δάν ἀκουσόμεθα φωνήν (35) δεξυτέρου ἰπποῦ
αὐτοῦ, ἀπὸ φωνῆς χρεμετισμοῦ ἰπποστίας ἰπποῦ*

⁵⁸ Gen. XLIX, 8, 9, 10. ⁵⁹ Ibid. 17. ⁶⁰ Gen. III, 1. ⁶¹ Gen. XLIX, 16.

(23) Ms. B., ὑμῖν ἀποκαλύψω. Et deinde omittit
quæ sequuntur omnia usque ad τοῦ μὲν Κυρίου Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ. Ita plura exstant in hoc codice vesti-
gia licentiæ, qua usi sunt librarii in abbreviandis,
malo exemplo, et in arctius contrahendis quæ de-
scribebant veterum monumentis.

(24) Interpunctionem post υἱὸν revocavi ex B.
Nam in editis erat στυγμὴ post nomen Ἰούδα.

(25) Μοῦ deest in B.

(26) Αὐτῷ deest in B. et altero Pici codice.

(27) B., εἶδες.

(28) Ita Gen. XLIX, 17, et B., non τῷ Δάν, ut
editi.

(29) Τίς οὖν B. et alter Pici codex.

(30) Ὁ ἀπατήσας, B.

(31) Διὰ πλείονων μαρτύρων καὶ ἀποδείξεων ἐπὶ
λεγόμενα, οὐ κατοκνήσωμεν τοῦ λέγειν ὅτι μὴν γὰρ
δυντὼς ἐκ τῆς, etc., B.

(32) Id. addit, καὶ διάβολος. Antichristum na-
sciturum e tribu Dan, nulli veteres scribunt post
S. Irenæum, lib. v, cap. 30. Adde Bellarminum, *De
pontifice Rom.*, lib. III, cap. 42.

(33) Ita ms. B. pro μία φυλή.

(34) Id., ὡς ἐκ φυλῆς διατάρχων τοῦ Δάν.

(35) Al. Pici codex et B., σπουδῆν.

αὐτοῦ ἐστισθη πᾶσα ἡ γῆ. Καὶ πάλιν Μωϋσῆς φησι· Ἐκ τῆς φυλῆς Λέοντος Δάν, καὶ (36) ἐκπαθήσεται ἐκ τοῦ Βασάν. Ἄλλ' ἵνα μή τις σφαλῆ περὶ τοῦ Σωτῆρος εἰρησθαι τὸ ῥητὸν τοῦτο, ἐπιστησάτω τὸν νοῦν (37). Δάν, φησὶ, σκύμνος λέοντος· τὴν φυλὴν ὀνομάσας τοῦ Δάν, ἐσαφήνισε τὸ προκείμενον, ἐξ ἧς μέλλει ὁ διάβολος γεννᾶσθαι. Ὡςπερ γὰρ (38) ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα γεννᾶται ὁ Χριστὸς, οὕτως ἐκ τῆς Δάν φυλῆς γεννᾶται ὁ Ἀντίχριστος. Τοῦ μὲν Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ βασιλικὸν καὶ ἔνδοξον, λέοντος προκεκηρυγμένου· τῷ αὐτῷ ῥόπῳ καὶ τὸν διάβολον ὁμοίως λέοντα προσηγήρορευσεν ἡ Γραφή (39) διὰ τὸ τυραννικὸν αὐτοῦ καὶ βίαιον.

XX. Κατὰ πάντα γὰρ ἐξομοιοῦσθαι βούλεται ὁ πλάτων τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Λέων ὁ Χριστὸς, καὶ λέων ὁ Ἀντίχριστος. Βασιλεὺς ὁ Χριστὸς τῶν οὐρανίων (40) καὶ ἐπιγείων, καὶ βασιλεὺς γενήσεται ἐπὶ γῆς ὁ Ἀντίχριστος. Ἐδείχθη ὁ Σωτὴρ ὡς ἀρνίον, καὶ αὐτὸς φανήσεται ὡς ἀρνίον, λύκος ὡν ἔνδοθεν. Ἐμπεριτεμνόμενος ὁ Σωτὴρ γέγονε, καὶ αὐτὸς ὁμοίως (41) ἐν περικοπῇ γενήσεται. Ἀπέστειλεν ὁ Χριστὸς τοὺς ἀποστόλους εἰς πάντα τὰ ἔθνη, καὶ αὐτὸς ὁμοίως πέμψει ψευδαποστόλους. Συνήγαγε τὰ ἐσκορπισμένα πρόβατα ὁ Χριστὸς, καὶ αὐτὸς ὁμοίως συναΐξει τὸν ἐσκορπισμένον λαὸν τῶν Ἑβραίων (42). Ἐδωκεν ὁ Χριστὸς τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν τὴν τιμίον καὶ ζωοποιὸν (43) σταυρὸν, καὶ αὐτὸς ὁμοίως δώσει τὸ ἑαυτοῦ σημεῖον. Ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐφάνη ὁ Κύριος, καὶ αὐτὸς ὁμοίως ἐν σχήματι ἀνθρώπου ἐξελεύσεται (44). Ἐκ τῶν Ἑβραίων ὁ Χριστὸς ἀνέτειλε, καὶ αὐτὸς ἐξ Ἰουδαίων γενήσεται. Ἀνέδειξεν (45) ὁ Χριστὸς τὴν ἰδίαν σάρκα ὡς ναὸν, καὶ ἀνέστησε τριήμερον, καὶ αὐτὸς ἀναστήσει τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις λίθινον ναόν. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ πλάνα αὐτοῦ τεχνάσματα, ἐν τοῖς ἐξῆς δηλωθησομένους ἐμφανῆ γενήσονται τοῖς νουνεχῶς ἡμῶν ἀκούουσι.

XXI. Καὶ γὰρ δύο παρουσίας τοῦ Χριστοῦ καὶ Σωτῆρος διὰ τῶν Γραφῶν ἐδιδάχθημεν. Καὶ μὲν πρώτη (46) κατὰ σάρκα γεγεννημένη ἡ ἄξιμος, διὰ τὸ ταπεινὸν δειχθῆναι αὐτόν· οὕτως καὶ ἡ δευτέρα αὐτοῦ παρουσία κειμήριον ἐν δόξῃ, ὡς πάρεστιν ἀπὸ οὐρανῶν μετὰ δυνάμεως, καὶ ἀγγέλων, καὶ πατρικῆς δόξης. Ἡ μὲν πρώτη αὐτοῦ παρουσία, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν εἶχε πρόδρομον· ἡ δὲ δευτέρα αὐτοῦ, ἐν ἧς μέλλει ἐρχεσθαι ἐν δόξῃ, Ἐνώχ, καὶ Ἰλιαν, καὶ Ἰωάννην τὸν θεολόγον (47) ἀναδείξει. Καὶ ὅρα τοῦ Δεσπότη

⁶⁶ Jerem. vii, 16. ⁶⁷ Deut. xxxiii, 22.

(36) Deest καὶ in B.

(37) Id., ἐπιστησάτω τὸν ἑαυτοῦ νοῦν ἀκριβῶς.

(38) Id., ὡςπερ γὰρ ἐκ τῆς Ἰουδα φυλῆς ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ γεννᾶται, καὶ διὰ τὸ βασιλικὸν καὶ ἔνδοξον λέοντος προκεκηρυγμένου· minus bene ita librarius locum in B. perturbavit ac corrupit.

(39) Alter Pici codex et B., προσηγήρορευσαν αἱ Γραφαί, τὸ τυραννικὸν αὐτοῦ καὶ βίαιον δηλοῦντες (δηλοῦσαι).

(40) B., ἐπουρανίων.

(41) Insigne hoc supplementum ex B. accessit: nam verba φανήσεται ὡς ἀρνίον, usque ad καὶ αὐτὸς in editis aberant.

(42) Τῶν Ἰουδαίων, B.

A terra ⁶⁶. Et rursus Moyses inquit: *Catulus leonis Dan, et exsilius e Basan* ⁶⁷. Et ne quis dicat dictum hoc ad Salvatorem pertinere, attendat animum. *Dan*, inquit, *catulus leonis*: perspicuum reddit propositum, nominata tribu Dan, de qua nascetur diabolus. Quemadmodum enim e tribu Juda natus est Christus, ita nascetur e tribu Dan Antichristus. Cumque Dominus ac Salvator noster Jesus Christus Filius Dei propter regiam et illustrem naturam, leo sit ante prædicatus; eodem modo Scriptura diabolum ob tyrannicam ac violentam indolem, leonem similiter fore prædicavit.

XX. Nam, per omnia seductor ille vult imitari Filium Dei. Leo Christus, leo quoque Antichristus. Christus rex cælestium atque terrestrium, rex etiam nascetur super terram Antichristus. Demonstratus est Salvator ut agnus, ipse quoque apparebit ut agnus, intus autem lupus erit. Circumcisus est Salvator, ipse nascetur in circumcissione. Christus misit apostolos ad omnes gentes, hic itidem mittet pseudoapostolos. Christus oves dispersas congregavit, hic populum Hebræorum dispersum ad eundem modum congregabit. Christus dedit creditibus in eum pretiosam ac vivificam crucem, hic itidem signum suum daturus est. Apparuit Dominus in figura humana, sic iste prodibit sub forma hominis. Ex Hebræis ortus est Christus, hic quoque nascetur e Judæis. Christus ostendit carnem suam tanquam templum, ac suscitavit tertia die, sic iste Jerosolymis suscitabit templum lapideum. Atque has illius fallacias ex iis quæ deinceps exponemus, liquido intelligant, qui attente nos audient.

XXI. Nam e Scripturis duplicem adventum Christi ac Salvatoris didicimus. Ac prior quidem secundum carnem, fuit abjectus: eo quod ille humilis apparuerit. Ita posterior ejus adventus prædicatus est gloriosus: quoniam venit e cælis cum potentia, cum angelis et gloria Patris. Prior ipsius adventus præcursorem habuit Joannem Baptistam, posterior autem, quo venturus est in gloria, Enoch, Eliam, et Joannem theologum exhibebit. Humanitatem spectata Domini: ut vel extremis temporibus morta-

D (43) Verba καὶ ζωοποιὸν desunt in B.

(44) Verbum ἐξελεύσεται in B. itidem desideratur.

(45) In B. totus hic locus ita legitur: Ἀνέστη ὁ Σωτὴρ ἐκ τῶν νεκρῶν τριήμερος, καὶ αὐτὸς ἀναστήσει τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ναόν. Καὶ ταῦτα μὲν τῆς πλάνης αὐτοῦ τὰ τεχνάσματα, καὶ τὰ ἐξῆς δηλωθησομένα ἐμφανῆ γενήσονται νουνεχῶς ἀκούουσι.

(46) Idem ms., κατὰ σάρκα γέννησις ἄξιμος διὰ τὸ ταπεινώσαι ἑαυτόν. Ἡ δὲ δευτέρα αὐτοῦ παρουσία κηρύττεται ἐν δόξῃ ὡς πάρεστιν ἀπὸ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως ἀγγέλων, etc.

(47) Duorum tantum testium fit mentio Apocalypsis xi, 3, quos de Enocho et Elia veteres eorum muniter interpretantur, ut notatum a viris doctis ad S. Irenæum iv, 30, et v, 5. Auctor *Chronici* pi-

lium curam gerat ac misereatur. Ac ne tunc quidem sine prophetis nos relinquet: sed missurus est eos ad doctrinam nostram certamque scientiam, atque ut animos attendamus in adventum adversarii, ut ibidem Daniel præmonstravit. Inquit enim: *Testamentum confirmabit multis hebdomada una; et in medio hebdomadæ auferetur sacrificium et hostiæ* ⁴⁴. Una hebdomada septennii demonstrationem indicat posterioribus futuram temporibus. Ac dimidium hebdomadæ sument duo prophætæ cum Joanne, ad denuntiandum per universum mundum adventum Antichristi, hoc est, *mille ducentos sexaginta dies, amicti saccis* ⁴⁵; facientque signa et prodigia, ut vel hac ratione flectant et convertant homines ad penitentiam, propter immensam eorum iniquitatem et impietatem. *Quod si quis velit eis nocere, ignis egredietur ex ore ipsorum, et devorabit hostes eorum. Hi potestatem habent claudendi cælum, ne pluat diebus adventus Antichristi; et aquas convertendi in sanguinem, ac percutiendi terram omni plaga quotiescunque voluerint* ⁴⁶. Cumque prædicaverint hæc omnia, occumbent gladio intercepti a diabolo. Et implebunt testimonium suum, ut inquit etiam Daniel: qui prævidit bestiam ascendentem ex abisso cum eis bellum gesturam, id est, Enoch, Elia et Joanne, et superatos eos interfecturam, propterea quod noluerint gloriam dare diabolo. Istud est exiguum cornu, quod emergebat. Nam Antichristus elatus corde postea incipiet exaltare seipsum et glorificare tanquam Deum, persecutione sanctos, et blasphemia Christum Incessens.

τῷ διαβόλῳ τοῦτ' ἔστι, τὸ ἀναφανέν (56) μικρὸν κέρασ. καὶ δοξάζειν ὡς θεόν, διώκων τοὺς ἁγίους, καὶ βλασφημῶν τὸν Χριστόν (57).

XXII. Verum quia narrationis series necessario nos deduxit ad dies regni adversarii illius, primo nativitas ejus est exponenda atque incrementum; tum sermo, ut antea diximus, deducendus ad explicandum quo pacto per omnia diabolum et filius iniquitatis sit Salvatori nostro se exæquaturos. Sic enim nos docet demonstratio. Cum Salvator mundi genus humanum salvare decrevisset, ex immaculata virgine Maria natus est, et in figura carnis

⁴⁴ Dan. ix, 27. ⁴⁵ Apoc. xi, 3. ⁴⁶ Ibid. 5, 6.

schalis, p. 24, de Enocho: Οὗτός ἐστιν ὁ ἄμα τῷ Ἡλῆ ἐν ἑσχάταις ἡμέραις ἀντικαθιστάμενος τῷ Ἀντιχρίστῳ, καὶ ἐλέγχων τὴν πλάνην αὐτοῦ κατὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας παράδοσιν. Idem habet Cosmas Indopleustes p. 243, 229 et 238. At paulo insolentius est, quod de Joanne evangelista redituro Hippolytus noster addit. Tamen etiam illud traditione antiqua ecclesiastica niti, propter ita acceptum Christi Servatoris dictum, Joan. xxi, 22, testatur Ephræm Antiochenus apud Photium cod. ccxxix: Ὅτι δὲ περιεστὶν ὁ παρθένος Ἰωάννης, ὡσπερ τὸν Ἐνώχ καὶ τὸν Ἡλῆαν, παράδοσις μαρτυρεῖ, οὕτω καὶ τοῦτον. Καὶ τὸ ἐν τοῖς Εὐαγγελλοῖς δὲ εἰρημένον εἰς τὸν αὐτὸν ἡμᾶς νοῦν ἔλκει. . . οὐ γὰρ τις ἀθάνατον αὐτὸν εἶναι φησιν, ἀλλὰ διαμένειν μετὰ Ἐνώχ καὶ Ἡλῆα μέχρι τῆς δευτέρας τοῦ Δεσπότου παρουσίας. Videtur etiam huic traditioni suffragari Hippolytus genuinus libello *De Antichristo*, c. 50.

Α του τὴν φιλανθρωπίαν, ὅτι καὶ ἐν τοῖς ὑστέροις χρόνοις, πῶς τοῦ τῶν βροτῶν γένους κήδεται καὶ ἐλεεῖ (48), ὅτι οὐδὲ τότε χωρὶς προφητῶν ἡμᾶς καταλιμπάνει, ἀλλὰ πέμψει αὐτοὺς πρὸς διδασχὴν ἡμῶν, καὶ πληροφορίαν, καὶ ἐπιστροφὴν τῆς τοῦ ἀντικειμένου παρουσίας, καθὼς (49) καὶ ἐν τούτῳ Δανιὴλ προὔπηγνε. Λέγει γάρ· *Διαθήκη θήσομαι* (50) *μᾶς ἑβδομάδος, καὶ ἐν τῷ ἡμίσει τῆς ἑβδομάδος ἀρθήσεται μου θυσία καὶ σπονδή*. Μίαν γὰρ ἑβδομάδα, τῶν ἑπτὰ ἐτῶν τὴν ἀνάδειξιν σημαίνει, ἥπερ ἐν ὑστέροις καιροῖς γενήσεται· καὶ τὸ ἤμισυ τῆς ἑβδομάδος, ληφονταὶ οἱ δύο προφῆται μετὰ Ἰωάννου, τοῦ κηρύξαι εἰς τὸν σύμπαντα κόσμον περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου τῆς παρουσίας, τοῦτ' ἔστιν ἡμέρας *χιλλίας διακοσίας ἑξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους*· οἱ καὶ ποιήσουσι σημεῖα καὶ τέρατα, εἰς τὸ κἄν οὕτως δυσωπήσασαι καὶ (51) ἐπιστρέψαι τοὺς ἀνθρώπους πρὸς μετανοίαν, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν αὐτῶν ἀνομίαν καὶ ἀσέθειαν. *Καὶ εἰ τις θέλει αὐτοὺς ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύσεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει* (52) *τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν. Οὗτοι ἔχουσιν ἕξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανόν, ἵνα μὴ ὑστὸν βρέξῃ τὰς ἡμέρας τῆς παρουσίας τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ τὰ ὕδατα στρέψαι εἰς αἷμα, καὶ πατάσαι* (53) *τὴν γῆν ἐν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἂν* (54) *θελήσῃσι*. Καὶ ὅταν κηρύξῃσι ταῦτα πάντα, παρὰ τοῦ διαβόλου ἐν βομφαίᾳ πεσοῦνται. Καὶ πληρώσουσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, καθὼς φησι καὶ τοῦτο Δανιὴλ (55), *προεωρακῶς ὅτι τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου ποιήσει μετ' αὐτῶν πόλεμον, ἡγῶν, μετὰ Ἐνώχ, Ἡλῆ, καὶ Ἰωάννου, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτοὺς, διὰ τὸ μὴ θέλειν αὐτοὺς δοξᾶν ὄναι Ὅς ἐπαρθεῖς τῇ καρδίᾳ, λοιπὸν ἀρχεται ἑαυτὸν ὀφῶν*

XXII. Ἄλλ' ἐπειδὴ πρὸς τὸν εἰρμὸν τῆς διηγήσεως ἠναγκάσθημεν ἔλθειν ἐπὶ τὰς ἡμέρας τῆς βασιλείας τοῦ ἀντικειμένου, ἀναγκαῖον ἔστιν (58) εἰπεῖν πρῶτον τὰ περὶ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ καὶ αὐξήσεως· καὶ τότε ἐπὶ τὴν διήγησιν ταύτην παραγαγεῖν (59) τὸν λόγον, καθὼς προεῖπομεν, ὅτι εἰς πάντα ἐξισούσθαι μέλλει (60) τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ὁ διάβολος καὶ υἱὸς τῆς ἀνομίας· οὕτως καὶ δηλοῖ ἡμῖν ἡ ἀπόδειξις. Ἐπειδὴ ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου, βουλόμενος τὸ γένος τῶν ἀνθρώ-

(48) B, πῶς κήδεται καὶ ἐλεεῖ τῶν βροτῶν τὸ γένος.

(49) Καθὼς, φησὶ, Δανιὴλ καθυπέπηγνε, id. ms.

(50) Id., διαθήσομαι.

(51) In ms. B, desunt verba δυσωπήσασαι καὶ.

(52) Καὶ κατακαίει, id.

(53) Πατάσουσι, B.

(54) Al. Pici codex, ὡς ἔάν. Etiam B. ὡς ἂν.

(55) Textus ibi loquitur de duobus solum testibus. In ms. B est: καθὼς καὶ τοῦτο ὁ Δανιὴλ προεῖπεν.

(56) Al. Pici codex, ἀναφύεν.

(57) Ms. B., εἰς τὸν Χριστόν.

(58) Al. Pici codex, ἀναγκαῖον οὖν ἔστιν.

(59) Al., παραγάγει. B., παράγαγε.

(60) Id., θέλει τῷ Σωτῆρι ἡμῶν ὁ υἱὸς τῆς ἀνομίας.

πων σῶσαι, ἐκ τῆς ἀχράντου καὶ Παρθένου (61) Μαρίας ἔτέθη, καὶ ἐν σχήματι σαρκὸς τὸν ἐχθρὸν κατεπάτησεν, ἐν ἰδίᾳ δυνάμει τῆς αὐτοῦ θεότητος (62) τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ διάβολος ἐκ μιᾶς γυναικὸς ἐξελεύσεται ἐπὶ τῆς γῆς· τίττεται δὲ ἐν πλάνῃ ἐκ παρθένου (63). Ὁ γὰρ θεὸς ἡμῶν σαρκικῶς ἡμῖν (64) ἐπέδημησε κατὰ τὴν σάρκα τὴν ἡμετέραν, ἣν αὐτὸς ἐποίησε τῷ Ἀδὰμ καὶ πᾶσι τοῖς ἐξ Ἀδὰμ, χωρὶς ἀμαρτίας· ὁ δὲ διάβολος εἰ καὶ σάρκα ἀναλάβοι, ἀλλὰ ταῦτα ἐν δοκῆσει (65)· πῶς γὰρ ἦν οὐκ ἐποίησε σάρκα, ἀλλὰ καὶ πολεμεῖ καθ' ἑκάστην, ταύτην φορέσειεν (66); ταύτην δὲ οἶμαι, ἡγαπημένοι, φανταστικὴν τῆς σαρκὸς αὐτοῦ οὐσίαν ἀναλήφεται ὄργανον· διὰ τοῦτο καὶ ἐκ παρθένου τίττεται, ὥστερ πνεῦμα, καὶ σὰρξ τοῖς λοιποῖς (67) ἐμφανισθήσεται τότε· τὸ γὰρ παρθένον τεκεῖν, μόνην τὴν παναγίαν ἔγνωμεν, σαρχοφόρον ἀπλανῶς (68) γεννήσαντα τὸν Σωτῆρα. Ἐπεὶ Μωδοῦς λέγει· Πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μητρῶν, ἄρσεν τῷ Κυρίῳ κληθήσεται (69). Οὐ μὴν οὐδαμῶς, ἀλλ' ὥστερ ὁ ἐχθρὸς οὐ διανοίξει μητρῶν, οὕτως οὐδὲ σάρκα τρανὴν ἀναλήφεται, καὶ περιτμηθήσεται, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς περιετμήθη. Καὶ καθὼς ὁ Χριστὸς τοὺς ἀποστόλους ἐξελέξατο, οὕτως καὶ ὁμοίους τῆς αὐτοῦ κακουργίας ὑπάρχοντας.

XXIII. Ἐν πρώτοις δὲ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος ἀγαπήσει. Μετὰ δὲ τούτων ἀπάντων σημεῖα ἐπιτελέσει, καὶ θαύματα φοβερά, ἀλλ' οὐκ ἀληθῆ, ἀλλ' ἐν πλάνῃ (71), ὅπως πλανήσῃ τοὺς ὁμοίους (72) αὐτῷ ἀσεβεῖς· εἰ δυνατόν γάρ, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἀποστήσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ τὰ πρῶτα αὐτοῦ (73) γενήσεται πρᾶξις, ἀγαπητικὸς, ἡσυχος, εὐλαθῆς, εἰρηνοποιὸς, μισῶν ἀδικίαν, βδελυττόμενος δῶρα, εἰδωλολατρείαν μὴ προσιέμενος, τὰς Γραφὰς, φησὶν (74), ἀγαπῶν, ἱερεῖς αἰδοῦμενος, ποιὰς τιμῶν, πορνεῖαν μὴ καταδεχόμενος, μοιχείαν βδελυττόμενος (75), καταλαλαίς μὴ προσέχων, ὄρκους μὴ καταδεχόμενος, φιλόξενος, φιλόπτωχος, ἐλεήμων (76). Ἐἶτα καὶ τέρατα ποιήσει, λεπρούς καθαρῖζων, παραλύτους ἐγείρων, δαίμονας ἀπελαύων, περὶ τῶν πύρρων ὡς ἐνεστώτα διαγγέλλων (77), νεκροὺς ἀνιστῶν, χήραις ἐπικουρῶν, ὄφρατων προεστάμενος, ἀγαπῶν πάντας, τοὺς μαχομένους ἀνθρώπους καταλλάττων εἰς ἀγάπην, καὶ λέγων· *Μὴ ἐπι-*

A hostem conculcavit, suæ divinitatis propria potentia. Ad eundem modum etiam diabolus ex impura muliere prodibit super terram . sed falso nascitur ex virgine. Etenim Deus noster in carne versatus est nobiscum, nostræ non dispari, quam ipse fecit Adamo, posterisque ejus omnibus, absque peccato. Sed diabolus licet carnem assumat, hoc opinione tantum. Qui enim carnem ferret, quam ipse non condidit, sed oppugnat quotidie? Hanc, opinor. dilecti, carnis suæ substantiam phantasticam assumit organi vice. Propterea edetur ex virgine veluti spiritus : qui quidem tunc reliquis apparebit caro. Nam virginem peperisse solam sanctissimam novimus : quæ carnigerum vere genuit Salvatorem. Siquidem Moyses ait : *Omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur* 67. Hic autem nequaquam. Sed quemadmodum hostis non aperiet vulvam, ita nec carnem veram assumet, aut circumcidetur, ut et circumciscus est Christus. Et sicuti Christus elegit apostolos, sic ille integrum populum discipulos sibi ascisciet nequitia sui similes.

XXIII. In primis autem Judaicam gentem amabit : apud eos omnes signa edet et horrenda miracula, non vera, sed falsa, ad seducendos sui similes impios. Etenim, si fieri potest, etiam electos abducet a dilectione Christi 68. Verum in primordiis suis clemens erit, factus ad dilectionem, quietus, religiosus, pacificus, qui odio prosequatur injustitiam, detestetur munera, idololatriam non admittat, amet Scripturas, reveretur sacerdotes, canitioni honori habeat, scortationem repudiet, adulterium abominetur, obtreccationes non audiat, dejectiones non recipiat, hospitalis, studiosus pauperum, misericors. Postea edet prodigia, leprosos mundando, paralyticos excitando, expellendo dæmones : longinqua non aliter quam præsentia denuntiabit, excitabit mortuos, viduis opem feret, pupillos tuebitur, cunctos diliget, conciliabit homines contententes ad amicitiam, his verbis : *Sol non occidat super iracundiam vestram* 69. Non possi-

67 Exod. ιη, 2; xxxiv, 19; Num. viii, 16; Luc. ii, 23. 68 Matth. xxiv, 24. 69 Ephes. iv, 26.

(61) Ἀετπαρθένου, B.
 (62) Verba ἐν ἰδίᾳ δ. τ. α. θεότητος in B. desiderantur.
 (63) Id., τίττεται γὰρ ἀκριβῶς ἐκ παρθένου. Antichristum futurum dæmonem humana figura, multi alii veteres tradunt : Augustinus, Sulpicius Severus dialogo 2, Philippus Dioptra lib. iii, c. 41, etc.
 (64) Ἡμῖν in B. deest.
 (65) Cave prorsus dum ait corpus Antichristi phantasticum : quia Paulus Antichristum vocat hominem peccati. II. Thess. ii. Picus.—In B. est ταύτη μὲν δοκῆσει.
 (66) Al. Pici codex, ταύτην φορέσειν, ταύτην οἶμαι, ἡγαπημένοι. In B. est, σάρκα ἐνδύσεται, ἥ καὶ πολεμεῖ καθ' ἑκάστην, ταύτην φορέσει. Ἀλλὰ ταύτην οἶμαι φανταστικὴν οὐσίαν ἀναλάβεται. Διὰ τοῦτο καὶ ἐκ μιᾶς κόρης τίττεται.
 (67) Καὶ σάρκα τοῖς πολλοῖς ἐμφανισθήσεται φο-

ρῶν, id.
 (68) Τὴν θεοτόκον ἔγνωμεν σαρκικῶς καὶ ἀπλανῶς, B. — Leg. γεννήσασαν pro γεννήσαντα. Edit. ΠΑΤΡΟΛ.
 (69) In B. post κληθήσεται statim sequitur : ὥστερ γὰρ ὁ ἐχθρὸς.
 (70) Id., προσλάβῃ.
 (71) B., ἐν πλάνῃ δὲ ὅπως, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτοὺς ἀποστήσει.
 (72) Al. Pici codex, ὁμοίους αὐτοῦ, ἀσεβεῖς δέ.
 (73) Confer Feuardentium ad S. Irenæum lib. v, cap. 25.
 (74) In B. deest φησὶν.
 (75) Verba βδελ. usque ad ὄρκους desunt in M. incuria librarii, ut videtur.
 (76) In B. sequitur, σημεῖα καὶ τέρατα ποιῶν.
 (77) Al., διαγγελεῖ. B. διαλεγόμενος ἀγαπῶν πάντας.

debit aurum, nec diliget argentum, divitias non amplectetur.

XXIV. Atque hæc omnia faciet consilio simulato ac fraudulento : quo circumveniat omnes, ut se regem creent. Nam ubi populi ac multitudines tantas ejus virtutes atque facultates perspexerint, uno consensu convenient omnes unum in locum, ad creandum illum regem. Ac potissimum Hebræorum gens præ omnibus ipsi tyranno chara erit, dicentque alius alii : Nunquid in generatione nostra talis ac tam bonus et justus homo inveniri potest? Judæi præcipue, ut jam dixi, sperantes se spectaturos illum regem tali in imperio, quem adeuntes his verbis alloquentur : Omnes tibi obtemperamus, omnes in te fiduciam collocamus, agnoscimus te justum super omnem terram, omnes tua opera salutem nos consecuturos speramus, et ex ore tuo justum et incorruptum judicium accipiemus.

XXV. Atque initio quidem mendax et iniquus ille subdole gloriam hanc repudiabit : at perseverantes homines et obsecrantes, illum declarabunt regem. Postea extollet animum, et qui prius erat mansuetus, evadet ferox ; qui dilectionem amplectebatur, fiet immisericors ; qui animum gerebat summissum, superbus atque inhumanus evadet ; qui oderat injustitiam, justos persequetur. Deinde sublatus in regnum suum, bellum instruet, iraque percitus tres magnos reges percutiet, Ægyptiorum, Afrorum, atque Æthiopyum. Inde templum construet Jerosolymis, quod confestim excitatum tradet Judæis. Tum efferetur animo in omnes homines : quinetiam in Deum ipsum contumeliosa verba proloquetur, sperans dolosus ille in posterum se perpetuo regnaturum super terram, ignorans miser regnum suum brevi irritum fore ; et quamprimum se recepturum ignem paratum ipsi cum omnibus qui crediderint et servierint illi. Nam cum Daniel dixerit : *Testamentum confirmabit multis hebdomada una* ⁷⁰, septem annos declaravit. Dimidium hebdomadæ prædicabunt prophetae : dimidium hebdomadæ, hoc est tres annos cum dimidio, regnabit Antichristus super terram ; post auferetur regnum illius et gloria. Advertite qui Deum diligitis, qualis afflictio futura sit illis temporibus ; qualis nec fuit a constitutione mundi, nec erit ultra ; at illis duntaxat temporibus. Tunc

⁷⁰ Dan. ix, 27.

(78) B., ποιήσει.

(79) Id., εις τὸ αὐτό.

(80) In B. sequitur, νομίζοντες οἱ ἄφρονες Ἰουδαῖοι ὅτι ἡ βασιλεία αὐτῶν μέλλει ἀναστῆσθαι, καὶ σπουδάζουσιν ὅπως αὐτὸν θεάσονται ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀρχῇ, καὶ προσέρχονται αὐτῷ λέγοντες, etc.

(81) Λάβωμεν, in altero Pici codice.

(82) B., παραμένοντες.

(83) Id., ποιῶσι.

(84) Verba τῇ καρδίᾳ desunt in B.

δύετω ὁ ἥλιος ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν · χρυσοὺν οὐ κτήσεται, ἀργύριον οὐκ ἀγαπήσει, πλοῦτον οὐ προσίεται.

XXIV. Καὶ ταῦτα πάντα ποιεῖ (78) ὕπουλος ὢν καὶ δόλιος, καὶ πάντας θέλων ἐξαπατῆσαι πρὸς τὸ ποιῆσαι αὐτὸν βασιλέα· ὅταν γὰρ ἴδωσιν οἱ λαοὶ καὶ οἱ δῆμοι τοσαύτας ἀρετὰς καὶ τοσαύτας αὐτοῦ δυνάμεις, πάντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ (79) μιᾶ γνώμῃ συναχθήσονται ἐπὶ τὸ ποιῆσαι αὐτὸν βασιλέα. Μάλιστα οἱ τῶν Ἑβραίων γένος ἀγαπηθήσεται ὑπὲρ πάντας ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τυράννου, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· Μὴ ἄρα εὗρισκεται τοσοῦτος, ἀγαθὸς ἄνθρωπος καὶ δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ ἡμῶν ; Ἐξαιρέτως, ὡς προεῖπον, τὸ τῶν Ἰουδαίων γένος, νομίζοντες ὅτι βασιλεία αὐτὸν θεάσονται ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀρχῇ, καὶ προσελθόντες αὐτῷ λέγοντες· Πάντες σοὶ πειθόμεθα (80), καὶ σὲ γνωρίζομεν δίκαιον ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν· πάντες διὰ σοῦ σωθῆναι ἐλπίζομεν· καὶ διὰ τοῦ στόματός σου ἐλάβομεν (81) κρίσιν δικαίαν καὶ ἀδωροδόκητον.

XXV. Καὶ τὰ πρῶτα μὲν ὑπόουλως χρώμενος ὁ ψεύστης καὶ ἀνομος, παραιτήσεται τὴν δόξαν αὐτῆν· οἱ δὲ ἄνθρωποι προσμένοντες (82) καὶ παρακαλοῦντες, αὐτὸν ἀναδείξουσι (83) βασιλέα. Καὶ μετὰ ταῦτα ὑψοῦται τῇ καρδίᾳ, καὶ ὁ πραῦς πρότερον, γενήσεται σοβαρός· καὶ ὁ ἀγάπην διώκων, γενήσεται ἀνελεῆμων· ὁ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ (84), γενήσεται ὑψηλὸς καὶ ἀπάνθρωπος· καὶ ὁ μισῶν ἀδικίαν, τοὺς δικαίους καταδιώξει. Ἐπειτα ἀνυψούμενος εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν, παρατάξει πόλεμον· καὶ τρεῖς βασιλεῖς μεγάλους (85) πατάξει ἐν θυμῷ, Αἰγυπτίων, Λιβύων, καὶ Αἰθιοπῶν. Καὶ μετὰ ταῦτα ποιήσει (86) τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις, καὶ ἀναστήσει αὐτὸν ἐν τάχει, καὶ ἀποδώσει αὐτὸν τοῖς Ἰουδαίοις. Εἴτα ὑψωθήσεται τῇ καρδίᾳ κατὰ παντὸς ἀνθρώπου· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ Θεοῦ βλάσφημα λαλήσει, δοκῶν ὁ δόλιος, ὅτι τὸ λοιπὸν (87) βασιλεύς ἐστιν ἐπὶ γῆς ἕως τοῦ αἰῶνος, μὴ γινώσκων ὁ ταλαίπωρος, ὅτι ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐν τάχει καταργεῖται, καὶ ἀπολήφεται τὸ ἡτοιμασμένον πῦρ αὐτῷ ἐν τάχει (88), σὺν πᾶσι τοῖς πειθόμενοις (89) αὐτῷ, καὶ δουλεύουσιν αὐτῷ. Τοῦ γὰρ Δανιὴλ εἰπόντος· Ἐβδομάδα μίαν θήσομαι (90) τὴν διαθήκην μου, τὰ ἐπὶ τῆς ἐτῆς ἐδήλωσε· τὸ ἡμισυ τῆς ἐβδομάδος (91), τοῦ κηρύξει τοὺς προφῆτας· καὶ τὸ ἡμισυ τῆς ἐβδομάδος, ἤγουν τὰ τρία ἡμισυ ἐτῆ βασιλεύσει ὁ Ἀντίχριστος ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ μετὰ τοῦτο ἀρθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ καὶ ἡ δόξα (92). Ὑρᾶτε, φιλόθεοι,

(85) Id. non habet μεγάλους.

(86) B., ταπεινώσει.

(87) Id., ὅτι βασιλεύσει αἰὲ ἐπὶ τὴν γῆν εἰς αἰῶνας.

(88) In B. desunt verba ἐν τάχει.

(89) Ποθομένοις, B. male.

(90) B., θύσομαι, male.

(91) Ibid. desunt verba, τῆς ἐβδομάδος.

(92) Τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἡ δόξα, B.

οἷα θλίβεις ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκεῖναις γενήσεται, οἷα ἄ iniqus ille elato animo dæmones suos congregabit humana specie: et eos qui illum ad regnum invitarunt, fastidiet, animasque multas inquinabit.

(93) ἄλλ' ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις μόνον τότε ὁ ἄνομος ἐπαρθεις τῇ καρδίᾳ, συνάξει τοὺς ἑαυτοῦ δαίμονας ἐν σχήματι ἀνθρώπων, καὶ τοὺς προσκαλουμένους (94) αὐτὸν ἐπὶ τὴν βασιλείαν βδελύξεται, καὶ πολλὰς ψυχὰς μίανει.

XXVI. Ποιήσει γὰρ αὐτοῖς (95) ἄρχοντας ἐκ τῶν δαιμόνων. Καὶ οὐκ ἔτι ὡς εὐλαβῆς, ἀλλὰ πάντα ἐν πᾶσιν αὐστηρὸς, ἀπότομος, ὀργίλος, θυμώδης, δεινὸς (96), ἀκατάστατος, φοβερός, ἀηδής, μισητὸς, βδέλυκτὸς, ἀνήμερος, ἀλάστωρ, πονηρὸς· καὶ σπουδάζων ἐμβαλεῖν εἰς βόθρον ἀπωλείας πᾶν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, πληθυνεῖ σημεῖα ψευδῆ (97)· τῶν λαῶν γὰρ ἀπάντων ἀνευφημούντων αὐτὸν (98) διὰ τὰς φαντασίας, κραυγάζει φωνὴν ἰσχυράν, ὡς τε σαλευθῆναι τὸν τόπον, ἐν ᾧ οἱ ἐχθροὶ αὐτῷ παρεῖστησαν· *Γνώτε, λαοὶ, καὶ φυλαὶ* (99) *καὶ ἔθνη, τὴν ἐμὴν μεγάλην ἐξουσίαν, καὶ δύναμιν, καὶ τὴν ἰσχὺν τῆς ἐμῆς βασιλείας· τίς δύναστος μέγας, ὡς ἐγώ; τίς Θεὸς μέγας (1) πλὴν ἐμοῦ; τίς τῆ ἐμῆ ἐξουσία ἀντιστήσεται;* Μεταστήσει δὲ ἐν ὀφθαλμοῖς τῶν θεωρούντων, περιπατήσει τὴν θάλασσαν ἀβρόχοις ποσὶ, καταξεί πῦρ ἐξ οὐρανοῦ, ποιήσει τὴν ἡμέραν σκότος, καὶ τὴν νύκτα ἡμέραν τὸν ἥλιον μεταστρέψει ὅπου βούλεται· καὶ ἀπαξάπλωσ, πάντα τὰ στοιχεῖα τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης ἐν δυνάμει τῆς φαντασίας αὐτοῦ, ἐνώπιον τῶν θεωρούντων ἀναδείξει ὑπήκοα (2). Εἰ γὰρ αὐτὸς μὴ φαινόμενος ἄρτι ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁρατὸν (3) ἡμῖν πόλεμον πρὸς μάχας καὶ σφαγὰς ἐπάγει καὶ (4) ἐρεθίζει, τότε αὐτὸς ὄταν μέλλῃ αὐτοπροσώπως ἐρχεσθαι (5), καὶ θεωρεῖν αὐτὸν οἱ ἄνθρωποι ἐν ἀληθείᾳ, τίνας οὐκ εἰσπράξεται μηχανὰς, καὶ δόλους, καὶ φαντασίας, πρὸς τὸ πάντας ἀνθρώπους πλανῆσαι καὶ ἀποστήσαι ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐκ τῆς θύρας τῆς βασιλείας (6).

XXVII. Ἐἶτα μετὰ ταῦτα πάντα, ὁ οὐρανὸς οὐ δώσει τὴν ὀρόσον αὐτοῦ, αἱ νεφέλαι οὐ δώσουσιν ὕδωρ, ἡ γῆ ἀρνήσεται τοὺς καρποὺς αὐτῆς, ἡ θάλασσα δυσωδίας πληρωθήσεται (7), οἱ ποταμοὶ ξηρανθήσονται, οἱ ἰχθύες τῆς θαλάσσης τεθνήσκονται, οἱ ἄνθρωποι ἐκ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς δίψης τελευτήσουσι· καὶ πατήρ τὸν υἱὸν περιπλαχεῖς (8) ἅμα ἀποθάνουσι, καὶ μήτηρ θυγατέρα ὁμοίως· καὶ οὐκ ἔστιν ὁ θάπτων. Ἄλλ' ἡ γῆ πᾶσα ἐκ τῶν σωματῶν τῶν ἐβριμμένων θνησιμαίων, δυσωδίας (9) πληρωθήσεται. Καὶ ἡ θάλασσα μὴ δεχομένη τῶν ποταμῶν τὰ ρεύ-

XXVI. Quippe principes eis constituet ex dæmonibus. Nec jam velut religiosus, sed plane austeros, severus, iracundus, plenus excandescentiæ, truculentus, inconstans, terribilis, gravis, odiosus, contemptor, inimitis, exitiosus, nunquam, in eo studium et operam collocans, ut universum genus hominum in fossam interitus conjiciat, signa falsa multiplicabit. Cunctis enim populis fausta omnia acclamantibus, propter objectas species, vehementi et grandi voce clamabit, ita ut moveatur locus in quo turbæ astiterint ei: *Perspicite, populi, tribus ac gentes, magnam meam potestatem ac potentiam, viresque imperii mei. Quis princeps tam potens, atque ego? Quis Deus magnus, præter me? Potentiæ meæ quis resistet?* Transferet montes ante oculos spectantium, siccis pedibus ambulabit super mare, deducet ignem e cælo, convertet diem in tenebras, et noctem in diem: solem circumaget quo liberit. Et ut semel dicam, elementa omnia terræ marisque vi oblatæ apparitionis a se coram spectantibus obtemperare sibi demonstrabit. Nam si ipse modo non conspicuus filius perditionis, visibiliter tamen nobis bellum ad pugnas et cædes immittit atque excitat: tunc cum in propria persona veniet ipse, ac vere illum homines intuebuntur, quas non machinas, dolos ac species molietur, ad seducendos cunctos homines et abducendos a via veritatis et regni porta?

XXVII. Deinceps post hæc omnia cælum non dabit rorem suum, nubes non præbebunt aquam, terra denegabit fructus suos, mare gravi replebitur odore, flumina desiccabuntur, morientur pisces maris, homines fame siti que peribunt; pater amplexus filium, mater item filiam, una morientur, nec erit qui sepeliat. Verum universa terra perfundetur fœtore corporum morticinorum passim jacentium. Mare quoque non recipiens fluminum incursus, cœni instar fiet, infinitoque et gravi odore replebitur. Tum pestis invalescet super universam

(93) Verba οἷα usque ad γένηται, quæ in editis deerant, supplevi ex B.

(94) Id., προσκαλεσαμένους.

(95) In B. deest αὐτοῖς.

(96) Deest ibid. vocabulum δεινός.

(97) B., σημεῖα ψεύδους.

(98) Αὐτόν addidit e B.

(99) In B. desunt verba καὶ φυλαί.

(1) Ibid. μέγας deest.

(2) Deest vox ὑπήκοα in B.

(3) Al. Pici codex ὁρατῶς. Sed in B. ἀοράτως ἡμῖν πολεμῶν.

(4) Verba ἐπάγει καὶ desunt in B.

(5) Ibid. sequitur: Καὶ ὁράσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώ-

πων ἐν ἀληθείᾳ. Τί ἂν οὐκ εἰσπράξεται.

(6) B., τῆς εὐθείας, καὶ ἐκ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν.

(7) In B. sequitur: Οἱ ἰχθύες αὐτῆς θυάζονται, οἱ ποταμοὶ ξηρανθήσονται, αἱ λίμναι ταχέσονται, τὰ φρέατα ἐκλείψει, τὰ θηρία τοὺς ἀνθρώπους ἐπαναστήσονται, τὰ κτήνη καὶ τὰ πετεινὰ θνήσκουσι, οἱ ἄνθρωποι, etc.

(8) Ibid., καὶ μήτηρ θυγατέρα, ἅμα ἀποθάνουσι.

(9) In B. desunt quæ sequuntur a δυσωδίας usque ad τότε λοιμός, non alia, ut videtur, causa, quam librarii oscitantia.

terram; tum lamentatio carens omni consolatione, tum ejulatus immodicus, tum fletus continui. Tum nomines beatos prædicabunt eos, qui antea deceaserunt, dicentes eis: Aperite sepulcra vestra, nosque miseros excipite. Aperite loculos vestros, ut suscipiat miserabiles cognatos ac familiares vestros. Beati estis vos, qui non spectastis dies istos. Beati vos, qui non vidistis vitam istam tot dolores nobis et cruciatu afferentem; nec pestem istam, vincen-tem omnia remedia; neque necessitatem istam, quæ occupat animas nostras.

XXVIII. Iude impurus ille mandata mittet per universam provinciam, opera tum dæmonum, tum sensibilibus hominum, qui dicant: Rex magnus natus est super terram, venite omnes adoratum eum, prostrate omnes ad spectandas vires potentie ejus. En vobis præstabit frumentum, vinum vobis largietur, opes pretiosas ac sublimes dignitates. Ejus namque imperio omnis terra mareque obtemperat. Ad illum omnes accedite. Mox cuncti ciborum penuria accedent, atque adorabunt eum: quibus dabit characterem in dextra manu et fronte, ne quis dextra sua pretiosam illam crucem pingat in fronte: siquidem manus ejus ligata est. Ex quo tempore non poterit ullum signare membrorum suorum, sed adhærebit seductori, eique serviet, neque ducetur pœnitundine. Sed periiit ille tum quod ad Deum, tum quod ad homines attinet. Ita seductor ille dabit eis pauca cibaria, idque ob impurum sigillum suum. Sigillum illius tam in fronte quam dextra manu est calculus χξς⁷¹. At, ut opinor, neque certo hoc scio, quod in scriptura quæ est in calculo illo, permulta reperiantur nomina, quæ numerum illum habeant. At dicimus fortasse scripturam illius sigilli esse ἀρνού-μαι, id est *negō*. Nam antea quoque hostis ille nobis adversarius opera ministrorum suorum, hoc est, idololatrarum, Christi martyres hortantium: Negato, aiebat, Deum tuum crucifixum.

ἢ γοῦν (20) τῶν εἰδωλολατρῶν, τοῖς μάρτυσι τοῦ Χριστοῦ (21) προέτρειπον οἱ ἄνομοι· Ἄρνησαι, φησὶ, τὸν Θεόν σου τὸν ἐσταυρωμένον.

⁷¹ Apoc. xviii, 18.

(10) B., μακαρίζουσι.

(11) Ὑμῶν deest in B.

(12) Ibid. desunt verba καὶ γνωστῶν.

(13) Al. Pici codex, ταῖς ἡμετέραις ψυχαῖς. Sed in B. totus hic locus ita legitur: Ὅτι τὸν ὀδυνηρὸν καιρὸν οὐκ ἐφθάσατε ἰδεῖν, οὐδὲ τὸν λιμὸν, τὸν συνέχοντα ἡμᾶς· εἶτα ἐντάλματα ὁ μιὰρὸς κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐξαποστελεῖ, καὶ ἐπὶ πᾶσαν ἐπαρχίαν διὰ τε δαιμόνων διὰ τε ἀνθρώπων λεγόντων· Δεῦτε πάντες θεάσασθαι τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, ὅτι βασιλεὺς μέγας γέγονεν ἐπὶ τὴν γῆν. Καὶ δεῦτε θεάσασθαι τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν δύναμιν αὐτοῦ. Ἰδοὺ γὰρ καὶ σίτον ὑμῖν παρέξει, etc.

(14) In B. est: τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν ποιήσει.

(15) Verba ἀλλὰ δέδεται αὐτοῦ ἡ χεὶρ supplevi ex B. et altero Pici codice.

(16) Al. Pici codex, ἀλλὰ τι αὐτός. Sed in B. ὁ

ματὰ, βορβόρου δίκην γενήσεται, καὶ ὀσμῆς ἀπειρῶν καὶ δυσωδίας πληρωθήσεται. Τότε λοιμὸς ἰσχυρὸς ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, τότε θρῆνος ἀπαραμύθητος, τότε κλαυθμὸς ἄμετρος, τότε στεναγμοὶ ἄπαστοι. Τότε μακαρίζουσιν (10) οἱ ἄνθρωποι τοὺς προτεθνηκότας, λέγοντες πρὸς αὐτούς· Ἄνοιξατε τοὺς τάφους ὑμῶν (11) καὶ θέξαθε ἡμᾶς τοὺς ἀθλίους· ἀνοιξατε τὰς θήκας ὑμῶν πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἐλεεινῶν συγγενῶν ὑμῶν καὶ γνωστῶν (12). Μακάριοι ὑμεῖς, ὅτι οὐκ ἐθεάσαθε τὰς ἡμέρας ταύτας. Μακάριοι ὑμεῖς, ὅτι τὸν βίον τοῦτον τὸν ὀδυνηρὸν οὐκ ἐφθάσατε ἰδεῖν, οὐδὲ τὸν λοιμὸν τοῦτον τὸν ἀπαραμύθητον, οὐδὲ τὴν ἀνάγκην ταύτην, τὴν μετέχουσαν τὰς ἡμετέρας ψυχὰς (13).

XXVIII. Ἐἶτα ἐντάλματα ὁ μιὰρὸς (πέμφει) κατὰ πᾶσαν ἐπαρχίαν, διὰ τε δαιμόνων, διὰ τε τῶν αἰσθητῶν ἀνθρώπων, λεγόντων· Ὅτι βασιλεὺς μέγας γέγονεν ἐπὶ τῆς γῆς· δεῦτε πάντες εἰς προσκύνθησιν αὐτοῦ· δεῦτε πάντες θεάσασθαι τὴν ἰσχὺν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· Ἰδοὺ γὰρ ὑμῖν καὶ σίτον παρέξει, καὶ οἶνον ὑμῖν χαρίζεται, καὶ πλοῦτον πολυτελεῖ, καὶ ἀξίως μεγάλας τῷ γὰρ κελεύσματι αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ καὶ θάλασσα ὑπακούει· δεῦτε πάντες πρὸς αὐτόν. Καὶ πάντες διὰ τὴν στέρησιν τῶν βρωμάτων, ἐπ' αὐτὸν ἐλεύσονται, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτόν· καὶ δώσει αὐτοῖς χάραγμα ἐν τῇ χειρὶ τῇ δεξιᾷ, καὶ ἐν τῷ μετώπῳ, ἵνα μὴ τις τὸν τίμιον σταυρὸν ποιήσῃ (14) ἐν τῷ μετώπῳ τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ· ἀλλὰ δέδεται αὐτοῦ ἡ χεὶρ (15). Καὶ ἀπὸ τότε οὐκ ἔξει ἐξουσίαν σφραγίσαι τι τῶν μελῶν αὐτοῦ· ἀλλὰ τῷ πλάνῳ προστεθήσεται, καὶ αὐτῷ δουλεύσει· καὶ μετάνοια ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν· ἀλλὰ ὁ τοιοῦτος (16) ἀπώλετο, καὶ ἀπὸ Θεοῦ, καὶ ἀπὸ ἀνθρώπων, καὶ δώσει αὐτοῖς ὁ πλάνος βραχέα βρώματα διὰ τὴν σφραγίδα αὐτοῦ τὴν μιὰράν. Ἡ δὲ σφραγὶς αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ μετώπου, καὶ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἔστι ψῆφος, χξςζ. Καὶ, ὡς οἶμαι (17), οὐδὲ ἀκριβῶς ἐπίσταται τοῦτο· ἐν τῇ γραφῇ γὰρ πολλὰ ἐν τῷ ψῆφῳ τούτῳ ὀνόματα εὐρηγνται. Ἄλλὰ λέγομεν ἴσως γράφειν (18) τὴν αὐτὴν σφραγίδα· Ἄρνούμαι (19). Ἐπειδὴ καὶ πρώην διὰ τῶν ὑπηρετῶν αὐτοῦ ὁ ἀντίδικος ἐχθρὸς.

τὸν Θεόν σου τὸν ἐσταυρωμένον.

D τοιοῦτος abest.

(17) B., καὶ αὐτὸς οἶμαι, οὐδὲ γὰρ ἀκριβῶς ἐπίσταται τοῦτον τὴν γραφὴν, πολλὰ γὰρ ὀνόματα, etc.

(18) Id., γραφῆν.

(19) Vox ἀρνούμαι non respondebit numero 666, nisi postrema syllaba scribatur ε ψιλῷ, atque ita habet etiam Haymo lib. iv, in Apocalypsis, ἀρνούμε.

(20) Al. Pici codex, ἦγουν.

(21) B.: Τοὺς μάρτυρας τοῦ Χριστοῦ προέτρειποντο οἱ ἄνομοι· Ἄρνησαι, φησὶ, Θεὸν τὸν ἐσταυρωμένον. Τοιοῦτον οὖν γενήσεται καὶ ἐπὶ τοῦ μισοκάλου διαβόλου, ἡ σφραγὶς αὐτοῦ λέγουσα· Ἄρνούμαι, φησὶ, τὸν ποιητὴν τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς· Ἄρνούμαι τὸ βάπτισμα, ἀρνούμαι τὴν πίστιν μου καὶ σὲ προσκυνῶ. Τοῦτο γὰρ καὶ οἱ προφήται, etc.

XXIX. Τοιοῦτον γενήσεται καὶ ἐπὶ τοῦ μισοκάλου ἢ σφραγὶς λέγουσα· Ἄρνούμαι, φησί, τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ τε καὶ γῆς· ἄρνούμαι τὸ βάπτισμα, ἄρνούμαι τὴν λατρείαν μου καὶ σοὶ προστίθεμαι, καὶ σὲ πιστεύω. Τοῦτο γὰρ οἱ προφήται κηρύξουσιν Ἐνώχ καὶ Ἥλιος, ὅτι, Μὴ πεισθῆτε τῷ μέλλοντι ἐλεύσεσθαι καὶ ὀφθῆναι ἐχθρῷ, ὅτι ἀντιδικός (22) ἐστὶ καὶ φθορὸς, καὶ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, καὶ πλανᾷ ὑμᾶς (23), καὶ διὰ τοῦτο ὑμᾶς (24) ἀποκτενεῖ, καὶ ἐν ῥομφαίᾳ πατάξει αὐτούς. Βλέπετε τὴν πλάνην τοῦ ἐχθροῦ, γινώσκετε τὰς μηχανὰς τοῦ δολίου, πῶς διὰ παντὸς σκοτίσαι βούλεται τὸν νοῦν τῶν ἀνθρώπων· τοὺς γὰρ δαιμονας αὐτοῦ ἀποδείξει ὡς ἀγγέλους φωτεινοὺς, καὶ στρατιάς ἀσωμάτων παρεισάξει, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός· καὶ ἔμπροσθεν πάντων ἀναδεικνύει αὐτὸν εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναλαμβάνομενον, μετὰ σαλπύγγων, καὶ ἤχων, καὶ κραυγῆς ἰσχυρᾶς (25), εὐφημούντων αὐτὸν ἀδιηγῆτοις ὕμνοις, καὶ ἐκλάμπων ὡσπερ φῶς ὁ τῆς σκοτίας κληρονόμος· καὶ ποτὲ μὲν εἰς οὐρανοὺς ἀνιπτάμενος, ποτὲ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς κατερχόμενος ἐν δόξῃ μεγάλῃ· ποτὲ δὲ καὶ ὡς ἀγγέλους τοὺς δαιμονας ἐπιτάσσων, τοῦ ποιεῖν τὰ θελήματα (26) αὐτοῦ μετὰ πολλοῦ φόβου καὶ τρόμου. Τότε ἀποστελεῖ ἐν ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὄραις τῆς γῆς τῶν δαιμόνων τὰς φάλαγγας πρὸς τὸ ἐρευνησαὶ τοὺς ἀποκρυβέντας ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, καὶ προσαγαγεῖν αὐτούς εἰς προσκύνησιν αὐτοῦ· καὶ τοὺς μὲν πειθόμενους αὐτῷ σφραγίσει τῇ σφραγίδι αὐτοῦ· τοὺς δὲ μὴ βουλομένους αὐτῷ ὑπακοῦσαι, τιμωρίας ἀνεκίστους, καὶ βασάνους πικροτάτας, καὶ μηχανὰς ἀναλώσει (27), οἷα οὐδὲ ἐγένοντο, οὐδὲ εἰς ἀκοήν ἀνθρώπου ἠκούσθη, οὔτε ὀφθαλμὸς βροτῶν θέασατο.

XXX. Μακάριοι οἱ τότε νικήσαντες τὸν τύραννον, ὅτι παρά τοὺς πρώτους μάρτυρας ἐνδοξότεροι καὶ ὑψηλότεροι ἔχουσιν ἀναδειχθῆναι (28)· οἱ γὰρ μάρτυρες πρώην τοὺς αὐτοῦ ὑπασπιστάς ἐνίκησαν· οὗτοι δὲ αὐτὸν τὸν διάβολον υἱὸν τῆς ἀπωλείας κατακαλαίσαντες καὶ νικηταὶ (29) γενόμενοι, ποίων οὖν ἐγκωμίων καὶ στεφάνων οὐ κατακοσμηθήσονται· (30) παρὰ τοῦ βασιλέως ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ;

XXXI. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν. Ὅταν γὰρ λάβωσι τότε οἱ ἄνθρωποι τὴν σφραγίδα, καὶ οὐκ εὕρωσι τροφάς, οὔτε ὕδωρ, προσέρχονται αὐτῷ μετὰ ὀδυνηρᾶς φωνῆς, λέγοντες· Δὸς ἡμῖν φαγεῖν καὶ πίνειν, ὅτι πάντες ἐκ τοῦ λιμοῦ, καὶ ἀπὸ πάσης ἀνάγκης (31) ἐκλείπομεν, καὶ ἐπίταξον τὸν οὐρανὸν τοῦ δοῦναι ἡμῖν ὕδωρ, καὶ ἀπέλασον (32) τὰ ἀνθρωποφάγα θηρία. Τότε ὁ δόλιος ἀποκριθήσεται μκκτηρίζων αὐτούς (33) ἐν πολλῇ ἀπανθρωπίᾳ, λέγων (34)· Ὁ οὐρανὸς οὐ βούλεται δοῦναι ὑετόν· ἡ γῆ πάλιν οὐ βλαστάνει τὰ γεννήματα αὐτῆς· πόθεν

XXIX. Tale erit tempore illius, honestatis omnis osoris, sigillum dicens : Nego creatorem cœli et terræ, nego baptismum, nego adorationem a me Deo præstari solitam : tibi adhæresco, in te credo. Hoc enim Enoch et Elias prophetæ denuntiabunt : Ne credatis hosti qui venturus est et apparebit. Nempe adversarius est, corruptor et filius perditionis, et seducit vos, ob eamque causam vos interficiet. Et romphæa feriet illos. Attendite fraudem hostis, insidias cognoscite illius dolosi, quemadmodum hominum mentem obtenebrare perpetuo studeat. Dæmones enim suos velut splendentes angelos reddet, innumerasque copias spirituum incorporeorum adducet ; et coram omnibus in cœlum assumi se demonstrabit, cum tubis, sonis et clamore valido prædicantium illum hymnis indicibilibus. Itaque ille tenebrarum hæres, instar lucis fulgens, interdum volitans in cœlos, quandoque descendens cum gloria magna super terram, nonnunquam dæmonibus imperans, velut angelis ad jussa sua peragenda cum timore et tremore multo, confestim mittet dæmonum cohortes ad montes, speluncas et cavernas terræ, qui scrutentur eos qui subdixerunt sese ab oculis ejus ; et adducent eos ad adorandum illum. Ac sibi obtemperantes sigillo suo notabit ; recusantes vero imperium ipsius, pœnis incomparabilibus acerbissimisque tormentis et machinis absumet ; qualia nunquam fuerunt, nec auribus homo percepit, nec oculis mortalium conspecta sunt.

C conspecta sunt.

XXX. O beatos, qui tunc tyrannum illum devicerint. Quippe prioribus martyribus illustriores et sublimiores declarandi sunt ; propterea quod superiores martyres illius duntaxat satellites superarunt, hi vero diabolum ipsum filium perditionis expugnarint, ac victoriam reportarint. Quibus igitur encomiis et coronis non ornabuntur a rege nostro Jesu Christo ?

XXXI. Sed revertamur ad propositum. Tunc homines ubi sigillum acceperint, nec escam, nec aquam invenerint, adibunt eum cum voce acerba dicentes : Da nobis quod edamus et bibamus. Nam omnes præ fame cunctisque necessitatibus defcimus. Jube cœlum præbere nobis aquam, abige a nobis bestias homines devorantes. Tum dolosus ille respondens, multa cum inhumanitate subsannabit illos, his verbis : Cœlum negat pluviam, terra non iterum producit germina sua : undenam ego vobis alimenta suppeditabo ? Auditis his verbis dolosi il-

(22) Ὅτι πλάνος, B.

(23) Id., πλανᾷ τὸν κόσμον.

(24) Id., αὐτούς.

(25) In B. sequitur καὶ κτύπων ἀμετρήτων.

(26) Τὰ προστάγματα, B.

(27) B. : Τιμωρίας ἀνεκίστοις (leg. ἀνηκ.) καὶ βασάνοις πικροτάτοις (leg. πικροτάταις) ἀναλώσει. Deinde cætera omnia ommissa usque ad μακάριοι.

(28) Id., ἀναδειχθῆσονται.

(29) Νικήσαντες, B.

(30) Id., οὐκ ἀξιωθήσονται.

(31) B., καὶ τῆς ὀδύνης.

(32) Id. addit : ἀφ' ἡμῶν.

(33) Ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, B.

(34) Id. addit : πόθεν ἐγὼ δώσω ὑμῖν φαγεῖν καὶ πίνειν.

lius, miseri tunc intelligent eum esse improbum illum diabolum. Tum plangent misere, plorabunt vehementer, faciem manibus suis contudent, capillos suos evellent, genas unguibus dilacerabunt, alius alii dicentes: O calamitatem! o acerbam negotiationem! o pactum fraudulentum! o casum ingentem! Quomodo nos impostor seduxit? quomodo adhesimus ei? quomodo retibus illius capti sumus? quomodo verriculo illius impuri conclusi? quomodo Scripturas audientes non intelligebamus? Siquidem tunc illigati rebus vitæ ac desiderio hujus sæculi, perfacile adducentur ad diabolum et signabuntur.

δεμένοι (37) ἐν πράγμασι βιωτικοῖς, καὶ τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὗτοι εὐχερῶς προσαχθῆσονται τῷ διαβόλῳ, καὶ σφραγισθῆσονται (38).

XXXII. At multi qui audient Scripturas divinas, eas in manibus habebunt, mente versabunt, imposturam illius evitabunt. Clare enim perspicient insidias ejus, et imposturæ arrogantiam; effugientque e manibus ejus ad montes⁷², et occultabuntur in cavernis terræ, cum lacrymis et contrito corde quærentes illum amantem hominum, qui eripiet eos e laqueis illius, et conservabit a molestis illius scandalis: dexteraque manu sua, invisibili modo, proteget eos qui digne ac juste ei supplicabunt.

XXXIII. Vides quali jejunio quibusve precibus tunc utentur sancti. Simul discite quam durum tempus ac dies orientur illis qui in urbe agrisque erunt. Accedent ab occidente ad orientem usque plorantes majorem in modum, graviterque plangent. Illucescente die noctem exspectabunt, ut requiescant ab operibus suis; ubi nox comprehenderit illos, ob crebras terræ concussiones aerisque tempestates, quærent ut vel aspiciant lumen diei, et qua ratione postea in acerbam mortem deveniant. Tum lugebit universa terra vitam cruciatuum plenam. Lugebit mare, lugebit aer, lugebit sol, lugebunt animantes feræ cum volatilibus, lugebunt montes et colles, ac ligna campi propter genus humanum: eo quod omnes defecerint a sancto Deo, et crediderint impostori illi, suscepto caractere impuri illius et hostis Dei loco vivificæ crucis Salvatoris.

XXXIV. Lugebunt etiam Ecclesiæ luctum ma-

⁷² Apoc. vi, 16

(35) Al. Pici codex, διασυροῦσι, B., διασύρωσι.

(36) Id. subjungit: καὶ προσήλθομεν τῷ πλάνῳ. Deinde statim sequitur: πῶς τῇ μιᾶρᾳ, etc.

(37) B., δεδομένοι.

(38) Id., σφραγίζονται ὑπ' αὐτοῦ.

(39) Καὶ ἐν νῷ ταύτας φέροντες, B.

(40) Ἀποδράσουσιν, id. Deinde plura omittit.

(41) B., καὶ τὰς ὅπας τῆς γῆς κρυθήσεται.

(42) Id., δυσωπήσουσι.

Ἄ ὑμῖν δώσω ἐγὼ βρώματα; Τότε ἀκούσαντες τῶν ῥημάτων τοῦ δολίου τούτου οἱ ἔθλιοι, νοήσουσιν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ πονηρὸς διάβολος, καὶ κόβονται ὀδυνηρῶς, καὶ κλαύσονται μεγάλως, καὶ τὸ πρόσωπον ταῖς χερσὶν αὐτῶν τύψουσι, καὶ τὰς τρίχας αὐτῶν διαρῆξουσι (35), καὶ τοῖς θυσι τὰς παρεῖας καταξανοῦσι, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· Ὁ τῆς συμφορᾶς, ὃ τῆς ὀδυνηρᾶς πραγματείας· Ὁ τοῦ δολίου συναλλάγματος, ὃ τοῦ μεγίστου πτώματος. Πῶς ἐπλανήθημεν (36) τῷ πλάνῳ; πῶς προσηγήθημεν αὐτῷ; πῶς τοῖς τούτου δικτύοις ἐζωγρεῦθημεν; πῶς τῇ μιᾶρᾳ αὐτοῦ σαγήνην συνειλκυσθημεν; πῶς ἀκούσαντες τῶν Γραφῶν οὐ συνώμεν; Καὶ γὰρ τότε οἱ δε-

XXXII. Οἱ δὲ ἀκροώμενοι τῶν θείων Γραφῶν (39), καὶ ἐπὶ χεῖρας ἔχοντες, καὶ ἐν νῷ ταύτας ἐννοοῦντες, πολλοὶ ἀποδράσουσιν (40) ἐκ τῆς αὐτοῦ πλάνης. Νοήσουσι γὰρ τῆς ἐπιβουλῆς αὐτοῦ τὴν ἐμφάνειαν, καὶ τῆς πλάνης αὐτοῦ τὴν ἀλαζονείαν, καὶ ἐκφύξουσιν ἐκ τῶν χειρῶν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τὰ ὄρη, καὶ ταῖς ὄπαις τῆς γῆς κατακρυβήσονται (41), καὶ μετὰ δακρύων, καὶ συντετριμμένης καρδίας ζητήσουσι (42) τὸν φιλόνητον· καὶ αὐτὸς ἐκσπάσει αὐτοὺς ἐκ τῶν βρόχων αὐτοῦ, καὶ διασώσει ἐκ τῶν σκανδάλων αὐτοῦ τῇ χειρὶ αὐτοῦ τῇ δεξιᾷ, τοὺς ἀξίως αὐτῷ καὶ δικαίως προσπίπτοντας.

XXXIII. Ὁρᾶς οἷαν νηστείαν καὶ προσευχὴν ἐτελέσουσι τότε οἱ ἄγιοι. Μάθε καὶ τοὺς ἐν τῇ πόλει καὶ χώρα ὅως χαλεπὸς καιρὸς καὶ ἡμέραι γενήσονται. Τότε ἀπὸ (43) ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς ἀχθήσονται καὶ ἀπὸ δυσμῶν εἰς ἀνατολῶν παραγενήσονται, καὶ κλαύσουσι μεγάλως, καὶ κόβονται ἰσχυρῶς, καὶ τῆς ἡμέρας διαφασκούσης (44), ἐκδέχονται τὴν νύκτα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν· καταλαβούσης δὲ τῆς νυκτὸς, ἐκ τῶν ἐπαλλήλων σεισμῶν (45), καὶ ἐκ τῶν καταιγίδων τῶν ἀέρων ζητήσουσιν (46), ἵνα κἀν θεωρῶσι τὸ φῶς τῆς ἡμέρας καὶ πῶς μέλουσι λοιπὸν χαλεπῷ θανάτῳ προσέρχεσθαι. Τὸν ὀδυνηρὸν βίον πενθεῖ τότε (47) πᾶσα ἡ γῆ, πενθεῖ καὶ ἡ θάλασσα καὶ ἡ ἕρη, πενθεῖ καὶ ὁ ἥλιος (48)· πενθεῖ καὶ τὰ ἄγρια ζῶα, σὺν πετεινοῖς· πενθοῦσιν ὄρη καὶ βουνοὶ, καὶ τὰ ξύλα τοῦ πεδίου, διὰ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, ὅτι πάντες ἐξέκλιναν ἀπὸ θεοῦ ἁγίου, καὶ τῷ πλάνῳ ἐπίστευσαν, δεξάμενοι τὸν χαρακτήρα τοῦ μιᾶροῦ καὶ θεομάχου, ἀντὶ τοῦ ζωοποιοῦ (49) σταυροῦ Σωτῆρος.

XXXIV. Πενθοῦσι δὲ καὶ αἱ Ἐκκλησίαι· πένθος

(43) Verba τότε ἀπὸ usque ἀχθήσονται ex B. et altero Pici codice restitui.

(44) Id., διαφασκούσης.

(45) Id., ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν, καὶ ἐκ τῶν ἐπ' ἀλλήλων σεισμῶν.

(46) Id., ἐκ τῶν καταιγίδων τῶν ἀνέμων τὴν ἡμέραν ζητήσουσιν.

(47) B., μετέρχεσθαι τὸν βίον. Πενθεῖ τότε, etc.

(48) Addit B., καὶ ἡ σελήνη.

(49) B., ἀντὶ τοῦ τιμίου καὶ ζωοποιοῦ.

μέγα, δίδει οὔτε προσφορά, οὔτε θυμίαμα (50) ἔκτε-
λείται, οὔτε λατρεία θεάρεστος· ἀλλὰ τὰ ἱερὰ τῶν
Ἐκκλησιῶν, ὡς ὀπωροφυλάκιον γενήσονται· καὶ τὸ
τίμιον σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ ἐν ταῖς ἡμέραις
ἐκείναις οὐκ ἀναφανήσεται (51)· λειτουργία σβεσθή-
σεται, ψαλμῶδία παυθήσεται, ἀνάγνωσις τῶν Γρα-
φῶν οὐκ εἰσακουσθήσεται· Ἀλλὰ σκότος ἔσται τοῖς
ἀνθρώποις, καὶ θρῆνος ἐπὶ θρῆνον, καὶ οὐαὶ ἐπὶ
οὐαί· Ῥίψεται τότε ὁ ἀργυρὸς καὶ ὁ χρυσὸς ἐν ταῖς
πλατείαις, καὶ οὐδεὶς συνάξει αὐτούς (52)· ἀλλὰ
πάντα βδελυκτὰ καθεστήσασιν· Πάντες γὰρ τοῦ ἐκφυ-
γεῖν καὶ κρυβῆναι σπουδάσουσι, καὶ οὐδαμῶς δυνή-
σονται λαθεῖν ἐκ τῶν παθῶν (53) τοῦ ἀντικειμένου·
ἀλλὰ τὸ σημεῖον αὐτοῦ περιφέροντες, εὐδηλοὶ καὶ
γνωστοὶ αὐτοῦ ἀναδειχθήσονται· Ἐξωθεν φόβος, καὶ
ἔσωθεν τρόμος, καὶ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ· ἐν πλα-
τείᾳ καὶ ἐν τοῖς οἴκοις θησιματὰ· ἐν πλατείαις καὶ
ἐν οἴκοις (54) πείνα καὶ δίψα· ἐν πλατείαις θόρυβοι, ἐν
οἴκοις κοπετοὶ· μεμάρνανται τὸ κάλλος τῆς ὄψεως (55)
τοῦ προσώπου· γίνονται γὰρ αἱ ἰδέαι αὐτῶν, ὡσεὶ
νεκρῶν· Καὶ τὸ κάλλος τῶν γυναικῶν μαρανθήσεται (56), καὶ ἡ
ἐπιθυμία τῶν ἀνθρώπων πάντων ἀφαι-
ρεθήσεται.

XXXV. Οὐδὲ γὰρ τότε ὁ εὐσπλαγγνος καὶ φιλάν-
θρωπος θεὸς καταλείψει τῶν ἀνθρώπων τὸ γένος
ἀπαρμύθητον, ἀλλὰ καὶ κολοῦσιν τὰς ἡμέρας
ἐκείνας· καὶ τὸν χρόνον τῶν τριῶν καὶ ἡμισυ
ἔτων (57), καὶ ποιήσει αὐτὰ σύντομα, διὰ τὸ κατά-
λειμμα τῶν ἐν ὄρει καὶ σπηλαίοις κατακρυφθέντων·
ἵνα μὴ πάντων τῶν ἀγίων ἐκείνων ἡ φάλαγγ
ἴκλειψῃ· Ἀλλὰ μετὰ σπουδῆς αἱ ἡμέραι αὐταὶ (58)
διαδραμοῦνται· καὶ ἀρθήσεται ἡ βασιλεία τοῦ πλά-
νου καὶ Ἀντιχρίστου ἐν τάχει· Καὶ λοιπὸν ἐν ῥιπῇ
ὀφθαλμοῦ παρέλθῃ τὸ σῆμα τοῦ κόσμου τούτου·
καὶ τῶν ἀνθρώπων (59) ἡ ἐξουσία καταργηθήσεται (60) καὶ
τὰ ῥώμενα ταῦτα πάντα ἀφανισθή-
σονται.

XXXVI. Τούτων οὖν ἔσομένων, ἀγαπητοί, ὧν
προεῖπομεν, καὶ τῆς μῆδος ἑβδομάδος εἰς δύο μερι-
σθείσης, καὶ τοῦ βδελύγματος τῆς ἐρημώσεως τότε
ἀναφανέντος, καὶ τῶν ποδῶν (61) τοῦ Κυρίου
τῶν ἰδίων δρόμων τελεσάντων, καὶ τοῦ σύμπαντος κό-
σμου λοιπῶν (62) εἰς συντέλειαν ἐρχομένου, τί περι-
λείπεται, ἀλλ' ἢ ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κυρίου καὶ Σωτή-
ρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἀπ'
οὐρανῶν, εἰς ὃν ἠλπίσαμεν· ὃς ἐξάξει τὴν πύρω-
σιν (63), καὶ τὴν δικαιοκρασίαν πᾶσαν τοῖς ἀπειθή-
σασιν αὐτῷ· Λέγει γὰρ ὁ Κύριος· Ὅν τρόπον γὰρ
ἡ ἀστραπή ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνε-

A gnium : quia nec oblatio, nec suffitus fiet, nec cul-
tus Deo gratus. Sed Ecclesiarum aedes sacræ tugu-
rii instar erunt⁷³, pretiosumque corpus et sanguis
Christi non exstabit in diebus illis, liturgia ex-
stinguetur, psalmodum decantatio cessabit, Scri-
pturarum recitatio non audietur. Sed erunt apud
homines tenebræ, lamentatio super lamentationem,
væ super væ. Argentum et aurum tunc projicietur
in plateas, nec quisquam colliget ea : sed omnia
abominationi habebunt. Cuncti enim aufugere co-
nabuntur et abscondi; nusquam tamen latere po-
terunt a malis adversarii; sed notam illius cir-
cumferentes facile cognoscentur, ac noti ejus de-
clarabuntur. Extra timor, intus tremor nocte die-
que, tum in platea, tum domi morticina; in plateis
et domibus fames ac sitis; in plateis tumultus, in
domibus planctus. Pulchritudo aspectus faciei ta-
bescet, fient enim formæ eorum tanquam mortuo-
rum. Venustas mulierum exarescet, cupiditas om-
nium hominum evanescet.

XXXV. Neque tamen eo tempore misericors et
nominum amans Deus relinquet humanum genus
omni consolatione destitutum; sed decurtabit dies
illos et tempus trium annorum semis concisum
reddet⁷⁴, propter reliquias latitantium in monti-
bus et speluncis; ne phalanx illa sanctorum illo-
rum omnium deficiat. Sed dies illi celeriter tran-
sibunt, seductoris et Antichristi regnum cito tolletur.
Deinde in ictu oculi præteribit species mundi
hujus⁷⁵, hominumque potentia evacuabitur, et
cuncta quæ cadunt sub oculos, delebuntur.

XXXVI. Cum igitur, dilecti, futura sint hæc
quæ ante diximas, divisaque in duas partes una
hebdomada⁷⁶, et abominatio desolationis tunc
exstiterit, et præcursores Domini cursum suum pere-
gerint, mundo denique universo ad consummationem
properante, quid superest, nisi adventus Domini et
Salvatoris nostri Jesu Christi, Filii Dei, de cælis,
in quem speravimus; qui exustionem ac justum
omne judicium educet in eos qui non crediderint
ei? Ait enim Dominus : *Quemadmodum fulgur exit
ab oriente, et apparet usque ad occidentem : sic erit
etiam adventus Filii hominis. Ubi enim fuerit ca-*

⁷³ Jerem. xxvi, 18. ⁷⁴ Matth. xxiv, 22. ⁷⁵ I Cor. vii, 31. ⁷⁶ Dan. ix, 27.

(50) In B. mox sequitur : Οὔτε τὸ τίμιον ἔκτε-
λείται σῶμα καὶ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν ταῖς ἡμέ-
ραις ἐκείναις οὐκ ἀναφέρεται, καὶ γὰρ λειτουργία
σβεσθήσεται, ἀλλὰ σκότος ἔσται. Ita hæc pro more
contrahit.

(51) Ἀναφέρεται, est in B.

(52) Al. Pici codex, συνάγει αὐτά.

(53) B., ἐκφυγεῖν ἐκ τῶν παθῶν, rectius ut vi-
detur.

(54) In eodem codice absunt verba ἐν πλατείαις
καὶ ἐν οἴκοις.

(55) Ibid. deest τῆς ὄψεως

(56) Iterum desunt in B. verba καὶ ἡ usque ad
ἀφαιρεθήσεται.

(57) In B. deest καὶ ἡμισυ, sed exstat Apoc. xi,
9, ad quem locum auctor respicit.

(58) B., αὐτοῦ.

(59) B., τῶν δαιμόνων.

(60) Sequitur in B. statim : Τούτων οὖν ὡς προ-
εῖπομεν, ἔσομένων.

(61) B., προφητῶν.

(62) In eodem ms. abest λοιπῶν.

(63) B., ἐκπλήρωσιν, sed duo mss. quibus Picius
usus est, πλήρωσιν.

daver, illic congregabuntur et aquilæ ⁷⁷. Orietur enim ab oriente ad occidentem usque signum crucis superantis splendorem solis, denuntians adventum et apparitionem judicis: ut reddat cuique secundum opera sua. Nam de resurrectione universa et de regno sanctorum loquitur Daniel: *Et multi dormientium excitabuntur e pulvere terræ: hi in vitam æternam, illi in contumeliam et ignominiam æternam* ⁷⁸. Isaias autem dicit: *Resurgent mortui, et excitabuntur qui sunt in monumentis, ac lætabuntur habitantes in terra* ⁷⁹. Dominus quoque noster ait: *Multi in illa die audient vocem Filii Dei. Et qui audierint, vivent* ⁸⁰.

σονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ εὐφρανθήσονται ⁸⁰ *λοι (69) ἐν ἑκάστη τῇ ἡμέρᾳ ἀκούσονται τῆς φωνῆς*

XXXVII. Tunc enim sonabit tuba ⁸¹, et excitabit dormientes e profundissimis terræ tam justos quam peccatores: omnisque natura, lingua, gens et tribus resurgent in ictu oculi ⁸², et astabunt super faciem terræ, exspectantes justis atque terribilis judicis adventum in timore et tremore inenarrabili. Fluvius enim igneus egrediens cum furore instar maris sævi exuret montes et colles, et mare delebit, ac æthera velut ceram inflammatione dissolvat ⁸³. Stellæ cadent de cælo ⁸⁴, sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem ⁸⁵, cælum more libri volutabitur ⁸⁶. Exuret universa terra, propter opera quæ in ea corruerunt homines, in scortationibus, adulteriis, mendaciis, immunditiis, idololatriis, cædibus ac pugnis. Nam fiet cælum novum et terra nova ⁸⁷.

ποι, ἐν πορνείαις, ἐν μοιχείαις, καὶ ἐν ψευδέσι καὶ ἐν μάχαις. Γενήσεται γὰρ ὁ οὐρανὸς καινός, καὶ ἡ γῆ καινὴ (74).

XXXVIII. Tunc sancti angeli discurrant, congregantes omnes gentes ⁸⁸, quos expergefāciet horrenda vox illa tubæ: sistenturque ad tribunal Christi, qui fuere quondam reges, principes, pontifices, sacerdotes; ut administrationis suæ et ovilis reddant rationem; qui videlicet per negligentiam suam perdidērunt ovem de grege suo. Adducentur eo tempore milites ⁸⁹, qui, non contenti stipendiis suis, vexarunt viduas, pupillos, et pauperes. Tunc sistentur tributī exactores, qui plus quam sit imperatum, pauperi eripiunt. Iidem qui probum aurum adulterant, ut damno pauperem afficiant, in agris, in domibus, in ecclesiis. Tunc exsurgent effemīnati cum pudore, qui quidem thorū propriū immaculatum non servaverunt: sed quavis carnis pulchritudine

⁷⁷ Matth. xxiv, 27, 28. ⁷⁸ Dan. xii, 2. ⁷⁹ Isa. xxvi, 41. ⁸⁰ Joan. v, 25. ⁸¹ I Thess. iv, 16. ⁸² I Cor. xv, 52. ⁸³ II Petr. iii, 12. ⁸⁴ Matth. xxiv, 29. ⁸⁵ Act. viii, 20. ⁸⁶ Apoc. vi, 14. ⁸⁷ Apoc. xxi, 1.

(64) Cf. Jo. Vossii theses theolog., p. 228 seq.
(65) Verba τῶν ἀπανταχῆ usque ad ἀγίων desunt in B.

(66) Al. Pici, πολλοὶ τῶν ἐκ γῆς χύματος ἀναστήσονται, ita et B.

(67) Id., καὶ ἕτεροι εἰς αἰσχύνην αἰώνιον.

(68) In B. desunt verba καὶ εὐφρανθήσονται οἱ ἐν τῇ γῆ.

(69) Joann. v, 25, ubi pro πολλοὶ legitur οἱ νεκροί.

(70) In B. est: τότε γὰρ ἡ φοβερά σ. η. κ. ε. πάντα: τοὺς κεκ.

ταὶ ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου· ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτώμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί. Τὸ γὰρ σημεῖον τοῦ σταυροῦ (64) ἀπὸ ἀνατολῶν ἕως δυσμῶν ἀνατελεῖ ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, καὶ μυνύσει τοῦ χριστοῦ τὴν ἔλευσιν καὶ τὴν ἐμφάνειαν, τοῦ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· περὶ γὰρ τῆς ἀναστάσεως τῶν ἀπανταχῆ (65), καὶ τῆς βασιλείας τῶν ἁγίων, λέγει Δανιήλ· Καὶ πολλοὶ (66) τῶν καθεδυδόντων ἐν γῆς χύματι ἐξεγερθήσονται, οὗτοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ οὗτοι εἰς ὄνειδισμόν καὶ εἰς αἰσχύνην αἰώνιον (67). Ἡσαίας δὲ λέγει: Ἀναστήσονται οἱ νεκροί, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τῇ γῆ (68). Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν λέγει· Παλι- τοῦ Υἱοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.

XXXVII. Τότε γὰρ (70) ἡ σάλπιγξ ἤχησει, καὶ ἐξυπνήσει τοὺς κεκοιμημένους ἐκ τῶν κατωτάτων τῆς γῆς, δικαίους (71) καὶ ἀμαρτωλοὺς· καὶ πάντα φύσις, καὶ γλώσσα, καὶ ἔθνος, καὶ φυλὴ, ἀναστήσονται ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ· καὶ παραστήσονται ἐπὶ προσώπου τῆς γῆς, ἐκδεχόμενοι τὴν τοῦ δικαίου καὶ φοβεροῦ χριστοῦ ἔλευσιν, ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ ἀδιτηγῆτῳ· ὁ γὰρ πύρινος ποταμὸς ἐξερχόμενος (72) μετὰ θυμοῦ, ὡσπερ ἀγρία θάλασσα, καὶ κατακαύσει ὄρη καὶ βουνοὺς, καὶ τὴν θάλασσαν ἀφανίσει, καὶ τὸν αἰθέρα διαλύσει ἐκ τῆς πυρώσεως, ὡσπερ κηρὸν. Τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ πεσοῦνται, ὁ ἥλιος μεταστραφίσται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα. Ὁ οὐρανὸς ὡς βιβλίον εἰλίσσειται· ἡ γῆ πᾶσα κατακαυθήσεται διὰ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα, ἅπτερ διέφθειραν (73) οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἐν εἰδωλοατρίαις, καὶ ἐν φόνοις, καὶ

XXXVIII. Τότε οἱ ἄγιοι ἄγγελοι ἐπιθρέξουσιν (75) ἐπισυνάγοντες πάντα τὰ ἔθνη, οὓς ἐξυπνήσει ἡ φοβερά ἐκεῖνη φωνὴ τῆς σάλπιγγος· καὶ παραστήσονται τῷ βῆματι τοῦ Χριστοῦ οἱ ποτὲ βασιλεῖς, οἱ ἄρχοντες, οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ἱερεῖς· καὶ περὶ τῆς ἰδίας πολιτείας ἀπολογίαν δίδόντες (76), καὶ περὶ τοῦ ποιμνίου, οἵτινες δι' ἁμελείας αὐτῶν ἀπώλεσαν πρόβατον ἐκ τῆς ποίμνης αὐτῶν· τότε ἀχθήσονται οἱ στρατιῶται οἱ μὴ ἀρκοῦμενοι τοῖς ὕμνοις αὐτῶν· ἀλλ' ἐπὶ πρεάζοντες χήρας, καὶ ὄρφανους, καὶ πτωχοὺς. Τότε παραστήσονται οἱ φορολόγοι, οἱ παρὰ τὸ κείμενον πλέον ἀρπάζοντες τὸν πέννητα, καὶ ποιοῦντες τὸν δόκιμον χρυσὸν ὡς κίβδηλον, ἵνα ζημιώσωσι τὸν πτωχὸν (77), ἐν τε ἀγροῖς, ἐν τε οἰκίαις, καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις. Τότε ἀναστήσονται ἀνδρόγυνοι μετ' αἰσχί-

(71) Id., καὶ δικαίους, καὶ ἀμαρτωλοὺς, καὶ πᾶσα φυλὴ ἔθνος καὶ γλώσσα ἐν ριπῇ ὀφθαλμοῦ καὶ παραστήσονται ἐκδεχόμενοι, etc.; ita hæc non dubitavi contrahere librarius ad sineu properans.

(72) B., ἐξέρχεται.

(73) R., ἐπράξιν.

(74) Male B., κενός, κενή.

(75) Pro ἐπιθρέξουσιν in B. est περιτρέχουσι.

(76) Id., δώσουσι.

(77) B., τῷ πτωχῷ ἐν τε ἀγροῖς καὶ χρυσίδας, τότε ἀναστήσονται, etc.

νης. οἵτινες οὐκ ἐφύλαξαν τὴν κοίτην αὐτῶν ἀμίαν-
τον, ἀλλὰ πᾶν τὸ κἄλλος τῆς σαρκὸς ἀπατώμενοι (78),
καὶ ἐν ταῖς ἰδίαις ἐπιθυμίαις πορευόμενοι. Τότε
ἀναστήσονται οἱ τὴν ἀγάπην τοῦ Κυρίου μὴ φυλά-
ξαντες, κατηφείς καὶ σκυθρωποί, ὅτι τὴν ἐλαφράν
ἐντολήν τοῦ Σωτῆρος ἠθέτησαν τὴν λέγουσαν· Ἄγα-
πήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἐαυτὸν (79). Τότε
κλαύσουσιν οἱ τὸν ζυγὸν αὐτῶν ἄδικον κεκτημένοι, καὶ σταθμούς, καὶ μέτρα, καὶ μόδια ἄδικα (80), ἐκδεχό-
μενοι τὸν δίκαιον κριτὴν.

XXXIX. Καὶ τί ἐπιφέρωμεν (81) πολλοὺς λόγους
τῶν παραστησομένων; Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν
ὡς ὁ ἥλιος· οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ, κατηφείς καὶ σκυθρω-
ποὶ ἀναδειχθήσονται (82). Ἀμφότεροι γὰρ οἱ τε δι-
καιοὶ καὶ ἁμαρτωλοὶ ἀφάρτοι ἀναστήσονται· οἱ γὰρ
δίκαιοι, ἵνα αἰωνίως τιμηθῶσι, καὶ κατατροφῶσιν
τὰ ἀθάνατα· οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ, ἵνα ἐν τῇ κρίσει αἰ-
ωνίως κολασθῶσονται. Ἐκαστος γὰρ ἐνθυμηθεὶ τε τὸ
τί δώσει ἀπολογίαν (83) τῷ δικαίῳ κριτῇ, εἴτε ἀγαθὰ,
εἴτε φαῦλα· αἱ γὰρ πράξεις πάντων τῶν ἀνθρώπων,
ἕκαστον περικυκλώσει, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε πονηρὸν (84).
Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται (85) καὶ
πάντα φόβος καὶ τρόμος κατέδεται, τὸν οὐρανὸν, τὴν
γῆν, καὶ τὰ καταχθόνια· καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσε-
ται αὐτὸν, καὶ ὁμολογήσει τὸν ἐρχόμενον κρῖναι κρι-
τήριον δίκαιον, Θεὸν ἰσχυρὸν καὶ ποιητὴν τῶν ἀπάν-
των. Τότε μετὰ δειλίας (86) καὶ θάμβους ἐλεύσονται
ἄγγελοι, θρόνοι, ἐξουσίαι, ἀρχαί, κυριότητες, πο-
λυόμματα, ἐξαπτέρυγα χερουβὶμ τε καὶ σεραφίμ, ἐν
ἰσχυί κεκραγότα (87)· Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος, Κύριος
Σαβαώθ, παντοκράτωρ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ
γῆ τῆς δόξης σου. Καὶ ἀποκαλυφθήσεται ὁ Βασιλεὺς
τῶν βασιλευδόντων (88), καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων,
καὶ κριτὴς ἀπροσωπώλητος, καὶ δικαστῆς, τὸ δι-
καιον ἀπονέμων ἕκαστῷ, ἐπὶ θρόνου φοβεροῦ καὶ
ἐπληρέμενου· καὶ πᾶσα σὰρξ τῶν βροτῶν κατέβη αὐτοῦ
τὸ πρόσωπον μετὰ φόβου καὶ δειλίας μεγάλης, καὶ
δίκαιος καὶ ἁμαρτωλός.

XL. Τότε ἀχθήσεται ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ἦγουν
ὁ διάβολος, μετὰ τῶν δαιμόνων αὐτοῦ, καὶ μετὰ τῶν
ὕπνερτων αὐτοῦ, ὑπὸ ἀγγέλων αὐστηρῶν καὶ ἀποτό-
μων· καὶ παραδοθήσονται τῷ πυρὶ τῷ ἀσέστῳ, καὶ
τῷ σκόλῃ τῷ ἀκοιμήτῳ, καὶ τῷ σκότει τῷ ἐξωτέ-
ρῳ (89). Τῶν γὰρ Ἑβραίων ὁ δῆμος ὄφθαι αὐτῶν ἐν
σχῆματι ἀνθρώπου, καθὼς αὐτοῖς ὤφθη ἐκ τῆς ἁγίας
Παρθένου διὰ σαρκὸς, καὶ καθὼς αὐτὸν ἐσταύρωσαν
καὶ δελξεί αὐτοῖς τῶν χειρῶν καὶ τῶν ποδῶν τοὺς
ἥλους. Καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ νενυγμένην διὰ τῆς (90)
λόγχης· καὶ τὴν κάραν τὴν ἐξ ἀκανθῶν στεφανωθεῖ-

⁷⁸ Matth. xix, 19. ⁷⁹ Matth. xiii, 43. ⁸⁰ Matth. xxiv, 29. ⁸¹ Philipp. ii, 11. ⁸² Coloss. i, 16. ⁸³ Isa. vi, 3. ⁸⁴ Apoc. i, 7.

(78) Id., τῷ κἄλλει τῆς σαρκὸς ἀπατώμενοι.

(79) Al., σετυόν.

(80) B. addit, ἔγοντες.

(81) Id., καὶ τί ἐπιφέρωι μακροὺς λόγους; τότε, ctc.

(82) Sequitur in B.: Καὶ οἱ μὲν δίκαιοι ἵνα αἰ-
ωνίου χαρᾶς νεμεθῶσι, οἱ δὲ ἁμαρτωλοὶ ἐν τῇ κρίσει
δικαιῶς κολασθήσονται.

(83) Id., ἐνθυμεῖται τί ἀπολογίαν δώσει.

(84) B., εἴτε ἀγαθὰ, εἴτε πονηρά.

(85) In B. quæ sequuntur ommissa sunt usque ad

A capti, sua desideria sunt secuti. Tunc qui dilectio-
nem Domini non servarunt, exsurgent caesti ac
tetrici: eo quod Salvatoris mandatum facile con-
tempserunt, quod præcipit: *Diliges proximum
tuum sicut te ipsum* ⁷⁸. Tunc qui habuerint libram
iniquam, stateras, mensuras, modios injustos,
gement expectantes justum judicem.

XXXIX. Sed quid plura de sistendis addimus?
Tunc justii fulgebunt ut sol ⁷⁹: peccatores autem
tristes et tetrici apparebunt. Utrique enim et justii
et peccatores resurgent incorruptibiles: justii, ut
perpetuo sint in honore ac immortalibus fruantur
deliciis; peccatores, ut per judicium poenas luan-
t sempiternas. Quisque igitur vestrum perpendat
apud se, tum bonorum, tum malorum justo judici
rationem reddendam. Nam actiones omnes homi-
num unumquæque tam probum quam improbum
circumdabunt. Quandoquidem virtutes cœlorum
movebuntur ⁸⁰, et omnia timor ac tremor absument,
cœlum, terram, ac subterranea; et omnis lingua
constitebit eum ⁸¹, et fatebitur eum qui veniet
justum judicium judicaturus, Deum fortem et con-
ditorem omnium. Tunc cum pavore ac stupore
precedent angeli, throni, potestates, principatus,
dominationes ⁸², multis oculis et alis sex prædita
cherubim ac seraphim, fortiter clamantia: *Sanctus,
sanctus, sanctus Dominus Sabaoth omnipotens: ple-
num est cœlum et terra gloria tua* ⁸³. Et revelabitur
Rex regum et Dominus dominantium, ac judex qui
personam non accipit, sed cuique quod justum est
distribuit, in throno terribili et exaltato. Et videbit
omnis caro mortalium faciem ejus tum justus, tum
peccator, cum timore ac metu ingenti.

XL. Tum adducetur filius perditionis, id est
diabolus, cum dæmonibus et ministris suis, ab
angelis severis ac rigidis; tradenturque igni in-
exstinguibili, vermi non dormienti, ac tenebris ex-
terioribus. Videbit enim populus Hebræorum illum
in figura humana ⁸⁴, quemadmodum illis ex sancta
Virgine per carnem apparuit, et sicuti crucifixurum
eum; ac ostendet eis manuum pedumque elavos,
latus suum lancea perforatum, caput coronatum
spinis, ac pretiosam crucem. Denique omnia vide-
bunt Hebræi, et plangent, ac plorabunt, quemad-

verba: πᾶσα γλῶσσα.

(86) B., μετὰ φόβου.

(87) In B. est, καὶ πᾶσαι αἱ τῶν οὐρῶν δυνάμεις
ἐν ἰσχυί κεκραγότα, & ἄγιος, mendose.

(88) Quæ sequuntur, B. contrahit, in quo statim
legas καὶ κριτῆς ἀπροσωπώλητης ἐπὶ θρόνου καθή-
μενος φοβεροῦ.

(89) Al. Pici codex, ἐξώτερον. Sed in B. desunt
verba καὶ τῷ σκότει τῷ ἐξωτ.

(90) Verba διὰ τῆς usque ad στεφανωθεῖσαν de-
sunt in B.

modum propheta clamat: *Videbunt in quem transfecerunt* 97: nemoque feret opem illis, aut miseribitur eorum: quia non egerunt poenitentiam, nec aversi sunt a via sua prava. Itaque discedent hi in supplicium æternum cum dæmonibus et diabolo.

XLl. Deinde congregabit omnes gentes, ut clara voce clamat Evangelium. Quid enim ait Matthæus evangelista, imo Dominus ipse in Evangelio? *Cum venerit Filius hominis in gloria sua, et omnes sancti angeli cum eo, tunc sedebit super thronum gloriæ suæ; et congregabuntur coram eo omnes gentes, et separabit eos ab invicem, veluti pastor separat oves ab hædis; et constituet oves quidem a dextris suis, hædos autem a sinistris. Tum dicet his qui erunt a dextris ejus: Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi* 98. Venite, prophetæ, propter nomen meum expulsi. Venite, patriarchæ, qui ante adventum meum obtulerastis mihi, regnumque meum desiderastis. Venite, apostoli, mearum afflictionum participes, dum inter homines agerem, propter Evangelium. Venite, martyres, qui confessi me coram tyrannis, tormenta multa atque supplicia pertulistis. Venite, pontifices, qui pure mihi sacrificium die nocteque obtulistis, ac pretiosum corpus et sanguinem meum immolastis quotidie.

οἱ ἱεράρχαι, οἱ λειτουργήσαντές μοι ἀμώμως (96) ἡμέρας καὶ νυκτός, τὸ καὶ τίμιον σῶμα καὶ αἷμά μου καθ' ἑκάστην θύοντες (97).

XLl. Venite, sancti, qui in montibus, in speluncis et cavernis terræ exercuistis vos, qui per continentiam, preces et virginitatem servistis nomini meo. Venite, adolescentulæ, quæ thalamum meum exoptastis, nec præter me sponsum alium dilexistis, quæ per martyrismum et pietatis exercitationem mihi immortalis ac incorruptibili sponso copulatæ estis. Venite, qui dilexistis pauperes ac peregrinos. Venite, qui charitatem meam servastis, sicuti sum ego charitas. Venite, socii pacis; ego enim sum ipsa pax. Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum; qui nihili fecistis divitias, qui pauperis estis miserti, qui tulistis opem pupilis, qui viduis estis auxiliati, qui sitientibus potum dedistis, qui pavistis esurientes, qui excepistis peregrinos, qui nudos induistis, qui visitastis infirmos, qui detentos in carcere consolati estis, qui

97 Zach. xii, 10; Joan. xix, 37. 98 Matth. xxv, 31, 32, 33, 34.

(91) B., εἰς κρίσιν αἰώνιον.

(92) Al. Pici codex, διαφοριεῖ.

(93) In B. desunt verba: Καὶ ποθ. τ. ε. βασιλείαν.

(94) B., ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ut Matth. x, 32.

(95) Ὑπομείναντες δι' ἐμέ, B.

(96) Id., ἀμέμπτως.

(97) In eodem codice desunt verba καὶ τὸ τίμιον usque ad θύοντες.

(98) Ibid. desunt verba οἱ δι' ἔγκρ. usque ad τὸ ὄνομα.

σαν, καὶ τὸν τίμιον σταυρόν· καὶ ἅπαξ πάντα θεάσονται ὁ τῶν Ἑβραίων δῆμος, καὶ κλύονται, καὶ κλαύσονται καθὼς βοᾷ ὁ προφήτης· Ὅψονται εἰς ὃν ἐξέκέντησαν, καὶ οὐδεὶς ἐστὶν ὁ βοηθῶν αὐτοῖς ἢ ὁ ἐλεῶν αὐτούς· ὅτι οὐ μετενόησαν, ἢ ἀπεστράφησαν ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρᾶς. Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον (91) μετὰ τῶν δαιμόνων καὶ τοῦ διαβόλου.

XLl. Εἶτα ἐπισυνάξει πάντα τὰ ἔθνη, καθὼς τὸ ἅγιον Εὐαγγέλιον διαπρυσίως βοᾷ. Τί γὰρ λέγει Ματθαῖος ὁ εὐαγγελιστής, μᾶλλον δὲ αὐτὸς ὁ Κύριος διὰ τοῦ Εὐαγγελίου; Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσονται ἐμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἀφοριεῖ (92) αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὡσπερ ὁ ποιμὴν ἀφοριεῖ τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων· καὶ στήσει, τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ ἐνωπίμων. Τότε ἐρεῖ τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τῷ Πατρὶ μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Δεῦτε οἱ προφῆται, οἱ διὰ τὸ ὄνομά μου ἐκδιωχθέντες. Δεῦτε οἱ πατριάρχαι, οἱ πρὸ τῆς ἐμῆς παρουσίας πειθαρχήσαντές μοι καὶ ποθήσαντες τὴν ἐμὴν βασιλείαν (95). Δεῦτε οἱ ἀπόστολοι, οἱ συγκακοπαθήσαντές μοι ἐν τῇ ἐνανθρωπήσει, ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ. Δεῦτε μάρτυρες, οἱ ὁμολογήσαντές μοι ἐνώπιον τυράννων (94), καὶ βασάνους πολλὰς καὶ τιμωρίας ὑπομείναντες (95). Δεῦτε οἱ ἱεράρχαι, οἱ λειτουργήσαντές μοι ἀμώμως (96) ἡμέρας καὶ νυκτός, τὸ καὶ τίμιον σῶμα καὶ αἷμά μου καθ' ἑκάστην θύοντες (97).

XLII. Δεῦτε οἱ ὄσιοι, οἱ ἐν ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὄραις τῆς γῆς ἀσκήσαντες, οἱ δι' ἐγκρατείας (98), καὶ εὐχῆς, καὶ παρθενίας θεραπεύσαντές μου τὸ ὄνομα. Δεῦτε νεάνιδες, αἱ τὸν νυμφῶνά μου ποθήσασι, καὶ πλὴν ἐμοῦ τοῦ νυμφίου, ἄλλον μὴ ἀγαπήσασι· αἱ δὲ μαρτυροῦσι (99) καὶ ἀσκήσεως, ἐμοὶ συναφθεῖσαι τῷ ἀθανάτῳ καὶ ἀφάρτῳ νυμφίῳ. Δεῦτε φιλόπτωχοι, φιλόξενοι. Δεῦτε οἱ τὴν ἀγάπην μου φυλάξαντες, καθὼς ἐγὼ ἀγάπη εἰμι. Δεῦτε οἱ τῆς εἰρήνης (1) μετέχοντες· ἐγὼ γὰρ εἰμι ἡ εἰρήνη. Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρὸς μου· κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν, οἱ τὸν πλοῦτον μὴ τιμήσαντες (2). Οἱ ἐλεήσατε τὸν πένητα, οἱ τοῖς ὀρφανοῖς βοηθήσαντες, οἱ ταῖς χήραις ἐπικουρήσαντες, οἱ τοὺς διψῶντας ποτίσαντες, οἱ τοὺς πεινῶντας διατρέψαντες, οἱ τοὺς ξένους ἐπισυναγαγόντες (3), οἱ τοὺς γυμνοὺς ἐνδύσαντες, οἱ τοὺς ἀσθενεῖς ἐπισκέψαντες,

(99) Desunt in B verba διὰ μαρτυρίου usque ad νυμφίου.

(1) Desunt in eodem codice, δεῦτε οἱ τῆς usque ad ἡ εἰρήνη.

(2) Μισήσαντες, οἱ ἐλεήσαντες τοὺς πένητας, οἱ τοὺς πεινῶντας διατρέψαντες. Ita B, verbis, quæ interjacent, omissis.

(3) B., Ὑποδεχόμενοι, deinde statim sequitur οἱ τοὺς ἀσθενεῖς ἐπισκεπτόμενοι, οἱ τοὺς λόγους μου ποιήσαντες, οἱ συγκακοπαθήσαντές μοι ὡς καὶ οἱ στρατιῶται, δεῦτε.

οὐ τοὺς ἐν φυλακαῖς παραμυθήσαντες, οἱ τοῖς τυφλοῖς ἐπικουρήσαντες, οἱ τὴν σφραγίδα τῆς πίστεως ἄθραυστον διαφυλάξαντες, οἱ ταῖς ἐκκλησίαις ἐπισυντρέχοντες, οἱ τῶν Γραφῶν μου ἀκούοντες, οἱ τοῖς λόγοις μου ποθήσαντες (4), οἱ τὸν νόμον μου τηρήσαντες ἡμέρας καὶ νυκτὸς, οἱ συγκακοπαθήσαντές μοι καλοὶ (5) στρατιῶται, ἐμοὶ τῶν οὐρανῶν βασιλεῖ ἀρέσαι βουλόμενοι. Δεῦτε, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. Ἰδοὺ ἡ βασιλεία μου ἡντρέπεται (6), ἰδοὺ ὁ παράδεισος ἠνεύχθη, ἰδοὺ ἡ ἀθανασία μου κεκαλλώπεται. Δεῦτε πάντες, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

XLIII. Τότε ἀποκριθήσονται οἱ δίκαιοι (7) ἐκπληττόμενοι τῶ μεγέθει τοῦ θαύματος, ὅτι ὃν οὐ δύναται βλέπειν τρανῶς ἀγγέλων τὰ τάγματα, ὡς φίλους αὐτοῦς προσκαλεῖται, καὶ βοηθοῦσι πρὸς αὐτόν· Κύριε, πότε σε ἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; Δέσποτα, πότε σε ἴδομεν διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν; Φοβερὲ, πότε σε ἴδομεν γυμνόν, καὶ περιελάβομεν (8). Ἀθάνατε, πότε σε ἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; Φιλάνθρωπε, πότε σε ἴδομεν ἀσθενῆ ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλωμεν πρὸς σέ; Σὺ εἶ ὁ αἰὼν (9). Σὺ εἶ ὁ συνάρχος τῶ Πατρὶ καὶ συναίδιος τῶ Πνεύματι. Σὺ εἶ ὁ ἐκ μὴ ὄντων τὰ πάντα ποιήσας. Σὺ εἶ ὁ τῶν ἀγγέλων (10) βασιλεύς. Σὺ εἶ ὃν τρέμουσιν ἄθυσσοι. Σὺ εἶ ὁ ἀναβαλλόμενος φῶς ὡς ἰμάτιον. Σὺ εἶ ὁ ποιήσας ἡμᾶς καὶ πλάσας ἀπὸ γῆς. Σὺ εἶ ὁ τὰ ἀόρατα δημιουργήσας (11). Σοῦ ἀπὸ προσώπου φεύγει πᾶσα ἡ γῆ (12), καὶ πῶς ἡμεῖς ἐξενδοχῆσαμεν τὴν σὴν βασιλείαν καὶ κυριότητα;

XLIV. Τότε ἀποκριθήσεται πάλιν ὁ Βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, λέγων πρὸς αὐτούς· Ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἐνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε· ἐφ' ὅσον οὖς προεῖπον ὑμῖν (13), ἐξενδοχῆσατε, ἐνδύσατε, καὶ ἐθρέψατε, καὶ ἐποτίσατε τὰ μέλη μου τοὺς πτωχοὺς, ἐμοὶ ἐποιήσατε. Ἀλλὰ δεῦτε εἰς τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπολαύσατε εἰς αἰῶνα αἰῶνος παρὰ τοῦ Πατρὸς μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, καὶ τοῦ παναγίου καὶ ζωοποιῦ Πνεύματος. Ποῖον ἄρα (14) στόμα ἐκδιηγῆσεται τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ ὀίδει, οὐτε οὖς οὐκ ἤκουσεν, οὐτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

XLV. Ἔγνωτε χαρὰν ἀδιάδοχον, ἔγνωτε βασιλείαν ἀπάλευτον (15), ἔγνωτε τρυφὴν ἀγαθῶν τέλος μὴ ἔχουσαν. Μάθετε καὶ τὴν τῶν ἐξ εὐωνύμων ὀδυνηρὰν φωνήν, ἣν πρὸς αὐτοὺς ἀποφθέγγεται ὁ δίκαιος κριτῆς, καὶ Θεὸς (16) ὁ πρῶτος ἐν θυμῷ ἀμέτρη καὶ ὀργῆ·

²⁹ Matth. xxv, 37, 38, 39. ¹ IV Esdr. iii, 8.

² Matth. xxv, 40. ³ Isa. lxiv, 4; I Cor. ii, 9.

(4) Al., πειθήσαντες. B., τοὺς λόγους μου ποιήσαντες.

(5) B., ὡς καλοί.

(6) In B. sequitur, οἱ στέφανοι μου πρόκεινται, δεῦτε.

(7) Id., μετὰ φόβου καὶ τρόμου λέγοντες· Κύριε, ποῦτε, εἰς.

(8) Leg. περιεβάλομεν, ut etiam est in B.

(9) In B. statim sequitur σὺ εἶ ὁ ἐκ μὴ ὄντων.

(10) B. addit, καὶ ἀρχαγγέλων

A cæcis auxilio fuistis, qui sigillum fidei conservastis illæsum, qui concurristis ad ecclesias, qui Scripturas meas audistis, qui sermones meos expetistis, qui legem meam noctu diuque servastis, qui tanquam strenui militis dura mecum tolerastis, mihi regi cœlesti placere studentes. Venite, hæreditatis jure possidete præparatum vobis regnum a constitutione mundi. En regnum meum paratum est, en patet paradus, en immortalitas mea decorata est: venite omnes, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi.

XLIII. Tunc respondebunt justi, attoniti magnitudine miraculi, quod is quem ordines angelorum intueri clare ac vere non possunt, consolatur eos velut amicos, clamabuntque ad illum: Domine, quando te vidimus esurientem, et pavimus? Domine, quando te vidimus sitientem, et præbuimus potum? Tremende, quando te vidimus nudum, et operuimus? Immortalis, quando te vidimus peregrinum, et collegimus? Amator hominum, quando te vidimus infirmum, aut in carcere, et venimus ad te? Tu es, qui semper est. Tu una cum Patre cares principio, et coæternus es Spiritui sancto. Tu es, qui ex nihilo omnia creasti. Tu es rex angelorum. Tu es, quem tremunt abyssi. Tu es, qui lumine indueris, uti vestimento. Tu es, qui nos creasti ac finxisti e terra. Tu es, qui invisibilia condidisti. A facie tua fugit universa terra: et quo pacto nos regiam tuam dignitatem ac dominationem excepimus hospitio?

XLIV. Tunc respondebit iterum Rex regum, dicens eis: Quatenus fecistis uni ex fratribus meis minimis, mihi fecistis; quatenus hos, quos ante dixi vobis, excepistis, induistis, aluistis, potu recreastis membra mea, pauperes dico, mihi fecistis. Verum accedite ad regnum vobis paratum a constitutione mundi, fruamini in sæculum sæculi, a Deo Patre meo cœlesti, ac persancto et vivifico Spiritu. Ecquod os enarrabit bona illa, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus diligentibus eum?

XLV. Nostis gaudium perpetuum, nostis regnum inconcussum, nostis delicias nullum finem bonorum habentes. Discite quoque acerbam vocem, quam in eos qui stabunt a sinistris eloquetur justus judex et Deus clemens cum ira et indignatione

² Psal. civ, 2. ³ Coloss. i, 16. ⁴ Apoc. xi, 11.

(11) In B. desunt hæc verba, σὺ εἶ ὁ τὰ ἀόρατα δημιουργήσας.

(12) Quæ sequuntur usque ad κυριότητα, desunt in B.

(13) In B. desunt verba, οὓς προεῖπον ὑμῖν.

(14) Id., Παρὰ τοῦ Πατρὸς μου καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ποῖον ἄρα.

(15) B., ἀτελεύτητον.

(16) Id., ἀποφθέγγεται ὁ Κύριος ἡμῶν ὁ δίκαιος κριτῆς καὶ Θεός.

vehementi: *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, paratum diabolo et angelis ejus*. Ipsi vobis hæc comparastis, iisdem vos fruamini. Discedite a me, maledicti, in tenebras exteriores, et in ignem qui non exstinguitur, paratum diabolo et angelis ejus. Ego formavi, et adhæsistis alteri. Ego sum, qui de vulva eduxi vos ⁷, et me rejecistis. Ego sum, qui jussu meo de terra vos formavi, et alii vos adjunxistis. Ego sum, qui vos enutrivī, et alteri servistis. Ego terram ac mare in alimentum vestrum et vitæ terminum constitui; at vos præceptis meis non paruistis. Ego lucem vobis creavi, ut die frueremini; itidem noctem, ut requiesceretis; at vos improbis factis me irritastis ac respuistis ⁸, foresque affectionibus aperuistis. *Discedite a me, operarii iniquitatis. Nescio vos, non agnosco vos; alterius domini operarii facti estis, hoc est diaboli. Possidete cum ipso tenebras, atque ignem qui non exstinguitur, et vermem qui non dormit, ac stridorem dentium.*

διαβόλου· μετ' αὐτοῦ τὸ σκότος κληρονομήσατε, καὶ τὸ τὸν βρυγμὸν τῶν ὀδόντων.

XLVI. Nam *esurivi, et non dedistis mihi quod manducarem. Sitivi, et non dedistis mihi potum. Hospes fui, et non collegistis me; nudus, et non operuistis me. Egrotavi, et non visitastis me. In carcere fui, nec venistis ad me. Aures vestras condidi, ut audiretis Scripturas: at vos parastis eas ad cantica dæmonum, citharas et ridicula. Oculos vestros creavi, ut perspiceretis lumen præceptorum meorum, eaque exsequeremini; at vos accersistis supra et impudicitias, et ad reliquam immunditiam ipsos aperuistis. Os vestrum composui ad glorificandum et laudandum Deum, et psalmos cantionesque spiritales pronuntiandas ¹⁰, lectionisque continuam meditationem; at vos aptastis illud ad convitia, dejectiones et blasphemias, dum sedentes obtrectatis proximis vestris. Manus vestras feci, ut ad preces et obsecrationes extenderetis eas; at vos ad rapinas, cædes et mutuas oecisionis expandistis. Pedes vestros ordinavi ut ambularetis in præparatione Evangelii pacis ¹¹, tum in ecclesiis, tum in domibus sanctorum meorum; at vos docuistis currere ad adulteria, stupra, spectacula, saltationes, in sublime jactationes.*

⁷ Matth. xxv, 41. ⁸ Jon x, 18. ⁹ Psal. lxxviii, 40. ¹⁰ Ephes. v, 19. ¹¹ Ephes. vi, 15.

(17) In B. sequitur: Μὴ γὰρ δι' ὑμᾶς τὸ πῦρ ἠτοίμασα ἢ τὴν κρίσιν, ἀλλὰ τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Ὑμεῖς δὲ ἑαυτοὺς προεξενήσατε τὴν κόλασιν. Ἐγὼ δὲ ἐπλασα, εἰς.

(18) In B. statim sequitur: Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάται τῆς ἀνομίας.

(19) Al., ἐπόνησα.

(20) In B., ἄλλου κυρίου γεννάτε.

(21) In B. omissum γυμνός καὶ οὐ περιεβάλετό με.

(22) Supra cap. 7.

(23) Desunt in B. verba: Καὶ ἐκτελεῖν αὐτάς, ἀσ sequitur: Ὑμεῖς δὲ πρὸς κάλλη καὶ ἀσελγείας καὶ

Ἀπέλθετε ἀπ' ἐμοῦ οἱ καταραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ (17). Ὑμεῖς δὲ ἑαυτοὺς ταῦτα προεξενήσατε· δέξασθε ἑαυτοὺς καὶ τὴν ἀπόλαυσιν. Ἀπέλθετε ἀπ' ἐμοῦ οἱ καταραμένοι εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, καὶ εἰς τὸ πῦρ τὸ ἀσβεστον τὸ ἠτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. Ἐγὼ ἐπλασα, καὶ ἄλλω προστηνέχθητε. Ἐγὼ εἰμι ὁ ἐκ μήτρας ἐξαγαγὼν ὑμᾶς, καμὲ ἠθετήσατε (18). Ἐγὼ εἰμι ὁ ἐκ γῆς διαπλάσας προστάξει μου, καὶ ἄλλω προστηνέχθητε. Ἐγὼ εἰμι ὁ διαθρέψας ὑμᾶς, καὶ ἄλλω ἐδουλεύσατε. Ἐγὼ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν πρὸς διατροφήν ὑμῶν καὶ συμπέρασμα βίου προσέταξα, ὑμεῖς δὲ τὰς ἐντολάς μου παρηκούσατε. Ἐγὼ τὸ φῶς ὑμῖν ἐποίησα (19) πρὸς ἀπόλαυσιν τῆς ἡμέρας, καὶ τὴν νύκτα πρὸς ἀνάπαυσιν, ὑμεῖς δὲ τοῖς ἐργοῖς τοῖς πονηροῖς ἐμὲ παρεπικράνατε καὶ ἠθετήσατε, καὶ τοῖς πάθεσι θύραν ἠνοιξάτε. Ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ, ἐργάται τῆς ἀδικίας. Οὐκ οἶδα ὑμᾶς, οὐ γνωρίζω ὑμᾶς· ἄλλου κυρίου ἐργάται ἐγένεσθε (20), τοῦτ' ἔστι τοῦ ἀσβεστον πῦρ, καὶ τὸν σκώληκα τὸν ἀκοίμητον, καὶ

XLVI. Ἐπλασα γὰρ, καὶ οὐκ ἔδωκατέ μοι φαγεῖν. Ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με. Σῆνος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ οὐ περιεβάλετέ με (21). Ἐπόνησα, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με. Ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ οὐκ ἤλυθε πρὸς μέ. Τὰς ἀκοὰς ὑμῶν ἐποίησα πρὸς τὸ ἀκούειν ὑμᾶς τῶν γραφῶν, ὑμεῖς δὲ ταύτας ἠτύπεψατε εἰς ἄσματα δαιμονικά (22), καὶ κithάρας, καὶ γελοῖα. Τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐποίησα πρὸς τὸ καθορᾶν τὸ φῶς τῶν ἐντολῶν μου, καὶ ἐκτελεῖν αὐτάς (23), ὑμεῖς δὲ προσκαλεῖτε πορνείας, καὶ ἀσελγείας, καὶ τῇ λοιπῇ ἀκαθαρσίᾳ αὐτοὺς διηνοῖζατε. Τὸ στόμα ὑμῶν (24) πρὸς δοξολογίαν, καὶ αἶνον, καὶ ψαλμοὺς, καὶ ψᾶς πνευματικὰς ἠτύπεψα λαλεῖν καὶ μελετᾶν διὰ πικρῶς τὴν ἀνάγκωσιν, ὑμεῖς δὲ πρὸς λοιδορίας, καὶ ὀρκους καὶ βλασφημίας αὐτὸ ἠτοιμάσατε (25), καθήμενοι καταλαλοῦντες τοὺς πλησίους ὑμῶν. Τὰς χεῖρας ὑμῶν πρὸς προσευχὰς καὶ δεήσεις ἐποίησα, τοῦ ἐκπετάσαι (26) ὑμεῖς δὲ πρὸς ἀρπάγματα, καὶ φόνους, καὶ ἀλληλοφονίας ἐξετείνατε. Τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν ἐτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης, καὶ ἐν ἐκκλησίαις, καὶ τοῖς οἴκοις τῶν ἁγίων μου (27) διαταξάμεν ὀδεύειν· ὑμεῖς δὲ εἰς μοιχείας καὶ εἰς πορνείας, καὶ θεάτρα, καὶ ὀρχήσεις καὶ μετεωρισμοὺς, ἐδιδάξατε τρέχειν (28).

ἀκαθαρσίας αὐτοὺς διηνοῖζατε.

(24) Ἐποίησα πρὸς δοξολογίας καὶ αἶνον καὶ μελέτην τῶν γραφῶν.

(25) Quæ sequuntur, καθήμενοι usque ad ὁμῶν, desunt in B.

(26) Ibid. desunt verba τοῦ ἐκπετάσαι. Et mox sequitur, ὑμεῖς δὲ εἰς κλέμματα καὶ φόνους ἐξετείνατε.

(27) Desunt in B. verba καὶ τοῖς οἴκοις τῶν ἁγίων μου.

(28) Ib. desiderantur verba: Καὶ μετ. εἰδ. τρέχειν.

XLVII. Ἐλύθη λοιπὸν ἡ πανήγυρις, ἐπαύθη τοῦ Α βίου τὸ θέατρον, παρῆλθεν ἡ πλάνη αὐτοῦ καὶ ἡ φαντασία· ἐμοὶ προσενέχθητε, ἢ κάμπτει πᾶν γόνυ ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων. Πάντες γὰρ οἱ ἀμελήσαντες (29), οὐδὲ οἰκτειρήσαντες ἐν εὐποιαῖς ἐνταῦθα, οὐδὲν χρεωστοῦνται, ἀλλ' ἢ τὸ πῦρ τὸ ἄσθεστον. Φιλάνθρωπος γὰρ εἰμὶ, ἀλλὰ καὶ δικαιοκρίτης πᾶσι. Τὰς γὰρ κατ' ἀξίαν ἀποδώσω τὰς ἀμοιβάς (30)· πᾶσι τὰς κατὰ τὸν ἐκάστου κάματον παρέξω τὸν μισθόν· πᾶσι πρὸς τὸν ἴδιον ἀγῶνα δώσω καὶ τὰς ἀμοιβάς. Ἐλεῆσαι βούλομαι, ἀλλ' ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις ὑμῶν οὐ καθορῶ. Οἰκτειρῆσαι θέλω, ἀλλ' ὄλωσθε ἀνευ οἰκτιριμῶν τὸν βίον μετήλθετε. Σπλαγχνισθῆναι σπεύδω, ἀλλ' αἱ λαμπάδες ὑμῶν σκοτειναὶ εἰσιν ἐκ τῆς ἀσπλαγχνίας (31). Ἀπέλθετε ἀπ' ἐμοῦ. Ἡ γὰρ κρίσις ἀνιέως ἐστὶ τῷ μὴ ποιήσαντι Β Ἐλεος.

XLVIII. Τότε ἀποκριθήσονται καὶ αὐτοὶ πρὸς τὸν φοβερὸν κριτὴν, καὶ ἀπροσωπόληπτον· Κύριε, πότε σε ἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξέρον, ἢ γιμνόν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκορήσαμεν σοι; Κύριε, οὐ γνωρίζεις ἡμᾶς; Σὺ ἡμᾶς ἐπίλασας, σὺ ἐδημιούργησας, σὺ ἐκ τεσσάρων στοιχείων ἡμᾶς συνήρμησας, σὺ πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἔθηκας· σοὶ ἐπιστεύσαμεν, σοὺ τὴν σφραγίδα μετέσχομεν (32), σοὺ τὸ βάπτισμα ἐλάβομεν· σὲ ὠμολογήσαμεν θεόν, σὲ ἐγνωμεν κτίστην· ἐν σοὶ σημεῖα πεποιθήκαμεν, διὰ σοῦ δαίμονας ἀπηλάσσαμεν· διὰ σὲ τὴν σάρκα ἐτήξαμεν, διὰ σὲ παρθενίαν ἐφυλάξαμεν, διὰ σὲ ἀγγελίαν ἐπισπασάμεθα, διὰ σὲ πάροικοι τῆς γῆς ἐγενήθημεν (33)· καὶ λέγεις· Οὐκ οἶδα ὑμᾶς· ἀπέλθετε ἀπ' ἐμοῦ! Τότε ἀποκριθήσεται καὶ αὐτοῖς λέγων· Ὁμολογήσατέ με Δεσπότην, ἀλλὰ τοῖς λόγοις μου οὐκ (34) ἐπειθαρχήσατε. Τὴν σφραγίδα τοῦ σταυροῦ μου ἐσημειώθητε, ἀλλὰ ταύτην ἀσπλαγχνίᾳ ἠφανίσατε. Τὸ βάπτισμά μου ἐλάβετε, ἀλλὰ τὰς ἐντολάς μου οὐκ ἐφυλάξατε. Τὸ σῶμα (35) τῆ παρθενίᾳ κατεδαμάσατε, ἀλλὰ τὴν ἐλεημοσύνην οὐκ ἐφυλάξατε, ἀλλὰ τὴν μισαδελφίαν ἐκ τῶν ὑμετέρων ψυχῶν οὐκ ἐσοθήσατε (36). Οὐ γὰρ πᾶς δσται λέγει μοι, Κύριε, Κύριε, σωθήσεται, ἀλλ' οἱ εἰς κόλασιν αἰώνιον· οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

XLIX. Ἦκούσατε, ἀγαπητοὶ, τοῦ Κυρίου τὴν Δ ἀπόκρισιν· Ἔγνωτε τοῦ κυρίου τὴν ἀπόφασιν· ἐμάθετε οἷον κριτήριον φοβερὸν ἡμᾶς ἀναμένει, καὶ ἡμέρα, καὶ ὥρα· ταύτης φροντισόμεν καθ' ἐκάστην, ταύτης μελετήσωμεν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ ἐν τοῖς οἴκοις, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις, καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις, ἵνα μὴ εἰς τὴν δίκην ἐκείνην τὴν φοβεράν καὶ ἀπροσω-

²² Philipp. II, 10. ²³ Matth. VII, 23. ²⁴ Jacob. II, 13. ²⁵ Matth. XXV, 44. ²⁶ Matth. VII, 23.

²⁷ Ibid., 21. ²⁸ Matth. XXV, 46.

(29) In B. sequitur: Ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, καὶ μὴ μετανόησαντες ἢ ἐλεήσαντες ἐνταῦθα οὐδὲν χρεωστοῦντες ἀλλ' ἢ, etc.

(30) Τὰς δωρεάς, B.

(31) Desunt in B. verba ἐκ τῆς ἀσπλαγχνίας.

(32) B., κατέσχομεν. Ibidem statim sequitur, διὰ σου δαίμονας ἀπηλάσσαμεν.

(33) Desunt in B. verba, διὰ σε πάροικοι τῆς γῆς

XLVII. Jam solutus est conventus publicus, spectaculum desiit mundi hujus, praeteriit deceptio ac species illius; mihi adhærescite ²², cui flectitur omne genu caelestium, terrestrium et infernorum. Omnes enim qui neglexerint, nec misericordiam exercuerint hic bene merendo, nihil eis debetur, nisi ignis qui non exstinguitur. Humanus enim sum, at justus quoque judex. Nam omnes pro dignitate remunerabor, omnibus pro cujusque labore mercedem praestabo, omnibus pro suo certamine praemia rependam. Misereri volo, sed oleum in vasibus vestris non video. Misericordiam exhibere desidero, sed transegistis vitam omnem sine ulla commiseratione. Affectu misericordiae erga vos commoveri propero: sed lampades vestrae caliginosae sunt praecordis duritia. *Discedite a me* ²³. *Judicium enim fiet ei sine misericordia, qui non fecit misericordiam* ²⁴.

XLVIII. Tunc ipsi etiam respondebunt horrendo ac personas non accipienti judici: *Domine, quando te vidimus esurientem aut sitientem, aut peregrinum, aut nudum, aut aegrotum, aut in carcere, et non ministravimus tibi* ²⁵? Domine, non agnoscis nos? Tu nos formasti, tu condidisti, tu nos e quatuor elementis composuisti, tu spiritum et animam inseparasti; tibi credidimus, sigilli tui participes facti sumus, baptismum tuum accepimus; te confitemur Deum, te novimus creatorem; in te signa fecimus, per te daemones expulimus; propter te carnem maceravimus, propter te virginitatem servavimus, propter te castitatem nobis ascivimus, propter te facti sumus advenae terrae: et ais, *Nescio vos; discedite a me* ²⁶! Tum respondebit etiam illis, his verbis: *Confessi estis me Dominum, sed verbis meis non parvistis. Signo crucis meae notati estis, sed hoc animi duritia delevistis. Baptisma meum recepistis; al praecipia mea non servastis, at odium fraternum ex animis vestris non excussistis. Non enim omnis qui dicit mihi, Domine, Domine, salvabitur; sed qui faciet voluntatem meam* ²⁷. — *Et discedent hi in supplicium aeternum; justi vero in vitam aeternam* ²⁸.

XLIX. Audistis, dilecti, responsionem Domini, cognovistis sententiam judicis, didicistis quam horrendum judicium et dies et hora nos maneat; de eo solliciti cogitemus quotidie; hoc diu noctuque meditemur, in domibus, in plateis, in ecclesiis; ne in horrendo illo judicio, in quo nulla est personarum acceptio, abjecti ac tristes astemus condem-

ἐγενήθημεν.

(34) B. Ὑπηκούσατε, ἀλλὰ ταύτην ἀσπλαγχνίᾳ ἠφανίσατε.

(35) Verba, τὸ σῶμα usque ad ἐφυλάξατε, restitui ex altero Pici codice. In B. sequitur, ἐν τῷ ὄνοματί μου δαίμόνια ἐδιώξατε.

(36) B., οὐκ ἐδιώξατε.

nati; sed cum actione, vita, conversatione, confessione pura; ut nobis quoque dicat ille misericors hominumque amans Deus: *Fides tua te salvum fecit; vade in pace*¹⁹; item illud: *Euge, serve bone et fidelis, super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam; intra in gaudium Domini tui*²⁰. Quod consequi nobis omnibus contingat gratia benevolentia que Domini nostri Jesu Christi: cum quo Patrem ejus initio carentem, cum sacrosancto, bono et vivifico ejus Spiritu, decet gloria, honor et adoratio nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

Πατρι καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Esto fidelis ad mortem, et dabo tibi coronam vitæ.
(Apoc. II.)

Ἀ πόληπτον παρασταθῶμεν κατακεκριμένοι, ταπεινοὶ καὶ σκυθρωποί· ἀλλὰ μετὰ καθαρᾶς πράξεως, καὶ βίου, καὶ πολιτείας, καὶ ἐξομολογήσεως, ἵνα εἴπη καὶ πρὸς ἡμᾶς ὁ εὐσπλαγχνὸς καὶ φιλόνητος Θεός· Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην· καὶ τὸ, Εὐχε, δοῦλε ἀγαθὴ καὶ πιστή. Ἐπὶ ὀλίγα ἡς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἰσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου. Ἦς γένοιτο πάντας ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ πρέπει δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, (57) σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ

Γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοὶ τὸν στέφανον τῆς ζωῆς. (Ἀποκαλύψεως β')

HIPPOLYTOY ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΙΒ' ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ

Ποῦ ἕκαστος αὐτῶν ἐκήρυξεν, καὶ ποῦ ἐτελειώθη.

HIPPOLYTI DE DUODECIM APOSTOLIS

Ubinam quisque eorum prædicaverit ac ubi consummatus sit.

Petrus quidem, cum prædicasset Evangelium in B Ponto, Galatia, Cappadocia, Bithynia, Italia, atque Asia; postea a Nerone Romæ crucifigitur capite deorsum verso, cum ipse sic pati rogasset.

Andreas, cum Scythis ac Thracibus prædicasset, cruce affixus est Patris in Achaia, rectus in olea arbore, ibique sepelitur.

Joannes vero in Asia a Domitiano imperatore in Patmos insulam relegatus, ubi etiam Evangelium conscripsit, ac apocalypsim vidit, sub Trajano obdormivit Ephesi. Ejus reliquiae cum fuissent quaesitae, non sunt inventae.

Jacobus ejus frater, prædicans in Judæa, ab Herode tetrarcha gladio occiditur, ibique sepelitur.

Philippus prædicans in Phrygia, Hierapoli crucifixus est capite deorsum verso, sub Domitiano principe, eodemque loco sepelitur.

Bertholomæus cum Indis prædicasset, eisque conscriptum a Matthæo Evangelium exposuisset, crucifixus est et ipse capite deorsum verso, Albani magnæ Armeniæ urbe.

Matthæus cum Evangelium Hebræice scripsisset, Jerosolymis edidit; obdormivitque Hieræ Parthorum civitate.

¹⁹ Luc. vii. 50. ²⁰ Matth. xxv. 23.

(57) Quæ sequuntur in B. omissa.
(58) Γρ. Βηθανία.

Πέτρος μὲν ἐν Πόντῳ, καὶ Γαλατίᾳ, καὶ Καππαδοκίᾳ, καὶ Βηθανίᾳ (58), καὶ Ἰταλίᾳ, καὶ Ἀσίᾳ, κηρύξας τὸ Εὐαγγέλιον, ὕστερον ὑπὸ Νέρωνος ἐν Ῥώμῃ σταυροῦται κατὰ κεφαλῆς οὕτως αὐτοῦ ἀξιώσαντος παθεῖν.

Ἀνδρέας, Σκύθαις, Θράκικαίς κηρύξας, ἐσταυρώθη ἐν Πάτραις τῆς Ἀχαΐας ἐπὶ ἐλαίας ὄρθιος, καὶ θάπτεται ἐκεῖ.

Ἰωάννης δὲ ἐν Ἀσίᾳ ὑπὸ Δομετιανοῦ τοῦ βασιλέως ἐξορισθεὶς ἐν Πάτμῳ τῆς νήσου, ἐν ἣ καὶ τὸ Εὐαγγέλιον συνεγράφητο, καὶ τὴν ἀποκάλυψιν εἶδαστο, ἐπὶ Τραϊανῶν ἐκοιμήθη ἐν Ἐφέσῳ· οὐ τὸ λείψανον ζητηθὲν οὐχ εὗρέθη.

Ἰάκωβος ἀδελφὸς αὐτοῦ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ κηρύσσων, ὑπὸ Ἡρώδου τοῦ τετραρχοῦ ἀναίρεται μαχαίρᾳ, καὶ θάπτεται ἐκεῖ.

Φίλιππος ἐν Φρυγίᾳ κηρύξας, ἐν Ἱεραπόλει ἐσταυρώθη κατὰ κεφαλῆς ἐπὶ Δομετιανοῦ, καὶ θάπτεται ἐκεῖ.

Βαρθολομαῖος δὲ Ἰνδοῖς, οἷς καὶ τὸ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγέλιον ἐκδεδωκώς, ἐσταυρώθη κατὰ κεφαλῆς, καὶ θάπτεται ἐν Ἀλλανῶν (59) τῆς μεγάλης Ἀρμενίας.

Ματθαῖος δὲ, τὸ Εὐαγγέλιον Ἑβραϊστὶ γράψας, δέδωκεν ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν Ἱερῶν τῆς Παρθίας.

(59) Ἀλβανῶν.

Θωμάς δὲ Πάρθοις, Μήδοις, Πέρσαις, Ἰρκανοῖς, Βακτροῖς, Μάργοις (40) κηρύξας, ἐλακῆδη (41) ἐλογχιάσθη τοῖς τέταρσι μέρεσιν αὐτοῦ ἐν πόλει Καλαμῆνῃ (42), τῆς Ἰνδικῆς, καὶ θάπτεται ἐκεῖ.

Ἰάκωβος δὲ Ἀλφαίου, κηρύσων ἐν Ἱερουσαλήμ, ὑπὸ Ἰουδαίων καταλευσθεὶς, ἀναιρεῖται, καὶ θάπτεται ἐκεῖ παρὰ τῷ ναῷ.

Ἰούδας, ὁ καὶ Λεθβαῖος, Αἰδεσινοῖς καὶ πάσῃ Μεσοποταμίᾳ κηρύξας, ἐκοιμήθη ἐν Βηρυτῷ, καὶ θάπτεται ἐκεῖ.

Σίμων ὁ Κανανίτης ὁ τοῦ Κλωπᾶ, ὁ καὶ Ἰούδας, μετὰ Ἰάκωβον τὸν Δίκαιον ἐπίσκοπος γενόμενος Ἱερουσολύμων, ἐκοιμήθη, καὶ θάπτεται ἐκεῖ, ζήσας ἑτη ρκ'.

Ματθίας δὲ εἷς ὢν τῶν σ', συγκαταριθμεῖται τοῖς ἑα' ἀποστόλοις, καὶ κηρύσων ἐν Ἱερουσαλήμ, ἐκοιμήθη καὶ θάπτεται ἐκεῖ.

Παῦλος δὲ μετ' ἐνιαυτὸν ἕνα τῆς τοῦ Χριστοῦ (43) ἀναλήψεως εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἀποστολὴν, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Ἱερουσαλήμ, προῆλθεν ἕως τοῦ Ἰλλυρικῷ καὶ Ἰταλίας καὶ Σπανίας κηρύσων τὸ εὐαγγέλιον ἕτη λς'. Ἐπὶ δὲ Νέρωνος, ἐν Ῥώμῃ τὴν κεφαλὴν ἀποτιμηθεὶς, θάπτεται ἐκεῖ.

Thomas, cum Parthis, Medis, Persis, Hyrcanis, Bactris, Margis prædicasset, abietina lancea quatuor sui corporis partibus confossus est Calaminæ, quæ est urbs Indiæ, illicque sepelitur.

Jacobus Alphæi prædicans Hierosolymis, lapidatus a Judæis occiditur, illicque prope templum sepelitur.

Judas, qui et Lebbæus, ubi populo Edessæ ac toti Mesopotamiæ prædicasset, obiit Beryti, ac illic sepelitur.

Simon Chananzæus, filius Cleophæ, qui et Judas, post Jacobum Justum creatus Hierosolymorum episcopus, obiit, sepeliturque eodem loco, cum annos centum viginti vixisset.

Matthias cum esset unus de septuaginta, accensetur undecim apostolis; cumque prædicasset Hierosolymis, obiit, ac illic sepultus est.

Paulus denique, post annum ab assumptione Christi, adiit apostolatam; incipiensque ab Jerusalem, pervenit usque ad Illyricum, et Italiam, ac Hispaniam, prædicans Evangelium per annos quinque ac triginta; sub Nerone autem, Romæ, amputatæ capite, illic sepelitur.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΙΠΠΟΛΥΤΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ Ὁ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ.

EJUSDEM HIPPOLYTI DE LXX APOSTOLIS.

E codice Barocciano 206 (44).

- Ἰάκωβος ὁ ἀδελφόμενος, ἐπίσκοπος Ἱερουσολύμων. C 1. Jacobus Domini frater, Hierosolymorum episcopus.
- Κλεωπᾶς ἐπίσκοπος Ἱερουσολύμων. 2. Cleophas, episcopus Hierosolymorum.
- Ματθίας ὁ ἀναπληρώσας τὸν τόπον τῶν ἑα' ἀποστόλων. 3. Matthias qui locum undecim apostolis additus supplevit.
- Θαδδαῖος ὁ τὴν ἐπιστολὴν Αὐγάρῳ κομίσας. 4. Thaddæus qui epistolam attulit ad Augarum.
- Ἀνανίας ὁ βαπτίσας Παῦλον, ἐπίσκοπος Δαμάσκου. 5. Ananias qui Paulum baptizavit, Damasci episcopus.
- Στέφανος ὁ πρωτομάρτυρ. 6. Stephanus protomartyr.
- Φίλιππος ὁ τὸν εὐνοῦχον βαπτίσας. 7. Philippus, a quo eunuchus baptizatus est.
- Πρόχορος ἐπίσκοπος Νικομηδείας, ὁ καὶ πρῶτος ἐξ ἑλλοῶν, πιστεύσας μετὰ τῶν θυγατέρων αὐτοῦ. 8. Prochorus, episcopus Nicomedie, qui primus diem obiit, fidem cum filiabus suis amplexus.
- Νικάνωρ ἀπέθανεν, ὅτε Στέφανος ἐμαρτύρησεν. 9. Nicanor obiit cum Stephanus sustineret martyrrium.
- Τίμων ἐπίσκοπος Βόστρης. 10. Timon, Bostræ episcopus.

(40) *ισ. Μάρδοις. Combesis., at Hieron., Magis.*

(41) *γρ. ἐλάτη.*

(42) *Steph. le Moyne legit Καραμῆνῃς.*

(43) *Cod. Barocc., τοῦ Κυρίου.*

(44) *Exstat etiam cum superiore scripto De duo-*

decim apostolis sub Hippolyti nomine in codicibus duobus bibl. Coislinianæ sive Seguerianæ, ut testatur clariss. Montfauconus in recensione inss. Græcorum illius bibl. Tertium codicem Hippolyti De xii apostolis memorat p. 415.

11. Parmenas, episcopus Solorum.
12. Nicolaus, episcopus Samariæ.
13. Barnabas, episcopus Mediolani.
14. Marcus evangelista, Alexandriæ episcopus.
15. Lucas evangelista.

Hi duo fuere ex septuaginta discipulis quos dissipari contigit super dicto Christi : *Nisi quis comedat carnem meam et bibat sanguinem meum, non est me dignus.* Sed ille per Petrum, hic Paulo suadente permoti, sunt ad Christum reversi, et dignus uterque habitus est qui Evangelium scriberet, pro quo et martyrium subiere, unus quidem exustus, alter ad oleam crucifixus.

16. Silas, Corinthi episcopus.
17. Silvanus, episcopus Thessalonices.
18. Crescens, Chalcedonis in Galliis episcopus.
19. Epænetus, episcopus Carthaginiæ.
20. Andronicus, episcopus Pannoniæ.
21. Amplias, episcopus Odyssei.
22. Urbanus, Macedoniæ episcopus.
23. Stachys, episcopus Byzantii.
24. Barnabas, Heracleæ episcopus.
25. Phygellus, Ephesi episcopus. Hic cum Simone (Mago) fecit.
26. Hermogenes, et ipse ejusdem cum Phygello sectæ.
27. Demas, etiam hic sacerdos idolorum.
28. Apelles, episcopus Smyrnæ.
29. Aristobulus, episcopus Britannia.
30. Narcissus, episcopus Athenarum.
31. Herodion, episcopus Tarsi.
32. Agabus, propheta.
33. Rufus, episcopus Thebarum.
34. Asyncritus, episcopus Hyrcania.
35. Phlegon, Marathonis episcopus.
36. Hermes, episcopus Dalmatiæ.
37. Patrobulus, episcopus Puteolorum.
38. Hermas, Philipporum episcopus.
39. Linus, episcopus Romæ.
40. Caius, Ephesi episcopus.
41. Philologus, episcopus Sinopes.
- 42 et 43. Olympius et Rhodion Romæ martyrium subierunt.
44. Lucius, episcopus Laodiceæ in Syria.
45. Jason, Tarsi episcopus.
46. Sosipater, episcopus Iconii.
47. Tertius, episcopus Iconii.
48. Erastus, episcopus Paneadis.
49. Quartus, episcopus Beryti.
50. Apollo, episcopus Cæsareæ.
51. Cephas.
52. Sosthenes, episcopus Colophonis.
53. Tychicus, episcopus Colophonis.
54. Epaphroditus, episcopus Andriacæ.
55. Cæsar, Dyrrhachii episcopus.

(45) Jo. vi, 53, unde sequitur v. 66 : Ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπέθλον τῶν μαθητῶν.

(46) Male apud Dorotheum Ἀμπελῆς.

A Παρμενάς ἐπίσκοπος Σόλων.
 Νικόλαος ἐπίσκοπος Σαμαρείας.
 Βαρνάβας ἐπίσκοπος Μεδιολάνου.
 Μάρκος ὁ εὐαγγελιστής, ἐπίσκοπος Ἀλεξανδρείας.
 Λουκάς ὁ εὐαγγελιστής.
 Οὗτοι οἱ β' τῶν ὁ τυγχάνοντων διασκορπισθέντων ἐπὶ τῷ ῥήματι δὲ εἶπεν ὁ Χριστός· Ἐάν μὴ τις φάγῃ μου τὴν σάρκα, καὶ πίῃ μου τὸ αἷμα, οὐκ ἔστιν μου ἄξιος (45). Ἄλλ' ὁ μὲν δια Πέτρου, ὁ δὲ διὰ Παύλου πάλιν συνανακάμψαντες πρὸς Κύριον, εὐαγγελίζεσθαι καταξιοῦνται, ὑπὲρ οὗ καὶ ἐμαρτύρησαν, ὁ μὲν πυρποληθεὶς, ὁ δὲ σταυρωθεὶς ἐπὶ ἐλαίας.

Σιλᾶς ἐπίσκοπος Κορίνθου.
 Σιλουανὸς ἐπίσκοπος Θεσσαλονικῆς.
B Κρίσκης ἐπίσκοπος Καρχηδόνης ἐν Γαλλίαις.
 Ἐπαίνετος ἐπίσκοπος Καρθαγίνης.
 Ἀνδρόνικος ἐπίσκοπος Παννονίας.
 Ἀμπλίας ἐπίσκοπος Ὀδύσσου.
 Οὐρβανὸς ἐπίσκοπος Μακεδονίας.
 Στάχυς ἐπίσκοπος τοῦ Βυζαντίου.
 Βαρνάβας ἐπίσκοπος Ἡρακλείας.
 Φύγελλος ἐπίσκοπος Ἐφέσου, καὶ τὰ Σίμωνος ἐφρόνησεν.
 Ἐρμιογένης· οὗτος ὁμόφρων αὐτοῦ γέγονεν.

Δημᾶς, καὶ οὗτος ἱερεὺς εἰδώλων γέγονεν.
 Ἀπελλῆς (46) ἐπίσκοπος Σμύρνης.
 Ἀριστόβουλος ἐπίσκοπος Βρετανίας.
 Νάρκισσος ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν.
C Ἡρωδίων ἐπίσκοπος Ταρσοῦ.
 Ἄγαθος προφήτης.
 Ρούφος ἐπίσκοπος Θηβῶν.
 Ἀσύγκριτος ἐπίσκοπος Ὑρκανίας.
 Φλέγων ἐπίσκοπος Μαραθῶνος.
 Ἐρμῆς ἐπίσκοπος Δαλματίας.
 Πατρόβουλος (47) ἐπίσκοπος Ποτεδῶν.
 Ἐρμᾶς ἐπίσκοπος Φιλιππων.
 Αἴνος ἐπίσκοπος Ῥώμης.
 Γάιος ἐπίσκοπος Ἐφέσου.
 Φιλόλογος ἐπίσκοπος Σινώπης.
 Ὀλυμπᾶς καὶ Ῥοδίων, ἐν Ῥώμῃ ἐμαρτύρησαν.

Λούκιος ἐπίσκοπος Λαοδικείας Συρίας.
 Ἰάσων ἐπίσκοπος Ταρσοῦ.
D Σωσίπατρος ἐπίσκοπος Ἰκονίου.
 Τέρτιος ἐπίσκοπος Ἰκονίου.
 Ἐραστός ἐπίσκοπος Πανελλάδος (48).
 Κουάρτος ἐπίσκοπος Βηρύτου.
 Ἀπολλῶν ἐπίσκοπος Καισαρείας.
 Κηφᾶς. (Hoc loco lacuna in ms. Baruce.)
 Σωσθένης ἐπίσκοπος Κολοφωνίας.
 Τύχικος ἐπίσκοπος (49) Κολοφωνίας.
 Ἐπαφρόδιτος ἐπίσκοπος Ἀνδριακῆς.
 Καίσαρ ἐπίσκοπος Δυρραχίου.

(47) Rom. xvi, 14, Πατρόβας.

(48) Dorotheus, Πανελάδος.

(49) Dorotheus, Χαλκηδόνης τῆς Βιθυνίας.

- Μάρκος ἀνεψιὸς Βάρναβα, ἐπίσκοπος Ἀπολλωνίας. A 56. Marcus, consobrinus Barnabæ, Apolloniæ episcopus.
- Τοῦστος ἐπίσκοπος Ἐλευθεροπόλεως. 57. Justus, Eleutheropolis episcopus.
- Ἄρτεμας ἐπίσκοπος Λύστρας. 58. Artemas, episcopus Lystræ.
- Κλήμης ἐπίσκοπος Σαρδινίας. 59. Clemens, episcopus Sardinia.
- Ἵννησίφορος ἐπίσκοπος Κορώνης. 60. Onesiphorus, Coronis episcopus.
- Τύχικος, ἐπίσκοπος Χαλκηδόνος. 61. Tychicus, episcopus Chalcedonis.
- Κάρπος ἐπίσκοπος Βηρύτου τῆς Θράκης. 62. Carpus, Beryti episcopus in Thracia.
- Εὐδοὸς ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας. 63. Evodus, Antiochiæ episcopus.
- Ἄρισταρχος ἐπίσκοπος Ἀπαμείας. 64. Aristarchus, episcopus Apameæ.
- Μάρκος, ὁ καὶ Ἰωάννης ὁμοίως, ἐπίσκοπος Βιβλοπόλεως. 65. Marcus, qui et Joannes, episcopus Biblopo-
- Ζηνάς ἐπίσκοπος Διοσπόλεως. 66. Zenas, episcopus Diospoleos.
- Φιλήμων ἐπίσκοπος Γάζης. 67. Philemon, Gazæ episcopus.
- Ἄρισταρχος, Πούδης. 68 et 69. Aristarchus et Pudens.
- Ὁ Τρόφιμος, ὅστις σὺν τῷ Παύλῳ ἐμαρτύρη- B 70. Trophimus, qui cum Paulo martyrium pas-
- σεν. sus est.

CAPITA CANONUM ABULIDIS SIVE HIPPOLYTI

Quibus Æthiopes Christiani utuntur (50).

1. De sancta fide Jesu Christi ²¹.
2. De episcopis ²².
3. De orationibus quæ dicuntur super episcopis ordinandis, et de ordine missæ ²³.
4. De ordinatione presbyterorum.
5. De ordinatione diaconorum.
6. De iis qui persecutionem propter fidem patiuntur ²⁴.
7. De electione anagnostæ et subdiaconi ²⁵.
8. De dono sanandi ²⁶.
9. De presbytero, qui in loco muneris suo non convenienti manet ²⁷.
10. De iis qui se ad religionem Christianam convertunt.
11. De eo qui idola fabricat ²⁸.
12. Studia varia enumerantur, quorum cultores ad religionem Christianam ante pœnitentiam factam admittendi non sunt ²⁹.
13. De loco quem summi reges aut principes tenebunt in templo ³⁰.
14. Quod Christianis non conveniat arma ferre ³¹.
15. De opificiis quæ Christianis illicita sunt ³².
- C 16. De Christiano qui servam matrimonio sibi jungit ³³.
17. De femina libera ³⁴.
18. De obstetrice; et quod feminæ debeant esse separatæ ab hominibus in oratione ³⁵.
19. De catechumeno qui martyrium ante baptismum patitur ³⁶.
20. De jejuniis feriæ quartæ et sextæ; et de quadragesima ³⁷.
21. Presbyteros una cum populo quotidie in ecclesia convenire debere ³⁸.
22. De hebdomade Paschatis Judæorum; et de eo qui Pascha non novit ³⁹.
23. Unumquemque teneri doctrinam addiscere ⁴⁰.
24. De cura episcopi in ægrotos ⁴¹.
- D 25. De eo cui injuncta est cura ægrotorum; et de tempore quo orationes peragenda ⁴².
26. De tempore quo exhortationes audiendæ ⁴³.
27. De eo qui singulis diebus templum frequentat ⁴⁴.
28. Fideles nihil comedere oportere ante sanctam communionem ⁴⁵. FABRIC.

²¹ L. vi Const. apostol., c. 11, etc. ²² L. vii, c. 41. ²³ L. viii, c. 4, 5, 16. ²⁴ C. 17, 18, 19, 20, 23, 45. ²⁵ C. 21, 22. ²⁶ C. 1, 2. ²⁷ C. 46, 52. ²⁸ Ibid. ²⁹ Ibid. ³⁰ Deest. ³¹ C. 32. ³² Ibid. ³³ Ibid. ³⁴ Ibid. ³⁵ L. ii, c. 57. ³⁶ L. v, c. 6. ³⁷ L. v, c. 13, 15. ³⁸ L. ii, c. 36. ³⁹ L. v, c. 15, etc. ⁴⁰ L. vii, c. 39, 40, 41. ⁴¹ L. iv, c. 2. ⁴² L. iii, c. 19; l. viii, c. 34. ⁴³ L. viii, c. 32. ⁴⁴ L. ii, c. 59. ⁴⁵ Deest.

(50) Hæc capita primus gallice vulgavit Jo. Michael Wanslebicus in libro *De Ecclesia Alexandrina*, Paris. 1677, 12. Latine Jobus Ludolfus in *Commentario ad historiam Æthiopicam* Francof. 1691, fol., pag. 353, et novissime Guil. Whistonus in volumine III operis

quod *Primitivum Christianismum renatum* inscripsit et Anglice edidit Lond. 1711, 8, p. 543. Idem etiam loca *Constitutionum apostolicarum* adnotavit de iisdem argumentis tractantia.

29. Bene observandum esse ne quidquam de ca- A
lice in terram cadat ⁴⁶.

30. De catechumenis ⁴⁷.

31. Diaconum Eucharistiam cum permissione
episcopi aut presbyteri populo administrare posse ⁴⁸.

32. Viduas atque virgines assidue orare oportere ⁴⁹.

33. Mortuorum fidelium commemorationem singulis diebus faciendam, excepta die Dominica ⁵⁰.

34. De modestia sæcularium in ecclesia ⁵¹.

35. Diaconos benedictionem et gratias dicere posse in agapis, cum episcopus præsens non est ⁵².

36. De primitiis terræ et de votis ⁵³.

37. Cum episcopus S. Synaxin celebrat, presbyteri illi assistentes alba vestiti esse debent ⁵⁴.

58. Neminem dormire debere nocte Resurrectionis Domini nostri Jesu Christi ⁵⁵.

CANONES ECCLESIAE ALEXANDRINÆ

PERPERAM HIPPOLYTO TRIBUTI.

(DE MAGISTRIS, *Acta Martyrum ad Ostia Tiberina*, Romæ 1798, fol., Append., p. 478.)

*In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. B
Amen.*

Isti sunt Canones Ecclesiæ, mandata quæ scripsit Hippolytus, per quem loquitur (Ecclesia), et numerus eorum XXXVIII Canones. Salus a Domino.

Canon primus. De Fide catholica. Ante omnia loquamur de fide sancta, recta in Dominum nostrum Jesum Christum, Filium Dei vivi, et posuimus eum (canonem) in fide (symbolo), et nos consentimus omni certitudine rationabili, quod Trinitas æqualis perfecte sit in honore, æqualis in gloria, nec habeat initium nec finem. Verbum Filius Dei et ipse est creator omnis creaturæ, visibilium et invisibilium. Hoc constituimus consentientes adversus eos, qui audacter locuti sunt, quod non oporteat de Verbo Dei (loqui) sicuti locutus est Dominus noster Jesus Christus. Congregati sumus potissimum ad profendum sancte de Deo, et illos separavimus, quia non concordant cum Ecclesia in theologia, neque nobiscum filiis Scripturarum. Propterea segregavimus eos ab Ecclesia, et negotium eorum reliquimus Deo, qui creaturas cum justitia judicabit. Illis autem qui hos ignorant, notum facimus hoc sine invidia, ne malam incurrant mortem, tanquam hæretici, sed promereantur vitam æternam, et doceant filios suos, et posteros suos hanc unicam fidem.

Canon secundus. De episcopis. Episcopus eligatur ab omni populo, sitque irreprehensibilis, sicuti scriptum est de eo in Apostolo: in hebdomada in qua ordinatur, et dicat universus populus: Volumus eum; sitque silentium in toto atrio, et orent omnes super eum et dicant: O Deus, confirma hunc quem præparasti nobis, etc.

Canon tertius. Oratio super eum qui episcopus fit, et ordinatio missæ. Deus Pater Domini nostri Jesu Christi, Pater misericordiarum, et Deus totius consolationis, etc.

⁴⁶ Deest. ⁴⁷ L. VII, c. 39, etc. ⁴⁸ L. VIII, c. 28. ⁴⁹ L. III, c. 6, 7, 13. ⁵⁰ L. IV, c. 14; I. VII, c. 41-44. ⁵¹ L. II, c. 57. ⁵² Deest. ⁵³ L. II, c. 25. ⁵⁴ L. VII, c. 29; I. VIII, c. 30, 31. ⁵⁵ L. VIII, c. 12; I. V, c. 19.

Canon quartus. De ordinatione presbyteri.

Canon quintus. De constitutione diaconi.

Canon sextus. De iis qui passi sunt pro fide.

Canon septimus. De eo qui anagnostes et hypodiaton electus est.

Canon octavus. De curationum dono.

Canon nonus. Ne habitet (presbyter) in locis ubi non oportet, et de honore viduarum.

Canon decimus. De his qui Nazareni (Christiani) fieri volunt.

Canon undecimus. De illo qui facit idola et simulacra, sive artifex.

Canon duodecimus. De prohibitione horum operum, quorum auctores non recipiantur nisi peracta pœnitentia.

Canon decimus tertius. De principe aut milite, ne suscipiantur indiscriminatim.

Canon decimus quartus. Ne fiat miles Nazareus, nisi jussus.

Canon decimus quintus. Enumeratio operum quæ sunt illicita.

Canon decimus sextus. De eo qui habet uxorem legitimam et aliam insuper ducit.

Canon decimus septimus. De muliere ingenua, ejusque officii. De obstetricibus, ac separatione virorum a mulieribus. De virginibus ut cooperiant facies suas et capita sua.

Canon decimus octavus. De puerperis, ac obstetricibus iterum.

Canon decimus nonus. De catechumenis, et ordinatione Baptismi et Missæ.

Canon vicesimus. De jejuniis (feriæ vi), et quadragesimali.

Canon vicesimus primus. De collecta sacerdotum et populi in ecclesia quotidie.

Canon vicesimus secundus. De hebdomada Paschatis Judæorum, quo gaudium tollitur, et de eo

quod in ipso manducatur; et de eo qui peregre constitutus nescit textum (Kalendarium).

Canon vicesimus tertius. De doctrina, quod sit perpetua (majori mari) et debeant verba ejus opere compleri.

Canon vicesimus quartus. De episcopi visitatione ægrotorum; et si oraverit infirmus in ecclesia et habeat domum, accedat ad eum.

Canon vicesimus quintus. De procuratore infirmorum constituto, et episcopo, et temporibus orationis.

Canon vicesimus sextus. De auditione verbi in ecclesia et oratione in ea.

Canon vicesimus septimus. De eo qui quotidie non accedit ad ecclesiam; legat libros; et de oratione mediæ noctis, et gallicinio, et ablutione manuum tempore cujuslibet orationis.

Canon vicesimus octavus. Quod nemo credentium quidquam gustet, nisi postquam perceperit sacramenta, præsertim diebus jejuniis.

Canon vicesimus nonus. De custodia oblationum quæ super altare sunt impositæ; ne quidquam decidat in sanctum calicem, et ne quidquam decidat a sacerdotibus, neque ex pueris ubi communionem perceperint: ne dominetur eis spiritus nequam, et ne loquatur quisquam in protectione (sanctuario) nisi orationem dicendo; et ubi desinunt oblationes populi legantur Psalmi (*ubique loco Calvaria et pro consignatione crucis et projectione pulveris altaris in piscinam*: ita cl. interpres, potius verterem) *cum omni attentione usque ad signum crotali: ac de signo crucis et projectione pulveris, etc.*

Canon tricesimus. De catechumenis, ac similibus.

Canon tricesimus primus. De episcopo et presbytero imperantibus diaconis ut communionem porrigat.

Canon tricesimus secundus. De virginibus et viduis ut orent et jejunent in ecclesia. Clero ascripti orent pro suo arbitrio. Episcopus non obligetur jejunio nisi cum clero. *Et propter convivium aut cœnam præparet pro pauperibus (ac de mensa pauperibus paranda).*

Canon tricesimus tertius. De *Atalmsas* (oblatione) quam ponent pro his qui mortui sunt, ne id fiat Dominica die.

Canon tricesimus quartus. Ne quis multum loquatur, neque clamorem edat, et de sanctorum ingressu in mansiones fidelium.

Canon tricesimus quintus. De diacono præsentem in convivio, in quo adsit presbyter; vicem ejus gerat in oratione et fractione panis ad benedictionem, et non ad corpus; deque dimissione viduarum.

Canon tricesimus sextus. De primitiis fructuum terræ, et primo voto eorum, et torcularibus, oleo, melle, lacte, lana et similibus, quæ episcopo benedicenda offerantur.

Canon tricesimus septimus. Quoties episcopus percipit de mysteriis sanctis, congregentur diaconi et presbyteri induti vestibus albis speciosis præ omni populo, et similiter anagnostes.

Canon tricesimus octavus. De nocte in qua surrexit D. N. Jesus Christus. Ne ullus ea nocte dormiat et aqua se abluat; et expositio hujusce, ei expositio de illo qui post Baptismum peccat, deque licitis et illicitis.

Expliciunt Canones S. patriarchæ Hippolyti primi patriarchæ urbis magnæ Romæ, quos composuit, et numerus eorum est XXXVIII Canonum. Deus nos adjuvet ad eos exsequendos. Et Deo gloria semper, et super nos misericordia ejus in sæculum. Amen.

ANONYMI CUJUSDAM

Qui sub Alexandro imperatore vixisse, anno Christi 236, perhibetur

CHRONICON

SANCTO HIPPOLYTO PORTUENSI SUPPOSITUM.

(Vide *Patrologiæ Latinæ* tom. III, col. 657.)

Fragmenta sub nomine Hippolyti Junioris, Thebani, sæculi X auctore, ab Alberto Fabricio congesta, ordini chronologico adhærentes, hic omittimus.

Librum cui titulus: *Philosophumena*, Origeni primum, S. Hippolyto postea suppositum, edemus in appendice ad sæculum IV.

S. GREGORIUS

NEOCÆSARIENSIS EPISCOPUS

COGNOMENTO *THAUMATURGUS*.

NOTITIA HISTORICO-LITTERARIA

(GALLAND., *Vel. Patr. Biblioth.*, III, Proleg., p. xxv.)

I. *Gregorius, antea Theodorus, Græcis Romanisque disciplinis excultus, episcopus Neocæsariensis consecratur. Quo tempore supremum diem obierit.*

Sanctus Gregorius, antea Theodorus dictus, prænomine Magnus, primus Neocæsareæ in Ponto episcopus fuit, « ob signa atque miracula quæ cum multa Ecclesiarum gloria perpetravit, » ut ait Hieronymus (1), *Thaumaturgus* appellatus. Hunc ejusque fratrem Athenodorum, Eusebio teste (2), Græcis Romanisque disciplinis excultos, Origenes Cæsareæ in Palæstina primis fidei rudimentis imbuens, ad rerum divinarum meditationem traduxit. Elapso quinquennio in patriam reversus Gregorius circa annum Christi 239, haud multo post, invitus licet, a Phædimio Amasææ præsule consecratur episcopus; non quidem, ut nonnulli dixere, nuda in absentem procul divini Numinis invocatione, sed solemnibus manuum impositione, πάντων μετὰ ταῦτα τῶν νομίμων ἐπ' αὐτῷ τελεσθέντων, « omnibus postea in eo peractis quæ Ecclesiæ ritibus præscribuntur, » ait diserte in ejus Vita Nyssenus (3), ut rite advertit cl. Lequienius (4). Ecclesiam itaque sibi commissam sedulo studio ac summa sollicitudine pastorali diutissime gubernavit, ut testatur sanctus Basilius (5), Eusebio propterea dictus (6) « episcoporum nostra ætate celeberrimus, » ὁ καθ' ἡμᾶς ἐπισκόπων διαβόητος. Qui tandem ad extrema deveniens, cum fuisset sciscitatus, quot adhuc in urbe idolorum cultores superessent; ubi cognovit non plures esse quam septemdecim, Deo gratias agens: « Totidem quidem, inquit, Christi fidem profitebantur, quo tempore hanc Ecclesiam regendam suscepi (7). » Reliqua ejus gesta præterimus, infra repetenda cum ex veterum testi-

moniis quæ illius Operibus præmisimus, tum ex ipsius Vita per S. Gregorium Nyss. scripta. Quo autem anno supremum diem obierit sanctus præsul, non liquet. Illud tantum ex Eusebio perspectum habemus (8), ipsum inter eos Patres maxime eminuisse, qui ob Pauli Samosatani hæresim anno 264 Antiochiæ primum convenerunt. Quod si fides habeatur auctori *Libelli synodici* temporibus Photii litteris consignati, Gregorius Neocæsariensis inter homines adhuc agebat anno 270, quippe qui alteri concilio Antiocheno interfuisse dicatur, quo tandem Samosatenus depositus damnatusque fuisse perhibetur. Sic enim *Synodici* auctor (9): Σύνοδος θεία καὶ ἱερὰ τοπικὴ, ἐν Ἀντιοχείᾳ συναθροισθεῖσα ἧς ἔξαρχος ἦν Ἑλενος, ὁ Ταρσοῦ ἐπίσκοπος... ὁ Θαυματουργὸς Γρηγόριος, Καίσαρεως Πόντου, κ. τ. λ. « Synodus divina et sacra provincialis, Antiochiæ collecta: cujus præses erat Helenus Tarsi episcopus;... miraculorum effector Gregorius Cæsareæ Ponti, etc. » Hujus tamen scriptoris sententiæ, licet ea viris eruditissimis probetur (10), haud equidem libens accesserim. Nam in epistolæ synodicæ inscriptione, quam Patres hujus concilii scripserunt ad Dionysium Romanæ urbis episcopum et ad Maximum Alexandrinum (11), cum complures episcopi post Helenum Tarsensem nominentur, uspiam comparet noster Gregorius: nominandus enim vero si demum adfuisset; qui nimirum inter Patres anterioris concilii Antiocheni maxime eminenti narretur. Quod autem censem de *Libelli synodici* auctore, idem intelligendum existimamus de Theodoro Balsamone, qui Paulum Samosatenum a Gregorio Thaumaturgo aliisque fuisse depositum tradit (12), laudatum scilicet anonymum fortasse

(1) *De vir. illustr.*, cap. 65.

(2) *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 30.

(3) *Vit. S. Greg. Thaum.*, cap. 8.

(4) *Or. Christ.*, tom. I, pag. 504.

(5) *Epist.* 64.

(6) *Hist. eccl.*, lib. vi, cap. 30.

(7) Nyssen. *Vit. S. Greg. Thaum.*, cap. 23.

(8) *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. 28.

(9) *Synod. vel.*, cap. 27, apud Fabric. *Bibl. Gr.* tom. XI, pag. 193.

(10) Fasson., *dissert. De cult. J. C. a Mag. adhib.*, pag. 26, not. 8.

(11) Euseb., *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. 30.

(12) Balsam., *Schol. in can. 21 conc. Nic.*

assectatus. Verum his missis, ad sancti Patris nostri scripta breviter recensenda se convertat oratio.

II. *S. Gregorii Expositio fidei divinitus dictata. Veterum testimoniis authentica esse perhibetur.*

Inter pietatis ac doctrinæ monumenta, Neocæsariensi Ecclesiæ tanquam pretiosum patrimonium a Gregorio relicta, jure præ omnibus celebratur illa *Expositio fidei*, quam vir admirandus divinitus dictatam protinus litteris mandasse perhibetur. Gregorius Nyssenus, qui rem in ejus Vita fideliter narrat, quiq; primus omnium idem fidei Symbolum descripsit (13), ad ipsum Thaumaturgi αὐτόγραφον provocat his verbis (14) : *Εἰ τις τῶδε φῶς περὶ τούτου πεισθῆναι, ἀκούετω τῆς Ἐκκλησίας, ἐν ἣ ταῦτα ἐκήρυττε, παρ' οἷς αὐτὰ τὰ χαράγματα τῆς μακαρίας ἐκείνης χειρὸς εἰσέτι καὶ νῦν διασώζεται.* Id est : « Quod si quis de hac re fidem sibi fieri cupit, audiat Ecclesiam in qua ista prædicabat; apud quam ea ipsa verba beata illa manu exarata, nunc etiam adhuc asservantur. » Additque Neocæsariensem Ecclesiam ad suam usque ætatem in ea fidei confessione institutam, ab omni hæretica pravitate intactam permansisse. Id ipsum testatur Basilius Magnus Nysseni germanus frater, Neocæsarienses allocutus; cujus verba veterum testimoniis de Thaumaturgo inferiori relatis addenda, ejusmodi sunt (15) : *Πίστως δὲ τῆς ἡμετέρας, τίς ἂν καὶ γένοιτο ἐναργεστέρα ἀπόδειξις, ἢ ὅτι τραφέντες ἡμεῖς ὑπὸ τῆς μακαρίας γυναικί, παρ' ὑμῶν ὠρμημένῃ; Μακρίναν λέγω τὴν περιθόητον, παρ' ἧς ἐδάχθημεν τὰ τοῦ μακαριωτάτου Γρηγορίου ῥήματα, ὅσα πρὸς αὐτὴν ἀκολουθία μνήμης διασωθέντα αὐτῇ τε ἐφύλασσε, καὶ ἡμᾶς ἔτι νηπίους ὄντας ἐπλαττε καὶ ἐμόρφου τοῖς τῆς εὐσεβείας δόγμασιν.* Hoc est : « Nostræ autem fidei quæ possit evidenter esse probatio, quam quod educati sumus sub avia beata muliere, ex vobis orta? Macrinam dico celeberrimam illam, a qua edocti sumus beatissimi Gregorii verba; quæcunque usque ad ipsam memoriæ continuatione perlata, cum ipsa conservabat, tum nos adhuc infantes pietatis dogmatibus sungebat et informabat. » Et alibi (16) : *Ἐν τοίνυν τῶν Γρηγορίου, καὶ ὁ νῦν ἀντιλεγόμενος τρόπος τῆς δοξολογίας ἐστίν, ἐκ τῆς ἐκείνου παραδόσεως τῇ Ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένους.* « Unum itaque ex Gregorii institutis est, etiam ille ipse glorificationis modus, cui nunc contradicitur, ex illius traditione in Ecclesia custoditus. » Nysseno et Basilio suffragatur Gregorius Nazianzenus, qui semel iterumque (17) nonnullis ex eadem Ex-

positione recitatis, priore loco citato hæc subdit : *Ὅς τις τῶν μικρῶ πρόθεν θεοφῶρων ἐφιλοσόφησεν : « Ut quispiam divino numine affatus haud ita pridem philosophatus est. »* Quæ sane loquendi ratione theologum respexisse ad Thaumaturgi apocalypsim, seu ad *fidei Symbolum* cœlitus ipsi revelatum, cujus verba paulo ante usurparat, monuit olim Elias Cretensis, ut post Billium ad eum locum adnotabamus. Ad hæc Rufinus eandem Gregorianam *Expositionem* ex Nysseno, ut quidem puto, desumptam suæ versioni Eusebianæ *Historiæ* intexit (18). Ipsam præterea tanquam sincerum Thaumaturgi fetum agnoverunt Patres in quinta œcumenica synodo congregati. Omitto Nicetam (19) aliosque scriptores Græcos apud Allatum (20), B qui eandem laudarunt.

Quæ cum ita sint, jam nullus de hujus *Expositionis* ἀθενεῖα dubitandi locus relinquitur. Quod si quis Eusebii silentium ac Hieronymi objiciat, haud equidem affirmare ausim de Cæsariensi episcopo, ipsum propterea *Symboli fidei* Gregoriani nullibi mentionem injecisse, quod illud esset satis accurata de sanctissima Trinitate ὁμοουσίῳ expositio : licet observavit olim Photius (21), Eusebium in sua *Historia* prætermittere consuevisse quæcunque impietatem Arianam impugnare aut evertere viderentur. Ad Hieronymum autem quod attinet, nemo nescit sanctum doctorem in suo *De viris illustribus* libro ipsummet Eusebium plerumque assectari. Quisquis præterea sive Eusebium sive Hieronymum silentes inducat, quo *Expositionis* Gregorianæ fidem elevet, eorum meminerit quæ tum de *Syriacis* Clementis Romani *epistolis* (22), tum de *Claudii Apollinaris* libro *De Paschate* alibi diximus (23). At de reliquis sancti Patris scriptis sermonem prosequamur.

III. *Metaphrasis in Ecclesiasten S. Gregorio assertur. De hoc opere quid Billius, quid Bengelius?*

Expositionem fidei excipit *Metaphrasis in Ecclesiasten*, quam noster Gregorius *magnificentissime scripsit*, iudice Rufino (24); *brevem illam quidem, sed valde utilem*, ait Hieronymus (25) : qui et suo *Commentario in Ecclesiasten* nonnulla ex eadem *Metaphrasi* descripta intextens, hæc habet (26) : « Vir sanctus, Gregorius Ponti episcopus, Origenis auditor, in *Metaphrasi Ecclesiastæ*, ita hunc locum intellexit, etc. » « Omnem itaque dubitationis ansam, ut cum Billio loquar (27), nobis eximunt Hieronymus et Rufinus, qui hunc fetum vero suo parenti Neocæsariensi Gregorio asserunt. Quod autem Nazianzeno tributum fuerit ejusmodi opus

(13) Nyssen., *Vit. Thaum.*, cap. 8 et 9.

(14) *Id. ibid.*, cap. 10.

(15) Basil., *epist.* 204, num. 6, nov. edit. Opp. tom. III, pag. 306.

(16) *Id.*, lib. *De Spir. sanct.*, cap. 29, num. 74, pag. 63.

(17) *Orat.* 37, pag. 609; et 40, pag. 668.

(18) Rufin., *Hist. eccl.* lib. VII, cap. 25.

(19) *Theo. orth. fid.*, lib. I, cap. 32.

(20) *Græc. orth.*, tom. II, pagg. 484, 735, 952, 986 et 1056.

(21) *Bibl.*, cod. cxxvii.

(22) *Prolegom. ad Bibl. PP.*, vol. I, pag. 22 seq.

(23) *Ibid.*, pag. 121, § 5.

(24) *Hist. eccl.*, lib. VII, cap. 25.

(25) *De vir. illustr.*, cap. 65.

(26) *In Eccles.* cap. IV.

(27) *In Monit. ad orat.* quæ dicitur Nazianz. 53.

in plerisque mss. codicibus Græcis, in illo etiam Regio vetustissimo quem accurate describit cl. Montfauconius (28), atque adeo in editis tantum non omnibus postremum locum inter ejus orationes obtineat; commune nomen duntaxat in causa fuit. Quantum enim ex stylo conjecturam facere licet, tametsi negari non possit, quin sit hominis apprime eruditi et copiosi; tamen non usquequaque refert elaboratum illud et ἀρεξερμένον dicendi genus, quod passim in Nazianzeni scriptis lucet. Connexiones sententiarum aliquanto duriores, transitusque abruptiores. Quod si quædam verba quandoque intertexta fuissent, multo mollior esset tota contextus facies, minusque invite inter se coirent sententiæ. Verum idcirco fortasse non facit, quia minime libero campo decurrit oratio: sed translationis quasi cancellis quibusdam circumscripta est. » Hæc ferme vir ille doctus. Cæterum ad asserendam auctori suo hanc *Metaphrasin*, illud quoque accedit, quod in ea peculiare quædam locutiones occurrunt, quibus in *Panegyrico ad Origenem* utitur Thaumaturgus, ut in subjectis eruditi Bengelii adnotationibus videre est; qui et illud huc pertinens addit (29): « Modestia, inquiens, quæ quidem totius Gregorii characterem quemdam singularem facit, ... in causa fuit, opinor, ut ex omnibus Scripturæ sacræ libris *Ecclesiasten* potissimum, vanitatis demonstratorem, *Metaphrasi* ornandum sumeret, et in illo opere tam multa tam opportune scriberet. » Porro editionem nostram exegimus ad Parisiensem ann. 1621, additis nonnullis virorum eruditorum notis, Vossii, Billii, Duçæi et Bengelii.

IV. *S. Gregorii Epistola canonica qua ætate exarata. Quid de illa concilium Quinisextum? An undecimus ejus canon sincerus?*

Ex epistolis sancti Patris nostri, quæ vulgo *ferbantur* quo tempore scribebat doctor maximus (30); una superat, inter canonicas Patrum Epistolas atque in Conciliorum editionibus pluries excusa. Episcopo cuidam Ponti, ut videtur, fuisse illam inscriptam, ex ipso exordio constat; quo Gregorium eum compellans, ἱερωτάτων πάππων nominat: tunc enim dierum *papæ* vulgo audiebant episcopi. Ea vero tempestate sanctus Pater illam scripsisse perhibetur, qua Boradi et Gotthi quorum ipse meminit canone 5 inter alias Asiæ provincias, Pontum quoque invaserant imperante Valeriano, ut tradit Zosimus (31); adeoque anno Christi 258 scripta fuisse videtur epistola (32). Cum itaque Christianorum complures qui ex hac barbarorum incursione in captivitatem iuciderant, multa et gravia peccassent; hos canones exaravit sanctus præsul Neocæsariensis, quo eorum saluti bonus pastor prospiceret: de quibus

A in concilio Quinisexto hæc sanctio edita (33): « Ob- signamus reliquos omnes canones, qui a sanctis et beatis nostris Patribus expositi sunt; id est Gregorii Neocæsariæ episcopi Thaumaturgi, etc. »

Et primi quidem decem canones omnium eruditorum calculis Gregorii Neocæsariensis esse noscuntur: at undecimum et ultimum tanquam subdititium plerique rejiciunt, præeunte viro doctissimo Joanne Morino, qui sententiam suam exponit his verbis (34): « Postremum illum canonem, inquit, Gregorio Thaumaturgo attributum, non esse ipsius, ut vulgo creditur et opinatur Balsamon, sed ex canonibus præcedentibus, et potissimum ex sancto Basilio collectum et Gregorii canonibus annexum, manifestum est primum ex sermonis tenore: non est enim canon, sed commentarius, verba quibus Gregorius usus erat explicans. His enim stationibus et earum nominibus usus erat ut vulgatis et ab omnibus cognitis, ut et sanctus Basilius, concilium Nicænum, Ancyranum, etc., nec in ipsorum mentem venit, utpote rem omnibus cognitam, eas interpretari. Deinde ipse se prodit, cum scribit: *Auditio*, inquit, etc.; cum enim hæc auctor scribebat, habebat in mente sancti Basilio canonem, unde illa interpretatio desumpta est. Est in bibliotheca illustr. Franciæ cancellarii antiquissima canonum Græcorum collectio a Gregorio patriarcha CP. ante octingentos annos elaborata, quæ cæteros Thaumaturgi canones præter istum complectitur: argumentum evidens, commentarium illum post tempus adnotatum Thaumaturgi Epistolæ fuisse assutum. » Hactenus V. C.

Contra vero Natalis Alexander ejusdem canonis undecimi sinceritatem acriter propugnat (35), primum ex fide antiquissimorum mss. quæ penes se habuit Balsamon patriarcha Antiochenus, qui eam Gregorii epistolam commentariis suis illustravit; deinde ex ipsius epistolæ canonibus 7, 8 et 9, qui eosdem pœnitentiæ gradus enumerant, quos memorat canon 11 in dubium vocatus. Aliis præterea utitur argumentis in eandem sententiam, occurrens una Morini objectionibus; ad quem proinde lectores remittimus. Cæterum hanc epistolam exhibemus ex *Synodico* Beveregii (36), collatis insuper editionibus Parisiensibus Balsamonis an. 1620, et Zonaræ 1621, ad calcem Operum Thaumaturgi.

V. *De S. Gregorii Oratione in Origenem panegyrica. Quanto in pretio habita.*

Ultimo loco stitimus *Orationem in Origenem panegyricam*, quam Cæsariæ Palæstinæ circa Christi annum 239 scholæ Origenianæ valedicturus, « et convocata grandi frequentia, inquit Hieronymus (37), ipso quoque Origene præeunte, recitavit » noster

(28) *Palæogr. Gr.*, pag. 250.

(29) In not. ad Greg. Thaum. *Panegy.*, pag. 238.

(30) *De vir. illustr.*, cap. 65.

(31) *Hist.* lib. 1, pag. 28 seq. edit. Oxon. 1679.

(32) Tillems., *Mém.* tom. IV, pag. 339.

(33) Conc. Quinis. can. 2.

(34) *De Pœnit.* lib. vi, cap. 1, § 9.

(35) *Dissert.* 18 sæc. III.

(36) *Pandect. can.*, tom. II, pag. 24-35.

(37) *De vir. illustr.*, cap. 65.

Gregorius : eamque, teste Socrate (38), sanctus Pamphilus martyr iis libris adjunxerat, quos pro Origenis defensione perscripsit. Est vero hæc oratio, ut viris doctis observatum, eximia plane ac perelegans, omni scientiarum genere satis abundans atque inter veterum opera eloquentiæ absolutissima jure annumeranda. At de illius præsentia cl. Bengelii judicium præ cæteris placet (59) : « Sunt homines, inquit, cæteroqui excellentes, qui unum aliquando libellum naturali refertum, divino vacuum sale, tantopere admirentur, ut multis Patrum voluminibus anteponant. Hac trutina si agamus, uni vicissim periochæ Patrum, etiam cum aliud agant, sæpe plus tribuamus, quam ingentibus quamvis subtilium ingeniorum operibus. Hoc certe loco Gregorius exquisite complectitur, quidquid de virtutibus et vitiis dici potest. » Quantum porro prosit præterea hæc ipsa oratio ad summa fidei capita confirmanda, Bullus primum (40), deinde Maranus (41) lucenter demonstrarunt.

Ad hujus autem orationis editiones quod attinet, contextum Græcum, addita interpretatione Sirmondi, primus evulgavit Gerardus Vossius Tungrænsis præpositus, Moguntiæ anno 1604, atque istam editionem expressit Parisiensis ann. 1621. Verum hanc altera præcesserat, quæ studio Davidis Hoeschelii cum versione Rhodomani prodiit Augustæ Vindelicorum anno 1605, Origenis *contra Celsum* libris subjuncta, cum nonnullis editoris, interpretis atque Isaaci Casauboni notis. Hujusce autem sæculi anno 1722 Stutgardiæ quartam editionem emisit Joannes Albertus Bengelius, cæteris multo emendatiorem, quam et eruditis observationibus textum potissimum spectantibus illustravit. Atque hanc Stutgardensem editionem dolendum sane præterisse virum doctum, qui eandem Gregorii nostri orationem quarto volumini Origenianorum intexuit ediditque Parisiis anno 1759. His itaque subsidiis instructi nostram paravimus, Bengelium plerumque assectati; eamque pro more nostro in capita seu sectiones distribuimus, quo nimirum ejus lectio facilius utiliorque deinceps evadat.

VI. *Hæc tantum supra memorata Gregorii Neocæsariensis sincera litterarum monumenta. Reliqua vel dubia vel pseudepigrapha. Expositio fidei prolixior Apollinarii esse demonstratur. Idem sentiendum de Anathematismis.*

Hæc porro litterarum monumenta de quibus hactenus edisseruimus, ea sunt dentaxat, quæ tum veterum auctoritate, tum recentiorum eruditorum consensu sanctum Gregorium Neocæsariensem episcopum auctorem agnoscent. Reliqua vero quæ in editis sub ejus nomine circumferuntur, alio aman-

danda videntur. Jamque ab Evagrîo scholastico admonemur (42), multos Apollinariis libros Athanasio et Gregorio *Thaumaturgo* et Julio (Acephalos) falso ascripsisse : Πολλοὺς δὲ Ἀπολλινάρῳ λόγους, Ἀθανασίῳ, καὶ Γρηγορίῳ τῷ Θαυματουργῷ καὶ Ἰουλίῳ, διὰ τῶν ἐπιγραφῶν ἀνατεθείκασι. Atque hujusmodi est in primis *Expositio fidei prolixior*, inscripta Ἡ κατὰ μέρος πλῆσις, hoc est, *Fides particulatim digesta* : ideo sic dicta, ut interpretatur Gerardus Vossius (43), vel quod *ex parte* quæ sunt fidei, tradat atque exponat; vel quod *per partes* in ea fides explicetur. Hanc autem *Expositionem* genuinum parentem agnoscere Apollinarium, palam comprobantur sub Leone I imperatore Palæstini monachi et alii Chalcedonensis concilii propugnatores, inquit cl. Lequienius (44), prolato nimirum operum hujus hæresiarchæ indice, quem Timotheus ejus discipulus olim contexuerat. Quod quidem postea diserte testatus est Leontius Byzantius in libro adversus Apollinaristas, cui titulus Latine redditus, *In eos qui proferunt nobis quædam Apollinarii, falso inscripta nomine sanctorum Patrum*. Sic igitur illo statim ab initio (45) : « Quidam ex hæresi Apollinarii vel Eutychis vel Dioscori, cum vellent hæresim suam confirmare, quasdam orationes (λόγους) Apollinarii, Gregorio *Thaumaturgo* aut Athanasio aut Julio inscripserunt, ut simpliciores fallerent: quod quidem perfecerunt. . . Et apud multos ex recte credentibus reperire poteris librum, cui titulus, Ἡ κατὰ μέρος πλῆσις, inscriptum Gregorio. » Idemque judicium tulit Eulogius Alexandrinus apud Photium (46). Et postmodum similia scripsit etiam Nicephorus CP. initio dissertationis contra Epiphani-

dem. « Quinimo (verbis utor viri docti (47) modo laudati) ejusdem plane furfuris sunt illi *duodecim Anathematismi cum eorum interpretatione*, quæ Thaumaturgi nomen perinde præfixum habent. Etsi enim una natura in eis diserte non exprimitur, latentem tamen dolum indicant consuetæ Apollinaristis locutiones, quibus male sanas Diodori Tarsensis de Christi persona et natura voces expugnabant, seque adeo catholicæ fidei professores obtendebant. Sed et in primis ex iisdem capitulis addiscimus, quoniam pacto Scripturæ sacræ loca varia, quibus Christus, ut divinitate, ita et humanitate perfectus significatur, ad suum sensum torquerent. Nec fucum faciat, ubi animam Domini ἀνθρώπου, *mentis expertem*, esse videtur inficiari. Non enim humana nativæque hominis mente præditam intelligit, sed divino Verbi, ut ait, *spiritu*, quo factum sit, ut ἀνθρώπος, *mentis expertis*, absolute dici non debuerit. Quamobrem ejusmodi formulæ fidei et anathematismi ad

(38) *Hist. eccl.* lib. iv, cap. 27.

(59) In not. ad orat. in Origen. cap. 12.

(40) *Defens. fid. Nic.*, sect. ii, cap. 12, § 4, pag. 153. seqq.

(41) *Divina. D. N. J. C.*, lib. iv, cap. 20, p. 521 seqq.

(42) *Hist. eccl.* lib. iii, cap. 21.

(43) In Argum. hujus *Expos.*

(44) *Dissert. 2 Damasc.* § 3, pag. 11.

(45) Leont. Byz., tom. IX *Bibl. PP.* Lugd., pag. 707.

(46) *Bibl.*, cod. cccxxi.

(47) Lequien. *dissert. 2 Damasc.*, § 9, pag. xxviii.

illum lapidem lydium revocanda sunt, quem ex Gregorio Nazianzeno (48) propter Vitalis Apollinaristæ similem confessionem paulo ante protulimus. » Hactenus V. C. quem consule quoque ad *Parallela* Damascenica (49), ubi ex anathematismo 12 sub nomine Thaumaturgi longum refertur excerptum.

VII. *Virorum eruditorum sententia de Homiliis IV et de Animæ disputatione sancto Patri attributis.*

Quæ vero exstant in editis Gregorio Neocæsariensi ascriptæ orationes sive homiliæ IV, ejusne vere sint, necne, haud certo pronuntiare quis valeat. Jam tribus auctoribus, Joanni Chrysostomo, nostro Gregorio et Macario Philadelphensi tributam homiliam 3 in Annuntiationem, in mss. codicibus Græcis se invenisse testatur cl. Montfauconius (50). Eamque sub nomine Chrysostomi edidit multo auctiorem Combesius (51), qui eruditum quidem ac pium doctæ antiquitatis monumentum censet; incertus tamen hærens cuinam illam scriptori assignet, eo tandem devenit, ut neque Neocæsariensis neque Chrysostomi γνήσιον dixerit (52). Homiliam vero 2 in Annuntiationem, Procli CP. suspicatur Vincentius Riccardus (53), cujus sententias imitetur et vocem θεολόγος affectet. Idem dic de reliquis duabus cum viris eruditissimis; qui et in alterutram partem quidquam certi pronuntiare non audent *de animæ per capita disputatione ad Tatianum*, nostro item Gregorio tributa; quippe, quæ ab ejus stylo nimis aliena, et ævi longe posterioris esse videatur (b).

VIII. *De Origenis epistola Gregorio nostro inscripta: nec non de illius Vita per sanctum Gregorium Nyssenum. Sinistrum Dodwelli judicium refellitur.*

His itaque operibus sive dubiis sive pseudepigraphis prætermissis, ea potius sinceris sancti Patris monumentis subjicienda existimavimus, quæ ad ipsum propius pertinere noscuntur. Nimirum exhibemus primum e *Philocaliæ* capite 13, additis notis Joannis Tarini, Origenis epistolam ad Gregorium Thaumaturgum ejus discipulum, qua ipsum hortatur, ut, contempto philosophiæ studio, totum se

dedat sacris litteris excolendis. Scripta est circa annum Christi 240. Hanc vero epistolam Origenianam excipit *Vita* ejusdem sancti Gregorii Neocæsariensis a sancto Gregorio Nysseno conscripta (a). Exemplar Vossianum Moguntinum ann. 1604 fordibus erroribus scatens, cum edito Parisiensi ann. 1630 multo emendatiore contulimus. Neque prætermisimus excerptum *Vitæ* hujus Gregorianæ, quod e codice Coisluniano 106 descriptum doctissimus Montfauconius exhibet (54) velut anecdotum, licet in antea vulgatis compareat, ut suo loco animadvertimus (55). Denique ad faciliorem egregii opusculi usum, illud in varias sectiones divisimus.

Haud equidem ignoro, Dodwellum res gestas Thaumaturgi admirandas a Nysseno enarratas elevare; quippe qui, si ipsum audias (56), « ratiociniis nimirum suis conjecturisque auctas, posteris repræsentarit. » Miror enimvero non accurate perpendisse virum criticum Magni Basilii testimonium, quo « Gregorius Magnus propter donorum excellentiam quæ in ipso operabatur Spiritus in omni virtute, signis ac prodigiis, ab ipsis etiam veritatis hostibus, παρ' αὐτῶν τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας, alter Moyses appellatus fuisse » perhibetur (57): neque Doctori maximo aurem præbuisse aienti (58), Gregorium Neocæsariensem « signa atque miracula cum multarum Ecclesiarum gloria perpertrasse. » Quid memorem Rufinum, « tanti viri gesta sub orientali et septentrionis axe cunctorum sermone celebrari » testantem (59)? Quid Eusebium Cæsariensem, Gregorium nostrum « episcoporum sua ætate celeberrimum, » τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπισκόπων διαδόχον, prædicantem (60)? Admiretur itaque potius ista quæ respuit, homo adeo emunctæ naris (verba usurpo magni Baronii (61) Joannem Bodinum carpentis), nec neget historiam tot gravissimis auctoribus, Græcis atque Latinis, satis superque testatam, probatam, consignatamque cultu religionis annis singulis celebri memoria repeti solito (62). Sed virum intemperantioris criticæ sectatorem dimittamus (c).

(48) Epist. 2 ad Cledon.

(49) Lequien. ad *Parall.* Damasc., Opp. tom. II, pag. 571.

(50) Præfat. ad tom. I Opp. Chrys., § 5.

(51) *Auctar. nov.* tom. I, pagg. 602-619.

(52) Id. in recens. auctor. ad tom. I *Bibl. conc.*, pag. 16.

(53) Ad Orat. 6 Procli.

(54) *Bibl. Coisl.*, pag. 180.

(55-56) Dissert. 4 Cypr., § 16, pag. 48.

(57) *Basil.*, lib. *De Spir. sanct.*, cap. 29, § 74, Opp. tom. III, pag. 62 edit. BB.

(58) *De vir. ill.*, cap. 68.

(59) *Hist. eccl.* lib. VII, cap. 25.

(60) *Hist. eccl.* lib. VI, cap. 30.

(61) Ad ann. 41, num. 31.

(62) *Martyr. Rom. et Menolog.* Græc. ad d. 17 Nov.

(a) Origenis et Gregorii Nysseni elucubrations hic memoratas inter utriusque Opera retinemus. Edit. PATROL.
(b) S. Gregorii sermonem in omnes martyres Bononiæ anno 1772 publici juris fecit Aloys. Mingarelli. Hanc editionem ignoravit Gallandius. Id.

(c) Notitiam alteram in S. Gregorium ex Leonis Allatii *Diatriba de Theodori* vide infra col. 1208. Id.

VETERUM TESTIMONIA

De S. Gregorio episcopo Neocæsariensi, cognomento Thaumaturgò.

I. Eusebius Hist. eccl. lib. vi, cap. 50.

Τῷ δὲ Ὀριγένει ἐπὶ τῆς Καισαρείας τὰ συνήθη A
πράττοντι, πολλοὶ προσήεσαν, οὐ μόνον τῶν ἐπιχω-
ρίων, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τῆς ἀλλοδαπῆς μυριοὶ φοιτηταί
τὰς πατρίδας ἀπολιπόντες· ὧν ἐπισήμους μάλιστα
ἐγνωμεν Θεόδωρον, ὃς ἦν αὐτὸς οὗτος ὁ καθ' ἡμᾶς
ἐπισκόπων διαδόχτος Γρηγόριος· τὸν τε αὐτοῦ ἀδελ-
φὸν Ἀθηνόδωρον· οὓς ἀμφὶ τὰ Ἑλλήνων καὶ Ῥω-
μαίων μαθήματα δεινῶς ἐπτοημένους, φιλοσοφίας αὐ-
τοῖς ἐνθεὶς ἔρωτα, τῆς προτέρας σπουδῆς τὴν θείαν
ἄσκησιν ἀντικαταλλάξασθαι προυτρέψατο. Πέντε δὲ
ἔμοις ἔτεσιν αὐτῷ συγγενόμενοι, τοσαύτην ἀπηνέγ-
καντο περὶ τὰ θεῖα λόγια βελτίωσιν, ὡς ἔτι νέους ἀμ-
φω ἐπισκοπῆς τῶν κατὰ Πόντον Ἐκκλησιῶν ἀξω-
θῆναι.

Idem ibid. vii, cap. 14.

Ἐν τούτῳ δὲ τῆς μὲν Ῥωμαίων Ἐκκλησίας εἰς B
ἔτι τότε καθηγέτο Εὐστός· τῆς δὲ ἐπ' Ἀντιοχείας
μετὰ Φάβιον Δημητριάδου· Φιρμιλιανὸς δὲ Καισα-
ρείας τῆς Καππαδοκίῶν· καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν κατὰ
Πόντον Ἐκκλησιῶν, Γρηγόριος καὶ ὁ τούτου ἀδελφὸς
Ἀθηνόδωρος, Ὀριγένους γινώριμοι.

II. S. Basiliius lib. De Spiritu sancto, cap. 29, § 74, Opp. tom. III, pag. 62, edit. Paris. BB. 1730.

Γρηγόριον δὲ τὸν Μέγαν, καὶ τὰς ἐκεῖνον φωνὰς
ποῦ θήσομεν; Ἄρ' οὐχὶ μετὰ τῶν ἀποστόλων καὶ
προφητῶν, ἀνδρα τῷ αὐτῷ Πνεύματι ἐκεῖνοις περι-
πατήσαντα, καὶ τοῖς τῶν ἁγίων ἔχνεσι διὰ παντὸς τοῦ
βίου στοιχήσαντα, καὶ τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας τὸ
ἀκριβὲς διὰ πάσης αὐτοῦ τῆς ζωῆς κατορθώσαντα;
Ἐγὼ μὲν τοῦτο φημί· Ἡ ἀδικήσομεν τὴν ἀλήθειαν,
μὴ τοῖς ὑκειωμένοις Θεῷ τὴν ψυχὴν ἐκείνην συνα-
ριθμοῦντες· οἶδν τινα λαμπτήρα περιφανῆ μέγαν, ἐν
τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ διαλάμπσαντα· ὃς φοβερὸν μὲν
εἶχεν ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος συνεργίας κατὰ δαιμό-
νων τὸ κράτος. Τοσαύτην δὲ ἔλαβε τοῦ λόγου τὴν χά-
ριν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὥστε ἑπτα-
καίδεκα μόνους Χριστιανούς παραλαβὼν, ὄλον τὸν
λαὸν τὸν τε ἀστικὸν καὶ τὸν χωρικὸν διὰ τῆς ἐπι-
γνώσεως προσήγαγε τῷ Θεῷ. Ἐκεῖνος καὶ ποταμῶν
ρεῖθρα μετέστησεν, ἐπιτάξας αὐτοῖς ἐν τῷ ὄνοματι
τῷ μεγάλῳ τοῦ Χριστοῦ· καὶ λίμνην ἐξήρανεν ὑπό-
θεσιν πολέμου φέρουσαν ἀδελφοῖς πλεονέκταις. Αἱ δὲ
τῶν μελλόντων προαγορεύσεις τοιαῦται, ὡς μηδὲν τῶν
ἄλλων ἀποδεῖν προφητῶν. Καὶ ὄλωσ μακρὸν ἀν εἶη
τοῦ ἀνδρὸς διηγεῖσθαι τὰ θαύματα, ὃς τῇ ὑπερβολῇ
τῶν ἐν αὐτῷ χαρισμάτων τῶν ἐνεργουμένων ὑπὸ τοῦ
Πνεύματος ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημεῖοις καὶ τέρασι,
θεύτερος Μωϋσῆς παρ' αὐτῶν τῶν ἔχθρῶν τῆς ἀλη-
θείας ἀνηγόρευτο. Οὕτως αὐτῷ ἐν παντὶ λόγῳ καὶ
ἔργῳ τῶν ἐπιτελουμένων διὰ τῆς χάριτος οἶδν τι φῶς

Interim dum Origenes apud Cæsaream consueto
docendi munere fungeretur, non solum regionis il-
lius incolæ, sed etiam plurimi ex remotissimis pro-
vinciis discipuli relicta patria ad eum concurre-
bant. Quorum præcipuos fuisse cognovimus Theo-
dorum, qui et Gregorius dictus est, episcoporum
nostra ætate celeberrimus; et fratrem ejus Athe-
nodorum. Quos Origenes Græcis Romanisque disci-
plinis nimium deditos cum vidisset, in eorum ani-
mos instillans philosophiæ amorem, abjectis prio-
ribus studiis, ad rerum divinarum meditationem
traduxit. Igitur cum quinquennio integro in ejus
auditorio versati fuissent, tantopere in divinis elo-
quiis profecerunt, utambo adhuc admodum juvenes,
Ecclesiarum in Ponto episcopi fuerint constituti.

Eadem tempestate Romanæ quidem Ecclesiæ ad-
huc præerat Xystus; Antiochenam vero post mor-
tem Fabii Demetrianus regebat; apud Cæsaream
Cappadociæ Firmilianus; in Ponto autem Gregorius
fraterque ejus Athenodorus, ambo Origenis disci-
puli, Ecclesias gubernabant.

Cæterum Gregorium Magnum, et illius voces quo
loco ponam? Annon cum apostolis et prophetis, vi-
rum qui eodem Spiritu quo illi versatus sit, quique
sanctorum vestigiis per omnem vitam inhæserit,
quique evangelicæ conversationis vigorem quandiu
vixit præstiterit? Equidem illud dixerim: profecto
injuria affecerimus veritatem, si non animam illam
annumeremus iis qui Deo juncti sunt, qui velut in-
signis magnaue lucerna in Ecclesia Dei resplendit,
qui e Spiritus ope tremendam habuit adversus
dæmones potestatem. Nam tantam acceperat
gratiam ad obedientiam fidei inter gentes, ut as-
sumptis non plus septemdecim Christianis, univer-
sum populum, et urbæ et rusticæ, per
agnitionem adjunxerit Deo. Ille et fluminum cursus
in diversum vertit, præcipiens illis in magno nomi-
ne Christi; et paludem exsiccavit, belli causam
præhentem fratribus avaris. Cæteram prædictiones
de futuris, ejusmodi sunt, ut nibilo sit inferior cæ-
teris prophetis. Sed omnino perlongum fuerit viri
percensere miracula, qui propter donorum excel-
lentiam quæ in ipso operabatur Spiritus, in omni
virtute, signis ac prodigiis, ab ipsis etiam veritatis
hostibus alter Moyses appellatus fuit. Adeo in illo
in omnibus tum dictis tum factis, eorum quæ per
gratiam peragebantur, veluti lumen refluxit, super-
cælestis virtutis indicium, quæ ex occulto associa-

batur illum. Hujus et in hodiernum quoque diem magna est apud ejus regionis homines admiratio : recensque ac semper vigens memoria sic infixæ est Ecclesiis, ut nullo tempore obsolescat. Itaque non factum aliquod, non dictum, non formam ullam mysticam, ultra quam illis reliquit, Ecclesiæ adjecerunt. Quapropter etiam multa ex his quæ apud illos aguntur in ritibus videntur imperfecta, propter institutionis antiquitatem. Neque enim sustinebant qui in Ecclesiarum administrationem successerant, additamenta quæ post illum adinventa sunt, recipere. Unus igitur fuit glorificationis modus quem instituit Gregorius, et is cui nunc contradicitur, ex illius traditione in Ecclesia observatus.

Idem epist. 28, num. 1 et 2, ibid. pag. 107 seq.

Neque vero attingat unquam (Ecclesiam Neocæsariensem hæreticorum ventorum æstus), o universorum Domine; qui famulo tuo Gregorio, a quo basis Ecclesiæ ab initio compacta, tranquillitatis longissimæ munus dedisti... Qui a magno Ecclesiæ vestræ præside Gregorio usque ad hunc beatum (Musonium), alterum in alterius locum sufficiens, semperque adaptans, velut ex quadam pretiosorum lapidum commissura, mirum ornamentum Ecclesiæ vestræ largitus est.

Idem epist. 204 num. 2, ibid. pag. 303.

Alterum huc accedit, quod si quid magni affert ad conjunctionem, etiam iisdem uti magistris, iisdem nobis sint ac vobis magistri mysteriorum Dei et patres spirituales, qui initio Ecclesiam vestram fundarunt : Gregorium dico summum illum virum, et quotquot post eum sedi apud vos episcopali succedentes, alius post alium veluti stellæ quædam exorientes, iisdem vestigiis institerunt; adeo ut nemini obacura reliquerint cœlestis instituti monumenta.

Idem epist. 207, num. 4, ibid. pag. 314 et seqq.

Sed hæc, inquit, non erant tempore magni Gregorii... Hæc autem non fuisse sub admirando Gregorio, quosnam habetis testes? qui quidem nihil ex illius institutis hactenus conservastis... Tantummodo sana sint quæ sunt præcipua, et novitates circa fidem compescite... Gregorii verba ne falso interpretemini.

Idem epist. 210 num. 3, 5, ibid. pag. 314, 316.

Fidei eversio apud vos excogitatur, inimica apostolicis et evangelicis doctrinis, inimica traditioni Gregorii vere magni... Nam Sabellii malum, olim quidem exortum, sed traditione magni illius viri extinctum, conantur nunc isti renovare... Inmiserunt etiam per epistolam tentamenta quædam unanimi nostro Anthimo Tyanorum episcopo, quasi Gregorius in *Fidei expositione* dixerit, Patrem et Filium mentis quidem cogitatione duo esse, sed hypostasi unum. Hoc autem non docendi causa, sed

(63) *Καθῆκαν*, κ. τ. λ. Horum verborum versionem usque ad finem exhibet Facundus Hermianen-

Α ἐπέλαμψε, μηνυμα τῆς ἐπουρανίου δυνάμεως, τῆς ἐκ τοῦ ἀφανοῦς παρεπομένης αὐτῷ. Τούτου μέγα ἐστὶ καὶ νῦν τοῖς ἐγγωρίοις τὸ θαῦμα, καὶ νεαρὰ καὶ ἀεὶ πρόσφατος ἡ μνήμη ταῖς Ἐκκλησίαις ἐνίδρυται, οὐδὲν χρόνῳ ἀμαυρουμένη. Οὐκοῦν οὐ πρόξεν τινα, οὐ λόγον, οὐ τύπον τινὰ μυστικὸν παρ' ἐν ἐκείνοις κατέλιπε, τῇ Ἐκκλησίᾳ προσέθηκον. Ταύτη τοι καὶ πολλὰ τῶν παρ' αὐτοῖς τελουμένων ἔλλειπῶς ἔχειν δοκεῖ, διὰ τὸ τῆς καταστάσεως ἀρχαιοτρόπον. Οὐδὲν γὰρ ἠνέσχοντο οἱ κατὰ διαδοχὴν τὰς Ἐκκλησίας οἰκονομήσαντες, τῶν μετ' ἐκείνον ἐφευρεθέντων παραδέξασθαι εἰς προσθήκην. Ἐν τοίνυν τῶν Γρηγορίου, καὶ ὁ νῦν ἀντιλεγόμενος τρόπος τῆς δοξολογίας ἐστίν, ἐκ τῆς ἐκείνου παραδόσεως τῇ Ἐκκλησίᾳ πεφυλαγμένος.

Β Μῆτε δὲ ἀφαιτό ποτε, ὡ Δέσποτα τῶν ἀπάντων, δε τῷ σῷ θεράποντι Γρηγορίῳ, τῷ ἐξ ἀρχῆς πηξαμένῳ τῆν κρηπίδα τῆς Ἐκκλησίας, τῆς ἐπὶ μῆκιστον ἀταραξίας τὴν χάριν ἔδωκας.... Ὅς ἀπὸ τοῦ μεγάλου προστάτου τῆς Ἐκκλησίας ὑμῶν Γρηγορίου μέχρι τοῦ μακαρίου τούτου, ἄλλον ἐπ' ἄλλῳ προστιθεὶς καὶ συναρμύζων ἀεὶ, οἷον ἐκ τινὸς ἀρμού λίθων πολυτελῶν, θαυμαστὸν ὄν κάλλος τῆς Ἐκκλησίας ὑμῶν ἐχαρίσατο.

Δεύτερον δὲ, ὅτι εἴ τι μέγα συμβάλλεται πρὸς συνάφειαν καὶ τὸ τῶν αὐτῶν μετασχεῖν διδασκάλων, οἱ αὐτοὶ ὑμῖν τε εἰσὶ καὶ ἡμῖν διδάσκαλοι τε τῶν μυστηρίων τοῦ Θεοῦ, καὶ πατέρες πνευματικοί, οἱ ἐξ ἀρχῆς τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ὑμετέραν θεμελιώσαντες. Γρηγόριον λέγω τὸν πάντων, καὶ ὅσοι ἐφεξῆς ἐκείνῳ τῆς παρ' ὑμῖν ἐπισκοπῆς τὸν θρόνον διαδεξάμενοι, ἄλλος ἐπ' ἄλλῳ ὡσπερ τινὲς ἀστῆρες ἐπανατέλλοντες, κατὰ τῶν αὐτῶν ἰχνῶν ἐπέβησαν, ὥστε διάγνωστα καταλιπεῖν τῆς κατ' οὐρανὸν πολιτείας τὰ σημεῖα τοῖς βουλομένοις.

Ἄλλ' οὐκ ἦν, φησί, ταῦτα ἐπὶ τοῦ μεγάλου Γρηγορίου. . . Ὅτι δὲ οὐκ ἦν ταῦτα ἐπὶ τοῦ θαυμαστοῦ Γρηγορίου τίνας ἔχετε μάρτυρας; οἱ γὰρ οὐδὲν τῶν ἐκείνου μέχρι νῦν διεσώσασθε... Μόνον ἐρρώσθη τὰ προηγούμενα, καὶ τὰς περὶ τὴν πίστιν καινοτομίας κατασιγήσατε... Τὰς τοῦ Γρηγορίου φωνὰς μὴ παρεξηγεῖσθε.

Idem epist. 210 num. 3, 5, ibid. pag. 314, 316.

Πίστεως διαστροφή παρ' ὑμῖν μελετᾶται, ἐχθρὰ μὲν τοῖς ἀποστολικοῖς καὶ εὐαγγελικοῖς δόγμασιν, ἐχθρὰ δὲ τῇ παραδόσει τοῦ μεγάλου ὡς ἀληθῶς Γρηγορίου. . . Τὸ γὰρ τοῦ Σαβελλίου κακὸν, πάλαι μὲν κινήθην, κατασβεσθὲν δὲ τῇ παραδόσει τοῦ μεγάλου, ἐπιχειροῦσι νῦν ἀνανεῶσθαι οὗτοι. . . Καθῆκαν (63) δὲ τίνα πείραν δι' ἐπιστολῆς, καὶ πρὸς τὸν ὁμόψυχον ἡμῶν Ἀνθιμον τὸν Τυάων ἐπίσκοπον· ὡς βρα Γρηγορίου εἰπόντος ἐν Ἐκθέσει πίστεως, Πατέρα καὶ Υἱὸν ἐπινοῖα μὲν εἶναι δύο, ὑποστάσει δὲ ἓν (64).

sis lib. x, c. 6, Opp. Sirmond. tom. II, pag. 740 et seq.

τοῦτο δὲ ὅτι οὐ δογματικῶς εἰρηται, ἀλλ' ἀγωνιστικῶς ἐν τῇ πρὸς Ἀλλιανὸν διαλέξει, οὐκ ἠδυνήθησαν συνιδεῖν, οἱ ἐπὶ λεπτότητι τῶν φρενῶν αὐτοὺς μακαρίζοντες. Ἐν ἧ πολλὰ τῶν ἀπογραφεμένων ἐστὶ σφάλματα, ὡς ἐπ' αὐτῶν τῶν λέξεων δεῖξομεν ἡμεῖς, ἐὰν ὁ Θεὸς θέλῃ. Ἐπειτα μὲν τοὶ τὸν Ἑλληνα πείθων, οὐκ ἤγειτο χρῆναι ἀκριβολογεῖσθαι περὶ τὰ ῥήματα· ἀλλ' ἔστιν ὅτι καὶ συνιδόντα τῷ ἔθει τοῦ ἐναγομένου, ὡς ἂν μὴ ἀντιτείνῃ πρὸς τὰ καιρία. Διὸ δὴ καὶ πολλὰς ἂν εὐροὺς ἐκεῖ φωνάς, τὰς νῦν τοῖς αἰρετικοῖς μεγίστην ἰσχὺν παρεχομένας· ὡς τὸ *κλίσμα*, καὶ τὸ *ποίημα*, καὶ εἰ τι τοιούτων. Πολλὰ δὲ καὶ περὶ τῆς πρὸς τὸν ἄνθρωπον συναφείας εἰρημένα, εἰς τὸν περὶ τῆς θεότητος ἀναφέρουσι λόγον, οἱ ἀπαιδεύτως τῶν γεγραμμένων ἀκούοντες· ὁποῖόν ἐστι καὶ τοῦτο, τὸ παρὰ τούτων περιφερόμενον.

III. S. Hieronymus, lib. De viris illustr. cap. 65, cum vetere interprete.

Θεόδωρος, ὃς ὕστερον ἐκλήθη Γρηγόριος, Νεοκαισαρείας ἐπίσκοπος, νέος κομῆδῃ, διὰ τὴν παιδευσιν Ἑλληνικῶν τε καὶ Ῥωμαϊκῶν γραμμάτων, ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας εἰς Βηρυτὸν, κάκειθεν εἰς Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης διέβη, ὅμα Ἀθηνοδώρῳ ἀδελφῷ ὄντινων τὴν ἐξαιρετον εὐφυῖαν ἐωρακῶς Ὀριγένῃς, τούτους εἰς φιλοσοφίαν προετρέψατο, καὶ κατὰ μέρος εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν εἰσάγων, ζηλωτὰς ἰδίου καθέστηκεν. Ἐπὶ πάντε τοῖνον παρ' αὐτοῦ παιδεύθέντες ἔτη, πρὸς τὴν μητέρα ἀποπέμπονται, ἀφ' ὧν ὁ Θεόδωρος ἀποδημῶν, *πανηγυρικὸν εὐχαριστίας* τῷ Ὀριγένει ἔγραψε· καὶ συγκαλεσάμενος πάντας τοὺς ἐπιχωρίους, αὐτοῦ τε τοῦ Ὀριγένους παρόντος, τοῦτον ἀνέγνω τὸν λόγον, ὅστις ἄχρι τοῦ παρόντος ὑπάρχει. Ἐγράψε δὲ καὶ *Ἐκφρασιν εἰς Ἐκκλησιαστήν*, ἐλαχιστὸν μὲν, πάνυ δὲ θαυμαστὸν λόγον, καὶ ἄλλας πολλὰς ἐπιστολάς, ποιήσας σημεῖα τε καὶ θαύματα, ἡνίκα ἐπίσκοπος ἐτύχανε.

Idem Comment. in Ecclesiasten, cap. 4, Opp. tom. I, pag. 424, edit. Veron.

Vir sanctus, Gregorius Ponti episcopus, Origenis auditor in *Metaphrasi Ecclesiastæ* ita hunc locum intellexit : « Ego vero præfero adolescentulum pauperem et sapientem regi seni et stulto ; cui nunquam venit in mentem quod possibile sit, quemquam de his quos vinxerat, ad regnum exire de carcere, et se ipsum de iniqua deinceps potestate sua cor-

Idem epist. 70 num. 4, tom. I, pag. 427.

Exstant et libri... Theodori, qui postea Gregorius appellatus est, viri apostolicorum signorum atque virtutum.

IV. Rufinus, Hist. eccl. lib. vii, cap. 25.

Verum quoniam beati Gregorii historię textus attulit mentionem, dignissimum puto tanti viri gesta (quæ sub orientali et septentrionis axe cunctorum sermone celebrantur) ommissa nescio quo casu,

(64) Ὑποτάσει δὲ ἐν. Credere non possum Gregorium dixisse Patrem et Filium, si simul considerentur, cogitatione duo esse, hypostasi unum. Hęc enim gemella essent hæresi Sabellianę, quam supra Basilius Gregorii traditione extinctam docet. Sed his in verbis vel erratum aliquod librarium, ut placet Basilio, suspicandum est, vel de Patre et Filio separatim sumptis accipi debent. Quo

A decertandi in *Dialogo cum Æliano* dictum esse, intelligere non potuerunt qui sibi ipsi ob ingenii subtilitatem beati videntur. Qua in disputatione multa sunt librariorum errata, ut ex ipsis verbis ostendemus, si Deus volet. Deinde vero gentilem erudiens non existimabat accuratius disputandum esse de verbis : sed non nihil etiam indoli illius qui introducebatur, concedendum, ut ne iis quæ præcipua sunt, repugnaret. Quapropter et multas illic invenias voces, quæ nunc robur maximum hæreticis præbent, quales sunt *creatura* et *factura*, et si quid ejusmodi. Multa autem et de conjunctione cum homine dicta ad divinitatis rationem referunt, qui inscite scripta illa intelligunt ; quale est et hoc ipsum, quod ab ipsis decantatur.

B Theodorus, qui postea Gregorius appellatus est, Neocæsareæ Ponti episcopus, admodum adolescens, ob studia Græcarum et Latinarum litterarum, de Cappadocia Berytum, et inde Cæsaream Palæstinæ transiit, juncto sibi fratre Athenodoro : quorum cum egregiam indolem vidisset Origenes, eos ad philosophiam cohortatus est, in qua paulatim Christi fidem subintroducens, sui quoque sectatores reddidit. Quinquennio itaque eruditi ab eo, remittuntur ad matrem ; e quibus Theodorus proficiscens, *Πανηγυρικὸν εὐχαριστίας* scripsit Origeni ; et convocata grandi frequentia, ipso quoque Origene præsentē recitavit, qui usque hodie exstat. Scripsit et *Μετὰφρασιν in Ecclesiasten*, brevem quidem, sed valde utilem. Et aliæ hujus vulgo feruntur epistolæ ; sed præcipue signa atque miracula, quæ jam episcopus cum multarum Ecclesiarum gloria C perpetravit.

4, Opp. tom. I, pag. 424, edit. Veron.

ruere. Evenit enim interdum ut hi qui sub adolescentulo sapiente fuerint, absque mœrore sint : ita tamen ut sub rege sene ante versati sint. Qui enim postea nati sunt, quia mala præterita nesciunt, nec adolescentulum laudare possunt qui postea consurrexit, abducti opinione perversa et impetu spiritus adversantis. »

D huic narrationi ad memoriam posteritatis inserere. Stagnum quoddam erat in Ponti regionibus situm, piscibus copiosum, ex quorum captura prædivites reditus dominis præstabantur. Ista possessio duobus sensu magister Gregorii Origenes dixit de Christo : Τὸ μὲν ὑποκείμενον ἐν ἐστὶ, ταῖς δὲ ἐπινοταῖς τὰ πολλὰ ὀνόματα ἐπὶ διαφόρων ἐστὶ. « Suppositum quidem unum est, sed cogitatione plura nomina variis rebus imponuntur, » homil. 8 in Jerem., pag. 96. Maran. in not. ad hunc locum. Adisis et Sirmo-dum ad Facundum p. 740.

fratribus sorte hæreditatis obvenerat : sed pecuniæ cupiditas (quæ omnium pene mortalium corda superat) etiam fraternam necessitudinem violavit. Coibatur a fratribus tempore capturæ, non tam ad capiendos pisces, quam ad decipiendos homines; cædes et bella movebantur; humanus sanguis pro piscibus fundebatur; sed Dei providentia adfuit aliquando auxilium, adventusque Gregorii. Vidit prælia et mortes virorum, furentesque germanos; quid causæ subesset, pro qua in exitium sui suorumque fratres accenderentur, inquit: nullam nisi capturam piscium comperit. Tunc ille, cum pro honore adventus sui utræque partes paululum siluissent: Nolite, inquit, o silioli, rationales animas pro mutis animantibus violare, fraternam pacem quæstus cupiditate dissolvere, Dei leges et naturæ pariter jura temerare; et una mecum ad ora stagni exitialis accedite. Ego jam vos per virtutem Domini, omni certamine cruentæ contentionis absolvam. Et cum hæc dixisset, in conspectu omnium virgam quam tenebat in manu ad primas littoris

undas defligit, et ipse positis genibus palmas ad cælum tendit, atque his verbis excelso supplicat Deo: Tu Domine Deus patrum nostrorum, qui cum tibi primus homo Adam peccasset, ac mandatum tuum præterisset, pœnam culpæ illius moderatus, ad terram maledictionis sententiam detorsisti, dicens: Maledicta terra in operibus tuis. Et nunc ergo miseratus horum juvenum fraternum sanguinem qui perichitatur, præcipe ut maledictæ sint aquæ istæ in operibus eorum, pro quibus furore succensi, fraternæ pietatis oblitii sunt; ita ut nunquam in hoc loco vel piscis appareat, vel aqua resideat, sed sit campus aratri patiens, ac frugum ferax; et custos in æternum fraternæ concordiæ perseveret. Simul ut ille finem orandi fecit, statim se unda subducens, et cursu velociore refugiens, a conspectu superno jussa discedere, abyssis suis redditur, et arentem campum germanis jam concordibus dereliquit. Sed et in hodiernum, frugum ferax esse dicitur solum, quod ante fuerat navium ferax.

Idem ibid.

Sed et ingenii sui nobis in parvo maxima monumenta dereliquit: in *Ecclesiasten* namque *Metaphrasin* idem Gregorius magnificentissime scripsit; et catholicæ fidei expositionem breviter editam reliquit, quam pro ædificatione Ecclesiarum sociare

his commodum duxi: « Unus Deus Pater Verbi viventis, sapientiæ subsistentis, et potentiæ ac characteris sempiterni: perfectus perfecti genitor, Pater Filii unigeniti. Unus Dominus, solus ex solo, Deus ex Deo, » etc.

V. *Socrates*, Hist. eccl. lib. iv, cap. 27.

Ponticus Gregorius, qui ex urbe Ponti Neocæsarea oriundus... Origenis discipulus fuit. Hujus Gregorii celebris fama est Athenis ac Beryti, et per universam Ponticam diocësim, ac per universum prope dixerim terrarum orbem... Hujus mentionem facit etiam Pamphilus martyr, in libris quos pro Origenis defensione scripsit: quibus etiam adjuncta est Gregorii *Oratio*, quam ille ab Origene discedens, in ejus laudem composuit.

Ὁ Ποντικὸς Γρηγόριος, ὅστις ἐκ τῆς ἐν Πόντῳ Νεοκαισαρείας ὀρμώμενος... μαθητῆς Ὀριγένους ἐγένετο. Περὶ τοῦτου τοῦ Γρηγορίου, πολλὸς ὁ λόγος ἐν τε Ἀθήναις καὶ Βηρυτῶν, καὶ ἐν τῇ Ποντικῇ διοικήσει, ὡς δὲ εἰπεῖν, καὶ πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ... Μνησθῆναι δὲ αὐτοῦ καὶ Πάμφιλος ὁ μάρτυρ ἐν τοῖς περὶ Ὀριγένους πονηθεῖσιν αὐτῷ βιβλίοις, ἐν οἷς καὶ συστατικὸς λόγος Γρηγορίου εἰς Ὀριγένην παρακεῖται.

VI. *Sozomenus*, Hist. eccl. lib. vii, cap. 27.

Aliud præterea quod de illo (Epiphanio) refertur, commemorare libet. Id quidem ab admirando Gregorio qui Neocæsariensem olim rexit Ecelesiam, gestum esse accepi; et libenter credo.

Ἄλλ' ὅσον ἕτερον περὶ αὐτοῦ λέγεται, καὶ ἀφηγησασθαι βούλομαι. Πυνθάνομαι θαυματουργηθῆναι Γρηγορίῳ τῷ θαυμασίῳ, ὃς πάλαι τὴν Νεοκαισαρείαν ἐπετρόπευσε, καὶ μάλα πείθομαι.

VII. *Liberatus Diaconus*, Breviar. cap. 10.

Basilius quidam diaconus, sumens tomum Procli quem Armeniis scripserat, Alexandriam venit; et Armeniorum libellos suis libris annectens, obtulit Cyrillo ejusdem urbis antistiti. Quibus (ut ferunt rumores) permotus Cyrillus, quatuor libros scri-

psit (65): tres adversus Diodorum et Theodoram, et alium *De incarnatione* librum. In quibus continentur antiquorum Patrum incorrupta testimonia, id est... Gregorii mirabilis, θαυματουργοῦ cognominati.

VIII.

Facundus episcopus Hermianensis, lib. x, cap. 6, inter *Opp. Sirmondi*, tom. II, pag. 740.

Sanctus Basilius magnum Gregorium, qui miraculorum operatoris cognomen accepit, ut θαυματουργός vocaretur et vocetur a Græcis, non ab Arianorum tantum qui creaturam et facturam Filium dicunt, verum etiam a contrario Sabelliano-

rum errore defendit, qui unam Patris et Filii subsistentiam dicunt; quamvis hæc et prædictus Gregorius dixisse videatur. Inde idem S. Basilius, loquens de quibusdam qui auctoritate ipsius Gregorii excusare suam perfidiam nitebantur: *Immiserunt, ait, etc.*

(65) De his quatuor Cyrilli libris quos intercidisse constat, videsis Fabricium *Bibl. Gr. tom. VIII, pag. 591, num. 187.*

IX. *Evagrius Scholasticus, Hist. eccl. lib. III, cap. 31.*

Και γὰρ καὶ λόγους Πατέρων πολλάκις νενοθεύκασι: πολλοὺς δὲ Ἀπολλιναρίου λόγους, Ἀθανασίῳ, καὶ Γρηγορίῳ τῷ Θαυματουργῷ, καὶ Ἰουλίῳ, διὰ τῶν ἐπιγραφῶν ἀνατεθείκασι.

X. *Concilium Quinisextum, can. 2.*

Ἐπισηραγίζομεν τοὺς λοιποὺς πάντας ἱεροὺς κανόνας τοὺς ὑπὸ τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων Πατέρων ἡμῶν ἐκτεθέντας, τουτέστι... Γρηγορίου ἐπισκόπου γενομένου Νεοκαισαρείας τοῦ Θαυματουργοῦ.

Obaignamus reliquos omnes canones, qui a sanctis et beatis nostris Patribus expositi sunt: id est... Gregorio Neocæsareæ episcopo Thaumaturgo.

XI. *Menologium Græcorum, ad diem 17 Novemb., part. 1, pag. 194 edit. Urbin. 1727.*

Μνήμη τῷ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου Νεοκαισαρείας τοῦ Θαυματουργοῦ.

Commemoratio S. P. N. Gregorii Thaumaturgi episcopi Neocæsareæ.

Οὗτος ἦν ἐπ' Αὐρηλιανοῦ τοῦ βασιλέως, υἱὸς ὑπάρχων Ἑλλήνων· αὐτὸς δὲ γεγωνὸς Χριστιανός, καὶ τὸ τῆς πίστεως μυστήριον διδαχθεὶς διὰ ὀπτασίας παρὰ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου καὶ τοῦ θεολόγου Ἰωάννου· ἔλαβε καὶ τὸ τῶν θαυματουργιῶν χάρισμα, καὶ ἐκλήθη Θαυματουργός, ποιῶν θύματα πολλὰ, ἐξ ὧν εἰσι καὶ ταῦτα. Εἰς γὰρ Ἀλεξάνδρειαν ἀπελθὼν, καὶ κατηγορηθεὶς ὑπὸ πόρνης, ἐπιπέμπει αὐτῇ δαίμονα· καὶ πάλιν ἴσται. Ἔτα μὴ παρὼν ἐν Ἀμασειᾷ, ὅμως διὰ τὴν αὐτοῦ ἀρετὴν, χειροτονεῖται ἐπίσκοπος ὑπὸ Φαιδίου τοῦ Ἀμασειᾶς. Αἴθον δὲ μέγαν ποιήσας περιπατῆσαι, ἐβάπτισε τὸν προσμονάριον τῶν εἰδώλων. Ἀδελφῶν δὲ δύο διὰ λήμνην μαχομένων, ἐξήρανε αὐτῶν. Καὶ τὴν ῥάβδον πῆξας, ἔστησε ποταμόν· ἦτις καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα. Καὶ ἄλλα μυρία ποιήσας, ἐν τῷ μέλλειν ἐκδημεῖν εὐχαρίσκει τῷ Θεῷ, ὅτι ἐν τῇ αὐτοῦ πόλει τοσοῦτους ἀπίστους κατέλειπε, ὅσους εὗρε Χριστιανούς. Καὶ οὕτως ἐτελειώθη.

Hic Aureliano imperatore floruit, parentibus natus infidelibus, ipse autem Christianus, fideique mysterium a sanctissima Deipara et Joanne theologo per visionem edoctus, accepit et donum miraculorum: unde Thaumaturgi cognomentum adeptus est ob multa miracula quæ patravit, ex quibus hæc memorantur. Profectus aliquando Alexandriam, in scortum quod de se obloqueretur, dæmonem immisit, sed paulo post etiam fugavit. A Phædimō Amasææ episcopo ordinatur episcopus, cum Amasææ non adesset: tanta erat virtutum illius opinio. Saxum ingens alio transtulit; eoque signo idolorum æditum ad fidem conversum baptizavit. Paludem, causam rixarum inter duos fratres, exsiccavit. Fluvium defixo in terram baculo, qui et in magnam excrevit arborem, coercuit. Cumque innumera alia portenta edidisset, migraturus ad Dominum, gratias illi agebat, quod tot relinqueret in sua urbe infideles, quot Christianos invenerat. Atque hunc in modum decessit.

XII. *Suidas, in Lexico.*

Γρηγόριος, ὁ καὶ Θεόδωρος ὁ Θαυματουργός, Νεοκαισαρείας τῆς ἐν τῷ Πόντῳ ἐπίσκοπος, νέος κομιδῆ, διὰ τὴν παιδείαν Ἑλληνικῶν τε καὶ Ῥωμαϊκῶν γραμμάτων, ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας εἰς Βηρυτὸν, κάκειθεν εἰς Καισάρειαν τὴν τῆς Παλαιστίνης διέβη, ἅμα Ἀθηνοδώρῳ ἀδελφῷ. Οὗς καὶ κατὰ μέρος εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ πίστιν εἰσάγων Ὀριγένους, ζηλωτὰς ἰδίους κατέστησεν. Ἐπὶ πέντε τοίνυν παρ' αὐτοῦ παιδευθέντες ἐνιαυτοὺς, πρὸς τὴν πατρίδα ἀποπέμπονται. Ἀφ' οὗ ὁ Γρηγόριος ἀποδημιῶν, πανηγυρικὸν εὐχαριστίας τῷ Ὀριγένει ἔγραψε λόγον, καὶ συγκαλεσάμενος πάντας τοὺς ἐπιχωρίους, αὐτοῦ τε τοῦ Ὀριγένους παρόντος, τοῦτον ἀνέγνω τὸν λόγον· ὃς τις καὶ ἄχρι τοῦ παρόντος ὑπάρχει. Ἐγραψε δὲ Μετάφρασιν εἰς τὸν Ἑκκλησιαστικὴν· ἐλάχιστον μὲν, πάνυ δὲ θαυμαστὸν λόγον. Καὶ ἄλλας τε πολλὰς, καὶ ποικίλας ἐπιστολάς συνεγράψατο. Ποιήσας τε σημεῖα καὶ θαύματα ὑπὲρ ἀνθρώπων, ἠνίκα ἐπίσκοπος ἐτύγχανεν, ἐτελεύτησεν ἐπὶ Ἰουλιανοῦ (86).

Gregorius, qui et Theodorus dictus est, cognomento Θαυματουργός, hoc est, rerum admirabilium effector, Neocæsareæ quæ in Ponto est, episcopus, admodum adolescens, Græcarum Romanarumque litterarum studio incensus, e Cappadocia Berytum profectus est, atque inde Cæsaream quæ in Palæstina est, cum fratre Athenodoro se contulit. Hos in Christi religione sigillatim Origenes instituens, sui studiosos amantesque reddidit. Quinquennium igitur in ejus disciplina versati, in patriam redeunt. Ubi Gregorius gratiarum actionem ad Origenem scripsit, eamque populo convocato, et ipso Origene præsentem legit: quæ quidem oratio exstat usque ad præsentem diem. Scripsit et *Metaphrasin in Ecclesiasten*, brevissimam illam quidem, sed sane quam admirabilem. Multas præterea et varias epistolas composuit. Denique factus episcopus, signis et miraculis humanas vires superantibus clarus, Juliano imperante discessit.

XIII. *Theodorus Balsamon, Schol. in canonem 21 concilii Nicæni. — Apud Beveregium, Pandect. canon., tom. 1, pag. 85.*

Τοῦτον καθέλειν ἐν Ἀντιοχείᾳ ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός καὶ ἄλλοι τινές.

Hunc (Paulum Samosatenum) deposuerunt sanctus Gregorius Thaumaturgus, et alii quidam.

S. GREGORII OPERUM PARS I.

SCRIPTA OMNIBUS COMPROBATA.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΠΟΝΤΟΥ, ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ,

ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΠΙΣΤΕΩΣ

ΕΝ ΔΙ' ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΩΣ ΠΑΡΑ ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΤΟΥ, ΜΕΣΙΤΕΥΟΥΣΗΣ
THE ΘΕΟΓΕΝΗΤΡΙΑΣ ΤΗΣ ΠΑΡΘΕΝΟΥ ΜΑΡΙΑΣ, ΕΞΕΚΕΝ.

SANCTI PATRIS NOSTRI

GREGORII

EPISCOPI NEOCÆSAREÆ PONTI, THAUMATURGI

EXPOSITIO FIDEI

Quam per revelationem a beato Joanne evangelista, mediante Dei Genitrice Maria Virgine, accepit.

INTERPRETE RUFINO.

(GALLAND., *Veterum Patrum Biblioth.*, Venetiis, 1766, in-fol., p. 355.)

Unus Deus (67) Pater Verbi viventis, sapientiæ subsistentis, et virtutis suæ et figuræ : perfectus perfecti genitor, Pater Filii unigeniti. Unus Domini

Εἷς Θεός, Πατήρ Λόγου ζώντος, σοφίας ὑφαστάσης, καὶ δυνάμεως, καὶ χαρακτήρος ἀίδιου. Τέλεια τελείου γεννήτωρ, Πατήρ Υἱοῦ μονογενοῦς. Εἷς Κύριος

Gerardi Vossii interpretatio.

Unus Deus, Pater Verbi viventis, sapientiæ subsistentis, et potentiæ ac characteris sempiterni : perfectus perfecti genitor, Pater Filii unigeniti. Unus Dominus, solus ex solo, Deus ex Deo : character et imago

(66) Ἐπὶ Ἰουλιανοῦ. Legendum ἐπὶ Ἀύρηλιανῶ ex antiquioribus monumentis.

(67) *Unus Deus*, etc. Lambecius *Comment. bibl. Cæsar.* lib. II, cap. 5. pagg. 264 seqq., Psalteriam

ριος, μόνος ἐκ μόνου, Θεὸς ἐκ Θεοῦ· χαρακτήρ καὶ εἰκὼν τῆς θεότητος, λόγος ἐνεργός (67)· Σοφία τῆς τῶν ὄλων συστάσεως περιεκτικῆ· καὶ δύναμις τῆς ὄλης κτίσεως ποιητικῆ. Υἱὸς ἀληθινός, ἀληθινοῦ Πατρὸς, ἀόρατος ἀοράτου (68)· καὶ ἀφάρτος ἀφάρτου· καὶ ἀθάνατος ἀθάνατου, καὶ ἀίδιος ἀΐδιου. Καὶ ἐν Πνεύμα ἁγίον, ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον· καὶ διὰ Υἱοῦ πεφηνός, δηλαδὴ (69) τοῖς ἀνθρώποις· εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ (70)· τελείου τελεία· ζωῆ, ζώντων αἰτία· πηγὴ ἀγία· ἀγιότης, ἀγιασμοῦ χορηγός. Ἐν ᾧ φανεροῦται Θεὸς ὁ Πατήρ, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ ἐν πᾶσι· καὶ Θεὸς ὁ Υἱός, ὁ διὰ πάντων. Τριάς τελεία, δόξη καὶ ἀιδιότητι καὶ βασιλείᾳ, μὴ μεριζομένη (71).

Gerardi Vossii interpretatio.

deitatis, Verbum efficax. Sapientia, constitutionis rerum universarum comprehensiva : et virtus atque potentia universæ creaturæ effectiva. Filius verus, veri Patris; invisibilis, ejus qui est invisibilis; et incorruptibilis, corruptioni non obnoxii; ac immortalis, mortis prorsus nescii; et sempiternus, sempi-

Latinum recenset, jussu et cura Caroli M. aureis litteris descriptum, qui et illud summo pontifici Adriano I obtulisse perhibetur. Inter complura vetera monumenta quæ in eodem Psalterio exstant, occurrit quoque *Fides B. Gregorii Martyr. et episcopi Neocesariæ*. Exemplar hujusmodi desumptum videtur ex Rufino, qui eandem *Fidei expositionem* Gregorianam suæ Eusebianæ *Historiæ ecclesiasticæ* versioni intexit. Utrumque porro exemplar conferre operæ pretium duximus. Rufiniana interpretatio habetur lib. vii, cap. 25, altera vero apud Lambecium l. c. pag. 270.

(67) *Ἐνεργός*. Ita Gregorius Nyssenus in *Vita Gregor. Thaummat.*, cap. 9 et ms. codex Coislin. apud Maranum *De divin. D. N. J. C.*, lib. iv, cap. 20, § 1, pag. 523. Utraque tamen Vossiana editio, Mogunt. et Paris., necnon exemplar Canisianum, *ἐνεργός*.

(68) *Ἀοράτου*. Voss. et Canis., τοῦ ἀοράτου.

(69) *Δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις*. Hæc agnoscit Gregorius Nyssenus. Neque aliter codex Coislin. apud Maranum l. c., et exemplar quod ex ms. Augustano misit Pontanus ad Canisium. Ea tamen non legit Rufinus interpres, neque habet Rufiniana versionis vetus exemplar Lambecianum. Unde nonnullis ea glossam sapere visa sunt. Qua de re audire præstat doctissimus Lequienum *dissert. 1 Damasc. § 3*, pag. 11 : « Familiaris, inquit, Patrum tertii et quarti sæculorum assertio fuit, *ex Patre per Filium Spiritum sanctum exsplendescere*. Id passim clamant Magnus Basilius et Gregorius Nyssenus, secundum veram illam et sinceram fidei formulam, quam Thaumaturgo divinitus traditam acceperant. *Unus Spiritus sanctus, ex Deo existentiam habens* (verba istius formulæ sunt), καὶ δι' Υἱοῦ πεφηνός, et qui per Filium effulsit. In codicibus Græcis in quos nactenus incidi, additur, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις, scilicet hominibus. Quas voculas Gregorianæ istius confessionis simplicitas pati non videtur, atque temeritatē sapienti Græculi schismatici, qui hac interpretatione voluerit significare, ea duntaxat ratione Spiritum sanctum per Filium exsplendescere, qua per Filium hominibus conceditur. At vero Patribus Græcis tritissimum est, quamlibet Personæ divinæ processionem ἐκφάνσεως et ἐκλάμψεως, *effulsionis* vocabulo enuntiare. Quocirca Gregorius theologus alicubi ait, divinas Personas ab invicem discriminari ratione τῆς ἐκφάνσεως ἢ τῆς πρὸς ἄλλα σχέσεως, *effulsionis sive mutæ inier ipsas relationis*. Porro falsatam Thaumaturgi expositionem coarguit Rufinus, qui eam inseruit suæ interpretationi Latinæ *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii, absque his vocibus, scilicet hominibus. Eas etiam non legebat Adrianus I, qui in epistola ad Carolum

B Magnum ejusdem *Expositionis fidei* auctoritate pugnat, in septima synodo recte dictum a Tharasio CP. fuisse, *Spiritum ex Patre per Filium procedere*. » Hactenus V. C.

(70) *Πνεῦμα ἁγιον.... εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ*. Gregorius Thaumaturgum imitator Joannes Damascenus lib. 1 *De fide orthodox.* cap. 13, tom. 1, pag. 151, cuius hæc verba : *Εἰκὼν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱός, καὶ τοῦ Υἱοῦ, τὸ Πνεῦμα*. « Imago Patris est Filius, et Filii, Spiritus. » Quem in locum hæc adnotat ad rem nostram laudatus Lequienus : « Idem, inquit, ait auctor orat. 3 *De imaginibus*, eique præverant Athanasius epist. 4 ad Serap.; Basilius lib. v *contra Eunom.*; Cyrillus dial. 7 et in *Thesouro*, assert. 33. Quod si ratio propria imaginis naturalis est, ut derivata sit ab archetypo; quidni Spiritus processerit ex Filio? Quocirca Thaumaturgus in professione fidei, postquam dixit Spiritum sanctum per Filium *effulgere*, δι' Υἱοῦ πεφηνός, ipsum deinde *imaginem Filii* appellat, *perfectam perfecti*. Græci quidam post participium πεφηνός has voces inseruerunt, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις, videlicet hominibus: quod glossæ spurium esse superius ostendimus. »

(71) *Τριάς.... μὴ μεριζομένη*. Gregorius Nazianzenus orat. 37, pag. 609 : « Ἐγὼ μὲν οὕτω περὶ τούτων, καὶ ἔχοιμι· καὶ ὅς τις ἐμοὶ φίλος, σέβειν Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱόν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρεῖς ἰδιότητας, θεότητα μίαν, δόξη καὶ τιμῇ καὶ οὐσίᾳ καὶ βασιλείᾳ μὴ μεριζομένην· ὡς τις τῶν μικρῶ πρόσθεν θεοφώρων ἐπιφλοσόφησεν. Id est : « De his quidem ita sentio, atque utinam sentiam; colamusque Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, tres proprietates, unam divinitatem, nec gloria nec honore nec essentia nec regno divisam : ut quispiam divino numine afflatus haud ita pridem philosophatus est. » Quibus sane verbis Nazianzenus Gregorium Thaumaturgum indicasse comperitur, qui in sua apocalypsi hæc habet, ut post Eliam Cretensem advertit Billius.

(72) *Dominus*. Cod. Lamb., *Deus*, forte ex contracta scriptura *Dnus*, minus recte perspecta.

(73) *Ex solo*. Cod. Lamb., *ex solo Deo*. Atque ita quidem ex pluribus Vatic. mss. libris melioris notæ versionem Rufinianam restituit vir eruditus, qui eam anno 1740 Romæ vulgavit.

(74) *Perpetrans*. Lambec. cod., *penetrans*. Male, ut videtur.

(75) *Apparuit*. Videsis Græca.

(76) *Deus*. Exemplar Lambec., *Deus solus*.

(77) *Per omnes*. Ita quoque liber Lambec. At recentior regius cod. apud Romanum editorem, exhibet *per quem omnia* : quæ quidem lectio magis præcet.

neque factum quid aut serviens in Trinitate, neque superinductum, tanquam antehac (78) quidem non subsistens, postea vero superingressum. Neque ita (79) defuit unquam Filius Patri; neque Filio Spiritus sanctus: sed invertibilis (80) et immutabilis eadem Trinitas semper (81).

Α μηδὲ ἀπαλλοτριουμένη. Οὐτε οὐν κτιστον τι, ἢ δούλον ἐν τῇ Τριάδι· οὐτε ἐπέισακτον (82), ὡς πρότερον μὲν οὐκ ὑπάρχον, ὕστερον δὲ ἐπεισελθόν. Οὐτε οὖν (83) ἐνέλιπέ ποτε Υἱὸς Πατρὶ, οὐτε Υἱῶ τὸ Πνεῦμα (84)· ἀλλ' ἄρρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος, ἡ αὐτὴ Τριάς (85) αἰεὶ.

Gerardi Vossii interpretatio.

terni. Unusque Spiritus sanctus, ex Deo existentiam habens; et qui per Filium apparuit, scilicet hominibus: imago Filii, perfecti perfecta: vita, viventium causa; fons sanctus; sanctitas, sanctificationis suppeditor. In quo manifestatur Deus Pater, qui super omnia est et in omnibus: et Deus Filius, qui per omnia est. Trinitas perfecta, quæ gloria et æternitate, ac regno atque imperio non dividitur neque alienatur. Non igitur creatum quid aut servum in Trinitate: neque superinductum aliquid et adventitium, quasi prius non existens, posterius vero adveniens. Non ergo defuit unquam Filius Patri, neque Filio Spiritus; sed immutabilis et invariabilis, eadem semper manet Trinitas.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ
ΕΙΣ ΤΟΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΗΝ ΤΟΥ ΣΟΛΟΜΩΝΤΟΣ.

SANCTI PATRIS NOSTRI
GREGORII THAUMATURGI
METAPHRASIS
IN ECCLESIASTEN SALOMONIS

JACOBO BILLIO INTERPRETE.

(GALLANDI, *Bibliotheca veterum Patrum*, t. III, p. 387.)

CAPUT I.

1. His verbis Salomon, Davidis regis et prophetae filius, rex mortalium omnium clarissimus et pro-

(78) *Antehac.* Cod. Lambec., *ante hoc.* Mendose. Mox vero, et quasi postea superingressum.

(79) *Neque ita.* Sic item cod. Lambec. Recens tamen editio Romana, *Neque itaque.*

(80) *Invertibilis.* Lambec. exemplar, *inconvertibilis.* Atque hanc lectionem præ se ferunt duo Vat. codd. teste nupero Romano editore.

(81) *Semper. Semper manet.* Psalterium Lambec. (82) *Οὐτε οὖν..... ἐπέισακτον.* Idem Nazianzenus orat. 40, pag. 668, S. Patrem nostrum iterum hic respiciens, sic ait: Οὐδὲν τῆς Τριάδος δούλον, οὐδὲ κτιστόν, οὐδὲ ἐπέισακτον, ἤκουσα τῶν σοφῶν τινος λέγοντος. « Nihil in Trinitate servum est, nec creatum, nec adventitium; ut ex cujusdam docti viri sermone accepi. » Hinc liquido constat, ut veterem interpretem Rufinum omittamus, ab his verbis οὐτε οὖν κτιστόν τι usque ad finem, omnia perscripsisse Neocesariensem Gregorium, non Gregorium Nysse-

B

ΚΕΦΑΛ. Α'.

Τάδε λέγει Σολομών, ὁ τοῦ Δαβὶδ βασιλέως καὶ προφήτου παῖς ἀπάση τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, παρὰ

num, ut perperam visum Nysseni editoribus aliisque nonnullis; in primis vero Jacobo Basnagio, qui *Theol. Canis.* tom. I, pag. 25, haud ferenda sane confidentia statuit, Canisium Gregorio Thaumaturgo verba Gregorii Nysseni incaute tribuisse. Quod iterum pag. 27 in nota margin. confirmat.

(83) *Οὐτε οὖν.* Codex Coisl. apud Marianum l. c., οὐτε γάρ.

(84) *Τὸ Πνεῦμα.* In eodem cod. Coisl. post Πνεῦμα hæc leguntur, teste laudato Marano: οὐτε ἀξεται μόνος εἰς δυάδα, οὐδὲ δυὰς εἰς τριάδα. « Neque crescit monas in dyadem, neque dyas in triadem. » Quæ quidem additio, tum interpreti Rufino tum Gregorio Nysseno prorsus invida, Lequieni conjecturam confirmat, hæcce Gregorianam *fidei expositionem* haudquaquam ab interpolatione aliquando fuisse immunem.

(85) *Τριάς.* Idem codex Coisl., ἀγία Τριάς.

πάντας ἀνθρώπους βασιλεὺς ἐντιμότατος, καὶ προ-
φῆτης σοφώτατος. Ὡς κενὰ καὶ ἀνόνητα τὰ τῶν
ἀνθρώπων πράγματά τε καὶ σπουδάσματα, ὅσα ἀν-
θρώπινα. Οὐδὲ γὰρ ἔχει τις εἰπεῖν ὀρελὸς τι τούτοις
προσηρητῆμενον, ἄπερ ἄνθρωποι περὶ γῆν ἔρπον-
τες (86-87), καὶ σώματα καὶ ψυχὰς ἐκτελέσαι σπεύ-
δουσι, τῶν μὲν προσκαίρων ἡττημένοι, ἀνωτέρω δὲ
τῶν ἀστρων τῷ γενναίῳ τῆς ψυχῆς ὄμματι, οὐδ'
ὄτιον κατιδεῖν βουλόμενοι. Καὶ κατατρίβεται ὁ τῶν
ἀνθρώπων βίος ἡμέραν ἐξ ἡμέρας, καὶ ὠρῶν καὶ
ἐνιαυτῶν περιόδους, ἡλίου τε δρόμους περιωρισμέ-
νους, τῶν μὲν παραγινομένων, τῶν δὲ ὑπαπαϊρόντων.
Ἔοικε δὲ τὸ πρᾶγμα, χειμάρρων παρόδῳ, ἀμετρήτῳ
θαλάσσης ἐμπιπτόντων βυθῷ σὺν ταραχῇ πολλῇ. Καὶ
τὰ μὲν δι' ἀνθρώπους ὑπὸ Θεοῦ γεγονότα, μένει τὰ
αὐτά, οἶον. τὸ ἀπὸ γῆς γενναῖσθαι, τὸ εἰς γῆν ἀπιέναι,
τὸ αὐτὴν ἐστάναι τὴν γῆν, τὸ τὸν ἥλιον ἄπασαν αὐ-
τὴν ἐκπεριόντα, πάλιν εἰς τὸν αὐτὸν περιτρέχειν
θρον, καὶ τὰ πνεύματα ὡσαύτως (88), τοὺς τε πο-
ταμοὺς τοσοῦτους εἰς θάλασσαν ἐκιδόντας; καὶ τοὺς
ἀνέμους ἐμπιπτόντας, μὴ ἀναγκάζειν αὐτὴν ὑπερ-
βαίνειν τὰ αὐτῆς μέτρα, μηδὲ αὐτοὺς παρανομεῖν.
Καὶ τὰ μὲν ὡς εἰς τουτοῖ συντελοῦντα ἡμῖν τὸν
βίον, οὕτως ἀραρε. Τὰ δ' ὑπ' ἀνθρώπων ἐπιτεχνώ-
μενα βήματά τε καὶ πράγματα, μέτρον οὐκ ἔχει.
Καὶ λόγων πολὺς μὲν ὄμιλος, θνητοῖς δὲ οὐδεμία ἀπὸ
τῆς πεπλανημένης φλυαρίας· ἀλλ' ἀπληστόν ἐστι τὸ
τῶν ἀνθρώπων φύλον, πρὸς τε τὸ λέγειν, πρὸς τε τὸ
ἐτέρου λέγοντος ἀκούειν· ἐτι δὲ καὶ τὸ ὁμομασιν εἰκαλοῖς
ἕκαστα τῶν παραπιπτόντων ὄρα ἡ γλίχθησθαι. Τί ἂν
χρῆναι πρὸς ἀνθρώπων; Τί καινὸν τὸ μηδέπω εἰς πείραν
ἔλθον, ὅπου καὶ μνησθῆναι ἄξιον; Ἐγὼ μὲν γὰρ οἶμαι
οὐδὲν, ὅ τι δ' ἂν εἴπη (90) πρόσφατον, ἢ καινὸν ἀνα-
λογιζόμενος εἰρήσει, μηδὲ τοῖς πάλαι ἀγκωστον.
Ὡσπερ δὲ τὰ πρότερα λήθη κέρυπται, οὕτω καὶ τὰ
ἐνεστώτα, εἰς τοὺς μετέπειτα χρόνῳ ἀμαυρωθήσεται.
Καὶ οὐκ αὐτοσχεδιάζω ταῦτα νῦν ἐκκλησιάζων·
ἀλλὰ μοι βασιλείαν Ἑβραίων ἐν Ἱεροσολύμοις πε-
πιστευμένων, ἰκανῶς ἅπαντα πεφρόντισται. Ζητήσας
δὲ μεμελημένος, καὶ σοφῶς κατανοήσας τὴν περὶ
γῆν φύσιν ἄπασαν, ποικιλωτάτην ἔγνω, ὡς ἀνθρώπων
δέδοται πονεῖν ἐπὶ γῆς, ἄλλοτε ἄλλοις καμάτου προ-
φάσει ἐγκαινιδουμένων εἰς τὸ μηδέν. Πνεύματος δὲ
ἀλλοκίτου καὶ μισαροῦ τὰ κάτω ἅπαντα πλῆθει,
ὥστε μὴ εἶναι αὐτὰ ἀνακτήσασθαι, ἀλλὰ μηδὲ ἀνα-
θυμηθῆναι τὸ παράπαν ὅση τὰ κατὰ ἀνθρώπους πρά-
γματα κατελιθῆεν ἀτοπία. Λογισάμενος γὰρ ποτε
ἐγὼ κατ' ἑμαυτὸν, καὶ οἰηθείς ὡς ἀπάντων εἶην τότε
τῶν πρὸ ἑμαυτοῦ γεγονότων ἐνταυθοῖ σοφώτερος·

(86-87) *Περὶ γῆν ἔρποντες.* Cod. Thuan. κατὰ γῆν
ἔρποντες. DUCÆUS.

(88) *Καὶ τὰ πνεύματα ὡσαύτως.* Hæc omisit
tanquam superflua Billius, quod paulo post vento-
rum mentio fiat. Musculus vertit, *ei venti consimili-
liter*; Oecolampadius, *item flare ventos*. Quod si
conjecturæ locus esset, suspicarer corrigendum καὶ
τὰ βρέματα ὡσαύτως, *ei rivi similiter fluviique*; solent
enim hæc duæ voces persæpe conjungi. Glossarium,
βρέμα, *fluentium*; sic enim emendo pro *flumentium*.

A pheta sapientissimus, universam Deî Ecclesiam
affatur. 2. Quam vana et inutilia sunt omnia ea
hominum negotia et studia, quæ in humanis rebus
suscipiuntur. 3. Nemo enim est, qui utilitatem
ullam iis annexam dicere possit; quæ, homines
humi reptantes, et corporibus et animis perficere
contendunt, rebus caducis et temporariis addicti,
supra sidera autem, generoso animæ oculo, ne
tantillum quidem aspicere volentes. 4. Ac morta-
lium vita conteritur, die diei succedente, annique
partibus et conversionibus; 5. solisque cursibus
certis ac definitis; 6. nunc accedentibus, nunc
sensim recedentibus. 7. Nec dissimilis est hæc res
torrentum transitui, cum magno strepitu atque
tumultu in immensum maris profundum illaben-
tium. Et quidem ea quæ hominum causa a Deo
creata sunt, eadem manent; velut quod a terra
gignantur, quod in terram abeant, quod terra ipsa
firma et stabilis sit, quod sol ea tota decursa ad
eundem rursus terminum punctumque circum-
volvatur; fluviique itidem, tanto numero in mare
influentes, et venti incurrentes, nec ipsum fines
suos excedere cogant, nec ipsi rursus legem sibi
constitutam infringant. Atque hæc sane, quæ nobis
ad hanc vitam, usum et adjumentum afferunt, ita
decreta sunt et constituta. 8. At quæ ab hominibus
excogitantur, tam res quam verba, modum nullum
habent. Ac verborum magna quidem est copia; at
fructus nuntus ab errante loquacitate et nugacitate.
C Veram ita natura comparata est hominum ratio,
ut inexplebilis sit eorum et loquendi et audiendi
sitis, ac præterea vanis oculis ea omnia quæ acci-
dunt, intuendi cupiditas. 9. Quid autem in posterum
fieri queat, quod non jam confectum fuerit, aut
geratur ab hominibus? Quid novum, quod non-
dum experimento compertum fuerit, dummodo
insigne sit et memorabile? 10. Ut quidem mea
opinio fert, quisquis secum reputabit atque consi-
derabit, nihil novum aut recens inveniet, priscis-
que incognitum. 11. Quemadmodum autem præ-
terita, oblivione tecta sunt; sic præsentia quoque
progressu temporis ad posterum in obscuritatem
ibunt. 12. Nec vero temere hæc nunc dico, Eccle-
siasten agens: verum mihi Hebræorum regnum
D Hierosolymis fidei meæ commissum habenti, dili-
genter et accurate omnia cogitata et perpensa sunt.
13. Porro totam rerum terrenarum naturam per-
scrutatus, atque ingeniosè et sapienter in ea cogi-
tatione versatus, eam maxime variam comperi.
Homini etenim in terra laboribus vexari datum est,

Eccle. xxxix, 13, ὡς ῥόδον φύόμενον ἐπὶ βρέματος
ὕγρου βλαστήσαστε. Sicut rosa plantata super fluen-
tum humidum germinate. Clemens Alex. lib. ii
Pædag. cap. 8, legit ἐπὶ βρεμάτων ὑδάτων, in fluen-
tis aquarum. Vulgata, super rivos aquarum. Basiliius
homil. ἐν λιμῷ. Οὐκ ἐστι βρέμα ποταμοῦ στήσαι·
Fluminis cursum sistere non licet. Ib.

(89) *Τί ἂν γένοιτο.* Codd. reg. et Thuan., καὶ τί
ἂν γένοιτο. Ib.

(90) *Ὅτι δ' ἂν εἴπη.* Cod. Med., ἐπη τ. Ib.

alias, alia ærumnæ occasione, frustra involuto. A ἔγνων παραβολὰ; τε συνέβαι καὶ πραγμάτων φύσει. 14. Spiritu autem prodigioso et execrando omnia hæc inferiora plena sunt; 15. adeo ut ea colligere nemo queat; imo ne omnino quidem cogitare, quanta res humanas absurditas invaserit. 16. Nam cum mecum ipse aliquando reputassem, atque existimassem, me omnibus qui ante me fuissent, hac in re sapientiores esse; 17. in animum induxi, tum parabolas intelligere, tum rerum naturas. 18. Caterum incassum mihi ad eam rem animum conferre visus sum; quod, ut sapientiam scientia sequitur, ita scientiæ comites sint labores.

CAPUT II.

1. Hæc igitur ad hunc modum se habere arbitratus, alterum vitæ genus capessere proposui, deliciisq; memet tradere, variasque voluptates experiri. Verum nunc omnia hæc vana esse intellexi: 2. Atque hinc risum solum, temereque vagantem compescui; hinc voluptatem ad temperantiam coercui, acerbique ei succensusui. 3. Ad hæc, cum eam vim esse animæ cogitarem, ut temulentam corporis naturam atque instar vini diffluentem, sistere possit rursusque continentia cupiditatem subjici ac servitute premi; perspicendum mihi esse constitui, quidnam tandem hominibus propositum sit serium, vereque bonum et honestum, quod in hac vita conficiant. Nam reliqua omnia, quæ præclara et admiratione digna censerent, percurri; 4. Velut excelsissimarum ædium erectiones, et vitium conitiones; 5. Atque insuper hortorum structuras, frugiferarumque omnis generis arborum possessiones, studiosasque excultiones; 6. Ubi etiam ingentes lacus ad aquarum exceptiones confecti sunt, ad uberem et copiosam arborum rigationem distributi. 7. Jam vero famulorum quoque agmine septus fui, tum servis tum ancillis; eosque partim externe comparavi, partim apud me natos possedi. Quinetiam plures quadrupedum animalium greges, tum boum tum pecudum, in meam, quam in cujusquam eorum qui olim existerunt, potestatem venerunt. 8. Sed et auri et argenti thesauri mihi affluabant, utpote qui reges omnes eo adduxissem, ut mihi et munera afferrent, et tributa persolverent. Præterea chori complures ad meam oblectationem agitabantur, virorum simul et feminarum, concinnissimum cantum et modulatissimum efficientium. Convivia porro et pincernas (nam ea in hanc voluptatis partem retuleram) ex utroque hominum sexu delectos, et eximios, ne numero quidem complecti possim; 9. Adeo his, omnes qui ante me Hierosolymis regnarunt, antecellui. Hinc autem contingebat, ut mihi et sapientia immineeretur, et vitiosa cupiditas cresceret. 10. Nam cum omnibus oculorum illecebris, et impotentibus petulantibusque cordis desideris undique incursantibus, totas habenas permissem, ac volu-

ΚΕΦΑΛΑ. Β'.

Τοῦτο δὴ τοῦθ' οὕτως ἔχων νομίσας, ἔγνω ἐπὶ ἑτέραν ἰδέαν τραπέσαι βίου, καὶ ἐκδοῦναι μὲν ἑμαυτὸν τρυφῇ, πείραν δὲ λαβεῖν ἡδονῶν ποικίλων. Νῦν τοίνυν συνέηκα ὡς τὰ τοιαῦτα μάταια σύμπετα· καὶ γέλωτα μὲν εἰκῆ φερόμενον ἐπέσχον, ἡδονὴν δὲ πρὸς τὸ σιωφρονεῖν ἐκόλασα, πικρῶς ἐπιτιμῶσας αὐτῇ. Λογισάμενος δὲ, ὅτι ψυχὴ δύναται στήσαι μεθύουσαν καὶ βέουσαν ὡς περ οἶνον σώματος φύσιν, ἐγκράτεια δὲ δουλοῦται ἐπιθυμίαν· προεθυμήθη γὰρ κατεῖναι, τί ποτε εἴη προκείμενον ἀνθρώποις σπουδαῖον, καὶ τῷ ὄντι καλὸν ὃ καταπράξονται παρὰ τοῦτον τὸν βίον. Διαξελήλυθα γὰρ τὰ λοιπὰ σύμπετα ὅσ' ἀξιάγαστα νομίζεσθαι, οἷων τε ὑπερψήλων ἀνορθώσεις καὶ φυτεῖας ἀμπέλων, ἔτι δὲ παραδείων κατασκευάς; καὶ ἀμυγδάλων δένδρων καρποφόρων κτήσεις καὶ ἐπιμελείας· ὅπου δὲ καὶ δεξαμεναὶ μεγάλαὶ πρὸς ὑποδοχὰς ὕδατων κατασκευασθῆσαν, εἰς δαψιλῆ ἀρδεῖαν τῶν φυτῶν ἀπονεμεμῆμεναι. Περιβαλόμην δὲ καὶ οἰκῶν πλῆθος, θεράποντας καὶ θεραπεύοντας· ἄλλους μὲν ἐξωθεν κησάμενος, ἄλλους δὲ καὶ παρ' ἑμαυτῶν γενομένους (91) καρπωσάμενος. Ζῶων δὲ τετραπόδων ἀγέλαι, πολλὰ μὲν βουκαλίων, πολλὰ δὲ ποιμνίων ὑπὸ τὴν ἐμὴν ἤλθον ἐξουσίαν παρ' ὄντιον τῶν πάλοι. Θησαυροὶ τε χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου προσέββον, δορυφόρους (92) τέ μοι καὶ δασμοφόρους, τοὺς ἀπάντων βασιλεῖς πεποιημένους. Χοροὶ τε συνεκροτοῦντο παμπληθεῖς, ἀρρένων δὲ τε (93) ὁμοῦ καὶ θηλειῶν εἰς τὴν ἐμὴν τέρψιν, παναρμόνιον ἐκπονούντων ᾠδῆν. Συμπόσιά γε μὴν καὶ οἰνοχόους εἰς τοῦτο ἀπέταξα τῆς τρυφῆς μέρος ἐξ ἑκατέρου γένους ἀνθρώπων ἐξειλεγμένους, οὐδ' ἂν καταλέγειν ἔχοιμι, τοσοῦτον ὑπερέβαλον τοῦτοις τοῖς πρὸ ἐμοῦ βασιλεύσαντας Ἱερουσαλήμ. Εἶτα συνέβαινε, τὰ μὲν τῆς σοφίας μοι ἐλαττοῦσθαι, πληθύνειν δὲ τὰ τῆς οὐκ ἀγαθῆς ἐπιθυμίας. Παντὶ γὰρ ὀφθαλμῶν τε δελεάσματι, καὶ καρδίας ἀκράτοις ὄρμασι ἐφίετο πανταχόθεν προσπιπτούσας, ἡδονῶν ἑλαττοῦσθαι ἑμαυτὸν ἐκδεδωκώς· καὶ πάσας τρυφὰς δευλαίαις (94), τὴν ἑμαυτῶν ἐγκατέδρα προαίρεσιν. Οὕτω γὰρ μοι αἱ ἐνθυμήσεις, εἰς δυσπραγίαν ἠνέχθησαν, ὡς ταῦτα μὲν εἶναι καλὰ, ταῦτα δὲ μοι προσήκειν διαπράττεσθαι νομίζουσιν. Εἶτα ποτὲ ἀνανήψας ἐγὼ καὶ ἀναβλέψας, κατεῖδον ἄπερ ἐν

(91) Γερομένους. Cod. Medic., γενέσθαι. Ducæus.

(92) Δορυφόρους. Scripserat in margine libri sui Basileæ excusi Billius: *Quid si δορυφόρους?* sed transversa linea conjecturam suam jugularat, quam tamen in sua interpretatione secutus est. Si δορυφόρους legas, satellites vel apparitores intelliges. At

suffragatur alteri lectioni Scriptura III Reg. ix, 24: *Et omnes reges terræ quærebant faciem Salomonis, et ferebant dona.* Id.

(93) Ἀρρένων δὲ τσ. Medic. cod. deletio δὲ legit ἀρρένων τε ὁμοῦ. Id.

(94) Δευλαίαις. Savillii codex Anglicus δευλαίαις. Paulo post ms. Medic., μοχθηρὰ τε ὁμοῦ. Id.

χερσίν εἶχον, μοχθηρὰ ὁμοῦ καὶ παγγάλεπα, πνεύματος οὐκ αγαθοῦ ποιήματα. Οὐδὲν γὰρ ὁτιοῦν ὑπ' ἀνθρώπων ἡρημένος, ἀποδεκτὸν εἶναι μοι νῦν καταφαίνεται καὶ περισπούδαστον ὁρθῶ λογισμῶ. Συλλογισάμενος οὖν τὰ τε σοφίας αγαθὰ, καὶ τὰ ἀφροσύνης κακὰ, εἰκότως ἂν ἰκανῶς θαυμάζοιμι ἄνδρα τοιοῦτον, ὃς τις φερόμενος ἀλόγως ἔπειτα ἑαυτοῦ λαβόμενος, εἰς τὸ δέον ἐπιστρέφει (95). Φρονήσεως γὰρ καὶ ἀφροσύνης πολὺ τὸ μέσον, διαφορὰ δὲ ἀμφοῖν τοσαύτη, ὅση περ ἡμέρας πρὸς νύκτα. Ἔοικε τοίνυν, ὁ μὲν ἀρετὴν ἡρημένος, τραυῶς τε ἕκαστα καὶ ἄνω βλέποντι· τῆς¹ τε ἑαυτοῦ πορείας, λαμπροτάτου φέγγους καιρῶ πεπονημένῳ· ὁ δ' αὖ κακίᾳ ἐμπεπλεγμένος, καὶ πλάνη παντοία ὡς ἐν σκοτομήνῃ πλωωμένος, τυφλὸς τε ὢν τὴν πρόσοψιν, καὶ ὑπὸ τοῦ σκοτους τῶν πραγμάτων ἀφηρημένος (96). Τέλος δὲ ἐπινοήσας ἑκατέρου τῶν βίων τούτων ἐγὼ τὸ διάφορον, εὗρον οὐδὲν, καὶ ὡς κοινωνὸν ἀφρόνων ἑμαυτὸν καταστήσας, τὰ τῆς ἀφροσύνης ἐπέχειρα δέξομαι. Τί γὰρ ἦ τῶν σοφισμάτων ἐκείνων αγαθὸν, ἢ ποία θνησις τῶν πολλῶν λόγων, ὅπου γε τὰ φλυαρίας βεύματα, ὡς περ ἐκ πηγῆς ὀρμαῖται τῆς ἀφροσύνης; Σοφῶ δὲ καὶ ἀφροὶ κοινὸν οὐδὲν, οὐ κατὰ ἀνθρώπων μνήμη, οὐ κατὰ Θεοῦ ἀμοιβή. Τῶν δ' ἐν ἀνθρώποις πραγμάτων, ἔτι ἀρχεσθαὶ δοκούντων, ἤδη τὸ τέλος ἐπιλαμβάνει ἀπάντων. Σοφὸς δὲ οὐδέποτε ἀσυνέτω τοῦ αὐτοῦ κοινωνεῖ τέλος. Ἐμίσησα τοίνυν καὶ τὸν σύμπαντά μου βίον, τὸν ἐν τοῖς ματαίοις ἀναλωθέντα, ὃν διήγαγον τοῖς περὶ γῆν πόνοις προσετηκώς. Ὡς γὰρ συνελόντι φάναι, πάντα μοι λυπηρῶς ἐκμεμώχθηται ὀρμῆς ἀλογίστου γενόμενα ποιήματα· καὶ διαδέξεται τις αὐτὰ ἕτερος, εἴτε σοφός, εἴτε ἡλίθιος, τὰς ψυχὰς τῶν ἐμῶν καμάτων ἐπικαρπίας. Ἀπολαβομένῳ δὲ μοι ταῦτα καὶ ἀπορρίψαντι, κατεφάνη τὰ τῶ ὄντι αγαθὰ προκείμενα ἀνθρώπων, σοφίας τε γυνῶσις, καὶ κτήσις ἀνδρείας. Εἰ δὲ τις τούτων μὲν οὐκ ἐφρόντισεν, ἐτέρων δὲ ἐπτόχηται, ὁ τοιοῦτος εἴλετο μὲν πονηρὰ ἀντὶ αγαθῶν, μετῆλθε δὲ κακίαν ἀντὶ χρηστότητος, καὶ μόχθον ἀντὶ ἡσυχίας, ταραχοῖς ποικίλοις περιελκόμενος, νύκτωρ τε καὶ μεθ' ἡμέρων συνεχόμενος ἀεὶ, σώματος δὲ ἐπειγούσης καμάτων, καὶ ψυχῆς φροντίσιν ἀδιαλείπτους, σφαδαζούσης αὐτῷ τῆς καρδίας, ἀλλοκώτων ἕνεκα πραγμάτων. Οὐ γὰρ τὸ τέλειον αγαθὸν περὶ βρωσίῃν τε καὶ πόσιν ἰζάνει· εἰ καὶ μάλιστα ἐκ Θεοῦ ἀνθρώποις γίνονται αἱ τροφαί· οὐδὲν γὰρ τῶν πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν δεδομένων ἔξω τῆς αὐτοῦ ὑπάρχει προνοίας. Ἄλλ' ὁ μὲν αγαθὸς ἀνὴρ, σοφίας ἐκ Θεοῦ τυχὼν, εὐφροσύνης ἔτυχεν οὐρανίου· ὁ δ' αὖ πονηρὸς, θεηλάτοις ἑλαυνόμενος κακοῖς, πλεονεξίαν νοσῶν, πολλὰ τε ἀθροῖσαι σπουδάζει, καὶ τὸν ὑπὸ Θεοῦ τετιμημένον ἐναντίον τοῦ πάντων Δεσπότης ὀνειδίσει· σπεύδει, δῶρα προτείνων ἀχρηστα, δολερά τε ὁμοῦ καὶ μάταια τῆς ἑαυτοῦ ἀθλίας ψυχῆς σπουδάσματα πεποιτημένως.

¹ Prov. xvii, 24; Eccle. viii, 1.

(95) Ἄνδρα τοιοῦτον... ἐπιστρέφει. Mss. reg. et Thuan., ἄνδρα τούτον. Mox vero cod. Medic., ἐπιστρέφει. Ducemus.

(96) Τυφλὸς τε ὢν... ἀφηρημένος. Minime du-

A ptatum spei me ipsum dedidissem; miseris omnibus deliciis animi voluntatem astrinxi. Meæ namque cogitationes eo infelicitatis prolapsæ sunt, ut hæc honesta et egregia, dignaque quæ facerem arbitrarer. 11. Tandem vero expergefactus, atque oculis restitutus, ea quæ in manibus habebam, flagitiosa simul acerbitalisque plena esse perspexi, spiritusque non boni officia. Neque enim ullum hominum studium vitæque institutum comprobandum mihi nunc videtur, nec recto iudicio expetendum. 12. Proinde mente collectis et sapientiæ bonis et stultitiæ malis, magna hunc virum admiratione prosecutus fuerim, qui cum præceps ferretur temereque vagaretur, postea mente recepta, ad virtutem officiumque rediit. 13. Prudentia enim et dementia magno interstitio disjunctæ sunt, nec minus inter utramque est discriminis quam inter diem et noctem. 14. Quocirca qui virtutem amplexus est, haud mihi ab eo differre videtur, qui rem unamquamque perspicue cernit, sursumque prospectat, clarissimæque lucis tempore iter facit¹. Contra qui se vitio implicuit omnisque generis erroribus, haud assimilis est homini in profunda caligine oberranti, quippe qui cæcitate affectus sit, atque a negotiorum tenebris exoculatus. 15. Denique utriusque harum vitarum differentiam animo assecutus, nihil postea reperi, quin illud potius fore, ut si me ad stultorum societatem ac sodalium contulisset, stultitiæ præmia perciperem. Quid enim ex argutiis illis commodi referri, aut quid fructus ex prolixis sermonibus colligi potest; cum quidem loquacitatis importunæ flumina ab insipientia velut a fonte oriantur? 16. Sapienti porro et stolido nihii commune est, nec quantum ad hominum memoriam, nec quantum ad Dei remunerationem. Res autem humanas cum adhuc oriri videntur, jam finis arripit. Sapiens porro ejusdem cum stolido finis nunquam est particeps. 17. Quare vitam omnem meam exsecrari cœpi, quam in rebus vanis traduxeram atque consumpseram, terrenis laboribus intabescens. 18. Etenim ut uno verbo complectar, omnia mihi magna cum molestia elaborata sunt, præcipiti animi impetu ita me pertrahente; 19. Atque ea alius excepturus est, sapiens an excors et stolidus, nescio; frigidus, inquam, laborum meorum fructus. His autem excussis atque projectis, mihi vera bona hominibus proposita apparuerunt; hoc est, sapientiæ cognitio, et fortitudinis adeptio. Quod si quis harum cura neglecta, alius cujuscumque rei cupiditate incitatur; hic et mala bonis anteponit, et vitium pro benignitate et virtute consecratur; 20. Et ærumnam pro quiete, variis tumultibus distractus, noctu atque interdiu divexatus, tum urgentibus corporis laboribus, tum perpetuis animæ cu-

hium est quin legendum sit, τυφλὸς τε ὢν, καὶ τῆν πρόσοψιν ὑπὸ τοῦ σκοτους... ἀφηρημένος. In præteritis enim accusativo semper jungitur ἀφαίρουμαι. BILLIUS.

ris, pectore illi ob absurda negotia ingemiscente, et palpitante. 21. Neque enim summum et perfectum bonum in esculentis et poculentis consistit; etsi alioqui maximo Dei beneficio alimenta mortalibus contingunt. Nihil enim eorum quæ nobis ad salutem data sunt, citra ipsius providentiam existit. 22. Verum probus quidem vir, sapientiamque Dei dono consecutus, cælesti voluptate fruitur; 23. Improbis autem malis divinitus immissis stimulatus avaritiæque morbo correptus, multa congerere sin-det; 24. Atque cum quem Deus honore affecit, in omnium Domini conspectu probis incessere festinat, dona inutilia porrigens, insidiosa simul et vana animæ suæ miseræ studia faciens.

CAPUT III.

1. Enimvero hoc tempus, rebus inter se maxime contrariis plenum est; 2. Partus et mortis, ortus stirpium et aversionis atque interitus, 3. Curationum et cædium, exstructionis ædium et destructionis, 4. Gemitus et risus, planctus et saltationum. 5. Nunc terræ fructus aliquis colligit, nunc rursus ejicit; nunc mulierem deperit, atque insano amore complectitur; nunc impense eam odit et aversatur; 6. Nunc aliquid quærit, nunc amittit; nunc diligenter asservat, nunc projicit; 7. Nunc interfcit, nunc obtruncatur; nunc loquitur, nunc silentio acquiescit; 8. Nunc amat, nunc odio insectatur. Res enim humanæ, nunc bello afficiantur, nunc tranquillæ et pacatæ sunt; tantaque est earum inconstantia, ut quæ modo secundæ esse videntur, celeri momento in certissima mala delabantur. 9. Ac proinde vanis laboribus exerceri desinamus. 10. Hæc enim omnia, ut mihi quidem videtur, ad homines virulentis aculeis concitandos posita sunt. 11. Atque perversus quidem explorator occasione nisque captator huic sæculo inbiat, Dei figmentum delere ac perdere omni contentione annitens, ut qui a principio ad extremum usque cum eo confligere instituerit. 12. Persuasum itaque habeo, animi hilaritatem, 13. et beneficentiam, maxima homini bona esse; 14. atque adeo brevem hanc solam voluptatem divinitus obvenire, si rebus gerendis justitia præeat. 15. At vero æternarum rerum statui corruptionisque expertum, quas Deus firmissime constituit, nec aliquid detrudere, nec addere quisquam potest. 16. Verum formidolosæ simul et admirabiles illæ sunt; atque eæ quidem quæ jam fuerunt, stabiles manent; quæ autem futuræ sunt, iam secundum præscientiam existunt. Cæterum is qui injuste læsus est, Deo auxiliatore utitur. 17. Porro in inferis partibus supplicii barathrum vidi, impios excipiens; piis contra, sedem alteram patefactam. 18. Illud quoque cogitavi, apud Deum æqualia omnia esse, existimari et judicari; idem esse justos et injustos; idem animalia ratione utentia et bruta. 19. Tempus enim omnibus æque admensum esse, et mortem impendere; idemque apud Deum esse, hominum et jumentorum genus, sola tantum articulata vocis prolatione inter se differre; reliqua

A

ΚΕΦΑΛ. Γ.

Χρόνος δὲ οὗτος πάντων γέμει τῶν ἐναντιωτήτων (97), τοκετῶν, εἴτα θανάτων, βλαστήσεως φυτῶν, εἴτα ἀνατροπῆς· ἰάσεων καὶ ἀναιρέσεων, οἰκῶν τε εὐορθώσεως καὶ καταλύσεως, κλαυθμῶν καὶ γελῶτων, κοπετῶν καὶ ὀρηγμάτων. Νῦν μὲν συναίγει τις τὰ ἀπὸ γῆς, νῦν δὲ ἐξέβαλε· καὶ ποτὲ μὲν ἐπιμέμηγε γυναίκα, ποτὲ δὲ αὐτὴν ἀποστύχει. Καὶ νῦν μὲν ἐζήτησέ τις ὀτιοῦν, νῦν δὲ ἀπώλεσε· καὶ νῦν μὲν ἐφύλαξε, νῦν δὲ προήκατο· ἄλλοτε ἀπέκτεινε, ἄλλοτε ἐφονεύθη· ἐλάλησεν, εἴτα ἤσυχασεν· ἠγάπησεν, εἴτα ἐμίσησε. Τὰ γὰρ ἐν ἀνθρώποις πράγματα ποτὲ μὲν πολεμεῖται, ἄλλοτε δὲ εἰρηνεύεται, ὀξυρρόπως τῶν πραγμάτων ἐξ ἀγαθῶν εἶναι δοκούντων εἰς ὀμολογούμενα κακὰ μεταπιπτόντων. Παισώμεθα τοῖνον ἐξ ἀνοήτων μόθων. Ταῦτα γὰρ ἅπαντα, ὡς γέ μοι δοκεῖ, κέντροις ἰοδόλοις ἀνθρώπους ἐξοιστεῖν ἐπέθη. Καιροσκοπός δὴ τις πονηρὸς τὸν αἰῶνα τοῦτον περικέχηεν, ἀφανίσαι ὑπερδιατεινόμενος τὸ τοῦ Θεοῦ πλάσμα, ἐξ ἀρχῆς αὐτῷ μέχρι τέλους πολεμεῖν ἤσχημένος. Πέπεισμαι τοῖνον τὰ μέγιστα ἀγαθὰ ἀνθρώπων εὐθυμίαν καὶ εὐπολίαν ὑπάρχειν, καὶ μὲν τοι καὶ τὴν πρόσκαιρον ταύτην ἀπόλαυσιν ἐκ Θεοῦ παραγενέσθαι μόνον, εἰ δικαιοσύνη τῶν πράξεων (98) ἤγοίτο. Τῶν δὲ αἰωνίων καὶ ἀφθάρτων πραγμάτων, ὅσα ὁ Θεὸς παγίως ὤρισεν, οὔτε τι ἀφελεῖν, οὔτε τι προσθεῖναι δυνατόν. Ὅτι τινι οὖν, ἀλλ' ἐστίν, ἐκεῖνα φοβερά τε ὀμοῦ καὶ θαυμαστά· καὶ τὰ μὲν γενόμενα, ἔσθη· τὰ δὲ ἐσόμενα, ἤδη κατὰ τὸ προεγνώσθαι γέγονται. Θεῷ δὲ κέρηται ὁ ἀδικούμενος βοηθῶ. Εἶδον ἐν τοῖς κάτω μέρεσι, κολάσεως μὲν βάραθρον τοὺς δυσσεβεῖς δεχόμενον, εὐσεβεῖσι δὲ χώρον ἕτερον ἀνειμένον. Ἐλογισάμην δὲ πάντα ὀμοῖα ὑπάρχειν παρὰ Θεῷ νομίζεσθαι καὶ κρῖνεσθαι, ταυτὸν εἶναι δικαίους καὶ ἀδίκους, λογικά καὶ ἄλογα. Χρόνον τε γὰρ ἅπανον ὀμοίως ἐπιμεμετρηθῆσαι, καὶ θάνατον ἐπιτηρεῖσθαι, ταυτὸν τε εἶναι παρὰ Θεῷ κτηνῶν τε καὶ ἀνθρώπων φύλα, διαφέρειν δὲ ἀλλήλων, μόνῳ τῷ ἐν ἄρθρῳ τῆς φωνῆς· συμβαίνειν δὲ αὐτοῖς ἅπαντα παραπλήσια, καὶ τὸν θάνατον χωρεῖν, οὐδὲν μᾶλλον ἐπὶ τὰ λοιπὰ τῶν ζώων, ἤπερ καὶ ἐπ' ἀνθρώπους (99). Πνεῦμα γὰρ πᾶσιν ὀμοῖον εἶναι, καὶ πλέον ὑπάρχειν ἐν ἀνθρώποις μῆδὲν, ἀλλὰ πάντα ἐνὶ λόγῳ εἶναι μάταια, ἀπὸ τῆς αὐτῆς γῆς λαβόντα τὴν σύστασιν, καὶ εἰς τὴν αὐτὴν γῆν ἐξόντα τὴν ἀνάλυσιν. Ἄδηλον γὰρ εἶναι

(97) Ἐναντιωτήτων. Anglicus cod., ἐναντιωτάτων. Duc.

(98) Τῶν πράξεων. Ms. Medic., τῶν πραγμάτων ἤγοίτο. Duc.; et sic legendum, vel, ἐναντιοτήτων.

(99) Οὐδὲν μᾶλλον... ἐπ' ἀνθρώπους. Nec mortem magis in cætera animalia, quam in homines grassari. Hoc dicit, inquit Hieronymus, non quod

animam putet perire cum corpore; vel unum bestiis et hominibus præparari locum: sed quod ante adventum Christi omnia ad inferos pariter ducerentur. Quod ne putemus dici etiam de anima, intulit: Omnia facta sunt de terra, et revertentur in terram. De terra autem nihil nisi corpus factum est. BUL.

περὶ τε τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, εἰ ἀναπήσονται (1) ἄνω, καὶ περὶ τῶν λοιπῶν δὲ τὰ ἄλογα κέκτηνται, εἰ κάτω διαρρῦθονται. Καὶ ὁ μοι ἐδόκει μὴδὲν ἕτερον ὑπάρχειν ἀγαθόν, εἰ μὴ τρυφή καὶ τῶν παρόντων χρήσις. Οὐ γὰρ εἶναι πάλιν εἴηθην, ἐπὶ τὴν ἀπόλαυσιν τούτων ἔλθειν δυνατόν, ἅπαξ ἀνθρώπων θανάτου γευσαμένῳ.

tum de humanis animabus, an sursum convoluturæ acceperunt, an deorsum diffluxuræ sint; 22. Ac mihi nullum aliud bonum esse videbatur, quam delicis et præsentium commodorum usus. Neque enim fieri posse putavi, ut quisquam rursus ad percipiendas voluptates accedat, posteaquam mortem semel degustarit.

ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Ἄπο δὲ τούτων ἀπάσῶν ἐμαυτὸν ἐπιστρέψας τῶν ἐνοιῶν κατεσκεψάμην καὶ ἀπεστράφην πάντα εἶδη συκαφαντιῶν τὰ ἐν ἀνθρώποις πλαζόμενα, ἐξ ὧν τινὲς μὲν ἀδικούμενοι δακρύουσι καὶ θρηνοῦσι, βίᾳ καταβεβλημένοι τῶν ἐπαμυνόντων (2), ἢ ὅλως παραμυθησομένους αὐτοὺς πάσης πανταγόθεν κατεχούσης ἀπορίας· οἱ δὲ χειροδίκασι εἰς ὕψος ἀφρονταί, ἐξ οὗ καὶ πεσοῦνται. Τῶν δὲ ἀδίκων καὶ θρασέων, οἱ μὲν ἀποθανόντες, ἀμεινον παρὰ τοὺς μέχρι νῦν ζώντας ἐπραξαν. Αἰρετώτερος δὲ τούτων ἀμφοτέρων, ὁ ἴμοιος αὐτοῖς ἐσόμενος, μηδέπω δὲ (3) γεγινώς, ὅτι οὕτω τῆς κατὰ ἀνθρώπους ἤψατο πονηρίας. Φανερόν δέ μοι ἐγένετο καὶ ὅπόσος ἀνδρὶ φθόνος παρὰ τῶν πέλας ἔπεται, οἷστρος ὑπάρχων πονηροῦ πνεύματος· καὶ ὅτι ὁ ὑποδεξάμενός τε αὐτὸν, καὶ οἰοεὶ προστερνισάμενος, οὐδὲν ἕτερον ἔχει, ἢ τὸ διεσθίειν τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, καὶ διαπρίειν τε καὶ θάπτασθαι μετὰ τοῦ σώματος ἑαυτοῦ λύπην ἀπαραμύθητον, τὴν τῶν ἄλλων εὐπραγίαν τιθέμενος (4). Ἔλοιτο ὃ ἂν τις εὐφρονῶν θατέρην ἐμπλήσῃ τῶν χειρῶν, σὺν βραστῶνι καὶ πραότητι, ἤπερ ἀμφοτέρας σὺν μόχθῳ, καὶ δολεροῦ πνεύματος πανουργία. Ἔστι δέ τι καὶ ἕτερον, ὅπερ οἶδα συμβαίνειν παρὰ τὸ προσήκον, ἀνδρὸς ἐνεκα προαιρέσεως οὐκ ἀγαθῆς. Ὅς μεμονωμένος πάντοθεν, καὶ οὔτε ἀδελφῶν ἔχων, οὔτε υἱὸν, κτήμασι δὲ πολλοῖς εὐθηνούμενος, ἀπληστία συζῶν, χρηστότητι ἑαυτὸν οὐθ' ὅλως ὀτιοῦν ἐπιδοῦναι θέλει. Ἦδέως οὖν ἂν αὐτὸν ἐροίμην, ὅτου χάριν ὁ τοιοῦτος μοχθεῖ, τὸ μὲν ἀγαθόν τι δράσαι προτροπάδην φεύγων, ποικιλιαὶ δὲ τοῦ χρηματίζεσθαι ποθεν ἐπιθυμίαις διασπώμενος. Πολλῶ δὲ τούτου βελτίους ὁ κοινωνίαν ἅμα βίου ἐστείλαντο, ἐξ ἧς καρποῖντο ἂν τὰ βέλτεστα (4'); Δύο γὰρ ἀνδρῶν τοῖς αὐτοῖς πράγμασι ὀρθῶς προσκειμένων, εἰ καὶ θατέρῳ τινὶ προσέπητι· ἀλλὰ μὴν οὐ μικρὰν ἐπικουρίαν ἔχει, τὸν αὐτῷ συνόντα. Μεγίστη δὲ καὶ συμφορὰ ἀνθρώπων δυσπραγοῦντι, καὶ τὴν ἐρημίαν τοῦ ἀνακτησομένου. Οἱ δ' αὖ ὁμοδιαίτοι, καὶ τὴν εὐπραγίαν αὐτοῖς ἐδιπλασίασαν, καὶ πραγμάτων ἀβουλήτων χειμῶνα παρεμυθήσαντο· ὥστε καὶ μεθήμεραν τῇ ἐπ' ἀλλήλους λαμπρύνεσθαι παρρησία, καὶ νύκτωρ

(1) Ἀναπήσονται. Codices regii et Thuan., ἀναστήσονται. Duc.

(2) Βίᾳ καταβεβλημένοι τῶν ἐπαμυνόντων. Post participium καταβεβλημένοι collocanda est virgula, ut genitivus sequens ἐπαμυνόντων regatur a genitivo ἀπορίας, non autem a dativo βίᾳ. Neque enim vi deiecitur ab iis qui nobis succurrunt: ἐπαμυνόντων autem ἀντὶ τοῦ ἐπαμύνειν φρενιότητων acci-

A autem omnia ipsis eodem modo contingere; 20. Nec mortem magis in cætera animalia quam in homines grassari. 21. Omnibus enim æqualem spiritum esse, nec quidquam omnino amplius homines habere; sed cuncta, ut uno verbo dicam, vana esse ab eadem terra coagmentationem habentia, atque in eamdem terram dilapsura. Incertum enim esse, sint; tum de reliquis quas animalia ratione carentia acceperunt, an deorsum diffluxuræ sint; 22. Ac mihi nullum aliud bonum esse videbatur, quam delicis et præsentium commodorum usus. Neque enim fieri posse putavi, ut quisquam rursus ad percipiendas voluptates accedat, posteaquam mortem semel degustarit.

CAPUT IV.

1. Ab iis omnibus cogitationibus animum revocans consideravi, atque aversatus sum omnia sycophantiarum genera inter homines errantia, quibus nonnulli inique circumventi ac per vim dejecti, lacrymas fundunt atque ingemiscunt; undique ab amicis prorsus inopes, qui eorum causam tueantur, aut certe afflictos consolentur. At vero violenti homines jusque in manibus habentes, in sublime vehunt, ob eamque causam corrueunt. 2. Enimvero ex consceleratis et audacibus, ii qui ex hac vita migrarunt, meliore conditione sunt, quam qui etiamnum vivunt. 3. Utrisque autem præferendus, qui similis eorum futurus est, nec creatus adhuc est; quoniam hominum improbitatem nondum attigit. 4. Perspicuum mihi quoque factum est, quanta proximorum invidia probum virum sequatur, æstrum existens impuri spiritus. 5. Quodque is qui hanc susceperit, ac velut pectore complexus fuerit, nihil aliud habet, quam quod animam suam exeret et dissecat, simulque cum corpore absumit; mærorem acerbissimum, nec solatio ullo mitigabilem, aliorum prosperitatem existimans. 6. Atqui præoptavit vir sapiens et cordatus, alteram manum cum facilitate et levitate implere; quam utramque cum ærumna et fraudulentis spiritus calliditate et versutia. 7. Est et quiddam aliud, quod præter fas et æquum homini ob improbam voluntatem contingere scio. 8. Qui undique solus relictus, nec fratrem nec filium habens, facultatibus et copiis affluens, inexplebili cupiditate ardet, nec beneficentiæ atque humanitati se ipsum ullo modo tradere cupit. Ex eo igitur lubens quæsierim, quam ob causam laboribus se conficiat, boni quidem aliquid facere summo opere fugiens, multiplicibus autem quæstus alicunde faciendi cupiditatibus distractus. 9. Quanto tandem hoc meliores, qui vitæ societatem inierunt, ex qua optimos fructus decerpere queant? 10. Duobus enim viris rebus iisdem recte incumbentibus, etiamsi alteri quidpiam adversi accidat, tamen haud leve subsidium in sodali et contubernali suo positum habet.

pere, ut Wolfgangus facit, nimis violentum mihi videtur. BILL.

(3) Μηδέπω δέ. Billius ex cod. Medic., καὶ μηδέπω γεγινώς. Duc.

(4) Τιθέμενος. Cod. Medic., τιθέμενος Id.

(4') Ex nota interrogativa conjicere licet, legendum πόσω, locn, πολλῶ, nisi interrogationem excludere magis placeat. EBIT.

Gravissima autem est calamitas homini adversa fortuna utenti, carere amico qui jacentem luctuque afflictum excitet ac recreet. At qui contubernii necessitudine juncti sunt, et prosperi successus voluntatem sibi invicem con duplicant, et rerum præter voluntatem fluentium tempestatem leniunt: 11. Adeo ut et diu mutua libertate splendescant, et noctu honestate ac gravitate fulgeant. 12. Contra qui vitam ab omni hominum societate semotam ducit, horrendam quamdam vitam traducit, non intelligens eum temere ac periculose sibi consulere, qui multos homines mutuo præsidio circumseptos adortus fuerit; ac præterea funem triplici nexu contextum haudquaquam facile perfringi solere. 13. Ego vero juvenem pauperem, modo prudentia ornatum, antepono seni regi stolido, cui in mentem non venit fieri posse, 14. ut quispiam ex carcere atque ergastulo ad regni gubernacula constituatur; ipse autem postea iniquo principatu juste exturbetur. 15. Nunquam enim evenit, ut qui juveni quidem, cæterum cordato, subsunt, mœstitia vacent, saltem majores natu. Nam qui postea in lucem prodierunt, quoniam alterius periculum non fecerunt, ne hunc quidem laudare possunt. 16. Abducti videlicet inconsulto consilio, adversarii que spiritus impetu præcipites acti. 17. Quisquis autem Ecclesiastæ munere fungeris, illud ob oculos habeto, ut et rectum vitæ iter teneas, et pro stultis preceris, ut accepta prudentia malorum actiones vitare sciant.

CAPUT V.

1. Lingua parce uti, præclarum; atque ad loquendi studium, gravitatem constantiamque cordis adhibere. Non enim nos inconsulto loquendi studio teneri oportet, eaque quæ in mentem veniunt, quamvis absurda, proferre atque emittere; verum illud cogitare, quod licet magno intervallo a cælo distemus, certum est tamen sermones nostros a Deo exaudiri; atque utile est lapsus in loquendo cavere. 2. Quemadmodum enim varias animæ curas multiplex insomniorum species subsequitur, ad eundem quoque modum stultis verbis nugacitas conjuncta est. 3. Pollicitatio porro voto facta, finem per opus accipiat. Est hoc stultorum proprium, ut rejectitii sint. At tu promissi veritatem præsta,

(5) Καὶ νύκτωρ σεμνότητι σεμνύεσθαι. Ex ms. Medic. Billius emendat καὶ νύκτωρ σεμνότητι φαιδρύνεσθαι. Et noctu honestate et gravitate fulgeant. Nec longe discedunt alii interpretes. Eidem lectioni favet et codex Vaquerii. At Basiliensi editioni νύκτωρ φαιδρότητι σεμν. suffragantur codd. reg. et Thuan. Duc.

(6) Βουλευέσθαι. Admonuit Billius in cod. Medic. legi βουλευέσθαι, quam tamen lectionem obelo notavit, nec in interpretatione sua est amplexus: at illam tuetur codex Vaquerii. Ib.

(7) Ἐγὼ δὲ, κ. τ. λ. Hunc locum sic a S. Gregorio Thaumaturgo explicatum citat S. Hieronymus in suo Commentario in Ecclesiasten. Voss.—Locum Hieronymianum retulimus inter Veterum testimonia de nostro Gregorio.

(8) Ὅσοι προγενέστεροι. Subodoror aliquid deesse in Græco: neque enim his verbis perfecta est sententia. Hieronymus hunc locum vertens in commentario quem scripsit in Ecclesiasten, ad hunc modum transtulit: Ita tamen ut sub sene rege versati sint. Quare aut in meliorem codicem incidit, aut ad explendam sententiam quædam de suo addere non dubitavit. BILL.

(9) Παντοδαπῇ φαντασίᾳ. Emendandum ex Bil-

Α φαιδρότητι σεμνύεσθαι (5). Ὁ δὲ βίον ἀκοινωνητον ἔλκων, φρικώδη τινὰ ἑαυτῷ διεξάγει ζωὴν, οὐκ ἡσημέριος, ὡς εἰ καὶ ἐπιθοιτό τις ἀνθρώποις συμπεφραγμένοις, θρασέως καὶ οὐκ ἀσφαλῶς βουλευέται (6), καὶ ὅτι οὐδὲ σχοίνωσ τριπλῆ βιβλίως ἀποβήγυσσας πέφυκεν. Ἐγὼ δὲ (7) προκρίνω νέον πένητα σώφρονα, γέροντος βασιλείως ἀφρονος, ᾧ ἐνθύμιον οὐ γαγένηται, ὡς δυνατόν ἐστι, τῶν μὲν ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου τινὰ εἰς τὸ βασιλεύσαι καταστήναι, αὐτὸν δὲ τῆς ἀδίκου δυναστείας, δικαίως ὑστερον ἐκπαιεῖν. Συμβαίνει γὰρ τοὺς ὑπὸ τῷ νέῳ μὲν, ἔμφρονι δὲ τεσσομένους, ἀλύπους εἶναι τοὺς ὅσοι προγενέστεροι (8). Οἱ γὰρ μετέπειτα γενόμενοι, διὰ τὸ ἐτέρου ἀπειράτως ἔχειν, οὐδὲ τοῦτον ἐπαιεῖν δύνανται, ἀγόμενοι τε κώμη ἀλογίστῳ, καὶ ὀρμῇ πνεύματος ἐναντίου. Ἐκκλησιάζων δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχε τὸν τ' ἑαυτοῦ βίον ὀρθῶς διαπορεύεσθαι, καὶ ὑπὲρ τῶν ἀφρόνων εὐχεσθαι, ὅπως ἐπίσταίνοιο σύνεσιν λαβόντες, ἐκκλίειν τὴν πρᾶξιν τῶν πονηρῶν.

ΚΕΦΑΛ Ε'.

Γλώσσης δὲ φειδεσθαι καλὸν, καὶ εὐσταθοῦση χρῆσθαι καρδίᾳ ἐν τῇ περὶ λόγους σπουδῇ. Οὐ γὰρ χρὴ ἀλογίστως αὐτῶν ἔχοντα, κἂν ἄτοπα, ἢ τὰ ἐπὶ νοῦν ἔλθόντα, ταῦτα προτεσθαι διὰ τῆς φωνῆς· ἀλλ' ἐνθυμούμενους, ὅτι εἰ καὶ πολλὸ ἀφροστέχκαμεν οὐρανοῦ, γινώσκων χρῆ, ὅτι ἐπ' ἐπιχόφ φθεγγόμεθα Θεοῦ, καὶ ἐστι λυσιστελες λαλεῖν ἀπεριπίπτως. Ὡσπερ δὲ φροντίσι ψυχῆς ποικιλίαις παρέπεται ὄνειράτων παντοδαπῆ φαντασίᾳ (9)· οὕτω καὶ ἀφροσύνη φλυαρία συνέζευκται. Ἐπαγγελία δὲ δι' εὐχῆς γινομένη, τέλος λαμβάνετω δι' ἔργου. Ἀφρόνων δὲ ἴδιον, τὸ ἀποβλήτους εἶναι· σὺ δὲ ἀληθῆς ἔσο, γινώσκων ὡς πολλῶ ἀμεινον μὴ εὐξασθαι σε, μηδὲ ὑποσχέσθαι τι ὄρασαι, ἢ εὐξάμενον, εἶτα παραλιπεῖν. Δεῖ δὲ παντοίως φεύγειν

lio et Medie. libro, παντοδαπῆ φαντασία. Joannes monachus (Oecolampadius): Variarum animæ curarum asselæ sunt multiformes insomniorum phantasiæ. Musculus: Varias animi curas omnis generis somniorum phantasia comitatur. Hoc est quod elegantius versus expressit Gregorius Nazianzenus Περὶ τῶν καθ' ἑαυτόν.

Φροντίσιν ἡματιαις γὰρ ὀμοίτα φάσματα νυκτός. Visa etenim curas referunt nocturna diurnas.

Sed alteram partem hujus commatis Thaumaturgi aptius fortasse vertisset doctissimus Bill. us, ad eundem quoque modum stultitiæ loquacitas est conjuncta: quo pacto etiam alii duo interpretes hunc locum intellexerunt. Joannes: Ita et imprudentiæ perpetua comes est loquacitas. Musculus: Ita et stultitiæ nugacitas adhæret. Salomonis textus sic habet in Græcis: Καὶ φωνῆ ἀφρονος ἐν πληθει λόγων· Εἰ σοὺς στυλτί ἐν multitudinē sermonum. Invertius auctor sic exponit in Catena Regiæ bibliothecæ: Ὡσπερ οἱ ἐν ἡμέρᾳ πειραζόμενοι καὶ δι' ἐνοπνίων ταραττόνται· οὕτω καὶ ὁ ἀφρων αὐτοῦ διὰ τῆς πολυλογίας ἐλέγχεται. Quemadmodum qui interdum tentantur, etiam per insomnia perturbantur: ita quoque stultus sua loquacitate redarguitur. Duc.

τὴν τῶ· καὶ καλῶν βημάτων ἐπιβροῆν, ὡς ἀκουσμένου Θεοῦ. Τῷ γὰρ ταῦτα ἐνθυμουμένη πλέον οὐδὲν ἐστίν, ἢ τὸ εἰσθάνεσθαι τῶν ἑαυτοῦ ἔργων ὑπὸ Θεοῦ διαφθειρομένων. Ὅσπερ γὰρ τὰ πολλὰ ἐνύπνια μάταια, οὕτω καὶ τὰ πολλὰ βήματα. Φόβος δὲ Θεοῦ, ἀνθρώπων σωτήριος, σπάνιος δέ. Ὅθεν [οὐ] χρῆθαι θαυμάζειν ἀφορῶντα πρὸς τε πένθητας συκοφαντούμενους, καὶ πρὸς δικαστὰς παραλογιζομένους. Χρῆθαι δὲ ἐκτρέπεσθαι τὸ τῶν δυνατωτέρων μείζονας εἶναι δοκεῖν. Κἂν γὰρ ἐκγίνηται τούτο, ἀλλ' οὐκ τῶν ἐσομένων σοὶ φοβερῶν, οὐ βύσεται σε ἡ καθ' αὐτὴν πονηρία. Ὅσπερ δὲ κτήμα τὸ ἐξ ἀρπαγῆς βλαβερώτατον καὶ ἀνοσιώτατον, οὕτω καὶ ἀνδρὶ ἐπιθυμητῇ χρημάτων οὐκ ἐκγίνεται (10) κόρος, εἴθ' ἡ παρὰ τῶν πέλας εὐνοία· κἂν ὅτιοῦν μάλιστα πάμπλου ἀργύριον ἐπικτησῶνται. Τοῦτο μὲν γὰρ μάταιον. Ἀγαθός τις δὲ τοὺς συνόντας αὐτῇ ὑπερευφραίνουσα, ἀνδρείσους ἀπεργάζεται τοῦ καθορᾶν ἕκαστα τῶν πραγμάτων παρέχουσα τὴν δύναμιν. Μέγα δὲ καὶ τὸ μὴ προσετηκέναι τοιαύταις φροντίσιν· ὁ μὲν γὰρ πένθη, κἂν δούλος ἦ, καὶ μὴ ὑπερμεπλήσας τὴν ἑαυτοῦ γαστέρα, προσηνοῦς μεταλαμβάνει τῆς διὰ τοῦ ὕπνου ἀνέσεως· πλοῦτου δὲ ἐπιθυμία συνέσει ἀγρυπνίας· καὶ καμῆτοις ψυχῆς. Τί δ' ἂν γένοιτο τούτου ἀποκρίνοντες, ἢ τὸ μετὰ πολλῆς σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας ἀποθησαυρίζοντα τὸν πλοῦτον συντηρεῖν, μυρίων ἑαυτῷ φυλάσσοντα κακῶν ἀφορμῆν; Καὶ τὸν πλοῦτον ἐκεῖνον ἀνάγκη ἀπολέσθαι ποτὲ καὶ διαφθαρεῖν, εἴτε γένοιτο τῷ κτησαμένῳ τέχνα, εἴτε καὶ μὴ· αὐτὸν τε εἰ καὶ μὴ βούλοιο προσήκει τοιοῦτον εἰς τὴν γῆν πεσεῖν καὶ ἀπλθεῖν, οἷος καὶ ὅποτε εἰς τὸ εἶναι παρῶν ἐτύγχανε. Κεναῖς δὲ χερσὶν ἀπίεσαι μέλλων, αὖξαι τὴν ἑαυτοῦ κακίαν, ὡσπερ οὐκ ἐνθυμούμενος, ὅτι ἐπίκειται αὐτῷ τέλος τοῦ βίου τῇ γενέσει ὁμοιον, καὶ ὅτι ἀνόνητα μοχθεῖ, εἰς δὲ τίνα μάλλον ἀνέμου ὄρμην, ἢ περὶ τῇ ἑαυτοῦ σπουδῇ χαριζόμενος, καταναλώσας τὸν ἑαυτοῦ βίον σύμπαντα, ἔν τε ἐπιθυμίαις ἀνοσιωτάταις, καὶ ἐν ὀρμαῖς ἀλόγοις, ἔτι δὲ λύπαις καὶ ἀβρωστίαις. Καὶ συνελόντι φάναι, σκότος μὲν εἰσι τῷ τοιοῦτῳ αἱ ἡμέραι· πένθος δὲ ἡ ζωὴ. Ἀγαθὸν γὰρ μὴν ἐκεῖνο καὶ οὐκ ἀπόβλητον· Θεοῦ γὰρ ἐστὶ δῶρον, τὸ δυνήθηνα ἀπολαῦσαι ἀνθρωπῶν τῶν ἑαυτοῦ καματῶν ἐν εὐφροσύνῃ, θεόσδοτα, καὶ οὐχ ἀρπακτικὰ δεξάμενον (11) κτήματα. Οὐτε γὰρ λύπαις οὐτός γε νοσεῖ, οὐτε ὡς ἐπὶ πολὺ ἐνθυμήσεται πονηραῖς δουλείαι· συμμετρεῖται δὲ τὸν ἑαυτοῦ βίον εὐποιίαις, τοῖς πᾶσιν εὐθυμούμενος, καὶ ἀγαλλιώμενος τῇ τοῦ Θεοῦ δωρεᾷ.

hujusmodi homini dies tenebræ sunt, ac vita luctus. 18. Dei enim beneficio homini contingit, ut laboribus suis cum animi oblectatione perfruatur, divinitus acceptas ac non vi extortas opes possidens. 19. Neque enim ille mœroribus affligitur, nec, ut plurimum, malis et perditis cogitationibus servit: quin potius beneficentiis et largitionibus vitam suam metitur, in omnibus rebus animi tranquillitate fruens, atque ob Dei donum lætitia gestiens.

ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Παρξέξομαι δὲ τῷ λόγῳ, τὴν μάλιστα ἐπιπολάζουσαν ἀνθρώποις κακοπραγίαν. Ὅταν Θεὸς μὲν τὰ

* Job xx, 20. * Job i, 21; 1 Tim. vi, 7.

(10) Οὐκ ἐκγίνεται. Corrige ex cod. Medic., οὐκ ἐγγίνεται κόρος. Duc.

(11) Καὶ οὐχ ἀρπακτικὰ δεξάμενον. Cod. Medic. rectius, καὶ οὐχ ἀρπακτὰ δεξάμενον. Sic infra cap. ix,

PATROL. GR. X.

4. sciens longe tibi satius esse non vivere, nec facturum aliquid polliceri, quam post conceptum votum id relinquere. 5. Omni autem ratione fugiendum est turpium verborum profluvium, nec enim Deo inaudita erunt. Nam ad eum qui hæc cogitat, nulla alia utilitas redit quam ut sentiat opera sua a Deo labefactari atque corrumpi. 6. Ut enim plerumque insomnia vana, sic etiam pleraque verba. Timor autem Dei, hominibus quidem salutaris; cæterum rarus. 7. Quocirca nihil est cur mireris, si et pauperes calumniis opprimi, et iudices legibus imposturam facere videris. 8. Cavendum porro est, ne iis qui potentia præstant, majores esse videamur. Nam etiamsi hoc acciderit, tamen ex horrendis cruciatibus in quos incidemus, nequaquam nos improbitas ipsa liberabit. 9. Quemadmodum autem facultates raptu collectæ ac per vim extortæ, perniciosissimæ et sceleratissimæ sunt; sic etiam homini pecuniarum cupiditate flagranti, nunquam satietas, nec proximorum benevolentia proveniet, quamlibet maximam vim argenti quæsierit. Hoc enim vanum est et inane. At probitas familiares suos majorem in modum oblectat; fortes efficit, rem unamquamque perspicendi facultatem præbens. 10. Sed et hujusmodi curis minime inhæsisse, animumque defixisse, magnum censendum est. 11. Enimvero pauper, licet senectute prematur ventremque suum nequaquam largius impleverit, tamen suavis somni requie fruitur; opum autem cupiditas, indivulsas comites habet vigilias et animæ labores.

12. Quid porro absurdius esse queat, quam cum magno studio et cura reconditas opes conservare, ac sexcentorum malorum occasiones sibi ipsi custodire? 13. Ac divitias quidem illas labefactari ac perire necesse est, sive ei qui has adeptus est liberi sint, sive nulli. 14. Ipsum autem, vel invitum ac repugnantem, talem in terram cadere atque discedere oportet, qualis erat, cum in hanc lucem prodiiit. 15. Ita vacuis manibus abscessurus, peccatum suum augebit, perinde atque hoc non cogitans, nativitati similem vitæ finem sibi imminere, seque inani labore torqueri; 16. atque in quemdam potius venti impetum, quam suo ipsius studio inserviens, totam vitam suam in impurissimis cupiditatibus temerariisque appetitionibus, ac præterea in mœroribus morhisque consumit. Atque, ut commendio dicam,

17. Quanquam illud minime rejiciendum est: 18. Dei enim beneficio homini contingit, ut laboribus suis cum animi oblectatione perfruatur, divinitus acceptas ac non vi extortas opes possidens. 19. Neque enim ille mœroribus affligitur, nec, ut plurimum, malis et perditis cogitationibus servit: quin potius beneficentiis et largitionibus vitam suam metitur, in omnibus rebus animi tranquillitate fruens, atque ob Dei donum lætitia gestiens.

CAPUT VI.

1. Jam vero infelicitatem apud homines maximam frequentem atque grassantem oratione persequar.

12, ὀρνέων ἀνάρπαστοι γινόμενοι. Rursus idem cod. necnon mss. reg. Thuan. et card. Lotharing., κτήματα, cum excuso. lb.

2. Cum nimirum Deus cuiquam omnia quæ ipsi cordi erant, abunde suppeditaverit, nec ulla omnino re ex omnibus quæ animum cupiditate tentant, eum spoliaverit; non opibus et facultatibus, non gloria et splendore, non reliquis aliis omnibus, quæ mortales ad stuporem usque admirantur: ille autem omnibus rebus circumfluens (quasi hac una calamitate divinitus inflictâ implicitus teneatur, quod earum fructu careat), alii sua asservat, inutilis prolapsus et sibi et proximis. 3. Hoc sane argumentum magnum, signumque perspicuum extremæ cujusdam improbitatis esse censeo. Quin illum quoque hominem, qui plurimorum liberorum pater sine ulla offensione nominatus, vitæque in longum producta, benignitate tamen ac delicis animum tanto tempore non expleverit, mortis interim periculo haudquaquam factus; hunc equidem nec numerosæ proles, nec diuturnitatis vitæ nomine beatum duxerim: imo vero fetum e materno ventre præmature excidentem, atque abortu egestum, ipsi præferendum puto. 4. Ille enim, ut incassum venit, ita clanculum etiam et cum oblivione discedit. 5. non degustatis hujus vitæ malis, nec sole prospecto. Quod quidem levius est, quam quod perverso illi et profligato homini accidit; qui licet in mille annos vitam suam propagarit, vitæ tamen commoda non agnovit. Utriusque porro finis, mors. 7. Cæterum hic maxime stultus convincitur, quod nulla cupiditate satiatur et expleatur: 8. At prudens et moderatus his affectibus minime retinetur. Fere fit autem, ut vitæ rectitudo et integritas hominem ad paupertatem ducat. 9. Multos vero de mentis gradu deficiunt procacium oculorum aspectus, animam incitantes, ac per inanem videndi cupiditatem ad inutile studium pertrahentes. 10. Enimvero ea quæ nunc facta sunt, jam cognita sunt: perspicuumque est, hominem iis quæ supra se sunt, reluctari atque obsistere non posse. 11. Cæterum nugæ et ineptiæ inter homines versantur, eorum qui iis utuntur amentiam augentes.

CAPUT VII.

1. Nam cum nihilo majorem utilitatem is percipiat, qui ea quæ ex animi sententia sibi in vita eventura sunt, perspecta haberet (lingamus id enim); tamen hoc quoque hominum curiositas commiscitur, ut ea etiam quæ post mortem alicujus futura sunt, anxie inquirere ac scire videantur. 2. Porro fama bona suavior est animæ, quam oleum corpori; et vitæ exitus, melior nativitate: 3. Atque optabilius et præstabilius lugere quam comessari, ac mærentibus adesse quam ebrietati studentibus. Sic enim se res habet, quod si quis hunc vitæ finem nactus fuerit, de his quæ circa se sunt, nec timore nec sollicitudine afficiatur. 4. Consimili modo prudens ira risui præferenda est; severa enim vultus habitudine, anima ad rectum honestumque componitur. 5. Ac sapientum quidem animæ tristitia

Prov. xxii, 1.

(12) Ταμειύσεται. Codd. Medic. et Thuan., ταμειύται. DUCÆUS.—Legisse videtur interpres ἐτέρω τὰ αὐτοῦ ταμειύεται. EDIT. PATROL.

(12*) ἴσως θανάτου.

(13) Ἀναμετρησαμένω ... ἐπιγνώ. Billius admo-

καταθύμια αὐτῶν ἅπαντα ἐπιχορηγήσας, μηδενος οὐτινοσοῦν τῶν εἰς ἐπιθυμίαν ἐλθόντων αὐτὸν ἀφελῆται, μὴ περιουσίας, μὴ πολυδοξίας, μὴ τῶν λοιπῶν περὶ ὅσα ἄνθρωποι ἐπτόνται: ὁ δὲ τοῖς πᾶσιν εὐθηνούμενος, ὡς περ τοῦτω μόνω θεηλάτῳ κακῶ συνεχόμενος, τῷ μὴ ἀπολαύειν, ἐταίρω τῷ αὐτοῦ ταμειύσεται (12), πεσὼν ἄκαρπος καὶ ἐαυτῷ, καὶ τοῖς πλησίον. Τοῦτο μέγα τεκμήριον καὶ ἔλεγχον περιφανῆ ὑπερβαλλούσης ἐγὼ τίθεμαι πονηρίας· ἄνδρα τε ἐκεῖνον, ὃς πλειστον πατὴρ ὀνομασθεῖς τέκνων ἀσυνῶς, βίου δὲ χρόνον μακρὸν, οὐκ ἐπλήσθη χρηστότητος τὴν ψυχὴν ἐπὶ τοσοῦτον, θάνατον (12) πείραν οὐ λαθὼν· τοῦτον ἔγωγε, οὔτε τῆς πολυταξίας, οὔτε τῆς πολυμερίας ζηλώσαι· μὴ ἄν· καὶ προκρίνω δὲ αὐτοῦ ἄωρον γαστροῦς μητρώας ἐκπεσόν ἔμβρυον. Ἐκεῖνο γὰρ ὡς περ ἦλθε ματαίως, οὕτως ἄπεισι καὶ λαθραίως ἐν ἀμνηστία, οὐχ ἀψάμενον κακῶν, οὐδὲ προσβλέψαν ἡλίω. Τοῦτο κορυφώτερον, ἢ περ τῷ πονηρῷ, κἂν χιλίους ἔξει τὴν ἑαυτοῦ ζωτὴν ἀναμετρησαμένω ἀγαθότητα μὴ ἐπιγνώ (13). Τέλος δὲ ἀμφοῖν θάνατος. Ἐλεγχόμενου ἄφρονος, μάλιστα τῷ πλησμονῇ μηδεμίᾳ λαμβάνειν ἐπιθυμίας. Ὅς ὁ σῶφρων, τοῦτος οὐκ ἐνίσχεται τοῖς πάθεσιν. Ὡς δ' ἐπὶ τὸ πλειστον εὐθύτης ζωῆς ἄνθρωπον τῇ πενία ὀδηγεῖ. Ἐξίστησι δὲ πολλοὺς ὀφθαλμῶν λίγων θεάματα, τὴν ψυχὴν ἐρεθίζοντα, ἐπ' ἀνόνητον σπουδὴν ἔλκοντα, διὰ τῆς τοῦ ὀφθῆναι κενῆς ἐπιθυμίας. Τὰ μὲν τοι νῦν γεγενημένα ἤδη ἔγνωσται· καὶ σφὲς τυγχάνει, ὡς τοῖς ὑπὲρ αὐτὸν ἄνθρωπος ἀντιτάσσεσθαι οὐχ οἶός τε. Φλυαριαὶ γε μὴν κατὰ ἀνθρώπους στρέφονται, τὴν τῶν χρωμένων ἀνοιαν ἐπαυξάνουσαι.

ΚΕΦΑΛ. Ζ΄.

Μηδამῶς γὰρ πλέοντι ὠφελουμένου τοῦ γινώσκοντος τὰ αὐτῷ συμβησόμενα παρὰ τὸν βίον καταθύμια· θῶμεν γὰρ τοῦτο (14)· ὁμῶς δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων περιεργίᾳ ἐπιτεχνᾶται, ὡς καὶ τὰ μετὰ θάνατόν τις ἐκάστου ἐσόμενα, πολυπραγμονεῖν τε καὶ δοκεῖν εἰδέναι. Μνήμη δὲ ἀγαθῆ ψυχῆ προσηνεστέρα, ἢ περ σώματι ἔλαιον· καὶ βίου ἐξοδος, ἀμείνων γενέσεως· καὶ αἰρετώτερον πενθεῖν, ἢ κωμάζειν, καὶ τὸ παρῆναι τοῖς λυπούμενοις, ἢ τοῖς μεθυσκομένοις. Ἔστι γὰρ οὕτω, λαθόντα τινὰ τοῦ βίου τέλος μὴ εὐλαβῆθαι περὶ τῶν ἀμφ' αὐτόν. Γέλωτος δὲ θυμὸς ἐμφρον προτιμότερος· αὐστηρᾶ γὰρ διαθέσει προσώπου, κατορθοῦται ψυχῇ. Αἱ μὲν τοίνυν τῶν σοφῶν ψυχαί, σκυθρωπάουσι καὶ συστέλλονται, αἱ δὲ τῶν ἀφρόνων ἐπαιρόμεναι διαχέονται. Πολὺ δὲ ἐστὶν εὐχραιότερον ἐπιπληξιν σοφοῦ ἐνὸς δέξασθαι, ἢ ὅλου

net vel ἀναμετρησάμενος legendum, vel quod melius quadrat, ἐπιγνώναι, ut in ms. card. Lothar. Alii tamen codd. vulgatam lectionem tuentur. DUC.

(14) ὄμμεν γὰρ τοῦτο. Deest γὰρ in cod. Savilli. Id.

χοροῦ ἀνθρώπων φαύλων καὶ δυστήνων ἄδόντων γε-
νέσθαι ἀκροατήν. Τῶν γὰρ ἀφρόνων ἀνθρώπων ὁ
γέλως, ἀκανθῶν πολλῶν λάθρων πυρὶ καιομένων ἤχη
προσείκειν. Ἄθλιον δὲ καὶ τοῦτο, κακὸν γε μὴν μέ-
γιστον ἢ συκοφαντία· αὕτη γὰρ σοφῶν ἐπιβουλεύει
ψυχαῖς, καὶ ἐπιχειρεῖ διαφθεῖρειν τὴν γενναίαν ἐν-
στασιν τῶν ἀγαθῶν. Λόγων δὲ (15) οὐκ ἀρχόμενον,
ἀλλὰ παυόμενον ἐπαινεῖν προσήκει, καὶ τὸ μέτριον
ἦθος ἀποδέχεσθαι, καὶ μὴ τὸ μετεωριζόμενον καὶ
τετυφωμένον. Πάνυ δὲ χρὴ θυμοῦ φείδεσθαι, καὶ μὴ
εἰς ὄργην προχειρῶς καταφέρεσθαι, ἥτινι ἄφρονες
δουλεύουσιν. Ἀμαρτάνουσι δὲ οἱ λέγοντες τοῖς προ-
τέροις ἀμείνονα δεδῶσθαι βίον, καὶ οὐ συνιδῶσιν, ὅτι
πάμπολυ διαφέρει σοφία τῆς τῶν χρημάτων περιου-
σίας· καὶ τοσοῦτόν ἐστι φανερωτέρα (16), ὅσον ἄρ-
γυρος λαμπρότερος φαίνεται τῆς ἑαυτοῦ σκιάς. Ζωὴ ^B
γὰρ ἀνθρώπου, οὐκ ἐξ ἐπιχρήρου πλοῦτου κτήσεως,
ἀλλ' ἐκ σοφίας περιγίνεται. Τίς δὲ καὶ δυνήσεται,
εἰπέ μοι, τὴν τοσαύτην καὶ οὕτω χρηστὴν τοῦ Θεοῦ
πρόνοιαν ἐξεπεῖν; ἢ τίς ἀνακαλέσασθαι τὰ δο-
κούντα παρημελῆσθαι ὑπὸ Θεοῦ δικαίως; Πράττων
δὲ οὐκ ὀρθῶς πρότερον ἔγωγε κατενόησα τὰ σύμπαντα,
καὶ δίκαιον ἐμμένοντα τῇ δικαιοσύνῃ, καὶ μέχρι
θανάτου μὴ ἐξιστάμενον, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὴν ἐπιβου-
λεύόμενον, καὶ ἀσεβῆ συναποθνήσκοντα τῇ ἑαυτοῦ
κακίᾳ. Χρὴ δὲ δίκαιον ὄντα μὴ πάνυ τοιοῦτον εἶναι
δοκεῖν, μὴδὲ ἄγαν σοφὸν καὶ ὑπερμέτρως ὅπως μὴ
τι πταίσας, πολλαπλασίονα ἀμαρτήσῃ. Καὶ μὴ ἔσο
τολμηρὸς καὶ προπετής, μὴ σε θάνατος ἀρπάζῃ
ἄκαιρος. Μέγιστον δὲ ἀγαθὸν ἀντιλαμβάνεσθαι Θεοῦ, ^C
καὶ ἐν τούτῳ ὄντα μὴδὲν ἀμαρτάνειν. Τῶν γὰρ
ἀμείνων χειρὶ ἀνάγνυψαίειν, μυσαρὸν. Ὅδε μετὰ
φόβου Θεοῦ ὑπέλικων ἅπαντα διαφεύγει τάναντία.
Σοφία δὲ βοηθείας, στίφους ἀνδρῶν τῶν δυνατωτά-
των ἐν πόλει μέλλουσα δύναται, ἢ καὶ συγγινώσκει
δικαίως πολλάκις τῶν δέοντων ἀποτυγχάνουσιν.
Ἄπταιστος γὰρ ἐστὶν οὐδὲ εἰς. Ἄσεβῶν δὲ λόγιος,
οὐδ' ὅπως οὖν τι χρὴ προσεῖναι, ὅπως μὴ τῶν κατὰ
σοῦ λόγων ἀτήκοος γενόμενος, ὥσπερ δούλου πονη-
ροῦ φλυαρίας· ἔπειτα δηχθεὶς τὴν καρδίαν, ὕστερον
ἐν πολλαῖς πράξεσιν εἰς τὸ ἀντικαταράσασθαι καὶ σὺ
ἐκτραπής. Ἐγνων δὲ ταῦτα ἐγὼ ἅπαντα, σοφίαν ἐκ
Θεοῦ λαβὼν, ἣν ὕστερον ἀποβαλὼν, οὐκέτι οἶός τε
ἡμῶν ὁμοίος εἶναι. Ἐφυγε γὰρ ἀπ' ἐμοῦ σοφία εἰς
μῆκος ἄπειρον, καὶ εἰς βάθος ἀμέτρητον, ὡς μὴ
εἶναι αὐτῆς λαβέσθαι μηκέτι. Ὡστε ὕστερον καὶ τοῦ
ἐπιζητεῖν αὐτὴν, τέλειον (17) ἀπεσχόμην· καὶ οὕτως
ἐνεθυμούμην ἐπὶ τοῦ καταναεῖν τὰς τῶν ἀσεβῶν
ἀφροσύνας καὶ βουλὰς καταλάς, καὶ ἄλυστα βίον.
Οὕτω δὲ διακείμενος, εἰς αὐτὰ διηνέχθην (18), καὶ
ἐπιθυμία συσχεθεὶς θανατηφόρῳ, ἔγνων τὴν γυναῖκα,
γῆν τινα (19), ἢ εἰ τι ἕτερον τοιοῦτον ὑπάρχουσαν.

^a III Reg. viii, 46; II Paral. vi, 36; Prov. xx, 9; I

(15) Λόγων δέ. Medic. cod., λόγων δέ. Atque hoc modo scribendum existimasse videntur alii interpretes. Joannes : Sermo, non in principio, sed cum ad calcem pervenerit, laudandus est. Musculus : Sermone laudare convenit, non in exordio, sed in culce. Duc.

(16) Φανερωτέρα. Ita sane cod. card. Lothar.

contrahuntur; stultorum autem animæ, lætitiæ elatæ diffunduntur. 6. Atqui multo magis optardum, sapientis unius objurgationem excipere, quam totius chori improborum et miserorum hominum cantantium auditorem fieri. 7. Stolidorum etenim hominum risus, spinarum multarum vehementi igne ardentium sonitui haud absimilis est. 8. Sed profecto gravissimum malum est calumnia: hæc enim sapientum animabus insidias struit, ac generosam honorum virorum constantiam labefactare molitur. 9. Porro autem hunc laudibus efferre convenit, non qui initium, sed qui dicendi finem facit. Morum enim moderatio laudibus complectenda, non elatio et arrogantia. 10. Insuper animi furor summo studio frenare et coercere necesse est, nec prompte et temere in iram ruere, cui stulti servant. 11. Errant autem, qui meliorem vitam majoribus nostris datam esse affirmant: nec intelligunt, sapientiam opum copia longe præstantiorem esse; 12. tantoque clariorem, quanto argentum umbra sua splendidius apparet. 13. Vita enim hominis, non ex caducarum et fragilium opum collectione et possessione, verum ex sapientia provenit. 14. Quis enim, oro te, tantam tamque benignam Dei providentiam verbis consequi poterit? 15. Aut quis ea quæ summa cum ratione a Deo neglecta esse videntur, revocare? 16. Ego vero, minus recte id quidem faciens, omnia consideravi, et justum in justitia constanter perstantem, nec ab ea per omnem vitæ cursum desciscientem, imo etiam propter eam insidii petitum: et injustum simul cum improbitate sua morientem. 17. Illud autem homini justitia prædito videndum est, ne admodum talis esse videatur, nec supra modum sapiens; ne si qua in re offenderit, multis partibus copiosius peccet. 18. Illud etiam tibi cavendum, ne audax et temerarius sis; ne alioqui te intempestiva et præmatura mors abripiat. 19. Maximum autem bonum, Deum complecti et apprehendere; atque in eo manentem, ab omni peccato abstinere. Res etenim maculæ omnis expertes impura manu contrectare, nefarium et exsecrabile est. Qui autem cum Dei timore cedit, sequæ submittit, adversa omnia effugit. 20. Sapientia auxilii in civitate plus potest, quam potentissimorum hominum acies; quæ etiam plerumque iis, qui ab officio aberrarunt, juste ignoscit. 21. Nemo enim est, qui non interdum labatur. 22. Est autem tibi providendum, ne ad inferiorum sermones ullo modo accedas, ne maledicta in te jacta tuismet auribus hauriens, quemadmodum improbi servi loquacitatem; 23. atque ex ea re animo commorsus, in multis postea actionibus Joan. i. 8.

Sed Billius adnotarat in margine libri sui, legendum φανότερα. In.

(17) Τέλειον. Codd. reg. et Thuan., τέλειον. Id.

(18) Διηνέχθην. Ms. Med., δηνέχθην. Et paulo post, χείρα δὲ χεῖρὶ συνάψασα.

(19) Τὴν γυναῖκα, γῆν τινα. Locum esse corruptum olim perviderat Cotelerius ad Constituti.

ad regerenda convicia ipse quoque abducaris. 24. *Hæc omnia ego noram, sapientiam a Deo consecutus : qua deinde amissa, 25. jam mei similis esse nequibam. 26. Sapientia enim a me in infinitam longitudinem fugit, et in immensam profunditatem : ut mihi eam arripere ultra non liceret. Quare ab ea quoque inquirenda omnino abstinui : jamque nec in animo habebam impiorum amentias et vana consilia, vitamque misere palantem considerare. 27. Sic autem animo constitutus, in hæc devolutus sum : ac mortifera cupiditate correptus, mulierem cognovi, hoc est, terram quamdam, aut si quid aliud est hujusmodi. Cor etenim ejus pertranseuntis irretit; ac si vel manum tantum manni conneruerit, non minus stricte retinet, quam si vinculis conscriptos traheret. Nec vero ab ea aliter liberari queas, quam Deum propitium ac benigno oculo intuentem nactus : nam qui peccati servitute premittur, haudquaquam effugerit. 28. Porro cum per omnes mulieres pudicitiam earum quaesivissem, in nulla reperi. 29. Ac virum quidem pudicitia ornatum, inter mille fortasse perspexeris; mulierem autem minime. 30. Illud vero maxime animadverti, quod homines animis simplices a Deo creati, varias cogitationes rationisque discursus sibi ipsis attrahunt atque infinitas quaestiones; sapientiaque inquisitionem profitentes, circa dictiunculas tempus terunt.*

CAPUT VIII.

Sapientia autem, cum in homine exploratur, ipsum quoque domini vultum splendore perfundere cernitur : quemadmodum contra, impudentia eum in quo domicilium habet, statim ut visus est, odio dignum esse coarguit. 2. Regis sermonibus diligenter advertere convenit, ac jusjurandum omnino ratione fugere, idque præsertim, quod in Dei nomen concipitur. 3. Interim tamen æquum fuerit sermoni malo imminere; verum cavere, ne blasphemiam ullam in Dominum effudamus. Non enim de eo pœnam aliquam infligente queri licebit; nec unius illius Domini et regis placitis obsistere. 4. Melius autem et conducibilis fuerit, sacrosanctis mandatis acquiescentem, ab improbis sermonibus removeri. 5. Cordatus enim vir tempestivum illud iudicium justum fore scit atque prænoscit. Omnes enim vitæ humanæ res supernam pœnam manent : 6. Verum improbus haud admodum scire videtur, quod cum multa super se Dei providentia sit, nihil prorsus in posterum latebit. 7. Non enim scir, quæ postea futura sunt. Neque quisquam est, qui aliquid eorum pro dignitate exponere queat : 8. quoniam nemo tantis viribus futurus est, ut angelum, animam ipsius extorquentem, arcere ac prohibere possit; nec ars omnino ulla et astutia invenietur, quæ mortis tempus repellat, ac velut exceptione submoveat : verum quemadmodum in medio bello captis, fuga omnis undique præclusa perspicitur, atque omnis hominis impietas simul perit. 9. Enimvero

apostol. lib. 1, cap. 8, qui propterea legendum contendeat σαγήνην τινά. Sed magis placet emendatio Bengelii legentis πάγην τινά, in notis ad Gregorii Thaumati. Panegyri., pag. 174; nam LXX hoc in loco habent θήρευμα, vel θηρεύματα juxta exemplar Alexandrinum.

(20) *Ἡ εἰ ... κατέχει ἡ εἰ.* Locutio peculiaris nostri Gregorii, qui eam etiam adhibuit infra in suo *Panegyri. ad Origen., cap. 6 post medium; ubi sic legimus : "Ἡ εἰ καὶ παρὰ πάντας ἰσως τοὺς νῦν ἀν-*

Α Καρδία μὲν γὰρ αὐτῆς σαγήνευει τοὺς παρίοντας, χεῖρὶ δὲ χεῖρα συνάψασα μόνον, κατέχει ἡ εἰ (20) θεσμοῖς περιβάλλουσα εἴλακε. Μόνος δ' ἂν ἀπ' αὐτῆς ρυσθείης, τὸν Θεὸν ἰλωεὶ καὶ ἐπόπτῃν ἐσχηκώς ὡς ὁ γε ἁμαρτία δεδουλωμένος οὐκ ἂν ἐκφύγοι. Ζητήσας δ' ἐγὼ διὰ πασῶν γυναικῶν σωφροσύνην αὐτῶν, εἶρον ἐν οὐδεμιᾷ. Καὶ ἄνδρα μὲν τις ἐν χιλοῖς γυναικῶν ἂν σὺφρονα, γυναῖκα δὲ οὐ. Κατενόησα δὲ ἐκεῖνο μάλιστα, ὅτι ἄνθρωποι ὑπὸ Θεοῦ ἀπλοὶ ταῖς ψυχαῖς γενόμενοι (21), ἑαυτοῖς ἐπισπῶνται λογισμοὺς ποικίλους καὶ ζητήσεις ἀπεράντους, καὶ σοφίαν ζητεῖν προσποιούμενοι, περὶ ῥημάτια κατατρίβονται.

B

ΚΕΦΑΛ. Η'.

Σοφία δὲ ἐν ἀνθρώπῳ ἐξεταζομένη, καὶ διὰ πρῶτου φαίνεται φωτίζουσα τὸν κεκτημένον ὡσπερ οἷον ἀναίθεια, μίσους εὐθύς ὀφθέντα ἄξιον ἐκείνου ἐλέγχει, ὥσπερ ἐνώκησε. Πάνυ δὲ χρῆ ἐπιμελῶς τοῖς τοῦ βασιλέως προσέχειν λόγοις, ὄρκον δὲ ἐκ παντὸς τρόπου φεῦγειν, μάλιστα τὸν εἰς Θεοῦ ὄνομα γινόμενον. Ἐφίστασθαι δὲ ὁμῶς προσήκει λόγῳ πονηρῷ ἄλλὰ φυλάσσεσθαι ἅπασαν τὴν εἰς τὸν Δεσπότην βλασφημίαν. Οὐ γὰρ δὴ ἐπάγοντός τι μέμψεσθαι ὑπάρξει, οὐδὲ ἀντιλέγειν τοῖς τοῦ μόνου δυνάστου καὶ βασιλέως δόγμασι. Βέλτιον δὲ, καὶ λυσιτελέστερον ἐμμένοντα ταῖς ἱεραῖς ἐντολαῖς, λόγων τῶν πονηρῶν ἐκτός καθεστάναι. Σοφὸς γὰρ ἄνθρωπος ἐπίσταται καὶ προγινώσκει τὴν εἰς καιρὸν κρίσιν, ὅτι δικαία ἔσται. Πάντα γὰρ τὰ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων πράγματα περιμένει τὴν ἀνωθεν κόλασιν ἢ πλὴν ὅ γε πονηρὸς, οὐ λίαν γινώσκων εἰσικεν, ὅτι πολλὰς ἐπ' αὐτῷ οὐσίας προνοίας, οὐδὲν ὅτι οὐκ εἰς τὸ μέτεπειτα λήσεται. Οὐ γὰρ οἶδε τὰ ἐπίοντα ὡδὲν γὰρ αὐτῶν κατ' ἀξίαν τις ἀναγγεῖλαι δυνήσεται ὅτι οὐχ οὕτως τις ἰσχυρὸς ὑπάρξει, ὡς τὸν ἀφαιρούμενον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἄγγελον κωλύσαι δύνασθαι, οὐδὲ τις ὁλως μέθοδος εὐρεθεῖ ἂν τοῦ παραγράφασθαι πῶς τὸν καιρὸν τῆς τελευτῆς ἄλλ' ὡσπερ ἐν πολέμῳ μέσῳ ληφθέντα, ἀφύκτα πανταχόθεν ἔστιν ὄρῳν, ἀσέβεια δὲ πᾶσα ἀνθρώπῳ συνεξόλυται. Καὶ ἐκπέπληγμαι δὲ, ὅπως ἂν ἀπίδω οἶα καὶ ὅσα εἰς βλάβην τῶν πύλας ἀνθρώποι ἐπιτετηθεύασιν. Ἐπίσταμαι δὲ προαναρπαζομένους ἐνθένδε τοὺς ἀσεβεῖς καὶ γινόμενους

θρόπους αὐτῶν μόνῳ ἔδωρησατο, κ. τ. λ. Adhuc hoc potest argumentis illis, quibus probatur, non alterius Gregorii esse hanc Metaphrasin in Ecclesiasten. Bengelius loco modo laudato.

(21) *Ἄνθρωποι ὑπὸ Θεοῦ ἀπλοὶ ταῖς ψυχαῖς γενόμενοι.* Huc pertinet quod habet infra idem Gregorius in *Panegyri. ad Origen., cap. 7 sub fin., τὸ μικρὸν τοῦτο καὶ οὐκ ἀναγκαῖον μᾶθημα. Bengel., l. c. pag. 188.*

ἐκ παύων, ἀνθ' ὧν ἑαυτοὺς ματαιότητι δεδώκεσαν. Ἐπειδὴ γὰρ οὐκ ἐφ' ἀπάντων μετέρχεται ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια ὀξέως διὰ τὴν πολλὴν ἀνεξιχνίασιν, οὐδὲ παραυτίκα τιμωρεῖται ἐπὶ ταῖς πλημμελείαις, τούτου χάριν οὐδεὶς δεῖν ὁ πονηρὸς ἀνὴρ ἀμαρτάνειν ἐπιπλεῖον, ὡς ἀθῶος ἀπαλλάξῃν· οὐ συνιερ, ὅτι καὶ μετὰ πάμπολον χρόνον ἀδικήσας οὐ λήσεται· ἀγαθὸν γε μὴν μέγιστον, εὐλαθεῖσθαι Θεόν· οὐπερ ἀσεβῆς ἐκπεσὼν, οὐ πολὺν χρόνον τῇ ἑαυτοῦ μωρίᾳ καταχρήσεται. Χειρίστη δὲ καὶ ἐψευσμένη δόξα ἀνθρώπους ἐπινέμεται πολλάκις, περὶ τε δικαίων καὶ ἀδίκων. Ὑπολαμβάνουσι γὰρ περὶ ἐκατέρων τὰναντία· καὶ δικαίος γε τις ὢν, οὐ τοιοῦτος ἔδοξε· καὶ πάλιν ἀσεβῆς, ἐμφρων ἰνομίσθη. Ταύτην ἔγωγε τὴν πλάνην χαλεπὴν ἐν τοῖς μάλιστα τίθειμαι. Ἐδοξα δὲ ποτε τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν βρῶσιν εἶναι καὶ πόσιν· κάκεῖνον θεοφιλέστατον, ὃς ἂν τούτων ἀπολαύῃ παρὰ τὸν βίον (22), ὡς οἶόν τε μάλιστα· καὶ παραμυθίαν τῆς ζωῆς, τὴν τοιαύτην εὐθυμίαν μόνην ἠγγελάμην· καὶ τοίνυν προσεῖχον οὐδενὶ ἑτέρῳ, ἢ τῇ οἴησει ταύτῃ, ὡς μῆτε νύκτωρ μῆτε μεθήμεραν ἀπάντων, ὅσα πρὸς τρυφὴν ἀνθρώποις εὐρηται, ἐμαυτὸν ἀπάγειν. Ἐγνων τε τοσοῦτον, ὅτι ἐν ἐκείνοις τις ἐμφύρων, οὐδαμῶς δυγήσεται, οὐδὲ πολλὰ μοχθήσας, εὐρῆν τὸ βντως ἀγαθόν.

di hilaritatem, unicum vitæ solatium arbitratus hanc opinionem incumbendam, ut nec noctu nec interdiu quidquam eorum, quæ ad delicias a mortalibus inventa sunt, mihi interdicerem, ab eoque me abducerem. 17. Cæterum hoc cognovi, quod quisquis se his rebus inquinaverit, nullo quamlibet longo labore, verum bonum unquam reperiet.

ΚΕΦΑΛ. Θ.

Ἦμην γὰρ ἅπαντας τότε τῶν αὐτῶν ἀνθρώπους ἠξιώσθαι· καὶ εἰ τέ τις σοφὸς, δικαιοσύνης μὲν ἐπεμελήθη, ἀδικίαν δὲ ἐξεστράπη, καὶ ἐχθραν ἐφυγε πρὸς ἅπαντας δεξιὸς ὢν, ὅπερ ἐστὶν ἀρεστὸν Θεῷ, οὗτος ματαιοπονεῖν ἐφαίνετο. Τέλος δὲ ἐν ἑδοκεῖ δικαίου τε καὶ ἀσεβοῦς, ἀγαθοῦ τε καὶ κακοῦ, καθαροῦ τε καὶ ἀκαθάρτου, καὶ Θεοῦ ἰασκομένου καὶ μὴ. Ὅτε γὰρ ἀδικος καὶ ὁ ἀγαθὸς, ὅτε ἐπίορκος, καὶ ὁ τέλειον ὄρκιον ἐκτροπέζομαι, εἰς ταῦτ' ἔτελος· ἐλαύνειν ἠλπίζετο, κατὰγκωῖς τὲ τις ὑπείσει τοῦ εἰς ὅμοια τελευτᾶν ἅπαντας. Γινώσκω δὲ νῦν ὡς ἀφρόνων ταῦτα ἐνθυμήματα, καὶ πλάναι καὶ ἐξαπάται. Καὶ πολλὰ λέγουσιν, ὡς ὁ ἀποθανὼν οἴεται τέλειον· καὶ προτιμητέον τὸν ζῶντα τοῦ τεθνηκότος, κἂν ἐν σκότῳ κείμενος ἦ, κἂν κυνὸς τρόπον, τὸν βίον διαπορεύεται, παρὰ τὸν λέοντα τὸν τεθνηκότα. Οἱ μὲν γὰρ ζῶντες τοῦτο γοῦν ἐπίστανται, ὅτι τεθνήξονται· οἱ δὲ νεκροὶ οὐδ' ὅτιοῦν γινώσκουσιν. Ἀμοιβαί δὲ οὐδενὸς πρόκεινται μετὰ τὸ ἀποπληρῶσαι τὸ χρεῶν. Ἡ τε ἐχθρα καὶ ἡ φιλία ἡ πρὸς τοὺς τεθνηκότας, τέλος ἔχει. Ἐκείνων γὰρ, εἴτε ζῆλος, ἐξέλιπεν· εἴτε βίος, ἠφάνισται. Μέτεστι δὲ οὐδενὸς πῦ ἀπαξ ἐντεῦθεν ἀπελθόντι. Ταῦτα ἡ πλάνη ἐπάδουσα ἐστὶ, καὶ τοιαῦτα συμβουλεύει· Τί πράττεις, ὦ οὗτος, καὶ οὐ τρυφᾷς, οὐδὲ ἐμφορῇ μὲν ἑδουμάτων παντοίων, οἴνου δὲ ὑπερεμπίπασαι; Οὐκ αἰσθάνῃ, ὡς ἐκ Θεοῦ ταυτὶ δέδοται πρὸς ἀπόλαυσιν ἀνεπιχώλυτον; Περιβαλοῦ δόθητα

quæ et quanta mortales in proximorum perniciem studiose cogitarunt, totus obstupesco. 10. Illud quidem compertum habeo, prius quoque ex hac vita abripi impios ac de medio tolli, eo quod vanitati se ipsos dederunt. 11. Quoniam enim Dei providentia propter summam æquanimitatem et clementiam, haudquaquam omnes confestim persequitur: nec malus statim post admissa flagitia pœnis afficitur; 12. Ob eam causam sibi fas esse putat vir scelestus diutius peccare, quasi innoxius discessurus: illud videlicet non intelligens, quod etiam post longum a perpetrato scelere tempus, Dei scientiam non effugiet. Illud vero præstantissimum bonum, pro Dei timore præditum esse, 13. a quo cum impius exciderit, haud diu stultitia sua abutetur. 14. Pessima autem et falsa opinio per homines plerumque grassatur, tum de justis, tum de sceleratis: de utrisque enim contraria existimant. Nam et qui iustitia præditus est, non talis habitus est; et rursus impius, cordati viri opinionem tulit: quem quidem errorem in primis gravem esse statuo. 15. Quinetiam aliquando summum bonum in cibo et potu situm esse iudicavi; eumque Deo charissimum, qui toto vitæ spatio his, quam maxime fieri potest, frueretur: 16. atque hujusmodi. Ac proinde in nullam aliam rem, quam in

CAPUT IX.

1. Tum enim homines omnes iisdem rebus dignos habitos esse putabam. Ac si quis sapiens iustitiam studiose coluisset atque ab iniustitia recessisset, animique dexteritate et facilitate omnium oñium fugisset (quod quidem Deo gratum est); hic mihi inanem laborem suscipere videbatur. 2. Denique unum eandemque finem esse arbitrabar iusti et iniusti, boni et mali, puri et impuri, Deo supplicantis minimeque supplicantis. 3. Nam cum iniustus et probus, pejorator et jusjurandum omne fugiens, ad eundem finem spe atque opinione mea contenderent; subibat sinistra quedam cogitatio, omnes in eadem desinere. Nunc vero perspectum habeo, stultorum esse has cogitationes, ac fraudes et imposturas. 4. Ac multis verbis illud occinuit, eum qui mortem obiit, penitus interire; ac viventem mortuo præferendum esse, etiamsi tenebris obsitus jaceat, etiamsi canino more vitæ iter traducat, supra leonem mortuum. 5. Etenim eos qui vita fruuntur, hoc saltem scire, quod morituri sint: eos autem qui vita functi sunt, nihil prorsus cognoscere. Præmia porro pœnasque nullas post expletum vitæ cursum proponi. 6. Odium insuper et benevolentiam erga eos quibus vitam cum morte commutarunt, finem habere. Eorum enim tum invidiam atque æmulationem defecisse, tum vitam obscuratam atque extinctam esse. Postremo nullius rei

(22) Παρὰ τὸν βίον. Cod. Medic., παρὰ τὸν ἑαυτοῦ βίον. Duc.

eum participem esse, qui semel ex hac vita migravit. Hæc error accinens, hujusmodi quoque consilium porrigit : 7. Heus tu quid facis, ac non delictis indulges, nec omnis generis eduliis ingurgitaris, vinoque te immodice exples? Annon intelligis tibi hæc divino munere concedi, ut arbitrio tuo ac sine impedimento fruaris? 8. Quin tu vestem recens sordibus detersam induis, capiteque unguentis delibuto, 9. hæc atque illam mulierem cernis, vanamque vitam vane transigis? Nihil enim præter hæc tibi reliquum est, nec in hac vita, nec post mortem. 10. Facito igitur, quæ temere et ultro occurrunt. Neque enim rationem horum quisquam a te exiget : nec hominum facta, nisi apud homines, ullo modo cognoscuntur. Orcus autem, quicunque tandem ille est, ad quem abire dicimur, sapientiæ et sensus est expers. Atque hæc vani homines loquuntur. 11. Ego vero certum habeo, nec eos qui pedum levitate præstare videntur, magnum illum cursum peracturos; nec eos qui potentes et formidabiles apud homines habiti fuerint, bellum illud formidabile confecturos. Nec vero prudentia in ciborum copia exploratur, nec sagacitas quidquam commune habere cum opibus consuevit. 12. Nec iis gratulandum puto, qui omnes ad eadem perventuros esse arbitrantur. Gravi enim sopore oppressi mihi videntur, qui res hujusmodi cogitant; nec secum reputant fore, ut piscium instar atque avium abrepti, in malis versentur, ac subito pro scelerum merito pœnas luant. 13. At enimvero sapientiam tanti facio atque æstimo, ut parvam etiam civitatem a paucis habitatam, atque adeo a magno rege cum exercitu circumsessam, magnam et frequentem existimem, si vel pauperem unum sapientem virum civem habeat. 14. Hic enim, tum ab hostium impetu, tum a circumvallationibus et oppugnationibus civitatem suam incolumem tueri poterit. 15. Et quamvis alii pauperem illum sapientem non agnoscant : 16. ego tamen sapientiæ vires, populari huic potentiæ longe antepono. Verum hic quidem jacet et contemnitur sapientia, quæ cum paupertate conjuncta est : 17. cæterum postea audietur, altiorem vocem edens, quam principes et tyranni, malorum cupiditate flagrantes. Sapientia enim ferro etiam ipso fortior est : 18. Stultitia autem unius, multis periculum accersit; etiamsi multis levis et contempnibilis sit.

CAPUT X.

1. Nam muscæ in unguentum prolapsæ et suffocatae, indecorum suavis illius liquoris aspectum et unctionem reddunt: sapientiæ autem et stultitiæ simul meminisse, nihil convenit. 2. Sapiens quippe ad res dexteris et honestas sibi ipsi dux est: stultus autem ad lævas propendet, nec unquam ad res præ-

(23) *Κἄν πολλοῖς*. Sic Bodleianus Anglicus liber et cod. Medic. At mss. reg. card. Lothar. et Thuan., *κἄν πολὺ*. Rursus idem codex Medic. pro *καταφρόνητος* scriptum exhibet *εὐκαταφρόνητος* ἤ. Ita postea cap. xii, 5, ὡσπερ μελαίνης καὶ εὐκαταφρονήτου καππάρωζ. Duc.

(24) *Χρῖστω*. Prava lectio pravam peperit Oecolampadii versionem: *Muscæ tam unctionem quam unguenti faciem reddunt deformem*. Neque Billius aliter interpretatus est, quod non animadvertisset in codice Medic. scriptum *χρῆσιν, usu*; quo pacto emendandum censuit *Musculus cum dixit: Unguenti*

νεόπλυτον, καὶ μύρω τὴν κεφαλὴν χρισάμενος, ὄρα τὴν γυναῖκα ταύτην, κάκεινὴν δὲ ματαίως τὸν μάταιον παρέλλοε βίον; (Sic.) Ἐτερον γὰρ οὐδὲν ὑπολείπεται σοὶ παρὰ ταῦτα, οὐκ ἐνθάδε, οὐδὲ μετὰ θάνατον. Ἄλλὰ πράττε τὰ προστυχόντα. Οὐτε γὰρ λογισμὸν σέ τις τούτων εἰσπράξεται· οὐθ' ὄλωσ γινώσκεται ἐκτὸς ἀνθρώπων τὰ ὑπ' ἀνθρώπων γινόμενα. Ἄδης δὲ, ὃ τί ποτε καὶ ἔστιν, εἰς ὃν ἀπιέναι λεγόμεθα, σοφίας καὶ αἰσθήσεως ἀμοιρεῖ. Ταῦτα μὲν οἱ μάταιοι. Ἐγὼ δὲ εὖ οἶδα, ὡς οὔτε οἱ κουφότατοι δοκοῦντες τὸν μέγαν δρόμον ἐκείνον ἀνύσουσιν, οὔτε οἱ δυνατοὶ καὶ φοβεροὶ παρὰ ἀνθρώποις δεδοξασμένοι, τὸν φοβερὸν πόλεμον νικήσουσιν. Ἄλλ' οὐδὲ ἐν ἔδωδῃς πληθεὶ φρόνησις δοκιμάζεται, οὐδὲ σύνεσις πλοῦτῳ κοινωνεῖν εἴωθεν. Οὐδὲ συγκαίρω τοῖς οἰομένοις ἄπαντας τὸν ὁμοῖον τεύξεσθαι. Πάνυ δὲ ὑπνωττεῖν εἰκασιν οἱ τὰ τοιαῦτα ἐνθυμούμενοι, καὶ μὴ λογιζόμενοι, ὡς δίκην ἰχθύων καὶ ὀρνέων ἀνάρπαστοι γινόμενοι, ἐν κακοῖς κατατριβήσονται, ἀφωτῆς ἀξίας λαχόντες ἐπιτιμίας. Ἐγὼ δὲ σοφίαν οὔτω τι μέγα ἡγούμαι, ὡς καὶ πόλιν μικρὰν ὑπ' ὀλίγων μὲν οἰκουμένην, ὑπὸ δὲ μεγάλου πολιορκουμένην βασιλέως χειρὶ, πολλὴν καὶ μεγάλην ἡγούμαι, εἰ καὶ ἓνα σοφὸν ἄνδρα πολίτην ἔχοι πένητα. Δύναίτο γὰρ ἂν οὗτος καὶ ἐκ τῶν πολεμίων, καὶ ἐκ τῶν χαρακωμάτων τὴν ἑαυτοῦ διασῶσαι πόλιν. Καὶ ἄλλοι μὲν τὸν σοφὸν ἐκείνον οὐ γινώσκουσι πένητα· ἐγὼ δὲ καὶ πάνυ προκρίνω τὴν ἐν σοφίᾳ ἰσθύν ταύτης τῆς δημόδους δυνάμεως. Ἄλλ' ἐνθάδε μὲν ἀτιμάζεται σοφία πενίᾳ συνοικουσα· ἀκουσθήσεται δὲ μετέπειτα ὑπερφωνοῦσα δυνάστας καὶ τυράννους κακῶν ὀρεγομένους. Σοφία γὰρ καὶ σιδήρου δυνατωτέρα· Ἀφροσύνη τε ἐνὸς πολλοῖς κίνδυνον ἐργάζεται, κἄν πολλοῖς (23) καταφρόνητος ἤ.

ΚΕΦΑΛ. Ι.

Καὶ γὰρ μυῖαι ἐμπεσοῦσαι μύρω, καὶ ἐναποπινεῖσθαι, ἀσχήμονα τοῦ ἡδέος ἐκείνου χρίσματος, τὴν τε δψιν, καὶ τὴν χρίσιν (24) ἐργάζονται· σοφίας δὲ καὶ ἀφροσύνης οὐδὲν ἐν ταυτῷ μεμνήσθαι προσήκον. Ὁ μὲν γε σοφὸς ἑαυτὸν ἐπὶ δεξιᾷ τῶν πραγμάτων ὀδηγεῖ· ἀφρων δὲ εἰς ἀριστερά (25) ἀπονέυουκεν, οὐδ'

illius et speciem et usum deturpant. Catena Græca ms., καὶ γὰρ μυῖαι ἐναποπινεῖσθαι μύρω, ἀχρηστον αὐτὸ ἐργάζονται· τῶν Ἰουδαίων καὶ αἰρετικῶν οἱ λογισμοὶ ἐμπύπτοντες τῇ τῶν Γραφῶν εὐδοσίᾳ, ἑαυτούς τε θανατοῦσι, καὶ σαπρὸν παρασκευάζουσι τοῖς πειθόμενοις τὸ μύρον. *Nam muscæ suffocatae in unguento, inutile ipsum reddunt: sensus Judæorum et hæreticorum in bonam Scripturæ fragrantiam incidentes, et se ipsos morte afficiunt, et unguentum putridum efficiunt illis, qui obsecuti eis fuerint*. Id.

(25) *Εἰς ἀριστερά*. Codd. reg. et Savil., *εἰς ἀριστεράν, ad lævam*. Id.

ἔστιν ὅτε καλῶν ὁδηγῶν πραγμάτων ἀφροσύνη χρῆσεται. Μάταια δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ ἐνθυμήματα, ἀφροσύνης ἀναπεπλησμένα. Εἰ δὲ καὶ πνεῦμά σοι ποτε, ὡ φίλος, πολέμιον προσπέσοι, ἐνστηθι ἐβρώμενος, γινώσκων ὡς καὶ πολλῶν ἀμαρτημάτων πλήθος Θεὸς ἰλάσασθαι δύναται. Τυράννου δὲ ἔργα ταῦτα, καὶ πατρὸς πάσης πονηρίας· τὸν μὲν ἀφρονα εἰς ὕψος ἀρῆσθαι, τὸν πλούσιον δὲ φρονήσει ταπεινοῦσθαι· καὶ δούλους μὲν ἀμαρτιῶν ἐπὶ ἴππων φερομένους, ἀνδρας δὲ ἱερῶς βαδίζοντας ἀτίμως ὀρᾶσθαι, τῶν πονηρῶν γαρουμένων. Εἰ δὲ τις ἐτέρῳ ἐπιβουλεύει, λέλθην ἀστὲρὸν ἐαυτῷ πρῶτον καὶ μόνῳ ἐνεδρὸν ἐργάζεται. Ὁ δὲ καθαιρῶν ἄλλο ἀσφάλειαν, περιπέσεται ὅπως δὴ γματι. Ἄλλὰ μὴ [Ἰσ. μὴν] ὁ λίθους ἐξαιρούμενος, ὑποίσει πόνον οὐ μικρόν· ἀλλὰ καὶ σχίζων ξύλα, ἐν αὐτῷ τῷ οικειῷ δπλω τὸν κίνδυνον οἴσει. Ἐὰν δὲ συμβῇ τοῦ στελεοῦ (26) τὸν πέλεκυν ἐκπηδήσαι, θορυβηθήσεται ὁ ταῦτα ἐργαζόμενος, οὐκ ἐπ' ἀγαθῷ συγκομιζών, καὶ ἐπαύξων αὐτὸς τὴν ἑαυτοῦ ἀδικίαν καὶ ὑκύμορον δύναμιν. Ὑπεως δὲ δὴγμα λαθραίων· οὐδὲν παραμυθίσονται οἱ ἐπάδοντες· μάταιοι γὰρ εἰσιν. Ἄλλ' ὁ μὲν ἀγαθὸς ἀνὴρ ἀγαθὰ ἐργάζεται αὐτῷ τε καὶ τοῖς πλησίον· ὁ δὲ ἀφρων εἰς βλάβην ἐμπεσέεται διὰ τῆς αὐτοῦ φλυαρίας. Καὶ ἀπαξ ἀνοίξας τὸ στόμα, ἀρχεται ἀφρόνως, καὶ παύεται ταχέως, διὰ παντὸς ἐνδεκνύμενος τὴν ἑαυτοῦ ἀνοιαν. Ἀνθρώπων δὲ ἀδύνατόν τι γινῶναι, καὶ παρὰ ἀνθρώπου μαθεῖν τὰ ἀπ' ἀρχῆς, ἢ τὰ ἐπιόντα. Τίς γὰρ ἔσται ὁ μνησῶν; Ἀνθρώπος δὲ ὅς οὐκ οἶδεν εἰς τὴν ἀγαθὴν πορευθῆναι πόλιν, κάκωσιν ὑπομένει, τοῖς τε ὀφθαλμοῖς, καὶ τῷ παντὶ προσώπῳ. Πόλις δὲ ἐκεῖνη κακὰ προλέγω, ἥς ὁ τε βασιλεὺς νέος, καὶ οἱ ἀρχόντες γαστρίμαργοι. Μακαρίζω δὲ γῆν τὴν ἀγαθὴν, ἥς βασιλεύει ὁ τοῦ ἐλευθέρου υἱός· ἐνθα εὐκαίρως ἀπολαύουσιν ἀγαθῶν, οἱ ἐκεῖσε ἀρχεῖν ἤξιωμένοι. Ὑκνηρὸς δὲ καὶ ἀργός, οἶκον ἐλαττοῦσι χλευασταὶ γενόμενοι· καὶ εἰς τὴν ἑαυτῶν λαιμαργίαν, τοῖς πᾶσι καταχρώμενοι, ἀργυρίῳ ἀγώγιοι, ἕνεκα ὀλίγου τιμήματος πάντα αἰσχρῶς καὶ ταπεινῶς πράττειν ὑπομένοντες. Βασιλεὺς δὲ, καὶ ἀρχοῦσιν, ἢ δυνάσταις ὑπακοῦειν προσήκει, καὶ οὐκ ἀπεχθάνεσθαι, οὐδ' ὅλων λυπηρόν τι εἰς αὐτοὺς ῥῆμα ἀπορρίπτειν. Δέος γὰρ, μὴ τὸ καὶ τὸ καταμόνας εἰρημένον, εἰς φανερόν πως ἔλθῃ. Τῷ γὰρ μόνῳ καὶ πλουσίῳ καὶ μεγάλῳ βασιλεῖ ἄγγελοι ὄξεῖς καὶ ὑπόπτεροι ἅπαντα διακομίζουσι, πνευματικῆν ὁμοῦ καὶ λογικῆν τελοῦντες ὑπερσείαν.

in lucem forte veniat. Etenim soli et diviti et magno regi nuntii celeres et pennati omnia perferunt, spiritali simul et rationali ministerio fungentes.

ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Κοινωνεῖν γε μὴν ἄρτου καὶ τῶν ἀναγκαίων, ἂ πρὸς τὸν βίον ἀνθρώποις, δίκαιον. Εἰ γὰρ καὶ παραυτίκα τισὶ δόξεις ἀπολλύναι, ὅσπερ ὕδατι τὸν ἄρτον παραδιδούς, ἀλλ' οὖν προϊόντος τοῦ χρόνου, οὐκ ἀνόνητός σοι φανεῖται ἡ φιλανθρωπία. Δίδου δὲ ἀφειδῶς, καὶ μέριζε τὰ σαυτοῦ πλείοσιν· οὐ γὰρ ἐπίστασαι τί ποτε ἡ ἐπιούσα ἐποίησεν ἡμέρα. Κατέγουσι δὲ οὐδὲ νεφέλαι τὸν ἑαυτῶν πολὺν ὑετὸν, ἀλλὰ τὸν ἕμβρον ἐπὶ

(26) Στελεοῦ. Codd. reg. et Medic., στελέχους. Duc.

A claras duce stultitia utetur. 3. Quin ipsius quoque cogitationes vanæ sunt, stultitia oppletæ. 4. Quod si te, o amice, spiritus hostilis aliquando aortus fuerit, forti animo resiste, sciens Deum vel ingentem peccatorum multitudinem benignitate sua condonare posse. 5. Tyranni autem patrisque omnium malitiæ, hæc opera fuerint: 6. stultum quidem in sublime attolli; prudentiæ autem opibus affluentem, deprimi: 7. et peccatorum quidem servos, equis vectos; sacrosanctos vero homines, pedibus iter inhonorate facientes conspici, improbis exultantibus. 8. Quod si quis alteri insidias moliat, imprudens sibi ipso primo et soli insidias struit. Qui autem alterius securitatem evertit, in serpentis morsum prolabetur. 9. Quin is etiam qui lapides extrahit, laborem haud parvum sufferet; et qui ligna concindit, in suimet armis periculum feret. 10. Quod si forte securis e manubrio exsilierit, conturbabitur qui huic operi incumbit, haudquam fauste comportans, suasque injustas et brevi perituras vires ipsi adaugens. 11. Est vero morsus serpentis furtivus ac clandestinus: et nihil solatii afferent incantatores; vani enim sunt. 12. Enimvero bonus vir, tum sibi, tum proximis bona operatur: 13. Contra, stultus inepta sua loquacitate in perniciosum ruet. 14. Cum semel os aperuerit, stulte orditur, et statim dicendi finem facit, stoliditatem suam ubivis ostendens. Fieri autem minime potest, ut homo ea quæ a principio fuerunt aut postea futura sunt, cognoscat et ab homine discat. Quis enim erit, qui aperiat? 15. Homo, qui in bona civitatem proficisci nescit, et oculis et toto vultu afflicatur. 16. Huic autem civitati mala prænuntio, cujus et rex adolescens est, et principes helluones. 17. Contra, bonam illam terram beatam prædico, cujus ingenuus vir regnum tenet: ubi tempestive bonis fruuntur, qui illic præfecturis et dignitatibus ornati sunt. 18. At piger et ignavus domum minuit, derisores et scurræ facti: 19. atque ad ingluviem suam rebus omnibus abutentes, argento ductiles, exigui pretii causa turpiter et abjecte quidvis facere sustinentes. 20. Regi autem et præfectis aut proceribus audientem esse convenit, ac non ipsis in offensam venire, nec molestum ullum verbum in eos projicere. Periculum enim est, ne id etiam quod occulte ac remotis arbitris dictum fuerit,

CAPUT XI.

1. Justum est autem egentem panem, et ea quæ ad vitam tuendam necessaria sunt, impertiri. Quamvis enim id statim perdidisse quibusdam videaris, quemadmodum si panem in aquam conjecisses; tamen progressu temporis nequaquam infrugiferam tibi fuisse beneficentiam comperies. 2. Quin liberaliter quoque elargire, pluribusque tuas facultates divide: non enim tibi notum est, quid tandem postera dies

efficiet. 3. Nam neque nubes copiosam suam plu-
viam retinent, sed imbrem in terram fundunt: nec
arbor perpetuo stat, verum etiam si homines ei
pepercerint, a vento certe convellitur. 4. Jam multi,
quæ a cælo eventura sint, præscire gestiunt; nec
deest, qui in nubes intuens ventumque expectans,
a messe aut ventilatione abstinuerit, re inani con-
fusus et persuasus; 5. nec eorum quæ divinitus
futura sunt, quidquam cognoscens; quemadmodum
nec quid mulier prægnans paritura sit. 6. Cum au-
tem sementem tempestive feceris, fructus collige
atque comporta, cum hujus rei tempus advenerit:
incertum est enim quænam, ex his quæ consita
sunt, meliora futura sint. Utinam omnia bene suc-
cedant. 7. At enimvero cum quispiam animo repu-
tat, quod et sol pulcher, et suavis hæc vita, et bo-
num longa tempora in perpetuis voluptatibus
explere; 8. et res horrenda mors, malumque sempiternum,
atque in nihilum ducens: faciendum sibi
censet, ut præsentibus vitæ commodis, speciemque
jucunditatis habentibus perfruat. 9. Atque etiam
juvenes admonet, ut ætatis flore abutantur, animas
suas in omnem voluptatem laxantes, cupiditatibus-
que obsequantur; et quæ ipsis visa fuerint, faciant;
et quæ oblectationem afferunt, spectent; et quæ
aliter se habent, aversentur. Ad quem hoc tantum
dixerim: 10. Parum sanæ mentis es, o homo, qui
Dei judicium hæc omnia vindicaturum non expec-
tas. Sed et flagitiosa est comessatio, et libido, et
impura corporum nostrorum contumelia pestilens.
Juventutis enim assecla est stultitia: stultitia autem ad
exitium ducit.

CAPUT XII.

1. Operæ pretium autem est, dum juvenili adhuc
ætate flores, Dei timore affici, priusquam malis te
ipsum tradas, priusquam veniat dies Domini ma-
gnus et horrendus; 2. cum jam nec sol splendo-
rem edet, nec luna, nec reliqua sidera: 3. verum
supernæ virtutes in illa rerum omnium tempestate
atque tumultu movebuntur, hoc est, angeli orbis
custodes; 4. ut et viri præpotentes conquiescant,
et mulieres operandi finem faciant, 5. in obscuras
et caliginosas ædium partes fugientes, januis om-
nibus clausis: ac mulier quædam, molæ operam
dare ob metum desinens, perexilli voce, instar te-
nuissimæ aviculæ, utetur; atque omnes nefariæ
mulieres in terram corruent, et urbes, et earum
magistratus immanes et sanguinarij supernum sup-
plicium expectantes, ingruente acerbissimo et
cruento tempore, quasi florente amygdala, conti-
nuisque pœnis incumbentibus, velut numeroso quo-
dam volantium locustarum agmine, ac de medio
ejectis et sublatis flagitiosis hominibus, haud secus
ac nigra quadam despicibili capparide. 6. Ac vir qui-
dem probitate clarus, in domum suam sempiternam
lætus proficiscetur: improbi autem sua omnia plan-

(27) Καθέξει πληγή. Ita constanter codex Medic.
et alii nuss. libri. Nec fuit causa, cur Oecolampadius
verteret, *Magnus enim fons*: magis enim con-
venit hæc prædictio magnæ plagæ cum his quæ præ-
cesserunt, πρὶν ἔλθειν τὴν τοῦ Θεοῦ μεγάλην ἡμέραν
καὶ φοβεράν, priusquam veniat dies Domini magnus

ἡ γῆν ἀφίξει· καὶ οὐδὲ δένδρον εἰς αἶε ἕστηκεν, ἀλλὰ
καὶ ἄνδρες αὐτοῦ φείσονται, ἀνέμῳ γοῦν ἀνατραπή-
σεται. Πολλοὶ δὲ βούλονται καὶ τὰ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ
ἐσόμενα προγινώσκειν, καὶ τὶς εἰς τὴν νεφέλας ἀφο-
ρῶν, καὶ περιμένον ἀνεμῶν, ἀμῆτου ἢ λιχητοῦ ἀπέ-
σχετο, ἐπὶ μηδενὶ πεπεισμένους, μηδὲ γινώσκων τὶ τῶν
ἐκ Θεοῦ ἐσομένων· ὡς περ οὐδὲ οἶον ἡ κροκοροῦσα
τέξεται. Σπείρας δὲ ἐν καιρῷ, συγκόμιζε τοὺς καρ-
ποὺς, ὅπου ἂν τούτου καιρὸς ἐνσῆ· ἄθλον γάρ,
ὅποια αὐτῶν ἔσται ἀμείνων τῶν φυνέντων. Γένοιτο δὲ
ἅπαντα εἰς ἀγαθόν. Λογίζομενος δὲ τις, ὡς καλὸς μὲν
ὁ ἥλιος, ἡδὺς δὲ οὗτος ὁ βίος, ἀγαθὸν δὲ καὶ τὸ πο-
λυχρόνιον γενέσθαι διαπαντὸς εὐφραϊνόμενον, καὶ ὡς
φοβερόν ὁ θάνατος, καὶ ἀτίον κακόν, καὶ εἰς τὸ μηδὲν
ἄγων, οὐεται χρῆναι, πάντων μὲν ἀπολαύσειν τῶν παρ-
όντων καὶ δοκοῦντων ἡδέων. Συμβουλεύει δὲ καὶ
τοῖς νέοις, τῇ ἑαυτῶν ὥρᾳ καταχρησθαι ἀνέντας τὰς
ἑαυτῶν ψυχὰς εἰς πᾶσαν ἡδονήν, καὶ χαρίζεσθαι μὲν
ἐπιθυμίαις, πράττειν δὲ τὰ αὐτοῖς δοκοῦντα, καὶ
βλέπειν τὰ τέρποντα, καὶ ἀποστρέφεσθαι τὰ μὴ οὕτως
ἔχοντα. Πρὸς δὲ τοσοῦτον λέξω· Ὅτι ἀνοηταίνεις,
ὦ οὗτος, μὴ προσδοκῶν τὴν ἐφ' ἅπασιν τούτοις ἐκ
Θεοῦ κρίσιν ἐσομένην. Πονηρὸν δὲ ἀσυστία καὶ ἀσελ-
γεία, καὶ ῥυπαρὰ σωμάτων ἡμετέρων ὕβρις ὀλέθριος.
Νεότητι μὲν γὰρ ἀνοία παρέπεται· ἀνοία δὲ ἀγεί εἰς
θλαθρον.

Dei judicium hæc omnia vindicaturum non expec-
tas. Sed et flagitiosa est comessatio, et libido, et
impura corporum nostrorum contumelia pestilens.

ΚΕΦΑΛ. ΙΒ.

Χρὴ δὲ εἶτι νέον ὄντα φοβεῖσθαι Θεόν, πρὶν ἢ ἑαυ-
τὸν παραδοῦναι κακοῖς, πρὶν ἔλθειν τὴν τοῦ Θεοῦ με-
γάλην ἡμέραν καὶ φοβεράν, ὅπου ἥλιος μὲν οὐκέτι
λάμψει, οὐδὲ σελήνη, οὐδὲ οἱ λοιποὶ ἀστέρες, κινηθί-
σονται δὲ αἱ ὑπέρτεραι δυνάμεις, ἐν ἐκείνῳ τῷ τῶν
ὄλων χειμῶνι καὶ ταράχῳ, οἱ κοσμοφύλακες ἄγγελοι·
ὡς παύσασθαι μὲν ἄνδρας δυνάστας, παύσασθαι δὲ
καὶ γυναῖκας ἐργαζομένας, φευγούσας εἰς τὰ σκο-
τεινὰ τῶν οἰκημάτων, κεκλεισμένων ἀπασῶν τῶν θυ-
ρῶν· καὶ τὶς γυνὴ τοῦ ἀλήθειν ἀποσχομένη διὰ τὸ
δέος, ἰσχυροτάτῃ φωνῇ χρῆζεται ὡς περ λεπτότατον
ὄρνεον· ἅπασαι δὲ ἄναγινε γυναῖκες εἰς γῆν πεσοῦν-
ται, καὶ πόλεις καὶ αἱ τούτων ἀρχαὶ αἱ μαιφόναι, πε-
ριμένουσαι τὴν ἀνωθεν κόλασιν, ἐνστάτος καιροῦ
πικροτάτου καὶ αἱματώδους, ὡς περ ἰνθοῦντος ἀμυγδα-
λου καὶ συνεχῶν ἐπιχειμένων κολάσεων, ὡς περ πλη-
θοῦς ἐφιπταμένων ἀκρίδων, καὶ ἐκποδῶν ῥιπτουμένων
τῶν παρανόμων, ὡς περ μελαίνης καὶ εὐκαταφρονή-
του καππάρους. Καὶ ὁ μὲν ἀγαθὸς ἀνὴρ εἰς αἰώνιον
οἶκον τὸν ἑαυτοῦ χαίρων πορεύεται· οἱ δὲ γε φαῦλοι,
πάντα τὰ αὐτῶν ἐμπλήσουσι κοπιτόμενοι, καὶ οὕτε
ἀργύριον ἀποτεθησαυρισμένον, οὕτε χρυσίον δόκιμον
ἐπωφελὲς εἶτι. Μεγάλη γὰρ ἅπαντα καθέξει πληγὴ (27),

et horrendus; et rursus, περιμένουσαι τὴν ἀνωθεν
κόλασιν ἐνστάτος καιροῦ πικροτάτου καὶ αἱματώ-
δους, supernum supplicium expectantes ingruente
acerrimo et cruento tempore. Itaque hæc eo consilio
dicuntur, quod exponitur in Catena Græcorum:
Μετανόησον πρὶν παρελθεῖν τὸν βίον, ἐν ᾧ τὸ τῆς

καὶ μέχρις ὕδριας ἐστῶσης πρὸς τινι κρήνῃ, καὶ τρο-
χοῦ ὀχήματος, ὃν ἂν τύχη καταλελειφθαι ἐν τῷ κοι-
λώματι (28) παυσαμένης, χρόνον τε περιδρομῆς, καὶ
τῆς δι' ὕδατος ζωῆς παροδεύσαντος τοῦ λουτροφόρου
αἰῶνος (29). Ἀνθρώπων δὲ ἐπὶ γῆς κειμένων μία σω-
τηρία, εἰ ἐπιγνοῖεν αὐτῶν αἱ ψυχαί, καὶ πρὸς αὐτὸν
ἀναπατεῖν ὕψ' οὐ καὶ γεγέννηται. Λέγω τοίνυν αὖθις
ἃ καὶ πρότερον εἶρηκα, πάντα ματαίως ἀνθρώπου
διακεῖσθαι, καὶ μῆτε ὑπερβολὴν ἔλως ἐνδέχεσθαι τῶν
ἐπινοουμένων πραγμάτων τὴν ματαιότητα. Περιττὸς
δὲ μοι ὁ κάματος ἐκκλησιάζονται σοφῶς, ὅτι διδάσκειν
ἐπιχειρῶν τὸν λαὸν τοῦτον ἀδιδάκτως καὶ ἀνιάτως
ἔχοντα. Δεῖ δὲ ἀνδρὸς γενναίου, πρὸς τὸ συνίνασι λό-
γους σοφίας δυνηθῆναι. Ἐγὼ δὲ ἤδη πρὸς οὐκ ἔτι
καὶ μακρὸν βίου διελθὼν χρόνον, ἕκαμον εἰς τὸ
ἀνευρεῖν τὰ τῷ Θεῷ ἀρεστά διὰ τῶν τῆς ἀληθείας
μυστηρίων. Ἐπίσταμαί τε ὡς ἐπεγείρει ψυχᾶς, καὶ
νῦν τε οὐχ ἤττον τὰ τῶν σοφῶν παραγγέλματα, ἢ
διατίθεται σώματα (30) βουκέντρα, ἢ ἤλω ἐμπερονη-
θέντα (31). Δύσσοσι δὲ τινες τὰ σοφὰ ἐκεῖνα διδά-
γματα, παρ' ἐνὸς ἀγαθοῦ λαβόντες ποιμένους καὶ δι-
δασκάλου, ὡσπερ ἐξ ἐνὸς στόματος ἅπαντες αὐτοῖς
συμφώνως θαυμάσιον τὰ πιστευθέντα διηγούμενοι.
Λόγων δὲ πολλῶν οὐδὲν ὄφελος· οὐδὲ σοὶ συμβουλεύω,
ὦ φίλος, ἀνόνητα καταγράφειν τὰ περὶ (31*) τὸ προσή-
κον, ἐν οἷς τοῦ κάμναι εἰκῆ ἐστὶν οὐδὲν πλέον. Ἄλλὰ μοι
λοιπὸν ἐπιλόγου δεήσει τοιοῦδὲ τινος, ὅτι· Ὁ ἄνθρω-
ποι, ἰδοὺ διαβρῆθη ὑμῖν καὶ συντόμως προαγορεύω,
φοβεῖσθαι μὲν Θεὸν τὸν πάντων δεσπότην τε ἡμῶν καὶ
ἐπόπτην, τηρεῖν δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ παραγγέλματα·
καὶ κατ' ἀξίαν ἀπολήψεσθαι ἕκαστον τῶν αὐτοῦ ἔργων
τὴν ἀμοιβὴν ἀγαθῶν τε ὀμῶν καὶ φαύλων.

li opera conscribas, ex quibus præter inanem laborem nihil commodi percipiatur. 13. Reliquum jam est, ut hujusmodi quodam epilogo utar: O homines, en vobis aperte breviterque denuntio, ut Deum omnium Dominum et inspectorem timeatis ejusque præcepta servetis; 14. vobisque persuadeatis, omnia postea judicium subitura, atque unumquemque operum suorum tam bonorum quam malorum mercedem pro meritis accepturum.

φιλαργυρίας σχοινίον, τὸ πάσαις ἀμαρτίαις καταδε-
σμεῖον. Pœnitentiam age, priusquam vita prætereat,
in qua funiculus est avaritiæ, qui peccatis omnibus
obstringit. Hæc igitur est plaga quæ occupabit, et
animæ a corpore, dissolutio subsequetur, quam hy-
dris rotæque confractio designat. Duc. — Καθέξει.
Insigne verbum, quo etiam utitur infra S. Pater in
suo ad Origenem Panegyri., cap. 16 circa finem,
ταῖς φαντασίαις κατεχομένω. Hic vero illud usur-
pat magna notabiliq; cum emphasi, ubi miram
hanc Ecclesiastæ descriptionem non ad senectute-
m, sed ad consummationem sæculi refert. Hesy-
chius: Κατέχεσθαι· θεοφορεῖσθαι. Adde Guil. Budæi
commentarios linguæ Græcæ. Bengel., l. c., p. 232.

(28) Ἐν τῷ κοιλώματι. Maluissem ut animadver-
tisset doctissimus Billius distinctionem, quæ in ms.
Medic. subditur post vocem κοιλώματι, hoc modo:
ἐν τῷ κοιλώματι, παυσαμένης χρόνον τε περιδρομῆς,
καὶ τῆς δι' ὕδατος ζωῆς παροδεύσαντος. Quæ etiam
ὑποστειγμῆν ita subjiciendam alii duo interpretes
agnoverunt. Joannes: Cum igitur cessabit cursus
temporum. Musculus: Cessante tum temporum cir-
cuits, et sæculo elapso. Solent enim Patres Græci
dicere et annos et tempora currere, ut Basilium ho-
mi. l. Ἐν λιμῶ· Περὶ ὁ χρόνος καὶ ἐπιγίνεται αἱ ἡμέ-
ραι: τὸν ὀκνηρὸν παρατρέχουσι. Fluit enim tempus,

B tibus implebunt; nec jam argentum reconditum
nec aurum probum utilitatis quidquam habiturum
est. Magna etiam plaga omnia occupabit, ad hydriam
etiam usque ad fontem aliquem stantem, et rotam
vehiculi quam in cisternæ concavitate relictam esse
contigerit: 7. hoc nimirum ablutioem ferente sæ-
culo, et circumvolutionis et ejus vitæ quæ per aquam
comparatur, tempus prætergresso. Hominibus porro
in terra jacentibus hæc una salutis ratio est, ut
eorum animæ eum agnoscant, atque, ad eum con-
volent a quo creatæ sunt. 8. Itaque, ut ea quæ prius
dixi repetam, admodum vane mortales affecti sunt,
tantaque est rerum, quæ ab illis excogitantur, va-
nitas, ut ad earum vanitatem accedere nihil om-
nino possit. 9. Ac mihi quoque inanis et superva-

B caneus labor suscipitur, sapienter et erudite concio-
nanti: quippe qui populum hunc docere aggrediar,
ita misere perditæque affectum, ut nec doctrinam
nec curationem admittat. Opus est autem viro forti
et generoso, ad hoc ut sapientiam sermones intelle-
ctu assequi queat. 10. Ego vero jam grandis natu,
longumque vitæ spatium emensus, in iis, quæ Deo
grata et accepta sunt, per veritatis mysteria exqui-
rendis, animum defatigavi. 11. Illud autem explo-
ratum habeo, animos non minus exstimulari sapien-
tium præceptis, quam solent corpora, stimulo aut
clavo confixa et perforata. Nonnulli autem sapien-
tissima illa documenta a bono uno pastore et ma-
gistro accepta, quasi ex uno ore omnes atque inter se
concordes dabunt, creditam sibi doctrinam copio-
sius et ornatius exponentes. 12. Cæterum verborum
multorum nulla est utilitas: nec tibi, vir amice,
auctor fuero, ut ea quæ minus convenit, inuti-

C sius et ornatius exponentes. 12. Cæterum verborum
multorum nulla est utilitas: nec tibi, vir amice,
auctor fuero, ut ea quæ minus convenit, inuti-
li opera conscribas, ex quibus præter inanem laborem nihil commodi percipiatur. 13. Reliquum jam est,
ut hujusmodi quodam epilogo utar: O homines, en vobis aperte breviterque denuntio, ut Deum omnium
Dominum et inspectorem timeatis ejusque præcepta servetis; 14. vobisque persuadeatis, omnia postea
judicium subitura, atque unumquemque operum suorum tam bonorum quam malorum mercedem pro
meritis accepturum.

D et dies cunctabundum prætercurrentes. Cum autem
vertit Billius, quam in cisternæ concavitate relictam
esse contigerit, videtur emendari voluisse δεξαμενῆς
pro παυσαμένης. Est enim lacus vel cisterna δε-
ξαμενῆ, unde Gregorius noster supra cap. 2, § 6,
δεξαμεναὶ πρὸς ὑπόδοχας ὕδατων κατεσκευάσθησαν.
Duc. — Hunc ipsum locum, haud aliter ac Ducæus, di-
stinguit Bengelius, l. c., 232, legitque χρόνον τε pro
χρόνον τε, quod habent editi; ab ipso fortasse Du-
cæo edoctus: quo nimirum, inquit, obscuritas quam
recentior etiam interpres offundit, ultro cesset.

(29) Τοῦ λουτροφόρου αἰῶνος. Sic hoc nostrum
sæculum vocat; quod quandiu in hac vita sumus,
nulla est tam fœda peccati labes, quæ cum Dei ope
et misericordia detergi atque ablui non possit. Vel
etiam fortasse λουτροφόρον vocat hoc sæculum,
propter mystici lavacri ablutioem. Bill.

(30) Σώματα. Cod. Medic., τὰ σώματα. Duc.

(31) Ἢλω ἐμπερονηθέντα. LXX, Eccle. xii, 11,
ὡς ἦλοι πεφτυμένοι, quasi clavi plantati: pro quo
alii libri habent πεπυρωμένοι, igniti. Vulg., quasi
clavi in altum defixi. Quæ omnia Metaphrastes hic
noster clariora sic reddidit: Suscitant animos sa-
pientium præcepta; et pungunt non minus, quam affi-
ciantur corpora, stimulo aut clavo trajecta. Voss.

(31*) Legit interpres παρά.

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΚΑΝΟΝΙΚΗ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ

Περὶ τῶν ἐν τῇ καταδρομῇ τῶν βαρβάρων εἰδωλόθυτα φαγόντων ἢ ἕτερα ἅτινα πλημμελησάντων.

EPISTOLA CANONICA

SANCTI GREGORII

ARCHIEPISCOPI NEOCÆSARIENSIS

QUI THAUMATURGUS DICTUS EST

De iis qui in barbarorum incursione idololhyla comederant, et alia quædam peccata commiserant.

ACCESSERUNT

SCHOLIA THEODORI BALSAMONIS ET JOANNIS ZONARÆ.

(GALLAND., *Op. cit.*, t. III, p. 400.)

CANON I.

« Non cibi nos gravant, sanctissime Papa, si captivi ea comederint, quæ qui in eos dominium obtinent, eis apposuerunt; maxime quando una de omnibus fama est, barbaros qui in nostras regiones incursiones fecerunt, idolis non sacrificasse. Dicit autem Apostolus: *Escæ ventri, et venter escis; Deus autem et hunc et has destruet* *. Sed Servator quoque omnes cibos mundans: *Non quod intrat, inquit, coinquinat hominem, sed quod egreditur* †. Et hoc quoque, quod captivæ mulieres corruptæ fuerunt, barbaris earum corporibus insolenter abutentibus. Sed si prius quoque damnata vita fuerat, procul ab oculis abeuntibus fornicatoribus, ut scriptum est, fornicarius scilicet habitus est etiam tempore captivitatis suspectus. Et non oportet facile orationibus cum ejus modi communicare. Sed siquidem aliqua quæ in

* I Cor. vi, 13. † Matth. xv, 11.

(32) Οὐ τὰ βρώματα. In codice Amerbachiano ad nunc canonem hæc observantur: Σημειῶσαι τὴν κανονικὴν ἐπιστολὴν ταύτην, διὰ τοὺς μιροφαγῆσαντας ἐν αἰχμαλωσίᾳ, καὶ μὴ φαγόντας εἰδωλόθυτα. Ἴσως γὰρ εἴπης εἶναι διαφορὰν εἰδωλόθυτων καὶ ἄλλων βρωμάτων ὑπὸ τῶν αἰρετικῶν βιθρωσκομένων. Ἐπισημειῶσαι τὴν ἐπιστολὴν διὰ τὰς ἐκοντοὺς συναπτομένας τοῖς Ἀγαρηνοῖς. Καθ' ἑκάστην γὰρ γίνονται τοῦτο εἰς τὰς τῶν Τούρκων προνομίας καὶ εἰς

ΚΑΝΟΝ Α'.

« Οὐ τὰ βρώματα (32) ἡμᾶς βαρεῖ, ἐρώταται Πάππα, εἰ ἔφαγον οἱ αἰχμάλωτοι ταῦτα ἄπερ περιέβρισαν αὐτοῖς οἱ κρατοῦντες αὐτῶν, μάλιστα ἐπειδὴ εἰς λόγος παρὰ πάντων, τοὺς καταδραμόντας τὰ ἡμέτερα μέρη βαρβάρους εἰδῶλοις μὴ τεθυκέ- ναι. Ὁ δὲ Ἀπόστολος φησι· *Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει*. Ἄλλα καὶ ὁ Σωτήρ ὁ πάντα καθαρῶν τὰ βρώματα, οὐ τὸ εἰσπορευόμενον, φησι, *κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον*. Καὶ τὸ τὰς αἰχμάλωτους γυναικας διαφθαρεῖναι ἐξυβριζόντων τῶν βαρβάρων εἰς τὰ σώματα αὐτῶν. Ἄλλ' εἰ μὲν καὶ πρότερον κατέγνωσθ' ἵσως ὁ βίος πορευομένου ὀπίσω ὀφθαλμῶν τῶν ἐκπορευόντων κατὰ τὸ γεγραμμένον, δλονότι ἢ πορνικὴ ἕξις ὑποπτος καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς αἰχμαλωσίας. Καὶ οὐ προχειρῶς δεῖ ταῖς τοιαύταις

τὴν χώραν Ἰβηρίας. *Nota hanc canonicam epistolam, propter eos qui in captivitate comederunt polluta, et idololhyla non comederunt. Aliquid enim discriminis forsitan dices esse inter idololhyla et alios cibos ab hæreticis comesos. Itidem nota epistolam, propter eas quæ Agarenis sponte conjunguntur. Hoc enim in Turcarum provinciis et Iberiæ regione in dies factum est.* BEVEREG.

κ κοινωπεῖν τῶν εὐχῶν. Εἰ μέντοι τις ἐν ἀκρα σω- A
φροσύνη ζήσασα, καὶ καθαρὸν καὶ ἐξω πάσης ὑπο-
νοίας ἐπιδειγμένη βίον τὸν πρότερον, νῦν περι-
πέπτωκεν ἐκ βίας καὶ ἀνάγκης ὕβρει, ἔχομεν πα-
ράδειγμα τὸ ἐν τῷ δευτερονομίῳ τὸ ἐπὶ τῇ νεά-
νιδι, ἣν ἐν τῷ πεδίῳ εὗρεν ἄνθρωπος, καὶ βιασάμε-
νος αὐτήν, ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς· Τῇ νεάνιδι οὐ
κοιήσετε, φησὶν, οὐδὲν· οὐκ ἔσται τῇ νεάνιδι
ἀμάρτημα θανάτου· ὅτι ὡς, εἰ τις ἀναστῆ ἄν-
θρωπος ἐπὶ τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ θανατώσῃ
αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, οὕτω τὸ πᾶγμα τοῦτο·
ἐδόθησεν ἡ νεάνις, καὶ ὁ βοηθῶν οὐκ ἦν αὐτῇ.
Ταῦτα μέντοι τοιαῦτα.)

ΒΑΣ. Ἐρωτηθεὶς ὁ ἅγιος περὶ τοῦ τί ὀφείλει
γίνεσθαι εἰς τοὺς Χριστιανούς τοὺς αἰχμαλωτισθέν-
τας παρὰ βαρβάρων, καὶ φαγόντας τὰ παρὰ τούτων
αὐτοῖς παρατιθέμενα εἰδωλόθυτα· ἀπελογήσατο ὡς
τὰ βρώματα ταῦτα οὐ βαρεῖ, ἀντὶ τοῦ, οὐ βαρεῖαν
ἐμποιεῖ βλάβην· καὶ μᾶλλον ὅτι εἰς λόγος παρὰ πάν-
των, ἦρουν ὅτι πάντες λέγουσι μὴ θύσαι τοὺς εἰδώ-
λους τοὺς τὰ ἡμέτερα καταδραμιόντας βαρβάρους.
Παράγει δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἀποστόλου χρήσεις, καὶ ἐκ
τοῦ Εὐαγγελίου· ἐκ μὲν τοῦ Ἀποστόλου τὸ, *Τὰ βρώ-
ματα τῇ κοιλίᾳ καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασι*· ὁ δὲ
θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. Ὁ δὲ ἀπο-
στολικὸν χωρίον περὶ πλησιμονῆς λέγει καὶ γαστρι-
μαργίας· καὶ βρώματα μὲν, τὰ περιττὰ ὀνομάζει καὶ
τὴν τρυφήν· κοιλίαν δὲ τὴν γαστριμαργίαν, ἀλλ' οὐχ
τὴν γαστέρα. Διὰ δὲ τούτων ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὅτι
ἡ ἀδηφαγία καὶ ἡ τρυφή τῇ γαστριμαργίᾳ ἀνήκει, C
ἀλλ' οὐ πρὸς θεὸν φέρει· καὶ τῇ τρυφῇ τὸ τῆς γασ-
τριμαργίας πάθος ὑψελίεται, καὶ θάτερον θατέρω
δουλεύει. Ὁ δὲ θεὸς ἄπρακτα καὶ ἀργὰ ποιήσει ταῦ-
τα, ὥστε μὴ ἐξ αὐτῶν τινὰς βλάπτεσθαι. Ἐκ δὲ τοῦ
Εὐαγγελίου ἐχρήσατο τοῖς τοῦ Εὐαγγελίου ῥήμασι
τοῖς λέγουσιν, ὅτι, *Οὐ τὸ εἰσπορευόμενον κοινοῖ
τὸν ἄνθρωπον*. Εἶτα καὶ περὶ γυναικῶν αἰχμαλώτων
αἷς οἱ βάρβαροι συνεφάρησαν· καὶ φησιν, ὅτι, εἰ
μὲν ὁ πρῶν αὐτῶν βίος κατεγνωσμένος ἦν, ὑπόπτους
αὐτὰς ποιεῖ ἡ πορνικὴ ἕξις καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς
αἰχμαλωσίας. Καὶ διὰ τοῦτο προχειρῶς αὐταῖς οὐ
συνεύχεσθαι δεῖ, ἀλλὰ μετὰ τὸ δουλεῦσαι δηλαδὴ ἐπι-
τιμοῖς. Ἐξίς δὲ ἐστὶν ἡ μακρὰ συνήθεια καὶ τῷ χρό-
νῳ παγιωθεῖσα, ἥτις καὶ φύσει προσείκειν· ὥστε αἱ
μὴ τοιαῦτα οὐχ ἥμαρτον βιασθεῖσαι. Καὶ παρα-
δείγματι κέχρηται τῇ ἐν τῷ δευτερονομίῳ θεσμοθε-
σίᾳ τῇ περὶ τῆς ὕβρισθελος παρθένου κατὰ βίαν ἐν
ἐργασίᾳ. Καὶ τὰ μὲν τοῦ κανόνος ἐν τούτοις. Ἔοικε
δὲ ὁ ἅγιος ἀπὸ τοῦ εἰπεῖν μὴ ἐπάγεσθαι βαρεῖαν βλά-
θην τοῖς φαγοῦσι τὰ εἰδωλόθυτα παρατιθέμενα τού-
τοις παρὰ τῶν βαρβάρων, καὶ ἀπὸ τοῦ λέγειν πληρο-
φορεῖσθαι πάντας μὴ γενέσθαι τοὺς βαρβάρους εἰδω-
λόθυτας, καὶ ἀπὸ τοῦ χρῆσθαι τοῖς ἀποστολικαῖς
ῥήμασι τοῖς διαλεγόμενοις περὶ τρυφῆς καὶ ἀδηφα-
γίας, ὡσαύτως καὶ τοῖς εὐαγγελικοῖς τὰ αὐτὰ δια-
λαμβάνουσι, μὴ ἀπλῆν ποιῆσαι τὴν ἀπόκρισιν, ἀλλὰ
διαρουμένην εἰς φαγόντας εἰδωλόθυτα κατὰ τρυφήν

summa continentia vixerit, et puram ab omni que
suspicione alienam priorem vitam ostenderit,
nunc vi et necessitate ad probrum contumeliamve
lapsa sit; habemus exemplum quod est in Deu-
teronomio, de adolescentula, quam homo in agro
invenit, et ea vi compressa cum ipsa dormiit:
Adolescentulæ, inquit, nihil facietis. non est adole-
scentulæ peccatum mortis: quia quemadmodum si
quis homo adversus proximum suum insurrexerit,
et ipsius animam morte affecerit, sic hæc res est;
adolescentula exclamavit, et non erat qui ei opem
ferret. Hæc quidem certe ita se habent.)

BALS. Sanctus interrogatus quid oporteat fieri
Christianis, qui a barbaris capti sunt, et quæ ipsis
ab eis apponebantur idolothyta comederunt; respon-
dit: Hi cibi non gravant, id est, non grave damnum
afferant; et maxime quod unus est sermo apud om-
nes, sive quod omnes dicunt, idolis non sacrificasse
barbaros, qui in nostra incursionibus fecere. Adducit
autem et ex Apostolo et ex Evangelio sententias.
Ex Apostolo quidem: *Escæ ventri, et venter escis;*
Deus autem et eum et has destruet. Qui quidem lo-
cus apostolicus loquitur de repletionem et ingluvie:
et escas quidem nominat ea quæ sunt supervacanea,
ac delicias; ventrem autem, voracitatem dixit, non
vero ventriculum. Per hæc autem dicit Apostolus,
quod exsaturatio et luxus ad ingluviem pertinet, sed
neque ad Deum deducit: luxui autem ingluviei vi-
tium familiare redditur, et alterum alteri servit.
Deus autem ea otiosa et inefficacia efficiet, ut nulli
ab eis lædantur. Ex Evangelio autem usus est ver-
bis Evangelii quæ dicunt: *Quod intrat per os, non
coinquinat hominem.* Deinde de captivis quoque mul-
lieribus, quibus barbari stuprum intulerunt: et di-
cit, quod si prima quidem eorum vita esset con-
demnata, suspectas eas facit fornicarius habitus
etiam tempore captivitatis. Et propterea non oportet
facile cum eis orare, sed postquam pœnis vide-
licet impositis se submisissent. Est autem habitus
longa consuetudo, quæ tempore quoque confirmata
est, quæ ad naturam etiam similitudine quam
proxime accedit. Quare quæ tales non sunt, violatæ,
non peccantur. Exemplo autem usus est lege quæ
in Deuteronomio habetur, de virgine cui in solitu-
dine per vim probrum illatum est. Et quæ quidem
ad canonem spectant in his consistunt. Videtur au-
tem sanctus ex eo quod dixit, non inferri grave
damnum iis qui idolothyta comederunt, eis a bar-
baris apposita, et ex eo quod dicit, omnes plene
comperitum habere, barbaros idolis non sacrificasse,
et ex eo quod utitur dictis apostolicis quæ de luxu
et ingluvie disserunt, similiter et evangelicis, quæ
eadem tractant, non fecisse simplicem responsionem,
sed quæ dividitur in eos qui idolothyta per
delicias sua sponte comederunt; in eos qui vi a bar-
baris coacti comederunt; in eos qui propter naturæ

¹ D-ut. xii, 26, 27.

necessitatem eas escas fecerunt, et in eos qui ad hæc vi compulsi sunt a barbaris, qui idolis non sacrificarunt. Unde, ut mihi videtur, nullus eorum ab omni culpa immunis erit. Qui ea enim propter luxum et delicias comederunt, majoribus poenis subicientur; qui propter necessitatem, et corporis nutrimentum, et ut qui non possint aliter nutrirī, minus punientur. Reliqui quoque propter esum execrabilem mitius punientur, eo quod sanctus quoque dicit non grave esse idolothyta comedere, quæ ab iis apponuntur qui idolis non sacrificarunt: non est tamen ab omni penitus reprehensione alienum. Interrogaverit autem quispiam: Cum XIV canon beati Petri archiepiscopi Alexandrini et martyris contineat, eos qui vi tyrannica compulsī idolothyta comederunt et itidem sacrificarunt, non puniri, sed potius esse etiam in clero, si sint clerici; quomodo decernit præsens hæc epistola, eos qui idolothyta comederunt, non graviter lædi: ut ex eo appareat, ipsos mediocriter lædi? Solutio. Sanctus martyr Petrus, in XIV suo canone, etiam in ipso immolatorum esu athletas martyres fuisse et testimonium præbuisse prohibet. Dicit enim quod etiam ferramentum in os ipsorum injectum est, et manus eorum ustæ sunt, et, ut semel dicam, ad immolatis vescendum nullo modo consenserunt, nec etiam ad idolis sacrificandum. Præsens autem canonica epistola tractat in principio, captivos quidem apposita sibi idolothyta vi comedisse, sed non etiam eo ipso tempore quo comedebant, tyrannica violentia compulsos fuisse; et ideo vult eos, ut qui omnino tyrannorum voluntati cesserint, moderate puniri. Existimo autem ego, quod quemadmodum idolothyta comedere, a barbaris qui non sacrificarunt, compulsus, non est ab omni reprehensione liberum; ita nec barbaricum stuprum vi perpessum esse: nam hoc quoque modice punietur. Etsi enim lex civilis dicit in lib. LX, tit. 38, c. 12, themate 6: Etiam ea quæ ab hostibus est adulterata, ac reversa, a viro (non rite viro) accusatur, nisi hoc vi passa est, et hoc modo ei cui vis allata est, ignoscitur, nec id et matrimonium dirimit: sed lex ecclesiastica, eam quæ omnino a barbaro polluta est, nisi per pœnam pura sit, non sinet. Lege et cum novellam imperatoris domini Leonis Sapientis, quæ hæc in fine prosequitur: Nullo ergo modo decernimus, eum qui captivitatem non expertus mansit, ad alterius conjunctionem venire, et cætera. Hæc autem novella tollit Justiniani CXVII novellam, quæ sita est in libro XXVIII, tit. 7, et dicit, nonnunquam solvi matrimonium: verum hæc novella locum habet, quando captiva a barbaris non est polluta. Si quid autem ejusmodi factum sit, locum habent, quæ sunt in dicto capite LX libri.

ZONAR. Cum in Romanas regiones barbari irruissent, easque fuissent depopulati, qui ab ipsis captivi sunt facti, idolothyta, vel alios quoque cibos vetitos degustarunt. De iis itaque rogatus fuit vir

ἄκρον, εἰς τοὺς κατὰ βίαν τῶν βαρβάρων φαγόντας ταῦτα, εἰς τοὺς δι' ἀνάγκην τῆς φύσεως βρώμα ποιησαμένους αὐτά, καὶ εἰς τοὺς βιασθέντας πρὸς τοῦτο παρὰ βαρβάρων, μὴ τεθυκότων τοῖς εἰδώλοις. Ὅθεν καὶ, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, οὐδὲ εἰς ἐκ τούτων ἀνεπιτιμήσονται. Οἱ γὰρ διὰ τρυφήν φαγόντες ταῦτα μείζους ἐπιτιμίας ὑποβλήθησονται· οἱ δι' ἀνάγκην καὶ ἀποτραφήναι, ἡτόνως κολασθήσονται. Καὶ οἱ λοιποὶ διὰ τὴν μιαιροφάγιαν μετρώτερον ἐπιτιμηθήσονται, ὅτι καὶ ὁ ἄγιος οὐ βαρῦ φησὶν εἶναι τὸ φαγεῖν εἰδωλόθυτα παρὰ τῶν μὴ θυσάντων τοῖς εἰδώλοις παρατιθέμενα, οὐ μὴν καὶ πάντῃ ἀκατέγκλητον. Ἐρωτήσῃ δὲ τις ὡς, τοῦ ἰδ' κανόνος τοῦ μακαρίου Πέτρου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας καὶ μάρτυρος διαλαμβάνοντος τοὺς κατὰ βίαν τυραννικὴν φαγόντας εἰδωλόθυτα, καὶ τοιουτοτρόπως θύσαντας, μὴ ἐπιτιμᾶσθαι, ἀλλὰ μᾶλλον καὶ ἐν τῷ κλήρῳ εἶναι, κληρικούς ὄντας, πῶς ἡ παρούσα ἐπιστολὴ διακρίσεται τοὺς φαγόντας εἰδωλόθυτα μὴ βαρέως βλάπτεσθαι, ὡς ἐκ τούτου ἐκφαίνεσθαι βλέπτεσθαι αὐτοὺς μετρίως; Ἀπόκρ. Ὁ ἱερομάρτυς Πέτρος ἐν τῷ ἰδ' κανόνι αὐτοῦ καὶ περὶ αὐτῶν τὸ φαγεῖν τὰ εἰδωλόθυτα μαρτυρῆσαι τοὺς ἀθλητὰς διαλαμβάνει. Φησὶ γὰρ, ὅτι καὶ χένος ἐνεβλήθη τῷ στόματι αὐτῶν καὶ αἱ χεῖρες τούτων κατεκάτησαν, καὶ ἀπλῶς οὐδ' ὄλως συνέθεντο εἰς τὸ εἰδωλόθυτα φαγεῖν ἢ εἰς τὸ θυσαῖν τοῖς εἰδώλοις. Ἡ δὲ παρούσα κανονικὴ ἐπιστολὴ διαλαμβάνει κατὰ τὰς ἀρχάς, κατὰ βίαν μὴ φαγεῖν τοὺς ἀιχμαλιώτους τὰ παρατιθέμενα αὐτοῖς; εἰδωλόθυτα, οὐ μὴν καὶ κατ' αὐτὸ τὸ φαγεῖν τυραννηθῆναι, καὶ διὰ τοῦτο θέλει ὡς ὄλως ὑποκύψαντας τῷ θελήματι τοῦ τυράννου, μετρίως τιμωρηθῆναι. Νομίζω δὲ ἐγὼ, ὅτι, ὡς περ οὐκ ἔστι πάντῃ ἀνεπιτιμήτων τὸ φαγεῖν εἰδωλόθυτα κατὰ βίαν βαρβάρων μὴ ἐπιθυσάντων, οὕτως οὐδὲ τὸ ὑποστῆναι φθορὰν βαρβαρικὴν κατὰ βίαν· καὶ τοῦτο γὰρ μετρίως ἐπιτιμηθήσεται. Κἀν γὰρ καὶ ὁ πολιτικὸς νόμος φησὶν ἐν βιβλίῳ ἑ' τίτλου λη' κεφαλ. ιβ' θέματι ἕκτω. Καὶ ἡ παρὰ τοῖς πολεμοῖς μοιχευθεῖσα καὶ ὑποστρέψασα κατηγορεῖται παρὰ τοῦ ἀνδρός, οὐ δικαίῳ ἀνδρός, εἰ μὴ βία τοῦτο πέποιθε, καὶ τοιουτοτρόπως συγγνώσκει τὴν βιασθεῖσαν, καὶ τὸν γάμον οὐ διασπᾷ· ἀλλ' ὁ ἐκκλησιαστικὸς νόμος τὴν ὄλως ὑπὸ βαρβάρου μολυνθεῖσαν μὴ καθαρῆσαι δι' ἐπιτιμίου οὐκ ἀνέχεται. Ἀνάγνωθι καὶ τὴν ργ' νεαράν τοῦ βασιλέως κυρίου Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, λέγουσαν περὶ τὸ τέλος ταῦτα· Οὐδαμῶς οὖν θεσπίζομεν ἔτι πρὸς συνάφειαν ἑτέροι, τὸν ἀπειράτον μεμενηκότα τῆς ἀιχμαλωσίας ἔρχεσθαι, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἀναίρει δὲ ἡ τοιαύτη νεαρά τὴν Ἰουστινιάνειον ριζ' νεαράν τὴν κειμένην ἐν βιβλίῳ κη' τίτλου ζ' καὶ λέγουσαν, "Ἔστιν ὅτε λύεσθαι πὸν τοιοῦτον γάμον· πλὴν ἡ τοιαύτη νεαρά χώραν ἔχει, ἔστω ἡ ἀιχμαλωτισθεῖσα οὐκ ἐμείνθη παρὰ τῶν βαρβάρων. Τοιοῦτου δὲ τινος γεγονότος, χώραν ἔχουσι τὰ ἐν τῷ ρηθέντι κεφαλαίῳ τοῦ ἑ' βιβλίου.

ZONAR. Βαρβάρων ἐπελθόντων χώραις Ῥωμαϊκαῖς, καὶ ληϊσμένων αὐτὰς, οἱ παρ' αὐτῶν ἀιχμαλωτισθέντες ἐγεύσαντο εἰδωλόθυτων, ἢ καὶ ἄλλων ἀπιγορευμένων βρωμάτων. Ἠρωτήθη, οὖν περὶ τούτων

ὁ ἅγιος, καὶ φησιν, ὅτι εἰ ἔφαγον οἱ αἰχμάλωτοι τὰ παρὰ τῶν αἰχμαλωτησάντων αὐτοὺς παρατιθέμενα, τοῦτο οὐ βαρεῖ, ἀντὶ τοῦ, οὐ βαρεῖαν ἐμποιεῖ βλάβην· καὶ μᾶλλον ὅτι εἰς λόγος παρὰ πάντων, ἦγουν ὅτι πάντες τὸ αὐτὸ λέγουσιν, ὅτι οἱ τὰ ἡμέτερα καταδραμόντες βάρβαροι εἰδώλοισι οὐκ ἔθυσαν, ὥστε οὐδὲ εἰδωλόθυτα ἔφαγον οἱ αἰχμάλωτοι. Παράγει δὲ καὶ ἐκ τοῦ Ἀποστόλου χρήσεις καὶ ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου· ἐκ μὲν τοῦ Ἀποστόλου τὸ, *τὰ βρώματα τῆ κοιλία, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασι*· καὶ τὰ ἐξῆς. Ὁ δὲ χωρίον περὶ πλητμονῆς λέγει καὶ γαστριμαργίας. Καὶ βρώματα μὲν τὰ περιττὰ ὀνομάζει καὶ τὴν τρυφήν· κοιλίαν δὲ τὴν γαστριμαργίαν, ἀλλ' οὐχὶ τὴν γαστέρα. Διὰ δὲ τούτων ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὅτι ἡ ἀδηφαγία καὶ ἡ τρυφή τῇ γαστριμαργίᾳ ἀνήκει, ἀλλ' οὐ πρὸς Θεὸν φέρει, καὶ τῇ τρυφῇ τὸ τῆς γαστριμαργίας πάθος ἠκεῖσθαι, καὶ θάτερον θατέρῳ δουλεύει· ὁ δὲ Θεὸς ἀπρακτα καὶ ἀργὰ ποιήσει τούτα, ὥστε μὴ ἐξ αὐτῶν τινὰς βλάπτεσθαι. Ἔοικε δὲ ὁ ἅγιος οὕτως χρῆσασθαι τοῖς ἀποστολικαῖς ῥήμασιν ἐνταῦθα, δεικνύς, ὅτι τὰ κατὰ τρυφήν καὶ ἀδηφαγίαν γινόμενα· διαδέδληνται, καὶ ἐπιτιμίαν εἰσὶν ἄξια, οὐ τὰ δι' ἀνάγκην καὶ βίαν σωματικὴν· ὥστε καὶν ἔφαγον οἱ αἰχμάλωτοὶ τινα βρώματα τῶν ἀπηγορευμένων, δούλοι ὄντες, δι' ἀπορίαν ἐτέρας τροφῆς, τῆς φύσεως τραφῆναι βιαζομένης, οὐ βαρὺ τοῦτο, ὡς καὶ ἀμάρτημα λογισθῆναι. Ἐκ δὲ τοῦ Εὐαγγελίου ἐχρήσατο τοῖς τοῦ Κυρίου ῥήμασι τοῖς λέγουσιν, ὅτι, *Ὁ τὸ ἐλσπορευόμενον κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον*· καὶ ταῦτα δὲ πρὸς τὴν ἐρημένην τείνουσιν ἔννοιαν. Εἶτα καὶ περὶ γυναικῶν φησιν αἰχμαλώτων αἷς οἱ βάρβαροι συνεφάρησαν. Καὶ διδάσκει γνῶμην, ὅτι, εἰ μὲν ὁ πρῶν αὐτῶν βλος καταγλωσμένος ἦν, ὑπόπτους αὐτὰς ποιεῖ ἡ πορνικὴ ἐξίς, καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς αἰχμαλωσίας· καὶ διὰ τοῦτο προχειροῦς αὐταῖς οὐ συνεύχεσθαι δεῖ, ἀλλὰ μετὰ τὸ δουλεύσαι δηλαδὴ ἐπιτιμίαις. Ἐξίς δ' ἐστίν, ἡ χρονίσασα συνήθεια, καὶ τῷ χρόνῳ παγιωθείσα, ἥτις καὶ φύσει προσέοικεν, ὥστε αἱ μὴν τοιαῦται οὐχ ἡμαρτον βιασθεῖσαι. Εἰ δὲ ὁ πρότερος αὐτῶν βλος σώφρων καὶ ἀνεπιληπτος, δουλωθεῖσαι δὲ καὶ διὰ τῆς αἰχμαλωσίας, ἐκ βίας ὑπέμειναν τὴν τῶν βαρβάρων ὕβριν, ἀνέγκλητοὶ εἰσι. Καὶ παραδειγματι κέχρηται τῇ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ θεσμοθεσίᾳ τῇ περὶ τῆς βιασθείσης παρθένου, ἣν ἐν ἐρημίᾳ ὁ βιασάμενος ἐφθεῖρε, λεγούση· *Οὐκ ἔσται τῇ νεάνιδι ἀμάρτημα θανάτου.*

sanctus, atque si quæ a dominis ipsis apposita fuerant captivi comederunt, id non gravare, hoc est grave damnum minime afferre; præsertim quod una apud omnes est fama, sive quod omnes idem hoc affirmant, barbaros qui nostras regiones incursionibus vastarunt, nequaquam idolis sacrificasse, ut proinde neque captivi idolothyta comederint. Profert vero cum ex Apostolo, tum ex Evangelio deprompta oracula. Ex Apostolo quidem illud, *Esca ventri, et venter escis*; et quæ sequuntur. Qui sane locus de ingluvie ac helluatione est accipiendus. Ac escæ quidem nomine, supervacaneam cibi copiam, luxumque intelligit: per ventrem autem voracitatem, non ipsum ventriculum. Indicat igitur bis verbis Apostolus, nimiam cibi copiam et luxum ad helluationem perducere, non ad Deum ferre; luxumque perumque vitium helluationis consequitur, alterumque alteri deservit; Deus autem irrita hæc et cassa reddet, ut nihil ex ipsis damni cuiquam contingat. Videtur porro hic sanctus hoc loco usus apostolicis verbis, ut demonstraret quæ ob luxum ac edacitatem fiunt, damnata esse ac pœnis obnoxia, non item ea quæ vi ac necessitate corporis cogente admittuntur. Proinde etiamsi cibos aliquos vitiosos captivi comederint, cum servi essent, ob alterius alimenti inopiam, cibum necessario exigente natura; non est hoc eousque grave, ut et criminis loco ducatur. Ex Evangelio autem usus est illis Domini verbis: *Non quod intras per os, coinquinat hominem*; et ad eandem hæc quoque sententiam referuntur. Hinc de mulieribus quoque captivis quæ a barbaris corruptæ sunt, disserit; atque ita pronuntiat: si quidem illarum anteacta vita damnata fuerat, eas etiam captivitatis tempore fornicariæ habitus suspectas facit, proindeque haud facile ipsis in precatione communicare oportet, nisi debita videlicet pœnitentiæ tempora expleverint. Est porro habitus, diuturna ac tempore confirmata consuetudo, quæ naturæ similis est, ut propterea ejusmodi mulieres nequaquam vi coactas peccasse putandum sit. Quod si priorem vitam caste ac citra offensionem egerunt, tum abductæ in servitatem ob captivitatem, ex violentia barbarorum contumeliam passæ sunt, immunes sunt a culpa: exemplumque adhibet, quod in Deuteronomii constitutionibus refertur, de virgine vim passa, quam in solitudine quispiam violavit: *Non erit, inquit, adolescentulæ peccatum mortis.*

ΚΑΝΩΝ Β΄.

« Δεινὴ ἡ πλεονεξία, καὶ οὐκ ἔστι δι' ἐπιστολῆς Δ
« μιᾶς παραθέσθαι τὰ θεῖα γράμματα, ἐν οἷς οὐ τὸ
« ληστεύειν μόνον φρικτὸν καὶ φρικτῶδες καταγγέλλε-
« ται, ἀλλὰ καθόλου τὸ πλεονεκεῖν καὶ ἄλλοτριῶν
« ἐφάπτεσθαι ἐπὶ αἰσχροκερδείᾳ· καὶ πᾶς τοιοῦτος
« ἐκκλήρυκτος Ἐκκλησίας Θεοῦ. Τὸ δὲ ἐν καιρῷ τῆς
« καταδρομῆς, ἐν τοσαύτῃ οἰμωγῇ καὶ τοσοῦτοις θρή-
« νοῖς τολμῆσαι τινας τὸν καιρὸν τὸν πᾶσιν ἐλεθρον
« φέροντα νομίσει ἑαυτοῖς καιρὸν εἶναι κέρδους, ἀν-
« θρώπων ἐστὶν ἀσεβῶν καὶ θεοσυγῶν, οὐδὲ ὑπερβο-
« ρὴν ἀτοπίας ἐχόντων. Ὅθεν ἔδοξε τοὺς τοιοῦτους

CANON II.

« Gravis est avaritia, nec possunt una epistola
« proponi Scripturæ, in quibus non solum prædari
« fugiendum horrendumque prædicatur, sed plura
« etiam concupiscere, et aliena propter turpe lu-
« crum attingere: et quicumque est ejusmodi, is est
« a Dei Ecclesia abdicatus. In tempore autem in-
« cursionis, in tanto luctu tantisque stetibus, ausos
« esse aliquos tempus quod omnibus exitium affe-
« rebat, existimare esse sibi lucri tempus, est ho-
« minum impiorum et Deo invisorum, et quorum
« improbitati nihil potest adjici. Unde omnes istius-

e modi abdicare visum est, ne forte in totum popu-
 e lum ira veniat, et in eos primum qui præsunt, et
 e non inquirunt. Vereor enim, ut ait Scriptura, ne
 e impius justum una secum perdat ⁹. *Fornicatio*
 e *enim*, inquit, *et avaritia, per quæ venit ira Dei*
 e *in filios inobedientiæ: ne sitis ergo eorum pari-*
 e *cipes. Fuistis enim aliquando tenebræ: nunc autem*
 e *lux in Domino. Ut filii lucis ambulate (fructus*
 e *enim lucis est in omni bonitate, et justitia, et veri-*
 e *tate), probantes quod sit Deo acceptum: et ne*
 e *communicate in frugiferis operibus tenebrarum, sed*
 e *potius etiam redarguite. Quæ enim ab ipsis sunt*
 e *clanculum, turpe est vel dicere. Omnia autem u*
 e *luce convicta manifestantur* ¹⁰. Hæc quidem Apo-
 e stolus. Si autem qui propter priorem plura ha-
 e bendi cupiditatem, quæ in pace fuit, pœnam
 e dant, in ipso iræ tempore rursus ad avaritiam
 e convertuntur, lucrificantes ex sanguine et per-
 e nicie eversorum hominum, captivorum, interfe-
 e ctorum; quid aliud exspectandum est, quam ut
 e avaritia decertantes iram sibi et universo populo
 e accumulent?

BALS. In tempore incursionis, quidam ex ortho-
 doxis corripuerunt res quæ captivorum deprædationem
 effugerunt. De his ergo interrogatus sanctus
 dicit, quod quisquis est avarus, est ab Ecclesia ab-
 dicatus, id est, ejectus et alienus. Dicuntur enim
 abdicati filii quando propter aliqua crimina ab hæ-
 reditate paterna alienantur. In tempore autem talis
 calamitatis audere aliquem facinus ejusmodi, et
 existimare aliorum calamitatem esse sui lucri oc-
 casionem, est impiorum hominum et Deo invisorum
 et qui omnem improbitatem superant. Unde visum
 est eos abdicare, pro eo quod est, aperte Ecclesia
 expellere, et a fidelium multitudine separare: ne
 propter ipsos Dei ira in omnes veniat, et ante alios
 in eos qui præsunt, qui ejusmodi homines non in-
 quirunt et examinant. Deinde subjungit etiam testi-
 monia Scripturæ, et circa suam infert: Si qui au-
 tem propter suam avaritiam, quæ fuit tempore
 pacis, puniti, in barbarorum iterum incursione
 eadem peccaverint, ii, inquit, non solum Dei iram
 in se attrahunt, sed etiam adversus omnem popu-
 lum. Hæc cum ita se habeant, nota ex hac præsentis
 epistola, quod episcopis permittitur avarorum plu-
 raque habendi cupidorum potentiam pœnis im-
 positis coercere: et eos quidem, qui, quæ ex capti-
 vitate relicta sunt fidelibus, rapiunt, magnis eccle-
 siasticis animadversionibus castigare; qui non sunt
 autem ejusmodi rapaces, mediocriter punire.
 Quamobrem ex his de hujusmodi causis laicos
 quoque episcopi rite judicent. Quomodo enim eos
 punient, si non prius veritas apparuerit? Propter
 avaritiam autem a fidelium communione aliquem ab-
 dicari, magnum est, et vae avaris! Lex vero civilis,
 eum qui rapit ex incendio vel ex ruina ædium,

Gen. xviii, 25, 25. ¹⁰ Ephes. v, 8-13.

e εκκηρύξαι, μήποτε ἐφ' ἑλόν Ἐθνη τὸν λαὸν ἡ ὀργή
 e καὶ ἐπ' αὐτοὺς πρῶτον τοὺς προεστῶτας, τοὺς μὴ
 e ἐπιζητούντας. Φοβοῦμαι γάρ, ὡς ἡ Γραφή λέγει,
 e μὴ συναπολέσῃ ἀσεβῆς τὸν δίκαιον. Πορνεῖα γάρ,
 e φησὶ, καὶ πλεονεξία, δι' ἧ ἀ ἐρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ
 e Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Μὴ οὖν γί-
 e νεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν. Ἦτε γάρ ποτε σκότος,
 e τῶν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ. Ὡς τέκνα φωτός περιπα-
 e τεῖτε (ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ φωτός ἐν πάσῃ ἀγαθῶ
 e σὺνῆ καὶ ἀληθείᾳ), δοκιμάζοντες τί εὐάρεστον
 e τῷ Κυρίῳ, καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις
 e τοῖς ἀκάριοις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ
 e ἐλέγχετε· τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν
 e ἀσχυρὸν ἐστὶ καὶ λέγειν. Τὰ δὲ πάντα ἐλεγκ-
 e μενα ὑπὸ τοῦ φωτός φανεροῦται. Τοιαῦτα μὲν ὁ
 B e Ἀπόστολος. Ἐάν δὲ, διὰ τὴν προτέραν πλεονεξίαν
 e τὴν ἐν τῇ εἰρήνῃ γενομένην δικὴν τινῶντες, ἐν αὐτῷ
 e τῷ καιρῷ τῆς ὀργῆς πάλιν πρὸς τὴν πλεονεξίαν
 e ἐκτραπῶσί τινες, κερδαίνοντες ἐξ ἀίματος καὶ διέ-
 e θρου ἀνθρώπων ἀναστάτων γενομένων ἢ αἰχμαλώ-
 e των, πεφρονωμένων, τί ἕτερον προσδοκᾶν χρή ἢ ὡς
 e ἐπαγωνιζομένους τῇ πλεονεξίᾳ, ἐπισωρευσαὶ ὀργὴν
 e καὶ ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ λαῷ;

BALS. Ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῆς,
 e ἤρπασάν τινες τῶν ὀρθοδόξων τὰ τὴν λεηλασίαν δια-
 e φυγόντα τῶν αἰχμαλωτισθέντων πράγματα. Περὶ
 e τούτων οὖν ἐρωτηθεὶς ὁ ἅγιος, φησὶν, ὅτι πᾶς πλεο-
 e νέκτης ἐκκήρυκτος τῆς Ἐκκλησίας ἐστίν, ἀντὶ τοῦ,
 e ἀπόδητος καὶ ἀλλότριος. Ἀποκηρύσσονται γὰρ λέ-
 C e γονται οἱ υἱοὶ ὅταν διὰ τινὰ αἰτιήματα ἐκ τῆς γονικῆς
 e κληρονομίας ἀλλοτριῶνται. Τὸ δὲ ἐν καιρῷ συμφορᾶς
 e τοιαύτης τολμησαὶ τινὰ τοιοῦτον τι κακὸν, καὶ λογί-
 e σασθαι κέρδους ἀφορμὴν τὴν τῶν ἀδελφῶν συμφορὰν,
 e ἔργον ἐστὶν ἀνθρώπων ἀσεθῶν καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μι-
 e σουμένων, καὶ πάσης ἀτοπίας ἐπέκεινα. Ὅθεν ἐδοξε
 e τοὺς τοιοῦτους ἐκκηρύξαι ἀντὶ τοῦ, φανερώς ἐκδιώξαι
 e τῆς Ἐκκλησίας, καὶ χωρίσαι τοῦ πληρώματος τῶν
 e πιστῶν· ἵνα μὴ δι' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ Ἐθνη ἐπὶ
 e πάντας, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἐπὶ τοὺς προεστῶτας, μὴ
 e ἐπιζητούντας καὶ ἐξετάζοντας τοὺς τοιοῦτους. Εἴτα
 e ἐπάγει καὶ Γραφικὰς μαρτυρίας, καὶ περὶ τὸ τέλος
 e ἐπιφέρει· Εἰ δὲ τινες διὰ πλεονεξίαν γενομένην παρ'
 e αὐτῶν κατὰ τὸν τῆς εἰρήνης καιρὸν κατασθέντες, πάλιν
 e καὶ εἰς τὴν τῶν βαρβάρων ἔφοδον τὰ αὐτὰ ἡμαρ-
 D e τον, οἱ τοιοῦτοι, φησὶν, οὐ μόνον καθ' ἑαυτῶν τὴν
 e ὀργὴν τοῦ Θεοῦ ἐφέλωσιν, ἀλλὰ καὶ κατὰ παντὸς
 e τοῦ λαοῦ. Τοῦτων οὕτως ἐχόντων σημειῶσαι, ὅτι
 e καὶ ἀπὸ τῆς παρουσίας ἐπιστολῆς ἐφεῖται τοῖς ἐπι-
 e σκόποις τὰς τῶν πλεονεκτῶν δυναστείας ἀναστῆλ-
 e λειν διὰ ἐπιτιμιῶν· καὶ τοὺς μὲν ἀρπάζοντας τὰ ἀπὸ τῆς
 e αἰχμαλωσίας περιλειφθέντα πράγματα τῶν ὀρθοδόξων
 e διὰ μεγάλων ἐκκλησιαστικῶν σωφρονίζειν κολάσειν·
 e τοὺς δὲ μὴ τοιοῦτους ἄρπαγας μετρωτέρας ἐπιτιμῆν
 e ὥστε ἀπὸ τοιοῦτων περὶ τοιοῦτων ὑποθέσεων καὶ
 e λαϊκοῦς ἐνδυνάμωσιν ἵνα δικάσωσιν οἱ ἐπίσκοποι. Πῶς
 e γὰρ ἐπιτιμήσουσι τούτους τῆς ἀληθείας μὴ ἀναφ-
 e νεῖσης πρότερον; Τὰ δὲ διὰ πλεονεξίαν ἀποκηρύσσου-

σθαί τινα ἐκ τῆς κοινῶν τῶν πιστῶν μέγα ἐστὶ, καὶ οὐαὶ τοῖς πλεονεκτοῦσιν. Ὁ μέντοι πολιτικὸς νόμος τὸν ἀρπάζοντα ἀπὸ ἐμπρησμοῦ ἢ καταπεσοῦσης οἰκίας εἰσω μὲν ἐνιαυτοῦ εἰς τὸ τετραπλοῦν καταδικάζει· μετὰ δὲ τὸν ἐνιαυτὸν εἰς τὸ ἀπλοῦν. Καὶ ἀνάγνωθι τὸ πρῶτον κεφάλ. τοῦ κ' τίτλου τοῦ β' βιβλίου. Παρομοίως δὲ κολάζονται κατὰ τὴν χρηματικὴν ποινὴν καὶ οἱ ἀπὸ οἰκίας καταπολεμηθεῖσης ἀρπάζοντες.

ΖΩΝΑΡ. Ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν μαρτύρων λεηλασίας, τινὲς τῶν διαφυγόντων ἐπῆλθον ταῖς οἰκίαις τῶν αἰχμαλωτισθέντων, καὶ ἤρπασαν τὰ παρὰ τῶν βαρβάρων καταλειφθέντα. Περὶ τούτων οὖν ἐρωτηθεὶς ὁ μέγας οὗτος Πατὴρ, φησὶν, ὅτι πᾶσα πλεονεξία τῆ θείᾳ Γραφῇ ἀπηγόρευται, καὶ οὐ δυνατόν ἐν μιᾷ ἐπιστολῇ περιλαβεῖν ὅσα περὶ πλεονεξίας ἡ Γραφὴ διέξεισι· συντόμως δὲ φησιν, ὅτι πᾶς πλεονέκτης ἐκκήρυκτος τῆς Ἐκκλησίας ἐστίν· ἀντὶ τοῦ, ἀπόδητος καὶ ἀλλότριος. Ἀποκηρύσσεσθαι γὰρ λέγονται οἱ υἱοί, ὅταν δι' αἰτίαν τῆς γονικῆς κληρονομίας ἐκβάλλωνται, καὶ ἀλλοτριῶνται τῆς συγγενείας. Τὸ δὲ, ἐν καιρῷ συμφορᾶς, ὅταν ἐθρῆνον οἱ ἀνθρωποι, οἱ μὲν αἰχμαλωτισθέντες, οἱ δὲ διὰ τοὺς οἰκειοὺς εἰς δουλείαν ἀγομένους, οἱ δὲ διὰ τὴν στέρησιν πραγμάτων· τολμήσαι τινας τὸν τοιοῦτον καιρὸν λογιζασθαι κέρδους καιρὸν, ἀσεβῶν ἐστὶν ἀνθρώπων καὶ θεοσυγῶν, ἦγουν ὑπὸ Θεοῦ μισουμένων καὶ πάσης ἀτοπίας ἐπέκεινα. Ὅθεν ἔδοξε τοὺς τοιοῦτους ἐκκηρύξαι, ἀντὶ τοῦ, φανερώς ἐκδιώξαι τῆς Ἐκκλησίας, καὶ χωρῖσαι τοῦ πληρώματος τῶν πιστῶν, ἵνα μὴ δι' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ ἐπὶ πάντας, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἐπὶ τοὺς προσεστώτας, μὴ ἐπιζητούντας καὶ ἐξετάζοντας τοὺς τοιοῦτους. Καὶ Γραφικὰς μαρτυρίας παράγει, εἶτα ἐπάγει· ὅτι, Ἐάν τινες, διὰ πλεονεξίαν προλαβοῦσαν, καὶ πρὸ τῆς τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῆς γενομένην, δίκην τινύοντες, οὐ μόνον οὐκ ἐσωφρονίσθησαν (τοῦτο δὲ δικτὴν ἔννοιαν ὑποβάλλει· ἡ γὰρ δίκην τινύοντες λέγει ἀντὶ τοῦ, τιμωρούμενοι παρὰ τοῦ Θεοῦ, διὰ ἀδικίας προλαβοῦσας τοὺς βαρβάρους εἰς τιμωρίαν κινήσαντος· ἡ δίκην τινύοντες ἀντὶ τοῦ, δι' ἐπιτιμημάτων ἐπισκόπων κολαζόμενοι διὰ προλαβοῦσας πλεονεξίας οὐκ ἐσωφρονίσθησαν)· ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, δι' ἣν ἐπῆλθον οἱ βάρβαροι, αὐτῆς εἰς πλεονεξίαν ἐκτραπῶσι κερδαίνοντες ἐξ αἵματος ὀλέθρου ἀνθρώπων ἀναστάτων γενομένων, ἢ αἰχμαλώτων περνευμένων· τὸ δὲ ἐξ αἵματος κερδαίνοντες ἐρμηνεύον, ἐπήγαγε τὰ ἐξῆς· Ἦ γὰρ, φησὶν, ἀνθρώπων εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπαγομένων, ὅπερ βλεθρὸς ἐστίν, ἢ ἀναιρεθέντων ἀνθρώπων πράγματα διαρπάζουσι· τί ἄλλο χρὴ ἐλπίζειν, ἢ διὰ τὴν πλεονεξίαν ἐπισωρεῦσαι ὀργὴν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ λαῷ, ἦγουν ἐκλύσαι τὴν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ἑαυτοὺς καὶ ἐπὶ τὸν λαόν; Καὶ ἐξ ἱστορίας δὲ παλαιᾶς ὑπόδειγμα παρατίθειν, ὅτι ἐνδὸς ἀμαρτήσαντος πολλοὶ ἐκολάσθησαν.

A intra annum quidem in quadruplum cundemnat: post annum autem in simplum. Et lege primum cap. tit. 20 lib. lx Similiter autem puniuntur in poena pecuniaria, qui ab expugnata domo rapiunt. Dicit enim secundum thema cap. 3 ejusdem tituli et libri hæc expresse: Si a domo vel vico qui oppugnatum rapium quid fuerit, legi locus est.

Φησὶ γὰρ τὸ δεύτερον θέμα τοῦ γ' κεφάλ. τοῦ αὐτοῦ κώμης καταπολεμουμένης ἀρπαγῆ τι, χώρα τῷ νόμῳ.

ZONAR. Qua tempestate in martyres populatio exercebatur, nonnulli ex iis qui effugerant, captivorum invasere domos, quæque a barbaris relicta fuerant, diripuerunt. De his itaque rogatus hic magnus Pater, omnem avaritiam asserit divinis litteris interdictam, nec fieri posse ut quæcunque sacræ paginæ de avaritia disserunt, una epistola comprehendantur. Breviter autem ait avarum quemlibet esse ab Ecclesia abdicatum, hoc est, ejectum et alienum. Abdicari namque dicuntur filii, cum ob aliquod crimen a paterna hæreditate ejiciuntur, omnique cognationis jure privati censentur. Porro calamitatis tempore, cum in luctu homines versarentur, alii quidem captivi ipsimet facti, alii vero ob consanguineos in servitutem abductos, alii denique ob rerum suarum jacturam; ausos fuisse quosdam ejusmodi tempus, lucri sibi occasionem ducere, hominum est impiorum, et Deo invisorum, sive Deo exosorum, quodque omnem superat pravitatem. Placuit itaque ejusmodi homines abdicare, id est, palam extrudere ab Ecclesia, atque a fidelium multitudine segregare, ne propter ipsos ira Dei in omnes descendat, præcipueque in eos qui præsumunt, nec in ejusmodi homines inquirunt, aut vindicant. Mox Scripturæ testimonia profert, additque: Si qui ob exacti temporis avaritiam, et quam ante incursionem barbarorum exercuerant, poenas persolventes, non modo non resipuerunt (hoc vero duplicem sensum admittit, aut enim poenas persolventes intelligit ob supplicium a Deo inflictum, qui ad vindicandum superioris temporis injuriam immiserit barbaros, aut solventes poenas, hoc est, episcopalibus multis ob superiorem avaritiam castigati minime resipuerunt), quin potius ipsomet tempore divinæ iracundiæ, ob quam irruere barbari, ipsi se ad avaritiam converterunt, lucrum sibi comparantes ex sanguine, et pernicie hominum quorum eversæ fortunæ sunt, vel captivorum qui sunt interfecti; ut autem illud explicaret, lucrum sibi comparantes ex sanguine, subjecit quæ mox sequuntur: Vel enim, inquit, hominum qui in servitutem abducti sunt, quod est pernicies, vel interfectorum hominum bona diripiunt: quid aliud sperandum est, nisi propter avaritiam, sibi ipsis ac universo populo iram accumulare, hoc est, sibi ipsis et populo Dei iracundiam adducit, in quo ob unius peccatum plures supplicio

KANON Γ.

ε Οὐκ ἰδοὺ Ἄχαρ ὁ Ζαρὰ πλῆμμελεῖα ἐπλημμέ-
" Jos. vii.

CANON III.

ε Annon ecce Achar Zare filius " in eo quod

« dedicatum erat, peccavit : et in omnem Israel
 « synagogam ira pervenit? Atque hic unus solus
 « peccavit, sed non solus in suo peccato est mor-
 « tuus. Nobis autem quidquid non nostrum, sed
 « alienum est, hoc tempore lucrum, Deo dedica-
 « tum esse existimandum est. Nam et ille quidem
 « Achar ex præda accepit, et ipsi nunc ex præda
 « accipiunt. Ac ille quidem, ea quæ erant hostium :
 « qui vero nunc sunt, ea quæ sunt fratrum, pernicioso
 « lucro lucrifiantes. »

BALS. Cum dixisset sanctus a fidelibus abdicari eos qui rapiunt quæ ad captivos pertinent, et ex barbarica præda relicta fuerunt; et quod propter eos qui sic sæpe lapsi et minime correpti sunt, in populum quoque ira Dei accumulata sit; ad eorum confirmationem inducit Achar historiam in libro Jesu Nave descriptam. Narrat enim quod cum Jesus pronuntiasset omnia Deo esse dedicata spolia, quæ ex Jericho capta essent, Achar postquam urbs Jericho capta esset, aurea lingua et aliqua veste surrepta, ea infodit in suo tentorio. Cum autem Deus propterea succensisset, in eo bello Israelitæ victi sunt. Quia autem non manifesta erat iræ Dei causa, missa est sors, et cecidit super Achar. Ille autem interrogatus, furtum confessus est, et quæ surrepta sunt, protulit; et lapidibus obrutus est ipse, et omnes sui, et animalia, et tota ejus supellex. Et dicit : Ecce unus peccavit, et ex eo quod Deo dedicata sunt, sustulit; et propter illius peccatum; multi perierunt in bello, ex synagoga seu cœtu Israelitarum : et rursus ultio facta est, non in illum solum, sed in omnes suos. Eis autem qui forte dixerant, esse differentiam eorum quæ Deo dedicata fuerant, et eorum quæ ad privatos aliquos pertinent, resistit sanctus; et ostendit hanc rapinam esse illa avaritia deteriorem : et quod eo tempore quo prædæ ab hostibus aguntur, res fratrum relicta, tanquam Deo dedicata reputantur : et quod, quamvis æqualitatem habeant, quæ ab Achar direpta fuere, et quæ ab eis rapta sunt, propterea quod et utraque ex prædatione vel captivitate comparata sunt; eorum tamen culpa major est. Achar enim res hostium abstulit : ii autem quos plura habendi libido nunc invasit, bona fratrum rapuerunt; eorum calamitatem, lucrum perniciosum rati. Nota præsentem canonem propter eos qui res Ecclesiarum et monasteriorum rapiunt, et, ut semel dicam, propter eos qui quæ sunt Deo dedicata, tanquam propria vindicant.

τὰ τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τὰ τῶν μοναστηρίων, καὶ θεῶ.

ZONAR. Scriptum est in libro Jesu Nave, quod cum obsideret Jesus Jericho, quæcumque in illa erant, Deo dedicata pronuntiavit. Expugnata autem urbe, Achar sublato auro ac quodam indumento, illa in suo tabernaculo defodit. Quam ob causam irato Deo, victi sunt in bello post hæc Israelitæ, multi que cecidere. Porro cum divinæ iracundiæ causa quæreretur, missis sortibus Achar est designatus : ac

« λησεν ἀπὸ τοῦ ἀναθήματος, καὶ ἐπὶ πᾶσαν συν-
 « αγωγὴν Ἰσραὴλ ἐγενήθη ἡ ὀργή; Καὶ εἰς μί-
 « νος οὗτος ἤμαρτε, μὴ μόνος ἀπέθανεν ἐν τῇ ἀμαρ-
 « τίᾳ αὐτοῦ. Ἡμεῖν δὲ πᾶν τὸ μὴ ἡμέτερον, ἀλλὰ
 « ἀλλότριον, τῷ καιρῷ τούτῳ κέρδος, ἀνάθημα νενο-
 « μίσθαι προσήκει. Κάκεινος μὲν γὰρ ὁ Ἄχαρ ἐκ
 « τῆς προνομῆς ἔλαβε· καὶ αὐτοὶ νῦν ἐκ προνομῆς·
 « κάκεινος μὲν τὰ τῶν πολεμίων, οἱ δὲ νῦν τὰ τῶν
 « ἀδελφῶν, κερδαίνοντες ὀλέθριον κέρδος. »

ΒΑΣΣ. Εἰπὼν ὁ ἅγιος ἀποκηρύττεσθαι ἐκ τῶν πιστῶν τοὺς ἀρπάσαντας τὰ τοῖς αἰχμαλωπισθεῖσι διτφρόντα, καὶ ἀπὸ τῆς βαρβαρικῆς ληλασίας περιλειφθέντα, καὶ ὅτι διὰ τοὺς οὕτω πολλὰς πταίσαντας καὶ μὴ διορθωθέντας, καὶ εἰς τὸν λαὸν ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπισωρευθεῖ, ἐπιφέρει πρὸς κατασκευὴν τούτων τὴν ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ γεγραμμένην ἱστορίαν περὶ τοῦ Ἄχαρ. Ἰστορεῖται γὰρ ὡς τοῦ Ἰησοῦ ἐπαγγεῖλαμένου ἀναθεθεμένα εἶναι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἀπὸ τῆς Ἰεριχοῦντος σκυλευθῆσθαι, ὁ Ἄχαρ μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς πόλεως Ἰεριχοῦντος, γλῶτταν χρυσὴν καὶ ὑφασμά τι ὑφελόμενος, κατέχουεν αὐτὰ ἐν τῇ σπητῇ αὐτοῦ. Ὅργισθέντος δὲ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦτο, ἠττήθησαν ἐν τῷ πολέμῳ οἱ Ἰσραηλιταί. Ὅτι δὲ ἀδολογὴ ἦν ἡ αἰτία τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, γέγονε κλήρος, καὶ ἔπεσαν ἐπὶ τὸν Ἄχαρ. Κάκεινος, ἀνακρινόμενος, ὠμολόγησε τὸ κλέμμα καὶ τὰ κλαπέντα προσήνεγκε· καὶ ἐλιθοβολήθη αὐτός τε καὶ πάντες οἱ περὶ αὐτὸν, καὶ τὰ ζῶα, καὶ πᾶσα ἡ ὑποσκευὴ αὐτοῦ. Καὶ φησιν, Ἰδοὺ εἰς ἡμαρτε, καὶ ὑφελίετο ἀπὸ τοῦ ἀναθήματος τῷ Θεῷ, καὶ διὰ τὴν ἀμαρτίαν ἐκεῖνου ἀπώλοντο ἐν τῷ πολέμῳ πολλοὶ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν· καὶ αὐθις ἡ ἐκδίκησις γέγονεν οὐκ εἰς ἐκεῖνον μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς πάντας τοὺς ἐκεῖνου. Πρὸς δὲ τὸν Ἰησοῦ εἰπόντα διαφορὰν εἶναι τῶν ἀναθεθεμένων τῷ Θεῷ καὶ τῶν διαφερόντων ἰδιωταῖς, ἀντικαθίσταται ὁ ἅγιος, καὶ κατασκευάζει χείρονα ἐκεῖνης τῆς πλεονεξίας εἶναι τὴν παρούσαν ἀρπαγὴν· ὅτι τε τὰ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ληλασίας τῶν βαρβάρων περιλειφθέντα πράγματα τῶν ἀδελφῶν, ὡς ἀναθεθεμένα τῷ Θεῷ λογίζονται· καὶ ὅτι κἂν ἰσότητα ἔχωσι τὰ παρὰ τῶν Ἄχαρ ἀποσυληθέντα καὶ τὰ παρὰ τούτων ἀρπαγέντα, διὰ τὸ ἐκ προνομῆς ἦν αἰχμαλωσίας καὶ ἀμφοτέρα ἀποκερδανθῆναι, ἀλλ' ἡ ἐκ τούτων αἰτία μεῖζων ἐστίν. Ὁ μὲν γὰρ Ἄχαρ τῶν πολεμίων ὑφέλιετο· οἱ δὲ νῦν πλεονεκτήσαντες τὰ τῶν ἀδελφῶν ἤρπαζον, τὴν συμφορὰν τούτων κέρδος ὀλέθριον ἠγγισάμενοι. Σημειῶσαι τὰ παρόντα διὰ τοὺς ἀρπάζοντας τὰ τῶν ἀδελφῶν, καὶ ἀπλῶς διὰ τοὺς ἰδιουμένους πάντα τὰ ἀναθεθεμένα τῷ Θεῷ.

ZONAR. Ἐν τῇ βίβλῳ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ γέγραπται, ὅτι πολιορκῶν ὁ Ἰησοῦς οὗτος τὴν Ἰεριχὴν, πάντα τὰ ἐν αὐτῇ ἀνάθημα ἐπηγγεῖλατο εἶναι Θεῷ. Ἐαλωκυίας δὲ τῆς πόλεως, ὁ Ἄχαρ, χρυσὸν καὶ τι ὑφασμα ἀφελόμενος, κατέχουεν αὐτὰ ἐν τῇ σπητῇ αὐτοῦ. Ὅργισθέντος δὲ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦτο, ἠττήθησαν μετὰ ταῦτα ἐν πολέμῳ οἱ Ἰσραηλιταί, καὶ ἔπεσον πολλοί. Ζητουμένου δὲ αἰτίου τῆς τοῦ Θεοῦ ὀ-

γῆς, ὁ κληρὸς ἐπὶ τοῦ Ἄχαρ ἔπεσε· κακείνος ἀνακρινόμενος ὠμολόγησε τὸ κλέμμα, καὶ τὰ κλαπέντα προσήνεγκε· καὶ ἐλιθοβολήθη αὐτὸς καὶ ἡ γυνή, καὶ οἱ παῖδες αὐτοῦ, καὶ ἡ σκηνή, καὶ τὰ ζῶα. Ἰδοὺ οὖν, φησὶ, εἰς ἡμαρτε, καὶ ἀπώλοντο ἐν τῷ πολέμῳ Ἰσραηλίται πολλοί· οἱ ἐκείνοι πάντες. Ἐἶτα καὶ ἐξαίρει ὁ μέγας οὗτος Πατὴρ τὴν τότε πλεονεξίαν· καὶ χείρονα εἶναι κατασκευάζει ἁμαρτίαν παρὰ τὴν τοῦ Ἄχαρ, συγκρινῶν ἄμφω. Καὶ γὰρ ὁ Ἄχαρ, φησὶν, ἐκ προνομίης ἔλαβεν ἂ ὑφέλετο, καὶ οὗτοι ὁμοίως ἐκ προνομίης· ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν τὰ τῶν πολεμίων ἔλαβεν, οὗτοι δὲ τὰ τῶν ἀδελφῶν· ἕπερ μεζῶν ποιεῖ τὸ κακόν. Ἐἶτα ἐπιφέρει, ὡς τινῶν λεγόντων ὄντι Ἐυρομεν ταῦτα ἐβριμμένα τυχόν, μὴ τινος ἀντιποιουμένου αὐτῶν, καὶ οὐδὲ ἤδειμεν τίνων ἦσαν, καὶ ἀντιτίθῃσιν αὐτοῖς τὰ τοῦ Δευτερονομίου καὶ τὰ τῆς Ἐξόδου· καὶ φησὶν πρὸς τοὺς (32') λέγοντας τὰ εἰρημναία φησὶν ὁ Πατὴρ·

CANON Δ.

« Μηδεὶς ἐξαπατάτω ἑαυτὸν, ἡμέτερος ὡς εὐρών· οὕτε γὰρ εὐρόντα κερδαίνειν ἐξεστι. Φησὶ γὰρ τὸ Δευτερονόμιον· *Μὴ, ἰδὼν τὸν μίσχον τοῦ ἀδελφοῦ σου καὶ τὸ πρόβατον πλατῶμενα ἐν τῇ ὁδῷ, κεριδῆς αὐτὰ, ἀποστροφῇ ἀποστρέψεις αὐτὰ τῷ ἀδελφῷ σου.* Ἐὰν δὲ μὴ ἐγγίξῃ ὁ ἀδελφός σου πρὸς σέ, μηδὲ ἐπίστασαι αὐτόν, συνᾶξεις αὐτὰ, καὶ ἔσται μετὰ σοῦ, ἕως ἂν ἐκζητήσῃ αὐτὰ ὁ ἀδελφός σου, καὶ ἀποδώσεις αὐτὰ. Καὶ οὕτω ποιήσεις τὸν ὄνον αὐτοῦ, καὶ οὕτω ποιήσεις τὸ ἵμάτιον αὐτοῦ, καὶ οὕτω ποιήσεις μετὰ πάσαν (33) ἀπόλειαν τοῦ ἀδελφοῦ σου, ὅσα ἂν ἀλόγηται παρ' αὐτοῦ, καὶ ἐσθήσῃς αὐτὰ. Ταῦτα τὸ Δευτερονόμιον. Ἐν δὲ τῇ Ἐξόδῳ, οὐ μόνον ἐὰν τὰ τοῦ ἀδελφοῦ τις εὕρῃ, ἀλλὰ καὶ ἐχθροῦ, Ἀποστροφῇ, φησὶν, ἀποστρέψεις αὐτὰ εἰς τὸν οἶκον τοῦ κυρίου αὐτῶν. Εἰ δὲ ἐν εἰρήνῃ ῥαθυμοῦντος καὶ τρυφῶντος καὶ τῶν ἰδίων ἀμαλοῦντος ἀδελφοῦ ἢ ἐχθροῦ, κερδᾶναι οὐκ ἐξεστιν, πόσω μᾶλλον δυστυχοῦντος καὶ πολεμίου φεύγοντος, καὶ κατὰ ἀνάγκην τὰ ἴδια ἐγκαταλιπόντος ; »

ΒΑΣΣ. Εἰκὸς ἦν εἰπεῖν τινὰς ὅτι Οὐχ ἠρπάσαμεν τὰ τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἀδελφῶν, ἀλλ' εὐρομεναὐτὰ ἐβριμμένα, καὶ οὐκ ἤδειμεν τίνων ἦσαν, καὶ διὰ τοῦτο ἀκαταίτατοι νομιζόμεθα. Πρὸς γοῦν τούτους ἀντιτίθῃσιν ὁ ἅγιος τὰ τοῦ Δευτερονομίου καὶ τὰ τῆς Ἐξόδου, καὶ φησὶν, ὡς κἂν ἐβριμμένα καὶ ἀνεπιμέλητα καὶ ἐν καιρῷ τοιοῦτον εὕρησῃ τις πράγματα, ἀγνοῆ δὲ καὶ τὸν δεσπότην αὐτῶν, οὐδὲ οὕτως ἐκχωρεῖται κερδᾶναι αὐτὰ. Χρεωστὴ γὰρ φυλάξει αὐτὰ, ἕως ἂν ὁ κύριος αὐτῶν γνῶ καὶ ζητήσῃ αὐτὰ. Ἐἶτα προσεπάγει ὅτι, ἐὰν κατὰ τὴν Μωσαϊκὴν νομοθεσίαν οὐκ ἐξεστὶ τινὶ ἰδιουῦσθαι τὰ ἐτέροις ἀνήκοντα πράγματα, κἂν φίλοι ὦσιν οὗτοι, κἂν ἐχθροὶ, κἂν ἀνεπιμέλητα ὦσι, καὶ ταῦτα ἐν καιρῷ εἰρήνης, ἀλλὰ ἀναγκάζεται ἀποκαθιστᾶν αὐτὰ πρὸς τοὺς δεσπότης τούτων καὶ τρυφῶντας, καὶ μηδὲ ἐπιστρεφομένους τῆς τῶν ἰδίων

¹¹ Deut. xxii, 1, 3. ¹² Exod. xxiii, 4.

(32') Καὶ φησὶν· πρὸς τοὺς. Forte legendum : καὶ πρὸς τοῦς. I. EDIT. PATROL.
(33) Μετὰ πάσαν. LXX, κατὰ πάσαν ἀπόλειαν.

is questione habita furtum confessus est, eaque quae furatus fuerat protulit, ipseque cum uxore et liberis, ejusque tabernaculum, et jumenta lapidibus obruta sunt. Ecce, inquit, unus peccavit, perieruntque in bello Israelitae multi, ac illi omnes. Amplificat porro hic magnus Pater illius temporis avaritiam, ac utrumque comparans, crimen hoc gravius, quam quod ab Achar admissum est demonstrat. Ex praeda siquidem, inquit, Achar ea sustulit quae furatus est. ac isti pariter ex praeda : caeterum ille res hostium rapuit, hi vero fratrum ; quod gravius malum efficit. Infert deinde, quippe dicentibus quibusdam se haec invenisse projecta, cum nemo forte illa sibi assereret, neque quorum essent novisse ; ac ipsis quae in Deuteronomio et Exodo habentur opponit, ac dicit ; eis qui ejusmodi loquebantur sic ait Pater :

CANON IV.

« Nemo seipsum seducat, neque tanquam invenit : neque enim fas est ei qui invenit lucrifacere. Dixit enim Deuteronomium : *Viso fratris tui vitulo, et ove errante in via, ea ne desperaveris, sed ea restitutione restitues fratri tuo.* Sin autem frater tuus ad te non approximet, neque ipsum noveris, coges ea et apud te erunt, donec ea frater tuus quaesierit, et reddes ea ; et sic facies de ejus asino, et sic facies de ejus veste ; et sic facies post omnem perditionem fratris, quaecunque ipsi perierint, et tu ea inveneris ¹². Hæc Deuteronomium. In Exodo autem, non solum si quis res fratris, sed etiam si inimici invenerit, *Restituitio*, inquit, *restitues ipsa domui domini ipsorum* ¹³. Si autem ab eo qui in pace et in otio delicate vitam transigit, nec de suis est sollicitus, sive frater sit, sive inimicus, non licet lucrari ; quanto magis ab eo qui rebus adversis premitur, et hostes fugit, et necessitate coactus propria relinquit ? »

BALS. Est verisimile dixisse aliquos se non rapuisse res fratrum suorum captivorum : sed eas, iniquiebant, disjectas invenimus, nec sciebamus cujusnam erant, et propterea nulla in nos cadit reprehensio. Adversus eos ergo opponit sanctus Deuteronomium et Exodum : et dicit, quod etiamsi aliquis disjectas neglectique habitas eo tempore res invenerit, ipsarum autem dominum ignoraverit, ne sic quidem eas lucrari permittitur. Debet enim eas servare, donec earum dominus illas cognoverit et quaesierit. Deinde infert, quod si lege Mosaica nulli licet, ea quae ad alios pertinent, tanquam sua sibi propria ascribere, sive ii sint amici, sive inimici, etiamsi tempore pacis neglectui habitas sint, sed cogitur ea dominis ipsorum restituere, quamvis luxuriose et delicate vivant, nec proprias res invenire

eurent : quanto magis debet is qui res invenit fra-
tris adversa fortuna utentis, et in captivitatem ab-
ducti, vel barbaros fugientis, et qui in tanta necessi-
tate sua neglecta reliquit, eas tam infortunato homini
restituere? Atque hæc quidem sanctus describit : et
docet deinceps quomodo puniri debeant, et qui res eas
rapuerunt, et qui non rapuerunt, sed invenerunt, et
qui postquam invenerunt eas non restituerunt. Lex
autem civilis hæc expresse dicit in themate 5, cap.
45, tit. 12, lib. LX : Qui rem alienam abjectam ac-
cipit, ut eam lucretur, etiamsi ignorat cujus sit,
est furti actioni obnoxius : nisi forte dominus eam
ita reliquerit, ut cujus nullam curam gerat. Tunc
enim etiamsi ut ea furans ceperit, quoniam ipsius
esse desiit, furti non tenetur. Non enim sit furtum,
nisi sit cui furtum fiat. Si autem quod non est pro
derelicto habitum, pro derelicto esse habitum exis-
timavit, non est fur; si autem nec pro derelicto
habebatur, nec pro derelicto haberi existimavit, ac-
cepit autem ut domino invento redderet, actione
furti non tenetur, etiamsi pro inventione pretium
acceperit. Similiter et 61 cap., 3 tit., L lib. sichabet :
Si quis absentis rem vacantem detinuisset, non te-
nebatur olim vel interdicto de vi, vel interdicto,
Quod vi aut clam, nisi utique rei vindicatione, qua-
tenus absens erat dominus. Nos ergo volumus eum
ut qui sit possessor, generali de vi interdicto teneri.
Est enim ridiculum dicere quod proprium existima-
bant id quod est alienum : quemadmodum et de
furti in duplum actione diximus, quod qui præter
domini sententiam ac voluntatem contrectat, furtum
committit. Hæc autem dicimus nisi xax annorum
spatium præterierit, ex quo possessionem apprehendit.
Nota quæ hic de captivorum rebus scripta
sunt. Lege etiam lib. xxxiv, tit. 1, cap. 17, dicens :
Receptos ab hostibus agros, qui prius erant domini
recipiunt ; non enim loco prædæ sunt, neque publi-
cantur. Qui ex hostibus enim rapiuntur, non fiunt
publici. Nota ergo quod etiam et canonibus et legi-
bus, non solum qui captivorum res deprædantur et
diripiunt, puniuntur et tenentur; sed etiam ii qui
rem immobilem vacantem invenisse se dicunt, et
non statim rem aperiunt, et eam nomine domini
possident; secundum legem quidem ecclesiasticam
eis poenitentia injungetur; secundum civilem autem, D
vel ut fures puniuntur, si res erit mobilis, vel in-
terdicto de vi, si erit immobilis. Quando autem,
quod inventum neglectum est, quod a legibus pro-
derelictum nuncupatur, non similiter punitur, qui
id detinuit. Sed si sit quidem res mobilis, cogitur
eam domino restituere, et solum nisi ejus domi-
nium assecutus sit, ut bonæ fidei possessor, intra
triennium; si autem illud immobile, quod pro de-
relicto detentum est, nisi ejus factus sit dominus,
intra decennium. Vacantis autem, et ejus quod pro
derelicto habetur, magna est differentia. Quod enim
vaeat, animo possidemus, etiamsi id naturaliter
non possidemus; quod autem pro derelicto, nec ci-
vilitate, nec naturaliter possidemus; et ideo a bonæ

A εὑρέσεως· πόσω μᾶλλον ὀφείλει ὁ εὐρῶν ἀδελφοῦ
δυστυχούντος καὶ αἰχμαλωτισθέντος ἢ καὶ φεύγοντος
τοὺς βαρβάρους, πράγματα, καὶ κατὰ τοσαύτην
ἀνάγκην ἀτημέλητα καταλιπόντος τὰ οικεῖα, ἀπο-
καθιστᾶν αὐτὰ πρὸς τὸ μέρος τοῦ οὕτω δυσπρα-
γοῦντος ἀνθρώπου; Καὶ ὁ μὲν ἄγιος ταῦτα ἐθέ-
σπισε· καὶ ἐφεξῆς διδάσκει πῶς ὀφείλουσιν ἐπιτι-
μᾶσθαι οἱ τε ἀρπάξαντες τὰ τοιαῦτα πράγματα,
καὶ οἱ μὴ ἀρπάζοντες, ἀλλὰ εὐρόντες· πρὸς δὲ καὶ
οἱ μετὰ τὴν εὐρεσιν μὴ ἀποκαθιστύνοντες αὐτὰ.
Ὁ δὲ πολιτικὸς νόμος φησὶν ἐν θέματι ε', τοῦ μγ'
κεφαλαίου, τοῦ ιβ' τίτλου, τοῦ ε' βιβλίου, ταῦτα
ῤητῶς· Ὁ τὸ ἀλλότριον πρᾶγμα ἐβρίμμενον λαμβά-
νων ἐπὶ τῷ κερδᾶναι, κἂν ἀγνοῆ τίς ἐστιν, ὑπόκειται
τῇ περὶ κλοπῆς ἀγωγῇ· εἰ μὴ ἄρα ἀπρονόητος ὁ
B δεσπότης εἶασεν αὐτό· τότε γὰρ κἂν ὡς κλέπτων
αὐτὸ ἔλαβεν, ἐπειδὴ ἐπαύσατο αὐτοῦ εἶναι, οὐχ ὑπό-
κειται. Κλοπὴ γὰρ οὐ γίνεται μὴ ὄντος τοῦ κλοπὴν
ὑφισταμένου. Εἰ δὲ τὸ μὴ ὄν ἀπρονόητον ἐνόμισεν
ἀπρονόητον, οὐκ ἔστι κλέπτῃς· εἰ δὲ μὴ ἦν ἀπρο-
νόητον, μήτε ἐνόμισεν, ἔλαβε δὲ, ἐπὶ τῷ δοῦναι τῷ
εὐρισκομένῳ δεσπότη, οὐχ ὑπόκειται τῇ περὶ κλο-
πῆς ἀγωγῇ, κἂν εὐτρετα λάθῃ. Ὡσαύτως καὶ τὸ ξα'
κεφ. τοῦ γ' τίτλου τοῦ ν' βιβλίου οὕτω διαλαμβάνει·
Ἐάν τις ἀπόντος πρᾶγμα κατέσχε σχολάζον, οὐκ
ἐνήγετο τὸ παλαιὸν ἢ τῷ περὶ βίας παραγγέλματι, ἢ
τῷ, Ὅπερ βίε ἢ λάθρα, εἰ μὴ ἄρα τῇ τὰ ἴδια ἐκδι-
κούση ἀγωγῇ, ἐν ᾗ δεσπότης ἦν ὁ ἀπάν. Ἡμεῖς οὖν,
ὡς νομέα ὄντα, βυλόμοιθα κρατεῖσθαι τῷ περὶ βίας
γενικῶ παραγγέλματι· γελῶν γὰρ ἔστι τὸ λέγειν,
C ὅτι ἐνόμιζον ἴδιον τὸ ἀλλότριον· ὡσπερ οὖν καὶ ἐπὶ
τῆς περὶ κλοπῆς εἰς τὸ διπλάσιον ἀγωγῆς εἶπομεν,
ὅτι ὁ πρὸς γνώμην τοῦ δεσπότητος ψηλαῶν κλοπὴν
ἀμαρτάνει. Ταῦτα δὲ φαμεν, ἐάν μὴ τριακονταετία
παρῆλθεν ἐξ οὗ τῆς νομῆς ἐπελάβετο. Σημείωσαι τὰ
ἐνταῦθα γεγραμμένα περὶ τῶν πραγμάτων τῶν
αἰχμαλώτων. Ἀνάγκωθι καὶ βιβλ. λδ', τίτ. α', κεφ.
ιζ', λέγον· Τοὺς ἀναλαφθέντας παρὰ τῶν πολεμίων
ἀγρούς οἱ πρώην ἀναλαμβάνουσι δεσπότη· οὐ γὰρ ἐν
τάξει παιδῶν εἰσὶν οὐδὲ δημόσιοι γίνονται. Οὐ γὰρ
τῶν πολεμίων λαμβανόμενοι, γίνονται δημόσιοι. Ση-
μείωσαι οὖν, ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν κανόνων καὶ ἀπὸ τῶν
νόμων οὐ μόνον οἱ τὰ τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἀπο-
σουλῶντες ἢ ἀρπάζοντες κολάζονται καὶ ἐνέχονται,
ἀλλὰ καὶ οἱ εὐρεμά τι ἢ ἀκίνητον σχολάζον λέγοντες
ἐφευρεῖν, καὶ μὴ αὐτίκα τὸ πρᾶγμα κητάδηλον ποιού-
μενοι, καὶ φυλάττοντες αὐτὸ εἰς ὄνομα τοῦ δεσπότης,
κατὰ μὲν τὸν ἐκκλησιαστικὸν νόμον ἐπιτιμηθῆσονται,
κατὰ δὲ τὸν πολιτικὸν ἢ ὡς κλέπτει τιμωρηθῆ-
σονται, ἐάν ἐστι τὸ πρᾶγμα κινήτων, ἢ τῷ περὶ βίας
παραγγέλματι, ἐάν ἐστιν ἀκίνητον. Ὅταν δὲ ἀπρο-
νόητός ἐστι τὸ εὐρεθὲν, τὸ παρὰ τοῖς νόμοις καλοῦ-
μενον προδερέλκτον, οὐ κολάζεται παρομοίως ὁ τοῦτο
κατασχών· ἀλλ' εἰ μὲν κινήτός ἐστιν, ἀναγκάζεται
αὐτὸ ἀποδοῦναι, καὶ μόνον, εἰ μὴ ἐδέσποσεν αὐτὸ, ὡς
καλῆ πίστεϊ νομεύς, ἐντὸς τριετίας· εἰ δὲ ἀκίνητον,
αὐτὸ ἐκείνο τὸ κατασχέθην ὡς προδερέλκτον, εἰ μὴ
γέγονε τούτου δεσπότης, ἐντὸς δεκαετίας. Σχολάζον
τος δὲ καὶ ἀπρονόητου μεγάλη διαφορά. Τὸ μὲν γὰρ

σκολάζον ψυχῇ νεμόμεθα, καὶ φυσικῶς αὐτὴ οὐ κατέχομεν· τὸ δὲ προδερελίκτην οὐδὲ νομίμως οὐδὲ φυσικῶς κατέχομεν· καὶ διὰ τοῦτο δεσπόζεται παρὰ τοῦ καλῆ πίστευ νεμηθέντος αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ χώραν οὐκ ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ἀνηκόντων τοῖς αἰχμαλωτισθεῖσι· καὶ διὰ τοῦτο οἱ κατέχοντες αὐτὰ καὶ μὴ ἀποκαθιστῶντες, ὡς ἀνωθεν εἴρηται, ἀδιαστίκτως καὶ ἐνέχονται καὶ κολάζονται.

ZONAR. Ὅτι μὴ ἐξαπατάτω τις ἑαυτὸν, ὡς εὐρῶν τὸ τοῦ ἀδελφοῦ πρᾶγμα ἐρριμμένον ἰσως καὶ ἀνεπιμέλητον κείμενον. Κἀν γὰρ οὕτως εὐρῆ αὐτὸ, οὐκ ἔξεστι καρθεῖσθαι αὐτὸ καὶ οικειώσασθαι τὸ ἀλλότριον· καὶ ἰσως ἀγνοῆ τὸν δεσπότην τοῦ πράγματος· χρεωστὴ γὰρ λαθεῖν αὐτὸ, καὶ φυλάξαι ἕως ὁ κύριος αὐτοῦ γνῶ καὶ ζητήσῃ αὐτὸ. Καὶ τὰ τοῦ δευτερονομίου καὶ τὰ τῆς Ἐξόδου ἐπάγει λέγων ὅτι, Ἐάν ἐν καιρῷ εἰρήνης ὁ ἀδελφός σου ἢ ὁ ἐχθρός σου ἐκ βρυμίας ἀπολέσῃ τὸ ἴδιον, οὐκ ἔξεστι σοι εὐρόντι αὐτὸ κέρδους ἴδιον ποιήσασθαι, ἀλλὰ ἐπανασῶσαι τῷ ἀπολέσαντι αὐτὸ ἀπαιτῆ κατὰ τὸν νόμον τὸν παλαιόν· πόσῃ μᾶλλον, ἐάν τοῦ φεύγοντος ἀδελφοῦ σου ἢ τοῦ αἰχμαλωτισθέντος εὐρήσεις πρᾶγματα παρ' αὐτῶν ἔγκαταλειφθέντα, χρὴ σε φυλάξαι αὐτὰ καὶ ἀποδοῦναι τῷ δυσπραγοῦντι;

KANON E.

« Ἄλλοι δὲ ἑαυτοὺς ἐξαπατῶσιν, ἀντὶ τῶν ἰδίων καὶ τῶν ἀπολομένων ἃ εὐρὸν ἀλλότρια κατέχοντες· ἵνα ἐπειθὴ αὐτοῖς Βοράδοι καὶ Γόθοι τὰ τοῦ πολέμου εἰργάσαντο, αὐτοὶ ἄλλοις Βοράδοι καὶ Γόθοι γίνονται. Ἀπεστελλόμενοι οὖν τὸν ἀδελφὸν καὶ συγγένοντα Εὐφρόσυνον διὰ ταῦτα πρὸς ὑμᾶς, ἵνα κατὰ τὸν ἐνθάδε τύπον καὶ αὐτὸς δῶῃ ὁμοίως καὶ ὧν δεῖ τὰς κατηγορίας προσέσθαι, καὶ οὐς δεῖ ἐκκηρύξαι τῶν εὐχῶν. »

ΒΑΣΣ. Ἀπολογησάμενος ὁ ἅγιος τὰ εἰκότα πρὸς τοὺς λέγοντας, ὡς ἐρριμμένα καὶ ἀτημέλητα εὐρεῖν τὰ τῶν αἰχμαλωτισθέντων πρᾶγματα, καὶ διὰ τοῦτο ἰδωσασθαι αὐτὰ· ἄρτι ἀπολογεῖται πρὸς τοὺς ἀντιποιομένους τῶν διαφερόντων τοῖς αἰχμαλωτισθεῖσιν ἀντὶ τῶν φθασάντων παρὰ τῶν πολεμίων ἀφαιρηθῆναι πραγμάτων αὐτῶν. Φησὶ γὰρ ὡς καὶ τοῦτο ἀπάτη ἐστὶ καὶ ματαία πρόφασις. Οὐδὲ γὰρ δίκαιόν ἐστι τοῦτους γεγονότας παρανόμως πολέμου βαρβαρικοῦ μὴ καρτερῆσαι, ἀλλὰ γενέσθαι αὐτοὺς πολεμίους τῶν ἀδελφῶν, καὶ χρηματίσαι εἰς τοὺτους ἄλλους βαρβάρους. Διὰ ταῦτα ἀπεστελλόμενος, λέγει, τὸν ἀδελφὸν Εὐφρόσυνον πρὸς ὑμᾶς, ἵνα κατὰ τὸν ἐνταῦθα τύπον, ἤγουν, καθὼς ἡμεῖς ἐνταῦθα ἐποιήσαμεν, δῶῃ τύπον καὶ αὐτόθι ὥστε οὕτως ποιεῖν ὑμᾶς. Εἴτά φησιν ὡς ὁ αὐτὸς Εὐφρόσυνος ἀναδιδάξει τίνες δεῖ προσδέχεσθαι κατηγοροῦντας κατὰ τινων, καὶ τίνες χρὴ ἀποκηρύττειν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῆς κοινωνίας τῶν πιστῶν.

ZONAR. Τινὲς, φησιν, ἀπολέσαντες οἰκεία πρᾶγματα, καὶ εὐρόντες ἀλλότρια, λέγουσι κατέχειν αὐτὰ, ἀνθ' ὧν ἀπόλεσαν, ἐξαπατῶντες ἑαυτοὺς. Ὅπερ γὰρ, φησιν, ἐγένοντο ἐκεῖνοις οἱ πολέμοι βάρβαροι, τοῦτο γίνονται αὐτοὶ τοῖς ἀδελφοῖς. ἤρπασαν οἱ βάρβαροι τὰ ἐκεῖνων, κακείνοι τὰ τῶν ἀδελφῶν. Διὰ ταῦτα ἀπεστελλόμενος, λέγει, ἵνα κατὰ τὸν ἐνταῦθα τύπον,

A fidei possessore ejus dominium acquiritur. Hæc autem locum non habent in iis quæ ad captivos pertinent; et ideo qui ea detinent, et non restituant, ut superius dictum, citra ullam distinctionem, et tenentur, et puniuntur.

ZONAR. Ne quisquam se ipsum seducat, quasi rem fratris projectam fortasse planeque neglectam invenerit. Nam etsi ita inveniat ipsam, lucrari haud fas est, sibi que rem alienam vindicare, etiamsi forte ignoret dominum; sed illam sumere oportet, ac usque illam dominus norit ac requirat, servare. Tum Deuteronomii ac Exodi locos profert, ita disserens: Si pacis tempore frater tuus, aut inimicus tuus ex negligentia rem suam perdat, haud fas est, si eam inveneris, tibi propriam vindicare, sed ei qui perdidit servari antiqua lex jubet; quanto magis si res inveneris fratris tui qui aufugit, aut in servitutem abductus est, ab ipso relictas, servare illas ac infortuniis presso reddere oportebit?

CANON V.

« Alii autem seipsos seducunt, pro propriis quæ perierunt, aliena quæ invenerunt, detinentes: ut quoniam Boradi et Gothi eis hostilia fecerant, ipsi sint aliis Boradi et Gothi. Propterea ergo fratrem et consenem nostrum Euphrosynum ad vos misimus, ut secundum formam quæ hic est, et ipse det similiter, et quorum accusationes admittere oporteat, et quos a precibus abdicare. »

BALS. Postquam sanctus, quæ erant consentanea respondit iis qui dicebant se ut disjectas et neglectui habitas res captivorum invenisse et propterea ea sibi vindicasse; nunc iis respondet, qui, quæ ad captivos pertinebant, pro iis quæ sibi ab hostibus prius ablata fuerant, vindicabant. Dicit enim et hoc esse fraudem et inanem prætextum. Neque enim æquum est, ut qui ex bello barbarico detrimentum acceperint, non toleranter ferant, sed sint ipsi hostes fratrum, et alii in ipsos barbari appellentur. Propterea, inquit, misimus ad vos fratrem Euphrosynum, ut juxta formam hic traditam, seu quemadmodum hic fecimus, isthic quoque det formam ut sic vos faciatis. Deinde dicit: Euphrosynus vos docebit quosnam et adversus quos accusantes admittere, et quosnam ab Ecclesia et fidelium communitate abdicare oporteat.

ZONAR. Nonnulli, inquit, amissis rebus suis, ac aliena invenientes, pro iis quæ amiserunt ea detinere se asserunt, seipsos decipientes. Quod enim, ait, illis fuere hostes barbari, hoc ipsi sunt fratribus. Barbari res illorum rapuerunt, ac illi fratribus. Propterea, inquit, [Euphrosynum] ad vos misimus, ut secundum formam hic observatam vos quoque

illic faciatis, et quorum accusationes et contra quos oporteat admittatis, et quos decet abdicetis, hoc est ejiciatis ab Ecclesia, atque a fidelibus segregetis, ne cum ipsis una precentar. Porro quorumnam accusationes admittendæ sint, sextum secundæ œcumenicæ synodi caput docet. Legantur etiam quæ ibi scripsimus.

CANON VI.

« De iis qui captivos ex barbaris fugientes vi deli-
« nent. Denuntiatum autem est nobis quidpiam in-
« credible in vestra regione factum esse, omnino
« ab infidelibus et impiis, et qui ne nomen quidem
« Domini novere; quod nonnulli eo inhumanitatis
« crudelitatisque processere, ut captivos aliquos qui
« effugerunt, vi retineant. Mittite aliquos in re-
« gionem, ne vel fulmina in eos cadant qui hæc
« agunt. »

BALS. Accepit sanctus quod quidam captivi ortho-
doxi, postquam manus barbaricas evasere, vi a qui-
busdam definentur, nec domum reverti sinuntur.
Dicit ergo iis, ad quos scriptum hoc epistolare mis-
sum est, quod hoc ei incredibile visum est: est enim infidelium et impiorum opus. Sin autem factum est, non remanebit impunitum. Et ideo debent hæc diligenter inquiri, et mitti in regionem qui hæc perscrutentur. Existimat enim, quod etiam fulmen seu ignis sit casurus, et eos qui hæc agunt exusturus.

ZOMAR. Nonnulli, inquit, ut didicimus, captivos ex hostibus diffugientes vi retinent: qui sunt omnino infideles et impii, neque vel Deum norunt. Profunde sanctus vir ab iis ad quos scribit, postulat mitti in regionem homines qui de hac re inquirent; ne, inquit, ignis cadat coelitus, ac eos qui hæc agunt absumat. Hoc autem dixit, facinoris gravitatem indicans.

CANON VII.

« De iis qui inter barbaros annumerati sunt, et
« absurda quædam in eos qui sunt sui generis fece-
« runt. Eos itaque qui inter barbaros enumerati
« sunt, et cum eis in captivitate invaserunt, obliti
« se esse Ponticos et Christianos, efferati autem
« barbarique redditi, ut et eos qui sui sunt generis,
« vel ligno vel suffocatione interficiant, vias autem
« vel domos nescientibus barbaris ostendant; etiam
« ab auditione arcere oportet, donec de iis con-
« gregatis sanctis aliquid communiter visum fuerit,
« et ante eos sancto Spiritui. »

BALS. Eos quidem qui postquam captivi facti sunt, barbaris consenserunt, et cum eis veluti barbari effecti sunt, et sui generis Christianos interfecerunt, vel vias barbaris ignotas et ad Christianos ducentes ostenderunt, vel eorum ades hostibus manifestas fecerunt, ne ad divinarum quidem laudum auditionem admittendos esse decernit: sed eos omnino extra ecclesiam statui in loco deflentium, post confessionem scilicet vel condemnationem, donec sancti simul congregati de iis communiter statuerint. Sanctos autem episcopos appel-

Α και αὐτοὶ ὡστε οὕτως ὑμᾶς ποιεῖν, καὶ τίνας δὲ κατηγοροῦντάς τινων προσδέχεσθαι, καὶ οὐς ἐκκηρύξαι, ἤγουν τίνας τῆς Ἐκκλησίας ἐξῶσαι, καὶ τῶν πιστῶν χωρῖσαι, ὥστε μὴ συνεύχεσθαι αὐτοῖς. Τίνας δὲ δεῖ κατηγοροῦντας προσδέχεσθαι, τὸ ἕκτον κεφάλαιον τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου διδάσκει. Ἀναγνωστέον καὶ τὰ ἐκεῖ γεγραμμένα.

KANON Γ'.

« Περὶ τῶν βίᾳ κατεχόντων τοὺς ἐκ τῶν βαρβάρων
« αἰχμαλώτους. Ἀπηγγέθη δὲ τι ἡμῖν καὶ ἀπιστον
« ἐν τῇ χώρᾳ ὑμῶν γενόμενον, πάντως που ὑπὸ
« ἀπίστων καὶ ἀσεβῶν καὶ μὴ εἰδῶτων μηδὲ ἔνομα
« Κυρίου, ὅτι ἄρα εἰς τοσοῦτόν τινες ὠμότιτος καὶ
« ἀπανθρωπίας προεχώρησαν, ὥστε τίνας τοὺς δια-
« φυγόντας αἰχμαλώτους βίᾳ κατέχειν. Ἀποστελεῖτε
« τίνας εἰς τὴν χώραν, μὴ καὶ σκηπτοὶ πέσωσιν ἐπὶ
« τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας. »

ΒΑΣΣ Ἐμαθεν ὁ ἅγιος ὡς τινες ὀρθόδοξοι αἰχμάλωτοι, τὰς βαρβαρικὰς χεῖρας διαφυγόντες, κατέχονται ὑπὸ τινων κατὰ βίαν, καὶ οὐ παραχωροῦνται οἰκᾶδε ὑποστρέφαι. Φησὶν οὖν πρὸς οὐς ἀπεστάλη τὸ ἐπιστολιμαῖον τοῦτο γράμμα, ὡς τοῦτο καὶ ἀπιστον ἐλογίσθη αὐτῷ· ἔργον γάρ ἐστιν ἀπίστων καὶ ἀσεβῶν. Εἰ δὲ γέγονεν, ἀνεκδέχικτον οὐκ ἔσται. Διὸ καὶ ὀφείλουσι τὰ περὶ τούτου πολυπραγμονηθῆναι, καὶ ἀποστελεῖν εἰς τὴν χώραν καὶ ἐρευνῆσαι. Νομίζει γὰρ ὡς καὶ σκηπτὸς, ἤγουν πῦρ, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσε, καὶ κατέφλεξε τοὺς ταῦτα πράσσοντας.

ΖΩΝΑΡ. Τινες, φησὶν, ὡς ἐμάθομεν, αἰχμαλώτους διαφυγόντας τοὺς πολεμίους, βίᾳ κατέχουσιν· οἵτινες πάντως ἀπιστοὶ εἰσι καὶ ἀσεβεῖς, καὶ οὐδὲ Θεοῦ ἐπίγνωσιν ἔχουσιν. Ἀπαιτεῖ οὖν ὁ ἅγιος τοὺς πρὸς οὐς γράφει, ἀποστελεῖν εἰς τὴν χώραν καὶ ἐρευνῆσαι περὶ τοῦ πράγματος, ἵνα μὴ πῦρ, φησὶν, ἐξ οὐρανοῦ πέση καὶ καταφλέξῃ τοὺς ταῦτα πράσσοντας. Τοῦτο δὲ εἶπε, τὴν ἀτοπίαν δεικνύων τῆς πράξεως.

KANON Δ'.

« Περὶ τῶν ἐγκαταλεχθέντων τοῖς βαρβάροις, καὶ
« ἀτοπὰ τινα κατὰ τῶν ὁμοφύλων τολμησάντων. Τοῖς
« μὲν οὖν ἐγκαταλεχθέντας τοῖς βαρβάροις καὶ μετ'
« αὐτῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐπελθόντας, ἐπιλαθόμενος,
« ὅτι ἦσαν Ποντικοὶ καὶ Χριστιανοὶ, ἐκβαρβαρωθέν-
« τας δὲ ὡς καὶ φονεύειν τοὺς ὁμοφύλους ἢ ξύλων ἢ
« ἀγγλῶν, ὑποδεικνύουσι δὲ ἢ ὁδοὺς ἢ οἰκίας ἀγνοοῦσι
« τοῖς βαρβάροις· καὶ τῆς ἀκροάσεως ἀπειρῶσαι δεῖ,
« μέχρις ἂν κοινῇ περὶ αὐτῶν τι δόξη συνελθοῦσι τοῖς
« ἁγίοις, καὶ πρὸ αὐτῶν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. »

ΒΑΣΣ. Τοὺς μέντοι μετὰ τὸ αἰχμαλωτισθῆναι τοῖς βαρβάροις ὁμοφρονήσαντας, καὶ μετ' αὐτῶν οἷον βαρβαρωθέντας, καὶ τοὺς ὁμοφύλους Χριστιανούς φρονεῦσαντας, ἢ ὁδοὺς ἀγνοομένας τοῖς βαρβάροις, καὶ ἀπαγούσας εἰς Χριστιανούς ὑποδείξαντας, ἢ οἰκίας τούτων καταδύλους τοῖς πολεμίοις ποιήσαντας, μηδὲ εἰς ἀκρόασιν τῶν θείων δοξολογιῶν παραδεχθῆναι διορίζεται· ἀλλὰ ἐξω παντελῶς τῆς ἐκκλησίας ἵστασθαι αὐτοὺς ἐν τόπῳ προσκλιόντων πάντως μετὰ τὴν ἐξομολόγησιν ἢ τὴν καταδίκην, εἰς ἂν σκοπήσωσιν οἱ ἅγιοι περὶ αὐτῶν κοινῇ συνελθόντες. Ἀγίως

δὲ τοὺς ἐπισκόπους καλεῖ. Τὸ δὲ, πρὸ αὐτῶν τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, ἐπήγαγε, δεικνύς, ὅτι ὅσα ἐν κοινῇ διασκέφει οἰκονομοῦνται παρὰ τῶν ἐπισκόπων, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὑποτίθησιν αὐτά. Καὶ ὁ μὲν ἐκκλησιαστικὸς νόμος οὕτω τούτους κολάζει· ὁ δὲ πολιτικὸς τῷ περι καθοσιώσεως ἐγκλήματι καθυποβάλλει τοὺς τοιοῦτους. Φησὶ γὰρ κεφάλ. α' τοῦ λς' τίτλου τοῦ ζ' βιβλίου· Ὁ περὶ τῶν ἐπιβούλων νόμος δμοιὸς ἐστὶ τῷ περὶ Ἱερουσαίας. Καὶ ἐνέχεται αὐτῷ ὁ κατὰ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δήμου πλημμελήσας, καὶ σπουδάσας κατὰ ὄδον παρὰ κέλευσιν βασιλέως ἀναيرهθῆναι τοὺς ὁμήρους· ἢ ἵνα ἔνοπλοι ἄνθρωποι ἐν πόλει κατὰ τῆς πολιτείας ὦσιν, ἢ ἵνα τόπος ἢ ἱερά κατασχεθῶσιν, ἢ στασιώδης γένηται σύνοδος, ἢ ἵνα φονεῦθῃ ὁ ἀρχων· καὶ ὁ πρὸς τοὺς πολεμίους γράμμα ἢ ἀγγελον πέμψας ἢ σημειῶν αὐτοῖς δεδωκώς, ἢ ἄλλως βοηθήσας αὐτοῖς, καὶ ὑπονοθεύσας στρατιώτας πρὸς στάσιν ἢ θόρυβον κατὰ τῆς πολιτείας. Καὶ κεφάλ. γ', τοῦ αὐτοῦ τίτλου καὶ βιβλίου· Ὁ τοὺς πολεμίους ἐρεθίσας, ἢ παραδοὺς αὐτοὺς πώλητην, εἰς κεφαλὴν τιμωρεῖται. Καὶ ἐφεξῆς διαλέγεται τὸ κεφάλαιον περὶ ἄλλων τινῶν ὁμοίων. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν αἰχμαλωτισθέντων καὶ ὁμοφρονησάντων τοῖς πολεμίοις, καὶ περὶ τῶν μὴ αἰχμαλωτισθέντων, ὁμοῦ μὲντοι τοῖς πολεμίοις ὁμογνωμνησάντων, καὶ φρονησάντων κατὰ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας. Οἱ δὲ τοῖς κατὰ χέρσον καὶ θάλατταν ληστεύουσι συλληστέουσιν, πλειόνως, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, κολασθήσονται· ὅτι καὶ μείζων ἐστὶ τούτων ἡ κακία. Οἱ μὲν γὰρ πολέμοιοι κατὰ πρόσωπον καὶ γυμνῇ κεφαλῇ, τὸ λεγόμενον, τὸν πόλεμον συνιστῶσιν· οἱ δὲ λησταὶ ἀοράτως καὶ ἀφανῶς ἀπροσδόκητον μελετῶσι φρόνον. Ὅσον οὖν τοῦ προκειμένου κατ' ὅσον κινδύνου ἢ μάχῃ κουφοτέρα ἐστὶ τοῦ ἀπροσδοκῆτου κακοῦ, τοσοῦτον καὶ ἡ τῶν πολεμίων ἐφοδος ἀνεκτοτέρα ἐστὶ τῆς τῶν ληστευόντων ἐπιβουλῆς.

ZONAR. Ὅσοι μὲν οὖν, φησὶν, αἰχμαλωτισθέντες ποτὲ, συγκατετάγησαν τοῖς βαρβάροις, καὶ μετ' αὐτῶν ἐπῆλθον βαρβαρωθέντες τὰ ἔθνη· καὶ ὡς περ ἐπιλαθόμενοι, ὅτι ἐκ τοῦ Πόντου ἦσαν Χριστιανοὶ ὁμοφύλους ἐφόνευσαν, ἢ ὁδοὺς ὑπεδείκνουν τοῖς βαρβάροις ἀγνωστέους αὐτοῖς, ἢ οἰκίας λανθανούσας αὐτοῦς· οὗτοι μὴδὲ εἰς ἀκρόασιν παραδεχθήτωσαν μετανοοῦντες· τουτέστιν ἐξω παντελῶς τῆς ἐκκλησίας ἐστηκέτωσαν, ἐν τόπῳ δηλαδὴ προσκλαιόντων, ἕως ἂν σκοπήσωσιν οἱ ἅγιοι περὶ αὐτῶν κοινῇ συνελθόντες. Ἄγιους δὲ ἢ τοὺς ἐπισκόπους καλεῖ, ἢ τοὺς πιστοὺς ἀπλῶς κατὰ τὸν μέγαν ἀπόστολον Παῦλον. Τὸ δὲ, πρὸ αὐτῶν τῷ ἀγίῳ Πνεύματι, ἐπήγαγε, δεικνύς, ὅτι ὅσα ἐν κοινῇ διασκέφει οἰκονομοῦνται παρὰ ἐπισκόπων, ἢ καὶ ἀπλῶς τῶν πιστῶν, τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὑποτίθησιν αὐτά τοῖς περὶ αὐτῶν διασκεπτομένοις.

KANQN H'.

ε Περὶ τῶν οἰκίαις ἀλλοτριῶν ἐπελθεῖν τολμησάντων ἐν τῇ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῇ. Τοὺς δὲ αἰκίαις ἀλλοτριῶν ἐπελθεῖν τολμησάντας, ἐὰν μὲν κατηγορηθέντες ἐλεγχθῶσι, μὴδὲ τῆς ἀκροάσεως ἀξιῶσαι· ἐὰν δὲ αὐτοὺς ἐξεπίψει καὶ ἀποδώσιν, ἐν τῇ τῶν ὑποστρεφόντων τάξει ὑποπίπτειν. »

A lat. Illud autem, ante ipsos sancto Spiritui, subjunxit, ostendens, quod quæcumque in communi consideratione ab episcopis dispensantur et statuuntur, Spiritus sanctus ea suggerit. Et lex quidem ecclesiastica ipsos sic punit. Lex vero civilis eos majestatis crimini subjicit. Dicit enim primum caput, 36 tit., lx lib. : Lex majestatis similis est legi de sacrilegio. Et tenetur ea, qui adversus populum Romanum commisit, et qui dolo malo curavit injussu principis obsides interimi; vel ut armati homines in urbe sint adversus rempublicam, vel ut loca aut templa occupentur, vel seditiosus fiat conventus, vel ut occidatur magistratus, et ad hostes nuntium vel litteras misit, vel signa eis dedit, aliove modo eis tulit auxilium, et qui sollicitavit vel concitavit milites ad seditionem vel turbam contra rempublicam. Et cap. 3 ejusdem tit. et lib. : Qui hostes sollicitavit, et eis rempublicam tradidit, capite punjitur, et deinceps disserit caput de aliis quibusdam similibus. Et hæc quidem de iis qui in captivitate abducti sunt, et hostibus consenserunt, et de iis itidem qui non in captivitate abducti sunt, cum hostibus tamen consenserunt, et adversus Romanum imperium conspirarunt. Qui autem cum iis qui terram mareque depopulantur, una deprædati sunt, magis, ut mihi videtur, punientur, quia major est eorum improbitas. Hostes enim aperta fronte, et nudo, ut aiunt, capite bellum comparant; latrones autem clam et occulte inopinatum caedem moliantur. Quanto ergo prævisi periculi pugna levior est inopinato malo, tanto hostium insultus est tolerabilior latronum insidiis.

τοσοῦτον καὶ ἡ τῶν πολεμίων ἐφοδος ἀνεκτοτέρα ἐστὶ

ZONAR. Quicumque quidem, ait, aliquando in servitute abducti se barbaris adjunxerunt, et una cum iis grassati sunt morum barbariem induentes, ac velut oblitii se ex Ponto Christianos esse, eos qui ejusdem sunt generis interfecere, vel barbaris ignotas monstrare vias, domosve ipsis occultas; hi ne ad auditionem quidem admittantur, poenitentiam agentes; hoc est, extra ecclesiam omnino consistant, in loco videlicet flentium, donec in communi conventu sancti de ipsius deliberent. Sanctos porro aut episcopos vocat, aut simpliciter fideles, magni Pauli apostoli exemplo. Illa autem verba, ante ipsos Spiritui sancto, ideo adjunxit, ut quæcumque in communi consilio ab episcopis, vel etiam a quibuscumque fidelibus decernuntur, Spiritum sanctum ea deliberantibus suggerere demonstret.

CANON VIII.

ε De iis qui alienas domos hostiliter ingredi ausi sunt in barbarorum incursione. Eos autem qui alienas domos invadere ausi fuerint, si accusati quidem convicti fuerint, nec auditione dignos existimare. Sin autem indicarint se ipsos ac rediderint, in eorum qui convertuntur ordinem substerni. »

BALS. Postquam sanctus fusi⁹ tractaverit de iis A qui rapuerunt, vel quorundam captivorum res invenerunt, quod ad pœnarum rationem attinet; nunc quoque species pœnitentiæ, sive ecclesiasticarum pœnarum incipit dicere. Et statim decernit ut nec stent cum audientibus, sed cum desistentibus, extra ecclesiam, qui rem captivi rapuerunt, et eam non restituerunt, sed acusationem et probationem exspectarunt propter infitiationem. Eos autem qui se ipsos detulerunt, et sua sponte quæ abstulere, ante actionem dederunt, statuit ut propter pœnitentiam preceptur, seu consistant cum fidelibus; substernantur autem illis, eo quod coguntur egredi cum catechumenis. Ac lex quidem ecclesiastica eos sic punit. Lex vero civilis raptores quod ab ipsis raptum est etiam ante condemnationem offerentes, non admittit, sed condemnat in quadruplum. Dicit enim cap. 6, 17 tit., LX lib.: Raptor pœna non liberatur oblatione rei ante litem. Et thema 7, cap. 2 ejusdem lib. et tit.: Intra annum verum pretium quadruplatur, non autem id quod interest. Quod autem hic dicit sanctus de iis qui ante condemnationem et accusationem rem restitunt, lex jubet id fieri in eos qui aliquid ex aliquo metu acceperunt. Dicit enim 5 thema, 13 cap., 2 tit., X lib.: Actio cujus metus causa, est libera; et licet ei adversus quem agitur, ad sententiam usque rem restituere, et non dare quadruplum. Est autem et alia differentia eorum qui vi res auferunt, et eorum qui aliquid ab aliquo metu accipiunt. Raptores enim una cum quadrupli retributione etiam infamantur; qui autem metum intulerunt, in existimatione tantum labem aliquam contrahunt.

ZONAR. Qui vero alienas domos invaserunt resque inde surripuere, illi, inquit, si quidem accusati ac pernegantes convicti fuerint, cum iis pariter quos supra diximus ab auditione quoque prohibeantur, atque in silentium ordinem relegentur; sin autem se ipsos detexerint, aut ante accusationem occultum crimen confessi fuerint, resque ablatas reddiderint, constituentur in eorum ordine qui a peccato convertuntur, hoc est, ordine substratorum, qui cum fidelibus quidem precantur templum intrantes, cæterum more catechumenorum egrediuntur.

CANON IX.

« De iis qui in agro vel in ædibus suis ea, quæ a barbaris relicta sunt, invenerunt. Eos autem qui in campo aliquid invenerunt, vel in suis ædibus a barbaris relictum, si accusati quidem convicti fuerint, sint similiter inter eos qui substernuntur; sin autem se ipsos detulerint et reddiderint, etiam precibus digni habeantur. »

BALS. Dictum est superius de iis qui dicunt se invenisse res captivorum neglectui habitas, et earum sibi proprietatem vindicasse. Nunc autem decernit sanctus, eos qui res captivorum in domibus inven-

ΒΑΣΣ. Παχυμερῶς διαλαβὼν ὁ ἄγιος περὶ τῶν ἀρπασάντων ἢ εὐρηχόντων πράγματα τιῶν αἰχμαλωτισθέντων, ὅσον τέως εἰς τὸν λόγον τῶν ἐπιτιμιῶν· ἄρτι καὶ τὰ εἶδη τῆς μετανοίας ἤτοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπιτιμιῶν ἀρχεται λέγειν. Καὶ αὐτίκα διορίζεται, ἵνα μὴδὲ μετὰ τῶν ἀκρουμένων ἰστώνται, ἀλλὰ μετὰ τῶν προσκλαιόντων ἔξωθεν τῆς ἐκκλησίας, οἱ ἀρπάσαντες τοιοῦτον τι πρᾶγμα αἰχμαλωτοῦ, καὶ μὴ ἀντιστρέψαντες αὐτὸ, ἀλλὰ ἀναμείναντες κατηγορίαν καὶ ἐλεγχον διὰ τὴν ἀρῆσιν. Τοὺς δὲ ἑαυτοὺς προσαγγελίαντας καὶ δόντας καλοθελῶς πρὸ ἀναγωγῆς ἢ ἀφείλοντο, διορίζεται διὰ τὴν μεταμέλειαν συνεύχεσθαι, ἤγουν συνίστασθαι, μετὰ τῶν πιστῶν· ὑποπίπτειν δὲ αὐτῶν διὰ τὸ ἀναγκάζεσθαι ἐξέρχεσθαι μετὰ τῶν κατηγουμένων. Καὶ ὁ μὲν ἐκκλησιαστικὸς νόμος οὕτω τοῦτους κολάζει· ὁ δὲ πολιτικὸς τοὺς ἀρπαγᾶς καὶ πρὸ καταδίκης προσάγοντας τὸ ὑπ' αὐτῶν ἀρπαγὴν οὐ προσδέχεται, ἀλλ' εἰς τὸ τετραπλάσιον καταδικάζει. Φησὶ γὰρ κεφ. 5', τοῦ 13' τίτλου, τοῦ 2' βιβλίου· Ὁ ἄρπαξ οὐκ ἀπαλλάττεται τῆς ποινῆς πρὸ τῆς δίκης προσάγων τὸ πρᾶγμα. Καὶ θεμα 7', τοῦ 17' κεφαλ. τοῦ αὐτοῦ βιβλίου καὶ τίτλου· Εἶσω ἐναυτοῦ τὸ ἀληθὲς τοῦ πράγματος τίμημα τετραπλασιάζεται, οὐ μὴν τὸ διαφέρων. Ὅπερ δὲ φησὶν ἐναυθα ὁ ἄγιος χάριν τῶν πρὸ καταδίκης καὶ κατηγορίας διδόντων τὸ ἀφαιρεθῆναι, τοῦτο ὁ νόμος παρακελεύεται γίνεσθαι εἰς τοὺς κατὰ φόβον λαθόντας τι ἐκ τίνος. Φησὶ γὰρ τὸ ε' θέμα, τοῦ 13' κεφαλ., τοῦ 17' τίτλου, τοῦ δεκάτου βιβλίου· Ἡ διὰ φόβον αἰτίας αἰρετῆ ἐστὶ· καὶ ἔξεστι τῷ ἐναγομένῳ μέχρι ψήφου ἀποκαταστήσαι τὸ πρᾶγμα, καὶ μὴ δοῦναι τὸ τετραπλοῦν. Ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα διαφορὰ τῶν βιαίως ἀφαιρουμένων πράγματα καὶ τῶν κατὰ φόβον λαμβανόντων τι ἀπό τίνος· οἱ μὲν γὰρ ἀρπαγᾶς σὺν τῇ ἀποδόσει τοῦ τετραπλοῦ καὶ ἀτιμοῦνται· οἱ δὲ φόβον ἐπαγαγόντες, σπιλοῦνται μόνον κατὰ τὴν ὑπόληψιν.

ZONAR. Οἱ τινες δὲ ἐπὶ πολλοὺς οἰκοὺς ἄλλοις καὶ ἤρπασαν ἐκεῖθεν χρήματα, οὗτοι, φησὶν, εἰ μὲν, κατηγορηθέντες καὶ ἀρνούμενοι, ἐλεγχθῶσιν, ὁμοίως τοῖς προσηρημένοις καὶ τῆς ἀκροάσεως κωλύεσθωσαν, καὶ μετὰ τῶν προσκλαιόντων τετάχθωσαν· εἰ δὲ ἑαυτοὺς ἐξείπωσιν, ἢ πρὸ τοῦ κατηγορηθῆναι ὁμολογήσωσιν ἀγνοοῦμενον τὸ ἀμάρτημα, καὶ ἀποδοῖεν ἢ ἀφείλοντο, ἔστωσαν ἐν τοῖς ὑποστρέφουσιν ἀπὸ ἀμαρτίας, D τοῦτέστι τῆς ἀτάξεως τῶν ὑποπιπτόντων, οἵτινες ὑποσυνεύχονται μὲν τοῖς πιστοῖς εἰσιόντες εἰς τὸν ναὸν, ἐξέρχονται δὲ ὡς οἱ κατηγούμενοι.

CANON Θ.

« Περὶ τῶν ἐν τῷ πεδίῳ ἢ ἐν τοῖς ἰδίῳ οἰκοῖς εὐρόντων τὰ ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταλειφθέντα. « Τοὺς δὲ ἐν πεδίῳ εὐρόντας τι ἢ ἐν ταῖς ἑαυτῶν οἰκίαις καταλειφθὲν ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ἐὰν μὲν κατηγορηθέντες ἐλεγχθῶσιν, ὁμοίως ἐν τοῖς ὑποπίπτουσιν· ἐὰν δὲ ἑαυτοὺς ἐξείπωσι καὶ ἀποδώσι, καὶ τῆς εὐχῆς ἀξιῶσιν. »

BALS. Εἰρηται ὅπισθεν περὶ τῶν λεγόντων εὐρεῖν ἀνεπιμέλητα τὰ τῶν αἰχμαλωτισθέντων πράγματα, καὶ ιδιώσασθαι αὐτά. Καὶ νῦν δὲ διορίζεται ὁ ἄγιος τοὺς ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν αἰχμαλωτισθέντων εὐρόντας

πράγματα, ὡς μὴ παρὰ τῶν βαρβάρων ἀφαιρεθέντα, ἢ καὶ κατὰ τὰς ὁδοὺς ριφέντα, διὰ τὸ βάρος τυχόν, ἀποκαθιστῶντας μὲν εὐγνωμόνως τὰ εὐρεθέντα, εἰς τὸν τόπον ἴσταςθαι τὸν τέλειον μετὰ τῶν πιστῶν· εἰ δὲ καταδικασθῶσι, τάττεσθαι σὺν τοῖς ὑποπίπτουσιν, ἤγουν ἐξέρχεσθαι μετὰ τῶν κατηχουμένων. Τούτων οὕτως ἐχόντων, εἴποι τις, ὡς τὸ οὕτω κολάζεσθαι τοὺς ἀναμένοντας καταδίκην χάριν ἀντιστροφῆς τοῦ εὐρέματος, δικαιοτάτον ἐστίν, ὅτι καὶ τῇ περὶ κλοπῆς ἀγωγῇ ἐνέχονται, κατὰ τὸν νόμον τὸν λέγοντα· Κλέπτης ἐστίν ὁ τὸ ἀλλότριον πρᾶγμα ψηλαφῶν παρὰ γνώμην τοῦ δεσπότου ἐν εἰδήσει τοῦ λυπησῆαι αὐτόν. Τὸ δὲ συνίστασθαι τοῖς πιστοῖς, καὶ μόνον μὴ ἀξιοῦσθαι δὲ τῶν ἁγιασμάτων τὸν προσεγγειλάντα ἑαυτὸν καὶ εὐγνωμόνως δόντα τὸ εὑρεμα, καινόν ἐστίν· ἄξιός γάρ μᾶλλον Εὐχαριστίας ἐστίν, ὡς τὸ πρᾶγμα τοῦ αἰχμαλωτισθέντος φυλάξας καὶ ἀποκαταστήσας αὐτό. Διὸ καὶ λέγουσι τινες συνέπεσθαι τῇ μετὰ τῶν πιστῶν συττάσει, καὶ τὴν τῶν ἁγιασμάτων μέθεξιν σιωπηρῶς.

ZONAR. Οἱ βάρβαροι, λεηλατοῦντες τὴν χώραν, ἤρπασον πρᾶγματα· καὶ ἡ κρείττοις μετὰ ταῦτα ἐντυγχάνοντες, ἢ διὰ βάρος μὴ δυνάμενοι φέρειν ὅσα ἤρπασαν, τὰ μὲν ἐν τῷ πεδίῳ ἐβρίττον, τὰ δὲ καὶ ἐν οἰκίαις τινῶν, ἐν αἷς Ἰσως καλλίονα εὕρισκον. Ὅσοι γοῦν, φησὶν, εὐρόν τινα ἐν τῷ πεδίῳ ἢ ἐν ταῖς ἑαυτῶν οἰκίαις, οὗτοι, εἰ μὲν κατηγορηθῶσι καὶ ἐλεγχθῶσι, ταττέσθωσαν ἐν τοῖς ὑποπίπτουσιν· ἐὰν δὲ ἑαυτοὺς προσεγγειλώσι, καὶ ἀποδώσιν ἂ ἐϋρον, καὶ τῆς εὐχῆς ἀξιοῦσθωσαν· ἤγουν μέχρι τέλους τῆς εὐχῆς συνεστηκέντων τοῖς πιστοῖς, μόνως τῆς ἁγίας μεταλήψεως κωλυόμενοι· ἤγουν μέχρις ἂν μετάνοιαν ἐπιδείξωνται, καὶ ταύτης ἀξιωθῶσι.

KANON I.

« Τοὺς δὲ τὴν ἐντολὴν πληροῦντας ἐκτὸς πάσης
« αἰσχροκερδείας πληροῦν δεῖ, μήτε μὴνυτρα ἢ σῶ-
« στρα, ἢ εὐρετρα, ἢ ὅ ὄνοματι ταῦτα καλοῦσιν,
« ἀπαιτοῦντας. »

BAAS. Ἀποδεξάμενος τὴν ἀγαθοθέλειαν τῶν προσεγγειλάντων ἑαυτοὺς καὶ ἀποδόντων εὐγνωμόνως τὸ εὑρεμα, προστίθησιν ὁ ἅγιος, ὡς, εἰ θέλουσιν οὗτοι λογισθῆναι πληρωταί τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, ὀφείλουσι χωρὶς αἰσχροῦ κέρδους οἴου δὴ τινος τὴν ἀπόδοσιν τοῦ εὐρέματος ποιεῖν. Ὀρίσθη δὲ μὴ ἀπαιτεῖσθαι παρὰ τοῦ εὐρηκότος ἐκ τοῦ μέρους τοῦ αἰχμαλώτου μὴνυτρα ἢ σῶστρα ἢ εὐρετρα, ἢ ἄλλο τι, διὰ τὸ μὴ ἐξ ἀμελείας τῶν δεσποτῶν ἢ καὶ τυχαίως γενέσθαι τὴν ἀπώλειαν, ἀλλὰ ἀπὸ περιστάσεως μεγάλης καὶ ἐπιδρομῆς βαρβαρικῆς. Οἱ γὰρ εὐρηκότες πρᾶγματα ἐξ ἀμελείας τῶν δεσποτῶν ἢ τύχης ἀπολεσθέντα, καὶ ἀποκαθιστῶντες ταῦτα, ἀπαιτοῦσιν εὐρετρα, καθὼς τοῦτο ἀναφαίνεται ἀπὸ τῶν ἕτισθεν καταστρωθέντων νόμων.

ZONAR. Τοῖς ὁμολογοῦσι τὸ εὑρεμα τὸ ἀλλότριον (34) συγγνωμονέστερον διατίθεσθαι ὁ ἅγιος

(34) Τὸ ἀλλότριον. Scribe τῶν ἀλλοτρίων.

runt, utpote non a barbaris ablatas, vel in viis abjectas, fortasse propter pondus, inventas quidem bona fide restituentes, in perfecto gradu stare debere cum fidelibus. Sin autem condemnati fuerint, collocari cum iis qui substernunt, scilicet egredi cum catechumenis. Hæc cum ita se habeant, dixerit quispiam, eos sic puniri, qui pro re inventa restituenda condemnationem exspectant, esse justissimum, quoniam furti quoque actione tenentur, secundum legem, quæ dicit: Fur est qui rem alienam contrectat præter domini voluntatem, sciens id illi molestum esse. Cum fidelibus autem consistere, et sacramentis tantum non dignari eum qui se ipsum detulerit, et probe rem inventam dederit, novum est; est enim potius Eucharistia dignus, ut qui rem captivi servaverit, et ipsam restituerit. Et ideo dicunt nonnulli, cum fidelibus consistentiam, sacramentorum quoque participationem tacite consequi.

ZONAR. Barbari, cum depopularentur regionem, res quasdam rapuerunt; moxque vel obvii facti melioribus, vel gravati pondere, cum quæ rapuerant ferre minime possent, partim per campos abjecere, partim in aliquorum ædibus, in quibus meliora forte repererant, deposuere. Quicumque igitur, inquit, aut in campis aut in suis domibus aliqua invenerunt, illi si quidem accusati et convicti fuerint, inter eos qui substernuntur locum accipiant. Si vero se ipsos detulerint, ac ea quæ invenerunt reddiderint, precatione quoque digni habeantur: hoc est, ad finem usque precationis cum fidelibus consistant, ac a sancta communione tantummodo arceantur; videlicet usquedum pœnitentiam ostenderit, et hac quoque digni existimentur.

CANON X.

« Eos autem qui servant mandata, absque omni
« turpi lucro servare oportet; nec indicii vel cu-
« stodiæ, vel inventionis pretium, vel quocunque
« nomine hoc appellant, exigentes. »

BALS. Cum admisisset sanctus bonam eorum voluntatem, qui se ipsos detulerunt et inventum benevole reddiderunt, adjicit, quod si ii velint mandati Dei observatores videri, debent absque quovis turpi lucro rem inventam reddere. Definitum autem est, non exigere oportere eum qui invenit, ab eo qui captivus fuit, vel indicii, vel custodiæ, vel inventionis pretium, vel aliquid aliud; eo quod non ex negligentia dominorum, vel etiam fortuito res amissa sit, sed magna calamitate et barbarica incursione. Qui enim res dominorum negligentia vel fortuito perditas invenerunt et eas restitunt, inventionis pretium recte exigunt, quemadmodum hoc ex legibus superius positus apparet.

ZONAR. Cum iis qui rem alienam a se inventam denuntiant, benignius agendum esse vir sanctus

constituit. Verum ne denuntiantes pretia ob rem inventam, vel aliud quocunque illud nomine vocitetur, exigant, subjecit, non esse quidquam exigendum ab eo qui aliena benigne reddit, sed mandatum absque turpi lucro implendum. Turpe namque lucrum est revera quidpiam ab eo exigere qui res suas turbulentis temporibus perdidit, nec illas gratuito reddere.

CANON XI.

« Fletus seu luctus, est extra portam oratorii, ubi peccatorem stantem oportet fideles ingredienti orare, ut pro se precentur. Auditio est intra portam in porticu, ubi oportet eum qui peccavit, stare, usque ad catechumenos, et illinc egredi. Audiens enim, inquit, Scripturas et doctrinam, ejiciatur, et precatione indignus censeatur. Subjectio autem seu substratio est, ut intra templi portam stans, cum catechumenis egrediatur. Congregatio seu consistentia est, ut cum fidelibus consistat, et cum catechumenis non egrediatur; postremo est participatio sacramentorum. »

BALS. Præsens quidem sanctus, declaratis quinque locis eorum qui agunt poenitentiam, nec eorum exercitii tempora declaravit, nec peccata propter quæ poenitentia definita est. Magnus autem Basilus, in suis canonicis epistolis, hæc omnia exacte tradidit. Verum hic quoque poenarum medelam episcopali arbitrio reliquit.

A διετάξατο. Ἴνα δὲ μὴ οἱ ὁμολογοῦντες ἀπαιτῶσιν εὐρετρα, ἢ τι τοιοῦτον ὡς ἂν καλοῖτο, ἐπήγαγεν ἵνα οὐ δεῖ τι ἀπαιτεῖν τὸν ἀποδιδόντα εὐγνωμόνως τὰ ἄλλότρια, ἀλλὰ χωρὶς αἰσχροῦ κέρδους τὴν ἐντολὴν ἐκπληροῦν. Αἰσχρὸν γὰρ ὄντως κέρδος ἐστὶ τὸ ἀπαιτεῖν τι ἀπὸ τοῦ ἀπολέσαντος τὰ οἰκεία ἐν καιρῷ περιστάσεως, καὶ μὴ ἀποδιδόναι αὐτὰ ἀμισθί.

KANON IA'.

« Ἡ πρόσκλαυσις ἔξω τῆς πύλης τοῦ εὐκτηρίου ἐστίν· ἐνθα ἐστῶτα τὸν ἁμαρτάνοντα χρῆ τῶν εἰσιόντων δεῖσθαι πιστῶν, ὑπὲρ αὐτοῦ εὐχεσθαι. Ἡ ἀκρόασις ἐνδοθὶ τῆς πύλης ἐν τῷ νάρθηκι, ἐνθα ἐστάναι χρῆ τὸν ἡμαρτηχότα ἕως τῶν κατηχομένων, καὶ ἐντεῦθεν ἐξέρχεσθαι. Ἀκούων γὰρ, ὡς φησὶ, τῶν Γραφῶν καὶ τῆς διδασκαλίας, ἐκβαλλέσθω, καὶ μὴ ἀξιούσθω προσευχῆς. Ἡ δὲ ὑπόπτωσις, ἵνα, ἔσωθεν τῆς πύλης τοῦ ναοῦ ἰστάμενος, μετὰ τῶν κατηχομένων ἐξέρχηται. Ἡ σύστασις, ἵνα συνιστᾶται τοῖς πιστοῖς, καὶ μὴ ἐξέρχηται μετὰ τῶν κατηχομένων· τελευταῖον ἢ μέθεις τῶν ἁγιασμάτων. »

ΒΑΣΣ. Ὁ μὲν παρὼν ἅγιος, πέντε τόπους μετανοούντων ὑποτυπώσας, οὐ παρεδῆλωσε τοὺς καιροὺς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, οὔτε μὴν τὰ ἁμαρτήματα δι' ἃ ἡ μετάνοια ὤρισθη. Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἐν ταῖς κανονικαῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ ταῦτα μετὰ ἀκριβείας παρέδωκε. Πλὴν καὶ οὗτος εἰς τὴν ἐπισκοπικὴν διακρίσιν τὴν διὰ τῶν ἐπιτιμιῶν θεραπείαν ἀνήρτησεν.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ

ΕΙΣ ΩΡΙΓΕΝΗΝ ΠΡΟΣΦΩΝΗΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ
ΛΟΓΟΣ

**Οὗ εἶπεν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης μετὰ τῆρ παρ' αὐτῶ πολυετῆ δασκασίᾳ, μέλλων ἀπαλ-
λάττεσθαι ἐπὶ τῆρ πατρίδα.*

SANCTI GREGORII

THAUMATURGI

IN ORIGENEM PROSPHONETICA AC PANEGYRICA
ORATIO

Quam Cæsareæ-Palæstinæ post multorum annorum apud illum disciplinam, dixit, cum
in patriam reditum pararet.

INTERPRETE JACOBO SIRMONDO.

(GALLAND., *Op. cit.*, p. 415.)

INDEX CAPITUM ORATIONIS PANEGYRICÆ IN ORIGENEM.

- I. Ab octo annis facultatem oratoriam intermisit Gregorius, studio in primis legum Romanarum et linguæ Latinæ distentus.
- II. Dotes Origenis præsentis propemodum divinas commemorare aggreditur : in cujus manus præter spem omnem se incidisse proficitur.
- III. Grati animi studio ad dicendum excitatur. Pro ratione suæ facultatis gratias sibi referendas existimat. A Deo omnium bonorum initia : cui par gratia referri non potest.
- IV. Deum digne laudare solus novit Filius. In Christo et per Christum gratiarum actiones Patri offerendæ. Angelo item custodi gratias agit Gregorius, quod ab eo ductus sit ad Origenem.
- V. Hic vitam suam pristinam Gregorius intexit. Parentibus ethnicis natus perhibetur. Decimo quarto ætatis suæ anno patrem amittit. Studio eloquentiæ ac juris deditus. Ad Origenem mirabili Providentiæ nutu perductus.
- VI. Quibus artibus Gregorium ejusque fratrem Athenodorum pæne invito apud se retinere studeat Origenes : cujus amore captus uterque. Philosophia, pietatis fundamentum : cui proinde ut uni incumbat Gregorius, patriam, parentes, legum studia cæterasque disciplinas postponit. Anima, res libera. Non potior pars deteriori, sed deterior potiori conjungi cupit.
- VII. Qua mirabili arte ad philosophiam præparet Origenes Gregorium et Athenodorum. Utriusque ingenium excolit primùm logica, spreta verborum cura.
- VIII. Deinceps physicam, geometriam et astronomiam eos edocet.
- IX. Verum ethica potissimum illorum animos imbuunt, non verbis tantum de virtutibus disserens, sed magis operibus suam doctrinam confirmans.
- X. Hinc arguuntur λογόσοφοι, qui dicunt et non faciunt.
- XI. Origenes primus ac solus ad philosophiam addiscendam hortatur Gregorium, se ipsum quodammodo præbens exemplum. De justitia, prudentia, temperantia et fortitudine. Nosce te ipsum.
- XII. Gregorius virtutes se adeptum negat. Pietas, initium et finis, adeoque parens omnium virtutum.
- XIII. Qua methodo in theologicis ac metaphysicis edocendis usus Origenes. Omnes scriptores, atheis exceptis, commendat. Orationis mira vis ad persuadendum. Mens facilis ad assensum.

- XIV. Unde sint ortæ philosophorum contentiones. In eos qui obvia quæque judicio arripiunt, et in illis hærent. Ethnicorum libros caute suis prælegebat Origenes.
- XV. In divinis, Deus unus ejusque prophetæ audiendi. Eodem afflatu aguntur prophetæ et eorum auditors. Origenis excellentia in interpretandis Scripturis.
- XVI. Discessum suum deplorat Gregorius triplici comparatione: Adami extra paradysum, filii prodigi paternam domum deserentis, Judæorum in Babyloniam abductorum.
- XVII. Consolatur se ipse Gregorius.
- XVIII. Peroratio atque excusatio orationis.
- XIX. Apostrophe ad Origenem, ubi valedictio cum efflagitatione precum.

S. GREGORII ORATIO PANEGYRICA IN ORIGENEM.

I. Præclara quædam res est silentium, tum aliis A plerumque permultis, tum mihi nunc vel maxime, qui volens nolensque clausum os habeo, et tacere cogor. Inexercitatus enim sum ac plane rudis sermonum illorum elegantium atque ornatorum, qui selectis probatisque nominibus ac verbis, perpetuo quodam et inoffenso ductu pronuntiantur aut componuntur: fortasse quidem et a natura ipsa ad venustum hoc et vere Græcicum opus elaborandum minus comparatus. Sed et octavus jam annus est, ex quo nec brevem longamve orationem ullam habui ipse aut scripsi; nec alium audiui quemquam vel privatim scribentem dicentemve, vel publice panegyricos sermones controversiasque declamantem, præter hosce admirabiles viros qui pulchram philosophiam amplexi sunt: quibus scilicet elocutionis elegantiaque verborum cura minor est; postpositis autem vocibus, res ipsas ut se habent, accurate singulas investigare et enuntiare volunt; non quod alterum illud nolint, opinor; quin volunt quam maxime præclaras et accuratas cogitationes suas præclaro et venusto sermone exprimere: sed quod fortasse non possint, nec adeo sit in promptu, hinc sacram ac divinam facultatem propriis explicare sententiis, hinc orationem verbis comptam atque concinnam asferre; et quæ duorum hominum propria cujusque est prærogativa, una et eadem, eaque parva et humana mente complexi: præsertim cum utriusque dispar ac penitus contraria sit ratio. Cogitationi siquidem inventionique rerum, amicam quodammodo et consors operis est silentium; dicendi vero facultatem et pronuntiationum dignitatem haud alibi reperias quam in verbis, verborumque assidua meditatione ac usu. Quinetiam et alia quædam mentem disciplina vehementer occupat, et os linguam plane constringit, si vel exiguum quippiam Græca voce eloqui velim: mirificæ nimi-

A'. Καλόν τι χρήμα (35-36) ἡ σωτηρία, τῶν τε ἄλλων πολλοῖς πολλάκις, κάμω δὲ μάλιστα νῦν, καὶ ἐκόντι καὶ ἄκοντι ἐπιστομιζομένω καὶ σιωπῆν καταναγκάζο μένω. Ἀμελετήτως γὰρ ἔχω, καὶ ἀπειρός (37) εἰμὶ λόγων τῶν καλῶν τούτων καὶ εὐπρεπῶν, τῶν ὑπὸ τοῖς ἐπιλέκτοις καὶ δοκίμοις ὀνόμασι τε καὶ ῥήμασι, κατὰ τὸ ἐξῆς ἀκαλύτῳ (38) τινὲ εἰρημῶ, λεγομένω ἢ συνταπτομένω· τάχα μὲν καὶ ἦττον πεφυκῶς τὸ χαρίεν τουτὶ καὶ Ἑλληνικὸν ὄντως ἔργον διαπονήσασθαι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὀκταστής μοι χρόνος οὗτος ἦδη, ἐξ οὗ οὔτε αὐτὸς εἰπὼν τι ἢ γράψας λόγον τιῶν μέγαν ἢ μικρὸν ὅλως τυγχάνω, οὔτε ἄλλου ἡκουσά του ἰδίᾳ γράφοντος ἢ λέγοντος, ἢ καὶ δημοσίᾳ πανηγυρικοῦς λόγους καὶ ἀγωνιστικοῦς παρεχομένου, ὅτι μὴ τῶν θαυμασίων τούτων ἀνδρῶν τῶν τὴν καλὴν φιλοσοφίαν ἀσπασαμένων· οἷς καὶ αὐτοῖς εὐπειρίας B ἦττον μέλει καὶ εὐπρεπειας ὀνομάτων· ἐν δευτέρῳ δὲ θέμενοι τὰς φωνάς, τὰ πράγματα αὐτά, ὡς ἔχει ἕκαστα, διερευνησθαι τε μετὰ ἀκριβείας καὶ ἐξεργέλλειν ἐθέλουσιν· οὐχὶ οὐ βουλόμενοι, οἶμαι, ἀλλὰ καὶ ἄγαν βουλόμενοι τὰ καλὰ καὶ ἀκριβῆ τῶν νοημάτων, καλῶ καὶ εὐεῖδῃ (39) ἐκτυποῦν τῷ λόγῳ· ἀλλ' ἴσως οὐ δυνάμενοι οὕτως ἐκ τοῦ προχείρου δύναμιν τοῖς ἰδίοις δημοσιεῦσαι νοήμασι τὴν ἱεράν καὶ θεοειδῆ, καὶ λόγον τὸν ἐν ταῖς λέξεσιν εὐεπῆ, δύο ἀνθρώπων ἰδίᾳ ἕκάστου πλεονεκτικῆματα, μιᾶ καὶ τῇ αὐτῇ, καὶ ταύτῃ μικρᾷ καὶ ἀνθρωπίνῃ περιλαβεῖν ψυχῇ, ὅσα πως ἐναντιώτατα· εἴγε νοήσει μὲν καὶ εὐρέσει φίλον πως καὶ συνεργόν ἔστι σιωπῆ· τὸ δὲ εὐλαλον καὶ εὐηχον ἐν λόγῳ οὐκ ἀλλαχόθι ἄν του ζητῶν εὐροῖς ἢ ἐν φωναῖς, καὶ τῇ τούτων συνεχεῖ μελέτῃ. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ γε τὸν νοῦν ἑτερόν τι μάθημα δεινῶς ἐπιλαμβάνει, καὶ τὸ στόμα συνδεῖ τὴν γλῶτταν, εἴ τι καὶ μικρὸν εἰπὼν τῇ Ἑλλήνων ἐθελήσαιμι φωνῇ· ὅτι θαυμαστοὶ ἡμῶν τῶν σοφῶν νόμοι, οἷς νῦν τὰ πάντων τῶν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἀνθρώπων κατεθύνεται πράγματα, οἱ μὲν οὔτε συγκαίμενοι (40).

(35-36) Καλόν τι χρήμα. Sic Gerardus Vossius. Hoeschelius vero, ἀγαθόν τι. DELARUE.

(37) Ἀπειρός. Hoeschelius habet, ἀνάσκητος. Et paulo post, δοκίμοις ἐν ὀνόμασι τε. Et infra τὸ χαρίεν τουτὶ. Sed Vossius, ut in nostro textu. Id. — Hoeschelianum exemplar secutus est Bengelius.

(38) Ἀκαλύτῳ. Forte ἀκολούθῳ, quia sequitur εἰρημῶ· ut alibi ἀκολουθία καὶ εἰρημῶς junguntur. BENDEL.

(39) Εὐεῖδῃ. Ger. Vossius, ἀψευδῃ. Paulo post Hoeschelius, δύναμιν καὶ ἐν νοήμασι τὴν ἱεράν. DELARUE.

(40) Συγκαίμενοι. Sirmondus, conduntur. Rhodomanus, confectæ sunt. Casaubonus exerc. 9, ad Baron. p. 164, erant sunt adinventæ. Atqui τάλαιπωρίαν Gregorius videtur dicere, quam sustinet qui leges discit, non qui tulit: nam magna pars similis juris in eo occupatur, ut leges in speciem pugnantis

ὅτε καὶ ἐκμανθανόμενοι ἀταλαιπωρῶς· ὄντες μὲν αὐτοὶ σοφοὶ τε καὶ ἀκριβεῖς (41) καὶ ποικίλοι καὶ θαυμαστοὶ, καὶ συνελόντι εἰπεῖν, Ἑλληνικώτατοι· ἐκφρασθέντες δὲ καὶ παραδοθέντες τῇ Ῥωμαίων φωνῇ, καταπληκτικῇ μὲν καὶ ἀλαζόνι, καὶ συσχηματισομένη τῇ ἐξουσίᾳ τῇ βασιλικῇ, φορτικῇ δὲ ὅμως ἐμοί· οὐ μὴν ἄλλως πως οὐτε δυνατὸν ἦν, εἰ καὶ βουλευτὸν εἶναι μοι εἴποιμ' ἂν ποτε (42). Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἕτερον ἢ εἰκόνες τινές εἰσι τῶν τῆς ψυχῆς ἡμῶν παθημάτων αἱ λέξεις ἡμῶν· τοῖς μὲν δυνατοῖς εἰπεῖν, ὡς περ τισὶν ἀγαθοῖς ζωγράφοις, καὶ τέχνη μὲν ὅτι τεχνικωτάτοις, πλουσιοῖς δὲ καὶ τῇ τῶν χρωμάτων ὕλῃ, οὐχ ὁμοίας μόνον, ἀλλὰ καὶ ποικίλας, καὶ περικαλλεῖς ἐφ' πολυμιγεί τῶν ἀνθῶν, γράφειν ἐξεῖναι (43) τὰς γραφὰς κατὰ μῆδὲν ἐμποδιζομένους, ὁμολογήσαιμεν.

B et ad speciem crebra florum admistione pulcherrimas pingere licere sine ullo impedimento, confitendum est.

B. Ἡμεῖς δὲ, οἷά τινες ὄντες πένητες, ἀποροῦντες τῶν ποικίλων τούτων φαρμάκων, καὶ ἤτοι οὐδὲ κτησάμενοι πώποτε, ἢ καὶ ἀποθεβληκότες ἰσως, οἷα ἐξ ἀνθρώπων μόνων ἢ ὀστράκων (44), τῶν συνήθων τούτων καὶ κοινῶν ἐνομάτων καὶ ῥημάτων, κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν, τὰ πρωτότυπα τῶν τῆς ψυχῆς ἡμῶν τῶν παθημάτων ταῖς ἡμῖν εὐπόροις ὑπογράφοντες φωναῖς ἀπομιμούμεθα, ὑποφαίνειν τοὺς χαρακτῆρας τῶν τῆς ψυχῆς τύπων, εἰ καὶ μὴ ἐναργεῖς, μῆδὲ κεκαλλωπισμένους, ἀλλ' ὡς ἐν ἀνθρακογραφίᾳ γούν περιώμενοι, εἰ μὲν τι καὶ εὐεῖδὲς καὶ εὐγλωττον ἀπαντᾷ ποθεν, ἀσπασάμενοι ἡδέως, ἐπεὶ καὶ περιφρονήσαντες (45). Ἀλλὰ γὰρ ἐκ τρίτων αὐθις ἄλλως (46) κωλύει τε καὶ ἀποτρέπτει, καὶ πολὺ τῶν ἄλλων ἐπέχει μᾶλλον καὶ ἡσυχίαν ἀγειν ἀτεχνῶς C προστάττει, ἢ ὑπόθεσις αὐτῆ· ἥσπερ ἕνεκα λέγειν προσθυμήθην μὲν, μέλλω δὲ καὶ ὄκνω. Περὶ γὰρ ἀνδρὸς διανοοῦμαι τι λέγειν, φαινομένου μὲν καὶ δοκοῦντος ἀνθρώπου, τὸ δὲ πολὺ τῆς ἕξεως τοῖς καθορᾶν δύναμένοις ἀπεσκευασμένου ἤδη μείζονι παρασκευῇ μεταναστάσεως (47) τῆς πρὸς τὸ θεῖον. Οὐχὶ δὲ γένος οὐδὲ ἀνατροφῆς σώματος ἐπαινέσων ἐρχομαι, εἴτα μέλλω καὶ ἀναβάλλομαι ὑπ' εὐλαθείας περιττῆς· οὐδὲ γε ἰσχὺν ἢ κάλλος· ταῦτα δὴ τὰ τῶν μεираκίων ἐγκώμια, ὧν ἤττων φρονεῖς κατ' ἀξίαν τε καὶ μὴ, λενομένων. Πραγμάτων γὰρ οὐ μόνιμων οὐδὲ ἐσώτων, φθειρομένων δὲ ποικίλων καὶ ταχέως, λόγων

A rum sapientum nostrorum leges, quibus omnium nunc qui Romanorum imperio parent, res gubernantur; quæ quidem neque conduntur, neque percipiuntur sine labore ac molestia. Et sapientes quidem illæ, accuratæque sunt et variæ et suscipiendæ, atque, ut uno verbo dicam, Græcissimæ; cæterum Romano expositæ traditæque sermone, admirabili sane atque magnifico et ad imperii majestatem conformato, sed mihi gravi nihilominus ac difficili: non enim aliter sentire aut posse aut velle me unquam dixerim. Cum autem aliud nihil sint voces nostræ, quam imagines quædam animi nostri conceptuum ac notionum; iis quidem qui dicendi facultate valent, tanquam pictoribus quibusdam et arte peritissimis, et colorum copia instru-

B ctissimis, non similes modo, sed variam etiam, confitendum est.

II. Nos vero, quasi pauperes quidam, variis hujusmodi fucis carentes, et qui vel nunquam eos in potestate nostra habuerimus, vel eos fortasse abjecerimus, tanquam solis carbonibus aut testulis, hoc est usitatis communibusque nominibus ac verbis, prima animi nostri sensa, iis quæ suppetunt vocibus depingentes effingimus; typorum animi characteres, si non claros nec ad speciem ornatos, at certe quemadmodum in carbonum pictura fieri solet, quoquo modo repræsentare conantes: si quid vero uspiam venustum ac disertum se offerat, libenter accipimus; sin minus, etiam negligimus. Verum et tertium quiddam rursus aliud est, quod impedit et avocat, et multo magis quam cætera nos retinet, silentioque uti jubet, argumentum nempe ipsum; de quo dicere auebam quidem, sed cunctari nunc cogor, et hæreo. De viro enim dicere institui, qui homo quidem esse videtur, et talis apparet; iis vero qui magnitudinem ejus habitus moresque intueri possunt, majoribus quibusdam ornamentis instructus ac prope divinis videatur. Nec vero genus aut corporis educationem laudaturus venio, atque horum causa cunctari ac moras nectere præ metu incipio; nec robur itidem, aut pulchritudinem: hæc enim puerorum sunt encomia, quæ utrum pro dignitate dicantur, an secus, minime laborandum. Rerum quippe non stabilium nec permanen-

rite concilientur sive componantur. Et συγκεῖσθαι notat sive conspirare: Ὅτι συγκεῖσθε πάντες ὑμεῖς ἐπ' ἐμέ. I Reg. xii, 8. Huc facit ἀντικεῖσθαι oppositum, et συνίστασθαι synonymon. BENDEL.

(41) Ἀκριβεῖς. Ger. Vossius, εὐσεβεῖς.

(42) Εἰ καὶ βουλευτὸν... ποτέ. Hoeschelius, ἦν, ὅτε βουλευτὸν εἶναι... Vis particulæ ποτέ non recidit in εἴποιμ, sed in βουλευτὸν εἶναι. BENDEL.

(43) Ἐξεῖναι. Ger. Vossius, εἶναι. Mox Hoeschelius, οἷά τινες πάντες. DELARUE.

(44) Ἀνθρώπων... ἢ ὀστράκων. Carbo pro colore hodie quoque usurpat: testis pro charta veteres, pauperiores certe, uti solebant. Diogenes Laertius in Cleanthe: Τούτων φασιν εἰς ὀστράκα καὶ βοῶν ὡμοπλάτας γράφειν, ἅπερ ἤκουεν ἀπ' αὐτοῦ Ζήνωνος, ἀπορία κερμάτων ὥστε ὠνήσασθαι χαρτία. Pa-

riter scriptor Vitæ Apollonii Alexandrini grammatici: Τοσοῦτον δὲ ἦν πένητος ὁ Ἀπολλώνιος, ὡς ἐν ὀστράκῳ γράφειν τὰ αὐτοῦ συγγράμματα, διὰ τὸ μὴ εὐπορεῖν χάρτας πρῆσθαι. BENDEL.

(45) Ἀσπασάμενοι... περιφρονήσαντες. Locum mutilum putat nuperus editor Parisiensis. At illum integritati suæ restituiimus, adhibita interpunctione Bengeliana et recensita versione.

(46) Ἀλλως. Hoeschelius, ἄλλα δὲ. Locum integrum sic arbitror legendum: Ἀλλὰ γὰρ ἐν τρίτῳ αὐθις ἄλλως κωλύει. DELARUE. — Hoeschelium sequitur Bengelius, atque ita vertit: Sed rursus, tertio loco, aliud est quod prohibet et absterret.

(47) Μεταναστάσεως. Sic Bengelius. Vossius, μετ' ἀναστάσεως.

tium sed corruptibilium variisque modis et cito pereuntium rationem, tanquam in re gravi ac digna, pertimescendo aut subterfugiendo, frigidum scilicet ac futile videretur: mihi certe si quid horum ad dicendum propositum esset, inutilium et inanium, et qualia nunquam dicere instituerem; si quid, inquam, mihi propositum esset ejusmodi, nec formidinem ullam haberet oratio, nec vereretur, ne quid uspiam dicens infra dignitatem eloqui viderer. Nunc vero quod in eo est vel prope divinum, vel Deo quam simillimum, inclusum quidem hoc aspectabili ac mortali, sed ad Dei similitudinem studiosissime contendens: hujus ego mentionem facere et res majores attingere parans, Deoque propterea gratias agere, quod hunc mihi virum nancisci concessum sit, supra omnem hominum cogitationem atque exspectationem, tum aliorum, tum meam certe, qui nec talia unquam mihi proposui, nec sane speravi; cum hæc, inquam, parvus et nullo ingenio præditus aggrediar, non immerito cunctor ac timeo, et silere prorsus malo. Et vero silere mihi tutissimum videbatur, ne gratiarum actionis prætextu, præcipiti forsau facilitate de gravibus sacrisque minime gravia, sed humilia atque protrita dicendo, non solum veritatem non assequar, sed aliquid etiam de ea, quod in me est, detraham apud eos, qui rem sic se habere credent, cum infirma oratio contumeliam potius inferens, quam opera facultate adæquans, effingetur. At tua quidem omnia nec minui possunt, nec contumeliam pati, o charum caput; vel divina potius, quæ in se ipsis, qualia sunt, immota permanent, nihilque ab humili et indigna oratione nostra labefactantur. Nos vero, nescio quo pacto audaciæ temeritatisque notam declinare possimus, qui præ amentia, tenui et ingenio et apparatu res magnas ac captum nostrum excedentes adoriamur. Quod si alibi fortasse, et apud alios, simile quidpiam juvenili jactantia cœpissimus, audaces utique ac præsidentes videremur; sed tamen impudentiæ tribuenda temeritas non esset, quod non coram te talia auderemus. Nunc autem omnem amentia modum implebimus, aut jam etiam implevimus, qui illotis, quod aiunt, pedibus ad aures introire ausi sumus, in quibus divinum ipsum Verbum, non tectis, ut apud vulgi hominum aures, pedibus tanquam sub crassis quibusdam ænigmatarum tectarumque vocum pellibus, sed nudis, ut dicat quispiam, manifestum et perspi-

(48) *Μή και ψυχρόν η πέρπερον η*. *Μή* valet *ut non dicam*: ubi id quod majus est quodque ipsum affirmare poteramus, omittimus, ut id quod minus est, affirmemus. Πέρπερα Clementi Alexandrino est καλλωπισμός, περιττότης και ἀρχαιότητος ἔχων ἔμφασιν. Petrus Alexandrius in epist. ean. 10, de clericis ultra ad martyrium ruentibus: Ὅτε δὲ ἐπαίσαν ὡς ἂν περπερευσάμενοι. Ubi Zonaras: Πέρπεραν δ' ἐνταῦθα τὴν ἀλαζονείαν καλεῖ. Verbum illud quo et Sirmondus et Rhodomanus usi sunt, *futile*, huic loco minus quam aliis congruit: mallep insolens. Sed ipsam *perperum* etiam Latinum est. ΒΕΓΓΕΛ. — Hesychium consule v. Πέρπερᾶ et περπερεύεται, ibique adnotata cl. Alberti

Α ποιῆσθαι τινὰ σεμνοειδῶς και ἀξιοπρεπῶς δὴ ταῖς ἀναβολαῖς, μή και ψυχρόν η πέρπερον η (48)· οὐκ ἂν μοι τούτων εἴπερ τι λέγειν προὔκειτο, ἀχρήστων μὲν ὄντων και ματαίων, και οἷων οὐκ ἂν ποτε ἐκῶν προὔθεμην λέγειν· οὐ μὴν ἀλλ' εἴπερ προὔκειτό (49) τι τοιοῦτον, οὐδ' εἶχεν ἂν εὐλάβειαν ὁ λόγος, οὐδὲ φροντίδα, μή πῆ τι λέγων, ἤττων τῆς ἀξίας φαινομένην. Νυνὶ δὲ ὁ θεοειδέστατον αὐτοῦ, και ὅπερ ἐν αὐτῷ συγγενὲς ἂν τυγχάνει Θεῷ, ἐγκαθειργγμένον μὲν τῷ φαινομένῳ και θνητῷ τῷδε, ὅτι δὲ φιλοπονῶντα ἐξομοιοῦσθαι (50) βιαζόμενον τῷ Θεῷ· τούτου μνημονεύων και ἐφάπτεσθαι πως μέλλων πραγμάτων μειζόνων, και τιος διὰ τούτου και τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐχαριστίας, ὅτι μοι συγκυρῆσαι τοιοῦτω δεδῶρηται ἀνδρὶ παρά πᾶσάν γε τὴν ἀνθρώπων προσδοκίαν τῶν τε ἄλλων και τὴν ἐμοῦ αὐτοῦ, οὔτε προθεμένου ποτὲ οὔτε και ἐλπίσαντος· τοιοῦτων ἐφάπτεσθαι μέλλων, μικρὸς ὢν και ἄνους παντελῶς, οὐκ εὐλόγως ἀναδύομαι τε και ὀκνῶ και ἐκῶν εἶναι σιωπῶν. Και ὅητα τὴν ἡσυχίαν ἀγειν ἀσφαλὲς μοι καταφαίνεται, μή πῆ προφάσει μὲν εὐχαριστίας, ὑπὸ δὲ προπετείας ἴσως περὶ σεμνῶν και ἱερῶν ἀσεμνὰ τε και εὐτέλη και κατακατατημένα διεξιῶν, οὐ μόνον οὐκ ἐφικνῶμαι τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ και καθαίρω τι, τὸ γε ἐπ' ἐμοί, παρά τοῖς οὕτως εἶναι πιστεύουσιν, ὡς ἀσθενῆς ὢν ὁ λόγος, περιουρίζων μᾶλλον, ἢ περ ἐξομοιωμένος τοῖς ἔργοις τῇ δυνάμει, ὑποτυπώσεται. Καίτοι τὰ μὲν σὰ ἀκαθαίρετα και ἀνύθριστα, ὧ φιλῆ κεφαλῆ, και πολὺ μᾶλλον τὰ θεῖα μένοντα ἐφ' ἑαυτῶν, ὡς εἶχει, ἀσάλευτα, οὐδὲν βλαπτόμενα ὑπὸ τῶν μικρῶν και ἀναξίων ἡμετέρων λόγων· ἡμεῖς δὲ οὐκ οἶδ' ὅπως τὴν τῆς θρασύτητος και προπετείας ὀδὴν διαφευξόμεθα, ἐπιπηδήσαντες ὑπ' ἀνοίας, μικρῶ και νῷ και παρασκευῇ, μεγάλοις και ὑπὲρ ἡμᾶς ἴσως πράγμασι. Και εἰ μὲν ἀλλαχόθι που και ἐπ' ἄλλον τοιαῦτα προεθυμήθηνεν νεανιεύσασθαι, θρασεῖς μὲν και οὕτως ἤμεν και τολμηροὶ τινες· οὐ μὴν ἀλλ' ἀνάδεια τῆς προπετείας αἰτία, τῷ μὴ ἐπὶ σοὶ (51) ταῦτα θρασύνεσθαι. Νυνὶ δὲ πᾶν τὸ μέτρον τῆς ἀνοίας ἀποπλήσομεν, ἢ και ἀπεπλήσαμεν ἤδη, ἐπεμβαίνειν τολμήσαντες ἀνίπτοις τοῖς ποσὶ (τούτου δὴ τὸ τοῦ λόγου) ἀκοαῖς, αἷς αὐτὸς ὁ θεὸς λόγος οὐδὲν ἐσκεπασμένοις, ὡς ταῖς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, τοῖς ποσὶν, ὡσπερ ὑπὸ παχέων τινῶν δερμάτων τῶν αἰνιγματωδῶν και ἀσαφῶν (52) λέξεων, ἀλλὰ γυμνοῖς (ὡς ἂν εἴποι τις), σαφῆς και πρόδηλος ἐμβατεύων ἐνεπιδημεῖ· ἡμεῖς δὲ ὡσπερ ῥύπον ἢ πηλόν τινα τοὺς ἀνθρωπίνους ἡμῶν λόγους φέροντες ἐπαντλεῖν (53)

tom. II, pag. 943.

(49) Προὔκειτο. Bengelius cum Hoeschelio, προὔκειτο, οὐθ' ἦντινοῦν εἶχεν ἂν.

(50) Ἐξομοιοῦσθαι. Amplius aliquid sonare videtur τὸ ἐξομοιοῦσθαι, quam τὸ μίμνησθαι, inquit Gatakerus ad Anton. pag. 360. Nempe alterum refertur ad habitum, alterum ad actiones. ΒΕΓΓΕΛ.

(51) Ἐπὶ σοὶ. Prorsus legendum ἐπὶ σοῦ: nam modo in antitheto dixit ἐπ' ἄλλων. Id.

(52) Ἀσαφῶν. Ger. Vossius, ἀσαφῶν.

(53) Φέροντες ἐπαντλεῖν. Idiotismum auctori nostro frequens. Sic infra φέρων ἐπιδοίην, φέροντες ἀναθήσομεν, φέρων κατεστήσατο, φέρων παρεδύσατο, φέρων ἐμφυτεύσει, φέρων ἐγκατέθετο. ΒΕΓΓΕΛ.

ἐτολήταμεν ἀκοαῖς θείων καὶ καθαρῶν ἀκούειν ἅμα μεμελητηκυῖαις φωνῶν. Ἄρ' οὖν ἀπόχρη μέχρη τοῦτου ἀμαρτεῖν· καὶ νῦν γοῦν ἄωφρονεῖν ἔρξασθαι χρῆ, μηκέτι μὲν περαιτέρω προβαίνοντας τῷ λόγῳ, αὐτοῦ δὲ καταπαύσαντας, ἐβουλόμην μὲν. Οὐ μὴν ἀλλ' ἅπασι μοι θρασυνομένῳ ἐξέσω τὴν αἰτίαν πρῶτον εἰπεῖν, ὅφ' ἦς ἐπαρθεὶς ἐπὶ τοῦτον ἦκα τὸν ἀγῶνα, εἴ πη καὶ συγγνώμη γένοιτό μοι τῆς προπετείας ταύτης.

Γ'. Δεινὸν μοι ἡ ἀχαριστία καταφαίνεται, δεινὸν καὶ πάνδεινον. Παθόντα γάρ τι καλῶς, μὴ καὶ ἀμείβεσθαι πειρᾶσθαι, εἰ καὶ μὴ ἄλλως δυνατὸν, εὐχαριστίας γοῦν ταῖς διὰ λόγων, ἢ ἀνοήτου πάντη καὶ ἀναισθήτου τῶν εὐεργεσιῶν, ἢ ἀμνήμονος· ὅτω (54) δὲ καὶ ἀσθησίς, καὶ γνώσις ὧν ἔπαθε καλιῶν προσεγένετο πρῶτον, εἰ μὴ καὶ μνήμη διασώζεται εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον, εἰ μὴ καὶ ἀναφέρει τινὰ χάριν τῷ ἔρξαντι τῶν ἀγαθῶν, ἀργὸς οὗτος καὶ ἀχάριστος καὶ ἀσεβής, ἐξαμαρτάνων οὐ συγγνωστὰ οὕτε μεγάλῳ οὕτε μικρῷ· εἰ μὲν μέγας τίς ἐστι καὶ μεγάλονος, οὐκ ἀνά στόμα φέρειν σὺν πάσῃ εὐχαριστίᾳ καὶ τιμῇ τὰς μεγάλας αὐτοῦ εὐεργεσίας· εἰ δὲ μικρὸς καὶ εὐκαταφρόνητος, οὐκ ἀνυμνῶν καὶ εὐφημῶν πάσῃ τῇ αὐτοῦ δυνάμει τὸν οὐ μεγάλων μόνον, ἀλλὰ καὶ μικρῶν εὐεργέτην. Τοῖς μὲν οὖν μείζουσι καὶ διαθετηκόσι δυνάμει ψυχῆς, ὅσα δὴ ἐκ πλείονος περιουσίας καὶ μεγάλου πλοῦτου, μείζους καὶ φιλοτιμοτέρας ἀναγκαῖον ἀποδιδόναι τοῖς εὐεργεταῖς τὰς κατὰ δύναμιν εὐφημίας· τοῖς δὲ μικροῖς καὶ ἐν στενῷ καθεστῶσιν, οὐδ' αὐτοῖς ἀμείβειν, οὐδὲ βῆθυμειν προσῆκον, οὐδ' ἀναπεπτωκέναι, ὡς οὐδὲν ἄξιον φέρειν, οὐδὲ τέλειον δυναμέτας· ἀλλ' ὅσα πένητας μὲν, εὐγνώμονας δὲ, οὐ τὴν τοῦ τιμωμένου, τὴν δ' αὐτῶν δύναμιν μετρήσαντας, ἐκ τῆς παρούσης δυνάμεως ἀναφέρειν τὰς τιμὰς, χαριέσσης ἴσως ἐσομένης καὶ καταθυμίου τῷ τετιμημένῳ, καὶ οὐκ ἐν δευτέρᾳ χιῶρα παρ' αὐτῶν τῶν μεγάλων καὶ πολλῶν, εἰ σὺν τινι προθυμίᾳ μείζουσι καὶ γνώμῃ προσφέρουσι ὀλοκλήρῳ. Οὕτως ἐν ἱεραῖς Βίβλοις φέρεται, ὅτι δὴ μικρὰ τις καὶ πτωχὴ γυνὴ ἅμα πλουσίοις καὶ δυνατοῖς, οἱ προσέφερον ἐκ τοῦ πλοῦτου μέγала καὶ πολυτελῆ, μόνῃ μικρὰ μὲν καὶ ἐλάχιστα, πάντα δὲ ὅμως τὰ ὄντα αὐτῇ συμβαλλομένη, τὴν τῆς πλείονος δόσεως μαρτυρίαν ἀπηνέγκαστο. Οὐ γὰρ οἶμαι τῷ ποσῷ τῆς διδομένης ὕλης, οὐσης ἔξωθεν, ταῖς δὲ προσφερούσας γνώμῃς μάλλον καὶ προαιρέσει τὴν φιλοτιμίαν καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν, ὃ ἱερὸς λόγος ἐσταθμήσατο. Οὐ τοίνυν οὐδὲ ἡμᾶς ἀποκνεῖν πάντη προσῆκον δέει τοῦ μὴ ἐξισωθῆσθαι τὴν εὐχαριστίαν ταῖς εὐεργεσίαις, ἀλλὰ πᾶν τούναντίον τολμᾶν καὶ πειρᾶσθαι, εἰ καὶ μὴ τὰς ἴσας, τὰς γοῦν δυνατάς προσφέρειν ὡς ἐν ἀμοιβῇ τιμὰς· εἰ πως, τῶν τελείων διαμαρτάνων, τῶν ἐπὶ μέρους γοῦν τεύξεται ἡμῖν ὁ λόγος, τὴν παντελῆ τῆς ἀχαριστίας δόξαν διαδράς. Ἄχρηστον γὰρ ἀληθῶς ἡ παντελῶς σιωπῇ ὑπὸ πιθανῷ τῷ τοῦ μὴ δύ-

caum incedens obambulat : et nos autem velut sor-des ac cœnum quoddam, mortalia hæc verba nostra inferre, atque in aures divinis purisque vocibus audiendis assuetas infundere audemus. Satis ergo sit, huc usque peccasse; vel nunc tandem sapere incipiendum est; nec oratione longius producta, hic desinendum. Vellem equidem; verum pudoris fines semel egresso liceat causam prius dicere, qua ductus in certamen hoc veni, si qua mihi forsan temeritatis hujus venia concedatur.

III. Dura mihi gravisque res, ingratus animus videtur; gravis, inquam, et gravis usquequaque. Eum enim qui beneficio affectus sit, si aliter non potest, agendis saltem verbo gratiis rependere non conari, aut mente capti et sensum beneficiorum non habentis est hominis, aut immemoris : cui vero et sensus et cognitio est beneficiorum, nisi memoriam conservet in posterum, nisi gratiam etiam aliquo modo referat bonorum auctori, iners ille est et ingratus ac impius, ejus criminis reus, quod nec magnus, nec parvus ignoscat; quippe qui, si quidem magnus est et magnificus, magna ejus beneficia in ore, cum omni gratiarum actione atque honore non gerat; si parvus et despicibilis, non omni tamen studio laudet ac celebret, non magnorum tantum, sed parvorum etiam munerum largitorem. Et a magnis quidem animique facultate præstantibus, tanquam ex majore opum copia magnisque divitiis, majores atque illustriores benefactoribus laudes pro viribus reddi necesse est; parvos autem et in angusto constitutos, nec ipsos negligere, aut segniores esse convenit, nec animis cadere, quasi nihil dignum perfectumque afferre possint; sed velut pauperes quidem, at tamen gratos, non ejus quem honorant, sed suam facultatem metientes, ex præsentī commoditate honores deferre; gratos illos fortasse et jucundos ei qui honoratur, nec inferiore apud eum loco, quam si magna quæque ac multa offerrentur, futuros, si majore cum alacritate sinceroque et integro animo deferantur. Sic enim in sacris Litteris legere est⁴⁴, parvam quamdam et pauperem feminam, una cum divitibus et potenti-bus qui ex facultatibus suis magna et opima offerebant, solam quidem parva et minima, sed omnia tamen quæ habebat, contulisse, et majoris muneris testimonium laudemque retulisse. Non enim externæ, opinor, rei quæ data est quantitate, sed ipso offerentis animo ac proposito æstimandam muneris dignitatem magnificentiamque divinæ Litteræ censuerunt. Non igitur omnino refugere nos oportet, inani metu ne gratiæ cum beneficiis non adæquentur : sed contra potius audere atque omnia conari; ut si non pares, quos saltem possumus honores rependamus. Quod si forte non omnino rem assequatur, partem certe aliquam pertingat oratio, atque omnimodam ingrati animi labem devitet. Improbam

⁴⁴ Luc. lxxi, 2.

(54) Ὅτι. Ita Hæschelius, Bengelius ac editor Parisiensis. Vossius, ὅτι.

enim revera est pertinax silentium, plausibili quodam velo tectum, quasi nequeat quidquam pro dignitate pronuntiari: ingenui autem probique semper est animi, referendæ gratiæ conatus, quamvis infra merita sit facultas ejus qui gratiam refert. Neque enim si pro dignitate dicere non possim, propterea silebo; sed ubi omnia quæ possum præstitero, jure gloriabor. Esto itaque mea hæc oratio characteria, hoc est gratiarum actionis; erga Deum sane universorum, dicere non ausim: quanquam ab illo quidem omnia nobis honorum initia sunt; ab eo item nos agendarum gratiarum, et hymnorum, ac laudum primordia ducere oportet. Sed ne si quidem me totum, non qualis nunc sum, profanus et impurus, et tetro atque immundo malo conspersus et permistus; sed nudum ac purissimum, clarissimumque et sincerissimum, et ab omni parte alienum; nec si totum, inquam, nudum me velut recens natum offeram, dignum a me tamen ullum in pretium et compensationem, omnium principi et auctori munus attulerim: quem nec privatim singuli, nec simul universi, non si in unum idemque pura omnia coalescant, et a se ipsis discedentia, ad eum tota convertantur, uno spiritu unoque et consensu conjuncta, digne unquam venerari ac laudare queant. Quod enim de Deo homo quispiam recte cogitare ac perfecte (si dici fas sit) loqui pro dignitate possit; pro hac ipsa facultate qua ornatus est, quam non ab alio ullo, sed ab ipsomet accepit; nihil utique aliunde habere potest majus, quod ad gratiarum actionem retribuatur.

IV. Sea nos laudationes quidem et hymnos in omnium regem et moderatorem, perennem fontem omnium bonorum, ei qui et in hoc ipso infirmitatem nostram sanat, et quod deest explorare solus potest, relinquamus; præside, inquam, animarum nostrarum ac Salvatori, primogenito ejus Verbo, omnium conditori et gubernatori. Ipsi soli pro se ipso et pro omnibus privatim ac universe facile est assiduas atque perpetuas gratias agere: quia cum sit ipsa veritas; et ipsa Patris universorum et sapientia et potestas, ad hæc et in ipso et cum ipso vere atque omnino conjunctus, nullum est periculum, ne vel per oblivionem vel insipientiam, aut præ imbecillitate aliqua, ac si quis ab eo sejunctus et alienus D esset, vel assequi laudationis modum nequeat, vel

(55) *Παναγεί*. In bonam tantum partem *παναγής* ponunt Lexica: sed ex hoc loco (nam de lectione quis dubitet?) patet, in utramque valere, perinde ut *αναγής* et *εναγής*. BENDEL.

(56) *Γυμνὸν δὲ αὐτόν*. Αὐτόν Bengelio videtur *παρέλκειν*. At forte legendum cum editore Parisiensi, *γυμνὸν δ' ἐμαυτόν*. Aut saltem rescribendum, αὐτόν.

(57) *Ὡσεὶ... ἀθρόα*. Hæschelius pro *Ὡσεὶ* in margine habet *ὡς εἶ*, id est, *ut si*. Manere *Ὡσεὶ* potest ut, *Ὡσεὶ... ἀθρόα*, in parenthesi, illam præcise partem, *ἅμα πάντες*, declarat, eleganter vergens ad votum. BENDEL.

(58) *Ἀλλὰ τὰς μὲν*, x. τ. λ. Ἦabemus in hoc testimonio accuratam mysterii expositionem. Nam virtus illa Filii æqualis virtuti Patris, qua Pater se

A *νασθαι* ἀξιόν τι λέγειν προκαλύμματα· εὐγκωμον δὲ ἡ πείρα ἡ πρὸς τὰς ἀμοιβὰς ἀεὶ, κἀν ἤττων τῆς ἀξίας δύναμις τοῦ τὴν χάριν ἀναφέροντος ἤ. Οὐ γὰρ, εἰ μὴ κατ' ἀξίαν οἶός τέ εἰμι λέγειν σωπήσομαι· ἀλλ' εἰ ἀποπλήσω πάνθ' ἃ μοι δυνατόν ἐστι, καὶ σεμνοῦμαι. Ἔστω δὴ μοι ὁ λόγος ὅδε χαριστήριος· θεῷ μὲν τῷ τῶν ὄλων, οὐκ ἂν ἐθελήσαιμι λέγειν· καίτοι γε ἐκεῖθεν ἡμῖν πᾶσαι μὲν αἱ τῶν ἀγαθῶν ἀρχαί, ἐκεῖθεν δὲ καὶ ἡμᾶς τῶν εὐχαριστιῶν ἡ ὕμνων καὶ αἰνῶν ἀρχεσθαι χρῆ. Ἀλλὰ γὰρ οὐδ' εἰ ὄλον ἐμαυτόν, μὴ οἶος μὲν νῦν εἰμι βέβηλος καὶ ἀκάθαρτος, ἀναμειγμένος καὶ πεφυρμένος παναγεί (55) καὶ ἀκαθάρτῳ κακῷ· γυμνὸν δὲ αὐτόν (56) ὅτι καθαρῶτατον λαμπρότατόν τε καὶ εἰλικρινέστατον, καὶ ἀμυγῆ παντὸς χειρὸς· οὐδ' εἰ ὄλον, φημι, γυμνόν, ὥσπερ B τινὰ γενόμενον φέρων ἐπιδοίην, φέροισι ἂν τι παρ' ἐμαυτοῦ δῶρον ἀξιον εἰς τιμὴν καὶ ἀμοιβὴν τῷ πάντων ἡγεμόνι καὶ αἰτίῳ· ὃν οὔτε ἰδίᾳ ἕκαστος πώποτε, οὔτε καὶ ἅμα πάντες, ὡσεὶ ἐν καὶ ταῦτ' ἔγνοιο πάντα καθαρὰ, αὐτῶν μὲν ἐκστάντα, πρὸς αὐτὸν δὲ ἐπιστρέψαντα μᾶλλον, ἀθρόα (57) ἐνὶ πνεύματι καὶ μιᾷ ὀρμῇ τῇ συμφώνῳ, ἀξίως ἂν εὐφραμῆσαι δύναιντο. Ὅτι γὰρ τῶν αὐτοῦ δημιουργημάτων καὶ διανοηθῆναι τις ἄριστα καὶ ὀλοκλήρως, καὶ (εἰ οἶόν τε) εἰπεῖν κατ' ἀξίαν περὶ αὐτοῦ δυναθεῖται· αὐτῆς δὲ τῆς δυνάμεως ἕνεκεν ἥς ἰξίωται οὐ παρ' ἄλλου του, παρ' αὐτοῦ δὲ λαβῶν, οὐκ ἔσθ' ὅπως ἂν ἄλλο τι μεῖζόν ποθεν εὐπορήσας εἰς εὐχαριστιῶν ἀναθείη.

C
Δ'. Ἀλλὰ τὰς μὲν (58) εἰς τὸν πάντων βασιλέα καὶ κηδεμόνα, τὴν διαρκῆ πηγὴν πάντων ἀγαθῶν, εὐφρομίας καὶ ὕμνους τῷ κἀν τούτῳ τὴν ἀσθενεῖαν ἡμῶν ἰωμένῳ, καὶ τὸ ἐνδόν ἀναπληροῦν μόνῳ δυναμένῳ ἐπιτρέψωμεν, τῷ προστάτῃ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν καὶ Σωτῆρι, τῷ πρωτογενεῖ αὐτοῦ Λόγῳ, τῷ πάντων δημιουργῷ καὶ κυβερνήτῃ· αὐτῷ μόνῳ ὑπὲρ τε ἑαυτοῦ καὶ ὑπὲρ πάντων ἰδίᾳ τε καὶ ἑκάστου (59), καὶ ἀθρόον ἅμα δυνατόν ὃν ἀναπέμπειν διηνεκεῖς καὶ ἀδελειπτοὺς τῷ Πατρὶ τὰς εὐχαριστίας· ὅτι αὐτὸς ἡ ἀληθεια ὢν, καὶ ἡ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων καὶ σοφία καὶ δύναμις, πρὸς δὲ καὶ ἐν αὐτῷ ὢν, καὶ πρὸς αὐτόν ἀτεχνῶς ἠνωμένος, οὐκ ἔστιν ὅπως ἡ διὰ λήθην ἢ ἀσφωγῆς ἢ ὑπ' ἀσθενείας τινὸς, ὥσπερ τις ἀπεξενωμένος αὐτοῦ, ἢ οὐκ ἐφίξεται τῇ δυνάμει τῆς δ-

ipse quodammodo circumambit, nihil aliud esse potest, quam tota Patris substantia Filio tradita. Ex quo facile intelligitur Filium esse veritatem et Patris sapientiam ac virtutem, eumque in Patre esse et cum Patre conjunctum. Laudes quas Patri Filii tribuit, honorem quæm ei defert, et ab eo accipit vicissim, utriusque consensum in hac ejusdem virtutis Patrem quodammodo circumambientis æqualitate disertè Gregorius consuit, ut quisque animadvertere potest. Maran., *Divin. D. N. J. C.* lib. iv, cap. 20, § 1, pag. 522.

(59) *Καὶ ἑκάστου*. Qui editionem Parisiensem ann. 1621 post Vossianam recensuit, conjiciebat hic legendum καθ' ἑκάστον. At Bengelius, καὶ omisso, edidit ἰδίᾳ τε ἑκάστου. Sic et nuperus Originianorum editor Parisiensis.

νάμωκ, ἢ ἐπιζέται μὲν, ἐκὼν δὲ (ὃ μὴ θέμις εἰπεῖν) **A** ut assequatur quidem, volens tamen (quod nefas est dicere) Patrem sua laudatione destituat: cum ei soli sit in promptu perfectissime omnes congruentium illi laudum numeros adimplere; quem ipse omnium Pater unum secum faciens, per ipsum tantum non sese ipse circumambiens, æquali usquequaque cum sua virtute quodammodo honoret, et honoretur: quod quidem primus solusque ex omnibus sortitus est Unigenitus ejus qui in ipso est, Deus Verbum. Reliqui autem omnes ita duntaxat grati et pii esse possumus, si in eo solo pro omnibus in nos a Patre profluentibus bonis omnem dignæ gratiarum actionis conatum offeramus: unam pietatis viam hanc esse confitentes, si omnem memoriam per ipsum conditori atque auctori omnium dedicemus. **B** perpetua quidem illa, quæ in omnibus elucet, quæ in maximis et minimis nostri curam gerit, et huc usque proveccta est, providentia dignus ille, atque ad gratiarum actionem hymnosque sufficiens perennis sermo concedatur; ut qui perfectissimus ac vivens, et ipsius primæ Mentis animatum Verbum existat: noster vero hic sermo sacro huic viro uni inter omnes mortales potissimum, eucharisticus esto: ac si quid altius porro de iis qui non cernuntur, diviniorem et hominum curam gerentibus, loqui velim; huic etiam qui me a puero, magno quodam judicio regendum educandumque sortitus est, sacer angelus Dei: qui pascit me ab adolescentia mea¹⁵, ut ait ille Deo charus vir; suum ipsius videlicet intelligens: verum hic quidem qui magnus erat, congruenter maximum quempiam (sive alium, quiquis ille fuit, sive ipsum fortasse *magni consilii Angelum*¹⁶, communem omnium Salvatorem, solum jam perfectionis gratia custodem adeptus; hoc eundem manifeste nescio), at tamen suum ille magnum quemdam, quicumque tandem esset, et cognoscebat et prædicabat. Nos vero, præter communem omnium gubernatorem, hunc etiam quisquis est privatim pædagogus noster, qui re ipsa pueri et infantes sumus; qui cum in cæteris omnibus bonus semper nutritor et curator meus fuerit (nec enim mihi aut cuiquam ex affinibus meis, qui cæci sumus, et nihil eorum quæ ante pedes sunt, videmus, ut conveniens aliquid discernere possimus; sed ipsi

¹⁵ Gen. XLVII, 15. ¹⁶ Isa. IX, 5.

(60) *Ὅτι τινα... ἐν πρός αὐτὸν ποιησάμενος.* **D** Haud probatur Bengelio verbum *facere* in hujus loci versione: adeoque ipsemet reddidit: *quem ipse omnium Patens unum secum habens*, simulque monet ad ipsam ὁμοουσίαν exprimendam hunc locum valere.

(61) *Ἐκπεριῶν.* Scribendum *ἐκπεριῶν* statuit ex Casaubono Bengelius. Quo quidem verbo passim utitur auctor. Infra cap. 7, καὶ τέχνη ἑαυτοῦ τῆ γυρωγικῆ ἐκπεριῶν. Et in *Metaphr. Eccle.*, I, 7, τὸν ἦλιον τὴν γῆν ἐκπεριῶντα.

(62) *Ἄλλωρ.* Hoc παρέλκει, quia subauditur ἡμῶν, ut docet verbum ἀναθήσομεν. Aliter indignum esset hoc loco. **BENGL.**

(63) *Τῷ τῶν ὄλων αἰτίῳ.* Sic Vossius et Bengelius. Et recte quidem: ἀναθήσομεν... τῷ τῶν ὄλων αἰτίῳ. Planam reddit orationem parenthesis ex

Bengelio accepta. At Delarue, τοῦ τῶν ὄλων αἰτίου.

(64) *Μεληγορεῖν.* Αἰ., μεγαληγορεῖν. Sed audiendus Bengelius: « Μεληγορεῖν, inquit, haud scio an apud alios occurat auctores; et hic tamen aptius est: respice ὕμνων καὶ αἰῶνων supra sub finem c. 3. Accedit analogia, χρησματογράφω, ὑμναγράφας, et, quod ad priorem compositi partem attinet, μελουργία, quod Cyri Germani verbum est, pariter ignotum lexicis. »

(65) *Συμφέρον.* Συμφέρω, perinde ut πρόσφορος, est verbum μέτρον, unde σύμφορος, utilis; et tamen συμφορά, calamitas. Quare generatim significat *compro, quadro*; unde sensus hujus loci liquidus fuit: non propinquo, sed ungallo convenit, scilicet nomine modo positum, τροφεὺς καὶ κηδεμῶν. **BENGL.**

omnia ad animæ nostræ utilitatem prospicienti, A quod utile et bonum est, statim apparet), ut olim me, ita nunc quoque alit, et erudit ac manu ducit: tum præter alia omnia, conjungi me cum hoc viro, quod omnium certe summum est, et cum eo versari fecit; qui nec genere, nec sanguine ullo conjunctus, nec aliter necessarius aut vicinus neque popularis omnino erat (quæ scilicet amoris et conjunctionis vincula inter alios esse solent), sed, ut paucis dicam, ignotos, alienos, peregrinos, ab invicem longe disjunctos, quanta scilicet regionum et montium ac fluminum spatia dividunt, divina vere sapientique providentia unum in locum perducens, salutarem mihi congressum hunc conciliavit: hunc ipsum mihi a primo, ut reor, ortu et educatione divinitus procurans. Quoniam autem pacto, longum esset commemorare, non solum si accurate omnia persequi nihilque omittere studeam; sed quamvis multa passim præteriens, pauca summam referre velim.

V. Prima enim educatio ab ortu ipso sub parentum cura fuit, et patrii mores erronei: a quibus liberatum iri me, neque alius, opinor, quisquam sperasset, neque mihi spes ulla erat, puero adhuc et rationis experti, sub patre supersticioso. Secuta deinde est patris amissio, et orbitas: quæ mihi fortasse cognoscendi veri initium fuit. Tunc enim primum ad salutare verumque Verbum transiit, nescio quo pacto, coactus non potius, an volens. Quodnam enim iudicium mihi erat, quatuordecim annos nato? Cæterum ex eo tempore, advenire mihi sacrum hoc Verbum cœpit, quasi perfecta jam communi omnium hominum ratione; advenit sane tum primum. Quod equidem non parvum, si minus olim, nunc certe ratiocinans, sacræ et admirandæ erga me providentiæ signum duco: hunc rerum decursum intuens, annis ita distinctum, ut præcedentia hanc ætatem omnia, quotquot fuerunt, erroris opera, infantia et rationis inopia tribuerentur; nec sacrum frustra Verbum animæ nondum rationis compoti daretur; rationis vero jam capaci, quamvis non divini puræque rationis, at timoris certe secundum hanc rationem, illius expertus non esset; sed simul cum humana, divina quoque in me inciperet ratio: dum hæc quidem adjuvabat potestate mihi sane inexplicabili, sed ipsius propria; illa vero adjuvabatur. Quod mecum dum reputo, lætitia simul ac timore perfundor: lætus scilicet propectu; timens autem, ne tantis beneficiis affectus, a sine nihilominus aberrem. Sed enim nescio quo pacto in hac parte, dum admirabilem nostræ ad hunc virum professionis dispensationem narrare libet, longiorum moram mihi traxit oratio: quæ prius tamen vel paucis dictis, ad hæc sequentia properabat;

(66) Ἡ δὴ. Hæschelius edidit ἥ ante δὴ, et ἥδη conjecit. Vossius, ἥ. Coniunge, et mutata media in δὴ, lege ἥ ἥδη. Sane ἥδη incipit anno ætatis xiv, quem ipsum annum Gregorius mox nominat. Particula γάρ subsequens et quæ deinceps adduntur usque ad οὐδέπω λογικῆ, aliquam rem postulant, post disjunctivam ἥ; quæ res potius, quam ὄψα-

ἐκτρέφει τε καὶ παιδεύει καὶ χειραγωγεῖ· καὶ δὴ πρὸς πᾶσι τοῖς ἄλλοις καὶ συνάψαι με τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, τοῦτο δὴ τὸ κεφαλαϊωδέστατον πάντων, ψυχονομία, οὔτε γένοιε καὶ αἵματι μοι ἀνθρωπίνῳ τινὶ προσήκοντα, οὔτε ἄλλως προσοικούντα, ἢ ὄντα τινὰ τῶν πλησιοχώρων, οὔτε καὶ ὁμοιοθνή ὄλως (ταῦτα δὴ ἐπρόφασις φιλίας καὶ ἐνώσεως τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων γίνεται), ἀλλὰ συνελόντι εἰπεῖν, ἀγνώστους, ἀλλοτρίους, ἀπεξενωμένους, ἀλλήλων ἀφροσύνας πάμπλου, ὅσον μέσσα ἔθνη καὶ ὄρη καὶ ποταμούς διείργει ἡμᾶς, ὑπὸ τῆς θείας ὄντως καὶ σοφῆς προμηθείας εἰς ταυτὸν ἀγαγῶν, τὴν σωτήριον ἐμοὶ σύνοδον ταύτην ἐμνησανήσατο· ἀνωθεν τοῦτο προμηθεύμενος οἶμαι, ἐκ πρώτης γενέσεως καὶ ἀνατροπῆς. Πῶς δὲ, μακρὸν ἂν εἴη διεξιέναι, οὐχὲν ἀκριβολογούμενῳ μόνον καὶ μηδὲν παραλιπεῖν πειρωμένῳ, ἀλλ' εἰ καὶ, τὰ πολλὰ παρεις, ἀθρόως ὀλίγων τῶν κεφαλαϊωδεστέρων μνημονεύειν ἐβελήσαιμι.

Εἴ. Ἀνατροφαὶ γὰρ αἱ πρώται ἐκ γενέσεως, ἦσαν ὑπὸ γονεῦσι· καὶ πάτρια ἔθνη τὰ πεπλανημένα· ὃν ἡμᾶς ἐλευθερωθήσεσθαι οὔτε ἄλλος οἶμαι προσέδωκεν, οὔτε καὶ ἐμοὶ ἐλπίς τις ἦν παιδῶν μὲν ὄντι καὶ ἀλόγῳ, ὑπὸ πατρὶ δὲ δευσιδαίμονι. Εἶτα πατρὸς ἀποβολὴ καὶ ὄρφανία ἢ δὴ (66) μοι τάχα καὶ ἀρχὴ τῆς τοῦ ἀληθοῦς ἐπιγνώσεως ἦν. Τότε γὰρ πρῶτον ἐπὶ τὸν σωτήριον καὶ ἀληθῆ μετατέθημι λόγον, οὐκ οἶδ' ὅπως, κατηναγασμένος μάλλον ἢ περ ἐκῶν. Τίς γὰρ ἐμοὶ χριστὸς ἦν, ὄντι τεσσαρεσκαίδεκαετῆ; Πλὴν ἐξ ἐκείνου τῆς ἐπιδημῆν μὲν μοι ὁ ἱερὸς ὄλος λόγος ἤρξατο εὐθύς, ὅσα δὴ ἄρτι πληρουμένου τοῦ κοινού πάντων ἀνθρώπων λόγου, ἐπεδήμει ὁ ὄλος τότε πρῶτον. Ὁ δὲ καὶ οὐ μικρὸν, εἰ καὶ μὴ πάλαι, νῦν γούν ἀναλογιζόμενος ἐγὼ, σύμβολον τίθεμαι τῆς ἱερᾶς καὶ θαυμαστῆς περὶ ἐμὲ Προνοίας, τὴν συνδρομὴν ταύτην οὕτω τοῖς ἔτεσι διηριθμημένην, ἵνα τὰ μὲν φθάνοντα πάντα τήνδε τὴν ἡλικίαν, ὅσα πλάνης ἦν ἔργα, νηπιότητι καὶ ἀλογίᾳ παραδεδομένα ἦ· μὴ μάτην δὲ ὁ ἱερὸς παραδοθῆ Ἄλογος ψυχῆ οὐδέπω λογικῆ· λογικῆ δὲ ἦδη γενομένη (67), εἰ καὶ μὴ λόγου θείου καὶ καθαρῶ, φόβου γούν τοῦ κατὰ τὸν λόγον τόνδε, μὴ ἔρημος ἦ· ἀλλ' ὁμοῦ ὅτε ἀνθρώπινος καὶ ὁ θεῖος ἄρξεται ἐν ἐμοὶ λόγος· ἐμὲ βοηθῶν τῇ ἀλέκτῳ μὲν ἐμοὶ, οἰκεῖ δὲ αὐτῷ δύναμι· ὁ δὲ βοηθούμενος. Ὁ δὲ λογιζόμενος, εὐφροσύνης ὁμοῦ καὶ δέους ἀναπίπλησέ με, μεγαλυνόμενος μὲν τῇ προαγωγῇ, φοβούμενος δὲ, μὴ πη, καὶ τοιούτων ἀζωῶν τοῦ τέλους ὁμοίως σφαλῶ. Ἄλλὰ γὰρ οὐκ οἶδ' ὅπως ἐνεβράδυνέ μοι τῷδε τῷ μέρει ὁ λόγος, τὴν θαυμαστὴν οἰκονομίαν πρὸς τὸν ἄνδρα τόνδε ὀδῶ διηγήσασθαι θέλων, σπεύδων δὲ ὁμοῦ πρότερον καὶ βραχυλογούμενος ἐπὶ τῷδε τῷ ἔξῃς, οὐχ ὡς εὐφημίαν ὀφειλομένην τῷ οὕτως οἰκονομήσαντι

νία, Gregorio videatur initium agnoscendi veri aut-lisse: attulit autem ἥδη. Neque obest τάχα, quod vi etymii τάχιστα, ut μάλα ex μάλιστα, potius affirmat, quam addubitat. BENGELE.

(67) Λογικῆ γενομένη. Legit Bengelius λογικῆ γενομένη.

ἀποδιδούς, ἢ εὐχαριστίαν καὶ εὐσέβειαν (μὴ φορτικῶς ἄ μὲν οὕτως ὀνομάζοντες μὲν, ἄξιον δὲ λέγοντες οὐδὲν (68))· ἀλλ' ὡς διήγησιν καὶ ὁμολογίαν, ἢ τι τῶν ἐπικεικετέρων τούτων ὀνομάτων ποιούμενος (69). Ἐδόκει τῇ μόνῃ ἐκ τῶν γονέων κηδεσθαι ἡμῶν παραλειπομένην μητρί, τ' ἄλλα ἐκπαιδευομένους, οἷα παῖδας οὐκ ἀγεννῶς δῆθεν καὶ φύνας καὶ τρεφομένους, φοιτᾶν καὶ ῥήτορι, ὡς δὴ ῥήτορας ἐσομένους. Καὶ δῆτα ἐφοιτῶμεν, καὶ ῥήτορας μὲν οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι ἡμᾶς ἔλεγον οἱ τότε κρινόντες οὕτως· οὐκ ἔγωγε τοῦτο λέγειν οὔτε οἶδα, οὔτ' ἂν θελήσαιμι· λόγος δὲ οὐδεὶς ἦν τούτων, οὐδέ τις καταβολὴ οὐδέπω τῶν τῆδε φέρειν ἡμᾶς δυναμένων αἰτιῶν. Ἀλλὰ γὰρ ἄγρυπνος ὢν ὁ θεὸς παιδαγωγὸς καὶ ἀληθὴς κηδεμῶν, οὔτε τῶν οἰκείων διανοομένων, οὔτε καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ προθυμομένου, ἐπῆν, συμβαλὼν (70) τινι τῶν ἐμῶν διδασκάλων (ἄλλως τὴν Ῥωμαίων φωνὴν ἐκπαιδεύειν με πεπιστευμένῳ, οὐκ ὡς ἐπ' ἄκρον ἤξοντα, ὡς δὲ μὴ ἄπειρος εἶην πάντῃ καὶ τῆσδε τῆς φωνῆς· ἔτυχε δὲ νόμων οὐκ ἄπειρος ὢν), τοῦτο (71) ἐπὶ νοῦν βαλὼν, προτρέψατό με δι' αὐτοῦ τῶν Ῥωμαίων ἐκμανθάνειν νόμους. Καὶ λιπαρῶς γε τοῦτο ἐπολεῖ ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος, καὶ γὰρ μὲν τοὶ ἐπιθόμην, τάνδρι μᾶλλον χαριζόμενος ἤπερ τῆς τέχνης ἐραστῆς ὢν. Ὁ δὲ με λαβὼν ἀκροατὴν, φιλοτίμως μὲν διδάσκειν ἤρχετο· ἐπαφθέγγετο (72) δὲ τι, ὃ μοι ἀληθέστατα πάντων ἀποδέθηκε, μέγιστον ἔσεσθαι μοι ἐφόδιον (τοῦτο γὰρ τὸ νόμα ἐκεῖνος ὠνόμασεν), εἴτε τις ῥήτωρ τῶν ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἀγωνιουμένων, εἴτε καὶ ἄλλος τις εἶναι θελήσαιμι, τὴν μάθησιν τῶν νόμων. Ὁ μὲν οὕτως ἀπεφθέγγετο, τείνων εἰς τὰ ἀνθρώπινα τὴν λόγον· ἐμοὶ δ' ἀτεχνῶς ὑπὸ τινι θειοτέρῳ ἐπινοεῖ ἀποφοιδάσαι (73) δοκεῖ τῆς αὐτοῦ ὑπολήψεως. Ἐπεὶ γὰρ ἐξεπαιδευμένη ἐκὼν καὶ ἄκων τοὺς νόμους τοῦσδε, δεσμοὶ μὲν πως ἤδη κατεβέβληντο καὶ αἰτία καὶ ἀφορμὴ τῆς ἐπὶ τάδε ὁδοῦ, ἢ τῶν Βηρυτιῶν πόλις· ἢ δὲ οὐ μακρὰν ἀποχέουσα (74) τῶν ἐνταῦθα πόλις Ῥωμαϊκωτέρα πως, καὶ τῶν νόμων τούτων εἶναι πιστευθεῖσα παιδευτήριον. Τὸν δ' ἱερὸν τοῦτον ἀνδρα ἐκ τῆς Αἰγύπτου (75), ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως, ἐνθα τὴν ἐστίαν ἔχων ἔτυχε πρότερον, καὶ αὐτὸν ἐκίνει καὶ μετανίστη ἐπὶ τὸδε τὸ χωρίον, ὥσπερ ἀπαντήσονται ἡμῖν, ἕτερα πράγματα. Οὐκ ἔγωγε καὶ ταῦτα αἰτιολογεῖσθαι οὔτε οἶδα, καὶ ἐκὼν παρήσω· οὐ μὴν ἀλλ' οὕτωγε τῆς ἐνθάδε μοι ἀφίξεως καὶ τῆς πρὸς τὸν ἀνδρα συμπλοκῆς οὐδὲν οὕτως

non quasi debitas laudes ei qui sic dispensavit, reddere parans, aut gratiarum actionem, aut pietatem (ne importuni simus sic appellantes, dignumque nihil afferentes); sed tanquam simplicem narrationem confessionemque aut aliquid huiusmodi humiliorum nominum insituens. Visum est ei, quæ sola exparentibus superstes, curam nostri gerebat, matris, ut aliis imbutus litteris, quibus pueri solent non obscure nati aut educati, ad rhetorem etiam accederemus, tanquam rhetores futuri. Et quidem frequentabamus, rhetoresque nos brevi futuros dicebant, qui tum ita iudicabant. Hoc vero ego dicere nec scirem, nec vellem: ratio quippe horum nulla erat; nec fundamentum adhuc ullum causarum, quæ huc ducere non possent. Sed pervigil ille divinus pædagogus, verusque curator, nec domesticis cogitantibus, nec me ipso desiderante, adivit, cuidam suggerens ex meis magistris, qui Romanam linguam docere me iussus erat, non ut ad summum ejus culmen pertingerem, sed ne rudis prorsus ignarusque hujus linguæ forem: erat autem ille legum non imperitus. Quare hoc in animum inducens, auctor mihi fuit ut ipso docente Romanas leges addiscerem. Ac enixe quidem id agebat vir ille; ego vero parvi, ultro potius gratificandi studio, quam quod artis ejus amator essem. Qui cum auditorem me suscepisset, studiose docere me cœpit. Quiddam autem effatus est, quod mihi reipsa verissimum evasit: maximum scilicet mihi viaticum (hoc enim nomine appellabat) legum fore disciplinam, seu rhetor quispiam ex iis qui in foro et tribunalibus contendunt, seu alius quis esse vellem. Sic igitur ille effatus est, ad humana suam intendens orationem: mihi vero diviniore, quam putabat, afflatu quodam hæc vaticinatus videtur. Postquam enim volens nolens his legibus eruditus fui, mox injectum est quasi vinculum quoddam, et causa atque occasio ad has oras veniendi, civitas Berytiorum: ea vero non procul hinc sita civitas est Romani juris, harum legum communis schola et auditorium. Sacrum vero hunc virum ab Ægypto ab Alexandrinorum urbe, in qua domicilium prius habebat, in hunc locum, veluti nobis occurrurum res aliæ trahabant et transferebant. Neque ego sane horum causam reddere novi, libentiusque præteribo; verumtamen nondum mihi

(68) *Μὴ φορτικῶς...* ἄξιον δὲ λέγοντες οὐδὲν. Ad utrumque μὲν refertur δέ, altera apodosis alteram absorbente: et subaudiendum εἶεν vel ὡμεν, nisi ipsium ὡμεν pro μὲν priore loco vel posteriore est reponendum. Μὴ non videtur habere vim *prohibendi*, sed *concedendi*, ac proinde reddendum *ut non dicam*; ubi id quod majus est, quodque ipsum affirmare poteramus, omittimus, ut id quod minus est, majori jure affirmemus. Periphrasis esto hæc: Veremur ne simus φορτικοί, si nostram orationem appellemus grandi vocabulo, εὐφημίαν, εὐχαριστίαν, εὐσέβειαν. Sed *fac*, nos ideo non esse φορτικούς, at certe nil his appellationibus dignum habet oratio. Eandem vim apud Latinos habet *ne*, vel *ut non*. BENCKL.

(69) *Ποιούμενος*. Hoeschelius ποιούμενος.
(70) *Ἐπῆν, συμβαλὼν*. Ἐπὶ νοῦν βαλὼν legit Casaubonus, ut paulo post.
(71) *Τοῦτο*. Casaub., τούτω.
(72) *Ἐπεφθέγγετο*. Ἀπεφθέγγετο, ut mox. BENCKL.
(73) *Ἀποφοιδάσαι*. Hesychnus: φοιδάξει· μαντεύεται· φοιδάνα... μαντεύσασθαι... καὶ φοιδάσαι, ὁμοίως. Ubi vide sis eruditorum notas apud Joannem Alberti.
(74) *Ἀποχέουσα*. Hoeschelius, ἀπέχουσα. Cæterum ἀποχὴ etiam *distans* significat. Ex eo autem an valeat ἀποχέω, videndum est. BENCKL.
(75) *Ἐκ τῆς Αἰγύπτου*. Ἐκ γῆς, quia additur πόλεως. Id.

huc veniendi et cum viro congregiendi causa adeo necessaria erat, qua possem per leges nostras ad Romanorum civitatem proficisci. Quo ergo tandem modo id concessum est? Affinem meum, sororis meae virum, Palæstinæ tum præses, assumens repente, solumque et invitum a conjuge avellens, huc adduxit, auxilio ipsi futurum, administrationisque ejus curas participaturum : jurisperitus enim erat, et fortasse adhuc est. Qui una cum ipso profectus, uxorem a qua separari se ægre ferebat, haud multo post evocatam recepturus, et nos cum illa simul attracturus, discessit. Statim ergo, nescio quomodo nobis peregrinari quidem, sed alio potius quam ad hæc loca pergere cogitantibus, miles adfuit cum mandatis, ut sororem quidem ad virum venturam, nos vero cum illa viæ socios deduceret: gratificaturos utique affini, sed multo magis sorori, ne aut minus decenter, aut minus libenter viam iniret : domesticis ipsis et cognatis hortantibus, et non exiguum aliud quoddam operæ pretium fore contententibus, si ad Berytiorum urbem legum illic studia peracturi veniremus. Omnia ergo nos incitabant, tum erga sororem officium, tum nostra ipsorum disciplina; ad hæc, miles ipse, quando hujus quoque facienda est mentio, facultatem ferens plurium quam opus erat, publicorum vehiculorum, et majoris numeri symbola quam pro sola sorore. Atque hæc quidem in aperto; arcana autem, sed veriora : communicatio cum hoc viro, vera Verbi per ipsum cognitio et doctrina, animarum nostrarum utilitas, ad salutem nos cæcutientes quidem et ignaros, sed tamen salutari consilio ducebat. Quare non bonus, sed divinus quidam viæ comes et deductor bonus atque custos, qui per totam hanc vitam, tanquam per longam peregrinationem nos custodit; tum alia præteriens, tum Berytum quam optare maxime putabamur, huc nos recta perductos hic collocavit : omnia faciens movensque, quoad omni nos ope cum hoc multorum nobis honorum auctore colligaret. Et ille quidem, qui horum causa venerat, curam huic tradens divinus angelus, hic fortasse conquivit, non labore ullo vel molestia fractus (indefatigabile est enim divinorum ministrorum genus); sed quia tradidit nos homini, qui omnem quæ adhiberi poterat providentiam curamque esset expleturus.

παρέδωκεν ἀνθρώπῳ, πᾶσαν, εἰ δυνατόν, πρόνοιαν καὶ ἐπιμέλειαν ἀποπλήσονται.

VI. Ille vero susceptus a prima die quæ vere mihi prima illuxit, omnium, si dici debet, dierum mihi honestissima, quando mihi primum verus exoriri sol cœpit, principio ceu feras quasdam

(76) Οὐδὲν ... ὅσον. "Ὅσον est παρέλκων, ut solet. BENDEL. — Sensus est, ni fallor, nullam ei fuisse necessitatem huc veniendi, discendi leges causa (ἐπὶ τοῖς νόμοις ἡμῶν), siquidem Romam posset proficisci. ED. PATR.

(77) Ἐκπορήσατες. Casaubonus, ἐκπορήσοντες.

(78) Τὴν ἀληθῆ, δι' αὐτοῦ. Ellipsis, quales illæ, τηνῆλλως (cui plane videtur a Gregorio esse opposi-

Α ἀναγκαῖον ἦν ὅσον (76) ἐπὶ τοῖς νόμοις ἡμῶν, δυνατόν δὲ καὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων ἀποδημῆσαι πόλιν. Πῶς οὖν καὶ τοῦτο ἐξεπορήσθη; Κηδεστὴν μου ἀνδρὰ ἀδελφῆς ἐμῆς, ὁ τότε ἀρχὼν τῶν Παλαιστίνων, τοῦτον παραλαβὼν ἐξαίφνης ἄκοντα μόνον κευχωρισμένον τῆς ὁμοκοίτου, ἤγαγεν ἐνταῦθα, συνεπισηθῆσοντα καὶ κοινωνήσοντα τῶν τοῦ ἔθνους ἀρχοντας πόρων· νομικὸς γὰρ τις ἦν, καὶ ἔστιν ἴσως ἐτι. Ὅς δὲ ἐλθὼν ἄμα αὐτῷ ἐμελλε μὲν οὐκ εἶ μακρὸν μετάπεμπτον ἀπολύψεσθαι τὴν γυναῖκα, ἐπαχθῶς αὐτῆς καὶ ἄκων κευχωρισμένος, καὶ ἡμᾶς δὲ ἄμα αὐτῇ συνεπισπόμενος. Ἐξαίφνης γοῦν, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀποδημῆσιν μὲν, ἀλλ' ἐτέρωθί ποι μάλλον ἀποδημῆσιν ἤπερ ἐνταῦθα διανοούμενοις ἡμῖν ἐπέστη στρατιώτης φέρων ἐντολὴν, παραπέμπειν μὲν καὶ διασώζεσθαι τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν καταλαμβάνουσαν τὸν ἀνδρὰ, ἄγειν δὲ καὶ ἡμᾶς συνοδοιπόρους ἄμ' αὐτῇ· χαριουμένους μὲν καὶ τῷ κηδεστῇ, καὶ μάλιστα τῇ ἀδελφῇ (ὅπως μὴ οὐκ εὐσχήμων τε ἢ ὀκνηροτέρα πρὸς τὴν ὁδοιπορίαν ἦ), οἰκτείαις αὐτοῖς καὶ τοῖς συγγενέσι τιμῆσασιν· καὶ οὐ μικρὸν τι ἔτερον τῶν προύργου διαπραξάμενοις, εἰ ἐπὶ τὴν Βηρυτίων ἐλθοῖμεν πόλιν, ἐκεῖ τὸ τῶν νόμων μάθημα ἐκπονήσαντες (77). Πάντα τοιγαροῦν ἐκίνει ἡμᾶς, τὸ πρὸς τὴν ἀδελφὴν εὐλογον, τὸ ἡμέτερον αὐτῶν μάθημα· πρὸς δὲ καὶ ὁ στρατιώτης (ἐπεὶ καὶ τοῦτο μνημονεύσαι δεῖ) φέρων ἐξουσίαν πλειόνων τῶν δημοσίων ὀχημάτων τῆς χρήσεως, καὶ σύμβουλα πλειόνος ἀριθμοῦ ἡμῶν μάλλον ἢ τῆς ἀδελφῆς μόνης ἕνεκα. Φαινόμενα μὲν ταῦτα· τὰ δὲ μὴ φαινόμενα μὲν, ἀληθέστερα δὲ, ἢ πρὸς τὸν ἀνδρὰ τοῦτον κοινωνία, τὴν ἀληθῆ δι' αὐτοῦ (78) περὶ τὰ τοῦ λόγου μαθήματα, ἢ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ὠφέλεια εἰς σωτηρίαν, ἦγεν ἡμᾶς ἐπὶ τὰδε, τυφλώτοντας μὲν καὶ οὐκ εἰδότες, σωτηρωδῶς δὲ ἡμῖν. Τοιγαροῦν οὐχ ὁ στρατιώτης, θεῖος δὲ τις συνοδοιπόρος καὶ πομπῆς ἀγαθὸς καὶ φύλαξ· ὁ διὰ παντὸς τοῦ βίου τούτου· ὡσπερ μακρᾶς ὁδοιπορίας διασώζων ἡμᾶς, παραμειψάμενος τὰ τε ἄλλα, καὶ τὴν Βηρυτὸν, ἧς μάλιστα ὄρμηξ ἐνταῦθα ψήθημεν, ἐνταῦθα φέρων κατεστῆσατο, πάντα ποιῶν καὶ κινῶν, ἕως πάσῃ μηχανῇ τῶν πολλῶν ἡμῖν ἀγαθῶν αἰτίῳ τούτῳ συνδῆσεται. Καὶ ὁ μὲν διὰ τοσούτων ἐλθὼν τὴν οἰκονομίαν παραδιδούς τούτῳ ὁ θεῖος ἄγγελος, ἐνταῦθά που καὶ ἴσως ἀνεπαύσατο, οὐχ ὑπὸ καμάτου τινὸς ἢ μόχθου (ἀκράματον γὰρ τὸ τῶν θεῶν λειτουργῶν γένος), ἀλλ' ὅτι

Γ'. Ὁ δ' ὑποδεξάμενος ἐξ ἡμέρας τῆς πρώτης.

(τῆς δυνως ἐμοὶ πρώτης, τῆς τιμωτάτης πασῶν, εἰ δεῖ λέγειν, ἡμερῶν, ὅτε μοι πρῶτον ὁ ἀληθινὸς ἀνατέλλειν ἥλιος ἤρξατο), πρῶτον μὲν ὡσπερ θῆρας

tum τὴν ἀληθῆ), τὴν αὐτοῦ, τὴν ἐμὴν μίαν, τὴν πρώτην, τὴν ταχίστην· ubi subauditur μερίδα, γνώμη, ὁδός, aut tale quiddam : quorum omnium exempla continent Lamberti Bos *Ellipses Græcæ*. Casaubono placebat καὶ ἀληθῆ. Si mutatio opus est, mallet τὰ ἀληθῆ, scilicet μαθήματα, περὶ τὰ τοῦ λόγου. Αὐτοῦ refertur ad militem, qui inscius τὴν ἀληθῆ, veram (viam), duxit, ut cum Origene conjungeretur. BENDEL.

τινας ἀγρίους ἢ ἰχθύας, ἢ τινας ὄρνεις, ἐμπεσόντας μὲν εἰς τὰς ἀρκυς ἢ εἰς τὰς σαγήνας, ἐξολισθαίνειν δὲ καὶ ἀποδιδράσκειν πειρωμένους, ἀναχωρεῖν τε ἀπ' αὐτοῦ βουλομένους ἐπὶ τὴν Βηρυτὸν ἢ ἐπὶ τὴν πατρίδα, συνδήσασθαι πάντα τρόπον ἐμχανήσατο· πάντας λόγους στρέφων, καὶ πάντα κάλων (τοῦτο δὴ τὸ τοῦ λόγου) κινῶν, καὶ πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ προχειρίζμενος· ἐπαινῶν μὲν φιλοσοφίας ἑραστάς, μακροῖς τοῖς ἐπαινοῖς καὶ πολλοῖς τοῖς τε προσήκουσι· τούτους μόνους ζῆν ὄντως τὸν λογικὸς προσήκοντα βίον, λέγων, τοὺς ὀρθῶς βιωῦν ἐπιτηδεύοντας, ἑαυτοὺς τε γινώσκοντας, πρῶτον οὐτινὲς εἰσι, κάπειτα τὰ ὄντως ἀγαθὰ ἀ μεταδιώκειν ἄνθρωπον χρῆ καὶ τὰ ἀληθῶς κακῶν ἀποτρέχειν δεῖ· ψέγων δὲ τὴν ἀμαθίαν, καὶ πάντας τοὺς ἀμαθεῖς· πολλοὶ δὲ οὗτοι ὅσοι θρεμμάτων δίκην τυφλώττοντες τὸν νοῦν, οὐδ' αὐτὸ τοῦτο ὅπερ εἰσιν ἐγνωκότες, ὡς περ ἄλογοι πεπλανημένοι, ἀγαθὸν ἢ κακὸν ὃ τί ποτὲ ἐστίν, ὄλως οὔτε εἰδότες αὐτοί, οὔτε μαθεῖν θέλοντες, ὡς ἐπὶ ἀγαθὸν ἔττοις καὶ ἐπτόηται, χρήματα (79) καὶ δόξας καὶ τιμὰς τὰς ἀπὸ τῶν πολλῶν καὶ τὴν τοῦ σώματος εὐεξίαν· αὐτὰ τε περὶ πολλοῦ καὶ τοῦ παντὸς τιθέμενοι, καὶ τῶν τεχνῶν ὅσαι ταῦτα ἐκπορίζεσθαι δύνανται, καὶ τῶν βίων ὅσαι ταῦτα παρέχονται, στρατιᾶς καὶ τὴν δικανικὴν καὶ ἐκμάθησιν τὴν τῶν νόμων· ταῦθ' ἄπερ ἡμᾶς ἀνέσειε, μάλιστα λέγων καὶ μάλα τεχνικῶς, τοῦ κυρωτάτου, φησι, τῶν ἐν ἡμῖν λόγου ἀμελήσαντας. Οὐκ ἔχω νῦν ἐγὼ λέγειν, ὅσας τοιαύτας ἐξήχει φωνὰς, προτρέπων φιλοσοφεῖν· οὐ μᾶς ἡμέρας μόνης, ἀλλὰ καὶ πλειόνων ὄσων αὐτῷ προσφειμεν τῶν πρώτων, βεβλημένοι μὲν ὡς περ τινὶ βέλει τῷ παρ' αὐτοῦ λόγῳ καὶ ἐκ πρώτης ἡλικίας (80) (ἦν γάρ πως καὶ ἡδεῖξεν) τὸν χάριτι καὶ πειθῇ καὶ τινὶ ἀνάγκῃ μεμιγμένους), στρεφόμενοι δὲ πως εἶ καὶ λογικόμενοι· καὶ φιλοσοφεῖν μὲν προσκαρτερήσαντες οὐδέπω πάντῃ πεπεισμένοι, ἀφίστασθαι δὲ πάλιν οὐκ οἶδ' ὅπως, οὐ δυνάμενοι· ἀεὶ δὲ ὡς περ ὑπὸ τισιν ἀνάγκαις μελίζοσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν ἐλκόμενοι. Ὅλως γάρ οὐδ' εὐσεβεῖν εἰς τὸν τῶν ὄλων Δεσπότην (τοῦτο ὃ δὴ μόνος τῶν ἐπὶ γῆς πάντων ζῶων ὁ ἄνθρωπος ἔχειν ἐτιμήθη τε καὶ ἡξιώθη, καὶ εἰκότως πᾶς ὅστις οὖν, καὶ σοφὸς καὶ ἀμαθής, περιέχεται τούτου, ὅστις μὴ παντελῶς τὰς ἐννοίας ἀπολώλεκεν ὑπὸ τινος φρενοπλαθείας)· οὐ τοίνυν οὐδὲ εὐσεβεῖν ὄλως δυνατὸν εἶναι ἔρασκεν, ὀρθῶς λέγων, μὴ φιλοσοφήσαντι· ἕως πολλοὺς τοιοῦτους ἄλλους ἐπ' ἄλλους ἐπαντλῶν λόγους, ὡς περ τινας καταγεγοητευμένους, ἐπὶ τέλει ταῖς αὐτοῦ τέχναις ἀκινήτους ἀτεχνῶς, φέρων ἡμᾶς περιδρύσατο, λόγοις τοῖς αὐτοῦ, οὐκ οἶδ' ὅπως, σὺν τινὶ θεῖᾳ δυνάμει. Καὶ γάρ καὶ φιλίας ἡμῖν κέντρον ἐνέσκηψεν οὐκ εὐκαταγώνιστόν τι, δριμύ δὲ καὶ ἀνυτικώτατον, δεξιότητος καὶ διαθέσεως τῆς ἀγαθῆς, ὅση εὐνοητικὴ τις ἡμῖν αὐταῖς φωναῖς αὐτοῦ προσφθεγ-

A agrestes, aut pisces, aut aves, in retia vel sagenam illapsos, elabi et effugere conantes, et secedere ab ipso, Berytum versus, aut in patriam cogitantes, constringere omnino ac retinere studuit : omnia verborum genera volvens, omnem funem (quod est in proverbio) movens, vires suas omnes eo convertens : hinc philosophiam ejusque amatores multis aptisque laudibus prosequens ; eos solos bene vivere, vitamque rationis usu præditis congruentem agere dicens, qui eam recte instituere conentur, et se ipsos primum nosse, quinam sint ; deinde vera bona quæ persequi hominem decet, et vera mala a quibus refugere oportet ; illinc ignorantiam ignorantisque omnes, quorum maxima est turba, vituperans ; quotquot pecudum ritu, mente cæci, ne hoc quidem quod sunt intelligunt, et quasi ratione carerent, aberrantes ; bonum malumve quid sit, nec scientes ipsi prorsus, nec discere satagentes ; qui tanquam ad bonum, ad pecuniam et gloriam ac vulgi honores corporisque valetudinem prosiliunt, stolidique rapiuntur, hæc videlicet, magni aut omnium potius instar habentes, artesque eas quibus parari hæc possunt, et ex vitæ generibus illa quæ talia suppeditant, militarem, forensem, legum studium ac disciplinam ; hæc sunt, aiebat, idque aptissime, quæ nos inertes atque ignaros maxime reddunt, rationem quæ domiari in nobis debet, aspernantes. Dicere non possim, quam multas ejusmodi voces ederet, ad philosophandum nos exhortans ; neque id uno die duntaxat, sed multis, quoties ad illum principio veniebamus, ejus quidem sermone tanquam jaculo quodam a prima ipsa ætate confixi (erat enim suavi gratia et suadela simul ac necessitate quadam conditus), cæterum fluctuantes adhuc et æncipiti animo, philosophari quidem ambientes, nondum tamen omnino permoti atque persuasi, discedere porro nescio quomodo non valentes, ut qui semper, tanquam majoris cujuspiam necessitatis impulsu, ad ipsum ejus sermonibus rapiebamur. Omnino enim nec pium erga communem omnium Dominum esse absque philosophia quemquam censebat (quo munere solus ex omnibus terræ animantibus homo decoratus est ; idque merito sapiens æque atque imperitus quisque amplectitur, qui modo sensum omnem intelligentiæ præ quadam ainentia non omiserit). Nec pium igitur omnino esse posse affirmabat, qui philosophatus non esset ; quoad tandem multos id genus ex aliis alios sermones inestillans, nos velut fascino quodam, artibus suis perdomitos, sermonibus suis, nescio quo pacto, divina vi quadam constabilivit, et juxta se immobiles tenuit. Enimvero amoris quoque aculeus nobis infixus est, non levis ille et expugnabi-

(79) *Χρήματα*. Repete ἐπὶ e proximo. BENGEI.

(80) *Ἡλικίας*. Hæc vox aperte aliena. Videtur absolutum loquendi genus, ἐκ πρώτης, ut subaudiendum sit e proximo, ἡμέρας. Sic Thucydides : ἢ εἰ ἀπὸ πρώτης ἀποθέμενοι τὸν νόμον. Dio Cassius pariter, ἀπὸ πρώτης. Sic ἐκ καινῆς, ἐξ αὐτῆς, sta-

tim : ubi Lambertus Bos ἐλλείπειν statuit. ἀρχῆς, καταβολῆς, ὥρας, quæ hic quoque suppleri possunt. Ipsum ἐκ πρώτης, absolute dixit Macarius de Caritate, in extremo. Cæterum Casaubonus et Rhodomanus legebant ὁμιλίας pro ἡλικίας. Id.

lis, sed acerbior prorsus et efficacissimus, solertiae et benignitatis, benevolentiaequae, quae in ipsis nos alloquentis et conversantis vocibus effulgebat, non circumvenire nos aliter sermonibus conantis; sed prudenti, humana benignaque mente servare nos, et participes tum horum philosophiae honorum reddere, tum aliorum, tum eorum maxime, quae Deus illi supra multos ac supra omnes fortasse qui nunc sunt homines, uni largitus est: pietatis dico magistrum, sermonem salutarem, ad multos quidem committentem, omnes autem in quos inciderit, sibi subjugantem. Neque enim est quidquam quod resistere illi possit, qui rex omnium et est et futurus est; sed occultum, et qui nec facile nec difficile a multis vulgo cognoscatur, ita ut de illo interrogati, manifeste eloqui possint. Velut ergo sciatilla quaedam mediam animam nostram invadens, accendebatur et inflammabatur, tum erga ipsum, ineffabili pulchritudine omnes alliciens, sacrum Verbum amabilissimum; tum erga virum hunc, ejus amicum et interpretem, amor; quo vehementissime ictus, res omnes ac disciplinas quae congruere nobis videbantur, tum caeteras, tum ipsas egregias leges meas, ut spernerem, mihi persuasi; quin et patriam, et propinquos, tum praesentes qui aderant, tum eos a quibus discesseram; unumque mihi optabile et amandum videbatur, philosophia, ejusque magister vir hic divinus. *Et conglutinata est anima Jonathanis animae David* 17. Hoc equidem in sacris Litteris postea legi: prius autem sensi ipse non minus liquido, quam dictum est, clarissimo scilicet oraculo praenuntiatum. Non enim simpliciter conglutinatus est Jonathan David: sed illae ipsae quae principem locum tenent, animae; quae nec sejunctis iis quae apparent et conspiciuntur in homine, separari tamen ipsae vi ulla cogantur, invitae certe nullo modo. Libera siquidem res est anima, et quae coerceri nulla ratione possit, ne si in penetrali quidem abdita custodias. Etenim ibi esse prima ratione ac natura sua consuevit, ubi mens fuerit: quod si in ergastulo tibi esse videatur, secunda quadam ratione illic a te fingitur, nulloque modo propterea ibi esse prohibetur, ubi esse voluerit; quin illic solum prorsus esse potest, et jure creditur, ubi quibusque in rebus propria ejus unius opera cernuntur. Quare clarissime hoc ipsum quod mihi contigit, paucissimis verbis declaravit, animam Jonathanis conglutinatam fuisse animae David; haec, inquam, quae invita quidem nullo modo se jungi queant; sponte vero, non facile assentiantur. Non enim in deteriore, opinor, qui moribus varius erat, et ad mutandum proclivior, sacrorum amoris hujus vinculorum solutionis potestas; in quo solo nec colligandi vis initio fuerat: sed in meliore, qui constans erat ac

¹⁷ I Reg. xviii, 4.

(81) *Αὐταῖς... ἐκπεριεῖναι.* Saep̄e αὐτός, hoc casu, subaudita σύν praepositione ponitur. Quod hic quoque magis placet, quam φωναῖς cum ἐνεφαίνετο construi. Mox Rhodomanus, ἐκπεριεῖναι. Sed εἶναι, cum

γόμενον καὶ ὁμιλοῦντος ἐνεφαίνετο· οὐκ ἐκπεριεῖναι (81) ἡμᾶς ἄλλως λόγους πειρωμένου, δεξιᾶ δὲ καὶ φιλανθρώπων καὶ χρηστοτάτη γνώμη σώζειν τε καὶ κοινωνοῦς τῶν τε ἐκ φιλοσοφίας ἀγαθῶν καταστήσασθαι, καὶ τῶν ἄλλων μάλιστα, ὅσα τὸ θεῖον παρὰ τοῦς πολλοῦς ἦ εἰ καὶ (82) παρὰ πάντας ἰσως τοῦς νῦν ἀνθρώπους, αὐτῷ μόνῳ ἐδώρησατο· τὸν διδάσκαλον εὐσεβείας, τὸν σωτήριον λόγον, πολλοῖς μὲν ἐπιφοιτῶντα, καὶ πάντας κατεργαζόμενον ὅσοις ἀν προστύχη (οὐ γὰρ ἐστὶν ὁ τι αὐτῷ ἐνοστήσεται, πάντων καὶ ὄντι καὶ ἐσομένῳ βασιλεῖ)· κρυπτόμενον δὲ, καὶ οὐ γινωσκόμενον οὔτε ῥηθίως οὔτε καὶ δυσχερῶς τοῖς πολλοῖς, ὡς ἐρωτηθέντας ἔχειν περὶ αὐτοῦ σαφὲς εἰπεῖν. Ὅσος οὖν τις σπινθήρ ἐνοστήσας μέση τῆ ψυχῇ ἡμῶν, ἀνήπτετό τε καὶ ἐξεκαίετο, ὃ τε πρὸς τὸν ἀπάντων ὑπὸ κάλλους ἀρρήτου ἐπακτικώτατον αὐτὸν λόγον τὸν ἱερὸν τὸν ἐρασιμώτατον, καὶ ὁ πρὸς τὸν ἄνδρα τόνδε, τὸν αὐτοῦ φίλον καὶ προήγορον ἔρωσ· ὃ μάλιστα τετρωμένος, ἀπάντων τῶν δοκούντων ἡμῖν προσήκειν πραγμάτων ἢ μαθημάτων, τῶν τε ἄλλων καὶ αὐτῶν τῶν καλῶν μου νόμων, ἀμελεῖν ἐπειθόμην· πατρίδος τε καὶ οἰκείων, τῶν τε παρόντων ἐνταῦθα, καὶ οἷς ἀπεδημίσαμεν· ἐν δὲ μοι φίλον ἦν καὶ ἀγαπώμενον, φιλοσοφία τε καὶ ὁ ταύτης καθήγεμῶν οὗτος ὁ θεῖος ἄνθρωπος. *Καὶ συνεδέθη ἡ ψυχὴ Ἰωνάθαν Δαβὶδ.* Τοῦτο ἀνέγνω μὲν ὑστερον ἐν τοῖς ἱεροῖς Γράμμασιν· ἐπαθον δὲ πρότερον οὐκ ἤττον ἐναργῶς, ἢ εἰρηται, καίτοιγε ἐναργέστατα κεχρησμευημένον. Οὐ γὰρ συνεδέθη ἀπλῶς Ἰωνάθαν Δαβὶδ, αὐτὰ δὲ τὰ κυριώτατα, ψυχὴ, ταῦθ' ἄπερ, οὐδὲ χωρισθέντων τῶν φαινομένων καὶ βλεπομένων ἀνθρώπων, χωρισθῆναι καὶ αὐτὰ μηχανῇ τινι καταγκασθήσεται, ἄκοντα μὲν οὐδαμῶς. Ψυχὴ γὰρ ἐλεύθερον καὶ οὐκ ἐγκατάκλειστον οὐδενὶ τρόπῳ, οὐδ' ἂν ἐν οἰκίσκῳ καθείρξας τηρῆς. Καὶ γὰρ εἶναι πέφυκε τὸν γε πρῶτον λόγον, οὐπερ ἂν ὁ νοῦς ἦ· εἰ δὲ καὶ ἐν τῷ οἰκίσκῳ σοι εἶναι δοκεῖ, κατὰ δευτέρον τινα λόγον ἐνταῦθά σοι φαντάζεται· οὐδαμῶς εἶναι ἐκεῖ διὰ τοῦτο κεκαλυμμένη, οὐπερ ἂν εἶναι βουληθῆ· μάλλον δὲ πάντη πάντως ἐκεῖ μόνον εἶναι καὶ δυναμένη καὶ πιστευθεῖσα ἂν εἰκότως, οὐπερ ἂν καὶ πρὸς ὃ ἂν τὰ μόνης αὐτῆς ἴδια κατ' αὐτὴν ἔργα ἦ. Οὐκοῦν περιφανέστατον τοῦδ' ὅπερ ἐπαθον βραχυτάταις λέξεσιν ἐδήλωσε, τὴν ψυχὴν Ἰωνάθαν συνεδέσθαι τῇ ψυχῇ Δαβὶδ· ταῦθ' ἄπερ ἄκοντα μὲν οὐδαμῶς, ὡς ἔφην, χωρισθῆναι ἐκνηθησεται, ἐκόντα δὲ οὐ ῥηθίως θελήσει. Οὐ γὰρ ἐπὶ τῷ χεῖρον, οἶμαι, ὄντι πολυτρόπῳ καὶ εὐκολωτέρῳ μεταβουλεύεσθαι ἢ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἱερῶν τῶν φιλιῶν τούτων δεσμῶν ἐξουσία, ἐφ' ὅπερ οὐδὲ τὸ καταδῆσασθαι ἐγένετο τὴν ἀρχὴν μόνῳ· ἀλλ' ἐπὶ τῷ κρείττονι ὄντι μονίμῳ, καὶ οὐκ εὐσείσῳ, ἐφ' ὅπερ καὶ κατεργάσασθαι τοῦς δεσμοὺς καὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ἄμμα μάλλον ἦν. Συνεδέθη γοῦν καὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ λόγου οὐκ ἢ ψυχῇ Δαβὶδ τῇ ψυχῇ

compositis, frequens pro λέναι. Sic infra invenias συνείναι, ἀπεινάει, προσείναι. ΒΕΡΓΚΕΛ.

(82) *Ἢ εἰ καί.* Τὸ εἰ inutile ac delendum: nisi peculiaris aliqua locutio Gregorii. СЛАВН.

Ἰωνάθαν· Ἐμπάλιν δὲ ἡ τοῦ χειρόνος ψυχὴ τοῦτου A
 παθοῦσα συνδεομένη λέγεται τῇ ψυχῇ Δαβὶδ. Οὐ γὰρ
 τὸ κρεῖττον, αὐταρχεὶς ὄν, ἔλοιτο ἂν τῷ αὐτοῦ συν-
 δεδέσθαι χεῖρονι· ἀλλὰ τὸ χεῖρον ἐπικουρίας δεόμενον
 τῆς παρὰ τοῦ βελτίονος, συνδεθὲν τῷ κρεῖττονι προση-
 κρηθῆναι ἐχορῆν· ἵνα τὸ μὲν, μένον ἐφ' ἑαυτοῦ, μη-
 δεμίας ἀπολάβῃ βλάβης ἐκ τῆς πρὸς τὸ χεῖρον κοι-
 νωνίας· τὸ δ' ἄτακτον ἐξ αὐτοῦ, καταδεθὲν καὶ
 συναρμοσθὲν τῷ κρεῖττονι, μηδὲν βλάβαν ταῖς ἀνάγ-
 καις τῶν δεσμῶν πρὸς τὸ κρεῖττον ἐκνηκῆθῃ. Διὸ καὶ
 καταργάζεσθαι μὲν τοὺς δεσμοὺς τοῦ διαφέροντος,
 ἀλλ' οὐ τοῦ ἤττονος ἦν· συνδεῖσθαι δὲ τοῦ χειρόνος,
 ὡς μὴδ' ἐξουσιαν ἔχειν πως ἀπολελύσθαι τῶν δεσμῶν.
 Τοιαύταις τισὶν ἀνάγκαις Δαβὶδ οὕτως συσφιγξάμενος
 ἡμᾶς ἔχει, νῦν τε καὶ ἐξ ἐκείνου, οὐδ' εἰ βουλοίμεθα,
 τῶν δεσμῶν αὐτοῦ λελύσθαι δυναμένους. Οὐ τοίνυν, B
 καὶ εἰ ἀποδημήσαιμεν, ἀνήσει τὰς ψυχὰς ἡμῶν, κατὰ
 τὸ θεῖον γράμμα ἔχων οὕτω συνδεσμέναις.
 vinculis eximere nos valentes. Nec igitur si ebeamus,

per quem et vincula sacerque
 hic nexus confici copularique rectius poterat. Con-
 glutinata est igitur a divino sermone non anima
 David animæ Jonathæ; sed contra, deterioris ani-
 ma sic affecta, conglutinata dicitur animæ David.
 Nec enim pars potior, cum sibi per se ipsa sufficiat,
 deteriori se agglutinari cuperet; sed deteriolem quæ
 ope indiget melioris, a potiore conglutinatam de-
 pendere oportuit: ut hæc quidem in se ipsa manens,
 damnum nullum ex deterioris communione cape-
 ret: quæ autem ex se incomposita erat, colligata et
 conjuncta cum potiore, nihil ipsa officiens, vincu-
 lorum cum ea nexu et necessitate vinceretur. Unde
 vincula inferre, præstantioris erat, non inferioris;
 agglutinari autem, deterioris; ita quidem, ut vin-
 culis expedire se quodammodo non posset. Tali
 quodam necessitatis nexu David hic nos astringens,
 ex eo tempore captos tenet, nec si velimus, ejus
 relaxabit animas nostras, quas, juxta divinam Scri-
 pturam, conglutinatas sic tenet.

Z'. Πλὴν οὕτως ἡμᾶς ἐξ ἀρχῆς ἐλὼν, καὶ πάντα
 τρόπον ἐκπεριελθὼν, ἐπειδὴ ἤνυστο αὐτῷ τὸ πλεῖον,
 καὶ μένειν ἐδόκει, τούτενευθεν, ὡσπερ εἰ τις ἀγαθὸς
 γεωργὸς γῆν ἀργὴν τινα, καὶ ἦτοι οὐδὲ εὐγειον οὐ-
 δαμῶς, ἀλλὰ τινα ἀμυρᾶν καὶ κεκαυμένην, ὑπόπε-
 τρὸν τε καὶ ψαφάραν, ἣ οὐ πάντη μὲν ἀφορον, οὐδέ
 γε ἀφυῆ, ἀλλὰ καὶ πολυφυῆ μὲν, χέρσον δὲ ὅμως
 καὶ ἡμελημένην, ἀκάνθαις καὶ θάμνις ἀγρίοις
 ἐστρυφνωμένην καὶ δυσεργῆ· ἣ οἶά τις φυτουργὸς
 ἀνὴρ φυτὸν, ἦτοι ἀγρίον, καὶ καρπῶν ἡμέρων ἀφορον C
 μὲν, οὐ μὴν πάντη ἀχρηστον· εἰ τις τέχνη τῆς φυτουρ-
 γικῆς φέρων βλαστὸν ἡμερον ἐμφυτεύσαι, μέσον σχί-
 σας, εἶτα συμβαλὼν καὶ συνδήσας, ἄχρισ ἂν συμβλύ-
 σαντα ὡς (83) ἀμφω τρέφεται (οὕτω γὰρ ἂν ἴδοις
 δένδρον τι συμμιγῆς, καὶ νόθον μὲν, εὐκαρπον δὲ
 ἐξ ἀκάριπου, καρποῦς ἐλαίας τῆς καλῆς ἐπὶ ριζῶν ἀνα-
 φέρον ἀγρίων· ἣ ἀγρίον μὲν, οὐ μὴν ἀχρηστον ἀνα-
 ἐρὶ τεχνίτη φυτουργῶν· ἣ καὶ ἡμερον μὲν, εὐκαρπον
 δὲ ἄλλως, ἣ ἀπορία τέχνης πάλιν ἀκλόδευτον καὶ
 ἀπόσιτον καὶ ἀύχηρδον, πνιγόμενον ὑπὸ τῶν ἐκεῖ (84)
 πολλῶν καὶ περιττῶν ἐκφυομένων βλαστῶν· τελειοῦ-
 σθαι δὲ τῇ βλάστῃ, καὶ φέρειν τὸν καρπὸν ὑπ' ἀλλή-
 λων ἐμποδιζόμενον)· τοιοῦτους τινὰς παραλαβὼν,
 καὶ τέχνη αὐτοῦ τῆς γεωργικῆς ἐκπειριῶν καὶ κατα-
 νοῶν οὐ τὰ πᾶσιν ὀρώμενα μόνον καὶ ἐν ἐπιφανείᾳ D
 βλεπόμενα· ἀνορύττων δὲ καὶ τῶν ἐνδοτάτων ἀπο-
 πειρώμενος, ἐρωτῶν καὶ προτείνων καὶ ἀποκριναμέ-
 νων ἀκούων, ἐπειδὴ κατενόησέ τι οὐκ ἀχρηστον καὶ
 ἀνωφελὲς καὶ ἀνήνηστον ἐν ἡμῖν, ἐσκαλλεν, ἀνέστρε-
 φεν, ἐπότιζεν, ἐκίνει πάντα, ἅπασαν προσῆγε τὴν
 παρ' αὐτοῦ τέχνην καὶ ἐπιμέλειαν, καὶ κατεργάζετο
 ἡμᾶς· ἀκάνθας μὲν καὶ τριβόλους καὶ πᾶν τὸ τῶν
 ἀγρίων γένος βοτανῶν ἣ φυτῶν, ὅσον ὕλομανοῦσα
 ἀνέπεμπε καὶ ἀνεδίδου σεσοδημένη ἡ ψυχὴ ἡμῶν (οἶα

VII. Cæterum cum ita nos ab initio eepisset
 omnique ex parte circumvallasset, quandoquidem
 quod potius erat, jam perfectum erat, et nobis ma-
 nere collibebat; deinceps, tanquam si bonus quispi-
 am agricola terram vacuum atque otiosam, came-
 que nec fertilem prorsus, sed salsuginosam et adu-
 stam, saxisque et arena obsitam; aut non plane qui-
 dem sterilem, nec inertem, sed natura præstanti,
 verum incultam atque neglectam, spinis hærentem
 silvestribusque dumetis, ac minime tractabilem;
 aut quemadmodum, si sator aliquis plantam sive ar-
 borem agrestem, ac fructus scilicet suaves non pro-
 ferentem, nec tamen prorsus inutilem nactus, sativæ
 ramum arte sua inserat, mediam illam diffin-
 dens, ac deinde committens et colligans, quoad
 humore coalescent ambæ simul adolescant (sic enim
 mistam arborem sæpe videas, aut spuriam quidem,
 at fertilem ex infructuosa factam, pulchræ oleæ
 fructus in agrestibus radicibus alentem; aut agre-
 stem quoque non inutilem redditam industrio colo-
 no; aut sativam denique, et fertilem alias, sed quæ
 artis defectu non pulchra, exsucca ac squalida, præ
 multis in ea superfluis adnatis surculis præfocetur;
 deacuminatione ac germinatione mox perlici, et fru-
 ctus dare, qui a redundanti copia impediabantur);
 tales ille nos assumens, et quasi rustica quadam
 arte sua, lustrans ac penitus introspicens, quoniam
 solum quæ omnium oculis patent atque in superficie
 cernuntur, sed altius effodiens et intima pertentans;
 interrogans et proponens, respondentemque audiens;
 ut cognovit aliquid non infrugiferum nec inutile aut
 irritum in nobis esse, tum subigere, invertere, ir-
 rigare, omnia movere, omnem admoveere artem
 suam ac curam, seduloque exercere nos cœpit; spi-

tat, quam si legas pro συμβλύσαντα, permutata li-
 quida, συμβρόσαντα. Id quadrabit, si vim verbi
 βρώω cum compositis expendideris. BENGLI.

(84) Ἐκεῖ. Bengelius, Hoeschellium secutus, ἐκείη.

(83) Συμβλύσαντα ὡς ἂν (sic). Malim συμφύσαντα
 εἰς ἓν, vel ὡς ἓν. CASAEUB. — Optime ὡς ἓν: sic, ut ὡς
 vel pro tanquam, vel pro eis in accipi possit. Neque
 συμβλύσαντα non mutandum videtur: nam βλύζω
 sive βλύω alienum est. Sed συμφύσαντα plus mu-

nas quidem ac tribulos, et genus omne agrestium herbarum atque stirpium, quotquot luxurians et silvescens, utpote incomposita et præceps, anima nostra turbida profundebat, penitus resecans ac detrahens, reprehendendo, prohibendoque; nunc Socratico more scitque admodum nos perstringens; nunc etiam oratione sua prosternens, sicubi nos freno reluctantes, tanquam feros quosdam equos, extra viam exsiliantes ac temere circumcursantes videbat; quoad persuasione quadam atque necessitate velut freno, suo nos sermone quietos sibique obsequentes reddidit. Ac molestum id quidem nobis, nec sine dolore principio accidit, cum insuetis nimirum rationibus parere nondum edoctis sermones suos admoveret et expurgaret. Ut vero idoneos nos reddidit, riteque ad excipiendos veritatis sermones præparavit; tum vero tanquam bene subactæ mollique terræ, injecta semina reddere paratæ, opportunam seminum injectionem affatim inferebat; tempestivam simul reliquam culturam omnem, aptis singula modis, exercens; quidquid obtusum ac spurium in anima erat, sive sic nata, sive superfluis corporis alimentis condensata, exacuens, attenuansque subtilibus rationi congruentium affectionum sermonibus ac modis; qui ex primis simplicissimis evoluti alii ex aliis, varieque conversi, in admirabilem quemdam inexplicabilemque progrediebantur contextum, nos velut e somno excitantes, atque in proposito semper insistere, et nullatenus nec ob longitudinem, nec ob subtilitatem labi docentes. Quidquid porro iudicii expertus ac præceps in nobis erat, vel assentiendo iis quæ obvia sunt, qualiacumque sint, etiamsi falsa se offerant; vel repugnando persæpe, quamvis vera quædam dicantur: hæc rursum castigabat corripereque, tum iis quos diximus, tum aliis diversis sermonibus (multiplex enim est ac varium hoc philosophiæ genus); assuefaciens, non temere nec ut casus tulerit, assensum projicere, et postea abnuere; sed diligenter examinando, non aperta solum, sed et abdita. Multa siquidem, ceu illustria per se et honesta, sub speciosis vocibus in aures nostras tanquam vera se insinuant, quæ prava et falsa cum essent, suffragium tamen a nobis expresserunt tuleruntque veritatis; quæ postmodum vitiosa et nulla fide digna deprehensa sunt, veritatem incassum assimilantia; nosque facile ac ridicule deceptos prodiderunt, et frustra ea confirmantes, quæ minime oportebat: alia contra, honesta prorsus ac minime fallentia, sed probabilibus verbis non expressa, paradoxa et omnino incredibilia per se visa, et rejecta pro falsis, immeritoque per contumeliam explosa; postea considerantibus atque investigantibus accuratius, omnium verissima omnique exceptione majora cognita sunt, quæ paulo ante rejicienda et improbanda putabantur. Non aperta solum, inquam, et eminentia, quæ fallacia interdum et fucata sunt; sed interiora singula explorando ac penetrando, ne quid marcidum so-

(85) Ἀλλὰ καὶ περὶ μὲν. Hæc temere omissa in

A δὴ ἀτακτος οὔσα καὶ προπετής), πᾶν ἐκκόπτειν καὶ ἐξαίρων τοῖς ἐλέγχοις καὶ τῷ κωλύειν· καθαπτόμενος ἡμῶν, καὶ μάλᾳ Σωκρατικῶς, ἔστιν ὅτι καὶ ὑποσκελιζῶν τῷ λόγῳ, εἴπη πάντῃ ἀφηνιάζοντας ἡμᾶς, ὡς περ τινας τῶν ἀγρίων ἵππων, ἐώρα, σαρτώντας ἐξω τῆς ὁδοῦ καὶ πολλὰ ἐκπεριτρέχοντας εἰπὴ, ἕως οὐ πειθῶντι τινὶ καὶ ἀνάγκῃ ὡς ὑπὸ χαλινῷ τῷ ἐκ στόματος ἡμῶν λόγῳ, ἡσυχίους αὐτῷ κατεστῆσατο· δυσχερῶς μὲν ἡμῖν καὶ οὐκ ἀλύτως τὸ πρῶτον, οἷα δὴ ἀθήσει καὶ κατακολουθεῖν τῷ λόγῳ οὐδέπω μεμελητηκόσι, προσάγων τοὺς παρ' ἑαυτῷ λόγους· ἀλλὰ γὰρ ἐκκαθαίρων ὄμας. Ἡ δ' ἂν ἐπιτηδεύου ἡμᾶς ἐποίησατο, καὶ εὐπαρεσκευάσατο εἰς παραδοχὴν τῶν τῆς ἀληθείας λόγων· τότε δὴ οἷα εὐκατεργασμένη γῆ, καὶ ἀπαλῆ, ἐτοιμῆ τε ἀναφύειν τὰ ἐπαχθέντα τῶν σπερμάτων, ἐπέφερον ἀφειδῶς εὐχαίρον καὶ τὴν τῶν σπερμάτων καταβολὴν ποιούμενος, εὐχαίρον καὶ τὴν λοιπὴν ἐπιμέλειαν ἔπασαν οἰκείως ἕκαστα κατεργαζόμενος, καὶ τοῖς οἰκείοις τοῦ λόγου πᾶν μὲν ὅσον ἀμβλύ καὶ νόθον τῆς ψυχῆς (ἢ πεφυκυίας οὕτως, ἢ καὶ ὑπὸ τροφῶν περιτῶν τοῦ σώματος παχνομένης), παροξύνων καὶ ἐπιχναίων τοῖς λεπτοῖς τῶν λογικῶν παθημάτων λόγοις καὶ τρόποις, οἳ ἐξ ἀπλουστάτων τῶν πρώτων ἀνειλούμενοι ἐπάλληλοι, καὶ ποικίλως στρεφόμενοι, εἰς ἀμήχανόν τινα καὶ δυσεξέλικτον προΐδου πλοκῆς, ἐξανιστῶντες ἡμᾶς ὡς περ καθεύδοντας, καὶ ἔχσθαι ἀεὶ τῶν προκειμένων, μηδ' αὖ ὑπολιθοβαίνοντας μῆτε ὑπὸ μήκους μῆτε ὑπὸ λεπτοτητος ἐκδιδασκόμενοι. Ὅσον δὲ ἀκριτον καὶ προπετές, συγκατατιθεμένων τε τοῖς ἐπιτυχοῦσιν, ποῖα ποτ' ἂν ἦ, κἂν ψευδῆ τύχη· καὶ ἀντιλεγόντων πολλάκις, κἂν ἀληθῆ τινα εἰρημένα ἦ· καὶ τοῦτο ἐκπαίδευον τοῦτοις τε τοῖς προεργημένοις καὶ ἑτέροις ποικίλοις λόγοις (πολυειδῆς γὰρ τοῦτ' τὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας)· συνθείζων μὴ εἰπὴ, μῆδ' ὡς ἔτυχε ῥίπτειν τε τὰς μαρτυρίας καὶ πάλιν ἀνανεύειν, ἀλλ' ἐξετάζοντας ἀκριδῶς μὴ τὰ προφανῆ μόνον, ἀλλὰ καὶ κεκρυμμένα (85). Πολλὰ γὰρ ἔνδοξ' αὐτόθεν καὶ σεμνοειδῆ, ὑπὸ εὐσηχίμοις ταῖς φωναῖς εἰσδραμόντα εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν, ὡς ἀληθῆ, ὑπόπλαθ' ἔντα καὶ ψευδῆ, συναρπάσαντα καὶ λαβόντα ψήφισμα ἀληθείας παρ' ἡμῶν, μετ' οὐ πολλὴ σαθρὰ καὶ οὐκ ἀξιοπίστα κατεφωράθη ἔντα, μάττην τὴν ἀλθρῆσαν ὑποκρινόμενα· καὶ ὑμᾶς εὐκόλως ἀπέφηνε καταγελᾶστας ἐξηπατημένους, κἀπιμαρτυρήσαντας εἰπὴ οἷς ἤκιστα ἔχρη· πάλιν τε αὐτῆτερα σεμνὰ μὲν, καὶ οὐκ ἀλαθουόμενα μὲν, ἢ οὐκ ἀξιοπίστοις ταῖς φωναῖς κείμενα, παράδοξα καὶ πάντων ἀπιστότατα δοκοῦντα, αὐτόθεν τε ἀποδοκιμασθέντα ὡς ψευδῆ, καὶ ὑβρισθέντα ἀναξίως, εἰθ' ὕστερον ἐξιχνεύσασθαι καὶ κατανοήσασιν ἀκριδῶς, πάντων ἀληθέστατα καὶ ἀμαχα ἀτεχνῶς εἶναι κατενοήθη, τὰ τέως ἀπόδραττα καὶ ἀδόκιμα νομισθέντα. Μὴ δὲ τὰ προφανῆ μόνον καὶ προκύπτοντα, ἔστι δ' ὅτι δολερὰ καὶ σεσοφισμένα· τὰ δὲ ἔνδον διερευνημένους μὲν καὶ περιεργουόντας ἕκαστον, μὴ πῆ τι σαθρὸν ἤχη, καὶ ἐν αὐτοῖς πιστουμένους ἑαυτοὺς πρώτων, οὕτως καὶ τοῖς ἐκτὺς συνομολογεῖν καὶ ἀποφαίνεσθαι περὶ ἐκάστων ἐδίδα-

editionibus Hæscheliana et Bengeliana.

σκεν. Οὕτως μὲν τὸ περὶ τὰς λέξεις καὶ τοὺς λόγους A
κριτικὸν ἡμῶν τῆς ψυχῆς μέρος λογικῶς ἐξεπαί-
δεύετο· οὐ κατὰ τὰς καλῶν ῥητόρων κρίσεις, εἴ τι
Ἑλληνικὸν ἢ βάρβαρον ἐστὶ τῆ φωνῆ (τὸ μικρὸν
τοῦτο καὶ οὐκ ἀναγκαῖον μάθημα), ἀλλὰ τοῦτο πᾶσιν
ἀναγκαιότατον Ἑλληνεῖ τε καὶ βαρβάροις καὶ σοφοῖς
καὶ ἰδιώταις, καὶ ὅλων (ἵνα μὴ μακρὸς εἴη μοι λόγος,
ἐκάστας τέχνας καὶ ἐπιτηδεύματα ἐπεζηῶν) πᾶσιν
ἀνθρώποις τοῖς ὄντινον βίον ἐλομένοις· εἴ γε πᾶσι
τοῖς περὶ ὀνουδῆποτε κοινολογουμένοις μέλει τε καὶ
ἀρπριμῆ necessariam; siquidem omnibus de quacunque re sermo instituat, curæ est ac studio,
non decipi.

H. Καὶ μὴ τοῦθ' ὅπερ εἶδος διαλεκτικῆ κατορθοῦν
μόνη εἴληχε· τὸ δὲ γε πάλιν ταπεινὸν τῆς ψυχῆς B
ἡμῶν ἐκτεθαμβημένον μὲν τῆ μεγαλοουργίᾳ καὶ θαυ-
ματοουργίᾳ καὶ ποικίλῃ καὶ πανσόφῳ δημιουργίᾳ τῆ
τοῦ κόσμου, καὶ τεθαυμακώτων μὲν ἀλόγως, ὑπε-
πηχῶτων δὲ ὑπὸ ἐκπλήξεως· εἰδῶτων δὲ οὐθ' ὅτι οὖν
ἐπιλογίσασθαι, δίκην ἀλόγων ζώων· ἐξεγείρων καὶ
ἀνορθῶν μαθήμασιν ἐτέροις τοῖς φυσικοῖς· σαφηνίζων
ἕκαστα τῶν ὄντων καὶ διακρίνων, καὶ μάλα σαφῶς
εἰς τὰ πρῶτιστα στοιχεῖα, κατεπιπλέκων τῷ λόγῳ,
καὶ ἐπιπορευόμενος τὴν τε τῶν ὄλων καὶ τὴν ἐπὶ
μέρους ἐκάστου φύσιν· τροπὴν τε τὴν πολυειδῆ, καὶ
μεταβολὴν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ· ἕως φέρων ὑπὸ σα-
φοῦς τῆς παρ' αὐτοῦ διδασκαλίας καὶ λόγων ὧν τε
ἔμαθεν ὧν τε ἐξεύρετο, περὶ τῆς τῶν ὄλων οἰκονο-
μίας τῆς ἱερᾶς, καὶ φύσεως τῆς ἀμωμήτου, ἀντὶ
ἀλόγου λογικῶν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐγκατέθετο θαῦμα. C
Τοῦθ' ὃ δὴ μάθημα ὑψηλὸν καὶ ἔνθεον ὄν, ἢ ἐρα-
μιωτάτῃ πᾶσιν ἐκδιδάσκει φυσιολογία. Τί δεῖ λέγειν
τὰ τῶν ἱερῶν μαθημάτων, γεωμετρίαν μὲν τὴν πᾶσι
φίλην καὶ ἀναμφισβήτητον, καὶ ἀστρονομίαν τὴν
μετεωροπόρον; ἢ δὴ ἕκαστα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνε-
τυποῦτο, διδάσκων, ἢ ἀναμιμνήσκων, ἢ οὐκ οἶδ' ὅ
τι χρὴ λέγειν· τὴν μὲν, ὡς ὑποδάθραν πάντων
ἀπλῶς ποιησάμενος οὐσαν ἀσειστον, τὴν γεωμετρίαν,
καὶ κρηπίδα τινὰ ἀσφαλῆ· ἀνάγων δὲ καὶ μέχρι τῶν
ἀνωτάτων διὰ τῆς ἀστρονομίας, ὥσπερ διὰ κλίμακος
τινος οὐρανομήκου, ἕκατέρου τοῦ μαθήματος, βατὸν
ἡμῖν τὸν οὐρανὸν παρασκευάσας.

Θ. Ἄ δὲ ἀπάντων ἐστὶ κορυφαῖότατα, καὶ ὧν μά-
λιστα ἕνεκα πᾶν (86) τὸ φιλόσοφον διαπονεῖται γένος,
ὥσπερ ἐκ φυτείας ποικίλης τῶν ἄλλων ἀπάντων μα-
θημάτων, καὶ φιλοσοφίας μακρᾶς, καρποῦς ἀγαθοῦς
ἐκδεχόμενον, τὰς θείας ἀρετὰς τὰς περὶ ἤθος, ἐξ
ἧν ἢ ἀτάραχος καὶ εὐσταθῆς τῶν ὁρμῶν τῆς ψυχῆς
κατάστασις γίνεσθαι· καὶ ἀλύπου μὲν καὶ ἀπαθείς
ἀπάντων κακῶν, εὐτάκτους δὲ καὶ εὐσταθεῖς καὶ θεοει-
δεῖς ἡμελλεν ἡμᾶς ὄντως καὶ μακαρίους καταστήσε-
σθαι· καὶ ταῦτα δὲ ἐξέπονεῖτο λόγοις τε ἰδίῳις
πραθνοῦσι καὶ σοφοῖς, οὐχ ἥκιστα καὶ ἀναγκαιότατοις
περὶ τῶν ἡθῶν καὶ τῶν τρόπων ἡμῶν· καὶ οὐ λόγοις
μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ ἔργοις τρόπον τινὰ διεκυβερνᾶτο

net, ac de his primum fidem nobis ipsis faciendo,
ita demum exterioribus assentiri et de singulis pro-
nuntiari docebat. Hunc igitur in modum pars animæ
nostræ, quæ circa voces sermonemque iudicium
exercet, secundum rationem erudiebatur; non iuxta
egregiorum rhetorum iudicia, si quid Græcicum
aut barbarum voci insit, exilem illam et non neces-
sariam disciplinam, sed hanc omnibus et Græcis et
barbaris, et sapientibus et idiotis, et (ne artes sin-
gulas ac studia enumerando sim longior) omnibus
hominibus, quodcunque vitæ genus delegerint,
curæ est ac studio,

VIII. Neque hanc solam partem, quæ dialectica
corrigendam sola sortita est, sed humilem sane
illam vicissim animi nostri partem, qua ad magni-
ficentiam et mirabilem structuram, varium sapien-
tissimumque mundi opificium obstupescimus, ad-
miramurque sine ratione, ac præ timore consterna-
mur, et qui belluarum more quæ ratione carent,
ratiocinari nihil novimus, excitabat erigebatque na-
turalibus aliis disciplinis; singula, quæ in rerum
sunt natura declarans ac distinguens, et perspicua
oratione in prima sua elementa resolvens, naturam-
que tum communem universorum, tum propriam
cujusque; conversiones quoque rerum multiformes
atque mutationes edisserens, quoad doctrinæ suæ
rationumque quas partim didicit, partim ipse ex-
cogitavit, perspicuitate pro irrationali rationalem
animis nostris sacræ totius universi dispensationis,
absolutissimæque naturæ admirationem injecit. Hæc
nimirum illa est sublimis ac divina disciplina, quam
omnibus amabilissima docet physiologia. Quid nunc
opus est sacras mathematicas commemorare? geo-
metriam omnibus charam atque indubitam, et
astronomiam superna pervagamem? quas singulas
animis nostris, docens inculpebat; aut in memo-
riam revocans, aut nescio quid dici potius debeat:
illam quidem velut omnium plane fundamentum
statuens, et quasi basin tutissimam, inconcusam
geometriam; per astronomiam autem ad summa
perducens, tanquam per scalam quamdam ad cælos
pertingentem, pervium nobis cælum utriusque disci-
plinæ opera efficiens.

IX. Quod vero omnium est multo maximum, cu-
jusque gratia laborat gens tota philosophorum, quasi
ex varia reliquarum omnium disciplinarum consi-
tione, diuturnæque philosophiæ studio, bonos fru-
ctus colligens, divinas morum virtutes, ex quibus
tranquillus et constans animi motionum status exsi-
stit; et mœroris quidem expertes, atque ut nullis
malis vehementius commoveremur, sed moderatè ac
sedati, Deique similes vere ac beati, ejus opera red-
deremur, annitehatur. Atque hæc curabat et age-
bat ille, tum sermonibus propriis, mansuefacienti-
bus ac doctis, nec minus necessariis, quos de mo-
ribus vitæque nostræ modis habebat; tum vero noi-

(86) Ἐνεκα πᾶν. Bengelius ex Hoeschelio, ἕνεκά πως.

verbis solum, sed jam etiam factis quodammodo regebat impetus nostros; ipsa scilicet motionum animi perturbationumque contemplatione atque cognitione, ex qua potissimum componi mens nostra solet, et ad rectum moderatumque statum ex confuso transferri: ut tanquam in speculo se ipsam intuens (initia ipsa fibrasque malorum, et quod a ratione alienum in ea est, unde absurdæ in nobis affectiones ac perturbationes exsurgunt; et rursum, quæ rationis compos pars ejus est optima, qua dominante, illasæ et perturbationis experta ipsa permanet); deinde hæc in se accurate considerans, omnia quidem illa quæ ex deteriore nascuntur, et nos vel offendunt per intemperantiam, vel contrahunt et coarctant per animi dejectionem; ut voluptates et cupiditates, aut mœrores ac timores, et quæ ab his generibus malorum turba suboritur; hæc, inquam, rejiciat ac profliget, incipientibus adhuc nascentibusque occurrens, ac ne minimum quidem crescere sinens, sed perimens ac delens e vestigio; quæ vero ex meliore bona nobis exoriuntur, hæc alat ac foveat, incipientia lactans, conservansque quoad perficiantur. Sic enim animæ tandem innasci divinas virtutes: prudentiam, quæ hos ipsos animi motus discernere prima potest ex ipsis, et ex honorum externorum malorumque, si qua in nobis sunt, scientia; et temperantiam, quæ in eorundem initiis recte eligendi vim habet; et justitiam, quæ apta et congrua cuique tribuit; et horum omnium conservatricem, fortitudinem. Non verbis igitur assuefaciebat, quæ denuntiarent atque profiterentur, scientiam bonorum et malorum, vel faciendorum et non faciendorum, esse prudentiam; inanis utique atque inutilis hæc disciplina, si verba factis careant; vanaque ea prudentia, quæ non ea faciat quæ facienda sint, nec ab iis quæ non sunt agenda, deterreat, sed solum cognitionem horum suppeditet iis qui eam possident, quales cernimus permultos. Nec temperantiam rursum, eligendorum fugiendorumque scientiam quamdam esse; quam videlicet non admodum doceant ceteri philosophi, ac præcipue neoterici; qui verbis quidem strenui fortesque sunt (quales ego persæpe miratus sum, cum eandem virtutem Dei et hominum, et Deo in primis similem in terra esse sapientem demonstrarent); nec prudentiam, ut faciat quispiam quæ sunt prudentiæ; nec temperantiam, ut ea eligat quæ didicit, tribuere valent; de injustitia idem ac fortitudine inaniter disputant. Non sic iste nobis de virtutibus verbis solum dissemebat, sed ad opera potius incitabat; et incitabat operibus magis factisque quam verbis.

X. Rogo autem philosophos qui tunc sunt, quotquot novi ipse, et quos aliis narrantibus audivi;

(87) Ἰψ' αὐτῆς. Bengelius rescribit ἐφ' αὐτῆς.

(88) Ἀπονέμει. Sic Vossius et ms. Vaticanus apud Delarue. Bengelius cum Hoeschelio, ἀπονέμοι.

(89) Σωτηρίαν. Σώτειραν legendum existimabat Bengelius, ex iis quæ infra occurrunt sub finem cap. 11, σώτειράν τινα καὶ φύλακα.

A παρ' ἡμῶν τὰς ὁρμὰς, αὐτῇ τῇ τῶν ὁρμῶν καὶ παθῶν τῶν τῆς ψυχῆς θεωρίᾳ καὶ κατανοήσει, ἐξ ἧς μάλιστα κατεγνωσμένης κατορθοῦσθαι ἐξ ἀναρμοστίας πέφυκεν ἡμῶν ἡ ψυχὴ, καὶ ἐπὶ τὸ κεκρῆμνον καὶ εὐτακτον ἐκ συγκεχυσμένης μετατίθεσθαι· ἐν ᾧ σπερ ἐν κατόπτρῳ ἐαυτὴν θεωρήσασα (αὐτὰς τὰς ἀρχὰς καὶ ῥίζας τῶν κακῶν, τὸ ἄλογον αὐτῆς πᾶν, ἐξ οὗ τὰ ἄτοπα ἡμῶν ἐπανίσταται πάθη· καὶ πάλιν ὅσον ἄριστον αὐτῆς μέρος, λογικὸν ὑφ' οὗ κρατεῦντος μένει γὰρ ὑφ' αὐτῆς (87) ἀβλαβῆς καὶ ἀπαθῆς)· εἶτα ταῦτα ἐν αὐτῇ κατανοήσασα ἀκριβῶς, πάντα μὲν τὰ ἐκ τοῦ χείρονος ἐκφυόμενα, ἐκχέοντα ἡμᾶς ὑπὸ ἀπολασίας, ἢ συστέλλοντα καὶ συμπνίγοντα ὑπὸ ταπεινότητος, οἷον ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας, ἢ λύπας καὶ φόβους, καὶ ὅσους τοῖς γένεσι τοῖσδε ἔπεται στοίχους κακῶν· ταῦτα μὲν ἐκβάλλοι καὶ ἐκ ποδῶν ποιῶτα, εἰ ἀρχομένοις καὶ ἄρτι φουρόμενοις ἐπανισταμένη, καὶ οὐκ ἕωσα οὐδὲ μικρὸν ἀβῆσειν, ἀλλ' ἀπολλοῦσα καὶ ἐξαφανίζουσα· ὅσα δὲ ἐκ τοῦ κρείττονος ἀνατέλλει ἡμῶν ἀγαθὰ ὄντα, ταῦτα ἐκτρέφοι τε καὶ διασώζοι, καὶ ἀρχόμενα τιθηνοῦσα καὶ συμφυλάττουσα ἐχρητελειότητος. Οὕτω γὰρ ἂν ποτε παραγενέσθαι ψυχῇ τὰς θείας ἀρετὰς· φρόνησιν τε τὴν αὐτὰ ταῦτα τῆς ψυχῆς τὰ κινήματα κρίνειν πρῶτον δυναμένην ἐξ αὐτῶν, καὶ τῆς περὶ τὰ ἔξω ἡμῶν, εἴ τινα ἔστιν, ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἐπιστήμησιν γενομένης· καὶ σωφροσύνην τὴν ταῦτα ἐν ἀρχαῖς ὀρθῶς αἰρουμένην δύναμιν· καὶ δικαιοσύνην, ἢ τὰ δίκαια ἐκάστοις ἀπονέμει (88)· καὶ τὴν πάντων τούτων σωτηρίαν (89) ἀνδρείαν. Οὐ λόγους τοίνυν ἀπαγγελομένοις συνεβίβησεν ὡς δὴ εἰη ἐπιστήμη ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ἢ ποιητέων καὶ οὐ ποιητέων ἢ φρόνησις· τοῦτο δὴ τὸ κενόν καὶ ἀνωφελὲς μάθημα, εἰ ὁ λόγος εἰη τῶν ἔργων δίχα, καὶ φρόνησις οὐχὶ ποιοῦσα τὰ ποιητά, καὶ ἀποτρέπουσα τῶν οὐ ποιητῶν (90), γινώσκειν δὲ ταῦτα παρεχόμενη τοῖς ἔχουσιν αὐτήν, οἷους πολλοὺς ὁρώμεν. Ἡ δὲ σωφροσύνη πάλιν ὅτι δὴ εἰη τις ἐπιστήμη αἰρετῶν καὶ οὐχ αἰρετῶν, οὐ πᾶν τι διδασκόντων αὐτὴν τῶν ἄλλων φιλοσόφων, καὶ μάλιστα γὰρ τῶν νεωτέρων, ὄντων μὲν εὐτόνων καὶ ἐβρωμένων τοῖς λόγοις (οἷους ἐγὼ πολλάκις ἐθαύμασα, ὅταν τὴν αὐτὴν ἀρετὴν θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἐπὶ γῆς τὰ πρῶτα Θεῷ Ἰσοῦ εἶναι τὸν σοφὸν ἄνθρωπον ἀποδείξουσιν)· οὗτε δὲ τὴν φρόνησιν ὡς καὶ ποιῶν (91) τις τὰ φρονήσεως· οὗτε τὴν σωφροσύνην ὡς καὶ αἰρεῖτό τις ταῦθ' ἄπερ ἐμαθε, παραδοῦναι δυναμένων· ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἐπὶ τῆς ἀνδρείας. Οὐχ οὕτως οὕτως τὰ περὶ ἀρετῶν ἡμῶν διεξῆει λόγους, ἐπὶ δὲ τὰ ἔργα μᾶλλον παρεχάλει· καὶ παρεχάλει πλέον τοῖς ἔργοις, ἢ οἷς ἔλεγεν.

I. Ἐξαιτοῦμαι δὲ παρὰ τε φιλοσόφων τῶν νῦν ὄντων, ὅσους αὐτὸς ἔγνων, καὶ ὅσους ἄλλων διηγου-

(90) Ποιητὰ... ποιητῶν. Forte legendum ποιητέα... ποιητέων, ut paulo ante.

(91) Ποιῶν. Bengelius legit ποιῶν. Et mox αἰροῦσα. Hanc posteriorem lectionem sequitur etiam nuperus editor Parisiensis, qui tamen retinet priorem Vossianam.

μῶν ἤκουσα· καὶ παρὰ τῶν ἄλλων δὲ ἀνθρώπων, ἀνεμεσήτως ἔχειν πρὸς τὰ νῦν ἡμῖν λεγόμενα. Μὴ δὲ μὲ τις ἢ φίλῃ τῇ πρὸς τὸν ἄνδρα, ἢ καὶ ἀπεχθανόμενον ἔτι τοῖς λοιποῖς φιλοσόφοις (ὧν εἴπερ τις ἄλλος καὶ αὐτὸς ἔραστής τε διὰ τοὺς λόγους εἶναι θέλω, καὶ εὐφημεῖν αὐτοὺς βούλομαι, αὐτὸς τε καὶ ἐτέρων τὰ κάλλιστα λεγόντων περὶ αὐτῶν ἀκούειν· ἀλλὰ γὰρ τοιαῦτά ἐστιν, ὡς εἰς ἔσχατον περιυβρίζεσθαι μὲν ὑπὸ πάντων σχεδὸν καὶ τούνομα τῆς φιλοσοφίας· ἐμὲ δὲ μικροῦ δεῖν ἰδιωτεύειν ἐλέσθαι πάντη, ἥπερ τι μαθεῖν ὧν οὗτοι ἀπαγγέλλουσιν, οἷς διὰ τὸν λοιπὸν βίον οὐδὲ προσεῖναι ἀξίον εἶναι ἐδόκουν, ἴσως οὐκ ὀρθῶς τοῦτο φρονῶν). Πλὴν μὴ μὲ τις φιλοτιμῆζ τινί, ἥτοι τῶν εἰς τὸν ἄνδρα ἐπαίνων, ἢ τῇ πρὸς τοὺς ἔξω φιλοσόφους ἄλλη ταύτη φιλοτιμίᾳ (92) ταῦτα λέγειν ὑπονοησάτω· ἀλλὰ καὶ μικρότερα ἡμᾶς τῶν αὐτοῦ ἔργων, μὴ κολακεύειν δοκοῦμεν, λέγειν πεπεισθῆναι, οὐχὶ ῥήματα καὶ ὀνόματα, καὶ ἀφορμὰς ἐντέχνους ἐγκωμίων ἑαυτοῖς ἐκποριζομένους (93), ὅς οὐδ' ὅτε μεράκιον ὧν, τὴν δημιώδη ῥητορικὴν ἐκ ῥήτορος ἐδιδασκόμεν, ἐπαινεῖν, καὶ λέγειν περὶ τοῦ ἐγκώμιον, ὃ τι μὴ ἀληθές ἦν, ἐκῶν ὑπέμενον. Οὐ τοίνυν οὐδὲ νῦν, ἐπαινεῖν προθέμενος ἀπλῶς, τοῖς ἐτέρων ψόγοις τοῦτον ἐξαιρεῖν οἴμαι δεῖν· ἢ κακῶς ἂν (94) ἔλεγον τὸν ἄνδρα, τοῖς ἄλλων παισίμασι, ἵνα τι περὶ αὐτοῦ μεῖζον δὴ λέγειν ἔχοιμι, παραβαλὼν τὸν μακάριον αὐτοῦ βίον· οὐχ οὕτως ἀφραίνομεν· ἀλλ' αὐτὸ δὲ πέπονθα, δίχα τινὸς παραβολῆς καὶ πανουργίας τῆς ἐν λόγοις, ὁμολογήσω.

IA. Οὗτός με πρῶτος καὶ μόνος καὶ τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν φιλοσοφεῖν προὔτρέψατο, τοῖς ἦθεσι τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ, καὶ τοῦ περὶ ἡθῶν ἀκούσαι καὶ ἀνασχέσθαι λόγου πείσας, οὐκ ἂν πεισθέντα ὅσον ἐπὶ τοῖς ἄλλοις φιλοσόφοις (πάλιν ὁμολογῶ), οὐκ ὀρθῶς μὲν, δυστυχῶς δὲ, μικροῦ δεῖν, ἡμῖν. Οὐ μενοῦν (95) οὐδὲ πλειστον ἐνέτυχον τὸ πρῶτον, ἀλίγοις δὲ τισι τοῖς διδάσκειν ἐπαγγελλομένοις, ἀλλὰ γὰρ πᾶσι μέχρι ῥημάτων τὸ φιλοσοφεῖν στήσασιν. Οὗτος δὲ με πρῶτος καὶ τοῖς λόγοις φιλοσοφεῖν προὔτρέψατο, τοῖς ἔργοις φθάσας τὴν διὰ λόγων προτροπὴν, οὐκ ἀπαγγέλλων μόνον ῥήματα μεμελετημένα, ἀλλ' οὐδὲ λέγειν ἀξίων, εἰ μὴ σὺν εἰλικρινεῖ τῇ γνώμῃ καὶ πράξει τὰ εἰρημένα ἀγωνιουμένην τοῦτο ποιοῖ (96)· ἢ τοιοῦτον ἑαυτὸν παρασχέσθαι πειρώμενος, ὅσον τοῖς λόγοις διέξεισι τὸν καλῶς βιωσόμενον, καὶ παράδειγμα μὲν, ἐβουλόμην εἰπεῖν, ἐκθέμενος σοφοῦ. Ἄλλ' ἐπεὶ ἀληθειαν ἡμῖν, οὐ κομψέαν ἐπηγγεῖλατο ὁ λόγος ἄνωθεν, παράδειγμα μὲν αὐτὸν σοφοῦ οὐδέπω λέγω· καίτοι γε εἰπεῖν ἐθέλων εἶναι τε ἀληθές (97)· ἀλλὰ ἐγὼ νῦν

(92) *Φιλοτιμία*. Bis hoc librarius. ut sit, prope-rans posuit. Legendum *φιλοτιμία*. Sic enim poscit superius ἀπεχθανόμενον, quod, parenthesi clausa, in synonymo resumi debuit. Bene Sirmondus, in *philosophos odio*. BENZEL.

(93) *Ἐκποριζομένους*. Sic nuperus editor Parisiensis. At Vossius, Haeschelius et Bengelius, *ἐκποριζομένους*.

(94) *Ἦ... ἄν*. Et hoc, et Latinum *aut*, pari vi pro *alioqui* ponitur. Vid. Schwartz., *De partic. L. L.*, cap. 31, n. 4, ubi opportune observat, *aut* sic poni *in rebus ingratiss.* Mox οὐχ οὕτως ἀφραίνομεν, verbum poeticum. Id. — Existimat editor Paris. legen-

homines item cæteros, ut quæ a nobis nunc dicuntur, æquo animo accipiant. Nec vero me quisquam hæc dicere arbitretur aut amore erga virum, aut reliquorum philosophorum odio (quos, si quis alius, et amare propter sermones, et laudare ipse volo, et alios pulcherrima de ipsis dicentes audire; verum hæc illorum talia sunt, ut summa inde contumelia ab omnibus propemodum afficiatur nomen ipsam philosophiæ; et ego malim, pæne dicam, imperitus plane esse, quam aliquid eorum discere quæ ipsi profitentur; ad quos ipse reliqua in vita accedere, indignum ducebam; perperam fortasse id sentiens). Nec vero, inquam, me quisquam vel studio aliquo laudandi viri, vel ullo in extraneos philosophos odio, hæc dicere suspicetur; sed minora etiam illius dicere, ne adulari videar, dicere credat; non verba et nomina, artificiosasque laudum occasiones exquirentem; qui ne adolescentulus quidem, cum popularem eloquentiam a rhetore doceret, laudes cuiuspiam sponte persequi poteram, quæ veræ non essent. Quare neque nunc simpliciter laudare instituens, aliorum vituperationibus extolli hunc oportere arbitror. Et viro sane injuria essem, si aliorum vitia, ut majus aliquid de ipso dicere habeam, beatam ejus vitam conferre velim: non adeo sum amens; sed quod mihi accidit, sine ulla contentione nulloque orationis fuce comitabor.

XI. Hic me primus ac solus, ut Græcorum philosophiæ operam darem, hortatus est; suis ipsius moribus ut morum doctrinam et discerem et amplecterer persuadens, haudquaquam adhuc ab aliis philosophis persuasum (rursus confiteor), non recte id quidem, sed malo propemodum nostro. Imo vero non in multos principio incidi; sed in paucos quosdam, qui doctores sese profiterentur; sed omnes verborum tenuis philosophiam constituerent. Hic vero me primus etiam verbis philosophari hortatus est, cum factis verborum cohortationem prævertisset, non verba tantummodo præmeditata pronuntians; quin ne eloqui quidem dignum putans, nisi puro atque sincero et dicta ipsa exsequi studente animo id faceret; talemque se ipsum præbere conaretur, qualem verbis eum qui recte victurus sit, describebat; exemplum sane, dicere volui, proponens sapientis. Sed quia veritatem nobis, non pompam et ornatum promisit oratio in exo-dio, exemplum quidem illum sa-

dam ἀφραίνω μὲν.

(95) *Ἡμῖν· οὐ μενοῦν*. Ἡμῖν construe cum δυστυχῶς. Sic superius cap. v, sub finem, σωτηριωδῶς ἡμῖν· et cap. 7, circa medium, δυσχερῶς ἡμῖν. Veteres editiones, cum nupera Parisiensi, οὐ μενοῦν, ut multi scribere solent: idque cum superiore periodo conjungunt. Sed Casaubonus, οὐ μενοῦν οὐδὲ πλ., cujus sententiam confirmabit Devarius in particula μὲν, pag. 127 edit. Rom. Itaque οὐ (ante μενοῦν) cum subsequente οὐδὲ pleonasmum facit, ut paulo ante οὐ τοίνυν οὐδὲ. BENZEL.

(96) *Ποιοῖ*. Legit Bengelius ποιῶν.

(97) *Καίτοι γε... εἶναι τε ἀληθές*. Te per pleo-

pientis nondum dico; quamvis si dicere velim, a vero non absit; verum hæc nunc omitto. Non exemplum ergo absolutum; sed qui illud ipsum imitari atque exprimere valde cuperet, omnique studio et alacriate, ac si dici fas sit, supra hominum vires contenderet: et vero nos quidem tales effingere studens, non sermonum compositæ et gnaros eorum qui de appetitionibus fiunt, sed ipsarum appetitionum; quippe ad facta et dicta urgebat, et cujusque virtutis partem non exiguam, quin potius universam, si capere possemus, in ipsa nobis speculatione ingerebat: justa quidem agere, suæ ipsius privatæ actionis exemplo (si dicere fas sit) quodammodo cogens: cui ut adhæreremus, nobis persuasit; a multis nos vitæ curis forensique strepitu penitus abducens, et nos ipsos circumspiciendos ac vere ad res nostras agendas attollens. Hoc nimirum esse juste agere, et banc veram esse justitiam, priscorum etiam philosophorum nonnulli affirmarunt; vitam privatam, ut mihi videtur, ad beatitudinem et sibi ipsis, et aliis commodiorem atque utiliorem esse significantes: siquidem hujus est virtutis, pro meritis et suum cuique tribuere. Quid enim aliud animæ propriam sit, aut quid tam congruum dignumque quam se ipsam curare; non extra circumspiciendam, nec aliena tractantem, neque, ut paucis dicam, maximam sibi ipsi injuriam facientem; sed intro ad sese conversam, sua sibi reddentem, ac justa omni ex parte præstantem? Sic igitur ille justa facere vel coactos, si dici fas est, nos docebat. Prudentiam vero nihilo secius; secum esse, et se ipsos nosse velle, et conari; hoc videlicet præclarissimum philosophiæ munus et officium, quod præstantissimo dæmonum vati ut sapientissimum præceptum tribuitur, *Nosce te ipsam*. Hoc revera munus esse prudentiæ, et hanc esse divinam prudentiam, recte antiquis dicitur; cum eadem Dei atque hominum revera sit virtus; cum anima ipsa, tanquam in speculo se ipsam videre satagat, et divinam mentem, si tali societate atque conjunctione digna sit, in se repræsentet, et viam quamdam verbis inexplicabilem, ut ad hoc diviniæ naturæ consortium pervenire possit, investiget.

nasium ponitur: vel potius legendum τ' ἀληθές, uti cap. 14, εἰ δεῖ τ' ἀληθές εἰπεῖν, id est τὸ ἀληθές. Porro in ἐθέλων εἶναι infinitivus παρέλκει, ut in istis τὴν πρώτην εἶναι, *initio*; τὸ δὲ νῦν εἶναι, *nunc vero*; τὸ τί ἦν εἶναι, *quid sit res*, et in hoc plane pari, ἐκὼν εἶναι, *libenter*, cap. 2. Ponitur autem ἐθέλων, pro μέλλων, uti cap. 5. Sic facillima existit sententia: Καίτοιγε μέλλων εἰπεῖν τ' ἀληθές. Id est, ἀλήθειαν ἐρῶ, II Cor. XII, 6. BENGEI.

(98) Καὶ ἡμᾶς ἐτέρους. Ita cum Hoeschelio Bengelius. Al., καὶ ἡμᾶς, καὶ ἐτέρους... Ἡμᾶς ἐτέρους, elegans idiotismus. Demosthenes, τῶν ἴσων οὐ μετεῖχε τοῖς ἄλλοις ἡμῖν· eodem quo nos jure non gaudebat: ut nos vernacule, à nous autres, inquit Fr. inc. Vigerus, Gallus. BENGEI.

(99) Ἀγῶν. Hunc locum cæteri, sollicitata lectione, ita distinxerunt: Περὶ ὁρμῶν, τῶν δὲ ὁρμῶν αὐτῶν ἐπὶ τὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους ἀγῶν. Καὶ οὐ μικράν, x. τ. λ. Unde Sirmondus; a motibus ipsis ad

τὸ τοῦτο. Οὐ παράδειγμα τοῖνων ἀκριβές, ἕξομοῖον δὲ καὶ ἄγαν ἐθέλοντα, σπουδῆ πάσῃ καὶ προθυμίᾳ βιάζομενον, εἰ δεῖ λέγειν, καὶ παρὰ τὴν ἀνθρώπων δύναμιν· καὶ μέντοι καὶ ἡμᾶς ἐτέρους (98) τοιαύτους πλάττειν, οὐ λόγων ἐγκρατεῖς καὶ ἐπιστήμονας τῶν περὶ ὁρμῶν, τῶν δὲ ὁρμῶν αὐτῶν· ἐπὶ τὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους, ἀγῶν (99), καὶ οὐ μικράν μόραν ἐκάστης ἀρετῆς, τάχα δὲ καὶ σύμπασαν, εἴπερ ἐχωρήσαμεν, ἐπιφέρων ἐν αὐτῇ τῇ θεωρίᾳ· δικαιοπραγεῖν μὲν καὶ ἀναγκάζων, εἰ δεῖ λέγειν, διὰ τὴν ἰδιοπραγίαν τῆς ψυχῆς, ἢ προσθέσθαι ἡμᾶς ἕπεισεν· ἀπάτων μὲν τῆς κατὰ τὸν βίον πολυπραγμοσύνης, καὶ τοῦ τῆς ἀγορᾶς ὀχληροῦ, ἑαυτοὺς δὲ περισκοπεῖν ἐπάρας (1) καὶ τὰ αὐτῶν ὄντως πράττειν. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ δικαιοπραγεῖν, καὶ ταύτην τὴν δικαιοσύνην τὴν γε B ἀληθῆ, καὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων τινὲς εἰρήκασι (τὴν ἰδιοπραγίαν λέγοντες, ἐμοὶ δοκεῖ) καὶ ἀνσιμώτερον πρὸς μακαριότητα ἑαυτοῖς τε καὶ τοῖς προσιοῦσιν· εἴπερ γε ἐστὶ τῆσδε τῆς ἀρετῆς τὸ κατ' ἀξίαν ἀποπέμειν, καὶ τὰ ἴδια ἐκάστοις. Τί γάρ ἐν ἴδιον εἴη ψυχῆς ἕτερον; Τί δὲ οὕτως ἄξιον ἢ τὸ ἐπιμέλεσθαι ἑαυτῆς, οὐκ ἔξω βλέπουσαν, οὐδ' ἄλλοτριπραγοῦσαν, οὐδὲ συνελόντι εἰπεῖν, ἀδικοῦσαν ἑαυτὴν τὴν χειρίστην ἀδικίαν, ἀλλ' ἔνδον πρὸς ἑαυτὴν ἀπειστραμμμένην, αὐτὴν ἑαυτῇ ἀποδιδούσαν καὶ δικαιοπραγοῦσαν; Οὕτως μὲν δίκαια πράττειν, εἰ δεῖ λέγειν, ἀναγκάζων ἐπαίδευσ. (2)· φρονεῖν δὲ πάλιν οὐκ ἦττον, τὸ πρὸς ἑαυτὴν (2*) εἶναι, καὶ ἑαυτοὺς γινώσκων ἐθέλειν τε καὶ πειρᾶσθαι· τοῦτο δὲ τὸ ἄριστον φιλοσοφίας ἔργον, ὃ δὴ καὶ δαιμόνων τῶ μαντικῶν ἀνατίθεται ὡς πάνσοφον πρόσταγμα, τὸ, Γνωθὶ σαυτοῦ. Τὸ δὲ εἶναι ὄντως ἔργον φρονήσεως, καὶ ταύτην εἶναι τὴν θεῖαν φρόνησιν, καλῶς τοῖς παλαιῶς λέγεται· τὴν αὐτὴν ὄντως οὖσαν θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἀρετῆν· αὐτῆς τῆς ψυχῆς ἑαυτὴν ὡσπερ ἐν κατοπτρῷ ὄρᾳ μελετώσης, καὶ τὸν θεῖον νοῦν, εἰ ἀξία γένοιτο τῆς κοινωνίας τῆσδε, ἐν αὐτῇ κατοπτριζομένης, ὅθεν τε ἀπόρρητόν τινα ταύτης ἀποθεώσεως ἐξιχνευομένης. Ἀκολούθως δὲ καὶ σωφρονεῖν, καὶ ἀνδρίζεσθαι· σωφρονεῖν μὲν, διασωζομένης τὴν φρόνησιν τῆσδε, τῆς ψυχῆς ἑαυτὴν γινωσκούσης, εἰ ποτε αὐτῇ τοῦτο γένοιτο· ταύτην γάρ εἶναι πάλιν τὴν σωφροσύνην, σώων τινὰ φρόνησιν (3) οὖσαν· ἀνδρίζεσθαι δ' εἰ πῶς

Opera etiam sermones (ἀγῶν) traducens. Rhodomani: *impulsionem ipsarum ad opera et verba* (ἀγῶν) *ignavi et negligentis*. Res ipsa loquitur, sic potius esse construendum: αὐτῶν τῶν ὁρμῶν ἐγκρατεῖς καὶ ἐπιστήμονας. Quare ἀγῶν (hoc non mutandum) cum subsequenti participio ἐπιφέρων construitur, idem fere significans, quod statim ἀναγκάζων. Res ardua verbis arduis expressa est. Id.

(1) Ἐαυτοὺς περισκοπεῖν ἐπάρας. Sic ἐπαρθεῖς cap. 2 sub finem: et φιλοσοφεῖν ἐπήρθησαν cap. 14 sub initium. Id.

(2) Ἐπαίδευσ. Hoeschelius et Bengelius, ἐπαίδευσ. Sed mss. Basileensis et Vaticanus, necnon Vossius, ut in textu. DELARUE.

(2*) Vel subintellige τὴν ψυχὴν, vel lege, πρὸς ἑαυτοῦς. EDIT. PATROL.

(3) Σωφροσύνην, σώων τινὰ φρόνησιν. Philo De fortitud., tom. II, pag. 377 edit. Londin., al. 758:

π. Ἰσιν ἐμμένοντας ταῖς εἰρημέναις ἐπιτηδεύσει, καὶ ἄν
οὐκ ἀποπίπτοντας οὐθ' ἐκουσίως οὐθ' ὑπὸ τινος
ἀνάγκης, φυλάσσοντας δὲ καὶ ἐγκρατεῖς τῶν εἰρημέ-
νων· καὶ ταύτην εἶναι σῴτειράν τινα καὶ φύλακα δο-
γματίζων οὖσαν τὴν ἀρετὴν ταύτην.

aut defleendo, sed omnia, ut dicta sunt, mordicus
observando; hanc quippe conservatricem et custo-
dem virtutem esse docens.

IB. Καὶ δῆτα δικαίους μὲν καὶ φρονίμους καὶ σω-
φρονας, ἢ ἀνδρείους ἡμᾶς ὑπὸ ἡμετέρας βραδυτήτος
καὶ νωχελίας, καὶ ταῦτα πάντα σπεύδων, ἐτι μέλλει
καταστῆσθαι (οὐτε ἔχοντας, οὐτε ἐγγύς πω γενομέ-
νους, οὐδ' ἠστυνοσοῦν ἀρετῆς ἀνθρώπων, ἢ θείας, πολ-
λοῦ γοε δεῖ· αὐταὶ γὰρ μέγιστα καὶ ὑψηλαί· καὶ οὐ-
δετέρα ληπτέα, οὐδὲ τῷ τυχεῖν (4), ὅτω μὴ θεός γε
ἐμπνέοι δύναμιν. Ἡμεῖς τε οὐτε πεφύκαμεν οὕτως
ἐπιτηδεύω, οὐτε καὶ ἀξιοὶ εἶναι ἐπιτυχεῖν οὐδέπω
ὁμολογοῦμεν· οὐ ποιήσαντες ἀπὸ βραθυμίας καὶ ἀσθε-
νείας πάντα, ἄπερ τοὺς τῶν ἀρίστων ἐπιμένους,
καὶ τὰ τέλεια μνωμένους χρῆ). Δίκαιοι μὲν οὖν ἢ
σώφρονες, ἢ τινὰ τῶν ἄλλων ἔχειν ἀρετῶν ἐτι μέλλο-
μεν· ἐραστὰς δὲ ἡμᾶς ὅτι δριμύτατον ἐρώντας ἐρω-
τα, ὅπερ ἐπ' αὐτῷ μόνον ἴσως, καὶ πάλαι κατεστή-
σατο ὁ θαυμαστός οὗτος, καὶ φίλος τῶν ἀρετῶν καὶ
προήγορος· ἐμποιήσας ἔρωτα τῇ αὐτοῦ ἀρετῇ καὶ τοῦ
κάλλους τῆς δικαιοσύνης, ἥς τὸ χρύσειον ὄντως ἔδει-
ξεν ἡμῖν πρόσωπον, καὶ φρονήσεως τῆς πᾶσιν ἐφεσι-
μου, καὶ τῆς ἐρασμιωτάτης σοφίας· τῆς ἀληθοῦς, καὶ
σωφροσύνης τῆς θεοειδοῦς, ἢ ἐστὶ ψυχῆς εὐστάθεια,
καὶ εἰρήνη πᾶσι τοῖς κτησαμένοις αὐτήν, καὶ ἀνδρείας
τῆς θαυμασιωτάτης· ὑπομονῆς ἡμῶν (5), καὶ ἐπι-
πᾶσιν, εὐσεβείας, ἢ μητέρα φασὶ τῶν ἀρετῶν ὁρθῶς
λέγοντες. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἀρχὴ καὶ τελευτὴ πασῶν
τῶν ἀρετῶν ἀπὸ ταύτης τε γὰρ ὀρμωμένοις, ῥᾶστα
ἂν ἡμῖν ἐπιγένοιτο καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταί· εἰ τοῦθ'
δὴ (6) πάντα ἀνθρώπων, τὸν γε μὴ ἄθεον ἢ φιλήδο-
νον, τὸ φίλον γενέσθαι καὶ προήγορον Θεῷ (7), κτή-
σασθαι ἑαυτοῖς ἐπιθυμοῦντες καὶ σπεύδοντες, τῶν
λοιπῶν ἀρετῶν ἐπιμελοίμεθα· ὅπως μὴ ἀνάξιοι καὶ
βυπῶντες, μετὰ δὲ πᾶσης ἀρετῆς καὶ σοφίας ὡσπερ
τινος ἀγαθοῦ πομποῦ καὶ ἱερέως σοφωτάτου προστοι-
μεν τῷ Θεῷ. Τό γε πάντων τέλος οὐχ ἕτερόν τι οἴ-
μαι, ἢ, Καθαρῶ τῷ νῷ ἐξομοιωθῆτι (8) προσελθεῖν
τῷ Θεῷ, καὶ μένειν ἐν αὐτῷ.

Pari autem modo et temperanter vivere, et fortiter :
temperanter quidem, hanc ipsam animæ se ipsam
cognoscentis, si quando id ei contingat, prudentiam
conservando; eam enim rursus esse temperantiam,
quæ quasi conservatrix quædam est prudentia; for-
titer vero in prædictis omnibus muneribus persistendo,
nec ab illis vel sponte vel vi ulla decidendo
observando; hanc quippe conservatricem et custo-

XII. Et sane justos quidem et prudentes, aut
temperantes fortesque nos præ ignavia ac tarditate
nostra, quamvis omnem adhiberet operam, reddere
nondum potuit; qui nec habemus, nec prope ab hæc
attigimus ullam virtutem hominum, aut divinam,
longissimeque absumus: nam maximæ sunt illæ et
excelsæ, et neutra comparari potest, nullique fas
est consequi, nisi certe cui Deus aspiraverit. Et nos
neque natura adeo præstanti sumus, nec dignos
adhuc esse qui consequamur, confitemur; ut qui
per socordiam et imbecillitatem necdum omnia fe-
cimus, quæ ab iis qui optima cupiunt et ad perfe-
cta contendunt, fieri oportet. Justi ergo et tempe-
rantes, aut alia quapiam virtute præditi nondum
sumus; amatores autem nos quam vehementissimo
amantes amore, quod unum fortasse præstari ab
eo poterat, jam dudum fecit admirandus hic virtu-
tum amicus et præses; amorem nobis sua ipsius
virtute ingenerans, tum pulchritudinis justitiæ cu-
jus auream plane nobis faciem ostendit; tum pru-
dentiam omnibus expetendæ et amabilissimæ veræ
sapientiam; tum temperantiæ præstantissimæ, quæ
est animi constantia, et pax omnibus possidentibus
eam; tum fortitudinis admirabilissimæ; tum tole-
rantiam nostræ, et, ante omnia, pietatis, quam pa-
rentem virtutum merito appellant. Hæc siquidem est
initium finisque omnium virtutum: ab hac si inci-
piamus, facillime nobis reliquæ etiam virtutes ac-
crescent; si quod hominem unumquemque qui mo-
do impius et voluptarius non sit, parare sibi oportet,
ut amicus familiarisque sit cum Deo, nobis
ipsis expetentes et assequi studentes, reliquarum
simul virtutum curam amplectamur; ut non indigni
nec squalidi, sed omni virtute ac sapientia, tanquam
bono quodam ductore sapientissimoque sacerdote se-
pti, ad Deum accedamus. Finem sane omnium non
alium existimo, quam pura mente ad similitudinem
conformatum, accedere ad Deum, et in ipso manere.

*Ὄνομα ταύτης Ἰδιον τῆς ὑγείας ἐστὶ σωφροσύνη,
σωτηρίαν τῷ φρονούντι τῶν (τῶ) ἐν ἡμῖν ἀπεργα-
ζομένη. Al. alia.

(4) Οὐδὲ τῷ τυχεῖν. An, οὐδέ τῳ θέμεις τυχεῖν?

(5) Ὑπομονῆς ἡμῶν. Ita Bengelius cum Hæ-
schelio. Vossius cum aliis ἡμῶν omittit. Quem in
locum hæc adnotat editor Stutzardiensis: « Non vi-
detur hoc conjungendum per appositionem cum
ἀνδρείας. Sed Gregorius, post quatuor virtutes quas
philosophi cardinales statuunt, duas addit *Christia-
nas*, tolerantiam et quæ ipse cardo est, pietatem.
Ita ἡμῶν refertur ad ascetas, uti cap. 16, sub li-
neno. »

(6) Ὁ δῆ. Hæschelius emendat δ δεῖ. Atque ita
legisse videtur interpres.

(7) Προήγορον Θεῷ. Vis hujus appellationis ap-

paret ex æquipollentia, μὴ ἄθεον, qui veritatem
de Deo tuetur. Paulo ante, ἀρετῶν προήγορος.
Et cap. 6 post medium, τοῦ λόγου τοῦ ἱεροῦ
φίλος καὶ προήγορος. Et cap. 15 sub initium, λογίων
προήγορος. BENDEL. — Viros eruditos fugerunt hæc
loca Gregoriana, ad *Pollucem* lib. 11, c. 4, seg. 126,
Hesychium v. *Προηγόρισσα*, et Thomam Mag.
noviss. edit. pag. 750, quos tamen ad vim vocis
assequendam consulas velim. Cæterum advertere
libet cum Kuhnio ad *Polluc.* προήγορον, *prædica-
torem, præconem*, licet rarius, denotare. Quæ qui-
dem interpretatio Bengelio arrisit: eaque sane huic
loco altera Sirmondi, *familiaris*, congruentior esse
comperitur.

(8) Ἐξομοιωθῆτι. Sic Bengelius, Hæschelio ad-
hærens. Vossius, quem sequitur nuperus editor Pa-

XIII. Jam præter cæteram omnem industriam ac studium, illud quo in theologiæ doctrina et reverentia nobis instituendis est usus, quibus verbis eloqui possim, aut ipsos viri sensus penetrare, quo consilio et apparatu omnes de Deo sermones atque sententias ediscere nos vellet; sedulo cavens, ne uspiam in re omnium maxime necessaria, hoc est in primæ omnium causæ cognitione, periclitaremur? Philosophari ergo nos ita jubebat, ut omnia, quotquot exstant, veterum tum philosophorum, tum poetarum scripta colligentes, nihil omnino rejiceremus, nihilque repudiaremus (necdum enim vim habere judicandi poteramus), præter ea quæ atheorum essent, qui, a communi hominum sensu discedentes, Deum aut Providentiam esse negant (hæc enim ne digna quidem esse quæ legantur, ne qua forte re inquinaretur nobis animus, qui cum pietatem colere debeat, sermones audiat divino cultui repugnantes. Neque enim ii qui templa adeunt, religiosum putant, quidquam omnino profanum contrectare. Horum itaque libros iis qui pietatem profiteantur, nullo in numero esse debere); reliqua vero scripta evolvi legique sic oportere, ut nec genus ullum, nec liber aut sermo eruditus præferatur, neque contra rejiciantur, sive Græcus, sive barbarus, sed omnes audiantur. Sapienter id prorsus, et apposite, ne scilicet una quæpiam horum illorumve sententia audita et in pretio habita, quamvis vera non sit, tanquam vera sola esset, si semel in animum nostrum irrepserit, decipiat, sibi que nos vindicans sic afficiat, ut nec ab ea discedere, nec illam quasi lanam colore quopiam infectam eluere possimus. Vehemens enim et volubilis quædam res est hominum oratio, varia sophismatibus atque fallaciis, ut cum aures subierit, menti cito quæ velit ingerat atque insculpat; et quos semel occupaverit, his ut ipsam pro vera colant, omnino persuadeat. Itaque hæret inius, quamvis falsa fallaxque, et instar præstigiatoris alicujus, regnum obtinet, ipsius quem deceperit defensa protectaque præsidio. Prona rursus ad orationis fraudem recipiendam, præcepsque ad assensum humana mens et prompta; priusquam diducet omnesque in partes exploret, vel propter hebetudinem imbecillitatemque suam, vel ob orationis ipsius subtilitatem, ad exactum examen defi-

riensis, ἔξομοιωθέντα. — Ἐξομοιώθητι, lectio non mutanda. Amarunt veteres decreta ac præcepta sua imperandi modo exprimere: *Tempori parce, Te nosce, Abstine et contine*, Ἐπου Θεῷ. Sic in sacris, καταλλάγητε τῷ Θεῷ, II Cor. v, 20, quæ ipsa lectio contra aliquot libros ita confirmatur. Itaque locus integer sic reddendus: *Finem sane omnium non alium esse decrevi, atque illud: Pura mente assimila te Deo, ut ad eum accedas et in eo maneat*. Proinde τῷ Θεῷ construitur et cum ἔξομοιώθητι et cum προσελθεῖν. Sunt homines, cæteroque excellentes, qui unum aliquando libellum naturali refertum, divino vacuum sale, tantopere admirentur, ut multis Patrum voluminibus anteponant. Hac trutina si æquamus, uni vicissim periochæ Patrum, etiam cum aliud agant, sæpe plus tribuamus, quam ingentibus quamvis subtilium ingeniorum operibus. Hoc certe

II'. Ἐπὶ τῇ ἄλλῃ πάσῃ φιλοπονίᾳ καὶ σπουδῇ, τὴν περὶ θεολογίας διδασκαλίαν καὶ εὐλάβειαν πῶς ἀν ἐξέλθοιμι τῷ λόγῳ, εἰς αὐτὴν τὴν διάθεσιν εἰσδύς τοῦ ἀνδρός, σὺν οἷα γνώμῃ καὶ παρασκευῇ ποδὸς περὶ τοῦ Θεοῦ πάντας ἐκμανθάνειν ἡμᾶς ἤθελε λόγους, φυλαττόμενος μὴ πη κινδυνεύαιμεν περὶ τὸ ἀναγκαιότατον ἀπάντων, τὴν τοῦ πάντων αἰτίου γνῶσιν; φιλοσοφεῖν μὲν γὰρ ἡξίου, ἀναλεγομένους τῶν ἀρχαίων πάντα ὅσα καὶ φιλοσόφων καὶ ὑμνηδῶν ἔστι γράμματα πάσῃ δυνάμει μηδὲν ἐκποιουμένους (9), μηδ' ἀποδοκιμάζοντας (οὐδέπω γὰρ οὐδὲ τὴν χρίσιν ἔχειν (10) ἐδυνάμεθα), πλὴν ὅσα τῶν ἀθίων εἴη, ὅσα ἐκκυλισθέντες ὁμοῦ (11) καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐνωϊῶν, οὐκ εἶναι θεῶν ἢ ἱερόνοιον λέγουσι (ταῦτα γὰρ οὐτ' ἀναγινώσκειν ἀξίον, ἵνα μηδ' ἐν τῷ τυχεῖντι μολύνοιθ' ἡμῖν ἡ ψυχὴ, εὐσεβεῖν μέλλουσα, λόγον δὲ ἀκούουσα, ὑπεναντίων τῇ τοῦ Θεοῦ θεραπείᾳ. Οὐδὲ γὰρ τοὺς τοῖς ναοῖς προσιόντας εὐσεβείας, ἥς οἰοῦνται (12), ἐφάπτεσθαι τινὸς ὄλων τῶν βεβήλων. Ἐὰ τοῦτων τοίνυν οὐδ' ὄλωσ' ἀριθμῆσθαι ἀξίον παρ' ἀνδράσιν εὐσεβεῖν ἐπανελομένοισι). τοῖς δὲ λοιποῖς πάντιν ἐντυγχάνειν καὶ προσομιλεῖν, γένος μὲν οὐδὲ ἐν, οὐδὲ λόγον φιλόσοφον προσημύσαντας, οὐτε ἀδ' ἀποδοκιμάσαντας, οὐτε Ἑλληνικὸν οὐτε βάρβαρον, πάντων δὲ ἀκούοντας. Σοφῶς τοῦτο καὶ μάλα ἐντέχνως μήτη εἰς τις καὶ καθ' ἑαυτὸν τῶνδὲ τινῶν, ἢ τῶνδε λόγος αὐτὸς μόνος ἀκουσθεὶς καὶ τιμηθεὶς, κἂν μὴ ἀλθινοῦς ὦν τύχη, ὡς μόνος ἀληθῆς ὦν, εἰσδύς εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν, ἐξαπατήσῃ, καὶ καθ' ἑαυτὸν διαθείς, ἰδίους ἡμᾶς ποιήσῃται, οὐκέτι ἀποστήται δυνάμενους, οὐδὲ ἀποπλύνασθαι, ὡς περὶ τὰ θεοσποῦν ἴνα βαφὴν βαφέντα τῶν ἐρίων. Δεινὸν τε γὰρ χρῆμα καὶ εὐστροφον λόγος ὁ ἀνθρώπων, ποιικίλος τε τοῖς σοφίσμασι, καὶ ὄξυς εἰσθεραμῶν εἰς τὰς ἀκοὰς, τυπῶσαι τε τὸν νοῦν καὶ προθέσθαι (13) καὶ ἀναπεισας τοὺς ἡπαξ ἀρπασθέντας, ὡς ἀληθῆς ἀγαπᾶσθαι καὶ μένειν ἔνδον κἂν ψευδῆς καὶ ἀπατηλὸς ἦ, ὡς περὶ τις γόης κρατῶν, ὑπέριμαχον ἔχων αὐτὸν τὸν ἡπατημένον. Εὐεξαπέτητόν τε πάλιν ὑπὸ λόγου καὶ εὐκαλον πρὸς συγκατάθεσιν ψυχῇ ἀνθρώπου ἐτοίμη τε, πρὶν διακρίνη καὶ ἐξετάσῃ πάντα τρόπον, ὑπὸ ἀμδύτητος καὶ ἀσθενείας τῆς ἰδίας, ἢ ὑπὸ λεπτότητος τῆς τοῦ λόγου, πρὸς τὴν ἀκριβείαν τῆς ἐξετάσεως ἀποκαμοῦσαν ἑαυτὴν ἀπραγμονέστερον παραδιδόναι πολ- λάκις ψευδεῖσι λόγοις καὶ δόγμασι, πεπλανημένοις μὲν

loco Gregorius exquisite complectitur quidquid de virtutibus et officiis dici potest. BENZEL.

(9) *Μηδὲν ἐκποιουμένους. Nihil alienum a nobis ducentes. Vox e jure petita. CASAB.*

(10) *Ἐδυνάμεθα. Decet hæc vox in editis Hæscheliano et Bengeliano.*

(11) *Ὁμοῦ. Potest exponi propemodum: sed majore vi simul. BENZEL.*

(12) *Ἡς οἴορται. Ita Hæschelius quem assectatur Bengelius. — Nam ne eos quidem qui templa pietatis, quam putant, adeunt, omnino quidquam profanum attingere. Ἡς pro ἦν, uti seq. cap. 14 circa medium, ὦν οἴεται ἀληθῶν. BENZEL.*

(13) *Προθέσθαι. Subaudi γνώμην, aut ejusmodi aliud. Suspecta lectio Casubono et Rhodomano, quorum hic conjecti προσθέσθαι. Mallem προέσθαι. proderε; sed non opus est mutare. Id.*

αὐτοῖς· πλανῶσι δὲ καὶ τοὺς ἐσχηκότας· καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ καὶ ἐπανορθοῦν ἕτερος ἐθέλοι λόγος, οὐκ εἶσι προσιεμένη, οὐδὲ μεταπειθομένη, τοῦ δὲ ἐν αὐτῇ περιεχομένη, ὡς περ τινὸς τυράννου ἀπαραιτήτου αὐτῆς κεκρατηκότος.

ΙΔ'. Ἡ γὰρ (14) οὐχὶ ταῦτα δογματῶν τε τὰ μαχόμενα καὶ ἐναντιούμενα ἀλλήλοις, φιλοσόφων τε τὰς στάσεις εἰσήγαγεν, ἄλλων τοῖς ἄλλων ἐνισταμένων δόγμασι, καὶ ἄλλων ἄλλα κρατούντων, ἄλλων τε ἄλλοις προστιθεμένων; Καὶ φιλοσοφεῖν μὲν ἀπάντων, βουλομένων, καὶ ἐπαγγελλομένων ἐξ οὗ γὰρ προὔρραπτησαν τὸ πρῶτον, καὶ φασκόντων ἐθέλειν οὐχ ἕτηον ὅτε γεγόνασιν ἐν τοῖς λόγοις, ἢ ὡς αὐτῶν (15) ἤρχοντο· μᾶλλον δὲ καὶ πλείονα τὸν ἔρωτα νῦν ἔχειν τῆς φιλοσοφίας, ὅτε αὐτῆς καὶ γεύσασθαι (ὡς ἂν εἴποι τις) ὑπῆρξε καὶ προσδιατριψίαι τοῖς λόγοις, ἥ περ ὅτε πρῶτον ἀπειρώς ἔχοντες εἶθ' ὑπὸ ὀρμῆς τινος φιλοσοφεῖν ἐπήρθησαν· λεγόντων μὲν ταῦτα, οὐκέτι δ' ὑπακουσάντων λόγοις οὐδένεσι (16) τῶν ἑτεροδόξων. Οὐτ' οὖν εἰς τις τῶν παλαιῶν προὔρραπτό τινα τῶν νεωτέρων ἢ τῶν τοῦ Περιπάτου πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφειν, καὶ τὴν αὐτοῦ φιλοσοφίαν φιλοσοφεῖν, οὐτε ἀνάπαλιν, καὶ ὅλων οὐδεὶς οὐδένα. Οὐ γὰρ ἂν βλάβως μεταπεισθεῖ τις προσθέσθαι, τῶν αὐτοῦ μετατιθέμενος, ἐτέροις· καὶ ταῦτα τούτοις ἴσως, οἷς εἶπερ ἐπέισθη πρὶν φιλοσοφῆσαι προσελθεῖν (17), τὸ πρῶτον ἂν καὶ ἡγάπα, καὶ ἐπέισθη βλάβως· οἷα δὲ μὴ προκατειλημμένης τῆς ψυχῆς μηδέπω λόγοις προσανείχετο ἂν, καὶ ἡγάπα ὁμοίως ἐναντιούμενος δι' ἐκεῖνα τούτοις, ἃ νῦν ἔχει. Τοιαῦτα ἡμῶν οἱ καλοὶ καὶ λογιώτατοι καὶ ἐξεταστικώτατοι Ἕλληνες πεφιλοσοφῆκασιν· οἷς προσέτυχεν ἕκαστος ἐξ ἀρχῆς, ἐλαθεὶς ὑπὸ τινος ὀρμῆς, ταῦτα μόνον λέγων εἶναι ἀληθῆ, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα τῶν ἄλλων φιλοσόφων ἀπάτην καὶ λήρον· λόγῳ μὲν οὐδὲν μᾶλλον αὐτὸς τὰ αὐτοῦ κρατούντων, ἢ τῶν ἄλλων ἕκαστοι προσστάνται τῶν ἰδίων, τοῦ μὴ χρῆναι μετατιθεσθαι καὶ μεταβουλεύεσθαι ἀνάγκη ἢ πειθοῦ· οὐκ ἄλλων τινὰ (εἰ δὲ τ' ἀληθὲς εἴπειν) ἔχων ἢ τὴν πρὸς τῆς φιλοσοφίας (18) ἐπὶ τὰ δὲ τὰ δόγματα ἄλογον ὀρμῆν· καὶ χρίσιν ὧν οἷσται

(14) Ἡ γὰρ. Bengelius legit ἢ pro ἢ præcedentium editionum.

(15) Αὐτῶν. Bengelius cum Hoeschelio edidit αὐτοῦ, illudque refert ad φιλοσοφεῖν. Aut παρέλκει, inquit, ut apud Latinos, quoad ejus fieri potest.

(16) Οὐδένεσι. Rara vox, sed non indigna hoc scriptore. CABBAN. — Οὐδένεσι Ger. Voss. pro οὐδέσι, quo Aristides utitur in *Panathenaisco*, et Lucianus in *Charidemo*. Hoesch. — Prima enim vero Vossiana editio Moguntina ann. 1604 exhibet οὐδένεσι, quod ἄντε in Parisiensi ann. 1621 mutatum est in οὐδέν ἐστι: quam quidem lectionem retinuit altera Parisiensis ann. 1759.

(17) Οἷς... φιλοσοφῆσαι προσελθεῖν. Οἷς cum ἐπέισθη et cum ἡγάπα construendum est. Frequens zeugma Græcæ, ut unus casus a duobus verbis regatur. Mox φιλοσοφῆσαι verbale, contemptim hic loquenti Gregorio natum. Latine *philosophatio* per nos dicitur. Προσελθεῖν. Apostolus quoque I Tim. vi, 5, εἰ τις μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις. Quam lectionem, etsi fuit qui προσέρχεται suspicaretur (uti

A ciens, temere se ipsam falsis plerumque rationibus atque sententiis tradit, quæ et errent ipsæ, et in quos invaserint, impellant: neque hoc tantum; sed si corrigere ipsam alia quæpiam oratio velit, haud eam jam admittat, neque aliud sibi persuaderi sinat, opinione hac obsessam tenente, et tyranni implacabilis instar in ea dominante.

XIV. Quid enim, an aliud est, quod pugnant inter se adversasque sententias, et philosophorum contentiones invexit; dum alii aliorum placitis repugnant, alii alia mordicus retinent, alii alia potius consecantur? Ac philosophari quidem omnes volunt, et hoc præ se ferunt ex quo semel aggressi sunt, dicentes non minus id velle se, dum in ipsis disputationibus versantur, quam cum eas inierunt; imo vero acriore nunc philosophiæ studio teneri, postquam gustum ejus aliquem ceperunt, in eoque operam p̄suerunt, quam cum rudes adhuc et inexperti, ad philosophandum impetu quodam delati sunt. Hæc illi dicunt: nec jam quemquam audiunt eorum, qui aliter sentiunt. Neque igitur quisquam ex veteribus ullum ex recentioribus, aut ex Peripateticis ad se sequendum, suamque philosophiam amplectendam allicere conatus est; nec econtrario; nec denique ullus ullum. Nemo enim facile adducitur, ut sententia mutata alienis assentiatur; atque adeo iis ipsis, quibus si ei persuasum fuisset studere antequam inciperet philosophari, tum primum certe libenter assensus esset, quippe nondum animo aliis occupato, neque alia jammitteret; imo vero neque in iis acquiesceret, ac propter illa, his ipsis adversaretur quæ jam sentit ac tenet. Talem nobis egregii et disertissimi solertissimique Græci philosophiam exhibuerunt: quæ primum quisque nactus est, impetu quodam ductus, hæc sola vera esse dicens, reliqua omnia aliorum philosophorum, nugæ censet atque fallaciam; cum ipse nihilo melius sua confirmet, quam ceteri omnes sua quisque defendunt; ne de gradu exire, sententiamque aut vi aut persuasionem mutare cogatur; nullum alium (si verum fateri libet) habens præter ineptum a philosophia ad hæc dogmata ac placita quæ vera cre-

προσανείχετο legitur mox hic apud ipsum Gregorium, et paulo post προσέρχεται, tamen et adjuvat hic idem locus, cum verbis æquipollentibus ἐντυχάνειν καὶ προσομιλεῖν, sub finem præced. cap. 15, atque hoc ipso in capite, προστιθεσθαι, προπυχνάνειν: et confirmat (collatis aliis synonymis, προσδιατριψίαι paulo ante et συνδιατριβῆ sub finem iujusce capitis, occurrentibus) vox opposita, παραδιατριβαί, in ejusdem textus Paulini γ 5. BENGEI.

(18) Πρὸς τῆς φιλοσοφίας. Suspiciatur Vossius legendum πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἐπὶ τὰς τὰ δόγματα. Magis placet Bengelii sententia legitis πρὸς τῆς φιλοσοφίας, ante philosophiæ studium. Modo enim dixerat Gregorius, πρὶν φιλοσοφῆσαι προσελθεῖν. Cæterum hic Bengelianam interpunctionem secuti sumus, quippe quæ aptiorem fundere sensum nobis visa sit. Nimirum: *Nulla ei erat alia sententia (si verum est dicendum) nisi cæcus ille stimulus, quo ante philosophiæ studium in ista actus erat placita; neque aliud iudicium eorum quæ vera putaret (ne mirum sit dictum), nisi fortunæ temeritas.*

dit, impetum atque delectum : et ne incredibile quod dico videatur, nullam aliam, præter cæcam iudicii expertem fortunam; hæc unusquisque amans, in quæ primum incidit. A quibus quodammodo irretitus, aliis rebus dare operam nequit, si quid forte habeat quod se singulis rebus cum veritatis demonstratione disserat, et quo falsas adversariorum rationes esse doceat : quippe qui etiam siue probatione se ipsum temere, tanquam inopinatum atque inexpectatum quoddam lucrum sperans, anticipatis rationibus addixit. Porro hæc, cum in cæteris rebus sectatores fallunt, tum vero in re omnium maxima ac necessaria, in Dei cognitione atque pietate. Et manent nihilominus sic illis irretiti, ut eos jam nemo facile eripere possit; tanquam ex palustri et invadato patentiissimi campi lacu, qui semel ingressos, nec gradum revocare, nec trajicere et evadere sinit, sed ad mortem usque sic restrictos tenet; aut tanquam ex alta, densaque ac profunda silva; in quam viator quis, quasi inde rursus exiturus et puro se campo redditurus, ingressus est; prælongitudine autem ac densitate non potest : omnes enim in partes se ipsum versans, viasque intus continuas offendens, hæc illasque, tanquam exitum per aliquam earum reperturus, perambulat; illæ vero ad intima tantummodo ducunt; nusquam extra ferunt, ut quæ ipsius silvæ solum viæ sint : quare essent tandem ac desperans viator, quasi silva essent omnia, et nullum in terris domicilium superesset, ibi manere ac domicilium collocare statuit, spatiumque agri, quantum potest, in silva occupare. Aut tanquam denique ex labyrintho, ad quem cum unicus appareat aditus, nihil subdolum, ex iis quæ sunt extra, intus latere suspiciens quispiam, qua patet janua, ingreditur; deinde ad intima usque progressus, postquam artificiosum solersque opificium, quaquaversus pervium, ac perpetuis ingressibus et egressibus intextum atque elaboratum contemplatus est, egredi cupiens, minime potest, structura illa quam artificiosam iudicabat, interceptus. Nullus porro est neque labyrinthus adeo ad explicandum difficilis et varius; neque silva, quamvis densa et varia; neque campus aut palus, quæ illapsos atque ingressos sic retineat, ut oratio, si qua eos occupet, aliquorum istiusmodi philoso-

A ἀληθῶν (μὴ παράδοξον εἰπεῖν ἦ) οὐκ ἄλλην ἢ τὴν ἀκριτον τύχην· ταῦθ' ἕκαστος φιλῶν, οἷς προσέπηχε τὸ πρῶτον, ὑφ' ὧν οἰονεὶ δεδεμένος, οὐκέθ' οἷός τε προσέγειν ἑτέροις, εἰ μὲν τι καὶ λέγειν ἔχοι σὺν ἀποδείξει ἀληθείας τῶν αὐτοῦ περὶ πάντων, καὶ ὡς ψευδῆ εἴη τὰ τῶν ἐναντίων, βεβοηθημένος καὶ τῷ λόγῳ ἔπει καὶ ἀδοξητος, ἑαυτὸν χαρισάμενος καὶ ἐκδεχόμενος (19) εἰκῆ ὡς περ ἔρμαιον, τοῖς προκαταλαβοῦσιν αὐτὸν λόγοις. Οἱ δ' (20) ἐν τε τοῖς ἄλλοις ἐσηλαν τοὺς ἔχοντας, καὶ δὴ καὶ τοῦ πάντων μεγίστου καὶ ἀναγκασιότατου, τῆς περὶ τὸ θεῖον γνώσεως καὶ εὐσεβείας. Καὶ μένουσιν ὁμῶς ἐν αὐτοῖς δεδεμένα τρόπον τινα, καὶ οὐκέτ' ἂν αὐτοὺς οὐδαίς ῥύσαστο βραδίως, ὡς περ ἔκ τεναγῶς ἐν πεδίῳ πλατυτάτῳ ἐσοδιαβάτῳ, οὐκέτι ἑώντος τοὺς ἐμπεσοντάς ἄπαξ, οὐτε B παλινδρομήσαντας, οὐτε καὶ περαιωσαμένους διακόζεσθαι, ἐν αὐτῷ δὲ αὐτοὺς κατέχοντας μέχρι τελειότης· ἢ ὡς περ ἐξ ὕλης βαθείας καὶ δασείας καὶ ὑψηλῆς, εἰς τὴν εἰσῆλθε μὲν τις ὁδοιπόρος, ὡς δὴ καὶ ἐξορμήσων ἰσως, καὶ ἐν καθαρῷ πάλιν αὐτὴν καταστήσων τῷ ἔρχει (21), ὅπῃ δὲ μήκους καὶ δασύτητος οὐχ οἷός τε γίνεται· κάμπωλλα στρεφόμενος ἐν αὐτῷ, ὁδοὺς τέ τινας ἐνδον εὐρίσκων συνεχεῖς, ποικίλα ὁδοπορεῖ, ὡς δὴ διὰ τινος αὐτῶν ἐξορμήσων τάχα· αἱ δ' ἐπὶ τὰ ἐνδον ἀγούσι μόνον, ἐξοδον (22) δὲ οὐδαμῶς, αὐτῆς τε τῆς ὕλης μόνης ὁδοὶ τινες οὐσαί· τέλως δὲ ὁ ὁδοιπόρος ἀποκαμῶν καὶ ἀπαγορεύσας, ὡς δὴ πάντων ὕλης γενομένων (23), καὶ οὐκέτι οὐδενὸς ὄντος ἐπὶ γῆς οἰκητηρίου, ἐκεῖ μένειν ἐθέλει τὴν ἐστίαν καταστήσασμενος, καὶ εὐρυχωρίαν αὐτῷ, ὡς C οἶόν τε, ἐν τῇ ὕλῃ ἐκποριζόμενος. Καὶ ὡς περ ἐκ τινος λαθυρίνου εἰς ὃν εἰσόδου φαινομένης μῆας, οὐδὲν ποικίλον ἐκ τῶν ἐξωθεν ὑποτοπήσας τις, εἰσελθὼν διὰ τῆς φαινομένης θύρας μῆας· εἶτα προχωρήσας ἔγχι τῶν ἐνδοτάτων, ποικίλον τε ἰδὼν τὸ θέαμα, καὶ κατασκευάσμα πάνσοφον πολύπορον τε καὶ εἰσόδους καὶ ἐξόδους συνεχεῖς σεσοφισμένον· ἐθέλων μένειν καὶ ἐξέναι, μηκέθ' οἷός τε εἴη, ἐναποληφθεὶς ἐνδον ὑπὸ σοφοῦ δοκοῦντος αὐτῷ κατασκευάσματος. Οὐδαίς δὲ οὐτε λαθυρίνου οὐτῶ δυσεξέλκτους καὶ ποικίλους, οὐτε ὕλη δασεῖα καὶ ποικίλη (24), οὐτε πεδίον οὐτῶς ἢ τεναγὸς δεῖνδον κρατήσῃ τοὺς ἐμπελάσαντας ὡς λόγος, εἰ τις εἴη κατ' αὐτῶν (25) τῶνδὲ τινῶν φιλοσόφων. Ἴνα δὴ οὖν μὴ ταυτὸν τοῖς πολλοῖς πάθειμεν, D πρὸς μὲν ἕνα τινα οὐκ ἦγε τῶν φιλοσόφων λόγων,

(19) Ἐαυτὸν ... ἐκδεχόμενος. Id quidem sensu caret. At ἐνδεχόμενος, neutrum, ab ἐνδέχομαι, contingo, congruit cum ἔρμαιον, id est, lucrum insperatum, et cum toto contextu, opinandi temeritatem redarguente. Frequens hac notione verbum est cum dativo, in primis Aristoteli l. i *Analyt. prior*, cap. 3. BENGEL.

(20) Οἱ δὲ. Scilicet λόγοι, id est, rationes. Voss.

(21) Καθαρῶν ... ἔρχει. Sirmondus, puro campo. Rhodomanus, ἀέρι legens, puro aere. Ἐρχος, serium; et per metonymiam, domus, fundus, regio scriptis munita. Hesychius, ἔρχος· ἀσφάλεια, τεῖχος, περίβολος. BENGEL.

(22) Ἐξοδον. Repete ἐπί. Synonyma sunt quæ mox occurrunt, οἰκητήριον, ἐστία, εὐρυχωρία. Ib.

(23) Πάντων ὕλης γενομένων. Resolve, ἐπειδὴ πάντα ὕλης ἐγένετο : nam eleganter genitivum habet

verbum γίνομαι. Vel potius sit, ἐπειδὴ πάντα ὕλη ἐγένετο : quale est illud :

Omnia pontus erat. Ib.

(24) Ποικίλος ... ποικίλη. Horum alterum videtur ex altero, festinante librario, natum, et pro alio nescio quo epitheto scriptum. Ante δασεῖα insere, vel certe subaudi, οὐτω. Ib.

(25) Κατ' αὐτῶν. Quod in protasi est ἐμπελάσαντας, id in apodosi esto καταντῶν : facillimæ namque permutatu sunt litteræ ν et υ : et cum τις subaudi ἀνθρώπος. Integrum locum ita reddo : *Neque vero labyrinthus est ullus tam inextricabilis et varius, neque silva tam densa et varia, neque campus aut palus tam infesta ad tenendos qui eo delati sunt, quam oratio, si quis sit qui incurrat, certorum philosophorum. Ib.*

οὐδὲ κατ' αὐτοὺς ἀπειναί τῆς αἰτίας· πρὸς δὲ πάντας ἤγεν, οὐδενὸς ἀπειράστους εἶναι θέλων δόγματος Ἑλληνικοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ συνεισθεῖ προηγούμενος καὶ χειραγωγῶν, ὡσπερ ἐν ὁδοιοποιίᾳ, εἴ που καὶ ὑπαντήσαι τι σχολίων καὶ ὑπολογίων καὶ σοφισματώδους, οἷα δὴ τεχνίτης ἐκ τῆς ἐκ πολλοῦ τοῖς λόγους συνδιατριβῆς, οὐκ ἀήθης οὐδενὸς οὐδὲ ἀπειρος ὢν, μετέωρος αὐτὸς τε ἐν ἀσφαλεῖ μένοι, καὶ ἄλλοις ὁρέγων χεῖρα διασώζοιτο ὡσπερ βαπτίζομένους ἀνιμώμενος· πᾶν μὲν ὁ τι χρῆσιμον φιλοσόφων ἐκάστων καὶ ἀληθὲς ἦν, ἀναλέγων, καὶ παρατιθέμενος ἡμῖν· ὅσα δὲ ψευδῆ, ἐκκρίνων· τὰ τε ἄλλα, καὶ μαλίστα ὅσα ἴδια πρὸς εὐσέβειαν ἦν ἀνθρώπων.

Philosophos utile ac verum erat, deligens nobisque tum maxime, quæ hominum propria sunt ad pietatem.

IE'. Περὶ τούτων μὲν μηδὲν προσέχειν συμβουλεύων, μηδὲ εἰ πάνσοφός τις ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων μαρτυρηθεῖν· μόνω δὲ προσέχειν Θεῷ καὶ τοῖς τούτου προφήταις· αὐτὸς ὑποφητεῖων (26) καὶ σαφηνίζων, ὅ τί ποτε σκοτεινὸν καὶ αἰνιγματώδες ἦ (οἷα πολλὰ ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐστὶ Φωναῖς· ἦτοι οὕτω φίλον ὅν τῷ Θεῷ προσομιλεῖν ἀνθρώποις, ὡς μὴ καὶ ἀναξίαν ψυχῆν, οἷαι αἱ πολλαί, γυμνὸς καὶ ἀσκεπής ὁ θεός εἰσὶν λόγος· ἢ καὶ τῇ φύσει μὲν σαφέστατον καὶ ἀπλούστατον πᾶν τὸ θεῖον λόγιον (27) ὅν, ἡμῖν δὲ ἀποστᾶσι Θεοῦ, καὶ ἀπομαθηκόσιν ἀκροᾶσθαι ὑπὸ χρόνου καὶ παλαιότητος, ἀσαφὲς καὶ σκοτεινὸν καταφαινόμενον, οὐκ ἔχω λέγειν)· πλὴν σαφηνίζων καὶ εἰς φῶς προάγων, εἴτε ἀνίγματα ὄντα τυγχάνοι, δεινὸς ὢν ἀκροατῆς Θεοῦ καὶ συνετώτατος· εἴτε καὶ (28) οὐδὲν σχολίων ἔχοντα τῇ φύσει, οὐδ' ἀσύνητον αὐτῷ, οὕτως ἔχοντι μόνω τῶν νῦν ἀνθρώπων, ὧν αὐτὸς τε ἔγνω, καὶ ἐτέρων ἤκουσα περὶ τινῶν λεγόντων, μεμελετηκότι (29) τὰ καθαρὰ τῶν λογίων φωτεινὰ τε, παραδέχεται αὐτοῦ τῇ ψυχῇ καὶ διδάσκασθαι ἐτέρους· οἷαι αὐτῶν (30) ὁ πάντων ἀρχηγός, ὁ τοῖς τοῦ Θεοῦ φίλοις προφήταις ὑπηγῶν καὶ ὑποβάλλων πᾶσαν προφητείαν καὶ λόγον μυστικὸν καὶ θεῖον, οὕτως αὐτὸν τιμῆσας ὡς φίλον, προήγορον κατεστήσατο· ὧν δι' ἐτέρων ἠνέξατο μόνον, τούτων διὰ τούτου τὴν διδασκαλίαν ποιούμενος· ὅσα τε, ἀξιοπιστότατος ὢν, ἢ προσέταξε βασιλικῶς ἢ καὶ ἀπεφῆκατο, τούτων τοὺς λόγους διερευνᾶσθαι ἐκ ἐξευρίσκειν τούτῳ δωρησάμενος· ἐν' εἴ τις σκληρὸς τὴν ψυχὴν καὶ ἀπιστος ἢ καὶ φιλομαθῆς ὢν τύχοι, παρὰ τούτου μαθὼν, καὶ συνεῖναι καὶ πιστεῦειν ἐλέσθαι ἀναγκάζοιτο τρόπον τινά, καὶ ἐπεσθαι Θεῷ. Λέγει τε ταῦτα οὐκ ἄλλως, οἶμαι, ἢ κοινωνίᾳ τοῦ θεοῦ Πνεύματος· τῆς γὰρ αὐτῆς δυνάμεως δεῖ προφητεῦσαι τε καὶ ἀκρωμένους προφητῶν· καὶ οὐκ ἂν ἀκούσαι προφητοῦ, ᾧ μὴ αὐτὸ τὸ Πνεῦμα τὸ προφητεῦσαν τὴν σύνεσιν τῶν αὐτοῦ λόγων ἐδωρήσατο. Τοιοῦτον ἔγκειται

phorum. Nobis ergo ne id ipsum quod imperitæ multitudini eveniret, ad unicum nos philosophicarum opinionum genus non admovebat, nec in eo consistere sinebat; sed per omnia ducebat, nullius nos Græcauci dogmatis rudes aut ignaros esse permittens. Ipse autem simul incedens præibat; manumque ducens, tanquam in via, si quid usquam flexuosum occurreret, aut infidum et ad fraudem compositum; velut peritus artifex, cui ex longo usu atque exercitatione philosophandi nihil insolens sit nec inexpertum, et sublimis ipse in tuto manet, ac manum aliis porrigens, veluti qui demergantur extrahens, servat: ita quidquid apud singulos philo-

apponens; quæ vero falsa, secernens; tum alia,

XV. Et horum quidem ut nihil attenderemus suadens, ne si ut sapientissimus quidem quispiam ab omnibus celebretur, sed ut uni Deo operam daremus ejusque prophetis; ipse prophetarum interpretationem agens, et explanans quidquid usquam obscurum et ænigmaticum erat (qualia sunt in sacris Litteris permulta; sive ita Deo libeat cum hominibus agere, ne indignam animam, cujusmodi multæ sunt, nudus et, intectus divinus sermo subeat; sive quod apertissimum quidem natura ac simplicissimum sit omne oraculum divinum; sed nobis qui a Deo recessimus, et audire propter tempus et antiquitatem desuevimus, obscurum ac tenebrosos videatur, dicere non habeo); ut sit, declarans et in lucem proferens, sive ænigmata sint, tanquam idoneus et intelligentissimus Dei auditor; sive obscurum ac flexuosum natura nihil habeant, nec intellectu arduum ipsi, qui unus omnium qui nunc vivunt hominum, quos vel noverim ipse, vel aliis narrantibus audiverim, pura atque perspicua oracula meditando, et mente ipse percipere potest, et reliquos docere; quoniam ille omnium princeps, qui Deo charis prophetis suggerit atque inspirat omnem prophetiam sermonemque mysticum ac divinum, eo illum honore afficiens velut amicum, interpretem constituit: quæ aliis indicavit duntaxat, eorum per hunc instituit disciplinam; et quæcumque ipse, omni fide dignus, aut regio more jussit aut etiam pronuntiavit, eorum rationes investigare et adinvenire huic largitus: ut si quis animo durus et incredulus, aut discendi etiam cupidus existat, ab hoc discens, et intelligere et credere quodammodo cogatur, et Deum sequi. Hæc vero ille non aliter, opinor, enuntiat, quam ex divini Spiritus communicatione: eadem enim vis prophetis, et prophetarum auditoribus est opus; nec prophetam capere quis possit, cui Spiritus idem qui prophetavit, ser-

οὐδ' ἀσύνητον αὐτῷ, scilicet ἔχοντα. Confer II Cor. vii, 23, εἰ τε. Ib.

(29) Ἐχούτω... μεμελετηκότι. Græcismus, ἔχει μεμελετηκῶς. Nonnullis interjectis legitur hic ἔχει λαβῶν. Ib.

(30) Αὐτῶν. Refertur ad λογίων, et regitur a προήγορον. Ib.

(26) Ὑποφητεῖων. Ὑποφήτης dicitur, qui oraculum a propheta susceptum ad alios propagat. BENGEI.

(27) Λόγιον. Diminutiva forma: nam *oracula* et *fideliū* (*I Sam.* xiiii, 2), et *gentium*, v. gr. illud quod Cræsus audiit, *brevitatem* habuere quam *maximam*. Ib.

(28) *Eἴτε καὶ*. Hoc *εἴτε* apodosisi mox habet in

monum ejus intelligentiam non dederit. Talisque in sacris etiam Litteris sententia exstat¹⁶, eum solum qui clausit, aperire affirmans, alium vero neminem: clausa autem aperit, dum ænigmata declarat, sermo divinus. Quod quidem donum maximum hic divinitus acceptum sortemque cœlitus optimam habet, ut Dei sermonum interpres sit apud homines, Deique verba, uti Deo loquente intelligat; et hominibus, uti homines percipiant, enarret. Quare nihil nobis indictum; neque enim abditum et inaccessum erat: quin omnia perdiscere dogmata licebat, et barbarum et Græcum, et mysticum et civile, et divinum et humanum, cum omni libertate cuncta obeuntibus atque scrutantibus, ut omnibus expleremur, et animi bonis affatim perfrueremur; sive priscum quodpiam veritatis documentum, sive alio quis nomine appellare malit, mirabilem in illo plenumque pulcherrimarum rerum apparatus ac copiam habebamus. Atque (ut paucis dicam) hortus quidam revera nobis erat, magni illius paradisi Dei similitudinem referens: in quo, non terram quidem colere hanc inferiorem, nec corporis alimentis pinguescere; sed solas animi opes, quasi specibatas quasdam arbores, vel a nobis ipsis plantatas, vel ab omnium auctore nobis insitas, augere cum lætitia et voluptate concessum est.

XVI. Hic vere paradus voluptatis, hæc vera lætitia atque deliciæ, quibus elapso hoc tempore oblectati sumus, et quidem non exiguo; at exiguo prorsus, si nobis hinc migrantibus et abeuntibus finis hic erit. Nescio enim quo meo infortunio aut peccato, iterum discedo, expellor. Quid dicam, nescio; nisi quod sicut alter Adam extra paradum loqui cœpi. Quam recte vivebam, loquentem audiens magistrum, ac silens; quam debui etiam nunc silere, discebam tacens; sed non novum hoc spectaculum, in quo magistrum ipsum facerem auditorem. Quid enim mihi hac opus erat oratione? quid his affari verbis, cum non abire, sed persistere oportuerit? At enim antiquæ fraudis similia videntur hæc delicta, et veterum poenæ istæ me adhuc manent. Annon rursus refragari atque obsistere video, Dei vocem transgredi audens, cum ei insistere et in ea manere deberem? Quod autem discedo, fugiens ab hac beata vita, non minus egomet quam a facie Dei vetus ille homo, et in terram revertens ex

¹⁶ Isa. xxii, 22; Apoc. iii, 7.

(31) Ἀκούσωσιν. Sic Vossius et Bengelius. At nuperus editor Parisiensis, ἀκούουσιν.

(32) Οὐδὲ γὰρ. Hæschelius legendum putat, οὐδέ γε. Sed Bengelius: Bene γὰρ, ait: nam cognitio parit sermonem.

(33) Ἐκπαρουῶσι. Elegantissimum verbum, judice Casaubono. Al., ἐκπεριῶσι.

(34) Ἐγὼ. Cum ἐγὼ, subaudi σίμψ, sive, quod præstat, ὦν. Sequitur exclamatio, cui ὡς duplex (non mutandum in ὅς cum Casaubono) cum anaphora vim addit: uti Dionysius Halic. Initio cujusdam orationis, ὡς καλῶς ἡμῶν ἐστρατηγήκατος: ubi tamen ironia est. BERGEL.

(35) Ὡς ὄφελον ἐμάνθανον. Ὀφελον adverbium

λόγιον καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς Γράμμασι, τὸν κλειόμενον ἀνοίγνυμαι μόνον λέγον, ἄλλον δὲ μὴδ' ὄντιν οὐκ ἀνοίγει δὲ τὰ κεκλεισμένα, σαφηνίζων τὰ αἰνίγματα ὁ θεὸς λόγος. Δῶρον τὸ μέγιστον οὗτος τοῦτο θεῶθεν ἔχει λαβὼν, καὶ μοῖραν παγκάλῃν οὐρανόθεν, ἐρημνεύς εἶναι τῶν τοῦ Θεοῦ λόγων πρὸς ἀνθρώπους, συνίεναι τὰ Θεοῦ ὡς Θεοῦ λαλοῦντος, καὶ διηγεῖσθαι ἀνθρώποις, ὡς ἀκούσωσιν (31) ἄνθρωποι. Τοιγαροῦν οὐδὲν ἡμῖν ἀρρήτον, οὐδὲ γὰρ (32) κεκρυμμένον καὶ ἀβυστον ἦν· ἐξῆν δὲ καὶ μανθάνειν πάντα λόγον, καὶ βάρβαρον καὶ Ἑλληνα, καὶ μυστικώτερον καὶ πολυτικώτερον, καὶ θεῖον καὶ ἀνθρώπινον, σὺν πάσῃ παρρησίᾳ ἐκπεριῶσι (33) πάντα καὶ διερευνημένους, καὶ πάντων ἐμποροῦμένους, καὶ ἀπολαύουσι τῶν τῆς ψυχῆς ἀγαθῶν· εἶτε τι παλαιὸν ἀληθείας μάθημα, εἶτε καὶ ἄλλο τις ὀνομάσαι τοιοῦτον ἔχοι, ἐν αὐτῷ ἤμεν ἔχοντες τὴν θαυμαστὴν καὶ πλήρη τῶν καλλίστων θεαμάτων παρασκευὴν καὶ ἐβουσίαν. Καὶ (συνελόντι εἰπεῖν) παράδεισος ἡμῖν ὄντως οὗτος ἦν, μίμηθς τοῦ μεγάλου παραδείσου τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ γῆν μὲν ἐργάζεσθαι οὐκ ἦν τὴν κάτω, οὐδὲ σωματοτροφεῖν παχυνομένους: τὰ δὲ ψυχῆς μόνον αὖξειν πλεονεκτήματα, ὡσπερ τινὰ φυτὰ ὕψατα ἑαυτοὺς φυτεύσαντας, ἢ ἐμφυτευθέντας ἡμῖν ὑπὸ τοῦ πάντων αἰτίου, εὐφραينوμένους καὶ τρυφῶντας.

17. Οὗτος παράδεισος ἀληθῶς τρυφῆς, αὐτὴ ἀληθῆς εὐφροσύνη καὶ τρυφή, ἣν ἐτρυφήσαμεν ἐν τῷ διηνουμένῳ τῷδε χρόνῳ, καὶ οὐκ ὀλίγῳ ἤδη, καὶ ὀλίγῳ πάντῃ, εἰ μέχρι τούτου στήσεται, ἀπαλωθῶσιν ἤδη καὶ ἀναχωρήσασιν ἐντέϋθεν. Οὐκ οἶδα γὰρ τί παθῶν, ἢ πάλιν ἀμαρτῶν, ὑπερβαίνομαι, ἐξελαύνομαι. Τί χρὴ λέγειν, ἀγνοῶ· ἀλλ' ὅτι δεύτερος ἐκ παραδείσου Ἄδὰμ ἐγὼ (34), καὶ λαλεῖν ἠρξάμην. Ὡς καλῶς ἔζων, ἀκούων λόγοντος διδασκάλου, καὶ σιωπῶν ὡς ὄφελον καὶ νῦν ἡσυχίαν ἀγειν ἐμάνθανον (35) σιωπῶν· ἀλλὰ μὴ, τὸ καινὸν τοῦτο θέαμα, ἀκρατῆν τὸν διδάσκαλον ποιήσασθαι. Τί γὰρ μοι ἔδει τῶν λόγων τούτων; τί δὲ καὶ προσπρόθεγγομαι τοιαῦτα, μὴ ἀπαῖναι, προσκαρτερεῖν δὲ, δέον; Ἀλλὰ τῆς παιδείας ἀπάτης ἔοικεν εἶναι ταῦτα ψιλλημελήματα, τῶν τε ἀρχαίων δίκαι αἶδε με μένουσιν ἐτι. Ἡ καὶ αὖθις ἀπειθεῖν (36) μοι δοκῶ, ὑπερβαίνειν τολμῶν τοὺς λόγους τοῦ Θεοῦ, μένειν δέον ἐν αὐτοῖς καὶ πρὸς αὐτοῖς; Ὅ δὲ ἀπαιμ, φεύγων μὲν ἀπὸ τῆς μακαρίας ταύτης ζωῆς, οὐχ ἤττον δὲ ἐγὼ (37) ἢ ἀπὸ προσώ-

est, utinam: et modo indicativum regit, modo optativum; atque interdum ὡς ante se habet. Ita ex Erasmo Schmidio not. ad Gal. v, 12. Bengelius, qui locum hujusmodi sic reddit: Quod utinam vel hodie quiescere didicissem silens, ac non, hoc nunc spectaculo, auditorem ex doctore facere. Aderat enim ipsemet Origenes, et Gregorium orantem gratiasque agentem audiebat.

(36) Ἀπειθεῖν. Edidit ἀπαθεῖν cum Hæschelio Bengelio. Mox idem legit πρὸς αὐτοὺς ὡς· ἀπαιμ, φεύγ.

(37) Ὅδ' ἐγὼ. Hæc desunt apud Vossium. Hæschelius: ὅδ' ἐγὼ· αὐτὸς ἐγὼ. Vid. Suid.

που Θεοῦ ὁ παλαιὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος, εἰς δὲ τὴν γῆν Α ἐπιστρέφων ἐξ ἧς ἐλήφθη· γῆν τοιγαροῦν ἔδομαι πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ἐκεῖ (38) ζωῆς μου, καὶ γῆν ἐργάσομαι, καὶ ταύτην ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατέλλουσάν μοι, τὰς ἐμὰς λύπας καὶ φροντίδας τὰς ἐπονεϊθίστους, ἀφειμένους τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν φροντίδων· καὶ ἃ καταλείποιτα, πρὸς ταῦτα πάλιν ἐπιστρέφων (39), τὴν γῆν ὅθεν ἐξῆλθον, καὶ τὴν συγγένειαν τὴν ἐμὴν κάτω, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς μου· ἀπολιπὼν γῆν τὴν ἀγαθὴν, ἐνθα μοι οὕσα ἡ ἀγαθὴ πατρις ἠγγοεῖτο· πάλαι· καὶ συγγενεῖς, οὓς ἔχων ψυχῆς ἐμῆς οἰκείους, ὕστερον γινώσκων ἡρξάμεν· καὶ τὸν οἶκον τοῦ ἀληθῶς πατρὸς ἡμῶν, ἐν ᾧ μένων, ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ μένειν ἐθελόντων υἱῶν τῶν ἀληθῶν, σεμνῶς τιμᾶται καὶ γεραίρεται ὁ πατήρ. Ἐγὼ δὲ ἄσημος καὶ ἀνάξιος ἐξέρχομαι τῶνδε, στραφεὶς εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ καλινδρομῶν. Λέγεται τις υἱὸς πατρὸς ἀπολαθῶν τὸν ἐπιβάλλοντα αὐτῷ πρὸς ἕτερον (40) αὐτοῦ ἀδελφὸν κληρον, ἀποδημῆσαι τοῦ πατρὸς εἰς χώραν μακρὰν θελήσας τοῦτο. Ζῶν δὲ ἀσώτως, διασκορπίζαι (41) τὴν πατρίαν οὐσίαν καὶ καταναλώσαι· τέλος δὲ κατὰ ἀπορίαν ἑαυτὸν μισθώσας συφορθεῖν. Ὅπως λιμοῦ δὲ ἀναγκαζόμενος καὶ κοινωνεῖν τῶν τροφῶν τοῖς χοίροις ἐπιθυμεῖν μὲν, μὴ τυγχάνειν δὲ μηδὲ τοῦτο. Δίχην οὖν ἐξέτισε τῆς ἀσώτου (42), ἀντὶ τραπέζης τῆς πατρικῆς, οὐσης βασιλικῆς, ἀμειψάμενος, ἃς οὐ προσέδετο, τὰς χοιρείους καὶ τὰς ἐν θητείᾳ τροφὰς (43). Τοιοῦτόν τι πεφασσθαι εἰκόκαμεν ἀπελθόντες, καὶ οὐδὲ σὺν παντὶ τῷ ἐπιβάλλοντι κληρῷ. Οὐδὲ γὰρ λαθόντες ἃ ἐχρῶν, ἀπιμεν δὲ ὁμῶς (44), τὰ μὲν καλὰ καὶ φίλα καταλιπόντες μετὰ σοῦ καὶ παρὰ σοῦ, ἀμειψάμενοι δὲ τὰ χεῖρω. Διαδέξεται γὰρ ἡμᾶς σκουθρωπὰ πάντα, θόρυβος καὶ τάραχος ἐξ εἰρήνης, καὶ ἐξ ἡσύχου καὶ εὐτάκτου, βίος ἀτακτος· ἐκ δὲ ἐλευθερίας ταύτης, δουλεία χαλεπὴ, ἀγοραὶ καὶ δίκαι καὶ δχλοὶ· καὶ χλιδῆ, καὶ σχολὴ μὲν ἡμῖν οὐκέτι πρὸς τὰ κρείττω οὐδ' ἡτισοῦν. Οὐδὲ λόγια τὰ θεῖα λαλήσομεν· λαλήσομεν δὲ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων (τοῦτο δὴ καὶ ἀπλοῦς (45)) ἀρά τις εἶναι νερόμισται ἀνδρὶ προφήτῃ)· ἡμεῖς δὲ καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. Νῦν δὲ ὅπως ἐξ ἡμέρας· ἐκ

qua sumptus sum; terram proinde comedam omnibus diebus vitæ meæ, et terram colam, eamque spinas mihi ac tribulos producentem, molestias scilicet meas et curas hasce probrosas, honestis bonisque curis destitutus; et ad ea rediens quæ reliqueram, ad terram unde exiveram, et ad cognationem meam inferiorem, et ad domum patris mei; terram deserens bonam, ubi veram mihi esse patriam ignorabam; et cognatos, quos animæ meæ proprios ac familiares, postea nosse cœpi; et veri patris mei domum, in qua manens, ab iis qui manere in ea volunt, veris filiiis pie honoratur et colitur pater. At ego pietatis ac gravitatis expers, indignusque inde recedo, oculos retro gradumque convertens. Filium quemdam serunt¹⁰, accepta a patre sorte legitima quæ ipsi cum altero fratre compete-
bat, sponte sua a patris consortio abcessisse in regionem longinquam, vitæque illic intemperanter acta abligurisse paternas facultates, penitusque dissipasse; tandem vero inopia pressum, pacta mercede pascendis porcis operam locasse; fameque urgente, communes cum porcis escas expetiisse, nec consequi potuisse. Pœnas ergo intemperantis vitæ luit, qui pro paterna mensa, regia illa ac splendida, porcinas, quas non prospexerat, serviles escas commutarat. Tale quiddam nobis eventurum discedentibus videtur, nec tamen cum integra competente sorte. Neque enim iis acceptis, quæ congruebant, discedimus tamen, bona quidem ac clara tecum et apud te relinquentes, pejora autem omnia permutantes. Excipient nos siquidem tristissima omnia; turbæ tumultusque pro pace, et inquieta ac turbulenta vita pro tranquilla et composita; pro libertate hac, servitus gravis, fora, et lites, et contentiones; ac deliciæ, otiumque deinceps nobis ad meliora nullum erit. Nec divina eloquia loquemur: sed loquemur opera hominum¹¹ (quod sane etiam dirum quiddam omnino visum est prophetæ): nos vero, malorum etiam hominum. Nox vere pro die, pro clara luce tenebræ, pro festa celebritate luctus; pro patria, hostile nos solum

¹⁰ Luc. xv, 11 et seqq. ¹¹ Psal. xvi.

(38) Ἐκεῖ. Hanc vocem omittit Vossius, eamque cum Hœschelio restituit Bengelius; qui mox pro καὶ ταύτην legit καὶ μάτην, cum eodem Hœschelio: *Terram colo, idque frustra, spinas quippe mihi ac tribulos producentem.*

(39) Ἐπιστρέφων. Hœschelius, ἐπιστρέφω. Et paulo post, τὴν ἐμὴν τὴν κάτω. Hanc lectionem exhibet Bengelius.

(40) Πρὸς ἕτερον. Notabilis usus præpositionis: cui affinis ille est, cum πρὸς compensationem, inquit Devarius cap. 23, *De partic. Græc., id est paritatem pretii et æstimationis aliquarum rerum significat; ut apud Theophrastum, de balsamo, πωλεῖται δὲ τὸ μὲν ἄκρατον δις πρὸς ἀργύριον· rependitur bis ianio argento.* BENGEL.

(41) Διασκορπίζαι. Hœschelius, διασπαθῆσαι. Sic et Bengelius.

(42) Τῆς ἀσώτου. Subaudi ζωῆς e proximo, ζῶν δὲ ἀσώτως. Hœschelius, cum nupero editore Parisiensi, τῆς ἀσωτίας. Mallet, si mutato opus est, τὴν ἀσώτου (δίκην). Sic enim expressius multo esset

epiphonema. Sed τῆς ἀσώτου dicitur, uti τὴν ἀληθῆ sub finem cap. 5. BENGEL.

(43) Ἐν θητείᾳ τροφὰς. Quibus aluntur θῆτες et operæ mercenariæ. CASAUB.—Cl. Al., in *Pæd.*, 4, Μεμέρισται δὲ αὐτοῖς θητεία πολυσχιδῶς. Hœschel.—Hesychius: Θητεία, μισθώσεις, μισθοδουλεία. Ibid., Θῆς, δούλος, μισθωτός. Vid. Harpocrationem v. Θῆτις, et Thomam Magistrum v. Θῆς, ubi plura viri eruditi. Neque omittas velim Pollucem lib. iii, cap. 8, segm. 82.

(44) Οὐδὲ γὰρ... ὁμῶς. Nullum dubium, excidisse vocem hoc modo restituendam, λαβ. ἃ ἐχρῶν, ἀπιμεν· ἀπιμεν δὲ ὁμῶς. CASAUB.—Ellipsis est non insolens. Exempla collegimus ad Cic. epist., p. 334, 386. BENGEL.

(45) Ἀπλοῦς. Pro ἀπλῶς per enallagen partis. Sic cap. 6 ante medium, τῶν πρώτων ἡμερῶν, pro τὰ πρώτα. Sic Apollonius Alexandrinus lib. 1 *De synt.*, cap. 30, ἡ συνήθης (pro συνήθως, notat Sylburgius) ἐπιτασσομένη. BENGEL.

excipiet, in quo sacrum mihi canticum canere non liceat²¹ (quomodo enim in terra animæ meæ aliena, ubi qui degunt, appropinquare Deo non possunt?), sed flere tantum et suspirare, horum quæ hic suppetunt, recordatione; si tamen hoc etiam mihi quisquam concedat. Hostes quondam ferunt²², magnam et sacram civitatem in qua Deus colebatur, aggressos, ejusque incolas, tum cantores, tum theologos in Babyloniam patriam suam captivos pertraxisse: hos vero, dum ibi detinerentur, ne rogatos quidem a dominantibus, Dei laudes cantare voluisse, nec psallere in terra profana; sed organa musica in salicibus suspendisse, et ad flumina Babylonis collacrymasse. Unus ego ex eorum numero esse mihi videor, ab hac sacra urbe ac patria mea vi pulsus (ubi noctes diesque divinæ leges denuntiantur, hymnique et cantica et mystici sermones; ubi lux solis dieique luce clarior, nobis divina mysteria tractantibus, et noctu, quæ mens interdiu vidit egitque, per visum repetentibus; ubi denique, ut paucis complectar, divinus perpetuo viget afflatus); ab hac, inquam, urbe vi pulsus, captivus in terram alienam raptor; in qua mihi nec tibiis canere, organo, ut illis, ex salicibus suspenso, licebit; sed in fluminibus versabor, luteaque opera tractabo, et hymnos dicere, etiamsi meminero, renuam; sed fortasse præ diuturna aliarum rerum occupatione, etiam obliviscar, memoria ipsa spoliatus. Utinam vero, dum abeo, invitatus saltem ut captivi solent: at volens abeo; non ab alio, quam a meipso expugnatus, cum manere liceret. Fortasse etiam aliens, non sine periculo hinc proficiscar, tanquam a tuta et pacata quadam civitate digressus; sed verisimile est futurum, ut iter faciens²³, in latrones incidam ac comprehendar, et nudatus plagis multis vulnerer, et semivivus in via projectusque relinquer.

²¹ Psal. cxxxv, 3, 4. ²² IV Reg. xxiv, xxv. ²³ Luc. x, 30.

(46) *Θεολόγους*. Existimarim hoc nomine appellatione Gregorium prophetas, Ezechielem puta, Daniele aliosque in captivitate abductos. In hac sententiam adducor ex iis quæ observat Suicerus in *Theo. eccl.*, tom. I, pag. 1359, v. *Θεολόγος*. Ubi hæc recitat ex pseudo-Areopagita Dionysio *De cæl. hier.*, cap. 8, pag. 95: Τῶν θεολόγων εἷς, ὁ Ζαχαρίας. *Theologus quidam, nomine Zacharias*. Et pag. 96: Ἐτερος τῶν θεολόγων, Ἰεζεκιήλ. *Alius theologus, Ezechiel*. Cur autem prophetæ hoc nomine insigniantur, videsis Pachynerem, l. c., pag. 104 et 156.

(47) *Ἡμέρας ὑπερ*. In prosa non patitur anastrophe ὑπερ. Legendum plane ὑπαρ· manifestum est enim antitheton: *ἡμέρας, ὑπαρ· νυκτός, φαντασίαις*. Ubi *ἡμέρας* et *νυκτός*, subaudito *διά*, est genitivus temporis: *ὑπαρ* autem opponitur *φαντασίαις*. Nam *ὑπαρ* est visum vigilantis. Origenes, lib. I *Contra Celsum*: Τί ἀποπον τὸ τυποῦντα τὸ ἡγεμονικὸν ἐν ὄνειρω, δύνασθαι αὐτὸ τυποῦν καὶ ὑπαρ; Frequenter etiam hac voce utitur Basilius Seleuciensis, de miraculis S. Theclæ: ad quem vide Petrum Panti-num. Locum igitur ita reddo: *Cum interdiu, per visa, divinis aderamus sacramentis; et noctu earum rerum, quas viderat de d'e atque egerat animus, ima-*

de lamprou φωτὸς σκότος, καὶ ἐκ πανηγύρεως πένθος, καὶ ἐκ πατρίδος πολεμία χώρα διαδέξεται ἡμᾶς, ἐν ἧ ὥδῃν μὲν ἱερὰν οὐκ ἔξεστί μοι βδεῖν (πῶς γὰρ ἐν γῆ ἀλλοτριᾷ τῆς ψυχῆς μου, ἐνθα μένοντας οὐκ ἔστι προσεῖναι Θεῷ;) κλαίειν δὲ μόνον καὶ στένειν, ὑπομνησκόμενον τῶν ἐνταῦθα, εἰ καὶ τοῦτό μοι τις συγχωρήσεται. Πολέμοι ποτε λέγονται ἐπελθόντες; πόλει μεγάλη καὶ ἱερᾷ ἐν ἧ τὸ θεῖον ἑθεραπεύετο, αἰχμαλώτους κατασῦραι τοὺς ἐνοικοῦντας καὶ ὑμνηδούς καὶ θεολόγους (46) εἰς τὴν αὐτῶν χώραν, Βαβυλωνία δὲ ἦν· τοὺς δ' ἐνεχθέντας εἰς αὐτήν, μὴδ' ἀξιομένους ὑπὸ τῶν κρατούντων, ὑμνεῖν ἐθέλειν τὸ θεῖον, μὴδ' ψάλλειν ἐν γῆ βεδήλω· ἀλλὰ τὰ μὲν ὄργανα τὰ μουσικὰ κρεμάσαι ἐπὶ τῶν ἰτεῶν ἀρτῆσαντας, αὐτοὺς δὲ κλαίειν ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος. Ἐκείνων τις εἶναι δοκῶ, ἐξελαυνόμενος ἀπὸ πόλεως, καὶ πατρίδος ἐμῆς ταύτης καὶ ἱερᾶς (ἐνθα μεθ' ἡμέραν τε καὶ νύκτα, οἱ ἱεροὶ ἀπαγγέλλονται νόμοι, ὕμνοι τε καὶ ψῆδαι καὶ λόγοι μουσικοὶ καὶ φῶς τὸ ἡλιακὸν καὶ τὸ διηγετικόν, ἡμέρας ὑπερ (47), ἡμῶν προσομιλούντων τοῖς θεοῖς μυστηρίοις, καὶ νυκτός ὧν ἐν ἡμέρᾳ εἶδε τε καὶ ἔπραξεν ἡ ψυχῆ, ταῖς φαντασίαις κατεχομένων (48)· καὶ ὄλως, συναλόντι εἰπεῖν, ἐνθα ἡ ἐνθεος διὰ παντός κατακωχῆ)· ταύτης ἐξελαίνομαι, αἰχμαλώτος φερόμενος εἰς τὴν ἀλλοτρίαν γῆν· ἐνθα μοι οὐτε αὐλεῖν (49) ἔξεσται, κρεμασαμένην τὸ ὄργανόν μου ὡσπερ κάκεινους ἀπὸ τῶν ἰτεῶν· ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς ποταμοῖς ἔσομαι, πηλὸν δὲ ἐργάσομαι, καὶ ὕμνους λέγειν οὐκ ἐθέλησω, μεμνημένος· ἀλλ' ἔσομαι ὑπὸ μακροεργίας τῆς ἀλλης, καὶ ἐπιλήσομαι, συληθεὶς κατὰ τὰς μνήμας (50). Εἰ δὲ (51) καὶ ἀπίων, ἀκων μόνον ὡσπερ αἰχμαλώτος, ἀλλὰ καὶ ἐκὼν ἀπειμι, οὐχ ὑπ' ἄλλου τοῦ, ὑπὸ δὲ ἐμαντοῦ ἐκπεπολημημένος, ἐξὸν μὲν εἶναι. Τάχα (52) καὶ ἀπίων ἐντεῦθεν, οὐκ ἀσφαλῶς πορεύσομαι, ὡς ἀπὸ ἀσφαλοῦς καὶ εἰρηνευομένης τινός πολεως ἐξελθὼν· εἰκόσ δὲ ὡς ἄρα ὁδοπορῶν καὶ λησταῖς συντεύσομαι, καὶ συλληφθήσομαι, καὶ γυμνωθεὶς τρωθήσομαι τραύμασι πολλοῖς, καὶ κείσομαι (53) πῶς ἡμιθνής (54) ἐβριμμένος.

ginibus detinebamur. BERGEL.

(48) *Κατεχομένων*. Insigne verbum. Hesychius: Κατέχεσθαι, θεωροεῖσθαι. Adi G. Budæi *Commentarios lingua Græcæ*. Ib.

(49) *Οὐτε αὐλεῖν*. Κιθάρας habuerant Judæi, psal. cxxvii; ideo ab hostibus ψάλλειν jussi paulo ante perhibentur. At Gregorius, οὐτε αὐλεῖν, *nie tibia quidem*, hoc videtur dicere: *Illi instrumentis lætitiæ aptioribus abstinere; ego etiam iis, quæ alias lugentes plus juvant*. Tibiarum certe maximus olim in luctu fuit usus. Vide Matth. ix, 23. Ib.

(50) *Κατὰ τὰς μνήμας*. Καὶ τὰς μνήμας legit Bengelius.

(51) *Εἰ δὲ*. Placebat εἶθε, *utinam*. Sed tantumdem valet et, perinde uti si apud Latinos. Atque ipsum εἶθε per paragonem formatum esse videtur. Ib.

(52) *Ἐξὸν μένειν*. Τάχα. Parisina punctum habet post τάχα, Augustana ante ἐξὸν, nos medium tēnemus. Ib.

(53) *Κείσομαι*. Hesychius: Κεῖται· ἀεὶ ἐπὶ κακῷ τίθεται τοῦτο, ἢ θανάτου, ἢ ἀπραξίας. Ib.

(54) *Ἡμιθνής*. Ita ms. et Ger. Vossius. Ἡμιθνής Luc. x, 10. Usitate utrumque: legitur enim illud Thucyd. lib. II apud Herodianum, Lucianum duo-

IZ'. Ἀλλὰ τί ταῦτα θρηγῶ; Ἔστιν ὁ Σωτήρ πάντων, καὶ τῶν ἡμιθανῶν καὶ τῶν ληροστευμένων, πάντων κηδεμῶν καὶ ἱατρῶς, Λόγος, ὁ ἀγρυπνὸς φύλαξ (55) πάντων ἀνθρώπων. Ἔστιν ἡμῖν καὶ σπέρματα & τε ἔχοντας ἡμᾶς ἀνέδειξας, καὶ ὅσα παρὰ σοῦ εἰλήφαμεν, τὰς καλὰς ὑποθήκας, σὺν οἷς ἀπιμεν· κλόντες μὲν, ὡς πορευόμενοι, φέροντες δὲ σὺν αὐτοῖς ὁμοῦ τὰ σπέρματα ταῦτα. Ἰσως μὲν οὖν διασώσεται ἡμᾶς ὁ φύλαξ ἐπιστάς· Ἰσως δὲ ὑποστρέψομεν πρὸς σὲ πάλιν, φέροντες ἐκ τῶν σπερμάτων καὶ τοὺς καρπούς καὶ τὰς δραγμαῖδας, τελείας μὲν οὐχί (πῶς γάρ;) οἷας δὲ δυνατόν ἡμῖν ἀπὸ τῶν ἐν πολιτείᾳ πράξεων, διεφθαρμένας μὲν τῇ δυνάμει (56), ἢ ἀκάρπῃ ἢ κακοκάρπῃ τινί, μὴ καὶ προσδιαφθαρσομένην δὲ παρ' ἡμῶν (57), εἰ ὁ θεὸς ἐπινεύει.

IH'. Ἐμοὶ μὲν οὖν ἐνταῦθα παυέσθω ὁ λόγος, θρασυλόγος μὲν ἐφ' οὗ (58) ἤκιστα ἐχρήην. Εὐγνωμόως δὲ καὶ εὐχαριστήσας σου, οἶμαι, κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν, ἄξιον μὲν οὐδὲν λεγόντων, οὐ μὴν σιωπησάντων παντελῶς· καὶ ἔτι (59) καὶ ἀποκλαυσάμενος, οἷον οἱ ἀποδημούντες τῶν φίλων εὐώθασι. Μειρακιῶδες μὴ, θωπείας ἐχόμενον οὐδὲν, οὐδὲ ἀρχαιότερον (60), ἢ περιεργότερον, οὐκ οἶδα· πρόσσεσι μὲν τοι αὐτῷ, καὶ τὸ μὴ πεπλασμένον, τοῦτο σαφῶς γινώσκω, ἀληθὲς δὲ πάντη, γνώμη ὑγίει, καὶ προαιρέσει εὐκρινεῖ καὶ ὀλοκλήρῃ.

IO'. Σὺ δὲ ἀναβτάς, ὦ φιλή κεφαλὴ, καὶ εὐξάμενος, ἥδη πέμψτε ἡμᾶς, σώσας μὲν παρόντας τοῖς ἱεροῖς σου μαθήμασι, σώζων δὲ ταῖς εὐχαῖς καὶ ἀποδημησάντας· καὶ δὴ παραδίδου καὶ παρατίθεσο (61), μάλ-

²⁵ Psal. cxxiv, 6.

hus locis, Nazianzenum orat. funebri in Basil. M., ἡμιθανῆς vero apud eumdem, carm. εἰς τὴν ἐν ρη-στειλαῖς σιωπήν, v. 116, pro quo etiam ἡμίθνητος, id est, *semimortuus*, *semianimis*, dicitur Sapient. xviii, 18. HÆSCHEL.

(55) Ὁ ἀγρυπνὸς φύλαξ. Alii, ὁ ἀγρυπνός, alia distinctione, construunt cum λόγος. Idem epitheton aliter positum superius cap. 5, ante medium, ubi sic: ἀγρυπνὸς ὡν ὁ θεὸς παιδαγωγὸς καὶ ἀληθὲς κηδεμῶν. BENDEL.

(56) Μὲν τῇ δυνάμει. Μὲν τοι δυνάμει. Mox ubi καὶ, hoc μὴ potest etiam sumi ut ἀπευκτικόν, *utinam ne*. lb.

(57) Παρ' ἡμῶν. Ita Vossius et Bengelius. Al., παρ' ἡμῖν, ipso Vossio admonente: quam lectionem secutus est nuperus editor Parisiensis.

(58) Ἐφ' οὗ. *Coram quo*, scilicet Origene. Dixerat Gregorius cap. 2 post medium: Καὶ εἰ μὲν ἀλαχόθι που καὶ ἐπ' ἄλλων τοιαῦτα προσθυμήθημὲν νεανειύσασθαι, θρασεῖς μὲν καὶ οὕτως ἤμεν καὶ τολμηροὶ τινες· οὐ μὴν ἀλλ' ἀναίδεια τῆς προπετείας αἰτίαι, τῷ μὴ ἐπὶ σοὶ ταῦτα θρασύνεσθαι. *Quod si alibi ei coram aliis in talibus juveniliter conandum putassemus, audaces sic quoque ac præfidentes essemus: sed tamen impudentiæ accusari temeritas non posset, quod ea non coram te auderemus*. BENDEL.

(59) Καὶ ἔτι, x. τ. λ. Locum ita distinguo: καὶ ἔτι ... εὐώθασι, μειρακιῶδες· θωπείας ἐχόμενον οὐδὲν, οὐδὲ ἀρχ. Hic μὴ vim habet interrogandi cum dubitatione: et, intacto commate subsequente, coheret cum οὐδέ. Hoc autem commate, θωπείας ἐχόμενον οὐδὲν, Gregorius virtutem orationis suæ hanc quod vera dicat, κατ' ἄριστον describit, κατὰ θεσίην vero mox illis verbis: πρόσσεσι ... ὀλοκλήρῃ.

XVII. Sed quorem hæc lamentor? Est utique Saluator omnium, semivivorum et a prædonibus vexatorum, omnium curator ac medicus. Verbum, vigilans ille omnium hominum custos. Sunt et nobis semina, quæ habere nos docuisti, et quæcumque a te accepimus, præclara monita atque præcepta, quibuscum discedimus; lugentes quidem²⁵, ut qui iter facimus; sed nobiscum tamen hæc semina deferentes. Fortasse ergo conservabit nos præses custos; fortasse iterum ad te revertemur, afferentes ex seminibus hisce fructus et manipulos, perfectos quidem haudquaquam (qui enim?), sed quales nobis ex civilis vitæ actionibus liceat: corruptos quidem facultate vel infrugifera, vel malæ alicujus frugis; sed non amplius apud nos corrumpenda, si Deus annuerit.

XVIII. Mihi ergo hoc in loco desinat oratio, audacius quidem fortasse, de quo minime decuit, elocuta; sed gratias, ni fallor, pro viribus nostris et ex animo reddere conata: qui dignum sane nihil diximus, nec tamen omnino conticimus. Quæ præterea etiam deploravit, sicut qui ab amicis digrediantur, facere solent. An puerile nihil vel adulatorium, nihilve obsoletum vel superfluum habeat, nescio; conflictum certe nihil ei inest; hoc plane scio: veritas enim ubique recto sensu, et sincera ac integra mente atque consilio.

XIX. Tu vero exsurge, o charum caput, et bene precatus jam nos dimitte; qui præsentibus sacris tuis disciplinis servasti, serva etiam precibus abeuntes. Continuo redde ac trade; sed redde potius ei, qui

Huic autem virtuti quæ τὸ μέσον in loquendo servat, opponit duo vitia tanquam extrema; cum vel ἀρχαιότερον dicitur, vel περιεργότερον: quorum utrumvis, medio non servato, in suum sermonem, quippe μειρακιῶδες ἀποκλαυσάμενον, irrepere potuisse putat. Nam qui veritati incumbit, facile loquitur ἀρχαιότερον· deinde qui refugit ἀρχαιότερον loqui, facile loquitur περιεργότερον· id quod proprius accedit ad θωπείαν. Ἐχόμενον, neutrum, respicit μειρακιῶδες, poniturque ea forma, qua ἔδον, ἔξδον et alia multa capp. 16 et 17. lb.

(60) Ἀρχαιότερον. Ἀρχαῖος, antiquus. Inde quia antiquissima quæque severitatis quam plurimum, et quam minimum calliditatis habent, ἀρχαῖος (ut apud Tullium *priscus*) dicitur pro *rudi*, id est, pro *illepido* vel *inscito*: ac modo euphemiam involvit, modo ad contumeliam pertinet. Hesychius: Ἀρχαῖον, παλαιόν, πρῶτον, ἀπλοῦν, ἀκακόν, εὐθές. Itaque Gregorius exquisitum hic habet antitheton, ἀρχαιότερον ἢ περιεργότερον. Veretur scilicet, hinc ne nimis verus fuerit de Origene, id est, ne rudi, arido et strigoso sermone minus dixerit, quam debuisset: inde, ne, hoc vitium fugiens, e diverso non satis verus fuerit, minuta quæque quasi Origene digna connectans ambitiosius. lb.

(61) Παραδίδου καὶ παρατίθεσο. Id est, *trade* me ut *Dei* κτῆμα, idque custodiendum ex initio cap. 17, et *commenda* eumdem me, ut *tuum* κτῆμα, idque recipiendum ex ejusdem cap. 17 fine. Adjici hoc potest differentiis vocum. Subdit statim Gregorius: μᾶλλον δὲ παραδίδου. Pro παραδίδου sensum requirere ἀποδίδου, statuebat Rhodomanus. Sed non opus est mutato. Gregorius verbum παραδίδου iterat, ac verbo παρατίθεσο non plane resoripit

ad te nos perduxit, Deo : gratias in primis agens pro iis quæ nobis obtigerunt : orans deinde, ut etiam in posterum, ubique præsens nos dirigat, menti nostræ sua mandata suggerens, divinumque nobis timorem suum, optimum pædagogum, immit- tens. Non enim eadem qua apud te libertate, etiam digressi, obediemus illi. Ora, ut et consolationem aliquam ab eo capiamus, quando a te destituimur; ductoremque bonum mittat, comitem angelum. Pete autem, ut et redire nos faciens, iterum ad te ducat : quod unum omnium maxime nos consolabitur.

præfert tamen, quod Dei jus in Gregorium sit antiquius multo atque eminentius, quam Origenis. Ait enim, παραδίδου τῷ ἀγαγόντι ἡμᾶς πρὸς σὲ θεῷ. BENG.

(62) Ἐλευθερίῳ. Id est, hac libertate quæ tecum est, carebo digressus : quare vereor, ut Deo posthac paream, ni timore saltem munitus fuero. De hac libertate idem Gregorius cap. 16 circa medium :

λον δὲ παραδίδου τῷ ἀγαγόντι ἡμᾶς πρὸς σὲ θεῷ· εὐχαριστῶν μὲν ἐπὶ τοῖς φθάνουσι ὑπὲρ ἡμῶν· παρακαλῶν δὲ χειραγωγεῖν καὶ ἐν τοῖς μέλλουσι, διὰ παντὸς ἐρεστώτα, ὑπηχοῦντα τῷ κῆ ἡμῶν τὰ αὐτοῦ προστάγματα, ἐμβάλλοντα ἡμῖν τὸν θεῖον φόβον αὐτοῦ, παιδαγωγὸν ἄριστον ἐσόμενον. Οὐ γὰρ ἐν τῇ μετὰ σοῦ ἐλευθερίᾳ (62) καὶ ἀπελθόντες ὑπακούομεν αὐτῷ (63). Παρακάλεσον καὶ παραμυθίαν τινὴ ἡμῖν γενέσθαι παρ' αὐτοῦ, τῆς ἀπολείψεώς σου, πομπῶν ἀγαθῶν ἐξαποστεῖλαι, συνοδοιπόρον ἀγγελον. Αἴτησον δὲ καὶ ἵνα επιστρέψας ἡμᾶς, ἀγάγη πρὸς σὲ πάλιν· καὶ τοῦτό γε μάλιστα πάντων μόνον ἡμᾶς παραμυθήσεται.

Τὰ καλὰ καὶ φίλα καταλιπόντες μετὰ σοῦ καὶ παρὰ σοι, ... διαδέχεται ἡμᾶς ἐξ ἐλευθερίας ταύτης δουλεία χαλεπή. Id.

(63) Αὐτῷ. Ita Vossius, Hæschelius (Bengelius) et plerique mss., sed præstare videtur Hæschelii lectio marginalis αὐτοῦ quæ reperitur quoque in recentiori ms. Vaticano. DELARUE.

ORIGENIS AD GREGORIUM EPISTOLA.

Vide inter Origenis Opera, tom. XI proxime sequentis initio. EDIT. PATR.

S. GREGORII THAUMATURGI OPERUM

PARS II. — SCRIPTA NONNULLIS DUBIA.

ΜΕΓΑΛΟΥ

ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ

ΚΑΤΑ ΜΕΡΟΣ ΠΙΣΤΙΣ

MAGNI GREGORII THAUMATURGI

FIDEI EXPOSITIO

Quæ Fides secundum partem dicta est.

(Latine edidit Gerardus Vossius Opp. S. Gregorii Thaum., Paris. 1622, in fol.; Græca ex codice Vaticano in lucem protulit card. Mai Script. vet. t. VII, p. 170.)

ARGUMENTUM GERARDI VOSSII.

Αἷα hæc est fidei expositio, longeque diversa a priore, quam ex revelatione magnus hic noster Gregorius accepit. Dicta autem hæc ideo ἐκθεσις τῆς κατὰ μέρος πίστεως videtur, vel quod ex parte quæ sumi fidei tradat, atque exponat; vel quod per partes in ea fides explicetur. Ubi tamen τὴν κατὰ μέρος πίστιν, R. P. Franc. Torrensis theologus societ. Jesu (hujus τῆς ἐκθέσεως interpret et scholiastes) illem non universam sed in parte, Latine transtulit. Est porro hic fides non universa sed in parte, secundum eum, fides non omnium dogmatum ecclesiasticorum, sed aliquorum, contra hæreticos qui ea negant.

Ἐχθιστοὶ καὶ ἀλλότριοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας οἱ τὸν Υἱὸν ἐξ οὐκ ὄντων καὶ ἀποστελλομένης ἀρχῆς εἶναι ἐπίκτητον λέγοντες τῷ Πατρὶ· καὶ οἱ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὰ αὐτὰ διανοοῦμενοι· οἱ δὲσαι καὶ χάριτι θεοποιεῖσθαι λέγοντες τὸν Υἱὸν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀγιάζεσθαι· οἱ τὸ τοῦ Υἱοῦ κοινοποιοῦντες ἔνομα πρὸς τοὺς δούλους, καὶ πρωτότοκον κτίσεως οὕτω λέγοντες, ὡς ὁμοίως ἐκ τοῦ μη εἶναι καὶ αὐτὸν ὄντα, καὶ ὡς πρῶτον πεποιημένον, καὶ οὐκ ὁμολογοῦντες μονογενῆ Υἱὸν, μόνον ὄντα τῷ Πατρὶ, ἀδωκάτα δὲ ἑαυτὸν εἰς συναριθμησιν τῶν θνητῶν, καὶ οὕτω πρωτότοκον ἀριθμούμενον· οἱ τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ τὴν ἐκ Πατρὸς ἀνθρωπίνως περιγράφοντες διαστήματι μετροῦμένῳ, καὶ οὐκ ἀναρχον τὸν αἰῶνα τοῦ Γενήτορος καὶ τοῦ Γενήματος ὁμολογοῦντες· οἱ τρεῖς ἀκοινωνήτους καὶ ἕξνας εισάγοντες λατρείας, μίᾳ καὶ μόνῃς οὐσῃ τῆς νομίμου θρησκείας, ἣν ἀνωθεν ἐκ νόμου καὶ προφητῶν παραλάβοντες ἔχομεν καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου βεβαιωθεῖσαν, καὶ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων κεκηρυγμένην· ἀλλότριοι δὲ οὐκ ἤττον καὶ οἱ τὴν Τριάδα μὴ κατὰ ἀλήθειαν ἐκ τριῶν προσώπων ὁμολογοῦντες, ἀλλ' ἐν μονάδι τὸ τριπλοῦν ἀσεβῶς κατὰ σύνθεσιν φανταζόμενοι· καὶ σοφίαν ἐν Θεῷ τὸν Υἱὸν ὡς ἐν ἀνθρώπῳ τὴν ἀνθρωπίνην ἡγούμενοι, δι' ἧς ὁ ἀνθρώπος ἐστὶ σοφός, καὶ Λόγος ὁμοίως τῷ κατὰ προφορὰν ἡ δεινῶσαν εἰρηγοῦμενοι, οὐδεμίᾳ ὑποστᾶσει οὐδὲ μόνῃ.

Ἐκκλησιαστικῆ δὲ ὁμολογία καὶ κόσμῳ σωτήριος πίστις ἡ περὶ τῆς τοῦ Λόγου σαρκώσεως, δόντος μὲν ἑαυτὸν ἀνθρωπίνῃ σαρκὶ ἣν ἐκ Μαρίας προσελάβετο, μείναντος δὲ ἐν ταυτότητι, καὶ μηδεμίαν θέλει μετακίνησιν μηδὲ ἀλλοίωσιν ὑποστάντος, συναίρεθέντος δὲ πρὸς τὴν σάρκα καθ' ὁμοίωσιν ἀνθρωπίνην, ὥστε τὴν σάρκα πρὸς τὴν θεότητα ἐνωθῆναι, τῆς θεότητος τὸ παθητικὸν τῆς σαρκὸς ἐν τῇ τοῦ μυστηρίου πληρώσει ἀνηρηκυίας· μετὰ δὲ θανάτου καταλύσιν περὶ τὴν σάρκα τὴν ἁγίαν ἀπάθεια διηνεκῆς καὶ ἀτρέπτως ἀθανασία· ἀνείλημμένου μὲν τοῦ κατ' ἀρχὴν ἀνθρωπίνου κάλλους ἐν τῇ τῆς θεότητος δυνάμει, χορηγομένου δὲ ἐπὶ πάντας ἀνθρώπους ἐν τῇ τῆς πίστεως οικειώσει.

Εἰ δὲ τινες καὶ ἐνταῦθα παραχαράττουσι τὴν ἱερὰν πίστιν, ἢ τῇ θεότητι τὰ ἀνθρώπινα προσιδιοποιούντες, προκοπᾶς τε καὶ πάθη καὶ δόξαν τὴν ἐπιγινομένην, ἢ τῆς θεότητος διδοῦντες τὸ προκόπτον καὶ πάσχον σῶμα, ὡς ἰδιαζόντως ὑφεστώς, καὶ οὔτοι τῆς ἐκκλησιαστικῆς καὶ σωζούσης ὁμολογίας ἐκτός. Οὐδεὶς οὖν δύναται γινῶναι τὸν Θεόν, εἰ μὴ τὸν Υἱὸν ἐπιγινῶ· σοφία γάρ ἐστὶν ὁ Υἱὸς δι' ἧς τὰ πάντα ἐκτισται· τὰ δὲ κτίσματα μὴνύει τὴν σοφίαν, καὶ ὁ Θεὸς ἐν τῇ σοφίᾳ γινώσκειται· οὐ τοιαύτη δὲ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία οἷαν ἀνθρώπος ἔχει, ἀλλὰ τελεία ἐκ τελείου τοῦ Θεοῦ προελθοῦσα καὶ μένουσα διὰ παντός, οὐκ ὡς νόημα ἀνθρώπου τὸ παρερχόμενον, καὶ Λόγος λαλούμενος καὶ μὴ ὢν· διὰ τοῦτο οὐ μόνον ἐστὶ σοφία, ἀλλὰ καὶ Θεός· οὐδὲ μόνον Λόγος, ἀλλὰ καὶ Υἱός. Ἐἴτε οὖν ἀπὸ κτίσεως τις νοεῖ τὸν Θεόν, εἴτε ἐκ τῶν Θεῶν Γραφῶν διδάσκειται, οὐκ ἄνευ τῆς σοφίας αὐ-

A Inimicissimi et alieni a confessione apostolica sunt, qui dicunt esse Filium ex non exstantibus, et ex principio emittente, externum et foris ascitum Patri: et qui eadem de Spiritu sancto sentiunt; quique dicunt datione et gratia factum esse Deum; et Spiritum sanctum sanctificari; qui nomen Filii cum servis commune faciunt; qui sic dicunt eum primogenitum creaturæ, ac si esset similiter factus, cum non esset, et tanquam primum factus: et non confitentur unigenitum Filium, qui solus sit Patri Filius, qui dedit seipsum, ut annumeraretur mortalibus, atque ita esset numeratus primogenitus: qui generationem Filii ex Patre humane circumscribunt spatio demenso; et non confitentur ævum Genitoris et Geniti siue principio; qui tres latras, id est, cultus ab una cōmunionē separatos et alienos introducunt; cum sit una et sola legitima religio, quam a principio ex lege et prophetis acceptam, et a Domino confirmatam, et a sanctis apostolis prædicatam habemus. Non minus alieni sunt, qui Trinitatem non secundum veritatem ex tribus Personis confitentur, sed in unitate triplicatam secundum compositionem impie fingunt, et sapientiam in Deo existimant esse sicut in homine sapientiam humanam, qua sapiens est; et Verbum simile esse interpretantur verbo quod ore profertur, vel mente concipitur, nulla hypothesi.

C Ecclesiastica vero confessio et mundo salutaria, est fides de incarnatione Verbi, quod quidem præbuit seipsum humanæ carni, quam ex Maria assumpsit manens idem ipsum, nullamque divinam mutationem neque variationem suscipiens, copulatum cum carne ad similitudinem humanam, ut caro sit unita divinitati, suscepta a divinitate Verbi passibilitate carnis ad implendum mysterium. Post deletam vero mortem perpetua impassibilitas in sancta carne, et immortalitas immutabilis mansit, recuperata in virtute divinitatis pulchritudine humana, quæ a principio fuit, et manente in omnia homines, conciliante eam fide.

D Si qui vero etiam hic sacram fidem depravant, separatim attribuentes divinitati quæ humana sunt, incrementa, passionēs, accessionem gloriæ: aut separantes a divinitate corpus, quod proficiebat et patiebatur, tanquam per se existeret; hi quoque extra confessionem ecclesiasticam et salutarem sunt. Nemo igitur potest cognoscere Deum, nisi Filium agnoscat. Sapientia enim est Filius, quæ omnia creata sunt. Creaturæ autem sapientiam declarant, et Deus in sapientia noscitur. Non est autem sapientia Dei, qualem homo habet; sed perfecta, quæ ex perfecto Deo exivit, et semper manet; non ut notio hominis, quæ præterit, et verbum quod loquimur, et non est. Idcirco non solum est sapientia, sed Deus; neque solum est Verbum, sed Filius. Sive quis igitur ex creatura intelligit Deum, sive ex Scripturis docetur, non sine sapieu-

tia ejus cognoscere aut audire de eo potest. Et qui recte invocat Deum, per Filium invocatur; et qui proprie accedit, per Christum accedit. Accedere autem ad Filium non potest sine Spiritu sancto. Spiritus enim est vita, et sancta formatio universorum. Hunc Deus per Filium emittens, creaturam sibi assimilatur.

Unus igitur Pater Deus, unus Filius Verbum, unus Spiritus vita, sanctificatio universorum. Et neque Deus alius, ut Pater; neque Filius alius, ut Verbum Dei, neque Spiritus alius, ut vivificans et sanctificans. Imo etsi sancti vocantur dii, et filii, et spiritus, non tamen implentur Spiritu, neque similes sunt Filio et Deo. Si quis vero sic dicit Filium esse Deum, tanquam ipsum etiam plenum divinitate, et non tanquam genitum ex divinitate; negavit Verbum, negavit sapientiam, amisit cognitionem Dei, cecidit in culturam creaturæ, apprehendit impietatem gentilium, et ad hanc reversus est; Judæorum incredulitatem imitatus est, qui cum existimarent Verbum Dei esse filium humanum (1), non crediderunt Deum esse, neque Filium Dei confessi sunt. Est autem impium cogitare Verbum Dei tanquam humanum; et opera per eum facta manere, non manente ipso. Siquis vero dicat operari Christum omnia jussu Verbi, Verbum Dei otiosum faciet, et ordinem Domini in servitutem mutabit. Servus enim est, cui jubetur, et quod creatum est, ad creandum minime idoneum est. Non enim ullo modo creaturæ exæquare desinet, ut sicut ab illo creatum est, sic ipsum alia creet.

Rursus, cum quis dixerit esse Spiritum sanctum opus sanctificationum, non amplius poterit intelligere omnia in Spiritu sanctificata; qui enim unum sanctificavit sanctificat etiam omnia. Negat igitur fontem sanctificationis Spiritum sanctum, qui eum privat potestate sanctificandi; et prohibetur, ne eum Patri et Filio annumeret; ac sanctum baptismum rejicit; et amplius sanctam et venerandam Trinitatem non confitebitur. Aut enim in naturali et vera gloria tota Trinitas intelligenda est; aut unitatem, et non amplius Trinitatem dicere cogemur; aut cogemur non annumerare Creatori creata opera, neque Domino universorum creaturas, neque sanctificanti sanctificata, sicut neque Trinitati ullum opus creatum annumeratur; at in nomine sanctæ Trinitatis baptismum fit, et invocatio et cultus. Si enim tres sunt gloriæ, sicut tres cultus apud eos qui impie creaturas colunt. Si natura quæ adoratur divisa est; sit etiam apud eos divisa adoratio. Sed neque cum æterno recentia adorabuntur; recens enim est omne id quod principium cepit; quia multus et immensus est, qui est ante sæcula. Qui igitur aliquod principium temporum vitæ Filii et Spiritus sancti ponit, simul

του γυναικα η ακουσαι περι αυτου δυναται· και ο επικαλούμενος ορθως τον Θεον, επικαλείται δι' Υιου· και ο προσερχόμενος οικειως, δια Χριστου ερχεται· προσελθειν δε αδύνατον τῷ Υιῷ χωρις του Πνεύματος· το Πνεύμα γάρ και η ζωη και η αγία μορφωσις των όλων· και τουτο εκπέμπων ο Θεος δι' Υιου, την κτισιν ομοιοι προς εαυτον.

Εἰς οὖν ο Πατήρ ο Θεός, εἰς ο Λόγος, ἐν Πνεύμα ζωῆ, ἡ ἀγιοσύνη ἡ τῶν όλων· και οὔτε Θεός ἕτερος ὡς Πατήρ, οὔτε Υἱός ἕτερος ὡς Λόγος Θεοῦ, οὔτε Πνεύμα ἕτερον ὡς ζωοποιόν και ἀγιοποιόν· ἀλλ' εἰ και θεοι και υιοι και πνεύματα καλοῦνται οἱ ἅγιοι, οὔτε Πνεύματος πληροῦνται, οὔτε ομοιωῦνται προς τον Υἱόν και Θεόν· ἐάν δε τις οὕτως λέγει τον Υἱόν εἶναι Θεόν ὡς πληρωθέντα θεότητος και αυτον, και οὐχ ὡς γεννηθέντα ἐκ θεότητος, ἠρνήσατο τον Λόγον, ἠρνήσατο την σοφίαν, ἀπώλεσε την γνώσιν την περι Θεοῦ, κατέπεσεν εἰς τὸ σέβειν την κτισιν, κατέλαβεν Ἑλλήνων ἀσεβειαν, ἐπὶ ταύτην ὑπέστρεψεν, την Ἰουδαίον ἀπιστίαν ἐμιμήσατο, οἱ τον ἐκ Θεοῦ Λόγον υἱόν ἀνθρώπινον ὑπολαμβάνοντες, Θεόν εἶναι τουτον οὐκ ἐπίστευσαν, οὐδέ Θεοῦ Υἱόν ὡμολόγησαν· ἀσεβῆς δὲ τὸν του Θεοῦ Λόγον ὡς ἀνθρώπινον νοεῖν, και τὰ ἔργα τὰ δι' αὐτοῦ μένοντα μὴ μένοντος αὐτοῦ· ἐάν δε τις εἴπη κελευόμενον διὰ του Λόγου τον Χριστόν ἐργάζεσθαι τὰ πάντα, και τον του Θεοῦ Λόγον ἀργόν ποιήσει, και την του Δεσπότου τάξιν εἰς δουλείαν μεταθήσει· δούλον γάρ ἅπαν τὸ κελευόμενον, και τὸ κτιστόν οὐκ ἱκανόν εἰς τὸ κτίζειν· οὐ γάρ ἐξισωθήσεται τῷ κτίσματι αὐτὸ κατ' οὐδέναν τρόπον, ἢ ὡς ὑπ' ἐκείνου κτίζεται, οὕτω και αὐτὸ κτίση τὰ ἄλλα.

Πάλιν δὲ ὅταν και τὸ Πνεύμα τὸ ἅγιον εἴη τις ἡγιασμένος εἶναι ποίημα, οὐκέτι τὰ πάντα δυναθῆσεται νοεῖν ἐν Πνεύματι ἀγιαζόμενα· οὐ γάρ ἐν ἀγιάσει, ἀγιάζει και τὰ πάντα· ἀρνείται οὖν την της ἀγιοσύνης πηγὴν, τὸ Πνεύμα τὸ ἅγιον, οὐ ἀφαιρῶν αὐτοῦ τὸ ἀγιάζειν, και συναριθμεῖν αὐτὸ Πατρὶ και Υἱῷ κωλυθήσεται· και τὸ ἅγιον δὲ βάπτισμα ἀθετεῖ, και οὐκέτι Τριάδα ὁμολογήσει την ἁγίαν και σεβάσιμον· ἢ γάρ ἐν φυσικῇ δόξῃ και ἀληθινῇ την ὄλην Τριάδα νοητέον, ἢ μονάδα και οὐκέτι Τριάδα λέγειν ἀναγκασθησόμεθα, ἢ μὴ συναριθμεῖν τῷ κτίσῃ τὰ κτιστὰ ποιήματα, μηδὲ τῷ δεσπότῃ τῶν όλων τὰ κτίσματα, μηδὲ τῷ ἀγιάζοντι τὰ ἀγιαζόμενα· ὡσπερ οὐδὲ τῇ Τριάδι συναριθμεῖται τι τῶν ποιημάτων, ἀλλ' ἐπ' ἀνόματι της ἁγίας Τριάδος τὸ βάπτισμα και ἡ ἐπίκλησις και ἡ λατρεία· εἰ γάρ τρεῖς αἱ δόξαι, τρεῖς αἱ λατρεῖαι γινέσθωσαν παρὰ τοῖς ἀσεβῶς τὰ κτίσματα σέβουσι· εἰ διηρημένα τὰ της προσκυνουμένης φύσεως, διηρημένα και τὰ της προσκυνήσεως ἔστω παρ' αὐτοῖς· ἀλλ' οὐδὲ μετὰ του αἰωνίου τὰ πρόσφατα προσκυνηθήσεται· πρόσφατον γάρ ἅπαν τὸ ἀρχὴν εἰληφός, ἐπειδὴ πολὺς και ἄμετρος οὐκ ἐπὶ των αἰώνων. Ὁ τοίνυν ἀρχὴν τινα χρόνων της του Υἱοῦ ζωῆς και της του ἁγίου Πνεύματος ὑποτιθέμενος,

(1) Filium humanum, vocat filium more aliorum genitum.

χωρίζει κατὰ ταυτὸν τῆς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς συναριθμητέως τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα· δεῖ γὰρ ὡσπερ μίαν τὴν δόξαν ὁμολογοῦμεν, οὕτως καὶ μίαν τὴν οὐσίαν ἦτοι θεότητα, καὶ μίαν τὴν αἰδιότητα τῆς Τριάδος ὁμολογεῖν.

Κεφάλαιον δὲ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἡ τοῦ Λόγου σάρκωσις· πιστεύομεν οὖν, ἀναλλοιώτου μενούσης τῆς θεότητος τὴν σάρκωσιν τοῦ Λόγου γεγενῆσθαι πρὸς ἀνακαίνωσιν τῆς ἀνθρωπότητος· οὕτε γὰρ ἄλλαξις, οὕτε μετακίνησις, οὕτε περικλεισμός ἐν νεύματι γέγονεν περὶ τὴν ἀγίαν τοῦ Θεοῦ δύναμιν, ἀλλ' ἡ αὐτὴ διαμένουσα, καὶ τὸ τῆς σαρκώσεως ἔργον ἐπλήρωσεν εἰς τὴν τοῦ κόσμου σωτηρίαν, καὶ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον ἐπὶ γῆς πολιτευσάμενος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος τὴν θεϊκὴν ἐπὶ πάντα παρουσίαν ὁμοίως διεφύλαξεν πάντα πεπληρωκῶς, ἰδίως τε σαρκὶ συγκεκραμένος· καὶ τῶν περὶ σάρκα παθῶν γινόμενων, τὴν ἀπάθειαν ἡ δύναμις εἶχεν τὴν ἑαυτῆς· ἀσεθὴς οὖν ὁ τὸ πάθος ἀνάγων εἰς τὴν δύναμιν· ὁ γὰρ τῆς δόξης Κύριος ἐν ἀνθρώπινῳ σῆματι πέφηνε τὴν ἀνθρωπίνην οἰκονομίαν ἀναδεξάμενος ἐπὶ γῆς· καὶ ταῖς μὲν πράξεισι τὸν νόμον πληρώσας ὑπὲρ ἀνθρώπων, τοῖς δὲ πάθεσι τὰ παθήματα διαλύσας, καὶ τῷ θανάτῳ τὸν θάνατον ἀνελὼν, τῇ δὲ ἀναστάσει τὴν ζωὴν ἀνατεύχας· οὗ καὶ τὴν παρουσίαν ἐνδοξον ἀπ' οὐρανοῦ προαδοκῶμεν ἐπὶ τῇ τῶν ὄλων ζωῇ καὶ κρίσει, ἀναστάσεως νεκρῶν ἐσομένης, εἰς τὸ πᾶσιν ἀναποδοθῆναι κατ' ἀξίαν.

Δεινὸν δὲ μελέτημα τινὲς κατὰ τῆς ἀγίας μελετῶσι· Τριάδος, οἱ τρία Πρόσωπα οὐκ εἶναι δισχυριζόμενοι, ὡσπερ ἀνυπόστατον εισάγοντες πρόσωπον· δι' ἧς ἀποφεύγομεν τὸν Σαβέλλιον λέγοντα τὸν αὐτὸν Πατέρα, τὸν αὐτὸν Υἱόν· Πατέρα μὲν γὰρ λέγει εἶναι τὸν καλοῦντα, Υἱὸν δὲ τὸν Λόγον ἐν τῷ Πατρὶ μένοντα καὶ κατὰ καιρὸν τῆς δημιουργίας φαινόμενον· ἔπειτα μετὰ τὴν ἀπάντων πληρωσιν τῶν πραγμάτων, εἰς Θεὸν ἀνατρέχοντα· τὸ αὐτὸ δὲ καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος λέγει. Πιστεύομεν γὰρ ἡμεῖς ὅτι τρία Πρόσωπα μίαν ἔχοντα τὴν θεότητα δηλοῦνται, Πατὴρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα· ἡ γὰρ θεότης μία, φυσικῶς ἐν Τριάδι μαρτυρουμένη, τὴν ἐνότητα τῆς φύσεως βεβαίως· ὅτι περ καὶ ἰδίον μὲν Πατὴρ κατὰ τὸ, *Εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ*· Πατρῶν δὲ τῷ Υἱῷ, κατὰ τὸ, *Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*· καὶ τῷ Πνεύματι δὲ παρὸν φυσικῶς, τὸ Πνεῦμα Θεοῦ ὑπάρχειν, καθ' ὃ λέγει Παῦλος· *Ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν*.

Πρόσωπον μὲν γὰρ ἕκαστου, τὸ εἶναι αὐτὸ καὶ ὑφεστάναι δηλοῖ· θεότης δὲ Πατὴρς ἰδίον· καὶ ὅποτε μία τῶν τριῶν ἡ θεότης λέγοιτο, τὴν Πατὴρς ἰδιότητα παροῦσαν Υἱῷ τε καὶ Πνεύματι μαρτυρεῖ· ὥστε εἰ μὲν ἐν τρισὶ Προσώποις μία ῥηθῆσεται ἡ θεότης, καὶ ἡ Τριάς διαβεβαιούται· καὶ τὸ ἐν οὐ διακόπτεται, καὶ ἡ πρὸς τὸν Πατέρα φυσικὴ Υἱοῦ τε καὶ Πνεύματος ἐνότης ὁμολογεῖται· εἰ δὲ καὶ Πρόσωπον ἐν λέγει τις,

¹ I Cor. vii, 6. ² Joan. i, 1. ³ I Cor. iii, 16.

(2) Ōeconomiam hic vocat totum opus et negotium incarnationis et redemptionis per carnem.

A separat Filium et Spiritum sanctum ab annumeratione Patris. Oportet enim sicut unam gloriam confitemur, sic unam substantiam, scilicet divinitatem, et unam sempiternitatem Trinitatis confiteri.

Caput veros salutis nostræ, incarnatio Verbi est. Credimus igitur, manente immutabili divinitate factam esse Verbi incarnationem, ad renovationem humanitatis. Nec enim mutatio, neque transmutatio, neque inclusio in motu ac voluntate facta est circa sanctam Dei virtutem; sed eadem permanens, opus incarnationis ad salutem mundi implevit; et Verbum Dei in terra secundum humanitatem conversans, divinam presentiam similiter retinuit, omnia implens, singulariter carni unitum; et passionibus circa carnem factis, divina virtus suam habebat impassibilitatem. Impius ergo est, qui passionem in virtutem divinam reducit. Dominus enim gloriæ in humano habitu apparuit; suscepta œconomia in terra (2), qui operibus quidem legem pro hominibus implevit, passionibus vero passionibus dissolvit, et morte mortem sustulit; resurrectione vero vitam oriri fecit: cujus gloriosum e caelo adventum expectamus ad vitam universorum, et iudicium, cum futura mortuorum resurrectione, ad retribuendum omnibus pro cuiusque meritis.

Sceleratum vero opus aliqui contra sanctam Trinitatem meditantur, qui affirmant non esse tres Personas, ut qui personam non subsistentem introducunt. Quocirca Sabellium fugimus, qui dicit eundem esse Patrem et Filium: Patrem quidem dicit eum qui loquitur, Filium vero Verbum in Patre manens, et tempore creationis patefactum, completis vero rebus in Deum remeans. Idem dicit de Spiritu sancto. Nos enim credimus tres Personas unam habentes divinitatem declarari nominibus Patris, et Filii, et Spiritus sancti: una siquidem divinitas naturaliter in Trinitate testata, unitatem naturæ confirmat. Est enim proprium quidem Patris, juxta illud: *Unus Deus Pater*¹; proprium vero Filii, esse Verbum Patris, juxta illud: *Deus erat Verbum*²; et Spiritus sancti proprium et naturale esse Spiritum Dei, sicut ait Paulus: *Templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis*³.

Persona enim uniuscujusque declarat esse ipsum, et per se existere. Divinitas autem Patris, proprium, et quando una divinitas trium dicitur, testimonium datur, esse proprietatem Patriæ in Filio et Spiritu sancto (3). Quare si una divinitas in tribus Personis dicitur, Trinitas affirmatur, et unitas non scinditur; et unitas naturalis Filii et Spiritus sancti cum Patre prædicatur. Si quis vero dicat unam Personam,

(3) Proprietatem Patris, vocat divinitatem propriam Patris, ut paulo ante dictum est.

sicut unam divinitatem, non sunt tanquam unum, duo in uno. Paulus enim unum quidem divinitate Patrem clamat, unum vero in dominatione Filium dicit: *Unus Deus Pater ex quo omnia, et nos in ipsum; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum*^b. Igitur si unus quidem Deus, Dominus vero unus, una autem Persona, sicut divinitas, unius dominationis; quomodo creditur illud, *ex quo, et per quem*, sicut prius dictum est? At nos divinitatem dicimus non separantes ab ea dominationem, nec alterum ab altero alienantes, sed sic intelligentes, ut res habet et veritas: Filium quidem vocamus Deum proprietate Patris (4), tanquam imaginem et germen; Patrem vero Dominum, nomine unius Domini appellamus, tanquam hujus principium et genitorem.

Eadem autem et de Spiritu sancto unitatem cum Filio habente, quam Filius habet cum Patre. Quamobrem noscatur hypostasis Patris, appellatione Dei: ne separetur ab hac appellatione Filius, ut qui ex Deo est. Noscatur etiam Persona Filii, appellatione Domini; ne separetur ab hac Deus, qui Dominus est ut Pater Domini: sicut Filii quidem proprium est dominari; qui per seipsum creavit, et creatis dominatur; Patri vero prius inest hoc ut Patri dominantis: sic Trinitatem unum Deum dicimus, et non tanquam ex compositione trium unum dæmus: omne enim quod pars est, imperfectum est, quod ex compositione subsistit; sed quod est Pater ratione principii et generationis, hoc dicimus esse Filium imaginem et germen Patris. Quare si quis dicat: Quomodo unus Deus est, si quidem Filius est Deus ex Deo? respondebimus, hoc intelligi ratione principii, in quantum unum principium Pater. Et si quis rursus interroget: Quomodo unus Dominus Jesus Christus, si quidem Pater est Dominus? rursus respondebimus, Patrem esse Dominum in quantum Pater est Domini, et non occurret amplius nobis hæc dubitatio.

Et rursus dicent impii: Quomodo non erunt tres Dii, tres Personæ, si unam habeant divinitatem? Dicemus, quia est principium, et Pater Filii; et hic imago est et germen Patris, et non est frater ejus; et Spiritus S. similiter spiritus Dei est, sicut scriptum est: *Deus est spiritus*^d. Et multo ante a David declaratum est, *cælos esse verbo Dei firmatos, et spiritu oris ejus omnem virtutem eorum*^e. Et in principio Genesis sic scriptum est: *Et Spiritus Dei ferebatur super aquam*^f. Et Paulus scribens Romanis: *Vos autem, inquit, non estis in carne, sed in spiritu; si tamen Spiritus Dei habitat in vobis*^g. Et rursus ait: *Si autem Spiritus ejus qui suscitavit Jesum ex mortuis, habitat in vobis, qui suscitavit Christum ex mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra per inhabitantem Spiritum ejus in vobis*^h. Et iterum: *Quicumque Spiritu Dei aguntur, hi filii Dei sunt, non*

ὡς περ καὶ τὴν θεότητα μίαν, οὐκ ἔστιν ὡς ἐν τὰ δύο ἐν τῷ ἐνί· ὁ γὰρ Παῦλος ἕνα μὲν ἐπὶ τῆς θεότητος τὸν Πατέρα βοᾷ, ἕνα δὲ ἐπὶ τῆς κυριότητος τὸν Υἱὸν λέγει· Εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ· τοιγαροῦν [εἰ] εἷς μὲν Θεός, Κύριος δὲ εἷς, ἐν δὲ Πρόσωπον καθ' ὃ θεότης μίᾳ κυριότητος, καὶ πῶς πιστεύεται τὸ ἐξ οὗ καὶ δι' οὗ ὡς προεῖρηται; Καὶ οὐ διακόπτοντες ἡμεῖς τῆς θεότητος τὴν κυριότητα λέγομεν, οὐδ' ἀπαλλοτριούντες θατέρου θάτερον, ἀλλ' οὕτως ἐνοῦντες ὡς ἔχει τὸ πρᾶγμα καὶ ἡ ἀλήθεια· καὶ Θεὸν μὲν τὸν Υἱὸν τῷ ἰδιώματι τοῦ Πατρὸς καλοῦντες ὡς εἰκόνα καὶ γέννημα, Κύριον δὲ τὸν Πατέρα τῷ τοῦ ἐνὸς Κυρίου προσαγορεύοντες ὀνόματι, ὡς τοῦτου ἀρχὴν καὶ γεννήτορα.

Τὰ αὐτὰ δὲ καὶ περὶ τοῦ Πνεύματος ἐνότητα πρὸς τὸν Υἱὸν ἔχοντος, ἦν ὁ Υἱὸς πρὸς τὸν Πατέρα· ὥστε γνωρίζεσθαι μὲν ἡ ὑπόστασις τοῦ Πατρὸς τῆ τοῦ Θεοῦ προσηγορίᾳ· μὴ διατεμῆσθαι δὲ ταύτης ὁ Υἱὸς ὡς ὢν ἐκ Θεοῦ· γνωρίζεσθαι δὲ καὶ τὸ Πρόσωπον τοῦ Υἱοῦ τῆ τοῦ Κυρίου προσηγορίᾳ· μὴ χωρίζεσθαι δὲ ταύτης ὁ Θεός, Κύριος ὢν ὡς Κυρίου Πατρός· καθ' ὃ τῷ μὲν Υἱῷ τὸ κυριεῦν ἴδιον, αὐτῷ δὲ δεδημιουργηκότι δι' ἑαυτοῦ καὶ κυριεύοντι τῶν πεποιθμένων· τῷ δὲ Πατρὶ ἀνωτέρω ὑπάρχον, ὡς Πατὴρ τοῦ κυριεύοντος ἔντι· οὕτω δὲ καὶ Θεὸν ἕνα φημὴν τὴν Τριάδα, ἀλλ' οὐκ ὡς ἐκ συνθέσεως τριῶν ἕνα δόντες· μέρος γὰρ ἅπαν ἀτελὲς τὸ συνθέσεως ὀφιστάμενον· ἀλλ' ὡς ὅπερ ἔστιν ὁ Πατὴρ ἀρχικῶς τε καὶ γεννητικῶς, τοῦτο ὄντα τὸν Υἱὸν εἰκόνα καὶ γέννημα τοῦ Πατρὸς· ὥστε εἰ τις ἔροιτο, Πῶς εἷς Θεός, εἴπερ ἐκ Θεοῦ Θεός; ἐροῦμεν ὅτι τῷ τῆς ἀρχῆς λόγῳ, καθ' ὃν μία ἀρχὴ ὁ Πατὴρ· καὶ εἰ τις αὐτῶν πυνθάνοιτο, Πῶς εἷς Κύριος εἴπερ Κύριος ὁ Πατὴρ; τοῦτο πάλιν ἀποκρινόμεθα, καθ' ὃ τοῦ Κυρίου ἐστὶ Πατὴρ· καὶ οὐκέτι ἡμῖν ἀπαντήσεται τὸ ἄπορον τοῦτο.

Καὶ πάλιν ἐὰν εἴπωσιν οἱ ἀσεβεῖς· Πῶς οὐκ ἂν εἶεν τρεῖς Θεοὶ, τρία Πρόσωπα, εἰ μίαν ἔχοιεν τὴν θεότητα; Ἐροῦμεν, ἐπειδὴ ὁ Θεός ἀρχὴ καὶ Πατὴρ ἔστιν τοῦ Υἱοῦ, καὶ οὗτος εἰκὼν ἐστὶ καὶ γέννημα τοῦ Πατρὸς καὶ οὐκ ἀδελφός αὐτοῦ, καὶ Πνεῦμα ὡσαύτως πνεῦμα Θεοῦ ἐστὶν, ὡς γέγραπται· Πνεῦμα ὁ Θεός· ἐνωθεν δὲ ἐκ τοῦ προφήτου Δαβὶδ· Τῷ λόγῳ Κυρίου δεδήλωται τὰς οὐρανοὺς ἐστερεῶσθαι, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν. Καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς Κοσμοποιίας γέγραπται οὕτως· Καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. Καὶ Παῦλος δὲ γράφων Ῥωμαίοις φησὶν· Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν πνεύματι· εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκᾷ ἐν ὑμῖν. Καὶ πάλιν λέγει· Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐλπίσαντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκᾷ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐλπίσας Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν

^b 1 Cor. viii, 6. ^c Joan. iv, 24. ^d Psal. xxxii, 6. ^e Genes. i, 2. ^f Rom. viii, 9. ^g Ibid. 41.

(4) Id est, quia est generatus a Deo Patre, vocamus Filium, qui est imago ejus, Deum, hoc est, Deum ex Deo.

σώματα διὰ τοῦ ἐνοικούντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ἡμῖν. Καὶ πάλιν· Ὅσοι Πνεύματι Θεοῦ ἀγοῦνται, οὗτοι υἱοὶ Θεοῦ εἰσιν· οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υιοθεσίας ἐν ᾧ κρίζομεν, Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ. Καὶ πάλιν· Ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς σύνείδησώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Καὶ πάλιν· Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρῶσαι ἡμᾶς χάριτος καὶ εἰρήνης, ἐν τῷ πιστεύειν εἰς τὸ περισσεύειν ἡμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου.

Καὶ πάλιν φησὶν τοὺς αὐτοὺς Ῥωμαίους γράφων· Τολμηροτέρως δὲ ἔγραψα ἡμῖν ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμνηστικῶν ἡμᾶς διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεισάν μοι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ εἶναι με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη λειτουργούντα τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἔθνῶν εὐπρόσδεκτος ἡγιασμένη ἐν Πνεύματι ἁγίῳ· ἔχω οὖν τὴν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς τὸν Θεόν· οὐ γὰρ τολμῶ τί λαλεῖν ἢ οὐ κατεργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἔθνῶν λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐν δυνάμει σημείων καὶ τερατείων, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. Καὶ πάλιν· Παρκαλιῶ δὲ ἡμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος. Καὶ ταῦτα μὲν γέγραπται ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους Ἐπιστολῇ.

Ἐν δὲ τῇ πρὸς Κορινθίους πάλιν λέγει· Ὅτι ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ. Καὶ πάλιν λέγει· Ὅτι καθὼς γέγραπται, ὃ ὀφθαλμοῖς οὐκ οἶδεν, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσεν, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ὃ ὁ Θεὸς ἠέτοιμασεν τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψεν διὰ τοῦ Πνεύματος· τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ καὶ τὰ βῆθη τοῦ Θεοῦ· τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτως καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἐγνώκεν, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλιν λέγει· Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ.

Ὅρας ὅτι πανταχοῦ τῆς Γραφῆς Πνεῦμα κηρύσσεται, καὶ οὐδαμῶς χτιστὸν ὀνομάζεται; Τί δ' ἂν εἰπωσιν οἱ ἀσεβεῖς, τοῦ Κυρίου ἀποστέλλοντος τοὺς μαθητὰς βαπτίζειν ἐν ὀνόματι τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος; ἀναντιρρήτως κοινωνίαν καὶ ἐνότητα ἔχοντα· καθ' ἣν οὐτε θεότητες τρεῖς, οὐτε κυριότητες, ἀλλ' ἀληθῶς τῶν τριῶν Προσώπων μενόντων βεβαίως, τῶν τριῶν τὴν ἔνωσιν ὁμολογητέον· οὕτω γὰρ [τὸ ἀποστέλλον] καὶ τὸ ἀποστελλόμενον, οἰκειῶς ἂν πιστεύοιτο, καθ' ὃ Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἀπέστειλεν, καὶ Υἱὸς τὸ Πνεῦμα ἀποστέλλει· ἐν δὲ Πρόσωπων οὐκ ἂν πέμφειεν αὐτὸ ἑαυτοῦ· οὐκ ἂν γὰρ τις εἰποι Πατέρα σαρκωθέντα· τὰ γὰρ τῆς πίστεως ὁμολογήματα, ταῖς τῶν αἱρέσεων οὐ συνδραμεῖται κακοδοξίαις. Δεῖ δὲ τοῖς θεοῖς καὶ ἀποστολικαῖς δόγμασιν ἐπεσθαι

*A enim accepistis spiritum servitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus : Abba Pater*¹⁰. *Et iterum : Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium praebente mihi conscientia mea in Spiritu sancto*¹¹. *Et rursus : Deus autem spei impleat vos omni gaudio et pace in credendo, ut abundetis in spe, in virtute Spiritus sancti*¹².

*Et iterum ait scribens ad eosdem Romanos : Audacius autem scripsi vobis ex parte, ut tanquam in memoriam vos reducens propter gratiam quae data est mihi a Deo, ut sim minister Jesu Christi in gentibus, sanctificans Evangelium Dei, ut fiat oblatio gentium accepta, sanctificata in Spiritu sancto. Habeo igitur gloriam in Christo Jesu ad Deum : non enim audeo aliquid loqui eorum, quae per me non effecit Christus in obedientiam gentium, verbo et factis, in virtute signorum et prodigiorum, in virtute Spiritus sancti*¹³. *Et iterum : Obsecro autem vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, et per charitatem Spiritus*¹⁴. *Atque haec quidem scripta sunt in Epistola ad Romanos.*

*In Epistola autem ad Corinthios rursus dicit : Quia sermo meus et praedicationis mea non in persuasibilibus humanae sapientiae verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis, ut fides nostra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei*¹⁵. *Et iterum ait quia : Sicut scriptum est : Quae oculus non vidit, et auris non audivit, et in cor hominis non ascendit, quae praeparavit Deus diligentibus eum : nobis autem revelavit Deus per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei. Quis enim hominum novit quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui est in ipso ? sic quae sunt Dei, nemo novit nisi Spiritus Dei*¹⁶. *Et rursus ait : Animalis homo non percipit quae sunt Spiritus Dei*¹⁷.

*Vides quod ubique in Scriptura Spiritus praedicatur, et nusquam nominatur creatura ? Quid vero impii dicent, siquidem mittente Domino discipulos ad baptizandum in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*¹⁸; *non potest contradici quin habeant communionem et unitatem, secundum quam neque tres divinitates, neque tres dominationes, neque tres sanctitates, sed tribus Personis manentibus, firme unio trium confitenda est : sic enim convenienter creditur mittens et missum. Sicut Pater Filium misit, et Filius Spiritum sanctum mittit : una vero persona nunquam seipsam miserit, non enim aliquis dicet Patrem incarnatum ; quae enim in confessione fidei continentur, non concurrent cum falsis haereticorum opinionibus. Oportet autem ut no-*

¹⁰ Rom. viii, 14, 15. ¹¹ Rom. ix, 1. ¹² Rom. xv, 13. ¹³ Ibid. 15-19. ¹⁴ Ibid. 30. ¹⁵ I Cor. ii, 4, 5, 11. ¹⁶ Ibid. 9, 10, 11. ¹⁷ Ibid. 14. ¹⁸ Matth. xxviii, 19.

¹³. ¹⁴ Ibid. 15-19. ¹⁵ Ibid. 30. ¹⁶ I Cor. ii, 4, 5,

suræ notiones divina et apostolica dogmata sequantur : non autem ut nostræ fictiones impossibiles, divinæ fidei dogmatibus vim afferant.

Si autem dixerint : Quomodo tres Personæ, et quomodo una divinitas? dicemus eis tres Personas esse, sicut una quidem est Dei Patris, una vero Domini Filii, et una Spiritus sancti; una vero divinitas, in quantum Patris, qui unus est, imago est Filius, id est, Deus ex Deo, et Spiritus similiter vocatur Spiritus Dei, et hoc naturaliter secundum eandem substantiam, non secundum participationem Dei; et una est substantia Trinitatis, quod quidem non est in iis quæ facta sunt; non enim est una substantia Dei et eorum quæ facta sunt, quoniam nihil horum est substantia Deus. Imo neque Dominus est quidquam horum secundum substantiam; sed unus est Deus Pater (4*), unus Dominus Filius, unus Spiritus sanctus, dicimusque unam divinitatem, et unam dominationem, atque unam sanctitatem, Trinitatem, quia principium Domini est Pater, qui ex æternitate eum genuit, et Dominus est prototypus Spiritus sancti. Sic enim et Pater Dominus, et Filius Deus, et de Deo dictum est : *Deus est Spiritus* 19.

Constitemur igitur unum Deum verum, unum principium, et unum Filium verum Deum ex vero Deo naturaliter Paternam divinitatem habentem, id est, *ὁμοούσιον* Patri, et unum Spiritum sanctum, qui natura et veritate vim habet omnia sanctificandi, id est, ex substantia Dei deificus. Eos vero qui vel Filium vel Spiritum sanctum creaturam dicunt, anathematizamus. Omnia vero alia confitemur facta esse, et serva a Deo creata per Filium, in Spiritu sancto sanctificata (5). Præterea confitemur Filium Dei factum esse filium hominis, qui non nomine sed veritate assumpsit carnem ex Maria Virgine, esseque perfectum Filium Deum, et eundem filium hominis, unam personam, et unam adorationem Verbi et carnis quam assumpsit, et anathematizamus eos qui differentes adorationes faciunt, unam divinam, et unam humanam, et adorantes hominem ex Maria tanquam alterum præter Deum ex Deo. Scimus enim quod *in principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* 20. Factum vero hominem propter nostram salutem, adoramus non tanquam æqualem factum in æquali corpore, sed tanquam Dominum, qui formam servi sumpsit 21. Confitemur passionem Domini secundum carnem, resurrectionem in virtute divinitatis ejus, ascensionem in caelos, et gloriosum adventum ejus : qui venturus est ad iudicium vivorum et mortuorum, et ad vitam æternam sanctorum.

Et quia nonnulli turbas nobis excitarunt, nitentes evertere fidem nostram in Christum Dominum nostrum, non consentientes Deum esse incarnatum, sed hominem Deo copulatum : idcirco confessionem edimus de fide, quam diximus, rejicientes contra-

19 Joan. iv, 24. 20 Joan. i, 1. 21 Philip. ii, 7.

(4*) Forte legerit interpres : ἀλλ' εἰς Θεός ὁ Πατήρ, εἰς Κύριος, etc., et sic quidem restituendum esse textum credimus. ΕΔΙΤ. ΠΑΤΡΟΙ.

(5) Sanctificata in Spiritu sancto dicit quæ sunt idonea ad recipiendam sanctificationem, ut rationalia omnia.

τὰς ἡμετέρας ἐννοίας, οὐ τὰς ἡμετέρας ἀδυνάτους φαντασίας τὰ τῆς θείας πίστεως βιάζεσθαι δόγματα.

Ἐὰν δὲ εἴπωσι· Πῶς τρία Πρόσωπα, καὶ πῶς μία θεότης; ἐροῦμεν αὐτοῖς, ὅτι τρία μὲν Πρόσωπα, καθ' ὃ ἐν μὲν Θεοῦ Πατρὸς, ἐν δὲ Κυρίου Υἱοῦ, καὶ ἐν τοῦ ἁγίου Πνεύματος· μία δὲ θεότης καθ' ὃ τοῦ Πατρὸς ἐνὸς ὄντος, Θεοῦ εἰκὼν ἐστὶν ὁ Υἱός, τούτῳ ἐστι Θεός ἐκ Θεοῦ, καὶ τὸ Πνεῦμα ὁμοίως καλεῖται τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦτο φυσικῶς κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν, οὐ κατὰ μετουσίαν Θεοῦ· καὶ μία τῆς Τριάδος οὐσία, ὅπερ ἐπὶ τῶν ποιημάτων οὐκ ἐστὶν· οὐ γὰρ μία οὐσία Θεοῦ καὶ τῶν ποιημάτων, ὅτι οὐδὲν τούτων τῆ οὐσίᾳ Θεός· ἀλλ' οὐδὲ Κύριος οὐδὲν τούτων κατ' οὐσίαν, ἀλλ' εἰς Κύριος ὁ Υἱός, καὶ ἐν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· λέγομεν δὲ καὶ μίαν θεότητα καὶ μίαν κυριότητα, καὶ μίαν ἀγιότητα τὴν Τριάδα· ὅτι τοῦ Κυρίου ὁ Πατήρ ἀρχὴ αἰδίως αὐτὸν γεννήσας, καὶ πρωτότυπος τοῦ Πνεύματος ὁ Κύριος· οὕτω γὰρ καὶ ὁ Πατήρ Κύριος, καὶ ὁ Υἱός Θεός, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ εἴρηται ὅτι *Πνεῦμα ὁ Θεός*.

Spiritus sancti. Sic enim et Pater Dominus, et Fi-

Ὁμολογοῦμεν οὖν ἕνα Θεὸν ἀληθινόν, μίαν ἀρχὴν καὶ ἕνα Υἱόν, ἀληθινὸν Θεὸν ἐξ ἀληθινοῦ Θεοῦ, φυσικῶς τὴν Πατρικὴν θεότητα ἔχοντα, τούτεστιν ὁμοούσιον τῷ Πατρί· καὶ ἐν Πνεῦμα ἅγιον φύσει καὶ ἀληθείᾳ τῶν πάντων ἁγιαστικόν, καὶ θεοποιὸν ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ ὑπάρχον· τοὺς δὲ ἢ τὸν Υἱόν, ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, κτίσμα λέγοντας ἀναθεματίζομεν· τὰ δὲ ἄλλα πάντα ὁμολογοῦμεν ποιήματα καὶ δοῦλα κτισθέντα ὑπὸ Θεοῦ δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἁγιασθέντα. Ἐτι ὁμολογοῦμεν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ υἱὸν ἀνθρώπου γεγενῆσθαι οὐκ ὀνόματι· ἀλλὰ ἀληθείᾳ προσλαβόντα σάρκα ἐκ Μαρίας Παρθένου· καὶ εἶναι τέλειον αὐτὸν Υἱὸν Θεοῦ καὶ αὐτὸν υἱὸν ἀνθρώπου, ἐν πρόσωπον, καὶ μίαν τὴν προσκύνησιν τοῦ Λόγου καὶ τῆς σαρκὸς ἣν ἀνέλαθεν· καὶ ἀναθεματίζομεν τοὺς διαφόρους προσκυνήσεις ποιῶντας, μίαν θεϊκὴν, καὶ μίαν ἀνθρωπίνην· καὶ προσκυνῶντες τὸν ἐκ Μαρίας ἄνθρωπον ὡς ἕτερον ὄντα παρὰ τὸν ἐκ Θεοῦ Θεόν· οἰδαμεν γὰρ ὅτι ἐν ἀρχῇ μὲν ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεός ἦν ὁ Λόγος. Γενόμενον δὲ αὐτὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν προσκυνῶμεν, οὐχ ὡς ἴσον ἐν ἴσῳ γενόμενον τῷ σώματι, ἀλλ' ὡς Δεσπότην προσλαβόντα τὴν τοῦ δούλου μορφήν. Ὁμολογοῦμεν τὸ πάθος τοῦ Κυρίου κατὰ σάρκα, τὴν ἀνάστασιν ἐν δυνάμει θεότητος αὐτοῦ, τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάβασιν, τὴν ἐκδοξον αὐτοῦ παρουσίαν ἐρχομένου ἐπὶ κρίσει ζώντων καὶ νεκρῶν, καὶ ζωῆ αἰωνίῳ τῶν ἁγίων.

Καὶ ἐπειδὴ τινὲς παρηνόχησαν ἡμῖν ἀνατρέπειν ἐπιχειροῦντες τὴν πίστιν ἡμῶν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, οὐ Θεὸν σαρκωθέντα ὁμολογοῦντες αὐτὸν, ἀλλὰ ἄνθρωπον Θεῷ συναφθέντα, τούτου χάριν ὁμολογίαν ποιούμεθα περὶ τῆς προει-

ρημένης πίστεως, ἐκβάλλοντες τὴν ἀπιστον ἀντιλογίαν· Θεὸς γὰρ σαρκωθείς ἀνθρωπίνῃ σαρκί, καθάραν ἔχει τὴν ἰδίαν ἐνέργειαν, νοῦς ἀήττητος ὢν τῶν ψυχικῶν καὶ σαρκικῶν παθημάτων· καὶ ἄγων τὴν σάρκα καὶ τὰς σαρκικὰς κινήσεις θεϊκῶς τε καὶ ἀναμαρτήτως· καὶ οὐ μόνον ἀκράτητος θανάτῳ, ἀλλὰ καὶ λύων θάνατον· καὶ ἔστι Θεὸς ἀληθινὸς ὁ ἄσαρκος ἐν σαρκὶ φανερωθεὶς, τέλειος τῇ ἀληθινῇ καὶ θεῖα τελειότητι, οὐ δύο πρόσωπα, οὐδὲ γὰρ τέσσαρα προσκυκεῖν λέγομεν, Θεὸν καὶ Υἱὸν Θεοῦ, καὶ ἄνθρωπον, καὶ Πνεῦμα ἅγιον. Διὸ καὶ ἀναθεματίζομεν τοὺς οὕτως ἀσεβοῦντας, τοὺς ἀνθρώπων ἐν τῇ θεῖα δοξολογίᾳ τιθέντας· ἡμεῖς γὰρ φαμέν ἀνθρώπων γεγενῆσθαι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον πρὸς σωτηρίαν ἡμῶν, ἵνα τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ἐπουρανίου λάβωμεν, καὶ θεοποιηθῶμεν πρὸς ὁμοίωσιν τοῦ κατὰ φύσιν ἀληθινοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, κατὰ σάρκα δὲ Υἱοῦ ἀνθρώπου, Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Πιστεύομεν τοίνυν εἰς ἕνα Θεόν, τουτέστιν εἰς μίαν ἀρχὴν, τὸν Θεὸν τοῦ Νόμου καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, δίκαιον καὶ ἀγαθόν· καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, Θεὸν ἀληθινόν, τουτέστιν εἰκόνα ἀληθινοῦ Θεοῦ, δημιουργὸν πάντων ὁρατῶν τε καὶ ἀορατῶν, Υἱὸν Θεοῦ καὶ γέννημα μονογενῆς, καὶ ἀίδιον Λόγον, ζῶντα καὶ ὄφαστώτα καὶ ἐνεργόν, ἀεὶ συνόντα τῷ Πατρὶ· καὶ εἰς ἕν ἅγιον Πνεῦμα· καὶ εἰς παρουσίαν ἐνδοξον τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ σάρκα λαβόντος τὴν ἐκ Παρθένου, τοῦ ἀνθ' ἡμῶν ὑπομείναντος πάθη καὶ θάνατον, καὶ ἐλθόντος εἰς ἀνάστασιν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἀναληφθέντα εἰς οὐρανοῦς· καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν ἐνδοξον αὐτοῦ παρουσίαν· καὶ εἰς μίαν ἁγίαν Ἐκκλησίαν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, σαρκὸς ἀνάστασιν, ζωὴν αἰώνιον.

Ὁμολογοῦμεν ὁμοούσιον εἶναι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα· καὶ μίαν τὴν οὐσίαν τῆς Τριάδος, τουτέστιν μίαν θεότητα φυσικῶς, ἀγεννήτου μένοντος τοῦ Πατρὸς, γεννηθέντος δὲ τοῦ Υἱοῦ ἐκ Πατρὸς ἀληθινῆ γέννησει οὐ ποιήσει τῇ ἐκ βουλήσεως· τοῦ Πνεύματος ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς δι' Υἱοῦ ἀιδίως ἐκπεμφθέντος, ἁγιαστικοῦ τῆς ὅλης κτίσεως. Ὁμολογοῦμεν δὲ καὶ σαρκωθέντα τὸν Λόγον καὶ φανερωθέντα ἐν σαρκικῇ κινήσει τῇ ἐκ Παρθένου, οὐκ ἐν ἀνθρώπῳ ἐνεργήσαντα. Τοὺς δὲ κοινωνοῦντας τοῖς ἐκβάλλουσι τὸ ὁμοούσιον ὡς ἀλλότριον τῶν Γραφῶν, καὶ τὶ ἐκ τῆς Τριάδος κτιστὸν λέγουσι καὶ χωρίζουσι τῆς μίαις φυσικῆς θεότητος, ἀλλοτρίους ἡγοῦμεθα, καὶ οὐδὲν τῶν τοιούτων κοινωνοῦμεν· εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἡ θεότης ἡ μόνη· Θεὸς δὲ καὶ ὁ Υἱός, εἰκὼν τῆς μίαις καὶ μόνης θεότητος ὢν ἀληθής, κατὰ γέννησιν καὶ φύσιν ἦν ἐκ τοῦ Πατρὸς ἔχει· Κύριος εἰς ὁ Υἱός· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὴν τοῦ Υἱοῦ κυριότητα διαπέμπον εἰς τὴν ἁγιαζομένην κτίσιν· Υἱὸς ἐπέδημησε κόσμῳ, σάρκα ἐκ Παρθένου λαβὼν, ἦν ἐπλήρωσεν ἁγίου Πνεύματος εἰς τὸν πάντων ἡμῶν ἁγιασμόν· θανάτῳ δὲ παραδούς τὴν σάρκα, τὸν θάνατον ἔβουσε διὰ τῆς ἀναστάσεως εἰς τὴν πάντων ἡμῶν ἀνάστασιν· ἀνήλθεν δὲ εἰς οὐρανὸν ὕψων καὶ δοξάζων ἀνθρώπους ἐν ἑαυτῷ· ἔρχεται δὲ τὸ δεύτερον ἀποκαθιστῶν ἡμῖν τὴν αἰώνιον ζωὴν.

A dicentium perfidiam. Deus enim humana carne incarnatus puram habet propriam operationem, cum sit mens passionibus animæ et carnis invicta, et carnem ac carnis motus divine ac sine peccato moderans. Qui non solum a morte teneri non potuit, sed etiam mortem delevit; et est Deus verus, qui carnis expers, in carne apparuit, perfectus vera et divina perfectione. Non duæ personæ, neque duæ naturæ, nec enim quatuor adorari dicimus, Deum, et Filium Dei, et hominem, et Spiritum sanctum. Idcirco eos anathematizamus, qui sic impii sunt, qui hominem in divina laudatione ponunt. Nos enim dicimus Verbum Dei factum esse hominem ad nostram salutem, ut similitudinem cœlestis capiamus, et deificemur ad similitudinem veri secundum naturam Filii Dei, secundum veram carnem Filii hominis, Domini nostri Jesu Christi.

Credimus igitur in unum Deum, id est, in unum principium, Deum Legis et Evangelii, justum et bonum; et in unum Dominum Jesum Christum Deum verum, id est, imaginem veram solius veri Dei; creatorem omnium visibilium et invisibilium, Filium Dei, et setum unigenitum, et æternum Verbum vivens, et per se existens atque operans, semper cum Patre manens; et in unum sanctum Spiritum; et in adventum gloriosum Filii Dei, qui carnem accepit ex Virgine, et pro nobis passiones et mortem sustinuit, et tertia die resurrexit, et assumptus est in cœlos; et in futurum adventum gloriosum; et in unam sanctam Ecclesiam, remissionem peccatorum, carnis resurrectionem, vitam æternam.

Confitemur consubstantialiam esse Patri Filium, et Spiritum sanctum, et unam substantiam Trinitatis, id est, unam divinitatem naturaliter, manente Patre ingenito, genito autem Filio ex Patre vera generatione, non factione ex voluntate; et Spiritu sancto ex substantia Patris per Filium æterne emisso, habente virtutem sanctificandi totam creaturam. Confitemur etiam incarnatum Verbum, et manifestatum in operatione carnis ex Virgine assumptæ, non in homine operatum. Eos vero qui communicant cum iis, qui rejiciunt ὁμοούσιον, tanquam alienum a Scripturis, et qui dicunt aliquid ex Trinitate creatum esse, et ab una naturali divinitate separant, alienos existimamus, et cum nullo ex istis communionem habemus. Unus Deus Pater, una divinitas. Deus etiam Filius imago vera unius et solius divinitatis secundum generationem et naturam quam habet a Patre; Dominus unus Filius; similiter autem et Spiritus sanctus, qui dominationem Filii in creaturam sanctificatam transmittit. Filius venit in mundum assumpta carne ex Virgine, quam implevit Spiritu sancto ad nostram omnium sanctificationem. Cum autem carnem mortu tradidisset, mortem delevit resurgendo propter resurrectionem nostram; ascendit autem ad cœlum, exaltans et glorificans homines in seipso; venit autem iterum ad instaurandum nobis vitam æternam.

Unus Filius ante incarnationem, et post incarnationem; idem homo et Deus, utrumque tanquam unum; et non alia quidem persona Deus Verbum, alia vero homo Jesus; sed idem qui prius erat Filius, unius est carni ex Maria, constituens seipsum perfectum et sanctum, ac sine peccato hominem, et administrans opus incarnationis ad renovationem salutarem humanitatis et totius mundi. Deus Pater perfecta persona perfectum habet Verbum ex seipso vere genitum. Non tanquam Verbum vocale quod loquimur; neque ut filium secundum adoptionem, sicut angeli et homines vocantur filii Dei; sed ut Filium natura Deum. Perfectum vero etiam habet Spiritum sanctum ex Deo per Filium in adoptatos filios effusum, viventem et vivificantem, sanctum et sanctificantem eos qui eum participant; non tanquam spirationem ab homine emissam non per se subsistentem, sed ex Deo viventem. Unde Trinitas est adorabilis, glorificabilis et honorata, ac venerabilis, Patre quidem intellecto in Filio, sicut Filius ex ipso est; Filio vero glorificato in Patre, sicut est ex Patre, manifestato in Spiritu sancto sanctificatis.

Quod autem venerabilis est sancta Trinitas non separata nec alienata, docet nos Paulus in Epistola ad Corinthios secunda. Sic enim ait: *Gloria Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis*²². Et rursus in eadem Epistola: *Qui autem confirmat nos vobiscum in Christo, qui et unxit nos Deus, qui et signavit nos, et dedit pignus Spiritus in cordibus nostris*²³. Adhuc autem clarius in eadem Epistola sic scribit: *Cum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum; cum autem conversi fuerint ad Dominum, auferetur velamen. Dominus autem Spiritus est. Ubi autem Spiritus Domini, ibi libertas. Nos vero omnes revelata facie gloriam Domini speculantes, in eandem imaginem transformamur a gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu*²⁴. *κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος.*

Et rursus ait Paulus: *Ut absorbeatur quod mortale est, a vita. Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit vobis pignus Spiritus*²⁵. Et iterum: *Commendant nosmetipsos tanquam ministri Dei, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis*²⁶, et quæ sequuntur. Deinde subjungit, dicens: *In suavitatis, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in Verbo veritatis, in virtute Dei*²⁷. Ecce hic etiam designavit sanctus Paulus Trinitatem, nominans Deum, et Verbum, et Spiritum sanctum. Et iterum ait: *An nescitis quoniam templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis? Si quis autem templum Dei violaverit, disperdet illum Deus. [Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos*²⁸.] Et iterum: *Sed abluti estis, sed sanctificati estis,*

Εἷς Υἱὸς καὶ πρὸ τῆς σαρκώσεως καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν· ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος καὶ Θεὸς, ἐκάτερον ἕως ἔν· καὶ οὐχ ἕτερον μὲν πρόσωπον ὁ Θεὸς Λόγος, ἕτερον δὲ ἄνθρωπος Ἰησοῦς, ἀλλ' αὐτὸς ὁ προϋπάρχων Υἱὸς ἐνωθεὶς σαρκὶ ἐκ Μαρίας κατέστη, τέλειον καὶ ἅγιον καὶ ἀναμάρτητον ἄνθρωπον συνιστάς ἑαυτὸν, καὶ οἰκονομῶν εἰς ἀνανέωσιν ἀνθρωπότητος καὶ πάσμου παντὸς σωτήριον· Θεὸς ὁ Πατήρ, τέλειον ὂν τὸ πρόσωπον, τέλειον ἔχει τὸν Λόγον ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένον ἀληθῶς, οὐχ ὡς λόγον λαλούμενον, οὐδὲ καθ' υἰοθεσίαν υἱὸν, ὡς ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι υἱοὶ Θεοῦ καλοῦνται, ἀλλὰ Υἱὸν φύσει Θεόν· τέλειον δὲ [ἔχει] καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ χορηγούμενον εἰς τοὺς υἰοθετουμένους, ζῶν καὶ ζωοποιόν, ἅγιον ἀγιαστικὸν τῶν μεταλαμβάνοντων αὐτοῦ, οὐχ ὡς ὅπ' ἀνθρώπου πνοὴν ἐμπνευσθεῖσαν ἀνυπόστατον, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ζῶσαν· δι' ὅπερ ἡ Τριάς προσκυνητὴ, δοξαστὴ καὶ τιμια καὶ σεβάσιμος· Πατὴρ μὲν ἐν Υἱῷ νοουμένου καθότι Υἱὸς ἐξ αὐτοῦ, Υἱοῦ δὲ ἐν Πατρὶ δοξαζομένου καθ' ὃ ἐστὶν ἐκ Πατρὸς, φανερωμένω ἐν Πνεύματι ἁγίῳ τοῖς ἀγιαζομένοις.

Ἵτι δὲ σεβάσιμος ἐστὶν ἡ ἅγια Τριάς μὴ χωριζομένη, μηδὲ ἀλλοτριουμένη, τοῦτο διδάσκει ἡμᾶς Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῇ δευτέρᾳ λέγων οὕτως· *Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν.* Καὶ πάλιν διὰ τῆς Ἐπιστολῆς δηλοῖ λέγων· *Ὁ δὲ θεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν καὶ χρίσας Θεὸς καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς καὶ δούς τὸν ἀρράθωνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.* Ἐτι δὲ σαφέστερον ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ γράφει οὕτως· *Ἦνλικα ἂν ἀναγινώσκεται Μωδσηῆς, κάλυμμα ἐπὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν κεῖται· ἦνλικα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρείται τὸ κάλυμμα· ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμα· δπου δὲ τὸ πνεῦμα, ἐκεῖ ἐλευθερία· ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου*

Καὶ πάλιν λέγει Παῦλος· *Ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ἐπὶ τῆς ζωῆς· ὁ δὲ καταπρασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο Θεὸς, ὁ δούς ὑμῖν τὸν ἀρράθωνα τοῦ Πνεύματος.* Καὶ πάλιν φησὶν· *Συνιστάνοντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν στενοχωρίαις, καὶ τὰ ἐξῆς. Εἶτα ἐπιφέρει λέγων· Ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτως, ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν ὁμιλίᾳ Θεοῦ. Ἰδοὺ γὰρ καὶ ἐνταῦθα ὤρισεν ὁ ἅγιος τὴν ἁγίαν Τριάδα ὀνομάσας Θεὸν καὶ Λόγον καὶ Πνεῦμα ἅγιον. Καὶ πάλιν λέγει· *Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; Εἰ τις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθειρεῖ, φθερεῖ τούτον ὁ Θεός. Καὶ πάλιν· Ἀλλὰ ἀπελευσασθε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι**

²² II Cor. xiii, 13. ²³ II Cor. i, 21, 22. ²⁴ II Cor. iii, 15-18. ²⁵ II Cor. v, 4, 5. ²⁶ II Cor. vi Vulg., sicut Dei ministros. ²⁷ Ibid. 6, 7. ²⁸ I Cor. iii, 16, 17.

τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Καὶ πάλιν· Ἦ οὐκ οἰδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ῥαῖς τοῦ ἐν ὑμῖν ἀγίου Πνεύματος ἔστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ; Δοκῶ γὰρ κατὰ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.

Καὶ πάλιν καὶ περὶ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ διαλαλῶν, ὡς βαπτισθέντων ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ, φησὶν, ὅτι· Πάντες τὸ αὐτὸ πνευματικὸν ἔπιον πόμα· ἔπιον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. Καὶ πάλιν λέγει· Διὸ ἠνωρίσω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν· καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ· διαίρεσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρεσεις διακονιῶν εἰσιν, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρεσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, καὶ ὁ αὐτὸς ἐστι Θεὸς ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν· ἐκάστῳ δὲ δίδεται ἢ φανερώσει τὸ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον· ᾧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδεται λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διάκρισις πνευμάτων, ἑτέρῳ δὲ γένη γλωσσῶν· πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα διαμοῦν ἴδια ἐκάστῳ καθὼς βούλεται· καὶ καθάπερ τὸ σῶμα ἐν ἑστίν καὶ μέλη πολλά ἔχει, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος πολλά ὄντα ἐν ἑστίν σῶμα, οὕτως καὶ ὁ Χριστός· καὶ γὰρ ἐν ἐνὶ Πνεύματι πάντες ἡμεῖς εἰς ἐν σῶμα ἐβαπτίσθημεν. Καὶ πάλιν λέγει· Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει ἢ οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ἢ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον ἢ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἂν εἴχεσθε.

Ὅραξ ὅτι ἀχώριστόν ἐστι τὸ Πνεῦμα τῆς Θεότητος, καὶ οὐκ ἂν τις εὐσεβῶς φρονῶν κρίσῃ αὐτὸ ὑπολάβοι. Ἐν δὲ τῇ πρὸς Ἑβραίους Ἐπιστολῇ πάλιν γράφει οὕτως· Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἧς ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαίωθη, συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημεῖοις καὶ τέρασι καὶ ποικίλαις δυνάμεσι καὶ Πνεύματος ἀγίου μερισμοῖς. Καὶ πάλιν ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ φησιν· Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρόνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὗ ἐπειρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη· διὸ προσώθησα τῇ γενεῇ ταύτῃ, καὶ εἶπον· Ἄσὶ πλυνώσονται τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, διότι οὐκ ἐγνωσαν τὰς ὁδοὺς μου, ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ἐρήμῳ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάκλιον μου. Κάνταῦθα ἀκουέτωσαν Παύλου μηδαμῶς χωρίζοντος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τῆς θεότητος τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ, ἀλλὰ σαφῶς δηλοῦντος τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαλαλίαν ἐκ

*A sed justificati estis in nomine Domini nostri Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri*²⁹. Et rursus : *An nescitis quoniam corpora vestra templum sunt Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis a Deo*³⁰ ? Et illud : *Videor enim et ego Spiritum Dei habere*³¹.

Et iterum loquens de filiis Israel tanquam baptizatis in nube et in mari, ait : *Et omnes eundem potum spiritalem biberunt : bibebant enim de spirituali, consequente eos petra ; petra autem erat Christus*³². Et iterum ait : *Propter hoc notum vobis facio, quod nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Jesu : et nemo potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto. Divisiones gratiarum sunt, unus autem Spiritus ; et divisiones administrationum sunt, unus autem Dominus ; divisiones operationum sunt, et idem est Deus, qui operatur omnia in omnibus, et idem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem. Alii autem per Spiritum datur sermo sapientiae ; alii autem sermo scientiae, secundum eundem Spiritum ; alii fides in eodem Spiritu ; alii vero operationes virtutum ; alii prophetia ; alii discretio spirituum ; alii genera linguarum ; alii vero interpretatio sermonum. Omnia autem haec operatur unus et idem Spiritus, dividens singulis prout vult. Et sicut unum corpus est, multa autem habet membra ; omnia vero membra corporis, cum sint multa, unum tamen corpus sunt ; ita et Christus. Omnes enim nos in unum corpus baptizati sumus*³³. Et rursus ait : *Nam si is qui venit (6), alium Christum praedicat, quem non praedicavimus ; aut alium spiritum accipitis, quem non accepistis ; aut aliud Evangelium, quod non recepistis ; recte pateremini.*

Vides quod inseparabilis sit Spiritus a Divinitate? et nunquam ullus pie sentiens, creaturam esse suspicabitur. In Epistola autem ad Hebraeos sic ait : *Quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? quae cum initium accepisset enarrari per Dominum, ab iis qui audiverunt, in nos confirmata est, contestante Deo signis et portentis, et variis virtutibus, et Spiritus sancti distributionibus secundum suam voluntatem*³⁴. Et rursus in eadem Epistola dicit : *Quapropter, sicut ait Spiritus sanctus : Hodie si vocem ejus audieritis, nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto, ubi tentaverunt me patres vestri ; probaverunt et viderunt opera mea, quadraginta annis. Propter quod insensus fui generationi huic, et dixi : Semper errant corde. Ipsi autem non cognoverunt vias meas, quibus juravi in ira mea, si introibunt in requiem meam*³⁵. Hic etiam audiant Paulum non separantem Spiritum sanctum a divinitate Patris et Filii : quin potius clare significantem, locutionem Spiritus sancti ex persona Dei esse, et tanquam a Deo prolatam³⁶, sicut redditum est in iis quae dicta

²⁹ I Cor. vi, 11. ³⁰ ibid. 19. Vulg., *membra loco, corpora*. ³¹ I Cor. vii, 40. ³² I Cor. x, 4. ³³ I Cor. xii, 3-15. ³⁴ Hebr. II, 3, 4. ³⁵ Hebr. iii, 7-11 ; Psal. xciv, 8-11. ³⁶ ibid.

(6) Allusio videtur fieri ad verba Galat. 1.

sunt. Idecirco unus Deus sancta Trinitas creditur et adoratur, juxta hæc divinæ Scripturæ testimonia; tametsi ubique in divinis Scripturis innumeri sermones nobis suppetunt, qui apostolicam et ecclesiasticam fidem comprobant.

Ἐναριθμητοὶ διδασκαλαὶ ἡμῖν ὑπάρχουσι συμμαρτυροῦσαι τῇ ἀποστολικῇ καὶ ἐκκλησιαστικῇ πίστει.

προσώπου τοῦ Θεοῦ ὑπάρχουσαν, καὶ οὕτως ἀπὸ Θεοῦ εἰρημένην, καθὼς ἀποδέδοται ἐν τοῖς προειρημένοις ῥητοῖς· διὰ τοῦτο γὰρ εἰς Θεὸς ἡ ἅγια Τριάς πιστεύεται, κατὰ τὰ ἐκ τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρηθέντα, εἰ καὶ τὰ μάλιστα πανταχοῦ ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν

EJUSDEM EXPOSITIONIS FIDEI

FRAGMENTUM CUM GLOSSIS.

(Ex Leontii Hierosolymitani libro contra Monophysitas, ap. Mai, *Script. vet.*, tom. VII, p. 147.)

Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ, ὡς φασίν, ἐν τῇ κατὰ μέρος Πίστει.

Τὸ δοξάζειν δύο φύσεις τὸν ἕνα Χριστὸν, τετράδα τὴν ἅγιαν Τριάδα ποιεῖ, φησί· Ἐφη γὰρ οὕτως· « Καὶ ἔστι Θεὸς ἀληθινὸς ὁ ἄσαρκος ἐν σαρκὶ φανερωθεὶς τέλειος τῇ ἀληθινῇ καὶ θείᾳ τελειότητι, οὐ δύο φύσεις, οὐδὲ τέσσαρας προσκυνεῖν, Θεὸν λέγομεν, καὶ Υἱὸν Θεοῦ, καὶ ἄνθρωπον, καὶ Πνεῦμα ἅγιον. » Πρῶτον μὲν ἀγνωσθεῖται καὶ ἀμφιδόλλεται λίαν ἡ χρῆσις καὶ ἡδε· ὁμοῦ μὲντοι μὴ δύο πρόσωπα ἐπὶ Χριστοῦ λέγειν φησὶ, ἵνα μὴ ὁμολογοῦντες αὐτὸν Θεὸν καὶ ἐν τελείᾳ θεότητι, δύο δὲ αὐτοῦ πρόσωπα, τετράδα παρ-

ιστώμεν τῶν θείων προσώπων, Θεοῦ τοῦ Πατρὸς ἐν, καὶ Υἱοῦ Θεοῦ ἐν, καὶ ἀνθρώπου ἐν, καὶ Πνεύματος ἁγίου ἐν, ἀριθμοῦντες· ἀλλ' οὐδὲ δύο φύσεις θείας μέντοι εἰδέναι αὐτοῦ φησὶ, ἀλλ' ἐν μιᾷ φυσικῇ θείᾳ τελειότητι, τέλειον αὐτὸν Θεὸν ὁμολογεῖν, καὶ οὐκ ἐν δύο· ὅτι γὰρ ἀτρέπτως ἐσαρκώθη καὶ ἀδιπλασιάζως τὴν θεότητα ἔχει, βούλεται δεῖξαι· ὁ γοῦν αὐτὸς πρὸ βραχέος φησὶ· « Καὶ τῶν περὶ σάρκα παθῶν γινόμενων, τὴν ἀπάθειαν ἡ δυνάμις εἶχε τὴν ἑαυτῆς· ἀσθεῖς οὖν ὁ τὸ πάθος ἀνάγων εἰς τὴν δύναμιν· ὁ γὰρ τῆς δόξης Κύριος ἐν ἀνθρωπίνῳ σχήματι πέφικε, τὴν ἀνθρωπίνην οἰκονομίαν ἀναδεξάμενος. »

FRAGMENTUM

Ex S. Gregorii Thaumaturgi sermone *De Trinitate*.

(Mai, *Spicil. Rom.*, t. III, p. 696, ex codice Arabico 101.)

MONITUM.

Unum ex cod. Arab. 101 proferam Thaumaturgi fragmentum, et mox aliorum Patrum alia, interpretibus vv. cl. Matthæo Sciuhamo, et Franc. Mehasebo, Maronitis; in quo Thaumaturgi fragmento si qua sunt obscura vel ambigua, ipse apprime codicis auctor Arabs in causa credendus est. Deinde et illud cogitare proderit, quod nempe sanctus Basilius in epistola 210, ad Neocæsarienses, loquitur de quadam expositione fidei et colloquio Thaumaturgi cum Æliano de Trinitate, ubi multæ locutiones erant partim a librariis vitiatæ, partim verotales ut inde hæretici semel vulde corroborarent, perperam illas interpretantes, atque ad sui dogmatis prævitatem trahentes; cum tamen sanctus Pater ratione simplici et suo tempori idonea usus fuisset. Profecto hic est perpetuus Monophysitarum mos in laudandis pro se Patrum orthodoxorum auctoritatibus, ut cum hi de unico Christo, unicoque individuo, hypostasice contra Nestorium vel ejus ὁμόφρονας loquuntur, illico id prædicti hæretici de una Christi natura velint intelligi. In cunctis istorum libris nihil hoc errore vel fraude solemnus est.

Gregorius Thaumaturgus, episcopus Neocæsareæ Ponti (7), proximus apostolis, in suo de Trinitate sermone hæc ait:

Ego in omnibus tria essentialia video, substantiam, genus, nomen. Dicimus hominem, servum, curatorem; hominem propter substantiam, servum propter genus seu conditionem, curatorem propter denominationem. Dicimus etiam Patrem, Filium,

et Spiritum sanctum; neque tamen hæc sunt nomina quæ ipsis postea supervenerint, sed sunt subsistentiæ. Denominatio autem hominis non est reapse denominatio, sed substantia communis hominum, et propria est omnium hominum denominatio; no-

(7) Codex Arabicus mendose, *Cæsareæ Cappadociæ*.

mina vero sunt Adam, Abraham, Isaac, Jacob; hæc, inquam, nomina sunt. Sed divinæ Personæ sunt quidem nomina; nomina tamen sunt Personæ; Personæ demum significant id quod est et subsistit, quæ est essentia Dei. Nomen quoque naturæ significat subsistentiam, veluti si dicamus hominem. Cunctæ (Personæ) una natura sunt, una essentia, una voluntas, appellanturque Trinitas sancta, quæ sunt nomina subsistentia, una natura in tribus Personis, ac genus unum. Filii vero Persona unita est, nempe unum ex duobus, id est divinitate simul et humanitate, quæ duæ unum constituunt. Neque tamen hinc divinitas ullum accipit incrementum, sed Trinitas manet prout erat. Ne Personis quidem, seu nominibus, novum aliquid accidit, sed eæ æternæ sunt, et sine tempore. Nemo tamen ipsas ante cognoscere valuit quam Filius caro factus eas manifestavit dicens: *Pater, manifestavi nomen tuum hominibus; clarifica me tu quoque, ut cognoscant me Filium tuum* 27. In monte autem Pater clamavit dicens: *Hic est Filius meus dilectus* 28. Idenique super Jordanem Spiritum sanctum suum misit. Atque ita nobis demonstratum fuit, Trinitatem in pari honore esse æmpternam. Porro Filii ex Patre generatio incomprehensibilis est atque ineffabilis; et quia spiritalis est, scrutinio fit impervia; res enim spiritalis neque intelligi potest a re corporali neque vestigari: longe enim id abest ab humana natura. Nos quidem homines generationem nostram cognoscimus, sicut aliarum quoque rerum; res tamen spiritalis supra humanam conditionem est, neque ullo modo ab hominum mentibus potest intelligi. Spiritalis substantia perire nequit neque dissolvi; nostra autem, utpote facilis intellectu, perit atque dissolvitur. Qui enim fieri potest, ut homo qui sex lateribus circumcluditur, oriente, occidente, borea, austro, abyso, et cælo, rem intelligat quæ supra cælos est, infra abyssos, ultra boream et austrum protenditur, quæque omni loco adest, et omnem complet vacuitatem? Quod si nos spiritalem substantiam scrutari valeremus, ejus utique excellentia deperiret. Consideremus quæ in corpore nostro fiunt, ac porro videamus utrum nobis cognoscere liceat quomodo ex corde gignantur cogitationes, verba de lingua, et similia. Jam si hæc, quæ in nobis fiunt, minime agnoscimus, qui fieri potest ut increati Creatoris mysterium, quod omnem men-

tem superat, intelligamus? Certe si homini pervium esset mysterium hoc, nequaquam divus affirmasset Joannes: *Deum nemo vidit unquam* 29. Quem igitur nemo unquam vidit, is cuinam similis reputandus est, ut inde generationem ejus cognoscamus? Et nos quidem sine ambiguitate cognoscimus animam nostram in nobis habitare corpori unitam; sed tamen quis animam suam unquam vidit? quis ejus cum corpore conjunctionem dispicere potuit? Id unum nempe cognoscimus, animam intra nos esse corpori copulatam. Sic ergo arguimus et credimus Verbum a Patre esse generatum, quin rei tamen rationem exploratam habeamus vel sciamus. Ipsum est ante omnem creaturam, sempiternum de sempiterno, cœu fontem a fonte, et lumen de lumine. Equidem vocabulum *verbum* ad illa tria pertinet verborum genera quæ in Scripturis nominantur, neque substantialia sunt, nempe (τὸ κατ' ἔννοιαν), προφορικόν, atque ἀρθρικόν. (Τὸ κατ' ἔννοιαν) certe non est substantiale. Προφορικόν autem est illa vox quam a Deo audiunt prophetæ, seu propheticus ipse sermo; ac ne hic quidem est substantialis. Denique ἀρθρικόν, est sermo humanus in aere efformatus, verbis constans, qui pariter haud est substantialis (8). Verumtamen Dei Verbum substantiale est, excelsa validaque natura præditum, et cum ipso æternum est, atque ab eodem inseparabile, neque periturum, sed sempiterna conjunctione mansurum. Verbum hoc cœlum creavit et terram, et in ipso facta sunt omnia. Est hoc brachium virtusque Dei, a Patre propter indivisibilem naturam nunquam separandum, et cum ipso Patre carens principio. Hoc nostram de Maria Virgine sumpsit substantiam; et quatenus quidem spiritale est, Patri est indivisibiliter æquale; quatenus vero corporeum, nobis pariter æquale est inseparabiliter. Rursusque quatenus spiritale est, æquiparat sanctum Spiritum inseparabiliter et sine termino. Neque duæ erant, sed unica Trinitatis sanctæ natura ante Filii Verbi incarnationem; atque unica mansit natura Trinitatis etiam post Filii incarnationem. Si quis vero accessisse incrementum Trinitati credit propter assumptam a Verbo humanitatem, is a nobis alienus est, et ab Ecclesiæ catholicæ et apostolicæ ministerio. Hæc est fides integra, sancta, apostolica Dei sancti. Laus Trinitati sanctæ in æternum per sæculorum sæcula! Amen.

27 Joan. xvii. 28 Matth. iii, 17; Luc. ix, 35.

29 Joan. i, 18.

(8) De his legis Græcos Patres apud Petavium, *De Trin.*, lib. vi.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ
ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΠΕΡΙ ΠΙΣΤΕΩΣ ΔΩΔΕΚΑ

Ἐν οἷς καὶ ἀναθεματισμὸς κείται καὶ ἐρμηνεῖα ἐκάστῳ ὑποτέτακται.

S. GREGORII THAUMATURGI
DE FIDE
CAPITULA DUODECIM

In quibus et anathematismus ponitur et explicatio subjungitur.

(Opera Gretseri, t. XV, p. 454. Ratisbonæ 1741, in-fol., ex codice ms.)

CAP. I.

Si quis dixerit corpus Christi esse increatum, et non confessus fuerit ipsum increatum Dei Verbum ex creata humanitate incarnatum, hominemque factum esse, sicut scriptum est, anathema esto.

Explicatio.

Qua ratione dici potest corpus increatum? Nam quod increatum est, id etiam passionis expers est, neque vulnerari, neque tangi potest. At Christus resurgens ex mortuis, monstravit discipulis suis vestigia clavorum, vulnus a lancea inflictum, corpusque suum palpandum præbuit, quanquam clausis januis ingressus, ut ostenderet et divinitatis operationem et corporis veritatem. (Tametsi Deus erat, vere tamen agnoscebatur homo; et cum homo vere esset, Deus ex ipsis suis actionibus apparerat.)

CAP. II.

Si quis dixerit carnem Christi esse consubstantialiorem divinitati, et non confessus fuerit Christum in forma Dei Deum æternum esse, assumptaque servi forma se exinanivisse, anathema esto.

Explicatio.

Quomodo caro in tempore condita ejusdem substantiæ dici potest cum sempiterna divinitate? Consubstantiale enim appellatur, quod sine variatione et vicissitudine idem est natura et æternitate.

CAP. III.

Si quis dixerit Christum, instar prophetæ cu-

(9) Non erant hæc in exemplari pervetusto et emendato.

A

ΚΕΦ. Α'.

Εἰ τις λέγει ἄκτιστον τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν τὸν ἄκτιστον τοῦ Θεοῦ [Θεοῦ] Λόγον ἐκ τῆς κτιστῆς ἀνθρωπότητος τὴν σάρκωσιν καὶ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐπιδειξάμενον, καθὼς γέγραπται, ἀνάθεμα ἔστω [ἀναθεματιζέσθω].

Ἐρμηνεῖα.

Πῶς δ' ἂν [γὰρ] λέγοιτο ἄκτιστον τὸ σῶμα; Τὸ γὰρ ἄκτιστον, ἀπαθές, ἄτρωτον, ἀψηλάφητον. Χριστὸς δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς, τύπον ἤλων, καὶ νύξιν λόγῃ καὶ ψηλάφησιν σώματος [σώματι] ἐπέεικνυτο τοῖς μαθηταῖς, καίτοι τῶν θυρῶν κεκλεισμένων εἰσελθὼν, ἀλλ' ἵνα δεῖξῃ καὶ τῆς θεότητος τὴν ἐνέργειαν, καὶ τοῦ σώματος τὴν ἀλήθειαν. (Καίτοι (9) Θεὸς ὢν, ἀνθρώπος ἐγνωρίζετο φυσικῶς, καὶ ἀνθρώπος ὑπάρχων ἀληθῶς, Θεὸς τοῖς ἔργοις ἐφαίνετο.)

ΚΕΦ. Β'.

Εἰ τις λέγει σάρκα τοῦ Χριστοῦ ὁμοούσιον τῆς θεότητος, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχοντα Θεὸν προαἰώνιον, καὶ ἐαυτὸν κενώσαντα καὶ λαθόντα δούλου μορφῆν, καθὼς γέγραπται, ἀνάθεμα ἔστω [ἀναθεματιζέσθω].

Ἐρμηνεῖα.

Πῶς δὲ ἡ μετὰ χρόνον σὰρξ ὁμοούσιος ἂν λέγεται τῆς ἀχρόνου θεότητος; Ὁμοούσιον γὰρ λέγεται τὸ ταυτὸν τῇ φύσει καὶ τῇ αἰδιότητι ἀπαράλλακτως.

ΚΕΦ. Γ'.

Εἰ τις λέγει ἀνθρώπων τέλειον ἀνεληφέναι τὸν Χρι-

στών, ὡς ἕνα τῶν προφητῶν, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν τῇ σαρκώσει· τῇ ἐκ παθόντος [Ἰσ. ἐκ Παρθένου] γενημένον [γενόμενον] ἄνθρωπον τὸν ἐν Βηθλεὲμ ταχθέντα, καὶ ἐν Ναζαρέτ ἀνατραφεῖντα, καὶ προκοπήν ἡλικίας ἐπιδειξάμενον, καὶ χρόνον ἀρίθμητον ποιησάμενον [ἐπιδειξάμενον], ἐν Ἰορδάνῃ βαπτισθέντα, καὶ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μαρτυρηθέντα· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, καθὼς γέγραπται, ἀνάθεμα ἴστω [ἀναθεματιζέσθω].

Ἑρμηνεία.

Πῶς δ' ἂν λέγοιτο ἄνθρωπον τέλειον ἀνειληφέναι τὸν Χριστὸν [Κύριον] ὡς ἕνα τῶν προφητῶν, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἀνθρώπου γενομένου τῇ ἐκ Παρθένου σαρκώσει; Διὸ γέγραπται, ὅτι ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς χοιλάς. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἐκ γῆς πλασθεὶς εἰς γῆν ἀπελήλυθεν, ὁ δεύτερος ἄνθρωπος γενόμενος εἰς οὐρανοὺς ἀνελήλυθε. Καὶ λέγεται ὁ πρῶτος Ἀδάμ καὶ ὁ ἔσχατος Ἀδάμ. Καὶ ὡσπερ ὠμολόγηται, ὅτι ὁ δεύτερος ἐκ τοῦ πρώτου τὸ κατὰ σάρκα, διὸ καὶ ἄνθρωπος, καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου Χριστός· οὕτως μεμαρτύρηται ὅτι ὁ δεύτερος τοῦ πρώτου Σωτὴρ, δι' ὃν κατελήλυθεν ἐξ οὐρανοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἐξ οὐρανοῦ κατεβὰς ὁ Λόγος καὶ ἄνθρωπος γενόμενος εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνελήλυθε, διὰ τοῦτο λέγεται καὶ ἐξ οὐρανοῦ ὁ δεύτερος Ἀδάμ.

ΚΕΦ. Δ'.

Εἴ τις λέγει ἐκ σπέρματος ἀνδρὸς γεγενῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐκ Παρθένου, ὡς πάντες οἱ ἄνθρωποι, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν ἐκ Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐκ Μαρίας τῆς ἁγίας Παρθένου σαρκωθέντα καὶ ἐνανθρωπήσαντα ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καθὼς γέγραπται, ἀνάθεμα ἴστω [ἀναθεματιζέσθω].

Ἑρμηνεία.

Πῶς γὰρ [δ' ἂν] λέγοι τις, ἐκ σπέρματος ἀνδρὸς γεγενῆσθαι τὸν Χριστὸν ἐκ Παρθένου, τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου καὶ τοῦ ἀγγέλου εὐαγγελισσαμένου τὴν Μαρίας, τῆς Παρθένου εἰρηκυίας· Πῶς ἔσται μοι τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; Διὸ λέγει· Πνεῦμα ἄγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ἱησοῦ ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἄγιον, κληθήσεται Ἱησοῦ Υἱός. Καὶ τῷ Ἰωσήφ λέγει· Μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαρίας τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἐστιν ἄγιον. Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ κληθήσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτός γὰρ σώσει τὸν λαόν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν αὐτοῦ.

ΚΕΦ. Ε'.

Εἴ τις λέγει· Ἄλλος ὁ πρὸ αἰώνων Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἄλλος ὁ ἐπ' ἑσχάτων, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν τὸν πρὸ αἰώνων τὸν αὐτὸν ἐπ' ἑσχάτων, καθὼς γέγραπται, ἀνάθεμα ἴστω [ἀναθεματιζέσθω].

Ἑρμηνεία.

Πῶς δ' ἂν λέγοιτο ἄλλος ὁ πρὸ αἰώνων τοῦ Θεοῦ

⁴⁰ Matth. III, 47. ⁴¹ I Cor. xv, 47. ⁴² Ibid. 45.

(10) Hæc interpres addidit.

PATROL. GR. X.

A juspiam, perfectum hominem assumpsisse, et non confessus fuerit eum, assumpta carne ex Virgine, hominem factum, in Bethlehem natum, in Nazareth educatum, ætate profecisse, temporisque completo cursu in Jordane baptizatum esse, et a Patre testimonium hoc accepisse: *Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite* ⁴⁰, anathema sit.

Explicatio.

Qua ratione asserti potest Christum perfectum hominem assumpsisse, quasi prophetam quempiam, cum ipse Dominus homo factus sit, carne ex Virgine sibi assumpta? Propterea scriptum est quod *primus homo sit de terra terrenus* ⁴¹. Postquam vero is, qui ex terra formatus erat, in terram revertit; secundus homo factus, in caelos ascendit. Et dicitur *primus Adam, et novissimus Adam* ⁴². Et quemadmodum in confesso est, ex primo esse secundum, quod ad carnem attinet, ea enim de causa nominatur Christus homo et Filius hominis; sic planum testatumque est, secundum esse Salvatorem primi, propter quem etiam de caelo descendit. Quia vero Verbum de caelo descendens et humanam naturam induens in caelos ascendit, ideo secundus Adam ex caelo esse dicitur.

CAP. IV.

Si quis dixerit ex viri semine natum esse Christum de Virgine, ad eum modum quo cæteri mortalium nascuntur, et non confessus fuerit illum ex sancto Spiritu et ex Maria sanctissima Virgine incarnatum, hominemque factum ex semine David, sicut scriptum est, anathema esto.

Explicatio.

Quomodo quis asserat Christum ex semine viri natum esse de Virgine, cum sacrosanctum Evangelium et ipse angelus testentur Mariam dixisse: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Propterea dicit: *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei* ⁴³. [Prius enim dixerat sancta Virgo: *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco* (10)?] Et Josepho dicit: *Noli timere accipere Mariam, conjugem tuam: quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabunt nomen ejus Jesum; ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis ejus* ⁴⁴.

CAP. V.

Si quis dixerit: Alius est Filius Dei æternus et ante sæcula; et alius, qui novissimis temporibus apparuit; et non confessus fuerit unum et eundem esse illum æternum, qui novissimis temporibus apparuit, sicut scriptum est, anathema esto.

Explicatio.

Quomodo affirmaverit quis, non esse eundem

⁴⁵ Luc. I, 34, 35. ⁴⁶ Matth. I, 20, 21.

Dei Filium, qui ab æterno fuit, et novissimis temporibus apparuit, cum ipse Dominus dicat: *Antequam Abraham fieret, ego sum* ⁴⁵; et, quia a Patre exivi, et venio, et iterum vado ad Patrem meum ⁴⁶?

CAP. VI.

Si quis dixerit: Alius est qui passus est, et alius qui passus non est; et non confessus fuerit idem impassibile et immutabile Dei Verbum propria sua carne passum esse, sicut scriptum est, anathema esto.

Explicatio.

Qua ratione dicat quis, alium esse qui passus est, et alium qui passus non est, ipso Domino affirmante: *Oportet Filium hominis multa pati, et occidi, et die tertia a mortuis resurgere* ⁴⁷; et: *Quando videbitis Filium hominis sedentem in dextra Patris* ⁴⁸; et: *Quando veniet Filius hominis in gloria Patris sui* ⁴⁹?

CAP. VII.

Si quis dixerit Christum servatum esse, et non confessus fuerit ipsum esse Servatorem mundi, et lucem mundi, sicut scriptum est ⁵⁰, anathema esto.

Explicatio.

Quomodo asserat quis Christum esse servatum, ipso Domino dicente: *Ego sum vita* ⁵¹; et: *Ego veni, ut vitam habeant* ⁵²; et: *Qui in me credit, mortem non videbit: sed videbit vitam æternam* ⁵³?

CAP. VIII.

Si quis dixerit Christum perfectum hominem esse divisim et Deum Verbum divisim, et non confessus fuerit unum et eundem Dominum Jesum Christum, sicut scriptum est, anathema sit.

Explicatio.

Quomodo quis dicat Christum divisim esse perfectum hominem, et divisim Verbum divinum, cum ipse Dominus dicat: *Quid me queritis occidere, hominem, qui veritatem vobis dixi, quam audivi a Patre meo* ⁵⁴? Non enim hominem pro nobis dedit, sed seipsum pro nobis dedit, Deus Verbum homo factus. Hinc et dicit: *Solvite templum hoc, et in tribus diebus excitabo illud. Ipse autem dicebat de templo corporis sui* ⁵⁵.

CAP. IX.

Si quis dixerit Christum mutationi et alterationi obnoxium esse, et non confessus fuerit ipsum spiritu quidem mutationis expertem, carne autem corruptibilem [in corruptibilem] esse, anathema esto.

Explicatio.

Qua ratione asserat quis in Christum mutationem aut variationem cadere, ipso Domino dicente: *Ego sum, et non mutator* ⁵⁶? Et rursus: *Neque anima ejus relicta est in inferno, neque caro ejus vidit corruptionem* ⁵⁷?

⁴⁵ Joan. viii, 58. ⁴⁶ Joan. xiii, xvi. ⁴⁷ Matth. xvi, 21. ⁴⁸ Matth. xxvi, 64; Marc. xiv, 62. ⁴⁹ Matth. xvi, 27. ⁵⁰ Isa. ix; Matth. iv; Joan. i, iii, viii, ix, xii. ⁵¹ Joan. xi, 25; xiv, 6. ⁵² Joan. x, 10. ⁵³ Joan. viii, 51. ⁵⁴ Joan. viii, 40. ⁵⁵ Joan. ii, 19, 21. ⁵⁶ Malach. iii, 6. ⁵⁷ Psalm. xv, 8; Act. ii, 31.

A Υἱός, καὶ ἄλλος ὁ ἐπ' ἐσχάτων, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος· Πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγὼ εἰμι· καὶ, ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἤνω, καὶ πάλιν πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου;

ΚΕΦ. Γ'.

Εἰ τις λέγει· Ἄλλος ὁ παθὼν, καὶ ἄλλος ὁ μὴ παθὼν, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν τὸν ἀπαθῆ Θεὸν Λόγον καὶ ἄτρεπτον σαρκὶ ἰδίᾳ παθόντα ἀτρέπτως, καθὼς γέγραπται, ἀνάθεμα ἔστω [ἀναθεματιζέσθω].

Ἑρμηνεία.

Πῶς δὲ ἂν λέγοιτο ἄλλος ὁ παθὼν, καὶ ἄλλος ὁ μὴ παθὼν, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος· Δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποκαταθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν· καὶ· **B** Ὅταν ἴδητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς· καὶ· Ὅταν ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ;

ΚΕΦ. Ζ'.

Εἰ τις λέγει σωζόμενον τὸν Χριστὸν, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου καὶ φῶς τοῦ κόσμου, καθὼς γέγραπται, ἀναθεματιζέσθω.

Ἑρμηνεία.

Πῶς δ' ἂν λέγοι τις σωζόμενον τὸν Χριστὸν, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ· καὶ· Ἐλήλυθα ἵνα ζωὴν ἔχωσι· καὶ· Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσει, ἀλλ' ἔσται ἐν ζωῇ τῇ αἰώνιῳ;

ΚΕΦ. Η'.

C Εἰ τις λέγει τέλειον ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν διαιρετῶς, καὶ Θεὸν τὸν Λόγον διαιρετῶς, καὶ μὴ ὁμολογεῖ ἓνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καθὼς γέγραπται, ἀνάθεμα ἔστω [ἀναθεματιζέσθω].

Ἑρμηνεία.

Πῶς δ' ἂν λέγοι τις ἄνθρωπον τέλειον τὸν Χριστὸν διαιρετῶς, καὶ Θεὸν τὸν Λόγον διαιρετῶς, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος· Τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι, ἄνθρωποι, ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Πατρὸς; Οὐ γὰρ ἄνθρωπον δέδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἀλλ' ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ ἡμῶν ὁ Θεὸς Λόγος ἄνθρωπος γενόμενος δι' ἡμᾶς. Διὸ λέγει· Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν. Αὐτὸς δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

ΚΕΦ. Θ'.

D Εἰ τις λέγει τρεπτὸν ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν Χριστὸν, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν ἄτρεπτον τῷ πνεύματι, φθαρτὸν [ἀφθαρτον] τῇ σαρκί, ἀναθεματιζέσθω.

Ἑρμηνεία.

Πῶς δ' ἂν λέγοι τις τρεπτὸν ἢ ἀλλοιωτὸν τὸν Χριστὸν, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος· Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἠλλοιωμαι; Καὶ πάλιν· Οὐδὲ ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐγκατελείφθη εἰς ἅδου [ἄλ. ἕδου], οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν;

ΚΕΦ. F.

Εἰ τις λέγει, μέρος ἀνθρώπου ἀνειληφέναι τὸν Χριστὸν, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν καθ' ὁμοίτητα ἡμῶν κατὰ πάντα, χωρὶς ἁμαρτίας, ἀναθεματιζέσθω.

Ἑρμηνεία.

Πῶς δ' ἂν λέγοι τις, μέρος ἀνθρώπου ἀνειληφέναι τὸν Χριστὸν, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος· *Τὴν ψυχὴν μου τίθημι, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν, ὑπὲρ τῶν προβάτων· καὶ· Ἡ σὰρξ μου ἀληθὴς ἐστὶ βρώσις, καὶ τὸ αἷμα ἀληθὴς ἐστὶ πόσις· καὶ· Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον;*

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Εἰ τις λέγει ἀψυχον ἢ ἀνόητον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν τέλειον κατὰ [πάντα] ἀνθρώπων ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν, ἀναθεματιζέσθω.

Ἑρμηνεία.

Πῶς δὲ ἂν λέγοι τις ἀψυχον καὶ ἀνόητον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου [Χριστοῦ]; Ταραχὴ γὰρ, καὶ λύπη, καὶ ἀδημονία, οὔτε σαρκὸς ἀψύχου, οὔτε ψυχῆς ἀνόητου, οὔτε θεότητος ἀτρέπτου, οὔδὲ δοκίσεως ἔνδειξις, οὔτε ἀνθρωπίνης ἀσθενείας ἤττημα· ἀλλὰ τῶν καθ' ἡμᾶς παθῶν τὴν ἐπίδειξιν ἐν ἑαυτῷ ἐποιεῖτο ὁ Λόγος, καταδέξάμενος τὸ παθητικόν, καθὼς γέγραπται, *ὅτι αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἀνέλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασε.* Ταραχὴ γὰρ, καὶ λύπη, καὶ ἀδημονία ψυχῆς νοσήματα· κόπος δὲ, καὶ ὕπνος καὶ τρώσις σώματος, σαρκὸς ἀσθενήματα.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Εἰ τις λέγει, δοκῆσει πεφανερῶσθαι τὸν Χριστὸν τῷ κόσμῳ, καὶ μὴ ὁμολογεῖ αὐτὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθέναι, ἀναθεματιζέσθω.

Ἑρμηνεία.

Πῶς δὲ ἂν λέγοι τις, δοκῆσει πεφανερῶσθαι Χριστὸν τῷ κόσμῳ τὸν ἐν Βηθλεὲμ τεχθέντα, καὶ περιτομῇ σαρκὸς προσαγόμενον, καὶ ὑπὸ Συμεῶν βασταχθέντα, καὶ δωδεκαετῆ ἀνατραφέντα, καὶ τοῖς γονεῦσιν ὑποταγέντα, καὶ ἐν Ἰορδάνῃ βαπτισθέντα, καὶ ἐν σταυρῷ προσηλωθέντα, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντα;

Διὸ καὶ λέγεται· [καὶ λέγεται]· *Ἐταράχθη τῷ πνεύματι, ἐλυπήθη τῇ ψυχῇ, ἐτρόθη τῷ σώματι, τὰς κατὰ τὴν ἡμετέραν σύστασιν τῶν παθῶν προσηγορίας ἴστησι, καὶ ἵνα δείξῃ, ὅτι ἄνθρωπος ἐγεννήθη ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συναρυστράξῃ καθ' ὁμοίτητα, χωρὶς ἁμαρτίας.* Ἐγεννήθη γὰρ ἐν Βηθλεὲμ, θεοπρεπῶς, κατὰ σάρκα, ἀγγέλων ἐπουρανίων ἐπεγνυοκότων τὸν αὐτὸν Δεσπότην, καὶ ἀνυμνοῦντων τὸν ἐν φάτῃ σπαργανωθέντα Θεόν, καὶ λεγόντων· *Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.* Ἐν Ναζαρέτ ἀνετρέφη· θεοφανῶς ἐν μέσῳ διδασκάλων καθεζόμενος, καὶ ἐκπλήττων αὐτοὺς τῇ σοφίᾳ παρὰ καιρὸν ἡλικίας τῆς κατὰ τὸ σῶμα, ὡς ἀπαριθμεῖται ὁ εὐαγγελικὸς λόγος. Ἐν

A

CAP. X.

Si quis dixerit Christum partem tantummodo hominis assumpsisse, et non confessus fuerit illum in omnibus assimilatum nobis esse, excepto peccato, anathema esto.

Explicatio.

Quomodo dicat quis Christum partem duntaxat hominis assumpsisse, ipso Domino dicente : *Pono animam meam* (pro ovibus meis) *ut iterum sumam eam* ⁸⁸; et : *Caro mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus* ⁸⁹; et : *Qui manducat carnem meam et bibit sanguinem meum, habet vitam æternam* ⁹⁰ ?

CAP. XI.

Si quis dixerit corpus Christi esse inanime, et sine mente, et non confessus fuerit illum unum et eundem secundum omnia perfectum hominem esse, anathema esto.

Explicatio.

Quomodo asserat quis corpus Christi animæ ac intellectus expertus esse? Turbatio enim, et tristitia, et mæror, neque sunt carnis anima carentis, neque animæ intellectu destitutæ, neque immutabilis divinitatis, neque ejus, quod tantum videtur esse, et non est, indicium, neque humanæ imbecillitatis defectus; sed passionum et ægritudinum nostrarum specimen in se ipso Verbum edere voluit; passibili natura in se suscepta, sicut scriptum est : *Languores nostros ipse tulit, et dolores nostros ipse portavit* ⁹¹. Turbatio enim, et tristitia, et angor, sunt animi ægritudines; labor autem, et somnus, et vulneratio corporis sunt infirmitates carnis.

CAP. XII.

Si quis dixerit sola opinione et putatitie Christum in mundo apparuisse, et non confessus fuerit in carne venisse, anathema esto.

Explicatio.

Quomodo affirmabit quis, putatitie tantummodo Christum in mundo apparuisse, natum in Bethlehem, circumcisum et a Simeone ulnis gestatum, usque ad duodecimum annum a parentibus educatum, iisdemque morigerum, in Jordane baptizatum, cruci affixum, ex mortuis excitatum ?

Propterea quando dicitur : *Turbatus est spiritu* ⁹² : *Tristatus est anima* ⁹³; *corpore vulneratus est* ⁹⁴, nostræ constitutionis affectiones nobis ob oculos ponit, ut ostendat quod homo in mundo natus sit, et cum hominibus conversatus ⁹⁵ sit, absque peccato. Natus enim est in Bethlehem secundum carnem Deo convenienter, cœlestibus angelis Dominum suum agnoscentibus, hymnorumque cantu et melodia celebrantibus Deum fasciis in præsepi involutum, et dicentibus : *Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis* ⁹⁶. In Nazareth enutritus est. In medio doctorum Dei instar sedit, eosque sapientia sua obstupefecit, præter ordinem modumque ætatis, si corpus spectes, ut ex Evangelio liquet. In

⁸⁸ Joan. x, 17. ⁸⁹ Joan. vi, 56. ⁹⁰ Ibid., 55.

⁹¹ Matth. xxvi, 38. ⁹² Isa. LIII, 5. ⁹³ Baruch. III, 38.

⁹⁴ Isa. LIII, 4. ⁹⁵ Joan. xi, 33; xii, 27; xiii, 21.

⁹⁶ Luc. II, 14.

Jordane baptizatus est⁶⁷, non ut aliquid sanctificationis perciperet; sed ut sanctificationem aliis impertiret. In solitudine tentatus est⁶⁸, non succumbens tentationi, sed nostras tentationes tentatoris provocatione præ se ferens, ut omnibus vanitatem et inbecillitatem adversarii patefaceret.

Propterea monet: *Confidite, ego vici mundum*⁶⁹. Neque divinum propugnaculum objecit, sed carnem propriam passioni, morti et corruptioni devincendæ opposuit, ut per quam carnem peccatum intraverat in mundum, et per peccatum mors⁷⁰, imperium in omnes exercens; per eandem carnem secundum similitudinem condemnaretur peccatum in carne; peccatiqve antistes tentator ille superaretur, mors dissolveretur imperio suo dejecta, et evacuetur corruptio in corporis sepultura⁷¹, primitiæque resurrectionis palam ostenderentur, et initium justitiæ per fidem in mundo effloresceret, regnumque cælorum hominibus annuntiaretur, et Dei cum hominibus communio iniretur.

Ob hanc gratiam glorificemus Patrem, qui dedit Filium suum unigenitum pro mundi vita. Glorificemus Spiritum sanctum, operantem in nobis, nosque vivificantem; qui nobis dona ad communionem cum Deo contrahendam necessaria subministrat; neque Evangelica oracula curiosis disputationibus examinemus, interminatis questionibus verborumque pugnis in medium allatis planam et expeditam fidei institutionem exasperantes; sed magis in id incumbamus, ut fidei officium præstemus, pacem amemus, concordiam præferamus, unitatem custodiamus, charitatem colamus, per quam placatur Deus.

Et quemadmodum nostrum non est scire *tempora aut momenta, quæ Pater posuit in sua potestate*⁷²; credere autem oportet, finem fore hujus temporis, et futuri sæculi inchoationem, et judicii revelationem, et Filii Dei adventum, et operum retributionem, et regni cælorum hæreditatem; sic nostrum non est scire, quomodo Filius Dei factus sit homo. Nam mysterium hoc magnum est, ut Scriptura testatur⁷³: *Generationem ejus quis enarrabit*⁷⁴? *quoniam tolletur a terra vita ejus*⁷⁵. Sed credendum est Filium Dei factum esse hominem secundum Scripturas; et in terra visum, et cum hominibus conversatum esse, ut sacre Litteræ docent; secundum similitudinem, absque peccato, proque nobis mortuum esse, et resurrexisse ex mortuis, sicut scriptum est⁷⁶; et in cælos assumptum esse, sedereque in dextera Patris⁷⁷, inde venturum judicare vivos et mortuos, ut Scriptura tradit⁷⁸; ne, dum inter nos verbis digladiamur, blasphemem quidam doctrinam fidei⁷⁹; eveniatque illud: Propter vos blasphematur nomen meum semper in gentibus⁸⁰.

Ἰορδάνῃ ἐβαπτίσθη, οὐκ ἁγιασμοῦ προσλήψει προσ-
αγόμενος, ἀλλ' ἁγιασμοῦ μετοχὴν χαρίζομενος. Ἐν
τῇ ἐρήμῳ ἐπειράσθη, οὐ πειρασμῷ ὑποκείμενος,
ἀλλὰ τοὺς ἡμετέρους πειρασμοὺς τῇ προκλήσει τοῦ
πειράζοντος προβαλλόμενος, ἵνα δείξῃ μάταιον τὸν
πειράζοντα.

Διὸ λέγει: *Θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον*,
οὐ θεῖκην πάλην προβαλλόμενος, ἀλλὰ τὴν ἴδιαν σάρκα
νικητήριον πάθους καὶ θανάτου καὶ φθορᾶς ἐπιδει-
κνύμενος, ἵνα δι' ἧς σαρκὸς ἡ ἁμαρτία εἰσῆλθεν εἰς
τὸν κόσμον, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος ἐβασί-
λευσε πάντων ἀνθρώπων, διὰ τῆς αὐτῆς σαρκὸς καθ'
ὁμοιότητα κατακριθῆ ἡ ἁμαρτία ἐν τῇ σαρκί, καὶ
νικηθῆ ὁ τῆς ἁμαρτίας ἐφορος ὁ πειράζων, καὶ κα-
ταλυθῆ ὁ θάνατος τοῦ μὴ βασιλεύειν καὶ καταρτηθῆ
φθορὰ ἐν τῇ τοῦ σώματος ταφῇ [ἄλ. ἐν ταφῇ τοῦ
σώματος], καὶ ἀπαρχὴ ἀναστάσεως ἀναδειχθῆ, καὶ
ἀρχὴ δικαιοσύνης ἐν τῷ κόσμῳ πολιτεύσεται διὰ τῆς
πίστεως, καὶ βασιλεία οὐρανῶν ἀνθρώποις εὐαγγε-
λισθῆ, καὶ Θεοῦ πρὸς ἀνθρώπους γένηται κοινωνία.

Ἐπὶ ταύτῃ τῇ χάριτι δοξάζομεν τὸν Πατέρα τὸν
δεδικότα τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ὑπὲρ τῆς τοῦ
κόσμου ζωῆς. Δοξάσωμεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ ἐνεργ-
οῦν, τὸ ζωοποιῶν ἡμᾶς, τὸ παρέχον τὰ χαρίσματα
πρὸς Θεοῦ κοινωνίαν, καὶ μὴ περιεργαζόμεθα τὸν
εὐαγγελικὸν λόγον λέξεσι περιζήτοις, ἀπεράντους ζη-
τήσεις καὶ λογομαχίας περιστρέφοντες, καὶ τὸν λέγον
καὶ εὐθύτατον λόγον τῆς πίστεως τραχύνοντες [ἄλ.
τραχοῦντες], ἀλλὰ μᾶλλον ἐργαζόμεθα τὸ ἔργον τῆς
πίστεως, τὴν εἰρήνην ἀγαπήσωμεν, τὴν ὁμόνοιαν ἐπι-
δειξόμεθα, τὴν ἐνότητα φυλάξωμεν, τὴν ἀγάπην
γεωργήσωμεν, δι' ἧς εὐαρεστεῖται Θεός.

Ὅσπερ οὐκ ἡμῶν ἐστὶ τὸ γινῶναι χρόνους ἢ και-
ροὺς, οὓς ὁ Πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ· πι-
στεῦσαι δὲ δεῖ, ὅτι χρόνος ἐστὶ τέλος, καὶ μέλλοντος
αἰῶνος ἐστὶ φανέρωσις, καὶ κρίσεως ἀποκάλυψις,
καὶ τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ παρουσία, καὶ ἔργων ἀνταπόδοσις,
καὶ οὐρανῶν βασιλείας κληρονομία· οὕτως οὐκ ἡμῶν
γινῶναι τὸ πῶς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ γέγονεν ἄνθρωπος·
τὸ γὰρ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστὶ, καθὼς γέγραπται,
ὅτι, *Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται*; ὅτι *αἰρεται*
ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Ἀλλὰ πιστεῦσαι δεῖ, ὅτι
ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἄνθρωπος κατὰ τὰς Γραφάς,
καὶ ὅτι ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συν-
ανεστράφη κατὰ τὰς Γραφάς, καθ' ὁμοιότητα, χωρὶς
ἁμαρτίας, καὶ ὅτι ἀπέθανεν ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ ἀνέστη
ἐκ νεκρῶν, καθὼς γέγραπται, καὶ ὅτι εἰς οὐρανὸς
ἀνελήφθη [ἀνελήλυθε], καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Πα-
τρὸς, ὅθεν ἔξει κρίνας ζώντας καὶ νεκροὺς, καθὼς
γέγραπται, μὴ ποτε ἡμῶν λογομαχοῦντων πρὸς ἀλλή-
λους· βλασφημησώσι τινες τὸν τῆς πίστεως λόγον, καὶ
ἐπέλθῃ τὸ εἰρημένον· Δι' ὑμᾶς τὸ ὄνομα μου [ἄλ.
τοῦ Θεοῦ] διαπαντός βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι.

⁶⁷ Marc. i, 9. ⁶⁸ Matth. iv, 1. ⁶⁹ Joan. xvi, 33. ⁷⁰ Rom. v. ⁷¹ I Cor. xv. ⁷² Act. i, 7. ⁷³ I Tim. iii. ⁷⁴ Isa. liii, 8. ⁷⁵ Act. viii, 33. ⁷⁶ Baruch. iii, 38; Hebr. iv, 15; II Tim. ii, 8. ⁷⁷ Marc. xvi, 19. ⁷⁸ II Tim. iv, 1. ⁷⁹ I Tim. vi, 1. ⁸⁰ Isa. liii, 5.

ΤΟΥ ἘΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΝΕΟΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΠΟΝΤΟΥ, ΕΠΩΝΥΜΙΑ ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ,

ΠΡΟΣ ΤΑΤΙΑΝΟΝ
ΠΕΡΙ ΨΥΧΗΣ ΛΟΓΟΣ ΚΕΦΑΛΑΙΩΔΗΣ

SANCTI PATRIS NOSTRI
GREGORII

EPISCOPI NEOCÆSARÆE PONTI, COGNOMENTO THAUMATURGI,

AD TATIANUM

DE ANIMA PER CAPITA DISPUTATIO.

(S. Greg. Neoc. Opera, ed. Ger. Vossii, Paris., 1622, in fol., p. 42.)

Τὸν περὶ ψυχῆς σοι λόγον ἐκέλευσας ἡμῖν, ὃ θαυμάσιε Τατιανέ, μετ' ἐνεργουσῶν ἀποδείξεων διαγράξασιν ἀποστεῖλαι· καὶ ταῦτα ἱξίους ποιεῖν, μὴ ταῖς τῶν Γραφῶν μαρτυρίαις χρησαμένους· ὅπερ ἔστι τε καὶ τοῖς εὐσεβῶς φρονεῖν ἐθέλουσιν ἀληθῆς τυγχάνει διδασκαλία παντὸς ἀνθρωπίνου λογισμοῦ ἀποδεικτικωτέρα· ἔφησ γὰρ μὴ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ πληροφορίαν τοῦτο ἐπιζητεῖν, πεπαιδευμένος ἦδη ταῖς θεαῖς προσανέχειν Γραφαῖς καὶ παραδόσεσι, καὶ μὴ στροφαῖς τῶν ἀνθρωπίνων λόγων δονεῖσθαι τὴν διάνοιαν· ἀλλὰ πρὸς ἀνατροπὴν τῆς τῶν ἑτεροδόξων γνώμης, οἱ πείθεσθαι ταῖς Γραφαῖς οὐκ ἀνέχονται· δεινότητι δέ τινα περιτρέπειν τοὺς ἀήθεις τῶν τοιούτων λόγων πειρῶνται. Διδ' ἐτοίμως ὑπακοῦσαι τῷδε σφ' ἐπιτάγματι προήχθημεν, μηδὲν ὑποστελλόμενοι ὡς ἄπειροι τῆς τοιᾶσδε κατασκευῆς τῶν λόγων, ἀλλὰ τῇ σφ' περὶ ἡμᾶς εὐνοίᾳ θαβήσαντες· καὶ γὰρ οἶδας ἃ μὲν καλῶς ἔχειν δοκιμάσεις, ταῦτα εἰς τὸ κοινὸν προτιθέναι· τὰ δὲ ἑλαττον τοῦ δέοντος δοκοῦντα εἰρησθαι, ταῦτα παρέπεσθαι καὶ ἀποκρύπτεσθαι. ἑκάτερα χάριτι τῇ πρὸς ἡμᾶς καὶ φιλῆ ποιῶν. Ταῦτα οὖν εἰδὼς, μετὰ πάσης πεποιθήσεως ὠρμήθη ἐπὶ τὴν ἔκθεσιν. Ποιῆσομαι δὲ τὸν λόγον τάξει τινὶ καὶ ἀκολουθίᾳ χρησάμενος, ἦν περ καὶ οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ κατεχρήσαντο πρὸς τοὺς ἐπιστημόνους ζητεῖν τι ἐθέλοντας.

Ἐρῶτων μὲν οὖν ἀπάντων ὑποθέσομαι, τινα κριτη-

Jussisti, præstantissime Tatiane, ut cum efficacibus argumentis sive demonstrationibus sermonem atque disputationem de anima tibi conscriptam mitterem, eaque in re nullis Scripturarum uterer testimoniis; quæ quidem docendi ratio, etsi vera sit, et illis qui pie sentire velint, quavis humana rationatione certior et ad probandum aptior; sed enim id a me sic fieri cupis, non ut tibi ipse satisfacias, quippe qui jam ita sis instructus, ut divinis et Scripturis et traditionibus atque constitutionibus adhæreas, neque ullis humanis rationibus de sententia dimoveri te sinas; sed ad eos convincendos qui aliter sentiunt, et Scripturis divinis fidem habere nolunt, quadam autem disserendi facultate homines disputationibus ejusmodi haud assuetos circumvenire ac fallere nituntur. Quibus adductus sum rationibus, ut non, velut aliqua deterritus imperitia, hanc tractationem subterfugerim; sed tua in me confusus benevolentia, tuæ promptius morem gesserim jussioni ac voluntati: nosti etenim pro tua in me benignitate atque amicitia, quæ præclara esse censes, ea in conspectum hominum lucemque proferre; quæ autem minus recte dicta esse videantur, ea dissimulare atque contegere. Quare hæc sciens, audacter me ad scribendum contuli. Ea vero disserendi ratione et ordine utar, qua et illi, qui res hujusmodi profitentur, scienter ac perite investigando, uti solent.

Ac primum quidem proponam, quo judicio ani-

ma naturaliter comprehendendi queat; deinde, quibus rationibus esse ostendatur; tum deinceps, substantiane sit an accidens; deinde consequenter, corpuse sit an incorporea; præterea, simplexne an composita; tum rursus, mortalise an immortalis; postremo autem, rationis particepsne sit an illius expers.

Hæc enim in disputatione de anima, ut maxime propria, et vim atque naturam ejus melius exprimentia, inquiri solent. Ad ea porro, de quibus hic disserendum erit, probanda ac confirmanda, pro demonstrationibus, notionibus illis utemur communibus, per quas rebus quæ manibus tractantur assensus comparari solet. Brevitatis vero utilitatisque causa, iis duntaxat nunc ratiocinationibus utemur, quæ ad demonstranda illa, quorum sit investigatio, potissimum valent; ut manifestis perceptisque facillioribus earum notionibus atque probationibus instructi, promptiores occurramus repugnantibus. Hinc igitur sermonis nostri atque disputationis ducatur principium.

Quo judicio comprehendatur anima.

I. Res quæcunque, aut sensu cognoscuntur, aut intelligentia comprehenduntur. Ex quibus quidem, quæ sub sensum cadunt, ipso sensu satis demonstrantur; nam simul atque ille ad motus fuerit, subjectæ rei imaginem ac speciem nobis repræsentat. Quæ vero intelligentia comprehenduntur, non ipsa ex se, sed ex ipsarum actionibus atque effectis percipiuntur. Quapropter cum anima ex seipsa cognosci nequeat, ex ipsius effectis merito cognosci poterit.

An sit anima.

II. Corpus nostrum cum movetur, aut extrinsecus, aut intrinsecus movetur. Non moveri illud extrinsecus, ex eo patet, quod neque impulsionem, neque tractionem movetur, sicut ea quæ sunt inanimata. Cum autem moveatur intrinsecus, non tamen naturaliter movetur ut ignis. Nam ignis quandiu est, nunquam motum intermittit; at corpus ubi mortuum fuerit, moveri desinit, licet tamen sit corpus. Quare si neque extrinsecus movetur, sicut inanimata; neque naturaliter, velut ignis; manifestum est moveri ab anima, quæ etiam vitam ipsi subministrat. Si igitur corpori nostro vitam ab anima præberi constet, anima etiam ex suis effectis cognoscitur.

An anima sit substantia.

III. Quod porro anima sit substantia, sic ostenditur: Primo quidem, quoniam illi quoque definitio substantiæ jure convenit, quæ quidem est ejusmodi: Substantia est id, quod cum unum et idem sit numero, contraria vicissim suscipit. Quod vero anima a natura propria non recedens, contraria vicissim suscipiat, omnibus, credo, est perspicuum. Justitia enim et injustitia, fortitudo et timiditas, temperantia et intemperantia, in ipsa vicissim cernuntur, cum sint contraria. Quamobrem cum ea substantiæ sit proprietas, ut contrariorum vicissim

ἄρῳ πέφυκεν ἡ ψυχὴ καταλαμβάνεσθαι· Ἐπειτα, δὲ ὧν δεικνύνται ὑπάρχουσα· εἶθ' ἐξῆς, εἰ οὐσία τυγχάνει οὐσα, ἢ συμβεβηχός· εἶτα τούτοις ἀκολούθως, εἰ σῶμά ἐστιν, ἢ ἀσώματος· Ἐπειτα, εἰ ἀπλή, ἢ σύνθετος· εἶτ' αὐθις, εἰ θνητὴ, ἢ ἀθάνατος· τελευτῶν δὲ, εἰ λογικὴ, ἢ ἄλογος.

Ταῦτα γὰρ μάλιστα ἐν τῷ περὶ ψυχῆς ζητεῖσθαι εἶπω λόγῳ, ὡς κυριώτατα καὶ δυνάμενα αὐτῆς τὴν ἰδιότητα χαρακτηρίζειν. Ἀποδείξει δὲ πρὸς τὴν τῶν ἐξετασθησομένων βεβαίωσιν, ταῖς κοιναῖς χρησόμεθα ἐννοίαις, αἷς τὰ ἀξιώπιστον τὰ ἐν χερσὶ πράγματα μαρτυρεῖν πέφυκε. Συντομίαις δὲ χάριν καὶ τοῦ χρησίμου, μόνοις τοῖς πρὸς τὸ ἀναγκαῖον τοῦ ζητούμενου ἔχουσι τὴν ἀπόδειξιν, τὰ νῦν χρησόμεθα ἀλλοιομοίαις· ὅπως σαφῆ τε καὶ εὐπαράδεκτα τὰ νοήματα γενόμενα, ἐτοιμότητά τινα ἡμῖν ἐμποίησιν πρὸς τὴν τῶν ἀντιστασθέντων ἀπάντησιν. Ἀρξόμεθα οὖν τοῦ λόγου ἐντεῦθεν.

Τίτι τὸ καταληπτικὸν κριτήριον τῆς ψυχῆς.

Α'. Πάντα τὰ ὄντα, ἢ αἰσθῆσαι γνωρίζεται, ἢ νοῆσαι καταλαμβάνεται. Καὶ τὸ μὲν αἰσθῆσαι ὑποπίπτον, ἰκανὴν ἀπόδειξιν ἔχει τὴν αἰσθῆσιν· ἄμα γὰρ τῇ προσβολῇ, καὶ τὴν φαντασίαν ἡμῖν ἐμποεῖ τοῦ ὑποκειμένου. Τὸ δὲ νοῆσαι καταλαμβάνομενον, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζεται. Ἡ τοίνυν ψυχὴ ἀγνωστος οὐσα ἐξ ἑαυτῆς, ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων εἰκότως γνωσθήσεται.

Εἰ ἔστιν ἡ ψυχὴ.

Β'. Τὸ σῶμα ἡμῶν κινούμενον, ἢ ἐξωθεν, ἢ ἐνδοθεν κινεῖται. Καὶ ὅτι μὲν ἐξωθεν οὐ κινεῖται, ὄλον ἐκ τοῦ μήτε ὠθούμενον, μήτε ἐλκόμενον κινεῖσθαι, ὡς τὰ ἄψυχα. Καὶ ἐνδοθεν δὲ πάλιν κινούμενον, οὐ φυσικῶς κινεῖται, ὡς τὸ πῦρ. Ἐκεῖνο γὰρ οὐ παύεται τοῦ κινεῖσθαι, εἰς ὅσον ἐστὶ πῦρ ὡσπερ τὸ σῶμα νεκρὸν γεγεννημένον, ἀκίνηται σῶμα ὄν. Οὐκοῦν εἰ μήτε ἐξωθεν κινεῖται, ὡς καὶ ἄψυχα, μήτε φυσικῶς ὡς τὸ πῦρ, ὄλον ὅτι ὑπὸ ψυχῆς κινεῖται τῆς καὶ τὸ ζῆν αὐτῷ παρεχούσης. Εἰ τοίνυν τῷ σώματι ἡμῶν ἡ ψυχὴ δεικνύται τὸ ζῆν παρέχουσα, ἔσται καὶ καθ' ἑαυτὴν ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν ἐνεργειῶν γνωριζομένη.

Εἰ οὐσία ἐστὶν ἡ ψυχὴ.

Γ'. Ὅτι μὲν οὐσία ἐστὶν ἡ ψυχὴ, δεικνύται οὕτως· Πρῶτον μὲν, ὅτι τῆς οὐσίας ὄρος, καὶ ἐπ' αὐτῆς ἂν εἰκότως λεχθεῖν. Ἔστι δὲ οὗτος· Οὐσία ἐστὶ τὸ ταυτὸν, καὶ ἐν ἀριθμῷ, τῶν ἐναντίων παραμέρος εἶναι δεκτικόν. Ὅτι δὲ ἡ ψυχὴ αὕτη τῆς ἰδέας φύσεως μὴ ἐξισταμένη, τὰ ἐναντία δέχεται παραμέρος, παντὶ που ὄλον· δικαιοσύνη γὰρ καὶ ἀδικία, ἀνδρία τε καὶ δειλία, σωφροσύνη τε καὶ ἀκολασία, ἐν αὐτῇ θεωροῦνται ἐναντία ὄντα. Εἰ τοίνυν ἰδίωμα οὐσίας, τὸ τῶν ἐναντίων εἶναι παραμέρος δεκτικόν, δεικνύται δὲ ἡ ψυχὴ τούτων ἐπιδεχομένη τὸν ὄρον.

οὐσία ἄρα ἢ ψυχῆ. Ἐπειτα καὶ τοῦ σώματος οὐσίας ἄνθρωπος, καὶ τὴν ψυχὴν οὐσίαν εἶναι ἀνάγκη· οὐδὲ γὰρ ὁλον τε, τὸ ζωοποιούμενον οὐσίαν [ἄλλ. ἐνούσιον] εἶναι· τὸ δὲ ζωοποιῶν, εἶναι ἀνούσιον. Εἰ μὴ τις, καὶ τὸ μὴ ὄν, τοῦ ὄντος αἴτιον φήσειεν εἶναι· ἢ πάλιν, τὸ ἐν ᾧ τὴν ὑπαρξιν ἔχον, καὶ οὐ ἄνευ εἶναι μὴ δυνάμενον [ἄλλ. καὶ ὁ ἄνευ τοῦ εἶναι μὴ δυνάμενον], αἴτιον ἑκείνου εἶναι τοῦ ἐν ᾧ ἔστι, μανείς τι εἶποι.

Εἰ ἀσώματος ἡ ψυχῆ.

Δ'. Ὅτι μὲν ἐν τῷ σώματι ἡμῶν ἡ ψυχὴ ἔστιν, ἀνωτέρω ἐδείχθη· δεῖ τοίνυν εἰδέναι πῶς ἐν τῷ σώματι· καὶ εἰ μὲν παράκειται αὐτῷ ὡς ψηφίς ψηφίδι, σῶμα μὲν ἔσται ἢ ψυχῆ, ὅλον δὲ τὸ σῶμα οὐκ ἔσται ἔμφυχον· μέρει γὰρ τινα παρακίεσται [ἄλλ. παράκειται]. Εἰ δὲ ἐμμέμικται, ἢ ἐγκέκραται, πολυμερῆς ἂν γένοιτο ἡ ψυχῆ, καὶ οὐκ ἀπλή, τοῦ ἰδίου τῆς ψυχῆς λόγου ἐκβεβλημένη. Τὸ γὰρ πολυμερὲς, καὶ διαιρετὸν, καὶ διαλυτὸν· τὸ δὲ διαλυτὸν, σύνθετον· τὸ δὲ σύνθετον, τριχῆ διαστατόν. Τὸ δὲ σῶμα σώματι προστιθέμενον, ὄγκον ποιεῖ· ἡ δὲ ψυχὴ ἐν τῷ σώματι οὐσα, ὄγκον οὐ ποιεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον ζωοποιεῖ. Οὐκ ἄρα ἔσται ἢ ψυχῆ σῶμα, ἀλλ' ἀσώματος.

Ἐτι εἰ σῶμά [ἔστιν] ἡ ψυχῆ, ἡ ἐξωθεν ἢ ἐνδοθεν κινεῖται. Οὐτε δὲ ἐξωθεν κινεῖται· οὐ γὰρ ὠθεῖται, ἢ ἄλκεται, ὡς τὰ ἄψυχα· οὐτε δὲ ἐσωθεν κινεῖται, ὡς τὰ ἔμφυχα· ἄτοπον γὰρ ψυχῆς ψυχὴν λέγειν· οὐκ ἔσται οὖν σῶμα· ἀσώματος ἄρα.

Καὶ πάλιν, εἰ σῶμά ἐστιν ἡ ψυχῆ, καὶ τὰς ποιότη-
τας αἰσθητὰς ἔχει, καὶ τρέφεται· ἀλλ' οὐ τρέφεται.
Καὶ εἰ τρέφεται, οὐ σωματικῶς τρέφεται ὡς τὸ σῶμα,
ἀλλ' ἀσωμάτως· λόγῳ γὰρ τρέφεται· οὐ τοίνυν ποιότη-
τας αἰσθητὰς ἔχει· οὐτε γὰρ ὁρᾶται δικαιοσύνη,
οὐτε ἀνδρία, οὐτε τῶν τοιούτων οὐδέν· τῆς δὲ ψυχῆς αἰ
ποιότητες αὐταί· οὐκ ἔστιν οὖν σῶμα· ἀσώματος
ἄρα.

Ἐτι, πάσης τῆς σωματικῆς οὐσίας εἰς ἔμφυχον
καὶ ἄψυχον διαιρουμένης, εἰπάτωσαν οἱ σῶμα [ἄλλ.
σωματικὴν] τὴν ψυχὴν λέγοντες, εἰ ἄψυχον αὐτὴν
λεκτέον, ἢ ἔμφυχον.

Ἐτι, εἰ πᾶν σῶμα καὶ χέρωσται, καὶ πεπύσ-
ται, καὶ ἐσχημάτισται· οὐδὲν δὲ τούτων ἐν τῇ ψυχῇ
θεωρεῖται, οὐκ ἄρα σῶμα ἢ ψυχῆ.

Εἰ ἀπλή ἡ ψυχῆ, ἢ σύνθετος.

Ε'. Δείκνυται τοίνυν, ὅτι εἰ ἀπλή ἢ ψυχῆ, ἐξ ὧν
μάλιστα ἀσώματος ἀπεδείχθη. Εἰ γὰρ σῶμα οὐκ ἔστι,
σῶμα δὲ πᾶν σύνθετόν ἐστι· τὸ δὲ συγκείμενον ἐκ
μερῶν σύγκειται, οὐκοῦν καὶ πολυμερὲς ἔσται. Ἀσώ-
ματος δὲ οὐσα, ἀπλή ἔστιν· ἐπειδὴν καὶ ἀσύνθετος,
καὶ ἀμερῆς.

Εἰ ἀθάνατος ἡμῶν ἡ ψυχῆ.

Ζ'. Ἀκόλουθον οἶμαι δεῖν τῷ ἀπλή, τὸ ἀθάνατον.

A susceptrix sit, eademque animæ conveniat, substan-
tia igitur anima erit. Præterea, cum et corpus sit
substantia, animam quoque substantiam esse ne-
cesse est : neque enim fieri potest, ut quod vitam
accipit, substantia sit ; illud autem quod vitam præ-
bet, non sit substantia. Nisi forte quis ita insaniat,
ut id quod non est, ejus quod est, causam esse af-
firmet ; aut rursus id, cujus illud ipsum quod est,
ex alio sic pendet, ut absque illo esse nequeat, ejus
ipsius, ex quo pendet, causam esse velit.

An incorporea sit anima.

IV. In corpore quidem nostro animam esse su-
perius ostensum est : quomodo autem sit in cor-
pore, cognoscere oportet. Nam si illi ita adjacet ut
lapis lapidi, sequitur, quod corpus sit anima, nec
B totum corpus animatum esse, cum parti cuidam so-
lum adhareat. Sin autem cum corpore mista, con-
fusaque sit, e propria animæ ratione dejecta, multis
partibus constabit, nec simplex erit. Quod enim
multarum est partium, divisibile est ac dissolubile ;
quod autem potest dividi, compositum est ; com-
positum vero tripliciter dividi potest. Corpus autem
adjunctum corpori, molem auget ; anima vero in
corpore existens, illud non tumidum, sed vivum po-
tius reddit. Non igitur corpus, sed incorporea est
anima.

Ad hæc, si corpus esset anima, aut extrinsecus,
aut intrinsecus moveretur. Non autem extrinsecus
moveretur : non enim impulsione, neque tractione
moveretur, ut inanimata ; neque intrinsecus moveretur,
C sicut animata : absurdum enim est, animam animæ
dicere : non ergo anima est corpus : incorporea
igitur.

Et rursus, si corpus est anima, etiam qualitates
habet quæ percipiuntur sensibus, et nutritur ; sed
non nutritur. Quod si nutritur, non corporee nu-
tritur, ut corpus, sed incorporee ; nam ratione et
verbo nutritur : non igitur sensibiles qualitates ha-
bet ; neque enim oculis cernitur justitia, neque for-
titude, neque alia ejus generis, quæ sunt animæ
qualitates : quapropter corpus non est anima : in-
corporea igitur.

Præterea, cum omnis substantia corporea in
animatam vel inanimatam dividatur ; dicant qui
animam corpus [ul. corpoream] esse affirmant, ani-
matamne dici eam velint an inanimatam.

Denique, si corpus omne colorem, quantitatem et
figuram habet ; nihil autem ejusmodi in anima con-
spicitur : non igitur anima est corpus.

An simplex sit anima an composita.

V. Ex quibus ergo anima corporis expers ostenditur,
ex iis potissimum etiam simplex demonstratur. Nam si
corpus non est, et omne corpus compositum est ; compositum
autem ex partibus constat, nec plurium quidem partium
erit. Cum autem incorporea sit, simplex erit ; quoniam
non est composita, neque in partes secabilis.

An immortalis nostra sit anima.

VI. Consequens vero mihi videtur, ut quod est

simplex, etiam sit immortale. Et quo pacto illud, A
 ausculta: Nihil eorum quæ sunt, seipsum corrup-
 nit; alioquin enim ne initio quidem constitisset.
 Quæ autem corrumpuntur, ex contrariis corrup-
 puntur. Nam omne quod corrumpitur, dissolvitur;
 quod dissolvitur, compositum est; at compositum,
 multarum est partium; quod ex partibus constat, ex
 his scilicet constat differentibus; quod vero diffe-
 rens est, idem non est: quamobrem cum simplex
 sit anima, neque ex pluribus partibus constet,
 quia nec composita est, nec dissolvi potest, sequi-
 tur eam incorruptibilem et immortalē esse.

Præterea, quidquid alieno cietur motu, nec ex
 seipso, sed ex eo, a quo movetur, vivendi habet
 facultatem; illud tandiu permanet, quandiu ab illa
 intrinsecus operante vi conservatur; et ubi ea ces-
 saverit, et ipsum quod ab ea movebatur, desinat
 necesse est. Quare cum anima a seipsa moveatur,
 nunquam esse desinit. Hæc enim ita se consequun-
 tur, ut quod a seipso movetur, semper moveatur;
 quod semper movetur, nunquam deficit; quod
 nunquam deficit, sine caret; quod finis est expers,
 non corrumpitur; quod non corrumpitur, est im-
 mortale. Ergo si anima a seipsa movetur, ut su-
 perius demonstratum est, erit igitur ex vi jam pro-
 positæ ratiocinationis, incorruptibilis et immor-
 talis.

Præterea, quodcumque a proprio malo non cor-
 rumpitur, corrumpi non potest; malum autem bono
 contrarium est; ideo et illius corrumpendi vim ha-
 bet. Non enim aliud est corporis malum, quam
 passio, morbus et mors; sicut e contra virtus ejus
 est, pulchritudo, vita, sanitas et firma constitu-
 tio. Si igitur anima a suo malo non corrumpitur;
 malum autem animæ, est metus, intemperantia,
 invidia et similia, quæ tamen omnia vivendi ac
 movendi facultatem ipsi non auferunt: anima ergo
 est immortalis.

An rationis particeps nostra sit anima.

VII. Quod porro anima nostra rationis sit parti-
 ceps, multis argumentis ostendi potest: ac primum
 quidem ex eo quod artes vitæ nostræ utiles ipsa
 adinvenerit. Neque enim eas temere, aut casu ali-
 quo repertas esse, quis dixerit; cum nec otiosas,
 nec vitæ inutiles easdem esse queat demonstrare.
 Si igitur artes ad vitæ utilitatem conferunt, et quæ
 sunt utilia, etiam laudabilia sunt; laudabilia vero
 ratione comparentur; animæ vero inventa, ipsæ
 sint artes: anima igitur nostra rationis est parti-
 ceps.

Deinde, ex eo quod sensus nostri ad res compre-
 hendendas non sunt sufficientes, etiam animam no-
 stram ratione præditam esse demonstratur. Neque
 enim sola sensus applicatione valemus ad res co-
 gnoscendas pervenire. At quia nec in hisce volumus
 inhærere, id protinus inde constat, quod sen-
 sus, nisi ratione adjuventur, ea, quæ figura sunt
 æqualia, et colore similia, natura tamen [at. aspectu
 tamen] differentiâ, internoacere atque discernere

Και ὅπως, ἀκουσον· Οὐδὲν τῶν ὄντων, αὐτὸ ἑαυτοῦ
 φθαρτικόν ἐστιν, ἐπεὶ οὐκ ἂν οὗτ' ἐξ ἀρχῆς συνέστη.
 Τὰ γὰρ φθειρόμενα, ἐκ τῶν ἐναντιῶν φθείρονται· ἐκ
 πᾶν φθειρόμενον, διαλυτόν ἐστι· τὸ δὲ διαλυτόν, σύν-
 θετον· τὸ δὲ σύνθετον, πολυμερές· τὸ δὲ ἐκ μερῶν
 συγκείμενον, ὄλον ἐστὶ [ἀλ. δηλονότι] ἐκ διαφόρων
 σύγκεται μερῶν· τὸ δὲ διάφορον, οὐ ταυτόν· οὐκοῦν
 ἢ ψυχὴ ἀπλή οὐσα, καὶ μὴ ἐκ διαφόρων συγκειμένη
 μερῶν, ἀσύνθετος καὶ ἀδιάλυτος οὐσα, διὰ τοῦτο
 ἀφθαρτος καὶ ἀθάνατος ἔσται.

Ἐτι, πᾶν τὸ ἐκ τινος κινούμενον, οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ
 ἔχον τὸ ζωτικόν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κινούντος, τοσοῦτον δια-
 μένει, ὅσον ὑπὸ τῆς ἐνεργούσης ἐν αὐτῷ διακρατεῖται
 δυνάμει· ἐπειδὴν δὲ παύσεται τὸ ἐνεργοῦν, διαλεί-
 πει καὶ αὐτὸ, τὸ ἐξ αὐτοῦ τὴν κίνησιν ἔχον. Ἡ δὲ
 ψυχὴ αὐτοκίνητος οὐσα, οὐδέποτε τοῦ εἶναι διαλείπει.
 Ἀκολουθεῖ γὰρ τῷ αὐτοκινήτῳ, τὸ ἀεὶ κινητόν εἶναι·
 τὸ δὲ ἀεικίνητον, ἀπαστόν ἐστι· τὸ δὲ ἀπαστόν,
 ἀτελεύτητον· τὸ δὲ ἀτελεύτητον, ἀφθαρτόν· τὸ δὲ
 ἀφθαρτόν, ἀθάνατον. Εἰ τοίνυν ἡ ψυχὴ αὐτοκίνητος
 ἐστίν, ὡς ἀνωτέρω ἀπεδείχθη· ἔσται ἀφθαρτος καὶ
 ἀθάνατος κατὰ τὸν προλεχθέντα [ἀλ. προτεθέντα]
 συλλογισμόν.

Ἐτι, πᾶν ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας μὴ φθειρόμενον,
 ἀφθαρτόν ἐστι· τὸ δὲ κακὸν τῷ καλῷ ἐναντίον, ἐκ
 καὶ φθαρτικόν ἐστὶν αὐτοῦ. Οὐδὲν γὰρ ἐστὶν ἕτερον
 σώματος κακία, ἢ πάθος, καὶ νόσος, καὶ θάνατος·
 ὡς περ ἀρετὴ, κάλλος, ζωὴ, ὑγεία, καὶ εὐεξία. Εἰ
 τοίνυν ἡ ψυχὴ ὑπὸ τῆς ἰδίας κακίας οὐ φθείρεται,
 κακία δὲ ψυχῆς δειλία, ἀκολασία, φθόνος, καὶ τὰ πε-
 ραπλήσια, ταῦτα δὲ πάντα οὐκ ἀφαιρεῖται αὐτῆς τὸ
 ζῆν τε καὶ τὸ κινεῖσθαι· ἀθάνατος ἄρα ἐστίν.

Εἰ λογικὴ ἡμῶν ἡ ψυχὴ.

Z'. Ὅτι δὲ λογικὴ ἡμῶν ἡ ψυχὴ, ἐκ πολλῶν ἂν τις
 δείξει· καὶ πρῶτον μὲν, ἐκ τοῦ τὰς τέχνας χρησί-
 μους οὐσας τῷ βίῳ αὐτῆν εὐρηκεῖναι. Οὐδὲ γὰρ ἀπλῶς,
 καὶ ὡς ἔτυχε, εἴποι τις συνεστάναι τὰς τέχνας· ἐπεὶ
 μήτε ἀργὰς, καὶ ἀνωφελεῖς αὐτὰς τῷ βίῳ ἀποδείξει.
 Εἰ τοίνυν αἱ τέχναι συντελοῦσι πρὸς τὸ χρησίμῳ τῷ
 βίῳ· τὸ δὲ χρησίμῳ, ἐπαινετόν· τὸ δὲ ἐπαινετόν,
 λόγῳ κατασκευαστόν, ψυχῆς δὲ εὐρημα αὐταὶ· λογικὴ
 ἄρα ἡμῶν ἡ ψυχὴ.

Ἐπειτα, ἐκ τοῦ τὰς αἰσθήσεις ἡμῶν μὴ ἱκανὰς
 εἶναι πρὸς τὴν τῶν παραγμάτων κατάληψιν, λογικὴ
 ἡμῶν ἡ ψυχὴ ἀποδείκνυται. Οὐδὲ γὰρ ἀρκούμεθα πρὸς
 εἰδησιν τῶν ὄντων, τῇ τῆς αἰσθήσεως προσβολῇ.
 Ἐπεὶ μὴδὲ στήναι περὶ αὐτὰ θέλομεν, αὐτίκα γούν
 τὰ τῷ σχήματι ἴσα, καὶ τῇ χροίᾳ ὅμοια καὶ διηρη-
 μένα ταῖς φύσεσιν [ἀλ. ὕψεσιν], ἢ αἰσθήσεως ἄλλογος
 οὐσα διακρίναι ἀσθενεῖ. Εἰ τοίνυν αἱ αἰσθήσεις ἄλλογος
 οὐσαι, ψευδῆ ἡμῖν φαντασίαν τῶν ὄντων ἐμποιοῦσιν

λογιστέον ἡμῖν, εἰ καταληπτέα τὰ ὄντα, ἢ μή, ὡς ἀλη-
θῶς· καὶ εἰ μὲν καταληπτέα, ἑτέρα ἐστὶν ἡ δύναμις,
καὶ κρείττων παρὰ τὰς αἰσθήσεις, ἢ τούτων ἐφικνου-
μένη. Εἰ δὲ μή καταλαμβάνεται, οὐδὲ ἔσται ἡμῖν τὰ
ἐτέρως παρὰ τὸ ἔστι θεωρούμενα [καταλαμβάνειν]. Ὅτι
δὲ καταληπτὰ ἡμῖν ἐστὶ τὰ πράγματα, ὅλον ἐξ οὐ οἰ-
κειώς ἐκάστῳ πρὸς τὸ χρήσιμον χρώμεθα, καὶ πάλιν
κατασκευάζομεν εἰς τὸ ἐθέλομεν. Ὑποκύνει τὰ ὄντα ἡμῖν
καταληπτὰ εἰδείχθη, αἱ δὲ αἰσθήσεις ἄλογοι οὐσαι, ψευ-
δῶς δοκιμάζουσι, νοῦς ἔσται ὁ τὰ πάντα λόγῳ διακρί-
νων [ἄλ. ὁ πάντα λόγον διακρίνων], καὶ ἔσται ὡς ἀληθῶς
τὰ ὄντα ἐπιγινώσκων· νοῦς δὲ ψυχῆς τὸ λογικὸν μέ-
ρος· λογικὴ ἄρα ἡ ψυχῆ.

quippe qui falsas nobis opiniones repræsentant : mens sane erit, quæ ratione cuncta distinguit [al. quæ
omnem rationem discernit] atque dijudicat, et res ut revera sunt, cognoscit ; mens autem est animæ pars
ratione decorata ac illustrata. Est ergo anima rationis particeps.

Ἔτι, ὅτι οὐδὲν ποιούμεν μὴ πρότερον ἑαυτοῖς δια-
γράφαντες· τοῦτο δὲ, οὐδὲν ἑτερόν ἐστὶν ἢ τῆς ψυχῆς
ἀξίωμα· οὐδὲ γὰρ ἐξῴθεν αὐτῇ προσγίνεται ἡ τῶν
ὄντων εἰδησις, ἀλλ' αὐτῇ ὡσπερ ταῖς ἑαυτῆς ἐπινοαίαις
τὰ ὄντα κοσμεῖ. Διὰ τοῦτο ἐν ἑαυτῇ προαναζωγρα-
φοῦσα [ἄλ. προαναζωγραφεῖ] πρότερον τὸ πρᾶγμα,
εἶθ' οὕτως εἰς ἔργον ἐκφέρει. Ἀξίωμα δὲ τῆς ψυχῆς,
οὐδὲν ἐστὶν ἑτερον, ἢ τὸ μετὰ λόγου πάντα ποιεῖν·
ταυτῇ γὰρ καὶ διαφέρει, καὶ τῶν αἰσθήσεων. Ἐδείχθη
ἄρα λογικὴ ἡ ψυχῆ [ἄλ. ταύτῃ γὰρ διαφέρειν καὶ
τῶν αἰσθήσεων. Ἐδείχθη ἄρα λογικὴ ἡ ψυχῆ].

A nequeant. Quapropter, cum sensus ratione destituti
falsas nobis rerum imagines ac species inducant,
reputandum nobis est, res comprehendere revera
queant, necne ; et siquidem comprehendere possunt,
alia nobis præter sensus vis est, eaque præstantior,
qua ad earum cognitionem pervenire liceat. Quod
si non comprehenduntur, ne illa quidem assequi
poterimus, quæ aliter quam sunt conspiciuntur.
Res porro a nobis percipi, vel jex eo patet, quod eas
convenienter ad usum nostros adhibemus, et rursus
in quodcumque volumus, convertimus. Quare si res
comprehendi posse, a nobis demonstratum est,
idque a sensibus ratione destitutis effici nequeat,

B Postremo, quia nihil agimus, quod non prius
nobis ipsi descriperimus atque definierimus ; id
autem nihil aliud est quam animæ dignitas ; quippe
cui non extrinsecus advenit rerum cognitio, sed
ipsa tanquam suis commentis ac sensis res ornat ;
et ideo in seipsa rem ante depingit atque describit,
ut sic eam postea in medium proferat ; animæ
porro dignitas, nihil aliud est quam ratione omnia
facere, qua quidem etiam a sensibus differt. Ani-
mam igitur ratione præditam esse, jam demonstra-
tum est [al. hæc enim etiam a sensibus differre de-
monstratum est. Anima igitur ratione prædita est.]

S. GREGORII THAUMATURGI HOMILIÆ QUATUOR

(Opera S. Gregorii Thaumaturgi, ed. Ger. Vossii, p. 9.)

HOMILIA I

In Annuntiatione sanctæ Virginis Mariæ.

Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκό-
που Νεοκαισαρείας Πόντου, τοῦ Θαυματουργοῦ,
εἰς τὸν Ἐθαγγελισμὸν τῆς ὑπεραγίας θεοτόκου
Παρθένου τῆς Μαρίας, λόγος πρῶτος.

Σήμερον ἀγγελικῆ παρατάξει ὑμνωδίαὶ φαιδρύνον-
ται, καὶ τὸ φέγγος τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας τοῖς
πιστοῖς καταλάμπεται. Σήμερον τὸ ἰλαρὸν ἡμῖν
ἔαρ, Χριστὸς ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος φαιδρῶ τῷ
φωτὶ ἡμᾶς περιέλαμψε, καὶ τὰς τῶν πιστῶν ἐννοίας
ἐφώτισε. Σήμερον ὁ Ἀδὰμ ἀνακεκαίνισται [ἄλ.
ἀνακέκληται], καὶ χορεύει μετ' ἀγγέλων εἰς οὐρανὸν
ἀνιπτάμενος. Σήμερον σύμπασα τῆς οἰκουμένης
γαῖα χαρὰν περιεβάλετο, ἐπειδὴ τοῦ ἀγίου Πνεύματος
ἐπιφοίτησις [εἰς ἀνθρώπους γέγονε. Σήμερον ἡ
θεία χάρις, τῶν ἀοράτων ἢ ἐπιτοῦ διαλάμπει τὰ ὑπὲρ
ἐννοίαν θαύματα, τὸ ἀπ' αἰῶνος ἀποκεκρυμμένον

C Sancti Patris nostri Gregorii episcopi Neocæsariensis
Ponti, Thaumaturgi, in Annuntiationem sanctis-
simæ Dei genitricis Virginis Mariæ, sermo I.

Hodie ab angelicis choris laudes divinæ celebran-
tur, et lumen Christi adventus fidelibus illucescit.
Hodie lætum nobis ver, Christus sol justitiæ afful-
sit, ac claro nos lumine collustravit, fideliumque
mentes illuminavit. Hodie renovatur [al. revocatur]
Adam, et choros cum angelis agit, in cœlum subla-
tus. Hodie totus terrarum orbis gaudio, ob adven-
tum Spiritus sancti in homines, plenus est. Hodie
divina gratia, spes invisibilium efulget, et miracula
quæ mentem atque intelligentiam superant, myste-
riumque quod ab æterno occultatum fuit, palam
nobis facit. Hodie perennis virtutis texuntur coro-

næ. Hodie sacra benevolorum et religiosorum, dies-
que festos studiose colentium capita coronare vo-
lens Deus, firmæ fidei amatores tanquam vocatos et
hæredes appellat; supernumque regnum cum studio
eos qui cœlestia sapiunt, ut se divino incorporeo-
rum chororum ministerio conjungant, vocat. Hodie
Davidicum adimpletum est oraculum, quod dicit :
*Latentur cœli, et exsultet terra. Gaudebunt campi, et
omnia ligna silvæ, a conspectu Domini* [al. ante faciem
Domini] quoniam venit ⁶¹. Et David quidem ligna dicit;
præcursor vero Domini, arbores facientes fructus
dignos pœnitentiæ ⁶², imo Domini adventu, nuncupat.
At Dominus noster Jesus Christus perenne gaudium
cunctis in ipsum credentibus annuntiat. Ait enim :
*Videbo vos, et gaudebitis; et gaudium vestrum nemo
tollet a vobis* ⁶³. Hodie celebre atque ineffabile Chris-
tianorum, qui suam in Christum spem sponte obsig-
narunt [al. pie ac sancte obsignarunt], mysterium
plane nobis annuntiat. Hodie Gabriel, qui Deo assi-
stit, ad castissimam Virginem veniens, illud, *Ave,
gratia plena* ⁶⁴, ipsi annuntiat. Ipsa vero secum cogi-
tante qualis esset illa salutatio, angelus con-
festim subjunxit, dicens : *Dominus tecum, ne timeas;*
*Maria : invenisti enim gratiam apud Deum. Ideo
concipies* [al. ecce concipies] *in utero, et paries fi-
lium : et vocabitur* [al. vocabis] *nomen ejus Jesum.*
*Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur. Et da-
bit ipsi Dominus Deus sedem David patris ejus, et
regnabit in domo Jacob in æternum : et regni ejus
non erit finis. Dixit autem Maria ad angelum : Quo-
modo istud fiet mihi, quoniam virum non cognos-
co* ⁶⁵? nunquid amplius virgo permanebo? nun-
quid virginitatis dignitas in me prodetur et amitte-
tur? Quæ dum, velut admirabunda, secum animo
sanctissima Virgo versaret, breviter angelus sermo-
nis summam profert, ac dicit : *Spiritus sanctus su-
perveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi.*
*Ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur
Filius Dei* ⁶⁶. Nam quod est, hoc et omnino vocabi-
tur. Convenienter igitur sanctam Mariam ex omni-
bus generationibus solam gratia elegit. Nam pruden-
dens revera ac sapiens in cunctis erat : nec similis
ei, ex universis generationibus ulla unquam est re-
perta. Non sicut antea virgo Eva [al. prima virgo]
sola in paradiso chorum agens atque tripudians,
relaxata mente per incuriam ab auctore omnis
mali serpente, verbum suscepit; et sic sensu men-
tis [al. mente cordis] corrupta est, ac per ipsam
fraudulentus venenum effundens, mortemque admi-
scens, in omnem mundum introduxit; ac propterea
omnis sanctorum ærumna nata est; verum in
sola sancta Virgine, ejus lapsus reparatus est. Ne-
que prius sanctissima Virgo donum admisit, quam,
quis illud mitteret, et quodnam donum esset, ac
quis ferret, addidisset. Quæ dum secum, velut
anceps, loqueretur, ait ad angelum : Unde sic nobis

μυστήριον ἐμφανῶς ἡμῖν κατοπτέουσα. Σήμερον ἀρετῆς ἀενάου στέμματα πλέκονται. Σήμερον τὰς ἱεράς τῶν φιληκῶν καὶ φιλεορτῶν κεφαλὰς καταστέφαι βουλόμενος ὁ Θεὸς, τοὺς ἐραστὰς τῆς ἀκλινοῦς πίστεως, ὡς κλητοὺς καὶ κληρονόμους μέληκεν· καὶ ἡ ἄνω βασιλεία σπουδάσει χαλοῦσα τοὺς οὐρανόφρονας, συνάψαι τῇ θείᾳ λειτουργίᾳ τῶν ἀσωμάτων χορῶν. Σήμερον τὸ τοῦ Δαβὶδ πεπληρωται λόγιον, τὸ λέγον· *Εὐφρανέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ. Χαρήσονται* [ἄλ. χαρήσεται] *τὰ πεδία, καὶ πάντα τὰ ξύλα τοῦ δρυμοῦ ἀπὸ* [ἄλ. ἀπὸ] *προσώπου τοῦ Κυρίου, οὗτις ἔρχεται.* Καὶ ὁ μὲν Δαβὶδ ξύλα ἔλεγεν, ὁ δὲ τοῦ Κυρίου πρόδρομος, δένδρα ποιοῦντα καρποὺς ἀέλους τῆς μετανοίας, μᾶλλον δὲ τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐκάλεσεν. Ὁ δὲ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν χαρὰν τὴν ἀένανον πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ἐπηγγέλατο. Φησὶ γάρ· *Ὁψόμεαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσθε· καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀπ’ ὑμῶν.* Σήμερον τὸ περιβόητον, καὶ ἀφραστον μυστήριον τῶν τὴν ἐλπίδα εἰς Χριστὸν ἐκουσίως [ἄλ. ὁσίως] ἐπεσφραγισμένων Χριστιανῶν ἐμφανῶς ἡμῖν καταγγέλλεται. Σήμερον Γαβριήλ, ὁ τῷ Θεῷ παριστάμενος, πρὸς τὴν Παρθένον ἀγῆνη παραγίνεται, τὸ, *Χαῖρε κεχαριτωμένη,* αὐτῇ εὐαγγελιζόμενος. Ἡ δὲ διελογίζετο, ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος· ὁ δὲ ἄγγελος εὐθὺς ὑπήγαγεν λέγων· *Ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, μὴ φοβοῦ, Μαριάμ· εὖρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ· διὸ* [ἄλ. ἰδοὺ] *συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱόν· καὶ καλέσονται* [ἄλ. καλέσεις] *τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.* Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ Υἱὸς Ἰψίστου κληθήσεται. Καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακώβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. *Ἐλεπεν δὲ Μαριάμ πρὸς τὸν ἀγγελον· Πῶς ἔσται μοι τοῦτο, ἐπεὶ ἄνθρωπος οὐ γινώσκω;* ἄρα μὲν ἔτι παρθένος; ἄρα μὴ τῆς παρθενίας ἡ ἀξία προδοταί; Ταῦτα διαπορούσιν τὴν ἁγίαν Παρθένον, συντόμως ὁ ἄγγελος προφέρει τοῦ λόγου τὸ κεφάλαιον, λέγων· *Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ἰψίστου ἐπισκιάσει σοί.* Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Ὁ γὰρ ἔστι, τοῦτο καὶ πάντως κληθήσεται. Πρεπόντως ἄρα τὴν ἁγίαν Μαριάμ ἐκ πασῶν γενεῶν μόνην ἡ χάρις ἐκλέλεκται. Σοφῆ γὰρ ὄντως κατὰ πάντα ἐτύγγανεν· οὐκ ὁμοία [ἄλ. ὁμοιος] αὐτῇ ἐκ πασῶν γενεῶν τις γέγονεν πώποτε. Οὐχ ὡς ἡ πρώτη [ἄλ. πρώτη] παρθένος Εὐα μόνη ἐν παραδείσῳ χορεύουσα, χαυνὴ τῇ διανοίᾳ, ἀπεριέργως παρὰ τοῦ ἀρχεκάκου βρωφῆς τὸν λόγον ἐδέξατο, καὶ οὕτως ἐφθάρη τὸ τῆς διανοίας φρόνημα [ἄλ. τῷ τῆς καρδίας φρονήματι]· καὶ δι’ αὐτῆς ὁ δόλιος τὸν ἰὸν ἐκχέας, καὶ τὸν θάνατον συγκεράσας, εἰς πάντα τὸν κόσμον εἰσήγαγεν· καὶ εἰς αὐτοῦ πᾶς [ἄλ. ἅπας] ὁ μόθος τῶν ἁγίων ἐγένετο· ἀλλ’ ἐν μόνῃ τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ, τὸ ἐκαίνης πταῖσμα [ἄλ. πτώμα] ἀνασέσωσται. Καὶ

Psal. xcvi, 11, 12, 13. ⁶¹ Matth. iii, 8. ⁶² Joan. xvi, 22. ⁶³ Luc. i, 28. ⁶⁴ Ibid. 28, 34.

⁶⁵ Ibid. 35.

οὐ πρότερον ἢ ἅγια τὸ δῶρον ἐκαρτέρησεν ὑποδέξασθαι, πρὶν ἂν μάθη τίς ὁ πέμπων, καὶ τί τὸ δῶρον, καὶ τίς ὁ φέρων. Ταῦτα καθ' ἑαυτὴν διηπόρει ἡ ἅγια λέγουσα, φησί, πρὸς τὸν ἀγγελον· Πόθεν ἡμῖν οὕτως τὴν εὐλογίαν ἐξεκόμισας; Ἐκ ποίων ἡμῖν θησαυρῶν ὁ μαργαρίτης τοῦ λόγου ἀπέσταλται; Πόθεν ἡμῖν ἡ δωρεὰ τὴν ὑπόθεσιν [ἄλ. ὑπόσχεσιν] κέκτηται. Ἐξ οὐρανοῦ παραγέγονας, ἀλλ' ἐπὶ γῆς βαδίζεις· ἀνθρώπου χαρακτήρα ἐπιδεικνύεις, καὶ λαμπάδα φωτὸς ἀπαστράπτεις.⁷ Ταῦτα ἐν ἑαυτῇ ἡ ἅγια διανοεῖτο, τοιοῦτοις δὲ λόγοις ὁ ἀρχάγγελος τὴν διάκρισιν αὐτῆς ἔλυσεν, εἰπὼν πρὸς αὐτήν· Πνεῦμα ἄγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ἱψίστου ἐπισκιάσει σοι. Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἄγιον, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Καὶ μὴ φοβοῦ, *Μαριάμ*· οὐ γὰρ φόβῳ καταπλήξαι σε παραγέγονα, ἀλλ' ἀποδιώξαι τοῦ φόβου τὴν ὑπόθεσιν. Μὴ φόβου, *Μαριάμ*· εὖρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ. Τὴν χάριν κατὰ φύσιν μὴ ἀνάγκρην. Νόμοις [ἄλ. νόμῳ] γὰρ φύσιν, ἡ χάρις ὑποβαίνειν οὐκ ἀνέχεται. Ἔργως, ὦ *Μαριάμ*, τὰ τοὺς πατριάρχας καὶ προφήτας λανθάνοντα. Μεμάθηκας, ὦ Παρθένε, ἃ μέχρι τοῦ νῦν κεκρυμμένα καὶ τοῖς ἀγγέλοις ἐτύγχανον. Ἀκήκοας, ὦ παναγία, ὧν οὐδέπω ὁ χορὸς τῶν θεοφόρων ἤξιωται. Μωϋσῆς καὶ Δαβὶδ, καὶ Ἡσαίας, καὶ Δανιὴλ, καὶ πάντες οἱ προφῆται περὶ αὐτοῦ προεκήρυξαν· ἀλλὰ τὸ πῶς, οὐκ ἐπίσταντο. Σὺ δὲ μόνη, ὦ παναγία Παρθένε, τὰ τούτοις ἅπασιν ἀγνοηθέντα μυστήρια, νῦν ὑποδέχη, καὶ μάθανεις [ἄλ. ὑποδέχου, καὶ μάθνας] τὸ πόθεν. Ὅπου γὰρ Πνεῦμα ἄγιον, πάντα ἐτοίμως καθήρτισται. Ὅπου θεία χάρις, πάντα τῷ Θεῷ δυνατά. Ἄγιον Πνεῦμα ἐπὶ σέ ἐπελεύσεται, καὶ δύναμις Ἱψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἄγιον, κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. Εἰ δὲ Υἱὸς Θεοῦ, καὶ Θεός, σύμμορφος τῷ Πατρὶ, καὶ συναΐδιος, ἐν ᾧ πᾶσαν κέκτηται ὁ Πατὴρ τὴν φανέρωσιν· ὁ χαρακτήρ ἐν τῷ προσώπῳ, καὶ διὰ τοῦ ἀπαυγίσματος ἡ δόξα καταλάμπεται. Καὶ ὡσπερ ἐκ τῆς ἀενάου πηγῆς οἱ ποταμοὶ προέρχονται· οὕτως καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀενάου καὶ αἰεζώου πηγῆς, προέρχεται τὸ φῶς τοῦ κόσμου, τὸ ἀένανον καὶ ἀληθινόν, Χριστὸς ὁ Θεός ἡμῶν. Περὶ ταύτης γὰρ οἱ προφῆται κεκράγασιν· Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὄρηματα εὐφραίνουσι [γρ. τὸ ὄρημα εὐφραίνει] τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ· οὐ μίαν δὲ πόλιν, ἀλλὰ πάσας· ὡσπερ γὰρ μίαν πόλιν, εὐφραίνει τὴν οἰκουμένην ἅπασαν. Πρεπόντως τοίνυν ὁ ἀγγελος [ἄλ. ἀρχάγγελος] τῇ ἁγίᾳ *Μαρίᾳ* Παρθένῳ πρώτῃ πάντων, τό· *Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ*, προεσήμανεν· ἐπειδὴ μετ' αὐτῆς ὅλος ὁ θησαυρὸς τῆς χάριτος ἐναπέκειτο. Ἐκ πασῶν γὰρ γενεῶν αὕτη μόνη παρθένος ἅγια σώματι καὶ πνεύματι γέγονεν· καὶ μόνη φέρει τὸν τὰ πάντα τῷ βήματι φέροντα. Καὶ οὐ μόνον θαυμάζειν ἔστιν τὸ τῆς ἁγίας τὸ ἐν σώματι κάλλος· ἀλλὰ καὶ τῆς ψυχῆς τὸν ἐνάρετον τρόπον. Διὸ καὶ τό· *Χαῖρε, κεχαριτωμένη*, αὐτῇ πρώτῃ ὁ ἀγγελος [ἄλ. ἀρχάγγελος] προσεφώνησεν· Ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, καὶ οὐ γήινος νυμφίος·

A benedictionem apportasti? Ex cujusmodi thesauris, verbi margarita nobis emissa est? Unde nobis donum materiam [al. promissum] paravit? Ex caelo advenisti, at in terra incedis; humanam formam exhibes, et lucis fulgore resplendes. Hæc dum intra se cogitaret sanctissima Virgo, talibus archangelus sermonibus disceptationem ejus solvit, dicens ad ipsam: Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideo et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. Et, *Netimeas, Maria*: non enim ut metum tibi incuterem, adveni; sed ut metus materiam a te repellerem. *Ne timeas, Maria*: invenisti enim gratiam apud Deum. Ne dijudices gratiam secundum naturam. Legibus [al. legi] enim naturæ se subjici gratia non patitur. Nosti, o Maria, quæ patriarchas et prophetas latebant. Didicisti, o Virgo, quæ adhuc angelis etiam fuerunt abscondita. Audisti, o sanctissima, quæ nunquam divino Spiritu allatorum chorus audire meruit. Moyses et David, Isais ac Daniel, cunctique prophetæ de ipso prædicaverunt; sed modum rationemve ignorarunt. Tu vero sola, o sanctissima Virgo, quæ his omnibus ignota fuerunt mysteria, nunc suscipis, causamque intelligis [al. suscipe et intellige]. Nam ubi Spiritus sanctus, cuncta prompte atque incunctanter perficiuntur. Ubi divina adest gratia, omnia Deo sunt possibilis. Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi: ideo et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. Si autem Filius Dei, etiam Deus, ejusdem formæ cum Patre, et coæternus; in quo omnem Pater possidet clarificationem; character atque imago in persona; et per splendorem gloria refulget. Et quemadmodum ex perenni fonte procedunt flumines, sic et ex hoc perenni ac semper vivo fonte, progreditur perennis et vera lux mundi, Christus Deus noster. De eo namque prophetæ clamarunt: Fluminis impetus lætificat civitatem Dei⁸⁷, neque unam duntaxat civitatem, sed omnes; nam sicut unam civitatem, universum terrarum lætificat orbem. Convenienter igitur angelus [al. archangelus] sanctæ Mariæ Virgini, primo omnium, illud: Ave, gratia plena, Dominus tecum, præsignificavit: quoniam cum ipsa totus gratiæ thesaurus reconditus erat. Ex omnibus enim generationibus, hæc sola virgo, sancta corpore et spiritu existit, solaque fert eum qui verbo omnia portat. Et non solum admirationem nobis parit sanctissimæ illius in corpore pulchritudo, sed et virtutes animæ ejus. Ideo et verbis illis: Ave, gratia plena, primum angelus [al. archangelus] ipsam salutando compellavit: Dominus tecum, et non terrenus sponsus, sed ipse sanctificationis [al. sanctitatis] Dominus, pater castitatis, incorruptionis auctor et libertatis dator; salutis procurator, et veræ pacis conservator atque largitor; qui ex terra virgine creavit hominem, et ex illius latere ac costa Evam assumpsit [al. protu-

⁸⁷ Psal. xlv, 5.

lit, creavit] : hic Dominus tecum, et rursum ex te. Agite igitur, charissimi, et nos angelicam consecrantem laudem, debitum pro viribus grati [al. grato animo] persolvamus, dicentes : Ave ac gaude, gratia plena, Dominus tecum. Tuum enim vere est avere atque gaudere; quoniam tecum divina gratia, ut novit, habitationem elegit; cum ancilla, Rex gloriæ: cum speciosa, speciosus forma præ filiis hominum⁸⁸; cum impolluta, qui sanctificat universa. Tecum Deus, et ex te Deus, ac perfectus homo, in quo omnis plenitudo divinitatis inhabitat. Ave, gratia plena, fons lucis, qui cunctos in ipsum credentes illuminat. Ave, gratia plena, intelligibilis solis oriens [al. solis justitiæ oriens], et flos vitæ immaculatus. Ave, gratia plena, pratum fragrantissimum. Ave, gratia plena, vitis semper vigeas; quæ animas glorificantium te lætificas. Ave, gratia plena, ager qui non exaratus fructus profert pulcherrimos: secundum naturam quidem, eo quod more nostro, et tempore motus gestationisque servatio protulisti; at præter naturam, aut potius supra naturam, quia superne divinum Verbum advenit, et in sancto tuo utero Adamum reformavit, ac fecunditatem quidem Spiritus sanctus sanctæ Virgini præbuit; verum autem corpus ex ejus corpore assumptum est. Et sicut margarita (11) ex duabus naturis, ex fulgure nimirum et aqua, oculis quibusdam indicis ac signis maris provenit; ita quoque Dominus noster Jesus Christus, inconfuse et immutabiliter ex pura ac casta, et impolluta ac sancta Maria Virgine progreditur, in deitate perfectus, et in humanitate perfectus, Patri per omnia similis, et nobis per omnia consubstantialis, sed omnis peccati expers.

χεται· οὕτως καὶ ὁ Δεσπότης ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστός, καὶ ἀμιάντου, καὶ ἁγίας Παρθένου Μαρίας προέρχεται, ἐν θεότητι τέλειος, καὶ ἐν ἀνθρωπότητι τέλειος, κατὰ πάντα ὁμοίος τῷ Πατρὶ, καὶ ὁμοούσιος ἡμῖν κατὰ πάντα, χωρὶς ἁμαρτίας.

Plurimi sanctorum Patrum, patriarcharum et prophetarum desiderarunt eum videre et coram spectatores fieri, et non potuerunt. Et alii quidem ex ipsi per visiones adumbratim in ænigmatibus [al. in ænigmate] conspexerunt; alii vero in columna nubis divinam vocem audierunt, et sanctorum angelorum aspectibus potiti sunt; ad Mariam autem virginem solam sanctam Gabriel archangelus [al. angelus] claro lumine venit, Ave, gratia plena, ei annuntians; et sic ipsa Verbum suscepit, et in tempore corporæ completionis pretiosam margaritam produxit. Adeste igitur, vos quoque charissimi, et dulcia verba illa ex spiritali David cithara nobis representata decantemus, dicentes : Surge, Domine, in requiem tuam, tu, et arca sanctificationis tuæ⁸⁹. Vere enim arca est sanctissima Virgo, intrinsecus et extrinsecus deaurata, quæ universum sanctificationis thesaurum suscepit. Surge, Domine,

ἀλλ' αὐτὸς ὁ τοῦ ἁγιασμοῦ Κύριος, ὁ τῆς ἀγνεΐας [ἄλ. ἁγίας] πατήρ, ὁ τῆς ἀφθαρσίας χτίστης, καὶ τῆς ἐλευθερίας δοτήρ, ὁ τῆς σωτηρίας κηδεμὼν, καὶ τῆς ἀληθοῦς εἰρήνης ταμίας χορηγός, ὁ ἐκ τῆς Παρθένου γῆς πλάσας τὸν ἀνθρώπον, καὶ ἐκ τῆς ἐκείνου πλευρᾶς τὴν Εὐαν προσλαβόμενος [ἄλ. προβαλλόμενος]· οὗτος ὁ Κύριος μετὰ σοῦ, καὶ πάλιν ἐκ σοῦ. Δεῦρο [ἄλ. δεῦτε] τοῖνον, ἀγαπητοί, καὶ ἡμεῖς τῷ ἀγγελικῷ ἀνω συνεπόμενοι, τὴν κατὰ δύναμιν ὀφειλὴν εὐγνωμόνες [ἡρ. εὐγνωμόνας] ἀποτίσωμεν, λέγοντες· Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ. Σὺν γὰρ τὸ χαίρειν ἀληθῶς· ἐπειδὴ μετὰ σοῦ ἡ θεία χάρις, ὡς οἶδεν, ἐσκήνωσεν· μετὰ τῆς δούλης, ὁ Βασίλειος τῆς δόξης· μετὰ τῆς ὥραίας, ὁ ὠραῖος κάλλιει παρὰ τοὺς νιὸς τῶν ἀνθρώπων· μετὰ τῆς ἀμιάντου, ὁ ἀγιάζων τὰ σύμπαντα. Μετὰ σοῦ ὁ Θεός, καὶ τέλειος ἀνθρώπος, ἐν ᾧ καταικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ἡ πηγὴ τοῦ φωτός, τοῦ φωτίζοντος πάντας, τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας. Χαῖρε, κεχαριτωμένη, τοῦ νοητοῦ ἡλίου ἢ ἀνατολῆ [ἄλ. ἡλίου τῆς δικαιοσύνης ἢ ἀνατολῆ], καὶ τὸ τῆς ζωῆς ἀμείαντον ἄνθος. Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ λειμὼν τῆς εὐωδίας. Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ἡ ἀμπέλος ἢ ἀειθαλής, ἡ εὐφραίνουσα τὰς ψυχὰς τῶν σὲ δοξαζόντων. Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ἡ ἀγεώργητος καλλικαρπὸς ἄρουρα. Κατὰ φύσιν μὲν, διὰ τὸ καθ' ἡμᾶς, καὶ διὰ τὸν χρόνον τῆς ἀσκήσεως [κυσήσεως]· παρὰ φύσιν δὲ, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ φύσιν, διὰ τὸν ἀνωθεν ἐνδημήσαντα Θεὸν Λόγον, καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ σου γαστρὶ τὸν Ἄδὰμ ἀναπλάσαντα, καὶ τὸ μὲν γόνιμον, τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ παρέσχεον τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ἡ δὲ ἀλήθεια τοῦ σώματος προσελήφθη ἐκ τοῦ σώματος αὐτῆς. Καὶ ὡσπερ ὁ μαργαρίτης ἐκ τῶν δύο φύσεων, ἐξ ἀστραπῆς καὶ ὕδατος, ἐκ τῶν ἀδύλων σημείων τῆς θαλάσσης προέβουσιν καὶ ἀτρέπτως, ἐκ τῆς καθαρᾶς καὶ ἀγνῆς.

Πλείστοι τῶν ἁγίων Πατέρων, καὶ πατριάρχων, καὶ προφητῶν, ἐπιθύμησαν ἰδεῖν, καὶ αὐτόπται γενέσθαι, καὶ οὐ γέγονασιν. Καὶ οἱ μὲν αὐτῶν, διὰ ὁράσεις αὐτὸν τυπικῶς ἐν αἰνίγμασιν [ἄλ. ἐν αἰνίγματι] ἐθεάσαντο· οἱ δὲ ἐν στόλῳ νεφέλης θείας φωνῆς ἐν ἀκροάσει γέγονασιν, καὶ ἁγίων ἀγγέλων συνέτυχον ὀπτασίαις· πρὸς Μαρὶαμ δὲ Παρθένον μόνην τὴν ἁγίαν, Γαβριὴλ ὁ ἀρχάγγελος [ἄλ. ὁ ἄγγελος] φωτιστικῶς παρεγένετο, τὸ, Χαῖρε, κεχαριτωμένη, αὐτῇ εὐαγγελιζόμενος· καὶ οὕτως τὸν Λόγον ἐδέξατο, καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς σωματικῆς συμπληρώσεως, τὸν πολύτιμον μαργαρίτην προήνεγκεν. Δεῦτε τοῖνον καὶ ὑμεῖς, ὦ ἀγαπητοί, τὰ ἐκ τῆς τοῦ Δαβὶδ θεοπνεύστου κιθάρας, ἡμῖν δεδειγμένα μελωδῆσωμεν, λέγοντες· Ἄνάστηθι, Κύριε, εἰς τὴν ἀνάπανσιν σου· σὺ, καὶ ἡ κιθάρὰ τοῦ ἀγάσματός σου. Κιθαρὴς γὰρ ἀληθῶς, ἡ ἁγία Παρθένος, ἐσωθεν καὶ ἐξωθεν κεχαρισμένη, ἡ ὄλον τὸν θησαυρὸν δεξαμένη τοῦ ἁγιάσμα-

⁸⁸ Psal. XLIV, 3. ⁸⁹ Psal. CXXXI, 8.

(11) Similia sunt apud sanctum Ephræm in serm. De Margarita pretiosa, tomo III.

τος. Ἀνάστηθι, Κύριε, εἰς τὴν ἀνάκλιον σου. Ἀνάστηθι, Κύριε, ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Πατρὸς, ἵνα ἐξαναστήσῃς τὸ πεπτωκὸς γένος τοῦ πρωτοπλάστου. Ταῦτα πρεσβεύων ὁ Δαβὶδ πρὸς τὴν ἐξ αὐτοῦ μέλλουσαν βλαστάνειν ῥάβδον τὸ καλλίκαρπον ἐκεῖνο ἄνθος, προφητεύων ἔλεγεν· Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλίνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάβου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ Πατρὸς σου· καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· ὅτι αὐτός ἐστιν Κύριος ὁ Θεός σου, καὶ προσκυνήσεις [ἄλ. προσκυνήσουσιν] αὐτῷ. Ἄκουσον, θύγατερ, τὰ πρῶην εἰς σέ [ἄλ. περὶ σοῦ] προφητευόμενα· ἵνα καὶ τοῖς γνώσεως ὀφθαλμοῖς θεωρήσῃς τὰ πράγματα. Ἄκουσον ἐμοῦ σοι προμηνύοντος, καὶ τοῦ ἀρχαγγέλου σοι τὰ ἐντελεῖ σοι μυστήρια διαβρήδην ἀναγγέλλοντος. Δεῦτε τοίνυν, ἀγαπητοί, καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὴν τῶν προλαβόντων μνήμην ἀναδραμόντες, τὴν ἐξ Ἰεσσαὶ ῥάβδον ὑπερφυῶς οὕτως βλαστήσασαν δοξάσωμεν, ἀνυμνήσωμεν, μακαρίσωμεν, εὐφημήσωμεν. Οὐ γὰρ μόνῃ τῷ [ἄλ. μόνον τὸν] Ἰωσήφ, ἀλλὰ καὶ τῇ θεοτόκῃ Μαρίας προμαρτυρῶν [ἄλ. προμαρτυρῶν] ὁ Λουκᾶς, ἐν τοῖς θεοῖς εὐαγγελίοις, ἱστορεῖ πρὸς αὐτὴν τὴν τοῦ Δαβὶδ οικειότητα· Ἀνέβη γὰρ ὁ Ἰωσήφ, φησὶν, ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς πόλιν τῆς Ἰουδαίας, ἥτις καλεῖται Βηθλεὲμ, ἀπογράψασθαι σὺν Μαρίας τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναίκιν, οὕση ἐγκύῃ, διὰ τὸ εἶναι αὐτοὺς ἐξ οἴκου καὶ πατρὸς Δαβὶδ. Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν, καὶ ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον πάσης τῆς κτίσεως· καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλιεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι. Ἐσπαργάνωσεν τὸν ἀναβαλλόμενον φῶς ὡς ἡμάτιον. Ἐσπαργάνωσεν τὸν πᾶσαν κτίσιν δημιουργήσαντα. Ἀνέκλιεν ἐν φάτνῃ, τὸν ὑπὲρ χερουβὶμ καθήμενον, καὶ ὑπὸ μυριάδων ἀγγέλων ἀνυμνούμενον. Ἐν τῇ τῶν ἀλόγων φάτνῃ ἀνεπαύσατο ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἵνα τοῖς ὄντως ἀλόγοις ἀνθρωπίνοις [ἡρ. ἀνθρώποις], κατὰ προαιρέσειν, λογικῆς μεταδῶσιν αἰσθήσεως. Ἐν τῇ τραπέζῃ τῶν κτηνῶν προετέθη ὁ οὐράνιος ἄρτος [ἄλ. προσετέθη ἄρτος τῆς ζωῆς], ἵνα τοῖς κτηνώδεσιν τοῖς ἀνθρωπίνοις μυστικῆς βρώσεως χορηγήσῃ μετὰληψιν. Καὶ οὐδὲ τόπος ἦν αὐτοῖς ἐν τῷ καταλύματι. Τόπον οὐκ εἶχεν, ὁ οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν τῷ λόγῳ κατασκευάσας· ἐπειδὴ, πλούσιος ὢν, δι' ἡμᾶς ἐπτώχευσεν, ταπεινώσιν ἄκραν ἐλόμενος [ἄλ. ἀνελόμενος], διὰ τὴν σωτηρίαν τῆς ἡμετέρας φύσεως, τῆς ἐμφύτου αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς ἀγαθότητος. Ὁ ἀποβρήτων μυστηρίων [ἄλ. ἀποβρήτων μυστηρίων] τῆς οἰκονομίας πληρώσας πᾶσαν διοίκησιν [ἄλ. διοικαιοσύνην] ἐν οὐρανῷ ἐν κόλπῳ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐν σπηλαίῳ ἐν ἀγκάλαις μητρὸς, ἀνεπαύσατο ἐν τῇ φάτνῃ. Ἀγγελικαὶ χορεῖαι περιεκύκλωσαν αὐτὸν, ἐν οὐρανῷ δοξολογίαν, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνην καταμηνύοντες. Ἐν οὐρανῷ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἐκαθέζετο· καὶ ἐν τῇ φάτνῃ ὡς ἐπὶ τῶν χερουβὶμ ἀνεπαύσατο.

A in requiem tuam. Surge, Domine, ex sinu Patris, ut collapsum primi parentis genus erigas. Hæc postulans ac deprecans David, ad virgam, quæ ex ipso pulcherrimi illius fructus florem germinatura erat, viticinans dicebat: Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam; et obliviscere populum tuum, et domum patris tui; et concupiscet rex decorem tuum: quoniam ipse est Dominus Deus tuus, et adorabis eum⁹⁰. Audi, filia, quæ autem in te [al. de te] prædicta sunt: ut et cognitionis oculis res ipsas contempleris. Audi me tibi præsignificantem, et archangelum perfecta tibi mysteria diserte annuntiantem. Venite igitur, dilectissimi, et nos ad memoriam ea quæ præcesserunt revocantes, virgam illam ex Jesse sic admirabiliter atque ineffabiliter germinantem glorificemus, collaudemus, beatam prædicemus, lætisque acclamationibus excipiamus. Nou enim soli [al. solum] Joseph, sed et Dei genitrici Mariæ testimonium perhibens Lucas, in divinis Evangeliiis, ad ipsam David familiam atque cognationem respiciens, enarrat ac dicit: Ascendit autem et Joseph a Galilæa in civitatem Judææ, quæ vocatur Bethlehem, ut profiteretur cum Mariâ desponsata sibi uxore prægnante; eo quod essent ipsi e domo et familia David. Factum est autem, cum essent ipsi ibi, impleti sunt dies ut pareret ipsa, et peperit filium suum primogenitum omnis creaturæ; et pannis eum involvit, et reclinavit ipsum in præsepio, quia non erat eis locus in diversorio⁹¹. Fasciis eum involvit, qui amictus est lumine sicut vestimento⁹². Involvit pannis eum, qui omnem formavit creaturam. Reclinavit in præsepio eum, qui super cherubim sedet, et ab inflentis angelis collaudatur⁹³. In irrationalium animalium præsepio divinum requievit Verbum, ut hominibus vere irrationalibus secundum liberam voluntatem, rationalem sensum tribueret. In mensa jumentorum cœlestis panis propositus est [al. panis vitæ appositus est], ut homines instar pecorum irrationalium mystici cibi participes redderet. Et ne locus quidem eis erat in diversorio. Locum non habuit, qui cœlum et terram verbo exstruxit: quoniam, cum dives esset, propter nos factus est pauper⁹⁴, extremam vilitatem ob salutem naturæ nostræ eligens, ex ingenita sua in nos bonitate. Qui occultorum dispensationis mysteriorum [al. occulto dispensationis mysterio] omnem implevit providentiam [al. justitiam], ac dispositionem in cœlo in sinu Patris, et in spelunca in ulnis matris, in præsepio requievit. Chori angelici circumcingebant eum, in cœlo gloriam concinentes, et in terra pacem annuntiantes. In cœlo a dextris Patris sedebat, et in præsepio, ut super cherubim, requiescebat. Thronus revera et hic erat cherubicus; thronus regalis; Sanctus sanctorum; solus super terram gloriosus; sanctis sanctorum; in quo requievit Christus Deus noster. Cui gloria, honor, et imperium, cum immaculatis-

⁹⁰ Psal. XLIV, 11, 12. ⁹¹ Luc. II, 4, 6, 7. ⁹² Psal. CIII, 2. ⁹³ Psal. LXXII, 2; Dan. III. ⁹⁴ II Cor. VIII, 9.

simo Patre et sanctissimo ac vivifico Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Α Θρόνος ἀληθῶς καὶ οὗτος χειρουργικός· θρόνος βασιλικός· Ἅγιος ἁγίων, ἔνδοξος μόνος ἐπὶ τῆς γῆς, τῶν ἁγίων ἁγιώτερος· ἐν ᾧ ἀνεπαύσατο Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν. Ὡς ἡ δόξα, τιμὴ, καὶ τὸ κράτος, σὺν τῷ Πατρὶ ἀχράντῳ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

HOMILIA II

In Annuntiatione sanctæ Virginis Mariæ.

Ejusdem sancti Patris nostri Gregorii episcopi Neocæsareæ Ponti, Thaumaturgi, encomium in Annuntiationem sanctissimæ Dei genitricis semperque virginis Mariæ, sermo II.

Cunctas quidem festorum celebritates atque hymnodias decet nos sacrificiorum instar offerre Deo : primum autem omnium, Annuntiationem sanctissimæ Dei genitricis, verbis illis comprehensam, *Ave, gratia plena* ⁸⁵, quæ ab angelo ad eam facta est : quoniam et prima omnis sapientiæ [*al. ante omnem sapientiam*] et salutaris doctrinæ in Novo Testamento illa nobis salutatio a Patre luminum emissa est. *Gratia autem plena* dicens, omnem naturam humanam complexus est. *Ave, gratia plena*, in sancta conceptione, et in glorioso partu. *Annuntio vobis gaudium magnum, quod erit omni populo* ⁸⁶. Rursus ad salutarem passionem Dominus veniens, aiebat : *Videbo vos, et gaudebitis, et gaudium vestrum nemo tollet a vobis* ⁸⁷. Et post suam resurrectionem, iterum per sanctas mulieres primum, illud *ave* [*al. avete*] ⁸⁸ nobis annuntiat. Similia rursus hisce Apostolus proclamavit : *Semper* (inquiens) *gaudete; sine intermissione orate, in omnibus gratias agite* ⁸⁹. Videte igitur, o charissimi, quo pacto gaudium, quod omnem cogitationem excedit, atque perenne, nobis indivisibiliter ubique Dominus dilargitus sit. Nam quoniam S. Maria in carne dum esset, purissimam vitam, omnique genere virtutum exultam, optimamque supra humanæ naturæ consuetudinem, gerebat; ideo æterni

Β Τοῦ αὐτοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου τῆς Νεοκαισαρείας Πόντου, τοῦ Θαυματουργοῦ, ἐγκώμιον εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς παναγίας θεοτόκου καὶ ἀεὶ παρθένου τῆς Μαρίας, λόγος β'.

Ἐορτάς μὲν ἀπάσας καὶ ὑμνῳδίας, δέον ἡμᾶς θυσιῶν δικῆν προσφέρειν τῷ Θεῷ· πρώτην δὲ [ἄλ. πρῶτον δὲ] πάντων, τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ἁγίας Θεοτόκου, τὸ, *Χαῖρε, κεχαριτωμένη*, τὸν παρὰ τοῦ ἀγγέλου πρὸς αὐτὴν γενοῦσα· ἐπειδὴ καὶ πρώτη πάνσης σοφίας [ἄλ. πρὸ τῆς σοφίας πάσης] καὶ σωτηρίου διδασκαλίας ἐπὶ τῆς νέας διαθήκης, τὸ *Χαῖρε κεχαριτωμένη*, παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν φῶτων ἡμῖν ἀπεστάλη. *Κεχαριτωμένη* δὲ εἰπὼν, πᾶσαν τὴν φύσιν τῶν ἀνθρώπων συμπεριέλαβεν. *Χαῖρε, κεχαριτωμένη*, ἐπὶ τῇ ἁγίᾳ συλλήψει καὶ ἐπὶ τῇ ἐνδόξῳ κηύσει. *Εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἐστὶ παντὶ τῷ λαῷ*. Πάλιν ἐπὶ τῷ σωτήριον πάθος Κύριος ἐρχόμενος, ἔλεγεν· *Ὁψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρίσεσθε, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἰρεῖ ἀπ' ὑμῶν*. Καὶ μετὰ τὸ ἀναστῆναι, πάλιν διὰ τῶν ἁγίων γυναικῶν, πρῶτον τὸ *χαῖρε* [ἄλ. *χαίρετε*] ἡμῖν εὐαγγελίζεται. Πάλιν παραπλήσια τούτοις ὁ Ἀπόστολος κέκραγεν· *Πάντοτε, λέγων, χαίρετε· ἀδιαιρέτως προσεύχεσθε· ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε*. Ὅρατε τίνων, ὦ ἀγαπητοί, πῶς τὴν ὑπὲρ ἔννοιαν καὶ ἀέναντον χαρὰν, ἀδιαιρέτως πανταχοῦ ἡμῖν ὁ Κύριος ἐδωρήσατο. Ἐπειδὴ γὰρ ἡ ἁγία Μαρία ἐν σαρκὶ οὖσα, τὴν ἀφθαρτον πολιτείαν ἐκέκτητο, ἀρεταῖς τε παντοταῖς πολιτευσαμένη, καὶ βιώσασα κρεῖττον ἢ κατὰ ἄνθρωπον· διὰ τοῦτο, ὁ ἐκ Θεοῦ Πατρὸς Λόγος σάρκα ἀναλαβεῖν, καὶ τέλειον ἀνθρώπινον ἐξ αὐτῆς κατηξίωσεν· ἵνα δι' ἧς σαρκὸς ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσηλθεν, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, διὰ τῆς αὐτῆς σαρκὸς κατακριθῆ ἡ ἁμαρτία ἐν τῇ σαρκὶ, καὶ νικηθῆ ὁ τῆς ἁμαρτίας πειραστής, ἐν τῇ ταυτῇ [ἄλ. ἐν τῇ ἀφῇ] τοῦ ἁγίου σώματος· καὶ ἀρχὴ ἀνστάσεως ἅμα ἀποδεχθῆ, καὶ ζωὴ αἰώνιος ἐν κόσμῳ πολιτευθῆ, καὶ Θεοῦ Πατρὸς ἀνθρώποις γένηται κοινωνία. Καὶ τί ἐπωμεν, ἢ τί παραλείπωμεν; ἢ τίς ἐξηγήσεται τοῦ μυστηρίου τὸ ἀκατάληπτον; Ἀλλ' ἔννυν ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανέλθωμεν. Πρὸς Παρθένον ἁγὴν Γαβριὴλ ἀπέσταλται· ὁ ἀσώματος πρὸς τὴν ἐν σώματι μετελοῦσαν τὴν πολιτείαν τὴν ἀφθαρτον, ἐν ἀγνεῖα, καὶ ἐν ἀρεταῖς βιώσασαν. Καὶ ἐλθὼν πρὸς

⁸⁵ Luc. i, 28. ⁸⁶ Luc. ii, 10. ⁸⁷ Joan. xvi, 22. ⁸⁸ Matth. xxviii, 9. ⁸⁹ I Thess. v, 16, 17, 18.

αὐτὴν, πρῶτον τὸ, *Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος* **A** *ac virtutibus viventem. Et ad ipsam veniens, primum illud, Ave, gratia plena, Dominus tecum*¹, ipsi sic annuntiat : *Ave, gratia plena*. Tu enim quæ vera gaudio sunt digna agis : quoniam immaculatam induta es vestem, et cingulo continentiae ac pudicitiae cincta es. *Ave, gratia plena*, quæ supercælestis lætitiæ vas es atque receptaculum. *Ave, gratia plena* : nam per te, gaudium omni dispensatur creaturæ, genusque humanum antiquam dignitatem recuperat. *Ave, gratia plena* : quoniam in ulnis tuis Creator universorum gestabitur. Ipsa vero in hoc turbata est verbo : nam ad quoscunque virorum affatus erat insolita, et quietem atque silentium ut continentiae ac castitatis matrem amplectebatur ; cumque puritatis atque integritatis immaculatum simulacrum esset, aspectum ipsa angelicum, sicut plures ex prophetis non reformidavit ; quoniam et affinitatem quamdam ac similitudinem vera virginitas cum angelis habet. Studiose quippe sanctissima Virgo lampadem virginitatis conservabat, et ne exstingeretur aut commacularetur, provide diligenterque curabat. Et sicut aliquis splendido amictus vestimento, magnam rationem ac curam adhibet, ne qua inquinatio ac sorde contaminetur ; ita quoque sanctissima Maria intra se cogitabat atque dicebat : Nunquid forte artificium aliquid ac fraudem, vel assentationem iste ministerii atque obsequii actus in se continet? Nunquid *ave* istud doloris mihi causa erit, sicut olim primæ matri Evæ, blanda divinitatis promissio, quam ex dæmoniaci serpentis operatione susceperat²? Nunquid rursus *in angelum lucis transfiguratus* mali auctor dæmon³, et meo sponso suam valde pudicitiam invidens, blandoque eum sermone fortasse oppugnans, et non valens viri mentem tanquam firmiorem decipere, ad me quasi teneriore decoratam mente accessit ; et istud mihi *ave* invenustum in posterum intonuit? Nunquid per ironiam beatificatio atque salutatio illa facta est? Nunquid venenum sub melle occultatum? Nunquid verba quidem fausta annuntiantis ; at scopus est deprædantis? Quomodo enim quam non novit ipse salutari? Hæc apud se dubia cogitatione versabat atque dicebat. Tunc rursus gaudium cunctis credibile atque indubitabile archangelus ipsi annuntiat, et dicit : *Ne timeas* [*al. gaudium indivisibile ei annuntiat, ac dicit : Ne timeas*], *Maria* : *invenisti enim gratiam apud Deum*⁴. Habes brevem dictorum demonstrationem. Non solum enim tibi quod nihil timendum est, sed et fiduciæ rationem innuo. Nam cunctæ per me cælestes potestates te sanctam Virginem salutant : quin et ipse cælestium omnium potestatum dominator, ex omni creatura, te sanctissimam et ornatissimam elegit ; et per sanctum ac castum, purum atque impollutum ventrem tuum, fulgidissima margarita in salutem totius terrarum orbis progreditur ; quoniam et tu sancta, omni

αὐτὴν, πρῶτον τὸ, *Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος* **A** *ac virtutibus viventem. Et ad ipsam veniens, primum illud, Ave, gratia plena, Dominus tecum*¹, ipsi sic annuntiat : *Ave, gratia plena*. Tu enim quæ vera gaudio sunt digna agis : quoniam immaculatam induta es vestem, et cingulo continentiae ac pudicitiae cincta es. *Ave, gratia plena*, quæ supercælestis lætitiæ vas es atque receptaculum. *Ave, gratia plena* : nam per te, gaudium omni dispensatur creaturæ, genusque humanum antiquam dignitatem recuperat. *Ave, gratia plena* : quoniam in ulnis tuis Creator universorum gestabitur. Ipsa vero in hoc turbata est verbo : nam ad quoscunque virorum affatus erat insolita, et quietem atque silentium ut continentiae ac castitatis matrem amplectebatur ; cumque puritatis atque integritatis immaculatum simulacrum esset, aspectum ipsa angelicum, sicut plures ex prophetis non reformidavit ; quoniam et affinitatem quamdam ac similitudinem vera virginitas cum angelis habet. Studiose quippe sanctissima Virgo lampadem virginitatis conservabat, et ne exstingeretur aut commacularetur, provide diligenterque curabat. Et sicut aliquis splendido amictus vestimento, magnam rationem ac curam adhibet, ne qua inquinatio ac sorde contaminetur ; ita quoque sanctissima Maria intra se cogitabat atque dicebat : Nunquid forte artificium aliquid ac fraudem, vel assentationem iste ministerii atque obsequii actus in se continet? Nunquid *ave* istud doloris mihi causa erit, sicut olim primæ matri Evæ, blanda divinitatis promissio, quam ex dæmoniaci serpentis operatione susceperat²? Nunquid rursus *in angelum lucis transfiguratus* mali auctor dæmon³, et meo sponso suam valde pudicitiam invidens, blandoque eum sermone fortasse oppugnans, et non valens viri mentem tanquam firmiorem decipere, ad me quasi teneriore decoratam mente accessit ; et istud mihi *ave* invenustum in posterum intonuit? Nunquid per ironiam beatificatio atque salutatio illa facta est? Nunquid venenum sub melle occultatum? Nunquid verba quidem fausta annuntiantis ; at scopus est deprædantis? Quomodo enim quam non novit ipse salutari? Hæc apud se dubia cogitatione versabat atque dicebat. Tunc rursus gaudium cunctis credibile atque indubitabile archangelus ipsi annuntiat, et dicit : *Ne timeas* [*al. gaudium indivisibile ei annuntiat, ac dicit : Ne timeas*], *Maria* : *invenisti enim gratiam apud Deum*⁴. Habes brevem dictorum demonstrationem. Non solum enim tibi quod nihil timendum est, sed et fiduciæ rationem innuo. Nam cunctæ per me cælestes potestates te sanctam Virginem salutant : quin et ipse cælestium omnium potestatum dominator, ex omni creatura, te sanctissimam et ornatissimam elegit ; et per sanctum ac castum, purum atque impollutum ventrem tuum, fulgidissima margarita in salutem totius terrarum orbis progreditur ; quoniam et tu sancta, omni

¹ Luc. 1, 28. ² Gen. iii. ³ II Cor. ii, 14. ⁴ Luc. 1, 30.

humana natura [al. creatura] gloriosior ac purior
 sanctorum effecta es; ac nive quidem candidiorem
 habens mentem, quovis autem auro quantumvis
 probato purificatum magis corpus; ventrem vero,
 qualem Ezechiel vidit, et qualem recensuit, talia
 dicens: *Similitudo animalium super caput, quasi
 firmamentum, et quasi aspectus crystalli formidabilis,
 et similitudo throni, super ea, quasi aspectus lapidis
 sapphiri; et super thronum, tanquam similitudo ho-
 minis, et quasi aspectus electri; et intrinsecus ejus,
 velut aspectus ignis, per circuitum*⁵. Perspicue igitur
 propheta natum ex sanctissima Virgine, in fi-
 gura ac umbra cernebat: quem tu, sancta Virgo [al.
 beata Virgo] portare non posses, nisi omni gloria
 atque virtute pro tempore illo refulgeres [al. contra
 throno ipsius coruscares]. Quibus igitur encomio-
 rum verbis dignitatem virginalem describamus?
 Quibus laudum significationibus atque præconii
 immaculatam ejus formam celebremus? quibus spi-
 ritualibus canticis atque elocutionibus gloriosissimam
 inter angelos glorificemus? Hæc, in domo Dei instar
 fructiferæ olivæ plantata, cui Spiritus sanctus ob-
 umbravit; per quam nos filios et hæredes regni
 Christi vocavit. Hæc semper vicens immortalitatis
 paradisos, in qua lignum vitæ plantatum cunctis
 immortalitatis fructus [al. incorruptibilitatis fru-
 ctum] suppeditat. Hæc virginum gloriatio, et ma-
 trum jubilatio. Hæc credentium firmamentum, et
 piorum perfectum exemplum. Hæc lucis indumentum,
 et virtutis [al. veritatis] domicilium. Hæc fons
 perennis, in quo aqua viva scaturivit atque
 produxit Domini in carne adventum. Hæc justitiæ
 munimentum; et quicumque ejus, ac virginis in-
 genuitatis puritatisque amatoris fuerint, angelica
 gratia perfruentur. Quicumque a vino ebrietatis
 [al. a vino et ebrietate] et sicera voluptatis abstinuerint,
 ex gemine vivificæ plantationis lætificabuntur.
 Quicumque virginitatis lampadem inextinctam
 conservaverint, immarcessibili immortalitatis
 corona⁶ exornabuntur. Quicumque immaculatam
 temperantiæ ac pudicitiae vestem comparaverint,
 mystico justitiæ thalamo excipientur. Quicumque
 propius ad angelicum gradum accesserint, perfectius
 quoque deliciis Domini beatitudinis reficiuntur.
 Quicumque pellucidum mentis oleum, ac
 purum conscientiae thymia possederint, boni
 spiritualis odoris adoptionisque [al. et adoptionis spiri-
 tualis] promissionem consequentur. Quicumque dig-
 ne Dei genitricis Virginis Mariæ Annuntiationem
 celebraverint, pleniorum etiam angelicæ salutatio-
 nis illius, *Ave, gratia plena*, mercedem referent.
 Oportet igitur nos hanc festivitatem celebrare,
 quoniam gaudio atque lætitia cunctum terrarum
 replevit orbem. Celebremus igitur nos eam in
 psalmis et hymnis, ac canticis spiritualibus. Celebra-
 vit olim et Israel: at in azymis, et herbis amaris, de
 quibus ait propheta: *Convertam festivitatem ipsorum*

δὲ χρυσοῦ δοκιμωτέρου κκαθααρμένον τὸ σῶμα· γασ-
 ττέρα δὲ, ὅταν ὁ Ἰεζεκιὴλ ἐθεάσατο, καὶ ποτὶν ἐπὶ
 ἱστόρησεν, τοιάδε λέγων· Ὁμοίωμα ζῶων ὑπὲρ κε-
 φαλῆς, ὡσεὶ στερέωμα, καὶ ὡς δρασὶς κρυστάλλου
 φοβεροῦ, καὶ ὁμοίωμα θρόνου ἐπ' αὐτῶν, ὡς
 δρασὶς λίθου σαρφείρου· καὶ ἐπάνω τοῦ θρόνου,
 ὡς ὁμοίωμα ἀνθρώπου, καὶ ὡς δρασὶς ἠλέκτρον·
 καὶ ἐσωθεν αὐτοῦ, ὡς δρασὶς πυρός, κύκλω. Σα-
 φῶς δὲ τὸν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου τεχθέντα ὁ προ-
 φῆτης τυπικῶς ἐθεάσατο· ὃν σὺ, ἅγία Παρθένε [ἄλ.
 μακαρία Παρθένε], φέρειν οὐκ ἴσχυες, εἰ μὴ πάσης
 δόξης, καὶ ἀρετῆς κατὰ τὸν χρόνον ἐκείνον [ἄλ. τὸν
 θρόνον ἐκείνου] ἐξήστραπτες. Ποίους οὖν ἐγκωμίων
 ῥήμασι τὴν παρθενικὴν διαγράψωμεν ἄξιαν; Ποίους
 ἐπαίνων νεύμασι καὶ κηρύγμασι τὸν ἄσπιλον ἀνυμνή-
 σωμεν χαρακτήρα; Ποίαις πνευματικαῖς ὑμνωδίαῖς
 καὶ λέξεσι δοξάζωμεν τὴν ὑπερένδοξον ἐν ἀγγέλοις;
 Αὕτη ἐν τῷ ὀκτῷ τοῦ Θεοῦ πεφυτευμένη, ὡς κατέ-
 καρπος ἐλαία, ἐν ἧ' τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπεσείασε
 [ἄλ. ἐπισκιάζει]· δι' ἧς υἱοῦς καὶ κληρονόμους ἡμᾶς
 κέκληκεν τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας. Αὕτη, ὁ ἀειθα-
 λῆς τῆς ἀφθαρσίας παράδεισος· ἐν ἧ' τὸ ζωοποιὸν
 ξύλον φυτευθὲν, τοῖς πᾶσιν χορηγεῖ ἀθανασίας καρ-
 πούς [ἄλ. ἀφθαρσίας καρπὸν]. Αὕτη, παρθένων τὸ
 καύχημα, μητέρων τὸ ἀγαλλίαμα. Αὕτη, πιστευόν-
 των στήριγμα, καὶ εὐσεβῶν κατόρθωμα. Αὕτη, φωτὶς
 ἔνδυμα, καὶ ἀρετῆς [ἄλ. ἀληθείας] ἐφέστιον. Αὕτη,
 πηγὴ ἀένναος, ἐν ἧ' τὸ ζῶον ὕδωρ ἔδλωσε τὴν ἐν-
 σαρκον τοῦ Κυρίου παρουσίαν. Αὕτη, δικαιοσύνης
 ἐχύρωμα, καὶ ὅσοι ταύτης γεγόνασιν ἔραστοι, καὶ τῆς
 παρθενικῆς ἐρώσι γνησιότητος καὶ καθαρότητος, τῆς
 ἀγγελικῆς ἀπολαύσονται χάριτος. Ὅσοι τοῦ οἴνου
 τῆς μέθης [ἄλ. οἴνου καὶ τῆς μέθης], καὶ τῶν σι-
 κέρων ἀπέχονται τῆς ἡδυπαθείας, ἐκ τοῦ γεννημα-
 τος εὐφρανθήσονται τῆς ζωηφόρου φυτείας. Ὅσοι τὴν
 λαμπάδα ἄσβεστον διετήρησαν τῆς παρθενίας, τὸν
 ἀμυράντινον στέφανον ἀναθήσονται τῆς ἀφθαρσίας.
 Ὅσοι τὸν τῆς σωφροσύνης ἄσπιλον περιεποίησαντο
 χιτῶνα, εἰς τὸν μυστικὸν τῆς δικαιοσύνης παραλή-
 φθήσονται συμφῶνα. Ὅσοι τοῦ ἀγγελικοῦ βαθμοῦ
 πλησιαίτεροι γεγόνασι, γνησιαίτερον τοῦ δεσποτι-
 κοῦ κατατροφῆσουσι μακαρισμοῦ. Ὅσοι τὸ φωτιστι-
 κὸν ἔλαιον τῆς διανοίας, καὶ τὸ καθαρὸν τοῦ συνεῶ-
 τος θυμίαμα κέκτηνται, τῆς εὐωδίας τῆς πνευματι-
 κῆς, καὶ τῆς υἰοθεσίας [ἄλ. πνευματικῆς υἰοθεσίας],
 κληρονομήσουσι τὴν ἐπαγγελίαν. Ὅσοι ἀξίως τῆ
 εὐαγγελισμὸν ἐορτάζουσι τῆς θεοτόκου Παρθένου
 Μαρίας, γνησιαίτερον τῆς ἀγγελίας, τοῦ, *Χαῖρε,
 κεχαριτωμένη*, κομίζονται μισθαποδοσίαν. Δεῖ οὖν
 ἡμᾶς τὴν ἐορτὴν ταύτην ἐορτάζειν, ἐπειδὴ χάρις καὶ
 εὐφροσύνης πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπλήρωσεν. Ἐορτά-
 ζωμεν δὲ ἡμεῖς ἐν ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευ-
 ματικαῖς. Ἐορτάζεν ποτὲ καὶ Ἰσραὴλ, ἀλλ' ἐν ᾠδαῖς
 ἡμῶν, καὶ πικρῶν· περὶ ὧν ὁ προφήτης λέγει·
*Μεταστρέψω τὰς ἐορτὰς αὐτῶν εἰς λύπας, καὶ εἰς
 πένθος, καὶ τὴν ἁρμονίην αὐτῶν εἰς κατήξειαν.*
 Τὰς δὲ ἡμετέρας λύπας ὁ Κύριος ἡμῶν, διὰ τῶν καρ-
 πῶν τῆς μετανόας, εἰς χαρὰν μεταστρέψει διεθε-

⁵ Ezech. 1, 22, 26, 27. ⁶ I Petr. v, 4.

εαυώσατο. Εἶχεν μὲν καὶ ἡ πρώτη διαθήκη δικαιοματὰ λατρείας, ὡς ἐπὶ τοῦ προπάτορος Ἀβραάμ, ἀλλ' ἐν πόνοις σαρκίνης ἀλγηδόνος διὰ περιτομῆς, μέχρι χρόνων συμπληρώσεως. Νόμος ἔκεινους διὰ Μωϋσῆως εἰς παιδείαν ἐδόθη· ἡμῖν δὲ ἡ χάρις, καὶ ἡ ἀληθεία διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ δεδορηται [ἄλ. ἐγένετο]. Πάντων ἡμῖν τῶν ἀγαθῶν ἀρχὴ γέγονεν ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς κεχαριτωμένης Μαρίας, ἡ πολυύμνητος τοῦ Σωτῆρος οἰκονομία, ἡ ἔνθεος αὐτοῦ καὶ ὑπερκόσμιος διδασκαλία. Ἐντεῦθεν ἡμῖν ἀνατέλλουσιν τοῦ νοεροῦ φωτὸς αἱ ἀκτῖνες. Ἐντεῦθεν ἀναδρῦσουσιν ἡμῖν αἱ πηγαὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς ἀθανασίας, διεϊδῆ καὶ καθαρὰ ἐκχεῦσαι τῆς εὐσεβείας τὰ νάματα. Ἐντεῦθεν ἡμῖν ἀπαστράπτουσιν οἱ θησαυροὶ τῆς θεογονίας. Ζωὴ γὰρ αὕτη ἐστὶν αἰώνιος, ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλεν Ἰησοῦν Χριστόν. Καὶ πάλιν· Ἐρευνᾶτε τὰς Γραφάς, ὅτι ἐν αὐταῖς εὐρήσατε ζωὴν αἰώνιον [ἄλ. δοκεῖτε ζωὴν αἰώνιον ἔχειν]. Διὰ τοῦτο γὰρ, τοῖς ἐρευνῶσι τὰ θεῖα λόγια ἀνακαλύπτεται ὁ θησαυρὸς τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως. Θησαυρὸν ἡμῖν ἠπλωσε σήμερον τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς ὁ Παράκλητος. Θησαυρὸς δὲ ἡμῖν ἔστω σοφίας, ἡ προφητικὴ γλώσσα, καὶ ἡ ἀποστολικὴ διδασκαλία· οὐ γὰρ ἔστι χωρὶς νόμου καὶ προφητῶν, ἡ εὐαγγελιστῶν [ἄλ. Εὐαγγελίων], καὶ ἀποστόλων, ἔχει τὴν ἀκριβῆ τῆς σωτηρίας ἐλπίδα. Διὰ γὰρ τῆς τῶν ἁγίων προφητῶν καὶ ἀποστόλων γλώττης ὁ Κύριος ἡμῶν φθέγγεται, καὶ ταῖς τῶν ἁγίων φωναῖς ὁ Θεὸς ἐγκαλλωπίζεται, οὐ τῆς λέξεως χρῆζων, ἀλλὰ τῇ διαθέσει χαίρων, οὐδὲν ἐξ ἀνθρώπων καρπούμενος, ἀλλὰ τῇ εὐγνώμονι ψυχῇ τῶν δικαίων ἐπαναπαύμενος. Οὐ γὰρ ἐξ ὧν ἡμεῖς φθεγγόμεθα, Χριστὸς μεγαλύνεται, ἀλλ' ἐξ ὧν εὐεργετούμεθα, τὴν εὐεργεσίαν εὐγνωμόνως κηρύττομεν· οὐχ ἵνα τῆς ἀξίας ἐφικνόμεθα, ἀλλ' ἵνα τὴν κατὰ δύναμιν ὀφειλὴν ἀποτίσωμεν. Ὅταν δὲ ἀναγινώσκειται τὸ Εὐαγγέλιον, ἢ ἀποστολικόν, μὴ προσχῆς τῇ βίβλῳ, ἢ τῷ ἀναγινώσκοντι· ἀλλὰ τῷ ἅπ' οὐρανοῦ φθεγγόμενῳ Θεῷ. Βίβλος μὲν γὰρ, τὸ ὁρώμενον· Χριστὸς δὲ, τὸ θεολογούμενον· εὐαγγελίζεται τοίνυν ἡμῖν τὴν πολυύμνητον τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν· ὅτι Θεὸς ὢν, διὰ φιλοφιλανθρωπίαν ἀνθρώπου γέγονεν· οὐ τὴν προαιώνιον ἀξίαν ἀποθέμενος, ἀλλὰ τὴν σωτηρίαν οἰκονομίαν ἐνδυσάμενος· εὐαγγελίζεται ἡμῖν τὴν πολυύμνητον τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν, ὅτι τοῖς κάμνουσιν ἰατρὸς ἐπέδημσεν, οὐ φαρμάκοις θεραπεύων, ἀλλὰ νεύματι φιλοφιλανθρωπίας ἰώμενος. Εὐαγγελίζεται ἡμῖν τὴν πολυύμνητον τοῦ Σωτῆρος οἰκονομίαν· ὅτι τοῖς πεπλανημένοις ἡ ὁδὸς τῆς σωτηρίας ἀνεδείχθη, τοῖς ἀπεγνωσμένοις ἡ σωτηρίας χάρις, διαφόρως πάντας εὐεργετοῦσα, τοὺς πεπλανημένους ἀναζητοῦσα, τοὺς ἐσκοτισμένους φωτίζουσα, τοὺς τεθανατωμένους ζωοποιοῦσα, τοὺς δούλους ἐλευθεροῦσα, τοὺς αἰχμαλώτους ἐξαγοράζουσα, καὶ τοὺς πᾶσιν ἡμῖν τὰ πάντα γέγονεν, ἡ ὁδὸς [ἄλ. εἰς ἴδον] σωτηρίας· οὐ διὰ τὴν ἡμετέραν εὐγνωμοσύνην, ἀλλὰ διὰ τὴν αὐτῷ τῷ εὐεργετῇ πρέπουσαν ἀγαθότητα. Πάντα γὰρ ἐποίησεν ὁ Σωτὴρ, οὐχ ἵνα

A in dolores et luctum, et lætitiarum eorum in tristitiam ⁷, Nostrum porro luctum Dominus noster, per fructus pœnitentiæ in gaudium se conversurum affirmavit ⁸. Hæbit quidem et primum testamentum justificatorio cultus, ut in primo patre Abraham; verum in dolorem carni cruciatus per circumcisionem, usque ad tempora expletionis ⁹. Lex illis per Moysem data est ad correptionem; nobis autem gratia et veritas per Jesum Christum concessa est [*al. facta est*]. Cunctorum nobis bonorum principium Annuntiatio Mariæ gratia plenæ exstitit, laudatissima Salvatoris dispensatio, divinaque ejus atque altissima cœlestis doctrina. Hinc nobis spiritalis lucis exoriuntur radii. Hinc nobis sapientiæ et immortalitatis scaturiunt fontes; qui limpidos ac purros rivus pietatis effundunt. Hinc nobis divinæ cognitionis resplendent thesauri. Hæc enim vita est æterna, ut cognoscamus verum Deum, et quem misit Jesum Christum ¹⁰. Et rursus: Scrutamini Scripturas: quoniam in iis inveniatis vitam æternam [*al. putatis vitam æternam habere*] ¹¹. Propterea enim scrutatoribus divinorum eloquiorum thesaurus divinæ revelatur cognitionis. Thesaurum nobis hodie a Deo inspiratæ Scripturæ Paracletus explicavit. Thesaurus porro sapientiæ nobis sit lingua prophetica, et doctrina apostolica: non enim absque lege et prophetis, aut evangelistis [*al. Evangelistis*], atque apostolis, perfectam salutis spem habere possumus. Nam per sanctorum prophetarum et apostolorum linguam Dominus noster loquitur, et in sanctorum vocibus Deus sibi placet et acquiescit; non quod locutione egeat, sed quod bona affectione ac dispositione gaudeat; non quod ab homine fructum ullum capiat, sed quod in animabus justorum gratis conquiescat. Non enim quia nos loquimur, Christus magnificatur; sed quia beneficiis ab eo afficimur, beneficentiam ipsius grato animo prædicamus; non ut id pro dignitate faciamus, sed ut debitum pro viribus persolvamus. Quando porro Evangelium legitur, vel apostolicum, non libro attendas, aut lectori; sed Deo e cœlis loquenti. Liber siquidem est id quod cernitur, at Christus est id de quo disseritur [*al. de quo divina prædicantur*]; evangelizat igitur nobis celeberrimam *L Salvatoris œconomiam sive dispensationem*: quoniam cum Deus esset, nimia benignitate sua factus est homo; non quidem dignitatem quam ab æterno habuit, deponens: sed salutarem œconomiam inducens, evangelizat nobis laudatissimam Salvatoris dispensationem; quoniam laborantibus atque ægrotantibus medicus advenit, non pharmacis curans, sed nutu benignitatis suæ sanans. Evangelizat nobis celebratissimam Salvatoris dispensationem: quia errantibus factus est via salutis, desperantibus gratia salutaris, multifariam in cunctos beneficia conferens, errantes requirens, tenebris circumfusos illuminans, mortuos vivificans, servos

⁷ Αποκ. viii, 10. ⁸ Jer. xxxi. ⁹ Joan. i. ¹⁰ Joan. xvii, 5. ¹¹ Joan. v, 39.

libertate donans, captivos redimens, et omnibus nobis omnia factus, in viam salutis : non propter nostram animi gratitudinem, sed ob bonitatem ipsi Salvatori convenientem. Omnia enim fecit Salvator, non ut sibi ipsi virtutem compararet, sed ut nobis vitam conciliaret æternam. Ad imaginem quippe Dei hominem formans, in paradiso deliciarum jussit eum degere : cæterum diaboli invidia is deceptus, et divini præcepti transgressor factus, morti se obnoxium reddidit. Quapropter et qui ex ipso geniti sunt, per successionem hæreditario debito obstricti, damnationis sententia multati sunt. *Regnavit enim mors ab Adam usque ad Moysem* ¹² [al. damnationis ab iis ratio exigitur]. Benignissimus autem Dominus cernens plasma proprium a morte detineri, non in finem usque aversatus est hominem, quem ad imaginem suam fecerat; sed per singulas eum generationes visitans, non reliquit, et antea quidem Patribus ostensus, et in lege prædicatus, ac in prophetis assimilatus, salutarem dispensationem suam præsignificavit. Quando porro venit plenitudo temporum gloriosi adventus sui, archangelum præmisit Gabrielem ad Mariam Virginem, qui lætum ipsi nuntium deferret ¹³. Hic autem ab ineffabilibus supernis potestatibus ad sanctissimam Virginem deveniens, primum illis verbis : *Ave, gratia plena*, ipsam compellavit ac salutavit : qua quidem verborum voce ad eam facta, in ipsa mox auditione Spiritus sanctus in immaculatum Virginis templum ingressus est; et sanctificata est mens ejus simul cum membris : stetitque natura ex adverso, et concubitus procul, cum stupore spectantes naturæ Dominum præter naturam, atque adeo supra naturam, rem admirabilem in corpore perpetrantem; et per quæ diabolus arma decertaverat, per contraria nos Christus liberavit, assumpto corpore quod pati posset, ut nostrum; ut deficienti humano generi majorem gratiam [al. gaudium] tribueret. Et ubi abundavit peccatum, superabundavit gratia. Convenienter igitur gratia ad sanctissimam est Virginem missa. Sic enim et evangelicæ historiæ continet oraculum dicens : *Mense autem sexto, missus est angelus Gabriel ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Joseph, ex domo et familia David; et nomen virginis, Maria* ¹⁴, et reliqua. Primus vero hic est mensis, quo ad sanctissimam Virginem missus est archangelus; sicut et in legali libro ait Scriptura : *Mensis iste vobis principium mensium, primus est vobis in mensibus anni* ¹⁵. Pascha sanctum celebrate [al. celebrabit] Domino, in cunctis generationibus vestris. Sextus vero mensis apud Zachariam. Merito igitur sanctissima Virgo ex genere David fuit, et Bethlehem patriam possedit, ac Joseph secundum consanguinitatis leges jure desponsata. Et custos ejus erat sponsus, atque incorruptionis ipsius intemeratæ cohabitator. Et sanctissimæ Virgini valde suum quadrabat nomen : Maria

Α εαυτῷ ἀρετὴν πραγματούσθαι, ἀλλ' ἵνα ἡμῖν περιποιήσῃται ζωὴν τὴν αἰώνιον. Ἐν εἰκόνι γὰρ θεοῦ διαπλάσας τὸν ἄνθρωπον, ἐν παραδείσῳ τρυφῆς προσέταξεν διάγειν· οὗτος δὲ φθόνῳ διαδόλου ἀπατηθεὶς, καὶ τῆς θείας ἐντολῆς παραβάτης γενόμενος, ὑπόδικος γέγονε θανάτου. Ὅθεν καὶ οἱ ἐξ αὐτοῦ τικτόμενοι, κατὰ διαδοχὴν τῷ πατρικῷ χρεεὶ ὑπέκειντο, τῆς καταδίκης τὸ λογοθέσιον ἀπητημένοι [ἀλ. ἀπατούμενοι]. Ἐβασίλευσε γὰρ ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι Μωϋσέως. Ὁ δὲ φιλόθρωπος Κύριος, ἰδὼν τὸ πλάσμα τὸ ἴδιον ὑπὸ τοῦ θανάτου κρατούμενον, οὐκ εἰς τέλος ἀπεστράφη, ὃν κατ' εἰκόνα ἐποίησεν· ἀλλὰ καθ' ἐκάστην γενεάν ἐπισκεπτόμενος, οὐ διέλειπεν· καὶ πρῶν μὲν ἐν τοῖς Πατράσιιν ὀπτανόμενος, καὶ ἐν νόμῳ κηρυττόμενος, καὶ ἐν προφήταις ὁμοούμενος, τὴν σωτηρίαν οἰκονομίαν προεμήνυεν. Ὅτε δὲ ἦλθεν τὸ πλήρωμα τῶν καιρῶν τῆς ἐνδόξου παρουσίας αὐτοῦ, τὸν ἀρχάγγελον Γαβριὴλ πρὸς τὴν Παρθένον Μαρίας εὐαγγελιζόμενον προπέσταλκεν. Ὁ δὲ, ἀπὸ τῶν ἀφράστῶν ἄνω δυνάμεων πρὸς τὴν ἁγίαν Παρθένον παραγενόμενος, πρῶτον, τὸ, *Χαῖρε, κεχαριτωμένη*, αὐτῇ προσεφώνησεν· τῆς δὲ φωνῆς, τοῦ *Χαῖρε, κεχαριτωμένη*, πρὸς αὐτὴν γενομένης διὰ τῆς ἀκοῆς εἰσῆλθεν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς τὸν ἀμίαντον ναὸν τῆς Παρθένου· καὶ ἠγιάσθη ἡ ἔννοια σὺν τοῖς μέλεσι· καὶ ἔστη ἡ φύσις ἀντικρυς, καὶ ἡ συνουσία πόρρωθεν, μετὰ θάμβους θεωροῦσαι τὸν Δεσπότην τῆς φύσεως παρὰ φύσιν, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ φύσιν πρᾶγμα θαυματουργοῦντα ἐν τῷ σώματι· καὶ δι' ὧν ὅλων ὁ διάβολος ἤγωνίζετο, διὰ τῶν ἐναντίων ὁ Χριστὸς ἡμᾶς ἔσωσεν, ἀναλαβὼν τὸ ὁμοιοπαθὲς ἡμῖν σῶμα, ἵνα τῷ λείποντι μελλόνα χάριν [ἀλ. χάρι] δωρησῆται. Καὶ ὅπου ἐπλέονασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερπερίσσευσεν ἡ χάρις. Πρεπόντως δὲ ἡ χάρις πρὸς τὴν ἁγίαν Παρθένον ἀπέσταλται. Οὕτως γὰρ καὶ περιέχει τῆς εὐαγγελικῆς ιστορίας τὸ λόγιον· *Τῷ μνηρὶ δὲ τῷ ἕκτῳ, ἀπεστάλη ὁ ἀγγελος Γαβριὴλ πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἄνδρι, ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ, ἐξ οἴκου καὶ πατρὸς Δαβὶδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαρίας, καὶ τὰ λοιπά. Πρῶτος δὲ μὴν οὗτος πρὸς τὴν ἁγίαν Παρθένον καθὼς φησιν ἐν τῇ νομικῇ βίβλῳ· Ὁ μὴν οὗτος ἕκτος, ἀρχὴ μηνῶν, πρῶτός ἐστιν ὁμῖν, ἐν τοῖς μηνσὶ τοῦ ἐνιαυτοῦ. Πάσχα ἅγιον ἑορτάσατε [ἀλ. ἑορτάσατε] τῷ Κυρίῳ εἰς πάσας τὰς γενεὰς ὁμῶν. Ἐκτος δὲ μὴν πρὸς Ζαχαρίαν. Εἰκότως δὲ ἡ ἁγία Παρθένος ἐκ γένους Δαβὶδ ἐτύγγανεν, καὶ τὴν Βηθλεὲμ πατρῶε ἐκέκτητο, καὶ τῷ Ἰωσήφ κατὰ νόμους συγγενείας δικαίως ἐμεμνήστευτο. Καὶ φύλαξ ἦν ὁ μνήστωρ, καὶ ὁ ἀφθορασίας ἀκηράτου σύνοικος. Καὶ τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ λίαν πρέπον ὄνομα. Μαρία γὰρ ἐκέκλητο· ὅπερ δὴ φωτισμὸς ἐρμηνεύεται. Τί γὰρ τοῦ φωτός τῆς παρθενίας λαμπρότερον; Ὅθεν καὶ τὰς ἀρετὰς παρθένους ὀνομάζουσιν, οἱ τὰς οὐσίας αὐτῶν ἀγαθῶς στοχαζόμενοι. Εἰ δὲ τοσοῦτον ἀγαθὸν, παρθένον ἔχειν καρδιαν, ἤλικον ἡ σαρξ μετὰ τῆς ψυχῆς τὴν παρθενίαν ἀσκήσασα; Οὕτως καὶ ἡ ἁγία Μαρία ἐν σαρκὶ οὖσα,*

¹² Rom. v, 14. ¹³ Luc. 1. ¹⁴ Luc. 1, 26, 27. ¹⁵ Exod. xii, 2.

τὴν ἀφθαρτον πολιτείαν ἐκέκτητο, καὶ τὰ παρὰ τοῦ Ἀρχαγγέλου ληθόντα, πίστει ἐδέχετο. Καὶ τότε μετὰ σπουδῆς πρὸς τὴν Ἑλισάβετ τὴν συγγενίδα αὐτῆς, εἰς τὴν ὄρεινὴν ἵκοντο. Καὶ εἰσελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ζαχαρία, ἠσπάσατο τὴν Ἑλισάβετ, μιμησαμένη τὸν ἄγγελον. Ὡς δὲ ἤκουσεν τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας ἢ Ἑλισάβετ, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν ἀγαλλιάσει ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς, καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἢ Ἑλισάβετ. Οὐκοῦν ἡ φωνὴ τῆς Μαρίας ἐνήργησε, καὶ Πνεύματος ἁγίου τὴν Ἑλισάβετ ἐνέπλησε [ἄλ. ἐπλήρωσε]· καὶ καθάπερ ἐξ ἀενάου πηγῆς διὰ τῆς γλυττῆς ποταμῶν χαρισμάτων, διὰ τῆς προφητείας τῆ συγγενίδι ἐξέπεμψεν· καὶ τοῖς ποσὶ τοῦ βρέφους τῆ γαστρὶ δεδεμένοι, ἀλλεθεῖαι καὶ σκιρτᾶν παρεσκευάσεν. Ὅπερ ἦν χορείας θαύματος σύμβολον. Ἐνθα γὰρ ἡ κεχαριτωμένη παραγεγένηται, χαρὰς τὰ πάντα πεπλήρωται. Ἀρξάντων δὲ φωστῆ μισγάλη ἢ Ἑλισάβετ, καὶ εἶπεν· *Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου· καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἴνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρὸς μέ; Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί. Σὺ γὰρ αὐταῖς ἀρχὴ τῆς ἀναστάσεως* [ἄλ. ἀναστάσεως] γέγονας. Σὺ παρρησίαν ἡμῖν τῆς εἰς παραδείσον εἰσοδοῦ δέδωκας, καὶ τὴν ἀρχαίαν ὁδὸν ἐδίωξας. Οὐκέτι γὰρ μετὰ σέ, τὸ γένος τῶν γυναικῶν ὀνειδίζεται. Οὐκέτι οἱ κληρονόμοι τῆς Εὐας φοβοῦνται τὴν ἀρχαίαν κατάραν, οὐδὲ τοῦ τοκετοῦ τὴν ὥδινά. Ἐπειδὴ Χριστὸς ὁ τοῦ γένους ἡμῶν Ἀνθρωπίνος, ὁ Σωτὴρ ὅλης τῆς φύσεως, ὁ πνευματικὸς Ἀδάμ, ὁ τοῦ χοικοῦ τὴν πληγὴν ἰασάμενος ἐκ τῆς ἁγίας γαστρὸς σου προέρχεται. *Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.* Ὁ γὰρ πάντων τῶν ἀγαθῶν φουρτῆς, ὁδὸς καρπὸς ἀναδέδεικται. Λαμπρὰ μὲν ἔρωμεν καὶ τῆς στεφάνου τὰ ῥήματα· λαμπρότερα δὲ πάλιν ἡ ἁγία ἐφθέγγετο Παρθένος, καὶ ὤδην τῷ Θεῷ εὐχαριστίας, καὶ εὐδοκίας, καὶ θεολογίας γέμουσαν τῷ Θεῷ ἀνατίθησιν· μετὰ τῶν ἀρχαίων τὰ νέα καταγγέλλουσα· μετὰ τῶν ἀπ' αἰῶνος τὰ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων κηρύττουσα, καὶ ἐν βραχεῖ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιωσαμένη τοῦ Χριστοῦ τὰ μυστήρια. *Εἶπεν δὲ Μαριάμ· Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ μου τὸν Κύριον. Καὶ ἠγαλλίασεν τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ σωτήρι μου, καὶ τὰ ἐξῆς. Ἄντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους αὐτοῦ, καὶ ἥς* *ἔθετο* [ἄλ. διέθετο] *διαθήκης τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, ἕως αἰῶνος.* Θεωρεῖς πῶς ἡ ἁγία Παρθένος, καὶ τὴν πατριαρχικὴν ὑπερέβαλεν τελειότησα, καὶ βεβαίω τὴν πρὸς Ἀβραάμ τοῦ Θεοῦ διαθήκην, λέγοντος· *Αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι ἀγαμέσσορ ἐμοῦ καὶ σοῦ.* Διὸ ἐλθὼν κυροῖ [ἄλ. πληροῖ] τὴν πρὸς Ἀβραάμ διαθήκην, μυστικῶς τὸ σημεῖον τῆς περιτομῆς ἀναδεξάμενος, καὶ κλήρωμα νόμου καὶ προφητῶν γενόμενος. Ταύτης οὖν τῆς προφητείας [ἄλ. ταύτην οὖν ὤδην] τὴν ὤδην ἡ ἁγία Θεοτόκος τῷ Θεῷ ἀνέπεμπεν [ἄλ. ἀπένευε], λέγουσα· *Μεγαλύνει ἡ ψυχὴ*

enim nuncupata erat, quod *illuminatio* interpretatur. Quid enim splendore virginitatis illustrius? Quapropter et virtutes virgines denominant, qui recte essentias earum conjiciunt. Quod si tantum est bonum habere cor virginitate præditum, quantum tandem erit caro, quæ cum animo virginitatem coluerit? Sic et sancta Maria in carne dum esset, vitam incorruptam atque immaculatam possidebat, ac verba ab archangelo dicta in fide suscipiebat. Tuncque cum festinatione ad Elisabeth cognatam suam contendebat. *Et ingressa domum Zachariæ, salutavit Elisabeth*, angelum imitata. *Ut autem audiret salutationem Mariæ Elisabeth, exsultavit infans præ júbilo in utero ejus, et repleta est Spiritu sancto Elisabeth*¹⁶. Vox igitur Mariæ efficax fuit, et Spiritu sancto replevit Elisabeth: ac velut ex perenni quodam fonte, instrumento linguæ, flumen charismatum per prophetiam cognatæ suæ emisit: et pedibus infantis in utero colligatis [al. colligati], saltum et exultationem suppeditavit. Quod quidem miraculosi tripudii symbolum signumque erat. Nam ubi gratia plena adventit, gaudio cuncta repleta sunt. *Exclamavit autem magna voce Elisabeth, ac dixit: Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui. Et unde hoc mihi, ut veniat mater Domini mei ad me*¹⁷? *Benedicta tu in mulieribus.* Tu quippe ipsis principium reparationis [al. resurrectionis] effecta es. Tu fiduciam in paradysum introitus nobis dedisti, et antiquum dolorem luctumque fugasti. Non enim amplius post te mulierum genus vituperatur; non amplius hæredes Evæ antiquam maledictionem timent, neque partus dolorem reformidant; quoniam Christus humani generis Redemptor, Salvator universæ naturæ, spiritalis Adami, terreni hominis vulnus curans, ex sancto tuo utero procedit. *Benedicta tu in mulieribus, et benedictus fructus ventris tui.* Omnium enim honorum plantator tuus fructus effectus est. Præclara quidem videmus, etiam sterilis Elisabeth verba; at illustriora vicissim sanctissima prolucuta est Virgo, et canticum Deo gratiarum actionis, bonique odoris, ac theologiæ plenum retribuit, cum antiquis nova annuntians, cum iis quæ a sæculo et ab initio, ea quæ in sæculorum consumptione acciderunt prædicans, brevique sermone Christi mysteria summam perstringens. *Ait autem Maria: Magnificat anima mea Dominum. Et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo, et quæ sequuntur. Suscepit Israel puerum suum, recordatus misericordiæ suæ, ac testamenti quod disposuit cum Abraham et semine ejus in sæcula*¹⁸. Vides quo pacto sanctissima Virgo etiam patriarchicam superaverit perfectionem, confirmaveritque testamentum Dei ad Abraham, dicentis: *Hoc est testamentum, quod statui inter me et te*¹⁹. Ideoque veniens, suum ad Abraham confirmat [al. adimplet] testamentum,

¹⁶ Luc. i, 40, 41. ¹⁷ Ibid. 42, 43. ¹⁸ Ibid. 46 seqq. ¹⁹ Gen. xvii, 11; Rom. iv, 11.

mystice signum circumcisionis accipiens, et plenitudo legis ac prophetarum effectus. Hujus igitur prophetiæ canticum [*al. hoc igitur canticum*] sancta Dei Genitrix Deo remittebat [*al. retribuit*], dicens: *Magnificat anima mea Dominum. Et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo. Quia fecit mihi magna qui potens est, et sanctum nomen ejus*²⁰. Deiparam quippe me faciens, vicissim me virginem conservavit; et per meum ventrem, cunctarum generationum, in sanctificationem, summam colligatur plenitudo. Omni enim ætati benedixit, virorum pariter ac mulierum, adolescentulorum ac juvenum, senumque. *Fecit potentiam in brachio suo*²¹, pro nobis adversus mortem et diabolum, nostrorumque peccatorum dirumpens [*al. dirupit*] chirographum. *Dispersit superbos mente cordis*²² ipsorum; dispersit ipsum diabolum, et cunctos ei militantes dæmones. Ille quippe proprie corde superbus erat, quoniam dicere audebat: *Supra nubes cæli ponam solium meum, et ero similis Altissimo*²³. Quomodo vero nunc ipsum dissipavit, consequenter propheta declaravit, dicens: *Nunc autem in infernum descendes*²⁴ [*al. deprimeris*], et cuncti exercitus tui. Ubique enim aras, atque delubra ejus, inaniumque deorum cultus dispersit, et ex gentibus populum sibi peculiarem atque acceptum constituit. *Deposuit potentes de sede, et exaltavit humiles*²⁵. Quibus sane verhis, Judæorum ejectionem et gentium introductionem breviter innuit. Judæorum enim seniores, ac scribæ in lege, et qui in reliquis prærogativis ac privilegiis divites erant, quod male suis divitiis et potentiis usi essent, hinc eos ab omni sede deposuit, prophetiæ nimirum ac sacerdotii, legislaturæ atque doctrinæ, opulentia hæreditariæ, sacrificiorum ac festivitatum copiæ, dignitatisque regiæ. His omnibus illi spoliati, profugi ac nudi in captivitate ejecti sunt; et illorum loco, humiles ex gentibus populi, qui justitiam esuriebant, exaltati sunt: quoniam humilitatem suam, et divinæ cognitionis famem, qua detinebantur, ostendentes, divinum Verbum, sicut Chananæa micas²⁶, deprecabantur; et propterea divinorum misteriorum repleti sunt divitiis. Nam universam divinorum bonorum sortem, qui ex Virgine natus est Christus Deus noster, in gentes transtulit. *Suscepit Israel puerum suum*²⁷, et non quemvis Israellem, sed puerum suum; qui reipsa Israelis nobilitatem illustrat: atque ideo ipsum filium et hæredem Dei Genitrix appellavit [*al. declaravit*]. Cum enim in littera et lege illum laborantem invenisset, per gratiam vocavit. Talem igitur Israellem vocans, *suscepit, recordatus misericordiæ suæ. Sicut locutus est ad patres nostros, Abraham, et semini ejus in sæcula*²⁸. In paucis igitur hisce dictionibus, universum dispensationis complectitur mysterium. Salvare quippe genus humanum, et testamentum cum

Α μου τὸν Κύριον. Καὶ ἠραλλίλασεν τὸ πνεῦμά μου, ἐπὶ τῷ Θεῷ σωτῆρι μου. Ὅτι ἐποίησέν μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατὸς, καὶ ἄγνω τὸ ἔσος αὐτοῦ. Θεοτόκον γὰρ ποιήσας με, πάλιν παρθένου διεψύλαξεν· καὶ διὰ τῆς ἐμῆς γαστρὸς, πασῶν γενεῶν εἰς ἀγιασμόν ἀκακεφαλαιοῦται τὸ πλήρωμα. Πᾶσαν γὰρ ἡλικίαν ἠλόγησεν, ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν, νεανίσκων καὶ παιδῶν, καὶ γερόντων. Ἐποίησεν κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ, καὶ τῶν ἡμετέρων ἀμαρτιῶν διαβρῆξας [ἄλ. διέβρῆξας] τὸ χειρόγραφον. Διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διὰ ἔννοιας καρδίας [ἄλ. διανοίας τῆς καρδίας] αὐτῶν· αὐτὸν τε τὸν διάβολον διεσκόρπισεν, καὶ πάντας τοὺς ἐκείνῳ στρατεύοντας δαίμονας. Ἐκεῖνος γὰρ τῇ καρδίᾳ κυρίως ἦν ὑπερήφανος, ἐπειδὴ λέγειν ἐτόλμησεν Ἐπάνω τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, καὶ ἔσομαι ὄμοιος τῷ Ὑψίστῳ. Πῶς δὲ νῦν αὐτὸν διέσπασεν, διὰ τῶν ἐξῆς ὁ προφήτης ἐδήλωσεν, εἰπὼν· Νῦν δὲ εἰς ἄβυσσον καταβήσῃ [ἄλ. εἰς ἄβυσσον καταβιβάσῃσθῃ], καὶ πάντα τὰ στρατεύματά σου. Πανταχοῦ γὰρ τοὺς βωμοὺς αὐτοῦ, καὶ τὰς τῶν ματαίων θεῶν λατρείας διεσκόρπισεν· καὶ ἐξ ἔθνῶν λαὸν περιούσιον ἑαυτῷ κατεσκεύασεν. Καθεῖλεν δυναστάς ἀπὸ θρόνων, καὶ ὑψώσεν ταπεινοὺς. Τοιγαροῦν τὴν τῶν Ἰουδαίων ἐκβολὴν, καὶ τὴν πῶν ἔθνῶν εἰσαγωγὴν ἐν ἐπιτόμῳ ἐμήνυσεν. Ἰουδαίων γὰρ πρεσβύται, καὶ γραμματεῖς ἐν νόμῳ, καὶ οἱ ταῖς λοιπαῖς πρεσβείαις πλουτοῦντες ἐτύγχανον, ὅτι περ κακῶς τῷ πλούτῳ καὶ τῇ δυναστείᾳ παρανόμως ἐκέχρητο, ἐντεῦθεν αὐτοὺς ἀπὸ παντὸς θρόνου καθεῖλεν, προφητείας τε καὶ ἱερουσύνης, νομοθεσίας τε καὶ διδασκαλίας, καὶ πατρῶου πλοῦτου, θυσιῶν τε καὶ πλήθους ἑορτῶν, καὶ οὐ τῆς βασιλείας ἀξιώματος. Τοῦτων ἀπάντων ἐκείνοι κενοί, καὶ φυγάδες, καὶ γυμνοί εἰς αἰχμαλωσίαν ἐξαπεστάλησαν· ταπεινοὶ δὲ, ἀντ' αὐτῶν, οἱ ἐξ ἔθνῶν λαοί, δικαιοσύνην πεινῶντες, ὑψώθησαν· ἐπειδὴ τὴν ἑαυτῶν ταπεινώσιν, καὶ τὸν συνέχοντα αὐτοὺς τῆς θεογνωσίας λιμὸν ἐπιδείξαντες, τοῦ θεοῦ λόγου, δίκην ψυχῶν, καθάπερ Χαναανῆ, ἐπρέσβευον· καὶ διὰ τοῦτο, τοῦ πλοῦτου τῶν θεῶν μυστηρίων ἐπλήσθησαν· ὄλον γὰρ τὸν κληρον τῶν θεῶν ἀγαθῶν ὁ ἐκ Παρθένου τεχθεὶς Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰς τὰ ἔθνη μετατέθηκεν. Δ Ἄντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ· καὶ οὐ τοῦ τυχόντος Ἰσραὴλ· ἀλλὰ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, ὅστις τῷ ἔργῳ ἐξευγενίσει τοῦ Ἰσραὴλ τὴν εὐγένειαν. Καὶ διὰ τοῦτο, παῖδα καὶ κληρονόμον αὐτὸν ἡ Θεοτόκος ἐκάλεσεν [ἄλ. ἐδήλωσεν]. Κάμνοντα γὰρ εὐρῶν τῷ γράμματι, καὶ τῷ νόμῳ κοπιῶντα, τῇ χάριτι παρεκάλεσεν· οὐκοῦν τὸν τοιοῦτον Ἰσραὴλ καλέσας, ἀντελάβετο, μνησθῆναι ἐλέους. Καθὼς ἐλάλησεν πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραάμ, καὶ σπέρματι αὐτοῦ, ἕως αἰῶνος. Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἀλίγαις λέξεσιν, ὄλον τὸ τῆς οἰκονομίας ἀναλαμβάνει μυστήριον. Διασωῆσαι γὰρ τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων,

²⁰ Luc. 1, 46 seqq. ²¹ Ibid. 51. ²² Ibid. ²³ Isa. xiv, 14. ²⁴ Ibid. 15. ²⁵ Luc. 1, 52. ²⁶ Matth. xv, 37. ²⁷ Luc. 1, 54. ²⁸ Ibid. 54 55

καὶ τὴν διαθήκην τὴν πρὸς τοὺς πατέρας πληρῶσαι· ἅ
 βουλόμενος ὁ Χριστός, οὐρανοὺς ποτὲ μὲν ἐκλι-
 νεν, καὶ κατέβη. Οὕτως δὲ ὡς χωροῦμεν ἡμεῖς
 ἐμφανίζεται, ἵνα ἴδῃν αὐτὸν, καὶ ψηλαφήσαι, καὶ
 ἀκούσαι λαλοῦντος ἰσχύσωμεν. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ Θεὸς
 Λόγος σάρκα καὶ τέλειον ἄνθρωπον ἐκ γυναικὸς ἁγίας
 Παρθένου ἀναλαβεῖν κατηξίωσεν, καὶ ἐγεννήθη ἄν-
 θρωπος, ἵνα ἐκτίσῃ τὸ ἡμέτερον ὄφλημα, καὶ πλη-
 ρώσῃ μέχρις ἐαυτοῦ, τῆς πρὸς Ἀβραὰμ διαθήκης,
 περιτομῆς τε καὶ τῶν ἐφεξῆς νομίμων τὰ ἐντέλματα.
 Μετὰ δὲ τοὺς λόγους τούτους, ἡ ἁγία Παρθένος εἰς
 τὴν Ναζαρέτ ἐπορεύετο· ἐκεῖθεν δὲ πάλιν δόγμα
 Καίσαρος εἰς τὴν Βηθλεὲμ ἀνελεῖν αὐτὴν παρε-
 σκεύασεν· αὐτὴ δὲ ὡς ἀπὸ τῆς βασιλικῆς πατριᾶς
 προὔπαρχουσα, εἰς τὴν βασιλικὴν τοῦ Δαβὶδ πατριᾶν
 μετὰ Ἰωσήφ τοῦ μνηστῆρος ἐπέλετο. Καὶ τὸ τοῦ
 παντὸς ἐπέκεινα θαύματος ἠκολούθει μυστήριον.
 Παρθένος τίκτουσα, καὶ χεροὶ βασιτάζουσα τὸν ῥή-
 ματι πᾶσαν τὴν γῆν κτίσιν βασιτάζοντα. Καὶ οὐδὲ τό-
 πος ἦν αὐτοῖς ἐν τῷ καταλύματι. Τόπον οὐκ
 εἶχεν ὁ πᾶσαν τὴν γῆν τῷ ῥήματι θεμελιώσας. Γά-
 λακτι τρέφουσα τὸν πᾶσαν πνοὴν διατρέφοντα, καὶ
 ζωογονοῦντα. Σπαργάνους δεσμοῦσα τὸν λόγῳ πᾶσαν
 τὴν κτίσιν δεσμεύοντα. Ἐν φάτῃ ἀνέκλινεν τὸν
 ἐπὶ καθέδρας χειροῦσι ἐποχοῦμενον. Φῶς ἐξ οὐρανοῦ
 περιέλαμπε τὸν πᾶσαν τὴν κτίσιν φωτίσαντα. Στρα-
 τιαὶ οὐράναι· δοξολογοῦσαι· παύσαντο τῷ πρὸ αἰώνων
 ἐν οὐρανοῖς δοξαζομένῳ. Ἄστροι δαδουχῶν κατεμή-
 νυν τοὺς ἐκ γῆς πόβρωθεν ἐλθόντας πρὸς τὸν δυνά-
 ταν ἀνατολῆν. Ἐξ Ἀνατολῶν ἦκασιν δωροφοροῦντες τῷ δι-
 ἡμᾶς πτωχεύσαντι· ἡ δὲ ἁγία Θεοτόκος συνετήρει τὰ
 ἔργα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς,
 ὡς ὄλων τῶν μυστηρίων ὑπάρχουσα δοχεῖον. Σοῦ
 μὲν, ὦ παναγία Παρθένε, ἀνώτερος πάσης εὐφημίας
 ὁ ἔπαινος, διὰ τὸν ἐκ σοῦ Θεοῦ σάρκα φορέσαντα, καὶ
 γεννηθέντα ἄνθρωπον. Σοὶ πᾶσα φύσις ἐπουρανίων
 καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων [Ἰσ. ὑποχθονίων] σέ-
 βας προσφέρει τὸ πρόσφορον. Σὺ γὰρ ἀληθῶς θρόνος
 χειροῦσιν ἀναδέδειξαι. Σὺ ἐν τοῖς ἄκροις τῶν νο-
 τῶν [ἀλ. νότου] βασιλείων, φωτὸς ἀπαύγασμα ἀπα-
 στράπτεις· ἐνθα δοξάζεται Πατὴρ ὁ ἀναρχος, οὗ
 τὴν δύναμιν ἔσχες ἐπισκιάζουσαν· προσκυνεῖται ὁ
 Υἱὸς, ὃν κατὰ σάρκα σὺ τέτοκας· δοξολογεῖται [ἀλ.
 δοξάζεται] Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅπερ ἐν τῇ γαστρὶ σου,
 τὴν γέννησιν τοῦ μεγάλου Βασιλέως ἐνήργησεν. Διὰ
 σοῦ, κεχαριτωμένη, Τριάς ἁγία καὶ ὁμοούσιος ἐν τῷ
 κόσμῳ γνωρίζεται. Μετὰ σοῦ, καὶ ἡμᾶς καταξίωσον
 μετασχεῖν τῆς τελείας σου χάριτος, ἐν Χριστῷ
 Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· μεθ' οὗ, τῷ Πατρὶ δόξα,
 ἅμα τε τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς
 αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν [ἀλ. ἢ ἡ δόξα, καὶ τὸ
 κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν].

A patribus constitutum adimplere Christus volens,
 caelos tandem inclinavit, et descendit²⁰. Sic autem
 secundum capacitatem nostram se nobis ostendit,
 ut ipsum videre ac tangere, et loquentem audire
 possimus. Et propterea Deus Verbum carnem et
 perfectam humanam naturam ex muliere sanctis-
 sima Virgine assumere dignatus est, et homo natus
 est, ut debitum nostrum persolveret, et usque ad
 se ipsum, testamentum cum Abraham disposuit,
 circumcisionis, ac ceterorum abrahamialium praecepto-
 rum adimpleret²¹. Post hos porro sermones cou-
 cessit in Nazareth sanctissima Virgo; inde vero
 rursus in Bethlehem per edictum Caesaris ascendere
 coacta est; ipsa autem tanquam ex regia familia
 procedens, in regiam David patriam cum Joseph
 sponso mittebatur. Et mysterium quod omne mira-
 culum superat consecutum est: Virgo parit, et
 manibus gestat eum qui verbo res omnes creatas
 gestat. Neque locus erat eis in diversorio²². Locum
 non habebat, qui totam terram verbo fundavit.
 Lacte virgo mater pascebat eum, qui omnem nutrit
 vivumque producit spiritum. Fasciis involvebat
 eum, qui verbo omnem ligat creaturam. In praese-
 pio reclinabat eum, qui in cathedra supra cheru-
 bim vehitur²³. Lux e caelis circumfulgebat eum,
 qui omnem illuminat creaturam. Coelestes exercitus
 glorificantes assistebant ei, qui ante saecula glori-
 ficatur in caelis. Stella praelucens ducatum praesta-
 bat eis²⁴, qui ex longinquis venerant regionibus ad
 eum qui vere oriens erat. Ex Oriente veniunt, mu-
 nera deferentes ei qui pauper propter nos factus
 est²⁵. Sanctissima porro Dei Genitrix conservabat
 omnia verba haec, conferens in corde suo²⁶; velut
 quae omnium mysteriorum vas ac receptaculum
 esset. Tua sane, o sanctissima Virgo, laus omnem
 prorsus laudem, propter Deum ex te incarnatum
 ac hominem natum, excedit. Tibi omnis creatura,
 in caelis ac terris et apud inferos, reverentiam ac
 cultum convenientem offert. Tu enim vere thronus
 evasisti cherubicus. Tu in summis spiritalibus re-
 gnis [al. in supremis austri regnis], lucis splendore
 coruscas: ubi glorificatur Pater omnis principii
 expers, 'cujus obumbrantem habuisti potentiam;
 adoratur Filius, quem secundum carnem peperisti;
 celebratur [al. glorificatur] Spiritus sanctus, qui
 in tuo utero nativitatem magni Regis peregit. Per
 te, o gratia plena, Trinitas sancta et consubstan-
 tialis in mundo cognoscitur. Tecum, et nos di-
 gnare participes efficere perfectae tuae gratiae, in
 Christo Jesu Domino nostro: cum quo, Patri gloria,
 simulque Spiritui sancto, nunc et semper, et
 in saecula saeculorum. Amen [al. cui gloria et po-
 tentia, in saecula saeculorum. Amen].

²⁰ Psal. xvii, 10. ²¹ Gen. xvii; Psal. civ; Rom. iv; Act. vii. ²² Luc. ii, 7. ²³ Psal. lxxix, 2.
²⁴ Matth. ii. ²⁵ II Cor. viii, 9. ²⁶ Luc. ii, 51.

HOMILIA III.

In Annuntiatione sanctæ Virginis Mariæ.

Ejusdem sancti Gregorii episcopi Neocæsareæ Thaumaturgi, in Annuntiationem sanctissimæ Dei Genitricis Virginis Mariæ, sermo III.

Rursus bona faustaue gaudii nuntia, rursus libertatis indicia, rursus revocatio, rursus reversio, rursus lætitiæ promissio, rursus a servitute liberatio. Angelus cum Virgine loquitur: ut non amplius cum muliere serpens loquatur. *Mense sexto*, inquit, *missus est angelus Gabriel a Deo ad virginem desponsatam viro*²⁶. Missus est Gabriel, ut totius mundi salutem annuntiaret. Missus est Gabriel, ut revocationis subscriptionem Adamo deferret. Missus est ad virginem Gabriel, ut mulieris ignominiam in honorem commutaret. Missus est Gabriel, ut dignum purissimo sponso thalamum pararet, Missus est Gabriel, ut inter creaturam et Creatorem sponsalia contraheret. Missus est Gabriel ad animatum Regis angelorum palatium. Missus est Gabriel ad virginem, desponsatam quidem Joseph, sed Jesu Filio Dei servatam. Missus est servus incorporeus ad virginem inviolatam atque immaculatam. Missus est a peccato liber, ad eam quæ omnis corruptionis expertus erat. Missus est lynchus, qui Solem justitiæ indicaret. Missus est diluculi nitor, qui diei lumen præcurreret. Missus est Gabriel, ut eum qui in sinu est Patris, etiam in matris ulnis prædicaret. Missus est Gabriel, ut eum qui in solio sedebat, etiam in spelunca jacere ostenderet. Missus est miles, qui magni Regis mysterium proclamaret: mysterium, inquam, quod fide cognoscitur, et curiositate non indagatur; mysterium quod adoratur, et humano ingenio non ponderatur; mysterium quod divinis et non humanis rationibus expenditur. *Mense sexto missus est Gabriel ad virginem*. Sed quem hic sextum mensem dicit? Quemnam? Illum nimirum, ex quo lætum illud Elisabeth accepit nuntium: ex quo Joannem concepit. Et unde hoc planum fit? Id ipsemet interpretatur [*al. interpretetur*] archangelus, ad Virginem dicens: *Ecce*, inquit, *Elisabeth cognata tua et ipsa concepit filium in senectute sua. Et hic mensis est sextus illi, quæ vocatur sterilis*²⁷. *Mense sexto*, scilicet conceptionis Joannis. Conveniebat enim ut miles præcederet. Oportebat ut satellites anteverteret, decebat ut nuntius præcurreret, qui Domini adventum indicaret. *Mense sexto, missus est angelus Gabriel ad virginem desponsatam viro*: desponsatam, inquam, non conjunctam; desponsatam quidem, sed servatam. Cur desponsatam? ne citius latro mysterium cognosceret. Quod etiam per virginem Rex venturus esset, impro-

²⁶ Luc. 1, 26, 27. ²⁷ Ibid. 36.

Τοῦ αὐτοῦ ἀγίου Γρηγορίου ἐπισκόπου Νεοκαισαρείας τοῦ Θαυματουργοῦ, εἰς τὴν Ἐυαγγελισμόν τῆς παρθένης Θεοτόκου Παρθένου τῆς Μαρίας, λόγος τρίτος.

Πάλιν χαρᾶς εὐαγγέλια, πάλιν ἐλευθερίας μηνύματα, πάλιν ἀνάκλησις, πάλιν ἐπάνοδος, πάλιν εὐφροσύνης ἐπαγγελία, πάλιν δουλείας ἀπαλλαγὴ. Ἄγγελος μετὰ Παρθένου λαλεῖ: ἵνα μηκέτι γυναικὶ ὀμιλήσῃ, ὁ δόφις. *Τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ*, φησὶν, *ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ*. Ἄπεστάλη Γαβριὴλ, τὴν παρθεσίον μηνύσαι σωτηρίαν. Ἄπεστάλη Γαβριὴλ, φέρων τῷ Ἀδάμ ὑπογραφὴν ἀνακλήσεως. Ἄπεστάλη Γαβριὴλ πρὸς παρθένον: ἵνα τὴν ἀτιμίαν τῆς θήλυος [ἴσ. θηλείας] εἰς τιμὴν μεταβάλῃ. Ἄπεστάλη Γαβριὴλ, ἄξιον εὐτρεπίσαι τῷ καθαρῷ νυμφίῳ τὸν θάλαμον. Ἄπεστάλη Γαβριὴλ, νυμφεύσασθαι τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι. Ἄπεστάλη Γαβριὴλ πρὸς τὸ ἐμφύχον τοῦ Βασιλέως τῶν ἀγγέλων παλάτιον. Ἄπεστάλη Γαβριὴλ πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην μὲν τῷ Ἰωσήφ, τηρουμένην δὲ τῷ Ἰησοῦ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Ἄπεστάλη δούλος ἀνώματος πρὸς Παρθένον ἀμόλυτον. Ἄπεστάλη ὁ ἀμαρτίας ἐλεύθερος, πρὸς τὴν φθορᾶς ἀνεπίδεκτον. Ἄπεστάλη ὁ λύχνος, μηνύων τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης. Ἄπεστάλη ὁ ὄρθρος, προτρέχων τοῦ φωτὸς τῆς ἡμέρας. Ἄπεστάλη ὁ Γαβριὴλ, κηρύσσων τὴν ἐν κόλπῳ τοῦ Πατέρος, καὶ ἐν ἀγκάλαις τῆς μητέρος. Ἄπεστάλη Γαβριὴλ, δεικνύς τὸν ἐν θρόνῳ καὶ ἐν σπηλαίῳ. Ἄπεστάλη στρατιώτης, βῶν τὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως μυστήριον. μυστήριον, φημί, τὸ πίστει γνωριζόμενον, οὐκ ἐρευνώμενον τῇ πολυπραγμοσύνῃ μυστήριον προσκυνώμενον, οὐ ζυγοστατούμενον, μυστήριον θεολογούμενον, οὐ μετρούμενον. *Τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ, ἀπεστάλη Γαβριὴλ πρὸς παρθένον*. Ποῖον μῆνα ἔκτον; Ποῖον; Ἄφ' οὗ ἐδέξατο Ἐλισάβετ τὰ εὐαγγέλια ἀφ' οὗ τὸν Ἰωάννην συνέλαβε. Καὶ πόθεν τοῦτο, ὄηλον; Ἐρμηνεύεται [ἄλ. ἐρμηνεύεται] ὁ αὐτὸς ἀρχάγγελος, λέγων πρὸς τὴν Παρθένον: Ἰδοὺ, φησὶν, Ἐλισάβετ ἡ συγγενὴς σου, καὶ αὕτη συνειληφῆσα υἱὸν ἐν γήτρῃ αὐτῆς. Καὶ οὗτος μὴν ἔκτος αὐτῆ, τῇ καλυμμένῃ στείρα. Τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ, λοιπὸν οὖν, ἔκτος μὴν συλλήψεως Ἰωάννου. Ἔδει γὰρ προσθεῖσθαι τὸν στρατιώτην. Ἔδει προλαβεῖν τὸν δορυφόρον. Ἔδει προδοιοπορήσαι τὸν μηνυτὴν τῆς Δεσποτικῆς παρουσίας. *Τῷ μηνὶ ἕκτῳ, ἀπεστάλη ἄγγελος Γαβριὴλ πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ μεμνηστευμένην, οὐ συνημένην μεμνηστευμένην, ἀλλὰ τηρουμένην. Διὰ τί μεμνηστευμένην; ἵνα μὲ τάχιον μάθῃ ὁ ληστής τὸ μυστήριον. Ὅτι μὲν γὰρ διὰ Παρθένου ἤξει ὁ Βασιλεὺς, ἤδει ὁ πονηρὸς τῶν*

γάρ Ἥσαίου καὶ αὐτὸς ἠκροῶτο φωνῶν, τὸ Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν. Καὶ ἐκείναι εἰκότως παρεθρήει τῆς Παρθένου τὸ φθέγμα, ἵνα ὅπου ἐστὶ πληροῦται τὸ μυστήριον τοῦτο, προσεξαρτύπη τὸν ψόγον. Διὰ τοῦτο, ὁ Θεοπότης διὰ μεμνηστευμένης ἐλήλυθεν, ἵνα τὸν πονηρὸν λάθῃ, ἡ γὰρ μνηστευθεῖσα κατηγγυῶτο λοιπόν. Τῷ μὲν τῷ ἔκτω, ἀπεστάλη Γαβριὴλ πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ᾧ ὄνομα Ἰωσήφ. Ἄκουσον τί περὶ τοῦτου τοῦ ἀνδρὸς καὶ τῆς Παρθένου ὁ προφήτης φησὶν. Δοθήσεται τὸ ἐσφραγισμένον τοῦτο βιβλίον ἀνδρὶ εἰδῶτι γράμματα. Τί τὸ ἐσφραγισμένον βιβλίον, ἢ πάντως [δ.λ. εἰ μὴ πάντως] ἢ ἀμύλοντος Παρθένος; παρὰ τίνων δοθήσεται; Παρὰ τῶν ἱερέων, δηλονότι. Τίνι τοῦτω; Τῷ τέκτονι Ἰωσήφ. Ἐπεὶ οὖν οἱ ἱερεῖς ὡς σώφρονι τῷ Ἰωσήφ ἤρμυον τὴν Μαρίαν, καὶ παρέθεντο αὐτῷ, γάμου καιρὸν ἀναμένοντες, ἐμελλε εἰς οὗτος λαμβάνων τῆρην ἐν ἀφρασίᾳ τὴν Παρθένου τοῦτο πόρρωθεν ὁ προφήτης προαναφώνησεν. Δοθήσεται τὸ ἐσφραγισμένον τοῦτο βιβλίον ἀνδρὶ εἰδῶτι γράμματα, καὶ εἰρεῖ. Οὐ δύναμαι ἀναγνῶναι. Διὰ τί οὐ δύνασαι, ὦ Ἰωσήφ; Οὐ δύναμαι, φησὶν, ἀναγνῶναι· τὸ γὰρ βιβλίον ἐσφραγίσται. Τίνι τηρούμενον; Τῷ Δημιουργῷ τῶν ὄλων κατοικητήριον φυλαττόμενον. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανελέσθωμεν. Τῷ μὲν τῷ ἔκτω, ἀπεστάλη Γαβριὴλ πρὸς παρθένον. Ὅς πάντως που τοιαύτας ἐντολὰς δεξάμενος. Δεῦρο λοιπόν, ὦ ἀρχάγγελε, ὑπουργὸς γενεῶν φοβεροῦ μυστηρίου, ἀποκεκρυμμένου, διακόνιστον τῷ θαύματι. Εἰς ἀναξήτησιν τοῦ πλανηθέντος Ἀδάμ κατελθεῖν ὑπὸ τῶν ἐμῶν οἰκτιρμῶν, ἐπιείγομαι. Ἡ ἀμαρτία τὸν κατ' εἰκόνα τὴν ἐμὴν πλασθέντα ἐπαλαίωσεν, καὶ τὸ τῶν ἐμῶν χειρῶν δημιουργημὰ ἐσάθρωσεν, ἀμαύρωσεν ὅπερ ἐπλασα κάλλος. Ὁ λύκος τὸ ἐμὸν κατανέμεται θρέμμα, ἐρημόν ἐστὶ τοῦ παραδείσου τὸ οἰκητήριον, τὸ ξύλον τῆς ζωῆς ὑπὸ τῆς φλογίνης ῥομφαίας φυλάττεται, κέλεισται τῆς τρυφῆς τὸ χωρίον, ἐλεῶ τὸ πολεμηθέν, καὶ συλλεῖσθαι τὸν πολέμιον βούλομαι· λαθεῖν δὲ θέλω, πάσας τὰς τῶν οὐρανῶν δυνάμεις, σοὶ μόνῃ θαρρῶ τὸ μυστήριον. Πρὸς τὴν οὖν Παρθένον Μαρίαν πορεύθητι. Ἄπελθε πρὸς τὴν ἐμψυχὸν πόλιν, περὶ ἧς ὁ Προφήτης ἔλεγεν. Δεδοξασμένα ἐλάληθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ. Ἄπελθε πρὸς τὸν λογικὸν μου παράδεισον· ἀπελθε πρὸς τὴν πύλιν τῆς ἀνατολῆς· ἀπελθε πρὸς τὸ ἄξιον ἐμοῦ τοῦ Λόγου κατοικητήριον· ἀπελθε πρὸς τὸν δεῦτερον ἐπὶ γῆς οὐρανόν· ἀπελθε πρὸς τὴν κούφην νεφέλην· μήνυσον αὐτῇ τῆς ἐμῆς παρουσίας τὸν ἄνθρωπον· ἀπελθε πρὸς τὸ ἐμοὶ ἡτοιμασμένον ἀγίασμα· ἀπελθε πρὸς τὴν παστάδα τῆς ἐνανθρωπήσεως. Ἄπελθε πρὸς τὸν καθαρὸν νυμφῶνα τῆς κατὰ σάρκα μου γεννήσεως. Λάλησον εἰς τὰ ὦτα τῆς λογικῆς κιβωτοῦ, ἐτοίμασαι μοι τῆς ἀκοῆς εἰς εἰσόδου. Ἄλλὰ μὴ θορυβήσῃς, μηδὲ ταραξῆς τὴν ψυχὴν τῆς Παρθένου. Ἐπεικῶς τῷ ἀγιάσματι φάνηθι· πρώτην αὐτῇ φωνὴν χαρᾶς ἀναβήσων. Σὺ εἰπέ τῇ Μαρίαν τὸ, Χαῖρε, κεχαρισμένη· ἐν' ἐγὼ

A bum non latebat; nam et Isaiæ illa verba ipse au- diebat: *Ecce virgo in utero habebit, et pariet fi- lium* 20. Quare et quotidie Virginis vocem observa- bat, ut ubi mysterium hoc adimpleretur, infaniam præpararet. Atque ideo Dominus per desponsatam venit, ut improbum lateret; quæ enim desponsata fuerat, deinceps sponso tradenda erat. *Mense sexto missus est Gabriel ad virginem desponsatam viro, cui nomen Joseph.* Audi quid de hoc viro et Virgine dicat propheta: Dabitur, inquit, liber hic obsignatus viro scienti litteras 21. Et quis iste ob- signatus est liber, nisi omnino immaculata Virgo? A quibus dabitur? sacerdotibus scilicet. *Cuinam viro? fabro Joseph.* Cum igitur sacerdotes Virginem Mariam casto despondissent Joseph, eam ipsi commendarunt, tempus nuptiarum expectan- tes; quam quidem ipse accipiens integram erat conservaturus; quod et longe antea prædixerat propheta: Dabitur, inquit, liber obsignatus viro scienti litteras, et dicet: Non possum legere. Cur non potes legere, o Joseph? Non possum, inquit, legere; nam liber obsignatus est 22. *Cuinam ser- vatur? Rerum omnium Creatori pro domicilio cas- toditur.* Cæterum ad propositum redeamus: *Mense sexto, missus est Gabriel ad virginem.* Qui plane ejusmodi mandata a Deo acceperat: Adesdum, o archangele, minister tremendi et arcani esto my- sterii; miraculo deservi. Ad requirendum Adam qui erraverat, meis commotus miserationibus, de- scendere propero. Peccatum inveteravit eum, qui ad imaginem meam formatus est, et opus manuum mearum debilitavit, pulchritudinemque a me con- fectam obscuravit. Lupus meum alumnus devorat. paradisi domicilium desolatur, lignum vitæ a gladio flammeo custoditur 23, campus deliciarum clausus est. Oppugnati misereor, et hostem comprehendere volo; mysterium hoc cunctas virtutes cœlestes latere cupio, quod tibi soli confido. Vade igitur ad Mariam virginem. Abi ad animatam civitatem, de qua dicebat Propheta: *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* 24. Abi ad paradisum meum ratione præ- ditum; abi ad portam orientalem; abi ad domici- lium Verbo meo dignum; abi ad alterum, quod in terra est, cœlum; abi ad nubem levem, et adventus mei imbrem ipsi annuntia; abi ad sanctuarium mihi præparatum; abi ad incarnationis meæ cubi- culum. Vade ad purum meæ secundum carnem nativitatibus thalamum. Loquere in auribus arcæ meæ ratione præditæ, ut auditionis mihi paret in- gressum. Sed cave offendas, aut conturbes virginis animum. Humaniter ac placide coram divino illo sacrario compareas, primamque ipsi gaudii vocem enuntia. Tu illud, *Ave, gratia plena*, ad Mariam di- cito; ut ego ærumnosæ atque afflictæ miserear Evæ. Audivisti istum archangelus, et apud se, ut rationi consentaneum erat, cogitabat atque dicebat: Nova et inaudita hæc res est. Intelligentiam superant,

20 Isa. vi. 14. 21 Isa. xlix, 11. 22 Ibid. 23 Gen. iii, 24. 24 Psal. lxxxvi, 3.

L+Y
L+Y

Handwritten notes and scribbles at the bottom of the page.

quæ dicuntur. Quem reformidant cherubim, quem seraphim intueri nequeunt, quem cunctæ virtutes cœlestes [*al. angelicæ*] comprehendere intellectu non valent, is suum promittit puellæ congressum, suæque ipsius personæ adventus denuntiat; imo vero ingressum per auditum pollicetur; et qui Evam condemnavit, ejus filiam tantopere glorificare contendit? Ait enim: Paret mihi auditus ingressum. Sed nunquid poterit virginis uterus illum capere, qui comprehendere nequit? *Mysterium revera tremendum ac venerandum est istud. Talia dum angelus secum cogitaret, dixit Dominus ad ipsum: Quid turbaris novitate rei, o Gabriel? Nonne antea missus a me es ad Zachariam sacerdotem* ⁴³? Nonne ipsi lætum nativitatis Joannis attulisti nuntium? Nonne incredulo sacerdoti taciturnitatis pœnam intulisti? Nonne senem loquelæ privatione multasti? Nonne quæ tu asseruisti, ego confirmavi et approbavi? Nonne tuam annuntiationem res ipsa subsequuta est? Nonne sterilitis concepit? Nonne uterus obedivit? Nonne sterilitatis morbus recessit? Nonne naturæ inertia fugit? Nonne nunc fecunditatem ostendit, quæ prius uterum non gerebat? Nunquid impossibile apud me cunctorum creatorem, erit omne verbum? Quomodo ergo dubitas? Quid igitur vicissim ad hæc angelus? Naturæ, inquit, errores, o Domine, corrigere; morborum tempestatum dissolvere, membra emortua ad vitalem vim revocare; naturæ, ut liberos gignat, præcipere; ab externi natis membris sterilitatem repellere; senescentem stipulam ad viridem formam reducere; terram infecundam repente manipulorum matrem efficere; opus est quod tua virtute atque potentia perfici solet. Testisque est Sara, et cum hac [*al. post hanc*] Rebecca ⁴⁴, rursusque Anna: quæ dum gravi atque molesto sterilitatis morbo laborarent, postea a te liberatæ sunt. Cæterum, virginem absque viri congressu parere, cunctas naturæ leges superat; atque adeo tuum ad puellam polliceris adventum? Cœli terræque non te fines capiunt; quomodo igitur te virginalis uterus capiet? Cui Dominus: Quomodo, inquit, Abrahæ tabernaculum me capere potuit? Et angelus: Quoniam, inquit, hospitalitatis habebat pelagus; illicque, o Domine, te conspicuum Abrahæ in ostio tabernaculi reddidisti ⁴⁵, et pertransisti velut qui omnia replens. Quomodo vero Maria divinitatis feret ignem? Thronus tuus splendore illustratus accenditur, et virgo te ferre poterit, ut non comburatur? Cui Dominus: Imo vero, inquit, si ignis in solitudine læsit rubum ⁴⁶, lædet omnino et Mariam meus adventus; at si ignis ille, qui divini mei ex cœlo ignis adventum designabat, rubum rigavit, non combussit; quidnam de ipsa veritate dixeris, non in flamma ignis, sed in specie pluvix, descendente ⁴⁷? Tunc igitur angelus, Dei jussa in se recipiens et exsequi volens, Virginem alit, et clara eam voce compellavit, dicens: Ave,

ἄλεθσω Ἐῤῥαν τὴν κεκακωμένην. Ἦκούσεν ὁ ἀρχάγγελος ταῦτα, καὶ κατ' ἑαυτὸν, ὡς εἰκὸς, ἐλογίζετο Ἰένον τὸ πρᾶγμα τοῦτο ὑπερβαῖνον ἔννοιαν, τὸ λαλούμενον. Ὁ τοῖς χερουβὶμ φοβερὸς, ὁ τοῖς σεραφίμ ἀθεώρητος, ὁ πάσις ταῖς οὐρανίαις [*ἄλ. ἀγγελικαῖς*] δυνάμεσιν ἀκατανόητος, ἰδικὴν συντυχίαν ἐπαγγέλλεται κόρη· αὐτοπρόσωπον παρουσίαν μηνύει, μᾶλλον δὲ εἰσοδὸν δι' ἀκοῆς ὑπισχνεῖται· καὶ ὁ τὴν Ἐῤῥαν καταδικάσας, τὴν αὐτῆς θυγατέρα τοσοῦτον δοξάζειν ἐπιλείγεται; Λέγει γὰρ, ἑτοιμάσαι μοι τῆς ἀκοῆς τὰς εἰσοδούς. Ἀλλὰ μὴ δύναται γαστήρ χωρεῖν τὸν ἀχώρητον; Ὅπως τοῦτο φοβερὸν τὸ μυστήριον. Τοιαῦτα τοῦ ἀγγέλου ἐνθυμούμενου, ὁ Δεσπότης φησὶν πρὸς αὐτόν· Ἔτι ταράττη, καὶ ξενίζη, ὦ Γαβριήλ; Οὐ πρῶτην παρ' ἐμοῦ ἀπεστάλης, πρὸς Ζαχαρίαν τὸν ἱερέα; Οὐ δέδωκας αὐτῷ τῆς γεννήσεως Ἰωάννου τὰ εὐαγγέλια; Οὐκ ἀπιστοῦντι τῷ ἱερεῖ, τὸ τῆς σωτῆρος προσήγαγας πρόστιμον; Οὐ κατεδίκασας τὸν πρεσβύτερον τῆ ἁφρονίᾳ; Οὐχὶ σὺ ἀπεφῆνω, ἐγὼ δὲ ἐκύρωσα; Οὐ τῷ εὐαγγελισμῷ σου, τὸ ἔργον ἐπιηκολούθησεν; Οὐ συνέλαβεν ἡ στείρα; Οὐκ ὑπήκουσεν ἡ μήτρα; Οὐκ ἀνεχώρησεν τῆς ἀκαρπίας ἡ νόσος; Οὐκ ἔφυγεν ἡ ἀργία τῆς φύσεως; Οὐ νῦν ἐστὶν σταχυοφοροῦσα, ἡ πρότερον οὐ κυοφοροῦσα; Μὴ ἀδύνατον παρ' ἐμοῖ τῷ κτίσαντι, πᾶν ῥῆμα; Πῶς οὖν ἀμφιβολία περιεβλήθη; Τί οὖν πάλιν ὁ ἄγγελος; Δέσποτα, τὸ, θεραπεῦσαι τὰ τῆς φύσεως σφάλματα· τὸ, διαλύσαι τῶν παθῶν τὸν χειμῶνα· τὸ, νεκρωθέντα μέλη πρὸς ζωτικὴν ἀνακαλέσασθαι δύναμιν· τὸ, ἐπιτάξει τῇ φύσει παιδοποιίας ἐνέργειαν, τὸ, λύσαι στερίωσιν, ἐν ὑπερορίοις τοῖς μέλεσιν· τὸ, γεγρακυῖαν καλάμην μετασχηματίσαι πρὸς χλοηφόρον σχῆμα· τὸ, τὴν ἄγονον ἄρουραν δρυγαμάτων ἐξαίφνης ἀναδείξει μητέρα· ἔργον ἐστὶν τῆς σῆς δυνάμεως, ἐκ συνηθείας τελοῦμενον. Καὶ μάρτυς ἡ Σάρρα, καὶ μετὰ ταύτης ἡ [*ἄλ. μετὰ ταύτην*] Ρεβέκκα· καὶ πάλιν Ἄννα, τῷ χαλεπῷ τῆς στεριώσεως δουλεύουσα· πάθει, εἶτα παρὰ σοῦ τὴν ἐλευθερίαν δεξάμεναι. Τὸ δὲ, παρθένον τεκεῖν, μὴ συντυχούσαν ἀνδρὶ, ἀνότερόν ἐστιν πάντων τῶν νόμων τῆς φύσεως· ἀλλὰ καὶ τὴν σὴν ἐπαγγέλλη τῇ παιδί παρουσίαν; Οὐρανοῦ καὶ γῆς οὐ χωρεῖ σε τὰ πέματα, καὶ πῶς σε μήτρα χωρήσει παρθενική; Καὶ ὁ Δεσπότης φησὶν· Πῶς με ἐχώρησεν ἡ σκηνὴ τοῦ Ἀβραάμ; Καὶ ὁ ἄγγελός φησιν· Ἐπειδὴ εἶχεν τῆς φιλοξενίας τὸ πέλαιος, Δέσποτα, ἐκεῖ ὄφθης τῷ Ἀβραάμ ἐν τῇ παροδίῳ σκηνῇ, καὶ παρέδραμες ὡς ἅπαντα πληρῶν. Πῶς δὲ ἐνεγκεῖ Μαριάμ τῆς θεότητος τὸ πῦρ; Ὁ θρόνος σου φλέγεται τῇ ἀγλῇ περιλαμπόμενος, καὶ δύναται σε φέρειν ἡ εὐκατάφλεκτος παρθένος; Καὶ ὁ Δεσπότης φησὶν· Ναί, εἰ ἐβλάψεν τὸ πῦρ ἐν ἐρήμῳ τὴν βάτον, βλάψει πάντως καὶ Μαρίαν ἡ ἐμὴ παρουσία. Εἰ δὲ ἐκεῖνο τὸ πῦρ τὸ σκιογραφῆσαν τὴν τοῦ θεικοῦ πυρὸς ἐξ οὐρανοῦ παρουσίαν, ἤρδευσεν τὴν βάτον, καὶ οὐκ ἐφλέξεν τί ἂν εἴποις, περὶ τῆς ἀληθείας, οὐκ ἐν φλογὶ πυρὸς, ἀλλ' ἐν σχήματι ὑετοῦ καταβαινούσης; Ἔσα

⁴³ Luc. 1. ⁴⁴ Gen. xviii, 25. ⁴⁵ Gen. xviii. ⁴⁶ Exod. iii. ⁴⁷ Psal. lxxi, 6.

λοιπόν ὁ ἄγγελος ἐξεπλήρου τὸ προσταχθέν, καὶ πρὸς τὴν Παρθένον εισελθὼν, ἐβόησεν πρὸς αὐτὴν, λέγων· *Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ*. Οὐκέτι ὁ διάβολος κατὰ σοῦ· ὅπου γὰρ τὸ πρότερον ἔτρωσεν ὁ πολέμιος, ἐκεῖ πρῶτον νῦν ὁ ἱατρός τῆς σωτηρίας τὴν ἐμπλαστρον ἐπιτίθεισιν. Ὅθεν ἐξῆλθεν ὁ θάνατος, ἐκεῖθεν ἡ ζωὴ τὴν εἰσοδὸν ἐτεκτίνατο. Διὰ γυναικὸς ἐβρύει τὰ φαῦλα, καὶ διὰ γυναικὸς πηγάζει τὰ κρείττονα. *Χαῖρε, κεχαριτωμένη*. Μὴ, ὡς αἰτία καταδίκης, αἰσχύνου. Μήτηρ γὰρ τοῦ καταδικάσαντος καὶ λυτρώσαντος γίνῃ. *Χαῖρε*, τοῦ χηρεύοντος κόσμου, νυμφοτόκε ἀμίαντε. *Χαῖρε*, ἡ ἐν μήτρᾳ τὸν τῆς μητρὸς βυθίσασα θάνατον. *Χαῖρε*, ὁ ἐμψυχὸς ναὸς τοῦ Θεοῦ. *Χαῖρε*, οὐρανοῦ καὶ γῆς ἰσόβροτοφ, οἰκημα. *Χαῖρε*, τῆς ἀχωρήτου φύσεως χωρίον εὐρύχωρον. Ἄλλὰ τούτων οὕτως ἔχοντων, ἐπέστη δι' αὐτῆς τοῖς ἀσθενοῦσιν ὁ ἱατρός· τοῖς ἐν σκότει καθημένοις, ὁ ἥλιος τῆς δικαιοσύνης· πᾶσιν δὲ τοῖς χειμαζομένοις, ἡ ἀγκυρα καὶ ὁ ἀχείμαστος λιμὴν. Τοῖς ἀδιάλλακτα μισουμένοις δούλοις, ὁ Δεσπότης ἐτέχθη, καὶ τῆς εἰρήνης ὁ σύνδεσμος, ὁ λυτρωτὴς τοῖς αἰχμαλώτοις δούλοις ἐπεδήμησεν, τοῖς πολεμουμένοις ἡ εἰρήνη. *Αὐτὸς γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν* ἥς γένοιτο πάντας ἀπολαύειν ἡμᾶς, χάριτι, καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα, τιμὴ, καὶ τὸ κράτος, ἡ νῦν καὶ αἰ, καὶ εἰς τοὺς πάντας αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A gratia plena, Dominus tecum 48. Non amplius diabolus erit contra te; nam ubi antea hostis ille vulnus infixit, illic primum nunc medicus salutis medicamentum adhibet. Unde mors prodiit, inde vita sibi ingressum paravit. Per mulierem mala fluxerunt, et per mulierem bona emanant. *Ave, gratia plena*. Ne, quod mulier damnationis causa exstiterit, erubescas: *Judicis enim et Redemptoris tu mater eris*. *Ave, immaculata, viduati orbis sponsa simul et mater*. *Ave, quæ in tuo utero matris Evæ mortem demersisti*. *Ave, animatum Dei templum*. *Ave, cæli et terræ æquivalens dignumque domicilium*. *Ave, naturæ illius incomprehensibilis capacissimum receptaculum*. *Cumque hæc ita se habeant, adest per eam ægrotantibus medicus; in tenebris sedentibus, sol justitiæ; cunctis vero tempestate jactatis, anchora portusque tutissimus*. *Inimicis et Deo invisus servus Dominus natus est, pacisque vinculum factus, captivis liberatio, et bello exagitatus pacificatio*. *Ipse enim est pax nostra* 49: quæ quidem pace, utinam concedatur nolis omnibus frui, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi: cui gloria, decus et imperium, nunc et semper, et in omnia sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA IV.

In sancta Theophania, sive de Christi baptismo.

Τοῦ αὐτοῦ ἐν ἀγίοις Πατρός ἡμῶν Γρηγορίου ἐπισκόπου τῆς Νεοκαισαρείας τοῦ Θαυματουργοῦ λόγος εἰς τὰ ἅγια Θεοφάνια [ἄλ. εἰς τὰ ἅγια φῶτα].

C Ejusdem sancti Patris nostri Gregorii episcopi Neocæsareæ Thaumaturgi sermo, in sancta Theophania [al. in S. lumina], id est, de Dei apparitione, sive de Christi baptismo.

Ἄνδρες φιλόχριστοι, καὶ φιλόξενοι, καὶ φιλάδελφοι, ξενοδοχῆσατε τὴν ἐμὴν γλῶσσαν, καὶ τήμερον [ἄλ. σήμερον], καὶ τὰς ἀκοὰς ὑμῶν ὡς πύλας ἀναπετάσαντες, ταύταις τὸν ἐμὸν λόγον ἐνοικίσατε, καὶ ἐξέασθε παρ' ἐμοῦ τὸ σωτήριο κήρυγμα, ὅπερ ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ τῆς καταδύσεως τοῦ Χριστοῦ γέγονεν· ἵνα τὸν τοσοῦτον ἡμῖν συγκαταβάνα Δεσπότην πλέον ποθήσητε. Εἰ γὰρ καὶ τῆς τοῦ Σωτήρος Ἐπιφανείας ἡ πανήγυρις παρελήλυθεν, ἀλλ' ἡ χάρις αὐτῆς μένει διὰ παντός. Κατατροφῆσωμεν οὖν ταύτης, ἀπλήστοις ψυχαῖς· καλὴ γὰρ ἐπὶ τῶν σωτηρίων πραγμάτων ἡ ἀπληστία, καλὴ. Καὶ δεῦτε, πάντες ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἰς τὴν Ἰουδαίαν, συνεφορμίσωμεν τῷ Χριστῷ· μακάριος γὰρ ὁ συνοδεύων τῇ ὁδῷ τῆς ζωῆς. Δεῦτε, τοῖς τῆς διανοίας ποσὶ, καταλάδωμεν τὸν Ἰορδάνην, καὶ τὸν Βαπτιστὴν Ἰωάννην βαπτίζοντα ἴδωμεν, τὸν βαπτίσματος μὴ δεόμενον, ἵνα τοῦ βαπτίσματος ἡμῖν τὴν χάριν δωρήσεται. Δεῦτε, θεασώμεθα τῆς ἡμετέρας ἀναγεννήσεως τὴν εἰκόνα σκιαγραφουμένην ἐν ἐκείνοις τοῖς ὕδασι. Τότε

Viri Christo dilecti et hospitalitatis atque fraternitatis amatores, auditus vestri hospitio etiamnum hodie linguam meam excipite, auribusque vestris portarum instar apertis, meum intra eas sermonem admittite; et salutarem a me prædicationem accipite, demersionis Christi, quæ in Jordane fluvio facta est: ut Dominum qui usque adeo nobis indulget, adametis vehementius. Nam etsi Epiphaniæ sive apparitionis Salvatoris nostri celebritas præterierit, gratia tamen ipsius semper manet. Quare insatiabilibus animis perfruamur, ac delectemur ea; nam bona in rebus salutaribus est insatiabilitas, bona inquam. Venite igitur cuncti ex Galilæa in Judæam, et una cum Christo exeamus. Beatus enim, qui simul cum via vitæ iter facit. Venite, pedibus mentis Jordanem petamus; et a Joanne Baptista eum baptizari conspiciamus, qui baptismo non indiget, ut baptismi nobis gratiam donet. Venite, contemblemur regenerationis nostræ imaginem, quæ in aquis illis adumbratur. Tunc venit Jesus a Galii-

48 Luc. i, 28. 49 Ephes. ii, 14.

lae in Jordanem ad Joannem, ut ab eo baptizaretur ⁶⁰. O! quanta Domini humilitas atque modestia animi! O! quanta indulgentia! Rex caelestis ad Joannem praecursorem suum accurrit, non angelorum movens castra [*al. exercitus*], neque praecursores sibi praemittens, incorporeas potestates; verum tanquam simplicis ac tenuis conditionis, in militari adventus forma [*al. sed ita demisse, in militari accedens forma*], ad suum ipsius venit militem; et quasi unus e vulgo ad eum accedit, seque ipsum inter captivos refert Redemptor, et inter reos se ponit Judex, seque ovibus perditis conjungit Pastor bonus ⁶¹, qui propter ovem errantem e caelis descenderat, et caelos non reliquerat: admistumque erat zizaniis caeleste illud granum, quod absque humano semine processerat. Cernens ergo ipsum Joannes Baptista et agnoscens, quem materno ex utero noverat et adoraverat, manifesteque hunc illum ipsum esse, cujus causa in utero matris supra aetatem exsultaverat ⁶²: naturae terminos reprimens, dexteram intra diploidem contraxit, et inclinato suo capite, ut amantissimus Domini servus, talibus ad eum vocibus elocutus est [*al. usus est*]: *Ego opus habeo ut a te baptizer, et tu venis ad me* ⁶³? Quid agis, o Domine? Cur rerum immutas ordinem? Quorsum cum servis, ea, quae servorum sunt, a servo tuo quaeris? Cur ea cupis accipere, quibus non indiges? Cur tam magna indulgentia atque humilitate me famulum tuum gravas? *Ego debeo a te baptizari*; at tu, ut a me baptizeris, non indiges. Quod minus est, a majore ac potiore benedicitur; non autem quod potius, a minore benedicitur et sanctificatur. Lucerna a sole undique illustratur, non sol a lucerna illuminatur. Argilla a figulo praeparatur, non figulus ab argilla formatur. Res creata a Creatore renovatur, non Creator a re creata dirigitur. Aegrotus a medico curatur, non medicus ab infirmo visitatur [*al. edocetur*]. Egenus a divite, non dives a paupere mutuatur. *Ego a te baptizari opus habeo, et tu venis ad me*? An enim ignoro quis sis? et ex quo eluxeris, et unde veneris? An quia similis mihi factus es [*al. an quia propter me natus es, similis mihi*], magnificentiam divinitatis tuae negem? An quia usque adeo indulsisti mihi, ut corpore prope accederes, ac me totum in te ipso ferres, ut totum salvares hominem; ego propter corpus tuum quod cernitur, quod mente intelligitur divinitatis despiciam? An quia ob meam salutem, meas indutus es primitias, ignorem te indui lumine sicut vestimento ⁶⁴? An quoniam carnem mihi cognatam gestas [*al. carnem meam gestas*], et hominibus conspicuus es, ut ipsi te videre possint, me splendor coruscantis divinitatis tuae lateat? An quoniam meam in te cerno formam, ego divinam tuam essentiam invisibilem atque incomprehensibilem falsa ratiocinatione negare audeam? Novi te, Domine; novi te plane; novi te, a te edoctus; nemo enim te nosse potest, nisi gratiae

παράγινεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ. Ὡ πόση ἡ τοῦ δεσπότητος ταπεινοφροσύνη! Ὡ πόση ἡ συγκατάθεσις! Ὁ Βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν, πρὸς Ἰωάννην τὸν ἑαυτοῦ πρόδρομον ἔτρεχεν, οὐ κινήσας τὰ τῶν ἀγγέλων στρατόπεδα [*ἄλ. στρατεύματα*], οὐδὲ προδρόμους προαποστελλας τὰς ἀσωμάτους δυνάμεις· ἀλλὰ λιτὸς [*ἄλ. λιτῶς*] οὕτως ἐν τῇ στρατιωτικῇ παραγενόμενος μορφῇ, πρὸς τὸν ἑαυτοῦ παραγίνεται στρατιώτην. Καὶ ὡς εἰς τῶν πολλῶν αὐτῷ προσερχόμενος, καὶ συναριθμῶν ἑαυτὸν τοῖς αἰχμαλώτοις ὁ Λυτρωτὴς, καὶ συντάττων ἑαυτὸν τοῖς ὑπευθύνους ὁ Δικαστὴς, καὶ συναγελαζόμενος τοῖς ἀπολωλόσι προβάτοις ὁ Ποιμὴν ὁ καλός· ὁ διὰ τὸ πλανώμενον πρόβατον οὐρανόθεν κατελθὼν, καὶ τοὺς οὐρανοὺς μὴ καταλιπὼν καὶ συναναμιγνύμενος τοῖς ζιζανίοις, ὁ οὐράνιος κόκκος ὁ ἀσπορῶν. Ἰδὼν τοίνυν αὐτὸν ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης, καὶ γωρρίσας, ὃν ἐκ γαστροῦ τῆς μητρὸς ἐγνωρίσεν τε καὶ προσεκύνησε, καὶ σαφῶς ἐπιγινούς τοῦτον ἐκεῖνον εἶναι, δι' ὃν ἐν τῇ μητρᾷ τῆς μητρὸς ὑπὲρ τὴν ἡλικίαν ἐσκήρτησε, βιαζόμενος τοὺς ὄρους τῆς φύσεως, συνέστειλεν ἔσω τῆς διπλοῖδος τὴν δεξιάν, καὶ τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν ὑποκλίνας, ὡς φιλοδέσποτος δούλος, τοιαύταις πρὸς αὐτὸν ἐφθέγγετο φωναῖς [*ἄλ. ἐχρήσατο φωναῖς*]. Ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρὸς μέ; Τί ποιεῖς, Δέσποτα; Τί τῶν πραγμάτων ἐναλλάττεται τὴν τάξιν; Τί μετὰ τῶν δούλων τὰ τῶν δούλων παρὰ τοῦ σοῦ δούλου ζητεῖς; Τί θέλεις ἂ μὴ χρήσεις λαβεῖν; Τί τῇ πολλῇ συγκατάθεσει βαρύνεις [*ἄλ. βαρεῖς*] με τὸν οἰκέτην τὸν σόν; Ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι. σὺ δὲ οὐκ ἔχεις χρεῖαν ὑπ' ἐμοῦ βαπτισθῆναι· τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται, οὐ τὸ κρείττον ὑπὸ τοῦ ἐλάττονος εὐλογεῖται, καὶ ἀγιάζεται. Ὁ λύχνος ὑπὸ τοῦ ἡλίου περιλάμπεται, οὐχ ὁ ἥλιος ὑπὸ τῆς θρυαλλίδος καταυγάζεται. Ὁ πηλὸς ὑπὸ τοῦ κεραμείου καταρτίζεται, οὐχ ὁ κεραμεὺς ὑπὸ τοῦ πηλοῦ διαπλάττεται. Τὸ κτίσμα ὑπὸ τοῦ κτίστου ἀνοικνίζεται, οὐχ ὁ κτίσας ὑπὸ τοῦ κτίσματος διορθοῦται. Ὁ ἀρρώστος ὑπὸ τοῦ ἰατροῦ θεραπεύεται, οὐχ ὁ ἰατρὸς ὑπὸ τοῦ ἀρρώστου περιουδεύεται [*ἄλ. ἐκδιδάσκειται*]. Ὁ πρὸς δεξὴς παρὰ τοῦ πλουσίου δακνίζεται, οὐχ ὁ πλούσιος παρὰ τοῦ πένητος ἐρανίζεται. Ἐγὼ χρεῖαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρὸς μέ; Μὴ γὰρ ἀγνοῶ τίς εἶ; Καὶ ἐκ τίνος ἐξέλαμψας, καὶ πόθεν ἐλήλυθας; Μὴ γὰρ ἐπειδὴ γέγονας κατ' ἐμὲ [*ἄλ. δι' ἐμὲ γέγονας κατ' ἐμὲ*], τὸ μεγαλεῖον ἀρνοῦμαι τῆς σῆς θεότητος; Μὴ γὰρ ἐπειδὴ τοσοῦτόν μοι συγκατέδης, ὅσον ἐγγὺς γενέσθαι τῷ σώματι καὶ ὄλον ἐμὲ φέρεις ἐν ἑαυτῷ, ἵνα σώσῃς ὄλον τὸν ἀνθρώπον· ἐγὼ διὰ τὸ δρώμενόν σου σῶμα, τὸ νοούμενον τῆς θεότητος παροῶ; Μὴ γὰρ ἐπειδὴ διὰ τὴν ἐμὴν σωτηρίαν περιδέδωκα τὴν ἐμὴν ἀπαρχήν, οὐκ ἐπίσταμαί σε, τὸν περιβαλλόμενον τὸ φῶς ὡς ἱμάτιον; Μὴ γὰρ ἐπειδὴ τὴν ἐμὴν συγγενῆ σάρκα φορεῖς [*ἄλ. τὴν ἐμὴν σάρκα φορεῖς*], καὶ φαίνῃ τοῖς

⁶⁰ Matth. iii, 5. ⁶¹ Joan. x; Luc. xv. ⁶² Luc. i, 41 ⁶³ Matth. iii, 14. ⁶⁴ Psal. ciii, 2.

ἀνθρώποις ὡς αὐτοὶ σε βλέπειν ἰσχύουσι, λαμβάνει A
 με ἡ αἴγλη τῆς ἀστραπτούσης σου θεότητος; Μὴ γὰρ
 ἐπειδὴ τὴν ἐμὴν ἐν σοὶ βλέπω μορφήν, παραλογίζο-
 μαί σου τὴν θείαν οὐσίαν, τὴν ἀόρατον καὶ ἀκατάλη-
 πτον; Οἶδά σε, Δέσποτα, οἶδά σε σαφῶς· οἶδά σε,
 παρὰ σοῦ διδαχθεὶς· οὐδεὶς γὰρ ἐπιγνώσκει σε δύνα-
 ται, μὴ τῆς σῆς ἀπολαύων ἐλλάμψεως. Οἶδά σε, Δέ-
 σποτα, σαφῶς· εἶδον γὰρ σε πνευματικῶς, πρὶν ἴδω
 τοῦτο τὸ φῶς. Ὅτε σὺ μὲν ὦν ὄλος [ἄλ. ὅτι σὺ μὲν
 ὄλος ὦν] ἐν τοῖς ἀσωμάτοις κόλποις τοῦ οὐρανοῦ Πα-
 τρός, ὄλος ἦς ἐν τοῖς λαγοῖσι τῆς σῆς δούλης τε καὶ
 μητρός· ἐγὼ δὲ ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς Ἑλισάβετ εἰς ἐν
 εἰρητῇ τῇ φύσει κατεχόμενος, καὶ δεδεμένος τοῖς τῶν
 ἐμβρύων ἀλύτοις δεσμοῖς, ἐσπίρτων, ἐπανηγύριζον
 τὴν σὴν γένεσιν προεορτάζων. Ὁ τοίνυν πρὸ τοῦ
 τόκου τὴν σὴν ἐπιδημίαν προκηρύττων, μετὰ τὸν τό-
 κον τὴν σὴν παρουσίαν ἀγνοήσω; Ὁ ἐν νηδύϊ τῆς σῆς
 παρουσίας διδάσκαλος, νηπιάσω νῦν, πρὸς τὴν τε-
 λείαν ἐπιγνώσκειν; Ἄλλ' οὐ δύναμαι μὴ σέβειν σε, τὸν
 προσκυνούμενον παρὰ πάσης τῆς κτίσεως, οὐ δύνα-
 μαι μὴ κηρύττειν, ὃν οὐρανὸς διὰ τοῦ ἀστέρου ὑπέ-
 δεξε, καὶ γῆ διὰ τῶν μέγλων ἐδεξίσσατο, καὶ τῶν
 ἀγγέλων οἱ χοροὶ, χαίροντες διὰ τὴν σὴν πρὸς ἡμᾶς
 συγκατάθεσιν, ἀνευφήμουν καὶ ποιμένες ἀγραυλοῦν-
 τας, τὸν ἀρχιποίμενα τῶν λογικῶν προβάτων ἀνύμνη-
 σαν. Οὐ δύναμαι, σοῦ παρόντος, σιγᾶν· φοσηὶ γὰρ
 εἰμὶ φωτῇ γὰρ, φησὶ, βούντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοι-
 μάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου. Ἐγὼ χρεῖαι ἔχω ὑπὸ
 σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἐρχῆ πρὸς μέ; Ἐγὼ
 γεννηθεὶς, τῆς γεννησάσης [ἄλ. γεννησαμένης] με C
 μητρός τὴν στείρωσιν ἔλυσα· καὶ βρέφος ὦν εἶ, γέ-
 γονα τῆς ἀφωνίας τοῦ πατρός μου ἱατρὸς, παρὰ σοῦ
 λαβὼν ἐκ παιδὸς τὴν χάριν τοῦ θαύματος. Σὺ δὲ
 τεχθεὶς ἐκ τῆς Παρθένου Μαρίας, ὡς ἠθέλησας, καὶ
 ὡς σὺ μόνος ἐπίστασαι, οὐκ ἔλυσας τὴν παρθενίαν
 αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ταύτην ἐφρούρησας, καὶ τῆς μητρός
 αὐτῆς τὴν προσηγορίαν δεδώρησαι· καὶ οὕτε ἡ παρ-
 θενία τὸν σὸν τόκον ἐκάλυπεν, οὕτε ὁ τόκος τὴν παρ-
 θενίαν ἐλυμήνατο· ἀλλὰ συνέδραμον ἐναντιώτατα
 πράγματα, τόκος καὶ παρθενία πρὸς μίαν ὁμόνοιαν·
 ἐπειδὴ τοῦτο [ἄλ. οὕτω] παρέσσι σοὶ τῷ πλαστῇ τῆς
 φύσεως. Ἐγὼ ἄνθρωπος μόνον εἰμὶ θείας χάριτος
 μέτοχος· σὺ δὲ Θεὸς εἶ, καὶ ἄνθρωπος ὁ αὐτός, ἐπειδὴ
 φιλόανθρωπος πέφυκας. Ἐγὼ χρεῖαι ἔχω ὑπὸ σοῦ
 βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἐρχῆ πρὸς μέ; Σὺ ὁ ἐν D
 ἀρχῇ ὦν, καὶ πρὸς Θεὸν ὦν, καὶ Θεὸς ὦν· σὺ τὸ
 τῆς πατρῴας δόξης ἀπαύγασμα· σὺ ὁ τέλειος χαρα-
 κτήρ τοῦ τελείου Πατρός [ἄλ. τελείου φωτός, δη-
 λατῆ τοῦ Πατρός]· σὺ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ φω-
 τίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσ-
 μον· σὺ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ ὦν, καὶ ἐλθὼν ὅπου ἦς· σὺ
 ὁ γενόμενος σὰρξ, ἀλλ' οὐκ εἰς σὰρκα τραπεῖς· σὺ ὁ
 σκηνώσας ἐν ἡμῖν, καὶ τοῖς σοῖς δούλοις φανεῖς ἐν τῇ τοῦ
 δούλου μορφῇ· σὺ ὁ τὴν γῆν καὶ τὸν οὐρανὸν γεφυρώσας
 [γρ. γεφυράσας] τῷ ἁγίῳ σου ὀνόματι, σὺ ἐρχῆ πρὸς
 μέ; Ὁ τοσοῦτος, πρὸς τὸν τοιοῦτον; Ὁ βασιλεὺς πρὸς
 τὸν πρόδρομον; Ὁ Δεσπότης πρὸς τὸν δοῦλον; Ἄλλ'

tu.e lumine illustratus. Novi te, Domine, aperte;
 vidi enim te in spiritu, antequam hanc lucem inspi-
 cerem. Quia tu, cum totus in incorporeo caelestis
 Patris sinu esses, totus quoque in utero ancillæ
 tuæ ac matris eras; ego vero, in ventre Elisabeth,
 velut in carcere, natura detentus, atque indissolu-
 bilibus infantium vinculis constrictus, exsultabam,
 et tuam antea nativitatem collaudabam ac celebra-
 bam. Qui igitur ante partum tuum adventum præ-
 dicabam, post partum adventum tuum ignorabo?
 Qui in utero adveniens tui doctor fui, nunc perfecta
 habita cognitione infans ero? Cæterum non possum
 non te colere ac venerari, qui ab omni adoraris
 creatura. Non possum non prædicare eum, quem
 cælum ducatu stellæ præmonstravit, et terra per
 magos benigne excepit; angelorumque chori, ob
 tuam in nos indulgentiam, gaudentes decantarunt,
 et pastores in agro pernoctantes **, principem pa-
 storum rationalium ovium celebrarunt. Non pos-
 sum, te præsentem, tacere; nam vox ego sum; et
 quidem vox clamantis in deserto: Parate viam Do-
 mini **. Ego a te baptizari debeo, et tu venis ad me?
 Ego natus, matris quæ me peperit, sterilitatem sol-
 vi; et infans cum adhuc essem, taciturnitati patris
 mei medicinam adhibui, a te puer miraculi gratiam
 accipiens. Tu vero, ex Maria natus Virgine, ut vo-
 luisti, et sicut tu solus nosti, non solvisti virginita-
 tem ejus; sed et hanc custodisti, et ipsam matris ap-
 pellatione donasti; et neque tuum partum impedivit
 virginitas, neque virginitatem læsit partus; sed
 concurrerunt res repugnantissimæ, partus atque
 virginitas, in unum sædus: quoniam hoc tibi naturæ
 conditori promptum est [at. sic tibi naturæ auctori vi-
 sum est] ac facile. Ego homo duntaxat sum divinæ
 particeps gratiæ; at tu Deus idem es, et homo: quo-
 niam benignus et humani generis amantissimus es.
 Ego opus habeo ut a te baptizer, et tu venis ad me?
 Tu, qui in principio eras, et apud Deum eras, et
 Deus ipse eras **; tu qui Paternæ es gloriæ splendor;
 tu qui perfecta es imago perfecti Patris [at. perfecti
 luminis, videlicet Patris]; tu qui lux es vera,
 quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc
 mundum **; tu qui cum in mundo esses, venisti ubi
 eras; tu qui factus es caro, sed non conversus in
 carnem; tu qui habitasti in nobis, et servis tuis
 in forma servi conspicuus fuisti; tu qui terram
 et cælum tuo sancto nomine quodam quasi
 ponte junxisti; tu venis ad me? Tu, qui tantus
 es, ad talem? Rex, ad præcursorem? Dominus,
 ad servum? Sed quamvis tu in humilibus hu-
 manitatis modis nasci non erubueris; ego tamen
 naturæ terminos præterire non possum. Novi quan-
 tum inter terram et Creatorem sit discrimen [at.
 spatium]. Novi quanta inter limum terræ et factio-
 rem sit differentia. Novi quantum sol tuus justitiæ
 præcellat mihi, qui lucerna tuæ sum gratiæ. Et licet
 pura corporis amictus sis nube, ego tamen tuam

** Luc. II, 8. ** Matth. III, 5; Marc. I, 5; Luc. III, 4; Joan. I, 25. ** Joan. I, 1. ** Joan. I, 9.

agnosco dominationem. Confiteor servilem meam A conditionem, tuam prædico magnificentiam. Agnosco dominationis tuæ perfectionem, et meam ipse abjectionem ac vilitaltem cognosco. *Non sum dignus ut solvam corrigiam calceamenti tui* 59; et quo pacto immaculatum capitis tui verticem tangere audebo? Quo pacto meam super te extendam dexteram, qui cælum sicut pellem extendisti 60, et terram super aquas statuisti 61? Quomodo serviles meos digitos super divinum caput tuum explicabo? Quomodo immaculatum nullique peccato obnoxium lavabo? Quomodo ipsam lucem illuminabo? Cujusmodi super te orationem faciam, qui ejsam eorum qui te ignorant preces suscipis?

σου κορυφῆς; Πῶς ἐκτείνω τὴν δεξιάν ἐπὶ σέ, τὸν καὶ τὴν γῆν ἐπὶ ὑδάτων ἐδράσαντα; Πῶς ἐφαπλώσω Πῶς λούσω τὸν ἄσπιλον, καὶ τὸν ἀναμάτητον; Πῶς τὸν προσδεχόμενον καὶ τὰς τῶν ἀγνοούντων σε προσευχάς;

Alios dum baptizo, in tuo nomine baptizo; ut in B te cum gloria venientem credant; te vero baptizans, cujus mentionem faciam? In cujus te nomine baptizabo? An in nomine Patris? At totum habes Patrem in teipso, et totus in Patre es. An in nomine Filii? At non est præter te alius natura Filius Dei. An in nomine Spiritus sancti? At semper una tecum est ut consubstantialis tibi et ejusdem voluntatis atque sententiæ, æqualis potestatis, ac paris honoris; tecumque ab omnibus adorationem suscipit. Baptiza ergo, si vis, Domine; baptiza me baptistam. Regenera tuam nasci fecisti. Extende tremendam dexteram tuam, quam tibi ipsi comparasti; et tuo contactu caput meum corona, ut ante regnum tuum currens, coronatus velut præcursor, assidue peccatoribus evangelizem, clamans ad eos: *Ecce Agnus Dei, qui tollit peccata mundi* 62. Et tu, Jordanis flumen, choros mecum age; et simul exsulta, ac concinne apteque undas tanquam saltationes move; nam tuus tibi Creator cum corpore astat. Vidisti aliquando Israel per te transeuntem, et divisus aquis substitit, transitum populi exspectans; nunc vero vehementius diffundaris, ac tardius fluas; et membra immaculata ejus qui etiam tunc Judæos [at. Hebræos] transmisit, amplectere. Montes et colles, valles et torrentes, maria et flumina, benedicite Domino, fluvium Jordanem ingredienti; nam ipse per has aquas cunctis aquis sanctificationem immittit. Respondens autem Jesus dixit ad ipsum: *Sine modo: sic enim nos decet omnem implere justitiam* 63. *Sine modo*; tribue, o Baptista, temporidispensationis meæ silentium. Disce velle quæ ego. Disce ministrare mihi in his ad quæ te sollicito; et ne curiose nimis quæ volo inquiras. *Sine modo*: nondum meam prædicaveris divinitatem; nondum labiis tuis meum buccinaveris regnum: ne si cognoverit tyrannus, fugiat consilium quod contra me suscepit. Sine diabolium ad me tanquam ad unum aliquem ex cæteris hominibus accedere necumque

ει καὶ σὺ ἐν τοῖς ταπεινοῖς μέτροις τῆς ἀνθρωπότη-
τος γενέσθαι οὐκ ἐπισχυνθήσ; [ἄλ. ἐπαισχυνθήσ;]·
ἀλλ' ἐγὼ τὰ μέτρα τῆς φύσεως παρελθεῖν οὐκ ἀνέ-
χομαι. Ἐπίσταμαι πόσον τὸ μέτρον [ἄλ. τὸ μέτρον]
γῆς καὶ Δημιουργοῦ. Ἐπίσταμαι πόσον τὸ διάφορον
πηλοῦ καὶ πλάστου. Ἐπίσταμαι πόσον τὸ κρεῖττον
σου τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, κάμου τοῦ λύχνου σου
τῆς χάριτος. Εἰ καὶ τὸ καθαρὸν νέφος τοῦ σώματος
περιβέβλησαι, ἀλλ' ἐγὼ ἐπιγινώσκω τὴν σὴν δεσπο-
τείαν. Ὁμολογῶ τὴν ἑμαυτοῦ δουλείαν, κηρύττω
τὴν σὴν μεγαλοπρέπειαν. Ἐπιγινώσκω τὴν σὴν δε-
σποτείαν τελείαν, ἐπιγινώσκω τὴν ἑμαυτοῦ εὐτελείαν.
Οὐκ εἰμι ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἰμάντα τοῦ ὑποδήμα-
τός σου· καὶ πῶς ἀψασθαι τολμήσω τῆς ἀχράντου
ἐκτείναντα [ἄλ. ἐκτείνοντα] τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ ὀβήβρον,
τοὺς οἰκετικούς σου δακτύλους τῆ θείᾳ σου κορυφῇ;
φωτίσω τὸ φῶς; Ποῖαν ποιήσομαι ἐπὶ σέ προσευχὴν;

Τοὺς ἄλλοις βαπτίζων, εἰς τὸ σὸν ὄνομα βαπτίζω,
ἵνα πιστεῦσασιν εἰς σέ τὸν ἐρχόμενον μετὰ δόξης·
σέ βαπτίζων, τίνος ἐπιμνησθῶ; Εἰς τίνος δὲ ὕνομί
σε βαπτίσω; Εἰς τὸ τοῦ Πατρὸς; Ἄλλ' ὅλον τὸν Πα-
τέρα ἔχεις ἐν ἑαυτῷ, καὶ ὅλος ὑπάρχεις ἐν τῷ Πατρι.
Ἄλλ' εἰς τὸ τοῦ Υἱοῦ; Ἄλλ' οὐκ ἔστι παρὰ σέ, ἄλλος
φύσει Υἱὸς Θεοῦ. Ἄλλ' εἰς τὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος;
Ἄλλὰ σύνεστί σοι διὰ παντός, ὡς ὁμοούσιόν σοι καὶ
ὁμόουλον, καὶ ὁμόγνωμον, καὶ ὁμοδύναμον, καὶ ὁμό-
τιμον, καὶ σὺν σοι δέχεται τὴν παρὰ πάντων προσκί-
νησιν. Βάπτισον οὖν εἰ θέλῃς, Δέσποτα, βάπτισον ἐμὲ
τὸν βαπτιστήν. Ἀναγέννησον θυγεννηθῆναι πεποίτησας.
Ἐκτεῖνον τὴν φόδεράν σου δεξιάν, ἥνπερ αὐτὸς
ἑαυτῷ κατεσκεύασας, καὶ στεφάνωσον τῇ σῇ ἀπῆ τὴν
ἐμὴν κεφαλὴν, ἵνα πρὸ τῆς σῆς βασιλείας τρέχω
ἔστεφανωμένος ὡς πρόδρομος συνήθως εὐαγγελίζω-
μαι τοῖς ἁμαρτωλοῖς, βῶν πρὸς αὐτούς· *Ἴδε ὁ ἁμ-
νός τοῦ Θεοῦ, ὁ ἄρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.*
Ἰορδάνη ποταμὲ, συγγόρευσόν μοι, καὶ συσκιρτήσον,
καὶ κίνησον εὐρύθμως τὰ ρεύματα, καθάπερ σκιρ-
τήματα· ὁ γὰρ σὸς Δημιουργὸς ἐπέστη σοι μετὰ
σώματος. Εἶδες ποτὲ τὸν Ἰσραὴλ διὰ σοῦ παρερχό-
μενον, καὶ μερίσας τὰ ὕδατα, ἕστης τοῦ λαοῦ περι-
μένων τὴν πάροδον· νῦν δὲ διακύθητι σφοδρότερον,
καὶ ρεῦσον σχολαιότερον, καὶ περιπλάκθη τοῖς
ἀχράντοις μέλεσι τοῦ καὶ τότε τοῦς Ἰουδαίους [ἄλ.
Ἑβραίους] διαπορθμεύσαντος. Ὁρη καὶ βουνοὶ, νά-
παι καὶ χεῖμαρροι, θάλασσαί καὶ ποταμοὶ, εὐλογεῖτε
τὸν Κύριον τὸν ἐπιβάντα τῷ ποταμῷ Ἰορδάνῃ· αὐτὸς
γὰρ διὰ τούτων τῶν ὑδάτων ἐπιπέμπει τὸν ἁγιασμὸν
πᾶσι τοῖς ὕδατιν. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπε
πρὸς αὐτόν· Ἄφες ἄρτι· οὕτω γὰρ πρέπει ἐστὶν
ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. Ἄφες ἄρτι·
χάρισαι, Βαπτιστὰ, τῷ καιρῷ τῆς ἐμῆς οικονομίας·
τὴν σωτήν. Μάθε θέλειν ἄπερ ἐγώ. Μάθε διακονεῖν
μοι πρὸς ἄπερ ἐπιλογμαι, καὶ μὴ πολυπραγμόναι
ἄπερ βούλομαι. Ἄφες ἄρτι· μήπω τὴν ἐμὴν κηρύ-
ξῃς θεότητα, μήπω σαλπίσῃς τοῖς χεῖλεσι τῆν ἐμῆ,
βασιλείαν· ἵνα μὴ μαθῶν ὁ τύραννος, φύγῃ τὴν πρὸς

59 Luc. iii, 16; Joan. i, 27. 60 Psal. ciii, 2. 61 Psal. cxxxv, 6. 62 Joan. i, 29. 63 Matth. iii, 15.

ἐμὲ συμβουλήν. Ἐασόν τὸν διάβολον ὡς τῷ τυχόντι A congregdi, ut oppoportunum vulnus accipiat. Sine me adimplere propositum atque consilium, ob quod in terram adveni. Mysterium atque secretum est, quod hodie in Jordane perficitur. Secreta mea mihi ex meis 66. Secretum est quod non meam expleret necessitatem; sed quod vulneratis curationi in adhibet. Mysterium atque arcanum est, quod in hisco aquis humanæ regenerationis [al. quod non ob meam aliquam necessitatem in aquis, etc.] caelestia fluentia ante describit. *Sine modo*: quando me videris, ut Deum decet, in meis creaturis quod mihi videtur operantem: tunc ea quæ facta sunt laudibus celebra [al. tunc iis quæ sunt laudes accommoda]. Quando me leprosos mundantem conspexeris, tunc me naturæ officinem prædica. Quando me claudos B aspexeris efficientem veloces, tunc et tu citatis pedibus mentis, ad meam laudem tuam linguam componas. Quando me videris ejicientem dæmones, tunc meum regnum adora. Quando me videris mortuos e sepulcris solo verbo resuscitantem, tunc etiam me, cum resuscitatis, ut vitæ auctorem atque datorem glorifica. Quando me ad dexteram Patris sedentem intuitus fueris, tunc me Deum confitere ac prædica, tanquam ejusdem throni, ac coæternum, parisque honoris cum Patre et Spiritu sancto. *Sine modo*: sic quippe nos decet omnem implere justitiam. Legislator ego sum, et Legislatoris Filius; ac primum oportet me per omnia quæ sunt constituta venire; et tunc ubicunque doni mei proponere documenta. C Oportet me implere legem, et tunc dare gratiam. Oportet me umbram adducere, et tunc veritatem. Oportet me veteri finem asserre testamento, et tunc novum prædicare, ac cordibus hominum inscribere, meoque sanguine [al. nomine] subscribere, et meo Spiritu obsignare. Oportet me in crucem ascendere, ac clavis configi, et pati secundum eam naturam quæ pati potest, ac passione mea passionibus aliorum mederi [al. ac passionem passione sanare], lignoque vulnus quod per lignum hominibus inflatum est, curare. Oportet me descendere etiam in ipsam inferni profundum, propter mortuos ibi detentos. Oportet me triduanam morte carnis meæ, delere ac profligare diuturnæ mortis imperium. Oportet me corporis mei lucernam illis accendere, qui in tenebris et umbra mortis sedent 66. Oportet me illuc ascendere cum carne, ubi sum per divinitatem. Oportet me Patri adducere regnantem in me Adam. Oportet me hæc peragere; nam propterea meis operibus astiti (12). Oportet me hoc nunc baptismo baptizari, ac postea consubstantialis Trinitatis baptisma cunctis hominibus conferre. Comoda mihi, Baptista, ad præsentem dispensationem, dexteram tuam; ut mihi ad generationem commodavit suum uterum Maria. Immerge me fluentis Jordanis, sicut quæ me genuit infantilibus

66 Isa. xxiv, 16. 66 Psal. cvi, 10.

(12) Hoc est, ad homines veni, factus homo.

faciis. Confer mihi baptismum, sicut Virgo hoc præbuit. Apprehende ac tange caput meum, quod colunt ac venerantur seraphim. Apprehende tua dextera caput, quod sanguine tibi junctum est. Apprehende quod natura teneri potest. Apprehende quod ideo a me et Patre paratum est. Apprehende caput meum, quod qui pie apprehendit ac tangit, nunquam naufragium faciet. Baptiza me, qui per aquam, et Spiritum, ac ignem baptizaturus sum credentes: per aquam, quæ peccatorum sordes abluere valeat; per Spiritum, qui terrenos efficere spirituales possit; per ignem, qui ad scelorum spinas comburendas est idoneus. His auditis, Baptista in scopum salutis [al. Salvatoris] mentem intendens, et mysterium quod acceperat percipiens, divino obsecutus est mandato; erat quippe pius simul et morigerus: suamque ipse dextera subtremiscentem ac partim gestientem paulatim extendens, Dominum baptizavit. Cum vero Judæi, qui cominus et eminus aderant, apud se cogitarent, et inter se dicerent: Nunquid frustra suspicabamur [al. existimabamus] Joannem potiorum ac meliorem Jesu? Nunquid frustra existimabamus illum hoc excellentiorem? Nonne ipsum baptismum Baptistæ attestatur, quid sit potius? Nonne is baptizavit, ut is qui præstat; at hic baptizatus est, ut inferior? Hæc inter se murmurantibus iis, qui dispensationis mysterium ignorabant; Ille qui solus Dominus est, et natura Pater Unigeniti, qui solus accurate atque perfecte novit eum, quem solus absque passione ac perturbatione genuit, ipse, inquam, erroneam Judæorum suspicionem corrigens, aperuit cælorum portas, et Spiritum sanctum in specie columbæ demisit super caput Jesu [al. super Domini caput], digito ostendens novum Noe, et creatorem Noe, bonumque naufragio periclitantis naturæ gubernatorem. Et ipse cœlitus inclamat, clare dicens: *Hic est Filius meus dilectus*⁶⁶: ille Jesus, non Joannes; qui baptizatus est, non qui baptizavit; qui ex me genitus est ante omne temporale spatium, non qui ex Zacharia; qui ex Maria natus est secundum carnem, non qui ex Elisabeth præter spem apparuit; qui non hæsa virginitate, nullaque humana cultura prævia, prodiit fructus; non qui ex soluta sterilitate productus est ramus; qui vobiscum conversatus est, non qui in deserto educatus. *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui*⁶⁷: Filius consubstantialis, non alterius substantiæ; consubstantialis mihi, in eo quod a vobis non cernitur; et consubstantialis vobis, in eo quod a vobis videtur, sine peccato. Hic est, qui mecum formavit hominem. *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui*. Non alius est hic meus Filius, et alius Mariæ filius; at *hic est Filius meus dilectus*, qui et oculis cernitur, et mente intelligitur. *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui; ipsum audite*. Si dixerit: *Ego et Pater unum sumus*⁶⁸, ipsum audite.

Α σπαργάνοις ἐνείλισσε. Δός μοι τὸ βάπτισμα, ὡς ἡ Παρθένος τὸ γάλα. Κράτησον τὴν ἐμὴν κεφαλὴν, ἣν σέβει [ἄλ. σέβεται] τὰ σεραφίμ. Κράτησον τὴν συγγενῆ τῆς σῆς δεξιᾶς. Κράτησον τὴν πεφουκυῖαν κατέχεσθαι. Κράτησον τὴν διὰ τοῦτο κατασκευασθεῖσαν ὑπὲρ ἐμοῦ, καὶ τοῦ Πατρὸς. Κράτησον τὴν ἐμὴν κεφαλὴν, ἣν ὁ κρατῶν εὐσεβῶς, οὐδέποτε ναυαγεῖ. Βάπτισόν με, τὸν μέλλοντα βαπτίζειν τοὺς πιστεύοντας δι' ὕδατος, καὶ Πνεύματος, καὶ πυρὸς [ἄλ. ὕδατι, καὶ Πνεύματι, καὶ πυρὶ]· ὕδατι δυναμένῳ ἀποκλῖναι τῶν ἁμαρτιῶν τὸν βόρβορον· Πνεύματι, δυναμένῳ τοὺς χοϊκοὺς, πνευματικοὺς ἀπεργάσασθαι· πυρὶ, πεφυκότι κατακαίειν τὰς τῶν ἀνομημάτων ἀκάνθας. Τούτων ἀκούσας τῶν λόγων ὁ Βαπτιστὴς, καὶ τῷ σκοπῷ τῆς σωτηρίας [ἄλ. τοῦ Σωτήρος] ἐπιστήσας τὸν νοῦν, καὶ χωρησὰς τὸ μυστήριον ὃ παρέλαβεν, ὑπούργησεν τῷ θεῷ προστάγματι· ἦν γὰρ εὐλαθῆς ἄμα καὶ εὐπειθῆς· καὶ τὴν ἑαυτοῦ δεξιὰν ἐκτείνας ὑποτρέμουσαν ἤρέμα καὶ χαίρουσαν, τὸν δεσπότην ἐβάπτισεν. Τῶν δὲ παρόντων Ἰουδαίων τῶν ἐγγύς καὶ τῶν πόρρωθεν διαλογιζομένων, καὶ καθ' ἑαυτοὺς καὶ πρὸς ἀλλήλους λεγόντων· Μὴ μάτην ὑπεννοοῦμεν [ἄλ. ἐνημιζομεν] τὸν Ἰωάννην ἀμείνονα τοῦ Ἰησοῦ; Μὴ μάτην ἐνομιζομεν ἐκείνον κρεῖττονα τούτου. Οὐκ αὐτὸ τὸ βάπτισμα τῷ Βαπτιστῇ τὸ κρεῖττον προσμαρτυρεῖ; Οὐκ ὁ μὲν ἐβάπτισεν, ὡς ὑπερέχων, ὁ δὲ βεβάπτισται, ὡς ἐλάττων; Τοιαῦτα θρυλλούντων τῶν ἀγνοούντων τὸ τῆς οἰκονομίας μυστήριον, ὁ μόνος Κύριος καὶ φύσει Πατὴρ τοῦ Μονογενοῦς, ὁ μόνος ἐβδῶς ἀκριβῶς ὃν μόνος ἐγέννησεν ἀπαθῶς, διορθούμενος τὴν ἐσφαλμένην τῶν Ἰουδαίων ὑπόνοιαν ἀνέψξε τὰς πύλας τῶν οὐρανῶν, καὶ κατέπεμψε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἰδει περιστέρως, ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰησοῦ [ἄλ. ἐπὶ τὴν τοῦ Κυρίου κεφαλὴν], δακτυλοδεικτῶν τὸν νέον Νῶε, καὶ δημιουργὸν τῶν Νῶε, καὶ τῆς ναυαγοῦσης φύσεως ἀγαθὸν κυβερνήτην. Καὶ αὐτὸς οὐρανῶθεν ἐπιβοᾶ φαιδρῶς λέγων· Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός. Ἐκεῖνος ὁ Ἰησοῦς, οὐχ ὁ Ἰωάννης· ὁ βαπτισθεὶς, οὐχ ὁ βαπτιστὴς· ὁ ἐξ ἐμοῦ γεννηθεὶς, πρὸ πάντος χρονικοῦ διαστήματος, οὐχ ὁ ἐκ Ζαχαρίου· ὁ ἐκ τῆς Μαρίας γεννηθεὶς κατὰ σάρκα, οὐχ ὁ ἐκ τῆς Ἐλισάβετ φανεὶς παρ' ἑλπίδα· ὁ τῆς μηλυθείας παρθενίας ἀγεώργητος καρπός, οὐχ ὁ ἐκ τῆς λυθείσης στειρώσεως, κλάδος· ὁ μὲθ' ὁμῶν ἀναστραφεὶς, οὐχ ὁ ἐν τῇ ἐρήμῳ τραφεὶς. Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδδόκησα· Υἱὸς ὁμοούσιος, οὐχ ἑτεροούσιος· ὁμοούσιος ἐμοὶ κατὰ τὸ ἄρατον, καὶ ὁμοούσιος ὑμῖν κατὰ τὸ ὁρώμενον, χωρὶς ἁμαρτίας. Οὗτός ἐστιν, ὁ σὺν ἐμοὶ πλάσας τὸν ἀνθρώπων. Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδδόκησα. Οὐκ ἄλλος ἐστὶν οὗτος ὁ ἐμὸς Υἱός, καὶ ἄλλος ὁ Μαρίας υἱός· ἀλλ' οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ὁ βλεπόμενος καὶ νοούμενος. Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ ἠδδόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε. Ἐὰν εἴπῃ· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν, αὐτοῦ ἀκούετε. Ἐὰν εἴπῃ· Ὁ θεράπων ἐμὲ, ἐθράων καὶ τὸν Πατέρα, αὐτοῦ ἀκούετε. Ἐὰν εἴπῃ·

⁶⁶ Matth. iii, 17; xvii, 5; Marc. i, 11; Luc. ix, 35. ⁶⁷ Ibid. ⁶⁸ Joan. x, 30.

Ὁ πέμψας με, μείζων μου ἐστὶ τῆ οικονομίᾳ τῆν
 φωνὴν προσαρμόσατε. Ἐάν εἴπῃ· *Τίνα με λέγουσιν
 οἱ ἄνθρωποι εἶναι ἐδὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;* ἀποκρί-
 νεσθε πρὸς αὐτόν· *Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ
 ζῶντος.* Τούτοις τοῖς βήμασιν οὐρανόθεν βροντοειδῶς
 ἐκ Πατρὸς ἐλθοῦσι, κατηγάσθη τὸ τῶν ἀνθρώπων
 γένος, ἐπέγνωσαν διαφορὰν Ποιητοῦ καὶ ποιήματος,
 Βασιλέως καὶ στρατιώτου, Τεχνίτου καὶ τεχνήματος,
 καὶ τῆ πίστει βεβαιωθέντες, προσῆλθον διὰ τοῦ βα-
 πτίσματος Ἰωάννου, τῷ ἐν Πνεύματι καὶ πυρὶ βαπτί-
 ζοντι. Χριστῷ τῷ ἀληθινῷ ἡμῶν Θεῷ· μεθ' οὗ, τῷ
 Πατρὶ δόξα, σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ζωοποιῷ Πνεύ-
 ματι· νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.
 Ἀμήν.

A Si dixerit : *Qui videt me, videt et Patrem* ⁶⁶, ipsum
 audite. Si dixerit : *Qui me misit, major me est* ⁷⁰,
 dispensationi vocem adaptate. Si dixerit : *Quem
 me dicunt homines esse Filium hominis* ⁷¹ ? respon-
 dete ipsi : *Tu es Christus Filius Dei vivi* ⁷². Istis
 verbis caelitus tonitruum in modum prodeuntibus, il-
 luminatum est humanum genus; cognoveruntque
 differentiam Creatoris et creaturae, Regis et militis,
 Opificis et sui operis; siveque confirmati, accesserunt
 per baptismum Joannis ad eum qui in Spiritu et
 igne baptizat ⁷³, Christum verum Deum nostrum :
 cum quo Patri sit gloria, una cum sanctissimo ac
 vivifico Spiritu, nunc et semper, et in saecula saeculorum.
 Amen.

S. GREGORII THAUMATURGI FRAGMENTUM

In Evangelii secundum Matthæum cap. vi, vers. 22, 23.

(GALAND, *Vet. Patr. Biblioth.*, t. XIV, p. n, p. 119, ex Catena in Matthæum, cod. ms. 168 cl. viri Mitarelli.)

Ὁ λύχνος τοῦ σώματος ἐστὶν ὁ ὀφθαλμὸς. B
 Ἐάν οὖν ὁ ὀφθαλμὸς σου ἀπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶ-
 μά σου φωτεινὸν ἔσται. Ἐάν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς σου
 ποτηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται.

El δὲ τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος
 πόσον ;

Ἀπλοῦς ὀφθαλμὸς, ἡ ἀνυπόκριτος ἐστὶν ἀγάπη,
 δι' ἧς ὅταν τὸ σῶμα φωτίζεται, τὰ αὐτὰ τοῖς ἔσωθεν
 νοούμενοις, καὶ διὰ τῶν ἔσωθεν μερῶν προφέρουσα·
 ὁ δὲ ποτηρὸς ὀφθαλμὸς ἐστὶν ἡ προσποιήτως ἀγάπη,
 ἥτις καὶ ὑπόκρισις καλεῖται· δι' ἧς ἅπαν τὸ σῶμα
 σκοτίζεται τοῦ ἀνθρώπου. Ἄξια μὲν σκότους πράγ-
 ματα ἐννοούμενον (13) ἔσωθεν· διὰ δὲ τῶν ἔσωθεν
 μερῶν, φωτὸς εἶναι δοκοῦντα προφέρον βήματα· λύ-
 κοι γάρ εἰσιν ὡς ἀληθῶς, προβάτων περιβεβλημένοι
 δοράς· οἱ τὸ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος
 μόνον πλύνοντες, καὶ οὐκ εἰδότες, ὅτι ἐάν μὴ τὸ ἔσω-
 θεν τούτων καθαρισθῇ, οὐδὲ τὸ ἔσωθεν καθαρὸν δύνα-
 ται γενέσθαι. Διόπερ τούτους σαφῶς ἐλέγχων, φησὶν ὁ
 Σωτὴρ, ὅτι· *El τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος, τὸ σκότος
 πόσον;* Τουτέστιν· εἰ ἡ δοκοῦσά σοι ἀγάπη εἶναι φῶς,
 καὶ τὴν ἐν σοὶ κεκρυμμένην ὑπόκρισιν σκότους ἔξιόν
 ἐστὶν ἔργον, τί τὰ προφανῆ σου παραπτώματα ;

*Lucerna corporis est oculus. Si igitur oculus tuus
 simplex sit, totum corpus tuum lucidum erit. Sin
 autem oculus tuus malus sit, totum corpus tuum te-
 nebricosum erit.*

*Quod si lumen quod in te, obscuritas est, obscu-
 ritas ipsa quanta ?*

Simplex oculus est sincera charitas, per quam
 totum cum corpus illuminatur, haud aliter internos
 cogitatus profert, quam per externas corporis partes.
 Oculus malus est charitas simulata, quæ etiam hy-
 pocrisis audit : per quam corpus universum homi-
 nis tenebrescit. Equidem digna tenebris opera, in-
 teriorem hominem cogitamus, sed per exteriora
 membra, ejusmodi verba proferentem, quæ lucis
 esse videantur. Lupi enim sunt revera, induti ovina
 pelle : qui externa poculi et lancis duntaxat abluen-
 tes, non vident, quod nisi horum interna munden-
 tur, ne externa quidem munda esse possunt. Pro-
 pterea hos manifeste coarguens, ait Salvator : *Si
 lumen quod in te, tenebræ, tenebræ ipsæ quanta* ⁷⁴ ?
 Id est, si quæ tibi videtur charitas lumen esse,
 propter latentem in te hypocrisin opus est tenebris
 dignum, quid erunt tua manifesta scelera ?

⁶⁶ Joan. xiv, 9. ⁷⁰ Ibid. 28. ⁷¹ Matth. xvi, 13. ⁷² Ibid. 16. ⁷³ Matth. iii, 11 ; Luc. iii, 16. ⁷⁴ Matth.
 vi, 23.

(13) Forte ἐννοούμενόν, εἰ ἰπὸς προφέροντα.

OPERUM S. GREGORII THAUMATURGI CORONIS.

SERMO IN OMNES SANCTOS.

(Eddidit Joannes Aloysius MINGARELLI, Bononiæ, 1770, in-4.)

EPISTOLA PRÆVIA.

Joannes Aloysius MINGARELLIUS ÆGIDIO fratri optimo salutem dicit.

Si vales, bene est.

Ego quanta te omni tempore benevolentia prosecutus sim, quantique te semper fecerim ob suscepta te avide vel ab ineunte ætate, ac nunquam postmodum intermisso doctrinarum studio, tute ipse existimare facilius potes, mi frater, quam ego declarare. Decem jam paulo plus anni elapsi sunt ab illo die quo a te ipse discedens, ægre ab amplexu tuo Romæ divulsus sum; neque vero post eum diem mihi te amplius videre obtigit; nisi semel, idque Tuderti, pluribus videlicet abhinc annis: attamen observatur continue, mihi crede, animo imago vultus tui, et sincera illa tua, ac omnibus, quos de te loquentes audiverim, quibusque tecum seu Bononiæ, seu Tuderti, Alatrii, Tusculi, Viterbii familiaritas aliqua, aut consuetudo fuerit, satis perspecta morum probitas, atque constantia. Itaque nihil facere libentius solem, quam ut tibi aliquid identidem litterarum dem. Quod si hoc tempore, posteaquam Viterbium Roma tam honorifice vocatus es, minus sæpe ad te scribo quam solebam, ne id, quæso, negligentiae aut oblivioni, sed amori tribuas in te meo: cum enim plurimis quotidie te occupationibus, iisque gravissimis, distineri intelligam, vereor ne te crebrioribus litteris interpellem. Nunc vero cum sacrum illud tempus imminet, quo feriari omnes a negotiis, ac natalem Domini diem celebrare consuevimus, exiguam mihi horæ partem libenter te concessurum non dubito. Quocirca perbrevev quamdam Gregorio Thaumaturgo inscriptam orationem, quam nunc primus, ut reor, in lucem edo, tibi legendam mitto: cui enim alteri tam tenui munusculum publice offeram, nisi fratri et mei amatissimo, et familiarissimo? Quæ tamen non eo dico, quod orationuculam ipsam parvi pendam; longissime enim absum ut ita sentiam: sed quia tam brevis est, ac pusilla, ut tres vix compleat quatuorve paginulas. Cæterum nequaquam potest plurimi a Christiano homine non fieri ea scriptio, quæ tametsi paucis constans versiculis, vetustissimo tamen indigna haud videatur catholicæ Ecclesiæ doctore, ac Patre. At cujusmodi Patre, bone Deus, quantoque doctore, quam deserto Origenis alumno atque discipulo, quam docto sapientique magistro, theologo, oratore, quam magno, quam religionis propagandæ, ac superstitionis extirpandæ studioso, quam de Ecclesia benemerito episcopo, quam sancto, quam admirabili Christianorum patrono, quam insignibus denique maximorum virorum, Basilii, Gregorii Nysseni, Hieronymi aliorumque innumerabilium laudibus celebrato! Atque utinam de tanto viro si non pro dignitate, at pro summa certe, qua illum prosequor, admiratione ac reverentia eloqui possem in præsens; id enim facerem libentissime: sed alterius hæc temporis sunt, atque descriptionis: ab illo enim, qui vetustum opus quoddam primus evulget, hanc potius operam haud immerito exigas, ut ea diligenter persequatur, quæ valeant ipsius germanitatem confirmare. Illa igitur omnia breviter his litteris complecti satius est, atque opportunius, quæ cum de apographo, unde opusculum exscriptum fuit, tum de opusculi ipsius titulo ac vetustate dicenda occurrunt.

Ut autem a primo exordiar, nosti, mi frater, præclarissimum præsulem, omnibusque cum patrio tum episcopo dignis virtutibus ornatum, Joannem Nanium autistitem Torcellanum cunctos jam propmodum lectissimæ bibliothecæ suæ Græcos codices calamo exaratos mihi, utpote veteri sibi consuetudine, atque amicitia conjuncto, partim Venetiis commodasse, partim Bononiam paulatim deferendis curavisse, ut non singulos modo lustrarem, ac universos recenserem; sed ex ipsis etiam, quidquid liberet, exscriberem: in quo summam eximii viri humanitatem et agnosces et miraberis, qui ea monumenta mæ fidei, hominis scilicet hospitis primum, deinde vero peregrini atque advenæ, ac demum etiam absentis, omnino committere non dubitaverit, quæ alii plurimi ne a civibus quidem suis libere versari sinunt, atque inspectari. Horum ergo codicum unum, qui nunc xxii est, dum evolverem, in illam incisa scriptiunculam; de qua superius commemorabam. Membraneus is est, ea membranarum magnitudine ut unaquæque ex ducentis nonaginta tribus chartis, quibus omnino constant, cum quarta mediocris folii parte nostratis chartæ ex lineis vilibusque scrutis connectæ exæquetur. Harum pleræque, imo ferme omnes, ac illæ potissimum ex quibus Gregorii conciunculam descripsimus, quingentis circiter ante annis exaratae sunt, sed ab exscriptore adeo rudi, ut nihil admodum quid scriberet intellexisse videatur: itaque modo η litteram, exempli gratia, pro ε vel ε ponit, modo ω magnam pro o parvo, aut econtrario, aliisque id genus niendis passim scripturarum maculat. Totus autem codex e libris, quos ecclesiasticos vocamus, unus est; quem Latini quidem sacerdotes Homiliarium dicerent, Græci vero *Ἐκκλησιαστικόν* appellant. Nihil namque aliud eo continetur, nisi septem et quadraginta sive orationes, sive homiliae, sive *ἀπαγγέλσεις*, hoc est lectiones longiores, nuncupandæ sint: quarum nonnullæ quidem sunt *ἀνεπίγραφοι*, cæteræ autem Gregorio Nazianzeno, Joanni Chrysostomo, Amphilochio, Cyrillo Alexandrino, Ephraïmo Syro, Athanasio, Andreae Cretensi, Ponto Pilato, Eusebio cuidam episcopo, Epiphania episcopo, Gregorio Antiochensium episcopo, Pantalœoni diacono et chartophylaci, Aetio presbytero Constantinopolitano, Epiphania monacho ac presbytero, et

Germano episcopo Constantinopolitano inscribuntur. Quæ autem trigesimo quinto loco ponitur, martyrum omnium Laudatio est, ea nempe ipsa quæ nunc primum exit in lucem : ac hujusmodi habet in fronte titulum : *Τὸν ἐν ἁγίοις Πατέρα ἡμῶν Γρηγόριον τοῦ Θαυματουργοῦ λόγος εἰς τοὺς ἁγίους πάντας. Εὐλόγησον, Δέσποτα. I. e. : Sancti Patris nostri Gregorii Thaumaturgi sermo in omnes sanctos. Benedic, Domine.* Ac ne cuiquam posteriora hæc verba negotium facessant, neve ex ipsis Gregorio Thaumaturgo opusculum falso tribui quis colligat, eadem paulisper expendenda sunt. Nihil enim aliud, meo quidem iudicio ea indicant, nisi die Omnium Sanctorum festo, proxima videlicet post Pentecosten Dominica die, qua apud Latinos sanctissimæ Trinitati sacrata est, fuisse sermonem huncce in ecclesiasticis Officiis recitatum. Etenim hanc ipsam diem solemnem sanctorum omnium commemorationi, et cultui jamdudum assignarunt Græci : qua de causa Κυριακὴν τῶν Ἁγίων Πάντων, i. e. *Dominicam Omnium Sanctorum*, nominare eam solent. Neque vero quispiam ejusmodi consuetudinem recens fuisse in Orientis Ecclesiis invectam, itaque ea tempestate, qua Nanianum codicem exaratum antea diximus, recentiorem esse suspicetur. Nam vetustum Menologium rudibus ineptisque versibus compositum, quod in LXXII Naniano codice ipsemet legi, rem contra se habere ostendit : ibi enim dies Ascensionis Domini, dies Dominica proxime Pentecosten præcurrens, dies Dominica Pentecostes, ac dies Dominica proxime sequens post Pentecosten, quatuor hisce versiculis, singulæ nimirum singulis, in Triodii recensione indicantur :

*Χριστοῦ τὴν ἀναλήψιν πρὸς πόλους ἀνωτάτω.
Καὶ πατέρων ἄθροισμα τῶν ἐν Νικαίᾳ.
τὴν πεντηκοστήν καὶ τοῦ Πνεύματος χύσιν.
Πληθὺν τε πάντων ἁγίων τῶν ἐν βίῳ.*

Id est :

*Christi Assumptionem in altissimos cælos.
Et Patrum Nicænorum conventum.
Pentecosten et Spiritus effusionem.
Ac multitudinem omnium sanctorum, qui sunt in vita æterna.*

Et, quod pluris adhuc faciendum est, in antiquissimo Typico Sancti Sabæ, pag. 229 codicis Naniani xci, post descriptos ritus in Pentecoste servandos, ii statim qui ad proxime sequentem Dominicam diem pertinent, subjiciuntur in hunc modum : Κυριακὴ τῶν ἁγίων πάντων. Ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ ἡ συνήθης στιχολογία, x. τ. λ. I. e. *Dominica Omnium Sanctorum. In vigilia, consueta versuum recitatio*, etc. Similia vero apud Fabricium quinto *Bibliothecæ Græcæ* volumine legere licet ab Allatic citata in opusculo primo *De libris ecclesiasticis Græcorum*, num. 14. Quid quod vel ipsa Joannis Chrysostomi ætate, annis a Thaumaturgi obitu centum paulo plus, eadem ferme in Oriente invaluerat consuetudo. Id sane ex primis illius orationis verbis, quam pagina secundi voluminis septingentesima undecima imprimendam curavit Montfauconius, colligere posse mihi videor : sic enim eam exorditur magnus ille orator : Ἐξ οὗ τὴν ἱερὰν πανήγυριν τῆς Πεντηκοστῆς ἐπετελέσαμεν, οὐκ ἔπαυτο παρῆλθεν ἡμερῶν ἑπτὰ ἀριθμῶς, καὶ πάλιν κατέλαβεν ἡμᾶς μαρτύρων χορδὴ, μῦλλον δὲ μαρτύρων παρεμβολὴ καὶ παράταξις. I. e., ut Fronto Ducæus interpretatur : *Nondum septem aierum elapsus est numerus ex quo sacram Pentecosten solemnitate celebravimus, et nos rursus martyrum chorus assecutus est, vel martyrum castra potius et exercitus.* Fateor equidem non de omnibus universe sanctis Chrysostomum in ea oratione loqui, sed de inelytis Christi martyribus tantummodo, idque ipsa Laudationis inscriptione ostendi, quæ est hujusmodi : Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους πάντας τοὺς ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ μαρτυρήσαντας. I. e. : *Laudatio sanctorum omnium, qui martyrium toto terrarum orbe sunt passi.* Quin eodem fere modo tres alias eodem, ut opinor, die et habitas, et insequeutibus sæculis in ecclesiastico Officio lectas orationes inscriptas fuisse non diffiteor, alteram nempe Chrysostomi ipsius, ac binas Ephraimi Syri. Harum enim trium prima, quæ tomo secundo, pagina 667, exstat, hunc habet titulum : *Εἰς μάρτυρας ὁμίλια*, i. e. *In martyres homilia* : altera vero in Romana editione Græcorum Operum sancti Ephraimi tomo III, pag. 248, sic inscribitur : Ἐγκώμιον εἰς μάρτυρας, i. e. *Encomium in martyres* ; ac tertia demum tomo III, pagina 306, hanc in fronte gerit inscriptionem : Ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ μαρτυρήσαντας. I. e. *Encomium in gloriosos martyres, qui in toto mundo martyrium passi sunt.* Quæ quidem omnia argumento sunt, Ecclesiam Græcam non omnium omnino sanctorum, sed martyrum duntaxat universorum commemorationem festinque diem paulo post Pentecosten Thaumaturgi temporibus celebrasse. Qui ergo fieri potest, inquires, ut oratio hæc nostra (jam enim quodammodo meam quoque appellare possum) a Gregorio Neocæsariensi conscripta sit, cum titulus ipse, argumentumve orationis, quo hæc in omnes sanctos habitæ esse dicitur, a moribus institutisque abhorreat illorum temporum ? At recte hæc quidem et vere dicuntur, si tituli illius solummodo ratio habenda sit. Verum orationem quoque percurramus. Equis in ea de sanctis omnibus sermo est ? Martyres quidem aperte initio nominantur ; admirandam martyrum virtutem extollunt intermedii versus ; invictum martyrum animum, et relatum ab ipsis de dæmone victorian prædicant extremi : sed factam de sanctis omnibus mentionem nusquam reperio. Aut ergo oratiunculam in hanc olim sententiam inscriptam fuisse putandum est : *Εἰς τοὺς μάρτυρας πάντας*, i. e. *In martyres universos* ; aut potius integrum quidem titulum ita fere se olim habuisse : *Εἰς τοὺς ἁγίους πάντας τοὺς ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ μαρτυρήσαντας*. I. e. *In omnes sanctos, qui in universo terrarum orbe martyrium passi sunt* ; sed posteriora hæc verba paulatim omitti tunc cœpisse, cum prima post Pentecosten Dominica die non martyrum tantummodo, sed sanctorum omnium memoria recoli cœpta est ac celebrari. Hoc sane ipsum Chrysostomi orationi contigisse video, quam superius priore loco memoravi : etsi enim ea in editis a Montfauconio exemplaribus illam quam attuli inscriptionem habeat, tamen et in Naniano codice xxvii, quem ipsemet vidi, et in alio, cujus Fronto Ducæus meminit, eundem plane cum ista Thaumaturgi habet titulum, videlicet, *Εἰς τοὺς ἁγίους πάντας*.

Nunquid ergo Gregorii revera est, dixerit quispiam, isthæc oratiuncula ? incredibilis enim nostris temporibus omnia fere negandi, aut in dubium saltem revocandi cupido multos, et quædam quasi prurigo invasit. Ego autem, si cui probabilis occurrat ratio cur de illius germanitate addubitet, aut si firmo ductus argumento eam Thaumaturgo perperam tribui serio ac vero ratus asseveret, hunc enixe rogo, ut quæcunque repererit, necum aut privatim communicet, aut publice. Interim vero quæ certo statueret posse videor, ea tantum affirmabo : vetusti librarii, qui eam Gregorii nomine inscripsit, fidem atque auctoritatem, quamvis maximi faciendæ non sit, propterea quod nonnulla quibusdam, ac Joanni Chrysostomo potissimum attribuit quæ Montfauconius aliique repudiarunt, tamen sine ulla ratione, eaque satis valida rejiciendam, non esse : nihil enim aliud is scripsit, quam quod in vetustiori apographo, quod

describat, inscriptum reperit; ex veteribus autem Patribus atque scriptoribus, qui orationum hujus mentionem fecerit, nullum mihi hactenus compertum esse: si quod igitur de vero hujus fetus parente iudicium ferre voluerimus, nihil nobis reliquum esse aliud, priusquam major aliunde lux affulgeat, nisi ut eum cum cæteris, quæ exstant, Thaumaturgi operibus, maximeque cum his quæ ab ipso scripta fuisse consentiunt omnes, quasi trutina quadam opusculum expendentes, conferamus.

Jam vero tredecim potissimum, ni fallor, circumferuntur nostra ætate Gregorii Thaumaturgi nomine inscripta opera, partim integra, partim mutila: de iis enim, quæ omnino perierunt, non loquor in præsentii. Primum est *Brevis Expositio fidei*. II. *Metaphrasis in Ecclesiasten*. III. *Epistola canonica*, quæ mihi quidem talis in legendo visa est, ut hic atque illic mutilata ad nos pervenerit. IV. *Oratio panegyrica*, qua magistro suo Origeni gratias publice tunc egit Gregorius, cum ab ejus latere discessurus esset. V. *Alia Fidei expositio* longior, quæ *Ἡ κατὰ μέρος πλοστις* nuncupatur. VI. *Anathematismi*, seu *Capita duodecim de fide*. VII. *Disputatio de anima ad Tatianum*. VIII. *Sermo primus in Annuntiationem sanctissimæ Deiparæ*, incipiens: *Σήμερον ἀγγελικῆ παραδέξει*. IX. *Sermo alter* de eodem argumento, incipiens: *Ἐορτὰς μὲν ἀπόστας*. X. *Sermo tertius de ipsa Annuntiatione*, incipiens: *Πάλιν χάρις Ἐθαγγέλιον* qui tamen Joannis Chrysostomi nomen gerit in Naniano altero vicesimo, quem antea descripsi, codice: ubi ita exarata est tertia hæc oratio, ut nonnulla ibi desiderentur quæ in Gerardi Vossii exemplaribus legabantur, et aliqua contra in his defuerint quæ codex habet. XI. *Fragmenta quædam* a Ghislerio Catanzæ in Jeremiam inserta: quæ Joannes Albertus Fabricius ex homilia quadam, vel epistola Gregorii nostri deprompta fuisse opinatur. XII. *Sermo de celebratione noctis feriæ quartæ* a Stephano Euodio Assemano memoratus in Catalogo bibliothecæ Medicæ, codice LXII, pag. 107. Demum *Sermo quidam*, cujus initium est: *Ἐχθιστοὶ καὶ ἀλλότριοι*, a Joanne Vecco citatus in libello cujus titulus est, *Ῥήσις γραφικαί*, apud Arcudium in *Opusculis aureis theologicis*. Hæc omnino sunt quæ exstant Gregorii nomine insignita, aut ea certe quæ a scriptoribus memorata invenire ipse poterim, opuscula.

Verum non omnia ejusdem sunt ponderis atque auctoritatis, ut ad singula, quasi ad totidem normas nostra hæc orationum veluti applicari possit, atque dijudicari. Nam priora quidem quatuor Thaumaturgo sine dubitatione tribuunt veteres, ac recentiores omnino omnes: sed reliqua novem partim falso videntur immortalis ejus nomine inscripta; partim talia sunt, ut emunctæ naris viri de eorum antiquitate subdubitent; partim denique nobis, qui ea non vidimus, incomperta. Quamobrem prioribus illis quatuor contenti nunc simus oportet, ut cum iis duntaxat, maxime vero cum celeberrima ac disertissima in Origenem oratione nostram hanc orationem comparemus. Id autem præstabo ipse non indiligenter in animadversionibus, quas paulo post leges: ibi enim id multo commodius fieri arbitratus sum, ubi minutura quæque persequi possis, quin nimis arguta scribentis sedulitas videatur. Nunc vero nihil jam aliud superest, nisi ut ea summam complectar quæ ex accurata orationis ipsius consideratione collegi. Hoc igitur sine dubitatione affirmare posse me reor, aliquid in ea, ac potius, ut in tam brevi opusculo, multa lectori ex omnibus partibus sese ostendere, quæ in Gregorium nostrum mirifice quadrent. Nam primo tempus illud, quo is solitariam in agris vitam duxit in Ponto post suum ab Origene discessum, initio subindicatur; deinde quicunque cum oratione in Origenem panegyrica hanc contulerit, is illam quidem longe copiosorem esse inveniet, atque ornatiorem, utpote multo ante quam recitaretur meditata ac præparata, hanc vero nostram pene ex tempore, atque in magna temporis angustia habitam videri: utrumque tamen opusculum haud plane dissimili factum esse oratione ac stylo. In utroque enim et peculiaris nonnulla, nec omnibus passim usitata vocabula offendet, et audaciores quadam; easque unius fere modi translationes reperiet, et unam haud raro eandemque rem pluribus diversisque modis sine magna interdum necessitate inculcari videbit, et modestiam illam elucere utrobique comperiet, in qua singularem Gregorii characterem Bengelius agnoscebat. Brevissima quidem est isthæc, quam edo, et de iis una, quas Gregorius ipse vocabat *λόγους μικρούς*, cum in panegyrica illa, quam sæpius nominavi, oratione aiebat: *Ὁκταετής μοι χρόνος οὗτος ἦδη ἐξ οὗ οὐτε αὐτὸς εἰπὼν τι ἢ γράψας λόγον τινὰ μέγαν ἢ μικρὸν ὄλωσεν τυγχάνω*. Id est, ut Sirmondus Latine vertit: *Octavum jam annus est ex quo me brevem longamve orationem ullam habui ipse aut scripsi*. Cave tamen putes nostram hanc aliquam ex parte, ut ad usum ecclesiastici Officii accommodaretur, consulto mutilatam fuisse. Factum est id quidem interdum in vetustis, ut vocant, Lectionariis. Sed hæc et partibus suis ipsa omnibus constare videtur, neque hac longior est ea Chrysostomi in martyres oratio, quæ incipit: *Αἱ τῶν μαρτύρων ἑορταί*: quin imo, ut recte ait Montfauconius, ex concionibus panegyricis in sanctos alia proferri possunt hac Chrysostomi breviores, quæ tamen sunt omnibus numeris et partibus absolute.

Hæc habebam quæ dicerem, mi frater, de opusculo, quod infra cum Græce scriptum, tum Latine a me conversum, ac brevibus præterea adnotationibus illustratum habes. Noli autem, quæso, me cogere ut de illius germanitate declarem aperte quid sentiam: satis habeas, illa me tibi omnia exposuisse, ex quibus iudicium ipse facere queas. Vale, Ægidi nii, ac, si me tui amatissimum redamas, ut perfectio facis, tuis ad aram precibus me juva.

Dabam Bononiæ, xv Kalendas Januarii, anno Domini millesimo septingentesimo sexagesimo nono.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
 ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
 ΤΟΥ ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ
 ΛΟΓΟΣ
 ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΑΓΙΟΥΣ ΠΑΝΤΑΣ
 —
 SANCTI PATRIS NOSTRI GREGORII
 THAUMATURGI
 SERMO IN OMNES SANCTOS
 —

Εὐλόγησον, Δέσποτα.

Ἦρεμεῖν ἐδουλόμην, καὶ μὴ δημοσιεύειν ἀγροικίζουσαν γλώσσαν· μέγα γὰρ σιωπῆ, ὅτ' ἂν ὁ λόγος εὐτελής· καὶ θαυμαστὸν ἤσυχια, ἀπαιδεύσις παρούσης· φιλόσοφος τε ἄκρος διὰ σιγῆς καλύπτων ἀμαθίαν. Τοῦτο καὶ γὰρ πράττειν προηρούμην τὸ ἀσθε-

A Benedic, Domine.

Silere volebam (1), ne linguæ meæ rusticitatem (2) publice manifestarem (3) : cujus enim oratio humilis (4) sit atque inculta, ei valde utile est conticescere, nec parvi fieri debet (5) ab inerudito homine silentium, sed summi (6) philosophi est tacendo

(1) *Silere volebam*. In eamdem fere sententiam exorditur Gregorius pulcherrimam illam orationem, qua præceptoris suo Origeni gratias agit. Sic enim incipit : Καλὸν τι χρῆμα ἡ σιωπῆ, τῶν τε ἄλλων πολλοῖς πολλάκις, κάμοι δὲ μάλιστα νῦν, καὶ ἐκόντι καὶ ἄκοντι ἐπιστοιμιζομένῳ, καὶ σιωπᾶν καταναγκαζομένῳ. Ἀμελετήτως γὰρ ἔχω, καὶ ἀπειροῦς εἰμι λόγων τῶν καλῶν τούτων καὶ εὐπρεπῶν τῶν, κ. τ. λ. Quæ sic interpretatur Sirmundus : *Præclara quædam res est silentium tum aliis plerumque permultis, tum mihi nunc vel maxime, qui volens nolensque clausum os habeo, et tacere cogor. Inexercitatus enim sum, ac plane rudis sermonum illorum elegantium atque ornatorum, qui, etc.*

(2) *Linguæ meæ rusticitatem*. Gregorius noster (perinde enim jam loquar, ac si opusculi auctor ipse fuerit) linguam suam ἀγροικίζουσαν dicit, id est quæ rusticitatem quamdam contraxerit : quod verbum minus quidem usitatum est quam ἀγροικιζομένην, sed occurrit tamen in Suida. Videtur autem hujusmodi vocabulo tempus illud subindicare Gregorius, quo ruri solitariam vitam ducebat, antequam episcopus creatus esset. Nimirum hanc ab ipso orationuculam eo temporis spatio habitam fuisse conjicio, quod intercessit inter eam diem qua doctori suo Origeni coram condiscipulis publica oratione gratias egit, ac eam diem qua ad pontificium munus a Phædimo electus est. Illam enim orationem cum recitavit, necdum erat baptisate initiatus, sed catechumenus tantummodo : hanc vero nostram cum habuit, et baptizatus sine dubio fuerat ; in ecclesia enim habitata est, et se episcopum nondum fuisse post indicat, ni fallor.

(3) *Publice manifestarem*. Codex, δημοσιεύουσαν ἀγροικίζουσαν. Manifestum mendum. Lego, δημοσιεύειν ἀγροικίζουσαν. Porro verbo δημοσιεύειν eadem significatione accepto usus est Gregorius in *Oratione charisteria in Origenem*, pag. 414, tom. III *Biblioth. Patrum* editionis a viro clarissimo Gallandio nuper concinnatæ, qua in posterum semper utar. Οὐ δυνάμενοι (inquit) οὕτως ἐκ τοῦ προχείρου δύναμιν τοῖς ἰδοῖς δημοσιεύσαι νοήμασι τὴν ἱεράν καὶ θεοειδῆ.

(4) *Humilis*. Codex, ἀτελής. Sed qui vetustas membranas versarunt, syllabam eu ita in iis exarari consuevisse non ignorant, ut magnam habeat cum prima littera a similitudinem. Perspicuum sane est, legi hic oportere εὐτελής. Gregorius noster *oratione*, quam citavi, in *Origenem*, pag. 415, ait : Εὐτελῆ καὶ ἄσημνα.

(5) *Nec parvi fieri debet, etc.* Unam eamdemque sententiam multis simul modis efferri hic vides. Ingeniosorum hoc adolescentium proprium esse solet, qui eloquentiæ studio operam dederint : a Gregorii autem stylo et consuetudine alienum hoc sit, annon, is dijudicet qui disertiorum aliam ipsius *Orationem in Origenem* legerit. Juvenili sane ætate Gregorium fuisse etiam cum hæc scripsit, necesse est, si ea quam attingi temporum ratio constat : namque admodum juvenis, Eusebio teste, episcopus factus est.

(6) *Summi*. Codex mendose, φιλόσοφος τε ἄκρος, sed legendum esse φιλόσοφος τε ἄκρος, nemo non videt. In *Epistola canonica*, canone 1, ait Gregorius : Ἐν ἄκρᾳ σωφροσύνῃ, hoc est in summa continentia.

propriam inscitiam (7) occultare. Ergo id ego quoque facere constitueram, ut qui mearum in dicendo virium imbecillitatem (8) cognoscerem. Sed auditorum (9) conspectus me ad loquendum impellit (10). Cum itaque et festum hunc diem, sacramque panegyrii magno cum splendore celebrari, et spectatores (11) huic frequentes confluisse videam, conventumque (12) nostram fide inflammatum conspiciam, ad dicendum confidenter (13) aggrediar: praesertim cum et a Patre (14) roger, et Ecclesia favcat, opemque ferat, et sancti martyres infirmitatem nostram hujus rei causa (15) corroborent. Hi enim senibus (16) ut longum multo cum sudore (17) iter peragerent, persuasere, eosque nutantem gradum sermonis (18) veluti baculo (19) fulcire ac sustentare coegerunt (20). Hi mulierculas ad conficien-

A νὲς τῆς οικείας ἐπιστάμενος γλώσσης· ἀλλ' ἔλκει με πρὸς τὸ λέγειν τῶν ὁρωμένων ἢ ὄψις. Ἐπεὶ οὖν ἡ πανήγυρις λαμπρὰ καὶ τὸ θέατρον συνεχὲς, καὶ ζέων ἐστὶ τῇ πίστει ὁ ἡμέτερος σύλλογος· ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ λόγου θαρρόντος τραπήσομαι· μάλιστα τοῦ Πατρὸς εὐχομένου, τῆς Ἐκκλησίας συναγωνισμένης, μαρτύρων ἁγίων πρὸς τοῦτο βροννύτων τὸ ἀσθενὲς. Οὗτοι γὰρ καὶ γέροντας ἐπεισαν σὺν ἰδρώτι πολλῷ μακρὰν ἐξανύσαι πορείαν, καὶ τὰ σφαλλόμενα βήματα τῇ βακτηρίᾳ τοῦ λόγου στηρίζειν κατηγάχον· καὶ τὸ θῆλυ προέτρεψαν συνοδοιορεῖν νεανίσκοις· καὶ τὴν νηπιάζουσαν ἡλικίαν ἔρπουσαν ἐν ταῦθα παρήγαγον μάρτυρες κατὰ θανάτου σκιρτῶντες, εἴρῃσιν ἐγγελάωντες, θυμὸν τυραννικὸν διαρπάζοντες, θάνατον ἀθανάσιος πρόξενον ἀναρπαζόντες, ἐν ἰδίῳ πτώματι τὴν νίκην οικείουμενοι, διὰ σώμα-

(7) *Inscitiam*. Codex, ἀμάθειαν. Lego ἀμαθίαν. Gregorius *Oratione in Origenem*, pag. 420, ait: Ψέγων τὴν ἀμαθίαν, id est, vituperans ignorantiam.

(8) *Imbecillitatem*. Gregorius hoc in loco: Τὸ ἀσθενὲς τῆς οικείας γλώσσης· *Oratione vero in Origenem*, pag. 415: Ἀσθενὲς λόγος. Sed lege etiam paginas 413 et 414, ut videas quam demisse de somnietipso senserit vir sanctissimus.

(9) *Auditorium*. Codex, τῶν ὁρωμένων ἢ ὄψις, at scripsisse Gregorium crediderim: τῶν ἀκρωμένων ἢ ὄψις.

(10) *Impellit*. Gregorius, ἔλκει. Ita et *Metaphrasi in Ecclesiastem*, pag. 393, inquit: Θεάματα ἐπ' ἀνόνητον σπουδὴν ἔλκοντα, id est *aspectus ad inutile studium pertrahentes*; et ibidem pag. 393: Κατέχει ἢ εἰ δεσμοῖς περιβάλλουσα εἴλεγε, hoc est: non minus stricte retinet, quam si vinculis constrictos traheret. Ita Gregorius. Ego vero ea etiam, quæ ut parva alibi non adnotassem, in hac oratiuncula non prætereo, ut lectori de vero fetus parente iudicatio gratificer. Nam sæpe contingit, ut ex pluribus, quæ in filii vultu cernimus, lineamentis, etsi minima sint singula, patrem agnoscamus.

(11) *Spectatores*. Gregorius, θέατρον, id est *theatrum*. Nempe sicut profana vox *panegyris*, quam in præcedentibus is posuit, ad sacram celebritatem designandam adhibebatur, ita etiam qui ad hanc conveniebant, spectatores, sive θέατρον, dicebantur. Itaque eadem significatione idem vocabulum usurpavit Chrysostomus cum alibi, tum in verbis quæ mox afferam. Libanius vero eorum coisessum, qui ipsum audiendi causa conveniant, θέατρον appellat epistola post millesimam prima.

(12) *Conventum*. Gregorius utitur hic voce σύλλογος, quæ cum apud profanos auctores crebro occurrit, tum a Patribus etiam adhibita est ad denotandum conventum, sive cœtum eorum qui ad sacras synaxes confluunt. Ita Chrysostomus in *Martyrum laudatione* alias a me allegata: Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἀγάσαστο σήμερον (inquit tom. II, pag. 668) τῆμῶν τῶν σύλλογον, τὸ λαμπρὸν τοῦτο θέατρον, τὴν ζέουσαν ἀγάπην; hoc est: *Quis enim hodierno die non cœtum nostrum miretur, splendidum istud theatrum, charitatem ferventem?*

(13) *Confidenter*. Codex, θαρρόντος. Sed legere malo, θαρρόντως.

(14) *Cum et a Patre roger*. Nempe, ut ego interpretor, ab episcopo, ac fortasse a Phædimio Amaseæ antistite. Nemo enim concionari tunc in ecclesia poterat præsentem episcopo, nisi rogatu, aut concessu ipsius. Quin episcopum consuevisse nonnunquam, si aderat, argumentum, de quo ex tempore disserendum erat ei qui concionem habebat, proponere, aut definire, ex Origenis opusculo *De ventriloqua* colligo: ibi enim postquam propositum

sacræ Scripturæ capitulum quatuor in partes dividit, antequam ulterius progrediar, hæc subiungit Gregorii nostri magister: *Arbitratu suo partem, quam vult, proponat episcopus*. Est et alia verbi εἰσοχμα acceptio; sed ea minus convenire videtur huic loco.

(15) *Hujus rei causa*. Codex, πρὸς τοῦτο. Sed cum imperitus exscriptor decimam quintam litteram pro vicesima quarta passim scribat, ac nullam fere accentuum rationem ducat, legi etiam posset πρὸς τοῦτω, hoc est *præterea*.

(16) *Senibus*, etc. Similia Chrysostomus in *Laudatione* modo citata, pag. 668, tom. II: Πᾶσα μὲν σχεδὸν ἡ πόλις (inquit) ἐνταῦθα μεθώρμισται, καὶ οὕτε οἰκίτην δεσπότου φόβος κατέσχευεν, οὕτε πένιττα ἢ τῆς πτωχείας ἀνάγκη, οὕτε γηραιὸν τῆς ἡλικίας ἢ ἀσθένεια, οὕτε γυναῖκα τὸ τῆς φύσεως ἀπαλὸν, &c. hoc est: *Tota propemodum civitas huic conamigræti, et neque ætatis dominum timor relinuit, neque pauperem egestatis necessitas, neque senem ætatis imbecillitas, neque mulierem sexus mollietas, etc.*

(17) *Multo cum sudore*. Satis apte conveniunt ista in primam a Pentecoste Dominicam diem, qua hanc *Laudationem* habitam fuisse puto, ut superius dixi.

(18) *Sermonis*. Græce, λόγου. Nempe aut divini Verbi, aut humani sermonis, et collocationum inter viæ comites habitatum: est enim ambigua vox Græca. Gregorius *Oratione in Origenem* quotiescunque Dominiuum designare vult, nomine Λόγος uti mavult.

(19) *Veluti baculo*. Ut translationis audaciam minuere, addidi dictionem *veluti*. Sed alias paulo post offendemus multo adhuc audaciores translationes. Has autem Gregorio nostro non displicuisse apparet ex *panegyrica* ipsius in magistrum *Oratione*: nam quid audacius iis quas habet pagina 415? Ἐπεμβαίνειν τολμήσαντες (inquit) ἀνίπτας τοῖς ποσὶ, τοῦτο δὴ τὸ τοῦ λόγου, ἀκοαῖς αἷς αὐτῶν ὁ θεὸς Λόγος οὐδὲν ἐσκαπασμένοις, ὡς ταῖς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, τοῖς ποσὶν . . . ἀλλὰ γυμναῖς, ὡς ἂν εἴποι τις, σαφῆς καὶ πρόδηλος ἐμβατεύων ἐπιδημεῖ. Hoc est, ut veritatis Sironius: *Qui illois, quod aiunt, pedibus ad aures introire ausi sumus, in quibus divinum ipsum Verbum, non tectis, ut apud vulgi hominum aures, pedibus . . . sed nudis, ut dicat quispiam, manifestum et perspicuum incedens obambulat.*

(20) *Coegerunt*. Græce, κατηγάχον. Quod verbum Gregorio arrisisse constat, nam in *panegyrica Oratione*, quam identidem allego, ter saltem illud me legere memini, paginis 413, 418 et 422. Quia eum generatim a peculiaribus quibusdam, aut omnino usitatis vocabulis adhibendis non abhorruisse liquet. Hujusmodi sunt, ut exempla aliquot affe-

τος ἀναπηδῶντες πρὸς οὐρανόν. Τὰ μέλη διασκορπιζόντες ἵνα σφιγῶσι τὰς ψυχὰς, τὰ κλῆθρα τῆς ζωῆς διαβρῆξαντες ἵνα τὰς κλεῖς ἀνοίξωσι τῶν οὐρανῶν. Ὁ ἀπιστῶν ὅτι θάνατος καταλύεται, ἕδης πεπάτηται, ὅτι τοῦτου τὰ δεσμὰ διεβράβη· ὅτι τύραννος δέδεται· βλεπέτω μάρτυρας κυβιστῶντας κατὰ θανάτου, καὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ νίκην ἀνευφημοῦντας. Ὡ τοῦ θαύματος. Ἄφ' οὐπερ Χριστὸς τὸν ἕδην ἐσκύλευσεν, ἄνθρωποι κατωρχήσαντο τοῦ θανάτου. Πού σου, θάνατε, τὸ κέντρον; πού σου, ἕδη, τὸ πίκος; Ἐσκύλευται ὁ ἕδης καὶ ὁ διάβολος· καὶ τῆς ἀρχαίας ἀφήρηται πανοπλία· καὶ τοῦ οἰκείου κράτους ἐκδέβληται· καὶ καθάπερ ὁ Γολιάθ τῷ οἰκίῳ ξίφει τὴν κεφαλὴν ἀπετμήθη, οὕτω καὶ ὁ διάβολος θάνατον γεννήσας, διὰ θανάτου τροποῦται· καὶ τὴν εὐχερῆ μέθοδον τῆς οἰκειᾶς ἀπάτης, ὄργανον ἰσχυρὸν τῆς ἰδίας ἀπωλείας εὐρίσκει· καθάπερ ἀγκιστρον περιπαρεῖς τῇ Θεότητι, καὶ τὸ σύνηθες δέλεαρ καταπιῶν ἀγρεύεται σαφῶς ὁ ἀγρεύειν οἰόμενος· καὶ Θεὸν ἀντὶ ἀνθρώπου κρατήσας. Διὰ τοῦτο μάρτυρες σκιρτῶσιν τὴν τοῦ δράκοντος κεφαλὴν· καὶ πᾶν εἶδος βασάνων ὑπερορῶσιν. Ἄφ' οὗ γὰρ ὁ δευτερός τὸν πρῶτον Ἀδάμ ἐκ τοῦ πυθμένος τοῦ ἕδου ὡς τὸν Ἰωάνν ἐκ τοῦ κήτους ἀνήγαγεν, καὶ τὸν ἀπατηθέντα, εἰς ἐντροπὴν τοῦ ἀπαττήσαντος, οὐρανοπολίτην ἀνέδειξεν· ἐξ ἐκείνου πύλαι ἕδου ἐκλείσθησαν· καὶ πύλαι οὐρανοῦ ἀνεψῆχθησαν· ἀκύλυτον τοῖς μετὰ πίστεως ἀνιοῦσιν παραχωροῦσαι τὴν εἰσοδον. Πάλαι μὲν Ἰακώβ κλιμακα ἐστηριγμένην ἔως τοῦ οὐρανοῦ ἐθέασατο, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας· νυνὶ δὲ διὰ τὸν ἀνθρώπων ἀνθρώπος γενόμενος ὁ φιλιάνθρωπος τὸν ἀπάνθρωπον λακτίσας τῷ ποδὶ τῆς θεότητος, καὶ τὸν ἀνθρώπων βαστάσας τῇ χειρὶ τῆς χριστότητος, τὸν ἄδατον αἰθέρα ποσὶν ἀνθρωπίνους πεξεύσασθαι παρεσκεύασεν. Τότε οἱ ἄγγελοι ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον· νυνὶ δὲ ὁ τῆς μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος οὐκ ἀναβαίνει καὶ καταβαίνει· καὶ πόθεν γὰρ πού μεταστήσεται ὁ πανταχοῦ παρῶν, καὶ τὰ πάντα πληρῶν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ συνέχων τὰ [κόσμου] πέρατα; Ἄπαξ γὰρ κατέβη καὶ ἄπαξ ἀνέβη· οὐ

¹ I Cor. xv, 55.

ram, in illa quidem ipsa oratione: δικαιοπραγεῖν, ἰδιοπραγεῖν, ἀλλοτριπραγεῖν, νωγέλλας, μεληγορεῖν, ἀφραίνομεν, μνωμένους, οὐδενέσι, φιλοσοφῆσει, aliaque nonnulla. In hac vero nostra, νηπιάζουσαν, ἐγγελώντας, ἀνθαρπάζοντας, τὰς κλεῖς ἀνοίξωσι, ἐσκύλευσεν, τροποῦται, περιπαρεῖς, δέλεαρ, πολεμάρχης, et aliqua alia, quæ mox in legendo reperies.

(21) *Ad conficiendum... cum adolescentibus... iter.* Gregorius hoc in loco: συνοδοιπορεῖν. In alia vero oratione, pag. 420: συνοδοιπόρους ἅμ' αὐτῇ, id est *viz socios cum illa.*

(22) *Humi reptantes.* Gregorius: ἐρπουσαν. Idem *Metaphrasi in Ecclesiastem*, cap. 1: κατὰ γῆν ἐρποντας.

(23) *Martyres.* Codex mendose: μάρτυρας κατὰ θανάτου σκιρτῶντας ξίφεισιν ἐγγέλλοντες. At si nihil librario excidit, manifestum est legendum esse: μάρτυρες κατὰ θανάτου σκιρτῶντες, ξίφεισιν ἐγγελώντες.

(24) *Dispergi.* Græce διασκορπιζόντας. Gregorius in citata oratione, pag. 432: διασκορπίσαι τὴν πατρῶν ὄσταν, id est *paternas facultates dissipasse.*

A dum unum idemque cum adolescentulis *viz* sociis iter (21) impulere. Hi pusillos, humique reptantes (22) infantulos huc adduxerunt. Illi, inquam, martyres (23) hæc præstitere, qui mortis conspectu nihil deterriti, eo ipso tempore quo illa ob oculos versabatur, saltare præ gaudio consueverant: qui paratos ad præcidenda eis capita gladiis irridebant et contempnebant; qui tyrannorum indignationem in semetipsos incitabant; qui mortem immortalitatis effectricem vi ab illis extorquebant; qui tunc stabant, et gloriosam victoriam consequabantur, cum cadebant; qui per corpus in caelum insiliebant; qui suos ipsorum artus distrahi ac dispergi (24) patiebantur, ne animas perderent, sed Deo conjunctas, ac veluti constrictas (25) tenerent: qui *viz* claustra (26) perrumpi gaudebant, ut caelorum januas clavibus reserarent (27). Quod si quis mortem profugam, infernum (28) conculcatum, tartari vincula disrupta, tyrannum vincitum fuisse non credit, aspiciat martyres morti illudentes, eamque provolutis capitibus (29) alacriter appetentes, et Christi victoriam celebrantes. O rem miram! Ex eo tempore quo Christus infernum spoliavit, morti homines insultavere. *Ubi est, o mors, stimulus tuus? ubi est, o inferne, victoria tua?* spoliatus fuit infernus ac diabolus; vetus illi armatura ablata est; propria potentia privatus fuit, et quemadmodum Goliath suo ipsius gladio capite cæsus est, ita et diabolus, qui mortem genuit, per mortem vincitur ac fugatur, ac illud idem suæ ipsius ruine validum instrumentum esse comperit, quo antea callide utens, facile decipere consueverat. Hamo enim, ut sic loquar, in Deitatem facto, dum consuetam escam deglutit, capitur ipse manifesto qui sibi capere videbatur, ac hominem, non Deum a se teneri (30) arbitrabatur, Propterea draconis capiti insultant martyres, et quodvis tormentorum genus despiciunt. Ex quo enim tempore primum Adamum secundus ex inferni fundo, tanquam Jonam ex ceto, eduxit, ac illum, qui deceptus olim fuerat, cæli civem cum magno deceptoris probro ac

(25) *Constricta tenerent.* Codex: σφιγῶσι. Lego, σφιγῶσι. Gregorius in ea quam toties laudavi oratione, pag. 422, sic loquitur: συσφιγῶμενος ἡμᾶς . . . τὰς ψυχὰς ἡμῶν οὕτω συνδεδεμένας, id est: *nos constringens . . . animas nostras ita inter se conglutinatas.*

(26) *Claustra.* Codex κλῆθρα. Malim κλεῖθρα.

(27) *Clavibus reserarent.* Græce: τὰς κλεῖς ἀνοίξωσι. Quæ loquendi formula animadversione digna est.

(28) *Infernum conculcatum.* Videtur librario excidisse vocula ὅτι, ac legendum esse: ὅτι ἕδης πεπάτηται.

(29) *Provolutis capitibus appetentes.* Græce, κυβιστῶντας. Chrysostomus tom. II, pag. 716 de martyribus loquens ait: εἰς λέθητας κυβιστοῦντας· nisi legendum ibi sit, κυβιστῶντας. Fronto Duceus interpretatur: *in lebetes dejectos*; sed Græci vocabuli vim assecutus non videtur.

(30) *A se teneri.* Codex, κρατῆσαι. An legendum, κρατῆσαι?

dedecore effecit; ex eo, inquam, tempore (51) obseratæ fuerunt inferni januæ (32), cœli vero fores reseratæ liberum (33) atque expeditum his qui cum fide. illuc ascendunt (34) aditum concedunt. Olim quidem Jacobus (35) scalam vidit usque ad cœlum pertingentem, ibique firmatam, et ascendentes ac descendentes angelos Dei: nunc vero propter hominem homo factus ille, qui hominum amans est, ac benignus, eum qui humani generis hostis est, ac inhumanus, divinitatis pede percutiens, et manu benignitatis (36) (dignitatisve qua Christus est) hominem portans, pedibus humanis invium æthera calcari fecit. Tunc ascendebant angeli ac descendebant; nunc vero is qui dicitur *magni consilii Angelus* (37) nec ascendit, nec descendit: unde enim, aut quo (38) transmigrare potest ille qui ubique præsens est, qui omnia implet, qui mundi terminos manu tenet? Semel enim ascendit, semel item descendit (non per naturæ mutationem, sed per benignæ erga humanum genus bonitatis suæ *condescensionem*) is qui est Verbum una cum Patre condensans, Verbum in utero degens, Verbum ubique præsens, ac nunquam ab universorum Deo Patre (38') separatum neque disjunctum. Irridebat olim humanam naturam diabolus effuso (39) risu, et quasi diem festum agens ob calamitates nostras lætitia gestiebat (40). Sed risus quidem triduo duravit, lamentatio autem sempiterna est: et effusus

Α μεταβάσει χρησάμενος φύσεως, ἀλλὰ συγκαταβάσει φιλανθρωπού χριστότητος· ὁ Λόγος τῷ Πατρὶ συγκαθημένος, καὶ ὁ Λόγος ἐν τῇ μητρὶ αὐλιζόμενος, καὶ ὁ Λόγος πανταχοῦ εὐρισκόμενος, καὶ [τοῦ] τῶν ὄλων [θεοῦ] μηδέποτε χωριζόμενος. Ἐγέλα ποτὲ πλατὴν κατὰ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὁ διάβολος γέλωτα, καὶ ταῖς συμφοραῖς ἡμῶν ἑορταῖς ἐπευφραίνεται. Ἄλλ' ὁ μὲν γέλωσ τριήμερος· ὁ δὲ θρήνος αἰώνιος· καὶ πλατὺς γέλωσ θρήνον αὐτῷ πλατύτερον κατασενάσεν, δάκρυον ἀδιάλειπτον, κλαυθμὸν ἀπαρηγόρητον· βέλος ἐγκάρδιον. Τοῦτο τὸ βέλος ἐν τῇ παρθενικῇ καμίνῳ, οἷον ἠθέλησεν, καὶ ὡς ἠθέλησεν, διὰ πυρὸς κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ὁ πολεμάρχης ἐχάλκευσεν· καὶ στομῶσας τῇ ἐνεργείᾳ τῆς ἀσηκῆτου θεότητος, καὶ βάψας τῷ ὕδατι τοῦ ἀχράντου βαπτίσματος, καὶ ἀκονήσας τοῖς ἀπαθείσι παθήμασιν, καὶ σπιδῶσας διὰ τῆς μουσικῆς ἀναστάσεως· δι' ἐαυτοῦ πανστρατιᾶ τὸν ἀλάστορα ἐθανάτωσε. Ποῖος οὖν λόγος ἢ τὴν ἡμετέραν χαρὰν ἢ τὴν ἐκείνου συμφορὰν διηγῆσται; Ὁ γὰρ ποτὲ ἀρχάγγελος, νῦν διάβολος· ὁ ποτὲ ἐν οὐρανοῖς διαιτῶμενος, νῦν ὡς ὄντι ἐπὶ γῆς θεωρεῖται συρόμενος· ὁ ποτὲ μετὰ τῶν χειροῦσιμ ἀγαλλόμενος, νῦν ἐν τῇ φυλακῇ τῶν χολῶσι ἐγκέκλεισται ὀδυρόμενος· ὅπερ τροπωσόμεθα ἐκντία τῆς ἐκείνου φρονήσαντες προαιρέσεως· χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, Ἄμην.

(34) *Ex eo tempore.* Gregorius, ἐξ ἐκείνου. Ita et *Oratione in Origenem panegyrica*, pag. 418: ἐξ ἐκείνου πως ἐπιδημεῖν μὲν μοι ὁ ἱερὸς ὄδα λόγος ἤρξατο, id est: *ex eo tempore advenire mihi sacrum hoc verbum cœpit.* Et pag. 432: νῦν τε καὶ ἐξ ἐκείνου, id est: *et nunc et ex eo tempore.*

(32) *Obserratæ fuerunt inferni januæ.* Locum, ex quo eductus a Domino nostro Adamus fuit, ζῆν, sive infernum paulo ante vocat Gregorius, eodem scilicet nomine quo in Symbolo apostolorum nuncupatur cum Græco, tum Latino: nam in illo quidem legitur: *κατέλθοντα εἰς ζῆν.* In hoc autem: *descendit ad inferos.* Cum ergo ζῆου sive inferni januas, post eductum inde Adamum, obseratas fuisse subjungit Gregorius, nihil aliud vult, nisi obseratas fuisse ejus loci januas, in quo ante Christi descensum degebat ipse Adamus. Quare statim addit, non cœli portas aditum concedere omnibus, sed his concedere qui illuc ascendunt cum fide.

(33) *Liberatæ fuerunt inferni januæ.* Quam vocem sæpius reperies in *Oratione panegyrica*, quæ tam sæpe jam citata est.

(34) *Iis qui cum fide illuc ascendunt.* Plurimi ad hodiernum diem dicuntur esse inter Græcos Romanæ Ecclesiæ inimici, qui justorum omnium animas, etsi nulla indigentes purgatione, divino in cœlis conspectu ac beatitate ante generalis iudicii diem potiri negant. Videant ergo quid in iis monumentis traditum sit, quæ ipsimet nobis suppeditant, quæque ipsorum majores in Ecclesia publice recitabant.

(35) *Olim quidem Jacobus,* etc. Locum hunc attuli in meo Didymo pag. 113. Joannes Chrysostomus quoque tom. II, pag. 713, in laudatione omnium martyrum, de scala a Jacobo visa sermonem habet, sed alia ratione. «Abstractos, inquit, ab equuleo subjectis carbonibus in scala ferrea (nempe in craticula) extendebant (martyres) . . . . At

C tu cum scalam audis ferream, spiritualis illius scalæ recordare, quam patriarcha vidit Jacob a terra in cœlum extensam: per illam angeli descendebant, per hanc vero martyres ascendunt: utriusque Dominus est innixus: non potuissent sancti isti dolores perferre, nisi huic innixi fuissent. Ac per illam quidem ascendunt et descendunt angeli; per hanc vero ascendere martyres cuivis manifestum est.

(36) *Benignitatis,* etc. Codex, χριστότητος. Id est, ut barbaro, sed ad id quod Gregorius vult explicandum aptissimo vocabulo utar, *Christeitate.*

(37) *Magni consilii angelus.* Ita vocari Dominum apud Isaiam in LXX interpretum translatione, unicuique notum est. Gregorius in oratione, quam nunc postremo allegamus, pag. 418, Dominum nostrum hoc eodem nomine appellat, cum ait: *Davidis custodem fuisse aut angelum quempiam maximum, aut ipsum magni consilii angelum.*

(38) *Aut quo.* Codex: καὶ πόθεν γὰρ τοῦ μεταστήσεται. . . . An legendum: πόθεν γὰρ καὶ ποῦ μεταστήσεται?

(38') *Ab universorum Deo.* Ὁ τῶν ὄλων θεός, vox solemnis veterum est, qua potissimum Deum Patrem omnipotentem designant: quorum loca ne hic afferam, omnino vetat prælum quam citissimè plagulas ex oculis meis erepturum. Vix enim eas obiter vidisse licuit. Sed vel festinantis oculum ultro offendent hæc verba, ut a notariis male vexata, aut certe sanis theologorum auribus asperiora censeantur, quippe cum ὁ Λόγος « ab universitate rerum neque disjungi, neque separari posse » dicatur. Unde, additis duabus voculis, quas propter compendia excidisse non ægre putem, legere malim: καὶ [τοῦ] τῶν ὄλων [θεοῦ] μηδέποτε χωριζόμενος. D. ΡΙΤΑ.

(39) *Effuso.* Codex, πλατῦ. Lego πλατύν.

(40) *Gestiebat.* Codex, ἐπευφραίνεται. Malic ἐπευφραίνετο.

(41) risus effusorem ei luctum, interminatas lacrymas, inconsolabilem fletum ac intimum telum comparavit. Telum hocce in virginea fornace per ignem imperator (42) quale voluit, et quomodo voluit, contra inimicum fabricavit, illudque et efficacitate invictæ deitatis exacuens, et aquis incorrupti baptismatis tingens, et passionibus passionis expertibus acuminans (43), et per mysticam resurrectionem vibrans, exitiosum hostem, omnemque illius exercitum solus ipse interfecit. Quænam igitur ora-

(41) *Effusus*. Codex etiam hoc in loco, πλατύ. Lego πλατύς.

(42) *Imperator*. Gregorius pro πολέμαρχος ait πολέμαρχης, quod fortasse Domini majestati convenientius hoc nomen, quam illud esse duxerit: qua ratione τετράρχης dicitur, et νομάρχης, ... non vero

tio aut nostrum gaudium, aut diaboli valet calamitatem exponere? Qui enim olim erat archangelus, nunc est diabolus: qui olim in cælis degebat, nunc quasi anguis humi reptans spectatur: qui quondam cum cherubinis exsultabat, nunc in porcorum carcerem excrucians (44) inelusus est: quem denique in fugam et nos vertemus, si ea quæ ipsius voluntati contraria sunt sapiamus, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cui gloria et potentia in sæcula sæculorum. Amen.

τέτραρχος et νόμαρχος.

(43) *Acuminans*. Codex, ἀκονισας. Lego, ἀκονισας.

(44) *Excruciandus*. Codex, ὀδυρόμενος. Sed legere potes, si magis placeat, ὀδυρόμενος, ob eam quam superius attuli rationem.

LEONIS ALLATII

DIATRIBA DE THEODORIS ET EORUM SCRIPTIS.

Num. LXII, ubi De Theodoro qui postmodum *Gregorius* et *Thaumaturgus* dictus est — Ap. Mai, *Bibliotheca nova*, t. VI, p. 93, Romæ, 1853.]

MONITUM.

Leonis Allatii tres ineditas diatribas, De Nicetis, De Philonibus, et De Theodoris, magno desiderio requirerant eruditi homines jam inde a Labbei et Fabricii temporibus; alii etiam tanquam deperditas complorabant. Equidem et ipse non semel eas commemoraveram, atque a me inspectas in auctoris schedis Valliscellanis, cæptasque adeo describi dixeram. Res tamen abrupta diu jacuit, donec vir doctissimus mihique amicissimus, et de Catholica religione ac Romana Ecclesia maxime meritis, P. Augustinus Theinerus, Philippinæ in Urbe Oratorii presbyter ac bibliothecarius, pretiosas illas mihi schedas Allatii divulgandas concessit: quo statim munere lætus, sextum hoc Bibliothecæ meæ volumen exornandum putavi. Sunt hæc diatribæ manus ipsius Allatii scriptæ, minutis admodum litteris: et quanquam exemplar aliud quoque a recentiore manu confectum uderat, attamen absque autographo Allatii viæ bonam editionem sperare licuisset. Neque vero quisquam existimet, sine ullo meo labore hoc editionis pensum fuisse absolutum: etenim in Nicetis præsertim atque Philonibus, permulti mihi libri pervolvendi fuerunt, ut memoratas ab Allatio auctoritates, ad veritatis, ut par erat, normam exigerem. Cumque Allatius priscis libris usus fuisset, nulla sæpe typographi aut loci adjecta designatione, qui neque capitulis essent distincti, neque aliis criticæ artis adjumentis instructi, multam ea res molestiam mihi creavit, nec paucorum mendorum purgationis necessitatem imposuit. Itaque non sine patiente mora dedi operam, ut citatos prope innumeros ethnicorum aut Christianorum locos, in ipsis fontibus recognoscerem; quos quidem textus non raro distortos vel mutilos vel mendosos esse deprehendi. Et male profecto de lectoribus meis meritorus eram, si hanc perpetuæ recognitionis sedulitatem prætermissem. Tum vero contigit ut pro vetustis sæpe et obsoletis auctorum editionibus, novas melioresque laudarem post Allatii curatas obitum; quod idcirco moneo, ne quis forte ἀπιστορησάν aliquando miretur. MAI.

De Theodoro, qui postea *Gregorius* appellatus, ob signa atque miracula *Thaumaturgi* sibi cognomen vindicavit, Neocæsareæ Ponti episcopo, quid ipse post Basilium Magnum lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29, et epistola 204, quæ est ad Neocæsariensem Ecclesiam, Eusebium Cæsariensem *Historiæ ecclesiast.* libro vi, cap. 30, et alibi, Rufinum Aquileiensem, Hieronymum in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum*, et in epistola 70 ad Magnum oratorem, Gregorium papam lib. 1 *Dialog.*, cap. 7, Cedrenum, Suidam, Nicephorum Callistum, Menologia, et alios (1)? quid ipse post Nyssenum Gregorium, qui ejus vitam et res gestas accuratissime et facundia singulari descripsit? Plæne nihil. Actum

B enim agerem, et illustria ac nobilissima facta male compta dicendi loquentia obscurarem. De ejus nihilominus scriptis pro instituto meo aliquid in medium proferam; quæ, ut potuit, variis e latebris eduxit, et Latine versa, notisque illustrata, publica fecit primus Gerardus Vossius Moguntinæ in-4, anno 1604; postmodum anno 1622, cum Macario Ægyptio, et Basilio Seleuciensi edita sunt Parisiis in fol.

Inter illius opera habetur *Metaphrasis in Ecclesiastem*, quæ in Reginæ codice, litteris capitalibus scripto, ut scribit Billius, et Gregorii Nazianzeni antiquitatem æquante, inter germana Nazianzeni opera numeratur, quod tanti apud Billium fuit, ut,

(1) Præmittuntur editioni Parisiæ veterum de Gregorio testimonia, quæ vide. ANGEL. MAI.

quanquam reclamaret stylus, qui non usquequaque refert elaboratum illud et ἀπεξεσμένον dicendi genus, quod passim in Nazianzeni scriptis elucet, connexiones sententiarum aliquanto duriores, transitusque abruptiores: quod si quædam verba quandoque intertexta fuissent, multo mollior fuisset tota contextus facies, minusque invitæ inter se coirent sententiæ: inter tamen pseudoepigrapha Nazianzeni hanc lucubrationem numerare non dubitaverit. Dat tamen manus Hieronymo, qui omnem dubitationis ansam eximit, atque hunc fetum vero parenti asserit. Namque explicans illud Ecclesiastæ cap. iv, *Melior est puer pauper*, ex Gregorii Ponti episcopi, Origenis auditoris, metaphrasi in Ecclesiastem, expositionem assumit, verbatim digestam in hujus metaphrasi, cap. iv. Quare nulli dubium in posterum fuerit, verum illius auctorem Neocæsariensem esse Gregorium. Quod autem Nazianzeno quoque ascripta fuerit, commune nomen in causa fuit, quod frequenter in libris ecclesiasticis accidit, et aliorum exemplo probat. In codice item Vaticano 479 antiquissimo et optimæ notæ, in quo cum aliis Nazianzeni operibus hæc quoque metaphrasis locum habet, in margine scribitur: Ἰστέον ὅτι κατὰ τινὰς ὁ λόγος οὗτος ἀμφιβάλλεται. « Sciendum est apud nonnullos hunc librum in dubium verti. » Hoc idem etiam legitur in alio nec minus vetusto, nec minus elegante codice 1446. Alii se satis probasse putant, ac vindicasse Thaumaturgo, testimonio Rufini, Hieronymi, Suidæ, qui scribunt Thaumaturgum in Ecclesiastem metaphrasim edidisse. At quam sit parvum vanumque hoc argumentum, satis norunt, qui sciunt diversos sæpe ac varios scriptores de eadem re eodem titulo lucubrasse. Scripsit in Ecclesiastem metaphrasim Thaumaturgus; nemo id negat: ergo hæc metaphrasis in Ecclesiastem Thaumaturgi est; illud vero probandum est prius, nullum alium metaphrasim in Ecclesiastem scripsisse. Sed quis id probabit unquam? Et tamen aliquid in hac re est, scriptores tradere Thaumaturgum metaphrasim in Ecclesiastem scripsisse, cum nullus de Nazianzeno, cujus scripta omnium fere examini subacta sunt, id asserat. Sunt itaque præter Billium, et alii recentiores, qui dictam metaphrasim parenti proprio reddunt, D Sixtus Senensis in *Bibliotheca*, Antonius Possevinus in *Apparatu*, in *Gregorio Nazianzeno* et *Gregorio Thaumaturgo*, et in *Biblioth. selecta*, lib. II, cap. 15; Fronto Duceus in notis ad eandem metaphrasim, Bellarminus *De scriptoribus ecclesiasticis*, et omnium postremus Daniel Heinsius in *Aristarcho sacro*, cap. 11. « Venerabile antiquitatis, inquit, monumentum Gregorii Neocæsariensis in *Ecclesiastem* exstat *paraphrasis*, quam nunc *metaphrasim* inscribunt. Multa ibi terse ac polite explicantur, neque aliud tam illi curæ fuit, quam quod proprium est *paraphrastæ*, ut in scripto obscurissimo connexionem, seu τὴν ἀλληλουχίαν demonstraret, quod et feliciter plerumque assecutus est. Itaque

A inoffenso pede per Hellenistarum remoras, quod nostro vel in primis deest, et significanter Græce æquor hoc decurrit: ita ut lubentius nonnulla prætermittat ῥήσεις enim, quod non probo, integræ desiderantur) quam ut non connectat, cum tamen alibi nonnihil, quamvis nusquam extra leges paraphraseos insistat. Veram brevitatem enim, ut jam dixi, in hoc genere amabant veteres, » etc. Hujus metaphrasis tres vulgatæ sunt Latinæ editiones. Prima Joannis Œcolampadii, tum monachi Briggiani, inter *Orthodoxographa*, Basilicæ anno 1555. Secunda Wolfgangi Musculi cum orationibus Nazianzeni a Bilibaldo Pyrkeymero versis. Tertia Jacobii Billii, Sancti Michaelis in eremo abbatibus, quæ Lutetiæ prodiit anno 1583, et quæ, ul- B pote fidelior et elegantior, a Gerardo Vossio antelata reliquis est.

Orationem tertiam in Annuntiationem, quæ incipit, Πάλιν χαρὰς εὐαγγέλιον, sub Gregorii Thaumaturgi nomine ait Vossius se invenisse post alias duas orationes ejusdem auctoris de eadem Annuntiatione beatæ Mariæ Virginis in antiquissimo Græco volumine ms. Cryptoferratensis bibliothecæ; affirmatque, si contenta hic examinentur, eandem cum præcedentibus orationibus doctrinam referre, phrasim atque sententiam, locgia plane similia, et res easdem. Hinc se mirari illam sub nomine Joannis Chrysostomi ab Aloysio Lipomano in *Vitis sanctorum* evulgatam fuisse, ac præsertim cum interjecta illa Chrysostomo indigna assertione, qua Josephi C virginitas impugnatur et tollitur. Quidquid sit de doctrina, quæ catholica est et aliis sanctis Patribus plane communis; et de assertione illa, quam Vossius indignam ducit Chrysostomo, et quam nos alias in nostro Eustathio Antiocheno impugnavimus; equidem quod de phrasi, elegiis et sententiis iisdem tradit, meræ nugæ sunt. Rudior est Thaumaturgi in dicendo numerus atque austerior, et compositio circumplexa ac fere soluta, metaphoris reliquisque figuris oratoriis nuda, sententiæ severiores, modestiores, meditatiores: at in hac oratione, quemadmodum et in reliquis duabus, auctor veluti pullus subsultans laxatis habenis, adscititio ornatu nobilis, undique per campos excurrans nugatur et ludit: quasi ex improvviso diceret, sua enuntiat homœoptotis, et homœoteleutis, et omnibus aliis, quibus dicendi genus panegyricum, Græcis admodum familiare in rebus hujusmodi, scatet. Confer, lector, unam paginam Gregoriani prosphonemati cum dictis, et plane discrimen agnosces, ni cæcus esse volueris. Et sane prosphonetica illa ad Origenem dicta, cum versaretur in laudatorio genere, floribus hujusmodi inspergi quandoque debuerat; ad Origenem potissimum habita, qui in similibus versatus, a talibus, cum se offerret occasio, non abstinuit. Sed respuit hæc severum Thaumaturgi ingenium, et voluit magis esse quam videri, virtutis et simplicitatis amator. Idque adeo verum est, ut Vincentius Riccardus, vir rebus his examinandis assiduus

et perspicax, in commentario ad sextam sancti Procli orationem, testimonium ex secunda, quæ incipit: *Ἐορτὰς μὲν ἀπάσας καὶ ὑμνοδίας*, adducens, asseruerit: « Quamvis summopere ambigo et hæreo, an revera Gregorii Thaumaturgi sit illa oratio. Dicitio enim ipsa videtur potius sancti Procli, et sententiæ in ea plurimæ insunt, quæ conceptis verbis sunt in oratione prima Procli, et innumera alia, quæ in aliis Procli orationibus offenduntur; et frequens adeo iteratio vocis *θεοτόκου*, videtur Nestorium impetere. » Et infra: « Imitatus sanctus Proclus sanctum Gregorium Thaumaturgum in oratione secunda de Annuntiatione, si modo ejus est illa oratio. » Nos in epistola ad Nihusium de liturgia sancti Jacobi apostoli, de vocis *θεοτόκου* usu etiam ante Nestorium, nonnulla attulimus. Quidquid tamen sit, tertiam unus tantum codex ms. licet antiquissimus Thaumaturgo attribuit, at Chrysostomo centum, nec minus antiqui; ideoque sub Chrysostomi nomine et Augustæ ab Hœschelio Græcæ, et ab aliis edita est. De sermonibus in Annuntiationem et Theophaniam Dominicam, ut etiam de libello *De anima* ad Tatianum, nihil certi se habere scribit Bellarminus: « cum nec veteres horum operum meminerint; neque tamen convinci possit, eos esse supposititios; » et hoc pro his tribus, vel quatuor orationibus, conjectando potius quam decernendo. Namque non absone quis dixerit, argumentum ex caractere, et dictionum formulis desumptum, leve admodum esse: affectionibus sæpius animi calamum agi regique; ætate etiam immutari. Hinc non esse necesse omnia Thaumaturgi scripta eodem semper atque uno tenore peragi.

Sed Andræ Riveti (2) in *Critici sacri* libro II, cap. 16, de his orationibus dicta consideremus. « Guil. Perkinsius meminit homiliarum de Annuntiatione, etc., huic Gregorio ascriptarum, quas videre mihi non contigerat tum cum primum hæc scripsi; neque eæ a Possevino in *Apparatu*, aut a Sixto memorantur. » Antequam causam perspicat, sententiam fert. Esto, non vidit Rivetus, cum scriberet. Quid ergo inde sequitur? Vel Rivetus temerarius est, vel parum diligens. De Gregorii scriptis agens, ut verâ enuntiaret, sedulo inquirenda erant ipsius Gregorii scripta, consulendi amici, indices evolvendi, auctores ipsi conquirendi; ut diligentia non desit, nec temere de iis quæ non vidimus prenuentemus. « Neque a Possevino in *Apparatu*, neque a Sixto memorantur. » Demum Riveto non commemorari. Ergo non sunt? Stolidi ista argumentatio est. Quasi vero quæ non commemoraverint scripta Possevinus et Sixtus, nusquam alibi, aut nulla sint. « Sed postea editæ fuerunt Græcæ et Latine Parisiis cum notis Vossii Tungrensis, qui merces illas quantum potest commendat. » Bene est. Ergo sunt alia tandem scripta Patrum non commemorata a Possevino et Sixto, quando jam Pari-

(2) Andream Rivetum, contra quem diu pugnaturus bumque Calvinii assecram fuisse, scimus. A. M.

siensibus editionibus adornantur. Nec exhausti sunt sacræ antiquitatis thesauri, si de eis taceant Possevinus et Sixtus. Ignorat plane Rivetus hæc Gregorii opera diu ante ab eodem Vossio notis illustrata prodidisse Græcæ et Latine, et ut postmodum Parisiis, Moguntiæ anno 1604. « Qui merces illas, quantum potest, commendat. » Illaudabile est scilicet Riveto, scripta Patrum commendare, et merces adeo pretiosas et pulcherrimas, ut ut eæ sunt, ambientibus propinare. Commendat, quantum potest, Thaumaturgi scripta, quæ commendavit antiquitas, et posterioris ævi illustriores doctores ecclesiastici omnes; at exterminarunt hæretici, apud quos etiam in ea æstimatione fuere, ut vel eorum solo testimonio sua constabilire crediderint. Hinc tot illis, malis artibus, annexa, et præter morem atque legem proborum hominum immutata: pleraque etiam orationes atque opuscula ex penu hæreticorum illis appicta. Tanta erat in unius hujusce commentariis auctoritas! Commendavit itaque Vossius, quæ ante eum tot exscriptorum calami inter alia sanctorum Patrum scripta scripto commendaverant. Commendant codices antiquissimi, et optimæ notæ, qui dictas Gregorii orationes præfixo nomine Gregorii exhibent.

« Dubias esse probat Perkinsius ex eo, quod Vitæ sanctorum, item et hymni eorum festis convenientes, primum a Carolo Magno constituti sunt, circa annum 807 (Paulus Æmiliius lib. II *De gestis Francorum*, Sigebertus item, anno 807) multis post Thaumaturgum sæculis. » Perkinsium ipse non vidi. Credo tamen Rivetum Perkinsii verba neque invertisse, neque mutilasse, sed ingenue numerasse. Videamus, ut sibi constet Perkinsii ratio; namque si ea ceciderit, cadet etiam sententia Perkinsii, et orationes prædictas dubias esse. Cum istæ orationes factæ asseruntur, tum neque Vitæ sanctorum, neque hymni eorum festis convenientes in Ecclesia erant: nam primus Carolus multa post sæcula constituit: ergo dictæ orationes, festis diebus et solemnitatibus sanctorum convenientes, non potuerunt scribi a Gregorio Thaumaturgo, qui multo Carolum præcesserat. Probat assumptum auctoritate Æmilii, et Sigeberti. Tum ipse infero: At falsum est, primum Carolum id instituisse, quidquid Æmiliius et Sigebertus crocitent: ergo falsum quoque erit has orationes dubias esse. Imo certas atque indubitatas esse evincitur, cum certe atque indubitate demonstratur, ante Carolum orationes et hymnos in solemnitatibus sanctorum, et ab ipso nascentis Ecclesiæ exordio in Ecclesia frequentes fuisse. Et Judæos ipsos ex vetere Patrum institutione legitimis præfinitisque diebus ex lege et prophetis lectiones recitare consuevisse, tradit Isidorus lib. I *De ecclesiasticis offic.*, cap. 10, probatque Rabanus Maurus lib. II *De institut. cleric.*, cap. 5. Lectionum meminit Origenes *contra Celsum* lib. III, 50:

est Allatius, doctum hominem, sed rigidum acer-

Ἦρα δὴ καὶ ἐν τούτοις τίνα τρόπον ἡμᾶς συκοφαντεῖ, ἐξομῶν τοῖς ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὰ ἀποβήτοτα ἐπιδεικνύμενος καὶ ἀγείρουσι· ποῖα δὲ ἀποβήτοτα ἐπιδεικνύμεθα, ἢ τί τούτοις παραπλήσιον πράττομεν; οἱ καὶ δι' ἀναγνωσμάτων, καὶ διὰ τῶν εἰς τὰ αὐτὰ διηγήσεων προτρέποντες μὲν ἐπὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν τῶν ὄλων εὐσέθειαν, καὶ τὰς συνθρόνους ταύτη ἀρετὰς.

« Vide quomodo in his quoque verbis calumnia nos afficiat, quos cum circulatoribus, turpia et nefanda in foro proponentibus comparat. Quæ vero nefanda proponimus? aut quid facimus, quod ad hujusmodi hominum impudentiam accedat? nos, inquam, qui per lectiones, et per earum interpretationes, homines ad pietatem erga omnium rerum Deum, virtutesque quæ easdem atque pietas sedes habent, hortamur. » Vide ejusdem *De engastrimytho* commentarium (3) in principio. Sanctus Augustinus (in prologo ad tractatus suos) in Epistolam primam Joannis ait: « Sed quia interposita est solemnitas sanctorum dierum, quibus certas ex Evangelio lectiones oportet in Ecclesia recitari, quæ ita sunt annuæ, ut aliæ esse non possint; ordo ille, quem susceperamus, necessitate paululum intermissus est, non omissus. » Idem in sermone (v, 4) de luctatione Jacobi: « Istæ lectiones, quæ vobis leguntur, nunquid modo primum vobis leguntur, et non eædem quotidie repetuntur? Sicut autem lectiones Dei quotidie opus est, ut repetantur, ne sæculi mala et spinæ nascantur in cordibus vestris, et effocent semen quod ibi seminatum est; sic oportet et sermonem Dei vobis semper repeti, ne oblitii dicatis vos non audisse, quod dicimus nos dixisse. » Et sermone 3 in die Pentecostes: « Adventum Spiritus sancti anniversaria festivitàte celebramus. Huic solemnisi congregatio, solemnisi lectio, solemnisi sermo debetur. » Gregorius Nyssenus orat. 2 (initio) de Resurrect. Christi: Παντες μὲν, ἀγαπητοί, ὡς εἶπειν, ἀποδέχονται τὴν ἐν Κυριακῇ νυκτὶ παρ' ἡμῶν εἰσηγηθεῖσαν ἀρμολίως τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων ἀνάγνωσιν περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. « Omnes quidem propemodum, dilecti, approbant lectionem sacrarum Evangeliorum, quæ a nobis nocte Dominica commode fuit introducta, de resurrectione magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi. »

Scribit Philostorgius (lib. III, 5) Theophilum Indum legatum a Constantio missum, ad Divæos, qui Indi erant, profectum, multa quæ ante apud eos haud rite fiebant emendasse, et inter alia, quod illi sedentes lectiones evangelicas audiebant. Κατὰ γὰρ καθέξομενοι τῶν εὐαγγελικῶν ἀναγνωσμάτων ἐποιοῦντο τὴν ἀκρόασιν. « Namque sedentes evangelicis lectionibus aures præbebant. » Observat Jacobus Gothofredus (in adn. ad loc. cit.): « Et cum Evangelia legerentur, quorum statæ etiam certæque lectiones [ἀναγνώσεις, ἀκούσματα] erant (cujus rei luculentum inter alia testimonium exstat in Hippolyti

(3) Interpretatus est atque edidit hoc opusculum ipse Allatius cum syntagmate doctissimo *De eng-*

Canone paschali, ubi lectiones hujusmodi in cellulis arcæ laterculi statæ designantur, de quo plene alibi), certo quoque corporis habitu Christiani in ecclesia fuere: nempe enim a stantibus Evangeliorum lectiones audiri oportuisse, hic Philostorgii locus indicat. » Et ex Sozomeni libro VII, cap. 19, notat in sola Alexandrina Ecclesia episcopum Alexandrinum, dum Evangelium recitaretur, non assurrexisse: Ξένον δὲ κάκεινο παρ' Ἀλεξανδρεῦσι τούτοις ἀναγινωσκομένον γὰρ τῶν Εὐαγγελίων, οὐκ ἐπνίσταται ἐπίσκοπος, ὁ παρ' ἄλλοις οὐτ' ἔγνω, οὐτ' ἀκήκοα. « Novum et illud apud eosdem Alexandrinos est, quod episcopus, dum recitatur Evangelium, non assurgat, quod apud alios unquam fieri equidem neque comperi neque audi. » Adde tu ex eodem Sozomeno (loc. cit.): Ταύτην δὲ τὴν ἱερὰν βίβλον ἀναγινώσκει ἐνθάδε μόνος ὁ ἀρχιεπίσκοπος· παρὰ δὲ ἄλλοις, διάκονοι ἐν πολλαῖς δὲ Ἐκκλησίαις, οἱ ἱερεῖς μόνον ἐν δὲ ἐπισήμοις ἡμέραις, ἐπίσκοπος ὡς ἐν Κωνσταντινουπόλει κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς ἀναστασίμου ἑορτῆς. « Hunc etiam sacrum codicem hic legit solus archidiaconus, apud alios vero diaconi in multis etiam Ecclesiis soli sacerdotes, diebus autem solemnibus episcopi, ut Constantinopoli primo die paschalis solemnitatis. » Leo pontifex in sermone (VI, 4) in Epiphaniam: « Quamvis ergo narratio evangelicæ lectionis illos proprie recenseat dies, in quibus tres viri, quos nec prophetica prædicatio docuerat, nec testificatio legis instruxerat, ad cognoscendum Deum a remotissima Orientis parte venerunt; hoc idem tamen et manifestius nunc et copiosius fieri in omnium vocatorum illuminatione perspicimus. » Maximus Taurinensis in homilia IX de Epiphania: « Audistis, fratres, lectionem Evangelii salutaria præsentis diei sacramenta recitantem. » Petrus Chrysologus in sermone IX: « Agit nobiscum Deus, agit in hoc sæculo, ne quid nobis pereat in futuro, sicut ex ipso lucet principio lectionis. » Et in sermone XVI: « Ibat ad eorum curam, quibus jam humana defecerat cura, sicut hodierna probatum est lectione. » Item serm. XVII: « Hodierna lectione didicit attentus auditor. » Lectionarius vel Comes apud Pamelium tomo I *Liturgicæ* editus est, quo continentur ex prophetis et Apostolo lectiones per totum anni curriculum legendæ, per divum Hieronymum collectæ, ut vult *Micrologus De eccles. observ.*, cap. 25, et alibi sæpius. Berno Augiensis *De missa*, et Joannes Beletus *Ration. divin. off.* cap. 57, et non multo post « Musæus Massiliensis Ecclesiæ presbyter, » ut tradit Gennadius *De scriptoribus ecclesiasticis* (cap. 79) « vir in divinis Scripturis doctus, et in earum sensibus subtilissima quadam exercitatione limatus, lingua quoque scholasticus, hortatu sancti Venerii episcopi, excerpit de sanctis Scripturis lectiones totius anni festivis diebus aptas, responsoria etiam, psalmodum capitula temporibus et lectionibus con-

gruentia, quod opus tam necessarium a lectoribus in Ecclesia probatur, ut expetitum et sollicitudinem tollat et moram, plebique ingerat scientiam, celebratiq; decorem. » Eadem repetit Honorius Augustodunensis *De scriptoribus* (n. 78) in Museo Massiliensi. De Scripturis vide solitis in Ecclesia et eorum expositionibus, vide Socratem lib. v, cap. 22, et Nicephorum Callistum lib. xii, cap. 54.

De hymnis quoque dubitabit Rivetus? Nos qui singulis horis in gestis dictisque Christi versamur, scimus Christum post sacram cœnam hymnum dixisse: hortariq; Paulum, « ut nos invicem doceamus, atque commoneamus psalmis, hymnis, et canticis spiritualibus canere, » ad Coloss. iii, 16. Et ad Ephesios v, 19: « Implemini Spiritu, loquentes vobismetipsis in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus, cantantes, et psallentes in cordibus vestris Domino. » Chrysostomus (in Matth. homil. lxxxii) enarrans illa, *Et hymno dicto, exiit in montem Oliveti*: « Gratias, inquit, agit, postquam dedisset; hymnum cecinit, ut nos quoque id ipsum faciamus. » Et apostolos, et subsecutos Christianos hymnos a se compositos, vel ab aliquo vatum veterum desumptos cecinisse, exstitisseque ea ætate carmina prisca versu trimetro, et hymnos cum suis accentibus inter sacra ante altaria canenda, probat testimoniis Patrum Joannes Stephanus Durantius *De ritibus Eccles. lathol.*, lib. iii, cap. 14. Et ne nos in adeo opima lautaque cœna jejuni esse videamur, adficiemus nonnulla quæ erunt, si ratio temporis consideretur, antiquissima. Philo Judæus lib. *De vita in contemplatione posita*, sermonem habens de Essenis, Christianis scilicet in ipso exortu Ecclesiæ, ut doctissimi quique affirmatissime asseverant, et Suidas titulum præbuit *De vita Christianorum*, cujus verba referuntur ab Eusebio *Hist. eccl.* lib. ii, cap. 17, de eorum ecclesiis refert: « Ἐν ᾧ μονούμενοι τὰ τοῦ σεμνοῦ βίου μυστήρια τελούνται, μηδὲν εἰσχομίζοντες, μὴ ποτὸν, μὴ σιτόν, μὴ τί τι τῶν ἄλλων, ὅσα πρὸς τὰς τοῦ σώματος χρείας ἀναγκαῖα, ἀλλὰ ὕμνους καὶ λόγια θεοπισθίεντα διὰ προφητῶν, καὶ ὕμνους. » In quo illi ab aliis separati se junctique vitæ piæ mysteria obeunt, nihilque eo vel cibi, vel potionis, vel aliarum rerum, quæ ad corporis usum necessariæ sunt, omnino secum inferunt: sed leges et oracula a prophetis divinitus edita, hymnosque. » Et infra magis aperte: « ὡς ὁ θεὸς ἠρωροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν ἄσματα καὶ ὕμνους εἰς τὸν Θεὸν διὰ παντοίων μέτρων καὶ μελῶν, ῥύθμοις σεμνοτέροις ἀναγκαίως χαράσσοντες. » Ita plane non contemplationi solum se dedunt, sed etiam cantiones et hymnos ad Dei laudem componunt omni metrorum ac modulationum genere. » Plinius (neque enim absurdum fuerit ad nostras res comprobandas, ex inimicis Ecclesiæ testimonia sumere) in epistola ad Trajanum (lib. x, 97) de Christianis: « Affirmabant autem hanc fuisse summan vel culpæ suæ vel erroris, quod essent soliti stato die ante lucem convenire, carmenque Christo

A quasi Deo dicere secum invicem. » Quid iste cantus fuerit, habeat sibi Rivetus ex Conrado Ritterhusio, et Francisco Balduino, quos uti proprios, magis etiam sibi propitios in hoc negotio habebit. Carmina illa Christianorum trifariam distincta sunt ab Apostolo, in psalmos, hymnos, et odas spirituales, quæ carmina inter se ita differre putant, ut psalmis significantur quæcunque sacræ conciones, variis argumentis scriptæ; hymnis, laudes divini nominis vel sanctorum; odas sive canticis, peculiare quædam et magis artificiosæ cantiones, quæ et ipsæ quidem contineant laudes, sed augustiore quadam et sublimiori forma compositæ. » Tum probat auctoritate Chrysostomi homil. ix (ed. Montf. t. XI, p. 392) in Epist. ad Coloss. hymnos psalmis ipsis B diviniorem rem esse atque sublimiorem. Verba Chrysostomi sunt: « Ὅταν τούτοις ἐκ παιδὸς ἐνάξῃς αὐτὸν, κατὰ μικρὸν καὶ ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα ἄξεις: οἱ ψαλμοὶ πάντα ἔχουσιν, οἱ δὲ ὕμνοι πάλιν οὐδὲν ἀνθρώπινον: ὅταν ἐν τοῖς ψαλμοῖς μάθῃ, τότε καὶ ὕμνους εἴσεται ἄτε θεϊότερον πρᾶγμα: αἱ γὰρ ἄνω δυνάμεις ὕμνοῦσιν, οὐ ψάλλουσιν. » Si a puero istis assuefeceris eum, paulatim et ad sublimiora deduces. Psalmi complectuntur omnia. Rursus et hymni quoque nihil habent humani. Quod si in psalmis instructus fuerit, tum et hymnos intelliget ac sciet utpote rem diviniorem. Etenim potestates superæ hymnos concinunt, non psallunt. » Hactenus Balduinus.

Tertullianus in *Apolog.*, cap. 39, de convivio Christianorum: « Post aquam manualet et lumina, ut quisquis de Scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, provocatur in medium Deo canere. » Item lib. ii (in fine) *Ad uxorem*, Christianos sese mutuo provocasse, quis melius Deo suo caneret: neque solum in ecclesia aut cœtu, sed in privatis Christianorum ædibus, psalmos concinuisse ait. Certe in iis, ut in ecclesia, preces sonuisse scribit Cyprianus *ad martyres*. Sed et Clemens Alexandrinus lib. vii (cap. 7) *Stromatum* indicat moris fuisse, ut cum cibum sumeret Christiani, psalmi hymnique personarent, etc. Erit ergo carmen canere, hymnos in laudes divini nominis vel sanctorum conscriptos concinere. Auctor, qui sub Commodio scribebat adversus Artemionis hæresim, ut ex Eusebio *Historia ecclesiast.*, lib. v, cap. 27, discimus, sub initio, canticorum et hymnorum in ipsum Christum a fidelibus editorum meminit: « Ψαλμοὶ δὲ ὅσοι καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ἀπ' ἀρχῆς ὑπὸ πιστῶν γραφείσθαι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν ὕμνοῦσι θεολογοῦντες. » Quotquot item psalmi atque hymni ab initio (nascentis nempe post Christum Ecclesiæ) a fratribus conscripti, hi omnes Christum Verbum Dei celebrant, divinitatem ei tribuendo. » Et in concilio Antiocheno sub Aureliano apud eundem lib. vii, cap. 30, inter alia crimina Paulo Samosateno objecta, non postremum locum obtinuit, eum psalmos et cantus, qui ad sua tempora in Dominum nostrum recitari solebant, explosisse, et in media ecclesia solenni Paschatis die mulieres, quæ cantilenas in

ipsius laudes funderent, introduxisse : Ψαλμούς δὲ αὐτοὺς μὲν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους, καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα, εἰς αὐτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, τῇ μεγάλῃ τοῦ Πάσχα ἡμέρᾳ, ψαλμῶδεϊν γυναίκα παρασκευάζων ὧν καὶ ἀκούσας ἂν τις φρίξαιεν. « Psalms et cantus, qui ad Domini nostri Jesu Christi honorem decantari solebant, tanquam recentiores, et a viris ecclesiarum, solemniter Paschatis die, mulieres, quæ cantilenas, quas si quispiam audiret, plane exhorresceret, in ipsius laudem funderent, comparavit. » S. Augustinus in epistola LV, 34, quæ est ad Januarium : « Sine dubitatione faciendum est, maxime id quod etiam de Scripturis defendi potest; sicut de hymnis et psalmis canendis, cum et ipsius Domini et apostolorum habeamus documenta et exempla et præcepta. » Concilium Toletanum IV (ed. card. Aguirrii t. III, p. 368), cap. 13, quod Baronius vocat celeberrimum et generale (4), tradit : « De hymnis etiam canendis, et Salvatore et apostolorum habemus exemplum. » Operam ipse perderem, si quæ ad hanc veritatem confirmandam faciunt, ex Patrum scriptis colligerem. Certum est ergo et ante Christum, et eodem adhuc superstite, et statim atque in cælum ascendit, ante etiam ipsum Thaumaturgum, fideles in ecclesia hymnos, qui Dei laudes continerent, decantasse.

Non est tamen prætereunda auctoritas Socratis, licet prolixior, ut et hymnorum in Ecclesia usus antiquissimus, et eorum origo ab ipso Christianæ religionis exordio dignoscatur, lib. VI, cap. 8 : Οἱ Ἀρειανίζοντες ἔξω τῆς πόλεως τὰς συναγωγὰς ἐποιούντο· ἡνίκα οὖν ἐκάστης ἐβδόμηδος ἑορτὰς κατελάμβανον, φημι δὴ τότε Σάββατον καὶ ἡ Κυριακή, ἐν αἷς αἱ συνάξεις κατὰ τὰς ἐκκλησίας εἰσθαι γίνεσθαι, αὐτοὶ ἐντὸς τῶν τῆς πόλεως πυλῶν, περὶ τὰς στοὰς ἀθροιζόμενοι, καὶ ᾠδὰς ἀντιφώνους πρὸς τὴν Ἀρειανὴν δόξαν συντιθέντες ᾗδον· καὶ τοῦτο ἐποιοῦν κατὰ πλεῖστον μέρος τῆς νυκτός· ὑπὸ δὲ ὄρθρον τὰ τοιαῦτα ἀντίφωνα λέγοντες, διὰ μέσης τῆς πόλεως ἐξήσαν τῶν πυλῶν, καὶ τοὺς τόπους ἔμβα συνήγον κατελάμβανον· ἐπειδὴ δὲ ἑρεθισμούς κατὰ τῶν τὸ ὁμοούσιον φρονούντων λέγοντες οὐκ ἐπαύοντο· πολλάκις γὰρ καὶ τοιαύτην ᾠδὴν ἔλεγον· Ποῦ εἰσὶν οἱ λέγοντες τὰ τρία μίαν δύναμιν; Τότε δὴ καὶ Ἰωάννης εὐλαβηθεὶς, μὴ τις τῶν ἀπλουστέρων ὑπὸ τῶν τοιούτων ᾠδῶν ἀφελκυσθῆ τῆς Ἐκκλησίας, ἀντιτίθειν αὐτοῖς τοὺς τοῦ Ἰησοῦ λαοῦ, ὅπως ἂν καὶ αὐτοὶ ταῖς νυκτεριναῖς ὑμνοῦσιν σχολάζοντες, ἀμαυρῶσι μὲν τὴν ἐκείνων περὶ τούτου σπουδὴν, βεβαίους δὲ τοὺς οἰκέλους πρὸς τὴν αὐτῶν πίστιν ἐργάσωνται· ἄλλ' ὃ μὲν σκοπὸς Ἰωάννου ἐδόκει εἶναι χρηστὸς, σὺν ταραχῇ δὲ καὶ κινδύνῳ τὸ τέλος ἐδέξατο· ὡς γὰρ λαμπρότεροι οἱ τοῦ ὁμοουσίου ὕμνοι ἐν ταῖς νυκτεριναῖς ὑμνολογίαις ἐδείκνυντο· ἐπινενόηγτο γὰρ παρ' αὐτοῦ σταυροὶ ἀργυροί

(4) Baronius ad an. 633 non ipse generale hoc concilium vocat, sed a Patribus qui ei interfuerunt, generale appellatum dicit. Neque sane ita appellari

φέροντες ὧτα ἐκ τῶν κηρίων λαμπάδων, τῆς βασιλίδος Εὐδοξίας παρεχούσης τὴν εἰς αὐτὰ δαπάνην· πλῆθος ὄντες οἱ Ἀρειανίζοντες καὶ ζηλοτυπία ληφθέντες, ἀμύνεσθαι τε, καὶ συμπληγάδας ἐπεχειρῶν ποιεῖν· ἔτι γὰρ ἐκ τῆς προλαβούσης δυναστείας ἐνθερμαί τε πρὸς μάχην ἦσαν, καὶ κατεφρόνουσιν αὐτῶν μὴ μελλήσαντες οὖν ἐν μιᾷ τῶν νυκτῶν συγκροῦσαι, καὶ βάλλεται μὲν λίθῳ κατὰ μετώπου Βρίσων ὁ τῆς βασιλίδος εὐνοῦχος, συγκροτῶν τότε τοὺς ὑμνοῦσιν ἀπόλλυνται δὲ καὶ τινες τοῦ λαοῦ ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν· ὅφ' οἷς κινήθει ὁ βασιλεὺς διεκώλυσε τοὺς Ἀρειανούς τὰς ὑμνολογίας ἐν τῷ δημοσίῳ ποιεῖν· καὶ τὰ μὲν λεγόμενα τοιαῦτα ἦν. Λακτέον δὲ καὶ ὅθεν τῇ ἀρχῇ Ἐλαβεν ἡ κατὰ τοὺς ἀντιφώνους ὕμνους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ συνήθεια· Ἰγνάτιος Ἀντιοχείας τῆς Συρίας, τρίτος ἀπὸ τοῦ ἀποστόλου Πέτρου ἐπίσκοπος, ἔς καὶ τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῖς συνδιέτριψεν, ὅπτασιαν εἶδεν ἀγγέλων διὰ τῶν ἀντιφώνων ὕμνων τὴν ἁγίαν Τριάδα ὑμνοῦντων, καὶ τὸν τρόπον τοῦ ὁράματος τῇ ἐν Ἀντιοχείᾳ Ἐκκλησίᾳ παρέδωκεν· ὅθεν καὶ ἐν πάσαις ταῖς Ἐκκλησίαις αὐτῇ ἡ παράδοσις ἐδόθη· οὕτως μὲν οὖν ὁ περὶ τῶν ἀντιφώνων ὕμνων λόγος ἐστίν. « Ariani extra urbem conventus agebant. Itaque cum festa cujusque hebdomadæ occurrerent, videlicet Sabbatum et dies Dominicus, in quibus conventus in ecclesiis fieri solent, illi intra portas civitatis circa porticus in unum congregati, cantus apte opinioni Arianæ respondententes, quos ipsi composuerant, alternatim canebant : idque per majorem noctis partem faciebant. Primo diluculo tales cantilenas alternis per mediam urbem recitantes, e portis egrediebantur, et ad loca ubi agebantur conventus contendebant. Verum quia adversus fidei consubstantialis fautores verba contumeliosa, quibus eorum animos irritarent, dicere non desinebant, nam sæpe hanc quasi cantilenam in eos cecinere : Ubi sunt hi, qui tria unam dicunt esse potentiam? Joannes veritus ne aliquis ex simplicioribus ejusmodi cantibus ab Ecclesia abduceretur, quosdam e suo populo illis opponendos curavit, qui nocturnis hymnis decantandis similiter operam darent, Arianorumque in ea re studium eo pacto reprimerent, denique suos in ipsorum fide admodum confirmarent. At quamvis hoc Joannis institutum valde commodum videretur, tamen illius eventus tumultu atque etiam periculo non caruit. Nam ubi hymni in consubstantialis laudem decantati, propter concentum illum nocturnum multo plus dignitatis sunt consecuti, erant enim cruces argentæ excogitatæ, quibus cerei imponebantur, Eudoxia Augusta sumptum ad id suppeditante, turba Arianorum coacta, et æmulationis ardore incensa, se ulcisci, et cum adversariis configere instituit. Etenim principatu illo, quem jampridem obtinuerant elati, erant ad pugnam multo ardentiores, defensoresque fidei consubstantialis prorsus contemnebant. Quare nulla

stricto sensu poterat synodus ad quam Hispanie tantum et Galliæ Narbonensis episcopi concurrerunt. A. M.

interposita mora, nocte quadam tumultum faciunt. A Briso imperatricis eunuchus, qui partes canentium hymnos ad commendationem fidei *consubstantialis* tuebatur, lapide in fronte percutitur. Interierunt etiam utriusque partis nonnulli de populo. Quibus rebus imperator admodum commotus, Arianis interdixit ne hymnos in publico cantarent. Atque hæc quidem hoc modo gesta sunt. Jam vero dicamus etiam, unde consuetudo hymnorum, qui in ecclesia alternis decantantur, initium cepit. Ignatius Antiochiæ, quæ est in Syria, tertius a Petro apostolo episcopus, qui cum apostolis ipsis multum versatus est, visionem vidit angelorum sanctam Trinitatem hymnis alterna vice decantatis collaudantium, et formam canendi in ea visione expressam Ecclesiæ Antiocheæ tradidit. Unde illa traditio in omnibus Ecclesiis recepta est. Et de hymnis alterna vice cantatis ista hæcenus. » Non alia narrat Sozomenus lib. VIII, cap. 8, ac Nicephorus lib. XIII, cap. 8. Et ne dicas tum primum hujusmodi hymnos, non antea, in Ecclesia excogitatos fuisse, animadvertente Socratis verba capite superiore (id est lib. VI, 7, fin.): Ἡθέησε δὲ πρῶτος καὶ τὰς περὶ τοὺς νυκτερινῶς ὕμνους εὐχὰς, ἐξ αἰτίας τοιαύτης. « Primus etiam (Joan. Chrys.) preces, quæ in nocturnis hymnis fieri solent amplificavit, tali causa inductus. » Amplificantur ea quæ usu recepta sunt: quæ autem primo excogitantur, cum nondum ullam sui subsistentiam habeant, amplificari non possunt. Quid ergo ex argumento Perkinsii probe colligat Rivetus, ipse viderit. Sed quid cum illis agas, qui neque scripta Patrum, neque consuetudines Ecclesiæ, neque instituta majorum sciunt? Et si unquam etiam inter legendum occurrerit, quod eorum fictas atque vanas opiniones minuat, vel non animadvertunt, vel animadversum negligunt: et quod pejus est. alio distrahunt, et pervertunt.

Jam audio Rivetum dicere, neque enim desipit semper, quod utinam esset! lectiones et hymnos constitutos a Carolo, ex Patrum scriptis et in laudem sanctorum fuisse: non dubium vero lectiones ex sacris litteris, et in laudem Dei Christique, multo antiquiores fuisse, et ante etiam ipsum Christum natas. Sed neque hoc modo probat hæc Thaumaturgi orationes dubias esse. Et negabitne ipse et Annuntiationem Virginis, et Theophania ad Christum pertinere? Negabit scilicet. Quid tum? Lectiones in solemnitatibus sanctorum valde Carolo antiquiores sunt: et martyrum Acta in Ecclesia ante eundem Carolum legebantur. Volens puto hoc ignoravit Rivetus: neque enim adeo infans in rebus ecclesiasticis, et scriptis Patrum, quæ pro libidine deartuat, existimandus est. Quod si nolens id nesciveris, edoctus modo sciat et obmutescat, et deponat aliquid ex fastu illo, et tanta illa quam sibi vindicat doctrina. Acta martyrum probata ante Carolum in Ecclesia legebantur, consequenterque festi sanctorum dies celebrabantur. Adrianus papa in epistola ad ejusdem Caroli scriptum *De imaginibus*,

cap. 17: « Vitæ Patrum sine probabilibus auctoribus minime in Ecclesia leguntur. Nam ab orthodoxis titulatæ et suscipiuntur et leguntur. Magis enim Passiones sanctorum martyrum sacri canones censuerunt, ut liceat eas etiam in Ecclesia legi, cum anniversarii dies eorum celebrantur. » Canon qui id censuit inter concilia Africana est num. 50: Ἐξέστω ἔτι μὴ ἀναγιγνώσκεισθαι τὰ Πάθη τῶν μαρτύρων, ἡνίκα αἱ ἐτήσιαι αὐτῶν ἡμέραι ἐπιτελοῦνται. « Liceat etiam legi Passiones martyrum, cum anniversarii dies eorum celebrantur. » Dixi vero probata, ut quæ de sanctorum historiis ab hæreticis vel aliis falso scripta sunt excluderem (ut jubet canon Trullanus LXIII). Quo vel solo factum est, ut ea legendi in Ecclesia vetus consuetudo a Gelasio antiquata sit. Gelasius papa in Romano concilio (ed. Labb. t. IV, p. 1265): « Gesta sanctorum martyrum secundum antiquam consuetudinem, singulari cautela in sancta Romana Ecclesia non leguntur: quia eorum, qui conscribere, nomina penitus ignorantur, et ab infidelibus aut idiotis superflua et minus apta, quam rei ordo fuerit, scripta esse putantur, sicut cujusdam Quirici et Julitæ, sicut Georgii aliorumque ejusmodi Passiones, quæ ab hæreticis perhibentur compositæ: propter quod, ut dictum est, ne vel levis subsannandi oriretur occasio, in sancta Romana Ecclesia non leguntur. » Antiquam consuetudinem legendi gesta martyrum in Ecclesia Gelasius multo ante Caroli tempora fatetur, et Adrianus eidem Carolo denuntiat: et Rivetus et Perkinsius primum a Carolo constitutam esse tradunt? Et ut magis teneas quid essent, adeatur Basilius Seleuciensis *De vita et miraculis sanctæ Theclæ*, lib. II. Is martyris Theclæ die solemni ad habendam orationem in ejus laudem se comparans, die antecedente in ægitudine perquam pravam incidit, et martyre morbum dissolvente, in laudes ejus effunditur in ecclesia: Ἦν γὰρ αὐτῆς ἡ ἐτήσιος ἑορτὴ· παρεσκευασάμην δὲ καὶ γὰρ πρὸς ἔπαινον μικρὸν τῆς ἑορτῆς ὥφθην ἐπὶ τοῦ δεικτηρίου· λέγεται δὲ οὕτως ὁ τόπος ἐν ᾧ ὑπιδείκνυνται οἱ λέγοντες, τοῦτό ἐστιν ὁ ἀμβων ἦτοι τὸ ἀκροατήριον· καὶ εἶπον μὲν ἅπαντα. « Conventus anniversarius ejus agebatur, et ad orationem exiguam de laudibus festi habendam me comparaveram. In dictione comparui, hoc est in loco ubi verba facturi se exhibent, sive ambonem, sive suggestum, sive auditorium appelles, et pauca quædam dixi. » Qui jam adductis testimoniis fidem non adhibet, etiamsi sexcenta alta offerantur, pervicacius indurescet. Legebantur itaque in Ecclesia tum Latina tum Græca non Scripture sacræ solummodo, sed et Acta martyrum, et in iisdem solemnitatibus ab antiquioribus Patribus habitæ orationes ante Carolum, quamvis id nequiter negent et Rivetus et Perkinsius.

Dicent, facinus hoc non esse natum apud illos non um, sed culpam referendam esse in Sigebertum, et Paulum Æmilium, qui ante se fraudem hanc conceperunt. Dicent equidem, sed callido mendacio

Proponamus verba Sigeberti tum ex *Chronico*, tum ex libro *De scriptoribus* (cap. 81) : « Carolus imperator per manum Pauli diaconi sui decerpens optima quæque de scriptis catholicorum Patrum, lectiones unicuique festivitati convenientes per circulum anni in Ecclesia legendas compilari fecit in duobus voluminibus. » De Vitis sanctorum, de hymnis in his, ne verbum quidem. Qua fronte ergo dicitur, ex his Sigeberti verbis, et Vitas sanctorum, et hymnos festis convenientes a Carolo primum constitutos fuisse? Et quomodo primus constituit, qui ex catholicorum Patrum scriptis, quæ ante ipsum erant, decerpere Paulum iussit? Erant ergo ante Carolum ejusmodi scripta in Ecclesia, sed cum ab hæreticis male habita, et additiis doctrinis conspurcata multa cerneret, iussit ut triticum ex catholicorum scriptis, rejectis hæreticis, eligeretur. Non itaque ipse primus constituit. Tum demum, an unum et idem tibi, Rivete, videtur compilare facere, et constituere? Compilare est in unum cogere: primum constituere, est primum statuere, proponere, decernere. Compilantur quæ ante erant; primum constituuntur quæ tam primum nascuntur. Si ergo erant antea, non potuit primus constituere, potuit tamen ipse compilare, vel facere ut Paulus compilaret. Male ergo legeras verba Sigeberti, pejus conceperas, pessime tua pro illius verbis divenditas, et lectorem fallis. Et sic talis error in utroque vestrum fuit. Pauli vero *Æmilii De gestis Francorum in Carolo* (ed. Basil. p. 65) verba sunt: « Vetustissimis exemplaribus, sanctisque auctoribus, imperio opeque Caroli undique conquisitis, martyrum vitas mortemque, ac cæterorum divorum, summa brevitate perstrinxit in templis legendas. » Nulli hic hymni memorantur. Lectiones quas summa brevitate perstrinxit Paulus, ex vetustissimis exemplaribus sanctisque auctoribus decerpæ sunt. Laborem Pauli ope sua atque imperio Carolus promovit, exemplaria nempe conquirendo, et sumptis erogando, ut promptius in Ecclesia legerentur, quæ nimia sua prolixitate lectores segniores reddebant. Quomodo itaque primus Carolus lectiones festis sanctorum convenientes constituit?

Neque illud omittendum est: verba Perkinsii quæ ipse, ut supra dixi, non vidi, ex quibus tot errores consequuntur, Rivetus videtur non intellexisse. Argumentabatur siquidem Perkinsius, si sanæ mentis compos scribebat, lectiones, hymnos, et Vitas sanctorum diebus festis convenientes, primum a Carolo constitutos fuisse. Ergo hæ orationes tot ante sæcula scribentis Thaumaturgi esse non possunt. Et manifestum est, quod in earum secunda, ipso statim initio, talium mentio habeatur: Ἐορτάς μὲν ἀπάσας καὶ ὑμνωδίας δέον ἡμᾶς θυσίων δίσκην προσφέρειν τῷ Θεῷ, πρῶτον δὲ πάντων τὸν Εὐαγγελισμὸν τῆς ἁγίας Θεοτόκου. « Sacras quidem festorum celebritates atque hymnos decet nos sacrificiorum instar offerre Deo, primum autem om-

nium Annuntiationem sanctissimæ Dei Genitricis; non ut argutatur Rivetus has esse dubias. quia lectiones et hymni diebus festis convenientes primum a Carolo Magno constituti sint. Quamvis vero argumentum Perkinsii nullum sit, ut supra probatum est, attamen illud maximum in Riveto fuerit, critico rerum sacrarum improbiissimo, pauca ista Perkinsii intellecta non fuisse. Et plane argumentum Perkinsii ita conceptum stultissimum est. Etenim si quia hymnorum et festorum dierum meminit, ideo tres vel quatuor istæ orationes rejiciendæ sunt, rejiciendæ erunt et Evangelia, et Epistolæ Pauli, et tot alia sanctorum, qui ante Carolum vixerunt, monumenta pulcherrima, et de quorum auctoribus dubitare nefas esset, vel eo solo nomine quod in illis mentio habetur, et dierum festorum, et hymnorum, quod ista primum a Carolo constituta sint.

Et ut magis urgeam, hæ Thaumaturgi orationes quatuor sunt, tres in Annuntiationem, unica in Theophaniam, et ex his in una tantum, quæ est secunda in Annuntiationem, et dierum festorum, et hymnorum fit mentio. Quæ poterit assignari ratio, ut una simul cum hæc reliquæ rejiciantur? Etiam quæ de festis et hymnis loquitur, e scriptis Thaumaturgi esset exterminanda, ista non una secum traheret alias. Fac enim inter orationes Seleucianas, vel Chrysostomianas sit una, quæ Seleuciensem, vel Chrysostomum non agnoscat, ideoque et reliquæ aliæ amandandæ sunt? Κακοῦ λόγου καὶ ἀδύνατον. Inter decem adolescentes unus spurius est, neque indubitate, ergo cæteri omnes spurii? Inter decem pecudes una nigra est, ergo et reliquæ novem? Et ut siniam, inter criticos sacros Rivetus amens demensque est, ergo et quotquot critici sacri sunt? Demus ergo dubitationem esse de secunda in Annuntiationem, quia et hymni, et dies festi in ea tinnunt; ergo propterea et aliæ ibidem annexæ in dubium vertantur? Vertantur, fatebitur forsitan Rivetus, cui omnia sacra in dubium vertere in animo est. Et hæc quidem ad rationes Riveti, Gordianis, ut ipsi videtur, nodis circumflexas, satis sint.

Scribunt alii: Verba, quæ ad Jordanis ripas et in monte dicit Pater de Christo, ita conjungit atque interpretatur, ac si ipsa baptismi hora dicta fuissent, auctor homiliæ in Theophaniam: « Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui. Filius consubstantialis, » etc., unde perspicue significatur auctorem illius homiliæ scripsisse post Arii et concilii Nicæni tempora, imo post ipsos Nestorium et Eutychetem damnatos. Idem quoque judicium faciendum de *duodecim capitibus de fide*, cum anathematismis quæ cum Nestorianorum et Eutychianorum errores et blasphemias damnent, non possunt auctorem habere Gregorium Thaumaturgum, qui multis ante harum hæreseon ortum annis diem suum obierat. Hæc ratio non plane concludit. Neque enim quia Patrum sententiis hæreses, quæ ipsos

subsecutæ sint, jugulantur, ideo bene infertur A que Personam per se subsistere, et aliam esse hypostasim Patris, aliam Filii, etc. Præterea Vossiana videtur omnino scripta contra Arianos, ac per hoc satis diu post tempora Thaumaturgi; sic enim incipit: « Inimicissimi et alieni a confessione apostolica sunt, qui dicunt esse Filium ex non exstantibus, » etc. Et infra: « Eos vero, qui communicant cum iis qui rejiciunt homoousion, tanquam alienos a Scripturis; et qui dicunt aliquid ex Trinitate creatum esse, alienos existimamus. » Constat autem Arianos dixisse Filium esse ex non exstantibus, et rejecisse homoousion. Quinetiam ita disputat hic auctor de incarnatione, ut videatur refellere Nestorianos et Eutythianos. Et hæc quidem sunt Bellarmini argumenta.

Non minor difficultas est de *Expositione fidei*, quam ille scripsit et publicavit, vocavitque κατὰ μέρος non quod ex parte, quæ sunt fidei tradat et exponat, vel quod per partes inibi fides explicetur, vel quod fidem non universam sed partim tradat, vel quod particularis fides fuerit, sed quod singulas et speciales fidei partes enucleat. Eam Vossius invenit, ediditque Latine solum, cum Græca non habuerit (5). Subdit Bellarminus, fortasse falli Vossium. Nam *Expositio fidei*, cujus meminit sanctus Basilius in epistola ccx ad Neocæsarienses, vere a Thaumaturgo scripta adversus Ælianum (6), multum differt a Vossiana ista: in illa enim habebatur, Patrem et Filium hypostasi esse unum, et sola animi cogitatione distingui, unde suspicio orta erat a Gregorio foveri hæresim Sabellii; quamobrem eum Basilius a Sabellianismi suspicione defendere contendit; sed Vossiana Sabellium nominatim refutat, neque unquam dicit Patrem et Filium hypostasi esse unum, et sola rationis cogitatione distingui; sed contra dicit, Patrem et Filium natura divinitatis esse unum, et unamquam-

B Posset addi auctoritas Leontii *De sectis*, act. viii, 4, qui ait: « Ἀλλὰ καὶ ἄλλην ἡμῖν χρῆσιν παραφέρουσιν, ὡς ἀπὸ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ ἐκ τῆς κατὰ μέρος Πίστews. Ὁ δὲ δύο πρόσκειναι καὶ τὰ ἐφεξῆς λέγομεν δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι πρῶτον μὲν καὶ αὕτη ἀμφεβλήθη παρὰ τοῖς παλαιότεροις, μὴ εἶναι τοῦ ἁγίου Γρηγορίου. Ἐπειτα Γρηγόριος ὁ Νυσσαεὺς γράφων ἐπιτάφιον εἰς τὸν Θαυματουργὸν λέγει, μηδὲν σύγγραμμα φέρεσθαι αὐτοῦ, εἰ μὴ μόνην τὴν Πίστιν, ἣν κατὰ ὀκταστάσιον εἶδεν. » Proferunt nobis et aliam quamdam auctoritatem sancti Gregorii Thaumaturgi ex illius confessione fidei τῆς κατὰ μέρος. Non duas personas, inquit, non duas naturas, quia non adoranda sunt quatuor. Et alia quæ sequuntur. Ad hoc quoque respondemus, primum de hac itidem dubitatum apud antiquiores, an sit Gregorii. Deinde Gregorius Nyssenus orationem de Thaumaturgo funebrem scribens, nullum ait opus ipsius in manibus esse præter solam Fidem, quam in visione conspexerit. Nec aliud sensisse Eulogium patriarcham Alexandrinum colligitur ex oratione. illius tertia adversus calumniantes sanctos Patres, et concilium Chalcedonense (7), cum dicit: « Εἰ δὲ τις ἡμῖν Ἀθανάσιον ἐν τῷ Περὶ σαρκώσεως προκομίζει λόγῳ, καὶ τὸν Νεοκαισαρείας Γρηγόριον ἐν τῷ Περὶ τῆς κατὰ μέρος πίστεως, δύο λέγειν, καλύοντας ἐπὶ Χριστοῦ τὰς φύσεις, κ. τ. λ. » Si vero quis nobis Athanasium proferat in libro *De incarnatione*; Gregorium item Thaumaturgum in libro *De fide secundum partes exposita*, prohibentes duas in Christo asserere naturas, etc. Et ne de alia eum loqui suspicio oriretur, infra ex eadem fide verba illa profert, quæ Apollinaris impietatem redolere videbantur: « Ἡ δὲ τὸν Θαυματουργὸν Γρηγόριον ὑποβαλλομένη χρῆσις, λέγεται μὲν γὰρ ἐκεῖνου, τὸν δὲ Ἀπολλινάριον εἰς-

699. A. M.

(7) Sumit hoc et subsequens Eulogii testimonium Allatius ἀπὸ στόματος Φωτίου in *Bibliotheca*, cod. ccxxx, p. 845. Neque enim illarum 11 Eulogii orationum quidquam superest, præter Photii excerpta. Nos tamen *Script. vet. t. VII*, part. 1, p. 177, 178, ex alio Eulogii dogmatico opere non spernendum fragmentum protulimus. A. M.

(5) Egregium hoc nec breve opusculum Thaumaturgi nos denique Græce edidimus ex antiquo codice Vaticano in volumine septimo *Scriptorum veterum*, part. 1, p. 170-176. A. M.

(6) Hujus quoque opusculi, quod Thaumaturgus scripsit *De Trinitate*, insigne nos fragmentum edidimus ex codice Arabico Vat. (in quam linguam olim conversum fuerat) *Spicil. Rom.* t. III, p. 696-

κομίξει, κατάφορον προβάλλεται την ἀτοκίαν· λέγει γάρ· Καὶ ἔστι θεὸς ἀληθινὸς ὁ ἄσαρκος ἐν σαρκὶ φανερωθεὶς, τέλειος τῇ ἀληθειᾷ καὶ θεὸς τελειώτη, οὐ δύο πρόσωπα, οὐδὲ (8) δύο φύσεις· οὐδὲ γὰρ τέσσαρας προσκυνοῦν λέγομεν. « Testimonium quod Gregorii Thaumaturgi nomine subjicitur, illius quidem esse dicitur, sed Apollinaris esse, absurditas illa manifeste declarat. Habet enim: *Et est verus Deus, qui cum esset sine carne in carne apparuit, perfectus vera divinique perfectione, non duæ personæ, neque duæ naturæ, neque enim quatuor adorare dicimus.* » Hæc autem verba leges omnino in editione Parisiensis Thaumaturgi pag. 101 (9). Monachi item Palæstinæ in epistola ad Alcisonem apud Evagrium lib. III, cap. 31: Καὶ οὐ θαῦμα· καὶ γὰρ καὶ λόγους Πατέρων πολλάκις νενοθεύκασιν· πολλοὺς δὲ Ἀπολλινარიου λόγους Ἀθανασίῳ καὶ Γρηγορίῳ τῷ Θαυματουργῷ, καὶ Ἰουλίῳ, διὰ τῶν ἐπιγραφῶν ἀνατεθείκασιν, οἷς μάλιστα τοὺς πολλοὺς πρὸς τὰς ἰδίαις ἀσεβείαις σφετερίζονται. « Nec plane mirum. Etenim sanctorum Patrum libros sæpe depravarunt, multosque Apollinaris libros Athanasio, Gregorio cognomento Thaumaturgo, et Julio, inscriptionibus commutatis attribuerunt, quibus quidem libris plurimos in suum impium errorem inducunt. » Et auctor *Vitæ sancti Maximi homologetæ* (ed. Combells., t. I, p. 11): Τί οὖν; Οὐ δέχηται ἑνὴν ἐνέργειαν τῶν ἐκκρίτων διδασκάλων; Καὶ ἤγαγε Θεοδόσιος τὰς ψευδονύμους παρ' αὐτῶν περιφερομένας ὡς Ἰουλοῦ τῆς Ρώμης, καὶ τοῦ Θαυματουργοῦ Γρηγορίου, καὶ Ἀθανασίου τῶν ἁγίων χρήσεις· καὶ ἀνέγνω αὐτάς. Καὶ εἶπε Μάξιμος· Φοβηθῶμεν δὴ τὸν Θεόν, καὶ μὴ θελήσωμεν παροργίσειν αὐτὸν ἐπὶ τῇ παραγωγῇ τῶν αἰρετικῶν χρήσεων· οὐδεὶς γὰρ ἄγνοεῖ, ταύτας εἶναι τοῦ δυσσεβοῦς Ἀπολλινარიου· εἰ μὲν ἄλλας ἔχεις, δεῖξον. « Quid igitur? Non admittes unam actionem, quam selecti Patres professi sunt? Et adduxit Theodosius, quæ falso sub sanctorum nomine circumferantur, testimonia Julii Romani, Gregorii Thaumaturgi, et Athanasii, et legit ea. Tum Maximus dixit: Timeamus Dominum, et non ad iracundiam illum provocemus inductione hæreticorum testimoniorum. Nemo siquidem ignorat ea esse impii Apollinaris. Si vero alia tenes, ostende. » Hinc plane videtur *professio* ista *fidei* e Gregorii Thaumaturgi operibus, uti hæreticorum fetus genuinus, eliminanda atque exterminanda. Sed considerandum est id accuratius.

Bellarmini argumenta alicujus esse momenti

(8) Vides insignem Monophysitæ alicujus hominis, qui, ut mox dicemus, Thaumaturgi scripta corruptit, fraudem, dum ὁδὲ scripsit pro ἀλλὰ (neque pro sed), atque ita ex orthodoxo Gregorium fecit Monophysitam (neque hanc brevem interpolationem Eulogius ipse diserte agnovit). Rem ita se habere demonstrat sincerum excerptum a Sirmondo prolatum in adn. ad Facundum Hermianensem, quod mox recitabit Allatius. Jamvero de corruptis orthodoxorum libris fraude hæretico-

A judicarentur, si ille antea probasset, vel unam tantum fidei expositionem a Thaumaturgo conscriptam fuisse; aut eam, de qua agit Basilius, non aliam esse quam illam quam Vossius publicavit. Verum cum oppositum magis pateat, Vossiana fidei editio adhuc stat firmius; et nisi validioribus convellatur machinis, stabit. Consideremus verba Basillii ad Neocæsarienses (ep. ccx, 5): Καθῆκαν ἕτινα πείραν δι' ἐπιστολῆς, καὶ πρὸς τὸν ὁμόφυγον ἡμῶν Ἀνθιμον τῶν Τυάων ἐπίσκοπον, ὡς ἄρα Γρηγορίου εἰπόντος ἐν Ἐκθέσει πίστεως· Πατέρα καὶ Υἱὸν ἐπινοῶν μὲν εἶναι δύο, ὑποστάσει δὲ ἐν τοῦτο δὲ ὅτι οὐ δογματικῶς εἴρηται, ἀλλ' ἀγωνιστικῶς ἐν τῇ πρὸς Ἀλιανὸν διαλέξει, οὐκ ἠδυνήθησαν συνειδὲν οἱ ἐπὶ λεπτότητι τῶν φρενῶν ἑαυτοὺς μακαρίζοντες. « Immiserunt autem tentamentum quoddam per epistolam etiam ad ejusdem nobiscum sententiæ Authimon Tyanorum episcopum, quasi Gregorius in *Expositione fidei* dixerit Patrem et Filium, juxta mentis quamdam considerationem duos esse, hypostasi vero unum. Hoc autem non dogmatice sed decertandi causa in dialogo *adversus Ælianum* dictum esse, intelligere nequirent, qui propter intelligendi subtilitatem beatus sese reputant. » Illud ἐν ἐκθέσει πίστεως indefinite, et ἀορίστως prolatum, et nullo articulo ad singulare quidpiam alligatum, nullam nobis certam ac determinatam fidei expositionem notat; sed sonat in una expositione a Thaumaturgo edita. Quod si in una ita pronuntiavit, absque dubio alias quoque confecisset indubitatum relinquitur. Quæ si una tantum fuisset, non ἐν ἐκθέσει πίστεως, sed ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς πίστεως Basilius pronuntiasset, quem admodum paulo post dixit, ἐν τῇ πρὸς Ἀλιανὸν διαλέξει, quia una solummodo fuerat ad Ælianum. Præterea editio illa *fidei* per modum dialexeos ad Ælianum, nempe disputando et altercando habita est, cujus disputationis ne vestigium quidem apparet in Vossiana. Quare concludendum videtur, omnino de alia expositione fidei in ea epistola verba fecisse Basilius, et aliam nobis Vossium tradidisse.

At Vossiana videtur esse scripta contra Arianos, multo Thaumaturgo recentiores. Cum Arianos non nominet, parum refert si Spiritu fretus divino, antequam esset, hæresim Arianam jugulat. Ut enim veritas in Ecclesia haberi possit ex Patribus, et exortæ hæreses dictis antiquorum profligentur, divina providentia factum est, ut veritatis semina in antiquorum scriptis offenderentur, et errores recens natæ auctoritate majorum refutarentur. Et

rum, diu nos locuti sumus in dissertatione, quam habes in hujus *Notæ PP. Bibliothecæ* tomo quarto. A. M.

(9) Græce apud nos *Script. vet.* t. VII, p. 174, ubi æque est Monophysitica corruptio ὁδὲ. Exstat id corruptum Thaumaturgi testimonium etiam in codice Arabico Vat. 101, in quo sunt Patrum excerpta ab homine Monophysita collecta, ut diximus in *Spicil. Rom.* t. III, p. 665, ubi aliquot illæ protulimus. A. M.

divinitatem Filii non primum Arium, sed alios A etiam ante ipsum ab ipso Christi adventu negasse; et Nestorianam hæresim Eutychnamque ante ipsum Nestorium et Eutychem ab aliis quoque fuisse promulgatam, memini me alibi satis fuisse probasse. Vossianam vero semper a non contemnendis auctoribus, et in discernendis sanctorum scriptis accuratissimis agnitam veluti Thaumaturgi, et Thaumaturgo nostro vindicatam, quilibet, dummodo sit in Patrum monumentis exercitus, fatebitur. Nec singulos recenseam.

Collector satis antiquus, quisquis ille fuerit, auctoritatum de duabus in Christo naturis ex sanctis Patribus, quam esse veterem collectionem et in pluribus reperiri bibliothecis tradit Vossius, ex hac eadem *Fidei expositione secundum partes* testi-

monium profert, quod edidit Vossius. Andronicus Camaterus, non contemnendus auctor, et in lectione sanctorum Patrum versatissimus, inter alia sanctorum testimonia a se collecta de processione Spiritus sancti, ex hac quoque *Fidei expositione* unam et alteram ac tertiam auctoritatem collegit, et uti genuinas Thaumaturgi suis animadversionibus exponere conatur; cui respondens Joannes Vercus patriarcha Constantinopolitanus, non eas tanquam spurias rejicit, sed uti genuinas agnoscens, sua explicatione ab absona Camateri expositione in rectam fideique consonam sententiam traducit, et verum earumdem sensum enucleat. Quod si ψευδεπίγραφον reputasset, extricasset se facilius, asserendo non esse illis attendendum, cum essent supposititiæ. Quinimo idem Vercus in oratione *De unione Ecclesiarum* ex ea tanquam genuina ad retellendos Græcos testimonium assumit: 'Ο μέγας και Θαυματουργός Γρηγόριος Νεοκαισαρείας επίσκοπος εν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχή· "Εχθιστοι και ἀλλότριοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας, οἱ τὸν Υἱὸν ἐξ οὐκ ὄντων λέγοντες, φησίν. «Magnus et miraculorum effector Gregorius Neocæsariensis episcopus in oratione cujus principium est: *Inimicissimi et alieni ab apostolica confessione sunt, qui Filium ex iis quæ non exstant asserunt*, inquit.»

Et in suis *Eptigraphis* non una vice: 'Ο μέγας και Θαυματουργός Γρηγόριος Νεοκαισαρείας επίσκοπος εν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχή· "Εχθιστοι και ἀλλότριοι τῆς ἀποστολικῆς ὁμολογίας. «Magnus et Thaumaturgus Gregorius Neocæsariensis episcopus in oratione quæ incipit: *Inimicissimi et alieni ab apostolica confessione*,» etc. Et ex ea testimonia profert. Georgius Metochita in oratione *prima de pace inter duas Ecclesias*: 'Ο τὴν κλησιν ἀρμοζόντως τοῖς ἔργοις λαχὼν Γρηγόριος ὁ Θαυματουργός εν τῷ λόγῳ οὗ ἡ ἀρχή· "Εχθιστοι και ἀλλότριοι, φησίν· Ἀγεννήτου μὲν ὄντος τοῦ Πατρὸς, και τὰ ἐξῆς. «Qui nomen operibus conveniens nactus est Gregorius Thaumaturgus, in oratione cujus principium: *Inimicissimi et alieni dicit: Ingenitus Pater cum sit*, etc.» Constantinus Meletiniota, orat. 1: Λεῖξομεν δὲ και τὸ παρὸν, εἰ δοκεῖ, παραλαβόντες

PATROL. GR. X.

εις μαρτυρίαν Γρηγόριον τὸν ἐν θαύμασι διαλάμψαντα, παρ' ὧν και τὴν ἐπινουμίαν ἐπλούτησεν· ὁ μὲν γὰρ Κύριος, «Διὰ δύο μαρτύρων ἢ και τριῶν πᾶν, εἶπε, ῥῆμα σταθήσεται,» τὸ ἀποχρῶν αὐτῶν εἰς βεβαίωσιν τάχα προσηλῶν· ἡμεῖς δὲ τὸν τοιοῦτον ἀριθμὸν κατὰ πολλὴν εὐπορίαν διπλασιάσαντες, ἕκτον ἤδη τοῦτον παράγομεν ἔχοντα πολὺ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἀξιώπιστον, δὲ ἐν τῷ κατὰ μέρος Πιστεως αὐτοῦ λόγῳ ταῦτά φησιν· Ὁμολογοῦμεν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ εἶναι· και τὰ ἐξῆς. «Hoc quoque ostendemus, si placuerit, in testimonium adducentes miraculis præclarum Gregorium, ex quibus etiam cognomen adeptus est. Namque Dominus, «in ore duorum vel trium testium omne verbum stare,» quod id satis esset ad rem confirmandam, asserit. At nos hujus-

modi numerum, cum abundantius suppeteret, duplicantes, sextum hunc in medium adducimus, qui præ aliis fide dignissimus est. Hic in oratione sua *de fide secundum partes*, hæc habet: *Confitemur consubstantialiam esse Patri*, etc. » Et orat. 11: Καὶ δὴ λεκτέον κατὰ ἀρχὰς τὴν ῥῆσιν τοῦ Θαυματουργοῦ Γρηγορίου, τοῦ τὸ πᾶν διαδοῆτου τοῖς πέρασιν, ἧς οὐκ ἂν τῇ προτέρῃ τῆς νῦν πραγματείας καθ' ἕτερον ἐμνήσθην σκοπόν· ἡ δὲ ῥῆσις, ὡς ἂν και ταύτην γένηται μοι διαλαβεῖν τάχιον, ἐν τῷ λόγῳ τῆς αὐτοῦ κατὰ μέρος Πιστεως κειμένη, φησίν· Ὁμολογοῦμεν ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ εἶναι· και τοῦτο μὲν ὁ τῶν θεῶν βελων ἀποκαλύψων οὕτως ὀφρηγῆς. «Et vero proferendum est hoc principio dictum Thaumaturgi Gregorii, cujus fama fines orbis pervasit, cujus non alio scopo in præcedenti quoque tractatu mentionem induxi. Dictum vero, ne moras texendo tempus insumam, jacet in oratione illius *de fide secundum partes*, et est: *Confitemur consubstantialiam esse Patri*. Et hoc quidem ille divinarum revelationum interpret. » Et Demetrius Cydonius *De processione Spiritus sancti*, cap. 10:

Καίτοι και τῶν διδασκάλων τινὲς τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκπύρευσιν ἐκπεμφθῆναι διδάσκουσιν ἄδιδον· τοῦτο μὲν ὁ Θαυματουργός Γρηγόριος, τοῦτο δὲ Γρηγόριος ὁ Θεολόγος· ὁ μὲν ἐν λόγῳ οὗ ἡ ἀρχή· "Εχθιστοι και ἀλλότριοι, φάσκων και τὰ ἐξῆς. «Quamvis nonnulli doctorum processionem sancti Spiritus emissionem esse æternam doceant, partim quidem Gregorius Thaumaturgus, partim vero Gregorius Theologus; ille quidem in oratione, cujus initium: *Inimicissimi atque alieni*, inquit, etc. » Vin' plures? Josephus Bryennius orat. xv *De Trinitate*: Αὐτὸ τοῦτο βούλεται κατὰ πάντα, και τὸ τοῦ Θαυματουργοῦ Γρηγορίου, και τὸ τοῦ Νύσσης, και τὸ τοῦ Χρυσοστόμου, τοῦ μὲν λέγοντος· Ἀγεννήτου μὲν ὄντος τοῦ Πατρὸς, γεννηθέντος δὲ τοῦ Υἱοῦ· και τὰ ἐξῆς. «Hoc idem sibi vult per omnia tum Thaumaturgi Gregorii, tum Nysseni, tum Chrysostomi dictum. Primo quidem dicente: *Ingenitus cum sit Pater, genitus autem Filius*, etc. »

Et ne antiquioribus destitui videamur, accersendus est Anastasius Sinaita, qui ex hac Gregorii *Fidei expositione*, tanquam Thaumaturgi genuina, dictum

39

laudat, et affert. Vide Euthymii Zygabeni *Dogmaticam panopliam*, titulo decimo quinto (10).

Interim consideranda sunt dicta Baronii ad annum Christi 253, n. 19 : « Constat fidem susceptam a beata Virgine cum Joanne evangelista, fuisse ab eodem ipso Gregorio accuratissime explicatam, apposito commentario, *De expositione fidei* inscripto, qui citatus reperitur inter alios a Basilio Magno *De Spiritu sancto*, cap. 29 (n. 74) et epistola (ccx) ad Neocæsarienses, et a Leontio scholastico. » Sed erroris iste arguitur dum ait dubitatum a Patribus, an *Expositio fidei* fuerit ab ipso Gregorio scripta. Nam Basilius, qui omnia Gregorii accurate perspecta habuit, ut ejus opus citat, et ab eo editum fuisse non dubitat, licet idem ibi de subsistentiis aliquid minus proprie videretur esse locutus : sicut et accidere potuit ex eodem textu ab hæreticis, ut ait Evagrius lib. III, cap. 31, depravato, aut perperam exposito. Rem consideremus. Uti verum est fidem revelatam a Virgine et Joanne evangelista adnotasse, sibi que reservasse Gregorium, ita falsum eam commentario apposito accuratissime explicasse. Sic quoque orationem sive *Expositionem fidei*, quæ incipit Ἐχθιστοι, non esse explicationem illius fidei revelatæ, sed tractatum per se divisum, ab eaque distinctum, ut planum fiet singula conferenti. Basilius *De Spiritu sancto*, cap. 29, ne verbum quidem facit de *Expositione fidei*, sed tantummodo *glorificationem* a Gregorio editam, cum aliis ab aliis antiquioribus Patribus factis confert et examinat. Sic et in epistola (ccx) de alia ad Ælium scripta sermonem habet, ut supra contra Bellarminum probavimus. Et immerito Leontius scholasticus vapulat, qui non de tradita a B. Virgine, quam et ipse et alii uti verbum divinum venerati sunt, et scripto consignaverunt, sed de hac quam speciali titulo τοῦ κατὰ μέρος ab aliis Gregorius separavit, scribit dubitatum fuisse a Patribus. Et licet etiam verum sit, omnia dicti Patris perspecta habuisse Basilius, nihilominus *Expositio fidei*, quam ipse suggillat, et excusare nititur, non fuit neque illa a Virgine dictata, neque hæc ipsa, de qua nobis examen incumbit, sed alia tertia ad Ælium, sive Gelianum, ceu scribit Facundus Hermianensis lib. x (cap. 6) scripta, ut supra diximus, in qua de subsistentiis non ita commode locutum fuisse tradit : cum in hac, de qua nunc dubitatur, nihil sit neque in mysterio Trinitatis, neque in mysterio Incarnationis, non aptissime traditum, et catholicæ Ecclesiæ consonum. Et tres hujusmodi expositiones ante me notaverat doctissimus Jacobus Sirmondus in notis ad Facundum Hermianensem.

(10) Latine quidem in *Bibliotheca Lugdun. PP.* t. XIX, p. 187; Græce dedit Allatius. Zygabeni disputationem cum Saraceno habes in hac nostra *PP. Bibliotheca* t. IV. Nova et ampliora alia ejusdem scripta prælo paramus. A. M.

(11) Recapse in nostro volumine septimo *Script. vet.*, part. 1, habes p. 165 titulum χρήσεις τῶν

Dubitavit ergo Patres de hac, quod in ea reperirent nonnulla, quæ scholam Apollinaris et Eutychetis onerent. Certum est dubitasse. Verumtamen ut ex eorum dictis una simul collatis constat, non de tota hac oratione, sed solummodo de dicto inserto, in quo videbatur tollere e persona Christi duas naturas, et unam tantum constabilire. Sic Eulogius : Ἡ δὲ τὸν Θαυματουργὸν Γρηγόριον ὑποβαλλομένη χρήσις, λέγεται μὲν γὰρ ἐκείνου, τὸν δὲ Ἀπολλινάριον εἰσχομίζει. « Testimonium quod Gregorii Thaumaturgi nomen præ se fert, dicitur quidem illius esse, sed Apollinarem olet. » Sic monachi Palæstinæ apud Evagrius, quamvis dicant hæreticos, Athanasio, Gregorio, ac Julio, inscriptis eorum nominibus, multos Apollinaris tractatus supposuisse, antea tamen dixerant, « Patrum libros sæpe depravasse : » καὶ λόγους Πατέρων πολλάκις νενοθεύκασι. Sic auctor *Vitæ sancti Maximi* vocat χρήσεις ἀγίων, καὶ αἰρετικῶν χρήσεις (11) ῥήσις, sive χρήσις, est dictio, effectum, sententia, pars orationis integra ; τεμάχιον, frustum, fragmentum (Ἡρ' Εὐριπίδης ῥήσιν τινα, cecinit Euripides sententiam quamdam), pars orationis, non oratio integra. Quare hic contendunt χρήσιν illam vel ῥήσιν, quæ ex Apollinaris penu exorta est, Thaumaturgi non esse, sed Apollinaris. Non ideo tamen abdicant reliquam orationem continuatam, quæ Gregorio indigna non est. Et dum dicit Leontius, apud antiquiores dubitatum, non de *Fidei expositione* id affirmat, sed tantum de dicto illo et sententia, quam uti ipse, ita et alii verbatim expresserunt, dubitationem fuisse, intelligi debet. Quod vero ultimo loco ponit ex sententia Gregorii Nysseni, nullum esse opus Thaumaturgi præter solam Fidem, quam in visione conspexerat, hoc non est hac *Fidei expositione* sola, sed reliquis etiam aliis operibus, quæ indubitate Gregorii sunt, Gregorium spoliare, quod fuerit plane absonum, et vere inconsideratum. Et licet id Nyssenens assereret, Nyssenum ipse revereor, et illius dicta exosculor. Habeo tamen quos illi opponam Basilius et Hieronymus, qui multa alia ejusdem recensent. Erat ergo ab hæreticis dictum illud de duabus in Christo naturis depravatum, quod Anastasius in Ecloge sua ex puriore codicum fonte hauriens, ut illud ediderat Thaumaturgus, exscripsit, recitatque Sirmondus dicto loco : Ἐκ τῆς κατὰ μέρος Πίστιως Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου καὶ Θαυματουργοῦ. Καὶ ἔστι Θεὸς ἀληθινός, ὁ ἄσαρκος ἐν σαρκὶ φανερωθεὶς, τέλειος τῇ ἀληθινῇ καὶ θεῖα τελειότητι, οὐ δύο πρόσωπα, ἀλλὰ (12) δύο φύσεις, οὐδὲ τέσσαρας προσκυνεῖν λέγομεν, Θεὸν καὶ Υἱὸν, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, καὶ Πνεῦμα ἅγιον. « Ex *Fidei secundum partes* Gregorii Magni et Thaumaturgi :

μακαρίων καὶ ὀρθοδόξων Πατέρων. Et p. 68, χρήσεις θεοστυγῶν αἰρετικῶν. Denique p. 202, χρήσεις ἔχρηστοι Ἀρειανῶν. A. M.

(12) Viden' genuinum ἀλλὰ, pro spurio οὐδέ? Recole nostram adnotationem 1, p. 108 (*supra*, not. 8, col. 1223). A. M.

Est Deus verus, qui, absque carne cum esset, in carne apparuit, perfectus vera et divina perfectione, non duæ personæ, sed naturæ duæ; neque quatuor adorare dicimus, Deum et Filium, Deum et hominem, et Spiritum sanctum. » Et Euthymius Zygabenus, in *Panopliæ* titulo 15, ea in parte ubi de duabus in Christo naturis testimonia Patrum colligit: Τοῦ Μεγάλου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ ἐκ τῆς κατὰ μέρος Πίστεως· Καὶ ἔστι Θεὸς ἀληθινός, ὁ ἄσαρκος ἐν σαρκὶ παρερρωθεὶς, οὐ δύο πρόσωπα, ἀλλὰ δύο φύσεις. « Magni Gregorii Thaumaturgi ex professione fidei secundum partes: Et est Deus verus, qui tamen sine carne est, in carne apparuit, non duæ personæ, sed duæ naturæ. » Jure itaque dictum hoc, ut proferebant hæretici, verterunt in dubium Patres, an Gregorii esset. Et de hac *Expositione fidei* κατὰ μέρος, satis.

Dixi supra, fidem Gregorio revelatam a Virgine Patres reveritis fuisse, et in sua scripta retulisse. Addo nunc, et ex illius dictis multa fidei mysteria, verbis et sententiis inde haustis, comprobasse. Ne singulos recenseam, duo tantummodo dicta disertissimi Patris, et cui, a theologis rebus optime et accuratissime pertractatis, Theologi cognomen universæ Ecclesiæ consensu obvenit, Gregorii, inquam, Nazianzeni, in medium afferam, quibus affirmatio mea aperte constabiletur. Primum erit ex oratione *de baptisate* (or. xi, 42). Scribit Gregorius: Οὐδὲν τῆς Τριάδος, ὃ οὔτοι, οὔτε δοῦλον, οὔτε κτιστόν. « Nihil in Trinitate, o amici, neque servum neque creatum. » Et plane ita est. Et notavit nescio quis in margine manuscripti codicis Vaticani 1592, pag. 59: Γεώργιον (Γρηγόριον vult dicere) τὸν Θαυματουργὸν ἐν τῇ ἀποκαλύψει, « Gregorium innuit Thaumaturgum in revelatione. » Alterum est in oratione *de Spiritu sancto* (or. xxxi, 28): Σέβειν Θεὸν τὸν Πατέρα, Θεὸν τὸν Υἱὸν, Θεὸν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τρεῖς ἰδιότητας, θεότητα μιαν, ὁμοῦν, καὶ τιμῆ, καὶ οὐσίας, καὶ βασιλείας μὴ μερισμένην, ὡς τις τῶν μικρῶ πρόσθεν θεοφόρων ἐφιλοσόφησεν. « Colere Deum Patrem, Deum Filium, Deum Spiritum sanctum, tres proprietates, deitatem unam, neque gloria, neque honore, neque essentia, neque regno» subdivisam, ut quidam paulo ante nos deifer philosophatus est. » In alterius codicis quoque Vaticani 456 pagina 361 adnotatur: Γρηγόριον λέγει τὸν Θαυματουργὸν ἐν τῇ ἀποκαλύψει.

Cesset etiam censura a Bellarmino facta de *duodecim capitulis*, quæ tamen uti Gregoriana a collectore sententiarum de duabus in Christo naturis agnoscuntur. Et Suidas: Γρηγόριος καὶ Ἀθηνόδωρος συναίμονες, ἀλλ' ὁ μὲν τερατουργός, ὁ δὲ σοφιστής· Ἐγραψε δὲ περὶ σαρκώσεως καὶ πίστεως λόγον. « Gregorius et Athenodorus germani fratres, sed ille quidem miraculorum patror, hic sophista. Scripsit vero ille de incarnatione et fide orationem. » Hanc enim orationem non esse aliud, quam ipsa *duodecim capitula*, agnosco ex collectore

sententiarum, qui dum ex ea verba profert, scribit ea se sumere ἐκ τοῦ περὶ σαρκώσεως καὶ πίστεως λόγου ἐν τῇ ἑρμηνείᾳ τοῦ δευτέρου ἀναθεματισμοῦ. « Ex oratione de incarnatione et fide, in interpretatione anathematismi secundi. » Licet enim ex divisione operis in capitula, capitulorum sibi nomen opus prætulit, attamen illi περὶ σαρκώσεως titulum ab auctore præfixum fuisse, ex eodem operis argumento plane patet. Scribit scilicet auctor: Θεοῦ χάριτι πῶς δεῖ πιστεῦσθαι περὶ τῆς σαρκώσεως καὶ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. « Quomodo cum Dei gratia oporteat credere de incarnatione et inhumanatione Filii Dei Jesu Christi. » Et apposite hæc duo conjunxit *σάρκωσιν, καὶ ἐνανθρώπησιν, incarnationem et inhumanationem*, tanquam qui et Græcos catholicos sequeretur, qui de hoc mysterio libros suos inscribere solebant, *Περὶ ἐνανθρωπήσεως*, et heterodoxorum sententiam refelleret, qui cum totum hominem a Verbo susceptum negarent, ἐνανθρωπήσεως titulum refugiebant, et altero *Περὶ σαρκώσεως* utebantur, ut Eudoxius Constantinopolitanus et Apollinarius ipse fecerant. Athanasius etiam Gregorium secutus utramque vocem una conjunxit contra Apollinarem (lib. i, 21): Μανιχαῖος ἀπιστήσας τῇ σαρκώσει καὶ ἐνανθρωπήσει τοῦ Κυρίου, ἀσεβῆς κατὰ πάντα γέγονε. « Manichæus non credens incarnationi et inhumanationi Domini, in omnibus impius factus est. » Illud quoque interim observandum est, horum capitulorum cum expositione in editis Gregorianis præfigi Gerardum Vossium interpretem, cum tamen Possevinum scribat, quoniam ea nunquam aut Græce aut Latine prodierint in lucem, ideo versionem illorum factam a Francisco Turriano, in *Apparatu* suo adjecisse. Quæ cum iisdem verbis, paucis immutatis, præ manibus omnium sit, quis ab altero acceperit, incertum mihi est.

In *epistolam* Thaumaturgi *canonicam* commentarii Joannis Zonaræ et Theodori Balsamonis editi sunt Lutetiæ; Balsamonis quidem simul cum aliis ejusdem expositionibus in sacros canones; Zonaræ vero separatim, cum eodem Thaumaturgo, Macario et Basilio Seleuciensi, Lutetiæ in-fol. Græce et Latine.

Præter hæc, illius etiam laudat epistolas Hieronymus. Et aliæ hujus vulgo feruntur epistolæ. Suidas: Ἐγραψε καὶ ἄλλας τε πολλὰς καὶ ποικίλας ἐπιστολάς. « Scripsit et alias multas varii generis epistolas. »

Alia quoque scripsisse, nulli dubium fuerit; multa enim illius et satis proluxa in *Catena* Græca super Jeremiam, quæ nos Latina fecimus, et suis in Jeremiam commentariis inseruit Michael Galearius, leguntur quæ in editis non habentur.

Ad hunc Neocæsariensem Gregorium Origenem scripsisse epistolam, « quando quibusve philosophicæ disciplinæ utiles sint ad sacrarum Scripturarum expositionem, cum Scripturæ testimonio, » decimo tertio capite *Philocaliæ* insertam, nonnulli

nec immerito existimarunt. P. Χαῖρε ἐν Θεῷ, κύριέ μου σπουδαίωτατε, καὶ αἰδουσιμώτατε υἱὲ Γρηγόριε, παρὰ Ἀριγένους. Ἡ εἰς σύνεσιν, κ. τ. λ. In margine codicis Vaticani 389 notatur : Ἄλλὰ τὸ παρὸν κεφάλαιον οὐδὲν ἔτερον ἔχει, εἰ μὴ μόνην ἐπιστολὴν αὐτοῦ τοῦ Ἀριγένους γραφεῖσσαν πρὸς Γρηγόριον, ὃν τινες τὸν Θαυματουργὸν λέγουσιν εἶναι. «Præsens hoc capitulum nihil aliud continet, nisi tantum epistolam ipsius Origenis scriptam ad Gregorium, quem quidam Thaumaturgum esse contendunt.» Epitomatores Gesneriani : «Ejusdem Thaumaturgi epistola, seu canones 11 impressi sunt Basileæ apud Joannem Frobenium anno 1518, cum sancti Petri Epistola, et Gennadii, etc. Item *Metaphrasis in Ecclesiastem*, et Aristæas *De septuaginta duobus interpretibus legis Hebraicæ* Joanne Œcolampadio interprete. In *Origenem Panegyricus* Romæ in Vaticana Bibliotheca ms. servatur. *De anima liber ad Tatianum* exstat apud Didacum Hurtadum Venetiis.»

Antequam finiam, non immerito hic nonnullorum Græcorum in propria sententia defendenda ardor obstinatus exagitandus est, qui tanti Patris fidei expositionem, divinitus habitam, ab Ecclesia tum Orientali tum Occidentali agnitam ac receptam, male sana interpretatione in aliam adversamque sententiam trahunt, et sensum a mente sui scriptoris absonum distorquent. Ut reliquos præteream, neque enim talia examinandi locus hic opportunus esse videtur, unus præ aliis audiatur Joannes Hierosolymitanus orat. *De Spiritu sancto* adversus Latinos : Οὐ γὰρ ἄλλο τι εἶπον οἱ ἄγιοι οὗτοι, ἀλλ' ὁ Χριστὸς εἶρηκε, τούτέστι τὸ ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ὃ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, καὶ τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τὴν ὑπαρξίν ἔχον, καθὼς Γρηγόριος ὁ Θαυματουργὸς ἐν τῇ Ἀποκαλύψει αὐτοῦ ἐφη· Ἐν Πνεῦμα ἄγιον, τὸ ἐκ Θεοῦ τὴν ὑπαρξίν ἔχον, καὶ δι' Υἱοῦ πεφηνός, δηλαδὴ τοῖς ἀνθρώποις. «Neque enim aliud sancti dixerunt, quam quod Christus pronuntiavit. Hic nimirum est ex solo Patre, qui ex Patre procedit, et qui ex Deo et Patre existentiam habet, uti Gregorius Thaumaturgus in sua dixit *revelatione* : «Unus Spiritus sanctus, ex Deo existentiam habens, et qui per Filium apparuit, scilicet cet hominibus.» Quid hic cloqui potuit inconsultius? Annon isto modo loquendi confunduntur omnia, et infima summis paria fient? «Non aliud dixerunt sancti, quam quod Christus pronuntia-

A vit. » Verum id est, nemo inficias iverit. «Hic scilicet est ex solo Patre.» Hoc vero falsum est. Nunquam talia Christus pronuntiavit; ideoque eum sequentes sancti, ab hisce dictandis scribendisque sese abstinere. «Qui ex Patre procedit.» Hoc Christi est, nemo nos fallit, dictum exosculamur. Sed in verbis Christi dictio illa *solo* a Joanne Hierosolymitano addita, qua oculorum acie perspicitur? Ego plane non video. «Uti Gregorius Thaumaturgus.» Hoc purum putum mendacium est. Verba Thaumaturgi non aliud quam verba Christi sonant, Spiritum sanctum ex Deo existentiam habere, ex Patre scilicet procedere. Ex his tu colligis Thaumaturgum et Christum ipsum decernere, Spiritum sanctum ex solo Patre procedere. Stulto ego B stultior fuero, si his conclusionibus crederem. Audi, mi homo. Ex Patre procedit Spiritus : ergo ex solo Patre; falsum id est. Potest siquidem quod procedit ex Patre, et ex alio quoque procedere. Et ex Filio procedere jam apud Catholicos omnes, et Scripturæ et sanctorum Patrum testimoniis constabilitum est. Æque etiam hoc mecum scias : licet Christus reliquique omnes Patres dixissent, ex solo Patre Spiritum procedere, adhuc Filium non excludi ab ista processione, quod clarissimis exemplis comprobatur a Basilio Magno, et fuse exponitur a Joanne Vecco patriarcha Constantinopolitano *De processione Spiritus sancti*, cap. 12, et a Petro episcopo Mediolanensi orat. ad Alexium Comnenum, aliisque quamplurimis. Adde præterea in divinis apparere *per Filium*, nihil aliud notare, quam existentiam; et fuse Patrum testimoniis id probat Nicephorus Blemmyda orat. 1, *De processione Spiritus sancti* : nec tantum processionis nomen, sed et alias dictiones apertissime et sine ullo velamine de ipsa essentiali Spiritus existentia sumi, Joannes Veccus orat. *De unione Ecclesiarum*. Et ne iniqua lito tempus teramus, adi Basilium Magnum epist. (236) ad Amphilochem quæ incipit : Ἐζητημένον ἤδη παρὰ πολλοῖς. Facum itaque facit suis Græcis patriarcha Hierosolymitanus, cum ex hisce Thaumaturgi verbis, quæ illi Joannes evangelista communicavit, suam astrui de processione Spiritus ex solo Patre sententiam contendit, et sincerissimæ ac candidissimæ fidei professioni vulnus impingit inhonestum atque intolerabile, quod non indicare lectori per transeantiam, piaculum duxi.

S. DIONYSIUS

ALEXANDRINUS EPISCOPUS

NOTITIA HISTORICO-LITTERARIA.

(GALLAND., *Vet. Patr. Biblioth.*, t. III, Proleg., p. XXX.)

I. *Dionysius Alexandrinus, cognomento Magnus. Origenis auditor, Scholæ Alexandrinæ moderator. Quo tempore ordinatus episcopus. Ejus præcipua gesta. Litterarum monumenta. Dies emortualis.*

II. *Pleraque illius scripta deperdita. Quæ apud veteres servantur, nunc primum collecta. Pro temporis ratione disposita.*

III. *De illius Elencho et Apologia speciatim disseritur.*

IV. *Qua occasione opus ejusmodi scriptum. Ejus pretium. Quæ superant fragmenta. Quomodo distributa.*

I. Quo tempore in Africa Cyprianus, florebat in Ægypto Dionysius, ab antiquis Patribus Magni cognomentum jure adeptus (a). Origenis valde insignis auditor fuit, teste Hieronymo (b), cui et librum *De martyrio* nuncupavit (c). Scholæ Alexandrinæ post Heraclam moderator, eidem successit in episcopatu anno III imperii Philippi, Christi 247 (d). Post aliquot ab inito episcopatu annos, exorta persecutione Deciana, secessit: sed paulo post a militibus comprehensus ac Taposirim deductus, Dei nutu a Christianorum rusticorum turba, invitus licet, mirabiliter fuit ereptus (e). Interim vero sævientem persecutione complures Alexandriæ ob Christi nomen martyrium subierunt, quorum gloriosa certamina ipsemet Dionysius litteris consignavit (f). Anno 252 interfuit synodo Antiochenæ, pro sedando schismate Novatiani coactæ; ad quem etiam epistolam scripsit (g).

Interea temporis Nepotem episcopum Ægyptium, quo doctore Arsinoitæ Chiliastarum errore fuerant imbuti, duobus libris circa Christi annum 254 confutavit; ubi quoque de Apocalypsi nonnulla notatu digna edisseruit. Deinceps in dissidio de rebaptizandis hæreticis, pro Ecclesiæ pace redintegranda plures scripsit ad diversos epistolas. Valeriano Augusto Dei Ecclesiam dira persecutione divexante, post præclaram confessionem coram Æmiliano præfecto augustali editam, Cephro Libyæ oppidum incultissimum ire compulsus est; unde paulo post in Mareotidem migrare jussus fuit (h). Gliscentem Sabelianam hæresim dum impugnet, delatus est ad

Dionysium Romanum pontificem, quasi de Verbi divini cum Patre consubstantialitate non recte sentiret: sed hanc ipse fanæ suæ inustam labem quatuor libris perscriptis detersit. Exinde vero, Valeriano a Persis capto, et Macriano interfecto cum filiis, pace demum a Gallieno Christianis reddita, sub finem anni 261 Alexandriam regressus (i), civibus peste, fame belloque intestino laborantibus præsto fuit (j). Antiochiam vocatus ad iudicium in causa Pauli Samosatani ferendum, cum ob affectam ætatem et valetudinem huic itineri conficiendo impar esset, datis ad Ecclesiam Antiochenam litteris, sententiam suam pronuntiavit. Quo autem tempore synodus agebatur, supremum diem obiit vir admirandus, exactis in episcopatu septemdecim annis, *ἔτεσιν ἑπτάκαταδέκα*, ut auctor est Eusebius (k), Gallieni imperatoris XII, Christi 265 ineunte. Hanc autem chronotaxin Dionysianam contextentes, Lequienium in primis sumus assectati (l). Verum diem ad Dionysii emortualem quod attinet, lectorem fortasse laud pœnitebit Dodwellum adire (m).

II. Quamplurima scripsisse Magnus Dionysius ex hactenus dictis plane comperitur, quorum tamen pars maxima interiit. Quæ vero apud veteres etiamnum superant ex illius litterarum monumentis, magni sane ducenda, ea nunc primum in unum collecta ex Eusebio, Athanasio, Basilio aliisque Ecclesiæ scriptoribus, in medium proferimus; quo nimirum fragmenta saltem operum tanti Patris ex reliquorum jactura detrimentum acceptum nobis quadamtenus sarciant reparentque. Et plura qui-

(a) Euseb., *Hist. eccles.* lib. vii init., ad quem locum vid. Vales.

(b) Hieron., *De vir. illustr.* cap. 69.

(c) Euseb., *Hist. eccles.* lib. vi, cap. 44.

(d) Id. *ibid.*, lib. vi, cap. 33. Vid. Dodw., *dissert. sing.* ad opp. Pears., pag. 84.

(e) Dionys., *epist.* 10 adv. German., *infr.* col. 1516.

(f) Id., *epist.* 3 ad Fab. *infr.* col. 1296.

(g) Id., *epist.* 2 ad Novat. *infr.* col. 1296.

(h) Id., *epist.* 10 § 4 *infr.* col. 1320.

(i) Id., *epist.* 11 ad Hermamm., *infr.* col. 3125.

(j) Id., *epist.* 12 ad Alex., *infr.* col. 1553.

(k) Euseb., *Hist. eccles.* lib. vii, cap. 28.

(l) Lequien., *Or. Christ.* tom. II, pag. 394.

(m) Dodw., *dissertat. sing.* ad opp. Pears., cap. 6, § 18, pag. 70.

dem adhuc de singulis scriptis Dionysianis proferre in promptu esset, aliis sive observata sive etiam præterita; quæ tamen longius quam par sit, ab instituto nos abducerent. Postquam igitur sancti Patris nostri gesta strictim ordinatimque digestimus, eandem temporis rationem servasse tum in ejus operum fragmentis, tum in epistolis excudentis satis habuimus. Si quid vero reliquum fuerit quod aliquam animadversionem repositat, subjectæ adnotationes nonnihil lucis affudent. Cæterum haud prætermittenda censuimus quæ observavit vir doctissimus Petrus Coutantius (n) ad operis fragmenta, *Elenchus et Apologia* inscripti; quæ in hac editione quartum locum occupant partis I Operum Dionysianorum, ad exemplar exacta studio ejusdem v. cl. concinnatum. Sic autem se habent.

III. c Opus Dionysii Alexandrini, ex quo descripta sunt fragmenta proposita, Athanasius passim laudat (o). Ejusdem meminere Basilius (p) et Hieronymus (q). Sed hi duo doctores non una ratione illud indicant. Hieronymus enim in libros quatuor distinctum docet: Basilius vero quædam illius verba tauquam *ex secunda ad Dionysium cognominem epistola* profert. Re autem vera et in libros distinctum esse et epistolæ nomen ei congruere ex Athanasio constat; qui quidem in epistola de sententia Dionysii num. 13 dicit: *Dionysius quam primum sui purgandi gratia libros edidit, quos inscripsit: Elenchus et Apologia*; et num. 14 de scripto eodem sic loquitur: *Epistolam suam Elenchi et Apologiæ titulo inscripsit*. Epistola igitur erat quatuor in libros distincta, adeoque una ex iis quas Dionysius a se fusus et tractantis more dictatas (*διδασκαλικώτερον ὀφηγοῦμενος*) vocat. Non ab eo statim, ut de accusatione sua commonitus fuit, missa est. Nam ne accusationi desse videretur, si rescribere Romano præsulī diutius differret, huic epistolam præmisit, quam infra num. 6 ipsum Dionysium Romanum alloquens memorat his verbis: *Καὶ σοὶ δι' ἄλλης ἐπιστολῆς ἔγραψα*. Quocirca non modo *epistola*, sed et *epistola secunda ad Dionysium cognominem* non male a Basilio appellatur. Simul etiam est *Elenchus et Apologia*: *Elenchus* quidem adversariorum et accusatorum Dionysii, qui in hoc opere coarguuntur atque confutantur; *Apologia* vero ipsius Dionysii, qui in eodem de objectis erroribus sese pur-

(n) Coutant, *Epist. Rom. pontif.*, pag. 277 seqq.

(o) Athan., lib. *De synod.*, n. 44, epist. de decret. Nic. syn., n. 25, et epist. de sentent. Dionys.

gare nititur. Quod cum feliciter præstiterit, impudentis calumniæ merito arguit Athanasius Arianos, quod ea velut Dionysii venditare non erubuerint, quæ ille palam aperteque rejecerit.

IV. Ista Dionysii Apologia eo majoris est momenti, quod specimini nobis sit eorum quæ fecissent cæteri Patres Nicæno concilio superiores, quibus nonnulla exciderunt Arianæ impietati in speciem cognata, si eos similis necessitas ad explicandam apertius mentem suam compulisset. Inde enim facile adducitur quisque ut credat, neminem ex eis futurum fuisse, qui non perinde atque Dionysius, eandem perfidiam damnasset. Ex hoc opere quæ exscribenda, quæ prætermittenda duxerit Athanasius, num. 14 exponit in hunc modum: *Verba ejus quamplurima, quibus res in quæstionem adductas expendit, aut ex allatis ratiociniis colligit, aut interrogatos adversarios coarguit, vel obrectatores suos criminatur, ob librorum prolixitatem omitens, et solum proponam, quæ ad criminationes diluendas necessaria videbantur*. In iis vero quæ exscribit, librorum ordinem minime servat, sed prout res tractatæ postulabant, nunc unum et alterum fragmentum ex libro primo profert, tum aliud ex secundo, subinde quartum, rursus ex primo, cui aliud ex quarto adjungit. At cum nostri instituti sit operis ejusdem reliquias accurate colligere, singula fragmenta eo ordine exhibere satius visum est, quem servant inter se libri, ex quibus descripta sunt. Deum si gestorū quæ hoc opus præcesserunt, seriem expendamus, ad tempus circa quod elaboratum est, quodam modo pertingere licebit. Nempe aliquot Dionysii Alexandrini adversus Sabellianos epistolæ, Xysto pontifice vulgatæ, accusationis illius occasionem dederunt. Inde permoti nonnulli Catholici, ipso Alexandrino præsule inscio, Roman convolarunt, et quæ sibi in ejus scriptis displicebant ad Romanum pontificem detulerunt. Statim admonuit Dionysius Romanus Dionysium Alexandrinum. Is vero illi satisfacere primum brevibus, moxque prolixioribus litteris *quamprimum*, ut Athanasius notat, studuit. Quocirca nil vetat quominus hanc Dionysii Apologiam ad annum 263 attinere censeamus. Eam quoque eruditus Tillemontius ad anni hujus exitum referri posse arbitratur. Et hæc de Magno Dionysio satis.

(p) Basil., lib. *De Spir. sanct.*, cap. 29.

(q) Hieron., *De vir. illustr.*, cap. 69.

S. DIONYSII

EPISCOPI ALEXANDRINI

QUÆ SUPERSUNT

OPERUM ET EPISTOLARUM FRAGMENTA

PARS I

Qua continentur Operum sancti Patris fragmenta varia.

I.

EX LIBRIS II DE PROMISSIONIBUS

Adversus Noctum episcopum in Ægypto.

(Euseb. *Hist. eccl.*, VII, 24, 25.)

Α. Ἐπεὶ δὲ (1) σύνταγμά τι προκομίζουσι Νέπωτος, Ἄβλαν ἐπερείδονται ὡς ἀναντιρρήτως ὑποδεικνύν· τι (2) τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ἐπὶ γῆς ἕσεσθαι· ἐν ἄλλοις μὲν πολλοῖς ἀποδέχομαι καὶ ἀγαπῶ Νέπωτα, τῆς τε πίστεως καὶ τῆς φιλοπονίας καὶ τῆς ἐν ταῖς Γραφαῖς διατριβῆς· καὶ τῆς πολλῆς ψαλμωδίας (3), ἥ μέχρι νῦν πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν εὐθυμοῦν-

I. Sed quoniam librum quemdam proferunt Nepotis, quo quidem magnopere nituntur, quasi in eo certissimis argumentis demonstratum sit, regnum Christi in terris futurum : in plurimis quidem aliis rebus laudo Nepotem ac diligo, cum propter fidem, tum ob diligentiam et studium Scripturarum, postremo ob psalmorum cantus multiplices, quibus

(1) Ἐπεὶ δὲ, x. τ. λ. Ejusmodi excerptis Dionysianis hæc præmittit Eusebius : « Duos libros Περὶ ἐπαγγελιῶν, *De promissionibus*, composuit (Dionysius). Causam scribendi præbuit Nepos quidam episcopus Ægypti, qui promissiones sanctis hominibus factas in divinis voluminibus, Judaico sensu exhibendas docebat, et nescio quod mille annorum spatium corporalibus refertum deliciis in hac terra fore affirmabat. Cumque ex Joannis Revelatione opinionem suam stabilire se posse existimaret, librum quem de hac quæstione composuerat, Ἐλεγγον ἀλληγοριστῶν, *Confutationem Allegoristarum*, inscripsit. Hunc ergo Dionysius in libris *De promissionibus* acriter impugnat. Et in priore quidem libro ipsius sententiam de hac quæstione proponit. In secundo autem libro de Joannis Revelatione disputans, in ipso statim exordio Nepotis mentionem facit his verbis : *Sed quoniam*, etc. GALLAND.

(2) Ὑποδεικνύντι. In codice Maz., Med., Fuk. et Savil., ἀποδεικνύντι scribitur rectius. Porro cum constat ex hoc loco, librum Dionysii Alexandrini *De promissionibus* scriptum fuisse adversus Nepotem episcopum Ægypti, miror, Hieronymum in præfatione lib. xviii *Commentariorum* in Isaiam, affirmare eum librum adversus Irenæum Lugdu-

nensem episcopum a Dionysio fuisse conscriptum. Fuit quidem Irenæus ex numero eorum, qui regnum Christi mille annorum spatio in terris futurum crediderunt, quibus id Papias persuaserat, ut scribit idem Hieronymus in *Catalogo*, et Eusebius in fine libri iii. Verum Dionysii liber non adversus Irenæum scriptus erat, sed adversus Nepotem, ut patet tum ex hoc Eusebii loco, tum ex ipso Hieronymo in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, ubi de Dionysio loquitur. VALES.

(3) Ψαλμωδίας. Christophorsonus psalmos et hymnos a Nepote compositos interpretatur. Sane hic fuit mos veterum Christianorum, ut psalmos et hymnos in honorem Christi componerent. Quod testatur Eusebius in fine lib. v. De his psalmis mentio fit in epistola concilii Antiocheni adversus Paulum Samosatenum, et in canone penultimo concilii Laodiceni; ubi diserte prohibetur, ne psalmi ἰδιωτικοί, id est a privatis hominibus compositi, in ecclesia recitentur. Invaluerat enim hæc consuetudo, ut multi psalmos in honorem Christi componerent, eosque in Ecclesia cantari facerent, ut ex locis supra notatis apparet. Hujusmodi ergo psalmos in Ecclesia deinceps cani vetant Patres concilii Laodicensis, quos ἰδιωτικούς appellat, id

plerique ex fratribus etiamnum magnopere delectantur; magnoque honore ac reverentia hominem prosequor, vel ob id maxime quod ex hac vita migravit: sed veritatem magis diligo, cunctisque præferendam censeo. Etenim ea quæ recte dicta sint, absque invidia laudare ac probare debemus; si quid vero secius scriptum est, id examinari a nobis et corrigi decet. Quod si ipse præsens adesset, et opinionem suam viva voce promulgaret, sufficeret fortasse simplex absque scripto colloquium, quo per interrogationes ac responsiones convincerentur adversarii, et in pristinam concordiam revocarentur. Verum cum in publicum editus sit liber, isque, ut nonnullis videtur, ad persuadendum aptissimus: et cum quidam doctores legem quidem ac prophetas nihili faciant, Evangelia sequi negligant, apostolorum Epistolas contemnant: hujus vero libri doctrinam quasi magnum aliquod et arcanum sacramentum vendunt, et simpliciores quosdam ex fratribus nostris nihil sublime atque magnificentum, nec de glorioso prorsusque divino adventu Domini nostri, nec de resurrectione nostra nostrique ad Christum aggregatione et assimilatione sentire patiantur; sed levia quædam ac mortalia, et qualia nunc homines sperare solent, in regno Dei cogitare Nepotem, quasi præsentem, disputationem instituant.

II. *Paucis deinde interpositis hæc subjungit:* Cum essem, inquit, in Arsinoitica præfectura, in qua Jampridem, ut nosti, increbuit hæc opinio, adeo ut schismata et integrarum Ecclesiarum defectiones fierent; convocatis presbyteris ac doctoribus qui per singulos vicus fratrum prædicabant, præsentibus item fratribus qui adesce voluerant, hortatus sum illos ut ea doctrina palam in concione examinaretur. Cumque hunc librum tanquam scutum quoddam murumque inexpugnabilem mihi opposuissent, tres continuos dies a prima luce usque ad vesperam cum ipsis sedens, quæcumque in eo libro scripta erant, discutere aggressus sum. Tum vero fratrum constantiam, et ardentissimum co-

est ab hominibus imperitis compositos, non a sancto Spiritu dictatos. Ita explicat Agobardus in libro *De ritu canendi psalmos in Ecclesia*. VALES.

(4) *Ἡ προανεπαύσατο.* Plinius lib. xxviii, c. 2: *Cur, inquit, ad mentionem defunctorum, testamur memoriam eorum a nobis sollicitari?* Ib.

(5) *Ἐξετάζειν τε.* Rectius in codice Med., Maz. et Fuk., *ἐξετάζειν δέ.* Paulo post ex iisdem codicibus scribendum est, *γραφῆς δὲ ἐκκειμένης*, ut videtur legisse Rufinus: pro quo Nicephorus posuit *προκειμένης*. Simile mendum in eodem vocabulo supra notavi. Ib.

(6) *Κατεπαγγελλομένων.* Id est, *diu ante promittunt, quam tradant.* Metaphora est a mysteriis Græcorum, qui magna quædam et miranda initiatis promittebant, eosque diuturna expectatione cruciabant, ut opinionem ac reverentiam suspensio cognitionis ædificarent, quemadmodum loquitur Tertullianus in libro *Contra Valentinianos*. Ib.

(7) *Ἐλπίζομενα πειθόντων.* Hujus loci emendatio debetur codici Mazarino, in quo diserte scriptum inveni, *καὶ ὅσα τὰ νῦν ἐλπίζειν ἀναπειθόντων ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.* Quo modo etiam legitur in codice Medicæo, nisi quod *ἐλπίζομενα ἐλπίζειν* scri-

ται· καὶ πάνυ δι' αἰδοῦς ἄγω τὸν ἄνθρωπον ταύτη μάλλον, ἢ προανεπαύσατο (4). Ἀλλὰ φθῆ γὰρ καὶ προτιμοσάτη πάντων ἡ ἀλήθεια· ἐπαινεῖν τε χρὴ καὶ συναινεῖν ἀφθόνως, εἰ τι ὀρθῶς λέγοιτο· ἐξετάζειν τε (5) καὶ διευθύνειν, εἰ τι μὴ φαίνεται ὑγιῶς ἀναγεγραμμένον. Καὶ πρὸς μὲν παρόντα καὶ ψιλῶ λόγῳ δογματίζοντα, αὐτάρκτης ἦν ἂν ἡ ἀγραφὸς ὁμιλία, ἐ' ἐρωτήσεως καὶ ἀποκρίσεως πείθουσα καὶ συμβιβάζουσα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· γραφῆς δὲ ἐκκειμένης, ὡς δοκεῖ τισι, πιθανωτάτης· καὶ τινῶν διδασκάλων τὸν μὲν νόμον καὶ τοὺς προφήτας τὸ μηδὲν ἡγομένων, καὶ τὸ τοῖς εὐαγγελίοις ἐπεσθαι παρέντων, καὶ τὰς τῶν ἀποστόλων Ἐπιστολάς ἐκφαυλισάντων, τὴν δὲ τοῦ συγγράμματος τούτου διδασκαλίαν ὡς μέγα δὴ τι καὶ κεκρυμμένον μυστήριον κατεπαγγελλομένων (6), καὶ τοὺς ἀπλουστέρους ἀδελφοὺς ἡμῶν οὐδὲν ἐόντων ὑψηλὸν καὶ μεγαλειῶν φρονεῖν, ὅτι περὶ τῆς ἐνδόξου καὶ ἀληθοῦς ἐνθέου τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐπιφανείας, οὕτε τῆς ἡμετέρας ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν ἐπισυναγωγῆς καὶ ὁμοιώσεως· ἀλλὰ μικρὰ καὶ θνητὰ καὶ ὅσα τὰ νῦν ἐλπίζειν ἀναπειθόντων (7) ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ ἀναγκαῖον καὶ ἡμᾶς, ὡς πρὸς παρόντα, τὸν ἀδελφῶν ἡμῶν διαλεχθῆναι Νέπωτα.

jubeant: necesse est, ut adversus fratrem meum

B. *Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει λέγων·* Ἐν μὲν οὖν τῷ Ἀρσινεοίτῃ (8) γεγόμενος, ἐνθα (ὡς οἶδας) πρὸ πολλοῦ τοῦτο ἐπεπόλαξε τὸ δόγμα (9), ὡς καὶ σχίσματα καὶ ἀποστασίας ὄλων Ἐκκλησιῶν γεγόναι· συγκαλέσας τοὺς πρεσβυτέρους καὶ διδασκάλους τῶν ἐν ταῖς κώμαις ἀδελφῶν· παρόντων καὶ τῶν βουλομένων ἀδελφῶν, δημοσίᾳ τὴν ἐξέτασιν ποιῆσθαι τοῦ λόγου προετρεψάμην. Καὶ τοῦτό μοι προσγαγόντων τὸ βιβλίον ὡς τι ὄπλον καὶ τεῖχος ἀκαταμάχητον (10), συγκαθεσθεις αὐτοῖς τριῶν ἑξῆς ἡμερῶν ἐξ ἑω μέχρις ἑσπέρας, διευθύνειν ἐπειράθην τὰ γεγραμμένα. Ἐνθα καὶ τὸ εὐσταθὲς καὶ τὸ φιλάθεος, καὶ τὸ εὐπαρακολούθητον (11) καὶ συνετὸν ὑπερηγήσθην τῶν ἀδελφῶν, ὡς ἐν τάξει καὶ μετ' ἐπιεικείας

ptum habetur. Sed rectissima est codicis Mazarini lectio, quam ego priusquam comperissem, subaudiendum hic esse ἀπὸ κοινοῦ verbum φρονεῖν existimabam. Codici Maz. subscribunt codex Fuk. et Savil. Ib.

D (8) *Ἐν μὲν οὖν τῷ Ἀρσινεοίτῃ.* Mirum est in tribus nostris codicibus, et apud Nicephorum ac Ptolemaeum ita legi, cum constet scribendum esse Ἀρσινεοίτῃ. Sic enim dicta est hæc præfectura ab Arsinoe regina. Ib.

(9) *Ἐπεπόλαξε τὸ δόγμα.* Langus et Musculus interpretantur, *emersit*. Christophorus autem vertit, *prodiit in lucem*. Ego vero malui vertere. *increbuit*, quo sensu Eusebius hanc vocem usurpat in cap. 29 libri vii. Ib.

(10) *Ἀκαταμάχητον.* Codex Med. et Maz. habent *ἀκαταμάχητον*, longe rectius: sic etiam scribitur in codice Fuk. et Savil.

(11) *Εὐπαρακολούθητον.* Feliciter mihi vertisse videor, *docilitatem*. Nam παρακολουθεῖν proprie dicuntur auditores, qui sensum verborum asséquuntur. Male ergo Musculus et Christophorus obsequium interpretati sunt. VALES.

τὰς ἐρωτήσεις καὶ τὰς ἐπαπορήσεις καὶ τὰς συγκατα-
θέσεις ἐποιοῦμεθα· τὸ μὲν ἐκ παντὸς τρόπου καὶ φι-
λονείκως τῶν ἀπαξ δοξάντων περιέχεσθαι, εἰ καὶ φαί-
νονται (12) ὀρθῶς ἔχοντα, παραιτησάμενοι· μήτε δὲ
τὰς ἀντιλογίας ὑποσσελλόμενοι· ἀλλ' ἐς ὅσον οἶόν τε
τῶν προκειμένων ἐπιβατεύειν (13) καὶ κρατύνειν αὐ-
τὰ πειρώμενοι· μήτε εἰ λόγος αἰρεῖ, μεταπειθεσθαι
καὶ συνομολογεῖν αἰδοῦμενοι· ἀλλ' εὐσυνειδήτως καὶ
ἀνυποκρίτως, καὶ ταῖς καρδίαις (14) πρὸς τὸν Θεὸν
ἠλωμέναις, τὰ ταῖς ἀποδείξεσι καὶ διδασκαλίαις τῶν
ἁγίων Γραφῶν συνιστανόμενα καταδεχόμενοι. Καὶ
τέλος, ὃ τε τῆς διδασχῆς ταύτης ἀρχηγὸς καὶ εἰσηγη-
τῆς ὁ καλούμενος Κορακίω, ἐν ἐπηκόῳ πάντων τῶν
παρόντων ἀδελφῶν ὡμολόγησε καὶ διεμαρτύρατο ἡμῖν,
μηκέτι τοῦτω προσέξειν, μηδὲ διαλέξεσθαι περὶ τού-
του, μηδὲ μεινῆσθαι, μηδὲ διδάξειν, ὡς ἱκανῶς ὑπὸ
τῶν ἀντιλεχθέντων ἤρημένος· τῶν τε ἄλλων ἀδελφῶν
οἱ παρόντες ἔχαιρον ἐπὶ τῇ κοινολογίᾳ καὶ τῇ πρὸς
πάντας συγκαταβάσει (15) καὶ συνδιαθέσει.

amplexurum non esse, nec de ea disputaturum, nec locuturum, nec populo prædicaturum: quippe qui argumentis oppositis satis superque convictus fuisset. Fratribus autem qui aderant, hæc disputatio, et omnium inter se reconciliatio atque consensio non mediocrem attulit voluptatem.

Γ. Εἰθ' ἐξῆς ὑποθέσις περὶ τῆς Ἀποκαλύψεως
Ἰωάννου ταῦτά φησι· Τινὲς μὲν οὖν τῶν πρὸ ἡμῶν
ἠθέτησαν καὶ ἀνεσκεύασαν πάντη τὸ βιβλίον· καθ'
ἕκαστον κεφάλαιον διευθύνοντες, ἀγνωστὸν τε καὶ
ἀσυλλόγιστον ἀποφαίνοντες· ψεύδεσθαι τε τὴν ἐπιγρα-
φήν· Ἰωάννου γὰρ οὐκ εἶναι λέγουσιν· ἀλλ' οὐδ' ἀπο-
κάλυψιν εἶναι, τὴν σφοδρῶ καὶ παχεῖ κεκαλυμμένην
τῷ τῆς ἀγνοίας παραπετάσματι (16)· καὶ οὐχ ὅπως
τῶν ἀποστόλων τινὰ, ἀλλ' οὐδ' ὅλων τῶν ἁγίων ἢ τῶν
ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας τούτου γεγονέναι ποιητὴν τοῦ
γράμματος· Κήρινθον δὲ τὸν (17) καὶ τὴν ἀπ' ἐκεῖνου
κληθεῖσαν Κηρινθιανὴν συστησάμενον αἰρέσιν, ἀξίω-
πιστον ἐπιφημίσει θελήσαντα τῷ ἑαυτοῦ πλάσμα-
τι ὄνομα. Τοῦτο γὰρ εἶναι τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τὸ
δόγμα, ἐπιγείον ἔσεσθαι τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν·
καὶ τῶν αὐτῆς ὠρέγετο, φιλοσωμάτων ὢν καὶ πάνυ σαρ-
κικῶς, ἐν τούτοις ὄνειροπολεῖν (18) ἔσεσθαι· γαστρὸς
καὶ τῶν ὑπὸ γαστέρα πλησμοναῖς, τούτεστι σιτίοις
καὶ ποτοῖς καὶ γάμοις, καὶ δι' ὧν εὐφημότερον (19)

(12) *Ei καὶ φαίνονται.* Editio Stephani habet et καὶ μὴ φαίνονται, ut et Christophorsonus, qui sic locum reddit: *Ne illis quæ fuerant ante ab ipsis decreta, si quidquam in eis veritati repugnare videretur, mordicus adhererent, præcavebant.* READING.

(13) *Τῶν προκειμένων ἐπιβατεύειν.* Musculus vertit, *instare proposito*, multo rectius quam Christophorsonus, qui vertit, *ea quæ erant ab aliis proposita munire.* VALES.

(14) *Ἐλωμέναις ταῖς καρδίαις.* Hic quoque Musculus multo rectius vertit, quam Christophorsonus et Langus. Nam Christophorsonus vertit, *puris erga Deum ac simplicibus animis.* Atque ita fere Langus. At Musculus recte interpretatus est, *cordibus ad Deum expansis.* Sed et longe ante Musculum Rufinus recte hunc locum exposuerat, *patrefactis cordibus Deo.* Id.

(15) *Συγκαταβάσει.* Hoc loco συγκατάβασις ponitur non pro dispensatione, sed pro συμβιβάσει, id est, unitione, ut sic dicam, et reconciliatione, qua voce utitur Dionysius paulo supra, καὶ συμβιβά-

agnoscendæ veritatis studium et docilitatem atque intelligentiam magnopere sum admiratus: adeo moderate et ordine interrogationes rationesque dubitandi, et assensiones a nobis fiebant. Ac studiose quidem cavebamus, ne ea quæ semel nobis placuissent, tametsi falsa esse [non] deprehenderentur, pertinaciter defenderemus: nec aliorum objectiones subterfugebamus. Sed quoad fieri poterat, ad ea de quibus instituta erat disputatio, eniti eaque stabilire conabamur: siu autem rationibus convicti essemus, non pudebat nos mutare sententiam, et aliis assentiri. Quin potius cum bona animi conscientia, absque ulla simulatione, expansis ad Deum cordibus, quæcunque certissimis argumentis et auctoritate sacræ Scripturæ confirmata es-

sent, suscipiebamus. Tandem denique Coracio, qui hujus doctrinæ auctor et signifer fuerat, audientibus cunctis qui aderant fratribus, pollicitus nobis et contestatus est, se in posterum hanc opinionem amplexurum non esse, nec de ea disputaturum, nec locuturum, nec populo prædicaturum: quippe qui argumentis oppositis satis superque convictus fuisset. Fratribus autem qui aderant, hæc disputatio, et omnium inter se reconciliatio atque consensio non mediocrem attulit voluptatem.

III. *Deinde aliquanto post de Revelatione Joannis ita scribit:* Nonnulli quidem ex iis qui nos præceserunt, librum hunc repudiarunt penitus ac refutarunt; singula ejus capita refellentes, eumque absque ullo sensu et ratiocinatione scriptum esse monstrantes. Ad hæc inscriptionem libri falsam esse dicunt. Neque enim auctorem ejus esse Joannem. Sed neque eam revelationem esse, quippe quæ tam crasso tamque opaco ignorantie obducta sit velo. Et non modo apostolorum neminem, sed ne ullum quidem e sanctis et ecclesiasticis viris hujus libelli conditorem fuisse affirmant; sed Cerinthum, sectæ ab ipsius nomine appellatæ auctorem, cum nempe magnæ auctoritatis nomen ad faciendam fidem commentis suis vellet præfigere. Quippe hanc Cerinthi opinionem fuisse, regnum Christi terrenum futurum; et in iis maxime rebus quas ipse utpote carnalis et voluptatibus corporis deditus præcipue concupiscebat, hæsurum; in ventris sci-

ζουσα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Eodem sensu Paulus in Epistola ad Colossenses capite II, συμβιβάζειν, et συμβιβασμόν dixit. Id.

(16) *Ἄγριας παραπετάσματι.* Nicephorus habet ἀγνωσίας. Id.

(17) *Κήρινθον δὲ ... καὶ τερλεῶν σφαγαῖς.* Integram hunc locum Dionysianum descripsit antea Eusebius *Hist. eccl.*, lib. III, cap. 28. GALLAND.

(18) *Ὀνειροπολεῖν.* Scribendum videtur ὄνειροπολεῖ, vel ὄνειροπόλει. Paulo post, ubi legebatur εὐφημότερον, emendavi εὐφημότερον, ex codd. Maz., Med., Fuket. et Savil., quibus subscribitur Nicephorus, et Eusebius ipse in libro III, cap. 27, ubi hunc locum Dionysii adducit. VALES.

(19) *Εὐφημότερον.* Sic habent mss. codd. Maz. et Med. Sic item idem Eusebius lib. III, cap. 28. Ita etiam Nicephorus lib. III, cap. 14. Nec aliter legisse Rulinum ex versione ejus apparet. Sic enim vertit: *Et ut aliquid sacratius dicere videretur, legales aiebat festivitatis rursus celebrandas.* Festorum scilicet et sacrificiorum nomine libidines suas velabat Cerinthus, ut honestatem quamdam in speciem

licet, et eorum quæ sub ventre sunt salietate, id est in eibis ac poculis, in nuptiis et in iis quibus ista honestius parari posse existimabat, festis nimirum et sacrificiis, et hostiarum mactationibus. Ego vero librum illum rejicere omnino non ausim, præsertim cum multi ex fratribus eum magni faciant. Sed hujusmodi de illo opinionem concipiens, quasi sensus mei modum excedat, arcanam quamdam planeque admirabilem singularum rerum intelligentiam latere existimo. Nam etsi ipse non intelligo, suspicor tamen altiorem quemdam sensum verbis subesse. Eaque non meo ipsius iudicio melior atque æstimo: sed plus fidei tribuens, sublimiora esse censeo quam ut a me percipiantur. Nec ea condemno quæ intelligere non potui: verum inde admiror magis, quod capere non possum.

IV. *Posthæc integro Revelationis libro examinato, postquam apertissime ostendit, eum prorsus intelligi non posse juxta obviu verborum sensum, hæc subiicit*: Absoluta demum universa prædictione sua, propheta beatos pronuntiat tum eos qui eam servaverint, tum se ipsum. *Beatus, inquit, qui servat verba prophetiæ libri hujus; et ego ipse Joannes, qui hæc vidi atque audivi*¹. Joannem igitur hunc vocari, et librum a Joanne scriptum esse, non inficior. Fateor enim sancti cujusdam et divini Spiritu afflati viri id opus esse. Sed hunc ipsum esse apostolum, Zebedæi filium, Jacobi fratrem, cujus est Evangelium illud quod *secundum Joannem* inscribitur et Epistola catholica, haud facile concesserim. Nam ex utriusque genio et forma loquendi, et ex libelli totius ductu ac dispositione, non unum eundemque scriptorem esse conjicio. Quippe evangelista quidem nullibi nomen suum ascribit: nec semet ipse, aut in Evangelio, aut in Epistola prædicat. *Et paulo post subdit*: Joannes vero nusquam, nec tanquam de se ipso, nec tanquam de altero. At ille qui Revelationem scripsit, in ipso statim exordio nomen suum præfigit, cum ait: *Revelatio Jesu Christi, quam dedit ipsi ut palam faceret servis suis celestiter, et significavit mittens per angelum suum Joanni servo suo, qui testificatus est verbum Dei; et testimonium ejus, quæcumque vidit*². Ad hæc epistolam scribit: *Joannes, inquit, septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, gratia vobis et pax*³. Evangelistes vero ne catholice quidem Epistolæ nomen suum præfixit; sed absque ulla verborum ambage ab ipso divinæ revelationis mysterio exorsus est. *Quod fuit, inquit, ab initio; quod audivimus, quod vidimus oculis nostris*⁴. Ob hujusmodi enim reve-

Α ταῦτα ᾤθη ποιεῖσθαι, ἑορταῖς καὶ θυσαῖς καὶ ἰερῶν σφαγαῖς. Ἐγὼ δὲ ἀθετησαί μὲν οὐκ ἂν τολμῆσαιμι τὸ βιβλίον· πολλῶν αὐτὸ διὰ σπουδῆς ἐχόντων ἀδελφῶν· μείζονα δὲ τῆς ἑμαυτοῦ φρονήσεως τὴν ὑπόληψιν τὴν περὶ αὐτοῦ λαμβάνων, κεκρυμμένην εἶναι τινα καὶ θαυμασιωτέραν τὴν καθ' ἕκαστον ἐκδοχὴν ὑπολαμβάνω. Καὶ γὰρ εἰ μὴ συνήμι, ἀλλ' ὑπονοῶ γε νοῦν τινα βαθύτερον ἐγκεισθαι τοῖς βήμασιν· οὐκ ἴδρω ταῦτα μετρῶν καὶ κρίνων λογισμῶ, πῶς δὲ πλέον νέμων, ὑψηλότερα ἢ ὑπ' ἐμοῦ καταληφθῆναι νενομίχα· καὶ οὐκ ἀποδοκιμάζω ταῦτα ἢ μὴ συνῶρακα· θαυμάζω δὲ μᾶλλον εἶ μὴ καὶ εἶδον.

Β Δ'. *Ἐπὶ τούτοις τὴν δλην τῆς Ἀποκαλύψεως βασανίσας γραφὴν, ἀδύνατον δὲ αὐτὴν κατὰ τὴν πρόχειρον ἀποδείξας νοεῖσθαι διάνοιαν, ἐπιφέρει λέγων*. Συντελέσας δὴ πᾶσαν, ὡς εἰπεῖν, τὴν προφητείαν, μακαρίζει ὁ προφήτης τοὺς τε φυλάσσοντας αὐτήν, καὶ δὴ καὶ ἑαυτόν. Μακάριος γὰρ, φησὶν, ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου· κἀγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα. Καλεῖσθαι μὲν οὖν αὐτὸν Ἰωάννην, καὶ εἶναι τὴν γραφὴν Ἰωάννου ταύτην, οὐκ ἀντερῶ. Ἄγιος μὲν γὰρ εἶναι τινος καὶ θεοπνεύστου συναίνῳ. Οἱ μὴν βραδίως ἂν συνθείμην τοῦτον εἶναι τὸν ἀπόστολον, τὸν υἱὸν Ζεβεδαίου, τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου· οὗ τὸ Εὐαγγέλιον τὸ κατὰ Ἰωάννην ἐπιγεγραμμένον, καὶ ἡ Ἐπιστολὴ ἡ καθολικὴ. Τεκμαίρομαι γὰρ ἐκ τε τοῦ ἔθους ἑκατέρων, καὶ τοῦ τῶν λόγων εἶδους, καὶ τῆς τοῦ βιβλίου διεξαγωγῆς λεγομένης (20), μὴ τὸν αὐτὸν εἶναι. Ὁ μὲν γὰρ εὐαγγελιστὴς, οὐδαμῶς τὸ ὄνομα αὐτοῦ παρεγγράφει· οὐδὲ κηρύσσει ἑαυτόν, οὔτε διὰ τοῦ Εὐαγγελίου, οὔτε διὰ τῆς Ἐπιστολῆς. *Εἶθ' ὑποδάς, πάλιν ταῦτα λέγει*. Ἰωάννης δὲ οὐδαμῶς οὐδὲ ὡς περὶ ἑαυτοῦ, οὐδὲ ὡς περὶ ἑτέρου· ὁ δὲ τὴν Ἀποκάλυψιν γράψας, εὐθύς τε ἑαυτὸν ἐν ἀρχῇ προτάσσει· Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ ἣν ἔδωκεν αὐτῷ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ· καὶ ἐσήμανεν ἀποστειλῆς διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ· ὃς ἔμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ ὅσα εἶδεν. Εἶτα καὶ ἐπιστολὴν γράφει· Ἰωάννης ταῖς ἐκτὰ Ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη· Ὅ δὲ γε εὐαγγελιστὴς, οὐδὲ τὸ [Ἰσ. τῆς] καθολικῆς Ἐπιστολῆς προέγραψεν ἑαυτοῦ τὸ ὄνομα· ἀλλὰ ἀπερίττως ἀπ' αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου τῆς θείας ἀποκαλύψεως ἤρξατο· Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὁ ἀκηκόαμεν,

¹ Apoc. xii, 7, 8. ² Apoc. i, 1, 2. ³ Ibid. 4. ⁴ I Joán. i, 1.

præferret. Hinc immerito legit εὐθυμότερον Christophorsonus, tum hic tum in priore loco Eusebiano; cum potius ex illo hunc reformare debuisset, quam ex hoc illum depravare. VALES. ad Euseb. lib. iii, cap. 28.

(30) *Διεξαγωγῆς λεγομένης*. Hoc vocabulum proprium fuit rhetorum, ut vox illa λεγομένης a Dionysio adjuncta satis indicat. Et Musculus quidem tractatum libri interpretatur. Christophorsonus

autem discursum. Ego διεξαγωγὴν idem esse censeo, quod dispositionem, sive οἰκονομίαν. Nam διεξαγαγεῖν idem est ac διοικεῖν, ut scribit Suidas. Possis etiam interpretari formam et rationem scribendi seu characterem, quod confirmat Dionysius. Primo enim ἀπὸ τοῦ ἔθους probat Apocalypsin non esse Joannis apostoli. Deinde ex stylo et forma scribendi, id est ex dictione atque sententiis. Id.

ὁ ἐκράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν. Ἐπὶ ταύτῃ γὰρ τῇ ἀποκαλύψει καὶ ὁ Κύριος τὸν Πέτρον ἐμακάρισεν εἰπὼν Μακάριος εἶ, Σίμων, βῆρ Ἰωῶν, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ οὐράνιος. Ἄλλ' οὐδὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ φερομένη Ἰωάννου καὶ τρίτῃ, καὶ τοὶ βραχελιαὶ οὐσαις Ἐπιστολαῖς, ὁ Ἰωάννης ὀνομαστὶ πρόκειται· ἀλλὰ ἀνωμύμως ὁ πρεσβύτερος γέγραπται. Οὗτος δὲ γε οὐδὲ αὐταρκες ἐνόμισεν ἀπαξ ἑαυτὸν ὀνομάσας, διηγεῖσθαι τὰ ἐξῆς· ἀλλὰ πάλιν ἀναλαμβάνει· Ἐγὼ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς ἡμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ βασιλείᾳ καὶ ἐν ὑπομονῇ Ἰησοῦ, ἐγενόμενος ἐν τῇ ῥήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτω, διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ· καὶ δὴ καὶ πρὸς τῷ τέλει ταῦτα εἶπε· Μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου· κἀγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων καὶ ἀκούων ταῦτα. Ὅτι μὲν οὖν Ἰωάννης ἐστὶν ὁ ταῦτα γράφων, αὐτῷ λέγοντι πιστευτέον.

Ε'. Ποῖος δὲ οὗτος, ἔδηλον. Οὐ γὰρ εἶπεν ἑαυτὸν εὖς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ πολλαχοῦ, τὸν ἠγαπημένον ὑπὸ τοῦ Κυρίου μαθητὴν· οὐδὲ τὸν ἀναπεσόντα ἐπὶ τὸ στήθος αὐτοῦ· οὐδὲ τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου· οὐδὲ τὸν αὐτόπτην καὶ αὐτήκοον τοῦ Κυρίου γενόμενον. Εἶπε γὰρ ἄν τι τούτων τῶν προδεηλωμένων, σαφῶς ἑαυτὸν ἐμφανίσαι βουλόμενος. Ἀλλὰ τούτων μὲν οὐδέν· ἀδελφὸν δὲ ἡμῶν καὶ συγκοινωνὸν εἶπε καὶ μάρτυρα Ἰησοῦ, καὶ μακάριον ἐπὶ τῇ θέξ καὶ ἀκοῇ τῶν ἀποκαλύψεων. Πολλοὺς δὲ ὀμωνύμους Ἰωάννη τῷ ἀποστόλῳ νομίζω γεγονέναι· οἱ διὰ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ἀγάπην, καὶ τὸ θαυμάζειν καὶ ζηλοῦν, ἀγαπηθῆναι τε ὁμοίως αὐτῷ βούλεσθαι ὑπὸ τοῦ Κυρίου, καὶ τὴν ἐπωνυμίαν τὴν αὐτὴν ἠσάσαντο· ὡς περ καὶ ὁ Παῦλος πολλὸς, καὶ δὴ καὶ ὁ Πέτρος ἐν τοῖς τῶν πιστῶν παισὶν ὀνομάζεται (21). Ἔστι μὲν οὖν καὶ ἕτερος Ἰωάννης ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ὁ ἐπικληθεὶς Μάρκος· ὃν Βαρνάβας καὶ Παῦλος ἑαυτοῖς συμπαραλαβόν, περὶ οὗ καὶ πάλιν λέγει· Ἐἶχον δὲ καὶ Ἰωάννην ὀνηρέτην. Εἰ δὲ οὗτος ὁ γράψας ἐστὶν, οὐκ ἂν φαίην· οὐδὲ γὰρ ἀφίχθαι σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν Ἀσίαν γέγραπται· Ἀλλὰ ἀναχθέντες μὲν, φησὶν, ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας· Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ἐπέστρεψεν εἰς Ἱερουσόλυμα. Ἄλλον δὲ τινα οἶμαι τῶν ἐν Ἀσίᾳ γενόμενων· ἐπεὶ καὶ δύο φασὶν ἐν Ἐφέσῳ γενέσθαι μνήματα, καὶ ἐκάτερον Ἰωάννου λέγεσθαι.

Γ'. Καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ τῶν ῥημάτων

* Matth. xvi, 17. * Apoc. i, 9. * Apoc. xxii, 7, 8. * Act. xiii, 5. * Ibid. 13.

(21) Ἐν τοῖς τῶν πιστῶν παισὶν ὀνομάζεται. Notandus est hic Dionysii locus de antiqua Christianorum consuetudine, qui Petri Paulique et aliorum sanctorum nomina, liberis suis imponebant, tum honoris ac benevolentiae causa, tum ut liberi sui Deo chari acceptique essent, non minus quam sancti illi fuerant. Hinc est, quod Chrysostomus in tomo primo, in oratione de sancto Meletio, Antiochenos tanta benevolentia Meletium complexos esse

lationem Petrum Dominus beatum praedicavit his verbis : *Beatus es, Simon, fili Jonæ, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus qui in caelis est* *. Sed neque in secunda ac tertia, quae Joanni vulgo ascribuntur, Epistolis, quamvis brevissimis, Joannis vocabulum prostat. verum absque ullo nomine Senior inscribitur. Alter autem ille non satis habuit nomine suo semel edito narrationem deinceps prosequi; sed iterum repetit : *Ego Joannes, frater et consors vester in tribulatione et regno et in patientia Jesu, sui in insula quae Patmos vocatur, propter verbum Dei et testimonium Jesu* *. Et sub finem libri rursus haec addit : *Beatus qui servat verba prophetiae libri hujus; et ego Joannes, qui haec vidi et audivi* *. Joannem igitur esse auctorem hujus libri, ipsi id affirmanti credendum est.

V. Sed quisnam ille fuerit Joannes, incertum. Neque enim se ipsum esse dixit, sicut in Evangelio saepius dicitur, discipulum illum quem dilexit Dominus; aut illum qui supra pectus Domini recubuit; aut fratrem Jacobi; aut illum denique qui Dominum vidit atque audivit. Aliquid enim horum quae memorata sunt certe dixisset, si se ipsum liquido voluisset ostendere. Sed horum quidem nihil posuit: fratrem vero duntaxat, et consortem nostrum sese appellavit, et testem Jesu; beatum denique ob visam atque auditam revelationem. Ac plurimos quidem fuisse opinor Joanni apostolo cognomines: qui propter singularem erga illum benevolentiam, et quod hominem mirarentur ac suspicerent, et perinde ac ille a Domino diligi ambirent, hoc cognomentum adamaverint; quemadmodum ex fidelium liberis multos Pauli Petrique nominibus appellatos videmus. Est etiam alius Joannes in Actibus apostolorum cognomento Marcus, quem Barnabas et Paulus comitem sibi adjunxerunt. De quo etiam rursus dicitur: *Habebant autem Joannem ministrum* *. An hic sit qui Revelationem scripsit, mihi non liquet. Neque enim una cum illis in Asiam venisse perhibetur: *Sed cum solvissent, inquit, a Papho, Paulus quidem Pergen Pamphyliae profectus est; Joannes vero discedens ab illis; reversus est Hierosolymam* *. Alium igitur esse censeo: unum scilicet eorum qui in Asia versati sunt. Duo enim apud Ephesum sepulcra fuisse traduntur: utrumque Joannis nomine insignitum.

VI. Ex sententiis quoque et ex verbis eorumque

scribit, ut parentes liberis suis nomen illius imponerent, quo domum suam ejus praesentia exornarent. Idem Chrysostomus homilia 21 in Genesin, auditores suos hortatur, ut non quævis nomina temere ac fortuito, nec avorum aut proavorum aut illustrium virorum, sed sanctorum potius hominum qui virtutibus refuissent, liberis suis imponant appellationes, ut eorum exemplo ad virtutem incendantur. **ВАКБ.**

collocatione, facile conjicitur hunc ab illo diversum fuisse. Nam Evangelium et Epistola sibi mutuo consonant, et eodem ordiuntur modo. Sic enim incipit Evangelium : *In principio erat Verbum* ¹⁰. Epistola vero : *Quod fuit ab initio* ¹¹. In illo dicitur : *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis ; et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre* ¹². Hæc vero eadem habet, paulisper tantum immutata : *Quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, et manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ ; et vita manifestata est* ¹³. Hæc enim ille veluti modulationis prologia præmittit, adversus eos qui Christum in carne advenisse negabant, ut in sequentibus ostendit. Quamobrem de industria subjunxit : *Et quod vidimus, testamur, et annuntiamus vobis vitam æternam, quæ erat apud Patrem et apparuit nobis. Quod vidimus et audivimus, annuntiamus vobis.* Adeo totus ex se ipse pendet, et a propositionibus suis ne latum quidem unguem discedit ; sed iisdem pæne capitibus ac verbis cuncta prosequitur. Ex quibus nos quidem nonnulla breviter suggeremus. Qui vero attente perlegerit, in utroque sæpius vitam, lucem, fugam tenebrarum ; frequenter veritatem, gratiam, gaudium, carnem et sanguinem Domini, judicium, peccatorum remissionem ; Dei erga nos dilectionem, mutuae inter nos dilectionis præceptum, et universa præcepta servanda esse reperiet. Ad hæc condemnationis elogium adversus mundum, diabolium et Antichristum ; promissio sancti Spiritus, adoptio filiorum Dei, fides in omnibus a nobis præstanda ; Pater et Filius ubique nominati, in utroque passim occurrunt. Denique in omnibus, si recte examinaveris, unum idemque utriusque scriptiois genus, Evangelii nimirum et Epistolæ, evidenter apparet. Apocalypsis vero ab his prorsus aliena est et extranea ; nulla necessitudine, aut vicinitate contingens quidquam ex supradictis ; ac ne syllabam quidem unam cum illis communem habens. Sed neque Epistola (de Evangelio enim nihil dico) mentionem ullam aut significationem facit Apocalypseo ; nec Apocalypsis Epistolæ ; cum tamen Paulus in Epistolis nonnihil de revelationibus suis indicaverit, quas quidem ille in proprium volumen non retulit.

¹⁰ Joan. 1, 1. ¹¹ I Joan. 1, 1. ¹² Joan. 1, 14. ¹³ I Joan. 1, 1, 2, 3.

(22) *Καὶ ἀπὸ τῶν νοημάτων δὲ καὶ ῥημάτων, καὶ τῆς τούτων συντάξεως.* Hoc secundum est argumentum, quo Dionysius Alexandrinus conjiciebat, Apocalypsin et Evangelium Joannis non unius scriptoris opus esse. Primum enim argumentum quo id probabat, petitur ex moribus et instituto utriusque scriptoris, ut ipse Dionysius insinuavit his verbis : *τεκμαίρομαι γὰρ ἐκ τῆς τοῦ ἡθους ἐκατέρωθεν.* Et hoc quidem argumentum ad hæc usque verba quæ supra posuimus, Dionysius exsecutus est. Nunc vero alterum argumentum proponit, ex verbis et sententiis utriusque scriptoris, et ex collocatione verborum. Sic enim cum Cicerone interpretor vocem illam *σύνταξιν*. Vide elegantissimum librum Dionysii Hal. *Περὶ συντάξεως ὀνομάτων*. Quanquam hoc loco *σύνταξις*, tam sententiarum quam verborum dispositionem videtur comprehen-

A καὶ τῆς συντάξεως (22) αὐτῶν, εἰκότως ἕτερος ὄστις παρ' ἐκείνων ὑπονοηθήσεται. Συνάδουσι μὲν γὰρ ἀλλήλους τὸ Εὐαγγέλιον καὶ ἡ Ἐπιστολή, ὁμοίως τε ἀρχονται. Τὸ μὲν φησιν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· ἡ δὲ· Ὁ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Τὸ μὲν φησι· Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν· καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ· δόξαν, ὡς μορογενεῖς παρὰ Πατρός. Ἡ δὲ τὰ αὐτὰ σμικρῶ παραλλαγμένα· Ὁ ἀκηκόαμεν, δ' ἐωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν· ἃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς· καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη. Ταῦτα γὰρ προανακρούεται, διατεινόμενος ὡς ἐν τοῖς ἐξῆς ἐδήλωσε πρὸς τοὺς οὐκ ἐν σαρὶ φάσκοντας ἐληλυθέναι τὸν Κύριον· διὸ καὶ συντήξεν ἐπιμελῶς· Καὶ δ' ἐωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ B ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἧτις ἦν πρὸς τὸν Πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν· δ' ἐωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν. Ἐγχεταὶ αὐτοῦ καὶ τῶν προθέσεων οὐκ ἀφίσταται· διὰ δὲ τῶν αὐτῶν κεφαλαίων (23) καὶ ὀνομάτων πάντα διεξέρχεται, ὧν τινα μὲν ἡμεῖς συντόμως ὑπομνήσομεν (24)· ὃ δὲ προσεχῶς ἐντυγχάνων, εὐρῆσει ἐν ἐκατέρῳ πολλὴν τὴν ζωὴν, πολὺ τὸ φῶς, ἀποτροπὴν τοῦ σκότους, συνεχῆ τὴν ἀλήθειαν, τὴν χάριν, τὴν χαρὰν, τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα τοῦ Κυρίου, τὴν κρίσιν, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, τὴν πρὸς ἡμᾶς ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, τὴν πρὸς ἀλλήλους ἡμῶν ἀγάπης ἐντολήν· ὡς πάσας δεῖ φυλάσσειν τὰς ἐντολάς· ὃ Ἐλεγχος τοῦ κόσμου (25), τοῦ διαβόλου, τοῦ C Ἀντιχρίστου· ἡ ἐπαγγελία τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ἡ ὑλοθεσία τοῦ Θεοῦ· ἡ διόλου πίστις ἡμῶν ἀπειτουμένη· ὃ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς πανταχοῦ· καὶ ὅλας διὰ πάντων χαρακτηρίζοντας, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν συνορθεῖν τοῦ τε Εὐαγγελίου καὶ τῆς Ἐπιστολῆς χρῶται πρόκειται. Ἄλλοιοτάτη δὲ καὶ ξένη παρὰ ταῦτα ἡ Ἀποκάλυψις· μήτε ἐφαπτομένη, μήτε γειτνιώσα τούτων μηδὲν σχεδὸν ὡς εἰπεῖν· μηδὲ συλλαβὴν πρὸς αὐτὰ κοινὴν ἔχουσα· ἀλλ' οὐδὲ μνήμην τινὲς οὐδὲ ἔννοιαν, οὔτε ἡ Ἐπιστολὴ τῆς Ἀποκαλύψεως ἔχει· ἐῷ γὰρ Εὐαγγέλιον· οὔτε τῆς Ἐπιστολῆς ἡ Ἀποκάλυψις· Παύλου διὰ τῶν Ἐπιστολῶν ὑποδείκναι τὸ καὶ περὶ τῶν ἀποκαλύψεων αὐτοῦ, ἃς αἰὶ ἐνέγραψε καθ' αὐτάς.

D dere. Porro ex hoc loco apparet, quantopere in critica exercitatus fuerit Dionysius Alexandrinus. Quippe proprium est critici, de scriptis veterum judicare, et quod verum ac germanum, quod spurium ac sublimitum opus sit, discernere. VALKS.

(23) *Τῶν αὐτῶν κεφαλαίων.* Periodos, seu membra orationis intelligit, quibus integer sensus absolvitur. Sic initio hujus capituli dixit Dionysius, καθ' ἕναστον κεφάλαιον διευθύνοντας. Græci περικοπῆν etiam dicunt ; Latini capitulum. Ib.

(24) *ὑπομνήσομεν.* Codex Medicæus et Mazari-nus, ὑπομνήσωμεν. Magis tamen placet Fuket. codicis et Savil. scriptura, ὑπεμνήσαμεν. Ib.

(25) *Ἐλεγχος τοῦ κόσμου.* Condemnationem verti rectius, ut opinor, quam reprobationem. Certe Glossarium vetus Ἐλεχον interpretatur *judicium*. Ib.

Z'. Ἐτι δὲ καὶ τῆς φράσεως τὴν διαφορὰν ἔστι Α τεκμηρησθαι τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῆς Ἐπιστολῆς πρὸς τὴν Ἀποκάλυψιν. Τὰ μὲν γὰρ οὐ μόνον ἀπταί-
στως κατὰ τὴν Ἑλλήνων φωνὴν, ἀλλὰ καὶ λογιώτατα
ταῖς λέξεσι, τοῖς συλλογισμοῖς, ταῖς συντάξεσι τῆς
ἑρμηνείας γέγραπται· πολλοῦ γε δεῖ βάρβαρον τινα
φθόγγον, ἢ σολοικισμὸν, ἢ ὄλιως ἰδιωτισμὸν ἐν αὐτοῖς
εὐρεθῆναι. Ἐκάτερον γὰρ εἶχεν ὡς εἶοικε τὸν λό-
γον (26) ἀμφοτέρους αὐτῷ χαρισσαμένου τοῦ Κυρίου,
τόν τε τῆς γνώσεως, τόν τε τῆς φράσεως. Τοῦτον δὲ
ἀποκάλυψιν μὲν ἑωρακέναι, καὶ γινώσκειν εἰληφέναι καὶ
προφητεῖαν οὐκ ἀντερῶ· διάλεκτον μέντοι καὶ γλώσ-
σαν οὐκ ἀκριβῶς Ἑλληνίζούσαν αὐτοῦ βλέπω· ἀλλ'
ἰδιώμασι μὲν βαρβαρικοῖς χρώμενον, καὶ που καὶ
σολοικίζοντα· ἀπερ οὐκ ἀναγκαῖον νῦν ἐκλέγειν· οὐδὲ
γὰρ ἐπισκώπτων, μὴ τις νομίση, ταῦτα εἶπον·
ἀλλὰ μόνον τὴν ἀνομοίωτητά διευθύνων τούτων τῶν
γραφῶν.

a me dicta esse quisquam existimet : sed potius eo penderem.

VII. Præterea ex dictione ipsa conjici potest, quantum Evangelium et Epistola differant ab Apocalypsi. Nam illa quidem non modo emendate, quod ad Græcum sermonem attinet, verum etiam cum summa elegantia tum in verbis, tum in argumentationibus, et in tota orationis compositione perscripta sunt; tantum abest, ut barbarismus aliquis, aut solæcismus, aut denique idiotismus quispiam in illis deprehendatur. Utroque enim præditus erat evangelistes, sermone nimirum ac scientia; cum hæc duo ipsi Dominus concessisset, scientiam simul et eloquentiam. Illum vero revelationem quidem vidisse, et scientiam ac futurorum prædictionem accepisse non inficior; verum dictionem ejus non admodum Græcam animadverto, sed barbarismis atque interdum solæcismis inquinatam. Quos quidem in præsentiarum excerpere, haudquaquam necesse est. Neque enim subsannandi animo hæc consilio, ut utriusque scripti dissimilitudinem ex-

II.

EX LIBRIS DE NATURA

Adversus Epicureos.

(Apud Eusebium Præparat. evang. lib. xiv, capp. 23-27, interprete et schollaste FRANCISCO VIGERO soc. Jesu.)

A.

Πρὸς τοὺς κατ' Ἐπίκουρον, Πρόνοιαν μὲν ἀρνού-
μένους, ἀτόμους δὲ σώμασιν ἀνατιθέοντας τὸ
πᾶν.

Πότερον (27) ἐν ἔστι συναφὲς τὸ πᾶν, ὡς ἡμῖν τε καὶ τοῖς σοφωτάτοις Ἑλλήνων Πλάτωνι καὶ Πυθαγόρῃ, καὶ τοῖς ἀπὸ τῆς Στοᾶς καὶ Ἡρακλείτῃ φαίνεται· ἢ δύο, ὡς ἴσως τις ὑπέλαθεν, ἢ καὶ πολλὰ καὶ ἀπειρα, ὡς τισιν ἄλλοις ἔδοξεν, οἱ πολλαῖς τῆς διαφορίας παραφοραῖς, καὶ ποικίλαις προφοραῖς ὀνομάτων τὴν τῶν ὄλων ἐπεχείρησαν κατακερματίζειν οὐσίαν, ἀπειρόν τε, καὶ ἀγέννητον, καὶ ἀπρονόητον ὑποτίθενται; Οἱ μὲν γὰρ, ἀτόμους προσειπόντες ἀφθαρτά τινα καὶ σμικρότατα σώματα, πλῆθος ἀάριθμα, καὶ τι χωρίον κενόν, μέγεθος ἀπερίριστον προβαλλόμενοι, ταύτας δὲ φασὶ τὰς ἀτόμους, ὡς ἔτυχεν ἐν τῷ κενῷ φερομένας, αὐτομάτως τε συμπι-

C

I.

Adversus Epicureos, qui et Providentiam tollebant, et individuis corporibus universa tribuebant.

Utrum unum est atque aptum ex sese universum, uti nobis Græcorumque sapientissimis Platoni et Pythagoræ, Stoicis et Heraclito videtur; an duo, quemadmodum forte non nemo cogitarit; an multa potius adeoque infinita, ut aliis quibusdam placuit, qui pluribus mentis erroribus, ac variis appellationum formis, universi naturam distrahere ac lacerare conati, infinitum illud esse, ortu carere, nec ullo Providentiæ consilio regi voluerunt? Hi enim atomos, incorrupta quædam exiguaque corpuscula, numeroque infinita nominantes, unaque spatium aliquod vacuum, nec ullis finibus circumscriptum invehentes, atomos illas dictitant, hoc in

(26) Τὸν λόγον, τὴν γινώσκω. Posteriora duo D verba expungenda sunt, quippe quæ sensum pertrahant, nec in Mazarino, Fuketiano ac Medicæo codice leguntur. Porro per ἑκάτερον λόγον intelligit Dionysius τὸν ἐνδιάθετον καὶ τὸν προφορικὸν λόγον, id est rationem quæ in mente recondita est, et quæ sermone profertur. Hoc est, quod subjungit Dionysius, τὸν τε τῆς γνώσεως, τὸν τε τῆς φράσεως. Sic enim scribendum est ex codice Med., Fuk., Savil. et Maz., non ut vulgo legitur, τὸν τε τῆς σοφίας, τὸν τε τῆς γνώσεως, absque ullo sensu. VALES.

(27) Πότερον, x. τ. λ. Pulcherrimum hoc S. Pa-

tris fragmentum, Eusebianæ diligentæ beneficium est: quo alioqui, præter alia pieraque sapientissimi viri monumenta, careremus. VIGER.— Ad hæc excerpta Dionysiana sic proloquitur Eusebius: « Nunc juvat ex Dionysii episcopi, hominis Christianam philosophiam professi, opere quod *De natura* conscripsit, pauca quædam e multis quæ adversus Epicurum disputat, subjungere. Tu vero ejus ipsissima perlege. » Inscriptio vero Eusebiana ita se habet: Ἀπὸ τῶν Περὶ φύσεως Διονυσίου ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Ex Dionysii Alexandrini episcopi libris *De natura*. GALL.

vacuo temere dum feruntur, dum casu propter impetus perturbationem alia cum aliis concurrunt, ac propter multiplicem figuram inter sese commiscuntur, cum apprehendere mutuo sese, tum hunc quoque mundum, quæque ipso continentur omnia, imo vero mundos etiam infinitos efficere. Hac in sententia Epicurus Democritusque versati sunt: hoc uno discrimine, quod Epicurus minimas omnes atomos, quasque propterea sensus non attingeret; Democritus nonnullas saltem maximas esse vellet. Cæterum individuas illas et dici et esse, propter indissolubilem earum firmitatem, uterque docet. Sunt tamen, qui atomorum nomine corpora quædam intelligunt, quæ partibus careant ipsa quidem, sint tamen universi partes; ex quibus, individua cum sint, conflata primum omnia, in easdem quoque dissolvantur. Harum, prout partibus carent, nominis auctorem faciunt Diodorum: eas vero, alio nomine, *δγκους*, hoc est *moles*, seu *pondera*, Heraclides vocabat, quod nomen ab eo Asclepiades medicus suscepit.

II.

Rerum inter homines vulgarium exemplis, Epicureorum dogma refellitur.

Qui tandem homines istos feramus, dum opera sapientiæ plena, eoque ipso bona, casu facta esse dicunt? quæ et singula seorsim, et simul universa, ei cujus omnia jussu exstiterant, bona sint visa. *Vidit enim, inquit, Deus cuncta quæ fecerat: et ecce bona valde* ¹⁴. Quanquam ne pusilla quidem illa cogitant vulgarium exempla rerum, quorum ipsi monitu doceri possint, quidquid ejusmodi est ut fructus aliquid et utilitatis afferat, id non temere ac sine studio fieri, sed potius solerti manuum opera suum ac proprium in usum elaborari: at idem simul atque fructuosum et commodum esse desinit, solvi continuo, et confuse admodum ac perturbate dissipari, utpote quod ea non amplius sapientia cujus ipsum ante cura conservabat, tractetur ac regatur. Ita vestimentum, nec stamine, absque textoris manu, se ipso consistente, nec subtegmine se ipsum ultro eidem implicante pertextitur; cujus tamen, ubi dirumpitur, lacera hinc inde frustra disjici videas. Ita cum domus aut urbs ædificatur, non lapides excipit, alios in fundamenta sponte subsidentes, alios superius in structurâ corium ultro subvolantes; sed architectus in suum quosque locum delatos apte concinneque disponit. At postquam subruta este, ubiubi casus tulcrit, singuli disjecti passim temereque jacent. Ita dum navis compingitur, non se ipsam carina submittit, non malus in medio rectum sese tollit, non ligna cætera

¹⁴ Gen. 1, 31.

(28) *Ἐκληρονόμησε τὸ δόγμα*. His autem relatis subdit Eusebius: Ταῦτ' εἰπὼν, ἐξῆς ἀνασκευάζει τὸ δόγμα διὰ πολλῶν, ἀτὰρ δὲ διὰ τούτων. *Hæc præfatus (Dionysius) multis deinceps hoc dogma confutat, interque cætera, verbis quæ sequuntur*. GALL.

(29) *Ἄλλ' οὐδὲ ἀπὸ τῶν μικρῶν*. Deesse aliquid videtur: pendent enim ista, nec ullo verbo fulciuntur. Quid si ἐξ ὧν quod mox sequitur tollere-

Α πτούσας ἀλλήλαις διὰ ῥύμην ἀτακτον, καὶ συμπλεκ-
 μένας διὰ τὸ πολύσχημον, ἀλλήλων ἐπιλαμβάνεσθαι.
 καὶ οὕτω τὸν τε κόσμον καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, μᾶλλον ἢ
 κόσμους ἀπείρους ἀποτελεῖν. Ταύτης δὲ τῆς ἕξις
 Ἐπίκουρος γεγονάσι καὶ Δημόκριτος· τοσοῦτον ἔ-
 διεφώνησαν, ὅσον ὁ μὲν, ἐλαχίστας πάσας, καὶ διὰ
 τοῦτο ἀνεπαισθήτους· ὁ δὲ Δημόκριτος, καὶ μεγίστας
 εἶναι τινὰς ἀτόμους ὑπέλαθεν. Ἀτόμους δὲ εἶναι ἔ-
 σιν ἀμφοτέροι, καὶ λέγεσθαι διὰ τὴν ἄλυτον στή-
 ῤότητα. Οἱ δὲ, τὰς ἀτόμους μὲν ὀνομάσαντες, ἀμφι-
 φασίν εἶναι σώματα, τοῦ παντὸς μέρη, ἐξ ὧν ἀδι-
 ῤρέτων ὄντων συντίθεται τὰ πάντα, καὶ εἰς ἃ δια-
 λύεται. Καὶ τούτων φασὶ τῶν ἀμερῶν ὀνομασσοῦν
 Διόδωρον γεγονέναι· ὄνομα δὲ, φασίν, αὐτοῖς εἶναι
 Ἡρακλείδης θέμενος, ἐκάλεισεν ὄγκους, παρ' οὗ
 καὶ Ἀσκληπιάδης ὁ ἰατρός ἐκληρονόμησε τὸ ὄνο-
 μα (28).

B καὶ Ἀσκληπιάδης ὁ ἰατρός ἐκληρονόμησε τὸ ὄνομα (28).

B.

Ἀπὸ τῶν ἐν ἀνθρώποις ὑποδειγμάτων.

Πῶς αὐτῶν ἀνασχόμεθα, τυχηρὰ λεγόντων εἶναι συμπτώματα τὰ σοφά, καὶ διὰ τοῦτο τὰ κατὰ ἐμουργήματα; ὧν ἕκαστον τε καθ' ἑαυτὸ γενόμενον, ὠφθη τῷ προστάξαντι γενέσθαι καλὸν, καὶ συλλέβηθι ὁμοίως ἅπαντα. *Εἶδε γάρ, φησὶν, ὁ Θεὸς τὰ πάντα ὄσα ἐποίησε, καὶ ἰδοὺ κατὰ λίαν*. Ἄλλ' οὐδὲ ἀπὸ τῶν μικρῶν (29) τῶν συνήθων, καὶ παρὰ πόδας νοουθετούτων παραδειγμάτων, ἐξ ὧν δύνανται μανθάνειν, ὅτι χρεῖωδες μὲν καὶ πρὸς ὠφέλειαν ἔργον ὠδὲν ἀνεπιτηδεύτως, οὐδὲ συμβατικῶς ἀπεργάζεται, ἀλλὰ χειρουργούμενον, εἰς τὴν πρέπουσαν ὑπηρεσίαν καταρτίζεται. Ὅταν δὲ εἰς ἀχρηστον μεταπίπτῃ καὶ ἀνωφελὲς, τότε διαλυόμενον ἀορίστως (30) καὶ ὡς ἂν τύχη διασχιδναται, ἄτε μηκέτι μεταχειριζομένης, μηδὲ διατατούσης αὐτὸ τῆς σοφίας, ἣ τοῦ συνεστάναι τοῦτο ἔμελεν. Ἰμάτιόν τε γάρ, οὐ χωρὶς ἰστοουργοῦ, συνισταμένων τῶν στημόνων, οὐδὲ τῆς κρήκης αὐτομάτως παρεμπλεκομένης, ἀνοφανίζεται· εἰ δὲ κατατριβῆθι, τὰ λακισθέντα διαβρίπτειται βράχι. Οἰκία τε ἀνοικοδομεῖται καὶ πόλις, οὐ τοὺς μὲν τινὰς δεχομένη θεμελίους αὐτομολοῦντας λίθους, τοὺς δὲ ἀναπηδῶντας εἰς τὰς ἐπιβολὰς, ἀλλὰ κατὰ χώραν ὁ τοιχοδόμος τοὺς εὐθέτους ἐπιφέρει· καταβρίφθεισ; δὲ, ὡς ἂν παρείχη, κατενεχθεὶς ἕκαστος ἀπεσφάλη. Καὶ κατασκευαζομένης νεώς, οὐχ ἡ μὲν τις ὑπέβαλλεν ἑαυτὴν τροπίς, ὁ δὲ κατὰ μέσσην ἑαυτὸν ἰσθῆς ἔρρωσε, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ξύλων, ἦν ἔτροχεν ἐξ ἑαυτοῦ θέσιν κατέλαθεν. Οὐδὲ τὰ λεγόμενα ἕκαστον

tur? Quid si post παραδειγμάτων, adderetur φιλοσοφοῦσιν, aut aliquid simile? Quid si, quod magis placet, νοουθετούτων μιυτaretur in νοουθετούνται? VIGER.

(30) *Εἰς τὴν πρέπουσαν ... ἀορίστως*. Hæc in edit. Colon. (Lipsiensi) partim temere omissa, partim luxata videas. GALL.

τῆς ἀμάξης ξύλα, καθ' ὃν εὖρα κενὸν τόπον ἕκαστον A
 συνεπάγη· ἀλλ' ὁ τέκτων ἑκατέρας συνεκόμισε καί-
 ριον (31). Εἰ δὲ διαλυθεῖ ἡ ναῦς ἐνθαλασσεύουσα, ἡ
 φερομένη κατὰ γῆν ἀμάξα, ὅπη τύχη τὰ ξύλα, τὰ
 μὲν ὑπὸ τῶν κυμάτων, τὰ δὲ ὑπὸ τῆς συντόνου ῥύμης
 διασπείρεται. Οὕτως ἂν ἀρμόζοι λέγειν αὐτοῖς, καί
 τὰς ἀτόμους, ἀργὰς μενούσας, καὶ ἀχειροποιήτους,
 καὶ ἀχρήστους, εἰκῆ φέρεσθαι. Ὁράτωσαν γὰρ τὰς
 ἀθεάτους (32) ἐκεῖνοι, καὶ τὰς ἀνοήτους νοεῖτωσαν,
 οὐχ ὁμοίως ἐκείνῳ, ὃς φανερωθὲν ἑαυτῷ τοῦτο ὑπὸ
 τοῦ Θεοῦ πρὸς αὐτὸν ὁμολογεῖ. Τὸ ἀκατέργαστόν
 (33) σου ἴδωσαν οἱ ὀφθαλμοί μου. Ὅταν δὲ καὶ ἄ
 φασιν ἐξ ἀτόμων ὑφάσματα γίνεσθαι τὰ εὐήτρια,
 ταῦθ' ὑπ' αὐτῶν ἀσέφως καὶ ἀναισθητῶς αὐτουργεῖ-
 σθαι λέγωσι, τίς ἀνέξεται τὰς ἀτόμους ἀκούων ἀρ-
 βύθμους, ὧν καὶ ὁ ἀράχνης ἐστὶ σοφώτερος, χειρο- B
 τεχνῶν ἐξ ἑαυτοῦ;

quis tandem eos ferat, indigestas ac rudes atomos
 ret, cum suum illud opus a suapte industria conficiat?

Γ.

Ἀπὸ τῆς τοῦ παντός συστάσεως.

"Ἡ τὸν μέγαν (34) τοῦτον οἶκον τὸν ἐξ οὐρανοῦ καὶ
 γῆς συνεστῶτα, καὶ διὰ τὸ μέγεθος καὶ πλῆθος τῆς
 ἐπιφερομένης αὐτῷ κόσμου καλούμενον κόσμον, ὑπὸ
 τῶν σὺν οὐδενὶ κόσμῳ φερομένων ἀτόμων κεκοσμη-
 σθαι, καὶ γεγονέναι κόσμον ἀκοσμίαν; Πῶς δὲ κινή-
 σεις καὶ ὁδοὺς εὐτάκτους ἐξ ἀτάκτου προσάγεσθαι
 φορᾶς; Πῶς δὲ τὴν παναρμόνιον τῶν οὐρανίων χο-
 ρεῖαν, ἐξ ἀμούσων καὶ ἀναρμόστων συνᾶδειν ὀργά-
 των; Τίνα δὲ τρόπον, μὴδ' οὐσίας καὶ τῆς αὐτῆς ἀπα-
 σῶν οὐσίας, καὶ τῆς αὐτῆς ἀφθάρτου φύσεως, πλὴν C
 τῶν μεγέθων, ὧς φασί, καὶ τῶν σχημάτων, τὰ μὲν
 ἐστὶ θεῖα, καὶ ἀκήρατα, καὶ αἰώνια, ὧς αὐτοὶ φη-
 σαιεν ἂν, σώματα, ἡ μακραιωνά γε κατὰ τὸν οὕτως
 ὀνομάσαντα, φαινόμενά τε καὶ ἀφανῆ φαινόμενα
 μὲν, ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ ἀστέρες, γῆ τε, καὶ
 ὕδωρ ἀφανῆ δὲ, θεοὶ τε, καὶ δαίμονες, καὶ ψυχαί;

¹⁵ Psal. cxxxviii, 16.

(31) Ἐκατέρας συνεκόμισε κάριον. Hæc mutila
 sunt. Legi queat, εἰς τὸν ἑκατέρας etc.; ἑκατέρας
 autem, νῶς scilicet et ἀμάξης. VIGER.

(32) Ὁράτωσαν γὰρ τὰς ἀθεάτους. Neque hæc
 satis casta. Quæ enim illæ sunt ἀθέατοι, quas vide-
 re; quæ porro ἀνόητοι, quas cogitare jubet? An
 forte subintelligit φύσεις? Esto: qui deinde senten-
 tiarum istarum nexus est futurus? Alter quidem ex D
 mss. pro ἀθεάτους, ἀθέτους habet: unde sensus
 hic elici possit, ut eos jubeat incompositas illas et
 ἀνοήτους, hoc est stolidas atomos diligentius ex-
 pendere, non segnius et obiter intueri (quod abs
 sese factum David olim fatebatur, in sui ipsius ad-
 huc imperfecti cogitatione informanda); quo facili-
 us intelligant, ex tanta illarum perturbatione ordi-
 natum politumque nihil existere potuisse. Ib.

(33) Τὸ ἀκατέργαστον. Locus mihi quidem per-
 obscurus. Primum tamen pro ἴδωσαν, legendum
 ἴδον vel εἶδον, ut apud Chrysostomum et alios, atque
 in omnibus Græcorum Bibliorum editionibus. Dein-
 de, relicta illam ab cæteris omnibus lectionem
 secutus est, ἀκατέργαστόν σου, et ὀφθαλμοί μου.
 Illa enim φανερωθὲν ἑαυτῷ significant, non Dei,
 sed Davidis oculos id vidisse: hoc, opinor, sensu:
 τὸ ἀκατέργαστόν σου, id est, quod ex tuis operibus
 imperfectum adhuc et impolitum videbatur, oculi

A situm ex sese fortuitum accipiunt. Nec centum illa
 quæ vulgo in plauastro ligna numerantur, quem va-
 cuum quæque locum repperint, in eo sponte coa-
 gmentantur. Faber lignarius suis apta quæque lo-
 cis in utrumque comportat. Quod si aut navis me-
 dio jactata mari, aut plaustrum in terra dum agi-
 tur, dissolvatur; utriusque ligna vel fluctibus, vel
 incitato impetu dissipantur. Ita plane dicendum iis
 fuerit, suas illas atomos, quod otiosæ, quod nulla
 manu perpolitæ, quod inutiles maneat, temere
 circumferri. Spectent enimvero quæ spectari, cogi-
 tent quæ cogitari non possunt, nec jam ut ille, qui
 hoc abs Deo sibi patfactum, Deo ipsi conficitur
 bis verbis: *Imperfectum tuum viderunt oculi mei* ¹⁵.

Nunc vero, pulcherrima illa et elegantissima, quæ
 suis ex atomis contexta esse dicunt, dum ab iisdem
 sine consilio ac sine sensu perfecta esse addunt,
 obtrudentes, quos araneus sapientia longe supe-

III.

Idem ex universi molitione conficitur.

Quis æquis porro auribus audiat, ingentem hæc
 domum, ex cælo terraque constantem, qui propter
 maximam illam et multiplicem quæ huic insidet, sap-
 ientia vim, mundus vocatur, ab atomis quæ nullo
 ferantur ordine, ordinem atque ornatum omnem
 accepisse, ac perturbationem ipsam in mundum esse
 mutatam? Quis statos illos motus atque conversio-
 nes, ex inconstanti quodam impetu proficisci? Quis
 absolutam rerum cælestium harmoniam, ex incon-
 ditis et inconcinnis instrumentis temperari? Quo-
 modo autem, una cum omnium essentia sit incor-
 ruptibilisque natura, solo, ut aiunt, magnitudinum
 figurarumque discrimine; corporum tamen, alia
 quædam, ut ipsi vocant, divina sunt, fatis superio-
 ra, et sempiterna, vel ævi saltem, ut nonnemo lo-
 qui maluit, longioris; eaque partim visu percipiun-

tandem mei perviderunt; ubi videlicet majori abs
 te luce perfusi, caligare desierunt. Hæc ad aperien-
 dam utcunque Dionysii sententiam. Cæterum com-
 munis eademque certior lectio est, τὸ ἀκατέργαστόν
 μου εἶδον (vel ἴδον) οἱ ὀφθαλμοί σου, ut Hebr. קָרַן עֵינַי
 $\text{וְרָאִיתִי אֶת־בְּנֵי־אֱלֹהִים}$. Id est: me, cum adhuc materno in utero
 ἀμόρφωτος et inchoatus embryo clausus tenerer,
 oculi tui clarissime perviderunt: id enim est, עֵינַי .
 Quæ Chrysostomus, Symmachi explicationem se-
 cutus, cum sequentibus ita pertexit: Ἀμόρφωτόν
 με, τούτέστι, μηδένα λαβόντα τύπον, ἔτι ὑφανόμε-
 νον· καὶ οὕτω με ἴδον σαφῶς, ὧς ἐκείνον τὸν πεπλη-
 ρωμένον, καὶ οὐδεμιᾶς ἡμέρας ἔτι δεόμενον, πρὸς
 τὴν ἀπάρτισιν. Et paulo post: Ὁμοίως ἐκείνοις με
 εἶδες τοῖς πλασσομένοις, ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν,
 ἡμέραις αἷς οὐκ ἐνέδει οὐδεμίᾳ ἡμέρα. Ib. — Eruditi
 hujus interpretis adnotatis unum addam: lectio-
 nem nimirum Dionysianam tuetur Bibliorum exem-
 plar Alexandrinum, quod ita se habet: τὸ ἀκατέρ-
 γαστόν σου εἶδωσαν οἱ ὀφθαλμοί μου. Neque aliter
 Psalterium S. Germani apud Calmetum: *Imperfectum*
tuum viderunt oculi mei. GALL.

(34) Ἡ τὸν μέγαν. Hæc cum superioribus con-
 texti debent. VIGER.

tur, ut sol, luna, stellæ, terra et aqua; partim sensum fugiunt, ut dii, dæmones et animi? Hæc enim esse, ut maxime velint, negare non possunt. Alia diuturnæ admodum vitæ, sive animantium, sive plantarum ex genere; animantium, ut aves inter (quod ipsi dictitant) aquilæ, corvi atque phœnices; e terrestribus cervi, elephantæ ac dracones; e piscibus, quæ cete dicuntur; plantarum vero, ut palmæ, quercus et perseæ. Quarum etiam nonnullæ perpetuam retinent viriditatem, cujusmodi quatuordecim a quopiam numerantur; aliæ certo florent tempore, certo quoque frondibus exuuntur. Alia denique, ac multo sane plurima, sive nascantur e terra, sive gignantur, iniquissimis fati vitæque brevissimæ angustiiis includuntur: e quibus homo etiam ipse est, ut alicubi divina de illo Scriptura loquitur, dum ait: *Mortalis autem natus de muliere, brevi vivens tempore* ¹⁶. Diversos, opinor, atomorum nexus, tantæ hujus in persistendo differentiæ causas esse respondebunt. Alia enim, videlicet, pressius ab iis arctiusque constringi, quæ proinde uti densiora, sic ad dissolvendum longe difficillima sint; alia vero, quod laxiori ac solutiori atomorum colligatione devincta sint, atque id etiam cum aliquo discrimine, celerius propterea vel tardius ab earum ornatu complexuque removeri. Postremo ex certis quibusdam alia, certoque modo figuratis, alia ex aliis ac sese aliter habentibus esse commista. Sed, quis ille porro diversarum quasi tribuum iudex, alias cogit, dissipat alias? quis eas sic inter se committit, ut inde modo sol, modo luna oriatur? quis denique singularum stellarum naturis, quæ quibusque propria sunt nativæque contribuit? Nec enim profecto, aut solares illæ tot atque tales, eoque conjunctæ modo, ad lunæ procreationem concurrerent, aut lunarium atomorum nexus solem unquam efficerent. Ita nec Arcturus, tametsi perillustris, ex auroræ, nec Orionis ex atomis conflatas se Pleiades unquam gloriantur. Præclare enim Paulus ita distinxit: *Alia, inquit, claritas solis, et alia claritas lunæ, et alia claritas stellarum: stella enim a stella differt in gloria* ¹⁷. Profecto, si earum tanquam ivanimatarum coagmentatio sensu omni caruit, industrio ac perito artifice opus habuere: si tanquam rationis expertium, vacua consilii, necessitatem est secuta conjunctio; sapientis omnino pastoris manu locum in unum compelli debuere; si denique suapte sponte voluntariam ad opus convenere, admirabilis plane architectus operumque præses, suum cuique munus pensumque descripsit; aut quemadmodum ordinis amans imperator, non perturbatum reliquit exercitum, non permisceri omnia passus est, at loco suo equitem, peditemque suo disposuit, jaculatores item seorsum, seorsumque sagittarios, atque ubi par erat fundibularios collocavit, ut similis ar-

¹⁶ Job xiv, 1. ¹⁷ I Cor. xv, 41.

(55) Διαφορῶς. Forte διαφορᾶς. VIGER.

(56) Φιλοκρίνων. Ἄν φιλοκρινῶν? Id.

A Ταῦτα γὰρ οὐδὲ ὀλιγοντες ὑπάρχειν ἀρνήσασθαι δύνανται. Τὰ δὲ μακροβιῶτατα ζῶα τε καὶ φυτὰ ζῶα μὲν, ἐν τε θρῆσιν, ὡς φασι, ἀετοί, κόρακες τε, καὶ φοίνικες· ἐν τε χερσαίοις, ἑλαφοί τε, καὶ ἐλέφαντες, καὶ δράκοντες; ἐν δὲ τοῖς ἐνυδροῖς, τὰ κήτη· δένδρα δὲ, φοίνικες, καὶ δρύες, καὶ περσεαί· καὶ τῶν γὰρ δένδρων, τὰ μὲν ἐστὶν ἀειθαλῆ, ἃ καὶ καταριθμήσει; τις εἶπεν εἶναι τεσσαρακάδεκα· τὰ δὲ πρὸς καιρὸν ἀνθεῖ, καὶ φυλλορροεῖ· τὰ δὲ πλεῖστα τῶν τε φουμένων καὶ γεννωμένων ἐστὶν ὠκύμορα καὶ βραχυτελή· ὧν ἐστὶ καὶ ὁ ἄνθρωπος, ὡς εἶπέ τις ἅγία περὶ αὐτοῦ Γραφή· Βροτὸς δὲ γεννητὸς γυναικὸς, ἐλάχιστος. Ἄλλα τοὺς συνδέσμους φήσουςι τῶν ἀτόμων διαλλάττοντας, αἰτίους γίνεσθαι τῆς περὶ τὴν διαμονὴν διαφορᾶς (35). Τὰ μὲν γὰρ ὑπὸ αὐτῶν περικῶσθαι καὶ κατεσφίγγθαι λέγεται, ὡς ταῦτα παντελῶς δυσπατάλακτα γεγονέναι πλήματα· τὰ δὲ μενοτιέραν καὶ χαλῶσαν τὴν συνάφειαν τῶν ἀτόμων ἐπὶ ἑλαττον ἢ πλέον ἐσχηκέναι, ὡς ἢ ὀθῆττον ἢ μετὶ πολὺ τῆς κοσμήσεως αὐτῶν ἀφίστασθαι. Καὶ τὰ μὲν ἐκ τοιῶνδε καὶ ὠδέ πως ἐσχηματισμένων· τὰ δὲ, εἰ ἐτέρων ἐτεροίως διακειμένων συμμεμίσχθαι. Τίς οὖν ὁ φιλοκρίνων (36), συναγείρων τε, καὶ ἀναχέων, καὶ τάσδε μὲν οὕτω συντάττον εἰς ἥλιον, τὰς δὲ ὠδί, ἢ καὶ ἢ σελήνην γένηται, καὶ ἕκαστα συμφέρων κατὰ τὴν αἰεσιότητα πρὸς ἕκαστον φύσιν ἀστέρος; Ὅυτε γὰρ αἱ ἡλιακαὶ καὶ τοσαῖδε, καὶ τοιαῖδε, καὶ ὠδέ πως ἐνωθεῖσαι, πρὸς ἐργασίαν σελήνης ἂν καταθεθῆσαν, οὐτ' ἂν αἱ τῶν σεληνιακῶν ἀτόμων πλεκτάται γεγονέσθαι ποτε ἥλιος; ἀλλ' οὐδὲ Ἄρκτουρος, εἰ καὶ λαμπρὸς ἐστὶ, τὰς Ἐωσφοροῦ μεγαλοφρονήσαστο ππε ἂν ἀτόμους ἔχειν, οὐδὲ τὰς Ὀρίωνος αἱ Πλειάδες. Καλῶς γὰρ ὁ Παῦλος διέειπεν, εἰπὼν· Ἄλλη ἐξ ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ. Καὶ εἰ μὲν ἀνεπαίσθητος αὐτῶν ὡς ἀψύχων ἢ σύμφησις ἐγένετο, ἐπιστήμονος αὐταῖς ἔδει δημιουργοῦ· εἰ δὲ ἀπροσάρτεος καὶ κατ' ἀνάγκην, ὡς ἀλόγων, ἢ συνέρξαι, σοφὸς τις αὐτὰς ἀγελάρχης συνελώνων ἐπιστάτησεν· εἰ δὲ ἐκουσίως ἐθελοουργῆσαι σχετικαίνται, θαυμάσιός τις αὐτῶν ἀρχιτέκτων ἐργοδοτῶν προσηγήσατο· ἢ καθάπερ εὐτακτος στρατηγὸς οὐ συγκεχωρημένην (37) εἶασε τὴν στρατιάν, καὶ πάντα ἀναμίξαι, ἀλλ' ἐν μέρει μὲν τὴν ἵππων, ἰδίᾳ δὲ τοῖς ὀπλίταις, τοῖς τε ἀκοντιστάς καθ' ἑαυτοὺς, καὶ χωρὶς τοὺς τοξότας, καὶ τοὺς σφενδονίτας, ἐνθα ἐχρήν διετάξατο, ἵνα ἀλλήλοισι οἱ ὁμόσκειοι συμμαχῶσιν. Εἰ δὲ τοῦτο χλεῦν οἰονταὶ τὸ παράδειγμα, διὰ τὸ μεγάλων σωμάτων με πρὸς τὰ ἐλάχιστα κομειῖσθαι σύγκρισιν, ἐπὶ τὰ σμικρότατα μεταθεσόμεθα. Εἶπε οὕτοις ἐξῆς ἐπιλέγει· Εἰ δὲ μήτε λέξις, μήτε ἐκλογὴ, μήτε τάξις αὐταῖς ἀρχοντος ἐπιπέτοιο, αἰται δὲ ἐφ' ἑαυτῶν αὐτὰς ἐκ τῆς πολλῆς κατὰ ζῴον τύρβης διευθύνουσαι, καὶ τὸν πολλὸν τῶν συμπῶσεων διεκπερῶσαι κυδοιμὸν, αἱ ὁμοίαι πρὸς τὰς ὁμοίας οὕχ

(37) Συγκεχωρημένην. Forte συγκεχυμένην. Id.

ὕπῳ τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν ποιητὴν, ἀγοῖντο, συντρέ-
 χουσι δὲ καὶ συναγαλάζουσιν, γνωρίζουσι τὰς συγγε-
 νεῖς· θαυμαστὴ γὰρ τῶν ἀτόμων ἡ δημοκρατία, δε-
 ξιουμένων τε ἀλλήλας τῶν φλῶν καὶ περιπλεκομέ-
 νων, εἰς μίαν τε κατασκηνοῦν συνοικίαν ἐπιγομένων·
 καὶ τῶν μὲν, ἀποτεταρνευμένων αὐτομάτως εἰς ἡλίον
 φωστῆρα μέγαν, ἵνα ποιήσῃσι τὴν ἡμέραν· τῶν δὲ εἰς
 πολλὰς ἰσως πυραμίδας ἀστέρων ἀναπεφλεγμένων,
 ἵνα καὶ ὅλον στεφανώσῃσι τὸν οὐρανόν· τῶν δὲ, πε-
 ριτεταγμένων, ἵνα αὐτὸν εἰκῆ στερεώσῃσι καὶ καμα-
 ρώσῃσι τὸν αἰθέρα εἰς τὴν τῶν φωστῆρων ἐπιβάθραν,
 ἐπιλέξωνται τε ἑαυταῖς αἱ συνομολογίαι τῶν χυδαίων
 ἀτόμων μονὰς, καὶ διακλιρῶσονται τὸν οὐρανόν εἰς
 ἡκούς ἑαυταῖς καὶ σταθμούς. *Εἶτα μεθ' ἑτέρα φησιν·*
 'Ἄλλ' οὐδὲ τὰ φανερὰ ὀρώσιν αὐτοὶ οἱ ἀπρονόητοι,
 πολλοῦ γὰρ δέουσι συνορᾶν καὶ τὰ ἀφανῆ. Ἔοικας
 γὰρ μὴδὲ ἀνατολὰς ὑποπτεύειν τεταγμένας, καὶ δύ-
 σεις, μήτε τῶν ἄλλων, μήτε τὰς ἐκπρεπεστάτας
 ἡλίου· μὴδὲ χρῆσθαι ταῖς δι' αὐτῶν δεδωρημέναις
 ἀνθρώποις ἐπικουρίαις, ἀναπτομένη μὲν εἰς ἐργασίαν
 ἡμέρᾳ, ἐπηλυγαζούσῃ δὲ νυκτὶ πρὸς ἀνάπαυαν.
Ἐξελεῦσεται γὰρ ἀνθρωπος, φησὶν, *ἐπὶ τὸ ἔργον*
αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τὴν ἐργασίαν αὐτοῦ, ἕως ἑσπέρας,
 'Ἄλλ' οὐδὲ τὴν ἑτέραν ἐπισκοποῦσιν ἀνακύκλῃσιν αὐ-
 τοῦ, καθ' ἣν ὥρισμένας ὥρας, καὶ καιροὺς εὐκαιροῦς,
 καὶ τροπὰς ἀπαρτρέπτους ἀποτελεῖ, ὑπὸ τῶν ἐξ ὧν
 ἐστὶν ἀτόμων ὀδηγούμενος. Ἄλλὰ κἄν μὴ θέλωσιν
 οἱ θελαιοὶ, ὡς δ' οὖν πιστεύουσιν, οἱ δίκαιοι, μέγας
 Κύριος ὁ ποιήσας αὐτόν, καὶ ἐν λόγοις αὐτοῦ κατέ-
 σπευσε πορεῖαν. Ἄτομοι γὰρ ὑμῖν χειμῶνα φέρουσιν,
 ὦ τυφλοὶ, καὶ θετοὺς, ἵνα ἡ γῆ τροφὰς ὑμῖν τε καὶ
 πᾶσι τοῖς ἐπ' αὐτοῖς ζώοις ἀνή; Θέρος τε ἐπάγουσιν,
 ἵνα καὶ τοὺς ἀπὸ δένδρων εἰς τρυφὴν καρποὺς λά-
 θητε; Καὶ διὰ τί μὴ ταῖς ἀτόμοις προσκυνεῖτε καὶ
 θύετε ταῖς ἐπικάρποις; Ἀχάριστοί γε, μὴδὲ ἀπαρχὰς
 αὐταῖς ὀλίγας τῶν πολλῶν δωρεῶν, ἃς παρ' αὐτῶν
 ἔχετε, ἀφιερῶντες. *Καὶ μετὰ βραχέα φησὶν·* Ὁ
 δὲ πολυεθνὴς καὶ πολυμιγῆς ἔθνος τῶν ἀστέρων, οὗς
 αἱ πολυπλανεῖς καὶ ἀεὶ διαβριπτούμεναι συνέστησαν
 ἄτομοι, χώρας ἑαυτοῖς κατὰ συνθήκας ἀπεδάσαντο,
 ὡσπερ ἀποικίαν καὶ συνοικίαν ἀνελόμενοι, μηδενὸς
 οἰκιστοῦ μὴδὲ οἰκοδομητοῦ προσσηκῶτος· καὶ τὰς
 πρὸς τοὺς πλησιοχώρους γεινιάσεις, ἐνωμῶτως καὶ
 μετ' εἰρήνης φυλάττουσιν, οὐχ ὑπερβαίνοντες οὐς
 καὶ εἰλήφασιν ἐξ ἀρχῆς ἔδρους, ὡσπερ ὑπὸ τῶν βασι-
 λίδων ἀτόμων νομοθετούμενοι. Ἄλλ' οὐκ ἄρχουσιν
 ἐκείνοι· πῶς γὰρ αἱ μὴδ' οὐσα; Ἄλλὰ θέλων λο-
 γίων ἐπακούσατε· *Ἐν κρίσει Κυρίου τὰ ἔργα αὐ-*
τοῦ. Ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἀπὸ ποιήσεως αὐτῶν, διέ-
σπειλε μερίδας αὐτῶν· ἐδόμησεν εἰς αἰῶνα τὰ
ἔργα αὐτοῦ, καὶ τὰς ἀρχὰς αὐτῶν εἰς γενεὰς αὐ-
τῶν. — Καὶ μετὰ βραχέα φησὶν· Ἡ τις οὕτως εὐ-
 τάκτως πεδιάδα γῆν διώδευσε φάλαγγι, οὐ προθέοντος
 οὐδενὸς, οὐκ ἐκτρεπομένου, οὐκ ἐμποδιστατοῦντος (58),
 οὐκ ἀπολειπομένου τῶν συμπαρατεταγμένων· ὡς
 ἰσόστοιχοὶ καὶ συνασπιδούντες ἀεὶ προΐασιν, ὃ συνε-

A maturæ milites simul etiam omnes dimicarent. Qui
 si ridiculum hoc exempli genus esse dicent, quod
 magnorum corporum cum minimis contentionem
 instituant; ad minima veniemus. *Hæc ille. Quidus*
deinde quæ sequuntur adjungit: Quod si ducis, in-
 quit, neque nomen, neque delectus, neque colloca-
 tio in earum sese moderationem ingessit: at ipsæ
 met suopte arbitrio, ex multa sese continui fluxus
 turba colligentes, magnoque variarum commissio-
 num tumultu declinant, similes cum similibus ita
 convenerint, ut tamen non divini Numinis ductam,
 quemadmodum poeta fingit, secutæ sint; sed potius,
 cum sese affines mutuo cognatæque nosset, in
 unum quasi gregem confluerint; næ admirabilis
 hæc atomorum democratia est; ubi amicæ amicas
 excipiant atque complectantur, itaque unum in do-
 micilium convolent universæ. Tum certæ quædam
 ultro, in solem magnum illud sidus, quodam quasi
 torno rotundentur, ut diem efficiant; aliæ, quo cœ-
 lum integrum coronent, in plurimas fortassis ar-
 dentium stellarum pyramides figurentur; aliæ in
 orbem digestæ, firmitatis aliquid ætheri afferant,
 eoque testudinis in morem concamerato, subeuntibus
 cœli luminibus, quosdam quasi gradus præ-
 struant; adeoque vulgarium atomorum factiones do-
 micilia sibi deligant, ac cœlum ipsum proprias in
 domos atque stationes inter sese partiantur. *Rursus:*
aliis quibusdam interjectis: Imo, inquit, ne obvia
 quidem vident homines improvidi, tantum abest ut
 occulta provideant. Utique ratos illos atque con-
 stantes ortus obitusque siderum, non ceterorum
 modo, verum etiam solis omnium nobilissimos, ne
 suspicando quidem videntur attingere: nec iis uti
 commoditatibus, quas hominum generi suppeditant,
 aut collucente ad obeundum opus die, aut nocte
 quietis capiendæ causa terras opacante. *Exibit enim*
homo, inquit, ad opus suum, et operationem suam
usque ad vesperum 10. Nec vero alteram ejus circui-
 tionem attendunt, qua distinctas tempestates oppor-
 tunaque tempora, nec usquam detortas conversiones
 efficiat; earum videlicet ex quibus ipse consistit,
 atomorum ductum secutus. At enimvero, velint no-
 lint homines reapse miseri, quomodo tamen sibi
 persuadent, æquissimi: magnus ille Dominus qui
 solem creavit, verborum quoque suorum vi ejusdem
 cursus incitavit. Atomum quippe, hiemem vobis, o
 cæci, ac pluvias afferunt, ut alimenta vobis ac cæ-
 teris animantibus terra producat? Eademdem æstas
 beneficium est, ut arborum etiam ad delicias fructus
 colligatis? Quidni porro atomis frugum præsidibus
 solemnem cultu sacra facitis? Homines ingrati, qui
 tot donorum quæ ab iis accipitis, ne primitias qui-
 dem pauculas consecretis. *Iterumque post pauca:*
 Multiplex autem, inquit, illa stellarum natio, quam
 erraticæ ac semper huc illucque disjectæ atomi con-
 flaverunt, sedes ipsa sibi, colonizæ cujusdam aut so-

¹⁰ Psal. ciii, 25.

(58) Ἐμποδιστατοῦντος. Forte ἐμποδοστατοῦντες. VIGER.

dalitatis more, communi ex pacto distribuit, nullius aut conditoris, aut familiæ præsidis auctoritatem secuta. Atque ita deinceps, mutua cum finitimis, religiose atque cum pace, omnes vicinæ jura custodiunt, nec eos unquam fines quos ab initio accipere, suspiciunt, prorsus ac si regiarum quarundam atomorum legibus regerentur. At non imperant illæ profecto. Qui enim imperent, quæ nullæ sunt? Audite vero divinorum oraculorum vocem: *In judicio Domini opera ejus. Ab initio et a creatione ipsorum distinxit partes illorum. Ornabit in æternum opera sua, et principia eorum in generationes eorum*¹⁹. — *Additque paulo post*: Aut quæ unquam acies, inquit, tam composito ægmine campum transmisit, præcurrente nemine, nemine deerrante, nemine aut impedimentum offerente cæteris, aut cæteros minus consequente: quam æquatis semper ordinibus, et pressis veluti clypeis, perpetuus ille, nec usquam aut interruptus, aut perturbatus, aut obice ullo retardatus astrorum exercitus progreditur? Atqui transversis quibusdam inclinationibus ac nutibus, obscura nonnumquam eorum mutationes fiunt. Esto. Semper tamen et justum observant tempus, et loca illa unde singula oriuntur, prospiciunt, qui hoc in studii genere occupantur. Dicant ergo nobis atomorum sectores egregii, qui et dividunt individua, et dissita sejunctaque consociant, et inflnita mente definiunt, unde tandem circularis ille rerum cœlestium conjunctusque cursus atque conversio: cum non una quædam atomorum strues sic tanquam funda temere circumrotetur; sed chorus ille tantus composito æqualique gressu procedat, et in orbem una volvatur: aut quo pacto fiat, ut tam multi ejusdem viæ socii, a nemine ordinati, nullo præditi consilio, sibi que mutuo ignoti omnes, tanta simul concordia susceptum iter conficiant? Merito enim propheta, hoc tanquam ex iis unum quæ nec fieri nec ostendi queant, protulit, ut duo simul peregrini concurrant, dum ait: *Convenientne duo in idem diversorium, si non se mutuo noverint?*

IV.

Idem ex hominis natura concluditur.

Ac ne se quidem ipsos, nec quæ naturæ suæ propria sunt, isti vident. Si quis enim ex illis impiæ doctrinæ principibus, quis tandem, aut unde sit, cum animo reputaret suo; is profecto velut in summet sensum adductus, saperet illico, atque hac voce, non jam atomos, sed Patrem ipse Creatoremque suum appellaret: *Manus tuæ formaverunt me et fecerunt me*²⁰. Et quemadmodum alter ille admirabilem molitionis suæ rationem pertexeret: *Nonne sicut lac mulsisti me, et sicut caseum me coagulasti? Pelle et carne vestisti me, ossibus et nervis compegisti me; vitam et misericordiam tribuisti mihi, et visitatio tua custodivit spiritum meum*²¹. Quot enim, amabo, et cujusmodi atomos Epicuri pater ex se profudit, cum Epicurum proseminare? Quomodo in matris ejus alvum inclusæ coaluerunt, figuram ac formam acceperunt, commotæ sunt, auctæ sunt? Quomodo ros ille perexiguus, plurimas Epicuri atomos cum advocasset, alias in cutem carnemque

¹⁹ Eccli. xvi, 26, 27. ²⁰ Psal. cxviii, 73. ²¹ Job x, 10-12.

(39) *Εισπορεύονται*. Quæ tum hic, tum in fine cap. 5 tanquam e sacris Litteris petita refert S. Pater, nusquam κατὰ λέξιν occurrunt. Cæterum Eusebius his recitatis subinfert: « Hæc ille. Qui sexcenta alia persecutus, susceptum deinceps argumentum pluribus confirmat, partim ex singulis

A χῆς τε καὶ ἀδιάστατος, ἀόκλητός τε καὶ ἀνεμπέδιστος τῶν ἄστρον στρατός; Ἄλλ' ἐγκλίσει καὶ ταῖς εἰς πλάγιον νεύσεις, γίνονται τινες αὐτῶν ἀδηλοτροπαί. Καὶ μὴν αἰ καίροφυλακοῦσι καὶ προορῶνται τὰς χώρας, ὅθεν ἕκαστος ἀνήσιν, οἱ τοῦτοις προσεσχηκότες. Εἰπάτωσαν οὖν ἡμῖν οἱ τῶν ἀτόμων τομείς, καὶ τῶν ἀμερῶν μερισταί, καὶ τῶν ἀτυνθέτων συναγωγεῖς, καὶ τὰ ἀπειρα περινοοῦντες, πόθεν ἡ κυκλοφορικῆ τῶν οὐρανίων συνοδία καὶ περιοδία, οὐχ ἐνὸς παραλόγως ἀτόμων πηγματος οὕτω σφενδαμισθέντος, ἀλλὰ τοσοῦτου κυκλικοῦ χοροῦ κατὰ ῥυθμὸν ἴσα βαίνοντος καὶ συμπεριδινουμένου· πόθεν ἀδιάτακτοι, καὶ ἀπροαίρετοι, καὶ ἀγνώτες ἀλλήλων συνέμποροι παμπληθεῖς συναναστράφησαν; Καλῶς τε ὁ προφήτης ἐν τοῖς ἀδυνάτοις καὶ ἀνευδαίτοις

B ἔταξε, ξένους καὶ δύο συνδραμεῖν· *Εἰσπορεύονται* (39), φησὶ, *δύο ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατάλυμα, ἐὰν μὴ γνωρίσωσιν ἑαυτούς;*

C ἀστρῶν exercitus progreditur? Atqui transversis quibusdam inclinationibus ac nutibus, obscura nonnumquam eorum mutationes fiunt. Esto. Semper tamen et justum observant tempus, et loca illa unde singula oriuntur, prospiciunt, qui hoc in studii genere occupantur. Dicant ergo nobis atomorum sectores egregii, qui et dividunt individua, et dissita sejunctaque consociant, et inflnita mente definiunt, unde tandem circularis ille rerum cœlestium conjunctusque cursus atque conversio: cum non una quædam atomorum strues sic tanquam funda temere circumrotetur; sed chorus ille tantus composito æqualique gressu procedat, et in orbem una volvatur: aut quo pacto fiat, ut tam multi ejusdem viæ socii, a nemine ordinati, nullo præditi consilio, sibi que mutuo ignoti omnes, tanta simul concordia susceptum iter conficiant? Merito enim propheta, hoc tanquam ex iis unum quæ nec fieri nec ostendi queant, protulit, ut duo simul peregrini concurrant, dum ait: *Convenientne duo in idem diversorium, si non se mutuo noverint?*

C

D.

Ἀπὸ τῆς ἀνθρώπου φύσεως.

Καὶ οὔτε ἑαυτούς, οὔτε τὰ περὶ ἑαυτούς ὀρῶν. Εἰ γάρ τις τῶν ἀρχηγῶν τοῦ τῆς ἀσθεῖας ταύτης δόγματος, ἑαυτὸν ὅστις ἐστὶ καὶ ὄθεν, ἀνελογίζετο, ἐφρόνησεν ἂν ὡσπερ συνηθημένος ἑαυτοῦ, καὶ εἶπεν οὐ πρὸς τὰς ἀτόμους, ἀλλὰ πρὸς τὸν Πατέρα καὶ Ποιητὴν ἑαυτοῦ· *Αἱ χεῖρές σου ἐπλασάν με καὶ ἐποίησάν με. Καὶ προσπεπεργάσατο ἂν ἐκεῖνος τὸν θαυμάσιον τῆς ποιήσεως ἑαυτοῦ τρόπον· Ἡ οὐχ ὡσπερ γάλα με ἡμελλας, ἐτύρωσας δὲ με ἴσα τυρῶ; Δέρμα καὶ κρέας με ἐνέδυσας, ὀστέους δὲ καὶ νεύρους με ἐνεῖρας; Ὡρὴ δὲ καὶ ἔλεος ἔθου παρ' ἐμοῦ, ἡ δὲ ἐπισκοπὴ σου ἐφύλαξέ μου τὸ πρῶτα. Πόσας γὰρ ἀτόμους ὁ Ἐπικούρου πατήρ, καὶ ποταπὸς*

D ἐξ ἑαυτοῦ προέχεεν, ὅτ' ἀπιστέρμαινεν Ἐπίκουρον; Καὶ πῶς τις τὴν μητρώαν αὐτοῦ κατακλεισθεῖσαι γαστέρα, συνεπάγησεν, ἐσηματίσθησεν, ἐμορφώθησεν, ἐκινήθησεν, ἠξύνθησεν; Καὶ πολλὰς ἡ βραχυία βανὶς τὰς Ἐπικούρου ἀτόμους προσκαλεσαμένη, τὰς μὲν ἐπημφίεσεν αὐτῶν δέρμα καὶ σάρκα γενομένας,

universi elementis, partim ex omni generis animantium quæ complectuntur, multitudine; partim ex ipsa quoque hominis natura depromptis. E quibus ubi pauca quædam superioribus addidero, tum demum huic libro finem imponam. Ac ne se quidam ipsos, inquit, » etc. GALL.

ταῖς δὲ ὀστωθείαισι ἠνώρθωται, ταῖς δὲ συνεδέθη
 νευρῶν ῥαφουμένη; Τὰ τε ἄλλα πολλὰ μέλη, καὶ
 ἀπλόγχα, καὶ ἔγκαθα, καὶ αἰσθητήρια, τὰ μὲν
 ἔνδοθεν, τὰ δὲ θύραθεν ἐφήρμοσε, δι' ὧν ἐζωγο-
 νήθη τὸ σῶμα; Ὅν οὐδὲν ἀργόν, οὐδὲ ἀχρεῖον προσ-
 ετέθη· ἐπεὶ μηδὲ τὰ φαυλότατα, μήτε τριχες,
 μήτε δνυχες· πάντα δὲ, τὰ μὲν πρὸς τὴν συ-
 στάσεως ὄφελος, τὰ δὲ πρὸς τὸ κάλλος τῆς ὕφους
 συντελεῖ. Οὐ γὰρ τῆς χρεῖας μόνως, ἀλλὰ καὶ τῆς
 ὥρας ἐπιμελής ἡ Πρόνοια. Ἐρῦμα μὲν γὰρ καὶ σκέ-
 πασμα πάσης τῆς κεφαλῆς ἡ κόμη· εὐπρέπεια δὲ ὁ
 πῶγων τῷ φιλοσόφῳ. Τὴν τε τοῦ ὅλου σώματος τοῦ
 ἀνθρωπεῖου φύσιν ἐκ τῶν μερῶν ἀναγκαίων πάντων
 ἤρμοσε, καὶ τοῖς μέλεσι πᾶσι τὴν τε πρὸς ἄλληλα
 κοινωνίαν περιέβαλε, καὶ τὴν παρὰ τοῦ ὅλου χορη-
 γίαν ἐπεμέτρησεν. Ὅν τὰ μὲν ὀλοσχερῆ, καὶ τοῖς
 ἰδιώταις ἐκ τῆς πείρας, ἦν ἔχει δύναμιν, πρόδηλα·
 κεφαλῆς ἡγεμονία, καὶ περὶ τὸν ἔγκέφαλον, ὡσπερ
 ἄρχοντα ἐν ἀκροπόλει, τῶν αἰσθήσεων ἡ δορυφορία·
 προϊούσαι (40) μὲν ὄψεις, ἀναγγέλλουσαι δὲ ἀκοαί,
 ἐδωδή ὡσπερ φορολογούσα, φερραῖς καθάπερ ἀνι-
 χνεύουσα καὶ διερευνημένη, καὶ ἀφῆ πᾶν διατάττουσα
 τὸ ὑπήκοον. (Κεφαλαιωδῶς γὰρ νῦν ὀλίγα τῶν τῆς
 πανσόφου Προνοίας ἔργων ἐπιδραμούμεθα, μετ' ὀλί-
 γον ἀκριβέστερον, τοῦ Θεοῦ διδόντος, ἐπαξεργασόμε-
 νοι, ὅταν πρὸς τὸν δοκοῦντα λογιώτερον ἀποτείνω-
 μεθα.) Χειρῶν διακονία, δι' ὧν ἐργασίαι τε παντοῖαι,
 καὶ πολυμήχανοι τελοῦνται τέχναι, ταῖς κατὰ μέρος
 δυνάμειν εἰς μίαν συνεργίαν διηρθρωμένων, ὧμων
 τε ἀγχοφοραῖαι, καὶ κατοχαὶ δακτύλων, ἀγκῶνων τε
 καμπαί, πρὸς τε τὸ σῶμα εἰσω στρεφόμεναι, καὶ
 πρὸς τὸ ἐκτὸς ἀπονεύουσαι, ἵνα ἐφέλικεσθαι τε καὶ
 ἀπωθεῖσθαι δύνωνται· ποδῶν ὑπηρεσία, δι' ὧν πᾶσα
 ἡμῖν ὑποπέπτικεν ἡ περιγίως κτίσις, βᾶσιμος ἡ
 γῆ, πλωτὴ ἡ θάλασσα, περάσιμοι ὁ ποταμοί, καὶ
 πάντων πρὸς πάντα ἐπιμιξία. Γαστήρ ταμείον τρο-
 φῶν, πᾶσι τοῖς συντεταγμένοις μέλεσιν, ἐξ ἑαυτῆς
 ἐν μέτρῳ τὸ σιτηρέσιον διανέμουσα, καὶ τὸ περιτε-
 τεῦον ἐκτιθεμένη. Καὶ τὰ ἄλλα δι' ὧν ἐμφανῶς ἡ
 διοίκησις τῆς ἀνθρωπεῖου μεμηχάνηται διανομῆς.
 Ὅν ὁμοίως τοῖς ἄφροσιν ἔχοντες οἱ σοφοὶ τὴν κρι-
 σιν (41), οὐκ ἴσχουσι τὴν γνῶσιν. Οἱ μὲν γὰρ εἰς ἦν
 ἀν οἰηθῶσιν ἀθεότητα (42), τὴν ἐπιστημονικωτάτην
 περὶ πάντων, καὶ τὴν εἰς ἑαυτοὺς εὐεργετικωτάτην
 ἀναφέρουσιν οἰκονομίαν, κρείττονος καὶ θείας ὄντως
 φρονήσεως τε καὶ δυνάμειος ἔργον αὐτὴν εἶναι πι-
 στούμενοι· οἱ δὲ, συντυχῆ καὶ συμπτώσει τῶν ἀτό-
 μων, ἀσκόπως τὴν θαυμασιωτάτην καλλιέργειαν
 ἀνατιθέασιν. Τὴν δὲ ἐνεργεστέραν ἐτι τούτων ἐπισκε-
 ψιν, καὶ τὴν τῶν ἐνδοσθίων διάθεσιν, ἰατροὶ μὲν
 ἀκριβῶς διερευνησάμενοι καὶ καταπλαγόντες, ἐξε-
 θείασαν τὴν φύσιν· ἡμεῖς δὲ ὕστερον ὡς ἀν οἱοί τε
 γενώμεθα, ἅν ἐπιπολῆς (43), ἀναθεωρήσομεν. Καθ-

A mutatas convestivit, aliis in ossa conversis erectior
 ac solidior constitit, aliis nervorum complexu illi-
 gatus est? Quo denique modo vim tantam membro-
 rum aliarum, viscerum, intestinorum, sensus in-
 strumentorum, intrinsecus extrinsecusve conflavit,
 quæ vivum ac spirans corpus efficeret? Nam ex
 illis quidem omnibus otiosum nihil est, nihil inu-
 tile; non pili, non ungues, non cætera quæ abje-
 ctissima videri possint: omnia vel ad constituen-
 dam ejus integritatem, vel ad speciem dignitatemque
 conducunt. Nec enim usui duntaxat uni Providen-
 tia, sed etiam pulchritudini ac forinæ prospicit.
 Itaque totius capitis propugnaculum quoddam ac
 tegumentum coma est; barba philosophi decus et
 ornamentum. Illa igitur integri corporis humani
 B naturam ex partibus necessariis omnibus coagment-
 avit, membrisque omnibus cum mutua inter se
 communionem indidit, tum ex totius etiam opibus
 prolixè admodum ac liberaliter admensa est. Et
 membra quidem potissima, quam vim et facultatem
 habeant, usu et experientia ipsi etiam idiotæ no-
 runt: capitis principatus, circa cerebrum tanquam
 imperatorem, sensuum in acropoli excubiæ atque
 præsidia: progredientes oculi; aures nuntios perfo-
 rentes; gustatus velut comæatum annonamque
 convehens; olfactus indagans quodammodo atque
 vestigans; tactus subdita omnia digerens et ordi-
 nans. (Nunc enim ex sapientissimæ Providentiæ
 operibus summam pauca tantum aliqua percurri-
 mus, iidem paulo post, cum adversus illum cujus
 major est eruditionis opinio, disputabimus, uberius
 Deo duce ac plenius omnia persecuturi.) Manuum
 ergo deinceps ministerium, quæ omnis generis fun-
 ctiones obeunt, artesque moliantur singularis inge-
 nii, propriis quibusque facultatibus ad unam fun-
 ctionum societatem instructæ: humeri gestandis
 oneribus idonei, digitorum prehensiones, flexiones
 cubitorum, quæ uti res vel attrahere possint vel
 depellere, intrinsecus extrinsecusque versantur; pe-
 dum obsequium, per quos creata circa terram om-
 nia nobis obsecundant, quibus terræ peragrantur,
 navigantur maria, fluvii trajiciuntur, omnium com-
 mercia cum omnibus ineuntur. Venter ciborum
 ærarium, membris omnibus suo quibusque loco et
 D ordine collocatis, justam per sese annonam distri-
 buens, et quidquid superfluum est, ejiciens. Ac cæ-
 tera, quorum vi humanæ firmitatis et conservationis
 ratio continetur. Horum usus in stultis æque sapien-
 tibusque similis est, cognitio dissimilis. Alii quippe
 quam animo divinitatem informarint, ad eam, ut
 quæ rerum omnium scientissima sit, atque in se-
 ipsos beneficentissima, totam referunt hujus œcon-
 omiæ rationem, quod eam superioris cujusdam

(40) Προϊούσαι. Forte προϊούσαι. VIGER.

(41) Διανομῆς..... κρίσιν. Scribe διαμονῆς.....
 χρήσιν. Id.

(42) Ἀθεότητα. Forte θεότητα. Id.

(43) Ἐπιπολῆς. Eum mihi sensum expressisse
 video, qui ex verbis illis exprimi poterat: sed

tamen illa duo, id est, ὡς ἀν οἱοί τε, et ἐπιπολῆς,
 minus conjuncta esse posse arbitror. Mallem igitur
 ἐπὶ πολλοῖς, suppl. ῥήμασι, seu λόγοις. Particula
 ἅν vel abesse potest; vel si retinetur, emphasim
 habet cum asseveratione conjunctam, ut sæpe
 alias. Id.

prorsusque diviſæ cum ſapientiæ tum poteſtatis A opus exiſtunt; alii contra inſulſe admodum, fortunæ et caſui adminiſtrationem ſumma digniſſimam admiratione deferunt. At vero efficaciorem adhuc rerum iſtarum conſiderationem, et partium interiorum rationem, medici quidem altius diligentiusque rimati, ac vehementius admirati, divinitatem naturæ tribuerunt: nos eam poſtea, jejune fortassis et exiliter, at pro facultate noſtra proſequemur. Nunc ut univerſe hoc ſummamque dicamus: ecquis, obſecro, totum hoc tabernaculum fabricatus eſt, ſublime, altum, erectum, elegans, ad ſenſum, motum, actionem et omne quidem actionis genus tam egregie comparatum? Iſta videlicet atomorum multitudo rationis expers. At illæ, ut maxime conveniant, ne luteam quidem imaginem formare, aut lapideum ſimulacrum perpolire, aut argenteum vel aureum idolum conflare poſſint: quorum omnium proprias manuum artes, fingendis aptas corporibus, hominum excogitavit induſtria. Quorum igitur ſine ſapientia vel adumbrari ſpecies informarique non poſſit, horum vera ipſa exemplaria, qui tandem exiſtere per ſe temereque potuerunt? Jam animum ipſum, mentem atque rationem philoſophus unde habet? Eane ab inanimitis et mentis ac rationis expertibus atomis emendicavit, quæ ſibi aliquam ſingulæ notionem dogmaque proprium infuderint? et quemadmodum Pandoram a diis Heſiodus fabulatur, ſic ab atomis abſoluta hominis ſapientia fuerit? Iſta poeſin deinceps omnem, omnemque musicam, aſtronomiam, geometriam, cæterasque doctrinas, deorum inventa Græci atque inſtituta vocare deſinant: ſolæ omnium peritæ ac ſapientes atomi, Muſæ celebrentur. Nam illa quidem ex atomis Epicuri theogonia, ex infinitis etiam mundis exſulavit, in inſinitam perturbationis vaſtitatem ejecta.

V.

Operum ſuorum molitionem Deo laborioſam ac moleſtam non eſſe.

Moliri aliquid, adminiſtrare, benefacere, providere, aliaque ſimilia, inertibus quidem ac ſtultis, debilibus ac nequam, moleſta forte ſint: quorum ſe numero, dum talia de diis ſentit, Epicurus adiungit. At vero ſtudioſis, valentibus, induſtriis atque ſolertibus, cujuſmodi philoſophos (quanto magis deos?) eſſe oporteat; non modo non injucunda hæc atque aſpera, verum etiam jucundiſſima ſunt, omniumque ſuaviſſima: quibus negligentia rerumque bonarum procrastinatio dedecori vertitur; ad quos illud commentis poetæ conſilium pertinet:

.... *Cras ne exſpectato:*

Cui mox comminationem hanc adiungit:

Cunctator damnis ſemper luclatur acerbis.

At nos gravius inſtituit propheta, dum et actiones cum virtute conjunctas Deo vero dignas eſſe pronuntiat, et nefarium illum a quo negligentur, appellat. *Maledictus enim, qui facit opera Domini negligenter*²². Deinde ut in quavis arte rudes et in-

²² Jer. XLVIII, 10.

(44) *Σωματουργῶν*. Scribe *σωματουργοί*. VIGER.

(45) *Μηδ' ἀναβάλλεσθαι*. Heſiodi verba ſunt in *Εργ.*, v. 408:

Μηδ' ἀναβάλλεσθαι εἰς αὐριον, εἰς τ' ἐρρηγιον.

δίου δὲ καὶ συλλήθδην, δλον τοῦτο τὸ σκῆνος τίς τοιοῦτον ἐσκηνοποίησεν, ὕψηλόν, θρθιον, εὐρυθμοσ, εὐαίσθητον, εὐκίνητον, εβεργον, παντουργόν; Ἡ τῶν ἀτόμων ἄλογος, φασι, πληθύς. Ἄλλ' οὐδ' ἂν εἰκόνα πληλινῆν ἐκείναι ſυνελλοῦσαι πλάσαιεν, οὐδ' ἀνδριάντα λίθινον ξέσαιεν, οὐδ' ἂν εἰδωλον ἀργυροῦν ἢ χρυσοῦν χωνεῦσαι προσαγάγοιεν· ἀλλὰ τέχνηαι καὶ χειρουργίαι τοῦτων, ὕπ' ἀνθρώπων εὐρηνηται ſωματουργῶν (44). Ὡν δὲ ἀπεικασίαι καὶ ſκιαγραφίαι διχα ſοφίας οὐκ ἂν γένοιτο, πῶς τὰ ἀληθῆ καὶ πρωτότυπα τοῦτων αὐτομάτως ſυμβέβηκε; Ψυχὴ δὲ, καὶ νοῦς καὶ λόγος, πόθεν ἐγγέγονε τῷ φιλοσόφῳ; Ἡ παρὰ τῶν ἀψύχων καὶ ἀνοητων καὶ ἀλογίſτων ἀτόμων ταῦτ' ἠρανίſατο, κάκεινων αὐτῷ τι ἐκάστη νόημα καὶ δόγμα ἐνέπνευſεν; Καὶ ὡσπερ ὁ Ἡσιόδου μῦθος, τὴν Πανδώραν φησὶν ὑπὸ τῶν θεῶν, οὕτως ἢ ſοφία τάνδρὸς ὑπὸ τῶν ἀτόμων ſυντελεſθη; Καὶ ποιήσιν δὲ πᾶσαν, καὶ πᾶσαν μουσικὴν, ἀſτρονομίαι τε, καὶ γεωμετρίαν, καὶ τὰς ἄλλας ἐπιſτήμας, οὐκ ἔτι θεῶν ἐδρήματα καὶ παιδεύματα φήσουσιν Ἐλληνες εἶναι, μόναι δὲ γεγόνασιν ἐμπειρικαὶ καὶ ſοφαὶ πάντων αἱ ἄτομοι Μοῦσαι· ἢ γὰρ ἐκ τῶν ἀτόμων Ἐπικούρου θεογονία, τῶν μὲν ἀπείρων κόσμων ἔξορὸς ἐſτιν, εἰς δὲ τὴν ἀπείρων ἀκοσμίαν πεφυγάδεται.

B

C

E.

Ὅτι οὐκ ἐπίκορον τῷ θεῷ τὸ ἐργάζεσθαι.

Ἐργάζεσθαι δὲ γε, καὶ διοικεῖν, καὶ εὐεργετεῖν α, καὶ προκῆδεσθαι, καὶ τὰ τοιαῦτα, τοῖς μὲν ἀργείοις, καὶ ἀφροσὶ, καὶ ἀσθενέσιν, καὶ κακούργοις, ἴσως ἐπαχθῆ· οἷς ἐγκατέλεξεν αὐτὸν Ἐπίκουρος, τοιαῦτα φρονήſας περὶ τῶν θεῶν. Τοῖς δὲ ſπουδαίοις, καὶ δυνατοῖς, καὶ ſυνετοῖς, καὶ ſώφροσιν, οἷους εἶναι χρὴ τοῦς φιλοσόφους (πόσῳ γε μάλλον τοῦς θεοῦς;) οὐχ ὅπως [οὐκ] ἀηδῆ ταῦτα καὶ προſάνθη, ἀλλὰ καὶ τερπνότατα, καὶ πάντων μάλλον ἀſπαστότατα· οἷς τὸ ἀμύλῃς, καὶ τὸ μέλλειν τι πράττειν τῶν χρηστώων, βνεδος· ὡς ἐκείνους τε ποιητῆς νουθετεῖ ſυμβουλευσίων· *Μηδ' ἀναβάλλεσθαι* (45) *εἰς αὐριον*.

D

καὶ προſεπατελιῶν·

Αἰεὶ δ' ἀμβολιεργὸς ἀνὴρ ἀτησι καλαλεῖ.

Ἡμᾶς τε (46) ſεμνότερον παιδεύει προφήτης, θεοπρεπῆ μὲν βνετως ἔργα τὰ κατ' ἀρετὴν ὑπάρχειν λέγων, τὸν δὲ ὀλιγορωρῶντα τοῦτων, ἐξάγιſτον· *Ἐκκατάρτατος γὰρ ὁ ποῶν τὰ ἔργα Κυρίου ἀμύλῃς*. Εἶτα καὶ τοῖς μὲν ἀμαθέσιν ἡſτινοσοῦν τέχνης καὶ

Qui ſequitur:

Αἰεὶ δ' ἀμβολιεργὸς, etc.

ibid. v. 411. lb.

(46) Ἡμᾶς τε. Forte ἡμᾶς δὲ. lb.

ἀτελεστέροις, διὰ τὸ τῆς πειρασ ἀληθῆς (47) καὶ τὸ τῶν ἔργων ἀτριβῆς, κάματος ἐγγίνεται ταῖς ἐπιχειρήσεσιν. Οἱ δὲ προκόπτοντες, καὶ μᾶλλον ἔτι οἱ τέλειοι, βῆδλιως δὲ μετῆσι κατορθοῦντες γάννυνται, καὶ μᾶλλον ἂν ἔλοιτο τὰ εἰωθῆτα πράττοντες ἀνύσειν καὶ τελεσιουργεῖν, ἢ πάντα σφίσι ὑπάρξαι τὰ ἐν ἀνθρώποις ἀγαθὰ. Δημόκριτος γοῦν αὐτὸς, ὡς φασιν, ἔλεγε βούλεσθαι μᾶλλον μίαν εὐρεῖν αἰτιολογίαν, ἢ τὴν Περσῶν οἱ βασιλείαν γενέσθαι· καὶ ταῦτα, μάτην καὶ ἀναίτιως αἰτιολογῶν, ὡς ἂν ἀπὸ κενῆς ἀρχῆς, καὶ ὑποθέσεως πλανωμένης ὀρμώμενος, καὶ τὴν βίβαν, καὶ τὴν κοινήν ἀνάγκην τῆς τῶν ὄντων φύσεως οὐχ ὀρῶν, σοφίαν δὲ μεγίστην ἠγούμενος, τὴν τῶν ἀσφάως καὶ ἠλιθίως συμβαινόντων κατανόησιν, καὶ τὴν τύχην, τῶν μὲν καθόλου καὶ τῶν θεῶν δέσποιναν ἐφιστάς καὶ βασιλίδα, καὶ πάντα γενέσθαι κατ' αὐτὴν ἀποφαινόμενος· τοῦ δὲ τῶν ἀνθρώπων αὐτὴν ἀποκηρύττων βίου, καὶ τοὺς προσεβούντας αὐτὴν ἐλέγχων ἀγνώμονας. Τῶν γοῦν ὑποθηκῶν ἀρχόμενος λέγει· ἰ Ἄνθρωποι τύχης εἰδωλον ἐπλάσαντο, πρόφασιν ἰδίης ἀνοήης. Φύσει γὰρ γνώμη (48) τύχη μάχεται· καὶ τὴν ἐχθίστην τῇ φρονήσει ταύτην αὐτὴν ἔφασαν κρατεῖν· μᾶλλον δὲ καὶ ταύτην ἄρδην ἀναιροῦντες, καὶ ἀφανίζοντες, ἐκείνην ἀντικαθιστάσιν αὐτῆς. Οὐ γὰρ εὐτυχῆ τὴν φρόνησιν, ἀλλ' ἐμφρονεστάτην ὕμνουσι τὴν τύχην (49). » Οἱ μὲν οὖν τῶν βιωφελῶν ἔργων ἐπιστάται, ταῖς πρὸς τὸ ὀμόφυλον ἐπικουρίας ἀγάλλονται, ἐπαῖνον τε ὀρέγονται καὶ κλέους ἐφ' οἷς αὐτῶν προκάμνουσιν, οἱ μὲν τρέφοντες, οἱ δὲ κυβερνῶντες, οἱ δ' ἰώμενοι, οἱ δὲ πολιτευόμενοι· οἱ δὲ γε φιλόσοφοι, καὶ σφῶδρα παιδεύειν ἐπιχειροῦντες ἀνθρώπους φρουάτονται. Ἡ τολμήσουσιν Ἐπικουρος ἢ Δημόκριτος εἰπεῖν, ὡς ἀσχάλλουσι φιλοσοφοῦντες; Ἄλλ' οὐδὲ θυμηδίαν ταύτης ἂν ἐπέραν προθεῖντο. Καὶ γὰρ εἰ τὸ ἀγαθὸν ἠδονὴν εἶναι φρονοῦσιν, ἀλλ' αἰδεσθήσονται γε μὴ λέγειν ἠδὺ ὄν (50) αὐτοῖς εἶναι τὸ φιλοσοφεῖν. Τοὺς δὲ θεοὺς περὶ ὧν οἱ μὲν ποιηταὶ παρ' αὐτοῖς ἔδουσι, *δωτῆρας ἔδων* (51), οὗτοι δὲ οἱ φιλόσοφοι μετὰ τωθείας εὐφημοῦσι, *θεοὶ πάντων ἀγαθῶν ἀδώρητοι* (52) καὶ *ἀμέτοχοι*· καὶ τίνι τρόπῳ τεκμηριῶνται θεοὺς εἶναι, μήτε παρόντας καὶ πράττοντάς τι ὀρῶντες, ὡς οἱ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας θαυμάσαντες, διὰ τὸ θεῖον ἔφασαν κεκληῖσθαι θεοὺς· μήτε τινα δημιουργίαν αὐτοῖς ἢ κατασκευὴν προσέμενοντες, ἢ ἐκ τοῦ θεῖναι, τοῦτ' ἔστι ποιῆσαι, θεοποιήσωσιν αὐτούς (τούτου γὰρ ἕνεκα πρὸς ἀλήθειαν ὁ τῶν ἀπάντων ποιητῆς καὶ δημιουργὸς μόνος ἔστι θεός)· μήτε διοικήσιν, ἢ κρίσιν, ἢ χάριν αὐτῶν τινα πρὸς ἀνθρώπους ἐκτιθέμενοι, ἵνα φόβον ἢ τιμὴν ἀφλήσαντες προσκυνήσωμεν αὐτοῖς; Ἡ τοῦ κόσμου προκύψας Ἐπικουρος, καὶ τὸν οὐράνιον ὑπερβάς περιβολόν, ἢ διὰ τινων κρυφίων ἢς μόνος

choati, propter experientiae novitatem atque operum insolentiam, dum ad rem sese primum accingunt, molestiam patiuntur; ita qui aliquid proficere, multoque magis qui perfecti jam sunt, si quae susceperint, dum facile feliciterque conficiunt, exsultant animis, ac solemnium operum absolutionem bonis hominum omnibus anteponunt. Et vero Democritus ipse, causam unam aliquam, ut ferunt, invenire, quam sibi Persarum imperium obvenire maluisset: atque id homo qui causas frustra causisque sublatis inquireret, cum inane principium ac plenam erroris hypothesein secutus, atque in radice communique naturae rerum necessitate caecutiens, eorum quae imprudenter stolideque contingerent notitiam, summæ sapientiae genus putaret; fortunamque rerum universalium atque divinarum dominam reginaique constituens, cæteraque omnia ejus arbitrio fieri pronuntians, eandem tamen ab humanae vitæ commercio procul ablegaret, quibus illam colerent insulsos esse convinceret. Sane quidem ipsomet institutionum suarum exordio, sic loquitur: « Homines, inquit, dum stultitiae suae velum quaerere, vanum fortunæ simulacrum slexerunt (pugnat enim suapte natura cum fortuna consilium), inimicissimamque prudentiae dominari voluerunt; tamen si potius hac etiam exterminata funditusque sublata, ejus in locum alteram illam sufficiunt; nec enim fortunatam isti prudentiam, sed prudentissimam canunt celebrantque fortunam. » Porro utilium vitæ operum moderatores omnes, navanda suis opera maxime delectantur, laudemque simul et gloriam cum laboribus suis pro communi salute susceptis compensari volunt: alii quidem alendo, regendo alii, alii medendo, alii rempublicam gerendo; ipsique adeo philosophi suo illo instituendorum hominum conatu ac studio majorem in modum efferunt. Audebuntne vero Epicurus et Democritus dicere, molestum sibi atque invisum esse philosophandi munus? Imo non aliam profecto huic animi voluptatem anteponant: etsi enim bonum voluptatem omnem esse statuunt, hoc tamen dicere verebuntur, philosophari sibi non esse vulgari voluptate jucundius. Deos porro, quos poetæ quidem *bonorum auctores* prædicant, philosophi vero isti, nullius omnino boni vel auctores esse, vel participes rideo iactant; deos, inquam, illos, quibus tandem rationibus ut deos esse putent adducuntur; quos nec præsentem videant, nec rerum quidquam molientes (quod secuti saltem videntur, qui solem, lunam ac stellas admirati, θεοὺς, hoc est *deos*, διὰ τὸ *θεῖον*, id est, a currando vocatos esse dixerunt), nec ullo prorsus in operum aut functionum genere versari credant, ut eos ex τοῦ

(47) Ἀληθῆς. Forte ἀθῆς. VIGER.

(48) Φύσει γὰρ γνώμη. Præclare Tullius pro Marcello, sect. 7: Nunquam temeritas cum sapientia commiscetur, nec ad consilium casus admittitur. Id.

(49) Τὴν τύχην. Hactenus verba Democriti: quæ sequuntur Dionysii sunt. Id.

(50) Ἠδὺ ὄν. Forte ἦδιον.

(51) Δωτῆρας ἔδων. Homerus *Odys.* Θ, v. 325:

Ἔσταν δ' ἐν προθύροις θεοὶ δωτῆρας ἔδων.

Ἐτὶ v. 335:

Ἐρμεία, Διὸς υἱὲ, διάκτορε, δῶτορ ἔδων.

(52) Ἀδώρητοι. Id est, nullorum auctores donorum, hoc quidem loco, ubi δωτῆρας et ἀδώρητοι: opponuntur. Id.

θεῖναι, hoc est ab efficiendo θεοποίησιν, deos efficiant (propterea quippe omnium effector atque molitor unus vere Deus est); nullo denique vel gubernationis, vel iudicii, vel beneficii vinculo cum hominibus teneri velint, ut cultum iis aliquem vel metu vel honoris causa debeamus? Num Epicurus forte, cum ultra mundum hunc prospiciens, ac caelestem illum ambitum prætergressus, aut per occultum quoddam posticum sibi soli notum egressus, deos in vacuo degentes vidit, ac summam eorum tantis in deliciis felicitatem admiratus, voluptatem inde concupiscit, atque illam quæ in vacuo ducitur vitam æmulus, omnes continuo tanquam deorum illorum similes futuros, ejus ad felicitatis communionem ac societatem invitat: quibus ille cœnaculum, non jam cœlum aut olympum, ut poetæ, sed vacuum instruit, confectam ex atomis apponens ambrosiam, indidemque haustum nectar propinans? Cæterum iis de rebus quæ nihil ad nos pertineant, mille juramenta sacrasque obtestationes suis passim libris inferciens, per Jovem assidue vel negat aliquid vel affirmat; lectoresque suos, et eos quibuscum ipse disputat, deorum obstringit religione, non quod illos ipse vereatur, aut perjurium ullo modo reformidet; sed inanem hanc atque mendacem, vanamque ac nihil omnino significantem disputationum suarum appendicem effutiens, non aliter ac si excreat aut exspuat, aut convertat vultum, aut manum commoveat. Ejusmodi quippe omnis ista deorum appellatio est, superflua quædam ac sensus expers stultique simulatio. At illud quidem longe certissimum, cum Athenienses a Socratis interitu metueret, ne qualis erat *atheos* esse videretur, vacuas iis leviculorum deorum umbras novum circulatorem informasse. Nec enim profecto aut spiritalibus unquam oculis suspexit in cœlum, ut clarissimam illam superioribus e locis vocem exaudiret, qua intentus ille contemplator afflatus cum esset, exclamavit: *Cœli enarrant gloriam Dei, et opera manuum ejus annuntiant firmamentum*⁵³. Aut vero solum ipsum mente despexit; hoc enim si fecisset, didicisset utique, quod *Misericordia Domini plena est terra*⁵⁴; quodque, *Domini est terra et plenitudo ejus*⁵⁵, et illud: *Post hæc enim, inquit, Dominus in terram respexit, et implevit illum bonis suis. Anima omnis animantium operuit faciem ejus*⁵⁶. Qui si nimia cæcitate non laborant, tantam illam ac tam variam animantium multitudinem contemplantur, terrenarum, volatilium, aquatiliam; ac demum intelligant, quam verum hoc in omnium procreatione testimonium fuerit: *Et omnia secundum ejus mandatum exstiterunt bona*.

⁵³ Psal. xviii, 1. ⁵⁴ Psal. xxxii, 5. ⁵⁵ Psal. cxiii, 1. ⁵⁶ Eccli. xvi, 30, 31.

(53) *Ὁδς.* Forte τούς. VIGER.

(54) *Ἀτόμων.* Scribe ἀτμών. In.

(55) *Αὐτός.* Forte αὐτούς. In.

(56) *Ψυχὴν.* Forte ψυχῆ. In. — Ψυχὴν tamen præfert Bibliorum codex Alexandrinus.

(57) *Κρίσει.* Forte κτίσει. In.

(58) *Καλά.* His Dionysianis relatis quæ hucusque

A εἶδεν, ἐξελθὼν πολῶν, οὐς (53) ἐν τῷ κενῷ κατεῖθε θεοὺς, καὶ τὴν πολλὴν αὐτῶν ἐμακάρισε τρυφὴν, κακείθεν ἐπιθυμητῆς γενόμενος τῆς ἡδονῆς, καὶ τῆς ἐν τῷ κενῷ ζηλωτῆς διαίτης, οὕτω πάντας ἐπὶ τοῦ μακαρισμοῦ τούτου μετουσίαν, ἐξομοιωθησομένους ἐκείνοις τοῖς θεοῖς, παρακαλεῖ, συμπόσιον αὐτοῖς μακάριον, οὐχ ὅπερ οἱ ποιηταί, τὸν οὐρανὸν ἢ τὸν ὀλυμπον, ἀλλὰ τὸ κενὸν συγκροτῶν, ἐκ τε τῶν ἀτόμων (54) τὴν ἀμβροσίαν αὐτοῖς παρατιθεῖς, καὶ τροπίνων αὐτοῖς ἐξ ἐκείνων τὸ νέκταρ; Καὶ δὴ κατ' ἐκείνων τῶν μηδὲν πρὸς ἡμᾶς, ὄρκους τε καὶ ὀρκισμοὺς μυρίους τοῖς ἑαυτοῦ βιβλίοις ἐγγράφει, ὁμνῶς τε συνεχῶς μὰ Δία καὶ νῆ Δία, ἐξορκίων τε τοὺς ἐντυγχάνοντας καὶ πρὸς οὐς διαλέγοιτο, πρὸς τῶν θεῶν, οὐ τί του δεδιῶς αὐτὸς (55), ἢ δεδιττόμενος ἐκεῖνος τὴν ἐπιορκίαν, κενὸν δὲ τοῦτο, καὶ ψευδές, καὶ ἀργὸν, καὶ ἀσημον ἐπιφθεγγόμενος τοῖς λόγοις αὐτοῦ παράρημα, ὅσον εἰ καὶ χρέμπτοιτο καὶ πτόοι, τό τε πρόσωπον στρέφοι, καὶ τὴν χεῖρα κινῶν. Τοιαύτη γὰρ ἀδιανόητος ἦν ἢ παρ' αὐτῷ καὶ ματαία ὑπόκρισις, ἢ τῶν θεῶν ὀνομασία. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν πρόδηλον, ὅτι μετὰ τὸν Σωκράτους θάνατον κατεπιτηχῶς Ἀθηναίους, ὡς μὴ δοκοῖτο τοῦθ' ὅπερ ἦν, ἀθεοὺς εἶναι, κενὰς αὐτοῖς ἀνυποστάτων θεῶν τερατευσάμενος ἐξωγράφησε σκιάς. Οὕτε γὰρ εἰς οὐρανὸν ἀνέβλεζεν νοεροῖς ὀφθαλμοῖς, ἵνα τῆς ἐναργοῦς ἀνωθεν φωνῆς ἀκούσῃ, ἧς ὁ προσεκτικὸς θεατῆς κατακούσας ἐμαρτύρησεν· ὅτι *Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ. ποιήσιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα*. Οὕτε τῇ διανοίᾳ κατεῖθεν εἰς τοῦδαφος· Ἐμαθε γὰρ ἂν, ὅτι, *Τοῦ ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ, καὶ ὅτι, Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς· καὶ, Μετὰ ταῦτα γὰρ, φησὶ, Κύριος εἰς τὴν γῆν ἐπέβλεψε, καὶ ἐρέπλησεν αὐτὴν τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ. Ψυχὴν (56) παντὸς ζῶον ἐκάλυψε τὸ πρόσωπον αὐτῆς. Εἰ δὲ μὴ σφόδρα τυφλώττουσιν, ἐπισκεψάσθωσαν τὴν πεμποικίλον τῶν ζῶων πολυπλήθειαν, τὰ χερσαία, τὰ πτηνὰ, τὰ ἑνυδρα· καὶ κατανοησάτωσαν ὡς ἀληθῆς ἐπὶ τῇ πάντων κρίσει (57) γέγονεν ἡ μαρτυρία τοῦ Δεσπότη· *Καὶ πάντα κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόσταξιν κέσθητε καλά* (58).*

*Domini est terra et plenitudo ejus*⁵⁵, et illud: *Post hæc enim, inquit, Dominus in terram respexit, et implevit illum bonis suis. Anima omnis animantium operuit faciem ejus*⁵⁶. Qui si nimia cæcitate non laborant, tantam illam ac tam variam animantium multitudinem contemplantur, terrenarum, volatilium, aquatiliam; ac demum intelligant, quam verum hoc in omnium procreatione testimonium fuerit: *Et omnia secundum ejus mandatum exstiterunt bona*.

D descripta sunt, subdit Eusebius: Ταυτὰ μοι ἀπὸ πλείστον ἐξηγηθῆσαι τῶν πρὸς Ἐπίκουρον Διονυσίου τῷ καθ' ἡμᾶς ἐπισκόπῳ πεποιτημένων. *Hæc mihi e pluribus librali sunt atque decerpta, quæ Dionysius episcopus æqualis noster adversus Epicuram disputavit.* GALL.

E sacris Parallelis S. Joannis Damasceni Rupefucaldinis. Opp. tom. II, pag. 752 C. edit. Paris. 1712.

Τοῦ ἁγίου Διονυσίου Ἀλεξανδρείας *Περὶ φύσεως*. A

S. Dionysii Alexandrini *De natura*.

Ὁὐχ ἀπλῶς τῶν μεριστῶν τοῦ κόσμου, καὶ τῶν ὑπ' αὐτῶν, καὶ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ αἰῶνος· ἀλλὰ πάντων καὶ τῶν ἐλαχίστων ἄπειρος, ἀτέλεστος τῶν ἐν ἀνθρώποις ἢ γῶσις.

Non modo earum orbis rerum quæ dividuntur, et earum quæ sub ipso sunt, quin etiam numeri æternitatis; sed et omnium prorsus atque minimarum nescia est, nec erudita, hominum cognitio.

III.

EX LIBRIS ADVERSUS SABELLIUM.

(Euseb., *Præpar. evang.* lib. vii, cap. 19.)

Περὶ τοῦ μὴ ἀγέννητον εἶναι τὴν ὕλην. B

Materiam ortu non carere.

Ὁὐδ' ἐκεῖνοι (59) μὲν γὰρ ὄσοι, οἱ τὴν ὕλην ὡς ἀγέννητον ὑποχείριον εἰς διακόσμησιν διδόντες τῷ Θεῷ· παθητὴν γὰρ αὐτὴν, καὶ τρεπτὴν ὑπάρχουσαν, εἰκειν ταῖς θεοποιήτοις ἀλλοιῶσαι. Καὶ πόθεν γὰρ ὑπάρχει καὶ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ ὕλῃ, τό τε ὅμοιον καὶ τὸ ἰσόμοιον, διασαφῆτωσαν. Ἐκατέρου γὰρ δεῖ τινα ἐπινοῆσαι κρείττονα, ὃ μὴ δὲ θεμιτὸν ἐπινοῆσαι περὶ τοῦ Θεοῦ. Τό τε γὰρ ἀγέννητον, ὅμοιον ἐν ἀμφοτέροις λεγόμενον, καὶ ἕτερον νοούμενον παρ' ἑκάτερον, πόθεν ἐν αὐτοῖς ἐγένετο; Εἰ μὲν γὰρ αὐτὸ ἀγέννητόν ἐστιν ὁ Θεός, καὶ οὐσία ἐστὶν αὐτοῦ, ὡς ἂν εἴποι τις, ἡ ἀγεννησία, οὐκ ἂν ἀγέννητον εἴη ἡ ὕλη· οὐ γὰρ ταυτὸν ἐστὶν ἡ ὕλη, καὶ ὁ Θεός. Εἰ δὲ ἑκάτερον μὲν ἐστὶν, ὅπερ ἐστὶν ἡ ὕλη καὶ ὁ Θεός, πρόσθεσι δὲ ἀμφοτέροις τὸ ἀγέννητον· δῆλον ὡς ἕτερόν ἐστιν C ἑκατέρου, καὶ ἀμφοτέρων πρεσβύτερόν τε καὶ ἀνωτέρω. Ἀνατρεπτικὴ δὲ παντελῶς, καὶ τοῦ ταῦτα συνυπάρχειν, μᾶλλον δὲ τοῦτο ἕτερον αὐτῶν τὴν ὕλην ἐφ' ἑαυτῆς ὑπάρχειν, καὶ ἡ τῆς ἐναντίας ἕξω διαφορά. Εἰπάτωσαν γὰρ τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἀμφοτέρων ἔντων ἀγεννήτων, ὃ μὲν Θεός ἀπαθής, ἀτρεπτός, ἀκίνητος, ἐργαστικός· ἡ δὲ, τὰ ἐναντία, παθητὴ, τρεπτὴ, ἄστατος, μεταποιούμενη. Καὶ πῶς ἤρμωσαν καὶ συνέδραμον; Πότερον κατὰ τὴν τῆς ὕλης φύσιν ἐξοικειώσας ἑαυτὸν ἐτεχνίτευσεν αὐτὴν ὁ Θεός; Ἀλλὰ τοῦτό γε ἄτοπον, ὁμοίως ἀνθρώποις χρυσοχοεῖν καὶ λιθουργεῖν, καὶ κατὰ τὰς ἄλλας τέχνας, ὄσας αἱ ὕλαι μορφοῦσθαι καὶ τυποῦσθαι δύνανται, χειροκμητεῖν τὸν Θεόν. Εἰ δὲ οἷαν αὐτὸς ἐδοῦλετο D κατὰ τὴν ἑαυτοῦ σοφίαν ἐποίησε τὴν ὕλην, τὸ πολύμορφον, καὶ παμποικίλιον τῆς δημιουργίας ἑαυτοῦ σχῆμα καὶ τύπον ἐσφραγίζόμενος αὐτῇ, καὶ εὐ-

Impietatis etiam illud est, quod plerique materiam, cujus ortum nullum esse velint, divinæ potestati digerendam ornandamque subjiciant, dum eam natura sua patientem atque tractabilem, impressas divinitus mutationes facile subire tradunt. Enimvero doceant isti qui fieri potuerit, ut in Deum atque materiam similitudo pariter ac dissimilitudo caderet. Nam alium quemdam utroque potentiorum cogitare tum oporteret, quod tamen de Deo vel suspicari, nefas. Nam et ipsum ortu carere, quod in utroque simile dicitur, et alterum illud, quod præter utrumque cogitatur, quomodo tandem in iis locum habuit? Si enim illud ipsum quod ortu caret, Deus est, ipsaque, ut ita dicam, ortus negatio, divina essentia est; non jam idem ipsum quod ortu caret, materia fuerit, cum Deus et materia unum idemque non sint. Sin autem utrumque dixerint, id quidem esse proprie quod est, materiam videlicet, atque Deum, ortus tamen negationem ambobus convenire: manifeste sequitur, aliud quidpiam præter utrumque ponendum, quod antiquius ac superius utroque sit. Jam quominus per sese ambo simul esse possint, imo quominus e duobus alterum, hoc est materia, esse per sese queat, vel ipsa rationis et conditionis utriusque diversitas prorsus impediatur. Alioqui causam illi sane afferant, quamobrem cum ortu ambo careant, Deus quidem nec pati quidquam, nec mutari, nec moveri possit, idemque simul efficiendi vim habeat: materia vero contraria subeat omnia, quippe quæ pati mutarique possit, inconstans, et multiplici configurationi obnoxia. Jam qui tandem inter sese

(59) *Ὁὐδ' ἐκεῖνοι*, x. τ. λ. Eusebius l. c. hæc et sequentia recitans, ita proloquitur: Θῆσω δὲ φωνὰς τῶν πρὸ ἡμῶν τὸ δόγμα διηκριβωκότων, καὶ πρώτου γε Διονυσίου, ὃς ἐν τῷ πρώτῳ τῶν πρὸς Σαβέλλιον αὐτῷ γεγυμνασμένων, τάδε περὶ τοῦ προκειμένου γράφει. *Ipsam eorum verba producam qui ante nos hæc in disputatione versati sunt, atque in primis Dionysii, qui in primo librorum eorum quos in Sabellium elucubravit, hunc in modum de re tota philo-*

sophatur. Porro ad ista Eusebiana hæc habet doctus interpres: « Sabellius, a quo Personarum in SS. Triade distinctio nefarie tollebatur, alterum hoc de materia somnium ab Hermogene acceperat. Plures adversus Sabellium istum libros a Dionysio Alexandrino elaboratos esse, non tantum unum, ut non nemo credidit, vel hoc Eusebii loco manifeste convincitur. » GALL.

ambo tam apte convenerunt? Utrum sese Deus ad materiam naturam accommodans, sic eam demum elaboravit? At ineptum fuerit cogitare, Deum, uti homines vulgo solent, aut ex auro conficere, aut lapides vel cedere vel collocare, aut pro cæterarum artium varietate quibus diversa materiam genera figurari conformarique possunt, opus quodcumque moliri. Sin autem materiam, prout ipse voluit ejusque sapientia postulabat, finxisse dicitur, eamque variis ac multiplicibus artis molitionisque suæ formis consignasse; bene ominata certe quidem veraque hæc oratio fuerit, atque ejusmodi, quæ præterea Deum qui totius universi vita quædam et fundamentum est, ortus omnis expertem esse confirmet. Nam cum illa ortus negatione, propriam insuper existendi rationem conjungit. Cæterum multa quidem adversus id hominum genus dici possent; verum alterius loci hæc disputatio fuerit. Si tamen isti cum scelestissimis tot deorum fabricatoribus conferantur, minus impie loqui censebuntur.

IV.

EX QUATUOR LIBRIS AD DIONYSIUM ROMANUM PONTIFICEM

SEU EX OPERE INSCRIPTO

ELENCHUS ET APOLOGIA.

(Vide Patrologiæ Latinæ t. V, col. 117, in Dionysio papa.)

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΠΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΗΝ ΕΠΙΣΚΟΠΟΝ

Ἐρωτήσαντα περὶ διαφόρων κεφαλαίων, πρὸς ἃ διὰ τῆς Ἐπιστολῆς ὁ Διονύσιος ἀποκρίσεις ἐποίησατο, αἱ καὶ ὡς κανόνες ἐδέχθησαν.

BEATI DIONYSII

ARCHIEPISCOPI

EPISTOLA AD BASILIDEM EPISCOPUM

Interrogantem de diversis capitibus, ad quæ per Epistolam Dionysius responsa dedit, quæ tanquam canones sunt admissa.

CANON I.

Dionysius Basilidæ dilecto mihi filio et fratri in sacris comministro, Deoque fideli, in Domino salutem.

Misisti ad me, fidelissime et sapientissime fili mi, interrogans qua hora diei Paschæ jejunium solven-

(60) Ἀπόστολος. Scholium in codice Amerbachiano: Ἰστέον ὅτι γέγονε μὲν ὁ μακάριος Διονύσιος ὁὗτος ἀκροατῆς Ὀριγένους, ἐν τῷ τετάρτῳ τῆς βα-

KANON A.

Διονύσιος Βασιλειδῆ τῷ ἀγαπητῷ μου υἱῷ καὶ ἀδελφῷ συλλειτουργῷ καὶ θεοσεβῆϊ, ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Ἀπόστολος (60) μοι, πιστότατε καὶ λογιώτατε υἱέ μου, κυρθανόμενος καθ' ἣν ὥραν ἀπορητι-

σιλιας ἐστὶ Φιλίππου τοῦ μετὰ Γορδιανὸν βασιλευσαντος. Τὸν βίον μεταλλάξαντος Ἡρακλᾶ τρισκαίδεκάτου τῆς Ἀλεξανδρείων Ἐκκλησίας ἐπισκόπου τῆς

Ἔσθαι δεῖ (61) τῆν τοῦ Πάσχα ἡμέραν (62). Τί- A
 νὰς μὲν γὰρ τῶν ἀδελφῶν λέγειν φησὶ ὅτι χρὴ
 τοῦτο ποιεῖν πρὸς τὴν ἀλεξτοροφωνίαν· τινὰς δὲ,
 οἱ μὲν γὰρ ἐν Ῥώμῃ ἀδελ-
 φοί, ὡς φασι, περιμένουσι τὸν ἀλέκτορα· περὶ δὲ
 τῶν ἐνταῦθα ἐλθῆς ὅτι τάχιον. Ἀκριβῆ δὲ ὄραν
 τιθεῖναι ἐπιζητεῖς, καὶ ὄραν πάντῃ μεμνημένην·
 ὅπερ καὶ δύσκολον καὶ σφαλῆρόν ἐστι. Τὸ μὲν
 γὰρ ὅτι μετὰ τὸ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου
 ἡμῶν καιρὸν χρὴ τῆς ἄσπερας καὶ τῆς εὐφροσύ-
 νης ἐπάρχεσθαι, μέγιστον ἐκείνου τὰς ψυχὰς ταῖς
 ἠσθητικαῖς ταπεινούσας, ὅσοι πάντῃ ὁμοίως ὁμο-
 λογηθῆσεται. Κατεσκευάσας δὲ δι' ὧν ἐργασί-
 μοι πάντῃ ὁμῶς καὶ τῶν θείων εὐαγγελίων ἠσθη-
 μένος, ὅτι μηδὲν ἀκριβωμένον ἐν αὐτοῖς περὶ
 τῆς ὥρας καθ' ἣν ἀνέστη, φαίνεται. Διαφόρως B
 μὲν γὰρ οἱ εὐαγγελισταὶ τοὺς ἐπὶ τὸ μνημεῖον
 ἐλθόντας ἀνεγράψαν· κατὰ καιροὺς ἐνηλλαγμέ-
 ρους, καὶ πάντες ἀνεστηκότα ἦδη τὸν Κύριον
 ἔρασαν εὐρηκέναι. Καὶ ὅψε Σαββάτων, ὡς ὁ Ματ-
 θαῖος εἶπε· καὶ πρῶτα ἐπὶ σκοτίας οὐσας, ὡς ὁ
 Ἰωάννης γράφει· καὶ ἄρθρου βαθέος, ὡς ὁ Λου-
 κᾶς· καὶ λίαν πρῶτ' ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, ὡς ὁ
 Μάρκος. Καὶ πότε μὲν ἀνέστη, σαφῶς οὐδεὶς
 ἀπεφῆκε. Ὅτι δὲ ὅψε Σαββάτων τῇ ἐπιφω-
 σκούσῃ μὲν Σαββάτων οἱ ἐπὶ τὸ μνημεῖον παρα-
 γινόμενοι, οὐκέτι κείμενον αὐτὸν ἐν αὐτῷ κατέ-
 λαβον, τοῦτο ἀνωμολογῆται. Καὶ μηδὲ διαφωρεῖν,
 μηδὲ ἐναντιοῦσθαι τοὺς εὐαγγελιστὰς πρὸς ἀλλή-
 λους ὑπολάβωμεν· ἀλλ' εἰ καὶ μικρολογία τις εἶ-
 ναι δοξεί περὶ τὸ ζητούμενον, εἰ συμφωνοῦντες C
 πάντες ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ τὸ τοῦ κόσμου φῶς
 τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνασταλέναι, περὶ τὴν ὥραν
 διαφέρουσαι· ἀλλ' ἡμεῖς εὐγνωμόνως τὰ λεχθέντα
 καὶ πιστῶς ἀρμόσαι προθυμηθώμεν. Τὸ μὲν ὅσοι
 τοῦ Ματθαίου λεχθὲν, οὕτως ἔχει· Ὅψε δὲ Σαβ-

dum est. Dicis enim aliquos fratres dicere, quod oportet hoc in galli cantu facere; alios vero, quod id sit faciendum vespere. Qui enim Romæ sunt fratres, ut aiunt, gallum expectant. De iis autem qui hic sunt, dixisti quod citius. Horam autem exactam et valde demensam exponere desideras: quod quidem est difficile et lubricum. Quod enim post resurrectionis Domini nostri tempus oportet eos festum lætitiæque inchoare, qui ad illud usque animas jejuniis humiliant, erit apud omnes similiter in confesso. Per ea autem quæ ad me scripsisti, probasti sane admodum et divinorum Evangeliorum sensu percepto, quod nihil ab eis accurate traditum de hora qua resurrexit, apparet. Evangelistæ enim eos qui ad monumentum venerunt, diverse descriperunt, mutatis temporibus, et omnes surrexisse jam Dominum, dixerunt invenisse. Et vespere Sabbati, ut dixit Matthæus²⁷; et cum mane adhuc esset obscurum, ut scribit Joannes²⁸; et summo diluculo, ut Lucas²⁹; et valde mane, orto jam sole, ut Marcus³⁰. Et quando surrexit quidem, nemo aperte respondit. Quod autem vespere Sabbati lucescente una Sabbatorum, qui ad monumentum venerunt, eum non amplius jacentem invenerunt, hoc in confesso est. Ac neque dissimulare nec sibi adversari inter se evangelistas existimemus; et quanquam parva quedam circa id quod quaeritur controversia esse videbitur, si omnes in una nocte mundi lucem Dominum nostrum exortum esse consentientes, in hora dissentiant: nos tamen, quæ ab eis dicta sunt, pie et fideliter conciliare studeamus. Quod a Matthæo quidem dictum est, sic habet: Vespere autem Sabbati, cum lucesceret in primam hebdomadis diem, venit Maria Magdalene et alia Maria ad spectandum sepulcrum. Et ecce fuit magnus terræ motus: angelus enim Domini cum de cælo descendisset, accedens devolvit lapidem, et sedit supra ipsum:

²⁷ Matth. xxviii, 1. ²⁸ Joan. ix, 1. ²⁹ Luc. xxiv, 1. ³⁰ Marc. xvi, 2.

προστασίαν ταύτης ὅδε ἀπολαμβάνει· καὶ πρὸς τοῖς
 ἐπὶ δέκα καὶ ἑπτὰ ἔτεσι, ἦτοι τοῖς λοιποῖς τρισὶ Φι-
 λίππου, καὶ τῷ ἐνὶ Δεκίῳ, καὶ τῷ ἐνὶ Γάλλῳ, καὶ
 Βολοσιανοῦ τοῦ υἱοῦ Δεκίου, καὶ τοῖς δώδεκα Οὐαλε-
 ριανοῦ καὶ Γάλλου τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, πρὸς Κύριον
 ἐξεδήμησεν. Ὁ δὲ Βασιλεῖδης ἦν τῶν κατὰ τὴν Πεν-
 τὰπολιν τῆς Λιβύης παροικίων ἐπίσκοπος, ὡς φησὶν
 Εὐσέβιος ἐν τῷ ζ' καὶ τῷ ζ' τῆς Ἐκκλησιαστικῆς
 Ἱστορίας λόγῳ. Sciendum est, quod hinc beatus Dio-
 nysius auditor fuit Origenis quarto anno imperii
 Philippi, qui post Gordianum imperavit. Heracla au-
 tem decimo tertio Alexandrinæ Ecclesiæ episcopo vita
 defuncto hic præfecturam istius suscepit; et post
 septemdecim annos, reliquos nimirum tres Philippi,
 et unum Decii, et unum Galli, et Volusiani filii De-
 cii, et duodecim Valeriani et Galli (Gallieni) ipsius
 filii, ad Dominum migravit. Basilides autem præ-
 ciatum in Pentapoli Libyæ episcopus fuit, ut Euse-
 bios in vi et vii Ecclesiasticæ historiæ libro tradidit.
 GALL.

(61) Ἀπονησιζέσθαι δεῖ. Gentianus Hervetus
 vertit, jejuniandus sit dies Paschæ. Et sic vocem
 ἀπονησιζέσθαι, ubicunque occurrit, jejunare ver-
 tit: cum contrarium potius ubique significat, ni-
 mirum jejuniū solvere. Hoc sensu vox ista ἀπο-
 νησιζέσθαι in Constitutionibus apostolicis vulgo
 dictis sæpe usurpatur; ut: Τῷ δὲ Σαββάτῳ μέχρις
 ἀλεξτοροφωνίας παρατείνοντες, ἀπονησιζέσθε ἐπι-

φωσκούσης μιᾶς Σαββάτων. Constit. apost. l. v, c. 18;
 et alibi: Ἐπιτελείσω δὲ ἡ νηστεία αὐτῇ πρὸ τῆς
 νηστείας τοῦ Πάσχα· ἀρχομένη μὲν ἀπὸ δευτέρας,
 πληρωμένη δὲ εἰς παρασκευὴν, μεθ' ἧς ἀπονησιζέ-
 σαντες. Ibid. cap. 12. Eodem etiam sensu occurrit,
 syn. Trull., can. 89. Hesychius, Ἀπονησιζέσθαι,
 τὸ ἀπὸ νηστείας ἐπὶ πρῶτην ἐλθεῖν. Ipse etiam locus
 quem præ manibus habemus, hunc sensum neces-
 sario exigit, in quo Dionysius se interrogatum asser-
 rit, καθ' ἣν ὥραν ἀπονησιζέσθαι δεῖ τὴν τοῦ Πάσχα
 ἡμέραν. Hoc est, non ut Hervetus vertit, qua hora
 dies Paschæ sit jejuniandus; is enim nunquam jeju-
 niū peractus fuit: sed, ut nos vertimus: Qua hora
 diei Paschæ jejuniū solvendum est: nimirum, quæ
 hora jejuniū antepaschale terminandum est, ves-
 pere præcedente paschale celebratam, an ad
 galli cantum, an alio tempore; ut ex iis constat,
 quæ in hac epistola sequuntur. lb.

(62) Τὴν τοῦ Πάσχα ἡμέραν. Initium hujus
 epistolæ Alexandrini Dionysii profero, quomodo in
 mss. non paucis jacet: Ἐπέστελάς μοι..... τῇ τοῦ
 Πάσχα περιλύσει. Vulgo, τὴν τοῦ Πάσχα ἡμέραν. Est
 περιλύσει τοῦ Πάσχα, solutio paschalis jejunii, τὰς
 τῶν ἀσπιτῶν ἐπιλύσεις, appellat Eusebius Hist.
 lib. v, cap. 23, frequentiaque in hunc sensum apud
 Græcos verba περιλύειν, ἀπολύειν, ἐπιλύειν, κατα-
 λύειν. COTLEER. ad Constit. apost. lib. v, cap. 15.

erat autem species ejus ut fulgur, et indumentum ejus album ut nix. A timore autem ejus concussi sunt qui servabant, et facti sunt ut mortui. Respondens autem angelus, dixit mulieribus: Ne timeate vos, scio enim quod Jesum crucifixum quaeritis: non est hic: resurrexit enim, sicut dixit³¹. *Id autem quod dictum est, vespere, alii quidem existimabunt secundum verbi communitatem significare vespere Sabbati; sapientiores autem id exaudientes, non hoc, sed profundam noctem esse dicent, tarditatem et longum tempus vespere significante. Et quod noctem dicit et non vespere, subjuncti: Cum lucesceret in primam hebdomadis diem; et venerunt, nondum, ut reliqui dicunt, aromata ferentes, sed ad spectandum sepulcrum, et invenerunt factum esse terrae motum, et angelum super lapidem sedentem, et audierunt ab ipso: Non est hic, surrexit. Similiter Joannes: Prima hebdomadis feria, inquit, Maria Magdalene venit mane, cum essent adhuc tenebrae, ad monumentum; et vidit lapidem sublatum a monumento³²; sed juxta illud cum adhuc essent tenebrae, praecesserat. Lucas autem dicit: Sabbato quidem quieverunt secundum praecceptum. Prima autem hebdomadis feria summo mane ad monumentum venerunt, ferentes quae paraverant aromata, invenerunt autem lapidem a monumento devolutum³³. Summo mane fortasse matutinum splendorem, qui prius subapparet, significat primae feriae; et quoniam jam perfecte praeterito cum tota consequente nocte Sabbato, et alio die incipiente, venerunt aromata et unguenta ferentes; quando jam videlicet diu ante surrexerat. Hoc Marcus quoque sequitur, dicens: Emerunt aromata, ut venientes eum ungerent. Et valde mane primae feriae veniunt ad monumentum orto jam sole³⁴. Valde enim mane hic quoque dixit, quod idem est ac summo diluculo, et subjuncti: Orto jam sole. Professio quidem, et iter earum summo diluculo et valde mane incepti; in itinere autem et circa monumentum, moram traherent usque ad ortum solis; et eis quidam tunc dicit adolescens candidatus: Resurrexit, non est hic. Haec autem cum ita se habeant, hoc iis qui accuratius subtiliusque considerant, enuntiamus quota hora, vel etiam semihorula vel quarta hora, oportet incipere laetitiam ob Domini nostri a mortuis resurrectionem. Eos quidem qui nimium festinant, et ante mediam noctem surgunt, ut contemptores et intemperantes reprehendimus, ut qui propemodum antequam par sit, cursum abruperint, dicente viro sapiente: Non parum est in vita, quod parum abest. Eos autem qui differunt, et plurimum perferunt, et ad quartam usque vigiliam fortiter abstinere, in qua etiam navigantibus Servator noster in mari ambulans apparuit, ut generosos et laborum tolerantibus suscipimus. Iis autem qui interea ut moti sunt, vel ut potuerunt, quiescunt, non valde molesti simus: quandoquidem nec sex juniorum dies aequaliter, nec similiter om-*

Α δάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τάφον. Καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας· ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβάς ἐξ οὐρανοῦ προσελθὼν, ἀπεκύλιε τὸν λίθον, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ· ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιῶν. Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ, ἐσείσθησαν οἱ τερροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναῖξι· Μὴ φοβείσθε ὑμεῖς, οὐδὲ γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ καθὼς εἶπε. Τοῦτο δὲ τὸ λεχθὲν ὅψι, οἱ μὲν τινες οἰσησονται κατὰ τὴν κοινότητα τοῦ ῥήματος τὴν ἐσπέραν θηλοῦν τοῦ Σαββάτου· οἱ δὲ σοφώτερον ἐξακούοντες, οὐ τοῦτο· ἀλλὰ νύκτα βαθείαν ἐροῦσιν εἶναι· βραδύτητα καὶ μακρὸν χρόνον τοῦ ὅψι δηλοῦντος. Καὶ ὅτι τίκα λέγει καὶ οὐκ ἐσπέραν, ἐπήγαγε, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν Σαββάτων· καὶ ἤκου, οὐπω, ὡς οἱ λοιποὶ φασί, τὰ ἀρώματα φέρουσαι, ἀλλὰ θεωρῆσαι τὸν τάφον, καὶ εἶρον τὸν σεισμὸν γεγονῆαι καὶ καθήμενον τὸν ἄγγελον ἐπὶ τοῦ λίθου, καὶ ἀκηκόασιν παρ' αὐτοῦ· Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἠγέρθη. Ὁμοίως δ' Ἰωάννης· Ἐν μιᾷ τῶν Σαββάτων, φησὶ, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἦλθε πρῶτ' σκοτίας ἐτιόσης εἰς τὸ μνημεῖον· καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου· πλην παρὰ τοῦτο, σκοτίας ἐτιόσης, προελήλυθει. Ὁ δὲ Λουκᾶς φησὶ· Τὸ μὲν Σάββατον ἠσύχασαν κατὰ τὴν ἐντολήν· τῇ δὲ μιᾷ τῶν Σαββάτων, ὄρθρου βαθείος ἐπὶ τὸ μνήμα ἦλθον, φέρουσαι ἃ ἠτοίμασαν ἀρώματα· εἶρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκλιμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου. Ὁ βαθεὺς ὄρθρος ἴσως προδοξαζομένην αὐτὴν ἐκωθίην ἐμφανίζει τῆς μιᾶς τῶν Σαββάτων, διὰ τοῦ παρφηχικότος ἤδη τελείως οὐν τῇ μετ' αὐτὸ νυκτὶ πάσῃ τοῦ Σαββάτου, καὶ ἐτέρας ἀρχομένης ἡμέρας, ἦλθον τὰ ἀρώματα καὶ τὰ μύρα φέρουσαι· ὅτε δῆλον ὡς ἀνειστήκει πρὸ πολλοῦ. Τοῦτω κατακολουθεὶ καὶ ὁ Μάρκος λέγων· Ἐγόρασαν ἀρώματα ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν. Καὶ ἰαν πρῶτ' τῆς μιᾶς Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἀνατελλαντος τοῦ ἡλίου. Ἰαν μὲν γὰρ πρῶτ' καὶ οὕτως εἶπεν, ὅπερ ταῦτόν ἐστι τῷ βαθείος ὄρθρου, καὶ ἐπήγαγεν, ἀνατελλαντος τοῦ ἡλίου. Ἡ μὲν ἐρμὴ καὶ ἡ ὁδὸς αὐτῶν, δῆλον ὡς ὄρθρου βαθείος, καὶ ἰαν πρῶτ' καθήρχθη. Παρέτειναν δὲ κατὰ τὴν πορείαν καὶ περὶ τὸ μνημεῖον διατρέψασαι μέχρι ἀνατολῆς ἡλίου· καὶ λέγει καὶ τότε ταῦτως ὁ ῥεαλιστικὸς ὁ λευχέμων· Ἐγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε. Τοῦτων οὕτως ἐχόντων, τοῦτο τοῖς ἀρχελογοῦμένοις ἀποφανόμεθα κατὰ πόλιαν ὥραν ἢ καὶ πόλιον ἡμῶριον ἢ ὥρας τέταρτον ἀρχεσθαι προσῆκε τῆς ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐκ νεκρῶν ἀναστάσει χαρᾶς. Τοῦς μὲν ἰαν ἐπιταχύνοντας καὶ πρὸ νυκτός ἐγγὺς ἡδὴ μεσοῦσης ἀνιέντας, ὡς ὀλιγόρους καὶ ἀκαταίτις, μεμφομένα, ὡς παρ' ἐλίγον προκαταλύοντας τὸν δρόμον, λέγοντος ἀνδρός σοφοῦ· Οὐ μικρὸν ἐν βίῳ τὸ παρὰ μικρῶν.

³¹ Matth. xiviii, 1-6. ³² Joan. xx, 1. ³³ Luc. xxiii, 56; xlii, 1, 2. ³⁴ Marc. xvi, 1, 2, 6.

Τοὺς δὲ ὑψοστεριζοῦντας καὶ διαρκοῦντας ἐπι-
πλείστον, καὶ μέχρι τετάρτης φυλακῆς διαγκα-
τεροῦντας, καθ' ἣν καὶ τοῖς κλέουσιν ὁ Σωτὴρ
ἡμῶν περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἐπεβάνη, ὡς
γενναίους καὶ φιλοπόνους ἀποδεχόμεθα. Τοῖς δὲ
μεταξὺ ὡς ἐκινήθησαν ἢ ὡς ἠδυνήθησαν ἀναπαυ-
σαμένοις, μὴ πάνυ διοχλῶμεν· ἐπεὶ μηδὲ τὰς ἐξ
τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἴσως μηδὲ ὁμοίως πάντες
διαμένουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπεριθέα-
σιν ἄστικοι διατελοῦντες, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς,
οἱ δὲ τέσσαρας, οἱ δὲ οὐδεμίαν. Καὶ τοῖς μὲν
πάνυ διαπορηθεῖσιν ἐν ταῖς ὑπερθέσεσιν, εἴτα
ἀποκαμοῦσι καὶ μονοῦ ἐκλείπουσι, συγγνώμη
τῆς ταχύτερας γεύσεως. Εἰ δὲ τινες οὐχ ὅπως
οὐχ ὑπεριθέμενοι, ἀλλὰ μηδὲ νηστεύσαντες ἢ
καὶ τρυφήσαντες τὰς προαγούσας τέσσαρας, εἴτα ἐλθόντες ἐπὶ τὰς τελευταίας δύο καὶ μόνας ἡμέ-
ρας, αὐτὰς ὑπεριθέντες, τὴν τε Παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον, μέγα τι καὶ λαμπρὸν ποιεῖν νομι-
ζοῦσιν ἢν μέχρι τῆς ἕως διαμείνωσιν, οὐκ ὀίμην τὴν Ἰσὴν ἀβλησὶν αὐτοὺς πεποῦσθαι, τοῖς τὰς
πλείονας ἡμέρας προσηκηκόσι. Ταῦτα μὲν, ὡς φρονῶ, συμβουλεύω περὶ τούτων ἐγγράφα.

ΒΑΣΙΛ. Ἐπισκόπου τινὸς ἐρωτήσαντος τὸν μέγαν Β
ἀρχιερέα τοῦτον, καθ' ἣν ὥραν ἀνέστη ὁ Χριστὸς, ἐφ'
ᾧ κατὰ τὴν πρὸ ταύτης ὥραν ἀπονησιζέειν, ὁ ἀρ-
χιερεὺς προέθετο ὅτι ἡ ἑορτὴ τοῦ Πάσχα μετὰ τὸ
ἀναστῆναι τὸν Κύριον, ἄρχεται· καὶ ἕως τότε ὀφεί-
λομεν νηστεύειν· τηνικαῦτα δὲ, οὐ πρὸ τῆς ἀναστά-
σεως, ἀπονησιζέειν. Ὅτι δὲ οὐκ ἐξῆν αὐτῷ εἰπεῖν
τὴν ὥραν καθ' ἣν ὁ Κύριος ἀνέστη, ἀπελογήσατο
ἀπὸ ῥημάτων διαφόρων εὐαγγελιστῶν, ὅτι· Εἰ καὶ μὴ
ἔξεσιν ἀπὸ τούτων γινῶναι τὴν ὥραν καθ' ἣν ὀφεί-
λομεν ἀπονησιζέειν, ἀλλὰ τοὺς μὲν πρὸ τοῦ μεσο-
νυκτείου λύοντας τὴν νηστείαν, ὡς ὀλιγώρους καὶ
ἀκρατεῖς μεμφομέθα· τοὺς δὲ μέχρι τετάρτης φυ-
λακῆς ἦτοι ὄρθρου ἐγκαρτεροῦντας, ἀποδεχόμεθα·
τοὺς δὲ ἐν τῷ μεταξὺ ἀναπαυθέντας, οὐκ αἰτιώμεθα·
ὅτι οὐδὲ τὰς ἐξ ἡμέρας τῆς τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου C
ἑβδομάδος πάντες ὁμοίως ἀνούσουσι. Οἱ μὲν γὰρ τὰς
πάσας νηστεύουσιν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ τρεῖς, οἱ δὲ
πλείους, οἱ δὲ οὐδεμίαν. Τοῖς οὖν ἐν πλείουσιν ἡμέραις
νηστεύσασιν, καὶ κοπιάσασιν, εἰ ταχύτερον γεύσονται
τροφῆς, συγγνώμην δοτέον· τοῖς δὲ τέσσαρας ἡμέρας
μὴ νηστεύσασιν, ἀλλὰ καὶ τρυφήσασιν, κατὰ δὲ τὴν
Παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον νηστεύσασιν, μὴ νομι-
σθεῖν μέγα τι ποιεῖν, εἰ μέχρι πρωίας τῆς ἀναστα-
σίμου ἡμέρας ἐγκαρτερήσουσιν ἄστικοι· οὐ γὰρ
ὁμοίαν ποιοῦνται ἀβλησιν. Καὶ ἡ μὲν ἀπολογία τοῦ
Πατρὸς, αὐτῆ. Σὺ δὲ ἀνάγνωθι τὸν πρὸ κανόνα τῆς
ἐν Τρούλλῳ συνόδου, διοριζόμενον ἀπονησιζέσθαι
περὶ μέσας νύκτας τοῦ μεγάλου Σαββάτου· τὰς δὲ ἄλ-
λας ἡμέρας τοῦ σωτηρίου πάθους, ἐν νηστείᾳ καὶ προσ-
ευχῇ καὶ κατανύξει διάγειν. Ἐπεὶ δὲ ἔξωθεν τοῦ αὐ-
τοῦ κανόνος ἐσαφηνίσθη ἡ ὥρα τῆς Χριστοῦ ἀναστάσεως
ἀπὸ διαφόρων Γραφικῶν [Ἰσ. Γραφῶν] τέως κατὰ τὸ
ἐγχερωῦν (τὸ γὰρ ἀληθὲς μόνος οἶδεν ὁ ἀναστὰς Θεός),
ὀφειλομεν εἰπεῖν ὅτι μέχρι μὲν τῆς ἕκτης ὥρας καὶ
αὐτῆς τοῦ νυκτερινοῦ Σαββάτου ὀφειλομεν νηστεύειν.
Ἀπὸ δὲ τῆς ἑβδόμης ὥρας ἐπεὶ ἄρχεται ἡ κυριώ-
νυμος καθ' ἣν καὶ ἀνέστη ὁ Χριστὸς (εἰκόσ δὲ ἐστὶν
ἢ κατὰ τὴν ἑβδόμην ἢ κατὰ τὴν ὄγδοην ὥραν γενέ-
σθαι τὴν ἀνάστασιν), οὐκ ὀφειλομεν κατὰ ταῦτα νη-

nes expectant; sed alii quidem, vel omnes trans-
mittunt, jejuni permanentes, alii duos, alii tres, alii
quatuor, alii nullum. Et iis quidem qui in illis
transmittendis valde laboraverunt, deinde defessi
sunt, et propemodum deficiunt, ignoscendum est quod
celerius gustent. Si qui autem non modo non trans-
missis sed ne jejunalis quidem, vel etiam in delica-
tis opiparisque conviviis, consumptis præcedentibus
quatuor diebus, ad duos eosque solos extremos dies
cum venerint, illis a se cibo non gustato transmissis,
Parasceve et Sabbato, magnum quid et egregium se
facere existimant, si ad auroram usque permanse-
rint; non existimo eos ex æquo certamen subisse
cum iis qui se pluribus diebus prius exercuerunt. Hæc
quidem, ut sentio, consulens de hisce scripsi.

BALS. Cum episcopus quidam magnum hunc an-
tistitem interrogasset, qua hora surrexit Christus,
ut hora quæ illam præcessit, jejunium solveret,
proposuit antistes quod festum Paschæ, postquam
Dominus surrexerit, incipit, et eo usque debemus
jejunare: tunc autem, non ante resurrectionem,
jejunium solvere. Quia autem non poterat dicere
horam qua Christus resurrexit, respondit ex diver-
sis verbis evangelistarum, quod: Etsi ex iis horam
qua jejunium solvere debemus, cognoscere non li-
ceat, eos tamen qui ante mediam noctem solvunt
jejunium, ut contemtores et intemperantes vitu-
peramus; eos autem, qui ad quartam usque vigi-
liam, seu ad diluculum usque, fortiter perdurant,
amplectimur; eos vero qui interea interquieverunt,
non reprehendimus, quia nec sex passionis Domini
hebdomadæ dies, omnes similiter peragunt. Alii
enim omnes jejulant, alii vero duos, alii tres, alii
autem plures, alii vero nullum. Iis ergo qui pluri-
bus diebus jejunarunt et laborarunt, si alimentum
cibus gustaverint, venia danda est; eos autem qui
quatuor dies non jejunarunt, sed delicate opipare-
que vixerunt, in Parasceve autem et Sabbato jeju-
navere, existimare non oportet magnum quid facere,
si usque ad matutinum resurrectionis diei sine
cibo jejuni permanserint: neque enim simile cer-
tamen adeunt. Atque hæc quidem est Patris respon-
sio. Tu autem lege 89 can. syn. in Trullo, statuen-
tem jejunium solvendum esse circa medias noctes
magni Sabbati; aliis autem diebus salutiferæ passio-
nis, in jejunio et oratione et compunctione versari
oportere. Quoniam autem extrinsecus ab eodem
canone declarata est hora Christi resurrectionis ex
diversis Scripturis, quoad fieri potuit (verum
enim solus novit, qui resurrexit Deus); debemus
dicere, quod usque ad horam sextam, et ipsum
nocturnum Sabbatum, debemus jejunare. Ab hora
autem septima, quoniam incipit Dominicus quo
etiam resurrexit Christus (est autem verisimile vel
VII vel VIII hora fuisse resurrectionem ejus), jeju-

nare non debeamus nec jejunium solvere, ne videamur repugnare canonibus qui statuunt nos diebus Dominicis non debere jejunare. Etsi enim dies tertius reputetur Dominicus, solum tamen propterea quod trium dierum resurrectio eum attingat, tertius dicitur: est enim primus. Et 89 can. syn. in Trullo convenienter, dic, ante horam septimam nocturni Sabbati debere nos jejunium solvere in quacunque hora voluerit quispiam ex sex primis horis, idque omnino ex libera uniuscujusque potestate et arbitrio.

ZONAR. Huic interrogationi respondet is cui proposita interrogatio est: Postulasti sedulam imponi legem, hoc est, regulam formamque præscribi, ac adhibita diligentia certi aliquid statui de hora Dominicæ resurrectionis; quod quidem et difficile est et lubricum: quandoquidem, post excitatum a mortuis Dominum resurrectionis celebritatem inchoari oportet, hucusque jejunantes, animique hoc pacto demissionem curantes. In ea namque quæ per jejunium est corporis afflictatione, animi demissio quaeritur; ut proinde si elatior sit jejunantis animus, irritum esse jejunium omnium confessione judicetur. Subjicit deinde: Quicumque ad sepulcrum sunt profecti, eos jam excitatum a mortuis Dominum reperisse; neque dissidere, inquit, ac sibi invicem adversari evangelistas arbitremur, quod cum eadem nocte Dominum surrexisse communi consensu tradant, quam hora surrexit, minus explore indicant. Tum ipsamet verba, vel potius locos Scripturæ profert, in quibus evangelistarum quilibet de resurrectione Dominica loquitur, ac eam quæ inter ipsos videtur esse discrepantiam componit. Atque ad hæc: Qui quidem ante noctis medium solvunt jejunium, veluti contemptores intemperantesque reprehendimus, quippe exiguum ad tempus jejunii cursum dissolvunt; qui vero ad quartam usque vigiliam, hoc est, matutinum tempus fortiter abstinent, eos probamus: si qui vero post mediam noctem quieverunt, hoc est afflictionem ex jejunio profectam ut potuere sedaverunt, iis, inquit, nihil molesti sumus; hoc est, nihil est quod eos, quia non ad matutinum usque tempus perduraverint, accusemus: quia sex quoque dies ejus hebdomadæ qua passus est Dominus, non omnes eodem modo transigunt. Nam alii quidem omnes jejunant, alii vero duos, tresve, alii vero plures, alii porro ne unum quidem. Iis ergo qui ad plures dies jejunaverunt, ampliusque laboraverunt, si citius cibum degustarint, ignoscimus. Si qui vero non modo dies aliquot haud jejunarunt, quin potius aliis quatuor hebdomadæ diebus luxuriose vixerunt, in Parasceve autem et Sabbato a cibo abstinerunt, ac magnum quiddam facere se arbitrantur si usque ad matutinam horam diei qui resurrectione sacer est, jejuni perseverent, non simile, inquit, certamen perficiunt: hoc est, non pariter laborarunt, iis qui se pluribus diebus jejunio exercuerunt. Nonus quoque supra octogesimum

στεύειν, οὐδὲ ἀπονησιζέειν, ἵνα μὴ δόξωμεν ἐναντιοῦσθαι τοῖς κανόσι τοῖς διοριζομένοις κατὰ τὰς κυριωνύμους μὴ νηστεύειν ἡμᾶς. Κἀν γὰρ τρίτη ἡμέρα λογίζεται ἡ κυριωνύμος, ἀλλ' εἰς μόνον τὸ βεβαιῆσαι ταύτης τὴν τριήμερον ἀνάστασιν, λογίζεται τρίτη· πρώτη γὰρ ἐστὶ· καὶ ἀκολουθῶς τῷ πᾶσι κανόνι τῆς ἐν τῷ Τροῦλλῶ συνόδου, λέγει πρὸς τῆς ἑβδόμης ὥρας τοῦ νυκτερινοῦ Σαββάτου ὀφείλειν ἡμᾶς ἀπονησιζέσθαι ἐν οἷα ὥρα θελήσει τις τῶν ἐξ πρώτων ὡρῶν, πάντως κατὰ τὴν οἰκείαν δύναμιν καὶ προαίρεσιν.

ZONAR. Πρὸς τὸ ἐρώτημα τοῦτο φησὶν ὁ ἐρωτηθεὶς, ὅτι· Ἐξήτησας ἀκριθῆ ὄρον ἐπιτεθῆναι, ἤγουν κανόνα καὶ τύπον ὀρισθῆναι, καὶ σαφηνισθῆναι ἀκριθῶς τὴν ὥραν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ὅπερ καὶ δύσκολον καὶ σφαλερόν ἐστιν· ὅτι μὲν γὰρ μετὰ τὴν ἀναστῆναι τὸν Κύριον τῆς ἑορτῆς τῆς ἀναστάσεως ἀρχεσθαι δεῖ, ἕως τοῦτου νηστεύοντας, καὶ τὰς ψυχὰς οὕτως ταπεινώντας. Ἡ γὰρ διὰ τῆς νηστείας ταπεινώσις τοῦ σώματος, διὰ τὴν τῆς ψυχῆς ἐπιτηδεύεται ταπεινώσιν· ὡς εἶγε ἐπηρημένη εἶη τοῦ νηστεύοντος ἡ ψυχὴ, ματαία ἡ νηστεία ἐστὶ, τοῦτο ὁμολογούμενον. Ἐπάγει δὲ ὅτι ὅσοι πρὸς τὸ μνημεῖον ἀπῆλθον, ἀναστάντα ἤδη εἶδον τὸν Κύριον· μὴ διαφωνεῖν, φησὶ, καὶ ἐναντιοῦσθαι ἀλλήλοις δόξωμεν τοὺς εὐαγγελιστάς, ὅτι συμφωνοῦντες περὶ τῆς ἀναστάσεως ὡς ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ τοῦ Κυρίου ἀναστάντος, τὴν ὥραν καθ' ἣν ἀνέστη σαφῶς οὐ λέγουσιν. Εἶτα καὶ αὐτὰ τὰ ῥήματα ἢ μᾶλλον τὰ χωρία τῆς Γραφῆς τίθησιν, ὅσα ἕκαστος τῶν εὐαγγελιστῶν λέγει περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, καὶ συμβιβάζει τὴν δοκοῦσαν διαφορὰν αὐτῶν. Καὶ ἐπὶ τοῖσι τοῖς μὲν πρὸ τοῦ μεσονυκτίου λύοντες τὴν νηστείαν, ὡς ὀλιγώρους καὶ ἀκρατεῖς, φησὶ, μεμψόμεθα, ὡς δὲ ὀλίγην ὥραν τὸν δρόμον τῆς νηστείας καταλύοντες· τοὺς δὲ μέχρι τετάρτης φυλακῆς, ἤτοι ὄρθρου ἐγκαρτεροῦντες ἀποδεχόμεθα. Εἰ δὲ τινες μετὰ τὸ μεσονύκτιον ἀνεπαύσαντο, ἤγουν τὴν κακοπάθειαν τὴν ἐκ τῆς νηστείας ἔπαυσαν ὡς ἠδυνήθησαν, τοῖσι, φησὶ, μὴ ἐνοχλῶμεν (ἀντὶ τοῦ, μὴ ὅτι ἕως πρῶτῃ οὐκ ἐκαρτέρησαν αἰτιώμεθα αὐτούς), ὅτι οὐδὲ τὰς ἐξ ἡμέρας τῆς τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἑβδομάδος πάντες ὁμοίως ἀνύουσιν· οἱ μὲν γὰρ τὰς πάσας νηστεύουσιν, οἱ δὲ δύο ἢ τρεῖς, οἱ δὲ πλείους, οἱ δὲ οὐδεμίαν. Τοῖς οὖν ἐπὶ πλείους ἡμέρας νηστεύουσι καὶ κοπιᾶσαι μᾶλλον εἰ ταχύτερον γεύσονται τροφῆς συγγνώμην. Εἰ δὲ τινες οὐ μόνον ἐφ' ἡμέρας τινὰς οὐκ ἐνήστευσαν, ἀλλὰ καὶ ἐτροφύθησαν τὰς ἑτέρας τέσσαρας τῆς ἑβδομάδος ἡμέρας, κατὰ δὲ τὴν Παρασκευὴν καὶ τὸ Σάββατον ἀπέσχοντο βρώσεως, καὶ μέγα τι ποιεῖν νομίζουσιν, εἰ μέχρι πρωτῆς τῆς ἀναστασίμου ἡμέρας ἐγκαρτερήσουσιν αὐτοὶ, οὐ τὴν ὁμοίαν ἀθλήσιν ποιοῦνται· τοῦτέστιν, οὐχ ὁμοίως κοπιᾶσαι τοῖς πλείονας ἡμέρας ἀσκήσασιν. Καὶ ὁ πᾶσι κανὼν τῆς συνόδου, περὶ μέσης νύκτας τοῦ μεγάλου Σαββάτου φησὶ δεῖν ἀπονησιζέσθαι, τὰς ἄλλας ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος τοῦ πάθους ἐν νηστείᾳ καὶ προσευχῇ καὶ κατανύξει διάγοντας.

sexto synodii canon, circiter mediam magni Sabbati

noctem, jejunium solvendum asserit, reliquos hebdomadae qua Christus passus est dies, et in precatione et cordis compunctione peragentes.

ΚΑΝΟΝ Β΄.

Περὶ δὲ τῶν ἐν ἀφῆδρω (63) γυναικῶν, εἰ προσ-
ῆκεν αὐτάς οὕτως διακειμένας εἰς τὸν οἶκον εἰσ-
ιέναι τοῦ Θεοῦ, περιττὸν δὲ τὸ πνυθάνεσθαι
νομίζω. Οὐδὲ γὰρ αὐτάς οἶμαι, πιστάς οὖσας καὶ
ἐνλαβοῦσας, τολμήσειν οὕτως διακειμένας, ἢ τῇ
τραπέλῃ τῇ ἀγία προσελθεῖν, ἢ τοῦ σώματος
καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ προσάψασθαι.
Οὐδὲ γὰρ ἢ τὴν δωδεκάτην ῥύσιν ἔχουσα πρὸς
τὴν ἰακωβ ἐθίγει αὐτοῦ· ἀλλὰ μόνου τοῦ κρα-
σπέδου. Προσεύχεσθαι μὲν γὰρ ὅπως ἂν ἐξη-
τις, καὶ ὡς ἂν διάκειται, μεμνησθαι τοῦ δεσπό-
του, καὶ δεῖσθαι βοήθειας τυχεῖν, ἀνεπιφθορον.
Εἰς δὲ τὰ Ἁγία τῶν ἀγίων, ὃ μὴ πάντη καθαρὸς
καὶ ψυχῇ καὶ σώματι, προσίεναι κωλυθή-
σεται.

ΒΑΣ. ΑΙ Ἑβραῖδες γυναῖκες ὅταν γένηται αὐ-
ταῖς ἢ τῶν ἐμμήνων ῥύσις, ἐν τόπῳ μεμονωμένῳ
καθήμεναι, ἡσυχάζουσιν, ἕως ἂν ἡμέραι ἑπτὰ παρ-
έλθωσι, καὶ ἢ τῶν ἐμμήνων ῥύσις καθαρισθῆ· ὅθεν
ἐληπται τὸ ἐν ἀφῆδρω, ἦτοι τὸ κεχωρισθαι αὐτάς
ἀπὸ τῆς τῶν λοιπῶν ἕδρας, ὡς ἀκαθάρτους. Ἐρωτη-
θεὶς οὖν ὁ ἅγιος περὶ τῶν πιστῶν γυναικῶν, εἰ χρὴ
ταύτας ὅταν ὑπὸ τῶν ἐμμήνων ὀχλῶνται, εἰσιέναι εἰς
ἐκκλησίαν, ἀπεκρίθη μὴ δεῖν τοῦτο γίνεσθαι, καὶ τὴν
ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ αἰμορροοῦσαν παρῆγαγεν εἰς πα-
ράδειγμα, μὴ τολμήσασαν θίξαι τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἢ
μόνου τοῦ κρασπέδου αὐτοῦ. Εὐχέσθαι μὲν γὰρ καὶ
τοῦ Κυρίου μεμνησθαι, φησὶν, οὐδ' ἐν τοιοῦτῳ καιρῷ
κωλυθήσονται· εἰς ναὸν δὲ Θεοῦ εἰσιέναι ἢ μεταλαμ-
βάνειν αὐτάς τῶν ἁγιασμάτων, οὐ δεῖ. Ταῦτα τοῦ
μεγάλου ἀρχιερέως διορισμένου, βλέπομεν σήμερον
εἰς τὰ γυναικεία καὶ μᾶλλον μοναστήρια ἀδελῶς τοιαύ-
τας ἰσταμένας γυναῖκας εἰς τοὺς προνάους παντοίας
ἀγίας εἰκόσι κεκαλλωπισμένους, καὶ εἰς δοξολογίαν
Θεοῦ ἀπνευμηθέντας· καὶ ἐρωτῶντες ὅπως τοῦτο γί-
νεται, ἀκούομεν μὴ ἐκκλησιάζειν αὐτάς, ὅπερ ἐμοὶ
τέως οὐ δοκεῖ. Οὐ γὰρ εἰσὶν οἱ πρόναοι κοινοὶ ὡς τὰ
τῶν ἐκκλησιῶν προαῦλια, ἀλλὰ μέρος αὐτῶν ἀπνευ-
μηθὲν ταῖς γυναιξὶ ταῖς μὴ κωλυμέναις ἐκκλησιάζ-
ειν. Ὅς δὴ πρόναος, τόπος δευτέρας ἐστὶ μετανόιας,
ἢ τῶν ἀκρωμένων λεγόμενος. Καὶ ἐν αὐτῷ οὐδὲ
ἀνδράσιν ἐφεῖται ἰστασθαι, ἐπιτιμηθεῖσι μὴ ἐκκλη-
σιάζειν, ἀλλὰ ἔξωθεν αὐτοῦ προσκλαίειν. Ἔδει γοῦν
τοὺς τοιούτους προνάους εἰς οὓς αἱ τοιαῦται ἀκάθαρ-
τοι γυναῖκες ἐμελλον ἰστασθαι, μὴ ἀναπληροῦν τό-
πον ἐκκλησιῶν ἐξ ὀρθοῦ, ὥστε καὶ ἱερεῖς μετὰ τῶν
θεῶν ἁγιασμάτων διέρχεσθαι κατὰ τὸν χερουβικὸν
ὑμνον, καὶ θυμῶν τοὺς ἐν τοῦτῳ ἰσως ὄντας τάφους
καὶ ἀγίους, καὶ τελευτὰς ἀγίων εὐχῶν ποιεῖν· ἢ κἄν

²² Matth. ix, 20; Luc. viii, 43.

(63) Περὶ δὲ τῶν ἐν ἀφῆδρω. Constantinus Har-
menopolus hunc canonem sic compendificat: Αἱ ἐν
ἀφῆδρω καὶ θεῶν ναῶν καὶ ἱερῶν μυστηρίων εἰργέ-
σθωσαν. Quæ in recessu sunt, tam a divinis templis
quam sacris mysteriis arceantur. In quam epitomen
scholiastes hæc notat: Αἱ ἐν ἀφῆδρω ἦγον ἐν κατα-

A

CANON II.

De mulieribus autem quæ sunt in abscessu, an
eas sic affectas oporteat domum Dei ingredi, super-
vacaneum vel interrogare existimo. Neque enim eas
existimo, si sint piæ et fideles, sic affectas, ausuras
vel ad sanctam mensam accedere, vel corpus et san-
guinem Domini attingere. Neque enim, quæ duodecim
annorum fluxum habebat ²², ipsum ad medicinam
tetigit, sed solam ejus simbriam. Orare enim quo-
modocunque se habeat aliquis, et utcumque sit affe-
ctus Domini meminisse, et auxilium implorare, non
est reprehendum. Ad Sancta autem sanctorum,
qui non omnino anima pariter et corpore purus est,
accedere prohibebitur.

B

BALS. Hebraicæ mulieres, quando fuerit eis pro-
fluvium menstruum, in loco solitario sedentes
quiescunt, donec septem dies præterierint, et men-
struorum fluxus expurgatus steterit. Unde acco-
ptum est illud, in abscessu, pro eo quod est, sepa-
ratas esse ipsas a reliquorum sede ut immundas.
Interrogatus ergo sanctus de fidelibus mulieribus,
an eas oporteat, quando a menstruis vexantur,
ecclesiam ingredi, respondit non oportere hoc fieri;
et mulierem quæ sanguinis profluvio in Evangelio
laborabat, in exemplum adduxit, non ausam Domi-
num tangere, sed solam ipsius simbriam. Orare
enim et Domini meminisse, inquit, ne in hoc
quidem tempore prohibebuntur; templum autem
ingredi, vel sanctorum ipsas esse participes non
convenit. Hæc cum antistes defnierit, videmus
hodie in gynæceis et maxime in monasteriis, tales
mulieres secure stare in templorum vestibulis, quæ
sanctis omnis generis imaginibus exornata, et ad
Dei laudem deputata sunt: et cum interrogamus
quomodo hoc fiat, audimus eas non esse in eccle-
sia, quod mihi quidem non ita esse videtur. Non
sunt enim vestibula communia ut ecclesiarum
atria, sed pars sunt ipsarum mulieribus attributa
quæ in ecclesia versari non prohibentur. Quod
quidem vestibulum est locus secundæ poenitentiae
qui dicitur audientium: et in ipso ne viris quidem
stare permittitur, quibus imposita est poena ne in
ecclesia versentur, sed extra ipsum deflere. Oportet
ergo ejusmodi vestibula in quibus stabunt ejus-
modi immundæ mulieres, ecclesiarum locum dire-
cto non implere, ut etiam sacerdotes cum divinis
sacramentis in cherubico hymno transeant, et se-
pulcra quæ illic forte sunt, sufflant et sanctos, et

D

μηνοῖς· διὰ τὸ κεχωρισμένως ταύτας παρὰ Ἰουδαίων
καθῆζεσθαι. Quæ in recessu sunt, hoc est, quæ men-
ses suos habent: propterea quod hæc separatim apud
Judæos debebant. Harmenop. Epit. can., sect. 6.
GALL.

sacrarum precum mysteria peragant; vel etiam cum episcopali permissione ejusmodi loca separare, ut immundæ mulieres in eis sine præjudicio stare possint. Ego autem vidi etiam ejusmodi mulierem in vestibulo stantem, et arrhæ orationem ab antistite accipientem: quod quidem sum admiratus. Olim autem, ut est verisimile, mulieres ad altare accedebant, et de sancta mensa participabant. Propterea enim altaris quoque canon meminit. Lege 44 canonem synodi Laodicenæ, et 69 vi synodi. Similiter lege et 17 novellam regis domini Leonis Sapientis hæc in parte tractantem: Statuimus de mulieribus quæ pepererunt, et de iis quæ naturali purgatione detinentur, siquidem earum vitâ a nulla alia morbosa affectione perturbatur, ut quæ non sunt quidem initiatæ, non sint illuminationis participes; quæ autem sunt in divinis ministeriis initiatæ, impolluta mysteria non participent, usque ad quadraginta dierum terminum. Quod si morbus invaserit, et se vitam abrupturum minetur, ut sint omnino sacramenti participes. Et post nonnulla, ipsa rursus jubet de infantibus novella, ut morbo quidem non urgente ii post octavum diem baptizentur: quod si mors imminet, ii etiam ante octavum baptizentur. Sed quia audivi quemdam dicentem non debere segregatos laicos extra vestibulum stantes divinas psalmodias audire, sed neque psallere; ei respondo, quod: Quæ in præsentis canonis scripta sunt, tibi, o homo qui hæc dicis, os occludunt. Quemadmodum enim quæ in ecclesia versari non sinuntur mulieres, orare non velantur; ita nec qui sunt segregati, per se orare prohibentur; sed et extra ecclesiæ vestibulum stare, et divinas psalmodias audire; et hoc enim fit ad majorem eorum exercitationem.

τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀκροῦσθαι τῶν θείων ψαλμωδημάτων. Διότι τοῦτο πρὸς πλείονα συντριβὴν αὐτῶν ἐστίν.

ZONAR. Hebræorum mulieres cum sanguinis menstrui fluxus ipsis contingit, in solitario sedentes loco, neminem nisi post septem elapsos dies alloquantur: unde verbum illud, in *abscessu*, desumptum est, indicans eas ab aliarum consessu, velut impuras fuisse segregatas. Rogatus porro hic Pater de fidelibus mulieribus, num eas cum menstruorum fluxu divexantur, in ecclesiam ingredi oporteat, haud oportere respondit, profertque exempli loco illam ex Evangelio mulierem quæ sanguinis fluxum patiebatur, quæ Dominum ipsum nequaquam ausa est contingere, sed vestis ejus tantummodo limbum. Precari porro ac Domini inemississe, inquit, nequaquam eo tempore prohibentur; verum in templum Dei ipsas ingredi, aut sacris mysteriis communicare, haud licet.

CANON III.

Porro qui satis ad id instructi sunt et consueverunt, debent esse sui iudices. Quod enim a se invicem cæ consensu abstinere conveniat, ut ad tempus

μετὰ ἐπισκοπικῆς ἐπιτροπῆς τοὺς τοιούτους τόπου ἀφορίζεσθαι, ὥστε ἀποκριματιστῶς ἴστασθαι ἐν αὐτοῖς τὰς ἀκαθάρτους γυναῖκας. Ἐγὼ δὲ εἶδον καὶ τοιαύτην γυναῖκα ἐπὶ προνάου ἑστῶσαν, καὶ εὐχὴν ἀρραβάνως παρὰ ἀρχιερέως δεξαμένην ὅπερ καὶ ἐθαύμασα. Ὡς ἔοικε δὲ, τὸ παλαιὸν εἰσέρχοντο γυναῖκες εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἀπὸ τῆς ἀγίας τραπέζης μετελάμβανον. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου μέμνηται ὁ κανὼν. Καὶ ἀνάγνωθι τὸν μὲν κανὼνα τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου, καὶ τὸν 69 τῆς 5' συνόδου. Ὡσαύτως ἀνάγνωθι καὶ τὴν 17 νεαρὰν τοῦ βασιλέως κυρίου Λέοντος τοῦ Φιλοσόφου, ἐν μέρει ταῦτα διαλαμβάνουσιν. Ὅριζομεν περὶ τεκουσῶν γυναικῶν καὶ περὶ τῶν ὄσαι τῇ φυσικῇ καθάρσει καταλαμβάνονται, ἀνενοχλήτου μὲν ἐξ ἄλλης τινὸς διαθέσεως νοσερᾶς τῆς ζωῆς αὐτῶν συντελοῦσης, ἀμετρήτους εἶναι· τὰς μὲν ἀτελέστους, τοῦ φωτισμοῦ· τὰς δὲ μεμυσταγωγημένας, τῶν ἀγράντων μυστηρίων τῆς μεταλήψεως, μέχρι τῆς τῶν μ' ἡμερῶν προθεσμίας· νοσήματος δὲ τινος κατασχόντος καὶ τὴν διακοπὴν τῆς ζωῆς ἀπειλοῦντος, παντὶ τρόπῳ μεταλαμβάνειν αὐτὰς τοῦ ἀγιάσματος. Καὶ μετὰ τινα πάλιν παρακελεύεται ἡ αὐτὴ νεαρὰ περὶ βρεφῶν, νοσήματος μὲν μὴ κατεπιέγοντος, μετὰ τὴν ὀγδόην ἡμέραν ταῦτα βαπτίζεσθαι· θανάτου δὲ ἐπισταμένου, καὶ τῆς ὀγδόης ἡμέρας ἐντὸς αὐτὰ βαπτίζεσθαι. Ἐπεὶ δὲ ἤκουσά τινος λέγοντος ὡς οὐκ ὀφείλουσιν οἱ ἀφωρισμένοι λαϊκοὶ ἢ ἀκροῦσθαι θείων ψαλμωδημάτων, ἔξωθεν τοῦ προνάου ἰστάμενοι, ἀλλ' οὐδὲ ψάλλειν ἀπολογουμαι πρὸς αὐτὸν ὅτι· Τὰ ἐν τῷ παρόντι κανόνι γεγραμμένα ἐπιστοιμίζουσί σε, ἀνθρωπε, τοιαῦτα λέγοντα. Ὅπερ γὰρ αἱ μὴ παραχωροῦμεναι ἐκκλησιάζειν γυναῖκες προσεύχεσθαι οὐ κωλύονται, οὕτως οὐδὲ οἱ ἀφωρισμένοι κωλυθήσονται καθ' ἑαυτοὺς εὐχεσθαι· ἴστασθαι δὲ καὶ ἔξωθεν τοῦ προνάου

ZONAR. Ἑβραῖδες γυναῖκες ὅτε γέννηται αὐταῖς ἡ τῶν ἐμμήνων ῥύσις, ἐν τόπῳ μεμονωμένῳ καθήμεναι, ἡσυχάζουσιν, ἕως ἂν ἐπτὰ ἡμέραι παρέλθωσιν· ὅθεν εἰληπται τὸ ἐν ἀφέρῳ, δηλοῦν τὸ κεχωρισθαι αὐτὰς ἀπὸ τῆς τῶν λοιπῶν ἑδρας ὡς ἀκαθάρτους. Ἐρωτηθεὶς δὲ ὁ Πάτερ οὗτος περὶ τῶν πιστῶν γυναικῶν, εἰ χρὴ ταύτας ὅτε ἡ τῶν ἐμμήνων ῥύσις αὐταῖς ἐνοχλεῖ, εἰσιέναι εἰς ἐκκλησίαν, ἀπεκρίθη μὴ δεῖν, καὶ τὴν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ αἰμοβρῶσαν παρήγαγεν εἰς παράδειγμα, μὴ τολμήσασαν θίξειν τοῦ Κυρίου, ἀλλ' ἢ μόνου τοῦ κρασπέδου αὐτοῦ. Εὐχεσθαι μὲν γὰρ καὶ τοῦ Κυρίου μεμνησθαι, φησὶν, οὐδ' ἐν τῷ τοιοῦτῳ καιρῷ κωλυθήσονται· εἰς ναὸν δὲ Θεοῦ εἰσιέναι, ἢ μεταλαμβάνειν αὐτὰς τῶν ἀγιασμάτων οὐ δεῖ.

KANON IV.

Αὐτάρχεις δὲ καὶ οἱ γενηρακότες, ἑαυτῶν ὀφείλουσιν εἶναι κριταί. Ὅτι γὰρ ἀπέχεσθαι ἀλλήλων προσήκον ἐκ συμφωνίας, ἵνα πρὸς καιρὸν σχο-

λάσσωσι τῇ προσευχῇ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ **A** vacant orationi, et rursus conveniant, Paulum dicentem audiverunt³⁶.

ΒΑΣΙΛΕΥΣ. Ὡς ἔοικεν, ἠρωτήθη ὁ ἅγιος ἐάν ἐνδέχεται τοὺς συζύγους γενηρακότας, καθ' οὓς καιροὺς ὀφείλουσι προσεύχεσθαι, τῆς ἐπιμιξίας ἀπέχεσθαι· καὶ φησιν ὡς οἱ τοιοῦτοι, ἑαυτῶν κριταὶ γινέσθωσαν· καὶ ποτε ἀλλήλων ἐκ συμφώνου ἦγουν ἐκ κοινοῦ θελήματος, ἀπεχέτωσαν, ἦγουν κατὰ τοὺς καιροὺς καθ' οὓς ἐνετάθησαν προσεύχεσθαι, διαγέτωσαν μετὰ πάσης σωφροσύνης, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἔστωσαν. Ὅτι καὶ ὁ μέγας Παῦλος τοῦτο διετάξατο. Καὶ ὁ μὲν κανὼν περὶ γεγρακτότων φησὶν· Ἐξακουστέον δὲ τὰ ἐν αὐτῷ καὶ εἰς πάντας τοὺς ὁμοζύγους. Καλῶς δὲ εἶπε τὸ ἐκ συμφώνου. Ὅστε γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐξουσιάζει τοῦ ἰδίου σώματος· οὔτε ἡ γυνὴ, κατὰ τὸν μέγαν Ἀπόστολον. Διὰ τοῦτο οὖν ἀλλήλους δεῖ συμφωνεῖν περὶ ἀποχῆς, ἵνα σχολάσωσι τῇ προσευχῇ καὶ τῇ νηστείᾳ. Εἰ γὰρ μὴ ἐκ συμφωνίας γίνοντο ἡ ἀποχὴ, ἀποστερεῖ πάντως τὸ μὴ βουλόμενον τὴν συνουσίαν μέρος, τὸ ταύτην ἐπιζητοῦν. Καὶ πῶς ἂν δόξειεν ἐξουσιάζειν τοῦ σώματος τοῦ μὴ συγχωρούμενος μέρος τὸ τὴν συνάφειαν ζητοῦν καὶ μὴ συγχωρούμενος; Συμβαίνει δὲ καὶ τὴν τοῦ θατέρου ἐγκράτειαν εἰς βλάβην ἴσως ἀποβαίνειν θατέρου. Εἰ γὰρ νικάται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας καὶ οὐ παραχωρεῖται, περιπεσεῖται μίξει ἀθέσμῳ. Ἐρεῖ δὲ τις, ὡς ἐπεὶ ὁ κανὼν φησιν ἀποδοῖσθαι τοὺς ὁμοζύγους ἵνα σχολάσωσι τῇ προσευχῇ, ὁ Ἀπόστολος δὲ διορίζεται ἀδιαλείπτως ἡμᾶς προσεύχεσθαι, ἀεὶ χρῆ καὶ τοὺς συνοικούντας ἀλλήλων ἀπέχεσθαι; Ἄλλ' οὐ περὶ πάσης προσευχῆς ὁ λόγος ἐστὶ· περὶ δὲ τῆς σπουδαιοτέρας ἦγουν τῆς τῶν ἁγίων νηστείων, ὅτι καὶ διὰ τοῦ Μωσέως ὁ Θεὸς παρηγγύησατο τοῖς Ἰουδαίοις μέλλουσιν ἀκοῦσαι τῶν ἐν τῷ ὄρει θείων φωνῶν, ἀπέχεσθαι τῶν οἰκείων γαμετῶν. Καὶ ὁ προφήτης Ἰωήλ· Ἀγιάσατε, φησὶ, νηστείαν, καὶ ἐξελεθὲν θυμῶς ἐκ τοῦ κοιτῶνος αὐτοῦ, καὶ νόμῳ ἐκ τοῦ παστοῦ αὐτῆς. Τοῦτων δὲ οὕτως ἐχόντων, οὐ συνορῶ ποιοῦς ἐπιεικίμοις καθυποβλήθησονται οἱ ταῦτα μὴ φυλάττοντες. Νομίζω δὲ ὅτι κατὰ τὴν διάκρισιν τοῦ τὴν ἐξαγορεῖαν δεχομένου ἢ θεραπεία γενήσεται πρὸς τὰ πρόσωπα καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς φύσεως. Καὶ ἀνάγκωθι τὸν ρβ' κανόνα τῆς ἐν τῷ Τρούλλῳ συνόδου.

ΖΩΝΑΡ. Περὶ τῶν ἐν γάμῳ νομίμῳ βιούντων ἐρωτηθεὶς εἰ χρῆ ἀπέχεσθαι ἀλλήλων, ἔφησεν ὡς ὀφείλουσι οἱ τοιοῦτοι αὐτοὶ ἑαυτῶν εἶναι κριταὶ, καὶ ποτε ἀλλήλων ἀπέχεσθαι ἐκ συμφώνου, ἦγουν ἐκ κοινοῦ θελήματος. Ὅστε γὰρ ὁ ἀνὴρ ἐξουσιάζει τοῦ ἰδίου σώματος, οὔτε ἡ γυνὴ, κατὰ τὸν μέγαν Ἀπόστολον. Διὰ τοῦτο οὖν συμφωνεῖν ἀλλήλους δεῖ περὶ ἀποχῆς ἵνα σχολάσωσι τῇ προσευχῇ, καὶ τῇ νηστείᾳ. Εἰ μὴ γὰρ ἐκ συμφώνου γίνοντο ἡ ἀποχὴ, ἀποστερεῖ πάντως τὸ μὴ βουλόμενον τὴν συνουσίαν μέρος, τὸ ταύτην ἐπιζητοῦν. Καὶ πῶς ἂν δόξει ἐξουσιάζειν τοῦ σώματος τοῦ μὴ συγχωρούμενος μέρος, τὸ τὴν συνάφειαν ζητοῦν καὶ μὴ συγχωρούμενος; Συμβαίνει δὲ καὶ τὴν θατέρου ἐγκράτειαν, εἰς βλάβην ἴσως ἀπο-

B Apostolum. Propterea ergo eos oportet inter se de continendo consentire, ut vacent orationi et jejunio. Nisi enim ex consensu abstineant, pars quæ non vult omnino conjunctionem, frustratur eam quæ postulat : et quomodo ea pars quæ conjunctionem quærit et non permittitur, ejus quæ non permittit potestatem habere videatur? Accidit autem ut etiam alterius continentia alterius partis damno cedat. Si enim a cupiditate vincitur, et non sit ei potestas, in coitum illegitimum incidet. Dicit autem quispiam : Cum canon dicat separandos esse conjuges ut orationi vacent, definit autem Apostolus nos debere sine intermissione orare³⁷; semperne oportet eos qui colibant, a se invicem abstinere? sed non de quavis oratione agitur, sed de præstantiore, sanctorum scilicet juniorum. Nam et per Moysen Deus Judæis divinas voces in monte auditoris præcepit ut a propriis uxoribus abstinerent³⁸. Et propheta Joel : Sanctificate, inquit, jejunium, et exeat sponsus ex cubili suo, et sponsa ex suo thalamo³⁹. Cum hæc autem ita se habeant, non video quibusnam pœnis subjicientur qui hæc non servant. Existimo autem quod pro judicio ejus qui audit confessionem, medicina adhibetur personis, et necessitati naturæ. Lege 102 can. syn. in Trullo.

ZONAR. De iis qui legitimo inter se matrimonio copulati sunt, rogatus num abstinere invicem debeant, respondit, oportere ipsosmet sui esse judices, et aliquando abstinere invicem, ex consensu, hoc est communi utriusque voluntate. Neque enim vir potestatem habet sui corporis, neque mulier, ut magnus Apostolus ait. Proinde ergo convenire inter se invicem oportet de abstinentia, ut precationi ac jejunio vacent. Etenim si non ex consensu abstineant, fraudabit plane ea pars quæ congressum renuit, alteram quæ hunc deposcit. Atqui quonam modo dicas potestatem habere in corpus ejus partis quæ congressum abnuit, alteram cui deposcenti ille haudquaquam permittitur? Contingit

³⁶ I Cor. vii, 5. ³⁷ Ibid. 4. ³⁸ I Thess. v, 17. ³⁹ Exod. xix, 15. ⁴⁰ Joel. ii, 15, 16.

etiam præterea, ut alterius continentia alteri fortasse detrimentum importet. Si namque cupiditas urgeat, nec illi permittitur, in copulam illegitimam incidet. Deinde tempus quoque definit Apostolus, quod quidem asserit esse preceationis et jejunii. Dicit igitur quispiam : Cum perpetuo preceationi vacandum esse Apostolus doceat, conjuges quoque perpetuo abstinere invicem oportebit, si preceationis tempore abstinencia mutua sit indicta. Verum non de quacunque preceatione hoc loco Apostolus loquitur, sed de quadam accuratioris præ cæteris, quam in lacrymis et afflictionibus peragi oportet. Non enim plane perpetuo hanc preceationis rationem tenebunt : jejunium vero illud intelligit, quod statutis temporibus exercetur, vel cum sacris mysteriis cuiuspiam est communicandum. Nam et Judæis cum divinas vices in monte audituri essent, ut a conjugibus abstinere, est imperatum. Et Joel post illa verba : *Sanctificate jejunium, egredia- tur, addidit, sponsus de cubili suo, et sponsa de thalamo suo*. A quacunque siquidem voluptate jejunantes abstinere oportet : propterea quod animus continentia consuevere.

CANON IV.

Qui autem in non voluntario nocturno fluxu fuerint, ii quoque propriam conscientiam sequantur, et seipos an de eo dubitent an non, considerent. Quemadmodum in cibus, qui discernit, inquit, si comederit, condemnatus est⁴¹; in his quoque bona sit conscientia, et libere loquatur secundum propriam cogitationem, omnis qui ad Deum accedit. Has tu quidem, nos honorans (non enim ignoras, o dilecte), nobis quæstiones proposuisti; nos, ut ejusdem sententiæ, sicut et sumus, ejusdemque animi, simul præparans. Ego autem, non ut doctor, sed ut cum omni simplicitate convenit nos invicem disserere, meam sententiam in commune edidi; quam cum tu examinaveris, fili mi sapientissime, quod tibi justum meliusque apparuerit, vel an sic etiam se habere existimas, rescribes. Valere te, dilecte fili mi, in pace Domino ministrantem opto.

BALS. Interrogatus Pater an sacramentorum debent esse participes, qui involuntarium seminis fluxum passi sunt, dixit, quod qui hoc passi sunt,

⁴¹ Rom. xvi, 23.

(64) *ΟΙ ΔΕ ΕΝ ΑΠΡΟΟΥΡΓΩ*. Scholiastes Harmenopolii : *Ο δὲ Νηστευτῆς Ἰωάννης οὕτω φησὶν· Ὁ μολυνθεὶς καθ' ὑπνοὺς τῷ τῆς ἐκρύσεως πάθει, ἡμέραν μίαν τῆς κοινωνίας ἐκβάλλεται, τὸν ὅσας ψαλμῶν, καὶ μετανοίας ποιήσας μθ'. Ὁ δὲ μαλακίαν διαπραξάμενος, μ' ἡμέρας ἐπιτιμᾶται, ξηροφαγία διατώμενος, καὶ μετανοίας ἐκάστης ποιῶν ρ'. Ἀλλὰ καὶ γυνὴ ἢ εἰς ἀσπασμὸν ἀνδρὸς ἔλθοῦσα, τὸ τῆς μαλακίας ἐπιτίμιον δέχεται. Ὁ δὲ ἐγρηγορήτως μολυνθεὶς εἰς ἑπτὰ ἡμέρας εἰργεται τῆς κοινωνίας, τὸν ὅσας καθ' ἐκάστην ἡμέραν, καὶ μετανοίας ποιῶν μθ'. Joannes autem Jejunator sic ait : Pollutus in somno per fluxus passionem uno die rejicitur a communione, cum quinquagesimum psalmum cecinerit, et penitentias*

Α δαίνειν θατέρου. Εἰ γὰρ νικᾷται ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας καὶ οὐ παραχωρεῖται, περιπεσεῖται μίξει ἀθέσμου. Ἔπειτα καὶ τὸν καιρὸν ὁ Ἀπόστολος ὀρίζει· ὅν φησιν εἶναι τῆς προσευχῆς καὶ νηστείας. Ἐπεὶ οὖν τις ὅτι τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος, ἀδελφίτικως προσεύχεσθαι, αἰεὶ χρῆ καὶ τοὺς συνοικούντας ἀλλήλων ἀπέχεσθαι, εἰ ὅτε προσεύχονται ἀλλήλων ἀπαιτοῦνται ἀπέχεσθαι. Ἄλλ' οὐ περὶ πάσης προσευχῆς ἐνταῦθα φησὶν ὁ Ἀπόστολος, περὶ δὲ γε τῆς σπουδαιότερας ἦν ἐν δίκρυσι καὶ κακοπαθείαις δεῖ γίνεσθαι. Οὐ γὰρ πάντως οὕτως προσεύχονται πάντοτε· νηστείαν δὲ λέγει τὴν γινομένην ἐν καιροῖς ὀρισμένοις, ἢ ὅτε μέλλοι τις τῶν ἁγιασμάτων μετέχειν. Καὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐξέμελλοι ἀκοῦσαι τῶν ἐν τῷ ὄρει θείων φωνῶν, ἀπέχεσθαι τῶν γαμετῶν ἐπετάχθη. Καὶ ὁ Ἰωήλ· *Ἀγιάσατε νηστείαν, εἰπὼν, ἐξελεθῶ, προσέθετο, νυμφίος ἐκ τοῦ κοιτῶνος αὐτοῦ, καὶ νύμφη ἐκ τοῦ κλιστοῦ αὐτῆς*. Αἰεὶ γὰρ τοὺς νηστεύοντας ἡδονοπαθείας πάσης ἀπέχεσθαι· ὅτι χαυνοῦν τὴν ψυχὴν καὶ συγγεῖν τὸν λογισμὸν αἰ τῶν ἡδονῶν ἀπολαύσεως παύσασιν.

disolvere rationemque perturbare voluptatum oblectamenta consuevere.

KANON Δ'.

ΟΙ Δ' ΕΝ ΑΠΡΟΟΥΡΓΩ (64) *νυκτερινῇ ῥύσει γινόμενοι, καὶ οὗτοι τῷ ἰδίῳ συνειδῶτι κατακολοθεύσαν, καὶ ἑαυτοὺς εἰτε διακρίνονται περὶ τούτου, εἰτε μὴ, σκοπεύσαν. Καὶ ἐπὶ τῶν βρωμάτων ὁ διακρινόμενος, φησὶν, ἐὰν φάγη, κατακρίσεται· καὶ ἐν τούτοις εὐσυνειδήτος ὅστω καὶ εὐκαθήριστος κατὰ τὸ ἴδιον ἐνθύμιον, κᾶς ὁ προσίων τῷ Θεῷ. Ταῦτα, σὺ μὲν, τιμῶν ἡμᾶς (ὅθ γὰρ ἀγνοῶν, ἀγαπητέ) τὰ κύσματα ἡμῶν προσήγαγες, ὁμόφρονος ἡμᾶς, ὡς περ ὄν ἐσμεν, καὶ ἰσοψύχους ἑαυτῶν παρασκευάζων. Ἐγὼ δὲ, σὺ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς μετὰ πάσης ἀκλόνητος προσῆγον ἡμᾶς ἀλλήλοις διαλέγεσθαι, εἰς κοινὴν τὴν διάνοιαν ἐμαντοῦ ἐξέθηκα· ἦν ἐπικρίνας καὶ σὺ συνετώτατέ μου υἱέ, ὁ, τι ἄν σοι φανῆ εἰκαίον καὶ βέλτιον, ἢ καὶ οὕτως ἔχων δοκιμάτης, περὶ αὐτῶν ἀντηρῆσεις. Ἐβρώσθαι σε, ἀγαπητέ υἱέ μου, ἐν εἰρήνῃ λειτουργοῦντα τῷ Κυρίῳ εὐχομαι.*

ΒΑΣ. Ἐρωτηθεὶς ὁ Πατὴρ εἰ ὀφείλουσι τῶν ἁγιασμάτων μετέχειν οἱ ἐν ῥύσει σπέρματος ἀπροσβέτως γινόμενοι, ἐφησεν ὡς οἱ τοῦτο παθόντες, τὸ οἰ-

XLIX peregerit. Qui vero mollitem commisit, xl dies plectitur, cibis siccis vescens, et qualibet die penitentias c peragens. Itidem mulier quæ in amplexum viri venit, mollietati pœnum accipit. At qui corpore vigilante pollutus est, a communione septem diebus arceatur, psalmum I quotidie canens, et XLIX penitentias peragens. Harmenop., Epit. can., sect. v, tit. 2. De hac re videdis etiam Joannis Zonaræ orationem inscriptam πρός τοὺς τὴν φυσικὴν τῆς γονῆς ἐκροτὴν μίλασμα ἡγουμένης, in Juris Græco-Romani lib. v; et Theodori Balsamonis responsum ad Marci Alexandrini interrog. 9. Utrobique enim hunc canonem laudatum invenies. GALL.

κείων συνειδὸς χρεῖν ἔχέτωσαν· ὥστε εἰ μὲν μὴ τι-
νος ἐμπαθείας προὔποκειμένης, συνέθη αὐτοῖς τοῦτο,
αὐτομάτως τῆς φύσεως ἐκκρινάσης ὡς περίττωμα
τὴν ἐκροήν, οὐκ ἐμποδισθήσονται τῶν ἁγιασμάτων
μεταλαβεῖν. Εἰ δὲ τις προὔπηρξεν ἐξ ἐμπαθοῦς λο-
γισμοῦ ἐπιθυμία, καὶ ταύτη ἐπηκολούθησεν ἐκροή, ἢ
ἐξ ἀκρασίας βρωμάτων καὶ πόσεως συνέθη τοῦτο, οἱ
τοιούτοι οὐκ εἰσὶ καθαροί· οὐ διὰ τὴν ῥύσιν τοῦ σπέρ-
ματος (οὐ γὰρ ἀκάθαρτον τοῦτο, ἐπεὶ μηδὲ ἡ σὰρξ
ἐξ ἧς ἔχειν περίττωμα), ἀλλὰ διὰ τὸ πονηρὸν ἐνθύ-
μιον ὅπερ ἐμόλυε τὴν διάνοιαν. Ὁ γοῦν τοιοῦτος, οὐκ
εὐσυνειδήτος, κἀντεῦθεν οὐδ' εὐπαρήσιαστος εἰς τὸ
προσελθεῖν τῷ Θεῷ. Ἐπάγει δὲ καὶ τὴν χρῆσιν ἐκ τοῦ
μεγάλου Παύλου γράψαντος περὶ τῶν εἰδωλοθύτων,
ὅτι ὁ διακρινόμενος, ἐὰν φάγη, κατακέκριται. Πε-
ρὶ δὲ τῆς τοῦ σπέρματος ρεύσεως, ζῆτει καὶ τοῦ με-
γάλου Ἀθανασίου ἐπιστολῆν πρὸς Ἀμμοῦν μονά-
ζοντα.

ZONAR. Καὶ ταῦτα πρὸς ἐρώτησιν ὁ Πατὴρ ἀπο-
κρίνεται. Ἐρωτηθεὶς γὰρ εἰ δεῖ τοὺς ἐν ῥύσει σπέρ-
ματος γενομένους ἀπροαιρέτως, τῶν ἁγιασμάτων με-
τέχειν, ἔφη ὅτι, Οἱ τοῦτο παθόντες, τῷ οικεῖν συνει-
δῶν κατακολουθεῖτωσαν· ἤγουν τὸ συνειδὸς ἔχέτω-
σαν τοῦ πράγματος δικαστὴν, τὴν οικεῖαν δηλονότι
διάνοιαν. Ὡστε εἰ μὴ τις ἐμπαθείας προὔποκειμέ-
νης συμβέβηκεν αὐτομάτως ἢ τῆς γονῆς ἐκροή, τῆς
φύσεως αὐτὴν ὡς περίττωμα ἐκκρινάσης· ἢ εἰ μὴ ἐκ
παροινίας καὶ ἐξ ἀδδηφαγίας ἐγένετο, οὐκ ἐμποδισθή-
σεται ὁ τοῦτο παθὼν τῷ ἁγίῳ προσελθεῖν θυσιαστη-
ρίῳ· εἰ δὲ τις προὔπηρξεν ἐμπαθῆς λογισμῶς, καὶ
οὕτως ἐμφιλοχρήσας τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, φαντασίαν
ἐπήνεγκε νυκτερινήν, καὶ ταύτη ἐπηκολούθησεν ἢ τῆς
γονῆς ἐκροή, καὶ ἐξ ἀκρασίας βρωμάτων καὶ πόσεως
συνέθη· ὁ τοιοῦτος οὐ καθαρὸς ἐστίν, οὐ διὰ τὴν ῥύ-
σιν τοῦ σπέρματος (οὐ γὰρ ἀκάθαρτον τοῦτο, ἐπεὶ
μὲν οὐδὲ ἡ σὰρξ ἧς ἔχειν περίττωμα), ἀλλὰ διὰ τὸ
πονηρὸν ἐνθύμιον, ὅπερ ἐμόλυε τὴν διάνοιαν. Ὁ γοῦν
τοιοῦτος οὐκ εὐσυνειδήτος, κἀντεῦθεν οὐδ' εὐπαρή-
σιαστος διὰ τὸ ἴδιον ἐνθύμιον. Πῶς οὖν προσελεύσε-
ται τῷ Θεῷ διακρινόμενος; Ἐπάγει δὲ καὶ χρῆσιν ἐκ
τοῦ μεγάλου Παύλου γράψαντος περὶ τῶν εἰδωλοθύ-
των, ὅτι διακρινόμενος, ἐὰν φάγη, κατακέκριται. Πε-
ρὶ δὲ τῆς τοῦ σπέρματος ρεύσεως καὶ ὁ μέγας
Ἀθανάσιος πλατέως ἔγραψεν πρὸς Ἀμμοῦν μονά-
ζοντα.

A judicem habeant propriam conscientiam: ut si
nulla præcedente animi perturbatione hoc eis acci-
derit, natura sua sponte hanc fluxionem tanquam
excrementum excernente, non impediuntur esse
sacramentorum participes. Si quibus autem ex
rationis perturbatione præexistit cupiditas, eam-
que effluxio consecuta sit, vel ex ciborum potusque
intemperantia hoc evenerit, ii puri non sunt; non
propter fluxum seminis (non est enim hoc immun-
dum, sicut nec caro, cujus est excrementum), sed
propter malam cogitationem, quæ mentem polluit.
Qui igitur est ejusmodi, non habet bonam con-
scientiam, et non habet ideo potestatem ad Deum
accedendi. Subjungit autem et ex magno Paulo
sententiam, qui scripsit de idolothytis, quod qui
B dubitat, si comederit, condemnatus est. De fluxu
autem seminis, quare magni quoque Athanasii
epistolam ad Ammum monachum.

ZONAR. Hic quoque præpositæ interrogationi re-
spondet Pater. Rogatus namque an liceat iis qui-
bus seminis fluxus non sponte contingit, sacris
communicare mysteriis, respondit: Qui hoc pa-
tiuntur, propriam sequantur conscientiam, hoc
est, facti judicem statuunt conscientiam, suum
videlicet animum ac mentem; ita ut si quidem
nulla affectione præcedente, ultro seminis fluxus
evenit, veluti superfluum quid ipsum excernente
natura, neque illi causam violentiam vel gulositas
præbuit, ad sanctum altare accedere qui id passus
est, haudquaquam vetabitur; si vero mollior ali-
Cqua cogitatio præcessit, eaque menti diutius ob-
versata nocturnam speciem induxit, quam postea
seminis fluxus est consecutus, atque ex inconti-
nentia ciborum et potionis evenit, haud est ejus-
modi homo purus, non ob defluxum seminis (ne-
que enim hoc impurum, quandoquidem nec impura
caro, cujus hoc excrementum), sed ob cogitationem
pravam, quæ animum inquinavit. Non est itaque
hic nullius sibi conscius labis, proindeque nec
plena illi fiducia, ob suam cupiditatem. Qua ra-
tione igitur Deo appropinquabit dubitans? Subjicit
quoque magni Pauli sententiam, de idolothytis
scribentis, quod si dubitans comedit, condemnatus
est. Porro de seminis fluxione, magnus quoque
Athanasius multis verbis ad Ammum monachum
scripsit.

DIONYSII

EPISCOPI ALEXANDRINI

QUÆ SUPERSUNT

OPERUM ET EPISTOLARUM

PARS II

In qua continentur Epistolæ sive epistolarum fragmenta.

EPISTOLA I. — AD DOMITIUM ET DIDYMUM.

(Euseb., *Hist. eccl.*, vii, 11.)

I. Nostros vero (martyres) superfluum est nominatim recensere, cum et plurimi sint et vobis ignoti. Id tantum in universum scire vos convenit, viros et mulieres, juvenes ac senes, puellas et anus, milites ac paganos, ex omni denique hominum genere atque ætate, alios flagrorum verberibus, alios ferri acie, alios ignibus in certamine superatis coronas retulisse. Nonnullis vero longissimum temporis spatium non satis fuit ad hoc, ut Deo acceptabiles viderentur: sicuti nec mihi in hunc usque diem. Scilicet in aliud opportunum tempus, quod ipsi probe cognitum est, me distulit Dominus qui dicit: *In tempore accepto exaudivi te, et in die salutis opitulatus sum tibi* ⁶⁵.

II. De rebus autem nostris quandoquidem sciscitamine, ac certiores fieri vultis quo in statu agamus; audivistis quidem omnino, quo pacto cum ego et Caius et Faustus cum Petro et Paulo vinciti

⁶⁵ Isa. XLIX, 8.

(65) Ἐπι πυνθάνεσθαι. Codex Med., Fuk. et Maz: habent ἐπειδὴ π. καὶ βούλεσθαι, et paulo post ἀπαγομένους pro ἀγομένους. VALES.

(66) Καὶ στρατηγῶν. Male interpretes hoc loco duces interpretati sunt; quod est absurdissimum. Cur enim pluribus opus erat ducibus ad deducendum Dionysium in exsilium, cum unus tantum adesset centurio? Vidit hanc absurditatem Christophoronus, eaque de causa pro στρατηγῶν emendavit στρατηγῶν, et ducem interpretatus est. Sed neque hoc modo absurditatem vitare potuit. Neque enim dux ipse reos in exsilium deducere solebat. Sed hujusmodi officium mandabatur centurioni aut spiculatori. Aliud igitur significat vox στρατηγῶν, nempe duumviros seu magistratus Alexandriæ ci-

A. A'. Τοὺς δὲ ἡμετέρους πολλοὺς τε ὄντας καὶ ἀγῶ-
τας ὑμῖν, περισσὸν ὀνομαστὶ καταλέγειν· πλὴν ἴσα
ὅτι ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ νέοι καὶ γέροντες, καὶ
κόραι καὶ πρεσβύτειδες, καὶ στρατιῶται καὶ ἰδιῶται,
καὶ πᾶν γένος καὶ πᾶσα ἡλικία, οἱ μὲν διὰ μαστίγων
καὶ πυρῆς, οἱ δὲ διὰ σιδήρου τὸν ἀγῶνα νικῆσαντες
τοὺς στεφάνους ἀπειλήφασιν· τοῖς δὲ οὐ πάμπολυς
αὐτάρκτης ἀπέβη χρόνος, εἰς τὸ φανῆναι δεκτοὺς τῷ
Κυρίῳ· ὡς περ οὖν ἔοικε μηδὲ ἐμοὶ ὃ μέχρι νῦν. Διό-
περ εἰς ὃν οἶδεν αὐτὸς ἐπιτήδειον καιρὸν ὑπερέβητό
με, ὃ λέγων· Καίρῳ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν
ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι.

B. Τὰ γὰρ καθ' ἡμᾶς ἐπειδὴ πυνθάνεσθε (65),
καὶ βούλεσθε δηλωθῆναι ὑμῖν ὅπως διάγομεν, ἠκού-
σατε μὲν πάντως, ὅπως ἡμᾶς δεσμώτας ἀπαγομέ-
νους ὑπὸ ἑκατοντάρχου καὶ στρατηγῶν (66) καὶ τῶν

vitatis. Græci enim ita vocabant, ut pluribus exem-
plis probavi ad librum xxxi Amm. Marcellini. Porro hi magistratus cum haberent modicam coercitionem, ut loquuntur jurisconsulti, reos comprehendere, carceri mancipare, et interrogare, et Acta conficere solebant, Romano præsidii iudicium de iis reservantes, ut discere est ex Actibus apostolorum, et ex Actis Pionii martyris et aliorum. Quare non mirum est, si magistratus Alexandriæ hoc in loco operam suam commodant rectori provincie, ad deducendum Dionysium in exsilium: quem scilicet ipsi comprehenderant, et in iudicium coram præfecto Ægypti adduxerant. Sed et quæ sequuntur verba, καὶ τῶν συν αὐτοῖς στρατιωτῶν καὶ ὑπαιρέτων, sententiam nostram confirmant. Nam στρατιῶται:

σὺν αὐτοῖς στρατιωτῶν καὶ ὑπηρετῶν, ἐμὲ τε καὶ Γάϊον, Φαῦστον, καὶ Πέτρον καὶ Παῦλον, ἐπελθόντες τινὲς τῶν Μαρρωτῶν (67), ἀκοντας καὶ μηδὲ ἐπομιένους, βία τε σύροντες (68) ἀφήρτασαν· ἐγὼ δὲ νῦν καὶ Γάϊος καὶ Πέτρος, μόνοι τῶν ἄλλων ἀδελφῶν ἀπορφανισθέντες, ἐν ἐρήμῳ καὶ αὐχμηρῷ τῆς Λιβύης τόπῳ κατακεκλεισμεθα, τριῶν ἡμερῶν ὄδῳ τοῦ Παραιτονίου διεστηχότες.

Γ'. Καὶ ὑποκαταβάς, φησὶν· Ἐν δὲ τῇ πόλει καταδεδύκασιν ἀφανῶς ἐπισκεπτόμενοι τοὺς ἀδελφούς· πρεσβύτεροι μὲν, Μάξιμος, Διόσκορος, Δημήτριος καὶ Λούκιος· οἱ γὰρ ἐν τῷ κόσμῳ προφανέστεροι Φαυστίνος καὶ Ἀκύλας, ἐν Αἰγύπτῳ πλανῶνται· διάκονοι δὲ οἱ μετὰ τοὺς ἐν τῇ νόσῳ (69) τελευτήσαντας ὑπολειφθέντες, Φαῦστος, Εὐσέβιος, Χαϊρήμων· Εὐσέβιος δὲ ἐξ ἀρχῆς ὁ θεὸς ἐνεδυνάμωσε, καὶ παρ-
Ε
εσκεύασε τὰς ὑπηρεσίας τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς γενομένων ὁμολογητῶν ἐναγωνίως ἀποπληροῦν, καὶ τὰς τῶν σωμάτων περιστολάς (70) τῶν τελείων καὶ μακαρίων μαρτύρων οὐκ ἀκινδύνως ἐκτελεῖν. Καὶ γὰρ μέχρι νῦν οὐκ ἀνήσιν ὁ ἡγούμενος, τοὺς μὲν ἀναιρῶν, ὡς προεῖπον, ὡμῶς τῶν προσαγομένων· τοὺς δὲ βασιάνοις καταξαιίνων· τοὺς δὲ φυλακαῖς καὶ δεσμοῖς ἐκτῆκων, προστάσων τε μηδένα τούτοις προσείναι· καὶ ἀνερευῶν μὴ τις φανεῖη. Καὶ ὁμῶς ὁ θεὸς τῇ προθυμίᾳ καὶ λιπαρείᾳ τῶν ἀδελφῶν διαναπαύει τοὺς πεπεσμένους.

referuntur ad centurionem; ὑπρέται vero ad duumviros seu magistratus quibus parebant. Athanasius quoque, in epistola ad solitarios, στρατηγὸν vocat duumvirum seu magistratum Alexandrinæ civitatis. Loquens enim de Arianis qui presbyteros ac diaconos Alexandriæ in judicium pertractos exsilio multaverant, ita scribit: Καὶ πῶς αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ δουκὸς καὶ τῶν δικαστῶν ἐφυγάδευσαν, ἀταφῆροντες ἐκ τῶν οἰκῶν τοὺς οἰκείους αὐτῶν διὰ τῶν στρατιωτῶν καὶ τοῦ στρατηγοῦ Γοργονίου καὶ πλητῆς κατακόπτοντες, id est, quomodo ducis ac iudicium opera eos in exsiliū egere; necessarios illorum ex domibus extrahentes militari manu, et adjumento Gorgonii magistratus. Male enim interpretēs Gorgonium ducem vertit. Atqui dux ipse Sebastianus vocabatur, teste Athanasio; Gorgonius vero magistratus erat seu duumvir Alexandriæ; cuius id proprium munus erat, ut reos comprehenderet et coram maioribus iudicibus sisteret. Testatur id libellus protestationis populi Alexandrini, quem Athanasius epistolæ suæ subiecit, his verbis: Οἶδε ταῦτα καὶ ὁ στρατηγὸς τῆς πόλεως Γοργόνιος; et paulo post, ἀπέστειλε τὸν τῆς τάξεως δῆμιον, καὶ τὸν στρατηγὸν θέλων αὐτὰ ἄραι, id est, misit spiculatorem officii sui, et magistratum, ut arma illa ex ecclesia tolleret. VALES.

(67) Ἐπελθόντες τινὲς τῶν Μαρρωτῶν. Hæc in prima persecutione sub Decio contigerunt, tunc cum Dionysius Sabini præfæcti sententia Taposirim deductus est, ut scribit ipse Dionysius in epistola adversus Germanum, infra relata. Certe qui epistolam illam Dionysii adversus Germanum cum hac quæ ad Domitium scripta est contulerit, non dubitabit quin de una eademque re utrobique loquatur Dionysius. Quare fallitur Eusebius, qui in hac Dionysii ad Domitium epistola ea narrari putavit quæ ad Valerianum persecutionem pertinebant; quod ex ipso Dionysio facile est refellere. Etenim in persecutione sub Valeriano, Dionysius non est deductus in exsiliū cum custodia militari, nec supervenientes Mareotæ, fugatis militibus, eum per vim

A duceremur a centurione et magistratibus, militibusque et apparitoribus, qui una cum ipsis erant, supervenientes quidam ex Mareotis, invitos nos nec sponte sequentes per vim abstraxerint. Ego quidem nunc et Petrus et Caius soli, reliquis fratribus orbat, in deserto et squalido quodam Libyæ loco conclusi sumus, tridui itinere distantes a Parætonio.

III. Et aliquanto post: In urbem, inquit, occultarunt se, ut fratres clanculo invisant: presbyteri quidem, Maximus, Dioscorus, Demetrius et Lucius; Faustinus enim et Aquila, utpote in majore hominum luce positi, per Ægyptum vagantur; diaconi vero post illos qui morbo consumpti sunt, superstites, Faustus, Eusebius, Chæremon; Eusebius, inquam, quem Deus jam inde ab initio roboravit, impulitque ut confessoribus in custodia positis ministeria strenue exhiberet; utque consummatorum ac beatorum martyrum cadavera non sine capitis sui periculo sepeliret. Nam in hunc usque diem non cessat præfectus nostros qui præsentia ipsius exhibentur, partim interficere crudelissime, partim tormentis dilaniare, partim squalore carceris et vinculis macerare; interdicens ne quis ad eos accedat, et perscrutans num quis forte videatur accedere. Verumtamen Deus ex alacritate ac benignitate fratrum, solatium assidue præstat afflictis.

abstractum in libertatem restituerunt; nec Caium et Faustum et Petrum ac Paulum presbyteros secum tunc Dionysius habuit. Quæ omnia in persecutione illa quæ paulo ante Decii imperium cœpta est, Dionysio contigerunt, ut ipse testatur in epistola adversus Germanum. At in persecutione sub Valeriano, Dionysium comitati sunt in exsilio Maximus presbyter, et diaconi Faustus, Eusebius et Chæremon, et quidam clericus Romanus, quemadmodum scribit idem Dionysius in epistola adversus Germanum. lb.

(68) Βία τε καὶ σύροντες. In codice Med. et Maz. legitur βία τε σύροντες rectius: nec aliter scriptum habet codex Fuketianus. lb.

(69) Ἐν τῇ νόσῳ. Rufinus legit νόσῳ. Sic enim vertit: Sed ex diaconis quosdam in insula post pœnas confessionis esse defunctos. Verum Dionysius luem intelligit, quæ Galli et Volusiani temporibus grassata est per totum orbem Romanum, ut Eusebius in Chronico aliique testantur. Vide Aurelium Victorem. Ejusdem morbi meminit Dionysius in epistola paschali ad Alexandrinos, ubi etiam de diaconis loquitur quos pestis illa consumpsit. lb.

(70) Περιστολάς. Hanc vocem Christophoronus longo verborum circuitu ita est interpretatus: Ad lintea, quibus corpora beatorum martyrum jam vita defunctorum involverentur, conficienda. Habebat scilicet præ oculis Christophoronus morem ævi nostri, quo mortuos linteo operire, atque ita humo condere solemus. Apud antiquos vero (de Christianis etiam loquor) alius mos erat. Vestibus enim cadavera amiciebant, et quidem pretiosissimis, ut docet Eusebius lib. vii, cap. 16, de Asturio. Si quis tamen Christophoroni versionem velit defendere, habet, quo illam tueatur, testimonium Athanasii. Is enim in Vita B. Antonii ita scribit: Solent Ægyptiis pie defunctorum, atque in primis sanctorum martyrum corpora funerare quidem, et linteis involvere; non autem mandare terræ; sed imposita lectulis, intra privatos parietes retinere. lb.

EPISTOLA II. — AD NOVATIANUM.

Euseb., *Hist. eccl.*, vi, 45.

Dionysius Novato fratri salutem.

Si quidem inuitus, ut asseris, eo adductus es, id nobis ostendes tua sponte redeundo. Satius quidem fuerat quidvis pati, ne Ecclesia Dei discinderetur. Nec minus gloriosum fuisset idcirco subire martyrium, ne Ecclesiam scinderes, quam ut ne idolis sacrificares. Imo illud meo quidem iudicio illustrius fuisset. Hic enim pro sua unius anima, illic pro omni Ecclesia martyrium quis sustinet. Si tamen vel nunc persuaseris fratribus, aut eos coegeris ut ad concordiam redeant, majus tibi meritum erit quam culpa. Et hæc quidem non imputabitur: illud vero prædicabitur. Quod si fratribus parere recusantibus id efficere non potes, tuam ipse animam serva. Opto te paci studentem in Domino bene valere.

A Διονύσιος Νοούτιω (71) τῷ ἀδελφῷ χαίρειν.

Ei ἀκίων, ὡς φῆς, ἤχθης, δέλξεις ἐάν ἀναχωρήσης ἐκῶν. Ἔδει μὲν γὰρ καὶ πᾶν ὀτιοῦν παθεῖν, ὑπὲρ τοῦ μὴ διακῶσαι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ἦν οὐκ ἀδοξότερα τῆς ἔνεκεν τοῦ μὴ ἰδωλολατρεῦσαι (sic) γινομένης, ἢ ἔνεκεν τοῦ μὴ σχίσαι (72) μαρτυρία· κατ' ἐμὲ δὲ καὶ μείζον. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ὑπὲρ μιᾶς τῆς ἐαυτοῦ ψυχῆς, ἐνταῦθα δὲ ὑπὲρ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας μαρτυρεῖ. Καὶ νῦν δὲ εἰ πείσαι ἢ βιάσαι τοὺς ἀδελφοὺς εἰς ὁμόνοιαν ἔλθειν, μείζον ἔσται σοι τοῦ σφάλματος τὸ κατόρθωμα· καὶ τὸ μὲν οὐ λογισθήσεται· τὸ δὲ ἐπαινεθήσεται. Εἰ δὲ ἀπειθούτων ἀδυνατοίης, σῶζων σῶζε τὴν σεαυτοῦ ψυχὴν. Ἐβρώσθαι σε ἐχόμενον τῆς εἰρήνης ἐν Κυρίῳ εὐχομαι.

EPISTOLA III. — AD FABIIUM EPISCOPUM ANTIOCHLÆ.

(Euseb., *Hist. eccl.*, vi, 41, 42, 44.)

I. Nequaquam ex imperatoris edicto persecutio B cæpta est, quippe quæ integro anno antevererat. Etenim infaustus quidam vates ac poeta, quisquis ille fuit, commoverat jam antea atque incitaverat adversus nos gentiliū turbas, ad innatam genti superstitionem animos eorum incendens. Ab hoc

A'. Οὐκ ἀπὸ τοῦ βασιλικῆ (73) προτάγματος ὁ διωγμὸς παρ' ἡμῖν ἤρξατο (74), ἀλλὰ γὰρ (75) ὧλον ἐνιαυτὸν προὔλαβε· καὶ φθάσας ὁ κακῶν (76) τῇ πόλει ταύτῃ μάντις καὶ ποιητῆς (77), ὅστις ἐκεῖνος ἦν, ἐκίνησε καὶ παρῶρησε καθ' ἡμῶν τὰ πλήθη τῶν ἔθνῶν, εἰς τὴν ἐπιχώριον αὐτοῦς δεῖσιδαιμονίαν ἀναβ-

(71) Διονύσιος Νοούτιω. Hieronymus in *Catalogo*, ubi initium hujus epistolæ refert, pro Novato habet Novatianum, rectius. Certe in *Chronico* Georgii Syncelli legitur, Διονύσιος Ναωατιανῶ. Rufinus vero duas epistolas eodem exemplo scriptas esse a Dionysio, tradit: alteram ad Novatum, alteram ad Novatianum. Nam post epistolam Dionysii ad Novatum quæ hic refertur ab Eusebio, subjungit: *Hæc eadem etiam Novatiano scripsit*. Quæ verba in Græco textu non habentur. Græci enim Novatum et Novatianum inter se confuderunt. similitudine nominum decepti. Quo in errore fuit etiam Eusebius noster. VALES.

(72) Τοῦ μὴ ἰδωλολατρεῦσαι... σχίσαι. Hic locus hiulcus exstat in Eusebio Valesiano, ubi sic effertur: Καὶ ἦν οὐκ ἀδοξότερα τῆς ἔνεκεν τοῦ μὴ σχίσαι μαρτυρία. Illud restituumus ex tribus Venetæ bibliothecæ codd. mss., quorum tamen secundus præfert ἢ ἔνεκα τοῦ μὴ σχίσαι. Porro hanc ipsam mss. lectionem nobis servarunt Sophronius Hieronymi interpres ad caput 69 *De vir. illustr.*; Georgii Syncelli in *Chronogr.*, pag. 374, et Nicephorus Callist. *Hist. eccl.* lib. vi, cap. 4. Quibus in locis eandem Dionysii epistolam recitant ex Eusebio laudati scriptores. Neque aliter sane legisse in suo exemplari Valesium interpretem, ex ejus versione compertum habemus; ut propterea nulla subsit dubitatio, quin unius typotheçæ negligentia, ob vocem ἔνεκα repetitam, proximum comma fuerit prætermisum in prima Parisiensi Eusebii Valesiani editione: quod quidem mendum exinde in reliquis, Cantabrigiensem et Taurinensem irrepsit. Hinc evanescit Pearsonii conjectura qui in *Annalib. Cyprian.* ad ann. 251, num. x, pag. 31, pro σχίσαι apud Eusebium, legendum esse θῶσαι statuebat. Cæterum Hieronymus l. c., seu quisquis fuerit vetus ille Eusebianus interpres, locum integrum sic vertit: *Neque minus præclarum ex hoc contigisset*

testimonium quod noluisse dissidium inducere, quam proficiisci solet ex eo, si quis recuset simulacris immolare. Rufinus vero quem assecutur Valesius: *Et erat non inferior gloria sustinere martyrium ne scindatur Ecclesia, quam est illa ne dolis immoletur*. GALL.

(73) Οὐκ ἀπὸ τοῦ βασιλικῆ. His excerptis ista præmittit Eusebius: « In epistola vero ad Fabium episcopum Antiochiæ, eorum qui imperante Decio martyrium Alexandria subierunt, certamina refert hoc modo: *Nequaquam*, » etc. Id.

(74) Διωγμὸς ἤρξατο. In codice Med., Maz., Fuc. et Savil. et apud Georgium Syncellum ante hæc verba scribitur παρ' ἡμῶν, quomodo etiam legit Rufinus, ut ex versione illius apparet. Sed in codice Med., Maz. et Fuk., πρὸς Φαβιανόν legitur: nec aliter Rufinus hunc Antiochiæ episcopum appellat. VALES.

(75) Ἀλλὰ γάρ. Particula γάρ loco suo demota est, et inferius collocanda hoc modo καὶ γάρ φθάσας. Id.

(76) Καὶ φθάσας κακῶν. Hic magni Dionysii mentem minus recte assecutum fuisse Valesium censuit Pearsonius in *Annal. Cypr.* ad ann. 219, § 1, qui propterea locum ita simpliciter vertit: *Et prævertens malorum huic urbi vates et auctor, quisquis ille fuit, commovit et incitavit adversum nos gentiliū turbas*. GALL.

(77) Μάντις καὶ ποιητῆς. Poetam verti; primum, quia poetæ cum vatibus seu divinis magnam habent societatem: vates enim oracula sua versibus edebant; deinde, quia Ægyptii poetica in primis delectabantur, quod etiam notavit Eunapius. Porro nulli magis infensi erant Christianis, quam vates et harioli, et hujusmodi hominum genus, qui ad persequendos Christianos populum concitabant, compositis in eam rem oraculis. VALES.

βίπτας. Οἱ δὲ ἐρεθισθέντες ὑπ' αὐτοῦ, καὶ πάσης ἄξιουσίας εἰς ἀνοσιουργίαν λαβόμενοι, μόνην εὐσέβειαν τὴν θρησκείαν τῶν δαιμόνων (78) ταύτην ὑπέλαβον, τὸ καθ' ἡμῶν φονεῖν.

Β'. Πρῶτον μὲν οὖν προσβύτην Μητράν ὀνόματι συναρπάσαντες, καὶ κελεύσαντες θεῖα λέγειν ῥήματα· μὴ πειθόμενον, ξύλοις τε παίοντες τὸ σῶμα, καὶ καλάμοις ὀξέσι τὸ πρόσωπον καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς πεντοῦντες, ἀγαγόντες εἰς τὸ προάστειον, κατελιθόβλησαν. Ἐπειτα πιστὴν γυναῖκα Κοῖνταν καλουμένην ἐπὶ τὸ εἰδωλεῖον ἀπαγαγόντες, ἠνάγκαζον προσκυνεῖν· ἀποστρεφομένην δὲ καὶ βδελυτομένην, ἐκδήσαντες τῶν ποδῶν, διὰ πάσης τῆς πόλεως κατὰ τοῦ τραχέος λιθοστρώτου σύροντες, προσαβρᾶσσομένην τοῖς μυλιαίοις λίθοις ἅμα καὶ μαστιγούντες, ἐπὶ τὸν αὐτὸν ἀγαγόντες κατέλευσαν τόπον. Εἶθ' ὁμοθυμαδὸν ἄκντες ὤρμησαν ἐπὶ τὰς τῶν θεοσεβῶν οικίας· καὶ οὗς ἐγνώριζον ἕκαστοι γειτνιώντας, ἐπισπεύδοντες ἦγον· ἐσύλων τε καὶ διήρπαζον· τὰ μὲν τιμιώτερα τῶν κειμηλίων νοσφιζόμενοι· τὰ δὲ εὐτελέστερα καὶ ὅσα ἐκ ξύλων ἐπεποιήτο, διαβρίπτοῦντες, καὶ κατακαίοντες ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἐαλωκυίας ὑπὸ πολεμίων πόλεως παρεῖχον θέαν. Ἐξέκλινον δὲ καὶ ὑπανεχώρουσι οἱ ἀδελφοί· καὶ τὴν ἀρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων, ὁμοίως ἐκεῖνοις οἷς καὶ Παῦλος ἐμαρτύρησε, μετὰ χαρᾶς προσεδέξαντο. Καὶ οὐκ οἶδ' εἰ τις, πλὴν εἰ μὴ πού τις εἰς ἐμπεσῶν, μέχρι γε τούτου τὸν Κύριον ἠρνήσατο.

Γ'. Ἀλλὰ καὶ τὴν θαυμασιωτάτην τότε παρθένον προσβύτην Ἀπολλωνίαν διαλαβόντες, τοὺς μὲν ὀδόντας ἅπαντας, κόπτογτες τὰς σιαγόνας, ἐξήλασαν· πυρὰν δὲ νήσαντες πρὸ τῆς πόλεως, ζῶσαν ἠπείλου κατακαῦσαι, εἰ μὴ συνεκφωνήσειεν αὐτοῖς τὰ τῆς (79) ἀσεβείας κηρύγματα (80). Ἡ δὲ ὑποπαραιτησαμένη βραχὺ καὶ ἀνεθείσα, συντόμως ἐπεπήδησεν εἰς τὸ πῦρ, καὶ καταπέφλεκται. Σαραπλιῶνά τε καταλαβόντες ἐφέστιον (81), σκληραῖς βρασάνοις αἰκισάμενοι, καὶ πάντα τὰ ἄρθρα διακλάσαντες, ἀπὸ τοῦ ὑπερῶου πρηνῆ κατέβριψαν. Οὐδεμία δὲ ὁδός, οὐ λεωφόρος, οὐ στενωπὸς ἡμῖν βάσιμος ἦν, οὐ νύκτωρ, οὐ μεθήμεραν, ἀεὶ καὶ πανταχοῦ πάντων κεκραγόντων, εἰ μὴ τὰ δύσφημά τις ἀνυμνοῖη ῥήματα, τοῦτον εὐθέως δεῖν σύ-

⁷⁸ Hebr. x, 30.

(78) *Τὴν θρησκείαν τῶν δαιμόνων*. Delenda mihi videntur hæc verba; quippe quæ sensum turbant, et ab inepto scholiaste ascripta sunt ad explicationem vocis præcedentis. VALES.

(79) *Τὰ τῆς ἀσεβείας κηρύγματα*. Quænam fuerint illæ voces, difficile est dicere, quas ἀθέους φωνάς vocabit Dionysius infra in epistola ad Germanum, et δύσφημα ῥήματα vocat in hac epistola. Id.

(80) *Τὰ τῆς ἀσεβείας κηρύγματα*. Existimarim equidem his Dionysii verbis illud innui, quod legitur in Actis S. Polycarpi, cap. 9, ubi proconsul sanctum martyrem alloquens aiebat, *Λοιδόρησον τὸν Χριστόν, Conviciium fac Christo*. Illud enim in more positum fuisse Christianorum persecutoribus, ut Christo in primis maledicerent, ex Plinio discimus lib. x, epist. 97: *Cum, inquit, qui negarent se esse*

igitur homine stimulatī, omnemque ad patranda scelera licentiam nacti, hanc solam pietatem cultumque dæmonum suorum existimabant, si cædibus adversus nostros sævirent.

II. Primum itaque senem quemdam, Metram nomine, correptum impia verba proferre jubent. Quod cum ille abnueret, fustibus hominem verberantes, et acutis arundinibus vultum ejus oculosque pungentes, deductum in suburbium lapidibus obruerunt. Posthæc ididem quendam mulierem, Quintam nomine, ad idoli templum perductam, adorare illud coegerunt. Quod cum illa aversaretur atque execraretur, constrictis pedibus eam per totius civitatis vicus aspero silice constratos rapiantes, saxis illisam molaribus, flagris insuper verberantes, ad suburbium itidem abducunt, ibique lapidibus interficiunt. Omnes deinde uno impetu in domos Christianorum irruere cœperunt, et quos quisque sibi vicinos noverat, eos illico properantes agebant, spoliabant ac diripiebant; ea quidem quæ maxime pretiosa essent in sinum suum congerentes; viliora autem et lignea quæque disjiciebant, ac per vias concremabant; captæ ab hostibus urbis speciem atque imaginem exhibentes. Fratres vero declinabant et subducebant se fuga; ac direptionem bonorum suorum, perinde ac illi de quibus Paulus testificatus est ⁷⁸, cum gaudio exceperunt. Nec eorum quisquam, quod equidem sciam, nisi fortasse unus aliquis in illorum manus incidens, hactenus quidem Deum negavit.

III. Sed et admirandam illam provecæ jam ætatis virginem Apolloniam tunc comprehenderunt. Et maxillas quidem ejus verberantes, cunctos ei dentes excusserunt. Structo autem extra urbem rogo, minabantur vivam se illam combusturos, nisi una cum ipsis impia verba pronuntiaret. At illa veniam deprecari paulisper visa, atque interitum dimissa, celeriter in ignem insiliit et conflavit. Præterea Serapionem quemdam cum in ædibus suis deprehendissent, acerbissimis tormentis excruciarunt, et membris omnibus contractum ex cœnaculo præcipitem dejecerunt. Porro nusquam, non per viam publicam, non per angiportus incedere, aut noctu, aut interdiu nobis licebat, cum omnes ubique et

Christianos, præeunte me deos appellarent, ... præterea maledicerent Christo (quorum nihil cogi posse dicuntur, qui sunt re vera Christiani), dimittendos putavi. Alii se Christianos fuisse quidem dixerunt, sed desiisse; qui omnes ... Christo maledixerunt. GALL.

(81) *Ἐφέστιον*. Nicephorus legit Ἐφέσιον, pessime. De hoc Serapione, Beda et Usuardus ad 14 Novembris; ubi eum sub Decio passum esse affirmant. Sed melius dixissent sub Philippo. Nam Dionysius in hac ad Fabium epistola diserte testatur, Serapionis aliorumque martyria ante Philippi imper. obitum accidisse. Idem error in omnibus Martyrologiis admissus est de Apollonia virgine, quam sub Decio passam dicunt die 9 Februarii. VALES.

assidue clamitarent, quicumque impia illa verba A proferre abnuisset, eum illico trahendum esse, et flamis ultricibus absumendum. Et hæc quidem diutissime viguerunt ad hunc modum. Secuta deinde seditio et bellum civile miseros excipiens, crudelitatem qua in nostros grassati fuerant, in ipsos mutuo convertit. Ac nos quidem paululum respiravimus, dum illorum cessaret furor.

IV. Sed continuo imperii illius erga nos benignissimi mutatio nobis nuntiata est : et gravissimus nobis minarum terror intentabatur. Janque aderat edictum imperatoris, illud ipsum fere quod a Domino nostre prædictum est ⁸⁴, horrificum ac terribile exhibens, adeo ut ipsi etiam electi, si fieri posset, scandalum paterentur. Omnes certe mirum in modum exterriti sunt. Ac multi quidem ex illustrioribus præ metu statim occurrerunt. Alii, qui rem publicam administrabant, ipsa actuum suorum necessitate pertracti veniebant. Alii a notis et familiaribus adducebantur, et nominatim citati, ad impura et profana sacrificia accedebant ; nonnulli quidem pallidi ac tremebundi, quasi non sacrificaturi, sed ipsi potius victimarum loco idolis immolandi essent ; adeo ut a circumstante multitudine deriderentur ; quippe qui palam omnibus ostenderent, se tum ad moriendum, tum ad sacrificandum

⁸⁴ Matth. xx.v, 24.

(82) *Ἐπιπολύ*. Hoc est, diu, non diutissime (ut Valesius), duravit hæc persecutio Alexandriæ sub imperio Philippi Christianis maxime benigno, ex motu populari et tumultuario orta. Usque ad festum Paschatis edictum Decii præcedentis certe sæviit, ut indicat ipse Dionysius in epistola paschali ad Alexandrinos inferius relata. PEARSON. I. c., § 2.

(83) *Ἀθλόου*. Mallem legere *ἄθλους* : quæ vox agonibus seu certaminibus et passionibus martyrum frequenter attributa est, et in hac ipsa epistola postea ita usurpatur ; ut sensus sit : *Excipiens autem hos agonas seditio cum civili bello, crudelitatem contra nos in ipsos mutuo convertit*. Id enim διαδέχασθαι postulat, quod successionem significat : quæ quidem hoc loco non personas, sed res spectat. *Id. ibid.*

(84) *Ἀσχολιαρ ... λαβόντων*. Vertendum, dum non vacaret ipsis furorem suum in nos exercere. W. LOWTH.

(85) *Τῆς βασιλείας ἐκείνης τῆς εὐμενεστερας*. Philippi scilicet imp. mors, qui æquissimum se ac benignissimum erga Christianos præstitit. Igitur illa quæ proxime a Dionysio commemorata sunt, ultimo Philippi imperatoris anno contigerunt. Quod etiam notavit Dionysius in principio hujus epistolæ, ubi dicit persecutionem anno integro ante edictum imp. Decii Alexandriæ cœptam fuisse. At Christophoronus nihil penitus hic vidit, qui μεταβολὴν τῆς βασιλείας, interpretatur *mutationem animi* imperatoris erga Christianos. Christophoroni errore secutus est Baronius ad annum Christi 255, cap. 102. VALES.

(86) *Παραβραχύ*. Hæc est scriptura codicis Regii, quem ubique secutus est Stephanus. In *Chronico* Georgii Syncelli, ubi hæc epistola Dionysii refertur, scriptum est ἢ *παρὰ βραχύ*, nequaquam meliore sensu. At in nostris codicibus Maz., Med., Fuk. et Savilii, pro *παραβραχύ* scribitur *ἀποφαίνον*, longe rectius, ut eequidem existimo. Ait enim Dionysius edictum illud Decii adeo terribile fuisse, ut

μὲν τοῦτον ἤμασε τὸν τρόπον. Διαδεξαμένη δὲ τοὺς ἀθλόους (83) ἢ στάσις, καὶ ὁ πόλεμος ὁ ἐμφύλιος, τὴν καθ' ἡμῶν ὠμότητα πρὸς ἀλλήλους αὐτῶν ἐτραψε. Καὶ μικρὸν μὲν προσανεπνεύσαμεν, ἀσχολιαρ τοῦ πρὸς ἡμᾶς θυμοῦ λαβόντων (84).

Δ'. Εὐθέως δὲ ἡ τῆς βασιλείας ἐκείνης τῆς εὐμενεστερας (85) ἡμῖν μεταβολὴ διηγγέλται· καὶ πολὺς ὁ τῆς ἐφ' ἡμᾶς ἀπειλῆς φόβος ἀνετείνεται· καὶ δὴ καὶ παρῆν τὸ πρόσταγμα· αὐτὸ σχεδὸν ἐκεῖνο οἶον τὴ προρῆθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἀποφαίνον (86) τὸ φοβερώτατον, ὡς, εἰ δυνατόν, σκανδαλίσει καὶ τοὺς ἐκλεκτούς. Πλὴν πάντες γὰρ κατεπτήχασαν. Καὶ πολλοὶ μὲν εὐθέως τῶν περιφανεστερων, οἱ μὲν ἀπῆντων δεδιότες· οἱ δὲ δημοσιεύοντες (87), ὑπὸ τῶν πράξεων ἤγοντο· οἱ δὲ ὑπὸ τῶν ἀμφ' αὐτοὺς ἐφελκοντο· ὀνομαστὶ τε καλούμενοι, ταῖς ἀνάγκαις καὶ ἀνέροις θυσίαις προσήεσαν· οἱ μὲν ὠκρινῶντες καὶ τρέμοντες, ὡσπερ οὐ θύσοντες, ἀλλ' αὐτοὶ θύματα καὶ σφάγια τοῖς εἰδώλοις ἐσόμενοι· ὡς ὑπὸ πολλοῦ τοῦ περιεστώτος δήμου χλευήν αὐτοὺς ἐπιφέρεισθαι, καὶ δῆλους μὲν εἶναι πρὸς πάντας θείλους ὑπάρχοντας, καὶ πρὸς τὸ τεθνάναι καὶ πρὸς τὸ θῆσαι. Οἱ δὲ τινες ἐτοιμότερον τοῖς βωμοῖς προσέτρεχον, ἰσχυρίζομενοι (88) τῇ

tempora illa Antichristi longe omnium terribilissima representare quodammodo videretur. *Id.*

(87) *Οἱ δὲ δημοσιεύοντες*. Christophoronus hunc Dionysii locum ita vertit : *Alii ex privatis ædibus in publicum raptati, ad delubra ducuntur a magistratibus*. Quæ interpretatio nec verbis, nec sensui Dionysii ullo modo convenit. Ego δημοσιεύοντας idem esse censeo, ac τὰ δημόσια πράττοντας, id est *decuriones et magistratus*. Hi enim cum allatum esset edictum imperatoris Decii, quo omnes diis immortalibus sacrificare jubebantur, convenire in curiam ex more, ibique edictum ipsum dum recitaretur, stantes audire necesse habebant, ut scribit Joannes Chrysostomus non uno in loco. Ita primi omnium decuriones, statim post recitatum imp. Decii edictum diis sacrificarunt, cum ex necessitate officii sui ad curiam convenissent. Sane πράξεις de actu et administratione magistratuum sumitur apud Eusebium in lib. viii, cap. 11, et apud Aristidem in orat. funebri in Alexandrum : τὰ δ' εἰς πράξεις τε καὶ πολιτείας, etc. Sic etiam Plutarchus in eo libro qui inscribitur *Πολιτικά παραγγέλματα*, ubi de Theagene loquitur : Οὐδὲν οὖν τούτου διαφέρουσι οἱ πρὸς πᾶσαν ἀποδιδόμενοι πολιτικὴν πρᾶξιν. Severianus in oratione sexta in Hexamerum : Καὶ ἐπειδὴ βασιλεὺς πᾶσιν οὐ παροῦσιν δεῖ παραστῆναι, τὸν χαρακτήρα τοῦ βασιλέως, ἐν δικαστηρίοις, ἐν ἀγοραῖς, ἐν θεάτροις, ἐν παντὶ τόπῳ, ἐν ᾧ πράττει ὁ ἄρχων, δεῖ παρῆναι, ἵνα βεβαιῶται τὰ γινόμενα. Chrysostomus homilia 85 in Matthæum, τοὺς τὰ πολιτικά πράττοντας vocat decuriones. Potest etiam verbum δημοσιεύοντες explicari de his, qui in foro seu in publico versabantur. Atque id fortasse rectius fuerit, hoc modo : *Alii, qui in publico versabantur, rebus ipsis, et reliquorum exemplo, ad sacrificandum ducebantur*. Occurrit hæc vox apud Aristidem in laudatione funebri Alexandri : Καὶ ὅποτε μὴ δημοσιεῖοι, ἢ παρὰ τοῖς δυνάσταις ἂν ἦν, ἢ ἐν αὐτῇ τοῦ βασιλέως οἴκῳ. *Id.*

(88) *Ἰσχυρίζομενοι*. Positum est pro *διεχυρίζομενοι*. *Id.*

θρασύτητι τὸ μὴδὲ πρότερον Χριστιανοὶ γεγενῆσθαι· περὶ ὧν ἡ τοῦ Κυρίου πρόβρῃσις ἀληθεστάτη, διὸ δυσκόλως σωθήσονται. Τῶν δὲ λοιπῶν, οἱ μὲν εἶποντο τοῦτοις ἑκατέροις· οἱ δὲ ἐφευγον· οἱ δὲ ἠλίσκοντο. Καὶ τούτων οἱ μὲν ἀχρι δεσμῶν καὶ φυλακῆς χωρήσαντες· καὶ τινες, καὶ πλείονας ἡμέρας καθειρχθέντες, εἴτα καὶ πρὶν εἰς δικαστήριον εἰσελθεῖν, ἐξωμόσαντο· οἱ δὲ καὶ βασάνους ἐπὶ ποσὸν ἐγκαρτερήσαντες, πρὸς τὸ ἐξῆς ἀπειπον.

cere perstitissent, prius tamen quam in iudicium aliquandiu tormenta fortiter sustinuisent, ad reliqua

Ε'. Οἱ δὲ στεβροὶ καὶ μακάριοι στυλοὶ τοῦ Κυρίου, κραταιωθέντες, ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τῆς ἰσχυρᾶς ἐν αὐτοῖς πίστεως ἀξίαν καὶ ἀνάλογον δύναμιν καὶ καρτερίαν λαβόντες, θαυμαστοὶ γεγονασιν αὐτοῦ τῆς βασιλείας μάρτυρες. Ὡν πρῶτος Ἰουλιανὸς, ἀνὴρ ποδαγρὸς, μὴ σῆναι, μὴ βαδίσαι δυνάμενος, σὺν ἑτέροις δύο τοῖς φέρουσιν αὐτὸν, προσήχθη· ὧν ὁ μὲν ἕτερος, εὐθύς ἠρήσατο· ὁ δ' ἕτερος Κρονίων ὀνόματι, ἐπίκλην δὲ Ἐβνους, καὶ αὐτὸς ὁ πρεσβύτερος Ἰουλιανὸς, ὁμολογήσαντες τὸν Κύριον, διὰ πάσης τῆς πόλεως μεγίστης οὔσης, ὡς ἴστε, καμῆλοις ἐποχούμενοι καὶ μετέωροι μαστιγούμενοι, τέλος ἀσβέστῳ πυρὶ (89) περιεχυμένου τοῦ δήμου παντὸς κατέκαψαν. Στρατιώτης τε αὐτοῖς ἀπαγομένοις παραστάς, καὶ τοῖς ἐφυβρίζουσιν ἐναντιωθεὶς, ἐκδοσάντων ἐκείνων προσαχθεὶς ὁ ἀνδρειότατος ὀπλομάχος τοῦ Θεοῦ Βησᾶς, κἀν τῷ μεγάλῳ πολέμῳ τῷ περὶ τῆς εὐσεβείας ἀριστεύσας, ἀπετμήθη τὴν κεφαλὴν. Καὶ τις ἕτερος τὸ μὲν γένος Λίβυς, τὴν δὲ προσήγορίαν ἄμα καὶ τὴν εὐλογίαν ἀληθῆς Μάκαρ (90), προτροπῆς αὐτῷ πολλῆς ὑπὸ τοῦ δικαστοῦ πρὸς ἀρνησιν γενομένης, οὐχ ὑπάχθεις, ζῶν καταπέφλεκται· Ἐπίμαχος τε μετ' αὐτοῦ καὶ Ἀλέξανδρος, μετὰ πολλῶν (91) ὃν ἔμειναν δεσμῶται χρόνον, μυρίας διενεγκόντες ἀλγηδόνας, ξυστήρας, μαστίγας, πυρὶ ἀσβέστῳ καὶ οὗτοι διεχύθησαν.

Ζ'. Καὶ σὺν αὐτοῖς γυναῖκες τέσσαρες· Ἀμμωνάδιον τε ἅγια παρθένος, πάνυ φιλονεικῶς αὐτὴν ἐπιπλεῖστον τοῦ δικαστοῦ βασάνισαντος, ἅτε προσοφνημαμένην ὡς μὴδὲν ὧν ἐκεῖνος κελεύει φθέγγετο, ἀληθεύσασα τὴν ἐπαγγελίαν, ἀπήχθη· αἱ δὲ λοιπαὶ, ἡ σεμνοπρεπιστάτη πρεσβύτις Μερκουρία, καὶ ἡ πολυήταις μὲν, οὐχ ὑπὲρ τὸν Κύριον δὲ ἀγαπήσασα ἑαυτῆς τὰ τέκνα Διονυσία (92), καταιδεσθέντος εἰς

(89) Ἀσβέστῳ πυρὶ. Potest enim verti *vivæ calcis incendio*. Sic infra de Epimacho et Alexandro dixit, πυρὶ ἀσβέστῳ διεχύθησαν. Pro quo Nicephorus habet τινάων. In Menæo ad vers. 30 Octobris, iubi mentio sit horum martyrum Iuliani, Cronionis et Macarii, legitur ἀσβέστου ζέοντος κατ' αὐτῶν ἐκχυθέντος. VALES.

(90) Καὶ τὴν εὐλογίαν ἀληθῆς Μάκαρ. Alludit Dionysius ad verba ihu Christi in Evangelio: *Beati estis, cum persecuti vos fuerint homines*, etc., quod tamen non vidit Christophorosus. Qui etiam in eo hallucinatus est, quod Macarium hunc facit Afrum pro Libyco. Eleganter autem Rufinus hunc Dionysii locum ita vertit: *Alius quidam vir nominis sui*

A pusillo animo esse. Alii vero promptius ad aras accurrebant, audacter affirmantes nunquam se antea Christianos fuisse: de quibus verissime prædixit olim Domitius, ejusmodi homines ægre salutem consecuturos. Cæteri autem partim alterutros eorum quos diximus, sequebantur; partim se in fugam dabant; partim comprehendebantur. Ex quibus nonnulli, cum usque ad vincula et custodiam progressi essent, quidam etiam plusculos dies in carceribus inducerentur, fidem ejurarunt. Nonnulli vero cum quæ intentabantur, supplicia animos desponderunt.

V. Verum beati illi ac stabiles columnæ Domini, ab ipso confirmati, et fidei suæ robori congruentem et ex æquo respondentem vim atque constantiam nacti, admirabiles regni illius testes effecti sunt.

B Quorum primus Julianus, vir podagræ doloribus constrictus, qui nec stare poterat nec incedere, una cum duobus aliis qui ipsum portabant adductus est. Horum alter statim negavit. Alter nomine Cronion, qui Ennus cognominabatur, necnon et senex ipse Julianus, cum Christum confessi essent, per universam urbem, quæ quidem, ut notis, maxima est, camelis insidentes, flagris sublimes verberati, tandem ardentissimo igne circumfusa totius populi multitudine consumpti sunt. Miles vero qui ipsis dum ad supplicium ducerentur astabat, et contumeliam inferentes propulerat, Bersas nomine, clamante adversus eum populo in jus adductus est. Ubi fortissimus Dei pugnator, cum in magno illo pro pietate certamine strenue se gessisset, securi percussus est. Alius item oriundus ex Libya, et vocabulo et divina benedictione vere Macar, cum a iudice omnibus modis sollicitatus, ut Christum negaret, flecti nunquam potuisset, vivus comburitur. Post hos Epimachus et Alexander, cum post diuturnum carceris horrorem in quo victi permanserant, ferreos ungues, flagra ac mille dolorum genera pertulissent, vivæ calcis incendio etiam ipsi colliquefacti perierunt.

VI. Eundem cum ipsis exitium sortitæ sunt quatuor mulieres. Ammonarium quidem virgo sanctissima, cum a iudice diutissime torta fuisset ingenti, cum pertinacia, propterea quod palam prædixerat nihil eorum quæ iudex jusserat prolaturam se esse; pollicitationem suam executioni mandans, ad supplicium abducta est. Residua vero, Mercuria scilicet auus in primis veneranda, et Dionysia,

Macarius, gente Libycus. Sic enim Latini loquuntur, ut Trebellius Pollio in *Aureolo*, et Lampridius in *Commodo*. lb.

(91) Μετ' οὐ πολὺν. In codice Med. ac Maz., Fuk. et Savil., et apud Georgium Syncellum legitur μετὰ πολὺν, quæ lectio magis placet, et Rufini auctoritate confirmatur. In codice Regio legitur etiam ὃν ἐνέμειναν, etc. Quæ lectio si vera est, omnino abesse oportet negativam illam particulam. lb.

(92) Ἀμμωνάδιον ἑτέρα. Quatuor enim mulieres illas fuisse supra dixit Dionysius. lb.

plurimorum quidem liberorum mater, sed quæ pi- A
gnora sua minori quam Dominum charitate com-
plexa est, et alia rursus Ammonarium, cum præfe-
ctum jam puderet ulterius incassum torquere et a
feminis superari, gladio cæsæ sunt, nullis prius tormentis subditæ. Etenim earum princeps et anlesi-
gnana Ammonarium, pro omnibus tormenta pertulerat.

VII. Heron etiam et Ater et Isidorus Ægyptii, cumque illis Dioscorus puer annos circiter quindecim natus, judici oblatus sunt. Et cum iudex primum ante alios adolescentem Dioscorum, partim sermonibus ut flexibilem decipere, partim tormentis ut mollem ac tenerum cogere tentavisset; ille nec persuasionibus cessit, nec tormentis. Reliqui crudelissime verberati, cum cruciatus fortiter sustinuissent, igni etiam ipsi sunt traditi. Dioscorum vero qui in omnium conspectu inclauerat, et qui ad omnia interrogata sapientissime responderat, admiratus iudex dimisit, B
spatium se illi ad poenitentiam concedere asfirmans ob ætatis infirmitatem. Et nunc nobiscum versatur divinus Dioscorus, in majus ac diuturnius certamen reservatus. Sed et Nemesion quidam, etiam ipse Ægyptius, primum quidem falso accusatus fuerat, tanquam socius et contubernalis latronum. Postea vero, cum apud centurionem hanc calumniam a se utique alienissimam depulisset, delatus quod Christianus esset, ad præfectum vinetus adducitur. At ille iniquissimus iudex, postquam eum duplo gravioribus quam reliquos latrones tormentis ac verberibus affecisset, inter latrones iussit incendi; et est.

VIII. Porro universus simul militum manipulus, C
Ammon scilicet, Zeno, Ptolemæus et Ingenuus, cumque illis senex Theophilus, ante prætorium stabant. Et cum quidam ob Christianam religionem in iudicium inductus, jam jamque negaturus Christum videretur; illi astantes dentibus stridere, vultu innuere, manus extendere, ac totius simul corporis motus gestusque edere cœperunt. Cumque omnium in se oculos convertissent, priusquam ab aliquo comprehenderentur, ipsi ad subsellium accurrentes, Christianos se esse professi sunt. Quo facto præfectus et assessores qui in concilio aderant, metu perterriti sunt. Ac rei quidem ipsi ad ea quæ perpessuri erant, promptissimi et confidentissimi cerne-

(93) Καὶ Ἀτὴρ. Apud Georgium Syncellum et Nicephorum legitur Ἀστὴρ. In Rufino, *Arsinus*. In veteri Martyrologio Romano, quod magna parte desumptum est ex Rufino, *Arsenius* dicitur xix Kal. Januarias. VALES.

(94) Ἰσιδωρος. Photius in *Bibliotheca*, cod. cxix, Isidorum Pierii celeberrimæ Alexandrinæ scholæ magistri fratrem germanum atque in martyrio collegam fuisse refert. In fine tamen monet quod, etsi nonnulli tradiderint Pierium martyrio vitam finivisse, alii tamen ipsum post sedatam persecutionem Romæ vitam transigisse dicant. RUINART.

(95) Σύνταγμα στρατιωτικόν. Turman militum vertit Rufinus, quem secutus est Christophorus. Ego manipulum, seu contubernium malim interpretari. Quidam suspicari possent, hos milites fuisse apparatuses seu officiales præfecti Augustalis, eo quod stetit dicuntur ante prætorium. Ego tamen

ἀνήνυτον ἔτι βασανίζειν καὶ ὑπὸ γυναικῶν ἡ-
τῆσθαι τοῦ ἡγεμόνος, σιδήρῳ τεθνᾶσι, μηκέτι βα-
σάνων πείραν λαβοῦσαι. Τὰς γὰρ ὑπὲρ πασῶν,
ἡ πρόμαχος Ἀμμωνάριον ἀνεδέδεκτο βασάνους.

Z. Ἡρων δὲ καὶ Ἀτὴρ (93) καὶ Ἰσιδωρος (94) Αἰγύπτιοι· καὶ σὺν αὐτοῖς παιδάριον ὡς πεντεκαίδε-
κάτης ὁ Διόσκορος, παρεδόθησαν· καὶ πρῶτον τὸ μει-
ράκιον λόγῳ τε ἀπατᾶν ὡς εὐπαράγωγον, καὶ βασι-
νοὺς καταναγκάζειν ὡς εὐένδοτον περρωμένου, οὕτε
ἐπεισθῆ οὕτε εἶξεν ὁ Διόσκορος. Τοὺς δὲ λοιποὺς
ἀγριώτατα καταξήνας, ἐγκαρτερήσαντας, πυρὶ καὶ
τούτους παραδέδωκε· τὸν δὲ Διόσκορον ἐλλαμπρυνά-
μενόν τε δημοσίᾳ, καὶ σοφώτατα πρὸς τὰς ἰδίας
πεύσεις ἀποκρινάμενον θαυμάσας, παρήκεν, ὑπέρθε-
σιν φήσας εἰς μετάνοιαν αὐτῷ διὰ τὴν ἡλικίαν ἐπι-
μετρεῖν. Καὶ νῦν ὁ θεοπρεπέστατος σὺν ἡμῖν ἐστὶ
Διόσκορος, εἰς μακρότερον τὸν ἀγῶνα καὶ διαρκέστε-
ρον μείνας τὸν ἄθλον. Νεμεσιῶν δὲ τις, κάκεινος Αἰ-
γύπτιος, ἐσυκοφαντήθη μὲν, ὡς δὴ σύνοικος ληστῶν·
ἀποδυσάμενος δὲ ταύτην παρὰ τῷ ἑκατοντάρχῳ τὴν
ἀλλοτριωτάτην κατ' αὐτοῦ διαβολὴν, καταμηνυθεὶς
ὡς Χριστιανός, ἤκε δεσμώτης ἐπὶ τὸν ἡγούμενον.
Ὁ δὲ ἀδικιώτατος διπλαῖς αὐτὸν ἢ τοὺς ληστὰς ταῖς
τε βασάνοις καὶ ταῖς μάστιξι λυμηνάμενος, μεταξὺ
τῶν ληστῶν κατέφελε· τιμηθέντα τὸν μακάριον πῶ
τοῦ Χριστοῦ παραδείγματι.

sic vir beatissimus similitudine Christi honoratus

H. Ἀθρόον δὲ τι σύνταγμα στρατιωτικόν (95).
Ἀμμων καὶ Ζήνων καὶ Πτολεμαῖος καὶ Ἰγγένης
καὶ σὺν αὐτοῖς πρεσβύτες Θεόφιλος, εἰστήκεισαν πρὸς
τοῦ δικαστηρίου κρινόμενου δὴ τινας ὡς Χριστιανοῦ,
καὶ πρὸς ἄρνησιν ἤδη βέποντος, ἐπρίοντο οὗτοι παρ-
εστηχότες, καὶ τοῖς τε προσώποις ἐνένευσον, καὶ τὰς
χεῖρας ἀνέτεινον, καὶ συνεσχηματίζοντο τοῖς σώμα-
σιν. Ἐπιστροφῆς δὲ πάντων πρὸς αὐτοὺς γενομένης,
πρὶν τινὰς αὐτῶν ἄλλους λαβέσθαι, φθάσαντες ἐπὶ
τὸ βᾶθρον (96) ἀνέδραμον, εἶναι Χριστιανοὶ λέγοντες
ὡς τὸν τε ἡγεμόνα καὶ τοὺς συνέδρους ἐμφόδους γε-
νέσθαι· καὶ τοὺς μὲν κρινόμενους εὐθαρσεστάτους,
ἐφ' οἷς πείσσονται φαίνεσθαι, τοὺς δὲ δικάζοντας ἀπο-
δειλιᾶν. Καὶ οὗτοι μὲν ἐκ δικαστηρίων ἐνεπόμπευσαν

potius crediderim legionarios milites fuisse, ex ea legione quæ ad custodiam urbis Alexandria erat deputata, et quæ præfecto Augustali parebat. Præfectus enim Augustalis non solum civilia negotia, sed etiam rem militarem eo tempore curabat. In veteri Martyrologio Romano, natalis horum martyrum ponitur die xiii Kalend. Januarias. VALES.

(96) Ἐπὶ τὸ βᾶθρον. Subsellium intelligi videtur, in quo sedebat reus, cum a iudice interrogaretur: hodie sellulam vocamus. In Actis passionis Phileæ martyris ambon dicitur seu pulpitem. Sic enim incipiunt Acta illa: *Imposito ergo Phileæ super ambonem, Culcianus præses dixit*. In passione vero SS. Perpetuæ et Felicitatis, *catasta* dicitur et *gradus*. *Ascendimus in catastam. Interrogati ceteri confessi sunt. Ventum est et ad me. Et apparuit pater iñico cum filio meo, et extraxit me de gradu*. Id.

καὶ ἠγαλλιάσαντο τῇ μαρτυρίᾳ, θριαμβεύοντος αὐ-

τοῦς (97) ἐνδόξως τοῦ Θεοῦ.

ob fidei confessionem, cum Deus per ipsos gloriose

triumpharet.

Θ. Ἄλλοι δὲ πλείστοι κατὰ πόλεις καὶ κώμας ὑπὸ τῶν ἐθνῶν διεσπάρθησαν· ὧν ἑνὸς παραδείγματος ἕνεκεν ἐπιμνησθήσομαι. Ἰσχυρίων ἐπετρόπευέ τινας ἀρχόντων ἐπὶ μισθῷ. Τοῦτον ὁ μισθοδότης ἐκέλευε θῆσαι· μὴ πειθόμενον, ὕβριζεν· ἐμμένοντα προσηλάκιζεν· ὕφισταμένου, βακτηρίαν μεγίστην λαβὼν, διὰ τῶν ἐντέρων καὶ τῶν σπλάγγνων διώσας, ἀπέκτεινε. Τί δεῖ λέγειν τὸ πλῆθος τῶν ἐν ἔρημαῖς καὶ ἔρεισι πλανηθέντων, ὑπὸ λιμοῦ καὶ διψῆς καὶ κρύους, καὶ νόσων καὶ ληστῶν καὶ θηρίων διεσθαρμένων; Ὡς οἱ ὑπεργενόμενοι, τῆς ἐκείνων εἰσὼν ἐκλογῆς καὶ νίκης μάρτυρες. Ἐν δὲ καὶ τούτων εἰς δῆλωσιν ἔργον παραθήσομαι. Χαιρήμων ἦν ὑπέργρηρος τῆς Νεβλου καλουμένης ἐπισκοπος πόλεως (98). Οὗτος εἰς τὸ Ἀράβιον ἕρος (99) ἄμα τῇ συμβίῳ ἑαυτοῦ φυγῶν, οὐκ ἐπανελήλυθεν· οὐδὲ ἠδυνήθησαν ἰδεῖν οὐκέτι, καίτοι πολλὰ διερευνησάμενοι, οἱ ἀδελφοί· οὕτε αὐτοῦς, οὕτε τὰ σώματα εὔρον (1). Πολλοὶ δὲ οἱ κατ' αὐτὸ τὸ Ἀραβικὸν ἕρος ἐξανδραποδισθέντες ὑπὸ βαρβάρων Σαρακηνῶν (2)· οἱ μὲν μολίς ἐπὶ πολλοῖς χρήμασιν ἐλυτρώθησαν· οἱ δὲ μέχρι νῦν οὐδέπω. Καὶ ταῦτα διεξῆλθον οὐ μάτην, ἀδελφεῖ, ἀλλ' ἵνα εἰδῆς, ὅσα καὶ ἡλίκα δεινὰ παρ' ἡμῖν συνέβη· ὧν οἱ μᾶλλον πεπειραμένοι, πλείονα ἂν εἰδεῖν.

lactenus redimi potuerant. Atque hæc non frustra, frater charissime, a me commemorata sunt; sed ut scias, quæ et quam gravia nobis mala contigerint. Quæ profecto melius intelligunt ii, qui magis experti sunt.

Γ. Αὐτοὶ τοίνυν οἱ θεοὶ μάρτυρες παρ' ἡμῖν, οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι (3) καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ κοινωνοὶ, καὶ μέτοχοι (4) τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ

(97) *Θριαμβεύοντος αὐτοῦς*. Rufinus vertit, *Deo ita triumphante per sanctos suos*. Apparet igitur eum legisse θρι. δι' αὐτοῦς, etc. Rufinum secuti sunt Musculus et Christophorus. Videndum tamen ne Dionysius θριαμβεύοντες αὐτοῦς τοῦ Θεοῦ dixerit pro θριαμβεύειν ποιούντος, quod omnino verum puto. Sic βασιλεύειν usurpat Gregorius Nazianzenus. VALES.

(98) *Νεβλου ... πόλεως*. Nilopolis. Eusebius ejusdem sedis antistes subscripsit concilio Ephesino. READING.

(99) *Εἰς τὸ Ἀράβιον ἕρος*. Mons est ita dictus, cujus meminit Herodotus, quem Ptolemæus et alii Troicum vocant. Male ergo Christophorus *montem Arabiæ* vertit. Paulo post Arabicus dicitur, ob vicinitatem Arabum ita nominatus. VALES.

(1) *Ὅτε τὰ σώματα εὔρον*. Ultima vox deest in codice Regio, prorsusque otiosa est ac superflua. Syncellus quoque eam vocem non habet, sed ejus loco αὐτῶν; non male. Id.

(2) *Σαρακηνῶν*. Hic locus vel ob id unum notandus est, quod mentio sit Saracenorum. Nam ex scriptoribus quorum opera ad nos pervenerunt, nullus, ut puto, Dionysio Alexandrino antiquior Saracenos nominavit. Amm. quidem Marcellinus in libro xiv scribit se mentionem fecisse Saracenorum in Actibus principis Marci. Spartianus quoque in *Nigro* Saracenorum mentionem facit, et ab iis Romanos milites victos esse dicit; quod in tempora divi Marci conferri potest. Id.

A bantur : judices autem ipsi contremiscebant. Isti igitur ex prætorio ovantes processerunt, exsultantes triumpharent.

IX. Sed et alii complures per oppida et vicos a gentilibus discerpti sunt : ex quibus unum exempli gratia commemorabo. Ischyrius mercede conductus procurator erat cujusdam magistratum gerentis. Hic ab eo cujus rem procurabat, jussus idolis inmolare, cum minime obtemperaret, primum injuria affectus est; postea cum in eadem sententia perstaret, variis ab eodem vexatus est contumeliis; quæ omnia cum patienter sustineret, ille prægrandi sude correpta transfixum per media viscera interfecit. Jam quid opus est commemorare multitudinem eorum, qui in montibus ac per solitudinem oberrantes, fame et siti, frigore et morbis, et latronum aut bestiarum incursu oppressi interiere? Ex quibus hi qui superfuerunt incolumes, testes sunt electionis illorum atque victoriæ. Unicum duntaxat facinus ad declarandam rei veritatem hic adjiciam. Chæremon erat quidam grandævus, Nili urbis episcopus. Hic una cum conjuge in Arabicum montem fuga delatus, non ulterius reversus est. Et fratres, quamvis accurate omnia perscrutati, nec ipsos posthac, nec ipsorum cadavera reperire potuerunt. Porro multi in Arabico illo monte a barbaris Saracenis capti, et in servitutem redacti sunt. Ex quibus alii soluto ingenti pretio vix tandem redempti; alii nondum frater charissime, a me commemorata sunt; sed ut scias, quæ et quam gravia nobis mala contigerint. Quæ profecto melius intelligunt ii, qui magis experti sunt.

X. Cæterum hi divini martyres qui nunc assessores sunt Christi, et regni illius consortes, ac judicii participes una cum ipso judicaturi; dum hic apud

(3) *Οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι*. Martyres simul atque ex corporis vinculis soluti essent, ad Dominum migrare, et cum illo in paradiso degere, Christiani semper crediderunt. Tertullianus in lib. *De resurrectione carnis*, cap. 43 : *Nemo enim peregrinatus a corpore, statim immoratur penes Dominum, nisi ex martyrii prærogativa, paradiso scilicet, non inferis deversurus*. Et in lib. v *De anima*, cap. 55. Id.

(4) *Καὶ τῆς κρίσεως μέτοχοι*. Fuit hæc opinio veterum Patrum, martyres Christi assessores fore, et cum illo mundum judicatos. Ita post Dionysium Eulogius Alexandrinus episcopus in lib. v *adversus Novatianos*. Cujus tamen sententiam reprehendit Photius in *Bibliotheca*. Ait enim Photius, verba illa Pauli apostoli ex prima ad Corinthios Epistola : *Nescitis quia sancti mundum judicabunt?* non ita esse accipiendâ, quasi sancti futuri sint judices cum Christo. Sed hoc tantum sibi vult Paulus, ex comparatione sanctorum reliquos homines qui non perinde ac illi pie vixerint, condemnandos esse; ut cum dicitur in Evangelio, fore ut Ninivite et regina Austri malos judicent et condemnent. Et hanc quidem expositionem sumpsit Photius ex Joanne Chrysostomo. Verum Eulogii sententia verior mihi videtur. Nam si martyres regni Christi jam nunc consortes sunt, quidni etiam judicii participes sint futuri? Deinde Christus diserte promisit apostolis, *seesuros illos in duodecim cathedris, judices duodecim tribu* 7

nos essent, quosdam e fratribus lapsos, et idolis sacrificasse convictos, susceperunt; et conversionem illorum ac poenitentiam cernentes, cum judicassent eam placere posse illi qui peccatoris poenitentiam mavult quam mortem⁴⁵, eos admiserunt et collegerunt, atque in coetum suum receperunt, et in orationibus ac cibo cum iisdem communicarunt. Quid ergo nobis, fratres, de his suadetis? Quid nos agere debemus? Utrum sententiæ martyrum accedemus, et rem ab illis judicatam, seu potius gratiam concessam tuebimur, et cum iis quos illi miseratione persecuti sunt, benigne agemus? An contra, iudicium illorum irritum faciemus, nosque ipsi sententiæ illorum discussores ac iudices constituemus; clementiam dolore afficiemus; ordinem constitutum evertemus; Dei ipsius indignationem provocabimus?

XI. Unum tibi exemplum proponam, quod apud

⁴⁵ Ezech. xxxiii.

(5) *Συνδικάζοντες*. *Judicaturi*, Valesius; quæ quidem interpretatio utpote a textu aliena, sententiæ quoque Dionysianæ vim obtundere perhibetur; ut optime perspexit doctissimus Bossuetius Meldensis episcopus, *præfac. sur l'Apocal.*, § 28. En ipsissima magni viri verba, quibus haud parum lucis huic loco accedit: Je vois dans l'Apocalypse non-seulement une grande gloire, mais encore une grande puissance dans les saints. Car Jésus-Christ les met sur son trône: et comme il est dit dans l'Apocalypse, xix, 15, conformément à la doctrine du psaume II, 9, qu'il gouvernera les nations avec un sceptre de fer; lui-même dans le même livre (Apoc. II, 26) il appliqué le même psaume et le même verset à ses saints, en assurant (*ibid.*, 28) qu'en cela il leur donne ce qu'il a reçu de son Père. Ce qui montre que non-seulement ils seront assis avec lui dans le jugement dernier, mais encore que dès à présent il les associe aux jugements qu'il exerce. Et c'est aussi en cette manière qu'on l'entendait dès les premiers siècles de l'Eglise: puisque saint Denis d'Alexandrie, qui fut une des lumières du troisième, l'explique ainsi en termes formels par ces paroles: *Les divins martyrs sont maintenant assesseurs de Jésus-Christ; et associés à son royaume, ils participent à ses jugements, et ils jugent avec lui*. Où il ne faut pas traduire, comme ont fait quelques-uns, qu'ils jugeront avec lui (cum illo iudicaturi), mais qu'ils jugent, au temps présent, *συνδικάζοντες*. D'où ce grand homme conclut: « Les martyrs ont reçu nos frères tombés: casserons-nous leur sentence, et nous rendrons-nous leurs juges? » *Reliqua videsis apud eundem scriptorem*. GALL.

(6) *Συνήγαγον και συνέστησαν*. Eadem Dionysii verba refert Nicephorus cap. 4 quæ Langus ita vertit: *Explorata patientia atque comprobata, in Ecclesiam eos admiserunt, et ad hunc modum receptis locum suum dederunt*. Eodem modo Christophorus interpretatus est, *recipiunt in Ecclesiam, conventus cum illis celebrant, inveniunt societatem*, etc. Sed hanc interpretationem equidem probare non possum. Quomodo enim martyres qui in carceres tenebantur stricti, lapsos in Ecclesiam admittere poterant? Adde, quod non id juris competebat martyribus, sed soli episcopo, cujus officium erat poenitentes reconciliare; martyribus vero intercedere tantum pro lapsis, et commendatitias litteras scribere licebat. Apparet igitur ita vertendum esse nunc locum, ut vertimus. Quanquam vox *συνήγαγον*, aliter etiam explicari potest, passive scilicet pro simul consistere. Sic Dionysius apud Eusebium

A *συνδικάζοντες* (5) αὐτῶν τῶν παραπεπιτωκότων ἀδελφῶν τινὰς ὑπευθύνους τοῖς τῶν θυσῶν ἐγκλήμασι γενομένους, προσελάθοντο· καὶ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν αὐτῶν ἰδόντες, δεκτὴν τε γενέσθαι δυναμένην τῇ μὴ βουλομένῃ καθόλου τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν, δοκιμάσαντες, εἰσεδέξαντο καὶ συνήγαγον καὶ συνέστησαν (6), καὶ προσευχῶν αὐτοῖς καὶ ἐστιάσεων ἐκοινώνησαν (7). Τί οὖν ἡμῖν, ἀδελφοί, περὶ τούτων συμβουλευέτε; Τί ἡμῖν πρεκτέον; Σύμφηγοι καὶ ὁμογώμονες αὐτοῖς καταστῶμεν, καὶ τὴν χάριν φυλάξωμεν, καὶ τοῖς ἐλευθεῖον ὑπ' αὐτῶν χρηστευσώμεθα· ἢ τὴν κρίσιν αὐτῶν ἀδικῶν ποιησώμεθα (8), καὶ δοκιμαστὰς αὐτοῖς τῆς ἐλείων γνώμης ἐπιστήσωμεν, καὶ τὴν χρηστότητα λυπήσωμεν, καὶ τὴν τάξιν ἀνασκευάσωμεν;

IA'. Ἐν δέ σοι τοῦτο παράδειγμα (9) παρ' ἡμῖν

in lib. vii, cap. 9: Μόλις παρακαλούμενος, συνεσθῆναι ταῖς προσευχαῖς ἀνέχεται. Et Eusebius in lib. vi, cap. 3, de Origene: Οὐδὲ πῶποτε προὔτραπη κατὰ τὴν εὐχὴν αὐτῶν συστήναι. VALES.

(7) *Καὶ προσευχῶν αὐτοῖς ἐκοινώνησαν*. Duplex erat communio in Ecclesia: alia orationis, alia sacramentorum. Et orationum quidem communio poenitentibus post certum temporis spatium indulgebatur. Communio vero corporis Christi, non nisi reconciliatis post longas poenitentiae moras tandem impertiebatur. Vide canonem 11, 12 et 13 concilii Nicæni, ex quibus apparet communionem orationis poenitentibus fuisse ultimum ac proximum gradum ad communionem sacrarum mysteriorum. Et hæc quidem de communione publica intelligenda sunt, qua concedebatur poenitentibus, ut palam cum omni populo in Ecclesia orarent. Sed in hoc Dionysii loco de privata communione sermo est, quam video a nonnullis confundi cum publica. Privatam autem communionem voco, quæ a privatis, non autem ab episcopo, cujus id jus pontificiumque erat, certæ personæ concedebatur. Exempli gratia, quando confessores et martyres, lapsos intercessionem ac misericordiam ipsorum implorantes, benigne excipiebant, et ut una secum Deum orarent, permittebant. Hæc communio licet a martyribus et presbyteris (plerique enim martyrum erant ex clero) lapsis fuisset indulta, nihil juris illis dabat: sed tantum instar præiudicii erat, ut ab episcopo postea admitterentur ad publicam in Ecclesia orationis communionem. De ejusmodi privata communione intelligendus est Eusebii locus in lib. vi, cap. 3, de Origene, quem paulo ante citavi; et alter in lib. iv, c. 14; item locus ex epistola Cornelii papæ (*Patr. Lat. t. III*), ubi de Moyse presbytero, qui Novatianum a communione sua repulit; item locus Sulpicii Severi in lib. III *De Vita Martini*. Vide F. Florentem ad titulum 7 de translatione episcopi. Id.

(8) *Ἀδικῶν ποιησώμεθα*. In codice Maz., Med., Fuk. et Savil. scribitur ἀδικῶν ποιησώμεθα, quomodo etiam legitur in *Chronico* Georgii Syncelli; quam scripturam meliorem puto. Mox verba illa καὶ τὸν θεὸν παροξύνωμεν expunximus, quippe quæ nec in nostris codicibus Maz., Med. et Fuk., nec apud Syncellum legerentur. Id.

(9) *Ἐν δέ σοι τοῦτο παράδειγμα*. Hæc refert Eusebius lib. vi, cap. 44, quibus ista præmittit: « Eidem porro Fabio Dionysius Alexandrinus episcopus scribens, postquam et alia multa quæ ad poenitentiam spectant in suis ad illum litteris exposuit, et martyrum qui recens Alexandriæ marti-

συμβεθιάς ἐκθήσομαι. Σαραπίων τις ἦν παρ' ἡμῶν πιστὸς γέρον· ἀμέπτως μὲν τὸν πολὺν διαβιώσας χρόνον, ἐν δὲ τῷ πειρασμῷ πεσών. Οὗτος πολλάκις ἔδεικτο, καὶ οὐδεὶς προσεῖχεν αὐτῷ (10), καὶ γὰρ ἐτεθύκει· ἐν νόσῳ δὲ γενόμενος, τριῶν ἐξῆς ἡμερῶν ἄφωνος καὶ ἀναίσθητος διετέλεσε. Βραχὺ δὲ ἀνασφῆλας τῇ τετάρτῃ, προσεκαλέσατο τὸν θυγατριδοῦν, καὶ, Μέχρι τίνος, φησίν, ὦ τέκνον, μὲν κατέχετε· δέομαι, σπεύσατε καὶ με θάπτον ἀπολύσατε. Τῶν προσβυτέρων μοί τινα κάλεσον (11). Καὶ ταῦτα εἰπὼν, πάλιν ἦν ἄφωνος. Ἐδραμεν ὁ παῖς ἐπὶ τὸν προσβύτερον· νύξ δὲ ἦν· κάκεινος ἠσθένει· ἀφικέσθαι μὲν οὖν οὐκ ἔδυνήθη· ἐντολῆς δὲ ὑπ' ἐμοῦ δεδομένης, τοὺς ἀπαλλαττομένους τοῦ βίου, εἰ δέοντο, καὶ μάλιστα εἰ καὶ πρότερον ἰκετεύσαντες (12) τύχοιεν, ἀφιέσθαι (13), ἢ εὐέλπιδες ἀπαλλάττωνται· βραχὺ τῆς

A nos contigit. Erat in hac urbe Serapion quidam senex e numero fidelium : qui reliquo quidem antea vitæ tempore nulli culpæ obnoxius fuerat. Sed in persecutione lapsus, sæpenumero veniam petierat; nec quisquam ei attendebat, eo quod sacrificasset. Idem postea morbo correptus, vocis usu sensuque omni carens triduo permansit. Quarto demum die paululum recreatus, nepotem ex filia ad se vocat, et : Quosque tandem, inquit, me detinetis, fili? Properate, quæso, et me quantocius absoluite; accerse mihi unum ex presbyteris. Hæc cum dixisset, rursus illum vox destituit. Puer ad presbyterum cucurrit. Jam nox erat : presbyter autem ægrotabat. Sed quoniam in mandatis dederam ut morituris, si peterent, et maxime si antea suppliciter postulassent, venia indulgeretur, quæ bonæ spei

riam subierant certamina commemoravit; inter cætera facinus quoddam refert admiratione dignissimum, quod huic etiam historiæ nostræ inserere necessarium duxi. Est autem hujusmodi. *Unum tibi exemplum, etc.* GALL.

(10) Οὐδεὶς προσεῖχεν αὐτῷ. Id est, nemo nec de clero nec de populo ejus precibus flectebatur, ut veniam illi dandam pacemque indulgendam esse censeret. Nam et populi suffragium ad id erat necessarium, ut aliquis lapsus aut ob aliud crimen ab Ecclesiæ communionē separatus, in Ecclesiam reciperetur. Atque interdum episcopus ipse plebem rogabat, ut petenti pacem et communionem concedi pateretur, quemadmodum docet Cyprianus in epistola 55 ad Cornelium, et Tertullianus in lib. *De pudicitia*, cap. 13. Sæpius autem plebs ipsa apud episcopum intercedebat, ut poenitentes ad communionem admitterentur. Cujus rei insigne habemus exemplum in epistola Cornelii papæ ad Fabium Antiochenum, de episcopo illo qui Novatianum ordinaverat, Ἡ καὶ αὐτῷ ἐκωνομήσαμεν ὡς λαϊκῶν, ὑπὲρ αὐτοῦ δεηθέντος παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ. Cyprianus in epistola 59 : *Quæ res nos satis movit, recessum esse a decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum et plenum tempus satisfactiois, et sine petitu et conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur.* Cornelius in epistola ad Cyprianum : *Cæteros cum ingenti populi suffragio recepimus.* VALES.

(11) Τῶν προσβυτέρων μοί τινα κάλεσον. Quæret forte aliquis, cur Serapio non ipsum potius accessivus episcopum, a quo pacem et communionem acciperet. Quippe episcopalis officii erat poenitentium reconciliatio. Fateor quidem id proprie ad episcopos pertinuisse. Verum episcopi cum ubique præsentibus esse non possent : ne forte quis in infirmitate positus absque pace et communicatione decederet, presbyteris mandare consueverat, ut pacem ægris postulantiibus darent. Nam sine consensu episcopi, nullus presbyterorum pacem poenitentibus dare poterat, ut ex Cypriani epistolis discimus. Itaque cum urbs Alexandria admodum spatiosa esset, presbyteri per singulas urbis regiones erant dispositi, quo morientibus facilius subveniretur. Epiphanius in hæresi Arianorum : Ὅσαι γὰρ ἐκκλησίαι τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπὸ ἑνα ἀρχιεπίσκοπον οὐσαι· καὶ κατ' ἴδιαν ταύταις ἐπιτεταγμένοι εἰσι προσβύτεροι, διὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς χρείας τῶν οἰκητόρων, πλησίον ἐκάστης ἐκκλησίας αὐτῶν, καὶ ἀμφοῶν, ἥτοι Λαυρῶν ἐπιχωρίως καλουμένων ὑπὸ τῶν τῆν Ἀλεξανδρείαν κατοικούντων πόλιν. Id est : *Omnes enim catholicæ communionis ecclesiæ in urbe Alexandria, subjectæ sunt uni archiepiscopo. Seorsum autem singulis præpositi sunt presbyteri, propter ecclesiasticas civium*

necessitates; habentque domicilia juxta suam quisque ecclesiam, sive ad vicus, quos Alexandrini Lauras vocant. Ad quem locum doctissimus vir D. Petavius reprehendit Epiphanium, qui hunc peculiarem Alexandrinorum morem fuisse crediderit, cum tamen in cunctis paulo majoribus urbibus quæ plures habebant basilicas, id fuerit observatum. Verum nequaquam verisimile est Epiphanium, qui multas et maximas imperii Romani civitates lustraverat, morem sui sæculi ignorasse. Quare cum consuetudinem illam Alexandrinæ Ecclesiæ peculiarem fuisse adeo manifeste indicet, credibile est alium usum fuisse in aliis civitatibus. Sane Constantinopoli non omnes ecclesiæ suos habebant presbyteros. Nam basilica sanctissimæ Virginis Mariæ, et basilica sancti martyris Theodori, et basilica Irenes non habebant peculiarem clericos : sed clerici majoris ecclesiæ et harum trium ecclesiarum communes erant. Itaque ex clericis majoris ecclesiæ singuli suo ordine ac per vices, tres illas ecclesias administrabant, ut docet imp. Justinianus novella 3 : Οὐκ ἰδιόζωντας κληρικούς οὐδὲ εἰς τοῦτων ἔχει τριῶν τῶν οἰκῶν. Jam vero quod Epiphanius dixit, in Alexandria civitate κατ' ἴδιαν ταύταις ἐπιτεταγμένοι εἰσι προσβύτεροι, Petavius quidem de unico presbytero accepit, qui suam seorsum ecclesiam regeret. Vertit enim : *Suus cuique præpositus est presbyter.* At in aliis civitatibus aliter observatum esse comperimus. Nam Constantinopoli plures erant ecclesiæ, in quibus non unus duntaxat presbyter, sed multi presbyteri et diaconi atque inferiores clerici, a primis basilicarum conditoribus erant constituti; sicut ibidem docet Justinianus. Id.

(12) Μάλιστα εἰ καὶ πρότερον ἰκετεύσαντες. Hoc enim in sygodo Africana iisdem temporibus quibus hæc scribebat Dionysius congregata, statutum fuerat, ut scilicet lapsis in exitu constitutis pax daretur, dummodo eam suppliciter atque enixe postulassent ante ægritudinem. Cyprianus in epistola ad Antonianum : *Idcirco, frater charissime, poenitentiam non agentes, nec dolorem delictorum suorum toto corde et manifesta lamentationis suæ professione testantes, prohibendos omnino censuimus a spe communicationis et pacis, si in infirmitate atque in periculo cæperint deprecari; quia rogare illos compellit; nec dignus est in morte accipere solatium, qui se non cogitavit esse moriturum.* Id.

(13) Ἀφίσθαι. Ante hanc vocem quædam adduntur in codice Fuk. et Savil. haudquaquam spernenda : τῶν θείων δώρων τῆς μεταδόσεως ἀξιοῦσθαι, καὶ οὕτως ἀφίεσθαι. Sane Christophorus hæc etiam in libris suis repererat, sicut ex versione ejus apparet. Et hæc quidem genuina esse Dionysii verba nolim affirmare. Egregie tamen huic loco

pleni ex hac vita migrarent; exiguam Eucharistiæ partem puero tradidit, jubens ut in aqua intinctam seni in os instillaret. Redit igitur puer buccellam afferens. Et cum appropinquaret, priusquam ingrederetur, recreatus iterum senex: Venisti, inquit, filii, ac presbyter quidem ipse venire non potuit. Tu vero fac citius quod imperatum est, et dimitte me. Mox puer buccellam intinxit, et in os senis infudit. Qui ea paulatim absorpta, continuo animam exhalavit. Annon igitur perspicue apparet, eum reservatum fuisse ac tantisper in vita permansisse, quoad reconciliaretur, et deleto jam crimine, pro multis quæ gesserat bonis operibus a Christo agnoscere posset et prædicari?

EPISTOLA IV. — AD CORNELIUM ROMANUM PONTIFICEM.

(Euseb., *Hist. eccl.*, vi, 46.)

Scribit præterea (Dionysius) ad Cornelium Romanæ urbis episcopum, cujus litteras adversus Novatum (Novatianum) scriptas acceperat. In qua quidem epistola significat, se ab Heleno Tarsi Ciliciæ

conveniunt, ut ex sequentibus apparet. Porro hic Dionysii Alexandrini locus in primis notandus est, quippe ex quo convincitur Eucharistiam olim datam fuisse pœnitentibus sine reconciliatoria manus impositione, ubi in periculum mortis incidissent. Hujusmodi communio vocabatur viaticum, canone 77 et 78 concilii Carthaginensis iv, et canone 39 concilii Arausicensis: qui canon refertur in libro vii *Capitularium Caroli Magni*, cap. 101. Eratque hæc communio dispensatoria, quippe quæ ob mortis metum ante impleta pœnitentiæ tempora pœnitentibus concederetur. Itaque si postea ex morbo convalescent, pœnitentiam implere et solemnem manus impositionem seu reconciliationem ante absidem accipere cogebantur, ut scribitur in dicto canone Arausiano: ubi hæc communio postrema legitima dicitur, ad discrimen prioris quærat tantum dispensatoria. Quare non assensior illusterrimo antistiti Gabrieli Albaspinæo, qui in libro *Observationum*, cap. 41, negat Eucharistiam unquam datam fuisse pœnitentibus citra reconciliationem. Verum hic Dionysii locus sententiam ejus prorsus evertit. VALES.

(14) *Βραχὺ τῆς Εὐχαριστίας ἐπέδωκε τῷ παιδαρίῳ.* Quod hic dicit Dionysius, Eucharistiam datam esse puero ad infirmum deferendam, non ita mirum videri debet. Diu enim postea id factitatum est, adeo ut S. Udalricus necesse habuerit id nominatim prohibere in sermone synodali, quem edidit Gretserus una cum Vita Gregorii VII. Sic ergo ibi legitur cap. 20: *Infirmos visitate et eos reconciliate, et juxta Apostolum oleo sancto inungite, et propria manu communicate. Et nullus præsumat tradere communionem laico aut feminæ ad deferendum infirmo.* Et Gretserus quidem hunc sermonem sancti Udalrici esse existimavit. Ego vero nuper didici hanc esse epistolam synodicam Ratherii Veronensis episcopi ad suos presbyteros. Sic enim inscribitur in vetusto codice Laudunensi. Porro in manuscriptis Maz., Med. et Fuk., *ἔδωκεν* legitur, non *ἐπέδωκεν*. Apud Joannem Zonaram in Rebus gestis imp. Decii, ubi locus hic Dionysii ex Eusebio adducitur, scriptum est *δέδωκε τῷ παιδαρίῳ*. Id.—Valesii observationem in hunc locum notat Baluzius ad Reginonem, p. 536: «Vir clarissimus, inquit, Henricus Valesius, cum non animadverteret admonitionem istam multo antiquiorem esse ævo Ratherii episcopi Veronensis et Udalrici episcopi Augustau,

Εὐχαριστίας (14) ἐπέδωκεν τῷ παιδαρίῳ, ἀποδρέξει κελύσας (15) καὶ τῷ πρεσβύτῃ κατὰ τοῦ στόματος ἐπιστάξει. Ἐπανῆκεν ὁ παῖς φέρον· ἐγγύς τε γενομένου, πρὶν εἰσελθεῖν, ἀνεύχκας πάλιν ὁ Σαρατιαν, Ἦκες, ἔφη, τέκνον· καὶ ὁ μὲν πρεσβύτερος ἔλθειν οὐκ ἠδυνήθη· σὺ δὲ ποίησον ταχέως τὸ προσταχθὲν, καὶ ἀπάλλαττέ με. Ἀπέδρεξεν ὁ παῖς, καὶ ἅμα τε ἐνέχεε τῷ στόματι· καὶ μικρὸν ἐκείνος καταβροχθίσας, εὐθέως ἀπέδωκε τὸ πνεῦμα. Ἄρ' οὐκ ἐναργῶς διετηρήθη καὶ παρέμεινε ἕως λυθῆ, καὶ τῆς ἀμαρτίας ἐξαιλεφθείσης, ἐπὶ πολλοῖς οἷς ἐπραξε καλοῖς ὁμολογηθῆναι (16) δυνήθη;

Πρὸς ἅπασιν τούτοις, καὶ Κορινθίῳ τῷ κατὰ Ρώμην γράφει, δεξιόμενος αὐτοῦ τὴν κατὰ τοῦ Νοουάτου ἐπιστολήν· ᾧ καὶ σημαίνει θηλιῶν ἐαυτὸν παρακεκληθῆσθαι ὑπὸ τε Ἑλένου τοῦ ἐν Ταρσῷ

ex eo loco collegit usum illum tradendi communionem laicis ac feminis ad deferendum infirmis, perseverasse in Ecclesia usque ad decimum sæculum: quam conjecturam amplexum postea est vir eruditus, qui nuper in lucem emisit *Historiam Eucharistiæ*. Falsa argumentatio. Nam si isto argumentandi genere uti liceret, pari ratione necessario colligeremus rem quam omnes scimus esse falsissimam: nimirum, eundem usum mittendi Eucharistiam infirmis per laicos ac feminas etiamnum perseverare in Ecclesia; cum in admonitione synodali quæ per universas Occidentis Ecclesias singulis annis legitur ab episcopis in suis synodis diocæsanis, scriptum habeatur in *Pontificali Romano*: *Nullus præsumat tradere communionem laico ac feminæ ad deferendum infirmo.* GALL.

(15) *Ἀποδρέξει κελύσας.* Rufinus vertit *insuadere*: quod, inquit, *infusum jussit seni præberi*. Sic et panem benedictum solebant veteres aqua intingere, ut docet Adamannus in lib. ii *De miraculis S. Columbæ*, c. 6; Beda in *Vita S. Cuthberti*, c. 31, et in carmine de ejusdem vita; Theodorus Campidunensis in *Vita S. Magni*, cap. 22; Paulus Bernriedensis in *Vita Gregorii VII*, pag. 113. De Eucharistia vero in os ægotantium infusa loquitur canon 76 concilii iv Carthaginensis: qui quidem canon est de infirmis qui pœnitentiam poposceraut, et postea obmutuerant, antequam presbyter ad eos venisset. Cavetur hoc cauone, ut pœnitentia eis detur; et si continuo creduntur esse morituri, reconcilientur per manus impositionem, et infundatur ori eorum Eucharistia. Aliter in pœnitentibus. Hi enim in articulo mortis constituti Eucharistiam tantum acciebant sine manus impositione, ut dicimus ex canone 77 et 78 dicti concilii. Benignius enim agendum censuerunt sancti antistites cum iis qui devotionis impulsu in infirmitate constituti pœnitentiam petierant, quam cum aliis qui publicorum criminum rei in ordine pœnitentium stabant. VALES.

(16) *Ὁμολογηθῆναι.* Langus, Wolfius et Musculus vertunt, *confiteri*: quod meo quidem judicio tollerari non potest. Christophorus autem interpretatur, *in numerum confessorum ferri*; quod non displicet, modo intelligatur, a Christo. Alludit enim Dionysius ad illa Christi verba in Evangelio: *Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor illum coram Patre meo*. Id.

τῆς Κιλικίας ἐπισκόπου, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν Ἀσῶν αὐτῶ, Φιρμιλιανοῦ τε τοῦ ἐν Καππαδοκίᾳ, καὶ τοῦ κατὰ Παλαιστίνην Θεοκτίστου, ὡς ἂν ἐπὶ τὴν σύνοδον ἀπαρτήσοι τὴν κατὰ Ἀντιόχειαν, ἐρθα τοῦ Νοουάτου κρατύνειν τιτὲς ἐπιχειροῦν τὸ σχίσμα. Πρὸς τοῦτους ἐπιστέλλει (17) μνησθῆναι αὐτὸ [Ἰσ. αὐτῶ], Φάβιου μὲν κεκοιμηθῆσθαι, Δημητριάδων δὲ διάδοχον ἐκεῖνον τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν ἐπι σκοπῆς καθεστάναι. Γράφει δὲ καὶ περὶ τοῦ ἐν Ἱεροσολύμοις, αὐτοῖς ῥήμασι φάσκων· Ὁ μὲν γὰρ μακάριος Ἀλέξανδρος ἐν φρουρᾷ γενόμενος, μακαρίως ἀνεπαύσατο.

EPISTOLA V. — QUÆ EST I DE BAPTISMO, AD STEPHANUM PAPAM.

(Euseb., *Hist. eccl.*, vii, 5.)

Ἰσθὶ δὲ (18) νῦν, ἀδελφε (19), ὅτι φησονται πᾶσαι αἱ πρότερον διεσχισμέναι κατὰ τὴν Ἀνατολὴν Ἐκκλησίαι, καὶ ἔτι προσωτέρω (20) καὶ πάντες εἰσὶν ὁμόφρονες οἱ πανταχοῦ προσώτους, χαίροντες καθ' ὑπερβολὴν ἐπὶ τῇ παρά προσδοκίαν εἰρήνῃ γενομένῃ· Δημητριάδων ἐν Ἀντιοχείᾳ· Θεοκτίστου ἐν Καισαρείᾳ· Μαζαβάνης ἐν Αἰλίᾳ (21)· Μαρτίνου ἐν Τύρῳ κοιμηθέντος Ἀλεξάνδρου (22)· Ἡλιόδωρος ἐν Λαοδικείᾳ ἀναπαυσαμένου Θηλυμίδρου· Ἐλενος ἐν Ταρσῶ, καὶ πᾶσαι αἱ τῆς Κιλικίας Ἐκκλησίαι· Φιρμιλιανὸς, καὶ πᾶσα Καππαδοκία. Τοὺς γὰρ περιφανεστέρους μόνους

episcopo et a cæteris qui cum illo conueherant, Firmiliano scilicet Cappadociæ et Theoctisto Palæstinæ episcopis, invitatum fuisse, ut ad synodum Antiochenam occurreret, in qua quidam Novati schisma confirmare tentabant. Scribit etiam sibi nuntiatum fuisse, quod Fabius quidem diem extremum obiisset, Demetrianus vero in ejus locum episcopus Antiochenæ Ecclesiæ esset constitutus. Sed et de Hierosolymorum episcopo mentionem facit his verbis : Quod enim ad Alexandrum spectat, is in carcerem conjectus, beato exitu defunctus est.

(17) Πρὸς τοῦτους ἐπιστέλλει. In eadem scilicet epistola, non in altera, ut putavit Christophorus. VALES.

(18) Ἰσθὶ δὲ νῦν, ἀδελφε. Eusebius lib. vii, c. 2 : « Ad Stephanum, inquit, Dionysius primam earum quæ de Baptismo conscriptæ sunt, epistolam exaravit. » Primam autem vocat Eusebius, quia idem Dionysius alias quatuor deinceps tum ad Christum, tum ad Dionysium Stephani successores, necnon ad Philimonem, pariter de baptismo hæreticorum, conscripsit, infra relatas. » GALL.

(19) Ἰσθὶ δὲ νῦν, ἀδελφε. Ex hac epistola Dionysii ad Stephanum papam, Baronius ad annum Christi 259 colligit orientales episcopos tandem errore deposito sententiam Stephani de hæreticis non rebaptizandis amplexos esse. Baronium secutus est Filesacus in notis ad Vincentii *Commonitorium*. Sed qui Dionysii epistolam attente legerit, longe aliter rem se habere intelligit. Nam epistola illa Dionysii duo capita continebat. Primum, an rebaptizandi essent hæretici : secundum de concordia Ecclesiarum Orientis, quæ Novatiani hæresim damnauerant, et lapsos recipiendos esse statuerant. Huic igitur sententiæ Demetrianum episcopum Antiochiæ quæ caput erat Orientis, et reliquos subscripsisse nuntiat Dionysius : quod quidem Stephano gratissimum fore sciebat, cum Fabius decessor Demetriani in Novatiani sententiam pronior fuisset, et congregato ex Cilicia, Cappadocia, Palestina et Ægypto episcoporum concilio, eam stabilire conatus fuisset, ut scribit Dionysius apud Eusebium in fine libri vi. VALES.

(20) Καὶ ἔτι προσωτέρω. Hæc verba non habentur in codice Fulk. et Saviliano. Sed nec Christophorus in libris suis ea reperit, ut ex versione ejus apparet. Leguntur tamen apud Syncellum ac Nicephorum, et in nostris codd. Regio, Mazarino ac Medicæo. Et Langus quidem ac Musculus ita verterunt : Scito nunc, frater, Orientales atque etiam anteriores Ecclesias, etc. Recte meo quidem judicio.

Scias autem, frater, cunctas per Orientem et ulterius positas Ecclesias quæ prius erant discissæ, nunc tandem ad unitatem reversas esse : et omnes Ecclesiarum ubicunque antistites unum idemque sentire, et ob redditam insperato pacem incredibili gaudio exultare : Demetrianum scilicet episcopum Antiochiæ, Theoctistum Cæsareæ, Æliæ post mortem Alexandri Mazabanem, Marinum Tyri, Laodiceæ vero post Thelymidris obitum Heliodorum ; Helenum Tarsi, cunctasque Ciliciæ Ecclesias ; Firmilianum denique cum universa Cappadocia. Solos

Sic Eusebius in lib. iii *De vita Constantini*, c. 7 : Ἀχαῖοι τε καὶ Ἠκερῶται, τούτων θ' οἱ ἐτι προσωτάτω. Ita enim scribitur locus ille in codice Regio et in schedis et apud Socratem. Per ulteriores Ecclesias, intelligo Ecclesias Osdromenæ et Mesopotamiæ. Oriens enim proprie dicebatur Syria, cujus caput erat Antiochia. Regebatque hanc provinciam tunc temporis præses Orientis, ut docet Vopiscus, in *Aureliano*, agens de ejus adoptione. Possunt tamen hæc verba etiam aliter intelligi, ut verba sint Eusebii, ex epistola Dionysii carptim quædam capita referentis. Certe in codice Mazarino ac Medicæo hæc verba duobus punctis inclusa sunt. Et in exemplari quidem Medicæo appositæ est media distinctio, sive mora : in Mazarino vero distinctio. Verto igitur : *Et paulo post*. Atque hæc posterior interpretatio verior nunc mihi videtur ac certior. lb.

(21) Ἐν Αἰλίᾳ. Ælia vocabatur ætate Dionysii, quæ postea dicta est Hierosolyma. Constantini quidem temporibus adhuc Ælia vocabatur. Sic in *Tabula Peutingerorum* et in *Itinerario Antonini*, quod post imperium Constantini scriptum est, memoratur. Sed et in concilio Nicæno, canone 7, Ælia dicitur. Itaque verissimum puto nomen Hierosolymorum huic urbi inditum fuisse per ambitionem episcoporum illius loci, qui Jacobi Justi successores haberi volebant. Hinc est, quod Rufinus ex more sæculi sui, pro Æliæ nomine hæc substituit Hierosolyma : et Eusebius Narcissum, Alexandrum et cæteros, semper Hierosolymorum episcopos appellat. Interdum tamen licet rarius, Æliam nominat, verbi gratia in libro *De martyribus Palæstinæ*, capite 11. lb.

(22) Κοιμηθέντος Ἀλεξάνδρου. Hæc verba transposita sunt, et post voces illas, ἐν Αἰλίᾳ, collocari debent. Nam Mazabanem Alexandro Æliæ episcopo successerat, ut docet Dionysius in epistola ad Cornelium. Vidit hoc etiam Rufinus, ut ex interpretatione ejus apparet. lb.

enim illustriores episcopos nominavi, ne forte epistola nostra prolixior et oratio molestior redderetur. Syriarum quidem provinciarum omnes cum Arabia, quibus identidem necessaria suppediatis, et quibus litteras nunc scripsistis; Mesopotamia quoque, Pontus ac Bithynia; ac ut uno verbo absolvam, omnes ubique terrarum lætitia gestiunt, Deoque gratias agunt ob hanc concordiam fraternamque charitatem.

τῶν ἐπισκόπων ὀνόματα, ἵνα μῆτε μῆχος τῆ ἐπιστολῆ, μῆτε βάρος προσάψω τῷ λόγῳ. Αἱ μὲν γὰρ Συρίαι ὅλαι· καὶ ἡ Ἀραβία, οἷς ἐπαρκεῖτε ἐκάστοτε (23). καὶ οἷς νῦν ἐπισπεύετε· ἡ τε Μεσοποταμία, Πόντος τε καὶ Βιθύνια· καὶ συνελόντι εἰπεῖν, ἀγαλλιώνονται πάντες πανταχοῦ τῆ ὁμοιοῦ καὶ φιλαδελφίᾳ, δοξάζοντες τὸν Θεόν.

EPISTOLA VI. — QUÆ EST II DE BAPTISMO, AD XYSTUM II PAPAM.

(Vide Patrologiæ Latine t. V, col. 89, in Sixto II papa.)

EPISTOLA VII. — QUÆ EST III DE BAPTISMO, AD PHILEMONEM XYSTI PRESBYTÈRUM.

(Vide *ibid.*, col. 91.)

EPISTOLA VIII. — QUÆ EST IV DE BAPTISMO, AD DIONYSIUM TUM XYSTI PRESBYTÈRUM, AC POSTEA EJUS SUCCESSOREM.

(Vide *ibid.*, col. 95.)

EPISTOLA IX. — QUÆ EST V DE BAPTISMO, AD XYSTUM II PAPAM.

(Vide *ibid.*, col. 95.)

EPISTOLA X. — ADVERSUS GERMANUM EPISCOPIUM.

(Eusebius *Hist. eccles.* vi, 40; vii, 41.)

I. Ego vero coram Deo loquor, et ipse scit me nequaquam mentiri: nunquam mea sponte, nec sine Dei nutu fugam ini. Sed et prius, cum persecutionis edictum sub Decio propositum fuisset, Sabinus Frumentarium, qui me requireret, eodem temporis momento misit. Atque ego quidem quatrinduo

A'. Ἐγὼ δὲ καὶ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ λαλῶ, καὶ αὐτὸς οἶδεν ὅτι οὐ ψεύδομαι· οὐδεμίαν ἐπ' ἐμαυτοῦ (24) βαλλόμενος, οὐδὲ ἀθεεῖ πεποίημα τὴν φυγὴν· ἀλλὰ καὶ πρότερον (25) τοῦ κατὰ Δέκιον προτεθέντος διωγμοῦ, Σαβίνος αὐτῆς ὥρας Φρουμεντάριον (26) ἐπεμφεν εἰς ἀναζήτησίν μου. Καγὼ μὲν τεσσάρων

(23) *Οἷς ἐπαρκεῖτε ἐκάστοτε.* Hunc locum non intellexerunt Langus, Musculus et Christophorsonus. Solebat olim Ecclesia Romana aliarum Ecclesiarum inopiam liberalitate sua sublevare, et captivis fratribus vel in metallum datis pecunias ac vestem conferre, ut testatur Dionysius Corinthiorum episcopus in epistola ad Soterem papam, cujus verba retulit Eusebius in lib. iv. Idque laudabile institutum Ecclesie Romanæ sua adhuc ætate perseverasse ibidem scribit Eusebius. In eam rem fiebant collectæ in Ecclesia Romana, de quibus Leo papa loquitur in Sermonibus. Ἐπαρκεῖν proprie est sumptus ac viaticum subministrare, vel stipem conferre. Ita Clemens Alexandrinus in primo *Stromateo* haud procul ab initio (pag. 324), ἀπορίᾳ γὰρ ἐπαρκεῖν, (οὐ) δίκαιον· ἀργίαν δὲ ἐφοδιάζειν, οὐ καλόν. Idem in libro iv *Stromatei* (pag. 580), de stipe seu eleemosyna hoc verbum usurpat, cum ait: Ἐνλοτε γὰρ βουλόμῃθα δι' ἀργυρίου δόσεως, ἢ διὰ σωματικῆς σπουδῆς ἔλεον ποιῆσαι, ὡς δεομένων ἐπαρκεῖσαι, ἢ νοσούντι ὑπουργῆσαι, ἢ ἐν περιστάσει γενομένῳ παραστήναι: καὶ οὐχ οἷός τε ἐσμέν, ἦτοι διὰ πενίαν, ἢ νόσον, ἢ γῆρας. Id est: *Interdum enim optamus quidem misericordie opera præstare, tam pecunia quam corporis ministerio: exempli gratia, petenti stipem dare, aut ægrotanti ministrare, aut adjuvare periclitantem. Sed optata perficere non possumus, seu ob egestatem, sive ob morbum, sive ob senectutem.* Eodem sensu Chrysostomus homilia 67 in Matthæum hanc vocem usurpat: Ἐνὸς τῶν ἐσχάτων καὶ οὐ σφόδρα πλουτούντων πόσοδον ἡ Ἐκκλησία ἔχουσα, ἐνώθησον ὅσαις ἐπαρκεῖ καθ' ἐκάστην ἡμέραν χήρας, ὅσαις παρθένοισι. Sic et Palladius in dialogo *De vita*

Chrysostomi, ubi de Ammonio et monachis *Ægyptiis* loquitur. VALES.

(24) Ἐπ' ἐμαυτοῦ. In codice Fuk. et in *Chronico* Georgii Syncelli, ubi hæc Dionysii epistola refertur, legitur ἐπ' ἐμαυτῷ βαλλόμενος. In codice autem Maz. et Med. scriptum inveni, ἐπ' ἐμαυτὸν βαλλόμενος. Sic Herodotus dixit, βαλλόμενος ἐφ' ἐαυτοῦ πέπραχε, id est, seipsum in consilium *adhibens, sua sponte et proprio motu fecit.* Pene omiseram monere, initium hujus epistolæ in codice Medicæo ita legi, Ἐγὼ δὲ ἐνώπιον. etc., quod quidem rectius mihi videtur. Musculus verba illa, καὶ ἐνώπιον usque ad οὐδεμίαν, parenthesi includit. Sed nihil necesse est, quippe cum ante οὐδεμίαν ponenda sit distinctio, ut habent omnes mss. codices. Scribendum etiam est οὐδὲ μίαν ex mss. codicibus Maz., Med. et Fuk. Id.

(25) Ἀλλὰ καὶ πρότερον. Pessime hæc vertit Christophorsonus, qui πρότερον τοῦ διωγμοῦ dici putavit, quod tamen Græci sermonis proprietates non admittit. Sed et sequentia Dionysii verba hujusmodi sensum prorsus respuunt. Sequitur enim αὐτῆς ὥρας, id est eodem tempore, quo edictum persecutionis erat propositum: διωγμός enim a Dionysio hic sumitur pro edicto persecutionis. Id.

(26) Φρουμεντάριον. Frumentarii milites erant, qui ad investigandos reos et ad colligendos rumores, per provincias mittebantur: quos tandem Constantinus abolevit, ut scribit Aurelius Victor. Hi etiam judicibus, seu rectoribus provinciarum inserviebant. Ita Frumentarius ille, cujus hoc loco meminit Dionysius, deputatus erat ad obsequium Sabini præfecti Augustalis. Id.

ἡμερῶν ἐπὶ τῆς οἰκίας; ἔμισινα, τὴν ἀφίξιν τοῦ Φρου-
μανταρίου προσδοκῶν· ὁ δὲ πάντα μὲν περιήλθεν
ἀνερευκῶν, τὰς ὁδοὺς, τοὺς ποταμοὺς, τοὺς ἀγροὺς,
ἐνθα κρύπτεσθαι με ἢ βαδίζειν ὑπενόησεν. Ἀρασιὰ
δὲ εἶχετο, μὴ εὐρίσκων τὴν οἰκίαν· οὐ γὰρ ἐπίστευεν
οἰκοὶ με διωκόμενον μένειν (27). Καὶ μόλις μετὰ τὴν
τετάρτην ἡμέραν καλεύσαντος μοι μεταστῆναι τοῦ
Θεοῦ, καὶ παραδίξως ὁδοποιήσαντος, ἐγὼ τε καὶ οἱ
παῖδες (28) καὶ πολλοὶ τῶν ἀδελφῶν, ἅμα συνεζήλ-
θομεν· καὶ ὅτι τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας ἔργον ἐκεῖνο
γένετο, τὰ ἐξῆς ἐδήλωσεν· ἐν οἷς τάχα τισὶ γεγό-
ναμεν χρήσιμοι.

**Β. Εἶτα, τινὰ μεταξὺ εἰκῶν, τὰ μετὰ τὴν φου-
γὴν αὐτῷ συμβεβηκότα δηλοῖ, ταῦτα ἐπιφέρων·**
Ἐγὼ μὲν γὰρ περὶ ἡλίου δυσμᾶς ἅμα τοῖς σὺν ἐμοὶ
γενόμενος ὑπὸ τοῖς στρατιώταις, εἰς Ταπόσιριν
ἔχθη· ὁ δὲ Τιμόθεος κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν
ἔτυχε μὴ παρῶν, μηδὲ καταληφθεὶς· ἐλθὼν δὲ
ὑστερον, εὗρε τὸν οἶκον ἔρημον· καὶ φρουροῦντας
αὐτὸν ὑπηρέτας· ἡμᾶς δὲ ἐξηνδραποδισμένους.

Γ. Καὶ μεθ' ἕτερα φησί· Καὶ τίς ὁ τῆς θαυμα-
σίας οἰκονομίας αὐτοῦ τρόπος; Τὰ γὰρ ἀληθῆ λέχθη-
σεται· ἀπήντα τις τῶν χωρικῶν (29) ὀποφεύγοντι τῷ
Τιμοθέῳ καὶ τεταραγμένῳ· καὶ τὴν αἰτίαν τῆς ἐπι-
ξείως ἐπίθετο. Ὁ δὲ τάληθες ἐξείπε. Κάκεινος ἀκού-
σας (ἀπῆει δὲ εὐωχησόμενος γάμους· διαπανχυλί-
ζειν γὰρ αὐτοῖς ἐν ταῖς τοιαύταις συνόδοις ἔθος),
εισελθὼν ἀπήγγειλε τοῖς κατακειμένοις. Οἱ ὄρμη μί-
καθάπερ ἀπὸ συνθήματος (30) πάντες ἐξανέστησαν·
καὶ δρόμῳ φερόμενοι τάχιστα ἦκον· ἐπισπεύδοντές
τε ἡμῖν, ἠλάλασαν. Καὶ φυγῆς εὐθέως τῶν φρου-
ροῦντων ἡμᾶς στρατιωτῶν γενομένης, ἐπέστησαν
ἡμῖν ὡς εἶχομεν ἐπὶ τῶν ἀστράτων σκιμπόδων (31)
κατακειμενοί· καὶ γὰρ μὲν (οἶδεν ὁ Θεός) ὡς ληστὰς
εἶναι πρότερον ἠγούμενος ἐπὶ σὺλῃσιν καὶ ἀρπα-
γῆν ἀφικομένους, μένων ἐπὶ τῆς ἐόντης, ἥς ἡμῖν
γυμνός, ἐν τῷ λινῷ (sic) ἐσθῆματι, τὴν δὲ λοιπὴν
ἐσθῆτα παρακειμένην αὐτοῖς ὤρεγον. Οἱ δὲ ἐξαν-
ίστασθαι τε ἐκέλευον καὶ τὴν ταχίστην ἐξίεναι. Καὶ
τότε συνεις ἐφ' ᾧ παρήσαν, ἀνέκραγον δεόμενος
αὐτῶν καὶ ἰκετεῦον ἀπιέναι καὶ ἡμᾶς εἶν· εἰ δὲ
βούλονται τι χρηστὸν ἐργάσασθαι, τοὺς ἀπάγοντάς

(27) *Διωκόμενον μένειν.* In codice Maz., Med. D
et Fuk. legitur διωκόμενον ἔχειν, et paulo ante οὐ
γὰρ ἐπίστευεν. VALES.

(28) *Καὶ οἱ παῖδες.* Musculus et Christophor-
sonus verterunt *liberi*, quod non probō. Id.

(29) *Ἀπήντα τις τῶν χωρικῶν.* In codice
Med., Maz. Fuk. et Savil. scribitur ἀπήντα· apud
Georgium Syncellum ἀπηνᾶτο, quod magis placet.
Nam ἀπήντατο nimis poeticum est. Χωρικῶν *indi-*
genas vertit Christophorsonus; interpres Syncelli
incolas; neuter bene. Sunt enim rustici homines.
Sic in conciliis Græcis, οἱ τῶν χωρῶν πρεσβύτεροι,
presbyteri pagorum dicuntur. Pro τῶν χωρικῶν
nostrī cōdices Maz., Med. et Fuk. scriptum habent
τῶν χωρικῶν. Sic Alexandrini vocabant rusticos,
ut legitur in libello Sophronii adversus Dioscorum,
qui oblati est synodo Chalcedonensi: μετὰ φάλαγ-
τος ληστρικῆς χωρικῶν τε, καὶ ἐτέρων τινῶν. Et

A domi mansi, adventum exspectans Frumentarii.
Ille vero omnia circumeundo perscrutabatur: vias,
fluvios, agros, ubi me occultari aut qua transitu-
rum esse suspicabatur. Verum caligo quædam ei
obtutum ademerat, ne domum reperiret. Neque
enim opinabatur me domi consistere, grassante
adversus me persecutione. Vixque post diem quar-
tum, cum Deus mihi ut alio migrarem præcepisset,
ac præter opinionem omnium viam aperuisset; ego
et famuli, multique ex fratribus simul egressi su-
mus. Atque id divinæ providentiæ opus fuisse, re-
rum eventus postea declaravit: siquidem nonnullis
fortasse haudquaquam inutiles fuimus.

**II. Deinde paucis interpositis, ea quæ ipsi post
fugam contigerunt, subjungit his verbis:** Ego qui-
dem circa solis occasum una cum comitibus meis
a militibus comprehensus, Taposirim perductus
sum. Timotheus vero, Deo ita disponente, tum
quidem non adfuit, nec comprehensus est. Sed cum
postea advenisset, domum vacuum reperit, et satel-
lites qui eam custodiebant: nos vero in servitatem
abductos.

III. Et aliquanto post: Quisnam vero, inquit,
divinæ illius dispositionis ordo ac modus fuit? Di-
cam enim quæ vera sunt. Aufugienti et perturbato
Timotheo agrestis quidam occurrens, causam fu-
stinationis percontatur. Ille rem, ut erat, exposuit.
Rusticus re audita (pergebat tunc forte ad nuptiale
convivium: solent enim in hujusmodi conviviis
totam noctem pervigilare) ingressus rem discum-
bentibus narrat. Qui confestim quasi signo dato,
omnes uno impetu consurrexerunt: et concito
cursu in nos irruentes, clamorem ediderunt. Con-
tinuo satellitibus, qui nos custodiebant, in fugam
versis supervenientes, nos, ut eramus nudis in
grabatis jacentes deprehenderunt. At primo quidem
aspectu (Deum testor) latrones esse existimans qui
spoliandi ac diripiendi causa venissent, manens in
lectulo meo nudus, sola opertus linea tunica, reli-
quam vestem quæ juxta me posita erat, eis porrexi.
At illi consurgere me et quam celerrime proficisci
jusserunt. Tunc demum intelligens, cujus rei gra-
tia venissent, vociferari cœpi: rogans atque obste-
tans ut abirent, nosque illic dimitterent. Quod si

Theophanes in *Chronico*, pag. 139, de Dioscori ju-
nioris electione loquens, ἀνεχώρησαν τὰ πλήθη τῶν
χωρικῶν, ubi Anastasius Bibliothecarius recte ver-
tit *rusticorum multitudinem*. Id.

(30) *Ἐπὶ συνθήματι.* In codice Med. et Maz.
scribitur ἀπὸ συνθήματος rectius. Nec aliter codex
Fuk. et Savil.

(31) *Ἐπὶ τῶν ἀστράτων σκιμπόδων.* Scimpodia
vocabantur humiles lecti, quales hodieque in aulis
habemus sedendi duntaxat causa. Libanius in ora-
tione de vita sua pag. 47: Οἰκοὶ τε ἐπὶ τῆς κλίτης,
ἐπὶ δὲ τοῦ σκιμπόδος ἐν τῷ διδασκαλείῳ· et The-
mistius oratione 9; ex quibus apparet ejusmodi
lectos ægrorum causa sere comparatos fuisse.
Ἀστράτων vero *nudum* verti, secutus *Martialem*
qui in *Apophoretis* ita de Lodicibus loquitur:

*Nudo stramina ne toro paterent,
Junctæ nos tibi venimus sorores.* Id.

de nobis bene mereri vellent, orabam ut eos qui me abducebant satellites prævenirent, ipsique caput mihi dederent. Hæc me vociferantem, ut norunt ii qui mihi consortes et principes ærumnarum omnium fuere, invitum surgere coegerunt. Ac me quidem ipse humi supinum abjeci. Illi vero pedibus manibusque comprehendentes me trahere atque educere cœperunt. Sequebantur me Caius et Faustus, Petrus ac Paulus; qui horum omnium testes fuere; qui me suscipientes, ex oppidulo exportarunt, ac deinde nudo impositum asino abduxerunt.

IV. Equidem vereor ne in dementia ac stuporem lapsus esse videar, dum referre cogor admirabilem erga nos Dei providentiam ac dispensationem. Sed quoniam arcanum quidem regis occultare, ut ait Scriptura ⁴⁶, laudandum est, Dei autem opera prædicare gloriosum; adversus Germani impetum cominus decertabo. Veni ad Æmilianum non solus, sed comitantibus me Maximo presbytero, et Fausto, Eusebio ac Chæremone diaconis. Quidam etiam ex fratribus Romanis qui tum aderant nobiscum ingressus est. Porro Æmilianus non dixit mihi prima fronte: Ne conventus agas. Id enim illi supervacuum erat ac postremum, ad id quod primum ac præcipuum est recurrenti. Quippe haudquaquam curabat, ne alios congregarem; sed id agebat, ne ipsi Christiani essemus. Et ab eo cultu desistere me jubebat, ratus scilicet, si ego ab eo cultu descivissem, cæteros exemplum meum secuturos. Respondi non improbabiler, nec longe arcessita responsione: *Obedire oportet Deo magis quam hominibus* ⁴⁷. Sed palam et aperte contestatus sum, me illum qui solus est Deus, neque alium ullum præter hunc adorare; nec a proposito descensurum me esse, nec commissurum unquam ut Christianus esse desinerem. Posthæc abire nos jussit in vicum quemdam solitudini proximum, cui nomen

V. Sed verba ipsa quæ ab utroque nostrum dicta sunt, sicut Actis publicis inserta leguntur, accipite.

⁴⁶ Tob. xii, 7. ⁴⁷ Act. v, 29.

(32) *Oi και ὑπολαβόντες*. Hæc verba referenda esse existimo ad Caium et Faustum et reliquos presbyteros, qui Dionysium ex oppido Taposiri exportarunt; non autem ad rusticos illos et temulentos convivas, ut retulit Christophorus: φοράδην vero, id est in sella. Porro quid factum sit Dionysio, postquam rustici illi fugatis militibus eum Taposiri excedere compulerunt, ipse quidem hic non dicit. Sed in epistola ad Domitium et Didymum, quæ refertur in libro vii, cap. 11 (superius recitata), ait, se una cum Caio et Petro solis, se junctum a reliquis fratribus, in quodam Libyæ loco deserto atque arido conclusum fuisse. Permansit autem in hoc exsilio Dionysius usque ad obitum Decii imp. et ex eo loco litteras scripsit ad Domitium ac Didymum. VALES.

(33) *Εἰς ἀφροσύνην δὲ κινδυνεύω*. Eadem excusatione utitur Paulus apostolus in Epistola II ad Corinthios, cap. xi, cum se ipse laudaturus esset, ubi vide quæ notat Joannes Chrysostomus. Ad eum igitur Pauli locum alludit Dionysius. Id. — Quod sequitur insigne fragmentum ex epistola, seu potius libro Dionysii adversus Germanum episcopum, re-

με φθάσαι, καὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦς τὴν ἐμὴν ἀποτεμεῖν ἤξιουν. Καὶ τοιαῦτα βωῶντος, ὡς Ἰσακὶν κοινωοί μου καὶ μέτοχοι πάντων γενόμενοι, ἀνίστασιν πρὸς βίαν. Κἀγὼ μὲν παρήχα ἑμαυτὸν ὑπτίον εἰς τοῦδαφος. Οἱ δὲ διαλαβόντες χειρῶν καὶ ποδῶν, σύροντες ἐξήγαγον. Ἐπηκολούθουν δὲ μοι οἱ τοῦτων πάντων γενόμενοι μάρτυρες· Γάϊος, Φαῦστος, Πέτρος, Παῦλος· οἱ καὶ ὑπολαβόντες (32) με φοράδην ἐξήγαγον τοῦ πολιχνίου· καὶ ὄψι γυμνῶ ἐπιβιβάσαντες ἀπήγαγον.

Δ'. Εἰς ἀφροσύνην δὲ κινδυνεύω (33) πολλὴν καὶ ἀναισθησίαν ὄντως ἐμπειεῖν, εἰς ἀνάγκην συμβιβάζομενος τοῦ διηγεῖσθαι τὴν θαυμαστὴν περὶ ἡμῶν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ. Ἄλλ' ἐπειδὴ μυστήριον, φησὶ βασιλέως κρύψαι καλὸν, τὰ δὲ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἀνακαλύπτειν ἔνδοξον, ὁμοσε χωρήσω τῇ Γερμανῶ βίᾳ. Ἦκον πρὸς Αἰμιλιανὸν οὐ μόνος, ἠκολούθησαν δὲ μοι συμπρεσβυτέρός τε μου Μάξιμος, καὶ δάκονοι, Φαῦστος καὶ Εὐσέβιος καὶ Χαιρήμων. Καὶ τις τῶν ἀπὸ Ῥώμης παρόντων ἀδελφῶν ἡμῶν συνεισῆλθεν. Αἰμιλιανὸς δὲ οὐκ εἶπέ μοι προηγουμένως· Μὴ σύναγε. Περιττὸν γὰρ τοῦτο ἦν αὐτῷ, καὶ τὸ τελευταῖον ἐπὶ τὸ πρῶτον ἀνατρέχοντι. Οὐ γὰρ περὶ τοῦ μὴ συναγεῖν ἑτέρος ὁ λόγος ἦν αὐτῷ, ἀλλὰ περὶ τοῦ μὴ εἶ αὐτοῦς ἡμᾶς εἶναι Χριστιανούς· καὶ τοῦτο προσέτατε πεπαῦσθαι· εἰ μεταβαλομένη ἐγώγε, καὶ τοὺς ἄλλους ἐψεσθαί μοι νομίζων. Ἀπεκρινάμην δὲ οὐκ ἀπεικόντως (34), οὐδὲ μακρὰν· Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις· ἀλλ' ἀντικρυς διεμαρτυράμην, ὅτι τὸν Θεὸν τὸν ὄντα μόνον, καὶ οὐδένα ἕτερον σέβων, οὐδ' ἂν μετατεθειμένη, οὐδὲ παυσαίμην πρὸς Χριστιανὸς ὢν. Ἐπὶ τούτοις ἐκέλευσεν ἡμᾶς ἀπελθεῖν εἰς κώμην πλησίον τῆς ἐρήμου καλουμένην Κεφρῶ.

vicum quemdam solitudini proximum, cui nomen

Ε'. Αὐτῶν δὲ ἐπακούσατε τῶν ὑπ' ἀμφοτέρων λέχθέντων ὡς ὑπερνηματίσθη (35). Εἰσαχθέντων Διο-

citat Eusebius lib. vii, cap. 11, jungendumque est cum altero ejusdem libri fragmento, quod existat lib. vi, cap. 40. VALES. — Quæ quidem utraque hic habes conjuncta. GALL.

D (34) *Οὐκ ἀπεικόντως*. Malim scribere οὐκ ἀπεικόντως. Mox verba illa, πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις, delenda esse mihi videntur: leguntur quidem hæc verba in cap. v Actuum apostolorum, sed nihil faciunt ad hunc locum; nisi malis legere, ut est in codice Regio, ἀπεκρινάμην δὲ οὐκ ἀπεικόντως, οὐδὲ μακρὰν τοῦ πειθαρχεῖν, etc. Id est, *responsum dedi, quod non longe abest ab illo apostolico*. VAL.

(35) *Ὡς ὑπερνηματίσθη*. Male Christophorus hunc locum ita vertit, *sicut a quibusdam in commentarios relata sunt*. Ὑπομνήματα Græci vocant, quæ Latini Acta, ut observavimus ad librum i Hist. eccl. Eusebii, ubi de Actis Pilati. Qui hæc Acta conficiebant, dicebantur a Græcis ὑπομνηματογράφοι. Latini eos ab Actis vocabant, ut legitur in *Notitia imperii Romani*. Hypomnemmatographi urbis Alexandrinæ mentio fit in lege ultima codicis Theodosiani, de decurionibus. Ejus officium describit Philo in Flaccum, ubi de Lamponem quodam loquens,

νουσίου (36), καὶ Φαύστου, καὶ Μαξίμου, καὶ Μαρκελλοῦ, καὶ Χαϊρήμονος, Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν εἶπε· Καὶ ἀγράφως ὑμῖν διελέχθη περὶ τῆς φιλανθρωπίας τῶν κυρίων ἡμῶν ἢ περὶ ὑμᾶς κέχρηται. Δεδώκασι γὰρ ἐξουσίαν ὑμῖν σωτηρίας, εἰ βούλοισθε (37) ἐπὶ τὸ κατὰ φύσιν τρέπεσθαι, καὶ θεοὺς τοὺς σὺζοντας αὐτῶν τὴν βασιλείαν προσκυνεῖν, ἐπιλαθέσθαι τε τῶν παρὰ φύσιν. Τί οὖν φατε πρὸς ταῦτα; Οὐδὲ γὰρ ἀχαρίστους ὑμᾶς ἔσεσθαι περὶ τὴν φιλανθρωπίαν αὐτῶν προσδοκῶ, ἐπειδήπερ ἐπὶ τὰ βελτίω ὑμᾶς προτρέπονται. Διονύσιος ἀπεκρίνατο· Οὐ πάντες πάντας προσκυνοῦσι θεοὺς· ἀλλ' ἕκαστοι τινάς, οὓς νομίζουσιν· ἡμεῖς τοίνυν τὸν ἕνα Θεὸν καὶ δημιουργὸν τῶν ἀπάντων, τὸν καὶ τὴν βασιλείαν ἐγχειρήσαντα τοῖς θεοφιλεστάτοις Οὐαλεριανῷ καὶ Γαλλίῳ σεβαστοῖς· τοῦτον καὶ σέβομεν καὶ προσκυνοῦμεν· καὶ τοῦτω διηνοκῶς ὑπὲρ τῆς βασιλείας αὐτῶν ὅπως ἀσάλευτος διαμένη, προσευχόμεθα. Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν, αὐτοῖς εἶπε· Τίς γὰρ ὑμᾶς κωλύει καὶ τοῦτον, εἶπερ ἐστὶ Θεός, μετὰ τῶν κατὰ φύσιν θεῶν προσκυνεῖν; Θεοὺς γὰρ σέβειν ἐκελεύσθητε· καὶ θεοὺς οὓς πάντες ἴσασι. Διονύσιος ἀπεκρίνατο· Ἡμεῖς οὐδένα ἕτερον προσκυνοῦμεν. Αἰμιλιανὸς διέπων τὴν ἡγεμονίαν, αὐτοῖς εἶπεν· Ὅρῶ ὑμᾶς ὁμοῦ καὶ ἀχαρίστους ὄντας καὶ ἀναισθήτους τῆς πραότητος τῶν σεβαστῶν (38) ἡμῶν· διόπερ οὐκ ἔσεσθε ἐν τῇ πόλει ταύτῃ· ἀλλὰ ἀποσταλήσεσθε εἰς τὰ μέρη τῆς Λιβύης, καὶ ἐν τόπῳ λεγομένῳ Κεφρῶ· τοῦτον γὰρ τὸν τόπον ἐξελεξάμην ἐκ τῆς κελεύσεως τῶν σεβαστῶν ἡμῶν. Οὐδαμῶς δὲ ἐξέσται οὐτε ὑμῖν οὐτε ἄλλοις τισίν, ἢ συνδόξως ποιεῖσθαι, ἢ εἰς τὰ καλοῦμενα κοιμητήρια (39) εἰσεῖναι. Εἰ δὲ τις φανεῖται μὴ γενόμενος εἰς τὸν τόπον τοῦτον ὃν ἐκέλευσα, ἢ ἐν συναγωγῇ τινὶ εὐρεθῆι, ἑαυτῷ τὸν κίνδυνον ἐπαρτήσῃ. Οὐ γὰρ ἐπιλείψει ἡ δέουσα ἐπιστρέφεια. Ἀπόστητε οὖν ὅπου ἐκελεύσθητε. Καὶ νοσοῦντα δὲ με κατήπειξεν, οὐδὲ μίαν ὑπέρθεσιν ἡμέρας. Ποῖαν οὖν εἶ (40) τοῦ συνάγειν ἢ μὴ συνάγειν εἶχον σχολήν;

Γ. *Εἴτω, μὲθ' ἕτερα, φησίν.* Ἄλλ' οὐδὲ τῆς αἰσθη-

qui erat hypomnematographus praefectorum Aegypti: Προσιστὼς γὰρ ἡγεμόσιν ὅποτε ὑπεμνηματίζετο, τὰς δίκας εἰσάγων ὡς ἔχων τάξιν, εἶτα τὰ μὲν ἀπὸ λειψεν, ἢ παρῆει ἐκῶν· τὰ δ' οὐ λεχθέντα προσνήτασεν. Hoc hypomnematographi officium gessit olim Alexandriae Lucianus, ut ipse testatur in *Apolo-gia pro iis qui salarium accipiunt*, his verbis: Ἐγὼ γ' οὖν, εἰ σκάψω, δόξαίμ' ἂν σοι οὐ τὸ μικρότατον τῆς Αἰγυπτίας ταύτης ἀρχῆς ἐγχειρίσθαι, τὰς δίκας εἰσάγειν, καὶ τάξιν αὐταῖς τὴν προσήκουσαν ἐπιτιθέσθαι, καὶ τῶν πραττομένων καὶ λεγομένων ἀπαπαπάντων ὑπομνήματα γράφεσθαι, etc. Addit etiam Lucianus, hypomnematographum salarium amplissimum e fisco habuisse, et peracto recte officio provinciam regendam accepisse. VALES.

(36) *Εἰσαχθέντων Διονυσίου.* Haec erat formula Actorum publicorum, ut docet Ammianus Marcellinus in lib. xii, his verbis: *Et Acta super eo gesta, non sine magno legebantur horrore, cum id voluminis publici contineret exordium: Consulatu Tauri et Florentii, inducto sub praecombus Tauro.* Ad quem locum vide quae olim notavimus. Id.

(37) *Εἰ βούλοισθε.* In tribus exemplaribus Maz.,

PATROL. GR. X.

A Inducto Dionysio, Fausto, Maximo, Marcello et Chæremone, Æmilianus praefectus dixit: Non solum scripto, sed etiam viva voce vobiscum disserui de humanitate principum nostrorum, qua illi erga vos utuntur. Vobis enim potestatem fecerunt salutis vestrae retinendae, dummodo ad id quod natura consentaneum est ferri, deosque imperii illorum custodes, adorare et eorum quae naturae ipsi repugnant oblivisci velletis. Quid ergo ad haec dicitis? Neque enim vos ingrato animo fore spero adversus eorum clementiam; quippe cum ad meliora vos traducere conentur. Dionysius respondit: Non omnes ab omnibus coluntur dii: sed eos singuli colunt quos arbitrantur deos. Nos quidem unum Deum omnium rerum opificem, qui Valeriano et Gallieno sacratissimis Augustis imperium tradidit, colimus et adoramus. Huic continas preces offerimus pro imperio illorum, ut stabile et inconcussum permaneat. Æmilianus praefectus iterum dixit: Quis vero vos prohibet, quominus et hunc, siquidem Deus est, cum iis qui natura dii sunt, adoretis? Deos enim colere jussi estis, eosque quos cuncti norunt deos. Dionysius respondit: Nos nulum alium adoramus. Æmilianus praefectus dixit: Video vos ingratos esse simul ac stupidos, qui clementiam Augustorum minime sentiat. Quomobrem non manebitis in hac urbe, sed mittimini in partes Libyae ad locum qui dicitur Cephro. Hunc enim locum jussu Augustorum nostrorum elegi. Nullatenus autem licebit vobis nec quibuscunque aliis conventus agere, aut ea quae vocantur coemeteria adire. Quod si quis ad eum quem jussi locum minime profectus deprehendatur, aut in conventu aliquo fuerit inventus; is sibi ipse periculum arcossit. Non enim deerit congrua animadversio. Abscedite igitur quo jussi estis. Statimque me tametsi aegrotantem proficisci compulit, ne diei quidem unius dilatione concessa. Quomodo igitur conventus agere, aut non agere vacuum mihi deinceps fuit?

VI. *Paucis deinde interjectis, addit:* Sed neque

Med. et Fuk. legitur et βούλοισθε. Id.

(38) *Πραότητος τῶν σεβαστῶν.* Codex Med. et Maz. addunt ἡμῶν, quibus consentit codex Fuk. Id.

(39) *Κοιμητήρια.* Latini *areas* vocabant: ita Tertullianus in libro *ad Scapulam*. Et in *Gestis purgationis Cæciliani: Nam cives in area martyrum fuerunt inclusi.* Et in *Gestis purgationis Felicis: Tollat aliquis de vestris in aream, ubi orationes facitis.* Id.

(40) *Πολὴν οὖν εἶ.* Accusabatur scilicet Dionysius a Germano, quod conventus fratrum non habuisset ante exortam persecutionem, sed fuga salutis suae prospexisset. Quoties enim ingruebat persecutio, solebant prius episcopi populum congregare, ut eum ad retinendam Christi fidem exhortarentur. Deinde infantes et catechumenos baptizabant, ne sine baptismo ex hac vita migrarent; et Eucharistiam fidelibus dividebant, cum incertum esset, quandiu duratura esset persecutio. Quem morem docuit nos factum Dorothei cajsudani Thessalonicensis episcopi temporibus Justini: quod refertur in suggestione Germani, Felicis et Dioscori, missa ad Hormisdam papam anno Christi 519 Id.

Η. Καί μὲθ' ἕτερα, περὶ τῶν συμβεβηκότων Α
 αὐτῷ αὐθις ταῦτα γράψει. Πολλὰς γε ταῖς ὁμο-
 λογίαις (45) Γερμανὸς σεμνύεται· πολλά γε εἰπεῖν
 ἔχει καθ' ἑαυτοῦ γενόμενα, ὅσας ἀριθμῆσαι δύναται
 περὶ ἡμῶν ἀποφάσεις, δημεύσεις, προγραφάς, ὑπαρ-
 χόντων ἀρπαγὰς, ἀξιωματῶν ἀποθέσεις (46), δόξης
 κοσμικῆς ὀλιγωρίας, ἐπαίων ἡγεμονικῶν καὶ βου-
 λευτικῶν (47) καταφρονήσεις· καὶ τῶν ἐναντίων
 ἀπειλῶν, καὶ καταβοήσεων καὶ κινδύνων, καὶ διω-
 γμῶν καὶ πλάνης καὶ στενοχωρίας, καὶ ποικίλης θλί-
 φεως ὑπομονῆν, οἷα τὰ ἐπὶ Δεκίου καὶ Σαβίνου (48)
 συμβάντα μοι, οἷα μέχρι νῦν Αἰμιλιανοῦ; Ποῦ δὲ
 Γερμανὸς ἐφάνη; Τίς δὲ περὶ αὐτοῦ λόγος; Ἄλλὰ
 τῆς πολλῆς ἀφροσύνης εἰς ἣν ἐμπέτω διὰ Γερμανόν,
 ὕψιμαι· διὸ καὶ τὴν καθ' ἕκαστον τῶν γενομένων
 διήγησιν, παρήμι τοῖς εἰδῶσιν ἀδελφοῖς λέγειν.
 sum, tandem absisto. Singularum rerum narrationem fratribus qui plenissimam gestorum notitiam
 habent, relinquo.

EPISTOLA XI. — AD HERMAMMONEM.

(Euseb. Hist. eccl., vii, 1, 10, 23.)

Α'. Ἄλλ' οὐδὲ Γάλλος (49) ἔγνω τὸ Δεκίου κακόν,
 οὐδὲ προσεκόπησε τί ποτ' ἐκείνον ἐσφηλεν· ἀλλὰ
 πρὸς τὸν αὐτὸν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ γενόμενον
 ἔπταισε λίθον. Ὅς εὖ φερομένης αὐτῷ τῆς βασιλείας,
 καὶ κατὰ νοῦν χωρούντων (50) τῶν πραγμάτων· τοὺς

habebant conventus in aliqua basilica, aut in loco ad
 hoc agendum idoneo. Id ex hoc Dionysii loco man-
 ifeste colligitur, quem nec Musculus nec Christo-
 phorus intellexerunt, sed omnia miscuerunt :
 adeo ut ex eorum interpretatione nihil sani possis
 elicere. Porro προάστια Græci dicunt non solum
 suburbia quæ urbi conjunctæ sunt, sed etiam vicos
 satis longo intervallo ab urbe dissitos. Sic Canopus
 duodecimo lapide distans ab urbe Alexandria, προ-
 άστειον dicitur ab Athanasio in libello quem obtulit
 concilio Chalcedonensi. Sic etiam Daphne subur-
 banum Antiochiæ, Achyrona Nicomediæ, et Septi-
 mum dicitur suburbanum Constantinopolis : licet
 aliquot passuum millibus absent ab illis civita-
 tibus. Vide Glossarium Pithæi in Novellas Juliani
 Antecessoris, voce Proastium. Porro ex hoc loco
 colligitur, ætate quidem Dionysii unicam adhuc
 fuisse Alexandriæ ecclesiam, in quam omnes urbis
 illius fideles orationis causa conveniebant. Post-
 modum vero temporibus Athanasii, cum plures
 essent ecclesiæ a diversis episcopis Alexandriæ
 ædificatæ, cives Alexandrini seorsum in diversis
 ecclesiis colligebantur, κατὰ μέρος καὶ διηρημένως,
 ut loquitur Athanasius in Apologia 1 ad Constau-
 tium : nisi quod majoribus festis, Paschæ scilicet
 aut Pentecostes, non habebant particulares conven-
 tibus; sed universi in majore ecclesiam convenie-
 bant, ut ibidem testatur Athanasius. VALES.

(45) Πολλὰς γε ταῖς ὁμολογίαις. Hæc et se-
 quentia ironice dicuntur a Dionysio. Quæ deinde
 sequuntur, sic lego et interpungo, πολλά γε εἰπεῖν
 ἔχει καθ' ἑαυτοῦ γενόμενα· ὅσα ἀριθμῆσαι δύναται
 περὶ ἡμῶν. Certe in vetustissimo codice Maz. post
 vocem ἡμῶν apposita est virgula, et ante vocem
 ὅσα ponitur subdistinctio. Codex autem Fuk. emen-
 dationi nostræ plane subscribit. Id.

(46) Ἀξιωματῶν ἀποθέσεις. Hinc patet Diony-
 sium Alexandrinum splendido genere ortum fuisse.
 Nam dignitas ex generis nobilitate præcipue ducitur.
 Hinc in Gestis purgationis Cæcilianii quæ post
 collationem Carthaginiensem edita sunt, Victor

VIII. Deinde paulo post de his quæ sibi acci-
 derunt, ita scribit : Sed fortasse Germanus multis
 fidei confessionibus gloriatur. Multa prædicare po-
 test adversus se gesta. Quot vero enumerare potest
 perinde atque ego, sententias judicum, publica-
 tiones, proscriptiones, direptiones bonorum; ab-
 jectiones dignitatum, contemptus gloriæ sæcularis,
 laudum a præfectis ac decurionibus profectarum des-
 pectus; minarum denique quæ coram intentaban-
 tur, vociferationum, discriminum, persecutionum,
 fugæ, ærumnarum et cujusque modi malorum tole-
 rantiam; cujusmodi sunt ea quæ sub Decio et Sa-
 bino, et quæ in hunc usque diem sub Æmiliano
 nobis contigerunt? Ubinam vero comparuit Germa-
 nus? Quænam illius facta est mentio? Verum ab
 B imprudentia illa in quam Germani causa delapsus

sum, tandem absisto. Singularum rerum narrationem fratribus qui plenissimam gestorum notitiam
 habent, relinquo.

I. Sed neque Gallus culpam Decii intellexit, nec
 prospexit, quid tandem illum pessumdedisset; quin
 potius ad eundem lapidem ante oculos suos posi-
 tum impexit. Qui cum imperium ipsius prospero
 in statu esset, cunctaque ex animi sententia suc-

interrogatus a Zenobio consulare, cujus conditionis
 esset, respondit, Professor sum litterarum Roma-
 narum. Deinde interrogatus, cujus dignitatis esset,
 respondit : Patre decurione Constantinensium, avo
 milite qui in comitatu militaverat. Cæterum Diony-
 sius Alexandrinus, antequam ad Christi fidem trans-
 iret, professione rhetor fuerat, ut docet Maximus
 in scholiis ad librum Dionysii Arcopagitæ De cælesti
 hierarchia, cap. 5, ὁ γοῦν μέγας Διονύσιος ὁ Ἀλε-
 ξανδρέων ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ῥητόρων, etc. Id.

(47) Βουλευτικῶν. Augustus Alexandrinus sine
 ullis decurionibus rempublicam suam administrare
 jusserat. Postea vero Severus imp. Alexandrinis
 curiam habere permisit, ut scribit Dio in lib. LI: Τοῖς
 δ' Ἀλεξανδρεῦσιν ἄνευ βουλευτῶν πολιτεύεσθαι ἐπέ-
 λευσεν. Paulo post, βουλευσοῦσι δὲ ἐν τῇ Ἀλεξανδρείᾳ,
 ἐπὶ Σεβήρου αυτοκράτορος ἀρξάμενοι. Idem scribit
 Spartianus in Severo, cap. 17: Alexandrinis jus
 buleutarum dedit, qui sine publico consilio, ita ut
 sub regibus, ante vivebant, uno iudice contenti quem
 Cæsar dedisset. Certe in epistola Athanasii ad soli-
 tarios, mentio fit decurionum Alexandriæ. Id.

(48) Τὰ ἐπὶ Δεκίου καὶ Σαβίνου. Hic Sabinus
 præfectus Ægypti fuerat temporibus Decii imp. De
 quo Dionysius in epistola ad Fabium, quam retulit
 Eusebius in cap. 41, lib. vi (superius recitatam).
 Æmilianus vero præfectus Ægypti de quo hic sermo
 est, postea imperium occupavit, ut scribit Pollio
 in xxx Tyrannis : qui tamen eum ducem appellat,
 non autem præfectum Ægypti. Id.

(49) Ἄλλ' οὐδὲ Γάλλος. Euseb., lib. vii, cap. 1 :
 Dionysius, inquit, in epistola ad Hermammonem
 de Gallo imperatore ita scribit : Sed neque Gal-
 lus, etc. GALL.

(50) Κατὰ νοῦν χωρούντων. Ita ex codice Regio
 edidit Robert. Stephanus. Et ferri potest hæc lectio,
 ut sit metaphora ab iis quæ secundo amne defur-
 runt. In reliquis tamen exemplaribus Maz., Mel.,
 Fuk. et Savillii legitur κατὰ νοῦν; quæ scriptura
 magis placet, eamque Rufinus etiam secutus est.
 VALES.

cederent : viros sanctos qui pro pace et incolumitate ipsius preces ad Deum allegabant, insectatus est. Cum illis ergo orationes pro ipso fieri solitas simul fugavit.

II. Joanni quoque similiter revelatum est. Ait enim : *Et datum est illi os loquens magna et impia ; et data est illi potestas, et menses quadraginta duo* ⁴⁸. Utrumque porro iu Valeriano impletum mirari licet, illudque ante omnia considerare, cujusmodi is ante persecutionem fuerit, qualiter mansuetus quidem ac benignus erat erga famulos Dei. Neque enim ullus superiorum principum, ne illi quidem ipsi qui palam Christiani fuisse dicuntur, tanta humanitate ac benevolentia nostros complexus est, quantam ille præ se ferebat initio principatus sui. Totaque ejus familia piis hominibus abundabat, ac Dei Ecclesia esse videbatur. Verum magister et archisynagogus magorum Ægypti ei tandem persuasit, ut ab hoc instituto desc-

⁴⁸ Apocal. xiii, 5.

(51) *Περὶ τῆς εἰρήνης πρεσβεύοντας*. Malim scribere, ὑπὲρ τῆς εἰρήνης. VALES.

(52) *Καὶ τῷ Ἰωάννῃ*. Huic autem fragmento ista præmittit idem Eusebius lib. vii, cap. 10 : « Gallo interim e medio sublato, cum vix biennii spatio imperium tenuisset, Valerianus cum Gallieno filio in ejus locum succedit. De hoc vero quæ tradit Dionysius, ex epistola ejus ad Hermonem licet cognoscere, in qua ita scribit : *Joanni quoque, etc.* » GALL.

(53) *Μῆνες τεσσαρακοταδύο*. Hunc Dionysii locum optime exposuit Baronius ad annum Christi 257, cap. 7, de spatio scilicet temporis quo duravit persecutio Valeriani. Cum enim Valerianus septem fere annis regnaverit, ut inter omnes constat, priore quidem principatus triennio Christianos benigne complexus est, posteriore vero triennio persecutionem intulit Ecclesiæ. Porro initium principatus Valeriani cæpit anno Christi 253, sub finem Volusiano II et Maximo coss. Docent id manifeste nummi veteres ab Occone, et Goltzio, prolati, in quibus Valerianus imperator tribunitiæ potestatis III, consul. III, inscribitur. Item trib. pot. V, cos. IV. Idem quoque colligitur ex nummis imp. Gallieni. Id.

(54) *Καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸ αὐτοῦ ὡς οὕτως ἔσχε*. Scribendum puto ὡς οὐχ οὕτως, quamvis reclamantibus libris. Sed et transposita videntur esse vocabula. Lego igitur, καὶ αὐτοῦ τὰ μάλιστα πρὸ τούτων, ὡς οὐχ οὕτως ἔσχε, συννοεῖν, ἕως ἡπίος καὶ φιλόφρων ἦν, etc. Ita sensus est apertissimus. Id.

(55) *Ὡς μὲν ἡπίος*. Ita quidem ex codice Regio edidit Rob. Stephanus. Verum in optimis exemplaribus Maz. et Med. scriptum est, ἕως ἡπίος. In Fuk. vero et Saviliano legitur, ἕως γὰρ ἡπίος, etc., quam scripturam secutus est Christophorus, ut ex versione ejus apparet. Id.

(56) *Οὐδ' οἱ λεχθέντες ἀναφανδὸν Χριστιανοὶ γεγονέναι*. Philippum imperatorem intelligit, qui primus ex Romanis imperatoribus Christianam religionem professus est, ut multi veterum prouiderunt. Sed cum Dionysius in plurali numero loquatur, Philippo adjungi potest Alexander Severus, qui imaginem Christi habuit in larario suo, teste Lampridio, et toto principatus sui tempore Christianos fovit et conservavit, ut ab Eusebio relatum est. Porro autem notandum est, Dionysium de imperatoribus illis hoc tantum dicere, quod dicti et existimati fuerint Christiani, non autem quod reipsa Christiani existerint. Id.

(57) *Τῶν ἀπ' Αἰγύπτου μάγων ἀρχισυνάγωγος*.

Α ἱερούς ἀνδρας τοὺς περὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ καὶ τῆς ὑγιείας πρεσβεύοντας (51) πρὸς τὸν Θεόν. ἤλασεν. Οὐκοῦν σὺν ἐκείνοις ἐδίωξε καὶ τὰς ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσευχάς.

Β'. Καὶ τῷ Ἰωάννῃ δὲ (52) ὁμοίως ἀποκαλύπτεται· *Καὶ ἐδόθη γὰρ αὐτῷ, φησί, στόμα λαλοῦν μεγάλη καὶ βλασφημίας· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία καὶ μήνες τεσσαρακοταδύο* (53). Ἀμφότερα δὲ ἔστιν ἐπὶ Οὐαλεριανοῦ θαυμάσια· καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸ αὐτοῦ ὡς οὕτως ἔσχε (54) συννοεῖν· ἕως ἡπίος (55) καὶ φιλόφρων ἦν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ ἄλλος τις οὕτω τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων, εὐμενῶς καὶ δεξιῶς πρὸς αὐτοὺς διετέθη· οὐδ' οἱ λεχθέντες ἀναφανδὸν Χριστιανοὶ γεγονέναι (56), ὡς ἐκεῖνος οικειότατα ἐν ἀρχῇ καὶ προσφιλέστατα φανε-

Β ρὸς ἦν αὐτοὺς ἀποδεχόμενος· καὶ πᾶς ὁ οἶκος αὐτοῦ θεοσεβῶν πεπλήρωτο, καὶ ἦν Ἐκκλησία Θεοῦ. Ἀποσκευάσασθαι δὲ παρέπεισεν αὐτὸν ὁ διδάσκαλος καὶ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου (57) μάγων ἀρχισυνάγωγος (58).

Baronius ad ann. Christ. 252 et 258 ait hunc esse magum illum, qui paulo ante imperium Decii populum Alexandrinorum ad persequendos Christianos incitaverat, de quo superius loquitur Dionysius in epist. 3, ad Fabium Antiochenum, num. 4. Ego vero hunc longe alium esse existimo, qui Valerianum imper. adversus Christianos commovit : Macrianum scilicet, eum qui postea imperium occupavit, de quo infra dicturi sumus ; idque manifeste convincitur ex sequentibus Dionysii verbis. Subdit enim, καὶ γοῦν αὐτοῖς ὁ Μακριανός, etc., innuens scilicet, eum quem supra magistrum Valeriani et archisynagogum magorum appellaverat, non alium esse quam Macrianum. Et paulo post addit, ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανός εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθείς, etc. Quid potest clarius dici ? Tota enim hujus orationis series id apertissime demonstrat, Macrianum hujus impietatis auctorem fuisse Valeriano : qui cum Valeriani quasi pædagogus ac magister quidam esset, pessimis consiliis ei subministratis, primo quidem illum, deinde vero semetipsum perdidit. Porro Macrianum auditorem ac ministrum Valeriani in gerenda republica, testatur ipse Valerianus in oratione ad senatum, quam refert Pollio : *P. C., bellum Persicum gerens, Macriano totam rempublicam tradidi*. Id.

(58) Ἀρχισυνάγωγος. Habebant Judæi archisynagogos, qui synagogis præsidebant. Archisynagogus Judæorum Alexandria memoratur in epistola Adriani imper. ad Servianum, quam refert Vopiscus in *Saturnino*. Præter archisynagogos erant etiam apud Judæos quidam patres synagogarum ; item sacerdotes et presbyteri et diaconi synagogarum, quos Judæi Azanitas vocabant. Erant etiam apostoli, et supra hos omnes positi patriarchæ. Hi enim archisynagogos pro arbitrio constituiebant, eosque quotannis aut tertio quoque anno mutabant, ut pecuniam ab eis corradent. Docet id Palladius in dialogo *De vita Joannis Chrysostomi*. De his omnibus Epiphanius in hæresi Ebionæorum, et imperatores iu Codice Theodosii, titulo *de Judæis*. Quæ quidem nomina a Judæis sumpsisse videntur Christiani. Verum in hoc Dionysii loco aliud significat ἀρχισυνάγωγος, quod mihi quidem obscurum est. Nec minus obscurum est, qui sint οἱ ἀπ' Αἰγύπτου μάγοι. Aruspices videtur intelligere qui Romæ erant, seu sacerdotes Isis ac Serapidis, quibus præerat Macrianus. Certe vates et harioli fere omnes erant Ægyptii. Vide cap. 4, lib. 11, *De vita imper. Constantini* ; et Eunarium in *Vita Ædesii*. Magicar

τοὺς μὲν καθαρούς, καὶ ὁσίους ἄνδρας κτίνουσαι καὶ δαίμονας κελεύου, ὡς ἀντιπάλους καὶ κωλυτὰς τῶν παμμάρων καὶ βδελυκτῶν ἐποιδῶν ὑπάρχοντας· καὶ γὰρ εἰσι καὶ ἦσαν ἱκανοὶ παρόντες καὶ ὀρώμενοι, καὶ μόνον ἐμπνέοντες (59), καὶ φθεγγόμενοι, διασκευάσαι τὰς τῶν ἀλιτηρίων δαιμόνων ἐπιβουλὰς· τελετὰς δὲ ἀνάγκους καὶ μαγγανείας ἐξαγίστους καὶ ἱερουργίας ἀκαλλιερήτους ἐπιτελεῖν ὑποτιθέμενος, παῖδας ἀθλοῦς ἀποσφάττειν, καὶ τέκνα δυστήνων πατέρων καταθύειν, καὶ σπλάγχνα νεογενῆ διαιρεῖν, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ κατακόπτειν, καὶ καταγορθεύειν πλάσματα, ὡς ἐκ τούτων εὐδαιμονήσοντας (60).

Γ. Καὶ τούτοις ἐπιφέρει λέγων· Καλὰ γοῦν αὐτοῖς Μακριανός (61) τῆς ἐπιτιζομένης βασιλείας προσήνεγκε χαριστήρια· ὅς πρότερον μὲν ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων (62) λεγόμενος εἶναι βασιλέως, οὐδὲν εὐλογον, οὐδὲ καθολικὸν (63) ἐφρόνησεν, ἀλλ' ὑπο-

quoque præ cæteris mortalibus callebant a Necepro rege ipsis traditam, ut scribit Ausonius carm. 409, v. 20 :

Quique magos docuit mysteria vana Necepsus.

Clemens in libro primo *Recognitionum*, sub initium : *Ægyptum petam, atque ibi hierophantis vel prophetis qui adytis præsumt, amicus efficiar, et multa pecunia invitatum magum precabor, ut educat mihi animam de infernis per eam quam necromantiam vocant.* Græca Clementis verba si quis forte desiderat, hic apponam ex ejusdem Epitome a Turnebo edita : *Εἰς Αἴγυπτον πορεύσομαι, εἶπον, καὶ τοῖς τῶν ἀδύτων ἱεροφάνταις, καὶ προφήταις φιλιωθήσομαι, καὶ μάγον ζητήσας καὶ εὐράν, χρήμασι πείσω πολλοὺς, ψυχῆς ἀναπομπὴν διὰ τὴν λεγομένην νεκρομαντίαν ἐργάσασθαι.* Plinius quidem tres magicæ species enumerat : Persicam, Judaicam et Cypriam : sed quam ille Judaicam vocat, ea est Ægyptia, ut vel ex ipsius Plinii verbis colligitur. Ait enim Plinius, eam a Moyse et Jambre repertam esse, Ægyptiorum magos, qui jussu Pharaonis portenta ediderunt adversum Moysem, perperam confundens cum Moyse. Certe magicæ artes et incantationes semper apud Judæos vetitæ fuere. Cæterum magos in comitatu secum habebant imperatores Romani, exemplo Alexandri Magni et regum Persicorum. Sic M. Antoninus in expeditione illa Germanica habuit secum Arnumphim magum Ægyptium, ut scribit Dio. Valerianus quoque imperator magos in exercitu circumduxit, quorum antistes erat Macrianus, teste hic Dionysio. VALES.

(59) Καὶ μόνον ἐμπνέοντες. *Insufflantes verti* : qua voce usus est Prudentius in agone Romani. Solebant enim Christiani dæmones eorumque præstigias, templa, simulacra exsufflare ; abominari se hanc spurcitiem eo indicio declarantes. De hoc more multa jam pridem notavit Brissonius in commentario ad tit. cod. Theod. de feris, et post illum Heraldus in notis ad Minutium Felicem. Quo referendum puto locum Dionysii apud Eusebium in libro vi, cap. 41 (vid. supra epist. 3 ad Fabium, num. 1), de Quinta, muliere Christiana, quam pagani ad templum idolorum traxerant, ἀποστρεφόμενην δὲ καὶ βδελυττομένην, etc. Eodem pertinent hæc Tertulliani verba in lib. *De anima* : *Quanto dignior atque constantior Christianæ sapientiæ assertio cujus afflatui tota vis dæmonum cedit?* Et in lib. *De idololatria*, cap. 11 ; denique in *Apologetici* cap. 23. Id.

(60) *Εὐδαιμονήσοντας*. Quatuor nostri codices, Mazar. et Med., cum Fuk. et Savil., scriptum habent *εὐδαιμονήσοντας* rectius, dummodo in singulari numero scribas *εὐδαιμονήσοντα*. De solo enim Valeriano hic loquitur Dionysius. Id.

A secret ; jubens ut castos quidem et sanctos virus persequeretur atque occideret, quippe qui scelestis ac detestandis incantationibus adversarentur atque obstarent. Erant enim et sunt etiamnum ejusmodi, qui vel præsentia atque aspectu suo, et insufflantes duntaxat ac vocem edentes, dæmonum præstigias disturbare possint. Initiationes autem impuras, et abominanda maleficia, et sacrificia exsecranda peragere eum jussit, miseros infantes mactare, immolare liberos infelicium parentum, recens natorum rimari viscera, Dei signata atque opera discerpere ac detruncare, quasi hoc facto ad summam felicitatem esset perventurus.

III. *Postea subdit* : Egregiam vero gratiam ob speratum imperium et præclara munera Macrianus eis obtulit. Qui initio quidem, cum καθολικός, id est rationalis imperatoris diceretur, nihil rationi consonum, nihil catholicum sensit aut publicum ;

(61) *Καλὰ γοῦν αὐτοῖς Μακρίνος*. Subaudiendum est τοῖς δαίμοσι, non autem τοῖς βασιλεῦσι, ut putavit Christophorus. De solo enim Valeriano hic sermo est, ut jam dixi. Adde, quod perit omnis sensus hujus loci, si interpretatio Christophoroni retineatur. In nostra autem versione sensus est apertissimus : *Macrianus, inquit, cum ex dæmonum prædictionibus atque præsigiis ad spem imperii pervenisset, hanc gratiam ipsis retulit, ut Valerianum in Christianos armaret.* Porro in codicibus nostris Maz., Med. et Fuk. scribitur Μακριανός, rectius. Ita enim hunc tyrannum appellat Historiæ Augustæ scriptores et nummi veteres. Sed et in antiquissimo codice Vaticano quem, rogante me, consulit doctissimus vir Lucas Holstenius, scriptum est Μακριανός, tum in hoc loco, tum in cap. 23. Id.

(62) *Ἐπὶ τῶν καθόλου λόγων*. Ita Græci vocabant, quos Latini dicunt *rationales*, seu *procuratores summæ rei*, ut jam pridem notavi ad excerpta Constantini Porphyrogeneti ex Dione Cocceiano, pag. 112. Quæ quidem hic repetere nihil attinet. Adde, duntaxat insignem locum Porphyrii in *Vita Plotini*, qui a doctissimo interprete non est intellectus. Loquens enim Porphyrius de Thaumasio quodam, sic ait : *Ὅστι καὶ θαυμασίου τινὸς τοῖνομα ἐπαισελθόντος, τοὺς καθόλου λόγους πράττοντος.* Porro cujusnam imperatoris procurator fuerit Macrianus, incertum est. Cave enim existimes, eum Valeriani procuratorem fuisse. Id.

(63) *Οὐδὲ καθολικόν*. Ludit Dionysius in nomine *catholicus*, quo et rationalis officium, et Christiana religio designatur. Unde Optatus in lib. ii catholicam fidem ex eo dictam esse asserit, quod sit rationalis : *Ubi ergo erit proprietas catholici nominis, cum inde dicta sit catholica, quod sit rationalis, et ubique diffusa?* Quamquam catholicam religionem ob id dici, quod rationalis sit, non facile mihi persuadeo. Neque enim καθολικός simpliciter, et absolute *rationalem* significat, nisi subaudiatur *λογοθέτης*. Cæterum *catholicæ* cognomen quando primum adhæserit Ecclesiæ Dei, difficile est dicere. In epistola quidem Smyræorum de martyrio beati Polycarpi, mentio fit Ecclesiæ catholicæ. Item in Actis passionis Pionii martyris, qui passus est principatu Decii Augusti : *Tum Polemo, Christianus, inquit, es? Respondit Pionius : Sum projecto. Cujus, inquit Polemo, es Ecclesiæ? Respondit Pionius : Catholicæ : nulla enim est alia apud Christum.* Apparet igitur, hoc cognomen Ecclesiæ inditum esse circa primam apostolorum successionem, cum hæreses multis in locis exortæ, veram Christi fidem et apostolorum traditionem subvertere conarentur. Tunc enim, ut

sed imprecationi propheticæ subjacuit, quæ sic habet: *Væ his qui prophetant ex corde suo, nec præ oculis habent bonum publicum* ⁴⁹. Nam neque Providentiam universa moderantem intellexit; nec animo reputavit iudicium illius qui ante omnia et in omnibus et super omnia est Dei. Quocirca hostis quidem fuit catholicæ Dei Ecclesiæ: alienum autem se et extorrem a misericordia Dei præstitit, et quam longissime a sua se salute relegavit; in hoc exprimens atque exhibens veritatem nominis sui.

IV. *Et paulo post*: Nam Valerianus quidem qui ad hujusmodi facinora a Macriano impulsus fuerat, contumeliis et opprobriis fuit expositus ac deditus, juxta id quod dixit Dominus ad Isaiam: *Et ipsi elegerunt vias suas et abominationes suas quas concupivit anima eorum. Et ego eligam ludibria eorum, et peccata retribuam ipsis* ⁵⁰. Macrianus vero impetrandi cupiditate flagrans, tametsi imperio indignus, cum regium cultum induere non posset ipse corpore debilis, duos filios paterna in se translatus criminis imperio præfecit. Etenim evidentissime in his impleta est prædictio Dei dicentis: *Ego sum, qui ulciscor peccata parentum in liberis, ad tertiam usque et quartam progeniem eorum qui oderunt me* ⁵¹. Pravis enim cupiditatibus suis quibus ipse frui non potuerat, in filiorum capita translatis, improbitatem suam et odium divini numinis in eos pariter transfudit.

V. *Et ille quidem (Macrianus) cum imperato-*

⁴⁹ Ezech. xiii, 3. ⁵⁰ Isa. lxxvi, 3, 4. ⁵¹ Exod. xx, 5.

vera et genuina Christi Ecclesia ab adulterinis hæreticorum cœtibus distingueretur, catholicæ cognomen soli orthodoxorum Ecclesiæ attributum est: VALES.

(64) *Ὅθαι τοῖς προφητεύουσιν ἀπὸ καρδίας αὐτῶν, καὶ τὸ καθόλου μὴ βλέπουσι.* Hic locus exstat in Ezechielis cap. xiii. Quem quidem Hieronymus ita interpretatur: *Væ his, qui prophetant ex corde suo. et omnino non vident.* Dionysius vero noster τὸ καθόλου exponit τὴν καθόλου πρόνοιαν· verba scilicet prophætæ, seu potius LXX interpretum, ad argumentum suum accommodans. Id.

(65) *Ὡς πορρωτάτω τῆς ἐαυτοῦ ἐκκλησίας.* Ita quidem Robertus Stephanus: qui cum scripturam codicis Regii pene ubique sequi soleat, hoc tamen loco depravatam codicis Medicæ lectionem sequi maluit. Sed procul dubio scribendum est, τῆς ἐαυτοῦ σωτηρίας, ut præter codicem Regium præferunt codex Maz., Fuket. et Savilianus. Ita etiam legit Christophorsonus. Id.

(66) *Τὸ ἴδιον ἐπαληθεύων ὄνομα.* Alludit Dionysius ad nomen *Macriani*. Nam *Μακράν*, idem est quod *πορρωτάτω*. Id.

(67) *Ὁὗτος δὲ τῇ βασιλείᾳ παρὰ τὴν ἀξίαν ἐπιμανεῖς.* Pessime hunc locum vertit Christophorsonus, qui hæc de Valeriano dici putavit, cum de Macriano apertissime dicantur. Precessit enim ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανός, etc., sequitur deinde, οὗτος δὲ, etc., quibus particulis satis declaratur de duobus sermonem fieri. Adde, quod de Valeriano dici non potest, eum imperio quod tantopere concupiscebat, indignum fuisse. Quippe Valerianus erat vir nobilissimus, et princeps civitatis: et antequam imperaret, omnium consensu imperio dignissimus habebatur, ut historici tradunt. At Christophorsoni prava versio Baronium etiam in errorem induxit. Id.

πέπτωκεν ἀρὰ προφητικῆ τῆ λεγούση· Ὅθαι τοῖς προφητεύουσιν ἀπὸ καρδίας αὐτῶν, καὶ τὸ καθόλου μὴ βλέπουσι (64). Οὐ γὰρ συνῆκε τὴν καθόλου Πρόνοιαν· οὐδὲ τὴν κρίσιν ὑπείδετο τοῦ πρὸ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐπὶ πᾶσι. Διὸ καὶ τῆς μὲν καθολικῆς αὐτοῦ Ἐκκλησίας γέγονε πολέμιος· ἄλλοτριώσε δὲ καὶ ἀπεξένωσεν ἑαυτὸν τοῦ ἐλέους τοῦ Θεοῦ· καὶ ὡς πορρωτάτω τῆς ἐαυτοῦ σωτηρίας (65) ἐφυγάδευσεν· ἐν τούτῳ τὸ ἴδιον ἐπαληθεύων ὄνομα (66).

Δ'. *Καὶ πάλιν, μεθ' ἑτερα, φησὶν· Ὁ μὲν γὰρ Οὐαλεριανός εἰς ταῦτα ὑπὸ τούτου προαχθεῖς, εἰς ὕβρεις καὶ ὀνειδισμοὺς ἐκδοθεὶς κατὰ τὴ βῆθην πρὸς Ἡσαίαν· Καὶ οὗτοι ἐξελέξαντο τὰς ὁδοὺς αὐτῶν καὶ τὰ βδελύγματα αὐτῶν, ἃ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἠθέλησε· καὶ ἐγὼ ἐκλέξομαι τὰ ἐμπαίγματα αὐτῶν, καὶ τὰς ἀμαρτίας ἀνταποδώσω αὐτοῖς.* Οὗτος δὲ τῇ βασιλείᾳ παρὰ τὴν ἀξίαν ἐπιμανεῖς (67), καὶ τὸν βασιλείων ὑποδύναμι ἀδυνατῶν ἀναπῆρω τῷ σώματι (68), τοὺς δύο πατέρας τὰς πατρῶας ἀναβεξαμένους ἀμαρτίας προεστήσατο· ἐναργῆς γὰρ ἐπὶ τούτων ἡ πρόβησις ἦν εἶπεν ὁ Θεός· Ἀποδοιοῖς ἀμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἕως τρίτης καὶ τετάρτης γενεᾶς τοῖς μισοῦσι με. Τὰς γὰρ ἰδίας πονηρὰς ἐπιθυμίας ὧν ἠτύχει (69), ταῖς τῶν υἱῶν κεφαλαῖς ἐπιβαλὼν, εἰς ἐκείνους τὴν ἐαυτοῦ κκλίαν καὶ τὸ πρὸς τὸν Θεὸν μίσος ἐξωμύρξατο.

Ε'. Ἐκεῖνος (70) μὲν οὖν (71) τῶν πρὸ αὐτοῦ βα-

(68) *Ἀναπῆρω τῷ σώματι.* Certe Joannes Zonaras in *Annalibus* Macrianum claudum fuisse scribit: quem in historia illorum temporum consulere, bandquaquam inutile fuerit. Solus enim ex iis qui ad nos pervenerunt scriptoribus, Macriani et filiorum ejus res gestas accurate commemoravit. Id.

(69) *Ὁν ἠτύχει.* Sic habet codex Regius, quem fere ubique secutus est Stephanus. In reliquis Maz., Med. et Fuk. legitur ὧν ἠτύχει, rectius, ni fallor. Revera enim Macrianus id quod tantopere concupierat, adeptus est, imperium videlicet. Sed cum ipse gestandis imperii insignibus, ob corporis debilitatem parum esset idoneus, filios suos ad imperium evexit. Merito igitur de illo dicit Dionysius, ὅτι ἠτύχησε τῶν ἰδίων ἐπιθυμιῶν, id est, *compos fuit votorum suorum*. Cæterum post hæc Dionysii verba de Macriano, sequebatur continuo locus ille, qui legitur in capite 25 hujus libri, ἐκεῖνος μὲν οὖν τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων, etc. Uterque enim locus descriptus est ex epist. Dionysii ad Hermammoneum, scripta anno ix principatus Gallieni. Quibus addendus ac præponendus est alter locus ex eadem epistola, qui refertur in capite 1 hujus libri. Atque ita concinnatis ac rejunctis inter se omnibus fragmentis, pene integram Dionysii ad Hermammoneum epistolam habituri sumus. Id.

(70) *Ἐκεῖνος.* Hæc præmittit Eusebius vii, 25: « Ad Hermammoneum fratresque in Ægypto degentes scribens (Dionysius), postquam de imperatoris Decii et successorum illius improbitate disseruit, pacis quæ viguit principatu Gallieni mentionem facit his verbis: *Et ille quidem*, etc. » De hujusmodi autem fragmento consule cl. Valesii observationem in hunc locum. GALL.

(71) *Ἐκεῖνος μὲν οὖν.* Recte Christophorsonus Macrianum hic intelligi animadvertit, cujus prodicione Valerianus in Persarum potestatem venit.

σιλέων τὸν μὲν προέμενος, τῷ δὲ ἐπιθέμενος, παγγενῆ
ταχέως καὶ πρὸ βριζος ἐξηφανίσθη· ἀνεδείχθη δὲ καὶ
συνανωμολογήθη παρὰ πάντων ὁ Γαλλιῆνος· παλαιὸς
ἄμα βασιλεὺς καὶ νέος· πρῶτος ὢν καὶ μετ' ἐκεί-
νους παρών. Κατὰ γὰρ τὸ βῆθην πρὸς τὸν προφήτην
'Ἰσαῖαν· Τὰ ἄπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἦκασιν· καὶ καιρὰ δ'
νῦν ἀνατελεῖ. Ὡσπερ γὰρ νέφος τὰς ἡλιακὰς ἀκτί-
νας ὑποδραμὸν καὶ πρὸς ὀλίγον ἐπηλυγάσαν, ἐσχία-
σεν αὐτὸν καὶ ἄντ' αὐτοῦ προεφάνη· εἴτα παρελθόν-
τος ἡ διατακέντος τοῦ νέφους, ἐξεφάνη πάλιν ἐπανα-
τελλας ὁ ἥλιος ὁ προανατελλας· οὕτω προστάς (72)
καὶ προσπελάσας (73) ἑαυτὸν ὁ Μακριανὸς τῆς ἐφε-
στῶσης Γαλλιῆνου βασιλείας· ὁ μὲν οὐκ ἔστιν, ἐπεὶ
μηδὲ ἦν· ὁ δὲ ἔστιν ὁμοίως ὥσπερ ἦν. Καὶ οἶον
ἀποθεμένη τὸ γῆρας ἡ βασιλεία, καὶ τὴν προὔσαν
ἀνακαθηραμένη κακίαν, ἀκμαιότερον νῦν ἐπανθεῖ·
καὶ πορρώτερον ὁρᾶται καὶ ἀκούεται, καὶ διαφοιτᾷ
πανταχοῦ. *Εἰθ' ἐξῆς καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ταῦτ'
ἔγραψε, διὰ τούτων σημαίνει· Καί μοι πάλιν τὰς
ἡμέρας τῶν βασιλικῶν ἐτῶν ἔπεισι σκοπεῖν.* Ὁρῶ
γὰρ ὡς ὀνομασθέντες μὲν οἱ ἀσεβέστατοι, μετ' οὐ
πολύ γεγόνασιν ἀκύνουμοι· ὁ δὲ ὅσωτερος καὶ φιλο-
θεώτερος ὑπερβᾶς τὴν ἐπτάετηρῖδα (74), νῦν ἐνιαυτὸν
ἐννατον θιανθεῖ, ἐν ᾧ ἡμεῖς ἐορτάσωμεν.

Religiosissimus vero Deique amantissimus imperator septennialem circulum jam emensus, nonum im-
perii annum transigit, quo nos festa celebraturi sumus.

EPISTOLA XII. — AD ALEXANDRINOS.

(Euseb., *Hist. eccl.*, vii, 22.)

Α'. Τοῖς μὲν ἄλλοις ἀνθρώποις (75), οὐκ ἂν δόξειε

I. Aliis quidem hominibus præsens hoc tempus non

** Isa. XLII, 9; XIV, 19.

Valerianum certe ducum prodicione in illam cala-
mitatem incidisse, testantur Aurelius Victor, Syn-
cellus et alii. Porro hæc Dionysii verba jungenda
sunt cum illis quæ supra retulit Eusebius lib. vii,
cap. 10. Sunt enim ex eadem Dionysii ad Hermam-
monem epistola. Ac ne unum quidem verbum inter
hæc duo fragmenta interjectum erat. Sed et in
cap. 1 hujus libri, fragmentum ejusdem epistolæ
affert Eusebius. VALES.

(72) Προστάς. Valerius legendum monet προσ-
τάς cum duplici sigma, quasi *adstans*: sed ei non
accedo. Ipse enim Dionysius in eadem epistola
num. 4 de Macriano, δύο παῖδας προσεστήσατο· et
hoc loco similitudinem nubis spectans, quæ quasi
ante solem stare videtur; ita loquitur quod ille
ante Gallienum stare, ejusque splendorem ab eorum
oculis avertere conabatur. Καὶ προσπελάσας ἐαυ-
τόν, ita ille ex mss. legit: sed si neque προστάς
neque προσπελάσας legas, nihil erit quod voci βα-
σιλείας congruat. Illud autem quasi per antithesin
addidit, et in eo quasi lusit, quod cum nomen
Μακριανός potius eum longe abesse significaret,
appropinquare tamen et propius accedere non vere-
retur. Vox etiam ἐφεστῶσης ad προστάς respicit.
Agnoscit Gallieni βασιλείαν prius ἐφεστῶσαν Ἐgypto,
quasi *supra stantem*; tum verò Macrianum impera-
torem, et in Ἐgypto præcipue receptum (utpote
magorum maximum patronum, quorum prædi-
ctionibus imperium arripuerat) quasi *ante stantem*
et appropinquantem describit, ut jam Gallieni
regnum plane dispareret. PEARSON., *Annal. Cyprian.*
ad ann. 261, num. 3, pag. 71. GALL.

(73) Προπελάσας. In tribus nostris codicibus
legitur προσπελάσας, quibus consentit etiam Nice-

A rum suorum alterum prodidisset, alteri bellum in-
tulisset, brevi cum universa familia stirpitus inter-
iit. Gallienus vero renuntiat, et communi omnium
consensu approbatus est, vetus simul imperator
ac novus; prior illis ac post illos etiam superstes;
juxta id quod dictum est Isaie prophetæ: *Quæ a
principio fuere, ecce venerunt; et nova sunt quæ
nunc orientur* **.

Nam quemadmodum nubes solis
radios subiens, ejus splendorem brevi tempore
obscurat, inque ejus locum substituta conspicitur:
ea deinde prætergressa aut liquefacta, sol qui antea
ortus fuerat, rursus quasi novus exoriri videtur;
ita Macrianus, qui seipsum præposuerat, et ad ipsum
Gallieni imperium proxime admoverat, ipse qui-
dem jam non est, quippe qui nec antea erat; Gal-
lienus vero sui similis idemque, qui prius, manet.

Ipse denique principatus, velut senectute deposita
et pristinae improbitatis sordibus repurgatus, nunc
floreus viget; et longius cernitur atque auditur,
et quocumque diffunditur. *Deinde tempus ipsum, quo
hæc scribebat, designat his verbis:* Ac mihi rursus
imperatoris nostri annos contemplari subit. Video
enim impiissimos illos qui adeo celebres olim
existiterunt, brevi postea obscurissimos evasisse.

Religiosissimus vero Deique amantissimus imperator septennialem circulum jam emensus, nonum im-
perii annum transigit, quo nos festa celebraturi sumus.

C phorus. Nec dubito, quin scribendum etiam sit
προστάς cum duplici sigma. Scribendum quoque
est ὁ Μακριανός, ut legitur in Maz., Med. ac Fuk.
Idcirco autem Dionysius de Macriani imperio
loquitur, quod eum imperatorem Ἐgyptus cum
universo Oriente susceperat. Docet id vetustus
nummus a Joanne Tristano v. cl. editus, in cuius
adversa parte hæc habetur inscriptio, ΑΥΤ. Κ. Μ.
ΦΟΥΛ. ΜΑΚΡΙΑΝΟΣ. In altera parte, ΑΛΕΞΑΝ-
ΔΡΕΙΑ. VALES.

(74) Ὑπερβᾶς τὴν ἐπταετηρῖδα. Quis ita unquam
locutus est, ut quis post septennium diceretur no-
num annum jam agere? Necessè est ut illud septen-
nale aliquid peculiare designet, et diversum ab eo
tempore quod postea secutum est. Est autem illud
septennium imperii quod cum patre administrave-
rat. Septennium ὑπερέβαινε. Octavo autem imperii
anno, Macrianus imperialem honorem adeptus est,
præsertim in Ἐgypto. Post purpuram ab eo sum-
ptam, auctoritas multa fuit Gallieni in Ἐgypto.

D Anno demum Gallieni nono, hoc ipso scilicet 261.
Macriano patre et utroque filio Augustis jam inter-
emptis, majestas Gallieni, etiam apud Ἐgyptios
agnita est. Et tunc Gallienus rescriptum dedit ad
Dionysium, Pinnam et Demetrium Ἐgypti episco-
pos, quo locos sacros recuperarent, quod πρὸ
πολλοῦ, anno scilicet superiore, concesserat. Nonus
autem Gallieni annus ab adulta hujus anni ætate
inceptus: et tempus quo scripta est hæc epistola
Dionysii, ut observat Eusebius, hinc intelligitur;
nempe ante Pascha A. D. 262. PEARSON., l. c. pag.
72. GALL.

(75) Τοῖς μὲν ἄλλοις ἀνθρώποις. Euseb., lib. vii,
cap. 21: « Post hæc, inquit, pace vixdum restituta,

videatur esse tempus festivitatis. Neque vero illis tempus festivitatis est, nec hoc quod a nobis celebratur, nec ullum aliud, non dicam eorum quæ lucrosa sunt, sed etiam eorum quæ vel maxime læta et hilaria existimantur. Nunc quidem certe plena sunt omnia lamentationum : lugent cuncti : et ob mortuorum hominum ac quotidie morientium multitudinem, tota urbs gemitibus circumsonat. Prorsus enim, ut de primogenitis Ægyptiorum in sacris libris scriptum habetur⁷², ita nunc quoque clamor ingens excitatus est. Nulla quippe domus est, in duntaxat in unaquaque domo esset!

II. Multa quidem et acerba ante hanc calamitatem nobis contigerunt. Primum enim nos urbe expulerunt. Cumque soli ab omnibus fugaremur atque opprimeremur, nihilominus tunc quoque festos egimus dies. Quibus denique locus in quo varias ærumnas singillatim pertulimus, ager, inquam, solitudo, navis, stabulum, carcer, instar templi ad sacros conventus peragendos fuit. Sed omnium lætissimam festivitatem egerunt consummati martyres, qui in cælo epulati sunt. Posthæc bellum et fames excepit : quæ quidem nos cum gentilibus junctim pertulimus. Et ea quidem mala quibus nos atriverunt, soli sustinuimus; quæ autem ipsi sibi vicissim intulerunt ac passi sunt, eorum partem toleravimus. Sed rursus oblectavit nos pax illa, quam Christus nobis solis indulsit.

III. Cum autem brevissimo temporis spatio nos et illi respirassemus, repente ingruit lues illa; ipsis quidem res omnium formidolosissima et calamitiosissima; et quæ sola, ut propriis quidam ipsorum scriptor loquitur, omnium spem opinionemque superavit. Nobis vero non ejusmodi fuit : sed potius meditamentum quoddam ac probamentum perinde

⁷² Exod. xii, 29, 30.

Alexandriam regressus est (Dionysius). Verum cum seditio bellumque rursus illic exortum fuisset, adeo ut ipse universos ejus urbis fratres, utpote in alterutram seditiosis partem distractos alloqui non posset : iterum ipso Paschæ die ex urbe Alexandria, tanquam extorris eos per litteras alloquitur. » Et mox cap. seq. 22 : « Secuta dein, subdit, post bellum peste, cum paschalis solemnitas immineret, iterum Dionysius fratres per litteras allocutus est; in quibus calamitatis illius magnitudinem describit his verbis : *Aliis quidem hominibus*, etc. » lb.

(76) *Ὅχι ὅπως τῶν ἐπιλοιπῶν*. Scribendum omnino est τῶν ἐπιλοιπῶν, ut habent manuscripti codices Maz. ac Med. cum Saviliano. Opponitur enim τῶ περιχαρῆι, quod mox sequitur. Est autem elegantissimum hoc exordium paschalis epistolæ, sive orationis Dionysii. Aliis, inquit Dionysius, infidelibus scilicet ac gentilibus, præsens tempus minime opportunum videatur ad festum diem celebrandum; quippe cum luctu et lamentis plena sint omnia. Verum nec ullum omnino tempus, non dico luctuosum, cujusmodi hoc tempus esse fateor; sed ne lætissimum quidem, illis hominibus, id est infidelibus, aptum est ad festivitatem celebrandam. Impii siquidem et mali homines, nunquam omnino dies festos agere possunt, licet hostias immolent et libamenta offerant. Soli virtute præditi festos dies agunt. Soli quippe officio funguntur, et vota atque incruentas hostias offerunt Deo. Multa in hanc sententiam habet Origenes in lib. viii *Contra Celsum*,

καὶ ἰσχυρῶς εἶναι τὰ παρόντα· οὐδὲ ἐστὶν αὐτοῖς οὔτε οὗτος, οὔτε τις ἕτερος, οὐχ ὅπως τῶν ἐπιλοιπῶν (76), ἀλλ' οὐδ' εἰ τις περιχαρῆς ὄν οἰθεῖται (77) μάλιστα. Νῦν μὲν γε θρηνοὶ πάντα· καὶ πενθοῦσι πάντες· καὶ περιχοῦσιν οἰμωγαὶ τὴν πόλιν, διὰ τὸ πλῆθος τῶν τεθνηκότων καὶ τῶν ἀποθνησκόντων ὁσήμεραι. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν πρωτοτόκων τῶν Αἰγυπτίων γέγραπται, οὕτως καὶ νῦν ἐγενήθη κραυγὴ μεγάλη. Οὐ γὰρ ἐστὶν οἰκία ἐν ἧ οὐκ ἐστὶν ἐν αὐτῇ τεθνηκώς· καὶ ὄφελόν γε (78)!

qua non sit aliquod funus. Atque utinam usam

B. Πολλὰ μὲν γὰρ καὶ δεινὰ καὶ τὰ πρὸ τούτου συμβεβηκότα· πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἦλθαν (79)· καὶ μόνοι πρὸς ἀπάντων διωκόμενοι καὶ θανατούμενοι, ἑορτάσαμεν καὶ τότε· καὶ πᾶς ὁ τῆς καθ' ἑκάστον θλίψεως τόπος, πανηγυρικὸν ἡμῖν γέγονε χωρίον· ἀγρός, ἐρημία, ναῦς, πανδοχείον, δεσμοκτήριον. Φαιδρωτάτην δὲ πασῶν ἡγαγον ἑορτήν οἱ τέλειοι μάρτυρες εὐωχηθέντες ἐν οὐρανῷ. Μετὰ δὲ ταῦτα, πόλεμος καὶ λιμὸς ἐπέλαβεν· ἃ τοῖς ἔθνεσι συνδιηγήσαμεν· μόνοι μὲν ὑποστάντες ὅσα ἡμῖν ἐλυμήναντο· παραπολαύσαντες δὲ καὶ ὧν ἀλλήλους ἐιργάσαντο τε καὶ πεπύθαναι, καὶ τῇ Χριστοῦ πάλιν ἐνηυφράνθημεν εἰρήνῃ, ἣν μόνοις ἡμῖν ἔδωκε.

Γ. Βραχυτάτης δὲ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν τυχόντων ἀναπνοῆς, ἐπικατέσκηψεν ἡ νόσος αὐτῇ· πρᾶγμα φόβου τε παντὸς φοβερώτερον ἐκείνοις, καὶ συμφορᾶς ἡστυνοσούντος σχετικιώτερον· καὶ ὡς τοῖς αὐτῶν ἀπήγγειλε συγγραφεὺς, πρᾶγμα μόνον δὴ τῶν πάντων ἐλπιδος κρείσσον γενόμενον· ἡμῶν δὲ οὐ τοιοῦτο μὲν, γυμνάσιον δὲ καὶ δοκιμίον οὐδανὸς τῶν ἄλλων

quæ sunt e Stoicorum philosophia desumpta : ex quibus magnam lucem accipit hic Dionysii locus. VALES.

(77) *Περιχαρῆς ὄν οἰθεῖται*. Apud Nicephorum legitur εἰ τις περιχαρῆς ὄν οἰθεῖται. Quæ scriptura ferri non potest, cum verbum οἰθεῖται in passiva significatione sumi non possit. Dixit ergo Dionysius περιχαρῆς ὄν οἰθεῖται, pro eo, quod alii dicerent, ὄν οἰοῦντο ἂν μάλιστα περιχαρῆς. lb.

(78) *Καὶ ὄφελόν γε*. Turnebus ad oram libri sui emendavit, καὶ ὄφελόν γε εἰς. Quæ tamen scriptura in omnibus nostris codicibus non legitur. In codice Regio scriptum inveni, καὶ ὄφελόν γε· εἰς πολλὰ μὲν γὰρ καὶ δεινὰ, sicut etiam habet Nicephorus. Recte igitur Turnebus, qui sola interpunctione mutata, hunc Dionysii locum restituit, ut dixi. lb.

(79) *Πρῶτον μὲν ἡμᾶς ἦλθαν*. Repetit hic Dionysius, et quasi compendio enumerat cuncta quæ Christiani passi fuerant Alexandria jam inde ab initio sui pontificatus. Primo enim, inquit, nos persecuti sunt. Persecutionem intelligit, quæ cœpta est anno ultimo Philippi imperatoris. Bellum deinde, ait, secutum est intestinum. De hoc civili bello Alexandrinorum vide epistolam Dionysii ad Fabium supra. Deinde cum paululum, inquit, nos et illi quiescivissimus, incubuit lues illa gravissima, ea scilicet quæ sub Gallo et Volusiano grassata est, cum jam antea sub Decio cœpisset. Aliquot enim diaconi ea peste consumpti sunt temporibus Decii, ut patet ex epistola Dionysii ad Domitium et Didymum. lb.

Ἐαττον. Ἀπέσχετο μὲν γὰρ οὐδὲ ἡμῶν· πολλή δὲ ἔξηλθεν (80) εἰς τὰ ἔθνη. *Τούτοις ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων·* Οἱ γοῦν πλεῖστοι τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν δι' ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην καὶ φιλαδελφίαν ἀφειδοῦντες ἑαυτῶν καὶ ἀλλήλων ἐχόμενοι, ἐπισκοποῦντες ἀφυλάκτως τοὺς νοσοῦντας, λιπαρῶς ὑπηρετούμενοι, θεραπεύοντες ἐν Χριστῷ, συναπηλλάττοντο ἐκείνοις (81) ἀσμενέστατα· τοῦ παρ' ἑτέρων ἀναπιπλάμενοι πάθους, καὶ τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτοὺς ἔλκοντες ἀπὸ τῶν πλησίων, καὶ ἐκόντες ἀναμασσόμενοι τὰς ἀληθῆνας (82)· καὶ πολλοὶ νοσοκομησάντες καὶ βρῦσαντες ἑτέρους, ἐτελεύτησαν αὐτοὶ, τὸν ἐκείνων θάνατον εἰς ἑαυτοὺς μεταστράσαντες· καὶ τὸ δημῶδες βῆμα μόνης αἰεὶ δοκοῦν φιλοφροσύνης (83) ἔχουσαι, ἔργῳ δὲ τότε πληροῦντες, ἀπιόντες αὐτῶν πάντων περίφημα (84)· οἱ γοῦν ἀριστοὶ τῶν παρ' ἡμῶν ἀδελφῶν, τοῦτον τὸν τρόπον ἐξεχώρησαν τοῦ βίου· πρεσβύτεροί τε τινες καὶ διάκονοι· καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ λαοῦ λίαν ἐπαινούμενοι· ὡς καὶ τοῦ θανάτου τούτου τὸ εἶδος διὰ πολλὴν εὐσέβειαν καὶ πίστιν ἰσχυρὰν γινόμενον, μηδὲν ἀποδεῖν μαρτυρίου δοκεῖν.

Δ'. Καὶ τὰ σώματα δὲ τῶν ἁγίων ὑπὸ τῶν χειρῶν καὶ κόλπῳ ὑπολαμβάνοντες, καθαιροῦντές τε τοὺς ὀφθαλμούς, καὶ στόματα συγκλείοντες· ἠμοφοροῦντές τε καὶ διατιθέντες (85), προσκολλώμενοι, συμπλεκόμενοι, λουτροῖς τε καὶ περιστολαῖς (86) κατακοσμοῦντες· μεταμικρὸν ἐτύγγανον τῶν ἰσῶν· αἰ τῶν ὑπολειπομένων, ἐφαπομένων τοῖς πρὸ αὐτῶν. Τὰ δὲ γε ἔθνη πᾶν τούναντιον· καὶ νοσεῖν ἀρχομέ-

(80) *Πολὺ δὲ ἐξῆλθεν.* Ita quidem scriptum habet codex Regius. Sed in reliquis exemplaribus Maz., Med. ac Fuk. scribitur πολλή, rectius. Subauditur enim νόσος. VALES.

(81) *Συναπηλλάττοντο ἐκείνοις.* Post has voces in codice regio in editione Roberti Stephani apposta est virgula. Verum in tribus nostris exemplaribus Maz., Med. et Fuk. alia est distinctio. Nam post vocem ἀσμενέστατα, apposta est media distinctio, seu mora. Quod quidem idcirco monendum esse duxi, ne quis forte suspicetur, vulgatam interpolationem temere, ac sine auctoritate scriptorum codicum a nobis mutatam fuisse. Id.

(82) *Ἀναμασσόμενοι τὰς ἀληθῆνας.* Langus et Christophorsonus verterunt *mitigantes*: quam interpretationem equidem probare non possum. Nam ἀναμάσσειν, sive ἐκμάσσειν, idem est quod *exprimere, extergere*. At igitur Dionysius, Christianos qui ægros pestilenti morbo laborantes invisabant, expressos ægrotantium dolores in semetipsos transulisse. Id enim significat vox ἀναμασσόμενοι, id est excipere in se, et quasi exsurgere alterius morbum. Idem igitur est, quod antea dixit Hieronimus, καὶ τὴν νόσον ἐφ' ἑαυτοὺς ἔλκοντες. Id.

(83) *Μόνης φιλοφροσύνης.* Non recte, meo quidem iudicio, Musculus et Christophorsonus *veram benevolentiam* interpretantur, cum φιλοφροσύνη sit potius benevolentia in sermone et affabilitate posita, quæ *comitas* dicitur a Latinis. Gallice *civilitatem et complementum* vocamus. Videtur autem hæc vox περίφημα quæ in Epistolis Pauli legitur, vulgo fuisse ab Alexandrinis usurpata, quoties se in salutationibus mutuo compellarent, et operam atque obsequium sponderent: Ἐγὼ εἰμι περίφημά σου. Quod certe hic Dionysii locus videtur innuere. Nisi po-

licet plurimum in gentiles grassata sit. *Addit deinde:* Plurimi quidem ex fratribus nostris, ob nimiam charitatem curam omnem propriæ salutis abijcientes sibi que mutuo adhærescentes, dum ægros secure atque audacter invisunt, eis que assidue ministrant et curationem adhibent in Christo, una cum illis mortui sunt: aliorum ægritudine libentissime sese implentes, et proximorum morbum in semetipsos quodammodo attrahentes, dolores eorum sponte sua experimentes atque extergentes. Multique adeo qui alios ægrotantes curaverant et in pristinam valetudinem restituerant, ipsi interierunt: mortem illorum in seipsos traducentes; verbumque illud vulgare quod officiosæ duntaxat comitatis hactenus visum fuerat, reipsa adimplentes, cum aliorum peripsa effecti ex hac vita migrarent. Et hoc quidem pacto optimi quique ex fratribus nostris, quorum nonnulli presbyteri erant ac diaconi; et ex populo laudatissimus quisque mortem oppetierunt: adeo ut genus hoc mortis ob pietatem fideique constantiam nequaquam inferius martyrio censeatur.

IV. Hi ergo sanctorum corpora supinis manibus gremioque excipientes, oculos illis et ora claudentes, bajulantes eadem humeris suis, componentes, adhærescentes illis, complectentes, lavacro et vestimentis ornantes: paulo post eadem officia ab aliis consecuti sunt; cum superstites semper eorum qui præcesserant, vestigiis insisterent. Gentiles vero prorsus contraria his egerunt. Nam et eos qui ægro-

tius intelligamus, Christianos vulgo a gentilibus vocatos fuisse hoc nomine, πάντων περίφημα, id est *purgamenta sæculi*: quod magis placet. Id.

(84) *Ἀστῶν περίφημα.* Codex Med. et Maz. una voce auctiores sunt. Sic enim habent, αὐτῶν πάντων περίφημα. Quomodo etiam in Fuk. scriptum inveni. Id.

(85) *Καὶ διατιθέντες.* Christophorsonus vertit: *decenter ornantes*, male. Nam de ornatu mox subiungit Dionysius. Rectius igitur verti, *componentes*, quomodo loquuntur Latini. Sic Persius:

..... tandemque beatus alto
Compositus lecto, etc.

Hieronimus lib. 1 *In Jovinianum*: *Compositoque ex more cadaveri se ipsa superjecit.* Hinc *compositus* pro sepulto apud Virgilium et Horatium. Possidii in *Vita B. Augustini*: *Confestim vero pro ejus commendanda corporis depositione oblatum est, peractoque solemniter exsequiarum ministerio, insigniter compositus, deportatus ac sepultus est.* Ita enim legitur in codice Mosciacensi. Id.

(86) *Καὶ περιστολαῖς.* Nec hanc vocem intellexit Christophorsonus, qui vertit, *linteo funebri involvere.* Solebant enim Romani tunc temporis cadavera vestibus amicare. Ac de gentilibus quidem res protrita est, adeo ut exemplis non egeat. Ipsos vero Christianos fidelium cadavera splendidis vestibus obtexisse, docet exemplum Asturii apud Eusebium lib. vii, cap. 16. Hieronymus in Epitaphio Paulæ: *Quis inopum moriens non illius vestimentis obvolutus est?* Nec aliter intelligendus est locus Possidii, quem antea citavi. Græci id vocant περιστέλλειν. Athenæus in lib. 11, cap. 7, δὲν τρόπον Πυθιοῖν καὶ περιστέλλει τελευτήσασαν ὁ Ἀρπαλός. Id.

tare incoperant, exturbabant; et charissimos refugiebant, eosque in viis semineces destituebant; aut mortuos insepultos projiciebant, aversantes mortis participationem ac societatem; quam tamen licet multiplici adhibita cautione ac diligentia, evitare non poterant.

EPISTOLA XIII. — AD HIERACEM EPISCOPUM IN ÆGYPTO.

(Euseb., *Hist. eccl.*, vii, 21.)

I. Quid vero mirum, si grave ac difficile mihi est homines longius remotos vel per epistolas alloqui, cum nec mecum ipse colloqui, nec animæ meæ consulere facile possim? Etenim ad mea ipsius viscera, ad contubernales et unanimes fratres ejusdemque Ecclesiæ municipes, in missis epistolis opus habeo; easque quomodo transmittam, vix reperio. Facilius enim quis, non dicam extra fines provinciæ, sed ab Oriente ad regiones Occidentis ultimas commeare possit, quam ex ipsa urbe Alexandria Alexandriam pergere. Quippe vasta illa et in via solitudine quam Israelitæ duabus ætatibus peragrarunt, vastior magisque in via est media urbis platea. Portus autem illi tranquillii et placidi, imaginem exhibent maris illius, quod olim scissum ac duorum instar parietum utrimque firmatum, Israelitis quidem transitum præbuit, Ægyptios vero in ipso calle submersit. Nam ob crebras hominum cædes ibi perpetratas, maris cujusdam Rubri instar fuerunt. Qui vero civitatem ipsam alluit fluvius, interdum quidem aridior visus est et squalidior sicut illa solitudine, per quam iter facientes Israelitæ tanta oppressi sunt siti, ut adversus Moysen vociferari non desinerent, quoad virtute illius qui solus mirabilia facit, ex prærupta rupe aqua

Α νους ἀπωθοῦντο, καὶ ἀπέφευγον τοὺς φιλιτάτους· καὶ ταῖς ὁδοῖς ἐρρίπτουν ἡμιθνήτας· καὶ νεκροὺς ἀτίφους ἀπεσκευαλίζοντο, τὴν τοῦ θανάτου διάδοσιν καὶ κοινωνίαν ἐκτρέπομενοι· ἦν οὐκ ἦν καὶ πολλὰ μετανωμένοι ἐκκλίνειν ῥάδιον.

Α'. Ἐμοὶ δὲ τί θαυμαστὸν εἰ πρὸς τοὺς παρῳτέρου παροικοῦντας χαλεπὸν τὸ καὶν δι' ἐπιστολῶν ὁμιλεῖν· ὅτε καὶ τὸ πρὸς ἑμαυτὸν αὐτῷ μοι διαλέγεσθαι καὶ τῇ ἰδίᾳ ψυχῇ συμβουλευέσθαι, καθέστηκεν ἄπορον. Πρὸς γοῦν τὰ ἑμαυτοῦ σπλάγγνα τοὺς ὁμοσκέτους καὶ συμψύχους ἀδελφοὺς καὶ τῆς αὐτῆς πολιτικῆς Ἐκκλησίας, ἐπιστολιμαίων δέομαι γραμμάτων· καὶ ταῦθ' ὅπως διαπεμφσίμην ἀμήχανον φαίνεται. Πρῶτον γὰρ ἂν τις οὐκ ὅπως εἰς τὴν ὑπερόριον, ἀλλὰ καὶ ἀπ' Ἀνατολῶν ἐπὶ Δυσμᾶς περαιωθείη, ἢ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀπ' αὐτῆς τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπέλθοι. Τῆς γὰρ ἐρήμου τῆς πολλῆς καὶ ἀτριβοῦς ἐκείνης, ἦν ἐν δυσὶ γενεαῖς διώδυσεν ὁ Ἰσραὴλ, ἀπειρος μᾶλλον καὶ ἄδατός (87) ἐστίν, ἡ μεσαιτάτη τῆς πόλεως ὁδός (88)· καὶ τῆς θαλάσσης (89) ἦν ἐκεῖνοι βαγεῖσαν καὶ διατειχισθεῖσαν ἔσχον Ἰσραὴλ, καὶ ὧν ἐν τῇ λεωφόρῳ (90) κατεποντίσθησαν οἱ Αἰγύπτιοι, εἰ γαλήνη καὶ ἀκύμαντοὶ λιμένες γεγόνασιν εἰκῶν· πολὺλακίς φανέντες ἀπὸ τῶν ἐν αὐτοῖς φόνων, οἷον Ἐρυθρὰ θάλασσα· ὁ δ' ἐπιρρέων ποταμὸς τὴν πόλιν, ποτὲ μὲν ἐρήμου τῆς ἀνύδρου ξηρότερος ὤφθη, καὶ μᾶλλον αὐχμώδης ἐκείνης, ἦν διαπορευόμενος ὁ Ἰσραὴλ οὕτως ἐδίψησεν, ὡς Μωϋσοῦ μὲν καταβοᾶν (91), βυτῆναι δ' αὐτοῖς παρὰ τοῦ θαυμάσια ποιῶντος μόνου ἐκ πέτρας ἀκροτόμου ποτὸν· ποτὲ δὲ τοσοῦτον

(87) Ἄπειρος μᾶλλον καὶ ἄδατος. In codice Fuk. et Savil. scriptum est ἄπορος, quod tamen non probo. Hæc enim opponuntur verbis superioribus: et ἀπειρος quidem opponitur τῇ πολλῇ ἐρήμῳ· ἄδατος vero opponitur voci ἀτριβοῦς, quæ præcessit. VALES.

(88) Μεσαιτάτη τῆς πόλεως ὁδός. In codice Regio scriptum inveni τῶν πόλεων, quæ scriptura tolerari potest. Duas quippe urbes ex una fecerat ingens illa seditio, ut jam supra innuit Dionysius, cum ait ab urbe Alexandrina Alexandriam pergere difficilius fuisse, quam ab Oriente ad ultimas usque Occidentis oras prolificisci. Porro hæc Alexandrina seditio tum contigisse mihi videtur, cum Æmilianus tyrannidem Alexandriæ arripuit, de quo vide Pollionem in xxx *Tyrannis*. Eumenius in *Panegyrico ad Constantium*, loquens de Gallieni temporibus: *Tota, inquit, Ægyptus et Syria defecerant*. Id.

(89) Καὶ τῆς θαλάσσης. Ante hæc verba apponenda est finalis distinctio, ut habent omnes manuscripti codices. Quod cum non vidissent interpretes, hæc cum præcedentibus male junxerunt, secuti scilicet editionem Roberti Stephani. Ego vero antiquam manuscriptum ullum codicem Eusebii vidissem, hunc locum ita distinguendum esse conjeceram, ut ex versione mea apparet. Porro distinctionem et interpretationem nostram confirmant sequentia Dionysii verba. Addit enim Dionysius, portus urbis Alexandrinæ, peremptorum civium cruore exundantes, Rubri maris imaginem sæpius præbuisse. Non igitur media urbis platea, sed

portus, ut dixi, a Dionysio comparatur cum Rubro mari. Id.

(90) Καὶ ὧν ἐν τῇ λεωφόρῳ. Ante hæc verba Robertus Stephanus in editione sua punctum apposuit, contra fidem omnium scriptorum codicum; qui ante hæc verba mediam duntaxat distinctionem, sive moram habent appositam. Christophoronus quidem Roberti Stephani distinctionem secutus, hunc ita vertit: *Isti porro placidi et tranquillii urbis portus, fluctuum eorum quibus Ægyptii erant in traiectione submersi, veram effigiem gerunt*. Sed hæc interpretatio non respondet verbis Dionysii. Quamobrem sequenda potius est distinctio scriptorum codicum, et hæc verba cum præcedentibus connectenda. Verum, dicit aliquis, quo referendus est articulus ille postpositivus ὧν? Respondeo, articulum hunc referri ad vocem θαλάσσης, et pluralem numerum positum esse pro singulari. Mare quippe utrimque divisum latam in medio viam Israelitis aperuerat. Atque ita duo veluti maria ex uno facta fuerant. Idcirco Dionysius λεωφόρον τῶν θαλάσσεων dixit eleganter, quasi bimarem plateam. Quod si cum Christophorono et Stephano ante has voces finalem distinctionem ascripseris, non erit jam quo referatur articulus ille postpositivus. Neque enim ad vocem λιμένος referri potest. Id.

(91) Μωσοῦ μὲν καταβοᾶν. Ita quidem legitur in codice Regio et Fuketiano. Verum in Mazarino ac Medicæo scriptum est Μωϋσοῦ, rectius sine dubio. Id.

ἐπλήμμυρον (92), ὡς πᾶσαν τὴν περίχωρον, τὰς τε ἰδοὺς καὶ τοὺς ἀγροὺς ἐπικλύσαντα, τῆς ἐπὶ Νῶε γενομένης τοῦ ὕδατος φορᾶς ἐπαγαγεῖν ἀπειλήν.

Β. Ἄξι δὲ αἵματι καὶ φόνοις καὶ καταποντισμοῖς κἀκτεῖσι μεμιασμένους, οἷος ὑπὸ Μωϋσαί γέγονε τῷ Φαραῶ, μεταβαλὼν εἰς αἷμα καὶ ἐποξέσας. Καὶ ποῖον γένοιτ' ἂν τοῦ πάντα καθαιρούτος ὕδατος ὕδωρ ἄλλο καθάρσιον; Πῶς ἂν ὁ πολὺς καὶ ἀπέραντος ἀνθρώπων ὠκεανὸς ἐπιχυθεῖς, τὴν πικρὰν ταύτην ἀποσμῆξαι θάλασσαν; Ἡ πῶς ἂν ὁ μέγας ποταμὸς ὁ ἐκπορευόμενος ἐξ Ἐδέμ, τὰς τέσσαρας ἀρχὰς εἰς ἃς ἀφορίζεται μετοχετεύσας εἰς μίαν τοῦ Γηῶν (93), ἀποπέλναι τὸ λύθρον; Ἡ πότε ὁ τεθολωμένος ὑπὸ τῶν πονηρῶν πανταχῶθεν ἀναθυμιάσεων ἀήρ, εἰλικρινῆς γένοιτο; Τοιοῦτοι γὰρ ἀπὸ τῆς γῆς ἀτμοὶ, καὶ ἀπὸ θαλάσσης ἄνεμοι, ποταμῶν τε αὔραι καὶ λιμένων ἀνιμήσεις ἀποπνέουσιν, ὡς σηπομένων ἐν πᾶσι τοῖς ὑποκειμένοις στοιχείοις νεκρῶν ἰχθύων εἶναι τὰς θρίψους. Εἶτα θαυμάζουσι καὶ διαποροῦσι, πῶθεν οἱ συνεχεῖς λοιμοὶ (94)· πῶθεν αἱ χαλεπαὶ νόσοι· πῶθεν αἱ παντοδαπαὶ φθοραὶ· πῶθεν ὁ ποικίλος καὶ πολὺς τῶν ἀνθρώπων ἐλεθρὸς· διὰ τί μηκέτι τοσοῦτον πλῆθος οἰκητόρων ἢ μεγίστη πόλις ἐν αὐτῇ φέρεται, ἀπὸ νηπίων ἀρξαμένη παιδῶν μέχρι τῶν εἰς ἄκρον γεγηρακότων, ὅσους ὠμογέροντας (95) οὐκ ἐκάλει πρότερον ὄντας ἔτρεφεν; Ἄλλ' οἱ τεσσαρακοντούται καὶ μέχρι τῶν ἑβδομήκοντα ἑτῶν, τοσοῦτον πλείονες τότε, ὥστε μὴ συμπληροῦσθαι νῦν τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν, προσεγγραφέντων καὶ συγκαταλεγέντων εἰς τὸ δημόσιον σιτηρέσιον, τῶν ἀπὸ τεσσαρεσκαίδεκα ἑτῶν μέχρι τῶν ὀγδοήκοντα· καὶ γεγόνασιν οἷον ἡλικιωτὰς τῶν πάλαι γεραιότατων, οἱ ὄψι νεώτατοι. Καὶ οὕτω μειούμενον αἶετ' καὶ δαπανώμενον ὄρωντες τὸ ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων γένος, οὐ τρέμουσιν· αὐξομένου καὶ προκόπτοντος τοῦ παντελοῦς αὐτῶν ἀφαισμοῦ.

A ipsi ad potum effluxisset. Interdum vero tantopere exundavit, ut circumsitæ regioni viisque et agris omnibus superfusus, aquarum diluvium ejusmodi temporibus Noe accidit, minari videretur.

II. Cæterum cædibus et cruore et submersionibus hominum continuis inquinatus evolvitur; qualis olim a Moyse præstitus est Pharaoni, in sanguinem conversus ac fœtidus. Quænam igitur unda lustrare poterit aquam qua omnia purgantur? Quomodo vastus ille nec hominibus permeabilis oceanus, hoc amarum pelagus unquam absterserit? Aut quomodo ingens ille fluvius qui ex Edem profluit, etiamsi quatuor illos in quos dividitur alveos in unum Geonis alveum transfundat, tantam hanc abluet saniem? Ecquando scelestissimis undecunque vaporibus obnubilatus aer, purus tandem serenisque reddetur? Hujusmodi enim halitus ex terra, ex mari venti, ex fluminibus auræ, ex portubus fuligines spirant, ut tabescentium in omnibus subjacentibus elementis cadaverum sanies pro rore sit. Et post hæc mirantur et ambigunt homines, undenam continuæ pestes, undenam graves morbi, omnisque generis labe, et multiples varique hominum interitus: quid causæ sit, cur urbs maxima tantum civium numerum amplius non ferat, etiamsi ab ipsis infantibus ad decrepitos usque senes numerentur, quot antea crudos senes sic vocatos aluit? Verum tunc temporis adeo plures erant quadragenarii, et supra hos usque ad septuagesimum ætatis annum progressi, ut numerus eorum nunc expleri non possit, adscriptis licet et in album relatis ad annum ex publico accipiendam his qui quatuordecim annos nati sunt, usque ad octogenarios. Et qui specie ipsa adolescentuli sunt, æquales quodammodo nunc facti sunt eorum qui olim senes erant. Cumque in terris humanum genus tantopere imminutum et consumptum videant, augescente in dies et crescente ipsorum excidio, non intremiscunt.

EPISTOLA XIV.

(*E sacris Parallelis Damasceni Rufeucaldinis, Opp. tom. II, pag. 753, C, edit. Paris. 1712.*)

Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, ἐκ τῆς δ' ἑορταστικῆς ἐπιστολῆς (96).

Dionysii Alexandrini, ex epistola IV festali.

Ἡ ἀγάπη προσηδᾶ πάντως, τί ὄνησαι καὶ ἄκοντα

D Charitas prompta est ut omnibus prosit, eumque

(92) *Τοσοῦτος ἐπλήμμυρον.* Hæc est lectio codicis Regii, non omnino rejicienda. Reliqui tamen codices Maz. ac Med. cum Fuk. et Savil. scriptum habent τοσοῦτον. VALES.

(93) *Γηῶν.* Ita codex Alex. At Vat., Γεῶν. Hæc vox, alterutra ratione scripta, desideratur in Trommii *Concordantiis Græcis*. GALL.

(94) *Οἱ συνεχεῖς λοιμοὶ.* Jam inde a temporibus Galli et Volusiani, lues totum pene orbem Romanum vastavit. Certe Eutropius principatum Galli et Volusiani, sola pestilentia notum fuisse dicit. Addit Aurelius Victor, Gallo Volusianoque favorem ex eo quæsitum fuisse, quod tenuissimi ejusque exsequias sollicitè curavissent. De hac peste Hieronymus in *Chronico* ita scribit anno primo imp. Galli: *Pestilens morbus multas totius orbis provincias occupavit, maximeque Alexandriam et Ægyptum;* ut scribit Dionysius, et Cypriani De mortalitate testis est liber. Postea Gallieni temporibus lues iterum grassata est Romæ et in provinciis, ut scribit Pollio in Gallieno, et Aurelius Victor. VALES.

(95) *ὠμογέροντας.* Alexandriæ ὠμογέροντες dicebantur a quadragésimo anno usque ad septuagesimum. Eorum nomina in albo descripta erant, eo quod annonam publicam acciperent, ut testatur Dionysius. His præerant archigerontes, de quibus fit mentio in lege prima codicis Theodosiani de Alexandrinæ plebis primatibus. Huc etiam referri potest, quod scribit Gregorius Naz. in oratione 21, de sancto Athanasio, Alexandrinos per ævum et ætates et artes solitos esse distribui, quoties aliquid obviam irent honoris causa. Id.

(96) *Ἐκ τῆς δ' ἑορταστικῆς ἐπιστολῆς.* Euse-

qui nolit, venatu captum curat : ac illum sæpe qui ex verecundia remisse agat, aut qui beneficiis augeri recusat, ne gravis alteri ac molestus accidat, quique tandem satius habet tristes casus suos ægre tolerare, ne cuiquam negotii aliquid aut anxietatis afferat ; qui charitate plenus est, hunc multis rogat ut permittat patiaturque opem sibi tanquam injuria affecto præstari ; unde grates illi, non sibi, maximas referat, quod per eum licuerit malo suo finem imponi.

bis *Hist. eccl.* lib. vii, cap. 20 : « Præter supradictas epistolas, inquit, idem Dionysius paschales illas quas habemus epistolas tunc temporis conscripsit, encomia in illis et panegyricos sermones de paschali festo contexens. Harum unam Flavio nuncupavit : alteram Domitio ac Didymo. — Aliam

Ἀθρωμένη· καὶ πολλάκις ὀκνοῦντά τινα ὑπ' αἰδοῦς, καὶ διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι βαρὺν ἐτέρῳ γενέσθαι τὸν εὖ πασχέειν παραιτούμενον, καὶ μᾶλλον αὐτὸν δυσφορεῖν στέργοντα τοῖς ἰδίοις ἀλγεινοῖς, ὑπὲρ τοῦ μὴ πράγματά τινα καὶ δῆλησιν παρασχεῖν, ὃ πλήρης ἀγάπης καθικέτευσεν ἀνασχεῖσθαι, καὶ ὑπομένειν ὡς ἀδικούμενον καὶ ἐπικουρούμενον καὶ χάριν ἄλλῃ μεγίστην, οὐχ ἑαυτῷ παρασχεῖν τὸ ἑαυτοῦ δι' ἐκείνου λοφῆσαι κακόν.

quoque epistolam ad compresbyteros Alexandriæ Ecclesiæ. etc. » Cuiam porro seu quibusnam inscripta fuerit paschalis Dionysii epistola 4, unde hujusmodi fragmentum excerpti *Parallelorum* consarcinator, quis me doceat? GALL.

S. Dionysii Exegetica in sacram Scripturam vide ad calcem voluminis.

ANNO DOMINI CCLXX?

MACARIUS MAGNES

DISSERTATIO HISTORICO-THEOLOGICA

DUPLEX

Exhibens notitiam et θεολογούμενα Macarii Magnetis ex fragmentis hactenus deperditi operis Ἀποκριτικῶν, pro religione Christiana adversus gentiles conscripti, deprōmpta, et ad meliorem intelligentiam adversæ variis perpetuo parallelismo scriptorum Porphyrii illustrata,

AUCTORE

MAGNO CRUSIO SS. THEOLOGIÆ PROFESSORE PUBL. ET ORD.

(Göttingæ 1757—1745. — Ex bibliotheca Monacensi.)

DISSERTATIO I,

Exhibens notitiam historico-criticam de vita et scriptis Macarii Magnetis (1).

§ 1. Argumenti occasio et instituti ratio.

Inter antiquissima Ecclesiæ Christianæ monumenta, quorum memoriam vel ipsa vetustatis injuria, vel infensorum Ecclesiæ hostium invidia atque malitia oblitterasse videtur, suo pariter jure vel maxime censenda sunt pauciora quidem, sed longe rarissima Macarii Magnetis fragmenta ex ipsius libris Ἀποκριτικῶν ad Theosthenem contra gentiles Evangelia calumniantes excepta (2). Auctorem nomino in tam vasto historiarum ecclesiasticarum atque litterarum ambitu fere incognitum diuque satis neglectum (3);

(1) Cf. *Patr. Lat.* t. V, col. 343, ubi de hoc auctore pauca jam attigimus, loco certe non suo, ut scriptore Græce loquente. EDIT. PATA.

(2) Quorum primas saltem lineas me jam tum duxisse memini in *Dissertatione epistolica* ad D. Christ. Wormium episcopum Sialandiæ, in Dania,

B cuius tamen nomen, scripta, et merita penitus nosse, omnium certe eruditorum, ac præcipue eorum, qui veritatem religionis Christianæ strenue defensam amant, quam maxime interest. Itaque rem litteratis non ingrati hac solemnibus, quæ me ad scribendum disputandumque invitat, inaugurationis Academiæ nostræ Georgiæ Augustæ proxime celebrandæ occasione me facturum existimavi, si quæ ad illius auctoris vetustissimi nomen et θεολογούμενα illustranda pertinent, ex libris tam editis raroque obviis, quam manuscriptis (quorum copiam

Lipsiæ 1728 edita.

(3) Unde Dav. Blondellus in *pseudo-Isidoro et Turriano vapulantibus* p. 33, Turriano testimonium aliquod Magnetis alleganti respondet : *Ignoti hactenus auctoris sententiam non improbamus; nihil inde Turriano præsidit.*

mihī prae ceteris suppeditarunt locuplestissimae orbis A eruditi bibliothecae Regia Parisiensis, Colbertina, et Coisliniana Sangermanensis), summo studio deprompta, et in unum collecta proponerem. Clarissimi vero atque de antiquitate litteraria et ecclesiastica meritissimi Joannis Boivinii, qui Regiae manuscriptorum codicum bibliothecae quae Lutetiae asservatur, curam magna cum laude olim gessit, dignissimas hic non possum non deprædicare laudes; cum ejus singulari beneficio adjutus non facilem tantum ad incomparabilis vereque regiae illius gazae adyta nactus sim aditum, verum et ipse pro ea, qua praestabat, humanitate rarissima, quae ibidem delitescabant, frequenter mihi commendaverit scripta, suasque speciatim observationes, in Macarii Magnetis fragmenta data opera collatas, benevole mecum communicare haud detrectaverit: ex quibus proinde me haud parum profecisse, fontibusque ab eodem indicatis ulterius inhæsisse, ingenue profiteor. In binas autem partes totam tractationem dispescere jubet tum novi argumenti dignitas, tum praesentis temporis atque instituti ratio: quarum prior notitiam historico-criticam de Macario Magnete, ejusque ætate et scriptis, ex variis historiae ecclesiasticae monumentis editis atque ineditis eruet; posterior vero Θεολογούμενα auctoris pariter atque errores ex ipsius scriptis commonstrabit.

§ II. *Expenduntur recentiorum iniqua de Macario Magnete judicia.*

Quis vero ac qualis fuerit noster Macarius Magnes, et quo tempore floruerit, suae ingenii et doctrinae praestantissima conscripserit monumenta, ex probatae antiquitatis indicis nunc primum disquirendum erit; ut genuino auctori sua restituatur fides, quam nonnulli ex recentioribus criticis, cum de isto *Apocriticorum* auctore nihil ab antiquis scriptoribus memoriae proditam legerent, eidem temere derogare ausi sunt. Scilicet cum Franciscus Turrianus, magis ille codicum miss. bellou (4) et antiquitatis ecclesiasticae non indiligens indagator (5), hinc inde in variis suis scriptis hujus auctoris vetustissimi mentionem fecisset, atque inter alia etiam luculentum adduxisset ejusdem testimonium de sacramento Eucharistiae realique corporis et sanguinis Christi praesentia (quod in altera Dissertationis parte examinandum vindicandumque erit); David Blondellus primum ob suspectam Turriani fidem simul quoque *Magnetem adversus* (vel rectius, ad) *Theosthenem*, tanquam scriptorem hactenus ignotum, inter libros auctoresque ineditos, qui nec ad manus sunt, nec esse possunt, audacter referre haudquamquam est veritus. Ita enim in *pseudo-Isidoro et*

Turriano vapulantibus, et quidem in *Prolegomenis* p. 7, de hoc Turriano pronuntiat:

Quid dignum tanto tulit hic promissor hiatu (6)?

*Ventosas projecit ampullas, libros auctoresque ineditos, qui nec ad manus sunt, nec esse possunt, Eusebii (si Deo placet) Alexandrini sermones, Eusebium Caesariensem adversus Marcellum, Hippolytos martyrem et Thebanum, Magnetem adversus Theosthenem, Theodotum Ancyranum, etc., citavit, plurimae sane lectionis, sed frontis perfrictissimae, judicique tenuissimi. Quam praiceps autem hoc fuerit viri alias doctissimi judicium, vel exinde apparet, quod plerique fere auctores isti, quos confictos crediderat Blondellus, nunc in omnium versentur manibus, atque peritissimorum nostrae ætatis criticorum comprobentur calculo. Blondello astipulatur Edmundus Albertinus libro II *De sacramento Eucharistiae*, p. m. 420 (7), qui censura magis quam dictatoria testimonium Magnetis a Turriano aliisque productum, veritati causae diffidens, cum non posset probabili aliqua ratione refutare, irridere maluit, ac petulanter hunc in modum explodere tentavit: *Turrianus primus omnium (quod equidem sciam) protulit in scriptis suis verba hæc nescio unde sumpta est Magnete adversus Theosthenem . . . Verum ad populum phaleras. Quis enim veterum, imo etiam recentiorum per novem aut decem sæcula Magnetis hujus vel quoad nomen tantum meminert? Fictitius prorsus auctor est, aut saltem novus aliquis ac nuperus**

*græculus, cujus scriptorum certitudo tota est penes Turrianum exigui judicii virum, fideique valde suspectæ. Et audent adversarii absque ulla verecundia ejusmodi quisquillas pro veterum monumentis in medium adducere? Proh Dei et hominum fidem! Quæ quanquam temere omnino et arroganter ab eo dicta sint, a nemine tamen hactenus refutata video, quoniam de Magnete *Apocriticorum* auctore nihil ab antiquioribus memoriae proditum hucusque constitit: quapropter inanes Albertini cavillationes atque argumentorum ipsius futilitatem deinceps, cum ipsa Magnetis fragmenta percensebuntur, explodendi locus erit. Interim rectissime omnino hic judicat B. Jo. Alb. Fabricius (8): *Injuriam his verbis Turriano fieri non est dubium, longeque magis optaverim, ut Magnetis libros aliquis bono Ecclesiae in lucem proferat; sive Magnetem illum Hierosolymitanum presbyterum, sive Macarium Magnetem auctorem habeant. Nec minus Christoph. Sandius in Tract. De veteribus scriptoribus ecclesiasticis, p. 19, sine ullo vel levisissimi argumenti indicio Magnetem hæreticum pronuntiat: Turrianus, inquit, in Constit. Clem. Rom. allegat Magnetis lib. III Apologiarum**

*græculus, cujus scriptorum certitudo tota est penes Turrianum exigui judicii virum, fideique valde suspectæ. Et audent adversarii absque ulla verecundia ejusmodi quisquillas pro veterum monumentis in medium adducere? Proh Dei et hominum fidem! Quæ quanquam temere omnino et arroganter ab eo dicta sint, a nemine tamen hactenus refutata video, quoniam de Magnete *Apocriticorum* auctore nihil ab antiquioribus memoriae proditum hucusque constitit: quapropter inanes Albertini cavillationes atque argumentorum ipsius futilitatem deinceps, cum ipsa Magnetis fragmenta percensebuntur, explodendi locus erit. Interim rectissime omnino hic judicat B. Jo. Alb. Fabricius (8): *Injuriam his verbis Turriano fieri non est dubium, longeque magis optaverim, ut Magnetis libros aliquis bono Ecclesiae in lucem proferat; sive Magnetem illum Hierosolymitanum presbyterum, sive Macarium Magnetem auctorem habeant. Nec minus Christoph. Sandius in Tract. De veteribus scriptoribus ecclesiasticis, p. 19, sine ullo vel levisissimi argumenti indicio Magnetem hæreticum pronuntiat: Turrianus, inquit, in Constit. Clem. Rom. allegat Magnetis lib. III Apologiarum**

(4) Uti eum vocant Espenceus *De continentia* lib. I, cap. 2, Ribadeneira in *Catalogo scriptorum societatis Jesu*, et Paulus Colomesius in *Paralipomenis de scriptoribus eccl.*

(5) Quod elogium ipsi tribuit Steph. le Moyne in *Prolegom. ad Varia sacra*, tom. I, fol. 13.

(6) Horat., *De arte poet.*, v. 158.

(7) Edit. Daventr. 1654, fol.

(8) Tum in *Delectu argumentorum et syllabo scriptorum de veritate religionis Christianae*, p. 66, tum in *Bibliotheca Græca*, lib. v, cap. 1, p. 276.

pro Evangelio contra Theostenem gentilem; qui auctorior quamquam Turriano est scriptor ecclesiasticus temporibus apostolorum vicinus, mihi tamen est certus hæreticus. Haud dubie infaustus iste Socini sectator ex ea ratione certam hæreseos notam inurit auctori nostro, quod Filium Dei unigenitum Patri suo isodύναμον et λόγον ύποστατικόν disertis verbis asseruit. Wilh. Ern. Tenzelius in *Exercitationum selectarum parte posteriore*, p. 235 seq., auctoritate Albertini abreptus se nimis facile decipi passus est, dum arbitratur, Natalem Alexandrum in dissertatione Albertino opposita ne hiscere quidem ausum esse adversus ea, quæ superius ex Albertino produximus. Majori utique modestia animique candore sentit Guil. Cave in *Historia litteraria scriptorum ecclesiast.*, ad A. C. 350: *Certe, inquit, de hujuscemodi scriptis præstat ἐπέχειν, donec ipsi auctores in publicum prodeant, ut iudicium de iis ferre liceat.* Quamvis idem in parte altera hujus operis ad A. C. 265 Magnetem nostrum cum Magnete presbytero Hierosolymitano confundat, quem ex Germani patriarchæ CP. *Dogmatico* ms. ad Anthimum colligit interfuisse concilio Antiocheno adversus Paulum Samosatenum A. C. 265 habito.

§ III. *Nomen Macarii an auctori nostro sit proprium, an appellativum.*

Proprium si quærimus nomen auctoris nostri, dispiciendum hic primum erit, an vox Μακάριος sit titulus honoris, qui plerisque veterum auctorum monumentis præfigi solet, an vero peculiare sit nomen personæ? Et reperiuntur quidem fragmenta, quæ titulum τοῦ Μακαρίου Μαγνήτου præ se ferunt, ut exinde appellativum nomen beati *Magnetis* constare videatur (9). In aliis legitur inscriptio æquivoca Μακαρίου Μάγνητος, quæ non propria minus quam appellativa significatione intelligi potest (10). Verum ex antiquissimis, quibus usi sumus, codicibus mss. rectius comprobatur titulus τοῦ ἁγίου Μακαρίου, qui *sanctum Macarium*, proprio nomine designat. Ita namque legimus in Nicephori *Antirrheticis*, qui deperdita scriptoris nostri fragmenta complectuntur: Ἐχει τοίνυν ἡ τῆς χρήσεως ἐπιγραφὴ ὡδε: Τοῦ ἁγίου Μακαρίου ἐκ τῆς τετάρτης βιβλίου τῶν Ἀποκριτικῶν. Ἔστιν μὲν οὖν καὶ τοῦ ἐπιγράμματος αὐτοῦ τὸ ὑψάλον τε καὶ βάσκανον τοῦ

(9) Ita enim Græci jam tum hanc vocem μακάριος de mortuis solebant usurpare: sicuti Σωτᾶς ὁ μακάριος, et Apollinaris ὁ μακαριώτατος, postquam vivere desiissent, ab Eusebio vocantur *Hist. eccl.*, lib. v, cap. 19.

(10) Vid. Tillemontii *Histoire des empereurs*, t. IV, p. 487 sq., in subjuncta nota.

(11) Hinc apparet, *Macarium* nomen fuisse hujus auctoris.

(12) Iconomachi enim, qui ad hujus auctoris testimonium provocaverant, consulto nomen *Magnetis* hic omisisse videntur, ut ita alium quemdam *Macarium* esse persuaderent.

(13) In epistola ad D. Gleichenium A. 1710 edita. Vid. *Unschuldige Nachrichten* 1710, p. 516.

(14) Notante Luca Holstenio in notis et castigationibus in Stephanum Byzant. *De urbibus*, p. 194.

σοφοῦ δὴ τούτου καὶ θεינוῦ κατανοῆσαι ὑπογραφεῖς. Τοῦνομα γὰρ μόνον προθεῖς, τίς ἀνόντος ὑπὲρ ἐν ποτε ὁ Μακάριος, ὡσπερ καὶ αὐτῷ βασκαίνων τῷ συγγραφεὶ τῆς ἀξίας, οὐ συνεχόδῶσκων, ἄρα τοῖς τῆς ἱερουσῶνης ἐμπρέπων ἀυχήμασι διαφαίνεται, καὶ πινος πόλεως τοὺς ὀλακας ἐγχεχερίστο, ἢ ἄλλω δὲ πιν κλήρω τυγχάνων ἀποσταταγμένως, Χριστιανὸς δὲ ὅμως καὶ τοῦ τῆς εὐσεβείας ἀντεχόμενος λόγου; κ. τ. λ. *Ac testimonii quidem inscriptio hæc est: « Sancti (11) Macarii ex quarto libro Apoeriticorum. » Facile est ex ipsa inscriptione fraudem et malitiam ratri hujus ac recocti scribæ deprehendere (12). Solo enim nomine prolato, tanquam et scriptori ipsi dignitatem invideret, non declaravit quisnam fuerit iste Macarius; an sacerdotii insignibus conspicuus? an alicujus urbis gubernaculis admotus? an alii quidem muneri ecclesiastico addictus, Christianus tamen et orthodoxæ fidei doctrinam professus? etc.* Cæterum longa adhuc facili negotio hic percenseri posset series auctorum ecclesiasticorum, quibus hoc nomen proprium *Macarii* cum auctore nostro commune fuit; nisi rev. U. G. Siberum, professorem Lipsiensem celebratissimum, peculiarem *Historiam XLII Macariorum* dudum composuisse (13), necnon B. J. A. Fabricium in *Bibliotheca Græca* vol. VII, p. 495, SS. jam tum ultra L. Macarios in scriptis veterum observasse constaret.

§ IV. *Nomen Magnetis, proprium gentis.*

Quod vero ad *Magnetis* nomen attinet, istud tum integræ cuidam genti tribui posse, tum etiam proprium viri nomen esse, varia historiarum monumenta testantur. Duæ enim celebres fuere in Asia Minore civitates, Magnesiæ dictæ; una Carie ad fluvium Mæandrum, altera Phrygiæ ad montem Sipyllum. Illam Conon apud Photium cod. CLXXVI, narrat. 19, dicit sic appellatam a Magnetibus, qui ad Peneum fluvium montemque Pelium habitabant, ductuque et auspiciis Prothoi contra Trojanos militaverunt. Hanc vero Magnesiæ Thessaliæ a Magnete Arçi filio nomen sortitam auctor est Antoninus Liberalis *Metam.* cap. 23 (14) Claudius Ptolemæus etiam in *Geographia* lib. v (15), Magnesiæ in Caria ad Mæandrum diserte distinguit a Magnesiæ civitate in Lydia et Mæonia penes Sipyllum (16). Ex istis igitur civitatibus Magnetes, Thucydidi,

(15) P. 157, edit. in fol.

(16) Specialiorem descriptionem hic subjungere licebit ex auctoris rarissimi paucisque admodum cogniti, Alphonsi Lasor a Varea (qui per anagramma est Raphael Savonarola) tomo II *Uniterri terrarum orbis scriptorum calamo delineati*, Palavi 1713, duobus voluminibus in folio editi; cujus videndi copiam mihi fecit illustris atque consultissimus Dn. Gruberus in bibliotheca regia Hannoverana. Ibi hæc sigillatim notata reperiuntur: « Magnesia urbs Carie in Asia Minori prope Mæandrum fluvium, unde dicta Magnesia ad Mæandrum, antea Thessalocæ, et Androlitia, prope Thoracem montem, episcopalis sub archiep. Ephesino, nunc Mangresia vulgo, caput regionis, xxvi millia passuum ab Epheso in ortum (sed teste Plinio *Histor. lib. v, cap. 29, Magnesia Mæandri cognomine insignis, c*

Straboni, et Plinio dicuntur cives vel populi istius A loci, de quibus Lúcanus lib. vi ait:

Et Magnetes equis, Minyæ gens cognita remis.

Mulieres autem dicuntur Magnesiæ vel Magnesæ; sic enim Horatius lib. iii Carm., od. 7:

Magnessam Hippolytem dum fugit abstinens.

In Nic. Franc. Haymii *Tesoro Britanico* Londini 1720 edito, vol. II, p. 255, recensetur elegantissimus nummus sub Gordiano Pio cusus, cum hac epigraphe: Μαγνήτων ἐβδόμη τῆς Ἀσίας, *Magnetum septima Asiæ*, quia scilicet Magnesia erat una ex tredecim præcipuis civitatibus Asiæ, in qua olim Diana Licofrine potissimum culta fuit. Pertinet huc pariter nummus rarissimus a Magnetibus in memoriam Ciceronis cusus, cum proconsul esset Ciliciæ; quem commemorat Lucas Holstenius l. c. p. 195. Quin et Cicero ad Q. fratrem scribit: *De te a Magnetibus ab Stylo mentio est honorifica facta, cum te unum dicerent postulationi L. Pansæ restitisse.* Deinceps autem Magnesios vel Magnesianos dictos esse incolas supra dictarum civitatum, perspicuum est ex epistolis S. Ignatii tum genuinis tum interpolatis, quas ad eosdem scriptas legimus.

§ V. Magnetis nomen proprium viri.

Enimvero proprium etiam quibusdam viris hoc nomen fuisse, quo sese ab aliis distinxere, exempla Magnetis Argi filii, conditoris Magnesiæ Thessaliæ, Magnetis comici Atheniensis ex urbe Icario, Magnetis poetæ Smyrnæi, Magnetis Hierosolymitani presbyteri, aliorumque, demonstrant: quorum nonnullos commemorat Suidas in *Lexico* s. t. Μάγνης, plures vero recenset Fabricius passim in *Bibliotheca Græca*. Quibus adhuc addi meretur, quod in ms. *Lexico Græco* codicis Coisliniani clxxvii, ex quo plurima apud Suidam loca restitui, non pauca etiam suppleri posse existimat cel. Montfauconius (17), fol. 247 observatum legitur: Μάγνης, ὄνομα κύριον, *Magnes, nomen proprium* (18). Ex his igitur, quæ dicta sunt, lucem accipiunt verba Nicephori patriarchæ CP. indignantis, nomen *Magnetis* consulto omissum fuisse ab Iconomachis, cum testimonium ipsius contra sacras imagines adducerent, ut scilicet hunc alium esse auctorem persuaderent; unde in iudicio antistitum orthodoxorum de verbis Macarii Magnetis, quæ Iconomachi contra imagines sacras impie usurpaverant, verum auctoris nomen restituit. Quam in rem ipsa Nicephori verba ex codice ms. inedito, quo usi sumus, h. l. apponam: Ἦς δὲ πόλεως ἱερῆς, καὶ ὧν ἐπετρό-

Thessalica Magnesia orta, abest ab Epheso xv millia passuum), a Tralle xviii in merid., lxx a Smyrna in ortum hibernum. » Addit ibidem: « Possis Magnesiæ res Magnesium composuit Græce. Magnesia urbs Lydiæ in Asia Minori, nunc Magnesia Menisso, episcopalis sub archiep. Smyrn., versus Sardes, et ad Sipylum montem, in limite Phrygiæ Majoris, est caput regionis, sub Turcis cum arce. » Vide Baudrandi *Lexic. Geog.* sub voce *Magnesia*.

(17) In *Bibliotheca Coisliniana*, p. 230 et 236.

πυσειν, οὕτω λέγομεν, ἕως ἂν τὸ Μάγνητος ἀκριτέστερον ἡμῖν καταληφθῆι ἐξεταζόμενον, πότερον κύριον ἢ ἐθνικὸν ὄνομα τυγχάνει· ὃν λέγεται γὰρ καθ' ἑκατέρου τὸ Μάγνης ὄνομα. Ἴσμεν γὰρ δῆπου καὶ τινα τῶν ἀρχαίων ποιητῶν οὕτω προσαγορευόμενον· ἤδη δὲ καὶ ἕτερον οἰκιστὴν τόπου τινὸς πάλαι ἱστορούμενον ἐγνώμεν, ἀπ' οὗ ἢ κατ' αὐτὸν περιουχὶς κατὰ τὴν Θεσσαλικὴν χώραν κειμένη Μαγνησία παρωνύμως ὠνόμασται· καὶ Μάγνητες τῶν τῆδε ὠκημένων Ἰθαγενῶν τὸ ἔθνος λέγεται ὧν ἴσως ἐκεῖθεν τυχόν μὲν καὶ ἀλλαγῶσε ποι, οὐ μὴν δὲ γε καὶ πρὸς τὴν Ἀσιάτιδα μετακινήστων γῆν, τῶν αὐτοῖσι καθιδρυμένων τινὲς πόλεων Μαγνησίας ἀπ' αὐτῶν ἐπιπέκληται. *Cujusnam autem urbis pontifex fuerit, et quos cives rezerit, id quidem nondum definimus, quoad de voce MAGNETIS certius nobis constet, sitne proprium viri nomen, an gentis: de utroque enim dicitur vox MAGNES. Scimus quippe et veteram poetarum unum sio nuncupatum fuisse: item alium novimus antiquis celebratum, loci cujusdam conditorem, a quo circumjacens Thessalica regio Magnesia denominata est; indigenæ autem Magnetes dicti, qui quod fortasse inde cum in alias oras (19) tum in Asiaticam terram transmigrassent, eo factum est, ut quædam illic fundatæ urbes Magnesiæ ab iis appellatæ sint.*

§ VI. *Episcopi Magnesiæ. Ostenditur Macarium Magnetum episcopum, a Photio memoratum, a nostro diversum esse.*

Magnesianos jam inde ab illo tempore, quo epistolam ad eos scripsit S. Ignatius suos habuisse episcopos, vix dubitari potest, cum ipse Ignatius in epistola genuina ad Magnesios scripta Damam ipsorum episcopum celebret, et a presbyteris Basso et Apollonio distinguat. Quod ipsum et Eusebius, *Histor. eccles.* lib. iii, cap. 36, confirmat, de hac Ignatii epistola ita scribens: Ἐτέρων δὲ (scil. ἐπιστολῆν) τῆ ἐν Μαγνησίᾳ τῆ πρὸς Μαϊάνδρην, ἔνθα πάλιν ἐπισκόπου Δάμα μνήμην πεποιήται. *Alterum quoque dedit epistolam ad Ecclesiam Magnesiæ civitatis, quæ ad Mæandrum sita est, in qua etiam Damam episcopum nominat.* Quapropter et in antiquis Notitiis Græcis utraque Magnesia tum ad Mæandrum, tum ad Sipylum, in provincia Asiæ proconsulari inter sedes episcopales refertur (20): speciatimque Eusemii episcopi a Magnesia (corrupte legitur *Magnemia*) in concilio Sardicensi A. C. 347; Macarii Magnetum episcopi in synodo ad Quercum contra Joannem Chrysostomum A. C. 403 habita; Daphni Magnesiæ Mæandri episcopi in concilio

(18) Sic et Porphyrius lib. ii *Περὶ ἀποχῆς*, p. m. 24, memorat ἄνδρα Μάγνητα ἐκ τῆς Ἀσίας, a Theopompo laudatum.

(19) In Cretam scilicet, juxta Cononis narrationem in Photii *Bibliotheca*, cod. clxxxvi, artic. 29.

(20) Conf. Harduini *Index geographicus episcopatum* in tomo XI *Conciliorum*, p. 775, et J. A. Fabricii *Index geographicus episcopatum orbis Christiani*, p. 106, subjunctus ejusdem *Salutari lucis Evangelii*, Hamb. 1731, 4.

Ephesino A. C. 431; Eusebii episcopi Magnesiae A civitatis Sipyli in concilio Ephesino A. C. 431; Leontii episcopi Magnesiae Mæandri in synodo Ephesina II, A. C. 449, et in concilio Chalcedonensi A. 451, et in synodo Romana A. 503; Patriicii episcopi Magnesiae circa Mæandrum civitatis Asiae regionis, in concilio œcumenico VI, sive Constantinopolitano III, A. C. 681; Stephani episcopi Magnesiae Æmilliorum (Αιμιλιῶν legitur pro Σιπύλων) provinciae, in sexta synodo Trullana A. C. 706; Basilii episcopi Magnesiae in concilio œcumenico VII, sive Nicæno II, A. C. 787; aliorumque plurium sequioris ætatis nomina in subscriptionibus conciliorum conservata deprehendimus. Insignis hic occurrit locus Photii, et consideratione nostra maxime dignus, qui cod. LIX, p. m. 53, ubi agit de synodo ad Quercum, quæ contra B. Joannem Chrysostomum illegitime coacta est, commemorat, in eadem synodo accusatum fuisse Heraclidem Ephesi episcopum a Macario Magnetum episcopo. Verba Photii hæc sunt: Ἐν ὑπομνήμασι δὲ αὐτὰ ἐπράχθη δέκα πρὸς τοὺς τρισὶν· ἀλλὰ τὰ μὲν δύο καὶ δέκα, κατὰ τοῦ ἁγίου· τὸ δὲ τρεὶς καὶ δέκατον περιέχει τὰ κατὰ Ἡρακλείδου, τοῦ εἰς Ἐφεσον ὑπ' αὐτοῦ χειροτονηθέντος, ὅπερ οὐδὲ τὴν καθάρεισιν ἰσχυσαν τελειῶσαι, ἑτέρων τινῶν κωλυσάντων. Ὁ δὲ κατήγορος Ἡρακλείδου, τῆς Μαγνήτων πόλεως ἐπίσκοπος ἦν ὀνόματι Μακάριος. I. e.: *Tredecim hæc (Synodus) actionibus peracta, duodecim quidem contra S. Chrysostomum, tertia decima contra Heraclidem, quem Ephesius ille ordinarat episcopum; hujus tamen depositionem validam reddere, aliis nonnullis prohibentibus, minime potuerunt. Heraclidæ accusator Macarius quidam nomine fuit, Magnetum episcopum.* Hunc tamen Macarium a Photio memoratum diversum fuisse opinor a nostro Macario Magnete, de quo nunc tota instituitur disputatio. Noster enim, teste Nicephoro cum reliquis antistitibus orthodoxis, qui in pervestigandis examinandisque Macarii Magnetis scriptis admodum solliciti fuere, in quibusdam doctrinis Origenem secutus, ac inter alia istud dogma amplexus est, ὡς τέλος ἕξει ἡ κατὰ τὸν μέλλοντα χρόνον τοῖς ἀσεβέσι ἀνθρώποις ἡ πεποιημένη καὶ ἡτοιμασμένη παρὰ Θεοῦ κόλασις, *habituras olim finem eas pœnas, quas impiis hominibus Deus minatus est ac præparavit.* Sed Photianus ille Macarius, Magnetum episcopum, tantum abest ut Origenista fuerit, ut Heraclidem Ephesi episcopum potius Origenianismi accusaverit (21): ex quo capite accusationis ipsi etiam Chrysostomo crimen intentatum

(21) Vid. Photii *Bibliotheca*, l. c. p. m. 55, seq. et cod. xcvi, p. 257 et 265. Sed vide præterea Palladium, testem ἀπόπτην, in *Vita Chrysostomi*; Socratem, *Hist. eccl.* lib. vi, c. 17, et Sozomenum, lib. viii, c. 19, necnon epistolam Chrysostomi ad Cyriacum, etc.

(22) Ex isto more antiquo Eusebius Cæsariensis episcopus Nicephoro in *Antirrheticis* vocatur ὁ τῆς Καισαρείων τῆς κατὰ Παλαιστίνην ἀρχιερεὺς, etc. Non dia post Adriani tempora episcopi similes videri volebant pontificis maximi Judæorum; pre-

fuisse legimus, propterea quod Heraclidem diaconum suum Ephesinæ Ecclesiæ constituisset episcopum. Exinde igitur non sine magna probabilitatis specie colligere licet, duos vel plures istius urbis Magnesiae episcopos idem nomen Macarii habuisse, in quibus vero dispar ætatis, qua florere, et opinionum, quas amplexi sunt, observanda est ratio.

§ VII. Macarium fuisse episcopum.

Nostrum porro Macarium Magnetem isidem fuisse episcopum, inter alia vel titulus ἐπάρχου innuit, qui eidem tribuitur, et antiquissimis olim antistitibus fuit communis: cum ecclesiastici acriptores ἐπράς et sacerdotes appellare soleant duces et rectores gregis Christiani, ἐπάρχας vero et ἀρχιερέας pontifices atque episcopos (22), vel quia ante susceptam Christianam religionem his vocabulis assueverant, vel quod Veteris Testamenti stylum in ea re sibi imitandum putarent; vel quod generale vocabulum ad sermonis compendium sibi nullum reperirent aptius. Ex multis unicum hic sufficiat testimonium Polycratis Ephesini episcopi apud Eusebium, *Hist. eccl.* lib. v, c. 24, in quo Joannem evangelistam hierarcham et summum pontificem vocat, qui pontificale πέταλον gestavit. Licet enim haud ignorem, Stephanum le Moyne (23) fidem Polycratis hac in parte præter rem vellicare, ut hypothese suæ inserviat, primo et secundo sæculo vocem *pontificis* et *sacerdotis* apud probos auctores istorum sæculorum nunquam occurrere: idem tamen factur, p. 30 has voces ab ethnicis desumptas jam ineunte sæculo III, in Ecclesiam Christianam introductas fuisse. Quin et primis Christianismi sæculis episcopos hoc nomine honoratos fuisse, ex solo Tertulliano constare potest, qui in lib. *De baptismo*, cap. 17, scribit: *Dandi quidem (baptismi) habet jus summus sacerdos, qui est episcopus, dehinc presbyteri*, etc. Nec longo tempore post in concilio III Carthaginiensi hic canon xxvi factus est: *Ut primæ sedis episcopus non appelletur princeps sacerdotum, aut summus sacerdos, aut aliquid hujusmodi, sed tantum primæ sedis episcopus.* Hierarchas vero sequiori demum ætate omnes appellatos fuisse episcopos, communesque cum summis pontificibus functiones habuisse, ex veteri ritu ordinationum sacramentum passim inter alios comprobavit Isaacus Habertus in *Pontificali Ecclesiæ Græcæ*, p. 341 seq., qui et peculiari observatione IV, de hierarchæ seu episcopi functione, quæ a S. Dionysio ἀτούργητα dicitur, egit (24). De nostro igitur Macario Magnete hierarcha s. episcopo ita testantur antistites ortho-

sbyteri eodem, quo sacerdotes, loco versari dicebantur; diaconi cum levitis comparabantur, notante ven. Dn. Moshemio in *Historia eccl.*, sæcul. II, part. II, cap. 2, § 6, recentissimæ editionis. Quæ comparatio jam tum nititur fide Clementis Romani in epist. I ad Corinthios, cap. 40.

(23) In notis ad *Varia sacra*, tom. II, p. 25, 33.

(24) Nota etiam sunt Joannis Euchaitorum metropolitæ, Philothei patriarchæ CPol. aliorumque scripta encomiastica in tres hierarchas, Basilium M., Gregorium Nazianzenum, et Joannem Chryso-

doxi apud Nicephorum CP. in sæpius laudatis *Antirrheticis*: Ἡ μὲν οὖν βίβλος Μακαρίου μὲν ἐπιγέγραπται, ἱεράρχου δὲ τὴν ἀξίαν· ὅπερ οὐχ ἡ ἐπιγραφή μόνη δείκνυσιν, ἀλλ' ἤδη καὶ ἡ ἔξωθεν ἐν ταῖς πτυχαῖς τῆς βίβλου ἀρχαιοτάτης οὐσης φιλοτιμῶς τυπουμένη τοῦ Μακαρίου τούτου εἰκὼν ἐκτυπώτερον παρίστησι. Στολὴν γὰρ ἱερέως τοῦτον ἀμπεχόμενον ὑποφαίνει, καθὰ δὴ πολλαχοῦ καὶ ἐν ἑτέροις δέλτοις ἀνιστορούμενον εὐπρεπῶς τὸν οἰκεῖον συγγραφέα βλάπομεν. *Liber itaque inscriptum habet Macarii nomen, item dignitatem, nempe pontificis. Idque non titulus solum indicat, sed ipsa etiam extrinsecus libri vetustissimi tegumentis eleganter impressa Macarii huius effigies evidentiùs probat. Nam hunc sacerdotali veste indutum exhibet, quemadmodum et in aliis libris auctorem eleganter depictum sæpius videmus.* Ad quæ verba quidem Tillemontius, cum quo Boivinius olim fragmenta Magnetis communicaverat, in *Historia imperatorum*, et quidem in *Vita Constantini Magni* (25) hunc in modum commentatur: *Car, pour ce qu'ils assurent, que le manuscrit qu'ils en avaient trouvé était très-ancien, cela serait plus considérable, si son image n'y avait pas été habillée en évêque. Car assurément cela n'est pas du IVe siècle, ni apparemment du Ve.* Sed præterquam quod ex involucris libri exterioribus et artificiosè depicta imagine atque habitu episcopali Magnetis haud judicari potest de genuina antiquitate operis, vel ætate auctoris; cum vel ipsum Christum, apostolos et antiquos plerosque clericos tunicatos et palliatos veteres picturæ et litteræ referre soleant: nihil tamen obstat, quominus per στολὴν ἱερέως longam atque ad talos demissam vestem intelligamus, quæ cum ἡγασί sive pallio pontificis maximi Hebræorum fere conveniat, ita ut ad ejus similitudinem tunica deinde episcopalis in Ecclesia Christiana sensim introducta sit (26). Quale ἱμάτιον (quod scriptores ecclesiastici alias διπλοῖδα appellant, hoc est vestem duplicatam, quæ totum veluti corpus duplicando circumvolvitur) ipsum etiam Servatorem nostrum gestasse (27) haud dubitant ii, qui de re vestiarum veterum scripserunt: inter quos imprimis legendus est Joan. Braunius *De vestitu sacerdotum Hebræorum*, lib. II, cap. 2, p. 379, et cap. 5, p. 445 seqq. Quid quod et ærea illa statua Paneadensis, quam Eusebius luculentissimus et ocularis testis apud Cæsaream Philippi usque ad suam

ætatem stetisse testatur, Christum Dominum διπλοῖδα κοσμίως περιβεβλημένον, hoc est duplicata veste, tunica scilicet et pallio, decenter indutum, ex communi istius ætatis opinione et vestiendi more repræsentaverit (28): ut adeo hoc vestimenti genus a primis Ecclesiæ Christianæ sæculis haudquam fuerit alienum. Nulla proinde sibi petit ratio, cur longas vestes episcopales, si a reliquis vestium ornamentis paulatim introductis discesserimus, ad tempora sæculo IV vel V inferiora demum referendas esse censeat Tillemontius. Contrarium forte jam tum colligi posset ex Polycratis Ephesiorum episcopi modo allegata epistola apud Eusebium *Hist. eccl.*, lib. V, c. 24, in qua S. Joannem apostolum memorat τὸ πέταλον, sive laminam auream, tanquam sacerdotalis habitus insigne, gestasse (29), quippe quod honoris insigne primos illos Christianorum pontifices exemplo Judaicorum pontificum imitatos esse arbitratur Henr. Valesius in notis ad hunc locum. Verum cum nonnulli (30) hæc potius metaphorice intelligi malint, non quod Joannes revera sacerdos fuerit, vel cum sacerdotalibus ornamentis incedere solitus esset, sed quia dotibus, meritis, virtute, sanctitate, sacerdotes Leviticos superaret, et cognitionis suæ sublimitate ita se attolleret et assurgeret, ut cælos ipsos et Sancta sanctorum penetrasse videretur: misso paulisper isto testimonio, fortius provocare licebit ad Eusebii Cæsariensis orationem panegyricam de ædificatione Ecclesiarum Paulino Tyriorum episcopo A. C. 315 dictam; in qua Paulinum cæterosque episcopos præsentibus statim ab initio hunc in modum alloquitur: Ὁ φίλοι Θεοῦ καὶ ἱερεῖς, οἱ τὸν ἅγιον ποδῆρη, καὶ τὸν οὐράνιον τῆς δόξης στέφανον, τὸ τε χρίσμα τὸ ἐνθεον, καὶ τὴν ἱερατικὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος στολὴν περιβεβλημένοι, κ. τ. λ. *Amici et sacerdotes Dei, qui sacra tunica talari induti, et cælesti gloriæ corona decorati, divinaque unctione delibuti, et sacerdotali sancti Spiritus veste amicti estis*, etc. (31) Quæ verba si ierum ex sententia Moynii tropologice tantum et per allusionem ad habitum pontificalem V. T. accipere, nec simul ad præsentem vestitum episcopalem istius temporis respicere venius, verendum erit, ne integrum factum historicum de templo in urbe Tyro exstructo pari ratione in factum quoddam metaphoricum convertatur (32).

stomum: de quibus legi poterit J. A. Fabricius in *Bibliotheca Græca*, vol. VII, p. 558, et vol. VIII, p. 62.

(25) Tom. IV, p. 487 sq., cujus verba citavit Fabricius in *Delectu argumentorum et syllabo scriptorum de veritate religionis Christ.*, p. 66, seqq.

(26) Hinc in missa Rutoldi apud Hugonein Menardum in appendice ad librum *Sacramentorum Gregorii Magni*, p. m. 261, post acceptam stolam ministratur episcopo tunica gyris in tintinnabulis mirifice resecta, ad similitudinem sacerdotis Aaronici.

(27) Conf. Matth. IX, 20, 21; Marc. V, 27 et 50; Joan. XIX, 23, ex quo ultimo liquet, Christum duplici usum esse vestis genere, scilicet ἱματίοις et χιτῶνι.

(28) Vid. Eusebii *Hist. eccl.* lib. VII, cap. 18.

(29) Ἐτι δὲ καὶ Ἰωάννης, ὁ ἐπὶ τὸ στήθος τοῦ Κυρίου ἀναπεσών· ἃς ἐγενήθη ἱερός τὸ πέταλον πεφορεκῶς, καὶ μάρτυς καὶ διδάσκαλος.

(30) Vid. Steph. le Moyné, l. c. p. 28, et vener. E. S. Cyprianus in notis ad Hieronymum *De scriptor. eccl.*, cap. 45, p. 121, ex edit. Fabricii *Bibliothecæ ecclesiasticæ*. Conf. etiam Jo. Gottl. Heineccii diss. *De habitu et insignibus apostolorum sacerdotilibus*.

(31) Vid. Eusebii *Hist. eccl.*, lib. X, cap. 4, p. m. 374.

(32) Conf. Jo. Mich. Heineccii *Abbildung der Griechischen Kirche*, part. III, cap. 1, § 23, p. 57.

De Hieracla Alexandrinæ Ecclesiæ presbytero, qui postea ejusdem loci episcopus fuit, jam tum Origenes apud Eusebium, *Hist. eccl.* lib. vi, c. 19, p. 221, testatur, illum, cum vulgari veste antea usus fuisset, ea deposita philosophicum induisse habitum (hoc est pallium cum tunica), illudque pallium postea etiam retinuisse (33). Pacatis vero Christianorum rebus, magis invaluit vestitus sacerdotibus proprius. Stulam sacerdotalem auro contextam refert Theodoretus (34) a Constantino Magno donatam Macario episcopo Hierosolymitano, ut ea indutus divini baptismi ministerium perageret. Ex quo loco apparet quam vetusta sit consuetudo sacrarum vestium in Ecclesia, judicante Henr. Valesio in adnotationibus ad h. l. Eustathium, Sebastiae in Armenia episcopum, a patre suo Eulalio Cæsareæ Cappadocum episcopo depositum fuisse, ἐπειδὴ ἀνάρμοστον τῇ ἱερωσίῳ στολὴν ἠμφίεστο, eo quod vestem sacerdoti minime convenientem gestasset, auctor est Socrates in *Hist. eccl.* lib. ii, cap. 43. Sozomenus (35) rem magis illustrat, commemorans, Eustathium, habito concilio Gangrensi, in quo damnabatur, mutasse vestem, et conformiter reliquis sacerdotibus processisse. Unde liquido apparet, episcopos ejus temporis, abjecto pallio philosophico, jam tum peculiarem sumpsisse habitum. Huc etiam pertinet tunica, qua presbyter Nepotianus in ministerio Christi utebatur, quam sibi relictam Hieronymus scribit in epistola de ejus morte ad Heliodorum. Mitto reliqua, quæ de vestibus pontificalibus singulisque sacris indumentis episcoporum tam communibus quam peculiaribus, ex antiquitate ecclesiastica studiose collegit cardinalis Bona *Rerum liturgicarum* lib. i, cap. 24, et Hugo Menardus in notis ad Gregorii papæ *Librum sacramentorum*, p. 361 seqq., ubi simul iconem S. Remigii episcopi, sacris vestibus induti, exhibet (36).

§ VIII. De ætate Macarii Magnetis. Probatur eum sæculo iii vixisse.

De ætate auctoris nostri, qua floruit, et quo tempore scripti sint ipsius libri Ἀποκριτικῶν, diversa feruntur eruditorum judicia. Franc. Turrianus in *Dogmatico de justificatione* (quem Romæ apud Antonium Bladum anno 1551 typis (37) subjecit) hunc Magnetem auctorem gravissimum et vetustissimum, quem ante mille et quadringentos annos (hoc est A. C. 150) vixisse putat, appellare haud veretur. Quapropter et Sandius in tract. *De veteribus scriptoribus eccles.*, p. m. 19, hac censura eum excipit: Qui auctor quanquam Turriano est scriptor ecclesiasticus temporibus apostolorum vicinus, mihi tamen est certus hæreticus. Turriani igitur mentem

haud curate expressit Guil. Caveus in *Historia literaria script. eccl.*, p. m. 114, scribens: *Magnes, scriptor valde obscurus, vixit (si ætatem ejus recte collocent Turrianus et Scribonius) circa annum 550.* Turrianus enim totis ducentis annis antiquiorem eum fecerat, ætatem ejus non ad A. C. 550, sed ad annum 150 referens. Antonius Possevinus in *Apparatu sacro* (38), tom. II, p. m. 50, Magnetem circa annum C. 508 floruisse existimat, dum eundem *pervetustum auctorem* nominat, qui ante mille et trecentos annos evangelicæ apologiæ libros Græcè scripserit ad Theostenem adversus gentiles Evangelii calumniatores. Thomas Bozius Eugubinus, Congregationis Oratorii presbyter, sæculi v scriptorem constituit cum in opere *De signis Ecclesiæ Dei*, lib. xiv, p. 81 (39), scribit: *Audi nunc Magnetem, qui vivebat ante annos mille ducentos et ejus scripta sunt in Bibliotheca Veneta.* Certiora omnino, quam quidem hactenus habuimus, nobis præbent indicia *Libri antirrhethici* Nicephori patriarchæ Constantinopolitani, in quibus disputatio continetur, quæ tota versatur circa testimonium Macarii Magnetis, quod contra imaginum cultum ab Iconomachis erat productum. Illam verò disputationem sæculo ix inveniunt constat esse editam ab antistitibus orthodoxis, quibus præerat Nicephorus patriarcha. In cujus quidem initio certa quædam auctori nostro assignatur ætas, dum floruisse ibidem dicitur Macarius Magnes annos plus quam trecentos a prima Evangelii prædicatione, hoc est, post annum a morte Christi trecentessimum. En ipsa codicis ms. verba: Χρόνους δὲ ὕστερον ὑπὲρ τοὺς τριακοσίους ἀκμάσαντα τὸν ἄνθρωπον καταλαβανόμεθα, ἐξ οὗ τὸ ἀποστολικὸν καὶ θεῖον ἐξέλαμψε κήρυγμα. Ἦς δὲ πόλεως ἱερῆς, καὶ ὡς ἐπετρόπευσεν, οὕτω λέγομεν, ἕως ἂν τὸ Μάρτυρος ἀκριβέστερον ἡμῖν καταληφθεῖν ἐξεταζόμενον, κ. τ. λ. Virum autem illum comperimus floruisse supra annos trecentos, ex quo primum apostolici divinique præconii lux effulsit. Cujusnam autem urbis pontifex fuerit, et quos cives rezerit, id quidem nondum definimus, quoad de voce MAGNETIS certius nobis constet, etc. Magnopere exinde falli liquet eos, qui Magnetem nostrum ut novum aliquem ac perpetuum Græculum calumniantur, cum scriptoribus sæculi ix, bene exploratis omnibus circumstantiis, satis jam tum perspectum fuerit, auctorem istum ætatem sæculi iii, vel incipientis sæculi iv, præ se ferre. Nec est quod adversariis suspecta esse queant ea, quæ de istius auctoris antiquitate in allata disputatione statuuntur. Expediebat enim imaginum defensoribus, fidem vellicare et infringere, antiquitatem pariter atque auctoritatem imminuere illius scripto-

(33) Notum est illud Tertulliani in lib. *De pallio*, cap. 6, ubi se omnibus cumulatum bonis arbitratur, quod pallium divinæ philosophiæ argumentum induerit, dum scribit: *At ego jam ne illi etiam divinæ sectæ ac disciplinæ commercio confero. Gaudet pallium, et exsulta: melior jam te philosophia dignata est, ex quo Christianum vestire cœpisti.*

(34) *Hist. eccl.*, l. ii, c. 27.

(35) In *Hist. eccl.* l. iii, c. 14.

(36) Conf. et Heineccii *Abbildung der Griechischen Kirche*, l. c., p. 58.

(37) Vid. Ant. Possevini *Apparatus sacer*, tom. I, p. 595.

(38) Colonæ Agripp. 1608 edito.

(39) Edit. Colon. Agripp. 1620.

ris, qui suis opinionibus repugnare videbatur, et quem eorum adversarii Iconomachi multo labore tanquam testem fide dignissimum contra ipsos prodixerant.

§ IX. *Ætas Macarii Magnetis colligitur ex criteriis libri internis.*

Ne autem frustra videantur antistites Ecclesiæ orthodoxi tantam Macario Magneti assignasse ætatem, præter externa testimonia etiam ex sedula lectione scriptorum ipsius conquirenda erunt argumenta et *κρίτηρα* quædam interna, ex quibus, si non majorem, saltem indubiam sæculi III ætatem perspicere fas sit. Quam in rem ante omnia observandum erit, locum auctori nostro deberi inter istos veteris Ecclesiæ scriptores, qui ante pacem Ecclesiæ datam præstantissimas pro veritate religionis Christianæ adversus gentilium calumnias conscripserit apologias (40). Id enim et titulus libri *Ἀποκριτικῶν πρὸς Ἕλληνας*, vel *Ἀπολογία τοῦ Εὐαγγελίου*, et veterum apologetarum consuetudo, propriaque de monarchia divina contra gentes disputandi ratio (41) perspicue satis demonstrat; tum et præcipuus totius operis scopus confirmat, qui adversus celebrem quemdam sui temporis philosophum inter Græcos, polytheismum gentilium defendentem, et multo supercilio simplicitati fidei Christianæ illudentem, directus est; de quibus ulterius deinceps disserendum erit. Ista vero omnia indicio nobis sunt, auctorem nostrum ea jam tum ætate vixisse, qua persecutionis Ecclesiæ Christianæ a gentilibus excitatæ adhuc apologias pro vindicanda Christianæ doctrinæ veritate et sanctitate flagitarunt. Ex quo enim paganismus opera Constantini M. prostratus, et Ecclesiæ Christi integra asserta fuit libertas, nec philosophos ullos, nec apologetas, hoc argumentum tanto studio amplius tractasse animadvertemus; cum nec acriter impugnaire et calumniis impetere diutius liceret sacra Christianorum divina virtute propagata, nec tanto argumentorum robore vindicare atque tueri necesse esset (42). Inprimis cum inter eos, quibus res Christianæ sæculi IV et V non ignotæ sunt, ex Ammiani Marcellini, Chalcidii, Themistii, aliorumque monumentis satis perspectum sit, sapientiores istius ætatis philosophos, exemplo Ammonii magistri sui, conciliatorum veluti munus suscepisse inter Christianos atque gentiles, et utrorumque rationes conjungere quodammodo ausos esse. Quid quod Adria-

(40) De quibus vid. Ad. Rechenbergii diss. *De apologiis doctorum veteris Ecclesiæ Christianæ*, quæ reperitur in volumine *Exercitationum in Novi Testamenti historiam ecclesiasticam et litterariam*, p. 305 seqq.; quibus proinde Macarii nostri scripta pariter accenseri merentur.

(41) Ad Irenæi epistolam, de monarchia, ad Florinum, seu quod Deus non sit conditor malorum, Henr. Valesius in adnot. ad Eusebii *Hist. eccl.*, l. v, c. 20, p. m. 101, recte adnotat: *Veteres Christiani hac voce crebro uti solebant, quoties adversus gentiles disputarent: eoque titulo complures libros*

nus imperator in fragmentis nostris Macarianis a Græco philosopho de monarchia divina disputante in exemplum disputationis adducitur, ut a modo imperandi humano similem monarchiæ divinæ rationem colligeret? quod conjecturæ locum facit, philosophum, cum quo contendit Macarius, ab ævo Adriani non adeo longo remotum fuisse intervallo. Atque huic sententiæ astipulantem video eximium antiquitatis ecclesiasticæ scrutatorem Tillemontium, qui l. c. antistitum orthodoxorum judicium de ætate Macarii nostri prolatum ita comprobatur atque suffulcit: *Ils nous apprennent que le dessein de cet ouvrage était de combattre les païens, particulièrement un philosophe aristotélicien qui reconnaissait un seul Dieu souverain, mais chef de plusieurs autres dieux, et qui employait tout le faste de son éloquence, et toute la subtilité de sa dialectique, contre la simplicité de la religion chrétienne. Cela est favorable pour faire cet auteur encore plus ancien qu'ils ne disent, et le mettre dès le temps des persécutions, puisque ni les philosophes, ni les apologistes n'ont plus guère traité cette matière depuis que Constantin a abattu le paganisme et a fait dominer l'Eglise. Ce philosophe, voulant donner un exemple d'un monarque, prend celui d'Adrien. Et cela porte naturellement à croire qu'il n'était pas fort éloigné du temps de ce prince.*

§ X. *Hæc de ætate Macarii Magnetis conjectura confirmatur ex narratione de statua Paneadensi.*

Accedit stabilientiæ antiquitatis auctoris nostri novum robur ex fragmento decimo operis ipsius, in quo de Berenice muliere Edessena sive *Paneadensi* juxta Eusebium *Hist. eccl.* lib. VII, cap. 18, a profluvio sanguinis liberata et per salutarem fimbriæ tactum a Servatore sanata refert, ejus facti imaginem ære expressam, sive statuam in perpetuam miraculi memoriam erectam, suo tempore adhuc incolumem fuisse, *ὡς ἔργον τοῦ βρογόν γενόμενον, οὐ πάλαι, ut res non olim facta, sed hodie fieri videatur.* Enimvero statuam illam a Maximino tyranno, qui paulo ante Constantinum M. imperavit, jam sublata fuisse, docet Asterius Amasæ episcopus, qui se Juliano supparem ostendit in oratione *adversus avaritiam* (43), ubi superstites notat plurimos, qui ab eo inducti fuissent ad fidem negandam. Verba Asterii ex homilia in Jairum et mulierem *αμφορόουσαν* exhibet Photius in *Bibliotheca*, cod. cclxxi, p. m. 1507 et Franc. Combefisius in *Auctario novo Bi-*

ediderunt, ut unum Deum omnium rerum conditorem ac regem esse ostenderent.

(42) Posteaquam Constantinus civitati Christianæ pacem ac felicitatem extremam comparaverat, genus hoc philosophorum plerisque Christianis invisum erat admodum, neque multi antistites facile a se impetrabant, ut nomen et disciplinam Platonicam æquo ferrent animo. Ven. Moshemius in notis ad Cudworthum, p. 734.

(43) Apud Franc. Combefisium tomo I *Auctarii novi Bibliothecæ Patrum*, p. 55.

blibliotheca Patrum, tom. I, ex quibus p. 276 sq. sequentia potissimum huc spectant: Καὶ οὐδὲν ἐκώλυε μέχρι νῦν σώζεσθαι τὸν ἀνδριάντα, καὶ δεικνύειν ἀμφοτέρα, καὶ τοῦ Θεοῦ τὸ θαυμάσιον, καὶ τῆς εὐπαβοῦσης τὸ χαριστήριον· εἰ μὴ Μαξιμίνοσ ἐκεῖνοσ ὁ μικρὸν (44) πρὸ τοῦ Κωνσταντίνου τῆς Ῥωμαίων βασιλείας προσηγάμενοσ (45), ἀνὴρ εἰδωλολάτρης καὶ δυσσεβῆσ, καὶ ζηλοτυπῶν ἐν τῷ ἀγάλματι τὸν Χριστὸν, ἀνεῖλετο τῆσ πολίχνης τὸν χαλκὸν μόνον, οὐ τὴν μνήμην τῶν γενομένων. *Nec quidquam vetabat, ut ne hactenus statua sospes esset, amboque illa ostenderet, tum Dei miraculum, tum mulieris beneficio affectæ gratam mentem; nisi Maximinus ille, qui paulo ante Constantinum Romani imperii sceptrâ moderatus est, vir idololatra atque impius, ac Christo in imagine invidens, statuam æneam ipsam solum ab oppido sustulisset, non rerum gestarum memoriam.* Alio loco idem asserit Asterius, Maximini impietatem, qui in istud monumentum Paneadense jam tum bacchari cœperat, sua ætate pariter imitatum esse Julianum: Ὁν ζηλώσασ καὶ τὴν ἀσεβείαν μιμησάμενοσ ὁ ἐφ' ἡμῶν Ῥουλιανὸσ, τὰ παραπλήσια ἐπὶ τοῖσ Χριστοῦ ὁμοιώμασιν ἔδρασσε. Unde et merito Gregorius Nazianzenus in orat. 4 adversus Julianum imperatorem, quoad statuas et imagines ipsorum prostratas, Julianum cum Maximino componit. Quamvis itaque Philostorgius (46), Sozomenus (47) aliique scriptores istius statuæ destructionem Juliano potius Apostatæ, vel etiam ipsis Paneadensibus tribuere velint: id tamen sponte ex allato Asterii testimonio consequitur, Macarium nostrum ante Constantini M. ætatem, et ex fide reliquorum scriptorum ante Juliani tempora vixisse, suosque libros Ἀποκριτικῶν conscripsisse. Instituti nostri ratio haud permittit huic disquisitioni de vera origine monumenti Paneadensis longius immorari, singulaque excutere argumenta, quibus Theodorus Hasæus, vir, dum viveret, πολυμαθέστατοσ (48), istud non in memoriam miraculi a Christo patrati a muliere hæmorrhousa erectum, sed ab ipsa urbe Paneadensi Adriano imperatori consecratum fuisse, summo studio demonstrandum sumpsit. Illud vero constat tum ex laudatis Macarii, Eusebii, Asterii, Photii aliorumque testimoniis, tum ex ipso Juliani vel Paneadensium facto, illis temporibus satis antiquis saltem ex communi hominum opinione statuam Paneadensem pro Christi imagine habitam fuisse (49). Ut taceam, vix credibile videri, Julianum imperatorem ejusmodi statuam, quæ honori principis tam pii, justî, benefici, Ælii Adriani, splendido *Restitutoris* elogio toties

A condecorati, posita fuisset, indignissimis adeo modis subverti, per urbem trahi confringique, et suam ejus loco reponi jussisse imaginem; quam tamen igne cœlitus delapso statim dirutam, reliquias vero statuæ Christo positæ a Christianis ejus ætatis in ecclesia sua collectas et aliquandiu servatas fuisse tradunt Philostorgius, Sozomenus, Glycas, Theophanes, Nicephorus, aliique plures.

§ XI. *Diluuntur objectiones Tillemontii 1° A mentione templorum Christianorum.*

Dissimulanda tamen non sunt, quæ pariter in scriptis Magnetis nostri occurrunt dubia, quæque nonnullis antiquitatem ipsius hactenus evictam haud parum infringere videntur; qualia vel ipse laudatissimus Tillemontius observasse sibi visus est, cum ex facta templorum Christianorum mentione ita concludit: *Néanmoins, puisqu'il marque que les chrétiens bâtitissent alors de grandes églises, il ne peut avoir écrit au plus tôt que vers le milieu du troisième siècle.* Nitiur hæc obiectio istis verbis, quæ in philosophi Græci argumentatione pro idololatria habentur: Ἀλλὰ καὶ οἱ Χριστιανοὶ μιμούμενοι τὰς κατασκευὰς τῶν ναῶν, μεγίστους οἴκους οἰκοδομοῦσιν, εἰς οὓσ συνιόντεσ εἰσχονται, καὶ τοὶ μηδέτισ καλύοντεσ ἐν ταῖσ οἰκίαισ τοῦτο πράττειν, τοῦ Κυρίου δηλονότι πανταχόθεν ἀκούοντεσ. I. e.: *Sed et Christiani templorum exstruendorum morem imitati, domos maximas construunt, in quas convenientes precantur, tametsi illos nemo impedit, quominus id domi faciant, Deo scilicet ubique audiente.* Enimvero ex citatis fragmenti verbis liquido satis apparet, hunc ethnici philosophi sermonem esse, qui gentilium suorum templa τῶσ νεοῦσ, Christianorum vero ædes sacras tantum τοῦσ οἴκους appellat, atque in ista comparatione magnum adhuc discrimen per imitationem aliquam sensim tollendum consistit. Habuerunt enim Christiani istius ætatis omnino sacras suas ædes, basilicas et templa sua, sed non more ethnico consecrata, nec sublimibus elata fastigiis: quemadmodum locum istiusmodi publicum, Alexandro Severo concedente, a Christianis occupatum, et ad sacra destinatum, testatur Lampridius in ejus Vita; et templum Nicomediense in Bithynia, quod initio persecutionis a Diocletiano excitatæ solo adæquatum est, memoratum legitur a Lactantio *De mortibus persecutorum*, cap. 12 (50). Nimis ergo leve est istud argumentum, quod ex denominatione ædium sacrarum a Christianis exstructarum ad imminuendam scriptoris nostri antiquitatem desumitur. quippe per οἴκους non templa ad morem gentilium splendide constructa, sed

(44) Μικρὸν deest apud Photium.

(45) Photius ἄρξασ βασιλείας.

(46) *Hist. eccl.* lib. vii, cap. 3.

(47) *Hist. eccl.* lib. v, c. 24.

(48) In diss. de statu hæmorrhousæ, quæ reperitur in *Sylloge dissertationum* ipsius Bremæ edita p. 314 seqq.

(49) Veritatem totius historiæ ex nostratibus imprimis vindicarunt Chemnitius in *Examine concilii*

Trident., part. iv, p. 45; Dorscheus in *Commentario in quatuor evangelistas*, p. n. 167 seqq., et Goufr. Olearius in *Observationibus sacris in Mathæum*, p. 276 seqq.

(50) Ut præteream alia sacrarum ædium per illam ætatem vestigia, collecta a Tillemontio tom. III *Historiæ imperatorum*, de persecutione Maximini, artic. 6, et Guil. Beveregio, in *Codice canonum* indicato, pag. 296 seqq.

ampliores domus, in quibus Christianorum conventus precandi causa instituebantur, intelligi in propatulo est. Quales jam sæculo III a Christianis erectas fuisse, passim memorat Eusebius, easque vocat προσευκτηρίων τῶν οἴκων, *sacras aedes*, et ἐκκλησίας, *ecclesias*, alibi vero τῶν οἴκων ἐν οἷς συνήγοντο, *aedes suas, in quibus conventus peragebant*, ac tandem οἴκων ἐκκλησιῶν, *aedes ecclesiarum* (51). Quid quod idem Eusebius *Histor. eccles.* lib. VII, cap. 30 (52) diserte narrat, Aurelianum imperatorem a Christianis interpellatum jussisse, ut Paulus Samosatensis hæreticus pelléretur domo ecclesiæ, τῆς ἐκκλησίας οἴκου, et hæc domus iis traderetur, quibus Italici Christianæ religionis antistites et Romanus episcopus scriberent. Id autem negari nequit, τῆς ἐκκλησίας οἴκον, et locum, in quo Christiani veteres cultus divini gratia conveniebant, ante Constantini Magni tempora vix unquam templi nomine insignitum fuisse; uti recte observat Dav. Blondellus *De episcopis et presbyteris*, sect. III, pag 254 seq.

§ XII. 2° A descriptione regionum insignium.

Aliam difficultatem movet Tillemontius ex *sermonibus* Macarii Magnetis in *Genesisin*, in quibus primum hominem ad imaginem Dei creatum regia veluti dignitate conspicuum introducit, ibidemque purpuræ, diadematis, atque sceptri ornatum regibus attribuit auctor: quæ tamen Romanis imperatoribus vix ante sæculi IV ætatem in usu fuisse, veterum scriptorum monumenta testantur. Audiamus ipsa Tillemontii verba: *Il y représente le premier homme comme un roi, quoique sa royauté ne fut point marquée par la pourpre, par le diadème, ni par le sceptre. C'étaient donc là de son temps les marques de la royauté. Et puisque nous ne voyons point que les empereurs romains se servissent communément du diadème que depuis Dioclétien, ou peu avant lui: ce peut être une preuve que cet auteur n'a point écrit avant ce temps-là. Mais je ne vois point que ni alors ni longtemps depuis, on parle de sceptre: et Macaire peut avoir voulu marquer ce qui se faisait, soit parmi les Romains, soit parmi les autres peuples.* Liqueat ex his verbis, rectissime jam tum huic dubio satisfacisse ipsum Tillemontium, cum Macarium non ad Romanorum tantum, sed et aliorum populorum respexisse morem existimat, quibus purpura, diadema atque sceptrum inter præcipua regis dignitatis numerabantur insignia. Pari modo etiam Tertullianum, scriptorem sæculi II, jam tum diadematis atque sceptri regii meminisse legimus in lib.

A *De pallio*, cap. 5: *Tamen inquis, ita a toga ad pallium? Quid enim si et a diademate et a sceptro? An aliter mutavit Anacharsis, cum regno Scythiæ philosophiam prævertit? Quid quod et imperio Romano ad monarchiam deducto, principes ipsi, qui etiam imperatores dicebantur, quoniam regium nomen Romæ infaustum invisumque erat, purpuram tamen pro insigni imperatorio servaverunt? ut auctor est Capitolinus in Maximis et in Gordiano, necnon Lampridius in Historia Alexandri Severi, cap. 51. Sic pariter Herodianus de Gordiani inauguratione ad imperium locutus lib. VII, cap. 5 (53), scribit, adolescentes, impetu in aedes facto, Gordianum supra grabbatum requiescentem offendisse, circumfusosque senem purpura induisse atque Augustalibus honoribus consalutasse (54). Verum et diadema, quod Suidas τὸ βασιλικὸν ἔνδυμα, et Hesyclus στέμμα βασιλέως interpretantur, inter ornamenta imperialia atque regia plurimarum gentium inde ab antiquissimis temporibus adhibitum fuisse, omni dubio vacat. Duplici enim diademate Artabanum Parthorum regem usum fuisse memorat Herodianus *Histor.* lib. VI, cap. 2, p. m. 257; quemadmodum et in sacris paginis inter ornatum Mardochai regium διάδημα βύσσινον πορφυροῦν relatum legimus Esther. VIII, 15. Equidem in Romanorum monumentis, speciatimque Ammiano Marcellino, non sine graviore causa adnotatum est, invidiæ Pompeio datum fuisse ab obtrectatoribus, quod fascia obligatum crus circumferret ulceris causa, veluti rerum novarum affectationis id foret præsigio (55). Julium Cæsarem etiam hoc regni insigne arrogantius affectasse, et cum quidam e turba statuz ipsius coronam lauream candida fascia præligatam imposuisset, tribunos plebis detrahi coronæ fasciam, et duci in vincula hominem jussisse, testis est Suetonius in ejus Vita, cap. 79. Nec multum abfuit, quin diademate usus esset Caligula, speciemque principatus in regni formam convertisset, nisi prudentum in aula Romana ratio imperatori hæc insignia regia affectanti suggessisset, eum et principum et regum excessisse fastigium (56). Quamvis igitur, propterea quod regium nomen, ac proinde proprium regum insigne, aversarentur Romani, diademate caruerunt per aliquot sæcula eorum imperatores, aut rarissime eo usi fuerunt: nihilo tamen minus istud diadematis genus, quod lauream modo coronam fascia candida præligatam refert, etiam in numismatibus veteribus Augustorum incipientis imperii quandoque adhibitum conspicimus (57). Unde et*

B

C
D

Πορφύραν ἐπιβαλόντες βασιλικὴν, αὐτοκράτορα ἀναγορεύουσιν.

(55) Conf. Plutarchus in Vita Cn. Pompeii.

(56) Vid. Suetonius in Vita Caligulæ, cap. 22.

(57) Conf. Antonii Augustini *Antiquitates Romanæ*, ex nummis veterum, dialogo 6, p. m. 81: *Christianorum vero imperatorum ævo, quod lauro coronari nollent, ut solebant Augusti ante Constantini Cæsaris tempora, seria tali villa cingebantur, variis gemmis ac lapidibus distincta; etc.*

(51) Vid. Euseb., *Hist. eccl.* lib. VIII, cap. 2, p. m. 293, 294. Ibid. cap. 17, p. 316. Ibid. lib. IX, cap. 9, p. 362.

(52) P. m. 282.

(53) P. m. 301 seq. edit. Bœclerianæ Argent. 1644, 8.

(54) Plura exempla huc facientia suppeditat Wolfg. Lazius in *Commentar. de republica Romana*, lib. IX, cap. 2, p. 755 seqq. Idem quoque Herodianus lib. VI, c. 8, de Maximini electione refert:

Horatius ipso ævo Augusti illud diadema regium A § XIII. 3° A silentio Eusebii atque Hieronymi. hoc modo describit *Carm.* lib. II, od. 2 :

*Regnum et diadema tutum
Deferens uni, propriamque laurum.*

Inclinante autem imperii ætate Aurelianum primum publico ac solemniter more hoc diademate fuisse ornatum, meminit Aurelius Victor in ipsius Vita, cap. 35. Quamvis Joïnandes (58), publicum istum usum Diocletiano primum attribuat. Denique dum sceptri usum regum multo adhuc recentiore Diocletiani ævo inter Romanos fuisse autumat Tillemontius, in eo haud parum falli videtur vir doctissimus et in historiarum veteris ævi monumentis alias versatissimus. De Romanorum regibus ex Dionysii Halicarnassensis (59) testimonio constat, quod Tarquinius transmissa sibi ab Etruscis insignia regia, coronam scilicet auream, et sceptrum eburneum in summitate aquilam habens, pariter atque ipsius successores, gestare consueverint. Sic etiam de populo Romano idem scriptor insimul memoriæ prodidit, quod exterorum regum potestatem confirmaturi, scepra et diademata iisdem mittere, in more habuerint. Scilicet potestas, fortuna, et efficacia auspicii consiliique regii, a Deo profecta, sceptri symbolo debuit notari : cujus tanquam regii ornamenti non minus meminere scriptores aureo Augusti ævo celebres. Ita enim inter Priami, Trojanorum regis, insignia, quibus instructus jura vocatis dabat populis, sceptrum pariter Virgilius (60) enumerat :

*Hoc Priami gestamen erat, cum jura vocatis
Mare daret populis, sceptrumque, sacerque liaras,
Iliadumque labor, vestes.....*

Et quid magis confirmant nummi Adriani, item Antonini Pii, et Alexandri Severi Augustorum, in quibus Justitia sedentis est habitu, sinistra virgam tenens, dextra vero pateram gestans? Sceptrum scilicet designat imperium mundi ac resp. administrationem; quamobrem et virgam gestat : patera vero Divinitatem significat, interprete Antonio Augustino in dialogo 2 *Antiquitatum Romanarum*, in nummis veterum, p. m. 19. Unicum adhuc addam exemplum Gordiani, nomen imperatoris cultumque gerentis, in cujus pompa atque comitatu regio virgas identidem laureatas commemorat Herodianus (61); quippe quo insigni principes a privatis dignoscuntur. Ex quibus omnibus dilucide satis consicitur, descriptionem regiam a Macario Magnete supra allatam a consuetudine ac moribus sui sæculi haudquaquam esse alienam; cum id nobis sufficiat, fuisse ea ætate reges purpura, diademate atque scepro tanquam regis ornamentis conspicios.

(58) In lib. *De regnorum ac temporum successionibus*, cap. 87.

(59) *Antiquit. Roman.*, lib. III, cap. 11.

(60) *Æneid.* lib. VII, v. 247. Conf. *ibid.* lib. XII,

Magnam fortasse speciem habet, quod adhuc objicitur, neque Eusebium, diligentissimum scriptorum suæ ætatis investigatorem, neque Hieronymum in *Catalogo scriptorum ecclesiasticorum*, reliquosve hujus generis scriptores, ullam unquam Macarii Magnetis fecisse mentionem, sed altum ubique illius reperiri silentium. Præterquam autem quod non omnia veteris Ecclesiæ monumenta ad Eusebii et Hieronymi manus pervenerunt, tum multos alios quoque scriptores priscae ætatis fideique minime dubiæ, e. c. Hymenæum et Athenagoram, silentio ab iisdem prætermisissos esse, cuilibet accuratius legenti patebit. Quapropter et Bellarmius, *De scriptoribus ecclesiasticis*, ad Athenagoram observat : *Mirum autem est, cur Eusebius diligentissimus scriptorum investigator, hujus auctoris non meminerit. Quod autem S. Hieronymus hunc scriptorem omiserit, non est adeo mirum, cum satis constet, catalogum S. Hieronymi ex historia Eusebii esse desumptum, quoad illos scriptores, qui Eusebium præcesserunt.* Eadem igitur ratio etiam hoc loco valebit, et haud mirum, si nec Macarii Magnetis ulla ab Eusebio atque Hieronymo facta sit mentio; cum vel ipse Eusebius (62) fateatur, se non omnia nosse, quæ ex veterum ecclesiasticorum scriptis suo adhuc tempore apud multos servabantur laudabilis diligentiae monumenta; multorum quoque lucubrationes ad se quidem venisse, quorum tamen ipsa quidem nomina recensere potuerit, et quorum auctores, quamvis orthodoxi et ecclesiastici fuere, obscuri tamen ignotique fuerint Eusebio, propterea quod ipsi libri auctorum non præferant nomina. Quin et Nicephori CP. ætate hunc auctorem ejusque doctrinam et scripta nondum satis fuisse cognita, respicitur ex indignatione antistitum orthodoxorum in eum, qui testimonia Magnetis mutilata excerpterat: Οὐκ εἰχομεν δὲ, inquit, ὁ τι δράσαιμεν τῶν νῦν προελθουσῶν εἰνεκεν χρήσεων· λαν γὰρ θαυμάζομεν καὶ ἐκπεπλήγμεθα, ὅστις ποτὲ εἶη ὁ ταύτας ἀναλεξάμενος, ὡς τὰς βιβλους αὐτὰς οὐκ ἐξέπεμψε. Πότερον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ συγγραφέως φθονήσας ἤμιν, τοῖς ταύτης ἐπιειμένοις καὶ γλιχομένοις; Ἡ τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ὑπόθεσιν ἀποκρύψασθαι βουλόμενος, ὡς δὴ εὐθύς τε καὶ ἐκ πρώτης ἐπιβολῆς ἐμφανῶς καὶ δήλης τοῖς ἐντευξαμένοις καταστησομένης, κἀνευθεν διαδρᾶσαι τῶν δραματουρηθέντων τὸν Ἐλεγχον. Id est : *Ad prolata testimonia quod attinet, non satis constitit nobis, quid faceremus. Miramur enim valde et obstupescimus, quisquis ille est qui ea excerptis, cur ipsos libros non miserit. An quia scientiam doctrinamque illius laudati scriptoris optantibus nobis desiderantibusque invidit? An quia mentem*

v. 206.

(61) *Hist.* lib. VII, c. 6, p. m. 305 :

(62) *Hist. eccl.* lib. V, cap. 27.

auctoris argumentumque operis, quod ab ipso statim exordio evidens manifestumque lectoribus exstitisset, occultare, atque ita facinorum suorum indicium et convictionem vitare voluit? etc. Quod si denique in originem istorum errorum paulo curatius inquirere velimus, qui Macario Magneti nostro imputantur, et de quibus deinceps disserendi locus erit; majoris forte adhuc antiquitatis, quam quidem sæculi III ad finem vergentis ratio patitur, varia colligi possent indicia, quæ superioribus argumentis haud parum adderent roboris. Jubet autem necessitas, ut hanc disquisitionem de ætate auctoris nostri finiamus æquissimo satisque probato Cl. Joannis Boivinii judicio, quod ex autographo viri post fata superstitis hoc loco subjungere haud injucundum fore existimamus: sane si constet, Magnetem ante Origenis tempora floruisse, ut quidam existimant (63), floruisse cum necesse est ea ipsa ætate, qua erroribus illis non defuere magni auctores. Sed interim dum tantæ vetustatis argumenta nobis certa suppetant, tutius fuerit cum Nicephoro patriarcha et aliis Iconomachorum adversariis Macarium Magnetem sæculo integro statuere juniorem, ut Origene quidem et Tertulliano recentior, Athanasio autem et concilii Nicæni Patribus æqualis habeatur.

§ XIV. Macarii Magnetis scripta.

Accedimus nunc ad recensionem scriptorum Macarii Magnetis, quorum hactenus inter eruditos vix ulla exstitit memoria, nedum certa quædam notitia; quippe inter vetustissimorum auctorum monumenta deperdita (64) hucusque injuria temporum delituisse jam supra indicavimus. Et quamvis hodieum adhuc integra ipsius opera ad manus nostras haud pervenerint, pretiosa tamen ἀποκασμάτια quamplurima, aliaque ejusdem scriptoris fragmenta ad doctrinam ecclesiasticam perquam utilia, nostro tandem sæculo in præstantissimis bibliothecis feliciter inventa, e tot sæculorum tenebris demum emersisse maximopere gaudemus. Opus ipsum hujus pervetusti auctoris titulo *Apologix evangelicæ ad Theostenem adversus gentiles Evangelii calumniatores* insignitum quidem legimus a Zacharia Cretensi, Turriano, Possevino, aliisque recentioribus: et ex Turriano speciatim constat, quinque fuisse libros Ἀποκριτικῶν sive *Responsionum* scriptos a Magnete hierarcha. Quod et diserto longe antiquioris scriptoris confirmatur testimonio in codice ms. bibliothecæ Regiæ Parisiensis optimæ notæ et antiquitatis numero 3502, fol. 205, in quo de libris a Macario Magnete scriptis hæc paucula ad oram codicis minio notata leguntur, quæ quoad ultima verba vetustatis vitio penitus fere obliterata invenimus: Τοῦ Μακαρίου Μάγνητος καὶ ἑτερον σύγ-

γραμμα εὐρίσχεται ἐν πέντε βιβλίοις διηρημένον πρὸς Ἑλληνας πὲ ... ἐν ταῖς ῥήσι... με ... λ... In Nicephori CP. *Antirrheticis*, ex quibus potissimum auctoris nostri fragmenta deprompsimus, hæc habetur inscriptio: Τοῦ ἁγίου Μακαρίου ἐκ τῆς τετάρτης βίβλου τῶν Ἀποκριτικῶν, *sancti Macarii ex quarto libro Apocriticorum*. In aliis codicibus mss. citantur Macarii Ἀποκρίσεις; quemadmodum hoc opus apologeticum e. c. in cod. Reg. 1986, fol. 257, necnon in cod. 2935, sequenti gaudet titulo: Μακαρίου Μάγνητος ἐκ τῶν πρὸς Ἑλληνας αὐτοῦ Ἀποκρισεων, id est *Macarii Magnetis ex ejus ad Græcos Responsis*. De quo titulo audire lubet ipsum Nicephorum ita loquentem: Τὸ δὲ τῶν Ἀποκριτικῶν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ προκειμενον, ἐπειδὴ κατὰ διαφόρων ἢ λέξεις σημαينوμένων φέρεται, ἱκανῶς ἐπετάραττεν τῶν ἀκουόντων τὴν ἀσθησιν, ἔνοιαν δ' οὐδ' ὅμως ἐνταῦθα παρεῖχεν τῶ ἐντυγχάνοντι, ὡς ἐπὶ προσηγορημένων ἢ προτεθέντων εἰς ζήτησιν πρότερον τινῶν λόγων ἐπάγεται, τὴν λύσιν ἢ τὴν ἐπίκρισιν τούτων ὑπαγορεύουσα, κ. τ. λ. *APOCRITICORUM autem vocabulum, quod in titulo occurrit, quia ad varias significationes producit, mentem audientium non parum torquebat: dabat tamen lectori hanc suspicionem, quasdam fuisse quæstiones ante controversas, vel ad disceptandum propositas, ad quas vocabulum illud pertineret, et quarum sive solutionem sive examinem indicaret, etc.* (65).

§ XV. Notitia codicum mss. operis Macariani.

Exstitit olim integrum opus apologeticum Magnetis, quinque libris constans, inter mss. codices bibliothecæ Venetæ, quo codice se usum esse passim profitetur Turrianus, dum varia exinde publicavit excerpta partim Græcæ, partim Latine tantum edita. Unicum tantum ipsius locum citabo ex tractatu pro canonibus apostol. contra Centuriatores Magdeb., lib. IV, p. m. 317 (66): *Non pigebit hic repetere, inquit, quæ ex libro V Magnetis contra Theostenem in Dogmatico nostro de justificatione Latine interpretatus sum, cum de fide Abraham dissererem. Si quis Græca conferre voluerit, inde petat. Scripsit hic auctor ante mille et quadringentos annos libros quinque apologeticos pro Evangelio, qui usque in hodiernum diem in bibliotheca Veneta servantur. Cujus testimonium si qui ut leve ac suspectum rejiciunt, erendant saltem antiquis bibliothecæ Venetæ catalogis, ex quibus perspiciunt, libros illos in bibliotheca D. Marci utique asservatos fuisse, notatosque numero A. 14, idque in papyro et sine tabulis, id est, sine tegmine. Similes catalogos hoc ipsum confirmantes, unum in bibl. Regia Paris., alterum in Colbertina, se vidisse testatur cl. Boivinius; proindeque haud dubitat, quin ii libri, si hodie non reperiuntur, vel furto perierint, ut alii complures,*

(63) Confer judicium Tillemontii ex l. c. repetitum in J. A. Fabricii *Delectu argumentorum de verit. relig. Christ.*, pag. 70.

(64) Quapropter et J. A. Fabricius hunc auctorem inter scriptores deperditos sæculi III merito

restitit in *Bibliotheca Græca*, vol. V, c. 1, p. 276.

(65) Confer etiam quæ supra jam tum in § 8 adducta sunt.

(66) Edit. Lutetiæ 1573, in-8°.

vel situ consumpti sint, viles scilicet habiti, et ab ipsis bibliothecariis neglecti, propterea quod char-taei et male compacti, et fortasse mutili ac lac-teri erant. Eamque ipsam cum Boivinio opinamur causam fuisse, cur in eos catalogos, qui nunc in bibliotheca Veneta sunt, non relati fuerunt: in quibus nullam exstare Magnetis mentionem, Boivinium olim docuerat ipse bibliothecarius Venetus, eruditissimus Letus. Quod idem nuperrime adhuc ex litteris doctissimi cujusdam amici, Venetiis vi-tam agentis, ope promotoris atque collegæ conjunc-tissimi D. Feuerlini perspeximus. Præter hunc codicem Venetum, qui omnes quinque libros Ἀπο-κρητικῶν complecti dicitur, in *Catalogo mss. libro-um bibliothecæ Vaticanæ*, qui olim penes episco-pum Norvicensem in Anglia fuit, similiter reperitur hic titulus libri: Μάγνητος ἐκ τῶν πρὸς Ἑλλήνας ἀποκρίσεων, quem ex fide excerptorum Jo. Ern. Grabii huc referendum duximus, ut curatius illum codicem investigandi subministraretur occasio. Dum igitur plura ac certiora de integro opere Magnetis aliquando tradantur, jacturam istam aliquatenus resarcire juvabit, si pleniorum fragmentorum ex hoc thesauro deperdito excerptorum notitiam cum erudito orbe communicaverimus, fontesque, ex quibus ista haurire licuit, indicaverimus. Latebant scilicet in bibliothecis opera S. Nicephori patriarchæ CP. dogmatica, sive *Libri antirrhethici* pro fide orthodoxa adversus Iconomachorum falsas crimina-tiones et perversa dogmata (67), in quibus inter alia reperitur *Disputatio de Macarii Magnetis testimo-niis*, quam ex tribus codicibus mss. optimæ notæ, Regio Parisiensi, Colbertino et Coisliliano descri-ptam ac fidelissima cura collatam exhibebimus. Colbertinus codex membranaceus, cujus descri-bendi copiam cl. Jo. Boivinio jam tum fecerat Steph. Baluzius, pervetustus est, annorum, ut opi-nabatur Boivinius, sagacissimus antiquitatis litte-rariæ perscrutator, ferme octingentorum. Regius membranaceus eidem multo recentior ætatem 500 annorum præ se ferre, et ex priori descriptus esse videtur. Coislilianus bombycinus quidem, sed exi-miæ nihilominus notæ, et antiquus, videlicet xi circiter sæculi, iudice celeb. D. Montfauconio in *Bibliotheca Coisliniana*, cod. xciii, pag. 143. In hac *Disputatione* varia leguntur excerpta ex libris Apo-criticis Macarii sive ex ejus dialogis cum Græco sive ethnico philosopho, quibus præmissa est a Nicephoro Ἐπίκρισις ἤτοι διασάφισις τῶν οὐκ εὐα-γῶς ἐκληθεῖσῶν κατὰ τῶν ἱερῶν εἰκόνων χρήσεων, γενομένη παρὰ τῶν προεστῶτων τοῦ ὀρθοῦ τῆς Ἐκ-κλησίας δόγματος, id est: *Antistitum orthodoxorum judicium sive declaratio de testimoniis* (scil. Macarii

A Magnetis) quæ non sincere contra sacras imagines usurpata sunt.

§ XVI. Scopus scriptorum Magnetis.

Scopum totius operis Macarii nostri, de quo su-pra jam tum § 9 nonnulla adnotata esse memini, optime dijudicandum esse arbitror ex illa descri-ptione, quam Nicephorus patriarcha cum reliquis antistitibus, qui summa cura hoc scriptum Magnetis perlegendi atque haud perfunctorie examinandi causam habuere, sequentem in modum in *Antirrhethicis* suis exposuit: Θεοσθένει δὲ τινι προσφωνεῖ τῶν ἁγῶν εὐνουστάτων αὐτῷ καὶ φίλων, καὶ ὡστὲρ τῶν λόγων διορθωτῆ καὶ κριτῆ ὑπάρχοντι· ὁ δὲ σκο-πὸς αὐτῷ τῆς πραγματείας κατὰ Ἑλλήνων πρόστα-ται, καὶ τούτων μάλιστα πρὸς τινα τῶν ἐκ τῆς Ἀρι-στοτέλους διατριβῆς ὄντα ἐπιφέρει τὰς ἀντιρρήσεις, δόξης μὲν τῶν μοναρχίαν πρεσβευόντων ὑπάρχοντα, μέγα δὲ ἐπὶ σοφίᾳ τῇ θύραθεν κεκτημένον τὸ φρό-νημα, καὶ δεινῶς τὴν ὄφρυν κατὰ τῶν ἱερῶν ἀνα-σπῶντα δογμάτων, καὶ τοῖς ἐκ τῆς οἰκείας τέχνης σοφίσμασι τε καὶ πιθανότησι τῆς ἀπλότητος τοῦ μυ-στηρίου τοῦ καθ' ἡμᾶς κατακομψεύμενον. Id est: *Scriptum suum nuncupal (Macarius Magnes) Theo-stheni cuidam amantiissimo charissimoque, et quasi librorum suorum emendatori ac judici. Instituti vero operis scopus contra Græcos dirigitur, et ex omnibus unum maxime Aristotelica disciplina imbu-tum refellere contendit, illius quidem opinionis san-ctorem, quæ monarchiam statuit, doctrina autem profana tumidum, et in sacra dogmata terribile sa-percilium atollentem, suæque artis fallacibus con-clusiunculis probabilibusque argumentationibus sim-plicitati fidei nostræ illudentem.* Exinde igitur pri-mum in promptu est Theostenem non fuisse ad-versarium Macarii Magnetis cum quo in disputa-tione sua contenderit, sed amicum charissimum, ad quem ceu optimum judicem *Apologiam* suam pro doctrina Christiana contra gentiles Evangelia calumniantes conscripsit, ejusque nomini dicavit. Fallitur propterea Turrianus tum in præfatione ad *Constitutiones apostolicas*, tum in lib. ii pro episto-lis pontificum, cap. 3, p. m. 120 b, qui Theosthe-nem illum tanquam philosophum Peripateticum Celso, Porphyrio et Juliano, Christiani nominis hostibus, perperam jungit: simulque in eundem errorem a Turriano inducti sunt Blondellus, Alber-tinus, Caveus, Sandius, et Wilh. Ern. Tenzelius (68), asserentes Magnetem Christianum scripsisse adversus Theostenem gentilem, discrepantiam evangelistarum et alia in Evangeliiis notantem Christianisque objicientem. Rectius autem Zacha-rias Cretensis citat Magnetis Ἀπολογίαν τοῦ Εὐα-γελίου πρὸς Θεοσθένη, quem secutus est Anton.

(67) Cujus operis inediti conspectum atque elen-chum Parisiis anno 1705 vulgavit R. P. Anselmus Bandurius, quem B. J. A. Fabricius *Bibliotheca Græca* vol. VI, pag. 640 seqq., inseruit.

(68) In *Exercitat. select. part. poster.*, pag. 235.

Conferatur etiam J. A. Fabricii *Salutaris lux Evan-gelii*, pag. 154, et ven. D. Moshemii *Institutiones historiæ Christianæ antiquioris*, sæc. III, part. I, § 7, p. 211 editionis nuperrimæ.

Possevinus *Apparatus sacri* tom. II, p. m. 50, scribens de Magnete: *Evangelicæ Apologiæ libros Græcæ scripsit ad Theostenem adversus gentiles Evangelii calumniatores*. Porro scopus operis refertur ad oppugnandos Græcos, speciatimque ad confutandum celebrem quemdam ejus ætatis philosophum, quem Nicephorus propterea Aristotelica disciplina imbutum nominat, quod insanum dialecticæ studium ex Aristotele hauserit, multisque subtilitatibus logicis simplicitatem Christianæ fidei sit insectatus. Hunc vero philosophum ipsum fuisse Porphyrium Syrum, seu Tyrium, acerrimum Christianorum inimicum, præter exactam ætatis juxta atque doctrinæ convenientiam, suadent plurima, quæ in fragmentis scriptorum Macarii Magnetis occurrunt, haud sane spernenda indicia. Quod si enim ætatis rationem attendamus, supra jam tum demonstratum est, vixisse Magnetem nostrum circa medium vel saltem finem sæculi æræ Christianæ tertii. Atque de Porphyrio pariter constat, eum 30 annos natum ab anno Christi 263 Romæ fuisse Plotini philosophi Platonici auditorem, ibidemque septuagenario majorem anno Christi 303 diem obiisse (69). Quamvis igitur Porphyrius anno post Adriani obitum 120 floruit, istum tamen imperatorem potissimum in disputatione sua *De monarchia divina* in exemplum imperantis monarchæ adducit cum eo tempore Adriani memoria adhuc vigeret, maxime apud philosophos, quos ille in aulam primus introduxit, et familiarissimos habuit. Inter characteres istius philosophi, cum quo Magneti nostro res est, Nicephorus quidem observat, eum Aristotelica philosophia imbutum fuisse; quod tamen Porphyrio philosopho Platónico haudquaquam convenire videatur. Verum tanto veritatis studio Porphyrius excelluit, ut non temere ad unam aliquam sectam velut ad scopulum adhæserit, nec juraverit in cujusquam magistri verba. Interim duos sibi potissimum elegerat duces, quorum vestigia premeret, Platonem atque Aristotelem, quos in præcipuis doctrinæ capitibus inter se consentire prolixo opere probandum susceperat (70-71). Ita namque refert Suidas, Porphyrium defendisse, unam esse Platonis et Aristotelis sectam: unde cum utriusque philosophiæ æque peritus esset, Aristotelica ubique Platonis admiscuit. Quod et Proclus lib. 1 in *Timæum*, p. 18, testatur, ubi ait Porphyrium Περιπατητικὰς ἀποδόσεις παρεσφέροντα λύειν τὰς Πλατωνικὰς ἀπορίας. Atque hoc liberrimum philosophandi genus, quod paulo ante ab Ammonio Alexandrino fuerat introductum, maxime probaverat Porphyrius, adeoque ad classem Eclecticorum referri maluit, licet

A isti Platoni præ cæteris faverent, et vel Platonico-rum vel Pythagoreorum appellationem affectarent (72). Cum porro Nicephorus istum philosophum, contra quem Macarius scripsit, hoc characterere designat, quod fuerit *doctrina profana tumidus et in sacra dogmata terribile supercilium attollens*: Porphyrio utique non sublimè solum ac validum ingenium fuisse, sed et vehemens atque aliquo furore admistum, ex scriptis ipsius superstitionibus satis apparet. Quapropter et Eusebio (73) τοιαῦτα κατακομπήσας dicitur, id est, quod ad fastum et ostentationem verba sua composuerit: et S. Cyrillo (74) αὐτὸς ὁ θεραπὸς καθ' ἡμῶν Πορφύριος. Neque aliam ego causam fuisse dixerim (perapte scribit Holstenius l. c. p. 234), rabidi illius odii, quo adversus B Christianam religionem præ cæteris furebat, quam quod animus atræ bilis fermento turgens, et nimia eruditionis copia inflatus semetipsum non eaperet. Opinionem nostram confirmat doctrinæ, quam tradidit Porphyrius, cum placitis philosophi Macariani comparatio. Hujus enim doctrina *de monarchia divina*, quam Macarius Magnes impugnat, in eo consistit: Deum proprie monarcham haud dici posse, nisi imperaret diis; istud enim majestatem diviniæ cœlestemque ac summam dignitatem decere: quos vero Christiani angelos vocant, qui nec pati, nec mori, nec corrumpi natura sua possunt, eos, quia Divinitati propiores sunt, a gentilibus deos appellari. Atque hæc exacte conveniunt cum Porphyrii sententia, qui juxta cum aliis philosophis ejusmodi πολυθετῶν venerabatur, quæ, ut Maximi Tyrii verbis utar (75), *Deum esse unum* statuebat, *regem omnium et Patrem, multos vero additos esse deos alios, qui supremi illius filii sint, et quasi in imperio collegæ*. Legantur Porphyrii verba ex lib. II *De abstinentia*, p. m. 30, edit. Græcæ Florentinæ et Eusebius *De præparatione evang.*, lib. IV, cap. 19, p. m. 166; cum quibus conferre juvat, quæ ex reliquis Porphyrii scriptis hanc in rem adduxit Huetius in *Quæstionibus Atnetanis*, p. m. 108 seqq. Quæ peculiari opera fusius pertractanda erunt, cum ipsa *Θεολογούμενα* Magnetis perlostrabimus. Similem consensum verborum Porphyrii *De imaginibus deorum* (76), qualia ex eo adduxit Eusebius (77), observare licebit cum iis, quæ in Græci philosophi argumentatione pro idololatria in disputatione Macarii nostri reperiuntur. Nec minus ea, quæ Macarius Magnes libro III *Ἀποκριτικῶν* de sacrificiis et de dæmonibus disputat, cum oraculo Apollinis, quod Eusebius ex Porphyrii libro *λογίων φιλοσοφίας* retulit (78), perfecte conspirant. Nihil apertius, quam quod ad Porphyrii placita

(69) Vid. Lucæ Holstenii diss. *De vita et scriptis Porphyrii*, cap. 2, in *Fabricii Biblioth. Græca*, vol. IV, p. 217 seq.

(70-71) Notante Luc. Holstenio l. c. p. 235.

(72) Conf. Celeb. D. Mosheimii diss. *De turbata per recentiores Platonicos Ecclesia*, § 2 et 3, itemque in notis ad Cudworthii *Systema intellectuale*, p. 642

et 682.

(73) *Præpar. evang.* lib. III, cap. 7.

(74) Lib. I *contra Julianum*, p. 28.

(75) Ex dissert. 4, p. m. 6 edit. Davisi.

(76) Conf. Luc. Holstenius l. c. p. 268.

(77) *Præpar. evang.* lib. III, cap. 7 ab initio.

(78) *Præpar. evang.* lib. IV, cap. 7.

respiciant, qui solus fere ex gentilium philosophis sacrificiorum primordia investigare aggressus est, et ipse demum pervulgatum gentilium errorem jugulavit, dum sacrificia et mactationes a vera pietate aliena esse, crassosque ac materiales dæmones esse pronuntiavit, qui hostiarum vaporem foetidumque nidorem expetant; uti testatur Theodoretus *Therapeut.* serm. 7. Accedit porro, quod philosophus ille, cum quo conficiatur Macarius, religionis Christianæ et Scripturæ sacræ tum Veteris tum Novi Testamenti probe gnarus fuerit. Frequenter eum ad Scripturæ sacræ testimonia provocare videmus, interque alia speciatim ad Matth. xxii, 29, 30; Exod. xxxi, 18; Gen. xviii, 16 seqq.; Exod. xxii, 28; quibus gentilium idololatriæ fucum veluti obducere tentavit. Ecquis vero nescit, Porphyrium inter suæ ætatis philosophos in sacris litteris versatissimum fuisse? quem non Mosem solum, sed universam S. Scripturam assidua lectione trivisse, et in subvertendis divinis oraculis vehementer exercuisse ingenium, non uno loco testantur Eusebius (79), Theodoretus (80), atque Hieronymus (81). Nec adeo mirum, quod et sacram Evangeliorum historiam falsitatis, inconstantæ, et contradictionis accusaverit, eamque non a Deo, sed ab hominibus profectam esse calumniatus sit: id quod pauca illa fragmenta ex libris ipsius contra Christianos scriptis confirmant, quæ collegit Lucas Holstenius l. c. cap. 11, pag. 274 seqq. Unde nullus dubito, illa etiam, quæ Magnes libro II et v *Ἀποκριτικῶν* contra gentilem, discrepantiam evangelistarum et alia nobis falso in Evangelio objicientem, scripsit, huic ipsi Porphyrio fuisse opposita.

§ XVII. *Analysis fragmentorum ineditorum.*

Cum R. P. Anselmus Bandurius levi penicillo generalia tantum capita hujus tractatus inediti attigerit (82), haud abs re erit, si succinctam istius disputationis, quæ fragmenta Magnetis nostri complectitur, subjungamus analysin, ut tum ipsa auctoris *Θεολογούμενα*, tum ex quibus libris *Ἀποκριτικῶν* ea desumpta sint, aliquanto propius dispicere possimus. In præmio monetur, non esse temere cuiilibet doctrinæ credendum, sed ei tantum quæ sacris Scripturis congrua sit. Ubi simul de mala fide Iconomachorum disseritur, qui testimonia trunca ac mutila, vix indicatis auctoribus, examiuanda Nicephoro miserant. Cap. 1 agit speciatim de Macarii *Apocriticis*, testimoniisque inde sumptis. Ubi primum disquiritur de manuscripto codice vetustissimo, in quo continebantur *Apocritica* Macarii, deinde de ipso auctore, cujas fuerit, et quo tempore vixerit, necnon de scopo ipsius operis ad oppugnandos Græcos directi. Cap. 2 proponitur fragmentum primum ex *Apocriticis* Macarii, quod continet Græci philosophi et idololatræ verba ad Macarium de monarchia divina, quippe qui monarchiam, vel po-

tius polyarchiam deorum gentilium, cum monarchia supremi Numinis hac ratione conciliare annisus est, quod monarcha non sit, qui solus est, sed qui imperat solus; nec Deus proprie monarcha dicendus sit, nisi imperaret diis, qui eandem cum eo haberent naturam. Cap. 3 complectitur fragmentum II, sive responsionem Macarii ad ea quæ Græcus philosophus de monarchia divina disputaverat: scilicet non rei ex nomine, sed nominis ex re veritatem pendere, atque apostolum Paulum I Cor. VIII veram divinitatem ab homonymia secernere, dum verum Deum essentia Deum esse proprie Dominum, alios autem improprie et nomine tantum deos dici asserit. Cap. 4 exhibet fragmentum III, in quo sistitur Græci philosophi argumentatio pro idololatria, petita ex testimoniis Scripturæ sacræ, speciatimque loco Matthæi cap. xxii, 29, 30, et Exod. xxxi, 18, ex quibus angelos sive deos naturam habere divinam, Deum vero habere digitos colligebat. Cap. 5 subjungitur fragmentum IV, in quo Macarius objecta loca Scripturæ vindicat, et naturam incorruptibilitatis atque immortalitatis angelorum, quin et similitudinem cum supremo Numine exponit. Atque in hoc testimonio Macarii Magnetis' pervertendo fraudem, Iconomachorum potissimum versatam esse, prolixè commemorat Nicephorus. Cap. 6 adducitur fragmentum V, in quo laudatissimus auctor noster irridendo explodendoque idololatrarum stoliditatem, muto figmento preces ædmoventium, quin saxo et ligno Numen incubare statuentium, Christianorum fidem puram declarat et ab omni creaturæ cultu immunem; et Christianos potius in id incumbere asserit, ut angelicam vitam initentur, non autem lignis et saxis aliaque materia effictis imaginibus mentem habeant inflexam. Ex quibus verbis antistites orthodoxi una cum Nicephoro Iconomachos coarguunt, sermonem auctori nostro non esse de imaginibus sacris, verum de gentilium idolis. Quam in rem cap. 8 adhuc aliam fraudem huic testimonio Magnetis ab adversario illatam observant, quod scilicet post illa scriptoris verba: *Non autem imagines illorum effingens*, rursus ex oratione subtraxerit illam formulam, *ὡς φῆς αὐτός, ut ipse ais*; qua quidem non semetipsum introducit loquentem, sed Græci philosophi impugnat opinionem. Iconomachi enim mutilum ac truncatum protulerant Macarii testimonium, supprimentes quidquid eorum proposito scopo haud conducere visum fuit: hinc quædam in medio, quædam in fine orationis omiserant, quæ imaginum sacrarum defensores sollicita cura supplenda duxerunt. Cap. 8 profertur fragmentum 6 et 7, in quo de Abrahamo et angelis ab eo visis agitur quæstio. Etsi in humana ut plurimum specie olim angeli apparuerunt, attamen non id ipsam erant, quod apparebat; sed quod erant, id visibile non erat. Quapropter Abrahamus eorum, qui

(79) *Præpar. evang.* lib. x, cap. 9.

(80) *Therapeut.*, serm. 7.

(81) In epistola 101 ad Pammachium. Conf. Ten-

zelli Exercitat. Select., part. poster., p. 253 seqq.

(82) In conspectu operum S. Nicephori supra citato, p. 670 seq.

visi erant, nec speciem exprimit, nec simulacrum sculpsit, nec imaginem in tabella pingit; cum non deceret patriarcham, Deo amicum, hominum istius ætatis supersticiosorum errori addictum esse, ineunte fere idololatria. Succedit de eodem argumento fragmentum VIII, in quo Macarius Græcis exprobrat impudentissima deorum suorum facta atque simulacra: quemadmodum cap. 9 producit fragmentum IX, in quo auctor probat, nec mundi elementa, terram, aquam, aerem, deos vocari posse; nec astris, sed Deo, qui illa e caelo suspendit, suum cultum integrum esse servandum; multo minus autem simulacris vel statuis divinum honorem esse præstandum, cum res inanimatæ nec honoris, nec contumeliæ sensum ullum accipere possint. Ubi simul verba Mosis: *Diis non maledices*, vindicat, quod de diis sensu carentibus non possint accipi. Ex quibus omnibus Nicephorus ostendit, totam Macarii nostri disputationem non pertinere ad imagines Christi vel sanctorum, sed ad profanas gentilium deorum imagines. Cap. 10 adhuc subiungitur ultimum Macarii fragmentum, ex primo ejusdem libri *Apocriticorum* sermone capite sexto petiitum, in quo eum de miraculis, quæ a Christo facta sunt, agere refert Nicephorus; speciatimque ipsius testimonium de Berenice immundo sanguinis profluvio laborante, et a Servatore per salutarem simbriæ ipsius tactum miraculose sanata adducit, cujus facti imaginem mulier ære expressam posteris tradiderit (83). Cap. 11 antistitum Ecclesiæ quibus præerat Nicephorus, panditur iudicium de doctrina Macarii, eum scilicet non in omnibus sacris Ecclesiæ dogmatibus fuisse orthodoxum, sed errores nonnullos cum Manichæis, Arianis et Origene habuisse communes, speciatimque istum, quod pœnæ, quas impiis hominibus Deus minatus est ac præparavit, finem olim habituræ sint. Cap. 12 contiuctur epilogus disputationis, in quo antistites orthodoxi Christianorum cultum, quem imaginibus sacris præstant, a profano gentilium cultu distinguunt, ea quidem ratione, ut ab imaginibus ad archetypos per infinitam quasi notionem manu ducantur, et memoria ipsorum eo splendidius excitetur, atque eorum, qui ardentem amant et sincera fide credunt, animis tanto altius infigatur.

§ XVIII. *Summa fragmentorum ex opere Magnetis editorum.*

Hisce fragmentis *Apocriticorum* Macarii Magnetis hactenus ineditis, quorum brevem modo exhibuimus analysin, nunc pariter annumeranda erunt reliqua istius operis deperditi ἀποσπασμάτια, quæ a Franc. Turriano, Thoma Bozio, Jod. Coccio, et aliis quibusdam recentioribus scriptoribus, partim Latine tantum, partim utraque lingua edita sunt, et hinc inde dispersa leguntur. Ex libro 1 *Apocriticorum* nullum

A plane Magnetis nostri testimonium me legisse meministi; nisi quod inter ἀνέκδοτα modo indicata fragmentum X ex primo ejusdem libri *Ἀποκριτικῶν* sermone ejusque capite sexto depromptum referatur. Ex libro II et V *Ἀποκριτικῶν* citat Turrianus (84) ea Magnetis verba, quibus ethnicum philosophum, discrepantiam evangelistarum Christianis objicientem, confutat, speciatimque dicta Scripturæ N. T. Matth. XXVII, 48; Marc. XV, 23; Luc. XXIII, 36; Joan. XIX, 29, conciliat, existimans historiam evangelicam omni suspicione carituram esse, si littera historię non curiosa, sed simplex reperiretur. Ex libro III varia, eaque maxime memorabilia nobis conservata sunt Macarii Magnetis monumenta, inter quæ potissimum eminet luculentissimum ipsius testimonium de vera præsentia corporis et sanguinis Christi in S. Eucharistia: Οὐκ ἔστι Εὐχαριστία τύπος τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος, ὅπερ τινὲς ἐβραψόδησαν πεπηρωμένοι τὸν νοῦν, μᾶλλον δὲ σῶμα καὶ αἷμα· hoc est: *Eucharistia non est typus (vel figura) corporis et sanguinis, quod quidam fabulati sunt mente capti, sed potius corpus et sanguis.* Integrum autem hujus loci contextum non Turrianus tantum ex codice bibliothecæ Venetæ in diversis libris exhibuit, verum et Thomas Bozius Eugubinus, congregationis Oratorii presbyter, *De signis Ecclesiæ Dei*, tomo II, lib. XIV, p. 71 (85), eundem locum, mutatis hinc inde quibusdam vocibus, ex alio quodam fonte bibliothecæ Achillis Stalii produxit; quem et Jodocus Coccius in *Thesaurò catholico*, lib. VI, necnon Julius Cæsar Bulengerus in Diatribe 3 ad *Exercitationes* Is. Casauboni adversus Baronium, alique secuti sunt. Ex eodem libro III *Apocriticorum* notabilis est locus de sacrificiis dæmonibus gentilium mactatis; ad quem idem Turrianus in lib. pro Canonibus apost. contra Centur. Magdeb., lib. I, cap. 5, p. m. 15, provocat, ipsaque Magnetis verba, quibus decretum apostolicum Act. XV, 20, de sanguine et suffocato immolatio explicat, Latine tantum adducit. Quibus præterea addenda sunt ea Magnetis testimonia, quæ Græce vulgavit Turrianus in scholiis apologeticis Græcis ad *Institutiones apostolicas* Clementis Romani Græce editas Venetiis 1563, p. m. 102. Ex libro IV *Apologiarum* Magnetis itidem ἀποσπασμάτιον aliquod conservavit Turrianus *Pro epist. pontificum*, lib. II, c. 13, p. m. 154, ubi rationem reddit Macarius cur Paulus se alioqui viventem mortuis (vel potius, *iis, qui victuri sunt in die iudicii*) (86) annumeraverit I Thess. IV, 17: Οὕτω γάρ, inquit, ἄν τις φιλέταιρος, καὶ τῶν ὁμοσολῶν ἀγαπῶν τὴν συγγένειαν δοκεῖ· id est: *Sic enim fit, ut videatur aliquis amicos, quibus se annumerat, eosque, qui sui ordinis sunt, diligere.* Quo testimonio cum abuteretur Turrianus ad vindicandam γνησιότητά epistolæ pseudo-Clementis ad Jacobum episco-

(83) Vide supra ad § 10.

(84) Lib. II, *Pro epistolis pontificum*, cap. 3, p. m. 120, edit. Paris., ex officina Sebast. Nivelii 1573, in 8.

(85) Edit. Colon. Agripp. 1626. 4.

(86) Vid. Blondelli *Pseudo-Isidorus et Turricus vapulantes*. p. 53.

pum ierosolymitanum jam tum mortuum conscriptæ, quasi nihil interesset, annumerari viventem mortuis, an mortuum viventibus; David Blondellus in *Pseudo-Isidoro et Turriano vapulantibus*, p. 33, ad hæc verba Macarii Magnetis respondet: *Ignoti hactenus auctoris sententiam non improbamus, nihil inde Turriano præsidii; Paulus enim mortuum viventibus non annumeravit, nec viventem mortuis, quod in pseudo-Clemente coarquimus.*

Ex libro v denique ejusque sine prolixum Macarii Magnetis fragmentum *De fide Abrahamæ*, in quo de arctissimo vinculo fidei atque operum disserit, Græce et Latine inseruit Turrianus operi suo dogmatico *De justificatione*, Romæ 1551 edito. Quod deinceps inter *Θεολογούμενα* auctoris nostri ad articulum de fide et justificatione haud infimum occupabit locum: ubi simul singula, quæ modo allegata sunt, fragmenta in classes suas redigenda, et ab exceptionibus adversariorum vindicanda erunt.

§ XIX. *Macarii Magnetis sermones in Genesin inediti.*

Præter quinque istos libros *Ἀποκριτικῶν* ad Theosthenem contra gentiles Evangelii calumniatores, quorum hactenus excerpta quædam dedimus, scripserat etiam Macarius Magnes *commentarios*, seu, ut fert titulus, *sermones in Genesin*, qui et ipsi ad hoc usque tempus eruditibus ignoti fuerunt. Horum sermonum fragmenta ex eminentissimi cardinalis Ottoboni manuscripto codice deprompta R. P. Dm. Stephanotius ad laudatissimum Dn. Boivinum mss. Regiæ bibliothecæ Parisiensis custodem transmitti curavit: qui eadem Latine versa atque emendata cum aliis fragmentis ejusdem auctoris in lucem edere constituerat, nisi præmatura mors huic instituto obicem posuisset. Haud ultra historiam creationis et lapsus hominum se extendunt istæ commentationes Magnetis; in quibus inter alia excellentiam hominis inde demonstrat, quod habita

ante deliberatione supremi Creatoris, non solo verbo, ut cæteræ creaturæ, factus sit. Filium autem Dei unigenitum, quem Patri *ἰσοδύναμον* et *ἰσοπαταύδην* esse asserit, consiliarium illum fuisse pronuntiat quo Pater in formatione hominis usus sit. Quando porro primum hominem in mundum tanquam regem introductum, et ad Dei imaginem factum esse scribit, hanc similitudinem regis non in purpura et sceptro et diademate quærit, sed in ornatu incorruptibilitatis, immortalitatis ac virtutis collocat; ut brevitatis causa cætera nunc silentio præteream. Ex sermone 17 in Genesin singularis Macarii nostri in censum venit explicatio de tunicis pelliceis, quibus Adamus et Eva post lapsum induti fuere: quæ verba non historicam, sed allegoricam rationem innuere juxta cum aliis antiquioribus arbitratus est; de qua opinione inferius plura dicenda erunt.

§ XX. *Conclusio dissertationis.*

Constitutum quidem fuerat, ipsa *Θεολογούμενα* Macarii Magnetis, quæ ex fragmentis ejusdem ab interitu vindicatis colligi poterant, eadem hac dissertatione inaugurali exhibere in suas classes redacta, ut ex iis nexum aliquem doctrinæ theologicæ hujus auctoris perspicere liceret. Cum vero præter opinionem tanta mihi subnata sit dicendorum copia, quæ angustos dissertationis limites jam tum prætergressa videtur; et in argumento a nullo eruditorum hactenus occupato singulæ circumstantiæ altius aliquantum repetendæ, suoque pondere æstimandæ essent: specialem dogmatum atque errorum auctoris nostri pertractationem altera disputatione complecti, vel si convenientius ita visum fuerit, una cum ipsis operis deperditi fragmentis, tanquam relictis ex naufragio tabulis, publico eruditorum desiderio satisfactorum, Græce ac Latine exponere haud refragabor.

DISSERTATIO II,

Quæ θεολογούμενα auctoris ex propriis ipsis scriptis exponit.

PRÆFATIO.

Interrupti laboris, qui in explicandis Macarii Magnetis *θεολογούμενοις* versatur, si causas requiris, Lector benevole, hæc sola forte sufficiet, quod certiora quædam de monumentis hujus auctoris deperditi hactenus ex Italiæ regionibus expectaverim, jam vero tum a celeberrimo J. Lamio in *Deliciis eruditorum* Florentiæ 1738 editis, tum ex splendido Catalogo bibliothecæ Venetæ D. Marci, qui opera M. Ant. Zanettii et Antonii Bonojoannis jussu senatus Veneti contextus nuperrime prodiit 1740, satis edoctus sim, nihil quidquam de integro

D opere Magnetis Venetiis amplius reperiri, sed codicem illum, quo Franc. Turrianus olim usus est, probabili conjectura in Hispaniam translatum esse. Ita enim laudatus Lamius, postquam in præfatione tomii IV *Deliciarum* suarum p. 19, Turrianum quidem *nulla venia dignum* esse dixerat, quod opus Magnetis a se lectum non ediderit, nec locum, ubi exstaret, indicaverit, sententiam suam postea mutavit in præfatione tomii IX (in quo Maximi Margunii epistolæ habentur) p. 29 ita scribens: *Sed num Jesuita Turrianus mendax? Absit. Sed si mendax non est, certe codices quidam bibliothecæ Venetæ do-*

perditi sunt. Ille etiam venia dignus; nam si *Macariis opus a se lectum minime edidit, tamen in Veneta bibliotheca existare dixit, contra quam ipse olim existimaveram. Verum nunc tantum dicam me suspicari, opus illud Magnetis desideratissimum e bibliotheca Veneta in Hispaniam S. Laurentii Scorialensis bibliothecam translatum fuisse cum aliis codicibus, quos illuc olim transmissos fuisse rescivi.* Fortassis inter eos codices fuere hi libri Macarii Magnetis, quos Hispaniæ legatus don Diego Hurtado di Mendoza ex bibliotheca Veneta abstulit; de quo graviter conqueritur Domenicus Molino in epistola Venetiis ad Joannem Meursium 1622 scripta, quæ reperitur inter epistolas Marquardi Gudii a celeb. Petro Burmanno editas p. 150, 151. Spectant huc potissimum sequentia verba: *Fard che quanto prima vi capiti il catalogo de' libri Greci, che nella pubblica bibliotheca si ritrovano; li quali però non sono tutti quelli, che dal cardinal Benevone furono lasciati nella serenissima repubblica, per ehè molti degli migliori si ritrovano trasportati in Spagna riposti nella libreria regia all' Escuriale, rubati da un scelerato infame, ambasciador Spagnuolo nominato don Diego Hurtado di Mendoza, il quale havendo havuta cortese licenza da' signori a quali era raccomandata la cura della bibliotheca, di poter entrar ed uscir a suo piacere per leggere e studiare, non essendo da ministri assistito, per chè non si presupponeva in uomo di sua condizione una bassezza tale, in diverse volte levando dalle tavole incatenate le codici, e riponendovi carta da straccio, si portò il buono el migliore; senza che per all' hora, e per qualche tempo dopo alcuno se ne avvedesse, nè si sarebbe per avventura creduto il furto fatto da lui, se il fatto stesso non lo palesava, e non lo palesi tutta via, e per adesso e per sempre con eterna sua infamia, mentre si vedono le codici con il nome et segno di Benevone nella libreria dell' Escuriale* (87).

Quandoquidem igitur nullam spem mihi relictam esse videbam integrum opus Ἀποκριτικῶν ex tenebris eruendi, ad fragmenta illius bene multa, quæ ex tribus codicibus mss. Nicephori patriarchæ Constantinopolitani, alioque item codice ms. Italico cardinalis Ottoboni hinc inde dispersa collegeram, me iterum accinxi, ut quorum notitiam historicam et criticam in priori Dissertatione dederam, nunc etiam theologicam atque polemicam duabus sectionibus pertextendam curarem; quarum prima de *dogmatibus* a Macario Magnete propositis vel defensis, altera de *erroribus ac nævis* ejusdem vel vere vel falso imputatis distincta opera ager. Cum vero

(87) Conferatur etiam Andr. Schotti *Bibliotheca Hispaniæ*, p. m. 543 seq.

(88) Promissis non stetit auctor; sed qua de causa, an morte præventus, nobis incomperum. VIT. PATR.

(89) Ex. causa: I Cor. viii, 5; Marc. v, 50; Matth. xii, 29, 30; Exod. xxxi, 18; Gen. xviii, 16 seq.; Exod. xii, 28; Job x, 14; Gen. i, 11 et iii.

A expediendis singulis argumentis dogmaticis haud subdicerent circumscripti disputationis limites, et quædam adhuc supersint Macarii Magnetis doctrinæ de *fide et justificatione, de Eucharistia, ad examen revocandæ, de resurrectione et vita æterna* primus his dabitur locus in subsequenda Dissertatione III, quæ Macarium de erroribus ac nævis Manichæismi, Arianismi, Origenianismi et Nestorianismi, quorum insimulatus fuit, absolvet (88).

§ I. *Non systema aliquod, sed Θεολογούμενα saltem ex fragmentis Macarii Magnetis proponuntur.* — § II. *Theologi titulus Magnetis vindicatus a Nicephoro CP. patriarcha.* — § III. *Doctrina de auctoritate divina Scripturæ sacræ contra Porphyrium vindicata.*

B Initium merito facimus ab auctoritate et divinitate Scripturæ sacræ, quam scriptor noster in quamplurimis Scripturæ diviniore locis citatis agnoscit (89), eandemque diserte τὴν θεῖαν Γραφήν (90) et λόγον Θεοῦ (91) appellat, atque divina ipsius oracula adversus gentilium philosophorum calumnias egregie vindicat. Quapropter et jure meritoque a Nicephoro patriarcha CP. reliquisque antistitibus orthodoxis laudatur tanquam scriptor, qui doctrinam evangelicam veneretur atque impensius loveat; imo qui magistri munere fungens fastum ac stuporem eorum, qui contra divinum Evangelium pronuntiare audent, masculine proscriptis, atque infamiae exposuit: Πολλῶ δὲ πλέον, inquit, ὁ συγγραφεὺς οὗτος, εἴπερ ἐν διδασκάλου τάξει προκαθεζόμενος, τῶν τολμώντων κατὰ τοῦ θεοῦ Εὐαγγελίου ποιεῖσθαι τὴν κατάρρησιν, στήλιτεύσει τὸ σοβαρὸν τε καὶ ἐμπληκτον (92). Quandoquidem etiam gentiles philosophi istius ætatis, et ex eorum numero speciatim Porphyrius, ad evitendam Scripturæ sacræ auctoritatem sæpissime sacram Evangeliorum historiam falsitatis et contradictionis arguere solebant: Macarium Magnetem apologiam Evangelii adversus gentilium calumnias conscripsisse testatur ipsa inscriptio Ἀποκριτικῶν, siquidem Franc. Turrianus Græcum titulum hujus operis ita exprimit (93): Ὡς φησὶ Μάρτης ὁ παλαιότατος συγγραφεὺς ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν περὶ Εὐαγγελίου ἀπολογιῶν πρὸς Θεοσθένη. Ac eundem quidem inter alia etiam istiusmodi discrepantias evangelistarum ab hostibus Evangelii objectas subinde in isto opere conciliasse, nodosque maxime impeditos, qui hodiernum adhuc eruditorum ingenia torquent, haud infeliciter solvisse deprehendimus. Cujus rei exemplum præbent ea, quæ Franc. Turrianus in *Defensione pro canonibus apostolorum et epistolis pontificum*, lib. II, c. 3, p. m. 120 (94),

(90) In comm. ad Gen. 1.

(91) In fragmento IX.

(92) Vid. cap. 6 fragment. V.

(93) In scholiis apologeticis ad *Constitutiones apostolorum* Græce editas Venetiis 1563, 4, p. m. 182.

(94) Edit. Lutet. apud Seb. Nivellium 1573, 8.

et ex eo B. J. Alb. Fabricius in *Delectu argumentorum et syllabo scriptorum de veritate religionis Christianæ*, p. 65, ex Macario Magnete nostro pro conciliandis evangelistarum sermonibus protulerunt: Imo accedit etiam huc exemplum evangelistarum (sunt verba Turriani), quos aliquando non ex ipsa veritate rei, sed ex vulgi consuetudine et opinione nomen sumpsisse, auctor est *Magnetes vetustissimus scriptor ecclesiasticus*, lib. II et V quos contra *Theosthenem gentilem* (95) discrepantiam evangelistarum et alia nobis falso in *Evangelio* objicientem scripsit. Ait enim, pro eo, quod unus evangelista dixit (96), «calamo spongiam circumponentes» dixisse alium (97), propter similitudinem arbuti, «hyssopo circumponentes,» cum dicendum, inquit, esset «calamo.» Item quod unus evangelista (98) dixit, «vinum,» rursus dictum esse «acetum (99),» in cruce (ex eodem enim vase posito hauserunt, cum perventum est ad *Calvariam* et in cruce) præseriunt, inquit, cum legem *historiæ evangelistæ* servarent, nihilque ultra scriberent, quam quod tunc dicebatur in illo tumultu ac furore. Sic enim existimant fore, ut *historia* omni suspicione careret, et μη περιεργότερον ἀλλ' ἀπλαστον εὐρεθείη τῆς ἱστορίας τὸ γράμμα, id est, si *littera* *historiæ* non curiosa, sed simplex reperiretur.

Quamvis ergo evangelistæ ex sententia *Macarii Magnetis* legem *historiæ* servaverint, simplicitati factorum, non curiositati indulgentes, nihilque ultra seripserint, quam quod ista ætate communiter dicebatur in illo tumultu ac furore populi; nimis audacter tamen exinde colligit *Turrianus*, sacros scriptores aliquando non ex ipsa veritate rei, sed ex vulgi consuetudine et opinione nomen sumpsisse. Quam accommodationem *Scripturæ* ad erroneas opiniones et consuetudines vulgi, cum veritate rei pugnantes, neququam cum superius allata *Magnetis* nostri interpretatione atque conciliatione convenire, cuius hæc penitus consideranti perspicuum est: siquidem alia omnino censenda est accommodatio ad popularem usuque receptam loquendi formam, alia vero ad indocti vulgi præjudicia atque errores, sive in rebus naturalibus, sive historicis, sive moralibus, sive theologicis versentur. Absit

(95) Lege potius, ad *Theosthenem* contra gentilem. Vid. Diss. nostra I, § 16. Sub nomine *gentilis* vero *Porphyrum* intelligi tum ex ratione ætatis, qua scripsit, tum ex aliis locis fragmentorum ipsius verisimile redditur.

(96) *Matth.* xxvii, 48; *Marc.* xv, 36.

(97) *Luc.* xxiii, 36; *Joan.* xix, 29.

(98) *Matth.* xxvii, 34, 48; *Marc.* xv, 23.

(99) *Joan.* xix, 29.

(1) Contrarium potius asserit *Macarius Magnes* in fragmento II ex libris *Ἀποκριτικῶν*, dum ait: Οὐ μὴν λέξις ὀνόματος βεβαίαι τὸ λεγόμενον, ἀλλ' ἡ φύσις τοῦ πράγματος κυροῖ τὴν ἀλήθειαν. Non vero nominis appellatio verum efficit id, quod dicitur, sed ipsa rei natura dictionis veritatem confirmat.

(2) Qua de re legendus in primis est *Arnobius* lib. V *Adversus gentes*, p. m. 179 seqq. Erras, inquit, et *laberis*, satisque te esse imperitum, indoctum ac rusticum ipsa rerum insectatione demonstras. Ne-

hic igitur injuria *Macario Magneti* a *Turriano* illata (1)

§ IV. De modo interpretandi *Scripturam sacram*, adversus eundem *Porphyrum*.

Proposito nunc specimine aliquo exegetico *Macarii Magnetis*, in quo dissensum evangelistarum a *Porphyrio* objectum haud infelici opera a divino sacre *Scripturæ* libro amoliri tentavit; paucis adhuc observamus, *Porphyrum* infensissimum disciplinæ *Christianæ* hostem, cum ipsas sacras litteras convellere non posset, subinde etiam damnasse modum interpretandi *Christianis* scriptoribus usitatum, quo varia *Scripturæ* oracula, arcanis plena mysteriis, sensu quandoque mystico et allegorico explicare solebant. Istud commentandi genus per expositiones typicas et allegoricas *Porphyrum* graviter in *Christianis* culpasse, testis est *Eusebius* in luculentissimo illo loco, quem ex *Porphyrus* libro III contra *Christianos* adduxit in *Historia ecclesiastica*, lib. vi, cap. 19. Nullum plane est dubium, quia *Macarius* noster in integro opere *Ἀποκριτικῶν* etiam hanc ignorantiam rerum sacrarum callidissimo adversario relexerit, quem alioquin non latere poterat, ipsa gentilium sacra abstrusis plerumque sensibus repleta esse (2); licet in fragmentis ejus superstitiis nihil quidquam obvium sit, quod ad hujus argumenti pertractationem referri queat: nisi quod auctor noster in oratione xvii in *Genesis*, cum de tunicis pelliceis primorum parentum agit, haud obscure asserat, reperiri quædam in *Scriptura* sacra, quæ non admittant *historicam* interpretationem, sed *allegoricam* rationem exigant: Ἐπειδὴ, inquit, τὸ περὶ τῶν χιτῶνων τὴν ἱστορικὴν ἐκπεύγει διάνοιαν, καὶ ἀναγωγῆς λόγον ἀπαιτεῖ, etc.

§ V. *Doctrina de Deo, et vera monarchiæ diviniæ indole, adversus polytheismum gentilium.*

In fragmento II operis *Ἀποκριτικῶν* *Deum* rectissime ita describit, quod solus sit ἀγέννητος καὶ δεσπόζων τῶν γεννητῶν, non *genitus* et in eos, qui *geniti* sunt, imperium habens; mentemque suam paulo post disertius explicans addit: Θεὸς δὲ μόνος ἄρχων καὶ μοναρχίαν ἔχων κατὰ ἀλήθειαν κυριεύει τῶν γεννητῶν, ὑπάρχων ἀγέννητος· κρατεῖ τῶν κτισμάτων,

que enim quod scriptum est, atque in prima est positum verborum fronte, id significatur et dicitur, sed allegoricis sensibus et subditivis intelliguntur omnia illa secretis. Itaque qui dicit, «Cum sua concubuit *Jupiter* matre,» non incestas significat aut propudiosas *Veneris* complexionem, sed *Jocem* pro pluvia, pro *telure* *Cerere* nominat, etc. Conf. *Theodoretus* contra *Græcos* serm. III, p. 44 seq.; *Jul. Firmicus* De errore *Jrosan. religionum*, aliique. Quin et ipsum *Porphyrum* non uno libro *Homeri* tabulas integumenta præstantiorum esse rerum, in quibus dogmata de *Deo* rebusque celestibus lateant, docuisse, ostendunt *Quæstiones* ejus *Homeriæ*, libellus *De antro nympharum* et *Moralis interpretatio errorum Ulyssis*, imo peculiare ejus volumen *Περὶ τῆς ἀλληγορουμένης Ἑλληνῶν καὶ Αἰγυπτίων θεολογίας*, *De allegorica Græcorum et Ægyptiorum theologia*, si fides *Eusebio* habenda est. Conf. *Cudworthus* in *Systemate intellectuali*, p. m. 571.

ἄκτιστος ὢν καὶ ἀναρχος, οὐ τῶν ὁμοίων, ἀλλὰ τῶν ἀνομοίων ἡγεμονεύει κηδόμενος. Hoc est : *Deus autem solus imperium ac monarchiam habens, iis, qui geniti sunt, non genitus præest, creaturas increatus et principio carens in potestate habet, ac non similes, sed dissimiles providus regit.* Quapropter et eundem, respectu habito ad polytheismum gentiliam, μόνον ἀληθινὸν ἄρχοντα Θεόν, *solum verum dominatorem Deum nuncupat* : quam phrasin atque ideam supermi Numinis ex ipso D. Paulo repetiit I Tim. vi, 15, 16, ubi Deus dicitur ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, quibus verbis S. Apostolus argumentum veræ deitatis, omnipotentis atque monarchiæ divinæ suppeditat. Atque id ipsum est, quod Macarius noster juxta cum aliis Patribus primitivæ Ecclesiæ *monarchiam Dei* vocat, nimirum unitatem atque principatum veri et essentialis Dei, in oppositione ad πολυθεϊαν seu multitudinem deorum falsορκτη apud gentiles.

§ VI. *Continuatio ejusdem argumenti, ex verbis D. Pauli I Cor. viii, 5, 6.*

Quandoquidem igitur Græcus iste philosophus cum Macario nostro disputans ex comparatione Adriani monarchiæ cum Deo monarcha affirmabat, *Deum non proprie monarcham vocatum iri, nisi diis imperaret, qui ejusdem cum ipso essent naturæ* ; eos vero, quos Christiani angelos vocant, a gentilibus deos dici, ac naturæ divinæ consortes esse (3) : veram monarchiæ divinæ indolem contra philosophi hujus sophismata vindicat Macarius Magnes, nec rei ex nomine, sed nominis ex re veritatem pendere demonstrat. Ita enim in fragmento II operis Ἀποκριτικῶν respondet : Καὶ οὐ πάντως ἐκ τῆς ὁμωνυμίας μὲν ἡμῖν τῆν φύσιν ὁ λόγος ἐδήλωσεν. . . Οὐ μὲν λέξις ὀνόματος βεβαίαι τὸ λεγόμενον, ἀλλ' ἡ φύσις τοῦ πράγματος κυροῖ τὴν ἀλήθειαν. Ἄρχει γοῦν δὴ τῶν θεῶν, καὶ δεσπόζει, καὶ κρατεῖ, οὐχ ὡς εἰς αὐτῶν ὑπάρχων ἐκ τῆς ὁμωνυμίας, ἀλλὰ μόνος ἀγένητος ὢν, καὶ δεσπόζων τῶν γεννητῶν, κ. τ. λ. *Neque prorsus ob nominis communionem eandem esse rerum cognominum naturam ratio nobis demonstrat... Neque vero nominis appellatio verum efficit id, quod dicitur, sed ipsa rei natura nominis veritatem confirmat. Imperat itaque diis et dominatur, et eos sibi mancipatos habet, non tanquam eorum unus sit ob communionem nominis, sed quia solus is est non genitus, et in eos, qui geniti sunt, imperium habet, etc.* Atque ut essentiam veri Dei, proprioque nomine so-

(3) Porphyrius in *Epistola ad Anebonem* hanc dubiam quæstionem sacerdoti Ægyptio proponit, quæ ab ista notione monarchiæ divinæ Græci philosophi nostri haud multum abludivit. Quærit enim : Τί τὸ πρῶτον αἰτίον ἡγοῦνται εἶναι Αἰγύπτιοι ; Πότερον νοῦν, ἢ ὑπὲρ νοῦν ; Καὶ μόνον, ἢ μετ' ἄλλου, ἢ ἄλλων ; . . . Καὶ εἰ ἐξ ἑνὸς τὰ πάντα, ἢ ἐκ πολλῶν ; Hoc est : *Quidnam Ægyptii primam causam esse censeant ? Utrum mentem, an aliquid supra mentem ? Deinde, an solitarium quid sit, an simul cum alio, aut pluribus ? Et num ab uno omnia, an e pluribus producant ?* Ad quas dubitationes respondit Jamblichus sub persona Abammonis Ægyptii in libro *De*

liis monarchiæ, tanto luculentius a falsis fletisque gentilium diis distingueret, ipsamque substantiam ab homonymia secerneret, Christianorum causa subjungit testimonium S. Pauli ex I Cor. viii, 5, 6, petatum : Οὕτως ὁ Ἀπόστολος ἵνα τὴν ἄνωγ δειδῶξῃ Θεότητα, καὶ τὴν οὐσίαν ἐκ τῆς ὁμωνυμίας διακρίνας ἐλέγξῃ, καὶ τὸν μὲν κατ' οὐσίαν Θεόν, καὶ κυριῶς Κύριον, τοὺς δὲ τῆ θέσει θεοὺς καὶ οὐ κυριῶς τῆ κλήσει μνηύση τοῖς μαθηταῖς, φησὶ . Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ θεοί, ὡσπερ οὐν εἰσὶ καὶ κύριοι πολλοί, ἀλλ' ἡμῖν εἰς Θεός, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς, δι' οὗ τὰ πάντα. Ὅρα δὲ ὅπως λέγει, καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ θεοί (ἀντὶ τοῦ, τῆ κλήσει μόνον θεοί, οὐ μὴν κυριῶς θεοί), ἀλλ' ἡμῖν εἰς Θεός, τοῦτ' ἐστὶν ὁ ἄνωγ Θεός, οὗ τῆς οὐσίας ὁ λόγος μαρτυρεῖ τῆ Θεότητι. Hoc est : *Sic Apostolus, ut veram Divinitatem ostenderet, substantiamque ab homonymia secernens declararet, ac Deum quidem ipsum essentia Deum esse et proprie Dominum ; alios autem adoptione deos, nec proprio nomine appellatos innueret, discipulis suis ait : « Etenim si dii sunt ac domini multi, ut re ipsa sunt, at nobis unus Deus est, ex quo omnia, et unus Dominus Jesus, per quem omnia. » Vides, ut dicat, « etenim si dii sunt (pro nomine tantum dii, nec proprie dii), at nobis unus Deus, » id est, vere Deus, cujus divinitati ipsa substantiæ ratio suffragatur*

§ VII. *Applicatio præcedentium ad placita Porphyrii.*

Nec commemorare vacat Porphyrii distributio deorum in cælestes, terrestres, aërios, aquaticos, et subterraneos (4) ; quibus diversi generis mactanda erant sacrificia. *Alia enim, inquit Macarius Magnes libro iii Ἀποκριτικῶν (5), mactabantur spiritibus aëriis, alia terrenis, alia subterraneis. Spiritibus aëris immolabantur volucres : ἐπιχθονίους, id est terrenis, quadrupes nigri, quia sit terra natura nigra : ὑποχθονίους, id est subterraneis, item quadrupes nigri in scrobibus, sive foveis.* Quibus verbis procul omni dubio respicit ad locum illum Porphyrii *De antro nympharum*, fol. 1 : Ὡς τοῖς μὲν Ὀλυμπίοις θεοῖς ναοὺς τε καὶ βωμοὺς ἰδρύσαντο, χθονίους δὲ καὶ ἔρωσιν ἐσχάρας, ὑποχθονίους δὲ βόθρους καὶ μέγαρα. Id est : *Quemadmodum cælestibus diis templa et ædicularum et altaria collocarunt, terrestribus vero et heroibus focos, inferis autem scrobes et cryptas.*

mysteriis Ægyptiorum, sect. viii, cap. 1 et seqq., p. 157 seqq. edit. Oxon. Thomæ Gale. Enumeratis denique Ægyptiorum deorum ordinibus hunc in modum concludit Jamblichus loc. cit. p. 159 : *Atque ita Ægyptiorum doctrina de principiis desuper ad inferiora progrediens, ab uno incipit, et desinit in multitudinem unius imperio gubernatam, etc.*

(4) Conf. Jamblichus *De mysteriis*, sect. i, cap. 9, p. 16 seqq.

(5) Quod fragmentum Magnetis nostri ab interitu vindicavit Franc. Turrianus in *Defensione pro canonibus apostolorum adversus Centuriatores Magdeburgenses*, lib. i, cap. 5, p. m. 15.

§ VIII. *De falsa divinitate solis, lunæ, stellarum et elementorum mundi, Macarii Magneti judicium.*

Falso jactatam porro solis, lunæ, stellarum, imo elementorum mundi divinitatem graviter ita retundit Macarius noster in fragmento IX 'Αποκριτικῶν' Μηδὲ θεοὺς καλέσωμεν τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, κἄν θεῶσιν ἀστέρας καὶ τρέχουσιν ἀπειρα, τοὺτους μὴ θειάζωμεν. Ὡς γὰρ τρέχοντας ἴππους οὐδεὶς ἐστεφάνωσεν, ἀλλὰ τὸν ἐλατήρα τούτων καὶ ἠνύχον, οὕτως οὐκ ἄστρους, ἀλλὰ Θεῶν, τὸ σέβας γνησίως τηρήσωμεν τῷ τοὺτους ἐξάψαντι. Id est : *Nec mundi elementa, terram, aquam, aerem, deos vocemus; sed nec stellas ipsas, etsi illæ currunt, et æternum volvuntur, tanquam deos veneremur. Nam quemadmodum equos currentes nemo unquam coronavit, sed eorum agitatore et aurigam : ita nos non astris, sed Deo, qui illa e cælo suspendit, suum cultum integrum servemus.*

§ IX. *Magneti sententia de imaginibus et simulacris deorum.*

Progreditur Macarius noster ad idololatram gentilium de imaginibus atque simulacris deorum, de quibus ita sermonem instituit in fragmento IX 'Αποκριτικῶν', ut omnem illis divinitatis speciem detrahat, stolidumque eorum cultum explodat : Κἂν ἀγάλματα, inquit, φωνῇ καὶ δοκῇ διαλέγεσθαι, μηδὲ τοῦτοις τιμὴν ἀξίαν προσιπόμεν... "Ἀνθρώποι δὲ κενοφρονῶντες χρυσὸν χωνεύσαντες, καὶ χαλκὸν διαπλάσαντες χρησμούς ἐξ αὐτῶν τὸ θεῖον ἀπήτησαν, πηροὶ τὸ φρόνημα, καὶ τυφλοὶ τὴν ἔννοιαν. Μηδὲ ἐκ τῆς ἀναισθησίας τῶν λιθίνων ξοάνων τὴν ψυχὴν δυσωπούμενοι, καὶ κρίνοντες ἐκεῖνο καὶ καλῶς δοκιμάζοντες, ὡς οὐδὲ τιμῆς αἰσθησιν, οὐδ' αὖ πάλιν ὑβρεως λαμβάνει τὸ ἄψυχον· οὐ τὸν εὐλογοῦντα τιμᾶ, οὐδὲ τὸν κακολογοῦντα τιμωραὶς ἀμύνεται. *Simulacris autem ne quidem, si vocalia sint, ac ratiocinari videantur, honorem ullum verum deferamus... At homines vana cogitantes, fuso auro fabricatoque ære, oracula inde a Numine poposcerunt, sensu orbati, et mentem occæcati. Nec ipse avidem lapidearum statuarum stupor eorum animis pudorem attulit; nec illud iudicant recte observant, quæ res inanimata est, eam nec honoris, nec contumeliæ sensum ullum accipere : benedicientem non honorat, maledicentem non ulciscitur. Quinimo istiusmodi idololatram, qui simulacris deorum cultum præstat, graphice admodum depingit sequentibus verbis fragmenti V : Τῇ σιχαῖ φθέγγεται, καὶ τῷ φάσματι τέρπεται, ἀψύχοις ὕλαις ὡς ἐμφύχοις ἑνομιλῶν, νεκρῶν χαρακτήρων ὄψειςιν εὐωχοῦμενος, ἀφώνῳ πλάσματι προσάγων τὴν ἔντευξιν· λίθῳ καὶ ξύλῳ φωλεύειν τὸ θεῖον νομοθετῶν, χαλκῷ καὶ σιδήρῳ κρατεῖσθαι τὴν ἀκράτητον ὕλην φανταζόμενος· θηρᾶν τὸ ἀθέατον ἐν θεωρίῃ νεκρᾷ ἀλόγως ὑποσοπῶν. *Umbram alloquens, ac simulacro gaudens, cum inanimatis corporibus veluti cum animatis con-**

(6) J. Stobæus lib. 1 *Eclogarum physicarum*, pag. 51 edit. Canteri : Πλάτων τὸν ὄρατὸν κόσμον γεγονέναι παράδειγμα τοῦ νοητοῦ κόσμου ἐξ ὄρατου. *Plato mundum aspectabilem ad similitudinem*

versans; mortuorum lineamentorum aspectu oculo pascens; nudo figmento preces admovens; saxo et ligno Numen incubare statuens; ære et ferro constringi substantiam incomprehensibilem somnians; deprehensurum denique se rei mortuæ contemplatione sperans, id quod cerni minime potest.

Nonnulli ex Platonicæ philosophiæ principiis veram istius cultus simulacrorum originem atque propriam indolem derivant, qui ex mente Platonis hunc mundum simulacrum esse deorum arbitrati sunt : id quod in primis ex Platonis *Timæo* colligunt, ubi mundum illud divinitatis simulacrum esse narrat Plato, cujus motu Deus delectatus sit : Ὡς δὲ κινήθην τε αὐτὸ καὶ ζῶν ἐνενόησε τῶν αἰδίων θεῶν γεγνηὸς ἀγαλμα ὃ γεννήσας Πατὴρ, ἠγάσθη τε καὶ εὐφρανθεὶς. *Cum hoc a se factum sempiternorum deorum pulchrum simulacrum moveri et videretur Pater ille, qui genuit, animadverteret, delectatus est opere. Huic autem mundo visibili et visibilia comprehendenti, alius ex sententia Platonis ab æterno respondet νοητός, seu mundus soli animo conspicuus, cujus ad exemplum spectabilis hæc rerum universitas a Deo comparata est (6). Quo spectant hæc verba *Timæi*, quibus mundum ita describit philosophus : Ὁ κόσμος ζῶν ὄρατὸν, τὰ ὄρατὰ περιέχον, εἰκὼν τοῦ νοητοῦ Θεοῦ, αἰσθητὸς, μέγιστος καὶ ἀόρατος. *Mundus animal visibile, visibilia comprehendens, intelligibilis Dei imago, sensibilis, maximus, interminatus (7).* Ex isto igitur principio de mundo, tanquam invisibilis Dei imagine, cultum simulacrorum relativum in ipsos deos redundantem stabilire, atque hunc in modum pro idololatria gentilium argumentari nitebatur Græcus ille philosophus, sive Porphyrius, cum quo Macarius noster disputabat : Ὁμοιοποιήσας τοῖνυν θεῶν φύσεως τοὺς ἀγγέλους μετέχειν, οἱ τὸ πρέπον σέβας τοῖς θεοῖς ποιοῦντες οὐκ ἐν ξύλῳ, ἢ λίθῳ, ἢ χαλκῷ, ἐξ οὗ τὸ βρέτας κατασκευάζεται, τὴν θεὸν εἶναι νομιζοῦσιν, οὐδ' εἴ τι μέρος ἀγάλματος ἀκρωτηριασθεῖν, τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἀφαιρεῖσθαι κρίνουσιν· ὁμομνήσεως γὰρ ἔνεκεν τὰ ξόανα καὶ οἱ ναοὶ ὑπὸ τῶν παλαιῶν ιδρύθησαν ὑπὲρ τοῦ φοιτητῶντας ἐκεῖσε τοὺς προσιόντας εἰς ἔννοιαν γενέσθαι τοῦ Θεοῦ, ἢ σχολὴν ἀγόντας καὶ τῶν λοιπῶν καθαρεύοντας εὐχαίς καὶ ἱκεσίαις χρῆσθαι, αἰτοῦντας παρ' αὐτῶν, ὧν ἕκαστος χρῆζει. Καὶ γὰρ εἴ τις εἰκόνα κατασκευάσει φίλου, οὐκ ἐν ἐκείνῃ δῆπουθεν αὐτῷ νομίζει τὸν φίλον εἶναι, οὐδὲ τὰ μέρη τοῦ σώματος ἐκεῖνου τοῖς τῆς γραφῆς ἐγκεκλεισθαι μέρεσιν, ἀλλὰ τὴν εἰς τὸν φίλον τιμὴν δι' εἰκόνας δεικνυσθαι· τὰ δὲ προσαγομένας τοῖς θεοῖς θυσίας, οὐ τοσούτων τιμῆς εἰς αὐτοὺς φέρειν, ὅσον δεῖγμα εἶναι τῆς τῶν θρησκουόντων προαιρέσεως, καὶ τοῦ μὴ πρὸς αὐτοὺς ἀχαρίστως διακεῖσθαι· ἀνθρωποειδῆ δὲ τῶν ἀγαλμάτων εἰκότως εἶναι τὰ σχήματα, ἐπεὶ τὸ κάλλιστον τῶν ζῶων ὁ ἀνθρώπος εἶναι νομίζεται καὶ εἰκὼν Θεοῦ.*

sub intelligentiam cadentis fabricatum voluit, etc.

(7) Verum Platonis sensum accuratissime, nisi solet, hic pariter explanavit sæpius laudatus D. Mosheimius in notis ad Cudworthum, p. 671 seqq.

Cum in confesso sit, naturæ divinæ participes esse angelos (quibus natura sua similes esse deos suos Græcus interlocutor antea jactitaverat), ii, qui deos cultu convenienter colunt, non in ligno, aut saxo, aut ære, ex quo simulacrum fabricatum est, Deum inesse statuant: neque iidem, si qua sui parte idolum mutilatum sit, Dei ipsius virtuti detractum aliquid putant. Nam commendandi causa statuas et templa anti qui posuerunt, ut qui frequenter eo accessuri essent, de Deo cogitarent, aut otium agentes et a cæteris negotiis feriatu precibus ac supplicationibus uterentur, ea, quibus indigerent, quisque poscentes. Etenim si quis amici imaginem sibi paravit, non utique in illa amicum inesse, neque corporis ipsius partes imaginis partibus includi putat, sed per imaginem declarari suam erga amicum observantiam. Oblata autem diis sacrificia non tam honori rite esse, quam indicare affectum eorum, qui sacrificant, et animum erga deos non ingratum. Hominibus vero simulacra ista habitu similia esse probabili ratione, quia homo animalium pulcherrimus, et imago Dei esse censetur.

§ X. Porphyrii loca de simulacris examinantur.

Quod si hæc ipsa nunc conferamus cum iis quæ Eusebius (8) ex deperdito Porphyrii libello *Περὶ ἀγαλμάτων*, de statu sive imaginibus deorum commemoravit, quæque J. Stobæus (9) iidem ex eodem scripto servavit; exactam utique sententiæ convenientiam atque interpretationem Macariani philosophi verbis haud multum absimilem animadvertere in proclivi erit. Ibi enim totius instituti rationem ita exponit, se divinæ sapientiæ sensus et consilia expositurum, quibus Deum et multiplicem Dei vim atque potestatem imaginibus sensui congruentibus indicaverunt ii, qui res invisibiles visibilibus simulacris in eorum gratiam expresserunt qui prima de diis elementa eorumque doctrinam ex statu tanquam ex libellis recitare didicerant. Θαυμαστὸν δὲ οὐδὲν, πογγίτ, ξύλα καὶ λίθους ἡγεῖσθαι τὰ ζόδια τοῖς ἀμαθεστέτοις, καθὰ δὴ καὶ τῶν γραμμάτων οἱ ἀνόητοι, λίθους μὲν ὀρώσι τὰς στήλας, ξύλα δὲ τὰς δέλτους, ἐξυφασμένην δὲ πᾶνρον τὰς βίβλους. Mirum videri non debet, si ligna, si lapides simulacra deorum esse homines imperitissimi arbitrentur, perinde sane ut ii, qui rudes ignarique litterarum, cippos quidem non aliter ac lapides, tabulas vero non secus atque ligna, libros denique quasi contextam papyrum intuentur.

§ XI. Magnetis responsio ad objectionem ex Exod. xxii, 28, petitam.

Novum ergo præsidium insulsæ opinionis de cultu simulacrorum cum in sacris litteris quæreret

(8) *Præpar. evang. lib. iii, cap. 7 seqq., p. m. 97 seqq.*

(9) In *Eclogis physicis* a Gulielmo Cantero editis, lib. 1, c. 1, *Περὶ θεῶν καὶ θεῶν*, ubi primus statim locus, qui in Canteriana editione ἀθέσποτος habetur, ex Porphyrii libro *Περὶ ἀγαλμάτων* desumptus est, uti ex msto Stobæi Vaticano notat Holstenius in *Vita Porphyrii*, cap. 10. Ita vero sese habet iste locus: Ζεὺς οὖν ὁ πᾶς κόσμος, ζῶν ἐκ ζῶων, καὶ

gentilis philosophus; Macarius noster, rejectis dæmonum simulacris, damnatoque gentilium cultu communiter iisdem præstito, verba Mosis, *Diis non maledices*, Exodi xxii, 28, a detorta interpretatione adversarii vindicat, nec de simulacris deorum ullo modo ea intelligenda esse demonstrat: siquidem diis sensu carentibus maledici non possit, nec res inanimata benedictentem honoret, nec maledicentem ulciscatur. Spectant huc sequentia Magnetis nostri verba: Κἂν ἀγάματα φωνῆ καὶ δοκῆ διαλέγεσθαι, μὴδὲ τοῦτοις τιμὴν ἀξίαν προκίωμεν· μὴδ' ἂν λέγη Μωϋσῆς· Θεοὺς οὐ κακολογήσεις, μὴ περὶ τοῦτων ἢ τοῦτους εἰρησθαι νομισώμεν. Ἐκεῖνοι γὰρ θεοὶ, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, ὡσπερ ἐκεῖνοι θερμοὶ, οὓς τὸ πῦρ ἐθέρμανε. Θεοῦ δὲ λόγος οὐτε λλθοῖς ποτὲ οὐτε ξύλοις ἐνήχησεν, οὐδὲ τοῖς ἀναισθητοῖς αἰσθησθαι ἐχορήγησεν. *Simulacris autem, ne quidem si vocalia sint, ac ratiocinari videantur, honorem ullum verum deferamus: nec si Moses dicat: «Diis non maledices,» illud de his, vel hos ipsos dici existimemus. Nam si dii sunt, ad quos verbum Dei delatum est, ut ii calidi sunt, quos ignis calefecit. Verbum autem Dei neque in sacris unquam, neque in lignis insonuit, neque insensibilibus sensum tribuit. Et paucis interjectis addit: Μωϋσῆς οὖν οὐκ ἀναίσθητους λέγει κακολογεῖσθαι θεοὺς. Τί γὰρ τὸ ἀναίσθητον κακολογούμενον παρὰ τινὸς ποτὲ λυπηθήσεται; Τίς δ' οὕτως ἐνεδὸς καὶ φληναφός καὶ μωρὸς κακολογεῖν ἐκεῖνο τὸ μὴ δυνάμενον δι' ὕλης νεκρότητα τῆς κακολογίας διακρίναι τὴν ὕβριν; Ὅθεν οὐδὲ θεοὶ οὐδὲ αἰσθησθαι ἐχοντες προπηλακισθήσονται, οὐδ' ἀμύνονταί τινα νεκροὶ τὴν φύσιν ὄντες καὶ τὸν λόγον ἀκίνητοι. Moses itaque diis sensu carentibus maledici posse non censet. Nam quod sensu caret, quomodo id, si quis ei maledicat, unquam doliturum est? Quis vero adeo stupidus, fatuus ac stultus, ut maledicat illi rei quæ, quia materia constat mortua, contumeliam maledicti intelligere non potest? Quamobrem nec dii sensu carentes contumelias patientur, nec quemquam ulciscantur, natura sua mortui cum sint et immobiles. Julianus Apostata, quem Porphyrii vestigia frequenter legisse ejusque placitis firmiter inhæsisse constat, verbis Mosaicis, *Diis non maledices*, eundem plane absonum sensum affinxisse videtur, cum Christianos mentem legislatoris pervertisse, et detestando scelere atque audacia omnem religionem multitudini adimere voluisse criminatur, dum ex eo, quod non sit diis servendum, consequens esse statuerint, quod diis sit maledicendum (10). Verum præterquam quod divino legislatori apertissime sermo sit de magistratibus*

θεὸς ἐκ θεῶν· Ζεὺς δὲ καὶ καθὼς νοῦς, ἀφ' οὗ προφέρεται πάντα, ὅτι δημιουργεῖ τοῖς νοήμασιν, κ. τ. λ. *Jupiter quidem totus mundus dicitur, animal ex animalibus, et nomen ex numeribus compositum; Jupiter etiam summa mens, omnia producens, quandoquidem omnia sunt mentis opera, etc.* Quas quidem verba ipsemet Eusebius *Præpar. evang. lib. iii, c. 9, p. m. 101*, Porphyrio auctori attribuit.

(10) Videantur verba Juliani apud Cyrillum

et principibus populi, quibus tanquam diis in terra maledicendum esse vetat, conf. Act. xxiii, 5; aptissime omnino ex mente gentilium, qui hæc ad simulacra deorum trahebant, Juliano respondet Cyrillus Alexandrinus (11): « Cæterum sciat legem, imo vero legis Dominum, Israelitis jubere ut aras evertant, et una cum templis simulacra comburant, sicuti scriptum in Deuteronomio cap. xii, 1, 2, 3. Hinc pergit: Ὁ βωμοῖς καὶ τεμένεσιν ἐπιθήγων τὸν Ἰσραὴλ χρῆναι τε λέγων τοὺς ἐν αὐτοῖς καταπιπρᾶσθαι θεοὺς, ἔφη δὲ, εἰπέ μοι, περὶ αὐτῶν, θεοὺς οὐ κακολογήσεις, κ. τ. λ. Qui in aras et delubra Israelitas acuit, deosque, qui coluntur in ipsis, concremandos ait, dixitne etiam, obsecro, de illis: « Diis non maledices? »

§ XII. De variis nominibus et generibus deorum gentilium.

Haudquaquam rei ex nomine, sed nominis ex re veritate pendere, in superioribus demonstratum dedit Macarius Magnes. Ex isto autem principio nunc etiam varia deorum gentilium nomina, quæ cum ipsa divinitatis substantia non conveniunt, dijudicanda proponit. Etenim quod ejusmodi rebus inanimatorum, quæ nec honoris nec contumeliæ sensum ullum accipere possunt, nihilo tamen minus deorum nomina imposuerint gentiles, hoc ipso summo Numini nihil quidquam suo vitio decedere, sed summam tamen mortalium insipientiam eosdem hac ratione proclere ita autumat Macarius poster: Εἰ δὲ ὀνόματα θεῶν ἔχουσι καὶ ἐπίκλησιν, οὐ λυμαινονται τὸ θεῖον, ὡς οὐδὲ χύνες ἀνθρώπων ὀνόμασι τιμώμενοι. Πολλοὶ γοῦν ἐξ εὐχρηλας τὰ θεῖα τοῖς βεβήλοις ἐπέθηκαν ὀνόματα, οὐδὲν ἐν τούτῳ τὰ θεῖα λυπήσαντες, τὴν δὲ σφῶν ἀφροσύνην μόνον ἐφάνερωσαν. Εἰ γὰρ τις θεὸς μὲν λέγεται, καὶ θεῖον οὐδὲν ἔχει, ὑβρίζει τὴν κλήσιν καὶ διαβάλλει τοῦνομα, ἀπαραίτητον ἔγκλημα φέρων καὶ ἀδιόρθωτον. Μὴ οὖν νομίσῃς ἐν τούτῳ τὸν παντοκράτορα θεὸν ἀνιάσθαι καὶ δυσφορεῖν, κἂν μέχρις ἔρπετῶν τινὲς τῶν ἀφρόνων τὸ θεῖον κατέσυραν ὄνομα· αὐτοὶ γὰρ ἑαυτοὺς ἱκανῶς ἐξημίωσαν, οἱ τὴν πρώτην καὶ ἀνώλεθρον οὐσίαν καὶ ἀκήρατον ὕλαις ἀτίμοις ἐπάραντες ὄνομα. Quod si deorum nomina habent et cognomen, non idcirco injuriam Numini faciunt, quemadmodum nec canes hominum nominibus ornati. Itaque multi licentius divina nomina profanis rebus imposuerunt, neque in eo Numen contristarunt, sed suam duntaxat insipientiam prodiderunt. Nam si quis Deus dicitur, ac divinum nihil habet, appellationem quidem injuria afficit, ac nomen calumniatur, inexcusabilem et irreparabilem culpam sustinens; at ipsum omnipotentem Deum ea re contristari, ac moleste id ferre cave existimes; etsi ad ipsa reptilia depressum divinum nomen vecordes quidam traxerint.

Alexandrinum lib. vii contra Julianum, p. m. 238.

(11) Loc. cit., p. m. 240 edit. Spanhemii.

(12) Conf. Eusebius. Præpar. evang. lib. v, c. 3, p. 182.

A *Ipsi quippe se ipsos satis læserunt, cum primam immortalemque et incorruptam substantiam vilibus materiis nomen imposuerunt. Cum ergo demones modo bonorum geniorum personam vultusque simulerent, modo caelestium etiam deorum, aut heroum speciem ac formam sumerent (12); ecquid mirum, si eorum quoque nomina sumpserint, fictamque illam numinum molitionem in plures classes dividerint? Quæ tamen omnes, cum nihil quidquam proprietatum divinarum complecterentur, augustissimam Dei appellationem injuriis calumniisque mortalium subjecerunt. Qui solis, lunæ, ignis, terræ, marisque figuras humana specie exhibitas colebant, quique elementorum simulacris imposito Vestæ, Cereris, Neptuni, aut alio nomine, illa tanquam viventium deorum effigies honorabant; nonne a vera religione abhorreere censendi sunt, quæ tota rebus veris, seriis et caelestibus constat, divinisque perfectionibus summi Numinis respondet? Bene jam tum Macarius in fragmento II Ἀποκριτικῶν dixerat: Καλεῖσθαι δὲ πολλοὺς θεοὺς καὶ κυρίους, οὐ φθονεῖ θεὸς, μόνον εἰ πλησιάζοντες αὐτῷ καὶ γειτνιάζοντες τῷ τῆς θεότητος λόγῳ συγχρωτίζονται. Multos autem vocari et deos et dominos, non moleste fert Deus, si modo ii appropinquantes accedentesque ad eum cum natura divinitatis coalescant. Et paulo post: θεὸς μονάρχης ὢν καὶ τὴν φύσιν ἀίδιος, οὐ καλύπτει θεοὺς καλεῖσθαι τοὺς ἀγγέλους, θεοποιῶν αὐτοὺς τῇ θέσει τοῦ πράγματος, οὐ τὴν οἰκειαν εἰς αὐτοὺς ἀποτέμνων οὐσίαν, οὐδὲ μέρος αὐτοῖς τῆς ἰδέας δωρούμενος φύσεως. Deus, cum sit monarcha et natura sua æternus, non impedit quin angeli dñi nominentur, deificans scilicet eos, divinitate iis addita (non innata); non autem divisa cum iis sua substantia, nec naturæ suæ portione iisdem concessa.*

Hinc simul concidit impia Porphyrii sententia, qui summi Numinis substantiam et infinitas operationes sub variis nominibus deorum gentilium exprimi, sed nonnisi eandem divinitatem intelligi audacter asserere haud est veritus: siquidem cum Platone suo omnes deos primi secundique principii emanationes quasdam ac proseminationes esse vindicat (13). Eandem pariter mentem fuisse Græci philosophi cum Magne te nostro disputantis, exinde colligitur, quod diis suis non nominis tantum, verum ipsius etiam divinitatis cum vero Deo communionem tribuit, eosdemque augustorum illorum nominum, incorruptibilitatis, immortalitatis et impassibilitatis honorem participare, atque ejusdem cum Deo naturæ consortes esse opinatur (14).

§ XIII. Magnetis doctrina de Christo Filio Dei unigenito, ejusque incarnatione et miraculis.

Infinitis divinæ essentiæ perfectionibus supremo omnium rerum Creatori solique monarchæ ἀγνήτη

(13) Conf. Eusebius, Præpar. evang. lib. xiii, c. 15, p. m. 694.

(14) Vide fragmentum I ex Apocriticis Magnetis, p. 15 et 22, et fragmentum III, p. 40.

καὶ δεσπόζοντι τῶν γενητῶν (conf. I Tim. vi, 15, 16) vindicatis, cultuque ipsius a polytheiæ superstitione et creaturarum consortio purgato (conf. Isa. xlii, 8); Macarius Magnes in fragmentis superstitibus nullam quidem Trinitatis Personarum divinarum disertam injicit mentionem, cum de hoc mysterio nullus ipsi disputandi locus esset (15). Plures tamen in hac una essentia divina esse Personas, ejusdem naturæ, qualitatis atque potentiæ, primum ipsa monarchiæ divinæ notio ab auctore nostro stabilita, et supra § 5 explicata indigitat, qua in unitate simul Trinitatem Personarum complectebantur antiqui Ecclesiæ doctores. Deinde vero non minus pluralitas Personarum ex argumentatione Magnetis nostri superius jam tum § 6 adducta colligitur, in qua unitatem essentiæ divinæ diis quidem gentilium falsis fictitiisque penitus abjudicat, Christo autem Domino nostro vere ac proprie sic dicto propriam atque peculiariem tuetur, firmissimum utique præsidium advocans ex luculentissimo S. apostoli Pauli testimonio I Cor. viii, 5, 6. Tum denique divina hæcce veritas a Macario nostro astructa omnium maxime ex perspicua ejus confessione de Christo Filio Dei unigenito dilucide apparet, in qua eumdem vocat Υἱὸν μονογενῆ τοῦ Πατρὸς, ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτήρα τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, ἰτεμ τὸν ζῶντα καὶ ὑποστατικὸν Λόγον, ἀπαράλλακτον καὶ ἰσοδύναμον· quibus titulis, duce Scriptura sacra, passim antiqui Ecclesiæ doctores Filium nuncupare solent. Ipsa testimonii hujus verba ex fragmentis ἀνεκδότοις Commentarii Magnetis in *Genesis* primum producimus, quæ ita habent: Τὸ γὰρ, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, οὐδὲν ἕτερον δείκνυσιν, ἢ ὅτι συμβούλῳ ἐχρήσατο ὁ Πάτερ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ τῷ Υἱῷ ἐπὶ τῇ τούτου κατασκευῇ, ὅς ἐστι τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. Οὕτε γὰρ ἔνῃν ἄλλῳ τιλ συμβούλῳ κεχρησῆσαι, ἢ τῷ ζῶντι καὶ ὑποστατικῷ αὐτοῦ Λόγῳ, τῷ ἀπαράλλακτῳ αὐτοῦ κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν, καὶ ἰσοδύναμῳ. Quippe illud: « *Faciamus hominem secundum imaginem nostram et secundum similitudinem, nihil aliud indicat, nisi quod Pater in hujus formatione consiliario usus est Filio suo unigenito, qui splendor est gloriæ, juxta Apostolum* (Hebr. 1, 3), *et figura substantiæ ejus. Nec enim licebat ullo alio consiliario uti, quam vivo*

A *et per se subsistente ejus Verbo, quod secundum imaginem ab eo nihil differt, et æqualem habet potentiam.* Antiquitatem hujus argumenti, quo ad astruendam Christi divinitatem Macarius hoc loco usus est, exinde primum cognoscere licet, quod S. Barnabas, vel alius saltem ævi apostolici scriptor, jam tum sæculo apostolico eadem ratione præ-existentiam Filii Dei ante conditum mundum probasse legitur. Is enim in epistola catholica ab antiquis olim Ecclesiæ Patribus sub nomine Barnabæ apostoli laudata, juxta antiquam versionem Latinam cap. 4 (16) (ubi Græcus textus desideratur), de Servatore nostro sic loquitur: *Et ad hoc Dominus sustinuit pati pro anima nostra, cum sit orbis terrarum Dominus, cui dixit (scil. Deus Pater) (17), quippe cui Moses in primæva creatione hæc verba prolata tribuit) die ante constitutionem sæculi: « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram. »* Quem deinceps secuti sunt antiquissimi Patres (18) in probanda Filii Dei προῦπάξει, præstantia atque divinitate, speciatimque Theophilus Antiochenus ad *Autolycum* lib. 11, cap. 28, p. m. 158: *Ὁὐκ ἄλλῳ δὲ τιμ, ἰνκνιτ, εἰρηκε, Ποιήσωμεν, ἀλλ' ἢ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ καὶ τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ.* Id est: *Nulli alii dixit, « Faciamus, » quam suo Verbo et suæ sapientiæ.* Quibus verbis Patrem et Filium et Spiritum sanctum designari pleriquæ Patrum existimantur, quos excitavit Dion. Petavius in *Dogmatibus theol.*, lib. 11, *De Trinitate*, cap. 7, § 4 seqq. (19). Cum igitur Macarius Magnes Deum Patrem in formatione hominis Filio suo unigenito consiliario usum esse asserit, tanquam Verbo vivo et per se subsistente, æqualemque cum ipso habente potentiam: nullum plane est dubium, hac descriptione apertissimam divinitatis notam contineri; inprimis cum in Scriptura sacra Deus nonnisi cum reliquis Personis divinis consultasse legatur, nec cum creaturis, quæ nondum in rerum natura exstiterant, in primæva rerum omnium creatione consilium ullum inire potuerit. Spectat huc etiam illustris ille locus Hermæ *Pastoris* lib. 111, similitudine 9, cap. 12, ubi antiquissimus scriptor præ-existentiam Filii Dei his verbis declarat: *Filius quidem Dei omni creatura antiquior est, ita ut in consilio Patri suo adfuerit ad condendam creaturam* (20).

Divinum porro opus creationis omnium rerum, imo et ipsius hominis, Filio Dei attribuit Magnes in

(15) Eusebius, lib. 11 *De ecclesiastica theologia contra Marcellum*, p. m. 140 scribit: *Nos in congressu quocunque cum paganis solemus doctrinam de Christo in tempus opportunum reponere, et in præ-senti erroris idololatrici redargutionem proponere, et Dei unitatem demonstrativis rationibus stabilire.*

(16) P. m. 14 edit. Hugonis Menardi Paris. 1645.

(17) Non vero Scriptura, quam hic ad Filium loquentem absurde fingit Lucas Mellierus in *Fide primorum Christianorum*, refutatus propterea a J. Ern. Gratio in adnotat. ad Georg. Bulli *Defensionem fidei Nicænæ*, p. m. 21 seqq. In *Constitutionibus apostolicis*, lib. v, cap. 7, hæc verba Scripturæ expresse itidem tanquam a Deo Patre ad Filium unigenitum

dicta allegantur hunc in modum: Καθὼς καὶ ἡ θεία Γραφή μαρτυρεῖ λέγοντα τὸν Θεὸν τῷ μονογενεῖ Χριστῷ: Ποιήσωμεν ἄνθρωπον, etc.

(18) Quorum testimonia ὁμόληφα adduxit Hugo Menardus in notis ad Epistolam Barnabæ, p. m. 103 seqq.

(19) Gentilium nugæ, qui Deum hæc verba forte ad falsos et adulterinos deos dixisse contendunt, eleganter prosternit Cyrillus Alexandrinus lib. 1 *contra Julianum*, p. m. 24.

(20) De quo loco videatur Georg. Bullus in *Defensione fidei Nicænæ*, sect. 1, cap. 2, § 5, p. m. 18 seqq., et Thom. Ittigius in *Selectis capitibus hist. eccl.*, sect. 1, p. 159 seqq.

fragmento quodam ex libro III *Ἀποκριτικῶν* desumpto, quod præter Turrianum citavit Thomas Bozius Eugubinus, congregationis Oratorii presbyter, libro XIV *De signis Ecclesie Dei*, pag. 71: *Audi nunc attente*, inquit: *Principio creavit Filius Dei terram; ex terra hominem formavit, ex homine carnem sumpsit ipse* (21). Quemadmodum vero incarnationem Christi ex humana natura factam, atque a divina Filii Dei natura assumptam, simul commemorat his ultimis verbis; ita et Divinitatem carni unitam adeoque unionem personalem divinæ et humanæ naturæ in Christo dilucide satis conspicuam declarat, cum in subsequentibus ejusdem fragmenti verbis Filium Dei ita loquentem introducit: *Ex unione igitur, qua unicus sum sanctus cum terreno, do panem et vinum, jubens esse corpus meum et sanguinem .... Siquidem quod non habet Verbum vivens unitum cum corpore, quod fuit terrenum, ad æternam vitam edentes non adduceret*. Et iterum: *Panis vero in beata Christi terra virtute Divinitatis unitæ confectus, solo gustu immortalitatem homini affert*.

Ex miraculis denique, quæ a Christo Servatore facta sunt, divinitatem Filii Dei subinde confirmat, cum exempli causa occasione istius miraculi in sanatione mulieris, quæ diutina fluxione sanguinis laboraverat, præstiti Marc. v, 30, divinæ ipsius virtutis characterem in fragmento II *Ἀποκριτικῶν* his verbis agnoscit: *Ὁὕτω παρὰ τοῦ Χριστοῦ δύναμις ἐξήργητο, καὶ τῶν καμνόντων ἤλαυνε τὰ νοσήματα, καὶ τῷ Χριστῷ μένουσα ὅλως οὐκ ἔχωρίζετο*. Id est: *Sic etiam a Christo virtus exibat, quæ et ægrotantium morbos pellebat, et penes Christum manens vrsus ab eo non recedebat*. Nulla hic nos urget ratio, cur per dynamin ἐξελοῦσαν intelligere debeamus virtutem quamdam corporalem, seu pharmacum aliquid salutare ex corpore Christi profectum (22), cum inter omnes constet, dynamin in Scriptura Novi Testamenti sæpissime miraculum denotare, Marc. vi, 5 (23): adeoque opus divinum vel miraculum a Christo patratum hic potius indigitatur, ex cujus stupendis effectibus et virtute incredibili in Servatore nostro haudquaquam immunita divinitatem ejus merito agnoscere atque venerari tenebantur omnes. Quo sensu et Macarius noster hanc ipsam historiam sanctæ mulieris hæmorrhousæ ad miracula Christi divina retulit in

(21) Quæ verba itidem e Græco textu Magnetis se converti se confirmat Franc. Turrianus in tractatu *de sanctissima Eucharistia* contra Andream Volanum, p. m. 75 seqq.

(22) Absit hæc profana sententia, quasi Christus effluxu quodam corporis sui, vel per magicas artes, ægrorum morbos curaverit, cum de sensu corporeo suspicandi aliquid nulla hic sit causa, nullum fundamentum. Gentilium hæc erat calumnia, qui, teste Arnobio lib. I *Adversus gentes*, p. m. 25, calumniosis illis et puerilibus vocibus objicere solebant Christianis, quod Christus magus fuerit, clandestinis artibus omnia miracula effecerit, Ægyptiorum ex adytis angelorum potentium nomina, et remotas furatus sit disciplinas. Quam impudentissimam cri-

fragmento X, quod ex primo libro *Apocriticorum* conservatum est (in cujus capite sexto eum speciatim de miraculis, quæ a Christo facta sunt, disse-ruisse refert Nicephorus CP. in examiue verborum Macarii Magnetis); factique istius memorabilis imaginem ære expressam in Mesopotamia adhuc sua ætate conservatam fuisse tradidit: qua de re jam tum in superiori Dissertatione, § 10, actum fuisse memini.

§ XIV. *Magnetis doctrina de creatione, et frustra conficta æternitate mundi.*

In articulo de creatione ex superius adductis jam tum constat egregia Macarii Magnetis confessio, quod Deus solus imperium ac monarchiam habens iis, qui geniti sunt, ingenitus præsit, creaturas increatus et principio carens in potestate habeat, ac non similes, sed dissimiles providus regat (24). Luculentius tamen et scopo suo convenientius hoc argumentum pertractat in commentario περὶ τῆς τοῦ Ἀδάμ δημιουργίας, ad cap. I Geneseos, ubi creaturas omnes solo verbo Dei productas esse contendit: *Καὶ τὰ μὲν ἄλλα κτίσματα ῥήματι μόνῳ παρήχται*. Id est: *Ac cæteræ quidem creaturæ solo verbo productæ sunt*. Quinetiam in sequentibus tum materiæ principium constituit, tum formam creationis actionemque Dei creantis in eo ponit, quod Deus omnia ex liberrima voluntate, et quidem ex nihilo, per solum imperium produxerit, quo id, quod non erat, vocavit ut esset Apoc. iv, 11; Rom. iv, 17. Hæc redeunt illa verba Magnetis nostri loc. cit.: *Ὁ γὰρ τοσοῦτον μέγεθος οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης λόγῳ ὑποστησάμενος, πολλῷ μᾶλλον παράδεισον ἰκανὸς καταφυτεῦσαι ῥήματι, καὶ λόγῳ ἐξῆῶσαι πανόλβιον χωρίον· ἀλλ', ὡς εἴρηται, διὰ τὴν πρὸς τὸν ἄνθρωπον τιμὴν καὶ φουουργὸς γίνεται μυστικῶ τινι λόγῳ, ἀκαμάτως τόνδε κόσμον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγων θελήσει. Nam qui tantam cæli, terræ ac maris molem verbo fundasset, multo magis hortum poterat dicto plantare, et beatissimum fundum verbo conserere. Sed quemadmodum dictum est, ut hominem honore afficeret, etiam arborum arcana quadam ratione factus est cultor, qui sine ullo labore mundum hunc ex non esse ad esse sola voluntate perduserat.*

§ XV. *Doctrina Magnetis de angelis et de cultu imaginum.*

Speciatim de creatione angelorum, quos inter minationem Arnobius speciali enumeratione miraculorum Christi sola nominis sui potestate et invocatione sine ulla vi carminum, aut herbarum et graminum succis, sine ullis plane artibus humanis peractorum egregie diluit, veramque divinitatem Servatoris nostri exinde comprobat: *Desistite*, inquit, *o nescii, in maledicta convertere res tantas.... Nihil, ut remini, magicum, nihil humanum, præstigiolum, aut subdolum, nihil fraudis delituit in Christo.... Deus ille sublimis fuit, Deus radice ab intima, Deus ab incognitis regnis, et ab omnium principibus Deus sospitator est missus, etc.*

(23) Conf. Gotfr. Otarii *Observationes sacræ in Matthæum*, p. m. 275 seqq.

(24) Vide fragm. II supra allatum (c. 1580, § v, init.)

præstantissimas creaturas primo loco ponit, ita dis-
 perit Macarius Magnes, ut naturam ipsorum spiri-
 tualem, incorruptam et immortalem extollat his
 verbis, quæ in fragmento IV *Ἀποκριτικῶν* legun-
 tur: *Λοιπὸν, τὴν περὶ τῶν ἀγγέλων καὶ τῆς ἀφθαρ-
 σίας αὐτῶν λέξομεν τὴν ὑπόθεσιν..... ἵνα τις τῶν
 εὐφρονούντων ἀκούσας ἐν οὐρανῷ λογικὴν οὐσίαν τῷ
 τῆς ἀθανασίας λόγῳ πανηγυρίζουσαν, τουτέστι τῶν
 μακρῶν καὶ ἀσωμάτων δυνάμεων, ὡς δυνατὸν τὸν
 βίον πρὸς αὐτοὺς ρυθμίσει, καὶ τὴν ἐκείνων ἀξίαν
 τοῖς ἔργοις ζηλώσει, x. τ. λ. Deinceps quæstionem
 de angelis et eorum incorrupta natura tractaturi su-
 mus..... At sapiens quisque cum audierit, substan-
 tiam rationalem in cælo esse, quæ immortalitatis
 munere gaudeat (beatas nempe et incorporeas virtu-
 tes), vitam, quantum fieri potest, ad eorum imitatio-
 nem componat, eorumque gloriam operibus affe-
 ctet, etc. Patet exinde, angelos hic describi 1°) ut
 substantias spirituales et incorporeas, ἀσωμάτων δυνά-
 μεις, quæ in antecedenti sermone hominibus op-
 ponuntur, qui originem suam a carnali corporeaque
 generatione habent, qui ab immunda corporum ger-
 minatione substantiam ceperunt, et geniti gignent-
 tesque instar foliorum cito defluunt; cum econtra-
 rio angeli sint σωματικῶν παθῶν καὶ δεσμῶν ἀπαλ-
 λαγνύτες, corporeis affectibus et vinculis liberi:
 quemadmodum in fragmento II, *angelum per ἀσω-
 ματῶν τινα τάγματος ἀνωφεροῦς, θεὸν τὴν θέσιν οὐ
 τὴν φύσιν ὑπάρχοντα, id est incorporeum quemdam
 superioris ordinis, qui adoptione, non natura, sit
 deus*, explicat. Unde et postmodum in fragmento VI
 invisibilem naturam, adeoque et immaterialem,
 angelis tribuit Macarius, dicens: *Εἰ γὰρ καὶ τὰ μά-
 λιστα ἐν ἀνδρείῳ σχήματι ἄγγελοι ποτε ἐφάνησαν,
 ἀλλ' οὐ τὸ φανὲν ἦσαν, ἀλλ' ὅπερ ἦσαν, ἀόρατὸν ἐστὶ.
 Id est: *Etsi enim humana ut plurimum specie olim
 angeli apparuerunt, at non id ipsum erant, quod ap-
 parebat; sed quod erant, id visibile non est.***

2°) Describuntur angeli ut substantiæ intelligen-
 tes, dum Macarius angelum vocat *λογικὴν οὐσίαν*
ἐν οὐρανῷ, substantiam rationalem in cælo; ut eam
 distingueret tum a substantiis rationalibus in terra,
 hominibus anima et corpore præditis; tum a sub-
 stantiis pure materialibus sive corporeis, quibus
 vis cogitandi, intelligendi atque ratiocinandi attri-
 bui nequit.

Denique 3°) describuntur angeli ut substantiæ
 beatæ atque in spiritali sua natura et perfectione
 cœlesti liberæ ab omni mutatione, corruptione et
 mortalitate. Hic enim erat scopus expositionis Ma-
 carianæ, quod ex exemplo angelorum, τῶν μακα-
 ρίων δυνάμεων, indicare voluerit beatitudinem eo-
 rum hominum, quibus cœlestis regio habitanda
 obtigit, quique in angelicæ vitæ communionem

asciti sunt, ubi faciem Dei Patris cœlestis in per-
 fecto beatitudinis statu vident, *Matth. xviii, 10*. Ex
 ista autem simplicitate essentiæ atque immateriali-
 tate, qua gaudent angeli, sponte sua consequitur
 ipsorum ἀφθαρσία atque immortalitas, quam Maca-
 rius ipsis vindicat his verbis: *Ἴνα τις τῶν εὐφρο-
 νούντων ἀκούσας ἐν οὐρανῷ λογικὴν οὐσίαν τῷ
 τῆς ἀθανασίας λόγῳ πανηγυρίζουσαν.*

Cum vero veteris Ecclesiæ doctores principii
 loco ponerent, *ea quæ initium habuerunt, necessario
 finem habitura* (quemadmodum et Macarius noster
 in comparatione beatorum hominum resurgentium
 cum angelorum statu beato illud pariter de iisdem
 prædicat, καὶ τελειωτὴν μηχανίη μηδὲ γένεσιν ἔχου-
 τες, *jam nec ortum habentes nec interitum*), atque
 exinde colligerent, angelos non natura, sed gratiæ
 immortales esse: id saltem indicare voluerunt, so-
 lum Deum independentem, absolute, et ea ratione
 immortalem esse, ut nullo modo finem habere
 queat, *I Tim. vi, 16*; angelos autem cum spiritus
 creatos dependenter et ex voluntate Dei immortales
 esse, ita quidem, ut licet natura illorum in se spe-
 ctata corruptioni obnoxia non sit, finem tamen, si
 Deus velit, habere possint. Atque in eo χάρις illa,
 qua immortales dicuntur esse angeli, consistit, quod
 a Deo conservantur; cum alioqui in nihilum, unde
 orti sunt, essent redituri. Hinc *Æneas Gazæus* (25),
 veritus ne hac doctrina immortalitati animorum
 nonnihil detraheretur, principium illud, *omne quod
 esse incepit, obnoxium interitui esse*, ad planiorē
 sensum revocat, ostenditque animam rationalem,
 pariter atque angelos, suapte natura morituram non
 esse: *Ille enim, inquit, qui ut essent largitus est, ani-
 mis nostris concessit quoque, ut semper essent, illud-
 que donum ipsa jam natura est*. Habent igitur an-
 geli in se ipsis, ut et anima rationalis, quo immor-
 tales sint, quippe cum ejusmodi naturam a rerum
 auctore sortiti sint (26).

Addit Macarius in eodem fragmento: *Οὐ μὴν εἰ-
 κόνας ἐκείνων τυπώσας τῷ σχήματι, non autem il-
 lorum imagines effingens* (27). Quæ verba philosopho
 Græco, cum quo sibi res erat, haud frustra oppo-
 suit Macarius, dum angelis natura similes esse
 deos suos jactitaverat, ut exinde cultum eorundem
 divinum veluti justo quodam titulo definire posse
 videretur. Quam idololatricam opinionem merito
 damnat Macarius, addens, ὡς φησ αὐτός, *ut tu* (phi-
 losophus) *ipse ais*, qui scilicet simulacra et statuas
 et imagines deorum ad abominandum cultum expo-
 nis. Quam in rem de apparitionibus angelorum sta-
 tim sequentia subjungit: *Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα
 ἐν ἀνδρείῳ σχήματι ἄγγελοι ποτε ἐφάνησαν, ἀλλ' οὐ
 τὸ φανὲν ἦσαν, ἀλλ' ὅπερ ἦσαν, ἀόρατὸν ἐστὶ. Id est:
 Etsi enim humana ut plurimum specie olim angeli*

(25) In dialogo erudito *De animorum immortalitate et resurrectione corporis*.

(26) Conf. Mich. Lequienii notæ ad Damascenum *De fide orthodoxa*, lib. II, cap. 3, p. 156, itemque Petavius, loc. cit., p. 18, ubi nomina *mortalis* et

immortalis triplici sensu a Patribus accipi ostendit.

(27) Quod Nicephorus patriarcha CP. ad vetitum idololorum gentilium cultum restringit.

apparuerunt, at non id ipsum erant, quod apparebat; A tumque ipsorum divinum . . . improbatur, in eo versatur, quod ab angelo auxilium expectandum, veræque virtutis beatitudinem petendam esse neget: quod ex eo demonstrat Macarius, quod non sit natura Deus, sed tantum ex gratia et adoptione quamdam habeat divinitatis similitudinem, quam eleganti aliqua comparatione ita illustrat (28): "Θεν ὁ μὲν τὸν φύσει Θεὸν προσκυνῶν, μακαρίζεται· ὁ δὲ τὸν θέσει, πολλὰ διασφάλλεται, ἐν τῷ σέβειν ἀδέβαιον καρπούμενος βφελος. Ὡς γὰρ ὁ θερμὸς ἐνεκεν τοῦ πῦρ ἀσπαζόμενος καὶ θερμαίνεται παρ' αὐτοῦ, καὶ τῷ φέγγει λαμπρύνεται· ὁ δὲ ὕλην ἐκ πυρὸς, ἢ χαλκοῦ, ἢ σιδήρου, ζητῶν εἰς θερμότητα, διαμαρτάνει τοῦ σκοποῦ· πρὸς ὀλίγον γὰρ ἢ ὕλη ψευσαμένη τὴν φύσιν εἰς τὴν οἰκείαν τῆς οὐσίας λήξιν ὑποχωρεῖ, μὴδὲν τὸν

Quin et paucis interjectis sententiam suam, quod angeli sanctis hominibus nequiquam ad adorationem propositi sint, ulterius confirmat exemplo Abrahami, qui angelos ipsi visos nullo idololatratico cultu excepit. Postquam enim quæstionem de Abrahamo et angelis ab eo visis agitaverat, hunc in modum orationem concludit Macarius in fragmento VII: Καὶ τούτων γενομένων σαφῶς κατὰ ἀληθειαν, τῶν ὀφθέντων ὁ Ἀβραάμ οὐ τυποὶ τῶν ἐμφάνειαν, οὐδὲ ἐμπερὲς ἀγαλμα ἔσει, ἢ γράφει τῷ πίνακι ἐν αὐτοῖς βλέπειν τοὺς ξενισθέντας νομίζων· οὐ γὰρ ἦν εἰκὼς, φίλον ὄντα τοῦ Θεοῦ τὸν πατριάρχην τῇ τῶν κατ' ἐκεῖνο καιροῦ δεισιδαιμονούντων ἀνθρώπων ὑπάγεσθαι πλάνη, ἔρει σχεδὸν ἀνακυπτούσης τῆς τῶν ἀγαλμάτων ἰδρύσεως. Id est: *His evidenter et revera perfectis, Abrahamus eorum, qui visi erant, nec speciem exprimit, nec simulacrum sculpsit, nec imaginem in tabella pingit, putans se in his eos, quos hospitio excepit, intueri præsentem; quippe nec decebat patriarcham Deo amicum hominum illo tempore idololatrarum errori addictum esse, ineunte fere idololatria sive simulacrorum erigendorum fundatione.* Hujus quidem historię Eusebii Cæsariensis ætate publica quædam existit imago, sed non ad cultum ac venerationem exposita, quam ita commemorat ipse Eusebius *Demonstrationis evang.* lib. v, cap. 9, ut exinde probet, Dominum ac Salvatorem nostrum medium inter istos tres hospites Abrahami fuisse, qui eo tempore pietatis semina ad homines jaciens, humanam speciem ac figuram indutus, Dei amico atque antiquo patri Abrahamæ se ipsum, quisnam esset, ostenderit, Patrisque sui tradiderit sententiam. Eo igitur consilio imagines angelorum haudquaquam ulla specie effingendas voluit Macarius noster, ne errori idololatratico ansa daretur per cultum imaginum.

Idem tamen Macarius Magnes in fragmento X libri Ἀποκριτικῶν imaginem quamdam in memoriam illius miraculi effictam celebravit, quod Servator noster in muliere hæmorrhousa divina virtute patraverat; quam statuem, Christi imaginem exhibentem, adhuc sua ætate in Mesopotamia salvam incolumemque existitisse testatur his verbis: Αὐτοῦ γὰρ τοῦ πρᾶχθέντος ἢ γυνὴ τὴν ἰστορίαν σεμνῶς ἀποχαλεῖσασα τῷ βίῳ παρεδωκεν, ὡς ἔρει τοῦργον γενομένον, οὐ πάλαι. Id est: *Ipsius quippe facti imaginem mulier memoriæ tradidit œre expressam, ut res non olim facta, sed hodie fieri videatur.* Ex omnibus antiquitatis exemplis expressissimum illud est et maxime illustre sacrarum imaginum monumentum, quod Eusebius Cæsariensis pariter pluribus circumstantiis ornatum retulit, et ad sua etiam tempora permansisse, atque oculis suis conspectum fuisse tradit libro VII *Historiæ ecclesiasticæ*, cap. 18.

Ultimum denique, quod circa doctrinam Magnetis nostri de angelis adhuc observandum venit, cul-

τὸν ἐχοντα ταύτην ἐν θερμῶς ὠφελήσασα, μὴδὲ σέβας αὐτῷ λαμπρὸν ἐπαρξέσασα. Οὕτως ὁ βουλόμενος ἀκράτου ἀρετῆς λαβεῖν μακαριότητα, παρὰ Θεοῦ ταύτην τοῦ κατὰ φύσιν αἰτῶν, οὐ σφάλλεται· παρὰ δὲ ἀγγέλου, ἢ τινὸς ἀσωμάτου τάγματος ἀνωφεροῦς, Θεοῦ τὴν θέσιν οὐ τὴν φύσιν ὑπάργοντος, ζημιούται μεγάλως, λαβεῖν θέλων, ἔπερ δοῦς ὁ κτησάμενος γυμνητεύει τῆς χάριτος. Id est: *Itaque beatus habetur is, qui adorat illum, qui natura Deus est; is autem, qui adoptivum colit, multum fallitur, et fructum ex eo cultu non diuturnum percipit. Quemadmodum enim is, qui caloris causa ignem ipsum amplectitur, calescit ab eo simul, et ejus fulgore illuminatur; qui vero materiam ab igne calefactam, sive æs, sive ferrum, ad calescendum querit, is a scopo aberrat; siquidem ea materia ad breve tempus naturam ignis mentita ad propriam substantiæ naturam redit, cum autem, qui ipsam habet, calore suo nihil juvat, nec fulgorem ei clarum suppeditat. Ita qui veræ virtutis beatitudinem accipere vult, eam ab eo, qui natura Deus est, si petat, non lædit se ipsum; ab angelo autem petens, vel ab aliquo incorporeo superioris ordinis, qui adoptione, non natura, sit deus, damnum grave accipit, accipere id volens, quod si dederit is qui possidet, se ipsum virtute spoliare necesse est.*

§ XVI. Doctrina Magnetis de creatione et conservatione corporum cælestium.

Corpora cælestia a Deo creata exinde demonstrat Macarius, quod Deus eadem e cælo suspenderit, cursumque ipsorum et mutationes ex propria voluntate inflectat. Quo spectant hæc verba *fragmenti IX*: Κἀν θέωσιν ἀστέρες καὶ τρέχουσιν ἄπειρα, τοῦτους μὴ θειάζωμεν. Ὡς γὰρ τρέχοντας ἵππους οὐδεὶς ἐστειφάνωσεν, ἀλλὰ τὸν ἐλατήρα τούτων καὶ ἤνευγον, οὕτως οὐκ ἀστροὶς, ἀλλὰ Θεῷ, τὸ σέβας γνησίως τηρήσωμεν τῷ τούτους ἐξάψαντι. Id est: *Nec stellas ipsas, etsi illæ currunt et æternum voluntur, tanquam deos veneremur. Nam quemadmodum equos currentes nemo unquam coronavit, sed eorum agitorem et aurigam: ita nos non astris, sed Deo, qui illa e cælo suspendit, suum cultum integrum ser-*

(28) In fragmento II operis Macariani.

Generatim de conservatione rerum creaturarum ita sentit Macarius noster, ut Deum, qui creaturas omnes in potestate habet, easque providus regit (29), ea omnia, quorum creavit substantiam, pariter et conservare affirmet. Ita enim in fragmento II mentem suam explicat his verbis: Καὶ τῶν μὲν τὴν οὐσίαν αὐτὸς (Θεὸς) ἐδημιούργησεν, οἱ δὲ ὑποστάσεως ἀρχὴν οὐ κατέλαβον ἐν αὐτῷ· καὶ ὁ μὲν ἐκείνους, ὧν ἀρχει, σώζειν οἶδεν· οἱ δὲ οὐδὲν ἀρχόμενοι ἐκείνῳ χαρίζονται. Id est: *Ac illorum (deorum scilicet improprie ita dictorum) quidem ipse Deus creavit substantiam; illi autem initium existendi nullum in eo deprehenderunt: item ille eos, quos subditos habet, scit conservare; ii vero dum subditi sunt, nihil ei gratificantur.*

§ XVII. *Doctrina de creatione hominis, ejusque imagine divina, immortalitate animæ, atque libertate.* †

De creatione hominis tam magnifice sentit Macarius, ut totam ejus formationem præ cæteris creaturis speciali consilio et deliberatione SS. Trinitatis perfectam esse contendat. Ita enim in fragmentis Commentarii in *Genesis* eandem deprædicat: Καὶ τὰ μὲν ἄλλα κτίσματα ῥήματι μόνῳ παρήχεται· ὁ δὲ ἄνθρωπος ἔσχεν ἐξαίρετόν τι κατὰ τὴν ποιησιν παρὰ ταῦτα. Βουλῆς γὰρ προηγουμένης ἐκτίσθη, ἵνα ἐκ τούτου δειχθῆ ὅτι περ κτίσμα τίμιον ὑπάρχει. Τὸ γὰρ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμολοσίαν*, οὐδὲν ἕτερον δείκνυσιν, ἢ ὅτι συμβούλῳ ἐχρήσατο ὁ Πατὴρ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ τῷ Υἱῷ ἐπὶ τῇ τούτου κατασκευῇ, τῷ ἀπυγάζματι τῆς δόξης, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ χαρακτηριστῆ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. . . . Ἐπειδὴ τοίνυν, ὡς εἰρηται, ὡς περ βασιλεὺς εἰσῆχθη ἐν κόσμῳ ὁ ἄνθρωπος, εἰκότως καὶ κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγένηται. Ἐδεῖ γὰρ τὸν μέλλοντα ἄρχειν τῶν ἄλλων ὡς περ τινὰ εἰκόνα ἐμφυγον τῆς τοῦ βασιλεὺς ὁμοίτητος ἀπολαύειν, οὐκ ἐν πορφυρίδι μάλ' σκήπτρῳ καὶ διαδήματι τὴν ἀξίαν ἐμφαινοντι, ἐπεὶ μὴδὲ τὸ ἀρχέτυπον ἐν τούτοις ἦν, ἀλλ' ἐν τῷ κεκοσμεῖσθαι τὴν ἀφθαρσίαν καὶ ἀθανασίαν καὶ ἀρετὴν. Τούτοις γὰρ τιμηθεὶς ὁ ἄνθρωπος τὴν πρὸς τὸ πρωτότυπον εἰκόνα ὁμοίηται· διασώζει. Ἐπεὶ δὲ καὶ αὐτεξουσιότης τὸ βασιλικὸν καὶ ἐπισημένον τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πρὸς τὴν θεϊκὴν εἰκόνα ἐμπερὲς προσφανέστατον δείκνυσιν, καὶ κατὰ τούτον τὸν λόγον καὶ χειρῶν Θεοῦ ἔργον ὁ ἄνθρωπος, διὰ τὸ τίμιον τῆς κατασκευῆς. Βουλῆς γὰρ ἐνέργεια τὸ πᾶν. Id est: *Ac cæteræ quidem creaturæ solo verbo productæ sunt; homo autem præcipuum quiddam præterea habuit in creatione. Nam habita ante deliberatione creatus est, ut ex eo ostenderetur, excellentem esse eam creaturam. Quippe illud: «Faciamus hominem secundum imaginem nostram et secundum simi-*

*litudinem, » nihil aliud indicat, nisi quod Pater in hujus formatione consiliario usus est Filio suo unigenito, qui splendor est gloriæ, juxta Apostolum, et figura substantiæ ejus . . . Quoniam itaque, ut dictum est, homo in mundum tanquam rex est introductus, probabiliter etiam secundum imaginem Dei factus est. Oportebat enim aliis imperaturum veluti imaginem quamdam spirantem regis similitudine gaudere, non in purpura et sceptro et diademate dignitatem ostentante (quippe nec ipsum archetypum in his erat), sed eo quod ornaretur incorruptibilitate, immortalitate, ac virtute. Nam his homo ornatus formam prototypi similitudine expressam servat. Quoniam vero ipsa quoque libertas regiam et eminentem naturæ humanæ dignitatem et similitudinem ejus cum divina imagine evidentissimam ostendit, etiam hac ratione homo manuum Dei opus est, propter formationis suæ excellentiam: nam totum illud opus consiliis est. Eadem argumentatione utitur Theophilus Antiochenus libro II contra Autolycom, cap. 28, μ. m. 158. seq., cum excellentiam hominis in eo ponit, quod, cum cætera omnia verbo constitueret Deus et quasi πάρεργα conderet, solius hominis creationem existimaverit esse opus manibus suis dignum, μόνον ἰδίων ἔργον χειρῶν ἀξίον ἡγεῖται τὴν ποιησιν τοῦ ἀνθρώπου. Naturam hominis inprimis ob concreatam imaginem divinam extollit Macarius Magnes, eamque non in corpore (50), sed in mente hominis quærit, quod cognitionem boni et mali natura insitam habuerit. Argumento ipsi sunt verba Geneseos, cap. III, 22: *Ecce Adam factus est sicut unus ex nobis, ad sciendum bonum et malum. Ad quem locum hanc in modum commentatur: Οὐχ ὡς προσκόφαντος αὐτὸ ἐπὶ τὴν τῆς ἀρετῆς καὶ κακίας γνῶσιν, ἀλλ' ὡς τοιοῦτου ἐξ ἀρχῆς πλασθέντος. Φθάσας γὰρ εἶπεν ἡ Γραφή, ὅτι ἐτι ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Δῆλον ὡς προκαταβεβλημένην εἶχαν ἐν τῇ φύσει τὴν γνῶσιν τοῦ καλοῦ καὶ πονηροῦ. Id est: Non quasi profecisset is in cognitione virtutis ac vitii, sed quia talis ab initio formatus esset. Nam ante dixerat Scriptura: «Adhuc fecit Deus hominem secundum imaginem Dei.» Hinc patet, habuisse eum insitam jam ante a natura cognitionem boni et mali. Hominem igitur ab initio integrum et rectum in omni cognitione virtutis ac vitii oreatum fuisse plane ad sensum Scripturæ sacræ Eccle. VII, 30, contendit: quinimo in antecedentibus eundem per transgressionem pristinam innocentiam morum, τὸ ἀπειρόκακον, amisisse statuit, quæ fecerat, ut primi parentes nuditalis suæ rationem nullam haberent: Ἀλλὰ ὡς τὸ ἀπειρόκακον ἀποθεμένων διὰ παραβάσεως, ὁ καὶ τὴν γύμνωσιν ἀδιάφορον**

(29) Κρατεῖ τῶν κτισμάτων, καὶ ἡγεμονεύει κηδόμενος, sunt verba Magneti in fragmento II. Vide supra.

(30) Ὑπὶ Melitoniani, Anthropomorphitæ et Audiani quondam statuerunt, de quibus confer Epiphanium, hæc. 90, et Theodoretum, quæst. 20 in *Genesis*, et alibi. Quamvis Macarius noster haud negat, etiam in ipsum Adami corpus divinæ imagi-

nis dignitatem aliquo modo redunasse, dum totum hominem secundum imaginem Dei factum esse fatetur, atque inprimis in oratione 17 in *Genesis* corpus protoplastarum ante transgressionem præcepti subtilius ac splendidius, et ad specierum divinarum perceptionem magis promptum et expeditum fuisse contendit.

πρέσχε. Ex quo apparet, Macarium nostrum im-
ginem divinam præcipue in internis animi dotibus,
iisque concreatis, quævisse, non in forma homi-
nis externa; uti quidem philosophus ille, cum quo
disputabat, eo sensu hominem τὸ κάλλιστον τῶν ζῶων
καὶ εἰκόνα Θεοῦ esse venditabat (31).

§ XVIII. *Doctrina de immortalitate animæ.* — § XIX.
Doctrina de lapsu Adami ejusque effectu, morta-
litate scilicet per peccatum introducta.

Lapsus Adami ita describit Macarius Magnes in
fragmentis *Commentarii in Genesin*, quod libertate
sua abusus conditionem obedientiæ Creatori debitæ
neglexerit atque per transgressionem præcepti divini
τὸ ἀπειρόκακον sive innocentiam morum amiserit,
mortalitatemque peccati invexerit. Hanc sententiam
sequentia ipsius declarant verba: "Ὅντων οὖν αὐτῶν
ἐν τῷ παραδείσῳ τῆς τρυφῆς, νόμον δίδωσιν αὐτοῖς ὁ
Θεὸς ἐπὶ εὐεργεσίᾳ, τοῦ δεῖξαι μὲν ἐλευθέραν τὴν φύ-
σιν ἐν τῇ αὐτεξουσίᾳ, ἀποδείξαι δὲ ὡς ὑπὸ Δεσπό-
την καὶ κηδεμόνα εἶσι, λέγων οὕτως: 'Ἀπὸ παντὸς
ξύλου . . . . τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῆ·
ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου γινώσκεις καλὸν καὶ πονηρὸν
οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ. Ἡ δὲ ἄν ἡμέρη φάγησθε
ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε, τοῦτ' ἐστιν, θνη-
τὰ ἔσεσθε. Οὕτω γὰρ ὁ Σὺμμαχος ἠρμήνευσεν· Ἡ
δ' ἄν ἡμέρη φάγη ἀπὸ τοῦ ξύλου, θνητὸς ἔση.
'Ἀλλὰ μή τις ὑπολάβοι, ὅτι τὸ ξύλον τοιαύτης ἦν φύ-
σεως, ὡς γινῶσιν παρέχειν καλοῦ καὶ πονηροῦ (32).
Οὗ γὰρ εἰ βλαβερόν ἐν τῷ παραδείσῳ τι ἦν.
Ὅρος δὲ ἐτίθη ἐν τῷ φυτῷ πρὸς γυμνασίαν τῆς
ἐλευθερότητας. Καὶ εἶτι οὐ τὸ ξύλον αἴτιον γινώσκεις
τῷ Ἀδάμ γέρονε, δῆλον. Ἡ γὰρ ἐντολὴ ὡς πρὸς εἰ-
δῶτα ἀμφω ἐδόθη, τὸ τε καλὸν καὶ [τὸ] πονηρὸν, τὴν τε
ὑπακοήν καὶ τὴν παρακοήν· ὥστε ἠγγνώσις προύλαβε
τὴν ἐντολήν. Δέδοται δὲ αὐτῇ διὰ τὸ, ὡς εἴρηται, αὐτε-
ξουσίᾳ βουλήματι κινούμενον τὸν ἄνθρωπον, ἐπ'
ἀδείας τε ἔχοντα ἀπὸ πάντων μεταλαμβάνειν τῶν ἄλ-
λων δένδρων, ἐνδὲ δὲ μόνου νόμῳ προσταττόμενον
ἀπέχεσθαι, τοῦτο γινώσκειν, ὡς ὑπὸ Δεσπότην ἐστὶ
τὸν καὶ τὴν ἐντολήν δαδωκότα. Id est: *Cum itaque
essent in paradiso voluptatis, Deus benefaciendi causa
dat iis legem, ut ostendat, liberam quidem esse homi-
num naturam, eo quod sui juris sit; attamen demon-*
*stret, eos sub Domino et curatore esse. Sic autem
ait: « Ex omni ligno, quod est in horto, comestione
comedes: ex ligno autem cognoscendū bonum et ma-*
*lum non comeditis ex eo. Qua autem die comederitis
ex eo, morte moriemini, » hoc est, mortales eritis.*
*Nam Synmachus ita interpretatus est: « Qua autem
die comederis ex ligno, mortalis futurus es. » Sed
nemo existimet, eam fuisse ligni naturam, ut cogni-*
*tionem afferret boni et mali. Nec enim quidquam in
paradiso noxium erat. Sed in planta hæc conditio
posita est, ad exercitium libertatis. Ac lignum qui-*

(31) Quæ verba philosophi Macariani in fragmento
III ὁνία jam superius adducta atque exposita sunt
ad § 9 (col. 1384).

(32) Sic et Procopius in comm. ms. in Genesin
ἄγυλτον putat, talem arbori vim natura ingenitam

dem non fuisse Adami causam cognitionis liquet.
*Lex enim ei data est, tanquam utrumque scienti, et
bonum et malum, et obedientiam et inobedientiam.*
*Itaque cognitio legem antecessit. Lex vero data est,
ut homo, qui, ut diximus, libera voluntate moveba-*
tur, licentiamque habebat ex cæteris arboribus fru-
ctum percipiendi, et ab una duntaxat abstinere per
legem jubebatur, hoc sciret, subditum se esse Do-
mino, ei nempe qui et legem dedisset. Interjecta dein-
ceps historia de seductione serpentis, quomodo hos-
*tis naturæ nostræ tanto hominis honori invidens
bellum adversus eum susceperit, mendacioque suo
effecerit, ut ambo contemptores Dei fierent, tristis-*
simum lapsus effectum exponit ex cognitione nudi-
*tatis ipsorum et terrore justitiæ divinæ, quam ad
penam promeritam concitaverant, adeo ut antea
paradisi sedes statim mutaretur iis in acerbum tri-*
*bunal tremendumque prætorium. Μετὰ τὸ τάλμα
εἰς σύνεσιν ἐλθόντες τοῦ πταίσματος, τῷ διακριτικῷ
κρατοῦνται φόβῳ, καὶ κρύπτεσθαι πειρῶνται τὸν
ἀλάθητον ὀφθαλμὸν, καὶ παρατιοῦνται τὴν πρόδον,
καὶ ἀναδύονται τὴν παραστασίαν. Id est: *Post audas
illud facinus, intellectu lapsu suo, providenti metu
percelluntur, et eum, quem latere nil potest, oculum
lactere conantur, et prodire detrectant, et coram sisti
refugiunt.**

Illud denique silentio haudquaquam prætermi-
tendum est, quod Macarius Magnes simul divinum
quoddam beneficium in ipsa pena mortis corpo-
ralis agnoscat, quod hac sententia exprimit: Δὲ
ἵνα μὴ κακῶς ἀθάνατος ἢ ἄνθρωπος, θνητὸν αὐτὸν
ἀπεφῆνατο ὁ Θεός, νεκρότητι περιβαλὼν. Τοῦτο γὰρ
οἱ δερμάτινοι χιτῶνες σημαίνουν ἀπὸ τοῦ λόγου τῆς
τῶν ζῶων νεκρώσεως· ὅπως διὰ τῆς λύσεως τοῦ σώ-
ματος καὶ τῆς δέσεως ἡ ἁμαρτία πᾶσα αὐτόπρεμος
διαφθαρή. Id est: *Itaque ne homo malus immortalis
esset, eum Deus mortalitate indutum mortalem red-*
didit. Nam id ipsum tunicæ pellicæ significanti, ha-
*bitæ ratione mortis animalibus illatæ: ut per corporis
dissolutionem ipsum quoque vinculi corporei pecca-*
tum penitus aboleretur.

§ XX. *Sententia Magnæ de tunicis pellicæ.*

Quamvis cæterum historiam lapsus a Moyse de-
scriptam proprio et litterali sensu intelligat Maca-
rius Magnes, tunicas tamen pelliceas, quibus post
noxam induti fuere protoplastæ ad nuditatem corpo-
ris legendam, non tam historicæ quam allego-
ricæ exponit in symbolum mortalitatis per peccatum
subintroducæ; ceu ex verbis in fine superioris §
citatis intelligitur. Quæ interpretatio haud parum
lucis accipit ex illis, quæ Photius in *Bibliotheca*,
cod. ccxxiv, p. m. 909, ex S. Methodii oratione *De
resurrectione* excerptis: "Ὅτι δερμάτινους χιτῶνας
τὸν θανάτων φησι. Λέγει γὰρ περὶ τοῦ Ἀδάμ· Ὅν ὁ
fuisse, credere. Verba ejus ad ipsum Macarii textum
citabimus. Quos perstringit Magnes sunt quidam
apud Theophilum Antiochenum l. II *Ad Autolycum*,
n. 25.

Ἡεὸς ὁ παντοκράτωρ ἀθάνατον κακὸν ἐξ ἐπιβουλῆς ἰδὼν γεγεννημένον, καθάπερ καὶ ὁ πλανήσας αὐτὸν διάβολος ἦν, τοὺς δερματίνους χιτῶνας διὰ τοῦτο κατεσκαύατεν, οἷον ἐν νεκρότητι περιβαλὼν αὐτὸν, ὅπως διὰ τῆς λύσεως τοῦ σώματος πᾶν τὸ ἐν αὐτῷ γεννηθὲν κακὸν ἀποθάνῃ. Id est: *Per pelliceas tunicas mortem intelligit. Narrat enim de Adamo: Quem Deus omnipotens cum immortalem fecisset, sciens eum ex insidiis (diaboli) malum factum, uti et ille erat, qui eum deceperat, diabolus, propterea illi pelliceas vestes concinnavit, quasi illum induens mortalitate, ut per corporis solutionem omne, quod in eo malum erat, moreretur.* An Methodius hæc a Macario Magnetæ, an vero Magnes a Methodio habuerit, disputari quidem posset; nisi jam ante utrumque Origenes atque Hippolytus in eandem concessissent sententiam. Ille enim homilia vi in Leviticum (33), cum de indumentis Leviticis pontificis et sacerdotum agit, hanc comparationem instituit: *Velim conferre illa infelicitia indumenta, quibus primus homo cum peccasset, indutus est, cum his sanctis et fidelibus indumentis. Et quidem illa dicitur Deus fecisse: « Fecit enim, inquit, Deus tunicas pelliceas, et induit Adam et mulierem ejus. » Illæ ergo tunicæ de pellibus erant ex animalibus sumptæ. Talibus enim oportebat indui peccatorem, pelliceis, inquam, tunicis, quæ essent mortalitatis, quam pro peccato acceperat, et fragilitatis ejus quæ ex carnis corruptione veniebat. indicium (34).* Quinimo Hippolytus, Portus Romani episcopus, in fragmento hactenus inedito, quod ex duobus mss. codicibus Regiis Parisiensibus 1825 et 1888 excerptimus, hanc interpretationis rationem eleganter subjicit: *Νεκρὸν γὰρ σκέπην ἔπολεϊ τῷ νεκρωθέντι διὰ τὴν ἀμαρτίαν· τῷ γὰρ νεκρὰ ἀμαρτήματα ἔχοντι περὶ τὸ σῶμα φοροῦν ἐσθήματα τὸ δέρμα.* Id est: *Mortuum enim tegumentum fecit homini per peccatum mortuo, cum pellis significaverit corruptionem quoad corpus in homine peccatis mortuis circumdato.* Ex adductis hisce testimoniis jam tum liquet, Magnetem nostrum non fuisse primum hujus interpretationis allegoricæ sive mysticæ auctorem (35); quæ quoad ipsam rei indolem suo sane non destituitur fundamento, ut scilicet vestitus ex mortuorum animalium pellibus confectus primos homines de reatu mortis commonefaceret, et ut admonerentur, loco amissæ vestis concreatæ innocentiae, vestem justitiæ a manu Dei parandam esse,

(33) P. 216, tom. II editionis novissimæ D. de la Rue.

(34) Cum quibus etiam conferri possunt ea, quæ Origenes lib. IV *Contra Celsum* scripsit, num. 40, p. 535, tom. I edit. cit.

(35) Diversas antiquiorum Patrum sententias circa hunc locum, quorum alii per χιτῶνας δερματίνους intelligunt carnem mortalem, alii arborum cortices, alii mortalitatem ipsam, alii vero tunicas pelliceas juxta litteram interpretantur, congestit Suicerus in *Thesaurō eccles.* sub voce χιτῶν, p. 1518 seqq. Conf. etiam Huetii *Origeniana*, lib. II, quæst. 12, § 8, p. m. 168.

(36) Quam sententiam inter recentiores iterum

A quæ in typo per pellem agni ab ipsa origine mundi mactati ad designandam oblationem sacrificii expiatoriam adumbrata erat. Conf. Apoc. XIII, 8; Zach. III, 4; Isa. LXI, 3, 10. Quam significationem etiam in animo habuisse videtur Irenæus lib. III *Adversus hæreses*, cap. 37: *Quoniam, inquit, quam habuit a Spiritu, sanctitatis stolam amisit per inobedientiam . . . Dominus, qui est misericors, tunicas pelliceas pro foliis ficulneis induit.*

Ne quid tamen dissimulemus, similem fere fluctuationem, quam in hac quæstione Origeni exprobrat Huetius loc. cit. p. 168, Macario nostro eodem jure tribuere possumus: siquidem in peculiari, quem de hoc argumento instituit, sermone XVII in Genesin litteralem explicationem, quasi brutarum animalium tergoribus induti fuerint protoplastæ, tanto conatu ridet, ut istam socordium hominum commentationem et chori indocti fabulam appellet. Hinc in aliam prolabitur sententiam, scilicet ante transgressionem subtilius fuisse ac splendidius hominis corpus, nulla crassiori mole tardatum, sed speculi instar speciosissimum lucidumque, nulla videlicet aut labe extrinsecus aspersum, aut materia hebetatum (36); post lapsum vero crassiori corpore carneo eum fuisse circumdatum, quod per tunicam illam pelliceam intelligi existimat, atque argumentum opinionis suæ potissimum ex verbis Jobi cap. X, 11, desumit, ubi is creationis argumentum enarrans Creatorem ita alloquitur: *Pellem et carnem induisti me, nempe illud, quo circumdamur, carneum corpus indigitans.* Inoleverat quidem jam inter antiquissimos hæreticos ista expositio, quam in Valentinianorum erroribus reprehendit Irenæus (37), Tertullianus (38), Clemens Alexandrinus (39), alique ab Huetio in *Origenianis*, loc. cit. et J. Rod. Wetstenio in notis ad Origenis *Dialogum contra Marcionitas*, p. 88 seqq., excitati. Quibus nunc saltem addimus, Procopium Gazæum in comm. ad cap. III Geneseos, etiam Justini martyris orationem *De resurrectione* inter ista SS. Patrum monumenta referre, quibus inventa ab hæreticis expositio pellicearum Adami tunicarum *de carne humani corporis* rejicitur (40). Quandoquidem vero hæretici in eo errore versabantur, Deum faciendo D hominibus tunicas pelliceas vestivisse eos primum corporibus, quasi ante lapsum Adamus et Eva fuissent incorporei; non desunt tamen Patres rectius

incrustavit anonymus quidam in *Observationum Hallesium* tomo VIII, obs. VI, p. 137 seqq.; cui J. Fechtius peculiarem dissertationem de gloriosissime lucente Adami corpore opposuit Rostochii 1706.

(37) Lib. I *Adversus hæreses*, cap. 1, num. 10, p. 28 edit. Grabii.

(38) *Adversus Valentinianos*, cap. 24, et lib. V *De resurrectione carnis*, cap. 7.

(39) *Strom.* lib. III, p. 340 editionis Sylburgii, ubi eundem errorem in Cassiano quodam damnat; nec minus in *Excerptis Clementis ex Theodoto*, pag. 571 (vel p. 797, col. 2 editionis Potteri).

(40) Vid. J. E. Grabii *Spicilegium Patrum et hæreticorum sæculi II*, p. 194.

econtrario propensionem ad mala veluti tunicam carnalem assumpsisse : adeo ut nunc deploranda sūt hominum conditio, qui ex immunda carnis propagatione existentiam suam ceperint, docente Jobo cap. xiv, 4, et Davide psalm. li, 7. Elucet hæc æsententia auctoris nostri ex comparatione angelorum atque hominum mortalium, quam sequentibus instituit verbis : Τὴν μακαριότητα δεῖξαι βουλόμενος ὁ Χριστὸς τῶν οικεῖν λαχόντων τὴν οὐράνιον χώραν, καὶ ταλανίσαι τοὺς ἐν φθορᾷ τῆς γῆς βιοτεύοντας,

καὶ τὴν ὑπαρξίν ἐκ βυπαρᾶς τῶν σαρκῶν βλάστης ἀνειληφότας, γεννωμένους καὶ γεννῶντας, καὶ δίκην φύλλων θάπτον ἀπορρέοντας, φησίν, κ. τ. λ. *Christus indicaturus beatitudinem eorum, quibus celestis regio habitanda obtigit, deploraturus autem sortem illorum qui in hac terrena mortalitate vivunt, et ab immunda corporum germinatione substantiam ceperunt, geniti gignentesque, et instar foliorum cito defuentes, hæc dixit* (quæ scilicet in antecedentibus ex Luc. xx, 35, 36, adducta erant), etc.

CIRCA ANNUM DOMINI CCLXXVIII.

S. ARCHELAUS

MESOPOTAMIÆ EPISCOPUS

NOTITIA HISTORICO-LITTERARIA

(GALLAND., *Veterum Patrum Bibliotheca*, III, Proleg., p. XL.)

- I. Dissensus veterum de scriptore Actorum disputationis cum Manete, facile conciliandus. Hæc Acta primum Syriace ab Archelao scripta : deinde forte ab Hegemonio Chalcedonensi episcopo Græce reddita. Quid censendum de Latina versione?
- II. Latinus interpres Græca versione Actorum fuisse usus comprobatur.
- III. Num Archelaus præter Acta disputationis, alios libros contra Manetem perscripserit, inquiretur. Lapsus Epiphaniï.
- IV. Archelaus non Cascharorum aut Carcharorum, sed Charrarum in Mesopotamia episcopus.
- V. Quo tempore habita disputatio Archelai cum Manete.
- VI. Secundo anno Probi imp. juxta Eusebium.
- VII. Verum id accidisse currente anno 277 statuitur.
- VIII. Actorum disputationis antiquitas atque integritas demonstratur.

IX. Idque rursum astruitur.

X. Eorundem Actorum veritas magis adhuc confirmata.

XI. An ad nos integra pervenerint ejusmodi Acta.

XII. Quibus ex codicibus descripta.

XIII. Magnum ex hisce Actis accedit catholicæ fidei præsidium atque ornamentum. Hinc item rarum antiquarum studiosis aliquid emolumentum accersitum.

XIV. Hactenus observatis additæ nonnullæ animadversiones de sede Archelai episcopali, deque Actorum disputationis ab eo habitæ cum Manete integritate.

XV. An fragmentum illud Actorum, quod ex Cyrilli Hierosolymitani catechesi vi descriptum, iisdem Actis subjicitur, integrum Archelao sit attribuendum. Pauca insuper de nostra horum Actorum editione.

Ex V. C. Laurentii Zacagnii præfatione ad *Collectanea monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. III seqq.

I. Editio Actorum hinc disputationis ab Archelao Mesopotamiæ episcopo cum Manete nefariæ hæreseos auctore, apud Carras primum, deinde in Diodoridis vico habitæ, tum ob materiæ præstantiam, tum ob rei gestæ antiquitatem, acceptissima, ut arbitror, illis erit, qui sacrarum litterarum studio tenentur. Quinam Acta ista scriptis consignaverit, inter Epiphanium, Hieronymum et Heraclianum Chalcedonensem episcopum non convenit. Sanctus enim Epiphanius (a) et sanctus Hieronymus (b) Archelaum ipsum, quæ coram delectis iudicibus adversus Manetem disseruit, scripto tradidisse putant. Heraclianus vero Chalcedonensis episco-

pus, in libris quos contra Manichæos conscripsit, Hegemonium quemdam illorum auctorem fuisse censuit. Siquidem Photius (c) horum Heracliani librorum excerpta referens, eundem Heraclianum ait in confutandis Manichæorum erroribus, usum fuisse Actis disputationis Archelai episcopi cum Manete, ab Hegemonio conscriptis. Et Heracliani quidem sententiam confirmare videntur Acta ipsa disputationis, ubi hæc legitur (d) : *Quoniam vero placuit Marcelo disputationem hanc excipi atque describi, contradicere non potui, confusus de benignitate legentium, quod veniam dabunt si quid imperitum aut rusticum sonabit oratio; hoc enim*

(a) *Hæc*. LXVI, capp. 21, 23 et 32.

(b) *De vir. ill.*, c. 72.

(c) *Bibl.*, cod. LXXXV.

(d) *Act. disp.*, c. 32.

sentientes, qui mysticam illam pellicearum tunicarum expositionem, sensu licet ab hæreticis maxime diverso, quodammodo approbarunt : scilicet sub historica narratione litteræ etiam illud significari, primos homines post peccatum corpore mortali ac fragili fuisse indutos, voluptatibus carnis deditos, et innumeris malis atque miseris obnoxios redditos. Quorsum spectant verba Gregorii Nazianzeni oratione xxxviii in Nativitatem Christi : Καὶ τοὺς δερματίνους ἀμφιέννυται χιτῶνας, ἰσως τὴν παχύτεραν σάρκα καὶ θνητὴν, καὶ ἀντίτυπον, καὶ τοῦτο πρῶτον γινώσκει τὴν ἰδίαν ἀσχύνην, καὶ ἀπὸ Θεοῦ κρύπτεται. Κερδαίνει μὲν τι κἀνταῦθα τὸν θάνατον, καὶ τὸ διακοπῆναι τὴν ἀμαρτίαν, ἵνα μὴ ἀθανάτων ᾗ τὸ κακόν. Καὶ γίνεται φιλανθρωπία ἡ τιμωρία. Id est : *Et pelliceas tunicas induit, hoc est, fortasse crassiorem carnem, et mortalem ac refractariam : primoque probum suum et dedecus cognoscit, Deoque se abscondit. Atque hic quoque tamen mortem ac peccati præcisionem elucatur, ne malum immortale esset. Ita pœna ipsa in misericordiam cessit.* Quæ eandem adhuc repetuntur in oratione ipsius secunda in Pascha, p. m. 257. Sententiam Gregorii ita interpretatur Nicetas Serronius (41) : *Atque etiam pelliceas vestes, quas Dominus Adamo ipsiusque uxori fecit, mortalitatem carnisque crassitatem significant. Corpus enim Adami a principio tenuius erat et mollius, nec omnino mortale, sed mediæ cujusdam conditionis inter mortale et immortale. At post transgressionem, quemadmodum pellis crassa est, et mortua, ac dura, ita caro etiam crassa, et gravis, et mortalis, ac dura et refractaria* (42). Præter Origenem, qui in comment. ad Gen. iii, 21, hanc opinionem quidem admodum probabilem, non tamen evidentem veram esse judicavit (43), Methodius etiam loco supra excitato vestes illas non quidem mortale corpus esse dixit, sed corporis antea immortalis, deinde vero mortalis effecti dissolutionem significare. Pertinent huc pariter ea quæ in bibliothecæ Regiæ Parisiensis codice ms. 1998 me legisse memini de hoc argumento, *Qualem habuerit carnem homo, antequam peccaret.* Ἐἶχε μὲν γὰρ καὶ πρὶν ἀμάρτην σάρκα, ἀλλ' οὐ παχέαν, οὐδὲ θνητὴν, ἀλλὰ ὅταν ἐξῶσι ἐν τῇ ἀνα-

(41) In commentariis ad Gregorii Nazianzeni orationes citatas, p. m. 479 et p. 547.

(42) Gregorius Nyssenus in *Disputatione de anima et resurrectione*, p. m. 278, tunicam illam pelliceam, quam Deus homini lapso propter propensionem ad deterius circumdedit, appellat mortuam ac turpem illam tunicam ex ratione carentibus nobis injectam, *per quam naturæ brutæ et irrationalis proprietates homini admistæ sunt.* Unde Moses Bar-Cepha, lib. i *De paradiso*, cap. 28, scribit, ex sententia Gregorii Nysseni tunicas pelliceas fuisse libidinem, coitum, conceptum, partum, educationem, qua minutatim augetur, alimentum, morbum, iracundiam, mortem denique : his enim omnibus malis illos indutos esse, simul atque donis Spiritus sancti sunt exspoliati.

(43) Locum Origenis, quem Theodoretus quæst. 39 in Genesin et omnes Catenæ uno consensu eidem tribuunt, inter selecta ex *Commentariis* Origenis in

Α στάσει τὰ σώματα τῶν ἀνθρώπων. Id est : *Habuit quidem, etiam antequam peccaret, carnem, sed non adeo crassam, neque mortalem, verum qualem in resurrectione corpora hominum habitura sint.* Est tamen, quod huic etiam sententiæ merito opponi poterit, cum non eadem sint qualitates corporum glorificatorum, et corporis Adami adhuc in statu tentationis constituti. Nam primus homo pulvereus e terra factus est ad naturalem vitam ; at corporibus in resurrectione glorificatis major quædam subtilitas ac spiritualitas tribuitur ab apostolo Paulo I Cor. xv, 44 seqq., quæ de corpore Adami non glorificato affirmari nequit : alias nulla esset differentia inter statum integritatis et æternæ gloriæ.

B Macarianæ demum interpretationi saniori sensu acceptæ succurret ipsa Scripturæ sacræ notio, si conferamus verba B. Judæ in Epist. v. 23, ubi apostolus fideles graviter cohortatur ad mentes in fide, precatone, amore et spe conservandas, atque a vitæ terrestri sordibus præcavendas : *μισοῦντες, inquit, καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα, odio habentes eam tunicam, quæ a carne maculata est.* Quamvis Apostoli scopo conveniens utique sit ea explicatio interpretum nostrorum, qui hic ad externas vivendi agendique consuetudines respiciunt, quibus pravi se homines ex sæculi more quasi amiciant ; alius tamen repetenda videtur hujus phraseos origo, scilicet a tunicis illis pelliceis, quibus corrupta primorum parentum caro fuit circumdata. Hæc erat tunica illa carnalis, qua peccatores carni suæ ejusque vitiosis cupiditatibus obsequentes post lapsum induebantur, quæque a fidelibus in statu regenerationis omni odio est prosequenda, et virtute Spiritus gratiæ exuenda, Eph. iv, 22.

§ XXI. *Doctrina Magnetis de peccato originis per generationem naturalem propagato.*

Ex superiori igitur tractatione per se jam sponte colligitur, quid de peccato originis senserit Macarius : hominem scilicet ad imaginem Dei conditum per libertatis abusum pristinam cognitionem virtutis atque vitii, in qua ab initio formatus fuerat (§ 17), una cum sanctitate primæva, amisisse, et

D *Genesin* retulit D. Carolus de la Rue tomo II *Operum* Origenis, p. m. 29, ex quo hæc pauca saltem, quæ ad institutum nostrum spectant, apponere juvat : Πάλιν λέγειν, τοὺς δερματίνους χιτῶνας οὐκ ἄλλους εἶναι, ἢ τὰ σώματα, πιθανὸν μὲν, καὶ εἰς συγκατάθεσιν ἐπιστάσασθαι δυνάμενον, οὐ μὴν σαφὲς ὡς ἀληθές· εἰ γὰρ οἱ δερματῖνοι χιτῶνες σάρκας καὶ ὀστέα εἰσὶν, πῶς πρὸ τούτων φησὶν ὁ Ἄδάμ· *Τοῦτο γινῶ σκοτὸν ἐκ τῶν ὀστέων μου, καὶ σὰρξ ἐκ τῆς σαρκὸς μου* ; x. τ. λ. Rursum dicere, vestes illas pelliceas nihil aliud esse, quam corpora, probabile quidem est et ejusmodi, ut ad assentiendum facile inducat ; sed non evidens, quale esse debet, quod verum est. Si enim pelliceæ vestes sunt carnes et ossa, quomodo antea dicit Adam : « *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea?* » etc. Conf. Hieronymus epist. 61 ad Panmachium, ubi hanc fluctuantem sententiam Origenis crimini ipsi vertit.

econtrario propensionem ad mala veluti tunicam carnalem assumpsisse : adeo ut nunc deploranda sit hominum conditio, qui ex immunda carnis propagatione existentiam suam ceperint, docente Jobo cap. xiv, 4, et Davide psalm. li, 7. Elucet hæc sententia auctoris nostri ex comparatione angelorum atque hominum mortalium, quam sequentibus instituit verbis : Τὴν μακαριότητα δεῖξαι βουλόμενος ὁ Χριστὸς τῶν οικεῖν λαχόντων τὴν οὐράνιον χώραν, καὶ ταλανίσαι τοὺς ἐν φθορᾷ τῆς γῆς βιοτεύοντας,

καὶ τὴν ὑπαρξίν ἐκ βυπαρᾶς τῶν σαρκῶν βλάστης ἀνεληφότας, γεννωμένους καὶ γεννῶντας, καὶ δίκην φύλλων θάπτου ἀπορρέοντας, φησίν, κ. τ. λ. *Christus indicaturus beatitudinem eorum, quibus cælestis regio habitanda obtigit, deploraturus autem sortem illorum qui in hac terrena mortalitate vivunt, et ab immunda corporum germinatione substantiam ceperunt, geniti gignentesque, et instar foliorum cito defluentes, hæc dixit* (quæ scilicet in antecedentibus ex Luc. xx, 35, 36, adducta erant), etc.

CIRCA ANNUM DOMINI CCLXXVIII.

S. ARCHELAUS

MESOPOTAMIÆ EPISCOPUS

NOTITIA HISTORICO-LITTERARIA

(GALLAND., *Veterum Patrum Bibliotheca*, III, Proleg., p. xl.)

- I. Dissensus veterum de scriptore Actorum disputationis cum Manete, facile conciliandus. Hæc Acta primum Syriace ab Archelao scripta : deinde forte ab Hegemonio Chalcedonensi episcopo Græce reddita. Quid censendum de Latina versione?
- II. Latinus interpres Græca versione Actorum fuisse usus comprobatur.
- III. Num Archelaus præter Acta disputationis, alios libros contra Manetem perscripserit, inquiratur. Lapsus Epiphaniï.
- IV. Archelaus non Cascharorum aut Carcharorum, sed Charvarum in Mesopotamia episcopus.
- V. Quo tempore habita disputatio Archelai cum Manete.
- VI. Secundo anno Probi imp. juxta Eusebium.
- VII. Verum id accidisse currente anno 277 statuitur.
- VIII. Actorum disputationis antiquitas atque integritas demonstratur.
- IX. Idque rursus astruitur.
- X. Eorundem Actorum veritas magis adhuc confirmata.
- XI. An ad nos integra pervenerint ejusmodi Acta.
- XII. Quibus ex codicibus descripta.
- XIII. Magnum ex hisce Actis accedit catholicæ fidei præsidium atque ornamentum. Hinc item rarum antiquarum studiosis aliquid emolumenti accersitum.
- XIV. Hactenus observatis additæ nonnullæ antimadversiones de sede Archelai episcopali, deque Actorum disputationis ab eo habitæ cum Manete integritate.
- XV. An fragmentum illud Actorum, quod ex Cyrilli Hierosolymitani catechesi vi descriptum, iisdem Actis subjicitur, integrum Archelao sit attribuendum. Pauca insuper de nostra horum Actorum editione.

Ex V. C. Laurentii Zacagnii præfatione ad *Collectanea monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, p. III seqq.

I. Editio Actorum hinc disputationis ab Archelao Mesopotamiæ episcopo cum Manete nefariæ hæreseos auctore, apud Carras primum, deinde in Diodoridis vico habitæ, tum ob materiæ præstantiam, tum ob rei gestæ antiquitatem, acceptissima, ut arbitror, illis erit, qui sacrarum litterarum studio tenentur. Quinam Acta ista scriptis consignaverit, inter Epiphanium, Hieronymum et Heraclianum Chalcedonensem episcopum non convenit. Sanctus enim Epiphanius (a) et sanctus Hieronymus (b) Archelaum ipsum, quæ coram delectis iudicibus adversus Manetem disseruit, scripto tradidisse putant. Heraclianus vero Chalcedonensis episcopus, in libris quos contra Manichæos conscripsit, Hegemonium quemdam illorum auctorem fuisse censuit. Siquidem Photius (c) horum Heracliani librorum excerpta referens, eundem Heraclianum ait in confutandis Manichæorum erroribus, usum fuisse Actis disputationis Archelai episcopi cum Manete, ab Hegemonio conscriptis. Et Heracliani quidem sententiam confirmare videntur Acta ipsa disputationis, ubi hæc legimus (d) : *Quoniam vero placuit Marceilo disputationem hanc excipi atque describi, contradicere non potui, confusus de benignitate legentium, quod veniam dabunt si quid imperitum aut rusticum sonabit oratio; hoc enim*

(a) *Hær.* LXVI, capp. 21, 25 et 32.

(b) *De vir. ill.*, c. 72.

(c) *Bibl.*, cod. LXXXV.

(d) *Act. disp.*, c. 39.

tantum est, quod studemus, ut rei gestæ cognitio studiosum quemque non lateat. Et clarius alibi (a): Quibus postea agnitis Archelaus, adjecit ea priori disputationi, ut omnibus innotesceret, sicut ego qui inscripsi, in prioribus exposui. Verisimile enim non est Archelaum ita locutum fuisse, si ipsemet, quæ nunc habemus, disputationis hujus Acta scriptis mandasset; eo præsertim, quod pro inscripsi, legendum potius esse videatur *exscripsi*. Sed nihilo secius cum in postremo eorumdem Actorum loco modo memorato diserte dicatur, Archelaum ipsum nonnulla priori disputationi suæ postmodum addidisse, in eam sententiam lubens venio, ut Epiphanium atque Hieronymum cum Heracliano conciliari posse credam, si dicamus, Archelaum Syriaca primum lingua cuncta, quæ coram delectis iudicibus adversus Manetem protulerat, divulgasse; Hegemonium vero, quæ ab Archelao jam edita fuerant, meliori non solum ordine digessisse, verum etiam exordio, epilogo, aliisque nonnullis locupletasse, ut omnibus numeris absoluta, celeberrimæ illius disputationis Acta ad posteros transmitterentur. Porro Syriaca primum lingua scripta fuisse Acta ista, præter Hieronymum id ipsum loco mox laudato clare testantem, illud etiam argumento est, quod Archelaus de solaris cursus spatio agens, spheram illud a Græcis vocari ait (b). Quinam ea in Græcum sermonem transtulerit, certo affirmari non potest, quamvis magna apud me suspicio sit, Hegemonium qui alteram Archelai disputationis editionem concinnavit, ipsum quoque eorumdem versionem e Syriaco in Græcum eloquium elucubrasse, ut in notiore linguam transfusa, cuncti per orbem fideles plenissimam eorumdem notitiam habere possent. Factum id antiquissimis temporibus fuisse, ex Epiphanio constat, qui insignia eorumdem excerpta Græce refert in Manichæorum hæresi: nec dici potest, ex Syriaco exemplari Epiphanium ipsum Græca fecisse, cum omnia quæ ab eodem ex Actis disputationis Archelai cum Manete afferuntur, in Latina quam edimus, versione totidem verbis reperiantur. De Latino interprete nobis tantum liquet, illum Hieronymo posteriorem fuisse, quem de Latina versione mentionem fecisse par erat, si suis temporibus exstitisset: vixisse tamen ante septimum Christianæ æræ sæculum vel inde colligitur, quod in laudandis sacræ Scripturæ locis vulgatam editionem, quæ eo sæculo per Occidentem passim recepta fuit, non sequatur.

II. Porro Græcam versionem, non vero Syriacum textum præ manibus Latinum interpretem habuisse, non modo ex universa ejus locutione, quæ Græcæ, non vero Syriacæ linguæ indolem geniumque redolet, satis superque demonstratur; verum etiam pluribus aliis argumentis fortissime evincitur. Quippe in hujus disputationis cap. 8 ita loquitur: Cum igitur luna onus quod gerit, animarum,

(a) Act. disp., cap. ult.

A sæculis tradiderit patris, permanent illæ in columna gloriæ, quod vocatur vir perfectus. Hic autem vir est columna lucis. Quæ verba ita leguntur in Græca apud Epiphanium versione: Τῆς οὖν σεληνης μεταδιδούσης τὸν γόμον τῶν ψυχῶν τοῖς αἰῶσι τοῦ πατρὸς, παραμένουσιν ἐν τῷ στύλῳ τῆς δόξης, ὃς καλεῖται ἀήρ ὁ τέλειος· ὁ δὲ ἀήρ οὗτος στύλος ἐστὶ φωτός. Ex quibus patet, Latinum interpretem Græcarum vocum similitudine deceptum, pro ἀήρ, ut Epiphanium habet, ἀνὴρ legisse; et cum vertere debuisset: *Permanent illæ in columna gloriæ quæ vocatur aer perfectus; aer autem iste est columna lucis*; ipsum male interpretatum fuisse: *Quod vocatur vir perfectus: hic autem vir est columna lucis*; in quem sane errorem non incidisset, si ad Syriaci textus fidem, in quo

B magnum inter utramque vocem discrimen est, versionem suam elaborasset. Sunt et aliæ ejusdem interpretis hallucinationes, ex quibus id ipsum evidentissime colligitur. Siquidem capite 7 de vivente spiritu a Manete conficto loquens, ait: *Rursus ipse vivens spiritus creavit luminaria, quæ sunt reliquie animæ, et fecit ea firmamentum circumire; et iterum creavit terram, et sunt octo*. Hinc autem patet ipsum Græco exemplari usum fuisse, in quo scriptum fuerat, εἰσὶ δὲ ὀκτώ, vel εἰσὶ δὲ ὀκτώ, cum tamen apud Epiphanium legatur εἰς εἰδη ὀκτώ, *octuplici specie*; quæ sane æquivocatio non ex Syriaco, sed ex Græca tantum lingua oriri poterat. Sic cap. 8 vertit, *effundet famem*, cum vertere debuisset, *pestem*,

C a Græcarum vocum λιμός, *fames*, et λοιμός, *pestis*, similitudine deceptus, ut in nostris ad eum locum notis observavimus. Sic capite 9 pro πήσσει, *congelat, frigore astringit*, ut est apud Epiphanium, legisse videtur πλήσσει, *percatit*, ut in eisdem notis docuimus. Retinet etiam nonnullas voces Græcas in versione sua; et interdum quidem absolute, interdum vero addita earumdem explicatione; quod utique non fecisset, qui Syriacæ scriptum opus Latinitati donasset. Hinc cap. 55 talenti vocem pro pondere usurpat, quo sensu apud Græcos vox τάλαντον interdum accipitur. Sic paulo ante, *cybi*, vocabulo utitur, et statim subdit ex emendatione nostra, *quod nomen est tali*; vel ut in quodam Regio-Alexandrino codice legitur, *quod nomen est alew*; a κύβος scilicet, quæ vox æque talum atque aleam significat, ut in nostris ad eum locum notis observavimus. Sic denique cap. 8 *unam apocrusim, detrimentum pati*, quod postremam vocem prioris interpretationem esse nemo non videt.

III. Refert Epiphanium cap. 14 Archelaum, post fugatum e Carris Manetem, de ejus adventu in Diodoridum castrum, a Diodoro loci illius presbytero certiore factum, duos ad eundem Diodorum λόγους, hoc est libros misisse, ut eorum lectione instructus impii hæretici conatus et ipse infringere valeret. Sed ea in re lapsus fuisse Epiphanium scite advertit Gulielmus Cave in *Scriptorum ecclesiasticorum historia litteraria*, et ex Actis ipsis dis-

(b) Ibid., cap. 32.

putationis Archelai cum Manete luculenter ostenditur : in iis enim cap. 41 integra refertur Archelai ad Diodorum epistola, in qua se voluisse quidem, ait Archelaus, ad Diodorum omnia perscribere, de quibus cum Manete coram delectis iudicibus disputaverat; sed propterea iis mittendis supersedisisse, quod deinceps per otium de tota disputatione eundem certiozem reddere cogitabat. In fine etiam epistolæ post breviter perstrictos Manetis errores, se multa silentio præteritis scribit, dum celerem ipsi responsionem reddere festinat, ne minima quidem librorum ad eundem missorum mentione facta. Certum itaque est, Archelaum, quo tempore ad Diodorum presbyterum litteras dedit, nullos adversus Manetis hæresim libros elucubrassse : sed nec secutis deinceps temporibus libri ulli ab Archelao adversus eundem scripti fuisse videntur; nisi quis contendat ipsummet Acta disputationis suæ scriptis mandasse. Nam Epiphanius ipse ex alio quopiam Archelai libro nil recitat, nihilque ferme adversus Manichæorum errores profert, quod in disputationis a nobis editæ Actis non reperiatur. Eadem quoque sola Acta, non vero alios quospiam Archelai libros laudat Heraclianus Chalcedonensis episcopus, dum omnium antiquorum Patrum scripta commemorat, quibus in suo adversus Manichæos opere usus fuerat. Quamobrem dicendum est, hac in re quoque humani quid passum fuisse Epiphanium, et duorum Archelai librorum loco habuisse Acta ipsa disputationis a nobis editæ : quæ cum res diversis temporibus gestas complectantur, haud inani conjectura colligi potest, in duas olim partes divisa fuisse, in quarum priore disputatio Archelai cum Manete apud Carras; in secunda vero, cuncta quæ tam Diodorus presbyter, quam idem Archelaus a Diodoro monitus, contra Manetem in Diodoridis castro egit, continerentur.

IV. Jam vero Archelaum *Κασχάρων*, *Cascharorum* episcopum fuisse tradit Socrates (a), Epiphanius secutus (b). At auctor iste sibi non constat, utpote qui urbem, cujus episcopus erat Archelaus, *Καρχάρων* alibi nominat (c) in Petaviana editione, licet in alia Basileensi editione *Καλχάρων* corrupte habeatur. Postremam hanc lectionem expressisse videtur Epiphanius ex Actis ipsis disputationis Archelai episcopi cum Manete, in quorum initio dicitur : *Thesaurus verus, sive disputatio habita in Carchar civitate Mesopotamiæ*; eamque lectionem sequuntur Petrus Siculus (d) et Photius P. CP. in opere adhuc inedito adversus Manichæos suo ævo repululantes, lib. 1, qui dum Epiphanii narrationes in epitomen redigunt, Archelaum non *Κασχάρων*, vel *Καλχάρων*, sed *Καρχάρων* episcopum vocant : unde etiam patet, emendanda esse alia Epiphanii et So-

cratis loca, in quibus *Κασχάρων*, vel *Κασχάρων* perperam legitur. Porro urbem quamdam Carcham nomine in Arabia Felice sitam fuisse, anonymus Ravennas *Geographiæ* scriptor tradit (e). Meminit et alterius Carchæ Ammianus Marcellinus (f). Verum neutræ harum urbium Archelaus episcopus existit; nam ejus cum Manete disputatio habita est in Mesopotamiæ urbe sub Romanorum ditione posita, cujus episcopatum obtinebat Archelaus, ut diserte dicitur apud Epiphanium, et in Actis ipsius disputationis : Carcha vero a Marcellino memorata, extra Mesopotamiam, trans Tigrim, in Persarum ditione sita erat, eodem Ammiano teste locis laudatis. Carchæ quoque Arabiæ urbis, cujus apud anonymum Ravennatem mentio est, Archelaus nullo pacto episcopus esse potuit; cum antiqui omnes scriptores eum non Arabiæ, sed Mesopotamiæ episcopum fuisse tradant. Posteriorem apud Epiphanium lectionem, præter Petrum Siculum atque Photium, probare insuper videntur Acta ipsa disputationis Archelai cum Manete, in quorum initio dicitur *Thesaurus verus, sive disputatio habita in Carchar civitate Mesopotamiæ*. Verum cum inferius (g) Charram habeant, eamque Mesopotamiæ urbem esse dicant; hinc lucide constat, tam eadem Acta, quam Epiphanium et alios, intelligendos esse de Charris celeberrima Mesopotamiæ urbe; unde vias duas regias in Persidem ducentes distingui tradit Marcellinus (h) : quæ urbs Charra etiam scribitur apud Paulum Diaconum (i). Carchar autem, vel Carchara in eisdem Actis, et apud Epiphanium scriptum fuisse videtur, librorum forsitan errore, vel quod vulgari indigenarum lingua ita nuncuparetur.

V. De tempore etiam habitæ ab Archelao disputationis consentanea sibi nequaquam tradit Epiphanius; nam in libro *De mensuris et ponderibus*, num. 20, Manetem ob perpetrata regis Persarum filii necem ex Perside profugum, in Mesopotamiam nono Valeriani et Gallieni imp. anno venisse, qui est Christianæ æræ annus 262, eodemque tempore cum Archelao ejusdem regionis episcopo disputasse refert. At in hæresi Manichæorum sub ipsum operis initium, et num. 20, primum quidem ortos fuisse Manichæos, seu potius antiquam de bono ac malo Deo hæresim a Manete per varias orbis terrarum partes circa annum IV Aureliani imp. rursus divulgatam fuisse scribit; deinde vero sub Aureliano et Probo id a Manete factum fuisse innuit, ut videre est num. 19, 20, 59 et 77 ejusdem hæreseos. Non potuit autem Archelaus Valeriani et Gallieni anno IX Manetem viva voce confutare, ut in libro *De mensuris et ponderibus* ait Epiphanius, si post non paucos annos, vel anno IV Aureliani, vel circa finem

(a) *Hist. eccl.* lib. 1, cap. 22.

(b) *Hær.* LXVI, capp. 5 et 7, et *De mens. et pond.*, cap. 20.

(c) *Id.*, *hær.* LXVI, cap. 11.

(d) *Hist. Manich.*, pag. 37.

(e) *Geogr.* lib. II, cap. 7.

(f) *Lib.* XVIII, cap. 25, et *lib.* XXV, cap. 20, 21.

(g) *Acta disput.*, cap. 3.

(h) *Lib.* XXIII, cap. 4.

(i) *Hist. misc.*, lib. XXII, cap. 20.

ejusdem imperii, et initium Probi, Manes antiquioris nefarii dogmatis incrementa procuravit. Priorem Epiphani calculum in libro *De mensuris et ponderibus* sequitur Petrus Siculus i. c. et Photius in laudato lib. i adversus Manichæos repullulantes, licet Valerianus Aug. jam ab anno vii ejus imperii a Sapore rege Persarum captus fuerit. Posteriore vero probant Acta ipsa disputationis Archelai cum Manete, ex quorum cap. 57 lucide apparet, Archelaum sub imperio Probi, non autem Gallieni, cum Manete de cujus hæresi nil adhuc sibi compertum erat, disputasse. Cyrillus quoque Hierosolymitanus, qui septuaginta tantum annis post detectam Manetis hæresim se scribere testatur (a), Manetem Probo imperante hæresim divulgare cœpisse, diserte scribit. Dicendum itaque est, Epiphanium in libro *De mensuris et ponderibus* errasse, et multo certiora de Manichæorum hæresis exortu in libris *Adversus hæreses* nobis tradidisse, licet in eisdem quoque libris iterum sibi non constare deprehendatur: nam cum dixisset anno iv Aureliani, qui partem anni 273 et 274 complectitur, emersisse Manetem, ac præterea affirmasset, id accidisse Aureliani et Probi temporibus, hoc est anno Christi 276 secundum quosdam, qui jam tum ab ejus nativitate annos numerare sueverant, licet eos a Christi in cœlos assumptione annos supputare Epiphanius asserat; vel anno 246 secundum alios, qui a Christi morte annos supputabant; postea subdit, a Manetis temporibus usque ad annum xiii imp. Valentis, et ix Gratiani ac primum Valentiniani Junioris quo ipse scribebat, hoc est usque ad jæræ vulgaris annum 576, intercessisse annos 107, quod sane verum esse non potest; nam ab anno 276 vel 273 aut 274 ad annum 576, non centum et septem anni, sed centum tantummodo, vel 103 aut 104 anni, secundum varias supputationes modo memoratas, numerantur.

VI. Porro quonam Probi anno id acciderit, ex Eusebio colligi potest, qui in *Chronico* sic de Manichæorum initiis scribit (b): *Secundo anno Probi, juxta Antiochenos CCCXXV annus fuit, juxta Tyrios CDII vel CDIII secundum quosdam; juxta Laodicenos CCCXXIV, juxta Edessenos (c) CCCLXXXVIII* (ita enim corrigi debet Pontaci editio, in qua perperam legitur CCCLXXXIX); *juxta Ascalonitas CCCLXXX, insana Manichæorum hæresis in commune humani generis malum exorta.* Hæc autem Eusebii verba ita intelligenda sunt, ut non tunc primum Manichæorum hæresis orta fuerit; jam enim ab apostolorum ferme temporibus quorundam mentes ille nefarius error invaserat, ut ex Archelao nostro et Epiphanio liquet; sed quod tunc primum Manete hæresim veterem per varias Orientis regiones disseminante, et in Archelaum forte incidente, qui omnes ejus artes ac errores disputando detexit, ita in cunctorum per orbem fidelium notitiam ve-

A nerit, ut eo tempore incepisse quodammodo dici potuerit. Videtur enim Archelaus post confutatum coram judicibus Manetem, rem totam cunctis per orbem episcopis notam fecisse, ut labanti catholice fidei, quanta possent sedulitate succurrerent: eo-que pacto factum fuisse par est, ut qui subdolos Manichæorum progressus ignorabant, tunc illorum hæresim ortam fuisse crediderint, cum primum ejusdem notitiam ex Archelai literis habuerunt.

VII. Sed et habitæ ab Archelao disputationis tempus ex D. Leone Magno præcisius designari potest, qui in sermone ii de Pentecoste, Manichæam innôtuisse, ait, Probo imp. et Paulino coss., anno post Christi resurrectionem 250, ut accommodatius ad chronologicam veritatem in codice Oxoniensi legi Quesnellus testatur. At hic Probi et Paulini consulatus partem anni primi et secundi imperii Probi continet, quem obeunte Tacito die 13 Aprilis, ejusque fratre Florianus post duos menses occiso, Romanum imperium obtinuisse constat. Quare si juxta Eusebium anno Probi ii et juxta Leonem Magnum sub consulatu Probi et Paulini patefacta est Manichæorum hæresis, necessario dici debet, Archelai cum Manete disputationem, per quam universæ Ecclesiæ Manetis error innotuit, accidisse intra Julium atque Decembrem anni 277. Verum Archelai nostri verba benigne sunt interpretanda, qui in cap. 27 disputationis suæ post trecentos fere annos a Christi morte, imo post trecentos, et amplius annos ab eadem Christi morte advenisse Manetem asserit. Archelaum enim ad exaggerandam Manetis stoliditatem, qui Paracletum Spiritum a Christo promissum, temere se esse affirmabat, annorum numerum in disputationis æstu auxisse dicendum est, ut clarius ostenderet, ipsum longe adeo post Christi mortem tempore emergentem, Paracletum esse non posse, quem Jesus post suum in cœlos ascensum, illico se apostolis missurum affirmaverat; et revera post quinquaginta ab ejus resurrectione dies ab ipso missum fuisse, apostolorum Acta diserte testantur.

VIII. His de Archelai cum Manete disputationis tempore ac versionibus, deque ejusdem Archelai episcopali sede prælibatis, agendum nobis est de sinceritate atque præstantia ejusdem operis; ac præterea videndum, an aliqua sui parte mutilatum sit; postremo indicandum, quænam Actorum quæ integra nunc primi edimus, fragmenta olim in lucem prodierint, et ex cujus bibliothecæ codice editio nostra profluxerit. Et primo quidem de Actorum istorum sinceritate suspicio nulla oriri potest: nam Epiphanius anno Christi 576 adversus hæreses scribens, insigne ex disputatione Archelai fragmentum protulit in hæresi Manichæorum, cap. 25, quod ejusdem Actis ex Latina versione a nobis in lucem editis prorsus respondet; ac præterea si Archelai

(a) Catech. vi, pag. 140.

(b) Chron. lib. p:st., pag. 177.

(c) Edit. 2 Scaligeri habet: *juxta Edessenos DLXXXVIII.*

rationes atque argumenta cum Epiphaniî confutationibus conferas, evidentissime apparebit, ipsum ita in omnibus secutum fuisse Archelaum, ut pauca de suo adversus Manetis errores attulerit. Meminit etiam Actorum hujus disputationis Socrates, qui in consulatu xvi Theodosii Junioris, hoc est anno æræ Christianæ 439, *Ecclesiasticam historiam* absolvit; et ea omnia quæ de Manichæorum hæresi narravit, se ex eisdem Actis hausisse ingenue fateatur (a). Eorum insuper, tanquam ab Hegemonio quodam scriptorum, mentionem facit Heraclianus Chalcedonensis episcopus, ut supra dictum est. Denique Archelai nostri operum fragmentum contineri in veteri Catena Græcorum Patrum in Evangelium Joannis, quæ habetur in scripto Cæsareæ bibliothecæ codice, testis est Lambecius (b): quod utique ex hujus disputationis Actis desumptum fuisse non dubito.

IX. Præterea ex eorumdem Actorum textu varia argumenta erui possunt, quibus eorum antiquitas atque sinceritas demonstratur. Archelaus enim cap. 27 et 38 varios hæreticos enumerans, neminem Sabellio recentiorum appellat, quem Sixti II temporibus, qui anno Christi 257 et 258 Romanam Ecclesiam rexit, a Dionysio Alexandrino hæreseos accusatum fuisse constat ex Eusebio (c). Meminit quoque obsidionis Carrarum, cui præsentem se fuisse testatur cap. 24, quæ nulla alia videtur esse posse, quam illa quæ sub Valeriano Augusto contigit, cum scilicet a Persis expugnata fuit; vel alia sub Gallieno, cum ab Odenatho Orientis rege Persis erepta in Romani imperii ditionem iterum redacta fuit, Trebellio Pollione teste in *Gallieno*, cap. 10 et 12. Eorum insuper mentionem facit cap. 52, qui per parentum traditionem Scythiani hæretici apostolorum temporibus viventis notitiam habuerant, sibi que nonnulla de ejus hæresi narraverant. Quin et varii antiqui mores in hisce Actis memorati, de eorumdem sinceritate nos dubitare non sinunt. Nam in ipso Actorum exordio dicitur nonnullos ex Romanorum legionum militibus, Marcelli misericordiæ exemplo commotos, deposito militiæ cingulo, Christianæ fidei nomen dedisse: quod antiquissimis Ecclesiæ temporibus a Christianis militibus, ne paganorum commercio et superstitionibus macularentur, factum fuisse, testis est Tertullianus (d) aliique in nostris ad eum locum notis laudati. Marcellum quoque ait, hospitia in Christianorum peregrinantium usum per vias regias construxisse, quæ a Carris in Persidem ducebant: quod itidem ab antiquis Christianis qui sedulam hospitalitati operam dabant, fieri consuevisse aperte colligitur ex Gregorii Nazianzeni invectiva 1 in Julianum Apostatam; ubi imperatorem hunc diversoria et hospitia per orbem Romanum, Christianorum exemplo ædificari mandasse testatur, ut paganorum superstitionibus majorem laudem venerationemque conciliaret. Narrat

A insuper Archelaus cap. 34 Manetem in carcere positum, discipulos suos misisse ad loca, in quibus Christianorum libri conscribebantur, eisque Christianorum se nuntios esse simulantibus sacrorum codicum copiam factam fuisse. At id sub ethnicis tantum imperatoribus facere oportebat, quorum temporibus Christi fideles summa religione curabant, ne sacrosanctæ legis libri ad ethnicorum manus pervenirent; ac propterea non ubique, sed certis quibusdam in locis, sacri codices vendi consueverant. Corrigendus autem Epiphanius, qui in Manichæorum hæresi, cap. 5, ait Manetem discipulos suos ad inquirendos sacros libros misisse, antequam in carcerem truderetur; nam in modo laudato Archelai disputationis loco discrete dicitur id a B Manete factum fuisse, quo tempore in carcere detinebatur.

X. Nec ex sacris tantummodo, verum etiam ex profanis quibusdam rebus quarum in hisce Actis mentio fit, eorumdem fides astruitur. In iis quippe legimus Manetem, cum a Marcello litteris accitus Carras venit, baculum ex eueno in manibus gestasse; quod ab Alytarchis factitatum olim fuisse testatur J. Malalas (e). Callisthenes quoque spurius scriptor a doctissimo Ducangio in *Glossario mediæ et infimæ Græcitalis* laudatus, verbo Ἐβελλίνος, δε Ψαμματιχο ita scribit: Καὶ ἐστολέει ἑαυτὸν σκολὴν προφήτου, κατέχων ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ῥάβδον ἐβελλίην, ubi Æsopus ejusdem Callisthenis interpretis, qui versionem suam Constantio, Constantini Magni filio, dicavit, male *tamarisci virgam* vertit; unde patet hujusmodi baculo eos uti consuevisse, qui publica aliqua dignitate decorabantur, quique doctrinæ laudem affectabant. Incessum quoque imperatorum, dum publice cum protectoribus, signis, draconibus, labaris, ducibus, principibus et præfectis urbem aliquam ingrederentur, exacte describit cap. 37. Denique de multiplici sigillorum et clavium usu apud veteres non pauca tradit cap. 14 et 26 quibus similia prorsus in ethnicorum scriptorum monumentis occurrunt, ut in nostris ad ea notis ostendimus. Ex quibus omnibus satis superque demonstratur, Acta ista genuina et antiquissima esse, nec eorum fidem ulla ex parte nutare.

XI. Illud tamen dissimulare non possum, Acta ista disputationis Archelai cum Manete, quæ ex Vaticano Casinensis codicis apographo primi edimus, integra nequaquam videri, sed pluribus in locis a vetere librario mutilata. Siquidem Cyrillus Hierosolymitanus (f) quædam Manetis argumenta cum Archelai responsionibus recitat, quæ in nostra editione non reperiuntur; nec dici posse videtur, Cyrillum Archelai dictorum sensum, non vero ipsamet Archelai verba laudasse, cum simile quidpiam in nullo nostræ editionis loco legatur; ac præterea verba illa quæ Cyrillus refert, ita concepta

(a) *Hist. eccl.* lib. 1, cap. 40.

(b) *Comment. bibl. Vind.* lib. III, cod. 40.

(c) *Hist. eccl.* lib. VII, cap. 6.

(d) *De cor. mil.*, cap. 11.

(e) *Chron.*, pag. 367.

(f) *Catech.* VI, p. m. 147.

sint, ut ab ipsomet Archelao prolata fuisse videantur. Sed et conjecturae nonnullae ex nostra eorumdem Actorum editione peti possunt, quibus id ipsum ulterius confirmatur. Nam in eorumdem cap. 12 haec habentur: *Archelao autem erat cura pro populo, tanquam pastori pro ovibus, cum luporum parantur insidiae. Igitur Marcellus Turbonem muneribus plurimis implevit, et in Archelai domum residere praecipit. Eadem autem ipsa die adventavit Manes, et quae sequuntur.* At vero nil in antecedentibus narratur, quod ea qua Manes advenit die factum fuerit. Praeterea in cap. 25 hujus disputationis Archelaus ait: *Nonne David ex ore leonis vel ursi eruit ovem? Hoc dicimus propter ore leonis, quod ait, de ore leonis, aut de ventre ejus potest educere, quod jam ille devoravit.* At vero in antecedentibus non legimus haec unquam a Manete dicta fuisse. Quin et in cap. 38 verba illa: *Quae quidem ego non ex meis verbis adstruo, et quae sequuntur usque ad finem capitis, nullam cum praecedentibus connexionem habere videntur.* Denique in horum Actorum capite ultimo, post narratam Manetis necem, haec legimus: *Quibus postea agnitis Archelaus adjecit ea priori disputationi, ut omnibus innotesceret, sicut ego qui inscripti, in prioribus exposui.* Videntur autem haec verba esse Hegemonii illius, qui, ut superius diximus, eadem Acta compilavit, et in Graecum sermonem transtulit. Sed in nostra editione, quo loco ea de re sermo habeatur, non invenio; quia fortasse in Casinensi codice praefatio deficit, in qua Hegemonius compilationis suae rationem reddebat: nisi quis verba illa: *In prioribus exposui*, de his accipienda esse censeat, quae proxime de Manetis morte narravit. Jure itaque merito suspicari potest, eum qui Casinensem codicem ante quingentos et amplius annos exaravit, magnae Actorum disputationis hujus prolixitate pertaesum, multa omisisse, multaque breviasse, quorum tamen epitomen apud Epiphanium haberi arbitror, quem ex integris Archelai disputationis Actis suam Manichaeorum haereseos confutationem potissimum hausisse, editionem nostram cum ejus scriptis conferenti clare patebit.

XII. Quod ad eorum editionem attinet, vetusti adeo monumenti partem reperit in perantiquo codice Bobiensi, qui nunc in Ambrosiana bibliotheca servatur, Emericus Bigotius diligentissimus Italicarum bibliothecarum perscrutator, eamque clarissimo Valesio communicavit, qui in calce suarum notarum ad Socratem et Sozomenum fragmenta illa edidit. Continent autem tum cuncta illa quae ex eadem disputatione suis inseruit scriptis Epiphanius, tum alia nonnulla ab eodem ommissa, quae tamen ne decimam quidem totius operis partem complent. Et tanti quidem apud Bigotium fuit pars illa disputationis Archelai, ut eam cum Palladio recudere cogitaverit, apposito Graeco Epiphanii textu, ut ex utriusque comparatione, genuina illorum fragmentorum lectione restituta, quivis colligere

posset, quanti faciendae sint antiquae Latinae versiones, et quantum utilitatis ex illis redundet, ut idemmet ait in praefatione ad Palladii dialogum *de vita S. Joannis Chrysostomi* prope finem: sed postea hanc curam iis relinquere satius duxit, qui novam editionem operum S. Epiphanii aggressuri essent, aut qui Socratis *Historiae* cum notis doctissimi Valesii rursus edendae operam susciperent. Et hactenus quidem nil aliud ex Archelai disputatione publicam lucem aspexit. Cum autem sacri loci reverentia ductus, Casinum venissem, et ab antiquissimis temporibus conditam ibi a doctissimis aequae ac sanctissimis coenobiarchis bibliothecam perlustrassem, inter alia non pauca inedita adhuc vetera monumenta, Archelai integram cum Manete disputationem in sexcentorum et amplius annorum codice reperi, quam bona reverendissimi quondam abbatis, nunc vero archiepiscopi Rossanensis Andreae Deodati viri humanissimi atque amicissimi venia, cum nonnullis aliis veterum scriptis in Vaticanae bibliothecae ornamentum transcribi curavi, operam favoremque suum humanissime praestante domno Augustino Collicello a Neapoli, tunc temporis bibliothecae illius praefecto. Non possum tamen hic silentio praeterire quantum diligentissimi alterius bibliothecarii Erasmi Gattolae a Cajeta humanitati debeam, qui nunquam meis votis defuit, plurimosque in meorum studiorum profectum labores ultro subivit, praesertim in emaculanda hac disputatione Archelai, cujus apographi plurima loca mendis incubantia, cum archetypo codice contulit. Sed ut ad Archelaum redeam, reperto hoc vetustissimo adversus Manichaeos opere, ad nefariae eorumdem haereseos historiam conscribendam animum admovi, eique non modo integram Archelai disputationem, sed et Photii patriarchae CP. libros IV adversus Manichaeos suo tempore iterum exortos, aliaque multa adhuc inedita magnique faciendae veterum auctorum scripta appendicis loco subjungere decreveram: sed doctissimorum virorum consilio factum est, ut in antecessum Acta ista in primo collectionis nostrae tomo ederentur. Habes itaque, erudite lector, integram Archelai cum Manete disputationem bona fide ex apographo Casinensis codicis quod in Vaticana bibliotheca servatur, editam, brevibusque notis criticis illustratam, atque ubi per iagenium tuto licuit, emendatam; sunt enim in eo codice librarii sphalmata plurima, quae sine alterius codicis ope emendare periculosum conatum esse, probe sciunt qui in vetustis scriptis edendis occupantur. Sed fortasse hoc opus, Deo dante, correctius reducere fas erit cum aliis veterum scriptorum adversus Manichaeos lucubrationibus ad calcem nostrae *Manichaeorum historiae*, si aliquod aliud exemplar inter lustrandum bibliothecarum nostrarum loculos occurrat, aut in aliis Europae bibliothecis repertum mihi communicare, eruditos viros non pigeat.

XIII. Caeterum magnum ex Archelai nostri ver-

bis catholicæ fidei præsidium atque ornamentum accedit. Nam dum Manetis hæresim validissimis argumentis oppugnat, ejusque originem atque incrementa consecatur, non modo eam funditus subvertit, et quam impios habuerit auctores, ostendit; sed et pleraque Catholicorum dogmata illustrat atque confirmat. Elegans est inter alia locus de instituta ab apostolis, quam usque nunc servamus, Ecclesiæ hierarchia, hisce verbis in cap. 51 conceptus: *Sed et optimus architectusejus fundamentum nostrum, id est, Ecclesiæ, Paulus posuit et legem tradidit, ordinatis ministris, et presbyteris, et episcopis in ea; describens per loca singula, quomodo et qualiter oporteat ministros Dei, quales, et qualiter fieri presbyteros, qualesque esse debeant qui episcopatum desiderant: quæ omnia bene nobis et recte disposita, usque in hodiernum, statum suum custodiunt, et permanet apud nos hujus regule disciplina.* Palmaria quoque sunt in hisce Actis loca, in quibus humani arbitrii libertas adversus recentiores hæreticos astruitur, ut videre est cap. 15 et 19. Pulcherrima sunt maximeque notanda verba illa cap. 32, ubi sic ait: *Deus enim omnia quæ fecit, bona valde fecit, liberi arbitrii sensum unicuique dedit, qua ratione etiam legem judicii posuit. Peccare nostrum est: ut autem non peccemus, Dei donum est, ex eo quod in nostro sit arbitrio constitutum peccare, vel non peccare, etc. Et certe qui voluerint, observant mandata; qui vero contempserint et in perversum declinaverint, sine dubio legem judicii serent.* Romanarum quoque antiquitatum studiosi plura in hoc opere inventi scitu haud indigna, quorum pleraque superius commemoravimus ubi, de ejusdem sinceritate tractavimus. Denique hinc etiam discere possumus quousque Romani imperii limites Parthorum seu Persarum ditionem versus tunc temporis protenderentur; aliaque nonnulla de locis in eorundem collimitio sitis, deque Romanorum militum numero qui apud Carras castra servabant: de his enim rebus sparsim agitur in primis quinque capitibus hujus operis, ac præterea in ejusdem capp. 52, 54 et 55. Plura eruditi inter legendum observabunt. Hac tenus Zacagnius v. cl.

XIV. Ne autem muneri nostro deesse omnino videamur, iis quæ Zacagnius huc usque satis diligenter edisseruit, addere nonnulla opportunum existimamus. Et primum quidem ad sedem Archelai episcopalem quod attinet, in aliam a Zacagnii sententia cum Lequienio v. cl. abire libet (a). Cascharorum enim, non Charrarum, Ecclesiæ præfuisse Archelaum, non solum docent Acta disputationis quam sanctus ille præsul habuit cum Manete (b);

A sed testantur etiam Epiphanius (c), Socrates (d) et Photius (e): ut propterea jure arguat doctissimus Assemanus (f) statuendum, in unico Actorum loco (g) librariorum potius errore Charram scriptum fuisse, quam existimandum mendosam esse lectionem Caschar initio eorundem Actorum, et apud modo laudatos præstantes auctores, Epiphanium, Socratem et Photium. Atque hæc plane diversa est a Charris sive Haran, provinciæ Osrhoenes civitate altera haud procul ab Euphrate posita: nec longe abest Babylone et Seleucia, non Amidensi metropolitæ subjecta, sed proxime Seleuciensi catholico, ut constat ex Pontificali Chaldæorum apud Morinum (h) et Assemanum (i); ubi jubetur, ut statim ab obitu catholici, mittatur ad episcopum Caschar, si in vivis est, utpote principem primariumve præsullem patriarchalis provinciæ, qui dexteram patriarchæ tenet, custosque illius sedis est post ejus obitum. Quod nimirum accipiendum, ex quo Carchar sub Sapore rege in Persarum potestatem venit. Probo enim imperante Romanæ ditionis erat, quo tempore Manes e Persidis finibus fugiens, in Cascharorum pago quem Diodoridem appellabant (j), congressum illum de religione habuit cum Archelao. Hæc ferme Lequienius.

Porro eandem sententiam de Cascharensi Archelai sede pluribus nuper comprobavit v. cl. Augustinus Antonius Georgius eremita Augustinianus in præstanti opere quod *Alphabetum Tibetanum* inscripsit; ubi etiam, quod rei caput est, Actorum ejusdem Archelai sinceritatem adversus Beausobrium luculenter evicit, suam his verbis disputationem concludens (k): *Teneamus Caschar in Mesopotamia Kathajæ: et ecce vinculum, dum datæ fidei memor esse velit Beausobrius, quo arcte constringitur ad Acta sancti episcopi Archelai tanquam pretiosa Christianæ antiquitatis monumenta amplectenda; quæ tamen paulo ante lacerabat.* Nimirum ad ea respicit auctor, quæ habet Beausobrius in hæc verba (l): *J'ai bien prouvé que la dispute n'a point été en Mesopotamie. Mais si nous la plaçons dans le Turkestan, elle pourra se soutenir. C'est là que l'hérésiarque se retire, selon les Orientaux; qu'il y a une Cascar qui n'est point soumise aux Perses, et où il pourra plaider sa cause en toute sûreté. C'est là qu'il y a des Chrétiens, des évêques, qui ne peuvent manquer de s'élever contre un hérétique, qui détruit les principaux articles de la foi chrétienne..... Je n'y avais pas pensé. Il faut rétablir cette dispute que j'ai tant attaquée. Il n'y a qu'à la bien placer..... Donnons au lecteur l'édification de voir qu'une histoire si ancienne est véritable dans le fond.* Cæterum eo ipso anno

(a) Or. Chr., tom. II, pagg. 1002 et 1163.

(b) Act., cap. 1.

(c) Hær. LXVI, num. 5 et 7.

(d) Hist. eccl. lib. 1, cap. 22.

(e) Lib. 1 adv. Manich.

(f) Bibl. orient. tom. 1, p. 555.

(g) Act., cap. 5.

(h) De sacr. ordin.

(i) Loc. cit.

(j) Act., cap. 39.

(k) Alphab. Tibet., pag. 363 edit. Rom. 1762, 4.

(l) Hist. de Manès et du Manich., tom 1, pagg. 191, 192.

quo prodit *Alphabetum Tibetanum*, vir alter eruditissimus eorumdem Actorum integritatem contra præfatum Beausobrium strenue propugnasse comperitur (a).

XV. Illud præterea cum viro docto animadvertere interest, § 3 illius fragmenti Actorum disputationis Archelai, quod ex Cyrilli Hierosolymitani catechesi vi desumptum iisdem Actis subjicitur, Hierosolymitano potius episcopo quam Cascharensi esse fortasse tribuendum. Sic enim ille (b) : « Tametsi hæc, inquit, ab initio paragraphi 3 usque ad finem, Archelai verbis Cyrillus dicere videatur; cum ibi subjiciat : *Hujusmodi aliisque pluribus dictis evertebatur draco : talibus Archelaus Manem configurationibus prosternebat*; unde Zacagnius hæc omnia ad calcem disputationis Archelai tanquam partem ejus veram appinxit : nihilominus in hoc loco Archelai verba desinere, et cætera, ab his verbis : *Si autem*, etc., usque ad finem, a Cyrillo parenthesis vice, Archelai rationibus adjecta censemus. Saltem dubitari non potest quin verba ταῦτα τὰ μυστήρια inferius posita, Cyrilli sint, non Archelai, duabus rationibus quæ omne punctum afferunt. 1º enim ait, mysteria quæ nunc audienti a catechumenorum sorte egresso exponit, licitum non esse gentilibus aperire; atque in his mysteriis nominat sanctissimæ Trinitatis doctrinam. Atqui ut hæc apte conveniunt Cyrilli auditoribus, e catechumenorum statu in fidelium nomen ac gradum translatis, catech. v, § 1, quibus mysterium Trinitatis catech. iv planissime aperuerat; ita non conveniunt Maneti, qui, Cyrillo teste catech. vi, § 21, neque Christianus unquam, neque ab Ecclesia rejectus fuerat, nedum catechumenus aut catechumenorum gradum supergressus, atque ita Ecclesiæ illius factus esset, Procatech., § 13. Nam catechumenos re vera ab Ecclesia rejici probat Lucifer, qui in libro *De non conveniendo*, etc., Constantium imperatorem vocat *hominem excisum e corpore sanctæ Ecclesiæ*.

Ait 2º, quæ nunc mysteria sine involucris exponit, nefas esse coram gentilibus proloqui. Atqui in gentilium auditorio loquebatur Archelaus, ut ex § 1 fragmenti Cyrilliani colligitur. Illi igitur affligetur contradicens oratio, qua neget se coram ethnicis loqui, quos tamen disceptationis iudices habeat; assermetque se ea mysteria explicare, de quibus quæstio nulla erat. Cum itaque verba, ταῦτα τὰ μυστήρια, certissime sint Cyrilli, eaque cum superioribus necessaria connexionione devinciantur; necessario parenthesis initium in hoc loco collocavi-

mus. Nec morari nos debet parenthesis longitudo : nam digressiones et parentheses longiores Cyrillo non inusitate. Vid. catech. xvi, § 14, hom. in Paral., § 8 usque ad 11. Præterea hæc unius Scripturæ loci secundum diversas sententias explicationes, ejus sunt ingenii, ut videre est catech. xvii, §§ 9 et 10, catech. xiii, § 21, etc. Demum quam postremo loco tradit hujus loci interpretationem, nempe infirmos oculos veritatum quas capere non possunt, fulgore obtundi, continetur in ea ratione quam reddidit Procatech. § 12, cur catechumenis mysteria celentur; quia videlicet noceret ipsis rerum quas nondum capere possunt, cognitio. » Hactenus vir ille doctus.

Nostram porro ejusmodi Actorum editionem ad illam exegimus, quam Romæ vulgavit anno 1698 v. cl. Laurentius Alexander Zacagnius in *Collectaneis monumentorum veterum Ecclesiæ Græcæ ac Latinæ*. Suis locis restituimus cum addenda prolegomenis, tum varias in primis lectiones, quas ad capita 51-55 Disputationis Archelai cum Manete, ex Regio-Alexandrino codice descriptas ad suæ editionis calcem rejecit idem vir eruditus, hac præfatiuncula usus (c) : *Cum post editam*, inquit, *Archelai disputationem inter Regio-Alexandrinos Vaticanæ bibliothecæ codices reperissem apographum cujusdam vetusti codicis, qui olim ad monasterium sancti Salvii, Ambianensis fortasse episcopi et martyris, pertinuit; et in eo codice una cum sancti Augustini Commonitorio adversus Manichæos, inter ejusdem epistolæ edito, haberentur excerpta quædam ex Actis disputationis Archelai a cap. 51 usque ad cap. 55, operæ pretium censui varias ex eodem apographo lectiones edere, cum ipsorum ope quædam Archelai loca restituantur*. Hæc ille. Ejusmodi autem varias lectiones, haud sane contemnendas, aliud agens præterit Fabricius, vir cætera diligens, in suo *Spicilegio sanctorum Patrum sæculi III, Operum Hippolyteorum* adnexo : at illas scite intexuit reliquis editoris notis doctissimus auctor *Supplementi ad concilia Venetolabbeana* (d). Præterea fragmentum Disputationis Archelai ex Cyrilli Hierosolymitani catechesi vi desumptum atque iisdem Actis sub finem adjectum, contulimus cum novissima editione Parisiensi BB. Cyrilliana, versionemque recensuimus, et cl. editoris notas subjecimus. Nonnullas denique observationes, ad Actorum textum potissimum pertinentes, prout se tulit occasio, addidimus; ea quidem ratione quam in aliis veterum Patrum monumentis hactenus evulgatis passim adhibere consuevimus.

(a) Travasa, *Stor. crit. delle vite degli eres.*, t. V, pag. 215 et seqq.

(b) Toutiée, *Opp. S. Cyrilli Hieros.*, pag. 105, not. (e).

(c) Zacagn., *Collect. monum. vet.*, tom. I, p. 709.

(d) Mansi, *Supplem. ad concil.*, tom. I, pagg. 115 seqq.

VETERUM TESTIMONIA

DE S. ARCHELAI EPISCOPI DISPUTATIONE CUM MANETE HÆRESIARCHA.

I.

Cyrillus Hierosolymitanus, Cateches. vi, § 27, pag. 104, edit. BB. Paris. 1720.

Φεύγει ἐκ τῆς φυλακῆς (Μάνης) καὶ ἔρχεται εἰς Ἀ τὴν Μεσοποταμίαν· ἄλλ' ἀπαντᾷ αὐτῷ ὄπλον δικαιοσύνης (1) Ἀρχέλαος ἐπίσκοπος, καὶ ἐπὶ φιλοσόφων κριτῶν ἐλέγξας, ἀκροατήριον Ἐλληνικὸν συστησάμενος, ἵνα μὴ Χριστιανῶν κρινόντων δοκῶσιν οἱ κριταὶ χαρίζεσθαι· λέγει, φησὶν Ἀρχέλαος, κ. τ. λ.

ut infra ad calcem disputationis; quibus absolutis, statim subdit § 30 :

Τοιοῦτοις καὶ ἄλλοις πλείοσιν ἀντρέπετο ὁ δράκων· τοιαύταις συμπλοκαῖς κατεπάλασε (2) τὸν Μάνην ὁ Ἀρχέλαος. Φεύγει πάλιν καὶ ἐντεῦθεν ὁ ἐκ τῆς φυλακῆς φυγὼν· καὶ τὸν ἀνταγωνιστὴν διαδράσας, ἔρχεται ἐπὶ κώμην εὐτελεστάτην, κατὰ τὸν ὄφιν, τὸν ἐν παραδείσῳ καταλιπόντα τὸν Ἀδὰμ, καὶ τῇ Εὔᾳ προσελθόντα. Ἄλλ' ὁ καλὸς ποιμὴν Ἀρχέλαος, τῶν προβάτων προνοῶν, ἀκούσας τὴν φυγὴν, εὐθέως Β δρομαίος ἐπὶ τὴν τοῦ λύκου ἐπειγέτο ζήτησιν. Μάνης δὲ, ἰδὼν ἐξαίφνης τὸν ἀντίδικον, ἐξεπῆδησε, καὶ ἔφυγεν.

Fugit e carcere (Manes) et in Mesopotamiam venit : verum obstitit ei scutum justitiæ, Archelaus episcopus, eumque coram philosophis iudicibus reprehendens, collecto gentilium auditorio, ne si Christiani iudices essent, viderentur favisse, Age profer, ait Archelaus, etc.,

His aliisque pluribus sermonibus evertebatur draco, talibus Archelaus conflictationibus Manem prostravit. Iterum et inde fugit, qui de carcere aufugerat ; et elapsus adversario, venit ad vilissimum quemdam pagum, ad instar serpentis, qui, relicto Adam in paradiso, ad Evam accessit. Sed bonus pastor Archelaus, ovium salutem providens, audita fuga, cursu citato, ad lupum requirendum festinat. Manes autem statim atque adversarium conspexit, exsiliit inde, atque aufugit.

II.

S. Eriphanus, Hær. LXVI, § 7.

Συμβέβηκε γὰρ Ἀρχέλαον τὸν τῆς πόλεως ἐπίσκοπον οἰκαδὲ ἅμα αὐτῷ συνεῖναι κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν, ἐν ἣ τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μανιχαίου μετὰ χειρᾶς εἴληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ δούλος. Ὁ δὲ Ἀρχέλαος, γνοὺς τὴν αἰτίαν, καὶ τὴν ἐπιστολὴν ἀναγνοὺς, ἔβρυχε τοὺς ὀδόντας, ὡς περ λέων ὠροῦμενος, καὶ ζῆλον Θεοῦ ἀναλαβὼν ἐπειράτο ὀρμηθεῖν μαῖλλον ἕως αὐτοῦ, καὶ χειρώσασθαι τὸν τοιοῦτον ὡς ἐπιλυτὸν ἐκ βαρβάρων, ὅθεν καὶ ὠρμάτο, πρὸς ἀφανισμόν τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων ἐπαναστάτα.

Idem, ibid., § 8.

Ὁ δὲ ἐπίσκοπος Ἀρχέλαος, ἔχων ἐν αὐτῷ μετὰ C τὸν λόγον καὶ τὸ ζηλωτικὸν τῆς πίστεως, ἐβουλεύετο, εἰ ἦν δυνατόν, ἐξ αὐτῆς τὸν ἄνδρα, ὡς περ παράδειον, ἢ λύκον, ἢ τι ἕτερον τῶν θηρίων ἀγρεύσας, θανάτῳ παραδοῦναι, ἵνα μὴ λυμανθῇ τὰ θρέμματα, τοιοῦτου θηρός ἐφ' ὁδοῦ τὴν εἰσοδὸν κατανοῶν.

Idem, ibid., § 10.

Ὡς δὲ ταῦτα ἦν οὕτως, καὶ ἐν καταλήψει γεγένηται ὑπὸ τοῦ Ἀρχελάου εἰς τὴν ἀντιβολὴν τοῦ ζητήματος, ἐτοιμότητος ὑπάρχων διὰ τὴν πρὸς Θεὸν πολυποικίλων γνῶσιν τοῦ ἀνδρός, καὶ δι' ἣν προεντεθείκετο παρὰ τοῦ Τύρβωνος ἀκριβῶς μεμαθηκώς τῆς

Ac tum forte contigit, ut eodem die quo illam a Manichæo epistolam Dei servus accepit, Archelaus urbis episcopus una cum illo domi esset. Qui re omni perspecta dentibus fremens, rugientis leonis instar, ac divino quodam ardore percitus, ad Manichæum potius proficisci cupiebat, hominemque e barbaris, unde is ortus erat, advenientem, et ad humani generis perniciem insurgentem capere.

At Archelaus episcopus, præter doctrinam, fidei insuper ardore præditus, auctor erat ut, si fieri posset, homo ille pardi instar ac lupi vel cujusvis alterius bestię interceptus, morti traderetur, ne ejusmodi feræ incursione pecora læderentur, cum illius ingressum cognosceret.

Hæc igitur cum ita se haberent, et Archelaus penitus omnia cognosset, ut de quæstione illa disputare posset ; cumque ad id esset instructissimus, partim quod a multiplici divinarum rerum scientia paratissimus erat, partim quod a Tyrbone perdoctus

ΤΟΥΤΤ.

(2) *Κατεπάλασε* ex Coisl., Otob., Roe, Casaub., Grod. Editi et ceteri *κατεπάλασε*. In.

(1) Ὁπλον δικ. In editis ὄπλω δικ. « armis justitiæ. » Legimus ὄπλον in mss. Coisl. Roe, Casaub. Petro Sic. Grod. qui vertit « scutum justitiæ. » Omnino ex stylo Cyrilli. Vide Catech. II, n. 15.

ante fuerat, et omnes nefarii hominis præstigijs accuratè didicerat; ecce cum suorum comitatu Manes accessit. Quare subinde, nulla interjecta mora, publicam collationem insituunt in oppido ipso Caschara, ut ante omnia controversiam illam agitent. Ad id vero concertationis arbitros deligunt, Marsipum quemdam, et Claudium, et Ægialeum, et Cleobulum, quorum primus ethnicae sapientia, secundus medicinae professor, tertius grammaticus, postremus erat sophista. Multa in ea disputatione ultro citroque jactata sunt; cum hinc Manes fabulas suas proponeret, inde Archelaus, velut egregius miles, adversarii tela vi sua ac virtute discuteret. Postremo victus est Manes, ac de iudicium sententia veritati cessit.

Α περί τὸν ἄνδρα γοητίας τὰ πάντα, ἰδοὺ ὁ Μάνης παρεγένετο μεθ' ὧν εἶχε μεθ' ἑαυτοῦ ἀνδρῶν. Ἐξ αὐτῆς οὖν καὶ εὐθὺς παρέρχονται εἰς συζήτησιν δημοσίᾳ ἐν αὐτῇ τῇ Κασχάρῃ, πρότερον εἰς τὴν αὐτῶν ἀντιβολὴν τοῦ ζητήματος αἰρησάμενοι ὀμοῦ κριτὰς, Μάρσιπὸν τινα ὀνόματι, καὶ Κλαύδιον, καὶ Αἰγιαλέα, καὶ Κλεόβουλον, τὸν μὲν τῶν ἐκτὸς λόγων φιλόσοφον, τὸν δὲ ἱατροσοφιστὴν, τὸν δὲ φύσει γραμματικόν, καὶ τὸν ἄλλον σοφιστὴν. Καὶ πολλῶν ἐρίματων εἰρημένων ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν, τοῦ τε Μάνη τὰ τῆς μυθώδους διδασκαλίας προβαλλομένου, καὶ τοῦ Ἀρχελαοῦ, ὡς περ ἀριστεύοντος ὀπίσσω, καὶ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ δυνάμει καθαιρούντος τὰ βέλη τῶν διεναντίας, τὸ πέρας τὸ ἤττον ἀπενεγκαμένου τοῦ Μάνη, καὶ κρινάντων τῶν κριτῶν, τὸ βραβεῖον εἶναι

Β τῇ ἀληθείᾳ.

Idem, ibid., § 11.

Inde igitur discedens Manes Diodoridem (pagus is est in Carcharis) sese contulit: ubi Tryphon (3) quidam erat vir optimus, ac tum loci illius presbyter. Ad hunc Manes divertens, rursum miscere omnia, ac se arroganter efferre, nactus hominem alioqui bonum, et excellenti pietate præditum, sed orationis præsidio destitutum. Verum ne sic quidem, uti speraverat, illudere Christi servo potuit.

Ἐντεῦθεν ὁ Μάνης ἀποδράσας, etc. Ἀναχωρήσας δὲ ἔρχεται εἰς κώμην τῆς Καρχάρων Διοδωρίδα καλουμένην, ἐν ἣ Τρύφων τις ἐπιεικέστατος κατ' ἐκεῖνο καιροῦ ἐτύγγανε τῶν αὐτοῦ πρεσβύτερος· παρ' ᾧ ὁ Μάνης γενόμενος, πάλιν ἐκύκα καυχόμενος, καταλαβὼν τὸν ἄνδρα ἀγαθὸν μὲν τὰ ἄλλα, καὶ θαυμαστὸν τῇ θεοσεβείᾳ, πενήχρον δὲ τῷ λόγῳ. Ἀλλὰ καὶ ἐν τούτοις, ὡς ὑπείληφεν, οὐκ ἴσχυσεν ἐπιτωθάζειν τῷ τοῦ Χριστοῦ δούλῳ.

Paulo post:

Sed cum Manes iterum cum Tryphone presbytero congregari vellet, qui sibi in plerisque contradixerat, ille rem omnem per litteras Archelao significat.

Ἐντεῦθεν πάλιν βουληθέντος διαλέξασθαι πρὸς Τρύφωνα τὸν πρεσβύτερον, καὶ αὐτοῦ ἐν πολλοῖς ἀνειπόντος, γράψαντός τε τῷ Ἀρχελαῷ, etc.

Et post pauca:

Archelaus, his acceptis litteris, duos ad eum libros mittit, quos in promptu facileque comprehenderet, contra Manem conscriptos. Cæterum ut adventum suum præstolaretur admonuit. Interim Manes medium in pagum summo diluculo prodiens, Tryphonem ad disputandum provocat. Qui cum se stitisset, et ad omnia quæ quæsierat, singillatim pro ea quam a Deo acceperat sapientia responderet, atque impostorem lenius agitare, apud se non nihil hæsitans; repente Archelaus nec opinato conspectus est, qui tanquam acerrimus paterfamilias, suorumque studiosissimus, audacter in prædonem fremens incurrit. Quem ut Manes aspexit, simulata

Ἄλλοτε ἀπέστειλεν αὐτῷ δύο λόγους ἐν προχείρῳ καταλαβέσθαι τῷ Μάνη, ἐκδέξασθαι δὲ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν αὐτῷ ἐσήμανεν. Ὁ Μάνης δὲ ἐν τῇ μέσῃ κώμῃ προῆλθεν ὀρθοταίτερον, προσκαλούμενος ἐν τῷ συνάρξασθαι, προκαλεῖσθαι τὸν Τρύφωνα εἰς λόγους ἔχειν. Καὶ τοῦ Τρύφωνος ἰθαλλομένου, ἀποκριθέντος δὲ αὐτοῦ πρὸς ἔπος ὧν ἤτησε κατὰ τὴν ἐκ Θεοῦ δοθεῖσαν αὐτῷ σύνεσιν, καὶ στροβήσαντος τὸν ἀπατῶνα, ἠρέμα πῶς, ἐν ᾧ ἑαυτῷ ἐνεδοίαζεν. ἀνακίπτει ὁ Ἀρχελαὸς ὡς περ ἰσχυρὸς οἰκνοσεπότης τῶν ἰδίων ἐπιμελούμενος, καὶ μετὰ παρρησίας ἐπελθὼν τῷ συλῆν ἐπιχειροῦντι ἐνεθριμεῖτο. Εὐθὺς δὲ ὡς εἶδεν ὁ Μάνης τὸν Ἀρχελαόν, ὑποκοριστικῶς καθ' ὑπέκρισιν ἔφη· Ἔα με πρὸς Τρύφωνα διαλέξασθαι· ὑπερβαίνει γὰρ με τὸ σὸν ἀξίωμα διὰ τὸν ἐπίσκοπον. Ὁ δὲ, καὶ μετὰ ἐλέγχους τοῦ λόγου μέγιστα αὐτὸν ὑποκριτὴν ἀποδείξας, ἀπερίμωσεν· τῶν δὲ ὑπ' ἐκεῖνου προτεθέντων λόγων τὰς ἐπιλύσεις ποιησάμενος, αὐτὸς εἰς αἰσχύνῃ αὐτὸν κατέστησε, μηκέτι θυνάμενον διαίρειν στόμα. Οἱ δὲ λαοὶ ζῆλον πάλιν ἀνεληφότες, ἐπειρῶντο τὸν ἀλιτήριον διαχειρίσασθαι. Ὁ δὲ, ἀποδράς τοὺς δῆμους, καὶ εἰς τὸν προσηρημένον κάστελλον Ἀραβίωνος πάλιν ἀφίεται.

(3) Hic notandum, Epiphanium perperam « Tryphonem » vocare presbyterum illum, qui cum Manete disputavit; nam in Actis disputationis Arche-

lai « Diodorus » disertè appellatur. Eumdem errorem erravit Photius infra num. 7. ΖΑΧΑΡΑ.

Idem, ibid., § 21.

Ἦδη δὲ ἀνδράσι μεγάλοις θαυμαστῶς κατ' αὐτοῦ Ἀ
ἀντιρρήσεις τοῦ ἐλέγχου πεποίηται· Ἀρχελάω μὲν
τῷ ἐπισκόπῳ, ὡς προείρηται.

Jam a magnis viris admirabiles ad illius refutan-
dos errores lucubrations sunt editæ, velut ab Ar-
chelao episcopo, ut antea dictum est.

Et § 25.

Κατὰ λέξιν δὲ καθεξῆς ὑποτάξω ἀρμοστόντως τὸ
αὐτοῦ φρόνημα ἀπὸ Ἀρχελάου πρὸς αὐτὸν πεπραγμα-
τευμένων ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἀντιλογία, ὡς αὐτὸς
ἀπεκάλυψε Τύρων, εἰς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, περὶ
οὗ ἄνω ἐπεμνήσθη. Ἐπερωτησάντων τοίνυν τῶν
περὶ Ἀρχελάου τὸν ἐπίσκοπον καὶ Μάρκελλον Τύρ-
βωνα περὶ τῆς τοῦ Μάνη διδασκαλίας, ὁ Τύρων ἀπε-
κρίνατο λέγων, ἅτινα ἐκ τοῦ βιβλίου παρεθέμην, καὶ
ἔστι τάδε.

Sed nunc illius dogma ad verbum, uti consenta-
neum est, ascribam, ex Archelai opere, quod ad-
versus eumdem illum edidit, ex iis quæ a Tyrbone
discipulo illius acceperat, de quo mentionem ante
fecimus. Nam cum Archelao episcopus, et Marcellus
de Manis dogmatibus Tyrbonem interrogasset, hæc ille
ipsa respondit, quæ nos ex eo libro descripsimus,
suntque ejusmodi.

Sequuntur excerpta ex Actis disputationis Archelai cum Manete, quæ G. L. habentur in editione nostra
cap. VII. — Idem Epiphanius in libro *De mensuris et ponderibus*, § 20, iterum meminit Archelai ejusque
disputationis cum Manete.

III.

S. Hieronymus, lib. de Vir. illustr., cap. 72.

ARCHELAUS episcopus Mesopotamiæ librum dispu-
tationis suæ quam habuit adversus Manichæum ex-
euntem de Perside, Syro sermone composuit; qui

B translatus in Græcum habetur a multis. Claruit
sub imperatore Probo, qui Aureliano et Tacito suc-
cesserat.

IV.

Heraclianus Chalcedonensis episcopus, in libris adversus Manichæos. Apud Photium Biblioth. cod. xc.

Ἀνατρέπει δὲ τὸ παρὰ Μανιχαίοις καλούμενον
Εὐαγγέλιον, καὶ τὴν Γιγάντειον βίβλον, καὶ τοὺς Θη-
σαυρούς. Καταλέγει καὶ ὅσοι πρὸ αὐτοῦ κατὰ τῆς τοῦ
Μανιχαίου συνέγραψαν ἀθεότητος, Ἡγεμόνιον τε
τὸν τὰς Ἀρχελάου πρὸς αὐτὸν ἀντιλογίας ἀναγρά-
ψαντα.

Evertit vero id, quod Manichæi appellant Evan-
gelium, et Giganteum librum, atque Thesaurus. Re-
censet insuper eos, qui ante se in Manichæorum im-
pietatem calamum strinxerunt, Hegemonium nim-
mirum, qui disputationem Archelai adversus ipsum
Manetem perscripsit, etc.

V.

Socrates, Hist. eccles. lib 1, cap. 22.

Ταῦτα δὲ ἡμεῖς οὐ πλάσαντες λέγομεν· ἀλλὰ διὰ C
λόγου Ἀρχελάου τοῦ ἐπισκόπου Καρχάρων, μίαις
τῶν ἐν Μεσοποταμίᾳ πόλεων, ἐντυγχόντες συνηγάγο-
μεν· αὐτὸς γὰρ Ἀρχελαὸς διαλεχθῆναι αὐτῷ φησι
καὶ τὰ προγεγραμμένα εἰς τὸν βίον ἐκτίθεται.

Atque hæc nos haudquaquam commenti sumus;
sed ex disputatione quadam Archelai Cascharorum
urbis in Mesopotamia episcopi, a nobis lecta, ex-
cerpsimus. Hic enim Archelao ait, se cum Manichæo
ipso disputasse, et ea quæ superius a nobis relata
sunt, de illius vita commemorat.

VI.

PETRUS SICULUS in *Historia Manichæorum*, pag.
25, 35 et 37, ea cuncta ad verbum refert, quæ supra
ex Cyrillo Hierosolymitano, S. Epiphanio *De men-*

suris et ponderibus, et ex Socratis *Historia ecclesia-*
stica, de Archelao ejusque cum Manete disputatione
modo retulimus.

VII.

Photius, lib. 1, adversus Manichæos. Exstat editus in Biblioth. Coislin. v. cl. Montjauc. p. 356.

Φυγὰς (ὁ Μάνης) καταλαμβάνει Μεσοποταμίαν,
καὶ σπεύρειν πάλιν ἀπάρχεται τὰ τῆς ἀποστασίας ζι-
ζάνια. Ὁ δὲ τῶν Καρχάρων ἐπίσκοπος, Ἀρχελαὸς
αὐτῷ ὄνομα, ἀνὴρ ἱερὸς, καὶ περὶ λόγους τοὺς τε
θεοῦ καὶ τοὺς ἀνθρωπίνους περιδέξιος, Ἑλληνικῶν
ἑθροισάμενος ἀκροατήριον, ἵνα μὴ δόξη, Χριστιανῶν
κρινόντων, φιλοτιμίᾳ λαμβάνειν τὰ νικητήρια ἢ ἀλή-
θεια, πρὸς τὸν τῆς μανίας ἐπόνυμον, τὸν τῆς εὐσε-
βείας ἀνακινήσας λόγον, οὕτω κατήσχυε καὶ διέ-
λαξε τὸν τρισαλιτήριον, ὡς αὐτίκα τε φυγεῖν ἐκέι-
λεν, καὶ μηδὲ φυτὴν λαβεῖν τὰ τῆς ἀποστασίας αὐτοῦ
πέριματτα. Ἄλλ' ἐκεῖθεν ἀποδράς, καταλαμβάνει
ὠμὴν τινὰ τῶν εὐτελεστάτων, κάκει πάλιν ὑποθά-

E carcere fugiens (Manes) in Mesopotamiam ve-
nit, ibique hæreseos suæ zizania iterum spargere
cœpit. At Carcharorum episcopus cui nomen Arche-
laus, vir sacer, et multa in sermonibus de divinis
humanisque rebus dexteritate præditus, coacto
ethnicorum auditorio, ne si Christiani judicassent,
veritati victoriam judicum favore cessisse videre-
tur, usque adeo impiissimum illum redarguit tan-
toque pudore suffudit, ut statim fugam arripuerit,
et ejus hæreseos semina, antequam nascerentur,
oppressa fuerint. Porro inde fugiens Manes, ad vi-
lissimum quoddam oppidum pervenit, ibique rursus
fovere atque evulgare suam impietatem machina-

batur; sed acerrimus pietatis propugnator et re vera pastor Archelaus qui sedulam ovium curam gerebat, eundem lupo sæviorem in Christi gregem, ut eum disperderet, irruentem persequi nequaquam cessavit.

Et infra, pag. 358 :

Hic itaque Manes tam impiæ hæreseos auctor nono anno Valeriani et Gallieni, qui Romanum obtinebant imperium, ex Persarum carceribus fugiens (nil enim vetat, quominus ea persequamur, quæ supra historiæ decursus præternisit) cum in Mesopotamiam venisset, a divino Archelao (erat autem sacer iste vir Carcharorum ejusdem regionis urbis episcopus) ejus impietas egregie abundanterque confutata est. Atque inde, insperato suffusus pudore, fugiens, ad Dioridem Carcharorum regionis oppidum clam accessit, ubi in Tryphonem quemdam sacrum probatumque virum et in presbyterii gradu positum incidens, non minorem ignominiam pertulit. Quin et ipse Archelaus Manetem illuc advenisse cognoscens (erat enim vir acer et pietatis zelo succensus), ad idem oppidum accessit; et deceptorem illum ad consilii inopiam redactum, et confusione quam maxime vitabat, perfusum, iterum iis rationibus quibus exosa ejus dogmata subvertit, et cunctis deridenda atque detestanda proposuit, fugam arripere coegit.

Απειν ἐμνηχανῶτο, καὶ παραδεικνύειν τὸ οὐκ εἶναι δυσσεβήμα· ἀλλ' ὁ θερμὸς τῆς εὐσεβείας ὑπέρμαχος καὶ ὡς ἀληθῶς ποιμὴν Ἀρχέλαος, οὐ τὴν τυχοῦσαν τῶν προβάτων ποιούμενος πρόνοιαν, οὐκ ἐνεβρῆθύμει διώκειν τὸν πικρότερον λύκου τὸ ποιμνιον διασπράσσειν ἐπανιστάμενον.

Ὁ μὲν οὖν Μάνης οὗτος, ὁ τῆς τηλικαύτης ἀποστασίας ἔξαρχος, ἔπει τῆς βασιλείας ἐννάτων Οὐαλεριανοῦ καὶ Γαλλιανοῦ, οἱ Τρώμης εἶχον τὴν βασιλείαν κράτος, τὴν ἐν Πέρσας φυλακὴν διαφυγῶν (οὐδὲν γὰρ κωλύει διελεθῆναι τῆς ἱστορίας ὁ δρόμος περὶ λθεν ἀνωθεν), καὶ μετὰ Μεσοποταμίαν γεγονώς, ὑπὸ δὲ τοῦ θεσπεσίου Ἀρχελάου (Καρχάρων δὲ τῆς αὐτῆς χώρας οὗτος ὁ ἱερὸς ἀνὴρ ἐφορος ἦν), πολλοὺς μὲν καὶ μεγάλους ἐλέγχους τῆς δυσσεβείας ἀπητήθη. Ἐκείθεν δὲ διὰ τὴν ἀδόκητον αἰσχύνην ἀποδράς, εἰς Διωρίδα Καρχάρων κώμην παραδύεται. Ἐν ταύτῃ δὲ Τρώφωνί τινι σπουδαίῳ, ἱερῷ μὲν ἀνδρὶ, τὸν δὲ τοῦ πρεσβυτέρου διέποντι βαθμῶν, ἐντυχῶν, τὰ ἴσα ὑπέστη. Πλὴν ἀλλὰ καὶ αὐτὸς τε ὁ Ἀρχέλαος τὴν ἐκεῖσε παρεῖδυσιν τοῦ πλάνου μαθῶν (ὄξυς γὰρ ἦν καὶ θερμὸς τὸν εὐσεβῆ ζῆλον), καταλαμβάνει τὸ χωρίον· καὶ πολλῆς ἐμπλήσας τὸν πλάνον ἀμυχτανίας, καὶ ἦν ἐφευγεν αἰσχύνῃς, οἷς αὐτοῦ τὰ μυστὰ τῶν δογμάτων ἀνέτρεπέ τε, καὶ ἀνεσκεύαζε, καὶ προὔτιθαι πᾶσι γέλωτά τε καὶ βδέλυγμα, παρασκευάζει· πάλιν φυγάδα γενέσθαι.

VIII.

Auctor anonymus Libelli Synodici, cap. 27.

Synodus divina et sacra particularis collecta in Mesopotamia ab Archelao Carcharorum episcopo et Diodoro sacerdote, contra Manem infernalem et Diodoriadem presbyterum, quæ multis modis confutatos hosce abdicavit.

Σύνοδος θεία καὶ ἱερὰ μερικὴ συναθροισθεῖσα ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ ὑπὸ Ἀρχελάου ἐπισκόπου Καρχάρων καὶ Διοδώρου ἱερέως κατὰ Μάνετος τοῦ ἐρεβώδους καὶ Διοδωριάδου πρεσβυτέρου, ἧτις πολυτρόπως τούτους ἐλέγξασα ἀπεκέρυξε.

IX.

Auctor anonymus Historiæ hæreseos Manichæorum, e ms. codice regio Taurinensi.

Scythianus (4) quidam fuit ex genere Saraceno- rum, a quo hæresis Manichæorum orta est; qui adversus veram rectamque fidem quatuor libros conscripsit, quorum unum vocavit *Mysterium*, secundum *Capitulorum*, tertium *Evangelium*, quartum vero *Thesaurum* appellavit: et habuit discipulum nomine *Terebintum*, qui discipulus, mortuo *Scythiano*, sumens (5) memoratos quatuor libros, nec non et pecuniam non parvam, quoniam fuit (6) *Scythianus* valde ditissimus erat; ergo, ut memorahimus, *Terebintus* devenit in Persida, et a quadam vidua solitaria susceptus est, quæ sola secreta ejus scire potuit. Hic elatione tumidus dicebat se de virgine natum, et ab angelo in montibus enutritum; qui etiam, mutato sibi nomine, *Buddam* se pro *Terebinto* appellavit. Sed cum quadam die in solarario ascenderet, ab immundo spiritu exinde dejectus, repente spiritum reddidit. Tum vidua, quæ eum sus-

ceperat, pro morte ejus pecuniæ cupiditate gavisus pierum sibi pro senectutis solatio comparavit (7), nomine *Curbicium*, quem et litteris non mediocribus eruditus: post cujus mortem non solum libros quos *Terebintus* reliquerat, sed et pecuniam *Curbicii* sumens, Trembi (8) discipulos acquisivit, quorum unus *Thomas*, alius *Abda*, tertius est *Hermas*. Hos ad prædicandum libros quos *Scythianus* conscripserat, mittebat, quibus (9) plurimæ provinciæ in memorata secta irretitæ sunt. Tamen et ipse *Curbicius* post mortem viduæ, immutato sibi nomine *Manes* se pro *Curbicio* (10) nuncupavit, qui aliquando a rege Persarum comprehensus, tali sententia damnatus est, ut hircorum more discoriatus, uter ejus ad portam penderet, carnes vero ejus volucribus celi ad escam proficerent. Hæc ita esse melius nos cupientes Archelaum legant.

(4) Ms. « Scitianus. »

(5) « Sumehat. »

(6) Hoc « fuit » delendum esse arbitror.

(7) Ms. « comparavit. »

(8) Videtur legendum « tres. »

(9) Ms. « per quibus. »

(10) Ms. « Curbicium. »

ACTA DISPUTATIONIS

S. ARCHELAI

CASCHARORUM IN MESOPOTAMIA EPISCOPI

CUM MANETE HÆRESIARCHA.

I. Thesaurus verus, sive disputatio habita in A Carchar (11) civitate Mesopotamiæ, iudicantibus Manippo (12), et Ægialeo, et Claudio, et Cleobolo. In qua urbe Mesopotamiæ erat quidam vir, Marcellus nomine, qui vita et studiis et genere, prudentia quoque et honestate valde clarus habebatur; facultatibus etiam copiosus, et quod omnium maximum est, religiosissime Deum timens, et his quæ de Christo dicebantur, semper cum timore auscultans; nec quidquam omnino boni erat, quod illi viro deesset: unde et honore plurimo ab universa civitate colebatur, plurimisque ipse civitatem suam frequenter largitionibus remunerabatur, pauperibus tribuens, afflictos relevans, tribulatis auxilium ferens. Sed ne infirmitate verborum virtutibus viri derogemus potius quam digna proferamus, hæc dixisse sufficiat: ad opus quod propositum est, veniam. Quodam in tempore cum Archelao episcopo captivorum multitudo fuisset oblata a militibus qui ibi castra servabant, septem millia numero et septingenti, non mediocri eum sollicitudo constrinxerat, eo quod pro salute ipsorum aurum a militibus posceretur; qui cum dissimulare non posset, pro religione et timore Dei vehementer æstuabat, et tandem ad Marcellum properans, rei gestæ negotium exponit. Verum, ut hæc audivit vir piissimus Marcellus, nihil omnino moratus, ingreditur domum, præparans pretia captivorum, quantacunque poposcissent qui deduxerant vinctos; et continuo, reseratis honorum suorum thesauris, pietatis

pretia militibus, nec numero aliquo nec discretione ulla distinguit (13), ut magis dona quam pretia viderentur. At illi admirati et amplexi tam immensam viri pietatem munificentiamque, et facti stupore permoti, exemplo misericordiæ commoentur (14), ut plurimi ex ipsis adderentur ad fidem Domini nostri Jesu Christi, derelicto militiæ cingulo (15); alii vero, vix quarta pretiorum portione suscepta, ad propria castra discederent; ceteri autem parum omnino aliquid, quantum viatico sufficeret, accipientes abirent.

II. His itaque gestis latus Marcellus erat valde, et accito uno ex captivis, Cortynio nomine, perquirebat ab eo causam belli, vel quo casu ipsi inferiores exstiterint, ac vinculis captivitatis innexi sint. B At ille, loquendi sibi potestate permissa, ita exorsus est. Nos, domine mi Marcelle, viventi Deo credimus soli. Est autem nobis mos huiusmodi fratrum nostrorum in nos traditione descendens, quique a nobis observatus est usque ad hunc diem: per annos singulos extra urbem egressi una cum conjugibus ac liberis, supplicamus soli et invisibili Deo, imbres ab eo satis nostris ac frugibus obsecrantes: quod cum tempore ac more solito celebraremus, immorantes jejunos vesper obtexit, et gravabant nos duo omnium difficillima, jejuniū, et vigiliæ. Circa medium vero noctis invidus nobis et importunus somnus obrepsit, et cervicibus degravatis ac laxis, demerso (16) capite, frontem genibus elidit. Hoc autem factum est, quoniam tempus

(11) Hæc eadem urbs infra cap. 3 « Charra » vocatur, non « Carchar, » aut « Caschar, » ut Epiphanius habet. Quare disputatio ista habita fuisse videtur apud Carrhas celeberrimam Mesopotamiæ urbem. Vide plura in præfatione nostra, ubi de Archelao.

(12) Μάρσιος vocatur apud Epiphanium in Hæresi Manichæorum LXVI, num. 10.

(13) Forte, « distribuit. »

(14) Forte, « commoentur. »

(15) Abhorruisse a militia Christianos primitivæ Ecclesiæ, ne paganorum commercio atque superstitionibus macularentur, notius est ex Tertulliano, *De corona militis*, c. 11, quam ut pluribus demonstrari opus sit. Sed ad illustrandum hunc disputationis Archelai cum Manete locum, plurimum facit, quod ibidem ait Tertullianus: « Plane si quos militia præventos fides posterior invenit, alia conditio

est, ut illorum quos Joannes admittebat ad lavacrum; ut centurionum fidelissimorum, quem Christus probat, et quem Petrus catechizat; dum tamen suscepta fide atque signata, aut deserendum statim sit ut a multis actum; aut omnibus modis cavillandum, ne quid adversus Deum committatur, quæ nec ex militia permittuntur; aut novissime perpetendum pro Deo, quod æque fides pagana condixit. » Concilium Nicænum, can. 12: « Quicumque vocati per gratiam, primum quidem impetum monstraverunt, deponentes militiæ cingulum, postmodum vero ad proprium vomitum sunt relapsi; ita ut quidam et pecunias tribuerent, et beneficiis militiam repeterent: hi decem annos post triennii tempus quo inter audientes erunt, in afflictione permaneant. » Vide Lupum et Beveregium in eundem canonem.

(16) Forte, « dimisso. »

aderat, ut Dei iudicio poenas pro meritis pendere-
mus; forsitan enim peccantes ignorabamus, aut
etiam agnoscentes non desinebamus. In illa igitur
hora subito militum nos multitudo circumdat, ut
aestimo, putantes nos pro insidiis consedis-
se, aut omnino usum vel studium habere praeliorum; et
nulla conventus nostri causa penitus explorata,
bellum nobis denuntiant, non sermone, sed gladio;
et homines qui injuriam facere cuiquam non didici-
mus, sine ulla misericordia missilibus (17) vul-
nerant, hastis confodiunt, mucronibus jugulant. Et
interfecerunt quidem ex nobis ad mille trecentos
viros, vulneraverunt autem quingentos. Cum vero
dies inclaruit, qui super fuerant ex nobis, huc per-
dixerunt captivos, nec sic quidem aliquid nobis mi-
sericordiae concedentes: agebant enim nos ante
equos, hastilium verberibus stimulatos, et equorum
frontibus impulsos. Et perduravit quidem, si cui
vires fuerunt tolerandi; plurimi vero ante ora do-
minorum crudelium concidentes, animas exhalabant;
pendentes uberibus parvulos suos matres, defatiga-
tis ac dimissis onere brachiis, humi decidere sine-
bant, agitatae insequentium minis; omnis vero se-
nilis aetas victa laboribus ac resoluta per inedia-
m, corruerat in terram. Superbi vero milites hoc tam
eruento collabentium spectaculo, tanquam voluptate
aliqua fruebantur, cum alios deficientes sterni
solo cernerent; in aliis sitis ardoribus fatigatis, in-
tuerentur etiam vocis meatum, arescente linguae
glutino, praepediri; alios vero viderent, conversis
post terga oculis, expirantium parvulorum suorum
ingemiscences exitiis; cum illi infelicissimas matres
vagitibus inclamarent, illae vero praedonum acer-
bitatibus agitatae, quibus solis libere uti licebat,
gemitibus responderent; quarum si quae tenerius
propriis indulgerent visceribus, interitus sortem
sponte sibi parem cum filiis praesumpserunt; si quae
vero habere aliquid tolerantiae potuerunt, captivae
huc usque perductae sunt. Triduo itaque exacto,
cum ne noctibus quidem aliquam requiem cepissemus,
ad locum hunc perducimur, in quo post haec
jam quid gestum sit, melius ipse nosti.

III. His auditis vir piissimus Marcellus plurimum
in lacrymas profusus est, misertus tantos et tam
varios casus; sed nihil moratus, cibos praeparat,
fatigatis per semetipsum ministeria exhibens, imi-
tatus patrem nostrum Abraham patriarcham¹ qui
quondam angelis a se hospitio susceptis, non ver-
naculis imperavit vitulum deferre de gregibus; sed
ipse senior impositum humeris pertulit, ac per se-
met praeparatos cibos propriis manibus angelis ap-
posuit. Simili et Marcellus functus officio, denes

¹ Gen. xviii.

(17) Barbara vox pro « missilibus. »

(18) Habita est itaque haec disputatio apud Car-
phas celeberrimam Mesopotamiae urbem, cujus epi-
scopus erat Archelaus, uti supra annotavimus.

(19) Hinc incipit pars hujus operis edita a Vale-
sio ex codice Bobiensi, qui nunc in Ambrosiana bi-

praecipit per convivia reclinari, septingentisque
omnibus exstructis mensis, cum ingenti laetitia refi-
ciebat universos; ita ut qui superesse poterant,
oblivionem caperent laborum, ac totius mali effi-
cerentur immemores. Cum autem quintus decimus
transigeretur dies, Marcello cuncta affatim mini-
strante captivis, placuit eis omnibus remeandi ad
propria tribui facultatem, praeter eos quos vulne-
rum cura retinebat, quibus competens adhibita me-
dela, ad sua caeteros abire praecipit. Sed his omni-
bus majora addidit Marcellus pietatis officia: cum
plurima namque suorum manu progressus est ad
sepelienda corpora in itinere peremptorum, et omnia
quaecumque invenire potuit, ut dignum erat, tradi-
dit sepulturae: quo munere impleto, ad Charram

(18) rediit, atque exinde recuperata sanitate, vulne-
ratos ad patriam remeare permittit, largissimo
ad iter viatico praeparato. At vero facti hujus opi-
nio ad reliqua Marcelli bene gesta immensum cu-
mulum contulit; per universam enim regionem
illam ingens fama discurrit de pietate Marcelli, ita
ut plurimi ex diversis urbibus videndi atque cogno-
scendi viri cupiditate flagrarent, et maxime hi qui-
bus ferre penuriam usus ante non fuerat, quibus
omnibus vir egregius indulgentissime ministrabat,
Marcelli veteris imitatus exempla, ita ut omnes di-
cerent hoc viro nullum pietate praestantiorum. Sed
et viduae universae in Domino credentes ad eum
concurrerant; cum imbecilli quoque ex eo sibi au-
xilium certissimum praesumebant, nec non et
orphani omnes ab ipso nutriebantur, domusque
ejus peregrinorum et pauperum hospitium dicebat-
ur; super omnia vero haec, fidei curam egregie ac
singulariter retinebat, aedificans cor suum super
immobilem petram.

IV. (19) Igitur cum diversis in locis fama de eo
saepissime spargeretur, etiam Stranga fluvio supe-
rato, Persarum in regionem eum pertulit admiran-
dum, in qua demorabatur Manes quidam; qui ad
se hujusmodi viri opinione perlata, plurima se-
cum ipseolvebat, quemadmodum eum doctrinae
suae posset laqueis irretire, sperans assertorem
dogmatis sui fieri posse Marcellum. Praesumebat
enim universam se occupare posse provinciam, si
prius talem virum sibimet subdere potuisset; in quo
duplici cogitatione animus aestuabat, utrumnam
ipse ad eum pergeret, an litteris eum primo tenta-
ret adoriri; verebatur enim, ne forte improvise et
subito ingressu malum sibi aliquod nasceretur; ad
ultimum versutioribus consiliis parens, scribere de-
crevit: accitumque unum ex discipulis, Turbonem
(20) nomine, qui per Addam fuerat instructus, tra-

bliotheca servatur.

(20) Codex Bobiensi legit, « Adda Turbonem. »
Fuit autem Adda unus ex discipulis suis, cui Orien-
tem haeresi inficiendum Manes demandavit, ut infra
cap. 11 dicitur.

dita Epistola, abire jubet, ac perferre Marcello; quique (21) acceptam eam huic, cui a Mane fuerat præceptum, pertulit, omni itinere diebus quinque transacto. Veloci etenim usus est cursu, in quo plurimum supradictus Turbo laboris et molestiæ pertulit; si quando enim veluti peregrinans (22) ad hospitium pervenisset, quæ quidem diversoria (23) hospitalissimus Marcellus instruxerat, cum a servatoribus hospitiorum interrogaretur, unde, et quis, vel a quo missus esset, aiebat: Sumi quidem (24) Mesopotamensis, de Persida autem venio, a Manichæo magistro Christianorum missus. At illi igno-

MANIXAIOΣ

Ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἅγιοι, καὶ παρθένοι, Μαρκέλλῳ τέκνῳ ἀγαπητῷ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ Πατρὸς καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ δεξιὰ τοῦ φωτὸς διατηρήσει σε ἀπὸ τοῦ ἐνεστώτος αἰῶνος πονηροῦ, καὶ τῶν συμπτωμάτων αὐτοῦ, καὶ παρίδων τοῦ πονηροῦ, ἀμήν.

Τὴν μὲν περὶ σὲ ἀγάπην μεγίστην οὖσαν αἰσθηθεὶς, λίαν ἐχάρην· τὴν δὲ πίστιν οὐκ οὔσαν κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἠχθέσθην· ὅθεν πρὸς ἐπανόρθωσιν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους ἀποσταλεῖς, φειδόμενός τε τῶν ἀπάτη καὶ πλάνη ἑαυτοῦς ἐκδεδωκότων, ταῦτα τὰ γράμματα πρὸς σὲ ἀναγκαῖον ἠγησάμην ἀποστεῖλαι, πρῶτον μὲν πρὸς σωτηρίαν τῆς σεαυτοῦ ψυχῆς, ἔπειτα δὲ καὶ τῶν ἅμα σοι τυγχανόντων, πρὸς τὸ μὴ ἀδιάκριτόν σε ἔχειν τὸν λογισμόν, ὡς οἱ τῶν ἀπλουστέρων καθηγεμόνες διδάσκουσι λέγοντες, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ φέρεσθαι. καὶ μίαν ἀρχὴν εἰσηγούμενοι, οὐ διακρίνοντες, οὐδὲ διαροῦντες ἀπὸ τοῦ φωτὸς τὸ σκότος, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ φαύλου, καὶ τὸν ἐξώθεν ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ ἔνδον, ὡς προείπομεν· ἀλλὰ κινῶντες καὶ ἐγκαταμιγνύντες θάτερον θατέρῳ οὐ παύονται. Σὺ δὲ, ὦ τέκνον, μὴ ἴσα τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων ἀλογίστως καὶ ἀπλῶς ἀμώφερα, ὡς ἂν τύχοι, ἐνώ-

(21) Codex Bohiensis, « Quippe, » nisi lectio.

(22) Idem codex « ad vesperam veluti peregrinus. »

(23) Idem codex, « quæ quidem ipsa diversoria. » Hinc autem apparet quam sedulo hospitalitati operam dederint primitivæ Ecclesiæ fideles, Pauli præcepto in Epistola ad Hebræos cap. xiii, vers. 1 observati. Tertullianus, *De præscriptionibus* adversus Hæreses, cap. 20: « Sic omnes (Ecclesiæ videlicet) primæ et apostolicæ; dum una omnes probant unitatem, dum est illis communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis; quæ jura non alia ratio regit, quam ejusdem sacramenti una traditio. » Nota sunt, quæ de Christianorum erga Peregrinum hospitem officiis refert Lucianus in libro de ejusdem morte. Sed et quod de diversoriis atque hospitibus, per regias vias in Persidem ducentes, a Marcello constructis, hic legimus, id aliis in locis, ac ubique ferme a Christianis factum fuisse, aperte colligitur ex Gregorii Nazianzenii invectiva 1, in Julianum Apostatam, ubi imperatorem hunc ad Christianorum imitationem diversoria et hospitia per orbem Romanum ædificari mandasse testatur, ut gentilium superstitionibus majorem laudem venerationemque conciliaret. Vide plura apud Priorium *De litteris canonicis*, cap. 5. et seqq. et Thomasinum *De Tesseriis hospitalitatis*,

tum (25) sibi nomen non libenter amplexi, Turbonem etiam ipsis hospitibus detrudebant, ne aquæ quidem ipsius ad bibendum facultate concessa; quæ cum singula quotidie atque horum nequiora perferret ab his, qui per singula loca mansionibus atque hospitibus præerant, nisi ad ultimum Marcello se portare litteras indicasset, peregrinus Turbo mortis pertulisset exitia.

V. Acceptas igitur Marcellus litteras resolvit, ac legit, præsentem Archelao civitatis episcopo, quarum exemplum hoc est.

(26) MANICHÆUS

Apostolus Jesu Christi, et qui mecum sunt omnes sancti et virgines, Marcello filio charissimo gratia, misericordia, pax a Deo Patre et Domino nostro Jesu Christo, et dextera lucis conservet te a præsentī sæculo malo, et a ruina ejus, et a laqueis (27) maligni.

Dilectionem quidem tuam immensam sentiens, vehementer gavisus sum; fides vero, quia non sit juxta te recta ratio (28), moleste tuli: propter quod ad emendationem generis humani missus sum, et subveniens (29) his qui se seductionibus atque erroribus tradiderunt, hæc scripta ad te necessarium duxi (30) transmittere; primo quidem ad salutem animæ tuæ, deinde et eorum qui tecum sunt; uti ne indiscretos animos geras (31), sicut simpliciorum magistri docent dicentes (32), malum et bonum ab eodem subsistere, et unum initium introducens, neque quidquam perscrutantes vel discernentes a luce tenebras (33), et bonum a malo, et exteriorum hominem ab interiori, sicut prædiximus; sed confundere ac permiscere alterum alteri non cessant. Tu vero, o fili, ne similiter ut multi hominum, irrationabiliter et simpliciter utraque indiscreta permisceas (34), neque bonitatis Deo inferas

cap. 26.

(24) Codex Bob. « Mesopotamensis. »

(25) Codex Bobiensis, « ignoratum. »

(26) Hanc epistolam cum Marcelli responsione integram refert Epiphanius in Manichæorum hæresi (lxxvi), n. 6, ex quo Græca desumpsimus.

(27) Codex Bohiensis, « a ruinis ejus, et de laqueis. » Sic et Epiphanius.

(28) Idem codex, « juxta rectam rationem. » Sic et Epiphanius.

(29) Idem codex, « missus sum subveniens. » Epiphanius, « missus et subveniens. »

(30) Idem codex, « hæc scripta necessarium duxi. »

(31) Hinc patet recte in Græco Epiphanii textu emendasse Petavium, πρὸς τὸ μὴ ἀδιάκριτον, nam prius μὴ deerat.

(32) Codex Casinensis, « magistri dicentes. » Sed aliam lectionem exprimit etiam Epiphanius.

(33) Male idem codex, « a luce, a tenebris. »

(34) Codex Casinensis, « permiscens; » at Bohiensis, « permisceas neque bonitatis Dei inferas. » Epiphanius, « permisceas, neque ad bonitatis Deum referas. Initium enim, etc. » Præterea Casinensis legit paulo post, « Initium et finem. » Nos autem ex utroque codice, atque Epiphanio hunc locum emendavimus.

contumeliam. Initium enim et finem, et horum patrem malorum ad Deum (35) referunt, *quorum finis est maledicto proximus* ³. Non enim his (36) quæ dicta sunt in Evangelii Salvatoris nostri et Domini Jesu Christi credunt, quia *non potest arbor mala bonos fructus facere* ⁴. Quomodo Dominum, Satanæ et malorum ejus actuum factorem dicere audeant et conditorum, plurimum miror. Atque utinam eo usque eorum vanitas pervenisset, et non Unigenitum, *qui de Patris sinibus descendit* (37), Christum, Mariæ cujusdam mulieris esse dicerent filium ⁵, ex sanguine et carne ac reliquis mulierum spurcitiis generatum! Et, ut ne plurima per hanc epistolam scribam, atque in longitudinem temporis protraham patientiam tuam, cum mihi non adsit eloquentia naturalis, sufficit ista dixisse. Omnia autem cognoscas, cum præsens fuero apud te; si tamen salutis parcere (38), ac providere festinas: non enim *laqueum alicui inficio* ⁶, sicuti plurimi insipientium faciunt. Intellige quæ dico, filii honorabilis (39).

VI. Hac epistola lecta, bajulum litterarum Marcellus obsequentissime (40) fovebat hospitio; Archelus vero ea quæ lecta sunt, non libenter amplexus, velut leo conclusus dentibus infrendebat (41), auctorem epistolæ sibi desiderans dari; quem Marcel-

MARCELLUS

Vir notus (42), *Manichæo, qui sibi per epistolam indicatus est, salutem.*

Scriptam quidem a te epistolam sumpsi, et Turbonem solita mihi humanitate suseepi, sensum vero litterarum nequaquam adverti; nisi forte tu præsens exponas nobis per verba, singula, sicut promissisti. Vale (43).

Hanc epistolam signatam trādebat Turboni referendam ad eum, a quo prius ipse pertulerat; ille vero ad eum redire penitus reluctabatur, memor itineris laborum, et rogabat alium pro se dirigi, abnegans ultra sibi ad eum rediturum, aut communionem cum eo aliquam facturum (44); Marcellus vero accito uno ex pueris suis, Callisto nomine, præcipit proficisci; qui nihil moratus, illico proficiscitur: et post triduum pervenit ad Manem, quem in castello quodam Arabionis (45) reperit, atque epistolam tra-

³ Hebr. vi, 8. ⁴ Matth. vii, 18. ⁵ Joan. i, 18.

(35) Bobiensis codex, « Dominum. »

(36) Casinensis habebat, « In his. » Vide tamen an leviter emendandum sit apud Epiphanium, *ὅτε γὰρ τοῖς εἰρημένους ἐν εὐαγγελίοις.*

(37) Codex Bobiensis, « Qui patris sinibus descendit. » Casinensis, « quidem patris sinibus descendit. » Nos ex Epiphantio hunc locum restituimus.

(38) Casinensis, « parere. » Melior alia lectio Bobiensis codicis, ut patet ex Epiphantio.

(39) Codex Bobiensis, « Honorabilis. Vale: » quod verbum non habet Epiphantius.

(40) Codex Bobiensis, « obsequentissimo. »

σῆς, μηδὲ τῷ τῆς ἀγαθωσύνης Θεῷ ἀνατίθεσο. Ἀρχὴν γὰρ καὶ τέλος, καὶ τὸν τούτων πατέρα τῶν κακῶν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρουσιν, ὡς τὸ τέλος καταρᾶς ἐγγύς. Οὐτε γὰρ ἐν τοῖς εἰρημένους εὐαγγελίοις παρ' αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύουσιν, ὅτι οὐ δύναται δένδρον καλὸν καρποῦς κακοῦς ποιῆσαι, οὐδὲ μήν δένδρον κακὸν καλοῦς καρποῦς ποιῆσαι. Καὶ πᾶς τὸν Θεὸν τοῦ Σατανᾶ καὶ τῶν κακῶν αὐτοῦ πραγμάτων λέγειν τολμῶσι ποιητὴν καὶ δημιουργόν, θαυμάζειν μοι ἐπέργεται. Καὶ εἶθε μὲν ἄχρι τούτων ἐρῶσιν αὐτῶν ἡ ματαιοπονία καὶ μὴ τὸν Μονογενῆ τὸν ἐκ τῶν κόλπων τοῦ Πατρὸς καταβάντα Χριστὸν, Μαρίας τινὸς γυναικὸς ἔλεγον εἶναι υἱόν, ἐξ αἵματος καὶ σαρκὸς καὶ τῆς ἄλλης δυσωδίας τῶν γυναικῶν γεγενῆσθαι! Καὶ ἵνα μὴ, τὰ πολλὰ διὰ τῆσθε τῆς ἐπιστολῆς γράψω, εἰς μήκος χρόνου διαύρωσιν τὴν ἐπιείκειαν, οὐκ ἔχων τὰς φυσικὰς φράσεις, ἐπὶ τοῖς ἀρκασθήσομαι. Τὸ δ' ὅλον γνώση παρόντος μου πρὸς σέ, εἴγε τῆς σεαυτοῦ σωτηρίας ἐπιφείδη· οὐδὲ γὰρ βρόχον τιμὴ ἐπιβάλλω, ὡς οἱ τῶν πολλῶν ἀφρονέστεροι ποιοῦσιν. Νόει ἂν λέγω, τέκνον τιμιώτατε.

lus suadebat quiescere, semet pollicens procuraturum præsentiam viri. Rescribere ergo Marcellus ad ea quæ scripta sunt, statuit epistolam continentem hæc.

ΜΑΡΚΕΛΛΟΣ

Ἀρτὴ ἐπίσημος Μανιχαῖω τῷ διὰ τῆς ἐπιστολῆς δηλουμένῳ χαίρειν.

Τὴν μὲν ὑπὸ σοῦ γραφεῖσαν ἐπιστολὴν προσέλαβον· τὸν δὲ Τύρβωνα προσεδεξάμην κατὰ φιλοφροσύνην ἐμήν, τῶν δὲ γραμμάτων τὸν νοῦν οὐδαμῶς ἔγνων· εἰ μὴ σὺ παραγενόμενος φράσης ἡμῖν καταλογάδην ἕκαστον, ὡς ὑπέσχοιο διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Ἐβλήσθη.

didit; qua ille perlecta, gavisus est, a Marcello invitatum se esse, ac sine mora iter invadit; Turbonis tamen remotionem non prosperam præsagius (46), et quasi consulto itinere ad Marcellum perrexit. Turbo vero de Marcelli domo prorsus non discedebat, nec ab Archelai episcopi confabulatione cessabat: valde enim studiose uterque de Manichæi studiis perquirebant, scire cupientes, qui sit, unde, vel quid verbi ferat. At ille universa dilucide enarravit, repetens et exponens de fide ejus hoc modo:

⁶ I Cor. vii, 35.

(41) Codex Bobiensis, « Infringehat.

(42) Melior Petavii versio, « vir illustris. »

(43) Codex Bobiensis, « Sicut per epistolam promissisti. Vale. Hanc epistolam scriptam atque signatam trādebat Turboni referendam » Epiphantius pariter legit, « sicut per epistolam promissisti. Vale. »

(44) Codex Bobiensis, « ad illum reversurum, aut communionem cum eo aliquam fore. »

(45) Castellum hoc trans fluvium Strangam situm fuisse in medio Persarum et Mesopotamiæ, ait Epiphantius in hac hæresi num. 7.

(46) Codex Bobiensis, « præsagus. »

Εἰ τὴν τοῦ Μάνη πίστιν θέλετε μαθεῖν παρ' ἐμοῦ, ἀκούσατε συντόμως. Οὗτος δύο σέβει θεοὺς ἀγεννήτους, αὐτοφυεῖς, αἰδίους, ἓνα τῷ ἐν ἀντικείμενον, καὶ τὸν μὲν ἀγαθόν, τὸν δὲ πονηρὸν εἰσηγείται, φως τῷ ἐν ἰδνῳμα θέμενος, καὶ τῷ ἐτέρῳ σκότος· καὶ τοῦ μὲν φωτὸς εἶναι μέρος τὴν ἐν ἀνθρώποις ψυχῇ, τοῦ δὲ σκότους τὸ σῶμα, καὶ τὸ τῆς ὕλης δημιουργημα. Μίξιν δὲ, ἤτοι σύγκρασιν τοῦτον λέγει γεγονέναι τὸν πρόπον, ἀπεικάζων τοὺς δύο τῶδε τῷ παραδείγματι· Καθάπερ δύο βασιλεῖς ἀντιμαχόμενοι πρὸς ἀλλήλους, ὄντες ἀπαρχῆς ἐχθροί, καὶ ἀναμέρος ἐκάστου τὰ ἴδια ἔχοντος· κατὰ δὲ σύστασιν τὸ σκότος ἐπελθὼν ἐκ τῶν ὀρίων αὐτοῦ προσεμαχίσαστο τῷ φωτί. Γινόντα δὲ τὸν ἀγαθὸν Πατέρα τὸ σκότος ἐν τῇ γῆ αὐτοῦ ἐπιβεδημηκός, προβάλλειν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν, λεγομένην Μητέρα τῆς ζωῆς, καὶ αὐτὴν προβεβληκέναι τὸν πρῶτον ἀνθρώπον, τὰ πέντε στοιχεῖα. Εἶσι δὲ, ἀνεμος, φῶς, ὕδωρ, πῦρ καὶ ὕλη. Καὶ ταῦτα ἐνδυσάμενον, ὡς πρὸς κατασκευὴν πολέμου, κατελθεῖν κάτω, καὶ πολεμῆσαι τῷ σκότει. Οἱ δὲ τοῦ σκότους ἄρχοντες, ἀντιπολεμοῦντες αὐτῷ, ἔφαγον ἐκ τῆς πανοπλίας αὐτοῦ, ὃ ἐστὶν ἡ ψυχῇ. Τότε δεινῶς ἐθλίθη ἐκεῖ κάτω ὁ πρῶτος ἀνθρώπος ὑπὸ τοῦ σκότους, καὶ εἰ μὴ εὐξαμένου εἰσήκουσεν ὁ Πατήρ, καὶ ἀπέστειλεν ἐτέραν δύναμιν προβληθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ, λεγομένην ζῶν Πνεῦμα, καὶ εἰ μὴ κατελθὼν δέδωκεν αὐτῷ δεξιάν, καὶ ἀνήνεγκεν ἐκ τοῦ σκότους, πάλαι ἂν ὁ πρῶτος ἀνθρώπος κατεχόμενος ἐκινδύνουσεν Ἐκπτε οὖν κατέλειψε κάτω τὴν ψυχῇ· καὶ διὰ τοῦτο Μανιχαῖοι, ἐὰν συναντήσωσιν ἀλλήλοις, δεξιὰς διδῶσιν ἑαυτοῖς σημείου χάριν, ὡς ἀπὸ σκότους σωθέντες· ἐν γὰρ τῷ σκότει πάσας τὰς αἰρέσεις εἶναι λέγει. Τότε ζῶν Πνεῦμα ἔκτισε τὸν κόσμον, καὶ αὐτὸν φορέσαν ἐτέρας τρεῖς δυνάμεις, κατελθὼν ἀνήνεγκε τοὺς ἄρχοντας, καὶ ἐστερέωσεν ἐν τῷ στερεώματι, ὃ ἐστὶν αὐτῶν σῶμα ἡ σφαῖρα. Τότε πάλιν τὸ ζῶν Πνεῦμα ἔκτισε τοὺς φωστῆρας, ἃ ἐστὶ τῆς ψυχῆς λείψανα, καὶ οὕτως ἐποίησε τὸ στερέωμα κυκλῆσαι· καὶ πάλιν ἔκτισε τὴν γῆν εἰς εἶδη ὀκτώ. Ὅ δὲ Ἄμοφορος κάτω βασιτάζει, καὶ ἐπὶν κάμη βασιτάζων, τρέμει, καὶ σεισμοῦ αἴτιος γίνεται παρὰ τὸν ὠρισμένον καιρὸν. Τούτου ἕνεκα τὸν Ὑῖον αὐτοῦ ἀπέστειλεν ὁ ἀγαθὸς Πατήρ ἐκ τῶν κόλπων εἰς τὴν καρδίαν τῆς γῆς, καὶ εἰς τὰ ταύτης

VII. (47) Si fidem Manichæi discere a me vultis, breviter audite. Hic duos colit deos innatos, ex semetipsis exstantes, æternos, unum uni adversantem; et alterum quidem bonum, alterum autem malum introducit. Lux uni nomen imponit, et alteri tenebræ. Et lucis quidem esse partem animam quæ in hominibus est, tenebrarum autem corpus, et quæ ex materia est conditio. Permitionem autem, vel conjunctionem hoc modo dicit (48) effectam, conferens ambos deos in hujusmodi exemplum: Quemadmodum si duo reges sint adversum se pugnantes, qui ab initio fuerint inimici, habentes singuli suas portiones; acciderit autem ut tenebræ progredientes fines suos, bellum cum luce commiserint. Quod cum cognovisset bonus Pater, tenebras ad terram suam supervenisse, produxit ex se virtutem (49), quæ dicitur Mater vitæ; qua virtute circumdedit (50) primum hominem, quæ sunt quinque elementa, id est, ventus, lux, aqua, ignis et materia (51); quibus indutus, tanquam ad paratum belli (52), descendit deorsum pugnare adversum tenebras. At vero tenebrarum principes, repugnantes ei, comederunt de armatura ejus, quod est anima. Tunc ibi vehementer afflicto est deorsum primus parens homo (53) a tenebris; et nisi orantem eum exaudisset Pater, et misisset alteram virtutem quæ processerat ex se, quæ dicitur Spiritus vivens, et descendens porrexisset ei dexteram et eduxisset eum de tenebris, olim primus homo detentus periclitaretur. Ex eo ergo animam deorsum reliquit (54): et propterea Manichæi cum sibi invicem occurrunt, dant sibi dexteram hujus signi gratia, tanquam ex tenebris liberati, in tenebris enim omnes hæreses esse dicunt (55). Tunc vivens Spiritus creavit mundum, et indutus alias tres virtutes, descendens eduxit principes, et crucifixit eos in firmamento, quod est (56) ejus corpus sphaera. Et rursus ipse vivens Spiritus creavit luminaria, quæ sunt reliquæ animæ (57), et fecit ea firmamentum circumire (58); et iterum creavit terram, et sunt octo. Est autem Omophorus deorsum (59), id est, qui eam portat in humeris; et cum laboraverit portans, intremiscit: et hæc est causa terræ motus præter constitutum tempus. Hac

(47) Sequentia usque ad cap. 12, ad verbum D Græce retulit Epiphanius num. 25.

(48) Hinc patet apud Epiphanium legi debere, τοῦτον λέγει, cum prius esset, τούτων.

(49) Codex Bobiensis, « produxit ex virtute. » Casinensis, « produxit et esse virtutem. » Sed legendum ex Epiphano uti emendatum est.

(50) Codex Bobiensis, « qua circumdedit. » Casinensis, « quæ virtute. » Sed ex Bobiensi, et Epiphano emendavi, « qua virtute. »

(51) Codex Bobiensis, « id est, lux, aqua, ignis et materia. » Sed Epiphanius legit « ventus, lux, aqua, ignis et materia, » ut in codice Casinensi, qui veram exhibet hujus loci lectionem.

(52) Epiphanius legit, « ad apparatus belli. »

(53) Codex Bobiensis, concinente Epiphano, *primus homo*.

(54) Codex Bobiensis, « relinquit; » mala lectio, ut patet ex Epiphano.

(55) Codex Bobiensis, « omnis hæresis esse dicitur. » Sed hanc lectionem rejicit Epiphanius.

(56) Hæc est hujus loci vera lectio, Epiphano probata. Quam enim ex codice Bobiensi Valesius exprimit, corruptam esse nemo non videt; sic enim se habet, « Descendens eduxit principes Jeru, exiens in firmamentum, quod est, etc. » In Græco Epiphani est, « Et stabilivit in firmamento, quod est ipsorum corpus sphaera. » Sed vide eundem Epiphanium, cap. 48.

(57) Ita et Epiphanius. Male apud Valesium, « Reliquæ animæ. » Vide eundem Epiphanium, *ibid.*, cap. 49.

(58) Et hic male codex Bobiensis, « in firmamento circumire, » ut patet ex Epiphano.

(59) Epiphanius habet εἰς εἶδη ὀκτώ. « Creavit terram octuplici specie. Omophorus autem, » hoc est bajulus, « infra sustinet. » Sed Latinus noster interpret legit, εἰσὶ δέ, vel, εἰς δὲ.

de causa Filium suum misit benignus Pater de sinibus suis in cor terræ (60) et in interiores ejus partes, quo illum, ut par erat, coerceret (61) : quoties enim efficitur terræ motus, tremente eo ex labore, vel de humero in humerum transferente pondus, efficitur. Tunc ergo et ipsa materia creavit ex se plantas vel germina; quæ cum furatæ essent a quibusdam principibus, convocavit (62) omnes principes primarios, et sumpsit ab eis singulas virtutes, et fecit hominem hunc secundum speciem primi hominis illius, et junxit animam in eo (63).

VIII. Cum autem vidisset Pater vivens affligi animam in corpore, quia est (64) miserator et misericors, misit Filium suum dilectum (65) ad salutem animæ; hac enim causa, et propter Omophorum misit eum. Et veniens Filius, transformavit se in speciem hominis; et apparebat (66) quidem hominibus ut homo, cum non esset homo, et homines putaverunt eum natum esse (67). Cum ergo venisset, machinam quamdam concinnavit (68) ad salutem animarum, id est rotam statuit, habentem duodecim urceos : quæ rota per hanc spheram vertitur, hauriens animas morientium (69), quasque luminare majus, id est sol radiis suis adimens (70) purgat, et lunæ tradit, et ita adimpletur lunæ discus (71), qui a nobis ita appellatur. Naves enim vel translatorias cymbas esse dicit duo ista luminaria; et cum repleta fuerit luna, transfretare animas, ad subsolanam partem, et ita apocrusin (72), detrimentum patitur, cum onere fuerit relevata : et iterum repleti (73) cymbam, et rursus exonerari, dum hauriuntur per urceos animæ, usquequo partem suam propriam liberet animarum (74). De substantia autem boni Patris omnem animam, atque omne animal quod movetur, partem trahere confirmat. Cum igitur luna onus quod gerit, animarum, sæculis tradiderit Patris, permanent illæ (75) in columna gloriæ, quod vocatur Vir perfectus (76).

(60) Codex Bobiensis, « de sinibus in cor terræ. » Sic legit et Epiphanius.

(61) Idem codex, « quod illum, ut pareret, coerceret. » Prava lectio. Hinc autem patet Petavium apud Epiphanium pro ἐπιθυμίας, recte emendasse ἐπιτιμίας.

(62) Codex Casinensis, « furatæ essent, convocavit. » Nos Bobiensem codicem et Epiphanium secuti sumus.

(63) Male codex Bobiensis, « et vexit animam in eo; » quam lectionem non sequitur Epiphanius : subditurque apud eundem, « Et hæc est commisionis ratio; » quæ verba de suo fortasse addidit Epiphanius.

(64) Codex Bobiensis, « qui est. »

(65) Ita cod. Bobiensis, et Epiphanius. Casinensis non habet « dilectum. »

(66) Uterque codex, « et parebat. » Sed nos Epiphanius lectionem prætulimus.

(67) Codex Bobiensis, probante Epiphanio, « putabant eum natum esse. » Casinensis male, « naturam esse. »

(68) Codex Bobiensis, « concinnatum. » Epiphanius habet : « Veniens igitur opus quoddam ad animarum salutem molitus est, et machinam construxit, cados duodecim habentem, quæ a sphaera con-

κατώτατα μέρη, ὅπως αὐτῶ τὴν προσήκουσαν ἐπιτιμίαν δῶ· καὶ ὁσάκις ἂν σεισμός γένηται, ἢ τρέμει κάμνων, ἢ ἀντιφέρει εἰς τὸν ἕτερον ὤμον. Τότε τοῦνον καὶ ἡ ὕλη ἀφ' ἐαυτῆς ἐκτίσσει τὰ φυτὰ, καὶ συλωμένων αὐτῶν ἀπὸ τινῶν ἀρχόντων ἐκάλεισε πάντας τοὺς τῶν ἀρχόντων πρωτίστους, καὶ ἔλαβεν ἀπ' αὐτῶν ἀνὰ μίαν δύναμιν, καὶ κατεσεύασε τὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ τὴν ἰδέαν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου ἐκείνου, καὶ ἔθηκε τὴν ψυχὴν ἐν αὐτῷ. Αὕτη ἐστὶ τῆς συγχράσεως ἡ ὑπόθεσις.

Ὅτε δὲ εἶδεν ὁ Πατὴρ ὁ ζῶν θλιβομένην τὴν ψυχὴν ἐν τῷ σώματι, εὐσπλαγχνος ὢν καὶ ἐλεῶμων, ἐπεμψε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἡγαπημένον εἰς σωτηρίαν τῆς ψυχῆς· διὰ γὰρ ταύτην τὴν πρόφασιν καὶ τὴν τοῦ Ὀμοφύρου ἀπέστειλεν αὐτόν. Καὶ ἔλθων ὁ Υἱὸς μετεσημάτισεν ἑαυτὸν εἰς ἀνθρώπου εἶδος, καὶ ἐφάνετο τοῖς ἀνθρώποις ὡς ἄνθρωπος, μὴ ὢν ἄνθρωπος, καὶ οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον αὐτὸν γεγενῆσθαι. Ἐλθὼν οὖν ποιεῖται τὴν δημιουργίαν πρὸς σωτηρίαν τῶν ψυχῶν, καὶ μηχανὴν συνεστήσατο ἔχουσαν δώδεκα κάδους, ἧτις ὑπὸ τῆς σφαίρας στρεφομένη, ἀνιμάται τῶν θνησκόντων τὰς ψυχὰς. Καὶ ταύτας ὁ μέγας φωστὴρ ταῖς ἀκτίσι λαθῶν καθαρίζει, καὶ μεταδίδωσι τῇ σελήνῃ, καὶ οὕτως πληροῦται τῆς σελήνης ὁ δίσκος, ὁ παρ' ἡμῖν προσαγορευόμενος. Πλοῖα γὰρ, ἧτοι πορθμεῖα εἶναι λέγει τοὺς δύο φωστῆρας. Εἴτα, ἐὰν γεμισθῇ ἡ σελήνη, μεταπορθμεύει εἰς ἀπηλιώτην, καὶ οὕτως ἀπόχρυσιν ποιεῖται, τοῦ γόμου ἐλαφρυνομένη· καὶ οὕτω πληροὶ τῆ πορθμεῖον, καὶ πάλιν ἀπογομοὶ ἀνιμωμένων ὑπὸ τῶν κάδων τῶν ψυχῶν, ἄχρις οὗ τὸ ἔθνος αὐτοῦ μέρος σώσει τῆς ψυχῆς. Τῆς γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ Πατρὸς οὐσίας πᾶσαν ψυχὴν, καὶ πᾶν κινούμενον ζῶον μετέχειν λέγει. Τῆς οὖν σελήνης μεταδιδούσης τὸν γόμον τῶν ψυχῶν τοῖς αἰῶσι τοῦ Πατρὸς, παραμένουσιν ἐν τῷ στόλῳ τῆς δόξης, ἐκ καλεῖται ἄηρ ὁ τέλειος. Ὁ δὲ ἄηρ οὗτος στύλος ἐστὶ φωτός· ἐπειδὴ γέμει ψυχῶν τῶν καθαριζομένων. Αὕτη

versa mortuorum animas sursum evehit. »

(69) Codex Bobiensis, « quæ per hanc spheram hauriens animas viventium. » Mala lectio, ut ex Epiphanio apparet.

(70) Epiphanius, λαθῶν, « assumens. »

(71) Codex Bobiensis, « discursus, » pessima lectio.

(72) In codice Casinensi, « Apocrisin, » scribitur; sed nos locum restituimus ex codice Bobiensi, in quo « Apocrusin » recte legitur, licet in aliis hic depravalissimus existat. Ἀπόχρυσιν autem Alexandro Aphrodisiensi, et Tralliano dicitur facere luna, cum decrescit seu nascitur, ut notum est.

(73) Epiphanius οὕτω, « et ita repleti. »

(74) Idem Epiphanius, τῆς ψυχῆς, « animæ; » sed ex hujus antiqui interpretis versione debet emendari.

(75) Legendum « illæ, » hoc est, animæ ex Epiphanio, licet uterque codex habeat « illa. »

(76) Epiphanius habet, « aer perfectus, » unde colligitur Latinum hujus operis exemplar e Græco expressum esse, et male interpretem legisse, ἀνὴρ pro ἄηρ; vertendum autem, « aer perfectus. Aer autem hic, etc., » ut Græca cum Latinis conveniant, et aliquis inde sensus eruatur.

ἔστιν ἡ αἰτία, δι' ἧς αἱ ψυχὰς σώζονται. Ἡ δὲ τοῦ ἀποθανεῖν τοὺς ἀνθρώπους ἐστὶ πάλιν αὕτη· Παρθένος τις ὠραία κεκοσμημένη, πιθανὴ πάνυ, συλζνέπιχειρεῖ τοὺς ἀρχοντας. τοὺς ἐν τῷ στερεώματι ὑπὸ τοῦ ζῶντος Πνεύματος ἀνενεχθέντας καὶ σταυρωθέντας· φαινομένη δὲ τοῖς ἀρβρεσι θήλεια εὐμορφος, ταῖς δὲ θηλείαις νεανίας εὐειδής καὶ ἐπιθυμητός. Καὶ οἱ μὲν ἀρχοντες, ὁπόταν ἴωσιν αὐτὴν κεκαλλωπισμένην, οἰστροῦνται τῷ φιλτρῷ, καὶ μὴ δυνάμενοι αὐτὴν καταλαβεῖν, δεινῶς φλέγονται τῷ ἐρωτικῷ πόθῳ τὸν νοῦν ἐξαρπασθέντες. Ὅταν οὖν, τρεχόντων αὐτῶν, ἡ Παρθένος ἀφαντος γένηται, τότε ὁ ἀρχὼν ὁ μέγας προβάλλει τὰς νεφέλας ἐξ αὐτοῦ, ὅπως σκοτίσῃ τῇ ὀργῇ αὐτοῦ τὸν κόσμον· καὶ οὕτως ἐὰν ὀλίγη πάνυ, καθάπερ ἀνθρώπος ἰδρῶν ἀποκοποῦται· ὁ δὲ ἰδρῶς αὐτοῦ ἐστὶν ἡ βροχὴ. Ὁμοῦ καὶ ὁ θερισμὸς ἀρχῶν ἐὰν συληθῇ ὑπὸ τῆς παρθένου, καταχέει λοιμὸν ἐφ' ὅλης τῆς γῆς, ὅπως θανατώσῃ τοὺς ἀνθρώπους· τὸ γὰρ σῶμα τοῦτο κόσμος καλεῖται πρὸς τὸν μέγαν κόσμον· καὶ οἱ ἀνθρώποι πάντες ῥίζας ἔχουσι, κάτω συνδεθείσας τοῖς ἄνω. Ὅπόταν οὖν συληθῇ ὑπὸ τῆς παρθένου, τότε ἀρχεται κόπτειν τὰς ῥίζας τῶν ἀνθρώπων· καὶ ὅταν κοπῶσιν αἱ ῥίζαι αὐτῶν, τότε ἀρχεται λοιμὸς γίνεσθαι, καὶ οὕτως ἀποθνήσκουσιν. Ἐὰν δὲ τὰ ἄνω τῆς ῥίζης πόνῳ σαλεύσῃ, σεισμὸς γίγνεται τε, καὶ ἐπακολουθεῖ, συγκινουμένου μὲν τοῦ Ὀμοφόρου· αὕτη ἡ αἰτία τοῦ θανάτου.

eorum, efficitur pestilentia, et ita moriuntur. Quodsi superiores partes radicum validius concusserit, fit terræ motus, et insequitur Omophori concussio (84) : et hæc est mortis occasio.

Ἐρῶ δὲ ὑμῖν καὶ τοῦτο, πῶς μεταγίγεται ἡ ψυχὴ εἰς πέντε σώματα. Πρῶτον καθαρίζεται μικρὸν τι ἀπ' αὐτῆς· εἶτα μεταγίγεται εἰς κυνὸς, ἢ εἰς καμήλου, ἢ εἰς ἐτέρου ζώου σῶμα. Ἐὰν δὲ ἡ πεφονευκῆ ψυχὴ, εἰς κελεφῶν [Ἰσ. ἐλεφαντιῶν] σῶμα μεταφέρεται· ἐὰν δὲ θερίσασα εὐρεθῇ, εἰς μογιλάλους. Τῆς δὲ ψυχῆς ἐστὶ τὰ ὀνόματα ταῦτα, νοῦς, ἔννοια, φρόνησις, ἐνθύμησις, λογισμὸς. Οἱ δὲ θερισταί, ὅσοι θερίζουσιν, εἰκόασι τοῖς ἔρχουσι τοῖς ἀπαρχῆς οὖσιν εἰς σκότος, ὅτε ἐφαγον ἐκ τῆς τοῦ πρώτου ἀνθρώπου πανοπλίας. Διὸ ἀνάγκη αὐτοὺς μεταγισθῆναι εἰς χόρτον, ἢ εἰς φασιλία, ἢ εἰς κρι-

A Hic autem vir est columna locis, repleta est enim mundarum animarum, et hæc est causa salutis animarum; mortis vero causa hominibus est ista. Virgo. quædam decora et exornata, elegans valde, furto appetit principes, qui sunt in firmamento a vivente Spiritu educti et crucifixi; quæ cum appa-ruerit, maribus femina decora apparet; feminis vero adolescentem speciosum et concupiscibilem demonstrat. Sed principes quidem, cum eam viderint exornatam(77), amore ejus in libidinem moven-tur; et quia eam apprehendere non possunt, vebe-menter instigantur amoris incendiis excitati; rapti sunt enim libidinis calore: cum enim currentibus post eam anxii effecti fuissent, Virgo (78) subito nusquam comparuit. Tunc princeps ille magnus

B producit nebulas ex semetipso, uti obscurat in ira sua omnem mundum; qui cum tribulatus fuerit plurimum, sicut homo sudat post laborem, ita et hic princeps sudat ex tribulatione (79) sua, cujus sudor pluvix sunt (80). Sed et messis princeps, si deceptus fuerit a Virgine, effundit pestem (81) super terram, ita ut morte afficiat homines; corpus enim hoc mundus vocatur, ad similitudinem magni hujus mundi, et omnes homines qui sunt deorsum, radices habent sursum colligatas (82). Cum ergo deceptus fuerit a Virgine, tunc incipit (83) excidere radices hominum; et cum excisæ fuerint radices

C IX. Dicam autem vobis, quomodo et animæ in alia quoque corpora transfunduntur (85). In hoc primo purgatur aliquid ex ea parum; deinde transfunditur in canem, aut in camelum, aut in alterius animalis corpus. Quod si homicidium commisit anima, in elephantiacorum corpora (86) transfunditur; quod si messem secuit, in mutos. Nomina autem animæ sunt ista, mens, sensus, prudentia, intellectus, cogitatio (87). Messores autem qui messem metunt, conferuntur principibus, qui ex materia orti (88-89), in tenebris sunt, ex quo manducave-

(77) Melior in seqq. Epiphanius lectio, quæ sic Latine sonat: « Amoris cestro aguntur, cumque eam assequi nequeant, extra mentem acti, præ amore et cupiditate mirum in modum exardescunt, Cum igitur, accurrentibus illis, virgo se ex illorum aspectu subduxerit, tunc, etc. »

(78) Male codex Bobiensis, « libidinis amoris calorem; cum ergo currentibus eis post eam, virgo, etc. »

(79) Idem codex, « sudat ei ex tribulatione; » prava lectio.

(80) Epiphanius habet ex versione Petavii: « Sic et princeps alter, messor appellatus, si Virginis illecebra capiatur, pestem in universam terram perendis hominibus immittit. » In textu tamen Græco, « messis » est, non messor; sed fortasse legendum θερισμού.

(81) Codex Casinensis, « effundit famem. » Bobiensis, « effundet famem. » Sed nos ex seqq. et ex Epiphanio, « pestem, » substituiimus. Facile autem fuit veteri Latino interpreti ob similitudinem vocum, λιμός, « fames, » et λοιμός, « pestis, » in hunc errorem incidere.

(82) Epiphanius habet: « Et omnes homines radices habent infra cum superioribus connexas. »

(83) Codex Bobiensis, « tunc cum incipiet. »

(84) Apud Epiphanium legitur: « Quod si superiores partes radicum præ labore quatiantur, terræ motus fit, atque consequitur, Omophoro quidem insimul concusso. »

(85) Codex Bobiensis, « transferuntur; » mala lectio. Epiphanius habet, « quomodo anima in quinque corpora transfundatur. Primum, etc. »

(86) Codex Bobiensis, « homicidium admisit, anima in elephantorum corpora. » In Casinensi scribitur, « in elefantia eorum corpora, » quod præcul dubio, « elephantiacorum, » legi debet. Epiphanius tamen habet, κελεφῶν, « celephorum » ignotum mihi animal.

(87) Petavii melius vertit apud Epiphanium, « mens, notio, intelligentia, cogitatio, ratiocinatio. »

(88-89) Codex Bobiensis, « qui ex materia horti, » typographorum, ut videtur, errore. Apud Epiphanium legitur, « qui ab initio in tenebris sunt. »

runt de primi hominis armatura. Propter quod necesse est eos transfundi in sœnum aut in faseolum, aut in hordeum, aut in olera, ut et ipsi desecentur et demetantur: et qui manducant panem, necesse est ut et ipsi manducentur, panis effecti. Qui occiderit pullum, et ipse pullus erit, qui murem, mus etiam ipse erit. Si quis vero est dives (90) in hoc mundo, cum exierit de corpore suo, necesse est eum in corpus pauperis injici, ita ut ambulet, et mendicet (91), et post hæc eat in pœnas æternas. Cum ergo corpus hoc principum sit, et materiæ, necesse est eum, qui plantaverit perseam, transire per multa corpora, usquequo perseæ illa (92) quam plantaverat, concidat. Qui autem ædificaverit sibi domum, dispergetur (93) per omnia corpora. Si quis laverit se in aqua, animam suam vulnerat (94); et qui non præstitit electis ejus alimenta (95), pœnis subdetur gehennæ (96), et transformatur in catechumenorum corpora, usquequo faciat misericordias multas; et propterea si quid optimum est in escis, offerunt illud electis (97): et cum voluerint manducare panem, orant primo, isia dicentes ad panem: Neque ego te messui, neque molui, neque tribulavi (98), nec in clibanum te misi; alius te fecit, et detulit te mihi; ego innocenter te manduco (99). Et cum intra semetipsum hæc dixerit, respondet ad eum qui ei detulit: Oravi pro te (1); et ille discedit ita. Sicut ergo dixi vobis paulo ante, si quis messuerit, demetetur; ita et si quis frumentum in molam miserit, etiam ipse mittetur in molam, aut si quis consperserit, conspergetur, aut si panem (2) coxerit, excoquetur; et propter hoc illicitum est apud eos opus facere. Et iterum dicunt esse alios quosdam, præter hunc quem videmus, mundos (3), quibus hujus mundi luminaria, cum hic occiderint, oboriuntur. Et illi dicunt (4), si quis ambulat in terra, lædit terram, et qui movet manum (5), lædit aerem, quia aer anima est hominum, et animalium, et volatilium, et piscium, et repentium, et si quid (6) est in hoc mundo: dixi enim vobis, quia corpus hoc non est Dei, sed materiæ est et tenebrarum, et ideo necesse est illud obscurari (7).

(90) Codex Bobiensis, « necesse est, et ipsum manducari panem effectum. Quod si occiderit pullum, et ipse pullus erit. Quis vero est dives. » Sed Epiphanius cum Casinensi codice convenit. Male autem in margine emendavit Valesius, « Quisquis D vero est dives. »

(91) Codex Bobiensis, « ut ambulet, mendicet. »

(92) Male in Casinensi codice legebatur, « per se ad illam. » Porro περσέα Petavius vertit, « Persica arbor. » Vide Epiphanium num. 9.

(93) Codex Bobiensis, « dispergitur. » Epiphanius habet ut codex Casinensis.

(94) In Græco Epiphani est πήσσει, « frigore astringit, congelat. » Latinus tamen interpretis legisse videtur πλήσσει.

(95) Apud Epiphanium scribit, ευσέβειαν, « pietatem. »

(96) Epiphanius, « per multas generationes, pœnas expendet. »

(97) Codex Bobiensis, « offerunt illud illis electis. » Casinensis, « offerre illud electis; » sed ex Epiphanio legendum ut edidimus.

A θήν, ἢ εἰς στάχυν, ἢ εἰς λάχανα, ἵνα θερισθῶσι καὶ κοπῶσι. Καὶ εἰ τις πάλιν ἐσθίει ἄρτον, ἀνάγκη καὶ αὐτὸν βρωθῆναι, ἄρτον γενόμενον. Εἰ τις φονεύσει ὄρνιθιον, ὄρνιθιον ἔσται. Εἰ τις φονεύσει μῦν, καὶ αὐτὸς μῦς ἔσται. Εἰ τις πάλιν ἐστὶ πλούσιος ἐν τούτῳ τῷ κόσμῳ, καὶ ἐὰν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ σκηνώματος αὐτοῦ, ἀνάγκη αὐτὸν εἰς πτωχοῦ σώμα μεταγγισθῆναι. ὥστε περιπατοῦντα αὐτὸν ἐπαίτησαι, καὶ μετὰ ταῦτα ἀνελθεῖν αὐτὸν εἰς κόλασιν αἰώνιον. Τοῦ δὲ σώματος τούτου ὄντος τῶν ἀρχόντων καὶ τῆς ὕλης, ἀνάγκη τὸν φυτεύοντα περσέαν διελθεῖν πολλὰ σώματα, ἕως ἀν καταβληθῇ ἢ περσέα ἐκείνη. Εἰ δὲ τις οἰκοδομῇ ἑαυτῷ οἰκίαν, διασπαραχθήσεται εἰς τὰ ὅλα σώματα. Εἰ τις λούεται εἰς τὸ ὕδωρ, τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν πῆξσει· καὶ εἰ τις οὐ δίδωσι τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ εὐσέβειαν, κολασθήσεται εἰς τὰς γενεάς, καὶ μετενομητούται εἰς κατηγχομένων σώματα, ἕως οὐ δῶ εὐσεβείας πολλάς· καὶ διὰ τοῦτο, εἰ τι κάλλιστον ἐν βρώμασι, τοῖς ἐκλεκτοῖς προσφέρουσι. Καὶ ὅταν μέλλωσιν ἐσθίειν ἄρτον, προσεύχονται πρῶτον, οὕτως λέγοντες πρὸς τὸν ἄρτον. Ὅχι σε ἐγὼ ἐθέρισα, οὔτε ἤλεσα, οὔτε ἐθλιψά σε, οὔτε εἰς κλίβανον ἐβαλον· ἀλλὰ ἄλλο; ἐποίησε ταῦτα, καὶ ἤνεγκέ μοι, ἐγὼ ἀναίτιως ἔφαγον. Καὶ ὅταν καθ' ἑαυτὸν εἴπῃ ταῦτα, λέγει τῷ κατηγχομένῳ. Ἡξάμην ὑπὲρ σοῦ· καὶ οὕτως ἀφίσταται ἐκείνος. Ὡς γὰρ εἶπον ὑμῖν πρὸ ὀλίγου, εἰ τις θερίζει θερισθῆναι· οὕτως ἐὰν εἰς μηχανὴν σίτον βάλῃ, βληθήσεται καὶ αὐτός, ἢ φοράσας φοραθῆσεται, ἢ ὀπτήσας ἄρτον ὀπτηθήσεται· καὶ διὰ τοῦτο ἀπειρήσεται αὐτοῖς ἔργον ποιῆσαι. Καὶ πάλιν εἰσὶν ἕτεροι κόσμοι τινὲς, τῶν φωστῆρων δυνάτων ἀπὸ τούτου τοῦ κόσμου, ἐξ ὧν ἀνατέλλουσι. Καὶ εἰ τις περιπατεῖ χαμαὶ, βλάπτει τὸν ἀέρα· ἐπειδὴ ὁ ἀὴρ ψυχὴ ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τῶν ζώων, καὶ τῶν πετεινῶν καὶ τῶν ἰχθύων, καὶ τῶν ἑρπετῶν. Καὶ εἰ τις ἐν κόσμῳ ἐστίν, εἶπον ὑμῖν, ὅτι τὸ σῶμα τοῦτο οὐκ ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς ὕλης ἐστὶ καὶ σκότος ἐστὶ, καὶ αὐτὸ σκοτωθῆναι δεῖ.

(98) In Græco Epiphanii ἐθλιψα, « subegi, » eo sensu quo farinam subigeret dicimus.

(99) Casinensis, « manduco et solvo. » Sed nos Bobiensis codicis, et Epiphaniū lectionem expressimus.

(1) Codex Bobiensis, « respondet ad illum, qui detulit: Oravi pro te. Si quis messuerit, demetetur, etc. » Epiphanius habet: « Dicit catechumeno. Oravi pro te, et ita ille discedit. Nam, sicut ego paulo ante dixi, si quis messuerit, demetetur. » Sed melior Latini interpretis lectio.

(2) Codex Bobiensis, « ita et si quis panem. »

(3) Idem codex, « alios præter hunc quem videmus, mundum. »

(4) Codex Bobiensis, « et ibi dicunt. »

(5) Idem codex, « qui levat manum. »

(6) Idem codex, « reptantium. Et si quod. »

(7) Codex Bobiensis, « corpus hoc non illud necesse est obscurari. » Sed mutilum hunc locum esse patet ex Epiphanio, qui cum Casin. cod. concordat. Nisi quod habet Epiphanius, « sed materiæ est, ipsumque corpus obscuritas est. »

Περὶ δὲ τοῦ παραδείσου, οὐ καλεῖται κόσμος· ἔστι δὲ τὰ φυτὰ τὰ ἐν αὐτῷ ἐπιθυμία καὶ ἄλλαι ἀπάται, διαφθείρουσαι τοὺς λογισμοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων. Τὸ δὲ ἐν παραδείσῳ φυτὸν, ἐξ οὗ γνωρίζουσι τὸ καλὸν, αὐτὸ ἐστὶν ὁ Ἰησοῦς· ἡ γνῶσις αὐτοῦ, ἡ ἐν τῷ κόσμῳ· ὁ δὲ λαμβάνων διακρίνει τὸ καλὸν καὶ τὸ πονηρὸν. Ὁ μὲν τοι κόσμος, οὐδ' αὐτός ἐστι τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἡ ἀπὸ μέρους τῆς ὕλης ἐπλάσθη, καὶ διὰ τοῦτο πάντα ἀφανίζεται· ὁ δὲ ἐσύλησαν οἱ ἄρχοντες ἀπὸ τοῦ πρώτου ἀνθρώπου, αὐτὸ ἐστὶ τὸ γεμίζον τὴν σελήνην, τὸ καθαριζόμενον καθημερινῶν ἀπὸ τοῦ κόσμου· καὶ ἐὰν ἐξέλθῃ ἡ ψυχὴ, μὴ γνωῖσα τὴν ἀλήθειαν, παραδίδεται τοῖς δαίμοσιν ὅπως δαμάσῃσιν αὐτὴν ἐν ταῖς γεένναις τοῦ πυρός· καὶ μετὰ τὴν παιδεύσιν μεταγγίζεται εἰς σώματα, ἵνα δαμασθῇ, καὶ οὕτως βάλλεται εἰς τὸ μέγα πῦρ· ἀκριτῶς συντελείας. Περὶ δὲ τῶν παρ' ὑμῖν προφητῶν οὕτως λέγει· Πνεῦμα εἶναι ἀσθεῖας, ἔτι ἀνομίας τοῦ σκότους, τοῦ ἀπ' ἀρχῆς ἀνεληθόντος. Καὶ διὰ τοῦτο πλανηθέντες οὐκ ἐλάλησαν· ἐτύφλωσεν γὰρ αὐτῶν ὁ ἄρχων τὴν διάνοιαν· καὶ εἰ τις ἀκολουθεῖ τοῖς λόγοις αὐτῶν, ἀποθνήσκει εἰς τοὺς αἰῶνας, δεδεμένος εἰς τὴν βῶλον, ὅτι οὐκ ἔμαθε τὴν γνῶσιν τοῦ Παρακλήτου. Ἐνετείλατο δὲ τοῖς ἐκλεκτοῖς αὐτοῦ μόνοις, οὐ πλέον ἑπτὰ οἷσι τὸν ἀριθμὸν· Ἐὰν παύσησθε ἐσθίοντες, εὐχεσθε, καὶ βάλλετε ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἔλαιον τῆς πίστειας τούτης· τὰ δὲ ὀνόματά μοι οὐκ ἔφανερῶθη· μόνοι γὰρ οἱ ἑπτὰ τούτους χρώνται. Καὶ πάλιν τὸ παρ' ὑμῖν τίμιον καὶ μέγα ὄνομα Σαβαώθ, αὐτὸ εἶναι τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πατέρα τῆς ἐπιθυμίας· καὶ διὰ τοῦτο ἀπλᾶριοι προσκυνοῦσι τὴν ἐπιθυμίαν, θεὸν αὐτὴν ἠγούμενοι. Περὶ δὲ τοῦ Ἀδάμ πῶς ἐκτίσθη, λέγει οὕτως, ὅτι, ὁ ἐπιών, δεῦτε, καὶ

X. Paradisus autem qui vocatur mundus (8), et arbores quæ in ipso sunt, concupiscentiæ sunt, et cæteræ seductiones corrumpentes cogitationes (9) hominum. Illa autem arbor quæ est in paradiso, et qua agnoscitur bonum, ipse est Jesus, et scientia illius (10) quæ est in mundo; quam qui acceperit, discernit bonum a malo. Mundus autem nec ipse est Dei, sed ex parte materiæ (11) plasmatus, et ideo omnia exterminantur. Quod autem furati sunt principes a primo homine, ipsum est quod adimplet lunam, quod quotidie purgatur a mundo: et si exierit anima quæ non cognoverit veritatem, traditur (12) dæmonibus, ut eam doment in gehenna ignis: et posteaquam correcta fuerit, transfunditur (15) in alia corpora, ut dometur, et ita injicitur in illum magnum ignem usque ad consummationem. De prophetis autem qui apud vos sunt (14), hæc dicit: Spiritus esse impietatis sive iniquitatis tenebrarum illarum, quæ ab initio ascenderunt (15), a quibus decepti, non sunt locuti in veritate; excavit enim princeps ille mentes ipsorum (16); et si quis sequitur verba ipsorum, morietur in sæcula, devinctus (17) intra massam, quoniam non didicit scientiam Paracliti. Præcepit autem electis suis solis, qui non sunt (18) amplius quam septem numero, et cum desinerent (19) manducantes, orant, et mitterent oleum super caput, exorcizatum (20), invocatis nominibus plurimis, ad confirmationem fidei hujus: nomina (21) tamen mihi non manifestavit; soli enim (22) illi septem utuntur his nominibus. Et iterum hoc (23), quod apud vos (24) magnum et honorabile est (25), nomen Sabaoth, ille dicit naturam esse hominis, et patrem concupiscentiæ; et propterea, inquit, simpliciores (26)

(8) Hinc patet apud Epiphanium legi debere ὅς καλεῖται κόσμος· non autem. οὐ καλεῖται κόσμος.

(9) Codex Bobiensis, « cogitationem. » Epiphanius habet, « cogitationes hominum illorum. Arbor autem. » Sed melior videtur Latini interpretis lectio.

(10) Codex Bobiensis, « et scientia ejus. » Epiphanius, γνῶσις, « cognitio, » vel etiam « scientia. » Hinc autem patet legendum esse apud eundem, καὶ ἡ γνῶσις αὐτοῦ, « ejusque cognitio. »

(11) Ita apud Epiphanium, et in codice Bobiensi. At Casinensis, « ex materia. »

(12) Codex Bobiensis, « et si exierit, animamque non cognoverit veritas, tradetur. » Sed codicis Casinensis lectionem firmat Epiphanius.

(13) Codex Bobiensis, « correpta fuerit, transfundetur. » Casinensis, « correpta fuerit, transfunditur. » Nos tamen, « correpta fuerit, » edidimus ex Epiphanio.

(14) Hinc patet apud Epiphanium pro ὑμῖν non esse legendum ἡμῖν, ut Petavius in margine emendandum esse monuit; nam hæc Turbo videtur narrasse antequam hæresim deposuisset. Vide infra not. 24.

(15) Codex Bobiensis, « ascenderunt, quibus deceptis. » Epiphanius, « et ob id aberrantes. » Male autem ibi expungendam esse negativam particulam censuit Petavius, eam enim antiquus Latinus interpretis retinet; qui tamen legisse videtur in Græco textu οὐκ ἐλάλησαν ἐν ἀληθείᾳ.

(16) Codex Bobiensis, « mentem illorum. » Ita et Epiphanius.

(17) Codex Bobiensis, « devinctus, » quod est contra Græci textus sensum.

(18) Idem codex, « qui sunt, » mala lectio.

(19) Codex Bobiensis, « desinerint. »

(20) Oleum « exorcizatum » ait, pro exorcizatum, contra quam veteres interdum scribere solebant: hic enim syllaba *za* in *dia* convertitur; illi autem præpositionem Græcam *διὰ*, et *j* consonans vocalibus adjunctum in *z* mutabant; sic « Zabulus, » pro « Diabolus, » et similia. Vide Barthium in notis ad Phœbadium, cap. 1. — Quod attinet ad ea quæ hic observat cl. Zacagnius, videsis adnotata inferius ad Commodianum *Instr.* xxxv, v. 543.

(21) Codex Bobiensis, « ad confirmationem fidei. Hujus nomina. » Casinensis, « ad confirmationem fidei. Horum nomina. » Nos juxta fidem Græci apud Epiphanium textus emendavimus, « ad confirmationem fidei hujus. Nomina tamen, etc. »

(22) Codex Casinensis, « soli autem. »

(23) Bobiensis codex, « iterum quod. »

(24) Hinc patet apud Epiphanium legendum non esse ἡμῖν, ut paulo ante monuimus.

(25) Codex Bobiensis, « esset. »

(26) Quid Manichæis ἀπλᾶριών vox significaret, erudiis explorandum reliquit Petavius. Verum hoc nomine Catholicos, quasi « simpliciores, » ut antiquus Latinus interpretis transtulit, ab eisdem designatos fuisse ex anathematismis, quos olim apud Græcos publice emittebant Manetis assecræ, ad catholicam fidem venientes, probat Ducangius in *Glossario mediæ et infimæ Græcitatibus*. Male autem in Casarææ bibliothecæ scripto codice, ex quo eisdem anathematismos 2 clarissimo viro Jacobo Tello humanissime descriptos habeo, pro ἀπλᾶριών, scri-

adorant concupiscentiam, deum eam putantes. De Adam vero quomodo creatus sit, ita dicit, quia qui dicit: Venite (27), faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram⁶, secundum (28) eam quam videmus formam, princeps est qui hæc dicit ad collegas suos principes: id est: Venite, date mihi de lumine quod accepimus, et faciamus secundum nostram, qui (29) principes sumus, formam, et secundum eam quam videmus, quod est primus homo; et ita hominem creaverunt. Evam (30) quoque similiter fecerunt, dantes ei de concupiscentia sua ad decipiendum Adam; et per hæc factum est signum mundi (31) per conditionem principis.

XI. Deum vero non habere partem cum mundo (32), nec gaudere super eo, quod (33) ab initio furtum (34) passus sit a principibus, et oborta fuerit ei tribulatio: hæc de causa mittit, et furatur ab eis animam suam quotidie per luminaria hæc, id est per solem et lunam, per quos universus mundus et omnis creatura raptatur (35). Illum vero qui locutus est cum Moyse et Judæis et sacerdotibus, principem dicit esse tenebrarum: et ideo unum atque idem sunt Christiani, et Judæi, et gentes, eundem Deum (36) colentes; in concupiscentiis enim suis seducit eos, quia non est Deus veritatis. Propter hoc ergo quicumque in illum Deum sperant (37), qui cum Moyse locutus est et prophetis, cum ipso habent vinculis tradi, quia non speraverunt in Deum veritatis; ille enim secundum concupiscentias suas locutus est cum eis. Post hæc vero omnia ad ultimum diei, sicut ipse scripsit: Senior cum manifestam (38) fecerit ejus imaginem, tunc ipse Omophorus extra se terram derelinquit, et ita dimittitur magnus ille ignis, qui mundum consumat universum. Deinde iterum dimittunt animam, quæ obijcitur inter medium novi sæculi (39), ut omnes animæ peccatorum vinciantur (40) in æternum. Tunc autem hæc fient, cum statuta venerit dies (41). Prolationes (42) autem omnes Jesus

⁶ Gen. 1, 26.

bitur ἀπλαναρῖος. Meliore tamen vocabulo eos ἀπλουστέρους vocat Manes in epistola ad Marcellum, superius relata.

(27) Idem codex, «ita dicit. Venite.» Sed hæc mera est librarii hallucinatio. Cæterum dolose corruptum fuisse a Manete hunc Geneseos locum additione vocis «venite,» testis est Epiphanius num. 56.

(28) Idem codex, «et secundum.»

(29) Codex Bobiensis, «nostra, qua;» lectio improbanda.

(30) Codex Bobiensis, «qui Evam.»

(31) Male Casinensis codex, «mundum.»

(32) Codex Bobiensis, «Dominum vero non habere patrem cum mundo.» Typographi forsitan error.

(33) Codex Bobiensis, «propter quod.»

(34) Male codex Casinensis, «furcam.»

(35) Codex Bobiensis, «rapatur.» Valesius autem recte correxit, «raptatur.»

(36) Codex Casinensis, «gentes unum Deum.» Codex autem Bobiensis, «gentiles eundem Deum,» quam lectionem, consona cum esset Græco apud Epiphanium textui, nos retinimus.

ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ἢ καθ' ἣν εἶδομεν μορφὴν, ἀρχὴ ἐστίν, ὁ εἰπὼν τοῖς ἑτέροις ἀρχοῦσιν, ὅτι, αὐταί, ὅτε μοι ἐκ τοῦ φωτὸς οὗ ἐλάδομεν, καὶ ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατὰ τὴν ἡμῶν τῶν ἀρχόντων μορφὴν, καθ' ἣν εἶδομεν, ὁ ἐστὶ πρῶτος ἄνθρωπος· καὶ οὕτως ἔκτισε [Ἰσ. ἔκτισαν] τὸν ἄνθρωπον. Τὴν δὲ Ἐβαν ὁμοίως ἔκτισαν, δόντες αὐτῇ ἐκ τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν, πρὸς τὸ ἐξαπατήσαι τὸν Ἀδάμ· καὶ διὰ τούτων γέγονε ἡ πλάσις τοῦ κόσμου ἐκ τῆς τοῦ ἀρχόντος δημιουργίας.

factum est signum mundi (31) per conditionem

Τὸν δὲ Θεὸν μὴ ἔχειν μέρος μετ' αὐτοῦ τοῦ κόσμου, μηδὲ χαίρειν ἐπ' αὐτῷ, διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς σεσλησθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, καὶ γενέσθαι αὐτῷ θλίψιν· τούτου χάριν πέμπει, καὶ συλᾶ ἀπ' αὐτῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν διὰ τῶν φωστῆρων τούτων, ἡλίου καὶ σελήνης, ὅφ' ὧν ὁλος ὁ κόσμος καὶ πᾶσα ἡ κτίσις ἀρπάζεται. Τὸν δὲ λαλήσαντα μετὰ Μωϋσέως, καὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ τῶν ἱερέων, τὸν ἀρχοντα λέγει εἶναι τοῦ σκότους· ὥστε ἐν εἰσι καὶ τὸ αὐτὸ οἱ τε Χριστιανοὶ, καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ οἱ ἐθνικοὶ, τὸν αὐτὸν Θεὸν σέβοντες· ἐν γὰρ ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ ἐξαπατᾷ αὐτούς, οὐκ ὄν ἀληθεὶς Θεός. Διὰ τοῦτο οὖν ὅσοι ἐπ' ἐκείνῳ ἐλπίζουσι τὸν Θεὸν, τὸν μετὰ Μωϋσέως λαλήσαντα καὶ τῶν προφητῶν, μετ' αὐτοῦ ἔχουσι δεθῆναι, ὅτι οὐκ ἔλπισαν ἐπὶ τὸν Θεὸν τῆς ἀληθείας· ἐκεῖνος γὰρ μετὰ τῆς ἐπιθυμίας αὐτῶν ἐλάλησε μετ' αὐτῶν. Μετὰ δὲ πάντα ταῦτα ἐπὶ τέλει λέγει, καθὼς αὐτὸς ἔγραψεν· Ὁ πρεσβύτερος, ὅταν προφανῆ αὐτοῦ τὴν εἰκόνα, τότε ὁ Ἰμμοφόρος ἀφίησιν ἔξω τὴν γῆν, καὶ οὕτως ἀπολείπεται τὸ μέγα πῦρ, καὶ ὅλον ἀναλλασκεὶ τὸν κόσμον. Ἐἶτα πάλιν ἀφίησι τὸν βῶλον μετὰ τοῦ νέου αἵματος, ὅπως πᾶσαι αἱ ψυχὰι τῶν ἀμαρτωλῶν δεθῶσιν εἰς τὸν αἰῶνα. Τότε δὲ ταῦτα γενήσεται, ὅταν ὁ ἀνδρὶὰς ἔλθῃ. Αἱ δὲ προβολαὶ πᾶσαι, ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἐν τῷ μικρῷ πλοίῳ, καὶ ἡ μήτηρ τῆς ζωῆς, καὶ οἱ δώδεκα κούφ

(37) Male codex Bobiensis, «superant.»

(38) Casinensis et Bobiensis codices habent, «Sicut ipse senior scripsit. Cum manifestam.» At nos ex Epiphanio unius vocis transpositione locum restituimus. Senior autem ille, hoc est, πρεσβύτερος, idem esse videtur cum eo, quem infra seniores tertium vocat. Præterea codex Bobiensis, pro «fecerit,» habet «feceris.»

(39) Codex Bobiensis, «dimittitur anima, quæ obijcitur inter medium novi sæculi.» Græca sonant: «Deinde iterum glebam novo cum æone mittit, ut omnes peccatorum animæ in æternum vinculis strictæ teneantur.» Unde autem tanta inter textum Græcum et Latinam versionem diversitas oritur, ignoro.

(40) Codex Bobiensis, «vincantur,» quam lectionem mendosam esse Græcum apud Epiphanium textum evincit.

(41) Codex Bobiensis, «cum ista tota venerit, probationes,» etc. Sed apud Epiphanium est, «cum statua venerit.»

(42) Hic locus mire in Bobiensis etiam codice est depravatus, in quo sic legitur: «Probationes autem omnes, Jesus est in modica navi, et mater vitz,

νῆται, καὶ ἡ παρθένος τοῦ φωτός, καὶ ὁ πρεσβύτερος ὁ τρίτος, ὁ ἐν τῷ μεγάλῳ πλοίῳ, καὶ τὸ ζῶν πνεῦμα καὶ τὸ τεῖχος τοῦ μεγάλου πυρός, καὶ τὸ τεῖχος τοῦ ἀνέμου, καὶ τοῦ ἀέρος, καὶ τοῦ ὕδατος, καὶ τοῦ ἐσωθεν πυρός τοῦ ζῶντος, πρὸς τὸν μικρὸν φωστῆρα οἰκῶσιν, ἄχρις ἂν τὸ πῦρ καταναλώσῃ τὸν κόσμον ὅλον, ἐν ποσὶς ποτε ἔτεσιν, ὧν οὐκ ἔμαθον τὴν ποσότητα. Καὶ μετὰ ταῦτα ἀποκατάστασις ἔσται τῶν δύο φύσεων· καὶ οἱ ἄρχοντες οἰκήσουσι τὰ κατώτερα μέρη ἑαυτῶν, ὁ δὲ Πατὴρ τὰ ἀνώτερα, τὸ ἴδιον ἀπολαβών. Ταύτην δὲ πᾶσαν τὴν διδασκαλίαν παρέδωκε τοῖς τρισὶν αὐτοῦ μαθηταῖς, κελεύσας ἕκαστον εἰς κλίματα δευεῖν. Καὶ ὁ μὲν Ἀδάς τὰ τῆς Ἀνατολῆς ἕρμηθι ἔλαχεν· ὁ δὲ Θωμᾶς τὴν Σύρων γῆν κεκλήρωται· Ἐρμίας δὲ ἄλλος τῆν εἰς Αἴγυπτον πορείαν ἐποίησεν· καὶ μέχρι σήμερον ἐκεῖσε διατρίβουσι, τὴν τοῦ δόγματος ὑπόθεσιν στήσαι θέλοντες.

XII. (49) Hæc cum Turbo dixisset, vehementer accendebatur Archelaus; Marcellus vero non movebatur, Deum exspectans, auxilium (50) veritati suæ futurum: Archelao autem erat cura pro populo, tanquam pastori pro ovibus, cum luporum parantur insidiæ. Igitur Marcellus Turbonem numeribus plurimis replevit (51), et in Archelai episcopi (52) domum residere præcepit. Eadem autem ipsa die adventavit Manes, adducens secum juvenes, et virgines electos ad viginti duo (53) simul: et primo omnium Turbonem requirebat (54) pro foribus Marcelli; quem cum non invenisset, ad Mar-

et duodecim gubernatores, et virgo lucis, et senior tertius. Unde et major in navi vivens Spiritus adhibetur, et murus ignis illius magni, et murus venti et aeris, et aqua interioris ignis vivensque. Omnia in luna habitabunt usquequo totum mundum ignis absumat; in quem autem annorum numerum non didici. Videtur autem antiquus interpres non bene intellexisse quibusdam in locis vim Græci textus, cujus verba apud Epiphanium ita Latine sonant ex versione nostra: « Cunctæ vero propagationes, seu prolationes potestatem ex bono Deo, nempe, Jesus, qui in minori navigio manet, et vitæ mater, et gubernatores duodecim, et virgo lucis, et senior tertius, qui in majore navigio residet, et vivens Spiritus et ingentis ignis murus, et murus venti, et aeris, et aquæ, et interioris ignis viventis; hæc, inquam, omnes propagationes, seu prolationes, apud minus luminare habitant, quousque ignis universum mundum absumat; id quod certo annorum spatio continget, quorum numerum nescio. » Sed de his Manichæorum ineptiis commodior nobis agendi locus erit in Manichæorum historia.

(43) Codex Casinensis, « majore navi. » Legendum autem « majori in navi. » Græci enim textus apud Epiphanium hic est sensus.

(44) Codex Bobiensis, « et aquæ interioris ignis vivensque. » Casinensis, « eaque interioris vivi. » Nos ex Græco textu Latinum correximus.

(45) Codex Casinensis, « luminariorum. » Græca sonant, « duarum naturarum. »

(46) Hic lacuna est in codice Bobiensi, in quo etiam « recipies, » perperam legitur.

(47) Hinc patet recte Petavium in Græco hujus loci textu pro κλίματα, ut perperam legitur in Basilicensi Epiphanii Operum editione, substituisse κλίματα.

(48) Codex Bobiensis, « ex quibus Adda. » Cæterum ex codice Bobiensi et Epiphanio Casinensem sup-

est in modica navi, et mater vitæ, et duodecim gubernatores, et virgo lucis, et senior tertius. Unde et majori in navi (43) vivens spiritus adhibetur, et murus illius ignis magni, et murus venti, et aeris, et aquæ, et interioris ignis vivi (44), quæ omnia in luna habitabunt, usquequo totum mundum ignis absumat: in quot autem annis, numerum non didici. Et post hæc restitutio erit duorum luminarium (45), et principes habitabunt in inferioribus partibus suis (46); Pater autem in superioribus, quæ sua sunt recipiens. Hæc est omnis doctrina quam tradidit tribus discipulis suis, et jussit eos in tres mundi plagas (47) proficisci. Adda (48) partes sortitus est Orientis; Thomas vero Syrorum terras suscepit; Hermas vero ad Ægyptum profectus est: et usque in hodiernum, ibi degunt, dogmatis hujus gratia prædicandi.

cellum ingreditur salutandum. Quo ille viso, admiratus est primo habitus indumenta; habebat enim calceamenti genus, quod quadrisole (55) vulgo appellari solet; pallium autem varium, tanquam acrina specie; in manu vero (56) validissimum baculum tenebat ex ligno ebelino (57); Babylonium vero librum portabat sub sinistra ala; crura (58) etiam braccis obtexerat colore diverso, quarum una ruf., alia velut prasini coloris erat: vultus vero (59) ut senis Persæ artificis et bellorum ducis (60) videbatur. Igitur Marcellus statim ad Archelaum mittit, qui cum verbo citius adfuisset, in-

plevimus, in quo nulla Thomæ mentio.

(49) Hæc usque Epiphanium.

(50) Codex Bobiensis, « auxilio. »

(51) Codex Bobiensis, « donavit. »

(52) Vox, « episcopi, » deest in Bobiensi.

(53) Codex Bobiensis, « ad duodecim. »

(54) Codex Bobiensis, « requirit. »

(55) Codex Bobiensis, « trisulium. » Persas altis calceis usos fuisse ait Strabo lib. xv.

(56) Mire corruptus est hic Bob. cod.; legit enim, « aer inaspici enim. Manus vero. »

(57) Codex Bobiensis, « ebelino. » Baculum ex ebene gestasse prophetas, hoc est, sacrarum rerum interpretes ex Callisthene probat Ducangius in *Glossario*, verbo Ἐβελίνο.

(58) Hic lacuna est in codice Bobiensi.

(59) Casinensis, « vultus erat. »

(60) *Artificis et bellorum ducis.* Ad hæc verba præstat in medium proferte quæ animadvertit Philippus Buonarruotius v. cl. in operæ italicæ inscripto: *Osservazioni sopra alcuni frammenti di vasi antichi di vetro*, edito Florentiæ 1716, pag. 69. Cum, inquit, hujus disputationis Acta e Græco sint translata, hæc verba « artificis et bellorum ducis » quæ cum præcedentibus minus recte cohærent, versa videntur ab interprete qui exemplari mendoso usus fuerit, quique sic legerit ὡς δημοτοροῦ καὶ στρατηγού, cum fuisset legendum ὡς δημοῦ καὶ στρατηγού: quæ proinde verba hoc pacto vertenda essent, ut pro « artificis » legatur « principis populi » sive « tribuni, » et pro « bellorum ducis » legatur « magistratum gerentis, » juxta vim vocis στρατηγός, quæ quidem non tantum militare munus, sed etiam civile innuit. Idque confirmari potest auctoritate Plauti in *Curculione*, act. II, scen. III, v. 6, 7, ubi utraque hæc vox cum aliis munitis civilibus jungitur: *Nec strategus... nec demarchus, etc.*

vehi in cum animo urgebatur ex ipso habitu ac specie ejus, et maxime quidem (61), quod et quæ Turbone referente cognoverat; secretius factum apud semetipsum retractaverat, et diligenter præparatus advenerat. At vero prudentissimus Marcellus omni contentionum studio sublato, utrumque audire decernit (62), invitatis viris primariis civitatis; ex quibus iudices elegit, religione gentiles, quatuor numero, quorum hæc sunt nomina. Manipus grammaticæ artis et disciplinæ rhetoricæ peritissimus, Ægialeus (63) archiater nobilissimus et litteris apprimè eruditus, Claudius et Cleobolus duo fratres egregii rhetores (64). Fit ergo magnificus conventus; ita ut domus Marcelli, quæ erat immensa, repleretur ex his qui ad audiendum fuerant vocati (65): et cum in conspectu omnium constitissent ii qui adversum se dicere proponebant, tunc illi electi iudices excelsiores omnibus consederunt, atque Manæ dicendi initium datum est. Silentio igitur facto, primum (66) aggressus est hoc modo:

XIII. (67) Ego, viri fratres, Christi quidem sum discipulus, apostolus vero Jesu; pro nimia autem humanitate Marcelli adesse festinavi, ut qualiter oporteat observare modum divinæ religionis, eum edoceam: ne sicut muta animalia, quæ intellectu carent nec quid agunt advertunt, ita etiam Marcellus, qui nunc se velut dedititium doctrinæ Archelæi subjugavit, ad ultimum damno animæ feriat, cum præparandæ divini cultus observantiæ ultra non habuerit facultatem. Scio autem et certus sum, quod emendato (68) Marcello, etiam vos omnes salvi esse poteritis; ipsius enim iudicio suspensa pendet urbs vestra: quod si ab unoquoque vestrum abiciatur vana præsumptio, et ea quæ dicentur a me, veri amore audiantur, futuri sæculi hæreditatem, cœlorum regna capietis. Sum quidem ego Paracletus, qui ab Jesu mitti prædictus sum, « ad arguendum mundum de peccato et de injustitia » (69). Sicut et qui ante me missus est Paulus, « ex parte scire, et ex parte prophetare » se dixit, mihi reservans quod perfectum est, ut hoc quod ex parte est destruiam. Tertium ergo testimonium accipite, apostolum me esse Christi electum: et si vultis mea verba suscipere, invenietis salutem; nolentes autem, vos æternus ignis absumere habet. Sicut enim Hymenæus et Alexander « traditi sunt Satanæ, ut

A discerent non blasphemare⁹; » ita et vos omnes pœnarum principi trademini, pro eo quod manus iniecistis in Patrem Christi, cum enim dicitis causam esse omnium malorum, et conditorem injustitiæ, et totius iniquitatis creatorem, ex eodem fonte dulcem et amaram producentes aquam: quod fieri aut intelligi nulla ratione possibile est. Cui enim oportet credi? magistris vestris istis, qui carnibus vescuntur et affluentissimis deliciis perfrenantur: aut Salvatori Christo Jesu dicenti, sicut scriptum est in Evangeliorum libro: « Non potest arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere¹⁰; » et alio in loco, patrem diaboli¹¹, mendacem et homicidam ab initio esse confirmat; rursus desiderium fuisse tenebris (70), B ut insequerentur illud, quod de luce initio fuerat prolatum Verbum, et inimicum hominem zizaniorum seminatore¹², et principem sæculi mundi hujus Deum¹³, qui hominum mentes exæcat, ut in Evangelio Christi deserviant? Bonus est iste Deus, qui suos homines salvari non vult? Et, ut ne multa alia revolvam et spatium temporis obtinam, veræ doctrinæ differens (71) tempus, hæc dixisse sufficit, et ad propositum redeam, ut competenter ostendam istorum absurdum esse doctrinam, nec quidquam Deo et Patri Domini nostri Salvatoris ascribendum, sed malorum nostrorum causam accipere Satanam: in ipsum etenim rejiciendum, quod omnia hujusmodi mala ab ipso generentur. Sed et ea quæ in prophetis et lege scripta sunt, ipsi nihilominus ascribenda sunt; ipse est enim, qui in prophetis tunc locutus est, plurimas eis de Deo ignorantias suggerens, et tentationes, et concupiscentias. Sed et devororem eum sanguinis et carnis ostendunt; quæ omnia ad eum pertinent Satanam et ad prophetas ejus, quæ transformare voluit in Patrem Christi, et scribere parca quædam vera, ut per hæc etiam cætera quæ sunt falsa, crederentur. Unde bonum nobis est ex omnibus quæ usque ad Joannem scripta sunt, nihil omnino suscipere, a diebus vero ejus evangelizatum regnum cœlorum solum amplecti: semetipsos enim triserunt, ridicula et ludicra introducetes, exiguis quibusdam verbis in lege adumbratis, ignorantes quia malis si admiscerentur bona, malorum corruptione etiam quæ bona sunt, exterminantur. Et si quidem est quisquam, qui possit

⁷ Joan. xvi, 8. ⁸ I Cor. xiii, 9. ⁹ I Tim. vii, 30. ¹⁰ Matth. vii, 18. ¹¹ Joan. viii, 44. ¹² Matth. xiii, 25. ¹³ Ephes. vi, 12.

(61) Codex Bobiensis non habet, « quidem. »

(62) Codex Casinensis male, « cernit. »

(63) Codex Bobiensis, « grammaticus et disciplinæ rhetoricæ artis peritissimus, et Ægidius. » Horum autem iudicum primum, gentium philosophiæ professorem, secundum medicum, tertium grammaticum, quartum rhetorem facit Epiphanius num. 40.

(64) Codex Casinensis, « rectores. »

(65) Codex Bobiensis, « convocati. »

(66) Codex Casinensis, « plurima. »

(67) Huc usque Valesius edidit ex codice Bo-

biensi.

(68) In codice Casinensi, « enim dato. »

(69) Videtur hic locus a Manete, vel ab imperito librario corruptus; nam in sacro textu, « justitia, » scribitur contrario sensu. Varia autem sacræ Scripturæ loca dolose interpolasse, atque corrupisse Manetem discrete Archeaus asserit infra cap. 53, et ex Epiphanio colligitur in ejusdem hæresi num. 56.

(70) Videtur respicere Manes ad illa Joan. i, 5: « Et tenebræ eum non comprehenderunt. »

(71) In codice Casinensi, « disserens » legitur.

ostendere, legem recti tenentem esse, debet custodiri; sin autem malam ostendere, interimenda est et abjicienda, quippe quæ mortis (72) ministerium continet informatum¹⁴, quæ vultus Moysi gloriam, contegens, destruxit. Non est igitur sine periculo cuiquam vestrum pariter cum lege et prophetis novum Testamentum, tanquam (75) unius sint utraque, docere, quippe cum renovet de die in diem Salvatoris nostri eruditio; illa vero veterascens et senescens prope exterminium fiat. Quod manifestum est his, qui discretionem habere possunt; quia sicut arboris cum senuerit rami, vel truncus fructum ultra non affert, sed abscinduntur, et membra corporum cum corrupta fuerint, amputantur: corruptionis eum virus ex membris per omne corpus infunditur, et nisi artificis diligentia remedium morbus acceperit, corpus omne vitiat; ita ergo et recipientes legem, nisi cognoveritis cuius sit, animas cum salute perdetis. « Lex enim et prophetæ usque ad Joannem Baptistam¹⁵, » a Joanne vero lex veritatis, lex promissionum, lex cælorum, lex annuntiatur humano generi nova. Equidem donec non erat qui verissimam scientiam Domini nostri Jesu vobis ostenderet, peccatum non habebatis: nunc autem et videtis, et auditis, et in inscitias (74) ire vultis, ut legem quæ destructa est et relicta, (75) sicut Paulus qui apud vos probatissimus habetur, ait in quadam Epistola sua hoc modo: « Si enim quæ destruxi hæc iterum reædifico, prævaricatorem me constituo¹⁶. » Hoc autem dicit, gentiles eos judicans, propter quod sub elementis mundi essent¹⁷, priusquam venerit plenitudo fidei, credentes in lege et prophetis.

XIV. *Judices dixerunt*: Si quid adhuc manifestius habes, dic de doctrinæ tuæ modo, et fidei titulo. *Manes dixit*: Ego duas naturas esse dico, unam bonam, et alteram malam; et eam quidem quæ bona est, in quibusdam partibus habitare; malam vero esse tam mundum hunc, quam omnia quæ in eo sunt, quæ quasi ergastula in parte maligni posita sunt, sicut ait Joannes: « Totus mundus in maligno est positus¹⁸, » et non in Deo. Propterea duo loca esse diximus, unum bonum, et alium qui extra eum est, ut in his spatium habens, posset in se suscipere creaturam mundi. Si enim

A dicimus monarchiam unius naturæ, et omnia Deum replere, et nullum esse extra eum locum, quis erit creaturæ susceptor? ubi gehenna ignis? ubi tenebræ exteriores? ubi fletus? In ipso dicam? Absit; alioquin etiam ipse in his pariter cruciabitur. Non ista sentiat quicumque salutis vestræ curam geritis; exemplum enim vobis dicam, ut plenius intelligatis. Unum vas est mundus; quod Dei substantia totum hoc vas replevit, quomodo jam potest in ipso vase aliquid amplius reponi? Si repletum est, quomodo suscipiet quod ponitur, nisi evacuetur de vase pars aliqua? Aut quo proficiet quod evacuetur, cum locus non sit? Ubi terra? ubi cælum? ubi abyssus? ubi stellæ? ubi sedes? ubi potestates? ubi principes? ubi tenebræ exteriores? quis est qui horum posuit fundamenta, et ubi? Non potest aliquis dicere, nisi forte blasphemet. Quomodo autem et condere potuit creaturas non subsistente materia? Si enim de non exstantibus, consequetur (76) has visibiles creaturas meliores esse, et omnibus virtutibus plenas. Quod si malitia est, et mors in eis, et corruptio, et si quid bono contrarium est; quomodo ex alia natura factas esse eas dicimus? Si vero consideretis quomodo generentur filii hominum, invenietis non esse Dominum hominis creatorem; sed alium, qui et ipse ingentæ est naturæ, cujus conditor nullus, nec creator, nec factor est, sed sola malitia sua talem eum protulit. Est igitur vobis hominibus commistio cum uxibus vestris, de hujusmodi occasione descendens. C Cum quis vestrum carnalibus aliisque cibis fuerit satiatus, tunc ei concupiscentiæ oboritur incitatio, et ita generandi filii fructus augetur, ut non ex virtute aliqua, nec ex philosophia, nec ex alio ullo intellectu; sed ex sola ciborum satietate, et libidine, et fornicatione. Et quomodo mihi quisquam dicet, quia ad imaginem Dei factus est pater noster Adam, et ad similitudinem, et similis est ei qui fecit eum? Quomodo omnes qui ex eo generati sumus, similes ei sumus? imo vero e contrario plurimæ nobis sunt formæ, diversi vultus ferentes effigiem? Quod quam verum sit, demonstrabo vobis in parabolis. Intuemini mihi aliquem volentem thesaurum aut aliquid aliud signare (77), et accepta D cera, vel luto velle vultus sui signaculum quod

¹⁴ II Cor. vi, 7. ¹⁵ Luc. xvi, 16. ¹⁶ Gal. ii, 18. ¹⁷ Gal. iv, 3. ¹⁸ I Joan. v, 19.

(72) Hic unus ex illis sacræ Scripturæ locis esse videtur, quos Manes, Archelao teste in cap. 55 hujus disputationis, ad suam fulcendam hæresim corripuit: nam diversum sensum præ se ferunt Pauli verba ad quæ respicit, tam in vulgata editione, quam apud Archelaum nostrum infra cap. 43.

(73) Ita codicis Casinensis lectionem correximus, in quo scriptum est, « novum testimonium, tum tanquam. »

(74) Locus corruptus: forte, « et inficias. »

(75) Deest fortasse, « observetis, » vel quid simile.

(76) In codice Casinensi est, « consequentem. »

(77) Antiquos annulis omnia signasse, quæ a domesticorum et servorum rapinis vindicare satage-

bant, arcas, armaria, amphoras, penum aliaque furto ac rapinæ obnoxia, res notissima est antiquitatis Romanæ et Græcæ studiosis, deque ea post alios late agit Kirchmannus *De annulis*, c. 10. Annuli ad hoc facti, *signatorii*, et *sigillatorii*, et a Vopisco in AURELIANO *sigillatii* nuncupantur; quin et *signacula*, ut Archelao *disputationis* interpret vertit, dici posse scite tradit Salmasius *De subsignandis testamentis*, cap. 19. Cera autem in hanc rem usos fuisse veteres late probat Vossius *De idololatria*, lib. iv, cap. 91. De creta, quam *tutum* idem Archelao interpret vocat, testis est Servius in lib. iv *Æneidos*, ad illa verba: *Longæva sacerdos*, ubi Sibyllæ apud Cumas agenti ab Erythræis epistolam missam fuisse refert, « antiquo more signatam. »

gerit, exprimere; quod si alius quoque vultus sui figuram similiter expresserit, nunquid simile signaculum apparebit? Nequaquam, etiamsi vos nolitis, quod verum est, confiteri. Quod si non sumus similes in signaculo, sed est in nobis differentia, quomodo non probatur principum nos, et materiæ esse facturam: secundum enim (78) ipsorum formam, et similitudinem, et imaginem etiam nos existimus formæ diversæ. Quod si eam quæ ex initio facta commistio est, et qualiter facta sit, vultis ediscere, edicam.

XV. *Judices dixerunt*: Non prius quæritur quomodo facta sit prima commistio, nisi prius detur ratio, duo esse principia naturalia. Cum enim claruerit duo esse ingenita, tunc etiam reliqua fidem capient, etiam si pars aliqua non accommodaverit assensum: iudicandi enim nobis potestate permessa dicemus, quod nostræ opinioni claruerit. Demus tamen et Archelao dicendi facultatem ad hæc, ut quæ ab utroque dicta fuerint comparantes, pro veritate possimus ferre sententiam. *Archelaus dixit*: Tametsi ingentis audaciæ, et blasphemix plena est intentio adversarii. *Manes dixit*: Audite, iudices, quid dixerit (79), adversarii? Ergo duæ res sunt. *Archelaus dixit*: Insaniæ magis quam prudentiæ videtur mihi plenus iste, qui mihi hodie controversiam movet, quia dixero adversarii, sed ablata tibi est in modico sermone objectio: tametsi quidem ex hoc arbitratus es me affirmaturum (80) duas esse naturas. Ingentem doctrinam ferens ades; neutrum enim eorum quæ asseris, stat. Potest enim is qui non natura, sed proposito adversarius est, amicus effectus, non esse adversarius, et ita cum alter e nobis alteri acquieverit, unum atque idem uterque apparebit; quæ causa indicat creaturas rationabiles libero arbitrio esse permissas, unde et conversiones recipiunt, et ideo ingenitæ naturæ esse non possunt (81). Quid ergo ais? duæ istæ naturæ inconvertibiles sunt, an convertibiles, aut una eorum convertitur? At vero Manes remoratus est, non inveniendo responsum; intuebatur enim quod ex utroque concluderetur, retractans: Quia si dicam converti eas, respondebit mihi illud, quod in Evangelio scriptum est de arboribus; quod si negem esse convertibiles, permissionis statum et causam ne-

Meminit Herodotus in *Euterpe*, γῆς σημαντιδος, « terræ signatrici; » et Cicero, orat. iv in *Verrem*, epistolæ *cretula* signatæ. Cujus autem generis esset hæc terra, ex eodem Cicerone liquet in or. pro *Flacco*, ubi sic ait: « Hæc quæ a nobis prolata laudatio obsignata erat creta illa Asiatica, quæ fere est omnibus nota nobis, qua utuntur omnes non modo in publicis, sed et in privatis litteris. » Pinguis enim, lenta et glutinosa est creta illa. Denique de proprii vultus imagine in annulis interdum representata, locus est Plauti in *Pseudolo*, scen. 1:

Ea causa miles hic reliquit symbolum,

Expressam in cera ex anulo suam imaginem.

Cæterum thesauri sigillo obsignati mentio est apud Theodoretum in orat. 5 *De providentia*, haud procul ab initio, ubi de apibus.

(78) In codice Casinensi erat, « sed Deum enim, »

A cessario expetet (82). Interea aliquando respondit Manes: inconvertibiles quidem sunt utraq; quantum spectat (85) ad contraria: convertibiles vero, quod spectat ad propria. *Archelaus dixit*: Videris mihi delirus esse, et obliviscens propositionum tuarum; sed ne eorum quidem quæ didicisti (84), verborum virtutes vel qualitates agnoscere. Neque enim conversio quid sit agnoscis, neque quid sit ingenitum, aut quid dualitas, non quid præteritum, vel quid præsens, quidve futurum sit, sicut ex his quæ a te nunc dicta sunt, adverti. Inconvertibilem enim esse affirmasti utramque naturam, quantum ad contraria spectat (85); convertibilem vero, quantum ad propria. Ego vero dico, quia qui in propriis vertitur, non excedit a se, sed est in eisdem, quibus semper est inconvertibilis; qui vero recipit convertibilitatem, hic extra propria effectus, devenit in aliena.

XVI. *Judices dixerunt*: Convertibilitas illum cui accidit, transfert in alium; ut si dicamus, *Judæus*, si velit fieri Christianus, aut si Christianus velit esse gentilis, hæc species est convertibilitatis, et causa. Neque vero si gentilis, cum in omnibus propriis suis maneat, ac diis suis hostias offerat, templisque ex more deserviat, donec perseverat in propriis, ac proficit, nunquid dici potest esse conversus? Quid igitur dicis? recipiunt convertibilitatem an non? *Et immorante Mane*, *Archelaus ait*: Si quidem convertibiles esse dicit utrasque naturas, quid est quod impediatur, uti ne unum atque idem eas esse opinemur? Si enim inconvertibiles sunt, non est in his naturis quæ similiter inconvertibiles sunt et similiter ingenitæ, ulla discretio, neque altera ex his bona agnoscitur aut mala. Quod si convertibiles sunt, scilicet provenire potest, et bonum effici malum, et malum bonum. Si enim hoc provenire possibile est, quare non unum dicamus ingenitum, quod intelligere magis dignum est juxta rationem veritatis? Intueri enim oportet, quomodo malus ille fuerit ab initio, aut in quos malitiam exercuerit ante mundi constitutionem. Cum celum nondum exstitisset, et nondum terra subsisteret, non homo, non animal; in quos exercebat malitiam? quem opprimebat injuste? quem spoliavit? quem occidit? Quod si suis eum dicas exstitisse malum,

nullo sensu: nos ex ingenio, ut editum est, correximus.

(79) Forte, « quod dixerit, » vel « quia dixerit. »

(80) Ita hunc locum restituimus; nam in codice legebatur, « tam si quidem ex hoc arbitratus est se affirmaturum; » sed supra vocem *tam*, quædam lineola literæ c similis apparebat, quam particule et compendium esse putavimus.

(81) Forte, « et ideo duæ ingenitæ naturæ esse non possunt. »

(82) In codice Casinensi erat, « expetet. »

(83) In eodem codice tam in hoc commate, quam in sequenti, perperam legitur, « exspectat. »

(84) Forte, « dixisti. »

(85) Et hic male legitur in codice Casinensi, « exspectat. »

aine dubio ergo ostenditur illum bonæ esse naturæ. Si vero et illi omnes mali sunt, quomodo potest Satanam et Satanas ejicere? Sed conclusus sermone convertis (86), ut dicas, Bonus vim passus est a malo. Sed nec hoc quidem est tibi sine periculo dicere, ut lucem victam esse confirmes; quod enim vincitur, vicinum habet interitum. Quid enim ait sermo divinus? « Quis enim potest introire in domum fortis, et deripere vasa ejus, nisi illo sit fortior ¹⁹? » Quod si hominibus eum malum existisse dixeris, et ex eo malitiæ suæ indicia demonstrasse: ergo ante hoc bonus fuit, et convertibilitatem recipit ex eo, quod creati hominis (87) causa invenitur existisse malitiæ. Sed postremo dicat quod est malum, ne forte nomen solum defendat aut astruat. Quod si non nomen mali, sed substantia; fructus nobis malitiæ et nequitiae hujus exponat, quoniam non agnoscitur unquam arboris natura sine fructu ²⁰.

XVII. *Manes dixit*: Constet apud te prius, quia est radix alia malitiæ, quam non plantavit Deus, et tunc tibi dicam fructus ejus. *Archelaus dixit*: Non hoc veri expetit ratio; neque enim assentiar tibi radicem esse malæ arboris illius, de cujus fructibus nunquam ullus gustaverit. Tanquam si velit aliquid quis emere; nisi prius gustando discat, utrum arida sit species aut liquida, pecuniam non proferit; ita neque ego tibi assentiar esse arborem malam et pessimam, nisi prius qualitas fructuum ejus fuerit manifestata: scriptum est enim, quia de fructibus arbor cognoscitur ²¹. Dic ergo nobis, o Manes, arbor quæ dicitur mala, quem afferat fructum, aut cujus naturæ sit, quam virtutem habeat, ut tibi credamus, etiam radicem arboris ipsius esse talem? *Manes dixit*: Radix quidem mala, arbor autem pessima, incrementum vero non ex Deo; fructus autem fornicationes, adulteria, homicidia, avaritia et omnes mali actus malæ illius radicis. *Archelaus dixit*: Ut tibi credamus, quia isti sunt fructus malæ illius radicis, gustum nobis eorum profer; substantiam enim ingentem esse pronuntiasti hujus arboris, cujus fructus secundum sui similitudinem proferuntur. *Manes dixit*: Hæc ipsa injustitia quæ in hominibus est, testimonium reddit, et avaritia de gustu illius malæ radicis. *Archelaus dixit*: Ergo, ut dixisti, fructus sunt arboris hujus iniquitates istæ, quæ geruntur ab hominibus. *Manes dixit*: Ita plane. *Archelaus dixit*: Si fructus isti sunt, id est, actus hominum mali, ipsi ergo homines radicis locum atque arboris obtinebunt; ipsos enim pronuntiasti fructus ferre hujuscemodi. *Manes dixit*: Ita dico. *Archelaus dixit*: Male dicis, ita dico; non enim ita dicis, alioquin cum homines cessaverint peccare, arbor malitiæ infructuosa apparebit. *Manes dixit*: Impossibile est

A quod dicis; si enim unus cessaverit, aut alius, aut plures; alii autem hoc agerent. *Archelaus dixit*: Si omnino possibile est unum, et alium, et plures, sicut ais, non peccare, possibile est etiam hoc omnes agere; unius enim conditoris sunt, et unius massæ homines omnes; et ne otiose per ineptias sequar, ea quæ incondite protulisti, certis præscriptionibus excludam. Ais fructus malæ radicis atque malæ arboris esse actus hominum, id est, fornicationes, adulteria, perjuria, homicidia et reliqua his similia? *Manes dixit*: Ita. *Archelaus dixit*: Ergo si humanum genus interire pervenerit a facie terræ, ita ut ultra jam peccare non possint, periret arboris hujus substantia, fructum ultra non afferens. *Manes dixit*: Et quando, quod dicis, fiet? *B Archelaus dixit*: Quoniam quod futurum est nescio, homo enim sum; non tamen sermonem istum indiscussum relinquam. Quid dicis de humano genere, ingentum est, aut factura? *Manes dixit*: Factura est. *Archelaus dixit*: Si factura est homo, quis est adulterii, et fornicationis, et reliquorum talium pater? cujus hic est fructus? Priusquam fieret homo, quis erat qui fornicaretur, aut adulteraret, aut homicidia perpetraret? *Manes dixit*: Sed homo a mala natura plasmatus, manifestum est, quia ipse sit fructus, etiam si peccet, etiam si non peccet: unde semel absolute nomen hominum et genus tale est, etiamsi justa gesserit aut injusta. *Archelaus dixit*: Sed et illius rei faviamus mentionem. Si ipse, ut ais, hominem fecit malignus, quare malitiam exercet adversus eum?

XVIII. *Judices dixerunt*: Hoc volumus scire a te, Manichæe, quomodo illum affirmasti malum esse? Ex eo, quo homines facti sunt, aut antea? Quia enim necesse est te malitiæ ejus opus ostendere ex eo tempore ex quo malum eum fuisse asseris; certus esto, quia neque cognoscitur vini qualitas, nisi prius gustaverit quis, sicut et ex fructu omnis arbor dignoscitur. Quid ergo dicis? ex quo tempore malus est hic? necessaria enim nobis videtur hæc ratio. *Manes dixit*: Semper. *Archelaus dixit*: Ostendam etiam hoc, optimi viri et prudentissimi auditores, quoniam sermo ejus omnino non constat: nam et ferrum non est semper malum, nisi ex quo homo est, et artificium ejus in malo conversum, utendo ex eo perverse; omne peccatum existit ex quo homo est. Sed nec ille quidem ipse magnus serpens, malus ante hominem fuit; sed post hominem, in quo malitiæ suæ ostendit fructum, quia ipse voluit. Si ergo nobis post hominem apparet secundum Scripturas malitiæ pater; quomodo ingentus erit, qui post hominem qui factura est, malus effectus est? Sed ex hominis tempore a se creati (88), cur malus ostendatur? Quid in

¹⁹ Marc. III, 27. ²⁰ Matth. VII, 18. ²¹ Ibid. 16.

(86) Forte, « sermonem convertis. »

(87) Forte, « creatio hominis. »

(88) Prima facie hic locus videbatur esse corruptus, sed modica vocum transpositione clare sensus

ejus constabit, ut sit: sed ex tempore omissi a se creati, hoc est, quo hominem ipse creavit, cur malus ostendatur?

eo concupivit? si omne corpus suæ facturæ erat, quid zelatus est? Qui enim zelatur aut concupiscit, meliora et aliena concupiscit. Si ergo ex eo homo est, mala natura, demonstratur quomodo suus fuit, sicut frequenter ostendi, homo. Si enim suus erat homo, malus erat etiam ipse, tanquam talis arboris fructus; mala enim arbor, sicut ais, malos fructus facit. Cum omnes enim mali essent, quid desideravit, aut unde initium malitiæ ostendit, si ex tempore plasmati hominis malitiæ ejus homo causa est? Lege autem ac præcepto sibi dato, homo poterat nequaquam obtemperare serpenti et his quæ ab eo dicebantur, cui si non obtemperasset homo, qua ex causa malus fuisset? Quod si ingenitum est malum, et quomodo interdum homo fortior illo invenitur? Obtemperans enim mandato Dei frequenter vincet omnem malitiæ radicem; et ridiculum est, si iste qui factura est, fortior invenitur ingenito. Cujus autem est lex et mandatum, illud dico, quod homini datum est? Sine dubio confitebitur Dei esse. Et quomodo potest dari lex alieno, aut inimico quis potest dare præceptum? Aut ille qui accipit præceptum, quomodo potest adversus diabolum, id est, adversus creatorem suum pugnare, tanquam si filius patri, cum beneficiorum debitor sit, irrogare velit injurias? Ita in hac parte inutilitatem hominis designas, si per legem et mandatum adversus eum qui plasmaverit, dicat, atque eum vincere conetur. In tantum enim stoliditatis progressum esse ipsum diabolum putabimus, quod adversum se hominem fecisse non senserit, nec animadverterit quid futurum esset, nec providerit quid sequebatur; cum etiam in nobis qui factura sumus, sit aliqua vel parva scientia, inest et aliquid prudentiæ, et existimationis nonnunquam certæ. Et quomodo ingenito ne exiguum quidem providentiæ fuisse credimus, neque existimationis, aut intellectus; sed brutissimus sensu, et obtusissimi cordis, et naturæ pecoris invenitur, secundum assertionem videlicet tuam? Quod si ita est, quomodo homo qui ingenio atque scientia non parum pollet, ab eo qui ignarus omnium atque hebes sensu est, potuit accepisse substantiam? Quomodo hujuscemodi auctoris opus esse hominem audebit aliquis confiteri? Quod si homo anima est et corpus, et non solum corpus sine anima, quæ sine se subsistere non possunt; quare ea inimica sibi met dices et contraria? Videtur enim mihi Dominus noster Jesus Christus de his dixisse per parabolas: « Nemo potest vinum novum in utres veteres mittere, alioquin rumpentur utres, et vinum effundetur ».⁸⁹ Sed vinum novum in utres novos mittendum est, quoniam quidem idem Dominus est utris et vini, nam etsi diversa substantia sit, sed dominatione et observantiæ usu ex his duabus una

A persona subsistit. Non enim animam dicimus substantiæ unius esse cum corpore, sed habere unumquodque qualitatem suam; et tanquam ad unum genus atque unam speciem hominum, uter ac vinum comparatur, ita ab uno Deo hominem editum ratio expetit veritatis: gaudet enim anima corpore, et diligit et colit illud; nihilominus etiam corpus gaudet ab anima se vivificatum. Quod si maligni opus dicat esse quis corpus, cum sit et corruptibile ac vetustum atque deterrimum, non potest ferre spiritus virtutem, nec animæ commotionem et ejus splendidissimam creaturam. Sicut enim si assummentum panni rudis assuat quis vestimento veteri⁹⁰, major scissura fit; ita etiam corpus, si præclarissimo operi, animæ associatum fuerit, interiret. Similiter et si quis inferat lucernæ lumen in locum tenebrosum, fugantur continuo tenebræ, nec apparent; ita intelligendum est, anima corpori inserta, continuo tenebras effugatas, et unam jam effectam esse naturam, atque unum hominem in unam speciem constitutum: et ita conveniet consonanter vinum novum esse missum in utres novos, et assummentum panni rudis assutum non esse veteri vestimento. Sed ex hoc ostendere possumus consonantiam esse virtutum in utraque, id est, corporis atque animæ substantia, in qua ait Scripturarum doctor maximus Paulus, Deum in corpore⁹¹, sicut voluit, unumquodque membrum posuisse.

XIX. Quod si tibi id difficile videtur intellectu, nec acquiescis his dictis, saltem exemplis tibi affirmabo. Intuere hominem templum esse quoddam, sicut scriptum est⁹²; spiritus autem qui in ipso est, referat ejus formam, qui inhabitat templum; neque ergo templum constitui potest, non agnito prius habitatore templi, neque inhabitator collocatur, si templum non sit exstructum. Cum ergo utrumque una ac pariter deducitur; quomodo in his inimicum aliquid aut contrarium inveniri potest, et non potius ab amicis atque idem volentibus utrumque videtur effectum? Et ut scias, quoniam et amicitia et genere conjuncti sunt, qui scit et audit: « faciamus hominem, » et reliqua, respondit. Hic enim qui templum exstruit (89), interrogat illum qui informat simulacrum, mensurasque etiam magnitudinis ac latitudinis vastitatisque perquirat, ut ita fundamentorum spatia describat; neque enim in vanum quis templum exstruit, nisi mensuras collocandi didicerit simulacri. Similiter igitur perquiratur modus corporis atque mensura, ut possit apte in eo anima collocari ab artifice omnium Deo. Quod si dicat quis inimicum esse eum, qui plasmaverit corpus; Deus (90) qui creator est animæ mez, quomodo non, dum alteri invidet, alterius operi irrogavit infamiam, ut aut ille qui templum exstruit, angustum faciat, ita ut capere non possit quod ead

⁸⁹ Matth. ix, 17. ⁹⁰ Ibid. 16. ⁹¹ I Cor. xii, 18.

⁹² I Cor. iii, 17; II Cor. vi, 16.

(89) Forte, « sic enim qui templum exstruit. » In codice enim erat, « exstruis. »
(90) In codice Casinensi, « Deum. »

locatur? aut ille qui simulacrum fecit, quomodo non grave aliquid pertulit et ponderosum, quo intro- misso, templum continuo concideret? Secundum hoc, quod novimus esse inimicorum studia, con- templemur hæc, si non ita se habent; sin autem oportet omnia iisdem mensuris, eadem æquitate disponi, similique gloria efferri; quid adhuc de hoc dubitamus? Addimus tantum, si placet, etiam illud exemplum: similis videtur esse homo navi, quæ instructa ab artifice, atque in mare deducta est, quamque navigare impossibile est sine gubernaculis, quibus regi et flecti possit in quæcunque loca vo- luerit gubernator ejus. Et quia eodem artifice in- digeat corpus gubernaculorum, quo et totius navis, nulli dubium est; sine gubernaculis enim otiosum erit omne navis opus, corpus illud immensum. Ita ergo animam corporis gubernacula dicimus; re- guntur autem utraque arbitrii atque animæ liber- tate, quo velut gubernatore utimur; quæ cum per conjunctionem (91) unum effecta, consonantiam officii sui continent ad omne opus, quodcumque ex æmetipsis efficiunt, uni auctori et conditori test- monium ferunt.

XX. His auditis, turbæ quæ aderant, vehementer gavisæ sunt, ita ut pene manus injicerent in Ma- nem, quos vix Archelaus cohibens et reprimens, con- quiescere fecit. *Judices dixerunt*: SuffICIENTER ostendit Archelaus hominis et corpus et animam unius esse factoris, eo quod consonare in conjun- ctione non possit opus unius, si propositum artifi- cis a se dissentiret alterius. Quod si dicatur unum explicare utrumque minime valuisse, infirmitatem ostendit artificis; quia et si dicat quis animam boni Dei esse, otiosum opus invenitur hominis nisi etiam corpus acceperit. Quod si rursus corpus mali Dei dicatur esse figmentum, otiosum nihilominus erit, si animam non acceperit: quæ utique nisi com- mitione atque sibi invicem fuerit inserta cum cor- pore, homo nec erit, nec dicetur. Unde multis exem- plis approbavit Archelaus, totius hominis unum atque eundem esse factorem. *Archelaus dixit*: Scire te non dubito, Manes, hoc, quod generantis aut creantis filius dicitur ille, qui natus est et crea- tus (92). Quod si malignus hominem fluxit, pater ejus esse debet secundum naturam. Et cui ergo di- cebat Dominus Jesus, docens orare homines: « Sic dicite cum oratis: Pater noster, qui es in cœlis »⁹⁶. Et iterum: « Orate Patrem vestrum (93), qui est in occulto »⁹⁷. De Satana autem dixit vidisse se eum: « Sicut fulgur cadentem de cœlo »⁹⁸, uti ne quis-

quam audeat dicere, quod ipsum nos docebat orare, neque enim descenderat Jesus, ut homines conjun- geret, et reconciliaret Satanæ, qui potius conte- rendum eum sub pedibus fidelium suorum tradidit. Sed ego beatiore istos dicam esse gentiles, qui multos quidem introducunt deos, unanimes tamen atque amicos eos constituentur; hic vero duos intro- ducens, inimicitias inter eos discordemque senten- tiam non erubescit astruere. Quod si simulatos (94) sub hujuscemodi conditione introducerent (95) deos, ludum jam gladiatorium inter eos erat videre, innu- meras habentes naturas diversasque sententias.

XXI. Jam vero de interiore atque exteriori ho- mine quid me necesse est dicere, cum Salvatoris voce dicatur ad eos qui camelum glutunt et de- foris hypocritæ sunt, blandimentis atque adulatione circumdati, ad quos Jesus ait: « Væ vobis Scribæ et Pharisæi hypocritæ; quare, quod deforis est ca- tini, et calicis lavatis; quod autem intus est, im- munditia plenum est? Aut nescitis, quia qui fecit, quod foris est, et quod de intus est, fecit »⁹⁹? Nun- quid de catino, et de calice loquebatur? Nunquid vitriarius erat qui hæc dicebat, aut figulus, ex luto fingens vasa? Nonne de corpore atque anima evi- dentissime loquebatur? Quoniam quidem Pharisæi aneti et cimini decimas exspectantes¹⁰⁰, quæ erant graviora legis relinquebant, et his (96) quæ extrin- secus erant adhibentes diligentiam, contemnebant. ea quæ ad salutem animæ pertinebant; exspecta- bant etiam salutationes in foro¹⁰¹, et primos discu- bitus in cœnis, quos sciens Dominus (97) Jesus perditos esse, dicebat eis, quia his solis rebus quæ deforis erant, adhiberet diligentiam, et ea quæ intrinsecus erant contemnerent velut aliena, igno- rantes quoniam qui corpus fecerat, ipse fecit et animam. Et quis ita lapideus est et stolidus, ut non ad omnia ei iste sermo sufficiat? Cui sermoni con- sonans Paulus ait, interpretans ea quæ in lege scri- pta sunt, hoc modo: « Non infrenabis os bovi tri- turanti. Nunquid de bobus cura est Deo? Aut pro- pter nos (98) utique dicit »¹⁰²? Sed quid immoramur ulterius? adjiciam tamen pauca de pluribus. Si duo sunt ingenita et his loca certa decernimus, dividitur Deus, si intra certum locum est et non ubique dis- funditur, et erit multo inferior loco in quo est (ma- jus (99) enim quod continet semper eo quem con- tinet), et efficitur Deus ejus magnitudinis, cujus est locus in quo continetur, sicut homo, si sit in domo. Deinde ratio requirit, quis est, qui inter eos divise- rit, aut quis eis certos terminos statuerit; et inve-

gendum, « introducerent. »

(96) In eodem codice, « ex his. »

(97) Hic mire depravatus est codex Casinensis, legit enim, « primos discipulos subito in cœnis, quod scientes Dominus. » Nos cum ex sacro textu restituimus.

(98) Melius Vulgata, « an propter nos. »

(99) In Casinensi, « malus, » nullo sensu.

⁹⁶ Matth. vi, 9; Luc. xi, 2. ⁹⁷ Matth. vi, 6.

⁹⁸ Luc. xi, 48. ⁹⁹ Luc. xx, 46; Matth. xxiii, 6;

(91) In codice Casinensi est, « quæ cum conjun- ctionem. »

(92) In eodem codice legitur, « natus est creatus. »

(93) Melius in Vulgata, « ora Patrem tuum in abscondito. »

(94) In codice Casinensi, « quod simulatos. »

(95) In Casinensi codice est, « introduceret. » Sed hic de gentilibus loqui palam est: quare le-

nitur jam uterque multo inferior virtutis humanæ. Lysimachus enim et Alexander totius mundi imperium tenuerunt, omnesque nationes barbaras atque omne genus hominum subijcere potuerunt, ita ut non esset alius imperator per illud tempus præter ipsos sub cælo. Et quomodo audebit quisquam dicere, non ubique esse Deum, qui est lumen verum indeficiens, cujus est regnum sanctum et sempiternum, ceu (1) nequissimi istius impietas, qui nec æqualem quidem (2) cum hominibus potestatem omnipotenti Deo tribuit?

XXII. *Judices dixerunt* : Lumen in tota domo lucere scimus, et non in una aliqua parte, sicut et Jesus dicit, quia « nemo lucernam accendens ponit sub modio, sed super candelabrum, ut luceat omnibus qui in domo sunt »²². Si ergo lumen est, necesse est illud (si tamen Jesus creditur) mundo universo lucere, et non per partes; a quo (3) si universum obtinet mundum, ubi jam ingenitæ tenebræ, nisi forte accidentes, intelligantur? *Archelaus dixit* : Quoniam quidem multo melius a vobis intelligitur sermo evangelicus, quam ab isto qui se paracletum esse profitetur, quem ego magis paracletum quam paracletum dixerim, dicam ego quomodo acciderint tenebræ. Cum lux esset ubique diffusa, mundum cœpit Deus condere, initium a cælo et terra sumens, in quo ita ratio evenit, ut medietas quæ est terræ locus umbra obiectus, obiectu (4) videlicet earum quæ factæ sunt creaturarum, inveniretur obscurus, ita ut res expeteret introduci lucem huic ipsi in medietate posito loco. Unde et in Genesi Moyses enarrans facturam mundi, nequaquam facit tenebrarum mentionem, aut quasi factæ sint, aut non factæ; sed ipse tacuit, his qui possint advertere, derelinquens rationem hujus intellectus; quæ quidem nec satis est ardua atque difficilis: cui enim non fiat manifestum, solem istum visibilem, cum ab oriente fuerit exortus, et tetenderit iter suum ad occidentem, cum sub terram ierit, et interior effectus fuerit ea quæ apud Græcos sphæra vocatur, quod tunc obiectu (5) corporum obumbratus non appareat? Sed obiecto eo, obstante terræ corpore, superducitur umbra, quæ ex se efficit tenebras; usquequo rursus, inferioris spatii cursu per noctem transacto, ad orientem revolvat, atque in locis solitis obortus appareat. Est ergo umbræ atque noctis causa, corporis terræ soliditas; quod etiam ex sumet ipsius umbra (6) homo intelligere potest. Ante cælum enim et terram atque omnes istas corporeas creaturas indefi-

²² Matth. v, 16.

(1) In codice Casinensi est, « eu, » quod legendum putavimus, « ceu. »

(2) Ita depravatam locum ex ingenio restitimus; nam in codice Casinensi scribitur: « Nec quæ vellem quidem. »

(3) Forte, « atqui. »

(4) In Casinensi codice, « obiectu. »

(5) In Casinensi est, « quod nunc obiectu. »

(6) Ita emendavimus scriptum codicem, qui ha-

ciens lux manebat, cum nullum corpus existeret, quod umbram sibi objectione generaret; et ideo nusquam tenebras, nusquam noctem fuisse proferendum est. Nam si, verbi gratia, placeat ei cui potestas est omnium, plagam quæ ad occasum est, auferre de medio; non agente sole ad illam partem cursum, nusquam fiet vespera aut tenebræ; sed erit sol semper in cursu, nec unquam occidet, et medium cæli taxem pene semper tenet, nec aliquando desinet apparere: et per hoc erit universas orbis terrarum clarissimo lumine radiatus, ex quo nec ulla ejus pars obumbrabitur, sed manebit ubique unius luminis æqualitas. Occidentali autem plaga statum suum servante, et sole cursum suum tribus mundi partibus ministrante; hi quidem qui sub sole sunt, clarius videntur illuminari, ita ut pene dixerim, dormientibus adhuc iis qui e diversa plaga consistunt, isti prioris diei exordium sumant. Sicut autem ante eos qui in parte occidua jacent, illis lumen exoritur, ita velocius obscuratur, et soli omnium qui in orbis medietate consistunt, æqualitatem semper sentiunt lucis. Cum enim medium sol tenuerit cælum, nullus est locus qui aut lucidior aut obscurior esse videatur; sed omnes mundi partes ex æquo et justo (7), solis fulgore luminantur. Si ergo, ut superius diximus, occidua plaga pars auferatur e medio, ultra jam non obscurabitur pars quæ ei adjacet. Et hæc quidem mihi simplicius dicta sint, cum possim et zodiacum circulum describere: sed non intui nunc fieri ratum sum (8), propter quod de his silebo, et ad illud caput recurram quod objecit adversarius, affirmans omni nisu (9), tenebras esse ingenitas; quod ipsum, quantum valuimus, jam confutatum est.

XXIII. *Judices dixerunt* : Si consideremus lucem fuisse ante conditionem creaturarum, et nihil fuisse obiectum quod ex se umbram generaret, necesse est lucem ubique fuisse diffusam, et omnia loca fulgore lucis illuminata, sicut ostensum est ex his quæ a te nuper dicta sunt; in quibus veram esse rationem videntes, damus palmam allegationibus Archelai. Si enim divisionem accipiat universas mundus, veluti muro quodam per medium instructo, et ex una parte habitent tenebræ, ex alia vero lux; intelligitur nihilominus, quia ex eo quod instructum est ædificium, umbra generata, acciderint tenebræ: et rursus nobis quærendum est, quis ædificaverit murum in medio duorum, si tamen ædificatum fateris, o Manichæe. Si vero illa ratio consideretur, quasi murus non sit instructus; rur-

bebat, « exuet ipsius umbra. »

(7) In codice Casinensi legitur, « ex ea quo, » et mox, « fulgure. »

(8) Locus manifeste corruptus, cujus mihi emendatio non occurrit.

(9) In Casinensi erat, « omni nisi; » sed legendum, « omni nisu, » hoc est, omni conatu; formula dicendi huic interpreti usitata. Vide cap. 46, et præsertim cap. 47.

sus sine aliqua exceptione unus esse universus intelligitur locus, ac sub una potestate positus; unde ex omni parte tenebræ ingenitam naturam habere non possunt. *Archelaus dixit*: Dicat mihi etiam hoc ad ea quæ proposita sunt. Deo in regno suoposito, et maligno similiter in suo regno, quis inter medium ipsorum construxerit murum? Non enim potest dividere quid duas substantias, nisi quod sit utriusque majus (10), sicut dicit in Genesis libro, quia « divisit Deus inter lucem et tenebras »¹⁰. Talem esse aliquem necesse est et muri istius instructorem: murus enim terminos uniuscujusque demonstrat, sicut inter eos qui rura incolunt, lapis solet portionem uniuscujusque dividere; quæ tamen res magis intellectum dat, quando hujusmodi divisio fraternæ potius hæreditatis sit ratio. Verum nunc non est mihi de his dicendum, quantum necessarium videatur; nam illud est quod petimus, quis est qui extruxerit murum ad designandum uniuscujusque terminum regni? Non dixerat; nolo moretur hic perfidus, sed jam confiteatur dualitatis suæ in unum refusam esse substantiam. Dicat quemquam, qui medium extruxerit murum. Quid agebat alter, altero instruente? Dormiebat, aut ignorabat, aut resistere non valuit, aut pretio concessit? Dic quid faciebat, vel quis est omnino, qui extruxit? Vos deprecor, iudices, quos Deus plenissime repletos intellectu misit nobis, iudicate, quis ex duobus extruxerit, et quid agebat unus, cum alter extruxerat.

XXIV. *Judices dixerunt*: Dic nobis, o Manes, quis designaverit fines utriusque regni, quis murum fecerit medium? Pro magno enim Archelaus interrogationem haberi hujus sermonis exposcit. *Manes dixit*: Bonus Deus, et nihil habens commune cum malo, firmamentum posuit in medio, quo alienum a se esse patefaceret (11) malignum. *Archelaus dixit*: Usquequo dignitate nominis mentiris? Deum etenim solummodo nomine appellas, et deitatem ipsius humanis infirmitatibus comparas. Aliquando ex non exstantibus, aliquando ex subjecta materia, quæ quidem ante se fuerit, asseris extruxisse, ut homines solent extractores. Interdum etiam eum timidum, interdum et convertibilem dicis; Dei est enim agere, quæ Dei sunt; hominis vero, quæ humana sunt. Si ergo Deus, ut ais, murum construxit, timidum se hic, et nihil fortitudinis se habere designat. Scimus enim semper eos, qui suspicantur ab extraneis sibi dolos intendi, atque hostium verentur insidias, ipsi solent arbes suas muris circumdare; in quo et ignoran-

atiam habent pariter, atque imbecillitatem sui ostendunt. Sed ne illud quidem a nobis reticendum est, quin potius in medium proferendum, ut et multa assertionum copia, machinationum adversarii diversitas destruat, auxilium nobis ferente veritate. Concedimus structuram factam esse muri, quæ ad discretionem esset uniuscujusque regni: impossibile enim est sine hoc uno habere unumquemque proprium regnum; eodem vero modo impossibile est, et malignum egressum propriis finibus boni partes invadere, muri interdictione constante, nisi forte prius dejiciatur, sicut audivimus ab hostibus fieri, atque etiam oculis nostris nuper conspeximus (12). Cum rex aliquis oppugnat turrin valido muro circumdatam, adhibet primo ballistas et jacula, securibus deinde portas excidere atque arietibus muros conatur evertere; et cum obtinuerit, tum demum ingressus, quæ libuerit, agit, sive captivos placet cives abducere, sive cuncta subvertere, aut etiam, si placuerit, rogatus indulget. Quid ergo dicit iste? Non substantia, id est proposito adversarius quis dejecit, quod interjectum fuerat munimentum: in præcedentibus enim professus est quia supervenerint tenebræ ex propriis finibus in regnum Dei boni. Quis prius dejecit munitionem? Impossibile enim erat ingredi malum, munitione constante. Quid taces? Quid moraris tu, Manichæe? Etiamsi tu differas, aggrediar mea sponte. Si enim dixeris, quia Deus destruxerit, requiram quid eum moverit ad destruendum hoc, quod prius propter importunitatem maligni, et separationem ipse extruxerat? Quid iratus, aut quid damni peressus, adversum se ipse pugnare contendit? Aut nunquid de maligni facultatibus aliquid concupivit? Quod si horum nihil in causa est Deo destruendi ea, quæ jamdudum ad alienandum a se et separandum malum ipse construxerat; illud nec mirum putandum est, quod ejus consortio (13) fuerit delectatus; munitione enim quæ missa fuerat propter hoc, ne ejus molestiam pateretur, idcirco destructa videbitur, quoniam non jam molestus, sed amicus fore putabitur. Quod si a maligno murum dicas esse destructum, quomodo possunt boni Dei opera a maligno superari? alioquin fortior Deo invenietur maligna natura. Quomodo et ipse, cum sit omnino totus tenebræ, luci supervenit, et comprehendit, evangelista testimonium ferente: « Lux lucet in tenebris, et tenebræ eam non comprehenderunt »¹⁴. Quomodo cæcus armatur? Quomodo tenebræ adversus lucis regnum dimicant? Sicut enim hæc illæsis oculis (14) solis radies in se recipere non pos-

¹⁰ Genes. 1, 4. ¹¹ Joan. 1, 5.

(10) In codice Casinensi, « utrumque majus. »

(11) In codice Casinensi, « partum faceret. »

(12) Nota Archelai ætatem, et habitæ disputationis tempus; loqui autem hic videtur Archelaus de Carrhis a Persis sub Valeriano Augusto expugnatis, vel de eisdem iterum ab Odenatho Orientis rege Galliceni imperatoris temporibus in Romani imperii

ditionem redactis. Vide Trebellum Pollionem in *Gallieno*, cap. 10 et 12.

(13) In codice Casinensi, « putandum est consortio. » Sed, « si ejus consortio, » vel, « quod ejus consortio, » videtur legendum.

(14) In eodem codice, « illius oculis, » nullo sensu.

sunt, ita et hic ferre non valet regni lucis intuitum, sed manet semper extraneus et alienus.

XXV. *Manes dixit*: Non omnes capiunt verbum Dei, sed quibus datum est scire mysteria regni cœlorum²⁶. Et jam quidem (15) scio qui sint nostri: « Mœe enim, inquit, oves vocem meam audiunt²⁷. » Propter nostros ergo quibus datus est veritatis intellectus, per similitudines dicam. Similis est malignus leoni, qui irrepere vult gregi boni pastoris; quod cum pastor viderit, fodit foveam ingentem, et de grege tulit unum hœdum, et jactavit in foveam; quem leo invadere desiderans, cum ingenti indignatione voluit eum absorbere, et accurrens ad foveam, decidit in eam, ascendendi inde sursum non habens vires; quem pastor apprehensum pro prudentia sua in cavea concludit, atque hœdum qui cum ipso fuerit in fovea, incolumem conservavit. Ex hoc ergo infirmatus est malignus, ultra jam leone non habente potestatem faciendi aliquid, et salvabitur omne animarum genus, ac restituetur quod perierat, proprio suo gregi. *Archelaus dixit*: Si leonem maligno comparas, Deum vero pastori, oves atque hœdum, dic, cuinam comparabimus? *Manes dixit*: Oves et hœdus unius mihi videntur esse naturæ; in similitudinem autem ponuntur animarum. *Archelaus dixit*: Animam ergo perditum dedit Deus, objiciens eam leoni in fovea. *Manes dixit*: Nequaquam, absit hoc; sed apprehensus est hoc ingenio, in futurum vero salvabit eam. *Archelaus dixit*: Ridiculum jam istud est, viri auditores, si agnum quem retinebat in sinibus, pastor extimescens leonis ingressum, projecit eum devorandum, et dicitur quia in futurum salvabit eum. Quomodo non totum hoc ridiculo plenum est? Nam et in hoc etiam iudicium adimitur. Deus enim (16) Satanæ animam tradidit, in perditionem ab eo assumendam. Quando enim pastor, nonne David (17) de ore leonis, vel ursi eruit ovem? Hoc dicimus propter ore leonis; quod ait, de ore leonis aut de ventre ejus potest educere, quod jam ille devoravit. Sed dices mihi: Deus est, et omnia potest. Audi ergo ad hæc: cur igitur quod possit, non illud potius asseris, quod poterit propria virtute vincere leonem, sive pura (18) Dei potentia, et nunquam machinis quibusdam, et foveæ hœdo sive agno tradito? Dic mihi etiam illud, si pastori superveniat leo, non habenti oves, quid fiet? Ingenitus enim est, qui dicitur pastor, ingenitus quoque etiam leo. Cum ergo nondum es-

²⁶ Matth. xix, 11. ²⁷ Joan. x, 27.

(15) In Casinensi codice scribitur, « etiam quidem. » Sed legendum videtur, « et jam quidem; » sæpe enim in hoc codice junguntur verba, quæ disjungi debent.

(16) Loquitur hic Archelaus ex Manetis sententia, qui cum pastorem prævidentem ac prænoscentem inevitabili leonis devorationi exposuisse hœdum diceret, necessario consequebatur pastorem ipsum causam esse perditionis hœdi, eique illius necem jure ascribi.

A set homo, priusquam pastor haberet gregem, si supervenisset leo, quid fiebat, quia non erat leonis esca priusquam hœdus esset? *Manes dixit*: Leo quidem nihil manducabat, exercebat tamen malitiam suam per quæcumque poterat invenire, discurrens per vertices montium; quod si aliquando ei etiam esca erat necessaria, capiebat ex bestiis quæ erant sub regno suo. *Archelaus dixit*: Ergo unius sunt substantiæ, bestiæ quæ sunt in regno maligni, et hœdi qui sunt in regno boni Dei? *Manes dixit*: Absit; nequaquam: nihil commune est, neque ipsis ad invicem, neque his quæ sua sunt. *Archelaus dixit*: Unus atque idem est usus in esca leonis. Si enim ex propriis aliquando bestiis capiebat cibum, aliquando et de his boni Dei; nulla est in his differentia, quantum ad escas pertinet, et ex hoc apparet unius eas esse substantiæ. Sed aliud (19) alio longe differre ignorantiam pastori ascribimus, quia non aptam escam, quin potius alienam obtulit, vel projecit leoni. Aut forte rursus dissimulare volens, dices mihi, quia nihil leo ille comedebat. Illumne igitur qui comedere nesciebat, ipse ad comedendum animam provocavit, nec sola fovea ad decipiendum eum uti voluit, si tamen hoc dignum est facere Deum, et dolos exquirere? Et sicut rex aliquis, bello sibi illato, nequaquam propria virtute confusus, sed imbecillitatis suæ timore perterritus, muris ipse urbis inclusus, vallum aliæque munimenta circumdat ac præparat, manui ac viribus nihil fidens; si vero vir fortis sit, etiam porro a suis finibus in occursum hosti procedit, et agit omnia, usquequo vincat et obtineat adversarium.

XXVI. *Judices dixerunt*: Si ais pastorem hœdum sive agnum leoni projecisse, cum ille irrueret adversum ingenitum, actum est. Quem enim potest judicare pastor hœdorum atque agnorum, cum ipse inveniatur eis in delicto, si causa traditus etiam agnus per infirmitatem pastoris resistere non valet leoni, et consequens est, ut quodcumque fuerit leoni libitum, gerat; tanquam si dominus unum e servis suis ejectum, vel per metum tradat adversario suo, quem rursus recipere suis viribus non valet? Si vero casu aliquo provenerit eum recipi, qua tandem ratione tormenta ei poterit irrogare, si ad omnia quæ ei imperabat inimicus, parebat, cum eum ipsum (20) tradiderit inimico, sicut leoni hœdum? prænoscentem enim asseris esse pastorem. Verberatus enim agnus, et interroganti se pastori, cur in his

(17) Hic aliquid deesse videtur. Forte: « quando enim pastor hoc fecit? Nonne David, » etc.

(18) Ita corrigi debere videtur lectio codicis Casinensis, qui habet, « si et pura; nisi malueris, « si est pura. »

(19) Locus iste videtur mendosus, nec quid sibi velit Archelaus clare intelligitur, nisi legamus, « Sed alium ab alio longe differre si dicamus, ignorantiam pastori ascribimus. »

(20) Forte legendum, « cum ipse. »

leoni paruerit, respondet : Tu me leoni tradidisti, nec restitisti adversus eum, sciens et prævidens quæ mihi gerenda forent, cum ejus me necesse esset obtemperare præceptis. Et ne multa dicamus, neque Deus perfectus pastor ostenditur, neque leo alienos cibos percepisse demonstratur : et ideo ipsa veritate edocente claruit, his quæ ab Archelao dicta sunt, palmam nos debere conferre. *Archelao dixit* : Quoniam quidem de omnibus de quibus disceptavimus, prudentia judicium plenissimum terminum posuit, tacendum est de reliquis, et in tempus aliud reservandum. Sicut enim si (21) quis serpentis conterat caput, in nullum jam reliqua corporis ejus membra deputanda sunt; ita dualitatis quæstione rejecta, sicut pro viribus ostendimus, reliqua quæ per hanc asserebantur, cum ipsa pariter explosa sunt. Sed in ipsum, qui adest, assertorem horum paucis dicam, ut omnibus innotescat quis, et unde, et qualis est; dixerat enim se esse Paracletum illum, quem Jesus proficiscens humano generi missurum se esse promiserat ad salutem fidelium animarum, et non longe possit ei Paulus (22) vas electionis, et vocatus apostolus, unde et prædicans veram doctrinam aiebat (23) : « Aut documentum (24) quæritis ejus, qui in me loquitur Christus »? Et quidem quod dico tali exemplo, sed (25) clarius. Homo quidam conclusit in thesauro frumenti plurimum, ita ut refertus esset locus; quem locum clausum atque signatum sufficientibus signaculis (26), custodiri præcepit : ipse dominus vero cessit (27); alius autem quidam post multum temporis advenit ad thesaurum, dicens se ab eo qui signaculis locum concluderat, missum ad hoc, ut etiam ipse in eumdem thesaurum triticum congregaret.

²⁶ II Cor. XIII, 3.

(21) In codice Casinensi deficit « si, » et paulo post, « quæstione rejecta, » habet. Sed necessaria visa est utrobique correctio nostra.

(22) Vel hic nonnulla desunt, vel fortasse legendum, « ut non longe post sit ei Paulus; » nempe, ut ipso parum inferior sit Paulus apostolus, quem a Deo ante se ad humani generis salutem missum fuisse ait supra Manes, ita tamen ut sibi, quod perfectum erat, reservatum fuerit. Vide supra cap. 15.

(23) In codice Casinensi est « agebat, » librarii, ut arbitror, errore; sic infra cap. 29 : « Jesus ad discipulos agebat. »

(24) Vulgata legit, « an experimentum; » in Græco tamen textu est, ἐπειρά.

(25) Forte « sit, » vel « sit, » aut etiam, « est. »

(26) Supra thesauri solo sigillo obsignati mentionem facit Archelao : at hic sigillo claves adjungit, quo pacto chariora quæque ab antiquis custodiri consuevisse, testis est Aristophanes in comœdia, cui titulus, *Θεομορφιδίκοισιαι*, pag. 787, apud quem mulier quædam conqueritur gynæceorum fores sigillis et pessulis a maritis obstruari, quem morem irridet Menander apud Stobæum.

(27) Forte « recessit, » vel « discessit. »

(28) Annulis pro tessera, seu signo in repetendo deposito, et majore nuntiis fide concilianda veteres usos fuisse, ex Plauto et Apuleio discimus; quorum primus in *Bacchide*, act. II, scena III, vers. 95, ita scribit :

A Quem cum vidissent custodes, posebant ab eo signaculi fidem (28), quo possint ei videlicet aperire thesaurum, et parere ei, tanquam ab illo, qui signaverat, misso; qui cum (29) nec claves ostenderet, neque signaculorum fidem deferret (neque enim habebat jus), a custodibus ejectus est, et fugatus; fur enim potius et latro ab eis esse deprehenditur, convictus et confugatus (30) etiam ex hoc, quod post multum tempus, quam promissum fuerat, adesse desideret, neque claves neque signacula neque illum omnino custodibus indicium deferens, non quantitatem frumenti reconditi sciens; quæ omnia manifesta indicia sunt, nequaquam eum ab illo esse transmissum, et ideo, ut consequenter (31) erat, a custodibus reservatus est.

B XXVII. Aliud etiam, si videtur, dicimus exemplum. Homo quidam paterfamilias dives plurimum, ad tempus peregre abfuturus, filiis suis pollicitus est, missurum se esse aliquem, qui pro se distribueret eis ex æquo substantiam. Et quidem non multo post misit tutum virum quemdam, justum et verum; qui cum venisset, suscepta universa substantia, primo omnium instruere eam ac regere studuit, laborans plurimum in itineribus, sedens ipse per se (32) suis manibus opus faciens, et ministrans; deinde moriturus (33) testamentum scribit, propinquis suis et proximis omnibus hæreditatem derelinquens, et signacula dedit eis, et nominatim singulos convocans, præcepit eis servare hæreditatem et custodire ac regere substantiam, sicut susceperant, et perfrui bonis et fructibus, ipsi domini hæredesque derelicti. Si qui vero ex agri hujus fructibus percipere rogaret, indulgenter præberent: sin autem cohæredem se dicens, ex-

CHRYS. Anulum gnati tui
Facio, ut memineris ferre. Nic. Quid opus est
[anulo?]

CHRYS. Quia id signum est Theotimo, qui cum
[illi offeret,

Ei aurum ut reddatur....

Alter vero in lib. x *De asino aureo* hoc iratæ ejusdam mulieris facinus refert. « Annulo mariti surrepto, rus profecta, mittit quemdam servulum, sibi quidem fidelem, sed de ipsa fide pessime merentem, qui puellæ nuntiaret, quod eam juvenis profectus ad villulam vocaret ad se; addito, ut sola, et sine ullo comite quam maturissime perveniret. Et ne qua forte nasceretur veniendi cunctatio, tradit anulum marito subtractum, qui monstratus, fidem verbis astipularetur. At illa mandato fratris obsequens (hoc enim nomen sola sciebat) respecto etiam signo ejus quod offerebatur, gnæviter, ut præceptum fuerat, incommitata festinat, » etc.

(29) In Casinensi, « quicunque. » Sed sensus postulare videtur, ut « qui cum nec » legatur.

(30) Forte, « confutatus. »

(31) In codice Casinensi legitur, « et ideo consequenter. »

(32) Forte « sed et ipse per se. »

(33) In codice Casinensi, « deinde die moriturus, » nos secundam vocem, ex præcedentis verbi postremæ syllabæ repetitione veluti insertam, sustulimus. Vel fortasse legendum, « deinde die, qua moriturus erat testamentum. »

posceret, devitarent, atque alienum esse pronuntiarent (34); opus autem magis facere debere eum, qui recipi velit. Quomodo ergo his omnibus bene recteque dispositis et statutis, ac plurimo tempore in eo statu perseverantibus, eum qui post trecentos fere annos venerit, et hæredem esse se confirmet, non abjiciemus, non juste alienum pronuntiamus, qui nec de propinquis se esse ostendit, qui defuncto nostro non adfuerit ægrotanti, qui in exsequias non icrit Crucifixo, qui sepulcro non astiterit, qui omnino nesciat, quomodo aut qualiter defunctus est, qui denique thesaurum frumenti ingredi cupiat, nullo indicio delato ab eo qui obsignaverit? Nonne eum, tanquam latronem et furem abjiciemus, ac modis omnibus expellemus? Hæc igitur signa, quæ in prædictis comprehendimus exemplis, iste non deferens adest, dicens se esse Paracletum qui ab Jesu præsignatus est mitti; in quo mendacem (35), ignorans fortasse asseret Jesum; qui enim dixerat se non multo post missurum esse Paracletum, invenitur (36) post trecentos et eo amplius annos misisse hunc, sicut ipse sibi testimonium perhibet. Quid dicent Jesu in die iudicii illi, qui jam vita excesserunt ex illo tempore usque nunc? Nonne hæc apud eum allegabunt: Noli nos cruciari, si opera tua non fecimus; cur enim cum promiseris sub Tiberio Cæsare missurum te esse Paracletum, qui argueret nos de peccato et de justitia³⁵, sub Probo demum Romano imperatore misisti, orphanos dereliquisti, dum ipse dixeris: « Non derelinquam vos orphanos³⁶, » cum ipse dixeris te, mox ires, missurum esse Paracletum? Quid poteramus orphani facere, non habentes tutorem? nihil nos deliquimus, tu nos fefellisti. Sed absit (37) hoc a Domino nostro Jesu Christo Salvatore omnis animæ. Non enim moratus est in promissionibus suis, sed cum dixisset: « Vado ad

A Patrem meum, et mitto vobis Paracletum³⁷, » statim misit, dividens, donans discipulis suis; abundantius vero conferens Paulo (38).

XXVIII. *Manes dixit*: Tuimet ipsius indicio comprehensus es. Hæc enim adversum te locutus, ignoras, quia dum in me vis probra conjicere, majori culpæ succumbis. Dic age mihi, si, ut ais, qui a Tiberio usque ad Probum defuncti sunt, dicent ad Jesum: Noli nos judicare, quia opera tua non fecimus; non enim misisti nobis Paracletum, cum dixeris te missurum (39): non multo magis illi hæc dicent, qui a Moysæ usque ad adventum ipsius Jesu Christi vita excesserunt, et eo rectius dicent: Noli nos tradere tormentis (40), quoniam agnitionem tui non accepimus? Et non solum hi^B qui ante ipsius adventum decesserunt, jure hæc allegare videbuntur; verum etiam illi, qui ab Adam usque ad adventum Jesu obierunt? Neque Paracleti enim scientiam consecuti sunt, neque Jesu doctrina eruditi sunt. Sed hoc solum ultimum genus hominum, ut ais, quod a Tiberio est, salvatur (41); ipse enim « eos Christus de maledicto legis redemit³⁸, » sicut Paulus testimonium dedit: « Quia littera occidit, nec quemquam vivificat³⁹, » et « Quod lex ministerium mortis est⁴⁰, virtusque peccati⁴¹. » *Archelaus dixit*: Erras nesciens Scripturas⁴², neque virtutem Dei; multienim etiam post adventum Christi usque nunc perierunt et pereunt; hi scilicet, qui operibus justitiæ deservire noluerunt; illi vero soli, qui susceperunt eum et suscipiunt, « potestatem acceperunt filii Dei fieri⁴³. » Non enim omnes dixit; sed neque tempus terminavit: « Quicumque enim, inquit, acceperunt eum. » Adest autem semper justis viris, a creatura mundi, nec cessat inquirere sanguinem ipsorum ex sanguine Abel justis, usque ad sanguinem Zachariæ⁴⁴. Unde ergo Abel justus, et illi omnes reliqui per or-

³⁵ Joan. xvi, 8. ³⁶ Job xiv, 18. ³⁷ Ibid. 16, 28. ³⁸ I Cor. xv, 56. ³⁹ Matth. xxii, 29. ⁴⁰ Joan. 1, 12.

⁴¹ Galat. iii, 13. ⁴² I Cor. iii, 6. ⁴³ I Cor. iii, 7. ⁴⁴ Matth. xxiii, 35.

(34) Aut nihil video, aut ita restituendus est hic locus manifeste corruptus; nam in codice ita scribitur: « Sin autem conderem se dicens, exposceret, devitarent persequi, alienum esse pronuntiaret. »

(35) Hoc eodem argumento adversus Montanistas utitur Theodorus Heracleota in cap. xiv Evang. Joan., vers. 17, cum inquit: « Nam si illis non diligentibus solum, sed et pro Dro mortem oppetentibus, non misisset, quem promiserat Paracletum, secundum Phrygiorum impietatem, mendacium in Evangelis reperiretur. Quod si vero, cum sit ipsa veritas, miserit iis Spiritum sanctum, temere errando comminiscuntur, dicentes per Montanum et Priscillam missum esse Paracletum post ducentos et triginta annos ab apostolica gratia transactos. »

(36) Contentionis æstu actus videtur hic dixisse Archelaus, post trecentos et amplius annos a Christi morte Manetem emersisse: nam a Christi morte usque ad habitæ cum Manete disputationis tempus, anni circiter cxxlxx intercedunt. Vide præfationem nostram in *Archelaos*.

(37) Parva mutatione hunc locum recte, ni fallor, emendavimus, qui in codice Casinensi ita se habet: « Sed absit hanc a Domino nostro Jesu

Christo Salvatore omne animæ. »

^B (38) Mire hic et in seqq. depravatus est codex Casinensis, in quo legitur, « Abundantibus vero confitens Paulo. *Manes dixit*: Tuum et ipsius indicio comprehensus es; hæc enim versum te locutus, ignorans, quia dum in me vis probra conjicere, majori culpæ se succumbit. Dic age mihi studia, qua Tiberio usque ad Probum defuncti sunt, dicent ad Jesum, nolite nos judicare. » Nos tot mendæ, quantum per conjecturas licuit, abstergere conati sumus.

(39) Verbum « missurum, » nostra est additio, cum in Casinensi desit; et sane vocem illam, vel quid simile ibi deficere ipsa orationis series ostendit.

(40) In Casinensi est, « noli nostra de tormentis, » nullo sensu, nisi ut editum est, corrigatur.

(41) In codice Casinensi sic legitur: « Sed hoc solum ultimum genus hominum, ut eas, quod a Tiberio est, salvatur. » Nos autem verba illa, « ut eas, » interpretati sumus, « ut ais, » exemplo alterius loci infra cap. 50, ubi « ut as, » pro, « ut ais, » vel, « ut asseris, » a librario scriptum fuisse, sensu ipso poscente, conjecimus.

dinem, qui inter justos enumerantur (42), cum lex non esset Moysi; cum prophetæ oborti non essent, nec prophetiæ munus implerent? Nonne justii effecti sunt ex eo quod legem implebant: « Ostendens unusquisque eorum opus legis scriptum (43) in cordibus suis, testimonium reddente eis conscientia sua ⁴⁰? » Cum enim quis legem non habens, naturaliter, quæ legis sunt, facit; hic legem non habens, ipse sibi est lex. Et intueret multitudinem legum per singulos justos, qui bene agebant vitam suam, nunc ex semetipsis proferentes in cordibus suis insitam Dei legem, nunc a propriis parentibus inquirentes, aliquando etiam ab antiquioribus et senioribus addiscentes. Verum quia pauci per hunc modum (44) poterant ad justitiæ culmen ascendere, id est, per parentum traditiones, nulla in litteris lege conscripta; miseratus est Deus humanum genus, et scriptam legem per Moysen voluit hominibus dare, quoniam quidem non apprime in cordibus eorum naturalis legis æquitas retinebatur. Consona igitur primæ creationi humanæ fit in litteris legislatio, quæ per Moysen datur salutis causa plurimorum. Si enim æstimamus hominem sine operibus legis justificari, et Abraham reputatus est justus; quanto magis ii qui adimpleverint legem, continentem ea quæ hominibus expediunt, justitiam consequentur? Et quoniam trium solummodo sermonum mentionem fecisti, de quibus Apostolus dixit: « Ministerium mortis esse legem ⁴⁰, » et « Christum redemisse nos de maledicto legis ⁴¹, et quoniam « Virtus peccati est lex ⁴²; » adde adhuc, et dic quantacunque tibi videntur adversus legem esse conscripta.

XXIX. *Manes dixit*: Annon idem est, quod Jesus ad discipulos aiebat, incredulos eos esse demones: « Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri facere vultis ⁴³? » Hoc utique dicit, quia quanta voluerit malignus princeps hujus mundi, et quanta desideraverit, per Moysen scripserit, et dederit hominibus faciendam. « Ille enim homicida est ab initio, et in veritate non stetit, quoniam veritas in eo non est; cum loquitur mendacium, de suis propriis loquitur quoniam mendax est, sicut et pater ejus ⁴⁴. » *Archelaus dixit*: Sufficit tibi hæc, an habes et alia, quæ dicas? *Manes dixit*: Habeo quidem multa, et horum majora; sed his contentus ero. *Archelaus dixit*: Exemplum scilicet acci-

⁴⁰ Rom. II, 15. ⁴¹ II Cor. III, 7. ⁴² Gal. III, 13. ⁴³ I Cor. XV, 56. ⁴⁴ Joan. VIII, 44. ⁴⁵ Ibid. ⁴⁶ Rom. V, 14. ⁴⁷ Ibid. ⁴⁸ I Cor. XV, 54. ⁴⁹ Sap. I, 13. ⁵⁰ II Cor. III, 7. ⁵¹ Rom. II, 15.

(42) In codice Casinensi. « qui per ordinem, qui inter justos. »

(43) In eodem codice scribitur, « opus legis scriptura. »

(44) Ita videtur legendum, licet in codice Casinensi scribatur, « per hunc mundum. »

(45) Irenæus quoque lib. III *Adv. hæreses*, cap. 20, cum particula negativa laudat hunc D. Pauli locum: unde patet D. Augustinum in libro *De peccat. meritis et remiss.*, lib. I, cap. 11, recte censuisse, ita ad Græcorum codicum fidem legendum esse, licet in majori Latinorum codicum parte sine par-

tiamus ex his, eorum quæ habere te dicis; ut si hæc recte posita fuerint inventa, etiam reliqua cum his annumerentur: sin minus, ero ego obnoxius sententiæ judicium, id est, victi ignominiam feram. Ais ergo ministerium mortis esse legem, et principem hujus mundi mortem, regnare ab Adam usque ad Moysen; scriptum est enim: « In eos qui non (45) peccaverunt ⁴⁶. » *Manes dixit*: Ergo mors regnavit sine dubio, quia dualitas est, nec aliter, nisi essent ingenita. *Archelaus dixit*: Et quomodo ingenita mors certo ex tempore regni sumit exordium? ab Adam enim, inquit, et non dixit ante Adam. *Manes dixit*: Quomodo vero, et justorum, et peccatorum: obtinuerit regnum dicito. *Archelaus dixit*: Cur prius confessus fueris, quia a tempore, et non aternitate regnavit, tum dicam. *Manes dixit*: Scriptum est hoc, quia « ab Adam usque ad Moysen regnavit ⁴⁶. » *Archelaus dixit*: Ergo et finem habet, quod cæpit ex tempore (46); et verum est illud quod dictum est, quia « absorpta est mors in victoria ⁴⁷. » Etiam ingenita non erit, quæ et initium habere monstratur, et finem. *Manes dixit*: Deus ergo eam fecit. *Archelaus dixit*: Nequaquam, absit: « Deus enim mortem non fecit, nec lætatur in perditione vivorum ⁴⁸. » *Manes dixit*: Deus eam non fecit; facta tamen est, ut ais: a quo acceperit imperium, vel a quo creata sit, dicito. *Archelaus dixit*: Si hoc plenissime ostendero, quod substantiam ingenitæ naturæ mors habere non possit, nonne confiteberis unum Deum esse, et hunc ingenitum? *Manes dixit*: Loquere, subtiliter enim vis discere (47). *Archelaus dixit*: Quia tu verba illa ita protulisti, tanquam tibi proficerent ad ostensionem ingenitæ radicis; sufficiunt tamen nobis et ea quæ supra tractata sunt, in quibus plenissime ostendimus, impossibile esse duarum naturarum ingenitarum existere posse substantias.

XXX. *Judices dixerunt*: Dic ad ea, quæ nuper proposuit, Archelae. *Archelaus dixit*: Principem mundi, et malignum, et tenebras, et mortem unum eundemque esse dicit, legemque ab eo datam, propter hoc quod scriptum est: « Ministerium mortis ⁴⁹, » et reliqua quæ objecit. Quoniam, inquam, (48), sicut superius diximus, malorum memoriarum lex non diligenter hærebat, scripta naturaliter in cordibus eorum ⁵⁰; neque apud seniores erat satis firma traditio, cum eis inimica semper memo-

ticula negativa legeretur. Hanc tamen postremam lectionem multis contendit veram esse Hilarius diacomis in commentariis ad eum Pauli locum inter D. Ambrosii Opera: sed ejus opinionem, utpote originali peccato adversantem, reject Ecclesia, quæ probatam D. Augustino lectionem in Latinis quoque sacræ Scripturæ codicibus huc usque retinuit.

(46) In codice Casinensi manifesto errore scribitur, « exemplo re. »

(47) Fortasse, « dicere. »

(48) In codice Casinensi male, « iniquam. »

riae inhæsisset obliuio (49); et aliter quis eruditur a magistro, aliter a semetipso: perveniebat facile legis naturaliter scriptæ transgressio, et ex prævaricatione mandatorum regnum mors in hominibus obtinebat; hujusmodi est enim genus hominum, quod virga ferrea regi indigeat a Deo. Exsultabat ergo mors, et cum omni potestate regnabat usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccaverant, hoc modo quo diximus; super peccatores quidem, veluti proprios sibi subjectos, sicut fuit Cain et Juda; super justos vero propter hoc, quod non consentirent ei, quin potius resisterent, abscondentes a se libidinum vitia et concupiscentias, veluti hi, qui fuerant ab Abel, et usque ad Zachariam ⁶¹, transferens semper usque ad tempus in similes illius. Cum vero adfuisset Moyses, et legem dedisset filiis Israel, et revocasset eis in memoriam omnes justificationes legis, quæcunque observare oportebat et facere, eos vero solos qui prævaricarentur legem, morti traderet; intercisca est mors, ne super omnes regnaret: regnabat enim super peccatores solos, dicente sibi lege: Ne contigeris hos qui mea præcepta custodiunt. Hujus ergo verbi ministerium Moyses detulit morti, reliquos omnes prævaricatores legis interitui tradens (50): non enim pro eo, ut omnino mors nulla ex parte regnaret, Moyses advenit, cum utique plurimi etiam post Moysen sub mortis ditione tenerentur. Ex hoc *ministerium mortis* appellatum est, quoniam soli transgressores legis puniebantur (51), non etiam conservatores, sicut Abel faciens ea quæ legis sunt et custodiens, quem Cain, vas maligni effectus, interemit. Verum etiam post hæc voluit mors pactum quod fuerat per Moysen positum, rescindere, et regnare denuo super justos: et irruiat quidem in prophetas, intericiens et lapidans eos

⁶¹ Matth. xxiii, 35. ⁶² I Cor. xv, 54. ⁶³ Galat. iii, 13. ⁶⁴ Joan. v, 17.

(49) Ita necessario emendanda visa est ejusdem codicis lectio, in quo scribitur, « cum eas inimica semper memoriæ ineresis sed obliuio. »

(50) In Casinensi codice, « interit ut tradens, » manifestus librarii error.

(51) Scite adversus Manichæos, ut videtur, Joan. Chrysostomus in hunc D. Pauli locum, homilia 7: « Per mortis autem ministerium legem intelligit. Atque interim vide, quam sedulo in ista comparatione caveat, ne ullam hæreticis ansam præbeat. Non enim dixit, Lex mortem efficit, sed, Mortis ministratio est. Mortem enim ministrabat, non autem pariebat. Nam peccatum id erat, quod mortem efficiebat. Lex autem mortem invehelbat, ac peccatum indicabat; non autem faciebat. Malum enim apertius detegebat ac plectebat, non autem ad malum impellebat. Neque ad id ministrabat, ut peccatum fieret, aut mors existeret; sed ut pœnas daret is, qui peccasset; ac proinde hæc quoque ratione peccatum debebat. Nam dum ipsa peccatum adeo formidandum esse ostenderet, procul dubio hoc etiam faciebat, ut ipsum fugiendum esse videretur. Quemadmodum igitur is qui ense in manus sumit, ac sonti caput amputat, judici pronuntianti ministrum se præbet, neque ipse est qui interimit, etiam si aliqui ipse sit qui caput abscondit: nec rursus is qui sententiam profert, ac sontem condemnat; sed ejus de quo supplicium sumitur, improbitas: eodem

qui missi erant a Deo usque ad Zachariam: Dominus autem meus Jesus, justitiam Moysi legis custodiens, indignatus adversus mortem pro prævaricatione pacti (52), et totius illius ministerii, advenire dignatus est in hominis corpore, vindicaturus non semetipsum, sed Moysen, et eos qui ex ordine post ipsum fuerant violentia mortis oppressi. Malignus vero ignorans hujusmodi dispensationem, in ressus est Judam ut per ipsum interficeret eum, sicut antea Abel interfecerat justum. Sed cum intrasset in Judam, pœnitentia ductus, se ipse suspendit: propter quod ait sermo divinus: « Ubi est, mors, victoria tua? ubi est, mors, aculeus tuus? » Et: « Absorpta est mors in victoria ⁶⁴. » Hac ergo et causa *ministerium mortis* appellata est lex, quia peccantes prævaricantes morti tradebat; servans autem se, defendebat a morte, et constituebat in gloria, ope atque auxilio Domini nostri Jesu Christi.

XXXI. Audi etiam, et de eo, quod dictum est: « Qui redemit nos de maledicto legis Christus ⁶⁵. » Hoc in loco pervideo, magnificum Dei famulum Moysen imaginariam (53) legem his, qui recte velint videre (54) tradidisse, et legem veram. Sicut enim Deus cum fecisset mundum, et omnia quæ in eo sunt, in sex diebus, requievit in die septima ab omnibus operibus suis; non dico, quia requieverit (55) fatigatus, sed quoniam ad perfectum adduxerat omnem quam facere disposuerat, creaturam: denique ait: « Pater meus usque modo operatur, et ego operor ⁶⁶. » Nunquidnam cœlum facit, aut solem, aut hominem, aut animalia, aut virgulta, aut tale aliquid? Sed his quidem visibilibus perfectis, a tali opere conquievit; invisibilia autem, et intrinsecus (56) usque modo operans, salvat. Ita ergo etiam

modo hic quoque non lex erat, quæ necem scribebat; sed peccatum ipsum erat, quod et intericiebat et condemnat. »

(52) In codice Casinensi est, « acti, » quod etiam manifesta est librarii hallucinatio.

(53) *Imaginariam*, Archelaus vocat legem, Vetus Testamentum, quod typtus esset et imago futuræ novæ legis. Sic et Petrus de Vineis in epistolis suis non semel, « imaginarium » hominem vocasse nuntium seu legatum observat Cangius in *Glossario*, quod illum a quo missus fuerat, representet, et legis velut imaginem referat. Utitur et hæc voce Evagrius monachi vetus interpretes in Disputatione Theopropii episcopi Alexandrini cum Simone Judæo cap. 13, ubi Sabbata « imaginariam requiem » vocat septimam illius diei, in qua Deum, mundi creatione abscondit, requievisse pagina sacra testatur. Quare Archelaus in responsione ad Diodorum presbyterum, indicat cap. 41, totus est in demonstrando, non esse rejiciendum Vetus Testamentum, quia tanquam speculum veram nobis exprimit novæ legis imaginem.

(54) Forte, « velint vivere. »

(55) In Casinensi est, « requie requieverit; » sed ea lectio nobis visa est unius ejusdemque vocis repetitio, nisi potius Græcismus sit.

(56) Casinensis habet, « invisibili autem et intrinsecus. » Sed legendum videtur, ut editum est, vel « invisibilia autem intrinsecus. » Deus enim, ut in-

unumquemque nostrum, sicut ipse Deus est, indeninenter huic operi legislator vult esse devinctum; a sæcularibus jubet protinus conquiescere, et omnino nullum opus gerere mundanum; et hoc appellatur Sabbatum. Addidit etiam hoc in lege, nihil absurdum fieri debere; sed observare nos, et dirigere vitam nostram ex æquo et justo. Et imminebat hæc lex, acerrime maledictum inferens his qui eam fuissent transgressi; sed quoniam homines erant et illi, et sicut etiam nobis frequenter accidit, controversiæ oriebantur, et irrogabantur injuriæ; et lex statim districtissimam ultionem quam fecerat, retorquebat (57); ita ut si quis pauperum voluisset in Sabbato fascem ligni colligere, sub maledicto legis effectus, morti continuo subjiceretur. Arcebantur ergo coercitione legis homines, qui cum Ægyptiis fuerant educati⁶⁶, nec poterant pœnas legis et maledicta tolerare. Rursum autem ille qui semper Salvator est, Jesus Dominus noster adveniens, liberavit eos ex hujusmodi cruciatibus legis atque maledictis, donans eis injurias. Nec, sicut Moyses, severitate usus est legis, nulli indulgendo injuriam; sed hic dixit, si quis passus fuerit a proximo suo injuriam, indulgeat non semel tantum, sed et nec secundo, nec tertio, nec solum septies, sed septuagesies septies⁶⁶: quod si post hæc injuriam permanserit irrogando, tunc demum legi eum debere succumbere Moysi, nec ultra veniam dari ei qui in injuriis perseverat, cum sibi septuagesies septies fuerit indultum. Non solum autem huic, sed etiam si quis Filio hominis intulisset injuriam, veniam dedit. Si vero Spiritui sancto, duobus eum subdidit maledictis, id est Moysi legis, et suæ; Moysi quidem in præsentem, suæ vero in judicii tempore; ait enim ita: « Neque in hoc sæculo, neque in futuro remittetur ei⁶⁷. » Moysi ergo lex est, quæ in præsentem sæculo nulli veniam tribuit; Christi vero est, quæ vindicat in futuro. Ex hoc intueri quemadmodum confirmat legem, non solum non solvens eam, sed implens. Redemit ergo eos ab eo, quod in præsentem positum erat, maledicto legis, ex quo « maledictum legis » appellatum est⁶⁸. Hæc omnis hujus sermonis est ratio. Cur autem

⁶⁶ Num. xv, 32. ⁶⁶ Matth. xviii, 21. ⁶⁷ Matth. xii, 32. ⁶⁸ Galat. iii, 13. ⁶⁹ I Cor. xv, 56. ⁷⁰ I Tim. i, 9. ⁷¹ Joan. viii, 44. ⁷² Matth. xix, 17. ⁷³ Luc. x, 18.

quit D. Augustinus in libro *De Gratia Christi*, cap. 24, non lege atque doctrina insonante forinsecus; sed interna atque occulta mirabili ac ineffabili potestate operatur in cordibus hominum non solum veras revelationes, sed etiam bonas voluntates. Similia inculcat tum in capite decimo tertio ejusdem operis, tum alibi passim.

(57) In Casinensi codice, « ultionem fecerat retorquebat. » Sed necessaria visa est relativi articuli additio, ne sensus ulla ex parte nutaret.

(58) Non pauca primitivæ Ecclesiæ Patres ex Judæorum sententia loquebantur, ut ex his qui in capite sequenti et ad Theophili Alexandrini disputationem cum Simone Judæo cap. 13 annotavimus, lucide apparet. Hujus generis etiam est quod hic de Ægyptiis vituli aurei constructoribus et adoratoribus tradit Archelaus; nam in Scemoth Rabba pag. 157, col. 1: « Et isti (nempe Ægyptii proselyti) fecerunt vitulum, quia colebant idololatriam,

A « virtus peccati dicta sit lex⁶⁹, » pro viribus nostris breviter exponemus. Scriptum est enim: « Quia justo lex non est posita, sed injustis, et non subditis, impiis et scelestis⁷⁰. » Non ergo erat tunc lex litteræ posita delinquentibus ante Moysen, unde et Pharaon ignorans virtutem peccati, delinquebat affligens injustis oneribus filios Israel, Divinitate neglecta, non solum ipse, sed et omnes qui cum eo erant. Verum, ne utar longiore circuitu, brevius dicam. Erant quidam Ægyptiorum admisti cum populo Moysi, cum ab eo regeretur populus in deserto; et cum Moyses positus esset in monte, pro eo ut acciperet legem, impatiens populus, non ille qui vere erat Israelita (58), sed qui ex Ægyptiis fuerat admistus, vitulum sibi constituit Deum, secundum pristinum morem quo coluerat simulacra, in quo nec scelerum pœnas aliquando rependeret; et ideo virtutem peccati sui penitus ignorabant: quæ cum regressus agnovisset Moyses, præcepit eos gladiis trucidari, ex quo initium factum est sentire eos virtutem peccati per legem Moysi, et propterea « virtus peccati » appellata est lex.

XXXII. De eo vero, quod in Evangelio scriptum est: « Vos de patre diabolo estis⁷¹, » et reliqua, breviter dicimus, quia est diabolus inoperans in nobis, qui sui arbitrii potestate tales esse voluit. Deus enim omnia quæ fecit, bona valde fecit, liberi arbitrii sensum unicuique dedit, qua ratione etiam legem judicii posuit. Peccare nostrum est; ut autem non peccemus, Dei donum est, ex eo quod in nostro sit arbitrio constitutum peccare, vel non peccare; sicut etiam tu sine dubio nosti, o Manes, si tamen congregans in unum discipulos tuos, et eos commoneans (59) ne delinquant, neve aliquid injuste gerant, judicii legem unusquisque eorum possit evadere. Et certe qui voluerint, observant mandata⁷²; qui vero contempserint et in perversum declinaverint, sine dubio legem judicii ferent. Ex hoc etiam angelorum quidam, mandato Dei non subditi, voluntati ejus restiterunt: et aliquis quidem de cælo, tanquam fulgur ignis⁷³, cecidit super terram; alii vero in felicitate hominum filiabus admisti (60), a

D et isti fecerunt, et in causa fuerunt, ut populus peccaret. Vide quid scriptum sit Exodi xxxii, vers. 4. Non est scriptum hic: Isti sunt dii nostri, sed isti sunt dii tui: quod proselyti, qui cum Moysæ ascenderant, ipsi fecerunt illum, et dixerunt Israeli: Isti sunt dii tui. Idcirco Deus sanctus benedixit Moysi: Vade, descende, quia corruptit populus tuus. Vide Salomonem Jarchi in eundem Exodi locum vers. 8; Aben Ezra ibid. vers. 22, et Abarbanelum ibid. vers. 11. At vel ex nuda sacri textus lectione, et ex LXX interpretum versione hanc rabinorum conjecturam valde incertam futilemque esse clare colligitur.

(59) Ita restituendam censuimus depravati codicis Casinensis lectionem, in quo sic scribitur, « et communis ne, » etc., nisi quis maluerit, « communiens. »

(60) En alter Archelai locus, ex quo id quod in præcedenti capite de Hebræorum opinionibus a pri-

dracone afflicti, ignis æterni pœnam suscipere meruerunt. Ille igitur in terram decidens nec ultra cœli regionibus admissus, inter homines volutatur, decipiens eos, atque persuadens sibi similes effici transgressores, et usque in hodiernum adversarius est mandatis Dei. Sed non omnes lapsum ruinæ ejus sequentur, pro eo quod unicuique libertas arbitrii est: ex hoc enim et appellatus est diabolus, eo quod transitum fecerit de cœlestibus, et quod in terris mandato Dei obtrektor existeret. Quia autem Deus sit qui prius mandatum dedit, ipse Dominus Jesus ait ad diabolum: « Vade post me, Satana ⁷⁶; » et sine dubio ire post Deum, servi est; et iterum quod ait ad eum: « Dominum Deum tuum adorabis et ipsi soli servies ⁷⁶. » Quoniam ergo obtemperabant quidam hominum voluntatibus ipsius, audierunt a Salvatore: « Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri facere vultis ⁷⁶. » Denique, cum faciant voluntates ejus, audiunt: « Generatio viperarum, quis vobis ostendit fugere ab ira ventura? Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ ⁷⁷. » Ex hoc ergo pervide quanta vis sit hominem liberi esse arbitrii: dicat tamen etiam ipse, si est iudicium piorum et impiorum. *Manes dixit*: Est iudicium. *Archelaus dixit*: Puto quæ a vobis (61) de diabolo dicta sunt, non parum rationis et pietatis obtinent. Habet enim et unaquæque creatura ordinem suum: et alius quidem ordo est humani generis, et alius animalium est, atque alius angelorum: una vero et sola inconvertibilis est divina substantia, æterna et invisibilis, sicut et omnibus notum est, secundum illud quod scriptum est: « Dominum (62) nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius qui est in sinu Patris ⁷⁸. » Reliquæ ergo (63)

A omnes creaturæ visibiles sint necesse est, cœlum, terra, mare, homines, angeli, archangeli: Deus vero, cum a nullo unquam visus sit, quid ei potest ex istis creaturis esse homousion? Unde et singula quæque secundum ordinem suum propriam dicimus habere substantiam. Tu vero ex uno omne animal quod movetur, factum dicis, et substantiam a Deo accepisse dicis similem, et posse eam peccare, atque ad iudicium venire; et cum non vis recipe sermonem dicentem, diabolum angelum fuisse, et in prævaricatione decidisse, et non esse ejusdem cum Deo substantiæ. Interimere dei es iudicii ratione (64), ut quis nostrum fallat appareat. Si enim non potest qui a Deo creatus est angelus, in transgressione decidere, quomodo potest pars Dei anima peccare? B Si vero iudicium esse dicis peccantium animarum, et unius eas cum Deo dicis esse substantiæ, et tamen cum de divina eas asseras esse naturam, dicis nihilominus Dei non servare mandata (65); etiam sic plurimum meus sermo procedit (66), dicens primo diabolum, eo quod mandatum non servaverit, decidisse; non enim erat ex Dei substantia: decidit non tam ut læderet humanum genus, sed ut ab eo potius illuderetur: dedit enim nobis potestatem calcandi super serpentes et scorpiones, et omnem virtutem inimici ⁷⁹.

XXXIII. *Judices dixerunt*: Sufficenter ostendit de origine diaboli. Cum enim utraque pars confitetur futurum esse iudicium, necessario liberi arbitrii unusquisque monstratur; quo evidentiter ostenso, C nulli dubium est, quod unusquisque in quamcunque elegerit partem, propria usus fuerit arbitrii potestate (67). *Manes dixit*: Si a Deo bonus, ut asseris, mendacem esse dixisti Jesum (68). *Archelaus dixit*:

⁷⁶ Matth. iv, 10. ⁷⁷ Ibid. ⁷⁸ Joan. viii, 44. ⁷⁹ Matth. iii, 7. ⁸⁰ Joan. i, 18. ⁸¹ Luc. x, 19.

mitivæ Ecclesiæ Patribus interdum propugnatis diximus, aperte confirmatur. Quod enim de angelis cum feminis concurrentibus tradit Archelaus, jam usque a Philonis Hebræi et Josephi temporibus Judæorum opinio est, quam etiam sequuntur Tertullianus, Justinus, Clemens Alexandrinus, Athenagoras, Methodius, Cyprianus, Lactantius, ut late probat Pamelius in Tertulliani paradoxo et Feuardentius in notis ad Irenæum ejusdem opinionis assecram lib. iv, cap. 70. Horum tamen Patrum nonnulli bonos a malis angelis deceptos, nonnulli malos angelos cum hominum filiabus commistos fuisse credere; sed utramque opinionem communi calculo rejiciunt alii Patres, et recentiores omnes sacræ Scripturæ interpretes, quorum catalogum texere, cum res vulgatissima sit, prætermittimus.

(61) In Casinensi legitur contrario sensu, « a vobis, » quod tamen in hunc locum non quadrat.

(62) Hunc locum iisdem verbis laudat Irenæus *Adv. hæres.*, lib. iii, c. 11, licet alibi Vulgatæ versionem sequatur.

(63) Archelaus hic veterum quorundam Patrum sententiam amplectitur, qui solum Deum incorporeum, reliqua vero creata omnia corporea esse putarunt, quod nempe loco circumscripta, in seipsis subsisterent; licet nostri respectu, qui crassa et densa corpora habemus, incorporeos dici putarent. Vide Dionysium Petaviu: tomo tertio *theologicorum dogmatum*, lib. 1, cap. 2, et sequentibus, ubi la-

tissime omnium Patrum ea de re sententias expendit.

(64) Forte « rationem, » ut sensus sit non debere Manetem iudicium admittere, cum ejus dogmata de homine et angelis iudicio adversentur. In Græco enim textu hujus disputationis, ἀντιπερὶν, fortasse scriptum erat; quod cum occidere pariter ac auferre et de medio tollere significet, priorem sensum secutus est non satis accuratus, nec satis elegans antiquus interpretes.

D (65) Series et consequentia sermonis omnino videtur postulare ut legatur, « Dei non servare mandata, » licet in Casinensi codice desit negativa particula; nisi quis potius legendum putet, « Dei servare, vel non servare mandata, » pro arbitrii scilicet libertate.

(66) In Casinensi, « præcedit. »

(67) In eodem codice legitur: « Quo videatur ostenso nulli dubium est unusquisque in quamcunque elegerit partem propria usus arbitrii potestate. » Nos an recte locum hunc emendaverimus, videant eruditi.

(68) Codex Casinensis hic ita se habet: « Sic a Deo bonus ut as mendacem esse dixisti Jesus. » Abutebatur autem Manes, ut suum de malo Deo dogma stateret, Joannis Evangelii loco in cap. viii, 5 et 44, in quo sic Pharisæos redarguit Jesus: « Vos ex patre diabolo estis, et desideria patris vestri vultis facere; ille homicida erat ab initio, et in veritate

Constere primo, quia vera sit ratio eorum quæ nunc adduximus, et tunc ostendam tibi patrem ejus. *Manes dixit*: Si mihi ostenderis patrem ejus mendacem, et Deo horum nihil ascripseris, tunc tibi de omnibus accommodabitur fides. *Archelaus dixit*: Omni ratione de diabolo diligenter exposita, et dispensatione prolata, sicut hominum viget sensus, etiam apud seipsum potest diligenter advertere, quis iste sit, qui diaboli appellatus est pater. Sed cum te tu Paracletum esse dicas, plurimum tibi etiam ab humana deest prudentia. Quoniam ergo prodidisti ignorantiam tuam, dicam ego quid ille sit (69) pater diaboli. *Manes dixit*: . . . dico; et adjecit: Omnis qui conditor est, vel creator aliquorum, pater eorum . . . condiderit appellatur (70). *Archelaus dixit*: Miror quomodo saltem hoc recta ratione responderis, nec celaveris sermonis hujus intelligentiam vel naturam. Audi jam ex hoc quis sit pater ejus. Cum ex cælorum regno cecidisset, erat super terras, intendens et inquirens cui se posset adjungere, quem ex consortio sui participem quoque nequitix suæ valeret efficere. Et quidem donec homo non erat, neque ille appellabatur homicida, neque cum patre mendax; post hæc vero, cum factus esset homo, ac mendacio ejus fuisset et circumventionem deceptus, cum sese inseruisset corpori serpentis sapientioris omnium bestiarum, tunc appellatus est mendax, una cum patre suo, et (71) effectum est non solum super ipsum mendacii maledictum, sed et super patrem ejus. Cum ergo serpens recepisset eum in sese, et recepisset universum, tanquam prægnans effectus est, ingentis malitiæ fascem portans; et erat sicut puerpera quæ partu urgetur, volens evomere malignæ suggestionis ejus agitata (72). Primi enim hominis gloriam graviter ferens serpens, ingressus paradysum, et conceptis in se doloribus, mendaces cœpit generare sermones, et mortem parere hominibus, qui a Deo fuerint figurati, et acceperant vitam. Verum non potuit totum se manifestum facere per serpentem; sed reservavit perfectionem suam, quam demonstraret in Cain, a quo generatus est totus. Et per serpentem quidem hypocrises et fallacias ad Evam demonstravit; per Cain vero homicidii exordium dedit, inserens se in primitias frugum, quas ille male distribuit. Ex hoc homicida appellatus est ab initio; mendax vero quoniam fefellit, dicens: « Eritis tanquam dii »; ejecti sunt enim postea de paradiso illi quos deos futuros esse fallebat. Efficitur ergo prior pater ejus,

⁶⁹ Gen. III, 5. ⁷⁰ Joan. VIII, 44.

non stetit, quia non est veritas in eo; cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax est, et pater ejus. » Quare hoc argumento Archelaum hic urget Manes: — Si a Deo sola promanant bona, ipseque summe bonus est, mendacem oportet fuisse Jesum, qui in Joannis Evangelio, diaboli patrem non modo mendacem esse, sed et mendacis diaboli creatorem existisse dicit. — Hinc autem patet non improbandam esse emendationem nostram qua legitur: « Si a Deo bonus, ut asseris, mendacem esse dixisti Jesum. »

PATROL. GR. X.

A qui eum in utero concepit et genuit atque in lucem edidit serpens; secundus vero Cain, qui per iniquitates conceptas, dolores et parricidium peperit; interfectio etenim iniquitatem, injustitiam atque impietatem pariter perpetravit. Sed et quicumque eum suscipiunt, et faciunt ejus desideria, fratres ejus efficiuntur. Pater ejus perfectus est Pharaon; pater ejus efficiuntur unusquisque impiorum; pater ejus effectus est Judas, quia concepit quidem eum, sed abortus est; non enim perfectum edidit partum, quia majorem personam aggressus est per Judam, et ideo abortum factum esse dico; quia tanquam si mulier semen viri concipiat, atque in sese quotidianos accipiat profectus, ita et Judas quotidie proficiebat in pejus (73), occasionibus sibi a maligno, quasi seminibus, datis. Et primum quidem fuit ei semen pecuniæ cupiditas, incrementum vero furtum, furabatur enim ea quæ mittebantur in loculum; dolores vero partus fuerunt, et collocutio cum Pharisæis, et pretii scelerata conventio; abortus est vero, non partus, laqueus mortis informis. Sed et tu, si malignum ex te protuleris, et facias ejus concipi-scentias, genuisti eum, et pater ejus esse diceris; si vero poenitentiam gesseris et abjeceris pondus, velut parturies. Ut enim in ludis scholaribus, si acceperit quis a magistro materiam, reliquum corpus orationis ex semetipso generet ac procreet, eorum quæ genuerit conditor ipse dicitur; ita qui ex summa malitia parum quid fermenti acceperit, pater et genitor dicatur necesse est illius, qui ab initio restitit veritati. Quod simili modo provenire potest etiam his qui virtuti student; nam audiavi fortissimos viros dicere ad Deum: Propter timorem tuum Dominum (74) in utero concepimus: et doluimus, et peperimus spiritum salutis; ita et quicumque de timore maligni concipiunt, et pariunt spiritum iniquitatis, ipsi patres ejus dicantur necesse est; filii enim dicuntur, dum adhuc ministerio ejus parent; patres vero, qui ad perfectionem malitiæ pervenerunt. Ita namque et Dominus noster ait ad Pharisæos: « Vos de patre diabolo estis »⁷¹, filios eos faciens illius, donec adhuc conturbari videbantur, et cogitabant in cordibus suis mala pro bonis adversum justos. Ergo apud se talia cogitantibus, translatis in se malignis eorum cogitationibus, Judas malorum caput, et ad perfectum perduicens iniqua consilia, effectus est sceleris pater, immanitatis suæ præmio ab eis triginta argenteis honoratus; totus enim « in eum post buccellam panis ingressus

(69) Forte, « quis ille sit. »

(70) Lacunæ istæ facile impleri posse videntur, si ita legamus: « *Manes dixit*: Jam dico; et adjecit: Omnis, etc., pater eorum quæ condiderit, appellatur. »

(71) In codice Casinensi, « ut. »

(72) Forte, « cogitata. »

(73) In codice Casinensi est, « proficiebat impetus. »

(74) Forte, « Domine. »

est diabolus ⁸⁵. Sed, ut diximus, postquam uterus intumuit, et dolorum tempus advenit, abortum faciem iniquæ conceptionis effudit, et ideo nec perfecte pater appellabatur, nisi eo tantum tempore quo conceptus gerebatur in utero; postea vero quam confugit ad laqueum, non integrum videtur edidisse partum, quia pœnitentia subsecuta est.

XXXIV. Ignorare vos non arbitror, quoniam pater unum quidem sit nomen, diversos tamen habet intellectus: alius enim pater dicitur eorum, quos naturaliter genuerit filiorum; alius vero eorum, quos tantummodo enutrierit; nonnulli vero temporis atque ætatis privilegio: unde et Dominus noeter Jesus plurimos patres habere dicitur; nam et David pater ejus appellatus est, et Joseph pater ejus putatus est, cum nullus horum pater ejus fuerit veritate naturæ. Nam David pater ejus dicitur ætatis ac temporis privilegio, Joseph vero lege nutriendi; solus autem Deus Pater ejus natura est, qui omnia per Verbum suum velociter nobis manifestare dignatus est. Nec in aliquo remoratus Dominus noster Jesus, intra (75) unius anni spatium languentium multitudines reddidit sanitati, mortuos luci; qui verbi sui potestate universa amplexus est, in quo tandem remoratus est, ut in Paracleto mittendo tandiu eum remoratum credamus. Quin potius, ut superius dictum est, adfuit statim plurimum diffusus in Paulum, cujus etiam testimonio credidimus dicenti: « Mihi autem soli data est gratia hæc ⁸⁶. » Qui prius quidem fuit persecutor Ecclesiæ Dei, sed rursus manifestatus est omnibus, quia esset fidelis Paracleti minister; per quem universis innotuit singularis ejus clementia, quod et usque ad nos qui aliquando sine spe eramus, donorum ejus largitio pervenit. Quis enim nostrum sperare poterat persecutorem Paulum et inimicum Ecclesiæ, defensorem ejus ac tutorem futurum? Et non solum hoc, verum etiam et magistrum, Ecclesiarum conditorem et architectonem. Post hunc ergo, et post eos qui cum ipso fuerant, id est post discipulos, nullum alium venire secundum Scripturas sperandum est; ait enim Dominus noster Jesus de Paracleto: « Quia et de meo accipiet ⁸⁷. » Vas ergo probabile elegit hunc virum, quem misit ad nos Paulum in Spiritu influxit Spiritus (76), et sicut non super omnes homines Spiritus habitare poterat, nisi super eum qui de Maria Dei genitrice natus est, ita et in nullum alium Spiritus Paracletus venire poterat, nisi super apostolos, et super beatum Paulum. « Vas enim electionis, inquit, mihi est, ut

A portet nomen meum in conspectu regum et gentium ⁸⁸. » Ipse quoque in prima Epistola sua posuit, dicens: « Secundum gratiam quæ data est mihi a Deo, ut sim minister Christi in gentibus, consecrans Evangelium Dei ⁸⁹. Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto ⁹⁰. » Et rursus ait: « Non enim audeo quidquam loqui eorum, quæ per me non effecit Christus verbo et factis ⁹¹. Ego enim sum novissimus (77) omnium apostolorum, qui non sum dignus vocari apostolus. Gratia autem Dei sum id quod sum ⁹². » Et eos qui experimentum quærebant ejus, qui in eo loquebatur Christus, vult propterea habere, quia esset in ipso Paracletus, cujus muneris gratiam consecutus, et magnifico honore (78) ditatus ait: « Pro quo ter Dominum rogavi, ut discederet a me; et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea; nam virtus in infirmitate perficitur ⁹³. » Rursus, quia vere ipse sit Paracletus qui erat in Paulo, ait Dominus noster Jesus Christus in Evangelio: « Si diligitis me, mandata mea servate. Et ego rogabo Patrem meum, et alium Paracletum dabit vobis ⁹⁴. » In quo ostendit etiam seipsum Paracletum, cum dicit *alium*. Unde credentes Paulo, audivimus eum dicentem: « Aut experimentum quæritis ejus, qui in me loquitur Christus ⁹⁵; » et horum similia, de quibus superius diximus; unde et tanquam fidelibus nobis hæredibus suis consignat testamentum, sua ad Corinthios Epistola, velut pater dicens: « Tradidi enim vobis in primis, quod et accepi, quia Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas; et quia sepultus est, et quia resurrexit tertia die secundum Scripturas; et quia apparuit Cephæ, deinde undecim apostolis, postea amplius quam quingentis fratribus de semel (79), ex quibus plurimi adhuc manent usque nunc; quidam autem et dormierunt. Postea autem visus est Jacobo; deinde omnibus apostolis; novissime autem omnium, tanquam abortivo, visus est et mihi: ego enim sum novissimus omnium apostolorum ⁹⁶. Sive ergo ego, sive illi, ita annuntiavimus ⁹⁷. » Et rursus tradens hæredibus eam quam ipse hæreditatem promeruit, dicit: « Timeo autem ne forte, sicut serpens seduxit Evam astutia sua, ita corrumpantur sensus vestri, et excidant a simplicitate (80) et castitate, quæ in Christo est. Si enim is qui venit, alium Christum prædicat quem non prædicavimus; aut Spiritum alium acceperitis quem non accepistis; aut aliud Evangelium, quod non accepistis; bene

⁸⁵ Joan. xiii, 27. ⁸⁶ Ephes. iii, 8. ⁸⁷ Joan. xvi, 14. ⁸⁸ Act. ix, 15. ⁸⁹ Rom. xv, 15, 16. ⁹⁰ Ibid. ix, 1. ⁹¹ Ibid. xv, 18. ⁹² I Cor. xv, 9. ⁹³ II Cor. xii, 9. ⁹⁴ Joan. xiv, 16. ⁹⁵ II Cor. xiii, 3. ⁹⁶ I Cor. xv, 3-9. ⁹⁷ Ibid. 11.

(75) In codice est, « inter. » Sed unum annum Christi prædicationi, ac miraculis videtur ascribere Archelaus cum aliis antiquis Patribus: quare legendum, « intra. » Vide infra cap. 49.

(76) Locus corruptus. Forte, « in Spiritu. Influxit Spiritus, » etc.

(77) Melius Vulgata, « minimus, » Græce enim,

ἐλάχιστος.

(78) In codice Casinensi est, « magnifico hoc ore; » sed legendum censui « honore. »

(79) Forte, « insimul. » Vulgata, « simul. »

(80) In Casinensi, « corrumpantur sensus vestri a simplicitate. » Sed nos ex Vulgata supplevimus.

pateremini. Puto enim quia nihil minus feci vobis a cæteris apostolis ⁹⁷. »

XXXV. Hæc autem dixit, ostendens omnes reliquos qui venerint, falsos apostolos, dolosos operarios, transfigurantes se in apostolos Christi: « Et non mirum; ipse enim Satanas transfigurat se, velut angelum lucis (81). Quid ergo magnum, si et ministri ejus transfigurentur in ministros justitiæ: quorum finis erit secundum opera eorum ⁹⁸? » Indicat autem quales essent, et a quibus circumveniebantur. Volentibus autem Galatis ab Evangelio transferri, ait: « Miror quod sic tam cito transferimini ab eo qui vocavit vos, in aliud Evangelium: quod non est aliud; nisi sunt qui vos conturbant, et volunt avertere vos ab Evangelio Christi (82). Sed etiam si nos ipsi, aut angelus de cælo vobis annuntiaverit, præterquam quod traditum est vobis, anathema sit ⁹⁹. » Et rursum ait: « Mihi infimo omnium apostolorum (83) data est gratia hæc ⁹⁹. Quæ enim deerant tribulationum Christi, in carne mea adimpleo ⁹⁹. » Et in alio rursum loco profertur, quia « super cæteros Christi minister ¹, » tanquam si postea omnino non sit alius expectandus; jubet enim neque angelum de cælo suscipi. Et quomodo de Persida venientem Manem (84), et dicentem se esse Paracletum, nos esse credimus? Ita enim agnosco ex hoc, quod unus iste sit ex illis qui transformantur, de quibus manifeste vobis indicavit vas electionis apostolus Paulus dicens: « Quia in novissimis temporibus recedent quidam a fide, attendentes spiritibus seductoribus, et doctrinis dæmoniorum, in hypocrisi mendacia loquentes, cauteriatam habentes conscientiam, prohibentium (85) nubere, abstinere se a cibis, quos Deus creavit ad percipiendum (86) cum gratiarum actione fidelibus, et his qui cognoverunt veritatem; quoniam omnis creatura Dei bona est, et nihil abjiciendum quod cum gratiarum actione percipitur ¹. » Sed et Spiritus evangelista Matthæus diligenter significat Domini nostri Jesu Christi sermonem: « Videte ne quis vos seducat; multi enim venient in nomine meo, dicentes: Ego sum Chri-

stus; et multos seducent. Quod si etiam aliquis vobis dixerit: Ecce hic est Christus, aut ecce ibi, nolite credere. Exsurgent enim falsi christi, et falsi apostoli (87), et falsi prophetæ, et dabunt signa magna, et prodigia, ita ut in errorem inducant, si potest fieri, etiam electos. Ecce prædixi vobis. Si dixerint vobis: Ecce in deserto est, nolite exire. Si dixerint vobis: Ecce in penetralibus, nolite credere ². » Et post ista omnia mandata, iste nec signum quidem aliquod aut prodigium ullum ostendens, neque affinitatem aliquam habens; sed ne in numero quidem discipulorum positus, neque defuncto nostro obsecutus, cujus hæreditate gaudemus; cum neque ei languenti astiterit, non testis exstiterit testamenti, imo potius cum ne in notitiam quidem venerit eorum, qui obsecuti sunt ægrotanti: postremo cum nullius prorsus accipiat testimonium, Paracletum se esse vult credi; cum etiam si signa et prodigia faceres, falsum Christum et falsum prophetam te reputari oporteret secundum Scripturas. Et ideo convenit nos cautius agere, secundum quod beatus Apostolus monet, dicens in Epistola quam (88) Colossensibus scripsit: « Permanete in fide fundati et radicati, et immobiles ab spe Evangelii quod audivimus (89), quod prædicatum est in omni creatura quæ sub cælo est ³. » Et rursum: « Sicut ergo accepistis Christum Jesum Dominum, in ipso (90) ambulate, radicati et fundati super ipsum, confirmati fide, sicuti docti estis, abundantes in gratiarum actione. Videte ne quis vos exspoliet per (91) philosophiam et inanem seductionem, secundum elementa mundi, et non secundum Christum, quia in ipso habitat omnis plenitudo deitatis ⁴. » Quibus omnibus ita diligenter expositis, beatus Apostolus, velut pater filiis, addit tanquam signaculum quoddam testamenti dicens: « Certamen bonum certavi, circum cucurri, fidem servavi. De cætero reposita est mihi justitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex; non solum autem mihi, sed et omnibus qui diligunt adventum ejus ⁵. »

XXXVI. Nullum ex vobis, o Manes, Galatam fa-

⁹⁷ II Cor. xi, 5-5. ⁹⁸ II Cor. xi, 14, 15. ⁹⁹ Gal. i, 6-8. ¹ Ephes. iii, 8. ² Coloss. i, 24. ³ II Cor. xi, 23. ⁴ I Tim. iv, 1-4. ⁵ Matth. xxiv, 4, 5, 23-26. ⁶ Coloss. i, 23. ⁷ Coloss. ii, 6-9. ⁸ II Tim. iv, 7, 8.

(81) Ita et Cyprianus haud procul ab initio libri *De unitate Ecclesiæ*, ac si Græco textu esset ὄγ. Sed Vulgata et Tertullianus pluribus in locis legunt, « in angelum lucis. »

(82) Melius Vulgata, astipulantibus Cypriano, Ambrosio, Hieronymo et Augustino, « convertere Evangelium Christi; » licet Tertullianus *adv. Marcionem* lib. iv, cap. 5, « pervertere, » legisse videatur.

(85) Græce est, ἀγιών, « sanctorum, » ut habet Vulgata.

(84) In Casinensi corruptus est hic locus, habet enim « de Persida venientem monet; » sed legendum, « Manem, vel modo, etc. »

(85) In Vulgata juxta Græcum textum est, « loquentium, habentium, prohibentium. » Aut igitur hic eodem modo legendum, aut corrigendum, « prohibentes. » Sed hanc lectionem antiqua etiam

apud Tertullianum versio improbat, quæ Vulgata hac in parte similis est.

(86) In Casinensi est, « ad perficiendum. » Sed Vulgata lectionem substituere satius visum est.

(87) Verba illa, « et falsi apostoli, » ab interprete Archelai videntur adjuncta, explicationis causa; nam nec in Græco, nec in Vulgata, nec apud Cyprianum aliosque Patres leguntur.

(88) Vocem, « quam, » nos addidimus, ita sensu poscente. Aut forte, « scripta, » legendum.

(89) In Vulgata, « audistis. »

(90) Ita Vulgata; in codice autem Casinensi legitur, « in ipsum. »

(91) Casinensis codex, « exspoliet, et per. » Cypriano initio libri *De bono patientiæ*, habet, « deprædelitur per philosophiam. » Græce est ἀλατῶν, quod verbum Vulgata, « decipiat, » et Tertull., *De præscriptis*, c. 7, « circumveniet, » interpretantur.

cies, nec ita nos transferes (92) a fide Christi; etiamsi signa et prodigia facias, etiamsi mortuos suscitares, etiamsi imaginem nobis Pauli ipsius afferas, anathema es, Satana (93); præscriptum est enim de te; præmoniti et præstructi sumus a sanctis Scripturis. Vas es Antichristi, et neque bonum vas, sed sordidum et indignum, quod ille sicut aliquis barbarus vel tyrannus, cum in eos qui sub legum (94) justitia degunt, conatur irruere, præmisit prius tanquam morti destinatum, ad explorandum quanta et qualis sit legitimi regis virtus ac populi: ipse enim inopinatus irruere pertimuit, sed neque alium ex necessariis viris mittere ullum ausus est, ne quid pateretur adversi. Talem te nobis, sub bono et sancto rege positus, velut morti destinatum, rex tuus præmisit Antichristus. Et hæc quidem non inexplorata proloquor; sed ex eo quod nullam te video facere virtutem, ita de te sentio. Illum enim et in angelum lucis transformandum, et ministros ejus tales adventuros prænosco, et signa et prodigia facturos, ita ut, si possibile sit, etiam electi seducantur⁷. Quis ergo es tu, qui neque necessarium aliquem locum sortitus es a patre tuo Satana? Nam quem mortuum suscitares? quod profluvium sanguinis sistis? Quos luto (95) cæci oculos illinitos videre facis? Quando esurientem turbam paucis panibus reficis? Ubi super aquas incedis, aut quis te vidit ex his qui in Jerusalem habitant? Persa barbare, non Græcorum linguæ, non Ægyptiorum, non Romanorum, non ullius alterius linguæ scientiam habere potuisti; sed Chaldæorum (96) solum, quæ ne in numerum quidem aliquem ducitur; nullum alium loquentem audire potes. Non ita Spiritus sanctus, absit hoc malum! sed omnibus dividit, et omnia linguarum genera novit, et agnoscit universa, et omnibus omnia efficitur, ita ut eum etiam cordis cogitata non lateant. Quid enim dicit Scriptura? quia unusquisque propria sua lingua audiebat per Paracletum Spiritum loquentes apostolos⁸. Sed quid amplius dicabo? Barba (97) sacerdos Mithræ, et collusor, solem tantum coles Mithram locorum mysticorum illuminatorem (98), ut opinaris, et conscium, hoc est quod apud eos ludes, et tanquam elegans minus perages mysteria. Verum quid ego hæc indignanter accipio? D

Nonne oportet te multiplicari tanquam zizania, usquequo ille ipse magnus pater tuus adveniat, suscitans mortuos, pene usque ad gehennam omnes persequens qui sibi obtemperare noluerint, plurimos deterrens arrogantiae metu quo est ipse circumdatus, aliis adhibens minas, vultus sui conversione et circumductione iudificans: sed ultra non proficiet⁹; insipientia enim ejus omnibus pervulgata erit, sicut Jamnes et Mambres. *Judices dixerunt*: Sicut ex te comperimus, tanquam apostolo Paulo dicente, insuper etiam ab Evangelio præscribente nulli alii æque in posterum (99) præbetur ingressus ad prædicandum, vel docendum, vel ad evangelizandum, vel prophetandum in hac vita duntaxat, nisi forte falsus propheta habeatur, aut falsus Christus. Unde cum dixeris in Paulo fuisse Paracletum, et ipsum omnia consignasse, quare dixit: « Ex parte scimus, et ex parte prophetamus; cum autem venerit quod perfectum est, id quod ex parte est destruetur¹⁰: » quem alium expectans, hoc dixit? Quod si ipse confitetur expectare se aliquem perfectum; et si venire aliquem necesse est, ostende nobis de quo dicat? ne forte in hunc videatur iste sermo recurrere, aut in eum qui misit illum, Satanam, sicut tu dicis. Si enim confiteris venturum esse quod perfectum est, non potest esse Satanas; si autem Satanam expectas, non potest esse perfectum.

XXXVII. *Archelaus dixit*: Quoniam non sine Deo dicta sunt quæ a beato Paulo prolata sunt, certum est, quod Dominum nostrum Jesum Christum dixerit expectandum esse perfectum, qui solus Patrem novit, et cui voluerit revelare¹¹, sicut possum ex verbis ipsius demonstrare. Sed quia, cum venerit quod perfectum est, destruetur id quod ex parte est; iste vero sese asseverat esse perfectum; quid destruxit ostendat: quod enim destruetur, ignorantia est quæ in nobis est. Dicat igitur, quid destruxit, quid in notitiam protulit? Si quid facere potest, faciat, ut credi ei possit? Sermo vero iste, quantam habeat virtutem, si potuerit diligenter intelligi, ita demum credi poterit his quæ a me fuerint asserta. Igitur in prima ad Corinthios Epistola hæc dicit Paulus de perfecto, qui venturus est: « Sive prophetiæ destruentur, sive linguæ cessa-

⁷ Matth. xxiv, 24. ⁸ Act. ii, 6. ⁹ II Tim. iii, 8, 9. ¹⁰ I Cor. xiii, 9, 10, ¹¹ Matth. xi, 27.

(92) In eodem codice corruptissime legitur, « Galatam facies vicit, o nostras feras. » Nos modica mutatione locum hunc restituere conati sumus.

(93) Et hic mire depravatus est idem codex, in quo legitur, « anathema esse ana. » An recte nos emendaverimus doctorum esto judicium. Vide etiam an corrigendum sit, « anathema es et maranatha. »

(94) Vide an, « regum. »

(95) In Casinensi, « quod luto. »

(96) Chaldæorum siquidem linguam Syriacæ dialectum esse tradit Abulfaragius in *Historia dynastiarum*, pag. 11.

(97) Ita in codice Casinensi, quod tamen nonnulli fortasse emendandum putarent hoc pacto, « quid amplius dicam? Barbare. » Sed fieri potest, ut verbo « dicare » usus sit rudis interpres pro contendere,

dicam trahere, vel dicarem esse.

(98) Quæ sequuntur, nostris conjecturis emendavimus; nam in Casinensi codice hic mire corrupto scribitur, « locorum mysteriorum illuminatorem. » Mox, « apud eos ludis. » Et infra, « adveniat? suscitans mortuos? pene usque ad gehennam omnes persequens, qui si ut obtemperare noluerit, plurimos deterrens arrogantiae metu. Quod est ipse circumdatus, aliis adhibet minas vultus sui conversione circumdatio iudificat. Sed, » etc. Manes autem tanquam Mithræ sacerdos traducitur, quia solem venerabantur Manichæi, ut alibi ostendo.

(99) In Casinensi est, « nulli alio atque posterum; » quem locum, uti editum est legendum censui.

bunt, sive scientia destruetur; ex parte enim sci-
mus, et ex parte prophetamus. Cum autem venerit
quod perfectum est, id quod ex parte est, destrue-
tur ¹². » Vide ergo quantum in sese habeat virtutem
quod perfectum est, et cujus sit ordinis ista per-
fectio. Dicat autem iste quam destruxerit prophe-
tiam Judæorum ac Hebræorum, seu (1) linguas ces-
sare fecit Græcorum, aut eorum qui idola colunt,
vel quæ alia dogmata destruxit, Valentiniani, aut
Marcionis, aut Tatiani, aut Sabellii cæterorumque
qui propriam sibimetipsis scientiam composuerunt.
Quem horum destruxit, dicat, aut quando destruet,
quasi perfectus? Inducias fortassis aliquas quærit?
Non plane, non tam (2) obscure et ignobiliter ad-
veniet ille, qui perfectus est, id est Jesus Christus
Dominus noster. Sed sicut rex adveniens ad urbem
suam, præmittit primo protectores suos (3), signa,
dracones, labaros, duces, principes, præfectos, et
universa continuo commoventur, aliis vero me-
tuentibus, aliis vero gaudentibus pro expectatione
regis: ita et Dominus meus Jesus qui est vere per-
fectus, adveniens præmittit in primo gloriam suam,
incontaminati atque immaculati regni prædicatores
sacros; et tunc universa creatura commovebitur,
et conturbabitur, supplicans atque obsecrans, usque-
quo eam servitute liberet. Humanum vero genus me-
tuat necesse est, et quamplurimum conturbetur (4),
pro eo quod multa delicta commiserit; soli vero justi
 lætabuntur, expectantes quæ sibi promissa sunt;
nec ultra mundanarum rerum substantia permane-
bit, omnia destruentur, sive prophetiæ sive horum
libri, sive linguæ totius generis cessabunt, eo quod
ultra non egeant solliciti esse homines, et cogitare
de his quæ ad vitam necessaria sunt, sive scientia
quorumcunque doctorum etiam ipsa destruetur:
nihil enim horum sufferre poterit magni illius re-
gis adventum. Sicut enim parva scintilla ad splen-
dorem solis admota assumitur, illico non apparet;
ita universa creatura, omnis prophetia, cuncta
scientia, universæ linguæ, sicut superius diximus,
destruentur. Sed quia cœlestis regis præsentiam
paucis verbis, et fragilibus et valde infirmis expo-
nere non valet humana natura, ut fortasse sancto-
rum debeat esse et valde dignorum de ipso aliquid
enarrare; tamen necessitatis causa, ista me sufficit
protulisse, hujus importunitate compulsus, ut istum
vobis qualis esset ostenderem.

¹² 1 Cor. XIII, 8-10. ¹³ Philipp. II, 15. ¹⁴ Ibid.

(1) In Casinensi est, « sed, » prava lectio.

(2) Codex Casinensis, « non plane nota. » Sed
omissas ab oscitante librario lineolas censui, quæ
vocalibus superpositæ consonantes designarent.

(3) De his late post Gothofredum Ducangius in
Glossario.

(4) In codice Casinensi, « et cum plurimum con-
turbetur. »

(5) Valentinianum vocat, quem alii Valentinum
nominant, celebrem apostolicorum temporum hæresi-
archam.

(6) In codice Casinensi est, « sicut istius para-

A XXXVIII. Et ego quidem beatifico Marcionem,
et Valentinianum (5), ac Basilidem aliosque hære-
ticos, sic ut istius comparatione (6), qui velut in-
tellectu aliquo usi sunt, qui videntur sibi omnem
Scripturam posse intelligere, et ita se ductores
statuerunt iis qui (7) se audire voluissent; nullus
tamen ipsorum ausus est Deum se prædicare, vel
Christum, vel Paracletum, sicut iste, qui aliquando
quidem de sæculis disputat, aliquando de sole,
quomodo facta sint, tanquam major ipse sit eorum;
omnis enim qui de aliquo exponit quomodo factus
sit, majorem se et antiquiorem ostendit esse, quam
est ille de quo dicit. Quis autem et de substantia
Dei dicere audeat, nisi forte solus Dominus noster
Jesus Christus? Quæ quidem ego non ex meis ver-
bis astruo, sed Scripturæ quæ nos edocuit, auctori-
tate confirmo; quoniam quidem et Apostolus dicit
ad nos: « Ut sitis sicut luminaria in hoc mundo,
verbum vitæ continentes ad gloriam meam in diem
Christi, quoniam non in vacuum cucurri, nec in
vacuum laboravi ¹⁵. » Intelligere debemus quæ sit
vis et ratio sermonis hujus; verbum enim ducis
obtinere locum, opera vero regis (8). Sicut ergo ali-
quis regi suo adventanti, omnes qui sub cura sua
sunt, studet obedientes, paratos et charos hilares-
que ostendere ac devotos, sed etiam innocentes ac
bonis omnibus abundantes, ut ipse laudem conse-
quatur a rege, et majore ab eo honore dignus ha-
beatur, tanquam bene gubernata quæ sibi est com-
missa provincia: ita et beatus Paulus dicit ad nos:
« Ut sitis velut luminaria in hoc mundo, verbum
vitæ continentes ad gloriam meam in diem Chri-
sti ¹⁶. » Scilicet quod Dominus noster Jesus Christus
veniens, videat profecisse doctrinam ejus in nobis;
et quia non in vacuum cucurrit, nec in vacuum la-
boravit, retribuatur ei debitam coronam. Et rursus
quoque in eadem epistola commonet nos, ne ter-
rena sapiamus, sed conversationem nostram debere
esse in cœlis ¹⁷; unde et Salvatorem expectamus
Dominum nostrum Jesum Christum. Et quoniam
nobis non est tutum scire ultimam diem, designa-
vit in Epistola quam scribit ad Thessalonicenses.
« De temporibus autem et momentis, fratres, non
habetis opus, ut aliquid vobis scribam; ipsi enim
diligenter scitis, quia dies Domini, sicut fur in
nocte, ita veniet ¹⁸. » Et quomodo nunc astat isto
persuadens, et rogans unumquemque manicheum

¹⁵ Philipp. III, 19. ¹⁶ 1 Thessal. V, 1, 2.

itione. » Sed legendum, « sic ut istius comparatio-
ne. » Archelaus enim beatos facit Marcionem alios-
que hæreticos, non quod ita de illis sentiendum
sit; sed quod Maneti insanissimo comparati, minus
errare deprehendantur.

(7) Casinensi, « ita seductores statuerunt, qui. »

(8) Cur hæc cum præcedentibus non cohæreant,
vide præfationem nostram in *Archæolo*. Sensus au-
tem esse videtur, solius Regis, perfecti videlicet
illius qui expectatur, opus esse, hominum igno-
rantiam, ut antea dixit, penitus destruere, quod
non præstitit Manes.

effici, et circumvenit, et ingreditur domos, decipere quærens animas oneratas peccatis¹⁶? Sed nos non ita sentimus; quin potius res ipsas proferamus in medium, et conferamus, si placet, ad perfectum Paracletum. Videtis enim quia interdum interrogat, nonnunquam deprecatur. Sed scriptum est in Evangelio Salvatoris nostri, quia et illi qui a sinistris regis assistunt, dicent: « Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem, aut nudum, aut peregrinum, aut in carcere (9), et non ministravimus tibi¹⁷? » rogantes ut sibi indulgeret; sed quid illis respondit justus iudex Rex? « Discedite a me in ignem æternum, operarii iniquitatis¹⁸. » Abiecit eos in æternum ignem, cum illi rogare non cessent. Videſne, quid sit perfecti Regis adventus? non talem, qualem tu asseris perfectionem. Quod si post ipsum expectandus est magnus iudicii dies, multo utique hic illo inferior est. Quod si inferior erit, perfectus non erit. Si perfectus non erit, non de ipso dicit Apostolus. Quod si non de ipso dicit Apostolus, iste autem de se dictum esse mentitur, pseudo-propheta utique iudicandus esse. Sed et multa alia horum similia dici possunt; quæ si omnia persequi velimus, nullum nobis tempus ad omnia explenda sufficiet. Unde abundare existimavi de multis pauca dixisse, reliquas partes tractatus hujus exsequi volentibus derelinquens.

XXXIX. His auditis dederunt gloriam Deo immensam, et ipso dignam; Archelaum vero multis honoribus affecerunt. Tunc Marcellus assurgens, et stolas (10) exuens, circumdat Archelaum, atque oculis eum defixus amplectitur, et inhæret. Tunc vero infantes, qui forte convenerant, primi in Manem pellere ac fugere (11) cœperunt, quos turba reliqua insecuta, concitavit se ad effugiendum Manem. Quod cum pervidisset Archelaus, elevata in modum tubæ voce suâ, multitudinem cupiens cohibere, ait; Cessate, fratres dilecti, ne forte rei sanguinis inveniamur in die iudicii; scriptum est enim de talibus, quia « oportet et hæreses esse inter vos, ut qui probati sunt, manifesti fiant inter vos¹⁹. » Et his dictis, sedatæ sunt turbæ. Quoniam vero placuit Marcellō disputationem hanc excipi atque describi, contradicere non potui, confisus de benignitate legentium, quod veniam dabunt, si quid imperitum aut rusticum sonabit oratio; hoc enim tantum est quod studemus, ut rei gestæ cognitio studiosum quemque non lateat. Tunc ergo, cum effugisset Manes, nusquam comparuit. Turbo vero minister Ar-

chelao traditur a Marcello, quem cum diaconum Archelaus ordinaret, in Marcelli contubernio perseveravit. Manes autem fugiens ad quemdam vicum longe ab urbe positum, qui appellabatur Diodori. Erat autem presbyter loci illius nomine et ipse Diodorus (12), quietus et mitis, fidei ac famæ bonæ valde: et cum quadam die Manes, congregata turba, concionaretur (13), ac peregrina quædam et aliena a paterna traditione populo qui astabat assereret, nullum omnino ex his formidans quod sibi posset obsistere, Diodorus videns proficere ejus nequitiam, deliberat Archelao mittere epistolam, continentem hæc.

ARCHELAI EPISCOPO DIODORUS S. D. (14).

XL. Scire te volo, religiosissime Pater, quoniam B advenit quidam in diebus istis, nomine Manes, ad loca nostra, qui Novi Testamenti doctrinam se adimplere promittit. Et quidem erant quædam in his quæ ab eo dicebantur, nostræ fidei; quædam vero asserebat longe diversa ab iis quæ a nostra paterna traditione descendunt (15). Interpretabatur enim quædam aliene, quibus etiam ex propriis addebat, quæ mihi valde peregrinæ visa sunt et infida. Pro quibus etiam permotus sum scribere hæc ad te, sciens doctrinæ tuæ perfectum et plenissimum sensum, quoniam latere te horum nihil potest; et ideo confisus sum ad explananda nobis hæc invidia te non posse prohiberi. Quamvis nec ego quidem in alterum aliquem inclinari potuerim sensum, tamen propter simplices quosque, tuæ auctoritatis compulsus sum implorare sermonem. Revera enim vir valde vehemens tam sermone quam opere, sed et aspectu ipso atque habitu apparet. Sed et pauca quædam, quæ retinere possum ex iis quæ ab eo dicta sunt, scribo tibi, sciens quia ex iis etiam reliqua intelliges. Nosti quia morem hunc habent qui dogma aliquod asserere volunt, ut quæcunque voluerint de Scripturis assumere, hæc propensius sui intelligentia depravent. Sed hoc præveniens apostolicus denotat sermo, dicens: « Si quis vobis annuntiaverit præter quod accepistis, anathema sit²⁰. » Itaque post hæc quæ semel ab apostolis tradita sunt, ultra non oportet quidquam aliud suscipere discipulum Christi. Verum ne sermonem longius protraham, ad propositum redeo. Legem Moysi, ut breviter dicam, dicebat hic non esse Dei homini sed maligni principis, nec habere eam quidquam cognationis ad novam legem Christi, sed esse contrariam et inimicam, alteram alteri obsistentem, Ego audiens,

¹⁶ II Tim. iii, 6. ¹⁷ Matth. xxv, 44. ¹⁸ Luc. xiiii, 27. ¹⁹ I Cor. xi, 19. ²⁰ Galat. i, 8.

(9) Ita Vulgata juxta Græcum textum, Cyprianus lib. *De opere et elemosinis*, aliique. Casinensis tamen habet, « in carcerem. »

(10) Forte, « stolam. »

(11) « Fugere, » et « effugere, » pro fugare, in fugam conjicere, suo loquendi more dicit antiquus interpres.

(12) Nescio quo pacto Diodorum hunc Tryphona vocet Epiphanius in hac Manichæorum hæc. n. 44.

(13) In Casinensi codice. « continuaretur. »

(14) Meminit hujus epistolæ Epiphanius in hac hæresi num. 41, ejusque argumentum, non autem verba, ut Petavius interpretatur, breviter refert. In titulo hujus epistolæ vox, « salutem, » deest in codice Casinensi, sed litteram s, eam vocem indicantem, repetere neglexit librarius, eo quod in fine præcedentis vocis existat.

(15) Videant hæretici quam clare tam hic, quam infra Diodorus antiquas Ecclesiæ traditiones sequendas amplectendasque esse declarat.

dicebam eis sermonem evangelicum, quomodo dixit Dominus noster Jesus Christus : « Non veni solvere legem, sed adimplere ²¹. » Ille vero ait, nequaquam eum hunc dixisse sermonem ; cum enim ipsam inveniamus eum resolvisse legem, necesse est nos hoc potius intelligere quod fecit. Deinde cœpit dicere plurima ex lege, multa etiam de Evangelio et apostolo Paulo, quæ sibi videntur esse contraria, quæ etiam cum fiducia dicens, nihil pertimescit ; credo quod habeat adjutorem draconem illum qui nobis semper inimicus est. Dicebat ergo quod ibi dixerit Deus : Ego divitem et pauperem facio ²² ; hic vero Jesus beatos diceret pauperes ²³ ; addebat etiam, quod nemo possit ejus esse discipulus, nisi renuntiaret omnibus quæ haberet ²⁴ ; ibi vero Moyses, argentum et aurum ab Ægyptiis sumens, cum populo fugisset ex Ægypto ²⁵ ; Jesus autem nihil proximi desiderandum esse præcepit. Deinde quod ille oculum pro oculo, dentem pro dente in lege cavisset expēdi ²⁶ ; noster vero Dominus percipienti unam maxillam, juberet etiam alteram præparari ²⁷. Quod ibi Moyses eum qui Sabbato opus fecisset, et non permansisset in omnibus quæ scripta sunt in lege, puniri lapidarique præcepit ²⁸, sicut factum est ei qui adhuc ignorans in Sabbato fascem ligni collegerat ; Jesus vero in Sabbato etiam lectum portare præcepit a se curato ²⁹ ; sed et discipulos in die Sabbati vellere spicas ³⁰ ac manibus confricare non prohibet, quod Sabbatis utique non licebat fieri. Et quid plura dicam ? multis et variis assertionibus hujusmodi dogmata ab eo summo nisu atque summo studio affirmabantur. Nam ex auctoritate Apostoli, Moysi legem, legem esse mortis conabatur asserere ; Jesu vero legem, legem esse vitæ, per id quod ait : « In quo et idoneos nos faciat Deus (16) ministros novi Testamenti non littera, sed Spiritu. Littera enim occidit, Spiritus autem vivificat. Quod si ministerium mortis, in litteris formatum in lapidibus (17), factum est in gloria, ita ut non possent intendere filii Israel in faciem Moysi propter gloriam vultus ejus, quæ destruetur (18) ; quomodo non magis ministerium Spiritus erit in gloria ? Si enim ministerium damnationis gloria est, multo magis abundabit ministerium justitiæ ad gloriam. Neque enim glorificatum est, quod gloriosum factum est in hac parte, propter eam quæ supereminet gloriam : si enim quod destruetur per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est ³¹. » Sed hoc quidem sicut

A ipse nosti, in secunda ad Corinthios Epistola. Addit autem ex prima Epistola, terrenos esse dicens discipulos veteris Testamenti et animales, et ideo carnem et sanguinem regnum Dei possidere non posse ³². Ipsum quoque Paulum ex propria sua persona dicebat asserere id quod ait : « Si ea quæ destruxi, iterum ædifico, prævaricatorem me æstimo ³³. » Sed et illud eundem ipsum evidentissime de carnis resurrectione dixisse, non esse Judæum qui in manifesto est, neque quæ in manifesto, in carne est circumcisio, neque secundum litteram, legem quidquam utilitatis retinere ³⁴. Et rursus quod Abraham habet gloriam, sed non apud Deum ³⁵. Tantummodo agnitionem peccati per legem fieri ³⁶. Sed et alia multa, legi obtrectans, inserchat, eo quod lex ipsa peccatum sit, in quibus simplices quique, dicente eo, movebantur, et usque ad Joannem igitur, aiebat, lex et prophetæ ³⁷. Aiebat autem Joannem regnum cœlorum prædicare ; nam et per abscissionem (19) capitis ejus hoc esse indicatum, quod omnibus prioribus et superioribus ejus abscissis, posteriora sola servanda sint. Ad hæc igitur nobis, o religiosissime Archelae, paucis rescribere ; audivi enim non mediocriter tibi esse in talibus studium : Dei enim donum est, idcirco quod dignis et amicis suis, sibi que propositi societate conjunctis, Deus donat hæc munera. Nostrum enim est propositum præparare et proximos fieri benignæ ac diviti menti (20), et continuo ab ea largissima munera consequimur. Quoniam ergo in iis voto et proposito meo sermonis non sufficit eruditio (idiotam enim me esse confiteor), ad te misi, sicut sæpius dixi, quæstionis hujus solutionem plenissimam recepturus. Incolumis mihi esto, Pater incomparabilis et honorabilis.

XLI. Accepta hac epistola, Archelaeus admiratus est hominis audaciam ; sed interim Diodori allegationibus, ut res suadebat celere dare responsum, continuo scripsit hoc modo.

ARCHELAUS DIODORO PRESBYTERO FILIO HONORABILI SALUTEM (21).

Acceptis litteris tuis, valde gavisus sum, dilectissime. Cognovi autem quod vir iste qui ante hos dies ad me venerat, et scientiam aliam præter eam quæ apostolica est et ecclesiastica, introducere cupiebat, ad te quoque venerit ; quem quidem ego non admisi, in præsentem enim nobis disputantibus confutatus est. Et velim quidem omnia quæ a me dicta sunt, scribere tibi, ut ex his agnosceres fidem

²¹ Matth. v, 17. ²² Prov. xxii, 2. ²³ Matth. v, 3. ²⁴ Luc. vi, 29. ²⁵ Num. xv, 32. ²⁶ Marc. ii, 11. ²⁷ Gal. ii, 18. ²⁸ Rom. ii, 28. ²⁹ Rom. iv, 2. ³⁰

³¹ Luc. xiv, 33. ³² Exod. xii, 35. ³³ Exod. xxi, 24. ³⁴ Luc. vi, 4. ³⁵ II Cor. iii, 6-11. ³⁶ I Cor. xv, 50. ³⁷ Rom. iii, 20. ³⁸ Joan. i, 29.

(16) Vulgata, « fecit Deus, » quod magis Græco textui consonum est.

(17) Vulgata ; « Ministratio mortis, litteris deformata in lapidibus ; » sed nostri interpretis lectio magis ad sensum Græci quo nunc utimur, textus accessit.

(18) Infra cap. 42 habet, « aboletur. »

(19) In Casinensi, « nam et abscissionem. » omissa, ut patet, præpositione « per. » Sed et legi potest, « abscissione. »

(20) In Casinensi codice legitur, « præpararet proximus fieri benignæ hac diviti menti. » Et infra, « idiotam me esse confiteor. » Sed ita emendandum esse, uti editum est, nemo, ut arbitror, inficias iverit.

(21) Hanc Archelaei epistolam, cum subsequentibus nonnullis usque ad caput 46 hujus operis edidit pariter ex codice Bobiensi Valesius, cujus varias lectiones adnotamus.

ejus; sed quia de vacanti fieri poterit (22) hoc, nunc quod iurat, paucis respondere tibi necessarium duxi, ad ea quæ mihi scripsisti quod ab illo dicebantur. Erat ergo ei summum studium (23), legem Moysi ostendere non esse consonantem legi Christi; et hæc ex nostris Scripturis asseverare tentabat. Nos vero ex eadem ipsa Scriptura non solum confirmavimus legem Moysi, et omnia quæ in ea scripta sunt; verum etiam omne vetus Testamentum convenire novo Testamento et consonare probavimus, unumque esse textum, tanquam si una vestis videatur ex subtegmine (24) atque stamine esse contexta. Hoc solum, quod veluti purpuram videmus in veste, novum Testamentum in textura (25) veteris Testamenti; gloriam enim Domini in eodem specularum (26). Non ergo abjiciendum est speculum (27), cum nobis ipsam imaginem rerum similem veramque demonstraret (28); quin potius et eo amplius honorandum est. Sed et puerum qui ad doctores a pædagogo (29) perducitur, cum adhuc parvulus est, nunquid cum ad ætatem pervenerit, dehonore (30) oportet pædagogum, propterea quod jam opera ejus non indiget (31), et potest solus jam sine ejus adminiculo ad scholas pergere atque ad auditoria properare? Aut rursus (32) parvulus qui lacte nutritus est, cum profecerit ad validiores cibos, cum injuria debet abjicere atque exhorrescere nutricis mamillas? quin potius venerat et colit, et beneficii sui debitor (33) fatetur. Aliud etiam, si videtur, adhibemus (34) exemplum. Homo quidam proejctum in terram cum vidisset infantem, et jam vehementer afflictum, collegit eum et nutrire apud se cœpit (35), usquequo ad ætatem adolescentiæ perveniret, toleravitque omnes qui evenire solent nutritoribus labores (36). Accedit vero post tempus is qui naturalis ei fuerat pater, requirere puerum, et invenit eum apud illum qui nutrierat (37). Quid faciat hic puer, patre cognito? de justo enim puero mihi sermo est. Nonne multis donis munerato eo qui se educaverat, sequitur naturalem patrem pro respectu (38) hæreditatis?

²² Deut. xviii, 18. ²³ Joan. v, 46. ²⁴ Luc. xvi, 19.

(22) Cod. Bobiensis, « fieri potest.

(23) Cod. Bobiensis, « suum studium. »

(24) In Casinensi est, « ex subtemine, et quæ stamine. » Sed nos Bobiensis cod. lectionem meliorem esse censuimus.

(25) Codd. Casin. et Bob., « in texturam. »

(26) Corruptus est hoc in loco Bobiensis codex, quem non recte Valesius correxit.

(27) Casinensis non recte, « speculum nobis per ipsam imaginem. » Sed melior alia Bobiensis codicis lectio, quam secuti sumus.

(28) Bobiensis, « demonstravit. »

(29) Et hic melior Bobiensis codicis lectio; nam Casinensis habet, « qui a doctore iis a pædagogo. »

(30) Codex Bobiensis, « dehonore. »

(31) Codex Casinensis, « oportet, et pædagogum, propter quod ore ejus non indiget. » Et paulo post, « atque plauditoria properare. » Sed nos Bobiensis codicis lectionem expressimus.

(32) Bobiensis. « ut rursus. »

(33) Casinensis: « debitorem. » Forte, « et beneficii se debitorem fatetur. »

A Ita mihi intelligendum est magnificum Dei famulum Moysen invenisse (39) populum afflictum ab Ægyptiis, quem assumptum nutriebat in deserto tanquam pater, docebat ut magister, regebat ut rector. Conservavit populum, usquequo veniret cujus est; et post aliquantum tempus adveniens pater oves recepit (40). Nonne per omnia honorabitur quidem ab eo qui tradidit gregem; gloriabitur vero ab iis qui ab eo conservati sunt? Quis igitur ita mentis insanæ est, o dilectissime Diodore, ut alienos a se dicat eos qui inter se conjuncti sunt, qui pro se invicem prophetarunt, qui æqualia et sibi similia atque cognita (41), imo potius germana signa ac prodigia demonstrarunt? et primo quidem Moyses ad populum dixit: « Prophetam vobis suscitabit Dominus B Deus noster sicut me ²⁵. Jesus deinde ait: « De me enim Moyses locutus est ²⁶. » Vides (42) quomodo dexteris sibi invicem tradunt, quamvis (43) alter propheta, alter vero Filius sit dilectus; alter fidelis famulus, alter vero Dominus agnoscatur. Sed et quondam volens quis sine pædagogo ire ad scholas, non suscipitur a magistro dicente: Non cum suscipiam, nisi acceperit pædagogum. Quis sit autem de quo dicitur, breviter exponam. Homo quidam erat dives ²⁷, gentiliter vivens, in multa luxuria quotidie degens; alius vero pauper erat vicinus ejus, qui ne quotidianum quidem cibum poterat (44) invenire. Accidit utrumque vita descendere et in infernum descendere, et pauperem mitti in locum requiei, et reliqua quæ nosti. Verumtamen erant ²⁸ fratres quinque, ea quæ et ipse egerat, agentes (45), sine dubio, quæ domi a tali magistro didicissent. Rogavit dives simul uno tempore ut edisceret majorem doctrinam; Abraham vero sciens, quoniam adhuc indigent pædagogo, ait ei: « Habent Moyses et prophetas. » Si enim illos non susceperint, ut ab eo velut pædagogo gubernentur, non poterunt majoris magistri capere doctrinam.

XLII. Sed et de aliis sermonibus, ut potero, exponam, id est, quod non contraria Moysi locutus

(34) Bobiensis, « adhibeamus. »

(35) Idem codex, « colligit et nutrire apud se quarit. »

(36) Idem codex, « qui venire solent nutritoribus labores. »

(37) Idem codex, « accidit vero post tempus, ut is qui, etc., requireret puerum, et inveniret eum. »

(38) Codex Bobiensis, « patrem prospectu. » Et mox, « mihi intellige magnificum. »

(39) Male Casinensis, « venisse. »

(40) Bobiensis habet, « tanquam pater educabat. Ut magister regebat et conservabat populum, etc. Et cum post aliquantum tempus adveniens pater proprias oves recepit. »

(41) Codex Bobiensis, « qui æqualia atque cognata. » Mox, « ad populum; prophetam. »

(42) Male Casinensis codex, « unde. »

(43) Male Casinensis, « quam. »

(44) Codex Bobiensis, « potest, » mala lectio.

(45) Codex Bobiensis, « et ea quæ ipse gesserat agentes. » Et infra, « uno tempore discere majorem doctrinam ab Abraham. Abraham vero. »

est Jesus aut fecit (46). Primum quod ait, « Oculum pro oculo, dentem pro dente »⁴¹, hoc (47) justum est; quod autem cæsum præstare jubet et alteram maxillam, hoc bonitas est. Nunquid justitia bonitati contraria est? Absit (48)! profectus autem est de justitia ad bonitatem. Et rursus: « Dignus est operarius mercede sua »⁴². Quod si voluerit quis fraudem facere, exigi ab eo illa quæ per fraudem interceperat (49), justissimum est, maxime cum multa sit merces. Hoc autem dico, quando Ægyptii affligebant filios Israel per operum compulsos in fingendis lateribus, quod cum suppliciis Moyses totum pariter intra unum momentum temporis exegit. Nunquid hoc iniquitas (50) appellanda est? Absit! Illa sane bonitatis est abstinentia (51), cum utitur quis frugaliter, renuntians omnibus quæ superflua sunt. Quod vero (52) in Veteri Testamento dictum est: « Ego divitem facio et pauperem »⁴³; Jesus vero beatificat pauperes⁴⁴, non dixit sæcularis substantiæ (53) pauperes, sed pauperes spiritu, id est, qui non superbia inflammantur (54), sed humilitate se mitigant (55) et inclinant, non plus sapientes quam oportet sapere⁴⁵. Quam quidem adversarius quæstionem non competenter aptavit. Hic enim video et Jesum libenter intuentem divitum munera⁴⁶; cum in gazophylacio offeruntur; et parum hoc est (56), si a solis divitibus in gazophylacio munera offeruntur (57); imo vero etiam duo minuta pauperculæ viduæ libenter suscipiuntur, in quo amplius aliquid, quam quod Moyses præceperat de suscipienda pecunia demonstratur. Ille enim ab his qui habebant accipiebat (58); hic autem accipit etiam ab his qui non habent. Sed, ait, scriptum est: « Nisi quis renuntiaverit omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus »⁴⁷. Rursum video centurionem, valde divitem et sæculari prædium potestate, fidem habere plusquam omnem Israelitam⁴⁸; ut si quis fuit (59), etiam qui renuntiaverat a centurione superatur in fide. Sed dicit (60) nobis

⁴¹ Math. v, 32. ⁴² Math. x, 10. ⁴³ Prov. xxii, 2. ⁴⁴ Math. vi, 3. ⁴⁵ Rom. xii, 3. ⁴⁶ Marc. xii, 41. ⁴⁷ Luc. xiv, 33. ⁴⁸ Math. viii, 10. ⁴⁹ Math. xii, 8. ⁵⁰ Marc. ii, 19. ⁵¹ Math. vii, 15. ⁵² Math. xxiii, 7. ⁵³ Math. v, 8. ⁵⁴ Math. vii, 12.

(46) Male Casinensis, « autem fecit. » At in Bobiensi codice sequitur, « Primum quidem, quod ait. »

(47) Codex Bobiensis, « in hoc. »

(48) In Bobiensi codice hic plura verba desunt; habet enim, « hoc bonitas est. Absit. »

(49) Codex Bobiensis, « et exigi ab eo illa, quæ fraude interceperat. » Casinensis vero, « exigi ab eo illa quæ fraudem interceperat. » Nos ex utroque codice meliorem lectionem conflavimus.

(50) Bobiensis, « exigit. Nunquid iniquitas. »

(51) Hinc patet Valesium recte ad marginem emendasse Bobiensis codicis lectionem, quæ habet, « absentia. »

(52) Codex Bobiensis: « Quod ergo, » et mox, « Jesus beatificat. »

(53) Codex Bobiensis, « sæculari substantia. »

(54) Forte, « inflantur. »

(55) Codex Bobiensis, « humilitate mitigant. »

(56) Codex Casinensis, « offerentur, et pauperum hoc est. » Bobiensis autem, « offeruntur; et parum hoc est, » quæ vera est hujus loci lectio.

(57) Codex Bobiensis, « inferuntur. »

A quis: Non est ergo bonum renuntiare divitiis. Bonum, inquam, his qui possunt; sed abuti (61) divitiis ad opus justitiæ atque misericordiæ parem gratiam tribuit ac si universis pariter renuntietur. De eo autem quod dicit, destructum esse Sabbathum, non plane destruxit; ipse enim Dominus (62) erat Sabbati⁴⁹; tanquam si sponsi quis custodiens torum diligenter exstructum (63), a nullo alio extraneo vexari vel contingi patiatur (64), usquequo ipse sponsus adveniat; et cum advenerit, strato suo sicut liberit utatur, vel hi quos ipse secum jusserit introire. Testimonium etiam dedit his quæ dicimus, cœlesti voce ipse Dominus Jesus Christus dicens: « Nunquid potestis filios sponsi (65) facere jejunare, donec cum ipsis est sponsus »⁵⁰? Sed circumcisionem non abjecit, quin potius ipse pro nobis in semetipsum causam circumcisionis exceperit (66), labore nos relevans, et pati nos frustra doloris aliquid non sinens. Quid enim prodest, circumcidenti se quidem et adversus proximum suum pessima cogitanti? Voluit autem magis largissimæ viæ spatia compendioso nobis tramite demonstrare (67), ne forte cum longa spatia circumvisum, ante nobis dies claudatur in noctem; et dum de foris quidem splendidi hominibus apparemus, intrinsecus lupis rapacibus comparemur⁵¹, aut sepulcris conferamur dealbatis⁵². Multo enim (68) ille huic præferendus est qui veste squalida ac detrita circumdatus, nihil mali in corde suo conclusum retinet adversus proximum. Cordis enim (69) circumcisio sola salutem confert: nihil præstat eis ista carnalis, nisi forte spirituali circumcisione muniantur. Audi etiam quid dicit Scriptura: « Beati mundo corde, quia ipsi Deum videbunt »⁵³. Quid ergo mihi opus est laborare, cum cognoverim compendia viæ (70), si possum mundus esse corde, sicut et si quis prævaleat in duobus mandatis omnem legem implere et prophetas⁵⁴? Post hæc vero omnia edocet apostolorum maximus Paulus, dicens:

(58) Idem codex, « ab his tantummodo, qui habebant suscipiebant. »

(59) Idem codex, « omnem Israel, ut si quis fuerit. »

(60) Codex Bobiensis, « dicit. »

(61) Bobiensis codex, « sed et abuti. » Forte, « sed et uti, » vel, « sed etiam uti. »

(62) Codex Casinensis, « Deus. »

(63) Ita cod. Bobiensis; nam Casinensis male, « extruxit. »

(64) Idem codex, « patitur. » Et mox, « quos secum. »

(65) In Græco est *υιοι νυμφωνος*, « filii thalami sponsalis, » seu, ut vertit Vulgata, « filii nuptiarum; » quæ meliores sunt hujus loci versiones.

(66) Codex Bobiensis, « suscepit. »

(67) Codex Bobiensis, « viæ compendiosum nobis tramitem demonstrare. »

(68) Idem codex, « multum enim. »

(69) Idem codex, « cordis ergo. » Et mox, « nihil præstante carnali. » Et infra, « muniatur. »

(70) Idem codex, « compendium viæ. »

« Aut experimentum (71) quæritis ejus qui in me loquitur. Christus ⁸⁴? » Quid ergo mihi opus est circumcissione (72), cum possim et in præputio justificari? Et scriptum est: « Si quis circumcisus est, non adducat præputium; aut si quis in præputio est, non circumcidatur: utrumque enim nihil est, nisi observatio mandatorum Dei ⁸⁵ (73). » Cum ergo nullum possit salvare circumcisio, non magnopere requirenda est; maxime cum si quis in præputio vocatus fuerit et circumcidi voluerit, continuo prævaricator legis (74) efficiatur. Si enim circumcidor, et mandata legis adimpleo ut salvari possim; in circumcisus et in præputio positus, multo magis mandata custodiens habebō vitam. In spiritu enim circumcisionem cordis accepi, non jam litteræ (75) per atramentum, in quo laus non ex hominibus, sed ex Deo est ⁸⁶. Non ergo referatur ad me hujuscemodi incusatio. Sicut enim aliquis (76) dives multis auri atque argenti talentis, ita ut omne (77) domestici usus ministerium ex hujuscemodi metallis habeat structum, in nullo vasis fictilis speciem requirit; sed non propterea figuli opus aut ars fictilium (78) vasorum ab eo detestanda est: ita etiam ego gratia Dei dives factus et cordis circumcisionem consecutus (79), nequaquam vilissimæ illius circumcisionis indigeo, nec tamen malam esse dico. Absit. Quod si diligentius de his voluerit aliquis edoceri, inveniet hæc in (80) Epistola prima Apostoli plenissime tractata (81).

XLIII. De velamento vero Moysi, et de ministerio mortis, dicam sermone brevissimo. Non enim valde mihi hæc insinuare aliquid adversus legem videntur. Ait ergo sermo propositus (82): « Quod si mi-

nisterium mortis, in litteris formatum in lapidibus, factum est in gloria, ita ut non possent filii Israel intendere in faciem Moysi propter gloriam vultus ejus quæ aboletur ⁸⁷; » et reliqua: tamen gloriam esse confitetur in vultu Moysi, quod est amicum nobis. Quod si destruitur, et velamen habet (85) lectio ejus, hoc me non exacerbat, neque conturbat, si tantum in eo gloria sit. Neque vero omnigena in ignobilitatem (84) redigitur, quod destruetur (85). Cum enim de gloria disputat Scriptura, scisse se differentias gloriæ (86) testatur: « Alia enim, inquit, gloria (87) solis, alia gloria lunæ, alia gloria stellarum; stella enim a stella differt in gloria ⁸⁸. » Si enim sol majorem habet gloriam quam luna, non continuo in ignobilitatem luna redigitur. Ita et si Dominus meus Jesus Christus præcellit in gloria Moysen, tanquam Dominus famulum, non continuo respicienda est gloria Moysi: ita enim possumus satisfacere auditoribus, sicut et verbi ipsius natura persuadet (88), ex Scripturis, quæ dicimus, affirmantes vel certe etiam exemplis ea manifestius comprobantes. Si quis lucernam accenderit noctu, cum sol ortus fuerit, parvo lucernæ igne non indiget, propter splendorem solis ubique radiantis; sed non ideo abiecit lucernam, veluti contrariam soli; quin potius comperto ejus usu, etiam diligentius servavit (89). Custodivit ergo populum lex Moysi tanquam lucerna, usquequo sol vobis verus Salvator noster oriretur, sicut et ait: « Et illuminabit Christus ⁹⁰. » Sed quod dicit: « Obscurati sunt sensus eorum. Usque in hodiernum enim ipsa velamen manet in lectione (90) veteris Testamenti. Non revelatur, quia in Christo destruitur (91).

⁸⁴ II Cor. xiii, 3. ⁸⁵ I Cor. vii, 18. ⁸⁶ Rom. ii, 29. ⁸⁷ II Cor. iii, 7. ⁸⁸ I Cor. xv, 41. ⁸⁹ Ephes. v, 14.

(71) Idem codex, « dicens, experimentum. »

(72) Idem codex, « circumcisio. »

(73) Melius Vulgata juxta fidem Græci textus: « Circumcisus aliquis vocatus est? non adducat præputium. In præputio aliquis vocatus est? non circumcidatur. Circumcisio nihil est, et præputium nihil est: sed observatio mandatorum Dei. »

(74) Codex Bobiensis, « prædicator legis, » mala lectio.

(75) Legendum forsitan, « littera, » ut cum D. Pauli loco in Epistola ad Romanos ad quem Archelaus respicit, concordet.

(76) Male Casinensis codex, « alius. »

(77) Bobiensis, « talentis repletus, ita omne. »

(78) Codex Bobiensis, « figuli opus auferis, aut fictilium. » Casinensis vero, figuli opus et ars aut fictilium; » sed videtur legendum, « figuli opus, aut ars fictilium, » uti editum est.

(79) Codex Bobiensis, « dives factus sum, et cordis circumcisionem consecutus, nequaquam. » At Casinensis, « dives factus et circumcisionem consecutus, nec quemquam. » Nos Casinensem ex Bobiensi partim supplevimus, partim emendavimus.

(80) Epistolam primam intelligit Epistolam ad Romanos quam ab antiquissimis Ecclesiæ temporibus primum inter Pauli epistolas locum habuisse, vel ex hoc Archelai loco apparet. Vide Epiphanium in hæresi 42, ubi crimini vertit Marcioni, quod Epistolam ad Romanos quarto loco inter D. Pauli Epi-

stolas collocaverit. Vide etiam supra cap. 34.

(81) Male codicis Bobiensis, « plenissime pertractans. »

(82) Male codicis Bobiensis, « propheticus. » Et mox, « litteris firmatum. »

(83) Bobiensis codex, « si habet. »

(84) Codex Bobiensis et hic corruptam lectionem exhibet, nempe, « gloria; neque vero, omni genere in nobilitate. » Valesius recte emendat, « in ignobilitatem. »

(85) Codex Bobiensis, « destruitur. »

(86) Idem codex, « scis esse differentias gloriæ; alia enim gloria. » Mala lectio.

(87) Vulgata, Irenæus lib. ii, cap. 24, et Cyprianus lib. iii, *Testim. ad Quirinum*, cap. 58, habent, « claritas, » pro « gloria. » Sed postrema vox placuit etiam Tertulliano *De resurr. carnis*, cap. 52.

(88) Bobiensis, « natura demonstrat. » Mox, « exemplis manifestius. » Et infra, « sol exortus. »

(89) In codice Bobiensi, « servavit. » Male Casinensis codex, « observavit. » Et infra, « antequam lucerna. » Econtra pejor in sequentibus Bobiensis codicis lectio, ubi sic se habet, « sol nobis verus Salvator oriatur, sicut ait, et illuminat tibi Christus. Sed qui dicit. »

(90) Codex Bobiensis, et Vulgata ita legunt, sed in Casinensi habetur, « tenet et in lectione. »

(91) Codex Casinensis, « destruetur; » lectio Vulgatæ contraria, quæ etiam habet, « non revelatum » utrobique juxta fidem Græci textus.

Usque in hodiernum enim, cum legitur Moyses, velamen est positum super cor eorum. Cum autem conversus fuerit ad Dominum, auferetur velamen (92). Dominus autem Spiritus est ⁶⁰. » Quid (93) inquit? Usque in hodiernumne præsens est Moyses? non dormivit, non requievit, non abscessit e vita? Quomodo in hodiernum (94) dicit? Sed intuere velamen, ubi dicit, positum supra cor eorum, in lectione eorum. Hæc est (95) vox quæ arguit filios Israel, legentes Moysen et non intelligentes, neque convertentes se ad Dominum; quoniam ipse est, qui a Moyse prophetatus est venire. Hoc est velamen, quod erat positum super faciem Moysi, quod est testamentum ejus ⁶¹; ait enim in lege (96): « Non deficiet princeps ex Juda, neque dux de femoribus ejus, usquequo veniat (97) cujus est (98), et ipse erit expectatio gentium ⁶². Qui alligabit (99) ad vitem pullum suum, et ad optimam vitem pullum asinæ suæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ indumentum suum. Suffusi oculi (1) ejus a vino, et candidi dentes ejus a lacte, » et reliqua. Qui etiam et unde venturus esset designavit, dicens: « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus ex fratribus vestris sicut me; ipsum audite ⁶³. » Et quidem quia non possit intelligi hoc de Jesu Nave (2) dictum esse, manifestum est. Nihil enim hujus circumcisionis in ipso hivenitur; adhuc enim ex Juda reges fuerunt post ipsum, et ideo aliena longe est ab eo hæc prophetia. Et hoc est velamen (3), quod est in Moysen; neque enim, sicut fortasse aliqui imperitorum putant, linteum aliquod aut pellis fuit, quæ vultum ejus operiret. Sed Apostolus diligenter ostendit di-

⁶⁰ II Cor. III, 14. ⁶¹ Exod. XXXIV, 35; II Cor. III, XXXVIII. ⁶² Deut. XXVIII, 9.

(92) Codex Bobiensis, « fuerit quis ad Dominum, auferetur velamen. » Vulgata enim habet, « auferetur. » At in Casinensi codice est « auferetur. »

(93) Casinensis, « quod, » mala lectio.

(94) Codex Bobiensis, « abscessit vita? Quamobrem ergo in hodiernum. »

(95) Idem codex, « supra cor eorum. Hæc est. »

(96) Idem codex, « ait enim, intellige, » et mox, « de Juda. »

(97) Codex Bobiensis, « de femore ejus usquequo veniat, qui est. » Cæterum ista hujus loci interpretatio longe diversa est a Vulgata, et ab antiquioribus versionibus, quas exhibent Tertullianus, *De Trinit.*, cap. 9, et Cyprianus *adv. Judæos* lib. 1, cap. 21. Sed nec Græco LXX Interpr. textui respondet, licet non una semper sit ejusdem lectio in codd. mss. et apud Patres. Vide Nobilium in notis ad eum locum.

(98) *Cujus est*. Prudentio Marano viro doctissimo ad Justinii *Apol.* 1, § 32, videtur hoc esse librarium erratum, pro « cui jus est. » Quæ quidem lectio restituta propius illi accedit quam novimus fuisse veteribus usurpatam, ᾧ ἀπέχεσθαι, « cui repositum est. » Videtis hæc de re cl. Cotelierium ad *Constit. apost.* lib. VI, cap. 11 sub finem: qui præterea ad eandem *Const.* lib. 1, cap. 1, præclare versum censet hic ejusmodi Geneseos locum: « Qui alligavit ad vitem pullum suum, et ad optimam vitem pullum asinæ suæ. »

(99) Codex Casinensis, « quia alligabit; sed hanc lectionem ex repetitione vocalis a, ortam puto.

A cens, velamen esse positum in lectione Veteris Testamenti, propter quod is qui appellatur antiquus Israel, exspectat adventare Christum, non intelligentes (4) quia defecerunt ex Juda principes, et ex femoribus ejus duces; sicut nunc videmus regibus eos principibusque subjectos (5) tributa pendere, nulla sibi potestate vel judicandi vel puniendi concessa, sicut Judas habuit, quia Thamar ⁶⁴, posteaquam condemnaverat, potuit justificare. Sed et videbitis (6) vitam vestram pendentem ante oculos vestros ⁶⁵.

XLIV. Habet etiam hic sermo velamen. Usque ad Herodem enim ex parte aliqua regnum tenere videbantur; ab Augusto autem prima ascriptio (7) in eis facta est, et cœperunt tributa pendere, et censum dare. Ex quo autem Dominus noster Jesus coeptus est prophetari atque expectari, ex eo principes ex Juda esse cœperunt et duces populi, qui rursus defecerunt in adventu (8) præsentiae ejus. Si ergo auferatur velamen quod in illa lectione positum est, intelligent (9) virtutem circumcisionis, invenient et generationem ejus quem prædicamus, et crucem, et quæcunque de Domino nostro gesta sunt, ipsa esse quæ de eo fuerant prædicta. Et velim quidem de Scripturis discutere unumquemque sermonem (10), et ostendere ut intelligi dignum est. Sed quoniam nunc aliud est quod urget, de vacanti (11) nobis ista dicentur; hæc enim dixisse nunc sufficit, ut ostendamus non sine causa velamen positum super cor quorundam in lectione Veteris Testamenti. Quicumque vero ad Dominum convertuntur, ab iis velamen (12) auferitur. Quæ omnia quam vim habeant in sese, his qui sensu

15. ⁶⁴ Gen. XLIX, 10. ⁶⁵ Deut. XVIII, 18. ⁶⁶ Gen.

Bobiensis « alligavit. »

(1) Codex Bobiensis, « effusi oculi. » Mox, « qui enim. » Mox, « designavit, prophetam. » — De hac lectione fuse disputat Gravius in dissert. *De variis vitis LXX Interpp.*, § 19, pag. 36. Quo ex loco nonnulla excerpta dedimus ad Justinii *Dial. cum Tryph.*, § 52, tom. I hujus *Biblioth.*, pag. 507.

(2) In Bobiensi inepta lectio, « Mane. » — Corruptam lectionem « de Jesu Mane » viderat jam pridem in Valesiana editione hujus Disputationis Cotelierius ad Barnabæ *Epist.* cap. 12, ubi de hoc nomine pro more suo disserit erudite.

(3) Codex Casinensis: « Et hæc est velamen. » Et infra, « vel pellis. »

(4) Codex Bobiensis, « intelligens. »

(5) Male Bobiensis codex, « regibus eos, regibusque subjectos. »

(6) Codex Bobiensis « justificare. Sed videbitis. » Casinensis « justificari. Sed et videbitis. »

(7) Bobiensis codex, « ascriptio. » Mox, « cœperuntque. » Et infra, « Dominus meus. »

(8) Idem codex, « in adventum. »

(9) Idem codex, « intelligens. » Et infra, « ipsa quæ de eo. »

(10) In codice Bobiensi mutilus est hic locus; habet enim, « sermonem, ut intelligi, dignum est. Dixisse nunc sufficit. »

(11) In Casinensi est, « de vacantibus; » sed legendum, « de vacanti. » Sic supra cap. 41.

(12) Codex Bobiensis, « velamentum. »

vigent, intelligendum relinquo. Veniamus etiam ad illum sermonem Moysi, quo ait (13) : « Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me⁶⁶; » in quo magnam video prophetiam famuli Moysi, scientis (14) eum qui venturus esset, amplius se quidem auctoritatis habiturum, similia tamen esse passurum, et similia signa ac prodigia ostensurum. Ibi enim Moyses natus⁶⁷, a matre sua in thibin (15) positus, exponitur ad ripas fluminis : hic Dominus noster Jesus Christus natus ex matre sua Maria (16), per angelum fugatur in Ægyptum⁶⁸. Ibi Moyses educens populum de medio Ægyptiorum⁶⁹, salvavit; et hic Jesus populum de medio Phariseorum educens⁷⁰, æternæ tradidit saluti. Ibi Moyses per orationem petens, e cœlo accepit panem quo pasceret populum in deserto⁷¹; hic Dominus meus (17) Jesus virtute propria ex quinque panibus viros quinque millia satiavit in deserto⁷². Ibi Moyses cum probaretur, positus in monte, jejunavit quadraginta dies⁷³, et hic Dominus meus Jesus a spiritu actus in desertum⁷⁴, cum tentaretur a diabolo, quadraginta diebus similiter jejunavit. Ibi in conspectu Moysi, propter infidelitatem Pharaonis omnia Ægyptiorum primogenita perierunt⁷⁵; et hic Jesu nascente⁷⁶, propter infidelitatem Herodis omne masculinum (18) Judæorum subito perit. Ibi Moyses orat⁷⁷, ut parcatur a plagis Pharaoni ac populo ejus; et hic Dominus « noster Jesus orat indulgeri Phariseis, dicens : Pater, ignosce eis, quoniam nesciunt quid faciant⁷⁸. » Ibi Moysi vultus resplenduit in gloria (19) Domini⁷⁹, ita ut non possent filii Israel intendere in faciem ejus propter gloriam vultus ejus; et hic Jesus Christus Dominus resplenduit sicut sol⁸⁰, et discipuli ejus non poterant aspicere (20) in faciem ejus propter gloriam vultus ipsius et immensum luminis splendorem. Ibi Moyses eos qui vitulum staterant (21), gladio dejecit⁸¹; et hic Dominus Jesus ait : « Veni gladium mittere super terram, et dividere hominem a proximo suo⁸² (22), » et reli-

qua. Ibi Moyses in caliginem (23) nubium aquas ferentium sine metu incessit⁸³; et hic Dominus Jesus cum omni potestate super aquas ambulavit⁸⁴. Ibi Moyses imperavit mari⁸⁵; et hic Dominus Jesus cum esset in mari⁸⁶ (24), surgens imperavit ventis et mari. Ibi Moyses cum impugnaretur⁸⁷, extensis manibus certavit adversus Amalec; et hic Dominus Jesus impugnat is nobis et pereuntibus violentia erratici spiritus qui nunc in justis (25) operatur, extensis in cruce manibus, salutem dedit. Sed et alia multa prætereo, dilectissime Diodore, dum festino ad te libellum (26) hunc velociter mittere, quæ tu pro tua prudentia facile poteris reparare. Scribe autem mihi omne quod postea (27) egerit adversariæ partis minister. Incolumem te anima et spiritu custodiat Deus omnipotens (28).

XLV. Accepta hac epistola Diodorus, et collecto ex ea sensu, confligit adversus Manem; ita ut ab omnibus collaudaretur, quod diligenter et competenter ostenderit, duorum Testamentorum atque utriusque legis inter sese cognationem (29) : plura etiam ex semetipso inveniens, objecit ei valida valde et fortia pro veritate. Concluserit etiam adversarium Diodorus ex nominibus (30), dicens ita : Dixisti duo esse Testamenta, dic ergo duo esse vetera aut duo nova? Ejusdem enim temporis, vel potius æternitatis, duo asseris esse ingenita; et si duo sunt, duo oportet vetera (31) testamenta, aut duo nova. Quod si hoc non dicis, sed unum esse vetera, et aliud novum; rursus unus utriusque (32) auctor ostenditur, et ejus esse vetus, cujus et novum, consequentia ipsa edocet (33) : veluti si quis dicat homini, Loca mihi (34) veterem domum tuam; nonne per hoc (35) etiam novæ domus dominum eum esse pronuntiat? Aut rursus si dicat ei, novam domum tuam præsta mihi; nonne eodem verbo etiam veterem eum habere designat? Deinde illud etiam pervidendum est, quia ex quo duo sunt, ingenitam habentes naturam, ex eo necesse est etiam habere unumquemque ipsorum veteris Testamentum, et

⁶⁶ Deut. xviii, 18. ⁶⁷ Exod. ii. ⁶⁸ Matth. ii, 13. ⁶⁹ Exod. xiv. ⁷⁰ Marc. viii, 15. ⁷¹ Exod. xvi. ⁷² Matth. xiv. ⁷³ Exod. xxxiv. ⁷⁴ Matth. iv, 2. ⁷⁵ Exod. xii. ⁷⁶ Matth. ii, 16. ⁷⁷ Exod. viii. ⁷⁸ Luc. xxiii, 34. ⁷⁹ Exod. xxxiv, 35. ⁸⁰ Matth. xvii, 2. ⁸¹ Exod. xxxii. ⁸² Matth. x, 34. ⁸³ Exod. xxiv, in fine. ⁸⁴ Matth. xiv, 23. ⁸⁵ Exod. xiv. ⁸⁶ Matth. viii, 26. ⁸⁷ Exod. xvii.

(13) Codex Bobiensis, « quod ait. »
 (14) In Casinensi codice scribitur, « scientibus, » D in Bobiensi, « scientes; » sed Valesius, « scientis, » emendandum censuit, cujus sententiæ astipulati sumus. Infra Bobiensis, « et amplius. »
 (15) Thibis, θίβις, apud LXX, est fscella scirpea in Vulgata. Mox Bobiensis, « ripam. »
 (16) Codex Bobiensis, « matre Maria. »
 (17) Codex Bobiensis, tam hic quam infra, « Dominus noster. » Mox, « saturavit. »
 (18) Idem, « masculinum. » Mox, « pro populo. » Infra, « Phariseus, Pater. » Mox, « quid faciunt. »
 (19) Codex Bobiensis, « in gloriam. »
 (20) Idem, « respicere. » Mox, « vultus ejus. »
 (21) Codex Bobiensis, « vitulum fecerant. »
 (22) Melius Vulgata, « separari hominem adversus patrem suum; » et Tertull. *Adversus Gnosticos*, cap. 10, « dividere hominem, » etc.
 (23) Bobiensis codex, « in caligine. »
 (24) Idem codex, « in navi. »

(25) Codex Bobiensis, « in istis. »
 (26) Codex Bobiensis, « velociter libellum. »
 (27) Idem, « mihi, charissime, quid postea. »
 (28) Codex Casinensis, « Deus omnium. »
 (29) Male Casinensis codex, « legis inesse cognitionem. » Male et infra Bobiensis, « veniens, objecit. » Sed et Casinensis pro « objecit, » male habet « objecta. »
 (30) Ridicula est hic Bobiensis codicis lectio, in quo scribitur, « ex navibus; » econtra Casinensis mox habet, « dicens ita dixit, » mala itidem lectio.
 (31) Codex Bobiensis, « oportet et vetera. »
 (32) Male Casinensis, « rursus omnis utriusque. »
 (33) Codex Casinensis, « docent. »
 (34) Hæc est Bobiensis codicis lectio; nam in Casinensi est, « homini diviti mihi, » nullo sensu. Forte, « dimitte mihi. »
 (35) Codex Bobiensis, « non per; » sed in seq. habet « nonne. »

fient (36) duc vetera Testamenta; si tamen ambos antiquos, et sine initio esse dicis. Ego autem non ita didici, neque ita continent Scripturæ. Tu vero qui dicis legem Moysi esse maligni principis, et non boni Dei, dic mihi, qui erant illi qui resistebant in faciem Moysi, Jamnem dico et Mambrem? Omne enim quod resistit, non sibimetipsi resistit, sed alii, aut meliori aut deteriori, sicut Paulus indicat ad Timotheum in secunda Epistola sua scribens (37): « Quomodo Jamnes et Mambres restiterunt Moysi, ita et isti restiterunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem; sed ultra non proficient. Insipientia enim eorum omnibus (38) nota est, sicut et illorum fuit ³⁷. » Vides quomodo Jamnem et Mambrem hominibus comparat corruptis mente et reprobis circa fidem; Moysen vero veritati? Sed et sanctus Joannes maximus evangelistarum ait, gratiam gratia præstare, et differre ³⁸; ex plenitudine enim Jesu legem Moysi accepisse nos dicit; aliam autem gratiam pro illa gratia per Jesum Christum esse completam in nobis. Quod ostendens etiam ipse Dominus noster Jesus aiebat: « Non putetis (39), quia ego vos accusabo apud Patrem. Est qui vos accuset Moyses, in quem (40) vos speratis; si enim crederetis Moysi, crederetis utique et mihi (41); de me enim ille scripsit. Quod si litteris illius non creditis, quomodo verbis meis creditis ³⁹? » Sunt etiam alia multa quæ dici possent (42) et de apostolo Paulo, et de Evangelii; ex quibus ostendere possumus veterem legem non esse alterius quam Domini, cujus est Novum Testamentum, quæ nos competenter exponere et aptare convenit (43). Jam vesper impedit, dies enim clauditur, et finem nos disputandi facere par est; crastino autem nobis (44), de quibus tibi videtur, quæstiones habeantur. Et his dictis discesserunt (45).

XLVI. Cum autem mane factum esset, subito adventavit Archelaus ad castellum hoc in quo morabatur Diodorus, priusquam omnino quisquam ad publicum procederet. Manes vero ignorans præsentem esse Archelaum, rursus Diodorum provocabat ad publicum, ut cum eo disputatione contenderet, volens eum verbis opprimere, ex eo quod advertebat eum hominem esse simplicem, D

et non satis Scripturarum quæstionibus eruditum: Archelai enim doctrinæ jam perceperat gustum. Cum ergo et turbæ convenissent ad solitum disputationis locum, et Manes jam verba facere cœpisset, subito in medio eorum apparuit Archelaus, ac Diodorum complexus, sancto osculo salutavit. Diodorus vero, et omnes qui præsentem erant, admirati sunt opus divinæ Providentiæ, ut in tempore ipso adventaret Archelaus quo quæstio movebatur; re enim vera, quod fatendum est, quasi ex parte aliqua religiosus Diodorus pertimuerat conflictum. Cum autem vidisset Archelaum Manes, cessavit quidem continuo ab insultatione, et supercilio non parum dejecto, manifestè intelligebatur, quod conflictum vellet effugere. Multitudo vero auditorum adventum Archelai, velut apostoli præsentiam, opinata est, pro eo quod ad verbi defensionem tam paratus et tam promptus existeret. Et cum dextera silentium poposcisset a populo (tumultus enim non mediocris extiterat), hoc modo cœpit Archelaus: Tametsi prudentiam, gloriam etiam nostrorum nonnulli assecuti sunt: tamen hoc vos deprecor, ut eorum quæ ante me dicta sunt, testimonium reservetis. Scio enim et certus sum, fratres, quoniam Diodoro (46) non pro ipsius impossibilitate successi; sed quoniam istum ego novi tunc, cum ad loci mei partes improbus advenisset, Marcelli viri illustris gratia (47), volens eum divertere a nostra doctrina et a fide, videlicet, quo impietatis hujus idoneus efficeretur assertor; et tamen omnibus suis verbis in nullo eum divertere et movere prævaluit. Similis enim inventus est religiosissimus Marcellus petræ ³⁹, in qua ædificata est domus solidissimis fundamentis; et cum descendisset pluvia, et irruissent flumina ac venti, et illisissent in domum illam, perstitit; fundata enim erat solidissimis et immobilibus fundamentis: huic autem qui præsens est, infamiam potius intulit conatus ipse, quam laudem. Non autem mihi venia dignus videtur qui ignoraverit, quod futurum est; oportebat enim eum prænoscere, qui sunt proprii sui; siquidem Spiritus Paraclæti habitat in eo. Sed quoniam ignorantia tenebris obcæcatus est, in vanum occurrit, cum iter faceret ad Marcellum, et similis facere (48) astrologo, describenti quidem cœlestia, ignorantem vero quæ

³⁷ II Tim. III, 8, 9. ³⁸ Joan. I, 16. ³⁹ Joan. V, 45-47. ⁴⁰ Math. VII, 24.

(36) Hoc in loco lacuna est in Bobiensi codice, in quo scribitur, « ex quo duo sunt ingenita habentes naturam ipsorum testamentum, et fient, » etc. Valesius ex ingenio ita emendavit, « ex quo duo sunt ingenita, habent ex natura ipsorum testamentum. » Sed ipsum male conjecisse Casinensis codex ostendit.

(37) Codex Bobiensis, « ita scribens. »

(38) Codex Bobiensis: « Insipientia enim illorum manifesta erit omnibus, sicut, » etc., quod magis ad Vulgatæ lectionem accedit.

(39) Codex Bobiensis: « Non potestis; » pessima lectio.

(40) Casinensis codex: « Moyses, quem; » lectio rejicienda,

(41) Codex Bobiensis, « creditis Moysi, crederitis utique forsitan et mihi. »

(42) Codex Casinensis, « alia plura jam, quæ dici possint. »

(43) Codex Bobiensis, « exponere et a Patre ut convenit; » quæ verba cum nullum habere sensum vidisset Valesius, « exponere et aperire ut convenit, » emendandum esse putavit; et quidem non recte, ut ex Casinensi codice apparet.

(44) Codex Bobiensis non recte, « vobis. »

(45) Huc usque edidit Valesius.

(46) In codice Casinensi erat, « Diodorus, » nullo sensu.

(47) Male Casinensis, « viri in legis gratia. »

(48) Forte, « factus est. »

suz domui geruntur. Sed ne videar per hæc verba differre quæstionem, jam sileam; de iis vero dabo ipsi potestatem, sumat quodcumque vult propositionis et quæstionis initium. Vos tantummodo, sicut superius dixi, indeclinabiles iudices esse quæso, ut vera dicenti honorem verum palmamque tradatis.

XLVII. Tunc Manes, silentio ab omnibus facto, ita exorsus est: Tu quoque, Archelae, bene me de Deo sentientem, dignamque opinionem de Christo retinentem, verbis molestissimis obtundis, licet tale sit apostolorum genus, patiens et ferens omnia, etiamsi eos conviciis quis aut maledictis obtrectet. Si persequi volueris, paratus sum; et si inferre supplicia, non refugiam. Si etiam interficere me vis, non reformido; illum enim solum oportet timere, qui potest animam et corpus perdere in gehennam⁹¹. *Archelaus dixit*: Absit a me. Non est mihi tale propositum. Quid enim perpessus es a me, vel a nostris, et quidem cum obtrectares atque injuriam irrogares, et cum detracheres de paternis nostris traditionibus, et cum velles animas hominum bene institutas ac diligenti cautela servatas interficere, quibus utique repensari non possunt universæ mundi divitiæ? Veruntamen propter quod assumis, o Manichæe? Quid est quod indicas? Quæ salutis signa ad nos deferas dicito. Verborum enim nuda jactatio non poterit præsentī multitudinī satisfacere, ut agnoscant qui nostrum rectius obtinet scientiam veritatis. De quo ergo vis nos capite disputare, hoc prius dicito, cum prius dicendi acceperis facultatem. *Manes dixit*: Si non iterum his quæ a nobis recte dicuntur, infideliter resistis, dicam; si autem talis existis, qualem te prius sensi, dicam adversus Diodorum, declinans inquietudinem tuam. *Archelaus dixit*: Prædixi jam, quod abutimur inanitate verborum. Si quis nostrum (49) resistere infideliter invenitur, iudiciis hæc permittit discernere; tu autem quid asseras, dicito. *Manes dixit*: Si non iterum resistis his quæ a me iterum recte dicuntur, incipiam. *Archelaus dixit*: Si non hoc est, si non illud, sermo est hominis ignorantis. Ignoras ergo quod futurum est. Sed hoc quod futurum ais, resistere me aut non resistere, in mea est potestate. Quomodo ergo stabit sermo ille duarum arborum, in quo fidis veluti scuto firmissimo? Si enim contrariæ partis ego sum, quomodo obedientiam meam requiris? Quod si obedientiæ in me est mens, quomodo pertimescis ne resistam? Ais enim quia malum semper permanet malum, et bonum semper permanet bonum, vim verbi istius penitus ignorans (50). *Manes dixit*:

⁹¹ Matth. x, 28. ⁹² Joan. 1, 18 III, 13. ⁹³ Matth. x, 40. ⁹⁴ Joan. vi, 38. ⁹⁵ Matth. xv, 24. ⁹⁶ Matth. xii, 47.

(49) Casinensis codex, « nostrorum. »

(50) In Casinensi, « ignorat. »

(51) In codice Casinensi est, « aut etiam, » lectio improbanda.

(52) Casinensis, « sicut vos Jesus. »

(53) In codice Casinensi est, « confutetur, » librarii errore, ut palam est.

A Nunquid te advocatum meorum adhibui sermonum, ut etiam (51) meæ scientiæ intelligentiam disponas; quippe qui propria explanare non valeas, quomodo aliena poteris explicare? Quod si victum jam se profitetur Diodorus, tunc mihi tecum sermo movebitur. Si autem stat ille, et est idoneus ad dicendum, desine tu, et noli perturbare substantiam veritatis. Es enim ovis aliena, efficiaris tamen postea in numero ejusdem gregis, sicut vox Jesu (52) ostendit, ejus qui apparuit quidem in hominis specie, nec tamen fuit homo. *Archelaus dixit*: Ergo non putas eum ex Maria Virgine esse? *Manes dixit*: Absit ut Dominum nostrum Jesum Christum per naturalia pudenda mulieris descendisse conlitar (53)! ipse enim testimonium dat, quia de sinibus Patris descendit⁹²; et: « Qui me recipit, recipit eum qui me misit⁹³; » et: « Non veni facere voluntatem meam, sed ejus qui misit me⁹⁴; » et: « Non sum missus nisi ad oves perditas domus Israel⁹⁵. » Sunt et alia innumera testimonia hujusmodi, quæ indicant eum venisse, et non natum esse. Quod si potentior illo es, et magis scire potes quod verum est, quomodo jam illi credimus? *Archelaus dixit*: Neque illo potentior sum, servus enim sum, et neque æqualis Domini mei esse possum; ego enim sum inutilis servus, verborum ejus discipulus, credens his quæ ab ipso dicta sunt, et hæc indeclinabilia esse confirmo. *Manes dixit*: Similis tui quidam, cum ei aliquando dixisset: « Maria mater tua, et fratres tui foris stant⁹⁶, » non libenter accipiens, eum qui dixerat increpavit, dicens: « Quæ est mater mea, aut qui sunt fratres mei? » Et ostendit eos qui facerent voluntatem suam, et matres sibi esse et fratres: sin autem vis dicere matrem ipsius Mariam, non est tibi sine periculo; sine dubio enim etiam fratres ex ea habuisse monstratur. Et dic utrum de Joseph generati sunt, aut ex eodem Spiritu sancto? Ergo et multos Christos, si ex eodem Spiritu sancto generatos dixeris, habuimus. Quod (54) si non ex eodem Spiritu, sed tamen dixeris eum fratres habuisse; sine dubio intelligendum est, quia post Spiritum, post Gabriel, nupserit Joseph Virgo castissima, et immaculata Ecclesia (55). Quod si etiam hoc absurdum est omnino, eam quolibet modo concubuisse cum Joseph, dic an fratres habuerit. Nunquidnam etiam mæchicæ ei crimen impingis, o prudentissime Marcelle (56)? Quod si horum nihil convenit incontaminatæ Virgini, unde ei fuisse fratres astrues? Quod si fratres ei fuisse non potes edocere, quomodo Maria mater ejus erit, sicut ait ille qui scribere ausus est: « Ecce

(54) In Casinensi, « dixerint habuimus. Quid. » Sed obvia est hujus loci emendatio.

(55) Vox « Ecclesia, » videtur supervacanea, et per librarii errorem adjecta. Certe sine ipsa integer est hujus loci sensus.

(56) Ex his verbis colligi posse videtur, Marcellum cum Archelao ad Diooiri castellum venisse.

mater tua, et fratres tui foris stant? » Quod etiamsi ille ausus est dicere, illo ipso potentior aut major esse nemo potest, qui ostendit nobis matrem aut fratres suos; sed et Davidis esse (57) non dignatur audire⁹⁷. Apostolus Petrus discipulorum omnium eminentissimus tunc agnoscere eum potuit, cum singuli opiniones suas quas de ipso habebant, promerent, ait: « Tu es Christus Filius Dei vivi⁹⁸; et statim beatificat eum, dicens: « Quoniam revelavit tibi Pater meus cœlestis. » Vide quanta sit differentia eorum quæ ab Jesu dicta sunt. Illi enim qui dixerat: « Ecce mater tua foris stat, » respondit: « Quæ mihi est mater, aut fratres? » Ei autem qui dixit: « Tu es Christus Filius Dei vivi, » beatitudinem benedictionemque restituit. Si ergo de Maria vis esse eum natum, mentitur ipse cum Petro: si autem verum dicit Petrus, sine dubio ille prior fefellit. Quod si prior fefellit, causam ad scriptorem rejicienda est. Unum igitur Christum nos scimus esse secundum apostolum Paulum, cujus vocibus credimus consonantibus duntaxat adventui ejus.

XLVIII. His auditis turbæ permotæ sunt, veluti rationem veritatis continentibus, et Archelao nil habente quod his posset opponere; hoc enim indicavit tumultus qui inter eos exortus fuerat; sed cum multitudo conquivisset, Archelaus hoc modo respondit: Voce quidem Domini nostri Jesu Christi nullus poterit esse potentior, si neque nomen aliquod æquale ei esse invenitur: « Propter quod Deus eum exaltavit, et donavit illi nomen quod est super omne nomen⁹⁹; » neque in testimonio quis æqualis ei esse poterit: et ideo ego vocis ejus tibi testimonia proferam, primum quidem dissolvens hæc quæ a te dicta sunt, uti ne dicas, quoniam nec sibi ipsi consonant, ut est tibi consuetudo dicendi. Ais enim quia eum qui nuntiaverat ei de matre aut de fratribus, increpaverit Jesus, quasi fallentem, secundum id quod scriptorem fefellit. Neque is qui annuntiavit ei de matre et fratribus increpatus est, neque Petrus supra illum solus beatificatus est; sed uterque ab eo dignam responsionem propria interrogatione percepit, sicut in consequentibus sermo monstrabit. Cum quis parvulus est, cogitat sicut parvulus, sapit ut parvulus¹; cum autem perfectus fuerit vir, destruentur ea quæ sunt parvuli, id est, dum ad priora se quis extendit, obliviscetur quæ post se sunt. Unde Domino nostro Jesu Christo docente, et curante humanum genus, uti ne simul omnia deperirent, cumque in talibus studiis mens om-

⁹⁷ Matth. xiii, 42. ⁹⁸ Matth. xvi, 16. ⁹⁹ Philip. ii, 9. ¹ I Cor. xiii, 11. ² Matth. x, 37. ³ Luc. ix, 59. ⁴ Matth. xvi, 22. ⁵ Luc. iv, 34.

(57) Casinensis codex, « David Jesse. »

(58) In codice Casinensi, « Debuit et etiam. » Mala lectio.

(59) In codice Casinensi corruptissime legitur: « Cum enim peccatis bonus et gravatus ad discipulatum diligit duodecim numero. » Nos quantum per conjecturas licuit, hujus loci menda sustulimus, et fortasse paulo post pro, « dicens eis, » legendum est, « dixit eis. »

nium auditorum esset intenta, non opportune ingressus hic nuntius de matre ejus suggestit, ac fratribus. Quid enim? Debuitne etiam (58), teipso judicante, derelinquere eos quos curabat et quos erudiebat, et cum matre ac fratribus colloqui? Nonne continuo de hoc ipso detraheres? Cum enim peccatis onustos et gravatos ad discipulatum delegit duodecim numero (59) quos et apostolos nominavit, dicens eis: Relinquitte matrem et patrem², ut me digni efficiamini, ut ultra non possit eis memoria patris aut matris robustum pectus inflectere. Et iterum volente alio quodam dicere ei: Ibo, et sepeliā patrem meum, ait: « Dimitte mortuos sepelire mortuos suos³. » Intuere ergo quomodo Dominus meus Jesus ad necessaria (60) discipulos ad-

ficat, et pro meritis unicuique sancta verba committit. Ita et in eo tempore quo importune annuntiaverat quidam ei de matre, non complectitur pro matris præsentia Paternum præterire præceptum. Ut autem tibi ostendam hæc ita esse, Petrus aliquando, cum jam beatificationem fuisset ab eo consecutus, ait ad Jesum: « Propitius esto, Domine, non erit tibi istud⁴, » cum dixisset ei Jesus, quia oporteret (61) Filium hominis ascendere Jerosolyam, et occidi, et tertia die resurgere; respondens ait Petro: « Vade retro, Satana, quia non sapis quæ Dei sunt, sed quæ hominum sunt. » Quoniam ergo existimas illum qui ei de matre renuntiaverat et fratribus, increpatum esse ab Jesu; istum vero qui paulo ante dixerat: « Tu es Filius Dei vivi, » beatitudinem consecutum; vide quia magis hunc (62) prætulit Jesus, cui et clementius et cum venia responsum dare dignatus est; Petro vero post illam benedictionem nullum jam veniæ largiuntur titulum, pro eo quod naturam rei sibi dictæ non diligenter adverterit. Illius enim nuntii error responsi ratione corrigitur; hujus vero tarditas intellectus acerbiori increpatione damnatur. Ex quo advertere potes, quod Dominus Jesus interrogationum sibi opportunitate servata, dignum promat singulis opportunumque responsum. Quod si, ut ais, ex eo quod verum dixerat, Petrus beatificatur, et pro eo quod fefellit, nuntius ille culpatur; dic mihi quare cum dæmones eum confiterentur, dicentes: « Scimus te, qui sis (63) sanctus Deus⁵, » increpavit eos, et silere (64) præcepit? Cur non (siquidem contentium se testimoniis delectatur) etiam istos, sicut Petrum vera dicentem, benedictionibus remuneratus est? Quod si hoc absurdum est, relinquatur ut pro loco, pro tempore, pro personis, pro rebus, pro accidentium salu-

(60) In eodem codice, « ad necessariam. »

(61) In eodem codice, « oportet, » secus atque habet Vulgata editio.

(62) In codice Casinensi est, « huic. »

(63) In codice Casinensi. « quis es. » Sed librarii error nobis visa est illa lectio.

(64) In eodem codice est « sinire. » Sed « silere, » legi debere nos sacer textus edocet. Vide tamen an, « sinere, » legendum sit.

te, ea quæ dicta sunt intelligamus, uti ne temere pronuntiantes, digna coercitione feriamur, et ut te magis ac magis edoceam, multo amplius illum qui de matre nuntiaverat, honoratum: tu autem oblitus rei quæ nobis proposita est, in aliud conversus es. Audi ergo breviter; si enim volueris diligentius Intueri quæ dicta sunt, inveniemus in illo priore multam Dominum Jesum ostendisse clementiam, idque convenientibus te exemplis edoceam. Rex quidam, cum adversus hostem processisset armatus, et cogitaret atque disponderet quemadmodum posset manum sibi hostilem atque barbaram subjugare; cumque in multa esset cura et sollicitudine constitutus, in medio adversariorum positus, ac postea jam captivos eos tenere incipiens, jamjam illa sollicitudo immineret, quemadmodum eos qui secum laboraverant, ac pondus belli toleraverant (65), procuraret, quidam ei nuntius importunus occurrens, de rebus domesticis suggerere aliqua cœpit. At ille admiratus est audaciam atque importunam suggestionem, et morti tradere hujusmodi hominem cogitabat; quod nisi de charissimis affectibus talis nuntius exstitisset, eo quod incolumes esse hos, et recte ac prospere agentes omnia nuntiasset, dignum protinus potuit exceperisse supplicium. Quæ enim erat cura alia regis, belli duntaxat tempore, nisi provincialium salus, nisi dispositio rei militaris? Ita et Domino meo Jesu Christo pugnanti adversum passionem quæ profunda viscerum obsederant, et curans eos qui multo tempore variis infirmitatibus fuerant devincti, et inclinato omni nisu pro salute universitatis; ille nuntius importune adveniens de matre et fratribus nuntiavit. Et potuit quidem similem Petro, aut etiam graviozem accepisse sententiam; sed matris et fratrum intellectum nomen clementiam provocavit.

XLIX. Sed et amplius adhuc omnibus ostendere cupio, ut agnoscant universi, assertio tua quantum impietatis obtineat. Si enim, secundum quod tu dicis, non est natus, sine dubio nec passus est; pati enim qui natus non est, impossibile est. Quod si non est passus, crucis nomen aufertur. Cruce autem non suscepta, nec Jesus ex mortuis resurrexit. Quod si Jesus ex mortuis non resurrexit, nec aliquis alius resurget. Quod si nullus resurget, nec iudicium erit. Certum est enim, quia si non resurgam, nec

A iudicet. Quod si non iudicium erit, frustra erit observatio mandatorum Dei, nullus abstinentiæ locus est: « Manducemus et bibamus, cras enim moriemur⁶. » Hæc autem omnia connectis, negans quod (66) de Maria natus est; si enim confessus fueris eum de Maria natum, et passio subsequatur necesse est, et passionem resurrectio, et resurrectionem iudicium, et salva nobis erunt Scripturæ præcepta. Non ergo jam vana est quæstio, sed plurima in hoc verbo. Sicut enim omnis lex et prophetiæ in duobus sermonibus constant, ita etiam nostra omnis spes in beatæ Mariæ partu suspensa est; et ideo responde mihi ad singula quæ te interrogabo. Quomodo abjiciemus tantas et tales Apostoli voces, quæ dicunt: « Cum autem fuit Dei voluntas in nobis (67), misit B Filium suum factum ex muliere⁷. » Et iterum: « Pascha nostrum immolatus est Christus⁸. » Et quia « Deus et Dominum suscitavit, et nos cum illo (68) suscitabit per virtutem suam⁹. » Et alia multa his similia dicta sunt, ut est illud: « Quomodo dicunt quidam in vobis (69), quia resurrectio mortuorum non est? Si enim resurrectio mortuorum non est, nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo prædicatio nostra. Inveniemur etiam falsi testes Dei, qui testimonium perhibuimus adversum Deum, quia suscitaverit Christum, quem non suscitavit. Siquidem mortui non resurgunt, nec Christus resurrexit. Si autem Christus non resurrexit, vana est fides vestra; adhuc estis in peccatis vestris. Ergo et qui dormierunt in Christo, perierunt. Si in hac via tantummodo speramus in Christo, miserabiliores sumus omnibus hominibus. Nunc autem Christus resurrexit a mortuis, initium dormientium¹⁰; » et reliqua. Quls, rogo, tam temerarius et impudens invenitur, qui istis sacrosanctis vocibus (70) non accommodet fidem, in quibus nulla est distinctio, nulla dubitatio? Quisnam, quæso, etiam te, o stulte Galata, fascinavit, sicut et illos, « quorum ante oculos Jesus Christus rescriptus est (71) crucifixus¹¹? » Unde arbitror sufficere hæc testimonia ad ostensionem iudicii et resurrectionis et passionis, quibus consequenter et pariter ex Maria partus ostenditur. Quid enim, si tu nolis asquiescere, sed evidenter Scriptura proclamet? Verumtamen interrogabo te: tu autem mihi responde. Quando Je-

⁶ I Cor. xv, 32. ⁷ Galat. iv, 4. ⁸ I Cor. v, 7, III, 1.

⁹ I Cor. vi, 14. ¹⁰ I Cor. xv, 12-20. ¹¹ Galat.

(65) In codice Casinensi, « ac pondus bellico tolerarant. » Nos emendavimus, ac pondus belli toleraverant. » Fortasse tamen rudis interpres scripserat, « ac pondus belli contoleraverant. »

(66) Ita legendum censui, licet in codice Casinensi scribatur, « negatis id quod. »

(67) Vulgata editio Græco textui consona legit: « At ubi venit plenitudo temporis; » eamque lectionem probant Irenæus, Tertullianus, Cyprianus et alii.

(68) Verba, « cum illo, » non habent Græca, neque Vulgata, neque Irenæus lib. v *Adversus hæc.*,

cap. 6 et 7, neque Tertullianus lib. v *adversus Marcionem*, cap. 7, neque in libro *De pudicitia*, cap. 16.

(69) In codice Casinensi est, « in nobis, » et infra, « vana est fides nostra. » Sed Vulgatæ lectio huic præferenda, utpote quæ ex librarii oscitantia videatur exorta. Irenæus quoque, Tertullianus, Cyprianus aliique Vulgatæ lectionem sequuntur.

(70) In eodem codice legitur, « qui istam sacrosanctam vocibus, » etc., librarii, ut arbitror, errore.

(71) Vulgata: editionis melior lectio, « præscriptus est. »

uas de Joanne testimonium dat, et dicebat, quia « major in natis mulierum nullus surrexit Joanne Baptista; qui autem minor est in regno cœlorum, major est illo ⁷²; » dic mihi qua ratione major illo est in regno cœlorum? Nunquid Jesus minor erat Joanne in regno cœlorum? Dico, absit (72). Dic ergo in quo, ut vel te ipsum superare possis? Sine dubio minor erat Joanne Jesus inter natos mulierum; in regno autem cœlorum major illo erat. Dic mihi illud etiam, o Manichæe; si ais Christum non esse ex Maria natum, sed apparuisse quidem ut hominem, cum homo non esset, præstante hoc et agente virtute quæ in ipso est; dic mihi, super quem Spiritus sanctus sicut columba descendit? Quis est etiam, qui baptizatur a Joanne? Si perfectus erat, si Filius erat, si virtus erat, non poterat Spiritus ingredi, sicut nec regnum potest ingredi intra regnum. Cujus autem ei cœlitus emissa vox testimonium detulit dicens: « Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui ⁷³? » Dic age, nihil remoreris; quis ille est, qui parat hæc omnia; qui agit universa? Responde: itane blasphemiam pro ratione impudenter allegas, et inferre conaris (73)?

L. Manes dixit: Nemo quidem qui adversum hæc que a te dicta sunt, respondere potuerit, blasphemie crimen incurrit, quin potius est omni laude dignissimus. Oportet enim artificem rebus propositis responsione diligenter aptata, manifesta omnibus ea de quibus queritur vel dubitatur, ostendere, et maxime idiotis. Et quoniam tibi doctrinæ nostræ non placet ratio, tanquam artifex bonus, etiam hanc mihi quæstionem rationabiliter exsolve. Mihi enim pius videtur dicere, quod nihil egerit Filius Dei, in eo quod adventus ejus procuratur ad terras; neque epus habuerit columba, neque baptismate, neque matre, neque fratribus, fortasse neque patre, qui ei secundum te fuit Joseph; sed totus ille ipse descendens, semetipsum in quocunque voluit transformavit in hominem, eo pacto quo Paulus dicit, quia « habitu repertus est ut homo ⁷⁴. » Cujus igitur rei indiguerit is qui semetipsum in omnia transformavit, ostende. Quando enim voluit, hunc hominem rursus transformavit in speciem solis ac vultum. Quod si rursus resistis, mihi [autem] recte dicenti fidem nolis accommodare, audi definitionem tuam in qua stas. Si enim hominem eum tantummodo ex Maria esse dicis, et in baptismate Spiritum percepisse: ergo profectum Filius videbitur, et non per naturam. Si tamen tibi concedam dicere, secundum profectum esse Filium, quasi hominem factum; hominem ve-

A re esse opinaris, id est qui caro et sanguis sit. Necessæ est ergo, et Spiritum, qui sicut columba apparuit ⁷⁵, non aliud esse quam naturalem columbam; sicut homo enim dictum est, et sicut columba, et quodcunque opinari potest de eo sermone quod dictum est, sicut homo, hac opinione (74) concipe etiam de eo, quod dictum est, sicut columba; necessæ est et hæc æqualiter recipere, ita enim in Scripturis quæ de eo scripta sunt, inveniuntur. Archelaus dixit: Sicut tibi ipse non potes, tanquam bonus artifex, neque ego tibi hanc quæstionem diligenter aptatam manifestarem atque manifesta dissolverem (75), nisi propter hos qui assistunt et qui nos audiunt: et ideo, sicut convenit, quæstionis hujus quoque exponam rationem. Tibi quidem non videtur pie dici, matrem habuisse Jesum Mariam, et reliqua quæ nunc prosecutus es, quæ quidem omnia repetere perhorresco. Interdum quidam cogi solet artifex propter imperitiam resistentis dicere et facere ea quæ tempus recusat; et ideo quia mihi est illata necessitas propter præsentem turbam, ad ea quæ a te non recte dicta sunt, paucis respondeam (76). Dic ergo mihi si Jesum hominem naturaliter factum intellexerimus ex Maria, habentem carnem et sanguinem intellexerimus; necessæ est etiam Spiritum sanctum veram columbam fuisse, et non spiritum. Et quomodo poterit vera columba verum hominem ingredi, atque in eo permanere? caro enim carnem ingredi non potest: sed magis si Jesum hominem verum confiteamur, eum vero qui dicitur, sicut columba, Spiritum sanctum, salva est nobis ratio in utraque. Spiritus enim secundum rectam rationem habitat in homine, et descendit, et permanet; et competenter hoc et factum est, et fit semper, sicut tu te ipsum ante hoc tempus profitebaris esse Paracletum Dei, ut dicam silex, non homo (77), qui frequenter oblivisceris ea quæ dicis. Spiritum enim venisse super te dixisti, quem promiserat Jesus [se] esse missurum: et unde nisi de cœlo descendat? Et si descendit Spiritus super hominem dignum se, super te autem veras columbas descendisse sentiendum est, ut te columbarium potius furem accipiamus, insidias eis ac laqueos molientem; dignus enim es, qui verbis ridiculis illudaris; D ego tamen parco, ne auditores videar offendere hæc dicens, et maxime quia præter propositum meum, in te ingerere quæ merearis audire. Sed redeam ad rem. Memor sum enim transformationis tuæ, qua dicis, quia Deus transformaverit se in hominem, vel in solem, ex hoc volens ostendere Jesum nostrum habitu solo et visu factum esse ho-

⁷² Matth. xi, 11. ⁷³ Matth. iii, 17. ⁷⁴ Philip. ii, 7. ⁷⁵ Matth. iii, 16.

(72) Hæc verba, « dico absit, » nisi mendum sit in codice, videntur tanquam ex Manetis persona ab Archelao prolata.

(73) Male in codice Casinensi, « coneris. »

(74) In codice Casinensi scribitur, « sicut homo ac opinione. »

(75) Codex Casinensis ita legit, « hanc quæstionem diligenter aptare tam manifestarem, atque ma-

nifeste dissolverem. » Sed ex Manetis interrogatione, cui Archelaus respondet, nos hunc locum restituumus.

(76) « Respondeam, » pro, « respondebo: » sic in cap. 48. « edoceam, » pro, « edocebo. »

(77) Casinensis, « ut dicam dilere non homo, » Vidant eruditi, an recte emendatum sit.

minem : quod absit ab unoquoque fidelium dicere. A Hæc alioquin secundum te ad somnium nobis redeant universa, et figuras; non solum autem, sed adventus nomen delebitur; poterat enim in cælo positus facere quæ voluerat, si Spiritum eum esse, et non hominem, dices. Sed non ita est, quoniam « exinanivit semetipsum, formam servi accipiens¹⁶; » dico autem de eo, qui ex Maria factus est homo. Quid enim? non poteramus et nos multo facilius et latius ista narrare? Sed absit ut a veritate declinemus iota unum, aut unum apicem. Est enim qui de Maria natus est Filius, qui totum hoc quo (78) magnum est voluit perferre certamen, Jesus. Hic est Christus Dei, qui descendit super eum qui de Maria est. Quod si non credis neque voci quæ cælitus facta est, temerarium aliquid ipse producis; et, si dixeris, nemo credet. Statim enim in desertum a spiritu ductus est Jesus, ut tentaretur a diabolo, quem cum diabolus ignoraret, dicebat ei : « Si Filius es Dei¹⁷. » Ignorabat autem propter quid genuisset Filium Dei, qui prædicabat regnum cælorum, quod erat (79) habitaculum magnum, nec ab ullo alio parari potuisset : unde affixus cruci, cum resurrexisset ab inferis, assumptus est illuc, ubi Christus Filius Dei regnabat; ut cum iudicium habere cœperit, hi qui ignoraverunt eum, videant quem compunxerunt¹⁸. Ut autem credas, cum discipuli ejus per annum integrum manserunt cum eo, quare nullus ipsorum procidit super faciem suam, sicut paulo ante dicebas, sed in una hora, illa, quando sicut sol resplenduit vultus ejus? Nonne propter habitaculum illud, quod ex Maria fuerat effectum? Sicut enim Paraclæti pondus nullus alius valuit sustinere, nisi soli discipuli, et Paulus beatus; ita etiam Spiritum qui de cælis descenderat, per quem vox Paterna testatur dicens : « Hic est Filius meus dilectus¹⁹, » nullus alius portare prævaluit, nisi qui ex Maria natus est, super omnes sanctos Jesus. Sed et ad hæc quæ objicio, responde. Si habitu eum et specie dicis esse hominem, quomodo ab his qui ex viro et muliere nati sunt, Pharisæis, teneri potuit, et ad iudicium protrahi; cum spirituale corpus a crassioribus corporibus non valeat comprehendi? Quod si habes aliquid quod ad verbum atque ad propositum respondeas, qui nunquam ad proposita respondisti, perge, quæso, et pugillum plenum solis mihi affer, aut modium plenum? Ipse vero sol pro eo quod subtilioris est cor-

poris, cooperire te et circumdare potest; tu vero eum, etsi conculcaveris, nihil lædis. Dominus vero meus Jesus, si tentus est, ut homo ab hominibus tentus est. Si non est homo, nec tentus est. Si non est tentus, nec passus est, nec baptizatus est. Si ille non est baptizatus, neque quisquam nostrum baptizatus est. Baptisma autem si non est, nec erit remissio peccatorum; sed in suis peccatis unusquisque morietur. *Manes dixit* : Ergo baptisma propter remissionem peccatorum datur? *Archelaus dixit* : Etiam. *Manes dixit* : Ergo peccavit Christus, quia baptizatus est? *Archelaus dixit* : Absit; quin potius pro nobis peccatum factus est, nostra peccata suscipiens²⁰; propter (80) quod ex muliere natus est, et propter quod ad baptisma venit, ut hujus partis perciperet purificationem, ut Spiritum qui descenderat in specie columbæ, corpus quod susceperat, portare possit.

LI. Hæc cum dixisset Archelaus, admiratæ sunt turbæ veritatem doctrinæ ejus, et laudes ei immensas cum clamoribus reddiderunt; ita ut omni studio conarentur, et (81) ultra ei non sinerent ad propria remeare : et tunc quidem discesserunt. Postea vero, congregatis eis, Archelaus acquiescere sibi, atque audire verbum suadebat : non enim soli qui cum Diodoro erant, audiebant eum, sed omnes quicumque ex provincia ejus aderant atque ex vicinis locis; factoque silentio, hoc modo de Mane dicere aggressus est : Qualiter se quidem habeat nostra doctrina audistis, et fidei nostræ experimenta cœpistis; prout potui enim intelligere Scripturas, coram omnibus vobis exposui. Sed nunc paucissime (82) dicere volentem deprecor, ut cum silentio audiatis; ut agnoscatis, qui sit et unde et qualis sit iste, qui advenit, sicut Sisinius quidam unus ex comitibus ejus indicavit mihi, quem etiam (83) ad testimonium eorum quæ a me dicuntur, si placet, vocare paratus sum. Sed ne ipse quidem dicere reusavit (84) eadem quæ nos dicimus, præsentate Mane; credit enim doctrinæ nostræ supradictus, sicut et apud me alius Turbo nomine. Quæcunque ergo contestati sunt mihi, sed et ea quæ nos ipsi deprehendimus in hoc viro, non faciam latere conscientiam vestram. Tunc vero turbæ eo amplius iucitata, congregatæ sunt ad audiendum Archelaum; etenim ea quæ ab eo dicebantur, plurimam eis oblectationem præbebant; propter quod et certatim adhortabantur eum dicere quæcunque vellet, quæcun-

¹⁶ Philip, II, 7. ¹⁷ Matth. IV, 4. ¹⁸ Joann. XIX, 37. ¹⁹ Matth. III, 17. ²⁰ II Cor. V, 21.

(78) Forte, « quod. »

(79) Locum hunc nostra conjectura ita correximus, ut aliquis inde sensus eliceretur; nam in Casinensis codicis lectione magna obscuritas ex librarii erroribus exorta; sic enim se habet : « Ignorabat autem propter quod genuisset Filium Dei prædicabat regnum cælorum, qui erat, » etc.

(80) In codice Casinensi, quo usi sumus, adverbium « propter » desideratur, sed illud librarii oscitantia omissum fuisse sequentia clare demonstrant.

(81) Et hic particula, « et, » deest in codice Casinensi, quæ tamen orationis series evidenter exposcit.

(82) Forte, « paucissima. »

(83) Codex Casinensis nullo sensu habet : « Sisinius quidam vos ex comitibus ejus indicavit mihi, quæ etiam » etc.

(84) Et hic emendavimus codicis Casinensis lectionem, ita se habentem : « ipse quidem me dicere recusavit, » etc.

que sentiret; paratos se esse ad audiendum. et usque ad vesperum permanere, etiam accensis luminibus, pollicebantur: quorum animositate incitatus Archelaus cum omni fiducia dicere exorsus est: Viri fratres, superiores quidem causas Domini mei Jesu audistis; dico autem eas, quæ ex lege et prophetis judicantur; inferiores vero Domini mei Jesu Christi Salvatoris nostri non ignoratis. Sed quid plura? Appellati sumus ex Salvatore desiderio Christiani, sicut universus orbis terrarum testimonium perhibet, atque apostoli edocent; sed et optimus architectus ejus, fundamentum (85) nostrum, id est Ecclesiæ, Paulus posuit¹¹, et legem tradidit, ordinatis (86) ministris, et presbyteris, et episcopis in ea, describens per loca singula, quomodo et qualiter oporteat ministros Dei, quales et qualiter fieri presbyteros, qualesque esse debeant qui episcopatum desiderant; quæ omnia bene nobis et recte disposita, usque in hodiernum, statum suum custodiunt, et permanet apud nos hujus regulæ disciplina. Istius vero qui nunc nobis ex Persarum provincia ebullivit, Manes nomine, adversum quem mihi disputatio jam secundo commota est, genus vobis dicam, et totum; sed et doctrina ejus unde descendat, lucidissime demonstrabo. Iste non est primus auctor hujuscemodi doctrinæ, nec solus; sed quidam ex Scythia, Scythianus (87) nomine, apostolorum tempore fuit sectæ hujus auctor et princeps, sicut et fuerunt et multi alii apostatæ, qui primatus sibi vindicare cupientes, falsa pro veris conscripserunt (88), simpliciores quosque ad suam libidinem pervertentes; quorum nomina et perfidias dicere nunc tempus non sinit. Hic ergo Scythianus dualitatem istam introducit (89) contrarium sibi; quod ipse a Pythagora suscepti, sic-

¹¹ I Cor. III, 10.

(85) Codex Casinensis: « Sed et optimos architectos ei fundamentum, » cujus manifestam corruptionem modica mutatione sustulimus.

(86) Locus notandus de hierarchiæ ecclesiasticæ ordine ab apostolis instituto. Episcopos autem, presbyteros et ministros tantum nominat Archelaus; quod ministrorum, hoc est diaconorum nomine omnes infra presbyteratum ordines antiquissimi Patres comprehendere consueverint: ita Clemens Alexandrinus lib. VI *Stromatum*, pag. 667; Tertulianus, *De baptismo*, cap. 17; Origenes, homil. 2 in Jerem. et in *Matthæi* cap. 19, pag. 363, et alibi passim.

(87) Qui « Scythianus » apud omnes alios veteres qui de Manichæorum hæresi tractarunt, appellatur, tam hic, quam in sequentibus a veteri interprete, « Scutianus » et « Excutianus » vocatur, nisi ubique imperiti librarii sit error. In codice autem ms. Regio Alexandrino Vat. legitur: « Quidam, Stutianus nomine, qui apostolorum, » etc. Sic infra semper « Stutianum » vocat.

(88) Cod. Regius-Alex. Vat., « falsa pro veris confixerunt. »

(89) Codex Casinensis, « introduxit. »

(90) In eodem codice, « quæ eum sequuntur. » Mala lectio.

(91) Hic nonnulla deesse palam est. Forte, « in qua cum diu habitaret, depravatus est, cum Ægyptiorum sapientiam didicisset. » — Cod. Reg., Alex.,

ut et alii omnes hujus dogmatis sectatores: qui omnes dualitatem defendunt, declinantes Scripturæ viam directam; sed non in amplius proficiunt.

III. Nullus tamen ita impudenter prævaluit sicut iste Scythianus. Inimicitias enim inter duos ingenitos introduxit, et omnia hæc quæ consequuntur (90) hujuscemodi assertionem. Quique Scythianus ipse ex genere Saracenorum fuit, et captivam quandam accepit uxorem de superiore Thebaide, quæ eum suavitatis in Ægypto magis quam in desertis. Atque utinam nunquam eum illa provincia suscepisset, in qua cum eum habitaret, cum Ægyptiorum sapientiam didicisset (91); erat enim, ut quod verum est dicamus, valde dives ingenio et opibus, sicut hi qui sciebant eum, per traditionem nobis quoque testificati sunt. Discipulum autem habuit quemdam, nomine Terebinthum (92), qui scripsit ei quatuor libros; ex quibus unum quidem appellavit *Mysteriorum*, alium vero *Capitulorum*, tertium autem *Evangelium*; et novissimum omnium, *Thesaurum* appellavit: et erant ei isti quatuor libri, et unus discipulus nomine Terebinthus (93). Quia ergo aliquantum temporis secum isti ambo decreverant soli habitare; placuit Scythiano discurre in Judæam, ut ibi congregaretur cum omnibus quicumque ibi videbantur esse doctores: et pervenit eum continuo vita defungi, nec potuisse aliquid promovere. Ille vero discipulus qui cum eo fuerat conversatus, in fugam versus est (94), et Babyloniam petiit, quæ nunc provincia habetur a Persis (95), quæque abest nunc a locis nostris itinere dierum et noctium ferme sex: quo cum venisset, talem de se famam pervulgavit ipse Terebinthus, dicens omni se sapientiam Ægyptiorum repletum, et vocari non jam Terebinthum, sed alium (96) Buddam

Vat., « in qua cum habitaret, et Ægyptiorum. » Mox ibid., « testati sunt, » pro « testificati sunt. »

(92) Et hic manifestus est librarii error in codice Casinensi, in quo scribitur « Terbonein; » nam Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 6, et alii omnes Τερεβινθον « Terbinthum, » seu « Terebinthum, » Scythiani discipulum faciunt. Quin et in seqq. ubique « Tereventus » scribitur. Quod vero ait Archelaus, hunc Scythiano scripsisse quatuor libros quos recenset, contrarium est Cyrilli mox laudati narrationi, aliisque, qui Scythianum solum eorum auctorem agnoscunt. — Cod. Reg., Alex., Vat., « quemdam, qui scripsit. » Paulo post, « tertium vero Evangelium. »

(93) Codex Reg. Alex. Vat., « nomine Terybeneus. Cum ergo aliquantum temporis secum isti ambo decrevissent, soli placuit Stutiano excurrere in Judæam. » Sic infra ubique vocat « Terybeneum. »

(94) Idem codex, « ille vero discipulus omnibus quæcunque ejus fuerant, congregatis, in fugam versus est. » Mox, « provincia habitatur a Persis, » pro « habetur. » Et paulo post, « vocari » jam non Terybeneum, sed Buddam. »

(95) Nota quousque extenderentur imperii Romani limites eo tempore, quo Archelaus cum Manete disputavit.

(96) Mire hic sese exerit librarii qui Casinensem codicem exaravit, oscitantia; scripsit enim, « sed

nomine, sibi que hoc nomen impositum; ex qua-
dam autem virgine natum esse, simul et ab an-
gelo (97) in montibus enutritum. Parcus vero qui-
dam propheta (98), et Labdacus Mithræ filius, ar-
guebat eum mendacii, et erat eis quotidie animosa
exaggeratio de huiusmodi negotio. Sed quid plura?
Licet frequentius objurgaretur, tamen nuntiabat eis
quæ ante sæculum essent, et de sphaera, et duobus
luminaribus; sed et quo, et quomodo animæ dis-
cedant (99), et qualiter iterum revertantur in cor-
pora, et alia multa huiuscemodi, et horum nequiora,
id est bellum Deo commotum esse in princi-
piis, ut ipse propheta crederetur. Pro quibus dum
argueretur, ad viduam quamdam secessit cum suis
quatuor libris, nullo ibidem discipulo acquisito,
præter anum solam quæ ejus particeps facta est.
Tunc (1) deinde mane primo ascendit solarium
quoddam excelsum, ubi nomina quædam cœpit in-
vocare, quæ nobis Turbo dixit, solos septem elec-
tos didicisse. Cum ergo ascendisset ritus nescio
cujus, vel artificii gratia; solus autem ascendit,
ne inde ab aliquo convinci posset (2), quod si dis-
simulasset vel pro nihilo duxisset, cogitabat se a
veris principibus pœnis esse subditum. Hæc eo co-
gitante (3), justissimus Deus sub terras eum de-
trudi per spiritum jubet: et continuo de summo
dejectus, exanime corpus deorsum præcipitatum
est, quod anus illa miserta, collectum locis solitis
sepeliit.

LIII. Tunc omnia illa quæ secum de Ægypto
pertulerat, manserunt apud eam; et gavisæ est val-
de de morte ejus, duplici causa: primo, quod non
libenter aspiceret artes illius; secundo, pro his quæ
de hæreditate fuerat consecuta; erat enim multum
pretii. Quæ cum sola esset, habere aliquem ad mi-

aliud cujusdam nomine; » legendum autem esse,
« sed alium Buddam nomine, » Cyrilli Hierosolymi-
tani, Epiphani et aliorum narrationes palam evin-
cunt.

(97) Cod. Reg., Alex., Vat., « se esse simulabat,
et ab angelo. » Mox vero, « Labdacus Metri filius
(pro Mithræ)... quotidie satis animosa certatio de
huiusmodi negotio. »

(98) De his Persarum sacerdotibus, vide Epiphani-
um in hac hæresi num. 3, et nos in *Manichæorum
Historia*.

(99) Cod. Reg. Alex. Vat., « et de duobus lumi-
nariis mysteria. Sed et quomodo animæ discede-
bant. » Et mox, « revertebantur. »

(1) In codice Casinensi scribitur, « Nunc; » sed
« tunc » legendum esse non ambigo.

(2) Codex Casinensis habet, « ut inde ab aliquo
convinci possit. » Contrarius tamen sensus quem
expressimus, verior est; nam id sibi vult Archelaus,
Manetem solum, cujusdam præstigi causa, sola-
rium ascendisse, ne a Parco et Labdaco Mithræ sa-
cerdotibus id egisse deprehensus, debitas pœnas
Persarum regi persolveret. — Cod. Reg., Alex.,
Vat., « ascendit, ut ne ab aliquo. »

(3) Cod. Reg. Alex. Vat., « pœnis esse subden-
dum. Hæc illo cogitante. » Paulo post, « de Ægy-
pto protulerant. » Et mox, « duplici ex causa... quæ
hæreditate fuerat consecuta: erat enim multum pec-
uniæ avida. Quæ cum, » etc.

(4) Idem codex, « puerulum. » Mox, « quem-

misterium voluit, et comparavit sibi puerum (4) an-
norum ferme septem, Corbicium (5) nomine, quem
statim manumisit ac litteris erudit. Quique cum
duodecim annorum esset effectus, anus illa diem
obiit, ipsique (6) universa bona sua tradidit, et cum
cæteris reliquis (7), etiam quatuor illos libellos
quos Scythianus scripserat, non multorum versuum
singulos. Tunc ergo Corbicium, sepulta domina, bo-
nis sibi derelictis omnibus uti cœpit, et migravit
ad medium civitatis locum in quo manebat rex
Persarum; et commutato sibi nomine, Manem se-
metipsum pro Corbicio appellavit; nec Manem, sed
Manes; Persarum enim lingua tali utitur declina-
tione. Effectus igitur puer ille annorum prope se-
xaginta (8), eruditus secundum doctrinam quæ in

locis illis est, et pæne dixerim super omnem ho-
minem; diligentius tamen hæc didicit, etiam in illis
quatuor libellis continebantur: acquisivit quædam disci-
pulos tres (9), quorum nomina sunt hæc: Tho-
mas, Addas et Hermias. Tunc assumit illos libel-
los, et transfert eos, ita ut multa (10) alia a semet-
ipso insereret eis, quæ anilibus fabulis similia sunt.
Habebat ergo tres istos discipulos conscios malo-
rum suorum; nomen vero libellis proprium ascri-
bit, prioris nomine deleto, tanquam si eos solus ex
semetipso conscripserit. Tunc visum est ei mittere
discipulos suos cum his quæ conscripserat in li-
bellis, ad superiora illius provincie loca, et per di-
versas civitates et vicos, ut haberet aliquos se se-
quentes; et Thomas quidem partes Ægypti voluit
occupare, Addas vero Scythiæ (11), solus autem
Hermias residere cum eo elegit. Cum ergo illi essent
protecti, regis filius ægritudine quadam arreptus
est; quem rex curari desiderans, edictum proposuit
in vita (12), si quis eum curare possit, accipere

que statim. » Et paulo post, « Qui cum. »

(5) « Cubricum, » Κοῦβριχον, hunc, non « Cor-
bicium, » vocant Cyrillus, Epiphanius et alii.

(6) Codex Reg. Alex. Vat., « anus die illa qua
obiit, ipsique, » etc. Mox, « cæteris reliquiis. » Pau-
cissime interjectis, « in qua manebat rex Persa-
rum. »

(7) Forte « reliquiis. »

(8) Ita constanter in Casinensi codice scribitur;
vereor tamen ne in hoc annorum numero mendam
sit. — Codex Reg. Alex. Vat., « Effectus est igitur
puer ille annorum prope septuaginta. »

(9) Idem codex Reg. Alex., « in locis illis est,
pene dixerim super omnem hominem diligentius:
tamen didicit ea quæ in quatuor illis libellis conti-
nebantur. Acquisivit etiam ipse discipulos. »

(10) In eodem cod. Vat., « ut transferret eos,
ita ut alia multa. » Paulo post, « ex semetipso scri-
pserit, » pro « conscripserit. »

(11) Idem codex, « partes Ægyptiorum voluit occu-
pare, Abdas vero Syriæ. »

(12) Legendum fortasse, « invitans. » — Atque
hanc lectionem confirmat codex Reg. Alex. Vat.
Mox in eodem cod., « curare posset, accederet, præ-
mio multo proposito. Tunc iste, sicut illi qui cu-
bulum, quod nomen est alex, ludere solent, præsen-
tiam sui exhibet Manes. » Ista vera est huius loci
lectio, quam nos subodoravimus, ut in nostris ad
hunc locum votis videri potest.

præmium, multo proposito. Tum iste, sicut illi qui cibum, quod nomen est tale eludere (13) solent, præsentiam suam Manes exhibet apud regem, dicens se esse puerum curaturum: quæ cum audisset (14) rex, suscepit eum cum obsequio, ac libenter habuit. Verum ne multa narrando quæ gessit tædium auditoribus inferam, mortuus est puer in manibus ejus, vel potius exstinctus. Tunc rex in carcerem detrudi jubet Manem, et ferri talento (15) onerari. Illi vero duo discipuli ejus qui missi fuerant ad docendum per singulas civitates, quærebantur ad pœnam. Quique fugientes licet nunquam cessarunt alienam (16) hanc et ab Antichristo inspiratam, per loca singula inserere doctrinam.

LIV. Post hæc ad magistrum suum redeunt, referentes quæ eis acciderant; audiunt etiam ea quæ in ipso collata sunt mala. Accedentes ergo, ut dicebam (17), ad eum sui, et suggerentes ei de his malis quæ per loca singula patiebantur, de reliquo converti (18) se debere ad salutem suadebant: perituerant enim, verentes ne quid sibi ex his malis quæ illi inferebantur, accederet (19). At ille suadens eos nihil vereri, ad orationem consurgit. Tunc deinde jubet, in carcere positus, legis Christianorum libros comparari; valde enim hi qui missi fuerant ab eo per singulas civitates, ab omnibus hominibus execrationi habebantur, maxime apud quos Christianorum nomen venerationi erat. Sumpto ergo aliquantulo auri modo, abierunt ad loca (20) in quibus Christianorum libri conscribebantur (21); et simulantes se nuntios esse Christianos, rogabant præstari sibi libros ad comparandum: et, ut ne multa dicam, comparant universos libros Scripturarum nostrarum, et deferunt ad eum in carcere constitutum. Quibus ille acceptis, homo astutus cœpit in nostris libris occasiones inquirere dualitatis suæ, nec suæ quidem, sed Scythiani, qui hoc ante plurimum temporis protulerat; et in nostris

A libris (22), sicut etiam adversus me disputans fecit, assertionem suam proferre, quædam in his accusans, quædam permutans, solo Christi nomine adjecto; quem se idcirco suscipere simulavit, ut per civitates singulas sanctum et divinum nomen audientes Christi, minime execrantes eos, discipulos istius non fatigaret. Invenientes autem vocem etiam de Paracleto positam in Scripturis (23), semetipsum esse subjecit; qui non legerat diligenter, quia Paracletus jam tunc venisset, cum apostoli adhuc essent super terram. His ergo tam scelerate compositis, mittit et discipulos suos prædicaturos intrepide fictos simulatosque errores, et novas falsasque voces annuntiaturos per loca singula. Quod cum rex Persarum cognovisset, dignis eum suppliciiis subdere parat. Quo Manes agnito, admonitus in somnis, elapsus de carcere, in fugam versus est, auro plurimo custodibus corruptis; et mansit in castello Arabionis. Unde scriptam epistolam per Turbonem ad Marcellum nostrum misit, in qua significavit se esse venturum. Quo cum venisset (24), fuit nobis certamen tale, quale et hic vidistis et audistis, in quo, prout potuimus, ostendimus eum pseudopphetam. Sed custos quidem carceris, qui eum dimiserat, punitus est; rex vero eum requiri jussit, et in quibuscunque locis repertum comprehendi (25). Hæc cum ego cognovissem, necessarium fuit me etiam vobis indicare, quia requiritur iste a rege Persarum usque in hodiernum diem.

LV. His auditis, turbæ volebant Manem comprehensum tradere potestati barbarorum qui erant vicini ultra Strangam (26) fluvium (27), quoniam et ante tempus venerant quidam ad requirendum eum, quo nusquam reperto, discesserant; erat enim tunc fuga constitutus. Cum ergo hæc ita Archelaus prodidisset, continuo se in fugam dedit Manes, et evadere potuit, dum nemo eum insequeretur. Sed populus, cum Archelai quem libenter audiebant, rela-

(13) Locus valde corruptus. Forte legendum, « qui cybum, quod nomen est tali, ludere. »

(14) Cod. Reg. Alex. Vat. « Quod cum audisset, » pro « quæ. » Mox, « narrando quæ gesta sunt. »

(15) Hoc est, vinculis ferreis, ab eorum pondere: nam τάλαντον interdum est pondus.

(16) Cod. Reg. Alex. Vat., « licet nunquam cessarent alienam. » Paulo post, « quid eis acciderint, » lege « acciderit. » Mox vero, « Accedentes ergo, ut decebat, ad eum sui, et suggerentes sui ei de his. »

(17) In codice Casinensi, « ut dicebant; » nos levi mutatione, « dicebam, » emendandum censuimus. Sed et fortasse, « ut decebat, » legendum; melior tamen visa est prior lectio.

(18) In eodem codice, « conventi, » scribitur; sed « converti, » legendum esse, quæ sequuntur clare, ut arbitrator, innunt.

(19) Forte, « accideret. » — Atque ita quidem ms. Reg. Alex. Vat.

(20) Cod. ms. Reg. Alex. Vat. « ad illa loca. » Mox, « se novitios esse Christianos, » pro « nuntios. » Paulo post, « et ne multa dicam.... et referunt ad eum. »

(21) Vidēs ut arcani disciplinam in occultandis

fidei mysteriis olim custodierint Christiani, et quanto curaverint studio, ne sacrosanctæ legis libri ad gentilium manus pervenirent, etiam antequam Diocletiani persecutio exorta esset, ac traditionis periculum immineret. Præterea hinc apparet, non ubique sed certis quibusdam in locis Christianorum libros vendi consuevisse.

(22) Idem cod. Vat., « et ex nostris libris. » (23) In eodem cod. Vat., « discipulos istius non fugarent. Invenientes autem etiam de Paracleto positum in Scripturis. » Mox, « mittit discipulos suos, » sine particula « et. »

(24) Cod. Reg. Alex. Vat. « Quo cum advenisset. » Paulo post, « pseudo-prophetam esse manifeste. Scil. »

(25) Idem cod. « in quibuscunque locis repertum ostendimus comprehendi. » Fortasse, « offenderetur, comprehendi. »

(26) In eodem cod. Vat., « potestati barbarorum, qui erant vicini ultra Stracum fluvium. » Mox, « venerant quidam hominum ad requirendum eum; quo nusquam reperto discesserunt. »

(27) Et hic præcisius imperii Romani limes, qui nam Archelai ætate et Probo imperante esset, designatur.

tione teneretur (28), quidam tamen crebre insecuti sunt post eum. Sed ille vias quibus venerat, repetens, transito fluvio ad Arabionis castellum rediit, ubi postea comprehensus, oblatuſ est regi; quique plurima adversus eum indignatione commotus, duas mortes in eum vindicare cupiens, unam filii, alteram carcerarii, jussit eum ante portam civitatis excoriatum suspendi; et pellem ejus, medicamentis infectam, inflari; carnes vero volucris dari jussit (29). Quibus postea agnitis Archelaus adjecit ea priori disceptationi, ut omnibus innotesceret, sicut ego, qui inscripsi in prioribus exposui. Congregatis igitur omnibus Christianis, ferri adversus eum sententiam placuit, veluti epilogum quemdam morti ejus (30) transmittentes, consonantem reliquis vitæ ejus negotiis. Addidit etiam hoc Archelaus dicens: Viri fratres, ne quis vestrum incredulus sit his quæ a me dicta sunt: id est quod non ipse primus auctor scelerati hujus dogmatis exstiterit. Manes; sed tantum, quod per ipsum aliquibus terræ partibus manifestatum sit. Sed non statim is qui aliquid quocunque portaverit, auctor ejus putandus est, sed qui invenerit. Sicut enim gubernator acceptam navem quam alius fecit, ad quæcunque loca voluerit perducere, alienus est tamen omni genere a constructione ejus; ita intelligendus est et iste: non enim ex initio huic rei ipse originem dedit; sed ea tantum (31) quæ ab illo fuerant inventa, per se detulit hominibus, sicut certis testimoniis notum est: quibus propositum est vobis ostendere, non ex Mane originem mali hujus manasse (32); sed ab alio, et ante multum temporis a barbaro quodam exorta, in silentio habita; ab isto vero ignote latentia, veluti propria ejus esse prolata, deleto conscriptoris titulo, sicut superius exposui. Fuit prædicator apud Per-

sas etiam Basilides quidam antiquior (33), non longe post nostrorum apostolorum tempora; qui et ipse cum esset versutus, et vidisset quod eo tempore jam essent omnia præoccupata, dualitatem istam voluit affirmare, quæ etiam apud Scythianum erat. Denique cum nihil haberet, quod assereret proprium, aliis dictis (34) proposuit adversariis. Et omnes ejus libri difficilia quædam et asperrima continent. Exstat tamen tertius decimus liber tractatum ejus, cujus initium tale est: « Tertium decimum nobis tractatum scribentibus librum, necessarium sermonem uberemque salutaris sermo præstavit. » Per parvulam divitis, et pauperis naturam sine radice, et sine loco rebus supervenientem, unde pullulaverit indicat. Hoc autem solum caput liber continet. Nonne continet et alium sermonem, et sicut opinati sunt quidam, nonne omnes offendemini ipso libro, cujus initium erat hoc? Sed ad rem rediens Basilides, interjectis plus minus vel quingentis versibus ait: « Desine ab inani et curiosa varietate: requiramus autem magis, quæ de bonis et malis etiam barbari inquisierunt, et in quas opiniones de his omnibus pervenerunt. Quidam enim horum dixerunt, initia omnium duo esse, quibus bona et mala associaverunt, ipsa dicentes initia esse et ingenita, id est in principiis lucem fuisse, ac tenebras, quæ ex semetipsis erant, non quæ esse dicebantur. Hæc cum apud semetipsa essent, propria unumquodque eorum vitam agebat, quam vellet, et qualis sibi competeret (35): omnibus enim amicum est, quod est proprium, et nihil sibi ipsum malum videtur. Postquam autem ad alterutrum agnitionem uterque pervenit, et tenebræ contemplatæ sunt lucem (36), tanquam melioris rei sumpta concupiscentia, insectabantur ea commisceri. »

Nonnulla fortasse desunt.

(28) Cod. Reg. Alex. Vat., « dum ne eum insequeretur is populus, et Archelai quem libenter audiebant, relatione tenerentur. » Mox « crebro, » pro « crebre. » Paulo post, « venerat, repetans, transito fluvio Adrabionis rediit. » Vide an legendum sit « repedans. »

(29) In his verbis, « volucris dari jussit, » desinit apographum Regio-Alexandrinum Vaticanum, excerpta quædam ex *Actis disputationis Archelai* a cap. 51 ad 53 continens; unde varias lectiones descripsimus, quarum ope quædam Archelai loca restituuntur.

(30) Forte, « mortis ejus. »

(31) Male codex Casinensis, « sed etiam. »

(32) Aut nihil video, aut ita corrigenda est codicis Casinensis lectio, quæ sic se habet, « non ex Mane originem mali hujus Manes esse. »

(33) Etsi Basilidem qui paulo post apostolorum tempora hæresim docuit, Alexandrinum fuisse, et in *Ægypto* scholas erroris aperuisse, testetur Eusebius lib. iv *Histor. ecclesiast.*, cap. 7; nihilominus qui ab Archelao memoratur, idem ac Basilides Alexandrinus esse videtur, licet apud Persas hæresim

prædicasse dicat. Fieri enim potest ut Basilides Alexandria digressus, Persas quoque hæreticis dogmatibus inficere tentasset. Sane Basilidis Persæ nulla, quod sciam, apud veteres mentio. Scripsit autem Basilides Alexandrinus libros 24 in Evangelium, eodem Eusebio teste, qui non alii esse videntur a tractatum libris, quos laudat Archelaus, et ab exegeticis illis, ex quorum libro 23 quædam loca refert Clemens Alexandrinus Stromatum lib. 4. An autem Evangelium illud in quod Basilides scripsit, apostolorum esset, an aliud quod suo Marte confinxit, cujus meminit Origenes hom. 1 in Lucam, Hieronymus in prologo suorum *Comment. in Matthæum*, et Ambrosius in prologo in *Evangelium Lucæ*, non satis liquido constat.

(34) Forte, « aliorum dicta. »

(35) In codice Casinensi, « et quales ibi competerent. »

(36) Tenebras desiderio lucis adipiscendæ actas fuisse Manes quoque asserit in cap. 13 hujus operis, et apud Titum Bostrensem *adversus Manichæos* lib. 1, pag. 47 editionis Casinianæ.

FRAGMENTUM ACTORUM

EJUSDEM DISPUTATIONIS

Ex Cyrilli Hierosolymitani catechesi vi, §§ 27-29 (37).

Φευγει ἐκ τῆς φυλακῆς (Μάνης), καὶ ἔρχεται εἰς Ἀ τὴν Μεσοποταμίαν, ἀλλ' ἀπαντᾷ αὐτῷ ὄπλον δικαιοσύνης (38), Ἀρχέλαος ἐπίσκοπος· καὶ ἐπὶ φιλοσόφων κριτῶν ἐλέγξας, ἀκροατήριον Ἑλληνικὸν συστησάμενος, ἵνα μὴ, Χριστιανῶν κρινόντων, δοκῶσιν οἱ κριταὶ χαρίζεσθαι· λέγει, φησὶν ὁ Ἀρχέλαος πρὸς τὸν Μάνην, ὃ κηρύσσεις. Ὁ δὲ, ὡς τάφον (39) ἀνευγμένον ἔχων τὸ στόμα, ἀπὸ βλασφημίας πρῶτον τοῦ Ποιητοῦ τῶν ἀπάντων ἤρξατο, φάσκων· Ὁ τῆς Παλαιᾶς Θεὸς κακῶν ἐστὶν εὐρετής, λέγων περὶ ἑαυτοῦ· « Ἐγὼ πῦρ (40) καταναλίσκων. » Ὁ δὲ σοφὸς Ἀρχέλαος ὑπέβλευε τὴν βλασφημίαν, εἰπὼν· Ἐὶ ὁ τῆς Παλαιᾶς Θεὸς κατὰ τὸν ὄν λόγον, πῦρ ἑαυτὸν λέγει, τίνος υἱὸς ἐστὶν ὁ λέγων· Ἐὶ πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν; Ἐὶ μέμψη τὸν λέγοντα· Ἐὶ Κύριος θανατοῖ καὶ ζωογονεῖ· διὰ τί τιμᾶς Πέτρον, τὴν Θαβιθᾶν μὲν ἐγειράντα, τὴν δὲ Σαπφείραν θανατώσαντα; Ἐὶ δὲ καὶ μέμψη, ὅτι πῦρ ἠτοίμασε, διὰ τί οὐ μέμψη τὸν λέγοντα, « Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ (41) εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον; » Ἐὶ μέμψη τὸν λέγοντα· « Ἐγὼ Θεὸς ποιῶν εἰρήνην, καὶ κτιζῶν κακὰ· » ἐξήγησαι πῶς λέγει Ἰησοῦς· « Οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. » Ἀμφοτέρων τὰ ἴσα λεγόντων, δυοῖν ὀλίγον· ἢ ἀμφοτέροις καλοῖ διὰ τὴν ὁμολεξίαν· ἢ εἰ ἀνέγκλητος Ἰησοῦς ταῦτα λέγων, διὰ τί ψέγεις τὸν τὰ ὁμοία ἐν τῇ Παλαιᾷ λέγοντα;

Ἐἶτα ὁ Μάνης πρὸς τοῦτον λέγει· Καὶ ποῖος Θεὸς τυφλοῖ; Παῦλος γάρ ἐστιν ὁ λέγων· « Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τοῦτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ διαυγᾶσαι (42) τὸν φωτισμὸν τοῦ

³⁸ Psal. v, 11. ³⁹ Deut. iv, 24. ⁴⁰ Luc. xii, 49. ⁴¹ I Reg. ii, 6. ⁴² Act. ix, 40. ³⁷ Act. v, 10. ³⁸ Deut. xxxii, 22. ³⁹ Matth. xiv, 41. ⁴⁰ Isa. xlv, 7. ⁴¹ Matth. x, 34. ⁴² II Cor. iv, 4.

(37) Ne quidpiam *Actorum disputationis Archelai episcopi cum Manete* ommitteremus, opportunum censuimus hic eorundem fragmentum ex Cyrilli Hierosolymitani catechesi sexta, pag. 147 primæ editionis desumptum, corollarii loco subjungere, eo præsertim quod in præcedentibus *Actis*, ab Hegemonio, ut videtur, in epitomen redactis, non reperitur. Fragmentum istud contulimus cum noviss. edit. Paris. BB. ann. 1720; versionem recensuimus, et cl. editoris notas subjecimus.

(38) Ὀπλον δικαιοσύνης. In editis ὄπλω δικαιοσ., « armis justitiæ. » Legimus ὄπλον in ms. Coisl., Roe, Casaub., Petro Sicul., Grod., qui vertit « scutum justitiæ. » ΓΟΥΤΤ.

(39) Ὡς τάφον. Particulam ὡς adjecimus ex Grod. et Petro Siculo. lb.

(40) Ἐγὼ πῦρ. Codd. Coisl., Ottob., Roe, Casaub., Ἐγὼ ὁ Θεὸς πῦρ κατ. Sed in ms. Ottob. deest articulus ὁ. In loco autem Scripturæ citato, non Deus, sed Moyses de Deo in tertia persona

I. Fugit e carcere (Manes), et in Mesopotamiam venit: verum occurrit ei scutum justitiæ, Archelaus episcopus: eumque coram philosophis iudicibus reprehendens, collecto gentilium auditorio, ne, si Christiani iudices essent, viderentur favisse: Age profer, ait Archelaus ad Manem, quod prædicas. At ille, cui os quasi sepulcrum patens erat³⁸, primum a blasphemia in Creatorem omnium initium sumpsit, inquit: Veteris Testamenti Deus, malorum inventor est, de se ipse dicens: « Ego ignis consumens³⁹. » Tum sapiens Archelaus hanc solvit refutavitque blasphemiam his verbis: Si veteris Deus Testamenti, ut ais, ignem se dicit, cujus est ille Filius, qui ait: « Ignem veni mittere in terram⁴⁰? » Si culpas eum qui dicit: « Dominus mortificat et vivificat⁴¹; » quamobrem Petrum colis, qui Tabitham a mortuis excitavit⁴², et Sapphiram morti tradidit⁴³? Si vitio vertis, quod ignem præparavit⁴⁴; quare hunc non carpis qui dicit: « Discedite a me in ignem æternum⁴⁵? » Si reprehendis eum qui dicit: « Ego Deus faciens pacem, et creans mala⁴⁶; » expone quomodo Jesus dicat: « Non veni pacem mittere, sed gladium⁴⁷. » Cum ambo paria dicant, e duobus alterum: aut uterque bonus, eo ipso quod verbis congruant; aut si Jesus hæc dicens, abest a reprehensione, quare dignum reprehensione clamas eum, qui in Veteri Testamento similia profert?

II. Tum Manes hæc contra: Et qualisnam Deus excæcat? Pauli enim verba sunt: « In quibus Deus sæculi hujus excæcavit cogitationes infidelium, ut ne fulgeat in illis illuminatio Evangelii⁴⁸. » Arche-

loquitur ita: Κύριος ὁ Θεός σου, πῦρ καταναλίσκων ἐστὶ. lb.

(41) Ἀπ' ἐμοῦ. Verba hæc desiderantur in codd. Ottob., Coisl., Roe, Casaub., Grod., Petro Sic. Paulo. post, in Roe et Casaub. scribitur, Ἐγὼ ὁ Θεός, ὁ ποιῶν, proxime ad sacrum textum. Cyrillus ipse catech. ix, n. 7, citans sequentia hujus prophetici testimonii verba, legit, Ἐγὼ ὁ Θεός ὁ ποιήσας φῶς. Loco ἐξήγησαι πῶς λέγει Ἰησοῦς, Siculus scribit: Διὰ τί οὐ μέμψη τὸν Ἰησοῦν λέγοντα· « Cur non reprehendis Jesum aientem, etc. Post εἰρήνην in codd. Roe, Casaub. et Ottob., in Coisl. autem cod. post βαλεῖν, additur ἐπὶ τὴν γῆν. Petrus Sic. legit ἐπὶ τῆς γῆς, « super terram. » Habentur ea verba in citato Matthæi textu; verum non in hoc versiculi membro quod hic refertur, sed in superiore: Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν. lb.

(42) Εἰς τὸ μὴ διαυγᾶσαι. In Ottob. habetur ἀυγάσαι. Petrus Sic. legit; εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ.

laus autem hoc præclare refellens : Quæ paululum antecedunt, inquit, lege : « Quod si etiam opertum est Evangelium nostrum, in iis qui pereunt est opertum ²². » Videsne pereuntibus obiectum dici Evangelium? Non enim danda sunt sancta canibus ²³. Præterea, solusne veteris Testamenti Deus excæcavit cogitationes infidelium? Jesus etiam ipse nomine dixit : « Ideo ipsis in parabolis loquor, ut videntes non videant ²⁴? » Odione eos prosequens, volebat ut non viderent? An quia indignum erat, quoniam oculos ipsi suos occluserant? Ubi enim voluntaria malitia, illic et gratiæ donum abest. « Habenti enim dabitur : ab eo autem qui non habet, etiam quod se putat habere, auferetur ²⁵. »

III. Si autem, ut interpretantur nonnulli, dicendum est illud (horum enim non est illaudabilis oratio), etiamsi excæcarit infidelium mentes, ad rem bonam excæcavit, ut ad sancta respiciant. Non enim dixit : Excæcavit eorum animam, sed « cogitationes infidelium. » Cujus dicti sensus, ejusmodi est : Excæca scortatoris scortandi cogitationes, et servatus est homo; excæca latronis rapiendi et latrocinandis studium, et salvus est homo. Verum hoc modo non vis intelligere? Est et alia interpretatio. Excæcat et sol obtusam oculorum aciem, et oculorum imbecillitate laborantes excæcantur lumine percussi : non quod sol excæcandi facultate sit præditus, sed quod oculorum status a videndo impediatur; sic et quibus corda laborant incredulitate, ii divinitatis radios contueri non possunt. Nec dixit : Excæcavit cogitationes ne audiant Evangelium; sed « ne fulgeat in illis illuminatio gloriæ Evangelii Domini nostri Jesu Christi ²⁷. » Nam Evangelium audire ab omnibus expetitur : at Evangelii gloria solis Christi germanis sincerisque (discipulis) tribuitur. Dominus itaque loquebatur in parabolis iis quidem qui non poterant audire; discipulis vero privatim parabolis et similitudines explicabat. Gloriæ enim fulgor eorum est, qui jam illustrati sunt; excæcatio infidelium. Hæc mysteria nunc tibi patefacit Ecclesia ex catechumenorum sorte transgresso : gentilibus exponere mos non est. Non enim gentili cuiquam de Patre et Filio et Spiritu sancto arcana mysteria declaramus : neque palam apud catechumenos de mysteriis verba facimus, sed multa sæpe loquimur occulte : ut fideles qui rem tenent, intelligant; et qui non tenent, ne lædantur.

²² II Cor. iv, 3. ²³ Matth. vii, 6. ²⁴ Matth. xiii, 13. ²⁵ Matth. xxv, 29. ²⁷ II Cor. iv, 4.

Χριστοῦ· « Ut non fulgeat illis illuminatio scientiæ gloriæ Evangelii Christi. » Sed ex iis quæ habentur num. seq. patet Manem non ita citavisse. Τουττ.

(43) Ἰησοῦς δὲ, κ. τ. λ. Hæc paulo aliter Petrus Siculus : Ἦ καὶ Ἰησοῦς αὐτὸς... οὐκ εἶρηκε· διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι; « Annon et Jesus ipse... ita locutus est : Propterea in parabolis ipsis loquor, quia videntes non vident? » At Raderus, Siculi interpres, quomodo in Cyrilli textu, « ut videntes non videant. » Siculi allegatio evangelici dicti fidelior est, et textum Matthæi ad amussim representat : contra, ea quæ in textu est, partim ex Matthæi, partim ex Lucæ verbis cap. viii, 10, consarcinata est : αἴτινε ἰδὲν, οὐ

Εὐαγγελίου. » Ὁ δὲ Ἀρχελαὸς, καλῶς ὑποκρούσας Προανάγνωθι, φησιν, ὀλίγον· « Εἰ δὲ κεκαλυμμένον ἐστὶ τὸ Εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον. » Ὁρᾶς. ὅτι ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις κεκάλυπται. Οὐ δεῖ γὰρ διδόναι τὰ ἅγια τοῖς κυσίν. Ἔϊτα, ἄρα μόνος ὁ τῆς Παλαιᾶς Θεοῦ ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων; Ἰησοῦς δὲ (43) αὐτὸς οὐκ εἶρηκε· « Διὰ τοῦτο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς λαλῶ, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι; » Μὴ μισῶν αὐτοὺς, ἐβούλετο μὴ βλέπειν; Ἦ διὰ τὸ ἀνάξιον, ἐπειδὴ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν; Ὅπου γὰρ αὐτοπροαίρετος πονηρία, ἐκεῖ καὶ ἀποχὴ τῆς χάριτος (44). « Τῷ γὰρ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος καὶ ὁ δοκεῖ ἔχειν ἀρθήσεται. »

Εἰ δὲ δεῖ καὶ ὡς (45) τινες ἐξηγοῦνται, τοῦτο εἶπεν (οὐ φαῦλον γὰρ τὸ ῥῆμα)· εἰ καὶ ἐτύφλωσε τῶν ἀπίστων τὰ νοήματα, ἐπὶ καλῷ ἐτύφλωσεν, ἵνα εἰς τὰ ἅγια ἀναβλέψωσιν. Οὐ γὰρ εἶπεν· Ἐτύφλωσεν αὐτῶν τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ « τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων. » Τὸ δὲ λεγόμενον τοιοῦτόν ἐστι· Τύφλωσον τοῦ πόρνου τὰ πορνικὰ νοήματα, καὶ σέσωσται ὁ ἄνθρωπος· τύφλωσον τοῦ ἡρστοῦ τὸ ἀρπακτικὸν καὶ ληστρικὸν, καὶ σέσωσται ὁ ἄνθρωπος. Ἄλλ' οὐ θέλεις οὕτω νοῆσαι; ἔστι καὶ ἄλλη ἐξηγήσις· τυφλοὶ καὶ ὁ ἥλιος τοὺς ἀμβλυποῦντας, καὶ οἱ ὀφθαλμιῶντες τυφλοῦνται, βλαπτόμενοι ὑπὸ τοῦ φωτός· οὐχ ὅτι τυφλωτικὸς ἐστὶν ὁ ἥλιος, ἀλλ' ὅτι ἡ ὑπόστασις τῶν ὀμμάτων οὐ βλέπει· οὕτω καὶ οἱ ἀπιστῆρ νοσοῦντες ταῖς καρδίαις, οὐ δύνανται ἐνιθεῖν ταῖς τῆς θεότητος ἀκτίσι. Καὶ οὐκ εἶπεν· Ἐτύφλωσε τὰ νοήματα εἰς τὸ μὴ ἀκοῦσαι τὸ Εὐαγγέλιον, ἀλλ' « εἰς τὸ μὴ διαυγᾶσαι τὸν φωτισμὸν τῆς δόξης τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. » τὸ μὲν γὰρ ἀκοῦσαι τοῦ Εὐαγγελίου πᾶσιν ἐφίεται· ἡ δόξα δὲ τοῦ Εὐαγγελίου τοῖς Χριστοῦ μόνοις γνησίως ἀφώρισται. Ἐλεγεν οὖν ὁ Κύριος, τοῖς μὲν ἀκοῦσαι μὴ δυναμένοις, ἐν παραβολαῖς· τοῖς δὲ μαθηταῖς ἐπέλυε κατ' ἴδιον τὰς παραβολάς. Ὁ αὐγασμὸς γὰρ τῆς δόξης τοῖς πεφωτισμένοις, ἡ τύφλωσις τοῖς ἀπιστοῖς. Ταῦτα τὰ μυστήρια ἃ νῦν ἡ Ἐκκλησία διηγέεται σοὶ τῷ ἐκ κατηχομένων μεταβαλλομένῳ, οὐκ ἐστὶν ἔθος ἔθνικοις διηγέσθαι. Οὐ γὰρ ἐθνικῶς τὰ περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος διηγοῦμεθα μυστήρια· οὐδὲ τῶν μυστηρίων ἐπὶ κατηχομένων λευκῶς λαλοῦμεν, ἀλλὰ πολλὰς λέγομεν ἐπικεκαλυμμένως, ἵνα οἱ εἰδότες πιστοὶ νοήσωσι, καὶ οἱ μὴ εἰδότες μὴ βλαβῶσι.

me iudice, minus mutationis aut emendationis suspicione laborat. Id.

(44) Τῆς χάριτος. Siculus, τῆς φωτιζούσης χάριτος, « illuminantis gratiæ. » Id.

(45) Εἰ δὲ δεῖ καὶ ὡς. In codd. Roe et Casaub. ex dei καὶ ὡς unum verbum δικαίως coniectum est : at ita manet manca constructio. Petrus Siculus legit quidem δικαίως. sed phrasim paulo commutata : Εἰ δὲ καὶ δικαίως τινὲς ἐξηγοῦνται, ἔστι καὶ οὕτως εἶπεν (οὐ φαῦλον γὰρ τὸ ῥῆμα), κ. τ. λ. « Quod si etiam recte interpretantur nonnulli, licet quoque sic dicere (non enim absurda est oratio). etc. » Id.

S. PAMPHILUS

ECCLESIAE CÆSARIENSIS PRESBYTER ET MARTYR

NOTITIA

(GALLAND., *Vcl. Patr. Biblioth.*, t. IV, Proleg., p. III.)

- I. *Quis et quantus vir Pamphilus, Pierii Alexandrini discipulus. Ecclesiae Cæsariensis presbyter et ornamentum. Beatissimus martyr.*
 II. *Sacrarum litterarum studiosissimus. Bibliothecæ Cæsariensis conditor. An aliquid proprii operis scripserit. Eusebii locus expensus.*
 III. *Expositio capitum Actuum apostolorum, num Euthalio ascribenda. Pamphilo asseritur.*
 IV. *Auctor quoque Origenis Apologetici ex veterum testimoniis fuisse perhibetur.*
 V. *Eo in opere potissimum præclarus divinitatis Christi assertor beatus martyr comprobatur. Interpretis Rufini fides astruitur. Novissima ejusdem Apologetici luculenta editio Parisiensis exhibetur. Acta passionis S. Pamphili ex ms. Mediceo adjiciuntur.*

I. Pamphilus gente Phœnicus ex Berytensium A orbe, nobili genere ortus, illustris quoque fuit numeribus in patria publice gestis (1). Verum relictis sæcularibus curis, Alexandriam se contulit; ubi Pierium illius Ecclesiae presbyterum, virum eximium, in sacrarum litterarum studio doctorem habuit, ut scribit Photius (2). Deinceps vero Cæsaream Palæstinæ contendens, atque ad presbyterii gradum evectus, Cæsariensis Ecclesiae ornamentum exstitit; ibique maxime inclaruit, quo tempore cathedram illam episcopalem post Theotecnum tenebat Agapius. Virum disertissimum moribusque ac gestis vere philosophum, ἔλλογιμώτατον αὐτῶ τε βίῳ φιλόσοφον ἀληθῆ, Pamphilum nostrum vocat Eusebius (3): qui etiam singula quæ ad illius vitam et ad scholam ab eodem institutam pertinent; varia quoque confessionum certamina persecutionis tempore ab eo tolerata; ac postremo martyrium quo coronatus est, peculiari opere complexus fuisse perhibetur: quod tamen intercidiase, jure dolendum. *Passus est Cæsareæ Palæstinæ sub persecutione Maximini, teste Hieronymo (4), anno 309 ineunte.*

II. Ad monumenta vero litterarum Pamphili quod attinet, nulla hic mentio de LXXviri editione, quam sanctus martyr una cum Eusebio descripsit, prout ab Origene asteriscis suppleta obelisque confixa fuerunt: quæ quidem editio, vulgo *Palæstina* nuncupata, usque adeo comprobata fuisse comperitur,

ut eam medias inter Ægyptum et Antiochiam Ecclesias in communem usum recepisse testetur sanctus Hieronymus (5). Mittimus etiam quæ de ipso Pamphilo idem doctor maximus post Eusebium (6) alibi enarrat (7): illum videlicet, cum *Demetrium Phaleræum et Pisiistratum in sacræ bibliothecæ studio vellet æquare, imaginesque ingeniorum quæ vera sunt et æterna monumenta, toto orbe perquiret, tunc vel maxime Origenis libros impensius prosecutum, Cæsariensi Ecclesiae dedicasse; prætereaque (8) Cæsariensem bibliothecam studiosissime confecisse.*

Et hæc quidem beati martyris studium in sacris præsertim litteris excolendis satis produnt. Ipse vero, inquit Eusebius apud Hieronymum (9), *proprii operis nihil omnino scripsit, exceptis Epistolis quas ad amicos forte mittebat: in tantum se humilitate dejecerat.* Interim tamen hujusmodi episcopi Cæsariensis testimonium nihil impedit, quominus Pamphilus opuscula duo quæ adhuc superant scripsisse, *Expositionem nimirum capitum Actuum apostolorum et Origenis Apologeticum*, merito existimetur. Si quidem, ut probe perspexit eruditissimus Fontaninius (10), Eusebius certe nos dixit, Pamphilum *nihil operis, sed nihil proprii operis omnino scripsisse: vel, si mavis, ipso Hieronymo interprete, nihil proprii quidquam condidisse sermonis.* Atqui prius opusculum conscribens Pamphilus, nihil *proprii operis*

(1) Vid. infr. *Act. pars. S. Pamph.*, §§ 3 et 7.(2) *Bibl. cod. cix*, pag. 299.(3) *Hist. eccl. lib. vii*, cap. 32.(4) *De vir. illustr.*, cap. 75.(5) *Præf. in lib. Paralip.*(6) *Hist. eccl. lib. vi*, cap. 32.(7) *Hieron.*, epist. 34, al. 144, ad Marcell., num. 4.(8) *Id. De vir. illustr.*, cap. 3.(9) *Id.*, lib. 1 *Apolog. contr. Rufin.*, num. 9.*Opp. tom. II*, pag. 465.(10) *Hist. litter. Aquil. lib. v*, cap 5, § 5, p. 259.

protulit, nec quidquam condidit *proprii sermonis* : A illud enim duntaxat ex summis rerum capitibus quas in apostolica historia tradit sanctus Lucas, patet ab eo contextum. Neque porro posterius quidquam *proprii operis* sive *sermonis* habere comperitur : quandoquidem, ut ait vir cl., beatus martyr contra malam doctrinam Origeni objectam, veram ejus doctrinam ipsis Origenianis verbis expressam opponit ; ut ex utriusque mutuo collatæ discrimine clare evincatur, Origenis scripta ab hæreticis fuisse corrupta ; cum hanc unam quæstionem pertractet, fuerintne Origenis libri corrupti, necne : quod sane non est *proprii operis* aliquid condere.

III. His autem positis ad utrumque opusculum Pamphilo astruendum, de priore quidem sic proloquitur doctissimus Montfauconius, qui ex codice B Coisliniano illud primus in vulgus emisit (11) : « *Expositionem capitum Actuum apostolorum esse vere Pamphili martyris, non est quod dubitemus. Nam in eo fere totam ætatem contrivit sanctus martyr, ut Scripturæ sacræ libros manu sua describeret, ornaret titulis atque scholiis, ut docet Hieronymus, De scriptoribus ecclesiasticis. Indicat item nota codicis RR. PP. Jesuitarum, qui prophetas omnes continet. Asserti demum calligraphus codicis vetustissimi hujus bibliothecæ (Coislinianæ) num. 202, qui ad calcem Epistolarum S. Pauli ait se illum ipsum codicem contulisse in bibliotheca Cæsariensi cum alio codice qui ipsius Pamphili manu exaratus fuerat. Ad hæc vero calligraphus ille in nota sua, eadem loquendi formula eaque non vulgari utitur, qui initio opusculi Pamphiliani usurpatur ; nimirum, παρ' ὧν ἀπάντων τόλμης συγγνώμην αἰτῶ, εὐχῆ τῆ ὑπέρ ἡμῶν τὴν συμπεριφορὰν κομιζόμενος* : quæ verba ipse ex Pamphilo haud dubie mutuatus est. hanc autem *Expositionem*, tum ob auctoris sanctissimi celeberrimique nomen, tum quia non fructu vacare putatur, hic edere visum est. »

Hanc vero ἔκθεσιν sæculo superiore desinente sub Euthalii Sulcensis episcopi nomine ediderat cl. Zaccagnius in collectione *Monumentorum veterum*, pag. 428. Ipse tamen Euthalium, pag. 513, diserte testatur, ut observat Fabricius (12), se usum codicibus e Cæsariensi bibliotheca, quam S. Pamphilus primum magno studio instruxit ; Eusebius deinde ejusque D successores episcopi Cæsarienses servarunt auxeruntque. Hinc itaque divisionem capitum qualem S. Pamphilus digesserat, etiam ex illis mutuatus esse, versiculorum vero ipsemet Euthalium utique addidisse videtur. Exstat porro eadem ἔκθεσις absque nomine auctoris ante commentarios Œcumenii in

Acta, atque in melioribus Novi Testamenti editionibus Roberti Stephani, Joannis Henrici Boecleri et Joannis Millii ; necnon in Danielis Heinsii *ad Novum Testamentum exercitationibus*. Hæc Fabricius, qui et ipse l. c. hanc Pamphili *Expositionem* cum Euthaliana collatam typis excudendam denuo curavit. Quæ cum ita se habeant, existimaverim equidem Weisthenium minus consulte unum ejusmodi opellæ auctorem Euthalium agnoscere (13) ; nullo sane argumento satis firmo, quo in suam sententiam nos pertrahat, in medium adducto.

IV. De altero autem Pamphili opusculo, scilicet *Origenis Apologetico*, non est enimvero cur verba faciamus : hanc enim provinciam cepere jamdudum inter recentiores viri doctissimi, Huetius in primis (14), Tillemontius (15) et Fontaninius (16) ; nuper vero satis operose postremus Origenianorum editor Parisiensis (17). Verum ne officio nostro penitus deesse videamur, hic veteres tantum et quidem præcipuos commemorare operæ pretium ducimus, qui *Origenianum Apologeticum* beato martyri asseruisse noscuntur. Inter eos vero primus occurrit Eusebius (18) ; quem sequitur sanctus Hieronymus, sic inquit (19) : *Scriptis (Pamphilus) antequam Eusebius Cæsariensis, Apologeticum pro Origene. Verum Doctor maximus, mutata deinceps sententia, in assignando scriptionis auctore varia disseruit. Socratem (20) præterimus et Nicephorum (21) aliosque sequioris ævi scriptores, qui Eusebium plerumque associati fuisse videntur. At non est omittendus Photius, qui sibi lectos esse testatur (22) Pamphili martyris et Eusebii pro Origene libros sex ; simulque docet Pamphilum, cum detineretur in carcere, quinque priores Apologetici illius libros, præsentem etiam Eusebio, elaborasse ; sextum vero, post Pamphili martyrium, fuisse ab Eusebio absolutum. Ὅν οἱ μὲν πάντες Παμφίλω τὸ δεσμοτήριον οἰκοῦντι, συμπάροντος καὶ Εὐσεβίου, ἐξέπονθ' ὄσαν· ὁ δὲ ἔκτος, ἐπεὶ ὁ μάρτυρ εἶπει τοῦ ζῆν ἀποχθεὶς, ἀνέλυσε πρὸς ὃν ἐπόθει Θεόν, Εὐσεβίῳ λοιπὸν ἀπαρτίζετα. Hæc satis sunt. Qui vero plura hoc de opere scire studet, scriptores ex recentioribus modo laudatos adeat.*

V. Sed unum adhuc hactenus dictis addidisse juverit ; quo nimirum constat, ut viri doctissimi verbitar (23), sanctum martyrem in *Origenis Apologetico* adorando præclarum suæ in Christum pietatis monumentum reliquisset. Dum enim ille in id potissimum incumbit, ut ab hæresi Ariana immunem demonstraret Origenem, atque animo ita comparatus, quidquid uspiam de Filio Dei Adamantius lu-

(11) *Bibl. Coisl.*, pag. 78.

(12) *Ad Opp. Hippol.* tom. II, pag. 209.

(13) *Prolegom. ad N. Test. Gr.*, pagg. 45 et 76, edit. in-4.

(14) *Origenian.* lib. II, cap. 3, § 16, pag. 490.

(15) *Mémoir.*, tom. V, p. 750, not. 11 sur S. Pamph.

(16) *Hist. litter. Aquil.*, lib. 4, cap. 1, §§ 5 et 6, et cap. 5, § 3, pagg. 208, 251, seqq.

(17) *Origen. Opp.* tom. IV, in admon. ad *Apolog.*, pagg. 1-16.

(18) *Hist. eccl.* lib. VI, cap. 33.

(19) *De vir. illustr.*, cap. 75.

(20) *Hist. eccl.* lib. III, cap. 7.

(21) *Hist. eccl.* lib. X, cap. 14.

(22) *Bibl. cod. cxviii*, pag. 295.

(23) *Maran., De divin. J. C.* lib. IV, cap. 24, § 5, pag. 554.

culentissime docuit, sedulus colligit, illudque ejus A obtrektoribus objicit; quid ipse quoque de hoc præcipuo catholice veritatis capite sentiret, plane compertum fecit.

Neque ulla demum, pergit vir cl., legitima suspicio est de fide Rufini, qui hunc *Apologeticum* in Latinum transtulit. Siquidem quominus in eo opere Latinis litteris reddendo id interpres committeret quod in aliis ejusmodi lucubrationibus sibi licuisse existimavit, deterrere certe ipsum debuit metus ab Origenis adversariis injectus, quibus stomachum se facturum videbat, quamvis non suum, sed sancti Pamphili de Origene judicium proferret: quanto magis si quid ipse inseruisset, quod neque ab Origene scriptum, neque a sancto Pamphilo relatum, evinci aliquando potuisset?

Quod quidem ex initio præfationis Rufiniane liquido constat. Sic enim interpres Macarium allocutus: « Injungis mihi rem, inquit, quæ tibi agnitæ veritatis gratiam conferat: mihi tamen non dubito quin offensam maximam compareret eorum qui

se læsos putant ab eo qui de Origene non aliquid male senserit. Et quamvis non meam de eo sententiam, sed sancti martyris Pamphili sciscitatus sis, et librum ejus, quem pro Origene in Græco scripsisse traditur, transferri tibi poposceris in Latinum; tamen non dubito futuros, qui et in eo læsos se putent, si nos aliquid pro eo vel alieno sermone dicamus. » Tanta porro cautio, ut cum viro docto concludamus, nimis licentiæ suspicionem non patitur, nec Rufini nomen de testimoniorum pondere aliquid detrahere jure debet. Illud quoque accedit, quod ex laciniis Græcis Origenianis, suis quibusque locis intextis, de reliquis etiam ubi esse desunt, interpretis fides fulcitur. Cæterum nuperam hujus *Apologetici* satis luculentam editionem Parisiensem B typis exprimentam curavimus.

His porro B. Pamphili operibus, *Acta passionis* ejusdem adjecimus, ex libris Eusebii Cæsariensis desumpta, quæ doctissimus Papebrochius juxta ms. Mediceum regis Christianissimi evulgavit (24).

ACTA PASSIONIS S. PAMPHILI MARTYRIS

Ex libris Eusebii Cæsariensis de illius Vita, juxta ms. Mediceum regis Christianissimi.

PARS PRIOR

Omnium duodecim qui cum ipso passi sunt, atque in primis Pamphili laudes complectens.

A. Καίρως δὴ καλεῖ πρὸς πᾶσι τὸ μέγα καὶ περιθόη- C
τον ἀνιστορήσαι θέατρον Παμφίλου τοῦ ἀγίου μάρτυ-
ρος καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τελειωθέντων θαυμασίων ἀνδρῶν,
καὶ πολυτρόπους εὐσεβείας ἀθλοῦς ἐπιδεδεγμένων.
Πλειστων γοῦν ὄσων κατὰ τὸν ἐγνωσμένον ἡμῖν
διωγμὸν, ἀνδρῖσαμένων, τὸν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀγῶ-
να σπανιώτατον, ὃν ἡμεῖς ἐγνωμεν, ἱστορήσαμεν,
ἀθρόως ἐν αὐτῷ πᾶν εἶδος ἡλικίων τε σώματος. καὶ
ψυχῶν ἀγωγῆς, βλοῦ τε καὶ ἀναστροφῆς διαφόρου
περιζιγηφότα, βασάνων τε ποικίλοις εἶδεσι, καὶ τοῖς
κατὰ τὸ τέλος ἰον μαρτύριον ἐνηλλαγμένοις στεφάνοις
κεκοσμένοι. Νέους τε γὰρ ἦν ἰδεῖν, καὶ κομιδῆ παι-
δας τῶν σὺν αὐτοῖς Αἰγυπτίων τινάς, ἡμῶν τοὺς δὲ
ἄλλους (μεθ' ὧν καὶ ὁ Πορφύριος ἦν) ἀκμαίους τε αὐ-
τῶν σῶματι τε ὁμοῦ καὶ φρονήσει, τοὺς ἀμφὶ τὸ ποθεινόν
μοι ὄνομα, καὶ τὸν Ἰαμνήτην Παῦλον, Σέλευκόν τε D
καὶ Ἰουλιανὸν, ἄμφω τῆς Καππαδοκῶν γῆς ὠρμη-
μένους ἦσαν δὲ ἐν αὐτοῖς καὶ ἱερεῖς πολλοὶ, βαθυτάτω
τε γῆρα πεπυκασμένοι, Οὐάλης διάκονος τῆς Ἱερο-

I. Tempus nunc monet coram omnibus aperire
theatrum magnum istud ac celeberrimum sancti
martyris Pamphili, et eorum qui cum ipso vitam
finiverunt admirabilium virorum, et per varia pro
pietate certamina circumductorum. Etenim licet
plurimi ex nobis, tempore persecutionis contra nos
publicatæ, strenue sese gesserint; horum tamen de
quibus nunc sermo est, rarissimum agonem nobis-
que cognitum, ideo potius scripsimus; quia in eo
statim apparebit, velut sub uno aspectu, omne ge-
nus tum ætatis corporeæ, tum spiritualis conditio-
nis, vitæque et studiorum diversitas magna, sed
imprimis varietas tormentorum atque exinde secun-
dum martyrii cujusque consummationem parata-
rum cuique coronarum. Nam videre erat quosdam
eorum qui inter ipsos erant Ægyptiorum (25) junio-
res atque omnino pueros; alios autem nostrorum
(in quibus etiam Porphyrius erat) viribus simul
corporis simul et animi prudentia robustos; eos

(24) *Acta SS.*, Jun. t. I. p. 64, seqq.

(25) Procul ab auctoris mente aberravit inter-
pres, apud Lipomanum et Surium, cum vertit: *Adolescentes et pueros, atque adeo plane infantes, ex*

is qui erant cum ipsis (fortassis Ægyptiis interpres scripserat, uti debet) alios autem pubescentes... nempe mihi charissimum Jamnitem Paulum.

scilicet qui cum dilectissimo meo censebantur, Jamnitem (26) Paulum, Seleucumque et Julianum, ambos ex Cappadocum regione huc advectos. Erant etiam senectute; Valens nempe, Ecclesiæ Hierosolymorum

II. Hæc ergo inter eos erat ætatum varietas: sed et mentis exercitatione distinguebantur, cum alii rudiores essent, utpote pueri, simpliciori adhuc intellectu utentes, alii jam formatam ac solidam haberent vivendi consuetudinem. Quin etiam inveniebantur inter illos haud inexperti divinarum disciplinarum. Omnibus tamen æque congenita erat excellens quædam atque virtute fulta animi fortitudo. Præ omnibus autem, tanquam præ scintillantibus astris luminare majus, emicabat eorum medius dominus meus; nec enim amplius fas mihi est sodalem appellare (28) venerandum ac vere beatissimum Pamphilum. Etenim disciplinarum gentilibus æstimatarum, peritiam haud mediocrem consecutus, in divinis dogmatibus ac coelitus inspiratis Scripturis, omniium qui secum versabantur (audacter, sed tamen vere dico,) apparebat versatior; insuper autem pollebat prærogativa propriæ scilicet, aut potius a Deo donatæ, intelligentiæ ac sapientiæ.

III. Sic quoad animam constitutis singulis, major adhuc differentia erat conditionum. Nam Pamphilus quidem, nobili secundum carnem genere prognatus, etiam præsignis erat muneribus in patria publice gestis; Seleucus vero, præcipuis in militia honoribus fuerat decoratus, cum alii mediæ ferme conditionis essent. Sed neque in choro isto servile genus deerat, cum ex proconsulari familia adjunctus eis fuerit servus Porphyrius, specie quidem tenus Pamphili mancipium, reipsa autem nihil a fratre, aut potius filio genuino discrepans, et nusquam a domini sui imitatione deficiens. Ecquid porro? Si quis dixerit, ipsos omnem ecclesiasticæ ordinationis formam numero suo complexos esse, nihil extra veritatem dixerit; cum presbyterii dignitate ornatus fuerit Pamphilus, ad gradum diaconatus evector Valens, alii lectorum munere fungii coram plebe consuescent; Seleucus vero, etiam ante martyricum finem decoratus esset nobili confessione per generosam verberum tolerantiam fortiter etiam dignitatis militaris jacturam perpressus; cæteri vero, tanquam catechumeni aut fideles, veluti in imagine parva representarent similitudinem numerosæ Ecclesiæ.

IV. In hunc ergo modum contemplari nobis licet admirabilem talium atque tantorum martyrum delectum; quatenus illis, quamvis numero paucis, nullus tamen eorum ordinum deerat, qui solent inter homines reperiri. Nempe, quemadmodum in

(26) Jamnia sive Jamna urbs maritima Palæstiniæ, haud procul Joppe, sed totis xx horariis leucis dissita a Cæsarea, cujus archiepiscopo subest, etiam urbe maritima in confiniis Phœniciæ.

Α σολουμιτών Ἐκκλησίας, καὶ ὁ τοῦνομα ἐπαληθεύσας Θεόδουλος.

inter illos quidam sacra canitie et profunda ornatu diaconus, et nomen suum verificans Theodulus (27).

Β. Τοιαύτη μὲν οὖν ἐν αὐτοῖς ἡ τῶν ἡλικιῶν ἐστὶ γὰρ ποικιλία· ψυχῶν δὲ ἀγωγαῖς διηλλάττοντο, οἱ μὲν ἰδιωτικώτερον, οἷα παῖδες, καὶ ἀπλούστερον ἔτι τὸν νοῦν φοροῦντες, οἱ δὲ καὶ πᾶν σιταρὸν καὶ ἐμβριθεῖς κεκτημένοι τὸ ἦθος· ἦσαν δὲ ἐν αὐτοῖς καὶ τοὶ τῶν ἱερῶν μαθημάτων οὐκ ἀνεπιστήμονες, συγγενῶς δὲ ἅπασιν ὑπερφυῆς καὶ ἐνάρετος ἡ ἀνδρεία προσῆν. Οἷα δὲ τις ἐν ἀποστλιθουσιν ἀστροῖς ἡμεροφανῆς φωστῆρ, ἐν μέσοις διέπρεπεν ἐξαστράπτων ὁ ἐμὸς δεσπότης (οὐ γὰρ ἑταῖρον προσεῖπεν ἔτι μοι θέμις τὸν θεσπέσιον καὶ μακάριον ὡς ἀληθῶς Πάμφιλον)· παιδείας γὰρ οὗτος τῆς παρ' Ἑλλήσι θαυμαζομένης οὐ μετρίως ἤπτο, τῆς τε κατὰ τὰ θεῖα δόγματα καὶ τὰς θεοπνεύστους Γραφὰς (εἰ χρῆ τι θρασύτερον, πληρῶς ἀληθές, εἰπεῖν), ὡς οὐδέτερον ἔχοι τις φάναι τῶν κατ' αὐτὸν, ἤχετο· μείζον δὲ τούτων ἐκέκτη τὸ πλεονέκτημα, τὴν οἰκοδον, μᾶλλον δὲ θεόθεν αὐτῷ δωδωρημένην συνέσιν τε καὶ σοφίαν.

Γ. Καὶ τὰ μὲν περὶ ψυχὴν οὕτως εἶχον οἱ πάντες· βίου δὲ αὔθις καὶ ἀναστροφῆς πλείστη τις ἐν αὐτοῖς ὑπῆρχε διαλλαγή· τοῦ μὲν Παμφίλου ἐξ εὐπατριδῶν κατάγοντος κατὰ σάρκα γένος, ἐπισήμως τε ταῖς κατὰ τὴν πατρίδα πολιτεῖαις διαπρέψαντος, τοῦ δὲ Σελεύκου ταῖς κατὰ τὴν στρατείαν ἀξίαις περιφανέσασα τετιμημένου, τῶν δὲ τῆς μέσης καὶ κοινῆς γεγονότων ἀγωγῆς. Οὐκ ἦν δὲ αὐτῶν ὁ χορὸς οὐδὲ τοῦ οἰκετικῆς γένους ἐκτὸς, ὃ τε γὰρ ἡγεμονικῆς οἰκετίας θεράπων αὐτοῖς συγκατελεχτο καὶ Ὁρρφύριος, τὸ μὲν δοκεῖν, τοῦ Παμφίλου γεγονὸς οἰκέτης, διαθέσει γε μὴ ἀδελφοῦ καὶ μᾶλλον γνησίου παιδὸς διεννηχοῦς οὐδὲν ἢ ἐλλείπων τῆς πρὸς τὸν δεσπότην κατὰ πάντα μιμήσεως. Καὶ τί γάρ; Ἄλλ' εἰ φωνῆ τις, αὐτοῦς ἀλόκληρον ἐν βραχεῖ τόπον ἐκκλησιαστικοῦ συστήματος περιεληφέναι, οὐκ ἂν ἐκτὸς βάλοι τῆς ἀληθείας, πρεσβυτερίου μὲν ἐν αὐτοῖς ἡξιωμένου τοῦ Παμφίλου, διακονίας τε τοῦ Ὁυάλεντος, τὴν τε τῶν ἐπὶ τοῦ πλήθους ἀναγινώσκειν εἰθισμένων τάξιν εἰληχῶτων ἐτέρων· ὁμολογίαις δὲ κριτερωτάτης μαστίγων ὑπομονῆς, ἔτι πάλαι πρὸ τοῦ κατὰ τὸ μαρτύριον τέλους τοῦ Σελεύκου διαπρέψαντος, καὶ τὴν τῆς στρατιωτικῆς ἀξίας ἀποβολὴν ἐρρωμένως καταδεξαμένου· τῶν τε λοιπῶν ἐπὶ τούτοις, διὰ κατηχουμένων καὶ πιστῶν τουτὶ λοιπὸν τῆς ὡς ἐν εἰκόνι σμικρῆ μυριάδου Ἐκκλησίας ἀφρομοίωμα φεροῦσης ἀναπληροῦντων.

Δ'. Οὕτω παράδοξον τὴν τοσούτων καὶ τηλικούτων μαρτύρων ἐκλογὴν ἐθεωρήσαμεν, καθ' ἣν καίτοιγε οὐ πολλοὶ τὸν ἀριθμὸν οὖσιν, ὅμως οὐδὲν ἀπέδει ταγμάτων ἐν ἀνθρώποις εὐρισκομένων. Οἷα οὖν ἐν πολυχόρδῳ λύρῃ ἐξ ἀνομοίων συνεστώσῃ χορδῶν,

(27) Θεόδουλος enim, Dei servus interpretatur.

(28) Prædictus interpres pro ἑταῖρον, ἕτερον, alium; et vertit, non est mihi fas aliter appellare.

δξῖων καὶ βαρειῶν τῶν τε ἀνειμένων καὶ ἐπιτετα-
μένων καὶ μέσων, εὐδηρμοσμένων ἀπασῶν τέχνη τῆ
μουσικῆ· κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ καὶ ἐπὶ τούτων νέοι κατὰ
τὸ αὐτὸ καὶ πρεσβύται, δοῦλοι τε ὁμοῦ καὶ ἐλεύθεροι,
λόγιοι καὶ ἰδιῶται, ἄδοξοι τε κατὰ τὸ τοῖς πολλοῖς
δοκοῦν καὶ ἐπίδοξοι, πιστοὶ τε καὶ κατηγούμενοι, ἅμα
καὶ διάκονοι σὺν πρεσβυτέρους, οἱ πάντες, ὡς ἂν ὑφ'
ἐνὸς πανσόφου μουσουργοῦ τοῦ μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ
Λόγου ποικίλως ἀνακρουσθέντες, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς
ἔκαστοι δυνάμεως διὰ τῆς τῶν βασάνων ὑπομονῆς ἐν-
διξάμενοι τῆν ἀρετῆν, τοὺς τε τῆς ὁμολογίας λαμ-
πρότατους καὶ ἐμμελεῖς, ἁρμονίους τε καὶ συμφῶ-
νους ἐπὶ τῶν δικαστηρίων φθόγγους ἀποδεδωκότες,
ὑφ' ἐν καὶ ταῦτὸ τέλος τὴν εὐσεβεστάτην καὶ πάνσο-
φον διὰ τῆς τοῦ μαρτυρίου τελειώσεως τῷ Θεῷ τῶν
ἔλων ἀπεπλήρωσαν τὴν μελωδίαν.

Ε'. Ὑπερβαυμάζειν ἄξιον καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀν-
δρῶν προφητικῶν δηλοῦντα χορὸν· δώδεκα γὰρ εἶναι
συνέθη τοὺς πάντας, ὁπόσους πατριάρχας καὶ προ-
φήτας καὶ ἀποστόλους γενέσθαι παρειλήφαμεν. Οὐ
περ ἐτέρων, οὐδὲ τὰς κατὰ μέρος ἐκάστου πολυτελή-
τους ἀνδρείας, κατὰ τῶν πλευρῶν ξέσεις, καὶ τὰς διὰ
τριῶν αἰγίων ὑφῆς κατὰ τῶν ξεσθέντων τοῦ σώμα-
τος μερῶν ἐκτριψίς, τὰς τε ἀνηκέστους μαστίγας,
καὶ τὰς πολυτρόπους καὶ ἐνηλλαγμένας βασάνους,
δεινάς τε καὶ δυσκαρτερήτους στρεβλώσεις, ἃς ἐπι-
κελευομένων τοῦ δικαστοῦ καὶ χεροὶ καὶ ποσὶν ἐπι-
τείνοντες οἱ δορυφόροι, τῆ βίᾳ κατηνάγκασον πρᾶξαι
τι τῶν ἀπειρημένων τοὺς μάρτυρας.

Γ' Τί χρῆ λέγειν τὰς ἀειμνήστους τῶν θεσπεσίων
φωνῶν, ἐν αἷς ἤττον πεφροντικότες τῶν πόνων, λαμ-
πρῶ καὶ φαειρῶ προσώπων, τὰς τοῦ δικαστοῦ πεύσεις
ἀμείβοντες, πρὸς αὐταῖς βασάνων γελῶντες ἀνδρικῶς,
ἤθει τε σπουδαίῳ κατειρνευόμενοι αὐτοῦ τὰς ἐρω-
τήσεις; Ἐρωμένου γὰρ ὁπόθεν εἶεν, τὴν ἐπὶ γῆς πό-
λιν φράζειν παρέντες, τὴν ὄντως ἐαυτῶν ἀναδῆλουν
πατρίδα, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ ἐαυτοὺς ἀναγορεύοντες,
ἐνέφανον δὲ ἄρα κατὰ τὸν αὐτῶν νοῦν τὴν ἐπουρά-
νιον τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ἣν καὶ ἔσπευδον πόλιν, καὶ ἄλλα
δὲ τοιούτοτροπα, ἄγνωστα μὲν καὶ ἀσύνοπτα τοῖς τῶν
ἱερῶν ἀγεύστοις, μόνους δὲ αὐτοῖς καὶ τοῖς ἐκ τῆς
θείας πίστεως ὠρμημένοις ἀριθλότατα προσέφερον·
ἐφ' οἷς δὲ μάλιστα ὁ δικαστὴς ἀγανακτικῶς, καὶ
μᾶλα ὀργίλως σφραδάζων, καὶ τὸν λογισμὸν ἀπορού-
μενος ποικίλως, ὡς ἂν μὴ ἤττηθείη, τὰς κατ' αὐτῶν
ἐπενόει μηχανάς· κἀπειτα πεσὼν τῆς ἐλπίδος, τέλος
ἐκάστῳ τὰ τῆς νίκης ἀποφέρεισθαι παρεχώρει βρα-
βεῖα. Ποικίλος δ' ἦν αὐτῶν καὶ ὁ τῆς τελευταῖας τρό-
πος· δεῖν μὲν τῶν ἐν αὐτοῖς κατηγουμένων τῷ διὰ
πρὸς βαπτίσματι τελειωθέντων· ἐτέρου δὲ τῷ τοῦ
σωτηρίου πάθους σχήματι παραδοθέντος· τῶν δὲ
ἀμφὶ τὸ ποθεῖνόν μοι βνομα, διαλλάττουσι βραβεῖοις
ἀναδυσσάμενων.

Ζ'. Τάδε μὲν οὖν φαίη ἂν τις καθολικώτερον τούτων
μνησθῆναι, κατὰ μέρος δὲ ἕκαστον ἐπεξῆναι, εἰκό-
τως ἂν τοῦ χοροῦ τὸν πρωτοστάτην μακαρίσεις.

A lyra chordarum plurium earumque inter se dissi-
millium, acutæ et graves, intensæ ac remissæ, me-
diæque, per musicam artem belle concordantur :
sic et in istis, juvenes cum senibus, servi cum libe-
ris, docti et indocti, nobiles et secundum vulgi
æstimationem ignobiles, fideles et catechumeni,
diaconi atque presbyteri; tanquam pulsante eos di-
versimode sapientissimo musices magistro Dei
Verbo, suam singuli per tormentorum tolerantiam
ostendentes virtutem, pulcherrimos beneque con-
cordes confessionis modulus coram tribunalibus
personabant; communi denique sine per consum-
mationem martyrii, pientissimam simul doctissi-
mamque concludentes melodiam Deo omnium cou-
ditori.

B

V. Sed et consideratione singulari dignus est il-
lorum numerus, propheticum repræsentans cho-
rum : erant enim universim duodecim, quot etiam
patriarchas, prophetas atque apostolos fuisse acco-
pimus. Neque allorum quam talium esse dixi-
rim (29), vel uniuscujusque eorum multiplicem
fortitudinem, inter sectiones laterum, et laniatorum
deinde corporis totius membrorum attritiones per
cilicinos ex lanis caprinis pannos, et intolerabilia
verbera variaque, et commutata identidem tormenta,
ac graves immanissimosque cruciatus; quos cum
ad imperium judicis lictores intenderent manibus
pedibusque, omni violentia nitentur cogere mar-
tyres ad aliquid illicitum faciendum.

C

VI. Quid porro necesse est referre illas semper
memorabiles eorum voces, quas medios inter do-
lores sereno ac læto vultu sapienter reponebant in-
terrogationibus judicis, generoso ridendo ad ejus
tormenta, aut gratioso quodam modo eludendo
propositas ab eo quæstiones? Interrogante enim
illo, undenam essent; pro eo quod de terrena civi-
tate responderent, veram ei suam indicabant patriam,
ab Hierusalem se esse prædicantes; intelligebant
autem cælestem illam Dei, quo festinabant, civita-
tem; et alia ejusmodi varia dicebant, inexpertis sa-
crarum rerum non intelligibilia, et solis divinæ fidei
consortibus manifesta : quibus judex magis exacer-
batus, animoque æstuans, neque quid ageret com-
periens, ne illis cederet, quascunque excogitabat
machinas; ac denique, dejectus spe omni, unicui-
que eorum victoriæ assignavit bravium. Sed in hoc
quasi varius erat modus : nam duobus quidem eo-
rum adhuc catechumenis, suus per ignem bap-
tismus obtigit : alteri salvificæ passionis imagini as-
similati; cæteri vero qui cum dilecto meo erant,
diversa inter se præmia partiti sunt.

D

VII. Atque hæc dixerit aliquis, ipsorum volens in
genere meminisse; singillatim vero eos prædicatu-
rus, jure merito totius chori duces in primis lau-

(29) Videtur hic aliquid deesse Græco textui ad sensum compleendum.

daverit. Pamphilus hic fuit, vir Dei amantissimus, et vere amicus omnium (30), secundum significacionem nominis sui, Cæsariensis Ecclesiæ ornamentum : nam et presbyteralem cathedram presbyter existens glorificavit, ornans simul et ornatus eo quod ibi offertur sacrificio. Sed et aliis quoque in rebus vere divinus erat, divinæque inspirationis particeps : cum per omnem vitam cunctis fuerit virtutibus cumulatus, longe quidem valere iubens delicias atque divitias, totum vero sese tradens verbo Dei. Renuntians enim universæ quæ sibi a parentibus obvenerat substantiæ, camque nudis, imbecillis, egenisque distribuens, ipse vitam ducebat proprio carentem, exercitationeque indefessa divinam sibi comparabat philosophiam. (31) Erat autem ex Berytensium civitate, ubi primum ætatem egit in iis quæ ibi erant puerorum gymnasiis : postquam vero ingenium ejus ad virilem ætatem maturuit, transivit ad sacrarum litterarum studium ; vitæque formam omnino divinam et prophetica suscepit ; seque Dei verum martyrem, etiam ante vitæ finem, probavit.

VIII. Et talis quidem erat Pamphilus : secundus vero cum illo ad agonem processit Valens, grandæva ac reverenda canitie conspicuus, ipsoque aspectu venerabilis senex : insuper vero divinarum Scripturarum intelligens, si quis alius, earumque memoriam complexus tam firmam, ut ad earum quas in ea repositas servabat, sacrarum promissionum usum, non egeret præsidio litteralis subsidii. Quamvis autem talis esset, diaconatus tamen gradu in Æliensi (32) Ecclesia erat contentus. Tertius denique numeratus Paulus, actione simul et spiritu ferventissimus, ex Jamnia civitate oriundus ; qui etiam ante martyrium, ferri candentis tolerantia, confessionis certamen exantlaverat.

Idem ex Eusebii Historia martyrum, cap. 11.

Ut appareat, quam non verisimile sit, hanc Passionem ex alio paulum prolixiori Historiæ Eusebiana textu, quam vulgo habeatur, acceptum, sed alterius anteriorisque operis partem esse, quam deinde in aliud opus auctor transtulerit ; placet hic alterum contextum subjicere.

Tempus nunc est, ut magnum illud ac celebre spectaculum, eorum qui cum Pamphilo (cujus nomen mihi quidem desideratissimum est) martyrium consummarunt, posterorum memoriæ tradam. Erant omnes numero duodecim, prophetica quadam seu potius apostolica gratia, et numeri æqualitate donati : quorum princeps eminebat Pamphilus, solus ex eorum numero presbyterii apud Cæsaream dignitate decoratus ; vir toto vitæ suæ tempore in omni virtutis genere spectatissimus, seu fugam et

(30) Πάμφιλος, quasi πάντων φίλος, omnium amicus.

(31) Quæ sequuntur non videntur hoc loco scripta ab Eusebio ; sed ab eo, qui ex tertio ejus libro *De vita Pamphili* hujus ac sociorum martyrum excerptis, suæ collectioni inserendum, huc collata ex libro ejusdem Eusebii primo, ne prorsus acephala esset narratio, quæ de priori vita nihil haberet :

Α Πάμφιλος οὗτος ἦν, ὁ θεοφιλῆς ὄντως ἀνὴρ καὶ παντων ὡς ἀληθῶς φίλος τε καὶ προσήγορος, ἐπαληθεύων τὴν ἐπωνυμίαν, τῆς Καισαρέων Ἐκκλησίας ὁ κόσμος. Ἐπεὶ καὶ τὴν τῶν πρεσβυτέρων καθέδραν πρεσβύτερος ὦν ἐδόξαζε, κοσμῶν ὁμοῦ καὶ κοσμούμενος τῇ ἐνταῦθα λειτουργίᾳ· καὶ τοῖς ἄλλοις δὲ θεῶς ἦν ὄντως καὶ θείας μετέχων ἐμπνεύσεως· ἐπεὶ καὶ παρ' ὄλον αὐτοῦ τὸν βίον ἀρετῇ πάσῃ διαπρέψας ἔτυχε, μακρὰ μὲν χαίρειν εἰπῶν τρυφῇ καὶ πλοῦτου περιουσίᾳ, ὄλον δὲ ἑαυτὸν ἀναθεὶς τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ· ἀποδομῆς γὰρ τοῖς τὰ εἰς αὐτὸν προγόνων ἔχοντα γυμνοῖς, πηροῖς καὶ πένησιν ἅπαντα, αὐτὸς ἐν ἀκτήμονι διῆγε βίῳ δι' ἀσκήσεως καρτερικωτάτης τὴν ἐνθεομετιῶν φιλοσοφίαν. [Ἄρματό μὲν οὖν ἐκ τῆς Βηρυτιῶν πόλεως, ἐνθα τὴν πρώτην ἡλικίαν τοῖς αὐτῷ ἐτέθραπτο παιδευτηρίοις· ἐπεὶ δὲ τὰ τῆς φρονήσεως εἰς τελείους ἀνδρας αὐτῷ προσήει, μετέβαιεν ἀπὸ τῶνδε ἐπὶ τὴν τῶν ἱερῶν λόγων ἐπιστήμην· ἀνελάμβανε δὲ ἐνθέου καὶ προφητικοῦ βίου τρόπον, καὶ θεοῦ μάρτυρα αὐτὸς ἀληθῆ ἑαυτὸν καὶ πρὸς τελευτῆς τῷ βίῳ παρίστη.]

Η'. Ἄλλ' ὁ μὲν Πάμφιλος τοιοῦτος ἦν· δευτέρως δὲ μετ' αὐτὸν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα παρῆει Οὐάλης, γυραιῆ καὶ ἱεροπρεπεῖ πολιτῆ τετιμημένος, αὐτῇ τε προσέει σεμνὸς καὶ ἱερὸς πρεσβύτερος· οὐ μὴν ἀλλὰ τῶν θείων Γραφῶν εἰ καὶ τις ἄλλος εἰδήμων· τοσούτως γὰρ τοῖς μνήμας αὐτῶν ἐνεστερνίσαστο, ὡς μηδὲ ἀποδεῖν τῆς ἀπὸ γραμμάτων τεύξεως τὰς διὰ μνήμας αὐτῶν σωζόμενας τῶν ἱερῶν μαθημάτων ἀπαγγελίας. Διάκονος ἦν, καίπερ ὦν τοιοῦτος, τῆς Αἰλιέων Ἐκκλησίας. Τρίτος ἐν τοῖςδε κατηριθμεῖτο Παῦλος, θερμουργότατος καὶ τῷ πνεύματι ζῶων ἀνὴρ, ἀπὸ τῆς Ἰαμνιτῶν πόλεως ἐγνωρίζετο· ὃς δὴ καὶ πρὸς τῷ μαρτυρίῳ διὰ καυτήρων ὑπομονῆς τὸν τῆς ὁμολογίας ἀγῶνα διηθλήκει.

Καιρὸς δῆτα καλεῖ, τὸ μέγα καὶ περιβόητον ἀποστορῆσαι θέατρον, τῶν ἀμφὶ τὸ τριπόθητον ἔμαχε ὄνομα Παμφίλου τελειωθέντων. Δώδεκα δ' ἦσαν εἰ πάντες, προφητικοῦ τινος ἢ ἀποστολικοῦ χάρισματος καὶ ἀριθμοῦ κατηξιωμένοι· ὦν ὁ κορυφαῖος καὶ τοῦ κατὰ Καισαρείαν πρεσβείου τιμῆ κεκοσμημένος μόνος ἐτύγχανεν ὁ Πάμφιλος· ἀνὴρ καὶ παρ' ὄλον αὐτοῦ τὸν βίον πάσῃ διαπρέψας ἀρετῇ, ἀποτάξει καὶ καταφρονήσει βίου, τῇ τῆς οὐσίας εἰς ἐνδεεῖς κοινωρίᾳ, κοσμικῶν ἐλπίδων ὀλιγωρίᾳ, φιλοσοφίᾳ

itaque judicavi ea his sigis [ ] a reliquo contextu abjungenda : quod si fecisset Valesius, non dubitasset, credo, eorum causa hanc compositionem diversam ab historia Eusebiana censere.

(32) Ἄλια, id est, Hierusalem, ab Ἄλιο Adriano sic dicta, postquam illa ab eo in monte Calvariae restaurata, situm mutavit, Judæis novam urbem ingredi prohibitis.

πολιτεία καὶ ἀσκήσει. Μάλιστα παρὰ τοὺς καθ' ἡμᾶς A
διέπρεπε τῇ περὶ τὰ θεῖα λόγια γηνησιωτάτῃ σπουδῇ,
ἀτρώτῃ τε ἃ προῦθετο φιλοπονίᾳ, καὶ τῇ περὶ τοὺς
προσθήκοντας καὶ πάντας τοὺς αὐτῶ πλησιάζοντας
ὠφελείᾳ· οὐ τὰ λοιπὰ τῆς ἀρετῆς κατορθώματα, μα-
κροτέρας ὄντα διηγήσεως, ἐπ' ἰδίας τῆς τοῦ κατ' αὐ-
τὸν ὑποθέσεως βίου γραφῆς ἐν τρισὶν ἤδη πρότερον
ὑπομνήμασι παραδεδώκαμεν. Ἄλλὰ γὰρ ἐπ' ἐκεῖνα
τοὺς φιλοτίμους καὶ ταῦτα εἰδέναι ἔχοντας, ἀναπέμ-
ψαντες, τὰ νῦν ἐχώμεθα τῆς κατὰ τοὺς μάρτυρας
ἀκολουθίας. Δεύτερος μετὰ Πάμφιλον ἐπὶ τὸν ἀγῶνα
παρῆει, ἱεροπρεπεῖ πολὶ τετιμημένος, Οὐάλης, τὸν
ἀπὸ Ἀλλίας διάκονος, αὐτῇ προσόψει σεμνότητος πρε-
σβύτης, τῶν θείων Γραφῶν εἰ καὶ τις ἄλλος ἐπιστή-
μων· τοσαύτας γέ τοι μνήμας αὐτῶν ἐνεστέρνευστο,
ὡς μὴ ἐνδεῖν τῆς ἀπὸ γραμμάτων ἐντεύξεως, τῆς B
εἰ ποτε λάθοι Γραφῆς οὐς δ' οὖν ἀπομνημονεῦσαι διεξ-
όδους. Τρίτος ὁ θερμορργάτος καὶ τῷ πνευματι-
ζέω, ἀπὸ τῆς Ἰαμνιτῶν πλεις, ὃν αὐτοῖς ἐγνωρί-
ζετο Παῦλος, πρὸ τοῦ μαρτυρίου διὰ καυτήρων ὑπο-
μονῆς τὸν τῆς ὁμολογίας διαθλήσας ἀγῶνα.

eas enim usque adeo fideli memoria complectebatur, ut nihil omnino interesset, an ex codice ipso
legeret, an cujuslibet Scripturæ integras paginas recitaret. Tertius inter eos claruit Paulus, Jamni-
tarum oppido oriundus, vir in agendo fervidus et ardore spiritus plenus, qui ante martyrium can-
dentis ferri ustiones perpressus, confessionis coronam retulerat.

PARS ALTERA.

Sanctorum singulorum certamina, et martyrii exitus.

Θ. Τούτοις ἐπὶ τῆς εἰρκτικῆς δευτῆν ἐτοῖν χρόνων κα- C
τατριβομένοις, ὑπόθεσις τοῦ μαρτυρίου ἐγένετο Αι-
γυπτίων ἀφιξίς, τῶν σὺν αὐτοῖς τελειωθέντων, οὓς
κατὰ τὴν Κιλικίαν οὗτοι καταπονουμένους ἐν τοῖς
μετάλλοις, μέχρι τῶν τόπων καταστήσαντες ἐπὶ τὴν
οἰκειαν ἐπαλινόστουν· καὶ δὴ πρὸς ταῖς εἰσόδους τῶν
κατὰ Καισάρειαν πυλῶν, τίνες εἶεν καὶ πόθεν ἀφικώ-
μενοι, πρὸς τῶν φυλάκων ἐρωτηθέντες, καὶ μηδὲν τ'
ἀληθοῦς ἀποκρύψαντες, Χριστιανοὶ δὲ φάντες ἐαυ-
τοὺς, κακούργων τρόπῳ ἐπ' αὐτῷ φόρῳ ληφθέντων
καταλαμβάνοντο· πέντε δὲ ἦσαν τὸν ἀριθμὸν. Οἱ δὲ
προσαχθέντες τῷ ἄρχοντι, κατὰ τοῦτου παρῆρησιασά-
μενοι, δεσμοῖς μὲν αὐτίκα παραδίδονται. Τῇ ὕστεραίᾳ,
Περιπτίου μηνὸς ἕκκαιδεκάτῃ, κατὰ Ῥωμαίους δὲ
τῇ πρὸ δεκατεσσάρων Καλάνδων Μαρτίων, αὐτοὺς δὴ
τούτους, σὺν τοῖς ἀμφὶ τὸν Πάμφιλον, τῷ Φιρμι-
λιανῷ προσάγουσιν. Ὁ δὲ τῶν Αἰγυπτίων ἀπεπει-
ρατο μόνων, πρὸ τῶν βασάνων εἰδεσιν παντοίοις δια-
γυμνάζων τοὺς ἀνδρας· τὸν μὲν οὖν προήγορον αὐ-
τῶν ἐν μέσῳ ἀγαγὼν, τί εἴη καὶ πόθεν ἤρῳτα.

(35) Ecgrapha nostra Medicei ms., ἐπὶ τῆς Κρή-
της, in Creta, quasi isti ibi exsulassent : sed corri-
guntur ex ms. Lipomani, atque ipsomet Eusebio,
hæc in compendium contrahente, et τῆς εἰρκτικῆς
scribente;

(34) Additur in Hist., ὁμολογητὰς, confessores.

(35) Additur ibidem, perinde ac priores illi quos
supra commemoravi (scilicet Ægyptii alii, qui cap.
10 narrabantur, xix Kal. Januariæ comprehensi)
professos, se ad ministeria confessoribus in Cilicia
constitutis exhibenda proficisci : quorum alii qui-

contemptum sæculi consideres, seu honorum largam
in pauperes erogationem, seu sæcularium hono-
rum ad quos aspirare poterat despicientiam, seu
denique arctioris et philosophicæ cujusdam vitæ
exercitationem. Sed præ cunctis nostræ ætatis ho-
minibus eminebat in eo viro ardentissimum studium
sacrarum litterarum, et in iis rebus quas sibi per-
ficiendas proposuerat, indefessa laboris assiduitas
ac diligentia; ad hæc singularis in proximos cun-
ctosque qui ad ipsum accesserant beneficentia. In-
jus viri reliquas virtutes resque præclare gestas,
quæ prolixiorum orationem desiderant, jampridem
nos in peculiari opere quod de ejus vita conscri-
psimus, tribus libris complexi sumus : si qui igitur
harum rerum cognoscendarum cupidine tenentur,
eos illuc amandasse contenti, in præsentiarum cæ-
ptam de martyribus nostris narrationem prosequen-
tur. Secundus post Pamphilum in certamen de-
scendit Æliæ urbis diaconus, Valens, augusta can-
nitie conspicuus, ipsoque aspectu venerabilis senex,
qui divinas Scripturas præ cæteris egregie callebat ;

qui divinas Scripturas præ cæteris egregie callebat ;
qui divinas Scripturas præ cæteris egregie callebat ;
qui divinas Scripturas præ cæteris egregie callebat ;

IX. Cum prælaudati tres sancti biennium egis-
sent in carcere (33), occasio martyrii oblata ipsis
est per eos, qui etiam cum illis extremo affecti sup-
plicio fuerunt, Ægyptios. Hi a Cilicia revertebantur
domum, postquam illuc usque deduxerunt ad me-
talla damnatos (34); atque ad ingressum portarum
Cæsareæ interrogati (35) qui essent et unde veni-
rent, cum neque ejus quod erat quidquam dissi-
mularent, neque Christianos esse profiterentur; in-
star maleficorum ipso in facinore deprehensorum,
fuerant comprehensi, numero quinque : ad præsi-
dem autem adducti, eademque fiducia usi, continuo
in vincula dati erant. Postridie vero, qui 16 dies
erat mensis Perittii, hoc est juxta Romanos dies xiv
ante Kalendas Martias, iidem simul cum illis qui
Pamphilo aderant, Firmiliano exhibentur. Qui so-
los Ægyptios tentandos sibi sumens omni genere
tormentorum, nudari viros jussit; deinde, eum
qui præcipuus inter omnes videbatur in medium
adducens, quis esset et unde, interrogabat. Illic

dem, eadem qua illi quibus ministraturi venerant,
pæna damnati sunt, oculis ac pedibus inutiles redditi
(uno scilicet oculo eruto, et cruris unius succisis
nervis); tres vero ex ipsis, in urbe Ascalone, in qua
vincti tenebantur, cum admirabilem animi fortitudi-
nem ostendissent, diverso martyrii exitu occubere.
Quippe unus illorum, Ares nomine, flammis consum-
ptus est; reliquis duobus, quorum unus Probus, alter
Elias vocabatur, caput gladio præcisum. Colunt
autem hi a Græcis 19 Deci
post comprehensienem supi.

cum loco proprii nominis propheticum aliquid ipsi indicasset, idem et alii fecerunt pro nominibus sibi in patria inditis.

X. Eliam ergo et Jeremiam, Isaiam et Samuelem atque Daniele sese ipsos appellare audiens præses (sic enim placuerat illis ostentare quem intus abditum gerebant animum veri Judæi ac Israelitæ, non solum operibus, sed etiam vocabulis (36) clare prolatis), ipse quidem virtutem nominis sibi a martyre indicati non intellexit; sed porro perrexit interrogare, quæ ipsi esset patria: martyr vero, eodem compendio usus, alteram emisit vocem, dicens Jerusalem sibi patriam esse, eam scilicet intelligens de qua Paulus ait¹: *Quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra*; et alibi²: *Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem caelestem*. Talia igitur cogitabat martyr: sed præses mentem terræ affixam habens, quæ illa esset Jerusalem, et ubi terrarum sita (37) studiosius requirebat; quin et tormenta admovebat, ut quod verum esset fateretur. Sed enim martyr manus post tergum retortas, pedesque quibusdam machinis luxatos habens, verum se dixisse affirmavit. Cumque nihilominus iterum atque iterum interrogaretur, quæ et ubi sita esset ea quam dicebat civitas Jerusalem; solam hanc Christianorum patriam esse respondit, atque illos solos nec alios ullos in ea versari; consistere vero ad orientem, juxta lucem atque solem. Et hic quidem rursus juxta proprium suum sensum philosophabatur, nihil commutatus iis quæ circumstabant tormentis, sed velut incorporeus ne sentire quidem videbatur dolores. Judex vero angustiabatur, ratus Christianos urbem aliquam, Romanæ æmulam et inimicam, sibi condere; multusque in eo erat ut percunctando disceret, et ipsam et regionem orientalem quæ sibi indicabantur ubi essent. Videns tamen ad verbera magis etiam immutabilem manere juvenem, et in prioribus responsis perseverare, capitalem tandem contra eum mortis sententiam pronuntiavit.

XI. Et res quidem bujusee martyris talem, veluti cujusdam dramatis, exitum habuerunt; cæteros deinde Ægyptios, cum ad diversimoda quoque experimenta nudasset, eundem in modum agitavit. Tum ad Pamphili sodales transgressus, didicit quod jam pridem variis essent cruciatibus tentati. Quare supervacaneum ratus iisdem quæstionibus homines subjicere, seque frustra in iis laboraturum; solum interrogavit, an vel nunc persuaderi sibi sinerent. Audiens vero ex singulis extremam confessionis

¹ Galat. iv, 26. ² Heb. xii, 22.

(36) Ibidem alia datur ratio mutatorum nominum, quod scilicet propria forsitan idololatrica essent, a falsorum deorum nominibus sumpta, ut sunt Dionysius, Bacchides, Athenæus, aliaque similia. Non tamen ex hac Eusebii conjectura, multo minus ex isto horum martyrum facto, recte quisquam intulerit, in frequenti Christianorum primorum usu fuisse, gentilia nomina baptizandis commutare in

Ἄσστις, ἀντὶ τοῦ κυρίου ὀνόματος, προφητικὸν τὸ ἐαυτῷ προσήτηε· τοῦτο δὲ καὶ πρὸς τῶν λοιπῶν ἐτίγγετο ἀντὶ τῆς πατρίδος αὐτοῦ ἐπιτεθείσης ἐπωνυμίας.

I'. Ἠλλαν γ' οὖν καὶ Ἰερειμίαν, Ἡσαϊαν τε καὶ Σαμουὴλ καὶ Δανιὴλ ἀκούσας ἂν αὐτῶν ἐαυτοὺς ὀνομαζόντων, καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον καὶ γνήσιον Ἰσραηλίτην αὐτοῖς ἔργοις οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ φωναῖς κυρίως ἐκφερομέναις ἐνδεικνυμένων· τοιοῦτον οὖν πρὸς τοῦ μάρτυρος ἐπακούσας ὁ δικαστὴς ὄνομα, εἰ μὴν τῆ τοῦ ῥήματος ἐπιστήσας δυνάμει, δεύτερον, ἦτις αὐτοῦ πατρὶς εἴη ἠρώτα. Ὁ δὲ συνοδῶν τῆ πρώτῃ δευτέραν ἀφῆρει φωνήν, Ἰερουσαλήμ εἶναι λέγων τὴν ἐαυτοῦ πατρίδα, ἐκείνην δὴτα νοῶν, περὶ ἧς εἴρηται Παύλῳ· Ἡ δὲ ἀνω Ἰερουσαλήμ ἐλευθέρα ἐστίν, ἣτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν· καὶ Προσελιθῆθατε Σιών ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἰερουσαλήμ ἐπουρανίῳ. Καὶ ὁ μὲν ταύτην ἐνόησε· ὁ δὲ ἐπὶ χθόνα καὶ χαμαὶ ῥίψας τὴν διάνοιαν, τίς εἴη αὐτὴ καὶ ὑπὸ γῆς πόλις κειμένη, ἀκριβῶς ἐπολυπρυγμόνει, καὶ δὴτα καὶ βασάνους ἐπέγγεν ὡς ἂν· ἀληθὲς ὁμολογοῖη. Ὁ δὲ στρεβλούμενος κατόπιεν τὴν χεῖρα καὶ τοῖν ποδοῖν μαγγάνοις τισὶ διακλώμενος, εἰρηκέναι τ' ἀληθὲς δισχυρίζετο. Εἶτα αὐτὸν πάλιν καὶ πολλάκις πυνθανομένου, τίς εἴη καὶ καὶ κειμένη ἡ λεχθεῖσα πόλις Ἰερουσαλήμ, μόνην αὐτὴν εἶναι τῶν Χριστιανῶν πατρίδα εἶπε, μὴ γὰρ καὶ ἑτέροις ἢ τούτοις μόνοις αὐτῆς μετεῖναι, κείσθαι δὲ πρὸς ἀνατολάς, καὶ πρὸς αὐτῷ φωτὶ καὶ ἡλίῳ. Ὁ μὲν καὶ πάλιν διὰ τούτων κατὰ τὸν οἰκεῖον νοῦν ἐφιλοσόφει· τῶν ἐν κύκλῳ βασάνων αὐτὸν αἰκλιζομένων οὐδὲ ἐπιστρέφόμενος· ὡσπερ δὲ τίς ἄσκαρος καὶ ἀσώματος, οὐδὲ ἐπαισθάνεσθαι ἐδόκει τῶν ἀγγεθόνων. Ὁ δὲ δικαστὴς ἀπορούμενος ἐσφάδαζεν, ἐχθρὰν καὶ Ῥωμαίοις πολεμίαν τάχα που συστήσασθαι ἐαυτοῖς πόλιν Χριστιανῶν οἰδόμενος· πολὺς τε ἦν ἐπιχειρούμενος ταῖς βασάνοις, καὶ ἀνερευνῶν τὴν δηλωθεῖσαν πόλιν, τὴν τε κατὰ ἀνατολάς ἐξετάζων χώραν· ὡς δὲ ἐπὶ πλείον μάλιστα τὸν νεανίαν καταξήνας, ἀπαράλλακτον τῶν προτέρων αὐτῷ ῥηθέντων ἔωρα, τὴν ἐπὶ θανάτῳ κατ' αὐτοῦ κεφαλικὴν ἐκφέρει ψῆφον.

IA'. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τοῦτον, τοιαύτην εἴληψε δραματουργίαν, καὶ τοὺς λοιποὺς δὲ τῶν Αἰγυπτίων, ταῖς παραπλήστοις διαγυμνάσας παλαίσμασι, τὸν ὁμοῖον ἐπάγει τρόπον. Εἶτα ἐκ τούτων ἐπὶ τοὺς ἀμφὶ τὸ Πάμφιλον μεταθὰς ἀνεδιδάσκατο, ὡς ἄρα πρότερον ἤδη πλείστον εἰεν βασάνων πεπειρασμένοι· ἀποποιεῖν δὲ εἶναι λογισάμενος ταῖς αὐταῖς αἰκίαις περιβάλλειν τοὺς ἀνδρας, καὶ μάταια μοχθεῖν, τοσοῦτον μόνον, εἰ κἀν νῦν πειθαρχοῖεν, ἀνεπυνθάνετο· ἀκούσας δὲ παρ' ἐκάστου τὴν ὑστάτην τῆς μαρτυρίας φωνήν.

nomina patriarcharum, prophetarum vel apostolorum, aliaque e sacris Scripturis petita

(37) Nempe jam inde a tempore Ælii Adriani, et anno Christi 179, restaurata urbs Jerusalem, mutato nomine, erat, et dicebatur Ælia, ut antiquatum pridem nomen potuerit Romano præsidii peregrinam prorsus accidere, maxime si uoverat Ægyptios esse quos interrogabat.

παραπλησίως κεφαλικὴν τιμωρίαν κατ' αὐτῶν ἐξαναγκάζοντας, ὑπάγει.

IB. Οὕτω δὲ αὐτῷ πᾶν εἰρητὸ ἔπος· καὶ πόθεν; Ἄναβοᾶ μεираκίον τι, τῆς οικετικῆς τοῦ Παμφίλου θεραπείας, ἐκ μέσου τοῦ πλήθους τῶν ἀμφὶ τὸ δικαστήριον κυκλοῦντων παρελθόν εἰς μέσον· ἐβόα δὲ μεγάλη φωνῆ, ταφῆ τὰ σώματα ἐξαιτούμενος. Πορφύριος ἦν ὁ μακάριος· θρέμμα γνήσιον Παμφίλου, οὐδ' ἔλων ὀκτῶ καὶ δέκα ἐτῶν, καλλιγραφικῆς ἔμπειρος, σωφροσύνης δὲ ἕνεκα καὶ τρόπων πάντα καλύπτων ἐγκώμια, ὡς οἷα ὑπὸ τηλικούδε ἀνδρὶ συνησκημένος· ὡς δ' ἔγνω τὴν κατὰ τοῦ δεσπότητος ψήφον, ἀπὸ μέσης τῆς πληθῆος ἀνέκραγε, γῆ τὰ σώματα παραδοθῆναι ἀξίων. Ὁ δὲ οὐκ ἄνθρωπος, ἀλλὰ θῆρ, καὶ θηρίου παντὸς ἀγριώτερος, μήτε τῆς αἰτήσεως εὐλογον ἀποδεξάμενος, μήτε τῷ τῆς ἡλικίας ἀπολείμας νέψι συγγενῆ μὴν, αὐτὸ μόνον ὡς ὁμολογοῦντα Χριστιανὸν ἔμαθε, παντὶ σθένει τοῖς βασανισταῖς κατ' αὐτοῦ χρῆσθαι προστάττει. Ὡς δὲ ἐπιχειρουμένου θύειν ἀνένευεν ὁ θαυμάσιος, οὐκ ἔθ' οἷα σάρκα ἀνθρώπου, ἀλλ' οἷα λίθους ἢ ξύλα, ἢ τι τῶν ἀψύχων ἕτερον ἄχρισ ὁστέων αὐτῶν καὶ κατὰ βάθους σπλάγγχων αἰκίζειν αὐτόν. καὶ πᾶν τὸ σῶμα καταξάλλειν ἐπιχειλεῖται· εἰς μακρὸν δὲ τούτου γινομένου, μάτην ἐγχειρεῖν διέγνω. Ἀφώνου, μικροῦ δεῖν καὶ ἀψύχου τοῦ σώματος τῷ γενναίῳ μάρτυρι καταστάντος, παραμένον τὸ ἀνηλεές καὶ ἀπάνθρωπον κεκτημένος ὁ δικαστῆς, τριχῶν πεπλεγμένοις ὑφάσμασι τὰς ἐκδαρείσας ταῖς βασάνους πλευράς ψήχειν καὶ τρίθειν ἐπὶ πλέον προστάττει· εἰθ' ὡσπερ κόρον λαθῶν καὶ τῆς μανίας ἐμφορηθείς, μακρῶ καὶ μαλθακῶ πυρὶ παραβληθῆναι αὐτὸν ἀποφαίνεται. Οὗτος μὲν οὖν πρὸ τῆς τοῦ Παμφίλου τελειώσεως ὑστατος ἐπὶ τὸν ἀγῶνα παρελθὼν, τῆ ἀπὸ τοῦ σώματος ἀπαλλαγῆ τὸν δεσπότην προέλαθεν.

II. Ἦν δὲ ἄρα τὸν Πορφύριον θεωρεῖν ἱερωνίκου διαθέσει πάμμαχον νενικηχότος, κεκονισμένον τὸ σῶμα, φαιδρὸν δὲ τὴν βψιν, θαρσαλέψ τε φρονήματι καὶ γαύρῳ, τὴν ἐπὶ τὸν θάνατον βαδίζοντα· θεοῦ Πνεύματος ὡς ἀληθῶς ἐμπλεων· καὶ ὅη φιλοσόφῳ σχήματι τῷ περὶ αὐτὸν ἀναβολαίῳ τρόπῳ ἐξωμίδος ἡμφισσόμενος, ἄνω βλέπων καὶ πάντα τὸν θνητὸν καὶ ἀνθρώπινον ὑπερφρονῶν βίον, ἀτρεμεῖ τῆ ψυχῇ πρόσεισι τῆ πυρᾶ. Ἦδη ἑαυτῷ τῆς φλογὸς πελαζούσης, ὡς ἄν δὲ μηθενὸς αὐτῷ παρόντος λυπηροῦ, ἀταράχῳ καὶ νήφοντι λογισμῷ περὶ τῶν οικειῶν τοῖς γνωρίμοις ὁ ἥρωσ διετάρτετο, εἰς ἔτι τότε τὸ πρόσωπον φαιδρὸν καὶ ἀπαράλλακτον διαφυλάττων. Ὡς δὲ τοῖς γνωρίμοις αὐτάρκως συντάξατο, πρὸς τὸν Θεὸν ἡδη λοιπὸν ἠπέγειτο· τῆς γὰρ τοι πυρᾶς ἐξ ἀποστήματος κύκλῳ περὶ αὐτὸν ἀφθείσης, ἐνθένδε κέκθειεν ὑψηρῶς τῷ σῶματι τὴν φλόγα, ἐπισπέρχων αὐτὸς ἑαυτὸν ἐπὶ τὴν προκειμένην πορείαν· καὶ τοῦτο ἔπραττεν, οὐδὲν ἕτερον ἢ Ἰησοῦν ἀνακαλούμενος.

IA. Τοιοῦτος καὶ Πορφύριος ἄθλος· τῆς δὲ κατ' αὐτὸν τελειώσεως ἀγγελος τῷ Παμφίλῳ γενόμενος Σέλευκος, τοῦ σὺν αὐτοῖς καταξιοῦται παραυτίκα

(38) Utraque hæc commendatio deest in *Historia*.

(39) Hoc quoque tormentum eadem *Historia* prætermittit.

PATROL. GR. X.

A vocem, consimilem in eos tulit sententiam capitis, atque recessit.

XII. Sed nondum tota tragœdia peracta erat. Quomodo autem peracta est? Revocavit eum juvenis quidam de medio turbæ tribunal circumstantis prosiliens, ex famulatio Pamphili; revocavit autem voce magna, deposcens corpora ad sepulturam. Beatus hic Porphyrius erat, genuinus Pamphili vernula, necdum octodecim annos natus, (58) scribendi peritissimus, morum ac sapientiæ titulo omnibus encomiis major, ut qui cum tali viro sese exercuerat: qui, ut cognovit latam in dominum suum sententiam, ex media turba vociferans, oravit ut corpora sibi sepelire liceret. Præses vero, non tanquam homo, sed ut fera, vel si quid fera immanius est, neque postulationis æquitatem suscipiens, neque juventutis rationem ullam habens, solum quia didicid adolescentem se Christianum fateri, carnificibus præcepit omnes in eo torquendo vires contendere. Cum ergo jubenti sacrificare abnuisset admirabilis ille, non jam ut carnem humanam, sed ut lapidem aut lignum aut aliud quodcunque inanimatum, usque ad ipsa ossa et interiora viscera, præcepit tyrannus excarnificari corpus ejus: quo diutius facto, agnovit tandem in vanum id agi. Licet autem absque voce et pæne absque anima generosi martyris corpus jaceret, immitis tamen atque efferus judex jussit laceratas ejus carnes ac latera setaceis pannis confricari atque deteri (59); tandemque velut exsaturatum furorem, lento ac longius posito igne martyrem consumi præcepit. Ita ille, ante consumptionem Pamphili, ultimus progressus ad agonem, dominum suum prævertit abdicatione corporea.

XIII. Erat autem videre Porphyrium instar sacri athletæ universi certaminis victorem gloriosum, dissectum corpore, sed facie splendidum, lataque et intrepida mente ad mortem procedere; utique divino plenum Spiritu; et quidem tanquam in habitu philosophico, solum injectum sibi instrumentum, quasi pallium gestans, despiciensque omnia, et mortalem atque humanam hanc vitam contemnens, absque ulla mentis formidine ad rogam procedebat. Cum vero ad ipsum jam propinquaret flamma, tanquam si nihil molestiæ pateretur vir ille strenuus, inconcusso atque constanti sensu, quæ sua erant legabat familiaribus, usque in illud tempus servans oris serenitatem immutatam. Ut vero notis suis pro libitu valefecit, totus ad Deum conversus est; et quia rogam ad intervallum circumpositus erat, hinc inde captabat ore flammam, quasi se ipsum incitans ad propositam sibi viam; hoc autem faciebat, aliud nihil quam Jesum inclamans.

XIV. Tale fuit certamen Porphyrii: qui vero ipsius mortem Pamphilo nuntiavit Seleucus, ejusdem cum ipso factus illico est sortis participans.

Etenim ipsum Porphyrii finem Pamphilo nuntiantem simul et martyrum catervam osculantem, comprehenderunt milites, atque ad proconsulem adduxerunt: qui, quasi moræ impatiens donec ille simul cum præcedente Porphyrio hinc migraret, jussit ipsum capitali sententia plecti. Venerat hic ex Cappadocia, vehementerque inclaruerat militarihus exercitiis(40), et non mediocriter apud Romanos promotus fuerat; quietiam ætate et corporis robore viriumque magnitudine et virtute plerosque hominum antecederat; nam vultu ipso admodum spectabilis præ cunctis, speciem præferbat undequaque dignissimam, formæ eximiæ gratia. Fuerat autem initio persecutionis propter fidei confessionem certantibus annumeratus per tolerantiam verberum; sed abdicata militia æmulator factus eorum qui ad pietatem exercerantur, Christi germanum militem sese probavit; orphanis desolatis ac viduis protectore carentibus, omnibusque cum penuria et imbecillitate conflictantibus, provisor factus, patris aut curatoris ad instar, cunctorumque desperatorum laboribus atque ærumnis medelam ferens: quapropter a Deo, qui talibus magis quam victimarum nidore ac sanguine delectatur, martyriali exitu dignus est habitus. Porro decimus hic athleta, una eademque consummavit agonem suum die; atque, ut par est credere, martyrio suo amplissimam cœli portam cum reserasset, simul et Pamphilo ipsi spatiosus ad Dei regnum patefactus est ingressus.

XV. Seleuci vero vestigia secutus est Theodulus, pius ac venerabilis senex, in proconsulari familia primo honore dignatus, tum morum ætatisque prærogativa, tum filiorum trium (41) generatione, maxime vero pio affectu erga principes, inclutus: qui eadem ac Seleucus factitans, et martyrum aliquos osculo devenerans, domino suo adductus fuit, eumque ad majorem quam alii iracundiam concitans, ipsam salutaris confessionis passionem excepit cruci traditus.

XVI. Sub hæc, cum etiamnum deficeret unus, adfuit qui duodenarium numerum impleret Julianus: qui ea ipsa hora peregre adveniens, et vixdum ingressus civitatem, cum intellexisset quæ erant acta, et ad martyrum conspectum festinasset accedere; ubi eorum corpora humi jacentia vidit, circumfusus singulis, omnes est osculatus. Hoc agentem comprehenderunt ministri cædiurni, atque adduxerunt præsidi: qui congrua proposito suo faciens, etiam hunc lento igni tradidit. Ita etiam Julianus, gestiens atque lætitia exsultans, et Deo tantis se bonis dignato magna voce gratias agens, susceptus est inter choros martyrum. Erat autem huic quoque

(40) Ibidem legitur: Τῆς ἐκ στρατείας ἐπιλέκτου νεαλείας, in delecta ad militiam juventute.

(41) Trium filiorum patribus præmia apud Romanos fuisse proposita, notius est quam ut hic mo-

κλήρου. Ἀδείκτα γ' οὖν διαγγελλαντα αὐτὸν τῷ Παμφίλῳ τὸ τοῦ Πορφυρίου τέλος, καὶ τῶν μαρτύρων τὴν δῆμον ἐν φιλήματι ἀσπασάμενον, συλλαβόντες οἱ στρατιῶται ἀγούσιν ἐπὶ τὸν ἡγούμενον. Ὁ δὲ, ὡς περ ἐπιστεῦδων τῷ προτέρῳ αὐτὸν συναπόδημον γενέσθαι, κεφαλῇ κολασθῆναι προστάττει. Τῆς Καππαδοκῶν οὗτος ὠρμητὸς γῆς· λαμπρότατα δὲ τῶν ἐν στρατείαις εὐδοκιμήσας, τῶν ἐν Ῥωμαϊκαῖς προκοπαῖς οὐ μικρὰς ἐπέλιηπται ἀξίας· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ αὐτῇ ἡλικίᾳ καὶ ῥώμῃ σώματος, μεγέθει τε καὶ ἰσχύος, ἀρετῇ πλείστον ὅσον τοὺς λοιποὺς ἀνθρώπους ἐπλεονέκτει, καὶ τὴν πρόσωψιν δὲ αὐτὴν περιβλεπτοῦς ἦν τοῖς πᾶσι, τό τε πᾶν εἶδος ἀξιάγατος, μεγέθους ἕνεκα καὶ εὐμορφίας· καταρχὰς μὲν οὖν διωγμοῦ διὰ μαστίγων ὑπομονῆς, τοῖς κατὰ τὴν ὁμολογίαν διέπρεψεν ἀγῶσι· μετὰ δὲ τὴν τῆς στρατείας ἀπαλλαγὴν, ζῆλωτὴν αὐτὸς ἑαυτὸν καταστήσας τῶν τῆς εὐσεβείας ἀσκητῶν, Χριστοῦ γνησίως στρατιῶτης ἀποδέδεικται· ὄρφανῶν, ἐρήμων καὶ χηρῶν ἀποριστάτων, τῶν τε ἐν πενίᾳ καὶ ἀσθενείᾳ καταπονουμένων, ἐπισκοπῆς τινος οἶα καὶ φροντιστῆς ἐπιμελούμενος· πατρὸς τε καὶ κηδεμόνος δικῆν τῶν ἀπεβριμμένων ἀπάντων τοὺς πόρους, καὶ τὰς κακοπαθείας ἀνακτώμενος· ὄθεν εἰκότως, πρὸς τοῖς τοιούτοις δὴ χαίρει Θεὸς μᾶλλον ἢ ταῖς διὰ καπνοῦ καὶ αἵματος θυσίαις, τῆς κατὰ τὸ μαρτύριον ἡξιώθη τελειώσεως. Δέκατος οὗτος ἀθλητῆς σὺν τοῖς εἰρημένοις, μᾶ καὶ τῇ αὐτῇ τετελειώτω ἡμέρᾳ, καθ' ἣν ὡς εἶκε μεγίστης τῷ Παμφίλῳ μαρτυρίῳ πύλης οὐρανῶν διανοιχθείσης, εὐμαρὲς ἅμ' αὐτῷ καὶ ἀφθονος ἡ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐγγίγνετο πάροδος.

IE'. Κατ' ἴχνος δῆτα τῷ Σελεύκῳ Θεόδουλος, ἁμνός τις καὶ θεοσεβῆς παρῆσι προσδύτης, τῆς ἡγεμονικῆς οἰκετίας πρώτης τιμῆς ἡξωμένος τρόπων καὶ ἡλικίας ἕνεκα· καὶ διὰ τὸ τρίγωνεας αὐτὸν πατέρα καθεστάναι, καὶ ἐτι μᾶλλον δι' ἣν ἔσωσε περὶ τοῖς κηδεμόνας εὐνοίαν· τὸ παραπλήσιον δὲ τῷ Σελεύκῳ καὶ οὗτος διαπραξάμενος, καὶ τινος τῶν μαρτύρων ἀσπασάμενος φιλήματι, προσάγεται τῷ δεσπότῃ, μᾶλλον ἑαυτὸν (Ἰσ. δὲ αὐτὸν) τῶν ἄλλων ἐπ' ὄργην ὀξύνας, ταυτὸν τοῦ σωτηρίου μαρτυρίου πάθος σταυρῷ παραδοθεὶς ἀνεδέξατο.

IG'. Ἐπὶ τούτοις ἐνὸς ἐτι λείποντος· δε τὸν δωδέκατον ἀποπληρώσειε τοῖς εἰρημένοις ἀριθμὸν Ἰουλιανὸς παρῆν τοῦτον ἀποπληρώσω. Ἐξ ἀριθμημίας οὗτος αὐτῆς ὥρας ἀφικόμενος, μηδὲ εἰσοβάλῶν πως τῇ πόλει, εὐθύς ὡς εἶχεν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ, μαθὼν παρὰ τοῦ [γενομένου] καὶ ὀρμήσας ἐπὶ τὴν τῶν μαρτύρων θέαν, ὡς ἐπὶ τῆς γῆς χαμαὶ κείμενα τὰ τῶν μαρτύρων ἐθεάσατο σώματα, χαρὰς ἐμπλεως γεγωνῶς, ἐκάστῳ περιπλέκεται, φιλήματι τοὺς πάντας ἀσπασόμενος. Ἐτι δὲ τοῦτο πράττοντα συλλαβόντες οἱ τῶν φόνων διάκονοι προσάγουσι τῷ ἀρχοντι. Ὁ δὲ ἀκόλουθα τῇ προαιρέσει τελῶν, μακρῷ καὶ τοῦτον πυρὶ παραδίδωσιν. Οὕτω δῆτα καὶ Ἰουλιανὸς σκιρ-

neri debeat: atque id hic dici credo τρίγωνεας πατέρα: Valesius tamen aliter vertit, quod iertitæ jam stitripis nepotes haberet: sed hoc Straboni scribitur τριγώνεα.

τῶν καὶ ὑπεραλλόμενος μεγάλη τῇ φωνῇ, τῷ τηλικούτων αὐτὸν ἀγαθῶν ἀξιώσαντι Θεῷ χάριτας ὁμολογῶν, μαρτύρων ἐν χοροῖς ἀνελαμβάνετο. Ἦν δὲ καὶ οὗτος, τὸ μὲν γένος τῆς Καππαδοκῶν, τὸν δὲ τρόπον, πλήρης μὲν εὐλαβείας, πλήρης δὲ πίστεως, πρῶτος ἀνὴρ καὶ ἐπιεικής· τὰ τε ἄλλα σπουδαίως, καὶ πνεύων εὐωδίας ἁγίου Πνεύματος, τοσοῦτον συνοδίας στέφος τὸν τῷ μακαρίῳ Παμφίλῳ τῆς τοῦ μαρτυρίου τελεώσεως ἠξιώθη.

IZ'. Ἐπὶ τέτταρας δὴ ἡμέρας τοσαύτας τε νύκτας προστάξει τοῦ Φιρμιλιανοῦ τὰ πανάγια σώματα τῶν τοῦ Θεοῦ μαρτύρων βορὰ τοῖς σαρχοδόροις θηρίοις ἐξέκεντο. Ὡς δὲ οὐδὲν αὐτοῖς προσήει, οὐ θῆρ, οὐκ ὄρνειον, οὐ κύων, ἐξ οἰκονομίας Θεοῦ, λειψθέντα σῶα καὶ ἀβλαβῆ, τῆς προσηκούσης τιμῆς καὶ κηδείας λαχόντα, τῇ συνήθει παρεδόθη ταφῇ, ναῶν οἰκοῖς περικαλλέσει ἀποτεθέντα, ἐν ἱεροῖς τε προσευκτηρίοις, εἰς ἀλληκτον μνήμην τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ τιμᾶσθαι παραδομένα.

(42) Deest hæc clausula in *Historia*: quam tamen Eusebio abjudicare nihil nos cogit, qui *Vitam Pamphili* æque ac *Historiam ecclesiasticam* scripsit, cum jam Constantinus lege lata permisisset Christianis

A genus ex Cappadocia; quoad mores vero plenus pietate ac plenus fide, vir mansuetus atque discretus, studiosus in omnibus, et Spiritus sancti suavitate redolens, eoque dignus factus tali cum beato Pamphilo exitus martyrialis corona.

XVII. Sanctissima eorum corpora, de mandato Firmiliani, per dies quatuor totidemque noctes jacuerunt, ferarum carnivorarum dentibus exposita. Cum vero nulla neque fera neque volucris aut canis quisquam, per Dei dispositionem, ea contingeret; integra illa atque intacta relicta, congruo cum honore et cura, consuetæ sepulturæ sunt tradita, repositaque (42) in ædium sacrarum pulcherrimis et B oratoriis sanctis, in perpetuam memoriam Dei populo ad honorem data.

sacras ædes condere, et martyrum corpora eis inferre. Si quis tamen malit hæc ab alio addita credere, nolim ei operosius contradicere.

ΕΚΘΕΣΙΣ (43)

ΚΕΦΑΛΑΙΩΝ ΤΩΝ ΠΡΑΞΕΩΝ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

SANCTI PAMPHILI

MARTYRIS

EXPOSITIO CAPITUM ACTUUM APOSTOLORUM.

Interprete V. C. Bernardo de Montfaucon.

Ἐκ Πατέρων ἡμεῖς καὶ διδασκάλων τὸν τρόπον C καὶ τὸν τύπον ὠφελήμενοι, ἐγχειροῦμεν μετρίως τῆδε τῶν κεφαλαίων ἐκθέσει, αἰτούντες συγγνώμην προπετειάς ἡμεῖς οἱ νέοι χρόνῳ τε (44) καὶ μαθημάτων, ἐκάστου τῶν ἀναγινωσκόντων εὐχῇ τῇ ὑπὲρ ἡμῶν τὴν συμπεριφορὰν κομιζόμενοι. Ἐκτιθέμεθα οὖν αὐτὴν καθ' ἱστορίαν Λουκᾶ εὐαγγελιστοῦ καὶ συγγραφέως. Τοιγαροῦν διὰ μὲν τοῦ ἄλφα καὶ βῆτα (45) αὐποτελή τὰ κεφάλαια, διὰ δὲ τοῦ ἀστερίσκου (46) τὰς ἐν μέρει τούτων ἔχομένας ὑποδιαίρεσεις ἐσημειώσαμεθα.

(45) Hanc exthesin sub *Euthalii* Sulcensis episcopi nomine desinente sæculo præcedente ediderat Laurentius Zacagnius in collectione *Monumentorum veterum*, pag. 428, Romæ vulgata. Porro Montfauconii editionem contulit cum Romana Fabricius; cujus D proinde collationem hic subjicimus.

(44) *Euthal.*, χρόνῳ τε καὶ μαθημάτων παρ' ἡμῶν ἐκάστου.

Quam a Patribus et doctoribus utilem formam et modum accepimus, in hac capitum expositione pro modulo nostro tradimus, temeritatis nostræ veniam rogantes vos, qui et quoad ætatem et quoad doctrinam juvenes sumus, quique ex singulorum qui hæc legent precibus, utilitatem undique colligemus. Hanc igitur expositionem facimus secundum historiam Lucæ evangelistæ et scriptoris. Per *alpha* itaque et *beta* integra capita; per asteriscum vero eorum in partes subdivisiones adnotavimus.

(45) *Id.*, διὰ μὲν τοῦ μέλανος... διὰ δὲ τοῦ κίττου δάρεως.

(46) Asteriscorum hujusmodi notæ penitus absunt a Coisliniano codice, unde opusculum descripsimus: quia asterisci quos Pamphilus initio scripserat, librorum oscitantia postea exciderant. Sed commode contigit, ut suppleri illi potuerint e codice Vaticano. MONTFAUCON.

I. De doctrina Christi ex resurrectione (id est post resurrectionem) et de apparitione ad apostolos, deque promissione doni Spiritus sancti; de specie et modo assumptionis Christi.

II. Petri dialogus ad discipulos de morte et reprobatione Judæ; ubi et de cooptatione Matthiæ in ejus locum, qui sorte electus est gratia Dei per orationem.

III. De divino sancti Spiritus adventu ad eos qui crediderant, in die Pentecostes; ubi et Petri catechesis, et loca ex prophetis de passione, resurrectione et assumptione Christi; de dono item Spiritus sancti. De fide præsentium et de salute ipsorum per baptismum. De concordia utili et de incremento fidelium.

IV. De curatione in Christo ejus qui ab ortu claudus erat. De Petri catechesi, ubi redarguit, compatitur et ad salutem dat consilia. Hinc adventus sacerdotum ex rei gestæ livore, et judicium de miraculo, Petrique confessio circa Christi virtutem et gratiam. De incredulis sacerdotum principibus, præcipientibus non oportere in nomine Christi confidenter agere, et de renovatione apostolorum. Gratiarum actio Ecclesiæ pro fidei apostolorum perseverantia.

V. De unanimi et communi consensu fidelium; ubi de Anania et Sapphira, ac de acerba eorum morte.

VI. Quod apostolos in carcerem coniectos angelus Domini noctu eduxerit, præcipiens ut sine impedimento Jesum prædicarent. Hinc quod insequenti die sacerdotum principes ipsos rursus comprehensos, ut non ultra docerent, flagellis cæcos dimiserint. Gamalielis sagax sententia circa apostolos cum exemplis quibusdam et demonstrationibus.

VII. De ordinatione septem diaconorum.

VIII. Judæorum commotio et sycophantia contra Stephanum. Concio ejusdem de testamento Dei cum Abrahamo et duodecim patriarchis; ubi de fame, frumenti emptione, et de filiis Jacob se mutuo agnoscentibus; de ortu Moysis, et de apparitione Dei ad Moysen facta in monte Sina; de exitu et vituli fabrica a filiis Israel usque ad tempora Salomonis et templi constructionem; de confessione celestis gloriæ Jesu Christi, quæ revelata est ipsi Stephano, super qua lapidatus ipse Stephanus pie obdormivit.

IX. De persecutione Ecclesiæ, et sepultura Stephani; ubi de Philippo apostolo, qui multos a morbis curavit in Samaria.

X. De Simone Mago, qui credidit et baptizatus fuit cum aliis multis; ubi de missione Petri et

A'. Περὶ τῆς ἐξ ἀναστάσεως διδασκαλίας Χριστοῦ καὶ ὀπτασίας πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ περὶ ἐπαγγελίας τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δωρεᾶς· θέας τε καὶ τρόπου τῆς ἀναλήψεως τοῦ Χριστοῦ (47).

B'. Πέτρου διάλογος πρὸς τοὺς μαθητευθέντας περὶ θανάτου καὶ ἀποβολῆς (48) Ἰούδα· ἐν ᾧ περὶ ἀντεπαγωγῆς Ματθίου κληρωθέντος χάριτι Θεοῦ διὰ προσευχῆς.

Γ'. Περὶ θέας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιφοιτήσεως ἐν ἡμέρᾳ Πεντηκοστῆς, γενομένης εἰς τοὺς πιστευσάντας, ἐν ᾧ Πέτρου κατήχησις, καὶ περὶ τούτου ἐκ τῶν προφητῶν, περὶ πάθους καὶ ἀναστάσεως καὶ ἀναλήψεως Χριστοῦ, δωρεᾶς τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Περὶ πίστεως τῶν παρόντων καὶ τῆς διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτῶν σωτηρίας. Περὶ ὁμονοίας κοινωφελούς καὶ προσθήκης τῶν πιστευόντων.

Δ'. Περὶ τῆς ἐν Χριστῷ θεραπείας τοῦ ἐκ γενετῆς χωλοῦ· Πέτρου τε κατήχησεως ἐλεγχτικῆς, συμπαθητικῆς, συμβουλευτικῆς πρὸς σωτηρίας αὐτοῦ (49)· ἐν ᾧ ἐπιστάσια ἀρχιερέων ζήλω τοῦ γεγονότος, καὶ χριστοῦ δυνάμειος τε καὶ χάριτος. Περὶ ἀπίστων (50) ἀρχιερέων προσταττόντων, ὡς οὐ δεῖ παρῆρησιάζεσθαι ἐπὶ τῷ ὀνόματι Χριστοῦ (51), καὶ ἀνανεώσεως (52) τῶν ἀποστόλων. Εὐχαριστία ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τῆς τῶν ἀποστόλων πιστῆς καρτερίας.

Ε'. Περὶ ὁμοψύχου καὶ καθολικῆς κοινωνίας τῶν πιστευσάντων· ἐν ᾧ περὶ Ἀνανίου καὶ Σαπφείρας καὶ τῆς πικρᾶς αὐτῶν τελευτῆς.

Ζ'. Ὅτι τοὺς ἀποστόλους ἐμβληθέντας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ ὁ ἄγγελος Κυρίου νύκτωρ ἐξέσωσεν ἐπιτρέψας ἀκωλύτως κηρύσσειν τὸν Ἰησοῦν· ἐν ᾧ ὅτι τῆ ἐξῆς οἱ ἀρχιερεῖς αὐτοὺς πάλιν συλλαβόμενοι, ἐφ' ᾧ μηκέτι διδάσκειν, μαστιγάντες ἀπέλυσαν. Γαμμηλίηλου γνῶμη πιστῆ περὶ ἀποστόλων, μετὰ παραδειγμάτων τινῶν καὶ ἀποδείξεων.

Ζ'. Περὶ χειροτονίας τῶν ἑπτὰ διακόνων.

Η'. Ἰουδαίων ἐπανάστασις καὶ συκοφαντία κατὰ Στεφάνου, αὐτοῦ τε δημηγορία περὶ τῆς πρὸς Ἀβραὰμ διαθήκης τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ τῆς τῶν ἰβ' πατριαρχῶν· ἐν ᾧ τὰ περὶ τοῦ λιμοῦ καὶ πυρῶν, καὶ ἀναγνωρισμοῦ τῶν υἱῶν Ἰακώβ, καὶ περὶ γενέσεως Μωϋσέως καὶ τῆς πρὸς αὐτὸν Μωϋσεῖα θεοφανείας ἐν ὄρει Σινᾷ γενομένης· περὶ τῆς ἐξόδου καὶ μοσχοποιίας τοῦ Ἰσραὴλ ἄχρι τῶν χρόνων τοῦ Σολομῶνος καὶ τῆς τοῦ ναοῦ κατασκευῆς· ὁμολογία τῆς ὑπερουρανίου δόξης Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποκαλυφθείσης αὐτῷ Στεφάνῳ, ἐφ' ἣ λιθόλευστος γενόμενος αὐτὸς Στέφανος, εὐσεβῶς ἐκοιμήθη.

Θ'. Περὶ διωγμοῦ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ταφῆς Στεφάνου· ἐν ᾧ περὶ Φιλίππου ἀποστόλου πολλοὺς ἰσαμενοὺς ἐπὶ τῆς Σαμαρείας.

Ι'. Περὶ Σίμωνος τοῦ Μάγου πιστεύσαντος καὶ βαπτισθέντος σὺν ἑτέροις πλείοσιν· ἐν ᾧ περὶ τῆς

(47) Euthal. addit, καὶ περὶ τῆς ἐνδόξου καὶ δευτέρας αὐτοῦ παρουσίας.

(48) Id., ἀποστολῆς.

(49) Id., αὐτῶν.

(50) Id., περὶ ἀπειλῆς τῶν ἀρχ.

(51) Id., ἐπὶ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ.

(52) Id. rectius, ἀνεώσεως, dimissiones.

τοῦ Πέτρου καὶ Ἰωάννου πρὸς αὐτοὺς ἀποστολῆς, καὶ ἐπικλήσις τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τοὺς βαπτισθέντας.

. IA'. Ὅτι οὐκ ἀργυρίου (53), οὐδὲ ὑποκριταῖς, ἀλλ' ἁγίοις διὰ πίστεως ἢ μετοχῆ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐδίδοτο (54). * ἐν ᾧ τὰ περὶ ὑποκρίσεως καὶ ἐπιπλήξεως Σίμωνος.

IB'. Ὅτι τοῖς ἀγαθοῖς καὶ πιστοῖς εὐδοοὶ ὁ Θεὸς τὴν σωτηρίαν, δῆλην (Iσ. δῆλον) ἐκ τῆς κατὰ τὸν εὐνοῦχον ὑποθέσεως.

IC'. Περὶ τῆς οὐρανόθεν θείας κλήσεως τοῦ Παύλου εἰς ἀποστολὴν Χριστοῦ. * ἐν ᾧ περὶ ἰάσεως καὶ βαπτίσματος Παύλου διὰ Ἀνανίου κατ' ἀποκάλυψιν Θεοῦ, παρρησίας τε αὐτοῦ καὶ συντυχίας τῆς διὰ Βαρνάβα (55) πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

Δ'. Περὶ Αἰνέου παραλυτικοῦ ἰαθέντος ἐν Λύδῃ διὰ Πέτρου. * ἐν ᾧ τὰ περὶ Ταθίθα τῆς φιλοχέρου, ἣν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν ὁ Πέτρος διὰ προσευχῆς ἐν Ἰόππῃ.

IE'. Περὶ Κορνηλίου ὅσα τε πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος εἶπεν * ἐν ᾧ καὶ ὅσα Πέτρῳ (56) οὐρανόθεν περὶ κλήσεως ἔθνῶν ἐρρήθη. * Ὅτι μετασταλεῖς ὁ Πέτρος ἦλθεν πρὸς Κορνήλιον. * Ἐπανάληψις παρὰ Κορνηλίου, ὧν εἶπεν ὁ ἄγγελος (57) αὐτῷ τῷ Κορνηλίῳ. * Πέτρος κατήχησις εἰς Χριστὸν, τοῦ τε ἁγίου Πνεύματος ἐπὶ τοὺς ἀκούοντας δωρεὰ, καὶ ὅπως ἐδαπτίσθησαν τότε οἱ ἐξ ἔθνῶν πιστεύσαντες.

IC'. Ὡς Πέτρος τὰ καθ' ἑξῆς καὶ τὰ ἕκαστα τῶν γενομένων διηγεῖται τοῖς ἀποστόλοις διακριθεὶς πρὸς αὐτὸν. * τῷ τῆνικαδε τὸν Βαρνάβαν ἐκπέμψας (58) πρὸς τοὺς ἐν Ἀντιοχείᾳ ἀδελφοὺς.

IZ'. Προφητεία Ἀγάθου περὶ λιμοῦ οἰκουμένης (59) καὶ καρποφορίας πρὸς τοὺς ἐν Ἱερουσαλήμ ἀδελφοὺς.

IΗ'. Ἰακώβου τοῦ ἀποστόλου κατασφαγῆ. * ἐν ᾧ καὶ Πέτρου σύλληψις πρὸς Ἡρώδου, ὅπως τε αὐτὸν ἄγγελος θείῳ κελεύσματι ἐξελατο τῶν δεσμῶν, καὶ ὁ Πέτρος ἐμφανῆς γενόμενος νύκτωρ τοῖς ἀδελφοῖς ὑπανεχώρησεν. * ἐν ᾧ περὶ τῆς τῶν φυλάκων κολάσεως, καὶ μετέπειτα περὶ τῆς τοῦ ἀσθεοῦς Ἡρώδου πικρᾶς τε καὶ ὀλεθρίου κατασφαγῆς (60).

IO'. Ἀποστολὴ Βαρνάβα καὶ Παύλου πρὸς τοῦ θεοῦ Πνεύματος εἰς Κύπρον, ὅσα τε εἰργάσατο (61) ἐν ὄνοματι Χριστοῦ εἰς Ἐλύμαν τὸν μάγον.

Κ'. Παύλου εὐθαλῆς διδασκαλίᾳ εἰς Χριστὸν, ἐκ τε τοῦ νόμου καὶ καθ' ἑξῆς τῶν προφητῶν, ἱστορικῆ καὶ εὐαγγελικῆ. * ἐν ᾧ ἐλεγκτικῆ καὶ συλλογιστικῆ διδασκαλίᾳ χρῆται * περὶ μεταθέσεως τοῦ κηρύγματος εἰς τὰ ἔθνη, διωγμοῦ τε αὐτῶν καὶ ἀφίξεως εἰς Ἰκόνιον.

KA'. Ὅπως ἐν Ἰκόνιῳ κηρύξαντες τὸν Χριστὸν, πολλῶν πιστευσάντων, ἐδιώχθησαν οἱ ἀπόστολοι.

(53) Οὐ δι' ἀργυρίου, Euthali.

(54) Δίδοται, id.

(55) Διὰ Βαρνάβαν, id. minus bene.

(56) Καὶ ὅσα πάλιν Πέτρῳ, id.

(57) Ὁν ὁ ἄγγελος ἐπεμαρτύρησε καὶ ὑφηγήσατο, id.

A Joannis ad illos, et invocatio sancti Spiritus in baptizatos.

XI. Quod non argenti pretio, neque hypocritis, sed sanctis per fidem participatio sancti Spiritus detur; ubi de hypocrisi, et de increpatione Simonis.

XII. Quod probos et fideles Deus ad salutem ducat, ut exemplo eunuuchi palam est.

XIII. De divina ex caelo facta vocatione Pauli ad apostolatam Christi; ubi de curatione et baptismo Pauli per Ananiam secundum revelationem Dei; de ejus item fiducia in loquendo, de consortio ejus cum apostolis per Barnabam.

B XIV. De Aenea paralytico, qui Lyddae per Petrum sanatus est; ubi et de Tabitha viduarum amante, quam Petrus Joppe per orationem a mortuis suscitavit.

XV. De Cornelio, et quae ipsi angelus dixerit; ubi etiam ea quae Petro de caelo circa vocationem gentium dicta sunt. Quod evocatus Petrus venerit ad Cornelium. Repetit Cornelius ea quae sibi angelus dixerat. Petri catechesis in Christum, et sancti Spiritus donum audientibus collatum; et quomodo tunc baptizati sint ii ex gentibus qui crediderant.

XVI. Quomodo Petrus ordine singula quae facta fuerant apostolis secum disceptantibus enarrat. Tunc Barnabam miserunt ad fratres qui Antiochia erant.

XVII. Prophetia Agabi de fame in orbe futura; et de largitione facta fratribus qui erant in Jerusalem.

XVIII. Jacobi apostoli caedes, et Petri ab Herodo apprehensi historia; et quomodo ipsum angelus divino jussu eruerit ex vinculis; ac Petrus, cum in conspectum fratrum noctu venisset, recesserit; ubi etiam de poena custodum, deinde de impii Herodis acerba et miserabili caede (per angelum).

XIX. Missio Barnabae et Pauli per divinum Spiritum in Cyprum, et quae fecerit (Paulus) in nomine Christi erga Elymam magum.

XX. Pauli excellens doctrina circa Christum ex lege ac deinde ex prophetis, illaque historica et evangelica; ubi confutatoria et syllogistica doctrina utitur circa translationem praedicationis ad gentes. De persecutione adversus illos excitata, et de fuga Iconium.

XXI. Quomodo apostoli Christum Iconii praedicantes, multis credentibus, persecutionem passi sint.

(58) Id., τὸ τῆνικαδε τὸν Βαρνάβαν ἐκπέμψασιν.— Forte ἐπεμψαν. MONTF.

(59) Id., οἰκουμένης, quomodo etiam legendum Montfauconus conjecerat.

(60) Id., καταστροφῆς.

(61) Id., εἰργάσαντο.

XXII. De claudio ab ortu qui Lystris erat, quique a apostolis sanatus est : quapropter ab incolis deos esse et advenisse putatum est. Ubi etiam postea Paulus lapidatur a popularibus.

XXIII. Quod ex dogmate et iudicio apostolorum non oporteat fideles ex gentibus circumcidi ; ubi epistola apostolorum ad fideles ex gentibus circa ea a quibus sese custodire debebant. Dissidium Pauli cum Barnaba propter Marcum.

XXIV. De catechesi Timothei, et de profectu Pauli in Macedoniam per revelationem ; ubi de fide et salute mulieris cujusdam Lydiæ, et de curatione puellæ quæ spiritum Pythonis habebat, propter quam domini puellæ Paulum in carcerem conjecerunt ; ac de terræ motu qui ibidem contigit, nec non de miraculo : et quomodo carceris custos cum credidisset, ea ipsa nocte statim baptizatus est cum tota domo sua. Quod rogati apostoli tunc egressi sint ex carcere.

XXV. De seditione Thessaloniciæ facta propter prædicationem, et de fuga Pauli Beroæam et inde Athenas.

XXVI. De inscriptione Athenis super altari ; de philosophica prædicatione et pietate Pauli.

XXVII. De Aquila et Priscilla, et de incredulitate Corinthiorum, etiamsi Paulo secundum præscientiam beneplacitum Dei erga illos revelatum esset ; ubi de Prisco (Crispo) archisynagogo, qui cum aliis quibusdam credit et baptizatus est. Quod seditione Corinthi mota, Paulus recesserit ; et quod, cum Ephesum venisset, exierit. De Apollo viro eloquente ac fidei.

XXVIII. De baptismate et de Spiritu sancti dono concessio credentibus Ephesi per orationem Pauli, et curatione populi. De filiis Scevæ, et quod non oporteat accedere ad infideles et fide indignos, ac de confessione credentium. De seditione Ephesi mota per Demetrium argentarium contra apostolos.

XXIX. Periodus Pauli, ubi de morte et resurrectione Eutychi in Troade per orationem Pauli : adhortationes pastorales ejusdem Pauli ad presbyteros Ephesi. Navigatio Pauli Epheso Cæsaream Palæstinæ.

XXX. Agabi prophetia de iis quæ Paulo contingere futurum erat in Jerusalem.

XXXI. Adhortatio Jacobi ad Paulum, ne Hebræos cohiberet a circumcissione.

XXXII. De tumultu orto in Jerusalem contra Paulum, et quomodo eum centurio a multitudine eriperit ; ubi Pauli concio de se ipso, et de voca-

KB'. Περὶ τοῦ ἐν Λύστροις ἐκ γεννητῆς (62) χωλοῦ ἰαθέντος διὰ τῶν ἀποστόλων· διόπερ εἶναι τε θεοὶ καὶ παρῆναι ἔδοξαν τοῖς ἐγγυωρίοις. Ἐνθα δὴ καὶ μετέπειτα λιθάζεται ὁ Παῦλος παρὰ τῶν ἀστυγετόνων.

KΓ'. Ὅτι οὐ δεῖ περιτέμνεσθαι τοὺς ἐξ ἐθνῶν πιστεύοντας, δόγματι καὶ κρίσει τῶν ἀποστόλων· ἐν ᾧ ἐπιστολὴ αὐτῶν ἀποστόλων πρὸς τοὺς ἐξ ἐθνῶν περὶ τῶν φυλακτέων (63)· Ἀντίρρησις Παύλου πρὸς Βαρνάβαν διὰ Μάρκον.

KΔ'. Περὶ κατηγήσεως Τιμοθέου, καὶ τῆς κατ' ἀποκάλυψιν ἀφίξεως Παύλου εἰς Μακεδονίαν· ἐν ᾧ περὶ πίστεως καὶ σωτηρίας γυναικὸς τινος Λυδίας, καὶ περὶ ἰάσεως τῆς πνεῦμα Πύθωνος ἔχουσης παιδίσκες, δι' ἣν τὸν Παῦλον καθείρξαν οἱ δεσπότηαι αὐτῆς τῆς παιδίσκης· καὶ περὶ τοῦ συμβάντος ἐκείσε σεισμοῦ καὶ θαύματος· καὶ ὅπως πιστεύσας ὁ εἰρκοφύλαξ, ἐν αὐτῇ τῇ νυκτὶ ἐβαπτίσθη παραχρῆμα, πανεύτιος (64). Ὅτι παρακληθέντες ἐξῆλθον τότε ἐκ τοῦ δεσμοτηρίου οἱ ἀπόστολοι.

KE'. Περὶ στάσεως γενομένης ἐν Θεσσαλονίκῃ τοῦ κηρύγματος ἔνεκεν, φυγῆς τε Παύλου εἰς Βέροαιαν, κάκειθεν εἰς Ἀθήνας.

KΓ'. Περὶ τῆς ἐν Ἀθήναις ἐπιβωμίου γραφῆς, φιλοσόφου τε κηρύγματος καὶ εὐσεβείας τοῦ Παύλου.

KZ'. Περὶ Ἀκύλα καὶ Πρισκίλλης καὶ τῆς Κορινθίων ἀπειθείας, καὶ τῆς κατὰ πρόγνωσιν αὐτοῖς (65) εὐδοκίας τοῦ Θεοῦ ἀποκαλυφθείσης τῷ Παύλῳ· ἐν ᾧ περὶ Πρίσκου (66) ἀρχισυναγωγῶν πιστεύσαντος σὺν ἑτέροις τισὶν καὶ βαπτισθέντος. Ὅτι στάσεως κινήσεως ἐν Κορίνθῳ, ὁ Παῦλος ὑπανεχώρησεν· ἐλθὼν τε εἰς Ἐφεσον καὶ διαλεχθεὶς, ἐξῆλθεν. Καὶ περὶ Ἀπολλῶ ἀνδρὸς λογίου καὶ πιστοῦ.

KH'. Περὶ βαπτίσματος καὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δωρεᾶς δοθείσης διὰ προσευχῆς Παύλου τοῖς ἐν Ἐφέσῳ πιστεύουσι (67), καὶ περὶ ἰάσεως τοῦ λαοῦ. Περὶ τῶν υἱῶν Σκευᾶ, καὶ ὅτι οὐ δεῖ προσχωρεῖν (68) ἀπίστοις καὶ ἀναξίτοις τῆς πίστεως γινόμενοις, καὶ περὶ ἐξομολογήσεως τῶν πιστευόντων· περὶ τῆς ἐν Ἐφέσῳ κινήσεως στάσεως ὑπὸ Δημητρίου τοῦ ἀργυροκόπου κατὰ τῶν ἀποστόλων.

KΘ'. Περίοδος Παύλου, ἐν ἣ τὰ περὶ τοῦ θανάτου καὶ ἀνακλήσεως Εὐτύχου διὰ προσευχῆς ἐν Τρωάδι· παραινέσεις τε αὐτοῦ Παύλου ποιμαντικαὶ (69) πρὸς τοὺς ἐν Ἐφέσῳ πρεσβυτέρους· ἐν ᾧ παράπλους Παύλου ἀπὸ Ἐφέσου ἔχρι Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης.

Λ'. Ἀγάθου προφητεία περὶ τῶν συμβησομένων τῷ Παύλῳ ἐν Ἱερουσαλήμ.

ΛΑ'. Παραινέσεις Ἰακώβου πρὸς Παῦλον περὶ τοῦ, μὴ δοκεῖν κωλύειν Ἑβραῖους περιτέμνεσθαι.

ΛΒ'. Περὶ τῆς ἐν Ἱερουσαλήμ κατὰ τοῦ Παύλου κινήσεως ἀταξίας, ὅπως τε αὐτὸν ὁ χιλιάρχος τοῦ πλῆθους ἐξαιρεῖται· ἐν ᾧ Παύλου κατάστασις περὶ

(62) Euthal. ἐκ γεννητῆς.

(63) Sic recte Euthal. pro φυλακτέων cod. ms. Coisl.

(64) Rectius iterum Euthalii codices πανεύτιος. — Montf. legebat πανοικί.

(65) Euthal., ἐπ' αὐτοῖς. Al., ἐπ' αὐτοῦς.

(66) Κρίστου, Euthal.

(67) Πιστεύσαντι, id.

(68) Al., ἐγχειρεῖν.

(69) Euthal., παραινέσεις ποιμαντικῆς.

ἑαυτοῦ καὶ τῆς εἰς ἀπόστολον ἑαυτοῦ κλήσεως··· περὶ ἂν ὁ Ἀνανίας (70) πρὸς τὸν Παῦλον ἐν Δαμασκῷ, ὅπτασις τε καὶ φωνῆς Θεοῦ γενομένης ποτὲ πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ. * Ὅτι μέλλον ἐπὶ τούτοις ὁ Παῦλος τύπτεσθαι, εἰπὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστιν, ἀνείθη (71).

ΑΓ'. Ὅσα Παῦλος καταβάς εἰς τὸ συνέδριον ἔπαθεν τε καὶ εἶπεν, καὶ εὐθυβόλως ἔπραξεν.

ΑΔ'. Περὶ ἐπιβουλῆς μελετωμένης Ἰουδαίους (72) κατὰ Παύλου, καὶ μηνύσεως αὐτῆς πρὸς Λυσίαν··· ἐν ᾧ ὅτι παρεπέμφθη ὁ Παῦλος τῷ ἡγεμόνι εἰς Καισάρειαν μετὰ στρατιωτῶν καὶ γραμμάτων.

ΑΕ'. Τερτύλλου περὶ Παύλου κατηγορίας (73) καὶ αὐτοῦ ἀπολογίας ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος.

ΑΖ'. Περὶ τῆς Φηλικῆς διαδοχῆς καὶ τῆς Φήστου προσαγωγῆς, τῆς τε ἐπ' αὐτῶν (74) ἀνακρίσεως Παύλου καὶ ἀφέσεως.

ΑΖ'. Ἀγρίππου καὶ Βερνίκης παρουσία, καὶ πεῦσις τῶν κατὰ Παύλου (75). * Ἐν ᾧ ἀπολογία Παύλου ἐπὶ Ἀγρίππου καὶ Βερνίκης, περὶ τῆς ἐν νόμῳ (76) θρησκείας αὐτοῦ καὶ κλήσεως εἰς τὸ Εὐαγγέλιον. Ὡς οὐδὲν ἀδικεῖ Ἰουδαίους ὁ Παῦλος, Ἀγρίππας ἔφη τῷ Φήστῳ.

ΑΗ'. Πλοῦς Παύλου ἐπὶ Ῥώμην, κινδύνων πλείστον τε καὶ μεγίστων πάμπλεως (77). * ἐν ᾧ παρανεσις Παύλου πρὸς τοὺς σὺν αὐτῷ περὶ ἐλπίδος σωτηρίας. * Ναυάγιον Παύλου, ὅπως τε διεσώθησαν εἰς Μελίτην τὴν νῆσον, καὶ ὅσα τε ἐν αὐτῇ ἐθαυματουργεῖ.

ΑΘ'. Ὅπως ἀπὸ Μελίτης εἰς Ῥώμην κατήνησεν ὁ Παῦλος.

Μ'. Περὶ διαλέξεως Παύλου πρὸς τοὺς ἐν Ῥώμῃ Ἰουδαίους.

Κεφάλαια μὲν τὰ ὅλα μ'· τὰ δὲ τούτοις ἐπόμενα, ἅτινα τὰς σημειώσεις ἔχουσι (78) διὰ τοῦ·, μη'.

(70) Εἶπεν adde ex Euthal.

(71) Frustra conjicit Montf. legendum ἀνέθη, utramque enim formam tradunt grammatici. EDIT. PATROL.

(72) Ὑπὸ Ἰουδαίων, Euthal.

(73) Id., κατηγορία et ἀπολογία.

(74) Id., ἐπ' αὐτοῦ.

tione sua in apostolum; de adventu Ananiz ad Paulum Damasci, de visione et voce Dei ad eum aliquando emissa in templo. Quod cum his de causis Paulus mox verberandus esset, cum dixisset: Romanus sum, dimissus est.

XXXIII. Quænam Paulus, cum venisset in concilium, passus sit, quæ dixerit, et quæ sagaciter fecerit.

XXXIV. De insidiis per Judæos contra Paulum structis, et de significatione ejus ad Lysiam facta. Quod Paulus missus sit Cæsaream ad præsidem cum militibus et litteris.

XXXV. De Tertulli contra Paulum accusatione, et de apologia ejus coram præside.

XXXVI. Felici succedit Festus. Paulus causam suam agit apud ambos, et dimittitur.

XXXVII. Agrippæ et Bernices adventus, et interrogatio circa Pauli causam. Apologia Pauli coram Agrippa et Bernice, de suo secundum legem cultu, deque vocatione sua ad Evangelium. Agrippa ait Festo, Paulum Judæos nihil lædere.

XXXVIII. Navigatio Pauli Romam cum periculis multis maximisque; ubi adhortatio Pauli ad socios de spe salutis. Naufragium Pauli. Quomodo vectores in Melitam insulam evaserint, et quæ ibi mirabilia patnaverit.

XXXIX. Quomodo ex Melita Romam Paulus advenit.

XL. De colloquio Pauli cum Judæis qui Romæ erant.

Capita quidem quadraginta sunt: quæ vero post capita asterisco notantur, quadraginta et octo.

(75) Κατὰ Παῦλον, id.

(76) Ἐννόμου, id.

(77) Id., ἐμπλεως.

(78) Id., διὰ κινναβάρεως. Apud eundem ibidem notatur numerus στίχων seu versuum 409, 172. Sed ille longe minor est pro toto libro Actorum, quem p. 411 reperio 2556.

S. PAMPHILI

APOLOGIA PRO ORIGENE.

Apologeticum S. Pamphili pro Origene retinimus inter scripta ad Origenem spectantia quæ ipsius operibus in editione Ruæana subjunguntur. Ad Collectionis nostræ tomum quintum decimum. EDIT. PATROL.

S. PHILEAS

THMUEOS EPISCOPUS ET MARTYR.

NOTITIA.

(GALLAND., *Vet. Patr. Biblioth.*, tom. IV, Proleg., p. VII.)

I. *Phileas tum rebus præclare gestis, tum doctrina et pietate maxime præstans. Thmuitanæ Ecclesiæ episcopus*, de martyrum laude scripsit, postmodum et ipse martyr.

II *Epistolam quoque dudum editam, quatuor episcoporum nomine Meletio Lycopolitano inscripsisse Phileas existimatur.*

III. *Quo tempore scripta fuerit ejusmodi epistola, expenditur.*

I. Phileas patria Thmuitanus in Ægypto, teste Hieronymo (1), vir fuit cunctis in urbe honoribus ac muneribus summa cum laude perfunctus, et in philosophicis disciplinis excolendis admodum clarus, ut scribit Eusebius (2); quodque rei caput est, pietate in Deum ac fortitudine maxime illustris (3): ἀληθῶς φιλόσοφος τε ἑαυτοῦ καὶ φιλόθεος μάρτυρ, vere philosophus simulque divinus martyr. Ecclesiæ patriæ suscepto episcopatu, elegantissimum librum de martyrum laude composuit (4), qui Alexandriæ præsertim mortem pro Christi fide obierant; ipsumque Thmuitis inscripsit, epistolari stylo contextum. Hujus insigne fragmentum nobis servavit Eusebius (5), unde illud exscripsimus. Pro Christo demum capite truncatus est beatus antistes, eodem in Ægypto persecutionis auctore, quo Lucia-

II. Huic autem sancti Phileæ fragmento, ex ejus libro *De martyribus Alexandrinis* excerpto, integram adjecimus epistolam, quam Meletio Lycopolitano episcopo, tum suo tum etiam trium aliorum episcoporum nomine idem Phileas inscripsisse videtur. Eam vero cum aliis ecclesiasticæ antiquitatis monumentis, ad schisma Meletianum præcipue pertinentibus, primus haud ita pridem in lucem eruit ex vetusto ms. codice capituli Veronensis vir cl. Scipio Maffei (9). Quæ quidem cum reliquis eidem adjectis ex Græco esse translata comperitur; vetustissimamque præterea esse versionem, ac for-

tasse Hilariani ævi, ex abrupto loquendi genere rite arguit eruditissimus editor. Quatuor porro episcopi qui eam epistolam exarasse perhibentur, hoc ordine distributi comparent: *Hesychius, Pachomius, Theodorus et Phileas*: iidem nimirum quorum meminit Eusebius his verbis (10): « Ex his vero qui Alexandriæ et per totam Ægyptum ac Thebaidem nobili martyrio perfuncti sunt, recensentur Phileas et Hesychius, Pachomius et Theodorus, diversarum in Ægypto Ecclesiarum episcopi. » Atque hac ipsa Eusebiana serie illos item enumeratos exhibent Acta passionis sancti Petri Alexandrini a Combefisio evulgata. Qui tamen primus utrobique nominatur Phileas, contra hic postremus inscribitur. Ecce demum? inquit. Nimirum epistolam Phileas ipsemet perscribens, quippe qui cæteris eloquentiæ et doctrinæ laude præstaret, ut modo ex Eusebio atque Hieronymo accepimus, ultimo propterea loco modestiæ causa se ipsum nominavit: quæ est laudatissimi viri conjectura.

III. Cæterum si tempus requiras quo scripta fuerit epistola, plane constat fuisse illam exaratam, dum adhuc in vivis ageret sanctus Petrus Alexandriæ Ecclesiæ antistes. Sic enim ibi Meletium alloquuntur illustres Christi confessores: « Tu autem non considerans magni episcopi ac patris nostri Petri honorem, ex quo cuncti per spem quam habemus in Domino nostro Jesu Christo, *pendemus* » etc. Neque ullus dubitandi locus reliquitur, quin ii eandem epistolam scripserint, dum in carcere detinerentur: ut proinde hinc fortasse Meletius perniciosissimi in Ægypto schismatis conflandi ansam arripuerit. Quod quidem cum nostro Baronio atisque viris doctis circa annum 506 contigisse existimamus.

(1) *De vir. illustr.*, cap. 78.(2) *Hist. eccl.*, lib. viii, cap. 9.(3) *Id.*, *ibid.*, cap. 10.

(4) Hieron., loc. cit.

(5) *Loc. cit.*, cap. 10.(6) *Loc. cit.*(7) Tillem., *Mém.*, tom. V, pag. 780, not. 5, sur S. Phileas.(8) *Act. mart. sinc.*, pag. 434.(9) *Osserv. letter.*, tom. III, pag. 41-47. — *Opusc. eccles.*, pag. 254 seqq.(10) *Hist. eccl.* lib. viii, cap. 13.

S. PHILEÆ

ECCLESIAE THMUITARUM EPISCOPI ET MARTYRIS

EXCERPTUM

EX EPISTOLA AD THMUITAS.

A*pu*d Euseb. Hist. eccl. lib. viii, cap. 10.

Τούτων ἀπάντων ὁποδειγμάτων ἡμῖν καὶ ὁπογραμ- A
μῶν καὶ καλῶν γνωρισμάτων ἐν ταῖς θείαις καὶ ἱεραῖς
Γραφαῖς κειμένων, οὐδὲν μελήσαντες (11) οἱ μακά-
ριοι οἱ σὺν ἡμῖν μάρτυρες, τὸ τῆς ψυχῆς ὄμμα πρὸς
τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν καθαρῶς τείναντες, καὶ τὸν ἐπ’
εὐσεβείᾳ θάνατον ἐν νῷ λαβόντες, ἀπρὶξ τῆς κλήσεως
εἶχοντο· τὸν μὲν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν εὐ-
ρόντες ἐνανθρωπήσαντα δι’ ἡμᾶς, ἵνα πᾶσαν μὲν
ἀμαρτίαν ἐκκόψῃ, ἐφόδια δὲ τῆς εἰς τὴν αἰώνιον
ζωὴν εἰσόδου ἡμῖν κατάθηται· Οὐ γὰρ ἀρπαγμὸν
ἡγήσατο τὸ εἶναι Ἰσα Θεῷ· ἀλλ’ αὐτὸν ἐκένωσε,
μορφὴν δούλου λαβὼν· καὶ σχήματι ἐθρεβίς ὡς
ἄνθρωπος, ἐυτὸν ἐταπεινώσεν ἕως θανάτου, θανα-
τόν δὲ σταυροῦ. Διὸ καὶ ζηλώσαντες τὰ μείζονα
χαρίσματα οἱ Χριστοφόροι μάρτυρες (12), πάντα μὲν
πόνον καὶ παντοίας αἰκισμῶν ἐπινοίας οὐκ εἰσάπαξ, B
ἀλλ’ ἤδη καὶ δεύτερον, τινὲς ὑπέμειναν· πάσας δὲ
ἀπειλὰς οὐ λόγους μόνον, ἀλλὰ καὶ ἔργοις τῶν δορυ-
φόρων κατ’ αὐτῶν φιλοτιμουμένων, οὐκ ἐνεδίδουν
τὴν γνώμην, διὰ τὸ τὴν τελείαν ἀγάπην ἐξω βάλ-
λειν τὸν φόβον.

cuntere certatim uiterentur, non tamen fracti sunt animo, eo quod perfecta charitas foras eiciebat timorem³.

Ἐὰν καταλέγειν τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ἐφ’ ἐκάστη
βασάνῳ ἀνδρείαν, τίς ἂν ἀρκέσειε λόγος; Ἀνάσεως
γὰρ οὐσης ἅπασι τοῖς βουλομένοις ἐνουβρίζειν, οἱ
μὲν ξύλοι ἐπαίοντο· ἔτεροι δὲ βάρδοις· ἄλλοι δὲ μά-
στιξιν· ἔτεροι δὲ πάλιν ἱμάσιν· ἄλλοι δὲ σχοινοῖς. Καὶ
ἦν ἡ θεὰ τῶν αἰκισμῶν ἐνηλλαγμένη καὶ πολλὴν
τῆν ἐν αὐτῇ κακίαν ἔχουσα. Οἱ μὲν γὰρ ὀπίσω τῶ
χείρῃ δεθέντες, περὶ τὸ ξύλον (13) ἐξηρτῶντο, καὶ C
μαγγάνοις τισὶ διετείοντο πᾶν μέλος. Εἶθ’ οὕτως
διὰ παντὸς τοῦ σώματος ἐπήγον ἐκ κελεύσεως οἱ βα-
σανισταί, οὐ καθάπερ τοῖς φονεῦσιν ἐπὶ τῶν πλευ-
ρῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς γαστρὸς καὶ κνημῶν καὶ
παραειῶν τοῖς ἀμυντηρίοις ἐκόλαζον (14)· ἔτεροι δὲ

¹ Philipp. ii, 6-8. ² I Joan. iv, 18.

(11) Οὐδὲν μελήσαντες. Scribe μελήσαντες, ut legitur in codice Med., Maz., Fuk. et Savil. Idem error ex eorumdem codicum auctoritate a nobis emendatus est rursus infra in hac Phileæ epistola.

(12) Οἱ Χριστοφόροι μάρτυρες. Id est Christo pl. ni. Sic Ignatius Antiochenus episcopus dictus est Θεοφόρος, id est Deo plenus.

(13) Περὶ τὸ ξύλον. Equuleum intelligo. Reis enim in equuleo suspensis, latera ferreis unguis exarabantur

I. Hæc omnia exempla ac signa et pulcherrima documenta in sacris litteris exstare cum scirent beatissimi qui nobiscum versati sunt martyres, absque ulla cunctatione, oculum mentis in supremum omnium Deum sincere defigentes, et mortem pro pietate libenti animo amplectentes, vocationi suæ pertinaciter inhæserunt. Quippe qui probe nossent, Dominum nostrum Jesum Christum nostra causa hominem idcirco factum fuisse, ut et peccatum omnino excinderet, et ad vitam æternam contententibus nobis subsidia itineris compararet. Non enim rapinam arbitratus est Christus, esse se æqualem Deo; sed exinanivit se ipsum, servi formam induens; et specie ipsa inventus quasi homo, humiliavit se ipsum usque ad mortem; et quidem mortem crucis⁴. Proinde meliora charismata consecrantes martyres qui Christum gestabant, omnes ærumnas, omnia tormentorum genera quæ excogitari potuerant, non semel, sed iterum ac sæpius nonnulli sustinuerunt. Et cum satellites non solum verbis minantes, sed etiam factis terrorem ipsis in-

II. Quorum virtutem et in singulis tormentis fortitudinem, quæ tandem oratio possit percensere? Nam cum eos injuria afficere cuius liceret, alii fustibus, alii virgis, alii flagris eos verberabant: quidam loris; nonnulli etiam funibus cædebant. Eratque hujusmodi cruciatuum spectaculum varium et multiplex plenumque malitiæ. Quidam enim illorum manibus post tergum revinctis ad stipitem suspendebantur: ac deinde universa corporis membra machinis quibusdam distendebantur. Post hæc tortores jussu judicis universo corpori, neque ut homicidis solet, lateribus duntaxat, sed etiam ventri, cruribus ac genis cruciatus ferreis

(14) Ἀμυντηρίοις ἐκόλαζον. Eadem verba habet Metaphrastes in Actis passionis Phileæ. Nicephorus emendat ἀμυντηρίοις τὰς κολάσεις. Recte, ut apparet: ἀμυντήρια autem sunt ungules, ut recte Rudnus vertit. Videntur tamen ἀμυντήρια aliquid plus esse, quam ungules. Nam Hesychius ἀμυντήριον ξίφος δίστομον interpretatur, id est gladium utrinque acutum: et in hoc crudelitas iudicium notatur, qui non contenti simplicibus unguis, novaculis ad exaranda martyrum latera utebantur.

ungulis adhibebant. Quidam vero altera manu ad porticum suspensi pendebant; quibus articulorum membrorumque omnium distensio quovis cruciatu erat acerbior. Alii vultibus in se mutuo conversis ad columnas alligabantur, pedibus solum non contingentibus; adeo ut vincula gravitate corporum adacta, acrius intenderentur. Atque id tolerabant non solum quandiu præses eos alloquebatur, aut audiendis ipsis vacabat, sed toto propemodum die. Nam ubi ad alios audiendos transierat, ministros officii sui relinquebat, qui prioribus imminerent; si forte quis tormentorum acerbitate victus a proposito desciscere videretur. Jubebatque eos absque ulla miseratione vinculis stringi, et postea cum jam animam exhalarent, humi abjectos trahi. Neque enim aiebat vel minimam nostri curam habendam esse: sed cunctos sic de nobis sentire, sic erga nos agere debere, quasi non amplius homines essemus. Hunc scilicet secundum cruciatum post verbera inimici nostri excogitaverant.

III. Quidam etiam post tormenta in nervo jacuerunt, pedibus ad quatuor usque foramina divaricatis; ita ut supini esse cogerentur, cum ob recentes plagarum cicatrices quas toto corpore gerebant, stare omnino non possent. Alii humi projecti jacebant præ nimia tormentorum acerbitate; et multo gravius quam dum cruciarentur spectaculum intuentibus præbebant, varia ac multiplicia tormentorum excogitata genera corporibus suis circumferentes. Quæ cum ita gererentur, alii in ipsis tormentis exspirabant, constantia sua pudorem incipientes adversario. Alii semineces in carcerem trusi, paucis post diebus doloribus oppressi vitam finierunt. Reliqui curantium remediis refocillati, tempore ipso ac diuturna carceris mora fidentiores evasere. Itaque cum postea juberentur eligere, utrum mallent, an contactis nefariis sacrificiis omni molestia liberari, et abominandæ absolutio- nis sententiã ab ipsis consequi; an vero sacrificare abnuentes capite damnari: omnes nihil cun-

(15) Τοὺς τῆ ἐξουσία ὑπηρετούμενους. Apparitores, seu officiales intelligit, qui prælecto Augustali obsequabantur. De hoc enim loquitur Phileas in hac epistola, et ἡγεμόνα eum vocat. Porro ἐξουσία fere de majoribus judiciis dicitur, qui habebant jus gladii; quæ Latine *potestas* appellatur, ut ait Ulpianus. Quæ vox eo sensu sæpius occurrit apud Joannem Chrysostomum. Porro præfectus Augustalis eo quidem tempore erat Hierocles, quem admodum scribit Epiphanius in hæresi Meletianorum.

(16) Τοῖς δεσμοῖς προσιέναι. Nova et insolens mihi videtur hæc locutio.

(17) Οὕτω καὶ διαροῖσθαι. Nostri codices Maz., Med. et Fuk. vocem addunt hoc modo, οὕτω ἐδόκουν διαν.....

(18) Ταύτην δευτέραν βάσανον. Raptationem intelligit. Primus enim cruciatus erat verberum ac plagarum et unguentum. Secundus, ut humi depositi traherentur et raptarentur in carcerem.

(19) Ἐπὶ τοῦ ξύλου κείμενοι. Pessime Langus catastam vertit. Hic enim τὸ ξύλον aliter sumitur ac supra. Nam supra quidem ponitur pro equuleo, ut ex Rufino monuimus. Hic vero pro nervo poni-

ἀπὸ τῆς στοᾶς μιᾶς χειρὸς ἐξηρητημένοι αἰωροῦντες, πάσης ἀλγηδόνος δεινότεραν τὴν ἀπὸ τῶν ἄρθρων καὶ μελῶν τάσιν ἔχοντες. Ἄλλοι δὲ πρὸς τοῖς κίονων ἀντιπρὸς τῶν ἐδοῦντο οὐ βεβηχόσι τοῖς ποσὶ, τῷ δὲ βάρει τοῦ σώματος βιαζομένων μετὰ τάσεως ἀνεκτομένων τῶν δεσμῶν· καὶ τοῦθ' ὑπέμενον, οὐκ ἐφ' ὅσον προσδιελέγετο, οὐδ' αὐτοῖς ἐσχόλαζεν ὁ ἡγεμῶν, ἀλλὰ μονονοῦχι δι' ὅλης τῆς ἡμέρας. Ὅτε γὰρ καὶ ἐφ' ἐτέρους μετέβαινε, τοῖς προτέροις καταλίμπανεν ἐξεδρεύειν τοὺς τῆ ἐξουσία αὐτοῦ ὑπηρετούμενους (15). εἰ ποῦ τις ἠττηθείς τῶν βασάνων ἐνιδιδόναι ἐδόκει· ἀφειδῶς δὲ κελεύων καὶ τοῖς δεσμοῖς προσιέναι (16). καὶ μεταταῦτα ψυχροβραγούντας αὐτοὺς κατατιθεμένων εἰς τὴν γῆν ἔλκεσθαι· οὐ γὰρ εἶναι κἄν μέρος αὐτοῖς φροντίδος περὶ ἡμῶν· ἀλλ' οὕτω καὶ διανοῖσθαι (17) καὶ πράττειν, ὡς μηκέτ' ὄντων· ταύτην δευτέραν βάσανον (18) ἐπὶ ταῖς πληγαῖς τῶν ὑπενωτίων ἐφευρόντων.

Ἦσαν δὲ οἱ καὶ μετὰ τοὺς αἰκισμοὺς ἐπὶ τοῦ ξύλου κείμενοι (19) διὰ τῶν τεσσάρων ὀπῶν διατεταμένοι ἄμφω τῷ πόδε, ὡς καὶ κατ' ἀνάγκην αὐτοῖς ἐπὶ τοῦ ξύλου ὑπτιοῦς εἶναι, μὴ δυναμένους (19*) διὰ τὴν ἔναυλα τὰ τραύματα ἀπὸ τῶν πληγῶν καθ' ὅλου τῷ σώματι ἔχειν. Ἐτεροὶ δὲ εἰς τοῦδαφος ριπέντες, ἔκειντο ὑπὸ τῆς τῶν βασάνων ἀθρόας προσβολῆς· δεινότεραν τὴν ἔψιν τῆς ἐνεργείας τοῖς δρόσι παρέχοντες, πικρίας καὶ ἀφόρους ἐν τοῖς σώμασι φέροντες τῶν βασάνων τὰς ἐπινοίας. Τοῦτων οὕτως ἔχόντων, οἱ μὲν ἐναπέθησκον ταῖς βασάνοις, τῆ καρτερίᾳ κατασχύναντες τὸν ἀντίπαλον· οἱ δὲ ἡμιθνήτες ἐν τῷ δεσμοτηρίῳ συγκλειόμενοι, μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας ταῖς ἀλγηδῶσι συνεχόμενοι ἐτελειοῦντο· οἱ δὲ λοιποὶ τῆς ἀπὸ τῆς θεραπείας ἀνακτῆσεως τυχόντες, τῷ χρόνῳ καὶ τῆ τῆς φυλακῆς διατριβῇ, θαρσαλεώτεροι ἐγίνοντο. Οὕτω γοῦν ἦν ἡ καὶ προσετέτακτο, αἰρέσεως κειμένης ἡ ἐφαψάμενον τῆς ἐναγοῦς θυσίας ἀνενόητον εἶναι, τῆς ἐπαράτου ἐλευθερίας (20) παρ' αὐτῶν τυχόντα· ἢ μὴ θύοντα, τὴν ἐπὶ θανάτῳ δίκην ἐκδέχε-

tur, id est compedibus ligneis. Latini etiam lignum eo sensu dixerunt. De his compedibus intelligendus est locus in *Actis martyrum Tarachi*, *Probi et Andronici*: *Cum verberatus esset, præses dixit: Mittite illi ferrum per quatuor loca nervorum, et dimittentis aliquam curam ei apponere.* Et in *Actis Luciani martyris*. Synesius in oratione *de regno*: *Ἄλλ' οὐ γὰρ μᾶλλον κινήσεται τῶν ἐν τῇ ποδοκᾶκῃ, τῷ φαυλοτάτῳ τῶν ξύλων.* Porro sicut in hac Phileæ epistola ξύλον modo pro equuleo sumitur, modo pro nervo: ita in *Actis Theodori martyris* quæ habentur apud Sarrum die 9 Novembris, lignum duplici modo accipitur.

(19*) Deest ἐσθητέναι, quod legit interpret. EDIT. PATROL.

(20) Τῆς ἐπαράτου ἐλευθερίας. Libertatem vocabant, cum quis vinculis solveretur, et libere quo vellet abire sineretur. Quæ vox non raro occurrit apud Eusebium, eo sensu quem dixi. Sic Arator in lib. 1 *Apostolicæ historię*:

..... *Damnatio justī*

Libertas est facta reis.

Id est absolutio et relaxatio.

σθαί· οὐδὲν μελλήσαντες, ἀσμένως ἐπὶ τὸν θάνατον Ἀ
 ἐχώρου. Ἦδισαν γὰρ τὰ ὑπὸ τῶν ἱερῶν Γραφῶν
 ἡμῖν προορισθέντα. Ὁ γὰρ θυσιάζων, φησί, θεοῖς
 ἑτέροις, ἐξολοθρευθήσεται· καὶ οὐκ ἔσονται
 σοὶ θεοὶ ἕτεροὶ πλὴν ἐμοῦ (21).

ciati, libenti animo ad mortem perrexerunt. Quippe
 probe norant, quæ in sacris litteris nobis præscri-
 pta sunt. Qui enim sacrificat diis alienis, ait Scri-
 ptura ^a, exterminabitur. Et iterum ^b: Non habebis
 deos alienos præter me.

EJUSDEM SANCTI PHILEÆ THMUITANI

EPISTOLA AD MELETIUM LYCOPOLYTANUM EPISCOPUM (22).

INITIUM EPISTOLÆ EPISCOPORUM.

HESECIUS, PACHOMIUS, THEODORUS, PHILEAS, MELETIO dilecto et comministro in Domino salutem.

Simplici ratione incerta verba æstimantes quæ B
 de te audiebantur, quibusdam ad nos pervenienti-
 bus nuntiatur aliena a more divino et regula eccle-
 siastica, quæ a te conantur, imo magis fiunt, quæ
 nec auribus suscipere vellemus, considerantes in
 magnitudine audaciam et conatus incertos. Sed
 quoniam in præsentia advenientes multi his fidem
 imposuerunt, et contestari facta non dubitabant,
 nimis admirantes compulsi sumus has litteras con-
 ficere ad te: qualem etiam commotionem (23) et
 tristitiam communiter omnibus, et singillatim uni-
 cuique, præbuit a te facta ordinatio in parœciis ad
 te minime pertinentibus, nec dicere etiam prævale-
 mus. Pauca tamen te arguentes non cessavimus.
 Lex est patrum et propatrum, quam nec ipse igno-
 ras, constituta secundum divinum et ecclesiasticum
 ordinem: nam cuncta pro Dei placito et zelo melio-
 rum. Ab ipsis est constitutum et fixum, in alienis
 parœciis non licere alicui episcoporum ordinatio-
 nes celebrare; quæ lex bene nimis magna est, et
 cum sapientia adinventata. Quoniam primum oportet
 conversationem et vitam eorum qui ordinantur,
 cum magna scrupulositate scrutari: deinde, ut
 omnis confusio et turbolentia auferatur; vix enim
 unusquisque parœciam regere poterit suam, et ma-
 gna solitudine multisque cogitationibus ministros
 reperire, cum quibus omne tempus vitæ transegit,
 et in manibus ejus sunt educati. Tu autem nihil
 horum considerans, nec futura contemplans, nec
 beatorum patrum nostrorum et Christo susceptorum
 per successiones legem, neque magni episcopi ac
 patris nostri Petri honorem, ex quo cuncti per spem
 quam habemus in Domino Jesu Christo, pendemus;

nec nostris incarcerationibus, et tentationibus, et
 cotidianis ac multiplicatis opprobriis, nec oppres-
 sionibus et angustiis apud omnes placatus, omnia
 pariter evertere ausus es. Pro quibus quæ tibi ex-
 cusationis occasio relinquetur? Sed forsitan dices:
 Egentibus gregibus ac desolatis, pastore non subsi-
 stente, ne multorum incredulitate multi subtrahan-
 tur, ad hoc perveni. Sed certissimum est, illos non
 egere: primum quia multi sunt circumeuntes, et
 potentes visitare; deinde etsi quid ab ipsis negligenti-
 us agebatur, oportuerat ex populo properare ac
 nos exigere pro merito. Sed sciebant se ministro-
 rum non esse egenos, et ideo ad hos petendos non
 pervenerunt. Sciebant, quod monentes eos ab hac
 inquisitione aut dimittebamur, aut cum omni scrupulositate
 flebat quod utile videbatur; flebat enim
 sub arguente, et in manibus probitate constituta
 cogitabatur. Tu autem tam viriliter quorundam
 considerans deceptiones, et inania verba, subreptus
 ad ordinationes prosiluisti. Si enim adstringebant
 circumstantes te, et compellebant ignorantes ordi-
 nem ecclesiasticum, oportuerat te sequentem regu-
 lam litteris nos edocere; et ita quod expedire vide-
 batur, flebat. Si forte persuadebant tibi quidam di-
 centes, de nobis finem esse factum (quod nec tibi
 ipsi erat ignotum, quod essent multi euntes et re-
 deuntes ad nos, qui poterant visitare), etsi hoc
 fuisset, oportebat te majoris patris expectare judi-
 cium, et hujus rei permissionem. Sed horum nihil
 cogitans, et aliud sperans, immo magis nostri cu-
 ram non gerens, præpositos quosdam populo provi-
 didisti: nam jam cognovimus, et schismata (24)
 fuisse, quod multis tua displicuit irrationabilis ordi-

^a Exod. xxii, 20. ^b Exod. xx, 3.

(21) Πλὴν ἐμοῦ. His ex Phileæ epistola recitatis Eusebius statim subdit: «Hæc sunt vere philosophi, nec minus Dei quam sapientiæ amatoris verba, quæ ante extremam judicis sententiam, adhuc in custodia constitutus, ad fratres Ecclesiæ suæ scripsit; partim quo in statu versaretur exponens; partim eos adhortans, ut pietatem in Christum etiam post obitum suum jamjam imminentem, mordicus reti-

nerent.»

(22) Hanc epistolam cum aliis ecclesiasticæ antiquitatis monumentis primus edidit v. cl. Scipio Maffei ex vetusto ms. codice capituli Veronensis in *Osserv. letter.*, tom. III, pag. 44-47, quo exhibetur *Historiæ fragmentum de schismate Meletiano.*

(23) *Commotionem*, Ms., *communionem.*

(24) *Schismata*. Ms., *chrismata.*

natio. Ad hæc nec beatissimi provisoris, et induti A *catiss alienis*: pariter suam erga illum demonstrans providentiam et exemplum, ac legem qua cum omni scrupulositate et cautela eligantur ordinandi. Adnuntiamus (25) in posterum tibi, ut regulæ tutam et salubrem terminum confirmare studeas (26).

Finis epistolæ episcoporum.

Hanc epistolam postquam suscepit et legit, nec rescripsit, nec ad eos perrexit ad carcerem, nec ad beatum Petrum iit: omnibus autem his episcopis, presbyteris ac diaconibus Alexandriæ apud carcerem martyrium passis, ingressus est statim Alexandriam. Erat autem in civitate quidam Isidorus nomine, moribus turbulentus, doctoris habens desiderium; et Arius quidam habitum portans pietatis, et ipse doctoris desiderium habens. Hi postquam cognoverunt cupiditatem Meletii, et quid

(25) *Ordinandi. Adnuntiamus. Ms., ordinando adnuntias.*

(26) *Studeas, Ms. studetur. In laudato codice, collectionis historię auctor relatæ quatuor episco-*

eset quod requireret, succurrentes ei, invidentes scilicet pontificatum B. Petri, ut cognoscatur concupiscentia Meletii, presbyteros quibus dederat potestatem B. Petrus de parœcia visitare Alexandriam, latentes Meletio demonstraverunt. Commendans eis occasionem Meletius, separavit eos, et ordinavit ipse duos, unum in carcere, et alium in metallo.

B His agnitis, B. Petrus cum multa patientia populo scripsit Alexandrino epistolam hoc modo (27).

porum epistolæ a Philea ut videtur conscriptæ, subdit statim quæ sequuntur.

(27) *Hoc modo.* Hanc autem epistolam S. Petri Alexandrini habes infra ad ann. 302 t. XVI.

CIRCA ANNUM DOMINI CCXCXVIII.

S. THEONAS EPISCOPUS ALEXANDRINUS.

NOTITIA.

(GALLAND., *Vet. Patr. Biblioth.*, t. IV, Proleg., p. viii.)

I. *Theonas quo tempore sedem Alexandrinam obtinuerit. Ejus præsulatus anni definiuntur. Sub eo floruit Pierius illius Ecclesiæ presbyter, vir summus. Theonæ memoria in fastis ecclesiasticis consignata.*

II. *Exstat ex antiqua versione ejus epistola ad Lucianum cubiculariorum præfectum digna plane quæ magni ducatur. Quandonam conscripta.*

III. *Ex Eusebio et Lactantio ejus integritas comprobatur.*

I. Maximo Ecclesiæ Alexandrinæ antistiti, qui C sub ejus nimirum regimine floruisse Pierium ad anno Probi imperatoris ultimo, Christi 282 decessit, ut auctor est Eusebius (1), successus est Theonas, qui annos novemdecim ministerio fuisse perfunctus traditur ab eodem Eusebio tam in *Chronico* quam in *Historia* (2), ut proinde supremum diem obierit anno 300 currente: siquidem anni 19, menses aliquos duntaxat attingisse Theonam, ex initio episcopatus Petri ejus successoris Dodwellus aperte demonstrat (3); ejusque sententiæ Tillemonium quoque adhærere comperimus (4).

Pauca sunt admodum a veteribus de Theona memoria: prodita. Illud unum discimus ex Eusebio (5):

* I Tim. v, 22.

(1) In *Chron.* ad ann. MCCCXCVII.

(2) *Id.*, *Hist. eccl.*, lib. vii, cap. ult.

(3) *Dissert. sing.* ad Pears. cap. 6, § 20, pag. 73.

(4) *Mém. ecclés.*, tom. IV, not. 2, sur S. Théon., p. 771.

(5) *Hist. eccl.*, l. c.

D (6) *Hist. patriarch. Alex.*, pag. 83.

(7) *Or. Christ.*, tom. II, pag. 396.

(8) *Spicil.*, tom. III, pag. 297 nov. edit.

præfecto inscripta, præclaris Christianæ pietatis et prudentiæ institutis referta, primævamque plane simplicitatem redolens. Et primum quidem, ab homine Græco fuisse illam perscriptam, ex eo constat quod auctor divinas Scripturas commemorans (9): *Eas, inquit, mira diligentia et largissimo impendio Ptolemæus Philadelphus in LINGUAM NOSTRAM traduci curavit.* Neque sane dubitare nos sinit epistolæ dictio, quin eam e Græco Latine redditam existimemus. Præterea scripta fuisse perhibetur epistola hujusmodi (10) *pace per bonum principem Ecclesiis concessa.* Denique testatur auctor (11), *principem ipsum nondum Christianæ religioni ascriptum, in cujus palatio cubiculariorum præfecti munere fungebatur Lucianus, ipsis Christianis velut fidelioribus vitam et corpus suum servandum credidisse.* Ex quibus ergo characteribus recte arguissis nobis videntur doctissimus Tillemontius (12) et Dacheriani *Spicilegii* nuperus editor (13), hanc epistolam haud aliter esse accipiendam quam de Diocletiani imperio, antequam ille anno 303 adversus Ecclesiam fureret; quam propterea Theonas episcopus Alexandrinus sæculo III desinente perscripserit.

III. Pórrò ad hanc sententiam astruendam locupletissimus testis accedit Eusebius (14): « Qualem, inquit, quantamque gloriam simul ac libertatem doctrina veræ erga supremum Deum pietatis — apud omnes Græcos pariter ac barbaros ante persecutionem nostra memoria excitatam consecuta sit, nos certe pro merito explicare non possumus. Argumento esse possit *imperatorum* (Diocletiani et Herculi M.) *benignitas erga nostros*: quibus regen-

das etiam provincias committebant, omni sacrificandi metu eos liberantes ob singularem, qua in religionem nostram affecti erant, benevolentiam. Quid opus est dicere de iis qui in *imperatorum palatiis versabantur*? Quid de imperatoribus ipsis? Qui domesticis suis eorumque uxoribus, liberis ac servis, ea quæ religionis suæ erant, tam verbis quam factis libere exsequendi coram semetipsis, potestatem dederunt, ipsis ob hanc fidei suæ libertatem gloriari ac se ostentare quodammodo permittentibus: eosque præ cæteris omnibus ministris quodam amore prosequantur. » Hæc episcopus Cæsariensis; qui paulo post in eandem sententiam scribit (15) « Dorotheum et reliquos *cubicularios pueros* summi honoris prærogativa ab imperatoribus ornatos fuisse, qui non minus ab iisdem diligebantur quam filii. » His consona refert Lactantius, qui ea tempestate testis ferme oculatus florebat. Sic enim ille (16): *Furebat ergo imperator* (Diocletianus) *jam non in domesticos tantum, sed in omnes. — Potentissimi quondam eunuchi necati, per quos palatium et ipse constabat.* Quæ quidem omnia si cum iis conferantur quæ ab initio ad finem usque in sua epistola tradit auctor; nemo enimvero fuerit, qui libens volensque sententiam modo propositam non amplectatur, quique detrectet Theonam episcopum Alexandrinum ejus auctorem agnoscere, ut proinde haud necesse sit alium a Diocletiano imperatorem querere cum Caveo (17) Constantium Chlorum, aut alium cum Dacherio (18) Theonam episcopum Cyzicenum: quo verus epistolæ auctor statuatur, simulque ipsius epistolæ integritas confirmetur.

SANCTI THEONÆ

EPISCOPI ALEXANDRINI

EPISTOLA AD LUCIANUM CUBICULARIORUM PRÆPOSITUM,

In qua monita Christiana et politica eidem suggerit S. Pater.

(Ex Acherii *Spicilegio*, tom. III, pag. 297-299.)

Theonas episcopus Luciano præposito cubiculariorum invictissimi principis nostri.

I. Gratias ago omnipotenti Deo et Domino nostro Jesu Christo, qui fidem suam per universum orbem in salutis nostræ unicum remedium manifestare, ac etiam in tyrannorum persecutionibus

ampliare non destitit: imo persecutionum procellis velut aurum in fornace expugnatum enituit, et ejus veritas ac celsitudo magis semper ac magis splenduit, ut jam pace per bonum principem Ecclesiis concessa, Christianorum opera etiam coram infidelibus luceant, et glorificetur inde Pater

(9) *Theon.*, epist. § 7.

(10) *Id.*, *ibid.*, § 1.

(11) *Ibid.*

(12) *Mém. eccl.*, tom. IV, pag. 771, not. 4, sur S. Théon., et tom. V, art. 3, pag. 7.

(13) *Spicil.*, l. e.

(14) *Hist. eccl.* lib. VIII, cap. 1.

(15) *Ibid.*, cap. 6.

(16) *De mortib. persecut.*, cap. 15.

(17) *Hist. litter.*, tom. I, pag. 172.

(18) *Spicil.*, l. e.

vester qui in caelis est Deus ¹; quod velut præcipuum a nobis pro salute nostra, si Christiani re potius quam verbis esse cupimus, quærendum atque exoptandum est. Nam si gloriam nostram quærimus, rem vanam caducamque appetimus, et quæ nos ipsos ad mortem perducit: at gloria Patris et Filii qui pro salute nostra cruci affixus fuit, nos salvos facit in redemptionem sempiternam; quæ maxima Christianorum est expectatio.

Non ergo, mi Luciane, te jactari aut puto aut volo quod multi ex palatio principis per te ad agnitionem veritatis pervenerunt, sed magis gratias Deo nostro referre decet, qui te bonum instrumentum in rem bonam confecit, teque apud principem sublimavit, ut Christiani nominis odorem in suam gloriam et multorum salutem diffunderes. Nam quanto magis princeps ipse nondum Christianæ religioni ascriptus, ipsis Christianis velut fidelioribus vitam et corpus suum curandum credidit; tanto decet vos sollicitiores, ac in illius salutem et curam diligentiores esse et prospectiores, ut per id plurimum Christi nomen glorificetur, et illius fides per vos qui principem fovetis, quotidie augeatur: nam quia nos maleficos olim et omnibus flagitiis refertos nonnulli priores principes putaverunt; sed jam videntes vestra bona opera, non possint nisi ipsum Christum glorificare.

II. Itaque summa ope vobis annitendum est, ne vos aliquid turpe aut inhonestum, ne flagitiosum nomen, sentiat; ne Christi nomen per vos ipsos blasphemetur.

Absit a vobis ut aditum alicui ad principem pretio vendatis; ut inhonesta aut precibus, aut pretio victi aliquo pacto principi suggeratis. Omnis avaritiæ ardor a vobis abscedat ², quæ idololatriam potius quam Christi religionem operatur. Nullum turpe lucrum Christiano, nulla duplicitas convenire potest, qui Christum simplicem et nudum amplectitur. Nulla scurrilitas aut turpiloquium inter vos habeatur ³. Omnia cum modestia, comitate, affabilitate et justitia exigantur, ut in omnibus nomen Dei et Domini nostri Jesu Christi glorificetur.

Officia vestra ad quæ singuli constituti estis, omni cum timore Dei et amore principis atque exacta diligentia exsequamini. Mandatum principis quod Deum non offendit, ab ipso Deo processisse putetis; amore pariter et timore, atque omni cum jucunditate perficite. Nihil est enim quod hominem magnis agitationibus fatigatum ita recreet, sicut intimi servitoris conveniens jucunditas, et benigna patientia; nec ulla iterum res econtrario illum perturbatione ita afficit et contristat, sicut tristitia impatientiaque, et ipsius servitoris submurmuratio. Absint hæc a vobis Christianis, qui zelo fidei inceditis; sed ut in vobis ipsis honorificetur Deus ⁴, omnia vitia mentis et corporis suppressite et calcate. Induimini patientia et affabilitate; virtutibus et spe

A Christi repleamini. Omnia propter ipsum Creatorem vestrum sufferte, omnia patimini, omnia vincite et supplantate, ut Christum Dominum acquiratis. Magna sunt hæc et laboribus plena: sed qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet; et illi quidem ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam ⁵.

III. Sed quia, ut sentio, diversis officiis estis ascripti, et omnium tu, Luciane, præpositus dicaris, quos omnes gratia Christi tibi concessa potens es et regulare et instruere; certus sum, non tibi displicebit me etiam de officiis illis aliqua particulatim et summarie tibi referre quæ sensero. Nam aliquid ex vobis servare privatas principis pecunias audio; alium vestes et ornamenta imperialia; alium vasa pretiosa; alium libros, quem non hunc adhuc ex credentibus intelligo, alium aliam suppellectilem. Quæ sane quemadmodum tractanda mihi videantur, paucis indicabo.

IV. Qui privatas principis pecunias detinet, omnia sub certo calculo conservet; paratus sit semper omnium certam reddere rationem: omnia scribat, etiam si possibile est, antequam alteri pecunias porrigat; nunquam memoriæ confidat, quæ ad diversa quotidie distracta facile labitur, ita ut sine scriptura, etiam quæ nullo pacto fuerunt ex corde nonnunquam affirmemus; nec vulgaris sit hujusmodi scriptura, sed quæ facile et clare omnia patet, et mentem requirentis sine scrupulo aut debitatione relinquat: quod facile fiet, si distincte quæ recipiuntur et per se scribantur, et quo tempore, et per quem recepta fuerint, et quo in loco: similiter et quod aliis erogatur, vel principis mandato impenditur per se suo ordine digeratur: fidelis sit ille servus et prudens, ut gaudeat Dominus cum super bona sua constituisse ⁶, et Christum in illo glorificet.

V. Nec minor erit illi diligentia et cura qui vestes et imperialia detinet ornamenta, quæ omnia sub certissimo indice habeat et adnotet quæ illa sint, qualia, quibus in locis recondita, quando ea acceperit et a quibus, an maculata sint vel sine macula: illa omnia sua diligentia conservet; sæpe revideat, sæpe pertractet ut facilius recognoscantur: omnia illi sint in promptu, omnia parata: petentis semper principis aut præpositi sui mentem in omni re petita clarissimam reddat; ita tamen ut omnia cum humilitate et jucunda patientia fiant, et Christi nomen etiam in re parva laudetur.

VI. Simili modo ille agat, cujus fidei credita sunt vasa argentea, aurea, crystallina, vel murrhina, escaria, vel potoria; omnia disponat, omnia notet, et quot qualesve sint in illis lapides pretiosi sua diligentia connumeret; omnia magna cum prudentia consideret, omnia suis locis et temporibus prodatur; cui dat et quando, a quibus ea recipit diligentissime

¹ Math. v, 16. ² Coloss. iii, 5. ³ Ephes. v, 4. ⁴ I Pct. iv, 11. ⁵ I Cor. ix, 25. ⁶ Math. ix, v, 45, 47.

inspiciat, ne error et suspicio mala etiam cum A
majori damno in rebus pretiosis occurrat.

VII. Ille tamen præcipuus inter vos erit et dil-
igentissimus, cui libros servandos princeps manda-
verit: huic ipse ex probata scientia sibi eliget vi-
rum gravem et magnis rebus aptum, ac omnibus
quæsitis respondere paratum, qualem Philadelphus
Aristeum intimum cubicularium in re hac delegit,
ac nobilissimæ bibliothecæ præposuit, quem ad
Eleazarum maximis cum muneribus pro traducenda
Scriptura sacra legatum misit: hic idem historiam
Septuaginta Interpretum plene scripsit. Si igitur ex
credentibus in Christum ad hoc ipsum officium ad-
vocari contingat, non spernat et ipse litteras sæc-
ulares et gentilium ingenia, quæ principem oble-
ctant. Laudandi sunt poetæ in magnitudine inge-
nii, in inventorum acumine, in expressionis pro-
prietate et eloquentia summa; laudandi oratores,
laudandi philosophi in genere suo; laudandi histo-
rici qui gestarum rerum seriem, majorum mores
et instituta nobis explicant, qui vivendi normam
ex antiquorum gestis ostendunt. Interdum et divi-
nas Scripturas laudari conabitur, quas mira dili-
gentia et largissimo impendio Ptolemæus Philadel-
phus in linguam nostram traduci curavit (19); lau-
dabitur et interim Evangelium, Apostolusque pro di-
vinis oraculis; insurgere poterit Christi mentio;
explicabitur paulatim ejus sola divinitas; omnia
hæc cum Christi adjutorio provenire possent.

Sciat ergo ille libros omnes quos princeps ha-
buerit; sæpe illos revolvat et suo ordine per in-
dicem pulchre disponat: si vero novos vel veteres
transcribi curabit, studeat emendatissimos habere
librarios: quod si fieri non potest, viros doctos
ad emendandum disponat, illisque pro laboribus ju-
ste satisfaciatur; veteres item codices pro indigentia
resarciri procuret, ornetque non tantum ad super-
stitiosos sumptus, quantum ad utile ornamentum;
itaque scribi in purpureis membranis et litteris au-
reis totos codices, nisi specialiter princeps deman-
daverit, non affectet; omnia tamen Cæsari grata,
maxima cum obedientia prosequatur. Suggestet pro-
posse et omni cum modestia principi, ut eos legat,
vel legi audiat libros, qui et statui et honori illius,
ac utilitati magis quam tantummodo voluptati con-
veniant: noscat ipse prius optime illos; sæpius
deinde coram principe laudet, ac eorum qui appro-
bant testimonium et auctoritates commode explicet,
ne suo sensui tantum videatur inniti.

VIII. Qui vero corpus principis curare habent,
sint in omnibus quam promptissimi, hilari semper,
ut diximus, vultu, faceti nonnunquam, sed summa
semper cum modestia, quam in vobis omnibus præ-
cæteris rebus laudet, illamque ex ipsa religione
Christi provenire cognoscat. Sitis et vos omnes

etiam corpore et indumentis mundi et nitidi, nulla
tamen superfluitate aut affectatione notandi, ne Chri-
stiana modestia deturpetur. Omnia suis temporibus
sint parata, et suo ordine quam optime digesta.
Sit ordo inter vos et diligentia, ne confusio in
opere, aut rerum amissio aliquo pacto proveniat:
disponantur orienturque opportuna loca pro captu
et dignitate locorum.

Sint insuper et servi vestri honestissimi, sint
compositi et modesti, et vobis quam convenientis-
simi; quos in vera doctrina omni cum patientia
et charitate Christi instruite et docete; quod si in-
structiones vestras negligant et parvipendant, a
vobis abjicite, ne illorum nequitia aliquo pacto in
vos redundet. Nam diffamatos dominos ex servo-
rum malignitate quandoque vidimus, et sæpe audi-
vimus.

Si ad Augustam accesserit princeps, vel ipsa ad
illum, sitis tunc vos quoque et oculis et gestu et
verbis omnibus quam compositissimi; videat illa
vestram continentiam et modestiam; videant illius
comites et pelissequæ, videant et admirentur, at-
que inde Jesum Christum Dominum nostrum in vo-
bis ipsis collaudent. *Loquela vestra semper sit
parca et modesta, atque religione velut sale con-
dita* ⁷. Nulla prorsus inter vos sit invidia, aut con-
tentio, quæ in omnem confusionem et divisionem
vos deduceret, et sic quoque in odium Christi et
principis atque summam abominationem perduce-
ret, nec lapis structuræ vestræ supra lapideum stare
posset.

IX. Et tu, Luciane charissime, cum sis sa-
piens ⁸, libenter supporta insipientes; et ipsi sa-
pientes fiant.

Nulli unquam molestiam inferte, nullum ad iram
concitate. Si vobis injuria irrogatur, in Jesum
Christum respicite; et quemadmodum optatis ut
vobis ipse remittat, sic et vos illis dimittite ⁹: et
tunc quoque, omnem invidiam supplantabitis; et
caput antiqui serpentis conteretis ¹⁰, qui vestris
bonis operibus et successibus omni cum astutia in-
sidiatur. Non prætereat dies quin opportuno tem-
pore dato aliquid sacrarum lectionum legatis, ali-
quid contemplantini, nec sacræ Scripturæ literaturam
prorsus abjiciatis; nihil adeo animam pascit et
mentem impingat, sicut sacræ faciunt lectiones:
sed ex illis hunc maxime capite fructum, ut pa-
tientia vestra juste et pie, hoc est in charitate
Christi, vestra officia exsequamini, et transitoria
omnia ob ejus promissiones æternas contemnatis,
quæ sane sensum omnem et intellectum humanum
exsuperant ¹¹, et vos ipsos in felicitatem perpetuam
conducent. Vale feliciter in Christo, mi domine Lu-
ciane.

⁷ Coloss. iv, 6. ⁸ II Cor. xi, 19. ⁹ Marc. xi, 25. ¹⁰ Rom. xvi, 20. ¹¹ Philipp. iv, 7.

(19) Notandus hic locus, ubi auctor laudat *divi-
nas Scripturas... quas... Ptolemæus Philadelphus in
LINGUAM NOSTRAM traduci curavit*. Hinc jure arguit

Acherius, hanc epistolam ab homine Græco fuisse
perscriptam.

ADDENDA

MONITUM

Ad sequentia Dionysii Alexandrini in sacram Scripturam Commentariorum fragmenta.

(Gallandii Biblioth. vet. Patr., Append. ad tom. XIV, quæ, eo jam demortuo, complementi causa ab erudito Anonymo ex mss. addita est.)

Quidquid passim ab aliis editum fuerat de Operibus Dionysii Alexandrini, collegit jam Gallandius in sua Bibliotheca (supra col. 1253), cujus etiam erudita prolegomena consuli poterunt. Reperi præterea tria illius fragmenta a Bonjoannio descripta. Primum complectitur scholia Commentariorum ejus ad initium Ecclesiastæ, videlicet a capite 1, vers. 1, ad caput III, vers. 11. Revera Dionysium nostrum in principium Ecclesiastæ fuisse commentatum, liquet ex Eusebio (1), ubi ait de Dionysii epistolis loquens : Βασιλειδῆ τῶν κατὰ Πεντάπολιν παροικίων ἐπισκόπων γραφῶν, φησὶν ἑαυτὸν εἰς τὴν ἀρχὴν διήγησιν πεποιῆσθαι τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ. « Ad Basilidem Pentapolitanarum Ecclesiarum episcopum scribens, ait se elucubrasset enarrationem in principium Ecclesiastæ. » Quo quidem in loco nonnulli legunt Ἐκκλησιαστικοῦ : sed Ἐκκλησιαστοῦ legendum esse præter fidem scholorum nostrorum, et veterem Christophoroni interpretationem testimonio est etiam Procopius Gazæus, qui ad Genes. cap. III, pag. 76, allegat hujusmodi scholia Dionysii nostri in Ecclesiasten.

Alterum Dionysii fragmentum, est illius expositio in caput Lucæ xxii, vers. 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48. Equidem non aliunde, quod sciam, constat, Dionysium nostrum in Lucam scholia scripsisse. Fieri tamen vel istud potuit, cum jam aliquammulta scriptorum ejus intercidisse constat : vel etiam ex aliis ejus operibus auctor Catenæ codicis nostri potuit laciniæ illas decerpisse, et illis versiculis subjunxisse. Certe in Catenæ a D. Thoma collecta Dionysius locum suum passim obtinet. Quamobrem nihil est cur fragmentum illud nostro scriptori abjudicemus.

Equidem in eis Christum nequaquam sanguine sudasse sibi velle videtur, sensumque evangelistæ fuisse proverbiali locutione innuere, « Quod non tenuibus quibusdam guttulis, quasque ad indicium modo apparentibus, Dominicum corpus perstillaverit ; sed quod vere uberiorum guttarum instar totum sudoribus perfundebatur. » Proinde ab eo dictum fuisse ὡς οἱ θρόμβοι, « ut grummi sanguinis. » Alioquin non fuisse dicturum ad instar horum fuisse sudores Christi. Quidquid porro sit de hujus interpretationis veritate, quæ a fundamento innititur satis infirmo ; inde tamen loci ipsius γρησιότης liquido confirmatur, nec adversum veras Christi passiones quidquam Marcio, Valentinus aliique veterum hæreticorum filii extundere possunt, cum præsertim statim subjiciat Dionysius : « Ostendebatur etiam per sudorum crassitiem, quia naturaliter, et reipsa, non vero specie tenus et phantastice homo erat Salvator, et naturalibus hominum, inculpatis tamen, serviebat passionibus. » Sunt et alia quædam in his fragmentis ad confirmanda dogmata Christiana opportunissima, cujusmodi est illud quod in tertio fragmento occurrit de Filii ὁμοουσιότητι. Quod quidem etiam Gallandius edendum curavit (2) : sed nos propter nonnullas discrepantes lectiones, et novi Codicis novam auctoritatem subjungendum antecedentibus censuimus.

(1) H. E. lib. vii, cap. 26.

(2) Tom. III, p. 197.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΙΣ

ΤΗΝ ΑΡΧΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΟΥ

DIONYSII ALEXANDRINI

COMMENTARIUM

IN PRINCIPIUM ECCLESIASTÆ

(3) ΚΕΦ. Α'.

Α

CAP. I.

Στιχ. α'. Υιὸν Δαβὶδ βασιλέως Ἰσραὴλ ἐν Ἱερουσαλήμ.

Οὕτω καὶ Ματθαῖος υἱὸν Δαβὶδ ὀνομάζει τὸν Κύριον.

Στιχ. γ'. Τίς περισσεία τῷ ἀνθρώπῳ ἐν παντί μόθῳ αὐτοῦ, ᾧ μόθῳ ὑπὸ τὸν ἥλιον;

Τίς γὰρ ἐκ τῆς τῶν γητῶν ἐργασίας πλουτήσας, δίπηχυς ὑπάρχων, τρίπηχυς ἐγένετο; ἢ τυφλὸς ὢν, ἀνέδλεψεν; Οὐκοῦν ὑπὲρ τὸν ἥλιον τοὺς πόρους περπτεύον. Ἐκεῖ γὰρ οἱ μόθοι τῶν ἀρετῶν διαβαίνουσι.

Στιχ. δ'. Γενεὰ πορεύεται, καὶ γενεὰ ἐρχεται. Ἡ δὲ γῆ εἰς τὸν αἰῶνα ἔστηκε.

Ἄλλ' οὐκ εἰς τοὺς αἰῶνας.

Στιχ. ιε'. Ἐλάλησα ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου τοῦ λέγειν Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμεγαλύνθη, καὶ προσέθηκα σοφίαν ἐπὶ κύβιν οἱ ἐγένοντο ἔμπροσθέν μου ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ ἡ καρδία μου εἶδε πολλὴν σοφίαν καὶ γνώσιν.

Στιχ. ιζ'. Παραβολὰς καὶ ἐπιστήμην ἔγνων· ὅτι καὶ γε τοῦτο προαίρεσις πνεύματος.

Στιχ. ιη'. Ὅτι ἐν πλήθει σοφίας πλήθος γνώσεως, καὶ ὁ προστιθεὶς γνώσιν προστίθησιν ἄληθια.

Ἐφυσιώθη, καὶ προσέθηκα σοφίαν, οὐχ ἣν ἔδωκεν ὁ Θεός, ἀλλὰ περὶ ἧς φησὶν ὁ Παῦλος· Ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστίν. Σολομῶν γὰρ καὶ ταύτην ἐπεπαιδεύετο (3') ὑπὲρ τὴν φρόνησιν ὑπὲρ πάντων τῶν ἀρχαίων· δείκνυσιν οὖν ταύτης τὸ μέτατον, ὡς ὁλοῖ καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ ἡ καρδία μου εἶπε (4) τὰ πολλὰ· σοφίαν καὶ γνώσιν, παραβολὰς καὶ ἐπιστήμης ἔγνων. Σοφίαν δὲ καὶ γνώσιν, οὐ τὴν ἀληθῆ, ἀλλ' ἢ τίς κατὰ Παῦλον

Vers. 1. Filii David regis Israel in Jerusalem.

Sic et Matthæus filium David ¹ nominat Dominum.

V. 3. Quæ exuberantia homini in omni afflictione sua, qua affigitur sub sole?

Quis enim ex rerum terrenarum labore ditescens, si bicubitali statura erat, tricubitalis evasit? Vel si cæcus, lumina recuperavit? Itaque ultra solem labores dirigendi sunt. Eo enim molestiæ virtutum pertranseunt.

V. 4. Generatio vadit, et generatio venit. Terra autem in sæculum stetit.

Sed non in sæcula.

V. 16. Locutus sum ego in corde meo ut dicerem: Ecce ego magnificatus sum, et adjeci sapientiam super omnes qui fuerunt ante me in Jerusalem; et cor meum vidit multam sapientiam et notitiam.

V. 17. Parabolas et scientiam novi: quia atqui (5) hoc voluntas spiritus.

V. 18. Quia in multitudine sapientiæ, multitudo cognitionis; et qui adjicit cognitionem, adjicit dolorem.

Inflatus sum frustra et adjeci sapientiam; non quam dedit Deus, at de qua dicit Paulus: Sapientia mundi hujus stultitia apud Deum est ². Salomon namque et hanc callebat plus quam prudentiam præ omnibus antiquis. Ostendit igitur quam sit frustranea, ut et quæ sequuntur manifestum faciunt. Et cor meum, inquit, vidit multa. Sapientiam et cognitionem, parabolas et scientias novi. Sapientiam videlicet et cognitionem, non veram, sed quæ, secu-

¹ Math. 1, 1. ² I Cor. III, 19.

(3) Ex Cod. Venet. XXI.

(3') Lege ἐπεπαιδευτο. EDIT. PATROL.

(4) Vel legendum εἶδε, vel εἶπεν, εἶδε.

(5) Etiam, atque.

dam Paulum, inbat. Dixit porro, sicut scriptum est, *etiam tria millia parabolas* ³, sed non spirituales, verum quales communi politia hominum congruunt: puta de animalibus vel medicamentis. Quare etiam urbane subjunxit: *Novi, quia atqui hoc est voluntas spiritus*. Multitudo autem cognitionis, non quæ sit sancti Spiritus, sed quod princeps operatur hujus mundi, mittitque supplantare animas, sollicitus valde de dimensionibus cæli, situ terræ, finibus maris. At qui harum rerum *adjicit cognitionem, adjicit dolorem*. Scrutantur enim et quæ sunt his altiora: quæ nempe necessitas sit ut ignis sursum feratur, aqua deorsum. Ac ubi didicerint, id contingere quia ille quidem levis est, hæc gravis; adjiciunt dolorem, quærentes cur non potius contra factum sit.

CAP. II.

V. 1. *Dixi ego in corde meo: Adesum, tenta ceu in oblectatione, et vide in bono. Atqui hoc vanitas.*

Tentaminis quippe gratia, et per accidens a venerabiliore et duriori vita venit in voluptatem. *Oblectationem* vocat, quam sic appellant homines. *In bono*, quæ item bona nominant: quæ haud quantum satis vivificant possessorem, quæ stultum efficiunt agentem.

V. 2. *Risui dixi hallucinationem: et lætitiæ, Quid istud facis?*

Duplicem risus habet hallucinationem: tum quia hallucinatio generat risus, et desleri non sinit peccata; tum quia vir hujusmodi hallucinatur, tempora et loca et personas mutans. Evitat enim lugentes. *Et lætitiæ, Quid istud facis?* Quid pergis ad eos quibus fas non est lætari? ad temulentos, et avaros, et rapaces? Ut quid autem *tanquam vinum* ⁴? Quia vinum cor exhilarat: mites enim efficit homines. Exhilarat illud etiam caro, quæ concinne et apte movetur.

V. 3. *Et cor meum dux viæ fuit in sapientia, et vincendi in lætitiis: donec videam quale bonum filii hominum, quod facient sub sole, numerum dierum vitæ eorum.*

Deductus, inquit, per sapientiam superavi voluptates in lætitiis. Scopus vero mihi cognitionis fuit, ut nulli rei vanæ vita vacaret; sed bonum invenirem, quo quis compos effectus, non aberrat ab utilis judicio. Quod sufficiens est temporarium, coextenditur autem toti vitæ.

V. 4. *Ampliavi opus meum, ædificavi mihi domos, plantavi mihi vineas.*

V. 5. *Feci mihi hortos et viridaria.*

V. 6. *Feci mihi natatoria aquarum, ut efficerem ex illis saltum germinantem ligna.*

V. 7. *Possedi servos et ancillas, et vernæ fuerunt*

³ Ill Reg. iv, 32. ⁴ Eccl. ii, 2, in O'.

(6) Ms. κτισζόμενον.

Α φυσιοί. Εἶπε δὲ, καθὰ γέγραπται, καὶ τρισχιλίω· παραβολὰς, ἀλλ' οὐ τὰς ἐν πνεύματι· ἀλλ' οἶαι τῇ κοινῇ πολιτείᾳ τῶν ἀνθρώπων ἀρμόστουσιν· οἷον περὶ ζῶων ἢ φαρμάκων. Διδὸν καὶ ἀποσκώπτων ἐπιγράφειν. Ἔργων, ὅτι καὶ γε τοῦτο ἐστὶ προαίρεσις πνεύματος. Πληθος δὲ γνώσεως, οὐ τοῦ ἀγίου Πνεύματος, ἀλλ' ὅπερ ὁ ἀρχὼν ἐνεργεῖ τοῦτου τοῦ κόσμου, καὶ ἐπιπέμπει σκελιζέσθαι τὰς ψυχὰς, πολυπραγμονῶν οὐρανοῦ μέτρα, γῆς θέσιν, θαλάσσης πέρατα. Ἄλλ' ὁ προστιθέει τούτων γινώσιν, προστίθουσιν ἀλγῆμα. Ἐρευνώσι γὰρ τὰ τούτων βαθύτερα, τίς ἡ χρεια τοῦ τὸ πῦρ ἀνω χωρεῖν, τὸ δὲ ὕδωρ κάτω; καὶ μαθόντες, ὅτι τὸ μὲν ὦς κοῦφον, τὸ δὲ ὡς βαρὺ, προστιθέεται ἀλγῆμα, καὶ διατὶ μὴ ἀνάπαυιν;

B

ΚΕΦ. Β'.

Στιχ. α'. *Εἶπον ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου Δεῦρο, κείρασαι ὡς ἐν εὐφροσύνῃ, καὶ ἴδε ἐν ἀγαθῷ. Καὶ γε τοῦτο ματαιότης.*

Πείρας γὰρ ἔνεκα, καὶ κατὰ συμβεβηκὸς ἀπὸ τοῦ σεμνοτέρου καὶ κατετακτικότες βίωσι ἦλθεν εἰς τὴν ἡδονὴν. *Εὐφροσύνην* δὲ φησιν, ἣν ὀνομάζουσιν ἀνθρώποι. Ἐν ἀγαθῷ δὲ, ἃ καλοῦσιν ἀγαθὰ, ἅπερ οὐχ ἱκανὰ ζωοποιεῖν τὸν κτησάμενον (6), ἃ ματαιοὶ τὸν πράττοντα.

Στιχ. β'. *Τῷ γέλωτι εἶπον περιφορὰν, καὶ τῇ εὐφροσύνῃ, τί τοῦτο ποιεῖς;*

Διπλὴν ὁ γέλωτος ἔχει περιφορὰν· ὅτι τὴν περιφορὰν γεννᾷ γέλωτας, καὶ πενθεῖν οὐ συγχωρεῖ τὰς ἀμαρτίας, καὶ ὅτι οὗτος περιφέρεται, καιροῦ καὶ τόπου ἐναλλάττων καὶ πρόσωπα. Φεύγει γὰρ τοὺς πενθοῦντας. Καὶ τῇ εὐφροσύνῃ, τί τοῦτο ποιεῖς; τί πορεύῃ πρὸς οὐς οὐ θέμις εὐφραίνεσθαι; πρὸς τοὺς μεθύσους καὶ πλεονέκτας καὶ ἄρπαγας; Διὰ τί δὲ ὡς οἶνον; Ἐπειδὴ τὴν καρδίαν οἶνος εὐφραίνει. πρᾶσθῦμος γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ἐργάζεται· εὐφραίνει δὲ αὐτὴν καὶ ἡ σὰρξ, εὐτακτα κινουμένη καὶ μέτρια.

Στιχ. γ'. *Καὶ ἡ καρδία μου ὠδήγησεν ἐν σοφίᾳ, καὶ τοῦ κρατῆσαι ἐπὶ εὐφροσύνῃ, ἕως οὗ εἰδῶ ποῖον τὸ ἀγαθὸν τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὃ ποιήσουσιν ὑπὸ τὸν ἥλιον, ἀριθμὸν ἡμερῶν ζωῆς αὐτῶν.*

Ἐδηγηθεὶς, φησιν, διὰ σοφίας κατεκράτησα τῶν ἡδονῶν ἐπὶ εὐφροσύνῃ· σκοπὸς δὲ μοι τῆς γνώσεως τὸ ἐπὶ μηδενὶ ματαίω τὴν ζωὴν ἀσχολῆσαι, εὐρεῖν δὲ τὸ ἀγαθόν· οὐ τις τυχῶν, οὐχ ἀμαρτάνει τῆς τοῦ συμφέροντος χρίσεως. Ὁ διαρκὲς ἐστὶ καὶ πρόσκαιρον, τῇ δὲ ἀπάσῃ ζωῇ παρατεινεται.

Στιχ. δ'. *Ἐμεγάλυνα ποίημά μου ὑποδομήσά μοι οἴκους· ἐφύτευσά μοι ἀμπελώνας.*

Στιχ. ε'. *Ἐποίησά μοι κήπους καὶ παραδείσους.*

Στιχ. ζ'. *Ἐποίησά μοι κολυμβήθρας ὕδατων, τοῦ ποιῆσαι ἀπ' αὐτῶν δρυμὸν βλαστῶντα ξύλα.*

Στιχ. ζ'. *Ἐκτησάμην δούλους καὶ κραιβίσκας,*

καὶ οἰκογενεῖς ἐγένοντό μοι. Καί γε κτήσις βοῶ-
καλλοῦ καὶ ποιμνίου ἐγένετό μοι πολλή, ὑπὲρ
πάντας τοὺς γενομένους ἔμπροσθέν μου ἐν Ἰε-
ρουσαλήμ.

Στιχ. η'. Συνήγαγόν μοι καὶ γε ἀργύριον, καὶ
γε χρυσίον, καὶ περιουσιασμοὺς τῶν βασιλέων καὶ
τῶν χωρῶν. Ἐποίησά μοι ἕδοντας καὶ ἀδούσας,
καὶ τρυφήματα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οἰνοχόας
καὶ οἰνοχόον.

Στιχ. θ'. Καὶ ἐμεγαλύνθη, καὶ προσέθηκα παρὰ
πάντας οἱ ἐγένοντο ἔμπροσθέν μου ἐν Ἰερουσα-
λήμ. Καὶ γε σοφία ἐστάθη μοι.

Στιχ. ι'. Καὶ πᾶν ὃ ἤτησαν οἱ ὀφθαλμοί μου,
οὐκ ἀφείλον ἀπ' αὐτῶν. Οὐκ ἀπεκάλυσα τὴν
καρδίαν μου ἀπὸ πάσης εὐφροσύνης.

Θεωρεῖς, ὅπως πλήθος οἰκῶν καὶ ἀγρῶν, καὶ τῶν
λοιπῶν, ὧν φησιν, ἀριθμήσας, εἶτα μηδὲν ἐν τούτοις
ἐπιπερὸς εὐρῶν· οὐδὲ γὰρ τὴν ψυχὴν ἐξ αὐτῶν βελ-
τίων ἐγένετο, οὐδὲ διὰ τοῦτο τὴν πρὸς θεὸν οἰκειώσιν
ἐκτήσατο· ἀναγκαιῶς ἐπὶ τὸν ἀληθῆ πλοῦτον, καὶ τὴν
βεβαίαν ὑπαρξίν τὸν λόγον μετατίθησιν. Δεῖξαι τοίνυν
βουληθεὶς ποῖα τῶν κτημάτων ἴσταιται τῷ κτησα-
μένῳ, μένει τε αὐτῷ διηνεκῶς καὶ αἰσάζεται, ἐπήγαγε·
Καὶ γε σοφία ἐστάθη μοι. Μόνη γὰρ αὕτη μένει, τὰ
δ' ἄλλα φεύγει καὶ ἀφίσταται, ὅσα φθάσας ἠρίθμησε.
Σοφία τοίνυν ἐστάθη μοι, χάρις δὲ αὐτὴν ἐστάθη.
Ἐκεῖνά τε γὰρ πίπτει, καὶ πεσεῖν ποιεῖ τοὺς αὐτοὺς
ἐπιτρέχοντας. Ἄλλὰ γὰρ σύγκρισιν θεῖναι τῆς σο-
φίας, καὶ τὴν (7) ἀνθρώπων ἀγαθῶν νομιζομένων
βουλόμενος, ταῦτα ἐπήγαγε· Καὶ πᾶν ὃ ἤτησαν οἱ
ὀφθαλμοί μου, οὐκ ἀφείλον ἀπ' αὐτῶν, καὶ τὰ ἐξῆς·
οὐ μόνον τούτους κακίζων τοὺς μόχθους, οὐς οἱ ἐν
εὐφροσύνῃ τρυφῶντες πάσχουσι μοχθοῦντες, ἀλλὰ
καὶ οὐς πρὸς ἀνάγκην καὶ βίαν οἱ ἄνθρωποι μοχθοῦν-
τες ὑπομένουσι, τροφῆς ἕνεκεν τῆς ἐφημέρου, ἐν
ἰδρωτί τοῦ προσώπου τὰς τέχνας ἐργαζόμενοι. Ὁ μὲν
γὰρ μόχθος πολὺς, φησιν, ἡ δὲ τέχνη ἡ ἐκ τοῦ μόχθου
πρόσκαιρος, οὐδὲν προτιθεῖσα (8) τῶν τερπομένων
χρήσιμον. Διόπερ τὸ κέρδος οὐδέν. Ἐνθα γὰρ οὐκ
ἔστι περισσεῖα, οὐδὲ κέρδος. Εἰκότως τοίνυν ματαιό-
της τὰ σπουδασθέντα, καὶ προαίρεσις πνεύματος.
Πνεῦμα δὲ, τὴν ψυχὴν ὀνομάζει. Ἡ γὰρ προαίρεσις,
ἔστι ποῖον, οὐ κίνησις. Καὶ ὁ Δαβὶδ· Εἰς χεῖράς
σου παρατίθημι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ γε ἀληθῶς
σοφία ἐστάθη μοι, ὅτι με γυνῶναι καὶ συνίεναι πε-
ποίηκε τοῦ λέγειν πᾶν ὃ τι οὐκ ἔστι περισσεῖα ὑπὸ
τὸν ἥλιον. Εἰ τοίνυν ἀγαθοῦ κέρδους ἐπιθυμοῦμεν, εἰ
περισσεῖαν θέλομεν, εἰ ἀφθαρτοὶ ζητοῦμεν εἶναι, μοχ-
θήσωμεν μόχθους τοὺς ὑπὲρ τὸν ἥλιον τρέχοντας. Ἐν
τούτοις γὰρ οὐκ ἔστι ματαιότης, οὐδὲ προαίρεσις τοῦ
εἰκαίου, καὶ μάτην ὧδε κάκει περισπαυμένου πνεύ-
ματος.

Στιχ. ιβ'. Καὶ ἐβλέψα ἐγὼ τοῦ ἰδεῖν σοφίαν καὶ
περιφορὰν καὶ ἀφροσύνην· ὅτι τίς ἄνθρωπος, ὃς
ἐλεύσεται ὀπίσω τῆς βουλῆς σύμπαντα ὅσα
ἐποίησεν αὕτη;

* Psal. xxxix. 6.

(7) Τῶν.

A mihi. Atqui possessio armeni et gregis fuit mihi
multa, præ omnibus qui fuerunt ante me in Jeru-
salem.

V. 8. Collegi mihi atque argentum, atque aurum,
et substantias regum et regionum. Feci mihi canto-
res et cantatrices, et oblectamenta filii hominis, po-
cula et pocillatorem

V. 9. Et magnificatus sum, et adjeci præ omnibus
qui fuerunt ante me in Jerusalem. Atqui sapientia
stetit mihi.

V. 10. Et omne quod postulaverunt oculi mei,
non abstuli ab eis. Non prohibui cor meum ab omni
lætitia.

B Vides quomodo multitudinem domorum et agro-
rum, ac reliquorum quæ commemorat, enumeret.
Deinde nihil in his utile reperiens; nec enim quoad
animam ex his melior evaserat, neque per hoc fami-
liaritatem cum Deo adquisierat; necessario ad
veras divitias, et stabilem essentiam sermonem
transfert. Cum igitur vellet ostendere quænam pos-
sessiones possessori permaneant, perseverent apud
eum jugiter, ac servantur, subjunxit: *Atqui sapien-
tia stetit mihi.* Sola enim hæc manet: cætera dif-
fugiunt et abscedunt, quæcunque antea enumeravit.
Sapientia itaque stetit mihi, et ego per illam steti.
Illa namque excidunt, et præcipitant quotquot ad
illa recurrunt. At enim volens comparisonem in-
stituere sapientiæ, et honorum humanorum quæ
talia reputantur, hæc subtexit: *Et omne quod
postulaverunt oculi mei, non abstuli ab eis, et cæte-
ra,* non modo malos ostendens hujusmodi labores,
quos qui in lætitia laborant, sustinent; verum etiam
quoscunque vi ac necessitate laborantes homines
tolerant, quotidiani victus causa, in sudore vultus
artes exercendo. Labor enim multus est, inquit,
ars autem quæ ex labore est, temporaria, nihil
afferens utile eorum quæ delectant. Quamobrem
etiam emolumentum nullum est. Ubi enim non est
exuberantia, neque emolumentum. Merito igitur
vanitas sunt res circa quas tanta est sollicitudo,
et voluntas spiritus. Spiritum hic animam nominat.
Voluntas enim, est qualitas, non motus. Et David
ait: *In manus tuas commendo spiritum meum* *.
Atqui vere sapientia stetit mihi, quia effecit ut ego
cognoscerem ac intelligerem, quo dicerem omne
quod non est exuberantia sub sole. Si ergo bonum
emolumentum desideramus, si exuberantiam vola-
mus, si incorruptibiles quærimus esse; laboremus
labores qui ultra solem currunt. In his enim non
est vanitas, neque voluntas rei supervacue, et spi-
ritus frustra ultro citroque abrepti.

V. 12. Et aspexi ego ut viderem sapientiam, et
hallucinationem, et imprudentiam. Nam quis ho-
mo, qui ibit pone consilium omnia quæcunque fecit
hæc?

(8) Forte προστιθεῖσα.

Sapientiam dicit, quæ est ex Deo, quæ et illi A stetit. Hallucinationem et imprudentiam, humanos labores, et frustraneam stultamque in illis oblectationem. Hæc cognoscens, et quod sit medium eorum, veramque sapientiam beatam deprædicans, subjunxit : *Nam quis homo qui ibit pone consilium? Hoc enim consilium nos veram sapientiam docet, hallucinationisque et imprudentiæ liberationem largitur.*

V. 15. *Et vidi ego, quod exuberantia est sapientia super insipientiam, ut exuberantia lucis super tenebras.*

Non juxta comparisonem hæc dicit. Quæ enim contraria sunt, seseque invicem conficiunt, comparari nequeunt : sed statuit, alterum eligendum esse, fugiendum alterum. Tale est et illud : *Dilexerunt homines tenebras magis quam lucem* ⁶. Nam *magis* hoc loco electionem notat diligentis, non rerum comparisonem.

V. 14. *Sapientis oculi in capite ejus : et insipiens in tenebris incedit.*

In terram pronus semper, obtenebratamque habens animæ facultatem principem. Equidem omnes homines in capite oculos habemus, si constitutio corporis attendatur. Sed loquitur de oculis mentis. Sicut enim oculi suis in cælum non respiciunt, propterea quod naturaliter formatus est ut in ventrem sit pronus : ita et mens ejus, qui semel illectus fuit a voluptatibus, difficile inde divellitur, propterea quod non *perspicit in omnia præcepta Domini* ⁷. Et rursus : *Caput Ecclesiæ Christus est* ⁸. Sapientes sunt, qui *in via ejus ambulant* ⁹, siquidem ipse dixit : *Ego sum via* ¹⁰. Oportet igitur ut sapiens semper oculos mentis in ipsam Christum intendat, ut pro nulla re, neque pro prosperitate rei extollatur, neque pro infornio contemnat : quia *judicia ejus abyssi sunt* ¹¹, quod exactius ex sequentibus cognosces.

V. 14. *Et novi atque ego, quia occursum unus occurret omnibus ipsis.*

V. 15. *Et dixi ego in corde meo : Sicut occursum insipientis occurret mihi : et utquid sapientiam professus sum ego?*

Series orationis per ea quæ sequentur curat pusillanimes erga hanc vitam affectos, qui triste nescio quid mortem reputant, et corporeas vicissitudines, ac propterea lucrum nullum esse ducunt vitæ virtuosæ, quia nihil differunt in accidentibus his quæ æque contingunt sapienti et insipienti. Hallucinationis igitur verba dicit, quæ propendit in insipientiam, quare etiam subinfert : *quia insipiens ex abundanti loquitur* ¹² : insipientem se, vel etiam omnem ita reputantem vocans. Damnamus igitur turpem hanc cogitationem, ac proinde in corde formidans, illam dixit ; veritus omnino omnium, qui

⁶ Joan. iii, 19. ⁷ Psal. cxviii, 6. ⁸ Ephes. v, 23. ⁹ Psal. cxviii, 1. ¹⁰ Joan. xiv, 6. ¹¹ Psal. xxv, 7. ¹² Eccl. ii, 15.

(9) Dionysii et Nili.

Σοφίαν φησὶν τὴν παρὰ Θεοῦ, ἢ καὶ αὐτῷ ἐστάνη. Περιφορὰν δὲ καὶ ἀφροσύνην, τοὺς ἀνθρώπινους μόχθους, καὶ τὴν ἐπ' αὐτοῖς τέρψιν εἰκαίαν καὶ ἀνέητον. Ταῦτα διαγνοὺς, καὶ τί τὸ μέσον αὐτῶν, καὶ τῆς ἀληθοῦς σοφίας μακαρίζων, ἐπήγαγεν· Ὅτι τις ἀνθρώπος, ὃς ἐλεύσεται ὀπίσω τῆς βουλῆς; Ἀυτῆ γὰρ ἡ βουλή ἡμᾶς σοφίαν τὴν ὄντως διδάσκει, περιφορὰς τε καὶ ἀφροσύνης ἀπαλλαγὴν χαρίζεται.

Στιχ. ιγ'. Καὶ εἶδον ἐγὼ, ὅτι περισσεύει ἐστὶ τῆ σοφία ὑπὲρ τὴν ἀφροσύνην, ὡς περισσεύει τὸ φῶς ὑπὲρ τὸ σκότος.

Οὐ κατὰ σύγκρισιν τοῦτο φησιν. Ἀσύγκριτα γὰρ τὰ ἐναντία καὶ ἄλληλα φθείρονται· ἀλλ' ὅτι τὸ μὲν αἰρετικὸν ἔγνω, τὸ δὲ φευκτόν. Τοιοῦτον καὶ τὸ· *Ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι τὸ σκότος μᾶλλον ἢ τὸ φῶς*. Τὸ γὰρ μᾶλλον, τῆς αἰρέσεως τοῦ ἀγαπήσαντος, οὐ τῆς τῶν πραγμάτων συγκρίσεως.

Στιχ. ιδ'. Τοῦ σοφοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν κεφαλῇ αὐτοῦ, καὶ ὁ ἀφρων ἐν σκότει κορεύεται.

Κάτω νεύων ἀεὶ, καὶ ἐσοκισμένην ἔχων τὸ ἡγεμονικόν. Καὶ μὴν πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐν τῇ κεφαλῇ τοὺς ὀφθαλμοὺς κεκτῆμεθα, κατὰ τὴν τοῦ σώματος θέσιν. Ἄλλὰ περὶ τῶν τῆς διανοίας ὀφθαλμῶν λέγει. Ὅσπερ γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ χοίρου εἰς οὐρανὸν οὐκ ἀνανεύουσι, διὰ τὸ φυσικῶς πεπλάσθαι ἐπὶ γαστέρα νεύειν· οὕτως ὁ νοῦς τοῦ ἀπαξ ἐγγλυκανθέντος τὰς ἡδοναῖς, δυσασπασάτως ἐκείθεν ἔχει διὰ τὸ μὴ ἐπιβλεπεῖν ἐπὶ πάσας τὰς ἐντολάς τοῦ Κυρίου. Καὶ πάλιν· *Ἡ κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας ὁ Χριστός ἐστι*. Σοφοὶ δὲ οἱ τῇ ὁδῷ αὐτοῦ πορευόμενοι, διὰ τοῦ εἰπεῖν αὐτόν· *Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδός*. Δεῖ οὖν πάντοτε τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς τὸν σοφὸν εἰς αὐτὸν τείνειν τὸν Χριστόν, ἵνα ἐπὶ μηδενί, μήτε ἐπὶ εὐήμερις πράγματος ἐπαίρηται, μήτε ἐπὶ κακοπραγίᾳ ὀλιγωρεῖν. τῷ τὰ κρίματα αὐτοῦ ἀδύσσοις εἶναι, ὅπερ ἀκριβέστερον γνώσῃ ἐκ τῶν ἐσομένων.

Στιχ. ιδ'. Καὶ ἔγνω καὶ γὰρ ἐγὼ, ὅτι συνάντημα ἐν συναντήσεται πᾶσιν αὐτοῖς.

Στιχ. ιε'. Καὶ εἶπα ἐγὼ ἐν καρδίᾳ μου ὡς συνάντημα τοῦ ἀφρονος συναντήσεται μοι, καὶ ἵνα τί ἐσοφισάμην ἐγὼ;

(9) Ἡ ἀκολουθία τοῦ λόγου διὰ τῶν ἐσομένων θεραπεύει τοὺς μικροψύχους διακειμένους περὶ ταύτην τὴν ζωὴν, οἷς χαλεπὸν τι τὸ τοῦ θανάτου νομίζεται, καὶ αἱ σωματικαὶ ἀνωμαλῖαι, καὶ διὰ τοῦτο κέρδος οὐδὲν εἶθεται τοῦ κατ' ἀρετὴν βίου, διὰ τὸ μηδὲν διαφέρειν ἐν τοῖς συμπύμασι τούτοις ἐπὶ σοφοῦ τε καὶ ἀφρονος. Τῆς περιφορᾶς οὖν ῥήματα λέγει· ῥεψάσης ἐπὶ τὴν ἀφροσύνην, ὅθεν καὶ ἐπιφέρει· *Ὅτι ἀφρων ἐκ περισσέυματος λαλεῖ*· ἀφρονα ἑαυτὸν, ἢ καὶ πάντα τὸν οὕτω λογιζόμενον εἰπόν. Καταγινώσκων οὖν τῆς ἀτόπου ἐννοίας ταύτης· διὸ καὶ ἐν καρδίᾳ ὑποστελλόμενος εἶπεν αὐτὴν· δεδεικνῶς πάντως

τὴν ἐκ τῶν ἀκούεσθαι μελλόντων δικαίαν κατάγνωσιν, ἅ ἐπι λογισμῷ λύει τῆς ἀπορίας τὴν ἐνοστασιν. Τὸ γὰρ, *Ἦνα τί ἐσοφισάμην*, ἐνδύάζοντος ἦν, καὶ ἀμφιβάλλοντος, ἢ καλῶς τῇ σοφίᾳ ἢ μάτην προσανάλωμα, ἦγε τοῦ ἀφρονος οὐδὲν διαφέρει πλεονεκτήματα, τοὺς αὐτοὺς ἐν τῷ νῦν αἰῶνι ὁμοίως αὐτῷ πάθειν ὑποκείμενος. Διὰ δὲ τοῦτο, *Περὶ σὸν*, φησιν, *ἐδάλησα ἐν καρδίᾳ μου*, μὴδὲν νομίσας εἶναι μέσον σοφοῦ καὶ ἀφρονος.

Στιχ. ις'. *Ἐπειδὴ οὐκ ἔστι μνήμη τοῦ σοφοῦ μετὰ τοῦ ἀφρονος εἰς τὸν αἰῶνα.*

Παροδικὰ μὲν γὰρ τὰ τοῦ βίου συμπτώματα, εἴτε καθέστηκε λυπηρὰ, περὶ ὧν φησιν· *Καθότι ἤδη τὰ πάντα ἐπελήσθη*· ἐπειδὴ χρόνου μικροῦ παραδραμόντος, λήθη τὰ συμβαίνοντα βιωτικά τοὺς ἀνθρώπους σβέννυται. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἷς ταῦτα συμβέβηκαν, οὐχ ὁμοίως μνημονεύονται, εἰ καὶ συμπτώμασι βιωτικοῖς παραπλησίως ὑπήνησαν. Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τούτων μνημονεύονται, ἀλλ' ὥσπερ ἀν σοφίας ἔσχον ἢ ἀφροσύνης, ἀρετῆς ἢ κακίας. Τούτων γὰρ αἱ μνήμαι τοὺς ἀνθρώπους, διὰ τὰς ἐπ' αὐτοὺς ἀμοιβάς, οὐ σβέννυται. Διὰ τοῦτο ἀκολουθῶς ἐπήγαγε· *Καὶ πῶς ἀποθαεῖται ὁ σοφὸς μετὰ τοῦ ἀφρονος; Θάνατος μὲν γὰρ ἀμαρτωλῶν πονηρός· μνήμη δὲ δικαίου μετ' ἐγκωμίων γίνεται· ἔρομα δὲ ἀσεβοῦς σβέννυται.*

Στιχ. κβ'. *Ὅτι γίνεται τῷ ἀνθρώπῳ ἐν καρδίᾳ μόχθῳ.*

Τῷ ὄντι γὰρ τοὺς εἰς τὸν περισπασμὸν τοῦ βίου τὴν ψυχὴν ἀσχολοῦσιν, ἐπαλήθης μὲν ἡ ζωὴ, οἷόν τις κέντροις, ταῖς τῶν πλειόνων ἐπιθυμίαις, τὴν καρδίαν μαστιζοῦσα. Ἐπώδυνος δὲ ἡ περὶ τὴν πλεονεξίαν σπουδὴ· οὐ τοσοῦτον οἷς ἔχει εὐφραϊνομένη, ὅσον ἀλγυνομένη τοὺς λείπουσι· καὶ τῆς μὲν ἡμέρας δαπανωμένης ἐν μόχθοις, τῆς δὲ νυκτὸς ἀποπεμπούσης τῶν ὀμμάτων τὸν ὕπνον ταῖς τοῦ κέρδους φροντίσι. Ματαία οὖν ἡ σπουδὴ τοῦ πρὸς ταῦτα βλέποντος.

Στιχ. κδ'. *Καὶ οὐκ ἔστιν ἀγαθὸν ἀνθρώπου, εἰ μὴ ὃ φάγεται καὶ πίνεται καὶ δεῖξει τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἀγαθὸν ἐν μόχθῳ αὐτοῦ. Καὶ γὰρ τοῦτο εἶδος ἐρῶ, ὅτι ἀπὸ χειρὸς Θεοῦ ἔστιν.*

Στιχ. κε'. *Ὅτι, τίς φάγεται καὶ πίνεται παρ' αὐτοῦ;*

Ὅτι μὴ περὶ αἰσθητῶν βρωμάτων ὁ λόγος νῦν, αὐτὸς ἐποίησε· *Ἀγαθὸν πορευθῆναι εἰς οἶκον πένθους, ἢ εἰς οἶκον πότου, καὶ τὰ τοῖσδε νῦν ἐπήγαγε· Καὶ δεῖξει τῇ ψυχῇ αὐτοῦ ἀγαθὸν ἐν μόχθῳ αὐτῆς.* Καὶ τοι οὐκ ἀγαθὸν τῇ ψυχῇ αἰσθητῶν βρωμάτων ἢ πόμα. Ἡ γὰρ σὰρξ προστρεφομένη, πολεμεῖ τῇ ψυχῇ καὶ συστασιάζει κατὰ τοῦ πνεύματος. Πῶς δὲ καὶ οὐ παρεκ Θεοῦ ἀσάτων βρωμάτων* καὶ μέθη; Οὐκοῦν περὶ μυστικῶν φησι. Πνευματικῆς γὰρ τραπέζης οὐδεὶς μεταλήψεται, μὴ παρ' αὐτοῦ κεκλημένος, καὶ τῆς σοφίας ἀκούσας· *Ἐλθέ, καὶ φάγε.*

auditari essent, justam condemnationem, per mentem solvit difficultatis instantiam. Illud enim: *Ut quid sapientiam professus sum?* hærentis erat ac dubitantis, rectene vel frustra quid sapientie impenderit, vel an ab insipiente sua nihil differat emolumenta, quippe qui iisdem atque ille in hac vita passionibus similiter obnoxius esset. Propterea vero, *Abundans*, inquit, *locutus sum in corde meo*, nihil esse medium ratus inter sapientem et insipientem.

V. 16. *Quia non est memoria sapientis cum insipiente in sæculum.*

Transitoria enim sunt vitæ accidentia; ei vel tristitia fuerint, de quibus ait: *Sicut jam omnia oblivioni tradita sunt*¹²; quia parvo tempore prætergresso, oblivione accidentia vitæ humanæ extinguuntur. Quin et ipsi quibus hæc contingere, haud similiter recordantur, tametsi non diversis vitæ eventibus obnoxii fuerint. Non enim de his recordantur, nisi prout habet quisque sapientiam vel insipientiam, virtutem vel vitium. Horum enim memoriæ apud homines, propter vicissitudines in illis contingentes, non extinguuntur. Propterea consequenter adjunxit: *Et quomodo morietur sapiens cum insipiente*¹³? *Mors* quidem enim *peccatorum mala*¹⁴: *memoria vero justii cum laudibus fit, nomen vero impii extinguitur*^{15, 17}.

V. 22. *Quia fit homini in omni molestia.*

Revera pro iis qui distractioni vitæ animam occupant, dolorosa est vita, quasi quibusdam stimulis, desiderii rerum ampliorum, cor flagellans. Tristis est sollicitudo circa avaritiam: non tantum pro iis quæ habet læta, quantum dolens pro iis quæ sibi desunt; die in laboribus impenso, nocte fugante somnum ab oculis lucri curis. Vanum est igitur studium hominis ad hæc respicientis.

V. 24. *Et non est bonum hominis, nisi id quod comedit et bibit, et ostendet animæ suæ bonum in labore ipsius. Atqui hoc vidi ego, quia a manu Dei est.*

V. 25. *Quia, quis comedit et bibit ab ipso?*

Quo pateat de sensibilibus escis nunc non esse sermonem, ipsemet inferet: *Bonum ire ad domum lactus, quam ad domum potus*¹⁶, et quæ istis nunc adjunxit: *Et ostendet animæ suæ bonum in labore ejus.* At enim non est bonum animæ cibus aut potus sensibilis. Caro enim magis magisque enutrita, bellum infert animæ, et seditiose agit adversus spiritum. Quomodo autem etiam non præter Deum fuerint cibi intemperantes et ebrietas? Itaque de mysticis loquitur. De spirituali enim mensa nemo participabit, nisi ab eo vocatus, ac sapientie obaudiens, dicenti: *Veni et comede*¹⁸.

¹² Eccl. II, 16. ¹³ Ibid. ¹⁴ Psal. xxxiii, 22. ^{15, 17} Prov. x, 7. ¹⁶ Eccl. vii, 3. ¹⁸ Prov. ix, 5.

CAP. III.

A

ΚΕΦ. Γ.

V. 3. *Tempus occidendi, et tempus sanandi.*

Occidendi qui peccat non indulgenda, sanandi habentem vulnus quod remedium pati possit.

V. 4. *Tempus flendi, et tempus ridendi.*

Tempus flendi, quando tempus est passionis, dicente Domino: Amen dico vobis, quia flebitis et plorabitis²⁰. Ridendi, de resurrectione. Dolor enim vester, inquit, in gaudium erit²¹.

V. 4. *Tempus plangendi, et tempus saltandi.*

Quando quis animo versat mortem, quam Adæ transgressio intulit, *plangendi: festivos cælus agendi* contra, quando in mentem venit quam exspectamus per novum Adam resurrectionem ex mortuis.

V. 6. *Tempus custodiendi, et tempus proferendi.*

Tempus custodiendi Scripturam adversus indignos, proferendi vero dignis. Vel etiam, legis littera ante Incarnationem, tempus fuit ut custodiretur: ut promatur vero, ubi effloruit Veritas.

V. 7. *Tempus tacendi, et tempus loquendi.*

Tempus loquendi, quando non desint auditores qui sermonem suscipiant: tacendi, quando pervertunt sermonem auditores, ut dicit Paulus: *Hæreticum hominem post unam et secundam admonitionem abdicat*²².

V. 10. *Vidi igitur distractionem, quam dedit Deus filiis hominum, ut distraherentur in ea.*

V. 11. *Universa quæ fecit bona in tempore. Atqui sæculum dedit in corde eorum, ut non inveniat homo opus, quod operatus est Deus ab initio et usque in finem.*

Et hoc verum est. Nemo enim opera Dei omnino comprehendere valet. Opus porro Dei est mundus. Hujus nemo invenire potest quod sit ab initio et usque in finem, id est, constitutum ei tempus, et præfinitos illi terminos. Siquidem ignorantiam Deus totum sæculum in cordibus nostris dedit, ut quidam ait: *Paucitatem dierum meorum annuntia mihi*²³. Ita pro nostra utilitate finis sæculi hujus, vitæ nempe præsentis, ignoratur.

Στιχ. γ'. *Καιρός τοῦ ἀποκτείναι, καὶ καιρός τοῦ ἰάσασθαι.*

Ἀποκτείναι τὸν ἀσύγνωστα πταίοντα, ἰάσασθαι τὸν ἔχοντα πληγὴν ἀνεξομένην φάρμακον ἐπιδέξασθαι.

Στιχ. δ'. *Καῖρος τοῦ κλαῦσαι, καὶ καιρός τοῦ γελάσαι.*

Καιρός τοῦ κλαῦσαι, ὅτε ὁ καιρός τοῦ πάθους, λέγοντος τοῦ Κυρίου· Ἄμην λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαίσετε καὶ θρηνησετε. Γελάσαι δὲ, περὶ τῆς ἀναστάσεως. Ἡ γὰρ λύπη ὑμῶν, φησὶν, εἰς χαρὰν γερήσεται.

Στιχ. δ'. *Καιρός τοῦ κόψασθαι, καὶ καιρός τοῦ ὀρχεῖσθαι.*

Ὄταν λογισηταί τις τὸν θάνατον, ὄνπερ ἡ τοῦ Ἀδάμ παράβασις ἐπήνεγκε, *κόψασθαι*· *πανηγυρίσαι* δὲ, ὅταν εἰς νοῦν λάβωμεν ἦν προσδοκῶμεν διὰ τὸν νέον Ἀδάμ ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν.

Στιχ. ε'. *Καιρός τοῦ φυλάξαι, καὶ καιρός τοῦ ἐκβαλεῖν.*

Καιρός τοῦ φυλάξαι τὴν Γραφὴν ἐπὶ τοῖς ἀναξίοις, ἐκβαλεῖν δὲ τοῖς ἀξίοις. Ἡ καί, τὸ νομικὸν γράμμα πρὸς τῆς Ἐπιδημίας, καιρός ὑπήρχε φυλάττεσθαι· ἐκκληθῆναι δὲ, ἥνικα ἤνθησεν ἡ Ἀλήθεια.

Στιχ. ζ'. *Καιρός σιγῆν, καὶ καιρός τοῦ λαλεῖν.*

Καιρός τοῦ λαλεῖν, ὅταν ὦσιν οἱ τὸν λόγον δεχόμενοι ἀκροαταί· τοῦ δὲ σιγῆν, ἥνικα διαστρέφοντες τὸν λόγον οἱ ἀκροώμενοι, ὡς φησὶ Παῦλος· *Ἄρετικὸν ἀνθρώπου μετὰ μίαν καὶ δευτέραννουθεσίαν παραιτοῦ.*

Στιχ. υ'. *Εἶδον οὖν τὸν περισπασμόν, ὃν ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, τοῦ περισπᾶσθαι ἐν αὐτῷ.*

Στιχ. ια'. *Τὰ σύμπαντα ἠέπολησε καλῶ ἐν καιρῷ. Καὶ γὰρ σύμπαντα τὸν αἰῶνα ἔδωκεν ἐν καρδίᾳ αὐτῶν, ὅπως μὴ εὖρη ἄνθρωπος τὸ ποίημα, ὃ ἔπολησεν ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τέλους.*

Καὶ τοῦτο ἀληθές ἐστιν. Οὐδεὶς γὰρ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ δλοκλήρως καταλαβεῖν δύναται. Ποίημα δὲ τῷ Θεοῦ ὁ κόσμος. Τοῦτου οὐδεὶς εὖρεῖν τὸ ἀπ' ἀρχῆς καὶ μέχρι τέλους, τούτεστι τὸν τεταγμένον αὐτῷ χρόνον, καὶ τὴν ὀρθοθεῖσαν ἐπ' αὐτῷ προθεσμίαν δύναται. Ἐπειδήπερ ἀγωνίαν ὁ Θεὸς σύμπαντα τὸν αἰῶνα ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἔδωκεν, ὡς φησὶ τις· *Τὴν ὀλιγότητα τῶν ἡμερῶν μου ἀνάγγειλόν μοι.* Οὕτω πρὸς τὸ συμφέρον ἡμῖν τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος τούτου, δηλαδὴ τῆς παρουσίας ζωῆς, ἠγγόηται.

²⁰ Luc. vi, 25; Joan. xvi, 20. ²¹ Joan. xvi, 20. ²² Tit. iii, 10. ²³ Psal. ci, 24.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ ⁽¹⁰⁾

ΕΡΜΗΝΕΙΑ

Εἰς τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου κατὰ Λουκᾶν κεφ. κβ' στίχ. μβ'-μψ'.

DIONYSII ALEXANDRINI

INTERPRETATIO

In S. Evangelii secundum Lucam cap. xiii vers. 42-48.

Στίχ. μβ'. Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. Πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου, ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω.

Ἄλλὰ ταῦτα μὲν εἰρήσθω περὶ τοῦ θελήματος. Τό γε μὴν, *Παρελθέτω τὸ ποτήριον*· οὐκ ἔστι (11) μὴ προσελθέτω, ἢ ἐγγισάτω μοι. Τὸ γὰρ παρερχόμενον πάντως κατ' ἐκείνον γίνεται πρότερον, καὶ πρόσεισιν αὐτῷ ἔπερ παρέρχεται. Εἰ γὰρ μὴ πλησιάσῃ, οὐκ ἂν παρέλθοι. Οἰκείουται γὰρ τὸ πρόσωπον τῶν ἀνθρώπων, ὡς γενόμενος ἀνθρώπος. Διόπερ καὶ τότε, τὸ μὲν τὸ ἑαυτοῦ τὸ ἔλαττον παραιτεῖται ποιεῖν· αἰτεῖ δὲ τὸ τοῦ Πατρὸς τὸ μείζον γενέσθαι, τὸ θεῖκόν θέλημα, ἔπερ πάλιν κατὰ τὴν θεότητα, ἐν θέλημά ἐστι τὸ αὐτοῦ καὶ Πατρὸς. Τὸ γὰρ Πατρικὸν θέλημα, τὸ διὰ πειρασμοῦ παντὸς ἐπίσκη διελεῖν, διάγοντος αὐτὸν θαυμασίως αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς μὴ μέχρι τοῦ πειρασμοῦ, μηδὲ εἰς αὐτὸν εἰσελεῖν, ἀλλ' ὑπεράνω τοῦ πειρασμοῦ, καὶ μετ' αὐτὸν γενέσθαι· ὅπως δὲ οὐδὲ ἀδύνατον, οὐδὲ ἀπρακτόν, οὐδ' ὑπεναντίον τοῦ βουλήματος τοῦ Πατρὸς τὸν Σωτῆρα αἰτεῖν· Ἔστι δὲ δυνατόν, ὡς ὁ Μάρκος αὐτοῦ ἀπεμνημόνευσε λέγοντος· Ἄββᾶ, ὁ πάτερ, πάντα σοι δυνατό· καὶ δυνατό εἰ βούλεται, ὡς Λουκᾶς φησὶν αὐτὸν εἰρηκέναι· Πάτερ, εἰ βούλει, παρένεγκε τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. Τὸ οὖν Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς τοὺς εὐαγγελιστὰς κατανεμηθὲν, τὴν πᾶσαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διάθεσιν, ἐκ τῆς ἐκάστου φωνῆς συντίθησιν. Οὔτε γὰρ αἰτεῖται παρὰ τοῦ Πατρὸς, ὃ μὴ ὁ Πατὴρ βούλεται. Τὸ γὰρ· *Εἰ βούλει*, ὑποταγῆς καὶ ἐπεικειας ἔστιν, οὐκ ἀγνοιας, οὐδὲ ἀμφιβολιας ἢ ἠδωτικόν. Διὰ τοῦτο ἡ ἑτέρα Γραφή φησὶν· Πάντα σοι δυνατό· ἔπειτα. Κἂν τοῦτο πάλιν τὸ εἰκτικόν (12) καὶ ταπεινόφρον ὁ Ματθαῖος διαγράφει, *εἰ δυνατόν ἐστι* λέγων. Εἰ μὴ γὰρ οὔτε ἀρμόσοιμι τὴν διάνοιαν, τάχα τινὲς ἐκδέξοιντο ἀσεβῶς τό, *εἰ δυνατόν ἐστι*, ὡς

V. 42. Pater, si vis transferre hunc calicem a me. Verumtamen non voluntas mea, sed tua fiat.

Et hæc quidem de voluntate dicta sint. Illud tamen : *Pertranseat calix*, est : Non amplius accedat, sive appropinquet mihi. Quod enim pertransit, omnino prope illud sit prius, et juxta illud quod pertransit. Si enim non appropinquet, pertransire non potest. Usurpat namque personam hominum, quippe factus homo. Quamobrem et tunc, minus quod suum est recusat facere : postulat vero fieri majus, quod Patris est, divinam nempe voluntatem, quæ rursus secundum divinitatem, una voluntas est ejus et Patris. Paterna enim voluntas fuit, ut per omnem tentationem irruentem transiret : deducente eum mirabiliter ipso Patre non usque ad tentationem, nec ut in ipsam ingrediatur, sed ut fiat super tentationem, et præter ipsam. Omnino autem neque impossibile, neque quod fieri nequeat, aut contrarium sit voluntati Patris, fieri credas Salvatore postulare. Possibile est, ut Marcus ejus meminit dicentis : *Abba, pater : omnia tibi possibilia* ²⁴ : possibilia si vult. Sicut Lucas ait illum dixisse : *Pater, si vis, transfer calicem hunc a me*. Igitur Spiritus sanctus in evangelistas distributus integram Salvatoris nostri affectionem, ex cuiusque dictione componit. Neque enim a Patre postulatur, quod Pater ipse nolit. Illud namque : *Si vis*, subjectionis et docilitatis est, non ignorantiam aut dubietatem indicabat. Propterea alia Scriptura dicit : *Omnia tibi possibilia*. Quamvis in hoc rursus quod deprecantis ac humilis sit Matthæus describit, *Si possibile est* ²⁵ inquit. Nisi enim hoc modo sensum coaptem, facile possent quidam impie accipere illud : *Si possibile est*, quasi quædam Deus

²⁴ Marc. xiv, 36. ²⁵ Matth. xvi, 59.

(10) Hæc duæ tantum voces sunt ex cod. Veneto 494, f. 56, unde fragmentum descriptum est ; reliqua tituli et numeros ipse adjecit.

(11) Forte οὐκέτι.

(12) Forte, κτλ τούτω π. τ. εὐκτικόν. Μοχ οὕτως pro οὕτε.

facere nequeat, exceptis iis quæ facere non vult. Sed . . . confestim roboratus secundum humanitatem a Paterna divinitate, tutiorem postulationem facit, nec amplius idipsum vult, sed ut placet Patri gloriose, et constanter, et plene. Hoc enim audit Joannes, ipso dicente, qui sublimissima et divinisissima quæque sermonum et operum Salvatoris digessit: *Et calicem quem dedit mihi Pater meus, annon bibam illum* ²⁶? Bibere porro calicem, erat ut ministerium implens, totamque tentationis œconomiam, fortiter morem gereret Patri volenti ut terminaret et supergrederetur ærumnas. Illud: *Quid me dereliquisti* ²⁷? sequebatur utique ex iis quæ antea postulaverat. Cur mihi hactenus mors conjuncta est, et nondum calicem circumfero? Hanc

puto fuisse Salvatoris sententiam in concisa hac voce. Et vera sane dicit, et tamen non fuit derelictus. Sed statim exhibet, ut postulavit, et pertransiit. Atque hujus rei videtur mihi fuisse symbolum, quod porrectum est illi acetum. Mutatum enim vinum innuebat facile promptam illius mutationem atque conversionem quam recepit, pro passione nempe impassibilitatem, et pro morte immortalitatem, et pro eo ut judicaretur, judicare; et pro eo ut sibi tyrannice imperaretur, regnare accipiens. Spongia enim, ut existimo, integram omnino sancti Spiritus in eo exstantem attemperationem ostendit; et calamus sceptrum regale, ac divinam legem subindicavit. At hyssopus vivificam salutaremque ejus resurrectionem, per quam et nos incolumitati restitutos reddidit.

V. 43. *Apparuit autem illi angelus e caelo confortans eum.*

V. 44. *Et cum jam esset in agonia intensius orabat. Fuit autem sudor ejus, ut grummi, qui descendunt in terram.*

Proverbialis locutio est de iis qui vehementissime dolent et collectantur: *Sanguinis sudor*; et de iis qui amare queruntur: *Sanguines flet*. Dicens, ut *grummi sanguinis*, non grummos sudoris ostendit sanguinis. Non enim ad instar horum dixisset fuisse sudores. Hoc enim, ut *grummi*, significat. Quin potius volens ostendere, quod non tenuibus quibusdam guttulis, quasi ad indicium modo apparentibus Dominicum corpus perstillaverit: sed quod vere uberiorum guttarum instar totum sudoribus perfundebatur, sanguinis grummos ad representandam rei imaginem assumpsit. Ostendebatur porro quemadmodum etiam per intensissimam orationem, et multam agoniam, ita etiam per sudorum crassitiam, quia naturaliter et reipsa, non vero specietenus et phantastice, homo erat Salvator, et naturalibus hominum, inculpatis tamen, inserviebat passionibus. Nihilominus illud: *Potestatem habeo ponere animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* ²⁸,

²⁶ Joan. xviii, 41. ²⁷ Matth. xviii, 46; Marc. xv, 34. ²⁸ Joan. x, 18.

(13) Confer. Theophyl. in Marcum.

(14) Lege ὑγάσεν.

A τινῶν ὄντων ἀδυνάτων τῷ Θεῷ ποιῆσαι, πλὴν μόνου οὐ μὴ βούλεται. Ἄλλ᾽... παραχρῆμα ἐπιβρώσθεὺς κατὰ ἀνθρωπότητα ὑπὸ τῆς Πατρικῆς θεότητος, ἀσφαλεστέραν ποιεῖται τὴν αἰτησίαν, καὶ οὐκέτι αὐτὸ βούλεται, ἀλλ' ὡς ἀρέσκει τῷ Πατρὶ ἐνδόξως καὶ καρτερῶς καὶ πλήρως ποθεῖν. Τοῦτο γὰρ ἤκουσεν Ἰωάννης αὐτοῦ λέγοντος, ὁ τὰ μεγαλειότατα καὶ θειώτατα τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων καὶ ἔργων ὑπομνηματισάμενος *Καὶ τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ Πατήρ μου, οὐ μὴ πῶ αὐτό;* Πιεῖν δὲ ἦν τὸ ποτήριον, πληρῶσαι τὴν διακονίαν, καὶ πᾶσαν τοῦ πειρασμοῦ τὴν οἰκονομίαν, ἀνδρείως ἐχόμενον τοῦ Πατρὸς ἐλομένου διανύσαι, καὶ ὑπερβῆναι τὰ δεινὰ τὰ δέ, *Τί με ἐγκατέλειπες;* ἦν ἄρα οἷς προηξίωσεν ἀκόλουθον. Τί μοι μέχρι νῦν ὁ θάνατος συνέζευκται, καὶ οὐπὼς τὸ ποτήριον περιφέρω; Ταύτην τοῦ Σωτῆρος τὴν διάνοιαν ἐν τῇ συντόμῳ φωνῇ τεκμαίρομαι γεγενῆσθαι.

B Καὶ ἀληθῆ γε εἶπεν (13), καὶ οὐκ ἐγκαταλείπεται. Ἄλλ' εὐθύς ἐξέπιεν, ὡς ἤξιωσε, καὶ παρελήλυθε. Καὶ τοῦτό μοι δοκεῖ τὸ παρενεχθῆν ὄξος αὐτῷ γεγενῆσθαι σύμβολον. Ὁ γὰρ ἐντροπίας οἶνος διεσφαιμένον ἴσως τὴν ὄξειαν αὐτοῦ τροπὴν καὶ μεταβολήν, ἦν κατεδέξατο, ἀντὶ τοῦ πάθους τὴν ἀπάθειαν, καὶ ἀντὶ τοῦ θανάτου τὴν ἀθανασίαν, καὶ ἀντὶ τοῦ κρίνεσθαι τὸ κρίνειν, ἀντὶ τοῦ τυραννεῖσθαι τὸ βασιλεύειν μεταλαβῶν. Ὁ τε γὰρ σπύγγος, ὡς οἶμαι, τὴν ὀκνηδί' ὄλου τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν αὐτῷ γενομένην ἀνάκρασιν ἐπέφηνε· καὶ ὁ κάλαμος τὸ βασιλεῖον σκίπτρον, καὶ τὸν θεῖον νόμον ὑπέφηνεν. Ὁ δὲ ὕσσωπος τὴν ζωτικὴν καὶ σωτήριον ἔργασιν αὐτοῦ, δι' ἧς καὶ ἡμᾶς ὕγια (14) ἔδειξεν.

Στιχ. μγ'. *Ἐφθῆ δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐπισχῶν αὐτόν.*

Στιχ. μδ'. *Καὶ γεγόμενος ἐν ἀγωνίᾳ ἐκτετατότερον προσήχηστο. Ἐγένετο δὲ ὁ ἰδρώς αὐτοῦ, ὡς οἱ θρόμβοι (15) οἱ καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.*

Παροιμία λέγεται ἐπὶ τῶν σφόδρα λυπουμένων καὶ ἀγωνιώντων, *αἱματος ἰδρωσις* ὡσπερ καὶ ἐπὶ τῶν πικρῶς ὀδυρομένων, *αἱματα κλαίει*. Ὅτι ὡσεὶ θρόμβοι αἱματος εἰπῶν, οὐ θρόμβους ἰδρώτος ἀπεφῆναι αἱματος. Οὐ γὰρ ἂν καθ' ὁμοιότητα τούτων εἴρηξε γενέσθαι τοὺς ἰδρώτας. Τοῦτο γὰρ ὡσεὶ θρόμβοι παρίστησι. Θέλων δὲ μάλλον δηλώσαι, ὡς οὐχὶ λεπταῖς τισὶ νοήσι, καὶ οἷον ἐνδείξας χάριν ἐπιφαινομέναις, τὸ δεσποτικὸν ἐνοτιζέτο σῶμα, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς ἀδρῶν σταγόνων δίκην ὅλον τοῖς ἰδρώσι περιεστάζετο, τοὺς τῶν αἱμάτων θρόμβους εἰς εἰκόνα τοῦ γεγεννημένου παρεῖληφεν. Ἐδῆλου δὲ ἄρα ὡσπερ καὶ διὰ τῆς ἐντεταμένης προσευχῆς, καὶ τῆς πολλῆς ἀγωνίας, οὕτω καὶ διὰ τῆς τῶν ἰδρώτων παχύτητος, ὡς φύσει καὶ ἀληθῶς, ἀλλ' οὐκ ἐπιδείξει καὶ φαντασίᾳ, ἀνθρωπῶς τε ἐχηρημάτισεν ὁ Σωτὴρ, καὶ τοῖς φυσικοῖς τῶν ἀνθρώπων καὶ ἀδιαβλήτοις ὑπηρετήσατο πάθει. Τὸ μέντοι, *Ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν*, ἐν τούτοις

(15) Deest αἱματος, ut patet ex sequentibus.

δηλοῖ, ἐκούσιον εἶναι τὸ πάθος· καὶ ἔτι, ὡς ἄλλη μὲν ἂ ἢ τιθεμένη καὶ λαμβανομένη ψυχῇ, ἄλλη δὲ ἢ τιθεῖσα καὶ λαμβάνουσα θεότης. ("Ἄλλην δὲ καὶ ἄλλην ἔφη, οὐκ εἰς δύο πρόσωπα διαιρῶν, ἀλλὰ τῶν δύο φύσεων δεικνύς τὸ διάφορον (16).) Καὶ ὡσπερ σαρκὶ τὸν θάνατον ὑπομείνας· ἐκὼν, ἐν αὐτῇ τὴν ἀφθαρσίαν ἐφύτευσεν, οὕτω καὶ τὸ τῆς δουλείας (17) βουλήσει προστηκόμενος πάθος, αὐτῇ τὸ θάρσος καὶ τὴν ἀνδρείαν ἐνέσπειρεν, ἐξ ἧς τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν πρὸς τοὺς τοῦ μαρτυρίου μεγάλους ἄθλους ἐνεύρισε. Ταύτη τοι καὶ θρόμβοι ἰδρώτος αὐτοῦ παραδόξως οἷα σταγόνες αἵματος ἀπέβρεον, ἵνα τῆς ἡμετέρας φύσεως ὡσπερ ἀναξηράνη καὶ ἐξοικίσῃ τὴν τῆς δειλίας πηγὴν. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο ἦν ὡς ἐν μυστηρίῳ πρατόμενον, οὐδὲ ἢ (18) σφόδρα δειλотаτός τις καὶ ἀγενέστατος ὑπῆρχεν, αἵματος ἐμελλεν νοτίσιν ἐξ ἀγωνίας μόνον ὡσπερ ἰκμάσιν ἰδρώτος παρὰ φύσιν ὑγραίνεσθαι.

Τοιοῦτόν ἐστι κακίον τὸ εἰρημένον, ὡς ἀγγελος ἦν παρεστηκώς τῷ Σωτῆρι, καὶ ἐνισχύων αὐτόν. Καὶ τοῦτο γὰρ τῆς περὶ ἡμᾶς ἐνεκεν οἰκονομίας ἐπράττετο. Τῶν γὰρ ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγώνων οἱ ἄθλειν μέλλοντες τοὺς ἱεροὺς ἄθλους, ἀγγέλους ἐξ οὐρανοῦ ἐπικουροῦντας αὐτοῖς ἔχουσι. Τάχα δὲ τὸ· Πάτερ, παρῆνγκε τὸ ποτήριον, οὐκ ὡς δεδιώς τὸν θάνατον ἔφησεν, ἀλλ' ἵνα διὰ τούτων προσκαλέσεται τὸν διάβολον πῆξαι αὐτῷ τὸν σταυρόν. Ῥήμασι δολεροῖς ἠπάτησεν ἐκεῖνος τὸν Ἀδάμ· ῥήμασι θεϊκοῖς ἀπατηθῆτω ὁ δολερός. Ἄλλ' οὐδὲ ἄλλο θέλημα τοῦ Υἱοῦ, καὶ ἄλλο τοῦ Πατρὸς. Ὁ γὰρ θέλων ὁ θέλει ὁ Πατήρ, εὐρίσκειται ἔχων τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς. Σχηματιοὺν λέγει, μὴ τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ σόν. Οὐ γὰρ θέλει αὐτὸ παρενεχθῆναι, ἀλλὰ τῷ βουλήματι τοῦ Πατρὸς ἀναπέμπει τὸ ἐκ τοῦ πάθους κατόρθωμα, ὡς ἀρχὴν τιμῶν τὸν Πατέρα. Εἰ γὰρ γνώμην τὴν διάθεσιν καλοῦσιν οἱ Πατέρες· γίνεται δὲ διάθεσις πρὸς τὸ κρυβὲν ἐμπρόσως ὡς ἀπὸ τῆς βουλευσεως· πῶς φασὶ τινες τὸν Κύριον, τὸν ὑπὲρ ταῦτα πάντα, θέλημα φέρειν γνωμικόν; ἢ δῆλον, ἐξ ἀλογίας.

Στιχ. με'. Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητάς, εἶπεν αὐτοῖς κοιμώμενους ἀπὸ τῆς λύπης.

Στιχ. μς'. Καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Τί καθυπόθετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

Καὶ γὰρ ἀδύνατον, μάλιστα μὲν ἴσως παντὶ ἀνθρώπῳ, τὸ παντελῶς ἀγευστον χαλεποῦ τινος διαμείναι· Ὁλος γὰρ, φησὶν, ὁ κόσμος ἐν τῷ ποτηρῷ κεῖται· καὶ· Τὸ πλεον τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀνθρώπου, κόπος καὶ πόνος. Ἀλλὰ τί διενήνοχεν, ἴσως ἐρεῖς, τὸ πειραθῆναι καὶ τὸ εἰς πειρασμόν ἐμπεσεῖν, ἦτοι εἰσελθεῖν; Ὁ μὲν γὰρ ἠττηθεὶς ὑπὸ τοῦ πονηροῦ· ἠττηθήσεται δὲ εἴπερ μὴ ἀγωνίζοιτο, ὑπερασπίσει δὲ αὐτὸ καὶ ὁ Θεός· εἰς πειρασμόν εἰσῆλθε, καὶ ἔστιν ἐν αὐτῷ, καὶ ὕπ' αὐτόν, ὡσπερ ἀχθεὶς αἰχμάλωτος. Ὁ

in his ostendit, voluntariam esse passionem : præterea, quod alia quidem sit posita et sumpta anima, alia vero ponens et sumens divinitas. (Aliam atque aliam dixit, non in duas personas dispescens, sed duarum naturarum indicans discrimen.) Et quemadmodum carne mortem sponte sustinens, in ipsa incorruptibilitatem plantavit : sic etiam voluntate timoris tristitiæque passionem admittens, per eam in sevit constantiam fortitudinemque, qua credentes in ipsum, ad martyrii magna certamina corroboravit. Propterea etiam grammii sudoris ejus stupendum in modum quasi guttæ sanguinis defluebant, ut nostræ naturæ quodammodo arefaceret et extruderet ignaviæ fontem. Nam si hoc tanquam mysterio factum non fuisset ; ne si quidem ignavissimus meticulousissimusque fuisset, sanguinis stillis ex agonia duntaxat, tanquam guttis sudoris, contra naturam perfundendus fuisset.

Tale est et illud quod dicitur, quia angelus assisterat Salvatori, et confortabat eum. Etiam istud enim dispensationis nostræ gratia fiebat. Qui enim pro religione subituri sunt quasi sacra agorum certamina, angelos habent de celo opem ferentes ipsis. Facile etiam illud : Pater, transfer calicem, non tanquam metuens mortem dixit, sed ut per hæc provocaret diabolum, ut figeret sibi crucem. Verbis dolosis fefellit ille Adam : verbis divinis decipiatur fraudulentus. Sed non est alia voluntas Filii, et alia Patris. Qui enim vult quod vult Pater, invenitur habere voluntatem Patris. Per figuram igitur dicit, non mea, sed tua ; non enim vult calicem transferri, sed voluntati Patris defert perfectum passionis officium, tanquam principium Patrem honorans. Si enim sententiam vocant Patres animi affectionem, contingit vero affectio ad id quod occultum est prudenter tanquam a consilio : quomodo dicunt quidam Dominum qui super hæc omnia est, voluntatem ferre sententiosam ? Certe, ut patet, ex rationis defectu.

V. 45. Et surgens ab oratione, veniens ad discipulos, invenit eos dormientes a tristitia.

V. 46. Et dixit eis : Quid dormitis ? surgentes orate, ut non intretis in tentationem.

Impossibile enim est, præsertim fortasse omni homini, manere prorsus inexpertum rei alicujus molestioris. Totus enim, ait, mundus in maligno positus est ; et : Pars maxima dierum hominis labor et molestia. At dices fortasse, Quid differunt tentari, et in tentationem incidere vel ingredi ? Qui victus est a maligno ; vincetur autem, si non pugnet, et protegat eum Deus ; is in tentationem incidit, et in tentationem intravit, et est in ea, et sub ipsa, tanquam ductus captivus. At qui resistit et

¹⁰ Marc. xiv, 36. ¹¹ I Joan. v, 19. ¹² Psalm. lxxxix, 10.

(16) Quæ ( ) inclusimus, verba habentur auctoris Cateuæ.

(17) Forte δειλίας.

(18) Εἰ.

resistinet, tentatur ille quidem, non tamen in tentationem intravit vel incidit. Elevatus est enim Jesus a spiritu, non ut in tentationem intraret, sed ut tentaretur a diabolo ¹⁹. Nec Abraham in tentationem intravit, sed neque in tentationem induxit eum Deus, sed tentavit; non impulit autem eum in tentationem. Quin et Dominus ipse tentabat discipulos. Malignus tentans, in tentationes attrahit, quippe tentator malorum. Deus vero tentans, tentationes affert ut intantabilis malorum. Deus enim, inquit, *intentabilis est malorum* ²⁰. Diabolus in interitum trahens vim adhibet: at Deus in salute exercens manuducit.

V. 47. *Adhuc eo loquente, ecce turba, et qui dicebatur Judas, unus de duodecim, accessit ad eos, et appropinquavit Jesu, osculans eum.*

V. 48. *Jesus vero ait illi: Juda, osculo Filium hominis tradis?*

O tolerantiam Domini, qui et osculatus est proditorem, et osculo meliora protulit verba! Non enim dixit: O sceleste, et scelestissime, et proditor! hancine nobis vices rependis tanti beneficii? Sed quomodo ait? *Juda*, proprium nomen usurpans, quod miserantis erat potius et revocantis, quam succensentis. Et non dixit: Magistrum tuum, Dominum, benefactorem, sed, *Filium hominis*, id est, mansuetum, mitem: si enim magister non fuisset, nec Dominus, nec benefactor; hominem tam sincere, tam mansuete erga te affectum, ut in tempore prodicionis te ipse osculatus fuerim, et quidem cum osculum symbolum prodicionis esset, hunc, inquam, prodis? Benedictus es, Domine! quantæ tolerantia, quantæ humilitatis exemplum nobis fuisti! quin et ut ne deseramus consilium erga fratres, tametsi nihil amplius ex nostris verbis contingat, hoc ipsum exemplum edidit Dominus.

Quemadmodum enim vulnera incurabilia, neque austerioribus pharmacis, neque dulcioribus sanari possunt: ita etiam anima, ubi semel captivata fuerit, seipsamque tradiderit cuicumque flagitio, nec velit quod sibi prosit attendere; quamvis infinita quis auribus ejus insonet, nihil profuit. Sed perinde atque mortuos auditus haberet, nullum ex admonitione recipit emolumentum: non quia non potest, sed quia non vult. Hoc et in *Juda* contigit. Christus tamen, quamvis hæc omnia præsciret, non omisit ab initio ad finem exhibere quæcunque ex seipso erant. Quæ et nos scientes, oportet ut corrigamus semper qui negligentibus sunt, quamvis nullum ex consilio nostro emolumentum sequatur.

¹⁹ Matth. iv, 1. ²⁰ Jacob. i, 13.

(19) Confer Chrysostomum.

(20) Confer Chrysostomum.

(21) Deest λαθῆναι δύναται, vel quid simile, et le-

gendum videtur οὕτω pro οὕτε.
A δὲ ἀντιστῶν καὶ ὑπομείνας, πειράται μὲν οὕτως, ὡς μὴν εἰς πειρασμὸν εἰσῆλθεν, ἦτοι ἐνέπεσεν. Ἀνήθη γὰρ ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ τοῦ πνεύματος, οὐκ εἰς πειρασμὸν εἰσελθεῖν, ἀλλὰ πειραθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Καὶ ὁ Ἀβραάμ οὐκ εἰς πειρασμὸν εἰσῆλθεν, ἀλλ' οὐδὲ εἰς πειρασμὸν αὐτὸν ἦγεν ὁ Θεός, ἀλλὰ ἐπειράζειν οὐκ ἐνέβαλε δὲ αὐτὸν εἰς πειρασμὸν. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἐπειράζει τοὺς μαθητάς. Ὁ μὲν γὰρ πονηρὸς πειράζων εἰς τοὺς πειρασμοὺς καθέλκει, οἷα πειραστής κακῶν. Ὁ δὲ Θεὸς πειράζων τοὺς πειρασμοὺς περιφέρει, ὡς ἀπειραστός κακῶν. Ὁ γὰρ Θεός, φησὶν, ἀπειραστός ἐστὶ κακῶν. Ὁ μὲν γὰρ διάβολος ἐβλήθηρον ἔλκων βιάζεται, ὁ δὲ Θεὸς ἐπὶ σωτηρίας γυμνάζων χειραγωγεῖ.

Στιχ. μζ'. Ἐτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἰς τῶν δώδεκα, προσήρχετο αὐτούς, καὶ ἤγγισεν τῷ Ἰησοῦ, φιλήσας αὐτόν.

Στιχ. μη'. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ Ἰούδα, φιλήματι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

B Βαβαὶ τῆς ἀνεξικακίας τοῦ Δεσπότη, τοῦ καὶ φιλήσαντος τὸν προδότην, καὶ τοῦ φιλήματος ἀπαιώτερα ῥήματα φεγγαζόμενου! Οὐ γὰρ εἶπεν Ὁ μιστὴρ καὶ παμμίαιρε καὶ προδότα, ταῦτας ἡμῖν ἀποδίδως τὰς ἀμοιβὰς τῆς τοσαύτης εὐεργεσίας; Ἀλλὰ πῶς (19); Ἰούδα, τὸν κύριον ὄνομα τιθεὶς, ὁ μᾶλλον ταλανίζωντος ἦν καὶ ἀνακαλούμενος, ἢ ὀργιζομένου. Καὶ οὐκ εἶπε Ὁν διδάσκαλόν σου, τὸν Δεσπότην, τὸν εὐεργέτην, ἀλλὰ, τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τουτέστι τὸν ἡμέτερον, τὸν προδόν· εἰ γὰρ μὴ διδάσκαλος ἦν, μηδὲ Δεσπότης, μηδὲ εὐεργέτης τὸν οὕτω ἀπλάστως, τὸν οὕτω ἡμέτερος πρὸς σὲ διακείμενον, ὡς ἐν τῷ καιρῷ τῆς προδοσίας σε φιλεῖν, καὶ ταῦτα τοῦ φιλήματος συμβόλου τῆς προδοσίας ὄντος, τοῦτον παραδίδως; Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε πόσης ἀνεξικακίας, πόσης ταπεινοφροσύνης ὑπόδειγμα ἡμῖν γέγονας! Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τοῦ μὴ ἀφίστασθαι τῆς πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς συμβουλῆς, κἂν μηδὲν πλέον ἐκ τῶν ἡμετέρων ῥημάτων γίνηται, ὑπόδειγμα τοῦτο πεποίηκεν ὁ Δεσπότης.

(20) Καθάπερ γὰρ τὰ ἀνίατα τῶν τραυμάτων, οὐδὲ τοῖς αὐστηροῖς τῶν φαρμάκων, οὐδὲ τοῖς γλυκαίνειν αὐτὰ δυναμένοις (21) οὔτε καὶ ψυχῇ, ἐπειδὴν ἄταξ αἰχμάλωτος γίνηται, καὶ ἑαυτὴν ἐπιδῶ ὀτιοῦν (22) πλημμυλῆματι, καὶ μὴ βούληται τὸ ἑαυτῆς συμφέρον συνιδεῖν, κἂν μυρία τις ἐνηχῆ, οὐδὲν κερδαίνει. Ἀλλὰ καθάπερ νεκρὰς ἀκοὰς κεκτημένη, οὐδεμίαν ἀπὸ τῆς παραίνεσεως δέχεται τὴν ὠφέλειαν· οὐκ ἐπειδὴ μὴ δύναται, ἀλλ' ἐπειδὴ μὴ βούλεται. (23) Τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰούδα γέγονεν. Ὁ δὲ Χριστὸς, καὶ ταῦτα πάντα προειδὼς, οὐ διέλιπεν ἐξ ἀρχῆς μέχρη τῆς ἐλπίδος τὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντα ἐπιδεικνύμενος. Ἄ καὶ ἡμῶν εἰδότεων βυθιζέμενοι χρεὶ τοὺς ἡμελημένους διαπαντός, κἂν μηδὲν ἐκ τῆς συμβουλῆς γίνηται κέρδος.

gendum videtur οὕτω pro οὕτε.

(22) Forte ὀτιοῦν.

(23) Confer. Chrysost., conc. 4, de Lazaro, 1, 714.

(24) *Ὁτι ἀλλότριος ὁ Υἱὸς τῆς φύσεως τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' ὁμοφυῆς τε καὶ ὁμοούσιος.*

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ.

Καὶ φυτὸν ἀπὸ ρίζης ἀελθὸν, ἕτερον μὲν ἔστι τοῦ ἔθεν ἐβλάστησεν· ἔστι δὲ ἐκείνη ὁμοφυῆς. Καὶ ποταμὸς ἀπὸ πηγῆς βέων, ἕτερον μὲν ἔστι παρ' αὐτῆν. Μήτε γὰρ ποταμὸν πηγὴν, μήτε τὴν πηγὴν ποταμὸν λέγεσθαι· ἐν δὲ ἀμφοτέρα ὑπάρχειν ὁμολογοῦμεν [ἔστι] κατὰ τὴν φύσιν, καὶ ὁμοούσια· καὶ τὴν μὲν πηγὴν, οἶονεὶ πατέρα νοεῖσθαι, τὸν δὲ ποταμὸν εἶναι, τὸ ἐκ τῆς πηγῆς γεννώμενον.

(24) Ex *Panoplia* Euthymii Zigabeni in cod. ms. xix Nanianæ biblioth. Confer nostræ *Bibl.* tom. III, p. 497, a.

A *Quod non sit alienus Filius a natura Patris, sed connaturalis et consubstantialis.*

DIONYSII ALEXANDRINI.

Planta ex radice germinans, alia quidem est ab eo unde germinavit, est tamen illi connaturalis. Fluvius item a fonte fluens, aliud est ab eo. Neque enim fluvium fontem, neque fontem fluvium dici fas est. Unum vero utraque esse confitemur secundum naturam, et consubstantialia: fontemque quasi patrem mente concipi, fluvium vero esse quod ex fonte nascitur.

Fragmentum Dionysii Alexandrini multo longius et plenius quam est Græce in Gallandii Bibliotheca t. XIV, append. p. 115 (supra, col. 1589), et Latine apud Corderium Cat. in Luc. cap. xxii, 42, seq., nec non apud Catenam Latin. divi Thomæ loc. cit. In illis enim per excerpta, in nostro autem codice integer est Dionysius.

(Ex codice Vat. 1611, fol. 291, ubi magna Nicetæ Catena in Lucam (1).)

Ἄλλα ταῦτα μὲν εἰρήσθω περὶ τοῦ θελήματος· Β ελθεῖν, ἀλλ' ὑπεράνω τοῦ πειρασμοῦ καὶ μετ' αὐτὸν τὸ γε μὲν *Παρελθέτω τὸ ποτήριον*, οὐκ ἔστι μὴ δὲ προσελθέτω ἢ ἐγγισάτω μοι· τὸ γὰρ παρερχόμενον, πάντως κατ' ἐκείνον γίνεται πρότερον, καὶ πρόσεισιν αὐτῷ ὅπερ παρερχεται· εἰ γὰρ μὴ πλησιάσει, οὐδ' ἂν παρέλθοι· ὡς γοῦν ἤδη παρόντος αισθόμενος, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν καὶ ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀγωνίζεσθαι· καὶ ὡς ἐγγὺς ὄν, καὶ προκείμενον, οὐκ ἀπλῶς φησὶ τὸ ποτήριον, ἀλλὰ δεικνύσι τοῦτο· ὡς οὖν τὸ παρερχόμενον, οὕτε ἀπρόσιτόν ἐστιν οὕτε καταίμενον, οὕτω καὶ ὁ Σωτὴρ ἡρέμα καὶ ἐξ ἐπιπολῆς προσελθόντα τὸν πειρασμὸν, καὶ κούφως προσομιλήσαντα, παρωσθῆναι τὴν πρώτην ἀξίον· καὶ τοῦτο πρῶτον εἶδος ἔστι τοῦ μὴ εἰς πειρασμὸν ἐμπσεῖν· ὅπερ συμβουλεύει καὶ τοῖς ἀσθενεστέροις προσεύχασθαι· τὸ, τὸν μὲν πειρασμὸν προσελθεῖν· δεῖ γὰρ C ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα, αὐτοὺς δὲ μὴ εἰς τὸν πειρασμὸν πεσεῖν· ὁ δὲ τελειότατος τοῦ μὴ εἰς πειρασμὸν ἐστὶν εἰσελθεῖν τῶς, ὅπερ αἰτεῖ δεύτερον οὐκ ἀπλῶς· Οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σὺ· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπειραστός ἐστι κακῶν· θέλει δὲ τὰ ἀγαθὰ δίδόναι ἡμῖν ὑπὲρ ἔκπερισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν· τὸ μὲν οὖν θέλημα αὐτοῦ τὸ τέλειον, αὐτὸς ἀγαπητὸς ἡπίστατο· καὶ τοῦτο ἐληλυθέναι πολλάκις φησὶ ποιήσων, οὐ τὸ αὐτοῦ, τουτέστι τὸ τῶν ἀνθρώπων· οικειοῦται γὰρ τὸ πρόσωπον τῶν ἀνθρώπων, ὡς γενόμενος ἄνθρωπος· διόπερ καὶ τότε, τὸ μὲν ἑαυτοῦ, τὸ ἕλαττον, παραιτεῖται ποιεῖν· αἰτεῖ δὲ τοῦ Πατρὸς τὸ μείζον γενέσθαι τὸ θεῖον θέλημα, ὅπερ πάντως κατὰ τὴν θεότητα, ἐν θέλημά ἐστι τὸ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς· τὸ γὰρ Πατρι- D λον θέλημα, τὸ διὰ πειρασμοῦ παντὸς ἐπισκήψαντος διελθεῖν, διάγοντος αὐτὸν θαυμασίως αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, μὴ μέχρι τοῦ πειρασμοῦ, μηδὲ εἰς αὐτὸν εἰ-

(1) Μα1, *Bibliotheca nova*, VI, 1, 165.

τῆς δὲ αὐτῆς ἀμποτέροις ἀρεσκούσης πράξεως, ὁδὸν ἄλλοιότερον τρόπον ἀσπάζεται· ἀντὶ τοῦ μικροτέρου καὶ ἀπαρέσκειν αὐτῷ δοκῶντος, τὸν μείζονα καὶ θαυμασιώτερον ἐπιμετρούμενον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς· παρελθεῖν μὲν γὰρ πάντως αἰτεῖ τὸ ποτήριον· Πλὴν, οὐχ ὡς ἐγὼ, φησὶ, θέλω, ἀλλ' ὡς σύ· ὠδίνει μὲν ἐκατέρως παρελθεῖν, ἀμεινον δὲ ὡς ὁ Πατήρ βούλεται· οὐ γὰρ τὸ μὴ παρελθεῖν ἀντὶ τοῦ παρελθεῖν μετήτησεν, ἀλλὰ προκειμένου τοῦ παρελθεῖν, ὡς ὁ Πατήρ βούλεται τοῦτο γενέσθαι μεταλαμβάνει· διττὴ γὰρ ἡ τοῦ παρερχομένου δύναμις ἐστίν· ἢ παραφρανὴν ἢ προσσφάμενον εὐθύς διωχθὲν, ἢ παραδραμὸν, οἴχεσθαι· ὡσπερ οἱ παραξέοντες ἀλλήλως ὁρμηεῖς· ἢ συμβιδῶσαν καὶ διατρίψαν καὶ προσκαθίσαν καθάπερ ληστρικὸν ἢ στρατοπέδον· εἶτα ἠττηθὲν καὶ λαθὼν μόλις ἀπρακτὸν ἀπελθεῖν· εἰ μὲν γὰρ ἔλοιεν, οὐ γὰρ παρεληλύθασιν, ἀλλὰ συναπήγαγον ἑαυτοῖς οὖς ἐχειρῶσαντο· εἰ δὲ κρατῆσαι μὴ δυναθεῖεν, καταισχυθέντες παρέρχονται· ἐβούλετο μὲν γὰρ κατὰ τὸν πρότερον τύπον ἔλθειν εἰς χεῖρας αὐτοῦ, καὶ ἐν τάχει ποθὲν, ῥᾶστα καὶ τάχιστα παρελθεῖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ ποτήριον· ἀλλ' ἅμα τε εἶπε, καὶ παραχρῆμα ἐπέβρωσθεις κατὰ τὴν ἀνθρωπότητα ὑπὸ τῆς Πατρικῆς θεότητος, ἀσφαλεστέρην ποιεῖται τὴν αἴτησιν· καὶ οὐκ εἶ οὕτω βούλεται, ἀλλ' ὡς ἀρέσκει τῷ Πατρὶ ἐνδόξως καὶ καρτερῶς καὶ πληρῆς ποθεν· τοῦτο γὰρ ἤκουσεν Ἰωάννης αὐτοῦ λέγοντος, ὁ τὰ μεγαλειότατα καὶ θεϊότατα τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων καὶ ἔργων ὑπομνηματισάμενος· Τὸ ποτήριον δὲ δέδωκέ μοι ὁ Πατήρ μου, οὐ μὴ πῶ αὐτό; πῶς δὲ ἦν τὸ ποτήριον, πληρῶσαι τὴν διακονίαν καὶ πᾶσαν τοῦ πειρασμοῦ οἰκονομίαν ἀνδρείως, ἐχόμενον τοῦ Πατρὸς ἐλομένου διανύσαι καὶ ὑπερβῆναι τὰ δεινά· ἐκεῖνος γὰρ δι' ὧν αὐτὸς ἤξιον ταῦτα καταλιμπάνων· παρέρχεσθαι γὰρ λέγεται ἑκότερον ἀπ' ἐκατέρου· καὶ τὸ μένον, τοῦ ἀπίοντος· καὶ τὸ ἀπίον, τὸ μένοντος· Ὁ δὲ Ματθαῖος σαφέστατα ἐδήλωσεν, ὅτι παρελθεῖν μὲν τὸ ποτήριον ἦται, μὴ μὴν ὡς αὐτὸς, ἀλλ' ὡς ὁ Πατήρ ἐβούλετο τοῦτο γενέσθαι ἤξιον· Ἀρμοστέον ἀκολούθως καὶ τὰ διὰ Μάρκου καὶ Λουκᾶ ῥήματα· ὁ μὲν γὰρ Μάρκος, 'Αλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, φησὶν, ἀλλὰ τί σύ θέλεις· ὁ δὲ

Λουκᾶς· Πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου, ἀλλὰ τὸ σὺν γένεσθαι· ἔλεγε μὲν γὰρ αὐτὸς, καὶ ἤθελε ταχέως ἰσφῆσαι καὶ πεπαῦσθαι τὸ πάθος· ἤθελε δὲ αὐτὸν ὁ Πατήρ λιπαρῶς καὶ διαρκῶς τὸν ἀγῶνα πληρῶσαι· πάντα οὖν τὰ προσπίπτοντα παρέσχετο· καὶ ὡσπερ σιδηροῖς καὶ ἀρρήκτοις ὄπλοις προσρασσόμενα βίβη· μᾶλλον δὲ ὡς ἀπὸ στεβρᾶς πέτρας, τὰ μὲν ἐθραύετα, τὰ δὲ ἀνεκρούετο· Ῥαπίσματα, ἐμπτύσματα, μίσταγες, θάνατος, καὶ τοῦ θανάτου τὸ ὕψωμα· καὶ τῶν πάντων ἐπιτελουμένων, ἐσώπια καὶ διεκαρτέρει, ὡσπερ οὐδὲν πάχων ἢ ὡς ἤδη τεθνεώς· μηκυνόμενον δὲ τοῦ θανάτου, καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐτὸν φθῆ δαμάζοντος, ἀνέκραγε πρὸς τὸν Πατέρα· Τί με ἐγκατέλειπες; Τὸ δὲ, ἦν ἄρα οἷς προηξίωσεν ἀκόλουθον· τί μοι μέχρι νῦν ὁ θάνατος συνέζευκται, καὶ ὡσπερ τὸ ποτήριον παραφέρεις; Εἰ δὲ οὐκ ἔπιον αὐτὸ φθῆ καὶ ἀνήλωσα· ἀλλὰ δέος μὴ ὑπ' αὐτοῦ πληρῆς· ἐπικειμένου καταποθείην· ὁ γένοιτ' ἂν εἰ με ἐγκαταλίποις· τὸ μὲν παραμεινέει πεπληρωμένον, ἐγὼ δὲ οἴχησμαι κακενωμένος· ἤδη ποτὲ τετελέσθω τὸ βίπτισμα, ὡς καὶ πρὸ πολλοῦ συνεχόμεν, ἕως οὗ τελεσθῆ· ταύτην τοῦ Σωτῆρος τὴν διάνοιαν ἐν τῇ συντόμῳ φωνῇ τεκμαίρομαι γεγενῆσθαι· καὶ ἀληθῆ γέλεγε, καὶ οὐκ ἐγκαταλείπεται, ἀλλὰ εὐθύς ἐξέπιον ὡς ἤξιωσας, καὶ παρελήλυθες· καὶ τούτου μοι δοκεῖ τὸ προσενεχθὲν ἔξω αὐτῷ γεγενῆσθαι σύμβολον· ὁ γὰρ ἐντροπίας οἶνος διεσήμεναι ἰσως τὴν ὀξείαν αὐτοῦ τροπὴν καὶ μεταβολὴν ἦν κατεδέξατο, ἀντὶ τοῦ πύθους τὴν ἀπάθειαν, καὶ ἀντὶ θανάτου τὴν ἀθανασία, καὶ ἀντὶ τῆς φθορᾶς τὴν ἀφθορίαν, καὶ ἀντὶ τοῦ κρῖνεσθαι τὸ κρῖνειν, καὶ ἀντὶ τοῦ τυραννεῖσθαι τὸ βασιλεύειν μεταλαβὼν· ὁ τε γὰρ σπόγγος, ὡς εἶμε, τὴν δλην δι' ὅλου τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐν αὐτῷ γενομένην ἀνάκρασιν ἀνέφηνε· καὶ ὁ κάλαμος τὸ βεσίλειον σκῆπτρον καὶ τὸν θεῖον νόμον ὑπέφησεν· ὁ δὲ ὕσσωπος τὴν ζωτικὴν καὶ σωτήριον ἔγευσεν αὐτοῦ· δι' ἧς καὶ ἡμᾶς ὕψισεν ἐδειξεν· ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν κινωμένων καὶ ἐν τῷ Ματθαίῳ καὶ ἐν τῷ Ἰωάννῃ διήλθομεν· τὰ δὲ καὶ [ἐν] τῷ Μάρκῳ διδόντος θεοῦ ἐρούμεν· νῦν δὲ τῶν ἐξῆς ἐχόμεθα.

Signens quoque fragmentum, quod satis connectitur cum præcedente de Christo orante in Getsemani Luc. XII, 46, post textum: Προσεύχεσθε ἵνα μὴ εἰσέλθῃτε εἰς πειρασμόν, non nisi mutilatum et brevius extat apud prædictum Gallandium loc. cit. p. 117. En autem integrum, ut ab auctore provenit, in prædicto Vat. cod. 1611, f. 292 b (col. 1593).

Διονυσίου Ἀλεξανδρείας· Ὅπερ καὶ αὐτὸς προσήχετο, πολλάκις πίπτων ἐπὶ πρόσωπον· καὶ δι' ἀμποτέρων τὸ μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν αὐτῶν· τοῦ τε, εἰ δυνατόν παρελθέτω τὸ ποτήριον· καὶ τοῦ, οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ· τὸ γὰρ μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν ἔλεγε, καὶ τοῦτο ἦται, οὐ τὸ μηδὲ ὅλως περαθῆναι περιστάσεως, ἦν ἐν δυσχερίᾳ τινὶ μὴ γενέσθαι καθάπαξ· καὶ γὰρ ἀδύνατον μάλιστα μὲν ἰσως καὶ παντὶ ἀνθρώπῳ τὸ παντελῶς ἄγευστον χαλεποῦ τινος διαβῶναι· ὅλος γὰρ, φησὶν, ὁ κόσμος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται· καὶ τὸ πλεόν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἀν-

θρώπου, κόπος καὶ πόνος, ὡς καὶ αὐτοὶ λέγουσιν· ὀλίγος ἐστὶ καὶ λυπηρὸς ὁ βίος ἡμῶν· ἀλλ' οὐδὲ εἰς τὸς ἦν αὐτὸν κελεύειν εὐχέσθαι, μὴ πληροῦσθαι τὴν ἀρὰν τὴν λέγουσαν· Ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργου σου· ἐν λίπαις φαγῆ αὐτὴν πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς σου· ἢ τὸ· Γῆ εἰ, καὶ εἰς γῆν ἀπελευθῆ· δι' ἣν καὶ ποικίλως αἱ θείαι Γραφαὶ τὸ περιπαθεῖς τοῦ βίου δεικνύσαι, κοιλιάδα κλαυθμῶνος αὐτὸν καλοῦσιν· μάλιστα δὲ τοῖς ἁγίοις ἐπαλλαγῆς ὁ κόσμος· πρὸς οὖς ἀθέμιτον αὐτῷ ψεύδεσθαι λέγοντι· Ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ θλίψιν ἐξέτε· καὶ ὁμοίως διὰ τοῦ προφήτου·

Πολλοὶ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων· ἀλλὰ τὸ μὴ εἰς πειρασμὸν εἰσελθεῖν λέγειν αὐτὸν ὑπολαμβάνω, τὸ ρυσθῆναι μὲν, κατὰ τὸν προφήτην, τῶν θλίψεων· Ἐκ πασῶν γὰρ αὐτῶν, φησὶ, ρύσεται αὐτούς ὁ Κύριος· ὡς δὲ τὸ αὐτοῦ ῥῆμα ὑπισχίνεται κρατῆσαι τῶν θλίψεων καὶ τῆς νίκης ἧς ὑπὲρ ἡμῶν ἐνίκησε, μετασχεῖν· μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, Ἐν τῷ κόσμῳ θλίψιν ἔξετε, ἐπήγαγεν· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ ἐνίκησα τὸν κόσμον· καὶ προσεύχεσθαι δὲ πάλιν ἐδίδασκε μὴ ἐμπεσεῖν εἰς πειρασμὸν· καὶ ἴθι καὶ μὴ εἰσετρέψῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν· τούτο· ἐστὶ μὴ ἐάσῃς ἡμᾶς ἐμπεσεῖν εἰς πειρασμὸν· ὅτι δὲ τοῦτο ἦν οὐ τὸ μὴ πειρασθῆναι, ρυσθῆναι δὲ ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, προσέθηκεν, ἀλλὰ ρῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ· καὶ τί διενήνοχεν, ἴσως ἐρεῖς, τὸ πειρασθῆναι, καὶ τὸ εἰς πειρασμὸν ἐμπεσεῖν ἦτοι εἰσελθεῖν; Ὁ μὲν γὰρ ἡττηθεὶς ὑπὸ τοῦ πονηροῦ, ἡττηθήσεται δὲ εἰ μὴ ἀγωνίζοιτο, ὑπερασπίξοι δὲ αὐτοῦ καὶ ὁ Θεός, εἰς

πειρασμὸν οὗτος ἐνέπεσε, καὶ εἰς πειρασμὸν εἰσῆλθε, καὶ ἔστιν ἐν αὐτῷ, καὶ ὑπ' αὐτὸν ὡσπερ ἀχθεὶς αἰχμάλωτος· ὁ δὲ ἀντισχῶν καὶ ὑπομείνας, πεπειρασταὶ μὲν οὗτος, οὐ μὴν εἰς πειρασμὸν εἰσῆλθεν ἦτοι ἐνέπεσεν· ἀνῆχθη γοῦν ὁ Ἰησοῦς ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, οὐκ εἰς πειρασμὸν εἰσελθεῖν, ἀλλὰ πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ ὁ Ἀβραὰμ οὐκ εἰς πειρασμὸν εἰσῆλθεν, ἀλλ' οὐδὲ εἰς πειρασμὸν ἦγεν αὐτὸν ὁ Θεός, ἀλλὰ ἐπείραζεν, οὐκ ἐνέβαλεν αὐτὸν εἰς πειρασμὸν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἐπείραζε τοὺς μαθητάς· ὁ μὲν γὰρ πονηρὸς πειράζων, εἰς τοὺς πειρασμοὺς καθέλκει, οἷα πειραστής κακῶν· ὁ δὲ Θεὸς πειράζων, τοὺς πειρασμοὺς παραφέρει ὡς ἀπειραστος κακῶν· Ὁ γὰρ Θεός, φησὶν, ἀπειραστός ἐστι κακῶν· Ὁ μὲν γὰρ διάβολος ἐπ' ἐλεθρον ἔλκων βιάζεται, ὁ δὲ Θεὸς ἐπὶ σωτηρίαν γυμνάζων χειραγωγεῖ.

Vidimus in fine primi fragmenti a Dionysio scriptum fuisse etiam in Evangelium Joannis. Reapse in cod. Vat. 1996, f. 78; perveitusto, sac. ferme x, olim monasterii Cryptoferratae, in Cat. inedita ad Jo. c. viii, 12, legitur ut nos infra ponimus.

Διονυσίου Ἀλεξανδρεως. Τὸ δὲ εἰμι, τὸ ἀίδιον τῆς ὑποστάσεως σημαίνει· ἀπαύγασμα γὰρ ὢν φωτὸς αἰδίου, πάντως καὶ αὐτὸς αἰδὶός ἐστιν· ὄντος γὰρ αἰ τοῦ φωτός, δῆλον ὡς ἐστὶν αἰ καὶ τὸ ἀπαύγασμα· τοῦτο γὰρ ὅ τι φῶς ἐστὶ τῷ καταυγάζειν νοεῖται, καὶ φῶς οὐ δύναται μὴ φωτίζον εἶναι· πάλιν γὰρ ἠλθομεν ἐπὶ τὰ παραδείγματα· εἰ ἐστὶν ἡμέρα, ἐστὶν αὐγή· εἰ τοιοῦτον μηδὲν ἐστὶ, πολὺ γε δεῖ παρ εἶναι ἥλιον· εἰ μὲν οὖν αἰδῖος ἦν ὁ ἥλιος, ἀπαυστος

ἂν ἦν καὶ ἡμέρα· νῦν δὲ οὐ γὰρ ἐστὶν, ἀρξάμενου τε ἤρξατο, καὶ παυομένου παύεται· ὁ δὲ γε Θεὸς αἰώνιον ἐστὶ φῶς, οὔτε ἀρξάμενον οὔτε λήξον ποτέ· καὶ σύνεστιν αὐτῷ τὸ ἀπαύγασμα ἀναρχον καὶ ἀειγινές· ὄντος οὖν αἰωνίου τοῦ Πατρὸς, αἰώνιος ὁ Υἱός ἐστι, φῶς ἐκ φωτός ὢν· φωτὸς μὲν οὖν ὄντος τοῦ Θεοῦ, ὁ Χριστὸς ἐστὶν ἀπαύγασμα· Πνεύματος δὲ ὄντος, Πνεῦμα γὰρ, φησὶν, ὁ Θεός, ἀναλόγως πάλιν ὁ Χριστὸς ἀτρέως λέλεκται.

Ex Vat. codice sumimus hoc Dionysii (Alexandrini. ut opinamur) fragmentum « De lapsis ad poenitentiam recipiendis » quod detractum videtur et ejus operibus « De poenitentia, » quorum tria commemorat Hieronymus « De script. eccl. » cap. 69 (1).

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ.

Νῦν δὲ τοῦναντίον ποιῶμεν ἡμεῖς· ὃν γὰρ ὁ Χριστὸς ἀγαθὸς ὢν ἐπὶ τὰ ὄρη πλανώμενον ἐπιζητεῖ, καὶ ἀποφεύγοντα προσκαλεῖται, καὶ εὐρεθέντα μόλις ἐπὶ τῶν ὤμων αἶρει, τοῦτον προσιώντα, θρασέως ἀπολακτίζομεν· ἀλλὰ μὴ οὕτω κακῶς περὶ ἑαυτῶν βουλευόμεθα, μὴ δὲ εἰς αὐτούς ὠθῶμεν τὸ ξίφος· οἱ μὲν γὰρ ἀδικεῖν τινὰς ἢ τοῦναντίον εὐεργετεῖν ἐπιχειροῦντες, ἐκείνους μὲν οὐ πάντως ἔδρασαν ὅπερ ἠθέλησαν, ἑαυτοὺς δὲ κακίαν ἢ ἀγαθότητα συνοικίσαντες, ἢ θεῶν ἀρετῶν, ἢ ἀτιθάσων παθῶν

ἐκπλεοῖ ἐσονται· καὶ οὗτοι μὲν ἀγγέλων ἀγαθῶν ὄπαδοὶ καὶ ξυνοδοιπόροι, καὶ ἐνθάδε καὶ ἐκεῖ, ξὺν πάσῃ εἰρήνῃ καὶ ἐλευθερίᾳ πάντων κακῶν, εἰς τὸν αἰὼνα αἰῶνα τὰς μακαριωτάτας ἀποκληρώσονται λήξεις, καὶ μετὰ Θεοῦ αἰεὶ ἔσονται τὸ πάντων ἀγαθῶν μέγιστον· οὗτοι δὲ ἀποπεσοῦνται τῆς θείας ἅμα καὶ τῆς ἑαυτῶν εἰρήνης, καὶ ἐνθάδε καὶ μετὰ θάνατον ἅμα τοῖς παλαμναίοις ἐσονται δαίμοσι· μὴ οὖν ἀποπεμπόμεθα τοὺς ἐπιστρέφοντας, ἀλλ' ἀσμένως δεχόμεθα, καὶ τοῖς ἀπλανέσιν ἐναριθμώμεν, καὶ τὸ ἐλλεῖπον ἀναπληρώμεν.

(1) Mai, *Classici Auctores*, X, 484.

ACTORUM SANCTI HIPPOLYTI

Græce et Latine infra (col. 547) editorum

VERSIO NOVA.

PROOEMIUM.

I. Imperatore Claudio cum esset vicarius Ulpius Romulus, vehemens exarsit in Christianos persecutio. Nam Censorinus magister officiorum, occulte Christianus ac timens Deum, a præsentia quidem conspectuque imperatoris Claudii non recedebat; si quos tamen vidisset e Christianis ad mortem vel carcerem duci, clam eos confirmabat, et quoad poterat alimenta bis qui in custodia et vinculis erant suppeditabat: quia etiam catechumenis præsto erat ministerio verbi. Quo agnito Claudius Cæsar iratus ipsum apprehendi, et sibi coram sisti jubet: præsentem vero his prope verbis allocutus est: Tu es vir ille deorum cultor, nostræque majestatis præco perpetuus? Equidem nostra clementia neminem unquam administrum rejecit: imo vero ad eorum famulatum nos omnino rempublicam dirigentes, feliciter gubernamus. Tum Censorinus respondit: Ego testimonium dicam de Domino meo Jesu Christo; quoniam ipse est verus Deus, qui crucifixus, et sepultus fuit, et resurrexit tertia die, advigilantibus qui eum cruci suffixerant. Is posteaquam resurrexit, suis apparuit sanctis discipulis, iisque videntibus ascendit ad cælos. Hic nostris temporibus dignatus est advenire a Patre suo, et nasci e ventre Virginis: ac ipse quidem descendit in terram hominum amore, cælos non derelinquens. Ad hæc iratus Claudius dixit: Insanis, Censorine: et confestim abduci jussit per milites ad Ostiensem civitatem, ibique in custodia detineri. Eo cum esset abductus, haud procul ab urbe Roma, sed passibus ferme xv millibus, carcere et vinculis constrictus laudes Deo submittebat die noctuque.

II. In eodem loco prope ipsam Ostiensem civitatem, princeps quædam hera diversabatur, imperatorio genere, nomine Chryse, quæ plures perpessa persecutiones, et condemnata, cum piis viris et virginibus in suo prædio sibi ipsi vacabat. Hæc S. Censorino e domo sua quotidie victum largiebatur: ipsiusque vincula propriis manibus abluens, oculos et faciem tergebat. Erant in eodem loco Maximus presbyter sanctissimus, et Archelaus diaconus, qui singulis diebus Deo sacrificia offerebant cum hymnis et laudibus. Ac beatissimus quidem presbyter Maximus in Domini nostri Jesu Christi nomine admiranda eousque operabatur, ut aliquando conveniens Censorinum, subito illius vincula e manibus pedibusque dissolverentur. Tunc aperiens os suum beatissimus presbyter, conversus ad ipsum et custodes, ait: Fratres, reliquite dæmones et vo-

luptates temporaneas, atque agnoscite Dominum nostrum Jesum Christum, perpetuum regem, qui erat ante sæcula, qui etiam veniet judicaturus vivos et mortuos, et sæculum istud per ignem. Quoniam pertransit nostrum ævum, et cælum ac terra transibunt: Dominus autem noster Jesus Christus est semper, atque idem erit. Custodes vero dixerunt beato Maximo presbytero: Et quid faciemus pro isto, quem tu deprædicas, quem novimus per ea quæ a te dicta sunt, ac per signa ipsa in ejus nomine patrata, quando ipsius potentia, tuisque precibus vincula dirumpuntur? Beatus presbyter Maximus respondit: Baptizetur unusquisque vestrum, et credat in Christum Filium Dei: sed et vana idola derelinquat et pœniteat; eo quod ignorantes blasphemastis nomen ipsius, prætereaque sanctos afflixistis. Tunc una mente omnes, nempe Felix, Maximus, Faustinus, Herculianus, Numerius, Sturacinus, Menas, Commodius, Hermes, Maurus, Eusebius, Rusticius, Monacrius, Amandinus, Olympius, Cyprius, cum Theodoro tribuno, ad pedes beatissimi presbyteri Maximi simul se abjecerunt, postulantes, uti sancto baptismo dignos censeret. Ille ad hæc, pro consueto ritu cum universos perfecisset, vestibus a beata Chryse adornatis, eademque cibaria ad victum subministrante; baptizavit omnes in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti: illuminati denique secum retulerunt gratiam omnipotentis Dei. Adveniens autem noctu beatissimus Cyriacus episcopus, ipsos perungens Christi chrismate signavit, erudiensque in doctrina fidei, postquam abluit, consignavit signo crucis.

III. Interea sutoris cujusdam, qui eodem in loco morabatur, filius defunctus est, ac transeuntibus beatis Cyriaco et Maximo cum beata Chryse, ipsisque etiam sanctis Christi militibus, lamentabatur sutor mortem filii sui. Tunc beatissimus Maximus presbyter sutori dixit: Credé in Dominum nostrum Jesum Christum in conspectu omnium nostram, ac tu vives, et filium tuum recipies. Ille vero cum lacrymis: In quem credam? ait: in eum scilicet, cui ab adolescentia mea nunc usque maledixi? Maximus presbyter dixit: Pœnitendum tibi est eorum quæ fecisti, quandoquidem pœnitentium est Deus noster, non reddens secundum peccata nostra, sed faciens secundum magnam misericordiam suam. At sutor dixit: Ergo baptizate me in nomine ipsius, ut credam. Tunc baptizatus est in nomine sanctæ Trinitatis, factusque Christianus, posteaquam suscepit signum Christi, gaudens et

exultans reversus est ad filium suum. Quam ubi A conspexit Maximus presbyter, non sine lacrymis dixit : Domine Jesu Christe, qui dignatus es formam servi accipere, ut a servitute diaboli nos liberares, respice in opus manuum tuarum, ut cognoscat te effectorem et procreatorem suum. Tunc beatissimus Cyriacus episcopus dixit : Domine, in tuo nomine genua nostra figimus : cumque diu orassent, ait iterum B. Cyriacus : Domine Jesu Christe, qui propter miserationem immensam atque hominum salutem sub Pontio Pilato crucifixus es, qui Lazarum suscitasti, et unicūm viduæ filium ad vitam revocasti, ostende etiam nunc mirabilia tua in isto famulo tuo, ut cognoscat te Deum vivum et verum in renovatione sua, quia procreator es omnium, et regnas in sæcula sæculorum. Cumque universi respondissent, Amen, revixit mortuus, atque hæc loqui cœpit : Ego vidi Dominum Jesum Christum reducentem me a tenebris ad lucem. Tum vero per catechesim edoctus, baptizatus est in nomine Patris, et Filii, et sancti Spiritus, signaculum Spiritus consecutus : quem etiam suscepit beata Chryse, nomen ipsi imponens, vocansque Faustinum, cum esset annorum prope duodecim. Haud multo post autem renuntiatum est imperatori Claudio, puerum exinctum revixisse a mortuis, per orationem beatorum hominum. At Claudius : Hoc, inquit, nihil est aliud nisi ars magica ; jussorūque accessiri vicario urbis Romæ, nomine Ulpio Romulo, huic præcepit : Sacrilegam C Chrysem, dicens, quæ obscuravit genus imperatoris suæ nobilitatis, et magis artificibus continuo cupit esse ac ^{me} ~~se~~ st ~~ari~~, variis tu pœnis adige, quousque obtemperans veneretur deos deasque. Ac si quidem paruerit, vivet : qui etiam inscriptio qua damnata est, rescindatur. Si qui vero fuerint cum ipsa deprehesi, variis plectentur cruciatibus.

INCIPIUNT ACTA.

I. Cum venisset Ulpius Romulus vicarius in civitatem Ostiensem, sanctos ad unum abduci in carcerem jussit. Mane autem surgens præcepit, ut sisteretur beata Chryse, quam his prope verbis excepit : O insania magicæ artis, quæ in te viget, ut perdas imperatorium decus, natalitiaque tua splendida obscuras. Tum beata Chryse respondens : Ego potius, inquit, obscuravi dæmones, qui vobis illudunt, ac desertis inanibus idolis manufactis, cognovi unum Deum vivum, et verum, et unigenitum Filium ejus Dominum nostrum Jesum Christum, qui veniet, ut judicet vivos et mortuos, ac patrem tuum diabolum una cum Claudio imperatore in tenebras amandabit. Ulpius Romulus vicarius dixit : Decepta est ista per magicam artem, ipsique ait : Derelinque tandem hujusmodi nugas, et consule generi tuo. At beata Chryse insufflavit in faciem illius, dicens : Miser, si nosses Deum effectorem cœli et terræ, non utique ore tuo blasphemiam protulisses. Tunc vero iratus vicarius,

A ipsam in rota suspendi jussit. Dum autem ejus nervi distraherentur, alacriter illa et speciosissimo vultu loqui cœpit : Gratias tibi refero, Domine Jesu Christe, qui me ex inferis ad cœlestia sublimia dignatus es elevare. Ad quam vicarius dixit : Videamus an veniens Christus tuus te liberet. Respondit beata Chryse : Non ego quidem sum digna, sed ille qui ex caligine mundi hujus me liberare dignatus est, potest etiam te ac tuum Claudium perdere. Dum hæc loqueretur, subito rota confracta est, indeque illa asportata, constitit sana. Mandavit ergo Romulus ipsam sustibus cædi, sub voce præconis inclamantis : Sacrilega Chryse, quæ deos blasphemavit, et imperium rectoris nostræ libertatis Claudii contempsit, vapulet. Sancta autem B virgo clamabat, dicens : Benedictus es, Domine Jesu Christe, quem ego propemodum intueor. Romulus vicarius dixit : Admove te lampades ardentes ad latera ejus. Ut autem admoveverunt, hilaris clara voce atque ore pulcherrimo illa : Non te pudet, inquit, o infelix, in membra corporis intendere illius quæ te genuit, quam tibi coram statuisti ? Ulpius Romulus, adversa tua fortuna, dixit, hujusmodi consequetur : quæ immortales deos nostros, quæ imperatoriam dignitatem deseruisti, quæ abuti magorum artibus exoptasti. At illa humi cum appareret semiassa, in carcerem retrudi jubetur.

II. Tum beatos viros produci mandavit, Maximum presbyterum, et Archelaum diaconum : quos ita est allocutus : Ecquid nomina majorum deorum per vos blasphemantur, et pervertitis homines ne ipsis credant ? B. presbyter Maximus respondit : Nos quidem neminem pervertimus, at potius per gratiam Domini nostri Jesu Christi omnes liberamus ab errore idolorum. Iratus Romulus dixit : Isti certe digni sunt morte : præcepitque beatum diaconum Archelaum duci ad arcum ante theatrum, ibique capitis pœnam sustinere ; cui cervix eodem in loco abscissa est. Beatum vero Maximum ad carcerem reject. Noctu autem B. presbyter Eusebius collegit corpus beati Archelai, et in agro sepelivit. Ad hæc, milites etiam qui opera B. Maximi in Christum crediderant, pari mortis genere consumpti sunt. Quod cum factum accepisset Romulus, præcepit statim ut sancti martyres Maximus presbyter et Cyriacus episcopus in carcere capite plexi, eorum corpora in mare projicerentur. Quæ cum invenisset beatus Eusebius presbyter, sedulo collegit, atque ad maris littus prope Ostiensem urbem in agro sepelivit, ipsaque in eadem vicinia in crypta deposuit a. d. vi Id. Augusti via Ostiensi. Taurinum vero et Herculanum in Portu Romano recondidit. Quarto postmodum die invenit corpora cæterorum sanctorum ad maris littus ejecta, et beatum Theodorum tribunum deposuit in testudine : simul autem reliquos omnes collegit, eosque juxta sancta corpora martyrum sociorum, Cyriaci et Maximi, deposuit.

III. Quinto autem die præcepit Romulus ut exhiberetur beata Chryse, quæ ut in conspectum præ-

sidis venit, alacris dixit : Miser, quare perdis dies tuos? Agnosce tandem procreatorem tuum Christum, definitum Deum esse, nec adores lapides vel simulacra ex ære, auro, argentove conflata; sed adora Dominum meum Jesum Christum crucifixum sub Pontio Pilato, qui resurrexit a mortuis triduo postquam fuerat sepultus, ascendit ad cœlos, unde iterum veniet ad iudicandum vivos et mortuos, et sæculum istud per ignem. Cui Romulus respondit : Modo videbis Christum tuum, nisi sacrificaveris immortalibus diis. Sancta Chryse dixit : Bene tu, miserande, locutus es, ac vel sero veritatem aliquando ex ore tuo protulisti, dicens, me, nisi dæmonis sacrificavero, visuram Christum meum. Tunc ira succensus Romulus eo quod illius verbis victus fuerat, lapidibus malas ejus contundi jussit. Sancta autem Chryse magna voce clamabat : Gloria tibi, Domine mi Jesu Christe, quia me dignam fecisti, ut servis et ancillis tuis annumerer. At Romulus ad ipsam : Agedum, consule prosapix tuæ, ac venerata deos nostros, ipsis sacrificæ, tibi que sume virum pro conditione tua. Quem libere alloquens, clamavit sancta virgo, dixitque contenta voce : Ego jam virum habeo procreatorem cœli ac terræ Jesum Christum Filium Dei vivi, quem tu nosse renuis; at potius dæmones nosti, qui cor tuum ferina rabie repleverunt. Subito autem incensus Romulus præcepit apparitoribus ut plumbatis eam cæderent : quæ multum verberata, magis confirmabatur. Iterum vero jussit ingentem lapidem ejus collo suspendi, atque ita in mare præcipitari. Cujus quidem sacrum corpus ad litus devenit, ipsumque beatissimus Nonus, qui et Hippolytus cognominatus est, avexit, ac in proprio illius fundo, ubi et morabatur, sepelivit, extra muros Ostiensis urbis a. d. xix Kal. Septembris.

IV. Tunc vicarius comprehendit Sabinianum quemdam, curatorem fundi illius, et exquirere ab eo cœpit rem familiarem beatæ Chryses, dicens : Sacrilega Chryse, quæ propter magicam suam artem elegit potius mortem quam vitam, divitias multas possidebat. Ipsius ergo thesauros et mundum muliebrem ad nos affer; sacrificæ etiam diis, et vive, obtemperans edictis imperatorum. Sabinianus dixit : Ego in omnibus animi demissionem didici a sancta virgine Chryse, quæ et me docuit confiteri unum Deum Dominum nostrum Jesum Christum, natum de Spiritu sancto, ex Maria Virgine : ideoque non aurum nobis, non argentum, neque margaritæ sunt. Romulus vero ad ipsum : Festina, inquit, et absconditos thesauros redde imperatoribus, diisque sacrificæ. Sabinianus dixit : Non equidem sum dignus, ut pro meis peccatis aliquid perferam, nisi quantum Dominus ac Deus meus annuens largiri mihi dignatus fuerit; quem admodum confido : hinc nosce, me aurum cadu-

A cum non habere, sed neque voluntatem flectendi genu coram idolis. Hæc hisque similia cum dixisset B. Sabinianus, efferatus Romulus præcepit apparitoribus, ut ipsius cervicem plumbatis contunderent.

V. Id cum cognovisset beatissimus senex Hippolytus, adveniens coram Romulo stetit atque elata voce dixit : O miser, si nosses Christum Dei Filium, haud plane sanctorum ejus cervices hoc modo torqueres, ut subdantur inanibus vestris idolis; at potius te ipsum subderes conditori ac effectori universorum, et servis ejus; neque vanos lapides, mutos et inanimos coleres. His auditis, Romulus ira vehementer excaudit, jussitque pedibus manibusque ligatis præcipitem in altam foveam demergi. Beato autem Hippolyto dejecto, ut fors tulit, in Lucunam portus, qui proprio vocabulo Portus dicitur, confestim vox audita est, unius ferme horæ spatio, veluti puerulorum gratias Deo referentium : dumque hæc dicerentur, ille spiritum Domino reddidit a. d. xi Kal. Septembris.

VI. Romulus vero dixit : Hæc insania esse dignoscitur magicæ artis. Cœpitque iracunde clamare ac dicere : Sabinianus iste per magicam illius artem captus est, argenti cupiditate, et pecuniarum illecebris; huic e vestigio divellam ab insano ejusmodi studio, nisi adoret ac sacrificet maximis nostris diis. Quæ aliaque ad hunc modum cum dixisset, ipsum fustibus cædi jussit, sub voce præconis inclamantis : Redde thesauros imperatoribus nostris, atque adora omnipotens deos, per quos regitur universæ reipublicæ, nostræ administratio. Beatus vero Sabinianus apertu ore aiebat : Gratias tibi ago, Domine mi Jesu Christe, qui dignatus es me inter servos tuos numerare. Ut autem diu vapulavit, firmo erat atque alacri vultu; adeo quidem ut ardens iracundia Romulus præceperit, ipsum in equuleo suspendi. Interea dum corporis nervi distrahantur, præconis voce adhuc personante, ipse nihil aliud efferebat, nisi : Gratias ago Domino meo Jesu Christo. Vicarius autem astantibus dixit : Hic insanit atque securus est magicarum consultationum; jussitque facibus ipsum aduri. Dum vero faces beati Sabiniani lateribus admoverentur, Romulus exclamare cœpit ac dicere : Infelix, consule tibi, et redde thesauros, quos novimus esse apud te absconditos. At beatus Sabinianus, martyr Christi, gratias Domino agebat, dicens : Domine Deus mi, suscipe a me spiritum meum : hisque dictis, emisit in pace spiritum : corpus vero ille præcepit in puteum ut projiceretur. Per idem tempus veniens quidam presbyter, Cordius nomine, corpus noctu extraxit e puteo, illudque composuit juxta beatam Chrysem a. d. v Kal. Septembris, regnante Domino nostro Jesu Christo, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. ZEPHIRINUS PONTIFEX ROMANUS.		ASTERIUS URBANUS.	
Notitia ex Libro Pontificali Damasi papæ.	9	Notitia.	141
Notitia altera.	11	FRAGMENTA ex libris III contra Montanistas ad Aber- cum Marcellum.	145
EPISTOLÆ.		PONTIANUS PAPA.	
Epistola prima. — Ad episcopos omnes Sicilienses. — De iudiciis episcoporum et majoribus Ecclesiæ causis in sede apostolica terminandis.	11	Notitia.	153
Epist. II. — Ad Ægypti provinciæ episcopos. — De episcopis rebus spoliatis, vel a sede pulsis, et de ordina- tione presbyterorum atque diaconorum.	14	Notitia altera.	157
CAIUS PRESBYTER ROMANUS.		EPISTOLÆ.	
Notitia.	17	Epistola prima. — Ad Felicem subscribonium. — De honore quo sacerdotes prosequendi sunt.	159
FRAGMENTA ex Dialogo sive Disputatione adversus Proclum, sectæ Cataphrygarum patronum.	25	Epist. II. — Ad omnes episcopos. — De fraterna dile- ctione et vitandis malis.	163
FRAGMENTA ex Parvo labyrintho sive ex libro ad- versus Arctemonis hæresim.	26	ANTERUS PAPA.	
Fragmentum acephalum de Canone sacrarum Scriptu- rarum.	35	Notitia.	165
ULIUS AFRICANUS.		Notitia altera.	167
Notitia.	35	EPISTOLA DE MUTATIONE EPISCOPORUM.	
Notitia altera.	45	S. FABIANUS PAPA	
EPISTOLA AD ORIGENEM de historia Susannæ et Origenis responsum (<i>memorantur tantum</i>).	51	Notitia.	175
EPISTOLA AD ARISTIDEM. — Super genealogia quæ in sacris Evangeliiis est.	51	Notitia altera.	177
FRAGMENTA ex quinque libris Chronographiæ.	65	EPISTOLÆ.	
PASSIO S. SYMPHOROSÆ ET SEPTEM FILIORUM EJUS.	95	Epistola prima. — Ad universos Ecclesiæ catholicæ mi- nistros. — Qui non debeant admitti ad excusationem, et non esse communicandum excommunicatis.	183
NARRATIO de his quæ Christo nato in Persia accide- runt.	97	Epist. II. — Ad omnes Orientales episcopos. — Ut chrisma omni anno renovetur consecrando et vetus in ecclesiis ponatur cremando; de accusatione sacerdotum, et ut oves pastorem suum, nisi in fide erraverit, repre- hendere non audeant.	188
S. CALLISTUS I, PONTIFEX ROMANUS ET MARTYR.		Epist. III. — Ad Hilarium episcopum. — Ut peregrina iudicia respuantur atque accusatus in suo loco causam suam peragat, et ut omnis qui crimen objicit, scribat se probatum, et si non probaverit quod objicit, penam quam intulerit, patiatur.	193
Notitia.	109	DECRETA S. FABIANI.	
Notitia altera.	111	S. ALEXANDER HIEROSOLYMITANUS EPISCOPUS ET MARTYR.	
Acta S. Callisti papæ martyris Romæ.	111	Notitia.	201
Monitum.	111	FRAGMENTA EPISTOLARUM.	
Acta martyrii.	113	S. ANATOLIUS ALEX. LAODICENSIS IN SYRIA EPISCOPUS.	
EPISTOLÆ S. CALLISTI.		Notitia.	207
Epistola prima. — Ad Benedictum episcopum. — De jeuniis quatuor temporum, et ut criminationem adversus doctorem nemo suscipiat.	121	CANON PASCHALIS.	
Epist. II. — Ad omnes Galliarum episcopos. — De conspi- rationibus et reliquis illicitis causis, ne fiant, et de repa- ratione lapsi post penitentiam.	125	CAPUT PRIMUM. — Diversi diversorum circuli. Hippolyti cyclus. Periodus LXXXIV annorum. Locus Origenis de Paschate.	
S. URBANUS I, PONTIFEX ROMANUS.		Cap. II. — De novilunio primi mensis.	211
Notitia ex libro pontificali Damasi papæ.	131	Cap. III. — Antiquorum Judæorum opinio.	211
Notitia altera.	135	Cap. IV. — Quid præterea Aristobulus.	215
EPISTOLA AD OMNES CHRISTIANOS. — De eo quod Ecclesia modo possessiones fidelium recipit, et non pretium earumdem rerum sicut temporibus apostolorum; et cur sedes excelsæ in ecclesiis episcoporum præparentur; et ut eis, quos episcopi excommunicant, nullus communi- cetur; et quos ipsi quoquo modo ejecerint, nullus recipiat.		Cap. V. — Certior Christianorum sententia.	215
	135	Cap. VI. — Pascha non nisi post transactum æquino- ctium celebrandum.	218
PATROL. GR. X.		Cap. VII. — Pascha immolari luna xxii non vult Anato- lius.	218

sidis venit, alacris dixit : Miser, quare perdis dies tuos ? Agnosce tandem procreatorem tuum Christum, definitum Deum esse, nec adores lapides vel simulacra ex ære, auro, argentove conflata ; sed adora Dominum meum Jesum Christum crucifixum sub Pontio Pilato, qui resurrexit a mortuis triduo postquam fuerat sepultus, ascendit ad cœlos, unde iterum veniet ad iudicandum vivos et mortuos, et sæculum istud per ignem. Cui Romulus respondit : Modo videbis Christum tuum, nisi sacrificaveris immortalibus diis. Sancta Chryse dixit : Bene tu, miserande, locutus es, ac vel sero veritatem aliquando ex ore tuo protulisti, dicens, me, nisi dæmonis sacrificavero, visuram Christum meum. Tunc ira succensus Romulus eo quod illius verbis victus fuerat, lapidibus malas ejus contundi jussit. Sancta autem Chryse magna voce clamabat : Gloria tibi, Domine mi Jesu Christe, quia me dignam fecisti, ut servis et ancillis tuis annumerer. At Romulus ad ipsam : Agedum, consule prosapiæ tuæ, ac venerata deos nostros, ipsis sacrificæ, tibi que sume virum pro conditione tua. Quem libere alloquens, clamavit sancta virgo, dixitque contenta voce : Ego jam virum habeo procreatorem cœli ac terræ Jesum Christum Filium Dei vivi, quem tu nosse renuis ; at potius dæmones nosti, qui cor tuum ferina rabie repleverunt. Subito autem incensus Romulus præcepit apparitoribus ut plumbatis eam cæderent : quæ multum verberata, magis confirmabatur. Iterum vero jussit ingentem lapidem ejus collo suspendi, atque ita in mare præcipitari. Cujus quidem sacrum corpus ad littus devenit, ipsumque beatissimus Nonus, qui et Hippolytus cognominatus est, avexit, ac in proprio illius fundo, ubi et morabatur, sepelivit, extra muros Ostiensis urbis a. d. xix Kal. Septembris.

IV. Tunc vicarius comprehendit Sabinianum quemdam, curatorem fundi illius, et exquirere ab eo cœpit rem familiarem beatæ Chryses, dicens : Sacrilega Chryse, quæ propter magicam suam artem elegit potius mortem quam vitam, divitias multas possidebat. Ipsi ergo thesauros et mundum muliebrem ad nos affer ; sacrificæ etiam diis, et vive, obtemperans edictis imperatorum. Sabinianus dixit : Ego in omnibus animi demissionem didici a sancta virgine Chryse, quæ et me docuit confiteri unum Deum Dominum nostrum Jesum Christum, natum de Spiritu sancto, ex Maria Virgine : ideoque non aurum nobis, non argentum, neque margaritæ sunt. Romulus vero ad ipsum : Festina, inquit, et absconditos thesauros redde imperatoribus, diisque sacrificæ. Sabinianus dixit : Non equidem sum dignus, ut pro meis peccatis aliquid perferam, nisi quantum Dominus ac Deus meus annuens largiri mihi dignatus fuerit ; quem admodum confido : hinc nosce, me aurum cadu-

A cum non habere, sed neque voluntatem flectendi genu coram idolis. Hæc hisque similia cum dixisset B. Sabinianus, efferatus Romulus præcepit apparitoribus, ut ipsius cervicem plumbatis contunderent.

V. Id cum cognovisset beatissimus senex Hippolytus, adveniens coram Romulo stetit atque elata voce dixit : O miser, si nosses Christum Dei Filium, haud plane sanctorum ejus cervices hoc modo torqueres, ut subdantur inanibus vestris idolis ; at potius te ipsum subderes conditori ac effectori universorum, et servis ejus ; neque vanos lapides, mutos et inanimos coleres. His auditis, Romulus ira vehementer excanduit, jussitque pedibus manibus que ligatis præcipitem in altam foveam demergi. Beato autem Hippolyto dejecto, ut fors tulit, in lacunam portus, qui proprio vocabulo Portus dicitur, confestum vox audita est, unius ferme horæ spatio, veluti puerulorum gratias Deo referentium : dumque hæc dicerentur, ille spiritum Domino reddidit a. d. xi Kal. Septembris.

VI. Romulus vero dixit : Hæc insania esse dignoscitur magicæ artis. Cœpitque iracunde clamare ac dicere : Sabinianus iste per magicam illius artem captus est, argenti cupiditate, et pecuniarum illecebris ; huic e vestigio divellam ab iusano ejusmodi studio, nisi adoret ac sacrificet maximis nostris diis. Quæ aliaque ad hunc modum cum dixisset, ipsum fustibus cædi jussit, sub voce præconis inclamantis : Redde thesauros imperatoribus nostris, atque adora omnipotens deos, per quos regitur universæ reipublicæ nostræ administratio. Beatus vero Sabinianus apertu ore aiebat : Gratias tibi ago, Domine mi Jesu Christe, qui dignatus es me inter servos tuos numerare. Ut autem diu vapulavit, firmo erat atque alacri vultu ; adeo quidem ut ardens iracundia Romulus præceperit, ipsum in equuleo suspendi. Interea dum corporis nervi distrahantur, præconis voce adhuc personante, ipse nihil aliud efferebat, nisi : Gratias ago Domino meo Jesu Christo. Vicarius autem magister consultationum ; jussitque facibus ipsum aduri. Dum vero faces beati Sabiniani lateribus admoverentur, Romulus exclamare cœpit ac dicere : Infelix, consule tibi, et redde thesauros, quos novimus esse apud te absconditos. At beatus Sabinianus, martyr Christi, gratias Domino agebat, dicens : Domine Deus mi, suscipe a me spiritum meum : hisque dictis, emisit in pace spiritum : corpus vero ille præcepit in puteum ut projiceretur. Per idem tempus veniens quidam presbyter, Cordius nomine, corpus noctu extraxit e puteo, illudque composuit juxta beatam Chrysem a. d. v Kal. Septembris, regnante Domino nostro Jesu Christo, cui est gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

S. ZEPHIRINUS PONTIFEX ROMANUS.		ASTERIUS URBANUS.	
Notitia ex Libro Pontificali Damasi papæ.	9	Notitia.	141
Notitia altera.	11	FRAGMENTA ex libris III contra Montanistas ad Aber- cium Marcellum.	143
EPISTOLÆ.		PONTIANUS PAPA.	
Epistola prima. — Ad episcopos omnes Sicilienses. — De iudiciis episcoporum et majoribus Ecclesiæ causis in sede apostolica terminandis.	11	Notitia.	153
Epist. II. — Ad Ægypti provinciæ episcopos. — De episcopis rebus spoliatis, vel a sede pulsis, et de ordina- tione presbyterorum atque diaconorum.	14	Notitia altera.	157
CAIUS PRESBYTER ROMANUS.		EPISTOLÆ.	
Notitia.	17	Epistola prima. — Ad Felicem subscribonium. — De honore quo sacerdotes prosequendi sunt.	159
FRAGMENTA ex Dialogo sive Disputatione adversus Proclum, sectæ Cataphrygarum patronum.	25	Epist. II. — Ad omnes episcopos. — De fraterna dila- tione et vitandis malis.	162
FRAGMENTA ex Parvo labyrintho sive ex libro ad- versus Artemonis hæresim.	25	ANTERUS PAPA.	
Fragmentum acephalum de Canone sacrarum Scriptu- rarum.	35	Notitia.	165
ULIUS AFRICANUS.		Notitia altera.	167
Notitia.	33	EPISTOLA DE MUTATIONE EPISCOPORUM.	
Notitia altera.	48	S. FABIANUS PAPA	
EPISTOLA AD ORIGENEM de historia Susannæ et Origenis responsum (<i>memorantur tantum</i>).	51	Notitia.	175
EPISTOLA AD ARISTIDEM. — Super genealogia quæ in sacris Evangeliiis est.	51	Notitia altera.	177
FRAGMENTA ex quinque libris Chronographiæ.	63	EPISTOLÆ.	
PASSIO S. SYMPHOROSÆ ET SEPTEM FILIORUM EJUS.	93	Epistola prima. — Ad universos Ecclesiæ catholicæ mi- nistros. — Qui non debeant admitti ad excusationem, et non esse communicandum excommunicatis.	183
NARRATIO de iis quæ Christo nato in Persia accide- runt.	97	Epist. II. — Ad omnes Orientales episcopos. — Ut chrisma omni anno renovetur consecrando et vetus in ecclesiis ponatur cremando; de accusatione sacerdotum, et ut oves pastorem suum, nisi in fide erraverit, repre- hendere non audeant.	188
S. CALLISTUS I, PONTIFEX ROMANUS ET MARTYR.		Epist. III. — Ad Hilarium episcopum. — Ut peregrina iudicia respuantur atque accusatus in suo loco causam suam peragat, et ut omnis qui crimen objicit, scribat se probatum, et si non probaverit quod objicit, poenam quam intulerit, patiatur.	193
Notitia.	109	DECRETA S. FABIANI.	
Notitia altera.	111	199	
Acta S. Callisti papæ martyris Romæ.		S. ALEXANDER HIEROSOLYMITANUS EPISCOPUS ET MARTYR.	
Monitum.	111	Notitia.	201
Acta martyrii.	115	FRAGMENTA EPISTOLARUM.	
EPISTOLÆ S. CALLISTI.		203	
Epistola prima. — Ad Benedictum episcopum. — De jejunis quatuor temporum, et ut criminationem adversus doctorem nemo suscipiat.	121	S. ANATOLIUS ALEX. LAODICENSIS IN SYRIA EPISCOPUS.	
Epist. II. — Ad omnes Galliarum episcopos. — De conspi- rationibus et reliquis illicitis causis, ne fiant, et de repa- ratione lapsi post penitentiam.	125	Notitia.	207
S. URBANUS I, PONTIFEX ROMANUS.		CANON PASCHALIS.	
Notitia ex libro pontificali Damasi papæ.	131	CAPUT PRIMUM. — Diversi diversorum circuli. Hippolyti cyclus. Periodus LXXXIV annorum. Locus Origenis de Paschate.	
Notitia altera.	135	209	
EPISTOLA AD OMNES CHRISTIANOS. — De eo quod Ecclesia modo possessiones fidelium recipit, et non pretium earumdem rerum sicut temporibus apostolorum; et cur sedes excelsæ in ecclesiis episcoporum præparentur; et ut eis, quos episcopi excommunicant, nullus communi- cetur; et quos ipsi quoquo modo ejecerint, nullus reci- piat.	153	CAP. II. — De novilunio primi mensis. 211	
PATROL. GR. X		CAP. III. — Antiquorum Judæorum opinio. 211	
		CAP. IV. — Quid præterea Aristobulus. 215	
		CAP. V. — Certior Christianorum sententia. 213	
		CAP. VI. — Pascha non nisi post transactum æquino- ctium celebrandum. 215	
		CAP. VII. — Pascha immolari luna xxii non vult Anato- lius. 215	

- CAP. VIII.** — Contra quosdam Galliae computistas, qui luna XXI et XXII Pascha legitimum sanciebant. 216
- CAP. IX.** — Contra eos qui tres ante Caesaris aequinoctium dant Paschali dies. 217
- CAP. X.** — Asiaticorum mos Pascha XIV luna celebrandi quavis feria, contra Petri et Pauli auctoritatem. Victor et Irenaeus. 217
- CAP. XI.** — Gemina luna XVI et XVII in Christi resurrectione. 218
- CAP. XII.** — Quorundam objectio, non posse Pascha spatio XIX annorum semper in Dominica inveniri. Anatolii responsio. 218
- CAP. XIII.** — Lunae aetas in Calendario Juliano expansa. 218
- CAP. XIV.** — Tabula paschalis Anatolii. 219
- CAP. XV.** — Caesariensis synodi limes ab Anatolio reiectus. 219
- CAP. XVI.** — De solis ascensu et descensu. Quatuor anni cardines ex Anatolii sententia Caesariensis respondent. 220
- CAP. XVII.** — Operis conclusio. 221
- COMMENTARIUS** Aegidii Bucherii in S. Anatolii Canonem Paschalem. 221
- CAPUT PRIMUM.** — Sitne genuinus Anatolii *Canon Paschalis*, Graece scriptus, a Rufino Latine redditus. Rationes cur ejusmodi *Canon* Anatolii non videatur. Ipsum Anatolio tribuunt Eusebii, Beda, Colmannus, Wilfridus. Beda ex hoc Canone complura ad verbum citat. 221
- CAP. II.** — Quod Martii Juliani die aequinoctium figat Anatolius. Putant plerique fixisse XI Kal. Aprilis. Verius tamen fixisse demonstratur cum Caesare VIII Kal. Aprilis. Retellitur ratio contraria. An Anatolius ex Ptolemaei opinione loquatur. Videntur Alexandrini aequinoctium civile VIII Kal. Aprilis cum Caesare retinuisse, usque ad Nicenam synodum circiter. 223
- CAP. III.** — Termini paschales et aliquot paradoxa Anatolii. Paradoxa in sole; in litteris Dominicalibus; in luna. Principium cycli illius diversum; item saltus lunae. Diversus aureorum numerorum situs; diversa lunae aetas. Quid hic Beda opinari videatur. Diversum caput et finis mensis primi seu paschalis. Anatolii Dominica paschalis a XVI luna ad XX. Putavit Anatolius annis XIX ut lunam, ita et Dominicam paschalem in se revolvi. Cyclus Anatolii cum Alexandrinorum Latinorumque cyclis aureisve numeris compositus. Cycli Anatoliani in Calendario dispositio. 225
- CAP. IV.** — A quo hodiernae Christi epochae anno Canonis sui ducat initium Anatolius. Hervartius cyclum Anatolii ab anno Christi vulgari 277 inchoat. Potius ab anno 276. Argumentis Hervartii respondetur. 231
- FRAGMENTA** ex libris *Arithmeti*corum. 231
- THEOGNOSTUS ALEXANDRINUS.**
- Notitia. 233
- FRAGMENTA.** 239
- PIERIUS CATECHISTA ALEXANDRINUS.**
- Notitia. 241
- FRAGMENTA.** 243
- MALCHIO ECCLESIAE ANTIOCHENAE PRESBYTER.**
- Notitia. 247
- EPISTOLA** ex persona Antiochenae synodi praescripta, adversus Paulum Samosatenum. 249
- S. HIPPOLYTUS PORTUENSIS EPISCOPUS MARTYR ET ECCLESIAE DOCTOR.**
- Prolegomena.
- Praefationes editionis Fabricianae. 261
- Ad lectorem monitum. 261
- Monitum ad lectorem aliud. 267
- DISSERTATIO** P. Gottfridi Lumper de vita et scriptis S. Hippolyti.
- CAPUT PRIMUM.** — *Historia vitae sancti Hippolyti.* 271
- Articulus I. — De S. Hippolyti patria, praceptoribus, litterarum studiis, et tempore quo floruit. 271
- Articulus II. — De sede episcopali S. Hippolyti. 274
- Articulus III. — De martyrio S. Hippolyti. 282
- CAP. II.** — *De scriptis genuinis S. Hippolyti.* 285
- Articulus I. — De catalogo librorum in Hippolyti statu sculpto. 293
- Articulus II. — S. Hippolyti liber cui titulus: *Demonstratio de Christo et Antichristo.* 287
- Articulus III. — S. Hippolyti opusculum *De Historia Susanna.* 291
- Articulus IV. — De tractatu qui inscribitur *Demonstratio adversus Judaeos.* 291
- Articulus V. — De libro *Adversus Graecos, seu contra Platonem de causa universi.* 295
- Articulus VI. — Tractatus S. Hippolyti *Contra Noetum*, 297. — § I. — Tractatus contra Noetum est genuinus S. Hippolyti fetus, 297. — § II. — Analysis hujus tractatus. 298
- Articulus VII. — De tractatu S. Hippolyti *de Theologia et Incarnatione* adversus Beronem et Helicem, 299. — § I. — Excerpta VIII ex sermone de theologia et incarnatione quis nobis servavit, 299. — § II. — Respondetur argumentis Natalis Alexandri, et vindicatur Hippolyto hoc opusculum, 302. — § III. — Analysis horum excerptorum. 303
- Articulus VIII. — S. Hippolyti tractatus *De charismatibus et Homilia in Theophaniam*, 306. — § I. — S. Hippolyti tractatus *De charismatibus*, 306. — § II. — De sermone S. Hippolyti in sanctum Theophaniam. 308
- Articulus IX. — *De canone paschali* S. Hippolyti, 309. — § I. — S. Hippolyti *Canon* seu *Cyclus paschalis* integre inventus an. 1551, 309. — § II. — Analysis *Cycli* Hippolytei, 311. — § III. — Nota ad *Canonem paschalem* S. Hippolyti facilius intelligendum. 313
- CAP. III.** — *De fragmentis operum S. Hippolyti, et de deperditis.* 313
- Articulus I. — De commentariis S. Hippolyti in libros Veteris et Novi Testamenti, 313. — § I. — Commentarius S. Hippolyti in Genesis et Hexaemeron, 315. — § II. — Commentarius S. Hippolyti in Exodum, 318. — § III. — Commentarius S. Hippolyti in Saulem et Pythonissam, 319. — § IV. — Commentarius in Psalmos, 319. — § V. — Commentarius in VII Psalmos poenitentiales non est S. Hippolyti, 321. — § VI. — Commentarius S. Hippolyti in Cantica, 321. — § VII. — Commentarii S. Hippolyti in Proverbia, Ecclesiasten, 322. — § VIII. — Commentarii in Isaiam et Ezechielem, 325. — § IX. — Commentarii S. Hippolyti in N. T., scilicet S. Mathaeum, Lucam, etc., 327. — § X. — Commentarii S. Hippolyti in Joannis Evangelium et Apocalypsin. 327
- Articulus II. — De aliis fragmentis et operibus deperditis S. Hippolyti, 329. — § I. — Alia duo opuscula S. Hippolyti de Pascha, 329. — § II. — De resurrectione, S. Hippolyti tractatus, 330. — § III. — Tractatus contra omnes haereses, 330. — § IV. — Hippolyti liber contra Marcionem. 332
- Articulus III. — De homiliis et epistolis S. Hippolyti, 335. — § I. — Homiliae, 335. — § II. — Epistolae S. Hippolyti, 336. — § III. — Tractatus de jejuniis Sabbati, de communione Eucharistiae, de virgine Corinthiaca, etc. 337
- CAP. IV.** — *De operibus S. Hippolyti suppositis.* 337
- Articulus I. — De opere S. Hippolyti falso ascripto *De consummatione mundi, De Antichristo, ac De secundo Christi adventu* 337
- Articulus II. — De commentario *In Apocalypsin*, tractatus *De duodecim apostolis*, et alio *De LXX discipulis* S. Hippolyti falso ascriptis, 340. — § I. — De commentario in Apocalypsin falso S. Hippolyto tributo, 340. — § II. — Tractatus de duodecim apostolis Hippolyto suppositus, 341. — § III. — Tractatus de LXX discipulis S. Hippolyto suppositus. 341
- Articulus III. — De aliis operibus S. Hippolyti falso ascriptis, 342. — § I. — Genealogia SS. Mariae et Josephi opus suppositum, 342. — § II. — Chronicon S. Hippolyti suppositum, 344. — § III. — Fragmenta ex Catena Arabica non sunt S. Hippolyti, 345. — § IV. — Scripta S. Hippolyti attributa ab Aethiopicis et Chaldeis. 345
- DE DOCTRINA S. HIPPOLYTI.**
- CAPUT PRIMUM.** — Observationes dogmaticae. 345

Articulus I. — De S. Scriptura librisque aliquibus Dep- terocanonis.	545
Articulus II. — De traditione.	550
Articulus III. — De mysterio sanctissimæ Trinitatis.	552
Articulus IV. — De divinitate Filii et consubstantiali- tate Verbi.	554
Articulus V. — De divinitate Spiritus sancti, ejusque proprietas personalibus.	562
Articulus VI. — De mysterio incarnationis, et duarum naturarum distinctione in Christo.	563
Articulus VII. — De beatæ Mariæ virginitate et mater- nitate.	568
Articulus VIII. — De baptismo et eucharistia.	569
Articulus IX. — De natura angelorum et animarum, res- urrectione mortuorum, extremo judicio, præmio ac sup- plicio proborum et improborum, mundi que interitu.	571
Articulus X. — De Antichristo.	574
Cap. II. — <i>Observationes morales et disciplinares.</i>	577
Articulus I. — Puncta moralia quædam.	577
Articulus II. — Observationes disciplinares.	580
Cap. III. — <i>Judicium de S. Hippolyti ingenio, eruditione ac stylo; de ejusdem erroribus, operumque ejusdem editionibus.</i>	581
Articulus I. — De ingenio, editione ac stylo S. Hippo- lyti.	581
Articulus II. — Peculiares opiniones ac errores S. Hip- polyti.	584
Articulus III. — Editionum S. Hippolyti operum recen- sio.	586
De anonymo Chronici auctore sub Alexandro Severo conscripsi.	591
RUGGERII DISSERTATIO DE PORTUENSI HIPPO- LYTI SEDE.	
Dedicatio et præfatio ad lectorem.	595
PARS PRIMA. — Veterum de S. Hippolyto ejusque sede testimonia.	
I. — Eusebius et S. Hieronymus Hippolyti sedem igno- rarunt.	599
II. — S. Hieronymus S. Hippolytum et S. Apollonium senatores Romanos appellat.	400
III. — Marianus Victorinus non Hippolytum, sed Apol- lonium senatorem fuisse contendit.	401
IV. — Scaligeri et Moynii de senatoria Apollinii digni- tate sententia rejicitur.	402
V. — S. Apollonius non a Perenni præfecto, sed a se- nato capitali sententia damnatus fuit.	403
VI. — Præfectos prætorio ipsosmet senatores quandoque judicasse ostenditur.	404
VII. — Prudentius Hippolytum Portuensem elegantis- simo carmine laudavit, de quo tamen varie sentiunt eru- diti.	406
VIII. — Baronius tres Hippolytos in unum a Pruden- tio confusos docet.	407
IX. — Varii Hippolyti ex antiquis Martyrologiis recen- sentur.	410
X. — Ruinartius unicum a Prudentio Hippolytum lau- datum censuit.	413
XI. — Fronto Ducæus, Hippolytum episcopum Por- tuensem a Prudentio laudatum, eumque ante martyrium Novatianis fuisse credidit.	415
XII. — Baronii sententia expenditur.	416
XIII. — Ruinartii conjectura, quibus nitatur fundamen- tis, ostenditur.	417
XIV. — Ruinartii argumenta diluuntur.	418
XV. — Tillemontii conjectura de Hippolyto Romanæ Ecclesiæ presbytero refellitur.	428
XVI. — Frontonis Ducæi sententia exploditur.	438
XVII. — Prudentium tres in unum Hippolytos con- fusse ostenditur.	447
XVIII. — Joannis Pinii de Hippolyti tumulo conjectura refellitur.	463
XIX. — Hippolytus episcopus in agro Verano sepultus.	463

XX. — Auctor libri <i>De duabus in Christo naturis</i> Hip- polytum Arabiæ metropolitanum appellat.	466
XXI. — Eustratii Constantinopolitani de sancti Hippo- lyti sede testimonium.	468
XXII. — Germani Constantinopolitani et Georgii Syn- celli de Hippolyti sede testimonia.	468
XXIII. — Auctor Chronici paschalis Hippolytum Portus Romani episcopum dicit.	470
XXIV. — S. Joannes Damascenus Hippolytum episco- pum Romanum vocat.	470
XXV. — Joannis Zonaræ et Nicephori Callixti de Por- tuensi Hippolyti sede testimonium.	471
XXVI. — Syri et Arabes S. Hippolytum episcopum Ro- manum appellant.	471
XXVII. — Testimonia de S. Hippolyti sede ex antiquis Martyrologiis, Catenis, veterum codicum inscriptionibus desumpta.	473
PARS SECUNDA. — Conjecturæ de orientali S. Hippolyti episcopatu.	
I. — Tillemontii et Ceillierii sententia, qua S. Hippo- lytum Portuensem episcopum fuisse negant, exponitur.	475
II. — Recentiores scriptores multa sciverunt, quæ Euse- bio et S. Hieronymo fuerunt incompta.	477
III. — Variis rerum exemplis hujusmodi sententia ro- boratur.	479
IV. — Tillemontii argumentum ex Eusebii et S. Hiero- nymi silentio desumptum contra Portuensem S. Hippo- lyti sedem nequidquam concludit.	479
V. — Nonnulla S. Hippolyti opera Eusebio et S. Hiero- nymo fuerunt ignota, quæ Leontio et Anastasio patuere.	482
VI. — Antiquissimum de Portuensi S. Hippolyti sede ex ipsius operum titulis notisque deducitur argumentum.	483
VII. — Tales notæ nequaquam a librariis confictæ, sed vel ab ipsis scriptoribus, vel ab eorum amicis, seu disci- pulis, aut saltem peritis viris fuerunt appositæ.	486
VIII. — Cur S. Hippolytus a Græcis quibusdam scripto- ribus episcopi Romani, vel papæ nomine donetur, exami- natur.	489
IX. — Stephani Moynii sententia de Romano S. Hippo- lyti episcopatu expenditur.	493
X. — Tillemontii conjectura, qua sanctum Hippolytum Antiochiæ passum, et in vicina Syria episcopum fuisse, refellitur.	497
XI. — Bignæi sententia de duobus Hippolytis rejicitur.	498
XXII. — Stephani Moynii sententiæ de Arabica S. Hippo- lyti sede exponitur.	500
XIII. — Fundamenta hujus sententiæ indicantur, et auctor libelli, qui S. Gelasii I papæ nomen præfert, in- quiritur.	501
XIV. — Heterodoxi libelli <i>De duabus naturis</i> testimo- nio perperam transsubstantiationis mysterium oppugnare conantur.	506
XV. — Ejusdem libelli incesti auctoris de Arabica S. Hippolyti sede sententia expenditur.	508
XVI. — Bostræ, tempore S. Hippolyti, Arabiæ metro- polis, episcopus erat Beryllus.	511
XVII. — Auctor ejusdem libelli <i>De duabus naturis</i> ex male intellecta Rufini versione deceptus S. Hippolytum metropolitanum, Arabiæ nominavit.	512
XVIII. — Stephani Moynii conjectura de S. Hippolyti sede in Portu Romano Homæritarum ex Philostorgii Hi- storia desumpta rejicitur.	513
XIX. — Moynius in Arabiæ Felicis parte S. Hippolyti sedem fuisse credidit.	516
XX. — Quo tempore episcopales sedes apud Homæritas institutæ sint, inquiritur.	519
XXI. — Portus Romanus et Emporium Romanum inter se distinguunt, quamvis pro uno eodemque a Moynio ac- cipiantur.	522
XXII. — S. Petrus Damianus S. Hippolytum Portuen- sem cum Nonno episcopo Edisseno confudit.	528
XXIII. — Origenes S. Hippolytum in Portu Romano alloquentem audire potuit.	532

XXIV. — S. Hippolyti marmoreum monumentum in agro Verano prope ejus cœmeterium ab antiquis Christi fidelibus collocatum, antiquam Portuensis Ecclesiæ traditionem mirifice comprobat. 532

XXV. — Moynius Portuensis Ecclesiæ antiquitatem S. Hippolyti ævo æqualem perperam negavit. 534

XXVI. — Moynii divinatio de antiqua Portus Romani aeris insalubritate rejicitur. 536

XXVII. — S. Hippolyti natalis dies quænam apud veteres fuerit, expenditur. 539

XXVIII. — Die 22 Aug. modo ab Ecclesia, et in diœcesi Portuensi S. Hippolyti episcopi dies festus celebratur. 542

Acta Latina S. Hippolyti. 545

Acta Græca ejusdem. 547

Monitum. 547

Acta. 551

Testimonia veterum de S. Hippolyto episcopo et martyre. 569

OPERUM S. HIPPOLYTI QUÆ SUPERSUNT.

PARS I. — Exegetica.

Fragmenta in Hexæmeron. 565

Fragmenta in Genesim. 586

In Numeros et Reges. 605

In Psalmos. 607

In Proverbia. 615

In Canticum canticorum. 627

In Isaiam prophetam. 629

In Jeremiam et Ezechielem. 631

In Danielelem. 635

Scholia in Danielelem. 669

Fragmenta in Susannam. 689

Fragmenta alia. 697

In Mathæum. 699

In Lucam. 699

In Joannis Evangelium et Apocalypsin

Fragmenta dubia in Pentateuchum. 701

In Psalmos. 711

Fragmenta alia in Psalmos. 721

PARS II. — Dogmatica et historica.

Demonstratio de Christo et Antichristo. 723

Demonstratio adversus Judæos. 727

Liber adversus Græcos. 795

Contra hæresin Noeti ejusdam. 805

Contra Beronem et Heliconem. 829

Sermo in sancta Theophania. 851

Fragmenta sermonum sive homiliarum. 861

Fragmenta ex aliis scriptis. 867

Apostolica de charismatibus traditio (*memoratur tantum*). 869

Narratio de virgine Corinthiaca et de quodam Magistriano. 871

Canon paschalis et catalogus operum ejusdem S. Patris. 873

Animadversiones Ægidii Bucherii in S. Hippolyti Canonem paschalem. 885

I. — A quo anno Canon Hippolyteus incipiat. 885

II. — Cur Hippolytus octaeteridem geminet. Potuit simplici octaeteride contentus esse. 886

III. — Parergorum primi laterculi explicatio. Cur subinde bini dies quartedecimas lunæ designentur. 887

IV. — Tertia tabula paschali Victorianæ conformior proponitur. Hippolyti Canon in Victoriani typum redactus. 888

V. — Hippolytus paschales Latinorum primi generis rationes sequitur. Primo enim caput mensis paschalis a 5 Martii orditur. Secundo lunam paschalem a XVI in XXII distendit. 891

VI. — Et Dominicam paschalem Martii 20 admittit. 895

VII. — Nunquam limitis a synodo Cæsariensi constituit

in nem excedit. Cycli Hippolytel in Calendario Juliano dispositio. 894

VIII. — Quæstio. An octaeteris paschalis passim usurpata sit a primis Christianis. Octaeteridem Hippolyti Scilicet absurdam putat : quæ tamen Latinorum rationes servat. 897

IX. — Octaeteris Dionysii Alexandrini episcopi. 897

X. — Julii Africani. 898

XI. — Montanistarum. 898

XII. — Audianorum. 899

XIII. — Aliorum apud Bedam. 900

XIV. — Cur Christianorum antiquissimi octaeteridem potius quam enneadecaeteridem susecperint. 900

XV. — Octaeteridis incommoda. 901

APPENDIX ad partem H Opp. S. Hippolyti, dubia et supposititia complectens. 901

Censuræ virorum doctorum de libello edito sub S. Hippolyti nomine, cui titulus : *De consummatione mundi ac de Antichristo*. 901

Oratio S. Hippolyti de consummatione mundi, ac de Antichristo, et secundo adventu Domini nostri Jesu Christi. 905

De duodecim apostolis. 951

De LXX apostolis. 955

Capita canonum Abulidis sive Hippolyti quibus Ethiopes utuntur. 957

Canones Ecclesiæ Alexandrinæ. 959

Chronicon ejusdam anonymi. 961

S. GREGORIUS NEOCÆSARIENSIS EPISCOPUS COGNOMENTO THAUMATURGUS.

NOTITIA.

I. — Gregorius, antea Theodorus, Græcis Romanisque disciplinis excultus, episcopus Neocæsariensis consecratur. Quo tempore supremum diem obiit. 965

II. — S. Gregorii *Expositio fidei* divinitus dictata. Veterum testimonio authentica esse perhibetur. 965

III. — *Metaphrasis in Ecclesiasten* S. Gregorio assertitur. De hoc opere quid Billius, quid Bengelius. 966

IV. — S. Gregorii *Epistola canonica* qua ætate exsistat. Quid de illa concilium Quinisextum. An undecimus ejus canon sincerus. 967

V. — De S. Gregorii *Oratione in Origenem panegyrica*. Quanto in pretio habita. 968

VI. — Hæc tantum supra memorata Gregorii Neocæsariensis sincera litterarum monumenta. Reliqua vel dubia vel pseudo-epigrapha. — *Expositio fidei prolixior* Apollinaris esse demonstratur. Item sentiendum de *Anathematismis*. 969

VII. — Virorum eruditorum sententia de *Homiliis* IV et de *Animæ disputatione* sancto Patri attributis. 971

VIII. — De Origenis epistola Gregorio nostro inscripta, necnon de illius vita per sanctum Gregorium Nyssenum. Sinistram Dodwelli judicium refellit. 971

Testimonia veterum de S. Gregorio. 975

OPERUM PARS I. — GENUINA.

Expositio fidei. 985

Metaphrasis in Ecclesiasten Salomonis. 987

Epistolæ canonica. 1019

Oratio prosphonetica ac panegyrica in Origenem. 1019

OPERUM PARS II. — SCRIPTA NONNULLIS DUBIA.

Expositio fidei, quæ *Fides secundum partem* dicta est. 1105

Fragmentum Ejusdem expositionis fidei. 1125

Fragmentum ex sermone de Trinitate. 1125

Capitula duodecim de fide. 1127

Disputatio de anima ad Tatianum. 1157

Homiliæ quatuor.

Homilia I. — In Annuntiatione sanctæ Virginis Mariæ. 1115

Homilia II. — In Annuntiatione sanctæ Virginis Mariæ. 1158

Homilia III. — In Annuntiatione sanctæ Virginis Mariæ.	1171
Homilia IV. — In sancta Theophania sive de Christi baptismo.	1177
Fragmentum in Evangelii secundum Matthæum cap. vi, vers. 22, 23.	1189

CORONIS OPERUM S. GREGORII.

Sermo in omnes sanctos.	
Epistola prævia.	1191
Incipit sermo in omnes sanctos.	1197
Diatriba Leonis Allatii de Theodori et eorum scriptis.	1205

S. DIONYSIUS ALEXANDRINUS EPISCOPUS.

Notitia historico-litteraria.	1233
PARS I. — In qua continentur operum sancti Patris fragmenta varia.	
FRAGMENTA ex libris II <i>De Promissionibus</i> .	1257
FRAGMENTA ex libris <i>De natura</i> .	1249
I. — Adversus Epicureos, qui et Providentiam tollebant, et individuis corporibus universa tribuebant.	1249
II. — Rerum inter homines vulgariū exemplis, Epicureorum dogma refellitur.	1251
III. — Idem ex universi molitione conficitur.	1254
IV. — Idem ex hominis natura concluditur.	1259
V. — Operum suorum molitionem Deo laboriosam ac molestam non esse.	1263
— FRAGMENTA ex libris adversus Sabellium.	1269
— FRAGMENTA ex quatuor libris ad Dionysium Romanum pontificem.	1271

EPISTOLÆ.

Epistola canonica ad Basilidem episcopum.	1271
OPERUM PARS II. — In qua continentur epistolæ sive epistolarum fragmenta.	
Epistola I. — Ad Domitium et Didymum.	1291
Epist. II. — Ad Novatianum.	1293
Epist. III. — Ad Fabium episcopum Antiochiæ.	1295
Epist. IV. — Ad Cornelium Romanum pontificem.	1311
Epist. V. — Ad Stephanum papam.	1515
Epist. VI. — Ad Xystum papam.	1515
Epist. VII. — Ad Philemonem Xysti presbyterum.	1515
Epist. VIII. — Ad Dionysium tum Xysti presbyterum, ac postea ejus successorem.	1515
Epist. IX. — Ad Xystum II papam.	1515
Epist. X. — Adversus Germanum episcopum.	1515
Epist. XI. — Ad Hermammonem.	1525
Epist. XII. — Ad Alexandrinos.	1535
Epist. XIII. — Ad Hieracem episcopum in Ægypto.	1539
Epist. XIV.	1541

EXEGETICA IN SACRAM SCRIPTURAM. 1543

MACARIUS MAGNES.

DISSERTATIO I. — Exhibens notitiam historico-criticam de vita et scriptis Macarii Magnetis.	1543
§ I. — Argumenti occasio et instituti ratio.	1543
§ II. — Expenduntur recentiorum Iniqua de Macario Magne judicicia.	1543
§ III. — Nomen Macarii an auctori nostro sit proprium, an appellativum.	1547
§ IV. — Nomen Magnetis, proprium gentis.	1548
§ V. — Magnetis nomen proprium viri.	1549
§ VI. — Episcopi Magnesie. Ostenditur Macarium Magnetem episcopum, a Photio memoratum, a nostro diversum esse.	1550
§ VII. — Macarium fuisse episcopum.	1552
§ VIII. — De ætate Macarii Magnetis. Probatur enim sæculo in vixisse.	1553

§ IX. — Ætas Macarii Magnetis colligitur ex criteriis libri interaris. 1357

§ X. — Hæc de ætate Macarii Magnetis conjectura confirmatur ex narratione de statua Paneadensi. 1358

§ XI. — Diluuntur objectiones Tilliemontii 1° a mentione templorum Christianorum. 1360

§ XII. — 2° a descriptione regionum insignium. 1361

§ XIII. — 3° a silentio Eusebii atque Hieronymi. 1364

§ XIV. — Macarii Magnetis scripta. 1363

§ XV. — Notitia codicum mss. operis Macariani. 1366

§ XVI. — Scopus scriptorum Magnetis. 1368

§ XVII. — Analysis fragmentorum ineditorum. 1371

§ XVIII. — Summa fragmentorum ex opere Magnetis editorum. 1373

§ XIX. — Macarii Magnetis sermones in Genesin inediti. 1375

§ XX. — Conclusio dissertationis. 1376

DISSERTATIO II. — Quæ theologicæ auctoris ex propriis ipsis scriptis exponit. 1375

Præfatio. 1375

§ I. — Non systema aliquod, sed theologicæ saltem ex fragmentis Macarii Magnetis proponuntur. — § II. Theologi titulus Magnetis vindicatus a Nicephoro CP. patriarcha. — § III. Doctrina de auctoritate divina sacræ Scripturæ contra Porphyrium vindicata. 1378

§ IV. — De modo Interpretandi Scripturam adversus eundem Porphyrium. 1380

§ V. — Doctrina de Deo, et vera monarchiæ divinæ indole, adversus polytheismum gentium. 1380

§ VI. — Continuatio ejusdem argumenti, ex verbis S. Pauli I Cor. vii, 5, 6. 1381

§ VII. — Applicatio præcedentium ad placita Porphyrii. 1382

§ VIII. — De falsa divinitate solis, lunæ, stellarum et elementorum mundi, Macarii Magnetis judicium. 1383

§ IX. — Magnetis sententia de imaginibus et simulacris deorum. 1383

§ X. — Porphyrii loca de simulacris examinantur. 1385

§ XI. — Magnetis responsio ad objectionem ex Exod. xxii, 28, petitam. 1385

§ XII. — De variis nominibus et generibus deorum gentium. 1387

§ XIII. — Magnetis doctrina de Christo Filio Dei unigenito, ejusque incarnatione et miraculis. 1388

§ XIV. — Magnetis doctrina de creatione, et frustra conficta æternitate mundi. 1392

§ XV. — Doctrina Magnetis de angelis et de cultu imaginum. 1392

§ XVI. — Doctrina Magnetis de creatione et conservatione corporum celestium. 1396

§ XVII. — Doctrina de creatione hominis ejusque imagine divina, immortalitate animæ, atque libertate. 1397

§ XVIII. — De immortalitate animæ. — § XIX. Doctrina de lapsu Adami ejusque effectu, mortalitate scilicet per peccatum introducta. 1399

§ XX. — Sententia Magnetis de tunicis pelliceis. 1400

§ XXI. — Doctrina de peccato originis per generationem naturalem propagato. 1404

S. ARCHELAUS MESOPOTAMIÆ EPISCOPUS.

Notitia historico-litteraria.	1405
Testimonia veterum de S. Archelai disputatione cum Manete hæresiarcha.	1421
ACTA DISPUTATIONIS S. ARCHELAI CUM MANETE HÆRESIARCHA.	1429
Fragmentum Actorum ejusdem disputationis.	1523

S. PAMPHILUS ECCLESIE CÆSARIENSIS PRÆBYTER ET MARTYR.

Notitia.	1522
ACTA passionis S. Pamphili martyris.	

Pars prior. — Omnium duodecim qui cum illo passi sunt, atque imprimis Pamphili laudes complectens. 1535

Pars altera. — Sanctorum singulorum certamina, et martyrii exitus. 1541

S. PAMPHILI EXPOSITIO CAPITUM ACTUUM APOSTOLORUM. 1519

APOLOGIA PRO ORIGENE (*memoratur tantum*). 1537

S. PHILEAS THMUEOS EPISCOPUS ET MARTYR.

Notitia. 1559

EXCERPTUM ex epistola ad Thmuitas. 1561

EPISTOLA ad Meletium episcopum Lycopolitanum. 1563

S. THEONAS EPISCOPUS ALEXANDRINUS.

Notitia. 1567

EPISTOLA ad Lucianum cubicularium. 1569

ADDENDA.

Monitum ad sequentia fragmenta. 1573

COMMENTARIUM Dionysii Alexandrini in principum Ecclesiastæ. 1577

INTERPRETATIO ejusdem in S. Evangelii secundum Lucam cap. xxii, vers. 42-48. 1589

Fragmentum Dionysii Alexandrini. 1605

Fragmentum aliud ejusdem. 1611

VERSIO NOVA Actorum S. Hippolyti. 1623

FINIS TOMI DECIMI

Ex typis MIGNÉ, au Petit-Montrouge.

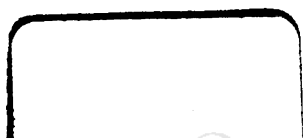

3 2044 019 207 620

1

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>